

**Sjeverozapadna
HRVATSKA
u narodnooslobodilačkoj
borbi
i socijalističkoj
revoluciji**

ZAJEDNICA OP INA MEMORIJALNOG PODRU JA KALNIK, VARAŽDIN
INSTITUT ZA HISTORIJU RADNI KOG POKRETA HRVATSKE, ZAGREB

REDAKCIJSKI SAVJET:

Josip Bahori , Vladimir Bakari , uro Ban, Nikola Bedakovi ,
Marko Belini , Mirko Beloševi , Maro Beniki, Anka Berus, Antun
Biber, Josip Bogožalec, Ivan Božičević , Rade Bulat, Stjepan Cerjan,
Marijan Cvetković , Dušan Čalić , Stevo Čudić , Miloš Dobrinić ,
Boris Dogan, Ivica Družinec, Pavle Gregorić , Ivica Gretić , Josip
Hrnčević , Stjepan Iveković , Stjepan Kapusta, Vukašin Karanović ,
Branko Kecur, Vjekoslav Keretić , Josip Kolar, Marijan Kos, Ivan
Krajačić , Vlado Marčić , Vlado Matetić , Karlo Mrazović Gašpar,
Marko Mrkoci, Dragutin Novak, Vaso Ostojić , Dragutin Plašć ,
Duka Prilika, Stjepan Puklek, Dragutin Rafaj, Gabrijel Santo, Ivo
Skupnjak, Josip Skupnjač, Vladimir Stipetić , Dragutin Šebrek, Josip
Šlibar, Josip Špiranec, Izidor Štrok, Ivo Valentak, Ivo Vrhovec
i Pavle Zukina

UREDNI KI ODBOR:

Ljubo Boban, Zlatko Čepo, Ivan Jelić ,
Nikola Radanović , Fabijan Trgo

Sjeverozapadna Hrvatska
u NOB-u i socijalisti koj
revoluciji

Zbornik

VARAŽDIN 1976

Predgovor

Ovaj zbornik sadrži uglavnom priloge sa znanstvenog skupa »Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji«, održanog 15. 16. i 17. svibnja 1975. godine u Varaždinu, u povodu 30-godišnjice oslobođenja naše zemlje i pobjede nad fašizmom.

Znanstveni skup i zbornik rezultat su inicijative i široko organizirane društveno-političke akcije Izvršnog odbora Skupštine i Upravnog odbora Fonda Zajednice općina memorijalnog područja Kalnik. Tu su akciju podržale sve društveno-političke organizacije, te skupštine općina s područja sjeverozapadne Hrvatske i Skupština grada Zagreba, koje su u tu svrhu osigurale potrebna financijska sredstva.

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, kao nosilac organizaciono-strukturnih poslova, te Vojnoistorijski institut iz Beograda i Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, kao njegovi suorganizatori, prihvatili su tu inicijativu i suradnju s organima Zajednice. Budući da je razvoj NOB-a i socijalističke revolucije na ovom području znanstveno manje istražen, dogovoreno je da se na tom poslu angažira što veći broj društveno-političkih radnika, u esenciji NOB-a i znanstvenih radnika, koji se bave tom problematikom, radi potpunijeg prikaza razvoja oslobodilačke borbe naroda ovih krajeva uz želju da se potaknu i daljnja istraživanja fenomena revolucionarnih gibanja toga vremena.

Znanstveni skup izazvao je velik interes naše javnosti. Skupu je prisustvovao i u njegovu radu sudjelovao veći broj naših istaknutih društveno-političkih i znanstvenih radnika, među njima pokrovitelj skupa dr. Jakov Blažević, predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske, i dr. Vladimir Bakarić, potpredsjednik Predsjedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Priloge pročitane na skupu i nekoliko naknadno prispjelih priloga objavljujemo u ovom zborniku. Pri uređivanju zbornika urednički odbor odustao je od već uobičajene podjele na radove istraživačkog karaktera i sjeanja u esnika, jer su se i mnogi sudionici služili gradom i literaturom koje se odnose na to područje. Umjesto toga, odbor je usvojio princip prema kojem je prvo uvrstio radove, što se odnose na cijelo područje i obrađuju bitne probleme razvoja NOB-a, zatim radove o pojedinim dijelovima toga područja i na kraju priloge koji obrađuju različite aspekte razvitka narodnooslobodilačke borbe. U pripremi za štampu urednički odbor je poštovao jezičnu varijantu svakog autora.

Organizaciji i radu skupa mnogo je pridonio drug Gabrijel Santo, koji je u međuvremenu umro. Osjećamo svojom dužnošću da mu i ovom prilikom odamo posebno priznanje. Prilog za skup pripremio je i pokojni Nikola Ladišić, a skupu je prisustvovao pokojni Blažo Jovanović. Obojici odajemo dužno priznanje.

Ovaj zbornik zajednički izdaju Zajednica općina memorijalnog područja Kalnik i Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, što je dokaz više njihove višegodišnje plodne suradnje.

Pozdravna riječ Jakova Blaževića

Druže predsjednici, drugarice i drugovi iz radnog predsjedništva, ostale drugarice i drugovi, pozdravljam i Vas čestitam Vam jubilarnu 30-godišnjicu oslobođenja i pobjede nad fašizmom.

Drugarice i drugovi, pozdravljam i ovaj skup drugova — radnike koji su se na njegovom programu angažirali prihvativši značajan, pretenciozan i odgovoran zadatak, jer u narodnooslobodilačkoj borbi — u socijalističkoj revoluciji, u nizu krajeva jedinstvene borbe hrvatskog naroda, srpskog naroda, naroda Jugoslavije — ovaj kraj zauzima posebno mjesto. On je tu borbu upotpunjavao u sklopu dinamike, ritma i rasta oslobodilačke borbe i revolucije, koja je u cjelini trajala i razvijala se prvenstveno po programu KPJ, KPH, po programu koji je inspirirao i razrađivao u svim etapama revolucije predsjednik naše Socijalističke Republike Jugoslavije drug Tito.

Pregledavajući i letimice materijale na kojima su sudionici ovog znanstvenog skupa radili, vidi se i osjeća koliko je bio potreban taj posao. Svi su naši krajevi, u svojoj raznolikosti, dali sve pa se dobiva impresija, inspiracija i dublje shvaćanje i uvid u sve elemente, koji su bili odlučni za razvoj i pobjedu naše revolucije. To su historijski elementi, elementi političke i socijalne naravi, da ne govorim o vojnim uvjetima i komunikacijama, geografiji, itd., socijalnim strukturama i slično. Zato, prelistavajući i stranice ovih planova, dobiva se mnogo potpunija slika o raznovrsnosti i bogatstvu revolucionarne historije ovog kraja. Sve to na svoj način pokazuje i objašnjava zašto se ovaj kraj, zašto su ljudi ovog kraja, ovaj naš narod ovdje, najpretežnije hrvatske nacionalnosti, brzo odbacio sve moguće pokušaje demagogije okupatora i doma ih izdajnika 1941. godine, kad je kucnuo glas oslobođenja hrvatskog naroda, glas njegove historijske borbe, i izašao slobodan iz revolucije.

Ovdašnji hrvatski radnik, hrvatski seljak, jezgra inteligencije odbacili su ubrzo sve pokušaje prevare iz jednostavnih razloga, što se, historijski, revolucionarna borba ovdje vodila, u različitim vidovima — a naj snažnije, najrevolucionarnije pod rukovodstvom Komunističke partije — stoljeće ima i decenijama prije okupacije, prije onoga što se stvaralo i razvijalo između 1941. i 1945. godine.

Životno iskustvo, političko iskustvo, da tako rečemo, i politički nivo znanja radnika, seljaka, radničke djece, zna ili su školu koja je još prije rata uvelike usvojila i stvorila jezgru i program borbe protiv fašizma, opasnosti od agresije. Naš narod prihvatio je tu borbu, taj program koji je stvorila i na njemu okupila radne ljude naša Komunistička partija.

Uz to, ovdje se vidi kako se razvijala revolucija prije rata posredstvom različitih društvenih, društveno-političkih organizacija, sindikalne organizacije, organizacija raznih udruženja seljaka, itd. S druge strane još prije rata, Komunistička partija uspjela da ukaže i dokaže da rukovodstva buržoaskih, građanskih stranaka nisu rukovodstva hrvatskog naroda, da ta rukovodstva ne rade i nemaju program nacionalnog i socijalnog oslobođenja, razvoja, progresa, itd., nego je to i takvo rukovodstvo prvenstveno klasno rukovodstvo, koje u svojoj politici, strategiji i taktici nastoji da u vrsti i obrani svoju vlast.

Ovdje se vidi kako su u tim uslovima i teško ama, uvijek, ljudi i organizacija sve više rasli, stvarali novu osnovicu, koja se brzo razvijala, imala svoje političke, uspone i stavove na kojima su se organizirale naše vojničke snage, partizanske snage, snage oslobođene vojske, na kojima se organizirala nova narodna vlast, revolucionarna narodnooslobodilački odbori u svim stepenima. Ovdje se vidi, kako se ovaj kraj organizirao, kako se stvarala nova revolucionarna narodna vlast, koja je u Hrvatskoj, već za vrijeme rata, funkcionirala i stvorila sve elemente organizirane državne vlasti, nove vlasti pod rukovodstvom radničke klase, radnih ljudi, itd.

Ovdje se to vrlo dobro vidi u ovim priložima, u radovima, koje su drugovi dali, vidi se kako je širok prostor na kome se djelovalo, kako se mukotrpno teško radilo, što je ovdje značilo svijest, revolucionarna svijest mladih ljudi, što je značilo Partija i partijska organizacija, koje su uspjele pod vrlo teškim uslovima relativno rano da se sa svojim snagama uključe u širinu i veličinu cjelokupne borbe hrvatskog naroda, srpskog naroda i svih naroda Jugoslavije.

Jasno da je rad, ovdje stvoren, jedan od velikih, i, vjerujem, uspješnih političkih, ali koji, vjerujem, neće završiti s ovim, jer je ovdje zapravo samo stvoren široki okvir i otvorena panorama s koje se može gledati, koliko još treba ljudi s neposrednim poznavanjem događaja, učesnici ljudi, dokumenata, koje već imamo u našim institutima i ustanovama, da prodru u svu tu građu i da iz današnje perspektive mogu izvesti objektivnije i kvalitetnije zaključke. Dalje, na toj širini programa da radno organiziraju i privuku na rad tisuće radnika, da stvore sve što je potrebno da bi se taj rad i dalje razvijao. Naime, i ovaj je rad pokazao da su organizacija revolucije i oslobođenja, kao i svakidašnja borba, potekli iz vlastitih snaga naših naroda, razvili se pod rukovodstvom Komunističke partije, da su se vrlo rano stvorili svi elementi vlasti, države, dakle da je revolucija, oslobođenje, pobjeda socijalizma kod nas vlastito djelo naših ljudi. Zato smo se vrlo uspješno i inspirativno sa svojim snagama, sa svojim organiziranim narodom uklopili u borbu protiv fašizma, protiv agresije, kao saveznik protiv nacifašizma.

Još jednom estitam i naročito želim skupu uspjehe i u ovih nekoliko dana što će zasjedati i u daljnjem radu na ovoj tematici.

Uvodna riječ Karla Mrazovića

Zadatak je ovog skupa da brojnim i različitim saopćenjima u esnika unese što više svjetla u poznavanje ustanka, razvoja narodnooslobodilačke borbe i revolucije (1941—1945) na području sjeverozapadne Hrvatske. To područje omeđuje rijeka Sava na jugu, rijeka Ilova na istoku, maarska granica na sjeveru i Socijalistička Republika Slovenija na zapadu; izuzet je grad Zagreb s užom okolicom, koji se teren posebno obrađuje.

Već na samom početku treba naglasiti da vrijeme i prostor, kako su ovdje određeni, treba shvatiti uvjetno, jer samo tako možemo ustanoviti što više činjenica i dati njihovo objektivno i jasno tumačenje.

Radnički pokret na spomenutom području već je od prvih svojih početaka u prošlom stoljeću, kao i za vrijeme stare Jugoslavije, bio najrazličitije naime vezan s pokretom u njemu susjednim područjima. Tu vezu i svoje djelovanje razvijali su upravo najaktivniji proleter i najsiromašniji ljudi, koji su bili prinuđeni radi svoga opstanka tražiti zaposlenja izvan tih krajeva, a oni najaktivniji — isto i zbog policijskih progona i izгона. Tu treba spomenuti i kadrovsku politiku Partije, koja je negdje svoje aktiviste u ilegalnim uvjetima upuivala zbog potreba pokreta iz jednih krajeva u druge. Revolucionarni radnički pokret, politički i sindikalni, u staroj Jugoslaviji imao je svoja centralna rukovodstva za cijelu zemlju. U toku našeg narodnooslobodilačkog rata i revolucije, mada pod vrlo teškim uslovima, te su veze — kretanje kadrova, vojnih formacija i svih vrsta boraca — bile naročito razvijene. Drugovi iz ovih krajeva u estvovali su u borbama gotovo po cijeloj Jugoslaviji, kao što su mnogi sinovi jugoslavenskih naroda iz raznih drugih krajeva Jugoslavije u estvovali u oslobodilačkom pokretu i vojnim formacijama ovoga kraja. Svi krajevi Jugoslavije u svojoj borbi bili su upuivani jedni na druge, imali su jedno rukovodstvo vojno i političko, iste ciljeve, jednake zadatke, jednu strategiju i jednaki konačni cilj. Kada budemo govorili o radničkom pokretu, a posebno o narodnooslobodilačkom ratu i našoj socijalističkoj revoluciji, sve to moramo imati na umu. Zbog toga takozvane meće ovoga područja treba shvatiti uvjetno.

Radni ki pokret u ovim krajevima prolazio je u svojoj osnovi više-manje kroz iste faze razvoja kao gotovo u svim krajevima stare Jugoslavije.

Drug Tito rekao je na V kongresu Komunisti ke partije Jugoslavije 1948. godine, govore i o socijalisti kom pokretu u jugoslavenskim zemljama prije uspostave stare Jugoslavije:

»Socijalisti ki pokret sedamdesetih, osamdesetih, devedesetih godina i dalje, bio je pod jakim utjecajem njema ke socijaldemokracije, na elu sa Lasalom, Bebelom, V. Libknehtom, a kasnije pod utjecajem Kautskog, Adlera i Bauera u Austriji. Ali treba kazati da socijalisti ki pokret u zemljama današnje Jugoslavije nije bio pošte en ni uticaja poznatog revizioniste Bernštajna, a ni Mostovog anarhizma. Prema tome, jasno je da su sve naprijed navedene socijaldemokratske partije uo i ujedinjenja 1919. godine bolovale od iste bolesti od koje su bolovale i njema ka, austrijska i druge socijaldemokratske partije. Te bolesti bile su: revizionizam, oportunistam, reformizam i otvoreno izdajstvo i sporazumaštvo u uslovima gdje su se pojedine vo e stavile u službu buržoazije radi spašavanja kapitalisti kog društvenog sistema koji se, pod jakim udarcima Velike oktobarske socijalisti ke revolucije, po eo sve više drmati u mnogim zemljama Evrope.«

Razumije se da se takvo stanje teško i opasno odrazilo na I i II kongresu Partije (1919—1920) na razvoj radni kog pokreta i njegovih revolucionarnih akcija. Zbog nedoraslosti rukovodstva i njegovih kardinalnih grešaka Partija je unato objektivno i subjektivno dosta povoljnom trenutku, snažnoj revolucionarnoj situaciji i mnogim sjajnim uspjesima ipak doživjela poraz, stavljena je van zakona i podvrgnuta teškim progornima i teroru. U Partiji je nastalo krizno stanje. Razvile su se frakcionaške borbe, naro ito u njenim vrhovima, što je još više otežalo izgradnju prave revolucionarne partije radni ke klase, a samim time i revolucionarnog pokreta radni ke klase i njenog odnosa prema svim progresivnim snagama u zemlji. Takvo teško stanje trajalo je godinama, a za sobom je povlailo i nove teške greške.

Tek na inicijativu druga Tita otpo ela je uspješna borba protiv frakcionaštva, a za izgradnju uistinu revolucionarne proleterske partije, sposobne da, polaze i sa marksisti ko-lenjinskih principa, rukovodi proleterskim pokretom.

Ta inicijativa druga Tita snažno se ispoljila 1928. godine u odlukama VIII partijske konferencije komunista grada Zagreba. Konferencija je imala da otvori široki put za ozdravljenje Partije, njenog rukovodstva i za izgradnju Partije na dosljedno marksisti ko-lenjinskom principu. Na Titov zahtjev Kominterna je uputila »Otvoreno pismo« svim lanovima KPJ s pozivom na borbu protiv frakcionaštva i imenovala novo rukovodstvo, koje je imalo da provede u život »Otvoreno pismo« i da pripremi IV kongres KPJ. Ali, u me uvremenu se dogodio težak gubitak za KPJ, jer je drug Tito u kolovozu 1928. godine pao u ruke policije i u studenom iste godine osu en je na 5 godina robije. Tako je najjementniji borac za ozdravljenje i izgradnju Partije eliminiran za više godina iz daljnjeg sudbonosnog rada za radni ki revolucionarni pokret Jugoslavije. On nije mogao do kraja u estvovati u pripremi IV kongresa, niti mu je prisustvo-

vao. etvrti kongres održan je u Dresdenu u studenom 1928. Svega nekoliko tjedana nakon kongresa, 6. siječnja 1919, uspostavljen je šestojanuarski diktatorski režim kralja Aleksandra i velikosrpske hegemonističke buržoazije, s pojačanim terorom uperenim u prvom redu protiv Komunističke partije, radničkog pokreta, Nezavisnih sindikata i drugih naprednih radničkih organizacija. Na proglašenje diktature partijsko rukovodstvo reagiralo krajnje pogrešno, upravo avanturistički, isti u parolu oružanog ustanaka kao akcionu parolu, pozivaju i narodne mase na oružani ustanak kada za to nisu postojali ni objektivni ni subjektivni uvjeti. To je imalo teške i kobne posljedice za Partiju. Mnoge su partijske organizacije razbijene, uništene, a kadrovi ubijeni ili otpremljeni na dugogodišnju robiju. U partijskom rukovodstvu nastavljene su frakcionaške borbe. Trebalo je mnogo vremena dok su se partijske organizacije i komitete obnovili.

Povijesni zadatak, koji je na VIII zagrebačkoj partijskoj konferenciji 1928. postavio drug Tito, u vrlo teškim uvjetima izvršen je pod njegovim rukovodstvom nakon njegova povratka sa robije. On je uspio Partiju izvesti na široki put njenog razvoja u skladu s vremenom, prostorom i zadacima koji su se postavljali pred radničku klasu, omladinu i pred narod Jugoslavije uopće u vezi s predstojećim događajima.

Sve dosad rečeno odnosi se, više-manje, na sve krajeve Jugoslavije, pa i na područje o kojem ćemo govoriti na ovom našem skupu.

Partijske organizacije iz duboke ilegalnosti uputile su mase radnika simpatizera i članova Partije u URSS-ove sindikate, koje su držali reformisti. Ti sindikati sve više vode akcije za popravljavanje materijalnog položaja radnika, popraćen nizom uspješnih štrajkova, vežu i tako vrše široku masu radnika za politiku Partije. Reformisti koji URSS pretvarao se u snažnu klasnu sindikalnu organizaciju radničke klase.

Stvaranjem KP Hrvatske i KP Slovenije dani su bolji organizacioni oblici koji omogućuju radničkoj klasi da različitim djelovanjem pokrene i vodi borbu za rješavanje nacionalnog pitanja, za demokraciju, protiv diktatorskog režima, a naročito da uspješno pokrene i stavlja se na čelo borbe protiv sve veće opasnosti od fašizma u zemlji i njegova utjecaja izvana, borbe za osvajanje nezavisnosti zemlje s oslonom na SSSR i borbe protiv rata.

Pokrenuta je vrlo živa akcija za stvaranje Jedinствene antifašističke fronte, još prije VII kongresa Komunističke internacionale (npr. Splitski plenum CK KPJ), ali rukovodstva opozicionih partija i organizacija, osim pojedinaca, nisu htjela da se u tu akciju uključe, već su na sve moguće načine kočila stvaranje antifašističke fronte, i oštro se odupirala stvaranju bilo kakvih antifašističkih organizacija. Da bi se što širi slojevi naroda uključe ili ubrzanom tempom u borbu za rješavanje svih aktualnih pitanja, od kojih zavisi budućnost zemlje, s obzirom na sve jaču agresivnost fašističke Njemačke i Italije i sklonost jugoslavenskih vladajućih krugova, kao i rukovodstva građanske opozicije, prema fašizmu, Tito uspijeva da se partijsko rukovodstvo prebaci u zemlju, da bi ono neposredno i brzo moglo reagirati na zbivanja i rukovoditi borbom. Partija je poduzela niz mjera da podigne politički, ideološki i teoretski nivo članstva i kandidata Partije, kao i simpatizera, svakodnevnim borbom, radom,

u enjem, kursovima, predavanjima i putem štampe, kako bi bili sposobniji u izvršavanju svakodnevnih zadataka, prvenstveno u borbi protiv fašizma.

Mislim da ovdje treba spomenuti ulogu naše Partije, a naročito druga Tita, u organiziranju pomoći narodima Španjolske u prvoj velikoj i dugotrajnoj antifašističkoj oružanoj borbi protiv najezde domaćeg, talijanskog i njemačkog fašizma uz blagonaklonost krupne buržoazije cijelog svijeta. Na poziv naše Partije, kako je dosad utvrđeno, odazvale su se mnoge hiljade dobrovoljaca od kojih su — zbog teških tehničkih i finansijskih prilika — mogla biti prebačena 1664 Jugoslavena. Oni su s oružjem u ruci učestvovali u toj veličanstvenoj borbi. Iza tih »naših Španjolaca« nalazile su se stotine hiljada jugoslavenskih antifašista. »Naši Španjolci« uputili su u Jugoslaviju mnoge hiljade pisama svojim rođacima, znancima, prijateljima i drugovima, opisujući i ne samo svoju borbu i život, nego i sve strahote koje donosi fašizam i kojima prijeti i narodima drugih zemalja, pa i našoj zemlji. Španjolska je bila veoma uspješna, velika vojna, politička, teoretska i ideološka škola za jugoslavenske komuniste, za jugoslavenske antifašiste, a ta je škola pružila golemu pomoć našim narodima u našem oslobodilačkom ratu i revoluciji, posebno zahvaljujući i onim drugovima »našim Španjalcima« koji su se vratili u Jugoslaviju i odmah uključili u borbu protiv fašizma, okupatora i njegovih suradnika, za pobjedu naše socijalističke revolucije.

Marljivo svakodnevno djelovanje i rad partijskih organizacija već u 1940. godini duboko su se ukorijenili u širokim slojevima naroda. Mnogi oblici rada — unatoč ilegalnosti Partije, pooštrenom Zakonu o zaštiti države, koncentracionim logorima u Bile i Lepoglavi, zabrani djelovanja sindikata i hapšenjima — poprimali su takve masovne dimenzije da ih vlasti više nisu mogle spriječiti. Prva konferencija KPH, a posebno V konferencija KPJ, postavile su daljnje zadatke za predstojeće događaje i dale snažan impuls masovnoj djelatnosti Partije u borbi protiv fašizma, za obranu nezavisnosti Jugoslavije.

Sve se to odnosi na cijelu zemlju, pa i na ove krajeve sjeverne Hrvatske. Takvo je stanje, pod pritiskom širokih narodnih masa predvođenih Partijom i Titom, dovelo do pada vlade Cvetkovića — Maček odmah nakon njenog pristupanja fašističkom paktu Njemačke i Italije. Nakon toga Jugoslavija je sa svih strana napadnuta, što je dovelo do njene podjele i okupacije.

Već od prvog dana okupacije, okupatorske i kvislinške vlasti počele su hapsiti, mučiti i ubijati komuniste, antifašiste i fašizmu i okupatorima nepoželjne ljude. U Pavelićevoj okupatorskoj tvorevini NDH od prvih dana ustaše su počeli masovni progon i ubijanje Srba. Međutim, unatoč velikim žrtvama, više se ne može spriječiti utjecaj Komunističke partije, onaj koji iz dana u dan, dobiva sve veću težinu i korijenje u narodu. Partija priprema ustanak, jer je postalo jasno da slijedi napad na SSSR. Napad fašističkih sila na SSSR bio je najpovoljniji moment za početak ustanka. Situacija nije bila u svim krajevima jednako povoljna za ustanak. On nije mogao dobiti svuda oblike masovnog, klasičnog ustanka, a bilo je jasno i to da ustanak dobivati kao proces sve više karakter narodno-oslobodilačkog rata, s obzirom na vojnu situaciju u svijetu i na istočnoj fronti. Prema partijskoj direktivi, antifašističke snage pod rukovodstvom

komunista, ondje gdje nije bio mogu ustanak, najaktivnije su pokretale najrazličitije oblike borbe protiv okupatora, od agitacije i propagande, sabotaže, diverzija, udarnih grupa, pa sve do formiranja partizanskih grupa i odreda. Uspjehi ustanka i borbe u jednom kraju davali su impuls za akcije u drugim krajevima. Najteža situacija za narod u Pavelićevoj NDH bila je u krajevima gdje živi srpski narod, jer je on bio izložen uništenju, ali zato je tu bila i najpovoljnija situacija za ustanak i za razvoj oružane narodnooslobodilačke borbe.

U krajevima koji su na dnevnom redu ovoga skupa najteže je bilo pokretati u borbu 1941. isto hrvatska sela, u kojima nije formalno bilo okupacije, i to zbog dva osnovna razloga. Prvo, tu je hrvatski seljački narod već decenijama bio organiziran u Radićevu a kasnije Matićevu Hrvatsku seljačku stranku, koja je od svih političkih stranaka (razumije se osim komunističke) ne samo u Jugoslaviji nego i u Evropi bila najbolje organizirana seljačka partija, odozdo pa do glavnog odbora, s izgrađenim rukovodstvom, disciplinom i tradicijom, a to glavno rukovodstvo djelovalo je i za vrijeme okupacije protiv bilo kakvog otpora okupatoru i fašizmu. Drugo, velik dio hrvatskog naroda na ovom području bio je u potpunoj zbratimljenosti: zbrunila ga je Matićeva izjava i poziv putem ustaške dnevne štampe i radio-stanice — odmah nakon uspostave, uz pomoć okupacionih sila, Pavelićeve »države« — da svi zastupnici, općinski načelnici, povjerenici i svi aktivisti i pristalice HSS-a treba da podupiru ustašku državu i ustaške vlasti. Djelovanje komunista u uvjetima najbezobzirnijeg terora pomoglo je brzo da se narod uvjeri u strahote terora, masovna ubojstva komunista, antifašista, Židova, pa i naprednih pripadnika HSS-a, a posebno srpskog naroda, u postojanje udovičnih logora uništenja, a posebno u ustanak i borbe u drugim krajevima Jugoslavije. Već 1941. godine formiraju se na ovom području (Varaždin, Ludbreg, Koprivnica, Bjelovar, Moslavina i Bilogora itd.), naročito u krajevima sa srpskim stanovništvom, manje grupe partizana. Hrvatski narod sve je više uvjeren da gdje mu je mjesto, pa već u toku 1941. simpatije velikog broja nekadašnjih pristalica HSS-a prelaze na stranu NOP-a. Ipak mnogi još nisu sazreli za oružanu borbu, nisu još bili spremni da se s oružjem odupru neprijatelju.

Kad su hrvatski seljaci iz ovih krajeva, mobilizirani u domobranstvo, morali krenuti u Bosnu u borbu protiv partizana, na poziv Komunističke partije oni su se razbježali. To se ponovilo nekoliko puta. Kad bi ih ipak uspjeli odvesti u Bosnu, obično su bez borbe, na poziv naših drugova, predavali oružje partizanima. Razvojem događaja već 1942. godine — uz pomoć oružanih snaga i kadrova iz drugih krajeva (Slavonije, Žumberka itd.) — hrvatski seljaci ovog područja, zbratimljeni sa srpskim narodom, sudjeluju u narodnooslobodilačkom ratu, pa tu brzo rastu ne samo partizanski odredi, nego i brigade, divizije i na kraju X korpus. Od 1942. godine nadalje osnivaju se narodnooslobodilački odbori, mjesni, kotarski i oblasni, kao organi nove narodne vlasti. Brzim tempom razvijaju se organizacije antifašističke omladine, AFŽ, Narodnooslobodilačke fronte. Pojavljuju se i velika oslobođena područja u blizini jakih ustaških garnizona. Delegati ovih krajeva učestvuju u radu ZAVNOH-a i AVNOJ-a. Tako su se i Hrvati i Srbi ovih krajeva proslavili kao odlični borci za slobodu i socijalističku Jugoslaviju.

Na kraju, nekoliko rije i o ideološkim, teoretskim i političkim izvorima onih golemih snaga koje su u danom prostoru, vremenu i uvjetima (Jugoslavija 1941—1945) uz silne žrtve, ali upornom, teškom, žilavom borbom, izvojevale sjajnu pobjedu naše, u punom smislu rije i narodne, socijalističke revolucije, sa svim njenim opoznatim tekovinama, i koje su u toku rata stekle i do kraja rata zadržale status ravnopravnog člana antihitlerovske koalicije, daju i inicijativu i poticaj pokretima otpora u nizu zemalja.

Jugoslavenski komunisti, izgrađuju i svoju Komunističku partiju pod rukovodstvom druga Tita, imali su uvijek pred očima nauku koju su spoznali od Marxa i Engelsa, kojom se služio i koju je dalje razrađivao Lenjin u oktobarskoj revoluciji. Do te nauke koju su spoznali od Marxa i Engelsa došli su proučavajući ljudsko društvo sa stanovišta dijalektičkog i historijskog materijalizma. Ta spoznaja glasi:

»Historija ljudskog društva — otkako se ono podijelilo na klase — jest historija klasne borbe.«

Oni su nauku potvrdili da u svakom klasnom društvu, bez obzira na društvenoekonomske formacije, postoje dvije osnovne klase — klasa eksploatatora i klasa eksploatiranih. U kapitalističkom društvu dvije osnovne klase jesu: klasa kapitalista i radnička klasa. Radnici kojim klasom nitko nikada ne može pokloniti oslobodjenje od eksploatacije, ona se za svoje oslobodjenje mora boriti. Ali, radnička klasa može osloboditi eksploatatorske klase samo onda ako oslobodi i cijelo društvo od svake eksploatacije, tj. ako izgradi besklasno društvo. To je historijska zadaća radničke klase. Prema tome, revolucionarna politička partija radničke klase mora biti izgrađena ideološki, teoretski, politički i organizaciono tako da bude sposobna pripremiti i u danom slučaju strateški i taktički rukovoditi borbom socijalno i nacionalno ugnjetenih širokih masa (radničke klase, seljaštva, malih posjednika, inteligencije, kolonijalnih i nacionalno porobljenih naroda itd.) protiv svih zala koje donosi imperijalizam, krupni eksploatatorski finansijski kapital sa svojim klasnim eksploatatorskim aparatom, militarizmom, fašizmom itd.

Takvu partiju izgradili su jugoslavenski komunisti pod rukovodstvom druga Tita. Ona je u danim uvjetima uspjela izvršiti sve osnovne pripreme da bude inicijator, organizator i vođa u borbi za zaštitu interesa najširih društvenih slojeva od fašizma i svega zla koje on donosi, ali i da izvojuje takvu demokratsku vlast radnog naroda koja će omogućiti izgradnju novih socijalističkih društvenih odnosa.

Kroz tu prizmu treba da promatramo sve događaje i sve borbe na području o kojem je ovdje riječ.

Mira Kolar-Dimitrijevi

Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uo i drugoga svjetskog rata

Uvod

Poslijeratna istraživanja događaja vojnoga i političkog karaktera u narodnooslobodilačkom ratu dala su do sada našoj historiografiji niz dobrih radova. Međutim za razumijevanje mnogih pojava u ratu potrebno je istražiti i ovaj kompleks problema iz ovog ratnog razdoblja. Međutim u takve komponente treba ubrojiti i socijalnu strukturu stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uo i drugoga svjetskog rata.

Na ovom skupu raspravlja se samo o sjeverozapadnoj Hrvatskoj, tj. o zbivanjima na području današnje 22 općine (Bjelovar, Čakovec, Čazma, Donja Stubica, Dugo Selo, Gura evac, Garešnica, Ivanec, Ivanič-Grad, Klanjec, Koprivnica, Krapina, Križevci, Kutina, Ludbreg, Novi Marof, Sesvete, Varaždin, Vrbovec, Zabok, Zelina i Zlatar Bistrica). Sve te općine pripadaju regiji središnje Hrvatske i to njezin veći dio. Iz središnje Hrvatske isključeno je u ovom radu samo Prigorje sa Zagrebom, Banija s Kordunom, manji dio Posavine, te granično područje prema istočnoj Hrvatskoj: Virovitica, Grubišno Polje, Daruvar, Pakrac i Novska.¹

Ali kao što moramo voditi računa o pripadnosti sjeverozapadne Hrvatske središnjoj Hrvatskoj i o jakoj ovisnosti tog područja o Zagrebu kao njenom privrednom, administrativnom i kulturnom centru, isto tako moramo voditi računa o mikroregijama. Gotovo svaki kraj ima svoje prirodne i privredne osobitosti, koje ga dijele i razlikuju od drugog kraja i to isključivo njegov specifikum. Stanovništvo je rezultanta prirodnog reljefa i mogućega privrednog razvoja u okviru historijskih zbivanja. Radi toga nisam ni pokušala istu sjeverozapadnu Hrvatsku u toku istraživanja promatrati kao cjelinu, već sam isto područje podijelila u veće tradicionalne mikroregije: Hrvatsko zagorje, Međimurje, donju Podravinu, kalničko-bilogorsko-moslavačko područje i kraj uz Savu. Iz Hrvatskog zagorja nisam izdvojila gornju Podravinu s Varaždinom, jer bi time Zagorje bilo obezglavljeno i ostalo bi bez svoga najvažnijeg pri-

¹ Danas je ta podjela službeno posve prihvaćena u »Geografiji SR Hrvatske« Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1974, I knjiga, i na geografskoj karti SR Hrvatske Mladena Friganovića i Branka Božića, Zagreb.

vrednog i gravitacionog centra.² Vodila sam pri tome radu i o Zagrebačkoj oblasti.

Takvim grupiranjem postigla sam znatan stepen homogenosti, a izbjegla sam suvišno parceliranje. Uz to sam dobila osnovne pretpostavke za ponašanje stanovništva u političkim akcijama.

Zbog nepostojanja arhivskih izvora nije moguće direktno ocrtati socijalne karakteristike stanovništva, pa sam se poslužila kombinacijom prikaza privredne strukture od 1938. godine iz koje se vidi privredna razvijenost kraja i klasnom slikom stanovništva na temelju jedinoga međuratnog popisa stanovništva po zanimanjima koji je objavljen (proveden 1931. godine).³ Iz ovoga prikaza izostavljeno je razmatranje položaja seljaštva i tarifnih, štrajkaških i političkih borbi radništva, jer je to predmet izlaganja drugih autora na ovome skupu.

Hrvatsko zagorje

Ta mikroregija zahvata deset predratnih kotara: Ivanec, Klanjec, Ludbreg, Novi Marof, Pregradu, Donju Stubicu, Varaždin grad i Varaždin kotar, Zelinu i Zlatar. Na tome području živjelo je u vrijeme popisa stanovništva, 31. III 1931. godine, 394.721 osoba, od toga privredno aktivnih 197.033. To je brežuljkast kraj rasutih naselja i velike gustine naseljenosti, koja je posljedica povijesnog nasljeđa. Sklanjaju i se pred Turcima narod isto njih dijelova Hrvatske nalazio je utočište na posjedima plemića u Hrvatskom zagorju, Međimurju, južnoj Ugarskoj i drugdje. Prirodnim porastom toga stanovništva Hrvatsko zagorje postalo je jedan od najgušćih krajeva u predratnoj Jugoslaviji. Dok je prosječna gustina stanovništva u Jugoslaviji na 1 kv. km iznosila 56, a u Banovini Hrvatskoj 60, na području Hrvatskog zagorja dolazilo je 1939. godine oko 135 stanovnika na jedan kvadratni kilometar, a u Pregradi čak 165. Najmanje naseljen bio je kotar Novi Marof (105), premda je i njegova gustina stanovništva bila znatno iznad jugoslavenskog prosjeka. Nasuprot tome obradivih površina bilo je jedva 60%. Ako se postavi

² Vladimir Blašković i Pavao Kurtek, kao najbolji poznavatelji toga područja, izdvajaju Varaždin i Ludbreg pod posebnim pojmom gornja hrvatska Podravina (V. Blašković, Hrvatsko zagorje, Zbornik radova ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 1957, 201; Pavao Kurtek, Gornja hrvatska Podravina, dokt. disertacija, Zagreb 1966). Međutim, ni jedan Varaždinac ili Ludbrežanin ne može se iskazati kao Podravec. U toku historijskog procesa ustalilo se kod naroda tih krajeva osjećanje pripadnosti Varaždina i Ludbrega zagorskoj regiji, što svakako kod povijesno-socijalnih radova treba uzimati u obzir.

³ Kako bih izbjegla suvišno citiranje izvora, pogotovo s obzirom na ograničenost obima referata, navodim na ovom mjestu da sve podatke o privrednim poduzećima, osobito godine osnutka — ukoliko nije navedeno u bilješci nešto drugo — donosim na osnovi dokumentacije u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, fond Ministarstva trgovine i industrije (f. 65), dosjei industrijskih i zanatskih poduzeća. Sve kvantitativne izvode, koji se odnose na strukturu stanovništva i radništva, donosim na temelju svojih preračunavanja materijala objavljenog u Definitivnim rezultatima popisa stanovništva od 31. III 1931, IV, Sarajevo 1940. Broj velikih posjeda i njihovu ukupnu površinu navodim prema Statističkom godišnjaku za 1937, Beograd 1938, 104-107. Struktura posjeda odnosi se također na 1931. godinu.

omjer broja stanovnika i obradive površine, tada je na 1 kv. km obradive površine dolazilo čak 228 stanovnika, što je svakako bila velika agrarna prenaseljenost, to više što je od svih privredno aktivnih osoba 85% (169.064) bilo seljaštvo, 7% (12.575) građanstvo (inovnici, samostalni poduzetnici, rentijeri, slobodne profesije i dr.) i samo 8% (15.394) radništvo. Prema tome, trebalo se na jednom kv. km obradive površine prehraniti oko 200 ljudi, što je o ito bilo nemoguće, jer je zemlja bila iscrpljena dugogodišnjom eksploatacijom.⁴

Zbog toga je osnovna karakteristika Hrvatskog zagorja bila veliko siromaštvo i bijeda, koja se pod utjecajem dugogodišnje agrarne krize, velikih škara cijena u korist industrijskih proizvoda, velikog nataliteta i sve većeg zaduživanja seljaka kod privatnih trgovaca iz godine u godinu sve više povećavala. Nerazvijena industrija na području Zagorja nije mogla zaposliti već dio slobodne radne snage, te se kretanje Zagoraca usmjerava prema Zagrebu, kamo odlaze na sezonske radove ili se trajno naseljavaju u hrvatskoj metropoli. Zbog prisile da ide u nadnicu, seljaštvo Hrvatskog zagorja postaje nepresušni rezervoar jeftine radne snage za privredu Zagreba. Kolonizacija u plodne krajeve isto ne Hrvatske također nije naišla na već i odaziv u Hrvatskom zagorju, jer kandidat za kolonizaciju nije mogao smisliti dovoljno gotovine za kupnju zemlje i nabavku kućnog inventara.⁵ Zbog toga se uobičajilo da radna snaga najbolje dobi naprosto napušta zemlju i odlazi u industrijske centre (Zagreb i Varaždin), pa čak i u Sloveniju, koja je bila industrijski najrazvijenija banovina.⁶ Traženje zaposlenja unutar zemlje uostalo je nakon što su SAD uvele kvotu za imigrante slavenske narodnosti, a osobito za vrijeme trajanja velike svjetske krize (1929—1933), kada su emigrantski tokovi potpuno obustavljeni. Poslije 1936. godine sve je više i odlazak Zagoraca i Međimuraca na sezonske poljoprivredne radove u Francusku i Trei Reich, gdje naši radnici rade pod veoma nepovoljnim uslovima i za relativno malu zaradu. Nakon pada Francuske, jugoslavenski radnici mogu raditi samo u Njemačkoj, ali je mogućnost transfera zarade bila veoma mala, te se mnogi vraćaju u Jugoslaviju, ne imajući i koristi od svoga teškog rada.⁷

Zbog toga se prenaseljenost Hrvatskog zagorja ne smanjuje i prema Anketi Zavoda za proučavanje seljaka i narodnog gospodarstva na tom području trebalo bi iseliti polovicu stanovništva,⁸ jer je za prehranu sta-

⁴ Zeljko Macan, Hrvatsko zagorje, *Gospodarska sloga*, 15. II 1941.

⁵ Iz Budimštine su se od 1920. do 1930. iselila svega 34 seljaka sa 129 članova obitelji, prodavši 137 jutara zemlje za 990.000 dinara. Znači da je svaki kolonist raspolagao s oko šest tisuća dinara (Arhiv Hrvatske, Savska banovina, poljoprivredni odjel - dalje navodim AH, SB, P - kut. 921-76939/15. X 1930). Na novom terenu naseljenici su se morali sukobiti s velikim teškoćama. Došavši sa slabim kapitalom na golu zemlju, morali su graditi kuće i gospodarske zgrade, nabavljati oruđe i stoku, pri čemu su nerodica, poplave i tuđe esto ugrožavale njihov neposredni opstanak (AH, SB, P, kut. 921/1930 — izvještaj na elnika Donjeg Miholjca o položaju kolonista).

⁶ U Krapini vlasti postavljaju pitanje zašto Zagorci odlaze u Sloveniju (AH, SB, P, 921-75814/1930).

⁷ Vidi opširnije M. Kolar-Dimitrijević, Kretanje radne snage između Trei Reicha i Hrvatske, zbornik Trei Reich i Jugoslavija, Beograd (u štampi).

⁸ Rudolf Bičanić, Agrarna prenaseljenost, Zagreb 1940, tabele.

novništva nedostajalo godišnje 5400 vagona kukuruza, ili 37% potrebne količine hrane. Manjak hrane pokrivan je kupnjom iz nadnice, ali je izvjestan procent stanovništva — osobito onemoalog — bio izložen kroničnom gladovanju. Najveći i manjak hrane iskazale su pred drugi svjetski rat općine Zlatar, Ivanec, Donja Stubica i Krapina.⁹

Mogućnosti zaposlenja u privredi na području Zagorja nisu bile velike pa je i nesigurnost zarade bila velika. Prema popisu stanovništva 1931. godine u poljoprivredi je radilo 6367 nadničara, ili 41% zaposlenih. U sekundarnim djelatnostima (industrija i zanatstvo) bilo je zaposleno 6395 radnika ili 42% najamnih osoba, a u uslužnim djelatnostima samo 2632 osobe ili 17% svih radnika. Ženska radna snaga bila je prilično brojna i u ukupnoj masi najamnih radnika sudjelovala sa 33% (4984).

Iznenađujuće visok postotak najamnih radnika u poljoprivredi s obzirom da je isto morao i 104.531 malih seljaka koji su radili na vlastitim posjedima — iskazanih u popisu 1931. kao članovi obitelji koji rade — tražiti posla izvan seoskog posjeda. Od najamnih radnika zaposlenih u poljoprivredi samo je 114 bilo u stalnom radnom odnosu, što najbolje potvrđuje navod o nesigurnosti i nestalnosti zaposlenja uslijed prevelike ponude radne snage. Naime, u Zagorju je bilo samo 193 posjeda veličine 20—200 ha s površinom od 8955 ha ili 5% obradive površine. Posjeda veličine od 200 ha bilo je 17 i zapremali su površinu od 7457 ha. Na tim su posjedima radili nadničari, kao što su nekada njihovi preci kmetovali. Veleposjednici, također u krizi zbog niskih cijena agrarnih proizvoda, snižavali su nadnice do nevjerojatno niskih iznosa. Bičani je utvrdio da je u zlatarskom kotaru bilo nadnica od tri dinara na dan, i da nijedan veleposjednik nije plaćao više u od osam dinara. Čak i najteži radovi (košnja) plaćani su osam dinara, iako je rad tekao od zore do mraka uz vlastitu hranu. Isto su nadničari morali primiti zaradu u hrani, nerijetko u lošem vinu ili pokvarenom kukuruzu.¹⁰ Nakon formiranja povjereništava Gospodarske sloge započeli su u ožujku 1936. godine pokreti za seljake nadnice. U Zagorju su, gdje su nadničari nastupili udruženo, povišene za više od 50%.¹¹ Tako je puntarski duh zagorske sirotinje ponovo zaokupio pokret, koji se zatim razmahao po cijeloj Banovini. Sve im ili manjim uspjehom seljaci su ultimativno povišivali nadnice sve do 1940. godine, stupaju i nerijetko u štrajkove.¹² Značajno je spomenuti da zagorski nadničari kao primarni zahtjev isti u uz povišenje zarade jednakost ženskog i muškog rada i zahtijevaju jednaku nadnicu za isti rad.¹³ God. 1939. niz sitnih lokalnih sporazuma poljoprivrednih radnika u Hrvatskoj pretvara se u nekoliko područnih, te i Zagorje ima svoj kolektivni ugovor. Na početku 1940. pri sklapanju sporazuma za Hrvatsko zagorje, Međimurje i Prigorje utvrđeno je da su na ovom području najniže nadnice u cijeloj Banovini

⁸ 2. Macan, n.dj.

¹⁰ R. Bičani, Kako živi narod, II, Zagreb 1939, 14.

¹¹ U Poznanovcu kod Zlatara dotadašnja nadnica od 3—6 dinara povišena je na 10 dinara. Slično je bilo i u Jakovlju kod Stubice (*Gospodarska sloga*, 1. V 1936. i 23. V 1936).

¹² Takvi su štrajkovi na vlastelinstvu Ladu i štrajk u Poznanovcu 1937. (*Gospodarska sloga*, 9. IV 1937. i 4. V 1937).

¹³ *Gospodarska sloga*, 10. V 1937.

Hrvatskoj.¹⁴ Usprkos velikoj inflaciji, na dobru grofa Bombellesa i majora Rup i a u varaždinskom kotaru nadnice za najteže poslove još uvijek nisu prelazile 6—8 dinara, a na dobru barona Otenfelsa kod Pregrade 8—10 dinara. Kolektivnim ugovorom najniža nadnica utvrđena je na 25 dinara (za djecu 20), a radno vrijeme bilo je ograničeno na 10 sati. Međutim, sporazum je u praksi često kršen, a veleposjednici podmićivani, jer su oni birali ponuđenu radnu snagu. Stoga se sve otvorenije zahtijeva jedinstvena zakonska uredba za zarade poljoprivrednih radnika, analogno Uredbi o minimalnim nadnicama ostalih vrsta radnika. Ali takva uredba nije nikada donesena, jer pozitivno radni kod zakonodavstvo poljoprivrednim radnicima nije priznavalo status radnika, a i Gospodarska sloga — kao organizacija HSS-a koji je na vlasti — postaje izrazito reformistička, te se nadnice za 1941. godinu utvrđuju na temelju sporazuma odbora sastavljenog od predstavnika radnika i veleposjednika na kojem je i član predstavnik javne uprave.¹⁵

Zbog takvih prilika, i nevjerojatno velike ponude radne snage na području Hrvatskog zagorja, rad u industriji, zanatstvu i uslužnim djelatnostima smatrao se znatno povoljnijim i svi su kod njemu težili, usprkos niskim zaradama i teškim radnim uvjetima.

Međutim, sekundarne i tercijarne djelatnosti bile su slabo razvijene. Zagorski veleposjednici nisu raspolagali velikim kapitalom, pa se njihov utjecaj slabo osjećao pri razvoju kapitalističkih formi privrednog života. Glavni ton industrijskom, odnosno ranije manufakturnom, razvitku davao je strani kapital, privredni na ovo područje jeftinom radnom snagom. Najstarije tvornice nalazimo u gradu Varaždinu, ali mnoge nisu preživjele sve krizne situacije. Jedna od najvećih industrija bila je tekstilna tvornica Tivar, koja je 1921. prerasla u modernu konfekcijsku tvornicu iz ranije malene tvornice za izradu vrpca (osn. 1887). Oko 1900. proradila je i Tvornica savijenog pokućstva Thonet Mundus.¹⁶ U međuratnom razdoblju — osobito poslije utvrđivanja visoke carine za gotovu uvoznu robu 1925. godine — proradile su na ovom području nove tvornice tekstila: Mariborska tekstilna tvornica (osn. 1924), Varaždinska industrija svile, Vuna-tekstil (osn. 1932). Gotovo isključivo ženska radna snaga zapošljava se u velikim tekstilnim tvornicama u Zaboku (Zagorska industrija vunenih tkanina, osn. 1936), Oroslavju (Preslica, Ivanica, osn. 1928, Tekstilna industrija Prpić, osn. 1934) i Zutnici kod Krapine (osn. 1926). Tekstilna industrija bila je osnovna industrija Hrvatskog zagorja uoči drugoga svjetskog rata i zapošljavała je nekoliko tisuća radnika i radnica. Međutim zarade tekstilnih radnika bile su veoma male i bilo je radnica koje su zarađivale ispod jednog dinara na sat. Uz to su radnici eksploatirani radom na akord, globama, intenziviranjem rada na starim — iz inozemstva uvezenim — strojevima i na različite druge načine. Istom izmjenom radne snage tekstilna industrija osigurala je sebi stalnu jeftinu radnu snagu seoske sirotinje, koja je bila voljna raditi i za najmanju nadnicu. Tek nakon spoznaje zajedničkih interesa zaposlenih i nezaposlenih teksti-

¹⁴ *Gospodarska sloga*, 15. IV 1940.

¹⁵ *Gospodarska sloga*, 15. III 1941.

¹⁶ *Josip Runjak*, Pregled radničkog pokreta u Varaždinu. Prilozi historiji Varaždina, Varaždin 1967, 43.

la a zagorskog regiona, u tekstilnoj industriji po inje val štrajkova u borbi za bolje radne i pla evne uvjete.¹⁷

U Zagorju je u me uratnom razdoblju bila razvijena i ekstraktivna industrija. U posljednjoj etvrtini devetnaestog stolje a otvoren je niz lignitskih ugljenokopa. Jedan od najstarijih ugljenih lokaliteta bio je golubove ki ugljeni bazen u kojem je radilo i do 500 rudara, a koji je financirao strani kapital.¹⁸ Udruženi rudnici i talionice d. d. eksploatirali su ugljen u Beletincu (oko 200 radnika), Konjš ini (oko 300 radnika), Ivanovom Polju (oko 200 radnika) i u Budinš ini (oko 150 radnika). Najve i zagorski rudnik bio je rudnik lignita Ivanec u kojem je Ugljenokopna industrija d. d. zapošljavala oko 400 radnika. Postojao je i niz malih ugljenokopa, koji su radili za lokalne potrebe i bili poznati po neobi niskim nadnicama, neredovito ispla ivanim nadnicama i estim štrajkovima¹⁹ (Krapinski rudnik u Strahinju [1873], Ladanje Donje, Cerje Tužno, Zajezda, Poljanica, Mareti i Peš eno, radobojski rudnici ugljena i sumpora [1810] itd.). Radni su uslovi u tim rudnicima bili veoma teški, a zarade male. U želji za ekstraprofitima vlasnici — koji se uz to i esto mijenjaju — ne ulažu nikakva sredstva u postrojenja, ve nastoje što prije izvu i uloženi kapital i napustiti rudnik. Takva politika odražava se na položaju rudara. Predugo radno vrijeme i slabe zarade brzo crpe otpornu mo radnika pa lako podliježu tuberkulozi i imaju kratak životni vijek.

Tvornice gra evnog materijala zapošljavale su nekoliko stotina sezonskih radnika. Ciglana »Zagorka« u Bedekov ini (1882) imala je uo i drugoga svjetskog rata oko 300 radnika. Kvalitetna zemlja uvjetovala je i rad ove e ciglane u Podrutama kod Novog Marofa. Postojalo je i nekoliko manjih ciglana lokalnog karaktera koje rade samo u ljetu.²⁰ Svakako treba spomenuti i jednu od najstarijih tvornica stakla u Jugoslaviji, podignutu 1860. u Straži i 1928. godine moderniziranu za proizvodnju boca.²¹

Drvena industrija nije bila u Zagorju osobito razvijena zbog nepostojanja velikih državnih ili veleposjedni kih šuma. Eksploatacija šume u Drenovcu, koja je bila vlasništvo Prvostolnog zagreba kog kaptola, trajala je kratko vrijeme, te je potkraj 1938. ostalo bez posla stotinu šumskih radnika.²² Tvornica štapova Ban u Krapini (1885) zapošljavala je oko

¹⁷ U anketi o prilikama u tekstilnoj industriji u Varaždinu 2. VI 1935. vidjela se sva bijeda i nezašti enost tekstilnih radnika (Institut za historiju radni kog pokreta Hrvatske u Zagrebu, fond Radni ke komore - dalje navodim IHRPH, RK - kut. 378/3). O pomaganju štrajkaša u Tivaru od okolnih seljaka vidi поближе rad *Bosiljke Janjatovi*, Štrajk tekstilnih radnika u Tivaru godine 1936, *Putovi revolucije*, 6/1966, 55-58.

¹⁸ *Vladimir Blaskovi*, Hrvatsko zagorje, n. dj., 216.

¹⁹ U IHRPH, RK postoji niz dokumenata koji govore o borbama zagorskih rudara za bolje pla evne i radne uslove. Štrajkove na krapinskom podru ju obradio je *Antun Kozina*, Krapina i okolina, Varaždin 1960, 190-191. Ti su štrajkovi tako esto bili pomagani od okolnih seljaka, koji su i sami - barem u jednoj etapi života - bili možda rudari ili radnici. Jedan štrajk u rudniku Ladanje Donje, zbog neisplate nadnice, zapo eo je još za vrijeme trajanja krize (IHRPH, fond štrajkovi V-1933).

²⁰ Takve su ciglane u Savskom Marofu, Ludbregu, Zelini, Tur inu, Varaždinu, Soblincu itd.

²¹ 100 godina staklane »Straža«, Straža-Rogatec 1960.

²² IHRPH, zbirka - politika situacija XXI, 64-856/5. VII 1938.

80 radnika, a od 1930. radi u lepoglavskoj kaznionici drveni odio tvornice Penkala iz Zagreba s oko 100 zaposlenih. U Zagorju se eksploatiralo i nekoliko kamenoloma u kojima su također radili sezonski radnici. Privremeno je bilo i zaposlenje na izgradnji pruge Varaždin—Koprivnica, puštene u promet 12. XII 1937, pri čemu je eksploatacija radnika od države nadmašila eksploataciju radnika od privatnika.²³

Prehrambena industrija je u Hrvatskom zagorju bila također slabo razvijena, vjerojatno stoga što je stanovništvo samo ručno preradilo i utrošilo proizvedenu hranu. Mali mlinovi rade najčešće u kombinaciji s malom pilanom i imaju zanatski karakter.²⁴ U Zaprešiću je podignuta potkraj prvoga svjetskog rata industrija mesnih proizvoda, koja 1938. zapošljava oko 80 radnika i radi uglavnom za potrebe obližnjeg Zagreba.

Posebice treba istaknuti veoma razvijeno zanatstvo, osobito lonarski obrt. Na početku 1936. na području Hrvatskog zagorja bilo je registrirano 2997 obrtnika, od toga samo u gradu Varaždinu 543.²⁵ Veoma mnogo Zagoraca bavilo se obrtom ilegalno, to više što mnogi naučnici nakon polaganja ispita nisu mogli da se zaposle, te su nerijetko kombinirali zanatski posao s poljodjelstvom.

Na kraju, možemo zaključiti da je itava zagorska industrija i njen polet bila bazirana isključivo na izvanredno jeftinoj radnoj snazi seljaka-radnika. činjenica da su nadnice zagorskih radnika bile među najnižima u Jugoslaviji, a u njoj opet među najnižima u Evropi (prema izvještaju Meunarodne organizacije rada niže nadnice u Evropi imao je samo Portugal, ali u izvještaju nisu obuhvaćene sve evropske zemlje), privlačila je strani kapital, te se upravo u međuratnom razdoblju otvaraju nove tvornice i proširuju stare. Najveću koncentraciju radnika imao je svakako grad Varaždin u kojem 1931. godine stanuje 1607 radnika zaposlenih u industriji i obrtu i 1378 radnika koji rade u uslužnim djelatnostima. Zapravo, u Varaždinu radi znatno veći broj radnika, ali oni svaki dan dolaze na posao iz okolnih sela, čak s udaljenosti od 20 kilometara. Tako je samo u tekstilnoj industriji Varaždina radilo oko 2200 radnika, u drvnoj oko 400, a i ostali manji pogoni zapošljavali su oko 400 radnika.²⁶ Osim prema Varaždinu, dnevna ili tjedna migracija Zagoraca usmjerena je i prema Zagrebu, i to znatno veća nego prema Varaždinu.

Ipak, usprkos otvaranju novih industrijskih pogona, na području Hrvatskog zagorja uoči drugoga svjetskog rata vlada velika nezaposlenost. Problem zapošljavanja viška radne snage sa sela postaje osnovni problem Hrvatskog zagorja i ogledalo zaoštavanja socijalnih suprotnosti. Bilo je kotara gotovo bez ikakve industrije, te je gusto naseljeno stanovništvo tih krajeva bilo izloženo svim nedaćama naturalnog gospodarstva u razvijenim novorođeno-kapitalističkim odnosima. Tu su i poplave 1938. i 1939. godine uništile su znatan dio ljetine, te je traženje zaposlenja izvan poljoprivrede postajalo svakim danom sve potrebnije siromašnom zagor-

²³ J. Runjak, Pregled radničkog pokreta u Varaždinu, n. dj. 79.

²⁴ Mlinove nalazimo u Zelini (1907), Rasinji, Krapini, Martijancu (1910), Ludbregu (1907), Velikom Bukovcu (1906) i drugdje.

²⁵ Izvještaj Zanatske komore u Zagrebu za godinu 1935, Zagreb 1936, 296-7.

²⁶ J. Runjak, Pregled radničkog pokreta u Varaždinu, n. dj. 74.

skom stanovništvu. U pregradskom kotaru iskazano je u sije nju 1938. nezaposlenih 200 kvalificiranih radnika, 200 nekvalificiranih i 2010 proletariziranih seljaka, koji su tako er bili voljni raditi bilo kakav posao uz bilo kakvu cijenu. Me utim, pravo stanje u zagorskim mjestima bez razvijene industrije obi no nije evidentno broj anim pokazateljima. Utoliko nam je vredniji podatak kotarskog poglavarstva Ivanec da je u sije nju 1938. na tom podru ju nezaposleno 10.800 seljaka i 1560 nekvalificiranih radnika.²⁷ Iz straha pred narušavanjem socijalnog mira gradska op ina u Varaždinu još je u vrijeme trajanja velike svjetske krize formirala odbor, koji se brinuo za prehranu nezaposlenih i organizirao prikupljanje pomo i od imu njihov gra ana, što je kasnije zamijenjeno uvo enjem »socijalnog prireza«. Tako je Hrvatsko zagorje predstavljalo zbog zaoštrenih socijalnih suprotnosti opasno žarište u kojem je svaki seljak bio i radnik, a svaki radnik i seljak, odnosno to je bilo podru je u kojem se veoma rano ispoljila uzajamnost interesa radni kog i selja kog stanovništva i potreba njihove zajedni ke borbe za bolji život.

Me imurje

Me imurje zahvata svega dva predratna kotara (akovec i Prelog) sa 93.773 stanovnika, i ima u pogledu naseljenosti sve karakteristike brežuljkastog Zagorja. U odnosu na Zagorje, socijalne su suprotnosti možda ovdje još više zaoštrene, jer je zemlje bilo manje a stanovništva više. S agrarnom gustom od 144 stanovnika po kv. km obradive površine u akove kom kotaru i 185 stanovnika u preloškom, Me imurje je imalo iste probleme prehrane i zapošljavanja viška agrarnog stanovništva kao i Hrvatsko zagorje. I ovdje su mogu nosti zapošljavanja bile male, pa i poslije provedene agrarne reforme dobara Festeti a, u prvom deceniju nakon prvoga svjetskog rata, zemlje nije bilo dovoljno za prehranu stanovništva, te je na ovom podru ju prema procjenama Rudolfa Bi ani a živjelo 30.326 suvišnih stanovnika.²⁸

U samom Me imurju — prema popisu stanovništva 1931 — našla su zaposlenje 2962 radnika u primarnim djelatnostima (49% najamne radne snage), 2136 u sekundarnim djelatnostima (35%) i 977 osoba u tercijarnim djelatnostima (16%). Od ukupno zaposlenih bilo je 3817 radnika i 2248 radnica, te su žene predstavljale 37% najamne radne snage, što je izvanredno visok procent za me uratno razdoblje, kada je ženski rad smatran manje vrijednim, i kada su one samo jeftinijom nadnicom konkurirale masi nezaposlenih muškaraca.

Poljoprivredni nadni ari radili su uglavnom na banovinskom dobru Vukanovac kod akovca, uz dnevnu zaradu od 10—12 dinara 1940. godine.²⁹ Me utim i do takve zarade nije bilo lako do i. U itavom Me imurju bilo je 1931. samo 49 posjeda ve ih od 20 ha, i to s ukupnom

²⁷ IHRPH, Politi ka situacija, nezaposlenost, kut. 6-7. Ovdje se nalaze izvještaji vlasti o nezaposlenosti u Savskoj banovini po kotarima i mjestima.

²⁸ R. Bi ani , Agrarna prenaseljenost, n. dj., tabele.

« *Gospodarska sloga*, 15. IV 1940.

površinom od 2044 ha, te je na 1 kv. km tih veleposjeda dolazilo 144 nadni ara. Rada kod imu njih seljaka tako er je bilo malo, jer su selja ke obitelji uspijevale obi no obraditi svoju zemlju same ili s radnom snagom na posudbu.

U odnosu na Zagorje, u Me imurju je socijalna struktura bila razvi- jenija. Od svih privredno aktivnih osoba 13% (6075) sa injavalo je rad- ništvo, 79% (36.371) seljaštvo i 8% (3801) gra anstvo. Uzrok toj pojavi treba tražiti u industrijalizaciji akovca, odnosno u njegovoj tekstilnoj industriji, koja je zapošljavala oko 1500 radnika i radnica, od toga 80% sa sela. Granerova trikotaža (1923), koja je ponekad zapošljavala i 1200 radnika, bila je najve e poduze e takve vrste na Balkanu u me uratnom razdoblju, a veoma je dobro poslovala i Neumannova tkaonica i bojadi- saona (1874), tkaonica Brunner i nekoliko omanjih zanatskih tkaonica.³⁰ Te su se tvornice koristile gotovo isklju ivo ženskom nekvalificiranom radnom snagom. U tvornici Graner radilo je 1937. godine 53 inovnika i šest tehni ara, 47 kvalificiranih radnika i 710 nekvalificiranih. Od tih 710 osoba samo 144 je bilo muškog spola, a 119 malodobnica.³¹ Radnice od 14—16 godina dolazile su na posao u akovec s udaljenosti od 10 i više km, te su radile itav dan uz nešto malo mlijeka, po koju jabuku i komadi kukuružnjaka. Zbog takvih prilika, tuberkuloza je po ela uzi- mati sve više maha me u radnicama, pa i kotarski na elnik akovca u svojim izvještajima Savskoj banovini neprestano zahtijeva zabranu zapo- šljavanja djevojaka ispod 18 godina u tekstilnim tvornicama, kao štetnog za narodno zdravlje.³²

Osim tekstilnih tvornica, u akovcu nalazimo nekoliko tvornica pre- hrambenog karaktera: paromlin (1894) s elektri nom centralom (1908), poduze e za preradu jaja i mesa Elmera Vajde (1912) i tvornicu okolade i kandita Heinrich (1921). Vajdino poduze e prelazi 1921. na industrij- sku proizvodnju i osniva brojne filijale po Me imurju i Podravini. Jedan mlin radi i u Nedeliš u (1912).

Budu i da su me imurske šume bile potpuno posje ene do 1928, u Me imurju nije postojala razvijenija drvena industrija. Samo je u Kotoribi radila pilana bra e Rado (1882), koja je zapošljavala oko 50 radnika, a obra ivala drvnu gra u dopremljenu iz Slovenije i otpremala je dalje u Ma arsku. Šibe u tom podvodnom kraju uvjetovale su razvoj koša- ra kog zanatstva.

Nedostatak drveta nadokna ivan je ugljenom. Budu i da je ugljen iz tih ugljenokopa bio loše kvalitete, oni su i loše opremljeni i rade uglavnom za lokalne potrebe (Subotica, Peklenica [1919], Jurov ak i Gradiš ak). Jos 1860. na imanju grofa Festeti a otkrivena je nafta, a od 1870. po ela je eksploatacija i u Peklenici.³³

Kao i na podru ju Hrvatskog zagorja i ovdje je bila veoma razvi- jena zanatska djelatnost, te je potkraj 1935. Zanatska komora zabilježila

³⁰ Me imurski industrijski razvitak, a osobito razvoj i rad tekstilnih industrija u akovcu, prou avao je Dragutin Feletar i o tome objavio nekoliko radova i niz lanaka.

³¹ Arhiv Jugoslavije, fond 65, kut. 586 - Graner.

³² IHRPH, XXI, k. 68-pov 38/2. I 1939. i drugi izvještaji.

³³ D. Feletar, Podravina, akovec 1973, 164.

1136 radionica.³⁴ Ako ra unamo da je u svakoj zanatskoj radionici radilo jedno pomo no lice (nau nik ili pomo nik), tada bi samo u zanatstvu radilo više od dvije tisu e zanatskih radnika, te se vjerojatno upravo od njih regrutirala radna snaga koja je odlazila u Varaždin ili Zagreb.

To osobito vrijedi za preloški kotar, gdje gotovo uop e nije bilo industrije (postojala je mala tvornica cementne robe od 1910) i gdje je sav višak radne snage — a bilo ga je dosta — odlazio u potragu za zaradom izvan svog podru ja. Društvo Me imuraca u Zagrebu imalo je 1938. godine oko 1700 lanova, ali treba napomenuti da svi Me imurci u Zagrebu nisu bili u lanjeni u društvo i da je obim zapošljavanja u Zagrebu bio znatno ve i. Rad u Zagrebu bio je esto sezonskog karaktera (gra evinari). Izvan gra evne sezone ti radnici borave u Me imurju, pa se »[...] u selima zapaža jedan posve levi arski, ekstreman stav, naro ito u siromašnim selima, na koja vrše posve negativan uticaj radnici iz tih sela, zaposleni u Zagrebu, koji su [...] po svom socijalnom naziranju komunisti« piše kotarski preloški na elnik Kati banovinskoj upravi u Zagreb 1937. godine.³⁵ Mnogo se Me imuraca tridesetih godina koloniziralo na podru je Slatine, a neki su emigrirali u prekoceanske zemlje. Me utim, zbog neprelika koje doživljavaju kolonisti na naseljenim podru jima »[...] pa usprkos te vje ne brige da nadju zaradu i slabih materialnih prilika [...]«, ipak se Me imurci najradije drže Me imurja kao svoje mati ne luke.³⁶ Ali uo i drugoga svjetskog rata veoma je teško zaposliti se i održati se u zaposlenju. Prema prora unima statisti ara poslije 1929. uspjelo se zaposliti svega 10% priraštaja stanovništva, te je konkurencija me u radnicima bila velika, a mogu nost zaposlenja mala.³⁷ Tekstilne tvornice osposobile su za rad mnogo ve i broj od potrebitog broja radnika, te su time održavale nisku cijenu rada i otežavale štrajkove. Uz to i poja ana intenzifikacija rada na tekstilnim strojevima dovodi do otpuštanja radnika i do sve ve eg pritiska nezaposlene radne snage na povjereništvo Burze rada u akovcu. Ali odozgo nije bilo pomo i. Zbog toga upravo Me imurce nalazimo u itavoj zemlji na svim teškim radovima, a u potrazi za zaradom odlaze i na rad u Francusku i u Tre i Reich.

Uo i drugoga svjetskog rata ovdje su socijalne suprotnosti veoma zaoštrene. Štrajkovi industrijskih radnika koje pomaže okolno seljaštvo obi no su veoma teški, dugotrajni, a ponekad i krvavi. U 1937. godini, kad su Uredbom o minimalnim nadnicama otežani štrajkovi, u Me imurju se u pokretu nalazilo oko 1350 radnika a samo URSSJ je imao 27 intervencija.³⁸ A pred drugi svjetski rat pokreti su sve žeš i i zahvataju sve više radnika-seljaka.

³⁴ Izvještaj Zanatske komore u Zagrebu, n. dj., 296-7.

³⁵ IHRPH, XXI, k. 59-11/8. I 1937.

³⁶ AH, SB, P, 922-III/6-7580/29. I 1931.

³⁷ *Ignac Bel* i drug., Prilog historiji radni kog pokreta i NOB-e u Me imurju od 1919-1959. godine, akovec 1959, 35.

³⁸ *Isti*, 45.

Donja Podravina

Budu i da je gornja Podravina s Varaždinom i Ludbregom uvrštena u Hrvatsko zagorje, donja Podravina zahvata samo dva predratna kotara: Koprivnicu i Tur evac. Na tome je području 1931. godine živjelo 106.345 stanovnika i agrarna gustina bila je 122 stanovnika na području Tur evca i 131 na području Koprivnice, što je bilo znatno manje nego na području susjednih zapadnih regija. Zbog toga i dolazi do relativno jake imigracione struje iz susjednih područja, te kao što se pred Turcima stanovništvo Podravine sklanjalo u Zagorje i Me imurje sada u nastojanju da se prehrani dolazi do obratnog strujanja stanovništva.

U odnosu na do sada obrađena područja struktura stanovništva odražava povoljnije privredne prilike: 10% (5504) građanstva od ukupne mase privredno aktivnih i 14% radništva (8010). Me utim postotak seljaštva je i ovdje veoma visok (76% — 43.142), premda je praten nešto manjom agrarnom prenaseljenošću. Žene su činile 33% radništva (2541).

Najbrojniji su bili radnici zaposleni u poljoprivredi (4744 ili 59% svih radnika). Radili su na 39 veleposjeda veličine 20—200 ha i površine 1592 ha i na tri posjeda iznad 200 ha s ukupnom površinom od 1336 ha. Poneki nadnari rade i na posjedima seljaka-srednjaka.

U deceniju prije drugoga svjetskog rata u sekundarnim djelatnostima radi samo 2539 radnika ili 32% ukupnog radništva i taj se broj vjerojatno ne povećava poslije 1931. Naime, donja Podravina imala je samo jedan grad koji je pokazivao tendenciju da postane snažan industrijski centar: Koprivnicu. Ali Koprivnica pred drugi svjetski rat ostaje bez svojih najvažnijih tvornica, te zadržava samo obilježje sajmenog, trgovačkog i donekle saobraćajnog središta. Njezino najveće poduzeće bilo je tvornica sumporne kiseline i superfosfata »Danica« (1907), koja uspješno posluje i nakon prvoga svjetskog rata u njezinoj vještom rukom Adolfa Danišića, usprkos gubitku na arskog tržišta i dugotrajnoj agrarnoj krizi koja potrošnju umjetnih gnojiva smanjuje na minimum. Poslije Danišićeve smrti (1933) nastupa polagano umiranje te najveće tvornice umjetnog gnojiva na Balkanu. Pod pritiskom državne privredne politike, koja tvornice takve vrste udaljava od granice, u 1937. godini proizvodnja je obustavljena na temelju sporazuma s tvornicom iste vrste u Šapcu, a oko 250 radnika i namještenika »Danice« ostaje bez kruha. Prestanak rada te tvornice prošao je u Koprivnici gotovo nezapaženo, jer su radnici uglavnom bili seljaci iz okolnih sela Peteranca i Ivanca, a kapital angažiran u tvornici nije bio domaćeg porijekla. Sudbinu »Danice« doživjela je još prije tvornica avala, podignuta 1922. uz »Danicu« i prodana jednoj novosadskoj tvornici kamo su se sa strojevima preselili i sturni radnici. Koprivnička Tvornica ulja s oko 140 zaposlenih — osnovana za vrijeme prvoga svjetskog rata — također prestaje 1937. godine s radom u korist jednako stare zagrebačke Tvornice ulja. »Potezom pera krutog kapitala«, kako piše koprivnički komunist Dušan Ožegović, »bez zarade i sredstava za život ostale su brojne obitelji industrijskih radnika.«³⁹ Od tvornica ostao je samo koprivnički mlin (1894) s oko 30 zaposlenih. Mlin

³⁹ *Podravske novine*, 19. II 1938.

na potoku Koprivnici i Toplakova ciglana (1888) radili su za lokalne potrebe i imali su sezonski karakter, te nisu omogu avali trajno zaposlenje. Tako Koprivnica gubi povoljne uslove za progresivni razvoj industrije i osu ena je na životarenje, a velika gospodarska izložba 1929. godine predstavlja svakako kulminaciju njena privrednog razvoja u me uratnom razdoblju.⁴⁰

Mislim da je potrebno spomenuti da su nosioci trgova kog života u Koprivnici — a i u ostalim dijelovima sjeverozapadne Hrvatske — bili dobrim dijelom Židovi, koji raspolažu i jakim trgova kim vezama i solidnim kapitalom oživljavaju privredna kretanja. Ali trgovina nije zapošljavala ve i broj pla ene radne snage. Uklju uju i i ku ne pomo nice, u tercijarnim djelatnostima itave donje Podravine radilo je 1931. godine samo 727 osoba ili 9% ukupne najamne snage, a od toga je samo u gradu Koprivnici radilo 300 osoba.

Prestankom rada velikih tvornica donja Podravina poprima izrazito agrarni karakter. Gospodarski život bio je sku en u okviru sela i život u njemu odvijao se onako kako ga je opisao Mihovil Pavlek Miškina i drugi selja ki pisci u svojim radovima. Racionalnom kombinacijom poljoprivrede sa sto arstvom seoska gospodarstva ostvaruju izvjestan prihod, ali on je malen u odnosu na potrebe. Zbog oskudice sredstava, poljoprivreda je na dosta niskom nivou, a vo ni rasadnik u Novigradu Podravskom ne utje e ja e na poljoprivrednu orijentaciju.⁴¹ Zanatstvo je dobro razvijeno i potkraj 1935. Zanatska komora bilježi na tome podru ju 1619 radionica.⁴² Umjesto skupne industrijske robe u donjoj Podravini uobi ajila se potrošnja jeftinije zanatske robe. Gotovo zanatskog karaktera je i niz malih mlinova, koji rade na ušur i zapošljavaju samo nekoliko radnika.⁴³ Zbog smanjenog tržišta nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije ti prili no stari mlinovi ne rade gotovo nikada punim kapacitetom i posluju na granici rentabiliteta za potrebe doma eg stanovništva, a te su male zbog upotrebe kukuruznog kruha. Uz koprivni ki paromlin ve eg kapaciteta postojao je još samo mlin u Novigradu Podravskom (1910) i mlin u Kloštru (1912), koji su pripadali istom koncernu i radili za šire tržište.

Siromašni seljaci nalazili su zaposlenje i u nekoliko ciglana koje rade samo ljeti (Koprivnica, Novigrad, ur evac). Svakako treba spomenuti bager na Šoderici (1912) koji je vadio prvorazredan šljunak za potrebe gra evinarstva.

Pod šumama je u koprivni kom kotaru bilo više od 30.000 jutara, ali drvna prerada nije prešla lokalne okvire. Postojale su omanje pilane u Bregima (1918), Koprivnici i Virju, esto vezane uz mlinove.

Uz te sezonske poslove nešto stalnije zaposlenje predstavljao je rad u rudnicima, iako su i oni esto propadali. Tako nakon likvidacije

⁴⁰ Mnogo podataka i privrednih karakteristika donje Podravine nalazimo u djelu *Dragutina Feletara*, Podravina 1973.

⁴¹ IHRPH, XXI, k. 19-1197 Pov 29/2. I 1930. Taj državni rasadnik imao je površinu od 26 jutara.

⁴² Izvještaj Zanatske komore, n. dj., 296-7.

⁴³ Takvi su mlinovi u Peterancu (1917), Virju (1913), Pitoma i (1906), i ur evcu (1885).

»Danice« pada u krizu rudnik Lepavina koji je radio za njene potrebe. Rudnici u Jagnjedovcu i Glogovcu (1890)⁴⁴ bili su vlasništvo Imovne opine ur eva ke i u njima je radilo do 300 rudara. U pitoma ko- rešnjeva kim ugljenokopima (1904) radilo je oko 250 rudara. Ve eg kapaciteta i nešto bolje opremljen bio je rudnik kamenog ugljena Mirna u Bregima (1919).

Stanovništvo toga kraja nerado je odlazilo u emigraciju, a slabo se odlu ivalo i na kolonizaciju.⁴⁵ Iako esto nije bilo mogu nosti zarade, iako je Drava esto plavila i odnosila zemlju, seljaci su bili vrsto vezani za svoj kraj. Kako bi se seoski posjed održao na okupu, mnoge obitelji imale su samo jedno dijete, a esto se i pri sklapanju brakova vodilo ra una o zemlji. Ali, usprkos svemu tome, škare cijena, porezna politika i drugi faktori dovode postepeno do sve ve eg zaduživanja seljaštva a time i do njegovog sve ve eg osiromašenja. Moratorij za selja ke dugove samo je odgodio propast malih seljaka i osudio ih na bijedno životarenje uza sve manje mogu nosti zapošljavanja izvan sela. U ovom kraju, gdje je ku na radinost bila razvijena, mogla je prosperirati i tekstilna industrija, ali ona se na ovom podru ju nije razvila. Tako privredni razvoj ne prati prirodni porast stanovništva. Nerazvijenost industrije ostavlja selja ka vezanog za zemlju, iz koje samo mukotrpnim radom od zore do mraka može izvu i sredstva za život. Zaglibljen u blatu, podravski seljak nije mogao plasirati na tržište svoje proizvode dobar dio godine, a zbog neimanja novca nije imao ni mogu nosti da unaprijedi svoje gospodarstvo. Tako se sitni seljak našao u zatvorenom krugu, prepušten sam sebi i nerješivim problemima prouzrokovanim sve ve im socijalnim suprotnostima.

Kalni ko-bilogorsko-moslava ko podru je

Ta oblast okružuje zagreba ku regiju sa sjeveroistoka i na tome je podru ju živjelo 1931. godine 204.204 stanovnika. U tome kraju bilo je 15.368 radnika (14% svih privredno aktivnih osoba), te je po postotku radništva to podru je bilo identi no donjoj Podravini. Me utim, gra anstva je u tome podru ju bilo manje (8615 ili 7%) zbog slabijih trgova kih veza, manjeg broja tvornica u rukama samovlasnika i manjih upravnih središta. Najbrojnija kategorija je i ovdje svakako seljaštvo (87.819 osoba ili 79% svih privredno aktivnih osoba).

I ovo podru je nije imalo jedan ja i privredni centar. Sela rasuta po kalni kom gorju gravitirala su ka Križevcima, bilogorsko podru je imalo je središte u Bjelovaru, a moslava ko u azmi i Garešnici, ali zbog saobra- ajne nepovezanosti dolazi do izvjesne izoliranosti seoskih naselja i zadržavanja naturalnih oblika privre ivanja.

⁴⁴ Feletar navodi da je rudnik osnovan 1808. (*Podravina*, n. dj., 164). Moj podatak potje e iz Arhiva Jugoslavije, f. 65, k. 652, dosje 33.

⁴⁵ Dvadesetih godina iselile su se iz Molva 24 obitelji sa 94 lana, iz Ferdinandovca 11 obitelji sa 150 lanova, a iz op ine ur evac 59 selja kih, šest obrtni kih i tri trgova ke obitelji s ukupno 224 lana (AH, SB, P, k. 921-89795/11. XII 1930).

Relativno najbrojnija kategorija radništva bili su poljoprivredni radnici s udjelom od 57% (8825) u ukupnom radništvu 1931. To je radništvo nalazilo zaposlenje na 105 posjeda veličine 20—200 ha s površinom od 3210 ha i na pet veleposjeda s površinom od 3486 ha. Zbog velikog broja veleposjeda, usprkos relativno maloj agrarnoj naseljenosti (agrarna naseljenost u Garešni kom kotaru bila je 85 stanovnika, u Križeva kom 121, a u ostalim kotarima izme u tog raspona), i ovdje vlada glad za zemljom i postoji brojno sitno seljaštvo koje prihode svoga imanja mora upotpunjavati najamnim radom.

U sekundarnim djelatnostima radilo je 4456 radnika ili 29% zaposlenih. Od toga je u gradu Bjelovaru — kao najjačem industrijskom središtu toga područja — radio 1161 radnik, a u Križevcima samo 516 radnika.

Na tome području bila je najrazvijenija prehrambena industrija — barem po broju pogona — što je i razumljivo s obzirom na agrarni karakter kraja. Međutim, kao i u donjoj Podravini i ovdje je broj zaposlenih u jednoj tvornici malen, opremljenost strojevima slaba a uloženi kapital malen. Neke tvornice bile su prilično stare, osobito mlinovi. Bjelovar je imao tri mlina (1889, 1908. i 1922), a postojali su i mlinovi u Velikom Trojstvu (u kojem je kao mehaničar radio Josip Broz), Zabnu (1894), Dubravi i Hercegovcu kod Azme, Ivanskoj, Novoj Rači, Severinu, Velikoj Pisanici, Križevcima (1880) i Azmi. Neki mlinovi imaju i pilane, a neki i ciglane (Azma).

U Bjelovaru je od god. 1887. postojao mali pogon mesne industrije, koji se 1913. pretvorio u malu tvornicu (vlasnik J. Svoboda). Tvornica suhomesnate robe u Križevcima otvorena je 1925. godine. Obje te tvornice zajedno zapošljavale su oko stotinu radnika.

Od 1892. u Bjelovaru je radila i pekarnica Dragutina Wolfa, koja se 1932. pretvara u tvornicu kekša s nekoliko desetaka zaposlenih žena. U tom gradu zagrebačka Tvornica cikoriije Franck podigla je oko 1900. sušionicu cikoriije i na temelju ugovora sa seljacima nabavljala svoju glavnu sirovinu na tome području sve do drugoga svjetskog rata.

Zanimljiv je historijat tvornice Predovi u urišu kraj Vrbovca (1922). Do 1931. Predovi se bavio samo mesnom industrijom. Nakon toga znatno proširuje asortiman proizvoda, te izrađuje ne samo mesne konzerve, već i serume i stočnu hranu, a ima i vlastiti rudnik ugljena, Poljanicu kod Stubice, te rudnik gyrodala u Baljevcu kraj Bihaća. Kako bi izbjegao plaćanje banovinskih poreza, Predovi je dio svoje tvornice (proizvodnju seruma) preselio u Zemun i ona je tamo ostala do danas.

Pilane su — kako sam već napisala — podizane većinom uz mlinove. Jedino Nihag d. d. na pilani u Garešni kom Brestovcu i Našica d. d. na pilani u Novoselec Križu (1919) sijeku velike drvene mase moslavačkih i bilogorskih šuma. Na eksploataciji tih šuma broj radnika je varirao od stotine do dvije tisuće i regrutirao se uglavnom iz okolnoga seoskog stanovništva. Pri zapošljavanju stranih radnika iz Gorskog kotara ili Bosne često je dolazilo do sukoba s domaćim radnicima, koji su zahtijevali prednost u zapošljavanju. Zbog neobično teških radnih uslova i niskih nadnica, koje su se kretale nešto iznad deset dinara, dolazi poslije 1935.

na tome području do niza uzastopnih štrajkova, osobito u Garjevici.⁴⁶ Oni traju sve do drugoga svjetskog rata i izazivaju snažne socijalne potrebe među stanovništvom ovog kraja. God. 1935. proradila je i omanja pilana u Gregurevcima kod Križevaca, ali ona zapošljava mali broj radnika.

Zbog dobre zemlje za obradu, na ovom je području radio velik broj malih ciglana.⁴⁷ Već kapaciteta je samo ciglana u Paulovcu kod Bjelovara s oko 80 zaposlenih, te dvije ciglane u Križevcima (gradska je osnovana 1884. i oko 1900. modernizirana, i ciglana Narodne štedionice proradila je oko 1898) s oko 150 sezonskih radnika.

Za lokalne potrebe radili su i rudnici lignita u Carevdaru (1904), Majurcu i Vojakova kom Kloštru. Sve su to bili rudnici malih kapaciteta Križeva ko-kloštarskog ugljenokopovnog udruženja. Na bjelovarskom području postojali su ugljenokopi Imovne općine: ur eva ke: Bilo, Trnovka i Ciglana s oko stotinu zaposlenih.

Za razliku od drugih mikroregija na ovom je području obrađivano i željezo. U Hercegovcu kod Garešnice, na Kulhavyjevom dobru, radila je omanja ljevaonica željeza (1903), a u Bjelovaru tvornica poljoprivrednih strojeva »Smev«. Ali, i jedna i druga tvornica teško su se održavale u konkurenciji s kartelima željeza, koja je žrtva bila tvornica avala u Koprivnici i akovcu.

Nasuprot sitnoj, rasparanoj i kapitalom slaboj industriji na ovom je području bila veoma razvijena zanatska djelatnost, vjerojatno iz istih razloga kao u Podravini. Prema evidenciji Zanatske komore u Zagrebu potkraj 1935. u gradovima Bjelovaru i Križevcima radilo je 626 obrtnika, a izvan gradova po selima 1397.⁴⁸ Kako bi mogli konkurirati industrijskim proizvodima, obrtnici su radili jeftino, a to se odražavalo i na plaćama pomoćnog osoblja. Da bi izbjegli plaćanje prinosa za socijalno osiguranje, obrtnici su najčešće davali posao »na sic«, tj. po selima se uobičajila izrada pojedinih vrsta roba za majstora, koji je onda te proizvode prodavao na sajmovima. Zbog neograničenog radnog vremena i nestog zapošljavanja svih članova obitelji na tom poslu, taj je rad bio poguban za stanovništvo, te se poslije završetka velike svjetske krize na ovom području sve češće javljaju štrajkovi postolarskih i krojačkih radnika, koji zahtijevaju ukidanje rada »na sic« i normalno zapošljavanje.

Tercijarne djelatnosti na ovom su području bile slabo razvijene i u njima je radilo samo 14% radnika (2087), od toga već dio u kućnoj posluži i ugostiteljstvu. Kao i u ostalim dijelovima sjeverozapadne Hrvatske, i ovdje su trgovine većinom male i u njima radi vlasnik trgovine s članovima svoje obitelji.

⁴⁶ Prilike šumskih radnika opisala je *Olga Matjek*, Naši šumski radnici, Zagreb 1948, a o teškom položaju tih radnika nalazimo i niz podataka u onovremenoj štampi i arhivskim izvorima. Za štrajk u Garjevici v. *Slavko Degoricija*, Razvoj radničkog pokreta i KPJ u Moslavini, Zbornik Moslavina, I, Kutina 1968, 199-201.

⁴⁷ Takve su ciglane u Gušterovcu, Vrbovcu, Zabnu, Hercegovcu, Mlinovcu i drugdje.

⁴⁸ Izvještaj Znanstvene komore u Zagrebu, n. dj., 296-9.

S obzirom na privrednu strukturu iznenađujuće visok postotak zaposlenih žena. Od 15.368 radnika na kalni ko-bilogorsko-moslava kom području radnice su činile 33% zaposlenih 1931. godine (5133) i vjerojatno su bile jače angažirane na poljoprivrednim radovima i u zanatstvu. Kao i drugdje, i ovdje je slabije plaćena ženska radna snaga uspješno konkurirala muškoj, potiskuju i muške radnike gdje je god bilo moguće a da od toga ne trpi proizvodnost.

Iako u srcu srednje Hrvatske, kalni ko-bilogorsko-moslava kom područje je bilo je privredno izolirano. Kotar čitava bio je bez direktnih prometnih veza. Jugozapadnom periferijom kotara išla je doduše pruga Zagreb—Banova Jaruga—Novska, ali je čitav središnji i sjeverni dio kotara bio bez prometne veze s bilo kojim većim privrednim centrom.⁴⁹ A tako je bilo i s drugim krajevima. Bogatstva zemlje nisu bila iskorištena niti ih je bilo moguće staviti u promet zbog potpune privredne izoliranosti tih krajeva i nagomilanih problema još iz vremena Vojne krajine. Veliki posjedi na jednoj strani i sve veća pauperizacija seljaka na drugoj dokraj čeni su tek nakon drugoga svjetskog rata. Šumska bogatstva iskorištavaju velike firme u kojima dominira strani kapital, a stanovništvu kalni ko-bilogorsko-moslava kom područje ostaju samo niske zarade šumskih radnika i opustošeni šumski kompleksi o kojima se slabo vodi računa.

Sesvete, Dugo Selo, Ivani -Grad, Kutina i Novska

Izvan mikroregija, dijelom u zagreba kom kraju (Sesvete), a dijelom u Posavini, nalaze se predratni kotari Dugo selo, Kutina, Novska i Ivani -Grad. Sva ta mjesta prate rijeku Savu i odlikuju se velikom poplavnošću u zemljišta prilično nepodesnog za obradu. Međutim, usprkos tim karakteristikama u međuratnom razdoblju to su bila izrazito agrarna područja, izuzev Sesveta koje zbog blizine Zagreba imaju već tada karakter zagreba kom predgrađa s razvijenim sekundarnim i tercijarnim djelatnostima.

Pri popisu stanovništva 1931. godine na tom je području živjelo približno 77.500 stanovnika. Aktivnog radništva bilo je 4956 ili 12% svega privredno aktivnog stanovništva, aktivnog seljaštva 32.861 ili 80% i građanstva 3169 ili 8% privredno aktivnog stanovništva.

Od toga radništva 64% (3177) radilo je u poljoprivredi, 26% (1285) u industriji i zanatstvu i 10% (494) u uslužnim djelatnostima. Žena je bilo 33% (1628) a muškaraca 67% (3326).

Poljoprivredni nadnari bili su uglavnom siromašni seljaci i doseljenici iz Bosne i Korduna, koji su nalazili zaposlenje na 92 posjeda veličine 20—200 ha s ukupnom površinom od 2673 ha i tri posjeda iznad 200 ha s ukupnom površinom od 1250 ha. Neki nadnari su svakako radili i na velikom državnom dobru Topolovac — na koje se ovaj rad ne odnosi jer je na području Siska — ali koje predstavlja važan privredni kombinat i za širu regiju, jednako kao i industrijski razvijeni Sisak.

Budući da agrarna naseljenost na ovom području nije bila velika (kretala se na području Dugog Sela od 85 stanovnika na jedan kv. km

⁴⁸ Arhiv Hrvatske, Banska vlast banovine Hrvatske, kut. 235/99437-1-1940.

obradive površine do 167 na području Kutine), privući oni mogu nešto u zarade u obližnjem Sisku ili nedalekom Zagrebu naseljavaju se u ovom području Zagorci, Bosanci i Ličani, smatraju i da će im smještaj na glavnoj pruzi Zagreb—Beograd omogućiti veću pokretljivost. Međutim za razliku od današnjeg vremena, kad se industrija nastoji što više decentralizirati i približiti radnoj snazi, blizina dva velika industrijska centra (Siska i Zagreba) kao da je negativno djelovala na razvoj sekundarnih i tercijarnih djelatnosti, te se agrarne sirovine izvoze bez ikakve prerade s ovog područja, a isto se tako dovozi gotova industrijska roba. Najbolji dokaz za tu tvrdnju je broj zanatlija. Na itavom ovom području radilo je potkraj 1935. godine samo 835 obrtnika.⁵⁰

Slično je i s industrijom. Pilane u Novskoj (1919), Popova i (1914), Kutini (1926) i Dugom Selu (1920) zapošljavale su oko 600 radnika, ali je taj broj jako varirao u ovisnosti o situaciji na tržištu drva. Radu tih pilana smetala je velika Drachova pilana u Capragu kod Siska, koja je sama povremeno zapošljavala oko 1200 radnika.

Prehrambena industrija bila je zastupana s nekoliko omanjih mlinova: Dugo Selo (1908), Dubrovak (1929), Brckovljani (1917), dva mlina u Kutini (1910. i 1922), Ludini kod Kutine (1897) i Posavskim Bregima (1922). Posebice treba ista i Rabusovu tvornicu mesnih proizvoda u Sesvetama, koja je tu preseljena 1920. iz Zagreba, i koja 1938. godine zapošljava oko 120 stalnih radnika.

Od rudnika nalazimo na ovom području samo mali rudnik u Miklouški (1930) i Emilija u Dugom Selu. Od 1923. iskorištavao se također zemni plin u Gojilu, gdje je petroleumsko d. d. Uljanik zapošljavalo oko 30 radnika.

Ciglane su bile brojne, ali također omanjih kapaciteta (Dugo Selo, Novska, Kutina i druge). Jedino ciglana u Jasenovcu (1932), koja je za vrijeme drugoga svjetskog rata postala grobnica mnogih nevinih žrtava, zapošljavala je uoči drugoga svjetskog rata oko 70 sezonskih radnika.

Zanatskog karaktera bila je Englerova tvornica limene robe u Kutini (1904) i u njoj 1938. radi samo 12 radnika.

Tako je ovo područje — usprkos velikoj potrebi radne snage koja bi radila na sanaciji Lonjskog polja i savskim nasipima — imalo veoma malo radnika. Zbog nedostatka financijskih sredstava obala Save je slabo održavana, te je u vrijeme poplava rijeka odnosila kulturno tlo, ugrožavala poljoprivredne kulture i uništavala imovinu ionako siromašnog stanovništva. Ipak, na javnim radovima koje je provodila banovina u blizini Zagreba radi dosta sezonskih radnika iz Posavine, koji time nastoje upotrijebiti prihode svojih vodom ugroženih seoskih imanja.

⁵⁰ Izvještaj Zanatske komore u Zagrebu, n. dj., 296-7. Budući da je Novska bila na području Zanatske komore u Osijeku, podatak o 294 zanatske radnje na njenom području izvadili smo iz zapisnika redovite plenarne sjednice vijeća Zanatske komore u Osijeku održane dne 10. II 1935, šapirografirano, 54. Za Sesvete ne raspolazem podacima, jer su one bile uključene u zagrebački kotar i zbog toga neizdiferencirane.

Zaključak

Do sada istaknute specifičnosti svakog kraja omogućuju nam kompariranje pojedinih mikrorajona i stvaranje zajedničkog zaključka za cijelu sjeverozapadnu Hrvatsku.

Na tom području živjela 1931. godine 876.543 stanovnika ili četvrtina stanovništva cjelokupne Hrvatske (bez krajeva pod Talijanima). Privredno aktivne bile su 452.724 osobe ili 52% cjelokupnog stanovništva.

Međutim, od privredno aktivnih stanovnika 369.257 ili 82% radilo je u agraru, pri čemu treba voditi računa da se u toj masi seljaka kriju nedovoljno zaposlene i nezaposlene osobe. Najveći i procent seljaštva nalazimo na području Hrvatskog zagorja (85%), a najmanji na području donje Podravine (76%). Radništvo je bilo 49.803 ili 11% svih privredno zaposlenih, pri čemu je donja Podravina i kalni ko-bilogorsko-moslavačka oblast imala najveći i procent radništva (14%), a Hrvatsko zagorje najmanji (8%). Građanstvo — u koje je uključeno i ino stanovništvo — brojalo je 1931. godine 33.664 osobe ili 7% svih privredno aktivnih osoba. Najveći i postotak građanstva imala je donja Podravina (10%), a najmanji Hrvatsko zagorje i kalni ko-bilogorsko-moslavačka oblast (7%). U odnosu na Hrvatsku, gdje su ti postoci iznosili 69,5%, 14% i 16,5%, dolazi do izražaja agrarni karakter sjeverozapadne Hrvatske i slaba razvijenost infrastrukture.

U najamnom su odnosu 49.803 osobe, koje u popisu stanovništva 1931. nalazimo pod različitim imenima (radnici, nadničari, sluga, kućepomoćnici), i sve rade za nadnicu, a ovako su raspoređene po djelatnostima:

U poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu bilo je zaposleno 26.075 osoba ili 52% svih radnika. Najveći i procent radnika te vrste nalazimo u Posavini (64%), a najmanji u Hrvatskom zagorju (41%). U odnosu na Hrvatsku, gdje 37% radništva radi u primarnim djelatnostima, u sjeverozapadnoj Hrvatskoj je poljoprivredno radništvo imalo veoma visok udio u cjelokupnom radništvu, te je očit u toj grupi iskazana masa nedovoljno zaposlenih nadničara, koji su bili voljni raditi bilo gdje i uz bilo koju zaradu. Nemaju i status radnika, to radništvo zarađuje sredstva za život od slušaja do slušaja i u potrazi za zaradom često luta od mjesta do mjesta. Četiri stotine sedamdeset osam posjeda, veličine 20—200 ha, na površini od 18.474 ha i 28 veleposjeda s ukupnom površinom od 13.529 ha na tome području, nisu mogli pružiti dovoljno rada za 26.000 osoba, to više što su mnogi veleposjedi zapravo veliki šumski kompleksi.

U sekundarnim djelatnostima (industriji, rudarstvu i proizvodnom zanatstvu) radilo je na početku 1931. godine 16.811 radnika ili 34% ukupnog radništva. Mali broj zaposlenih ukazuje na nerazvijenost industrije i na slab kapital uloženi u tu industriju, koja se često bavi svaštarenjem, a često tvornice i ne rade. Ako uzmemo da je svaki radnik imao dva člana obitelji, tada je na cijelom području sjeverozapadne Hrvatske živjelo od tvorničkog ili zanatskog rada samo pedeset tisuća ljudi, što je u masi od 900.000 stanovnika gotovo neznatan udio. Najviše zaposlenih radnika u industriji imalo je procentualno Hrvatsko zagorje (42%), a

najmanje Posavina (26%). Jasno je da apsolutni iznosi pokazuju drugačije relacije i da je 6395 radnika u sekundarnim djelatnostima u Zagorju svakako više od 1285 radnika na području Posavine. Relativni odnosi pokazuju da na području sjeverne Hrvatske dolazi do zaostajanja industrijskog razvitka u odnosu na hrvatski prosjek (40%) i da se industrija razvijala tamo gdje je zbog gustine agrarne prenaseljenosti radna snaga bila u bescjenje (Hrvatsko zagorje i Međimurje). U područjima gdje su postojale kakve-takve mogućnosti da se stanovništvo prehrani od poljoprivrede industrije je malo, a i zanatstvo nije statistički evidentno jer se na selu dobrim dijelom obavlja u kombinaciji s poljoprivrednim radom.

Radništvo u tercijarnim djelatnostima bilo je malobrojno, te 6917 osoba čini samo 14% ukupnog radništva. U odnosu na cijelu Hrvatsku, gdje je taj procent 23%, uslužne djelatnosti sjeverozapadne Hrvatske bile su nerazvijene i nisu bile iskorištene ni turističke ni saobraćajne mogućnosti tih krajeva. Najveći postotak zaposlenih u toj grupi imalo je Hrvatsko zagorje (17%), a najmanji donja Podravina (9%).

Zanimljivo je da su radnice imale dosta visok udio u radništvu i da je taj procent 33% u svim razmatranim područjima, osim u Međimurju, gdje je, zbog razvijene tekstilne industrije i u njoj zaposlene ženske radne snage, čak 37%. Budući da je udio ženske radne snage u cjelokupnom radništvu Hrvatske nešto ispod 32%, možemo zaključiti da je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj veoma mnogo korištena jeftina ženska radna snaga, usprkos istodobnom postojanju mase nezaposlenih muških radnika i da se ta slika za vrijeme velike svjetske krize još više promijenila u korist žena.

Te socijalne karakteristike radne snage su na temelju podataka iz perioda 1931. i od tog vremena pa do drugoga svjetskog rata struktura se svakako izmijenila, ali je ne možemo kvantitativno iskazati. Svakako, socijalne suprotnosti su se do pred drugi svjetski rat znatno zaoštrile, jer višak stanovništva nije nalazio mogućnosti za zaposlenje u sekundarnim i tercijarnim djelatnostima. Zbog toga svakako raste skupina poljoprivrednih nadničara i sezonskih radnika, koji su zapravo seoska sirotinja ili seljaci sa sitnim posjedom. Novih tvornica poslije 1931. gotovo uopće nema, već nasuprot tome strani kapital povlači neke tvornice s toga područja (Danica, Tvornica čavala u Koprivnici i čakovcu, Tvornica cipela Klek u Bjelovaru, Prpićeva tekstilna tvornica, Tvornica seruma u Vrbovcu itd.). Pod stranim kapitalom u ovom slučaju ne mislim na nacionalnu pripadnost investitora, već na izvornost. Naime, dionici su obično bili građani Zagreba, te je sjedište firme bilo u Zagrebu. Zbog toga vlasnici kapitala nisu vodili računa o socijalno-ekonomskim interesima kraja gdje je tvornica radila, već su se ravnali isključivo prema profitu. Radi ekstraprofita na račun izvanredno niskih nadnica nastajale su tekstilne tvornice na području Hrvatskog zagorja i Međimurja, a iz istog razloga stvaraju se i karteli u pojedinim privrednim granama pa veliki tvorničari eliminiraju male iz proizvodnje. Male industrije sa slabim poslovnim kapitalom nisu se obično mogle održati u borbi s velikim kapitalom, te upravo u periodu velike svjetske krize — a i nakon nje — dolazi do zatvaranja nekoliko mlinova, ciglana i pilana na području sjeverozapadne Hrvatske. Jasno je da se zbog toga ne razvijaju ni

tercijarne djelatnosti i da privredno mrtvilo i permanentna krizna situacija na prenaseljenom selu zahtijevaju hitno rješenje, koje stara jugoslavenska vlada — bremenita socijalnim suprotnostima — nije mogla ponuditi.

Da zaklju im. Opisane socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske ra ene su na temelju jedinog popisa stanovništva po zanimanjima na po etku 1931. godine, a privredna struktura dana je prema podacima Ministarstva trgovine i industrije uo i drugoga svjetskog rata. Zbog toga moramo ra unati s ponešto modificiranom slikom stanovništva neposredno pred drugi svjetski rat kao posljedicom zaoštavanja klasno-socijalnih suprotnosti.

Višak stanovništva sve je teže nalazio zaposlenje izvan poljoprivrede, a sitna poljoprivreda, izolirana od saobra ajnih putova, gušila se u dugovima, neimaštini i zaostalosti. Zbog toga je svakako rasla skupina poljoprivrednih nadni ara i sezonskih radnika, koji su se u potrazi za radom ponašali kao nezaposleni radnici. Oni su i radili — barem jedan period svog života — izvan poljoprivrede, obi no u gra evinarstvu ili na sje i šuma, te su upoznavaju i radni ki život preuzimali i radni ku svijest o potrebi mijenjanja tadašnjih klasno-socijalnih odnosa, kao i mržnju na gospodu kapitalisti kog ili administrativnog tipa.

Tako su se u itavom me uratnom periodu postepeno stvarali preduslovi koji su omogu ili brzo i direktno uklapanje agrarnog stanovništva sjeverozapadne Hrvatske — razo aranog politikom HSS-a — u narodno-oslobodila ku borbu ili pomaganje boraca narodnooslobodila kog rata materijalnim dobrima.

Marijan Matika

Struktura i gospodarski položaj seljaštva sjeverozapadne Hrvatske uo i drugoga svjetskog rata

Seljaštvo je bilo najbrojnija grupacija stanovništva Jugoslavije u razdoblju prije drugoga svjetskog rata i problemi seljaštva umnogome su davali obilježja cjelokupnim društvenim prilikama koje su u Jugoslaviji vladale. Utvrđivanje strukture i gospodarskog položaja seljaštva jedan je od neophodnih uvjeta u proučavanju i razumijevanju društvenog položaja seljaštva u prošlosti i povijesnih procesa uopće.

1.

U ovom prilogu razmatraju se neki elementi strukture i socijalno-ekonomskog položaja seljaštva, prema tadašnjoj upravno-političkoj podjeli, u ovim kotarima sjeverozapadne Hrvatske: Bjelovar, Pakovec, Čazma, Donja Stubica, Dugo Selo, Turčevac, Garešnica, Ivanec, Klanjec, Koprivnica, Krapina, Kutina, Ludbreg, Novi Marof, Pregrada, Prelog, Zelina, Varaždin, Zagreb i Zlatar.¹

Seljaštvo dakako ne čini jedinstvenu socijalno-ekonomsku kategoriju i više čimbenika određuje njegovu strukturu. Jedan od najvažnijih je svakako veličina posjeda, ali valjalo bi uzimati u razmatranje i kvalitetu zemljišta, organizaciju proizvodnje, vrste poljoprivrednih kultura, broj ljudi koji žive na posjedu, udaljenost od tržišta, dopunske prihode, status u društvu i drugo. U ovom radu to sve nije bilo moguće obuhvatiti pa se pokazuje uglavnom samo veličina posjeda, odnosno daje se struktura gospodarstava, i to prema popisu iz 1931. godine. Posjedi su razvrstani prema standardnom kategorizaciji na sitni posjed veličine do 2 ha, mali posjed od 2 do 5 ha, srednji posjed od 5 do 20 ha te veliki posjed od 20 do 100 ha i veleposjed s više od 100 ha površine. Dakako, posljednji u pravilu nemaju značajke seljaka njihovih gospodarstava i o njima nije riječ u ovom prilogu.

¹ U podatke koji se navode u prilogu nisu uključena gradska središta: Bjelovar, Pakovec, Koprivnica, Križevci, Varaždin i Zagreb.

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj, kao uostalom i u cijeloj Hrvatskoj, prevladavali su sitni i mali seljački posjedi.² Broj posjeda i udio pojedinih kategorija posjeda u ukupnom broju posjeda po pojedinim kotarima sjeverozapadne Hrvatske iskazan je na tablici 1.³

Tablica 1.

Kotar	Broj posjeda	Udio pojedinih kategorija posjeda (%) u ukupnom broju posjeda				
		0-2 ha	2-5 ha	5-20 ha	20-100 ha	iznad 100 ha
Bjelovar	13 711	27,47	42,29	30,03	0,21	–
akovec	7 826	44,74	42,86	12,07	0,29	0,03
azma	7 950	28,05	43,89	27,92	0,14	–
Donja Stubica	7 210	58,27	34,77	6,73	0,17	0,06
Dugo Selo	4 691	28,86	48,48	22,21	0,38	0,07
ur evac	10 897	43,09	44,76	12,05	0,06	0,03
Garešnica	6 022	18,38	38,41	42,66	0,53	0,02
Ivanec	7 866	64,94	30,28	4,59	0,13	0,06
Klanjec	5 416	45,77	43,39	10,67	0,17	–
Koprivnica	8 888	37,88	40,66	21,24	0,18	0,04
Krapina	5 826	64,27	30,83	4,63	0,20	0,17
Križevci	11 141	37,03	44,60	18,11	0,22	0,04
Kutina	5 439	32,23	35,41	31,39	0,97	–
Ludbreg	5 659	38,82	49,52	11,31	0,30	0,05
Novi Marof	6 732	61,11	32,15	6,49	0,25	–
Pregrada	6 333	60,17	33,38	6,20	0,22	0,03
Prelog	8 011	54,47	36,32	8,92	0,26	0,03
Varaždin	8 287	45,31	44,69	9,76	0,16	0,08
Zagreb	10 203	61,78	29,52	8,33	0,25	0,12
Zelina	6 660	49,12	37,12	13,59	0,14	0,03
Zlatar	8 687	56,26	35,69	7,59	0,38	0,08

² O općim karakteristikama strukture i gospodarskog položaja seljaštva u Jugoslaviji odnosno Hrvatskoj me uratnog razdoblja usp.: *M. Komadini*, Problem seljačkih dugova, Beograd 1934; *M. Mirković*, Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958; *Isti*, Ekonomska struktura Jugoslavije 1918-1941, Zagreb 1952; *Isti*, Seljaci u kapitalizmu, Zagreb 1952; *V. Stipetić*, Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području Hrvatske, Zagreb 1959; *B. Stojavljević*, Seljaštvo Jugoslavije (1918-1941), Zagreb 1952; *Isti*, Prodiranje kapitalizma u selo 1919-1929, Zagreb 1965; *N. Vučković*, Poljoprivreda u Jugoslaviji (1918-1941), Beograd 1958; *Isti*, Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930-1934, Beograd 1968.

³ Apsolutni brojevi: Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1937, knj. VIII, Beograd 1938, 104-107. Usp. i *M. Matićka*, Odras privredne krize (1929-1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj (Magistarski rad), Zagreb 1971, Strojopis, Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, R IX-26-1670.

Prema tome, u sjeverozapadnoj Hrvatskoj sitni je posjed, kao najbrojnija kategorija, a zajedno s malim i uz neznatno postojanje srednjega, bio obilježje kotara: Ivanec, Krapina, Novi Marof, Zagreb, Pregrada, Donja Stubica, Zlatar, Prelog i Zelina. Rije je dakle napose o kotarima u Hrvatskom zagorju. Podjednak udio sitnog i malog posjeda, uz slabu zastupljenost srednjega, bio je u kotarima: akovec, Varaždin, ur evac i Klanjec. Mali posjed u kombinaciji s približno istovetnim udjelom sitnog i srednjega bio je značajka kotara: Ludbreg, Koprivnica, Križevci, Bjelovar, azma i Dugo Selo. U kotaru Kutina bile su gotovo podjednako raspoređene sve tri kategorije seljčkih posjeda, a u kotaru Garešnica najveći udio imala je kategorija srednjega i malog seljčkog posjeda. Takav raspored udjela pojedinih kategorija seljčkih posjeda u njihovu ukupnom broju upućuje na zaključak da se udio većih kategorija seljčkih posjeda u ukupnom broju povećavao polazeći od zapada prema istoku. Uglavnom, najslabiju strukturu posjeda imali su kotari u

Tablica 2.

Kotar	Ukupna obradiva površina ha	Udio pojedinih kategorija posjeda (%) u ukupnoj obradivoj površini				
		0-2 ha	2-5 ha	5-20 ha	20-100 ha	iznad 100 ha
Bjelovar	54 962	6,60	36,12	55,76	1,52	–
akovec	22 401	16,73	46,94	31,57	3,70	1,06
azma	31 056	7,65	37,92	53,56	0,77	–
Donja Stubica	13 038	25,93	45,16	20,67	3,17	5,07
Dugo Selo	18 687	8,45	38,46	42,94	3,46	6,69
ur evac	30 784	16,03	50,15	29,68	0,63	3,51
Garešnica	30 958	3,74	26,18	66,75	2,66	0,67
Ivanec	18 020	29,17	38,65	14,31	2,13	15,74
Klanjec	14 687	20,26	49,68	27,81	2,15	–
Koprivnica	30 169	10,72	38,72	46,35	1,53	2,68
Krapina	12 325	32,31	43,67	16,31	3,17	4,54
Križevci	37 041	12,14	43,16	40,27	2,10	2,33
Kutina	23 965	7,38	26,43	60,26	5,93	–
Ludbreg	17 322	14,37	50,59	26,26	2,01	6,77
Novi Marof	14 628	29,24	44,07	22,35	4,35	–
Pregrada	14 952	28,58	42,08	18,97	3,79	6,58
Prelog	19 514	22,63	45,71	26,66	3,33	1,67
Varaždin	24 359	17,26	46,48	24,14	3,15	8,40
Zagreb	25 275	22,82	36,79	25,05	4,26	11,08
Zelina	18 917	17,26	40,98	36,29	4,26	1,12
Zlatar	22 220	24,36	41,87	21,82	6,57	5,38

Hrvatskom zagorju, zatim Me imurju, a nešto bolju u gornjoj Podravini i napose kotari na prostoru od Kalnika do Moslavine. U odnosu na cjelinu Hrvatske, u kojoj je bilo 41,62% sitnih posjeda, 36,34% malih posjeda i 21,16% srednjih posjeda od njihova ukupnog broja, raspored selja kih posjeda u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bio je uglavnom gori, posebno s obzirom na znatno veći i udio sitnih i malih posjeda a manji udio srednjih u ukupnom broju posjeda veći u kotara toga područja.⁴

Dakako, i razdioba ukupne obradive površine po pojedinim kategorijama posjeda bila je uglavnom nepovoljna za najbrojnije kategorije selja kih posjeda u svim kotarima. Pokazano je to na tablici 2.⁵

Udio sitnog posjeda u ukupnoj obradivoj površini bio je razmjerno malen i u onim kotarima gdje je ta kategorija selja kih posjeda bila izrazito najbrojnija. Nešto je povoljniji odnos bio kod malih selja kih posjeda. Međutim, odnos između broja gospodarstava i ukupne obradive površine pokazuje da je prosječna veličina selja kih gospodarstava u pojedinim kategorijama posjeda bila uglavnom blizu donjih granica. To je značajka i srednjega posjeda koji je u ekonomskom pogledu inače bio najznačajniji jer je osiguravao egzistenciju selja i obitelji. No, takvih posjeda u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, osim u istom području, ionako je bilo malo. Većina seljaka živjela je na posjedima koji nisu bili dovoljni za osiguranje potrebnih životnih uvjeta.

2.

Jedan od osnovnih elemenata koji su dugoročno određivali gospodarski položaj seljaštva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bila je agrarna prenapućenost. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj, tj. u kotarima koje smo naznačili, bilo je 1931. godine ukupno 163.455 posjeda i to je činilo 30,8% svih posjeda u Hrvatskoj. Međutim, posjedi u sjeverozapadnoj Hrvatskoj rasprostirali su se na svega 495.280 ha obradive površine ili 23,1% obradive površine Hrvatske. Prosječna veličina jednog posjeda bila je dakle oko 3 ha. Istodobno u sjeverozapadnoj Hrvatskoj živjelo je, isključujući i gradska naselja, 864.199 stanovnika.⁶ Ako se pretpostavi da su oni u većini bili povezani sa seljačkim gospodarstvima, prosječno bi na jedno gospodarstvo dolazilo 5,3 stanovnika. Iako prosječno ni, pa prema tome u znatnoj mjeri i neodređeno, već i ovi podaci svjedoče o velikom broju ljudi koji su morali živjeti od rada na relativnoj malenoj površini zemlje.

Naravno, konkretne prilike u pojedinim kotarima sjeverozapadne Hrvatske bile su različite. Najveća agrarna prenapućenost postojala je

⁴ Podaci o udjelu pojedinih kategorija posjeda u ukupnom broju posjeda u Hrvatskoj navedeni su prema *M. Matića*, n. dj. Tim podacima nisu obuhvaćeni posjedi u Istri i ostalim dijelovima teritorija SR Hrvatske koji su u razdoblju između dva svjetska rata bili pod talijanskom vlašću. To se odnosi i na sva ostala uspoređena sjeverozapadne Hrvatske s cjelinom Hrvatske.

⁵ Isto kao bilj. 3.

⁶ Izračunato prema: Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Savske banovine, Zagreb 1937.

u Hrvatskom zagorju i Me imurju. U tim je krajevima živjelo uglavnom više od 100 stanovnika na 1 km² (Pregrada 165, Krapina 150, Ivanec 146, Prelog 143, Varaždin 141, Klanjec 137, Zlatar 132, Donja Stubica 125, akovec 121, Novi Marof 109, Zelina 107).⁷ Prosje na veli ina posjeda i broj osoba na 100 ha oranica u pojedinim kotarima tog dijela sjeverozapadne Hrvatske u 1931. god. vide se na tablici 3.⁸

Tablica 3.

Kotar	Prosje na veli ina gospodarstva - ha	Broj osoba na 100 ha oranica
Krapina	2,13	398
Novi Marof	2,17	330
Pregrada	2,35	393
Zlatar	2,55	365
Klanjec	2,72	337
Ivanec	2,81	407
akovec	2,87	220
Varaždin	2,94	228
Prelog	3,44	277

U ostalim dijelovima sjeverozapadne Hrvatske agrarna prenapu enost imala je nešto blaže oblike. Tako je u dijelu Podravine i podru ju od Kalnika do Moslavine na 1 km² dolazilo uglavnom oko 70, odnosno još i manje stanovnika (Koprivnica 75, ur evac 86, Križevci 72, Bjelovar 66, Dugo Selo 62, azma 59, Garešnica 57, Kutina 56).⁹

Prema nekim prora unima na podru ju nekadašnje varaždinske županije živjelo je 1931. godine oko 145.000 stanovnika više nego što bi racionalno iskorištavanje zemljišnog potencijala dopuštalo i zahtijevalo. Istodobno na podru ju nekadašnje bjelovarsko-križeva ke županije taj je suvišak iznosio oko 64.000 stanovnika.¹⁰

Izlaz iz agrarne prenapu enosti mogao se teorijski tražiti u redistribuciji zemljišnog fonda, pove anju obradivih površina, industrijalizaciji koja bi zahtijevala ve i broj radnika selja kog porijekla i iseljavanju selja kog stanovništva. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj rješenje je o ito moglo biti samo u industrijalizaciji i iseljavanju. Za ve inu seljaka u Hrvatskom zagorju i Me imurju, odnosno za najve i dio seljaka koji

⁷ Isto.

⁸ Usp. O. Franges, K problemu prenapu enosti u Hrvatskoj, *Ekonomist*, 1-2/1942, 6.

⁹ Isto kao bilj. 6.

¹⁰ R. Bi ani , Agrarna prenapu enost, Zagreb 1940, 14. Bi ani je kao mjerilo prenapu enosti uzeo »teoretsko mjerilo, koje nam kaže, kolik broj ljudi u jednom kraju može živjeti od obra ivanja zemlje, kada bi ona bila tako jednakomjerno podijeljena, da nijedan poljodjelac ne mora i i na nadnicu izvan svoga gospodarstva, nego može živjeti od prihoda sa svoje zemlje« (13).

su živjeli na sitnim pa i malim selja kim posjedima i u ostalim kotarima sjeverozapadne Hrvatske, od velike je važnosti bila mogućnost napuštanja tih gospodarstava i zapošljavanja u drugim privrednim djelatnostima. Već ina seljaka na sitnim i malim selja kim gospodarstvima ne bi mogla opstati bez stalnog ili barem privremenog rada izvan svog gospodarstva.

3.

Gospodarski položaj seljaštva u Jugoslaviji 30-ih godina bio je uvelike određen djelovanjem i posljedicama djelovanja velike ekonomske krize. Privreda Jugoslavije ulazila je u kriznu situaciju u toku 1930. godine, a od 1931. godine kriza se izrazito manifestirala. Opadanje cijena i teškoće oko prodaje poljoprivrednih proizvoda — najvidljiviji znaci krize u poljoprivredi — počeli su se javljati već oko 1926. godine. Naglo snižavanje cijena poljoprivrednih proizvoda povezano s djelovanjem ekonomske krize na sveukupnu privredu dogodilo se 1930. godine. Najjače djelovanje krize u industriji bilo je 1932, a u poljoprivredi 1933. godine. Poslije 1933. godine industrija, a poslije 1934. godine poljoprivreda postepeno su izlazile iz krize i u toku 1935. i 1936. godine cjelokupna privreda Jugoslavije već je pokazivala znakove oporavljanja.¹¹

Ekonomska kriza veoma je nepovoljno djelovala na mogućnost pronalaska dopunskih zaposlenja i zarada seljaštva. Naime, uslijed djelovanja krize smanjivala se zaposlenost. Bio je to zapravo proces u toku kojeg su se smanjivale mogućnosti za odlazanje na rad izvan seljačkih gospodarstava onim seljacima koji su to tražili, a istodobno mnogi od onih seljaka koji su imali neko zaposlenje gubili su ga i bili su prisiljeni vratiti se isključivo životu na seljačkom gospodarstvu. Oba oblika takvog procesa znatno su pogoršavala prilike na prenapu onim seljačkim gospodarstvima.

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj te su prilike bile naročito zaoštrene u Hrvatskom zagorju gdje su prijetile da izazovu čak i glad. »U najboljim godinama, kad je svaki onaj komadić zemlje najbolje urodio, pokazalo se jasno, da je u tim godinama trebalo u Zagorje uvoziti hranu iz ostalih naših aktivnih krajeva. No seljak je u tim prilikama mogao smisliti i novac za hranu, jer je preko ljeta i u kasnu jesen radio većinom u Zagrebu i Sloveniji, što danas ne može, jer mu je opet kriva nezaposlenost radni koga staleža. Maran i štedljiv Zagorac planduje kod kuće, obrađuje onaj komadić zemlje, koji mu nije nikako dostatan za prehranu obitelji, i eka — eka dok se to današnje strašno stanje popravi, eka na rješavanje neuposlenosti, da dobi posla, jer im je posla odmah je zarade — svakdašnji je krušac u njegovoj kući [...].«¹² Seljake je u Hrvatskom zagorju pogodilo smanjenje privredne djelatnosti u gradovima, ali i onih djelatnosti koje su bile u neposrednijoj okolici njihovih sela. Npr. ograničavanje opsega djelatnosti u rudnicima, ciglanama, kame-

¹¹ Usp. *M. Matijevića*, n. dj.

¹² *Zagorske seljačke novine*, 28. IV 1933.

nolomima i sli nim poslovima.¹³ Prilike su bile toliko teške da je bilo neophodno dostavljati nov anu pomo pojedinin krajevima. No, to nije mnogo zna ilo. Svjedo i o tome i primjer iz op ine Hum na Sutli u kotaru Pregrada. Ta je op ina dobila 9000 dinara nov ane pomo i i bilo je odlu eno da se 37-orici žitelja dade po 15 dinara, a ostali su morali zaraditi tu dnevnicu na javnim radovima. Najsiromašnijima je pružena mogućnost da odrade dvije dnevnice. Me utim, sve je to malo zna ilo jer je istodobno u toj op ini bilo 300 ljudi koji su tražili zaposlenje. Naime, tvornica stakla u Humskoj Straži, gdje su dotada radili, obustavila je rad.¹⁴

Dakako, prestanak zapošljavanja izvan gospodarstva pogodio je seljake na sitnim i malim posjedima i u ostalim dijelovima sjeverozapadne Hrvatske. Tako se npr. drvna industrija kao jedno od »najglavnijih vrela narodne privrede« spominje u kotaru Kutina. Ali »drvna industrija sada (doba krize, M. M.) skoro i ne dolazi u obzir kao vrelo prihoda za narod ovog kraja«.¹⁵

U doba ekonomske krize seljaštvo u sjeverozapadnoj Hrvatskoj veoma je pogodio i pad cijena poljoprivrednih proizvoda, napose cijena stoke i sto arskih proizvoda. Naime, struktura posjeda u tom području, tj. prevladavanje uglavnom sitnih i malih posjeda, a zatim i veoma izrazita agrarna prenapu enost, uglavnom je onemogu avala proizvodnju ratarskih kultura za prodaju. Naravno, takva struktura nije omogu avala ni ve ini seljaka uzgoj stoke radi prodaje, ali je ve ina selja kih gospodarstava barem povremeno prodavala stoku kako bi ostvarila dio nov a nih sredstava potrebnih za neophodne izdatke, poreze i kupovine. Dakako, na ve im selja kim gospodarstvima to se redovito inilo.¹⁶ Sniženje cijena stoci izazvalo je zato posebnu zabrinutost. Npr. ve 1930. godine, kada se još nije dogodio najizrazitiji pad cijena stoke, zabilježeno je u kotaru Varaždin da se »nov ana i privredna kriza kod seljaštva zaoštrila uslijed niskih cijena kukuruza, krumpira i jaja, ali bi *znatno teže i upravo kriti no stanje nastupilo kad bi pale i stoci cijene*« (kurz. M. M.).¹⁷

¹³ Npr. ugljenokop u Ivancu koji je obi no zapošljavao oko 500 radnika smanjio je broj zaposlenih na 200 osoba. Arhiv Instituta za historiju radni kog pokreta, Politi ka situacija — Periodi ki izvještaji kotarskih na elstava (dalje: AIHRPH, P-P), kut. 31. Izvještaj od 31. IX 1931.

¹⁴ Isto kao bilj. 12.

¹⁵ AIHRPH, P-P, kut. 44. Mjese ni izvještaj od 1. V 1933.

¹⁶ S. Dubi , prou avaju i tržišne odnose selja kih gospodarstava razli itih kategorija na križeva kom području, došao je do zaklju ka da »izuzevši prodaju sijena i proizvoda vinogradarstva na posjedima ve im od 15 ha, ni kod koje kulture ni na kojoj veli ini posjeda ne nadilazi broj posjeda, koji su prodavali biljne proizvode, 20% od broja istraživanih posjeda. Može se dakle re i, da na posjedima sviju veli ina proizvodi sviju kultura, osim sijena i proizvoda vinogradarstva, u više nego 80%> slu ajeva služe namirivanju ku anskih i gospodarskih potreba. To zna i da je tek vrlo maleni broj selja kih gospodarstava dolazio prodajom biljnih proizvoda do novaca. Osamdeset posto istraživanih gospodarstava proizvodilo je biljne proizvode isklju ivo, da se opskrbi porodica namirnicama i za preradu u više vrijedne produkte sto arstva«. Odnosno »u prosjeku slu ajeva može se re i da je nešto iznad 50% posjeda imalo primitak u gotovu od prodaje goveda. Prosje no 50% posjeda imalo je primitak u gotovu od prodaje jaja«. (S. Dubi , Prilog istraživanju selja kog gospodarstva, Križevci 1933, 38-39, 41).

¹⁷ AIHRPH, P-P, kut. 31. Dvomjese ni izvještaj od 1. V 1930.

No, taj se pad dogodio i bio je veoma izrazit i dugotrajan.¹⁸ U kotaru Varaždin, u toku prvih šest mjeseci 1931. godine, cijena rogatoj stoci i svinjama snizila se za oko 40% prijašnjih cijena.¹⁹ O veli ini tog pada cijena svjedo e i podaci iz kotara Ivanec prema kojim su cijene konjima po grlu u razdoblju od kolovoza 1931. godine do travnja 1932. godine snižene za 1500 dinara, govedima za 3,5 dinara po kilogramu žive vage, a svinjama za oko 5 dinara po kilogramu žive vage.²⁰ Prilike su postajale još i teže pa u jednom izvještaju iz druge polovice 1932. godine iz istog kotara piše: »Izvozne trgovine uop e nema i sav promet stokom ograni en je samo na lokalne mesarske potrebe, što silno obara cijenu stoci tako da se na sajmovima može vidjeti dosta upravo nevjerojatnih slu ajeva gdje se goveda prodaju po kilogramu ispod 1 dinara.« No, ni uz tako nisku cijenu nije bilo lako prodati stoku i »omjer dogona stoke na sajmove i prodanih grla upravo je porazan, jer više puta prodana grla ne došihu ni 10%«. ²¹

Ekonomska kriza unijela je i druge poreme aje u gospodarske prilike seljaštva. Još više nego ranije otvorile su se agrarno-industrijske škare cijena, i to na štetu seljaka. Naime, cijene proizvoda koje su seljaci prodavali smanjivale su se više nego cijene proizvoda koje su seljaci morali kupovati. U itavom razdoblju zaoštrenih kriznih prilika seljaci su morali prodavati više svojih proizvoda za potrebne im industrijske proizvode nego što su to morali prije pojave krize. Ako se usporedi stanje prije po etka prvoga svjetskog rata i godina 1933, vidi se da su cijene onih proizvoda koje su seljaci prodavali porasle za 42% manje nego cijene onih roba koje su seljaci kupovali.²² Iako je znatan dio seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bio primoran kupovati i hranu, jer nije imao dovoljno poljoprivrednih proizvoda od jedne do druge žetve (udio takvih gospodarstava u ukupnom broju gospodarstava kretao se od gotovo 70% u kotarima Ivanec, Klanjec, Pregrada, Krapina, Zlatar, Donja Stubica do oko 20% u kotarima Garešnica, Bjelovar, Kutina²³), niže cijene poljoprivrednih proizvoda za njih nisu bile najpovoljnije rješenje u uvjetima krize. Uslijed djelovanja krize seljaci na sitnim i malim selja kim gospodarstvima ponaj eš e su bili lišeni dopunskih prihoda koji su im bili neophodni za bilo kakvu kupovinu. Npr. kada je u kotaru Novi Marof bio zatražen dovoz 8 vagona kukuruza zbog prehrane stanovništva, moralo se odustati od dopreme 5 vagona, jer je cijena za 100 kg kukuruza povišena od 75 na 100 dinara. To je bilo suviše skupo za žitelje tog kraja.²⁴ Za ve inu seljaka na sitnim i malim gospodarstvima nastao je

¹⁸ Kretanje cijena na veliko sto arskih proizvoda u Jugoslaviji bilo je (1926 — 100): 1929 - 107,2; 1930 - 96,3; 1931 - 72,2; 1932 - 56,6; 1933 - 57,1; 1934 - 55,4; 1935 - 56,6; 1936 - 60,0; 1937 - 65,1; 1938 - 65,8. Statisti ki godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1938-39, knj. IX, Beograd 1939, 315.

¹⁹ AIHRPH, P-P, kut. 34. Dvomjese ni izvještaj od 1. VII 1931.

²⁰ Arhiv SR Hrvatske, Kraljevska banska uprava Savske banovine, Poljoprivredno odjeljenje (dalje: AH, PO), kut. 386.

²¹ AIHRPH, P-P, kut. 39. Tromjese ni izvještaj od 1. X 1932.

²² *Indeks*, 2/1936.

²³ *M. Komadini*, *Problem selja kih dugova*, Beograd 1934, tabele.

²⁴ AIHRPH, P-P, kut. 39. Tromjese ni izvještaj od 1. IV 1932.

tako zatvoren krug. Gospodarstva im nisu bila dostatna za osiguranje egzistencije, a izvan gospodarstva teško su nalazili zarade.

Na gospodarske uvjete života seljaštva nepovoljno je djelovalo i to što su im porezne obaveze bile u nerazmjeru s prihodima.²⁵ Seljaci koji nisu ostvarivali odnosno koji su ostvarivali veoma male novane prihode i kojima je, kako je pokazano, u nekim slučajevima prijetila čak i glad, nisu mogli udovoljavati svojim poreznim obavezama. Te su obaveze u razdoblju krize u nominalnim iznosima uglavnom ostajale iste, ali su se uslijed smanjenja seljaka prihoda realno povećavale. Dakako, to je bio izvor vidnog nezadovoljstva seljaka. Iz kotara Ivanec, npr., izvještavali su da se zapaža »neko nezadovoljstvo kod seljaka a koje nezadovoljstvo proizlazi uglavnom zbog visokih javnih nameta [...]«. ²⁶ U prilikama kakve su zavladaile porezi su naplaćivani prilikom ovrhama. Potpuna slika tih prilika ocrtana je u izvještaju iz kotara Prelog: »Opšta privredna depresija povećala još zaostalim prometom proizvodi ovde slabo finansijsko stanje žiteljstva, koje znatno utječe na fiskalne državne interese a tako i opštinske, pošto se javne dažbine veoma teško naplaćuju. Posljednje vreme vlasti se morati pristupiti i strožim merama bezobzirne ovrhe, pa tako je već ovo na elstvo u nekoliko navrata bilo prinudeno da daje ovršnim organima žandarmerijsku asistenciju što na raspoloženje i političke prilike utječe u stvari nepovoljno.«²⁷

Nedostatak novanih sredstava utjecao je na seljaku zaduženost. Dakako, seljaci dugovi postojali su i prije krize ali su oštrinu dobili upravo u vrijeme djelovanja ekonomske krize. Naime, obaveze koje su proizlazile iz vjerovničkih odnosa zbog smanjenja svih vrsta prihoda, postajale su veoma teške, a nastajale su i prilike u kojima je kod znatnog broja seljaka rasla potreba za novim zaduženjima. Većini seljaka na sitnim i malim posjedima zaduživanje je bio jedan od načina osiguravanja neophodnih novanih sredstava. Dakako, bilo je i pokušaja da se povećava gospodarstvo. To se naročito događalo prije izbivanja ekonomske krize, u vrijeme konjunktura poljoprivrednih proizvoda, u toku provođenja agrarne reforme. U općini Krapina konstatirali su: »Punanstvo se najviše zadužilo za vremena dok su bile dobre finansijske prilike, te je onda kupovalo nekretnine, i kod te zgrade se zadužilo, jer je za ono doba bila dobra cijena stoke, koja je sada pala, tako da se rešenja stoka prodaje uz vrlo niske cijene, s kojim iznosom ne može da otplati glavnicu već jedva potraživane kamate.«²⁸ Slično je bilo u kotaru Prelog: »Glavno zaduženje potječe od kupne nekretnine bivših ovdašnjih vlastelinstava te

²⁵ Za seljake je bio osnovni porez — zemljarina. Zemljarina se plaćala na bazi istoga katastarskog prihoda, tj. od utvrđenoga istog katastarskog prihoda (a to je prihod koji preostane ako se od ukupnog prihoda odbiju redoviti produkcijski troškovi) plaćala se 12% kao osnovni porez, a zatim još i dopunski porez stopa kojega je bila progresivna i iznosila je od 2 do 17%. Osim zemljarine seljaci su morali plaćati samoupravne poreze, koje su u obliku prireza na zemljarinu određivale banovine i općine (Usp. A. Peri, Porezi i poreska politika u poljoprivredi Jugoslavije izmeću dva svjetska rata, *Ekonomski anali*, 7/1958, 127).

²⁶ AIHRPH, P-P, kut. 39. Izvještaj od 1. IX 1931.

²⁷ Isto, kut. 40. Tromjesečni izvještaj od 1. X 1932.

²⁸ AH, PO, kut. 124. Anketa o zemljoradničkom zaduživanju.

ne bi pretstavljalo velike teško e da nije nastupila vladaju a kriza.«²⁹ Dakako, kako je ve napomenuto, znatan broj kotara sjeverozapadne Hrvatske, napose u Hrvatskom zagorju, nije imao dovoljno hrane od žetve do žetve pa su dugovi injeni i radi prehrane. U izvještaju iz op ine Gornja Stubica se tako kaže da je zaduženje nastalo »ve im dijelom u svrhu prehrane žiteljstva i stoke«.³⁰ Ina e, osnovni elementi zaduženosti u sjeverozapadnoj Hrvatskoj prema podacima iz 1932. god. prikazani su na tablici 4.³¹

Tablica 4.

Kotar	o/o zaduženih gospodarstava od ukupnog broja gospodarstava	Od u injenog duga dolazi (%>) na dug kod				
		PAB	HB	ostalih nov anih zavoda	zemljo-radni kih zadruga	privatnih zajmodavaca
Bjelovar	15,53	5,93	0,58	35,00	12,67	45,82
akovec	34,00	0,05	–	65,50	10,44	25,01
azma	28,61	2,02	0,78	21,18	11,07	64,95
Donja Stubica	34,89	1,52	0,70	14,65	6,51	76,62
Dugo Selo	26,27	2,57	1,84	17,17	20,13	58,29
ur evac	22,43	0,17	1,59	24,34	34,63	39,27
Garešnica	22,45	6,34	1,02	21,17	7,24	64,22
Ivanec	45,43	0,73	–	17,88	3,38	78,01
Klanjec	37,52	0,52	2,50	15,84	5,74	75,40
Koprivnica	35,17	3,92	1,90	40,24	17,08	36,86
Krapina	40,06	3,22	4,58	25,15	2,20	64,85
Križevci	37,08	2,44	1,33	27,66	14,71	53,86
Kutina	25,75	1,93	1,36	16,81	25,81	54,09
Ludbreg	64,34	1,41	2,67	47,06	25,91	22,87
Novi Marof	61,36	0,05	1,48	38,10	4,89	55,48
Pregrada	46,88	0,77	2,70	18,33	5,84	73,36
Prelog	44,89	–	0,08	60,43	14,86	24,63
Varaždin	54,49	1,14	2,69	44,52	4,69	46,96
Zagreb	25,71	0,41	1,21	39,85	9,47	49,06
Zelina	30,61	2,68	1,10	46,14	3,39	46,67
Zlatar	40,48	1,82	0,78	36,25	6,68	54,47

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

³¹ M. Komadini , n. dj., tabele. Kratica PAB ozna va Privilegovanu agrarnu banku, HB Državnu hipotekarnu banku. Podatke o zaduženosti prikupljalo je u drugoj polovici 1931. godine i Poljoprivredno odjeljenje Kraljevske banske uprave Savske banovine. Prema tim podacima udio zaduženih posjeda u ukupnom broju posjeda pojedinih kotara uglavnom je ve i od iskazanog kod M. Komadini a. Tako u kotaru

Uglavnom se može zaključiti da su istovjetni kotari s postojanjem veće udjele zaduženih posjeda u ukupnom broju posjeda i prevlašt u sitnih i malih gospodarstava. Inače, za istavu sjeverozapadnu Hrvatsku karakteristična je veoma nepovoljna struktura zajmodavaca. Većina duga bila je ukinjena kod privatnih povjerilaca, a zatim kod privatnih novinskih zavoda. U veoma malenom iznosu dug je bio ukinjen kod državnih kreditnih ustanova kakve su, npr., bile Privilegovana agrarna banka i Državna hipotekarna banka. Jednako je tako slabo bilo razvijeno i kreditiranje u okvirima zemljoradničkih zadruga. Nešto znatnije je takav način dugovanja bio zasnovan u kotarima Turčevac, Kutina, Ludbreg, a zatim Dugo Selo, Koprivnica, Prelog i Križevci. Zaduživanje kod privatnika, koje je napose bilo izrazito u kotarima s najvećom zaduženošću i najvećim prisustvom sitnog i maloga seljaka, bilo je posebno nepovoljno zbog visokih kamata koje su seljaci morali plaćati. Te su se kamate kretale uglavnom u rasponu od 10 do 40%, a ponajviše oko 20%. Osim toga postojala je, kako piše u izvještaju iz općine Marija Bistrica, opasnost da »ako vjerovnici preduzmu strogo utjerivanje«, ako bude »dužnik izvržen na milost i nemilost svojega vjerovnika« da će »biti bačene mnoge obitelji na prosjački štap, pošto imade mnogo dužnika kojima danas ne bi posjed platio dugove, da se proda na javnoj dražbi, jer su uslijed novinske krize silno pale cijene zemljištu i blagu, a pogotovo vinu [...]«. ³²

4.

U drugoj polovici 30-ih godina nisu se dogodile bitne promjene u gospodarskom položaju seljaštva u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Djelovanje ekonomske krize uglavnom je prestajalo, ali su osnovne disproporcije koje je ona unijela u gospodarski položaj seljaštva bile dugoročne. Problemi dopunskog zapošljavanja, otvorene agrarno-industrijske škarice cijena, teško plaćanje poreza, zaduženost i drugi problemi i dalje su bili prisutni u životu seljaštva. Mjere koje su poduzimali državni organi ili gospodarske organizacije uglavnom su bile parcijalne i nisu radikalno rješavale postojeće ekonomske suprotnosti na selu. Npr. problem razduženja seljaka riješen je tek u jesen 1936. godine, ali pitanje dobivanja jeftinih seljčkih kredita ostalo je otvoreno. Gospodarska sloga, koja je počela djelovati potkraj 1935. i na početku 1936. godine, akcijom za povišenje cijena seljčkih proizvoda, napose stoci, nije se ipak borila za radikalne promjene u gospodarskom položaju seljaštva. Dakako, seljcima je bilo pogodno da prodaju stoku ili neki drugi proizvod po višoj cijeni, ali velik dio seljaka prodavao je takve proizvode sporadično, od slučaja do slučaja, jer gospodarstva na kojima su živjeli nisu im drugo

Bjelovar iznosi 38,8%; Turčevac 27,4%; Donja Stubica 61,8%; Dugo Selo 31,9%; Turčevac 35,4%; Garešnica 23,8%; Ivanec 64,6%; Koprivnica 51,1%; Krapina 61,3%; Križevci 45,3%; Kutina 48%; Ludbreg 78,5%; Novi Marof 60,4%; Pregrada 59,8%; Prelog 64,8%; Zelina 49%; Varaždin 74%; Zagreb 58,5%; Zlatar 55% (AH, PO, kut. 124. Anketa o zemljoradničkom zaduživanju).

³² AH, PO, kut. 124. Anketa o zemljoradničkom zaduživanju.

omogu avala. Zato su takve akcije mogle u ekonomskom pogledu zna iti nešto tek za srednje seljaštvo, a ono nije bilo brojno u Hrvatskoj, posebno ne u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Po etak rata u Evropi seljaštvo je tako do ekalo uglavnom u složenim i teškim gospodarskim prilikama. Ratna situacija i prestrukturiranje pri- vrede za ratne potrebe doveli su ponajprije do porasta cijena, a zatim produblivanja postoje ih i stvaranja novih neuskla enosti u gospodar- skom položaju seljaštva. Jedan od osnovnih problema seljaštva u sjevero- zapadnoj Hrvatskoj, tj. suvišak agrarnog stanovništva, nije gubio na akutnosti. Po etak rata u Jugoslaviji ve ina seljaka do ekala je u uvjetima nesigurnog i neizvjesnog gospodarskog položaja.

Sindikalni pokret u sjeverozapadnoj Hrvatskoj uo i rata

U kratkom izlaganju i referatu govoriti i pisati o razvoju i značajkama sindikalnog pokreta, pa tako i bilo kojeg pokreta, na takvom području kakvo je u vrijeme neposredno pred početak rata i revolucije, tj. od jeseni 1939. do travanjskih dana 1941. godine, bilo područje sjeverozapadne Hrvatske zahtijeva prvenstveno određivanje značenja toga teritorija za taj pokret, a to dakako pretpostavlja određivanje i identificiranje uvjeta u kojima se taj pokret razvijao. Zbog značaja ovog referata i izlaganja i pokušaja da se razvoj toga pokreta na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske prikaže u njegovim osnovnim karakteristikama, da se utvrde osnovni pravci djelovanja i opredjeljenja sudionika tog pokreta — sindikalnih organizacija, a ne pojedinaca, sve će biti naznačeno u osnovnim crtama, bez ulaženja u detalje i opise svakodnevne sindikalne aktivnosti.

Područje sjeverozapadne Hrvatske uo i rata i revolucije — ako se izuzme Zagreb, kao nesumnjivo najznačajnije industrijsko, privredno, radničko, sindikalno središte toga teritorija¹ — imalo je uvjete za razvijen radnički i sindikalni pokret. Na tom su području bila takva središta značajna po koncentraciji radnika, kao što su Varaždin, Čakovec, Oroslavje, a relativno velik broj radnika različitih struka (npr. građevinari, odnosno ciglarski radnici u Bedekovini, Cerju Tužnom, rudari u Bujavici ili rudnicima Hrvatskog zagorja) bio je i u drugim manjim mjestima tog područja, pri čemu su negdje prevladavali radnici zaposleni u zanatskim djelatnostima ili industrijskim, a negdje je bilo više poljoprivrednih radnika.² Značenje toga teritorija kao određene industrijske i privredne cjeline omogućilo je, dakle, i sindikalnom pokretu da se razvija, ali pri tome treba istaknuti da je tadašnji sindikalni pokret bio omeđen i ograničen uvjetima općepolitičke i društvene situacije — u kojoj su radnici, radnička klasa i njezine organizacije i političke i sindikalne, bili

¹ O tome usp. zbornik *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu u razdoblju između dva svjetska rata*, Zagreb 1968; *M. Kolar-Dimitrijevi*, *Radni slojevi Zagreba 1918-1931*, Zagreb 1974.

² Usp. *M. Kolar-Dimitrijevi*, *Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uo i drugoga svjetskog rata*, ovaj zbornik.

u nepovoljnom i čak vrlo nepovoljnom položaju. Radni ka klasa, takva kakva je bila u tadašnjoj Hrvatskoj i Jugoslaviji, ni po svojoj brojnosti, ni po svojoj organiziranosti, ali ni po mogućnostima koje joj je pružala konstelacija društvenih i političkih snaga, nije imala uvjeta za jak sindikalni pokret kao npr. u industrijski razvijenim zemljama.³

Taj pokret i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, premda je bio intenzivniji nego u nekim drugim dijelovima Hrvatske i Jugoslavije, i čak umnogome davao je poticaj u tom pokretu (osobito takva središta kao što su Varaždin i akovec⁴), nije obuhvaćao sve radnike, nije uvijek imao dovoljno snage i mogućnosti da bitno promijeni položaj radnika ni svojih članova ni svih ostalih. Te su značajke sindikalnog pokreta bile posljedice toga što je taj pokret bio rascjepkan, nejedinstven, što su u njemu djelovale snage koje su polazile od divergentnih programa i ciljeva i društvenih i političkih. Dok su komunistički orijentirani sindikati — Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ), odnosno savezi raznih struktura radnika koji su bili u njegovu sklopu,⁵ i Savez bankarskih, osiguravali ih,

³ O situaciji u sindikalnom pokretu u to vrijeme usp. I. Jelić, Komunistička partija Hrvatske 1937—1941, Zagreb 1972, str. 239 i dalje; B. Janjatović, Sindikalni pokret u Hrvatskoj u vrijeme održavanja V zemaljske konferencije KPJ, zbornik radova Peta zemaljska konferencija KPJ, Zagreb 1972; Ista, Hrvatski radnički savez 1935—1941, disertacija, Zagreb 1973; vidi i ista, Povijesna literatura o sindikalnom pokretu u Hrvatskoj izme u dva rata, *asopis za suvremenu povijest*, 1/1970, 149-159, gdje je navedena i ostala literatura.

⁴ Tada je Varaždin, a također i akovec, bio jako središte tekstilne industrije u Hrvatskoj. U Varaždinu je radila tvornica »Tivar« s više od 2000 zaposlenih radnika, te manje tvornice kao »Tkaona mariborske tekstilne tvornice«, »Svilana« i »Vunatekstil d.d.«, a u akovcu »Braća Graner« s 1100 radnika te manje tvornice »King«, »S. Neumann«, »Zlatno janje«, »Prva meimurska tkaonica d.d.« (»Brunner«). Osim tih postojale su i neke druge tvornice. O tome vidi I. Stager, Pregled sindikalnog pokreta varaždinskih tekstilaca izme u dva rata, *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin*, 4/1970, 85-96; D. Feletar, Štrajkovi u Meimurju izme u dva svjetska rata, akovec 1975. Ti su radovi pregled razvoja sindikalnog pokreta u pojedinim varaždinskim, odnosno akovskim ili meimurskim tvornicama s tim što uglavnom nabrajaju podatke i ne ulaze u objašnjenja i povezivanja zbivanja sa sindikalnim pokretom u ostaloj Hrvatskoj. Tu nema, iako bi se po naslovu tako moglo zaključiti, ni mnogo podataka o vremenu 1939—1941, vjerojatno zato što autori nisu iscrpnije istraživali i to razdoblje.

⁵ URSSJ je nastao na tzv. kongresu ujedinjenja u listopadu 1925. godine u Beogradu — kad su se sastali predstavnici socijalističkih, socijalreformističkih sindikata (osim SBOTI -a i Saveza građaničkih radnika Jugoslavije) i četiri isključivo lana izvršnog odbora popularnih Nezavisnih sindikata. U sklop URSSJ-a, koji je bio sastavljen od saveza raznih struktura radnika — metalaca, građevinara, drvodjeljaca, tekstilnih radnika, živežarskih radnika itd. — ušao je tada iz Hrvatske i Općinski radnički savez, također pod vodstvom socijalista iz grupe V. Haramine. Do zabrane rada Nezavisnim sindikatima u siječnju 1929. godine URSSJ je na području Hrvatske, osim Općinskog radničkog saveza, imao mali broj članova. Kad su komunistički i njihovi simpatizeri izgubili mogućnost legalnog djelovanja u Nezavisnim sindikatima, postepeno se uključuju najprije u Općinski radnički savez, a zatim sve više u URSSJ. Tako su od proljeća 1936. godine na području Hrvatske i Slavonije, a od ljeta 1937. godine na teritoriju Dalmacije, preuzeli u svoje ruke vodstvo URSSJ-a. Od tada, a taj je proces po sebi njihovim ulaganjem u podružnice i niže forume, oni su vodeći snaga i u političkom i u akcionom smislu u URSSJ-ovim savezima na području Hrvatske. Komunistički i njihovi simpatizeri i dalje vode bitke sa socijalistima u samom URSSJ-u (Općinski radnički savez se na početku tridesetih godina odvojio od URSSJ-a i u jesen 1939. godine prestao sasvim djelovati) i izvan njega, ali ta situacija ne umanjuje i ne ograničava njihov utjecaj me u radnicima na području Hrvatske u samom URSSJ-u i izvan njega. Zbog komunističkog političkog, idejnog i akcionog opredjeljenja i djelovanja URSSJ-ovi su sindikati zabranjeni potkraj 1940. godine. Usp. o tome lit. u bilj. 3.

trgovskih i industrijskih inovnika (SBOTI)⁶, organizacije pomo u kojih je ilegalna Komunistička partija pokretala radnike i namještenike u njihovoj borbi za poboljšanje i promjenu svakodnevnih radnih i materijalnih uvjeta — išli za tim da povezuju i ekonomsku s političkom borbom radnika ruše tadašnji kapitalistički sistem, pa su tako bili sredstvo klasne borbe, HSS-ovski Hrvatski radnički savez (HRS)⁷ i Savez hrvatskih privatnih namještenika (SHPN)⁸ imali su zadatak da otupe klasnu borbu, da kanaliziraju radničke i namješteničke akcije i radničku klasu podvrgnu interesima stranke i građanske klase koja je te sindikate usmjeravala i svesrdno pomagala njihovu djelatnost. Između tih osnovnih struja u tadašnjem sindikalnom pokretu vodila se žestoka politička borba i ta je borba, dakako, uz pomoć režima i građanskih snaga Hrvatskom radničkom savezu, odnosno njegovu vodstvu (pri čemu su i socijalisti koji su još imali neke pozicije u Hrvatskoj uz podršku socijalista izvan Hrvatske pokušavali svojim obrađivanjem s komunistima još više otežati njihov položaj i isključiti ih iz sindikalnog pokreta), umnogome smanjivala mogućnosti zajedničkih akcija svih radnika u borbi s kapitalom i režimom. Sve je to tada za komunističke orijentirane sindikate otežano time što je HRS nakon uspostave Banovine Hrvatske postao po mnogo čemu režimska sindikalna organizacija (dakako u prvom redu na teritoriju te banovine): dekretom vlasti njegovim predstavnicima imenovani u upravu Radničke komore u Zagrebu i sva njezina povjereništa i ekspoziture; pod pokroviteljstvom vlasti u ljeto 1940. godine sklopljen je kolektivni ugovor za radnike u tekstilnoj industriji Banovine Hrvatske samo s HRS-om, a slični su se ugovori užurbano pripremali i za druge vrste radnika pa je u prosincu 1940. godine takav ugovor potpisan za mesnu industriju; u svibnju 1940. godine donesena je Uredba o rješavanju radnih sporova koja je uvelike otežavala organiziranje štrajkova i uopće njihovo pokretanje (što je bilo upereno u prvom redu protiv URSSJ-a koji je bio glavni pokretač takvih akcija); onemogućeni su izbori radničkih povjerenika s liste URSS-ovih saveza u korist HRS-a, a izabrani povjerenici

⁶ Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih inovnika Jugoslavije, osnovan je na kongresu organizacija bankarskih inovnika održanom 1922. godine u Ljubljani, iako ima tradiciju i prije prvoga svjetskog rata. Od 1937. godine u njegovu vodstvu prevladali su komunisti. Usp. *M. Askovi, J. Radmilovi, N. Petrovi, Savez bankarskih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih inovnika Jugoslavije - SBOTI - 1902-1941*, Beograd 1971.

⁷ Hrvatski radnički savez osnovan je na početku 1921. godine i bio je pod utjecajem pravaša. Od kraja 1921. sve do 1941. godine nalazi se pod utjecajem Hrvatske republikanske seljačke stranke, odnosno Hrvatske seljačke stranke. Do 1929. godine, u prvoj etapi svog djelovanja, nema posebnog utjecaja na radnike niti se za to suviše angažira. Nakon prodora HSS-a u sve pore društvenog života od 1935. godine dalje i HRS, u drugoj etapi svog djelovanja, razvija ofenzivnu djelatnost da okupi radnike svih struka oko programa te stranke. Pri tome pokazuje i izrazitu antimarksističku, antikomunističku idejnu i političku orijentaciju, što je sasvim razumljivo, jer je taj savez, odnosno njegov sindikalni oblik djelovanja, služio HSS-u da prodrume u radnike u nastojanju da ih podvrgne svojim interesima i ciljevima. Usp. *B. Janjatovi, Hrvatski radnički savez, n. dj. i ista, Radnička politika Hrvatske seljačke stranke 1921—1941, časopis 2a suvremenu povijest, 1/1973, 65-81.*

⁸ Savez hrvatskih privatnih namještenika bez sumnje je osnovan kao konkurencija Savezu privatnih namještenika iz sklopa URSSJ-a i SBOTI -a. Nastao je potkraj 1935. Ujedinjena na početku 1936. godine, a pravila mu je odobrila Kraljevska banska uprava Savske banovine 27. svibnja 1936. godine. Usp. *B. Janjatovi, Hrvatski radnički savez, n. dj.*

na početku 1939. godine imali su po rješenju Banske vlasti iz prosinca 1939. godine obavljati svoje dužnosti i u toku 1940. godine osim u onim tvornicama i poduzećima gdje tada nisu bili izbori provedeni; HRS-ovo vodstvo još žele i dalje uplitalo u akcije koje je vodio URSSJ, ili ih je potpuno negiralo, prikazuju ih kao izrazito neprijateljske ne samo radnicima nego i cijelom hrvatskom narodu. Situaciju je otežavao i po etak drugoga svjetskog rata i veliki porast skupne osnovnih životnih namirnica s velikim porastom nezaposlenosti koja je naročito pogodila radnike u drvenoj industriji, u industriji cementa, donekle i u tekstilnoj industriji i drugima. No, bez obzira na sve to, URSSJ-ovi su savezi imali vrsto uporište među radnicima svih struka, bili su legalna baza Komunističke partije među njima, borili su se za jedinstvo sindikalnog, odnosno radničkog pokreta, vodili su mnoge i druge akcije ne samo ekonomskog nego i političkog značaja, pa im je, među ostalim, pridonio rad u Italiji Hrvatskoj, kao i u njezinom sjeverozapadnom dijelu, bio i zabranjen rad kao komunističkim organizacijama u prosincu 1940. godine.⁹

Tada su, uoči rata i revolucije, i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj aktivne te dvije osnovne struje u sindikalnom pokretu: komunistička u URSSJ-u i HSS-ovska u HRS-u. One djeluju u svim mjestima gdje ima radnika (dakle ne samo među radnicima u gradovima, nego i među rudarima, radnicima na eksploataciji šuma itd.), i to tako što su gotovo uvijek obje prisutne i što se uglavnom uvijek bore za utjecaj na radnike. U nekim su gradovima i mjestima jače podružnice URSSJ-a nego HRS-a, a negdje prevladava utjecaj HRS-a. Npr. varaždinska podružnica HRS-a osnovana na početku 1936. godine (i odmah se uplela u tridesetodnevni štrajk »Tivarovih« radnika i namještenika¹⁰) nije sve do 1941. godine uspjela steći i jači utjecaj među radnicima, osim možda u Tvornici svile.¹¹ Osnivačku skupštinu u akovcu HRS je uspio održati tek u srpnju 1939. godine u namjeri da ta podružnica bude središnjica za cijelo Međimurje, ali ti njegovi pokušaji nisu urodili značajnijim rezultatima, jer je URSSJ zastupao akove među radnike.¹² Iako je HRS potkraj 1937. godine osnovao podružnicu u Bedekovini nije uspio istisnuti podružnicu Saveza građevinskih radnika iz sklopa URSSJ-a među ciglarskim radnicima.¹³ Podružnica HRS-a u Krapini osnovana je još u 1936. godini, ali također nije uspjela da se održi na ravnini URSSJ-a i još su u njoj, inače, prevladali utjecaji komunistički.¹⁴ Slično je bilo u Križevcima, Bjelovaru i drugim mjestima.¹⁵ HRS-ovi su utjecaji bili nešto jači među tekstilcima u Oroslavju, gdje je podružnica osnovana još potkraj 1935. godine, a od 1936.

⁹ Usp. lit. u bilj. 3.

¹⁰ Usp. B. Janjatovi, Štrajk tekstilnih radnika u »Tivaru« 1936. godine, *Putovi revolucije*, 6/1966, 55-79.

¹¹ Isto. Vidi lit. u bilj. 3 i 4. Usp. i Hrvatsko zagorje u NOB-i, Zagreb 1959.

¹² Isto i Prilog historiji radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe u Međimurju od 1919. do 1959. godine (Međimurje 1919-1959), akovec 1959; *Hrvatski radnik* 13. VII 1939. i *Hrvatski dnevnik*, 5. VII 1939.

¹³ Isto i *Hrvatski radnik*, 1. I 1938. U svibnju 1939. godine održani su izbori za radničke povjerenike u ciglani i tom je prilikom pobijedila URSSJ-ova lista. *Glas sindikalno organizovanih radnika*, 26. V i 2. VI 1939.

¹⁴ Vidi bilj. 3, 4, 11 i *Hrvatski radnik*, 1. i 15. VIII 1936. i 30. I 1941.

¹⁵ Usp. o tome B. Janjatovi, Hrvatski radnički savez, n. dj.

godine su na izborima za radničke povjerenike uglavnom pobjeivali kandidati s liste HRS-a.¹⁶ Sli no je bilo i me u rudarima u Hrvatskom zagorju.¹⁷

Suprotnosti izme u URSSJ-a i HRS-a, nastavak ranijih programatskih, političkih, akcionih razlika i sukoba, oituju se i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj na različite načine: od organiziranja i pokretanja štrajkaških akcija i tarifnih pokreta, biranja radničkih povjerenika, odnosno njihova djelovanja u sukobima s poslodavcima, osiguranja mjesta u povjereništvima i ekspoziturama Radničke komore iz Zagreba do sukoba na raznim skupštinama i u štampi. Treba reći da URSSJ, u skladu s politikom KPJ o jedinstvu radničkoga i sindikalnog pokreta, nastoji prije i, premostiti te razlike, pa nudi suradnju HRS-u, ali HRS-ovo vodstvo odbija akciono jedinstvo, a da se o jedinstvu u politici komunističkom i idejnom pogledu i ne govori.¹⁸ Pokatkad tek uspijeva suradnja u akcionom pogledu, ali ona samo još bolje potvrđuje jaz izme u HRS-ova vodstva i radnika i izme u tog vodstva i komunistička. Takvi su karakteristični primjeri borbe HRS-a s URSSJ-om bili štrajk ciglarskih radnika u Bedekovini 1939. godine i štrajk u povodu sklapanja kolektivnog ugovora u tvornici »Graner« u akovcu 1940. godine. Štrajk ciglara u Bedekovini započeo je u ljeto 1939. godine i tada su se podružnice HRS-a i URSSJ-a dogovorile za suradnju; no, vodstvo HRS-a iz Zagreba zabranilo je tu suradnju, jer je mislilo da je HRS, kad Hrvatska seljačka stranka dođe na vlast, sam potpisati ugovor s poslodavcem. Sukob se produžio do siječnja 1940. godine i time je u bolju poziciju došao poslodavac i uopće ukinuo rad u ciglani.¹⁹ U akove koj tvornici »Graner« URSSJ-ov Savez tekstilaca uspio je prisiliti upravu na potpisivanje kolektivnog ugovora, posluživši se i kratkotrajnim štrajkom u svibnju 1940. godine, a HRS-ova je podružnica zatražila od vlasti da ih kazni jer su prekršili Uredbu o rješavanju radnih sporova. Dvojica štrajkaša bila su kažnjena visokom novčanom kaznom.²⁰

Jedini poznati primjer suradnje u toku štrajkova bio je štrajk solidarnosti radnika organiziranih u Gojilu sa štrajkašima u Bujavici organizirani-

¹⁶ U Oroslavju su radile tri tekstilne tvornice s oko 2000 zaposlenih radnika i HRS se odmah potkraj 1935. godine, na početku svog prodora, angažirao i na njihovu okupljanju. Međutim u tim radnicima postojala je i dalje podružnica URSSJ-ovog Saveza tekstilaca, ali bez naročitog uspjeha, premda je do kraja 1935. godine ta podružnica snažno utjecala na radnike što se vidjelo i po generalnom štrajku u veljači 1935. godine, štrajku koji je imao izrazito političko obilježje. O tome usp. B. Janjatovi, Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933-1936. s obzirom na politiku KPJ, *asopis za suvremenu povijest*, 1-2/1969, 7-54 i 1/1970, 105-134; *ista*, Hrvatski radnički savez, n. dj.

¹⁷ U prvoj etapi svog djelovanja HRS je u sukobu s ORS-om uspio donekle okupiti i rudare iz Ivanca, Novog i Starog Golubovca, Zajezde, Lupinjaka itd., pa je u tom pravcu radio i nakon svoga obnovljenog rada istisnuvši opet Općinski i radnički savez. Usp. B. Janjatovi, Hrvatski radnički savez, n. dj.

¹⁸ Usp. o tome lit. u bilj. 3.

¹⁹ Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje IHRPH) Radnička komora, 7943/1939 i 959, 1607, 1608, 1728, 1788/1940; *Hrvatski radnik*, 7. IX i 2. X . . . V 1940; usp. i B. Janjatovi, Hrvatski radnički savez, n. dj.; I. Jelić, Komunistička partija Hrvatske, n. dj. str. 255.

²⁰ IHRPH, USŠORT 29/401-450, Okružnica USSORJ-a od 27. svibnja 1940, br. 410/1940; *Hrvatski radnik*, 16. V 1940; usp. i lit. u prethodnoj bilješci.

ranim u URSSJ-u. Radnici u Gojilu, njih dvadesetak, iz poduzeća »Uljanik d. d.« priključili su se zahtjevima radnika iz Bujavice (iz istog poduzeća) koji su zahtijevali bolje radne i materijalne uvjete. Iako su intervenirali i žandari, štrajk je uspješno završen, pa se tako na djelu pokazala ispravnost ideje o jedinstvu akcije svih radnika.²¹

Ni samostalne štrajkaške ili tarifne akcije koje su vodili URSSJ ili HRS, a one u razdoblju 1939—1941. godine nisu bile tako brojne kao u npr. razdoblju 1935—1936. godine²² zbog niza razloga, od političkih do ekonomskih,²³ nisu odudarale od tih tendencija jedne i druge organizacije. Dok se URSSJ, odnosno njegovi savezi, u tim i takvim akcijama zalagao za beskompromisno rješenje radničkih zahtjeva, HRS-ovim je akcijama vodstvo tog saveza nametnulo zadaću da s jedne strane dokažu ispravnost njegove politike, odnosno interesa za radničke probleme, a s druge da usklade interese rada i kapitala. Uz to su i u HRS-u podružnice u to vrijeme poželjele ulaziti i komunisti, pa su njihove akcije bile u mnogočemu djelo komunističke organizacije (karakterističan je za to primjer Krapine).²⁴ Međutim u takvim akcijama koje su vodili URSSJ-ovi sindikati isti su se zahtjevi za povišenjem nadnica zbog sve veće skupocine u tvornici »Graner« u akovcu i to u siječnju i svibnju 1940. godine kad je, zahvaljujući energičnom nastupu organizacije i radničkih predstavnika — radničkih povjerenika, uspjelo osigurati znatno veće nadnice, odnosno dodatak na skupocinu za sve radnike.²⁵ Slično je Savez tekstilaca iz sklopa URSSJ-a uspio ostvariti u »Tivaru« u Varaždinu potkraj 1939. godine.²⁶ Potkraj 1940. godine tekstilci u Križevcima uspjeli su sklopiti kolektivni ugovor.²⁷ Krojačima u Koprivnici štrajkali su jedan dan u listopadu 1940. godine i uspjeli izboriti kolektivni ugovor i povišenje nadnica zahvaljujući upornosti URSSJ-a i svojoj vlastitoj.²⁸ Ofenzivni tip štrajka bio je onaj koji su u travnju 1940. godine pokrenuli radnici kamenoloma u Lepoglavskom Borju kad su zahtijevali povećanje i isplatu nadnica. Premda su kolovođe štrajka bili uhapšeni — radnički su zahtjevi ostvareni.²⁹

HRS je također vodio niz tarifnih i štrajkaških akcija u to vrijeme zastupajući i pri tom svoju politiku suradnje s kapitalom pa je u tim akcijama vidno došla do izražaja razlika između vodstva saveza i radnika koje je taj savez nastojao zastupati. Takav je bio štrajk rudara »Mirne«

²¹ IHRPH, Štrajkovi 1940. Štrajk je trajao od 20. do 23. rujna 1940. Usp. o tome i *B. Janjatovi*, Sindikalni pokret u Hrvatskoj u vrijeme održavanja V zemaljske konferencije KPJ, n. dj.

²² Usp. o tome *B. Janjatovi*, Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933-1936, n. dj.

²³ Usp. o tome lit. u bilj. 3.

²⁴ Vidi bilj. 14.

²⁵ Usp. o tome *D. Feletar*, Štrajkovi u Međimurju, n. dj. str. 99 i dalje.

²⁶ *Glas sindikalno organizovanih radnika*, 1. XII 1939.

²⁷ *Radnički tjednik*, 15. XI 1940.

²⁸ IHRPH, Štrajkovi 1940.

²⁹ Isto. U siječnju 1940. štrajkali su radnici u tvornici brusila u Varaždinu, i to 50 radnika, ali *Hrvatski dnevnik* od 20. I 1940. ne iznosi i organizaciju koja ga je vodila. Isto ne iznosi taj list u broju od 20. II 1940. kad piše o štrajku sadilaca cikorijske u Bjelovaru i kaže da je štrajk poeo po Uredbi o rješenju radničkih sporova.

u Glogovcu, potkraj 1939. godine, zbog otpuštanja radnika kad su pregovori vođeni u Zagrebu.³⁰ Rudari u Ivanovom Polju štrajkali su zbog neispła enih nadnica u ožujku 1940. godine. Poslodavac je na to otpustio radnike shvativši štrajk kao samovoljno napuštanje posla. Intervenirala je i Radni ka komora iz Zagreba (koju su tada imali u rukama HRS-ovci) i štrajk je zaklju en s tim da e poslodavac najprije primiti 100 radnika na posao i isplatiti im nadnice, a ostale e primiti naknadno.³¹ Zbog neispła enih nadnica štrajkali su radnici u industrijskoj kovnici Valter Sorlini u Varaždinu i štrajk je završen isti dan sporazumom.³² Iako su radnici tvornice suhomesnatih proizvoda »Svoboda« u Bjelovaru štrajkali 10. travnja 1940. zbog otkaza nekim radnicima, štrajk je završen s tim da sukob riješe radni ki povjerenici.³³ Nekoliko sati štrajkali su radnici ciglane »Ludbrežanka« u Ludbregu i poslodavac je po izvještaju Radni ke komore iz Zagreba prihvatio njihove zahtjeve.³⁴ Tri dana su štrajkali i radnici na šljun ari u Botovu zbog neispła enih nadnica.³⁵ Kolektivnim ugovorom završen je štrajk gra evinskih radnika na gradnji kasarni u Bjelovaru u srpnju 1940. godine.³⁶ Povišice su postigli radnici u »Novom parnom mlinu« u Bjelovaru u srpnju 1940. godine nakon pola sata štrajka — kako je pisao *Hrvatski radnik* 4. srpnja te godine. etiri slijede a štrajka u organizaciji HRS-a, ili samo pod imenom HRS-a, pokazala su jasno stav HRS-ova vodstva i režima prema štrajkašima. Rudari u Golubovcu osam su sati štrajkali u studenom 1940. godine zahtijevaju i isplatu i pove anje nadnica, a HRS i sreski na elnik u Zlataru izvještavali su kao da štrajka nije ni bilo. Oko 320 rudara u Brezini kraj Koprivnice zahtijevali su u srpnju 1940. godine povišenje nadnica i taj je štrajk proglašen ilegalnim, a Viktor Galinec, predsjednik Radni ke komore iz Zagreba, umirivao je radnike i zahtijevao da se odmah vrate na posao. Radnici na regulaciji rijeke Mure u listopadu 1940. godine zahtijevali su ve e nadnice i štrajkom je rukovodio radni ki povjerenik, a ne HRS, iako su ti radnici bili vjerojatno lanovi toga saveza. I taj je štrajk proglašen ilegalnim i od radnika se tražilo da se strpe u svojim zahtjevima. Rudari u ugljenokopu Peklenica (u blizini Murskog Središ a) zahtijevali su ve e nadnice u studenom 1940. godine i štrajkali nekoliko dana. Štrajkom nije rukovodio HRS, iako su oni bili njegovi lanovi, a protiv osoba koje su

³⁰ IHRPH, Štrajkovi 1940. Tu se kaže da su radnici, njih oko 350, organizirani u HRS-u i Jugoslovenskom radni kom savezu — ekspozituri Jugoslovenske radikalne zajednice među radnicima (o tom savezu usp. *B. Janjatovi*, Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933-1936. n. dj. i *ista*, Hrvatski radni ki savez, n. dj.). Isti su radnici štrajkali i u listopadu 1940. godine zbog otpuštanja jednog radnika, ali je taj štrajk proglašen ilegalnim s im se složilo i vodstvo HRS-a.

³¹ IHRPH, Štrajkovi 1940; Radni ka komora, br. 2291, 2596, 2869, 2988 i 2989 iz 1940. godine.

³² IHRPH, Štrajkovi 1940.

³³ IHRPH, Radni ka komora, 3713 i 4574/1940; *Hrvatski dnevnik*, 11. IV 1940. i *Hrvatski radnik*, 25. IV 1940.

³⁴ IHRPH, 4097/1940.

³⁵ IHRPH, Štrajkovi 1940.

³⁶ IHRPH, Radni ka komora, 7189/1940; *Hrvatski radnik*, 11. VII 1940. i *Hrvatski dnevnik*, 28. VI 1940.

ga povele pokrenut je postupak po Uredbi o rješavanju radnih sporova s tim da se nadnice naknadno isplatiti.³⁷

Borba za radnike povjerenike na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske izme u URSSJ-a i HRS-a tada je došla do izražaja, ali se, jedino u Varaždinu, u »Tivaru«, kad je HRS pokušao poništiti mandate povjerenika izabranih 1939. godine na listi URSSJ-a s tim da ne vrijede i u 1940. godini.³⁸

Do jeseni 1940. godine povjereništva, odnosno ekspoziture Radničke komore iz Zagreba, koja su bila u Varaždinu, Križevcima, Pakovcu i u nekim drugim mjestima držali su uglavnom komunisti i njihovi simpatizeri. Oni su bili na tim funkcijama od vremena prevlasti komunista i njihovih simpatizera nakon 1936. godine kad su ih organizacije raznih struka radnika birale da budu njihovi predstavnici. Nakon uspostave Banovine Hrvatske i u tim se ekspoziturama, odnosno povjereništva, dogodilo isto što i u Radničkoj komori u Zagrebu — dekretom vlasti na njihova su mjesta došli predstavnici HRS-a.³⁹ I tu je, dakle, došla do izražaja tendencija suzbijanja utjecaja URSSJ-a i od HRS-a i od vlasti, a sama izmjena članova i funkcionara tih ustanova bez sumnje govori o sukobu HRS-a i URSSJ-a.

Jedan od načina na koji su se sukobljavali URSSJ i HRS i dolazile do izražaja mogu biti utjecanja na radnike bilo je i održavanje radničkih masovnih skupština u pojedinim mjestima. Te je skupštine URSSJ uglavnom sazivao u povodu neke konkretne akcije u vezi sa štrajkom, tarifnim pokretom ili, npr., borbe protiv rata, protiv skupštine i bile su usmjerene na to da se i široj javnosti ukaže na radničke probleme i potrebu njihova rješavanja u skladu s općim komunističkim zahtjevima (npr. takva je bila skupština 26. X 1939. godine u Pakovcu, 10. XII 1939. godine u Varaždinu).⁴⁰ Već je sama orijentacija tih skupština bila izazov i vodstvu HRS-a i režimu, pa je HRS (a takav na in okupljanja radnika HRS je vrlo često upotrebljavao od vremena svog prodora u sindikalni pokret od 1935. godine dalje⁴¹) nastojao organizirati slične skupove na kojima su govorili predstavnici HSS-a i nastojali pridobiti radnike za program i akcije te stranke (npr. na početku ožujka 1940. godine u Varaždinu, u travnju 1940. godine u Krapini i Bjelovaru⁴²) govore i imati ovdje protiv URSSJ-a i komunista uopće.

Uočivši da je nejedinstvo sindikalnog pokreta, njegova rascjepkanost, jedna od bitnih prepreka za postizavanje većih uspjeha u borbi s kapitalom i da je time oslabljena udarna snaga radničke klase u cjelini nasuprot

³⁷ IHRPH, Štrajkovi 1940. i Radnička komora 7568/1940. Slične je tendencije HRS-ovo vodstvo pokazalo i u štrajku u tvornici »Thonet Mundus« u Varaždinu u veljači 1940. godine (IHRPH, Radnička komora 6652 i 7292/1940, *Hrvatski radnik*, 22. II 1940) i Savez hrvatskih privatnih namještenika u štrajku namještenika u Pakovcu u »Naši koji tvornici tanina i paropilani« u siječnju 1940. (IHRPH, Štrajkovi 1940. i *Hrvatski dnevnik*, 6. II 1940).

³⁸ Usp. I. Jelić, Komunistička partija Hrvatske, n. dj. str. 247 i 435.

³⁹ Usp. B. Janjatović, Hrvatski radnički savez, n. dj.

⁴⁰ *Glas sindikalno organizovanih radnika*, 3. XI 1939. i 5. I 1940.

⁴¹ Vidi bilj. 40.

⁴² IHRPH, III Sindikati 1940. i *Hrvatski radnik*, 11. IV 1940. i 2. V 1940.

jedinstvenom nastupu građanske klase, Komunistička partija već mnogo prije toga razdoblja izjasnila i borila za jedinstvo sindikata, a nastojala ga je provesti i u bazi, među radnicima u tvornicama i poduzećima.⁴³ Kad je uporno odbijanje vodstva HRS-a onemogućilo jedinstvo čak i u organizacionom smislu, komunisti i njihovi simpatizeri pozivaju radnike u tvornicama i radionicama na jedinstvo akcije, a uključuju se i u rad HRS-ovih podružnica i usmjeravaju ih u pravcu borbe, a ne popuštanja. Jedan od oblika njihova rada su i »odbori radničkog jedinstva« kojima se uloga naročito osjetila u vezi s predstojećom zabranom URSSJ-a i nakon zabrane njegova rada potkraj 1940. godine. »Odbori za jedinstvo« bili su preuzeli ulogu i zadaću u URSSJ-ovih savezima i djelovali su ilegalno u odnosu na vlast, ali su postojali u većini tvornica i bili glavni inicijatori organiziranja protestnih akcija nakon zabrane rada URSSJ-a i daljnjih sindikalnih akcija sve do okupacije zemlje.⁴⁴ Te opće tendencije razvoja sindikalnog rada pod komunističkim vodstvom vidljive su i na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske, u već nabrojanim akcijama URSSJ-ovih podružnica i HRS-a, pri čemu treba istaknuti da je URSSJ vodio oštru političku borbu s HRS-ovim vodstvom, a ne s radnicima organiziranim u tom savezu, pa je tako ipak donekle osiguravao mogućnost stvaranja jedinstvenog fronta radnika prema jedinstvenom kapitalu. Uz to URSSJ, odnosno komunisti i simpatizeri u njemu, osigurava i na tom području rad »odbora za jedinstvo« i za tu njihovu aktivnost karakterističan je primjer demonstracija u Varaždinu 6. siječnja 1941. godine protiv zabrane rada URSSJ-u.⁴⁵

Prema tome, iako je komunistički orijentiranim sindikalnim organizacijama u tome razdoblju otežan rad u korist Hrvatskog radničkog saveza, iako se URSSJ svakodnevno bori i sukobljava s HRS-ovim vodstvom (a te suprotnosti dolaze do izražaja u sindikalnoj praksi — od organiziranja štrajkova i tarifnih akcija do govora na skupštinama), ipak su te organizacije i na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske (može se govoriti o cjelokupnom teritoriju — bez obzira na to što je sindikalni pokret bio razvijeniji, npr., u Varaždinu i Čakovcu) umnogome pridonijele i okupljanju radnika i razvijanju njihove revolucionarne svijesti, pa su tako i one imale značajnu ulogu i utjecaj u pripremama revolucije.

⁴³ Usp. o tome lit. u bilj. 3, 17.

⁴⁴ Usp. lit. u bilj. 3.

⁴⁵ Usp. / *Jelić*, Komunistička partija Hrvatske, n. dj. 479.

Anka Berus

Bilješke o radu Povjerenstva Centralnog komiteta Komunisti ke partije Hrvatske u Zagrebu od 1942. do 1943. i Povjerenstva Centralnog komiteta Komunisti ke partije Hrvatske za sjevernu Hrvatsku od 1943. do 1944.

Uvodne napomene

Politi ki biro Centralnog komiteta Komunisti ke partije Hrvatske imao je od osnutka sjedište u Zagrebu. Uo i rata, cijela Hrvatska bila je obuhva ena razgranatom mrežom partijskih elija koje su bile povezane u mjesne, kotarske i okružne komitete. Organizacije u Dalmaciji je, osim toga, objedinjavao Oblasni komitet Komunisti ke partije Hrvatske za Dalmaciju. Organizacijski je Partija, unato teškim ilegalnim uvjetima rada, bila sre ena. Partijske su direktive, štampa, proglosti, leci vrlo brzo i uspješno stizali do najudaljenijih organizacija, zahvaljuju i dobroj me usobnoj povezanosti. Partija je uspješno odolijevala svim nasrtajima i teroru i spremna do ekala rat, kapitulaciju i okupaciju.

Odmah nakon odluke CK KPJ o dizanju ustanka, CK KPH je pristupio organiziranju borbe i ustanka u Hrvatskoj. Od prvog dana ustanka, svi komunisti, svi partijski komiteti usmjereni su na organiziranje oružanog otpora, na diverzije, na uništenje žive snage neprijatelja, na slabljenje njegovih materijalnih uvjeta za vo enje rata.

Centralni komitet Komunisti ke partije Hrvatske uputio je ve inu svojih lanova širom Hrvatske da s partijskim organizacijama i rukovodstvima rade na ostvarenju osnovnog cilja: dizanju oružanog ustanka.

Za izvršenje tog zadatka osobito je zna ajno bilo širenje mreže partijskih organizacija s težnjom da se posvuda osnuju partijske organizacije koje bi mogle djelovati na svim podru jima, u svim sredinama.

Partijske organizacije u Hrvatskoj sukobile su se s djelovanjem neprijatelja u svoj širini i na svim podru jima. Ustaška strahovlada i njema ki okupator svoju su centralu imali u Zagrebu. Tu su se pravili, razvijali i nastojali ostvarivati planovi važni za utvr ivanje i u vrš enje tzv. »novog poretka« u ovom dijelu okupirane Evrope. Raznovrsni su bili zahvati u život i opstanak naroda u Hrvatskoj da bi ga se ugradilo kao kota i u Hitlerovu mašineriju. Glavni oslonac za to bile su razli ite ustaške vojne formacije. Osnovano je i domobranstvo, najbrojnija oružana snaga NDH, za zajedni ki rat s Nijemcima — i na isto nom frontu i za održavanje vlasti u zemlji. Hrvatska, kao i sve okupirane zemlje, imala je da posluži kao izvor radne snage za razvijenu i zahuktalu ratnu

industriju Njema kog Reicha. Neposredna i posredna pljačka svih ekonomskih izvora, potajanje privrede potrebama rata, odražavali su se u općoj nestašici svih roba, a naročito hrane. Pljačka i konfiskacija židovske i srpske imovine, uz genocid nad Židovima i Ciganima, izgoni, klanja i uopće masovni progoni Srba u Hrvatskoj bile su prve akcije s kojima su se predstavili ustaše nakon dolaska na vlast.

Ustaška policija, i to politička, posebne vojne formacije ustaša i žandarmerije, bili su direktni organizatori i izvršitelji masovnog terora. Politički teror pratio je sve njihove mjere i djelovanja. Fašistička propaganda prožela je sva sredstva javnog komuniciranja, prodirala i nametala se u svim školama, uredima, poduzećima, radionicama. Htjelo se antikomunisti i rasisti djelovanjem stvoriti u masama bazu koja ne ometa tu odvratnu radnju. Glavni je adut bio — postojanje hrvatske države kao ostvarenje težnje hrvatskog naroda. Što je to bila u svih tisu godina najneslobodnija tvorevina koja je bila nametnuta hrvatskom narodu, koja mu je donijela najteže ropstvo i najcrnji teror — nimalo nije sprečavala neke društvene strukture u Hrvatskoj da se stave u službu takve vlasti i takve tvorevine kakva je bila ustaška država.

Sklopljeno je i otvoreno savezništvo s vjerskim zajednicama katolika i Muslimana. Licemjerno zatvaraju i otkrivaju pred genocidom u Hrvatskoj, pred logorima smrti i užasa, dio katolika i klera aktivno je sudjelovao, npr., u nasilnom prekrštavanju Srba, iako se isto završavalo masovnim pokoljima. Držanje tih organizacija temeljilo se na naletu — ne suprotstavljati se, već pomagati vlast koja je upisala u svoje principe vjeru — a protivnik je komunisti i ateizma. Ta je pomoć u raznim razdobljima poprimala različite oblike, ovisno o okolnostima i konkretnim ciljevima, a s težnjom da se ipak ostave otvorena vrata za uzmak i da se ispliva na drugu obalu — ako ikad fašizam padne.

Za političko djelovanje ustaška se vlast koristila uvelike i organizacijama kao što su bili Hrvatski radnički savez, fašistički sindikati, i druge stručne organizacije u njihovoj službi. Pokušalo se organizirati omladinu, aktivirati je i povezati s malobrojnom Ustaškom mladeži (preko Civilne zaštite, npr.); djelovale su i centrale Kulturbunda (organizacije domaćih Nijemaca) i marksističke organizacije.

Marksi je pri formiranju NDH pozvao svoje pristalice da budu lojalni novoj vlasti. To je praktički značilo ne suprotstavljati se ni jednom terorističkom koraku te nove vlasti, prepustiti Hrvatsku i hrvatski narod okupatoru, čak i kraj rata i, prema prilikama, opredijeliti se.

Širok je, dakle, bio front s kojim se morala boriti Komunistička partija. Morala je imati vrsto organiziran štab, koji ne može ni na gubiti borbeni kontakt s neprijateljem, koji ne prestano biti dobro informiran o svemu što se događa u protivničkom taboru, kakve mjere neprijatelj poduzima — i vojne i političke i ekonomske — kako se brani itd. Na sve to trebalo je spremno, brzo reagirati, razobličiti avati ponekad ne baš sasvim jasne poteze raznovrsnih pomagača ustaša i Nijemaca.

Prva iskustva, pozitivna a naročito negativna, otkrivala su značenje političkog rada u masama, kako treba aktivirati sve resurse naroda i staviti ih u službu velikog pothvata — borbe za oslobođenje od okupatora, protiv fašizma i za uspostavljanje istinske, autentične vlasti naroda.

Ve u jesen 1941. Centralni komitet izdao je dvije okružnice, poznate pod nazivom Okružnica br. 3 i Okružnica br. 4, u kojima je dosta detaljno razrađena organizacija i djelovanje narodnooslobodilačkog pokreta: masovnih organizacija (JNOF, AFŽ, SKOJ i USAOH), a osobito narodnooslobodilačkih odbora kao organa vlasti. Te su organizacije, okupivši ljude koji su se opredijelili za borbu protiv fašizma, u raznim oblicima vodile borbu i aktivirale sve šire mase. Tako je i relativno mali broj komunista mogao uspješno djelovati.

Ne treba smetnuti s uma da je jedina emisiona stanica, koja je nešto govorila o borbi partizana, bila »Slobodna Jugoslavija«. U takvoj situaciji vrste veze partijskih organizacija morale su biti na pomoć i itavoj strukturi NOP-a u pronalaženju najraznovrsnijih načina da se rije istine, pravde, slobode i uje, da dopre što dalje. Sva su rukovodstva nastojala organizirati izdavanje listova, vijesti i si., da bi pisana rije dopunila usmenu propagandu, prodrla dublje i šire. Saznanja o širini i sveobuhvatnoj borbi širom Jugoslavije djelovala su mobilizaciono, jačala samopouzdanje i vjeru u vlastite snage.

Svaka vojna akcija bila je ujedno i prvenstveno politička akcija. Iznjenučeno terena od neprijatelja, uništavanje državnih institucija, otvaralo je odmah i nužnost i mogućnost vlastite organizacije nove narodne vlasti. Gradilo se smjesta jedinstvo naroda i vojske koja je bila samo naoružani sastavni dio naroda. Dizanje političke svijesti masa bilo je najmoćnije oružje, a u tome su mnogo uspjeha imali svi sudionici narodnooslobodilačkog pokreta.

Osnivanje Povjerenstva Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske u Zagrebu i premještanje rukovodećeg centra Politbiroa na oslobođeni teritorij

Na početku 1942. godine već se bilo uvrstilo nekoliko centara narodnog ustanka na oslobođenim prostranim područjima i međusobno povezanim dijelovima oslobođenog teritorija. Stvorene su već dosta jake vojne jedinice koje su stekle iskustvo u borbama s neprijateljem, koje su neprestano dalje rasle, tako da više nije prijetila opasnost da budu likvidirane. Situacija je, dakle, u početku 1942. već bila takva da je centar CK mogao djelovati na oslobođenom teritoriju, uz vojne jedinice, bolje i efikasnije nego u okupiranom Zagrebu. Naglo širenje ustanka i borbe protiv okupatora, općina organizacija naroda za tu borbu zahtijevali su od za to u Hrvatskoj najodgovornijeg tijela brže, smjelije i neposrednije odluke. Odlazak na oslobođeni teritorij sugerirao je CK KPJ. Prijelaskom na oslobođeni teritorij CK se oslobodio svakodnevnog pritiska pod kojim je radio u ilegalnim uvjetima. Mogao je bolje i efikasnije surađivati s Glavnim štabom i djelovati na razvoj vojske.

Glavni štab, koji je formiran u jesen 1941. (poslije savjetovanja u Stolicama), već je bio direktno povezan s jedinicama na širokom području južno od Save, u Baniji, Kordunu, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju i u Lici. Na poticaj i preporuku Vrhovnog štaba Hrvatska je razdijeljena

na pet operativnih zona, kojih su štabovi bili odgovorni za širenje borbe na svom terenu.

Dolaskom CK na oslobojeni teritorij nastavljeno je neposredno rukovođenje okružnim komitetima koji su već bili međusobno terenski i vojnički povezani: Lika, Hrvatsko primorje, Gorski kotar, Okrug Karlovac (Kordun), Okrug Banija, a malo kasnije i Oblasni komitet za Dalmaciju.

Veoma značajna za razvoj rata u Hrvatskoj bila je bliska povezanost s ustanima i jedinicama zapadne Bosne, s kojima su grani ili banijski, kordunaški, lički i dalmatinski odredi, tako da se već tada nazirala važnost toga »centralnog« terena na kojem je potkraj 1942. nastala poznata »Bihaćka Republika«.

Odlazak Politbiroa Centralnog komiteta iz Zagreba na oslobojeni teritorij zahtijevao je drukčiju organizaciju veza s partijskim organizacijama i vojnim jedinicama s kojima se još nije moglo osigurati direktne terenske veze. Radi uspješna i kontinuiranog kontaktiranja i rukovođenja odlučeno je da se u Zagrebu ostavi istureni punkt CK, Povjerenstvo CK koje bi nastavilo održavati veze i kontakte te rukovoditi organizacijom u Zagrebu, okružnim komitetima u Zagrebu i okolici, okružnim komitetima u Slavoniji, uz vrste i brze kontakte s centrom na oslobojenom teritoriju (Politbiro i Glavni štab).

Svu pomoć u formiranju vojnih organizacija, grupa, četa, odreda, bataljona, u formiranju njihovih štabova, pružalo je tim terenima Povjerenstvo u Zagrebu. Ono je omogućilo održavanje veza tih vojnih formacija s Glavnim štabom.

Veza s CK KPJ i s Vrhovnim štabom također je tada išla ilegalnim kanalima do Zagreba, te brigom Povjerenstva do Politbiroa i Glavnog štaba Hrvatske.

U to vrijeme i CK KPJ formirao Sekretarijat za neoslobojene teritorije, koji je neko vrijeme boravio u Zagrebu i djelovao iz njega i bio već povezan sa CK KPH — do njegova odlaska — a kasnije s Povjerenstvom. U tom sekretarijatu bili su Edvard Kardelj i Ivo Lola Ribar.

Povjerenstvo je bila isturena organizacija CK koja je morala pratiti život u Zagrebu i na ostalim područjima s kojima je držala vezu i o tome najbrže izvještavati CK, koji je tako mogao razraditi strategiju i taktiku svih organiziranih snaga NOP-a i brzo i efikasno ih mijenjati ili prilagoditi potrebama u cjelini, dok je Povjerenstvo to radilo za organizacije s kojima je bilo povezano.

Zato se za cijelo vrijeme nastojalo da punkt Povjerenstva u Zagrebu bude sastavljen tako da može odgovoriti svim tim složenim i važnim zadacima. U prvo povjerenstvo imenovani su: Dragutin Salić Konspirator, član Politbiroa CK KPH (kao rukovodilac Povjerenstva); Grga Jankes, dugogodišnji partijski radnik i funkcionar, španski borac; Henrik Riko Znidarić, višegodišnji član Partije, bivši sekretar Pokrajinskog komiteta za Dalmaciju (1936—1937), španski borac. On je, međutim, odmah poslije preuzimanja te dužnosti pao u ruke ustaškoj policiji (potkraj siječnja 1942.) i neutvrđeno datum ubijen u Jasenovcu, ali sigurno već do lipnja 1942. godine. Članovi Povjerenstva, koji su radili na terenu i održavali vezu s Povjerenstvom, kao delegati CK KPH, bili su i Pavle Gregorić,

koji je djelovao na širokom području Slavonije, u bjelovarskom i djelomično azmanskome okrugu, tj. u Moslavini, te Karlo Mrazovi Gašpar, koji je djelovao na području Zagorja i Varaždina, a u toku 1942. prešao na rad u Slavoniju.

Grga Jankes je već u svibnju 1942. godine morao napustiti Zagreb i prije i na oslobođeni teritorij. Uputen je na rad u Slavoniju kao komandant III operativne zone. U doba kada Grga Jankes napušta rad u Povjerenstvu u Zagreb, odlučeno je da se povuče i Sali, a da kao rukovodilac Povjerenstva ode u Zagreb član Politbiroa CK KPH Ivo Marinković. Kako tada još nisu postojale direktne terenske veze sa Slavonijom — i ona je bila povezana sa Povjerenstvom u Zagrebu — krenuo je preko Bosanske krajine u Slavoniju da s kadrovima i organizacijama razmotri sva važna tekuća pitanja, da prenese iskustva s već dobro organiziranog centralnog oslobođenog teritorija, da pomogne Grgi Jankesu da na osnovi odluka i prakse Glavnog štaba organizira svestran život partizanskih formacija koje su već prerastale u vrste i iskusne vojne formacije, da utvrdi i u vrsti veze s Povjerenstvom. Njegov se put, međutim, oduljio, jer je upao u poznatu ofenzivu na Kozaru u lipnju 1942. godine. Stigao je u Slavoniju (i Grga Jankes s njim) tek u kasno ljeto tako da je u Zagreb došao tek potkraj ljeta. I na njegov zahtjev, a i inače, odlučeno je da se iz Zagreba što prije povuku rukovodeći kadrovi, a Povjerenstvo popuni kadrovima koji imaju iskustva u ilegalnom radu (prije rata), ali koji su to svoje iskustvo proširili i radom na oslobođenom terenu, u drugačijim, ratnim uvjetima.

Zato su potkraj 1942. godine na rad u Zagreb poslani kao članovi Povjerenstva: Lepa Perović, dugogodišnji član Partije, koju je Centralnom komitetu KPH stavio na raspolaganje i rad na neoslobođenom području CK KPJ; zatim član Povjerenstva Perica Dozet, koji je imao da preuzme dužnost sekretara Mjesnog komiteta Zagreb; te Milutin Baltić, član PK SKOJ-a za Hrvatsku, sa zadatkom da se posebno posveti problemima organizacije SKOJ-a, osnivanju Saveza mlade generacije i uopće omladinskom radu u Zagrebu i na terenu oko Zagreba.

U toku 1942. snažno se razvio narodnooslobodilački pokret i u tom dijelu Hrvatske. Pokazalo se da su Povjerenstvo, partijska rukovodstva, organizacije, članovi Partije uspješno izvršavali zadatke koje je određeni moment pred njih postavljao. Razvoju oslobodilačkog pokreta u ovom dijelu Hrvatske pomogle su i akcije koje su na inicijativu Glavnog štaba NOV Hrvatske poduzimale, npr. Banijska proleterska četa — ona se u ljeto 1942. prebacila u Slavoniju — Krajiški proletari — oni su također poslije kozarske ofenzive pošli u Slavoniju — zatim kretanje odreda iz Slavonije na Kalnik i u Zagorje u jesen 1942, dolazak Kordunaške čete u Zumberak, te čete koja je zapadnom stranom Zagreba preko gore produžila uz prugu prema Varaždinu (zagorska željeznica). Sve je to jačalo snage narodnooslobodilačkog pokreta, podizalo moral stanovništvu, dokazivalo mogućnost i potrebu borbe, iščepnje terena od neprijatelja, jednom riječju dizanje ustanka.

Rast vojnih jedinica, i po broju i po snazi, u toku 1942. najbolji je dokaz da je i u tom dijelu Hrvatske nastao dubok preokret.

Nicalo je sve više partizanskih odreda, formirali se bataljoni, vodile uspješne akcije protiv okupatora i oružanih jedinica Paveli eve »države« i paralelno ja ale sve organizacije narodnooslobodila kog pokreta, stvarali se ve vrsti nukleusi oslobo enih terena, djelovali organi narodne vlasti. To su bile najefikasnije metode i sredstva borbe protiv politike ekanja što ju je uporno propagirao u masama nemali dio vodstva HSS, koje je otprije imalo i veza i utjecaja na prili an broj organizacija i lanova HSS. Treba napomenuti da je HSS za vrijeme stare Jugoslavije bila jedina politička organizacija u Hrvatskoj (a možda i u Jugoslaviji) koja je uistinu djelovala u masama, imala organizacije po selima i nije se sastojala samo od rukovode ih organa i njihovih reprezentanata po selima. Prilike u Hrvatskoj nisu dozvolile da se provede u djelo tako zamišljena taktika vodstva mirno i bez kontroverzi. Mase su napuštale takvo vodstvo. Stoga to rukovodstvo nije sjedilo skrštenih ruku: upu ivalo je mase da služe u vojsci koja je bila na službi okupatoru — u domobranstvu — upu ivalo radnike na rad u Njema ku za ratnu industriju, sve pod parolom politike ekanja. Diferencijacija u HSS bila je ve uvelike po ela i uzela maha u desetlje u prije po etka rata, osobito za vrijeme Banovine Hrvatske, a produbljena je naro ito dolaskom na vlast ustaša, kad je manji dio vodstva HSS (a tako er i lokalnih vo a i pojedinaca) pristupio ustašama i priveo im dio Gra anske te nešto Selja ke zaštite. Drugi dio, okupljen oko Ma eka, pratio je liniju konkretiziranu u politici ekanja, a koja je — prema razvoju doga aja i u nas i u svijetu — poprimala razli ite konkretne forme, stvarala nove parole, odre ivala njihove akcije, da bi se uspješnije spre avalo vezivanje seljaka za NOP. Rije je, dakle, 0 taktici kojom bi se, bar donekle, sa uvale pozicije. Dio, i to znatan, lijevog krila HSS po eo je odmah u po etku ustanka sura ivati s komunistima na terenu. Naro ito su mase, odlu ivši se za borbu, napuštale HSS i sve se ja e vezivale uz Komunisti ku partiju. Dio prvaka HSS u toku 1942—1943. sasvim je prišao partizanima. Velik je udio i Povjerenstva u pristupanju znatnog broja prvaka HSS potkraj 1942. i na po etku 1943. godine.

Povjerenstvo je nastavilo i znatno proširilo kontakte i rad s pojedincima iz razli itih društvenih struktura, koje je ve bio uspostavio CK. Dovoljno je spomenuti prijelaz na oslobo eni teritorij Vladimira Nazora, I G. Kova i a i drugih li nosti iz javnog života Zagreba, koje su stupile u NOP u prosincu 1942.

Godina 1942. po zbivanjima nosi pe at neprestanog ja anja narodnooslobodila kog pokreta u cijeloj Hrvatskoj. Više nije bilo terena koji nije bio obuhva en djelovanjem i vojnih i političkih organizacija. To je doba naglog razvoja vojske. Organizacija je u tome odigrala višestruku ulogu: u mobilizaciji i uvla enju u oružanu borbu cjelokupnog terena koji lf. obuhva ala, u unutarnjoj organizaciji i razvoju vojnih jedinica, brigada, divizija i odreda, u dizanju na viši nivo vojne sposobnosti svih jedinica, u po etnom formiranju novih rodova oružja, u organizaciji pozadinskih vojnih vlasti, saniteta, intendature, saobra aja, vojnih radionica itd.

Masovne organizacije narodnooslobodila kog pokreta zašle su duboko u narod. Za djelovanje tih organizacija karakteristi no je da kad su nastajale na okupiranom teritoriju ubrzo su ga pretvarale u poluoslobodeni, vrlo esto i bez stalnog prisustva ve ih oružanih formacija partizana.

Kako je na početku jeseni 1942. bila uspostavljena terenska veza između III operativne zone (Slavonija) i Glavnog štaba, nije više bilo potrebno da veza između njih ide preko Zagreba. Veze III operativne zone s Povjerenstvom u Zagrebu svele su se na potrebe tekućeg rada jednih i drugih. Slavonija je ostala jedan od važnih punktova kamo su Zagrebačke organizacije upućivale borbe za NOV, oslonac svih ostalih okružnih komiteta i partizanskih formacija sjeverno od Save.

U prosincu 1942. Vlado Popović, vršilac dužnosti sekretara CK KP Hrvatske (dotada rukovodilac operativnog partijskog rukovodstva u Hrvatskoj), otišao je na terene Moslavine i Slavonije. Tada je održana Oblasna partijska konferencija za Slavoniju i izabran Oblasni komitet KPH, koji se povezao direktno sa CK. Pavle Gregorić i Karlo Mrazović-Gašpar otišli su u Politbiro CK; drugi Gregorić da pripremi zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, a drugi Mrazović kao rukovodilac Agitpropa CK KPH. Time se izmijenio i sastav Povjerenstva u Zagrebu.

Na brizi Povjerenstva ostali su samo okružni komiteti oko Zagreba i Bjelovarski okružni komitet. Opa vojno-politička situacija zahtijevala je sve intenzivniji rad u Zagrebu i njegovoj neposrednoj okolini.

Dolazak jedinica Vrhovnog štaba na teritorij zapadne Bosne dao je jak podstrek razvitku borbe i u Hrvatskoj. Dalmacija (IV operativna zona) doživjela je veliki polet. U Lici, Kordunu, Baniji (I operativna zona), Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju (V operativna zona) nastaju jedna za drugom brigade i divizije. Bihaćkom akcijom, u kojoj su sudjelovale i jedinice I operativne zone, spojen je znatan oslobođeni teritorij, poznat kao »Bihaćka Republika«, Zagrebačka oblast i Slavonija (II i III operativna zona) povezane su i osigurani su vrstima međusobni kontakti.

Prvo zasjedanje AVNOJ-a bilo je vidni dokaz vrstine i sveobuhvatnosti narodnooslobodilačke borbe. Značajne političke i vojne pobjede, postignute tada na centralnom bojištu našega partizanskog rata, dale su velik polet masama svuda u Hrvatskoj, a osobito u Zagrebu.

U međuvremenu je njemački okupator pripremao veliku ofenzivu s ambicioznim zadatkom — likvidirati osnovnu grupaciju partizana kojoj su bile jedinice oko Vrhovnog štaba. Poraz neprijatelja u tom zamašnom pothvatu — IV i V ofenziva — koji je trajao od siječnja do srpnja 1943, bio je još jedan udarac za njega. To je bilo doba, kad su sile Osovine poele primati teške udarce na frontovima — kad su od Staljingrada krenule natrag, kad su u Africi doživjeli teške poraze, kada dolazi do iskrcavanja Zapadnih saveznika u Siciliji i Italiji.

U IV ofenzivi bili su prostrani oslobođeni tereni Banije, Korduna i Like izloženi prvim udarcima dobro pripremljenih neprijateljskih snaga. Uspjelo se usporiti njegovo prodiranje, i neprestano zadavati elne i boje udarce. Tako je Hrvatska dala značajan udio razbijanju njegovih planova. Jedinice sjeverno od Save pojačanom aktivnošću u pokazale su se kao snaga s kojom neprijatelj mora ozbiljno računati. Zato je u rano proljeće pokušao, odvojivši izvjesne snage, izvršiti napad na Slavoniju. Sve je to pratila golema neprijateljska propagandna aparatura, koja je

uporno širila glasine o potpunom uništenju partizana. Ali bilo je ve prošlo vrijeme kada je itko nasjedao tim glasinama.

Takva je situacija od organizacija na oslobo enom i neoslobo enom terenu, a osobito od onih u gradovima, zahtijevala goleme napore da bi udovoljile novim zadacima koji su pred njima neprestano nicali. Goleme žrtve, koje je zahtijevala narodnooslobodila ka borba, mogle su se podnijeti samo uz vrlo visok moral, politiku svijest i vjeru u kona nu pobjedu. Zato nikakvoga ozbiljnog kolebanja nije bilo u masama za vrijeme tih najtežih ofenziva, ni u vojsci, ni na oslobo enim terenima, ni u gradovima gdje je neprijatelj držao jake posade.

Kad je u lipnju 1943. održano prvo zasjedanje Zemaljskog antifašistickog vije a narodnog oslobo enja Hrvatske, organizacija nove narodne vlasti imala je ve za sobom mnoga iskustva. Uz velik broj mjesnih i seoskih narodnih odbora ve djeluje i mnoštvo op inskih, iji rad inicira i koordinira znatan broj kotarskih narodnih odbora, a gotovo itavu Hrvatsku obuhva a mreža okružnih narodnooslobodila kih odbora, uz dva oblasna za Dalmaciju i za Slavoniju. Tako je prvo zasjedanje ZAVNOH-a bilo završetak organiziranja nove narodne vlasti. ZAVNOH nije morao tražiti oblike rada za organe narodne vlasti. Oni su ve bili tu, djelovali su, i Zemaljsko je vije e imalo zadatak da ih povezuje, prenosi iskustva, sagledava budu e zadatke, proširuje rad narodne vlasti.

Samo se po sebi razumije da su krajevi i dijelovi zemlje, koji su ve dvije godine bili oslobo eni, izgradili kompletniji sistem narodne vlasti, a širina terena, dugo trajanje rata, zahtijevali su sve dublje i temeljitije rješavanje životnih problema naroda. Osobito ako se ima u vidu koliko je puta neprijatelj harao našim oslobo enim teritorijima, koliko je ku a popaljeno, koliko je puta plja kano žito i stoka. Tek se tada može sagledati puno zna enje organiziranja proizvodnje, sjetve, žetve, zanata itd. Resursi su bili siromašni, trebalo je mnogo invencije, inicijative, koordinacije, me usobne pomo i itd. da se prebrode još dvije ratne godine. Mobilizacija još toliko neiscrpljenih terena, bolji prirodni uvjeti izme u Save i Drave, otvarali su perspektive za znatnu pomo ve iscrpljenim terenima.

Partijske organizacije i komiteti ve su toliko bili razvijeni da su izborne partijske konferencije održavane ve redovito po svim terenima, a na njima su sudjelovali i lanovi s terena i iz vojske.

U to vrijeme održani su Prva konferencija AF2 za Hrvatsku i Kongres USAOH-a.

*Povjerenstvo Centralnog komiteta Komunisti ke partije
Hrvatske za sjevernu Hrvatsku*

Na sjednici Politbiroa CK, potkraj lipnja 1943, razmotrena je op a situacija i zaključeno da se poja a rad na cijelom području sjeverno od ^{a\}. Ocijenjeno je da su to područja gdje ima još mnogo uvjeta za novu mobilizaciju ljudstva, mnogo rezervi hrane i uop e povoljnih materijalnih uvjeta za vo enje rata.

Odlučeno je da se nastavi akcija angažiranja svih okružnih komiteta na bržu orijentaciju i odlučujuću aktivnost za omasovljenje partizanskih formacija i jačanje svih organizacija NOP-a. Trebalo je orijentirati mase na odlučujuću borbu protiv okupatora i ustaša, suzbijati utjecaj saboterskih parola i ekanja i raskrinkavati defetistički rad dijela vodstva HSS oko Maeka.

Stanje u Povjerenstvu u Zagrebu zahtijevalo je izmjene: Ivo Marinković je u veljači 1943. pao u ruke ustaškoj policiji, Perica Dozet morao je na početku ljeta napustiti Zagreb zbog zdravstvenog stanja, Milutin Baltić boravio je dosta na terenu oko Zagreba i zaključeno je da se ne vraća u Zagreb. Ivan Kraja i Stevo — koji je osobito 1942. godine dosta dugo privremeno boravio u Zagrebu radi nekih zadataka VŠ, sudjelovao je u radu Povjerenstva još od vremena kad je Sali bio u Zagrebu, a naročito poslije pada Marinkovića — također je u ljeto 1943. trebalo da konačno napusti Zagreb. Odlučeno je da A. Beruš obične terene sjeverno od Save i da se onda donese odluka o tome koje mjere treba dalje poduzeti na tom terenu i u Povjerenstvu u Zagrebu.

Ljeto 1943. bilo je prilično kritično za neprijatelja — isto ni front se lomio, Saveznici se iskrcavaju u Italiji, a na našim terenima slom IV i V ofenzive. Sve je to ukazivalo na to da je moguće postići značajne političke i vojne rezultate na terenu sjeverno od Save. Trebalo je vrstozasjesti na komunikacije Zagreb—Beograd i zaokruživati Zagreb. U ljeto 1943. na žitornim, ravniarskim terenima u Slavoniji, Podravini i Posavini vodi se borba za žito i ostale živežne namirnice. Ustaške vlasti pokušale su odrediti svoje povjerenike na vršalicama, ali i na terenima koji su već dugo izvan njihova dometa. Tako pokazuju svoju »pomirljivost« prema selima koja su već gotovo sasvim prekinula vezu s ustaškom vlasti. Raunali su da će takvim potezima postići trostruko: sakupiti koliko-toliko ušura, imati evidenciju žetve, a poslije upadati s jačim snagama te pljackati žito. Cijela ta akcija izjalovila se. Ustaški povjerenici su u manjim mjestima bili otjerani s vršalica, ili su seljaci dovozili na vršenje sasvim male količine žita. No, pokazalo se da nam je organizacija prilično »tank«, da ima dosta sela i zaselaka u kojima imamo masovne organizacije, gdje smo probili ljusku ilegalnosti — postoje i narodnooslobodilački odbori — ali ne djeluju vrstokao vlast. Na neprijateljsku mobilizaciju nije bilo odaziva a našu je mobilizaciju kočila nestašica i oskudica oružja. Time se ispuštala iz ruku svakodnevna inicijativa i razvijanje ofenzivne svijesti masa. Takva je situacija već u Zagrebačkoj oblasti i u nekim nizinskim dijelovima Slavonije. Takvu su politiku podržavali i pojedini lokalni vođe HSS, nastojeći da se ne prekine svaki kontakt s »legalnom« vlasti, makar se sastojao samo u odlaganju inovnika (u itelja, poštara, lugara) po plaćeno u centre koje je držao neprijatelj.

Komunisti i aktivisti NOP-a morali su uložiti mnogo rada, truda, umješnosti, samoprijedora i upornosti da se svuda, na svakom mjestu, razoblijavaju manevri neprijatelja, razvijaju i jačaju ofenzivni duh, vodi borba protiv svakog oblika oportunizma, raskrinkavaju fašističku propagandu, razotkriva široku zločinac djelatnost i okupatora i njihovih pomagača, raskrinkavaju djelovanje ustaške nazovne države u korist vojne rata.

U takvim mogućnostima razvitka borbe osjeća se potreba vršenja povezivanja određenih terenskih kompleksa. Trebalo je i brzo i efikasno rješavati probleme, izgrađivati i razrađivati strategiju i taktiku prema datoj vremenskoj, terenskoj a nekada i slučajnoj situaciji. Trebalo je brzo stvarati ofenzivne planove, predviđati daljnji razvoj ratnih događaja, ometati neprijateljske planove, ne dozvoljavati neprijateljsku inicijativu itd. Ta su pitanja razrađivana na dva partijska savjetovanja: jedno u Moslavini za zagrebačko-bjelovarsko-moslavački teren oko 20. srpnja 1943, a drugo u Slavoniji oko sredine kolovoza. Treba naglasiti da je razvoju borbe u Zagrebu u oblasti mnogo pridonijela suradnja okružnih komiteta oko Zagreba i II operativne zone s Oblasnim komitetom Slavonije i jedinicama novoosnovanog VI (slavonskog) korpusa. U nekoliko mahova brigade iz Slavonije išle su na važne akcije do Hrvatskog zagorja, do Sutle (oslobodjenje Lepoglave, akcije oko Moslavačke gore itd.).

Situacija je već bila takva da nije trebalo iz Zagreba rukovoditi organizacijama izvan grada. Sve do gradskih mitnica bio je teren na kojem su se aktivisti i organizatori pokreta mogli prilično slobodno kretati. Poznato je, npr., da je jedan od najfrekventnijih kanala za izlazak iz Zagreba bio preko sela Ivanja Rijeka, koje je od 1942. imalo svoju terensku četu od 20 do 30 naoružanih partizana. Potkraj kolovoza 1943. na sjednici CK u Otočcu odlučeno je da se rasformira Povjerenstvo u Zagrebu i osnuje Povjerenstvo CK za sjevernu Hrvatsku koje bi neposredno, na licu mjesta i na terenu, rukovodilo radom svih organizacija; Oblasnim komitetom za Slavoniju, organizacijama na terenu II operativne zone i organizacijom u samom gradu Zagrebu.

Povjerenstvo je održalo prvu sjednicu (konstituirajuću) na terenu Kalnika (A. Berus, M. Belini, M. Baltić, J. Hrnčević) prvih dana listopada 1943. Odlučeno je da se što prije sredi pitanje kadrova potrebnih za zagrebačku organizaciju, da se pronađe drug ili drugarica koji će biti dovoljno iskusni i politički izdignuti da mogu samostalno djelovati u Zagrebu, da mogu samoinicijativno donositi političke odluke o radu i djelovanju organizacije i biti u kontaktu sa svim događajima u gradu. Drugarica Lepa Perović trebala je da ostane još neko vrijeme kao instruktor i delegat CK KPH uz Mjesni komitet KPH Zagreb. Odlučeno je da se predloži CK osnivanje oblasnog komiteta za Zagrebačku oblast (a i svih ostalih organa NOP). U taj bi kompleks ušao i Okružni komitet Bjelovar. Predloženo je CK da formira novi okrug za kotare i općine južno od Save koji bi bio direktno vezan uz CK, jer ti tereni već vrše u cjelinu sa susjednom Banijom i Kordunom. Na tom terenu formiran je kasnije Okružni komitet Pokuplje.

Zaključeno je da osobito treba pomagati svim rukovoditeljima i kadrovima u II operativnoj zoni na obuhvaćanju i osposobljavanju novih boraca, u formiranju većih jedinica, u osposobljavanju komandnog kadra, u organizaciji pozadinskih komandi, saniteta itd. Trebalo je iskoristiti kapitulaciju Italije za likvidiranje neprijateljskih uporišta. Boravak slavonskih divizija na ovom području znao je znatnu pomoć.

• U operativnoj zoni formirane su dvije brigade, dvije grupe odreda, isto na sjeverozapadnoj i zapadnoj, i Zagrebački odred uz već postojeće odrede i bataljone.

Kako je ve re eno, centralni dio Hrvatske obilovao je elementima nužnim za vo enje rata. Postojalo je vrlo brojno stanovništvo sposobno za mobilizaciju i krajevi bogati svim osnovnim živežnim namirnicama. Osim toga, ve su bili stvoreni svi politiki preduvjeti da se razbukti ustanak i unište manja i ve a neprijateljska vojna uporišta. Inzistiralo se na tome da Povjerenstvo broj ano oja a, da zna ajne masovne organizacije žena i omladine prenesu svoje centre na te terene i svojim prisustvom i brzom pomo i podsti u organizacije na širok, intenzivan rad.

Tada nije odlučeno gdje da se smjesti centar Povjerenstva. Mislilo se da su uvjeti za nesmetani rad Povjerenstva bolji u Slavoniji, ali do odluke nije došlo. Veza sa CK držala se preko radio-stanica u štabovima VI korpusa i II operativne zone. Povjerenstvo je imalo svoje kurire za CK, za oblasne komitete, te za grad Zagreb. Kako je azma oslobo ena 23. studenog 1943, Povjerenstvo je u prosincu zaključilo da se smjesti u blizini azme, jer se to smatralo najpovoljnijim mjestom za održavanje veza i sa CK i sa Oblasnim komitetom za Slavoniju i s onim za Zagreba ku oblast koji se kretao na terenu Bilo-gore i Kalnika.

Brzo je, me utim, došlo do personalnih promjena u sastavu Povjerenstva. Marko Belini otišao je u CK za lana Politbiroa, Milutin Baltić vratio se na rad u Pokrajinski komitet SKOJ-a, ali su iz Politbiroa došli najprije u studenom Dragutin Salić, a onda u velja i Mile Po u a, kao lanovi Povjerenstva, a Savo Zlatić, u sije nju 1944, kao rukovodilac Povjerenstva.

U Povjerenstvo su još ušli, kao lanovi, Antun Biber (sekretar Zagreba kog oblasnog komiteta), Dušan ali (sekretar Oblasnog komiteta za Slavoniju) te Vlado Janić, komesar VI korpusa.

Situacija koja je nastala u našim krajevima kapitulacijom Italije, a posebno u Istri gdje se razbuktao pravi narodni ustanak, prisilila je njema kog okupatora da upotrijebi velike snage za ovladavanje nekim punktovima na jadranskoj obali, kako bi sprije io savezni ko iskrcavanje na Balkan. Sve je to omogućilo jedinicama koje su se nalazile na tim područjima da oslobode od neprijatelja prostrane terene od Sutle do Osijeka (izuzevši nekoliko »oaza«, npr. Varaždin, Virovitica). Ostalo je samo nekoliko neprijateljskih uporišta u zapadnom Zagorju i neki opinski centri u neposrednoj blizini Zagreba (Stubica, Zelina, Križevci, Dugo Selo), Bjelovar te neka mjesta uz prugu i cestu Zagreb—Beograd, zna ajne komunikacije za okupatora. Ne treba, me utim, misliti da je sve to išlo kao u kakvom paradnom maršu. Neprijateljske posade u dobro utvr enim uporištima, u kojima je bilo dosta elitne neprijateljske vojske, davale su žilav otpor. im bi opazile da se naše jedinice udaljuju s kojeg terena, poduzimale su sitnije akcije radi plja ke, lova na ljude, kažnjavanja pomaga a partizana.

Partijske su organizacije znatno proširene — u vrš eni su okružni komiteti, formirani na cjelokupnom terenu kotarski komiteti. Formirani su u mnogo mjesta organi narodnooslobodila kog pokreta, i to organi vlasti — narodnooslobodila ki odbori — i odbori Jedinствene narodnooslobodila ke fronte. Cijeli je teren bio išaran organizacijama AF2, omladine, SKOJ-a i USAOH-a. Kombiniranim političkim djelovanjem, vojničkim akcijama i oružanom borbom protiv neprijatelja, narodnooslobodi-

la ki pokret izašao je iz konspirativnih ilegalnih okvira, postao je na ita-
vom teritoriju dnevna preokupacija u djelovanju ve ine ljudj. Sve se više
Širio teren koji ustaška vlast i Nijemci nisu više mogli držati, tako da
se ve 1943- godine ustaška i okupatorska vlast svodila na teren koji
su mogli fizi ki pokriti svojim trupama. Svoje su urede i nadleštva kon-
centrirali u nekoliko centara, koji su bili blokirani od partizana i teško
su održavali me usobne veze — uz pratnju i asistenciju jakih vojni kih
snaga. Ve su tada usredoto ili snage na držanje za njih životno važnih
komunikacija koje su bile pod stalnim udarom i pritiskom partizana.
Ni 1942. godine nisu uspijevali, esto ni u op inskim centrima, preko
svojih »dužnosnika« i funkcionara držati op ine.

Oslobo enjem Koprivnice moglo se u našim centrima u Slavoniji
i Moslavini organizirati prave štamparije, koje su preuzele brigu oko
štampanja mnogih lokalnih listova, a osobito je važno što su se u njima
pretiskivali centralni listovi (*Vjesnik, Naprijed, Partizan*). Tako nije tre-
balo prenositi velike koli ine štampe iz dijelova južno od Save. Dvije
štamparije, a osobito slavonska ve eg kapaciteta, u koju je bilo preba eno
više strojeva, mnogo su pridonijele ne samo pokrivanju terena propa-
gandnim i agitacionim materijalom, ve i samim svojim postojanjem.
Pojava tiskane rije i imala je masovni utjecaj.

Ustaške vlasti i okupator bili su vrlo osjetljivi na sve što se doga-
alo u neposrednoj blizini Zagreba, a osobito u zapadnom Zagorju koje
je grani ilo s »novim« Reichom, granicom koju je okupator uspostavio na
Sutli. Nije bilo mogu e gajiti iluzije da e se uz manje smetnje mo i
držati taj veliki oslobo eni teritorij, ali je bilo naro ito zna ajno politi ki
tako djelovati da što više u vrstimo naše pozicije u masama. U sve vojne
jedinice pristigli su novi borci. Štabovi su ulagali maksimalne napore
da ih osposobe, vojni ki i politi ki naobraze i da ih dovedu na nivo koji
su imali ve stari i prekaljeni borci. Cijelu zimu 1943/44. te su jedinice
bile u bojnoj pripravnosti, u akcijama i ofenzivnim pokretima.

Kako je pokazalo držanje tih jedinica i u neprijateljskoj ofenzivi
u prolje e 1944, a osobito zimi 1944/45, kad su djelovale u pozadini nepri-
jatelja (iza srijemskog fronta), ta su nastojanja i rad dali zadovoljavaju e
rezultate.

Trebalo je iskoristiti tu povoljnu situaciju i proširiti mrežu partijskih
organizacija na terenu, pokriti što širi teren mrežom antifašisti kih orga-
nizacija. Trebalo je u vrstiti i organizaciono i akciono NOO-e te nastojati
ne samo da ispunjavaju zadatke koje je nametao rat i život u ratu, ve
da budu aktivni graditelji novoga života, novih oblika nove vlasti, njeni
nosioci.

Na po etku 1944. Centralni komitet omladine i PK SKOJ-a preselili
su se u blizinu Povjerenstva (oko azme), a naro itu su pažnju poklanjali
organizacijama na terenu i politi kom radu s omladinom u vojnim jedini-
cama. Organizirani su na više punktova omladinski kursovi, sura ivali
u u radu vojno-politi kih kursova na kojima su se mladi borci osposoblja-
aii za vojne i politi ke dužnosti u vojsci, razvijali intenzivan rad u jedi-
nicama itd.

i dv¹ odbor AFŽ također se Preselio u Moslavinu. Tu su izdana
va broja lista *Žena u borbi* (tiskani u štampariji u Moslavini).

U zimi 1943/44. Povjerenstvo je organiziralo jednomjese ni viši partijski kurs. Neposredni organizatori bili su Josip Hrn evi i Mile Po u a. Kurs je bio na terenu Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju, za sve kadrove sjeverno od Save. Duži i kra i kursovi raznovrsnih profila održavani su i pri okružnim komitetima, vojnim štabovima itd. Kursove su organizirali i omladina, žene i narodna vlast.

U jesen i zimu 1943/44. vojska na teritoriju sjeverno od Save jako je broj ano narasla. Formiran je X korpus i time je prestala djelovati II operativna zona. Pred vojnim štabovima stajali su veliki i zna ajni problemi (uz osnovne ratne zadatke) — u vrš enje i osposobljavanje vojnih jedinica razli itih profila u vještini partizanskog ratovanja. Veoma je zna ajno na ovim terenima bilo i djelovanje diverzantskih samostalnih odreda i grupa. Razvoj vojske pratila je ukorak i razgranata organizacija vojnopozadinskih vlasti, komandi mjesta i podru ja, saniteta, bolnica, intendanture, vojnoobavještajne službe, tehni kih službi, opskrbe i popravka oružja, odje e i obu e itd. Komande podru ja i mjesta te partizanske straže kontrolirale su sav teren. Formirali su se i po eli djelovati i vojni sudovi. Formirana su odjeljenja zaštite naroda, bataljoni i brigade protiv pete kolone (PPK).

Velik broj ljudi bio je potreban da se organizira život te naše partizanske vojske koja još uvijek nije imala prave pozadine ni magazina, pa je opskrba uglavnom ovisila o dobrovoljnom davanju naroda i oružju otetom od neprijatelja. Komande podru ja, komande mjesta, partizanske straže, intendanture, ekonomati, bolnice, kursovi i vojne škole, služba veze (kuriri, transport) sve je to bilo gotovo bez ikakvih tehni kih pomagala. Radionice za održavanje oružja, iako s jedva podesnim sredstvima, ipak su bile znatna pomo operativnim jedinicama. Oskudica alata, industrijskih proizvoda, nepovezanost s ranijim privrednim centrima (a i oni su sada u ratu bili bez uobi ajene robe), sve to nije smetalo da se dobije asortiman osnovnih poljoprivrednih proizvoda i zadovolje potrebe i naroda i vojske, mada je velik dio radno sposobnih mladih ljudi bio u vojsci. Napor, potreban da se to organizira, funkcionira, održi, mogao se podnijeti samo uz golemu svijest masa o neminovnosti borbe. Takav moral pokazivali su i održavali komunisti. Vrlo je bio zna ajan i rad partijskih organizacija u vojsci. Oružani dio naroda, vrsto i direktno povezan masovnim organizacijama na terenu na kojem su djelovale pridonosio je jedinstvu naroda i vojske.

Ja anje vojni ke i političke snage NOP-a, oslobo eni teritorij i teritorij kontroliran od partizana bio je sve prostraniji, vrš i i jedinstveniji. Na cijelom terenu djelovale su organizacije NOP-a i NOO-i kao novi organi vlasti, narod je uzeo u svoje ruke neposredno rješavanje svojih životnih problema, starao se o redu, o uzajamnoj pomo i na svim podru jima života, od ekonomskog do zdravstvenog i prosvjetno-kulturnog. Sve to uz osnovnu preokupaciju — pomo vojsci u sve široj dobrovoljnoj mobilizaciji, pomo u opskrbi, organizaciji pozadinskih službi, saniteta, vojnih radionica itd. Masovne organizacije, osobito žena i omladine, bile su nosioci raznoraznih i ravnovrsnih akcija organa vlasti; djelovanja organiziranog naroda i gra enja svog novog života. Za to je trebalo mnogo rada, mnogo napora aktivista pokreta uskla enih s borbom oružanog dijela naroda.

Povjerenstvo je odlučilo da u veljači 1944. održi široko partijsko savjetovanje s komunistima iz organizacija oblasnih komiteta za Slavoniju i za Zagrebačku oblast, te Gradskog komiteta Zagreb. To je savjetovanje održano u razdoblju 17—19. veljače 1944., u prisustvu 350 članova Partije. Delegati iz Zagreba nisu došli jer su kasno dobili obavijest. Na savjetovanju su održana četiri referata: Politička situacija i osnovne zadatke Partije (Savo Zlatić), O organizacionim pitanjima (Anka Berus), O agitaciji i propagandi (Josip Hrnčević), te Vojni položaj i zadaci na našim sektorima (Petar Drapšin). Diskusija je bila vrlo živa (sastavio je kompletan stenografski zapisnik savjetovanja). Iz tih materijala može se vrlo reljefno vidjeti s kojim su se političkim problemima nosile partijske organizacije i uopće narodnooslobodilački pokret u to doba i na tim područjima.

Evo glavnih tema koje su tretirane na savjetovanju i nakon njega i proučavane u svim organizacijama na terenu:

1) Borba protiv okupatora i ustaša, antifašistička borba u cjelini jasna je: mase su orijentirane antifašistički, ne pružaju nikakvu ni političku ni materijalnu podršku okupatorima i ustašama. Nužno je i dalje održavati visoku borbenu svijest mase, a osobito vojnih jedinica i svih aktivnih u esniku NOB. Neprijatelj je u ovom gotovo trogodišnjem ratu nanio mnogo zla narodu. Ne treba čekati kapitulaciju, već je pospješiti i ne dozvoliti da se neprijatelj nekažnjeno izvuče iz naše zemlje. Treba stalno pojačavati rad i uključivanje novih boraca u vojne formacije, težiti sve boljem i organiziranijem radu na zadovoljavanju materijalnih potreba. Ne treba ispustiti iz vida da ipak ima slučajeva kad pojedina sela i grupice izbjegavaju otvorene sukobe s neprijateljem, boje i se odmazde i terora ne žele zaoštravati situaciju. Kako je neprijatelj prilično oslabio, lakše je provoditi takvu taktiku.

2) Među lokalnim vodama i vodicama HSS sve je oštija polarizacija. Mase u njima više ne gledaju politički. Proces diferencijacije odvijao se za vrijeme rata: između onih koji su iskreno i pošteno za borbu i bez rezerve rade u NOP-u, suraduju s komunistima, a tih je — osobito u masama — najviše, i onih koji su naoko pasivni i zaklanjaju se Markovom politikom i parolom čekanja. Potonji sada raznovrsnim manevrima i politikantskim parolama pokušavaju dezintegrirati u prvom redu našu vojsku, propagirati bavljenje u partizanskim jedinicama otkriva: »ne treba ići u borbu, jer je rat ionako pri kraju pa zašto gubiti glavu«. Neki govore da je politika čekanja bila vrlo pametna; hrvatski se seljak sklonio od ratnog vihora u domobranstvo, to je vojska koja odgovara mentalitetu »mirotvornog« hrvatskog seljaka. Sada je već vrijeme da se pomažu¹ Partizani, ali bez velikog angažiranja, jer će se ionako sve glavne stvari rješavati za zelenim stolom, a »mi mali moramo pod stol«. To je već izraena taktika koja će do kraja rata mijenjati parole i tražiti sve smišljenije pokušaje za slabljenje NOP-a.

3) Rad na izgradnji narodne vlasti ima višestruko značenje — vrstina i odanost borbi pridonijeli su tome da se snage koje su bile zapretane u masama razbuke, narastu, nabujaju, da pridonose nalaženju novih oblika u organizaciji života naroda, uvijek novom otkrivanju izvora za pomoć i opskrbu vojske i zadovoljavanju svih njenih potreba u najširem

smislu. Javljali su se i nicali novi oblici organizacije života u kojima mase otkrivaju svoje snage, umijeće i sposobnost da stvaraju ono što im je potrebno za život u tim nadasve teškim vremenima.

Zaokupljeni svakodnevnim teškim, kompliciranim, odgovornim dnevnim zadacima, ponekad se činilo kao da članovi NOO-a na svim nivoima ne djeluju dovoljno politički, a ponekad ni sami ne shvaćaju, da su oni ta nova vlast koja se izražava u paroli »nećemo povratka na staro«; da NOO-i nisu nikakva ratna tvorevina; da odluke donesene na zasjedanju ZAVNOH-a znače i temelje uređenja Jugoslavije nakon završetka rata, da znače ravnopravnost naroda, federativno uređenje, da je u njima sadržan odnos prema drugim republikama i oblikovan naš zajednički budući život. Odluke zasjedanja ZAVNOH-a temelji su i za odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a — formiranje Nacionalnog komiteta, zabranu povratka kralja, ukidanje prava izbjegličkoj vladi da zastupa narode Jugoslavije pred Saveznicima. To su bile dalekosežne, presudne odluke. Vodeći borbu protiv okupatora, NOP se borio i za novu narodnu vlast, za novo društveno uređenje, za republiku, za federativno uređenje zemlje, za ravnopravnost naroda, za bratstvo i jedinstvo. To je moralo ući u svijest masa, narod je to morao shvatiti.

Na početku proljeća 1944. na pritisak Nijemaca ustaše su poduzele opću ofenzivu na cijelom terenu Zagrebačke oblasti i X korpusa, Slavonije i VI korpusa. Vojnici ku ofenzivu pripremali su i popratili politički komandant, u kojoj su uglavnom nastupali svim raspoloživim snagama. Nedjeljama i blagdanima slali su na ta područja preobučene u građansko odijelo, pojedince iz ustaških jedinica, koji se nisu bili kompromitirali zločinima. Na izmaku snaga prisilno su popunjavali ustaške jedinice ljudima iz domobranstva ili onima više-manje silom dotjeranim koje su hvatali po terenu i odvodili sa sobom. Slali su u prethodnicu ljude iz prijašnjih HSS organizacija koji su, naoko, van vojnog sukoba. Dok su ustaše širili letke o »pomilovanju« zavedenih seoskih momaka u partizanskim jedinicama, ti drugi su im došaptavali da je ionako skoro kraj ratu — što da jure kad se i bez njih riješiti sva svjetska pitanja. Glavno je da su sinovi hrvatskog naroda na okupu, izvan meteža. Najbolja su mu zaštita domobranske kasarne u Zagrebu. »Istupit ćemo složno pred zapadnim saveznicima, Britancima i Amerikancima, pokažite da hrvatski seljak nije za komunizam.«

U takvoj situaciji, osobito pošto su mase otkivale da će kapitulacija Italije imati veću značajku i utjecaj na brži završetak rata, što se međutim nije dogodilo, već se osjetila neka privremena konsolidacija — ta je i vojna i politička ofenziva imala izvjesnih rezultata. Uspjeli su privremeno uspostaviti svoje posade i posadice u nekoliko malih centara (najveći je Koprivnica). Bacili su naročito krvave jedinice ustaša u Podravinu, koje su se selile iz mjesta u mjesto, terorizirale stanovništvo i bile u stalnoj ofenzivi na naše jedinice. U nekim selima, i to na istavom području, bilo je i nešto odaziva za odlazak u domobranstvo, nešto osipanja naših jedinica, ali je sve to bilo uglavnom beznačajno. Ipak se nije smjelo zanemariti te pojave, iako nepovezane i sporadične.

Nastavljena je permanentna mobilizacija za NOV, a osobito smo inzistirali na dobrovoljnom pristupu u vojne jedinice. Zaneseni uspjesima, stanjem širom Hrvatske, širom Jugoslavije, ohrabreni kretanjima na svim

frontovima antifašisti kog rata neki su rukovodioci, nerijetko, gubili strpljenje, nužno u po etku stvaranja vojske, i pribjegavali vlasti, koju smo fakti ki imali na terenu, izdavali naredbe i služili se razli itim oblicima mobilizacije koji nisu bili sasvim dobrovoljni. U cjelokupnom svom radu, komiteti, svi javni skupovi komunista, na kursovima i na svim sastancima vodili su upornu borbu da se shvati nužnost politi kog djelovanja i politi kog rada, da se u redove NOV ulazi dobrovoljno, da se shvati, primi i bori za idejne, politi ke i vojne ciljeve NOR. esto se mislilo da e život u jedinicama, toliko pun drugarstva, društvenoga, politi koga, prosvjetnoga, kulturnog rada, razvijanja sposobnosti svakog pojedinca, briga za život i snagu svakog partizana djelovati i na one koji im nisu sasvim dobrovoljno pristupili; da sada poslije tri godine rata više-manje nije potrebno toliko o tome govoriti. Inzistiranje na dobrovoljnosti ulaska u NOV bilo je vrlo zna ajno za ostvarivanje linije KP u poslijeratnom djelovanju! To je bio vrlo zna ajan element lomljenja sa starim.

Kombinirana vojno-politi ka ustaška ofenziva nije bila sra unata na brze uspjehe. Oni su nastavili s politi kim pritiskom i terorom. Hvatanje i uništavanje angažiranih boraca narodnooslobodila kog pokreta, naglim upadima na teritorij nad kojim nisu imali vlast, napadi na mnoge naše ustanove — bolnice, škole, radionice, terenske organizacije — postala im je stalna praksa do kraja borbe. Usprkos estim nasrtajima neprijatelja, teren se vrlo brzo prilagodio takvoj taktici, oporavio i snašao, a ve e jedinice NOV nisu uop e pretrpjele znatnije udarce, ve su i dalje rasle po broju i snazi. Sav teritorij još je guš e obuhva en organima narodne vlasti, vojnopozadinskim vlastima, a masovne organizacije okupljale su sve više naroda.

Drugi front, lomovi na isto nom frontu, napredovanje Saveznika u Italiji, Vis koji je, kao naš oslobo eni teritorij, bio povezan sa saveznikim frontom u Italiji, i koji je poslije neuspjeloga drvarskog desanta postao sjedište Nacionalnog komiteta i Vrhovnog štaba, najraznovrsniji kontakti i me usobna suradnja — ne samo vojna, ve i politi ka — i sa Zapadnim saveznicima (pregovori Tito-šubaši), sve je to davalo poleta svim borcima da ja e razviju svoje ofenzivno dejstvo, a narodu pokazivalo o ito na ijoj je strani i vojna pobjeda i politi ka pobjeda linije i stavova izraženih u odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Golemi su uspjesi i pobjede bili postignuti i na ovim vrlo osjetljivim terenima. Dvostruko osjetljivim, jer su predstavljali centralni i glavni teritorij NDH, a tim su terenima tekli putovi životno važni za vezu neprijatelja s njegovim snagama prema isto nom Sredozemlju. A taj je teren sada bio izvan njihove dominacije. Na nekoliko mjesta tu su se spuštali i veliki savezni ki transportni avioni donose i pomo partizanima i odvoze i u partizanske baze u Italiji ranjenike, teško bolesne, djecu.

I bitka za žetvu 1944. godine bila je za neprijatelja mnogo neuspješnija od one godinu dana prije kad je tim terenom još ponekad mogao nekažnjeno lutati. Mada je neprijatelj privremeno uspostavljao neke svoje punktove i posade, sva ta uporišta bila su prakti ki neprekidno blokirana, tako da je održavao vezu izme u Zagreba i tih puktova samo kurirskim avionima ili uz angažiranje velikih snaga, a i to esto bezuspješno.

Treba napomenuti da blokada gradova i neprijateljskih uporišta na tom terenu nije značila zatvaranje putova i mogućnosti povezivanja naših organizacija.

Već je rečeno da su se organizacije narodnooslobodilačkog pokreta u samom Zagrebu ne samo kontinuirano održale za cijelo vrijeme narodnooslobodilačkog rata, nego su postajale sve masovnije i jače. Naravno, valja naglasiti da je u centru pažnje svih tih organizacija bila neprekidna mobilizacija boraca za Narodnooslobodilačku vojsku, da su neprekidno bili »prohodni« kanali za odlazak u partizane. Osobe, koje su radile u partijskim i ostalim organizacijama, bile su neprestano pod udarom neprijatelja, hapšene su, ubijane na ulicama, u policiji, u logorima, ali je još uvijek i broj izvršavao svoje zadatke, stvarao sebi zamjenu i priključivao se NOV ili radu na našem već kontroliranom terenu.

Lepa Perović ostala je do početka 1944. u Zagrebu, a zatim ušla kao član u Oblasni komitet za Zagrebučku oblast. Kao instruktor i delegat Povjerenstva za Mjesni komitet Zagreb zamijenio ju je Milan Mišković — član i sekretar Okružnog komiteta SlavonSKI Brod, njega Norbert Veber Šaban, također član Brodskog okružnog komiteta, a njega Zivka Njemić. U Zagreb je upućeno na kraj vrijeme još nekoliko drugarica (Paula Martinović, Agneza Vostrel, Vera Cvetković) koje su imale zadatak da povežu i vode organizacije u nekim rajonima Zagreba gdje su povremeno bili olabavljani kontakti. Za to vrijeme izmijenilo se nekoliko sekretara mjesnih komiteta koji su, izvršivši zadatke, napuštali Zagreb, ili pali na zagrebačkim ulicama, ubijeni od neprijatelja. Nekoliko puta u toku rata bili su gotovo kompletno povučeni partijci, a da kontinuitet organizacije nije prekinut.

Veze Povjerenstva s Mjesnim komitetom i instruktorom bile su vrste: dvaput tjedno kuriri su išli k njima na vezu; kontakt je bio stalan i redovit. Sve se to održavalo usprkos teroru koji je vladao u Zagrebu, blokadama, pretresanju itavih dijelova, pa i cijelog grada odjedanput, zabrane kretanja za vrijeme blokada itd. Za vrijeme boravka u Zagrebu Veber je vrlo često dolazio na razgovor u Povjerenstvo (Azma-Mikleuš) bez ikakvih komplikacija. Bilo je interesantno pratiti kretanje raspoloženja najširih masa u gradu. S golemim je interesom pratio sve što se događalo na svim frontovima, a osobito na našem domaćem. Naravno, bio je živ interes za događaje u okolici Zagreba.

Za cijelo vrijeme okupacije održan je kontinuitet partijske organizacije. Osim toga, grad je bio obuhvaćen gustom mrežom NOO-a — uključujući njih, onih u ustanovama i poduzećima, kojima su rukovodili rajonski, a njima gradski NOO. Odbori Narodne fronte, odbori AF2, komiteti i organizacije SKOJ-a i USAOH-a bili su isto tako masovni. Kroz te organizacije tekla je neprekidno struja ljudi: u pravilu nitko se duže nije zadržavao na određenom radu; ispunjavali su se zadaci, osposobili bi zamjenika i kretali u partizanske redove. Kompletna ilegalna organizacija narodnooslobodilačkog pokreta djelovala je i živjela u Zagrebu. Oslobođenjem Zagreba izišla je na vidjelo mreža popunjena izvjesnim brojem drugova i drugarica koji su se vratili u grad i stupili na dužnosti u organizacijama, u kojima su prije bili.

I drugi gradovi, koji nisu bili za vrijeme rata oslobođeni, kontinuirano su imali organizacije NOP-a. Samo se po sebi razumije da su metode rada prilagođavane svakom gradu — prema situaciji i potrebama; rukovodili su kotarski ili okružni komiteti, kako su gdje prilike zahtijevale. Zagreb je bio posljednji oslobođen, iako su još od otvaranja drugog fronta, a naročito poslije oslobođenja Beograda, pripremani i vojni, a osobito politički kadrovi za ulazak u Zagreb. Već potkraj ljeta 1944. upućena je kao radio-telegrafistica Ljerka Kirac u Zagreb s posebnom radio-stanicom sa zadatkom da proradi u danima kad će se voditi borba za Zagreb i kad će biti potrebni brži kontakti.

Ljeto 1944. bilo je puno važnih događaja — više nije bilo nikakve sumnje kako će se završiti drugi svjetski rat. Neprestani porazi, koje je još uvijek mogla izdržati Hitlerova vojska, nisu donijeli ni brzi ni nagli kraj. Titova amnestija iz rujna 1944. kad je Tito pozvao sve koji se još nalaze u neprijateljskim formacijama, a nisu se ni im ogriješili o svoj narod, da stupe u redove Narodnooslobodilačke vojske, podigla je, također i, Zagreb na noge. Iz Zagreba je pokuljala golema rijeka boraca. Teško se mogla prihvatiti i smjestiti. Samo u jednom danu došlo je desetak tisuća ljudi. Došla je cijela jedinica protuavionske zaštite Zagreba sa Žitnjaka — jednostavno su kamionima, s prislušnim aparatima, naoružanjem, nišanskim spravama, municijom i ljudstvom krenuli na oslobođeni teritorij, gradili sebi pontonske mostove da mogu prije i rjeđe itd.

Hitlerova armija i njegove sluge borili su se do posljednjeg daha. I poslije oslobođenja Beograda vodile su se u našoj zemlji velike bitke i teške borbe. Nijemci su se borili da osiguraju odstupnicu svojim snagama s Balkana, iz Grčke. Od životne važnosti za njih bilo je usporiti napredovanje dijela istog fronta koji je preko Rumunjske i Bugarske pristizao s juga i tako se stvorio srijemski front. Znatne neprijateljske snage pod borbom su se povlaćile i nastojale da ne budu opkoljene i uništene. Jedinice VI i X korpusa našle su se u nezavidnoj poziciji — preko njihova terena neprestano su se kretale neprijateljske trupe koje su se povlaćile prema Reichu i druge koje su u vršile srijemski front opskrbljuju i ga svim potrebnim sredstvima za rat. Cio teren bio je sveo vrijeme u teškom ratnom krkljancu. Narod je bio pod neprestanim pritiskom neprijatelja, pa se na duže ili kraće vrijeme sklanjao pred terorom neprijateljske vojske. Sve je to posljednje mjesece rata uinilo vrlo teškim. Neke naše ustanove, kao gdje su domovi i škole, morale su se u najgoroj zimi prebacivati preko Drave kroz Mađarsku u Vojvodinu (Sombor i Suboticu). Zbrinjavanje naroda, pomoć slata preko Save, seljenje ustanova itd. — sve su to radili sasvim samostalno i uspješno kotarski, okružni i oblasni NOO-i.

U toj teškoj situaciji pokazalo se da je, unatoč dnevnim progonima i lovu na ljude, ostalo vrsto jedinstvo naroda i vojske u zajedničkom naporu da se ne dozvoli da neprijatelj u posljednjim trzajima nanese udarce i olabavi organizacije.

U tom su razdoblju položili ispit: bratstvo i jedinstvo Hrvata, Srba i nacionalnih manjina koje su živjele na ovom području i koje su imale svoje nacionalne vojne jedinice, jedinstvo vojske i naroda, odlučnost i

spremnost naroda da izgra uje svoju narodnu vlast, visoki borbeni i društveni moral Narodnooslobodila ke vojske.

Svakodnevna politika borba, koja se vodila na tome terenu, zaoštravala je diferencijaciju i izolirala one koji su se zbog raznoraznih uzroka, u osnovi klasnih, opredijelili protiv narodne vlasti, protiv svega što je antifašisti ki pokret imao u svojoj srži i nosio sa sobom. Nadali su se da će moći predstavljati nekog i nešto — i da će sve novo što su donijeli borba i izgradnja novoga života u ratu moći, uz pomoć Zapadnih saveznika, vratiti opet na stare odnose.

U jesen 1944, iako je pred vojskom i narodom stajalo još osam mjeseci teških borbi, neumornog rada i velikih patnji, postignut je takav stepen organizacije svih struktura NOP-a, toliko vrsta međusobna povezanost X i VI korpusa, organa narodne vlasti i drugih organizacija, suradnja dvaju oblasnih komiteta da su sasvim samostalno mogli odgovoriti svim tadašnjim zadacima. Uopće, poslije oslobođenja Beograda i oslobođenja Dalmacije (uglavnom do kraja 1944. godine) bilo je mnogo organizacionih promjena. Korpusi su organizirani u armije, antifašisti ka izvršna tijela poprimala su sve više karakter vlada, organizirao se novi život u oslobođenim gradovima. Iz Povjerenstva za sjevernu Hrvatsku otišli su na druge dužnosti: Hrncevići (travanj 1944), Salić (kolovoz 1944), Pokuć (rujan 1944), Berušić i Zlatić (potkraj listopada 1944). Odlaskom Zlatića i A. Berušića u Topusko odlučeno je da Povjerenstvo ne treba nanovo popunjavati, već da tu ostane kao dobar i ugodan punkt radi povezivanja tamošnjih organizacija i jedinica. Sav je rad usmjeren na pripreme oko oslobođenja Zagreba, kojima je rukovodio Zlatić.

U ovim bilješkama navedeni su samo politički problemi s kojima su se morale nositi sve organizacije NOP-a na ovom području. Tu je bilo dosta iskusnog kadra, ali ne toliko da bi mogao stalno biti najuže povezan sa svim organizacijama na ovom prostranom terenu. Partija je brzo rasla, neprekidno se bdjelo nad njenim omasovljenjem, ali zbog mladosti organizacija moralo im se neprestano pomagati i nastojati da se mladi komunisti oslobode svih natruha oportunitizma, tu ih gledišta, vje neopasnosti od desnih i lijevih skretanja. Bitka komunističkih slabostima i nedosljednostima praćena je dnevnim nastojanjima da se djeluje na sve antifašisti ke mase da unose u život, rad i borbu odlike kojima su sami komunisti težili: odlučnost, odanost, borbenost, samoprijegor. U relativno kratkom vremenu — u tome su i uspjeli. Kraj rata i posljednje bitke za oslobođenje odigrali su se na terenu koji je politički, a uglavnom i vojnički, već bio osvojen!

Fabijan Trgo

Neka obilježja oslobodilačkog rata u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.

Narodnooslobodilački rat u sjeverozapadnoj Hrvatskoj razvijao se na osnovnim koncepcijama koje je u julu i augustu 1941. razradio Josip Broz Tito, u svojstvu vrhovnog komandanta, a čiji je osnovni smisao bio: razvijanje partizanske borbe — kao po etnografskom obliku ratovanja — u svenarodni oslobodilački rat. Naravno, oživotvorenje toga načela pretpostavljalo je uvažavanje specifičnosti svakog područja koje su proizlazile iz političkih, društveno-ekonomskih, geografskih, geostrategijskih i drugih osobina. No, usprkos različitosti uvjeta pojedinih krajeva, svugdje je bila prisutna, kao crvena nit, izvornost Titovog strategijskog načela koje je formulirao na početku ustanka: »Stalan kurs na neprekidnu oružanu borbu i jačanje oružane sile.«

Politička priprema naroda za pokretanje narodnooslobodilačke borbe bilo je strategijsko pitanje NOP-a uopće, prema tome i na području sjeverozapadne Hrvatske. S obzirom na neravnopravan položaj hrvatskog naroda u Kraljevini Jugoslaviji, ostvarivanje njegove nacionalne afirmacije i ravnopravnosti u narodnooslobodilačkoj borbi bilo je presudan mobilizatorski faktor za tu borbu. Jer, bez spoznaje, stečene naravno u toku procesa, da nema povratka na stari poredak, i bez iščezavanja iluzija dijela hrvatskog stanovništva u kvislinšku tvorevinu NDH, kojom su gospodarili okupatori, i razbijanja utjecaja Maekove politike »ekanja«, ne bi bilo moguće pokrenuti narod toga kraja u narodnooslobodilačku borbu. Prema tome, iz tih političkih okolnosti izrasta vojni inilac. O politici u diferencijaciji, opredjeljenju naroda za NOP, ovisilo je stupanje ljudi u partizanske odrede, odnosno u brigade i divizije NOV Hrvatske. Dakle, ti politički faktori najdirektnije su utjecali na vojnu organizaciju, na vodenje oružane borbe na tome području.

Osnivanjem prvih borbenih organizacija NOP-a ostvaren je veći utjecaj na hrvatski živalj u tome kraju, što je bio preduvjet za daljnje uspješno vođenje oružane oslobodilačke borbe. Realizacija političke platforme Komunističke partije Jugoslavije u oslobodilačkom ratu u širem smislu (formiranje Glavnog štaba Hrvatske, stvaranje nove narodne vlasti^{sa} ZAVNOH-om na čelu, Odluke II zasjedanja AVNOJ-a) stvarala je u svijesti stanovništva sjeverozapadne Hrvatske spoznaju o definitivnom

rušenju naslije ene buržoaske društveno-politi ke strukture i otvarala sigurnu perspektivu izgradnje novih nacionalnih i socijalnih odnosa u novoj državnoj zajednici ravnopravnih naroda i narodnosti Jugoslavije. S druge strane, ustaška NDH inila je maksimalne napore da što više svojih potencijala uklju i u ratne napore sila Osovine. I onom malom dijelu naroda koji je imao iluzija u »oslobo enje«, ubrzo postaje jasno da NDH nije nikakav izraz težnji hrvatskog naroda. Naprotiv!

Razbijanje utjecaja »ma ekovštine« bio je teži i složeniji zadatak. Reakcionarno vodstvo HSS (Ma ek), koje zapravo prihvata NDH, nastoji stvoriti što ve i privid o karakteru i položaju NDH, u kojoj okupator, tobože, nema glavnu ulogu ve , navodno, nacionalne snage. Zbog toga je taktika reakcionarnog vodstva HSS — lojalnost i pasivnost — svojom perfidnosti mogla djelovati efikasnije od svih drugih mjera neprijatelja narodnooslobodila kog pokreta u spre avanju napora Komunisti ke partije Hrvatske da razvije borbenu raspoloženje u hrvatskim masama i da ih pokrene u oružanu borbu. Me utim uporan rad Partije i uspjesi narodnooslobodila kog pokreta (u tome kraju i uop e) snažno su djelovali na svijest ljudi, utjecali su na to da proces diferencijacije neprestano ja a. U prvoj polovici 1943. dolazi do prekretnice i u pogledu napora vodstva HSS da politikom lojalnosti i pasivnosti spre ava daljnje masovno opredjeljivanje doju erašnjih pristalica HSS za NOP. Narodnooslobodila kom pokretu prilaze i neki prvaci te stranke; u oktobru 1943. formira se Izvršni odbor, što je sve, uz ostale faktore, pridonijelo daljnjem uklju ivanju hrvatskih masa u oslobodila ku borbu.

Osnovni oblik borbe snaga oslobodila kog pokreta protiv svih neprijatelja i na tome podru ju bila je oružana borba. Naravno, to nije zna ilo isklju ivanje primjene i drugih, najrazli itijih oblika otpora. Pokreta i organizator oružane borbe bila su rukovodstva i organizacije KPH. Na pripremni period oružane borbe utjecali su teški udarci koje je pretrpjela partijska organizacija sjeverozapadne Hrvatske ve u prvim danima okupacije. Ustaški režim pohapsio je velik broj lanova KPH, od kojih je mnoge fizi ki likvidirao. Stradala su itava partijska rukovodstva. Me utim, partijske organizacije su se sre ivale i oporavljale, i ve u 1941. ili u prvim mjesecima 1942. godine u tome kraju pokre u oružanu borbu. Mada je ta borba na samom po etku skromnijih razmjera, na što je utjecalo više faktora, u prvom redu složeni nepovoljni objektivni uvjeti, njeno narastanje je postepeno ali postojano. Razumljivo, javljale su se goleme teško e, moglo bi se re i i trenutne oseke i krize, što je uostalom bio slu aj, u pojedinim periodima, i u svim drugim krajevima zemlje. Ali moramo ustvrditi da su sve te teško e ipak imale prolazni karakter. Iako su partizanske jedinice ponekad morale i napuštati pojedine dijelove teritorija, narodnooslobodila ki pokret nikada nije mogao biti potisnut s toga podru ja.

Ostvarivanje jednog od bitnih na ela oslobodila kog rata, neprekidno ja anje oružane sile, u sjeverozapadnoj Hrvatskoj manifestiralo se u osnivanju partizanskih grupa i partizanskih odreda na po etku borbe, zatim, u skladu sa sve ve im porastom utjecaja narodnooslobodila kog pokreta, u stvaranju brigada i divizija i, kona no, u formiranju najve e jedinice na tome podru ju: X (zagreba kog) korpusa (u januaru 1944).

Ocjenjuju i razmjere razvitka NOB-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i nastoje i da itavo jugoslavensko podru je »pokrije« jakim operativnim jedinicama, vrhovni komandant maršal Tito, depešom Glavnom štabu Hrvatske od 19. decembra 1943. inicirao je njegovo formiranje: »Mišljenja sam da obrazujete štab i X korpus koji bi se zvao Zagreba ki.«

S obzirom na blizinu Zagreba (gdje je bilo sjedište Paveli eve NDH), snažan odjek svakog uspjeha Narodnooslobodila ke vojske u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u stanovništvu, zatim bojazan od širenja demoralizacije u strukturama NDH, posebno u domobranstvu, prouzrokovane pobjedama narodnooslobodila kog pokreta, ustaški režim i njema ki okupator veoma energično su reagirali na svaku akciju ili pojavu partizanskih jedinica, i to svim mjerama — od represalija do vojnih operacija. Paveli je za borbu protiv partizana na tome podru ju odredio svoje elitne jedinice.

Razu enost komunikacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, posebno prolazak preko ovog podru ja saobra ajnih arterija koje ga vezuju sa Zagrebom i izvode u Ma arsku i Austriju i koje imaju operativno-strategijsko zna enje, inila je to podru je izuzetno osjetljivim. Zbog toga je taj teritorij bio gusto posjednut oružanim snagama NDH, a kasnije i njema kim jedinicama.

Djelovanje jedinica NOV Hrvatske prisiljavalo je neprijatelja da razvla i snage, da ih angažira na raznim osiguranjima, posebno komunikacijama, tako da je uvijek osje ao pomanjkanje trupa. Manevar, imanentan partizanskom ratu, zbog onih inilaca koje smo istakli, došao je do najpotpunijeg izražaja na tome podru ju. Osnovna karakteristika na ina djelovanja partizanskih jedinica, brigada i divizija i samog X korpusa, sve do posljednje ofenzive Jugoslavenske armije, bila je izvje enje manevra. Pokretljivost jedinica, sposobnost brzog prikupljanja i dekoncentracije snaga, udaranje na neprijateljeva najosjetljivija mjesta, izvla enje ispod njegovog frontalnog udara — bitna su obilježja ratne vještine jedinica NOV Hrvatske u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Zahvaljuju i upravo primjeni tih na ela ratovanja, X korpus uspio je izdržati najja e pritiske neprijatelja (npr. u prvim mjesecima 1944. godine), sa uvati borbe i održati se u Hrvatskom zagorju, Kalniku i Moslavini. Iskustva iz oslobodila kog rata vo enog i na tome podru ju pokazuju da konfiguracija zemljišta, komunikativnost i ostali geografski uvjeti zna ajno utje u na izbor oblika borbenih dejstava, moglo bi se re i i na fizionomiju rata u cjelini. Me utim, bez obzira na sve te specifi nosti, ma koliko bile nepovoljne, naš NOR potvrdio je da nema takvog podru ja na kojem ne bi bilo mogu e organizirati i uspješno voditi oslobodila ki rat.

S obzirom na komunikativnost ovog podru ja i poseban zadatak oružanih snaga narodnooslobodila kog pokreta sjeverozapadne Hrvatske: spre avanje okupatoru i ustaškoj NDH da eksploatiraju njen ekonomski potencijal, diverzije kao veoma pogodan i efikasan oblik djelovanja imale su izuzetno zna enje u svim fazama etvorogodišnjeg rata. Posebno bismo istakli rezultate koje su postigle diverzantske jedinice uo i i za vrijeme završnih operacija Jugoslavenske armije. Stoga nije slu ajno što su na tome podru ju bile formirane jake diverzantske jedinice (diverzantski bataljoni) koje su djelovale s osloncem na narod, odnosno zajedno s njim.

Jedna od bitnih karakteristika oslobodilačkog rata u sjeverozapadnoj Hrvatskoj jesu zajedničke borbe partizanskih odreda (kasnije brigada, divizija i korpusa) tog područja s oružanim snagama svih susjednih oblasti. Komparativna istraživanja bi nas vjerojatno dovela do zaključka da sjeverozapadna Hrvatska pripada onim područjima koja su u pogledu cirkulacije boraca i jedinica za vrijeme narodnooslobodilačke borbe bila među najfrekventnijim u Jugoslaviji. Najintenzivnija suradnja u akcijama ostvarivana je s jedinicama iz Slavonije, zatim s jedinicama južno od Save i s jedinicama Glavnog štaba Slovenije. Radi operativnih razloga s tog područja upućivani su i tavi bataljoni u sastav jedinica na drugim područjima (Slavonija). Na teritorij sjeverozapadne Hrvatske dolazili su, na kraće ili duže vrijeme, partizanski odredi, brigade, a ponekad i itave divizije, i djelovali na tome području. Tu tijesnu suradnju usmjeravala su i organizirala partijska i vojna rukovodstva, uključujući i Centralni komitet KPH i Glavni štab Hrvatske. Osim operativnog i strategijskog značenja, to je povezivanje imalo dubok politički i moralni smisao; bilo je važan faktor u razvijanju spoznaje zajedništva, nezavisnosti oslobodilačke borbe svih krajeva i svih naroda Jugoslavije, bez koje se oslobodilački rat ne bi mogao dovesti do pobjedonosnog završetka.

Na području sjeverozapadne Hrvatske stvarani su slobodni i poluoslobodeni teritoriji. Jezgre postoje već od 1941. a proštrane se stvaraju oko polovice 1943. godine. Slobodni teritorij protezao se sve do neposredne blizine Zagreba. Prostrani slobodni teritorij stvoren je u jesen 1943. godine, kad je oslobođen veći dio Podravine i Moslavine. Tada je bilo oslobođeno i nekoliko većih mjesta (Ludbreg, Zlatar, Ivanec, Pregrada, Novi Marof, Turčevac i Koprivnica). Razumljivo, jedinicama NOV Hrvatske nije uspijevalo uvijek održati te slobodne teritorije, jer bi to značilo izložiti uništenju oružanu živu silu. Takav postupak bio bi nespojiv s vojnom vještinom našeg NOR-a. Tito je još 1941. godine istakao na elu: »Obrana je smrt ustanka« (ustanak treba shvatiti u širem smislu — prim. F. T.). Nasuprot tome, on je zahtijevao razvijanje ofenzivnog duha, inicijative, manevra, kao bitnih komponenti ratne vještine partizanskih snaga. Prvog januara 1942. Tito je pisao rukovodstvu NOP-a Slovenije: »U partizanskom naletu u ojačanoj borbi glavno je: uzeti, u prvom redu svoju živu silu, a ne teritoriju, i što je najviše moguće uništavati neprijateljevu živu silu.«

U završnim operacijama NOV, odnosno Jugoslavenske armije, efikasnim djelovanjem na svom području, naročito na komunikacije i saobraćajne korove u Moslavini, Kalniku i Hrvatskom zagorju, X korpus, zajedno sa VI korpusom, bio je veoma značajan oslonac I i III armiji u zahvatu fronta, što je olakšalo njihovo nastupanje. Posebno je bilo značajno djelovanje X korpusa u Podravini, gdje je stupio u kontakt i s jedinicama Crvene armije (»virovitički mostobran«).

Oružana borba partizanskih odreda, kasnije brigada i divizija Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske, ne može se promatrati odvojeno od neposrednog učestvovanja naroda u toj borbi, što je jedna od osnovnih karakteristika oslobodilačkog rata uopće. Učestvovanje naroda u raznim oblicima borbe i otpora na tome području daje nam za pravo da ustvrdimo da je oslobodilačka borba u sjeverozapadnoj Hrvatskoj poprimila raz-

mjere svenarodnog rata. Iste su one što zbog raznih okolnosti nisu mogle postati i operativne jedinice, izvršavali pripadnici drugih struktura oslobodilačkog pokreta (pozadinski politički radnici, odbornici, omladinci itd.). Rušenje željeznih pruga, cesta, mostova, razna zaprežavanja, što je onemogućavalo ili usporavalo pokret neprijateljskih trupa, zatim kurirska služba obavještanja itd., ne bi se mogli ni zamisliti bez učesnika stanovništva. Samo s ovim osloncem na narod mogli su se rješavati tzv. pozadinski problemi ratovanja, kao što su zbrinjavanje i smještaj ranjenika, ishrana jedinica, dotur municije i raznog materijala itd. Prema tome, učesnika naroda u spomenutim oblicima borbe nije predstavljalo samo moralno-političku kategoriju već je to bio važan element ratne vještine oslobodilačkog rata i na tome području.

Istaknuta obilježja oslobodilačkog rata u sjeverozapadnoj Hrvatskoj potvrđuju opredijeljenost hrvatskog naroda kao i pripadnika drugih naroda i narodnosti ovog područja za narodnooslobodilački pokret. Pokretanje, razvitak i razmjeri oslobodilačkog rata pokazuju da u Hrvatskoj, usprkos nizu teških, nije bilo nijednog kraja u kome se, još u početnom periodu, taj rat nije vodio i uspješno razvijao. Od vremena Gupčeve bune do danas hrvatski narod toga područja prvi put se s puškom u ruci bori za vlastite interese, za svoju slobodu, za nove društvene odnose.

Vlado Mateti

Značajnija dejstva jedinica NOV i POH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od sredine 1943. do oslobođenja*

Nakon četvrte neprijateljske ofenzive Glavni štab Hrvatske (GŠH) i Centralni komitet KPH donose odluku da se Štab II operativne zone Hrvatske što prije prebaci iz Žumberka, preko r. Save, u Moslavinu i Kalnik. Komandant GŠH postavio je zadatak Štabu II operativne zone Hrvatske da s jedinicama pod svojom komandom likvidira manja neprijateljska uporišta, prođe isti teren od neprijatelja i špijuna, formira nove partizanske odrede — na prvom mjestu zagorski — i stvori vrste baze u Moslavini i Kalniku — oslobode neki teritorij. Osnovni smisao tih akcija bio je stvoriti uslove za mobilizaciju novih boraca iz Zagrebačke oblasti.

Štab II operativne zone Hrvatske uputio je u lipnju u Moslavinu i Kalnik na elnika Štaba zone radi neposrednog upoznavanja situacije u odredima. Važno je bilo vojnicima ojačati odrede, formirati udarne bataljone i pojačati aktivnost protiv neprijatelja. Odredi su bili vrsto povezani sa Štabom III operativne zone Hrvatske, a kasnije sa VI korpusom u Slavoniji, što je bilo potpuno normalno, jer je veza sa Štabom II operativne zone Hrvatske bila teška i slaba. Tako je, po naređenju Štaba III operativne zone Hrvatske, u razdoblju od 6 mjeseci, iz Moslavačkog i Kalničkog odreda povučeno za formiranje slavonskih jedinica šest naoružanih bataljona, čime je oslabljena aktivnost odreda u Zagrebačkoj oblasti.

U tom periodu i neprijatelj pojačava svoju aktivnost: osim dosadašnjih snaga, u Koprivnicu i Podravinu stigao je 14. SS policijski puk iz sastava 3. SS policijskog korpusa.

Prodor 12. slavonske divizije na Kalnik i u Zagorje

Da bi pomogao razvoj ustanka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, GŠH uputio je na Kalnik, u drugoj polovini lipnja, 12. slavonsku diviziju s tri brigade. Ta divizija s dvije brigade (12. i 16) stigla je na Kalnik 7. srpnja,

* Uz vlastito sjećanje za ovaj rad koristio sam: Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, tom V, knj. 1—37, Vojnoistorijski institut: Oslobođilački rat naroda Jugoslavije, Beograd 1968; neobjavljenu arhivsku građu u Vojnoistorijskom institutu.

dok je 18. brigada na Bilo-gori primila borbu s dijelovima 462. rezervnog puka iz Bjelovara i omogućila prelaz divizije. Zadatak divizije bio je da s Kalničkim odredom izvuče iz Jalkovca (kod Varaždina) artiljerijski haubički divizion, pošto je već ranije bio postignut dogovor o predaji s majorom Vardom, komandantom divizionu. Poslije Jalkovca, 12. divizija krenula je na operacije u Zagorje. Akcija na Jalkovec potpuno je uspjela. Poslije te akcije, 12. divizija s pomoću haubica zauzela je, 14. srpnja, kaznionicu Lepoglava i oslobodila političke kažnjenike.

Neprijatelj je veoma brzo reagirao. Pet ustaških bojnih podkomandom ustaškog pukovnika Perića i dva bataljona 462. rezervnog puka pod komandom pukovnika Vukičića krenuli su u Zagorje da unište 12. diviziju. Uspješnim manevrima i poslije teških borbi u Zagorju, 12. divizija se 25. srpnja prebacila na Bilo-goru i tako izbjegla opkoljavanje.

Prolaz 12. divizije kroz Hrvatsko zagorje i njene borbe učinili su snažan utisak u tom kraju, gdje su se do tada partizani teško mogli vidjeti po danu. Ništa nije moglo jače djelovati od toga što je stanovništvo na djelu vidjelo partizane koji se po danu uspješno bore i tjeraju u bijeg ustaše. Prolaz 12. divizije kroz Zagorje, osim vojnog, bio je i značajan politički uspjeh NOP-a.

Štab II operativne zone krenuo je sa Zumberka 4. srpnja 1943. i stigao u Moslavinu 12. VII, a potom, 24. VII, stigao na Kalnik. Novim naredbama GŠH riješio je da na teritorij Zagrebačke oblasti privremeno dođe 28. divizija VI slavonskog korpusa, da bi potpomogla oružanu borbu u tim krajevima.

Nakon dolaska Štaba II operativne zone Hrvatske u Moslavinu, a potom na Kalnik, održani su sastanci sa štabovima odreda i bataljona. Dala su uputstva da se u svakom odredu formira udarni bataljon a jedinice vojnički u vrste i popune. Kalnički udarni bataljon krenuo je u Zagorje sa zadatkom da likvidira manja uporišta i da se poveže s narodom, a potom da se vrati na Kalnik.

Poslije uspješnih borbi 12. divizije, priliv novih boraca bio je velik, a povećanje i priliv boraca iz Zagreba. Bataljoni su brojno ojačani i formirani su novi bataljoni u odredima. Naoružanja nije bilo dovoljno, bilo je malo automatskog oružja. Borbenost boraca bila je dobra. Izdato je naredbe da se bataljoni u toku dana zadržavaju po selima u Moslavini i Kalniku; ako naiđe neprijatelj, treba ga otjerati, što do tada nije bila praksa. Tako su se odredi dobro povezali s narodom.

Na početku kolovoza, u Podgari, održan je sastanak štabova VI slavonskog korpusa i II operativne zone Hrvatske. Sastankom je rukovodila drugarica Anka Berus, sekretar Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku. Bili su još prisutni sekretar Oblasnog komiteta za Slavoniju i predstavnik Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije.

Bio je to značajan sastanak za opću i ustanak u Zagrebačkoj oblasti. Na njemu su razmatrane političke situacija u toj oblasti i mogućnost ofenzivnih dejstava naših jedinica. Komandant VI korpusa Petar Drapšin s puno razumijevanja saslušao je potrebe Štaba II operativne zone, pa je suradnja u daljnjem radu bila veoma dobra. Riješen je i problem ranjenika; naime, dogovoreno je da se i dalje koristimo bolnicom VI korpusa. Na Putu za Zagrebačku oblast bila je 28. divizija — s dvjema udarnim briga-

dama (17. i 21). Za vrijeme sastanka u Podgari u, na Kalniku je, 4. rujna 1943, formirana prva brigada u sjeverozapadnoj Hrvatskoj — brigada »Braća Radi«. Na tom sastanku zaključeno je da se što prije formiraju partizanski odredi, koji će na tom terenu ostati i djelovati do kraja rata. Tako je i bilo — odredi su opravdali taj stav i uspješno izvršili svoj zadatak. Naglašena je važnost partijskog djelovanja jedinica u narodu i u vojsci, s obzirom na to da će se borba voditi u isto hrvatskim krajevima.

U procjeni opće vojne situacije došlo se do zaključka da se može svakog dana očekivati kapitulacija Italije. Na sastanku je istaknuto da bi taj događaj trebalo vojnicima iskoristiti i što jače tu i neprijatelja. Za nekoliko dana predviđanja su se ostvarila. Tada je 28. divizija stigla u Moslavinu.

Uslijed kapitulacije Italije, noć u 9/10. rujna, 14. SS policijski puk napustio je Podravinu i Koprivnicu i preko Zagreba krenuo za Ogulin, 187. rezervna divizija rokirala je svoje pukove ka Slavskom Brodu i Srijemu, dok je njen Štab iz Zagreba prešao u Slavonski Brod, a 462. rezervni puk te divizije, s baterijom haubica, ostao je i dalje u Bjelovaru.

U to vrijeme formirane su nove partizanske jedinice: Prva moslavačka brigada (21. rujna) i na Bilo-gori Bjelovarski partizanski odred (25. rujna).

Ofenziva jedinica II operativne zone i 28. udarne divizije u Podravini, Zagorju i Moslavini

Nakon dolaska 28. divizije u Moslavinu, prema dogovoru s domobranima, prihvaćen je jedan bataljon (1. eta) domobrana u Popovici, a potom je izvučen iz Hercegovca jedan radni bataljon. Dvadeset prva brigada likvidirala je vod žandara u selu Ivanska. Na putu za Kalnik, 28. divizija likvidirala je ustaško uporište Sv. Ivan Zabno kod Križevaca, ali je dio ustaša uspio noću pobjeći.

Do dolaska 28. divizije na Kalnik, brigada »Braća Radi« zauzela je Novi Marof i prekinula putnu i željezničku vezu između Zagreba i Varaždina, pošto su srušeni mostovi na rijeci Bednji. Domobranska posada se predala. Tri liječnika iz bolnice u Novom Marofu prešla su u partizane. To je bila velika pomoć sanitetu zone.

Prema planu operacija, koji je utvrđen sa Štabom 28. divizije, najprije je trebalo zauzeti Varaždinske Toplice, gdje su se nalazili 1. eta feldžandara iz sastava 187. divizije i žandarmerijski vod. Napad je izvršila i uporište likvidirala brigada »Braća Radi«, 28. divizija osiguravala je napad prema Varaždinu i Zagrebu kod Huma, a Kalnicima odred prema Ludbregu. Za vrijeme napada nije bilo intervencije neprijatelja. Veza Zagreba s Varaždinom od tada je išla preko Slovenije.

Pošto smo imali neke veze s domobranima u Ludbregu, gdje se nalazio 1. bataljon 2. puka iz Varaždina i 1. eta ustaša, noć u 2/3. listopada 1943. 17. udarna brigada napala je posadu u Ludbregu. Vodena je uporna borba, jer su se domobranci i ustaše nalazili u vrstima i visokim zgradama

u centru Ludbrega. Poslije višesatne borbe ustaše su dijelom pobjegli uz rijeku Bednju, a domobrani i žandari su se predali.

Tešku borbu vodila je brigada »Bra a Radi « kod sela Šemovca. Rano ujutro položaje brigade napala je 1. bojna PTS i teški sklop bojnika Oreškovi a. Poslije nekoliko neuspjelih napada ustaša, protivtenkovskom puškom uništen je jedan tenk, a oko 10 sati otpo eli su novi napadi »štuka« i tenkova na položaj 2. bataljona brigade. »Štuke« su nailazile u nekoliko talasa, ali su napadi ustaša odbijeni. Drugi bataljon brigade trpio je ozbiljne gubitke; u borbi na položaju poginulo je 48 boraca, ali položaj nisu napustili dok nije dato nare enje za povla enje, tj. kad je Ludbreg bio zauzet, pa se brigada povukla na most na rijeci Plitvici, kod Hrastovljana. Zapravo, to je bila bitka za Podravinu; ona je dobivena vojni ki i politi ki. Kalnik je postao oslobo eni teritorij — baza za naše daljnje uspjehe. Poslije te borbe brigada »Bra a Radi « dobila je naziv »udarna brigada«.

Šestog listopada 28. divizija i brigada »Bra a Radi « krenule su u Zagorje. Radi osiguranja operacija u Zagorju, 21. brigada dobila je zadatak da zasjedne na put Sv. Ivan Zelina — Novi Marof kod Brezni - kog Huma i da ne dozvoli neprijatelju da dejstvuje s toga pravca. Kalni ki partizanski odred držao je položaj kod sela Tur in, ispred Varaždina.

Sedamnaestog listopada brigada »Bra a Radi « zauzela je kotarsko mjesto Ivanec, koje su branili i nakon kra e borbe predali se eta domobrana i vod žandara. Rudnik ugljena je onesposobljen za duže vrijeme. Sedamnaesta udarna brigada bila je na osiguranju prema Varaždinu i odbila intervenciju ustaša kod sela Cerje Nebojse. Odred tenkova brigade »Nordland«, koja se nalazila na odmoru u Krapinskim Toplicama, prošao je kroz zauzeti Ivanec, ali se odmah povukao.

Dvadeset prvog listopada, 17. udarna brigada nakon uporne borbe zauzela je ustaški garnizon Zlatar. Ve i dio ustaša uspio je no u da pobjegne. Odred tenkova iz Krapinskih Toplica, kad se povukla brigada »Braca Radi « sa zasjede, prošao je kroz Zlatar ka selu Selnice, i tom je prilikom uništen jedan tenk od 20 tona.

Za sve vrijeme boravka naših brigada u Zagorju, 21. brigada je vodila uspješne borbe s ustašama koji su dolazili iz Zagreba, nanijevši im osjetne gubitke.

Nakon zauzimanja Ivanca i Zlatara, brigade su temeljito razorile željezni ku prugu na dijelu Novi Marof—Konjš ina—Luka, tako da nije bila u upotrebi više od 6 mjeseci.

Dvadeset prvog listopada 1943, komandant 462. rezervnog puka iz Bjelovara izvještava Štab 187. rezervne divizije da je *op enarodni ustanak po eo*.

. U toku navedenih operacija, 5. listopada 1943, kod sela Selnice, formiran je Zagorski partizanski odred.

Nakon tih pobjeda narod je vidio kako partizani tuku neprijatelja, u L^{je}ovoj J^e svijesti bio prevladan strah od represalija i zato je pošao orbu. Svakog dana javljali su se dobrovoljci u jedinice II operativne zone i u 28. diviziju.

Poslije kapitulacije Italije oslobođeni su Istra, Hrvatsko primorje, Dalmacija, Gorski kotar i Lika, pa je neprijatelj upotrijebio sve svoje rezerve u trci ka moru. U tom cilju je i s našeg područja povukao dio svojih jedinica, tako da su naše jedinice mogle nastaviti ofenzivu.

U periodu naših borbi u Zagorju, CK KPH formirao je na Kalniku Oblasni komitet KPH za Zagrebačku oblast. Prvi sekretar toga komiteta bio je drug Josip Hrnjević. Tako je i partijska organizacija dobila svoj najviši forum na ovom području, koji je objedinio partijski rad okružnih partijskih komiteta.

Nakon povratka na Kalnik jedinica, koje su bile popunjene i dobro naoružane i visokog borbenog morala, predviđeno je da se prvo zauzme grad Koprivnica, a potom napadne Azma. Svakako, glavni je teret borbi nosila 28. divizija, kao stara i iskusna jedinica. Novoformirane jedinice — brigada »Braća Radi« i Prva moslavačka brigada — bile su borbene, ali bez dovoljno iskustva za složenije operacije.

U Koprivnici su tada, kao posada, bili Prvi koturaški bataljon, eta ustaša koja se nalazila na željezničkoj stanici, žandari i padobranska škola u »Danici« pod rukovodstvom Nijemaca.

Napad na Koprivnicu povjeren je 21. brigadi i Kalni kom odred, koji je napadao padobrance u »Danici«.

Na zasjedi prema Varaždinu nalazila se brigada »Braća Radi«, koja je tako utvrdila obranu Ludbrega da tenkovi ne mogu preći preko rijeke Bednje. Prema Križevcima osiguravala je napad Prva moslavačka brigada, a 17. udarna brigada bila je u obrani prema Bjelovaru. Bjelovarski odred držao je zasjedu prema Novigradu Podravskom.

Napad na Koprivnicu poeo je 6/7. studenog, na dan oktobarske revolucije. Borba je vodena dva dana. Posada je dijelom zarobljena ili uništena a dio je uspio drugog dana da se prebaci u Marasku. Bio je to prvi grad u sjevernoj Hrvatskoj koji su partizani oslobodili i zadržali. Plijen u oružju i municiji bio je velik, materijalna dobra su u to vrijeme za nas značila pravo bogatstvo. Bilo je brašna i šećera i mnogo roto-papira, koji je uglavnom prebačen za GŠH, a odatle i u Vrhovni štab u Jajce. Dobili smo kompletnu bolnicu, koju smo mogli koristiti za naše teške ranjenike.

Osmog studenog uslijedila je snažna intervencija ustaša i Nijemaca iz Varaždina; u estvovali su i dijelovi tenkovske brigade »Nordland« iz Krapinskih Toplica, ali napadi na Ludbreg, koji su branili bataljoni brigade »Braća Radi«, bili su odbijeni, a neprijatelj se nakon dva dana borbi povukao u Varaždin.

Položaj Prve moslavačke brigade napali su dijelovi 462. rezervnog njemačkog puka i 37. ustaška bojna od Križevaca. Nakon teških borbi, brigada je obranila svoje položaje i protjerala neprijatelja u Križevce.

Podravina s Kalnikom postala je oslobođeni teritorij u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Željeznička pruga Koprivnica — Križevci tako je uništena da nije proradila do oslobođene zemlje.

Na oslobođenoj teritoriji u Moslavini, 22. kolovoza 1943, formirano je Moslavačko vojno područje u Podgari.

Na Kalniku je 1. studenog 1943. formirano Kalničko vojno područje u V. Pogancu, s komandama mjesta Varaždinske Toplice, Ludbreg i — nakon oslobođenja — Koprivnica, koje su imale odgovarajuće i broj partizanskih straža.

Nakon zauzimanja Koprivnice i izbijanja naših jedinica na rijeku Dravu, na početku listopada, u sastavu Kalničkog partizanskog odreda formirana je Međimurska eta, koja se popunila borcima iz Međimurja i svoje djelovanje prebacila preko rijeke Drave.

Štab II operativne zone Hrvatske smjestio se u selu Rasinja, gdje je formiran Centar za obuku mladih partizana — omladinaca koji nisu služili vojsku. Obuka je trajala šest tjedana, a sastojala se iz nastave gađanja, naoružanja i borbene obuke. Priliv omladinaca, naročito iz Zagorja, bio je velik.

Nakon sretnog zauzimanja i popune 28. divizije i brigada II operativne zone, te izvoženja plijena iz Koprivnice, jedinice su krenule u Moslavinu. U tom periodu padale su jake kiše, pa je rijeka esma postala prava vodena prepreka, što je utjecalo i na plan zauzimanja azme.

U azmi su se tada nalazili 1. bojna 5. gorskog zdrugara, eta feldžandara 187. rezervne divizije i vod žandara — ukupno oko 800 ljudi. azma je bila prilično dobro utvrđena, naročito kod crkve, opasana rovovima i bodljikavom žicom.

Otkivala se brza i snažna intervencija neprijatelja. U Bjelovaru se nalazio 462. rezervni puk, u Narti 1. lovački bataljon 4. gorske pukovnije, a prema Zagrebu, u Križu i ostalim mjestima, 5. gorska pukovnija. Zagreb je udaljen od azme svega 60 km, pa se i s te strane mogla očekivati intervencija.

Za napad na azmu određeni su Prva moslavačka brigada i 1. bataljon Moslavačkog partizanskog odreda. Oni su dobro poznavali azmu jer su je ranije nekoliko puta zauzimali.

Obrana od Križa i Zagreba povjerena je 17. udarnoj brigadi, a prema Narti 21. udarnoj brigadi. Moslavački odred osmatrao je pravac ka Mustafinoj Kladi i Popova i.

Dvadeset osmog studenog u 03,00 sata poeo je napad na azmu. Nakon teških borbi i gubitaka probijena je obrana oko crkve; 1. bojna 5. gorskog zdrugara djelomično je zarobljena a djelomično uništena. Vidjevši kako se borba odvija, žandari su se predali. Ostala je još dobro utvrđena zgrada feldžandara, koji se nisu predavali. Neprijateljski avioni u niskom letu tukli su nas oko crkve. Za likvidaciju feldžandara dovuđena su dva zaplijenjena topa 35 mm, pa je nakon općeg napada obrana Nijemaca popustila. Dali su se u paničan bijeg ka rijeci esmi, gdje ih je kosila vatra s druge strane mosta i juriš boraca kojih su ih slijedili. eta je uništena, a u Bjelovar je uspjelo da pobjegne 11 feldžandara. Bila je to jedna od najvećih vojnih pobjeda u toku rata u Zagrebu koj oblasti.

U svom izvještaju 187. divizija priznaje da je poraz bio težak, a • bojna 5. gorske pukovnije brisana je iz spiska.

Borba za azmu trajala je još dva dana. Gubitak azme teško je pao Nijemcima i ustašama. Poslije teških borbi u toku dva dana, 17. udarna brigada nanijela je Nijemcima i ustašama teže gubitke nego što su

bili u azmi: kod Graberja je uništeno 30 kamiona koji su dovozili Nijemce iz Zagreba, zaplijenjena su dva topa 75 mm, vatrom iz pušaka oboren je jedan avion.

Dvadeset prva udarna brigada uspješno je vodila borbu od Narte do sela Štefanje. Nijemci iz Bjelovara i 1. lovački bataljon htjeli su, na svaki način, da prodru do azme. Krajnje upornom obranom 21. brigade svi napadi su odbijeni.

Poslije teških gubitaka na oba pravca, neprijatelj je obustavio daljnju intervenciju.

Uspješno je završena ofenziva 28. divizije i brigada i partizanskih odreda II operativne zone Hrvatske. Oslobođeno je sedam kotarskih mjesta. Ustaše su doživjeli težak vojni poraz, a Matkovićevoj politici » ekanja« zadan je odlučan udarac. Narod sjeverozapadne Hrvatske sve aktivnije se uključuje u narodnooslobodilačku borbu.

Naš plan daljnjih operacija bio je da se zauzmu Garešnica i Hercegovac i otvori put ka VI korpusu. Na žalost, taj plan nije ostvaren, jer je, po narednji GŠH, 28. udarna divizija poslije oslobođenja azme krenula za Pokuplje.

Na oslobođenu teritoriju Podravine, Bilogore, Kalnika i Moslavine birani su mjesni NOO-i, a u kotarskim mjestima kotarski NOO-i.

Ne treba izgubiti iz vida da je dio rukovodstva HSS i dalje sabotirao NOP svojom omiljenom parolom » ekanja«. Jedino su neki od prvaka lijevog krila HSS prišli NOP-u: Filip Lakuš, Stjepan Prvić, braća Gaži, dr Vinter, dr Polak, književnik Slavko Kolar i dr.

Na našem terenu i neprijatelj je bio dosta aktivan. Ginuli su nam kuriri a da nismo mogli otkriti pritažene neprijatelje. Katoličnik bio je aktivan i svuda radio protiv nas. Izuzetak su bili pop Kockovi, iz sela Mikleuša u Moslavini, i još neki. Neprijatelj je ubacivao i svoje agente u naše jedinice.

Oslobođeni teritorij bio je prostran, a borbenih jedinica smo imali malo — i to sve mlade, još nedovoljno prekaljene u borbi. Partizanski odredi i vojna podružja pokrivali su oslobođeni teritorij. Pa ipak, do početka veljače 1944, neprijatelj nije imao snaga da preduzme ofenzivu.

Najavljen je dolazak 1. konjike koja će zauzeti zonu 187. rezervne divizije. Nijemci su formirali 69. armijski korpus u sastavu: 187. rezervna divizija i 1. konjika koja će biti specijalna upotreba.

Ustaške snage su se pojačale i prebacivale su nove bojne, neprijatelj je po sebi pripremao za ofenzivu na oslobođeni teritorij Zagorja, Kalnika i Podravine.

Formiranje 32. i 33. divizije i X korpusa zagrebačkog

Zbog odlaska 28. udarne divizije u Slavoniju, pred Štabom II operativne zone ostali su krupni zadaci. Osnovno pitanje bilo je srećivanje, popuna i naoružavanje brigada, obuka novih boraca i formiranje novih

brigada i odreda. Trinaestog rujna 1943. formiran je Zagrebački odred na terenu kotara Sv. Ivan Zelina — Stubica. Kasnije, u 1944. godini, formiran je oko Stubice Stubički bataljon. Bio je to težak teren, i Odred je bio neprestano u pokretu.

U Posavini je 29. veljače 1944. formiran Posavski partizanski odred, a nešto kasnije i Posavsko područje je radi prebacivanja hrane preko rijeke Save i primanja oružja od GŠH. U Podravini je na početku kolovoza 1944. formiran Podravski partizanski odred na sektoru između Koprivnice i Kloštra.

Dvanaestog prosinca 1943. u selu Lipovani, kod Čazme, formirana je brigada »Matija Gubec«, za koju su, kao jezgra, uzeti udarni bataljoni Moslava kod partizanskog odreda, jedan bataljon Zagreba kod partizanskog odreda i jedan bataljon Bjelovarskog partizanskog odreda.

Petnaestog prosinca 1943. formirana je 32. divizija NOVJ, sastava: 1. brigada »Braća Radi« i 2. brigada »Matija Gubec«. Operativna zona divizije: Kalnik, Podravina, Zagorje, Prigorje; njena dejstva predviđena su u pravcu Zagorja do rijeke Sutle.

Devetnaestog siječnja 1944. u Koprivnici je formirana 33. divizija NOVJ, sastava: 1. moslavačka brigada i 2. novoformirana moslavačka brigada. U operativnom sastavu divizije bili su Bjelovarski i Moslavački partizanski odred. Operativna zona divizije: Bilo-gora, Moslavina i Posavina.

Devetnaestog siječnja 1944. formirana je Zapadna grupa partizanskih odreda Hrvatske, sastava: Kalnički, Zagorski i Zagrebački odred.

Devetnaestog siječnja 1944. po naređenju Vrhovnog štaba i GŠH, u selu Rasinji (kraj Koprivnice) formiran je X korpus NOVJ (zagrebački), sastava: 32. i 33. divizija i Zapadna grupa partizanskih odreda, sastava: Kalnički, Zagorski i Zagrebački partizanski odred. Nešto kasnije formirana je i Istočna grupa partizanskih odreda, sastava: Moslavački, Bjelovarski i Posavski partizanski odred.

Istom naredbom ukinut je Štab II operativne zone Hrvatske.

Tako je završen proces organizacije komandovanja u Zagrebačkoj oblasti. Od početka općenarodnog ustanka, tj. od kapitulacije Italije i ofenzivnih operacija 28. udarne divizije u našoj oblasti, prošlo je manje od šest mjeseci. Prekratko vrijeme da se brigade, pogotovo dvije nove brigade, vojnički i borbene srede. Njih je trebalo provesti kroz uspješne lakše borbe, za što neprijatelj nije dao vremena. Kadar je bio mlad i neiskusn, ali je borbenost bila dobra. Brigade nisu imale teškog naoružanja ni dovoljno automatskog oružja.

Glavni štab Hrvatske uputio je u Moslavinu oba 3. diverzantski bataljoni (formirani 28. studenog 1943), koji je neprekidno minirao željezničke pruge u zoni korpusa, a najviše diverzija izvršio je na glavnoj željeznici koja pruži Zagreb — Beograd. Njegovi uspjesi do kraja rata bili su zapaženi.

Pri X korpusu formirani su različiti kursovi, a prije svih podoficirski. Podoficirski kursovi održavani su i pri štabovima divizija. Kandidati su bili najbolji borci u jedinicama. Na oficirske kurseve i kurseve političkih rukovodila slali smo kandidate u VI korpus.

Interesantan je, radi usporedbe, izvještaj o brojnom stanju i naoružanju X korpusa pri formiranju i potkraj 1944. godine.

Izvještaj broj 129 od 22. siječnja 1944. poslat GŠH: ukupno u X korpusu 7 000 boraca, podoficira i oficira; naoružanje 4 600 pušaka, 72 puškomitraljeza, 134 šmajsera, 33 teška mitraljeza, 5 protivtenkovskih topova i jedna protivtenkovska puška.

Broj boraca, podoficira i oficira po jedinicama bio je: Štab X korpusa 77, 32. divizija 2 084, 33. divizija 1 789, Kalnički partizanski odred 522, Zagrebački odred 245, Bjelovarski odred 300; Komanda kalničkog područja 861, Komanda moslavačkog područja 890, 3. diverzantski bataljon 124 i Podoficirska škola 10.

Potkraj 1944. godine u X korpusu ukupno je bilo 9 859 boraca, podoficira i oficira. Brojno stanje X korpusa po jedinicama bilo je: Štab korpusa s Vojnom korpusnom pozadinom 1 719, 32. divizija 2 930, 33. divizija 3 034, Zapadna grupa odreda (sa Zagorskom brigadom) 1912, Istočna grupa odreda 856. Po nacionalnosti, ukupno u X korpusu: Hrvata 7 995, Srba 1 087, Slovenaca 126, Muslimana 111, Mađara 104, Čeha 209, ostalih 227.

Jedinice X korpusa u toku siječnja vodile su samo manje borbe i sreivale svoje stanje.

Trideset druga divizija, koja je bila orijentirana na Zagorje, 4. veljače potisnuta je od Novog Marofa i Varaždinskih Toplica, u koje su ušle jedinice 1. pukovnije PTS. Tako su po ele uvodne borbe uo i ofenzive ustaša na Podravinu i Kalnik.

Ofenziva ustaša na Kalnik i Podravinu

Neprijatelj je na početku veljače koncentrirao svoju 1. ustašku pukovniciju PTS sa 4 bojne na sektoru Varaždinske Toplice — Novi Marof — Varaždin.

Šestog veljače stigao je vozom u Križevce 5. ustaški staja i zdrug, jačine dvije bojne — oko 1 100 ustaša. Njemu je priključena 37. bjelovarska ustaška bojna.

Cilj neprijatelja bio je jasno izražen. Štab X korpusa imao je za obranu Kalnika i Podravine 32. diviziju, s dvije brigade, 2. moslavačku brigadu i Kalnički partizanski odred, dok je 1. moslavačka brigada bila na osiguranju partijske konferencije u Pazmi i izbora Oblasnog NOO za Zagrebačku oblast.

S tako malim snagama, koje smo imali, nisu se mogli obraniti Kalnik i Podravina. Raspored brigada bio je: brigada »Braća Radi« prema Varaždinskim Toplicama i Varaždinu, 2. moslavačka brigada prema Križevcima, Kalnički partizanski odred u Apatovcu, a brigada »Matija Gubec« u rezervi korpusa, kod V. Poganca i Ivanca, na Kalniku.

Neprijatelj je po ele ofenzivu 8. veljače i u toku dana i noći 8/9. zauzeo na pravcu Varaždinskih Toplica Ludbreg a na pravcu Križevaca, u noći 8/9, Koprivnicu. U borbi kod sela Svibovec, kraj Va-

raždinskih Toplica, ubijen je komandant 1/1. PTS ustaški zločinac Kruno Dević. Naše brigade pružile su nadmoćnijem neprijatelju najveći otpor.

Moslavini i Bilogori neprijatelj nije dirao. U Podravini, Bjelovarski odred je ostao u Novigradu Podravskom i u Slavoniji. U Elekovcu narod je sam formirao elekovačku partizansku četu. Neprijatelju je trebalo vremena da se sredi i uspostavi ustašku vlast, jer su komunikacije i svi mostovi bili porušeni.

U Zagorju i Prigorju, iako je neprijatelj postao aktivniji, odredi su uspješno vodili akcije. Zagorski odred je formirao udarni bataljon. Uz gubitak Podravine, Kalnik je ostao dio oslobođenog teritorija ili, bolje reći, kontroliranog teritorija, jer su ustaše iz Ludbrega i Koprivnice vršile te ispade.

U ožujku je 367. njemačka divizija, koja je stalno najavlјivana, u prolazu iz Zagreba za Maarsku, izvršila iščupanje Kalnika i popalila sela Veliki Poganac, V. Grabane i Radeljevo selo.

Nakon te ofenzive Štab X korpusa prebacio se u selo Grabrovnica, kod Čazme.

U Moslavini se prebacio i Oblasni komitet KPH za Zagrebačku oblast, a došlo je i Povjerenstvo CK KPH, koje je do tada bilo u Slavoniji. Moslavina nije bila vojno-geografski istaknuta, i tu je dosta dugo vladalo relativno zatišje.

Prvog siječnja 1944. izvršena je reorganizacija ustaško-domobranskih jedinica. Evo podataka za Zagreb i Zagrebačku oblast. U Zagrebu PTS komandant ustaške pukovnije Ante Moškov; sastav: 1. ustaška pukovnija u Varaždinu, komandant ppuk. Gredelj, s rasporedom: 1. bojna u Ludbregu, 2. bojna u Novom Marofu, 3. bojna Ivanec — Lepoglava, 4. bojna Varaždin; 2. ustaška pukovnija u Osijeku. U sastavu PTS bile su još ove jedinice: Topnički sklop, Brzi oklopni sklop u Sv. Ivan Zelini, komandant bojnik Orešković, Oklopni sklop u Varaždinu Konjički sklop u D. Zelini.

Peti ustaški staja i zdrug u Koprivnici, komandant ustaški pukovnik Rafael Boban.

Sastav 1. bojne u Koprivnici (563), 7. bojne u Koprivnici (463).

Peti ustaški zdrug postepeno je mobilizirao ljudstvo iz Podravine, prikupio dezertere i do srpnja 1944. formirao još ove ustaške bojne: 20. bojnu u Slavoniji (332), 35. bojnu Kloštar - Pitomača (894).

- Deseti ustaški staja i zdrug Zagreb, sastava: 1. bojna Zagreb, 2. bojna (37. ustaška bojna) Bjelovar, i 6. bojna Ivanič - Grad.

Petnaesti ustaški staja i zdrug, u Zaboku, formiran je potkraj 1944. godine u sastavu: 5. bojna Zlatar Bistrica—Breznički Hum, 6. bojna Krapinske Toplice-Zabok—D. Stubica, 7. bojna Pregrada—Desini —Vinagora.

Osim ustaških snaga, u Zagrebačkoj oblasti su se nalazile one domobranske jedinice obuhvaćene u Austriji: 1. gorski zdrug (divizija), sastava: • gorska pukovnija u Kutini i 5. gorska pukovnija u Križu. Sastav 5. -C^{puk.} 1. J^e: 1- bojna (uništena je u Čazmi), 2. bojna Ivanič - urad—Vojni Križ, 3. bojna Popovača, 5. artiljerijski divizion s dvije baterije, 3. baterija u Kutini i 6. baterija u Novoselcu.

Osim ustaških i domobranskih jedinica, bile su i ove njemačke snage: 462. rezervni puk 187. rezervne divizije u Bjelovaru do srpnja 1944. U divizijsku zonu 187. rezervne divizije, koja je poslije kapitulacije Italije krenula u Srijem, došla je u travnju 1944. 1. koja kao konjičarska divizija, s četiri puka i 1. divizionom artiljerije. Dva puka bila su na liniji V. Gorica—Sisak—Sunja, a dva puka, i to 4. u rejonu Lupoglav—Dugo Selo i 3. puk na liniji Božjakovina—Vrbovec—Gradec; odatle su vršili te iste ispade u Posavinu i u rejon sela Dubrave.

Iz toga se pregleda može zaključiti da je ustašama bilo jako stalo da, po svaku cijenu, zadrže kontrolu u Zagrebačkoj oblasti, u prvom redu iz operativnih razloga, a, osim toga, tu im je bio izvor ljudstva za mobilizaciju — makar i na silu.

*Ofenziva 32. divizije i 1. moslavačke brigade u Zagorju, ,
u travnju 1944.*

Desetog travnja 1944. 1. moslavačka brigada, s operativnim dijelom X korpusa, krenula je na put u Zagorje; kod mjesta Zajezde trebalo je da se susretne sa Štabom 32. divizije, koja je bila već mjesec dana sa Zapadnom grupom odreda. Cilj operacije u Zagorju bio je da se likvidira nekoliko manjih uporišta i omogući daljnji razvoj oružane oslobodilačke borbe u Zagorju i Prigorju.

Dva dana nakon dolaska u Zagorje, 1. ustaška pukovnija PTS, iz Varaždina, s dvije bojne i teškim sklopom, poduzela je napad na naše položaje kod Zajezde. Nakon žestokih borbi u toku cijelog dana, juriša s obje strane, ustaše su odbacili i pošli su da se povlače ka N. Marofu. Brigada »Braća Radi«, koja je pratila situaciju, izvršila je juriš i razbila ustaše, nanijevši im znatne gubitke i zaplijenivši jedan ispravan tenk od 8 tona i dva topa 75 mm s granatama.

Zahvaljujući i tenku i topovima, zauzeto je uporište Belec, a 23. travnja mjesto Ivanec; 3. ustaška bojna pretrpjela je ozbiljne gubitke. No u 28/29. travnja brigade su krenule u napad na Novi Marof. Kod sela Madareva došlo je do susretne i ne borbe sa 5. ustaškim zdrugom i dijelovima 1. ustaške pukovnije. U toj borbi izgubili smo tenk — otpala mu je gusjenica, te ga je posada morala napustiti. Ustaše su se povukli ka Varaždinu. Stvoren je novi plan akcija — likvidiranje bijele garde u selu Mađe i selu Mihovljan, između Zlatara i Krapine, u kojima su bile posade po oko 60 ustaša. Poslije nekoliko dana borbi s ustašama, koji su stalno pravili ispade, pripremljen je napad na Mađe i Mihovljan.

Desetog svibnja 1944, nedaleko od sela Belec, formirana je Prva zagorska brigada, koja je ušla u sastav Zapadne grupe odreda. Bio je to uspjeh za ustanak u Zagorju. Nakon likvidacije neprijatelja u selu Mihovljanu, brigada je krenula za Trakošćan, gdje se održala Okružna partijska konferencija, a potom ostala u Zagorju.

Pošto su u Zagorju bile glavne snage X korpusa, GŠH je, da bi pomogao borbu u Zagrebačkoj oblasti, uputio u Moslavinu 28. udarnu diviziju, koja je došla u rejon sela Trnovitice 8/9. svibnja. Zadatak divizije

bio je da se prebaci na Kalnik da bi, pritiskom na Koprivnicu i Ludbreg, olakšala borbu u Zagorju.

U me uvremenu je neprijatelj uspio da prikupi ja e snage i krene u ofenzivu na naše jedinice u Zagorju. Za taj pohod ustaša Štab korpusa saznao je 23. svibnja, baš u toku napada na Ma e i Mihovljan. Pošto su ta uporišta potpuno likvidirana, Štab X korpusa naredio je 32. diviziji i 1. moslava koj brigadi da se usiljenim maršem prebace preko sela Hraš ine i Brezni kog Huma ka Kalniku. To je uspjelo 32. diviziji, ali je 1. moslava koj brigadi, koja je likvidirala uporište Ma e, neprijatelj zatvorio pravac povla enja preko glavne ceste kod Huma. Zagreba ki odred, 1. bataljon brigade »Bra a Radi « i 1. moslava ka brigada vodili su borbu u okruženju sve do 16 sati 14. svibnja, kada su pod pritiskom neprijatelja morali izvršiti proboj i prebaciti se kod sela Bisaga ka Kalniku. Neprijatelj je bio podržavan iz zraka; u toku borbe i povla enja »štuke« su neprekidno bombardirale kolonu. Sedamnaestog svibnja, nakon napornih borbi u Zagorju i na Kalniku, 32. divizija i 1. moslava ka brigada prebacile su se na Bilo-goru.

Borbe 28. udarne divizije i jedinica X korpusa u svibnju i lipnju 1944.

Dolaskom 28. divizije u Moslavinu otpo ele su borbe. Vojna situacija nije bila tako povoljna kao u rujnu 1943. Ustaše su stalno bili aktivni i osjetljivi na pojavu naših brigada i na akcije koje smo izvodili. Na svaku našu akciju oštro su reagirali, ve im ili manjim snagama. Vodili smo esto susretne borbe s neprijateljem. Neprijatelj se služio i »trupom« (specijalne jedinice) radi iznena enja na našem oslobo enom teritoriju, napadaju i prvenstveno štabove.

Neprijatelj je bio brojno nadmo niji i neprestano je poja avao svoje snage u toj oblasti. Partizanski odredi i brigade uspješno su se borili s ustašama i Nijemcima, jer su bili veoma pokretni. Dobro su poznavali zemljište i koristili se iznenadnim napadima na neprijatelja. Brzi manevar i no ni napadi bile su glavne odlike partizanskih brigada i odreda. Jedinice X korpusa mogle su se uspješno boriti s nadmo nijim neprijateljem jer su imale vrst oslonac u narodu, koji ih je po selima i mjestima primao kao svoju vojsku.

Neprijatelj je utvrdio uporišta i aktivno se branio. Za likvidaciju takvih uporišta bile su potrebne ja e snage s teškim naoružanjem i dovoljno ^municije, a i odgovaraju e žrtve u ljudstvu. Nije više bilo lakih pobjeda.

Prije dolaska u Moslavinu Štaba X korpusa i 1. moslava ke brigade, 28. divizija sa 2. moslava kom brigadom napala je u svibnju neprijatelja u Hercegovcu a potom u Narti, ali bez uspjeha.

Pošto su prikupljene glavne snage X korpusa, 28. divizija je 13. npnja napala ustaško uporište Veliki Gr evac, koje je bilo dobro utvr eno i branjeno, ali je nakon oštre borbe bilo likvidirano. Na zasjedi prema Bjelovaru bila je 32, a prema Hercegovcu i Garešnici 33. divizija. Poslije te borbe divizije su se prebacile na Bilo-goru i Kalnik.

Dvadeset osmog lipnja 1944. 32. divizija napala je Novi Marof, ali bez uspjeha, pa se povukla ka selu Svibovec kod V. Toplica.

Ustaše su odmah reagirali na pojavu 32. divizije, i 1. srpnja s dvije bojne 1. pukovnije PTS, pojačane njemačkim snagama, krenuli na Kalnik. Na Kalnik se bila prebacila i 28. udarna divizija. Neprijatelj nije to znao, pa je naišao na 21. udarnu brigadu i dijelove 17. udarne brigade kod sela Prkos. Došlo je do žestoke borbe u kojoj je neprijatelj pretrpio osjetne gubitke u ljudstvu, pa se dao u bijeg ka Ludbregu. Među ostalim oružjem, 21. udarna brigada zaplijenila je 2 topa 75 mm sa 90 granata i jedan minobacač.

Štab X korpusa odlučio je da se napadne uporište Ludbreg. U Ludbregu je bila 1. bojna 1. ustaškog puka PTS. Između 5. i 6. srpnja napad je izvela 17. udarna brigada, a dvije brigade 28. divizije branile su pravac od Koprivnice. Trideset druga divizija dobila je zadatak da zatvori pravac od Varaždina, dok je 33. divizija ostala na Bilo-gori vršeći i pritisak prema Koprivnici. U toku 5. srpnja u Ludbreg je stigla jedna bojna 5. ustaškog zdruga iz Koprivnice, za što se nije znalo. Napad nije uspio, 17. udarna brigada pretrpjela je ozbiljne gubitke. Treći bataljon brigade, koji je u prvom naletu prodro gotovo do centra Ludbrega, bio je odsječen; u borbi je poginulo 78 boraca i starješina a 21 borac je ranjen.

Odluka Štaba X korpusa da Ludbreg napada jedna brigada bila je pogrešna; za napad je trebalo odrediti cijelu 28. diviziju s 3 brigade (bez obzira na pojačanje koje je stiglo). Obranu od pravca Koprivnice trebalo je da preuzme 33. divizija.

Po naredjenju GŠH, 11. srpnja je 28. divizija krenula preko Bilo-gore za Slavoniju u sastav VI korpusa.

Trideset druga divizija prebacila se s Kalnika na Bilo-goru. U toku srpnja i do polovine kolovoza vodila je teške borbe s dijelovima 5. ustaškog zdruga i dijelovima 4. gorske pukovnije iz Bjelovara.

Trideset treća divizija prebacila se u Moslavinu sa zadatkom da vrši akcije na željezničkoj pruzi Dugo Selo—Kutina i likvidira manje garnizone u Posavini.

Zagorska brigada je, poslije neprestanih borbi u Zagorju, povučena na odmor i popunu u Moslavinu, a potkraj srpnja ponovo se vratila u Zagorje.

Glavni štab Hrvatske, poznajući i situaciju u Zagrebačkoj oblasti, uputio je iz Banije u Moslavinu 7. udarnu diviziju s dvije brigade (3. i 4.). Stigla je 15/18. kolovoza i bila uključena u operacije X korpusa.

Šesti udarni korpus planirao je u kolovozu iščupati Daruvarsku kotlinu od neprijatelja i spajanje teritorija VI i X korpusa. U tim operacijama u estvovala su i jedinice X korpusa — na zasjedama prema Bjelovaru i Garešnici, dok su glavni teret borbi nosile jedinice VI korpusa. Nakon snažnih napada na uporišta, dobro branjena od dijelova 1. gorske pukovnije, zauzeta su mjesta Grubišno Polje i Veliki Zdenci, a u rujnu Pakrac i Daruvar. Neprijatelj je napustio Garešnicu i Hercegovac. U rujnu 1944. povezan je slobodni teritorij VI udarnog korpusa i X korpusa, što je bilo jako važno i u operativnom i u političkom pogledu. To su bili žitorodni

krajevi s prili no velikim brojem mlinova i stoke, tako da više nije dolazila u pitanje ishrana jedinica.

Izme u štabova VI i X korpusa uspostavljeni su stalna telefonska veza i saobraćaj.

Po naredjenju GŠH, u kolovozu je formirana Vojna oblast X korpusa. U njen sastav ušle su sve pozadinske komande, kao Moslava ko, Kalni ko, Bilogorsko, Zagorsko i Posavsko vojno područje, s komandama mjesta i partizanskim stražama. Glavni zadatak Korpusne vojne oblasti bio je mobilizacija novih boraca, naoružanje i snabdijevanje municijom, ishrana jedinica, snabdijevanje odjeom i obuom, brigada o partizanskim bolnicama i njihovom snabdijevanju svim potrebama.

Poslije oslobođenja Beograda, 20. listopada 1944, poela je avionima stizati vojna pomoć od Crvene armije u oružju i municiju. U Korpus je stigla i engleska vojna misija od tri člana. Ubrzo je kod izme ure en aerodrom za slijetanje aviona noću, koji su donosili pomoć u oružju, municiji, odje i obu, sanitetskom materijalu. Pri povratku avioni su prenosili teške ranjenike na liječenje u Bari, u Italiju.

Po naredjenju Vrhovnog štaba NOVJ izvršene su velike diverzije na željezničkim prugama Zagreb—Beograd i Zabok—Novi Marof.

Izme u 31. rujna i 1. listopada, 7. udarna divizija sa 3. diverzantskim bataljonom izvršila je diverzije na glavnoj željezničkoj pruzi izme u Granice i Repušnice a kod željezničke stanice Voloder uništen je oklopni vlak i razrušeno 7 km pruge sa svim propustima, koji su minirani. Pruga nije radila sedam dana.

Trideset druga divizija, sa 3. diverzantskim bataljonom, 3/4. listopada razrušila je željezničku prugu u Zagorju na dionici izme u Zaboka i N. Marofa, kod sela Maareva, i kod željezničke stanice Budinšina, u dužini od 15 km, tako da je mjesec dana bila van upotrebe.

Na poziv Vrhovnog štaba NOVJ domobranima i ostalim zavedenim u vojnim formacijama, u Zagrebačkoj oblasti odazvao se prili no velik broj ljudi: u naše jedinice prešlo je 1 470 domobrana sa 650 pušaka, iz Kutine je došla artiljerijska baterija s posadom i dvije haubice 100 mm s municijom, sa Zagrebačke gore došla je baterija PA 20 mm (četvorocijevni topovi) s posadom na kamionima.

Dio rukovodstva HSS, dosljedan svojoj politici » ekanja«, odgovarao je domobranske oficire da prevedu jedinice i pređu u partizane.

Nakon uspješnih diverzija na glavnoj željezničkoj pruzi, 7. udarna divizija smjestila se u rejonu sela Dubrave radi sređivanja i popune. U taj rejon došla je i 33. divizija s Bilo-gore.

Oko sredine rujna 1944, dio 3. kubanskog puka 1. koja ke konji ke divizije iz Vrbovca napao je 33. diviziju u Dubravi, pa se ona postepeno povlačila ka selu Plužan. Sedma udarna divizija napala je u bok koja ki puk, a jednovremeno su krenule i brigade 33. divizije. Na ravni astom terenu od Dubrave do Vrbovca, dijelovi 3. kubanskog konjičkog puka pretrpjeli su teške gubitke, a konji zaplijenjeni. Od tih konja je u VI korpusu formiran konjički izviđački eskadron.

Ofenziva VI i X korpusa u Podravini

Nakon popune u ljudstvu i naoružanju i odmora jedinica, za predstoje u ofenzivu u Podravini, 25. rujna u Moslavini formirana je 3. brigada 33. divizije, koja je dobila ime »Nikola Demonja«.

U dogovoru sa Štabom VI udarnog korpusa predviđene su zajedničke operacije u Podravini. U operativnom sastavu Korpusa i dalje je ostala 7. udarna divizija.

U Podravini je neprijatelj imao ove snage: 5. ustaški zdrug s dvije bojne (1. i 7. ustaška bojna) u Koprivnici, 20. ustašku bojnu u ur evcu, 35. ustašku bojnu u Pitoma i i Kloštru.

Napad na Viroviticu poela je, 1. listopada, 12. divizija VI korpusa. etvrtog listopada 32. divizija napala je na Pitoma u, dok je 33. divizija sa 4. brigadom 7. udarne divizije napala Kloštar. Druga i 3. brigada 33. divizije bile su u obrani na kanalu prema ur evcu. Treća brigada 7. divizije ostala je u korpusnoj rezervi. Neprijatelj je u toku noći 4/5. uspio da se veći dijelom izvuče iz Pitoma e prema rijeci Dravi. U Kloštru je borba trajala do uništenja, jer se ustaše nisu predavali.

Nakon pregrupiranja jedinica predviđeno je da ur evac likvidira 12. udarna divizija VI korpusa, a Novigrad Podravski i Virje 33. divizija. Zasjedu prema Koprivnici, kod sela Bregi i sela Glogovac, držala je 32. divizija. Sedma udarna divizija držala je zasjedu kod k. 129 i sela Hlebina da spriječi povlačenje neprijatelja u Koprivnicu. etrdeseta divizija nalazila se u rezervi VI korpusa.

Između 11. i 12. listopada otpočela je jednovremeno borba u ur evcu, Virju i Novigradu. Ustaše su otkrili napad naših jedinica. Pod udarom brigada 12. divizije, neprijatelj u ur evcu nije dugo izdržao, pa je razbijen u panici napustio sve teško naoružanje i veći dijelom uspio da pobjegne preko rijeke Drave u selo Golu. Zaplijenjena su četiri topa 75 mm, četiri teška minobaca a s dosta municije i dr. Ustaše iz Virja, vidjevši što se dogodilo u ur evcu, uspjeli su da se prebace u Golu. U Novigradu je 33. divizija vodila tešku borbu s dijelovima (1. bojnom) 5. ustaškog zdruga iz Koprivnice i brzim sklopom PTS iz Varaždina. Nakon uporne borbe, u kojoj je zauzimana kuća a potom kuća, ustaše su pobjegli ka Hlebinama, ne računajući i na zasjedu 7. udarne divizije kod k. 129. i kod Hlebina. Na kanalu ih je do ekala ubita na vatra 7. divizije, odakle su u bijegu, napustivši tehniku, naletjeli na zasjedu 32. divizije i bili pohvatani ili uništeni. Poginulo je i ranjeno oko 150 ustaša a 20 je zarobljeno. Zaplijenjeno je: 4 tenka (od 3 tone), 12 kamiona, 60 motocikla-trokolica, 3 pt topa 50 mm s 300 granata, 4 teška baca a s 500 mina, 20 puškomitraljeza i mnogo druge opreme i municije.

Podravina je bila oslobođena od Donjeg Miholjca do Koprivnice.

Ustaše su pretrpjeli teške gubitke u ljudstvu i materijalu u svim zauzetim uporištima. Štab X korpusa odlučno je zahtijevao da se dijelovi razbijenog neprijatelja unište ili protjeraju iz Koprivnice. No u 12/13, na čelu s Bobanom, koji je bio u ur evcu, iz Gole su se prebacili dijelovi ustaša iz ur evca i Virja u Koprivnicu. Operativni štab, koji je formiran, prihvatio je prijedlog Štaba X korpusa i predviđene su jedinice za napad

na Koprivnicu. Trideset druga divizija je s dvije brigade napadala sektor od potoka Koprivnice do puta Novigrad—Koprivnica, a 7. udarna divizija od puta do željezničke pruge Ekenješ—Koprivnica; 33. divizija branila je pravce od Ludbrega i Križevaca, 40. divizija je bila u II ešalonu iza 7. udarne divizije, a 12. divizija u rezervi.

Borba je trajala 3 dana. Neprijatelju niotkuda nije dolazila pomoć, osim što su avioni padobranima bacali municiju. Ustaše su se grčevito branili, i im bi naše jedinice postigle uspjeh — ustaše su preduzimali protivnapad. Sedmu udarnu diviziju zamijenila je 40. divizija, ali ni ta promjena nije dala rezultata. Zbog gubitaka koje su imale sve tri divizije, napad na Koprivnicu je obustavljen.

Osnovna greška Štaba X korpusa bila je što nije odredio težište napada i tu grupirao odgovarajuće snage, naročito artiljeriju. Artiljerijskog oružja smo imali dovoljno, ali ga nismo pravilno upotrijebili; svuda smo bili podjednako slabi. Imali smo brojčanu i tehničku nadmoćnost, ali je nismo znali pravilno iskoristiti. Moral branilaca nije bio slabiji od našeg; ustaše su se tukli za opstanak, a mi nismo imali živaca da sa ekamo moment da ih razbijemo i uništimo.

Nakon tih borbi jedinice VI udarnog korpusa krenule su u Slavoniju.

Tridesetog listopada 1944, 7. udarna divizija, poslije odmora i popune, krenula je u Baniju. Trideset druga divizija pošla je u Zagorje i Prigorje, a 33. divizija ostala je u Podravini i Bilogori, dok je 1. moslavačka brigada upućena da vrši diverzije na glavnoj željeznici koja pruži.

Poslije mobilizacije naših boraca u istoj Podravini, 19. studenog 1944, u mjestu Turjevcu osnovana je Treća brigada 32. divizije, koja je dobila ime »Mihovil Pavlek Miškina«.

Nakon uspješnih borbi u Zagorju i Prigorju, pod pritiskom našeg neprijatelja, 32. divizija se povukla u Moslavinu. S njom je došla i Zagorska brigada.

Drugog prosinca 1944, 32. i 33. divizija i Zagorska brigada, pod rukovodstvom Štaba korpusa, napale su ustaško uporište Gudovac, u neposrednoj blizini Bjelovara, i V. Korenovo. Zbog blizine Bjelovara i Križevaca, jakih neprijateljskih garnizona, velika pažnja poklonjena je zasjedama.

Zagorska brigada uništila je ustaške koljare u selu Gudovac, iz sastava 37. ustaške bjelovarske bojne, a V. Korenovo branila je 3. bojna 3. gorskog zdruga, koju je likvidirala 2. moslavačka brigada. Napad na Gudovac, u kome su ustaški koljari 1941. izvršili pokolj Srba, povjeren je Zagorskoj brigadi.

Deseti zagrebački korpus u sastavu III armije JA

b Osmog prosinca 1944. štabovi VI i X korpusa uspostavili su vezu s jedinicama Crvene armije u Baranji. U Viroviticu je prebačena 233. pješadijska divizija Crvene armije i formirala je virovitički mostobran, dok je jedan puk 233. divizije s divizionom artiljerije zaposjeo Pitomaču.

(Brojno stanje 233. divizije bilo je malo, jer je ona forsirala rijeku Dunav kod Batine.)

Deseti korpus dobio je od Vrhovnog štaba zadatak da sura uje s jedinicama Crvene armije. U Podravini se tada nalazila 32. divizija s tri brigade, dok je Zagorska brigada imala da krene u Zagorje, ali je zbog nailaska jakih njemačkih snaga iz Križevaca za Koprivnicu zadržana na Bilo-gori, sa zadatkom da iz zasjeda napada Nijemce. Na osnovi zadatka dobivenog od Vrhovnog štaba, Podravina i Bilo-gora postale su operacijska zona jedinica X korpusa.

Prvo je stupila u borbu 32. divizija, koja je, 10. prosinca, dobila zadatak da s dvije brigade forsira rijeku Dravu radi zauzimanja sela Ždale i sela Gole, a potom da djeluje u bok njemačkih snaga kod Vizvara u Maarskoj. Divizija je jednom brigadom branila pravac od Koprivnice. Dolaskom njemačkih snaga, 12. prosinca, u dodir s tom brigadom, hitno su povuene brigade iz Ždale i Gole i prešle su u obranu u rječju i Kalinovcu. Pred 32. divizijom bile su utvrđene jedinice 15. SS koja je konjičarski korpus, sastava 1. i 2. konjičke brigade, jačine tri konjičarske pukovnije s divizionom artiljerije. Tako su se pred frontom 32. divizije u Podravini našli Nijemci i ustaše. S pravca Bjelovara — preko V. Pisanice — nastupila je 1. udarna ustaška divizija u bok naših snaga u Podravini. Trideset treća divizija dobila je zadatak da posjedne položaje kod sela Zrinska i sprije i prodor te grupacije. Tako je jedinicama X korpusa u novoj situaciji nametnuta frontalna borba za virovitički mostobran. Pred nadmoćnim neprijateljem 32. divizija se postepeno povlačila, zadržavajući i neprijatelja upornom obranom. Nakon pada Pitomice, 32. divizija zauzela je položaje kod sela Turnašica i sela Vukosavljevica, djelujući i u bok Nijemcima koji su nastupali ka virovitičkom mostobranu. Obranu toga pravca pojačala je 40. divizija VI korpusa, braneći i liniju Lozan—Špišići Bukovica.

Drugog siječnja 1945. Štab III armije izvijestio je štabove VI, X i XII korpusa o formiranju II armije, kojoj su operativno potčinjeni VI i X korpus.

Borbe u Podravini i Bilo-gori povuene su sve do 9. veljače 1945, kada su Nijemci uspjeli da likvidiraju virovitički mostobran.

Štab III armije i XII vojvođanski korpus povuene su u Maarsku radi obrane rijeke Drave. Jedinice X korpusa prebacile su se u Daruvarsku kotlinu i organizirale obranu na rijeci Ilovi.

S obzirom na vojnu situaciju u Zagrebu i okolici, 11. veljače 1945. ukinuti su štabovi Istočne i Zapadne grupe odreda, a formiran je Štab Grupe NOP odreda X korpusa. U sastav Grupe odreda ušli su Moslavački, Kalnički, Zagorski i Zagrebački odred. Oni su, zajedno sa 3. diverzantskim bataljonom, svaki na svom sektoru, vodili borbe pod veoma složenim uslovima, jer su se preko tog terena povlačile glavne njemačke i ustaške snage ka Sloveniji.

Trideset treća divizija još jednom se probila s daruvarskog sektora u Moslavinu. Tu je naišla na jaku koncentraciju ustaških jedinica, te se pod borbom morala povući.*

* Jedinice VI korpusa nalazile su se na južnim padinama Papuka.

Proboj srijemskog fronta (14. travnja 1945)

Nakon neuspjele protivofenzive njemačkih snaga u Maarskoj, u pravcu Budimpešte u ožujku, u kojoj su u estvovale 1. i 2. divizija 15. SS koja je konjički korpus kod D. Miholjca, one su se zadržale na južnoj obali rijeke Drave sve do proboja srijemskog fronta.

Jedanaestog i 12. travnja III armija, s jedinicama XII korpusa (16. i 51. divizija), forsirala je rijeku Dravu u širem rejonu Valpova, s ciljem da zauzme Osijek i prodre ka Našicama, kako bi olakšala proboj srijemskog fronta, koji je poeo 14. travnja 1945. Šesti korpus, sa 12. i 40. divizijom, dobio je zadatak da sadejstvuje s divizijama III armije na pravcu Valpovo—Našice.

Deseti korpus, sa 32. i 33. divizijom, nalazio se na prostoru Veliki Zdenci—Darugar—Pakrac, djeluju i u pozadini neprijatelja.

Šesnaestog travnja 1945, X korpus stavlja se pod neposrednu komandu III armije. Štabovi VI i XII korpusa se rasformiraju i 12. 16. 36. 40. i 51. divizija ušle su u sastav III armije. Deseti korpus dobio je zadatak da sadejstvuje s divizijama III armije u razbijanju i gonjenju neprijatelja u dolini rijeke Drave.

Trideset druga i 12. divizija napale su Suhopolje i zauzele ga u borbama od 22. do 25. travnja, vrše i potom pritisak na neprijatelja koji je odstupio ka Virovitici.

Trideset treća, 16. i 36. divizija u borbama od 23. do 25. travnja zauzele su Viroviticu.

Na frontu ispred jedinica III armije u Podravini nalazio se 15. SS koja je konjički korpus sa 1. i 2. divizijom, a kod Koprivnice i dijelovi 1. ustaške pukovnije PTS. Na Bilo-gori i prema Bjelovaru nalazile su se 5. ustaška divizija ili njemačka divizija.

Dvadeset petog travnja, neprijatelj je ispred III armije držao obrambeni položaj na liniji: Grubišno Polje—Radoti (k. 238) — st. Gradac — rijeka Drava. Ispred fronta I armije neprijatelj je držao liniju: Veliki Zdenci—rijeka Ilova—rijeka Sava.

Dvadeset šestog travnja 1945, X korpus dobio je zadatak da s odsjeka sela Brzaja (32. divizija) i cremušinskih vinograda (33. divizija) izvrši proboj neprijateljskog fronta i nastupa grebenom Bilo-gore pravcem: selo Jasenik—Topolac—Jagnjedovac—Trnovac, da natkrili neprijatelja koji se povla i ka Koprivnici i Bjelovaru i tako olakša prodor divizija III armije. Nakon teških borbi, 4. svibnja oslobojen je Bjelovar, a 5. svibnja Koprivnica.

Sedmog svibnja, 32. i 33. divizija izbile su na put Varaždin—N. Marof-Sv. Ivan Zelina—Zagreb kod sela Fodrovec—selo Kolarec, gone i zastitničke dijelove neprijatelja.

Osmog svibnja X korpus dobio je naređenje da krene u oslobojeni Zagreb, gdje su divizije stigle 9. svibnja po podne.

Desetog svibnja Kalnički partizanski odred ušao je u Međimurje. Time su vojne operacije u Zagrebu koje oblasti bile završene.

Rade Bulat

Karakteristike oružane borbe u Zagrebačkoj oblasti

Govoreći o nekim karakteristikama oružane borbe u Zagrebačkoj oblasti, namjera mi je da iznesem i naglasim samo one koje su odlučno utjecale na oružanu borbu, bez pretenzija da su bile i jedine.

Vojni, geografski i politički položaj Zagrebačke oblasti

Zagrebačka oblast obuhvaćala je područje koje je bilo omeđeno Dravom uzvodno od Podravske Sesveta, jugoslavensko-maarskom granicom do ušća Mure u Dravu, na zapad Murom do hrvatsko-slovenske granice, preko planine Macelj, Sutlom do ušća u Savu, nizvodno Savom do sela Gušća i Banove Jaruge; Ilovom, južno od Severina na Bilogoru i Pitomaču.

Oblast sačinjavaju: Hrvatsko zagorje, Prigorje s Kalnikom i Zagrebom, varaždinsko-medimursko područje, bilogorsko-podravsko područje te moslavačko i posavsko. I pored takve geografske podjele, Kalnik i Bilogora bili su u ratnim uvjetima jedinstveno vojno i političko područje, jer su od početka bili idealni za osnivanje partizanskih baza.

Poslije komadanja stare Jugoslavije, Međimurje je pripojeno Maarskoj i u njemu uspostavljena maarska fašistička vlast. Na zapadu je Štajerska priključena Trećem Reichu, pa se Zagrebačka oblast u toj podjeli našla na granici NDH, Maarske i Njemačke. Takav položaj u vojnoj i političkoj Hitlerovoj strategiji u Jugoslaviji bio je izvanredno značajan, jer je svako rasplamsavanje i širenje NOR-a u njoj nailazilo na neposredni odjek u raspoloženju naših naroda i u anektiranim dijelovima zemlje i neposredno je ugrožavalo putove opskrbljivanja, evakuacije i veza.

Kroz oblast ili njenom periferijom protječe nekoliko rijeka, koje je savladavanje u toku rata, kao prirodnih prepreka, partizanima uvijek zadavalo teškoća. U vojnom pogledu za njemačkog okupatora posebno su značajne bile doline Save i Drave. Komunikacije koje se protežu tim dolinama, a naročito dolinom Save, bile su od davnine glavna veza između

Istoka i Zapada. U uvjetima okupacije, kopnene veze Ljubljana—Zagreb—Beograd i uopće veze na Balkanu dolinom Save bile su nezamjenjive. Povezanost Zagreba s Ljubljanom, Jadranskim morem i Beogradom, cestom i prugom, glavna je žila kucavica bez koje okupatori i Paveli ev režim ne bi mogli osigurati mogućnost brzog manevra snaga i sredstava za koncentraciju i mobilizaciju protiv NOP-a ni redovitost opskrbe. Uz Dravu prolaze komunikacije Austrija—Maribor—Varaždin—Koprivnica—Virovitica—Osijek u Podunavlje i dalje prema južnom Balkanu, pa su ta dva operativno-strategijska pravca za hitlerovsku Njemačku bila od prvorazredne važnosti.

Zagrebačka oblast gusto je naseljeno područje u kojem je, ranije i Zagreb, živjelo oko milijun stanovnika. Od gradova i mjesta najveći su: Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Koprivnica, Pakovec, Križevci. U njima se nalazio i najveći broj radnog i proizvodnog stanovništva. Najveći centri naprednoga radničkog pokreta bili su Zagreb, Varaždin i Bjelovar. Veliki broj sela u Moslavini i Podravini gusto je naseljen, pa su uvijek bila velika rezerva ljudstva. Uz to su i ekonomski razvijenija, pa su bila stalni rezervoar hrane. Najslabije su naseljeni krajevi uz brdsko područje Kalnika, Strahinjice, Ivanice, Macelja i Ravne gore, te dijela istočne Bilogore. Sve planine, uključujući i Medvednicu, pripadaju niskom i srednjevisinskom gorju. Oko Kalnika, Ivanice, Macelja, Strahinjice i Moslavačke gore ima nekoliko manjih i veći naselja, koja su omogućavala duže zadržavanje partizana, jer su pružala sve povoljne uvjete za osnivanje baza NOP-a. U njihovom sklopu Kalnik je imao centralno mjesto, jer je omogućavao dobre veze sa Zagorjem, Varaždinom, Međimurjem, Bilogorom, Prigorjem, Moslavinom, Podravinom i Zagrebom. Uz to, veći dio sela na padinama Kalnika je na ispresijecanom, bregovitom i pošumljenom zemljištu imala ekonomsku snagu zadovoljavajuću, pa je to objektivno pogodovalo zadržavanje partizana i stvaranje njihovih baza NOP-a.

Promatrano sa saobraćajnog stajališta, općina je karakteristika tog područja velika ispresijecanost komunikacijama od kojih su najvažnije: pruga i cesta Zagreb—Beograd; Zagreb—Varaždin; Zagreb—Koprivnica; Zagreb—Zabok—Rogaška Slatina; Ptuj—Varaždin—Koprivnica—Virovitica—Osijek; Ivaničgrad—Zrnojević—Bjelovar—Daruvar; Kutina—Garešnica—Veliki Zdenči—Grubišno Polje; Vrbovec—Žabno—Bjelovar—Mur evac. Takva gusta mreža komunikacija uvijek je bila prednost za okupatora i domaću izdajničku ustašku u brzom izvođenju koncentracije i manevra snaga u borbi protiv jedinica NOP. Istodobno, zbog dužine komunikacije su bile osjetljive i zahtijevale velike snage za osiguranje i održavanje. U početku, dok su borbe bile manjih razmjera, neprijatelj ih je lako štitiio, ali s porastom borbe i jedinica NOP-a neprijatelj je biti prinuđen da se mnogih odrekne, nekih i za kratavo vrijeme rata. Okupatori i ustaše napuštali su komunikacije samo tada kad ih više nisu mogli zadržati pod efikasnom kontrolom. Međutim, u ovisnosti o tempu završnih operacija Jugoslavenske armije za konačno oslobođenje zemlje, naročito poslije proboja Jemskog fronta i izbijanja trupa Trećeg ukrajinskog fronta Crvene armije na Dravu, komunikacije u dolini Drave i Save postaju još značajnije. U isto se vrijeme i glavnina njemačkih snaga na Balkanu, armijska

Grupa »E«, po čela povlađiti prema Austriji. Stoga e borbe VI slavonskog i X zagrebačkog korpusa NOVJ 1945. biti izuzetno teške i iscrpljujuće.

Položaj zapadne Bilo-gore, kao baze NOP za izvođenje manevara partizanskih jedinica koje su se borile na Kalniku, narođito je 1942. godine bio značajan. Zapadna Bilo-gora omogućavala je već 1942. godine uspostavljanje veza sa Slavonijom i Moslavinom, a preko njih i s Glavnim štabom i CK KPH. Njezin je položaj uvijek bio prirodno zaštitna i sigurna odstupnica za povlađenje i evakuaciju ranjenika pošumljenim masivom Bilo-gore u Slavoniju do Papuka.

Moslavina je, s obzirom na svoje protezanje duž glavne pruge Zagreb—Beograd, bila za okupatora najvažnija, pa je od početka bila brižno čuvana i držana. Preko Moslavine, kao najvažnijega partizanskog releja, bile su uspostavljene veze sa Slavonijom, Banijom, Pokupljem, Kordunom i Zagrebom. Hrvatsko zagorje, budući da je graničilo s Trećim Reichom koji je duž granice postavio bodljikavu žicu i minska polja, bilo je njemačkom okupatoru neprestano prijetnja. Usprkos svim mjerama koje je poduzimao — uključujući i iseljavanje Slovenaca duž granice — prijetila mu je latentna opasnost od širenja NOR-a u te krajeve. Suradnja NOP-a Hrvatske i Slovenije u dolini Sutle još je više njemačkom okupatoru naglašavala svu težinu opasnosti. Njemačka okupaciona vlast u tom dijelu anektirane Slovenije bila je neprekidno izložena mogućim partizanskim napadima i pritiscima.

Južni dio Hrvatskog zagorja (Zaprešić), oslonjen na Savu, bio je narođito 1941. i na početku 1942. godine jedna od sigurnih veza Žumberka sa Zagorjem i Kalnikom.

Neke karakteristike vojnoga i političkoga djelovanja neprijatelja (ustaša i okupatora)

Na čitavom području bivše Zagrebačke oblasti živi stanovništvo hrvatske narodnosti koje je u najvećem broju sela i naselja kompaktno. Na Kalniku, Bilo-gori te u dijelu Podravine i Moslavine žive Srbi, a u Moslavini i južno od Bjelovara i neke druge narodnosti (Mađari, Česi, Slovaci i dr.).

Već i sam geografski položaj Kalnika uvelike je određivao njegovu ulogu u vojnoj i političkoj strategiji NOP-a, jer je pružao povoljne mogućnosti za prihvatanje komunista i dobrovoljaca koji su dolazili iz Varaždina, Zagreba i Bjelovara. U jugoistočnom dijelu Kalnika nalazi se nekoliko srpskih sela (Poganac, Ribnjak, Duga Rijeka, Segovina, Prkos, Botinovac) iz kojih je Pavelić već 1941. godini počeo iseljavati stanovništvo u Srbiju (Segovina) i u njih naseljavati ustaške simpatizere iz Zagorja koje je trebalo kolonizirati. Upravo zbog toga što su se Hrvati i Srbi komunisti našli u zajednoj borbi, ovo je područje bilo najpogodnije za uspješno vođenje borbe. To još više ističe važnost Kalnika. Kada se NOP počeo širiti, borbena taktika ustaša bila je odmah usmjerena na razbijanje međusobnog povjerenja među narodima te povjerenja u partizane i komuniste. Cilj vojnog reagiranja ustaša uvijek je bio da svaku

pojavu partizana onemogućavaju u samom početku. Tako je od prvih dana razvoja NOP-a na Kalniku pripalo istaknuto mjesto, što je potvrdio i kasniji razvoj NOB-a, kada Kalnik postaje centralna slobodna teritorija — u drugoj polovini 1943. godine.

Na području Zagrebačke oblasti narod je za vrijeme Kraljevine Jugoslavije u političkom životu bio vrlo aktivan. Vodećom političkom strankom bila je HSS, koja je imala snažan utjecaj na raspoloženje naroda, tako da su pozivi koje je poslije sloma stare Jugoslavije uputio Matić »da se još neka« imali velikog odjeka. Istina o NOB-u nije lako krilatim putovima.

Prve grupe partizana, koje su se pojavile na terenu ili za koje je narod bio, nisu bile dovoljno snažne ni vojnički iskusne da bi u ovoj situaciji imali naroda mogle brzo steći povjerenje, pogotovo u situaciji kad ustaše nad srpskim narodom ne vrše masovne represalije. Izuzetak su Židovi koje ustaška vlast hapsi prvih dana NDH i otprema u logore. Naprotiv, Srbi, vojni obveznici iz Bilo-gore i Moslavine, počinju se u zimi 1942. godine odazivati pozivima u domobranske radne jedinice, pa je i to bilo jedan od povoda zahtjevu da se širenje NOB-a na Kalniku, u Moslavini i Bilo-gori mnogo bolje vojnički i politički pripremi. Gubici koje su komunisti pretrpjeli 1941. godine, naročito na području Okružnog komiteta KPH Bjelovar, i neuspjehi prvih partizanskih grupa izazivali su u narodu, u selima oko kojih su se partizani zadržavali, strah od odmazdi koje su ustaše provodili svim sredstvima da bi zastrašili svakoga tko bi otkazao poslušnost Paveliću.

»Prilagodavanje« taktike prema srpskom stanovništvu u ovim krajevima vjerojatno je rezultiralo iz želje njemačkog okupatora da područje sjeverno od Save što više zadrži u miru, kako bi osigurao svoje putove opskrbljivanja dolinom Save i Drave, i iskoristio golem ljudski potencijal i velike rezerve hrane koja je Hitleru iz dana u dan bila sve potrebnija.

U takvoj političkoj situaciji, kad su redovi komunistički bili jako oslabljeni, a neke partijske organizacije potpuno uništene, nije postojala realna mogućnost za jačanje i zamah NOP-a 1941. i u prvoj polovini 1942. godine. Taktika okupatora i ustaša, svesrdno podržavana od reakcionarnog dijela HSS zagovaranjem politike »nekećanja«, bila je tu nešto elastičnija. Cilj joj je najviše bio pasivizacija naroda prema NOP-u.

Političko gibanje i raspoloženja u narodu u toku 1941. i na početku 1942. godine karakteriziraju relativna pasivnost i sporije opredjeljenje za NOP. Manje akcije partizanskih grupa na Kalniku, Bilo-gori i u Podravini nisu mogle pobuditi u narodu veći interes. Istine radi valja naglasiti da ni ustaše nisu uspjeli provesti masovnu mobilizaciju za jačanje svojih redova. U to vrijeme, izuzevši manje grupe i pojedince koji su nakon dolaska ustaša na vlast ušli u njihovu službu, ustaše nisu uspjeli formirati ni jednu jedinicu od doma ih ljudi. Najveći odaziv vojnih obveznika bio je u domobranstvu.

Može se reći i da se otpor naroda ustaškom pokretu, što se tiče aktiviranja ustaških jedinica, neprestano osjećao i ustaše do kraja 1943. godine izuzev u jednom dijelu kotara Zlatar nekeć od doma ih ljudi formirati ni jednu ustašku jedinicu u Zagrebačkoj oblasti. Ni primamljiva obećanja o ostanku u blizini svojih sela nisu bili dovoljno vrsti argumenti da narod u njih povjeruje. Što je ponegdje došlo do javljanja u ustaške

jedinice, uzroke tome u prvom redu valja tražiti u nedovoljnoj sposobnosti NOP-a da masovno raspoloženje u povodu kapitulacije Italije iskoristi za formiranje novih partizanskih jedinica. Nije bilo dovoljno iskustva, brzine i oružja da se nabujala plima pozitivnog raspoloženja u narodu masovnije iskoristi. Iako je za vrijeme kapitulacije fašisti ke Italije u Zagreba koj oblasti došlo do najja e i najmasovnije polarizacije naroda, ije su simpatije za aktivno sudjelovanje u NOP-u bila dobijena borba Partije, neke kasnije greške, kao što su krutost u mobilizaciji (borci koji su se javljali u redove NOP željeli su se najviše boriti u svom kraju u partizanskim odredima), dovodile su do dezerterstva i osipanja nekih jedinica 32. divizije, naro ito poslije zimske ofanzive ustaša 1943/44. na slobodnu teritoriju Kalnika. To je neprijatelj vješto iskoristio, pa u ljeto 1944. godine po inje osnovati miliciju (bijelu gardu) koja je tobože imala štiti svoja sela od partizana. Ustaše su uspjeli osnovati miliciju samo u nekoliko sela (Vinogora — Zagorje, Repuš-Molve — Podravina, Marija Bistrica, Laz — Prigorje). Dezerterstvo vojnih obveznika koji su izbjegavali neprijateljsku vojsku bilo je povezano s tim što se rat bližio kraju. Mnoga sela i mjesta Hrvatskog zagorja, Kalnika i Podravine, koja su ve bila oslobo ena, nakon uspostavljanja neprijateljskih garnizona, u zimu 1944. godine, našla su se pod strašnim pritiskom ustaša. Utjecaj i vlast partizana oslabili su, pa su ustaše uspjeli provesti relativno masovnu mobilizaciju (oko 10 000 ljudi koji su se u ve ini brzo vratili ku ama) što je tako er negativno utjecalo na brže popunjavanje jedinica X korpusa NOVJ. Poja ani pritisci sve su više dolazili i od njema kog okupatora ije su se trupe po ele povla iti s Balkana i iz naših novooslobo enih krajeva. Zagreba ka oblast postala je glavni prihvatni prostor odakle se neprijatelj pregrupiravao za borbu oko Drave prema frontu sa Crvenom armijom i u me urje ju Sava—Drava.

Ne analiziraju i opširnije organizaciju i taktiku borbe u Zagreba koj oblasti, potrebno je naglasiti da je ustaška vlast nastojala na itavom prostoru Zagreba ke oblasti o uvati mir i red posadnim jedinicama domobrana, oružnika i naoružanih ustaških funkcionara (tabornika, logornika i dr.). U po etku su te posade bile malobrojne, kasnije, kad se partizanska borba po ela širiti, došlo je do pregrupiranja. Najve i garnizoni osim Zagreba bili su: Bjelovar, Varaždin, Koprivnica, Križevci, Kutina, akovec, Krapina, Zlatar. Uz to, u svim ve im mjestima i zna ajnim saobra ajnim objektima nalazile su se jedinice od voda do bojne.

Pojavom ve ih jedinica i ja e partizanske borbe neprijatelj naro itu pažnju poklanja osiguranju željeznih i glavnih cestovnih komunikacija Zagreb—Koprivnica— ekenješ; Zagreb—Varaždin; Zagreb—Beograd i Varaždin—Koprivnica—Virovitica.

Kad su potkraj 1942. po ele ve e partizanske borbe i stvaranje poluoslobo ene teritorije na Kalniku, Paveli dovodi iz Bosne svoje elitne jedinice — Crnu legiju zloglasnog Jure Franceti a za ofanzivu protiv Kalni kog partizanskog odreda. Ona, me utim, nije dala željene rezultate, jer niti je uništila partizane niti ih je protjerala s Kalnika. Može se re i da je onog momenta, kad su partizani po eli napadati uporišta i pojavljivati se u formacijama bataljona, neprijatelj pokretnim udarnim snagama i iznenadnim napadima pokušavao onemogu iti zadržavanje partizana na odre enim teritorijama. Stoga u borbu ubacuje jednu od svojih najelitnijih

jedinica, Crnu legiju koja se u veljači 1944. stalno dislocira u Koprivnici. Kasnije i svoju Prvu hrvatsku udarnu diviziju također orijentira isključivo na borbu s jedinicama X korpusa. Garnizoni Bjelovar i Varaždin u cjelokupnom sistemu borbe s partizanima imali su najvažniju ulogu. U njima je najjača koncentracija neprijateljskih vojnika i tehnike i iz tih garnizona redovno su započinjale veće neprijateljske akcije ili su slana pojačanja drugim neprijateljskim jedinicama lociranim oko Kalnika, Bilogore i u Podravini.

Približavanjem njemačko-sovjetskog fronta našoj zemlji sve je više raslo značenje uporišta u Podravini. Za borbe u Podravini i zapadnoj Bilogori ustaše su bili namijenili Crnu legiju (5. diviziju — nakon formiranja potkraj 1944.). Uz Koprivnicu Križevci su bili jedan od garnizona iz kojeg je neprijatelj organizirao jaku vojnoobavještajnu aktivnost i neprestano pokušavao presjeći i veze Kalnika s Hrvatskim zagorjem, Moslavinom i zapadnom Bilogorom. Varaždinski garnizon imao je posebno značenje, jer je bio najdirektnije povezan s »Maarskom i Njemačkom« (Meimurje i Štajerska) i trebalo je da najkraćim putem osigurava veze sa Zagrebom. U njemu je na početku 1944. bilo oko 10 000 vojnika, a kasnije i više.

Poslije kapitulacije Italije, domobranske posadne jedinice, koje su uglavnom osiguravale komunikacije, počele su se rasipati. Tada velik broj jedinica prelazi na stranu NOV. To nisu bili samo pojedinci, nego ponekad i kompletne jedinice od voda do bojne (bataljona, divizion). Moral domobranskih jedinica bio je u najneposrednijoj uzročnoj povezanosti sa svim vrstama snagom i širinom NOP-a u Zagrebačkoj oblasti i uopće. Dotadašnja ustaška propaganda, kojom se pokušavalo uvjeriti narod da borbu vode komunisti i Srbi, više nije imala uspjeha. Sve veći broj boraca Hrvata u partizanskim jedinicama (one već potkraj 1943. godine imaju više od 90% boraca Hrvata) bilo je snažno i ubitačno oružje NOP-a. Domobranci, koji su se vraćali kućama iz borbi u drugim krajevima naše zemlje, još su više bili uvjereni u neslomljivu snagu NOP-a i njegovu pobjedu. Ti momenti, te brojne i oružjem sposobnije partizanske jedinice natjerali su Pavelića da u 1944. godini stvori krupne operativne jedinice — divizije — i da dvije od njih stalno usmjeri na Zagrebačku oblast.

Treba napomenuti da su ustaše i taktiku i borbena djelovanja sve više prilagođavali borbi s partizanima. Od početka 1944. ustaše sve češće idu u nevoljne napade. Neposredna blizina njihovih uporišta slobodnoj teritoriji tome jako pogoduje. U 1944. sve su češći i napadi specijalnih ustaških jedinica, kao što su trupovi, na partizanske štabove, bolnice, partijska rukovodstva i druge organe NOP-a.¹

¹ Govoreći o borbama potkraj 1943. i u ljeto 1944. godine jedan od ustaških generala, ratni zločinac Moškov, u istrazi kaže: »Krajem 1943. upućena je jedna bojna PTS-a (Poglavnikov tjelesni sdrug — R. B.) u Varaždin koji je bio ugrožen, i to putem preko Celja—Maribora—Ptuja na Ormož željeznicom. Istom je putem nakon ratnog vremena bio prebačen u Varaždin i brzi sklop (tenkovski divizion/bataljon — R. B.). Ove dvije formacije bile su po etat formiranja prve pukovnije PTS-a [...]. Za akciju otvaranja puta Varaždin—Zagreb imao sam na raspoloženju jednu bojnu PTS-a tek izobraženu, koja je došla iz Osijeka, i dvije satnije novaka isto tek izobraženih u Zagrebu, jednu polubateriju haubica i četiri mala tenka.«

Njemački okupator u Zagrebu kojim je područje zadržavao je manje jedinice i neke štabove u Varaždinu i Bjelovaru, a nešto više u Zagrebu. Na prvu pojavu partizana na Kalniku Nijemci su kod sela Botinovac stupili u borbu s Kalničkim partizanskim odredom.

Zauzimanje Jalkovca kod Varaždina i osloboženje Lepoglave 1943. godine izazvalo je njemački okupator i on je već kod Trakošćana stupio u borbu sa 12. slavonskom divizijom i s Kalničkim partizanskim odredom. Pomognuti od ustaša, Nijemci su sve raspoložive snage bacili u borbu da protjeraju partizane što dalje od hrvatsko-slovenske granice. Ovisno o situaciji na frontovima, njemački okupator podešavao svoje operativno taktičko djelovanje na području sjeverno od Save i u Zagrebu kojim je područje. Što se tiče Zagreba kojim je korpusa, njemačko djelovanje sve je više usmjeravano na Podravinu, jer je približavanje trupa Crvene armije Podunavlju i dolini Drave za Nijemce bilo sve osjetljivije strategijsko-operativno pitanje, pogotovo kad se stabilizirao srijemski front. Međutim je Sava—Drava trebalo je primiti golemu živu silu — njemačke okupacijske snage s Balkana i oslobođenih krajeva naše zemlje — i omogućiti plansku odstupnicu prema Austriji i Njemačkoj. Nezadovoljan razvojem vojne situacije na Kalniku i Bilo-gori ljeti 1944. njemački okupator na početku srpnja upućuje jedan korpusni štab na čelu s generalom Aulebom u Varaždin da s dvije maarske divizije i s ustaškim snagama o istom području od partizana. Plan je bio da se odbaci 32. divizija NOVJ, koja se nalazila na Kalniku i u zapadnoj Bilo-gori. To je vrlo interesantan detalj, koji uz važnost toga područja za njemačku vojnu strategiju ukazuje i na odnose između u službenih saveznika NDH i Maarske.

Devetog prosinca 1944. godine 233. pješadijska divizija Crvene armije izbila je kod Virovitice na Dravu. Time je sovjetsko-njemački front lijevim krilom bio oslonjen na slobodnu teritoriju Podravine koju su branili VI i X korpus NOVJ. Njemački okupator užurbano dovodi nove snage. Osim I ustaško-domobranske udarne divizije i V ustaško-domobranske divizije pojavila se I kozačka divizija i ostaci nekih jedinica Romelovog korpusa iz Afrike. Stvara se »virovitički mostobran« koji postaje žestoko poprište borbe naših jedinica i njemačkih snaga. Općenito uzevši, evo na što se svodila vojna i politička strategija i taktika borbe Pavelića i okupatora u Zagrebu kojim je područje.

U selima, gdje žive Hrvati i Srbi, neprestano raspirivati nacionalnu mržnju, a prijetnjama i paljenjem pojedinih kuća ili kuća aktivnih boraca NOP-a zastrašivati i tako pasivizirati narod. Naseljavanjem kolonista u nekim selima Kalnika i Bilo-gore trebalo je stvoriti petu kolonu koja će ometati da se ta sela u vrste kao baze NOP-a i da postanu siguran oslonac za daljnje širenje i jačanje NOP-a. Pod pritiskom borbe kolonisti su po selima napuštati sela ili suradivati s NOP-om. Usprkos mnogim pokušajima u toku NOP-a u Zagrebu kojim je područje ustaše nisu uspjeli ni u jednom selu, gdje žive Hrvati i Srbi, izazvati nacionalnu mržnju. Bratstvo i jedinstvo naroda s borbom partizana bila je plodna životna klika među narodima koju niko nije mogao uništiti.

Ustaše ne vrše masovne odmazde i kao pravilo u svojoj propagandi naglašavaju da će kazniti samo one koji suraduju s komunistima. Taktika

im je bila — odmah napasti sela nakon boravka partizana u njima, a ona u kojima su partizani izvršili akcije još i kazniti.

Teror i prijetnje naročito su bili efektne kad partizani napuštaju teritoriju, makar i na kraće vrijeme. Mnogi izvještaji dovoljno plastično prikazuju koliko su raspoloženje i moral naroda za borbu ovisili o našim uspjesima. Nakon ofanzive Crne legije potkraj 1942. godine na Kalnički odred, Štab II operativne zone u op. broju od 25. veljače 1943. izvjestio je politkomesara Glavnog štaba NOV i POH:

»Nakon neprijateljske ofanzive protiv Odreda situacija se mnogo izmijenila. Naši partizani, boreći se protiv Crne legije po Hrvatskom zagorju i na prostoru Bilogore, napustili su na kratko vrijeme okolinu Kalnika, što je neprijatelju dalo adut u ruke da rastrubi pred narodom kako su svi partizani pobijeni. Ovaj Odred bio je povučen u pravcu Bilogore, gdje su mu odkomandirana dva bataljona za slavonske brigade, a nakon toga vratio se natrag na svoj teren oko Kalnika.

Kad se oslabljeni Odred vratio na Kalnički sektor, seljaci nisu više primali partizane s toplinom, kao što je to bilo prije. Mnogi su se udili, što su partizani još uvijek živi, ali su ih sve više im strahom primali u svoje domove, bojeći se ustaškog terora, jer su ustaše prilikom ofanzive zaprijetili, da će im paliti domove. Naročito se osjetila klonulost i malodušnost pravoslavnog življa u okolini Kalnika u selima Osijek, Ivanac i Duga Rijeka. Hrvati kolonisti napuštaju ta sela i odvoze hranu, bježe i pred partizanima, a Srbi su prilikom demoralizirani ustaškom pljačkom i ubistvom dvaju seljaka. Ustaše su u Osijeku (Osijek — R. B.) opljačkali i zaselak Anđelić. Na raspoloženje tamošnjeg pučanstva mnogo utječe stalna ustaška posada u Pogancu, čest napuštanje terena od strane partizanskih jedinica i slab politički rad našeg Odreda. Sve je to uslovalo djelomično u malost i malodušnost kod naroda.

U okolini Bilogore stanje također nije bolje. Narod ne dočekuje više partizane onako, kao što ih je dočekivao ranije. Sve hladno u kod naroda primijetili su partizani baš u selima, u kojima su najviše navraćali. Izgleda da je to uslovljeno prolaskom legionara kroz sela, koji su se narodu zagrozili, ako bi oni i dalje podržavali partizane, da će ga klata i paliti domove. To vrijedi u prvom redu za hrvatska sela, dok su Srbi još uvijek puni otvorenih simpatija za našu vojsku.«

Slična zapažanja možemo pronaći u izvještajima Divizijskog komiteta 32. divizije NOVJ koji su upućeni CK KPH 7. lipnja i 5. rujna 1944. godine. U njima piše:

»Na terenu kotara Zlatar, Novi Marof, Kalnik i Bilogora, kojim smo se posljednji mjesec kretali, narod je dosta zaplašen od terora neprijatelja i prilikom je naroda otišlo u neprijateljsku vojsku [. . .] Narod konačno vidi da će ustaše i Hitler izgubiti rat, ali još ne vidi narod kod nas vrstu, a ustaše kolju, pale i njih se boje. Stoga se teško dijele od svoje kuće. Inače ima uslova za mobilizaciju na sektoru Kalnika i Bilogore.«

Poslije kapitulacije Italije ustaše napuštaju neka manja uporišta i 1944. godine počinju se koncentrirati i formirati divizije od kojih su dvije (I i V) bile stalno angažirane u borbama s jedinicama X korpusa. Nakon stabilizacije srijemskog fronta i fronta na Dravi, Zagrebačka

oblast, a napose Podravina i »viroviti ki mostobran«, posebno su važni u zimu 1944/45. godine.

Brojno stanje neprijateljskih vojnika, koji su stalno ili povremeno bili angažirani u borbi s NOP-om, raste. Kako je rasla oružana sposobnost jedinica NOV, tako je i neprijatelj povećavao i osposobljavao svoje jedinice za borbu. Prema nepotpunim procjenama u 1943. godini bilo je na tome sektoru blizu 50.000 neprijateljskih vojnika, raunaju i i posade u uporištima, a kasnije se taj broj i dalje povećavao.

Ustaše, usprkos upornom nastojanju, odmazdama i teroru, nisu uspjeli stvoriti seljačku miliciju (bijelu gardu) koja bi u njihovu sistemu borbe protiv NOP-a bila sastavni element zaštite teritorija. Pojedina ni slučajevi više su izraz malodušnosti i oportunitizma dezertera koji su parolom » uvajmo svoja sela i glave« mislili lakše preživjeti rat.

Domobranstvo je po moralu i borbenosti uvelike osciliralo. Poslije kapitulacije Italije domobranci masovno napuštaju Pavelicu i prelaze na stranu NOP-a. Isto se događalo i na početku rujna 1944. Kasnije su mnoge domobranske jedinice bile upućivane u Njemačku na obuku i uključivane u ustaško-domobranske formacije, pa su po svojoj organiziranosti i borbenoj spremnosti bile slične drugim ustaškim jedinicama. To naročito vrijedi za drugu polovinu 1944. godine, pa sve do oslobođenja.

Stvaranje narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i jedinica NOVJ

Osnivanje i formiranje prvih partizanskih odreda u toku 1941. godine nisu dobili veliki zamah. Ni povezivanjem i ujedinjavanjem Bilogorske i Kalničke grupe, u kolovozu 1941, još uvijek nije bilo stvoreno dovoljno snažno jezgro. Partizanske grupe žive u ilegalnosti i ne pojavljuju se u selima, a narod još ne zna mnogo o postojanju i borbi partizana u tim krajevima. Glavnu brigu o njima vodi Partija. Ona ih osniva i njima rukovodi. Kalničko-bilogorska grupa postepeno se povećava novim borcima iz Varaždina i Zagreba. Dolaskom Bože Lajnera u proljeće 1942. grupa broji 56 boraca. Prema mnogim tvrdnjama, ona se može smatrati Prvim kalničkim partizanskim odredom.

U Hrvatskom zagorju, u okolici Stubice, u proljeće je formirana partizanska grupa koja je ubrzo narasla na oko 150 boraca, poznata pod imenom Prvi zagorski partizanski odred.

Kalnički partizanski odred, formiran je ponovo u Slavoniji, 10. listopada 1942, kad je od banijske proletherske čete i boraca dobrovoljaca iz slavonskih partizanskih odreda te dijela boraca iz Zagrebačke oblasti koji su bili u Slavoniji osnovan odred od dva bataljona. Dok se u Slavoniji stvarao odred, koji je odmah upućen preko Bilogore za Kalnik, i na Žumberku je od boraca kordunaške proletherske čete i preostalih boraca Prvog zagorskog odreda osnovana četa od 50 boraca, koja je na početku listopada 1942. krenula preko Zaprešića za Kalnik. Spajanjem odreda i čete na Kalniku, po naredbi broj 7 komandanta II operativne zone, 13.

studenoga 1942, završen je organizacioni proces formiranja Kalni kog partizanskog odreda od dva bataljona.

U listopadu iste godine dolazi do formiranja i Moslava kog partizanskog odreda od dva bataljona.

Osnivanje prvih odreda (Kalni kog i Zagorskog) u proljeće 1942. najveći su pokušaji Partije da stvori jače partizanske jedinice. O igledno se u tome nije uspjelo, jer teren nije bio dovoljno politički pripremljen, a vojnim je rukovodiocima nedostajalo potrebno borbeno iskustvo i znanje za partizansku borbu.

Dolazak Kalni kog partizanskog odreda iz Slavonije na Kalnik — putem je bilo akcija u probijanju prema stalnim bazama — odmah je svratio pozornost neprijatelja koji je bio iznenađen brzinom i odlučnošću u kojoj se odred probijao na Kalnik, razoružavajući usput nekoliko uporišta. Nakon dolaska na Kalnik odred je prišlo 30 boraca Prvog kalni kog partizanskog odreda. Sve veći priliv boraca povećavao je odred, tako da potkraj studenoga 1942. godine ima već više od 550 boraca, razvrstanih u tri bataljona, dobro naoružanih lakim automatskim oružjem.

Povećanom aktivnošću u odreda, jačim političkim djelovanjem u narodu i sve većom sposobnošću u Partije, koja se u međuvremenu uspjela oporaviti i konsolidirati nakon provala i gubitaka u 1941. godini, u vrlo kratko vrijeme stvorene su mogućnosti za pojačanu mobilizaciju u NOV. Potkraj 1942. godine u Moslavini i na Kalniku bilo je oko 1 000 naoružanih boraca. Toliki broj boraca i sve brži rast odreda stvorili su objektivno vrlo povoljne, realne mogućnosti za formiranje prve partizanske brigade u Zagrebačkoj oblasti. Nasuprot tome, »Na poziv sekretara CK KPH druge Vlade (Vlado Popović - R. B.) Štab kalni kog odreda otišao je u Slavoniju radi formiranja novih brigada, odnosno Slavonske divizije. Dva bataljona Kalni kog odreda ušli su u sastav nove divizije, a jedan je ponovo upućen na Kalnik, sa zadatkom da i dalje nastavi aktivnost i mobilizaciju, te da preraste u Odred« (Iz izvještaja Štaba II operativne zone br. 43 od 16. siječnja 1943. godine).

Nakon upućivanja jednog bataljona od 300 boraca iz Moslava kog partizanskog odreda u Slavoniju ubrzo je mobilizirano još 500 novih boraca koji su također bili upućeni u sastav novoformirane 12. slavonske divizije, tako da je potkraj 1942. godine i Moslavački partizanski odred ostao s jednim bataljonom.

Odlazak velikog broja boraca s opremom, naoružanjem i najiskusnijim kadrom uvelike je oslabio udarnu i borbenu sposobnost odreda. Odred su, uglavnom, morali mobilizirati nove borbe i izvoditi manje akcije. Takvi više nisu mogli efikasno štiti sela poluoslobojene teritorije Kalnika i Moslavine, a posljedica je usporavanja širenja NOB-a. Osjetivši oslabljenu aktivnost odreda, neprijatelj je postao drskiji i provodi represalije u selima gdje su se partizani najviše zadržavali.

Upućivanje oko 1 000 boraca iz Kalnika i Moslavine u 12. slavonsku diviziju bilo je, van svake sumnje, vrlo značajno za jačanje NOP-a u Slavoniji. Imaju i u vidu kasniji tok i tempo širenja NOB-a na Kalniku i Moslavini, može se postaviti pitanje ne bi li u objektivno povoljnoj političkoj situaciji, kad odredi bilježe značajne uspjehe i rezultate u borbi

i stvaraju poluoslobodenu teritoriju, bilo korisnije da se u to vrijeme pristupilo formiranju prve partizanske brigade u Zagrebačkoj oblasti? Na osnovi mnogih činjenica i djelovanja naših jedinica u toku NOB-a smatram da bi tada bila veća pomoć širenju i jačanju NOB-a odluka o stvaranju brigade na Kalniku, jer bi kasnije došlo do bržeg formiranja divizije i korpusa od tri divizije, koje bi dobile svoje sektore djelovanja: Hrvatsko zagorje i Kalnik; zapadnu Bilo-goru, Podravinu i Moslavinu. To što je s tim jedinicama otišao iskusan rukovodeći i kadar, koji je širom Hrvatske prošao kroz mnoge borbe 1941. i 1942. godine i stekao dragocjena iskustva i znanja za partizansko ratovanje, još me više uvjerava u takvom uvjerenju. Kasniji priliv novih boraca oštro je ista i problem sposobnih i iskusnih kadrova, jedan od najtežih problema koji Partija u Zagrebačkoj oblasti vrlo teško rješava u toku ratovog rata. Odluka o formiranju brigade za 8 mjeseci (prva brigada osnovana je 4. rujna 1943) ima i kao posljedicu i kasnije osnivanje prve divizije (15. prosinca 1943. god.). S obzirom na aktivnost i mnogo veća mobilizaciju potkraj 1942. i zimi 1942/43. ona se mogla formirati već u rano proljeće 1943. godine.

Dolazak 12. slavonske divizije u srpnju 1943. na Kalnik, uspješne akcije u Jalkovcu i oslobodjenje Lepoglave, i njena velika pomoć u razbuktavanju borbe (demonstrira snagu i veličinu partizanskih jedinica), nisu mogli nadoknaditi ranije izgubljen tempo. Brza akcija u Jalkovcu i oslobodjenje političkih zatvorenika iz Lepoglave velikim partizanskim snagama, koje upotrebljavaju i topove, snažno su djelovali na narod, iznenađujući tolikim brojem partizana. Približavanje 12. divizije i Kalnika kod partizanskog odreda granici Slovenije odmah je izazvalo reakciju njemačkog okupatora koji je s dijelovima jedne divizije i ustašama po njemu napade i potiskivanje partizana iz Zagorja do Kalnika i Bilo-gore.

Akcijama 12. divizije, a kasnije brigade »Braće Radi« na Kalniku i u Zagorju započnu šire i veće borbe u Zagrebačkoj oblasti.

U toku ljeta Kalnik i Moslavački odred ponovo broje oko 800 naoružanih boraca (Kalnik 450 i Moslavački 350). Koristeći se povoljnom političkom situacijom partijsko rukovodstvo na terenu počinje osnivati udarne grupe koje ubrzo prerastaju u lokalne čete. Udarne grupe, osim zaštite partijskih rukovodstava, idu u manje diverzantske akcije, išću u sela od špijuna i neprijatelja NOP-a — sprovode nove borbe u operativne jedinice i odrede i u većini slučajeva postaju jezgra novih partizanskih jedinica (bataljona i odreda). Masovnost i velika aktivnost tih grupa u ljeto 1943. godine stvorili su u neprijatelja utisak da se radi o velikim partizanskim jedinicama u Zagrebačkoj oblasti i u neposrednoj blizini Zagreba (Sesvete, Ivanja Reka, Dugo Selo).

Kapitulacijom fašističke Italije u Zagrebačkoj oblasti dolazi do najvećeg borbenog poleta i najmasovnijeg opredjeljenja naroda za NOP. To razdoblje može se s pravom nazvati općenarodnim ustankom. U centru zbivanja ostali su Kalnik, Moslavina, Hrvatsko zagorje, zapadna Bilo-gora pa je kratko vrijeme poslije formiranja brigade »Braće Radi« došlo do osnivanja 2. brigade (1. moslavačke), ponovo Zagorskog partizanskog odreda, Zagrebačkog partizanskog odreda, Bjelovarskog partizanskog odreda, Međimurske partizanske čete i većeg broja partizanskih teritorijalnih jedinica.

U ranu jesen Glavni štab NOV i POH upu uje na Kalnik 28. slavonsku diviziju. Divizija zajedno s brigadom »Braća Radi« i Kalnički partizanski odred oslobađa Varaždinske Toplice, Ludbreg, Novi Marof i vodi borbe u Hrvatskom zagorju, a kasnije s 2. brigadom (1. moslavačka) oslobađa Koprivnicu i azmu. Dva mjeseca borbi, koje je 28. divizija vodila u Zagrebačkoj oblasti, dali su najjače impulse NOP-u i tada dolazi do najveće mobilizacije, osnivanja novih jedinica, u prosincu 1943. 32. i u siječnju 1944. god. 33. divizije i X korpusa Zagrebačkog NOVJ. Osim jakog zamaha NOP-a i velikog broja uspješnih akcija, u kojima je nekoliko tisuća neprijateljskih vojnika zarobljeno i oko tisuća ubijeno, stvorena je velika oslobođena teritorija koja će za daljnji tok rata biti nepresušna baza NOP-a, iako će povremeno neki njezini dijelovi ponovo padati u ruke neprijatelja. Tempo osnivanja novih brigada, iako u proljeće 1944. malo usporen, ponovo se pojačava tako da već u svibnju dolazi do formiranja 1. zagorske, a kasnije 3. moslavačke brigade »Nikola Demonja«, Podravske brigade »Mihovil Pavlek Miškina« i 3. diverzantskog bataljona. Zapadna i Istočna partizanska grupa odreda — imale su po tri odreda — također su narasle i formirale nove odrede i bataljone. Formiranjem X korpusa stvorena je i vojna pozadinska vlast: Kalnička, Moslavačka, Bjelovarska i Zagorska komanda područja. U sastavu X korpusa bila je i Podoficirska škola II operativne zone.

Proces osnivanja i organiziranja operativnih jedinica, započeo ljeti 1943, na početku siječnja 1944. godine, tj. formiranjem X korpusa, dobiva organizacione oblike koje će s malim izmjenama u broju jedinica, divizija i vojnopozadinskih ustanova (bolnica, intendantura, radionica itd.) zadržati do svršetka rata, do oslobođenja zemlje.

Osim jedinica X korpusa na njegovoj će se teritoriji nalaziti i jedna brigada prve hrvatske divizije (OZN-e) narodne obrane, a potkraj 1944. i još jedna brigada narodne obrane, koje će djelovati u skladu s osnovnim zadacima tih jedinica.

Borbe i akcije koje su podsticale širenje i jačanje NOB-a

Mnogo je borbi i akcija koje sve zajedno izražavaju sveopće napore za širenje i jačanje NOB-a. Isti u tome, želio sam naglasiti kolika je bila njihova uzročna povezanost na širem planu jačanja i omasovljenja NOP-a u Zagrebačkoj oblasti.

Jedan je od prvorazrednih događaja za Zagrebačku oblast aktivnost Kalničkog partizanskog odreda u jesen 1942. godine. U borbama kroz Bilogoru i Podravinu Odred je dopro do Kalnika i u selima Ivanec, Duga Rijeka, Ribnjak, Botinovac i dr. po se stvarati poluoslobođenu teritoriju. Ne manje značajna imala je i aktivnost Žumberačke, koja je borbama i akcijama u neposrednoj blizini Zagreba, u Zagorju i blizu Varaždina, nakon razbijanja Prvog zagorskog odreda, ponovo pokazala narodu da neprijatelj nije uništio partizane i da će oni još snažnije i uspješnije napadati neprijatelje NOP-a. Kalnički partizanski odred izrastao je u jaku partizansku jedinicu koja je operirala na najisturenijem

i najudaljenijem dijelu naše zemlje potkraj 1942. godine. Odigrao je vrlo značajnu ulogu u jačanju i omasovljenju NOB-a, prodiranju istine o partizanima u najhrvatskije krajeve Hrvatske.

Odluka štaba Kalničkog partizanskog odreda da potkraj studenoga 1942. preduhitri ofanzivu Crne legije i da sa svoja tri bataljona krene u tri različita pravca — prema Sljemenu, prema Ivančici i prema Bilogori — bila je vrlo smjela. Pojava partizana u planinarskom domu na Sljemenu i razoružavanje neprijateljskih vojnika, tako reći u Zagrebu, imali su velik odjek u Zagrebu i u čitavom Zagorju. Crna legija bila je dovedena u situaciju da uprazno izvodi ofanzivu. Partizani, dosljedno primjenjuju i partizansku taktiku, napadaju na mjestima gdje se neprijatelj ne nada i postižu iznenađenje, što ima veliko političko i psihološko značenje. Narod je vidio velik broj partizanskih jedinica i upoznao njihovu snagu, a oslobodio je sovjetskih zarobljenika, koje su kalnički partizani izveli iz logora preko Sutle i narodu Zagorja pokazali prve sovjetske ljude, bio je lijep primjer odvažnosti i bratske solidarnosti.

Prelazak domobranskog artiljerijskog divizionara iz Jalkovca kod Varaždina, na početku srpnja 1943. s cjelokupnim naoružanjem, ljudima i opremom na stranu partizana, uz pomoć Kalničkog partizanskog odreda i osiguranje 12. slavonske divizije (dvije brigade), napad artiljerijom na Lepoglavu, oslobodio je Lepoglavu i žestoke borbe duž hrvatsko-slovenske granice oko Trakošćana — unatoč tome što su se partizani morali braniti i povlaćiti iz Zagorja pred mnogo nadmoćnijim neprijateljima — bili su najveća snaga i broj jedinica NOV i POH. Kombinirani napad jedne njemačke divizije nepotpunog sastava, ustaških i domobranskih snaga, nakon nekoliko dana neprekidnih, žestokih borbi i povlačenja 12. divizije na zapadnu Bilogoru, morao je biti prekinut. U borbama, koje su obilovale mnogim uzastopnim jurišima partizana i neprijatelja, naročito kod Apatovca, Ivanca i Poganca neprijatelj se povukao ne odbacivši partizane s Kalnika. Narod je bio svjedok da neprijatelj, iako je napadao najvećim snagama otkako je počela borba na Kalniku, ne može uništiti partizane.

Dolazak 28. slavonske divizije potkraj ljeta 1943. na Kalnik i borbe u dolini Bednje, koje su počele oslobađanjem Varaždinskih Toplica i Ludbrega, herojske borbe brigade »Braće Radi« na osiguranju kod Šemovca prilikom borbe u Ludbregu, zauzimanje Novog Marofa, čišćenje ceste Varaždin—Zagreb od Varaždin-Brijega i Komina, borbe u Zagorju, oslobodio je Koprivnicu 7. studenog i malo kasnije Čazmu, bile su najveće akcije u 1943. i neke od najvažnijih u toku NOB-a u Zagrebačkoj oblasti. Te operacije i akcije dale su velike rezultate: oslobodila je veliku teritoriju, osigurana povećana mobilizacija i ojačan ofanzivni duh naših jedinica. Borbe od ljeta 1943. do početka veljače 1944. godine značile su da su NOP i njegova vojska potpuno preuzeli inicijativu iz ruku neprijatelja. Otada se neprijatelj bitno primorao da se brani i reorganizira svoje jedinice za borbu na ovom području. Udarci koje su mu nanijele partizanske jedinice bili su još teži, jer su u toku rujna i listopada 1943. domobranci počeli masovno prelaziti u NOV.

Cilj zimske ofanzive, na početku veljače 1944. na slobodnu teritoriju Zagorja i Kalnika bio je ponovo uspostavljanje neprijateljskih garnizona u Koprivnici, Ludbregu, Novom Marofu, duž komunikacije Varaždin—

Zagreb i dalje prema ur evcu. Tom ofanzivom neprijatelj je zadržao polet ustanka. Jedinice NOV bile su prihvatile frontalne borbe za obranu slobodne teritorije, pa su — naročito 32. divizija — pretrpjele osjetne gubitke zbog kojih je po elu i ve e dezertiranje boraca iz jedinica (ra una se da je samo iz Zagorja poslije toga dezertiralo više od 300 boraca koji su u jesen 1943. bili dobrovoljno stupili u NOV). U tim borbama zlo ini ustaša, u usporedbi s ranijim, bili su najmasovniji — ubistva, hapšenja, paljenje sela. Pokrete i napade izvodili su no u, što je bilo iznena enje za naše štabove. U toj ofanzivi ustaše su privremeno preoteli inicijativu iz ruku partizana u Zagorju i na Kalniku i izazvali stanovitu stagnaciju NOP-a u dijelu Zagreba ke oblasti. Stagnacija je, me utim, bila prekinuta ve na po etku travnja dolaskom 32. divizije i 1. moslava ke brigade. U borbama zajedno s jedinicama Zapadne grupe odreda (Zagorskim i Zagreba kim odredom i novoformiranom 1. zagorskom brigadom) oslobo en je Ivanec, Belec, Mihovljan, Ma e i zarobljeni prvi tenkovi, što e pozitivno djelovati na oživljavanje borbe u Zagorju. Aktivnost 33. divizije u Moslavini osje ala se za sve to vrijeme. Divizija je izvodila manje akcije duž pruge Zagreb—Novska i Dugo Selo—Križevci.

Drugi napad na Ludbreg, u ljeto 1944, nije bio uspješan i završio je tragi nom pogibijom jednog bataljona koji je u herojskoj borbi na elu sa svojim komandantom, narodnim herojem Mojicom, sav izgинуo. Taj e poraz negativno djelovati na stanovništvo Ludbrega i okolice koje je ina e najve im dijelom bilo propartizanski raspoloženo.

Potkraj ljeta 1944. na podru je Zagreba kog korpusa dolazi 7. banijska udarna divizija. Zajedni ke borbe X zagreba kog, VI slavonskog korpusa NOVJ i 7. divizije (ukupno pet divizija, oja anih artiljerijom i minobaca ima), koje su zapo ele u Podravini — od Podravske Slatine do Koprivnice — sve su završile, izuzevši Koprivnicu, vrlo uspješno. U njima je neprijatelj pretrpio goleme gubitke i izgubio mnogo tehnike. Bile su to najve e operacije NOV i partizana sjeverno od Save prije oslobo enja Beograda i izbijanja Crvene armije na Dravu, kad su se u Virovitici na po etku prosinca spojile s jedinicama NOV. U tim operacijama o iš en je od neprijatelja najve i dio Podravine i stvorena široka baza za mobilizaciju novih boraca, što e imati za posljedicu formiranje Podravske brigade »Mihovil Pavlek Miškina«.

Stabilizacija III ukrajinskog fronta na koji se naslanjao naš front — VI i X korpus — bila je mogu a zahvaljuju i prethodnim operacijama iš enja Podravine od neprijateljskih uporišta. Za VI i X korpus sada e po eti borbe poznate kao borbe na »viroviti kom mostobranu«. One e biti obrambenog karaktera, iscrpljuju e i s velikim gubicima. Susret s trupama Crvene armije oduševio je borce NOV, a u štabovima izazvao iluzije da e uz njihovu pomo brzo i relativno lako posti i nove uspjehe. Bez navika, znanja i teškog naoružanja prihvatili su, u skladu sa sovjetskim planovima i na inom ratovanja, žestoke borbe na mostobranu, a da ni sami nisu bili na isto s tim kolike su naše prave mogu nosti. U želji da što više pomogne jedinicama Crvene armije Štab X korpusa stvorio je sebi i pot injenim jedinicama bezbrojne teško e. Našao se u mnogo složenijim uvjetima od dotadašnjih da bi o uvao svoje jedinice i izvršio zadatke postavljene od Štaba III armije JA.

Štab X korpusa bit će prinuđen da se ozbiljnije posluži iskustvima partizanskog ratovanja ne pridržavajući se krutog držanja frontova. Nakon likvidacije »virovitičkog mostobrana«, jedinice X korpusa imale su veće mogućnosti za manevriranje, ali s obzirom na gomilanje neprijateljskih snaga, koje su se povlačile iz Jugoslavije, borbe su bile svakodnevne u pozadini neprijateljskih položaja, na Dravi, s osnovnim zadatkom da se olakša položaj Crvenoj armiji koja je slomila njemačku protuofanzivu kod Blatnog jezera. Probojem srijemskog fronta poele su završne operacije za oslobodjenje zemlje. U toj situaciji jedinice X korpusa boreći se od Virovitice preko Bilo-gore krenule su u oslobođenje Zagreb.

Rukovođenje (štabovi, kadrovi, veza, sanitet)

Prvim oružanim grupama 1941/42. godine neposredno rukovode partijske organizacije. Glavni štab NOPOH veće je u proljeće 1942, u skladu s vojno-teritorijalnom podjelom Hrvatske, pristupio formiranju Štaba II operativne zone NOPOH.

Nedovoljna aktivnost Štaba II zone i nedostatak veze s terenom i GŠH² negativno su djelovali na bolje izvršenje rukovođenja. GŠH i CK KPH bili su gotovo neinformirani o razvoju situacije i zbivanjima u Zagrebu i okolici. U ljeto 1942. godine stigao je u Zagreb delegat Vrhovnog štaba Ivo Lola Ribar koji je bez konzultiranja s Glavnim štabom NOPOH pristupio formiranju Štaba II operativne zone i za komandanta odredio Ivana Kraja i a Stevu (Verdi, Brko), a za političkog komesara Marka Belini i a Stubi anca.

Štab zone u Zagrebu prvenstveno je održavao vezu sa Zagorjem i Žumberkom, a nekim kanalima i s Kalnikom. Takvo rukovođenje NOP-om u Zagrebu i okolici stvorilo je zbrku koja je zbog slabih veza s GŠH sada bila još veća. Iskustva koja je NOP stekao u širenju ustanka južno od Save, a bila bi vrlo dragocjena za organizaciju i unapređenje borbe, nisu mogla biti pravovremeno iskorištena u Zagrebu i okolici. Isto tako vojno-teritorijalna podjela II operativne zone, u koju su ulazili još Žumberak i Pokuplje, nije bilo sretno rješenje sve dotle dok preko Turopolja i Posavine u zimu 1942/43. nisu bili uspostavljeni stalni kanali za vezu. Treća reorganizacija Štaba II operativne zone, provedena u jesen 1942. nakon odlaska Lole, Kraja i a i Belini i a u Glavni štab, bila je po etak izvršenje rukovođenja II operativnom zonom. Za komandanta je došao Franjo Ogulinac Seljo, za političkog komesara Veco Holjevac, a za zamjenika političkog komesara Marko Belini. Udaljenost Štaba zone, lociran je bio na Zumberku, bila je također jedan od nedostataka i slabosti koji do dolaska Štaba zone, u srpnju 1943. godine, na Kalnik neće biti otkloniti ranije nedostatke u rukovođenju. Iako ne treba glavne uzroke tražiti u tome što nije bilo neprekidnoga i neposrednog rukovođenja od Štaba zone, ne smije se to do kraja ni potcijeniti. Vojno-politička situacija potkraj 1942. bila je vrlo povoljna i objektivno je pogodovala

² Od dolaska Parma i a u Moslavinu do kolovoza 1942. ni jedan izvještaj nije stigao, pa je ponovo u kolovozu iste godine GŠH po svom oficiru Radi Bulatu poslao naredbu o formiranju Štaba II zone i Moslava i okolice kao partizanskog odreda.

boljem i vrš em rukovo enju s manje prostorne udaljenosti Štaba zone. Aktivnost Kalni kog i Moslava kog odreda zahtijevala je brže i neposrednije koordiniranje u rasplamsavanju i širenju NOB-a. Kao prilog takvoj procjeni neka posluži i izvod iz pisma političkog komesara II operativne zone NOV i POH političkom komesaru Kalni kog partizanskog odreda od 15. travnja 1943:

» estitamo Vam na Vašim uspjesima koje je imao vaš Odred, naročito u pogledu mobilizacije novog ljudstva. Iz vašeg izvještaja od 23. ožujka ov. g. jasno se može razgledati da su sazreli uslovi za mobilizaciju u vašim krajevima, što drugim rečima znači i da narodni Ustanak na sektoru vašeg Odreda sazreva. I pored toga što vam dolazi veći broj novih boraca vi ipak niste uspjeli mobilizirati Hrvate u vaš Odred, nego je mobiliziran pretežni dio pravoslavnog življa. Prema svemu kako izgleda vi niste posvetili dovoljno pažnje vašem političkom djelovanju me u Hrvatskim masama, odnosno niste nastupili najhrvatskije što je u vašim krajevima neophodno potrebno [...] Naročito skrenite pažnju mobilizaciji Hrvata u Vaš Odred. On mora postati u najskorije vrijeme isto hrvatski. Mi ćemo naskoro pristupiti formiranju Divizije u našoj Zoni pa je potrebno da mobilizujete što veći broj ljudstva da bude Divizija što potpunija. Od sada bez našeg odobrenja ne smijete po ni čijem nalogu slati iz vašeg Odreda nijednog ovjeka u Slavoniju.«

O uspjesima u mobilizaciji i povoljnom raspoloženju za borbu u Moslavini u izvještaju političkog komesara II operativne zone, upućenom političkom komesaru Glavnog štaba NOV i POH dru Vladimiru Bakariću, pod brojem 464/43 od 3. svibnja 1943, kaže se:

»Koncem mjeseca marta neprijatelj je pokušao na sektoru Moslava kog odreda sa dijeljenjem poziva u svrhu provođenja totalne mobilizacije za njegovu vojsku. Naš odred je pravilno shvatio ove pokušaje neprijatelja te je otpočeo mobilizaciju za našu vojsku. Mobilizacija provedena je osim najbližih sela sjedišta našeg Odreda i u okolici azme i Voj. Križa. Mnogi omladinci koji su dobili pozive od neprijatelja da se jave u njegovu vojsku, javili su se dobrovoljno u naše redove. Naš Odred proveo je mobilizaciju u slijedećim selima: Mala i Velika Ludina, Katoli ko Selišće, Okešćina, Vezišće, Širine i Graberje. Također je s naše strane provedena mobilizacija i u HSS-ovom selu Tomašica. Dok je naša mobilizacija u naprijed spomenutim selima naišla na veoma lijep odaziv, dotle su stari HSS-ovci iz sela Tomašica došli u štab našeg Odreda tražit svoje sinove da ih pustimo kući [...] Naš Moslavački Odred je u zadnje vrijeme uspio sa mobilizacijom i on se je, unatoč toga što je dao ranije dva bataljona u sastav Slavonske Divizije popeo na preko 500 boraca.«

Boravak Štaba zone na Kalniku i u Moslavini, u tako povoljnoj situaciji za mobilizaciju naroda u NOV, ubrzo se pokazao opravdanim. Štab zone imao je prvenstveni zadatak da formira nove brigade, da u vrsti odrede i što prije formira divizije. Uz to je uređivanje teritorije u vojnopozadinskom smislu bilo također jedan od ozbiljnih zadataka kojim je Štab zone poklonio potrebnu pažnju. Formirane su četiri komande područja (Kalnička, Moslavačka, Bjelovarska i Zagorska) koje su, osim Zagorske, do oslobođenja zemlje neprekidno uspješno obavljale svoje zadatke.

Tada stvorena jezgra štabova i komandi, kao i organizaciona struktura za vojno-političko rukovođenje, više ne može doživljavati bitne transformacije sve do oslobođenja.

Povremena suradnja i zajedničke operacije slavonske i zagrebačke zone (VI i X korpus) bile su značajan faktor širenja i jačanja NOB-a u sjevernoj Hrvatskoj. Ta suradnja više dolazi do izražaja u drugoj polovini 1943. godine, kad su slavonske jedinice ojačale i kad su od GŠH i CK KPH bile odlučnije usmjeravane na pomaganje NOP-a u Zagrebačkoj oblasti (II operativnoj zoni). Borbe 28. slavonske divizije, u jesen 1943. godine, koja je nepuna dva mjeseca bila u privremenom sastavu II operativne zone, bile su najveća pomoć II operativnoj zoni koju je dobila izvana. Suradnja VI i X korpusa nije bila izraz dugoročnog i stalnog plana suradnje. Ona se ostvarivala povremeno na operativnom planu, kao što su bile operacije u jesen 1944. godine u Podravini i zajedničke borbe na »virovitičkom mostobranu«.

Posljedica nepostojanja vršnog plana zajedničkog djelovanja bila je nedovoljna koordinacija u mobilizaciji i realizaciji većih operativnih zahvata za koje su u svakoj situaciji uvijek postojali povoljni uvjeti. Operativno-taktičko djelovanje i najvršnija suradnja ostvaruju se u dolini Drave kad Crvena armija dolazi na granice naše zemlje. Ta suradnja tada se u operativnom pogledu može ostvarivati pod neposrednim rukovođenjem III armije JA.

Činjenica da se 1941. i 1942. godine nisu u Zagrebačkoj oblasti borile već partizanske jedinice jedan je od objektivnih faktora koji su djelovali na osposobljenost kadrova za rukovođenje jedinicama većim od bataljona. Ocjenjujući sposobnost i žrtve u toku NOB-a u Zagrebačkoj oblasti ne treba nikad propustiti ista i da su južno od Save već u ljeto 1942. godine formirane brigade i divizije sastavljene od prvoboraca, provjerenih boraca i rukovodilaca od početka ustanka koji su već stekli dragocjena iskustva u vođenju borbe. Kadrovi u Zagrebačkoj oblasti morali su to stjecati 1943. i 1944. godine, kad je tempo rasta jedinica bio brz, a borbe vrlo žestoke. Zato su oni svoja iskustva skupo plaćali ali krvlju i većim gubicima.

Jedan od prijelomnih momenata, koji nije bio iskorišten za zadržavanje većeg broja iskusnih vojnih kadrova na Kalniku i u Moslavini, bio je upućivanje bataljona iz Kalničkog i Moslavačkog odreda za formiranje 12. slavonske divizije. Neprocnjenjiva je šteta što je, u situaciji kad je ovdje bilo izvanredno povoljno raspoloženje za mobilizaciju i osnivanje novih jedinica, otišao odavde prokušani rukovodeći i kadar, izrastao u banijskoj proleterskoj četi, slavonskim jedinicama, najbolji rukovodeći i kadar bataljona Kalničkog odreda. Naknadni povratak pojedinaца u raznim vremenskim razdobljima nije mogao nadoknaditi propušteno.

Nije bila ostvarena ni zamisao Štaba II operativne zone da u proljeće 1943. godine uputi na Kalnik i u Moslavinu dio rukovodilaca 13. proleterske brigade »Rade Končar«.³

³ Na čelnik Štaba zone Rade Bulat, prije odlaska iz Zumberka u svibnju 1943. godine, dobio je direktivu za pripremu formiranja prve divizije II operativne zone.

Kako se takvo stanje odražavalo na osposobljavanje kadrova, svjedoče nam izvještaji II operativne zone. Politički komesar izvještava, 10. svibnja 1943, politički komesar Glavnog štaba NOV i POH o situaciji u Moslavi kom partizanskom odredu:

»Što se tiče rada u samom Odredu, glavnu pažnju smo posvetili pridoznanju kadrova, jer smo oskudjevali u komandirima, komesarima, političkim delegatima i vodnicima, dok se je Odred brzim tempom povećavao usprkos toga, što smo blizu 500 drugova poslali za diviziju, osim 300 ljudi, koje smo dali pri samom osnutku Diviziji. Danas upravo formiramo II bataljon, te smo uspjeli u tome, da imamo dobar komandni sastav za novo formirane ete.«

Nakon dolaska na Kalnik Štab II operativne zone u svom prvom izvještaju upućenom u GŠH, 31. srpnja 1943, konstatira: »Vojno politički odgoj boraca i rukovodioca dosta je slab. Istina u tome im se sa strane naše nije dovoljno ni pomoglo, ali našim dolaskom bit će im sa naše strane pružena veća pomoć.«

Mnogo puta u borbama u Zagrebačkoj oblasti bili smo iznenađeni i saznanjem s koliko je sigurnosti i hrabrosti nastupao neprijatelj. Mi smo precjenjivali svoje poznavanje neprijatelja, a malo smo pažnje poklanjali tome da i on neprestano izučava i prati naš razvoj. Danas su mnoge stvari jasnije, jer su ustaše prilikom upada u našu zaplijenili kopiju izvještaja političkog komesara X korpusa, K. broj 63, od 20. lipnja 1944, upućenom političkom komesaru NOV i POH i Povjerenstvu CK KPH za Slavoniju i Zagrebačku oblast. Prijepis tog izvještaja pod »Vrlo tajno« dne 14. kolovoza 1944. god. sa zaglavljem »Zapovjedni tvoj Poglavnikovih tjelesnih drugova« bio je upućenom svim jedinicama PTS-a i ustaškim organima vlasti i službi na teritoriju Zagrebačkog korpusa. U popratnom pismu, uz prijepis tog izvještaja, kaže se: »Naročito se svraća pozornost na iscrpnost izvješća kao i na momente na koje se osobito obrađuju u svom izvješću. Nadalje se upozorava na brojnost stanje poslije nedavnih pothvata (misli se na april/maj, borbe u Zagorju — R. B.) pojedinih brigada što je nesumljivo posljedica uspjeha naših postrojbi. Na znanje, proučavanje i ravnanje.«

Samo iz jednog takvog dokumenta neprijatelj je mogao saznati sve glavne podatke koji su mu bili potrebni za bolje poznavanje stanja NOP-a. A kad izvještaj sadrži precizne ocjene o vojnoj i političkoj situaciji, sposobnosti rukovode ih štabova divizija i korpusa, brojnom stanju jedinica, neprijatelju nije bilo teško usmjeravati i izgrađivati svoju borbenu taktiku.

Teške borbe i velik priliv boraca u operativne jedinice izazivaju veliku fluktuaciju i slabe njihovu vrstinu, jer poslije svake borbe slijedi popunjavanje rukovode ih položaja. Ilustracije radi navodim izvještaj divizijskog komiteta 32. divizije od 18. prosinca 1944. u kojem se konstatira da u diviziji nedostaje 30 rukovodilaca. Politički komesar X korpusa u izvještaju od 28. listopada 1944. piše: »Naši kadrovi slabo rastu i slabo se uzdižu. U brigadama gdje se najviše radi, kadrovi još donekle rastu i stvaraju se, tako da tamo uglavnom ipak je sve popunjeno [...].« Međutim Oblasni komitet KPH za Zagrebačku oblast u odgovoru na

izvještaje divizijskog komiteta 32. divizije od 30. studenoga 1944. godine ukazuje na ve u brigu Partije u izgradnji i o uvanju kadrova i kaže:

»Obzirom da se u Vašoj diviziji nalaze sve novi borci, a velik dio od njih jesu koji su došli iz neprijateljske vojske, zbog toga što su novi borci i što su bili dugo vremena pod neprijateljskim utjecajem, bit će potrebno pojačati politički rad, da se ti borci prekuhaju, a oni koji su najbolji i najbliži partiji, kao na pr. radnici, da se preodgoje za Partiju i Skoj [...]. Iz podataka o novoprimitim borcima u KP vidi se da među njima imade starih boraca od početka 1943. god., a koji su tek sada primljeni u Partiju i ne vrše neke odgovornije dužnosti, već inače deseteri, vodnici ili bolničari. Provjerite dali još imade takovih starih boraca i ispitajte razloge zašto dosada nisu bili primljeni u Partiju i nisu postali rukovodioci. One druge koji nemaju uslova da se razvijaju u vojsci a stari su i odani borci, šalžite u ÖZN-a brigadu.«

Nedostatak oba ovih kadrova rješavao se na različite načine. Pri Štabu zone već je u ljeto 1943. godine osnovan kurs za podoficire koji se pretvorio u podoficirsku školu zone (korpusa). U svakoj diviziji bile su također osnovane podoficirske škole, dok su oficiri odlazili na školovanje u Slavoniju, u oficirsku školu Glavnog štaba NOV i POH. Za političke rukovodiocce, delegate i komesare već bili su formirani povremeni kursovi pri divizijama, a pri Oblasnom komitetu za više kadrove. Bila je to golemo pomoć koja je omogućila da se svakom rukovodiocu dade minimum znanja za rukovođenje i tako ublaženo teškoće i nedostatak dovoljno osposobljenog kadra za rukovođenje dužnosti.

Govoreći o problemu veza u prvom redu mislim na razdoblje od 1941. do 1943. godine, tj. do dolaska Štaba II operativne zone na Kalnik. Što veze s GŠH nisu bile redovne, stalne i vrste, za to ima više razloga od kojih su najvažniji — nesretnost i neobjedinjenost svih grupa, mali broj kanala na Savi, naročito do prve polovine 1942. godine, još uvijek nedovoljna širina NOP-a uz Savu, u Pokuplju, Posavini i Moslavini te veliki gubici koje je Partija pretrpjela 1941, tako da su njezine veze sa CK KPH bile vrlo oslabljene. U to vrijeme najmodernijim sredstvima veza smatrala se radio-veza koja je iz Zagrebačke oblasti uspostavljena s GŠH u rujnu 1943. godine. Očigledno, u takvoj situaciji nisu postojale sve potrebne mogućnosti da se osiguraju redovite veze. To je moralo utjecati na uzajamnu obaviještenost viših i nižih partijskih i vojnih rukovodstava pa je rukovođenje borbom najviše ovisilo o samoinicijativnosti i brzom snalaženju kadrova, ili se odvijalo po direktivama koje su povremeno prenosile partijske veze, dok 1942. godine preko Žumberka, Pokuplja i Korduna nisu bile uspostavljene stalne kurirske veze, koje su kasnije u toku rata bile mnogo stalnije, redovitije i vršene.

Kurirska veza, s malo pisanog materijala, bila je u početku osnovno sredstvo za praćenje situacije i pružanje pomoći. U 1942/43. godini veza ponekad nije bilo i po nekoliko mjeseci. Kad je u studenome 1942. Štab zone došao na Žumberak, u vršenju su preko Zagreba, Pokuplja i Turo-polja veze s Kalnikom i Moslavinom. To se može smatrati vremenom kad se veze između Kalnika i Moslavine i Štaba zone počinju s manjim ili većim prekidima stalno održavati.

Dolaskom Štaba II operativne zone, potkraj jula 1943, u Moslavinu na Kalnik, stvaranjem oslobojene teritorije u Zagrebačkoj oblasti, uz radio-veze s GŠH i CK KPH, bile su na veći dio tog područja uspostavljene stalne žičane linije i brza kurirska veza motociklima.

U tadašnjim uvjetima borbe bila su iskorištena sva najoptimalnija sredstva i mogućnosti za organizaciju veza. Štabovima, partijskim i drugim rukovodstvima NOP-a bili su osigurani efikasni i dobri sistemi za rukovođenje koji do kraja rata nikad nisu zatajili.

Liječenje ranjenika na početku veštih borbi na Kalniku, Bilogori i Moslavini, u toku 1942. godine, bilo je najteži zadatak koji Kalnici i Moslavci odredili, i pored naslanjanja na Garjevicu i Kalničku goru, sami nisu mogli riješiti sve dotle dok nije bila stvorena slobodna teritorija i osiguran minimalan broj liječnika. Jedina mogućnost bila je evakuacija ranjenika na Papuk, gdje je djelovala bolnica. Taj je problem za Kalnici odred bio najteži, jer se bez povoljnog rješavanja problema ranjenika nije mogla zamisliti već ofanzivna djelatnost Odreda s većom udarnom moći. Evakuacija ranjenika u Slavoniju zahtijevala je jako osiguranje, pa je napuštanje Kalnika na duže vrijeme uvijek imalo negativne posljedice.

Izgradnja prvih bolnica na Kalniku i u Moslavini počela je u proljeće 1943. Bila je to vrlo važna odluka i velika pobjeda, kad je došlo do realizacije.

Prva je bolnica izgrađena na Kalniku. U izvještaju Štaba II operativne zone Glavnom štabu, od 3. lipnja 1943, piše:

»U ovom odredu tj. na njegovom sektoru konačno je uspjelo izgraditi bolnicu, koja danas ima oko 20 ranjenika. Prvi puta ona je sretno ostala konspirativna u toku ove ofanzive, premda je neprijatelj prolazio i šumama došao nekoliko puta u njezinu neposrednu blizinu. Doktor i njegova drugarica pokazali su u toku ofanzive punu brigu za ranjene borce, a ranjenici zadržali vedro raspoloženje [...]. Ovih dana otpočeli su radovi na izgradnji nove bolnice, koja će primiti veću količinu ranjenika. Ta bi se bolnica imala izgraditi po našim uputama zbog toga jer je u najskorije vrijeme izvršiti operacije na tom sektoru već jedinice [...].«

Postojanje bolnice na Kalniku, a kasnije i u Moslavini, bilo je od neprocjenjivog značaja za naše borbe. U 1944. godini uspostavljanjem operativnog aerodroma kod Čazme, u selu Grabovnica, omogućeno je brzo otpremanje ranjenika na liječenje u Italiju. To je bila velika pomoć jedinicama koje su se brzo oslobodile ranjenika, a i životi mnogih ranjenika bili su sačuvani.

Stvaranje oslobojene teritorije i početak izgradnje narodne vlasti

Put do stvaranja poluoslobojene i oslobojene teritorije u Zagrebačkoj oblasti počinje jačanjem i omasovljenjem borbi Kalnici i Moslavci odreda potkraj 1942. godine. Prve baze partizanske teritorije nastaju oko sela na Kalniku: Ivanac, Ribnjak, Duga Rijeka, Poganac i Botinovac, a u Moslavini oko Podgarića i Dišnika. Na Bilogori partizan-

ske su baze G. Sredice, Sesvete, V. i M. Branjska, Križ i Jakopovac. U tim selima partizani su se po elu kretali javno danju i noću, a među prvim dobrovoljcima borci su iz tih sela. U isto vrijeme to je označilo i po etak kidanja veza s ustaškom vlašću i stvaranje NOO-a. Do kapitulacije fašističke Italije 1943. godine najveća oslobođena teritorija stvorena je na području Kalnika, zapadne Bilo-gore, Podravine, Moslavine i dijela Hrvatskog zagorja. Nakon kapitulacije Italije i oslobođenja Varaždinskih Toplica, Ludbrega, azme i Koprivnice slobodna teritorija obuhvaća ove kotare bivše Jugoslavije: Koprivnica, Ludbreg, Novi Marof, azma, Pregrada i ur evaci i veći dio područja kotara: Križevci, Bjelovar, Varaždin, Krapina, Zlatar, Klanjec, Dugo Selo, Sv. Ivan Zelina, Kutina, Sisak i Garešnica, izuzevši ta mjesta. Najveći grad, koji je više od tri mjeseca bio slobodan, bila je Koprivnica.

Nekoliko mjeseci neke komunikacije bile su za okupatora i ustaše izvan upotrebe: Križevci—Koprivnica— ekenješ; Vrbovec—Ludbreg—Koprivnica— ur evaci—Pitomača; Ivani -Grad— azma—Bjelovar; azma—Garešnica; Bjelovar— ur evaci; Varaždin—Komin prema Zagrebu i mnoge druge. U Moslavini, gotovo za itavog rata, najveći broj cesta i dugo vremena aerodrom bili su pod neposrednom kontrolom partizana što je bilo vrlo važno i za opskrbu naših jedinica kad je po elu stizati pomoć Saveznika iz Italije.

U takvim okolnostima po elu je najšira organizacija NOO-a, od seoskih, općinskih, okružnih do Oblasnog NOO-a za Zagrebačku oblast. Povezanost slobodnih teritorija Zagrebačke oblasti i Slavonije nudila je najšire mogućnosti za jačanje NOB-a, mobilizaciju ljudstva i prikupljanje hrane koja je ustaničkim krajevima južno od Save bila prijeko potrebna.

Odluka CK KPH da radi bolje koordinacije, šire mobilizacije i boljeg rukovođenja NOP-om sjeverno od Save formira Povjerenstvo CK KPH za Zagrebačku oblast i Slavoniju bila je od velike koristi, samo je šteta što takvo objedinjavanje rukovođenja nije bilo i na vojnom planu. Postojanje i djelovanje Povjerenstva bila je velika pomoć nabujalom NOP-u u sjevernoj Hrvatskoj, koji je za kratko vrijeme stekao sve elemente »male države«. Ustaška vlast bila je definitivno razbijena. Iako je nekoliko mjesta u 1944. godini pasti u ruke neprijatelja — Novi Marof, Varaždinske Toplice, Ludbreg, Koprivnica, ur evaci i azma — neka od njih bit će ponovo oslobođena. NOO-i, komande područja, partijske i druge društveno-političke organizacije, nisu više prekidale rad. Nakon napada neprijatelja na slobodnu teritoriju i njegova povlačenja, svi su se naši organi vlasti vraćali u svoja sjedišta i nastavljali djelovati.

Od bitne je važnosti i o tome treba posebno nešto reći da ustaše, izuzevši neke gradove gdje su držali svoje posade, više nisu ni pokušavali uspostavljati ustanove svoje vlasti, pa pravih zbjegova stanovništva ovdje nije bilo, iako se narod u svakoj borbi s neprijateljem sklanjao, bježao u šume ili se povlačio prema slobodnoj teritoriji Kalnika i Moslavine. Ta specifičnost olakšavala je borbu jedinica, rad komandi područja i NOO-a, jer nije trebalo organizirati masovnu prehranu stanovništva ni zbrinjavati ljude iz popaljenih domova. Komande područja i komande mjesta bile su često povezane telefonom sa seoskim stražama, tako da su bile brzo obaviještene o nailasku neprijatelja i sklanjale se u blizinu

svojih baza, a neprijatelj redovno dobivao utisak o prisutnosti većih jedinica NOV.

Naročito treba naglasiti da nakon gubitka većih dijela slobodne teritorije u 1944. godini (Kalnik, Zagorje, Bilo-gora, Podravina) uvjeti za širu aktivnost institucija NOP-a nisu bili posvuda povoljni. Neprijatelj je, u skladu sa svojim operativnim planovima, neprestano jačao garnizone u Hrvatskom zagorju i u četvorokutu Bjelovar—Koprivnica—Varaždin—Križevci. Postojanje i djelovanje NOP-a morali su vrlo često biti ilegalni ili polulegalni. Moslavina i zapadna Bilo-gora s osloncem na slobodnu teritoriju Slavonije bili su potkraj 1944. godine velika podrška borbi u Zagrebačkoj oblasti. To se naročito osjetilo za vrijeme borbi na »virovitičkom mostobranu« koje su bile vrlo teške, dugotrajne i kada su naše jedinice pretrpjele velike žrtve u ljudstvu. Njemački okupator i domaće izdajnici, koji su se s njim zajedno povlačili ili, bili su nemilosrdni u pljačkanju i ubijanju.

Široka mreža i dobra organiziranost NOV-a u Zagrebačkoj oblasti u toku rata bit će u prvim danima oslobođenja siguran oslonac djelovanju narodne vlasti u miru.*

* U izradi ovog rada autor se služio odgovarajućim arhivskim grafičkim izvorima iz Vojno-istorijskog instituta, Beograd.

Marko Belini

0 Drugoj operativnoj zoni Narodnooslobodilačke vojske 1 partizanskih odreda Hrvatske

Uvod

Komunistička partija Hrvatske, kao sastavni dio KPJ, dosljedno je provela u djelo zaključke CK KPJ i na teritoriju Hrvatske organizirala oružanu borbu naroda Hrvatske, odmah nakon napada njemačkih fašista na Sovjetski Savez. Komunisti i skojevci disciplinirano, odlučno i s oduševljenjem prišli su oružanoj borbi i uništavali neprijateljsku živu silu na svakome mjestu gdje bi se neprijatelj nalazio, primjenjuju i u toj borbi sva moguća razorna sredstva kako bi neprijatelju onemogućili ili miran život na tlu naše napaćene domovine.

Komunistička partija, mada prema neprijateljima ilegalna ali u narodu veoma politički afirmirana, kao jedina politička snaga, ostala je odana isključivo svojem narodu i radnici koji bila sigurna garancija uspješne borbe protiv neprijatelja koji su okupirali našu zemlju. Ona je prema radnici koji i narodu bila potpuno otvorena, a komunisti i skojevci narodnim masama dobro poznati kao politički vođe koji oružanu borbu što je propagiraju potvrđuju praktičkim herojskim djelima u prvim redovima boraca za slobodu, istinsku nezavisnost i ravnopravnost radničke klase, naših naroda i narodnosti.

Program Komunističke partije bio je tako jasan, toliko određen i narodnim masama poznat da je postao politička svojina radničke klase i svih rodoljuba.

Zato su se i priključili ili komunistima u borbi protiv okupatora i doma ih izdajnika, svrstavajući se u oružane jedinice, tako da se oružani narodni ustanak u nekim krajevima naše zemlje pretvorio u svenarodni oružani otpor pod rukovodstvom Komunističke partije i već su potkraj 1941. godine bili oslobođeni znatni dijelovi naše zemlje od okupatora i njegovih doma ih slugu.

Svijest o snazi svenarodnog ustanka, i u drugim zemljama bivše Jugoslavije i u Hrvatskoj, toliko je porasla da je svakom rodoljubu bilo jasno da je moguće osloboditi se od svih zala i okupatora i doma ih buržoaskih ugnjetalaca, da oslobođenje mora biti djelo samog naroda i da mora sam odlučivati o svojoj sudbini i svojoj budućnosti.

Eto tako je bio prihvaćen program Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke partije Hrvatske u Hrvatskoj, i on se herojskom borbom

radni ke klase i gotovo itavog naroda postepeno pretvarao u djelo u etvorogodišnjoj borbi koja ga je pod rukovodstvom Komunisti ke partije i druga Tita dovela do kona nog cilja — potpunog oslobo enja, pune ravnopravnosti naroda i narodnosti, zbacivanja s vlasti buržoaskih ugnjeta a, do klasne i socijalne pravde.

Uz fašisti ke okupatore i njihove ustaške saveznike u Hrvatskoj izdajni ku ulogu imala je i klika u vodstvu HSS-a s Ma ekom, sa svojom »politikom ekanja«, jer da tobože još nije vrijeme za oružani ustanak, a time je zapravo izdašno pomagala Paveli evu NDH, njema ke i talijanske fašisti ke okupatore, nastoje i da pasivizira hrvatske narodne mase u sudbonosnim trenucima za sve naše narode i narodnosti.

Ma ek i HSS doživjeli su ve na po etku 1943. godine potpuno rasulo i krah, jer su dotadašnje pristalice u pretežnoj ve ini prišli narodnooslobodila kom pokretu.

I u nižim rukovodstvima HSS-a došlo je do diferencijacije, pa su mnogi funkcionari, u narodu veoma dobro poznati i ugledni, prišli NOP-u i bili birani u njegove rukovode e organe.

Sve je to bio izraz pobjede politi ke linije Komunisti ke partije i potpunog sloma ustaške i ma ekovske politike.

Vojno-politi ka situacija na podru ju II operativne zone Hrvatske

U tome dijelu Hrvatske vojno-politi ka situacija za oružani ustanak bila je veoma nepovoljna zato što su u Zagrebu i drugim gradovima ovog podru ja bile jake njema ko-fašisti ke oružane snage, uz njih ustaške i domobranske formacije, a teror i nasilje poprimili takve razmjere da su ti zlotvori vjerovali da je ugušen svaki mogu i otpor radni ke klase i naroda.

Ovo podru je bilo je veoma osjetljivo za neprijatelja zbog toga što je tu bio štab njema kih fašista za njihove oružane snage na podru ju Hrvatske, Bosne i Hercegovine i sjedište Paveli eve vlade tadašnje NDH.

U Zagrebu je bilo i sjedište ma ekovskog rukovodstva HSS-a, sjedište gestapovsko-ustaške obavještajne službe i drugih njihovih organa.

Kad o tome govorim, razumije se da mislim na 1941. godinu, na po etak okupacije naše zemlje.

Osim toga, u vojni kom pogledu neprijatelj je imao povoljne uvjete za brzu intervenciju svuda gdje bi se pojavile oružane jedinice NOV, jer su komunikacije na ovom podru ju, za razliku od drugih krajeva naše zemlje, bile veoma guste, tako da je neprijatelj mogao motoriziranim snagama doprijeti gotovo u svaki kutak ovog podru ja.

Treba dodati i to da je stvaranje Paveli eve NDH dobar dio neupunjenih ljudi, naro ito seljaka, zavelo u zabludu i iluzije o tome kako je Hrvatska tobože sada samostalna.

Razumije se da je ma ekovska politika ekanja pogodovala takvim iluzijama.

Ustaše su se obilno koristili prijeratnim nasiljem velikosrpske buržoazije, koja je posebno u Hrvatskoj vodila politiku gušenja nacionalne

svijesti i ograničavanja nacionalnih prava hrvatskog naroda, pa demagoški raspirivali šovinisti ku mržnju izme u Hrvata i Srba u Hrvatskoj.

Raspirivanjem te šovinističke mržnje tu i tamo uspijevali su zaslijepiti manji dio hrvatskih masa da je tobože srpski narod kriv za težak položaj hrvatskog naroda a ne velikosrpska buržoazija s kojom su paktilali i Matić i Pavelić, što je naročito došlo do izražaja u suradnji izme u ustaša, nedjeljivaca i etnika Draže Mihailovića.

Kako sam već rekao, ovo je područje bilo za okupatore i ustaše veoma osjetljivo, pa se zbog toga od KPH zahtijevao maksimum napora i umješnosti u politici borbi da bi potpuno razgolitila njemačko-fašističke okupatore i njihove domaće sluge zajedno s Pavelićevom NDH, kao Hitlerovom tvorevinom i njegovim satelitom. Zahvaljujući umješnosti i snalaženju Komunističke partije, njenih kadrova i lanstva, zatim izvanrednoj agilnosti organizacija SKOJ-a i njegovog lanstva, politička situacija brzo se mijenjala u korist narodnooslobodilačkog pokreta. Hrvatske narodne mase predvođene Komunističkom partijom i radničkom klasom uspjele su se osloboditi utjecaja i Pavelića i Matića.

Unatoč strahovitom teroru i nasilju, naročito nad radničkom klasom i njenim komunističkim političkim rukovodiocima, organizirana oružana borba poela je odmah nakon okupacije, dakako u prvo vrijeme diverzijama u Zagrebu i drugdje ali su ubrzo postepeno izašle partizanske desetine, vodovi, čete i odredi — dobro organizirane vojničke jedinice.

Valja spomenuti oružani napad na ustašku vojniciu potkraj srpnja 1941. godine iz Botaničkog vrta kad su ustaše imali gubitaka, a u samom Zagrebu zavladao nespokojsvo i za ustaše i za hitlerovske okupatore.

Na početku rujna 1941. godine diverzija na Zagrebu koja poštanskoj telefonsko-telegrafskoj centrali imala je izvanrednog odjeka i na budući em teritoriju II operativne zone i u cijeloj Hrvatskoj, pa i u svim dijelovima porobljene Jugoslavije.

Akivistima Komunističke partije i SKOJ-a te su akcije izvanredno pogodovale i za raskrinkavanje hitlerovske i Pavelićeve strahovlade i za ubrzano odvajanje demokratskih rodoljubivih masa hrvatskog naroda od ustaškog režima.

Upravo ti događaji uvjetovali su da se politički odnos snaga izvanredno brzo mijenjao u korist NOP-a, a težnja narodnih masa za istinskom slobodom i istinskom nezavisnošću i ravnopravnošću u hrvatskog naroda sada nije više bila samo skrivena u njihovoj svijesti, već se javno ispoljila kao spoznaja da je to moguće ostvariti jedino vlastitom oružanom borbom pod rukovodstvom Komunističke partije kao jedinog iskrenog i odanog političkog predvodnika cjelokupnog naroda.

Osim diverzantskih akcija na ovome području 1941. godine, formiran je u kolovozu u Sesvetama kraj Zagreba partizanski odred sa sjedištem u šumarku na pravcu Sesvete—Kašina, odakle je napadana željeznička pruga na samoj periferiji Zagreba. Komandir je bio Silvo Pelcl, radnik iz Dubrave.

Istovremeno formiran je proleterski partizanski odred »Matija Gubec« u Zumberku, u blizini sela Čurića, od zagrebačkih radnika i stude-

nata, sa zadatkom da vrši akcije u pravcu Samobora, Jastrebarskog, Krašića i na itavom području Žumberka.

Im se taj odred pojavio u Žumberku, ustaše su u Samoboru bili potpuno obezglavljeni i proširili su vijest da su na Lipovcu etnici. Bila je to smicalica kojom su željeli opravdati svoju obezglavljenost, a naš oružani odred u oima neupu enih ljudi prikazati u lažnom svjetlu.

Karakteristično je da su potkraj kolovoza 1941. godine ustaše zabranili bilo kakve izlete iz Zagreba u Samoborsko gorje jer da su tamo etnici a ne partizani. To je zapravo pogodovalo politici narodnooslobodilačkog pokreta i izazvalo sasvim suprotnu reakciju od one što su ustaše htjeli postići — zastrašiti građane Zagreba i okolice — pa se naprotiv pošlo sasvim javno i otvoreno govoriti, da dolazi kraj Pavelićevoj strahovladi i njegovim hitlerovskim gospodarima.

Sve to potvrđuje da se već u 1941. godini mijenjao politički odnos snaga u korist svenarodnog oružanog ustanka.

Formiranje Štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske

Formiranju Štaba II operativne zone Hrvatske prethodilo je vojno-političko savjetovanje za Hrvatsku u listopadu 1941. godine u Krbavici (Lika).

Hrvatska je podijeljena na pet teritorijalnih operativnih zona. Kao II operativna zona određeno je područje sjeverno od Kupe između u Kupe i Save, sve do mađarske granice, uključujući i okupirano Međimurje, a istočno od rijeke Ilove, uključujući i Gariš-goru i Kalnik, zatim bjelovarsko područje, dijelom i Bilo-goru, Žumberka i gorje dužinom Gorjanaca, zatim Hrvatsko zagorje s gorama Macelj i Ivanica do rijeke Drave, uključujući i Varaždin, Ludbreg, Koprivnicu, Ivanec, te lijevo prema Ptuju.

Na području II operativne zone djelovalo je pet okružnih komiteta Partije i SKOJ-a: Varaždin, Krapina, Zagrebački okrug, azmanski i Bjelovarski okrug. Zagreb je bio izdvojen iz II operativne zone i njim je neposredno rukovodio CK KPH, odnosno njegovo Povjerenstvo, nakon odlaska CK-a na oslobođeni teritorij Like i Korduna.

Povjerenstvo u Zagrebu rukovodilo je i organizacijama okruga o kojima je već bilo riječi na području II operativne zone.

Rukovodstva Partije djelovala su neposredno i kao vojna rukovodstva na području II operativne zone i bila neposredni organizator oružanih partizanskih jedinica, kao što su bila i rukovodstva za djelovanje partijskih organizacija.

Štab II operativne zone formiran je tek u proljeće 1942. godine, dok su štabovi ostalih operativnih zona bili formirani ranije.

Jedan od razloga što je Štab II operativne zone formiran kasnije od drugih bio je i u tome što Povjerenstvo CK KPH u Zagrebu, nakon odlaska CK KPH iz Zagreba i formiranja Glavnog štaba Hrvatske, nije nekoliko mjeseci imalo neposrednih veza ni sa CK ni sa GŠH.

No, unato tim poteško ama na području II operativne zone formirani su partizanski odredi i vodene oružane borbe.

Na Kalniku je već u srpnju 1941. godine formirana Kalnička partizanska grupa, a zatim u rujnu Moslavačka partizanska grupa. U listopadu 1942. osnovani su Kalnički i Moslavački partizanski odred. U ožujku 1942. godine, u neposrednoj blizini Zagreba, osnovan je Prvi zagorski partizanski odred koji je narastao na oko 150 boraca organiziranih u četiri etete. Također je na području okruga Krapine djelovao jedan manji odred koji je formiran još 1941. godine na Špiranec-brdu kod Poznanovca. Djelovao je i velik broj diverzantskih grupa koje su formirane od članova Partije i SKOJ-a.

Te jedinice uspješno su napadale ustaše po Hrvatskom zagorju, Moslavini, okolini Kalnika i blizini Varaždina i na pruži Zagreb—Varaždin.

Među ostalim valja napomenuti aktivnost partizanskih odreda naročito na području Zumberka ljeti 1942. godine, Kalnički partizanskog odreda koji je razbio domobransku bojnu kod Ludbrega, oružani napad jedinica Zagorskog partizanskog odreda u travnju 1942. godine na žandarmeriju u Donjoj Bistri, Donjoj Stubici i na općinsku zgradu u Brdovcu, kao i uspješan napad jednog slavonskog partizanskog odreda u sadejstvu s moslavačkim partizanskim bataljonom i jednom četom banijskih proletera na izvore nafte Gojilo.

Prvi zagorski odred doživio je privremeni neuspjeh kod Krapinskih Toplica potkraj travnja 1942. godine, kad su ga napale dobro naoružane ustaške snage potpomognute tanketama. Taj neuspjeh Zagorskog partizanskog odreda nije imao težih političkih posljedica, ali je privremeno, do rujna te godine, ipak paralizirao uspješnije oružano djelovanje.

Za vrijeme toga privremenog zatišja u Hrvatskom zagorju radilo se na reorganizaciji i srećivanju prilika u našim partizanskim jedinicama, ali zato je novoosnovani Kalnički partizanski odred bio veoma aktivan.

Dobar dio boraca nakon neuspjeha Zagorskog odreda prebačen je kod Brdovca preko Save na područje Zumberka i na početku kolovoza 1942. godine pojačan jednim vodom boraca iz Korduna u čijem je sastavu kao borac bila i drugarica Milka Kufrin.

Na području Zumberka rasplamsala se veoma živa borba pa je već potkraj kolovoza 1942. godine, prilikom boraca iz Zumberka i okolice Jastrebarskog, brojno stanje u Žumberku poraslo na više od 200 boraca.

U isto vrijeme kad su osnovani spomenuti odredi, formiran je i bataljon, brojčano jak i dobro naoružan, pod imenom »Ključka« u Kupinskoj šumi nedaleko od Pesarovine.

Valja naglasiti veliku političku aktivnost naših partijskih organizacija i SKOJ-a na području kotara Jastrebarsko, i to u selima Okri i Horvati. To je područje bilo gotovo potpuno slobodno i za rad naših partijskih aktivista i za kretanje partizana.

Gledano sa tog područja prema Zagrebu, partizani su poduzimali akcije sve do Hrvatskog Leskovca i na području kotara Samobor i sela Novaki, Rakov Potok, Stupnik, Rakitje, Strmec, sve do savskog mosta kod Podsuseda. Postojao je i »mostobran« na Savi sa samoborske strane

kod sela Strmec i na sjevernoj strani prema Vrbovcu kod sela Drenje, gdje su se skelom uspješno prebacivali partijski radnici i partizani s jedne na drugu obalu Save.

Isto vrijedi i za područja kotara Velika Gorica i Dugo Selo gdje su također postojali tzv. mostobrani na Savi, između sela Bukevje na području kotara Velika Gorica i Preseke na području kotara Dugo Selo.

Osim njih još su postojale dvije skele na Savi: jedna od Šitarjeva na Ivanju Rijeku i Resnik (neposredna blizina Zagreba) i druga između sela Železno i Oborovo.

Na početku srpnja 1942. godine održano je partijsko savjetovanje za okruge zagrebački, krapinski, varaždinski i azmanski.

Tome savjetovanju prisustvovali su član CK KPJ i Vrhovnog štaba drug Ivo Lola Ribar, Dragutin Sali i Ivan Kraja i . Na savjetovanju su podnijeti izvještaji o vojno-političkoj situaciji na području tih okruga. Iz još do danas nepoznatih razloga savjetovanju nije prisustvovao Okružni komitet azma, mada je bio o njemu na vrijeme obaviješten. Savjetovanje je održano u Sesvetama, kod Zagreba, u kući Iveka Stranarića.

Poslije savjetovanja, nakon pomne analize i donijetih zaključaka, oružana borba na itavom području II operativne zone razgarala se sve više i šire i sada, osim boraca koji su prvobitno uglavnom bili članovi Partije i SKOJ-a, zahvatila je i druge, naročito omladinu i radnike koji su sve više pristizali iz Zagreba i njegove okolice.

Na savjetovanju je utvrđeno da je neophodno hitno formirati Štab II operativne zone.

Već je Glavni štab Hrvatske, svojom naredbom u travnju 1942. formirao Štab II operativne zone u Moslavini u sastavu Pavle Vukomanovića, komandant, Stanko Parma, politički komesar, i Rogina »Španac«, operativni oficir.

Istovremeno je Lola Ribar svojom naredbom odredio Štab II operativne zone u Zagrebu, i to za komandanta Ivana Kraja ića, a za političkog komesara Marka Belinića.

Do toga dupliranja došlo je isključivo zbog toga što CK KPH i Glavni štab Hrvatske nisu imali direktne veze s Povjerenstvom CK Hrvatske, koje se također izmijenilo po svom sastavu nakon odlaska Grge Jankesa i još dva druga iz Zagreba već u ožujku 1942. godine, pa je sada bilo ovakvo: Dragutin Sali, Ivan Kraja i i Marko Belinić .

Veze između toga Povjerenstva i OK azma također su prestale odlaskom druga Vukomanovića za komandanta II operativne zone.

Uzgred rečeno, taj štab, imenovan od Glavnog štaba, nije uspostavio veze ni sa Zagrebom ni s ostalim okružnim komitetima o kojima je bilo riječi, a da se i ne govori o oružanim jedinicama II operativne zone.

Njegove veze bile su ograničene samo na područje Moslavine.

Unatoč takvom inženjerskom stanju na teritoriju II operativne zone, drug Parma u jednom izvještaju političkom komesaru Glavnog štaba Hrvatske drugu Bakari u doslovce kaže:

»Sa Žumberkom i hrvatskim Zagorjem nismo uspjeli uspostaviti nikakve veze jer nam u tom pogledu zapreku čine drugovi iz Zagreba.«

Malo je vjerna ta tvrdnja, kad uopće taj štab nije uspostavio nikakve kontakte a najmanje operativne veze bilo s kim iz Zagreba, dok je nasuprot tome onaj štab koji je postavio Lola Ribar imao direktne veze s itavim područjem II operativne zone osim Moslavine.

U srpnju je Glavni štab Hrvatske uputio iz Korduna jedan odred na područje Zumberka, i to pod komandom druga Slavka Klobučara i s političkim komesarom drugom Borisom Balašom.

Drugi odred u sukobu s ustašama iz Jastrebarskog poginuo je u maršu prema Peču, kod sela Petrovina, pa je odred ostao bez komandanta.

Nakon marša ovog bataljona do Pečua, drugi Belini primio je raport od Borisa Balaša kojim mu saopćava da je komandant bataljona poginuo.

Kao politički komesar II operativne zone, imenovan naredbom Lole Ribara, odmah je postavio za komandanta tog bataljona Miška Breberinu.

Dolaskom toga bataljona, borbe na području Zumberka toliko su se razmahale da je Zumberak bio gotovo oslobođeno područje uključujući i Krašicu, Sošice i velik dio područja općine Radatovići, osim utvrđenja u Kašću gdje su se nalazili Talijani. Istovremeno oslobođeno je na slovenskoj strani kraj iza vrha Svete Gere, zatim kosine Gorjanaca, velik dio područja Dolenjske krajine, uključujući i Kostanjevicu, do neposredne blizine Brežice i Šentjerja prema Novom Mestu.

Glavni štab Slovenije formirao je Gorjanski partizanski odred koji je operativno potpuno sadejstvovao s jedinicama II operativne zone u Zumberku i je brojno stanje, nakon dolaska bataljona iz Korduna, bilo više od 500 boraca, a slovenski partizanski odred brojio je blizu 100 boraca.

Komesar II operativne zone uspostavio je veze, i to operativne, s Okružnim komitetom KP Slovenije za Belu Krajinu, pa su akcije hrvatskih i slovenskih partizana bile potpuno usklađene, bez obzira je li se neprijatelj nalazio na području Hrvatske ili Slovenije.

Naši i slovenski partizani nalazili su se u neposrednoj blizini Brežice i Samobora.

Glavni štab Hrvatske uputio je u kolovozu preko Pisarovine 4. kordunašku brigadu pod komandom Nikole Vidovića na Zumberak. Pri tome je ocijenio da je situacija na Zumberku izvanredno vojno-politički pogodna da se ustanak proširi sve do neposredne blizine Zagreba. U to vrijeme Štab II operativne zone, koji je imenovao Lola Ribar, uspostavio je vezu s Glavnim štabom i CK Hrvatske koji su sada bili direktno izvještavani o situaciji u Zagrebu i itavom području II operativne zone osim Moslavine.

četvrta kordunaška brigada na svom maršu prema Zumberku napala je neprijatelja utvrđenog u Jastrebarskom i 26. VIII 1942. godine oslobodila više od 700 djece koja su bila zadržana kao taoci za roditelje koji su se nalazili u partizanima.

Budući da je brigada istog dana stigla u Zumberak, neko vrijeme borcima je dato voljno radi predaha, a nakon toga ta brigada i bataljon »Josipa Krašića« iz Zumberka napali su hidrocentralu u Ozlju.

U Zumberak su se iz Zagreba prebacili 29. VIII 1942. godine Lola Ribar, dr Ivan Ribar i Ivan Kraja i , pa je izvršena smotra jedinica 4. kordunaške brigade i triju bataljona Žumbera ko-pokupskog odreda.

U to vrijeme organizirana je i hrvatsko-slovenska bolnica u selu Planina, u kojoj je bilo na lije enju oko 80 ranjenika, što Slovenaca što Hrvata.

Bolnicu je posjetio i komandant II operativne zone Ivan Kraja i . S obzirom na zajedni ke operacije partizana u Zumberku i Gorjanskog partizanskog odreda i komesar II operativne zone i Okružni komitet Slovenije za Belu Krajinu uvidjeli su potrebu formiranja zajedni kog hrvatsko-slovenskog partizanskog odreda, što bi imalo izvanrednog odjeka za daljnje u vrš enje ve ionako ostvarenog bratstva i jedinstva hrvatskog i slovenskog naroda.

Taj prijedlog bio je upu en Glavnom štabu Hrvatske i Glavnom poveljstvu Slovenije, ali iz još i danas nepoznatih razloga do ostvarenja te ideje nije došlo.

U po etku rujna 1942. godine, na poziv CK i Glavnog štaba Hrvatske uputili su se preko Kup ine i Korduna u Drežnicu, gdje se nalazio Glavni štab i CK Hrvatske, drugovi dr Ivan Ribar, Lola Ribar, Ivan Kraja i i Marko Belini .

Na zajedni kom sastanku podnijeli su izvještaje Lola Ribar, Kraja i i Belini o stanju na podru ju II operativne zone, pa je na osnovi njih donesena odluka o proširenju ustanka na itavo podru je II operativne zone.

Uz gred treba napomenuti da je Lola Ribar u svom prijedlogu iz Zagreba vrhovnom komandantu, još na po etku lipnja 1942. godine, za imenovanje Štaba II operativne zone naglasio da se za komandanta II operativne zone imenuje Ivan Kraja i , »koji je vama jako dobro poznat«, a za politi kog komesara Marko Belini , stari i iskusan komunist.

Zajedni ka ocjena Glavnog štaba, CK i navedenih drugova bila je da su na podru ju II operativne zone ve stvoreni uvjeti za masovno proširenje oružane borbe i u tom smislu donijet je i zaklju ak.

Zaklju ak je bio da se odmah kona no sredi stanje u II operativnoj zoni i umjesto dva formira jedan štab.

Taj Štab II operativne zone bio je sastavljen ovako: za komandanta je imenovan Franjo Ogulinec Seljo, za politi kog komesara Ve eslav Holjevac, a za zamjenika politi kog komesara (zadužen za partijsko-politi ki rad) Marko Belini .

Taj štab dobio je zadatak da odmah krene u Zumberak i preuzme dužnost, a onaj štab u Moslavini razriješen je dužnosti i drugovi koji su bili u njemu raspore eni na druge dužnosti.

Štabu II operativne zone stavljen je na raspolaganje Prvi hrvatski proleterski bataljon koji je po nare enju Glavnog štaba, a pod rukovodstvom Štaba II operativne zone zajedno s njim krenuo iz Perjasice 13. IX 1942. godine u akcije na Zumberku. Istovremeno je Štabu II operativne zone GŠ naredio da pripremi formiranje brigade »Josip Kraš« u Zum-

berku. Brigada je i formirana 4. IX 1942. godine na Kordunu u selu Sjeni ak.

U sastav te brigade uz Prvi hrvatski proleterski bataljon, koji je bio srž novoformirane brigade, sastavljen od ve prekaljenih boraca i rukovodilaca, ušli su i bataljon »Josipa Kraša« iz Zumberka, bataljon »Kljuka« iz Pokuplja i još jedan bataljon iz Zumbera kog partizanskog odreda.

U maršu Štaba II operativne zone i Prvog hrvatskog proleterskog bataljona prema Žumberku likvidirane su utvr ene neprijateljske posade u Bosiljevu, Netreti u i Ribniku, a nakon toga su se te snage kod Kamanja prebacile preko Kupe na Zumbera ko podru je.

Uz put su vodene borbe s domobransko-ustaškim jedinicama kod Vivodine, koje su odba ene prema Ozlju, a naše snage nastavile marš prema Sošicama.

Odmah po dolasku u Sošice formirana je eta od 56 probranih i iskusnih boraca u Zumberku, sastavljena u ve ini od zagreba kih radnika, zatim od prekaljenih boraca iz Korduna koji su se borili u Zumberku, te boraca iz Hrvatskog zagorja koji su bili u sastavu Zumbera kog partizanskog odreda nakon neuspjeha koji je u prolje e u Hrvatskom zagorju doživio Prvi zagorski partizanski odred.

Za komandira ete postavljen je Šime Hudek, a za politi kog komesara Ivo Robi .

Štab II operativne zone u dogovoru sa GŠH naredio je da ta eta krene u Hrvatsko zagorje i osvježi borbu zapo etu u prolje e te godine. S tom etom krenuo je i Izidor Štrok, koji je bio imenovan za komandanta Kalni kog partizanskog odreda, a za politi kog komesara toga odreda imenovan je Joža Horvat koji se nalazio u Slavoniji.

eta se uspješno kod sela Drenje prebacila preko Save na podru je Brdovca odakle je produžila u Hrvatsko zagorje u pravcu Marije Bistrice, Bistri kog Laza, Zlatara, Golubovca i Ivanca i nastavila uspješno djelovati sve do Kalnika.

Ponovno oživljavanje borbi u Hrvatskom zagorju nakon dolaska te ete i pojava vrlo dobro naoružanih i iskusnih partizana imali su vanredno širok politi ki odjek na ovome podru ju.

Oružani ustanak poprimio je takve dimenzije da je i Kalni ki partizanski odred ubrzo narastao na tri izvanredno hrabra i dobro naoružana bataljona koji su uspješno napadali utvr ene neprijatelje na itavom podru ju izme u Varaždina, Križevaca, Koprivnice i Bjelovara.

Osim na ovome podru ju, snage Kalni kog partizanskog odreda napadale su i neprijateljska uporišta u Hrvatskom zagorju, npr., Novi Marof, Zlatar, i rušile pruge na itavom potezu od sela Kuprenova do blizine Varaždina.

Prvi hrvatski proleterski bataljon je u to vrijeme vodio žestoke borbe s ustašama i Talijanima u Zumberku, protiv kojega je neprijatelj poduzeo široku ofenzivu kako bi ugrozio oslobo eno podru je Zumberka i utvrdio se u Novom Selu i Kraši u. U toj ofenzivi, koja je bila razbijena, poginuo je komandant II operativne zone F. Ogulinec Seljo, a ranjen je bio i komandant Prvog hrvatskog proleterskog bataljona Ante Banina, zajedno s tridesetak boraca što lakše što teže ranjenih.

Probivši obru na Žumberku, bataljon »Josipa Krasa« i Prvi hrvatski proleterski bataljon prebacili su se u Pokuplje, a odatle zajedno s drugim snagama preko Kupe u Sjeni ak, gdje je, kako sam ve spomenuo, formirana Udarne brigada »Josip Kraš«.

Odmah slijede eg dana nakon formiranja, Štab II operativne zone i ta brigada krenuli su na nove zadatke, prebacivši se preko Kupe od sela Cvetkovi kou Jastrebarskog u Zumberak. Budu i da je komandant II operativne zone poginuo, Glavni je štab imenovao za komandanta Ve-slava Holjevca, za polita kog komesara Marka Belini a; za vršioca dužnosti komandanta Udarne brigade »Josip Kraš« imenovan je Rade Bulat, a za polita kog komesara Božo Spa ek. R. Bulat je imenovan za vršioca dužnosti zato što je za komandanta bio predviđen Ante Banina pa se pretpostavljalo da e ubrzo ozdraviti od rane i definitivno preuzeti dužnost komandanta ove brigade. Me utim, Banina se više nije vratio u sastav kako je bilo predvi eno, pa je Rade Bulat definitivno postavljen za komandanta brigade koja je potkraj novembra 1942. godine proglašena za 13. proletersku brigadu »Rade Kon ar« s komandnim sastavom kao što je re eno.

Brigada je od Cvetkovi a, u neposrednoj blizini Jastrebarskog, krenula u pravcu Zumberka i u tom maršu likvidirala neprijateljsko uporište u Svetoj Jani, zatim je u maršu preko Višoševi -brda krenula u pravcu Novog Sela u Zumberku i napala ustaše utvr ene u Novom Selu i Kalju.

Taj napad nije uspio pa je brigada vrhovima Gorjanaca i Svete Gere nastavila marš do sela etiše u Zumberku i pripremila se za »iš enje« neprijatelja u op ini Radatovi gdje su bili utvr eni Talijani. Potkraj studenog napala je bijelu gardu i Talijane u selu Suhor na slovenskoj strani. Zajedno s tom brigadom u toj je operaciji u estvovao slovenski Gorjanski partizanski odred i Belokranjski odred koji je vršio operacije izme u Metlike i rnomlja. U Suhoru se nalazilo oko tri stotine talijanskih fašista i bjelogardista. Nakon višesatne borbe uporište je likvidirano i zarobljeno ___ od 150 neprijateljskih vojnika, što Talijana, što bjelogardista.

Zarobljen je i komandant te neprijateljske posade etnik kapetan Vasiljevi , kojeg je Draža Mihailovi direktno uputio na raspolaganje komandantu bijele garde za Sloveniju i po nare enju Rupnika bio postavljen za komandanta te posade u Suhoru. Na saslušanju Vasiljevi je detaljno objasnio kako ga je Draža Mihailovi uputio u Sloveniju i s kakvim zadatkom.

Po nare enju GŠH Veco Holjevac je 5. XII 1942. godine napustit Zumberak i postavljen je za polita kog komesara Prvog hrvatskog korpusa a umjesto njega postavljen je za vršioca dužnosti komandanta Štaba II operativne zone Marko Belini i za polita kog komesara onako kako je bio postavljen ranijom naredbom GŠH. Za na elnika Štaba II operativne zone postavljen je Milan Brunovi i tako se štab proširio potrebnim operativnim osobljem.

Nakon oslobo enja Suhora i Radatovi a oslobo en je i Kašt, gdje su se nalazili utvr eni Talijani, a 15. XII 1942. likvidirana je neprijateljska posada i u Kraši u, pa je Zumberak bio ponovo oslobo en, osim oaze u Kalju i Stojdragi.

Evo ponovo Lole Ribara u Zumberku. Naime, Lola Ribar, Arso Jovanovi, Dragan Jovanovi, Pero Popivoda, Rajko Tanackovi i Milan Šaranovi bili su po naređenju Vrhovnog štaba upućeni u Sloveniju da pomognu svojim iskustvom u vršenju ve postoje ih slovenskih brigada, Lola je imao posebne zadatke, a ostali su, osim Arse Jovanovi a koji je u to vrijeme bio na elnik Vrhovnog štaba, raspoređeni u slovenske brigade i to: »Cankarevu«, »Tomševu« i »Gupčevu«, a Milan Šaranovi postavljen je za komandanta II operativne zone Slovenije.

Ivo Lola Ribar ponovo se vratio u drugoj polovici siječnja 1943. godine u Zumberak, gdje se zadržao sve do početka ožujka 1943. godine.

Trinaesta proleterska brigada »Rade Končar« vršila je intenzivno operacije na nitavom prostoru između Karlovca, Jastrebarskog i Samobora. Budući da se pripremala četvrta neprijateljska ofenziva s pravcem na Kordun i dalje, Glavni štab Hrvatske je na području Zumberka uputio 4. kordunašku brigadu i stavio je na raspolaganje, odnosno pod komandu Štaba II operativne zone da iskoristi njen boravak u Zumberku i onemogući njemačkim fašistima koncentracije u Zagrebu, Jastrebarskom, Samoboru i prodor u pravcu Korduna.

Na području Zumberka brigada je stigla 29. XII i formiran je zajednički operativni štab (komandant operativnog štaba Petar Kleut i politkomesar Marko Belini) za vršenje zajedničkih operacija te brigade i 13. proleterske brigade »Rade Končar«. Izvršene su sve pripreme za likvidaciju triju ustaških bojnih, 33. i 35. u Krašju i 13. ustaške bojne na području Kalje-Stojdraga.

Nakon priprema otpočeo je napad na ustaše i domobrane u Krašju i Kalju. Krašje napala 13. proleterska brigada »Rade Končar«, a jedan bataljon 4. kordunaške brigade napao je 13. ustašku bojnu u Kalju. Preostali dio snaga IV kordunaške bio je na osiguranju prema Karlovcu i Jastrebarskom. Napad je počeo u 22 sata 1. I 1943. godine, a završen 2. I u 14 sati.

Sve tri ustaško-domobranske bojne potpuno su razbijene. Neprijatelj je na bojnopolju ostavio velik broj mrtvih i ranjenih, dio je pobjegao izvukavši se iz obrambenih linija, a više od 300 ustaša zarobljeno je.

U isto vrijeme dok je 13. proleterska brigada razbila dvije ustaške bojne u Krašju, bataljon 4. kordunaške brigade likvidirao je 13. ustašku bojnu u Kalju, a ostale snage te brigade vodile su 2. I 1943. god. žestoke borbe s Talijanima koji su pokušali prodor prema Krašju, kao pojačanje 33. i 35. ustaškoj bojnoj, ali ih je 4. kordunaška brigada odbila i natjerala da se vrate u Karlovac. Sve u svemu, oružana borba na nitavom području II operativne zone uzela je takvog maha da je dobrim dijelom njemačkim fašistima i ustašama bio poremećen plan za dovođenje novih snaga za 4. ofenzivu iz pravca Zagreba prema Kordunu i dalje.

Razumije se da se neprijatelj nije mogao pomiriti s tim, u to vrijeme najviše im, porazom ustaša u neposrednoj blizini Zagreba, pa je povremeno, pod komandom ustaškog bojnika Tomaševića, napadao iz Karlovca ne bili povratili izgubljene pozicije, ali su svi njegovi pokušaji bili bezuspješni. Uzgred rečeno, i mi smo imali u tim borbama, od 1. do 15. siječnja, znatne gubitke, slobodno možemo reći najviše dotada na području Zumberka, s oko stotinu izbačenih iz stroja, i 35 poginulih boraca.

Budu i da neprijatelj nije uspio iz pravca Karlovca povratiti izgubljene pozicije, kao što smo rekli, na početku veljače 1943. pokušao je izvršiti napad iz pravca Novog Mesta. Prepad su izvršili talijanski fašisti i dvije puka preko Metlike u pravcu Vivodine. Doživjeli su katastrofalni poraz. Naime, neprijatelj se nije nadao da su naše snage iznenada ojačale, jer su se na Zumberku podruje prebacile slovenske jedinice, i to »Gupčeva« i »Cankarova« brigada, tako da je neprijatelj dobio udarac s lijeva iz pravca Suhora, a frontalno su ga napale jedinice 13. proleterske, 4. kordunaške i »Cankarove« brigade. Neprijatelj je ostavio na bojištu mnogo mrtvih, zarobljenih, ranjenih i veliku količinu ratnog materijala.

Sve u svemu, zajedničke operacije hrvatskih i slovenskih brigada bile su tako uspješne da je »Cankarova« brigada u toku siječnja napala neprijateljsko uporište u Zdenici (neposredna blizina Zagreba), a 13. proleterska brigada domobransko uporište u Gornjoj Kupnici, Vukčinu Sipku i Dragani (neposredna blizina Karlovca). Tom prilikom zarobljeno je više od 230 domobrana a dio je pobjegao u različitim pravcima.

Takvim akcijama se naše slobodno područje proširilo od Metlike do Samobora i sjeverno preko Pokuplja do rijeke Save. Sve je to bilo naše slobodno, poluoslobodeno ili kontrolirano područje. Takva je bila vojno-politička situacija na ovom dijelu II operativne zone u siječnju 1943. godine. Istovremeno je područje Moslavine bilo dobrim dijelom oslobođeno ili kontrolirano od naših snaga, osim Pazme i Bjelovara, a područje Kalnika također se proširilo sve do Križevaca, Koprivnice, Ludbrega i Varaždinskih Toplica.

Budu i da je Kalnički partizanski odred toliko ojačao da je po broju boraca i naoružanja bio jednak brigadi, drug Vlado Popović u ime CK KPH naredio je, 1942. god., da se iz sastava Kalničkog odreda izdvoje dva bataljona i prekomanduju u Slavoniju za formiranje novih slavonских brigada.

U Hrvatskom zagorju u proljeće 1943. godine uspješno su se borili jedna četa Kalničkog partizanskog odreda i diverzanti koji su bili razasuti gotovo na cijelom tom području. Mogli smo tako uspješno djelovati i zato što je gotovo svaki partizan bio i politički radnik, a to je uvelike ojačalo Partiju i SKOJ. Naše oružane jedinice nisu više bile sastavljene samo od članova Partije, njenih simpatizera, kandidata i skojevaca već od borbene omladine hrvatskog naroda, jer je na čitavom tom području gotovo isto hrvatski živalj, osim manjeg broja Srba u Moslavini, okolici Križevaca i Koprivnice, na podnožju Kalničkog gorja.

Vojno-politička situacija potkraj 1942. i u proljeće 1943. godine okrenula se u prilog narodnooslobodilačkog pokreta za razliku od 1941. godine, kad je bila veoma teška za razvoj oružane borbe na ovome području.

Valja dodati i to da su ustaše naročito vrebali na naše ranjenike i, ukoliko bi doznali gdje su smješteni, odnosno gdje su partizanske bolnice, pokušavali su ih napasti. Naša deviza bila je i ostala za čitavo vrijeme rata: ne dopustiti da ijedan ranjenik padne u ruke neprijatelju. Ustaše su se pokušali iz pravca Samobora i Jastrebarskog potkraj veljače 1943. godine probiti do naše bolnice u Četišima, Kunanima i u druga sela

gdje su bili smješteni laki ranjenici, ne bi li ih uništili. Budu i da smo oko Zumberka imali velik broj ranjenika, što hrvatskih što slovenskih partizana — oko 300, od toga 200 s frakturom — suglasno s Lolom Ribarom donijeli smo odluku 1. III 1943. godine da itava 13. proleter-ska brigada štiti ranjenike, a Zumbera ko-pokupski partizanski odred prihvati borbu s neprijateljem koji je nadirao iz navedenih pravaca.

Budu i da smo imali neposredni operativni kontakt sa II operativnom zonom Slovenije, suglasili smo se da dio ranjenika evakuiramo u Ko evski Rog a dio prebacimo preko Kupe u pravcu Bosiljeva i Korduna. Ta evakuacija ranjenika potpuno je uspjela.

Tako su se 13. proleter-ska brigada i Štab II operativne zone našli u Bosiljevu, u prvoj polovici ožujka 1943. godine. Za vrijeme kratkog odmora u Bosiljevu održano je vojno-politi ko savjetovanje.

U Bosiljevu je komandant GŠH I. Rukavina izdao naredbu kojom se za komandanta II operativne zone Hrvatske imenuje Dušan Mateti Vlado a Marko Belini i dalje ostaje politi ki komesar.

Nakon toga su se Štab II operativne zone i 13. proleter-ska brigada preko Vukove Gorice i Netreti a ponovo prebacili preko Kupe na podru je Zumberka gdje su ustaške namjere uspješno spre avale jedinice Žumbera ko-pokupskog partizanskog odreda i jedinice slovenskog Gorjan-skog partizanskog odreda. Zumberak je bio ponovo oslobo en. Snage 13. proleter-ske brigade i Štab II operativne zone jednim svojim dijelom, tj. komandant i komesar, prebacili su se preko Svete Gere na podru je Kostanjevica—Šentjernej sve do Mokronoga u Sloveniji. Na tom potezu vršene su zajedni ke operacije sa slovenskim brigadama, a najve i uspjeh postignut je u prvoj polovici travnja 1943. godine.

Borcima 13. proleter-ske brigade bilo je to podru je dobro poznato jer su još potkraj sije nja te godine poduzimali zajedni ke operacije s »Cankarevom« brigadom na utvr enu bijelu gardu u samostanu Pleterje pri emu su borci »Cankareve« brigade pokazali izvanredan heroizam, a 13. proleter-ska brigada bila je na osiguranju prema Šentjerneju gdje je vodila žestoku borbu s talijanskim posadama. Mislim da je neophodno naglasiti izvanredno herojstvo boraca i komandnog sastava 13. proleter-ske brigade, »Cankareve« i »Tomši eve« slovenske brigade.

U svibnju 1943. godine talijanski fašisti pokušali su iz Novog Mesta i Metlike probiti se preko Svete Gere na Zumberak ali su ponovo doživjeli težak poraz. Trinaesta proleter-ska brigada prihvatila je frontalnu borbu s talijanskim fašistima kod sela Popovi -Brdo u Zumberku i kod Gaja, dok su dvije slovenske brigade iz pravca Toplica na slovenskoj strani napale s le a neprijatelja, koji je u pani nom bijegu i rasulu pokušao da se izvu e iz obru a u koji je zapao. Ostavio je na padinama Gorjanaca velik broj mrtvih i ranjenih dok mi i slovenske brigade gotovo nismo imali gubitaka.

Ali valja naglasiti i dva naša neuspjeha. Prvi je bio u istom mjesecu u povodu našeg napada na Metliku, odnosno talijanski garnizon u Metlici do kojeg su se borci 13. proleter-ske brigade sasvim probili miniraju i bunkere oko garnizona na lijevom krilu. Prema zajedni koj operativnoj naredbi štabova II operativne zone Hrvatske i Slovenije »Gup eva«

brigada trebala je napasti iz pravca rnomlja. Za taj neuspjeh prije svega snosi potpunu krivicu tadašnji komandant »Gup eve« brigade u Sloveniji Pero Popivoda, koji našu zajedni ku borbenu zapovijest uop e nije proslijedio »Gup evoj« brigadi, pa je ona u vrijeme dok je 13. proleterska napadala Metliku bila u obližnjem selu na odmaranju, a Popivoda na spavanju gdje su ga pronašli Milovan Šaranovi i Marko Belini . Drugi naš neuspjeh bio je zajedni ki napad 13. proleterske brigade i brigade »Tomši « na ustaše u Stojdragi. No sve to nije umanjilo zamah naših oružanih operacija, ve obrnuto, operacije su se proširile i na podru ju Hrvatske i na podru ju Slovenije.

Trinaesta proleterska brigada djelovala je u pravcu Zagreba i potkraj lipnja 1943. god. razoružala jedrili arsku školu u Svetoj Nedelji u blizini savskog mosta kod Podsuseda, a slovenske jedinice nastavile su uspješne operacije u pravcu Brežica, Novog Mesta i Ljubljane. Eto tako je izgledalo podru je izme u Ljubljane i Zagreba u lipnju 1943. godine.

Poslije tih akcija, 13. proleterska brigada s politi kim komesarom zone krenula je iz Zumberka u akcije u Posavinu. U lipnju je napala Pešenicu i Brezovicu a u srpnju Lekenik. Bila je izvanredno dobro prihva ena od cjelokupnog naroda. Valja naglasiti da je jedna desetina iz sastava 13. proleterske brigade iz demonstrativnih razloga obasula minobaca kom vatrom direktno zagreba ki savski most. To je imalo silnog odjeka u Zagrebu, a u redovima ustaša, Nijemaca i domobrana zavladao je velika panika.

Drugog ili tre eg srpnja stigao je na Zumberak drug K. Mrazovi , a odmah drugog dana iza njegovog dolaska i drug E. Kardelj. U selu Kunani u Zumberku održano je vojno-politi ko savjetovanje i, nakon podnijetog izvještaja o vojno-politi koj situaciji na cijelom podru ju II operativne zone, pomno je ocijenjena vojno-politi ka situacija i sagledana perspektiva za naše neposredne i budu e akcije na podru ju II operativne zone.

Drug Kardelj je na bazi te ocjene formulirao i našu neposrednu prakti nu politi ku liniju koja je prije svega bila usmjerena na totalni krah Ma eka i HSS, zatim na rastrojstvo domobranskih oružanih formacija i najsvestraniju mobilizaciju hrvatskih masa na pozicije NOB-a.

Umjesto dosadašnje naše parole: »Omladino Hrvatske ne idi u domobrane ve u partizane«, sada treba da bude naša parola: »Omladino i domobrani odmah napuštajte Paveli evu NDH, vi iz domobrana odmah s oružjem u ruci vratite se svojim ku ama i branite svoje domove od njema kih fašista, erkeza i ustaša koji progone vaše žene i djecu, vaše starce i plja kaju vašu stoku i vaše žito.« Sve partijske organizacije na podru ju II operativne zone, sve oružane jedinice, odmah su bile upoznate s tom partijskom direktivom i svestrano prišle njenom ostvarenju.

Tako je u najkra e vrijeme došlo do velikog napuštanja domobranskih jedinica jer su se odbjegli domobrani zaista odazvali pozivu Partije i NOF-a. Zbog toga je ve za vrlo kratko vrijeme došlo do reagiranja Nijemaca i ustaša koji su se direktno sukobili s domobranima odbjeglih iz njihovih formacija. Zato smo od odbjeglih domobrana po eli formirati partizanske desetine, gotovo na itavom potezu Hrvatskog zagorja i drugih okupiranih podru ja, i tako imali više od 300 partizanskih dese-

tina od kojih su se kasnije formirali novi partizanski odredi, samostalni bataljoni i ete.

Takva je bila situacija prije kapitulacije Italije.

S obzirom na razvoj događaja Glavni štab Hrvatske naredio je Štabu II operativne zone da prebaci svoje sjedište iz Zumberka na Kalnik, odakle će lakše izvršavati svoje operativne i političke funkcije.

U srpnju, prije dolaska Štaba II operativne zone, jedinice 12. divizije, Kalnički partizanski odred i druge naše manje samostalne jedinice napale su poznatu kaznionu Lepoglavu, Zlatar, i gotovo ušle u sam Varaždin. Iz Jalkovca, gdje je bila stacionirana jedna artiljerijska jedinica domobrana pod komandom pukovnika Varde, s kojim su OK KPH Varaždin, Povjerenstvo CK KPH u Zagrebu i lično Lola Ribar imali od ranije vrste veze, ta je jedinica prešla nama.

Ocjena Glavnog štaba Hrvatske za prekomandu Štaba II operativne zone pokazala se korisnom i pravovremenom. Trinaesta proleterska brigada ostala je još neko vrijeme na Zumberku, a poslije toga otišla na novo bojište u Bosnu.

Ubrzo nakon dolaska Štaba II operativne zone na Kalnik, došlo je do sastanka u Podgari u izmeni u rukovodstvu Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku i Štaba II operativne zone. Sastanku su prisustvovali uz Štab II operativne zone drugarica Anka Berus, Milovan Filipović, Petar Drapšin, komandant III operativne zone, i Bogdan Orešanić, operativni oficir GŠH. Na tom sastanku razmotreno je stanje na području II i III operativne zone i utvrđen neposredni program za vojno-političko djelovanje i zajednički suradnju II i III operativne zone.

Odmah poslije toga dogovora formirana je, uz Kalnički partizanski odred, brigada »Braća Radi« (4. IX 1943) i jedan udarni bataljon od probranih boraca koji je upućen u Hrvatsko zagorje sa zadatkom da likvidira ustaške posade i druge neprijateljske formacije. To je imalo takav odjek i priliv je boraca bio toliki da su se stvorili uslovi za formiranje novih brigada i odreda. Tako je neposredno nakon formiranja brigade »Braća Radi« formirana Prva moslavačka brigada (21. IX 1943), Zagrebački i Posavski partizanski odred i ponovo formiran ili, bolje rečeno, obnovljen Prvi zagorski partizanski odred koji je u sadejstvu s udarnim bataljonom s Kalnika uspješno djelovao na istavom području Hrvatskog zagorja do neposredne blizine Zagreba.

Treća operativna zona uputila je na područje Moslavine 17. i 21. slavonsku brigadu koje su u sadejstvu s našim oružanim jedinicama iz Moslavine likvidirale uporišta u Popovici i Velikim Zdencima. Te su jedinice zatim djelovale sve do blizu Bjelovara i omogućile formiranje jakog Bjelovarskoga partizanskog odreda koji je djelovao u sadejstvu sa slavonskim jedinicama na području Bilo-gore u pravcu Bjelovara i Koprivnice. Brigada »Braća Radi« uspješno se borila i likvidirala neprijateljsko uporište u Zabiju, Varaždinskim Toplicama i Zlataru te izbila u neposrednu blizinu Varaždina na Varaždin Breg, na cestu Zagreb—Varaždin, i to od Brezni koga Huma preko Novog Marofa i tako držala vrstu pod kontrolom tu komunikaciju.

Poslije kapitulacije Italije naš pritisak na neprijatelja utvrđenog u Ludbregu i Koprivnici bio je sve jači, što je izazvalo potpunu bezglavost

u neprijateljskim redovima u Varaždinu, pa je na početku listopada 1943. godine direktno iz Varaždina prešao na našu stranu s kompletnim naoružanjem jedan konjiki eskadron na čelu s komandirima Smehom. Budući da su na području II operativne zone bile dvije spomenute slavonske brigade, u drugoj polovici rujna izvršene su sve pripreme za likvidaciju neprijatelja utvrđenog u Ludbregu. Neprijateljski garnizon u Ludbregu, u koji je bilo više od 300 vojnika, napadnut je 3. X 1943.

Napad je izvršila 17. slavonska brigada zajedno s Kalnički partizanskim odredom, a brigada »Braća Radi« bila je na osiguranju, na potezu prema Varaždinu, i to od Jalžabeta do Šemovca na Dravi, a 21. slavonska brigada bila je na osiguranju prema Koprivnici. Za vrijeme napada na Ludbreg, koji je trajao nešto više od 10 sati, jedinice 17. brigade potpuno su oslobodile grad i zarobile velik broj neprijateljskih vojnika s punom opremom i skladištima. Brigada »Braća Radi« vodila je žestoku borbu s neprijateljskim formacijama iz Varaždina potpomognutim tenkovima i njemačkom avijacijom, ali je uspjela odbaciti neprijatelja, spriječiti da se probije i pojača garnizon u Ludbregu.

Uzaludni su bili pokušaji neprijatelja da se prebaci na mećimursku obalu Drave, kako bi napao s boka jedinice brigade »Braća Radi«.

Uskoro je formirana u Ludbregu druga brigada na ovom području — brigada »Matija Gubec« (12. XII 1943).

Priliv boraca iz Hrvatskog zagorja, Podravine, iz Križevaca i Zagreba toliko je rastao da su bili ubrzo stvoreni uvjeti za formiranje 32. divizije (15. XII 1943). Zbog velikog priliva boraca u NOV partizanski odredi na istavom tom području toliko su brojevi porasli da se ukazala potreba za formiranje Štaba zapadne grupe partizanskih odreda (19. I 1944) čiji je komandant bio Rade Bulat a Stjepan Iveković politički komesar. Rade Bulat do preuzimanja te funkcije bio je na dužnosti na čelu Štaba II operativne zone. Poslije tih uspjeha poduzete su pripreme za likvidaciju neprijatelja u Koprivnici i njeno definitivno oslobođenje.

Jedinice 17. slavonske brigade i brigade »Braća Radi« uspjele su 7. XI 1943. osloboditi Koprivnicu, dok su jedinice Prve moslavčke bile na osiguranju prema Bjelovaru, 21. brigada na potezu Bjelovar—Virovitica, a brigada »Matija Gubec« i Kalnički partizanski odred na osiguranju u pravcu Varaždina. Istovremeno, druge slavonske jedinice napadale su Viroviticu što je uvjetovalo stvaranje velikog slobodnog teritorija od Virovitice preko Moslavine sve do Save s ove strane, a na južnom dijelu Save sve do Zumberka. Došlo je do spajanja oslobođenog ili djelomično oslobođenog teritorija od Drave na sjeveru do Korduna i Banije.

Oslobođeno područje u sjevernoj Hrvatskoj i organiziranje viših organa narodne vlasti

Neposredno nakon operacija o kojima je bila riječ oslobođeno je Vrbovec, u drugoj polovici studenog 1943. godine, pa je još ostala na tom području samo oaza Pazin koju su tako ubrzo oslobodile jedinice 17. slavonske i Omladinske brigade u sadejstvu s jedinicama 32. divizije.

Nalet naših jedinica bio je nezadrživ. Sada se usmjerio prema Zagrebu i Bjelovaru.

I politička situacija bila je posve u korist narodnooslobodilačke borbe. Mađari i HSS doživjeli su potpuni krah na ovome području. Na stranu NOP-a prešli su gotovo svi rukovodioci i ljudi HSS-a, zadojeni republikanskim idejama i okupljeni oko Franje Gažija iz Koprivnice, odnosno Pavleka Miškine iz Hlebina. Franjo Gaži, kao ugledan seljak i političar, a istovremeno član Glavnog odbora HSS-a, svjesno je prešao na stranu NOP-a i postao s mnogim drugim svojim poznanicima iz Glavnog odbora HSS-a vijećnikom ZAVNOH-a. Svi su oni prešli iz ovog područja u sjedište ZAVNOH-a u Otočcu i Topuskom gdje su našli svoga dobrog znanca Filipa Lakuša iz Sesveta koji je već bio vijećnik ZAVNOH-a od njegova Prvog zasjedanja.

Komunistička partija i NOV toliko su brojni ojačali da su bili isključivo politička snaga hrvatskog i srpskog naroda, odnosno Srba u ovom dijelu Hrvatske. Partija je, razumije se, uživala takvo povjerenje u narodu da je u punom smislu riječi i bila jedini njegov revolucionarni predvodnik.

Na oslobođenom području uspješno su djelovali Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku, Oblasni komitet KPH Zagrebačke oblasti, SKOJ, USAOH, NOV, AFZ i sve druge masovne političke organizacije.

Svuda su postojali narodnooslobodilački odbori, i to mjesni, općinski, kotarski, kao izraz revolucionarne narodne vlasti.

Formirani su i vojni organi na teritorijalnom principu i to: komande mjesta i područja, organi Narodne milicije, partizanske straže za osiguranje reda i mobilizaciju svih sposobnih ljudi u naše oružane jedinice — NOV i partizanske odrede. Svi ti organi uspješno su obavljali zadatke snabdijevanja naše regularne vojske hranom i organizirali proizvodnju u manjim radionicama i u tvornicama koje su nesmetano radile za potrebe fronta. Organizirane su i bolnice i općina zdravstvena zaštita naroda. Škole su nesmetano radile svuda odmah nakon oslobođenja pojedinih gradova i mjesta.

Stvoreni su uvjeti za formiranje X zagrebačkog korpusa (19. I 1944) koji je preuzeo i one funkcije što ih je dotada vršio Štab II operativne zone.

Sekula Joksimovi

Osnivanje i razvoj oružanih jedinica Narodnooslobodilačke vojske severozapadne Hrvatske 1941—1945.

Uslovi koji su prethodili razvoju oružane borbe u severozapadnoj Hrvatskoj i osnivanje prvih partizanskih grupa u toku 1941. godine

Neposredno posle majskog savetovanja KPJ u Zagrebu, Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske preduzeo je niz mera radi pripreme naroda za borbu protiv okupatora i ustaške NDH.¹ Za neposredno rukovođenje tim pripremanjima, posebno u okviru vojnog plana, negde pre a negde kasnije, obrazovani su pri Centralnom komitetu i pojedinim nižim partijskim forumima vojni komiteti.² Ali se u mnogim krajevima Hrvatske pri formiranju udarnih grupa i desetina nailazilo na brojne poteškoće.³

Centralni komitet KPJ je na području bjelovarskog okruga, jednog od najvećih u severozapadnoj Hrvatskoj, oko 20. maja 1941, uputio svoga člana dr. Pavla Gregorića.⁴ Odmah nakon dolaska Gregorić je održao savetovanje sa pojedinim članovima Okružnog komiteta za Bjelovar, a ubrzo organizovao i okružnu partijsku konferenciju od 15. do 17. juna 1941, u planinarskoj kući na Kalniku.⁵ Na njoj je, uz ostalo, razrađena i direktiva KPJ za pripremu i dizanje oružanog ustanka u tom delu Hrvatske.

¹ Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, Zagreb 1969, str. 204-205.

² Pri CK KPJ već oko polovine aprila 1941. formiran je Vojni komitet, koji je delovao kao rukovodni organ do druge polovine juna, kada je obrazovano Vojno operativno rukovodstvo Hrvatske (četdeset godina, zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog narodnog pokreta 1941-1945, knj. 6, Beograd 1961, str. 15, *Dragutin Savić*, Partijski rad u Hrvatskom zagorju 1941-1942).

³ *Josip Broz Tito*, Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, Glavna politička uprava, 1949, str. 68; Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje Zb. NOR), tom V, knj. 2, dok. 9, str. 21, Direktiva Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije od 16. novembra 1941; Zb. NOR, tom II, knj. 2, dok. 6, str. 28—31, Izveštaj Edvarda Kardelja od 2. avgusta 1941.

⁴ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje Arhiv VII) sten. beleške, k. 2006, br. reg. 1-1/1.

⁵ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 1-50/2; Isto, k. 2006, br. reg. 2-15/1; Isto, k. 2006, br. reg. 3-4/1; Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knj. 3, Beograd 1963, str. 792, *Savo Velagić*, Moslavačka partizanska četa »Kasim Čehaji — Turčin«; Ustanak naroda Jugoslavije 1941, Beograd 1964, knj. 6, str. 21. *Dr Pavle Gregorić*, Po etak NOB-e u Slavoniji, Bjelovarskom okrugu i Moslavini. Pored članka Gregorića, u radu sam se koristio edicijom Ustanak naroda Jugoslavije 1941, posebno radovima *Savo Velagića*, *Zvonimira Komarice*, *Ivana Kuzmijaka* i *Marije Bardić*.

Zbog sve veće terora ustaša po gradovima i pojačane pretnje novim hapšenjima, Okružni komitet je odlučio da napusti Bjelovar i pređe na bezbedniji teren. Već u drugoj polovini juna formirao je jednu svoju bazu u šumi Bedenik, kod sela Hrgovljani, gde su se počeli okupljati uglavnom članovi Partije i SKOJ-a, koji su činili jezgro prvih oružanih grupa. Ljudstvo okupljeno u tome centru bilo je naoružano samo sa nekoliko vojnih karabina, pištolja i bombi.⁶ Grupe su bile male, obično sastavljene od nekoliko ljudi. Prvu takvu oružanu grupu činile 6–8 ljudi formirao je na ovom području Okružni komitet već potkraj juna 1941. U toku jula grupa je radila samo na mobilizaciji novih boraca i prikupljanju oružja.

Druga oružana grupa obrazovana je na Kalniku, tako već potkraj juna 1941, od članova Partije i SKOJ-a. U njen sastav ušli su i bivši zatvorenici križevačkog zatvora, koji su se posle bekstva zadesili na Kalniku. Toj oružanoj grupi priključili su se i organizovani seljaci iz sela Osijeka, na jugozapadnim padinama Kalničkog gorja, zatim članovi Partije iz Apatovca i planinarskog doma na Kalniku, ukupno oko 35 boraca.⁸

Članovi te partizanske grupe, gotovo sve do pred kraj 1941, nisu živeli strogo vojnim životom, ni poduzimali značajnije vojne akcije, ali su već na početku 1942. imali dosta žestokih borbi sa ustaškim jedinicama, posebno za vreme ofanzive potkraj aprila i na početku maja, kada su bili i razbijeni. Posle toga neki su se borci razišli ali su se kasnije ponovo uključili u Kalnički NOP odred.⁹

Ubrzo posle okružne partijske konferencije na Kalniku, oko polovine juna 1941. godine, po odluci Okružnog komiteta Bjelovar, kod sela Javorovac, formirana je i treća partizanska oružana grupa, kojom je rukovodio član Sreskog komiteta Koprivnice student Marjan Milivoj.¹⁰ Ta oružana grupa brojala je pet ljudi koji su, mada naoružani, boravili kod svojih kuća i samo povremeno vršili manje akcije i diverzije. Jedan od osnovnih zadataka te grupe, kao i ostalih, bio je politički rad sa masama i popularisanje narodnooslobodilačke borbe radi mobilizacije novih boraca i pokretanja širokih slojeva naroda ovoga kraja na oružanu borbu protiv okupatora i domaćih kolaboracionista. Međutim, s obzirom na objektivne uslove, koji su bili dosta teški, odziv masa je još uvek bio neznatan, zbog čega se ta partizanska grupa nije mogla dugo održati. Već u toku novembra 1941. rukovodilac grupe Marjan Milivoj je, sa još dvojicom, otišao na Kalnik u sastav Kalničke partizanske grupe, dok su druga dvojica i dalje ostala kod svojih kuća i tek kasnije prišla Kalničkom NOP odred.¹¹

Ubrzo posle napada Nemačke na Sovjetski Savez, partijska organizacija zagrebačke opštine Dubrava dobila je zadatak da otpočne pripreme za ustanak. Prišlo se prikupljanju oružja kako bi se stvorili neophodni

⁶ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 3-68/2.

⁷ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 3-70/2; Isto, k. 2006, br. reg. 1-10/1.

⁸ Milan Brunovi, Kalnik u borbi, Zagreb 1953, str. 17.

⁹ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 3-87/2.

¹⁰ Ustanak naroda Jugoslavije 1941, Beograd 1964, knj. 6, str. 22, Dr Pavle Gregori, n. . .

¹¹ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 3-87/2; Isto, k. 2006, br. reg. 1-17/1.

uslovi za formiranje partizanske oružane grupe. Na zajedni kom sastanku sa komunistima iz Sesveta, koji je održan u kući Slavka Gmajnića u Dubravi, raspravljano je o tom pitanju. Već potkraj jula i na početku avgusta 1941. okupila se grupa zagrebačkih partizana. Grupa je imala zadatak da kida telefonske i električne veze i vrši druge sitne sabotaze. U početku je imala osam boraca.¹²

Ta je grupa 19. avgusta 1941. izvela jednu od svojih prvih akcija u šumi Divljača blizu Sesveta. Tada je Velika župa Prigorje, sa sedištem u Zagrebu, oštro reagovala. Raspisala je poternicu i obećala nagradu od 10.000 kuna za svaku glavu izvršilaca te akcije. Isto tako, upozoreno je stanovništvo »da se svaki onaj koji nešto sazna o tome, a propusti da prijavi vlastima smatrati sa esnikom i pomagačem bandi«. ¹³ Tako je zbog pritiska ustaša i žandarmerije, kao i drugih otežanih uslova za njen opstanak u blizini Zagreba, grupa zagrebačkih partizana morala da se povuče prema Bjelovaru. Grupa se potkraj avgusta 1941. spojila sa bjelovarskom partizanskom grupom i prestala da samostalno deluje. ¹⁴ Spajanjem zagrebačke sa bjelovarskom grupom, a na početku marta 1942. i sa varaždinskom i drugim, stvorena je snažnija oružana jedinica od oko dvadesetak boraca, čije je prisustvo na Bilogori veoma pozitivno delovalo na stanovnike ovoga kraja i politički rad među njima.

Za Nemce, a i za ustaše, Hrvatsko zagorje, koje je potpuno naseljeno hrvatskim življem i u neposrednoj blizini Zagreba, bilo je od izuzetnog značaja. Zbog toga su ustaše tu i primenjivale posebne metode delovanja. Osim terora nad komunistima i drugim antifašistima, izbegavali su druga hapšenja. Neposredno posle okupacije, do masovnijeg hapšenja došlo je jedino u Ivancu. ¹⁵

Prema partijskoj organizacijskoj strukturi, Zagorje je obuhvatalo tri okružna komiteta: Zagreb, Krapinu i Varaždin, koji su i rukovodili borbom na svojim područjima, prilagođavajući je uslovima koji su vladali u tom delu Hrvatske. Glavni oslonac na koji je Partija računala bila su tri centra sa razvijenim radničkim pokretom: jedan se nalazio na području Stubica—Klanjec—Zagreb, drugi u rejonu Bedekovina—Poznanovec i treći u oblasti Krapina—Urmanec—Radoboj. ¹⁶

Angažovanje pojedinih članova Partije iz Zagreba na pokretanju masa u Zagorju, u početku nije dalo značajnijih rezultata. ¹⁷ Do masovnijeg odziva nije došlo ni posle nekoliko sastanaka Okružnog komiteta KP Zagreba. Prema izveštaju delegata Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije Vladimira Popovića, od 25. novembra 1941, data je kritička ocena vojno-političkog stanja na području Hrvatskog zagorja u to vreme.

¹² Milan Brunović, n. d. str. 19.

¹³ Zb. NOR, tom V, knj. 1, dok. 140, str. 357, Obaveštenje Velike župe Prigorje od 21. avgusta 1941.

¹⁴ *Politika*, 20. jula 1971, str. 5, Intervju dr. Vladimira Bakarića, Revija »27. srpanj«; *Pero Mora*, Jugoslavija 1941, Beograd 1971, str. 313.

¹⁵ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959, str. 56-57.

¹⁶ Isto, str. 57.

¹⁷ U izveštaju Operativnog vojnog rukovodstva od avgusta 1941. isti se slab rad rukovodstva u nekim delovima severne Hrvatske, zbog čega je došlo do masovnije pojave dezerterstva i kukavičluk (Zb. NOR, tom II, knj. 2, dok. 11, str. 44).

O igledno da delegat Vrhovnog štaba nije bio zadovoljan rezultatima rada Partije na tom području, zbog čega je i obavestio Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije.¹⁸ Dolaskom ustaša uništeno je dosta kadrova, a deo se pasivizirao i povukao, zbog čega se pristupilo obnavljanju i organizovanju Partije u brojnim srezovima Hrvatske [...]. Stav reakcionarnog vodstva HSS-a, izražen parolom »Ništa s komunistima, ve ekajmo«, nepovoljno je uticao neko vreme na rad Partije i formiranje partizanskih jedinica.¹⁹ Stoga je bilo odlučeno da se iz Zagreba i drugih gradova povuku ljudi kojima je pretila opasnost hapšenja. U tom smislu izdata je bila još ranije direktiva vrhovnog komandanta NOP odreda Jugoslavije Josipa Broza Tita, od 17. avgusta 1941. godine, kojom se, uz ostalo, predviđalo izvlačenje iz Zagreba nekoliko stotina ljudi i njihovo uključivanje u partizanske jedinice na terenu.²⁰ Istom direktivom zahtevalo se veće angažovanje rukovodećih ljudi na stvaranju jačih partijskih formacija. Sli na odluka donesena je i na sastanku Okružnog komiteta za Zagreb na početku novembra 1941. godine.

Okružni komitet u Varaždinu je, oko 15. avgusta 1941, na svom području formirao prvu oružanu partizansku grupu od 8 ljudi.²¹ Međutim, pošto su uslovi za njen opstanak u to vreme bili dosta teški, a sistem baza nije bio dovoljno razvijen i siguran, Okružni komitet je, u dogovoru sa CK KPH, odlučio da se grupa prebaci na područje Okružnog komiteta Bjelovar i da se tamo spoji sa bjelovarskom partizanskom grupom, koja je tada brojala sedam partizana. Do spajanja ovih dveju partizanskih grupa došlo je 21. avgusta 1941, kod sela Sredice.²²

U Kaniškoj Ivi kod Garešnice, u početku 1941. godine, pred napad Nemačke na Sovjetski Savez, održan je sastanak komunističkih članova lokalnog Sreskog komiteta Bolt Valent, uz ostalo, preneo direktive koje je primio Okružni komitet Bjelovara za organizovanje »odborna za ustanak«, u koje je trebalo da uđu svi rodoljubi voljni da se bore protiv ustaške vlasti. Takva orijentacija komunistička bila je podstaknuta, u prvom redu, zločinom ustaša 28. aprila 1941, jednim od prvih takve vrste u Hrvatskoj, kada je poklano oko 180 Srba u selu Gudovcu nedaleko od Bjelovara.²³ Ubrzo posle održanih sastanaka po pojedinim selima, npr. u Stupova i, Velikoj Bršljanici, Rogoži i drugima, formirani su »odbori za ustanak« koji su raspravljali o prikupljanju oružja i municije, organizovanju oružanog ustanka i o upoznavanju sa proglasima CK KPJ i zadacima članova Partije u vezi s tim.

¹⁸ Arhiv CK SKJ pod br. reg. 429; Zb. NOR, tom II, knj. 2, dok. 42, str. 84-85, Izveštaj delegata Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije Vladimira Popovića od 29. novembra 1941.

¹⁹ Zb. NOR, tom II, knj. 2, dok. 42, str. 86.

²⁰ Zb. NOR, tom II, knj. 2, dok. 9, str. 41; *Pero Mora*, Jugoslavija 1941, Beograd 1971, str. 355; *Vojnoistorijski glasnik* (dalje VIG) br. 3/1950, str. 4-8, *Vlado Jani*, O ustaničkom pokretu u oblasti Siska 1941.

²¹ U sastavu Varaždinske partizanske grupe bili su: Gabrijel Santo, August Kobal, Vilko Jurec, Antun Blažić, Šimun, Drago Hladni, Gajski, radnik iz Bjelovara, Zupane iz Ludbrega i Andrija Fritić (Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 3-80/2).

²² Grupu bjelovarskih partizana činili su: Bogdan Jelačić, Mato Kirin, Franjo Marinić, Gustav Perl, Duka Prilika, Branko i Blagoje, za koje prezime nema podataka *Milan Brumović*, n. d., str. 18.

²³ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 1-49/2.

Potkraj juna 1941. održan je još jedan značajan sastanak u šumi kraj Kaniške Ive, kome je prisustvovalo oko 15 ljudi, među njima i Kasim Čehajić Turčin.²⁴ U svom izlaganju Čehajić se zalagao za dalje proširivanje »odborna za ustanak« i za jačanje rada na pripremama za ustanak. Međutim, tek na trećem sastanku, 11. jula 1941, u šumi kraj sela Kajgane, uz prisustvo oko 20 ljudi, među kojima su bili i Pavle Gregorić i Kasim Čehajić, prvi put se otvoreno govorilo o prelasku na vojne akcije. Tako je bilo reči o sabotazama na železnici, kidanju telefonskih mreža, rušenju mostova i drugom.²⁵

Prvih dana avgusta ponovo je održan sastanak, na jevrejskom groblju kod Garešnice, i odlučeno da se otpočne sa oružanim akcijama. Pošto je nedostatak oružja predstavljao ozbiljan problem, odlučeno je da se grupa komunističara sa područja Garešnice i Ivanske prebaci na Kalnik i tamo obezbedi oružje. Na put je krenulo 11 ljudi. Ali, pošto su ustaše otkrili kretanje partizanske grupe u rejonu pruge Križevci—Carevdar, ona je bila prisiljena da se подели na tri dela. Kasim Čehajić se sa još jednim borcem prebacio na Kalnik. Deo grupe iz Ivanske zadržao se u šikari kraj svoga sela, gde su otkriveni i pohvatani, a zatim prebačeni u Bjelovar i tamo streljani. Ostala petorica, predvođeni Ivanom Bohincem, posle osam dana otišli su u Garešnicu i tamo se povezali sa Pavlom Gregorićem, koji ih je po dogovoru uputio u rejon azme. Garešnička grupa od 11 boraca ostala je 21. decembra 1941. na Koplju, gde se povezala sa azmanskim partizanskom grupom.²⁶ Posle dva dana, tj. u noć 23/24. decembra, izvršen je zajednički napad na domobransku stražu koja je čuvala most na reci Lonji kod sela Prečaja.²⁷

Na području azme, 20. aprila 1941, održana je, u kući Alojza Vulinca u Gornjem Šarampovu, okružna partijska konferencija kojoj je prisustvovao i Pavle Gregorić. Na konferenciji su, između ostalog, iznete i direktive CK KPH o pripremama za ustanak i borbu protiv okupatora i njegovih pomagača.²⁸ Ista tema je bila na dnevnom redu i na proširenom sastanku Šreskog komiteta azme koji je održan u šumi Matatinki, blizu Bosiljeva.²⁹ Međutim, tek posle partijske konferencije 8. septembra 1941. u selu Prkosu, na kojoj je podnet izveštaj o dotadašnjem radu, usvojen je zadatak da se formiraju oružane grupe i otpočne vojne akcije. U tim su stvoreni povoljniji uslovi, na Koplju postepeno su stizali kadrovi od kojih je oko polovine decembra 1941. formirana partizanska grupa zapadnog dela Moslavine, koja je brojala 15 partizana. U isto vreme položena je i zakletva i izabrano rukovodstvo grupe.³⁰

²⁴ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 1-50/2.

²⁵ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 1-52/2.

²⁶ Ustanak naroda Jugoslavije 1941, Beograd 1964, knj. 4, str. 495, *Marija Bardi*, n. .

²⁷ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 1-53/2 i 1-54/2.

²⁸ Ustanak naroda Jugoslavije 1941, Beograd 1964, knj. 4, str. 490-491, *Marija Bardi*, n. .

²⁹ Isto, str. 491.

³⁰ Za komandira grupe izabran je Ivan Pokas Bosi, a za političkog komesara Alojz Vulinec Sloga (Ustanak naroda Jugoslavije 1941, Beograd 1964, knj. 4, str. 493, *Marija Bardi*, n. .).

Posle spajanja azmanske partizanske grupe, poznate i kao partizanska grupa zapadnog dela Moslavine, na Kop i -brdu, sa garešni komoružanom grupom, tj. partizanskom grupom isto nog dela Moslavine, došlo je do formiranja 3. ete slavonskog NOP bataljona (kasnije nazvana — eta »Kasim ehaji «).³¹

U srezu Grubišno Polje, usled malobrojnosti lanova Partije i njihove nepovezanosti, partijski rad nije dao zna ajnijih rezultata. Sem toga, došlo je i do osipanja lanova, pa je u tom srezu ostalo svega nekoliko komunisti koji, i pored velikog zalaganja, nisu uspeli da ozbiljnije uti u na sprovođenje direktiva Partije o pokretanju oružane borbe. Treba spomenuti da se u to vreme na podru ju Grubišnog Polja nalazila tzv. »Gecina oružana grupa«, nazvana po imenu Gedeona Bogdanovi a Gece.³² Kada je otpo eo teror ustaša i prisilno iseljavanje Srba sa ovog podru ja, došlo je do otpora i bežanja, pri emu su se pojedinci priklju ili toj grupi.³³

Pripadnici Gecine oružane grupe prvobitno nisu bili u neposrednoj vezi sa Komunisti kom partijom, ali su postepeno sve više prihvatili njen kurs. U martu 1942. došlo je do sastanka predstavnika KPH sa Gecinom grupom.³⁴ Tom prilikom je dogovoreno da se formira partizanska jedinica mešovitog sastava u kojoj bi se borili zajedno Srbi i Hrvati. Nekoliko dana kasnije, u Maloj Jasenova i kraj Grubišnog Polja, došlo je, 1. aprila 1942, do spajanja ovih grupa i formiranja Bilogorske partizanske ete.³⁵

Sli na Gecinoj oružanoj grupi bila je i oružana grupa Draga Vrbani a Rezbara.³⁶ Od naoružanja grupa je posedovala tri puške. Zbog toga što je ta grupa bila malobrojna i slabo naoružana, nije se mogla od nje o ekivati neka ve a vojni ka aktivnost; naprotiv, njeno delovanje svodilo se isklju ivo na odbranu od napada ustaša i žandarma. Jedna od najzna ajnijih akcija izvedena je zajedno sa bjelovarskom partizanskom grupom, 10. septembra 1941, prilikom napada na selo Orovac. Ubrzo zatim, tj. u oktobru, Rezbarovu oružanu grupu u Kašljavcu napali su i razbili ustaše i žandarmi.³⁷

Zna ajno je spomenuti i sastanak Okružnog komiteta Bjelovara u Gornjim Sredicama na po etku oktobra 1941. kome je prisustvovao i dr Pavle Gregori . Tom prilikom bilo je re i, izme u ostalog, i o aktivnosti oružanih grupa i razvoju ustanka u celini. Odlu eno je da oružane grupe poja aju borbena dejstva i prepade na upravne centre i opštine, kao i sistematski rad na uništavanju arhivske gra e i likvidiranju narodnih

³¹ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 1-60/2.

³² Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 3-8/1.

³³ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 3-8/1, Isto, br. reg. 3-9/1.

³⁴ Bilo je i prolaznih kriza u shvatanju lanova Gecine oružane grupe. Teško e su se ispoljile u tome što je grupa bila vezana za jatake i konspirativno živela, a što je uticalo da se s nepoverenjem ponaša prema svima drugima. Me utim ipak je kontakt s njima bio uspostavljen. U martu 1942. došlo je do sastanka predstavnika Partije Zvonka Brki a i Popare, s jedne, i Gece Bogdanovi a i Kuhte, s druge strane (Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 3-9/1).

³⁵ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 3-9/1 i 3-10/1.

³⁶ U sastavu oružane grupe bili su, pored Draga Vrbani a Rezbara, još i Mile Marši Bi o, Jakob Valjevac Hrabri, Jovo Bosanac i Stevo Raj evi (Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 3-88/2).

³⁷ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 3-88/2.

izdajnika.³⁸ Da bi se postavljeni zadaci mogli uspešno sprovesti, bilo je odlučeno da se udruže bjelovarska, kalnička i javorova partizanska grupa. Međutim, do njihovog spajanja nije došlo, pošto je deo boraca javorovačke grupe otišao na Kalnik i s njim je bila izgubljena veza.

Kada je 24. decembra 1941, kod sela Brusnika na Psunju, formiran Slavonski NOP bataljon, njegovu 3. četinu činili su borci sa područja Gornje, Garešnice i Bjelovara.³⁹ Četina je, kao i ostale iz sastava bataljona, bila podeljena na vodove i desetine. Brojno stanje četine 16. februara 1942. bilo je 46 boraca.⁴⁰ Iako je ova četina, prema izvještaju Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 28. marta 1942, stavljena pod komandu Štaba II operativne umesto III operativne zone, gde je do tada bila, još je uvek ostala akciono vezana za III zonu.⁴¹

Razvoj ustanka i snaga partizanskog pokreta u severozapadnoj Hrvatskoj do kraja 1941. godine znatno su zavisili od temeljite i svestrane političke pripreme. Tamo gde su pripreme bile nedovoljne, dolazilo je do poraza i oseka u njihovom razvitku.⁴² Izvesnu smetnju predstavljalo je i to što je severozapadna Hrvatska u političkom i vojnom pogledu bila rascepkana na više oblasti koje su pokrivali okružni komiteti kojima je rukovodio CK KPH, najpre posredstvom Povereništva za severnu Hrvatsku, a kasnije i drugih organa i komandi, što je zahtevalo izuzetne napore u pogledu regulisanja dobrih veza i kontakata. Partizanski pokret, međutim, i pored toga, postojao je sve snažniji i sve obuhvatniji, o čemu je govorio i Edvard Kardelj u svom članku objavljenom u užičkoj *Borbi* 25. oktobra 1941, u kome je, uz ostalo, istakao: »Poslednjih dana stižu sve više vesti iz svih krajeva Hrvatske o ogorčenju hrvatskih seljaka masa protiv ustaške strahovlade i okupatora. To ogorčenje se izražava«, pisao je dalje Kardelj, »u bezbrojnim sitnim političkim i diverzantskim akcijama po celavoj Hrvatskoj [...]«. ⁴³ Sličnog sadržaja bio je i Kardeljev članak potkraj novembra 1941. koji je, takođe, objavila *Borba* u Užicu. U njemu je naglašeno da »Hrvatski partizani svakodnevno rastu i po broju i po teritoriji koju su uspeli da obuhvate svojim akcijama i postali su ozbiljan faktor, kako u vojnom, tako i opštopolitičkom pogledu [...]«. ⁴⁴ Očigledno se u to vreme partizanski pokret sve više afirmisao i u hrvatskim masama, što je posebno došlo do izražaja u narednom periodu.

³⁸ Arhiv VII, sten. beleške, k. 2006, br. reg. 3-72/2.

³⁹ Za komandira četine imenovan je Pavle Vukomanović, a dužnost političkog komesara vršio je dotadašnji politički komesar iz manskog partizanske grupe Alojz Vulinec, član CK KPH. Naredba o formiranju Slavonskog NOP bataljona izašla je tek 13. januara 1942. (Zb. NOR, tom V, knj. 3, dok. 16, str. 63).

⁴⁰ Po nacionalnom sastavu u četini je bilo: 27 Hrvata, 15 Srba i po jedan Slovenac, Musliman, Bugarin i Nemač (Zb. NOR, tom V, knj. 3, dok. 126, str. 386).

⁴¹ Zb. NOR, tom V, knj. 4, dok. 84, str. 331.

⁴² Zb. NOR, tom V, knj. 3, dok. 126, str. 386; Isto, knj. 4, dok. 84, str. 331, Izveštaj Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 25. maja 1942.

⁴³ Zb. NOR, tom V, knj. 1, dok. 80, str. 239-240; Isto, tom V, knj. 2, dok. 25, str. 63, članak Edvarda Kardelja od novembra 1941. Zb. NOR, tom V, knj. 1, dok. 8, str. 32, Partizanske akcije krajem juna i početkom jula 1941.

⁴⁴ Zb. NOR, tom V, knj. 2, dok. 25, str. 63.

*Narastanje i kvalitativne promene u razvoju oružanih jedinica
na području severozapadne Hrvatske u toku 1942. i 1943. godine*

Sve intenzivniji razvoj partizanskog pokreta u Hrvatskoj potkraj 1941. i na početku 1942. godine zahtevao je prilagođavanje i odgovarajuće rukovodeće strukture oružanih snaga u Hrvatskoj. Iz direktive vrhovnog komandanta NOP odreda Jugoslavije Josipa Broza Tita, 17. avgusta 1941, vidi se da je ustanak u Hrvatskoj u to vreme već bio u osetnom usponu, ali, i pored toga, još uvek su postojale određene slabosti u njegovom vođenju, što je predstavljalo opasnost za dalji tok njegovog razvoja. Zbog toga je odlučeno zahtevati od operativnog vojnog rukovodstva u Hrvatskoj da po raznim mestima na tom području organizuje više štabova i da ih međusobno vrsto poveže.⁴⁵ Inače, funkciju centralnog vojnog rukovodstva u Hrvatskoj u to vreme imalo je operativno partijsko rukovodstvo CK KPH, koje je bilo formirano još potkraj juna 1941,⁴⁶ a već od 19. oktobra 1941. tu je dužnost obavljao Glavni štab NOP odreda Hrvatske, pod njegovu komandu su stavljene sve jedinice Ličke grupe partizanskih odreda, Kordunaškog i Primorsko-goranskog partizanskog odreda, osim jedinica Dalmacije, Slavonije i Hrvatskog zagorja, koje su i dalje bile pod neposrednim rukovodstvom CK KPH.⁴⁷

Na partijskim sastancima Okružnog komiteta KPH za Zagreb, na početku novembra i u decembru 1941, bilo je dogovoreno da se pojača aktivnost na vojnom planu. U tom cilju, pošto je definitivno utvrđena koncepcija ustanka na području Zagorja, upućena je grupa kompromitovanih aktivista iz Zagreba u oružane jedinice na terenu.⁴⁸ Uz to, Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije, narednjem mesecu, početkom januara 1942, zahteva od Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske da razvije i proširi oružanu borbu širom Hrvatske, s posebnom pažnjom na području severno od Save, gde su okupator i njegovi pomagači bili jako osetljivi.⁴⁹

U toku prvih dva meseca 1942, partijskim organizacijama u Zagorju odazvalo se oko 25 ljudi koji su bili voljni da stupe u partizanske redove. To je umnogome doprinelo da 17. marta dođe do formiranja Prvog parti-

⁴⁵ Zb. NOR, tom II, knj. 2, dok. 9, str. 41. Direktiva vrhovnog komandanta NOP odreda Jugoslavije Josipa Broza Tita od 17. avgusta 1941; Uputstvom operativnog partijskog rukovodstva Centralnog komiteta KP Hrvatske od 30. novembra 1941, koje je upućeno partijskim i vojnim rukovodstvima Like, Korduna, Gorskog kotara i Primorja, izložen je stav rukovodstva o načinu organizovanja vojnih jedinica pri čemu se sugerisalo da ubuduće ne treba stvarati takve odrede koje bi ljudstvo delom bilo kod kuće, a delom odlazilo u akcije. Isto tako, odnosu partijskih organizacija i vojnih štabova trebalo je posvetiti više pažnje. Vojne štabove trebalo je što pre osamostaliti, ime bi se olakšao i rad Partije (Zb. NOR, tom V, knj. 2, dok. 32, str. 80-84).

⁴⁶ Zb. NOR, tom V, knj. 1, dok. 16, str. 53, napomena br. 1.

⁴⁷ Arhiv VII, k. 101, br. reg. 2/3; Zb. NOR, tom V, knj. 3, dok. 57, str. 175. Izveštaj Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 19. februara 1942. godine; Isto, tom V, knj. 1, dok. 71, str. 209, Direktivno pismo Centralnog komiteta KP Hrvatske od 19. oktobra 1941. godine.

⁴⁸ Zb. NOR, tom II, knj. 2, dok. 42, str. 86. Izveštaj delegata Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije Vladimira Popovića od 29. novembra 1941; Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959, str. 63.

⁴⁹ Zbornik br. 7-8, Historijski institut Slavonije 1970, str. 446, *Jejto Šasi*, Uslovi formiranja prve slavonske divizije.

zanskog voda u Hrvatskom zagorju.⁵⁰ Pojava Prvog partizanskog voda u tome kraju Hrvatske izazvala je ustaše da pojačaju propagandu među stanovništvom, pozivajući ih da se vrte svojim kućama, uveravaju ih da im se neće ništa dogoditi. To je uticalo da se grupa, pošto se ionako našla pred nizom teških, podeli na manje delove. Jedan takav deo, ostao je u Zagorju, dok je grupa od oko 10 boraca otišla na Zagrebačku goru, gde joj se priključila i grupa komunista iz Zagreba.⁵¹

Na početku 1942. godine nastavljeno je osnivanje partizanskih oružanih grupa, npr. grupe u srezu Pregrada, na čijem su formiranju radili Edo Leskovar i Josip Tkalec. U isto vreme, vrhovni komandant Josip Broz Tito uputio je pismo CK KPH u vezi sa osnivanjem većih partizanskih jedinica.⁵² Ubrzo posle toga, 28. marta 1942, na proširenom plenumu Okružnog komiteta KPH za Krapinu, kome je prisustvovao i delegat CK KPH Marko Belini, doneta je odluka da se formira Štab partizanskih jedinica Hrvatskog zagorja. Tako je od kraja marta 1942, pored Okružnog komiteta KPH za Zagreb i Krapinu, narodnooslobodilačkom borbom u tom delu Hrvatske rukovodio i Štab partizanskih jedinica Hrvatskog zagorja, na čijem su delu prvo nalazio Marko Belini, a zatim Ivan Krajačić.⁵³

Pošto se na području Zagreba nije mogla održati većja partizanska jedinica, odlučeno je da grupa boraca pređe u rejon Zumberka, gde bi imala više uslova za razvoj, pa je upućen jedan vod od oko 20 zagorskih partizana u početku maja 1942. godine.⁵⁴ Na tom području grupa se susrela sa 11 boraca Kordunaša, među kojima se nalazila Milka Kufrin i Tešo Bulat. Uskoro je došlo i do povezivanja zagorskih partizana sa slovenačkim borcima u rejonu Kostanjevice na Krki. Vođeni su i zajedničke akcije, npr. 28. maja, kada su napadnuti Italijani koji su se kretali od Zumberka ka Kostanjevici.⁵⁵ Prišlo se i mobilizaciji novih boraca sa tog područja, pa je brojno stanje povećano od 31 na 63 partizana. To je omogućilo da se na početku juna formira partizanska četeta II operativne zone Hrvatske.⁵⁶

Za dalji razvoj borbe na području Kalnika značajna je bila partijska konferencija varaždinskog okruga koja je održana u februaru 1942. Na

⁵⁰ U svom radu koji je objavio u Zborniku sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog pokreta 1941-1945. četrdeset godina, Beograd 1961, str. 152, Dragutin Saili je, govoreći o partijskom radu u Hrvatskom zagorju, naveo da je za komandira Prvog partizanskog voda Hrvatskog zagorja bio izabran Pavel Videković, a za komesara Ivan Sokolić (četrdeset godina, Beograd 1961, knj. 6, str. 152).

⁵¹ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959, str. 65.

⁵² Isto, str. 67.

⁵³ Isto, str. 64.

⁵⁴ Zb. NOR, tom V, knj. 4, dok. 65, str. 240—241, Izveštaj Odbora Poverenštva Centralnog komiteta KP Hrvatske za Zagrebačku oblast za period od 10. aprila do 15. maja 1942; Isto, knj. 4, dok. 84, str. 331, Izveštaj Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 25. maja 1942.

⁵⁵ Zb. NOR, tom V, knj. 5, dok. 59, str. 203, Izveštaj NOP odreda Hrvatskog zagorja od 30. juna 1942.

⁵⁶ Za komandira čete izabran je Tešo Bulat, a za političkog komesara Ivan Sokolić i Somborac, ranije komandir Prvog partizanskog voda u Hrvatskom zagorju, a za njegovog zamenika Milka Kufrin (Zb. NOR, tom V, knj. 5, dok. 59, str. 202-203, Izveštaj NOP odreda Hrvatskog zagorja od 30. juna 1942).

njoj je doneta odluka da se ponovo pristupi formiranju odreda na Kalniku. Najpre je trebalo povezati ve postoje e partizanske grupe. Varaždinski komunisti uspostavili su vezu sa partizanskom grupom u selu Osijek, koja je predstavljala bazu oko koje su se okupljali borci upu eni na Kalnik od Okružnog komiteta u Varaždinu i partijske organizacije iz Zagreba.⁵⁷ Sa domobranskim poru nikom Božom Lajnerom, simpatizerom NOP-a, ije su begstvo iz Zagreba organizovali komunisti Zagreba na po etku marta 1942. godine, pošlo je još pet naoružanih domobrana. Ustaše su na to žestoko reagovali. Izvršili su brojna hapšenja, posebno na teritoriji Ludbrega, gde se bio kratko vreme zadržao Lajner sa grupom na putu za Kalnik. Tom akcijom ustaša otkrivena je i veza kojom su iz Zagreba upu ivani borci u jedinice na Kalniku.⁵⁸ Me utim, ve oko polovine marta, odlukom Okružnog komiteta KPH za Varaždin, od boraca varaždinske grupe sa oko desetak ljudi, grupe od 5 ljudi iz Zagreba na elu sa Božom Lajnerom, boraca bjelovarskog okruga i grupe Mileve Cetuši Sojka formirana je Kalni ka NOP eta sa oko 56 boraca.⁵⁹

Po formacijskom sastavu Kalni ka NOP eta imala je dva voda. Prvi vod, ja ine oko 20 ljudi, izveo je 12. aprila uve e akciju u selu Trnovcu i na stražu koja je uvala most na potoku Plitvici (kraj Varaždina), posle ega je krenuo u selo Jalžabet, gde je 13. aprila održan miting sa seljacima.⁶⁰ Drugi vod je 20. aprila pošao u sela Grabi ani i Radljevo (srez Ludbreg). Ovde je, tako e, održan miting na kome je manifestovana podrška partizanskom pokretu. Ustaše su bili uznemireni jer su akcije partizana imale velikog odjeka u itavoj okolini Varaždina, Ludbrega, Koprivnice pa i Hrvatskog zagorja. Oni su 23. aprila 1942. sa žandarmima u ja ini od oko 2500 ljudi blokirali Kalnik. Borba je trajala neprekidno tri dana, ali su se partizani održali. U takvoj situaciji komandiri i komesari vodova doneli su pogrešnu odluku. Razbili su etu na manje grupe s namerom da svaka od njih krene svojim pravcem i na e sklonište po selima. Jedan vod krenuo je šumom prema Bjelovaru, dok su se ostali borci podelili na manje grupice i uputili prema Ludbregu i Varaždinu. Kada su partizani prišli seoskim naseljima, ustaše su ih otkrili i mahom likvidirali.⁶¹ O igledno je da su komandiri vodova na inili niz pogrešaka: najpre su prihvatili frontalnu borbu sa protivnikom, a zatim razbili jedinice na delove i uputili se u naselja koja su ustaše i žandarmi držali pod kontrolom, ime su omogu ili protivniku da lako postigne svoj cilj.⁶²

Na po etku maja 1942. formirana je Zagorska partizanska eta od boraca zagrebakog i krapinskog okruga. Zagrebaki okrug imao je na

⁵⁷ Milan Brunovi , n. d., str. 33.

⁵⁸ Isto, str. 36.

⁵⁹ Arhiv VII, k. 102B, br. reg. 46/1; Zb. NOR, tora V, knj. 5, dok. 110, str. 420–421, Izveštaj štaba II operativne zone od 22. jula 1942.

⁶⁰ Zb. NOR, tom V, knj. 4, dok. 68, str. 249, Izveštaj štaba partizanskih jedinica Hrvatskog zagorja od 18. maja 1942.

⁶¹ Zb. NOR, tom V, knj. 4, dok. 68, str. 250, Izveštaj štaba partizanskih jedinica Hrvatskog zagorja od 18. maja 1942; Zb. NOR, tom V, knj. 5, dok. 110, str. 420–421, Izveštaj štaba II operativne zone od 22. jula 1942.

⁶² Zb. NOR, tom V, knj. 4, dok. 78, str. 251, Izveštaj štaba partizanskih jedinica Hrvatskog zagorja od 18. maja 1942.

svom području tri voda u kojima od 77 ljudi, dok je krapinski okrug imao jedan vod sa oko 25 ljudi, ukupno 102 partizana. Rukovodstvo ete činili su komandir Kugli i komesar Ivan Krka. Odmah su otpočele akcije koje je ete izvodila po vodovima. Međutim, ustaške vojne vlasti su već 9. maja 1942. organizovale već u oružanu akciju u cilju suzbijanja partizanske aktivnosti u Zagorju. Drugi i treći vod su se odmah po ete izvlačili u pravcu Sv. Križ—Za retje, na ete sa komandnirom ete Kugli em, koji je ubrzo posle toga napustio jedinicu. Pretrpevši tom prilikom gubitke od 22 borca (10 poginulo, 8 ranjeno i 4 uhvaćena), Zagorska partizanska ete se ubrzo raspala.⁶³

U Zagorju je nastavio dejstva jedan partizanski vod na području između Stubice i Krapine. Iz izveštaja polit. komesara II operativne zone od 17. jula 1942, vidi se da je taj vod gotovo dva meseca bio neaktivan, za što je uvelike krivo njegovo rukovodstvo. Stoga je bilo odlučeno da se vrati zagorski vod, koji je dejstvovao na području Zumberka u sastavu 2. ete II operativne zone, i uputi u Zagorje. Iz njegovog sastava trebalo je odabrati novo rukovodstvo, koje bi kao iskusnije moglo da oživi borbenu aktivnost na području Zagorja.⁶⁴

U aprilu 1942. godine izdvojene su snage jednog partizanskog voda iz sastava ete »Kasim Čehaji« i upućene prema ete. Taj se vod oko sredine jula spojio sa oko 70 partizana prebačenih iz Banije i tom prilikom je obrazovan bataljon koji je predstavljao glavnu partizansku snagu u to vreme na području zapadnih padina Moslavačke gore, Ivanič-Grada i sisačke Posavine. Inače, bataljon je delovao po uputstvima Okružnog komiteta Banije. O svojim akcijama izveštavao je Štab NOP odreda Banije, ali mu je istovremeno naredjeno da ubuduće izveštava Štab II operativne zone.⁶⁵

Naredjenjem Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 12. avgusta 1942, zahtevano je formiranje bataljona za operacije na području Moslavačke gore, Siska i Ivanič-Grada koji bi ubrzo prerastao u odred. Za komandanta tog bataljona postavljen je Marijan Cvetković, za polit. komesara komesar II operativne zone Stanko Parma, a za zamenika komandanta Štefek Rogina. Zadatak bataljona bio je da pojača aktivnost u istoimenoj teritoriji II operativne zone i uspostavi vezu s područjem Kalnika i Ivanšćice. Isto tako, prema uputstvima koja je dobio Rade Bulat, komanda novoformiranog bataljona trebalo je da osigura vezu Glavnog štaba Hrvatske sa Štabom III operativne zone.⁶⁶

⁶³ Arhiv VII, k. 102B, br. reg. 40/1, Zb. NOR, tom V, knj. 4, dok. 68, str. 251—253. Izveštaj štaba partizanskih jedinica Hrvatskog zagorja od 18. maja 1942.

⁶⁴ Zb. NOR, tom V, knj. 5, dok. 100, str. 391-392; Isto, dok. 59, str. 206. Izveštaj štaba NOP odreda Hrvatskog zagorja od 30. juna 1942. godine.

⁶⁵ Zb. NOR, tom V, knj. 5, dok. 110, str. 420. Izveštaj štaba II operativne zone od 22. jula 1942: postoji mišljenje da se to odnosi na 6. banijski bataljon, koji je dobio zadatak da deluje na području Siska s obe strane Save. Prema izveštaju štaba NOP odreda Banije od 13. jula 1942. jedna njegova ete dobila je rejon dejstva ka Moslavini¹ Slavoniji, a druga ete na području velikogoričkog sreza. Njihovo ukupno brojno stanje bilo je od 110 do 120 boraca. Komandni sastav činili su: Dragan Bobetko, komandant, i Mika Špiljak polit. komesar, zamenik polit. komesara bio je Duka Ban, a Mladen Ivo operativni oficir (Zb. NOR, tom V, knj. 5, dok. 91, str. 337-338'¹ dok. 110, str. 420, napomena br. 2).

⁶⁶ Arhiv VII, mikrofilm X-2/622, Naredba Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 13. avgusta 1942.

Po naređenju Štaba II operativne zone Hrvatske, 23. avgusta 1942, formiran je Moslavački partizanski bataljon, u čiji su sastav ušle jedna eta Banijskog NOP odreda i eta »Kasim Čehajić«.⁶⁷ Štab bataljona sačinjavali su komandant Mijo Bobetko i politkomesar Ivan Turčinović, a obavještajni je oficir bio Duro Ogulinec.⁶⁸

Naredbom Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske od 22. septembra 1942. bilo je odlučeno da se, u cilju proširenja i oživljavanja partizanskih dejstava u severnom i severoistom delu područja II operativne zone, formira Kalnički NOP bataljon koji bi izvodio akcije na teritoriji Ivanšice, Kalnika i zapadnog dela Bilogore. U sastav bataljona trebalo je da uđu borci Bilogorske 3. bataljona III operativne zone, Kalničke ete, koja je predviđena da se formira od jednog voda Bilogorske ete i jednog voda moslavskih partizana, kao i borci Zumberačke partizanske ete. Štaviše, određen je i štab bataljona.⁶⁹ Isto tako, kada se u Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske razgovaralo o potrebi formiranja Kalničkog bataljona, imalo se na umu da će ovaj bataljon u perspektivi prerasti u odred. Međutim, Štab III operativne zone doneo je odluku da formira Kalnički NOP odred sa privremenim operativnim štabom, čime je prestala potreba za obrazovanjem Kalničkog bataljona.⁷⁰

Kad je u početku oktobra 1942. krenuo sa Banije, Joža Horvat dobio je zadatak da se prebaci preko Save i poveže sa Štabom III operativne zone u Slavoniji. Uz ostalo, Horvat je preneo i direktivu Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske u vezi s formiranjem Kalničkog NOP odreda. Pošto se na tom području u to vreme već nalazila Banijska proleterska eta, trebalo je s njom uspostaviti kontakt i otpočeti pripreme za formiranje odreda.⁷¹ Tako je u selu Bijela kraj Daruvara, 10. oktobra 1942, došlo do osnivanja Kalničkog NOP odreda od boraca Banijske proleterske ete i 1. i 2. Slavonskog NOP bataljona. Za komandanta odreda postavljen je Mate Jerković, dotadašnji komandant 5. banijskog bataljona, a za politkomesara Joža Horvat.⁷² Brojno stanje Kalničkog

⁶⁷ Prema izveštaju politkomesara Štaba NOP odreda Banije od 7. septembra 1942, navodi se da je, osim jedne ete iz Banije, u sastav Moslavackog bataljona ušla i Moslavačka eta (Zb. NOR, tom V, knj. 30, dok. 129, str. 378).

⁶⁸ Zb. NOR, tom V, knj. 30, dok. 129, str. 377-378, Izveštaj politkomesara Štaba NOP odreda Banije od 7. septembra 1942. (Zb. NOR, tom V, knj. 7, dok. 19, str. 85, Izveštaj operativnog štaba NOP odreda Banije od 7. septembra 1942).

⁶⁹ Za komandanta bio je predviđen Izidor Štrok, za politkomesara Josip Horvat, a za zamenika komandanta imenovan je Ivan Šibi (Arhiv VII, k. 1471, br. reg. 4/1; Isto, k. 103, br. reg. 49/2; Zb. NOR, tom V, knj. 7 dok. 57, str. 207; Isto, dok. 56, str. 203-204).

⁷⁰ Arhiv VII, k. 102B, br. reg. 14/1a; Zb. NOR, tom V, knj. 8, dok. 70, str. 289-293, Izveštaj zamenika politkomesara II operativne zone 23. oktobra 1942.

⁷¹ Zb. NOR, tom V, knj. 9, dok. 56, str. 237, napomena br. 29; Glavni štab NOP odreda Hrvatske je potkraj aprila 1942. uputio u Slavoniju proletersku etu koja je oko 70 boraca iz Banije radi sadejstva s partizanskim snagama u Slavoniji i pojačanja borbenih aktivnosti na području Slavonije. Komandir ete bio je Nikola Demonja, a politkomesar Vlado Mutak (VIG br. 2/1969, str. 14; *Mate Jerković*, Značaj Zemaljskog antifašističkog veštanstva a narodnog oslobođenja Hrvatske za razmah NOP-a u Slavoniji).

⁷² Arhiv VII, k. 102B, br. reg. 14/1a; Zb. NOR, tom V, knj. 8, dok. 70, str. 290, Izveštaj zamenika politkomesara II operativne zone od 22. oktobra 1942. godine; Zbornik Historijskog instituta Slavonije br. 7-8/1970, str. 464, *Jefto Šaši*, Uslovi formiranja Prve slavonske divizije; *Milan Brunović*, n. d., str. 68; Vojna enciklopedija (dalje VE), sv. 4, Beograd 1972, str. 203.

NOP odreda bilo je oko 190 boraca. U sastavu odreda bila su dva bataljona.⁷³

Odmah nakon formiranja Kalni ki NOP odred uputio se prema Kalniku. Posle uspešno izvedene akcije na željezni koj stanici u špiši - -Bukovici kod Virovitice, 14. oktobra, u odred su izvršene neke kadrov-ske promene. Za komesara 1. bataljona određen je Stevo La an, dok je Vlado Mutak postavljen za zamenika polit, komesara odreda, obavljaju i istovremeno i funkciju partijskog rukovodioca.⁷⁴

Po direktivi Glavnog štaba Hrvatske, Štab II operativne zone uputio je na po etku oktobra na Kalnik jednu etu Kordunaša i Zagoraca iz Zumberka u ja ini od oko 40 boraca radi zajedni kih akcija sa Kalni kim NOP odredom.⁷⁵ Na putu za Kalnik eta je izvela nekoliko manjih akcija, ali pošto Kalni ki NOP odred sve do 20. oktobra nije stigao na Kalnik, Zumbera ka eta je ponovo pošla u Zagorje, gde je provela oko mesec dana, posle ega se vratila na Kalnik i 10. novembra 1942. ušla u sastav odreda kao njegov 3. bataljon.⁷⁶ Izidor Štok, koji je došao sa Zumbera kom etom na Kalnik, po nare enju Štaba II operativne zone postavljen je za komandanta Kalni kog NOP odreda.⁷⁷

Saznavši da se priprema ofanziva, štab Odreda je preduzeo pokret s Kalnika i 1. bataljon uputio u Hrvatsko zagorje u rejon Zagreba ke gore, 2. bataljon u pravcu Bilo-gore, dok je 3. bataljon pošao u pravcu jugozapadno od Varaždina prema Ivanš ici. Pošto je izvršio više organi-zacijsko-formacijskih promena u toku 1942. godine, pri emu je iz njego-vog sastava deo ljudstva upu ivan u druge jedinice na podru je Slavonije i severozapadne Hrvatske, Kalni ki NOP odred je 19. januara 1944. ušao u sastav Zapadne grupe NOP odreda X korpusa NOVJ. U toku 1944. dejstvovao je na podru ju Kalnika, Moslavine, Bilo-gore i Hrvat-skog zagorja sve do rasformiranja, 14. aprila 1945, kada je njegovo ljud-stvo ušlo u sastav jedinica 1. divizije Korpusa narodne odbrane Jugos-lavije.⁷⁸

Glavni štab NOP odreda Hrvatske doneo je 30. avgusta 1942. odluku o upu ivanju jedinica Banijskog NOP odreda na podru je Moslavine. Dolazak tih jedinica i jednog bataljona 1. slavonskog NOP odreda, uticao je na brže razvijanje partizanskog pokreta i priliv novih boraca u mosla-

⁷³ Stab 1. bataljona inili su: komandant Nikola Demonja i polit, komesar Vlado Mutak, a u 2. bataljonu komandant je bio Slobodan Ili i a, dok je na dužnosti polit, komesara bio Ivan Šibi (Zb. NOR, tom V, knj. 9, dok. 56, str. 237, napomena br. 29; *Milan Brunovi*, n. d., str. 68—69).

⁷⁴ *Milan Brunovi*, n. d., str. 71.

⁷⁵ Zumbera ka eta je 9. oktobra 1942. prešla Savu i otišla u Zagorje. U ruko-vodstvu ete nalazili su se komandir Šime Hudek i komesar Ivo Robi (Hrvatsko zagorje u narodnooslobodila koj borbi, Zagreb 1959, str. 93).

⁷⁶ Zb. NOR, tom V, knj. 9, dok. 44, str. 132, Naredba štaba II operativne zone NOP odreda Hrvatske od 13. novembra 1942. godine; Hrvatsko zagorje u narodno-oslobodila koj borbi, Zagreb 1959, str. 96; *Milan Brunovi*, n. d., str. 97; VE, sv. 4., Beograd 1972, str. 204.

⁷⁷ Zb. NOR, tom V, knj. 9, dok. 44, str. 132, Naredba štaba II operativne zone NOP odreda Hrvatske od 13. novembra 1942.

⁷⁸ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodila koj borbi, Zagreb 1959, str. 97-103r VE, sv. 4., Beograd 1972, str. 204; *Milan Brunovi*, n. d., str. 84, 87, 92, 93, 104-105., 127, 145-147, 166-176.

va ke jedinice. Tako je na početku oktobra 1942. u selu Prokopu na Moslavi koja gori došlo do osnivanja Moslava kod NOP odreda, u koji su sastav ušli borci Moslava kod NOP bataljona i novopridošlo ljudstvo. Brojno stanje odreda u to vreme bilo je oko 280 boraca, a već potkraj oktobra povećano je na oko 350 ljudi.⁷⁹ Po formacijskom sastavu Moslava kod NOP odred je imao dva bataljona. Rukovodstvo odreda činili su komandant Marijan Cvetković i politički komesar Franjo Knebl.

Odmah nakon formiranja Moslava kod NOP odred otpočeo je borbene akcije, zbog čega su nemačke i ustaško-domobranske snage preduzele oštre protivmere, pa se Odred povukao na Bilo-goru. Uspešna dejstva Moslava kod NOP odreda pozitivno su uticala i na raspoloženje naroda, koji je sve masovnije pristupao partizanskim jedinicama. Nagli priliv boraca omogućio je da Odred formira u svom sastavu već i broj bataljona i uputi odred na broj ljudi u druge jedinice severne i severoistočne Hrvatske. Samo od kraja 1942. do maja 1943. godine iz Moslava kod NOP odreda poslato je oko 1000 boraca u slavonske jedinice, potkraj 1943. jedan bataljon Odreda ušao je u sastav brigade »Matija Gubec«, a na početku 1944. dva su bataljona dodeljena 1. brigadi 33. divizije NOVJ.

Kada je 14. marta 1944. po naredjenju Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske formirana Istočna grupa NOP odreda, Moslava kod odred je sa Bjelovarskim i Posavskim NOP odredom ušao u njen sastav. Odred je u narednom periodu postizao sve veće uspehe i okupljao nove borce u Moslavini i bjelovarskom okrugu. Prilikom reorganizacije jedinica 11. februara 1945. po naredjenju Štaba X korpusa NOVJ bile su rasformirane Istočna i Zapadna grupa NOP odreda, a formiran Štab grupe NOP odreda. Moslava kod NOP odred je tada ušao u sastav toga novoformiranog štaba, gde je ostao kratko vreme, jer je potkraj februara 1945. rasformiran.⁸⁰

Potkraj juna 1943. Glavni štab NOV i PO Hrvatske zahtevao je da 12. slavonska divizija pođe u Hrvatsko zagorje i svojim uticajem doprinese daljem razvoju borbi u tom delu Hrvatske. Posle odmora i priprema u rejonu Vožina, jedinice 12. divizije su 2. jula 1943. prešle prugu i cestu Križevci—Koprivnica ka Kalniku. Iz operativnog izveštaja Štaba II operativne zone od 31. jula 1943. vidi se da je već 5. jula 12. divizija uspostavila dodir sa Kalničkim NOP odredom i sa njim formirala i zajednički Operativni štab. Za vreme boravka u Zagrebačkoj oblasti, 12. slavonska divizija vodila je niz teških borbi, među kojima je, zajedno sa Kalničkim NOP odredom, oslobodila i Lepoglavu. Dvanaesta divizija zadržala se oko mesec dana na području Zagorja, posle čega se preko Bilo-gore vratila u Slavoniju.⁸¹

U to vreme u severozapadnoj Hrvatskoj se sve više osjećao polet ustanka. Borba se širila i na najosetljivijim područjima, npr. na području

⁷⁹ Arhiv VII, k. 102B, br. reg. 27/4; Zb. NOR, tom V, knj. 8, dok. 91, str. 362-363; Isto, dok. 53, str. 219, napomena br. 3; Rukovodstvo odreda činili su: komandant Marijan Cvetković i politički komesar Franjo Knebl. (Zb. NOR, tom V, knj. 8, dok. 90, str. 360-361, Izveštaj štaba Moslava kod NOP odreda od 29. oktobra 1942).

⁸⁰ VE, sv. 5, Beograd 1973, str. 623.

⁸¹ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959, str. 118-124; Dvanaesta je majka Slavonije, još je niko pobedio nije, Osijek, 1964, str. 58-64; *Milan Brunović*, n. d., str. 201-220.

Zagreba i drugih većih garnizona. Pošto je procenio nastalu situaciju, Štab II korpusa Hrvatske je 26. juna 1943. naredio osnivanje četiri partizanskih odreda, među kojima i Bilogorskog NOP odreda. U tom cilju zahtevao je da 17. brigada uputi 20 boraca i deo naoružanja u bilogorsko područje koje je predviđeno za obrazovanje odreda. Određen je i izvestan broj ljudi koji su dolazili u obzir za rukovodioce u štabovima jedinica odreda, pri čemu je posebno sugerisana pažnja u izboru i opredeljivanju za najbolje, hrabre i odane ljude.⁸² Naredbom II korpusa NOV i PO Hrvatske od 29. juna formiran je, u selu Gakovu na Bilogori, Bilogorski NOP odred. Za komandanta odreda postavljen je Duro Milosavljević, a za političkog komesara Petar Zečević.⁸³ U formacijskom sastavu Odred je imao na početku dva bataljona. U januaru 1944. raspolagao je sa tri bataljona, dve čete — Grubišnopoljskom i Bolni kom, i vodom za vezu, sa ukupnim brojnim stanjem od oko 576 boraca, dok je u leto 1944. imao četiri bataljona od kojih jedan dopunski, bolni četvrti i vod za vezu, sa ukupno 612 boraca.⁸⁴

Prema izveštaju Štaba Zapadne grupe odreda, kojoj je tada pripadao i Bilogorski NOP odred, od 16. oktobra 1943. godine, aktivnost odreda svodila se u prvoj polovini oktobra na osiguranje dovoza žita iz Podravine i drugih okupiranih teritorija, postavljanje zaseda i izvođenje dejstava na pruži Bjelovar—Kloštar i dr., pri čemu su postignuti značajni rezultati. Ali, pojavile su se i neke slabosti u Bilogorskom odredu, pa i kod njegovih rukovodilaca ljudi koji se nisu najbolje snašli, čemu je doprinelo i to što je Štab bio nekompletan, jer nije imao obaveštajnog i informativnog organa.⁸⁵ Takvo stanje potvrđuju i izveštaji Štaba Zapadne grupe odreda od 21. i 30. oktobra 1943. godine.⁸⁶ Bilogorski NOP odred dejstvovao je u sastavu Zapadne grupe odreda sve do 24. avgusta 1944. kada je, po naređenju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, kod Grubišnog Polja ušao u sastav Virovitičke brigade 40. divizije NOVJ.

Naredbom Štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske, od 13. septembra 1943, na Zagrebačkoj gori formiran je Zagrebački NOP odred. U njegov sastav ušle su terenske čete Prigorska, Stubička, Dugoselska i deo udarnih grupa sa tog područja od kojih su najpre formirane četiri čete bez bataljona sa ukupnim brojnim stanjem više od 180 boraca. Isto tako, namera je bila da se u okviru četa formiraju specijalne desetine koje bi se ubacivale u sam grad Zagreb sa zadatkom da izvode diverzantske akcije.⁸⁷

Ubrzo posle formiranja Odred je počeo sa izvođenjem borbenih dejstava u rejonu željezničke stanice Gornja Stubica, Zlatar Bistrica i u dru-

⁸² Arhiv VII, k. 1121, br. reg. 15/3; Zb. NOR, tom V, knj. 16, dok. 95, str. 265—266, Naređenje štaba 10. divizije potčinjenim jedinicama.

⁸³ Arhiv VII, k. 894A, br. reg. 17/1; Zb. NOR, tom V, knj. 16, dok. 108, str. 300-302, Naredba štaba 2. korpusa NOV i PO Hrvatske od 29. juna 1943.

⁸⁴ VE, sv. 1, Beograd 1970, str. 613.

⁸⁵ Arhiv VII, k. 470, br. reg. 6-2/II.

⁸⁶ Arhiv VII, k. 470, br. reg. 13-2/II i 17-2/II; VE, sv. 1, Beograd 1970, str. 613.

⁸⁷ Arhiv VII, k. 1472, br. reg. 24/5; Zb. NOR, tom V, knj. 19, dok. 148, str. 461, 462, Izveštaj štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 24. septembra 1943. godine.

gim mestima, pokazavši visoku borbenost i uprkos tome što nije imao ve eg ratnog iskustva. Rukovodstvo se, tako e, od samog po etka pokazalo sposobnim i odlu nim mada se radilo o mladim ljudima, štaviše, kada je novoformirana eta Ivan ana iz njegovog sastava odbila da krene dalje sa podru ja Dugog Sela i Sesveta prema Zagrebu uz Savu, eta je bila razoružana, mada su njeni pripadnici i dalje ostali saradnici partizana.⁸⁸

Za kratko vreme Odred je broj ano narastao na oko 270 boraca svrstanih najpre u dva, a zatim u tri bataljona. Me utim, zbog bojazni da se takva jedinica ne e mo i održati u neposrednoj blizini Zagreba, Štab II operativne zone NOV i PO Hrvatske je, kako se vidi iz njegovog izveštaja od 7. decembra 1943, odlu io da izdvoji dva bataljona iz sastava Zagreba kog NOP odreda i uklju i ih u brigadu »Matija Gubec«, formiranu 12. decembra 1943. Na podru ju Zagreba kog NOP odreda ostao je samo jedan bataljon, koji se reorganizovao u odred sa tri ete koje su de jstvovale samostalno na svojim sektorima.⁸⁹

Odmah posle izdvajanja dela ljudstva iz Zagreba kog NOP odreda njegovo brojno stanje je i dalje raslo, tako da je samo nekoliko dana kasnije imao u svom sastavu oko 200 ljudi. Nagle promene u Odredu posle upu ivanja boraca u brigadu »Matija Gubec« uticale su i na izvesne promene u sastavu Štaba Zagreba kog NOP odreda.⁹⁰

U narednom periodu u Zagreba kom odredu ponovo su formirana najpre dva, a zatim i tre i bataljon, iz kojih su popunjavane druge jedinice, npr. Posavski NOP odred X korpusa i Zagreba ka brigada. Odredom je sve do 19. januara 1944. rukovodio Štab II operativne zone, posle ega ulazi u sastav Zapadne grupe NOP odreda X korpusa sve do 11. februara 1945, kada se posle reorganizacije stvara Grupa NOP odreda X korpusa u iji sastav ulazi i Zagreba ki NOP odred do 5. aprila 1945, kada dolazi pod neposrednu komandu Štaba X korpusa NOVJ. Odred je rasformiran 1945. godine.

S obzirom na zna aj koji je imalo formiranje jedne ja e jedinice u okolini Bjelovara, Štab II operativne zone je naredbom od 13. septembra 1943. od udarnih grupa sa tog podru ja i ete Ivan ana formirao Bjelovarski NOP odred sa oko 200 ljudi.⁹¹ U formacijskom sastavu odreda nalazila su se dva bataljona sa po dve ete. Predvi eno je da jedan bataljon de jstvuje zapadno, a drugi isto no od Sredica do pruge Bjelovar—Kloštar. Tako bi odred u celini imao rejon de jstva: na severu reka Drava, na istoku pruga Bjelovar—Kloštar, na jugu reka esma i na zapadu pruga Križevci—Koprivnica.

⁸⁸ Arhiv VII, k. 1601A, br. reg. 3/20; Zb. NOR, tom V, knj. 20, dok. 30, str. 115—117, Izveštaj štaba Zagreba kog NOP odreda od 4. oktobra 1943.

⁸⁹ Arhiv VII, k. 1472A, br. reg. 19/7; Zb. NOR, tom V, knj. 20, dok. 27, str. 105, Izveštaj štaba II operativne zone od 7. decembra 1943.

⁹⁰ Dotadašnji komandant Stevan Došen postavljen je za zamenika komandanta brigade »Matija Gubec«, a operativni oficir Moslava kog partizanskog odreda Marijan Cvetkovi postao je komandant Zagreba kog NOP odreda (Arhiv VII, k. 1472A, br. reg. 7/8; Zb. NOR, tom V, knj. 20, dok. 127, str. 503, Izveštaj štaba II operativne zone od 28. decembra 1943).

⁹¹ Arhiv VII, k. 106, br. reg. 16/2.

Do kraja septembra Bjelovarski NOP odred brojao je oko 500 boraca. Organizacijski je bio sređen, pa je i otpočeo akcije na pruži Koprivnica—Kloštar—Bjelovar—Križevci i Vrbovec.⁹² U narednom periodu Odred je neprestano brojano rastao, tako da je 1. decembra 1943. imao 700 boraca u tri bataljona.⁹³ Međutim, 12. decembra 1943. jedan bataljon Bjelovarskog NOP odreda ušao je u sastav novoformirane brigade »Matija Gubec«, pa je odred tada brojao 500 ljudi.⁹⁴

Kada je oko sredine marta 1943. Bjelovarski NOP odred ušao u sastav Istočne grupe NOP odreda X korpusa NOVJ, imao je još uvek tri bataljona, ali je ubrzo došlo do formiranja i etvirtog. Međutim, u to vreme u rukovodstvu Odreda došlo je do izvesnih slabosti, pa su stoga izvršene i promene u njegovom sastavu.⁹⁵ To je uticalo i na borbenu aktivnost Odreda u celini, zbog čega mu je Štab Istočne grupe NOP odreda, u kojem je sastavu bio Bjelovarski NOP odred, ukazivao na nedostatke, posebno na držanje njegovog rukovodstva koje je bilo dosta mlado i neiskusno.⁹⁶ Slično stanje u Odredu bilo je u junu 1944. iako je štab Odreda bio popunjen, jer nije ispoljavao inicijativu i upornost da se stanje prevaziđe.⁹⁷ Po naredjenju Štaba X korpusa NOVJ, Bjelovarski NOP odred je rasformiran 25. septembra 1944. godine. Jedan njegov bataljon ušao je u sastav brigade »Braća Radi« a jedan bataljon u 3. brigadu »Miloš Obili« iz 33. divizije NOVJ.

Iz izveštaja Štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 8. oktobra 1943. vidi se da je Krapinski, odnosno Zagorski NOP odred u to vreme bio u formiranju.⁹⁸ O tome je Štab ove zone 18. oktobra doneo naredbu prema kojoj se od udarnih grupa na području Okružnog komiteta Krapine formira Zagorski partizanski odred. Teritorija na kojoj je prvobitno predviđeno delovanje odreda obuhvatala je prostor između pruge Varaždin—Zagreb do ušća reke Sutle u Savu, rekom Sutlom do njenog izvora i sela Brezje, a onda Dravom do Varaždina. U formacijskom sastavu Zagorskog NOP odreda formirana su najpre dva bataljona, a potkraj oktobra 1943. treći bataljon. Prema izveštaju Štaba II operativne zone od 1. decembra 1943, Zagorski NOP odred imao je više od

⁹² Arhiv VII, k. 1472, br. reg. 3/6, Izveštaj štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 8. oktobra 1943. godine; Arhiv VII, k. 1472A, br. reg. 11/6, Izveštaj štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 17. oktobra 1943.

⁹³ Arhiv VII, k. 1472, br. reg. 10/7, Izveštaj štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 1. decembra 1943. godine; Isto, br. reg. 19/7, Izveštaj štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 7. decembra 1943; u štabu odreda tada su bili komandant Andrija Bertovšak, polit. komesar Zdravko Pešar (Arhiv VII, k. 1604, br. reg. 15/8, Izveštaj štaba Bjelovarskog NOP odreda od 18. decembra 1943).

⁹⁴ Arhiv VII, k. 1472, br. reg. 7/8; Zb. NOR, tom V, knj. 22, dok. 127, str. 503, Izveštaj štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 28. decembra 1943.

⁹⁵ Prema izveštaju štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 28. decembra 1943. navodi se: »Štab odreda kao i štabovi bataljona, nisu još sređeni. Komesara odreda i njegovog zamenika smenili smo, jer isti nisu zadovoljili [...]« (Arhiv VII, k. 1472A, br. reg. 7/8).

⁹⁶ Arhiv VII, k. 112, br. reg. 33-1/2, Izveštaj štaba X korpusa NOVJ od 3. maja 1944.

⁹⁷ Arhiv VII, k. 112A, br. reg. 1-1/1; NOR, tom V, knj. 28, dok. 8, str. 38-39, Izveštaj štaba 10. korpusa NOVJ, od 2. juna 1944. godine.

⁹⁸ Arhiv VII, k. 1472, br. reg. 3/6; Zb. NOR, tom V, knj. 20, dok. 54, str. 194.

500 boraca, a ve 12. decembra njegovo brojno stanje se pove alo na oko 600 boraca."

Kada je 19. januara 1944. formirana Zapadna grupa NOP odreda, Zagorski NOP odred ušao je u njen sastav. U maju 1944. izvršena je manja reorganizacija u Odredu. Za vršioca dužnosti polit, komesara postavljen je Stjepan Križnik, a za zamenika polit, komesara Odreda Drago Rafaj. Brojno stanje Odreda u to vreme bilo je oko 400 boraca u tri bataljona i udarnom vodu. Deo ljudstva od dva bataljona iz Odreda bio je preba en u Zagorsku brigadu, a potkraj godine i u brigadu KNOJ-a.¹⁰⁰ Na po etku 1945. Odred je imao samo jedan bataljon, pa je 14. aprila ostatak ljudstva popunio jedinice X korpusa NOVJ, posle ega je Zagorski NOP odred prestao da postoji.

Osnivanje brigada, divizija i X korpusa Narodnooslobodila ke vojske severozapadne Hrvatske

U septembru 1943. sve više se ose ala aktivnost Narodnooslobodila ke vojske i u severozapadnom delu Hrvatske, naro ito posle kapitulacije Italije, kada su Nemci i ustaško-domobranske snage bili prisiljeni da sami obezbede oblasti svojih dotadašnjih saveznika Italijana u Dalmaciji i njenoj zale ini. Neposredno pre toga, po nare enju Štaba II korpusa NOV i PO Hrvatske od 3. septembra 1943, a u vezi sa zahtevom Glavnog štaba Hrvatske od 22. avgusta iste godine, jedinice 10. divizije iz Slavonije dobile su zadatak da krenu u Moslavinu i Hrvatsko zagorje i pomognu partizanskim jedinicama koje su se borile u tim krajevima.¹⁰¹ Divizija je od po etka decembra operisala na podru ju Moslavine, Kalnika i Hrvatskog zagorja, a zatim preba ena u Turopolje, odakle je potkraj decembra 1943. vra ena u Slavoniju.¹⁰²

Dolaskom slavonskih jedinica, Kalni kog odreda i Udarnog bataljona »Matija Gubec« na podru je Kalnika, stvoreni su povoljni uslovi za obrazovanje brigade. Zato je 4. septembra 1943. od Kalni kog udarnog bataljona »Matija Gubec«, Moslava kog udarnog bataljona i 1. bataljona Kalni kog odreda osnovana izme u sela Ivanca i Duge Rijeke 2. NOP brigada II operativne zone NOV i PO Hrvatske, u ijem su sastavu bila tri bataljona sa ukupno 750 boraca.¹⁰³ To je u injeno na osnovu privre-

⁹⁹ Arhiv VII, k. 1472A, br. reg. 10/7; Arhiv VII, k. 1472A, br. reg. 7/8; Zb. KOR, tom V, knj. 22, dok. 1, str. 10; Zb. NOR, tom V, knj. 20, dok. 127, str. 495, Izveštaj štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 28. decembra 1943.

¹⁰⁰ Arhiv VII, k. 112, br. reg. 33-1/3; Arhiv VII, k. 112A, br. reg. 1-1/1; Zb. KOR, tom V, knj. 27, dok. 10, str. 78-79, Izveštaj štaba X korpusa NOVJ od 3. maja 1944; Zb. NOR, tom V, knj. 23, dok. 8, str. 41, Izveštaj štaba X korpusa NOVJ od 2. juna 1944.

¹⁰¹ Arhiv VII, k. 104A, br. reg. 26-1; Zb. NOR, tom V, knj. 18, dok. 93, str. 293, Nare enje Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 22. avgusta 1943.

¹⁰² Arhiv VII, k. 472A, br. reg. 1/19; Zb. NOR, tom V, knj. 20, dok. 184, str. 645, napomena br. 14.

¹⁰³ Za komandanta brigade postavljen je Izidor Štok, polit, komesar Ivo Robi, zamenik komandanta Miloš Manojlovi, zamenik polit, komesara Nikola Ladiši i referent saniteta Fedor Lasta, na elnik štaba Ilija Petrovi (Arhiv VII, k. 1472, br.

mene naredbe Štaba II operativne zone, pošto se o ekivao definitivni stav Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. Konačno je brigada formirana 21. septembra 1943. u šumi Gari (kod sela Straža) na Moslavi koja gori. U sastav brigade ušla su tri bataljona Moslava kog NOP odreda u ukupnoj jačini od 700 ljudi.¹⁰⁴

Po naredbi Štaba II operativne zone Hrvatske 4. septembra 1943. formirana je brigada »Braća Radi«. U formacijskom sastavu brigade bila su tri bataljona, prateći ekipa, ekipa za vezu, tehnička ekipa i bolnički vod, sa ukupnim brojnim stanjem od oko 1000 ljudi.¹⁰⁵ Pošto se brigada od prvog dana formiranja istakla borbenošću u i požrtvovanjem u borbama na teritoriji Hrvatskog zagorja, po naredbi Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 31. oktobra 1943. proglašena je Udarnom brigadom.¹⁰⁶ Istovremeno je, naredbom Štaba II operativne zone od 10. decembra 1943, formirana i 1. divizija II operativne zone, u čiji je sastav, uz brigadu »Matija Gubec«, ušla i brigada »Braća Radi«.¹⁰⁷

Po naredbi Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 19. januara 1944, od boraca 2. brigade II operativne zone Hrvatske i delova Bjelovarskog i Moslava kog NOP odreda obrazovane su 1. i 2. brigada 33. divizije. Prva brigada formirana je od 1. i 2. bataljona 2. brigade II operativne zone i dva bataljona Moslava kog NOP odreda, a 2. brigada od 3. i 4. bataljona dotadašnje 2. brigade II operativne zone i 3. bataljona Bjelovarskog NOP odreda.¹⁰⁸

reg. 22/9; Zb. NOR, tom V, knj. 19, dok. 11, str. 54, Naredba štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 4. septembra 1943. godine; Zb. NOR, tom V, knj. 19, dok. 18, str. 70, Pismo štaba II operativne zone od 5. septembra 1943).

¹⁰⁴ Za komandanta brigade postavljen je Nikola Ključević, a za političkog komesara Josip Horvat (Arhiv VII, k. 1472, br. reg. 22/9); Zb. NOR, tom V, knj. 19, dok. 11, str. 54–55, Naredba štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 4. septembra 1943. godine; Isto, br. reg. 24/5, Izveštaj štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 24. septembra 1943. godine; u nekim dokumentima se ova brigada naziva samo Moslava kog brigadom (Arhiv VII, k. 1472, br. reg. 24-5; Isto, k. 1472A, br. reg. 11/6; Isto, br. reg. 23/6). Zbog toga je vladalo mišljenje da je reč o dve različite brigade, što se vidi iz napomene redaktora koji kaže: »Na Kalniku je 4. septembra formirana Druga brigada II operativne zone, a u Moslavini 21. septembra Moslava koja NO brigada [...]« (Zb. NOR, tom V, knj. 19, dok. 182, str. 552); u decembru 1943. godine izvršene su izvesne promene u štabu brigade, pa je za političkog komesara postavljen Vlado Mutak, a za njegovog zamenika Milivoj Micić, dok je zamenik komandanta postao Alojz Kovačić (Arhiv VII, k. 106, br. reg. 29/3; Isto, k. 1472A, br. reg. 41/7; Zb. NOR, tom V, knj. 22, dok. 41, str. 147; Isto, dok. 64, str. 233).

¹⁰⁵ Za komandanta brigade postavljen je Izidor Štrok, a za političkog komesara Ivo Robić, za zamenika političkog komesara Nikola Ladišić (Arhiv VII, k. 1472, br. reg. 36/5); Zb. NOR, tom V, knj. 20, dok. 8, str. 36-38, Izveštaj štaba brigade »Braća Radi« od 1. oktobra 1943. godine; Arhiv VII, k. 1472A, br. reg. 6/6; Zb. NOR, tom V, knj. 20, dok. 67, str. 237, Izveštaj štaba brigade »Braća Radi« od 10. oktobra 1943. godine; Arhiv VII, k. 113A, br. reg. 9/1; Zb. NOR, tom V, knj. 23, dok. 67, str. 287-288, Naredba štaba X korpusa NOVJ od 19. januara 1944.

¹⁰⁷ Arhiv VII, k. 106, br. reg. 36/2; Isto, k. 1472A, br. reg. 23/6; Zb. NOR, tom V, knj. 20, dok. 189, str. 658-659, Isto, knj. 21, dok. 4, str. 27.

¹⁰⁸ Arhiv VII, k. 106, br. reg. 29/3; Isto, k. 113A, br. reg. 9/1; Prva divizija operativne zone prilikom formiranja 12. decembra imala je oko 1200 ljudi. Komandant divizije bio je Izidor Štrok, a politički komesar Ivan Robić. Naredbom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 30. januara 1944. godine dobila je naziv 32. divizija NOVJ (Arhiv VII, k. 114A, br. reg. 12/1; Zb. NOR, tom V, knj. 23, dok. 126, str. 554-558).

Za vreme boravka 12. slavonske divizije u Zagreba koj oblasti, preduzete su mere za formiranje nove brigade koja bi dejstvovala na sektoru Bilo-gora—Kalnik.¹⁰⁹ Ali, do njenog formiranja nije došlo sve do 12. decembra. Naredbom broj 44 od 10. decembra 1943, koju je izdao Štab II operativne zone, formirana je brigada »Matija Gubec«, u nju su sastav ušli 1. bataljon Moslava kog NOP odreda, 2. i 3. bataljon Zagreba kog NOP odreda i jedan bataljon Bjelovarskog NOP odreda. Nakon dva dana, u selu Lipovani kod Čazme osnovana je brigada sa oko 700 boraca.¹¹⁰ Pošto je istom naredbom formirana 1. divizija II operativne zone, brigada »Matija Gubec« ušla je u njen sastav.

Prva divizija II operativne zone Hrvatske nastala je u dugom procesu razvoja narodnooslobodilačke borbe na području koje je obuhvatalo Hrvatsko zagorje, Prigorje, Međimurje, Moslavinu i delove Podravine i Posavine. Međutim, centri delovanja divizije bila su područja Kalnika i Bilo-gore. Formirana je 5. decembra 1943, u selu Mali Poganec na Kalniku, pošto je Štab II operativne zone Hrvatske 10. decembra 1943. izdao naredbu o njenom obrazovanju. U sastav divizije ušle su jedinice udarne brigade »Braća Radi« i brigade »Matija Gubec«, u ukupnoj jačini od oko 1700 boraca.¹¹¹

Odmah nakon formiranja, divizija je dobila zadatak da krene u Hrvatsko zagorje radi širenja oslobođene teritorije i prihvatanja novih boraca. Jedinice divizije vršile su sabotaže i rušenja na glavnim komunikacijama, što je uvelike ometalo planove okupatorskih vojnih vlasti. Posebno teške borbe divizija je vodila od 6. do 9. januara 1944. oko Zlatara. Do januara 1944. divizija je bila u sastavu Štaba II operativne zone, a kada je naredbom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske formiran, 19. januara 1944. X korpus NOVJ, 1. divizija II operativne zone ušla je u njegov sastav.¹¹² Reorganizacijom jedinica na području severozapadne Hrvatske, potkraj januara 1944, divizija je preimenovana u 32. diviziju X korpusa NOVJ.¹¹³

Pored tih jedinica, u toku 1943. godine bilo je formirano i više manjih, kao što je Međimurska eta, koja je osnovana na početku oktobra 1943. u jačini od oko 40 boraca. Od nje i od Varaždinske ete, 16. no-

¹⁰⁹ Arhiv VII, k. 1472, br. reg. 35/6, Izveštaj štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 6. novembra 1943.

¹¹⁰ U štab brigade ušli su komandant Miloš Manojlović i njegov zamenik Stevan Dosen, dok je zamenik političkog komesara postao Ivan Jureković, koji je neko vreme vršio i dužnost političkog komesara. Nije je mesto tada bilo upražnjeno (Zb. NOR, tom V, knj. 20, dok. 54, str. 200, napomena br. 22; Arhiv VII, k. 106, br. reg. 29/3; Zb. NOR, tom V, knj. 22, dok. 41, str. 146—148, Naredba štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske od 10. decembra 1943. godine).

¹¹¹ Za komandanta divizije postavljen je Izidor Štok, a za političkog komesara Ivo Robić. Na položaj načelnika štaba divizije postavljen je Miloš Manojlović, dotadašnji komandant brigade »Matija Gubec«, a za operativnog oficira u diviziji Stevan Čavić (Arhiv VII, k. 106, br. reg. 29/3; Zb. NOR, tom V, knj. 22, dok. 41, str. 146, Arhiv VII, k. 119/1, br. reg. 1/1, Izvod iz knjige poslatih depeša Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske za decembar 1943).

¹¹² Arhiv VII, k. 113A, br. reg. 9/1; Zb. NOR, tom V, knj. 23, dok. 67, str. 287-289, Naredba štaba 2. korpusa NOVJ od 19. januara 1944.

¹¹³ Arhiv VII, k. 114A, br. reg. 12/1; Zb. NOR, tom V, knj. 23, dok. 126, str. 554-558, Naredba Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 30. januara 1944.

vembra 1943, formiran je 3. varaždinski bataljon Kalni kog NOP odreda. Isto tako, od diverzantskih grupa Moslava kog, Bjelovarskog, Kalni kog, Zagreba kog i Zagorskog NOP odreda formiran je, 28. novembra 1943, 3. diverzantski bataljon II operativne zone NOV i PO Hrvatske. Brojno stanje bataljona bilo je 124 boraca. Osamnaestog septembra 1944. ušao je u sastav Grupe diverzantskih odreda kao 3. diverzantski odred.

Samo kratko vreme nakon formiranja 32. divizije (ranije Prva divizija Moslavine), došlo je do osnivanja 2. divizije NOVJ.¹¹⁴ Naredbom br. 6. Štaba X korpusa NOVJ od 19. januara 1944. u sastav te divizije ušle su 1. i 2. brigada Moslavine i Moslava ki i Bjelovarski NOP odred.¹¹⁵ Brojno stanje divizije bilo je 1665 boraca. Prva divizija je od po etka, tj. od 19. januara 1944, bila u sastavu X korpusa NOVJ i pod tim nazivom dejstvovala na području Zagorja, Kalnika i Moslavine. Kada su naredbom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske 30. januara 1944. preimenovane neke jedinice, 2. divizija je od tada nosila naziv 33. divizija X korpusa NOVJ.¹¹⁶ U vreme osnivanja divizije, u severozapadnoj Hrvatskoj postojala je prostrana slobodna teritorija koja je obuhvatala Podravinu od Varaždina do Virovitice, gotovo celu Moslavinu, deo Hrvatskog zagorja i ve i deo Kalni kog gorja, što je omogućilo dalje organizacione jedinice na tome području.

U tako povoljnim uslovima povećana je mobilizacija boraca za Narodnooslobodilačku vojsku, što je umnogome uticalo na uspešnu reorganizaciju jedinica II operativne zone NOV i PO Hrvatske. Jedan od najvažnijih događaja za razvoj NOV u severozapadnoj Hrvatskoj svakako je osnivanje X korpusa NOVJ. Do njegovog formiranja došlo je na osnovu naredbe Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske 19. januara 1944. U sastav X korpusa ušle su 32. i 33. divizija, kao i Zapadna grupa NOP odreda Hrvatske, sa ukupnim brojnim stanjem od 6335 boraca. Formiranjem X korpusa prestala je potreba postojanja II operativne zone NOV i PO Hrvatske, pošto je dotadašnji Štab zone preformiran u Štab korpusa.¹¹⁷

Istovremeno sa formiranjem X korpusa NOVJ, 19. januara 1944, stvorena je tzv. Zapadna grupa NOP odreda, koja je ušla u njegov sastav. U formaciji Zapadne grupe NOP odreda nalazili su se Kalni ki,

¹¹⁴ U prvo vreme nije bilo popunjeno mesto komandanta i operativnog oficira divizije (Arhiv VII, k. 551A, br. reg. 2/4; Zb. NOR, tom V, knj. 24, dok. 33, str. 146, Izveštaj štaba 33. divizije od 9. II 1944). Kasnije je za komandanta divizije imenovan Josip Antolovi, za polit. komesara Vladimir Mutak, a Božo Kušec za na elnika štaba divizije (Zb. NOR, tom V, knj. 23, dok. 67, str. 289-290, Naredba štaba X korpusa NOVJ od 19. I 1944).

¹¹⁵ Arhiv VII, k. 113A, br. reg. 9-1; Isto, k. 119/1, br. reg. 4-2, Knjiga depeša GŠ Hrvatske; Zb. NOR, tom V, knj. 23, dok. 67, str. 287-292, Naredba štaba X korpusa NOVJ od 19. I 1944.

¹¹⁶ Zb. NOR, tom V, knj. 24, dok. 126, str. 554-558, Naredba GŠ NOV i PO Hrvatske od 30. januara 1944. godine.

¹¹⁷ Za komandanta korpusa imenovan je Vladimir Mateti, dotadašnji komandant II operativne zone, za polit. komesara Ivan Šibi, za pomoćnika komesara Šime Balen, a za na elnika štaba Josip Rukavina (Arhiv VII, k. 119/1, br. reg. 4/2, knjiga depeša Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske; Isto, k. 113A, br. reg. 9/1; Zb. NOR, tom V, knj. 23, dok. 67, str. 287-288, Naredbe štaba X korpusa od 19. I 1944). Od 16. III 1945, komandant korpusa bio je Mate Jerković (Arhiv VII, k. 559, br. reg. 45/2).

Zagorski i Zagrebački NOP odred, a na početku februara i Udarni bataljon, dok su nešto kasnije pod njenu komandu došli Izviška eta, vod za vezu i bolnički vod.¹¹⁸

Nagli priliv boraca i potrebe što efikasnijeg vodena borbi zahtevali su na početku maja 1944. izvesne promene u organizacijsko-formacijskoj strukturi Zapadne grupe NOP odreda. Zbog toga je od Udarnog bataljona te grupe odreda i dva bataljona Zagorskog NOP odreda koji su, takođe, bili u sastavu Zapadne grupe odreda, 10. maja formirana u Selnici i 1. zagorska brigada sa oko 500 boraca.¹¹⁹ Ubrzo nakon formiranja Zagorska brigada ušla je u sastav Zapadne grupe NOP odreda, koja je 1. juna 1944. u formacijskom sastavu imala, osim Zagorske brigade, i tri NOP odreda (Kalnički, Zagorski i Zagrebački), Izviška eta, vod za vezu i bolnički vod, sa ukupnim brojnim stanjem od 1550 boraca.

Dejstvujući u duhu opštih direktiva Glavnog štaba Hrvatske, X korpus je u leto 1944. svojom aktivnošću uspešavao normalan saobraćaj na prugama Varaždin—Zabok, Bjelovar—Kloštar i drugim, ostvarujući i pri tom i tesan međusobni kontakt sa jedinicama VI korpusa Slavonije koje su dejstvovala u Daruvarskoj kotlini. Novooslobojena teritorija u to vreme u Podravini bila je povezana sa slobodnom teritorijom Požeške i Daruvarske kotline i predstavljala u jesen 1944. solidnu bazu za dalja dejstva.¹²⁰ U takvim uslovima osnivane su i nove jedinice, među njima i brigada »Miloš Obilić«, koja je 25. septembra 1944. formirana u selu Popovcu kod Garešnice. U njen sastav ušli su 1. i 2. bataljon Istočne grupe NOP odreda i 4. bataljon 12. slavonske brigade. Od tih snaga obrazovana su tri bataljona, sa ukupnim brojnim stanjem od 1123 boraca. Brigada »Miloš Obilić« ušla je u sastav 33. divizije kao njena 3. brigada.

Devetnaestog novembra 1944, u Popovcu, formirana je još jedna brigada pod nazivom »Pavlek Mihovil Miškina«, od boraca brigada »Branimir Radić«, »Matija Gubec« i od Podravskog NOP odreda, koji je bio u sastavu Istočne grupe NOP odreda. U formacijskom sastavu brigada je imala tri bataljona sa oko 800 boraca. Dejstvovala je u sastavu 32. divizije NOVJ kao njena 3. brigada.

Formiranjem brigada, a posle njih divizija i X korpusa NOVJ, nije se prestalo sa formiranjem NOP odreda, bataljona i eta. Oni su sve do kraja rata bili integralni deo vojne organizacije i veoma značajna forma, uz ostalo, i za mobilizaciju masa i neposredan oslonac narodne vlasti na terenu. U 1944. godini formirana su još dva NOP odreda — Posavski i Podravski, koji su dejstvovali u sastavu Istočne grupe NOP odreda X korpusa NOVJ. Posavski NOP odred formiran je 29. februara

¹¹⁸ Za komandanta Zapadne grupe NOP odreda postavljen je Rade Bulat, dotadašnji načelnik štaba II operativne zone, za političkog komesara Stjepan Iveković, a za načelnika štaba Branimir Oikojević (Zb. NOR, tom V, knj. 23, dok. 67, str. 291, Naredba štaba X korpusa od 19. I 1944. godine).

¹¹⁹ Za komandanta brigade postavljen je Mato Škrljan, a za vršioca dužnosti političkog komesara Vukobrat Srnec (Arhiv VII, k. 1192, br. reg. 2-10, i k. 119/1, br. reg. 5-39, Naredba štaba X korpusa od 9. marta 1944. godine; Zb. NOR, tom V, knj. 25, dok. 3, str. 31, napomena br. 41).

¹²⁰ Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, Drugo izdanje, knj. 2, Beograd 1958, str. 465.

1944, na području Dugog Sela, od jedne čete Zapadne grupe NOP odreda i jedne čete 32. divizije. U sastavu je imao jedan bataljon sa oko 100 boraca. Trinaestog aprila 1944. ušao je u sastav Istočne grupe NOP odreda. Međutim, Podravski NOP odred formiran je na početku avgusta 1944. godine. U njegov sastav ušle su partizanske čete u Podravini i mnogi borci sa područja Turčevca, Koprivnice i Kloštra. U formacijskom sastavu imao je tri čete. Rasformiran je 19. novembra 1944, kada je ušao u sastav brigade »Pavlek Mihovil Miškina«.

Prvih meseci 1945. godine opšta situacija pokazivala je brzi slom fašističke Nemčke i svih njenih saveznika, ali su borbe u Jugoslaviji još uvek bile žestoke sve do kraja aprila i početka maja 1945, kada su u zahvatu fronta prema zapadnim granicama Jugoslavije nastupale četiri armije JA. Tada je X korpus djelovao u pozadini nemačkog fronta što je pomagalo nastupanju I i III jugoslovenske armije.

Ivan Antonovski

Formiranje i razvoj partizanskih vojnih formacija na području Hrvatskog zagorja, Podravine, Kalnika i Moslavine u toku NOR-a 1941-1945.

*Formiranje partizanskih, udarnih i diverzantskih grupa
i NOP-eta i vodova*

Na osnovu direktiva i proglašavanja CK KPJ i CK KPH, pripremama za ustanak rukovodila su partijska rukovodstva i partijske organizacije na terenu. Kao rukovodstva NOB-a na svome području preduzimali su mere potrebne za razvijanje ustanka, vode i rad na o svojim mogućnostima i vlastitim uslovima, tako da se rad partijskih i skojevskih organizacija i simpatizera NOP-a osećao gotovo u svim mestima. Istovremeno su članovi i instruktori CK KPH obilazili okružne, kotarske i mesne komitete, partijske celije i pojedine komuniste, održavali s njima konferencije i sastanke i upućivali ih u rad.

U skladu sa odlukama donesenim na tim konferencijama, u julu 1941. godine formirane su Kalnička, Javorovačka i Bjelovarska partizanska grupa; na početku avgusta formirane su Garešnička i Moslavačka, a oko sredine avgusta i Varaždinska partizanska grupa; 21. jula u Dubravi (kod Zagreba) formirana je Zagrebačka diverzantsko-partizanska grupa, a u Hrvatskom zagorju u toku avgusta isto tako formirane su prve diverzantske i udarne grupe.¹ Sve partizanske, diverzantske i udarne grupe su u toku leta i jeseni 1941. godine izvršile više uspešnih akcija na manje ustaške, domobranske i žandarmerijske posade na svome području, vršile diverzije na komunikacijama i objektima, sekle telegrafsko-telefonske stubove i kidale neprijateljske veze.

Dejstva partizanskih i diverzantskih grupa i političke i druge akcije KPH na tim i ostalim područjima Hrvatske zabrinjavali su vladu Nezavisne Države Hrvatske i Nemce. Zbog toga je Zapovjedništvo hrvatskog domobranstva 20. avgusta 1941. godine naredilo da se zapale sva naselja u blizini kojih se dogodi partizanski napad i da se svi muškarci iz tih sela predaju prekom sudu. Pavelić je bio prinuđen da ponovo izda Naredbu, 2. oktobra 1941. godine, da se za svakog poginulog ustašu strelja

¹ Moslavačka partizanska grupa pri formiranju imala je 9 boraca, u septembru 1941. a nešto kasnije 20 boraca (Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, — u daljnjem tekstu samo: Hronologija, Vojnoistorijski institut, Beograd 1964, 81-82; Hrvatsko zagorje u NOB-i, Epoha, Zagreb 1959, 58-59; Vojna enciklopedija, 5, II izd., Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd 1973, 623).

10 talaca. Tako je, uz ostalo, samo ustaški preki sud u Bjelovaru, 18. decembra 1941. godine, osudio na streljanje oko 90 osoba.²

U to vreme reorganizovano je domobranstvo i pojačane su posade, a Ministarstvo hrvatskog domobranstva dostavilo je, 12. decembra 1941. godine, studiju o merama za reorganizaciju domobranskih jedinica i za ugušenje ustanka, isti u i da su dejstva partizanskih jedinica sve šira i snažnija i da postižu sve značajnije uspehe. Ono smatra da se ta aktivnost ne može savladati bez preduzimanja hitnih mera. Toga dana je doglavnik Slavko Kvaternik izdao zapovest da se u roku od 8 dana jave vojnim jedinicama svi vojni obveznici pozvani na vojnu vežbu. Ta zapovest je izdata zbog neodazivanja na vojnu vežbu i zbog odlaženja vojnih obveznika u partizanske jedinice.³

Da bi se partijske organizacije upoznale sa razvojem ustanka u Hrvatskoj i stekle iskustva za dalji rad, CK KPH je 30. septembra 1941. godine uputio Okružnicu broj 3 svim partijskim komitetima i organizacijama. U njoj su iznete greške koje su u toku oružanog ustanka u injene u nekim krajevima Hrvatske i postavljeni zadaci partijskim organizacijama u narodnooslobodilačkoj borbi.⁴

Ta Okružnica CK KPH odigrala je važnu ulogu u daljem radu partijskih organizacija na formiranju institucija NOP-a, omasovljenju i jačanju partizanskih grupa i jedinica na području Moslavine, Kalnika, Podravine i Hrvatskog zagorja. U toku zime 1941/1942. godine pojačan je politički rad i prikupljanje oružja, tako da je niz sela u celini uz NOP, popunjavaju se stare i formiraju nove partizanske, diverzantske i udarne grupe. Tada su postojale: *Ludbreško-varaždinska* (u okolini Kalnika, Ivanšice i Varaždinsko-topli kog gorja), *Kalnička* (na Kalniku), *Podravsko-bilogorska* (u okolini Bjelovara), *Moslavačka* (oko Garića), *azmanska*, *Garesnička*, *Bjelovarska* i partizanske grupe u Hrvatskom zagorju (*Stubička*, *Zlatarska*, *Klanječka*, *Pregradska*, *Poznanovačka* i druge). Svim tim i ostalim partizanskim grupama rukovodila su partijska rukovodstva i partijske organizacije na terenu. One su u tome periodu izvele niz akcija na svojim područjima i odbijale napade ustaša, domobrana i žandarmerije na područjima gde su dejstvovali.⁵

Na konferenciji vojnih i političkih predstavnika partizanskih i partijskih rukovodstava u Slavoniji, u Brusniku (kod Pakraca) 23. i 24. decembra 1941. godine, od partizanskih grupa iz okoline Bjelovara, Ga-

² Hronologija, 121 i 171; Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, u daljnjem tekstu samo: Građa, knj. 1, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod 1962, dok. 73 i 131.

³ Hronologija, 165; Građa, knj. 1, dok. br. 214.

⁴ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda - (u daljnjem tekstu samo Zbornik), t. V, knj. 1, dok. br. 46.

⁵ *azmanska* i *Garesnička* partizanska grupa bile su do 24. decembra 1941. godine u sastavu NOP odreda »Sloga«. Tada su obe te partizanske grupe ušle u sastav 3. ete Slavenskog NOP bataljona, koja je kasnije dobila naziv: ete »Kasim Čaji« (Zbornik, t. V, knj. 2, 249; Hronologija, 157, 176, 178 i 201; Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, - (u daljnjem tekstu samo: Oslobodilački rat), 1 knj. II izd., Vojnoistorijski institut, Beograd 1963, 161 i 260; Hrvatsko zagorje u NOB-i, 65-67).

resnice i azme formirana je 3. eta Slavenskog NOP bataljona,⁶ koja je u toku zime i prole a 1942. godine poduzimala manje akcije u Moslavini. Potkraj marta 1942. godine, po nare enju Glavnog štaba NOP odreda za Hrvatsku, Štab 1. Slavenskog NOP odreda uputio je u Moslavinu i Kalnik 3. etu 1. bataljona (kasnije dobila naziv: eta »Kasim ehaji «) sa zadatkom da posluži kao jezgro za formiranje NOP odreda i pomogne razvoj ustanka na tom podru ju.⁷

Na proširenom Plenumu Okružnog komiteta KPH za Krapinu, 28. februara 1942. godine, u Bedekov ini odluno je da se formira Štab Narodnooslobodila ke i dobrovolja ke vojske Hrvatskog zagorja, što je i u injeno 28. marta 1942. godine.⁸ Neposredno posle Plenuma, 17. marta 1942. godine, iznad sela Brdovca (kod Zagreba) formiran je Prvi partizanski vod u Hrvatskom zagorju, ukupne ja ine 10 boraca. Vod je 23. marta 1942. godine prerastao u Zagorsku partizansku etu, koja je u sastavu imala Stubi ku, Zlatarsku i Klanje ku partizansku grupu. Ona je u po etku imala tri voda, a odmah potom je formiran i 4. vod, te je u sastavu imala tri partizanska voda iz zagreba kog okruga i jedan vod iz krapinskog okruga. Prilivom novih boraca — lanova KP i SKOJ-a iz Zagreba — Zagorska partizanska eta je do kraja aprila 1942. godine narasla na 147 boraca i rukovodilaca.⁹

Zagorska partizanska eta je posle formiranja po ela svoje prve akcije, napadala manja neprijateljska uporišta, likvidirala ustaše, patrole, špijune, doma e izdajnike i druge li nosti na strani okupatora. Ustaše i domobrani su zbog njene aktivnosti preduzeli 8. maja 1942. godine ja im snagama napad na njene jedinice. Još prvoga dana napada, 4. vod prebacio se u Zumberak, a ostali su vodovi razbijeni u žestokim borbama do 12. maja 1942. godine.¹⁰

Na po etku marta 1942. godine, u rejonu Kalnika, odlukom Okružnog komiteta KPH za Varaždín, od boraca varaždinskog i bjelovarskog okruga i partizanskih grupa s Kalnika, formirana je Kalni ka partizanska

⁶ Oslobodila ki rat, I knj., 161; Hronologija, 178.

⁷ eta »Kasim ehaji « je od upu ivanja do 23. avgusta 1942. godine bila pod komandom Štaba II operativne zone NOP odreda Hrvatske. Ona je 8. avgusta 1942. godine imala 81 borca, a od naoružanja: 70 pušaka, 1 puškomitraljez i 3 pištolja (Arhiv Vojnoistorijskog instituta - u daljnjem tekstu samo: Arhiv VII, kut. 102B, br. reg. 46/1 i 4/2; kut. 102V, br. reg. 21/4; Oslobodila ki rat, I knj., 259 i 261).

⁸ Komandant i politi ki komesar Štaba Narodnooslobodila ke i dobrovolja ke vojske Hrvatskog zagorja bio je Marko Belini . Nešto kasnije, komandant je postao Ivan Kraja i , a politi ki komesar ostao Marko Belini (Hrvatsko zagorje u NOB-i, 64; Hronologija, 217; Vojna enciklopedija, t. 10, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd 1967, 711).

⁹ Zagorska partizanska eta se u nekim dokumentima, a naro ito u memoarskoj gra i, naziva i Zagorskim NOP odredom. Pri formiranju komandir ete bio je Lazo Vra ari Kugli , a politi ki komesar Ivan Krka (Arhiv VII, kut. 102B, br. reg. 40/1; Zbornik, t. V, knj. 4, 249-251; Slobodni Zagreb, Stvarnost, Zagreb 1965, 52-53; Hrvatsko zagorje u NOB-i, 65, 67, 69 i 81; Oslobodila ki rat, I knj., 261).

¹⁰ U selu Martincima (blizu Zlatara) poginuo je 15. maja 1942. godine u borbi protiv ustaša i žandarma politi ki komesar Zagorske NOP ete Ivan Krka , koji je kasnije proglašen narodnim herojem (Arhiv VII, kut. 102B, br. reg. 40/1; Zbornik, t. V, knj. 4, 249-251; Oslobodila ki rat, I knj., 261; Hrvatsko zagorje u NOB-i, 77-79; Hronologija, 268-270).

eta (naziva se i Kalni kim NOP odredom). Imala je 56 boraca.¹¹ eta je do sredine aprila izvršila niz akcija i politički delovala na svome području. Zbog toga je jedna ustaško-domobranska brigada napala Kalničku etu na Kalniku 23. aprila 1942. godine. Iako je Kalnička eta do 26. aprila uspela da izbegne udar nadmoćnih neprijateljskih snaga, komanda ete ju je podelila na grupice, s tim da se privremeno, dok ne prođe napad, sklone u obližnja sela i da se potom ponovo prikupe na Kalniku. Međutim, one su kasnije razbijene i od ete ostale su samo tri grupe, sa ukupno 16 boraca.¹²

*Formiranje Druge operativne zone NOP odreda Hrvatske,
NOP bataljona i NOP odreda*

Na početku januara 1942. godine Vrhovni komandant NOP odreda Jugoslavije Josip Broz Tito je, radi daljeg razvoja NOB-a u Hrvatskoj i lakšeg rukovođenja borbom, naredio Glavnom štabu NOP odreda za Hrvatsku da se Hrvatska podeli na četiri operativna područja, s jedinstvenim rukovodstvom za svako područje. U direktivi se, uz ostalo, navodi da Drugo operativno područje obuhvata Zumberak, Pokuplje, Turopolje, Hrvatsko zagorje, Kalnik i Moslavinu i naređuje da se s teritorije Prvog područja prebace pojedine partizanske grupe u Drugo i Treće područje da bi pomogle partizanskim jedinicama u tim operativnim područjima.¹³

Radi izvršenja tih zadataka, Glavni štab NOP odreda za Hrvatsku je na sastanku, 20. i 21. marta u zaseoku Tomići (blizu Ogulina), uz ostalo, odlučio da se u Hrvatskoj formira pet operativnih zona i da se na područje Druge zone, u cilju potpomaganja razvoja NOB-a, uputi izvestan broj boraca iz Korduna i Gorskog kotara. Na osnovi te odluke, 13. aprila 1942. godine imenovan je Štab II operativne zone NOP odreda Hrvatske sa sedištem u Moslavini.¹⁴ Njemu je dat zadatak da uspostavi vezu sa svim partizanskim jedinicama i grupama u zoni, da ih aktivira i poveže sa jedinicama susednih krajeva, ali je sve to išlo suviše sporo, jer se uticaj Štaba II operativne zone nije osećao dalje od Moslavine. Narodnooslobodilačkom borbom u Hrvatskom zagorju tada su rukovodili Okružni komitet KPH za Zagreb, OK KPH za Krapinu i OK KPH za Varaždin, zatim Štab Narodnooslobodilačke i dobrovoljačke vojske Hrvat-

¹¹ etom je od početka marta 1942. godine do 13. aprila 1942. godine rukovodio Okružni komitet KPH za Varaždin; od 13. aprila 1942. do 26. aprila 1942. godine bila je pod komandom Štaba II operativne zone NOP odreda Hrvatske (Arhiv VII, kut. 102B, br. reg. 46/1; Hronologija, 233, 252 i 254).

¹² Arhiv VII, kut. 102B, br. reg. 46/1; Oslobođilački rat, I knj., 261.

¹³ Ta direktiva Vrhovnog štaba NOP odreda Jugoslavije stigla je u Glavni štab NOP odreda za Hrvatsku tek u martu 1942. godine. Operativna područja koja se spominju u toj direktivi kasnije su nazvana operativnim zonama (Zbornik, t. II, knj., 2, dok. br. 81; t. V, knj., 3, dok. br. 2).

¹⁴ Pri formiranju nosio je naziv: Štab II operativne zone NOP odreda Hrvatske, a od 1. novembra 1942. godine Štab II operativne zone NOV i PO Hrvatske (Arhiv /II, kut. 102, br. reg. 13/1, 16/1, 18/1; kut. 102A, br. reg. 17/1, 18/1, 19/1, 14/2, kut. 102B, br. reg. 7/4, 46/1, 4/2; kut. 102V, br. reg. 5/7 i 21/4; kut. 2, br. reg. 36/4).

skog zagorja, dok je oružanim ustankom u Moslavini rukovodio Okružni komitet KPH za Moslavinu. Uz to je još, na teritoriji II operativne zone ustankom rukovodilo i Povereništvo CK KPH za Zagreba ku oblast.¹⁵

Povereništvo CK KPH za Zagreba ku oblast je, na po etku jula 1942. godine, ne znaju i da je Glavni štab NOP odreda za Hrvatsku ve formirao Štab II operativne zone sa sedištem u Moslavini, postavio još jedan Štab iste zone sa sedištem u Zumberku, koji je kontrolisao delatnost jedinica u Hrvatskom zagorju, Zumberku i delimi no u Pokuplju.¹⁶

Na po etku jula 1942. godine u Zagreb je stigao lan Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobo ene krajeve Ivo Ribar Lola. Pošto je tamošnjem partijskom i vojnom rukovodstvu pomogao u osnivanju partizanskih jedinica i dao politiku orijentaciju za budu i rad, on je 25. avgusta 1942. godine, umesto dotadašnja dva štaba (jedan u Moslavini, drugi u Zumberku) imenovao jedan Štab II operativne zone NOP odreda Hrvatske, sa sedištem u Zumberku. Taj Štab je za kratko vreme uspeo da uspostavi vezu sa svim partijskim i vojnim rukovodstvima na svom operativnom području i organizaciono sredi sve tadašnje partizanske jedinice i formira nove. Istom naredbom, Ivo Ribar Lola je odredio da komandant i politiki komesar bivšeg Štaba II operativne zone, koji se nalazio u Moslavini, preuzmu komandu nad svim partizanskim jedinicama u Moslavini i NOP etom »Kasim ehaji«, koja e samostalno dejstvovati na tom području, s tim što e neprekidno biti u vezi sa štabovima II i III operativne zone.¹⁷

Uspešna dejstva jedinica NOVJ od jula do oktobra 1942. godine u Moslavini omogu ila su ve u mobilizaciju boraca za popunu postoje ih i formiranje novih jedinica. Tako je 23. avgusta 1942. godine, od NOP ete »Kasim ehaji« i 2. ete 6. bataljona Banijskog NOP odreda, formiran Moslava ki bataljon.¹⁸ Na po etku oktobra iste godine (od 5. do 8. oktobra) u selu Prekopu (na Moslava koj gori) od Moslava kog

¹⁵ Za komandanta II operativne zone NOP odreda Hrvatske sa sedištem u Moslavini tada je postavljen Pavle Vukomanovi, a za politiki kog komesara Stanko Parma (Arhiv VII, kut. 102, br. reg. 13/1, 16/1; kut. 102B, br. reg. 7/4; Zbornik, t. II, knj., 5, dok. br. 143; t. V, knj., 3, 14).

¹⁶ Dužnost komandanta i politiki kog komesara u tom je Štabu neko vreme vršio Marko Belini, a kasnije je komandant bio Ivan Kraja i, a politiki kog komesar Marko Belini.

¹⁷ Za komandanta II operativne zone tada je postavljen Ivan Kraja i Brko, za politiki kog komesara Marko Belini, za zamjenika komandanta Miško Breberina (poginuo u aprilu 1943. godine u selu Zalužnici kao komandant 2. bataljona 15. NOU brigade Hrvatske). Glavni štab NOP odreda za Hrvatsku je 22. septembra 1942. godine imenovao novi Štab II operativne zone: komandant Franjo Ogulinac Seljo, politiki kog komesar Ve eslav Holjevac, a zamenik politiki kog komesara Marko Belini. Od 5. decembra 1942. do po etka aprila 1943. godine dužnost komandanta i politiki kog komesara vršio je Marko Belini. Od aprila 1943. komandant je Vladimir Mateti, a politiki kog komesar Marko Belini. Od 15. novembra 1943. politiki kog komesar je Ivan Šibi. Pri rasformiranju zone - 19. januara 1944. godine - komandant je bio Vladimir Mateti, politiki kog komesar Ivan Šibi, a na elnik štaba Rade Bulat (Arhiv VII, kut. 103, br. reg. 10/3; kut. 105, br. reg. 17/1, 28/1 i 39/1; kut. 1471, br. reg. 29/1; kut. 106, br. reg. 38/1; kut. 471 A, br. reg. 2/9; kut. 474, br. reg. 4/2).

¹⁸ Pri formiranju - 23. avgusta 1942. godine - komandant je bio Mijo Bobetko, a politiki kog komesar Ivan Tur inovi (Arhiv VII, kut. 102B, br. reg. 4/2 i 12/2; kut. 102A, br. reg. 25/1; kut. 2, br. reg. 47/4).

NOP bataljona i novodošlog ljudstva formiran je Moslava ki NOP odred. Odred je imao 284 boraca u dva bataljona, a od naoružanja: 239 pušaka, 6 puškomitraljeza i 20 pištolja. Potpao je pod komandu Štaba II operativne zone NOP odreda Hrvatske.¹⁹ Odred je neprestano jačao i davao ljudstvo za formiranje novih i popunu starih jedinica. Tako je 30. decembra 1942. godine dao jedan bataljon (oko 300 boraca) za formiranje 17. slavonske brigade 4. slavonske divizije NOVJ; 20. februara 1943. godine ponovo je formiran njegov 2. bataljon, a na početku maja i 3. bataljon. U martu 1943. godine dao je oko 200 boraca za popunu jedinica 4. slavonske divizije, a u maju još dva bataljona za formiranje jedinica 10. slavonske divizije (od 17. oktobra 1943. godine 28. divizija NOVJ), te je ostao sa jednim bataljonom;²⁰ 9. juna je u njegovom sastavu formiran 2. bataljon, a 9. avgusta i Udarni bataljon, te je tada ponovo imao tri bataljona sa 1 000 boraca; 4. septembra dao je Udarni bataljon za formiranje NO brigade »Braća i Radi«, dok je 21. septembra 1943. godine njegova glavnina ušla u sastav Druge brigade II operativne zone NOP odreda Hrvatske; dva dana kasnije, 23. septembra, od preostalog ljudstva i terenskih eta formiran je 1. bataljon, a 30. septembra i 2. bataljon. U međuvremenu je na području Moslavine, 22. avgusta 1943. godine, formirana i Komanda moslava kog vojnog područja.²¹

Oko sredine septembra 1942. godine na Kalniku je dejstvovalo nekoliko manjih partizanskih grupa. Radi aktivizacije tih grupa i oživljavanja ustanka na tome području, Glavni štab NOP odreda za Hrvatsku je, 22. septembra 1942. godine, naredio Štabu II operativne zone da formira jedan bataljon koji će svojim dejstvima obuhvatiti zapadni deo Bilo-gore, Kalnik i Ivanšćicu.²²

Na osnovi te naredbe, na području Slavonije, u selu Bijela kod Daruvara, 10. oktobra 1942. godine, od Banijske proleterske eta i boraca iz sastava 1. i 2. slavonskog NOP odreda formiran je Kalni ki NOP odred. U sastavu je imao dva bataljona, a imao je 190 boraca.²³ Odmah posle formiranja, Kalni ki NOP odred je krenuo za Kalnik, gde je stigao na početku novembra.

¹⁹ Komandant pri formiranju — na početku oktobra 1942. godine — bio je Marijan Cvetkovi (Arhiv VII, kut. 102B, br. reg. 25/2; kut. 1602, br. reg. 10/9; kut. 105, br. reg. 39/1; Pešadijski potpukovnik *Antonovski Ivan* — Osnovni podaci o narodnooslobodilačkim partizanskim odredima u Hrvatskoj u toku narodnooslobodilačkog rata (1941—1945), *Vojnoistorijski glasnik* (u daljnjem tekstu samo: VIG), br. 6/1961, 148-151).

²⁰ Arhiv VII, kut. 105, br. reg. 20/1, 39/1 i 12/5; kut. 1472, br. reg. 22/3 i 38/3; kut. 1474, br. reg. 4/1; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 148-151; *Oslobodilački rat*, I knj., 357 i 499.

²¹ Arhiv VII, kut. 105, br. reg. 39/1; kut. 106, br. reg. 19/2; kut. 1472, br. reg. 40/3; kut. 1472A, br. reg. 16/9, 31/9 i 37/9; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 148-151.

²² Zbornik, t. V, knj., 7, dok. br. 56 i 57; *Oslobodilački rat*, I knj., 306; *Hrvatsko zagorje u NOB-i*, 65.

²³ Od naoružanja Kalni ki NOP odred imao je: 173 puške, 7 puškomitraljeza i 30 pištolja. Komandant Kalni kog NOP odreda pri formiranju — 10. oktobra 1942. godine — bio je Ivan Šibi, a politički komesar Josip Horvat; od 13. novembra 1942. godine komandant je Izidor Štok (Arhiv VII, kut. 102B, br. reg. 4/3, 48/2 i 6/3; kut. 1471, br. reg. 13/1; kut. 1472, br. reg. 3/3; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 150-153).

U me uvremenu je 4. vod Zagorske partizanske ete, 6. oktobra 1942, u Zumberku prerastao u Zumbera ku NOP etu (koja se naziva i Zagorskom NOP etom). Ona je bila sastavljena od Hrvata iz okoline Zagreba i Hrvatskog zagorja, a delom i od prvoboraca sa Korduna i imala je 40 boraca. eta je 9. oktobra 1942. godine, kod sela Brdovca, prešla rijeku Savu i prebacila se u Hrvatsko zagorje, gde je 10. novembra, nakon dolaska novih boraca, reorganizovana u bataljon, koji je istoga dana ušao u sastav Kalni kog NOP odreda, kao njegov 3. bataljon.²⁴

Uspešna dejstva Kalni kog NOP odreda na Kalniku i u neposrednoj blizini Zagreba, od sredine oktobra do kraja decembra 1942. godine, omogu ila su ve i priliv novih boraca u partizanske jedinice. Tako je Kalni ki NOP odred, 30. decembra 1942. godine, dao 2. bataljon za formiranje 16. slavonske brigade 4. slavonske divizije, a 1. bataljon je dao za formiranje 17. slavonske NO brigade. Posle toga Odred je ostao samo sa jednim bataljonom.²⁵ Njegov 2. bataljon ponovo je formiran 19. januara 1943. godine, a 3. bataljon 25. februara. Oko sredine marta dao je jedan bataljon za popunu slavonskih jedinica, a u aprilu ponovo je formiran 3. bataljon. Na po etku maja dao je jedan bataljon za formiranje novih jedinica u Slavoniji i istovremeno formirao novi, a oko sredine maja formiran je njegov 4. bataljon, te je tada Kalni ki NOP odred imao etiri bataljona sa 620 boraca.²⁰

Radi analize razvoja NOB-a u Hrvatskom zagorju, razvoja i delatnosti partizanskih jedinica na tome podru ju, 6. i 7. februara 1943. godine, na Hrsovom brijegu kod sela Ravnice (blizu Klanjca), održano je partijsko savetovanje za okrug Krapinu, kome je u ime Povereništva CK KPH za Zagreba ku oblast prisustvovao Ivo Marinkovi Slavko. Na savetovanju je, uz ostalo, razmatrana i delatnost partizanskih jedinica i udarnih i diverzantskih grupa, te odl eno da se aktivisti i simpatizeri NOP-a upu uju u partizanske jedinice i poja aju akcije u Hrvatskom zagorju.²⁷

U prole e 1943. godine, posle uspešnih dejstava jedinica Kalni kog NOP odreda, narod Hrvatskog zagorja sve se više uklju uje u NOP; on prodire sve ja e i obuhvata sve ve i broj sela, pa je odlazak dobrovoljaca u partizanske jedinice poja an. U tom periodu po eli su odlaziti na Kalnik grupe dobrovoljaca, uglavnom mladi a iz klanje kog i krapinskog kotara i Zlatara. Tako je na Kalniku, u prvoj polovini maja 1943. godine, od zagorskih partizana formirana Zagorska udarna eta, a 27. jula 1943. godine od Zagorske udarne ete i delova 2. bataljona Kalni kog NOP odreda formiran je Udarni bataljon »Matija Gubec«.²⁸

²⁴ Arhiv VII, kut. 102B, br. reg. 34/3; kut. 1471, br. reg. 13/1; *Rade Bulat*, Zumberak i Pokuplje u NO borbi, Kultura, Zagreb 1951, 90; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, str. 150-153; Hrvatsko zagorje u NOB-i, 93-96.

²⁵ Arhiv VII, kut. 102B, br. reg. 34/3; kut. 105, br. reg. 20/1; kut. 1600, br. reg. 1/3; *Oslobodila ki rat*, I knj., 357; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, str. 150-153.

Arhiv VII, kut. 1600, br. reg. 6/3, 12/3 i 14/3; kut. 1472, br. reg. 16/3, 23/3, 32/3 i 23/4; kut. 1474, br. reg. 30/1.

²⁷ Hrvatsko zagorje u NOB-i, 106-109; Hronologija 425; *Vojna enciklopedija*, t. 10, 711.

²⁸ Hrvatsko zagorje u NOB-i, 110, 115 i 126; Hronologija, 499; *Vojna enciklopedija*, t. 10, 711

Uspešna dejstva 12. divizije NOVJ i Kalni kog NOP odreda u julu 1943. godine u Hrvatskom zagorju i na Kalniku znatno su doprinela daljem jačanju oružane borbe u tim krajevima, jer su se hrvatske mase upoznale s ciljevima NOP-a i na delu uvidele njegovu snagu. Ti uspesi omogu ili su proširenje i u vršenje tadašnje slobodne teritorije u tim krajevima i masovno pristupanje naroda NOP-u i partizanskim jedinicama, tako da je, osim navedenih jedinica, u to vreme na tom području dejstvovalo 56 udarnih grupa. Usled aktivnosti partizanskih grupa u Hrvatskom zagorju, u leto 1943. godine, žandarmi i ustaše nisu smeli da se pojavljuju u mnogim selima, a neprijateljski saobraćaj cestama i železnim prugama postao je sasvim nesiguran. Mnogobrojnim akcijama partizanskih udarnih grupa masovno se priključuju itava sela naročito pri rušenju komunikacija.²⁹

Formiranje NOU brigada, divizija i X zagrebačkog korpusa NOVJ

Intenzivan partijsko-politički rad i uspešna dejstva jedinica NOVJ u Moslavini, Podravini, Kalniku i Hrvatskom zagorju do kraja januara 1944. godine omogućila su mobilizaciju novih boraca za popunu postojećih i formiranje novih jedinica. Tako je 4. septembra 1943. godine na Kalniku, od dva bataljona Kalni kog NOP odreda (1. bataljon i Udarni bataljon »Matija Gubec«) i Udarnog bataljona Moslava kog NOP odreda, po naređenju Glavnog štaba NOV i PO za Hrvatsku, formirana NO brigada »Braća Radi«³⁰ II operativne zone NOV i PO Hrvatske. Pri formiranju imala je tri bataljona sa ukupno 710 boraca.³¹ Posle prvih uspeha, brigada je u drugoj polovini oktobra 1943. godine formirala 4. bataljon.³²

Nakon što je dao svoja dva bataljona za formiranje NO brigade »Braća Radi«, Kalni kog NOP odred je 4. septembra 1943. godine ostao

²⁹ Avgusta 1943. godine, u Varaždinskim Toplicama, u borbi protiv ustaša poginuo je komandir Zagorske i Kalni kog NOP odreda Slavko Mrkoci, koji je kasnije proglašen narodnim herojem (Hrvatsko zagorje u NOB-i, 126-130; Hronologija, 533; Oslobođila ki rat, I knj., 504).

³⁰ Po naređenju Glavnog štaba NOV i PO za Hrvatsku ta brigada je formirana kao 2. brigada II operativne zone NOV i PO Hrvatske; od 21. septembra 1943. godine nosi naziv: NO brigada »Braća Radi«. Zbog postignutih uspeha u borbama, ona je 31. oktobra 1943. godine dobila naziv Udarna. Odlikovana je Ordenom narodnog oslobođenja (ONO) i Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem (OBJ) — (Vojna enciklopedija, t. 1, II izd., Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd 1970, 788-789; t. 2, 18; Hronologija, 581).

³¹ Pri formiranju - 4. septembra 1943. godine — komandant je bio Izidor Štok, a politički komesar Ivan Robi; od 30. januara 1944. godine komandant je Stjepan Kuš, a politički komesar Zlatko Rukavina; od 25. avgusta 1944. godine komandant je Marko Lučić, a politički komesar Marko Horvati; od 5. decembra 1944. godine politički komesar je Ivan Baun, a od 24. decembra 1944. godine komandant je Vučić (Arhiv VII, kut. 106, br. reg. 11/2; kut. 551B, br. reg. 13/1; kut. 553, br. reg. 9/2, 18/2 i 32/2; kut. 1472A, br. reg. 22/9).

³² Pri formiranju od naoružanja je imala: 468 pušaka, 6 automata, 25 puškomintraljeza, 4 mitraljeza, 3 minobacača i 24 pištolja (Arhiv VII, kut. 105B, br. reg. 30/1 i 37/1; kut. 106, br. reg. 11/2; kut. 552, br. reg. 2/1; kut. 1472A, br. reg. 22/9 i 36/7).

samo sa dva bataljona. Mobilizacijom novih boraca Odred je uspeo da obnovi svoje jedinice i da u novembru formira 3. bataljon, te 19. januara 1944. godine ulazi u sastav Zapadne grupe NOP odreda X korpusa NOVJ.³³

Na Zagreba koj gori je, od partizanskih eta i grupa s podru ja Dugog Sela, Prigorja i Donje Stubice, 13. septembra 1943. godine, formiran Zagreba ki NOP odred.³⁴ Imao je dva bataljona sa 272 boraca; 16. oktobra formiran je 3. bataljon, te se brojno stanje pove alo na 495 boraca. Od naoružanja tada je imao 200 pušaka, 10 automata i 15 puško-mitraljeza. U sastavu II operativne zone NOV i PO Hrvatske nalazio se do 19. januara 1944. godine, kada je ušao u sastav Zapadne grupe NOP odreda X korpusa NOVJ. U me uvremenu, 12. decembra 1943. godine, dao je 2. i 3. bataljon za formiranje NO brigade »Matija Gubec«; 15. decembra formirao je novi 2. bataljon, a 29. februara 1944. godine dao jednu etu za formiranje Posavskog NOP odreda X korpusa NOVJ.³⁵

U šumi Gari , na Moslava koj gori (blizu Garešnice), po nare enju Glavnog štaba NOV i PO za Hrvatsku, od boraca iz sastava Moslava kog NOP odreda, 21. septembra 1943. godine, formirana je 2. brigada II operativne zone NOV i PO Hrvatske. Imala je etiri bataljona sa oko 700 boraca i rukovodilaca, a ve je oko sredine decembra iste godine imala etiri bataljona, Prate u etu i etu za vezu s ukupno 1137 boraca i rukovodilaca.³⁶

Po nare enju Štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske na Bilo-gori je, od udarnih grupa bjelovarskog okruga, 25. septembra 1943. godine, formiran Bjelovarski NOP odred³⁷ i stavljen pod neposrednu komandu Štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske. Pri formiranju u sastavu je imao dva bataljona sa 200 boraca i rukovodilaca. Neposredno posle osnivanja, 4. oktobra 1943. godine, formiran je 3. bataljon,³⁸ te je Odred 30. oktobra imao 495 boraca i rukovodilaca; od naoružanja

³³ Arhiv VII, kut. 106, br. reg. 11/2; kut. 1472A, br. reg. 46/6 i 22/9; *L Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 150-153.

³⁴ U sastav Zagreba kog NOP odreda ušle su: Prigorska eta (formirana 28. jula 1943. godine), Posavska eta (formirana na po etku avgusta 1943. godine), eta »Matija Gubec« i Ivanja-Re ka NOP eta. Komandant Zagreba kog NOP odreda pri formiranju — 13. septembra 1943. godine bio je Stevan Došen, a politi ki komesar Milan Kuren (Mikroteka VII, film CK KPH - NOB - 5/699 i 704; Arhiv VII, kut. 1601A, br. reg. 2/20; kut. 106, br. reg. 16/2; 7. *Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 152-153).

³⁵ Arhiv VII, kut. 105C, br. reg. 5/2; kut. 106, br. reg. 16/2 i 29/3; kut. 1601A, br. reg. 1/20, 2/20, 5/20, 10/20 i 31/20; kut. 1472A, br. reg. 19/7; 7. *Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 152-153.

³⁶ Pri formiranju — 21. septembra 1943. godine — komandant je bio Nikola Kli - kovi , a politi ki komesar Josip Horvat. Oko sredine decembra 1943. godine Brigada je od naoružanja imala: 630 pušaka, 30 automata, 38 puškomitraljeza, 8 mitraljeza, 6 minobaca a, 3 protivtenkovska topa i 56 pištolja (Arhiv VII, kut. 105B, br. reg. 24/2; kut. 106, br. reg. 19/2; kut. 552, br. reg. 2/1; kut. 1472, br. reg. 24/5).

³⁷ Komandant Bjelovarskog NOP odreda pri formiranju - 25. septembra 1943. godine - bio je Miloš Manojlovi (Arhiv VII, kut. 106, br. reg. 16/2).

³⁸ U sastav 3. bataljona ušla je terenska eta »Ivan ani« koja je dejstvovala u septembru 1943. godine kao samostalna eta i novodošlo ljudstvo sa tog podru ja (Arhiv VII, kut. 1604/11; br. reg. 2/8 i 3/8).

je imao: 366 pušaka, 5 automata, 7 puškomitraljeza i 37 pištolja; 12. decembra 1943. godine dao je Udarni bataljon za formiranje NO brigade »Matija Gubec«, reorganizovao oba bataljona i od njih formirao tri bataljona; 15. januara 1944. godine dao je 140 boraca Komandi bjelovarskog vojnog područja, a 19. januara svoj 3. bataljon za formiranje 2. brigade 33. divizije NOVJ. Tada je Odred stavljen pod komandu Štaba 33. divizije, a 14. marta 1944. godine ulazi u sastav Istočne grupe NOP odreda X korpusa NOVJ.³⁹

U Samboli ima, kod Selnice (južno od Zlatara), po naređenju Štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske, od partizanskih grupa Zlatara, Krapine, Pregrade i Klanjca, 5. oktobra 1943. godine, formiran je Zagorski (Krapinski) NOP odred.⁴⁰ Pri formiranju imao je dva bataljona (svaki po dve čete), s ukupno 250 boraca i rukovodilaca; 24. oktobra stupilo je u Odred 100 boraca i istoga je dana formiran i 3. bataljon. Do decembra, na operativnom području Zagorskog NOP odreda mobilisano je oko 350 novih boraca, te je Zagorski NOP odred, 28. decembra 1943. godine, u svom sastavu imao tri bataljona (svaki po tri čete), s ukupno 600 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja je imao 337 pušaka, 13 automata, 18 puškomitraljeza i 23 pištolja. Odred je bio u sastavu II operativne zone NOV i PO Hrvatske do 19. januara 1944. godine, a zatim u sastavu Zapadne grupe NOP odreda X korpusa NOVJ.⁴¹

Od diverzantskih grupa Moslava kog, Bjelovarskog, Kalni kog, Zagreba kog i Zagorskog NOP odreda formiran je 28. novembra 1943. godine Treći i diverzantski bataljon II operativne zone NOV i PO Hrvatske; od 19. januara 1944. godine nosi naziv: 3. diverzantski bataljon X korpusa NOVJ. Pri formiranju imao je u sastavu tri čete s ukupno 124 borca i rukovodioca. Od naoružanja je imao 88 pušaka, 7 automata i 10 pištolja. Dejstvovao je na komunikacijama u Hrvatskom zagorju, Prigorju, Kalniku, Podravini, Moslavini i Posavini.⁴²

Uspješnim dejstvima jedinica II operativne zone NOV i PO Hrvatske i 28. divizije NOVJ u jesen 1943. godine, a posebno posle oslobođenja Koprivnice, Čazme, Ludbrega, Novog Marofa i drugih većih mesta, oslobođena je gotovo cela Moslavina, deo Hrvatskog zagorja, šire područje oko Kalni kog gorja i Podravina od Varaždina do Virovitice. U domobranskim formacijama Nezavisne Države Hrvatske došlo je do demoralizacije, koja se u Zagrebačkoj oblasti sve vidnije manifestovala većim prelazanjem domobranskih jedinica na stranu NOVJ. Na tome tako važnom području u neposrednoj blizini Zagreba, uz ostalo, zadat

³⁹ Arhiv VII, kut. 105C, br. reg. 42/1; kut. 106, br. reg. 16/2; kut. 1604/11, br. reg. 1/8, 2/8, 3/8, 4/8, 8/8 i 13/8; kut. 1472, br. reg. 34/2; *Oslobodilački rat*, I knj., 600; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 152-153; *Hronologija*, 553.

⁴⁰ Komandant Zagorskog NOP odreda pri formiranju - 5. oktobra 1943. godine - bio je Josip Špiranec, a politički komesar Josip Vidaček (Arhiv VII, kut. 1471, br. reg. 43/7).

⁴¹ Arhiv VII, kut. 105B, br. reg. 24/2 i 1/4; kut. 552, br. reg. 2/1; kut. 1472A, br. reg. 11/6, 16/6, 7/8 i 25/9; kut. 1601A, br. reg. 2/22; kut. 1602, br. reg. 1/6; *Oslobodilački rat*, I knj., 600; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 154-155.

⁴² Komandant pri formiranju - 28. novembra 1943. godine - bio je Mirko Pal i (Arhiv VII, kut. 1472A, br. reg. 24/6 i 42/6; kut. 106, br. reg. 7/3; kut. 105C, br. reg. 23/3; kut. 552, br. reg. 2/1).

je odlučan udarac Matijevej politici u NDH, tako da je to ujedno bio i velik politički uspeh.

U periodu septembar-novembar 1943. godine došlo je do snažnog poleta NOV-a u tim krajevima, tako da se na oslobojenoj teritoriji formiraju nove komande područja⁴³ i mesta i proširena je mreža narodno-oslobodilačkih odbora i drugih antifašističkih organizacija, a uslovi za mobilizaciju novih boraca postali su mnogo bolji. Tako je od 1. bataljona Moslavačkog, 2. i 3. bataljona Zagrebačkog i jednog bataljona Bjelovarskog NOP odreda, u selu Lipovanima kod Čazme, po naređenju Glavnog štaba NOV i PO za Hrvatsku, 12. decembra 1943. godine formirana NO brigada »Matija Gubec«.⁴⁴ Pri formiranju imala je četiri bataljona sa oko 650 boraca i rukovodilaca. U januaru 1944. godine rasformiran je njen 4. bataljon i tim ljudstvom popunjene njene ostale jedinice.⁴⁵ Od NO brigada »Braća Radi« i »Matija Gubec« na području Kalničkog gorja, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, 12. decembra 1943. godine formirana je 32. (Zagorska) divizija NOVJ. Na dan formiranja imala je 1 764 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja je imala: 992 puške, 24 automata, 62 puškomitraljeza, 14 mitraljeza, 5 minobacača, 1 protivtenkovsku pušku, 3 protivtenkovska topa i 96 pištolja. Do 19. januara 1944. godine bila je pod komandom Štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske, a zatim u sastavu X korpusa NOVJ.⁴⁶

Uspešna dejstva Moslavačkog NOP odreda od sredine septembra do sredine januara 1944. godine doprinela su većem prilivu novih boraca, te su potkraj novembra 1943. godine formirani 3. i 4. bataljon, tako da je Odred na početku decembra imao ponovo četiri bataljona, od kojih je jedan dao 12. decembra za formiranje NO brigade »Matija Gubec«, a 19. januara 1944. godine dva bataljona za formiranje 1. brigade 33. divizije NOVJ. Tada je Moslavački NOP odred ponovo ostao sa jednim bataljonom i potpao pod neposrednu komandu Štaba 33. divizije; 7. marta 1944. godine ponovo je formiran 2. bataljon; 14. marta 1944. godine Moslavački NOP odred ulazi u sastav novoformirane Istočne grupe NOP

⁴³ Uz ostalo, po naređenju Štaba II operativne zone NOV i PO Hrvatske, 1. oktobra 1943. godine formirana je Komanda kalničkog vojnog područja, a nešto kasnije, 5. januara 1944. godine, i Komanda bjelovarskog vojnog područja (Hronologija, 576 i 655).

⁴⁴ Pri formiranju — 12. decembra 1943. godine - komandant je bio Miloš Manojlović, a zamenik političkog komesara Stevan Došen; od početka aprila 1944. godine komandant je S. Došen, a od 24. decembra 1944. godine politički komesar je Milivoj Gluhak (Arhiv VII, kut. 106, br. reg. 29/3; kut. 551B, br. reg. 7/1 i

⁴⁵ Brigada »Matija Gubec« odlikovana je Ordenom zasluge za narod (OZN) i Ordenom bratstva i jedinstva (OBJ) - (Arhiv VII, kut. 105C, br. reg. 5/2; kut. 106, br. reg. 29/3; kut. 551A, br. reg. 1/4; kut. 1194, br. reg. 1/2; kut. 1472, br. reg. 34/2; kut. 1472A, br. reg. 19/7; kut. 1604/11, br. reg. 13/8; Vojna enciklopedija, t. 5, 346 i 623; t. 1, 638; t. 2, 19; Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, II knj., Drugo prepravljeno i dopunjeno izdanje, Vojnoistorijski institut, Beograd 1965, 158).

⁴⁶ Komandant pri formiranju - 12. decembra 1943. godine - bio je Izidor Štok, a politički komesar Ivan Robić; od aprila 1944. godine politički komesar je Franjo Tuđman; od 5. avgusta 1944. godine komandant je Rade Bulat, a politički komesar Šime Balen (Arhiv VII, kut. 106, br. reg. 29/3; kut. 474, br. reg. 22/2; kut. 517, br. reg. 3/2).

odreda X korpusa NOVJ, a u aprilu je dao jedan bataljon za popunu 2. brigade 33. divizije NOVJ.⁴⁷

Po zapovesti Glavnog štaba NOV i PO za Hrvatsku, 19. januara 1944. godine, reorganizovane su jedinice II operativne zone NOV i PO Hrvatske. Tom prilikom je od 1. i 2. bataljona 2. brigade II operativne zone NOV i PO Hrvatske i dva bataljona Moslava kog NOP odreda formirana 1. moslava ka NO brigada.⁴⁸ Pri formiranju imala je etiri bataljona⁴⁹ s ukupno 883 borca i rukovodioca.⁵⁰ Istovremeno je od 3. i 4. bataljona 2. brigade II operativne zone i 3. bataljona Bjelovarskog NOP odreda formirana 2. moslava ka NO brigada;⁵¹ u sastavu je imala tri bataljona s ukupno 668 boraca i rukovodilaca.⁵² Sa formiranjem 1. i 2. moslava ke NO brigade prestala je da postoji 2. brigada II operativne zone NOV i PO Hrvatske.⁵³ Po nare enju Vrhovnog štaba NOV i POJ, 19. januara 1944. godine, u Koprivnici je formirana 33. divizija NOVJ od 1. i 2. moslava ke NO brigade, koje su ušle u njen sastav kao prva, odnosno druga brigada. Pod neposrednom komandom Štaba 33. divizije NOVJ bili su do 14. marta 1944. godine i Bjelovarski i Moslava ki NOP odred, kada ulaze u sastav Isto ne grupe NOP odreda X korpusa NOVJ. Pri formiranju 33. divizija imala je 1 665 boraca i rukovodilaca i ušla u sastav novoformiranog X korpusa NOVJ.⁵⁴

⁴⁷ Arhiv Vir, kut. 106, br. reg. 29/3; kut. 1472A, br. reg. 15/7; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, str. 148-151; *Vojna enciklopedija*, t. 5, 623.

⁴⁸ Pri formiranju — 19. januara 1944. godine — komandant je bio Nikola Kli kovi , politi ki komesar Vjekoslav Jani ; od 31. marta 1944. godine komandant je Alojz Kova i , a politi ki komesar Zvonko Komarica; od 25. avgusta 1944. godine komandant je Dušan orkovi . Od novembra 1944. godine politi ki komesar je Duro Blaha (Arhiv VII, kut. 551B, br. reg. 2/1 i 10/1; kut. 553, br. reg. 4/2, 9/9 i 18/2; kut. 1192/1, br. reg. 2/10).

⁴⁹ U julu 1944. godine rasformiran je 4. bataljon 1. brigade 33. divizije NOVJ, a ljudstvo je podeljeno po ostalim bataljonima, tako da je brigada ostala sa tri bataljona (Arhiv VII, kut. 551B, br. reg. 6/1).

⁵⁰ Od naoružanja oko sredine decembra 1944. godine imala je: 500 pušaka, 91 automat, 57 puškomitraljeza, 4 minobaca a, 3 protivtenkovske puške, 3 baca a Dzon Bul i 51 pištolj. Oko sredine decembra 1944. godine 1. brigada 33. divizije imala je 1 175 boraca i rukovodilaca. Odlikovana je Ordenom narodnog oslobo enja (ONO) i Ordenom bratstva i jedinstva I reda (OBJ) - (Arhiv VII, kut. 113A, br. reg. 9/1; kut. 551A, br. reg. 1/4 i 38-6/1; kut. 553, br. reg. 4/2; *Vojna enciklopedija*, t. 2, 19 i t. 5, 622-623; *Oslobodila ki rat*, II knj., 158).

⁵¹ Pri formiranju - 19. januara 1944. godine - komandant je bio Miloš Kora , a politi ki komesar Ahmed Delibegovi ; od februara 1944. godine politi ki komesar je Nikola Šušnjar; od marta 1944. godine politi ki komesar je Josip Štajner; od aprila 1944. godine komandant je Ivan Kosak, a politi ki komesar Zvonko Komarica; od jula 1944. godine komandant je Mato Škrljan (Arhiv VII, kut. 551A, br. reg. 2/4; kut. 551B, br. reg. 2/1, 3/1 i 6/1; kut. 553, br. reg. 4/2).

⁵² Druga brigada 33. divizije odlikovana je Ordenom zasluge za narod (OZN) - (Arhiv VII, kut. 113A, br. reg. 9/1; kut. 553, br. reg. 4/2; kut. 551A, br. reg. 1/4 i 2/4; kut. 1207, br. reg. 9/4; *Vojna enciklopedija*, t. 2, 19 i t. 5, 622-623; *Oslobodila ki rat*, II knj., 158).

⁵³ *Oslobodila ki rat*, II knj., 158; *Vojna enciklopedija*, t. 2, 19 i t. 5, 622-623; *Hronologij'a*, 658.

⁵⁴ Komandant 33. divizije NOVJ pri formiranju — 19. januara 1944. godine - bio je Josip Antolovi , a politi ki komesar Vlado Mutak (Arhiv VII, kut. 113A, br. reg. 9/1; kut. 517, br. reg. 3/2; kut. 105, br. reg. 39/1; kut. 553, br. reg. 4/2; kut. 570, br. reg. 19/6; kut. 1192/1, br. reg. 2/10; kut. 1207, br. reg. 9/4).

U januaru 1944. godine s područja Hrvatskog zagorja i Kalnika javilo se u NOVJ oko 1400 novih boraca, što je omogućilo popunjavanje i reorganizaciju starih jedinica. Tako je 19. januara 1944. godine od Zagrebačkog, Zagorskog i Kalničkog NOP odreda formirana Zapadna grupa NOP odreda i reorganizovane sve jedinice u Hrvatskom zagorju, Podravini, Kalniku i Moslavini.⁵⁵ Po narednji Vrhovnog štaba NOV i POJ istoga je dana, 19. januara 1944. godine, od 32. divizije (NO brigade: »Braća Radi« i »Matija Gubec«), 33. divizije (1. i 2. moslavačka NO brigada i Bjelovarski i Moslavački NOP odred) i 3. diverzantskog bataljona formiran X zagrebački korpus NOVJ.⁵⁶ Pri formiranju Korpus je imao 6 355 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja Korpus je tada imao: 3 613 pušaka, 115 automata, 176 puškomitraljeza, 32 mitraljeza, 17 minobacača, 1 protivtenkovsku pušku, 6 protivtenkovskih topova i 326 pištolja.⁵⁷ Nešto kasnije, u februaru 1944. godine, formiran je Udarni bataljon Zapadne grupe NOP odreda X korpusa,⁵⁸ a 29. februara, u Posavini, na području Dugog Sela, od jedne te Zapadne grupe NOP odreda i jedne te 32. divizije NOVJ u sastavu X korpusa NOVJ formiran je i Posavski NOP odred, sa jednim bataljonom, ukupne jačine oko 100 boraca i rukovodilaca.⁵⁹ Od Bjelovarskog i Moslavačkog NOP odreda (koji su bili u sastavu 33. divizije NOVJ) i Posavskog NOP odreda, 14. marta 1944. godine, po narednji Glavnog štaba NOV i POJ za Hrvatsku, formirana je Istočna grupa NOP odreda X korpusa NOVJ.⁶⁰ Do kraja marta u sastavu te grupe formiran je i Udarni bataljon, koji je u junu 1944. godine imao dve ete.⁶¹ Sa formiranjem X zagrebačkog

⁵⁵ Pri formiranju - 19. januara 1944. godine - komandant Zapadne grupe NOP odreda X korpusa bio je Rade Bulat, a politički komesar Stjepan Iveković; od 5. avgusta 1944. godine komandant je Stjepan Kuš (Arhiv VII, kut. 474, br. reg. 22/2; kut. 551, br. reg. 3-2/1; kut. 113A, br. reg. 9/1; kut. 578, br. reg. 4/1; 7. *Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 152-155; *Oslobodila ki rat*, II knj., 158).

⁵⁶ Komandant X zagrebačkog korpusa NOVJ od formiranja do 16. marta 1945. godine je bio Vladimir Mateti, zatim Mate Jerković; politički komesar Ivan Šibi, a načelnik štaba Josip Rukavina (Arhiv VII, kut. 113A, br. reg. 9/1; kut. 553, br. reg. 4/2; kut. 559, br. reg. 45/2; *Vojna enciklopedija*, t. 2, 409).

⁵⁷ Arhiv VII, kut. 113A, br. reg. 9/1; kut. 551, br. reg. 1-2/1; kut. 553, br. reg. 4/2; kut. 552, br. reg. 1/1; *Oslobodila ki rat*, II knj., 158.

⁵⁸ Arhiv VII, kut. 551B, br. reg. 2/1; kut. 551, br. reg. 3-2/1; *Oslobodila ki rat*, II knj., 160; *Hronologija*, 684.

⁵⁹ Komandant Posavskog NOP odreda pri formiranju bio je Stjepan Bobinac Šumski. Poginuo je 29. marta 1944. godine kod Oborova u borbi protiv domobrana i Nemaca. Kasnije je proglašen narodnim herojem (Arhiv VII, kut. 552, br. reg. 5/1; *Oslobodila ki rat*, II knj., 160; 7. *Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 154-155; *Vojna enciklopedija*, t. 7, II izd. Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd 1974 199; *Hronologija*, 684).

⁶⁰ »Istočna« formiranju - 14. marta 1944. godine - komandant je bio Nikola Ključević, a politički komesar Vjekoslav Janić - oba su ostala do 11. februara 1945. godine (Arhiv VII, kut. 113A, br. reg. 22/1; 7. *Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 148-155; *Hronologija*, 706; *Vojna enciklopedija*, t. 2, 409 i t. 7, 199).

⁶¹ Arhiv VII, kut. 112, br. reg. 12/3; kut. 551B, br. reg. 2/1; kut. 553, br. reg. 13/2; kut. 1623, br. reg. 4/2; *Oslobodila ki rat*, II knj., 160; *Vojna enciklopedija*, t. 3, II izd. Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd 1972, 673; t. 5, 623 i t. 1, 638.

korpusa NOVJ pretao je da postoji Štab II operativne zone NOV i PO Hrvatske.⁶²

Operativno područje X Zagrebačkog korpusa NOVJ zahvatalo je teritoriju dotadašnje II operativne zone NOV i PO Hrvatske (osim Zumberka, Pokuplja i Turopolja), to jest djelovao je, uglavnom, u severnom delu Hrvatske izmeću Ilove, Drave, Slovenije i Save, na području Zagrebačke oblasti. Zbog aktivnosti i gustog rasporeda neprijateljskih snaga, naročito zbog komunikativnosti terena i blizine Zagreba, X korpus NOVJ je bio prisiljen da u prvom periodu djeluje po delovima, izvodi manje akcije i da je veoma esto u pokretu s jednog na drugi deo svoje teritorije. Borbe na tome području karakteristične su zbog brzog reagovanja neprijatelja, što je dovelo do iznenadnih i estih borbi u susretu ili teških sukoba danju i noću.

U Hrvatskom zagorju, Kalniku, Podravini i Moslavini januara 1944. godine nalazili su se delovi domobranskog 1. gorskog zbriga, Pavelićevog tjelesnog zbriga, Zagrebačke posadne bojne, nemačke garnizonske jedinice u većim mestima i žandarmerijske i policijske snage. Na početku februara na tu su teritoriju pristigli i delovi 5. ustaškog zbriga.⁶³

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito je 10. decembra 1943. godine naredio svim jedinicama NOV i POJ da, povodom neprijateljskih zimskih operacija 1943/1944. godine u centralnom delu Jugoslavije, na celju teritoriji još smelije ofanzivno djeluju protiv okupatora i njegovih slugu ustaša, etnika i drugih kvislinških formacija na svojim operativnim područjima.⁶⁴

Na osnovi te direktive, Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku je u drugoj polovini decembra 1943. godine naredio Štabu II operativne zone i u drugoj polovini januara 1944. godine Štabu X korpusa NOVJ da glavnim snagama usmere dejstva u dolinu Krapine u cilju razbijanja neprijateljskih uporišta a deo snaga usmere ka Posavini, Podravini i Međimurju kako bi se neprijatelju otežao saobraćaj i prevoženje neprijateljskih jedinica u Baniju, Kordun, Bosansku krajinu i Dalmaciju.⁶⁵

Od decembra 1943. do marta 1944. godine neprijatelj je, zahvaljujući svojoj brojnoj nadmoćnosti, uspeo da na Kalniku, Hrvatskom zagorju i Moslavini onemogući jedinice X korpusa NOVJ već napadna dejstva. No, ipak su jedinice X korpusa dosta uspešno napadale transporte neprijatelja, rušile komunikacije i objekte na njima. U tom vremenskom periodu ipak je došlo do izvesnog porasta snaga X korpusa. Na početku februara 1944. godine u sastavu Zapadne grupe NOP odreda formiran je Udarni bataljon, nešto kasnije — do kraja marta — Izvišćak i eta, Vod za vezu i Bolnički vod.⁶⁶

Dejstvujući u Zagrebačkoj veoma osetljivom području — u Hrvatskom zagorju i Prigorju, na dohvatu Zagreba, jedinice 32. divizije, 1.

⁶² Arhiv VII, kut. 551, br. reg. 1-2/II; Hronologija, 646 i 658; Vojna enciklopedija, t. 2, 409 i t. 10, 711.

⁶³ Oslobođila ki rat, II knj., 158; Vojna enciklopedija, t. 10, 181 i 711.

⁶⁴ Hronologija, 616.

⁶⁵ Oslobođila ki rat, II knj., 158.

⁶⁶ Arhiv VII, kut. 551, br. reg. 3-2/1 i kut. 551A, br. reg. 2/1.

brigade 33. divizije i Zapadne grupe NOP odreda X korpusa, od aprila do sredine maja 1944. godine, uspele su da zauzmu dobro utvrđena uporišta: Ivanec, Stražnjevac, Mače, Belec, Sv. Ivan Zelina, Mihovljani, Bednja, Golubovac, Konjščina, Hum i Donje Orešje. Pošto je izgubio ta uporišta, neprijatelj je sve svoje snage iz njih skoncentrisao u Zlatar i Lepoglavu. Dok su te jedinice X korpusa dejstvovale u Hrvatskom zagorju i Kalniku, dotle je 2. brigada 33. divizije dejstvovala u Moslavini i zapadnom delu Bilo-gore. Ona je sa Posavskim NOP odredom Istočne grupe NOP odreda X korpusa kod Oborova opkoljena i 29. marta napadnuta od delova nemačke vojske koja je konjicu i 1. gorskog domobranskog zdruga. Posle teške borbe, i uz velike gubitke, brigada i Posavski NOP odred probili su se u Moslavinu, gde je 2. brigada 33. divizije popunjena borcima i formirana jednog bataljona iz sastava Moslavskog NOP odreda.⁶⁷

Postignuti uspesi omogući su mobilizaciju novih boraca u Hrvatskom zagorju radi popune postojećih partizanskih jedinica i formiranja novih. Tako je 10. maja 1944. godine u Selnicama, u Hrvatskom zagorju, od Udarnog bataljona Zapadne grupe NOP odreda X korpusa i 2. i 3. bataljona Zagorskog NOP odreda formirana Zagorska brigada, koja je pri formiranju dobila naziv: Prva zagorska NO brigada.⁶⁸ U sastavu je imala tri bataljona s ukupno 486 boraca i rukovodilaca.⁶⁹ Ušla je u sastav Zapadne grupe NOP odreda X korpusa NOVJ,⁷⁰ te je Grupa 1. juna 1944. godine imala: Štab grupe, 1. zagorsku NO brigadu, tri NOP odreda (Kalnički, Zagorski i Zagrebački NOP odred) Izviđačku četuju, Vod za vezu i Bolnički vod s ukupno 1 548 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja je imala: 850 pušaka, 30 automata, 26 puškomitraljeza, 9 mitraljeza, 4 minobaca i 59 pištolja.⁷¹

⁶⁷ U borbi kod Oborova, 29. marta 1944. godine, 2. brigada 33. divizije i Posavski NOP odred Istočne grupe NOP odreda X korpusa imali su 37 mrtvih, 28 ranjenih i 147 zarobljenih i nestalih boraca. Od naoružanja su izgubili: 207 pušaka, 12 puškomitraljeza, 1 minobaca i drugu ratnu opremu. Međutim, do sredine decembra 1944. godine brojno stanje 2. brigade 33. divizije naraslo je, te je imala 1 171 borca i rukovodilaca. Od naoružanja imala je: 558 pušaka, 53 automata, 58 puškomitraljeza, 5 minobaca, 2 protivtenkovske puške, 5 minobaca i 42 pištolja. Odlikovana je Ordenom zasluge za narod I reda (OZN) - (Arhiv VII, kut. 551, br. reg. 4/4; Oslobođila ki rat, II knj, 159-160; Hronologija, 660-661, 679-680, 682-684 i 704-709).

⁶⁸ Pri formiranju - 10. maja 1944. godine - komandant je bio Mato Škrlijan, a politički komesar Đuro Srnc; od 5. avgusta 1944. godine komandant je Vladimir Kobal, a politički komesar Ivica Greti; od početka septembra 1944. godine komandant je Valentinurić, a politički komesar Ivan Kranželi; od 5. decembra 1944. godine komandant je Ivica Družinić, a politički komesar Boris Majer (Arhiv VII, kut. 474, br. reg. 22/5; kut. 551B, br. reg. 4/1 i 75-1; kut. 553, br. reg. 18/2).

⁶⁹ U oktobru 1944. godine u sastavu 1. zagorske NO brigade formiran je 4. bataljon, te je ona 31. decembra 1944. godine imala 1 336 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja je nešto kasnije imala: 368 pušaka, 64 puškomitraljeza, 5 mitraljeza, 12 minobaca, 1 protivtenkovsku pušku i 29 pištolja (Arhiv VII, kut. 551B, br. reg. 9/1; kut. 552, br. reg. 13/2; kut. 1192/1, br. reg. 10/9 i 13/9; kut. 1192, br. reg. 34/2).

⁷⁰ Arhiv VII, kut. 112A, br. reg. 2/1; kut. 551B, br. reg. 4/1 i 5/1, 6/1, 9/1, 10/1 i 75-1; kut. 552, br. reg. 37/2, 43/2 i 13/2; kut. 558, br. reg. 4/1 i kut. 1192, br. reg. 2/10; 7. Antonovski, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 154-155; Hrvatsko zagorje u NOB-i, 198; Oslobođila ki rat, II knj, 161.

⁷¹ Arhiv VII, kut. 112A, br. reg. 2/1.

U sastavu X korpusa NOVJ u toku juna formiran je 2. srpski bataljon, tako da je X korpus u julu 1944. godine imao: Štab korpusa, Prateću, 32. diviziju (NO brigade: »Braća Radi« i »Matija Gubec«), 33. diviziju (1. i 2. moslavačku brigadu), Istočnu grupu NOP odreda (Bjelovarski, Moslavački i Posavski NOP odred, Udarni i 1. srpski bataljon), Zapadnu grupu NOP odreda (Kalnički, Zagorski i Zagrebački NOP odred i 1. zagorsku NO brigadu), 2. srpski bataljon, 3. diverzantski bataljon, Podoficirsku školu, Pontonirsku četu i Korpusni artiljerijski vod, sa ukupno 5 082 boraca i rukovodioca.⁷²

U međuvremenu, 7. marta 1944. godine, u sastavu Moslavačkog NOP odreda formiran je 2. bataljon, koji je u aprilu popunio 2. brigadu 33. divizije, te je Moslavački NOP odred ostao ponovo sa jednim bataljonom.⁷³ Oko sredine aprila ponovo je formiran 3. bataljon Bjelovarskog NOP odreda, a u maju su dva bataljona Bjelovarskog NOP odreda upućena u sastav 32. divizije NOVJ, pa je Odred sveden na jedan bataljon od 127 boraca i rukovodilaca.⁷⁴ Po narednji Štaba X korpusa NOVJ u sastavu Istočne grupe NOP odreda formiran je 29. maja 1. srpski bataljon, te je 1. juna 1944. godine Istočna grupa X korpusa NOVJ u svom sastavu imala Bjelovarski, Moslavački i Posavski NOP odred, Udarni i 1. srpski bataljon, sa ukupno 1 012 boraca i rukovodilaca.⁷⁵

U vreme kada su vodene žestoke borbe u rejonu Drvara (za vreme Drvarske operacije), Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito je 1. juna 1944. godine uputio naredbe svim jedinicama NOV i POJ: nema ke snage i njihovi saradnici vrše u celitavoj Jugoslaviji poslednje napore da razbiju NOVJ; zato na svim odsecima fronta, gde su nemački garnizoni oslabljeni, smesta preduzeti najodlučnije akcije protiv važnih uporišta i vojnih objekata; naročito je važno uništavati željezničke pruge, komunikacije i druge važne vojne objekte.⁷⁶

Nakon primitka toga naredjenja, Glavni štab NOV i POJ za Hrvatsku je na teritoriju X korpusa ponovo uputio 28. diviziju NOVJ, jer su potkraj maja i na početku juna u Zagrebačku oblast počele da pristižu nove neprijateljske snage — delovi 1. i 2. korpusa i neke druge nemačke jedinice, što je još više otežavalo situaciju na operativnom području X korpusa NOVJ. Jedinice X korpusa i 28. slavonske divizije NOVJ vodile su uspešne borbe u Moslavini, Bilo-gori, Kalniku i Podravini.

Uprkos upotrebi jakih snaga u dobro pripremanim i energičnim izvođenim napadima u Hrvatskom zagorju, Kalniku, Podravini i Moslavini, od januara do kraja avgusta 1944. godine, neprijatelj nije postigao

⁷² Od naoružanja X zagrebačkog korpusa je u julu 1944. godine imao: 2 631 pušku, 739 automata, 267 puškomitraljeza, 12 mitraljeza, 11 minobacača, 11 protivtenkovskih pušaka, 2 protivtenkovska mitraljeza, 6 protivtenkovskih bacača, 2 topa i 315 pištolja (Arhiv VII, kut. 552, br. reg. 5/1; Hronologija, 684, 706, 710 i 759).

⁷³ I. Antonovski, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 148-151.

⁷⁴ I. Antonovski, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 152-153; Vojna enciklopedija, t. 1, 638.

⁷⁵ Arhiv VII, kut. 112A, br. reg. 2/1; 1623, br. reg. 4/2; Hronologija, 710 i 762; Vojna enciklopedija, t. 3, 673 i t. 5, 623.

⁷⁶ Hronologija, 779.

značajnije rezultate, mada su pojedine jedinice X korpusa NOVJ bile u izvesnim momentima u teškoj situaciji i pretrpele veće gubitke. Pravilnim izborom manevra i organizacijom sadejstva X korpus NOVJ, u tako složenim i teškim situacijama, uspeo je da sačuva živu silu, a protivdejtstvima ponovo zauzeo slobodnu teritoriju koju je u zimskim operacijama i docnije, pre i za vreme Drvarske operacije, neprijatelj bio zauzeo.

Uspešna dejstva jedinica X korpusa NOVJ, od sredine maja do avgusta 1944. godine, omogućila su širu mobilizaciju novih boraca, posebno u Podravini, gde je samo u drugoj polovini avgusta mobilisano oko 350 boraca. Tako je na području Podravine od manjih partizanskih eta u Podravini i novodošlih boraca sa područja uravca, Koprivnice i Kloštra, na početku avgusta 1944. godine, formiran Podravski NOP odred, koji je ušao u sastav Istočne grupe NOP odreda X korpusa NOVJ. U sastavu je imao tri eta s ukupno 108 boraca i rukovodilaca. U toku prolaza ili izvođenja akcija održavao je zborove i mitinge sa stanovništvom po selima, objašnjavajući i ciljeve NOB-a i mobilisao nove borce, tako da je 25. septembra 1944. godine imao 167 boraca i rukovodilaca.⁷⁷ Posavskom NOP odred je 25. jula pridodat jedan bataljon iz sastava 34. divizije NOVJ, a u avgustu je formiran još jedan bataljon; u septembru je dao jedan bataljon za popunu jedinica 33. divizije NOVJ, te je tada u svom sastavu imao dva bataljona.⁷⁸ U međuvremenu, u junu 1944. godine, u sastavu Moslavačkog NOP odreda formiran je 2. bataljon koji je u julu rasformiran. Na početku avgusta, u njegov sastav ulazi Udarni bataljon Istočne grupe NOP odreda X korpusa, a do kraja septembra formiran je još jedan, tako da je tada Moslavački NOP odred imao tri bataljona.⁷⁹ Na početku avgusta 1944. godine, 2. srpski bataljon X korpusa NOVJ ulazi u sastav Bjelovarskog NOP odreda, kao njegov 2. bataljon,⁸⁰ te je Istočna grupa NOP odreda X korpusa NOVJ u avgustu 1944. godine u svom sastavu imala četiri NOP odreda: Moslavački, Bjelovarski, Posavski, Podravski NOP odred i 1. srpski bataljon s ukupno 1 255 boraca i rukovodilaca.⁸¹

Za to vreme i u drugim jedinicama X korpusa NOVJ vršene su organizacione izmene. Tako je Kalnički NOP odred, u junu 1944. godine, dao dva bataljona (1. i 3. bataljon) za popunu NO brigade »Braća Radi«, te je ostao samo sa jednim bataljonom; u julu 1944. godine ponovo je formiran 2. bataljon, koji je u septembru iste godine popunio jedinice 32. divizije NOVJ. Time je Odred sveden na jedan bataljon,

⁷⁷ Arhiv VII, kut. 551B, br. reg. 7/1; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, str. 154-155; Hronologija, 850; Vojna enciklopedija, t. 6, II izd. Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd 1973, 786 i t. 3, 673.

⁷⁸ *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, str. 154-155; Vojna enciklopedija, t. 7, 200.

⁷⁹ *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, str. 148-151; Vojna enciklopedija, t. 5, 623.

⁸⁰ Arhiv VII, kut. 551B, br. reg. 7/1; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 152-153; Hronologija, 850; Vojna enciklopedija, t. 3, 673 i t. 5, 623.

⁸¹ Arhiv VII, kut. 551B, br. reg. 7/1 i kut. 552, br. reg. 42/2; Vojna enciklopedija, t. 3, 673.

sa oko 140 boraca i rukovodilaca.⁸² U rejonu Donje Stubice i sela Puš a, u sastavu Zapadne grupe NOP odreda X korpusa, 13. jula, formiran je Omladinski bataljon; u septembru je ljudstvo Omladinskog bataljona popunilo jedinice 1. divizije Korpusa narodne odbrane Jugoslavije (1. divizije KNOJ-a).⁸³ U me uvremenu, 11. avgusta, u sastavu Zagorskog NOP odreda ponovo je formiran 2. bataljon, a u septembru i 3. bataljon, ali je u oktobru 1944. godine dao svoj 2. bataljon za popunu jedinica 1. zagorske NO brigade.⁸⁴ Uz to je u septembru formiran 3. bataljon Zagreba kog NOP odreda koji je u oktobru dao svoj 2. bataljon za popunu jedinica 1. zagorske NO brigade.⁸⁵ Na po etku avgusta 1944. godine osnovana je Komanda zagorskog vojnog podru ja,⁸⁶ a potkraj avgusta i Komanda posavskog vojnog podru ja X korpusa NOVJ.⁸⁷

U me uvremenu, u julu 1944. godine, po nare enju Glavnog štaba NOV i PO za Hrvatsku, formirana je 3. hrvatska brigada narodne odbrane. U sastavu je imala etiri bataljona, a dejstvovala je na teritoriju X korpusa NOVJ: u Hrvatskom zagorju, Podravini, Kalniku i Moslavini. Od formiranja do 30. jula 1944. godine bila je pod komandom Glavnog štaba NOV i PO za Hrvatsku, kada ulazi u sastav 1. divizije KNOJ-a.⁸⁸

Nešto kasnije, 7. septembra 1944. godine, od jedinica 3. diverzantskog bataljona X korpusa NOVJ formiran je 3. diverzantski odred koji je ušao u sastav Grupe diverzantskih odreda NOV i PO Hrvatske. Dejstvo- vao je na operativnom podru ju X korpusa NOVJ — na podru ju Mosla- vine, Bjelovara, Kalnika i Hrvatskog zagorja.⁸⁹

U jesen 1944. godine, Nemci su posebnu pažnju pridavali komunika- cijama koje sa jadranske obale vode u dolinu Save, železni koj magistrali Beograd—Zagreb—Ljubljana i pruzi Osijek—Našice—Virovitica—Koprivni- ca—Varaždin—Maribor, koje su s pomo u rokadnih komunikacija vezivale savski operacijski pravac sa dravskim operacijskim pravcem. S obzirom na to da su bile zauzete na ostalim frontovima, okupatorske i kvislinške jedinice u tom periodu nisu mogle da u Moslavini, Podravini, Kalniku i Hrvatskom zagorju preduzimaju ve e ofanzivne poduhvate, ve su se orijentisale, uglavnom, na odbranu komunikacija, važnih saobra ajnih vorova i naseljenih mesta. Napade su izvodile gotovo uvek s ciljem da snage NOVJ odbace od pojedinih uporišta i komunikacija.

Naprotiv, zadatak jedinica NOVJ u tim krajevima u to je vreme bio da razbiju okupatorske i ustaško-domobranske vojne formacije i njihovu vlast, da razaraju sve što je služilo okupatoru i kvislinzima, da prošire slobodnu teritoriju, mobilišu nove borce i zajedno s partijskim

⁸² *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, str. 150—153; Vojna enciklopedija, t- 4, 204.

⁸³ Arhiv VII, kut. 551B, br. reg. 6/1 i 8/1; Hronologija, 819.

⁸⁴ *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, str. 154-155; Vojna enciklopedija, t- 10, 712.

⁸⁵ *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, str. 152-153; Vojna enciklopedija, t- 10, 714.

⁸⁶ Hronologija, 850.

⁸⁷ Hronologija, 855.

⁸⁸ Hronologija, 810 i 822; VIG, br. 6/1959, 68-69.

⁸⁹ Hronologija, 894; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 162-163.

i društveno-političkim organizacijama pomognu jačanje i uspostavljanje narodne vlasti.

Da bi se omelo manevrisanje okupatorskih trupa na celom jugoslovenskom ratištu, Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito je 17. avgusta 1944. godine naredio da od 1. do 7. septembra sve jedinice NOV ruše železnice i putne komunikacije. To je trebalo izvesti po utvrđenom planu i u sadejstvu sa saveznom vazduhoplovstvom.⁹⁰

Vrhovni štab NOV i POJ je 9. septembra dopunio tu zapovest i naredio Glavnom štabu NOV i PO za Hrvatsku da jedinice pod njegovom komandom razviju maksimalnu inicijativu i ofanzivni polet, da pojačaju još više diverzije na komunikacijama, zauzimaju vozove i da upadaju u neprijateljske garnizone, dezorganizuju nemačku vojsku i ne dozvole nemačkim trupama da odnesu oružje iz naše zemlje.⁹¹

U međuvremenu, na početku avgusta 1944. godine, Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku naredio je Štabu 7. divizije NOVJ da se sa 3. i 4. brigadom prebaci iz Banije u Moslavinu radi pojačanja i izvođenja zajedničkih operacija sa jedinicama X korpusa NOVJ i da tamo ostanu do kraja oktobra 1944. godine.⁹²

Dolaskom tih pojačanja, jedinice NOVJ su u septembru i oktobru 1944. godine preuzele inicijativu u borbi protiv neprijatelja u tom delu Hrvatske. U tom su periodu uspešno izvodile dejstva na komunikacije i neprijateljska uporišta. Dugo vremena posvećen je političkom radu, koji se pozitivno odrazio na terenu, te je od septembra 1944. godine usledio i snažan priliv novih boraca i prelaženje velikog broja domobrana i ostalih njihovih jedinica na stranu NOVJ, tako da je brojno stanje X korpusa NOVJ naglo poraslo, njegove se jedinice dobro snabdele oružjem i njihova borbena gotovost ojačala. U takvoj situaciji sve više je dolazilo do masovnih pojava demoralizacije, dezertiranja i predavanja domobranskih jedinica jedinicama NOVJ. To je naročito uočljivo posle poziva koji je 30. avgusta 1944. godine Predsednik Nacionalnog komiteta oslobođene Jugoslavije uputio svim onima koji su se nalazili u službi okupatora da napuste neprijateljske oružane formacije.⁹³

Dolaskom novih boraca popunjene su stare i formirane nove jedinice. Tako je 25. septembra 1944. godine, po naredjenju Glavnog štaba NOV i PO za Hrvatsku, u selu Popovcu, kod Garešnice, formirana NO brigada »Miloš Obili«, koja je uskoro dobila naziv: NO brigada »Nikola Demonja« — po komandantu 12. divizije VI korpusa NOVJ koji je 6. sep-

⁹⁰ Hronologija, 839.

⁹¹ Hronologija, 872 i 876.

⁹² Hronologija, 852.

⁹³ U njemu se, uz ostalo, kaže: »[...] Svi oni, koji su se zatekli i posle 15. rujna 1944. godine u vojnim formacijama domobranstva, etnika i drugim neprijateljskim oružanim formacijama i koji se bore protiv Narodnooslobodilačke vojske, bit će izvedeni pred ratni sud i suđeni kao izdajice naroda i kažnjeni najstrožijom kaznom [...]. Pozivam poslednji put sve zavedene koji služe okupatoru i slušaju izdajice, da se trgnu barem u poslednjem času i donekle isprave svoj zločin prema narodu.« Pre toga poziva upućivani su nekoliko puta slični pozivi (Arhiv VII, kut. 1977, br. reg. 3/4).

tembra 1944. godine poginuo kod Slavonske Požege. Pored toga, nosila je i naziv: 3. moslava ka NO brigada.⁹⁴ U brigadu su ušli: 2. srpski bataljon Bjelovarskog NOP odreda, 1. srpski bataljon Isto ne grupe NOP odreda X korpusa NOVJ, Udarni bataljon Moslava kog NOP odreda i 4. bataljon 12. slavonske brigade 12. divizije. Pri formiranju imala je: Štab brigade, tri bataljona, Bolni ku etu, etu za vezu i Izvi a ki vod — s ukupno 1 194 borca i rukovodioca. Ušla je u sastav 33. divizije NOVJ,⁹⁵ kao njena 3. brigada.⁹⁶ Istovremeno je 1. bataljon Bjelovarskog NOP odreda ušao u sastav jedinica 32. divizije NOVJ, a Bjelovarski je NOP odred prestao da postoji.⁹⁷ Tada su od novodošlog ljudstva u sastavu Moslava kog NOP odreda formirana još dva bataljona, te je Odred ponovo imao etiri bataljona. U septembru je deo boraca Isto ne grupe NOP odreda X korpusa popunio jedinice 33. divizije NOVJ, a u novembru je jedan bataljon otišao u sastav 34. divizije NOVJ dok je 19. novembra 1944. godine u ur evcu — u Podravini, od etvrtih bataljona NO brigada: »Bra a Radi«⁹⁸ i »Matija Gubec«⁹⁹ 32. divizije NOVJ i Podravskog NOP odreda Isto ne grupe NOP odreda X korpusa, formirana NO brigada »Pavlek Mihovil Miškina«. U sastavu je imala tri bataljona, Dopunski bataljon, Izvi a ki i Bolni ki vod, Vod za vezu i Intendanturu, sa ukupno 808 boraca i rukovodilaca. Ušla je u sastav 32. divizije NOVJ kao njena 3. brigada, te u njenom sastavu ostala do kraja

⁹⁴ Pri formiranju — 25. septembra 1944. godine - komandant je Vlajko Gavrilovi , a politiki komesar Aleksandar Jovanovi (Arhiv VII, kut. 553, br. reg. 13/2).

⁹⁵ Potkraj decembra 1944. godine 33. divizija NOVJ u svom sastavu je imala: Štab divizije, tri brigade (1, 2. i 3. brigadu »Nikola Demonja«), Inžinjerijski bataljon, Izvi a ki i Bolni ku etu, etu za vezu i Intendanturu sa ukupno 4 034 borca i rukovodioca. Od naoružanja je imala: 1 693 puške, 247 automata, 180 puškomitraljeza, 15 minobaca a, 14 baca a Džon Bul, 7 protivtenkovskih pušaka i 156 pištolja (Arhiv VII, kut. 551A, br. reg. 38-6/1; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 158-159).

⁹⁶ Od naoružanja brigada je imala: 465 pušaka, 62 automata, 57 puškomitraljeza, 6 minobaca a, 2 protivtenkovske puške, 3 baca a Džon Bul i 38 pištolja (Arhiv VII, kut. 551B, br. reg. 5/1, 6/1, 7/1, 8/1, i 14/1; kut. 552, br. reg. 30/1, 38/2 i 43/2; kut. 553, br. reg. 13/2; kut. 1207, br. reg. 18/4; kut. 1192/1, br. reg. 20/10; kut. 551A, br. reg. 38-6/1; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 148-153).

⁹⁷ Arhiv VII, kut. 551B, br. reg. 8/1; kut. 552, br. reg. 38/2; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 152-153; Hronologija, 899; Vojna enciklopedija, t. 638 I t. 3, 673.

⁹⁸ U maju 1944. godine rasformiran je 4. bataljon, a ljudstvo raspore eno u ostale jedinice brigade; u septembru 1944. godine ponovo je formiran 4. bataljon. Sa odlaskom 4. bataljona u NO brigadu »Pavlek Mihovil Miškina«, 19. novembra 1944. godine, NOU brigada »Bra a Radi« ostala je sa tri bataljona, te je 24. decembra 1944. godine imala 937 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja je imala: 306 pušaka, 27 automata, 44 puškomitraljeza, 6 minobaca a, 4 protivtenkovske puške, 3 baca a Džon Bul i 19 pištolja (Arhiv VII, kut. 551B, br. reg. 4/1, 8/1 i 10/1; kut. 552, br. reg. 10/2 i 45/2; kut. 557, br. reg. 40/3 i kut. 1191, br. reg. 15/4; Vojna enciklopedija, t. 1, 789).

⁹⁹ Nakon odlaska novoformiranog 4. bataljona, NO brigada »Matija Gubec« ostala je sa tri bataljona, te je 24. decembra 1944. godine imala 1 047 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja je imala: 352 puške, 37 automata, 41 puškomitraljez, 6 minobaca a, 5 protivtenkovskih pušaka, 4 baca a Džon Bul i 24 pištolja. Odlikovana je Ordenom zasluge za narod I reda (OZN I) i Ordenom bratstva i jedinstva I reda OBJ I) (Arhiv VII, kut. 551B, br. reg. 10/1; kut. 552, br. reg. 10/2 i 45/2; kut. 557, br. reg. 40/3 i kut. 1191, br. reg. 15/4; Vojna enciklopedija, t. 5, 347 i t. 2, 19).

rata.¹⁰⁰ U decembru 1944. godine u sastavu 32. divizije NOVJ formiran je i Inženjerski bataljon.¹⁰¹ Oko sredine novembra Posavski NOP odred dao je svoj 1. bataljon za popunu jedinica 34. divizije NOVJ, dok je 24. novembra u njegovom sastavu formiran jedan nov bataljon, te je Posavski NOP odred u decembru 1944. godine ponovo imao dva bataljona sa 458 boraca i rukovodilaca.¹⁰² Rasformiranjem Bjelovarskog i Podravskeg NOP odreda, Isto na grupa NOP odreda X korpusa potkraj novembra 1944. godine, ostala je samo sa dva odreda: Moslava ki i Posavski NOP odred.¹⁰³

U me uvremenu, u oktobru 1944. godine, iz sastava Zapadne grupe NOP odreda X korpusa izdvojena su dva bataljona za popunu 1. zagorske NO brigade (2. bataljon Zagorskog i 2. bataljon Zagreba kog NOP odreda), a u decembru iste godine ponovo su upu ena dva bataljona za popunu jedinica 1. divizije KNOJ-a (po jedan bataljon iz Zagorskog i Zagreba kog NOP odreda). Posle te reorganizacije Zagorski i Zagreba ki NOP odred ostali su sa po jednim bataljonom i to: Zagorski NOP odred imao je ukupno 471, a Zagreba ki NOP odred 297 boraca i rukovodilaca.¹⁰⁴ Potkraj decembra 1944. godine, Zapadna grupa NOP odreda X korpusa NOVJ imala je: Štab Grupe, prištapske jedinice, 1. zagorsku NO brigadu i tri odreda: Kalni ki, Zagorski i Zagreba ki NOP odred sa ukupno 2 323 borca i rukovodioca. Od naoružanja je imala: 1 235 pušaka, 234 automata, 124 puškomitraljeza, 2 mitraljeza, 5 minobaca a, 14 protivtenkovskih pušaka, 4 protivtenkovska baca a i 50 pištolja.¹⁰⁵

Formiranjem sremskog fronta porasla je važnost udara na komunikacije na teritoriji gde je dejstvovao X korpus NOVJ. Posle neuspelog napada na Koprivnicu, u oktobru, po nare enju Vrhovnog štaba NOV i POJ, od 25. oktobra 1944. godine,¹⁰⁶ jedinice X korpusa ponovo su prebacile težište svojih dejstava na komunikacije Zagreb—Varaždin, Zagreb—Banova-Jaruga, Zagreb—Križevci—Koprivnica i Križevci—Bjelovar.

¹⁰⁰ Od naoružanja je imala: 422 puške, 28 automata, 39 puškomitraljeza, 2 minobaca a, 1 protivtenkovsku pušku i 20 pištolja. NO brigada »Pavlek Mihovil Miškina« odlikovana je Ordenom zasluge za narod I reda (OZN I) (Arhiv VII, kut. 552, br. reg. 44/2 i 45/2; kut. 553, br. reg. 17/2; kut. 551B, br. reg. 10/1 i kut. 1192/1, br. reg. 2/10; *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, str. 154-155; Vojna enciklopedija, t. 1, 789; t. 2, 20; t. 3, 673; t. 5, 347; t. 6, 611 i 786 i t. 10, 181; VIG, br. 6/1959, 58-59; Hronologija, 1005).

¹⁰¹ Potkraj decembra 1944. godine 32. divizija NOVJ je u svom sastavu imala: Štab divizije, tri brigade (NOU brigade: »Bra a Radi«, »Marija Gubec« i »Pavlek Mihovil Miškina«), Inženjerski bataljon, Dopunski bataljon, Podoficirsku školu, Izvi a ku i Bolni ku etu, etu za vezu, Stražu, Tehniku, Intendanturu, Odeljenje za zaštitu naroda (OZN) i Glazbu sa ukupno 3 450 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja je imala: 1 380 pušaka, 146 automata, 129 puškomitraljeza, 25 mitraljeza, 16 minobaca a, 11 protivtenkovskih pušaka, 12 baca a Džon Bul i 117 pištolja (Arhiv VII, kut. 552, br. reg. 10/2, 44/2 i 45/2; kut. 557, br. reg. 40/3 i kut. 1191, br. reg. 15/4; VIG, br. 6/1959, str. 58-59).

¹⁰² *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 154-155; Vojna enciklopedija, t. 7, 200.

¹⁰³ Hronologija, 1005; Vojna enciklopedija, t. 3, 673.

¹⁰⁴ *I. Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 152-155.

¹⁰⁵ Arhiv VII, kut. 552, br. reg. 13/2 i 14/2; kut. 558, br. reg. 8/3; Vojna enciklopedija, t. 10, 712, 714.

¹⁰⁶ Hronologija, 940.

Sadejstvuju i sa jedinicama XII korpusa NOVJ (od 1. januara 1945. godine — III armija),¹⁰⁷ od 8. decembra 1944. do 10. februara 1945. godine, jedinice 32. i 33. divizije i 1. zagorske NO brigade vodile su žestoke borbe protiv nema kih, ustaških i domobranskih snaga za o uvanje viroviti kog mostobrana.¹⁰⁸ Od septembra 1944. do po etka februara 1945. godine jedinice Isto ne grupe NOP odreda X korpusa^{108a} usmeravaju svoja dejstva u sadejstvu sa jedinicama 3. diverzantskog odreda na diverzantske akcije na drumovima i železni kim prugama, napadaju manje grupe neprijateljskih vojnika i manje neprijateljske garnizone i sadejstvuju u akcijama sa ostalim jedinicama X korpusa i mobilišu nove borbe za popunu starih i formiranje novih jedinica.

Jedinice Zapadne grupe NOP odreda X korpusa, od sredine septembra 1944. do po etka februara 1945. godine, sadejstvovala su sa ostalim jedinicama X korpusa pri napadima na neprijateljske garnizone ili odbijanju neprijateljskih ispada i napada na slobodnu teritoriju, a neko su vreme samostalno dejstvovala protiv neprijateljskih snaga na svome podru ju. Štab Kalni kog NOP odreda je u oktobru 1944. godine uputio jedan svoj bataljon u Me imurje, koji je tamo ostao do po etka novembra. Njegova dejstva na tom podru ju omogu ila su ve u mobilizaciju novih boraca sa tog podru ja i prenošenje borbenih dejstava na teritoriju koju je bila Ma arska anektirala još 1941. godine.¹⁰⁹

Potkraj 1944. i na po etku 1945. godine, kada se rat približavao kraju, kada su mnogi krajevi naše zemlje bili potpuno i definitivno osloboeni, u Hrvatskom zagorju je situacija bila vrlo teška. Važne komunikacije služile su neprijatelju za povla enje i nastojao je da ih osigura ve im i dobro opremljenim i naoružanim jedinicama. Neprijatelj vrši akcije jakim snagama, nemilosrdno hapsi i ubija stare i mlade, žene i decu podjednako. Tako su ustaše u prvoj polovini decembra 1944. godine u selu u erju obesile 20 simpatizera NOP-a. Vešanju je prisustvovao, uz ostale, i poglavnik Nezavisne Države Hrvatske dr Ante Paveli ; 25. decembra oko 2 000 ustaša upalo je u selu Hruševac, zaklali 18 simpatizera NOP-a i zapalili 57 ku a i 100 drugih zgrada, a u logor oterali 70 lica, ve inom starce i žene; 28. decembra 1944. godine jedinice Zagorskog NOP odreda vode žestoke borbe protiv ustaša kod Sveta Tri Kralja (blizu Tuheljskih Toplica) — kod Klanjca, kada je, uz ostale, poginuo i komandant 1. bataljona Zagorskog NOP odreda Josip Jutriša Janko koji je kasnije proglašen narodnim herojem.¹¹⁰

¹⁰⁷ Hronologija, 1051.

¹⁰⁸ U borbama kod Podravskeg Kloštra protiv delova nema ke 1. koza ke konji ke divizije, 20. decembra 1944. godine, ranjen je komandant NO brigade »Matija Gubec« Stevan Došen, koji je sutradan — 21. decembra — umro od zadobijenih rana. Kasnije je proglašen narodnim herojem (Oslobodila ki rat, II knj., 464-467; Hronologija, 1038).

^{108a} Isto na grupa NOP odreda X korpusa NOVJ, 22. januara 1945. godine, u svom sastavu imala je: Štab grupe, Moslava ki i Posavski NOP odred, etu za vezu, Prate u desetinu, Intendanturu i Sanitet sa ukupno 898 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja je imala: 533 puške, 79 automata, 56 puškomitraljeza, 2 mitraljeza, 1 minobaca .. 2 protivtenkovske puške, 1 baca Džon Bul i 56 pištolja (Arhiv VII, kut. 557, br. reg. 44/3 i kut. 558, br. reg. 16/3; Oslobodila ki rat, II knj., 455-459).

¹⁰⁸ Hronologija, 892-893, 895-896, 899, 950-953, 1059; Vojna enciklopedija, t- 1, 638; t. 3, 673; t. 4, 204; t. 5, 623-624; t. 6, 786; t. 7, 200 i t. 10, 711-712 i 714.

¹¹⁰ Hronologija, 1037-1038; Vojna enciklopedija, t. 10, 711-712 i 714.

U me uvremenu, 1. januara 1945. godine X korpus NOVJ u operativnom pogledu stavljen je pod komandu Štaba III armije NOVJ;¹¹¹ 3. januara Posavski NOP odred uputio je jedan svoj bataljon za popunu Moslava - kog NOP odreda, a oko sredine januara ponovo je formiran 2. bataljon.¹¹² Potom je, na po etku februara 1945. godine, izvršena reorganizacija jedinica X korpusa NOVJ: 11. februara 1945. godine rasformirane su Isto na i Zapadna grupa NOP odreda, a formiran Štab grupe NOP odreda X korpusa,¹¹³ pod iju komandu su stavljeni: Moslava ki, Posavski, Kalni ki, Zagreba ki i Zagorski (Krapinski) NOP odred, a 1. zagorska NO brigada ušla je u sastav 32. divizije NOVJ, kao njena 4. brigada.¹¹⁴ Na po etku februara 1945. godine, od 1. i 2. bataljona 2. hrvatske brigade narodne odbrane i po jednog bataljona iz 1, 3. i 5. hrvatske brigade narodne odbrane, formirana je Prva zagreba ka brigada narodne odbrane koja je ušla u sastav 1. divizije KNOJ-a.¹¹⁵ Posavski NOP odred 22. februara izlazi iz sastava Grupe NOP odreda X korpusa NOVJ i ulazi u sastav 34. divizije NOVJ,¹¹⁶ potkraj februara je rasformiran Moslava ki NOP odred i njegovo ljudstvo popunjava jedinice 33. divizije NOVJ,¹¹⁷ a Grupa NOP odreda X korpusa rasformirana je 5. aprila 1945. godine. Tada su Kalni ki, Zagreba ki i Zagorski (Krapinski) NOP odredi stavljeni pod neposrednu komandu Štaba X korpusa JA.¹¹⁸ Nekoliko dana kasnije, 14. aprila, ti su odredi rasformirani, a njihovim ljudstvom popunjene jedinice 32. i 33. divizije i jedinice 1. divizije KNOJ-a,¹¹⁹ te je X zagreba ki korpus JA 25. aprila 1945. godine imao: Štab korpusa sa tri odeljenja: prvo odeljenje je imalo operativni, personalni, šifrantski i sanitetski odsek i intendanturu; drugo odeljenje imalo je obaveštajni i veterinarski odsek, odsek za naoružanje, odsek za vezu i vojni sud; tre e odeljenje je bilo Odeljenje za zaštitu naroda (OZN); od jedinica je imao 32. i 33. diviziju,¹²⁰ Dopunski bataljon i Bataljon za vezu sa ukupno 8 575 boraca i

¹¹¹ Hronologija, 1051; Vojna enciklopedija, t. 10, 161.

¹¹² 7. *Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 154-155; Vojna enciklopedija, t. 7, 200.

¹¹³ Komandant Štaba grupe NOP odreda X korpusa NOVJ pri formiranju - 11. februara 1945. godine - bio je Nikola Kli kovi , politiki komesar Vjekoslav Jani , a na elnik Štaba Milan Dopu a (Arhiv VII, kut. 558, br. reg. 4/1).

¹¹⁴ Arhiv VII, kut. 558, br. reg. 4/1; VIG, br. 6/1959, 58-59; 7. *Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 145-155; Hronologija, 1072; Vojna enciklopedija, t. 3, 340 i 673; t. 5 623; t. 7, 200 i t. 10, 711-712 i 714.

¹¹⁵ Hronologija, 1071 i VIG, br. 6/1959, 68-69.

¹¹⁶ Arhiv VII, kut. 1225, br. reg. 17/2; 7. *Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 154-155; Vojna enciklopedija, t. 7, 200.

¹¹⁷ 7. *Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 148-151.

¹¹⁸ Arhiv VII, kut. 557, br. reg. 50/3; 7. *Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 150-155; Hronologija, 1096; Vojna enciklopedija, t. 3, 340; t. 4, 204; t. 5, 623 i t. 10, 712 i 714.

¹¹⁹ 7. *Antonovski*, isti lanak, VIG, br. 6/1961, 150-155; Hronologija, 1098; Vojna enciklopedija, t. 4, 204 i t. 10, 711, 712, 714.

¹²⁰ Na po etku maja 1945. godine 32. divizija JA imala je: Štab divizije, etiri brigade (NOU brigade: »Bra a Radi«, »Matija Gubec«, »Pavlek Mihovil Miškina« i 1. zagorsku brigadu), Inžinjerijski bataljon, Podoficirsku školu, Prate u, Izvi a ku Bolni ku etu i Cetu za vezu, sa ukupno 3 237 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja

rukovodilaca.¹²¹ Nekoliko dana kasnije, na početku maja 1945. godine, po naredjenju Štaba X korpusa JA, formirana je Komanda varaždinskog vojnog područja,¹²² te je na početku maja 1945. godine na operativnom području X korpusa JA postojalo šest komandi vojnih područja i to: Moslavačko, Bjelovarsko, Posavsko, Kalničko, Varaždinsko i Zagorsko.

U međuvremenu su na teritoriju Zagrebačke oblasti pristizale jake neprijateljske snage s kojima je, posle povlačenja snaga III armije JA¹²³ sa virovitičkog mostobrana, X korpus vodio neprekidne borbe. Od sredine februara do sredine aprila 1945. godine, jedinice X korpusa¹²⁴ uspešno su delovale protiv neprijateljskih snaga u Moslavini, Bilogori, na području Bjelovara i u Daruvarskoj kotlini, kao i u odbijanju napada nemačkih i ustaško-domobranskih snaga na slobodnu teritoriju. Od 16. aprila, kada je X korpus ponovo stavljen u operativnom pogledu pod komandu Štaba III armije JA,¹²⁵ učestvovao je u završnim operacijama sa I i III armijom JA u Slavoniji, Moslavini, Bilogori, Podravini, Kalniku i Hrvatskom zagorju, u oslobađanju Slavonske Požege, Suhopolja, Suhopoljskog Borova, Pelića,¹²⁶ Malog Grčevca, Virovitice, Bjelovara, azme, Ivanič-Grada, Podravske Slatine, Varaždinskih Toplica, Svetog Ivana Zelina, Biškupeca i Križevaca; 8. maja 1945. godine X korpus je izbio na cestu Zagreb—Varaždin, a 9. maja ušao u tek oslobođeni Zagreb.¹²⁷ Toga dana oslobođeni su Novi Marof i Krapina i time je završeno oslobađanje teritorije Hrvatskog zagorja. Za te uspehe X korpus je 10. maja 1945. godine pohvaljen od Vrhovnog komandanta Jugoslovenske armije u sastavu jedinica III armije JA.¹²⁸

je imala: 1 896 pušaka, 269 automata, 235 puškomitraljeza, 16 mitraljeza, 39 minobacača, 4 protivtenkovske puške i 142 pištolja.

Tada je 33. divizija JA imala: Štab divizije, tri brigade (1. 2. i 3. brigadu »Nikola Demonja«), Inženjerijski bataljon, Izvičaku, Bolnicu i Radnu četuju i četuju za vezu, sa ukupno 3 313 boraca i rukovodilaca. Od naoružanja je imala: 1 320 pušaka, 291 automat, 174 puškomitraljeza, 5 mitraljeza, 55 minobacača i 3 protivtenkovske puške (Arhiv VII, kut. 552, br. reg. 45/2; kut. 558, br. reg. 27/3; kut. 1192, br. reg. 18/2 i 34/2; kut. 1192/1, br. reg. 10/9, 13/9; kut. 1208/1, br. reg. 45/2 i kut. 1208/11, br. reg. 5/6 i VIG, br. 6/1959, 58-59).

¹²¹ Arhiv VII, kut. 558, br. reg. 26/4 i 33/4.

¹²² Hronologija, 1108.

¹²³ Odlukom Povereništva Narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije br. 255 od 1. marta 1945. godine, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ) dobila je naziv: *Jugoslovenska armija*, a Vrhovni Štab NOV i POJ reorganizovan u *Generalštab* JA, kao neposredni organ Povereništva Narodne odbrane za svu oružanu vojnu silu (Zbornik, t. II, knj. 1, 623).

¹²⁴ Po naredjenju Generalštaba JA, X zagrebački korpus je 25. marta 1945. godine vraćen pod komandu Glavnog štaba JA za Hrvatsku (Hronologija, 1080).

¹²⁵ Oslobođila ki rat, II knj., 585; Hronologija, 1092.

¹²⁶ U tim je borbama 23. aprila 1945. godine, kod Pelića (blizu Virovitice), ranjen komandant 32. divizije X korpusa JA Petar Marija Biškup Veno, koji je od posledica zadobijenih rana umro 27. aprila 1945. godine u Podravskoj Slatini. Kasnije je proglašen narodnim herojem (Hronologija, 1110).

¹²⁷ Po naredjenju Generalštaba JA, X zagrebački korpus JA (32. i 33. divizija) je 7. maja 1945. godine stavljen pod komandu I armije JA (Hronologija, 1105 i Vojna enciklopedija, t. 10, 161).

¹²⁸ Zbornik, t. 2, knj. 1, 636.

Slavko Vuk evi

Otpor u okupiranim gradovima sjeverozapadne Hrvatske 1941 -1945.*

Mada su uslovi za otpor u gradovima, u manjim i ve im mjestima sjeverozapadne Hrvatske, kao i u drugim krajevima Hrvatske i Jugoslavije, bili izuzetno teški, ipak je protivljenje okupatorskim i ustaškim vlastima trajalo gotovo bez prekida, u razli itim oblicima, uglavnom umjerenog intenziteta i skromnih razmjera. Pri tome valja uo iti široku lepezu anti-okupatorskog i antiustaškog djelovanja, bez obzira na surove uslove za to: gusta mreža posada, oštre represivne mjere, policijski as i dr. U žicom i bunkerima opasanim mjestima, i u ovim krajevima, pulsirao je otpor rodoljuba i antifašista, sve ve eg broja ljudi svjesnih opasnosti i spremnih na žrtve, onih koji su prihvatili program NOP-a koji je utvrdila Komunisti ka partija i vjerovali da Hrvatska može biti slobodna i samostalna jedino u bratskoj zajednici ravnopravnih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Ne daju i ocjenu dosad publikovanog, nastojao sam da, na osnovu dostupne izvorne gra e, sažeto obradim uslove u kojima se javljao i razvijao otpor u gradovima, njegove oblike i efekte, njegovo mjesto u oružanoj borbi uopšte.¹

Na osnovu parcijalnih i razbacanih pojedinosti i suvoparnih podataka u izvještajima organa NOP-a, izvješ ima i relacijama civilnih i vojnih vlasti NDH, težio sam da osvjetlim taj otpor u gradovima, kao vid zna ajne aktivnosti oslobodila kog pokreta, njegovu organizaciju, kadrove,

* Od gradova i ve ih naseljenih mjesta, prema popisu stanovništva iz 1931. izdvajaju se: Bjelovar (10.252 stanovnika), Koprivnica (9472), Križevci (7035), Varaždin (14.612), Krapina, Legrad i dr.

* O temi Otpor u gradovima sjeverozapadne Hrvatske u poslijeratnoj historiografiji mali je broj priloga. Pored nekoliko važnijih publikacija: Kalnik u NOB, Hrvatsko zagorje u NOB, Zagreba ka oblast u NOB, Komunisti ki pokret i socijalisti ka revolucija u Hrvatskoj, Zbornik radova Zagreb u NOB i dr., zatim, osim manjeg broja lanaka u periodici, koristio sam se objavljenim crticama i sje anjima u oblasnoj i lokalnoj štampi (*Glas Hrvatskog zagorja*, *Koprivni ki tjednik*, *Varaždinske vijesti*, *Glas Podravine*, i dr.), a od izvorne gra e 1941-1945. ponajviše podatke koje sadrži Zbornik dokumenata, tom II (Vrhovni štab i CK KPJ), tom V (Hrvatska), tom IX (Partijsko-politi ka dokumentacija), tom XII (Dokumenta njema kih okupatora). Istraživao sam i u neobjavljenoj arhivskoj gra i koja se uva u Vojnoistorijskom institutu, mikrofilmovanu gra u UDB Zagreb, i štampu NDH (*Hrvatski narod* i *Ustasa*).

dinamiku, da utvrdim nosioce i saradnike te borbe. Ovim prilogom pokušao sam da kompleksnije zahvatim i iznesem na vidjelo akcije i aktivnosti smjelih pojedinaca i grupa, organizovanih i neorganizovanih pripadnika NOP-a, svih onih koji su bez prekida ili povremeno, spontano ili povezano, u svakom slucaju svjesno i smišljeno prkosili ustaškom divljanju i politici, remete i ujedno, koliko-toliko, njema ke planove eksploatacije bogatstva i radne snage u ovim krajevima.

Da bi se sagledali uslovi i mogu nosti otpora u gradovima, nastojao sam da udem u procjenu opšteg stanja, odnosa snaga i politi kog raspoloženja u okupiranim mjestima. S obzirom na to da su ti elementi bili u direktnoj zavisnosti od razvoja vojno-politi ke situacije na frontovima, posebno u Jugoslaviji, i od subjektivnih snaga koje organizuju borbu protiv okupatora, nametala se potreba prajenja svih promjena koje su bitnije uticale na pozicije NOP-a. To procjenjivanje politi kog raspoloženja vršile su i jedna i druga protivni ka strana. Ne ulaze i detaljnije u razmatranje svih pitanja ove tematike, smatram da i ustaške i okupatorske vlasti potvrduju ja anje pozicija NOP-a u gradovima, porast antifašisti kog raspoloženje i poja an rad antiustaških i antihitlerovskih ilegalnih grupa i organizacija u manjim i ve im mjestima.

Npr., pored konstatacije da je gra anstvo »politi ki potpuno uspano«, da je »predaleko od ustaškog rada« i od »same ustaške svijesti«, vlasti NDH zapažale su kako »jugoslavenski duh još uvijek vlada« u ovim krajevima.² Procjenjuju i raspoloženje svih kategorija stanovništva u ve im i manjim mjestima sjeverozapadne Hrvatske, vlasti NDH su u svojim povjerljivim informacijama esto upozoravale:

1. da je situacija u pogledu odgoja mladeži nepovoljna, jer su »aci ustaše u potpunoj manjini«, odnosno da se studenti i srednjoškcolci pasivno odnose prema ustaškom pokretu, da »u itelji u svemu vrlo slabo, gotovo iznimno sudjeluju u ustaškom pokretu«, s napomenom da »u iteljstvo izgleda 'nešto' eka«;³

2. da je »radnik«, zapravo, »politi ki upitnik«, s pretpostavkom da bi radništvo — ukoliko bi partizani ovladali nekim mjestom — »u golemoj ve ini barem posredno pomagalo« organizacije NOP;⁴

3. da »inteligencija kotarskih mjesta ne pokazuje volje za saradnju na sre ivanju ob ih prilika, ne pomaže ustaški rad niti saradjuje«, ve se — kao i mnogi drugi — nalazi u iš ekivanju, kao što i »prvaci javnog života, stoje u iš ekivanju ne ega što bi imalo do i«, najzad, da i me u državnim inovnicima NDH ima »otvorenih nezadovoljnika i sabotera«;⁵

4. da se pravoslavni sveštenici »tek izuzetno« nalaze u ustaškom pokretu, da su »slovenski sve enici« (oko 30 samo na podru ju Velike zupe Zagorje) »zasad mirni«, dok su rimokatoli ki sveštenici pokazivali »preveliku pohlepu za materijalnim dobrima«, pa se govori i o »stova-

² AVII, fond NDH, k. 76, br. reg. 12/6-1 Godišnji izvještaj o op im prilikama na podru ju Velike župe Zagorje upu en Ministarstvu hrvatskog domobranstva 7. sije nja 1943.

³ AVII, isto.

⁴ AVII, isto.

⁵ AVII, isto.

rištima zaliha živežnih namirnica«, što je — u ondašnjoj opštoj oskudici — izazivalo u narodu negodovanje.⁶

Takvo stanje, opet po ocjenama samih vlasti NDH, rezultat je toga što se ustaštvo nije ukorijenilo u narodu. Više puta se upravo naglašavalo kako ustaški logori i tabori na mnogim mjestima u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nisu požnjeli »nikakav uspjeh«, da stvari ne stoje povoljno ni sa štampom ni propagandom, pa se navodi kako »i najprimitivniji seljak gubi vjeru u ono što se sa službene strane kaže, jer protivno od takvog tvrdjenja na svojoj glavi i koži osjeća«. ⁷ Za područje Hrvatskog zagorja konstatuje se da je »daleko od onoga što se želi«, odnosno da Varaždin »u golemoj veini sa svojim selima i zaselcima još uvijek spava mrtvim snom« (javlja veliki župan NDH Šimuni u svom povjerljivom izvještaju za 1942. godinu).⁸

Zbog toga se veoma istoicala potreba da se »prema onima koji rade protiv probitaka ove zemlje« mora postupati bez milosti, naročito prema aktivistima NOP-a u gradovima. Iz ocjene da su partizani u ovim krajevima neko vrijeme »išli tamo kamo su htjeli« i da za njihovo suzbijanje ustaška »država nema toliko vojnika«, uslijed čega je, na primjer, Hrvatsko zagorje »postalo plienom partizanskih pohota«, slijedi logičan zaključak o nemoćnoj i kvislinškoj tvorevini NDH i o ranjivim mjestima okupatora, što su u izvjesnim slučajevima znala kako iskoristili aktivisti NOP-a u većim i manjim mjestima sjeverozapadne Hrvatske.

Agitaciono-propagandna djelatnost partijskih i skojevskih organizacija

Razvijala se u toku ovog rata i sve više doprinosila pridobijanju gradskog stanovništva za ciljeve NOP-a, raskrinkavajući i ujedno okupatorsko-kvislinšku politiku. U njoj su učestvovali svi organi NOP-a, članovi KPJ i SKOJ-a, već i broj radnika, inteligencije, pa i pionira. Uprkos žestokim represivnim mjerama, aktivisti NOP-a pokazali su, npr., pravo majstorstvo u organizovanju partijske tehnike, na umnožavanju i rasturanju propagandnog materijala. Gotovo da nema izvještaja ustaških vlasti i organa NDH u kojem se ne govori o »jakoj komunističkoj promidžbi«. U tzv. doglasnom izvješću u Zapovjedništva 1. oružničke pukovnije od 30. avgusta 1941. ističe se, pored ostalog, da se na području Bjelovara i Koprivnice širi komunistička propaganda na najrazličitije načine i da se za tu svrhu u nekim mjestima koristi čak i pošta.¹⁰ Sem toga, u Križevcima, Varaždinu, Ivancu i drugim mjestima, aktivisti NOP-a gotovo neprekidno umnožavaju i rasturaju letke i drugi propagandni materijal. Primjećuju se i pojačana aktivnost pripadnika NOP-a, pomenuto zapovjedni-

⁶ AVII, isto.

⁷ AVII, isto.

⁸ AVII, isto.

⁹ AVII, isto.

¹⁰ AVII, fond NDH, k. 143, br. reg. 18/2-1. Doglasno izvješće zapovjedništva 1. hrvatske oružničke pukovnije od 30. kolovoza 1941.

štvo obavještava da komunisti »ima po gradovima«, ali da se uslijed stroge kontrole »uvaju otvorenog istupanja«, s napomenom »da se svakud opaža njihov zajednički rad«. ¹¹ Suo avaju i se sve eš e s raznovrsnim aktivnostima NOP-a u okupiranim gradovima i ostalim naseljenim mjestima, ustaške vlasti su primjenjivale surove represalije protiv simpatizera NOP-a, odvodili ih u logore i zatvore (»Danica«, Lepoglava, Kerestinec, Jasenovac i dr.), gdje su ih podvrgavali psihičkom i fizičkom uništenju.

Uprkos progonima i izbacivanju iz stroja pojedinaca, dovrtljivi aktivisti NOP-a ubacivali su letke i druge propagandne materijale čak i u ustaške i domobranske kasarne. Kada su u novembru 1941. ustaše namjeravale da jednu domobransku jedinicu bace u borbu protiv partizana u Bosni, Okružni komitet KPH za Varaždin organizovao je, preko svojih veza, ubacivanje propagandnog materijala u varaždinsku kasarnu. Rezultat te akcije bio je gotovo iznad očekivanja — oko 2000 domobrana napustilo je jedinicu i otišlo kućama. ¹² Slične akcije komunisti i skojevci izvodili su i u drugim mjestima sjeverozapadne Hrvatske. Rudari iz Ivanca vrlo često su rasturali letke, lijepili parole i drugi propagandni materijal po litavom gradu, čak i na zgrade sreskog suda i žandarmerijske stanice, dok su skojevske grupe u Elekovcu uglavnom radile na ideološkom polju, mobilišu i sve više ljudi za NOP. ¹³

Razbuktavanjem oružane borbe u ovom dijelu Hrvatske razvijali su se i raznovrsni oblici otpora u okupiranim gradovima. I na ovom području, gdje je ustaški pokret smatrao da ima »punu« kontrolu, neprijatelj se svakodnevno suočavao sa najrazličitijim djelovanjem pripadnika NOP-a protiv organa i institucija NDH. Veoma važnu ulogu na ovoj teritoriji imale su ilegalne štamparije, koje su se održale u toku litavog rata (tehnika Hrvatskog zagorja, štamparija OK KPH za Bjelovar, tehnika OK KPH Krapina i dr.). Sve do juna 1942, štamparija Okružnog komiteta Bjelovar djelovala je u centru tamošnjeg ustaškog uporišta, štampaju i na hiljade proglašenja, plakata i letaka, dok je tehnika Zagorja, u kući Videka Šafraneka, u aprilu i maju 1944. »proizvela« ukupno 26.240 primjeraka različitog propagandnog materijala. ¹⁴

Organi NDH preduzimali su sve da pronađu »ilegalne komuniste štamparije«, kako bi se potpuno onemogućila ili bar otežala ova vrsta djelovanja pripadnika NOP-a. Neprestana hapšenja i maltretiranja veština, za koje su ustaše smatrali da su komunisti već nastrojeni, imala su za cilj da se po svaku cijenu dođe do štamparija i tehnika u kojima su umnožavani raznovrsni materijali kako bi se iskorijenilo dalje širenje propagande NOP-a u okupiranim gradovima.

Osim toga, aktivisti NOP-a su, čak i u izuzetno teškim uslovima logorskog života, širili propagandu meću zatočenicima, podižući i time moral i vjeru u pobjedu narodnooslobodilačke borbe. *Hrvatski narod*,

¹¹ AVII, isto.

¹² AVII, k. 61, br. reg. 58/17-3; k. 2008, br. reg. 1-16/1.

¹³ četrdeset godina, zbornik sjećanja aktivista revolucionarnog radničkog pokreta, *J-6, str. 175; Hrvatsko zagorje u NOB, Zagreb 1959, str. 186.

¹⁴ Hrvatsko zagorje u NOB, Zagreb 1959, str. 185 i 275.

glasilo hrvatskog ustaškog pokreta, već je 10. jula 1941, u povodu prvih strijeljanja komunista-zatvorenika, donio izvještaj o presudi prijekog suda na smrt Budislava Borjana, koji je u više navrata »vršio komunisti ku propagandu među ostalim zatočnicima Lepoglave«, pozivaju ih da se »spreme da sruše Nezavisnu Državu Hrvatsku i uspostave komunisti ku vlast«. ¹⁵ Takvih i sličnih akcija bilo je i u drugim logorima NDH, pa i na ovom području. U logorima Lepoglavi i »Danici«, članovi KPJ i SKOJ-a uspjeli su da organizuju rad među zatvorenicima, da održavaju sastanke i da se povežu sa partijskim organizacijama na terenu. Logoraši su redovno obavještavani o najvažnijim događajima u zemlji, o stanju na frontovima i dr. ¹⁶

Narodnooslobodilački fond — Narodna pomoć

Pomoć za NOP u novcu, hrani, odjeći, obući i u drugim borbenim potrebama prikupljali su ilegalci u gradovima u toku bitavog rata. Još prvih dana okupacije pojedinci su prikupljali pomoć za uhapšene rodoljube, naročito za one u logoru »Danica«. Ljudi i žene — simpatizeri NOP-a — svakodnevno su dolazili na kapije ovog zloglasnog logora, sa punim korpama hrane i dijelova odjeće namijenjene logorašima. ¹⁷ Istovremeno, sa ovim spontanim akcijama organizovano je i prikupljanje namirnica i osnivanje organa Narodnooslobodilačkog fonda (Narodne pomoći). U Elekovcu i Koprivnici, oko sredine juna 1941, partijske organizacije su zaključile »da se organizuje pomoć zatvorenicima u logoru 'Danica'«. ¹⁸ Odbornici su i članovi te organizacije, sa zadatkom da stupe u vezu sa učenicima i drugim licima iz logora preko kojih bi se dopremale pošiljke zatvorenicima. Nešto kasnije, i bjelovarska partijska organizacija stupila je u vezu sa zatvorenicima »Danice«, pomagala im, organizovala i obezbjeđivala bještvo. ¹⁹

Zajedno sa doturanjem hrane logoraši su obavještavani o namjerama ustaša za transportovanje pojedinih grupa u druge logore, za likvidacije i dr., i o situaciji uopšte.

Narodnooslobodilački fond (NOF) uskoro postaje jedna od najmasovnijih organizacija pripadnika NOP-a u okupiranim gradovima i okuplja sve rodoljubive snage koje su na bilo koji način pomagale NOB. U toku 1941. i 1942. godine formirani su gotovo u svim mjestima ilegalni odbori NOF-a, koji su, pored prikupljanja materijalne pomoći, imali i značajnu mobilizacijsku funkciju za ciljeve NOB-a. U Krapini je još od početka oružanog ustanka grupa simpatizera NOP-a aktivno radila na prikupljanju hrane i odjeće za partizane, dok je u Donjoj Stubici 17

¹⁵ *Hrvatski narod* — glasilo hrvatskog ustaškog pokreta od 10. VII 1941; *Mirko Persen*, *Ustaški logori i zatvori*, Zagreb 1966, str. 21.

¹⁸ *Otpor u žicama*, knj. 2 — sje anja zatočnika, Beograd 1969, str. 223 i 717.

¹⁷ *Koprivnički tjednik*, br. 35-50 od 8. VIII-25. IX 1954. godine, Sje anja Mije Šimeka na prve dane okupacije u Koprivnici.

¹⁸ Isto.

¹⁹ *Maca Gržeti*, *Bijeg iz »Danice«*, *Otpor u žicama*, knj. 2, str. 711.

uglednih građana davalo priloge za NOP.²⁰ U Varaždinu je već u oktobru 1942. radilo 9 odbora NOF-a kojima je bilo obuhvaćeno 80 aktivista.²¹

Pripadnici odbora NOF-a, sem priloga, pružali su veliku pomoć partizanskim odredima pri napadu na pojedina ustaška skladišta, obavještavaju ih o mjestu i stepenu osiguranja, i aktivno sudjelovali u prenošenju, uvođenju i sakrivanju plijena. Dvadeset trećeg jula 1942. partizani su, uz pomoć ilegalaca iz Garešnice, uspjeli da zaplijene svu količinu životnih namirnica u magacinima pilane »Nihag«, nedaleko od Garešnice. Zaplijenjeno je i prenijeto u partizanska skladišta više od 7500 kg životnih namirnica, 2 industrijske lokomotive, oko 15.000 kuna, radio-aparat i dr.²² U Desini u (Hrvatsko zagorje) formirana je grupa ilegalaca koja je u Zagrebu nabavljala oružje, municiju, radio-aparate, geštetnere, hartiju, boju i drugi materijal i sve to, ilegalnim kanalima, dostavljala organima NOF-a i partizanskim odredima.²³ Uz ostale akcije, ta grupa je oko polovine 1943. uspjela da iz Ministarstva prometa NDH uzme geštetner i matrice, da ih prenese kroz ustaška uporišta Zaprešić i Klanjec i dostavi u Desini pripadnicima NOP-a za potrebe zagorske tehnike. Ta grupa je više puta oružje i drugi materijal prevozila iz Zagreba u Zagorje autobusima koji su saobraćali na redovnim linijama. Voza i autobusa — simpatizeri NOP-a — sakrivali su pošiljke ispod karoserije da ih ustaše prilikom pretresa ne bi pronašli.²⁴

Sve te akcije pomoć — bilo da je riječ o priložima pojedinaca ili o organizovanom prikupljanju hrane, odjeće, oružja, municije, sanitetskog materijala i drugih borbenih potreba — imale su, nesumnjivo, veliko značenje za NOP u cjelini. Posebno su bile dragocjene za mnogobrojne rodoljube po logorima i zatvorima sjeverozapadne Hrvatske.

Rad u neprijateljskim oružanim formacijama i ustanovama

Pored ostalih akcija, aktivisti NOP-a uspijevali su da se uvuku i u oružane formacije i ustanove neprijatelja i da tamo, uprkos životnoj opasnosti, šire propagandu, vrše sabotaže i diverzije. Okružni i sreski komiteti KPH su u tom cilju davali i određene zadatke svojim članovima i simpatizerima NOP-a. Tako je OK Bjelovar još u novembru 1941. dao zadatak Tomu Vinkoviću (koji je bio mobilisan u domobranske jedinice) da vrši sabotaže u radionicama za opravku i provjeru ispravnosti naoružanja. Isto su puškomitraljezi i drugo automatsko oružje, upravo zahvaljujući njegovom radu, bili neispravni, što je negativno uticalo na borbeni

²⁰ Dušan Plenić, četrdeset prva (dio za Hrvatsku), Mlado pokoljenje, Beograd, str. 415.

²¹ Isto, str. 415-416.

²² AVII, fond NDH, k. 196, br. reg. 44/5-1, Izvješće župske redarstvene oblasti u Bjelovaru od 24. kolovoza 1942.

²³ Hrvatsko zagorje u NOB, str. 243.

²⁴ Isto, str. 243.

moral i snagu neprijatelja.²⁵ Pripadnici NOP-a uspostavljali su veze sa antiustaški raspoloženim starješinskim kadrom, obmanjivali u nekim slučajevima komande jedinica NDH o mjestu i pokretu partizanskih odreda, nagovaraju i pojedince da pređu partizanima. Sem toga, ilegalci su esto uzimali oružje, municiju, eksploziv, sanitetski materijal i drugo i slali partizanskim jedinicama. U Jalkovcu, u blizini Varaždina, bio je smješten jedan domobranski artiljerijski divizion iji je komandant bio potpukovnik Demetar Varda. On je, na inicijativu OK KPH Varaždin, prihvatio da aktivno djeluje za NOP. Ve od polovine 1942. iz njegovog je divizona organizovano odašiljanje ratnog materijala (oružje, municije i dr.) ilegalcima u Varaždinu i partizanskim jedinicama na Kalniku, da bi 7. jula 1943. cjelokupni divizion sa svim naoružanjem prešao partizanima. Umjesto uobičajenog raporta o stanju u jedinici, te julske noći, Varda je izvjestio komandu domobranskog garnizona u Varaždinu: »Ovog asa otkazujem vam poslušnost i odlazim u partizane sa cijelim divizionom.«²⁶ Partija je uspjela da za veoma kratko vrijeme ubaci izvjestan broj komunističkih ustanova NDH: Ministarstvo oružanih snaga (MINORS), Ministarstvo domobranstva (MINDOM) — u obavještajna odjeljenja, u pošte, štamparije, rudnike, fabrike i dr., odakle su dostavljali dragocjene podatke, falsifikovali li na dokumenta i propusnice za ilegalce, štampali letke, nabavljali matrice, hartiju, boju i slali partizanima, uz istovremene raznovrsne akcije protiv NDH. »Partizanstvo je u našoj domovini zauzelo velikog zamaha« — kaže se u tajnom izvješću u UNS-a Zagreb 27. XI 1943. i dodaje: »injenica je da u redovima naših oružanih snaga ima mnogo ljudi koji pomažu rad ovih odmetnika. Jedni svesrdno šire neprijateljsku promidžbu i alarmantne vijesti među naše vojnike te tako slabe moral, stegu i volju za borbu. Drugi opet podržavaju veze sa partizanima, obskrbljuju ih oružjem i streljivom iz naših vojnih skladišta, ili pak u slučaju borbe predaju svoje jedinice partizanima.«²⁷ Sem toga, injenica da su »partizani u ovim krajevima imali više uspjeha nego neuspjeha«, navodila je esto vlasti NDH da preduzimaju mjere u cilju organizovanije službe bezbjednosti na svim područjima javnog života — u organima, ustanovama i oružanim formacijama NDH — i da u svojim povjerljivim zabilješkama registruju da je »komunistička djelatnost pojačana, radi čega je općenito stanje u državi zabrinjavajuće.«²⁸

²⁵ Matija Prpić, Aktivnost u Bjelovaru prvih mjeseci ustanka, etrdeset godina, knj. 6, str. 189. Tomo Vinković je kao mehaničar radio u puškarnici, odakle je više puta prenosio vojni materijal i municiju i vršio sabotaže na oružju tako što je prilikom »opravke« brusio i skraćivao udarne igle, te ga onesposobljavao za dejstvo.

²⁶ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu, tom V, knj. 17, dok. 147; Stjepan Ivić, Akcija u Jalkovcu, etrdeset godina, knj. 6, str. 398.

²⁷ AVII, Fond NDH, UDB-a Zagreb, film 6/167: Tajno izvješće od 20-27. XI 1943. godine.

²⁸ AVII, Fond NDH, k. 149, br. reg. 22/1-1: Vrhovno oružničko zapovjedništvo br. 3823/42 od 10. I 1943. god.; k. 76, br. reg. 56/6-1: Prilike u kotaru Koprivnica - izvještaj od 25. listopada 1943. godine.

Sabotažne i diverzantske akcije

Te akcije imale su ponajviše moralno-psihološki efekat na stanovništvo, posebno na pripadnike oružanih formacija NDH. Aktivisti NOP-a u okupiranim gradovima i naseljenim mjestima sjekli su telefonsko-telegrafске linije i stubove, rušili instalacije i ure aje na željeznim stanicama, demolirali rudnike i postaje, podmetali eksploziv pod mostove i pruge, aktivirali bombe i vršili sabotažne akcije na putevima, u fabrikama i na okupatorskim vozilima. I pored svih nastojanja da u »blokovima« i drugim naseljenim mjestima uspostave »red i mir«, ustaške vlasti i organi NDH upozoravali su da »komunisti, kao i do sada, nastavljaju svojim razornim radom, samo sa još pojaanom djelatnošću.«²⁹

Po ev od prvih dana okupacije, aktivisti NOP-a preduzimaju sve eše diverzantske i sabotažne akcije na raznim objektima, angažuju i pri tom i mnoge simpatizere po fabrikama i rudnicima, me u željeznim radnicima i dr. Uprkos neprestanim ustaškim hapšenjima i progonima, ilegalci su podmetali i aktivirali bombe ispod Krapinskog mosta, na željeznim instalacijama kod stanice u Varaždinu, Ludbregu, Velikom Trojstvu, Bjelovaru i drugim mjestima, rušili neprijateljske bunkere (kod Krapine) i sjekli gume na neprijateljskim vozilima i biciklima (u elekovcu).³⁰ Sem toga, vrlo uspješnu akciju izvršili su Slavko Koren i Josip Gorjup, pod rukovodstvom Augusta Hercega Brke, 10. septembra 1942, na ži aru kod Krapine koja je služila za prevoz uglja.³¹ U ugljenokopu Ivanec rudari su, na inicijativu partijske organizacije, organizovali sabotaže, tako da je proizvodnja od 30 vagona kvalitetnog uglja opala na svega 3 vagona gotovo neupotrebljivog, jer je bio pomiješan sa zemljom.³² Sem toga, aktivisti NOP-a su više puta kvarili pumpe i druge ure aje, puštali vodu u rudnik, odnosili i dijelili narodu karbid, a eksploziv davali ilegalcima i partizanskim odredima.

Otpor u logorima i zatvorima

U najtežim uslovima ilegalnog rada djelovali su pripadnici NOP-a koji su se kao zato enici nalazili u ustaškim i okupatorskim logorima i zatvorima. Neprekidna saslušanja, mu enja i ubijanja aktivista, kao i stroga i neprekidna ustaška kontrola, sve s ciljem da unište NOP, otežavali su izvo enje bilo kakvih akcija. Pa ipak, uz pomo ilegalaca spolja, ovi aktivisti NOP-a uspijevali su da esto izvode akcije me u zatvorenicima i logorašima (širenje propagande, organizovanje partijskih aktiva, obrazovanje i rad odbora za podjelu hrane, nabavka lijekova za bolesnike i dr.) i da tako podižu duh i vjeru ostalih zatvorenika u ispravnost narodnooslobodila ke borbe i pobjedu nad okupatorom.

²⁹ AVII, Fond NDH, k. 147, br. reg. 39/5-1: Doglasno izvješ e zapovjedništva. I. oružni ke pukovnije za vrijeme od 1—15. studenog 1942. godine.

³⁰ AVII, Fond NDH, k. 152, br. reg. 41/1-1; k. 152, br. reg. 51/7-1; k. 172, br. reg. 51/5-1; *Koprivni ki tjednik*, br. 35-50 od 8. VIII-25. IX 1954. godine.

³¹ *Glas Hrvatskog zagorja*, br. 3 studeni - prosinac 1953. godine.

³² Hrvatsko zagorje u NOB, str. 184.

Sem toga, ilegalci u gradovima su isto uspijevali da organizuju bijeg i prihvate bjegunce iz ustaških i okupatorskih logora i zatvora, pa su tako spasili veći broj simpatizera NOP-a. U Križevcima, Varaždinu, Koprivnici, Klanjcu, Ludbregu, Lepoglavi i drugim mjestima održavali su stalne veze sa uhapšenim rodoljubima. Partijska organizacija Varaždina je u oktobru 1942. organizovala bjekstvo i prihvatila sedam zatvorenika iz zatvora u Varaždinu i Ludbregu.³³ Ilegalci iz Koprivnice, Delekovca i Zagreba, još potkraj 1941. godine, organizovali su bjekstvo dviju drugarica iz logora »Danica«, kod Koprivnice.³⁴ Slične napore u organizovanju bjekstva pripadnika NOP-a iz ustaških logora i zatvora činili su komunisti i u drugim gradovima sjeverozapadne Hrvatske. Članovi Partije iz Klanjca pripremali su oslobodjenje petorice ruskih zarobljenika, ali zbog iskrsljelih komplikacija tu je akciju izvršila Zumberka kačeta.³⁵ U lepoglavskom logoru komunisti i skojevci uspjeli su da organizuju rad meću osuđenima, pa čak i da stupe u vezu sa simpatizerima NOP-a u logorskoj straži, preko kojih su dobijali razna obavještenja, propagandni materijal, hranu i dr. Preko njih je logorski partijski aktiv oko polovine 1942. godine dostavio ilegalcima plan i sistem obezbjeđenja logora, jačinu i raspored stražarskih mjesta i osmatračnica.³⁶ Pa ipak, zbog vanredno velikih teškoća samo manji broj organizovanih bjekstava je uspio. Tek 13. aprila 1945, pri transportovanju logoraša iz Lepoglave u Jasenovac, uspjelo je jednoj grupi od četrdesetak zatočenika da pobjegne iz voza i da se poveže sa partizanskim jedinicama.³⁷

Ostale akcije ilegalaca u okupiranim gradovima

Pored navedenih akcija pripadnika NOP-a u okupiranim gradovima, veći i manjim mjestima sjeverozapadne Hrvatske, ilegalci su organizovali i druge oblike otpora.

Prikupljanje obavještajnih podataka za rukovodstva NOP-a bilo je jedan od stalnih zadataka ilegalaca u gradovima. Pri oslobodjenju Ivanca 1942. godine, ivančički rudari uspjeli su da prikupe i dostave sve važnije podatke o jačini i razmještanju neprijatelja.³⁸ Sem toga, u nizu dokumenata koji potječu od organa NDH, uz ostalo, govori se da su radnici Bjelovara koji su zaposleni u Vojnovi u »skoro svi partizanski suradnici i pristaše«.³⁹

Sadejstvo ilegalaca iznutra pri partizanskim napadima na neprijateljske posade olakšavalo je akcije partizanskih jedinica. Ilustracije radi, navodimo podatak da je pri napadu partizana na rudnik Mirna kod Koprivnice 17 rudara dobrovoljno prišlo partizanima i učestvovalo u

³³ AVII, Mikroteka, CK Hrvatske NOB, film 15/358; 15/361.

³⁴ *Mac* Grzeti*, n. dj., str. 711.

³⁵ *Dušan Plenić*, n. dj., str. 415-416.

³⁶ *Zlatko Munko*, Lepoglava, Otpor u žicama, knj. 2, str. 221—225; *Stjepan Jureković*, Podvig u oslobodjenju lepoglavskih robijaša, isto, str. 226—228.

³⁷ Isto, str. 225.

³⁸ Hrvatsko zagorje u NOB, str. 185.

³⁹ AVII, fond NDH, Mikroteka UDB-a Zagreb, film 3/342.

akciji.⁴⁰ Omladina Koprivnice je u toku borbe za oslobodjenje grada dostavljala podatke, ispisivala parole i aktivno učestvovala u borbama.⁴¹

Iz raspoložive arhivske građe i literature može se zaključiti:

1. da je aktivnost NOP-a u gradovima potkopavala sigurnost neprijatelja i održavala vjeru u mogućnost uspješne borbe protiv okupatora;

2. da je otpor u gradovima predstavljao veoma opasan i naporan vid aktivnosti, koji je zahtijevao borce vanrednih borbenih i moralnih kvaliteta, pri čemu je njihovo samopouzdanje bilo utoliko veće ukoliko su se vršile oslanjajući na lokalno stanovništvo, što znači da su i oblici otpora bili intenzivniji i raznovrsniji tamo gdje su pozicije NOP-a bile jače;

3. da je otpor u gradovima po mnogo čemu bio smjela, prkosna radnja u pravom osinjaku neprijatelja, tamo gdje je njegova mogućnost kontrole i intervencije bila najefikasnija, pa se može smatrati da je i najmanja akcija protivljenja u takvim uslovima bila od posebnog interesa za NOP;

4. da je antiustaško i protivokupatorsko djelovanje u gradovima, manjim ili većim centrima, podjednako važno za NOP, bilo da se ispoljavalo u likvidaciji funkcionara ili diverzijama, bilo ispisivanjem anti-fašističkih parola, uvođenjem u redove neprijatelja, doturanjem letaka ili prikupljanjem obavještajnih podataka za jedinice NOVJ;

5. da je taj »unutrašnji front«, postojanje i dejstvo pripadnika NOP-a u gradovima, ponekad bio od velikog značaja, naročito pri napadima jedinica NOVJ spolja, kada je sadejstvo ilegalaca iznutra bilo dragocjeno, a na to se uvijek računalo — i prilikom planiranja i prilikom izvođenja akcija;

6. da je iskustvo iz akcija otpora u gradovima uopšte, kao i sa teritorije sjeverozapadne Hrvatske, od izvanrednog interesa za našu savremenu koncepciju opštenarodne odbrane.

⁴⁰ Hrvatsko zagorje u NOB, str. 186.

⁴¹ AVII, fond NDH, Mikroteka UDB-a Zagreb, film 2/310.

Ljubomir Bošnjak

Diverzije i sabotaze na podruju sjeverozapadne Hrvatske 1941-1945.¹

U razdoblju 1941—1945. sjeverozapadna Hrvatska bila je uključena u interesno okupaciono područje Trećeg Reicha, a Maarska je bila anektirala Međimurje. Razraćenom okupacionom sustavu bio je osnovni zadatak da obezbijedi nesmetan saobraćaj i sigurne veze, radnu snagu, sirovine i poljoprivredne proizvode za rat protiv SSSR, naroda Jugoslavije i ostalih naroda antifašističke koalicije. Takozvana »Transportna komanda« u Zagrebu, potčinjena Vojnotransportnom odjeljenju u Beču, bila je u neposrednoj vezi s Vojnoprivrednim štabom Jugoistoka. Zaštita željeznih pruga, u koju su bile uključene i oružane snage kvislinške NDH, stavljena je pod jedinstvenu njemačku komandu.²

Područje sjeverozapadne Hrvatske bilo je posebno važno za okupatora radi ispresijecanosti putovima i magistralnim željeznim komunikacijama: Budimpešta—Ekenješ—Koprivnica—Križevci—Zagreb—Rijeka i Dalj—Osijek—Koprivnica—Varaždin—Maribor. Pa i nekadašnji sasvim sporedni smjer Sutla—Zagreb—Novska—Slavonski Brod—Vinkovci—Beograd dobio je značajne unarodne magistralne željezničke pruge, kao jedna od glavnih veza Reicha s Jugoistokom. Osim toga, na tome su području naftonosni izvori i rudnici uglja, od nemalog interesa za NDH

¹ U proteklih 30 godina malo se istraživalo o bavljenju diverzantskim i sabotaznim akcijama u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941—1945, pa se može reći da su u našoj historiografiji jedva dotaknute. Ovaj rad je pokušaj da se, na osnovu neobjavljenih i objavljenih arhivskih grafičkih, literarnih i štamparskih dokumenata, dade skroman prilog na tu temu. Podaci o pojedinim diverzantskim i sabotaznim akcijama na tome području mogu se naći u radovima: *Ivan Šibi*, *Zagrebačka oblast u NOB*, Zagreb 1950; *Iz ilegalnog Zagreba 1941*, Zagreb 1951; *Milan Brunović*, *Kalnik u borbi*, Zagreb 1953; *Ivan Haris Gromovnik*, *Diverzant*, Beograd 1960; *Dragan Marković*, *Podvizi diverzanata*, Beograd 1962; Znanstveni skup održan u Zagrebu 29. i 30. lipnja 1970. u povodu 25. godišnjice oslobođenja grada Zagreba: *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*. Isto tako, o toj temi napisano je nekoliko članaka, pretežno memoarskog karaktera, u časopisima i novinama.

² Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje: AVII), Nacionalni arhiv Vašingtona (dalje: NAV) - T-77, rolna (dalje: r.) 1293, snimak (dalje: s.) 412-8, 420-5.

i Tre i Reich. Okupator i vlast kvislinške NDH inili su sve što su mogli da obezbijede što potpuniju kontrolu nad tim područjem.³

Upravo je zbog toga bila izuzetno značajna orijentacija KP da još u pripremnom periodu oružane borbe formira udarne grupe (jezgru su sačinjavali komunisti, klasno svjesni radnici, patriotski nastrojeni građani i seljaci) radi diverzija na željeznicama i telefonsko-telegrafskim vezama, sabotaže po poduzeća, likvidiranja okupatorskih agenata i dr. U obavijesti Ministarstva domobranstva NDH, ve 14. maja 1941, navodi se da su »u estalji službi oštećenja i kidanja telefonskih linija na željezničkoj pruzi Zaprešić—Krapina, a osobito između Pušća i Bistre i Velikog Trgovišća«, te se zahtijevaju stroge kaznene mjere protiv počinilaca.⁴

Već u ljeto 1941. partizani Hrvatskog zagorja, varaždinskog, bjelovarskog, zagrebačkog i krapinskog okruga poduzimali su likvidacije funkcionara okupatorske vlasti, policijskih agenata i potkazivanja, razoružavali straže koje su rušile mostove i palili općinske arhive. Telefonske i telegrafске veze u kotarima Ludbreg, Varaždin i Novi Marof prekidane su, a u blizini Zagreba oštećene su dva željeznička podvožnjaka.⁵

Diverzantske i sabotažne akcije udarnih partizanskih grupa izazivale su uznemirenost Štaba njemačkog opunomoćenog generala u Zagrebu. U izvještaju Vrhovnoj komandi Wehrmachta (Wehrmacht), još 15. jula 1941, ističe se da su poslije napada Njemačke na Sovjetski Savez ponovo pojačane akcije NOP-a. »Uprkos mnogobrojnim smrtnim kaznama — stoje u izvještaju — bili su za prekid i jučer najavljeni takozvani komunistički dani. Sa ovim komunističkim danima je vjerovatno u vezi to da je u noć od prekida na jučer iz jednog koncentracijskog logora u blizini Zagreba oslobođeno 75 komunista nakon savlađivanja naoružane policije [...]. U noć od jučer na danas bilo je u bližoj okolini Zagreba razne pučnjave. Ove razne događaje na jugoistoku sigurno ne treba suviše visoko cijeniti, ali daju ipak dosta jasne simptome za procjenu situacije.«⁶

³ Prema brojitbenom izvještaju br. 16—20 od 1942. godine, dužina željezničke mreže iznosila je na području župa: Bilogora 282 km, Prigorje 190 km i Zagorje 242 km, što je ukupno 714 km. Gustina cestovne mreže na 100 km²: Bilogora 108,5, Prigorje 107,0 i Zagorje 125,4, dok je prosjek u tzv. NDH bio 55,6. Ukupan broj oružanih postaja bio je 104 (Bilogora 41, Prigorje 28 i Zagorje 35), oružanih vodova 8, kotarskih oružanih zapovjedništava 15, kotarskih sudova 25 i posebnih sudova 2.

Savsko divizijsko područje Zagreb trebalo je da obezbijedi nesmetan željeznički promet na dijelovima pruga: Zagreb—Varaždin, Zagreb—Koprivnica i Zagreb—Banova Jaruga. Krilna oružnička zapovjedništva sa postajama 1. oružničke pukovnije obuhvaćala su područja Zagreba, Bjelovara i Varaždina. Osnovni zadatak 1. bataljona 16. pješake pukovnije sastojao se, uglavnom, u osiguranju transporta koji je išao željeznicom prugom Zagreb—Beograd (*Mladen Colić*, Takozvana NDH, Nezavisna država Hrvatska 1941, Beograd 1973, str. 233, 286, 287, 297 i 298).

⁴ *Nikola Radić*, O značaju Zagreba za razvitak narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Hrvatskoj i Jugoslaviji 1941, Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, Zagreb 1971, str. 78 i 79.

⁵ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), tom V, knj. 1, str. 32; knj. 4, dok. br. 68; *Milan Brunović*, Kalnik u borbi, Zagreb 1953, str. 22.

⁶ AVII, NAV-T-501, r. 267, s. 904-6; Zbornik, tom XII, knj. 1, str. 209 i 210.

Njemački general posebno je bio zabrinut za bezbjednost željezničke pruge: granica Rajha—Zagreb—Beograd. Šef njemačke policijske službe je 29. jula 1941. izvijestio da su, zbog rušenja željezničkog mosta na pruzi Zidani Most—Zagreb, vozovi upućivani preko Budimpešte.⁷ Upravo u to vrijeme odvijala se intenzivna aktivnost udarnih diverzantskih grupa, naročito u Zagrebu. Izvedene su brojne akcije, čiji su rezultati naišli na veliki odjek kod okupatora. Tako je komandant oružanih snaga Jugoistoka 15. septembra 1941. izvijestio Vrhovnu komandu da je, uslijed diverzije u Glavnoj pošti u Zagrebu, »žična veza sa Rajhom moguća samo preko Budimpešte«.⁸

Brutalnim mjerama tajne policije, okupacioni i kvislinški aparat vlasti nastojao je da u svakom slučaju otkrije i uništi svaki oblik otpora.⁹ Senat pokretnog prijedloga suda svakodnevno je izricao smrtnu kaznu strijeljanjem izvršiocima diverzija ili taocima. Uz te zastrašujuće mjere, pokušavalo se i raspisivanjem visokih nagrada pronalazcima i organizatorima i izvršiocima diverzantskih akcija. Velika župa Prigorje u oglasu od 25. septembra 1941. zbog sabotaže u tvornici cementa »Croatia« u Podsusedu, nudila je visoku nagradu za otkrivanje izvršioca. Feldkomandantura u Zagrebu garantovala je da će potkazivati ostati u tajnosti.¹⁰

U diverzantskim akcijama na komunikacijama sve učesnici su sudjelovali i mještani iz pojedinih sela. Prema izvještaju 1. puškarnice pukovnije pri napadu na željeznicu kod Gradačca, 26. januara 1942. uhapšena su četiri partizana (Milan Čabra, Milan Rakić, Savo Milanković, Mihajlo Ilić), a uhapšena dvojica njihovih jataka (Milan Manojlović i Đuka Čabra) iz sela Hrvatska Kapela, kotar Bjelovar.¹¹

Upravo uslijed oštrih represivnih mjera hrvatski narod sve masovnije stupa u borbu protiv okupatora i ustaške strahovlade. Odozdo, u masama počinje proces ujedinjavanja u Narodnooslobodilačku vojsku, koja je otvorila perspektivu općenarodnog ustanka.¹² Ne bez razloga, njemački opunomoćeni general u Zagrebu izvijestio je, 25. februara 1942. Vrhovnu komandu Vermahta da su sve narodnosti, s neznatnim izuzecima, »složne u svom odlučnom protivstavu prema ustaškom pokretu i NDH, koju smo« — kako sam isti kaže — »konačno mi stvorili i priznali«.¹³

Njemačka okupaciona uprava posebno je bila zabrinuta zbog učestalosti diverzantskih akcija na željeznici koja pruzi: granica Rajha—Zagreb—Beograd. Opunomoćeni komandant i general u Srbiji, 14. novembra 1941. prenio je njemačkom generalu u Zagrebu naredbu komandanta Jugoistoka o potrebi osiguranja pruge Beograd—Zagreb, koja je isto »toliko važna

⁷ Zbornik, tom I, knj. 1, str. 354 i tom II, knj. 1, str. 16.

⁸ AVII, NAV-T-312, r. 425, s. 80030-37.

⁹ U naredbu komandanta oružanih snaga na Jugoistoku stajalo je: »Sprovedenjem brutalnih policijskih mjera kao i mjerama tajne policije potrebno je ustaničke bande otkriti i uništiti još u za etku njihovog stvaranja« (AVII, NAV-T-312, r. 465, s. 8053770-2).

¹⁰ Zbornik, tom V, knj. 1, str. 310, 415, i 430.

¹¹ Zbornik, tom V, knj. 3, str. 515.

¹² Zbornik, tom V, knj. 1, dok. br. 80: Izjava Edvarda Kardelja od kraja oktobra 1941. o politici u Hrvatskoj.

¹³ AVII, NAV-T-501, r. 268, s. 476-91.

kao i pruga Niš—Beograd«. Istovremeno je »nare eno osiguranje najvažnijih željezni kih objekata dovoljno jakim snagama, izgradnja stražarskih kula i postavljanje ži anih prepreka oko njih«. Njema ki general u Zagrebu izvijestio je, 21. novembra 1941, komandu Jugoistoka da je ve mjesecima pokretao kod kvislinških vlasti »izgra ivanje stražarskih tornjeva, bunkera, ure enje flankirne vatre na željezni kim objektima i mostovima«. Štab 925. landesšicen (Landesschiitzen)-bataljona preba en je u Ivani -Grad. Osim snaga angažovanih za lokalno obezbje enje željezni kih pruga, postojale su i motorizovane jedinice kao pokretna rezerva za brzu intervenciju. Radi ve e bezbjednosti, sa obje strane željezni ke pruge u širini od 300 metara posje eno je drve e i svaki grm. Landesšicen-bataljonima je nare eno da uspostave veze s kvislinškim jedinicama za osiguranje i da ih pot ine »svojim etama, vodovima i grupama koji su angažovani na tim dijelovima«. Usprkos opsežnim mjerama okupatorskih i kvislinških vojnih vlasti, diverzije, posebno na glavnoj komunikaciji Zagreb—Beograd, bile su u porastu. Transportna komanda u Zagrebu u svom izvještaju od 20. maja 1942. ukazivala je »na planski rad i stru nost ustanika prilikom izvo enja sabotaža«. Uslijed rušenja pruge kod Ivani -Grada i Novoselca privremeno je bio prekinut saobra aj.¹⁴

Diverzantske akcije, od marta 1942, izvodile su partizanske jedinice oko Zagreba, Kalni kog gorja i Moslavine. Tako je 1. eta, koja se nalazila na podru ju Brdovca i Puš e, povremeno vršila diverzije na željezni koj pruzi Zagreb—Zidani Most. Druga eta nalazila se isto no od Krapine, u podnožju Zagreba ke gore. Vršila je napade na žandarmerijske stanice u Donjoj Bistri i u Donjoj Stubici. Uz ostale akcije, izvršila je i diverziju u tekstilnoj fabrici u Oroslavju.¹⁵ U Zagorju i Prigorju formirane su grupe diverzanata, koje su samo no u izvodile akcije. »Pošto su oni danju išli sa svojim poslom kao mirni gra ani ili seljaci, a samo no u izvodili prepade nisu se mogli lako uhvatiti« — stoji u izvještaju Operativnog odjeljenja 714. pd.¹⁶ U Prigorju su od dijela Selja ke zaštite formirane borbene grupe koje su izvodile akcije protiv okupatora i njegovih slugu.¹⁷ Istovremeno, u gradovima, kao što su Zagreb i Varaždin, organizovane su borbene grupe.¹⁸

Na po etku 1942. godine, Ivan Hariš, šef diverzantske sekcije Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, organizuje diverzantske jedinice i na podru ju sjeverozapadne Hrvatske. U Moslavini (kod. s. Popovac) formirana je diverzantska eta sa zadatkom da djeluje na pruzi Zagreb—Bjelovar i Zagreb—Banova Jaruga.¹⁹ Diverzanti su obu avani, obi no 15—20 dana, prakti no na objektima i komunikacijama. Kasnije su slušaoci tih

¹⁴ AVII, NAV-T-501, r. 248, s. 369-70, r. 250, s. 97-8, 1215-17, 1375, s. 267, r. 652-7.

¹⁵ Zbornik, tom V, knj. 4, str. 330 i 331.

¹⁶ AVII, NAV-T-501, r. 248, s. 369-70.

¹⁷ Zbornik, tom V, knj. 7, str. 24 i 25.

¹⁸ Pregled akcija na podru ju sjeverozapadne Hrvatske, posebno u Zagrebu, dat je u izvještaju sekretara operativnog partijskog rukovodstva Centralnog komiteta KP Hrvatske oko polovine decembra 1941. (Zbornik, tom V, knj. 2, str. 170 i 171).

¹⁹ Ivan Hariš i Žarko Stan ev, Organizacija diverzantskih jedinica u narodno-oslobodila kom ratu, *Glavnik inženjerije i hemijskih jedinica JA*, Beograd, 4/1951, str. 4; Ivan Hariš *Gromovnik*, Diverzant, Beograd 1960, str. 236 i 237.

kursova bili jezgro za formiranje diverzantskih jedinica (eta, bataljona i odreda). Diverzanti su eksploziv za akcije dobivali većinom od saradnika, iz plijena, neeksplozivnih bombi i granata, a mehanizme za mine pravili su sami. Akcije su izvođene u saradnji s partizanskim jedinicama, simpatizerima NOP-a, a i samostalno. Uz ostalo, diverzanti te godine, potkraj juna 1942, digli su u zrak talijanski brzi voz kod Ivani-Grada. Nešto kasnije, u početku jula 1942, na pruzi Ivani-Grad—Dugo Selo postavljen je eksploziv za njemački brzi voz. Tom prilikom uništena je lokomotiva, tri vagona prevrnuta i nekoliko oštećeno. Te je akcije s diverzantima izvodio Ivan Hariš.²⁰

I sjeverno od Zagreba, na pruzi prema Varaždinu, vršene su diverzantske akcije. Zagorski partizani su 23. avgusta 1942. razrušili željezničku prugu Zagreb—Krapina, između Luke i Ključa u Zagorju. Uništeni su lokomotiva i vagon, a saobraćaj je bio obustavljen 8 sati. Istoga dana razorena je pruga kod Zlatara, uništeni lokomotiva i tri vagona. U okolini Varaždina razbijeni su jedna lokomotiva i tri vagona. Dva dana kasnije, jedan vod bataljona »Josip Kraš« prebacio se preko Save u Zaprešić, gdje je likvidirao šefa tajne policije za Zagorje — uru Konrata. Kod Klanjca je 27. avgusta zapaljeno 20 vagona jeftinog namijenjenog Nijemcima.²¹ Te i slične akcije narod je primio sa oduševljenjem. Neprijatelj se osjetio nesigurnim i bio prisiljen da poduzima nove mjere.

Tako je, uslijed pojačane diverzantske aktivnosti na komunikacijama, okupator izvršio organizacione promjene. Dvadeset četvrtog avgusta 1942. rasformiran je Štab za osiguranje pruge za naročito namjenu u Slavenskom Brodu, a obezbjeđivanje saobraćaja stavljeno je u nadležnost divizija. Kao njihov najvažniji zadatak »istaknuto je obezbjeđivanje željeznice pruge Beograd—Zagreb do Njemačke i Beograd—Vinkovci—Osijek, s tim što je punu odgovornost preuzela ustaška vlada, koja je obezbijedila da opštine uz prugu snose punu odgovornost za bezbjednost i da su obavezne da predaju taoce u slučaju diverzija«. Osiguranje željeznice pruge od mosta na potoku Orljava, južno od stanice Pleternica, »uključujući do granice Rajha« preuzeo je 741. pp. U tu svrhu su mu bili potčinjeni 924. i 925. landshticen-bataljon sa oklopnim vozom i 23 tenka. Izvršeni su dopunski radovi na stražarskim osmatranicama, izradi žičanih prepreka i raščišćavanju terena duž željeznice pruge. Sprovedene su opsežne mjere radi »zaštite željeznice stanicama Zagreb — glavna stanica i Zagreb — stanica Sava«.²²

Radi jačanja partizanskog pokreta, poduzimanja većih akcija i postizanja nadmoćnosti nad neprijateljem na određenim pravcima i objektima, od jedinica I, II i III operativne zone, 4. septembra 1942, na obroncima Moslavačke gore, formiran je privremeni zajednički Operativni štab. Neposredno poslije formiranja stvoren je plan za diverziju na petrolejskim izvorima u Gojilu, koji su bili u rukama Nijemaca i smatrani neosvojivim. Prema razrađenom planu, određene su snage za napad (Banijska proletar-

²⁰ Zbornik, tom V, knj. 5, str. 343 i 494.

²¹ Zbornik, tom V, knj. 7, str. 132. i 133; AVII, njemačka arhiva, reg. br. 43/3, k. 76.

²² AVII, NAV-T-S01, r. 251, s. 132 i 143; njemačka arhiva, reg. br. 43/3, k. 76.

ska eta, dijelovi 1. slavonskog NOP odreda, Krajiška proleterska eta i diverzanti), osiguranje (Moslavački bataljon prema Kutini i Banovoj Jaruzi, a 1. eta Banijskog udarnog bataljona prema Garešnici) i rezerva (2. eta Banijskog udarnog bataljona). Da bi se obmanuo neprijatelj, 5. banijski bataljon upućen je u Jelenjsku da okupi stanovništvo, održi miting i pripuca na prugu kako bi na sebe privukao neprijateljske snage. Jedna eta 3. banijskog bataljona upućena je da izvrši diverziju na željeznicu koja pruži Zagreb—Novska, blizu Kutine. Druga eta istog bataljona ostala je na obroncima Moslavačke gore da štiti odstupnicu i kontrolni pravce prema Bjelovaru i Azmi. Bio je to, za vrlo kratko vrijeme, široko zamišljen i dobro razrađen plan koji je potpuno uspio.

Postrojenja u Gojilu bila su najmodernija, a dnevna proizvodnja nafte iznosila je oko 80.000 litara. Za obezbjeđenje Gojila bilo je angažovano oko 200 neprijateljskih vojnika (Nijemaca, ustaša i domobrana). Radi sprečavanja iznenadnog napada, postrojenja su bila okružena rovovima, bodljikavom žicom, minama, na svakih 80—100 metara postavljeno je osvjetljenje, a u neposrednoj blizini postrojenja su postavljene mine.

Neprijatelj je, na osnovu prikupljenih podataka, očekivao napad 5. septembra u 23 sata. Napad je izvršen 6. septembra u 04.30. U napadu je učestvovalo 280 partizana sa 16 puškomitraljeza. Akcija je trajala 3 sata. Za kratko vrijeme bili su zapaljeni svi izvori, petrolejski tornjevi i jedno spremište plina. Dijelovi slavonskog NOP odreda zapalili su nekoliko spremišta benzina i petroleja. Prethodno je evakuisan zaplijenjeni ratni materijal. Nakon paljenja nastala je eksplozija i dim je suklijao nadaleko prema Bjelovaru i Kutini. Osiguranje i jedinice koje su sprečavale koncentraciju neprijatelja potpuno su izvršili zadatak. Zarobljeno je 80 neprijateljskih vojnika, a 70 ih je poginulo (od toga 32 njemačka vojnika). Gubici partizana bili su 15 mrtvih i 26 ranjenih.

Poslije te akcije, glavne snage su se prebacile na Bilogoru. Na svom putu rušile su željezničke pruge i napadale vozove, organizovale mitinge po selima i dijelile letke upućene Hrvatima, Srbima, Nijemcima i Mađarima. No u 14/15. septembra, Moslavačka eta i 3. banijski bataljon izvršili su diverziju na željeznicu koja pruži Bjelovar—Grubišno Polje. Kod Velikog Grčevca razoreno je više od 100 metara pruge i 500 metara telefonsko-telegrafске veze.²³

Manje diverzantske grupe prebacivane su u Međumurje radi diverzantskih akcija na najosjetljivijim mjestima okupatora. U septembru 1942. iz Velikog Bukovca prebačeno je u Međumurje 12 partizana-diverzanata, koji su izvršili napad na žandarmerijsku stanicu u Sv. Mariji. Prije napada prekinute su sve telefonsko-telegrafске veze. Isto tako, iz Međumurja su prebacivani borci radi popunjavanja partizanskih jedinica. Iako skromnih razmjera, te akcije su jačale duh otpora naroda protiv okupatora.²⁴

²³ Zbornik, tom V, knj. 7, dok. br. 15, 19, 63 i 64; Zdenko Cvrlije, Napad na naftonosne izvore izmeću Moslavačke gore i Psunja jedna od najvećih diverzija u narodnooslobodilačkoj borbi, *Narodna armija*, 7. maj 1971.

²⁴ Josip Bosnar, Diverzanti na delu, *Crvena zvezda*, 2. IV 1957; Milan Brunović, n. dj., str. 284.

U drugoj polovini 1942. narodnooslobodilački pokret na području sjeverozapadne Hrvatske postaje masovniji. Kalnički NOP odred vršio je diverzije na prugama: Križevci—Koprivnica, Koprivnica—Varaždin i Varaždin—Novi Marof. U isto vrijeme, velik broj rudnika (Zaječda, Globoc, Ljubelj, Ivanovo Polje, rudnik uglja u Lepavini, Pešeno, Ivanec) bio je razoren i za kraće ili duže vrijeme onesposobljen za proizvodnju. U toku tih akcija radnicima su držani govori i velik broj ih je tada pristupio NOP-u. Sumiraju i ste ena iskustva u dotadašnjim akcijama, Kalnički NOP odred je kao prioritete zadatke i u narednom periodu odredio diverzije na komunikacijama, telefonsko-telegrafskim vezama, razaranje i onesposobljavanje rudnika i privrednih proizvodnih objekata.²⁵ Usljed u estalih diverzantskih akcija, Zapovjedništvo 1. pješake divizije zahtijevalo je, 22. novembra 1942, »da se svaki noćni željeznički saobraćaj na liniji Križevci—Koprivnica i Koprivnica—Varaždin prekine«.²⁶

Moslavački NOP odred izvodio je diverzije na komunikacijama Bjelovar—Garešnica i Kutina—Popova a. Cesta Bjelovar—Garešnica duboko je prokopana i porušeni mostovi. Saobraćaj je bio prekinut dva dana. Na relaciji V. Gr. evac—Pisanica željeznika pruga prekopana je u dužini 120 m i porušeni telefonsko-telegrafski stubovi u dužini 550 m. U tim akcijama učestvovali su mještani iz obližnjih sela. Na željeznicu koja pruži Garešnica—Bjelovar, uslijed u estalih diverzantskih akcija, saobraćaj je bio esto prekidan i odvijao se samo danju. Pri napadu na rudnik Babićku, gdje je bilo zaposleno 400 radnika s dnevnim kapacitetom 8 vagona uglja, uništena su i zapaljena sva postrojenja, porušeno 400 m željeznika pruge i 800 m telefonsko-telegrafske veze. Istovremeno je napadnuta željeznika stanica Kloštar.²⁷

U to vrijeme pojačan je i pritisak diverzantskih jedinica na glavnoj željeznicu koja pruži Zagreb—Beograd i na transporte nafte. Kod Popovca, 10. oktobra 1942, uništen je voz s vojnim materijalom, zapaljene 3 cisterne benzina i nanijeti neprijatelju osjetni gubici. Promet je bio obustavljen 8 sati. U Banovoj Jaruzi je 11. novembra 1942. u 04.40 sati dignut u zrak rezervoar i uništeno 45 vagona nafte. Takve i slične akcije moralno su ohrabrivale za još veće podvige.²⁸

Potrebno je naglasiti da su i okružni komiteti KPH imali izuzetno značajnu ulogu u organizovanju diverzantskih akcija na svom terenu. U jesen 1942. partizanska eta, koja se prebacila iz Zumberka, na sjevernim padinama Ivanšćice uhvatila je vezu s Okružnim komitetom KPH za Varaždin. Pod njegovim rukovodstvom, a uz aktivnu podršku simpatizera NOP-a, uspješno je izvršena akcija na željeznicu ku stanicu Cerje Tužno, zapaljena kompozicija voza i upućena prema Varaždinu.²⁹

²⁵ Zbornik, tom V, knj. 9, str. 391, 403. i 494; knj. 10, str. 28, 268, 269, 369, 370, 402 i 404; knj. 11, str. 112, 113, 116 i 117; knj. 12, str. 148, 368, 493 i 531; knj. 13, str. 354; knj. 14, str. 255, 420. i 462.

²⁶ Isto, knj. 9, str. 507.

²⁷ AVII, arhiv NDH, k. 205, reg. br. 1/1; Zbornik, tom V, knj. 14, str. 11, 12, 255, 256. i 259; knj. 15, str. 29, 30 i 303.

²⁸ Zbornik, knj. 9, str. 111. i 151.

²⁹ *Dragan Marković*, Podvizi diverzanta, Beograd 1962, str. 38—40.

Potkraj oktobra 1942. Vrhovna komanda Vermahta poduzela je sve mjere za prebacivanje dopunske divizije u rejon oko Zagreba.³⁰ Na sastanku s Hitlerom u Vinici, general Ler (Lohr) zahtijevao je njemačke posadne trupe »barem za prostor oko Zagreba«. Ante Pavelić je tom prilikom obećao da će obezbijediti željeznički saobraćaj.³¹ Prema izvještaju komandanta oružanih snaga Jugoistoka od 29. novembra 1942, prvi je pokušaj ustaške vlade da stabilizuje unutrašnje političke prilike »donošenjem zakona po kome se civilno stanovništvo angažuje u aktivnu zaštitu željeznica, kao i da ono može biti izloženo represalijama«. ³² U toku novembra 1942. željeznički prugu Križevci—Koprivnica blokirali su dijelovi 187. rezervne i 1. pješake divizije. Na svakih 100 metara nalazio se bunker s automatskim oružjem, a preko pruge je bio zabranjen svaki prelaz.³³ Preduzete su i mjere zastrašivanja željeznice i stanovništva. Okupator je u listovima upozoravao: »Tko se bude bavio sabotazom ili bude pokušao da na bilo koji način ometa željeznički promet, bit će strijeljan.«³⁴

U vrijeme tzv. četvrtih i petih neprijateljskih ofanziva, radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« prenijela je naredbu svim jedinicama NOV i PO Jugoslavije da pojačaju dejstva u pozadini neprijatelja.³⁵ U tom cilju, Štab II operativne zone naredio je NOP odredima, brigadama i diverzantskim jedinicama da izvode akcije na željeznice i prugama: Zagreb—Sisak, Dugo Selo—Banova Jaruga, Zagreb—Karlovac, Karlovac—Metlika i Koprivnica—Križevci.³⁶ Tako je na području sjeverozapadne Hrvatske pojačana intenzivnija aktivnost NOP odreda i posebno diverzije na komunikacijama i privrednim objektima.

Željezničke pruge: Koprivnica—Križevci, Koprivnica—Varaždin, Varaždin—Zagreb, Zagreb—Banova Jaruga i Dugo Selo—Križevci, telefonsko-telegrafski i cestovni saobraćaj, bili su pod kontrolom NOP odreda i diverzantskih jedinica. Kalnički NOP odred ometao je, a često i prekidao saobraćaj na pruzi Zagreb—Koprivnica i Koprivnica—Varaždin. U noćima 23/24. maja 1943. između Koprivnice i Velike Mune minirana je pruga i oštećen oklopni voz. Samo u toku noćima 30/31. maja na tri mjesta prekopana je pruga Koprivnica—Križevci. Moslavački NOP odred izvodio je diverzantske akcije na prugama Bjelovar—Garešnica, Kutina—Popovača i kod Ivaničegrada.³⁷

Kalnički NOP odred svojim dejstvima na zapadnim obroncima Kalnika, osobito na području Novog Marofa, ugrozio cjelokupni željeznički i cestovni promet. Zapovjedništvo 1. domobranskog zbora, u svom izvještaju od 19. juna 1943, smatra da je potrebno »cestovni promet

³⁰ AVII, NAV-T-175, r. 140, s. 26668130.

³¹ AVII, njemački dokumenti, k. 70, f. 1, d. 1/36. i 37: Izjava generala Lohra.

³² AVII, NAV-T-315, r. 2270, s. 789-90.

³³ AVII, NAV-T-77, r. 895, s. 564658-8; Zbornik, tom V, knj. 11, str. 112.

³⁴ AVII, NAV-T-312, r. 468, s. 8057211-43; NAV-T-315, r. 2270, s. 789-90; njemačka arhiva, k. 15, reg. br. 11/1.

³⁵ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 302 i 303; tom V, knj. 16, str. 62.

³⁶ Zbornik, tom V, knj. 16, str. 62.

³⁷ Isto, knj. 15, str. 203, 268. i 270; knj. 16, str. 229, 309, 343, i 471.

Varaždin—Novi Marof—Zagreb obustaviti, a željezni ki promet uvijek osiguravati oklopnim vlakom».³⁸

Šef diverzantske sekcije Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske Ivan Hariš oko sredine januara 1943. dobio je naređenje da diverzantske jedinice što više pojačaju aktivnost na komunikacijama i time spriječe koncentraciju neprijatelja. Naređenje je prenio teritorijalnim diverzantskim jedinicama i krenuo prema Bihaću da se snabdije materijalom za diverzantske akcije. Njegov pomoćnik Bora Milićević organizovao je u Moslavini diverzantske grupe i održavao kurseve. Za vrijeme tzv. četvrte neprijateljske ofanzive, s nekoliko diverzantskih grupa spustio se na prugu Zagreb—Beograd sa zadatkom da njenim rušenjem onemoguće i neprijateljske transporte. Neke od tih grupa rušile su i pruge Banova Jaruga—Daruvar i Osijek—Zagreb.³⁹ Ivan Hariš je u martu 1943. došao u Zagreb da bi povezao i aktivirao diverzante u samom gradu. Tom prilikom učestvovao je u diverzantskoj akciji na Malo kazalište u Frankopanskoj ulici i atentatu na višeg njemačkog oficira.⁴⁰ U vrijeme tzv. pete neprijateljske ofanzive, na Kalniku je formirao diverzantsku četvu, a nešto kasnije i u Međurju na sektoru akovec—Kotoriba.⁴¹

Diverzantske jedinice Moslavine, Kalnika i Međurja, u vrijeme tzv. četvrte i pete neprijateljske ofanzive, izvele su ove akcije: na pruzi Koprivnica—Križevci, kod stanice Mušica na Rijeka, dignut je u zrak transportni voz. Uništena su dva vagona, a promet je bio obustavljen 12 sati. Na Brezovom Potoku srušen je most dug 12 metara. Na pruzi Koprivnica—Varaždin, kod stanice akovec, dignut je u zrak oklopni voz. Uništeni su lokomotiva i dva oklopna vagona, a promet je bio obustavljen 11 sati. Na pruzi Varaždin—Zagreb, na rijeci Bednji, u sadejstvu sa četom Zagreba kog NOP odreda, srušen je most dug 32 metra. Na pruzi Kotoriba—akovec, između stanica Mala Subotica i Kraljevica, bačena je u zrak voz sa vagon-cisternama punim nafte. Uništeni su lokomotiva i 10 vagona nafte, a promet je bio obustavljen 30 sati. Na pruzi Banova Jaruga—Zagreb, u saradnji sa 2. moslavačkom NO brigadom, dignut je u zrak njemački oklopni voz koji je išao ispred transportnog voza natovarenog oklopnim kolima. Promet je bio obustavljen više od 30 sati. Na pruzi Dugo Selo—Križevci, kod stanice Gradec, u saradnji s komandom mjesta Dubrava, srušen je transportni voz i uništena lokomotiva i tri vagona.⁴²

Izvlačenje i iskustva iz borbi na prugama, neprijatelj je bio primoran da prizna svoju nemogućnost. Tako je Zapovjedništvo 1. pješake divizije, npr., u svom izvještaju od 4. juna 1943. došlo do zaključka da su partizani imali uvijek više uspjeha od naših postrojbi blagodareći dobro razvijenoj izvještajnoj službi koja je rasprostranjena kroz čitavog Kalničkog Gorja i Bilo Goru gdje imaju mnogo sebi naklonjenog pučanstva.⁴³

³⁸ Isto, str. 473.

³⁹ *Ivan Hariš Gromovnik*, n. dj., str. 271; Zbornik, tom V, knj. 13, str. 263.

⁴⁰ *Ivan Hariš Gromovnik*, n. dj., str. 285-294.

⁴¹ Isto, str. 304 i 305.

⁴² Isto, str. 308 i 309.

⁴³ Zbornik, tom V, knj. 16, str. 345.

Okupacioni i kvislinški aparat vlasti, uslijed u estalih diverzija na komunikacijama, poduzeo je represivne mjere: odmazde, iseljavanje stanovništva i razaranje naselja. Radi ujednaavanja postupka u sprovođenju tih mjera, održan je sastanak njemačke koga opunomoćnog generala u Zagrebu i poglavnik. Naređena za izvršenje represalija izdavale su njemačke vojne vlasti i njima su slati izvještaji, a izvršavale su ih kvislinške jedinice. Njemački opunomoćni general ustaške vlasti dostavljale su spisak »komunista koji se nalaze u zatvoru ili su inače poznati«. Taoci su uzimani iz vojnih zarobljeničkih logora. Zbog diverzije kod Banove Jaruge, 17. januara 1943, strijeljano je 60 talaca. Isto tako, okupator je, kao mjeru »osvete za atentate na željeznice«, iseljavao stanovništvo u Rajh ili na Istok, u koncentracijske logore, uključujući i žene i djecu. Kvislinške jedinice, po naređenju njemačkih oružanih snaga, evakuisale su i razorile Vidrenjak i Širinec u okolini Ivani-Grada, Lonjicu i Ostrnu kod Dugog Sela. Ponekad je pri poduzimanju represivnih mjera zatraženo odgajanje termina kako bi se pronašli krivci, jer je dokazano da su u više mjesta bile razorene i kuće pripadnika kvislinških formacija.⁴⁴

U junu 1943. iz Rajha je u Zagreb prebačen 4. bataljon za zaštitu željeznica sa zadatkom: zaštita glavne željezničke pruge. U Zagrebu se nalazio 925. landesšicen-bataljon sa glavninom kao rezerva i jednom etom u Ivani-Gradu. Sekciji za zaštitu željeznica povremeno su bili potčinjeni 4. 5. 6. i 8. domobranski bataljon, 265. zaštitni bataljon, 924. 925. i 823. landesšicen-bataljon i 4. bataljon za zaštitu željeznica (prebačen iz Rajha). Zagrebačke željezničke stanice obezbjeđivale su i dvije ustaške željezničke bojne. Patrole osiguranja bile su jačine 10—15 vojnika naoružanih puškomitraljezima, automatima, puškama, ručnim bombama i signalnim sredstvima. Bile su mješovitog sastava — njemački i kvislinški vojnici. Na željeznim stanicama i mostovima bila su izgrađena uporišta sa danju i noću u udvojenim stražarima, a u neposrednoj blizini stanica, vešta i manjih mostova, jednospratni ili dvospratni bunker i teški mitraljezi, puškomitraljezi i minobacačica, otporni na mitraljeznu i pušani vatru. Municije i ručne bombe bilo je u izobilju, a zalihe hrane za 10 dana. Uprkos opsežnim preduzetim mjerama, okupator je bio suočen sa činjenicom da su se od juna 1943. povećale diverzije na komunikacijama i da su se prekidi željezničkog saobraćaja mogli »u velikom broju samo ograničiti«.⁴⁵

Na putu za Hrvatsko zagorje 12. slavonska NOU divizija (27. VI—1. VIII 1943) izvršila je na pet mjesta diverzije na pruzi Varaždin—Ludbreg. Postrojenja u rudnicama Radoboju i Golubovcu uništila je 12. NOU brigada 17. jula. Omladinska brigada »Joža Vlahovi« uništila je rudna postrojenja u Zajezdi, na južnim padinama Ivanšice. Na putu za sjeverozapadnu Hrvatsku, u septembru 1943, jedinice 28. slavonske NOU divizije razrušile su oko 10 km željezničke pruge Križevci—Bjelovar. Na prostoru Križevci—Koprivnica spojila se s brigadom »Braća Radi« i Kalnički NOP odredom. Te su jedinice prugu Križevci—Koprivnica onesposobile za saobraćaj.⁴⁶

⁴⁴ AVII, njemačka arhiva, reg. br. 20/3, 22/3, 23/3, 26/3, k. 27-B.

⁴⁵ AVII, njemačka arhiva, 4/4-a, k. 77-A.

⁴⁶ Ivan Šibi, Zagrebačka oblast u NOB, Beograd 1950, str. 17-19 i 28.

Nare enjem Štaba II operativne zone, 6. septembra 1943, od 2. brigade i Kalni kog NOP odreda formiran je Operativni štab, ija se aktivnost svodila na rušenje pruge Koprivnica—Križevci. Na toj pruzi i cesti diverzije su izvodili Bjelovarski NOP odred i brigada »Bra a Radi «. Zagreba ki NOP odred izvodio je akcije na pruzi Zagreb—Dugo Selo i cesti Zagreb—Sv. Ivan Zelina—Varaždin. Pomenute akcije izvo ene su uz pomo diverzanata i stanovništva. Vrijedno je napomenuti da su dvije grupe diverzanata preba ene u Me umurje. Kapitulacijom Italije demoralizacija u domobranskim garnizonima postajala je sve o iglednija. Neprijateljske posade na željezni kim stanicama Mu na i Lepavina, sa kojima su ranije uspostavljene veze, prešle su na stranu NOVJ.⁴⁷

Dejstvom jedinica NOV i POH na podru ju sjeverozapadne Hrvatske, u drugoj polovini 1943, saobra aj je bio prili no paralisan. Na pruzi Garešnica—Pav. Dražice obustavljen je cjelokupni promet, od 31. jula; Križevci—Koprivnica—Ludbreg, 31. septembra; Ludbreg—Varaždin, 1. oktobra; Varaždin—Zabok, 1. novembra; Bjelovar—Kloštar, 30. novembra.⁴⁸

Osje aju i svoju nemo na komunikacijama, neprijatelj je, radi zastrašivanja stanovništva, poja ao represivne mjere. Župske redarstvene oblasti i njema ke vojne vlasti hapsile su gra ane kao taoce. Odobrenje za strijeljanje, kao odmazdu za diverzije na prugama, davali su Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost i komandanti njema kih pukova da bi se izbjegli »promašaji« u primjeni tih mjera. Velika župa Bilogora izvijestila je Ministarstvo unutrašnjih poslova da je 21. decembra 1943. u 04.30 sati strijeljano 25 osoba zbog napada partizana na voz kod Kokinca (pruga Bjelovar—Garešnica) i Cirkvene (pruga Bjelovar—Križevci). Strijeljao ih je, sve zajedno, vod njema kih vojnika. Brojni su izvještaji njema kih komandi o uzimanju stanovništva za taoce i njihovom strijeljanju. Jedinice 187. rezervne divizije, za prepad na voz u blizini Bjelovara, strijeljale su 16. oktobra 1943. godine 25 lanova partizanskih porodica, uz isticanje javnog oglasa o tome. Uprkos tim mjerama, neprijatelj je bio suo en sa injenicom da stanovništvo aktivno pomaže partizane. Prema izvještaju Velike župe Bilogora, stanovnici sela Kokinac, 1. decembra 1943, od 21 do 24 sata, razrušili su prugu Bjelovar—Velika Pisanica u dužini 1100 metara.⁴⁹

Štab II operativne zone prešao je 27. jula na podru je Kalnika i, uz pomo Oblasnog komiteta KPH za Zagreba ku oblast, neposredno rukovodio oružanom borbom. U selu Pobjenik, 28. novembra 1943, formiran je 3. diverzantski bataljon sa 3 ete (u Moslavini, Zagreba koj gori i Kalniku), 128 boraca, pretežno radnika i seljaka. Na tom podru ju, do formiranja bataljona, akcije su izvodile diverzantske grupe (oko 50 diverzanata) organizaciono nesre ene i sa nedovoljnim brojem akcija, naro ito na pruzi Zagreb—Zidani Most i Zagreb—Dugo Selo. ete su popunili borci NOP odreda. Od Zagreba kog i Moslava kog NOP odreda formirana je 1. eta, sa dva voda, za dejstvo na pruzi Dugo Selo—Banova Jaruga;

⁴⁷ AVII, reg. br. 1-1/2, 20-5, 5-5/1, 45/2, k. 1472.

⁴⁸ AVII, arhiv NDH, reg. br. 5/2-32, 7/2-34, 9/2-33, 10/2-4, 10/2-34, 12/2-4, 12/2-34, k. 205.

⁴⁹ AVII, arhiv NDH, 24/12-1, 33/14-1, 34/14-1, 34/15-1, 44/13-1, k. 156; njema ka arhiva, k. 44, f. 1, d. 5; NAV-T-311, r. 285, s. 197-202. i 402-404.

2. eta formirana je od grupe diverzanata, desetine 2. diverzantskog bataljona i 23 borca Zagreba kog NOP odreda za akcije na pruzi Dugo Selo—Zagreb i Zagreb—Zidani Most; 3. eta je formirana od bjelovarskih i kalni kih diverzanata za diverzije na prugama Križevci—Bjelovar i Bjelovar—Garešnica. Tako su se pod kontrolom 3. diverzantskog bataljona nalazile glavne željezni ke pruge. U etama su održavani diverzantski kursovi i postavljeno vojno i političko rukovodstvo. Štab bataljona bio je povezan sa NOP odredima, operativnim jedinicama i političkim organizacijama. Akcije je izvodio uz pomoć političkih radnika i narodnooslobodilačkih odbora. Uz njihovu pomoć, 6. decembra 1943, zapaljeno je 1000 kg pšenice namijenjene okupatoru i zarobljeno 5 neprijateljskih vojnika u Slatini (Zagorje).⁵⁰

Radi osuje enja neprijateljskih planova u zimskim operacijama, vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito, 9. decembra 1943, naredio je jedinicama operativnih zona: »Nemilosrdno rušite željezni ke pruge, ceste i mostove, progonite neprijatelja svuda, dižite u vazduh fabrike i ratne objekte, ko ite prebacivanje neprijateljskih transporta i trupa.«⁵¹

Radio-bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ, 20. decembra 1943, objavio je da su partizani Moslavine 16. decembra porušili most na željezni koj pruzi Zagreb—Beograd kod Popovca, a pruga Koprivnica—Križevci razrušena je 17. decembra u dužini 3500 metara.⁵²

Pod kontrolom 3. diverzantskog bataljona bile su tada glavne željezni ke pruge. Akcije je izvodio u sadejstvu sa jedinicama NOV i PO Hrvatske. Prema izvještaju toga bataljona, od 1. januara 1944, promet na pruzi Križevci—Koprivnica, Koprivnica—Varaždin i Koprivnica—Kloštar bio je obustavljen. Na pruzi Križevci—Kloštar promet se odvijao samo izme u Bjelovara i Križevaca, a na pruzi Zagreb—Varaždin izme u Zagreba i Puš e Bistre. Ukupno je porušeno pruge u dužini 5000 metara.⁵³

Poslije formiranja 32. zagorske NOU divizije, 15. decembra 1943, dejstvom njenih jedinica na području Zagorja, Podravine i Moslavine neprijateljski saobraćaj je uvelike paraliziran, a velik broj rudnika porušen i onesposobljen za proizvodnju. Divizija je od 15. decembra 1943. do 25. novembra 1944. izvodila akcije na sektoru Zagorja (Kalnik, Ivanšica i Zagreba ka gora), a kratko vrijeme bila je i na području Bilo-gore i Podravine (urvac, Bjelovar i Slatina), vezuju i 14.500 neprijateljskih vojnika. Od 15. decembra 1944. do 16. maja 1945. divizija je dejstvovala na sektoru Podravine, Bilo-gore i Moslavine, vezuju i 18.500 neprijateljskih vojnika. Postignuti su izvanredni rezultati u izvoenju diverzantskih akcija: željezni ka pruga Križevci—Koprivnica nije radila punih 18 mjeseci, Zagreb—Varaždin neprestano je rušena i u više navrata bila je u prekidu po 3 mjeseca, a Varaždin—Koprivnica nije radila 6 mjeseci. Isto

⁵⁰ AVII, reg. br. 5-10, k. 121 A; br. 20-1/3, k. 105 c.

⁵¹ Zbornik, tom II, knj. 11, dok. br. 12; Dnevna zapovijest vrhovnog komandanta NOV i POJ druga Tita od 9. decembra 1943. u povodu njemačke ofanzive na slobodnu teritoriju u Dalmaciji, Kordunu, jugozapadnoj i istočnoj Bosni i Sandžaku.

⁵² Zbornik, tom II, knj. 11, dok. br. 148; Radio-bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ od 20. decembra 1943. o ofanzivnim dejstvima jedinica NOV i POJ u Hrvatskoj.

⁵³ AVII, reg. br. 1-11, k. 121.

tako, porušeni su rudnici uglja u Ivancu, Golubovcu, Glogovnici i Loboru (na području Zagorja).⁵⁴

U prvoj polovini 1944. godine, dejstvom jedinica X zagrebačkog korpusa NOVJ (32. i 33. NOU divizija, Zapadna i istočna grupa odreda i 3. diverzantski bataljon), na željezničkim prugama Virovitica—Kloštar—Koprivnica—Varaždin—Zabok—Krapina—Durmanec—Grabelno i Koprivnica—Križevci saobraćaj je bio esto u prekidu. Na prugama Garešnica—Bjelovar—Kloštar i Bjelovar—Križevci (u toku marta) obustavljen je cjelokupni promet.⁵⁵

Od nemalog značaja bila je vojnostrana obnova boraca za diverzantske akcije. U tom pogledu, Štab 3. diverzantskog bataljona postigao je vidne rezultate. Organizovao je kraće kurseve od svega 5 dana za borce NOP odreda i brigada. Nakon tih kursova, u tim jedinicama su formirane diverzantske grupe koje su postigle zapažene rezultate.⁵⁶

U drugoj polovini 1944. jedinice NOVJ vezivale su znatne neprijateljske snage na ovom dijelu evropskog ratišta. Vrhovni komandant NOV i POJ — za vrijeme razgovora sa saveznim komandantima za Sredozemlje, u Kazerti i Napulju, od 6. do 14. avgusta 1944. — dogovorio se o zajedničkim dejstvima Balkanskih vazduhoplovnih snaga i jedinica NOVJ na komunikacijama u Jugoslaviji. Nakon povratka na Vis, 17. avgusta, izdao je direktivu glavnim štabovima NOV i PO i štabovima korpusa, ostavljajući im punu inicijativu za dejstvo. Tu je operaciju Vrhovni štab nazvao »Rušenje komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944. godine«. Štab X korpusa NOVJ je za dejstva na komunikaciji Zagreb—Varaždin angažovao 32. NOU diviziju i 3. diverzantski bataljon, a 33. NOU diviziju na komunikaciji Križevci—Koprivnica i obezbjeđivanje dejstva 32. NOU divizije. Brigada »Braća Radi« je 1. septembra porušila 6,4 km pruge između Podrute i Budinšćine, a 4. septembra srušila 2 mosta na cesti Vinišćina—Komin. Brigada »Matija Gubec« je 4. septembra, zajedno s 3. diverzantskim bataljonom, porušila 6 km pruge Budinšćina—D. Konjšćina. Glavni štab NOV i PO Hrvatske naredio je jedinicama, uslijed slabijeg dejstva saveznike avijacije, da i danju dejstvuju na komunikacijama. Jedinice 3. diverzantskog bataljona izvodile su akcije i na prugama: Križevci—Dugo Selo, Zagreb—Banova Jaruga i Zagreb—Zidani Most. Omladina Zagreba, koja je dobila direktive i potreban materijal od 3. diverzantskog bataljona, 2. septembra uništila je 6 kovino-traktorskih strojeva u željeznoj radionici. U tvornici cementa u Podsusedu, 4. septembra, obustavljen je rad uslijed rušenja stuba na žičanoj željeznici.⁵⁷ Prekid željezničkih pruga povećali su se do kraja septembra 1944. »U ovom mjesecu je glavna pruga između Popova i Kutine bila totalno prekinuta za 65—70% svih osnova.«⁵⁸

⁵⁴ AVII, reg. br. 1-4/10, k. 1192 I.

⁶⁵ AVII, arhiv NDH, k. 205, f. 3, d. 1, 2, 3, 4, 5. i 6.

⁵⁸ AVII, reg. br. 9-11, k. 121 A.

⁵⁷ Zbornik, tom V, knj. 33, dok. br. 1, 5, 33, 35, 38, 107. i 113; AVII, reg. br. 12/5, k. 551 A; *Milovan Dielebdii*, Dejstva na komunikacije u Jugoslaviji od 1. do 7. septembra 1944, operacija »Ratweck«, *Vojnoistorijski glasnik*, (dalje: VIG), Beograd 1973/3, str. 7-63.

⁵⁸ AVII, njemački dokumenti, reg. br. 4/4-a, k. 77-A

U operaciji »Rušenje komunikacija na jugoslovenskom ratištu od 1. do 7. septembra 1944. godine«, diverzantske jedinice IV, VI i X korpusa NOVJ postigle su vidne rezultate i uvelike paralisale neprijateljski saobraćaj. Po naređenju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, 7. septembra 1944, formiran je Štab grupe diverzantskih odreda u selu Pobjenik u Moslavini (komandant Ivan Hariš, zamjenik komandanta Borivoj Miličević, na elniku štaba Mirko Palčić i komesar Vaso Anančić). Na području X korpusa NOVJ formiran je 3. diverzantski odred za dejstvo na komunikacijama: Zagreb—Banova Jaruga, Zagreb—Varaždin i Pakovec—Kotoriba. Odred se sastojao od dva bataljona i s vremenom je porastao na oko 300 boraca, pretežno radnika i seljaka. Jedinice 2. diverzantskog bataljona — koje su dejstvovale na području Zagorja i Kalnika — izvodile su akcije i u Međumurju na prugama Pakovec—Kotoriba i Pakovec—Mursko Središće.⁵⁹

Komandant Jugoistoka, u izvještaju o stanju transporta na području Hrvatske u oktobru 1944, konstatuje da je promet bio »napet« u toku cijelog mjeseca, a u rejonu Zagreba i zapadno od njega »vrlo težak«. »Znatnim povećanjem prekida na prugama Zagreb—Zidani Most i Zagreb—Dugo Selo—Novska promet je bio zaustavljen [...]. Na pruzi Zagreb—Zidani Most su u estale sabotaze zbog čega je pruga u oktobru bila u prekidu 40 radnih dana.« Trupe su morale osiguravati vozove. Puk za osiguranje transporta se, zajedno sa premještanjem generala za transportnu službu Jugoistoka, preselio iz Zemuna u Osijek, a odatle u Zagreb. Ujedno je formiran 6. bataljon za osiguranje transporta.⁶⁰ U jesen 1944. počeo je graditi »Zvonimirovu liniju«, koja se protezala od Karlovca preko Dugog Sela do Drave kod Koprivnice. Zadatak je bio da obezbijedi položaje 2. tenkovske armije isto no od Načkanjiže, jer su se tamo nalazili jedini značajni izvori nafte, kojima je Njemačka još raspolagala u tadašnjoj smrtonosnoj krizi. Na sjevernom krilu »Zvonimirove linije« kod Koprivnice izvodili su fortifikacijske radove dva austravska bataljona.⁶¹ Štab za zaštitu željeznica u Hrvatskoj pri sekciji D preoblikovan je 22. decembra 1944. u Zabok (na željezničkoj pruzi između Zagreba i Varaždina). Pod njegovom komandom bilo je pet bataljona: jedan njemački (u Zaboku i neposrednoj okolini), dva domobranska (od Trgovišta do Zaprešića) i dva italijanska (sjeverozapadno od Zaboka). Ta akcija je u početku bila mirna, ali je postala življa kad je — uslijed oštećenja glavne željezničke linije — pojačan saobraćaj na toj pruzi. Na odsjeku isto no od Dugog Sela do zapadno od Prečaca, na početku aprila 1945, obezbeđen je pojačano ubacivanjem 823. landesšiczen-bataljona sa dvije čete i štabom.⁶²

U završnim operacijama osnovni zadatak diverzantskih jedinica bio je da, u sadejstvu sa teritorijalnim i operativnim jedinicama, vrše akcije u pozadini neprijatelja, sprečavaju i mu pregrupisavanje snaga i izvlačenje iz Jugoslavije. Saobraćaj, uvelike paralisano, služio je isključivo za prebacivanje vojske i ratnog materijala. Na željezničkoj pruzi Garešnica—Bjelo-

⁵⁹ AVII, reg. br. 2-2, 6-3, k. 121.

⁶⁰ AVII, NAV-T-311, r. 188, s. 670-699.

⁶¹ AVII, njemačka arhiva, k. 70, f. 1, dok. br. 1; Izjava generala Lohra.

⁶² AVII, njemačka arhiva, reg. br. 4/4-a, k. 77-A.

var—Varaždin—Golubovec za itavo vrijeme bio je potpuno prekinut, a u više navrata i na prugama Dugo Selo—Koprivnica i Bjelovar—Kloštar. Na pruzi Zapreši —Varaždin—Koprivnica saobra aj se obavljao samo danju. Šestog maja 1945. na itavom podru ju sjeverozapadne Hrvatske saobra aj je bio paralisan.⁶³

U Zagrebu su akcije izvodile grupe formirane od stanovništva pod rukovodstvom Harišovih diverzanata. Uz ostalo, njihov zadatak je bio i da spasavaju objekte od neprijateljskog miniranja. Posljednja akcija, kojom je završena etvorogodišnja borba diverzanata Hrvatske, bila je zauzimanje radio-stanice u Zagrebu, 8. maja 1945. godine.⁶⁴

Iz pregleda akcija NOV i POH na željezni ke pruge u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, od 1941. do 1945. godine, vide se rezultati njihova djelovanja:

a) Napadi na željezni ke stanice, otvorenu prugu i postrojenja: Bjelovar—Garešnica 46, Bjelovar—Kloštar 22, Koprivnica—Botovo 8, Križevci—Bjelovar 57, Varaždin—Koprivnica 84, Varaždin— akovec 4, Varaždin—Golubovec 14, Zabok—Krapinske Toplice— urmanec 25, Zabok—Krapinske Toplice—Gornja Stubica 9, Zagreb—Koprivnica 207, Zapreši —Varaždin 215, ukupno 691.

b) Porušeno objekata na glavnim prugama: Varaždin—Koprivnica 102, Zagreb—Koprivnica 215, Zapreši —Varaždin 228, Koprivnica—Botovo 5, ukupno 550.⁶⁵

Diverzantske jedinice uništile su 127 teretnih, 79 putni kih i brzih, 51 transportni i 16 oklopnih vozova. Srušeno je 99 mostova, a željezni ke pruge presje ene na 3611 mjesta. Željezni ki saobra aj je, zbog dejstva tih jedinica, morao biti obustavljen 64 dana. Uz te akcije i uništavanja telefonsko-telegrafске veze, zna ajnije su još ove akcije tih jedinica:

— u Gojilu su ba ene u vazduh cijevi nafte i plina i uništeno 10 metara cijevi i 6 vagona nafte (2. XI 1943);

— u Podsusedu diverzija u tvornici cementa — uništene ži ana željeznica i elektri na centrala (28. XII 1943);

— akcija na tvornicu tekstila u Oroslavju — uništena dva transformatora i zapaljena zgrada sa sirovinama (31. I 1944);

— po nalogu KK Zagreb likvidirani 1 gestapovac i 1 špijun (15. II 1944);

— u akovcu dignuta u vazduh željezni ka stanica (26. X 1944);

— u Zagrebu dignuto u vazduh skladište benzina »Shell« (8. XI 1944);

— na aerodromu »Pleso« ba eno u vazduh 48 njema kih aviona (17. XII 1944);

— na aerodromu »Pleso« ba ena u vazduh dva skladišta avionskih bombi (18. XII 1944);

⁶³ AVII, arhiva NDH, reg. br. 1/1-3, 1/1-33, 2/1-3, 2/1-30, 3/1-33, 4/4-4, 4/1-33, 5/1-3, 5/1-33, k. 206.

⁶⁴ *Ivan Hariš Gromovnik*, n. dj., str. 343-346.

⁶⁵ AVII, reg. br. 28/2-1, k. 217.

- na aerodromu »Borongaj« ba ena u vazduh baraka sa radio-stanicom i telefonima u kojoj su bili njema ki vojnici (28. XII 1944);
- na aerodromu »Borongaj« uništena 4 transportna aviona i jedan »junkers 52« i u njima 8 avionskih mitraljeza (28. XII 1944);
- u Zagrebu ba ena u vazduh tvornica akumulatora i uništen teretni vagon sa životnim namirnicama (18. I 1945);
- u gimnaziji u Zagrebu, gdje su Nijemci imali garažu i radio-stanicu, izvršena diverzija — uništeni radio-stanica i 3 automobila (24. I 1945);
- u Zagrebu — Žitnjak ba eno u vazduh vatrogasno spremište (4. II 1945);
- na aerodromu »Pleso« uništeno 6 aviona »Dornier« (6. II 1945);
- na aerodromu »Pleso« uništene 24 tone aviobenzina (15. II 1945);
- u Zagrebu uništene tvornice i lijevaonica željeza »Lila« (19. II 1945);
- u Zagrebu uništena lokomotiva (10, 12. i 13. II 1945);
- na aerodromu »Pleso« uništen magazin i 10 tona bombi (21. II 1945);
- na aerodromu »Pleso« uništene 24 tone avionskih bombi (23. II 1945);
- na aerodromu »Pleso« uništena 2 aviona »roda« (23. II 1945);
- u Zagorju uništena 3 rudnika sa ure ajima (10. III 1945);
- u Glogovnici, kotar Križevci, uništen rudnik uglja (30. III 1945);
- na aerodromu »Borongaj« uništen dvomotorni bombarder »Dornier« (11. IV 1945);
- u Varaždinu minama srušen magazin — ubijena 42 a ranjena 54 njema ka vojnika (10. II 1945);⁶⁶

Posebno treba istaknuti jedinice 32. NOU divizije koje su diverzijama oštetile 109 km željezni ke pruge, 118 mostova i 6000 telegrafskih stubova.⁶⁷

Na osnovu toga može se zaklju iti:

1. Diverzantske akcije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj permanentno su izvo ene u toku itavog rata uprkos svim mjerama obezbje enja okupacionih i ustaških vlasti, i veoma surovim represivnim mjerama prema pripadnicima tih jedinica i stanovništvu koje ih je na bilo koji na in pomagalo.

2. Akcije na komunikacijama manjih diverzantskih grupa i potpunog diverzantskog odreda imale su vanredno velik efekat i za neprijatelja i za pripadnike NOP-a i stanovništvo uopšte. Materijalna šteta je imala negativan efekat, naro ito za opštu politiku i ekonomsku situaciju toga dijela NDH i za njema ke planove ekonomskog izrabljivanja tih oblasti.

⁶⁶ AVII, reg. br. 2-4, k. 121.

⁶⁷ AVII, reg. br. 1-7/10, k. 1192/1.

3. Diverzanti sjeverozapadne Hrvatske uvijek su dobro bili obaviješteni o vremenu podesnom za izvršavanje takvih akcija i dobro obučeni u izboru objekata za napad, rušenje ili paljenje. Zato su redovito uspijevali da nadmudre neprijatelja i uz male gubitke postignu značajne uspjehe.

4. Diverzantske i sabotažne akcije izvodile su također ilegalne i udarne grupe, teritorijalne pa i operativne jedinice JA, uz svesrdnu pomoć stanovništva.

5. Diverzantske akcije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj postepeno su se razvijale. U početku su formirane diverzantske grupice boraca koje su, sa razvojem NOP-a, prerasle u vodove, čete, bataljon i napokon diverzantski odred s oko 300 boraca, s političkim i vojnim rukovodstvom.

6. Uslovi u kojima su diverzantske jedinice izvodile akcije bili su veoma teški. Sa oskudnim materijalnim sredstvima za izvršavanje diverzija — koja su najviše otimali od neprijatelja i sami pravili od avionskih bombi i topovskih granata — svojim junaštvom, krvlju i neodoljivom mržnjom prema neprijatelju, dali su izuzetno velik doprinos četvorogodišnjoj narodnooslobodilačkoj borbi. O tome najbolje govore njihovi ukupni rezultati. Od šesnaestogodišnjih i sedamnaestogodišnjih mladića i djevojaka izrasli su prekaljeni, vrsni i sposobni vojnici, komandiri i komandanti, a nemali broj dao je i svoje mlade živote u toj teškoj i surovij borbi za slobodu.

Nikola Ladiši

Idejno-politički i partijski rad u jedinicama NOV i POJ

Idejno-politički i partijski rad u narodnooslobodilačkoj borbi općenito, a posebno u jedinicama NOV i POJ, obuhvatao je najširu lepezu događaja i zbivanja u tadašnjem svijetu petog decenija XX stoljeća a koji se sve više dijelio i, u razdoblju od 1939. do 1945. godine, bio poznat po frontovima zaraćenih armija velikih svjetskih sila. Međutim, poseban ton i sadržaj davala mu je izuzetno složena i dramatična vojna i politička situacija na bojištu tada okupirane ali nepokorene Jugoslavije.

Oružani ustanak naroda pod vodstvom KPJ, koji je izbio elementarnom snagom u ljeto 1941. godine, ubrzo je poprimio sve attribute revolucionarnog narodnooslobodilačkog rata i borbe za istinsko nacionalno i socijalno oslobođenje. Osjećajući takav duh i karakter ustanaka, vodeći buržoaski političari, veleposjednici, reakcionarno društvo i drugi eksponenti starog režima sve se više orijentiraju na suradnju s okupatorskim vlastima idući čak i do potpune izdaje svog naroda. U vrtlogu terora, odmazde i nasilja, što ih od prvih dana okupacije proveli okupatorske vlasti, oni nastoje dati svoj doprinos apsolutnoj pokornosti naroda »novom poretku«, govoreći da je svaki pokušaj otpora njima kim okupatorima uzaludan i besmislen. Oslanjaju se na izdajničku politiku kraljevske izbjegle vlade u Londonu te Maekini i drugih pseudonarodnih vođa u zemlji, oni suraduju s okupatorom radi postizanja svima njima zajedničkog cilja: spriječiti, onemogućiti i pošto-poto razbiti i uništiti NOP i njegovo rukovodstvo.

Te je okolnosti rukovodstvo KPJ i te kako moralo imati u vidu. Izdajnike je trebalo ne samo identificirati, nego i potpuno razobličiti njihovu taktiku i politiku u oči naroda, mada su već i samim aktom izdaje navukli na sebe njegovu mržnju. Zato idejno-politički i partijski rad, kao metoda djelovanja KPJ u masama, postaje sve više »conditio sine qua non« i za objašnjavanje i za ostvarivanje ciljeva fNUB-a. On je u suštini značio borbu za uvijek u najširem smislu riječi i u njemu se već od prvih dana sve više isprepliću niz elementa i formi vojno-političkog, propagandnog, humanitarnog, kulturno-prosvjetiteljskog

i filozofsko-spoznajnog karaktera, tako da postaje potpuna sinteza svih složenih ratnih zbivanja, uz naročito pomnu analizu stanja u zemlji i odnosa u vlastitim redovima.

Partizani su narodna vojska

Dok organizacije i rukovodstva KPJ, SKOJ-a, NOO-a, JNOF-a i AFŽ-a neprekidno rade na opredjeljenju što većeg broja ljudi za NOP, u jedinicama NOV ta se opredjeljenost još više uvršuje i podiže gotovo na stupanj najvišeg ljudskog dostojanstva. Sredstvima i metodama strpljivog, upornog i brižljivog idejno-političkog i partijskog rada nastoji se kod svakog borca izgraditi lik pravog narodnog vojnika-oslobodioca, koji se ne smije ni im okaljati. Svugdje, kamo god smo prolazili, odnos prema stanovništvu morao je biti krajnje korektan, ljudski i politički ispravan. Pogotovo se o tom vodilo računa nakon dolaska me u stanovništvo koje je bilo pod jakim utjecajem neprijateljske propagande, jer ona je činila sve da zlodjela nad ljudima i druga ne ovjere, nemoralna i asocijalna djela okupatorskih vojnika i njihovih slugu pripise partizanskim borcima. Bilo je veoma teško boriti se protiv te propagande, ali naši su borci imali ovo snažno oružje — svugdje su i svakom prilikom na djelu pokazivali da im je jedini cilj borba za slobodu i bolju budućnost naroda. Iako smo se iscrpljeni od gladi, žeđi, bolesti, hladnoće i drugih napora odricali zadovoljenja čak i elementarnih životnih potreba, jer riječi i uvjerenja bez takvog osobnog primjera svakog pojedinca bili bi nedovoljni da se u narodu stvori pravi dojam o ispravnosti, potrebi, vrijednosti i opravdanosti borbe koju smo vodili. Iz takvog se osobnog primjera i lika narodnog borca stvarao poseban odnos uzajamnosti i solidarnosti koji se temeljio na patriotizmu i rodoljublju i najkonkretnije izražavao u zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Taj je oblik uzajamnosti brzo prešao tradicionalne okvire i postao vrsta spona među ljudima, bez obzira na nacionalne, vjerske i sve prethodne razlike u kulturi, obrazovanju, imovnom stanju i dr. Dakle, partizani su prava narodna i revolucionarno-oslobodilačka vojska, jer pokret za koji se ciljeve bore ima novi i dublji životni smisao za sve, za cijeli narod.

Među osobno povjerenje, iskrenost, otvorenost, prisnan i trajan drugarski odnos, takmičenje pojedinaca, desetina, vodova, četa i bataljona u izvršavanju najtežih zadataka, hrabro držanje u borbi bili su uvijek najpouzdanije mjerilo političkog stanja u svakoj našoj jedinici. To je istodobno pridonosilo i popularnosti naših jedinica u narodu, pa i tamo gdje još nisu bile ni stigle. I neprijatelj je imao više respekta prema takvim jedinicama i njihovim starješinama od kojih su mnogi proglašeni herojima narodnooslobodilačkog rata.

Izgrađivanje lika pravog narodnog borca značilo je prožimanje cjelokupne ličnosti i bita svakog pojedinca etičkim na elima NOB-a, a naročito je trebalo puno smisla i truda u radu s novopridošlim borcima. Taj rad podrazumijeva i napore da se pomogne svakom pojedincu i u računavanju s naslijeđanim i stečnim štetnim navikama, shvaćajući i predrasudama, jer mnoge ličnosti ne osobine ljudi stvorene starim klasnim

kapitalisti kim, religijskim i primitivnim odgojem nisu bile u skladu s moralom, vrstinom, disciplinom i jedinstvom koje je bilo osnovna pretpostavka uspjeha našh jedinica u borbi s mnogo brojnijim i tehnički nadmoćnijim neprijateljem, pa je i težište idejno-političkog rada bilo usmjereno na stvaranje takvog čovjeka koji će se svojim držanjem moći uklopiti u taj lik narodnog borca, kao što je to najplastičnije izraženo u partizanskoj pjesmi:

»Evo tebi sina izdaleka,
izgrađena novoga čovjeka.«

Koliko li je stvarnosti u tim riječima ima najbolje se mogu sjetiti oni drugovi koji su bili na dužnostima političkih delegata vodova, partijskih sekretara i političkih komesara četa i bataljona. Svakog borca trebalo je pratiti u svakoj situaciji i pomoći mu da se snađe, ne samo u borbi, jurišu, držanju položaja ili povlačenju, nego i u svim drugim prilikama koje su zahtijevale velike fizičke i psihičke napore. Svladavati strah, glad, žed, teške i duge marševe, nošenje tereta, hladnoću, podnositi bolove i tugu za svojim najbližima i si. bilo je isto puta teško podnošljivo i za one najsvjesnije i najprekaljenije. Zbog toga se svakom borcu moralo pomoći kao drugu i čovjeku, bodriti ga, suosjećati s njim i dijeliti s njim i zlo i dobro. Ti napori nisu bili bez učinka na psihičkog čovjeka, pa je i briga za borce trebala pojačati toliko koliko su takve krizne situacije bile velike.

Tko je neprijatelj

U provođenju generalne linije KPJ na širenju i jačanju NOP-a u pitanjima koja su sadržavala elemente narodne revolucije nije bilo uputno držati se šablona, iako se to nije uvijek moglo izbjeći, ali su zato inicijative i elastičnost u procjeni političke situacije, a pogotovo u izvršavanju odluka, bile poželjne i dopuštene sve dok su bile u skladu sa suštinom cilja ustanka koji je morao ostati neokrnjen. Inicijative i elastičnost dolazile su naročito do izražaja na pojedinim područjima i u tim sektorima terena zbog njihovih odredenih specifičnosti.

Takve specifičnosti u političkom, vojnom i geografskom pogledu imale je posebno upravo ovo područje sjeverno od Zagreba, koje se svojom krajnjom sjevernom točkom oslanjalo na granice tadašnjeg Trećeg Reicha i njegova vazala Hortyjevog Mađarsku. Kako pridobiti narod za pokret, kako ga organizirati i kako uspješno primijeniti taktiku partizanskog ratovanja? Okružni komiteti KPH Varaždina i Bjelovara proveli su gotovo na vrijeme pripreme za dizanje i razvoj ustanka, a nešto kasnije ušao je to OK KPH Krapina. Formirane su odmah i prve partizanske udarne grupe, a zatim i određene. Partijske organizacije i rukovodstva djeluju i u svojoj propagandi poručuju da tzv. NDH nije prava hrvatska država, da takva kakva je i kako je stvorena ne izražava dugogodišnje težnje nacionalne državnosti i autonomije hrvatskog naroda. Ali, masovnijeg pokreta prvih dana ustanka, pa ni u toku 1942, još nije bilo. Ali ni ustaškom pokretu u Velikoj župi Varaždinskoj cvatu ruže i on ne može

pustiti dublje korijene u narodu, mada ima vlast i obilnu pomoć okupatora. Narod se stoga nije ni mogao optužiti za ustaštvo, što bi uostalom bio i politički krajnje štetan potez. Gotovo isključivo hrvatski živalj mimo pokreta nije bio izložen represalijama i progonu, a pitomi zagorski seljak, po svojoj prirodi i tradiciji, nije daleko od doma. Pa ako i ide, on je u domobrane, ali ne opet daleko od doma. On okupatoru služi silom prilika, iz nevolje i gotovo pasivno, tu i tamo s nekim izuzecima slijepe ljubavi prema NDH. Šta je onda uzrok sporom omasovljenju NOP-a?

Slijedila je žilava i uporna borba protiv Maekove politike okupiranja. Ona je bila perfidno sraunata na duže staze. Znao je Maek da njemački fašisti kaifalanga ne mogu dugo izdržati na onako širokom frontu antihitlerovske koalicije, pa je rješenje hrvatskog pitanja odlagao iz blagonaklonosti prema Nijemcima i ustašama, ne što su ga oduševljavali, koliko zbog neprijateljstva prema komunistima koji su mu bili najveći trn u oku. Mi smo zaista morali utrošiti mnogo vremena, riječi i živaca da kod boraca i naroda raskrinkamo politiku toga prepredenjaka. Njegova je HSS imala vrstu oslonaca u narodu ovih krajeva i njen je utjecaj bio jači i od ustaške propagande. Mi smo nismo imali ni potpuno jasnu predodžbu o tome kako je HSS bila savršeno organizaciono ustrojena buržoasko-politička partija kojoj ni jedna druga takva nije bila ravna. I s kršćansko-religijske strane ona je bila dobro tempirana u odnosu na psihologiju i tradicije njenih pristaša. Prema tome, zagorsko-podravskog seljaka, inovnika i intelektualca u naše redove vodila je isključivo njegova idejno-politička opredijeljenost. To je bio predmet gotovo svih naših rasprava na partijskim sastancima, savjetovanjima i drugim oblicima političkog rada na terenu, a da i ne govorim koliko su bile opsežne političke pripreme boračkog i starješinskog sastava za koji je bilo izuzetno važno da zna s kakvim neprijateljem ima da se bori. Zato je i težište borbe bilo usmjereno na neprekidni kontakt s narodom, na bitku za ovdjeka, za prostor. Svako je selo front za sebe. Nigdje nismo sigurni ni za kraće vrijeme, nema predaha, dalje i uvijek samo dalje. Najbolje su to iskusili borci i starješine Kalničkog partizanskog odreda.

Potkraj ljeta 1943. godine mogli su se već sagledati rezultati ispravnosti političke linije partijskog rukovodstva KPH na ovom području. Pokret dobiva nove razmjere, formiraju se prve brigade, »Braće Radi« i neposredno zatim »Gupčeva«, te Bjelovarski i Zagorski partizanski odred. Istodobno se prvi put ovdje stvaraju i veliki slobodni teritorij na kojem nije nova narodna vlast.

Meunacionalni odnosi i kadrovska pitanja

Potreba za političkim izgrađenim kadrovima, i u jedinicama i na terenu, neprestano je rasla, naročito pri formiranju novih odreda i brigada, viših komandi i štabova. Iako su već od polovice 1942. a naročito u 1943. godini punom parom radili politički i oficirski kursovi, ipak se osjećala oskudica dobrih rukovoditeljskih kadrova, jer se nekako uvijek tražio bolji od dobrog. Ova su bila premještanja kadrova s jedne na drugu, obično na višu, dužnost u istoj jedinici, bataljonu, odredu ili

brigadi. No bilo je slu ajeva da su pojedini rukovodioci, zbog određenih propusta, bili smjenjivani i upu ivani na nižu dužnost. To su bile naro ite kazne koje su tim drugovima omogu avale da shvate težinu i posljedice svojih propusta. U želji za rehabilitacijom oni su u narednim borbama ispoljavali još ve u hrabrost i sposobnost pa su nakon nekog vremena ponovo vra eni na iste ili više položaje, naj eš e u drugoj jedinici.

Kriteriji su uvijek bili jasni, a šanse za napredovanje imali su i stariji iskusni i odani i mladi poletni i talentirani borci i starješine koji su veoma brzo prelazili put od borca do komandira ete i komandanta bataljona. U praksi svakodnevnih borbi i radu na pripremi jedinica ubrzo su izbijale na površinu zdrave ambicije onih koji su prosto sagorijevali na izvršavanju zadataka. esto su mladi poletni starješine naprosto htjeli sve obaviti sami što je daleko premašilo njihove fizi ke mogu nosti. U toj želji esto su prvi ginuli u napadu na neko uporište, pa smo morali poja ati disciplinu rukovodilaca, nastojati da u borbi obavljaju svoje starješinske dužnosti, da se više posvete komandovanju nego li nom isticanju u ulozi borca pojedinca i da se nepotrebno ne izlažu opasnostima. Teško je bilo obuzdati njihovu mladost, hrabrost i odanost u borbi s neprijateljem koji je inio sve nove i teže zlo ine od kojih je narod toliko patio i stradavao. Iako su te osobine na neki na in potiskivale nacionalna osje anja, ipak se pri izboru i razmještanju kadrova moralo voditi ra una o me unacionalnim odnosima. Baš zbog toga što se tako postupalo, prakti ki gotovo nikad problemi me unacionalnih odnosa nisu ni iskršavali. Ni trenutka se nije smjelo smetnuti s uma da je jedan od glavnih ciljeva naše borbe bilo i rješavanje nacionalnog pitanja i stvaranje bratstva i jedinstva naroda.

Na Kalniku je to ve postala tradicija. Tu su ve od prvih dana ustanka Hrvati i Srbi rame uz rame, a 1942. godine dolaze im u pomo još i dobrovoljci iz Slavonije, s Korduna i Banije. I to su Hrvati i Srbi, a kojih sve nacionalnosti nije bilo u našim redovima, kasnije po brigadama, teško je i nabrojiti. Bile su to gotovo inter-brigade. Kad su formirane brigade »Bra a Radi « i »Gup eva«, preuzeli smo dio kadra hrvatske nacionalnosti iz jedinica 28. slavonske divizije koja se u to vrijeme nalazila na ovom terenu. Ti su drugovi bili rodnom iz ovih krajeva i bili smo svjesni važnosti da baš oni treba da komanduju tim jedinicama. No bilo je pri njihovom odlasku u te nove brigade i dirljivih slu ajeva. Niti je njima bilo lako oti i od svojih drugova Srba, niti ovima rastati se s tako uzornim i dobrim drugovima i starješinama, ali su interesi borbe to zahtijevali pa su sve takve odluke nailazile na razumijevanje.

Istina jaca od lažne propagande

Koliko li je puta i na bezbroj na ina naša borba pokazala da je istina jaca od lažne propagande, pa ma kakva sila iza nje stajala. I ovdje smo nakon uspješnih akcija i napada na neprijateljska uporišta i dolaska u ve a mjesta i gradove, u suradnji s partijskim komitetima na terenu, organizirali i održavali masovne narodne zborove (mitinge) na kojim su govorili istaknuti politiki, partijski i vojni rukovodioci. Iznad svega zato da se narodu i borcima kaže istina. Naj eš e se u tim govorima isticalo

da je naša borba teška, asna i pravedna, da e biti još i teže ali da je pobjeda na našoj strani. Narodu smo govorili i to da treba biti spreman na nove napore i žrtve i da je sloboda veoma skupa. I neprijateljima smo otvoreno rekli da emo ih tjerati iz zemlje do posljednjeg okupatorskog vojnika a izdajnicima da e im suditi narod za zlo ine koje su po inili. Dok je njema ko-ustaška propaganda u mnogo emu demantirala samu sebe, mi smo dosljedno ostajali pri onome što smo rekli. Takva je dosljednost ulijevala povjerenje narodu u pokret i ujedno mu stavila do znanja da e ga to isto rukovodstvo voditi u bolji život i nakon velike pobjede koja je bila sve bliža.

Važni historijski doga aj — II zasjedanje AVNOJ-a i njegove odluke — unio je još više svjetla i sadržaja u idejno-politi ki i partijski rad. Sve više smo se okretali budu nosti, iako smo znali i osje ali da još predstoje teške borbe i veliki napori. Trebalo je mobilizirati sve snage i sredstva za taj jedinstveni narodnooslobodila ki front. Po eli smo primati i sve više pomo i od Zapadnih saveznika. To je tako er trebalo objasniti borcima i narodu, jer je neprijatelj tvrdio da smo se prodali. Mi smo jasno i glasno govorili i narodu i borcima da je NOV i POJ priznata od Saveznika i da su oni dužni da je pomažu zbog njenog velikog doprinosa u borbi protiv njema ke oružane sile, jer su Nijemci bili prinu eni držati na teritoriju Jugoslavije više svojih divizija, te da ni s njima ni uz pomo kvislinških vojnih snaga nisu mogli zaustaviti razvoj NOP-a i NOVJ. U to su se Saveznici imali prilike uvjeriti, pa njihovo priznanje i pomo nisu izostali. Posebno smo morali biti politiki oprezni što se više približavala Crvena armija našim granicama, jer reakcija je ubacivala svoje parole da e Rusi komandirati u Jugoslaviji i si. Na takve se parole moralo brzo i ispravno reagirati — da to drug Tito i naše rukovodstvo ne e dozvoliti, da su to naši saveznici i da je Crvena armija ona snaga koja je podnijela najve i teret rata. Mnoge su ve plašile i parole po zgradama: »Živio Staljin« »Živjela Crvena armija«. Istina, nismo mogli predvidjeti ono što se kasnije dogodilo i mnogima nam je žao što smo Staljina osobno popularizirali, ali ostalo je u svemu to no ono što smo govorili da drug Tito zna što radi. Sje am se da smo ve tada govorili i to kako Jugoslavija nije isto što i Bugarska, Rumunjska i Ma arska te da emo mi znati uvati tako teško ste enu slobodu.

Što se rat više bližio kraju, sve su nam više postajali prekratki i dani i no i. Veliki uspjesi naše oslobodila ke vojske i savezniki h armija na istoku i zapadu gomilali su masu novosti, a veliki i neprestani pokreti i marševi naših jedinica prema sjevernim granicama nisu nam ni omogućavali da sve to svima saop imo. esto smo u hodu držali partijske sastanke i politiki ke asove. Tek kad su pucnji i rafali svih mogu ih lakih oružja naših jedinica ozna ili da je Njema ka potpisala op u kapitulaciju odahnuo sam i shvatio koliko je bilo teško biti partizanski komesar.

Mate Jerkovi

Sadejstvo VI slavonskog i X zagreba kog korpusa u NOR-u

Prema op prihva enoj klasi noj definiciji, sadejstvo vojnih formacija zna i sinhronizaciju njihovih borbenih napreznja po mjestu i vremenu radi postizanja zajedni kog cilja takti kog, operativnog ili strategijskog karaktera.

U našu poslijeratnu praksu i vojnu teoriju nastojimo da, razra uju i ovaj pojam u skladu s koncepcijom op enarodne obrane, unesemo vlastita iskustva i sve one specifi nosti s podru ja sadejstva iz godina NOR-a i socijalisti ke revolucije. Zbog toga je cilj ovog napisa ne samo da daje historijsko-informativni pregled sadejstva izme u oružanih snaga Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske, nego istodobno makar i skroman prilog op im naporima na usavršavanju i aktualiziranju toga za nas neobi no važnog problema — problema boga enja sadejstva po formama i sadržajima u daljnjoj razradi koncepcije op enarodne obrane.

Sadejstvo u toku NOR-a širom Jugoslavije bilo je za nas »usus sine qua non« i to ne samo u drugoj polovini rata (1943—45), kad smo ve raspolagali velikim operativnim formacijama — korpusima i armijama, nego ve od samog po etka ustanka. I upravo je u tome jedna od najinteresantnijih karakteristika i specifi nosti našega partizanskog sadejstva: ono je po elo od prvog dana NOB-a, od poznatog junskog progla sa CK KPJ, i nije prestajalo do kraja NOR-a. Sura ivali su me usobno, da tako kažem, svi po etni ratuju i faktori, u prvom redu mreža partijskih foruma i organizacija od vrha do osnovnih elija; sadejstvovale su naše oružane jedinice s ostalim ratuju im faktorima ve u svom ra anju; sura ivali su narodni odbori, skojevske odnosno omladinske organizacije i AFŽ. A svi ti ratuju i faktori zajedno sura ivali su sve obimnije sa svojom bazom — sa antifašisti ki raspoloženim narodnim masama. Baš u toj idejnoj, politi koj, borbenoj, kadrovskoj i materijalnoj povezanosti i ležala je snaga našeg pokreta, što broj ano i tehni ki mnogo premo niji okupator i njegovi kvislinzi nisu u suštini mogli shvatiti ni do kraja NOR-a.

To što vrijedi za Jugoslaviju u cjelini, vrijedi, razumije se, mutatis mutandis, i za podru je izme u rijeka Save i Drave. Me utim, da bi se obradili svi oblici suradnje spomenutih ratuju ih faktora Slavonije i sjeve-

rozapadne Hrvatske (SZH), bio bi, iz razumljivih razloga, nužan neusporedivo ve i prostor nego što su predvidjeli organizatori ovog nau nog skupa. Zato emo se ograni iti samo na prikaz sadejstva izme u *oružanih jedinica* tih dviju oblasti. Oslonac za takav pristup temi nalazim i u rije ima druga Tita koji je na V kongresu KPJ, uz ostalo, rekao: »Možda • e mi se prigovoriti da sam suviše govorio o ratu, o partizanskim odredima, o narodno-oslobodila koj vojsci itd. a manje o radu Partije i liniji Partije. Ali, baš stvaranje partizanskih odreda, stvaranje naše nove narodne armije i rukovo enje narodno-oslobodila kom borbom — to i iesu bile najvažnije zada e Partije u toku etvorogodišnjeg rata, to su najve a djela naše Partije [...].«¹

Objektivni i subjektivni uslovi za dizanje ustanka i njegov razmah u Slavoniji i sjeverozapadnoj Hrvatskoj (SZH) ve su dosad obra eni i prikazani u nizu djela.²

Relativno zaostajanje u po etnim fazama ustanka u Slavoniji, a osobito u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, uo ili su CK KPH i GŠ NOV i POH ve potkraj 1941. god. Zbog toga je bilo ve tada pokušaja da Slavonija pomogne toj susjednoj pokrajini. To su, me utim, ostali samo pokušaji, jer je i samoj Slavoniji u to vrijeme trebalo pomo i. O tome je, razumije se, obaviješten i CK KPJ i VŠ NOV i POJ. S obzirom na golemu strategijsku važnost prostora izme u Save i Drave za okupatora, drug Tito je ve 2. januara 1942. uputio Glavnom štabu NOV i POH direktivu u kojoj se, uz ostalo, kaže: »[...] Proširiti dejstvo na cijelu Hrvatsku. Treba imati na umu da je *vor situacije* na dijelu Hrvatske sjeverno od Save [...]. Samo na tom dijelu okupator se osjetno može pogoditi [...]. U izvršenju dodijeljenih zadataka odredi se moraju potpomagati. Kad jedan odred izvrši svoj zadatak na svojoj zoni, on se prebacuje na drugu zonu [...]. U vezi s tim prebaciti iz Like, Korduna i Banije na prostor izme u Save i Drave nekoliko odreda ja ine najmanje pedeset ve prekaljenih boraca-partizana.«³

Tih nekoliko postavki iz citirane Titove direktive odre uju, u suštini, osnove sadejstva izme u susjednih oblasti u Hrvatskoj.

Direktiva je stigla u GŠ NOV i POH, na žalost, tek na po etku marta 1942. godine. Odmah se prišlo realizaciji te direktive i ve potkraj marta te godine formirana je posebna Banijska proleterska eta i upu ena u Slavoniju. Na po etku septembra iste godine Komanda Banije upu uje u Slavoniju, po nare enju GŠ NOV i POH, jedan trobataljonski NOP odred, a oko sredine 1944. prebacuje se na teritoriju sjeverno od Save i Sedma banijska divizija.

Obrada sadejstva tih banijskih jedinica s jedinicama Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske prelazi okvire ove teme. Iako bi prikaz tog sadejstva bio interesantan, jer su baš njegovi rezultati bili jedan od važnih

¹ Vidi: V kongres KPJ, Beograd 1949, str. 92.

² Vidi: Drugi kongres KPH, Zagreb 1949; *Ivan Šibi*: Zagreba ka oblast u NOB, Beograd 1950; *Mate Jerkovi* : Borbe u Slavoniji za vrijeme IV i V ofanzive, Beograd 1951; *Milan Brunovi* : Kalnik u borbi, Zagreb 1953; Grupa autora: Borbeni put 32. divizije, Zagreb 1959; *Ivan Miskovi* : Pregled NOR-a u Slavoniji, izd. »H. I. Slavonije«; *Mate Jerkovi* : Zna aj ZAVNOH-a za razmah ustanka u Slavoniji.

³ Zbornik NOR-a, tom V, knj. 3, dok. br. 2, str. 14-18.

uslova da neposredno poslije toga Slavonija mogne u jesen 1942. pomagati ustanak u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, ipak ćemo, zbog ograničenog prostora, odmah preći na sadejstvo snaga Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske.

Na kraju ovog kratkog uvoda još samo jedna napomena. Frekventnost sadejstva po vremenu izmeću jedinica Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske bila je, kao što se vidi, tolika da je svaku pojedinu akciju ili operaciju, koju su te snage izvodile, moguće prikazati samo iz *vojno-političkog* odnosno *operativno-strateškog aspekta*, dok bi za detaljan opis i analizu svakog od tih zahvata s taktičke, organizacione, materijalno-tehničke strane, s gledišta priprema, komandovanja, toka borbe itd. bio potreban mnogo širi prostor.

I *Početni razmah sadejstva snaga izmeću Save i Drave*

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj ustanak je počeo kad i u drugim dijelovima Jugoslavije i Hrvatske, ali je pod najžešćim i neprekidnim reagiranjem okupatora i ustaša iz Zagreba i drugih većih gradova te teritorije relativno brzo splasnuo. Prve partizanske jedinice razbijene su, djelomično uništene, a ostaci su se povukli na masive Kalnika i Ivančice, dok su se partijski radnici na terenu, mjesne organizacije, općinski i kotarski komiteti gotovo sasvim zakonspirisali. Došlo je do neke vrste »circulus viciosus«, što je donekle i zakonito: gdje nema naše vojske nema ni slobodne teritorije, a gdje nema slobodne, koliko-toliko stabilne teritorije, nema ni sistematskog političko-mobilizacionog rada komunista s narodom; i obratno: gdje nije bilo rada s masama nisu se mogle razvijati i aktivno djelovati oružane jedinice, a gdje nije bilo njih nije moglo biti ni slobodne teritorije.

Poslije prvih relativno uspješnih mjeseci ustanka, oružana je borba, dakle, u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nekako stagnirala i tako je s neznatnim promjenama potrajala sve do jeseni 1942. godine. Sačuvano je više originalnih dokumenata iz kojih se vidi kakva je u osnovnim pitanjima NOB-a bila vojno-politička situacija na terenu sjeverozapadne Hrvatske u toku 1942. godine.

Iz »Izvještaja« Konspiratora⁴, Iana Povjerenstva CK KPH za Zagrebu i okolnost, od 10. IV 1942. proizlazi da je na Bilogori, Kalniku i u Hrvatskom zagorju politička partizanska aktivnost bitno smanjena.⁵ U isto vrijeme i oštirim lokalnim neprijateljskim ofanzivama razbijeni su i gotovo uništeni Zagorska četina u reonu Oroslavja i dva voda u reonu Kalnika.

⁴ Dragutin Salić.

⁵ Vidi Zbornik, tom V, knj. 4, str. 249-254, 236-242.

Formiranje i upravljanje Kalničkog odreda na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske

Po naredbu GŠ NOV i POH, dakle, Štab III operativne zone (Slavonija) formirao je 10. X 1942. Kalnički NOP odred.⁶ Odred je imao dva laka bataljona sastavljena od ljudstva Banijske proleterske ete i od 120 najboljih boraca iz sastava 1. i 2. slavonskog NOP odreda. Naoružani su bili sa 170 karabina i 7 puškomitraljeza, sa dovoljno municije i bombi. Komandni sastav činili su pretežno najprekaljeniji drugovi iz proleterske ete. Pretežan broj pripadnika Odreda bili su članovi KPJ ili SKOJ-a.⁷

Također po naredbu GŠ NOPOH u sastav Odreda ušla je nešto kasnije i jedna eta od oko 60 probranih boraca — Kordunaša i Zagoraca. Ta eta stigla je sa Žumberka na Kalnik potkraj novembra 1942. te je od nje i od novopridošlih boraca sa Bilogore, Kalnika i Zagorja formiran Treći bataljon Odreda.

Odmah da ovdje istaknem dva, po mom mišljenju, neobičajna važna momenta:

Prvo, Štab III operativne zone pri izboru ljudstva za Kalnički NOP odred ponio se isto onako komunisti kao odgovorno, savjesno i pošteno kao što se prema Slavoniji ponio Štab Banije prije pola godine, birajući ljudstvo za Banijsku proletersku etu.

Drugo, u naprijed opisanim uslovima na teritoriji sjeverozapadne Hrvatske mogla je izdržati i definitivno se na Kalniku zadržati samo jedinica sastavljena od onakvih, u stotinama borbi već prekaljenih boraca kakvi su bili banijski, slavonski, kordunaški i zagorski proletari.

Prema onome što smo ukratko iznijeli o stanju na teritoriji sjeverozapadne Hrvatske prije dolaska Odreda na Kalnik mogao bi tko pomisliti da Kalnički NOP odred nije imao ni na što da se osloni i ni s kim da sarađuje. Međutim, nije bilo baš tako. Prije svega, na tome području u jesen 1942. godine postojala je partijska mreža od četiri okružna i 16 kotarskih komiteta.⁸ Ta se mreža aktivirala odmah kada se na zapadnoj Bilogori, odnosno na Kalniku, pojavio Odred, te je političko-partijski djelovala u narodu i svoje djelovanje širila onoliko koliko je Odred svojom borbenom aktivnošću u širio i stabilizirao po etnu slobodnu teritoriju. Osim toga, ona je za Odred, koji se našao na sasvim nepoznatoj teritoriji, predstavljala dragocjenu informativno-obavještajnu službu bez

⁶ Iz dokumentacije u Vojnoistorijskom institutu (VII) vidi se da je i oko formiranja tog odreda bilo izvjesne zbrke. Bilo je zapravo izdano pet raznih naredbi od tri razna štaba i dvije usmene instrukcije od dva oficira — predstavnika NOPOH. Na kraju je Štab III operativne zone postupio prilično po vlastitom nahođenju što se tiče strukture odreda i, kao što je praksa pokazala, dobro je učinio.

⁷ Komandant Kalničkog NOP odreda (od 10. X do 25. XII 42) Mate Jerković, intelektualac; politkomesar Joža Horvat, intelektualac; komandant 1. bataljona Nikola Demonja, radnik; komesar Vlado Mutak, radnik; komandant 2. bataljona Slobodan Ilić i a. u. itelj; komesar Ivan Šibić, u. itelj. Potkraj 1942. komandu Odreda preuzeo je Izidor Štok, španski borac, a Mate Jerković postavljen je za zamjenika komandanta 1. slavonske divizije.

⁸ Vidi: Zbornik, tom V, knj. 4, str. 236-242.

koje bi ta jedinica, s jedne strane, vjerojatno imala manje uspjeha, a, s druge, sigurno bi doživljavala kojekakva neprijateljska iznenađenja. Takva saradnja komunista na terenu sa Odredom bila je, dakle, prvih mjeseci borbe na Kalniku jednostavno nezamjenjiva.⁹ Ilustracije radi navest u samo nekoliko primjera. Prije svega treba naglasiti da je Oblasni komitet za Slavoniju dodijelio Odredu jednog svog člana¹⁰ koji je imao zadatak da Odred povezuje s lokalnim komitetima na putu do Kalnika i na Kalniku. Dalje, na svom maršu iz Slavonije za Kalnik sa Odredom se ve 13. X 1942. povezuje li no sekretar Okružnog komiteta Virovitica,¹¹ daje mu podatke o neprijateljskom garnizonu Špiši -Bukovica i predlaže da se on likvidira. Odred je na osnovi dobivenih podataka o snazi i rasporedu neprijatelja uspješno izvršio taj zadatak u toku jedne noći. Sutradan se s Odredom li no povezuje sekretar OK Bjelovar¹², postupa sli no kao njegov drug iz OK Virovitice, te Odred likvidira ustaše u Bačkovici i odmah slijedećeg dana domobransku radnu satniju u Ribnjakoj. Nakon izbijanja na Kalnik (20. X) OK Koprivnica dostavlja Odredu prve podatke o neprijatelju na južnim padinama Kalnika i povezuje ga s grupom partizana u tom reonu. Potkraj novembra sekretar OK Varaždin¹³ pravovremeno obavještava Odred o pripremama i planu velike neprijateljske ofanzive na Kalnik, pa na osnovi toga Komanda odreda donosi svoj plan, po njemu postupa i neprijatelj udara u prazno. Za vrijeme prvog krstarenja i borbi 1. bataljona Kalni kog NOP odreda u Hrvatskom zagorju, u reonu Trgovišća, oko sredine decembra iste godine, dva druga iz OK Krapina daju Odredu podatke o neprijatelju u reonu Ivančice i pomažu mu da kod seljaka, simpatizera NOB-a, smjesti svoje teže ranjenike, itd., itd.

Dalje, prijateljsko raspoloženje naroda Bilo-gore, Kalnika i Zagorja bilo je za Odred životno važno radi smještaja, ishrane, transporta materijala i ranjenika, smještaja ranjenika, vodi a po nepoznatim terenima do nekog uporišta koje je planirao likvidirati itd. Preživjeli u esnici toga prvog pohoda Kalni kog odreda svjedoci su te važne istine. Postoje, me utim, o tome u arhivskoj grafi i pisana originalna svjedočanstva. Npr. u Izvještaju Štaba III operativne zone Glavnom štabu NOV i POH od 20. XI 42. stoji, uz ostalo, i ovo: »[...] Narod ih (partizane — M. J.) lijepo dočekuje, samo ne može nikako da ide u partizane. Nije narod tamo još podgotovljen za aktivnu oružanu borbu [...] Vidi se da se tamo može boriti i održati se, iako neprijatelj brzo reagira i vrlo je osjetljiv na sektor oko Kalnika.«¹⁴

Eto, ta dva, na svojevrsan način ratujuća, faktora na tom terenu bili su za Kalnički NOP odred za prvo vrijeme potpuno dovoljni saradnici, pa da se ta žilava jedinica uhvati za Kalnički masiv, da se tu definitivno do kraja NOR-a zadrži i da stopu po stopu širi oslobođenu teritoriju, plamen NOB-a i socijalističke revolucije do konačne pobjede.

⁹ VII JNA, Arhiv NOR-a, br. per. 4-3, k. 102-B.

¹⁰ Dušan Čalić.

¹¹ Zvonko Brkić.

¹² Ivan Božićević-Belić.

¹³ Gabrijel Santo.

¹⁴ Vidi: VII JNA, Arhiv NOR-a, br. per. 4-3, k. 102-B.

Nema ovdje ni prostorne mogućnosti, a ni potrebe¹⁵ da se detaljno opisuje svaka od velikog broja akcija koje je Odred izvršio od dana pokreta (10. X 42) do kraja te godine. Dovoljno je biti ako ovdje dademo samo rezime te aktivnosti:

— U toku dva i po mjeseca Odred je izvršio 30 uspješnih akcija, a da sam nije pretrpio ni jedan poraz. Prosječno, svaku drugu noć odredski bataljoni izvršili su po neku akciju. Jedva da je postojala još neka jedinica ovog ranga u NOV i POJ tog vremena koja je zabilježila takvu frekventnost borbene aktivnosti.

— Slobodna teritorija na Kalniku i oko Kalnika relativno se brzo širila. Do kraja 1942. godine jedinice Odreda oistile su sve male garnizone. Ostali su samo jačine i garnizoni u većim gradovima na periferiji Kalničkog područja: Koprivnica, Križevci, Ludbreg, Varaždin, Novi Marof i još neki.

— Odred je oteo od neprijatelja u toku ta dva prva mjeseca borbe na Kalniku više oružja nego što je bio tada još spori priliv novih boraca. Zato je morao dio tog oružja zakapati u zemlju.¹⁶

— Kakva je bila aktivnost Odreda tih mjeseci vidi se i po tome što je Ustaški stožer iz Zagreba bio prisiljen da već potkraj novembra uputi na Kalnik zloglasnu Francetičevu »Crnu legiju«. A poznato je da je Stožer tu veoma pokretnu i dobro naoružanu jedinicu uvijek upuštao tamo gdje se u pojedinim periodima aktivnost NOV jedinica Hrvatske najviše ispoljavala (Lika, Kordun, Banija).

Zadržao sam se nešto duže na Kalničkom NOP odred, jer je on s Moslavca kim NOP odredom bio jezgro iz koga se već slijedeće, 1943. god., razvio niz novih NOP odreda, brigada i divizija, a na početku 1944. god. i X zagrebački korpus.

Prema tome očigledno je da se prvi korak na planu međusobne pomoći i odnosno sadejstva izmeću u Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske i opravdao. Spomenuta odluka CK KPH i GŠ NOV i POH o formiranju i upućivanju na Kalnik jednog NOP odreda koju su realizirali štabovi III i II operativne zone i sam Odred, u skladu s citiranom direktivom Vrhovnog komandanta, dala je, dakle, za početak više nego očekivane rezultate.

Sjeverozapadna Hrvatska upućuje u Slavoniju četiri bataljona
i jednu mitraljesku četu

Već potkraj decembra 1942. god., dakle svega nakon dva i po mjeseca od dolaska na Kalnik Kalničkog odreda, sjeverozapadna Hrvatska vraća u Slavoniju dug. Naime, po odluci sekretara CK KPH druga Vlade Popovića, koji se u to vrijeme nalazio u Štabu III operativne zone,

¹⁵ Ta pitanja je detaljno, savjesno i dokumentovano obradio *Milan Brunović* u knjizi *Kalnik u borbi*.

¹⁶ Štab III operativne zone Odreda je za to opravdano prigovorio, jer je po njegovoj ocjeni višak opreme i oružja trebalo slati u Slavoniju gdje je ustanak naglo počeo da buja.

povla e se s Kalnika i Moslavine u Slavoniju tri jaka bataljona da bi zajedno sa slavonskim nabujalim snagama omogu ili formiranje 1. slavonske divizije.¹⁷ U martu 1943. god. Kalni ki odred upu uje još jedan bataljon i jednu mitraljesku etu u sastav te slavonske divizije.

Divizija je pri formiranju imala tri brigade: 12. 16. omladinsku j 17. brigadu. Glavninu divizije — oko dvije tre ine — sa injavali su slavonski borci, a tre ina je došla iz sjeverozapadne Hrvatske. To predstavlja svojevrsan oblik sadejstva jedinica tih dviju susjednih oblasti. Svojevrsan utoliko što u sastav III operativne zone sjeverozapadna Hrvatska definitivno uklju uje glavninu svojih snaga u tom periodu. Iako su po etno stvoreni uslovi za razmah ustanka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i te kako zahtijevali da navedeni bataljoni ostanu na toj teritoriji, ipak, još uvijek povoljniji objektivni i subjektivni uslovi za širi, snažniji i brži razmah ustanka u Slavoniji zahtijevali su takvu koncentraciju snaga na teritoriji te oblasti. Pod udarima, naime, 12. slavonske brigade, dvaju slavonskih partizanskih odreda i diverzantskog odreda od po etka oktobra do kraja decembra 1942. god. neprijatelj je po eo da napušta manja uporišta u Slavoniji i da se koncentriše u manjem broju ve ih garnizona. To je zahtijevalo i naše prestrojavanje snaga sjeverno od Save, tj. formiranje jedne ve e i ja e formacije sposobne za obra un s neprijateljem u novonastalim uslovima.

Ta odluka CK KPH i GŠ NOV i POH nije, naravno, zna ila odustajanje od ideje rasplamsavanja ustanka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Naprotiv, u toj odluci bila je unaprijed ugra ena zamisao da se ubrzanim ja anjem i širenjem ustanka u Slavoniji u slijede oj etapi posredno i neposredno pomogne ustanak u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Posredno time što bi ja anje NOR-a u Slavoniji automatski moglo rasteretiti teritoriju sjeverozapadne Hrvatske od dijela neprijateljskih formacija, a neposredno time što e Slavonija mo i kasnije da upu uje u sjeverozapadnu Hrvatsku, kad za to do e vrijeme, mnogo ve e snage nego što je bio Kalni ki NOP odred. Da se u to vrijeme baš tako razmišljalo ne samo na vrhu, tj. u CK KPH, nego i na najnižim instancama, vidi se, uz ostalo, i iz Izvještaja štaba Kalni kog NOP odreda od 21. XII 42. polit-komesaru II zone. U tom izvještaju komandant i komesar Odreda, uz ostalo, pišu: »[...] Odlaskom dva bataljona iz našeg Odreda, Odred je znatno oslabio. No mi smo svjesni toga da je svaka nova brigada (formiranje 16. i 17. slavonske brigade — M. J.) još jedan korak naprijed prema kona nom uništenju okupatora i njegovih slugu, pa e prema tome i naš položaj na Kalniku osnivanjem tih brigada biti samo utvr en. To e i nama ovdje omogu iti stvaranje novih bataljona i brigada.«¹⁸

Neka od tih predvi anja i o ekivanja po ela su se veoma brzo realizirati. Ve šesti dan nakon formiranja 1. slavonska divizija je u neprekidnoj stotrideset asovnoj danono noj borbi likvidirala kompletnu ustašku bojnu u veoma utvr enom uporištu Vo in. Nakon toga slijedili su jedan za drugim napadi na ve e garnizone: Pakrac, Virovitica, Velika

B ¹⁷ U po etku takti ki broj 4. divizija NOV i POH, nešto kasnije 12. divizija NOVJ. Komandant divizije Petar Drapšin; politkomesar Jefto šaši ; zamjenik komandanta Mate Jerkovi ; na elnik štaba Milan Stanivukovi .

¹⁸ Vidi: Arhiv VII reg. br. 33-9, k. 1471.

Pisanica, Garešnica, Velika, Vetovo, Kutjevo, Okučani, velike diverzije na pruži Zagreb—Beograd, razbijanje lokalnih ofanziva »Zelen« i »Braun« i briljantna šušnjarska operacija u kojoj je u toku svega tri sata 1. slavonska divizija potpuno likvidirala odnosno zarobila itav ustaško-domobranski tzv. »Slavonski zdrug«, da bi se sve te i niz manjih akcija slavonskih odreda završile ponovnim napadom divizije na Voštin i likvidacijom u tom garnizonu još jedne bojne 1. gorske divizije »Ante Paveli«.

U toku tih četiri i po mjeseca intenzivne aktivnosti 12. slavonska divizija, u čijem su sastavu operisala i četiri spomenuta bataljona sjeverozapadne Hrvatske, zaplijenila je 125 pištolja, 120 šmajsera, 3090 pušaka, 129 puškomitraljeza, 37 teških mitraljeza, 34 minobacača, 6 topova, 870.000 pušanih metaka, 2980 mina i topovskih granata. To je veći količina oružja nego što ga je imala 12. divizija pri formiranju. Bilo je to dovoljno da se u Slavoniji formira još jedna nova divizija.¹⁹ Samim time stvoreni su uslovi za formiranje i Slavonskog korpusa 17. maja 1943. god.

Valja napomenuti i to da su kao posljedica tih dejstava Slavonske divizije, uz borbene efekte, postignuti i drugi neobičajni uspjesi: afirmacija NOR-a u ravni arskim krajevima Slavonije, potpuno masovnijeg prilaženja NOB-u hrvatskih seljaka i pripadnika ostalih nacionalnosti Slavonije (mađarska, Madžara, Nijemaca), širenje oslobođene teritorije, proširenje i uvrstavanje ekonomske baze za vodenje NOR-a. Napokon, ta aktivnost ujedinjenih slavonskih snaga i snaga sjeverozapadne Hrvatske privlačenjem na sebe više od 50.000 neprijateljskih vojnika, i rušenjem željeznih komunikacija u Posavini i Podravini, predstavljala je operativno-strategijsko sadejstvo i s glavnom grupacijom NOVJ, protiv koje je upravo u to vrijeme poduzeta tzv. IV neprijateljska ofanziva. No, ono što je za našu temu posebno važno naglasiti jest to — da su tako nabujale slavonske snage, uz pomoć i sadejstvo već spomenutih snaga s Kalničkim i iz Moslavine, mogle već slijediti već mjeseca da »vrate dug« sjeverozapadnoj Hrvatskoj, i to u mnogo većem obimu. Naime, itava 12. divizija, po naredjenju GŠ NOV i POH-a, upućena je u junu 1943. godine na teritoriju Bilogore, Kalnička i Hrvatskog zagorja.

Sadejstvo 12. slavonske divizije s Kalničkim NOP odredom

Dok su se u Slavoniji zbivali opisani događaji, na Kalniku i u Moslavini, iako bitno oslabljeni, odredci nisu pasivizirali. Naprotiv, za tri mjeseca, januar-mart 1943, nakon mnogih borbi i mobilizacione aktivnosti, Kalnički je odred ponovo narastao na tri bataljona, Moslavica na dva, s ukupno 600 boraca i rukovodilaca. Te jedinice izvršile su do dolaska 12. slavonske divizije više od 60 napadnih akcija, otkrile veći broj manjih garnizona od lokalnih ustaša i žandara, izvršile velik broj diverzija na željeznim prugama u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, te uvrstile i proširile slobodnu teritoriju na Kalniku i u Moslavini. To je omogućilo još inten-

¹⁹ Pri formiranju ta je divizija dobila naziv 10. divizija NOV i POH; nešto kasnije preimenovana je u 28. diviziju NOVJ.

zivniji rad terenskoj partijskoj mreži, formiranje novih NOO-a i stvorilo stabilniju materijalno-tehni ku osnovu za ishranu, odmor, lije enje ranjenika i mobilizaciju novih boraca. Ukratko, time je osigurano dejstvo i sadejstvo svih ratuju ih faktora na tom terenu, onako kao i u Lici, Kordunu, Baniji i djelomi no u Dalmaciji 1941. god., a u Slavoniji u prvoj polovini 1942. god. Što se ti e mogu nosti sadejstva sa 12. slavonskom divizijom, bila je sada sasvim druga situacija, nego kada je prije osam mjeseci stigao na Kalnik Kalni ki NOP odred.

Pa ipak, pored svega toga, CK KPH i GŠ NOPOH ocijenili su da je životno važno da Slavonija uputi u sjeverozapadnu Hrvatsku ve u oružanu formaciju. Za sjeverozapadnu Hrvatsku bilo je jako važno da se u njoj pojave naše ve e formacije i tako na licu mjesta dokaže narodu laž fašisti ko-ustaške propagande da je Titova vojska uništena u V ofanzivi.

Rezultati sadejstva Kalni kog odreda sa 12. slavonskom divizijom, koja je u sastavu triju brigada (12, 16. i 18) prešla na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske 27. juna 1943. godine, i tu operirala do 24. jula t. g., mogu se sumirati ovako:

— Divizija i Odred prokrstarili su itavu zapadnu Bilo-goru, Kalniko podru je i Hrvatsko zagorje, prošli su kroz stotinjak sela, varošica i gradova i demonstrirali svoju snagu.

— Uspješno su izdržali dvanaest bitaka, od toga šest napadnih i šest obrambenih (Jalkovec, Lepoglava, ret, tri rudnika — Zajezda, Golubovec i Radoboj, zatim Trakoš an, Krapina, Pleš-Bednja, Varaždinske Toplice, Duga Rijeka, Veliki Poganac), ne ra unaju i više žestokih obra una s neprijateljem 18. brigade na Bilo-gori, koja je obezbje ivala vezu i komunikaciju izme u sjeverozapadne Hrvatske i Slavonije, dok su 12. i 16. brigada i Kalni ki NOP odred operisali u Hrvatskom zagorju i na Kalniku.

— etiri hiljade boraca i rukovodilaca tih dviju jedinica, uspostavlja ju i sa žiteljstvom sjeverozapadne Hrvatske masovni kontakt, širili su istinu o NOB-u i njegovim ciljevima. Bila je to najbolja propaganda za NOV, s rezultatima kakve terenski partijski radnici te oblasti ni uz najve e životne opasnosti ne bi mogli u ondašnjim zagorskim uslovima posti i za duže vrijeme.

— Neposredni rezultati toga sadejstva 12. slavonske divizije i Kalni kog NOP odreda odrazili su se slijede ih mjeseci u masovnijem prilivu u redove NOVJ, što je omogu ilo formiranje novih partizanskih odreda: Zagorskog²⁰, Zagreba kog²¹ i Bjelovarskog²². Time su stvoreni uslovi i za formiranje prvih brigada na toj teritoriji. Brigada »Bra a Radi « formirana je ve 4. septembra 1943. godine, a Moslava ka brigada 21. istog mjeseca.

— Na tragu divizije i odreda nicali su novi NOO-i i mjesni komiteti, slobodna teritorija postala je stabilnija, rad lokalnih partijskih i ostalih antifašisti kih organizacija postajao je regularniji i efikasniji. Stvoreni su

²⁰ AVII, reg. br. 16-2, k.-106.

²¹ Ibid., reg. br. 16-2, k.-106.

²² Ibid., reg. br. 44-45, k.-724.

i povoljniji uslovi za dolazak Oblasnog komiteta za Zagreba ku vojnu oblast i Štaba II operativne zone, što je imalo posebno veliko znaenje za daljnji razmah ustanka u tim krajevima.

— Valja još s nekoliko rije i spomenuti posebno dvije akcije. Prva je likvidacija artiljerijskog garnizona u Jalkovcu²³ (reon Varaždin). To je bila prva vea domobranska jedinica koja je kompletna prešla na stranu partizana na ovom terenu. Bila je to relativno velika artiljerijska jedinica: 8 topova, 4 teška mitraljeza, 250 karabina, 2 vagona municije i mnogo drugog ratnog materijala. Uloga 12. divizije u jalkova koj unaprijed pripremljenoj operaciji bilo je obezbjeenje spolja. Naime, bilo je neobično važno, zbog blizine snažnog garnizona Varaždin i ostalih ustaško-domobranskih okolnih garnizona, da se ta akcija osigura spolja. Bez takvog zaista jakog osiguranja moglo bi, u slučaju bilo kakve nepredviđenosti, doći do katastrofe i za Kalnički odred i za simpatizere iz garnizona koji su posredstvom Povjerenstva CK KPH u Zagrebu bili utana ili tu operaciju.²⁴ Osim toga, važnost te akcije je i u tome što je samo pomoću jalkovskih topova bilo moguće, nekoliko dana kasnije, likvidirati onako vrsto uporište kao što je bila Lepoglava.

Druga specifična akcija bila je likvidacija zloglasne kaznionice u Lepoglavi. Najprije da kažemo da je sasvim slučajno ta hrvatska »Bastija« pala istog dana kada i zloglasna francuska Bastija. Datum napada na Lepoglavu bio je uslovljen jednostavno prostornom udaljenošću u Jalkovca od Lepoglave. Važnost likvidacije Lepoglave nije toliko u oštećenom oružju: zaplijenjeni su 1 teški mitraljez, 3 puškomitraljeza i 140 karabina, ni u broju zarobljenika — 150. Njeno znaenje bilo je u oslobađanju iz zatvora oko 100 naših političko-partijskih radnika koje su strpali u tu kaznionicu djelomično još bivši kraljevski režim i Matić, a djelomično nova ustaška vlast. Svi su ti drugovi, naravno, odmah raspoređeni po jedinicama 12. divizije i Kalničkog NOP odreda.

Na kraju, valja napomenuti i to da je taj mjesec sadejstva jedinica Slavonije i Zagreba koje vojne oblasti donekle opovrgao ranija predviđanja i očekivanja Štaba Kalničkog odreda, tj. da se pojačala aktivnost u Slavoniji rasteretiti teritoriju sjeverozapadne Hrvatske od snaga okupatora i ustaško-domobranskih formacija. Naprotiv, za isto vrijeme operisanja na Bilo-gori, Kalniku i u Hrvatskom zagorju 12. divizija i Kalnički odred imali su za vratom više od 8 hiljada Nijemaca, ustaša, domobrana i žandara s tenkovima i avijacijom. Usput rečeno, ta teritorija ostala je do kraja rata najbolje i najsnažnije očuvan dio tzv. NDH. To je uostalom i razumljivo jer je Zagreb bio metropola nove ustaške tvorevine i jedan od najvažnijih punktova njemačke okupatorske vlasti na Balkanu.

²³ Demeter Varda, domobranski bojniki, komandant garnizona Jalkovec, simpatizer NOP-a, glavni je organizator jalkovske akcije. Njegovi su saradnici: satnik Jozo Rukavina, Mirko Habdija i Vladimir Slobodjaninov.

²⁴ Tu akciju detaljno je opisao u *Narodnoj Armiji* 11. III 1966. general-potpukovnik Josip Antolović, tada komandant 12. brigade. Iako s nekim greškama, jer je pisana po sjećanju 23 godine kasnije, dao je u osnovi veoma vjeran prikaz te akcije.

Prvo sadejstvo 28. slavonske divizije sa snagama
sjeverozapadne Hrvatske

Prošlo je svega nešto više od mjesec dana od povratka 12. slavonske divizije sa teritorije sjeverozapadne Hrvatske, a GŠ NOV i POH poslao je komandi VI slavonskog korpusa²⁵ novo naređenje: uputiti na njenu teritoriju ponovo jednu diviziju radi daljnjeg rasplamsavanja ustanka na tom prostoru.

Zbog karakterističnog sadržaja toga naređenja, citirat ćemo njegov prvi dio: »Vaša nova divizija (10. odn. 28. — M. J.) treba odmah da krene preko Moslavine za Kalnik i Zagorje. U samoj Moslavini mora da potpomogne razvitku i jačanju Moslava kod NOP odreda, vrše i operacije na teritoriji Moslavine, ostavljaju i zaplijenjeno oružje i novomobilisane sa tog sektora Moslava komandnom odredi i dodjeljuju i mu potreban broj iskusnog komandnog kadra. Ukoliko postoje mogućnosti treba pristupiti likvidaciji nekih značajnijih neprijateljskih uporišta, kao na primjer azma.«²⁶

Smatram da tome citatu nije potreban komentar.

Na osnovi toga naređenja GŠ NOV i POH, komanda VI korpusa svojim naređenjem od 3. IX 1943. regulisala je sve potrebne detalje i 28. divizija u sastavu od dvije brigade — 17. i 21.²⁷ — našla se već 5. IX na području Moslavine.

Pošto je, dakle, sadejstvo 28. divizije sa Moslavcima, a zatim sa Kalnicima i Zagorskim NOP odredom, te sa brigadom »Matija Gubec« i brigadom »Braća Radi«, a nešto kasnije i sa 2. brigadom II operativne zone. Pošto je do tada neviđeno iščupanje teritorije sjeverozapadne Hrvatske od okupatorskih i ustaško-domobranskih snaga. Padali su redom neprijateljski garnizoni: Popovača, Ivanska, Sv. Ivan Zabno, Lepavina, Varaždinske Toplice, Ludbreg, Šemovac, Bisag, Ivanec, rudnik Ladanje, Zlatar, Koprivnica, azma i aerodrom Kurilovec. Pale su u ruke sadejstvujućim snagama velike količine oružja i municije: više od 3000 karabina, 270 automatskih oružja, 33 minobacača sa 2790 mina, 2 miliona i 340 hiljada metaka i mnogo druge ratne opreme, među ostalim: 16 kamiona, 600 bicikla itd. Neprijatelj je imao više od 400 mrtvih vojnika i oficira, više od 1000 ranjenih i 2080 zarobljenih. Ukratko, sadejstvujuće snage zaplijenile su u tome pohodu oružja, municije i opreme za jednu našu novu diviziju, a neprijatelj je ostao bez pola svoje divizije. Budući da se narod sjeverozapadne Hrvatske počeo tada masovno javljati u naše redove, formirana su u toku ta tri mjeseca dva nova partizanska odreda, jedan diverzantski bataljon, četiri brigade i jedna divizija.²⁸ Zamah ustanka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj pokazivao je jasno da se stvoreni uslovi vrlo brzo mogu i iskoristiti za formiranje novih brigada, divizija, pa i korpusa.

²⁵ Komandant VI korpusa Mate Jerković; komesar Otmar Krea i .

²⁶ Zbornik, tom V, k. 19, str. 33.

²⁷ Komandant divizije Vicko Antić; komesar Vlado Janić. Komandant 17. brigade Nikola Demonja. Komandant 21. brigade Dako Puać.

²⁸ Komandant divizije Radojica Nenezić, politkomesar Vukobrat Kladarin.

U tome tromjesečnom sadejstvu oslobojeno je više od tri petine teritorije sjeverozapadne Hrvatske, zaokruženi su i spojeni dijelovi ranije oslobojenih teritorija Moslavine, Bilogore, Kalnika i Hrvatskog zagorja; oslobojeno je sedam kotarskih mjesta, bitno su poboljšani uslovi za partijsko-politički rad na tom terenu; formirani su novi mjesni, općinski i kotarski NOO-i i Oblasni NOO, Oblasni odbor NOF-a. Vojna pozadina vršila se i organizovala.

Razumije se samo po sebi da su tim uspjesima sadejstvuju ih snaga Slavonije i Zagrebačke vojne oblasti mnogo pridonijeli i doprinijeli u našoj zemlji: pobjede naših jedinica širom Jugoslavije, Drugo zasjedanje AVNOJ-a, veoma dinamična aktivnost ZAVNOH-a, i doprinijeli na savezničkim frontovima: kapitulacija Italije, teški porazi Nijemaca duž itavog Istočnog fronta, napredovanje Zapadnih saveznika u Italiji itd. Pa ipak, osnovno na svim tim moslavima, kalnicima i zagorskim relacijama u to vrijeme bili su udari koje su nanosili neprijatelju hrabri i vješto vođeni Slavonci i njihovi hrabri drugovi Zagrebačani, Moslavani, Bilogorci, Kalnici, Zagorci i Međimurci.

Drugo sadejstvo 28. slavonske divizije s jedinicama X zagrebačkog korpusa

Nakon spomenutih uspjeha naših snaga, neprijatelj je na teritoriji sjeverozapadne Hrvatske poduzeo zamašnije ofanzivne operacije. Jedinice tek formiranog X zagrebačkog korpusa (24. I 1944), budući da još nisu bile dovoljno borbeno spremne, nisu mogle zadržati nastupanje brojano i tehnički mnogo premo njegov neprijatelj. Zbog toga je već dio oslobojenih kotarskih mjesta ponovo pao u ruke neprijatelja. Iako, prema principima Titove taktike toga vremena, nije trebalo braniti dijelove oslobojene teritorije pod svaku cijenu, ipak su CK KPH i GŠ NOV i POH, zbog velike važnosti Zagrebačke oblasti, ocijenili da treba ponovo pojačati snage X zagrebačkog korpusa kako bi se napredovanje neprijatelja što više ograničilo. Zbog toga je komanda VI slavonskog korpusa ponovo dobila naređenje da pošalje na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske jednu svoju diviziju. Komanda VI korpusa odredila je ponovo 28. diviziju, zato što je ta divizija imala je prije pola godine na tom terenu vanredne uspjehe i što je starješinski i borački sastav poznavao taj teren, naseljena mjesta itd. Divizija je ovaj put imala u sastavu tri brigade — 17., 21. i 25., jače naoružanje, još više borbenog iskustva stečenog u međuvremenu borbama u Slavoniji. No i neprijatelj je izvukao određeno iskustvo: doveo je na tu teritoriju mnogo većih snaga, i to pretežno njemačke i ustaške, već garnizoni (Križevci, Koprivnica, Ludbreg, Varaždin) bili su fortifikacijski mnogo solidnije utvrđeni, svaki garnizon raspolagao je takozvanom unutarnjom manevarskom rezervom, uspostavljene su bolje veze unutar i između garnizona itd. Osim toga, jenjao je proces raspadanja domobranskih jedinica koji je bio dosegao kulminaciju između kapitulacije Italije i kraja 1943. god. Sve je to pridonijelo tome da su ovaj put sadejstvujuće

snage X Zagrebačkog korpusa i 28. divizije VI korpusa naišle na mnogo žilaviji otpor nego u protekloj godini. Odmah da kažemo, upravo zbog toga njihovi novi borbeni uspjesi bili su manje spektakularni nego prošle, 1943. godine. Pa ipak, sadejstvo tih dvaju korpusa dalo je u toku mjesec dana — od 10. VI do 10. VII 1944 — dobre rezultate. U ruke naših ujedinjenih snaga pali su za redom: Veliki Grdevac, Velika Pisanica, Severin, djelomično Ludbreg, a u sukobima na otvorenom terenu kod Prkosa, Grabana, Svilovca, Crnovca, Širokog sela, Gornjeg Križa i Dubrave, naše jedinice svuda su uspješno tukle neprijatelja, Nijemce, ustaše, četnike i domobrane. Naročito velik uspjeh postigle su naše sadejstvujuće snage kod Prkosa. Tu je 21. brigada do nogu potukla ustašku bojnu i topničku bateriju iz sastava tzv. Pavlevo tjelesnog zdruga. Isto tako kod Dubrave (reona Azma) brigade 28. divizije razbile su kozačku formaciju Vlasovijevog konjara, otevši joj, uz ostalo, 200 jaha i konja. U cjelini, sadejstvujuće snage VI i X korpusa u toku toga mjeseca zarobile su 640 neprijateljskih vojnika, podoficira i oficira i zaplijenile 320 karabina, 39 puškomitraljeza, teških mitraljeza i šmajsera, tri topa i velike količine ostale ratne opreme. Neprijatelj je imao više od 360 mrtvih i više od 500 ranjenih.

Međutim, nad sve te naše uspjehe nadvila se dotada najteža sjena. Bio je to za nas dotada najteži poraz — poraz 17. brigade u Ludbregu. U borbi za Ludbreg, u toku jednog dana, izginula je u teškoj i neravnomjernoj borbi čitava jedna eta te brigade: 99 mrtvih i 60 nestalih partizana. Na takve poraze partizani nisu bili navikli, ni prije toga ni poslije, sve do pobjedonosnog završetka NOR-a u tim krajevima. Samo je jedan izuzetak — bitka za Koprivnicu (oktobar 1944) o kojoj se još bitno riječi.

Slobodna teritorija Zagrebačke vojne oblasti, međutim, poslije ove uspješne jednomjesečne aktivnosti sadejstvom ih snaga, ne samo da se nije proširila, nego se smanjila i izlomila, jer su Nijemci i ustaše produžili dovladati nove snage na prostoru između Save i Drave. Razlog tome bio je jasan: oni su već tada pokušavali da se temeljitije obračunaju sa snagama X i VI korpusa na tome prostoru koji je za njih imao posebno značenje u to vrijeme, zbog položaja predstojećeg povlačenja njemačkih snaga iz Grčke duž glavne strategijske komunikacije Beograd—Zagreb—Ljubljana.

Pa ipak, ni u takvim bitno otežanim uslovima nije prestajala aktivnost jedinica X korpusa, niti je zaustavljen proces njena ustanka na teritoriji Zagrebačke vojne oblasti. Naprotiv, nastale su nove brigade: 25. IX 1944. formirana je brigada »Nikola Demonja«, 19. XI 1944. brigada »Pavlek Miškina«, a partijska mreža na terenu i mreža NOO-a širila se preko čitave teritorije sjeverozapadne Hrvatske.

II Završna sadejstva dvaju korpusa

Sadejstvo VI slavonskog i X zagreba kog korpusa u Daruvarskoj kotlini

Od sredine 1944. godine neprijatelj je neprestano pojačavao svoju aktivnost na području između Save i Drave s već spomenutim jasno određenim ciljem. Razlozi su bili logični: pod pritiskom Crvene armije iz Bugarske i Rumunije prema Jugoslaviji i Mađarskoj fašisti su morali skraćivati front radi što žilavijeg otpora, koliko im je u tom periodu to još bilo moguće. Taj proces osjetile su naročito intenzivno jedinice X zagreba kog korpusa. Pod pritiskom, naime, ustaških i Vlasovljevih snaga, 32. i 33. divizija X zagreba kog korpusa postepeno su, uz svakodnevne žestoke borbe, napuštale svoju teritoriju i stigle na granični pojas između Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske. I tu, u Daruvarskoj kotlini, po posebnom naređenju GŠ NOV i POH došlo je do ponovnog sadejstva glavnine snaga VI i X korpusa. Važnost obrane tog reona proizlazila je, uz ostalo, i iz toga što se tu nalazio glavni aerodrom na koji su slijetali transportni avioni Zapadnih saveznika radi dovoženja ratnog materijala za potrebe tih dvaju korpusa i radi odvoženja teških ranjenika u našu bolnicu u Italiji. Ujedinjene snage tih dvaju korpusa postigle su na tom području vidne uspjehe. Oslobođeni su garnizoni: Badljeva, Doljani, Končanica, Gornji Daruvar, Pakrani, Markovac, Grubišno Polje, Hercegovac. U tim borbama za naseljena mjesta i na otvorenom terenu neprijatelj je imao više od 500 mrtvih i više od 800 ranjenih vojnika i starješina. Naše jedinice zaplijenile su: 230 karabina, 45 automatskih oružja, 2 topa i mnogo druge ratne opreme. U naše redove javilo se s tog područja više od 2000 novih boraca. Stvoreni su kadrovski i materijalni uslovi da se u Slavoniji formira još jedna brigada koja je ušla u sastav novoformirane 40. slavonske divizije²⁹ VI korpusa.

Operativno sadejstvo VI i X korpusa u velikom takmičenju pet korpusa NOV i POH

Na početku septembra 1944. reagiraju i adekvatno na tadašnju situaciju u Srbiji, CK KPH i GŠ NOV i POH raspisali su takmičenje između svojih pet korpusa: I banijsko-kordunaškog, VI slavonskog, VIII dalmatinskog, X zagreba kog i XI primorsko-goranskog. Propozicije su bile jasno određene: tko će osloboditi više sela i gradova, tko će uništiti i zarobiti više neprijateljske žive sile, tko će oteti više oružja od neprijatelja, tko će formirati više novih odreda i brigada, bolje organizovati rad pozadine, itd., itd. Nastupio je u vezi s tim dotada neviđeni period borbene aktivnosti oružanih snaga Hrvatske. I odmah da kažemo, oko sredine oktobra 1944. kad je završeno to takmičenje, pobjednik je bio VI sla-

²⁹ Komandant 40. divizije Veljko Kovačević, politkomesar Ivan Vondraček (Vanjka).

vonski korpus. Za postignute uspjehe u tom takmi enju VI korpus dobio je naziv »VI slavonski udarni korpus«. U tom takmi enju taj korpus oslobodio je u jednom zamahu ove ve e gradove Slavonije: Daruvar, Pakrac, Lipik, Slav. Požegu, Našice, Podravsku Slatinu i Viroviticu. Oslobo ena teritorija Slavonije proširila se na itavu Daruvarsku i Požešku kotlinu i na Podravinu od Osijeka isklju no do Virovitice uklju no.

U to vrijeme jedinice susjednog X zagreba kog korpusa vodile su žestoke borbe širom itave sjeverozapadne Hrvatske, u kojima je neprijatelj i dalje nastojao da je o isti od naših snaga.

Kolike su i kakve borbe u napadu i obrani izdržale snage X zagreba kog korpusa od po etka septembra do 10. oktobra 1944. dobro je poznato. Ovdje bismo naveli samo to da su dvije divizije i dvije grupe sa po tri NOP odreda toga korpusa u toku 35 dana vodile i izdržale 26 bitaka, što u napadu što u obrani. Gotovo svaki dan dolazilo je do nekog sukoba širom teritorije sjeverozapadne Hrvatske. Jedinice X korpusa, za razliku od VI korpusa, vodile su te borbe odvojeno — po brigadama i odredima. Možda i zbog toga te bitke nisu bile po pojedina nim rezultatima spektakularne, ali što je najvažnije, neprijatelj nije uspio posti i što je želio — snage X korpusa ostale su na svom terenu.

U takvim uslovima, na po etku oktobra (12. X 1944), došlo je do neposrednog sadejstva snaga VI i X korpusa i 7. banijske divizije koja je mjesec dana prije toga preba ena tako er na tu teritoriju. U roku od 5 slijede ih dana, tj. od 12. do 16. oktobra, te tri velike formacije pod jedinstvenim operativnim štabom³⁰ u jednom golemom zamahu o istile su ostatak Podravine, od Virovitice uklju no do Koprivnice isklju no. U toku toga sadejstva oslobo eni su: Virovitica, Pitoma a, Virje, ur evac, Novigrad i Hlebine. U Virovitici su divizije VI korpusa potpuno uništile Paveli evu podoficirsku školu — 670 podoficira-pitomaca, te 270 ustaša 2. ustaške brigade, 120 milicionera i 70 žandara — ukupno 1135 neprijateljskih vojnika i starješina. Zaplijenjeno je 600 pušaka, 32 mitraljeza, 9 minobaca a, 9 topova i velike koli ine mina, granata i puš ane municije.

U isto vrijeme 32. i 33. divizija X korpusa i 7. banijska divizija u tijesnom sadejstvu sa snagama VI korpusa razbile su 5. ustašku brigadu i Paveli ev tzv. Brzi divizion i oslobodile Pitoma u, Virje, Novigrad i Hlebine, zaplijenivši tako er velike koli ine oružja i municije, me u ostalim: 4 tankete, 100 motocikla, 10 kamiona, 300 karabina, 20 mitraljeza i mnogo drugog ratnog materijala.

Gonjenje ostataka potpuno razbijenog neprijatelja na toj relaciji nastavljeno je sve do Koprivnice. A tada je došlo do našeg poraza: poslije više uzastopnih napada na Koprivnicu, u toku 4 dana i 5 no i, nismo uspjeli zauzeti taj garnizon, a naše jedinice pretrpjele su velike gubitke: više od 400 mrtvih i više od 600 ranjenih.

Naknadne analize pokazale su da su uzroci toga neuspjeha bili ovi:

— Naša obavještajna služba nije mogla pratiti brz tempo nastupanja naših snaga, te smo u Koprivnici naletili na 4 puta ve e snage nego što su

³⁰ komandant Operativnog štaba Pavle Jakši , zamjenik komandanta GŠ NOV ' I OH. lanovi štaba: Mate Jerkovi , komandant VI korpusa, Vlado Mateti , komandant X korpusa, Rade Bulat, na elnik štaba X korpusa.

pokazivali obavještajni podaci štaba X korpusa. U Koprivnici je, naime, bilo više od 2500 ustaša.

— Neprijatelj je bio utvrđen oko grada i u gradu mnogo jače (mine, bodljikave žice, bunker) nego što su pokazivali raspoloživi obavještajni podaci.

— Iako smo raspolagali snažnom artiljerijom (26 topova kalibra 80—100 mm), njena vatra bila je veoma neprecizna i nesinhronizovana s ponavljanim jurišima naših boraca.

— Zbog dotada nevišenog brzog tempa nastupanja jedinica VI korpusa i neprekidne danonoćne borbe i marševa od Daruvara preko Pakraca, Lipika, Požege, Našica, Slatine i Virovitice do Koprivnice, od 6. septembra do 12. oktobra, te zbog spomenutih danonoćnih borbi X korpusa od Zagorja do Bilogore — fizička iscrpljenost boraca dosegla je vrhunac u Koprivnici. Posljedica je bila da su napadi i juriši bili nesinhronizovani što je neprijatelju u Koprivnici olakšavalo obrambene manevre. Bilo je primjera da su pojedini naši borci zaspali u toku juriša, na minskim poljima i bodljikavim žicama, pod kišom neprijateljske mitraljeske vatre.

— Veza između u naših jedinica u napadu nije bila sretna ni do kraja toga napada.

— Napokon, iz zaplijenjene neprijateljske dokumentacije poslije rata saznali smo da je Ustaški stožer iz Zagreba naredio komandi garnizona Koprivnica da taj grad može pasti u ruke partizana samo kad padne i posljednji ustaša u garnizonu.

U svakom slučaju, tom neuspjeloj operacijom završeno je petodnevno, u cjelini uzevši veoma uspješno, sadejstvo VI i X korpusa i 7. banijske divizije, kao i veoma uspješno etrdesetdnevno takmičenje korpusa Hrvatske. Iako je neuspjeh u Koprivnici bacio sjenu na prethodne naše uspjehe, ipak taj period predstavlja najbriljantniju etapu NOR-a između Save i Drave.

Sadejstvo VI i X korpusa pri obrani virovitičkog mostobrana od 6. XII 1944. do 8. II 1945.

Sovjetska 233. divizija iz sastava III ukrajinskog fronta prešla je u oslobođenu Podravinu, u Viroviticu, 8. XII 1944. Bili su to zapravo ostaci divizije koja je pretrpjela najteže gubitke pri forsiranju Dunava kod Batine Skele (11. do 16. XI 1944).

Nijemci, kozaci i ustaše iz Zagreba, odmah dva dana nakon dolaska sovjetske divizije u Viroviticu, žestoko su reagirali. Uputili su preko Križevaca i Koprivnice (10. XII) prema Virovitici relativno velike snage. Suprotstavila im se 32. divizija X zagrebačkog korpusa na liniji Kalinovac—epelovac. Tako je poela bitka za tzv. virovitički mostobran, koja je trajala neprekidno puna dva mjeseca. Nijemci su postepeno dovlađivali ili nove snage, a naš Vrhovni štab preko Štaba III armije³¹ ubacivao je, također postepeno, svoje, na tom prostoru raspoložive, snage za obranu

³¹ Komandant III armije Košta Nad; politkomesar Branko Petriević. Kada.

mostobrana. U krajnjoj liniji branili smo mostobran s dvije divizije X korpusa (32. i 33), s dvije divizije VI korpusa (12. i 40) i s dvije divizije XII korpusa III armije (16. i 36). Tako je došlo do ponovnog sadejstva između VI i X korpusa, a ovaj put i s divizijama XII korpusa.

Nijemci su do početka februara 1945. doveli na polukružni front — r. Drava—Koprivnica—Bjelovar—Našice—r. Drava — jake pješadijske i artiljerijske snage, podržavane tenkovima i avijacijom. Bile su angažovane ove neprijateljske snage: 297. njemačka pješadijska divizija, 7. SS divizija »Princ Eugen«, 1. kozačka divizija, 5. ustaško-domobranska divizija i mješovita grupa »Fischer« jačine jedne divizije. S tim snagama krenuo je neprijatelj 6. februara u sinhronizovan, koncentričan napad i nakon tri dana žestokih borbi duž itave linije polukružnog izlomljenog fronta likvidiran je virovitički mostobran: 9. februara neprijatelj je ušao u Viroviticu. Sovjetska divizija prebacila se natrag preko Drave u Mađarsku, a naš Vrhovni štab naredio je preko komande III armije da se XII korpus također prebaci u Mađarsku, VI korpus da se prebaci na područje Slavonske Požege, a X korpus na područje Daruvara.

Ovo sadejstvo VI i X korpusa imalo je sasvim drugi cilj i karakter nego njihova ranija saradnja. Proteklih godina, kao što smo vidjeli, snage Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske sadejstvovale su periodično radi oslobađanja pojedinih dijelova prostora između Save i Drave, s ciljem širenja ustanka, mobilizacije i angažovanja novih snaga u NOR-u i revoluciji. Dejstva su im bila pretežno napadnog karaktera: oni su birali vrijeme i objekte napada, inicijativa je, dakle, bila uglavnom u njihovim rukama. Ovaj put, međutim, naša dva korpusa sadejstvovale su u širem okviru, postali su na određenom dijelu šireg fronta — postali su svojevrsni završni, lijevokrani dio III ukrajinskog fronta koji se bližio Budimpešti. Cilj je bio: vezati na sebe što duže vrijeme i što više okupatorske snage i time rasteretiti glavne snage NOVJ koje su upravo u to vrijeme poele stabilizirati srijemski front.

I na način i forme borbe, koje nam je nametnuo neprijatelj pri obrani Virovitičkog mostobrana, bili su za jedinice VI i X korpusa novi i nepodesni. Bila je to frontalna borba na koju, s obzirom na dosadašnju našu taktiku, jedinice tih naših dvaju partizanskih korpusa nisu bile navikle. Osim toga, neprijatelji su imali brojčanu i tehničku nadmoć, veće količine municije, bili su bolje odjeveni i urednije hranjeni, bila su im bolja sredstva veze i bolje sanitetsko zbrinjavanje. Napokon, itavo to dvomjesečno rvanje odvijalo se u surovim decembarsko-januarskim mrazovima. Sve u svemu — naše jedinice bile su u mnogo nepovoljnijem položaju. Pa ipak, izdržale su 62 dana neprekidnih danonoćnih borbi. Izdržale su i brigade tih korpusa, naročito X zagrebačkog, mogle izdržati u takvim uslovima. Obrazloženje, po mom mišljenju, treba tražiti prvenstveno u visokom moralu naših boraca. A taj moral, tih mjeseci, bio je, uz ostalo, i u spoznaji da se bliži kraj okupatoru i njegovim kvasilinzima. Do te spoznaje sigurno je došao i neprijatelj, samo što je ona imala za njega suprotni efekt. I upravo zbog toga u incidentu njegove materijalne premoć bili su mnogo slabiji, nego što bi bili, recimo, prije godinu ili dvije. Zbog toga se nameće u prvi mah apsurdan zaključak: Bitku za

viroviti ki mostobran dobili smo i mi i Nijemci. I istodobno, tu bitku izgubili smo i mi i Nijemci. Mi smo je dobili, jer smo dva mjeseca vezali na sebe pet neprijateljskih divizija, što u to vrijeme nije bilo bezna ajno ak ni za III ukrajinski front, a kamoli za naše glavne snage na srijemskom frontu koje su tada bile sastavljene od svega šest divizija (1. i 6. proleterska, 5, 11. i 21. i nešto kasnije 2. proleterska). Nasuprot tim divizijama stajao je, povremeno se branio, a povremeno napadao, snažan njema ki 34. armijski korpus. Da se, dakle, na te naše snage na srijemskom frontu sru ilo još i tih 5 njema kih, koza kih i ustaških divizija zajedno sa 34. armijskim korpusom, pitanje je što bi bilo sa stabilizacijom srijemskog fronta i pripremanja te naše grupacije za završne operacije.

Bitku za mostobran izgubili smo, jer je neprijatelj ipak likvidirao viroviti ki mostobran i poslije toga svoje snage prebacio na srijemski ili na III ukrajinski front.

Neprijatelj je, dakle, dobio poslije dva mjeseca borbi bitku za viroviti ki mostobran, ali ju je istodobno i zgubio, jer je dva mjeseca angažovao svojih 5 divizija na prostoru koji je ipak bio sporedan u odnosu na ratna zbivanja na glavnoj liniji fronta od Karpata preko Mađarske i srijemskog fronta do Jadranskog mora.

Sadejstvo VI i X korpusa u završnim operacijama za oslobo enje zemlje

To je bilo posljednje, pobjedonosno sadejstvo tih dvaju korpusa. Vremenski, trajalo je od 16. aprila do 9. maja 1945, a prostorno — približno od linije Donji Miholjac—Našice—Pleternica do linije Zagreb—Varaždin, dakle na dubini od otprilike 150 km. Do toga operativno-strategijskog sadejstva došlo je kada su snage naše I i III armije, poslije proboja srijemskog fronta, u nezadrživom nastupanju izme u Save i Drave oslobodile Srijem, ve i dio Slavonije i došle u neposredni kontakt s jedinicama VI i X korpusa³² koji su dotle dejstvovali u neposrednoj pozadini neprijatelja koji je odstupao. Tada je X korpus operativno stavljen pod komandu III armije koja je nastupala Podravinom južno od Drave, op im pravcem Osijek—Virovitica—Varaždin. Štab VI korpusa tada je rasformiran, a njegove dvije divizije (12. i 40) stavljene su pod neposrednu komandu I armije koja je nastupala Posavinom, sjeverno od Save, op im pravcem Slavonski Brod—Nova Gradiška— azma—Zagreb.³³ Jedinice X korpusa nastupale su na lijevom krilu III armije, a divizije sad ve bivšeg VI korpusa na desnom krilu I armije. Tako su snage tih dvaju korpusa došle opet u neposredno sadejstvo koje je trajalo sve do

³² Komandant VI korpusa Veljko Kova evic; komesar Otmar Krea i . Komandant X korpusa Mate Jerkovi ; komesar Ivan Šibi.

³³ Valja napomenuti da je 28. divizija VI korpusa pod komandom Ra ojice Nenezi a - koja je još u septembru 1944. po nare enju Vrhovnog štaba bila upu ena iz Slavonije, preko Bosne u Srbiju radi u estvovanja u oslobo enju Beograda - u to vrijeme nastupala u sastavu II armije južno od Save i da je posljednjih dana rata tako er u estvovala u oslobo enju Zagreba.

završetka NOR-a. Štoviše, dva dana prije oslobođenja Zagreba, po naređenju Vrhovnog štaba, X zagrebački korpus je također potčinjen komandi I armije, te su se njegove divizije odvojile od III armije i u reonu Križevci — Sv. Ivan Žabno skrenule prema Zagrebu da bi s divizijama VI korpusa 9. V 1945. ušle u svoj matini grad.

Borbe koje su u toj završnici vodile divizije VI i X korpusa nisu bile više onako teške kao ranije, jer neprijatelj, koliko god se od linije Podravska Slatina — Azma trudio da organizovano i pod borbom odstupa, ipak je zapravo relativno brzo napuštao svoje sukcesivno improvizirane linije obrane. I što se više bližio Zagrebu, sve je brže odstupao, sve je manji otpor davao.

Ovo sadejstvo naših dvaju korpusa teklo je u završnici po normama klasičnog sadejstva: svaka od četiri divizije tih korpusa dobivala je svakodnevno od komandi I i III armije svoj bliži i daljnji zadatak koje su izvršavale u skladu s općim tempom nastupanja. Ipak, treba naglasiti da je 32. divizija X korpusa — nastupaju i općim pravcem blom Bilogore — stalno, svakodnevno izbijala 10—15 km ispred opće linije fronta izmeću Save i Drave, te svojim zaobilazanjem prema podravskoj komunikaciji ugrožavala i podsijecala neprijateljske snage koje su se branile u Podravskoj Slatini, Virovitici, Pitomaci, Turčevcu itd. To je olakšavalo nastupanje 36. divizije III armije i osiguravalo joj relativno brzo tempo gonjenja neprijatelja prema Varaždinu.

Neprekidne dvomjesečne borbe, koje su divizije X i VI korpusa vodile pri obrani virovitičkog mostobrana, umnogome su pridonijele da se sada, u završnim operacijama, borbena ponašaju kao veštiske formacije regularne vojske.

I na kraju samo još nekoliko općih podataka o neprijatelju i o našim snagama izmeću Save i Drave.

U toku bitavog NOR-a i socijalističke revolucije njemački okupator se trudio na sve moguće načine da, uz ostalo, održi svoju prevlast na ovom, za njega strateški neobičajnom prostoru. Za postizanje tog cilja prvenstveno se koristio, razumije se, vlastitim oružanim snagama. No, u nedostatku tih koristio se i ustaškim jedinicama, Vlasovljevim konjima, domobranskim jedinicama i žandarima. Brojno stanje svih tih ujedinjenih neprijateljskih snaga izmeću Save i Drave bilo je u općejugoslavenskim relacijama. Okupatori su s kvizlinzima, naime, u Jugoslaviji držali u drugoj polovini 1941. oko 400.000 vojnika, potkraj godine 510.000; u 1942. - oko 660.000; 1943. - više od 700.000; 1944. približno 500.000 i 1945. oko 420.000 vojnika³⁴. S obzirom na to da su na prostoru izmeću Save i Drave naše snage neprestano rasle, i neprijatelj je bio prisiljen da na tom prostoru sukcesivno povećava svoje snage. U prosjeku, u Slavoniji je stalno držao oko 50.000, a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj oko 40.000 vojnika. To znači da je samo na tom prostoru neprijatelj angažovao prosječno 1/8 do 1/7 ukupno angažovanih svojih snaga u Jugoslaviji. Ta činjenica na svoj način potvrđuje citiranu procjenu druga Tita još od početka 1942. godine, tj. da je ovaj prostor

³⁴ Vidi: *Bogdan Oresianin: »Vojni aspekti borbe za svjetski mir i nacionalnu nezavisnost i socijalizam«, Beograd 1962.*

» vor situacije na dijelu Hrvatske sjeverno od Save«. S druge strane, to je jedan od važnih razloga što na tom prostoru razmah ustanka i NOR-a nije mogao ni do kraja rata da dosegne općepojugoslavenske raspone ili raspone u Lici, Kordunu ili Baniji. Naime, pred sam kraj NOR-a u Jugoslaviji, koja je tada imala oko 15 miliona stanovnika, u našim borbenim redovima u cjelini našlo se oko 930.000 boraca, što znači i svaki 15. građanin ili od dorađlih za borbu svaki osmi. Na području Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske u isto vrijeme, od ukupno milion i devetsto hiljada stanovnika, bilo je u našim borbenim redovima oko 45.000 boraca (Slavonija — oko 30.000, sjeverozapadna Hrvatska oko 15.000). To znači da je u NOR-u iz tih krajeva učestvovao pred kraj rata otprilike svaki dvadeseti za borbu dorađli stanovnik.

Tim razlozima za ovako relativno manji procenat treba dodati još dva neobično važna. Prvi je politiko-ekonomskog, a drugi vojno-geografskog karaktera.

Kao što je poznato, od velikog broja građanskih političkih stranki u bivšoj Jugoslaviji, jedino je Komunistička partija Jugoslavije, odmah, nekoliko godina nakon formiranja, bila natjerana u ilegalnost žestokim terorom kraljevskog režima i u njoj ostala itavo vrijeme izmeću dva svjetska rata. U tom periodu, velik broj režimskih političkih stranaka, među njima u Hrvatskoj u prvom redu HSS, imao je slobodne ruke za djelovanje među hrvatskim, pretežno seljačkim masama. To je za područje izmeću Save i Drave, gdje je glavnina hrvatskog seljaštva, bilo od presudnog značenja, kad se postavilo pitanje učestvovanja tog hrvatskog seljačkog življa u NOR-u i socijalističkoj revoluciji.

S vojno-geografskog aspekta, jedva da je, osim Srijema i Vojvodine, postojala u Jugoslaviji još neka, za partizansko ratovanje nepodesnija pokrajina od toga područja izmeću Save i Drave. Ravni i neravni teren s malo planinskih masiva naročito u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, stiješnjen među dvije velike rijeke, prostor s razgranatom komunikacionom mrežom, prostor preko koga prolaze dvije željezničke pruge i dvije ceste koje su najdirektnije vezale fašističku Njemačku s Istokom, odnosno s njenim balkanskim bojištima, bio je zaista za okupatora strateški krajnje važan i osjetljiv i pri njegovom nastupanju u prvom dijelu rata, i za njegovo povlačenje u drugom dijelu. U tom smislu, teritorija Zagrebačke vojne oblasti bila je najnepodesnija. Kad se sve to uzme u obzir, uz niz drugih važnih razloga, postaje jasno zašto su okupator i njegovi kvislinzi držali na tom prostoru tako velike snage i zašto su itavo vrijeme NOR-a žestoko reagirali na počinak i razmah naše borbe na tom terenu.

Pa ipak, usprkos svim tim za nas krajnje nepovoljnim uslovima, naše snage na prostoru izmeću Save i Drave rasle su, razvijale se, tukle neprijatelja — i, na kraju, pobijedile. Objašnjenja za našu pobjedu ima mnogo, ali najvažnije treba tražiti u Titovoj dalekovidnosti, u citiranoj direktivi, u dorađlosti CK KPH i GŠ NOV i POH da pravovremeno i adekvatno reagiraju u svakom periodu NOR-a na tome prostoru, te u sposobnosti Oblasnog komiteta za Slavoniju, Oblasnog komiteta za Zagrebačku oblast, komandi II i III operativne zone, komandi VI i X korpusa i njima potčinjenih komandi divizija i NOP odreda da hrabroš u boraca Slavonije i sjeverozapadne Hrvatske u tijesnom sadejstvu realizuju velike revolucionarne zamisli Tita i KPJ.

Gabrijel Vragovi

Veze i suradnja Hrvatskog zagorja i Slovenije u narodnooslobodilačkoj borbi

Suradnja radničke klase i naroda Slovenije i Hrvatske datira još od prije početka narodnooslobodilačke borbe. Povezani zajedničkim interesima, borbom protiv buržoaske diktature i eksploatatorskih društvenih odnosa, narod i radnička klasa Slovenije i Hrvatske stupili su u međusobnu vezu. Ta veza i suradnja postale su tješnje nakon dolaska okupatora u našu zemlju, a uvrstile se u zajedničku borbu protiv fašizma.

Ovom temom obuhvaćen je teritorij Slovenije u pograničnom pojasu sjeverno od Save i desne obale Sotle, breznika i kozijsko područje, te Ormož i Ptuj, dok teritorij Hrvatske obuhvaća zapadni i sjeverni dio Hrvatskog zagorja.

Radi jasnijeg uvida u daljnji tekst, treba objasniti neke događaje, koji su uslijedili nakon okupacije Slovenije i Hrvatske. Teritorij Slovenije podijelile su međusobno Njemačka, Italija i Mađarska. Osim podjele teritorija uslijedilo je i prisilno iseljavanje slovenskog stanovništva.¹ Pogranični pojas bio je naseljen Nijemcima iz Koroške, Tirola, Besarabije, Bukovine i Dobruđe.² Sotla je postala granicom između Njemačke i Nezavisne Države Hrvatske. Podijeljenost teritorija pričinjala je Komunističkoj partiji Slovenije velike teškoće i u pripremi ustanka i u toku narodnooslobodilačkog rata, a iseljavanje stanovništva otežalo je međusobnu suradnju slovenskog i hrvatskog pokreta u pograničnom pojasu.

Kod hrvatskog stanovništva, s ove strane Sotle, duž pograničnog pojasa prema Sloveniji, prevladavala je Mađarska »politika otkanja«, dok je politika nacionalne neravnopravnosti za vrijeme Kraljevine Jugoslavije stvorila pogodno tlo za ekstremističku politiku najreakcionarnijeg dijela hrvatske buržoazije. Stvaranje ustaške države Nezavisne Države Hrvatske izazvalo je kod određenog dijela zaostalih ljudi hrvatskog naroda, posebno u Zagorju, iluziju o državnoj samostalnosti Hrvata i njihovom boljem životu. Politički utjecaj Mađarske i klera još je više usporavao proces politizacije hrvatskog seljaštva i njegovog prijelaza na

¹ *Kobza—Ljubljanski—Rasti*. Ilustrirana povijest narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji 1941-1945, Zagreb 1973, 18.

² *Vojnoistorijski glasnik* 3/1970, 163.

pozicije narodnooslobodilačke borbe, što je otežavalo rad Komunisti kojej partiji Hrvatske. Trebalo je pro i neko vrijeme da zagorski seljak shvati narodnooslobodilački pokret i njegove ciljeve. Drug Vladimir Popović, delegat CK KPJ pri CK KPH, poslao je potkraj studenoga 1941. godine izvještaj Vrhovnom štabu u kojem kaže da su pokušaji partijskog rukovodstva Hrvatske, da pokrene oružanu borbu u Hrvatskom zagorju ostali bez uspjeha.³ Iz toga se vidi da su se rukovodstvo i lanstvo Komunisti koje partije u pograničnom pojasu oko rijeke Sutle suočavali u potku etku narodnooslobodilačke borbe s velikim teškoćama.

Za izvršavanje suradnje hrvatskog i slovenskog narodnooslobodilačkog pokreta na pograničnom području i za intenzivn razvoj narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj i Sloveniji, veliko značenje je imala odluka Politbiroa CK KPJ od prosinca 1941. godine. Tom odlukom osnovan je Organizacioni sekretarijat partijskog rukovodstva u Zagrebu, na čelu kojeg su bili drugovi Ivo Lola Ribar i Edvard Kardelj, koji je imao preuzeti rukovođenje oslobodilačkom borbom u Hrvatskoj i Sloveniji, te utjecati na suradnju obaju pokreta. Ta odluka imala je veliko političko značenje, jer je za jugoslavenski oslobodilački pokret bio izvanredno značajan uspjeh oslobodilačke borbe u Hrvatskoj i Sloveniji. Ta odluka imala je važnu ulogu i za daljnji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta, za povezivanje rukovodstava CK KPH i CK KPSL.⁴

Već u fazi ustanka 1941. godine, rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta Slovenije i Hrvatske uspostavila su veze i održavala ih neprekidno sve do 1945. godine.

U potku je veza održavana željeznicom na liniji Zagreb—Ljubljana. Iako je ta veza bila dobro organizirana i dobro funkcionirala, bila je riskantna zbog kontrole na granicama prijelazima. Osim te, druga veza bio je Slovenski dom u Zagrebu. Slovenski dom bilo je kulturno-prosvjetno društvo, koje je okupljalo i povezivalo napredne Slovence u Zagrebu, a u njega su se po zadatku Centralnog komiteta Komunisti koje partije Hrvatske uključili i slovenski komunisti. To društvo postalo je jaka organizacija narodnooslobodilačkog pokreta u Zagrebu, a da bi se bolje povezalo s Mjesnim komitetom KPH u Zagrebu, osnovan je Odbor Osvobodilne fronte na čelu kojeg je bio drug Miha Korošec. Učlanjen u tog odbora bio je povezan s rukovodstvom KPH u Zagrebu, i to: Ivanom Krajačevićem, Lutvom Ahmetovićem, Lepom Perovićem i drugima.

Glavna veza između Slovenskog doma i Slovenije, koja je išla preko sela Movra (Kraljevec na Sutli), bio je drug Milan Šepetauč, i to od prosinca 1941. godine sve do hapšenja. Druga veza Slovenskog doma išla je preko Dobove, a na vezi je bio drug Lojze Vučkarić, član Komunisti koje partije. Do Bizeljskog veza je održavana preko ljudi koji su imali posjede u Sloveniji i dozvolu njemačkih vlasti za prijelaz njemačke granice, a u hitnim slučajevima ta veza išla je preko drugova Janeza Rožmana, Janka Krupa i Stanka Ilije.⁵

³ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, II/2, dok. 42.

⁴ Zbornik dokumenata NOR-a, II/2, dok. 199.

⁵ Usmena izjava Milana Šepetauča autoru.

Oslobodila ka fronta u Zagrebu rasprostranila je djelokrug rada, pa su tako uspostavljene veze na relacijama: Zagreb—Klanjec, Zagreb—Dobova—Kozjansko, Zagreb—Samobor—Gorjanci i Zagreb—Karlovac—Metlika. Na tim vezama bili su kuriri i ilegalni partijski radnici, obu eni u željezni arske i domobranske uniforme. Željezni arskim uniformama snabdijevao ih je drug Karlo Korošec, rodom iz Ljutomera, koji je radio na Zapadnom kolodvoru u Zagrebu, a od po etka okupacije bio je sekretar partijskog komiteta željezni ara (poginuo kao partizan 1942. godine u Hrvatskom zagorju).

Na po etku ožujka 1942. godine, po zadatku druga Edvarda Kar-delja, iz Zagreba je otišla na Kozjansko prva skupina Slovenaca. Grupa,, vodena drugom Jožetom Preskarem imala je zadatak povezati se s politi kim rukovodiocima Celja, a ujedno održavati vezu na liniji Zagreb—Kozjansko, Kraljevec na Sutli—Zagreb, Dobova—Zagreb. Tom vezom putovala je pošta, sanitetski materijal i oružje.

Osim toga, Odbor Osvobodilne fronte u Zagrebu povezao se s ostalim slovenskim iseljenicima na podru ju Hrvatske. Tako je u Varaždinu, u rujnu 1942. godine, pod rukovodstvom Franca u ka tako er osnovan Odbor Osvobodilne fronte koji je imao 12 lanova, a na elu je bio drug Joža Vnuk iz Ptuja. Odbor se povezao s OK KPH za Varaždin, iji je sekretar bio drug Stjepan Ivi , i po eli su sura ivati. Odbor Osvobodilne fronte osnovan je tako er i u Novom Marofu, Brezni kom Humu i Donjoj Zelini. Kako je suradnja izme u slovenskih iseljenika i Mjesnog komiteta KPH za Varaždin bila vrlo uspješna, drug Franjo Glavnik, Slovenac, bio' je primljen za lana Mjesnog komiteta Varaždin. Broj slovenskih aktivista na varaždinskom podru ju neprestano se pove avao, a me u njima su se isticale drugarice Marta Kova i , tajnica u »Tivaru«, Jelka Vesenjaj, lije nica u varaždinskoj bolnici, te drug dr Franc Vugrin i , tako er lije -nik u varaždinskoj bolnici.⁶

Nakon hapšenja druga Milana Šepetauca veza sa Slovenijom održa- vana je iz stana drugarice Olge Ivekovi -Kubovi u Zagrebu preko partijske organizacije Klanjec. Na vezi Zagreb—Klanjec bili su drugovi Milan Posavec Roda, Krsto i Stjepan Ivekovi i Ljubica Posavec, a vezu je održavala drugarica Olga Ivekovi -Kubovi s drugovima iz Povjeren- stva Komunisti ke partije Hrvatske, Ivanom Kraja i em, Markom Belini em, Dragutinom Sailijem, Ivom Marinkovi em i drugima.⁷

Partijska organizacija Klanjca uspostavila je vezu u Zagorskim Selima u ku i Antuna Sladovi a kamo su dolazili kuriri i politi ki aktivisti iz Zagorja i susjedne Slovenije.⁸ Druga javka bila je u selu Plavi , u gostionici Kameri koga u koju su dolazili kuriri iz Slovenije, drugovi Boris, Zmaga i Triglav. Tim putovima je konstantno putovala pošta iz Zagreba u Sloveniju, dok je u obrnutom smjeru išla preko druga Viktora Zlendera iz Brezakovca, koji je poštu predavao Alojzu Don i u iz Kumrovca, a dalje je pošta išla preko druga Antuna Ivekovi a iz Brezja do Klanjca i Zagreba.

⁶ *Stevo Sunajko*, Sudjelovanje slovenskih in hrvatskih Narodnooslobodila kih enot 1941-1945, 105.

⁷ Zagreb 1941-1945, Zagreb 1972, 319.

⁸ *Stevo Sunajko*, n. dj., 62.

Jedna od najznačajnijih akcija 1942. godine bila je akcija partijske «organizacije Klanjec (formirana u veljači 1942. godine pod rukovodstvom druga Marka Belinca) koja je dala inicijativu za oslobađanje 5 oficira Crvene armije koji su bili u njemačkom zarobljeništvu, dakle s druge strane Sutle. Uz pomoć organizaciju Povjerenstva Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske također je izvršilac te akcije. O tome je pisalo i vanredno izdanje *Borbe* 23. XII 1942. pod naslovom »Najljepša naša pobjeda«.

Formiranjem prvih partizanskih jedinica u Sloveniji i Hrvatskoj došlo je do prvih kontakata, a tako i do suradnje hrvatskih i slovenskih partizana. Prvi susret na granici Slovenije i Hrvatskog zagorja uslijedio je nakon razbijanja Prvog partizanskog odreda Hrvatske »Matija Gubec«. Tom prilikom se jedna grupa našla s drugom Slavkom Komarom uspjela prebaciti na Gorjance, gdje su se 4 borca iz grupa povezala sa slovenskim partizanskim jedinicama.

Daljnje povezivanje partizana Slovenije i Hrvatske uslijedilo je nakon prodiranja neprijatelja u redove partijske organizacije u Zagrebu. Velik broj partijskih aktivista bio je tada ugrožen pa su CK KPJ i CK KPH te drugove slali u partizanske jedinice u Gorski kotar preko teritorija Slovenije. No na kraju je bolje rješenje, koje se vidi iz pisma druga Edvarda Kardelja Ivi Loli Ribaru od 11. IV 1942, naime planirana je mobilizacija partizana u Zagrebu. Izmeću ostalog, u pismu se kaže da bi bilo potrebno stvoriti jak slovensko-hrvatski odred oko Samobora, koji bi se kretao s obje strane granice i borio protiv ustaša, Nijemaca i Talijana. S obzirom da su tada već postojali uslovi za mobilizaciju i popunjenje odreda moglo se prići i realizaciji formiranja odreda.⁹ U vezi s tim, trećina sjednica Glavnog štaba Hrvatske održana 8—11. IV 1942. zaključila je da se akcije što više orijentiraju na krajeve naseljene pretežno hrvatskim stanovništvom. Jedan od tih krajeva bio je i Zumberak. Tako je Glavni štab Hrvatske 13. travnja 1942. naredio Štabu II operativne zone Hrvatske da se preko Žumberka poveže sa slovenskim partizanima na Gorjancima, a preko njih s partizanima Gorskog kotara. Istodobno je naredio Štabu kordunaške grupe partizanskih odreda da u Zumberak pošalje jednu desetinu iskusnih boraca. Tako se 8. V 1942. godine iz Hrvatskog zagorja u Zumberak prebacio IV vod Partizanskog odreda Hrvatskog zagorja, koji je tih dana bio razbijen od ustaša u borbama u Zagorju. Od boraca IV voda Partizanskog odreda Hrvatskog zagorja i boraca s Korduna formiran je novi vod od 31 borca, koji se odmah povezao sa slovenskim partizanima.

Bez obzira na teške uvjete za razvoj narodnooslobodilačke borbe sjeverno od Save, partijska rukovodstva Slovenije i Hrvatske poduzela su mjere za dizanje ustanka na području Hrvatskog zagorja, svjesni toga da se ustanak može uspješno razvijati samo pod uvjetom da se širi u svim dijelovima zemlje. Tako je Pokrajinski komitet Komunističke partije Slovenije za Štajersku, na početku travnja 1942. godine, poslao na Kozjansko grupu političkih aktivista, boraca iz sastava Prvog štajerskog bataljona, kako bi pripremili teren za podizanje ustanka. Istodobno je Odbor Oslobođilne fronte slovenskih iseljenika u Zagrebu, po naredbi druga Edvarda

⁹ Zbornik dokumenata NOR-a, II/3, dok. 140.

Kardelja, poslao grupu političkih radnika na Kozjansko. Potkraj svibnja, na taj teren stiglo je još 7 boraca iz sastava Prvog štajerskog bataljona. Ubrzo zatim su bili postavljeni povjerenici Osvobodilne fronte koji su pridobili znatan broj simpatizera narodnooslobodilačke borbe. Partizanskoj grupi pristupili su i omladinci, tako da je grupa na početku jula imala 25 boraca i stvoreni su uvjeti za formiranje Prve kozjanske partizanske ete. U početku se eteta orijentirala na borbu protiv doma ih izdajnika, osnivanje odbora, izbor povjerenika Osvobodilne fronte i širenje propagande o narodnooslobodilačkoj borbi.

Partijska organizacija u Hrvatskom zagorju djelovala je i prije početka narodnooslobodilačke borbe i od početka ustanka bila njegov idejni i organizacioni vođa. Dana 28. srpnja 1940. godine održana je Prva partijska konferencija za okrug Krapinu, u starom gradu Krapina, kojoj su prisustvovali delegati iz tadašnjih kotara Klanjec, Pregrada, Krapina, Zlatar i Stubica. Konferenciji su u ime CK KPH prisustvovali Anka Butorac, Mirko Bukovec i Martin Franeki. Konferencija je izabrala OK KPH za Krapinu od 10 članova i 3 delegata za Petu zemaljsku konferenciju, i to: Lacka Jakuša, Augusta Hercega i Petra Kina.¹⁰

Ta partijska konferencija donijela je važne odluke za daljnji organizaciono-politički rad. Osnovni zadatak je bio upoznati narodne mase s političkom situacijom i pripremiti narod za obranu zemlje od najezde njemačkog i talijanskog fašizma.

Druga partijska konferencija održana je 1. I 1941. u urmancu. Konferenciji je prisustvovalo 20 delegata, a u ime CK KPH prisustvovao je drug Karlo Mrazovi, koji je obrazložio historijske odluke donijete na Petoj zemaljskoj konferenciji.¹¹

Na sastanku OK KPH Krapina, u kolovozu 1941, za sekretara je izabran drug Edo Leskovar. Pod njegovim rukovodstvom OK KPH Krapina razvio je živu aktivnost na proširenju partijske organizacije, povezivanju partijskih organizacija i formiranju udarnih grupa.¹²

Na istavom terenu Hrvatskog zagorja jačao je i razvijao se partijski rad. U veljači 1942. godine, u Bedekovini, održan je prošireni plenum OK KPH Krapina, kojem je, osim drug Ede Leskovara, Lacka i Antuna Jakuša, Alojza Lekovića, Ivana Jadana i Augusta Hercega prisustvovao i delegat CK KPH drug Marko Belini, koji je iznio plan za dizanje ustanka u Hrvatskom zagorju.¹³

Na početku 1942. godine drug Edo Leskovar, zajedno s drugom Josipom Tkalcem, osnovao je prvu udarnu grupu u kotaru Pregrada u koju su ušli: Alojz, August i Ivo Debeljak, Stjepan i Josip Tepeš, Ivan Ciglenjak i Martin Pajtler. Tako je oružani ustanak u Zagorju dobio i svoje vojno-organizacione oblike. U proljeće 1942. godine Zagorje je imalo svoj partizanski odred.¹⁴

¹⁰ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959, 45.

¹¹ Isto, 46.

¹² Isto, 57.

¹³ Isto, 64.

¹⁴ Isto, 66.

U travnju 1942. godine partijska organizacija Klanjec formirala je u Kraljevcu na Sutli organizaciju SKOJ-a, čiji su članovi bili i Hrvati i Slovenci. U organizaciji su bili: Antun Rožman, Vinko Rožman, Milan Šepetauc — Slovenci, te Ivica Blažičko, Drago Štritof i Drago Strgar.

Potkraj svibnja 1942. godine Povjerenstvo CK KPH zatražilo je da se uspostavi veza partizana i partijskih radnika Hrvatskog zagorja s drugovima iz Slovenije. Baza za jačanje partizanskih snaga s obiju obala rijeke Sutle trebalo je biti Kozje. S obzirom da su prvi pokušaji uspostavljanja veze bili bezuspješni, Povjerenstvo CK KPH je preko druga Josipa Tucmana Crnog povjerilo taj zadatak drugu Edi Leskovaru. Pri odlasku radi uspostavljanja veze, u lipnju 1942. godine, poginuo je u Virštajnu, kod Podetrčka, pa ta veza nije bila uspostavljena.¹⁵

Razvijanjem narodnooslobodilačkog pokreta nastajali su sve povoljniji uvjeti za širu mobilizaciju u Hrvatskom zagorju. Tako je u svibnju 1943. godine OK KPH za Krapinu odlučio, na osnovi izvještaja KK KPH za Klanjec, koji je održavao vezu sa Kozjanskim bataljonom, da se na slovenskoj strani formira Zagorski odred, koji će se povezati s Kozjanskim bataljonom. Na osnovi te odluke formirana je grupa od 26 boraca koja je potkraj svibnja 1943. godine upućena na Kozjansko s ciljem da bude jezgra budućeg odreda. Za komandira grupe izabran je Gabrijel Vragovič Crni, za komesara drug Ivan Jadan Mika, a za sekretara drug Ruda Vidiček Veseli. Jedne noći, na početku lipnja 1943. godine, grupa je prešla hrvatsko-slovensku granicu između Kraljevca na Sutli i Dubrave, gdje ju je dočekao kurir Janez Rožman, koji ju je vodio dalje. Na slovenskoj strani dočekala ih je grupa slovenskih partizana s komandiranjem grupe drugom Ivanom Lekše Jobom iz Kozjanskog bataljona. Dalje su zagorski partizani nastavili put na zapadno poboje Bohorja, gdje je bila baza Kozjanskog bataljona. Tu je održan sastanak kozjanskih i zagorskih partizana na kojem se govorilo o dotadašnjoj i budućoj suradnji u zajedničkoj borbi protiv neprijatelja. Da bi koordinacija bila što bolja, izabran je zajednički štab u koji su ušli drugovi Franc Mrazovec i Božidar Gorjan Bogič, komandant i politkomesar Kozjanskog bataljona, te Stjepan Iveković i Marko Mrkoci, vođe zagorske partizanske grupe. Od tog sastanka sve do kraja narodnooslobodilačkog rata djelovala je kurirska veza između Slovenije i Hrvatskog zagorja. Nakon tri tjedna provedena zajedno, hrvatski su se borci vratili u Zagorje, a zatim nastavili put prema Kalniku. Veza Kozjanskog bataljona sa Zagorjem nastavljena je dalje preko partijske organizacije Klanjca do OK KPH Krapina, a nastavljena je i zajednička borba kozjanskih i zagorskih partizana protiv zajedničkog neprijatelja.

Tako je u studenom 1943. godine, kad je na području bivše ljubljanske pokrajine njemačka ofenziva poprimala sve veće razmjere, OK KPH Krapina poslao je Štabu II operativne zone Hrvatske pismo, u kojem izvještava da je Kozjanski bataljon na Bohorju i želi se približiti Sutli, te poručuje da se udruže s drugovima iz Slovenije. Štab Kozjanskog bataljona molio je Štab II operativne zone i Kalnički odred, preko OK KPH Krapina, da pošalju Slovence iz jedinica Kalničkog odreda u Kozjanski

¹⁵ Isto, 348.

bataljon, kako bi brojano ojaao. Štab II operativne zone poslao je, 24. studenog 1943. godine, pismo Štabu VII slovenskog korpusa u kojem, izme u ostalog, kaže: »Konačno se našem Zagorskom odredom uspelo tješnje povezati s odredom koji se zadržava na Sutli. Veseli nas da je nakon dvogodišnjeg ratovanja došlo do suradnje na tom dijelu naše domovine. Uvjereni smo da će suradnja izme u slovenskih i hrvatskih jedinica još više ojačati. Ujemo, da se borite sa velikim teškoćama jer je njemački okupator pokušao svim silama pokoriti vaš narod, pokušao osigurati ceste i željeznice za svoju vojsku, pokušao ofenzivama na vaše teritorije, što je za njega završilo porazno.

Od druga Janeza Rožmana, kojeg je poslao šef TV stanice za Sjevernu Sloveniju da bi uspostavio vezu s našim Zagorskim odredom, dobili smo obavjest o razmjeni na području Kozjanskog odreda, te smo zaključili, da pošaljemo 20 drugova Slovenaca koji su bili u našim jedinicama, a koji su sposobni da budu politički i vojni rukovodioci. Zajedno s njima šaljem dva puško-mitraljeza, da popunimo borbenu moć odreda.«¹⁶

Nakon toga je Štab II operativne zone Hrvatske pisao Štabu Kozjanskog bataljona i Štabu Zagorskog odreda da zajednički snagama o istu granicu na Sutli, te da zatim zajedno operiraju na Kozjanskom. Po naređenju Štaba zone, Štab Zagorskog odreda poslao je svoj Prvi bataljon s komandantom Ivicom Družincem i komesarom Milanom Šepetaucem na područje Pregrada—Klanjec. S Prvim bataljonom krenula je i skupina slovenskih boraca, koje su kod Kumrovca preuzeli predstavnici OK KPH Krapina i KK KPH Klanjec i prebacili ih preko Sutle u Kozjanski bataljon.¹⁷

Štab I bataljona Zagorskog odreda, 19. decembra 1943. godine, dobio je vijest da u noći, uz pomoć desetine Kozjanskog bataljona, prijeđe Sutlu. Na području s jedne i druge obale Sutle Prvi bataljon Zagorskog odreda i Kozjanski bataljon imali su zajedničke akcije i ogorčene borbe protiv neprijatelja. Prvi bataljon Zagorskog odreda, 24. prosinca, vratio se iz Slovenije, iz sela Lukovca preko Klanjca prema Desini u, ponovo u Zagorje.

Pokrajinski komitet KPSL za Štajersku poslao je 1. I 1944. godine pismo OK KPH Krapina u kojem kaže: »Prema podacima koje smo primili od Kozjanskog Okružnog komiteta Slovenije postoji mogućnost suradnje i koordinacije jedinica Narodnooslobodilačke vojske koje operiraju na području vašeg okružja, i jedinica koje operiraju na području Kozjanskog okružja a osim toga se nalazi u vašim jedinicama veći broj Slovenaca koji bi bili spremni da prijeđu u sastav naših jedinica.

U interesu Narodnooslobodilačke vojske je, da se sva ta pitanja što povoljnije i što prije riješe, a osim toga da tom prilikom izmjenimo iskustva u radu na organiziranju terena, zato predlažem da nam vi stavite prijedlog na koji način i gdje bi se sastali, da riješimo sva ta pitanja. U najkraćem vremenu doći će jedan član IV Operativne zone Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Slovenije u jedinice Kozjanskog

¹⁶ Arhiv Štaba II operativne zone Hrvatske, Institut za historiju radničkog Pokreta Hrvatske u Zagrebu (dalje: IHRPH).

¹⁷ Stevo Sunajko, n. dj., 276.

okružja i bilo bi dobro, da upozorite Štab Kalni kog odreda, da on omogući i sastanak s tim vašim vojničkim funkcionerima u rješavanju i koordiniranju svih vojnih pitanja.«¹⁸

Nakon kapitulacije Italije, vrhovni komandant NOV i POJ, 5. siječnja 1944. godine, poslao je Glavnom štabu Slovenije uputstvo za rad i organizaciju jedinica, uz ostalo, i nalog za Štajersku operativnu zonu, u kojem kaže:

»Kao što ste i sami rekli, Štajerska je za vas vojnički i politički vrlo interesantna. Snage na Štajerskoj neke u manjim etama prođu na Sjever i traže vezu s Austrijancima. Tome posvetite posebnu pažnju. Preko Sutle morate svakako uspostaviti vezu s Hrvatskim zagorjem. Ako bi bilo potrebno, neka se vaše snage oslone na Hrvatsko zagorje.«¹⁹

Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske odredio je da u pomoć Štajerskoj krene XIV slovenska divizija. Na svom putu u selu Rasmji povezala se sa Štabom X korpusa Hrvatske i dogovorila se o suradnji s hrvatskim jedinicama na putu preko Hrvatskog zagorja. Za pomoć Štabu XIV divizije Štab korpusa je dao komandanta Zapadne skupine odreda druga Radu Bulata i sekretara OK KPH Krapina druga Ivicu Greta. Divizija je morala održavati vezu s X korpusom i zato što se pokvarila radio-stanica pomoć u koje su bili povezani s Glavnim štabom Slovenije, te su vezu održavali radio-stanicom X korpusa. Kako se XIV divizija kretala sve bliže Zagorju, Oblasni komitet KPH za Zagrebačku oblast poslao je pismo OK KPH Krapina, 22. siječnja 1944. godine, ovoga sadržaja:

»Preko vašeg okruga prolazi XIV Slovenska divizija. Ona će sigurno i koji dan zadržati na vašem terenu. Molimo vas da pružite svaku pomoć koja će biti potrebna bratskim slovenskim jedinicama, koju će one trebati. Isto iskoristite prelaz te divizije kroz vaš okrug, popularizirajte to kod naroda, kako bi se što više uvrstilo bratstvo između našeg i slovenskog naroda, a i kako bi drugovi Slovenci odnijeli što ljepšu sliku iz naših krajeva. Mi vjerujemo, da će vam prolaz Slovenske divizije, ako ga pravilno iskoristite, mnogo doprinijeti kod oružanog ustanka u vašem kraju. Na putu XIV divizije kroz Hrvatsko zagorje, Štab divizije je ostavio arhiv u sjedištu Okružnog komiteta KPH Krapina, kako bi ga drugovi iz Komiteta pohranili sve dok divizija po dolasku u Štajersku ne utvrdi svoju bazu.«²⁰

Na početku ožujka 1944. godine uspostavljen je još jedan kanal za suradnju slovenskih i hrvatskih jedinica. Tu vezu uspostavili su OK KPSL Ptuj i OK KPH Krapina. Ptujski komitet odlučio je poslati slovenske omladince u hrvatske jedinice. Započeli su i dogovori obaju komiteta o zajedničkim akcijama i mobilizaciji u Ptuj i okolici. Suradnja je pošla zapravo istom u svibnju 1944. godine. OK KPSL za Ptuj poslao je na sjednicu OK KPH Krapina, 18. svibnja 1944. godine, svoga predstavnika, druga Milka Goluba Joška, kako bi se neposredno dogovorio o suradnji. Nakon toga, na sastanak s drugovima iz Zagorja, u Sv.

¹⁸ Arhiv Okružnog komiteta KPH Krapina, IHRPH.

¹⁹ Zbornik dokumenata NOR-a, 11/11, dok. 181.

²⁰ Arhiv OK KPH Krapina, IHRPH.

Barbari u Halozama, došli su drugovi Zvonko Sagadin, sekretar OK KPSL Ptuj i član komiteta Tone Belšak. Na sastanku, kojem je bio cilj da se ne posumnja u omladince koje će Ptuj poslati, bilo je dogovoreno kako će se ptujske omladince slati u hrvatske partizanske jedinice. Komiteti ptujskog i krapinskog područja imali su me usobnu vezu preko karaule slovenskih partizana na području Višnjice, Trakošana i Gornje Voče. Ta karaula je, kao glavni zadatak, imala primati ljude sa ptujskog terena i otpremati ih u zagorske brigade u Hrvatskoj. Osim toga, tom vezom je ptujsko partijsko rukovodstvo slalo tehnički i drugi materijal za krapinsku tiskaru.²¹

S obzirom da je u rujnu ukinut Ptujski komitet, OK KPSL Maribor uspostavio je kurirsku vezu s KK KPH Ivanec, a o tom bio je obaviješten OK Krapina.²² Veza između OK KPH Krapina i OK KP Slovenije Šmarje bila je poremećena, jer su u srpnju ustaše zarobili kurira Kozjanskog bataljona. U studenom 1944. godine ponovo je uspostavljena veza između OK KP Slovenije brežičkog i kozjanskog područja i OK KPH Krapina. Nakon što je oslobođen Beograd i uspostavljena srijemska fronta, njemačke i ustaške jedinice počele su se okupljati na području između Save i Drave. Budući da su na tom području bile koncentrirane velike neprijateljske snage, oslabila je suradnja narodnooslobodilačkih snaga Hrvatskog zagorja i Štajerske, pa je OK KPH Krapina o tome obavijestio komitete Kozja i Maribora. U Hrvatskom zagorju, kao i u Sloveniji, situacija je bila posebno teška, jer su se neprijateljske snage povlačile upravo preko tog teritorija. Takva situacija prisilila je partijsko rukovodstvo u Zagorju da većinu kadrova pošalje na sigurnije područje. Samo je mali dio kadrova ostao, a on je morao djelovati strogo ilegalno. OK KPH Krapina, kojemu je su tada bili na čelu drugovi Marko Mrkoci i Josip Kolar, imao je veliku pomoć u djelovanju i manevriranju Zagorskog odreda. Teški uvjeti pod kojima je djelovao OK KPH Krapina utjecali su na još veću povezanost s drugovima iz Slovenije. Pri oslobađanju sjevernih predjela Slovenije hrvatske partizanske jedinice nisu neposredno sudjelovale. Sudjelovali su samo dijelovi Zagorskog i Kozjanskog odreda, koji su se od travnja 1945. godine probijali preko Hrvatskog zagorja u Prekomurje radi formiranja Prekomurske brigade.²³

Prema tome, suradnja i povezanost slovenskih i hrvatskih partizana postojale su i bile vrste za vrijeme narodnooslobodilačke borbe. Sutla, granica između dviju susjednih republika, praktično to nije bila, naprotiv bila je spona bratstva i jedinstva u najtežim trenucima naše povijesti.

²¹ Stevo Sunajko, n. dj., 320.

²² Isto, 324.

²³ Isto, 435.

Slobodan Zari

Osnivanje JNOF-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj

Proces konstituiranja Jedinствene narodnooslobodilačke fronte u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u toku narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije bio je veoma složen. Unatoč tome što je prije rata na području sjeverozapadne Hrvatske Hrvatska seljačka stranka imala jak utjecaj, ideja ilegalne KPJ o stvaranju antifašističke narodne fronte, koju su sve građanske stranke odbacile, ne žele i surađivati s ilegalnom KPJ, primljena je u nekim krugovima sa simpatijama. Tome je znatno pridonio utjecaj Komunističke partije koji je bio značajan u pojedinim industrijskim centrima sjeverozapadne Hrvatske. Ideje Komunističke partije bile su prihvaćene i u pojedinim selima, osobito u Hrvatskom zagorju. Gustoća naseljenosti i neprekidno usitnjavanje seljačkog posjeda doveli su do toga da je velik dio seoskog stanovništva tražio zaposlenje u industriji. Upravo taj priliv radne snage, koji je nadilazio mogućnosti zapošljavanja u slabo razvijenoj industriji, omogućio je kapitalistima da eksploatiraju radnu snagu nudeći radnicima niske nadnice, esto nedovoljne za minimum životnih potreba. Usprkos teškim životnim uvjetima seoskog stanovništva vodstvo HSS-a uspijevalo je svojom demagoškom politikom zadržati na tom području političku prevlast, osobito na selu. Tome je znatno pridonijelo i to što je Komunistička partija morala djelovati u ilegalnosti, pa je bilo dovoljno samo izraziti simpatije za rad Komunističke partije da se padne pod progon režima. Osim HSS-a, u pojedinim selima velik su utjecaj imale profašistički orijentirane snage, među kojima i katolički kler.

U Međimurju su članovi KPH uspjeli ostvariti suradnju s lijevim krilom HSS-a u pripremanju izbora 1938. godine, te su zajedno na njima i istupili. U toku 1939. godine organizacija KPH u selima oko Čakovca pristupa osnivanju odbora Stranke radnog naroda, a na općinskim izborima 1940. godine lista Stranke radnog naroda, na kojoj su uglavnom bili komunisti, dobiva u vanjskoj općini Čakovec gotovo polovicu glasova i četiri mandata za općinski odbor. Slični rezultati bili su postignuti i u donjem Međimurju, posebno u Turčinu i u Donjem Kraljevcu¹.

¹ Međimurje 1919—1959. Prilog historiji radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe u Međimurju od 1919. do 1959. godine. Čakovec 1959, 57.

Istovremeno fašisti ki režim u Ma arskoj ne propušta nijednu priliku da istakne svoje zahtjeve za aneksiju Me imurja. Još godine 1937. formirano je u Me imurju društvo »Ma arska kulturna zajednica« koje je pod krinkom kulturnog djelovanja u ma arskoj nacionalnoj manjini zapravo pripremalo teren za aneksiju Me imurja Ma arskoj. U vodstvu društva nalazili su se profašisti ki elementi, koji su kasnije bili glavni krivci za ratne zlo ine ma arskih okupacionih vlasti.²

Nakon napada na Jugoslaviju i njezinog komadanja ve i dio sjeverozapadne Hrvatske potpao je pod vlast tzv. Nezavisne Države Hrvatske, a Me imurje su anektirali Ma ari. Preuzimaju i vlast ustaše su zadržali gotovo itav administrativni aparat stare Jugoslavije, te su, iako bez podrške narodnih masa, uspjeli u kratkom vremenu osigurati funkcioniranje svoga upravnog aparata. Pri tome je važnu ulogu odigralo reakcionarno vodstvo HSS-a koje, slijede i politiku svoga vodstva u Zagrebu, ostaje lojalno ustaškoj vlasti.³ Na osnovi politike orijentacije toga svog vodstva niži funkcionari HSS-a ostaju i dalje na svojim funkcijama po op inama.⁴ Iako su u pojedinim krajevima sjeverozapadne Hrvatske, a posebno u Hrvatskom zagorju, komunisti imali znatan utjecaj, partijske organizacije nisu se mogle suprotstaviti golemoj neprijateljskoj propagandnoj mašini koja je, iskoriš uju i neriješeno nacionalno pitanje u staroj Jugoslaviji, nastojala pridobiti stanovništvo hrvatske nacionalnosti. Istina, na sve ustaške parole narod je gledao sa sumnjom, ali neposredno nakon okupacije hrvatsko stanovništvo ostaje, zahvaljuju i uglavnom »politici ekanja« vodstva HSS-a, pasivno. Ipak, ubrzo — kad su po eli ustaški zlo ini nad stanovništvom srpske nacionalnosti i Zidovima, progoni Hrvata komunisti i njihovih simpatizera, hrvatsko stanovništvo otkriva pravi karakter ustaške vlasti.

U Me imurju je ma arska okupaciona uprava provodila mjere grube denacionalizacije stanovništva s ciljem da se to podru je pripremi za potpuno uklju enje u državnu i društveno-politi ku strukturu fašisti ke Ma arske. Vojna uprava primjenjuje kulturne, prosvjetne, privredne i druge mjere koje su imale osigurati ma arizaciju stanovništva. Iz administrativnog aparata otpušteno je inovništvo hrvatske nacionalnosti. Te je mjere ma arskih okupacionih vlasti podržao ve i dio ina e malobrojnih pripadnika ma arske nacionalne manjine, a hrvatsko je stanovništvo ve od samog po etka bilo izloženo teroru okupacione uprave i ma arskih fašisti kih organizacija. Ve u 1941. godini dolazi do masovnih protjeri-

² Isto, 59.

³ Vodstvo Hrvatske selja ke stranke na elu s Vladkom Ma ekom presudno je utjecalo na stav svoga lanstva prema ustaškoj vlasti, koja se tek nalazila u formiranju, a unijelo je zabunu i u hrvatske selja ke mase, koje su prije rata bile pod snažnim utjecajem HSS-a. Za to su posebno zna ajne dvije Ma ekove izjave, i to: 8. travnja 1941. izjava u kojoj je rat proglasio nesre om i pozvao lanstvo HSS-a da o uva red i disciplinu, te da sluša njegove upute, i 10. travnja, u trenutku proglašenja NDH i nakon ulaska njema kih trupa u Zagreb, izjava kojom je pozvao hrvatski narod na lojalnost novoj državi, a sve pristaše svoje stranke u organima državne uprave na iskrenu suradnju s novom vladom (P. Mora a, Jugoslavija 1941, Beograd 1971, 42).

⁴ Tako su npr. u Kotaru Donja Stubica ostali na dužnosti svi op inski na elnici, osim jednog koji je svoju dužnost predao predsjedniku kotarske organizacije HSS-a Feren aku (Hrvatsko zagorje u narodnooslobodila koj borbi, Zagreb 1959, 53).

vanja stanovništva hrvatske nacionalnosti na teritorij tzv. NDH.⁵ Odmah nakon okupacije Me imurja ma arska vladaju a stranka Magyar elet part (Ma arska stranka života) po inje u Me imurju osnivati svoje organizacije radi postepene ma arizacije ondašnjeg stanovništva. Kad je u listopadu 1944. god. vlast u Ma arskoj preuzela Nyilas part, ona u Me imurju pribjegava najžeš em teroru. Uz hrvatsko stanovništvo i suradnike NOP-a progone se i Židovi (za veoma kratko vrijeme iz Me imurja je deportirano u koncentracione logore oko 700 Židova).⁶

Jedina politička stranka koju nije iznenadio napad na Jugoslaviju i koja ga je do ekala pripravna bila je Komunistička partija, a nakon aprilskog sloma i raspada građanskih stranaka ona je ostala i jedina politička stranka općujugoslavenskog karaktera sposobna da povede narode Jugoslavije u oružanu borbu za nacionalno oslobođenje. Budući da je i prije djelovala ilegalno, Komunistička partija uspjela je i nakon okupacije i raspada Jugoslavije obnoviti svoju organizacionu strukturu. U novoj situaciji njezino je rukovodstvo pravilno uočilo da je nastupio historijski trenutak ne samo za dizanje ustanka radi nacionalnog oslobođenja nego i za provođenje socijalističke revolucije, iako je u prvi plan stavilo borbu za nacionalno oslobođenje. Polazeći od činjenice da će predstojeća borba biti dugotrajan proces, rukovodstvo KPH nastoji već od samog početka mobilizirati sve antifašističke snage osnivanjem Narodnooslobodilačke fronte. Stvaraju i tako široku platformu NOP-a partijsko je rukovodstvo pokušalo pridobiti za borbu i one građanske stranke koje su imale stanovitiog utjecaja u narodnim masama. U prvom je redu mislilo na Hrvatsku seljačku stranku, koja je imala posebno značajan utjecaj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Ali sva ta nastojanja da se vodstvo HSS-a pridobije za suradnju ostala su bez uspjeha. Iako je koncepcija HSS-a uključivala borbu protiv fašizma, kad je ta borba počela, stranka je ostala pasivna. Perspektiva revolucionarnih promjena u toku oslobodilačke borbe i rukovodećeg uloga Komunističke partije bile su glavni razlozi da je većina političara iz vodstva HSS-a odbila suradnju s Komunističkom partijom. Rukovodstvo KPH znalo je da na području sjeverne Hrvatske može doći do šire oslobodilačke akcije samo ako se za tu borbu pridobiju i pristalice HSS-a. Zbog toga CK KPH nastoji stvaranjem Narodnooslobodilačke fronte mobilizirati najširu narodnu masu, uključujući i članove bivših građanskih stranaka, iako ni dalje nije odbacivao mogućnost razgovora s rukovodstvom HSS-a.⁷ Osim toga rukovodstvo KPH radi na osnivanju masovnih antifašističkih organizacija, koje bi također bile jedna od baza Narodnooslobodilačke fronte. U Okružnici br. 3 CK KPH napominje da je osnovan »narodno-oslobodilački fond za sakupljanje priloga u novcu, hrani, odijelu itd. Taj fond mora se postaviti na što širu osnovu. Radnici, seljaci, inteligencija i građani, svi bez obzira na nacionalnu, vjersku i političku pripadnost, jednom riječju, cijeli narod treba da daje svoj prilog za nacionalno oslobođenje«.⁸

⁵ P. Morača, n. dj., 52, 53.

⁶ Me imurje . . . , n. dj., 59-65.

⁷ P. Morača, n. dj., 640.

⁸ Okružnica br. 3 Centralnog komiteta KPH od 30. rujna 1941. godine, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkoj ratu jugoslovenskih naroda, V/1, Beograd 1952, 143-153.

Usprkos reakcionarnom stavu vodstva HSS-a nije je ponašanje unijelo zabunu u dio stanovništva hrvatske nacionalnosti u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, klasno svjesno radništvo na tom terenu bez rezerve je prihvatilo poziv Komunističke partije na oružanu borbu. Što do nje ne dolazi ve u 1941. godini, kao u ostalim krajevima Hrvatske, posljedica je velikim dijelom i samog položaja tog područja. Kako je bilo od izuzetne strateške i ekonomske važnosti za okupatora, ispresijecano gustom mrežom relativno dobrih komunikacija, uz niz neprijateljskih uporišta i s konfiguracijom tla nepovoljnom za gerilsko ratovanje, na njemu se u prvoj godini rata nije mogao razmahati ustanak. Unato tome broj pristaša borbe za nacionalno oslobođenje raste iz dana u dan, i sve više ima narodnooslobodilačkih odbora, odbora Narodnooslobodilačke fronte, odbora Narodnooslobodilačkog fonda. Iako ti odbori imaju različite nazive, oni u godini 1941. imaju uglavnom istu funkciju: agitaciju za NOB, prikupljanje oružja, hrane, municije i ostalog materijala neophodnog za vođenje rata.

Nakon osnivanja partizanskih jedinica i njihovih uspjeha u godini 1942. na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske seosko stanovništvo sve više sura uje s NOP-om. Istovremeno počinje i diferencijacija u redovima HSS-a. Pristaše HSS-a i poneki lokalni funkcionari uvijaju svoju zabludu, te odbijaju direktive svoga reakcionarnog vodstva i pristupaju NOP-u. Na početku 1942. raste broj odbora Narodnooslobodilačke fronte. Njihov se rad sastojao u agitaciji i propagandi protiv okupatora i ustaških vlasti, te okupljanju onih pristaša HSS-a koji su bili voljni sura ivotati s NOP-om. U tom je radu posebno aktivna omladina koja se sve masovnije okuplja u Savez mlade generacije." Unato veoma nepovoljnim uvjetima za partizanski na ivotovanje, u Hrvatskom zagorju ima sve više uspješnih akcija, u prvom redu napada na komunikacije. Za uspjeh tih akcija svakako je zaslužno stanovništvo koje, organizirano u narodnooslobodilačke odbore i odbore Narodnooslobodilačke fronte, unato sve žešem teroru, pruža svesrdnu pomoć partizanima: obavještava ih o kretanju neprijatelja, sakriva ilegalce, pomaže u hrani i odjeći itd.¹⁰ Po etak raslojavanja u redovima HSS-a primijetile su i ustaške vlasti. Iako je stanovništvo bilo mahom protiv ustaša, oni su u svakom selu imali ponekog doušnika, i ti su ih doušnici obavještavali o stanovitim promjenama u stavovima nekih članova HSS-a. Da bi sprije ivotjecaj NOP-a, ustaške vlasti poja avaju masovni teror nad stanovništvom. Tako u nekim selima Zagreba kog kotara dolazi do prisilnog raseljavanja stanovništva, a u njihove se kuće useljuju ustaše.¹¹

⁹ Tako su npr. u kotaru Zagreb osnovani skojevski aktivni u tri općine, a odbori Saveza mlade generacije u deset općina (*D. Salić*, Partijski rad u Hrvatskom zagorju 1941—42, etredeset godina. Zbornik sje anja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radni kog pokreta, VI, Beograd 1961, 152).

¹⁰ Otkraj 1941. i na početku 1942. godine formirani su u Hrvatskom zagorju odbori Narodnooslobodilačke fronte: u Kotaru Donja Stubica, Kotaru Samobor, Kotaru Zelina i Kotaru Klanjec (*D. Salić*, n. dj., 153).

¹¹ Izvještaji o radu Zagreba kog, Krapinskog i Varaždinskog okruga, Arhiv Instituta za historiju radni kog pokreta Hrvatske (dalje: IHRPH), Komunistička partija J Hrvatske (dalje: KP) - 43/31 i KP - 43/76.

Nakon velikih uspjeha NOV u 1942. i 1943. te pobjeda saveznika u 1943. godini, naglo se povećava prilikom pristajanja HSS-a i — što je bilo naročito važno — znatnog dijela njegova lokalnog rukovodstva u NOP. Ali, povećani prilikom pristajanja HSS-a u redove NOP-a donio je neke probleme. Tako je npr. Franjo Gaži pokušao u drugoj polovici 1943. godine obnoviti rad HSS-a kao stranke ravnopravne s Komunisti kompartijom. U tu se svrhu povezao s bivšim funkcionarom HSS-a Božidarom Magovcem, koji je također pristupio u redove NOP-a, ali je neprijateljska djelatnost raskrinkana u 1944. godini. Međutim, nakon razgovora u Oblasnom komitetu KPH za Zagrebačku oblast Franjo Gaži je uvidio nepravilnost svog postupka te je na kotarskom savjetovanju NOO-a Kotara Bjelovar u jesen 1943. pred oko 120 članova NOO-a otvoreno osudio nastojanje na obnovi HSS-a kao pokušaj reakcionarnog vodstva HSS-a da razbije jedinstvo NOP-a. Osim toga, bilo je pristajanja HSS-a koji su potpuno iskreno pristupili NOP-u, ali su sa sobom donosili i neka shvaćanja strana politici NOP-a (sklonost švercu, odlazak u neprijateljska uporišta, a u nekim, iako vrlo rijetkim slučajevima, popustljivost prema ustašama). Većina članova HSS-a ubrzo odbacuje takva shvaćanja, a pojedince i sami osuđuju za postupke koji su strani NOP-u. Ali, i oni nailaze u nekim dijelovima sjeverozapadne Hrvatske na probleme: pojedini komunisti pokazuju nepovjerenje prema članovima HSS-a koji djeluju u sastavu NOO-a. Međutim, takva kruta shvaćanja ubrzo su naišla na oštru osudu viših partijskih rukovodstva, u prvom redu Oblasnog komiteta Zagrebačke oblasti, te se ubrzo mijenja i stav prema članovima bivšeg HSS-a.¹²

Uviđaju i nepopularnost ustaških vlasti i zabrinuto zbog sve masovnijeg prelaženja svojih članova i lokalnih funkcionara na stranu NOP-a, rukovodstvo Maekovog krila HSS-a povezuje se s njemačkim okupacionim vlastima, za koje je područje sjeverozapadne Hrvatske, osim strateških prednosti, imalo veliku ekonomsku važnost, u prvom redu zbog eksploatacije rudnih bogatstava.¹³ Na početku 1944. godine pojedini Maekovi funkcionari kontaktiraju s predstavnicima Ministarstva vanjskih poslova Treuge Reicha za Jugoslaviju.¹⁴ Istovremeno, drugi pristupaju osnivanju tzv. »Bijele garde« po uzoru na nekadašnju Maekovu »Seljačku zaštitu«. Inicijator osnivanja »Bijele garde« bio je istaknuti HSS-ovac Lj. Tomašić, koji je za to dobio odobrenje od Košutića. »Bijela garda« imala je cilj da sprečava razvoj NOP-a na terenu, i da u pogodnom trenutku posluži za borbu protiv NOV.¹⁵ Osnivanju »Bijele garde« prethodila je oštra kampanja Maekovih pristajanja protiv NOP-a. U toj su kam-

¹² Izvještaj Oblasnog komiteta KPH za Zagrebačku oblast od 15. XII 1943. Povjerenstvu CK KPH za Slavoniju i Zagrebačku oblast, IHRPH, KP - 56/26.

¹³ Za njemačke okupacione vlasti bila je osobito važna eksploatacija nafte u revirima Kutine i Meimurja. Godine 1942. ona je iznosila 9605 tona u Gojilu i 63 tone u Meimurju, godine 1943. 21.582 tone u Gojilu i 3108 tona u Meimurju, a 1944. u Gojilu 26.558 tona i u Meimurju 11.645 tona (*A. Miletić*, Sjeverozapadna Hrvatska 1941-1944. u svjetlosti njemačke arhivske građe, *Kaj*, 6/1975, 52-53).

¹⁴ *N. Brezović Prebeg*, Teritorijalna obavještajna služba i Odjeljenje zaštite naroda Zagrebačke oblasti i grada Zagreba od jeseni 1944. do proljeća 1945, *Kaj*, 6/1975, 95.

¹⁵ Izvještaj Okružnog komiteta KPH Krapina Oblasnom komitetu KPH za Zagrebačku oblast od 7. XII 1943, IHRPH, KP - 56/21.

panji najaktivniji bili trgovci, gostioni ari, mlinari i kulaci. Ali organizacije NOP-a, predvođene partijskim organizacijama, uspjevale su suzbiti tu kampanju. Seosko je stanovništvo ve u tolikom broju sura ivalo s organizacijama NOP-a da ga propaganda Ma ekovog krila HSS-a nije više mogla dovesti u zabludu.¹⁶ Upravo zbog svojih izgubljenih pozicija — na terenu gdje su nekada tradicionalno imali najviše pristaša — reacionari iz HSS-a osnivaju »Bijelu gardu«. U nju su ulazili i pojedini ustaše, navodno radi obrane sela od partizana.¹⁷ Da bi kompromitirali NOP, pojedini pripadnici tzv. »Bijele garde«, koja je bila veoma malobrojna, organiziraju plja kaške napade pod krinkom partizana, pokušavaju i tako diskreditirati i NOB i Komunisti ku partiju koja je cijelo vrijeme rata bila na elu te borbe. Me utim, na pojavu tih plja kaških bandi po pojedinim selima organizacije NOP-a i gotovo cjelokupno stanovništvo tih sela oštro su reagirali, hvatali pripadnike tih bandi i dovodili ih pred narodni sud gdje su dobili zasluženu kaznu.

Tre im zasjedanjem ZAVNOH-a, na kojem je ozakonjen dotadašnji razvitak revolucionarne vlasti u Hrvatskoj, a Hrvatska proglašena federalnom jedinicom u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije, dovršena je izgradnja državnog aparata. Budu i da su sada NOO-i na oslobo enom teritoriju djelovali isklju ivo kao organi revolucionarne vlasti, javila se potreba za osnivanjem JNOF-a kao politike organizacije, te je 18. svibnja 1944. godine u Topuskom održana osniva ka konferencija JNOF-a. Na njoj je izabran Izvršni odbor JNOF-a Hrvatske i izra ena organizaciona shema, a Izvršnom odboru dan je zadatak da u što kra em roku organizira izbore za odbore JNOF-a na oslobo enom teritoriju. Na neoslobo enom teritoriju tu su funkciju imali NOO-i koji, djeluju i ilegalno, nisu mogli obavljati funkciju organa narodne vlasti. Kao baza organizacije bili su seoski odbori JNOF-a, a viši su odbori bili: op inski, kotarski, okružni i oblasni odbor JNOF-a.

Neposredno nakon osniva ke konferencije JNOF-a Hrvatske po elo je i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, kao i u ostalim krajevima Hrvatske, osnivanje odbora JNOF-a. U tom smislu uputio je CK KPH Oblasnom komitetu KPH za Zagreba ku oblast okružnicu s uputama da je potrebno razviti dobro organiziranu kampanju u kojoj e se narodu objasniti znaenje odluka III zasjedanja ZAVNOH-a, posebno istaknuti da Tre e zasjedanje ZAVNOH-a ini temelj federalne države Hrvatske, i obrazložiti važnost JNOF-a kao politike baze NOP-a. U okružnici je naglašeno da kao govornici u kampanji moraju u što ve em broju sudjelovati pristaše HSS-a, lanovi Srpskog kluba vije nika ZAVNOH-a i vanstrana ki rodoljubi. Time je trebalo posti i ovo: »a) Razbiti klevete, kako okupatora, ustaša, etnika, tako i Ma ekove klike da se NOP bori za komunistam i sovjetizaciju. b) Razbiti utjecaj (gdje postoji) Ma eka i velikosrpski etni ki utjecaj na Srbe (gdje postoji)«. Prilikom osnivanja odbora JNOF-a posebno su bile aktivne organizacije USAOH-a i AFZ-a, dok neke partijske organizacije nisu odmah pristupile konkretnom radu po

¹⁶ N. Brezovi -Prebeg, n. dj., 95-96.

¹⁷ O tome opširnije vidi prilog Nikole Brezovica Prebega u ovom zborniku.

¹⁸ Okružnica CK KPH Oblasnom komitetu KPH Zagreba ke oblasti, IHRPH, KP - 58/327.

dobivenim direktivama. Nakon okružnice CK KPH aktivirale su se i te partijske organizacije, iako se kod nekih i dalje nailazilo na krutost u radu s odborima JNOF-a. Tako je npr. članovima Kotarskog odbora JNOF-a zadano u zadatak da formiraju seoske i općinske odbore JNOF-a, dok je mobilizaciju stanovništva u NOV obavljao i dalje Kotarski komitet KPH, iako je to bio jedan od glavnih zadataka odbora JNOF-a.¹⁹ Negdje se išlo čak tako daleko da se onima koji su odbijali da se odazovu pozivu na mobilizaciju prijetilo hapšenjem. Na to je oštro reagirao Oblasni komitet KPH za Zagrebačku oblast napominjući i da uspjeh mobilizacije treba osigurati političkim djelovanjem odbora JNOF-a.²⁰

U toku srpnja i kolovoza 1944. godine vodena je na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske kampanja za osnivanje odbora JNOF-a. Posvuda su održavane općinske, kotarske i okružne konferencije na kojima su birani odbori JNOF-a, a ujedno se pripremalo održavanje Oblasne konferencije JNOF-a. Na tim je konferencijama isticana neophodnost političkog rada odbora JNOF-a u narodu. Napominjalo se da od toga zavisi uvrštavanje stvorenog jedinstva i njegovo proširivanje na nove narodne snage, koje su se uključivale u NOP. Također se naglašavalo da od aktivnosti odbora JNOF-a zavisi daljnje razvijanje političke svijesti, požrtvornosti i odlučnosti za borbu najširih slojeva naroda. Osim toga, na gotovo svim konferencijama JNOF-a ukazivalo se i na određene greške u radu. Prema odlučenoj konferenciji, mnogi odbori JNOF-a ograničeni ili su se isključivo bavili političkim radom zaboravljajući i druge zadatke. Na nizu konferencija konstatirano je da neki odbori JNOF-a ne mogu i pravilno raditi tek ako budu poznavali, osim političkih, i ostale probleme: gospodarske, socijalne, prosvjetne, zdravstvene itd. Kao bitan zadatak odbora JNOF-a navodilo se da oni moraju biti pokretači i organizatori različitih akcija: jesenske sjetve, zgradnje porušenih kuća, podizanja škola i domova kulture na oslobođenom teritoriju, raznih kampanja za pomoć vojsci i narodu, ukazivanja pomoći susjednim krajevima koje je pogodilo ratno razaranje itd. Posebno se naglašavalo da odbori JNOF-a moraju razvijati duh udarnog rada i takmičenja, kako bi se aktivirale narodne mase na izvršenju osnovnih zadataka. Takvim bi djelovanjem — isticalo se na konferencijama — odbori JNOF-a pružali znatnu pomoć narodnim organizacijama koji bi uz njihovu podršku mogli još više uvrstiti svoj autoritet u narodu.

Odluke konferencija JNOF-a, održanih u toku ljeta 1944. godine, izvršila je i Oblasna konferencija JNOF-a za Zagrebačku oblast, koja je održana 8. rujna 1944. u Zagrebu. Uz mnogobrojne delegate konferenciji su prisustvovali i pozdravili je: Filip Lakuš u ime ZAVNOH-a i Izvršnog odbora HSS-a, general-major Petar Drapšin u ime Glavnog štaba Hrvatske i general-major Vlado Mateti u ime X zagrebačkog korpusa. O političkoj situaciji govorio je Ivan Božićević, član ZAVNOH-a, i nakon njega uzeo je riječ Luka Pajić, potpredsjednik bivše organizacije HSS-a za kotar Varaždin, koji je kratko vrijeme prije početka rada konferencije došao na oslobođeni teritorij. Njegove su riječi: »Ono, za im

¹⁹ IHRPH, KP - 60/508.

²⁰ Pismo Oblasnog komiteta KPH Zagreba ke oblasti Okružnom komitetu KPH Zagrebačkog okruga, IHRPH, KP - 60/533.

smo išli s Radi em, sada se ostvaruje. Ja sam sretan što sam to doživio. Došao sam k vama i s vama u ostati.«²¹ Na konferenciji je izabran Izvršni odbor i potvrđeni su zadaci JNOF-a kako su postavljeni na općinskim, kotarskim i okružnim konferencijama JNOF-a održanim u toku tog ljeta. Osnivanjem Oblasnog odbora JNOF-a Zagrebačke oblasti završen je proces izgradnje JNOF-a kao političke snage NOP-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Reakcionarne snage, a u prvom redu Maekovo krilo HSS-a, uvidjele su da agitacijom u narodnim masama protiv NOP-a neće moći ostvariti svoje ciljeve. Iako se nisu odrekle te agitacije, one u 1944. godini počinju usvajati nove metode borbe protiv organizacija NOP-a. Koriste i se onim svojim ranijim pristašama koji su stupili u NOP, ali nisu iskreno prihvatili suradnju s Komunističkom partijom, nastoje se infiltrirati u organizacije NOP-a i tako razbiti njegovo jedinstvo. Dok je npr. u Hrvatskom zagorju Pernar, jedan od prijeratnih rukovodilaca HSS-a, agitirao među seljacima za osnivanje »Bijele garde«, koja bi tobože štitila seljake od partizana, bivši predsjednik kotarske organizacije HSS-a u Donjoj Stubici Ferencak, koji je na početku rata bio čak stupio u tzv. ustaški sabor, prelazi na stranu NOP-a, te uz podršku nekolicine HSS-ovaca nastoji da se JNOF proglasi koalicijom stranaka i grupa u kojoj bi jednu od glavnih uloga igrao HSS. Međutim, ta negativna uloga Ferencaka i njegovih pristaša ubrzo je raskrinkana, a o njihovoj razornoj djelatnosti narod su informirali upravo HSS-ovci koji su iskreno pristupili u JNOF.²²

Osim Maekovog krila HSS-a, u Zagrebu je djelovala i organizacija »Podzemna Hrvatska«. Na početku 1944. godine njene domobranski oficiri, ali kad su joj na početku 1945. pristupila i neka civilna lica, promijenila je naziv u »Grupa bivših jugoslavenskih oficira i jugoslavenskih intelektualaca« ili, skraćeno, »Ofinci«. Organizacijom je rukovodio Izvršni odbor. Njegovu su jezgru činili neki oficiri iz Glavnog stožera kojima je rukovodio domobranski pukovnik Šolc. Organizacija je uspostavila neke kontakte s garnizonima u Varaždinu i Bjelovaru, gdje je također imala pristaša. Ciljevi su joj bili: sprečavanje rušenja važnih postrojenja i objekata u Zagrebu, zarobljavanje Luburiceve bojne, interniranje svih viših ustaških »dužnostnika« i državnih službenika, zaposjedanje periferije grada radi sprečavanja dolaska pojačanja ustaškim vlastima, i — svim time — osiguranje svoje prevlasti u Zagrebu i oslobodjenje.²³ Organizacija je bila pod utjecajem Maekovog krila HSS-a, a posredno i pod utjecajem engleske obavještajne službe. U smislu najnovije orijentacije Maekovog krila HSS-a — da se infiltriranjem u organizacije NOP-a, u prvom redu JNOF, razbije jedinstvo NOP-a — »Podzemna Hrvatska« uspostavlja i neke veze s X zagrebačkim korpusom, te je obavještajnoj službi NOP-a u Zagrebu dostavljala stanovite informacije vojnog karaktera. Još u 1944. godini Izvršni je odbor »Podzemne Hrvatske« poslao svog tajnika na oslobođeni teritorij Mosla-

²¹ Oblasna konferencija JNOF za Zagrebačku oblast, Vjesnik Jedinствene narodno-oslobodilačke fronte Hrvatske 1941-1945, Izbor, II, Zagreb 1970, 287.

²² IHRPH, KP - 56/11.

²³ IHRPH, KP - 74/1923.

vine s prijedlogom da se »Podzemna Hrvatska« primi u JNOF²⁴, ali pod uvjetom da unutar JNOF-a djeluje kao samostalna organizacija koja e primati direktive od Glavnog štaba. Organizacija je tako er prikupljala Narodnu pomo , ali sva tako prikupljena sredstva dodjeljivala je svojim lanovima i njihovim porodicama. Na zahtjev obavještajne službe NOP-a u Zagrebu da na oslobo eni teritorij pošalju tehni kog i sanitetskog materijala odziv je bio veoma slab, tako da je suradnja »Podzemne Hrvatske« s NOP-om bila ograni ena na dostavljanje informacija. Iako su neki vojni podaci što ih je dostavljala bili od koristi, njezini uvjeti za pristup NOP-u nisu mogli biti prihva eni, budu i da je i to najvjerojatnije bio jedan od pokušaja Ma eka da utje e na razvoj NOP-a. To potvr uju kontakti Izvršnog odbora »Podzemne Hrvatske« s Košuti em, te veze organizacije s engleskom obavještajnom službom, koja je u Zagrebu djelovala posredstvom švicarskog konzulata, a dovoljno govori i injenica da se u rukovodstvu organizacije nalazio rezervni oficir major Maks Jerbi , jedan od zapovjednika Ma ekove zaštite i jedna od najistaknutijih li nosti u Ma ekovom krilu HSS-a. Budu i da nije uspio ni taj manevar uvla enja Ma ekovih pristaša u NOP, djelovanje »Podzemne Hrvatske« sve se više smanjivalo.²⁵ U skladu sa svojim namjerama da pred kraj rata odigraju odlu nu ulogu u oslobo enju Zagreba i da u njemu preuzmu vlast, što bi za Ma ekovo krilo HSS-a bio zna ajan poen, nakon Titovog poziva u kolovoza 1944. — da svi koji se nalaze u neprijateljskim vojnim jedinicama, a nisu izvršili zlo ine protiv naroda, stupe u NOV — »Podzemna Hrvatska je svojim pripadnicima izdala naredbu da moraju ostati u Zagrebu kako ne bi oslabio unutrašnji front.²⁶ Nakon te naredbe organizacija je dobrim dijelom izgubila podršku i me u domobranskim oficirima, koji su se sve više odazivali Titovom pozivu od kolovoza 1944. i prelazili u NOV. Neposredno uo i oslobo enja djelatnost te organizacije nema više nikakvog zna enja, a o pukovniku Šolcu i ostalima iz vodstva organizacije, koja nikada nije bila brojna, ne zna se ništa pouzdano. Prema nekim glasinama, koje su se u ono vrijeme širile, oni su emigrirali zajedno s Ma ekom.²⁷

Reakcionarne snage nastojale su iskoristiti sporazum Tito—Subaši , koji je prvih dana zbunio narod na podru ju sjeverozapadne Hrvatske. Mnogi su se pitali ne zna i li to da e se vratiti kralj Petar Kara or evi . Neprijateljska propaganda nastojala je taj sporazum tuma iti tako da ja iskoristi za sebe. Tek kad su aktivisti JNOF-a objasnili narodu da taj ;porazum predstavlja zapravo pobjedu NOB-a, narod ga je ispravno ihvatio. Do kraja rata bilo je još mnogo pokušaja reakcionarnih snaga — >d velikosrpski orijentiranih, koje u toku cijelog rata nisu uspjele na :eritoriju sjeverozapadne Hrvatske formirati etni ke jedinice, do kontra•evolucionarnih snaga iz bivše HSS. Ali svi pokušaji da se razbije jedintvo NOP-a bili su osuje eni, a jednu od glavnih uloga odigrale su u tome >rganizacije JNOF-a, u kojima je Komunisti ka partija imala rukovode u llogu. Izjašnjavaju i se za platformu JNOF-a, a time zapravo i za plat-

²⁴ N. Brezovi *Prebeg*, n. dj., 101.

» IHRPH, KP - 74/1968.

²⁶ N. Brezovi *Prebeg*, n. ndj., 101.

" IHRPH, KP - 74/1968.

formu Komunisti ke partije, narod sjeverozapadne Hrvatske dao je u toku rata jasno do znanja da osim nacionalnog oslobođenja očekuje korjenitu promjenu društvenog uređenja.

U odnosu na ostale krajeve sjeverozapadne Hrvatske, situacija u Međimurju prilično se razlikovala. Tu je provela gruba denacionalizacija, žestoko su progonjeni i komunisti i svi oni koji se nisu htjeli odreći svoje hrvatske nacionalnosti, a posebno su bili na udaru intelektualci i cjelokupno prijeratno intelektualno i stručno kadrovanstvo koje nije prihvatilo mađarsku okupaciju. Narod je uz to bio ogorčen i zbog mnogih реквизиција koje su, esto samovoljno, provodili mađarski oficiri i seoski »birovi«. Oni su esto ucjenjivali seljake kuponima za živežne namirnice, tako da su kupone dobivali samo oni koji su bili voljni pružati besplatne usluge, npr. u poljskim radovima.²⁸

Unato svim mjerama mađarskih okupacionih vlasti, partijske organizacije u Međimurju već 1941. godine osnivaju narodnooslobodilačke odbore u Turišću, Domašincu, Palinovcu, Jurju, Pustakovcu, Draškovcu i Štrigovi. Zbog hapšenja i strogog nadzora mađarske kontraobavještajne službe rad organizacija NOP-a nije se jačao. Više kompromitirani komunisti prebacilo se na Kalnik, u partizane, a oni koji su ostali u Međimurju izgubili su vezu s Okružnim komitetom KPH Varaždin.²⁹ Potkraj zime došlo je u donjem Međimurju do velikog hapšenja, pa je prestao rad i onih NOO-a koji su na tom području osnovani. Mađarskoj policiji pali su u ruke popisi Međimuraca koji su davali priloge Narodnoj pomoći, i svi su uhapšeni.³⁰ Situacija se pogoršala i time što su mađarske okupacione vlasti počele mobilizirati Međimurce u svoju vojsku s namjerom da ih upute na istočno frontu. Međutim, svi rezervisti koji su pozvani u vojsku uspjeli su pobjeći iz Međimurja.³¹ Da bi se ubrzao razvoj NOP-a u Međimurju, OK KPH Varaždin šalje na taj sektor političke partijske radnike, koji uz najteže uvjete prelaze dobroćudnu granicu na Dravi. Uz njihovo zalaganje i djelovanje partijskih radnika koji su ostali u Međimurju na početku 1943. godine ponovo s radom ilegalni NOO-i. Iako su ti odbori esto prekidali rad, jer su kompromitirani članovi odbora morali odlaziti u partizane, NOP u Međimurju dobiva sve masovniji karakter. Specifične prilike u Međimurju (jake vojne ili žandarmerijske posade u svakom većem mjestu, doušnici regrutirani uglavnom među pripadnicima mađarske narodnosti) prisiljavale su aktiviste NOP-a na strogo ilegalan rad.³² Unato svim policijskim mjerama aktivnost organizacija NOP-a u Međimurju sve je više jačala. Naravno, esto se otkrivalo u obavještavanju partizanskih jedinica u Hrvatskom zagorju i Kalničkog partizanskog odreda, koji su upadali u Međimurje, o kretanju neprijateljskih snaga, o snazi neprijateljskih garnizona u pojedinim mjestima itd. Vidjevši da su akcije partizana sve opasnije, mađarske okupacione vlasti počele su po ugledu na »Bijelu gardu« organizirati oružane

²⁸ IHRPH, KP - 56/52a.

²⁹ Međimurje ..., n. dj., 77.

³⁰ »Izvještaj o radu partije kroz prošlu godinu dana u Međimurju«, IHRPH, KP - 43/77.

³¹ IHRPH, KP - 44/202.

³² Međimurje ..., n. dj., 82.

bande koje su pljačkale sela predstavljaju i se kao partizani. Tako je npr. 28. listopada 1943. grupa pripadnika maarske nacionalne manjine, koju je vodio Janos Nagy, u Italiju iz Preloga, upala u selo Orehovicu i opljačkala ga predstavljaju i se kao partizani. Seljaci su ipak odmah shvatili o kome je riječ, a aktivisti organizacija NOP-a obavještavali su stanovništvo o pojavi tih bandi.³³

Osnivanje JNOF-a Hrvatske kao političke organizacije, te stvaranje odbora JNOF-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, zateklo je prilično izmijenjenu situaciju u maarskoj okupacionoj zoni. U to su vrijeme njemačke trupe okupirale Maarsku, te se čak i kod pojedinih pripadnika maarske nacionalne manjine, koji su prije podržavali okupacione vlasti, osjetila promjena. U to vrijeme Nijemci su pošli s iseljavanjem Volksdeutschera, a odluku o iseljavanju pošli su primjenjivati i na pripadnike maarske nacionalne manjine. Istovremeno rukovodstvo NOP-a nastoji pridobiti pripadnike maarske nacionalne manjine za NOP. Zbog nemogućnosti pregovaranja s predstavnicima Maarske u Međimurju, pregovori o pristupanju pripadnika maarske nacionalne manjine u organizaciju JNOF-a vode se na oslobođenoj teritoriji u Moslavini s tamošnjim Maarsima, koji bi primjer mogli slijediti i oni Maarski u Međimurju koji se nisu ogrješili zločinima. Na početku kolovoza 1944. održana su dva sastanka, ali bez vidljivog uspjeha, jer su maarski pregovarači bili pripadnici nekadašnje Maarske kulturne zajednice, neprijateljski raspoloženi prema NOP-u. Oni su i maarsko stanovništvo uvjerovali da ih rukovodstvo NOP-a želi protjerati u Maarsku, ali su organizacije JNOF-a na tom terenu uspjele raskrinkati njihovu politiku, pa se i maarsko stanovništvo poelo sve više angažirati u JNOF-u.³⁴

Ako analiziramo proces stvaranja Jedinствene narodnooslobodilačke fronte u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, moramo konstatirati da je taj proces tekao u izuzetno složenoj i teškoj situaciji. Već dio tog teritorija bio je prije rata bazu Hrvatske seljačke stranke, a ilegalna Komunistička partija imala je uporišta samo u pojedinim industrijskim centrima.

KPH na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske uspjela je u početku rata zadržati sve svoje organizacione forme. Međutim, teški gubici partijskih

³³ *Odjeci borbe*, List narodnooslobodilačkih odbora varaždinskog okruga, studeni 1943.

³⁴ »Na samom sastanku prosto neprijateljski istupali su vode njihove organizacije (tj. Maarska kulturna zajednica) g. Tot i njegov brat, koji su na razne načine pokušavali da na ine zabunu me u Maarsima, govore i da oni ništa nisu imali od stare Jugoslavije, koja ih je izrabljivala i varala na račun njihovog priznanja kao državljana i koja im nije dozvoljavala ni da imaju škole, a isto tako da su ustaše takovim radom nastavili, ali da ih nisu zvali u vojsku, pa neka budemo i mi kavaliri i neka ih ne zovemo. Mi smo im po svim tim pitanjima objašnjavali i ako žele maarsku školu za svoju djecu da ju mogu već sada otvoriti, a isto tako da se ni mi ne borimo za staru Jugoslaviju, jer da u staroj Jugoslaviji nije bilo dobro Maarsima i Hrvatima kao i ostalim narodima, nego i sam srpski narod je bio terorisan i izrabljiv. Na to je isti TOT odgovorio: 'A što će kazati Subašić i njegova vlada, ako mi otvorimo škole, i da li će ona dozvoliti?' U toku cijelog sastanka mi smo ih ubjeđivali i govorili da to mišljenje nije cijeloga naroda maarskoga kod nas t.j. da se isele, već da je to mišljenje pojedinaca i to onih koji takvim svojim držanjem nastoje da se nametnu za vođu Maarsima. — Tako na kraju smo ih uspješno zainteresovali i razbiti pomalo takova njihova mišljenja, tako da su i pojedinci istupili, da oni se ne sele tako dugo dok ih se na to puškom ne prisili« (IHRPH KP - 59/425).

R

organizacija u godini 1941, naročito u Međimurju, znatno su pridonijeli tome da ustanak u sjeverozapadnoj Hrvatskoj započne kasnije nego u ostalim krajevima Hrvatske. Stav vodstva HSS-a i njegov odnos prema ustaškim vlastima skrivali su velikim dijelom pasivizaciju hrvatskih seljaka u prvoj godini rata. Ali ta pasivizacija uključivala je i određen psihološki faktor. Nakon dvadesetogodišnjeg ugnjetavanja pod režimom Kraljevine Jugoslavije hrvatski seljak nije želio angažirati u njezinoj obrani. Međutim, uviđajući da je tzv. Nezavisna Država Hrvatska običan instrument u rukama okupatora, on ubrzo shvatio da je došlo vrijeme još goreg i nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja. Upravo zahvaljujući tom faktoru rukovodstvo KPH je stvaralo široku platformu NOP-a, uspjelo pridobiti za NOP ne samo velik dio stanovništva, nego do sredine 1943. godine i gotovo cjelokupno selštvo prijeratne HSS i veći dio njezinih lokalnih funkcionara. Narodne mase, koje su ubrzo nakon formiranja tzv. Nezavisne Države Hrvatske upoznale pravi karakter ustaške vlasti, a uskoro i politiku reakcionarnog vodstva HSS-a, počele su sve više prihvaćati platformu Jedinствene narodnooslobodilačke fronte, a samim tim i perspektivu novog društvenog uređenja, koju im je nudila Komunistička partija.

Mirko Guti

Proces polarizacije stanovništva i porast uticaja NOP-a u severozapadnoj Hrvatskoj 1941—1945.

Budu i da je ta tematika malo izvan avana u našoj istoriografiji uopšte, ovaj prilog ne pretenduje da donese konačne zaključke, već da posluži kao jedan od mogućih prilaza u izvanjavanju te problematike.

Teritorija severozapadne Hrvatske, nakon okupacije i uspostavljanja tzv. Nezavisne Države Hrvatske (NDH), administrativno je podeljena na tri velike župe: Bilo-gora sa središtem u Bjelovaru, Prigorje sa središtem u Zagrebu i Zagorje sa središtem u Varaždinu. Grad Zagreb je bio posebna administrativna jedinica, a Međimurje, koje je bilo u sastavu župe Zagorje, u avgustu 1941. priključeno je Mađarskoj. Prema nekim proračunima, na teritoriji severozapadne Hrvatske 31. XII 1941. živeo je 1.130.031 stanovnik,¹ bez grada Zagreba (uključujući i Međimurje). Prema tome se severozapadna Hrvatska sa oko 113 stanovnika na km² ubrajala u gusto naseljena područja.

Isti podaci pokazuju da je brojano dominantna grupacija stanovništva bilo seljaštvo, sa više od 85% (Bilo-gora 85,3%, Prigorje 86,4% i Zagorje 87,6%).² U strukturi toga seljaštva, najveću je grupaciju činilo siromašno seljaštvo. Prema pomenutim proračunima, na teritoriji NDH od ukupnog broja poseda, 73,3% činila su domaćinstva sa posedom do 5 ha, a 5—10 ha narednih 18,8%, ili ukupno 92,1%, što ukazuje na to da je prevladavao mali posed, odnosno siromašno seljaštvo sa nešto srednjeg.³

Seljaštvo u severozapadnoj Hrvatskoj bilo je uopšte i rata pod jakim uticajem Hrvatske seljačke stranke (HSS), iz nekoliko razloga: 1. težak položaj seljaštva i 2. nacionalni karakter HSS, njen najčešći i opozicioni odnos prema bivšem režimu i seljačko-revolucionarni program kao demagoška forma za prikrivanje suštine HSS kao buržoaske partije. Sve je to uslovalo da je HSS predstavljala veoma značajan faktor u životu predratnog sela severozapadne Hrvatske. Ako se još uzme u obzir da su se raspadom stare Jugoslavije, sem HSS-a, raspale i sve građanske političke

¹ Brojiti izveštaj organizatornog ureda glavnog ustaškog stana broj 3/4 i 9-12 od 1942.

² Isto, broj 9-12.

³ Isto, broj 21-24.

partije⁴ ili se inkorporirale u sistem kolaboracije, onda se u mobilizaciji masa za oružanu borbu moralo ra unati s HSS-om kao elementom od ijeg je držanja umnogome ovisilo i uklju ivanje seljaštva u NOP. Uklju ivanje seoskog stanovništva, budu i da je selo bilo veliki rezervoar boraca, mesto za odmor boraca i jedinica (slobodna teritorija) i osnovni izvor snabdevanja hranom i drugim potrebama (ode a, obu a i si.), bitno su uslovljavali ja anje NOP-a na nekoj teritoriji. Tradicionalno konzervativan, seljak je bio vezan za zemlju i porodicu, a njegovo u eš e u NOP-u prvenstveno je zavisilo od mogu nosti svesnih snaga da ga upoznaju sa platformom NOP-a i da kanališu borbena raspoloženje širokih masa seljaštva u pravcu njihovog uklju ivanja u oružanu borbu.

Radni ka klasa, kao najrevolucionarnija kategorija stanovništva, bila je malobrojna u severozapadnoj Hrvatskoj.⁵ Njen ina e težak položaj za vreme Kraljevine Jugoslavije (niske nadnice, nerešena socijalna, stambena i druga pitanja), postaje još teži u uslovima okupacije i ustaškog režima, zbog sve bezobzirnije eksploatacije,⁶ ograni avanja sloboda, primene represivnih mera i si. Budu i da su industrijska i rudarska postrojenja bila veoma važna za ustaški režim i okupatora, oni su sve u inili da bi obezbedili njihov nesmetani rad (hapšenje i odvo enje sumnjivih radnika u logore, ogra ivanje žicom industrijskih postrojenja pa i itavih naselja, stražarsko obezbe enje, specijalni režim kontrole, ograni avanje kretanja i si.).

Radni ka klasa, po svom položaju klasno opredeljena grupacija stanovništva, predstavljala je snagu na koju je Komunisti ka partija ra unala pri pokretanju oružane borbe, ali je njeno uklju ivanje u NOP zavisilo od niza faktora, me u kojima je, svakako, najvažniji: snaga partijskih organizacija i sposobnost da se brzo prilagode ratnim uslovima i da usmere borbena raspoloženje radnika na organizovanje radi pasivnog otpora, sabotaža ili odlaska na oslobo enu teritoriju.

Ostali deo stanovništva sa injavali su, uglavnom, srednje seljaštvo, veleposednici, trgova ki sloj, buržoazija i inovništvo. Ta grupacija, u odnosu na celokupno stanovništvo, bila je malobrojna, svega 5,8% u Zagorju i 6,5% u župi Bilo-gora,⁷ a njen odnos prema NOP-u bio je razli it i kretao se od otvorene podrške (deo srednjeg seljaštva i trgova kog sloja), do ogor ene konfrontacije (buržoazija i veleposednici).

Posebno mesto u opredeljivanju masa za NOP na teritoriji severozapadne Hrvatske zauzimao je kler. Crkva je imala jak uticaj na selo ovoga podru ja, a budu i da je pretežan deo klera, u skladu sa zvani nom

⁴ Dolaskom na vlast, Paveli je u junu zabranio sve politi ke partije sem HSS-a. Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje: Arhiv VII), fond NDH K-180, reg. br. 53/3.

⁵ Prema nekim prora unima, a na osnovu popisa iz 1931. godine, na teritoriji severozapadne Hrvatske, radni ka klasa je inila 7,3% ukupnog broja stanovnika, bez grada Zagreba. Brojtitbeni izvještaj br. 9-12 od 1942.

⁶ Uslovi egzistencije radni ke klase bili su veoma teški, pa je ak registrovana pojava štrajka radnika tvornice Tivar, u decembru 1941. Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodila kom ratu jugoslovenskih naroda (dalje: Zbornik), tom V, knj. 2, dok. 50.

⁷ Brojtitbeni izvještaj organizatornog ureda glavnog ustaškog stana broj 9—12

politikom Vatikana, bio protivnik NOP-a, crkva je nastojala da iskoristi sav svoj uticaj za odvratanje masa od narodnooslobodilačke borbe.

Kapitulacija Jugoslavije zatekla je partijske organizacije u severozapadnoj Hrvatskoj organizovane u 96 jedinica sa oko 500 članova Partije.⁸ Tako važne događaje partijske organizacije nisu dočekale spremne, pa su se odmah našle na udaru ustaškog režima. Za ovu teritoriju karakteristično je i to da je ustaški režim počeo da hapsi komuniste i pre 22. juna, tj. pre napada Nemačke na Sovjetski Savez, što nije bio slučaj na drugim područjima, tako da partijske organizacije nisu imale vremena da se prilagode radu u uslovima okupacije, pa je pohapšen velik broj članova Partije, a negde su partijske organizacije bile potpuno razbijene. Zbog toga su partijske organizacije u ovom delu Hrvatske prvih dana okupacije pretrpele najteže udarce. Ako se doda i to da su hapšenjem članova Partije pokidane sve veze sa mesnim, sreskim i okružnim komitetima i da se članstva nakon otpočinjanja hapšenja povukao u duboku ilegalnost i pasivizirao, i zbog toga izostala njihova aktivnost na pripremi masa za oružanu borbu, sasvim je jasno sa kakvim su se problemima borile partijske organizacije severozapadne Hrvatske u pripremanju masa za oružani ustanak.

Proces polarizacije stanovništva u severozapadnoj Hrvatskoj bio je specifičan i uslovljen nizom faktora, uglavnom objektivne i subjektivne prirode. U objektivne faktore mogu se ubrojati: a) kompromitacija ustaškog režima; b) uticaj HSS-a u masama, demagoško-kolaboracionistički karakter politike dela njenog vodstva i, s tim u vezi, njena aktivnost na sprečavanju porasta uticaja NOP-a; c) mere okupatora i snaga kolaboracije na gušenju NOP-a; d) vojni i politički uspesi NOP-a i Saveznika; e) vojno-politički položaj severozapadne Hrvatske i, s tim u vezi, blizina Zagreba kao administrativnog i političkog centra NDH i, istovremeno, kao jakog industrijskog centra, sa brojnom i dobro organizovanom radničkom klasom i snažnom partijskom organizacijom. Subjektivni su faktori: a) snaga partijskih organizacija i njihov uticaj u masama; b) stepen izvršenih priprema za oružanu borbu; delovanje svesnih i organizovanih snaga u procesu oružane borbe na razotkrivanju politike okupatora i snaga kolaboracije i na širenju platforme NOP-a.

NDH se kompromitovala već samim aktom proglašenja. Ustaški pokret, kao njenu »avangardu«, predstavljali su najreakcionarniji elementi, diskreditovani u širokim masama i pre uspostavljanja NDH, režim je nametnut uz pomoć oružja fašističkih sila i nije imao ništa zajedničko sa interesima širokih slojeva hrvatskog naroda. S obzirom na kvasilinški karakter ustaške NDH nije se moglo ni očekivati da hrvatske mase podrže takav režim.⁹ Mere režima na spoljnom planu (obaveze prema fašističkim silama, održavanje okupacionih trupa, ustupanje jadranske obale Italiji a Međunarodnoj Maršalovskoj i dr.) razbile su sve iluzije o bilo

⁸ Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, izd. IHRPH, Zagreb 1969, str. 210.

⁹ Odbojnost masa prema ustaškom pokretu primećivala je i sama ustaška vlast. U godišnjem izveštaju Velike župe Zagorje od 7. januara 1943, pored ostalog, kaže se: »Ustaški pokret je seljaku kao i drugim širokim narodnim slojevima stran i nepristupačan [...].« Arhiv VII, fond NDH, K-76, F-5, dok. 12.

kakvom suverenitetu, a mere na unutrašnjem planu i »narodnom karakteru« te »države« i kod onog malobrojnog dela stanovništva koje je gajilo neke nade u »novi režim«.

Na unutrašnjem planu nastupaju bitne promene uspostavljanjem ustaškog režima. Na teritoriji severozapadne Hrvatske, kao i u drugim područjima Hrvatske, otpočinje period strahovlade i terora nove »države«. Prvi su se na udaru našli komunisti i progresivno orijentisano stanovništvo, a kasnije i sve pristalice NOP-a, bez obzira na nacionalnost i veroispovest. Ustaški je pokret uništenje komunista, kao opasnosti koja ugrožava »tekovine« hrvatskog naroda, smatrao svojim istorijskim zadatkom. Odmah po dolasku na vlast, Pavelić je progonu tog dela stanovništva dao zakonsku formu donošenjem »Zakonske odredbe za obranu naroda i države«, 17. aprila 1941. Na osnovu nje formiraju se pokretni preki sudovi, koji su sami tumačili njeno značenje i na osnovu toga donosili presude, koje su, po pravilu, bile — smrtne. Ta odredba donela je smrt hiljadama rodoljuba širom Hrvatske.

Pored komunista i drugog progresivno orijentisanog stanovništva, na udaru režima našlo se i stanovništvo nehrvatske narodnosti: Srbi, Židovi i Cigani. U sklopu veštih prihvata rasističke teorije, hrvatsku teritoriju trebalo je oistiti od onog dela stanovništva koje je predstavljalo »nižu rasu« i stvorili »životni prostor« za hrvatski narod.¹⁰ U praksi, primena tih mera korišćena je za bogaćenje pojedinaca, grupa i celog ustaškog pokreta, jer je imovina progonjenog dela stanovništva konfiskovana i postajala vlasništvo ustaške vlasti. Mere koje su se preduzimale prema tome delu stanovništva bile su različite i kretale su se od masovnih streljanja (Gudovac kod Bjelovara), odvođenja u logore, iseljavanja, pa do prekrštavanja. Ustaški režim imao je u planu da o istu celokupnu teritoriju NDH od navedenih kategorija stanovništva, ali to nije uspeo da sprovede.

Od terora nije bilo zaštite ni stanovništvo hrvatske narodnosti. Ono je, pre svega, bilo izloženo raznim vidovima maltretiranja, po evanđelja policijskog asana i specijalnih propusnica za kretanje, pa do zastrašivanja i masovne odmazde prilikom tzv. »podhvata za istu enju pobunjenih područja«, kad bi ostalo bez domova ili ubijeno na hiljade nedužnih ljudi. Ustaške vlasti su time htele da odvrate hrvatske mase od NOP-a, da ih okrenu protiv njega i da narod prijavljuje svaku pojavu partizana.

Uz te, primenjivani su i drugi oblici terora, kao što su masovne pljačke, prisilna mobilizacija, prisilno upućivanje stanovništva na rad u Nemačku¹¹ i dr.

Primenjuju i takve mere, ustaški režim se veoma brzo diskreditovao i nije nailazio na podršku u širokim masama. Njegov opstanak je zavisio od snage nemačkog i italijanskog oružja. Prema tome, u političkom pogledu ustaški pokret nije predstavljao ozbiljnu snagu koja bi stajala na putu opredeljivanja širokih masa hrvatskog naroda za oružanu borbu. Jedino je njegova oružana komponenta uspevala da nasiljem, potpomognutim dru-

¹⁰ Zakonska odredba za obranu naroda i države od 17. aprila 1941.

¹¹ U toku 1941. godine upućeno je na rad u Nemačku iz NDH 79.922 radnika, a za prvih 6 meseci 1942. 22.310 radnika. Brojiti izveštaj br. 3/4 i 9-12 od 1942.

gim inicijama, ponegde uspori neminovan proces masovnog uključivanja hrvatskog naroda u oružanu borbu.

Drugi, veoma značajan inicijator koji je uticao na opredeljivanje masa u severozapadnoj Hrvatskoj za oružanu borbu bio je uticaj i delovanje HSS-a. Ta stranka, u vreme osnivanja, predstavljala je znatan korak napred u organizovanju masa u Hrvatskoj, pa je u to vreme po mnogo čemu bila nosilac naprednih stremljenja hrvatskog naroda, a stvaranjem Kraljevine Jugoslavije, seljački pokret braće Radi postaje i nosilac nacionalnog otpora. To je uslovalo da HSS postane veoma značajan faktor političkog života Hrvatske; njen program imao je veoma širok krug pristalica u svim slojevima stanovništva.

Proces pretapanja HSS u buržoasku stranku počinje dolaskom Matijeka na njegovo čelo, a to se manifestuje pretvaranjem autoriteta i ideologije braće Radi u sredstvo za okupljanje masa radi ostvarivanja uskih interesa Matijeka i »vodstva« oko njega. Istovremeno, vodstvo stranke sve više preuzimaju reakcionarni elementi, buržujci i slični, tako da se uticaj masa na odluke stranke neprestano smanjuje. Uporedo s tim počinje i proces fašizacije stranke, po ugledu na fašističke organizacije, formiranjem »Matijeve zaštite«, kao oružanih odreda stranke pod neposrednim rukovodstvom Matijeka. Tako se stranka sve više pretvara u »pokret«, a Matijek u »vodu naroda«. U stranci nalaze utočište najreakcionarniji elementi pa i same ustaše, ime je stranka, praktično, postala buržoaska.

Istovremeno sve više dolazi do izražaja dvostranost Matijeka. On nastoji da klasna gibanja hrvatskih masa prebaci na nacionalni kolosek, podgrejavaju i raspoloženje za stvaranje autonomne Hrvatske, što mu, opet, ništa ne smeta da sklapa sporazum sa srpskom buržoazijom, koristeći se pri tom raznim vidovima pritiska, kako bi zadovoljio svoje političke ambicije. Novostvorena Banovina Hrvatska, nastala kao rezultat tog sporazuma, nije poboljšala položaj hrvatskih masa, već samo hrvatske buržoazije. U aparatu Banovine nalazili su mesta frankovci, ustaše i drugi reakcionarni elementi. Osnivaju se koncentracijski logori, po uzoru na fašističke u Italiju i nacističke u Nemačkoj, a u koje se smeštaju komunisti i drugi progresivni elementi. Delovanje rukovodstva HSS do rata nije, dakle, imalo ništa zajedničko sa interesima širokih slojeva hrvatskog naroda.

Takva degradacija HSS u matijevoštinu nije ostala nezapažena u širokim slojevima stanovništva, bez obzira na parole kojima se stranka služila. Hrvatske mase postepeno su upoznavale pravo lice Matijeka i počinjale da napuštaju HSS. Taj je proces bio u neprestanom usponu, ali je izbijanje rata ipak zateklo HSS sa jakim uticajem u nekim krajevima, posebno u severozapadnoj Hrvatskoj. Taj uticaj nije bio za potcenjivanje, kada se ima u vidu opredeljivanje masa za oružanu borbu, i sa njim se moralo ozbiljno računati.

U aprilskom ratu HSS je odigrala značajnu ulogu. Već 8. aprila njen vođa Matijek upućuje radio-proglas u kome poziva narod da ga sledi,¹² da bi 10. aprila, pozvao stanovništvo HSS da izrazi lojalnost ustaškom režimu. Praktično, Matijevova zaštita time stupa u akciju razoružavanjem delova

¹² Put izdaje Matijeka i družine, str. 105, Arhiv VII red. br. 1/3-1-580 K. U. O. 10.

jugoslovenske vojske, prikupljanjem opreme i uvanjem reda i objekata da ne bi pri povla enju vojske bili uništeni. Zaštita se posebno isti e u razoružavanju vojske na putu Zagreb—Sveti Ivan Zelina—Varaždin i na železni koj pruzi Zagreb—Varaždin.¹³

Proglasom od 10. aprila pokrenut je itav strana ki aparat HSS, deo njenih pristalica, Ma ekova zaštita, kao i »[...] itav državni i banovski aparat koji je bio u Hrvatskoj u rukama Ma ekovaca i to po evši od banske uprave, državnih vlasti i vojske, pa sve do kotarskih, gradskih i op inskih vlasti u korist ustaškog režima kojemu dr. Ma ek ovim progla- som predaje vlast«. ¹⁴ Prema priznanju samih ma ekovaca, HSS je stvorila uslove za dolazak ustaša na vlast.¹⁵

Odbivši vlast koju su mu ponudili Nemci, Ma ek nije hteo da rizikuje, jer je ishod rata bio neizvestan. Smatrao je da e mo i uzeti vlast u Hrvatskoj, kada za to budu sazreli uslovi, pa, prema tome, nije potrebno ništa stavljati na kocku. On lansira parolu » ekanja«, jer smatra da e se sudbina sveta rešiti na drugim ratištima, i »[...] da ovakvim stavom HSS može samo dobiti i posti i ono, što oružjem ne bi mogla«. ¹⁶ Hteo je prethodno da se uveri u to koja e strana pobediti, pa tek onda da stupi u akciju. U svojim kalkulacijama išao je tako daleko da je ra unao da e sigurno dobiti. Ako pobedi Nema ka, on e dobiti vlast, s obzirom na njegov uticaj u masama i kompromitaciju Paveli a i ustaša, a ako pobede zapadni saveznici, oni e mu, opet, predati vlast, kao najja oj politi koj snazi u zemlji. Me utim, nije uzimao u obzir realnu mogu nost da narod može masovno ustati na oružje i sam sebi izboriti slobodu i nezavisnost.

U duhu svojih predvi anja, Ma ek je nastojao da HSS zadrži kontinuitet razvoja, da ponovo preuzme ulogu nacionalnog pokreta a on »vo e« hrvatskog naroda. Njegova internacija u Kupinec, po Paveli e- vom nare enju, ide mu naruku i poklapa se sa politikom » ekanja«, tako da Ma ek dobija oreol »mu enika« i zbog »zato enišva« ne može da povede hrvatski narod u oružanu borbu.

Proces polarizacije unutar stranke po eo je odmah nakon uspostavljanja NDH. Najreakcionarniji deo vodstva — Torti , Tot, Hefer, Suši , Kavedži i dr. — uklju uje se u ustaški aparat; drugi, progresivno orijentisani deo otpo injanjem oružane borbe pod rukovodstvom KPJ priklju uje se NOP-u, dok grupa oko Ma eka želi da politikom » ekanja« sa uva svoje klasne pozicije pa se angažuje na pasivizaciji masa.

Porastom uticaja NOP-a Ma ekova parola » ekanja« prerasta u politiku »biološkog o uvanja naroda« sa »obrazloženjem« da bi angažo- vanje hrvatskog naroda u NOP-u dovelo do njegovog biološkog uništenja. Time nastoji da, koliko je god mogu e, spre i ja anje NOP-a kao najve e opasnosti za ostvarivanje svojih ciljeva. Objektivno, ta je politika pred- stavljala najve u smetnju uklju ivanju širokih masa ovog dela Hrvatske

¹³ *Coli Mladen*, Takozvana Nezavisna Država Hrvatska, str. 110.

¹⁴ Put izdaje Ma eka i družine, str. 110, Arhiv VII reg. br. 1/3-1-580.

¹⁵ Isto, str. 105.

¹⁶ Isto, str. 135.

u oružanu borbu.¹⁷ Na prvi pogled ona je bila prihvatljiva za deo konzervativnog seljaštva, jer je, po njoj, najvažnije bilo sauvati život, a praktično, biološka egzistencija bila je ugrožena i bez uključivanja u oružanu borbu.

Veliki vojni i politički uspjesi NOV i Saveznika u 1943. godini imali su jakog odraza na masovnu ekovštinu, tako da joj sve više počinje izmicati tlo ispod nogu. U takvoj situaciji vodstvu HSS, na čelu sa Maekom, postaje jasno da se mase sve više odvajaju od HSS i pristupaju NOP-u. Stoga reakcionarni deo tog vodstva preduzima sve da spase uzdrmane pozicije. Evidentna je poplava propagande HSS od početka 1943, za razliku od prethodne dve godine. Cilj te propagande bio je da se što više oklevete NOV i odvrate široke mase od nje. U tu svrhu im je izgledala najprikladnija politika »ja naša domobranstva«. Njome je trebalo kompenzirati borbeno raspoloženje masa, a da istovremeno posluži dugoročnim ciljevima HSS. Naime, uvidevši da je pobjeda Saveznika samo pitanje vremena, vodstvo HSS smatralo je da »Hrvatska« te događaje mora sačekati spremna, sa jakim sopstvenom oružanom silom, iju legitimnost niko ne može osporiti i koja će biti garancija u kasnijim pregovorima sa Saveznicima. Ono se deklarira i »protiv ustaša« i protiv NOP-a, jer se bore samo za vlast, a HSS se »ne bori za vlast« nego za »narod«, ona je »organ naroda« i brine se samo za njegove interese. I parola o »separatisti koji Hrvatskoj« nije više aktuelna, već se spominje »podunavski blok«, »seljački blok«¹⁸ i dr., smatraju i da će tako hrvatska buržoazija moći i više da izvuče na eventualnim kasnijim pregovorima sa ostalim jugoslovenskim buržoazijama.

Međutim, događaji su se razvijali van uticaja i volje vodstva HSS i Maeka: konstituisan je ZAVNOH, kapitulirala Italija itd. Ti događaji su iz temelja potresli tvrđavu HSS: potpuno se raspadaju njene organizacije u Dalmaciji i nekim drugim krajevima Hrvatske. Na teritoriji severozapadne Hrvatske počinje oštra polarizacija u redovima stranke. Najreakcionarniji deo otvoreno služi ustaškom režimu, dok široke mase sa delovima vodstva, naročito nižeg, počinju sve više da se uključuju u NOP. Dolazi do formiranja Izvršnog odbora HRSS-a u okviru ZAVNOH-a sa ciljem okupljanja i mobilizacije hrvatskih seljaka i masa, a naročito onih iz HSS-a. Time je razbijeno i poslednje uporište HSS na teritoriji Hrvatske i, prema rečenici V. Bakarića, »[...] pitanje odnosa hrvatskog naroda prema ustanku konačno riješeno, te se ovaj počinje dalje razvijati nezadrživom silom«.¹⁹

Treći značajan činilac u opredeljivanju masa za oružanu borbu bile su mere okupatora i snaga kolaboracije na gušenju NOP-a. Te mere nisu mogle, na određenim područjima i pod određenim okolnostima, da aspišu proces masovnog uključivanja stanovništva u NOP, ali samo lošim određenim granicama, kada su postizale suprotan efekat.²⁰

¹⁷ Vladimir Bakarić, Politički izvještaj CK KPH na 2. kongresu KPH, Zagreb 1949, str. 65.

¹⁸ Put izdaje Maeka i družine, str. 168.

¹⁹ Vladimir Bakarić, Politički izvještaj na 2. kongresu KPH, str. 65.

²⁰ Zločinima nad golobručkim stanovništvom ustaški pokret je okretao mase protiv sebe i one su se brže opredeljivale za NOP, a isto i radi spasavanja golih života, što iriziraju i ustaške vlasti. Arhiv VII, fond NDH, K-76, F-6, dok. 12.

Nastojalo se da se propagandom suzbije širenje NOP-a, tj. da se postigne ono, što okupatorske i kvislinške jedinice nisu ostvarile oružjem. Pri tom se nisu birala sredstva radi diskreditovanja NOP-a u masama, prikazuju i njegove pripadnike kao »[...] ljude bez osje aja, koji kolju,, plja kaju, pale [...]«²¹ i si. Raspirivao se šovinizam izme u Hrvata i Srba, u nastojanju da se tako spre i stvaranje borbenog bratstva i jedinstva. U te parole ubacivali su se ponekad novi momenti, npr.: promena na ina pozdravljanja u jedinicama NOV predstavlja pripremu »za dolazak kralja Petra u Jugoslaviju«,²² »rat e se svršiti kada se gospoda slože«²³, itd. Sva ta neprijateljska propaganda nije imala ja eg efekta, jer su se mase ve pri prvom susretu sa jedinicama NOV uveravale u njenu neistinitost.²⁴

Me u merama okupatora i snaga kolaboracije na gušenju NOP-a. vidno mesto imala je primena raznih oblika zastrašivanja, terora i odmazde. Stanovništvo je upozoravano da izbegava svaki kontakt sa jedinicama NOV, uz pretnju primene represivnih mera. Prema stanovništvu u blizini mesta izvedene akcije, neprijateljske jedinice preduzimale su mere terora: hapšenja, plja ke,²⁵ paljenja sela,²⁶ iseljavanje stanovnika iz njihovih domova;²⁷ masovne odmazde pri preduzimanju tzv. »pothvata za iš enje pobunjeni kih podru ja«. Sve to nije uspevalo da trajnije odvra ti stanovništvo od NOP-a. Ponegde su uspevali da poseju strah me u stanovništvo i da ga za izvesno vreme pasiviziraju, ali se ono,, dolaskom ja ih jedinica NOV, raznim aktivnostima uklju ivalo u NOP.

Osnovna mera za gušenje NOP-a bila je preduzimanje oružanih akcija. U tu svrhu, na teritoriji severozapadne Hrvatske stalno su bile stacionirane elitne ustaške snage, opremljene najsavremenijim borbenim sredstvima, koje su imale zadatak da unište svaku jedinicu NOV koja se pojavi na toj teritoriji. Od 1943. godine, na ovoj teritoriji lociraju se i jake nema ke snage.²⁸ Po inje izgradnja celokupnog policijskog aparata, koji preuzima obezbe enje svih važnijih objekata. U završnoj etapi rata ta oblast dobija izuzetan zna aj u planovima nema kih jedinica: po inje izgradnja tzv. »Zvonimirove linije«, koja je imala da zadrži nadiranje Jugoslovenske armije na zapad.

Držanje tako izuzetno jakih ustaških i nema kih snaga na teritoriji severozapadne Hrvatske nije uspelo da spre i ja anje NOP-a. Da je proces

²¹ Zbornik, tom V, knj. 30, dok. 129.

²² Isto, knj. 29, dok. 12.

²³ Isto.

²⁴ Kao primer može da posluži operacija iš enja Kalnika potkraj oktobra i na po etku novembra 1942, posle koje se ustaška propaganda postarala da obavesti mase 0 uništenju partizana na Kalniku. Me utim, po završetku ofanzive mase su se same uverile u neistinitost te propagande. Arhiv VII, fond NDH, K-76, F-6, dok. 12.

²⁵ Zbornik, tom IX, knj. 3, dok. 88, 115, tom V, knj. 4, dok. 65.

²⁶ Isto, tom IX, knj. 3, dok. 88.

²⁷ Isto, tom V, knj. 4, dok. 65 i 68.

²⁸ U drugoj polovini 1944, pored ustaških snaga: Poglavnikove telesne divizije, 1. jurišne i 5. divizije, motorizovane brigade i dr., na ovoj teritoriji su bile locirane 1 nema ke snage: delovi 69. armijskog korpusa, delovi 1. koza ke divizije, 4 policijska bataljona Kamerhofera sa itavim policijskim i žandarmerijskim aparatom i snagama za osiguranje železnica.

ja anja bio stalan, ilustruje podatak da se u avgustu 1943. slobodna teritorija protezala izme u Zagreba, Varaždina i Bjelovara.²⁹

Vojni i politički uspjesi NOP-a i Saveznika pozitivno su se odražavali na uključivanje masa u oružanu borbu. U 1941. godini, kada je otpočela oružana borba, mase na koje Partija nije imala uticaja veoma su se teško odlučivale da prihvate oružje i stupe u oružanu borbu. Kada je NOV počela da postiže veće uspehe, koji su, i pored slabog informiranja, dopirali do masa, narod se počinje odlučivati za oružanu borbu. Na to su posebno povoljno uticala dejstva jedinica iz Slavonije i Banije na teritoriji severozapadne Hrvatske. Politički uspjesi TsFOP-a, konstituisanje AVNOJ-a i ZAVNOH-a, odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a, savezničko priznanje NOV, sporazum Tito-Šubašić — snažno su delovali na široke mase, koje su počinje da naziru potpuni krah politike okupatora i snaga kolaboracije. Pobede Saveznika također su povoljno uticale na borbeno raspoloženje masa, daju i perspektivu konačnog sloma fašizma, a samim tim, i sticanja slobode i nezavisnosti.

Sve je to delovalo da se u masama odvija sve oštrija polarizacija i da i onaj deo koji se držao rezervisano izlazi iz pasivnosti i u raznim formama uključuje se u oružanu borbu.

Vojno-politički položaj severozapadne Hrvatske imao je odraza na razvoj NOP-a u tom delu Hrvatske. Ta teritorija, sa površinom oko 10.500 km² i oko 1.100.000 stanovnika u 1941. godini³⁰ bez grada Zagreba, predstavljala je po mnogo čemu jedinstveno područje, koje se razlikovalo od ostalih delova zemlje. Stanovnici su bili pretežno Hrvati, sa nešto malo Srba, Mađara, Čeha, Nemaca i drugih narodnosti. U administrativnom pogledu, sa gradom Zagrebom sačinjavalo je centar fašističke tvorevine NDH, izolovano od ostalih područja velikim vodenim tokovima i jako branjenim komunikacijama. Važnost te teritorije za NDH uslovljavala je stalno prisustvo jakih vojnih i policijskih snaga na njoj u toku celog rata, kako bi se, kao polazna osnova za izvođenje operacija na drugim područjima, potpuno sačuvala od uticaja NOP-a. Evidentni su i napori rukovodstva NDH da se ta teritorija pretvori u bazu za popunu jedinica ili formiranje novih, u čijem cilju su vršene intenzivne mobilizacije.

Teritorija severozapadne Hrvatske pružala je veoma nepovoljne vojno-geografske uslove za dejstva jedinica NOV. Ravni arski i brdski zemljište, veoma komunikativno,³¹ davalo je velike prednosti motorizovanim snagama, koje su za veoma kratko vreme mogle da intervenišu, da prate povlačenje partizanskih jedinica i nanose im ozbiljne gubitke. Pridobijanje masa za oružanu borbu zahtevalo je strpljivo i duže političko delovanje, što znači i stalno prisustvo jedinica NOV, a u takvim uslovima jedinice nisu mogle da se duže zadržavaju na jednom mestu. Prema tome, vojno-politički položaj imao je odraza na proces uključivanja stanovništva

²⁹ Zbornik, tom V, knj. 18, dok. 78.

³⁰ Brojtni izveštaj br. 3/4 i 9—12 od 1942. godine.

³¹ Teritorija severozapadne Hrvatske, sa 714 km pruga u odnosu na 2.779 km u celoj NDH u 1941. godini i sa cestovnom mrežom od 113,6 km na 100 km², prema proseku u NDH 55,6 km na 100 km², ubrajala se u komunikativno razvijena područja. Brojtni izveštaj br. 16—20.

u NOP. Masovnji priliv u jedinice mogao se ostvariti tek kada su jedinice toliko ojačale da su mogle držati neku teritoriju duže vreme.

Blizina Zagreba imala je dvostruko dejstvo na razvoj NOP-a u severozapadnoj Hrvatskoj: s jedne strane, otežavala je dejstva jedinicama NOV, jer je ustaški režim bio posebno osetljiv na to područje i držao jake snage za intervenciju, a, s druge, pozitivno je uticala na razvoj NOP-a na toj teritoriji, jer je Zagreb, kao jak industrijski centar sa brojnom i dobro organizovanom radničkom klasom i snažnom partijskom organizacijom, bio izvor za popunu jedinica borbicima i centar za dobijanje kadrova za rukovodeće funkcije u njima.

Objektivni faktori opredeljivanja stanovništva za NOP predstavljali su jedinstvo mera i uticaja, koji su mogli da usporile ili ubrzaju taj proces, što je, opet, zavisilo od delovanja subjektivnih faktora, od njihove sposobnosti i snage da sagledaju delovanje objektivnih faktora, predvide njihov razvoj i iskoriste sve pogodnosti koje oni pružaju za korišćenje njihovog delovanja na jačanje NOP-a, uz istovremeno prilagođavanje delovanja subjektivnih snaga objektivnim faktorima.

Delovanje subjektivnih snaga je, takođe, predstavljalo jedinstven proces, od masovne organizacije pre rata, preko priprema za oružanu borbu, pa do aktivnosti na širenju platforme NOP-a u samoj oružanoj borbi.

Uticaj Partije na teritoriji severozapadne Hrvatske do izbijanja rata bio je dosta jak, posebno na radničku klasu, organizovanu u URSS-ove sindikate. Nakon sporazuma Cvetkovič-Maček, sindikati su bili izloženi velikom pritisku vodstva HSS, frankovaca, klerofašista i dr., pa je njihova zabrana bila logičan nastavak politike banskog aparata. U međuvremenu su pošlo masovna hapšenja članova Partije, simpatizera i drugih progresivnih snaga, što je izazvalo demoralizaciju dela radničke klase i opadanje stepena njihove organizovanosti. Međutim, i pored toga, uticaj Partije nije se bitnije smanjio, što je kasnije pokazalo stupanje tih radnika u NOV. Uticaj Partije na selu bio je nešto slabiji, no ona je i tamo imala svoje simpatizere, a u pojedinim selima i grupe članova.

Zbog teškog položaja partijskih organizacija posle okupacije, a naročito nakon hapšenja velikog broja članova Partije, bilo je neophodno da se izvrši reorganizacija, formiraju nova rukovodstva i ponovo uspostave međusobne veze. U tom cilju i upućeni su na teren pojedini članovi CK KPH. Oni održavaju niz sastanaka i konferencija, formiraju mesna, sreska i okružna partijska rukovodstva, osnivaju udarne grupe u gradovima i selima. Međutim, proces preformiranja u nekim delovima te oblasti nije bio završen do početka oružanog ustanka, tako da ni pripreme, i organizacija i masa, za oružanu borbu nisu bile potpuno završene, što je uticalo na početak oružane borbe.

Nakon poziva Partije na ustanak, na terenu se formiraju partizanske grupe, uglavnom od članova Partije, SKOJ-a i simpatizera. Ali one nisu uspele da se odmah povežu, a neke su čak i razbijene. Uzroke za to treba tražiti u već nabrojanim objektivnim okolnostima, neorganizovanosti i nepripremljenosti masa za taj oblik aktivnosti. U nekim organizacijama prevladao je i oportunizam u pitanju oružane borbe, izražen u paroli

»da još nije vrijeme«,³² što je uslovalo njihovu pasivnost. No, pored prvih neuspeha u organizovanju partizanskih jedinica, stvoreni su povoljni uslovi za jačanje NOP-a u narednom periodu. To su, pre svega: proširenje uticaja Partije u masama, uspehi u mobilisanju masa na konkretnim pitanjima (skrivanje hrane, bojkot tržišta, sabotiranje naredbi ustaškog režima i dr.),³³ osnivanje odbora NOF-e u pojedinim selima, neodazivanje pozivima za mobilizaciju tamo gde su partijske organizacije bile aktivne³⁴ i dr. Uspehi bi bili veći i da nije bilo nesnalaženja pojedinih partijskih organizacija u kojima je bilo malo sposobnih i iskusnih kadrova. Budući da je većina stanovništva bila hrvatske narodnosti, najveće napore trebalo je usmeriti na uvlačenje tog stanovništva u oružanu borbu i osnivanje jedinica u njegovom sastavu pretežno biti borci hrvatske narodnosti, time bi se neprijateljska propaganda lišila osnovnog aduta da je NOP »srpski« i slično. Isto tako, jedinice sa takvim sastavom mogle su u narodu mnogo uspešnije politički kopropagandno delovati za masovnije uključivanje hrvatskih masa u NOP.

Ali, bez obzira na manje-više završenu diferencijaciju masa u odnosu na NDH, još nisu bili sazreli uslovi za njihovo šire uključivanje u NOB, i to, uglavnom, zbog nedovoljne obaveštenosti o sadržaju i ciljevima NOP-a. Međutim, mase su bile spremne da se angažuju na konkretnim pitanjima: pomoć progonjenom delu stanovništva, materijalna pomoć i davanje informacija partizanskim grupama, bojkot tržišta, angažovanje u NOF-i i dr. Neke partijske organizacije nisu vodile računa o tome, pa su pokušavale da mobilišu ljude bez ikakve pripreme, što je bilo sasvim pogrešno.

Sagledavajući i značaj severozapadne Hrvatske i uslove pod kojima se tamo razvija NOP, Vrhovni štab (VŠ) je u januaru 1942.³⁵ upozorio Glavni štab Hrvatske (GŠH) na važnost ravnomernog razvoja oružane borbe na celoj teritoriji. U tom smislu je VŠ i naredio GŠH da jača i iskusnije jedinice prebacujući ih na druge područja radi stvaranja uslova za masovnije uključivanje stanovništva u NOP. Upravo uključivanje jedinica sa Korduna i Banije u Moslavinu i Žumberak dalo je pozitivne rezultate³⁶ u mobilizaciji domaćeg stanovništva u jedinice NOV, pa je ta praksa i kasnije nastavljena.

Pojačanim delovanjem Partije na sprečavanje mobilizacije stanovništva u domobranstvo, u duhu pisma druga Tita od 23. februara 1942.,³⁷ postignuti su dobri rezultati. U svim srezovima se povećava broj onih koji se ne odazivaju pozivima za mobilizaciju i sakrivaju se u okolini sela, što

³² Zbornik, tom V, knj. 30, dok. 42.

³³ Isto, tom II, knj. 2, dok. 42.

³⁴ Isto, dok. 66.

³⁵ Isto, tom V, knj. 3, dok. 2.

³⁶ U izveštaju Štaba II operativne zone, pored ostalog, kaže se: »Prije 19. srpnja, kada su stigli drugovi Kordunaši (120 njih), mi smo imali nešto preko stotinu partizana u Žumberku, a danas je broj domaćih ljudi Hrvata u Žumberku i Pokuplju prerastao broj onih koji su poslani kao pomoć iz Korduna.« Zbornik, tom V, knj. 7, dok. 4.

³⁷ U pismu vrhovnog komandanta NOP i DV Jugoslavije druga Tita od 23. II 1942. delegatima VŠ NOP i DV Jugoslavije Edvardu Kardelju i Ivi Ribaru Loli, pored ostalog, kaže se da je sprečavanje mobilizacije u Hrvatskoj najvažniji zadatak partijskih organizacija i partizanskih jedinica. Zbornik, tom II, knj. 2, dok. 201.

neke partijske organizacije nisu iskoristile da intenzivnijim radom uključe te ljude u NOP.³⁸ Takođe je sve oštrija diferencijacija u redovima HSS, posebno među seljaštvom i lokalnim rukovodstvima. Formiraju se odbori NOF-e u koje ulaze i pristalice HSS i bivši članovi Zaštite,³⁹ što doprinosi da mase počinju sve više simpatizirati NOP i u onim krajevima gdje je ranije uticaj Partije bio slab. U tom smislu naročito je povoljno delovalo puštanje zarobljenih domobrana kućama, koji su, u neku ruku, »sondirali teren«⁴⁰ za uspešno delovanje partijskih organizacija i jedinica. U tom periodu je sve evidentnije aktivno uključivanje masa u NOP, bilo u delovanje odbora NOF-e, davanje pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci, javljanje dobrovoljno u redove NOV i dr. Posebno je značajno formiranje veštih jedinica od boraca hrvatske narodnosti,⁴¹ kao preduslova za uspešniju mobilizaciju masa u redove NOV. Porast uticaja NOP-a povoljno je utjecao na broj formiranih jedinica na ovom području (II operativna zona), tako da je kraj 1942. godine došlo do osnivanja 3 samostalne partizanske jedinice, jednim bataljonom, 2 odreda i jednom partizanskom brigadom.

I u tome periodu ispoljio se niz slabosti partijskih organizacija i jedinica. U prvom redu, uočljivo je slabo i neorganizovano političko delovanje na terenu. U mestima kroz koja su jedinice prolazile, prema oceni Štaba II operativne zone, nije se dovoljno neposredno masama objašnjavala platforma NOP-a,⁴² već se mahom stupalo u kontakt sa terenskim radnicima, koji su se često priključivali jedinicama i kretali se sa njima,⁴³ tako da su mase bile prepuštene uticaju reakcije. Neke su jedinice uljuljkivale stanovništvo obećavajući da će braniti sela i si., a pri nailasku neprijateljskih formacija bez borbe⁴⁴ povlačile se iz njih prepuštajući i goloručko stanovništvo represalijama. To je uticalo na stanovništvo da po ne gubiti stežno poverenje u jedinice NOV, pa je kasnija politička aktivnost na njegovom pridobijanju bila mnogo teža.⁴⁵ Uz to, malo se pažnje poklanjalo stvaranju sposobnog vojno-političkog rukovodstva,⁴⁶ koje bi moglo da

³⁸ Te slabosti ističe i Lola Ribar u izveštaju Centralnom komitetu KPJ od 12. I 1942. Zbornik, tom II, knj. 2, dok. 103.

³⁹ Izveštaj Ivana Povjereništva CK KPH za Zagrebačku oblast Centralnom komitetu KPH o radu partijskih organizacija i o partizanskim akcijama u periodu od 10. IV. do 15. V 1942. Zbornik, tom V, knj. 4, dok. 65.

⁴⁰ Zbornik, tom V, knj. 10, dok. 69.

⁴¹ U izveštaju ustaškog ministarstva unutrašnjih poslova od 2. ožujka 1943. o napadu na Ludbreg i o vojno-političkoj situaciji na Kalniku, pored ostalog, tvrdi se: »[...] da je partizansko žarište na Kalniku najopasnije po našu državu i sadašnji poredak i to iz slijedećih razloga: 1. Jer se tako-zvani Kalnički odred u većem dijelu sastoji od Hrvata intelektualaca. 2. Jer pomenuti odred djeluje u isto hrvatskim krajevima sve do Drave i preko Drave! 3. Jer tako-zvani »terenci« toga odreda kao doma i sinovi imaju vrlo mnogo uspjeha svojom promislom — koja upravo razorno djeluje na naša i isti narodni elemenat, koji imade biti stup sveukupnih naših oruž. snaga«. Zbornik, tom V, knj. 13, dok. 102.

⁴² Zbornik, tom V, knj. 5, dok. 2.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto, knj. 4, dok. 68, knj. 30, dok. 147.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Izveštaj Ive Ribara Lole od 3. avgusta 1942. vrhovnom komandantu NOP i DV Jugoslavije drugu Titu o opštoj vojno-političkoj situaciji u Hrvatskoj, Srbiji, Vojvodini, Makedoniji i Sloveniji, Zbornik, tom II, knj. 5, dok. 69.

dosledno sprovodi liniju Partije, vode i ra una o specifi nosti te teritorije. Ako se tome dodaju i slabe veze sa CK KPH i GŠH, što je tako e uslovalo da se NOP razvija u ovoj zoni »[...] nekako i po svom položaju odvojeno od glavnih partizanskih središta i hrv. Štaba [...]«,⁴⁷ zatim postojanje jednovremeno dva štaba Zone, nedostatak partijskih materijala⁴⁸ i dr., donekle je i razumljivo što su mase na nekim područjima, u pojedinim momentima, prerastale Partiju⁴⁹ i same se organizovale u pružanju otpora okupatoru i snagama kolaboracije.

I pored toga, prema oceni Lole Ribara, uspesi postignuti u tom periodu bili su veliki, što potvrđuju tri inioca: »1. Dalje vidljivo slabljenje masovne baze i uticaja ustaškog režima i po etak izvjesnih unutrašnjih sukoba u samim njegovim redovima, 2. Pojava partizanskog pokreta i partizanskog delovanja kao prvorazrednog i 'javno priznatog' inioca u unutrašnjem političkom životu zemlje, i 3. Po etak oštrije diferencijacije u redovima HSS-a i ja eg previranja u hrvatskim masama uop e.«⁵⁰ Na teritoriji severozapadne Hrvatske ti uspesi su se manifestovali masovnim neodazivanjem pozivima za mobilizaciju u domobranstvo, sve širim osnivanjem organa narodne vlasti, ve im porastom uticaja NOP-a, ja om diferencijacijom siromašnog i srednjeg seljaštva od kulaka, koji su predstavljali uporište reakcionarnog dela vodstva HSS, brojnijim javljanjem u jedinice NOV i dr.

Postignuti uspesi u aktivizaciji masa na konkretnim pitanjima dalje su razvijani u pravcu njihovog sve intenzivnijeg angažovanja u oružanoj borbi. U tom smislu posebno su povoljno uticala dejstva 4. divizije u toku februara 1943. u Moslavini i Podravini i u toku jula u Zagorju. Stanovništvo pojedinih područja prvi put je videlo tako velike partizanske jedinice, što je uslovalo bržu polarizaciju i ve i priliv boraca u jedinice NOV. Pored toga, prišlo se sistematskom raskrinkavanju reakcionarnog dela vodstva HSS na konkretnim pitanjima, ne kao HSS-ovaca ve kao nosilaca politike koja spre ava borbeno jedinstvo hrvatskog naroda i objektivno predstavlja »produženu ruku« okupatora, a uperena je protiv interesa hrvatskog naroda.⁵¹ Takav sistematski rad na demaskiranju reakcionarnog dela vodstva HSS isterao ga je na »istinu« i prisilio da sve otvorenije istupa protiv NOP-a, što je omogućilo njegovo lakše diskreditovanje u masama i stvaranje uslova za šire okupljanje pristalica HSS u redove NOP-a. Na to su pozitivno uticali vojno-politički uspesi NOP-a i Saveznika i, s tim u vezi, prelazak pojedinih uglednih prvaka HSS na oslobođenu teritoriju, formiranje Izvršnog odbora HSS u okviru ZAVNOH-a i stvaranje velike slobodne teritorije u julu i avgustu 1943. i dr.

« Isto.

⁴⁸ Izveštaj Štaba II operativne zone od 1. VI 1942. GŠ NOP odreda Hrvatske o stanju u jedinicama i na terenu zone. Zbornik, tom V, knj. 5, dok. 2.

⁴¹ Izveštaj političkog komesara operativnog štaba NOP odreda Banije od 7. septembra 1942. Štabu odreda o dejstvima jedinica u Pokuplju i Moslavini. Zbornik, tom V, knj. 30, dok. 129.

⁵⁰ Izveštaj Ive Ribara Lole od 3. avgusta 1942. vrhovnom komandantu NOP i DV Jugoslavije drugu Titu o opštoj vojno-političkoj situaciji u Hrvatskoj, Srbiji, Vojvodini, Makedoniji i Sloveniji. Zbornik, tom II, knj. 5, dok. 69.

⁵¹ Zbornik, tom IX, knj. 3, dok. 132.

Porast simpatija za NOP dovodi do sve veće zaoštavanja sukoba između ustaškog režima i širokih narodnih masa, što se posebno manifestovalo u bojkotovanju režimskih mera, ustaškoj pljački dobara, prisilnoj mobilizaciji⁵² i s. Osnivanje organa narodne vlasti i masovnih organizacija AF2 i USAOJ poprima široke razmere i na oslobođenoj i na neoslobođenoj teritoriji. Time se stvaraju svi uslovi za formiranje velikih partizanskih jedinica, ime su otklonjene sve prepreke za masovno uključivanje širokih masa u NOP.

Formiranje velikih jedinica, divizija i X korpusa, bilo je rezultat pravilnoga političkog delovanja, stalnog jačanja uticaja NOP-a, sve jače polarizacije stanovništva i njegovog uključivanja u oružanu borbu. Tako su polarizacijom, kao i u drugim krajevima Jugoslavije, stvorene dve, manje-više, socijalno-klasne grupacije: radnička klasa, siromašno i srednje seljaštvo, inteligencija i druge manje grupe, na jednoj strani, koje su se bezrezervno angažovale u borbi za pobjedu revolucije i sticanje slobode i nezavisnosti, videvši u tome ostvarivanje svojih vekovnih težnji i, na drugoj strani, reakcionarni elementi, buržoazija, kulaci i dr., koji su na razne načine pomagali okupatoru u borbi protiv NOP-a i bili spremni »[...] da prodaju nacionalnu nezavisnost naroda Jugoslavije svakom onom koji će osigurati njihove lične interese, njihove džepove, koji će im omogućiti da i dalje sjede na grba i radnog naroda [...]«.⁵³

⁵² Isto, dok. 178.

⁵³ *Josip Broz Tito*, Govori i članci, knj. 1, str. 55.

Mile Konjevi

O političkim previranjima u redovima pristaša
Hrvatske seljačke stranke 1943. god. na području
sjeverozapadne Hrvatske

i

Za proučavanje političkih previranja u redovima HSS relevantni su izvori o političkoj situaciji u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, veštom domobransko-ustaškoj, njemačkoj i partizansko-partijskoj provenijencije, jer neposredno ili posredno tretiraju uvjete u kojima se ta previranja odvijaju. Domobranskim, ustaškim i njemačkim izvorima zajednička je spoznaja o političkom propadanju ustaškog pokreta koji se održava samo uz pomoć okupacione vojske. Nasuprot tome, konstatira se i o narodnooslobodilačkom pokretu kojemu hrvatsko stanovništvo »otvoreno« i »danomice« pristupa. Pri tom je u središtu pažnje i zabrinutost koja je posljedica spoznaje da hrvatski narod postaje svjestan zaokreta na bojištima u korist Saveznika i narodnooslobodilačkog pokreta i da to utječe na radikalizaciju njegovih odnosa prema ustašama i okupatorima. Kapitulacija Italije primljena je ne samo kao potvrda razvoja situacije u korist Saveznika već i kao velik uspjeh narodnooslobodilačkog pokreta jer su talijanske oružane snage imale značajnu ulogu na jugoslavenskom ratištu. Polazeći od takvih ocjena potkraj 1943. godine, izražava se mišljenje da 95% hrvatskog naroda smatra »dosadašnju vladavinu i dosadašnju politiku kao sebi protivnu i neprijateljsku«, i predlaže da se »koncentracijom svih narodnih konstruktivnih snaga pristupi izgradnji našeg narodnoga i državnoga života«. Pri tome se navodi da je i sam naziv ustaške države »jedna anomalija« s obzirom da »nezavisna država Hrvatska prema međunarodnim mjerilima ukazuje samo na to, da ista nije nezavisna«. Naime, ništa »ne može biti dramatičnije« od činjenice »da hrvatska država ne bi postojala ni pola sata, kad bi iz nje slučajno otišla njemačka vojska«. ¹ Nosioci zahtjeva za »koncentracijom svih narodnih konstruktivnih snaga«, »jedinštvom hrvatskih redova« i »jednom frontom [...] u kojoj će stajati cijeli hrvatski narod« raunali su i s dijelom pristaša HSS. Zapravo trebalo je zamijeniti ustaški režim fašesovskim, ali su se ustaški vrhovi tome usprotivili. Oni žele HSS samo u okviru ustaškog pokreta. Zato se, nasuprot zahtjevima za smjenom ustaškog režima, ističe da je »najelitniji dio pristaša Hrvatske seljačke stranke, njen nacionalno najvredniji i najborbeniji dio

¹ Arhiv Hrvatske Zagreb (dalje: AHZ), Fond Hrvatskog državnog sabora (dalje: HDS), k. 811, 9.

[...] sudjelovao aktivno u hrvatskoj nacionalnoj revoluciji u travnju 1941. [...] okupio [se] oko Poglavnika i priključio Ustaškom pokretu.² U tom pogledu najjasniji je bio Pavelić kada je 7. siječnja 1944. godine tezi o »politikom jedinstvu hrvatskog naroda« suprotstavio tezu o ustaštvu kao izrazu hrvatstva.³ Tom prilikom je rekao: »esto puta ujedmo, kako neki govore: U Hrvatskoj u ovaj čas i u ovo vrijeme ne bi trebalo ustaške vlade, ustaške vlasti. Trebala bi neka neutralna vlada [...]. Tko u ustaštvo dira, diže ruku danas u ovim prilikama na svoju vlastitu domovinu.«⁴

Izvori partizansko-partijske provenijencije, kao i oni koji potječu od drugih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta, redovito naglašavaju promjene u držanju i raspoloženju stanovništva koje se sve brojnije odaziva pozivima na suradnju s NOP-om i stupa u NOV.

II

Proces političkog previranja među pristašama HSS odvija se, dakle, u uvjetima političkog propadanja ustaštva, perspektive sloma fašizma i snažnog širenja političke osnovice narodnooslobodilačkog pokreta. Politika vodstva stranke i dalje je podređena osnovnoj zamisli da se po završetku rata restauriraju stari društveni odnosi, sa uvajom klasni interesi hrvatske buržoazije i, dakako, politička supremacija HSS. Takva generalna koncepcija nije isključivala, naročito u taktičkom pogledu, ni druge orijentacije, ali je uvijek bio cilj sa uvajom homogenost stranke. Posmatrana u tom kontekstu, politika »ekanja« imala je, uz ostalo, spriječiti proces raspadanja stranke i sa uvajom njezino jezgro. Zato vodstvo, ostajući i dalje na svojim zamislima i reagirajući i sukladno razvoju događaja, daje drugu iji sadržaj politici »ekanja« konkretizirajući i planove o preuzimanju vlasti u odlučnom trenutku. Tada ta politika ostaje samo parola kojom se nastoje spriječiti diferencijacioni procesi u stranci, odnosno onemogućiti njeno osipanje i odlaženje pristaša u narodnooslobodilački pokret. U planovima vodstva HSS domobranstvo je trebalo biti samo okosnica vojnih formacija, budući da se računalo s raznim oblicima mobilizacije pristaša. Predviđalo se naoružavanje pripadnika Hrvatske seljačke zaštite, stvaranje »Bijele garde«, općinska mobilizacija u datom trenutku, uključivanje ustaša u domobranske vojne formacije, razoružavanje partizanskih jedinica i njihovo uključivanje u oružane formacije pod okriljem HSS. Time vodstvo HSS na svoj način razbija politiku »ekanja« ili, to nije rečeno, aktualizira i konkretizira pojedine njezine etape nastojeći ojačati pozicije kontrarevolucionarnog tabora. Pri tome se uvijek polazi od pretpostavke da je HSS »legitimni predstavnik« i reprezentant nacionalnih interesa hrvatskog naroda i da uživa njegovu potpunu podršku.

² *Hrvatski narod*, 13. XI 1943.

³ *Ustaška mladež*, 15. I 1944.

⁴ Isto; Usp. i članak Ante Stitića, *Ustaštvo je izraz hrvatskog »ja«* (Isto, 1. II 1944).

Iz toga se zaključuje da je ona »glavni i najvažniji politički faktor (imbenik) u političkom životu hrvatskog naroda« (podvukeno u izvoru — M. K.).⁵

Narodnooslobodilački pokret i orijentacija pristaša prema njemu ugrožavali su ne samo osnovnu koncepciju vodstva nego i sve druge njegove planove. I zato na tim relacijama izbijaju glavni oblici konfrontacije HSS s narodnooslobodilačkim pokretom i njegovim političkim organizacijama. Vodstvo rauna i s dijelom pristaša koji pristupaju narodnooslobodilačkom pokretu, to više što su među njima i neki funkcionari koji ne prekidaju veze s vodstvom stranke mada ga u svemu ne podržavaju. Stoga stupanje nekih funkcionara u partizanske redove ne zna i njihovo pristajanje uz narodnooslobodilački pokret.

Odnos pristaša HSS prema narodnooslobodilačkom pokretu jedno je od osnovnih pitanja u procesu političkih previranja u redovima stranke. Na području sjeverozapadne Hrvatske u tom pogledu 1943. godina predstavlja razdoblje intenzivne polarizacije među pristašama i funkcionarima koja je potencirana, s jedne strane, držanjem vodstva stranke u Zagrebu i, s druge, razvojem narodnooslobodilačkog pokreta na ovom prostoru. Već na početku godine, nastoje i onemogućiti političku akciju narodnooslobodilačkog pokreta, vodstvo nastoji aktivirati pristaše u cilju podrške svojim planovima i otklanjanja homogenosti stranke. U isto vrijeme narodnooslobodilački pokret, otvaraju i se prema demokratskim i rodoljubivim snagama, potpomaže proces diferencijacije u redovima HSS. U tu svrhu podržavaju se stremljenja među pristašama za uključivanje u

⁵ Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske Zagreb (dalje: IHRPH), fond HSS, strogo povjerljiva Obavjest predstavnicima HSS, rujan 1942. godine; O taktici vrhova HSS i o političkim previranjima u njezinim redovima govori i jedan pro etnički izvještaj pod naslovom »Političke prilike i razvoj strujanja u Hrvatskoj« od 6. ožujka 1943. godine. U njemu se razlikuje protivosovinska opozicija u širem i užem smislu, s tim da se u prvu nastoji uključiti i ustaše kao protivnike Talijana. Informator još dijeli opoziciju na aktivnu i pasivnu. Aktivnim snagama označuju one koje »ne samo ovo sadašnje ne žele nego znadu i što žele za budućnost mjesto ovoga«. Među aktivnim postoji podjela na sovjetofile i anglofile (»staljinovce i erilovce«) odnosno »prijatelje partizanskog vodstva i [...] londonske vlade«. Aktivnost, odnosno prevlast jednih ili drugih informator veže uz ratne uspjehe Rusa i Engleza. Inače, HSS je »danas još uvijek najjača i najborbenija politička formacija u Hrvatskoj«, mada u njoj, kako se navodi, postoji obrat između »mladih« i »starih«. Još se spominju »samozvanci« ili »novi mladi« te »nekoliko vodstava«. U pokrajini, pojedina mjesta i kotari imaju utvrđene i priznate ljude koji organizaciju drže na okupu. Međutim, »jedan jedinstveni plan HSS još nema« jer anglofilci čekaju što će reći vodstvo, a sovjetofili su na Radijevoj »slavjanofilske« formuli, ili nalaze i u ublaženom sovjetskom sistemu oblik koji će u društvenom životu budućnosti prevladati«. Vodstvo HSS očekuje da će poslije rata uz pomoć domobranstva osigurati vlast. Pretpostavlja se, naime, da će »velika većina tih partizana« u trenutku oslobođenja krenuti kućama da bi našla svoje preživjele što će biti »prirodna demobilizacija partizanskih odreda«. Tada u akciju stupa domobranstvo. Zato je prva faza rada HSS u sadašnjem trenutku »spremanje aparata«. Istodobno su, javlja informator, mnogi funkcionari HSS među partizanima (Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod (dalje: HISB), fond: Kominternu, f. 1, sn. 18—26). Gotovo u isto vrijeme, 28. travnja 1943. godine, dobila je engleska diplomacija izvještaj nekoga svog informatora koji potvrđuje orijentaciju vodstva HSS na traženje podrške u domobranstvu, pomoć u kojemu se nastoji »suprotstaviti komunističkim tendencijama partizanskog pokreta i želi spasiti hrvatski narod od komunizma«. To će ostvariti tako što će domobranstvo »podržati sve političke odluke koje Hrvatska seljačka stranka donese u presudnom trenutku« (Dušan Biber, Agonija Hrvatske seljačke stranke, *Vjesnik u srijedu*, 16. VIII 1972).

narodnooslobodila ku borbu i pri tome razotkriva suština politike vodstva HSS. Tada dolazi i do kontakata s nizom funkcionara, a naročito u vezi s formiranjem ZAVNOH-a. Nakon ratnih operacija partizanskih jedinica na domaku Zagreba došlo je do življih političkih gibanja među stanovništvom, a time i među pristašama HSS. Tako se u izvještaju političkog komesara Druge operativne zone spominju mitinzi u naseljima Marija Bistrica, Kolarec, Laz, Šagudovac i Sv. Matej na kojima je bilo govora o politici vodstva HSS. Ocjenjuju i djelovanje vodstva HSS na području zone, kaže se da ono »pokušava djelovati«. Ta akcija više dolazi do izražaja u Pokuplju gdje se javlja kao zapreka mobilizaciji u partizane.⁶ U narednom izvještaju politički komesar daje nešto više podataka o radu HSS. Potvrđuje se aktivnost na liniji podrške vodstvu u Pokuplju, a naročito u kotarima Velika Gorica i Pisarovina. Međutim, vojni uspjesi Saveznika i narodnooslobodilačkog pokreta velik su poticaj raslojavanju i zapreka vršenju povezivanja sljedbenika politike vodstva stranke.⁷ Zapreka tome je i politički rad na njegovu »raskrinkavanje«, koji postaje sve intenzivniji jer mu se posvećuje »naročita pažnja«.⁸ Sastanci u tom smislu održavaju se na početku travnja u Krašju i Pribižu,⁹ a zatim slijedi šira aktivnost pristaša u Kalniku i Zumberku.¹⁰

U tom razdoblju vojne jedinice u svojem političkom radu također se orijentiraju na pospešivanje raslojavanja HSS. Njihov rad u tom pogledu razvija se u dva osnovna pravca. Prvi se odnosi na političko obrazovanje samih boraca, a drugi na objašnjavanje političke linije narodnooslobodilačkog pokreta, njegova odnosa prema HSS, stanovništvu oslobođenog teritorija. Zato veća jedinica izvještava o proučavanju brošure »Izdajnički i reakcionarno vodstvo HSS-a i narodnooslobodilačka borba«.¹¹ Ta brošura bila je osnovna instrukcija u pogledu odnosa prema HSS sve do Prvog zasjedanja ZAVNOH-a koje je dalo nov polet raslojavanju u redovima stranke. Na mitinzima i sastancima govornici razrađuju stajališta iznijeta u brošuri pri čemu ne osuđuju samo vodstvo HSS već i pozivaju pristašama za pristupanje u partizanske jedinice. Kod toga se ne zanemaruje ni držanje funkcionara pa se u pismu političkog komesara Druge operativne zone političkom komesaru Kalničkog odreda od 26. svibnja 1943. godine preporučuje da se »ubaci u njihove

⁶ Zbornik NOR-a, IX/3, 109-117.

⁷ Isto, 290-293.

⁸ Isto, 403.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto, 479-481.

¹¹ Arhiv radničkog pokreta Beograd (dalje: ARP), Hrvatska 1919-1941, 11/106; Brošuru »Izdajnički i reakcionarno vodstvo HSS-a i narodnooslobodilačka borba« izdao je i štampao *Vjesnik* u prosincu 1942. godine. Primjerak u ARP jedan je od umnoženih u Agitpropu Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju u siječnju 1943. godine. Brošura je zapravo nastala kao reakcija na strogo povjerljivu Obavijest predstavnicima HSS iz rujna 1942. godine. Stoga se u njoj i polazi od te obavijesti, a zatim analizira politiku HSS, počevši od predratnog razdoblja preko Matkovićeve proglasa od 10. travnja 1941. godine i pristupanja dijela prvaka ustaškom pokretu do djelovanja njezinih predstavnika u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi. Na kraju slijedi poziv pristašama za priključivanje narodnooslobodilačkom pokretu, za okupljanje oko AVNOJ-a i narodnooslobodilačkih odbora. Ima ukupno 24 stranice.

redove (pristaša i funkcionara HSS — M. K.) diskusija, da se izjasne na svojoj strani«. Treba ih upućivati da takvo izjašnjavanje zahtijevaju od svoga vodstva.¹²

U vezi s pripremama za osnivanje ZAVNOH-a dolazi do kontakata s nizom funkcionara HSS koji su umnogome utjecali na proces daljnjeg previranja me u svojim pristašama. O tome na području sjeverozapadne Hrvatske govori nekoliko dokumenata nastalih u vrijeme priprema za osnivanje ZAVNOH-a. Okružni komitet KPH od četiri kandidata za vijećnike predlaže dva pripadnika HSS od kojih je Bartol August sada pristaša narodnooslobodilačkog pokreta i »partijac« dok je Stjepan Tu man po drugi put u zatvoru.¹³ I od Povjereništva Centralnog komiteta KPH za Zagreb zahtijeva se potreban broj vijećnika, »po mogućnosti što više poznatih HSS-ovaca«. U pismima Ive Marinkovića od 27. prosinca 1942. te 9. i 17. siječnja 1943. godine Centralnom komitetu KPH mogu se pratiti kontakti s nekim prvacima i istaknutijim pristašama. U prvom pismu za vijećnike predlaže Bartola Augusta i Filipa Lakuša, a također se vidi da je s Lakušem razgovarao Vinko Jež, sekretar Okružnog komiteta KPH. Zatim je, u drugom pismu, za vijećnike predložio i Slavka Fučeka. Razgovaralo se i s Franjom Malincom, ali se on nije želio izjasniti dok ne bude mišljenje Ivana Pernara. O tim razgovorima treće pismo pruža više informacija. Iz njega se vidi da je krug osoba s kojima se kontaktiralo proširen. Sada se spominju Lakuš, Malinac (koji je u međuvremenu razgovarao s Pernarom), Ivan Grana, Marko Zužić, Mato Juršić, Bruno Predavec i Nikola Hundrić. Sadržaj svih tih razgovora bio je informiranje funkcionara HSS o ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta i njegovoj spremnosti da prihvati sve pojedince i grupe kojima je u interesu borba za nacionalno oslobođenje. Istovremeno su njihovi predstavnici pozvani da uđu u ZAVNOH. Međutim, kod njih se još uvijek osjećala »stalna odgodnja i neodlučnost«, ali se uvažavala namjera nekih »da dobiju u svoje ruke« vodstvo HSS. Ipak, Filip Lakuš, doživotni član Glavnog odbora HSS, tada se odlučuje za pristupanje narodnooslobodilačkom pokretu. Tom prilikom osudio je Malinca koji, kako kaže, poslije Radićeve smrti »nije sazivao sjednice Glavnog odbora Stranke, iako je to morao učiniti svake godine barem jedamput«. Posebno je osudio njegovo držanje u travanjskim danima 1941. godine.¹⁵ Lakuš je s još dvadeset i četiri funkcionara stranke potpisao proglas »Prekinimo veze s izdajničkim klikom koju vodi Malinac«. Prelazak Lakuša na oslobođeni teritorij pridonio je bržoj politici koja se razlikovala od pristaša HSS u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, naročito u Podravini.

¹² Zbornik NOR-a, IX/3, 704; O političkim prilikama na tom području u prvom polugodištu 1943. godine usporedi i: *Milica Bodrožić*, O nekim pitanjima politike HSS prema narodnooslobodilačkom pokretu u Hrvatskoj 1943. god., *časopis za suvremenu povijest* I, Zagreb 1973, 39-41.

¹³ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Zbornik dokumenata 1943, knj. I, Zagreb 1964. (dalje: ZAVNOH I), 27-28.

¹⁴ Isto, 44-45.

¹⁵ *Vjesnik JNOF*, 22. V 1943.

¹⁶ ZAVNOH I, 288.

U vezi s držanjem pristaša registriran je i upit Kominterne za mišljenje o prijedlogu da se Šubasi obrati pristašama HSS radi pristupanja u partizane. Zatim se navodi da je Kominternu upućena na Tita, a »naše mišljenje« o tome je pozitivno.¹⁷ Proglas Inicijativnog odbora ZAVNOH-a od 18. ožujka¹⁸ i Izjava Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i Glavnog štaba NOV i POH od 26. svibnja 1943. godine¹⁹ pridonijeli su produbljivanju diferencijacionih procesa među pristašama i funkcionarima HSS. Pri tome se uoči da je pridobivanje pristaša odnosno funkcionara HSS za vrijeme ZAVNOH-a postavljeno »kao glavni politički zadatak«. Iz pisma Ivana Kraja i a od 7. lipnja 1943. proizlazi da su do tada na oslobođeni teritorij upućeni: Lakuš, Fučan, Bartol, Tučan, Ivan Bolt, Ljubanari, Oskar Kukan, Josip Barlovi i Božidar Magovac s tim da iz Bjelovara i Varaždina nisu stigli izvještaji. Vidi se, nadalje, da ih je većina lijevo orijentirana i da je za neke stranačka pripadnost HSS sada bivše opredjeljenje jer su pristupili Komunisti koji partiji Hrvatske. Nasuprot tome, kod nekih pristaša i funkcionara osjeća se grupiranje radi postavljanja uvjeta za pristupanje narodnooslobodilačkom pokretu.²⁰ Navedeni funkcionari aktivno su učestvovali u radu Prvog zasjedanja ZAVNOH-a. Lakuš je kao dobnik predsjednik otvorio zasjedanje, a u toku rada govorio je »kao stari radi evak« i tom prilikom naveo da se Radi evak shvaćanje HSS temeljilo na sveslavenskoj uzajamnosti i demokraciji »za kakvu se mi sada borimo [...] Mi smo preteče komunisti, kao što je Ivan Krstitelj preteče Krista«, rekao je Lakuš. Zatim je naveo da je Radi evak »skrenuo u desno, a klevetao je nas da smo skrenuli u lijevo«. Zahvaljujući slabostima Radi evak Pavelić je nametnut hrvatskom narodu. »Da se Radi evak držao Radi evak linije [...] tvrdo sam uvjeren da se Pavelić ne bi mogao vratiti u domovinu niti s takvom velikom silom, jer ne bi imao baš nikakve podrške u narodu.« Na kraju je pozvao sve sljedbenike ideologije Radi evak da pomognu narodnooslobodilačku borbu. U tom smislu govorili su Tučan, Kukan i Juraj Draušnik.²¹ Rasprava u toku zasjedanja, Proglas²² i Rezolucija²³ ZAVNOH-a znače konačan raskid sa sektaškim odnosom prema HSS i stvaranje uvjeta za prihvaćanje pristaša koji napuštaju Radi evakovu politiku.²⁴ To je omogućilo lakše identificiranje i izoliranje sljedbenika političke orijentacije koju zastupa vodstvo i definiranje politike »ekspanzije«, u njenom novom obliku, kao protivne nacionalnim interesima hrvatskog naroda. Ti stavovi jasno su izraženi u uputstvu Glavnog štaba NOV i POH od 26. lipnja 1943. godine političkim komesarima i političkim radnicima. U njemu se kao gotova činjenica prihvaćanje procesa političkog

¹⁷ Isto, 47-49.

¹⁸ Isto, 77-80.

¹⁹ Isto, 132-133.

²⁰ Isto, 153-155.

²¹ Isto, 166-206.

²² Isto, 208-214.

²³ Isto, 215-223.

²⁴ U članku *Vladimira Bakarića*, »ZAVNOH - jedino narodno predstavništvo Hrvatske« o tome je data ova ocjena: Sudjelovanje »viših i vodećih ljudi svih političkih struja i iz svih ranijih stranaka i političkih organizacija u formiranju vijeća dokaz je da niti jedna stranka nije mogla odoljeti snazi zahtjeva za Jedinštvom u borbi da je morala ili pristupiti ili se raspasti u grupe, od kojih one narodne pristupaju pokretu Jedinštva« (*Vjesnik JNOF*, 3. VII 1943).

raslojavanja i konstatira da je on toliko uznapredovao da HSS »kao stranka ne postoji više«, pošto se raspala na »niz grupa i grupica«. Od njih su jedne prešle u službu okupatora, odnosno ustaša, druge se kolebaju, a »mnoge su stupile u narodnooslobodilačku borbu«. Posljednje su, kako se ističe, najviše na liniji programa stranke »i one stvarno predstavljaju HSS« (spacionirano u izvoru — M. K.). Kao osnovni zadatak ističe se jačati »one grupe« koje sudjeluju u narodnooslobodilačkom pokretu i pojačavati izolaciju »reakcionarnog vodstva«. Inače, vodstvu se odriče pravo da govori u ime HSS i označava ga se kao »formalno bivše vodstvo«. ²⁵ Istovremeno se kritikuju shvaćanja »da je bitava HSS izdajnička« i da ona kao stranka ne postoji više. ²⁶

Prevladavanjem sektaškog odnosa prema HSS, umjesto konfrontacije s njom, ističe se potreba prihvatanja njenih pristaša i traženje oblika njihova okupljanja u narodnooslobodilačkom pokretu. Međutim, konfrontacija s vodstvom stranke se nastavlja s ciljem da ga se izolira. Takav pristup iziskivao je potrebu pojačano političkog rada u masama, pripadnicima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda i, posebno, pristašama HSS u narodnooslobodilačkom pokretu. Mada organizirano prihvatanje pristaša treba tražiti mnogo ranije u okviru JNOF, NOO, AVNOJ-a, ZAVNOH-a i drugih političkih struktura narodnooslobodilačkog pokreta, prelaz članova Izvršnog odbora HSS na oslobođene teritorije i pokretanje lista *Slobodni dom* treba promatrati kao novu kvalitetu u tome procesu, kao potvrdu raspadanja HSS i stvaranje uvjeta za organizaciono povezivanje pristaša orijentacije koja prihvaća politiku platformu JNOF. ²⁷ U vezi s tim nameće se problem popularizacije suradnje pristaša HSS u narodnooslobodilačkom pokretu radi ubrzanja procesa diferencijacije i njihova konačnog odvajanja od politike vodstva. To je bio i sadržaj okružnih konferencija na kojima su predstavnici pristaša HSS u narodnooslobodilačkom pokretu objašnjavali motive svoga opredjeljenja i osuđivali politiku vodstva stranke. ²⁸

Novi politički i organizacioni zadaci izloženi su u pismu Centralnog komiteta KPH od 19. kolovoza 1943. godine Povjereništvu Centralnog komiteta KPH Zagreb. Kao glavni politički zadatak izdvaja se mobilizacija hrvatskih masa u narodnooslobodilački pokret pri čemu se utjecaj politike vodstva HSS označava glavnim zaprekom u procesu izvršenja toga zadatka. Istodobno se ukazuje na »veliko previranje« u redovima funkcionara i pristaša HSS. Drugim riječima, »otpočeo je boj između reakcionarnih i protunarodnih klika s jedne strane i naprednih, narodnih snaga s druge strane. Taj se proces ne može i ne smije odvijati bez našeg

²⁵ Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, knj. VI, Slavonski Brod 1968, 250-251.

²⁶ Zbornik NOR-a, IX/3, 884.

²⁷ Usp. j. ZAVNOH I; izjava Božidara Magovca od 19. lipnja 1943. (235-236), poslanica Božidara Magovca (265-266), pismo Centralnog komiteta KPH i ZAVNOH-a od 13. srpnja 1943. o značenju izlaska glasila *Slobodni dom* (272-273) te proglas ZAVNOH-a i Glavnog štaba NOV i POH od 21. srpnja 1943. domobranima (276-277).

²⁸ ZAVNOH I, 288. U okružnici Predsjedništva ZAVNOH-a svim NOO od 24. srpnja 1943. posebno se naglašava da te konferencije treba da upute proglašene i zatim ih publicirati u štampi i putem letaka (Isto).

aktivnog zahvata. O našoj sposobnosti, vještini i upornosti«, isti e se dalje, »ovisi ne samo to kojom e se brzinom taj proces razvijati, nego i kona ni ishod te borbe«. Osnovni je cilj svemu tome »odvajanje pristalica HSS od Ma eka«. Da se izbjegne »ljevi arenje« treba suzbijati »sektaska shva anja i 'komunisti ko' mjerilo prema pristasaama HSS-a«. ²⁹ U pismu Okružnom NOO Zagreb od istoga dana Centralni komitet javlja da je »ovdje« boravio uro Predavec »radi dogovora o zajedni koj saradnji i borbi pristasa HSS-a i narodnooslobodila kog pokreta«. Izražava se i mišljenje da bi Predavca trebalo uklju iti u sastav Okružnog NOO Zagreb, a postoje e NOO-e popuniti »s estitim i odlu nim HSS-ovcima«. ³⁰ Štab Drugog korpusa u svom izvještaju od 31. kolovoza 1943. godine registrira i intenzivnije raslojavanje medu pristasaama HSS. Dok se na bilogorskom podru ju, naro ito u okolici Bjelovara, osje a »prili no jako djelovanje« HSS, dotle je dio Podravine, pod podru jem Štaba, u tom pogledu »vrlo dobar« emu je pridonijelo i pristupanje Filipa Lakuša narodnooslobodila kom pokretu. Naime, ono je utjecalo »da se je narod ovoga kraja odlu io da aktivno u estvuje u NO Borbi«. ³¹

Nakon kapitulacije Italije poja avaju se previranja u vrhovima HSS. U isto vrijeme Predsjedništvo ZAVNOH-a okružnicom od 4. rujna 1943. godine upozorava NOO-e da se ne vode »neki specijalni pregovori« s funkcionarima HSS ve da ih treba upu ivati na ZAVNOH. Tako er se upozorava da ne treba toliko napadati Ma eka koliko »reakcionarnu kliku« oko njega: Ivana Pernara, Josipa Reberskog i Duku Kemfelju. Usput se spominje da Magovac »formira izvršni odbor HSS-a u okviru N. O. F.«. ³² Upravo tada politi ki komesar Druge operative zone u svom izvještaju Glavnom štabu NOV i POH od 2. rujna 1943. godine podrobnije govori o raspoloženju stanovništva što je relevantno i za politi ko ponašanje pristasa HSS. Na podru ju Zumberka politi ka situacija bila je nešto nepovoljnija nakon povla enja partizanskih jedinica u Sloveniju potkraj srpnja 1943. godine. Partizanima se predbacivalo da su napustili narod u najkriti nijem trenutku. Ali, nakon pada Mussolinija i povratka partizanskih jedinica iz Slovenije mijenja se i raspoloženje stanovništva. Spominju se i neke osude vodstva HSS. Tako je omladina Kraši a, na svoju inicijativu, sazvala zbor na kojem je govorio Miško Štepinac i osudio vodstvo HSS. U jastrebarskom i samoborskom kotaru prilike se tako er razvijaju »veoma povoljno« u korist narodnooslobodila kog pokreta dok istodobno slabe pozicije vodstva HSS. Naime, u samoborskom kotaru reakcionarni dio vodstva, kako se isti e, doživio je »prili no veliki poraz«, a naro ito njegova politika izgradnje uporišta u domobranstvu. S obzirom na razvoj ustanka, i u kotaru Velika Gorica sve više se zaoštravaju odnosi izme u naroda i sljedbenika politike vodstva HSS. Takav razvoj doga aja pospješuje proces politi kog rasloja-

²⁹ Isto, 348-350.

³⁰ Isto, 351-352.

³¹ Zbornik NOR-a, IX/4, 196-197; O tim pitanjima u Hrvatskom zagorju usp.: Hrvatsko zagorje u narodnooslobodila koj borbi, Zagreb 1959, 132-133. Naime, rije je o pokušaju formiranja proma ekovskih grupa (Pregrada), pokušajima onemogu a vanja širenja narodnooslobodila kog pokreta, djelovanju plja kaških grupa itd.

³² ZAVNOH I, 388-389.

vanja me u pristašama. I u Pisarovini slabi utjecaj vodstva i sve više dolazi do izražaja »politi ko previranje«. Pristupanje uglednih pristaša HSS narodnooslobodila kom pokretu i pojava lista *Slobodni dom* primljeni su povoljno. To se može reći i za područje Moslavine gdje ugledni HSS-ovci ulaze u NOO-e (kotar Dugo Selo) i gdje vodstvo gubi na političkom prestižu. Narodnooslobodilački pokret širi političku osnovicu i u ostalim područjima sjeverozapadne Hrvatske. Jaki uporište nalazi u Podravini, naročito u kotarima Bjelovar, Križevci, Čurčur i Koprivnica. Politička situacija poprimala je neke karakteristike i na lokalnom području, a naročito nakon izjave Slavka Pokosa, bivšeg predsjednika općinske organizacije HSS u novomarskom kotaru, koji je osudio Pavelića i pozvao narod da se okupi oko ZAVNOH-a i posluša glas Filipa Lakuša. Tom izjavom, istom se u izvještaju, potencirano je »previranje« me u pristašama. U Zagorju seljaci priznaju samo vodstvo KPJ »mada se oni ne osjećaju komunistima«. U Međimurju su, međutim, teži uvjeti za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta pa su oskudniji i podaci o politici koju situacija u narodu. Uzevši u cjelini, može se reći da na području Druge operativne zone vodstvo HSS »gubi tlo pod nogama«.³³

Pristašama HSS u narodnooslobodilačkom pokretu nametalo se, s jedne strane, pitanje podrške politici koju platforma JNOF i, s druge, pitanje budućnosti HSS. Usporedo s tim aktualiziraju se i pitanja vezana za poslijeratni razvoj zemlje, odnosno njezino političko i socijalno uređenje. Predmet tih dilema je i pismo »Kako misli hrvatski seljak« koje je pod tim naslovom objavio *Slobodni dom*. Pismo je dato u formi odgovora na neka aktualna pitanja, a sadrži, kako se ističe, gledišta karakteristična za dio pristaša HSS. Narod se boji obnove Jugoslavije »onakve kakva je nekoć bila koja bi mogla doći osveti na svem narodu za ova strašna nedjela, koja su učinjena bez njegove, dotično protiv njegove volje«. Iz tih razloga je autor pisma protiv Krnjevića i njegove grupe i misli »da njegov dolazak kao tajnika Hrvatske seljačke stranke nije moguć«. Vraćajući se na pitanje obnove Jugoslavije ističe se da je teško mogući »kakav drugi izlaz« mimo toga i, zato, kad već tako mora biti, neka to »bude u obliku federacije, još bolje konfederacije«. Pošto se navodi da su simpatije na strani partizana, prelazi se na pitanje odnosa prema Matiću i kaže da je on »ostao u narodu u najstarijoj uspomeni, i kad bi bilo prilike izbora on ima povjerenje i vjeru«. Međutim, zamjera mu se ipak »što je oko sebe držao onakvu bazu, koja je njega i H. s. s., a i sve nas vrlo, vrlo kompromitirala«. Kao važno pitanje postavlja se što »nakon sloma«, odnosno u »prelazno vrijeme«? Odgovor je: »Mi smo za mir, pa ako dođe u našu vlast i partizani, mi je želimo s njima podijeliti. Mi smo za seljaku, ali i za seljaka-radnika vladu, a makar bude i radničko-seljačka vlada, ali ne možemo raditi ni protiv same radničke vlade [...]«³⁴ (kurziv u izvoru — M. K.). To pismo odražava ne samo lične poglede već neke dileme pristaša HSS, ali i potvrđuje njihovo raspoloženje u prilog orijentaciji prema narodnooslobodilačkom pokretu, bez obzira na sve rezerve u pogledu budućnosti i pozicije HSS. Vidi se, naime, da neki funkcionari računaju s eventualnom podjelom vlasti s KPH, mada vrstom n? stoje

³³ Zbornik NOR-a, IX/4, 226-1.43.

³⁴ *Slobodni dom*, 12. IX 1943.

na tim pozicijama. U tom pogledu postoje različita nijansiranja ovisno o stupnju raslojenosti, odnosno raspadanja stranke u pojedinim sredinama. U tom kontekstu, za dio pristaša HSS u narodnooslobodilačkom pokretu stranačka pripadnost ima značaj ranije političke orijentacije, budući da su u organizacionom pogledu izvan stranke i prihvaćaju novu političku orijentaciju u okviru JNOF. Drugi dio je također na putu inkorporiranja u političku strukturu narodnooslobodilačkog pokreta. Međutim, neki funkcionari nastoje sačuvati HSS, računajući i na koalicijske oblike u okviru JNOF. Na tim relacijama nastaju osnovne razlike u pogledima na JNOF između KPH i tih funkcionara HSS. Ali, kako JNOF izrasta »odozdo«, računajući i se sukladno razvoju narodnooslobodilačkog pokreta i njegove političke osnovice, takvi pogledi pristaša HSS nemaju izgleda na uspjeh. Stoga je njihovo sudjelovanje u JNOF, bez obzira na tendencije održanja HSS kao stranačke formacije, odnosno njezine obnove u okviru narodnooslobodilačkog pokreta, pospješivalo proces raspadanja stranke. I što su centrifugalne tendencije više zahvatale stranku, to manje su bile moguće njezinih funkcionara da u okviru JNOF osiguraju koalicijske odnose. Utoliko brže razvija se i proces inkorporiranja bivših pristaša HSS u političku organizaciju narodnooslobodilačkog pokreta.

Za razvoj diferencijacionih procesa u HSS značajnu ulogu imalo je Drugo zasjedanje ZAVNOH-a na kojem je, uz ostalo, došlo do daljnjeg definiranja odnosa prema tim pitanjima. Pri tom treba imati na umu ne samo odluke i druge dokumente zasjedanja, već i pripremni period koji mu je prethodio, te stajališta KPH, odnosno političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta. Naime, u vrijeme pridobijanja za suradnju pojedinih funkcionara HSS, nije se toliko inzistiralo na zaoštavanju odnosa prema Makedoniji radi stvaranja uvjeta za proširenje ZAVNOH-a i političke osnovice narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj. Međutim, poštediti Makedoniji nije značilo i rezervu u pogledu osude njegove političke orijentacije. Nakon Drugog zasjedanja ZAVNOH-a počinje konačno obračun s tom orijentacijom. U isto vrijeme došlo je i do definiranja odnosa prema pristašama stranke u okviru narodnooslobodilačkog pokreta. Njima je dozvoljeno formiranje Izvršnog odbora HSS koji se konstituirao u toku zasjedanja. Osuda vodstva HSS, s jedne, i latentna mogućnost obnove HSS ili to nije HRSS u okviru narodnooslobodilačkog pokreta, s druge strane, ubrzale su proces političkog raslojavanja. Time on ulazi u svoju završnu fazu.

Komentiraju i razvoj »najnovijih događaja« (zasjedanje ZAVNOH-a — M. K.) Centralni komitet KPH u pismu Anki Berus, 28. listopada 1943. godine, potvrđuje da je zasjedanje trebalo riješiti osnovna pitanja: proširenje ZAVNOH-a »obuhvaćanjem nekih uglednih radi evakuacije« te »pitanje današnje platforme NO Pokreta«. Osvrćući se na formiranje Izvršnog odbora HSS (»i to s našim pristankom«) Centralni komitet podsjeća na »koja su nas rukovodila da damo svoj pristanak za njegovo osnivanje«. Posebno se naglašava »da do daljnjega ne dopuštamo stvaranje organizacija Hrvatske Seljačke Stranke i da je ovo jedini organizacioni oblik kojega smo do sada dopustili«. Inače, s predstavnicima HSS postignut je sporazum da mogu održavati kontakt s pojedinim radnicima u zemlji »te i imati povjerenike 'Slobodnog doma'«. Takva.

odluka obrazložena je potrebom o uvanja jedinstva naroda s obzirom da bi stvaranje političkih stranaka, odnosno njihova obnova, moglo štetiti tome jedinstvu. Zato su pristaše HSS upućene da mogu raditi u antifašističkim organizacijama. Zatim se spominju neke poteškoće u vezi s formiranjem Izvršnog odbora HSS. »Tim povodom smo imali s njima«, kaže se u pismu, »izvjesne političke diskusije. U prvom smo redu imali izvjesnih napora da iz njihove deklaracije izbacimo neke stavove, koji bi mogli značiti uvanje ugleda i političkog kapitala staroj HSS, za koju mi smatramo da se raspala.« Poteškoća je bilo i oko sastava Izvršnog odbora HSS pa se u povodu toga navodi da ZAVNOH može priznati »samo interese naroda i nikakve strane sporazume«. Također smo im, kaže se zatim, »izbili iz glave da se uopće može postavljati pitanje kako bi na pr. NOO mogao biti u rukama HSS, ako HSS imade većinu u svom selu«. Spominje se i mogućnost stvaranja »posebnih jedinica s njihovim kadrom, pa čak i bez naših komesara, ali i to samo na bazi beskompromisne narodnooslobodilačke borbe«.³⁵ Nakon Drugog zasjedanja ZAVNOH-a dolazi i do zaoštavanja odnosa prema Mačeku i eksponentima njegove političke orijentacije. To je izraženo u tezama Propagandnog odjela ZAVNOH-a o najvažnijim političkim pitanjima za agitaciju i propagandu. Iznose i stav prema Mačeku »i njegovoj kliku« navodi se: »Izvjesna rezerva, koja se do sada provlačila u borbi protiv tih špekulanata, ne imenuju i direktno samog Mačeka kao nosioca politike te klike, otpada. Naš napad je sada direktan. Pravač glavnog udarca te nove naše taktike uperen je, dakle, protiv samog Mačeka i njegove klike u svrhu njihove izolacije od seljaka i nacionalno potlačenih masa.«³⁶

Prema tome, proces političkog raslojavanja HSS na području sjeverozapadne Hrvatske u toku 1943. godine imao je neke specifičnosti koje je uvjetovao razvoj narodnooslobodilačkog pokreta na tom području. Kako se on neravnomjerno razvijao na područjima ovog prostora, tako postoje i razlike u širini i intenzitetu procesa raslojavanja među pristašama HSS. Tome ipak ne treba pridavati isključivo značenje budući da su prelomni događaji na svjetskim frontovima i razvoj narodnooslobodilačkog pokreta gotovo izravno utjecali na ponašanje pristaša HSS. Drugo su oblici toga ponašanja, koji su morali biti prilagođeni stvarnoj situaciji, pa su različit na oslobođenom i neosloboenom teritoriju. Blizina Zagreba imala je u tom pogledu dvostruki utjecaj. Ponašanje prvaka HSS i njihova politička orijentacija nisu bili za potcjenjivanje, naročito na neosloboenom području ili tamo gdje se ustanak sporije razvijao. Nasuprot tome, radnici Zagreb bio je žarište otpora i davao kadar partizanskim jedinicama, naročito Zagorskom, Zagrebačkom, Kalničkom, Bjelovarskom i Moslavskom odredu.

Političko raslojavanje među pristašama HSS u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ima dva osnovna pravca: pokušaj aktivizacije pristaša na pozicijama vodstva stranke te, na drugoj strani, njihovo prestrojavanje ulijevo, koje je imalo mnogo širu osnovicu i stvaralo uvjete za konačnu

³⁵ ZAVNOH I, 501-503.

³⁶ ZAVNOH II, 145-150.

orijentaciju većine pristaša prema narodnooslobodilačkom pokretu. Veliki zamah tim procesima dale su pripreme za osnivanje ZAVNOH-a i njegovo Prvo zasjedanje. Nakon toga nastupa nova faza u odnosima političkog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta prema HSS koju karakterizira većina otvorenost prema demokratskim i rodoljubivim snagama s ciljem proširenja njegove političke osnovice. Tada je u politici koja prati dominantna borba protiv sektaštva. Sve to je stvaralo uvjete za proširenje ZAVNOH-a prvacima i pristašama HSS koji, uz manje iznimke, bez rezerve podržavaju narodnooslobodilački pokret. Na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a nije ostvarena samo ta namjera već je i jasno definiran odnos prema vodstvu HSS i prema pristašama u narodnooslobodilačkom pokretu. Time istodobno počinje konačno obračun s eksponentima političke orijentacije koju zastupa vodstvo stranke na čelu s Maekom. Pri tom se polazi sa stajališta da se HSS raspala i da pristaše u narodnooslobodilačkom pokretu predstavljaju njezinu najjaču orijentaciju. U skladu s tim, Izvršni odbor HSS smatra se kao njezino vodstvo dok se takav značaj odriče Maeku i njegovim suradnicima. Takav način intervencije u procesu političkog raslojavanja HSS pridonio je njegovoj radikalizaciji, a potom i likvidaciji utjecaja vodstva. Osim toga, za proces raslojavanja veliko značenje imaju prelazak uglednih prvaka stranke na oslobođeni teritorij, izjave pojedinaca i grupa kojima obrazlažu takav korak, pozivi za pristupanje demokratskih i rodoljubivih snaga narodnooslobodilačkom pokretu, sudjelovanje uglednih funkcionara i pristaša u radu AVNOJ-a i ZAVNOH-a, izlaženje glasila *Slobodni dom* i formiranje Izvršnog odbora HSS na oslobođenom teritoriju. Na području sjeverozapadne Hrvatske ti događaji nisu toliko uočljivi po vanjskim manifestacijama koliko po raspoloženju pristaša u korist narodnooslobodilačkog pokreta. Isto se može reći i za proces političkog raslojavanja među pristašama stranke.

Pavle Gregori

NOB u isto nom dijelu sjeverozapadne Hrvatske

Nakon sloma jugoslavenske kraljevske vojske i okupacije itave zemlje, Komunisti ka partija Jugoslavije, prema zaklju cima Pete zemaljske konferencije, preuzima rukovo enje oslobodila kom borbom naroda Jugoslavije protiv fašisti kih agresora.

U to vrijeme nalazio se u okupiranom Zagrebu gotovo itav Politi ki biro CK KPJ s drugom Titom, koji je u Zagrebu održao niz sastanaka na kojima je komunistima objašnjavao njihove neposredne zadatke u pripremi oružanog ustanka. Tito je 12. aprila održao sastanak s dijelom lanova CK KP Hrvatske u Solovljevoj ulici, kome su, uz ostale, prisustvovali: Rade Kon ar, sekretar CK KPH, Josip Kraš, Marko Oreškovi , Stipe Ugarkovi , Duka Špoljari , Pavle Pap, Pajo Gregori i dr. Na tom sastanku Tito je ukratko obrazložio tadašnju situaciju u Jugoslaviji i svijetu i naglasio da Komunisti ka partija preuzima historijski zadatak rukovo enja narodima Jugoslavije u ustanku na koji e Centralni komitet KPJ pozvati sve narode Jugoslavije.

Tito je rekao da je u prvom redu potrebno okupiti sve lanove Partije, SKOJ-a i simpatizere pokreta i provjeriti koliko su partijske organizacije (okružni, kotarski i op inski komiteti) okupacijom i ratnim doga ajima imali gubitaka i odmah pri i sre ivanju prilika u partijskim komitetima. Svi partijski komiteti treba da porade na pripremama za oružani ustanak, u prvom redu ja anjem i pove anjem broja lanova Partije i SKOJ-a, pridobijanjem što ve eg broja simpatizera. Tom prilikom Tito je naglasio da e Centralni komitet pozvati narode na ustanak kada Njema ka napadne Sovjetski savez, ali sada je osnovna dužnost u vrš enje partijske organizacije i prikupljanje ratnog materijala, u prvom redu oružja — pušaka, pištolja, bombi, municije i dr. kao i prikupljanje sanitetskog materijala i odje e. Što se ti e omladine, a u prvom redu lanova SKOJ-a, Tito je istakao da se odmah formiraju grupe za vršenje sabotaža i diverzija: dizanje mostova, paljenje magazina s vojnom opremom, prekidanje telegrafsko-telefonskih veza, prekapanje cesta i dr., ali da pri tome treba uvati kadrove.

Ve slijede i dan Centralni komitet KPH, pod rukovodstvom sekretara Rade Kon ara, održao je sastanak na kome su raspore eni drugovi

iz Centralnog komiteta koji treba da što prije odu na teren i izvrše sve zadatke što ih je Tito dao na spomenutom sastanku.

Moj je zadatak bio da obi em i sredim prilike u Bjelovarskom i azmanskog okružnom komitetu.

Stanovništvo u tim okruzima sa injavali su Hrvati, Srbi i narodnosti — esi, Slovaci, Ma ari, nešto Talijana i Nijemaca. Po socijalnom sastavu veliku ve inu stanovništva inili su seljaci. U gradovima kao Bjelovar, Ivani -Grad, Virovitica bilo je dosta obrtnika, posebno u Bjelovaru. Tvornica je u ovim krajevima bilo vrlo malo i uglavnom su bile manje, s relativno malim brojem radnika. U šumskim krajevima bilo je dosta drvnih poduze a kao Nihag d. d. u Garešni kom Brestovcu, veliko poduze e Guttman na obroncima Psunja i Papuka, Naši ka d. d. i dr., zatim nešto mlinova. Trgovina je u nekim dijelovima tih krajeva bila prili no dobro razvijena, posebno u kotarskim mjestima obaju okruga.

Hrvati su u velikoj ve ini pripadali Hrvatskoj selja koj stranci, dok su Srbi dijelom pripadali Samostalnoj demokratskoj stranci, a dijelom režimskim partijama. Dio gra anstva, i to ve inom inteligencija, inovništvo, imu niji trgovci i obrtnici bili su esto i lanovi režimskih politih partija. Frankovci, potencijalni ustaše, do dolaska ustaša na vlast, bili su malobrojni. Postojale su samo manje grupe frankovaca u sjedištima nekih kotara npr. Bjelovaru, Križevcima, Koprivnici, azmi, iji utjecaj na narodne mase uglavnom nije bio znatan, osim u Križevcima i Koprivnici gdje su djelovali katoli ki sve enici — klerofašisti. Te su se grupe odmah nakon dolaska ustaša na vlast vrlo brzo aktivizirale i pomagale ustašama na uspostavljanju ustaške vlasti i ustaških organizacija na terenu, prokazivale komuniste i simpatizere Partije.

U oba okruga postojali su još od prije rata okružni komiteti, kotarski komiteti Partije, odnosno gradski komiteti u sjedištima kotara, koji su djelovali na cijeloj teritoriji kotara.

Okružni komitet KPH Bjelovar imao je 7 kotarskih komiteta (Bjelovar, Križevci, Koprivnica, ur evac, Virovitica, Grubišno Polje, Garešnica), a azmanski 3 kotarska komiteta (azma, Kutina i Dugo Selo).

Sindikalni pokret nije bio naro ito razvijen, jer nije bilo ve ih tvornica, ali su sindikalne organizacije, i to posebno URSS-ove, postojale u pojedinim poduze ima i manjim tvornicama do raspuštanja URSS-a 1940. god.

Partijska organizacija u okrugu Bjelovar do okupacije brojila je oko 230 lanova Partije i nešto kandidata. Postojao je i Okružni komitet SKOJ-a po ijim direktivama su radile ve e i manje grupe skojevaca, njih oko 500, sastavljene od studenata, srednjoškolaca i šegrta.

Partijska organizacija u okrugu azma do okupacije brojila je oko 60 lanova Partije, ne ra unaju i kotar Dugo Selo koji se zbog blizine Zagreba vezao uz zagreba ku partijsku organizaciju. Osim Okružnog komiteta Partije bio je organiziran i Okružni komitet SKOJ-a.

Treba imati na umu da dio partijskih jedinica i pojedini lanovi Partije po selima u oba okruga nisu u ve ini predstavljali vrsto organizirane partijske jedinice, ve su bili uglavnom simpatizeri revolucionarnog

pokreta i dobri antifašisti, koji su bili do rata ja e ili slabije povezani s najbližim partijskim komitetom.

Partijski kadrovi u Bjelovarskom i azmanskome okrugu predstavljali su osnovicu za pripremanje oružanog ustanka.

Kako su rat i okupacija, a i hapšenja komunista, skojevaca i simpatizera, odmah nakon dolaska ustaša na vlast, unijeli stanovitu pometnju među članove Partije, trebalo je u prvom redu srediti partijske redove, obnoviti odnosno dopuniti pojedine partijske komitete i pripremiti održavanje okružnih konferencija.

U Bjelovaru su ustaše odmah pošli hapsiti komuniste. Međutim, Okružni komitet, iako se još u početku povukao u ilegalnost, pretrpio je znatne gubitke. Hapšenja komunista, skojevaca i simpatizera pokreta nisu prestajala za itavo vrijeme okupacije. Odmah od početka okupacije hapšeni su Židovi i svi Srbi, pripadnici Samostalne demokratske stranke. Uhapšeni su otpremali u logore — Danicu, Kerestinec, Lepoglavu, Jasenovac, Jadovno. Od kraja aprila pošli su i ubijanja Židova i istaknutijih Srba. U prvom masovnom ubijanju 28. aprila u Gudovcu ubijeno je 185 Srba.

U okrugu azma, gdje se ustaška vlast nije uspjela odmah konsolidirati i gdje je u aparatu vlasti bila još uvijek veina lijevo orijentiranih HSS-ovaca, nije došlo do njihova progona komunista. Tek konsolidacijom ustaške vlasti u ljeto 1941. godine pošli su hapšenja komunista, skojevaca i simpatizera. Gotovo cijeli Okružni komitet bio je uhapšen. Ipak, do kraja godine, gotovo svi uhapšeni bili su pušteni ili su pobjegli iz zatvora.

Ve 20. maja 1941. godine održana je okružna konferencija za okrug azma u Šarampovu Gornjem, a okružna konferencija za okrug Bjelovar 5. juna na Kalniku. Druga okružna konferencija za okrug azma bila je održana 8. septembra u Prkosu kraj Ivani -Grada.

Na okružnim konferencijama doneseni su zaključci o zadacima Partije i SKOJ-a u vezi s pripremanjem oružanog ustanka. Upotpunjeni su okružni i kotarski komiteti. Okružni komiteti dobili su zadatak da u svojim kotarima što prije obnove sve kotarske komitete koji su poslije okupacije prestali s radom i da obnove rad partijskih jedinica u okrugu.

Donijeti su zaključci o širokoj antifašističkoj propagandi, o razobličavanju izdajničke politike ustaša, osobito među hrvatskim seljima i stanovništvom. Isto je tako doneseno rješenje da članovi Partije i SKOJ-a odmah pristupe prikupljanju oružja, municije, sanitetskog materijala i dr. Bilo je zaključeno da omladina što prije organizira manje udarne grupe radi vršenja sabotaza i diverzija.

Zbog prisutnosti znatnog broja Srba i raznih narodnosti u ova dva okruga i protunarodne politike beogradskih režima prije rata, donesen je zaključak o pojačanoj propagandi bratstva i jedinstva naroda, posebno jedinstva Srba i Hrvata.

Nakon održanih partijskih konferencija bila je uspostavljena itava partijska mreža i ja e veze između okružnih i ostalih komiteta Partije. U oba okruga radile su ve od maja partijske tehnike u kojima se umnožavao partijski materijal — letci, proglašaji, razni govori, uputstva i si. — koji je raspačavan po terenu. Otpočelo se i s formiranjem oružanih grupa.

Prvu oružanu grupu u okrugu Bjelovar formirao je 10. VII 1941. Gustav Perl Benda, član OK SKOJ-a, u šumi Bedenik kraj Bjelovara. Grupa se sastojala u početku od 7 naoružanih boraca, a do kraja augusta porasla je na 16 boraca.

U prvim mjesecima poslije formiranja, ta grupa nije poduzimala nikakve akcije, već je služila kao oružana zaštita članova Bjelovarskog okružnog komiteta koji su napustili Bjelovar i privremeno se sklonili u šumu Bedenik.

Prvu oružanu akciju Bjelovarska grupa izvršila je noću u 27.—28. novembra 1941. godine na općinu Novigrad Podravski. Iz općinske zgrade odneseno je 16 vojnih pušaka, 5000 metaka, 1 geštetner, 1 ciklostil i oko 100 kg papira, a zgrada s arhivom zapaljena. Međutim, ta uspješna akcija završila se tragično zbog oportunističkog stava dijela članova Kotarskog komiteta Koprivnica, koji se nije suglasio s izvješćem akcije. Većina učesnika u akciji, koji su sudjelovali zajedno sa Bjelovarskom grupom i odnijeli zaplijenjeno oružje, nije se, prema ranije utanačenom dogovoru, priključila oružanoj grupi već je pod utjecajem oportunističkog stava ostala kod svojih kuća. Već sljedećeg dana svi su bili uhapšeni, a oružje koje se nalazilo po kućama zaplijenjeno. Svi su bili strijeljani. Pretragom terena otkriven je i uhapšen sekretar Okružnog komiteta Bjelovar, Kasim Čehajić koji se bolestan krio u selu Vlajslav.

Cilj Bjelovarske grupe da se brojno poveća bio je promašen. Akcija je djelovala negativno na stanovništvo toga kraja i trebalo je dugo vremena da se ta velika greška ispravi.

Na obroncima Kalnika, iznad Kalničkog Osijeka, boravila je grupa od oko 20 ljudi sa 2 člana Partije i 1 članom SKOJ-a Mileve Četuši, tzv. Šojkina grupa. Ta oružana grupa formirana je 25. VII 1941. god. Formirao ju je Josip Posavec, član OK Bjelovar i sekretar KK Križevci, koji je i sam pripadao tada toj grupi. Grupa je formirana od 5 boraca. Potkraj godine imala je 9 boraca, i taj broj nije premašila ni do svog spajanja s drugim grupama 1942. (borci iz okruga Varaždin, dolazak B. Lajnera itd.).

U kotaru Koprivnica bila je u augustu 1941. formirana Javorova ka oružana grupa. Formirao ju je student Marijan Milivoj, član OK SKOJ-a Bjelovar i član Kotarskog komiteta KP Koprivnica. Osim njega u grupi su bila još 4 naoružana seljaka Srbina.

Oko Ivanske formirao je grupu od 7 članova sekretar OK Bjelovar Kasim Čehajić. Na putu za Kalnik grupa se sukobila sa žandarima kod Carevdara i bila razbijena. U borbi je poginuo omladinac iz Ivanske Franjo Horvatić.

Osim tih oružanih grupa pojavile su se u ljetu 1941. na Bilo-gori još dvije grupe naoružanih seljaka koje nisu bile vezane ni s jednom partijskom organizacijom. Jednu grupu, četvoricu, predvodio je Gedeon Bogdanović, odbjegli podoficir iz jugoslavenske vojske, a drugu, njih 5, predvodio je Drago Vrbanić Rezbar, seljak koji je pobjegao iz mitrovačke kaznionice i krio se pred vlastima stare Jugoslavije. Oko Rezbara se odmah poslije okupacije okupilo nekoliko seljaka Srba i jedan Hrvat. U ljeto 1941. ta je grupa ubila dva ustaška tabornika i u jesen se povezala s Bjelovarskom grupom. U jednom okršaju s neprijateljem hrabro je pao

Rezbar 12. novembra 1941, nekoliko ljudi je bilo zarobljeno, a ostatak se priključio Moslavačkoj oružanoj grupi.

Grupa Gedeona Bogdanovića stupila je u jesen 1941. u vezu s Bjelovarskom grupom, a preko nje s oslobodilačkim pokretom. Potkraj februara 1942. Zvonko Brkić s nekoliko članova Partije uspostavio je vezu s Bogdanovićima, a potkraj marta u Maloj Jasenovici došlo je do formiranja Bilogorske čete u koju je ušlo 11 boraca Srba iz grupe Bogdanovića i 7 Boraca Hrvata iz Treće čete (Moslavačke). Poslije toga uslijedio je niz manjih i uspješnih akcija.

U kotaru Garešnica formirana je u jesen 1941. oružana grupa od 9 boraca. Ta je grupa 9. decembra razoružala »kulturbandaše« u Garešničkom Brestovcu i zarobila nekoliko pušaka. Ubrzo se ta grupa povećala za 4 nova borca.

U okrugu Azma u decembru 1941. bila je formirana oružana grupa od 17 članova. Garešnička grupa se 21. decembra spojila sa azmanskom grupom u oružani odred »Sloga« koji je brojio oko 30 boraca. Već 23. decembra odred je na Lonjskom mostu kod Prečaca (kotar Dugo Selo) zarobio 9 pušaka i 1 puškomitraljez. Ubrzo se odred povećao na 45 boraca.

Iako su sve te oružane grupe u početku vršile samo manje oružane akcije, bez sumnje su pozitivno djelovale na raspoloženje stanovništva, u prvom redu srpskog, koje je bilo u izuzetno teškom položaju zbog ubijanja, pokušaja prisilnog prekrštavanja, u stalnih pljački po selima, tjeranja u logore i djelomično preseljavanja u Srbiju.

Te prve oružane grupe djelovale su pozitivno politički i na hrvatsko stanovništvo po selima, pogotovo tamo gdje nije bilo jačeg utjecaja katoličkog klera, koji je gotovo bez izuzetka bio proustaški.

Ipak, ni jedna od tih grupa nije se mogla održati na terenu gdje su bile formirane, osim križevačke (Šojkine). Tamo gdje do tada nije bila formirana ni jedna partijska jedinica, politički utjecaj na narod nije bio dovoljno jak. Pa čak ni sela u kojima su bile formirane prve oružane grupe, gotovo isključivo od članova Partije i SKOJ-a, nisu bila politički spremna da te grupe prihvate kao svoje, da ih hrane, da im daju sklonište i da se brinu o pojedinim ranjenim ili oboljelim borcima. Međutim, ona sela u kojima je Komunistička partija još od prije rata imala utjecaja i odmah u početku organizirala manje oružane grupe, prihvatila su borbu i davala im sklonište. Ali takvih sela bilo je u to vrijeme premalo da bi mogla poslužiti kao baza za oružane akcije širih razmjera.

U mnogim selima toga kraja, gdje su u većini živjeli Hrvati, bilo je doušnika ustaških vlasti, koji uglavnom nisu bili neki organizirani ustaše, ali su bili spremni da prokažu i pojedine svoje suseljanke ukoliko bi negdje javno govorili protiv okupatora i ustaša.

Velika većina tih hrvatskih sela bila je u prvim mjesecima okupacije pod utjecajem Maekove politike »ekanja«, a stanoviti broj hrvatskih sela, posebno u kotarima Koprivnica i Križevci, bio je pod jakim utjecajem katoličkog klera koji se odmah od početka okupacije orijentirao fašistički i djelovao među hrvatskim seljaštvom kao pobornik ustaške vlasti.

Djelovanje svih oružanih grupa nije se ograničilo samo na oružane akcije, na napade na pojedina manja ustaška uporišta, na opinske zgrade, na dizanje pruga i slično, već su svuda komunisti i članovi SKOJ-a, prolaze i kroz pojedina sela i mjesta održavali zborove s mještanima i seljacima, uz političku propagandu objašnjavanjem ciljeva oslobodilačke borbe, kao borbe protiv okupatora i njegovih slugu i borbe za novu demokratsku Jugoslaviju. U vezi s tom propagandom na terenu i partijskih komiteta i partijskih jedinica i partijskih radnika, pošli su se organizirati u pojedinim mjestima i selima prvi akcioni odbori, kasnije narodno-oslobodilački odbori, prema instrukcijama dobivenim u jesen 1941. godine od CK KPH (okružnica br. 3 i 4). Isto tako pošlo se s organizacijom omladine i žena.

Dobivanjem sve većeg broja oružja u pojedinim akcijama, oružane su se grupe povećavale i stjecale sve više borbenog iskustva. Godine 1941. 23. decembra kraj sela Brusnik (kotar Pakrac), na vojno-političkoj konferenciji bio je formiran Prvi slavonski NOP bataljon u koji su ušle oružane grupe iz Moslavine i Bjelovarskog okruga kao njegova Treća eta.

Formiranjem Prvog slavonskog NOP bataljona, pod jednim vojnim rukovodstvom, znatno se izmijenio borbeni kvalitet tih oružanih jedinica. Bataljon je postao jezgra za daljnji snažniji razvitak oružane borbe i za veće i obimnije akcije, čime je bio osiguran brži razvoj oslobodilačkog pokreta u tim krajevima.

Prvih dana 1942. godine stigao je na teren Slavonije član CK KPH Karlo Mrazović koji je također bio član povjerenstva CK KPH za Slavoniju, Bjelovarski okrug i čeliku i član štaba Prvog slavonskog NOP bataljona. Velikim iskustvom koje je stekao kao dobrovoljac u španjolskom građanskom ratu, Mrazović je mnogo pomogao u vojnoj organizaciji oružanih jedinica i sve uspješnijim akcijama.

Velika zima i visoki snijeg u zimi 1941—1942. godine otežavali su već oružane akcije na terenu, pa su se oružane jedinice smjestile po zemunicama na Bilo-gori, Moslavačkoj gori i Kalniku. To vrijeme iskorišteno je za manje akcije, npr., napade na manje neprijateljske patrole, diverzije na željezničke pruge i cestama, likvidiranje ustaških doušnika i slično. To se vrijeme koristilo i za proučavanje partijskih materijala, vojne taktike i strategije i pravljenje planova za akcije u boljim vremenskim uslovima.

Treća eta bataljona (Moslavački odred) u toku januara 1942. nalazila se na Moslavačkoj gori (Gari). Sedamnaestog januara eteta se priključilo 7 boraca iz Bjelovarske grupe (ostaci Bjelovarske grupe Gustava Perla Bende), pa se 27. januara preimenovala u etetu »Kasim Čehaji Turin«. Istoga dana eteta je opkolio neprijatelj koji je otpočeo neke vrste ofenzivu s ciljem da uništi partizane. U borbi, koja nije dugo trajala, neprijatelj je imao 8 mrtvih i oko 20 ranjenih, dok je na strani partizana pao 1 borac, a 2 su bila ranjena. U borbi je bilo zarobljeno 7 karabina i 1 puškomitraljez.

Kako je neprijatelj pripremao još jedan napad sa znatno većim snagama, Treća eta 29. januara povukla se s Garija na teritorij Slavonije, u Gornji Daruvar. Na tom terenu eteta nije poduzimala nikakve oružane akcije, ali je sve vrijeme politički radila, održavajući i zborove po selima,

uspješno propagiraju i oslobodilački pokret. Rezultat njenog rada bilo je formiranje brojnih NOO-a, i to u selima u kojima do njenog dolaska nikada nije bilo partizana.

Na početku marta Trepetić vratila se na svoj teren u Moslavinu. U to vrijeme Trepetić je imala 50 boraca dobro naoružanih vojnim puškama. Do ponovnog sukoba s neprijateljem došlo je već potkraj marta. Druga neprijateljska ofenziva završila se kao i prva, s tom razlikom što je sada palo 18, a ranjeno 25 ustaša i domobrana. Na strani partizana poginula su 2 borca, a trojica ranjena.

Odlazak Moslavice u Slavoniju teže se osjetio na terenu. Kako Trepetić sastojala samo od komunističkih i skojevaca, među kojima i nekoliko članova kotarskih i Okružnog komiteta, teren je ostao ogoljen, pa je tu grešku neprijatelj iskoristio. Blizina Zagreba i relativno gusta željeznica i cestovna mreža omogućili su već zaližetanje neprijatelja u Moslavinu. Hapšenja su uveličana, a naročito poslije provale ustaškog provokatora Bore Pavlića, kada je od februara do aprila 1942. bilo pohapšeno oko pedeset aktivista i simpatizera NOB, od kojih je velik dio izgubio živote u logorima ili je bio strijeljan. Tu vrlo tešku situaciju, Povjerenstvo CK KPH za Bjelovarski i azmanski okrug pokušalo je, bar donekle, u aprilu riješiti slanjem Dušana Čalića na teren Moslavine. Čalić je zajedno s drugovima uspio da do polovine maja obnovi Kotarski komitet Kutina i donekle sredi partijske prilike. Srećivanju prilika svakako je pridonio i povratak Moslavice na teren i njene uveličane akcije (Veliko Vukovje, Velika Pisanica, Klokočevac, Ostrna itd.). Povjerenstvo CK KPH za te krajeve uputilo je u julu po drugi put Dušana Čalića da pomogne drugovima u srećivanju partijskih prilika u azmici.

Još teža situacija bila je u Bjelovarskom okrugu. Poslije napada na Novigrad i velikog hapšenja komunističkih i simpatizera NOP, ustaški prijedni sud u Bjelovaru osudio je na smrt 19. decembra 1941. 15 komunističkih i simpatizera NOP-a, među njima i sekretara Okružnog komiteta KP Bjelovar, Kasim Čehajić. To masovno strijeljanje uhapšenih imalo je teške posljedice za partijsku organizaciju i oslobodilački pokret. Ustaški prijedni sud nastavio je sa suđenjem još itav januar 1942. godine, tako da je bilo strijeljano više od 50 ljudi. Došlo je do demoralizacije u redovima članova Partije, ime je za duže vrijeme bio oslabljen rad na širenju oslobodilačkog pokreta u ovim krajevima.

Povjerenstvo CK KPH odredilo je, poslije hapšenja Čehajića, za političkog sekretara Okružnog komiteta KP Bjelovar Grgu Jankesa, a za organizacionog Tomu Vinkovića. Njima je bila povjerena dužnost oživljavanja i popunjavanja Okružnog komiteta ija je već ina članova bila uhapšena i strijeljana. Uslijed teške situacije i velikog teritorija koji je potpadao pod Okružni komitet, Povjerenstvo CK KPH za ove krajeve, odlučilo je u januaru 1942. da se okrug podijeli na dva dijela i formira Bjelovarski okrug sa četiri kotara — Bjelovar, ur evac, Križevci i Koprivnica, i Virovitički okrug sa tri okruga — Virovitica, Grubišno Polje i Garešnica. Do realizacije te odluke nije tada došlo, jer je sekretar Kotarskog komiteta KP Virovitica, Vaclav Vostrel, koji je dobio zadatak da izvrši sve pripreme u Virovitici, bio prvih dana februara uhapšen i 6. februara strijeljan.

Okružni komitet Bjelovar pretrpio je ponovo teški udarac kada se 14. januara prilikom hapšenja, da izbjegne mu enje, ubio organizacioni sekretar Tomo Vinkovi . Da tragedija za taj okrug bude još ve a, posljednjih dana januara, po odluci Vlade Popovi a, napustio je Bjelovarski okrug i politiki sekretar Grga Jankes radi preuzimanja nove dužnosti kao član Povjerenstva CK KPH u Zagrebu.

Politički rad u Bjelovarskom okrugu potpuno je prestao. Povjerenstvo CK KPH za Bjelovarski okrug poduzelo je sve mjere da se srede partijske prilike u okrugu. Sedamnaestog aprila bio je formiran novi Okružni komitet u koji su ušli Antun Biber kao sekretar, Zvonko Brki i Ivan Božičević . Njihov zadatak bio je da se nastavi s radom oko podjele okruga na dva dijela i srećivanjem prilika u partijskoj organizaciji.

Oko sredine jula Antun Biber uspio je formirati Virovitički okružni komitet sa 4 kotara — Virovitica, Grubišno Polje, Podravska Slatina i Našice. Dva posljednja kotara bila su još od kraja 1941. povezana s Virovitičkim kotarskim komitetom. Kotar Garešnica potpao je tada pod Okružni nadzor.

Dugim, strpljivim i mukotrpnim radom uspio je Ivan Božičević u drugoj polovici augusta formirati Bjelovarski okružni komitet u koji su ušli kotari: Bjelovar, Turčevac, Križevci i Koprivnica. Do kraja godine oba okružna komiteta uspjela su obnoviti partijske komitete u svim kotarima.

Duži zastoj u radu Partije negativno se odrazio i na političko raspoloženje naroda. Istina o ciljevima NOB-a i razvitku partizanske borbe u drugim krajevima zemlje nedovoljno je dopirala u sela. Uz to je ustaška propaganda zasipala narod parolama o svojim uspjesima u borbi s partizanima i velikim uspjesima na Istočnom frontu. Trebalo je dosta vremena da se upornim radom ponovo zadobije povjerenje naroda. Održavani su brojni sastanci i mitinzi na kojima se upoznao narod s pravim stanjem. Tehnike okružnih komiteta umnožavale su razni partijski materijal i raspravale po terenu, osim Bjelovarskog okruga u kojemu tehnika nije djelovala poslije decembra 1941.

Akcije partizanskih jedinica bile su sve uspješnije i značajnije. U maju, dolaskom Ivana Hariša, komandanta diverzanta Hrvatske, i njegovih diverzanta na teritorij Moslavine, bila je formirana diverzantska grupa koja je operirala na pruzi Zagreb—Beograd i uvelike ometala saobraćaj na toj vrlo važnoj saobraćajnici. Značajne su bile akcije kod Prečaca, kad je bio dignut u zrak njemački orijent-ekspres u kome je bilo ubijeno više od 50 njemačkih vojnika i oficira, zatim akcija kod željezničke stanice Voloder i Gračnica itd.

U drugoj polovici jula na teritorij Moslavine stigla je jedna eta Šestog banijskog bataljona koja je zajedno sa Moslavankom izvršila nekoliko akcija (razoreno šumsko radilište kod Mikleuša nakon čega je prestao svaki rad, uništene dvije lokomotive i nekoliko vagona šumske željeznice kod sela Veliki Prokop itd.).

Od Moslavčke ete »Kasim Čehaji«, Banijske ete i ete iz Žutice bio je 23. augusta formiran na Crkvištu kod Velikog Prokopa (kotar Garešnica) Moslavčki partizanski bataljon.

Bilogorska eta Gece Bogdanovi a poslije uspješnih akcija (strelište u blizini Virovitice, zasjeda na Zrinjskim livadama) toliko je ojačala da je bila sposobna da potpuno kontrolira bilogorski srednji i isto-njbrdski masiv i tu ometa neprijateljske akcije i onemogućava zlostavljanje naroda. eta je 15. juna ušla u sastav III bataljona kao 4. eta.

Uspjele akcije Bilogorske ete stvorile su veliko raspoloženje u narodu Bilogore, pa je pritjecanje dobrovoljaca u etu bilo sve veće. Međutim, oružja za sve dobrovoljce nije bilo dovoljno, pa je u šumi između Dapčeva i Brana i Male Peratovice (kotar Grubišno Polje) bio uređen partizanski logor. Zarobljenim oružjem u akcijama naoružavali su se dobrovoljci iz logora i uključivali u etu. Bilogorska eta je zajedno s jednim vodom slavonskih partizana napala domobranu u Trapinskoj (kraj Suhopolja) i razoružala cijelu posadu. Bio je zaplijenjen i vrša i stroj što je osujetilo daljnju vršidbu pšenice i zobi.

U napadu na vlak na željezničkoj stanici u Vukosavljevici (kotar Virovitica) bili su zarobljeni osječki ustaški stožernik i nekoliko ustaških i domobranskih oficira. Zarobljeno je oružje, vešća i koža za obuće i drugi ratni materijal koji se nalazio u vlaku. Poslije akcije u Vukosavljevici dio Bilogorske ete s Gedeonom Bogdanovićem bio je prekomandovan u Slavoniju. Jaka snaga virovitičkog garnizona krenule su u potjeru za etom da oslobode stožernika i zarobljene oficire, ali bez uspjeha. eta se uspješno izvučela iz obrambene pretrpjevši neznatne gubitke i nastavila sa svojim akcijama.

Prema narednji Vrhovnog štaba iz prvih dana januara 1942. godine o formiranju operativnih zona, Glavni štab Hrvatske donio je rješenje o formiranju operativnih zona u Hrvatskoj. Prema tom narednji bila je formirana II operativna zona u koju je ušla Moslavina i Bjelovarski okrug. Partijski su ti predjeli do zime 1942. ostali povezani s Povjerenstvom CK KPH za Slavoniju i Srijem.

Poslije akcije na Gojilo, 6. septembra, u kojoj su učestvovali osim Moslavačkog bataljona, banijske i slavonske partizanske jedinice i Bosanska proleterska eta, donesena je odluka o formiranju zajedničkog Operativnog štaba Udarne grupe partizanskih jedinica. Operativni štab bio je privremen i djelovao je radi koordinacije većih akcija na teritoriju Moslavine dok su se u njoj nalazile slavonske, bosanske i banijske jedinice.

U napadu na Gojilo bili su zapaljeni izvori nafte i uništeno uporište koje je branilo 120 domobrana i 40 njemačkih vojnika. U napadu je poginulo 35 Nijemaca, 35 domobrana, a zarobljeno 80 domobrana. Zaplijenjene su 122 puške, 3 puškomitraljeza, 3 šmajsera, 10.000 metaka, 85 bombi i mnogo drugoga ratnog materijala. Partizani su imali 20 mrtvih i 25 ranjenih. Bila je to najveća akcija u Moslavini u toku 1942. godine.

Operativni štab organizirao je više uspješnih akcija (Vukovje, Velika Mlinska, Pitomača, Veliki Grčevac, Gračnica i dr.).

Potkraj septembra povukle su se s teritorija Moslavine banijske jedinice od kojih je kasnije bila formirana VII banijska brigada, od slavonskih jedinica bila 11. oktobra formirana I slavonska NO udarna brigada, a bosanski proletari, prije odlaska u Bosnu, prešli su na teritorij Slavonije.

Moslavački odred NO POH u jačini od 374 boraca bio je formiran u Bijeloj (Slavonija) 10. oktobra. Već 15. oktobra odred je napao kotarsko

mjesto azmu gdje se nalazilo 70 ustaša i nešto žandara. Osim zarobljena 34 karabina, 1 puškomitraljeza, nekoliko pištolja i municije u mjestu je bio uništen ustaški logor, op inska i kotarska zgrada i žandarmerijska stanica. Akcija je bila značajna po tome što je to bio napad na kotarsko mjesto, pa je odjeknula vrlo pozitivno u narodu. Po značenju ne zaostaje ni napad na zloglasno ustaško uporište Španovicu, 5. oktobra, u kome je druga eta Moslava kog bataljona držala zasjedu kako bi onemogućila ustašama bijeg. Nešto ranije, 27—28. septembra, bio je izvršen napad na Grubišno Polje u kome su učestvovali 3. bataljon Prvog slavonskog NOP odreda, 7. banijska brigada i Moslava ki NOP odred. Likvidirana je žandarmerijska stanica, stari ustaški logor i Dom ustaške mladeži, zaplijena željeznička stanica i zauzete zgrade kotarskog suda i kotara iz koga su pušteni svi zatvorenici. Zaplijenjeno je 145 pušaka, 4 puškomitraljeza, 6000 metaka i velike količine vojne opreme. Ukupni gubici protivnika bili su oko 120 mrtvih i ranjenih i 19 zarobljenih ustaša. Partizani su imali 12 mrtvih i 22 ranjena borca. Jedinice nisu uspjele zauzeti novi ustaški logor i građansku školu jer se otkrivalo da je neprijatelj uputio jačanje snage iz Bjelovara i Virovitice, a borbu po danu i na brisanom prostoru trebalo je izbjeći. Ta je akcija imala posebno i veliko političko značenje, pa se ubrzo nadaleko proširila. Međutim, posljedice povlačenja svih jedinica s tog terena teško je osjetilo stanovništvo, jer su ustaše masovno hapsili, ubijali i odvodili u logore.

Do kraja godine Moslava ki odred izvršio je niz uspješnih akcija čime se brojno znatno povećao. Prilikom formiranja IV divizije NOV i PO Hrvatske, potkraj decembra 1942. godine, na području Zanjice i Gornji Borki u Slavoniji, u njen sastav ušlo je 300 boraca Moslava kog NOP odreda.

Narodnooslobodilačka borba u Bjelovarskom i azmanskome okrugu razvijala se sve intenzivnije i prekidima prouzročila velikim hapšenjima, progonima i strijeljanjima znatnog broja komunista, skojevaca i simpatizera oslobodilačkog pokreta. Oslobodilački pokret razvijao se polaganom, ali uvijek i svagdje pod rukovodstvom Komunističke partije.

Održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a koje je bilo široko popularizirano u narodnim masama, kriza Hitlerove vojske na Istočnom frontu, sve veći uspjesi partizanskih jedinica u ovim krajevima i u bitavoj Jugoslaviji, rad obnovljenih partijskih organizacija naglo su lomili utjecaj ustaške propagande, a isto tako i utjecaj Maekove defetističke politike.

Oslobodilački pokret uzeo je u posljednjim mjesecima 1942. godine sve jačeg maha u narodnim masama, povjerenje u rukovodstvo Komunističke partije još više je poraslo. Formirani su sve brojniji narodnooslobodilački odbori, odbori Antifašističke fronte žena i omladine.

Daljnji nagli uspon oslobodilačke borbe u ovim krajevima bio je osiguran.

Narcisa Lengel-Krizman

Neke karakteristike narodnooslobodilačkog pokreta u Zagrebu 1941—1945. godine*

Narodnooslobodilački pokret u okupiranim gradovima u toku rata neosporno je specifičan oblik narodnooslobodilačke borbe u cjelini, a u isto vrijeme i njen sastavni i nerazdvojni dio. S obzirom na strategiju i taktiku Komunističke partije, kao rukovodioca i organizatora narodnooslobodilačkog rata i revolucije, partijske organizacije u gradovima, tj. u stalno okupiranim područjima, dobivaju posebnu ulogu. Nakon što su otklonjena kratkotrajna kolebanja i dileme o dvjema etapama oružane borbe: prvo sabotažnoj a zatim partizanskoj — do kojih je dolazilo u nekim partijskim rukovodstvima — pošli su se na terenu osnivati partizanski odredi a u gradovima diverzantsko-udarne grupe. Gradske partijske organizacije zato su morale mijenjati svoj dotadašnji stil i metode rada i prilagoditi se, tj. osposobiti, ne samo za oružane akcije i diverzije, nego, naročito, da u novoosnovane partizanske odrede šalju različiti potrebni materijal — prvenstveno sanitetski i tehnički — i zatim, kao najvažnije, da mobiliziraju ne samo svoje kadrove i simpatizere nego i sve ostale antifašistički orijentirane građane, kako bi se »partizanski odredi popunili politički svjesnim borbicima«. Zbog toga od početka okupacije oslobodilačka, revolucionarna borba u Zagrebu dobiva nove sadržaje, a njena partijska organizacija sa svim svojim rukovodstvima, ogranacima i aktivima, sa svim svojim članovima, simpatizerima i ostalim naprednim stanovnicima, prestaje biti samo politički organ; ona postaje i neka vrsta *vojnog štaba* koji rukovodi cjelokupnom borbom što postepeno dovodi do konačne

* Ovo je tekst referata predan na naučnom skupu u Varaždinu. O toj temi napisala sam — mnogo opširnije uz navođenje izvora — nekoliko rasprava i članaka od kojih spominjem ove: Narodnooslobodilački pokret u Zagrebu 1941—1945, zbornik: Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, Zagreb 1971, 33-61; Prilog proučavanju djelovanja zagrebačke partijske organizacije 1941—1945, *časopis Za suvremenu povijest*, 2—3/1971, 53-72, 3/1972, 63—83; Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu u toku rata, Zagreb u NOB-i, n. dj., 137-182; Studentski pokret za vrijeme rata i okupacije (1941-1945), Spomenica u povodu 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu, I, Zagreb 1969, 499-508; Organizacija i rad Pokrajinskog i Mjesnog odbora Narodne pomoći u Zagrebu 1941-1942, *SP*, 1-2/1969, 93-113; O nekim pitanjima organizacije i djelovanja NOO-a i odbora JNOF-a u Zagrebu za vrijeme NOB-a, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, 4/1973, 197-222.

političke pobjede Partije, usprkos gubicima, krizama, teško ama i stagnaciji kroz koje je u Zagrebu prolazila ne samo partijska organizacija nego i cijeli narodnooslobodilački pokret uopće.

Komunisti kao partija i SKOJ su nosioci, rukovodioci i organizatori NOP-a u Zagrebu. U toku rata oni su proširili osnovicu svog djelovanja osnivanjem novih antifašističkih organizacija poput: Antifašističke fronte žena, Saveza mlade generacije ili Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske. Rad tih nosilaca NOP-a izražava se u organizaciji Narodne pomoći, narodnooslobodilačkih odbora i odbora JNOF-a, rukovođenju oružanim akcijama, izdavačkoj djelatnosti, organiziranju putova, tzv. kanala i punktova, kojima se odlazilo iz okupiranog grada na teren, mobilizaciji ljudstva i prikupljanju raznog materijala za potrebe partizanskih jedinica, organiziranju obavještajne službe, stvaranju uporišta u neprijateljskim vojnim jedinicama itd. U ovom kratkom saopćenju ne može biti riječi o svim sektorima partijskog rada što daje onu široku sliku najrazličitijih elemenata i oblika borbe i otpora koji — uzeti zajedno — sačinjavaju NOP. Ukazat ćemo samo na neke činjenice karakteristične za Zagreb u toku rata.

1. Zagreb je, nakon početka okupacije, centar političkih zbivanja u Hrvatskoj. U njemu su se — kao glavnom gradu netom osnovane ustaške države — nalazile sve najviše neprijateljske vojne i političke ustanove i centri njegove dobro organizirane policijske i obavještajne službe. U isto vrijeme u njemu borave i članovi najviših partijskih rukovodstava jer je Zagreb tada — uz ostalo — bio i sjedište CK KPJ i CK KPH. Iz tih su se razloga u njemu morale nužno odraziti sve zakonske odredbe, odluke i mjere neprijatelja. U njemu su se neke od njih i prve poэле primjenjivati i, konačno, u Zagrebu su se inicirale i u njemu rezultirale i odluke najviših partijskih političkih i vojnih rukovodstava koje su u svjetlu kasnijih događaja dobile povijesno značenje. Uza sve to Zagreb i njegova bliža i šira okolica predstavljale su područje velike, a ponekad i najveće koncentracije neprijateljskih vojnih i policijskih snaga, budući da je sjeverna i sjeverozapadna Hrvatska sa Zagrebom bila najuža geografska jezgra ustaške države, dakle područje na koje su ustaše i okupator računali kao na jedno od svojih najjačih političkih i vojnih uporišta.

2. Zagreb je bio značajan punkt i raskrsnica za vezu jer se preko njega održavala više-manje stalna i redovita veza sa svim revolucionarnim centrima i područjima u zemlji. Sistem komuniciranja znatno se usavršio od početka god. 1942, a pri tom je važnu ulogu imao i tzv. Organizacioni sekretarijat za neoslobodjene krajeve čije je sjedište bilo u Zagrebu za cijelo vrijeme njegova postojanja (prosinac 1941 — travanj 1942). Iz Zagreba je najviše vojno i političko rukovodstvo Jugoslavije (i lično J. Broz Tito) dobivalo izvještaje i druge materijale iz svih dijelova zemlje. Preko Zagreba, naime, uspostavila se veza sa Srbijom, a preko nje sa Vojvodinom i Srijemom preko Zemuna, i Beograda, sa Slovenijom preko Ljubljane, Bosnom i Hercegovinom preko Sarajeva, Dalmacijom preko Like i preko Dubrovnika sa Crnom Gorom. Sve te kurirske veze ukrštavale su se i održavale preko punktova u Zagrebu tako dugo dok se nisu uspostavile međusobne veze između pojedinih dijelova tada već oslobođenog teritorija, pa je veza preko Zagreba postala suvišnom. Uz to,

Zagreb je bio gotovo za cijelo vrijeme rata i značajan punkt za vezu između u svih dijelova Hrvatske.

3. Mobilizacija dobrovoljaca iz Zagreba bila je jedan od osnovnih zadataka vodstva NOP-a. CK KPH je već od travnja i svibnja god. 1941. slao i razmještao kadrove iz Zagreba u one krajeve i mjesta gdje su bili najpotrebniji za rad po političkoj i vojnoj liniji, a od ljeta—jeseni iste godine počinju odlaziti iz grada i prve grupe boraca. Zagrebačka partijska organizacija — na inicijativu i uz pomoć CK KPH — osniva već u srpnju god. 1941. prve partizanske odrede u okolici Zagreba. Oni su imali, osim političkog i vojnog djelovanja u najbližoj zagrebačkoj okolini — dakle u području s hrvatskim stanovništvom — uz ostalo poslužiti i za stvaranje uporišta i tzv. kanala u prigradskim naseljima i selima koji bi poslužili kao stalna veza Zagreba s terenom. Na istoku, Zagrebačko-šesvetski odred kao veza prema Bilo-gori, Moslavini i Slavoniji, i Žumberku, na zapadu, kao veza prema Kordunu, Baniji i susjednoj Sloveniji. Treba naglasiti da pravci upućivanja dobrovoljaca iz Zagreba nisu zavisili samo od potrebe na pojedinim terenima, već i od sigurnosti i propusnosti i pojedinih kanala. Npr. od rujna god. 1941. do prve polovice god. 1942. najveći dio Zagrebačana odlazio je na Baniju, Kordun i u Gorski kotar. Od sredine te godine glavni je pravac upućivanja Zagrebačana područje Pokuplja i Žumberka na zapadu, a Moslavine i Kalnika na istoku. Naime, kanali koji su vodili u te krajeve bili su jedni od najbolje organiziranih i najsigurnijih. Pri tom se mora imati u vidu i to da su na Žumberku i Pokuplju sazreli uvjeti za formiranje većih partizanskih jedinica, pa se iz tog razloga većina Zagrebačana zadržavala na tim terenima.

S obzirom na rezultate dosadašnjih istraživanja nije moguće iznijeti točan broj boraca iz Zagreba. Spominju se različiti podaci, a kao najrealniji broj uzima se 35.000 do 40.000 boraca. Utvrđeno je, međutim, da je aktivnih boraca poginulo više od 8000 na svim ratištima u Jugoslaviji.

4. Dolazak Zagrebačana u partizanske jedinice — naročito prvih dviju ratnih godina — predstavljao je izuzetno važan politički i moralni faktor. To je značilo da i Hrvati odlaze u narodnooslobodilačku borbu, što je razbilo osnovnu tezu dotadašnje ustaške propagande o istovjetnosti etnika i partizana i zadalo jedan od teških udaraca ustaškom režimu i njegovom razvikanom »hrvatstvu«. Politika KP i snaga partizanske borbe — kako s pravom ocjenjuje I. Lola Ribar u kolovozu god. 1942 — primorala je Pavelića da »izađe na istinu: nije mu ostalo ništa do otvoreni argumenti klasnog, građanskog rata, i poziv na ujedinjenje sve hrvatske i srpske reakcije u NDH za borbu protiv komunističke opasnosti«. Spomenimo i to da su dobrovoljci iz Zagreba, u partizanskim jedinicama u koje su pristizali, postajali redovito glavna politička i borbena jezgra i davali im klasno i revolucionarno obilježje.

5. Zagreb je na svojevrsan način utjecao na sveukupni razvoj NOB-a u Hrvatskoj i šire u Jugoslaviji. Bio je i ostajao stalni izvor revolucionarnih kadrova i boraca i nepresušni izvor snabdijevanja.

6. Valja naglasiti da je voditi borbu u tako velikom gradu kao što je Zagreb bilo i više nego teško. Cijeli vojni i civilni okupatorski i ustaški aparat nastojao je držati sve njegovo stanovništvo pod svojom potpunom

kontrolom, primjenjuju i pri tom najrazličitije oblike ograničavanja ličnosti i slobode, a na svaki, pa i najmanji, otpor odgovarao je — njemu svojstvenim — strahovitim terorom, lišivši života više od desetak tisuća Zagrepčana. Treba ista i to da razvoj NOP-a nije samo ovisio o objektivnim uvjetima nego i o subjektivnim snagama, tj. kvaliteti i sposobnosti kadra koji ga je organizirao i vodio. Partijska je organizacija sa svojim starijim, prekaljenim kadrom iz predratnog revolucionarnog pokreta i novoprimitim članovima uspjela u Zagrebu vrsto povezati sve organizacione oblike uz svoju organizacionu strukturu, djeluju i u njihovim rukovodstvima. Mogli bi se — gledaju i retrospektivno — podvrći kritici neki oblici borbe i otpora, osobito forsiranje oružanih akcija u 1941. i 1942. godini, u kojima su sudjelovali ne samo organizirani članovi već i cijela rukovodstva, ili sheme pojedinih vanpartijskih organizacija koje su svojim krutim i neelastičnim formama (pa i sektaštvom u primanju novih članova) sprečavale obuhvaćanje većeg broja aktivista i simpatizera. Istotako, danas nam se mogu spontani protesti, negodovanje i ostali »sitni, mali« rad, činiti nedovoljno veliki i nevažni, ali upravo takav »sitni« rad — koji se odvijao svakodneвно i trajao neprestano — imao je velikih rezultata. Njime se, naime, neprekidno povećavala fronta simpatizera NOP-a koja ga je pomagala u svim njegovim akcijama pa i u najtežim trenucima. Što se rat više bližio kraju, iz Zagreba odlaze nove i sve veće grupe boraca, ali i sve više organiziranih članova. Njihova mjesta tada preuzimaju mladi kadrovi, nedovoljno iskusni u rukovođenju, što, međutim, nije značilo da je borba u samom gradu postala manje oštra ili čak prestala. Ona je trajala neprekidno od početka okupacije i proglašenja ustaške države do konačnog oslobođenja. Doprinos zagrebačke partijske organizacije u borbi za oslobođenje ne samo svog grada već i NOB-a u cjelini bio je velik i važan, jer je za sve četiri ratne godine stajala na čelu NOP-a i njime rukovodila, a svi uspjesi koje je postigao NOP, bili su zapravo i njeni uspjesi.

Josip Hrnjević

Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine

I

Izbijanjem II svjetskog rata i formiranjem vlade Cvetkovi -Maček (kraj augusta — početak septembra 1939. god.) socijalni položaj radničke klase i goleme većine seoskoga i gradskog stanovništva, a u vezi s tim i opće političke prilike u zemlji, počele su se naglo pogoršavati. To je naročito dolazilo do izražaja u neprestanom rastu cijena živežnih namirnica i ostale robe široke potrošnje, u opadanju realne nadnice radnika i porastu broja neuposlenih. Vlada Cvetkovi -Maček bila je formirana sa zadatkom da riješi hrvatsko pitanje i da uspostavljanjem demokratskih sloboda i prava sredi političke prilike u zemlji, kako bi bila što otpornija spram pritisku hitlerovske Njemačke i fašističke Italije. Tako je bilo proklamirano. Umjesto toga, ta je vlada, došavši na vlast, otpočela da jednu za drugom ukida i one ograničene slobode i prava što ih je radnička klasa bila izvojevala u štrajkovima i političkim akcijama od 1934. god., a rješavanje hrvatskog pitanja, i uopće nacionalnog pitanja u zemlji, bilo je svedeno na osnivanje Banovine Hrvatske i prividno pomirenje između vrhova vladajućih stranaka — Jugoslovenske radikalne zajednice i Hrvatske seljačke stranke. Na vanjskopolitičkom planu vlada Cvetkovi -Maček, iako je potajno politički koketirala sa zapadnim demokracijama, javno je, i u praksi, nastavila kurs približavanja silama Osovine i uprežanja zemlje u ratna kola njemačkog i talijanskog imperijalizma. Tek pod pritiskom dogajala ta je vlada u ljeto 1940. god. uspostavila trgovinske, a potom i diplomatske, odnose sa Sovjetskim Savezom, što su radnička klasa i narodi Jugoslavije oduševljeno pozdravili. Vlada je, međutim, te veze sa Sovjetskim Savezom, kako se izrazio Vladko Maček, tada potpredsjednik vlade, smatrala »praznom puškom na ramenu«. Takav kapitulantski i varljiv kurs vlade Cvetkovi -Maček i kneza Pavla Karaorovića, koji je bio pravi šef režima, logično je završio pristupanjem vlade Trojnom paktu i doveo Jugoslaviju na sam prag rata.

O svim tim fundamentalnim pitanjima unutrašnjeg razvoja i samog opstanka Jugoslavije kao samostalne države Komunistička partija Jugoslavije, i u njenom okviru Komunistička partija Hrvatske, imala je sasvim suprotan politički stav i kurs — kurs najsažetije izražen u paroli: hljeb, mir i sloboda. A to je značilo borbu protiv skupocine i prebacivanje na

kapitalisti ku klasu bar dijela tereta što su ih iziskivale pripreme zemlje za rat; to je dalje značilo borbu za osiguranje elementarnih socijalno-ekonomskih prava radničke klase i uspostavljanje općih demokratskih sloboda i prava građana, a na planu međunarodnih odnosa borbu za istinsku ravnopravnost naroda Jugoslavije; to je napokon značilo skla-panje obrambenog saveza sa Sovjetskim Savezom.

To su bila dva posve oprečna politička programa: jedan što ga je propagirala i za nj se borila Komunistička partija, i drugi što ga je provodila vlada Cvetković-Maček na čelu s namjesnikom Pavlom Karaorovićem. Kako se rat približavao, Komunistička partija pokušavala je da bar na pitanju obrane zemlje dođe do nekog sporazuma s vladom (uputstvo komunistima da u svojim vojnim jedinicama stanu na čelo borbe protiv agresora, stvaranje omladinskih četa i njihovo vježbanje u rukovanju oružjem, a kada je rat već izbio, zahtjev da se oružje podijeli radnicima i time pojača obrambena moć zemlje itd.). Vlada je, međutim, na sve te zahtjeve ostajala gluha, štoviše odbila ih je.

Zaoštravanje sukoba između vladajuće buržoazije, s jedne, i komunističkog i općeg antifašističkog pokreta, s druge strane, naročito je oštro izbijalo na području Banovine Hrvatske. Na tom je području netrpeljivost reakcije spram Komunističke partije i klasnog radničkog pokreta poprimala upravo patološke oblike, a takva se atmosfera onda prenosila u redove radničke klase i produbljivala jaz u samoj klasi — cijepanje sindikalnog pokreta na URSS i HRS. Takva je situacija bila i na području Okružnog komiteta Varaždin.¹ Ujedinjena građanska reakcija, i za vrijeme banovinske vlasti i kasnije za vrijeme ustaške strahovlade, bila je politički posebno osjetljiva u tome »najhrvatskijem kutku domovine« i nije prezala ni od kakvih mjera i represalija da razbije Komunističku partiju i suzbije njen politički utjecaj u narodu toga kraja. Partijske organizacije, a zajedno s njima i organizacije URSS-a i SKOJ-a i društva koja su djelovala pod njihovim okriljem, poduzimali su sve što su znali i mogli da onaj politički utjecaj što su ga stekli ranijih godina, za vrijeme plime radničkog pokreta u tome kraju, održe i konsolidiraju, a po mogućnosti i prošire. Išlo je to veoma teško, a glavni razlog tome bila je cijepačka uloga vodstva HSS i HRS-a, u kojem su izbili na čelo petokolonaški elementi. Nastupilo je vrijeme kada je fronta klasnog radničkog pokreta, pod pritiskom tih reakcionarnih snaga, počela popuštati, što se osjetilo i u opadanju članstva u Mjesnoj podružnici URSS-a. Samo po sebi anegdota, jer se ta ni podaci o tome dosad nisu mogli pronaći, od oko 4200 radnika, koliko ih je 1940. god. moglo biti zaposleno u varaždinskim tvornicama i radionicama, samo oko 1000, možda i nešto manje, bilo je organizirano u URSS-u, a oko 650 u HRS-u.

¹ Partijski okrug Varaždin obuhvaćao je područje tadašnjih kotara: Varaždin, Ludbreg, Novi Marof, Ivanec i područje Međimurja s kotarima Čakovec i Prelog. Autor ovog priloga u svojim je ranijim sastavima to područje nazivao područjem Okružnog komiteta Varaždin—Čakovec, stoga što je Čakovec, i po broju industrijskih radnika i po broju članova Partije i URSS-a, predstavljao drugi po snazi radnički centar na tome području - centar koji je po oštrocini radničkih štrajkova i nekih drugih akcija znao izbijati i na prvo mjesto. Pošto se, međutim, uvriježio naziv Okružni komitet Varaždin, i autor u ovom prilogu prihvaća taj naziv.

Polaze i od takvog općeg stanja i rasporeda političkih snaga na području Okruga, pokušat ćemo da u nastavku prikazemo glavne akcije partijske organizacije na čelu s Okružnim komitetom na tom području u toku 1940. i 1941. godine.²

U toku 1940. god. intenzivno se radilo na idejno-političkom uzdizanju, organizacionom sreivanju i brojanju partijskih i skojevskih organizacija na području Okruga. Te je godine, u martu, bilo održano savjetovanje Komunističke partije Hrvatske u Dubravi kod Zagreba, na koje je Okružni komitet Varaždin uputio pet ili šest delegata.³ Bilo je to prvi put poslije obnavljanja partijske organizacije na području Varaždinskog okruga da su njeni delegati u estvovali na tako širokom partijskom skupu.⁴

Politički referat na savjetovanju podnio je Josip Broz Tito. Najprije je prikazao opću političku situaciju u zemlji i svijetu, izložio liniju Partije o svim bitnim pitanjima unutrašnje i vanjske politike i ukazao na neposredne zadatke koji se u vezi s time postavljaju pred Partiju i demokratski i antifašistički pokret u cjelini. Borba za demokratizaciju unutrašnjeg političkog života i obranu zemlje od prijeteće fašističke agresije bila je postavljena kao opći pravac političkog djelovanja Partije. Tito je u svom referatu iznio i osnovne teze o sindikalnom, omladinskom i ženskom pitanju. O tim su pitanjima na savjetovanju bili podneseni i posebni referati. Velika pažnja u Titovom referatu i kasnije u izvještajima i diskusiji delegata bila je posvećena daljnjem organizacionom uvršivanju i brojanju Partije. U vezi s time bilo je zaključeno da u Partiju treba smjelije primati nove članove, u prvom redu radnike koji se isti u svojem borbenaštvu za svakodnevne interese radničke klase i ostalih radnih masa. Taj se zaključak neposredno odnosio i na partijske organizacije na području Okružnog komiteta Varaždin, koje su u pogledu primanja novih članova u Partiju dotad postupale sektaški.

Nakon toga savjetovanja bili su održani sastanci po selima, na kojima su članstvu objašnjavani opća politička situacija i zadaci Partije o tekućim pitanjima partijskog rada. Nešto kasnije, bile su održane i partijske konferencije za grad i kotar Varaždin, za grad i kotar Pakovec i, vjerovatno, za kotar Ludbreg, na kojima su, uz ostalo, bili birani mjesni, odnosno kotarski komiteti Partije. Te su konferencije u isto vrije-

² Od 1939, a naročito u toku 1940. god., intenzivirale su se veze između Okružnog komiteta i Centralnog komiteta KPH po svim linijama: partijskoj, skojevskoj, sindikalnoj, itd., tako da se može reći da se od tog vremena partijski rad na ovom području odvijao pod direktnim utjecajem Centralnog komiteta. Veze s CK KPH uglavnom je održavao organizacioni sekretar Okružnog komiteta Hugo Kohn, koji je po svom zanimanju često odlazio u Zagreb i sastajao se s vodećim ljudima iz Centralnog komiteta. Od aprila 1940. god. na ovaj teren često dolazi i član Politbiroa CK KPH Karlo Mrzović Gašpar, koji se neposredno uključuje u rad Okružnog komiteta i u rad kotarskih komiteta koji su u međuvremenu bili osnovani.

³ Delegati Okružnog komiteta Varaždin na savjetovanju, po sjećanju autora, bili su: Josip Hrnčević, Hugo Kohn ili Florijan Bobić, a možda jedan i drugi, Beška Frntić, Josip Bajkovec i Miško Šarić.

⁴ Partijska organizacija u Varaždinu, koja je za vrijeme šestojanuarske diktature i ranijih godina bila razbijena, obnovljena je nakon dolaska Blaže Jovanovića u Varaždin 1933. a ne 1931. godine, kako je pogrešno u nekim ranijim autorovim napisima bilo rečeno. Autor se koristi ovom prilikom da tu grešku ispravi.

me bile priprema za Okružnu partijsku konferenciju, koja je bila održana u ljeto 1940. god. u Špin i evoj ulici broj 26 u Varaždinu. Na toj su konferenciji bile razmatrane političke prilike u zemlji i svijetu, politički rad i organizaciono stanje Partije u Okrugu i druga aktualna pitanja. Konferenciji je u ime Centralnog komiteta KPH i kao delegat partijske konferencije za kotar akovec prisustvovao Karlo Mrazovi Gašpar. Konferencija je izabrala i novi, odnosno proširila postojeći i Okružni komitet, u koji su ušli: Josip Hrn evi , kao politički sekretar, Hugo Kohn, kao organizacioni sekretar te Florijan Bobi , Beška Frnti , Stjepan Hajdarovi , Gabrijel Santo, Josip Bajkovec i, vjerovatno, Miško Šari , kao članovi Komiteta. (Ukoliko Miško Šari na toj konferenciji nije bio izabran, on je, sasvim sigurno, nešto kasnije bio kooptiran u Okružni komitet.)

Prvoj konferenciji KPH, koja je bila održana također u Dubravi 25. augusta 1940. god., kao delegati Okružnog komiteta Varaždin prisustvovali su: Karlo Mrazovi , Josip Hrn evi , Hugo Kohn, Florijan Bobi i Josip Bajkovec. Konferenciju je vodilo predsjedništvo na čelu s Josipom Brozom Titom. Politički referat je podnio Edvard Kardelj, a organizacioni referat Rade Kon ar. Konferencija je razmatrala uglavnom ista pitanja koja su bila razmatrana i na savjetovanju u martu te godine (politička situacija, organizaciono stanje Partije, sindikalno, omladinsko i žensko pitanje). Sekretar Okružnog komiteta Varaždin, u estvuju i u diskusiji, iznio je, uz ostalo, da je broj članova Partije na području Okruga u razdoblju od savjetovanja do konferencije porastao od 120 na 172 člana, a na području kotara Ivanec i Novi Marof, gdje još nije uspjelo organizirati partijske omladine, da su u međuvremenu formirane grupe simpatizera.⁵ Predsjednik konferencije Josip Broz Tito je u povodu toga izvještaja primijetio da rad na primanju novih članova u Partiju na području Okruga još uvijek teče sporo.⁶

Iza I konferencije KPH bila je u oktobru 1940. god. u Dubravi kod Zagreba održana V zemaljska konferencija KPJ kojoj je kao delegat OK Varaždin prisustvovao Hugo Kohn.

Paralelno s tim partijskim konferencijama bile su održavane i konferencije SKOJ-a, na kojima se, uz opća politička pitanja, posebno razmatralo pitanje okupljanja i političke aktivizacije antifašističke omladine. U Varaždinu su u toku 1940. god. bile održane dvije takve skojevske konferencije. U augustu iste godine bilo je u Zagrebu održano i Pokrajinsko savjetovanje SKOJ-a. Tom su savjetovanju kao delegati Okružnog komiteta SKOJ-a Varaždin prisustvovali: Gabrijel Santo i Ratko Herceg. SKOJ je tada na području Okruga imao oko 650 članova.

⁵ Od ta 172 člana Partije, po sje anju autora, na području Me imurja bilo ih je 71 ili 72, u kotaru Ivanec 3, u kotaru Novi Marof 1 ili 2, u kotaru Ludbreg 42, a preostalih nešto više od 50 članova otpadalo je na grad i kotar Varaždin. Sje anje se zasniva na popisu članova Partije za izvještaj na predstojećoj konferenciji u Dubravi. Taj je popis kasnije, zbog nekih hapšenja, bio zakopan u zemlju i propao.

⁶ Na konferenciji su bile kritikovane i druge partijske organizacije zbog tih ili onih slabosti, uglavnom zbog sektašenja u primanju radnika u Partiju. Npr., bjelovarska delegacija bila je kritikovana da u rukovodstvu Partije ima previše intelektualaca, a premalo radnika i seljaka.

Ta savjetovanja i konferencije imali su dvojak efekt: s jedne strane, unosili su nov, svjež duh u rad partijskih i skojevskih organizacija, a s druge, za mnoge su članove Partije i SKOJ-a, pa i za članove kotarskih i okružnih rukovodstava, bili gotovo jedina mogućnost da se šire i temeljitije upoznaju s idejno-političkim pogledima Komunističke partije na bitna pitanja tog vremena te da u tom svjetlu razmotre i svoje neposredne zadatke. Malo je članova Partije tada imalo mogućnosti i vremena da se bavi proučavanjem djela klasika marksizma, pa i da redovno prati takvu štampu kao što su bili *Proleter* i *Srp i eki*. Zato su partijski sastanci, savjetovanja i konferencije bili osnovna škola za idejno-političko obrazovanje partijskog članstva. U vezi s time valja reći i da u partijskim organizacijama na području Okruga nije bilo nekih naročitih problema oko objašnjavanja tada aktualnih pitanja, kao što je bilo pitanje karaktera drugoga svjetskog rata, strategijski smisao pakta o prijateljstvu između Njemačke i Sovjetskog Saveza, a od doma ih tema »pečatniština«, i si. Partijsko članstvo s punim povjerenjem slijedilo stavove partijskih foruma o tim pitanjima i drugima ih objašnjavalo. Posebno u pogledu pakta o prijateljstvu između Njemačke i Sovjetskog Saveza, članovi Partije i partijskih komiteta na Okrugu bili su toliko uvjereni u pravilnost generalne linije Partije i svjetskog komunističkog pokreta — a ta je sva bila usmjerena na borbu protiv fašizma i fašističke agresije — da su i taj pakt smatrali samo taktičkim potezom Sovjetskog Saveza.

Politiku Partije njeno je članstvo na području Okruga provodilo organizirano u partijskim ogranacima na mjesnom odnosno kotarskom komitetima i Okružnim komitetom, uz direktno učestvovanje skojevskih grupa u političkom radu i akcijama. Međutim, glavni punktovi, preko kojih su partijske organizacije u to vrijeme okupljale radnike i širile svoj politički utjecaj u klasi i narodu ovog kraja, bili su radnički domovi u Varaždinu i akovcu te knjižnica i knjižnica u Ludbregu. U tim su domovima bila sjedišta mjesnih organizacija URSS-a, povjereništava Radničke komore, radničkih kulturno-prosvjetnih društava i ustanova — u Varaždinu »Sloboda«, u akovcu »Radničke knjižnice i knjižnice«. U njima su se održavale brojne kulturno-prosvjetne, zabavne i druge priredbe, sastanci raznih strukovnih odbora i radničkih povjerenika, a ponekad i kraći partijski dogovori. Ti su domovi bili rasadnici radničkog pokreta u ovom kraju. Sličnu je ulogu u drugoj, višestrukoj, sredini odigrala »Hrvatska pučka knjižnica i knjižnica« u Ludbregu. Ta je knjižnica bila osnovana još 1904. god., a imala je ogranke u selima Globočec, Luka i Poljanec.⁷

U okviru komunističkog i klasnog radničkog pokreta djelovale su i veoma aktivne mjesne podružnice Saveza privatnih namještenika, od kojih je podružnica u Varaždinu imala oko 120 članova i bila pod direktnim vodstvom članova Okružnog komiteta i drugih istaknutih aktivista radničkog pokreta (Hugo Kohn, Beška Frntić, Perica Bjelić i dr.), a ona u akovcu sa oko 60 članova također je bila pod vodstvom komunističke podružnice.

⁷ Poblje o tome vidjeti spomen-knjigu: Radničko kulturno-umjetničko društvo »Sloboda« 1905-1955, Varaždin 1955, zatim: Međimurje 1919-1959 - prilog historiji radničkog pokreta i narodno-oslobodilačke borbe u Međimurju, akovec 1959, i napis *Vlade Marica*, Neki momenti iz rada Okružnog komiteta Varaždinskog akovec, objavljen u Zborniku: Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knj. III, 626.

Objekte su te podružnice zajedno s mjesnim podružnicama URSS-a činile jedinstvenu cjelinu. Tu nije bilo odvajanja namještenika od radnika, namještenici su solidarno s radnicima u estvovali u svim radničkim akcijama, često ih i predvodili.

Radnički i ostala antifašistička omladina također se okupljala u radničkim domovima i djelovala pod okriljem Partije i URSS-a, odnosno SKOJ-a. Veoma je uspješan bio rad Partije i SKOJ-a među studentima. Oni su se u Varaždinu okupljali i djelovali u kulturnoj i pripomoćnoj zadrugi »Studentski rad« osnovanoj još 1938. god., u akovcu u okviru »akove kog sportskog kluba«, u Ludbregu u »itaonici«, u Koprivnici u »Akademskom klubu«. Ta su studentska udruženja usko suraivala, povezuju i se i šire sa sličnim studentskim udruženjima i grupama na području sjeverozapadne Hrvatske, npr. onom u Bjelovaru.⁸ Srednjoškolska antifašistička omladina već je 1936. god. veoma plodno djelovala u varaždinskoj gimnaziji u okviru kulturno-prosvjetnog društva »Svaki« . To je društvo djelovalo do 1939. god., kada su ga neki profesori, franko-klerikalci, razbili. Među njima su se isticali prof. Josip Kaštelan i katehete, Vjekoslav Kalajdžić i Ivan Suić. U akovcu je srednjoškolska omladina djelovala u tadašnjoj preparandiji i bila direktno povezana s marksističkim orijentiranim Društvom u Italiji u Zagrebu.

Ako se svemu tome doda i djelovanje inicijativnih odbora Stranke radnog naroda, koji su se na području Okruga počinili stvarati 1938. god., i djelovanje komunističkih udruga vatrogasnih društava i pojedinih, ne baš brojnih, mjesnih organizacija Hrvatske seljačke stranke, opravdan je zaključak da je u predratnim godinama u Okrugu Varaždin, pod rukovodstvom Komunističke partije, bio stvoren prilično razgranat i utjecajan savez radnika, seljaka, omladine i drugih progresivnih snaga. Glavna slabost tog saveza, te fronte, bila je u tome što je njen politički utjecaj, osim u kotaru Ludbreg, donekle i u kotaru Prelog, bio ograničen uglavnom na gradove Varaždin i akovec i nekoliko sela oko njih, a da ostalo područje, što znači pretežan broj sela, politički nije bio obuhvaćen. Izvjestan utjecaj Partije i URSS-a postojao je i u radničkim naseljima u Ivancu, Donjem Ladanju, Murskom Središću i na Ciglanu u Cerju, ali taj utjecaj nije bio trajan i konsolidiran; dolazio je uglavnom do izražaja samo za vrijeme štrajkova i tarifnih akcija u rudnicima i ciglanama.

U Varaždinu su u predratnim godinama izlazila dva tjednika — *Varaždinske novosti* i *Hrvatsko jedinstvo*. *Varaždinske novosti* bile su glasilo lokalne organizacije Samostalne demokratske stranke, a nakon osnivanja Seljačke ko-demokratske koalicije pretvorile su se u vanstranačko glasilo koje »potpomaže ostvarivanje ideja i programa« te koalicije. Inače, te su novine bile pod direktnim političkim vodstvom dra Hinka

⁸ Da se ne zaborave imena glavnih aktera te i među omladinom veoma utjecajne zadruge »Studentski rad«, navest ćemo i to, da je posljednja skupština te zadruge bila održana 13. augusta 1940. god., na kojoj su bila donesena nova pravila i izabran novi odbor u sastavu: Ivica Valdec, aps. phil., predsjednik, Tonček Gertner, potpredsjednik, Marijan Pleško, tajnik I, Tončka Kos, tajnik II, Gabrijel Santo, blagajnik I, Dragutin Mihelić, blagajnik II, te Zvonko Valdec, Vlasta Novak i Zvonimir Jaklin, odbornici. U nadzorni odbor bili su izabrani: Božo Podobnik, Antun Vrečko i Antun Strelec, a u asni sud: Josip Vadla, Zvezdica Rozgaj i Bojan Mavar (o tome vidjeti cit. napis Vlade Marića u *Varaždinske novosti*, 28. VIII 1940).

Xrizmana, potpredsjednika SDS i jednog od vode ih ljudi SDK. On je u toku 1940. god., kao i ranijih godina, u *Varaždinskim novostima*, iz "broja u broj, objavljivao svoje poznate i u drugim novinama esto reproducirane uvodnike, u kojima je tretirao aktualna pitanja vanjske i unutranje politike Jugoslavije i njena položaja u Evropi i svijetu. Među tim pitanjima, kako se približavao rat, dominiralo je pitanje moralno-politi ke i vojne pripreme zemlje za obranu od fašisti ke agresije. Bile su to novine Izrazito jugoslavenske, liberalno-demokratske i antifašisti ke orijentacije. Nasuprot tome *Hrvatsko jedinstvo*, koje je službeno važno kao glasilo lokalne organizacije Hrvatske selja ke stranke, bilo je zapravo glasilo ujedinjene varaždinske reakcije: lokalnih voda HSS-a, doma ih klerofašista i slabo prikrivenih ustaša, da bi se u prvom broju nakon dolaska ustaša i formalno proglasilo »ustaškim glasilom«. (Taj je natpis — »ustaško glasilo« — u slijede im brojevima tih novina otpao, o igledno zato da se njime ne sužava politička osnova ustaškog režima!)

Iako su ta dva tjednika do napada na Jugoslaviju podupirala istu političku grupaciju — Samostalno-demokratsku koaliciju, ipak su, i po svojoj idejno-političkoj orijentaciji i po mentalitetu glavnih suradnika u njima, zastupala dva oprečna politička tabora. I u odnosu spram komunističkog i klasnog sindikalnog pokreta stav tih tjednika, kao i stav političkih grupacija koje su iza njih stajale, znatno se razlikovao. Iako ni *Varaždinske novosti* nisu skrivale svoje neslaganje s Partijom i komunizmom, osuđujući i, npr., stav i parole Partije protiv rata (zapravo protiv uvlačenja Jugoslavije u rat na strani zapadnih imperijalističkih država) i isto tako, komunističke akcije i parole kojima se narušavao mir i spokojstvo građanskog društva, tretiraju i pri tom podjednako »smutljivce s desna i s lijeva« — ipak stav *Varaždinskih novosti* spram Partije i akcija što ih je ona pokretala nije bio toliko odbojan kao *Hrvatskog jedinstva*. Štaviše, u bitnom pitanju — pitanju borbe protiv fašizma i obrane Jugoslavije od fašističke agresije — gledišta *Varaždinskih novosti* i partijskih organizacija u Okrugu bila su gotovo identična.

S druge strane borbene linije, nasuprot Komunističkoj partiji i klasnome radničkom pokretu, stajale su ujedinjene snage reakcije. Riječ je, prije svega, o vodstvu Hrvatske seljačke stranke.

Postoji prilično rašireno mišljenje da je u toj stranci u godinama prije rata, a naročito u toku rata, došlo do velikog političkog raslojavanja i diferencijacije na lijevicu i desnicu i neku, rekli bismo osnovnu, i najbrojniju masu stranačkog lanstva. Ukoliko je riječ o različitim političkim strujanjima, kakvih ima u svakom živom političkom organizmu, ta bi se ocjena i mogla prihvatiti. Međutim, što se tiče diferencijacije u HSS na lijevicu i desnicu, mislimo da je to ponešto drukčije, naime: oni pristaju te stranke koji su se iz onih ili ovih motiva opredijelili za lijevicu de facto su napuštali tu stranku i pristupali savezu radnika i seljaka, odnosno Stranci radnog naroda, ili su se direktno uključivali u lanstvo Komunističke partije, a oni s desnice s vremenom su se u stranci afirmirali kao njeno vodstvo, i u centralnom i u lokalnim odborima, ili su se pridružili ustasama. To bi se bar moglo reći i za gibanja u Hrvatskoj seljačkoj stranci na varaždinskom području.

Postavši 1939. godine režimskom strankom, Hrvatska seljačka stranka nastojala je da, prije svega, konsolidira vlastite redove, da u vrsti stranačke organizacije i da na olabavljena rukovodstva tih organizacija dovede svoje sigurne i pouzdane ljude. Na varaždinskom su području u to vrijeme bila uspostavljena, odnosno obnovljena 4 kotarska i 22 općinska odbora te više od 250 mjesnih organizacija HSS.⁹ U isto vrijeme sve važniju su ulogu po kotarima počeli igrati narodni zastupnici HSS: u varaždinskom advokat dr Ante Odi, u ludbreškom advokat dr Ivan Pernar, u novomaroškom advokat dr Tomo Janjickovi, a u ivaničkoj općini seljak Juraj Antoli. (Narodni zastupnik kotara Pakovec bio je dr Hinko Krizman.) Uz njih su se po kotarima, pa i u pojedinim općinama, formirale vladajuće, veoma aktivne klike: u Varaždinu bili su to tajnik Kotarskog odbora HSS Ljudevit Ban i predsjednik Gradskog odbora Tomislav Košić, a uz njih takvi »prijatelji našeg hrvatskog seljačkog naroda« kao što su bili dr Mate Frković, po dolasku ustaša ustaški stožernik i ministar unutarnjih poslova, Mirko Vučković, državni tužilac, gradonačelnik i Pavelićev general, dr Slavko Medvedović, ustaški gradonačelnik, i njima slični. (Predsjednik Kotarskog odbora HSS za kotar Varaždin bio je Nikola Posavec, seljak iz Vidovca, no on se držao umjereno i štaviše za vrijeme okupacije imao neke kontakte s ljudima iz narodnooslobodilačkog pokreta.) U Ludbregu vodeći ljudi HSS-a bili su: Pavao Fotak i bivši ravnatelj građanske škole Nikola Miškulin, u Pakovcu, apotekar Teodor Košak i grupa petokolonaša, koji je kasnije, za vrijeme ustaškog interregnuma u Međimurju (od 7. do 16. aprila 1941), preuzeti ondje vlast.

Tako uspostavljen stranački aparat počeo je održavati redovne mjesečne i dnevne tekuće sastanke svojih odbora i organizacija, na kojima su razmatrana aktualna politička pitanja, organizaciono stanje organizacija i pripremane različite akcije i priredbe na terenu. Međutim u tim političkim planovima i akcijama najvažniji je bio ovaj: suzbijati i po mogućnosti razbiti politički utjecaj Komunističke partije, URSS-a i ostalih organizacija i društava koja su djelovala pod njihovim okriljem. Taj je zadatak stalno bio na dnevnom redu rukovodstva HSS i ostalih reakcionarnih grupa i udruženja u Okrugu.

Vodstvo Hrvatske seljačke stranke još je prije sporazuma Cvetković-Macek od 26. augusta 1939. god., a po uzoru na talijanske »crne košulje« i Hitlerove »zaštitne odrede«, osnovalo po gradovima »Građansku zaštitu«, a u općinama i nekima većim »Seljačku zaštitu«. Bile su to poluvojnice organizacije fašističkog tipa, čiji je zadatak bio da na stranačkim zborovima održavaju red te da, zajedno s policijom i žandarmerijom, sudjeluju u potkazivanju i hvatanju članova Partije i razbijanju organizacija klasnoga sindikalnog i antifašističkog pokreta. To im je bio i glavni zadatak, koji su odredili »Zaštite« zdušno obavljali. Takve su organizacije »Građanske zaštite« bile osnovane i u Varaždinu i u Pakovcu. Ona u Varaždinu imala je i motorizirani odred. Tako je Komunistička partija, uz policiju i žandarmeriju, dobila na vrat »Zaštitu«. U danima aprilskog rata i okupacije odredili »Zaštite« i pod vodstvom istaknutih petokolonaša — u Varaždinu dra Vladimira Čanića i Božidara Gregla —

⁹ V.: *Josip Runjak*, Pregled radničkog pokreta u Varaždinu, u knjizi Prilog historiji Varaždina, Varaždin 1967. god., 88.

do ekati Nijemce i ustaše, hapsiti komuniste, Srbe i Židove i pomagati uspostavljanje ustaške vlasti. Njihova se petokolonaška uloga u tim događajima jasno izrazila.¹⁰

Isturenu poziciju u razbijanju jedinstva radničke klase i suzbijanju političkog utjecaja Komunističke partije zauzimale su mjesne podružnice Hrvatskog radničkog saveza, Saveza hrvatskih privatnih namještenika, kasnije i Saveza hrvatskih željeznara. Na mjesnoj podružnici HRS-a stajali su tih godina izraziti razbijači i petokolonaši. Zahvaljujući i svejakoj podršci lokalnih rukovodstava HSS, organa vlasti i poslodavaca, HRS-u je u toku 1939. god. uspelo u Varaždinu povećati broj svojih članova na oko 650, u skladu s tim i na nekoliko stotina, sklopiti izvjestan broj kolektivnih ugovora i donekle zaustaviti opadanje standarda najslabije plaćenih radnika.

Taj kurs potiskivanja URSS-a nastavljen je, i ne samo nastavljen nego i pojačan, u narednoj 1940. dok najzad potkraj te godine nije došlo do zabrane URSS-a i pretvaranja HRS-a u totalitarističku sindikalnu organizaciju fašističkog tipa.

Svoju aktivnost reakcija je proširila i na preuzimanje vodstva (uprave) u pojedinim građanskim društvima, npr. u »Hrvatskoj omladini« u Varaždinu. Na početku marta 1940. god. bila je održana glavna godišnja skupština te omladine, na kojoj je bio biran i novi upravni i nadzorni odbor. Na izborima je lista ujedinjenih konzervativaca na čelu s drom Slavkom Medvedovićem dobila 80, a lista progresivno orijentiranih i lijevih na čelu s Robertom Kronastom 60 glasova. Tako su konzervativci, prvi put poslije rata, došli u vodstvo »Omladine«.

Pokušat ćemo da tu ofenzivu varaždinske reakcije ilustriramo s još dva događaja. Kao i ranijih godina, i na početku 1940. god. trebalo je u varaždinskim tvornicama provesti izbore za radničke i namješteničke povjerenike. Jesu li ti novi izbori bili održani, autor nije dosad mogao utvrditi. Poznato je zasad samo to da su na pismenu predstavku radnika (naravno radnika organiziranih u HRS-u i onih koje su zastrašivanjem uspjeli pokolebati) u »Tivaru« 22. marta t. g. bili provedeni nekakvi »novi izbori«. Za te je izbore bila prihvaćena samo lista HRS-a, dok je lista URSS-a bila odbijena, tako da je HRS u toj tvornici »dobio« svih 16 povjerenika i njihovih zamjenika.¹¹

¹⁰ Odredi »Građanske zaštite« i »Seljačke zaštite« bili su vojnički organizirani, imali su zapovjednike (glavni zapovjednik bio im je zastupnik HSS Duka Kemfelja), a i neke dijelove uniforme: lovački šešir i prsluk. (To podsjeća na poznatu izreku dra Vladka Mačkovića pri proglašenju diktature Aleksandra Karaorovića: »Lajbec je otkopan!«, što je valjda imalo da znači: »Eto, odahnuo!«) Prva velika smotra Građanske i Seljačke zaštite bila je održana u januaru 1940. god. pri svečanom dočeku kneza Pavla Karaorovića i supruge mu Olge u Zagrebu. Visoke je goste dočekala tada u Zagrebu politička elita Hrvatske, na čelu s Vladkom Mačkom i banom Ivanom Šubašićem. Šubašić je knezu Pavlu i kneginji Olgi u banskim dvorima uputio svečani pozdravni govor, nadbiskup Alojzije Stepinac pozdravio ih je u crkvi Sv. Marka (nešto više od godinu dana kasnije Stepinac će na istom mjestu dočekati i održati Te Deum za Antu Pavelića!) a posebnu izjavu lojalnosti uputio im je i Vladko Maček (nešto više od godinu dana kasnije svoju će izjavu o lojalnosti uputiti i ustaškoj vlasti!), dok se za održavanje reda pri dočeku »pobrinuo sam narod«, tj. Građanska i Seljačka zaštita. (Pri dočeku tada su »zaštitaši« poslije parade, po našem starom mačkom običaju, dobili svaki po par kranjskih kobasica i krigele piva!)

¹¹ *Varaždinske novosti*, 21. III 1940.

Na početku novembra (u oči godišnjice oktobarske revolucije!) vodstva HSS, i ono u Zagrebu i ono u Varaždinu, organizirala su u Varaždinu veliku političku manifestaciju, a povod joj je bio posveta zastave HRS-ove podružnice. Na proslavu su, osim članova HRS-a iz Varaždina i okolnih rudnika, došli i predstavnici HRS-a iz Čakovca, Bjelovara, Karlovca, Siska, Krapine i drugih mjesta s područja sjeverozapadne Hrvatske. Došli su i predstavnici vodstva HSS i HRS iz Zagreba — senator i tajnik Glavnog odbora HSS dr Juraj Krnjević i predsjednik HRS-a Vilim Pečnik. Pečnik je bio i »kum zastave«. Učestvovala su, dakako, i sva varaždinska građanska društva sa svojim glazbama. Krnjević i Pečnik održali su govore, a varaždinski župnik Mihovil Kanoti odslužio je »pod vedrim nebom« svećanu misu i posvetio zastavu.¹²

Bila je to tipična građanska politička manifestacija.

Iza Hrvatske seljačke stranke druga politička snaga i utjecaj na području Okruga bila je katolička crkva sa svojim brojnim religioznim i svjetovnim udruženjima i društvima okupljenim u »Katoličkoj akciji«: »Hrvatski muševci«, »Hrvatske žene«, »Hrvatski junak«, »Križarsko bratstvo«, »Križarsko sestrinstvo«, posebno »Radničko križarsko bratstvo« itd. Nikada dotad nije bilo održano toliko mladih i svećanih misa, toliko crkvenih pobožnosti i svjetovnih priredaba religioznog karaktera kao tih godina u oči rata. Istaknuti propovjednici, isusovci i drugi, održavali su brojne propovijedi, a svjetovni klerofašisti svoja mržnjom spram komunizma zadojena predavanja, među njima i posebna predavanja za radnike. Među tim propovjednicima i predavačima isticala su se dvojica: poznati klerofašist i tadašnji predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas i isusovac Tomislav Poglajen. Zavladao je u gradu neka tuđa atmosfera — atmosfera pogroma i pritiska na ljudsku savjest. Valja ipak ustanoviti da se nemali broj svećanika u gradu i po selima suzdržavao od takvih militantnih manifestacija uglavnom mladeg klera.

Ustaške grupe i grupice u Varaždinu, Čakovcu i ostalim kotarskim mjestima na području Okruga bile su zapravo malobrojne i svodile se na nekoliko ljudi, među njima i nešto zavedene omladine. Te su grupice i pojedinci održavali potajne veze s ustaškim centrom u Zagrebu, širili svoju štampu, ispisivali po zidovima parole »ZAP« i s. i., da nisu uživali podršku u reakcionarnim krugovima HSS-a i klera, oni sami po sebi ne bi predstavljali nikakav politički faktor.

Sasvim je drukčije s postojanjem i djelovanjem pete kolone na području Okruga. Pripremaju i se za rat protiv Jugoslavije i za prodor na Balkan i dalje na Bliski istok, nacistička Njemačka je u predratnim godinama na tim područjima stvarala svoju petu kolonu, naročito na glavnim pravcima prodora. Jedan od tih pravaca svakako je bio pravac Graz—Maribor—Varaždin—Zagreb. Tako je Varaždin postao jedno od važnijih sjedišta nacističke pete kolone, koja se počela stvarati još od dolaska Hitlera na vlast, da bi tek u jesen 1940. god. izašla na svjetlo dana pod nazivom »Društvo prijatelja Njemačke«. To je društvo bilo osnovano u Varaždinu na početku oktobra 1940. god. Evo kako *Vara-*

¹² *Varaždinske novosti*, 7. XI 1940.

ždinske novosti od 10. X 1940. god. opisuju sastav i tok konstituiraju e skupštine Društva:

»Prekju er održana je u dvorani hotela našeg sugra anina g. Luke Novaka u 9 sati uve er konstituiraju a skupština Društva prijatelja Njema ke u Varaždinu. Sastanak je otvorio g. Makso Kranj evi , koji je pozdravio predstavnika banske vlasti g. dra M. Greguri a, šefa policije, predstavnika štampe novinara Loewensteina, dopisnika »Vremena« g. E. Cerjana i sve sakupljene lanove. Govornik je istaknuo svrhu društva da pridržava prijateljske odnose s njema kim narodom. Istaknuo je, da e se društvene prostorije nalaziti u hotelu »Novak«, koje je vlasnik g. Novak besplatno stavio na raspolaganje Društvu, što je primljeno sa odobravanjem. Kao prvi dobrotvor Društva pristupio je sa prilogom od 5000 din veletrgovac u Varaždinu g. Juraj Ehl, što je skupština primila sa zadovoljstvom na znanje. Na skupštinu je bio pozvan i Njema ki konzul g. Freund iz Zagreba, ali se je on ispri ao zaprije enoš u. Njemakog konzula g. Freunda skupština je izabrala po asnim lanom. Društvo e osnovati pododbore za štampu, turizam i privredu. lanovi su izabrali u odbor ovu gg: predsjednik Rudolf Wanner, pukovnik u m., potpredsjednik Tomislav Koši trgovac, upravni odbor gg. Makso Kranj evi , novinar, Luka Novak, hoteljer, Ljudevit Ban, posjednik i podna elnik, uro Kühner, profesor, ing. Artur Kaderavek; nadzorni odbor gg: Zvonimir Zubanjek, posjednik, dr. Vladimir ani , lije nik, Radovan pl. Kukuljevi -Sakcinski, veleposjednik; asni sud gg: predsjednik dr. Vjekoslav Medvedovi , odvjetnik, potpredsjednik Nikola Kesegi, trgovac; lanovi gg: Metel barun Ožegovi , veleposjednik i Viktor Kanovnik, mehani ar. Predsjednik g. Wanner zahvalio se na izboru i obe ao je da e poraditi da se prodube odnosi hrvatskog i njema kog naroda, a govor je završio poklikom 'Sieg-Heil-Sieg-Sieg', što su svi prisutni s oduševljenjem prihvatili. G. L. Novak ml. govorio je po osnutku društva i spomenuo je, da je zgradu za gradsku vije nicu u Varaždinu poklonio 1423. g. grof. Brandenburški. (Bilo je to zapravo 100 godina kasnije — J. H.) On je iznio da e društvo sara ivati s itavim nizom društava u Reichu i njema kim udruženjima u Jugoslaviji. — Novinar Kranj evi je istaknuo, da e u Varaždinu gostovati i Be ka opera. — Odvjetnik g. dr. Medvedovi je iznio mišljenje HSS o Društvu prijatelja Njema ke i naglasio je, da hrvatski narod mora da živi u vrstom i trajnom prijateljstvu s njema kim narodom. Zadatak i cilj društva je djelovanje na kulturnom i gospodarskom polju, a ima sve uslove za napredak i procvat. Govorio je i g. Zubanjek, koji se zahvalio na povjerenju. — U ime privrednika iz Hrvatskog Zagorja govorio je trgovac g. Kukulja iz Marije Bistrice. — Govorio je i bivši trafikant g. Viktor Horvat o mladoj generaciji, koja s oduševljenjem prima društvo ovog smjera. (Toliko oduševljeno, da e upravo ta mlada generacija demonstriraju i zajedno s radnicima protiv pete kolone 6. januara 1941. god. razbiti prozore na hotelu, u kojem je Društvo imalo svoje sjedište! — J. H.) — G. Kesegi govorio je o utiscima s puta u Njema ku i na velesajam u Leipcg iznijevši vrlo interesantne detalje. Njema kom konzulu g. Freundu poslan je pozdravni brzojav.«

A zatim dopisnik, ne bez ironije, nastavlja:

»Od vidjenijih li nosti, koje su prisustvovala skupštini spominjemo gg: Ornik Božidara, Pavla Horvata, Feliksa Hickeea, Mihajla Rabadžiju,

Miroslava Koštica, pukovnika u m., Milana Gopca iz Ivanca, trenera Goetza od kluba 'Slavije', Antolek-Oreška iz Banskih dvora, Kanovnika Frana iz Cerja Tužnog, Leissera sa suprugom, Milu barunicu Klobu ar, udovu generala, Dragutina Perka, potpukovnika u m., Lujzu Wiebner de Stuart-Youll, trgovca Dragutina Kosa, Vuk pl. Vucheticha, vlastelina, barune Ivana i Metela Ožegovi a, grofa Beroldingena, Valenta Poslon eca, Ivana Vernika, Viktora Stegniška, Viktora i Božidara Gregla, prof. Weina, veletržca Ehla sa suprugom, Maksa Kristeka, Ravnica, namještenika »Tivara«, Otokara Chloupeka, muzi ara Mateku itd. Skupština je protekla u najsrdna nijem raspoloženju i s razgovorima o velikom njemakom narodu. Dosad je upisano preko 100 lanova u novoosnovano društvo. Upisi se nastavljaju. Poslije skupštine održano je prijateljsko ve e, koje je prošlo u intimnom i drugarskom raspoloženju.«

Društvo je, kako se vidi, bilo sastavljeno od pripadnika raznih profesija: lokalnih političkih funkcionara, trgovaca, obrtnika i drugih građana. Među njima je bilo i ljudi »plave krvi«: grof. Beroldigen, baruni Ožegovi, pl. Vuchetich i drugi. Ne bi trebalo misliti da su to uistinu bili neki velmože. Bili su to deklasirani feudalci, zapravo sirotinja, ija su zvu na prezimena nacistima, tim pretendentima na nasljeđe Svetog rimskog carstva njemake narodnosti, imala valjda da posluže kao argumentum ad hominem za pripajanje tih krajeva Jugoslavije velikom njemakom Reichu. No, bilo kako bilo, Društvo prijatelja Njemake naraslo je na nekoliko stotina lanova, osnovalo svoja povjereništva u akovcu i Zlatar Bistrici, organiziralo za omladinu i starije te ajeve njemake jezika i održavalo redovne sastanke, na kojima se veli o njemakom Reich, njegova vojna sila i »novi poredak« u Evropi.

Unato sinhroniziranom i sve jašem pritisku svih tih reakcionarnih snaga: vodstva HSS, klerofašista, frankovaca i njihova zajedničkog nazivnika — pete kolone, organizacijama Komunističke partije i klasnog sindikalnog pokreta na području Okruga uspijevalo je da u toku 1940. godine održe svoje pozicije, pa da ih na pojedinim sektorima i pojačaju. Pojačan je bio rad na okupljanju i političkoj aktivizaciji omladine i na stvaranju širokog antifašističkog fronta (saveza) radnika, seljaka i omladine, što je dolazilo do izražaja u brojnim političkim akcijama u tvornicama i na terenu, a naročito na općinskim izborima 19. maja te godine.

Nakon osnivanja Banovine, sva vlast u općinama i gradovima bila je van zakona. Mandat dotadašnjih općinskih načelnika i odbornika bio je istekao, a u gradovima su bili postavljeni komesari. Budući da ti komesari nisu bili ovlašteni da donose gradske budžete, a općinska zastupstva samo su životarila, banska vlast je odlučila da u gradovima imenuje nova gradska zastupstva i gradske načelnike, a za općinska zastupstva da raspiše izbore. Tako je banska vlast u maju imenovala u Varaždinu gradsko zastupstvo na čelu s gradonačelnikom Mirkom Vučkovićem i podnačelnikom Ljudevitom Banom. Nemali broj imena tih zastupnika nalazimo u ve navedenom popisu lanova Društva prijatelja Njemake.

Izbori za općinska zastupstva na području Banovine održani su, kao što rekoh, 19. maja 1940. god. Partijske organizacije na području Okruga, slijede i direktive Centralnog komiteta, nastojale su

da, nasuprot službenim listama SDK, svuda gdje je bilo moguće istaknu svoju samostalnu listu, odnosno listu Stranke radnog naroda. Tako su na području kotara Varaždin bile istaknute liste Stranke radnog naroda u općinama Biškupec i Petrijanec. S područja tih općina, naime, bilo je najviše radnika u varaždinskim tvornicama. Glasanje je bilo javno. Lista Stranke radnog naroda s nosiocem Stjepanom Kličekom u općini Biškupec dobila je 313 glasova, tzv. »socijalistička lista« u općini Petrijanec s nosiocem urom Kuharom dobila je jednog odbornika, dok je još nekoliko odbornika u toj općini ljevica dobila na listi HSS, kojoj je nosilac bio Stjepan Baćani. Liste Stranke radnog naroda na području Međimurja bile su istaknute u općinama Čakovec-Vanjska, Turistički i D. Kraljevec. U općini Ludbreg bila je nasuprot službenoj listi HSS, čiji je nosilac bio Nikola Miškulin, postavljena tzv. »vanstranačka lista« s nosiocem Ljudevitom Vrančićem, bankovnim činovnikom iz Ludbrega i ta je lista na izborima iznijela pobjedu.¹³

Činjenica da je Komunisti koja partiji, odnosno Stranci radnog naroda na općinskim izborima unatoč pritisku vodstva HSS, uprave i policije, uspjelo postaviti samostalne liste u više općina na području Okruga i da su mnogi birači za te liste javno glasali — bila je znak vitalnosti Partije i radničkog pokreta na ovom području. Vladajuća HSS ocijenila je takav ishod izbora kao svoju političku blamažu i samo je čekala moment za nov udarac. Do njega je došlo zabranom URSS-a potkraj decembra 1940. god.

II

Burni događaji koji su se 1941. godine redali jedan za drugim: pristupanje vlade Cvetković-Maček Trojnom paktu, protuosovinske demonstracije masa na ulicama Beograda, pad vlade Cvetković-Maček i dolazak vlade generala Dušana Simovića, odmah zatim napad Njemačke

¹³ Vidjeti *Ivan Jelić*, Komunistička partija Hrvatske 1937-1941, Zagreb 1972, 292 i 293; izjava Ive Rauša i grupe drugova iz Varaždina od 12. II 1975. god. autoru; Arhiv Hrvatske VZ-VT 170/1942, pod kojom se oznakom nalazi dopis Općinskog poglavara u Biškomcu od 1. V 1942. broj Prs. 111/42 upućen Velikoj župi Zagorje u Varaždinu, kojem je priložen popis nosilaca i predstavnika liste na pojedinim biračnim mjestima i popis svih lica koja su na općini Biškupec glasala za Stranku radnog naroda. Taj dopis glasi: »Pozivom na brzoglasni nalog Velike župe Zagorje u Varaždinu predlaže se kandidatska lista i popis glasača, koji su glasali za ovu listu na općinskim izborima na dan 19. V. 1940. kojoj je bio nosioci Kliček Stjepan iz Biškomca, a koju je sastavio Bobi Florijan sa svojim sumišljenicima, a koji je bio glavni komunistički agitator. U listi i popisu glasača crvenim okruženi su opasniji današnjeg poredka, a i na koje je potrebno obratiti veću pažnju, dok ostali nijesu opasni već su na listu i u popisu glasača dospjeli nesvjesno i po nagovoru.

Ovo je poglavarsvo mišljenje, da bi bilo neophodno potrebno da bi se zatražio od Hrvatskog radničkog saveza popis svih onih lica, koja su pripadala ranije organizaciji URS i da se takova mogu staviti pod strogu masku, jer su svi takovi opasni po današnje stanje. — Isti popis predložen je i kotarskoj oblasti i župsko redarstvenoj oblasti u Varaždinu. Za dom spremni.

Na elnik: K. Benko

Bilježnik: Lisićak

M. P.

i Italije na Jugoslaviju, okupacija i komadanje Jugoslavije, ratni pohod hitlerovske Njemačke na Sovjetski Savez i razbuktavanje drugoga svjetskog rata, poziv Komunističke partije Jugoslavije na ustanak, radni pokret koji se digao u narodima Jugoslavije da se dignu na oružani ustanak za oslobođenje zemlje ispod jarma okupatora i njihovih domaćih slugu, sveobimajući teror okupatora, ustaša i ostalih kvislinga nad narodom, prve oružane akcije i otpor u borbi za narodnooslobodilački rat — svi ti i ostali važni događaji, koji su te godine potresali život naroda u svim krajevima Jugoslavije, duboko su se odrazili i na području varaždinskog okruga. Partijske organizacije svuda u zemlji, pa i u ovom kraju, našle su se pred novim, historijskim zadatkom — pred pokretanjem oružanog ustanka.

U to vrijeme, na početku 1941. godine, na području Okružnog komiteta Varaždin bilo je nešto više od 180 članova Partije organiziranih u tridesetak odbora, s tri gradska (kotarska) komiteta i Okružnim komitetom na selu. Bilo je i oko 650 članova SKOJ-a, s tri gradska (kotarska) komiteta i Okružnim komitetom SKOJ-a. Od toga je na grad i kotar Varaždin otpadalo nešto više od 50 članova Partije i dvije do tri stotine članova SKOJ-a. Uz to je na području Okruga djelovalo i nekoliko stotina aktivista radničkog i sindikalnog pokreta, radnika i namještenika, provjerenih u ranijim štrajkovima i akcijama. Sve to članstvo Partije, SKOJ-a i klasnog sindikalnog pokreta nastavilo je prvih mjeseci 1941. godine rad na svim linijama klasne i političke borbe, kao i prethodne godine, nastojeći da taj rad i pojačavaju i da ga prilagode novim uvjetima. Naravno, bio je to i rad na širenju antifašističke propagande, na demaskiranju reakcionarne unutrašnje i kapitulantske vanjske politike vlade i podsticanju raspoloženja u narodu i vojsci da se za slučaj napada na Jugoslaviju osvoje u pružiti energičan oružani otpor — da se ratuje.

Naravno, ni ujedinjena reakcija — vodstvo HSS, klerofašisti i frankovci — ni oni u centru ni oni na području Okruga — nisu stajali skrštenih ruku. Oslonjeni na administrativni i policijski aparat, a uz to i na odrede Građanske i Seljačke zaštite, oni ne prezaju ni od kakvih mjera da bi razbili komunistički pokret i suzbili njegov politički utjecaj u narodu. Na svaku akciju Partije oni odgovaraju hapšenjem, izgonom iz mjesta boravka i izbacivanjem s posla poznatih komunističkih i sindikalnih aktivista. I nakon zabrane URSS-a oni nastavljaju sa svojom djelatnošću komunističkom, produbljuju jaz unutar radničke klase i sprečavaju svaki pokušaj stvaranja akcionog jedinstva između radnika jedne i druge sindikalne organizacije — URSS-a i HRS-a.

Pokušati ćemo da to stanje i političke borbe u toku 1941. godine u Varaždinu i varaždinskom kraju osvjetlimo izlaganjem nekih najvažnijih akcija i događaja.

Godina 1941. otpočela je u Varaždinu ovako. Okružni komitet 6. januara organizira u gradu demonstraciju protiv zabrane URSS-ovih sindikata i protiv otvorenog, i sve drskijeg, djelovanja pete kolone. U toku demonstracije formirala se povorka od oko 200 demonstranata, koje su predvodili članovi Partije i SKOJ-a. Demonstranti su, prolazeći centrom grada, izvikivali parole protiv rata i fašizma, protiv skupne i reakcionarne politike vlade Cvetković-Maček, za savez sa Sovjetskim

Savezom i druge tada aktualne parole. Demonstracija su kulminirale u razbijanju prozora na hotelu Novak, u kojem je bilo sjedište petokolonaškog Društva prijatelja Njemačke. Varaždinska reakcija bila je iznenadna — pogledala ju je u živac — pa je odmah drugi dan dala pohapsiti sedmoricu u esnika u demonstraciji. Bili su to: Hugo Kohn, Stjepan Hajdarovi i Gabrijel Santo, članovi Okružnog komiteta Partije, te Perica Bjeli, Franjo Prelovšek, Franc Tomažin i Fabijan Meraj, komunisti i istaknuti aktivisti radničkog pokreta. Sva sedmorica bili su policijski kažnjeni sa po 15 dana zatvora, a Hugo Kohn i Franc Tomažin i izgonom iz Varaždina. Bio je to veoma teška godina teškog udarca Okružnom komitetu i partijskoj organizaciji u Varaždinu.¹⁴

U toku 1940. i prvih mjeseci 1941. god. Okružni komitet posebno je pažnju posvetio osnivanju partijskih ćelija i grupa pristasa saveza radnika i seljaka na području kotara Ivanec i Novi Marof, u kojima je taj rad dotad bio zapostavljen. U Ivanecima su kotaru prije toga, naravno, naravno, komuniste u kaznionici u Lepoglavi, bila samo tri člana Partije: Ivan Bukovec iz Ivanca, Ruža Klas iz Lepoglave i ing. Vilibald Konte, tehnički direktor u rudniku Golubovec, koji je bio došao iz Slovenije. Međutim, ni to troje članova nisu bili međusobno partijski povezani. Tek u drugoj polovici 1940. god. osnovana je partijska ćelija u Ivancu s Ivanom Bukovcem kao sekretarom.¹⁵

Za partijski i uopće politički rad u kotaru Ivanec bili su u to vrijeme posebno zaduženi Stjepan Hajdarovi i Stanko Zorman. Njima je uspjelo da u selima ćeliju i Višnjici osnuju grupe saveza radnika i seljaka i da uspostave veze s rudarima u Ivancu, Ladanju i Golubovcu. Međutim, na početku marta 1941. god. žandarmerija ih obojicu zatjela na sastanku s grupom ciglarskih radnika u ćeliju i sprovodi Kotarskom poglavarstvu u Ivancu, koje ih kažnjava sa po trideset dana zatvora. Uz to je državni tužilac u Varaždinu pokrenuo protiv njih postupak po Zakonu o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi. Oni su, međutim, u danima općepomutnje prvih dana aprilskog rata, uz pomoć partijske organizacije u Ivancu, pobjegli iz zatvora i sklonili se u Zagreb, odakle ih je, u maju, Rade Konar uputio na partijski rad u Međimurje.¹⁶

Na području kotara Novi Marof postojao je u to vrijeme samo jedan evidentirani član Partije — dr Arsenije Škatari, koji je onamo došao 1939. god. i zaposlio se kao liječnik u Bolnici za plućne bolesti. U toku 1940. god. povezao se sa sekretarom Okružnog komiteta i po dogovoru s njime u selu Madarevu osnovao grupu simpatizera i kandidata Partije.¹⁷ Rad te grupe sastojao se u povezivanju s naprednijim pristasama

¹⁴ Izvještaj Predstojništva gradskog redarstva u Varaždinu banskoj vlasti Pov. br. 31/1941. od 9. januara 1941. god. - Arhiv IHRPH, grupa V/1941, inventar 526 i sjeanjanje autora.

¹⁵ Osim Bukovca, koji je prije bio član Partije, u Partiju su tada po njegovu prijedlogu bili primljeni Mirko Halamek, Mirko Posinovec i Ivan Štefek, sva trojica iz Ivanca.

¹⁶ Izjave Gabrijela Santa i Ivana Bukovca autoru i sjeanjanje autora.

¹⁷ Tu su grupu sačinjavali: Duka Pikija, električar, Jakov Galina, pružni radnik, Mijo Hercezi, Stjepan i Fabijan Šantek i Šantek Tereza r. Pikija, seljaci te Vladimir Simić, učitelj u Madarevu.

HSS i širenju propagande o potrebi stvaranja saveza radnika i seljaka. Nakon hapšenja Arse Škatarića u julu 1941. god., rad te grupe je zamro. Do oživljavanja političkog rada i narodnooslobodilačkog pokreta na tome, zapadnom, dijelu kotara dolazi tek 1942. god. preko radnika Slovenaca zaposlenih na održavanju ceste Varaždin—Zagreb, a do formiranja partijske organizacije tek nakon oslobodjenja Lepoglave u julu 1943. god. Obnovio ju je Joža Bahori.¹⁸

Prva partijska organizacija u kotaru Ludbreg bila je osnovana još u ljeto 1938. god. Osnovao ju je Joža Šaban. Sekretar joj je bio Milan Bakić Baja, kasnije sekretar Kotarskog komiteta i član Okružnog komiteta Bjelovar, a članovi Ivan Švigir, obrtnik, i Vlado Madarić, student iz Ludbrega. Poslije njih su među prvima u Partiju bili primljeni Robert Vahtarić iz Poljanca, koji je kasnije postao sekretar Kotarskog komiteta Ludbreg i član Okružnog komiteta Varaždin, Franjo Jalšić iz Petra, Jul i Zlatar i Tomo Jagić iz Sesveta, Josip Martinković iz Martinića, Antun Kovač iz Hrženice, Ivan Škafec iz Bolfana i Ivo Makarić iz Martijanca. Bili su to ujedno i najugledniji ljudi u svojim selima. Gotovo svi su izginuli kasnije u ustaškim logorima i u narodnooslobodilačkoj borbi. Uoči rata u kotaru je bilo oko 50 članova Partije i najmanje toliko aktivnih članova SKOJ-a i antifašističke omladine. Najjača partijska organizacija bila je u selu Poljancu. Brojila je 18 članova i imala 3 odjeljenja. U tom je selu Josip Kraš, uoči njemačkog napada na Jugoslaviju, održao širi antifašistički sastanak, kojem je prisustvovalo oko 80 seljaka, žena i omladine. Sastanak je, naravno, pripremila mjesna organizacija Partije.¹⁹

Takvo je bilo organizaciono stanje Partije i SKOJ-a u Varaždinu i varaždinskom kraju uoči napada hitlerovske Njemačke na Jugoslaviju. Već rekostmo da je glavni pravac političke akcije Partije u to vrijeme bila borba za poboljšanje životnih uvjeta radničke klase i općenito u demokratizaciju političkog života u zemlji, a iznad svega rad na moralno-političkom i vojnom pripremanju zemlje za obranu od fašističke agresije. Sam rat, vojni slom i kapitulaciju stare Jugoslavije velik broj članova Partije s područja Okruga dočeka u svojim vojnim jedinicama, a nakon povratka kućama zatekao je Nijemce i ustaše, koji su užurbano uspostavljali svoj aparat vlasti.

Broj organiziranih ustaša u gradu Varaždinu, kao i na ostalom području Okruga, bio je prije rata veoma mali — toliko mali da se jedan od pravovjernih ustaša žaliti da su oni, ustaše, u Varaždinu teška pronalazili saveznike među seljacima, radnicima i u građanstvu. »Od itave akcije ustaškog pokreta našli smo«, kaže on, »samo dvadesetak omladinaca (većinom školske mladeži) i ni potpunih 5 intelektualaca.«²⁰ Isto je tako malo organiziranih ustaša bilo u akovcu, a još manje u kotarima Ludbreg, Ivanec, Novi Marof i Prelog. Tu ih se moglo na prste nabrojiti. Pa ipak, toj šaci izdajnika uspjelo je za samo nekoliko dana uspostaviti vlast u kotarima i općinama. Kako? Tako što je itava ujedinjena reakcija — ma ekovci, klerikalci i frankovci — a ona je već za

¹⁸ Izjava Duke Pikića autoru i sjećanje autora.

¹⁹ Vlado Madarić, Neki momenti iz rada Okružnog komiteta Varaždin- akovec ..., 626, i sjećanje autora.

²⁰ Hrvatsko jedinstvo, 26. VI 1941.

-vrijeme Banovine vrsto zasjela na vlast, naprosto prešla na njihovu stranu. Ne treba zaboraviti ni to da je Vladko Maček ve 10. aprila pozvao pristaše i organizacije HSS na lojalnost prema ustaškim vlastima. A za ustašama, što je bilo osnovno, stajala je njemačka okupaciona sila. Nije im preostalo drugo do da zaposjednu komandne položaje u vlasti. Tako je u Varaždinu na vlast došla garnitura petokolonaša na čelu sa stožernikom drom Matom Frkovićem, gradonačelnikom Ljudevitom Banom, koga će uskoro na tom položaju zamijeniti »lojalniji« dr Slavko Medvedović i državnim tužiocem Mirkom Vučkovićem. Za šefove ustaške policije bili su postavljeni (ili su to samo fakti no bili) prijašnji zapovjednici »Građanske zaštite« dr Vladimir Čanić i Božidar Gregi, a položaj ustaškog logornika preuzeo je prof. Nikola Machulka. U Čakovcu su ustašku vlast uspostavili Teodor Košak, Ivan Oreški, Ladislav Šafran i desetak drugih frankovaca, da bi ih ve 16. aprila smijenila i zamijenila mađarska okupaciona vlast. U kotaru Ludbreg bio je tih dana uspostavljen ustaški logor na čelu sa Tomom Gložinićem, Jozom Markovićem i Perom Ivanekom. I tu se našlo desetak novopečenih ustaša, koji su zaposjeli tabornike i ostale ustaške funkcije. U kotaru Ivanec za logornika je bio postavljen predratni ustaša, po zanimanju sudac, Ivo Stipetić, a u Novom Marofu neki Dragutin Putina. U ta je dva kotara, inače, bio zadržan gotovo neokrnjen banovinski aparat vlasti.²¹

Ta je ustaška vlast odmah u aprilu otpočela odvoditi komuniste, Srbe, Židove i jugoslavenski orijentirane patriote u logore i ubijati ljude na licu mjesta. Tako su oko 20. aprila iz Varaždina u logor u Lepoglavi bili odvedeni članovi SKOJ-a i zadruge »Studentski rad« Pavao Vojković, Tonika Kos i Ivan Valdec. Osim njih, odvedeno je tada u Lepoglavu i dvadesetak drugih antifašista, među njima dr Hinko Krizman sa sinom Zeljkom (kasnije je u Lepoglavu biti odveden i drugi mu sin Bogdan), prof. Vladimir Deduš, prof. Josip Pauković, sudac Viktorin Pongračić, advokati dr August Engelhardt i Branko Svoboda, publicist Ivan Miletić, trgovac Rudolf Mežnarić i drugi. Iz Ludbrega su tako er oko 20. aprila bili odvedeni u Lepoglavu komunisti Vlado Marinić i Stjepan Kušić, a nešto kasnije Rade Satler i stari komunist-robijaš Đuro Taka. Bilo je odvedeno i dvadesetak Srba iz okolnih sela. S područja kotara Ivanec u Lepoglavu je tih dana tako er bilo odvedeno desetak ljudi, među njima komunist Ivan Bukovec i stari borac za radnička prava Petar Pahić. Malo zatim Ivan Bukovec, Ivan Čekić i Josip Levanić iz Ivančabitke izvedeni pred Okružni sud u Varaždinu pod optužbom da su raspačavali komunističke letke i štampu. Zahvaljujući sticaju okolnosti oni će nakon raznih peripetija u suđenju biti oslobođeni. Ni kotar Novi Marof nije bio pošteđen od ustaškog terora. Već u aprilu bilo je i ondje pohapšeno

²¹ Kao ilustraciju kako su ustaše preuzimali vlast mogli bismo ovdje za grad i kotar Čakovec navesti prijavu Ivana Golubića i iskaz Vinka Paumana pred Kotarskom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora u Čakovcu — Arhiv Hrvatske, glav. red. br. 24647—24661, kut. 183, za kotar Ludbreg napis »Kako se odigrala revolucija u Ludbregu?« - *Hrvatsko jedinstvo*, 5. VI 1941. a za kotar Ivanec napis »Dani oslobođenja u Ivančuci«, *Hrvatsko jedinstvo*, 26. VI 1941. Podaci o uspostavljanju ustaške vlasti u gradu i kotaru Varaždin mogu se, osim ostalih izvora, tako er naći u brojevima *Hrvatskog jedinstva* iz onih dana.

i ubijeno nekoliko intelektualaca antifašista, također nekoliko Srba iz okolnih sela i veći broj Židova.

To je bio tek prvi val ustaškog terora i ustaških zločina u Okrugu — prvi nakon njihova dolaska na vlast. Kasnije će njihovi zločini po broju žrtava i okrutnosti kojom su te žrtve ubijane poprimiti neuvjerljive razmjere. Međutim, upravo ta zločina kao priroda gestapovsko-ustaškog režima vrlo brzo će otrijezniti i one koji su u prvi mah povjerovali da im Nijemci i ustaše donose nacionalnu slobodu i nezavisnu hrvatsku državu. Druga takva iznenađujuća doživljavanja će ti ljudi uskoro kada, npr., ustaška vlast priredi onu lakrdiju s osnivanjem nove hrvatske dinastije na čelu s talijanskim vojvodom od Spoletta kao kraljem. Tako je i tim zavedenim ljudima već na početku ustaške vladavine moralo biti jasno: ustaštvo — to je zločin i nacionalna izdaja.

Razdoblje od dolaska ustaša na vlast i prvog vala terora do ratnog pohoda hitlerovske Njemačke na Sovjetski Savez proteklo je na području Okruga relativno mirno. U tom razdoblju ustaše rade na uspostavljanju i organiziranju svoga vojnog i policijskog aparata (ustaška vojnica, domobranstvo, ustaško redarstvo, logori), svoga političkog aparata (stožeri, logori i tabori), isto tako upravnog i sudskog aparata po novoosnovanim velikim župama, kotarima i općinama. Posebnu pažnju posvećuju privlačenju omladine, koju organiziraju po uzoru na Hitler-Jugend (Ustaška uzdanica, Ustaška mladež, Ustaški junak, Staro evi eva ustaška mladež, Radna služba, itd.). Veliku pomoć u svemu tome, naročito u popunjavanju vodećih mjesta u aparatu novim »dužnosnicima«, pružilo je ustašama »Križarsko bratstvo«. Sav taj posao na području Okruga uspjelo je ustašama obaviti za razmjerno kratko vrijeme. Bilo je sve to improvizirano i primitivno, ali — bilo je.

U toku maja i juna ustaše, osjećajući da nemaju prave političke podrške u narodu, otpočinju s održavanjem javnih zborova u svim krajevima NDH. Na tim zborovima vode i ustaše veliki Antu Pavelić, ustaški pokret i »novi poredak« u Evropi, izlažu ustaška načela i ciljeve svoje politike i vrše pritisak na organizacije HSS da stupe u ustaške redove. Kao neposredne ciljeve svoje politike najavljuju beskompromisan rat komunizmu i demokraciji i rješavanje triju osnovnih, kako rekoše, »socijalno-političkih« problema: uništenje Srba, Židova i Cigana.

Jedan od takvih »programskih« ustaških zborova bio je 23. maja održan na glavnom trgu u Varaždinu. Govorio je doglavnik Mile Budak. Dan uoči zбора varaždinski ustaše pripremali su Budaku i ustaškoj sviti koja ga je pratila sve do večeri, u kojem su, kao i prilikom posvete zastave HRS-a u novembru prethodne godine, učestvovala sva varaždinska društva sa zastavama i glazbama, među njima i podružnica HRS-a na čelu sa svojim, sada ustaškim povjerenikom Josipom Štajcerom. Drugi dan, u nedjelju, »hrvatski ministri prisustvovali su sv. misi u župnoj crkvi«, a potom je Budak održao svoj veliki govor, u kojem je harangirao protiv Srba, protiv HSS i SDS i, naravno, protiv komunista. Govoreći o komunistima rekao je da među njima nisu komunisti, već »ljudi željni rada i pravde«, a među oko 3% pravih komunista da će ustaše lako obračunati. Zboru je prisustvovala velika masa svijeta, koja je na nj došla što iz znatiželje, a što pod pritiskom ustaša i klerofašista. Dan prije

zboru, u subotu 22. maja, nekako furtim, prošle su kroz Varaždin četiri satnije ustaša emigranata, njih 600, koji su se od 17. aprila pa sve dotad nalazili u logoru u Bruck a/d Leithe u Austriji, pod kontrolom Gestapa, Donose i kratku vijest o povratku tih emigranata u »oslobodenu domovinu« varaždinsko *Hrvatsko jedinstvo* (od 29. V 1941) ipak nije propustilo zabilježiti da su oni za vrijeme boravka u Varaždinu bili ugošteni u franjevačkom kolegiju.

U istom razdoblju, od okupacije Jugoslavije do napada hitlerovske Njemačke na Sovjetski Savez, partijski komiteti i organizacije na području Okruga rade na konsolidaciji svojih redova, koji su uslijed hapšenja već u to vrijeme bili ozbiljno narušeni, slijede i direktive Partije, poduzimaju političke i vojne pripreme za oružani ustanak: šire propagandu protiv okupatora i ustaša, prikupljaju i sklanjaju oružje, organiziraju ekipe za pružanje medicinske pomoći i sl. Veliko ohrabrenje u tom radu pružale su vijesti o prvim akcijama pobunjenog naroda na Kordunu, u Lici, Bosanskoj krajini i Hercegovini, a naročito vijesti o akcijama članova Partije i SKOJ-a po Zagrebu u kim tvornicama i ulicama. Valja ipak reći da su pripreme za ustanak u početku bile ograničene i svodile se uglavnom na propagandu. Od oružja prikupljeno je tek nekoliko pušaka, pištolja i bombi. No, glavna slabost u tim pripremama bila je u tome što se u gradu i po selima nije uspjelo organizirati već i broj skloništa za prihvaćanje članova oružanih grupa nakon akcija.²² U toku tih priprema došla je i nedjelja — 22. juna. Njemačka je napala Sovjetski Savez. Već 27. ili 28. juna dolazi u Varaždin Karlo Mrazović Gašpar, obavještava Okružni komitet o nastaloj situaciji i predlaže da se odmah održi sastanak partijskog aktiva, na kojem će se sainiti plan o prvim akcijama. Taj je sastanak bio održan u subotu, 28. juna, podvečer u šumarku kod sela Turina, a nastavljen već u noć kraj potoka Plitvice. Sastanku su, osim Karla Mrazovića, prisustvovali sekretar Okružnog komiteta Josip Hrnčević i trojica članova Partije: Franjo Belić, Andrija Frntić i Franjo Žitnjak.²³ Na tom je sastanku u Turinu bilo dogovoreno da se što prije otpočne s diverzijama na željeznici i PTT vezama, a još iste noći da se po kotaru raspašava letak, što ga je Gašpar (ili netko drugi) donio iz Zagreba. Po svemu sudeći, bio je to proglas što ga je Centralni komitet KPH izdao na sam dan napada na SSSR. Iste je noći letak bio raspašan po terenu, a kao odgovor na to ustaše drugi dan, 29. juna popodne, hapse u esnike sastanka u Turinu Franju Belog i Franju Žitnjaka, a uz njih još i Ivana Mišaka, Slavka Vidovića, Pavla Vojkovića i Tomu Balaša. Gašpar, koji je na povratku u Zagreb upravo naišao na automobile s ustašama koji

²² To je bila najveća slabost i u drugim gradovima, npr. u Zagrebu, što će se pokazati i u akciji za oslobodjenje komunista iz logora u Kerestincu.

²³ S pravom se postavlja pitanje zašto na taj sastanak nije bio pozvan već i broj komunista. Nije bio pozvan zato jer je sastanak bio sazvan na brzinu i jer su se upravo tih dana gotovo svi članovi Okružnog komiteta i neki istaknutiji članovi Partije nalazili van Varaždina: Hugo Kohn se nakon izгона iz Varaždina preselio u Zagreb, Florijan Bobić i Vilko Jurec bili su u Majšperku, kamo su se bili privremeno sklonili od hapšenja, Stjepan Hajdarović i Stanko Zorman bili su na partijskom radu u Meimurju, Gabrijel Santo u policijskom zatvoru u Varaždinu, a s ostalim aktivnijim komunistima, članovima Partije i SKOJ-a, nije se za tako kratko vrijeme uspjela uspostaviti veza, to prije što su te veze uslijed odlaska tih drugova s terena bile isprekidane.

su hapsili, vraća se u grad sekretaru Okružnog komiteta, obavještava ga što se događa i predlaže mu da se odmah nekamo skloni.²⁴

Poslije sastanka u Turinu, u julu, slijede nova hapšenja komunista.

U Novom Marofu su 10. jula uhapšeni dr Arso Škatari i žena mu Desanka, a u Madarevu Vlado i Vlasta Simi, pod optužbom da su pripadnici komunisti kog pokreta. Ustaše ih odvođe na redarstvo u Zagreb, gdje su Arso i Desanka Škatari ubijeni, dok su Vlado i Vlasta Simi ostali na životu i nakon puštanja na slobodu uključe se u narodno-oslobodilački pokret.

Ustaše zatim, 12. jula, hapse i odvođe u logore židovske porodice iz Varaždina i okolice. U tom pogromu odvedeno je u logore nekoliko stotina Židova, među njima žene, djeca i starci, koji se iz logora više nisu vratili. Taj genocid izazvao je opće zaprepaštenje i revolt ljudi. Ustaška vlast pokazala je svoje pravo, zlo inače ko lice.

Oko polovice jula vraća se iz akovca Barica Hajdarovi i obavještava Okružni komitet da je nekoliko dana ranije maarska policija pohapsila više od 80 članova Partije, SKOJ-a i simpatizera, među njima i članove Okružnog komiteta Stjepana Hajdarovića i Josipa Bajkovca. Tih dana ponovo dolazi u Varaždin Karlo Mrazovi i donosi vijesti o tragediji pri oslobađanju komunista iz logora u Kerestincu.

Potkraj jula bio je uhapšen i najstariji komunist u Varaždinu i varaždinskom kraju Slavko Lonari. Od mnogobrojnih političkih progona i hapšenja to mu je bio posljednji. Iz varaždinskog zatvora, kako izvještava Vilko Ivanuša, ustaše ga odvođe u koncentracijski logor u Lepoglavu, odatle u Gospiću, pa u Jasku, i najzad u logor »Danicu«, kraj Koprivnice, gdje se tome dosljednom komunisti i ispaćenom uvijek gubi svaki trag.²⁵

Na početku augusta našla se u zatvoru ustaške policije u Varaždinu i grupa skojevaca: Zvonko Petermanec (uhapšen još u aprilu), Ivan i Zvonko Valdec, Marijan Santo, Marija Lah i Stjepan Vrbani. Ustaše ih, međutim, puštaju na slobodu da bi neke od njih kasnije ponovo hapsili.²⁶

U takvoj situaciji sekretar Centralnog komiteta KPH Rade Konar u julu upućuje na partijski rad na području Varaždinskog okruga Stjepana Ivića. U isto vrijeme na tome području formiraju prve udarne grupe i počinju diverzije.

Prva diverzija izvršena je potkraj jula. Jedne noći članovi SKOJ-a iz Varaždina: Ratko Herceg, Stjepan i Božena Slukan, Joža Krievcovi, te Radovan i Ljudevit Bauman s još nekoliko omladinaca prekinuli su telegrafске i telefonske linije uz željezničku prugu prema Zagrebu, a članovi SKOJ-a iz lubreškog kotara: Antun Jalšić, Josip i Antun Blažić,

²⁴ Sekretar Okružnog komiteta Josip Hrnčević te noć sklonio se u gradu, a slijede i dan, pošto je još bio legalan i kao sudac zaposlen u Okružnom sudu, nastupa godišnji odmor i prvog jula odlazi u Bjelovar i Novu Radu da ondje sačekava rasplet događaja. Nakon desetak dana vraća se u Varaždin i tu politički djeluje sve do premještanja u Srijemsku Mitrovicu, 20. augusta 1941.

²⁵ Vilko Ivanuša, Slavko Lonari — lik jednog revolucionara, Zagreb 1959.

²⁶ Izvještaj Predstojništva gradskog redarstva u Varaždinu ustaškom stožeru od 13. VIII 1941. - Arhiv Hrvatske VŽ-2Ž, kut. 2181, broj 2110/41.

Ivan Brčković, Franjo Ivić, Anka Ošpuh, Ivan Janić i još neki omladinci iste noći pokidali su telegrafске i telefonske linije uz prugu Koprivnica—Varaždin i uz cestu Bukovec—Ludbreg. Te je akcije organizirao Stjepan Ivić: prvu u dogovoru s Ratkom Hercegovićem i Stjepanom Slukanom, a drugu s Franjom Jalšićem i Ivanom Brčkovićem.²⁷

Oko polovice augusta formira se u kući (mlinu) Stjepana Vidovića u Zbelavi prva partizanska grupa, u koju ulaze Gabrijel Santo, Vilko Jurec, August Kobal i Andrija Frntić. Grupi se kod Ludbrega pridružuju još dvojica partizana: Antun Blažić i Franjo Hladni Drago.²⁸

Od važnijih političkih akcija ustaške vlasti u razdoblju od juna do augusta valja ovdje ista:

Već u lipnju ustaško ministarstvo unutrašnjih poslova zabranilo je daljnji rad svim političkim društvima, u što se »ubrajaju i sve bivše političke stranke i njihove društvene tvorevine (zaštite, sloge, ogranci, itaonice, itd.), kao i sva udruženja (korporacije), koja pod krinkom humane, kulturne, sportske ili druge svrhe promiču ciljeve kojega god bivšeg političkog naziranja ili pravca, koji je protivan ustrojstvu i težnjama Nezavisne Države Hrvatske«.²⁹

Ustaški pokret sazdan po uzoru na fašizam i nacionalsocijalizam, dakle antidemokratska i totalitarna organizacija, nije mogao da uza se trpi postojanje bilo kakve druge političke struje, stranke i ideologije, pa ni takve kao što je bila HSS, koja mu je na usta svog šefa dra Vladka Maček još istog dana kada je bila proglašena NDH izjavila lojalnost, štoviše, ustaše će nešto kasnije, nakon što Maček odbije ponudu Nijemaca da preuzme vlast u okupiranoj Hrvatskoj, uhapsiti ga, naravno s dozvolom Nijemaca, i držati ga u internaciji sve do sloma NDH. Motiv pod kojim su ustaše držali Maček u internaciji bio je da je »izdao ideale hrvatskog naroda«. To ipak Paveliću ne smetati da Maček u danima sloma dade 1000 zlatnika i ustašku pratnju da ga prevede preko granice u emigraciju! Maček je trebalo sa uvati. On je inozemnoj i doma ojoj reakciji mogao još poslužiti kao žeton u politici kojigri oko nove, socijalističke Jugoslavije.

Odmah u početku ratnog pohoda hitlerovske Njemačke na Sovjetski Savez ustaška se vlast požurila izjaviti da je Hrvatska, tj. ustaše, udovoljiti svojim dužnostima spram svojih »velikih saveznika« Njemačke i Italije u zajedničkom »svetom ratu protiv boljševizma«. I zaista, u toku jula, Pavelići noćno radi na formiranju »Hrvatske legije« i upućuju je na Istočni front. Varaždin je bio svjedok okupljanja tih legionara. Oko polovice jula mogle su se, naime, na ulicama Varaždina sretati grupice odrpanih, jadnih ljudi dovedenih iz Bosne, koje je ovdje trebalo opremiti, formirati u vojnu jedinicu i uputiti u rat protiv Sovjetskog Saveza. Da bi se to omelo, ili bar digao glas protesta protiv tog izdajničkog pothvata ustaških vlasti, bilo je planirano bacanje bombi na zgradu gimnazije, u

²⁷ Izjava Stjepana Ivica u razgovoru s autorom.

²⁸ O stvaranju prvih partizanskih grupa na Kalniku i o njihovim akcijama vidi u prilogu G. Santeića. Prilike u ovom zborniku.

²⁹ Citirano iz priloga *Fikrete Jelić-Butić*, Zagreb i ustaška »Nezavisna Država Hrvatska«, u knjizi Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, Zagreb 1971, 207.

kojoj su bili smješteni ti dobrovoljci. Akcija nije bila izvedena, jer su omladinci kojima je bila povjerena, ustuknuli. Još nisu znali baratati bombama, a nisu imali ni kamo se skloniti nakon akcije.

U julu i augustu ustaška je vlast povukla još jedan značajan politički potez. Vršila je jak pritisak na organizacije i rukovodstva HSS da se korporativno priključe ustaškom pokretu. Mnoge lokalne organizacije i velik broj vode ih ljudi HSS-a popustili su pod tim pritiskom, a neki su od njih i milom stupili u ustaše. Kotarska i gradska organizacija HSS u Varaždinu učinila je to 3. augusta 1941. Desetak dana kasnije učinile su to i prvaci HSS, njih 126, i pred Pavelićem položili ustašku zakletvu. Među tim prvacima bili su i Tomislav Košić i Ljudevit Ban iz Varaždina.³⁰

Na osnovi denuncijacije, ustaše u Varaždinu hapse 12. septembra Mate Delića i još devetoricu članova Partije, SKOJ-a i aktivista. Hapse ih zbog učestvovanja na komunističkom sastanku koji je tog dana bio održan u Delićevom stanu i slušanja Radio-Moskve. Osim Delića tom su prilikom bili uhapšeni: Joža Vinko i Joža Sedmak, Jakob Cerovečki, Tihomir Križevc (Rus), Zvonko Žiger, Rudi Mikek i Tomo Skupnjak te dvojica članova Mjesnog komiteta SKOJ-a: Ratko Herceg i Stjepan-Slukan. Delić, Vinko i Sedmak bili su izvedeni pred ustaški prijedni sud, koji je Delića osudio na smrtnu kaznu, a zatim ga pomilovao na 10 godina tamnice, dok su Vinko, Sedmak i ostala sedmorica 12. decembra 1941. god. bila puštena iz zatvora.³¹

Usljed tih hapšenja Okružni komitet i kotarski (gradski) komiteti Partije i SKOJ-a u Varaždinu bili su razbijeni, a rad partijskih i skojevskih organizacija na ovom području paraliziran. Valjalo je, dakle, ponovo obnoviti partijske i skojevske organizacije i rukovodstva. Tako je u septembru izabran novi Okružni komitet Partije, u koji su ušli Florijan Bobić, kao politički sekretar, a Stjepan Ivić, Beška Frntić i Franjo Belić kao članovi.³²

U međuvremenu, dok se to zbivalo, ustaše u Varaždinu slave pobjedu njemačkog oružja nad Sovjetskim Savezom. »Njemačka vojska na putu prema Moskvi«, »I Hrvati idu u borbu protiv židovsko-boljševičke Moskve«, »Steže se obrub oko sovjetskih divizija«, »Velika bitka uništenja istočno od Kijeva«, »Boljševizam na umoru«, »Victoria — pobjeda« — samo su neki od naslova članaka i reportaža objavljenih u *Hrvatskom jedinstvu*. Da bi proslavili te pobjede, ustaše su 19. septembra na glavnom trgu u Varaždinu organizirali veliku skupštinu, kojoj je prisustvovalo nekoliko hiljada ljudi. Na proslavi je gradonačelnik dr Slavko Medvedović veličao njemački narod i pobjede njemačkog oružja. Ta pobjednička euforija u Varaždinu, i cijeloj NDH, bila je tolika da su ustaške novine, među njima i *Hrvatsko jedinstvo*, morale prenijeti članak nekoga generalstabnog oficira Wehrmachta, kojim tu lakovjernu publiku upozorava na rusku zimu. Dodao je, doduše, da je njemačka vojska lakše podnijeti nego ruska, jer je bolje opremljena.

³⁰ *Hrvatsko jedinstvo*, 7. i 14. VIII 1941.

³¹ Izjava Mate Delića autoru.

³² Elaborat grupe za historiju Kotarskog komiteta u Varaždinu iz 1956. god. IHRPH, MG 1. III - 12.

I u tim uvjetima Partija nastavlja svoj rad. Potkraj jeseni Okružni komitet spreava odlazak neke veće jedinice domobrana iz Varaždina u Bosnu, u borbu protiv partizana. Karlo Mrazovi, na »dnevoj štampariji« štampa kratak letak, kojim se pozivaju domobranci da ne idu u Bosnu u borbu protiv svoje braće partizana, već da okrenu oružje protiv ustaša i Nijemaca, ili bar da napuste kasarne i razidu se kućama. Iznaj Okružnog komiteta Franjo Beli je taj letak raspisao u kasarni i domobranci se te noći zaista razidose kućama. Oni su se, doduše, za nekoliko dana, jedan za drugim, vratili u kasarnu, ali taj puta je njihov odlazak u borbu protiv partizana bio spriječen.

U isto vrijeme oživljava partijski rad na terenu i po tvornicama. Osnivaju se aktivni za prikupljanje pomoći i partizanima, a glavni zadatak tih aktivnosti bio je da ljudima objašnjavaju ciljeve narodnooslobodilačke borbe, tj. da djeluju politički. Kao i ranijih godina, i te je godine u varaždinskom kotaru bila obilježena godišnjica oktobarske revolucije. Iznajnovi SKOJ-a iz sela Sračinec i Strmec u noći od 5. na 6. novembra ispisali su po selima Vidovcu, Nedeljancu, Majerju, Sračincu i u samom Varaždinu parole: »Dolje krvavi Paveli«, »Živjela Sovjetska Rusija«, »Budi svjestan, narode«, »Nedajmo rekvirirati«, »Dolje fašizam« i slično. Valja napomenuti da je partijska organizacija u Sračincu bila osnovana 1937. god. i imala 6 članova, dok je skojevska organizacija u tom selu bila osnovana još 1936. god. i imala je 26 članova. Partijska organizacija u Strmcu bila je osnovana 1938. god. i imala je tri člana, a osim njih bilo je i pet do šest članova SKOJ-a.³³

U decembru 1941. god. radnici u »Tivaru« stupaju u štrajk. Povod štrajku bio je što im nije bila podijeljena tzv. zimska pomoć, a dublji razlog bio je političko nezadovoljstvo radnika s ustaškim režimom.

Potkraj istog mjeseca, uoči Božića i Nove godine, omladinci Varaždina raspisavaju po gradu antifašističke letke. Zbog toga ustaše hapse 20 do 30 omladinaca, među njima Josipa Vadla, Ladislava Pavlinića, Bojana Mavara i Ivana Cerinskog, dok se Ratko Herceg u to vrijeme već nalazio u zatvoru.³⁴

Tako se iz akcije u akciju, iz hapšenja u hapšenje završila 1941. godina. Nisu to, naravno, sve akcije što su ih te godine partijske i skojevske organizacije u gradu Varaždinu i varaždinskom kraju izvele, niti su to sva hapšenja i represalije što su ih banovinske i ustaške vlasti poduzimale protiv komunističkog i oslobodilačkog pokreta u ovom kraju. Bilo je i drugih, dosad nezabilježenih, akcija i hapšenja, no sve zajedno govore o vitalnosti pokreta, koji je unatoč izuzetnim teškoćama i udarcima klasnog neprijatelja, okupatora i ustaša izdržao i prenosio zastavu revolucionarne borbe na sve širi krug novih boraca.

³³ Izvještaj oružničke postaje u Varaždinu Kotarskoj oblasti br. 2649 od 7. XI 1941. god. - Arhiv Hrvatske V2-2Z, kut. 2190, broj 7405/41, te izjava Ive Rauša i grupe drugova.

³⁴ Izjava Josipa Vadla autoru.

Pavle Zukina

Osnivanje i djelovanje Prvoga zagorskog partizanskog odreda

Odlukom Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku i okružnih komiteta okruga Zagreb i okruga Krapina formiran je Zagorski partizanski odred u ožujku 1942. godine. Osnivanjem toga Odreda i njegovim akcijama u proljeće 1942. godine počinje oružani ustanak protiv okupatora i doma ih izdajnika na tom dijelu Hrvatske.

Područje na kome je Odred djelovao obuhvaćalo je dio Prigorja, sjeverni dio tadašnjeg Zagrebačkog kotara (Brdovec, Pušća, Zaprešić), sjevernu stranu Zagrebačke gore (kotar Donja Stubica) i središnji dio Zagorja do gore Ivanice.

Poznato je da su u okolici Zagreba, prije Zagorskog odreda, formirani 1941. godine dva manja partizanska odreda, jedan u blizini Sesveta, u šumi Divjača, a drugi na Plješivici. Oba ta odreda ubrzo su razbile neprijateljske fašističke snage.

Okružni komiteti za okruge Zagreb i Krapinu s partijskim organizacijama svojih područja, a nakon završenih priprema, uz suradnju s Mjesnim komitetom za grad Zagreb, formiraju Zagorski odred od boraca koji su bili, uglavnom, članovi Partije i SKOJ-a. Upravo to što je Zagorski odred bio sastavljen gotovo isključivo od članova Partije i SKOJ-a, koji su se odazvali tako pozivu CK KPJ na oružani ustanak, njima je pripala dužnost i obaveza da ponesu plamen narodnog oružanog ustanka u Zagorje i svojim primjerom pokrenu i ovaj narod na oružanu borbu. Time se i narod ovoga kraja pod vodstvom Komunističke partije pridružuje općem narodnom ustanku svih porobljenih naroda Jugoslavije.

Svi borci Odreda bili su potpuno svjesni da će fašisti pod svaku cijenu nastojati onemogućiti djelovanje partizana na ovom za njih jako osjetljivom terenu u neposrednoj blizini Zagreba, ali su isto tako znali da bez borbe i žrtava nema oslobođenja od fašističkog ropstva. Po etak oružane borbe znao je za okupatora i domaće izdajnike da za njih više ne može biti mira u ovom gusto naseljenom dijelu Hrvatske. Po etak partizanskih akcija u ovom kraju predstavljao je ostvarivanje jednog od najvažnijih zadataka naše revolucije — stvaranje bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije.

Za bolje razumijevanje uvjeta u kojima se formirao i djelovao Prvi zagorski partizanski odred u proljeće 1942. godine, navest ćemo nekoliko karakteristika političkog raspoloženja u narodu, te brojno stanje i rad partijskih organizacija. Jer i ovdje, kao i svuda u Jugoslaviji, KPJ je bila ona snaga koja je predvodila narod u oružanu borbu i, zajedno s njim, izvojevala pobjedu nad fašističkim porobljivima.

Područje Zagorja, na koje se u početku 1942. godine osnivaju oružane formacije za podizanje ustanka, obuhvaćalo je tadašnje kotare: Donja Stubica, Zlatar, Krapina, Pregrada, Klanjec i zapadni dio tadašnjeg kotara Zagreb (Brdovec, Zaprešić, Pušća). U partijsko-organizacijskom pogledu ti su kotari bili vezani za dva okružna komiteta KPH: kotar Zlatar, Krapina, Klanjec i Pregrada, te kotar Donja Stubica do početka 1942. godine, za OK Krapinu, a za Okružni komitet KPH Zagreb: kotar Zagreb (obuhvaćao je vanjski dio grada Zagreba od Sesveta, Grana, Vrapać, Podsuseda, pa sve do Brdovca), kotar Samobor, Velika Gorica, Zelina, dio kotara Jastrebarsko, dio kotara Dugo Selo i od početka 1942. godine, kotar Donja Stubica. Tako su uz Okružni komitet Krapinu bila vezana četiri kotara (od 1943. i kotar Ivanec), a za Okružni komitet Zagreb pet kotara. Nešto kasnije izvršena je promjena u okrugu Zagreb pa je taj okrug obuhvaćao kotare: Zagreb, Donja Stubica, Zelina i Dugo Selo. Takva je podjela ostala do kraja rata.

Do kraja 1941. godine — odnosno početka 1942. godine, tj. prije formiranja Odreda — bilo je ovakvo brojno stanje partijskih organizacija u pojedinim kotarima:

Kotar Zlatar

Bedekovina, elija je imala devet članova a formirana je 1936. godine; Lug Poznanovec, elija je imala 15 članova a formirana je 1939. godine; Poznanovec, elija je imala 17 članova a formirana je 1940. godine; Pustodol, elija s pet članova a formirana je 1940. godine; Lobar, elija sa četiri člana a formirana je 1940. godine; Konjšćina, elija ima osam članova a formirana je 1940. godine; Budinšćina, elija ima tri člana a formirana je 1940. godine.

U kotaru je bilo ukupno sedam partijskih organizacija sa 61 članom Partije. Uz te članove Partije bilo je još dvadesetak članova SKOJ-a.

Kotar Krapina

Imao je ukupno četiri partijske organizacije, i to u Zaboku, Urmanju, Zatreju i Jasenju.

Kotar Klanjec

Selo Ravnice, elija je imala četiri člana a formirana je 1941. godine; Dubrovčan, elija je imala tri člana a formirana je 1941. godine; selo Pluska, elija je imala šest članova a formirana je 1940. godine.

Prema podacima općinskih komiteta Luka je imala eliju s tri lana formiranu 1940. god.; Zeinci, eliju s tri lana formiranu 1941. god.; a mjesto Klanjec, eliju sa četiri lana formiranu u veljači 1942. godine.

U kotaru Klanjec djelovalo je ukupno šest partijskih organizacija u kojima su bila 23 lana Partije.

Kotar Pregrada

Na području ovoga kotara tada još nije postojala partijska organizacija, ali je aktivno djelovalo više grupa simpatizera Partije: u pregradskim rudnicima, selu Klokovcu, Maloj Erpenji i drugim.

Okružni komitet za okrug Krapinu izabran je 28. srpnja 1940. godine na osnovu partijske konferencije u mjestu Krapini. Toj su konferenciji prisustvovali delegati CK KPH: Anka Butorac, Martin Franeki i Mirko Bukovec.

U rujnu 1941. godine obnovljen je sastav Okružnog komiteta Krapina u koji su, uz dotadašnje članove OK, ušli Lacko Jakuš i August Herceg, zatim članovi Partije iz Zagreba, a rodom iz Zagorja, Pavao Žukina i Edo Leskovar kao sekretar Komiteta. Sastanak je održan na području Donje Stubice, a prisustvovao mu je i član CK KPH Karlo Mrazovi Gašpar i pod njegovim rukovodstvom konstituiran je Okružni komitet. Ujedno su na tom sastanku i na drugom neposredno nakon njega, također u prisutnosti Gašpara, dogovoreni neposredni zadaci OK i partijske organizacije na području okruga Krapina. Tada je svaki član OK primio zaduženje za rad na pojedinom kotaru: Edo Leskovar bio je zadužen za Pregradu i Klanjec, Jakuš za Zlatar, Herceg za Krapinu a Žukina za Donju Stubicu.

Na onom dijelu Zagorja koji je pripadao OK Zagreb, a bio je neposredno vezan za formiranje i akcije partizanskog odreda (zato ovdje za ostali dio okruga Zagreb nisu iznijeti podaci o broju partijskih organizacija) brojno stanje partijske organizacije bilo je ovakvo:

Kotar Donja Stubica

Selo Jakovlje, elija je imala sedam članova a formirana je 1940. godine; Jakovlje II (kod Cohe) elija je imala tri lana a formirana je 1941. godine; Mokrice, elija je imala četiri lana a formirana je 1940. godine; Donja Podgora, elija je imala pet članova a formirana je 1941. godine; Gornja Stubica imala je pet članova a elija je formirana 1940. godine; Bistriko Podgorje, elija je imala pet članova a formirana je 1940. godine.

U kotaru Donja Stubica bilo je, dakle, šest partijskih organizacija u kojima je djelovalo 29 članova.

Organizacija SKOJ-a u Jakovlju imala je četiri lana.

Kotar Zagreb — zapadni dio

Selo Kupljenovo, elija je imala osam lanova a formirana je 1939. godine; Kupljenski Hruševac, elija je imala pet lanova a formirana je 1940. godine; Pušanski Hruševac, elija je imala pet lanova a formirana je 1940. godine; Pojatno, elija je imala pet lanova a formirana je 1940. godine; Bregovljane, elija je imala etiri lana a formirana je 1941. godine; Gornja Puša, elija je imala etiri lana a formirana je 1941. godine; Trstenik, elija je imala etiri lana a formirana je 1940. godine; Zaprešić — mjesto, elija je imala pet lanova a formirana je 1940. godine; Prudnice, elija je imala pet lanova a formirana je 1937. godine; Brdovec I, elija je imala pet lanova a formirana je 1940. godine; Brdovec II, elija je imala pet lanova a formirana je 1940. godine; Šibice, elija je imala etiri lana a formirana je 1941. godine; Šenkovec—Harmica, elija je imala etiri lana a formirana je 1941. godine; Drenje Brdovečko, elija je imala etiri lana a formirana je 1941. godine.

U tom dijelu kotara Zagreb, koji je obuhvaćao tri bivše općine: Pušću, Zaprešić i Brdovec, djelovalo je ukupno 14 partijskih organizacija u kojima je bilo 67 lanova Partije. Na tom području djelovale i etiri organizacije SKOJ-a s ukupno 17 lanova.

Radom brojnih organizacija Partije na tim općinama rukovode općinski komiteti. Za općinu Puša — Jakovlje osnovan je 1940. godine Općinski komitet koji je imao etiri lana: Ivan Krka, Stjepan Zebec, Miško Hruševac i Josip Tucman — sekretar. Za općinu Zaprešić — Brdovec Općinski komitet imao je etiri lana a osnovan je 1941: Pavel Beluhan, Juro Filipić, Franjo Šetinc i Pavel Lončar — sekretar. U tim su općinama za rad s omladinom formirani 1941. godine i općinski komiteti SKOJ-a.

U svibnju 1941. godine formiran je i Kotarski komitet KPH za kotare Zagreb — zapadni dio i Samobor. Taj je Komitet imao šest lanova: Josip Tucman — sekretar, Pavao Lončar, Pavel Videković, Tomo Pipić, Rudo Gluhak i Ivan Krka.

Prije rata i neposredno nakon okupacije zemlje radom partijske organizacije u okolici Zagreba rukovodio je direktno Mjesni komitet KPH za grad Zagreb.

Okružni komitet KPH za okrug Zagreb formiran je 1. XI 1941. godine za kotare: Zagreb, Samobor, Velika Gorica i Zelina, te dio Jaske i Dugog Sela; time je od MK Zagreb preuzeo rukovodjenje partijskom organizacijom okolice Zagreba. Osnivački je sastanak održan u Novakima, u kući obitelji Videković, a delegat CK KPH bio je Vladimir Bakarić.

lanovi OK: 1. Dragutin Salić - sekretar, član CK KPH, 2. Marko Belinić, organizacioni sekretar, 3. Pavel Videković »Ivan«, 4. Pavel Beluhan, 5. Tomo Pipić, 6. Josip Mikulić, 7. Pavao Lončar, 8. Ivan Krka, 9. Milan Lovreković (ušao je u OK u prosincu kao sekretar OK SKOJ-a), 10. Pavao Zukina Šumski od veljače 1942. pripojenjem Donje Stubice u OK Zagreb.

Nešto kasnije, 17. XII 1941. godine, formiran je i Okružni komitet SKOJ-a za okrug Zagreb. Osnivačka konferencija, kojoj je prisustvovalo 19 izabranih delegata, održana je u Sesvetama. Delegat OK KPH na kon-

ferenciji bio je Marko Belini. Okružni komitet SKOJ-a izabran je u sastavu: Milan Lovrekovi — sekretar, Marijan Badel, Marijan Kos Ru ak, Janko Prišlin i Albin Kova i .

Ovaj prikaz brojnog stanja organizacija i partijskog lanstva ve sam po sebi govori da je — neposredno pri osnivanju oružanih partizan-sikh formacija u Zagorju na po etku 1942. godine — u ovom kraju Partija bila najja a na terenu od Brdovca — Puš a prema Poznanovcu i drugim pravcem — uz sjevernu stranu Zagreba ke gore. Znatno slabije razvijena organizacija bila je u sjevernom dijelu Zagorja — od Pregrade prema gori Ivan ici.

Treba ista i ne samo blizinu Zagreba, ve i velik broj radnika zaposlenih u gradu, što je znatno utjecalo na politi ko raspoloženje naroda Hrvatskog zagorja. Upravo je ja anje radni kog pokreta u Zagorju pod rukovodstvom KPJ najdirektnije utjecalo i na ovaj kraj. Radni ki klasni sindikalni pokret do pred rat razvijao se uz tadašnja industrijska poduze a: tekstilnu tvornicu u Zutnici, Zaboku, Oroslavju, tvornice opeke u Bedekov ini, i brojne zagorske rudnike. Usprkos upornom nastojanju vodstva HSS-a i njihovog sindikata HRS-a da odvrte radnike od borbe za njihove klasne interese, ipak su radnici tih poduze a u ve ini bili okupljeni oko URSS-ovih sindikata pod vodstvom Komunisti ke partije. I ne samo po tradiciji, nego zbog izvanredno teških ekonomskih uvjeta života naroda ovoga kraja, a posebno teške eksploatacije radnika u tvornicama i rudnicima za vrijeme stare Jugoslavije, naro ito su se isticali socijalni problemi i potreba njihova rješavanja. Gusta naseljenost stanovništva, sve ve e usitnjavanje selja kog posjeda, minimalna mogu nost zaposlenja na tom podru ju i izvan njega, u Zagrebu, nisu davali nikakvu perspektivu za izlaz iz takvog stanja, pa i onaj dio seljaka koji je tu našao zaposlenje, radio je za nevjerovatno niske nadnice. Uz obradu malog posjeda na selu i rad u ovdašnjim poduze ima, jedva se moglo nekako preživjeti. Zato su vo ene neprekidne borbe sindikata za poboljšanje uvjeta rada i ve ih nadnica u poduze ima i rudnicima sve do uo i rata, odnosno do zabrane klasnih radni kih sindikata 1940. godine. Sindikalnom aktivnosti osnivane su u tim poduze ima i partijske organizacije.

Sli no op em politi kom stanju u zemlji, i tu je nakon velikog revolucionarnog vrenja poslije prvoga svjetskog rata, napadom kapitalisti kog režima na Partiju, pa djelomi no i zbog unutrašnjih slabosti još neizgra-ene KPJ, omogu ena dominacija odre ene demagoške politike HSS. Da bi narod odvratila od pritiska na buržoaski poredak i njegova kona nog obaranja, HSS nudi demagoška obe anja. Zahvaljuju i takvim okolnostima, i tu je HSS prije rata stekla u narodu dominantnu politi ku poziciju. Ulagivanjem fašisti kim silama i unošenjem fašisti kih metoda vladavine narodom, rukovodstvo HSS sve više dolazi u sukob s ni-^{zim} v funkcionarima i lanovima svoje vlastite stranke. Sve to još više zaoštrava unutrašnje odnose u stranci, narod gubi povjerenje u nju i tako je u njoj i u Zagorju potkraj stare Jugoslavije zapo eo proces raspadanja. Dio ljudi iz op inskih i kotarskih rukovodstava HSS prilazi suradnji s Komunisti kom partijom, a druge zahva a nemir, nevjerica i demoralizacija zbog politike stranke i njenog rukovodstva s Ma ekom na elu.

Manji broj zagriženih i fašiziranih spremno prihvaća novonastalo stanje. Kraha takve politike najbolje ilustrira primjer kako je narod gledao na tu stranku i njenu politiku. D. Kemfelja, jedan od vodećih ljudi iz rukovodstva stranke, rodom iz Gornje Stubice, gotovo se nije smio pojavljivati u tom kraju, a drugi funkcionar stranke, Pernar, izgubio je svaki ugled u okolici Brdovca gdje se također nije smio pojavljivati.

Pa ipak, iako je utjecaj Komunističke partije u godinama uoči i drugoga svjetskog rata, poslije konsolidacije KPJ, brzo i snažno rastao, što se vidi i po naglom porastu broja partijskih organizacija u tim godinama, ne može se reći da je Komunistička partija već tada izrasla u dominantan politički faktor u narodu.

Premda već u demoralizaciji i raspadanju, još uvijek je utjecaj HSS bio jak. To treba ista i kao važnu činjenicu za razumijevanje političkih prilika poslije kapitulacije stare Jugoslavije, odnosno uvjeta koji su pret hodili pripremi naroda na oružani ustanak.

Nakon sloma kapitalističke Jugoslavije okupatori i njihove sluge preuzeli su i ovdje stari aparat vlasti sa svim onim općinskim načelnicima, uglavnom funkcionarima bivše HSS, a po nalogu rukovodstva stranke iz Zagreba da se priklone novom poretku. Po nalogu toga rukovodstva Matkovića Selja za zaštitu prikupljala je napušteno oružje bivše jugoslavenske vojske i predavala ga okupatorima. I to je bila još jedna u nizu najvećih i najsramnijih izdaja reakcionarnog vrha te stranke koju mu vlast nikad nije oprostilo. Upravo taj sramni akt uvođenja reda i vlasti, predaja te vlasti i oružja okupatoru i njegovim slugama — ustašama, koje je narod mrzio od prvog dana dolaska na vlast, potpuno su razarali pristalice HSS koji su se smatrali prevarenim.

Pokazalo se, odmah na početku, da okupatorska vlast na tom tlu s osloncem na ustaše stoji na vrlo slabim nogama, da tu nema mnogo ljudi odanih ljudima, pa se nastojalo na svaki način tu vlast uvrstiti, stvoriti nekakvu bazu u narodu. Tada počinje borba svim mogućim sredstvima kako bi se u narodu stvorila naklonost i podrška ustaškom pokretu i tzv. NDH sve u cilju vjernog služenja okupatoru. U tome je značajna uloga zadatka da se narod okupi oko naše Partije na političkoj liniji narodno-oslobodilačkog fronta i povede u oružani ustanak, odnosno da se ne dopusti neprijatelju da zavede narod na pogrešan put protiv vlastitih interesa, pa da time oteži općenarodni rat protiv okupatora i njegovih slugu.

Glavni zadatak partijske organizacije, a naročito okružnih komiteta, nakon odluke CK KPJ o dizanju oružanog ustanka u Jugoslaviji, bio je da stvaranjem općenarodnog fronta na tom području pokrene narod na oružani ustanak. Vrijeme od napada fašističke Njemačke na SSSR, tj. od poziva KPJ na oružani ustanak 1941. godine do osnivanja Prvog partizanskog odreda u Zagorju na početku 1942. godine, proteklo je u intenzivnom političkom radu s narodom, u prikupljanju oružja i pripremanju boraca za odlazak u partizane.

U to su vrijeme održavani brojni sastanci partijskih organizacija. Formiran je već i broj novih organizacija i primljeno mnogo novih članova. Politički se radilo u narodu, zbog nedostatka našega propagandnog materijala, uglavnom na mnogobrojnim sastancima s većim ili manjim skupi-

nama ljudi po selima i mjestima širom Zagorja. lanovi okružnih i kotarskih komiteta i lanovi Partije nastojali su da naš politički utjecaj prevlada u svakom selu i mjestu bez obzira postoji li u njima partijska organizacija ili ne. Pri tom treba ista i da je bio jako velik interes za takve sastanke i objašnjenja koja su davali lanovi Partije. lanovi komiteta i politički iskusniji lanovi Partije bili su danono no angažirani na takvim sastancima. I ne samo lanovi Partije nego i mnogi njihovi simpatizeri, kojih je bio velik broj uz svaku partijsku organizaciju, tako su zaduživani za rad u pojedinim selima. U svakom selu stvarale bi se grupe ljudi, simpatizera Partije i pristaša narodnooslobodilačkog pokreta koji su organizirano politički djelovali u svome selu. Tako se postepeno stvaralo jedinstvo naroda na širokom antifašističkom frontu. Valja ista i i aktivnost mnogobrojnih nižih općinskih i kotarskih funkcionara bivše HSS koji su već prije, ili odmah nakon okupacije zemlje, prišli suradnji s Komunistima kroz partiju i pomagali u okupljanju širokih narodnih masa u narodnooslobodilačkom frontu. Razgovori komunističkih članova mjesnih rukovodstava bivše HSS mnogo su pridonijeli stvaranju jedinstva naroda u borbi protiv okupatora i njegovih slugu — ustaša. Moglo bi se reći i da je taj politički rad bio gotovo javan, usprkos svakojakim prijetnjama komunistima i svim antifašističkim raspoloženim ljudima. Naime, bilo je sasvim jasno već tada da u tom gusto naseljenom kraju, s dobrim komunikacijama i neposrednom blizinom Zagreba, sjedištem okupatora i njegovih slugu, ne bi bilo moguće podići i ustanak, a ni održati se pred naletom fašista bez većine i najšire podrške naroda. To je, zapravo, bilo odlučno za prijelaz na otvorenu oružanu borbu s okupatorom u ovom kraju. I ne samo to. Iako narod Zagorja u golemoj većini nije pristupao ustaškom pokretu ni podržavao ga, stalna propaganda, razna obećanja i pritisci ipak bi neprijatelju postepeno stvorili kakvu-takvu bazu i podršku u narodu da nije bilo snažne političke aktivnosti naše Partije. Velik je doprinos narodnooslobodilačkom pokretu onih ljudi u Zagorju koji su u tim danima velike opasnosti primali komunističke ilegalce i omogućili im da u njihovim kućama održavaju sastanke sa seljacima. Oni su zajedno sa svojim porodicama sudjelovali u našem pokretu. Za njih se u selu znalo, jer se u tim kućama okupljao već veliki broj ljudi. Kada je uspostavljena veza s takvom porodicom u nekom selu, za kratko vrijeme naš bi pokret tu stvorio svoju vrstu bazu i tako proširio utjecaj na cijelo selo. Baš taj masovni politički rad Partije, okupljanjem seljaka i velikog dijela funkcionara HSS u antifašističkom frontu, suzio je bazu političkog djelovanja narodnih izdajnika.

Istodobno se energično raširilo i oportunističko, koji je dolazio do izražaja u pojedinim partijskim organizacijama, kako bi se Partija osposobila za djelovanje u novonastalim uvjetima prijelaza s ilegalnog rada, za vrijeme stare Jugoslavije, na oružani ustanak za nacionalno i socijalno oslobođenje naroda, i to pod vrlo teškim uvjetima, ne samo borbe protiv domaće reakcije, nego i okupatorskih snaga. Taj oportunizam i kapitulanstvo ispoljavali su se, uglavnom, u neshvaćanju i bježanju od širokoga političkog djelovanja u narodu, u nenalaženju mogućnosti za rad uz bijes ustaškog terora i hapšenje pojedinih komunističkih članova te napokon što su se pojedini lanovi Partije povlačili ili u svoju kućicu, tj. u duboku konspiraciju i političku pasivnost. Dakle, upravo suprotno od onoga što

je u datim prilikama trebalo raditi. Stoga su energično isključivanje takvih izlanstva Partije i prijem novih borbenih ljudi u partijsku organizaciju zna ili ne samo osposobiti Partiju za oružanu borbu, nego i brzo širenje njene povezanosti s narodom na stvaranju antifašističkog fronta.

Takav rad Partije, u onih nekoliko mjeseci 1941. pa do početka 1942. godine, kada se pristupilo osnivanju oružanih partizanskih jedinica u Zagorju, dao je velike političke rezultate, mada uvjeti i pripreme za dizanje ustanka u svim dijelovima toga kraja nisu bili podjednaki što se odrazilo i u toku naših oružanih akcija. Naš politički utjecaj u nekim kotarima bio je toliko organiziran i razgranat da gotovo i nije bilo sela a da nije bilo obuhvaćeno našim političkim djelovanjem, sela u kojima nisu djelovale grupe pristaša oslobodilačkog pokreta. Ipak, dio Zagorja, naročito pojedina vrlo siromašna sela, podalje od komunikacija, nisu bila direktno povezana i uključena u naš rad ili su bila tek neznatno pod našim neposrednim političkim utjecajem.

Političkim radom i akcijama Partije u Zagorju, te partizanskim borbama koje je povela KPJ širom zemlje, naročito mnogobrojnim i smjelim akcijama komunista u gradu Zagrebu što su se komentirale u narodu — podigao se ugled Partije. U tom previranju dio ljudi i nižih funkcionara HSS još se nije vršio vezao uz našu borbu. To nije bio toliko rezultat privrženosti politici »ekanja« koju su propagirali vrhovi HSS s Maekom na čelu u namjeri da se narod odvoji od ustaša u narodnoj revoluciji, već je taj stav, uglavnom, proizlazio iz nedovoljnog poznavanja ciljeva ustanka, a velikim dijelom i iz straha od fašističkih represalija i teških ustaških zločina širom zemlje. Treba imati na umu činjenicu što je onda značilo opredijeliti se za ustanak, da je takav odlučan korak za seljaka značilo primiti na sebe sav onaj bijes i teror podivljalog fašizma, kojim se obračunavao s kmetovima Komunističke partije, borbama i narodom ustaničkih krajeva.

Ostalo je da se kaže nešto i o tome kakvim je sve snagama raspolažao neprijatelj u Zagorju, koga su sve ustaše — sluge okupatora — okupile u svojim redovima. Frankovaca tu gotovo da i nije bilo za vrijeme stare Jugoslavije, a nisu ni raspolagali svojim ljudima na koje bi se, poslije dolaska na vlast, mogli oslanjati ili su bili samo poneki pojedinci. Bilo je pojedinaca u HSS koji su se već u toj stranci fašizirali, odnosno slijedili reakcionarnu politiku svoga vodstva, i odmah nakon okupacije prešli na stranu ustaša, zapravo, aktivirali se u službi svojih istomišljenika. Zbog toga su nastojanja ustaša na stvaranju vlastitog pokreta usmjerena na uvlačenje što većeg broja funkcionara HSS u općinama u svoje redove i drugih uticajnih pojedinaca, računaju i da će uz njihovu pomoć okupiti veću broj ljudi. Uza sva nagovaranja i prijetnje, sve se svelo samo na to da su okupili pojedine zagrižene maekovce, a glavni svoj kadar našli među trgovcima i gostionarima, pa su iz tih redova nastali ustaški tabornici i logornici.

Da bi uz žandare stare Jugoslavije i pojedine odane činovnike u državnom aparatu stvorili još i naoružanu ustašku snagu, osnovane su tzv. pripremne bojne općinama sa zadatkom održavanja ustaške vlasti. Ipak, uz svu propagandu, zaklinjanje na vjernost Hrvatskoj i hrvatskom narodu, obećanja onima koji stupe u ustaške redove da će im se to

ra unati u služenje vojnog roka, i to kod kuće, u mjestu, osigurano snabdjevanje živežnim namirnicama, primanje plaće itd. uspjelo im je okupiti, u pojedinim općinama, svega 20—30 ustaša u te formacije. Sam taj sastav u ustaškim redovima najvidljivije je pokazivao svoju nemoć i krah nastojanja okupatorskih slugu da poštene i uglednije ljude pridobiju u svoje redove. Od propalica i ništarija, kojima se pružila prilika da budu vlast i teroriziraju narod, da pijanuju i švercaju, tu se moglo naći i bijednika iz zaostalih sela koje je na taj put navela dugogodišnja antikomunistička propaganda buržoazije i popova. Ti su zulumdari još znali osim teroriziranja ljudi, za pijanstvo i pucanje u pijanstvu, pa su u narodu izazvali takav prezir da je otprilike u ustaše značilo pravu sramotu. I te ustaške pripreme bojne počinju se raspadati jer su neki bježali iz njihovih redova kada je postalo »vrlo teško«, zbog partizanskih akcija i sveopćeg prezira naroda. Donekle su bili iznimka od toga ustaše u nekim općinama, kao oni u Zlataru, koje su sakupili zagriženi maekovci i klerofašisti i što su se u revnom služenju ustaškoj NDH zakrtili u borbi s partizanima. U vojnom pogledu, sve te ustaške snage zajedno sa žandarima ne bi za našu borbu i pokret, za partizanski odred, predstavljale naročitu snagu, kada ne bi bilo brzih intervencija vojnih jedinica iz Zagreba i Varaždina. Zato se drugi oblik neprijateljske aktivnosti pokazao veoma opasnim za naš pokret, a to su raznovrsni ustaški doušnici po selima. Ako ustaše ne bi uspjeli okupiti seljake u svoje redove, a da ipak njihove vlasti budu informirane što se zbiva u selu, zapošljavali bi svoje doušnike. Oni su izvještavali o raspoloženju naroda, otkrivali aktivne sudionike narodnooslobodilačkog pokreta, obavještavali o kretanju ilegalaca i partizana. Gusta naseljenost olakšavala je rad tih izdajnika, jer našu aktivnost, a pogotovo kretanje partizana, nije bilo moguće prikriti pred takvim domaćim izdajnicima. Njihov neprijateljski rad naročito je došao do izražaja u danima kad su počele naše oružane akcije i kad je zatim uslijedila odmazda fašista partizanima i protiv stanovništva. Neprijatelj je u nekim općinama, odmah poslije okupacije, pohapsio komuniste, npr., 17 ljudi u Krapini, nekoliko komunista u Bistrici, a u Zlataru — Josipa Novosela i Mariju Habulin, borca španjolske revolucije.

Okružni komiteti Partije za okruge Zagreb i Krapinu, odmah nakon formiranja 1941, postavili su sebi kao glavni zadatak — pripremu i osnivanje partizanskih vojnih jedinica. O tome kako su tekle te pripreme, o političkom stanju i o uvjetima prijelaza na ustanak, raspravljalo se na sastancima okružnih komiteta. Nedugo nakon formiranja OK Zagreb, na proširenom sastanku u prosincu 1941, detaljno se raspravljalo o tome kakve su mogućnosti osnivanja partizanskog odreda na području okruga I na širem području Zagorja. Na početku siječnja 1942. godine, uz prisutnost predstavnika Vojne komisije CK KPH, Okružni je komitet donio plan o vodenju oružane borbe i širenju ustanka na tom području. Na sastanku je zaključeno da se odmah pristupi formiranju partizanskog odreda.

Treba nešto reći o koncepciji dizanja ustanka u ovome kraju o kojoj su tada, pa i kasnije, raspravljali okružni komiteti i članovi Partije. Potkraj 1941. godine bilo je govora da na pojedinim dijelovima okruga Krapina i okruga Zagreb postoje politički uvjeti u kotarima s kojima partijskim organizacijama te razgranatom aktivnošću pristupa narodnooslo-

bodila kog fronta po selima, da se na području tih kotara mogu odmah organizirati manje partizanske grupe sa zadatkom da vrše manje oružane akcije i likvidiraju ustaške organizatore. Iz tih veoma pokretnih grupa postepeno bi narastali veći i partizanski odredi. Konačno usvojeni plan razvoja oružanog ustanka polazio je od toga da postoje uvjeti za mobilizaciju većeg broja boraca članova Partije i ilegalaca s tih područja, a kako tome još i bolje mogu nasti prebacivanja velikog broja boraca iz Zagreba, pa da se odmah prede na osnivanje većih partizanskih formacija. S brojanom jačom formacijom partizana zahvatilo bi se šire područje i podizao narod na masovni oružani ustanak. Također je predviđeno stvaranje i slobodnog teritorija, kao vrste baze ustanka, za vojne operacije. Prema tom su planu članovi okružnih komiteta radili na formiranju partizanskog odreda, ali je tada, zbog velikog snijega i jake zime, odgođeno formiranje odreda za proljeće 1942. godine.

Odlukom Okružnog komiteta za okrug Zagreb i Povjerenstva CK KPH formiran je 17. na 18. ožujka 1942. godine Prvi zagorski partizanski odred u Brdovcu, nazvan Bataljon »Matija Gubec«.

Ta je partizanska jedinica u početku imala 18 boraca, jedan vod, i svi su bili prisutni sastanku u klijeti ustaškog funkcionara Janekovića. Kuću u kojoj je održan sastanak dao je na raspolaganje Okružnom komitetu Zagreb Pavao Horvati, simpatizer Partije, a ujedno se brinuo o osiguranju sastanka i prehrani partizana. U toj kući održan je tada sastanak Okružnog komiteta, a odmah zatim sastanak s borcima odreda. Osnivanju odreda u ime Okružnog komiteta prisustvovali su: Dragutin Salić, Marko Belinić i Joža Tucman. Borci, koji su prisustvovali tom sastanku, većinom su bili s područja okruga Zagreb, a nekoliko i iz samog Zagreba. Za komandira voda postavljen je Ivan Sokolić, a za zamjenika Lazo Vraćarić. Za komesara je izabran Pavo Videković. Operativno područje određeno je na sektoru Brdovec—Pušća—Luka, te na sjevernim obroncima Zagrebačke gore: Jakovlje — Donja Stubica. Borcima je na sastanku objašnjen zadatak i istaknuto da je to početno stvaranje većih jedinica, da predstoji jak priliv novih boraca s kojima bi ta jedinica postepeno prerasla u bataljon s imenom »Matija Gubec« radi poduzimanja većih vojnih operacija na području Zagorja. Borci su dobili odmah točno određen zadatak: pripremanje terena za oružane akcije, prihvaćanje novih partizana i oružani napadi na neprijatelja.

Za vođenje vojnih operacija na tom području formiran je u Zagrebu štab pod nazivom »Štab narodnooslobodilačke i dobrovoljačke vojske Hrvatskog zagorja«, kasnije Štab II operativne zone. U ime tog štaba i Povjerenstva CK KPH bio je zadužen Marko Belinić da zajedno s okružnim komitetima za okrug Zagreb i Krapinu, te Mjesnim komitetom Zagreb, radi na organiziranju partizana i izvođenju akcija u Zagorju.

Zadatak pronalazanja pogodnih terena i kopanja zemunice u koje bi se sklanjali partizani, i živežne namirnice za snabdijevanje odreda, obavljen je zajedno s članovima Partije i omladincima iz sela u blizini kopane zemunice. Na Zagrebačkoj gori iskopane su tri zemunice, a tri na području Pušća—Luka.

Neprekidni dolazak novih boraca s područja okruga i grada Zagreba brzo je povećao tu prvu vojnu jedinicu i ona je uskoro narasla na tri voda

Zbog toga je pojedinim vodovima određena stalna baza njihova djelovanja. Tako je vod nazvan Drugi imao stalni sektor djelovanja na obroncima Zagrebačke gore — područje kotara Donja Stubica, a Treći vod na sektoru Luka—Pušća. Ta dva voda kasnije su prerasla u dvije ete, a formiran je i četvrti vod na sektoru Brdovec—Pušća. Komandir Drugog voda, odnosno ete bio je Ivan Sokolić, a poslije njegovog ranjavanja Tomislav Radić; komesar je bio Ivan Krkać. Komandir Trećeg voda, odnosno ete, bio je Lazo Vraćarić.

Nakon formiranja četvrtog voda komesar je bio Pavao Videković.

Odmah pri formiranju, 18. ožujka, na Brdovcu, u odred, odnosno Bataljon »Matija Gubec«, ušao je i dio članova Okružnog komiteta. Ostali članovi OK i dalje su radili na onim područjima za koja su već prije bili zaduženi; odnosno, neposredno su radili na organiziranju partizana i izvođenju akcija.

Istodobno s Okružnim komitetom Zagreb, radio je i Okružni komitet Krapina na formiranju partizana na svome području. Na sjednici Okružnog komiteta, 28. veljače 1942. godine, nakon nekih izmjena u sastavu OK, dogovoreno je da se pristupi formiranju partizanske jedinice. Sjednici je u ime Povjerenstva CK prisustvovao Marko Belinić. Na sastanku je utvrđeno da se na području kotara Zlatar nalazi oko 26 članova Partije i vojnih bjegunaca od kojih bi se formirala partizanska jedinica. Osim toga, pet ljudi u Jesenju na području kotara Krapina odmah se može uključiti u tu jedinicu. Za neko vrijeme, a prema Belinićevoj direktivi, Okružni komitet Krapina formirao je jedan vod, odnosno partizansku etu koja je imala 38 boraca. Eta je bila sastavljena od dva voda, a njene starješine bili su: komandir ete — Josip Špiranec, njegov zamjenik — Milan Vidić, komandir voda — Marko Mrkoci, komesar ete Miko Jadan a njegov zamjenik — Valent Jakuš. Eta je stacionirana na sektoru Bedekovina — Poznanovci Lug a nazvana je Prvi vod zagorskih partizana, pa se tako spominje u tadašnjim izvještajima. U organizacionom smislu tada je Okružni komitet Zagreb formirao tri voda, od kojih su kasnije dva prerasla u ete, a Okružni komitet Krapina jedan vod, zapravo, jednu partizansku etu. Prva je eta bila smještena na sektoru Bedekovina — Poznanovci Lug, a formirao ju je OK Krapina. Druga eta stacionirana je na sektoru Jakovlje — Donja Stubica, a Treća na sektoru Luka — Pušća, i jedan vod na sektoru Pušća — Brdovec (taj je vod kasnije upućen na Žumberak). To objašnjenje potrebno je stoga što se te vojne jedinice, u pojedinim dokumentima, spominju pod različitim imenima, npr. negdje se govori o Drugoj zagorskoj eti, a pod tim se misli na sve tadašnje partizane u Zagorju, tj. partizane okruga zagrebačkog i okruga krapinskog. Ponegdje se opet govori o Bataljonu »Matija Gubec« ili Prvom zagorskom partizanskom odredu.

Svi borci, koji su ušli u odred, bili su naoružani vojni kim puškama, bombama, a većina i pištoljima. Međutim, zbog neprekidnog priliva novih boraca nije bilo moguće sve odmah naoružati. Prikupljenog oružja, skrivenog poslije raspada stare jugoslavenske vojske, nije bilo dovoljno. Stoga JKO odmah na početku nastojao izvesti takve akcije koje bi omogućile naoružavanje boraca.

Prva akcija, planirana za 8. na 9. travnja, bila je napad na manji garnizon domobrana u Brdovcu i za to je određena glavnina boraca. Da se zbuni neprijatelj, planirano je da na drugom kraju istodobno mala grupa boraca napadne žandarmerijsku stanicu u Donjoj Stubici. Pošto su se dobivena obavještenja preko uspostavljene veze u domobranskom garnizonu Zaprešić pokazala nesigurnim, odustalo se od glavnog napada, a izvedena je akcija u Stubici. Nakon toga grupa boraca likvidirala je dvojicu organizatora ustaša u Jakovlju, i zaplijenila vojni ke puške uskladištene za naoružanje ustaša u općini Brdovec. Tom značajnom akcijom palo je u naše ruke 46 vojnih pušaka, što je omogućilo da se naoružava veći broj boraca Odreda.

O prvim akcijama partizana u Zagorju govori se u Izvješću Povjerenstva CK što ga je ono uputilo 27. IV 1942. godine Centralnom komitetu KPH u kome se, između ostalog, kaže (Potpis »Konspirator«):¹

» a a! Evo ti kratak izvještaj o stanju Zagreba, Varaždinskog i Krapinskog okruga.

Zagrebački okrug

Kotar Zagreb. U posljednje vrijeme u mnogim selima formirani su odbori NOF, koji se naročito povoljno razvijaju u općinama Zaprešić, Brdovec, Pušćica, Sesvetama, Markuševcu i Vrapču. Veze se redovito održavaju a isto tako i sastanci. Broj vojnih bjegunaca sve više raste a jednako i simpatije za partizane. Krug simpatizera raste a partijsko članstvo se povećava. Postoji Kot. komitet u Stubici a part. organizacije postoje u općinama: Donja Stubica, Gornja Stubica i Bistra, gdje su formirani odbori narodno oslob. fronta. Formirana je nova jedinica u tvornici Oroslavlje (700 radn.) Vojnih bjegunaca ima u grupama organiziranih i sprema ih se za partizane.

Kotar Vel. Gorica. Postoji Kot. komitet i radi se na ozdravljenju part. organizacije od nekoliko oportunističkih koji su se ranije prošvercali u Partiju, a koji su bili prilično smetnja u radu. Stanje se sada popravlja i radi se na formiranju NOF. Vojnih bjegunaca ima više i broj u raznim selima i općinama. Borbeno raspoloženje i simpatije za partizane rastu iz dana u dan.

Kot. Sv. Ivan Zelina. Postoji grupa kandidata. Rad baš nije osobit i radi se uglavnom po liniji NOF i na sakupljanju priloga za NO fond. Raspoloženje je protufašističko. Imade grupa Skoja koja radi među omladinom.

Samobor. Uslijed nastalog hapšenja rad je momentalno malo zastao, no od partijaca nije nitko uhapšen, jer su se pravovremeno sklonili i koje stalno traže.

Kot. Jaska. Slabo, gotovo ne postoje sada niti veze.

¹ Zbornik NOR-a, tom V, knj. 4, 124

Partizani:

Kako vam je zadnji put javljeno (24. 3. o. g.) formiran je partizanski vod od 27 boraca. On je izvršio ove dane prve akcije i to:

Izvršen je napad na žandarmerijsku stanicu u Donjoj Stubici. Prilikom napada jedan je žandar ranjen. Na našoj strani nije bilo nikakvih gubitaka. Sama akcija imala je vanredno djelovanje u narodu. Seljaci su sa simpatijama primili ovo djelo i vojni bjegunci kojih imade prilično, pokazuju volju za partizane. Nakon toga došlo je pojačanje od 20 žandara. Uhapšen je sreski na elnik, pop i apotekar, dok od naših još nije nitko jer su se pravovremeno sklonili.

U selu Jakovlje, kotar Stubica, ubijena su dva zakleta ustaše koji su bili omraženi kod seljaka zato, jer su krivo optuživali nevine ljude i prijetili sa streljanjem. Nakon ubistva odmah se prisutnim ljudima objasnilo zašto je to učinjeno i rečeno, da će svako tako postupiti protiv naroda. Ubistvo tih tipova naišlo je na odobravanje seljaka, a kod ustaša na strah i paniku. Od toga dana poznatiji ustaše ne usude se kod kuće spavati niti jesti već se sakrivaju.

U općini Markuševac 3. 4. prigodom prenašanja oružja sreli se iznenadno naši sa patrolom, došlo je do pucnjave i sa naše strane bačeno nekoliko bombi. Gubitaka nemamo ni u materijalu niti u ljudima, dok za protivnika nije nam poznato. Uspjeh tek toliko, da ustaše kad padne mrak ne usude se ni van ići.

17. 4. izvršen je napad na općinu Brdovec i u naše ruke je palo 40 pušaka, 30 noževa, 30 fišeklja, 30 opasa a i jedan brovning klb. 9 mm. Mi nismo imali gubitaka, dok su općinski panduri svezani i u inje neopasnim.

U selu Jakuševac kot. Vel. Gorica, na denuncijaciju dvojice konf. uhapšen mlinar drug Vrban. On nije priznao ništa ali su ga na kotaru teretili ova dvojica u lice, da su se kod njega održavali sastanci na kojima se ljude odvraćalo od vojske i da je slao oružje partizanima. Istog dana uspjelo mu pobjeći iz zatvora, uputio se ravno u svoj mlin uzeo sakriveno oružje i smjesta se uputio konfidentu kod kojeg su obojica veselili se kako će Vrban izgubiti glavu. On im je sudio; kod stola jednog ubio a drugog ranio i javio se kod partizana.

Krapinski okrug

Proglas CK podijeljen a isto tako i letak Gl. št. Radi se na stvaranju NOF i formiranju odbora po općinama i selima. Stanje u kotaru Zlatar u zadnje vrijeme se prilično popravilo.

U kotaru Klanjec u posljednje vrijeme rad je napredovao kako po pitanju NOF tako i po pitanju vojnih bjegunaca.

U kotaru Pregrada i Krapina još uvijek dosta slabo stoje sve stvari.

Partizani:

Sada postoji partizanski vod od 22 borca. Postavljeni su mu zadaci a među ostalim, da ispita teren na Ivanšici.

Ovo je bio kratak pregled rada od zadnjeg izvještaja koji je poslan 24. 3. o. g. do danas.

Zagreb, 19. 4. 42.«

U citiranom Izvještaju govori se i o trojici uhapšenih u kotaru Donja Stubica. Uhapšeni kotarski na elnik i apotekar bili su povezani s grupom antifašista u Donjoj Stubici, a pop iz Gornje Stubice, o kome se tako er govori, uhapšen je zato što je kao župnik odbio da služi u crkvi misu za Paveli a na godišnjicu ustaške NDH. Me utim, odmah nakon prvih akcija partizana ustaški aparat poduzeo je masovna hapšenja u mnogim selima Zagorja kako bi na po etku sprije io širenje narodnog ustanka. U kotaru Donja Stubica uhapšeno je tada više od 100 ljudi.

Pojava ve eg broja partizana u raznim dijelovima Zagorja, suradnja naroda s partizanima, oduševljenje kojim su seljaci primali njihove akcije, o njima se govorilo po svim selima, to više što su se u raznim dijelovima Zagorja ule svakodnevnne borbe, dali su na znanje fašistima da je tu, u neposrednoj blizini Zagreba, posrijedi organiziran oružani ustanak. Za ustašku NDH taj je doga aj bio to nezgodniji, što se ustaška propa- ganda upinjala iz petnih žila da prikaže partizane kao etnike, kao neprijatelje hrvatskog naroda. Pa otkuda onda tako velik broj partizana u Zagorju? Stoga je ustanak trebalo ugušiti brzom intervencijom. Za taj zvjerski pothvat mobiliziran je sav onaj ološ, što su ga ustaše uspjeli okupiti u Zagorju, i odmah je poslana izdašna vojna pomo i pomo ustaških agenata iz Zagreba za hapšenje i zlostavljanje seljaka koji su sura ivali s partizanima.

Iako iskopane s velikim naporom, usprkos dubokom snijegu i hlad- no i, zemunice u šumama pokazale su se nepodesnim i beskorisnim za partizane. Zbog velike hladno e partizani su se u njima prehla ivali, jer se vatra mogla zapaliti samo na obla ne dane, zbog toga što su šume male i prohodne, pa se npr. u Zagreba koj gori dim mogao dobro vidjeti s glavne ceste Zagreb—Stubica. Zato su se partizani uglavnom zadržavali u okolnim selima, a bez suradnje i pomo i stanovništva ne bi se uop e mogli održati. I upravo ta sela po kojima su se partizani kretali bila su prva na udaru ustaške odmazde — premla ivanja i hapšenja itavih porodica.

Drugu etu, s podru ja Stubice, privremeno smještenu u selu Andra- sevac, napale su u zoru 9. svibnja nadmo nije snage ustaša i žandara. Borba je vo ena u selu sve do poslije podne i jedna se grupa od 14 boraca prebacila preko rijeke Krapine u selo Plusku i priklju ila se Tre oj eti što je operirala na sektoru Puš a—Luka. U toj borbi, odmah nakon napada na etu, teško je ranjen komandir Tomislav Radi , u itelj iz Velike Gorice, i to je, uz iznenadni napad ustaša, pridonijelo da eta bude djelomi no razbijena, pa se dio boraca teško probijao u manjim grupama.

Od Tre e ete, na sektoru Puš a—Luka, odvojen je jedan vod koji je imao 20 boraca sa zadatkom da likvidira organizatore ustaša na pod- ru ju Kupljenovo—Brdovec, a nakon toga imao se prebaciti na Žumberak. Komandu voda preuzeo je Pavel Videkovi .

Dolaskom 14 boraca iz Stubice ete, a nakon što se odvojio vozač Zumberak, okupljeno je 48 boraca u Treboju. Dobili su naređenje da se prebace u sjeverni dio Zagorja, u goru Strahinjšicu, i da se tamo spoje s Prvom četom sa Poznanovca—Bedekovina. Treboja je krenula iz svoje tadašnje baze Pušća—Luka, preko Trgovišća, na novi teren — goru Strahinjšicu i Ivanicu. Dolaskom boraca Treboje i Prve čete s Poznanovca na Strahinjšicu, okupio bi se cio odred na jednom mjestu odakle bi djelovao po Zagorju. Odred bi ujedno širio oslobođeni teritorij s osloncem na goru Ivanicu. Kad je Treboja krenula na svoj zadatak, još nije bila stigla obavijest da je Prva četa u Poznanovcu 7. V napadnuta i da je u borbi s nadmoćnim snagama, uglavnom, razbijena. U toj borbi Prve čete s ustašama poginuli su Pavo Jakuš, Alojz Lekovi — član OK KPH za okrug Krapina, Milan Vidiček, zamjenik komandira čete i Valent Jakuš, zamjenik komesara čete. Prva je četa imala dva voda od kojih se onaj što je bio kod Bedekovine održao još neko vrijeme.

Događaj u Poznanovcu i onaj s Drugom četom u Stubici svjedoče da je neprijatelj poduzeo ozbiljne protumjere za brz obrat s partizanima. Međutim, pošto rukovodstvu Treboje nije bila poznata situacija u kotaru Zlatar, tj. da je Prva četa već razbijena, Treboja krenula je prema dobivenom zadatku u goru Strahinjšicu da se tamo spoji s Prvom četom.

Treboja je stigla 12. svibnja u cik zore do mjesta Zaretja — na prijelaz preko pruge i ceste Krapina—Zabok.

Bilo je dosta kritičkih primjedbi:

Zašto je četa krenula dalje prema Strahinjšici po danu, zapravo, kako se moglo dogoditi da naiđe na zasjedu i bude razbijena?

Pošto se približavao dan, odlučeno je da se prije prijelaza ceste i pruge Krapina—Zabok četa smjesti u omanjem šumarku i tu ostane preko dana, a kad padne večer da krene dalje. Tek što se četa smjestila, naišla je žandarska patrola na njenu stražu koja se nalazila na rubu šume. Nastalo je kratko puškaranje i smještaj čete je otkriven. Održano je kratko vijećanje: da li da se ostane tamo i prihvatiti borbu s neprijateljem, ili da se krene dalje predviđenim pravcem, bez obzira što se put mora nastaviti danju i po nepovoljnom terenu. Borci su zaključili da je taj teren nepodesan za borbu, to više što je još rano prije podne pa je do večeri neprijatelj imao dovoljno vremena da privuče jake snage na četu. Odlučili su stoga da odmah krenu dalje. Brzo su prešli prugu i cestu nastavljaču i put preko brežuljaka najkraćim pravcem za Strahinjšicu. Već na polasku od Trgovišća, četa je stigao vodič koji je dobro poznao put i mjesto gdje se trebalo sresti s partizanima iz Poznanovca, tj. s Prvom četom. Može se osporavati što bi bilo bolje! Da se, možda, nije krenulo po danu? Ali teške posljedice toga poznate su. Nakon toga, a i kasnijih iskustava, sa sigurnošću se može reći da bi se uz kretanje čete tim putem u toku cijelog dana i uz neprijateljske napade teško mogla održati i bolje naoružana i u dugim borbama prekaljena partizanska jedinica. Išlo se brzo i svi su borci računali na rizik, jer je neprijatelj lako mogao pratiti kretanje kolone i koncentrirati jake snage na četu. Uz cijeli put seljaci su iz okolnih sela, radeći i proljetne radove u polju, stajali i u grupama promatrali parti-

zane — neki bi mahnuli, a neki su se udili drskosti partizana što prkose »nepobjedivom« fašisti kom »novom poretku«.

Poslije podne primijećeno je kretanje jake neprijateljske kolone žandara i ustaša na puškomet udaljenosti iza ete. Što se kolona partizana više približavala podnožju gore Strahinjšice, više se otkrivala pojava neprijateljskih snaga i ispred ete kolone. Kada se ete predvećer približila samom podnožju gore, a trebalo je još samo prije i cestu prema Lepoglavi, na nekoj većoj uzvišici s nekoliko seljaka i kuća a borci su se malo odmorili i dogovorili o nastavku puta, odnosno o kritičnom prijelazu. Jer, im se prije ete cesta, počinju padine šume Strahinjšice. Na tom krajem putu do ceste i njenom prijelazu, otkriva se sukob s neprijateljem. Predviđaju i to, dogovoreno je da se kolona podijeli u dva voda i tako u dva pravca krene na određeno mjesto. U slučaju težeg proboja u manjim grupama, određeno je zborna mjesto na nekom vrhu Strahinjšice gdje bi se svi borci prikupili. Tek što su kolone krenule, naišle su na brežuljku kod sela Tenšeka na jaku neprijateljsku zasjedu koja je otvorila vatru iz pušaka i mitraljeza na obje kolone. Ubrzo je pristigla i ona neprijateljska kolona sa za elja što je dugo pratila etu, pa je i ona otvorila vatru na našu jedinicu. I tako je neprijatelj s dvije strane uklještitio naše snage vatrom iz pušaka i nekoliko mitraljeza, a naša ete, osim pušaka, nije imala nikakvog automatskog oružja. I mnogi seljaci iz okolnih sela otvoreno su pomagali ustašama i žandarima u hvatanju partizana, kad su se probijali iz neprijateljskog obrambenog područja, što se do tada partizanima u Zagorju nije događalo. Taj je dio Zagorja, u podnožju Strahinjšice, najsiromašniji; bio je slabo obuhvaćen političkim radom naše Partije, pa je neprijateljska propaganda kod tih seljaka našla pogodno tlo prikazujući partizane kao etnike. ete je dvanaestog svibnja razbijena i pretrpjela je teške gubitke. Osim deseterice mrtvih partizana, mnoge su neprijatelji pohvatali tu ili u okolnim selima. Svi podaci o toj tragediji nisu prikupljeni, ali se sa sigurnošću može reći da se od 48 boraca, koliko ih je bilo u eti, malo uspjelo izvući i prebaciti u partizane u druge krajeve. Samo jedna grupa u kojoj je bilo osam boraca uspjela je stati i na Strahinjšicu. Nakon nekoliko dana čekanja da se prikupe još neki borci, preostali su nastojali uspostaviti vezu upućivanjem kurira iz Zlatara u Zagreb, pa su tom prilikom poginuli Ivan Krka, član OK Zagreb, i Ivica Delgala, sekretar Rajonskog komiteta Trešnjevka u Zagrebu.

Tako je neprijatelj uspio u proljeće 1942. godine brзом intervencijom svojih snaga iz Zagreba i Varaždina, uz angažiranje žandara i ustaških pripremljenih bojnih jedinica u Zagorju, postepeno ugušiti oružane snage narodnog ustanka. Prva ete Poznanovec—Bedekovina razbijena je 7. V; Druga, stubička ete 9. V, a Treća ete razbijena je 12. V. kod sela Tenšeki. Ostao je kod Brdovca četvrti vod u kojem je bilo dvadeset boraca i borio se na tom području nekoliko dana s neprijateljskim snagama jačine od oko 200 ustaša iz Zagreba. Taj se vod uspješno prebacio preko Save 8. V na Plješćevicu i tamo nastavio borbu.

Iz Brdovca je krenulo osamnaest partizana, a pridružilo im se na putu još sedam boraca i vod je stigao na Zumberak gdje se spojio s grupom boraca iz Žumberka i Korduna, pa je ubrzo nakon toga formirana Zumberka ete.

Tako su od prvobitno formiranog odreda sa osamnaest partizana kasnije nastale tri čete i jedan vod, a uspio se održati i kontinuirano nastaviti borbu samo taj vod koji je upućen u Zumberak.

Još se prilikom prikupljanja podataka o broju i imenima prvih partizana Zagorja za knjigu »Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi«, objavljenoj 1959. godine, nastojalo dati što to nije pregled boraca pripadnika toga odreda. Pa ipak ni tada, a još ni danas ne raspolažemo potpunim podacima. To se odnosi na partizanske jedinice Zagrebačkog okruga, tj. dvije čete, Stubičku i sa sektora Pušća—Luka, a djelomično i na vod upućen u Zumberak. Prema prikupljenim podacima i procjenama boraca Prvi zagorski odred, odnosno Bataljon »Matija Gubec«, imao je oko 150 boraca. Jako su nepotpuni podaci o imenima i broju boraca koji su došli u partizane iz Zagreba. Pošto se iz konspirativnih razloga nije vodio spisak boraca, a malo ih je nakon rata preostalo živih, jako je teško prikupiti podatke o onima koji su došli iz Zagreba.

Taj, bez sumnje, teški vojni poraz naših oružanih snaga neprijatelj je nastojao terorom nad stanovništvom iskoristiti da narod zaplaši i obezglavi. U tom divljanju fašisti su i tu pokazali svoje pravo lice kao i u drugim krajevima naše zemlje. S uhvaćenim ili ranjenim partizanima najzvjerskije su postupali, čak su i mrtve borce iznakazili i takve pokazivali seljacima. Uhvaćene partizane odmah su premlaćivali, onako izubijane, vodili po selima s ciljem da se narod zastraši. Ali, i onima kojima još nije bilo potpuno jasno što je fašizam, ta je borba partizana otvorila oči. A neprekidna ustaška propaganda, koja je partizane nazivala »etničima«, pokazala se potpuno lažnom, jer su se seljaci vlastitim očima uvjerali da su partizani doma i ljudi, radnici i seljaci.

Pa ipak, iako su narodnooslobodilački pokret i naša Partija u proljeće 1942. godine pretrpjeli teške gubitke, usprkos žestokom teroru širom Zagorja, ustanak nije bio ugušen i mira za okupatora i njegove slugе više nije bilo. To proljeće bilo je proljeće stvaranja vrstog jedinstva naroda u Narodnooslobodilačkom frontu, u borbi protiv fašista.

O uzrocima poraza Zagorskog partizanskog odreda nije danas teško govoriti. Ali, to nije bio samo poraz, i sasvim bi bilo neispravno isticati samo taj vojni aspekt što se partizani tada nisu uspjeli održati i nastaviti oružane akcije kako su bile započete. Jedan od uzroka toga poraza sigurno je i taj što je tada nedostajalo vojnog iskustva u vodenju partizanske borbe, što su se jedinice, još neprekaljene u borbi, odmah na početku sukobljavale s jakim snagama neprijatelja, što su naše snage upućene na područje Strahinjšćica—Ivanšćica, gdje su politički rad i uticaj Partije bili još prilično slabi, što se nereально zamišljalo širim zahvatom brzo ostvariti sveopći i masovni ustanak naroda i stvoriti osloboćeni teritorij. Pokazalo se da su okupator i njegovi slugе-ustaše vrlo osjetljivi na zaleć centra okupatorske vlasti u Zagrebu. I kasnije, u toku narodnooslobodilačke borbe, kada su na područje Zagorja dolazile jake partizanske jedinice, neprijatelj je upinjao sve snage da ih s tog terena potisne, da tu ne nastane vrsta osloboćene teritorija kao baza naših oružanih snaga. Zato je razvoj ustanka u ovom kraju imao nešto drugačije karakteristike i metode borbe, nego u nekim drugim područjima.

Ako je narodnooslobodilački pokret u proljeće 1942. godine ovdje doživio privremeni zastoj zbog vojnog poraza naših partizanskih jedinica, to nije bio i naš politički poraz, poraz ustanka, štoviše, to je bilo stjecanje teško plaćenog ali neizbježnog iskustva, jer su ne samo borci u jedinicama nego i cijeli narod preživjeli teško razdoblje i napravili odlučan korak u razračunavanju s fašistima. Da nije bilo početka ustanka u proljeće 1942. godine, sigurno da ne bi došlo do onako snažnoga izbijanja masovnog ustanka naroda Zagorja kao u 1943. godini. Već pri osnivanju, a i u akcijama Odreda u 1942. godini, pokazalo se da već dio naroda prihvaća politiku Partije o općem narodnom oslobodilačkom frontu, mada još nije bio dovoljno spreman da stupi u odlučan obračun s fašizmom. Pokazalo se također da narod ne stupa u ustanak odjednom, već da ustanak ima svoj logičan put narastanja u vrstu riješenost i upornost obračuna s neprijateljem, bez obzira na žrtve i svirepost kojoj fašizam pribjegava. Konano, to je bio borbeni doprinos naroda Zagorja stvaranju bratstva i jedinstva sa svim narodima širom Jugoslavije. Neprijatelj je nanio najteži udarac mnogim partijskim organizacijama, a naročito se teško osjećao gubitak što poginulih, što pohapšenih kadrova. Najteži udar terora pao je na mnoga najaktivnija partizanska sela u kojima je poginuo velik broj članova Partije i pripadnika Narodnooslobodilačkog fronta.

Kada su privremeno prestale pucati partizanske puške u svibnju 1942. godine, trebalo je obaviti veliki posao sređivanja redova narodnooslobodilačkog pokreta i raditi na njegovom daljnjem razvoju.

Ivica Greti

Hrvatsko zagorje u NOB-u 1943-1945.

I

Nakon priprema za politične oružane akcije i za organiziranje Prvog zagorskog partizanskog odreda, te nakon njegovih borbi i privremenog poraza (što je iscrpno prikazao Pavle Zukina u napisu: Prvi zagorski partizanski odred), Okružni komitet KPH za okrug Krapinu, partijske organizacije i svi politički i progresivni ljudi Hrvatskog zagorja našli su se u drugoj polovici 1942. i na početku 1943. godine pred vrlo složenim zadacima. Trebalo je prebroditi posljedice udaraca i gubitaka koje je neprijatelj nanio u proljeće 1942. godine Prvom zagorskom partizanskom odredu, partijskim kadrovima i simpatizerima NOB-a, izgraditi takvu strategiju i taktiku političkog i organizacijskog rada kojim će se uspješno onemogućiti i razbijati politički i vojni ciljevi okupatora i njegovih domaćih slugu na tome području, kojim će se najbrže ponovo započeti različitim oblicima oružane borbe, pripremiti i voditi politički i oružani ustanak.

Okružno partijsko savjetovanje, održano 6. i 7. II 1943. godine u selu Ravnice, kotar Klanjec, bilo je nesumnjivo najvažniji prelomni dogovor, na temelju analize i pouka iz 1942. godine, što i kako dalje raditi. Savjetovanju je prisustvovalo 15 delegata i član CK KPH drug Ivo Marinković, koji je dao velik doprinos formuliranju narednih neposrednih i daljnjih zadataka te na njima rada. Savjetovanje se odvijalo u vedroj i drugarskoj atmosferi, ali i kritičnosti, te velikoj odlučnosti i riješenosti da se zaključci savjetovanja provode odlučno i nepokolebivo u život.

Na dnevnom redu savjetovanja bila su ova pitanja: 1. Organizaciono stanje; 2. Politička situacija; 3. NOO-i i AVNOJ; 4. Partizani i udarne grupe; 5. SKOJ i USAOH; 6. AF2; 7. Agit-prop; 8. Razno; 9. Izbor Okružnog komiteta.

Na savjetovanju, koje je imalo karakter konferencije, izabran je Okružni komitet od 9 članova na čelu sa sekretarom Josipom Tucmanom. U Komitet su izabrani: Josip Tucman, Marko Mrkoci, Stjepan Iveković, Ivica Greti, Josip Kolar, Gabro Jug, August Bartol, Janko Halapir i Tonka Jurin.

Na području okruga Krapina (koji su tada sačinjavali kotari: Krapina, Klanjec, Pregrada i Zlatar), u vrijeme savjetovanja (zna i poslije udara i gubitaka u 1942. godini), bilo je 14 partijskih jedinica sa 52 članova KP; 2 kotarska komiteta; 1 skojevska jedinica; 10 odbora Saveza mlade generacije; 18 NOO-a i 7 u osnivanju; 2 odbora AFŽ i 3 u osnivanju, te 4 omladinske udarne grupe.

Dobro organizirana i aktivna Tehnika Okružnog komiteta izdala je do savjetovanja: 11 brojeva »Glasa Hrvatskog zagorja«; 7 brojeva »Vijesti partizanskog radija«; 2 Biltena Vrhovnog štaba; 12 brošura i više različitih letaka.

Navedeni podaci iznijeti su na savjetovanju, a detaljnije su opisani u knjizi »Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi«.¹

Dogovori i zaključci savjetovanja odnosili su se na tri glavna pravca aktivnosti:

1. daljnje osnivanje organizacija KP i njihovo idejno i političko uzdizanje;
2. osnivanje i osposobljavanje SKOJ-a i omladine, NOO-a i AFŽ;
3. mobilizacija dobrovoljaca za partizanske jedinice i udarne grupe, akcije na neprijateljske komunikacije i veze, isušavanje terena od neprijateljskih funkcionara i agenata, te pripremanje uvjeta za osnivanje Drugog zagorskog partizanskog odreda.

Uzimajući u obzir odluku savjetovanja, drug Ivo Marinković izrazio je želju i zahtjev da savjetovanje treba da predstavlja prekretnicu u radu, da je osnovno pitanje uključivanje naroda u oružane akcije, razvijanje i jačanje partijskih organizacija kao organizatora i pokreta u oružane borbe. U toku diskusije posebno je naglasio potrebu da se partijske organizacije neprestano »iste« od kolebljivih i oportunističkih pojedinaца, da se ojačaju mladim ljudima i da se neprekidno uzdiže njihovo idejno i političko znanje. Riječi druga Ive Marinkovića a svi članovi savjetovanja duboko su osjećali, prihvaćali i pamtili. Zaključci toga savjetovanja i uspjesi u njihovu provođenju u život, kojima je u biti bio glavni cilj nastaviti u proljeće 1943. godine započetu oružanu borbu protiv okupatora i domaćih izdajica, duboko su se temeljili na cjelokupnom radu Komunističke partije, tj. članova CK KPH koji su prvenstveno radili na tome području, okružnih komiteta Zagreb i Krapina koji su neposredno radili na pripremi naroda za oružanu borbu, te na pripremi, osnivanju i borbama Prvog zagorskog partizanskog odreda, na žrtvama koje je Hrvatsko zagorje dalo u proljeće 1942. godine, na razmahu, uspjesima i iskustvima narodnooslobodilačke borbe diljem Hrvatske i Jugoslavije, te na radu Okružnog komiteta i svih partijskih organizacija koje su radile na području okruga Krapina u periodu od privremenog vojnog poraza u proljeće 1942. godine do savjetovanja 6. i 7. II 1943. godine. Zaključci toga savjetovanja provodili su se zaista ustrajno i nepokolebivo u život, što potvrđuje daljnji tok razvoja narodnooslobodilačkog pokreta i oružane borbe u Hrvatskom zagorju.

¹ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959, 108-109.

Odmah poslije savjetovanja članovi Okružnog komiteta, koji su bili zaduženi i po sektorima rada i po kotarima, prenijeli su zaključke i dogovore sa savjetovanja na kotarske komitete i partijske odbore i ubrzano se radilo na osnivanju novih kotarskih komiteta, novih partijskih odbora, organizacija SKOJ-a i omladine, NOO-a i odbora AF2. Istodobno je vršena likvidacija ustaških tabornika, suradnika i doušnika. Ujedinjena je aktivnost neprijatelj nastojao maksimalno razviti radi kontrole i uvida u kretanje po terenu partijskih radnika, kurira i udarnih grupa koje su poduzimale manje akcije na neprijateljske straže, patrole i komunikacije.

Već u toku ožujka i travnja upućene su tri grupe mladića (iz kotara Klanjec, Krapina i Zlatar) u Kalnički partizanski odred. Od njih je ubrzo formirana Zagorska četina Kalničkog partizanskog odreda i ona je uskoro postala jezgra bataljona »Matija Gubec« Kalničkog odreda. Zagorska četina je već 16. V 1943. godine krenula u pravcu Zagorja sa zadatkom da uz akcije na manja uporišta prihvata nove dobrovoljce, da njena prisutnost u Zagorju pomaže politički rad u narodu, te da prođe sve do Slovensko-kozjanske partizanske grupe koja je djelovala u području Kozja, tj. između Šmarja i Brežice.

Neprijatelj je budno pratio kretanje četine i neprestano je napadao, jer ga je njeno djelovanje i djelovanje terenskih udarnih grupa sve više zabrinjavalo. To se najbolje vidi po ovim ocjenama neprijatelja o stanju u Hrvatskom zagorju:

»Na području zapovjedništva mjesta Varaždin (misli se na šire područje je Zagorja, op. ur.), izgleda kao da među partizanima dobar dio njih sačinjava doma i živalj, koji po danu radi svoj posao, a noću vrši napad.«²

I dalje:

»Odmetnici napadaju u sve većim grupama. Njih vode doma i ljudi [...]. Glavni cilj im je da pobune rudare u Zagorju, što pokušavaju pomoću letaka; ovo se potkrepljuje činjenicom, da se je nekoliko seljaka iz s. Gornje Jesenje odmetnulo u šumu.

U zadnje vrijeme odmetnike potpomažu i djeca od 14—16 godina, koja vrlo dobro služe za razvijanje.

U toku ovog mjeseca svoje djelovanje partizani su na području Zagreba (operativnom) usredotočili ili na uništavanje državnih objekata naročito u Zagorju.

Treba naglasiti da sigurnost visokih linija koje se voze u insurgiranom području sa oružanom pratnjom nije zajamčena ako se ne drži u tajnosti cilj samoga puta.

Dojavna služba prema neprijateljskoj vrlo je slaba. Mještani boje i se osvete ne javljaju pokrete odmetnika, a ukoliko jave to je obično kasno, čak poslije nekoliko dana.«³

Zbog takve vojne i političke aktivnosti tu na samom pragu Zagreba u proljeće 1943. godine, neprijatelj je pojačavao svoje političko-propa-

² Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, 111.

³ Isto, 116 i 117.

gandne parole. Ali pošto su bile bez rezultata, obilato se služio represalijama i hapšenjem rodoljuba, na što je narod odgovarao sve veći i širim prilaženjem NOB-u.

Ocjenjujući situaciju, Okružni komitet zaključio je da postoje povoljniji uvjeti da se odmah pripremi za osnivanje Drugog zagorskog partizanskog odreda koji bi djelovao na području okruga, a s naslonom na Kozjansko gorje preko Sutle nasuprot Kumrovcu. Stoga je već potkraj svibnja osnovana partizanska grupa od 26 boraca koja je poslije kraćeg zadržavanja u Zagorju prešla Sutlu i povezala se s Kozjanskom partizanskom grupom. Poduzimane su manje zajedničke akcije, ali su uvjeti za priliv novih boraca i opstanak bili vrlo teški pa se Zagorska partizanska grupa vratila u okrug Krapinu i poslije kraćeg zadržavanja upućena je u sastav Kalničkog partizanskog odreda.

Nakon toga, Okružni komitet ponovo analizira situaciju i donosi odluku o osnivanju mnogobrojnih udarnih grupa koje bi zatim imale prerasti u čete, bataljone i Drugi zagorski odred. Istodobno je trebalo organizirati takvu mrežu partijskih i drugih narodnooslobodilačkih organizacija koja će biti sposobna da snabdijevanjem, obavještavanjem i prihvatom omogući održanje partizanskih snaga na području okruga, usprkos velikoj gustoći naselja, nepostojanju većih nenaseljenih površina, gustoći mreže saobraćajnica, velikom broju neprijateljskih garnizona, straža i bunkera za čuvanje saobraćajnica.

Kako je ostvaren taj neposredni zadatak i cilj u toku ljeta 1943. godine najbolje svjedoče ovi izvještaji iz toga perioda:

Okružni komitet KPH Krapina u svom izvještaju od 16. IX 1943. godine upućenom CK KPH, uz ostalo, navodi:⁴

»U prošlom izvještaju javili smo Vam kako se situacija u našem Okrugu sve više mijenja u korist NOB. Od tada je prošlo mjesec dana i za to vrijeme nastalo je u tom pogledu još većih poboljšanja. Narod ne samo da je više od 90% antifašistički raspoložen, nego počinje sve više da mrzi neprijatelja i da bude borben. Seljaci na sve strane pitaju za partizane i traže da dođu do njih. Ona sela u kojima se ne mogu partizani sklanjati radi neposredne blizine fašističkih garnizona traže mogućnosti da nose hranu u ona sela gdje se nalaze partizani.

Po čitavom Zagorju održavaju se masovni mitinzi. U posljednje vrijeme održano je oko 30 zborova na kojima je prisustvovalo od 50—600 ljudi. Seljaci s velikim zanimanjem slušaju govornike. Na tim zborovima ispoljuje se velika mržnja seljaka prema fašizmu.«

»Našu štampu narod otkriva s velikim nestrpljenjem. Kada je na mitinzima dijelimo ljudi se prosto trgaju za nju. Centralnu štampu narod s oduševljenjem prima i mnogo govori o njoj.«

»U posljednje vrijeme ne primjećuje se nikakav javni rad Maekove klike. Onaj mali broj ljudi koji su počinili suradnju s reacionarcima iz HSS-a traže vezu s nama, a neki čak sada pomažu NOB. Bela i , koji je, čini se, glavni organizator u Hrv. Zagorju, bio je uhapšen od naše vojske, ali je pušten jer nije dovoljno raskrinkan pred narodom. U

⁴ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta (dalje: IHRPH), KP 81/3005.

razgovoru s narodom i na mitinzima sve se više uje od naroda da Ma ek vodi 'gospodsku politiku'.«

»Simpatije prema našoj Partiji sve više rastu. Sve op enitije mišljenje je da biti lan KP zna i biti prvoborac za narodna prava. U zadnje vrijeme ni u sve više novi dobri kadrovi. To nam pomaže da se naša Partija sve više ja a.«

»Kao što smo ve spomenuli me u narodom raste borbenost. U akcije seljaci odlaze s oduševljenjem. Tako je u akcijama 11. IX na pruzi Krapina—Zabok i Zabok—Budinš ina sudjelovalo oko 870 seljaka. Tom prilikom potpuno je razoreno 1.700 m željezni ke pruge Zabok— urma- nec. Pruga Zabok—Budinš ina uništena je eksplozivom u dužini od 2 km. i dignuta su u zrak 4 manja mosta na pruzi. Tako er je uništeno 3 km. telefonske veze. Iste no i jedna grupa seljaka (40 ljudi) potpuno je uništila telefonsku vezu izme u Tuheljskih i Krapinskih Toplica.

Stupovi su prepiljeni na polovicu. 12. IX u akcijama na pruzi izme u stanica Luka—Klju sudjelovalo je oko 250 seljaka. Tom prilikom razoreno je 200 m pruge i zapaljene su željezn. stanice Luka i Klju . Osim ovih akcija gotovo svake no i vrši se niz sitnih akcija (piljenje stupova, zaplje- na državnog novca itd.).«

»Prije kratkog vremena prokrstario je po našem okrugu bataljon »Matija Gubec« kalni kog partizanskog odreda. Držanje naroda prema NOV bilo je upravo sve ano. Seljanke su u povorkama donosile hranu partizanima, tako da su ih ovi morali vra ati, jer je bilo donošeno previše hrane. Seljaci su obavještavali partizani o svim kretanjima bande. Preki- nute su bile po itavom terenu telefonske i telegrafske veze. Narod je s veseljem hrlio u akcije. U kotaru Klanjec spaljeni su u svim op inama spisi i razoružane 2 domobranske i dvije financijske straže.«

»Teror bande se svaki dan sve više poja ava. Tako itave bojne izlaze iz njema kih i ustaških garnizona koji su se u zadnje vrijeme jako poja ali i vrše premeta ine po itavim selima, gone vojne bjegunce, traže politike radnike i partizane, a pošto njih ne mogu na i onda hapse starce i starice i odvođe ih u svoje garnizone kao taoce, jer se boje napadaja. Pošto su oni broj ano i tehni ki nadmo niji, naše slabo naoru- žane desetine nisu u stanju da im se suprotstave.«

U to vrijeme (kolovoz 1943. godine) u okrugu su postojali svi kotar- ski komiteti sa znatno pove anim brojem partijskih elija, djelovao je Okružni komitet i 3 kotarska komiteta SKOJ-a, 17 grupa SKOJ-a, 3 op inska odbora i 39 seoskih odbora USAOH. Djelovao je i Privremeni okružni NOO, 4 op inska NOO-a, 84 seoska NOO-a, Okružni odbor AFŽ, 2 op inska odbora i 26 seoskih odbora AF2-a.

Kao što se vidi, ve u ljeto 1943. godine bila je to dosta gusta mreža naših organizacija, sposobnih za široko politi ko djelovanje i pripremanje op enarodne oružane borbe. Me utim, u te dane op eg razmaha NOB-a u atskom zagorju i neprijatelj je, uz ustašku propagandu, represalije, hapšenje po selima, otpo eo ponovo ve u aktivnost s pomo u ostataka macekovaca i klera s novim parolama kao »da se u vojsku mora i i jer da e to biti HSS-ova vojska«, raspa avali su i neke letke s potpisom: »Glavni pomo ni štab NOVH«, itd. Me utim, uspješnim zaustavljanjem odlaznja ljudi u neprijateljsku vojsku, a pod parolom: »Ne idite u domo-

brane, ve branite svoj dom i svoje selo«, stvorena je osnova za ubrzano osnivanje partizanskih udarnih grupa i seoskih partizanskih straža, te za po etne, a zatim i sve šire akcije na neprijateljske komunikacije i veze. Te akcije poprimile su na po etku rujna 1943. godine masovni karakter. U toku kolovoza i rujna broj udarnih partizanskih grupa i seoskih partizanskih straža bio je oko stotinu. U dogovoru sa Štabom II operativne zone oko polovice rujna pristupilo se povezivanju udarnih grupa radi osnivanja Drugog zagorskoga partizanskog odreda. Prvo su spojene udarne grupe u partizansku etu na kotaru Klanjec, koja se uz brojne akcije kretala prema Pregradi i Krapini. Zatim je to isto u injeno u kotaru Pregradi i Krapini, i od tih eta formiran je privremeni bataljon, koji je tako er odmah izvršio niz akcija na putu prema dogovorenom mjestu na Ivan ici gdje se imao sastati s partizanskim snagama iz zlatarskog kotara. Sve te snage sastale su se 5. X 1943. godine, te je istog dana oformljen Drugi zagorski partizanski odred.

Toga dana Okružni komitet Krapina javlja Oblasnom komitetu KPH za Zagreba ku oblast:

»U toku mjeseca rujna pristupili smo formiranju naših eta, tj. bataljona. Danas, 5. listopada, održali smo sastanak sviju eta u našem okrugu i formirali smo odred sa dva bataljona po dvije ete. Brojno stanje odreda je 205. Izgledi za daljnu mobilizaciju veoma su povoljni.

Broj političkih organizacija, naročito omladinskih, mnogo se povećao. Isto tako i narodnooslobodilačkih odbora. U okrugu je bilo 14 skojevskih grupa sa 66 članova, 62 odbora USAOH-a sa 333 člana, a u akcionim odborima 525 članova.

Osim privremenog Okružnog NOO-a postojali su u to vrijeme svi kotarski NOO-i, 6 općinskih i 95 seoskih [...].

U rujnu je održan i niži partijski kurs, na kojem je sudjelovalo osam drugova.⁵«

U tom periodu (ljetno 1943. godine) uz neumoran, ustrajan i dosljedan rad partijskih i drugih organizacija na provođenju linije KPH i zaključaka i dogovora sa savjetovanjima 6. i 7. II 1943. godine, takav razmah općenarodne oružane borbe u Hrvatskom zagorju temeljio se nesumnjivo i na dolasku 12. i 28. udarne slavonske divizije, oslobođenju Lepoglave (14. VII 1943. godine) i velikom odjeku te pobjede u Zagorju, na boravku i borbama Udarnog bataljona »Matija Gubec« Kalničkog partizanskog odreda koji je u kolovozu 1943. godine prokrstario bitavo Zagorje, na uspjesima Crvene armije i otkivanju kapitulaciji fašističke Italije.

III

Period od osnivanja Drugoga zagorskog partizanskog odreda (5. X 1943. godine) do osnivanja Prve zagorske brigade (8. V 1944. godine), a sliče i period od osnivanja Zagorske brigade do oslobođenja protekao je u još relativno dugim političkim i oružanim borbama, punim naporima

⁵ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1959, 139.

i uspjeha ali i privremenih poraza, brojnih naših ofenziva ali i protuofenziva neprijatelja, brojnih neprijateljskih ofenziva i pokušaja da slomi ili bar zaustavi daljnji razvoj politike i oružane borbe na tome za njemakog okupatora i njegove ustaške sluge u svakom pogledu osjetljivom i neophodno potrebnom terenom sve do posljednjih dana sloma fašističkih oružanih snaga.

Zbog toga što je u ovakvom napisu nemoguće spomenuti sva, pa ni približno sva politika i vojna zbivanja u Hrvatskom zagorju u tom periodu, zadržat će se samo na onim najhitnijim.

— Već dan poslije osnivanja, Zagorski partizanski odred napao je jako neprijateljsko uporište u Budinšćini. Neprijatelju su nanijeti osjetni gubici, ali su i vlastiti gubici bili dosta veliki. Drugi bataljon je prenosio i pratio ranjenike na Kalnik, a prvi bataljon krenuo je na sektor Pregrada i Klanjca gdje je za 20 dana izvršio niz uspješnih akcija na neprijateljska uporišta, među njima i na kotarsko mjesto Klanjec, te na neprijateljske komunikacije i veze. Za kratko vrijeme u Odred je stupilo više od 100 novih boraca, pa je već 24. X 1943. osnovan treći bataljon Zagorskog partizanskog odreda.

— Zatim je Zagorski odred uključen u sklop zadataka i operacija 28. slavonske divizije u njenom pohodu u sjeverozapadnu Hrvatsku kad je bila doprla do Zagorja i 22. X 1943. godine likvidirala jako uporište Zlatar. Borbe i uspjesi 28. divizije, brigade »Braća Radi« i Kalničkog odreda na području Kalnika, Prigorja i Zagorja imale su velikog odjeka i utjecaja na daljnji razmah oružane borbe u Hrvatskom zagorju.

— Po narednji Štaba II operativne zone Zagorski partizanski odred upućuje u prosincu 1943. godine prvi bataljon u Sloveniju (u Kozje), radi susreta s Kozjanskim partizanskim odredom i zajedničkih operacija na tom području. Taj pohod imao je veliko političko i vojno značenje i završen je s velikim uspjehom.

— Potkraj prosinca 1943. godine Zagorski odred zaposjeo je kotarsko mjesto Pregrada i Krapinske Toplice.

— U izvještaju Glavnom štabu Hrvatske od 28. XII 1943. godine Štab zapadne grupe odreda izvještava o Zagorskom odredu:

»Zagorski odred spada među naše najbolje odrede. On danas broji oko 600 naoružanih boraca, formiranih u 3 bataljona sa po 3 čete. Borbenost boraca na dosta je velikoj visini. Osjećaju se kod rukovodilaca nedovoljno iskustvo, jer su to sve mladi rukovodioci. Iz brigade »Braća Radi« poslano je nekoliko nižih rukovodilaca, jer se osjećaju nedostatak sposobnih vojnika i komandira, dok se štabovi bataljona sreću. Na području aktivnost Zagoraca, neprijatelj vrši dnevne ispade i osjećaju se, da drugovi iz Zagorskog odreda nemaju još dovoljno rutine za borbu na terenu. Oni još ne znaju manevrirati. Vjerujemo, da će dolaskom brigada u Zagorje taj odred postati vršiti; ima perspektive za formiranje brigade iz vlastitih snaga. Štab Zagorskog odreda primjeren je Štab, kako po svojoj savjesnosti i točnosti, tako i po svojoj borbenosti i upornosti u provođenju postavljenih zadataka. Ni u jednom odredu nije tako zdravo stanje u odnosu na štab kao u Zagorskom, pa vjerujemo, da će drugovi

iz Štaba mo i i dalje izvršavati postavljene zadatke. Zagorskom odredu poslali smo 170 pušaka i time naoružali sve nenaoružano ljudstvo.⁶«

— Politi ku situaciju u Hrvatskom zagorju u listopadu 1943. godine najbolje ocrta izvještaj Okružnog komiteta KPH Krapina od 3. XI 1943. godine upu en Oblasnom komitetu KPH za Zagreba ku oblast:⁷

»Politi ka situacija u našem okrugu se iz dana u dan popravlja, narod sve više pomaže i u estvuje u oružanoj borbi. Kotar Zlatar, kako smo u prošlom izvještaju javili je bio politiki najlošiji, ali boravkom naše divizije (28. slavonska, op. I. G.) na kotaru Zlatar se politiko stanje znatno popravilo. Oslobo ena su sva sela i op inska mjesta kao i sam grad Zlatar. Za vrijeme boravka divizije, politiki radnici tog kotara su naro ito posvetili pažnju onim selima i mjestima gdje prije nisu mogli dolaziti zbog kontrole neprijateljske vojske.

U krapinskom kotaru su postignuti zna ajni uspjesi time što su radnici, na naš poziv putem letka, napustili rad u Krapinskoj tekstilnoj industriji, gdje je radilo 500 radnika, u tri pilanska poduze a i šumi sa oko 600 radnika i u rudniku u Krapini sa oko 150 radnika. U tom uspjehu ima veliki nedostatak i to što se mali broj tih radnika odazvao u partizane, ve se nalaze kod svojih ku a. Neprijatelja je to veoma pogodilo i postavio je zahtjev na radnike da se vrate na posao pod prijetnjom ako to ne naprave da e paliti sela. Kako se radnici nisu vratili na posao, njema ka vojska je došla u op inu Petrovsko, kotar Krapina i zapalila više zaselaka, te je izgorjelo 42 ku e sa svim gospodarskim zgradama. To se dogodilo 28. X. t. g. Prilikom paljenja ku a ubijen je jedan starac od 70 godina i jedna žena. U jednoj ku i izgorjelo je dvoje djece. Stoku, svinje, žito i perad banda odvozi u Krapinu. Op enito se osje a na cijelom našem okrugu veoma poja an teror i pljaka okupatora. Tako je banda prigodom napuštanja Zlatara poubijala po ku ama sedam ljudi, u Zaboku javno strijeljala drugaricu Cvetu Huis i njenog druga, u kotaru Klanjec op ina Luka poubijala šest seljaka poslije akcije partizana na željezni ku stanicu Luka. Po svud hvataju i zatvaraju taoce. Okupator po svim selima, naro ito onima bliže garnizona oduzima vino, rakiju, džepne lampe, perad, svinje, bicikle, sili narod da sije e vo ke uz puteve. Sva ta djela okupatora izazivaju mržnju kod naroda, a po nekim mjestima se osje a zaplašenost naroda. Narod svud želi i o ekuje dolazak ja ih jedinica narodne vojske kojima bi se izvan sumnje u najve em broju priklju io. Na kotaru Zlatar je ustaška banda htjela organizirati »Bijelu gardu« koja je trebala imati za cilj, da brani sela od partizana. Taj im je pokušaj potpuno propao, jer su trebali u i sami seljaci koji su odbili, a emu je mnogo doprinjeo i boravak divizije na tom kotaru.

Djelovanje reakcionara iz vodstva HSS-a se sve manje zapaža. Stav » ekanja« narod sve više odbacuje što se vidi i po broju mobiliziranih u posljednje vrijeme. Po svim kotarevima pripremamo konferencije bivših funkcionera HSS, koje emo održati u toku ovog mjeseca. Bivši predsjednik kotarske organizacije HSS-a i narodni zastupnik za kotar Krapinu, koji je u ono vrijeme u saglasnosti sa ostalim funkcionerima HSS ušao u

⁶ Hrvatsko zagorje u narodnooslobodila koj borbi, Zagreb 1959, 166.

⁷ IHRPH, KP/81/3049.

Sabor, sada je dao pismenu izjavu da pristupa NOB-i. Tu ćemo Vam izjavu doskora poslati.«

Uz broj ano ja anje svih organizacija, naročito je pažnja posvećena osnivanju NOO-a tako da je u to vrijeme u okrugu postojao Okružni NOO, svi kotarski, 16 općinskih i 200 seoskih NOO-a.

— Nadalje u spomenutom izvještaju stoji:

»U okrugu je mobilizirano (dobrovoljci, op. I. G.) za Zagorski odred i brigade koje su bile u Zagorju u toku mjeseca listopada 499 boraca. Od toga Krapina 239, Zlatar 190, Klanjec 50, Pregrada 20.«

»Naša tehnika je u toku mjeseca listopada izdala slijedeće: 'Glas Hrvatskog Zagorja' broj 18. Letak protiv šverca i poziv za bojkot tržišta, našu pjesmaricu. Drugovi iz Agitprop komisije održali su u našem Odredu 9 rasova borcima po rasovima o ciljevima NOB, drugarstvu i disciplini.

Omladina održava svoje omladinske zabave.

U toku mjeseca listopada održano je 49 skupština na kojima je bilo prisutno oko 2900 ljudi. Od toga: Klanjec: 14 skupština sa oko 900 ljudi, Krapina: 8 sa 800 ljudi, Pregrada: 15 sa 900 ljudi, Zlatar: 12 sa 300 ljudi.«

— Na razmah političkog i oružanog opredjeljenja naroda Zagorja u listopadu 1943. godine neprijatelj je sve oštrije reagirao, što se najbolje vidi iz izvještaja Okružnog komiteta od 14. XI 1943. godine:⁸

»U političkom i borbenom raspoloženju naroda, ne bilježimo u toku ovoga mjeseca otkrivajući porast nasuprot prošlog mjeseca, što bi bio logičan nastavak, već se je stanje nešto pogoršalo uslijed terora i pljačke okupatora. Naročito zastrašujuće je djelovalo na narod paljenje kuća, te prijetnje Nijemaca, da će nastaviti paljenje ukoliko će se nastaviti akcijama na komunikacije i drugo. Iz tog razloga je proslava Oktobarske revolucije slabo uspjela što se tiče u estvovanja mase naroda bojeći se paljenja kuća. U mjesecnom izvještaju ćemo Vam navesti akcije izvršene za 7. novembar. Taj pad borbenosti nije ni im temeljito uslovljen, vjerujemo da je to jedna trenutna osekica što će se ubrzo popraviti, a naročito dolaskom jačih jedinica naše vojske na naš teren. Zbog mržnje koja je ušla u narod pored zaplašenosti, borbenost će sigurno poskokući dolaskom naše vojske.

Putem zborova po selima i našim uticajem na naš Zagorski odred za veći u aktivnost nastojimo popraviti to stanje.«

— Političko i vojno stanje u prosincu 1943. i siječnju 1944. godine bilo je u ponovnom usponu unatoč tome što su neprijatelji svih boja bili još agresivniji u zastrašivanju, teroru, pljački, te u pokušajima obmanjivanja naroda, kako će sve biti dobro ako se odrekne suradnje s partizanima.

U tom periodu neprijatelj je izvršio mnogo zločina, a najteže u selu Cerju Jesenje na kotaru Krapina gdje je popalio 25 seoskih kuća sa svim gospodarskim zgradama, 25 klijeta, i poklao 45 ljudi među njima najviše žena i djece.

— Potkraj prosinca 1943. godine jake njemačke jedinice naglo su napustile Pregradu, Krapinske Toplice, Turmanec, Veliku Ves i Bedekov-

⁸ IHRPH, KP 56/16.

inu, a druga uporišta znatno su oslabljena, pa je i to stvaralo povoljne uvjete za daljnji razmah politike i oružane borbe što se ogledalo u dva veoma značajna momenta:

Prvi, u zaista masovnom pristupanju u Zagorski partizanski odred te i u brigade »Braća Radi« i »Matija Gubec«. U prosincu 1943. i siječnju 1944. godine stupilo je u NOV i POJ oko 2000 boraca.

I drugi, održana je velika narodna politička manifestacija (Okružna konferencija) 17. I 1944. godine u selu Šemnici, nedaleko od Krapine, kojoj je prisustvovalo 800 predstavnika iz itavog okruga Krapina, i na kojoj je javno biran Okružni narodnooslobodilački odbor i dva vijećnika ZAVNOH-a. Ta je konferencija imala veliki manifestacioni ali i radni karakter i na njoj su donijeti dugoročni zaključci za daljnji rad.

— U toku prosinca 1943. i siječnja 1944. godine velik dio okruga bio je oslobođen ili poluoslobođen teritorij.

— Neprijatelj je na razmah NOB-a u prosincu 1943. i u siječnju 1944. godine odgovorio u toku veljače i narednih mjeseci najvećom političkom i vojnom ofenzivom, popunio je ponovo ranije napuštene ili oslabljene garnizone, pojačao aktivnost klera i ostataka maekovaca, aktivirao pritajene doušnike po selima, pojačao hvatanje vojnih obveznika i vojnih bjegunaca, obećavao nekažnjavanje partizana i aktivista koji se predaju. Zatim je neprijatelj izbacio parolu: »ni u vojsku ni u partizane već uvajete svoja sela« i tako poeo stvarati »seoske straže« i »Bijelu gardu« za borbu protiv partizana i za preuzimanje vlasti nakon sloma Hitlera. Istodobno je nastavljen i silno pojačan teror, pljačka i prijetnje selima i obiteljima koje e podržavati partizane. Sve to jako je otežalo politički rad i usporilo stupanje u partizane.

— U takvoj situaciji udarna snaga Zagorskog odreda nije bila dovoljna da se uspješno suprotstavi političkoj i vojnoj ofenzivi neprijatelja i otuda i želja naroda i opća ocjena o potrebi da 32. divizija (brigade »Braća Radi« i »Matija Gubec«) što više operiraju u Zagorju i pomognu jačanje Zagorskog i Zagrebačkog odreda, kao i osnivanje Zagorske brigade. U tom cilju je 32. divizija krenula u Zagorje u drugoj polovici ožujka 1944. godine. Uvjeti borbe i opstanka divizije u Zagorju su ovaj put bili veoma teški i divizija se uskoro povukla prema Kalniku uz prilične gubitke i uz priličan broj dezertera (iz brigade »Matija Gubec« oko 150 boraca, a iz brigade »Braća Radi« oko 80) u momentu odlaska divizije iz Zagorja.

— Iz istih razloga 32. divizija pojačana Prvom moslavačkom brigadom 33. divizije ponovo dolazi u Zagorje oko polovice travnja. Uspjesi toga dolaska bili su veliki u borbama kod Podruta, pri oslobođenju Ivanca i brojnih manjih mjesta: Bednja, Breznički Hum, Donja Konjščina i Belec.

U sklopu operacija tih brigada veliku aktivnost razvili su Zagorski i Zagrebački odred, kao i Udarni bataljon Zapadne grupe odreda.

— Tim uspjesima i maksimalnim političkim djelovanjem u narodu uspjelo je ponovo uglavnom zaustaviti neprijateljsku mobilizaciju, a pojačati priliv novih boraca u naše jedinice, te je 8. V 1944. godine formirana Prva zagorska brigada.

— Na pojavu Prve zagorske brigade i na njene uspješne akcije neprijatelj se okomio svim raspoloživim snagama. Svoju novu politiku i vojnu ofenzivu na Zagorje neprijatelj je otpočeo Pavelićevom »amnestijom« kojom je pozvao sve partizane i njihove suradnike da se jave domobranskim zapovjedništvima uz obećanje da im se neće ništa dogoditi, a zatim je krenuo u zaista dobro pripremljenu vojnu ofenzivu na početku lipnja 1944. godine na Zagorsku brigadu i Zagorski odred koji su u to vrijeme bili na sektoru Tuheljskih Toplica, Tuhelja, Desinića, Pregrade.

Neprijatelj je napadao s velikim snagama (5 ustaških bojni i 2 njemačka bataljona sa 9 tenkova i ostalim teškim oružjem) u namjeri da opkoli i uništi Brigadu i Odred. Međutim, odlukom borbama i vještim manevrima Brigada se izvukla iz okruženja, a pod neprestanim borbama prošla kroz istočno Zagorje u pravcu Kalnika.

— Nakon te ofenzive neprijatelj je nastavio teror, hapšenja, pljačku i prisilnu mobilizaciju. To je međutim bilo uvelike prekinuto ponovnim vraćanjem Brigade u Zagorje na početku kolovoza 1944. godine. Uspješne borbe Brigade i Odreda omogućile su ponovno pojačanje politički rad u narodu i ponovno odlučno stupanje u NOV i POJ. Zagorska brigada vratila se u kolovozu u Zagorje sa svega oko 300 boraca, ali je uskoro povećala brojno stanje na 1200 boraca, a tako ojačana uključila se u sklopu 32. divizije X zagrebačkog korpusa u velike operacije potkraj 1944. godine do oslobođenja na bojištima Podravine, Slavonije, Bilogore i Prigorja, tj. do svog ulaska u oslobođeni Zagreb kada su za nju i prestale ratne borbe.

Nakon osnivanja Drugoga zagorskog partizanskog odreda u izvješću Okružnog komiteta od 15. X 1943. godine o tome stoji: »Formiran je I zagorski narodnooslobodilački partizanski odred koji se naglo jačao. Odred je formiran 5. X 1943. godine sa 205 boraca, ali već ih dana pridošlo je oko 100 novih. Sada vršimo na terenu agitaciju sa parolom: 'Hoćemo Zagorsku brigadu'.« Međutim, na osnivanje Zagorske brigade se nije išlo krajem 1943. već se njeno osnivanje odglašalo sve do 8. V 1944. godine, a u međuvremenu je I bataljon zagorskog odreda ušao u novoosnovanu brigadu 'Matija Gubec', kao i velik broj novih boraca u brigadu 'Braća Radić' i 'Matija Gubec'.«

Pošto se nakon osnivanja Drugoga zagorskog odreda agitiralo za nove dobrovoljce s parolom hoćemo Zagorsku brigadu, a bila je prisutna i ideja o Zagorskoj diviziji, odglašanje je izazivalo kod boraca negodovanje. Štoviše, sigurno je da je to imalo izvjesnog utjecaja i na pojavu dezertiranja već u siječnju a zatim i u ožujku 1944. godine iz brigada »Braća Radić« i »Matija Gubec«. Sve je to nametalo već tada a i danas se može postaviti pitanje ne bi li ranije formiranje Zagorske brigade, a zatim i divizije, bilo bolje i korisnije od onoga što se doista uradilo.

Za analizu i konačnu ocjenu toga pitanja trebalo bi svakako uzeti u obzir sve brojne faktore i činjenice, a posebno ove: činjenica je, kada su u Zagorju djelovale već jedinice uvijek je pojačan razvoj i razmah oružane borbe. Ali je činjenica i to da je na dolazak većih jedinica u Zagorje neprijatelj uvijek reagirao brzo i jakom koncentracijom i napadima, te da su se naše već jedinice uvijek relativno brzo povlaćile iz toga malog područja s gustom cestovnom mrežom i drugim nepodesnim uvje-

tima za manevriranje ve ih jedinica. Može se, me utim, postaviti i pitanje bi li tako bilo i da je Zagorska brigada formirana potkraj 1943. godine, a zatim i Zagorska divizija, jer bi te jedinice i njihova strategija i taktika bile šire, dublje i vrš e ugra ene i vezane za Zagorje, a s odgovaraju im vojnim i moralnim osloncem na 32. diviziju i na Kalnik. Kona na ocjena toga pitanja nije samo vojnog ve i politi kog i moralnog karaktera, te bi nužno morala sadržavati i pitanje djelovanja te varijante na mogu e postupke i odluke neprijatelja i posljedice za njega.

— Potkraj 1944. godine pa do oslobo enja u Hrvatskom zagorju bili su veoma teški dani i za partijske i ostale organizacije na terenu i za Zagorski odred koji, i uz najve e napade na njega, nije napuštao svoj teren. Neprijatelj je poduzimao sve da što bolje ovlada tim terenom, te da osposobi ceste, pruge i mostove radi što uspješnijeg i bržeg povla enja u datom momentu od Zagreba prema Sloveniji, Austriji i Njema koj.

— Takva situacija zahtijevala je da se rad partijskih i drugih organizacija prilagodi tim uvjetima, da snage partizanskog odreda štite prvenstveno organizacije i narod, i da se prili an broj ljudi, žena i djece iz partizanskih sela i obitelji terenskih radnika i boraca povu e iz Zagorja u pravcu Kalnika, Bilo-gore, Moslavine pa i dalje na oslobo eni teritorij.

Iz izloženoga se vidi da pri osnivanju, djelovanju i privremenom porazu Prvoga zagorskog partizanskog odreda na po etku 1942. godine nije rije samo o propustima, greškama i nedovoljnom iskustvu u vo enju partizanske borbe, ve o cijelom sklopu povezanih pitanja kao: o neophodnoj potrebi guš e mreže partijskih, skojevskih i drugih organizacija nego što je bila u Zagorju potkraj 1941. i na po etku 1942. godine; o potrebi potpunije spoznaje naroda da je Ma ekova politika » ekanja« zapravo pomo i podrška okupatoru i njegovim doma im slugama; o neophodnoj potrebi oslanjanja na šire podru je Kalnika, Bilo-gore i Slavonije što tako er na po etku 1942. godine nije bilo i o tome da su iskustva pla ena u životima i krvi u prolje e 1942. godine bila dragocjena za daljnji razvoj narodnooslobodila ke borbe. Nadalje, iz cijelog toka razvoja NOB-a u Hrvatskom zagorju vidi se dosljedno provo enje linije Komunisti ke partije u narodnooslobodila koj borbi, vidi se da se tu na pragu Zagreba vodila borba za svakog ovjeka, vidi se da je narod tu kao i u cijeloj zemlji dao velike žrtve i podnio velike patnje u borbi s okupatorom i njegovim doma im slugama, vidi se da je narod, kada se na to odlu i, nemogu e slomiti ili zaustaviti u njegovoj pravednoj nacionalnoj i socijalnoj borbi.

Izidor Štok

Dolazak partizanske čete iz Žumberka u sjeverozapadnu Hrvatsku* (Kalnik)

Nakon nekoliko dana odmaranja, potkraj septembra 1942. godine, postrojio se 1. bataljon Žumbera ko-pokupskog partizanskog odreda i izabrani su dobrovoljci za odlazak na Kalnik. Uoči dana formiranja čete pozvao je Marko Belini, politički komesar II operativne zone, komandira 2. čete Šimu Hudeka i rekao mu: »Hudek, biraj najbolje borce Zagorce i proletere Kordunaše koji se nalaze u sastavu odreda i s njima ćeš krenuti preko Zagorja na Kalnik gdje će oni učiniti u sastavu Kalničkog partizanskog odreda. Sa etom će i Izidor Štok koji će nakon dolaska na Kalnik preuzeti dužnost komandanta toga odreda.«

Prije nego što je komesar bataljona pozvao borce dobrovoljce za odlazak na Kalnik, komandant II operativne zone Veleslav Holjevac održao je govor borcima bataljona. U svom govoru on je posebno naglasio potrebu odlaska iskusnih boraca na ona područja gdje još nema jačih partizanskih snaga, kao što je slučaj na sektoru sjeverozapadne Hrvatske, gdje postoje i djeluju manje partizanske grupe bez vojnih

* Oružani ustanak na području Kalnika, Bilogore, Moslavine i Zagorja počeo je u ljeto 1941. godine, u isto vrijeme kad i u ostalim krajevima Hrvatske. Međutim, stacioniranje jakih neprijateljskih oružanih snaga, ne samo u gradovima već i manjim mjestima i selima u široj okolici Zagreba, jak utjecaj politike najreakcionarnijeg dijela vodstva Hrvatske seljačke stranke, okupatorsko-ustaška propaganda i metode prijetnji, odmazde i zastrašivanja naroda, onemogućili su jači razmah i masovnost ustanka, naročito u pogledu osnivanja i djelovanja jačih i brojnijih partizanskih odreda. To je dovelo do toga da se partizanske grupe na Kalniku nisu mogle znatnije brojno povećati ni međusobno povezati, i da su mnogi članovi Partije, patrioti i simpatizeri NOP-a iz ovih krajeva, naročito iz Zagreba, u to vrijeme odlazili u Slavoniju i na Kordun gdje su se borili u sastavu tamošnjih partizanskih odreda.

U proljeće, i još više u ljeto 1942. godine, rukovodstvo KPH učinilo velike napore da na ovom području stvori jaču partizansku vojnu jedinicu čijim bi se djelovanjem još više razvilo i učvrstilo povjerenje naroda u snagu NOP-a, te u tom pravcu poduzima i konkretne mjere putem štabova II i III operativne zone.

Provede i te mjere i direktive partijskog i političkog rukovodstva Štab III operativne zone za Slavoniju obavio je ubrzo sve potrebne pripreme i 10. listopada 1942. godine formira Kalnički partizanski odred u selu Bijela kod Daruvara. Odred ima dva bataljona s oko 200 boraca. U sastavu su tih bataljona borci koji su tamo otišli iz ovih krajeva, dobrovoljci iz Slavonije i proleter Banjske čete koja je već pet mjeseci djelovala u Slavoniji pod rukovodstvom legendarnog heroja Nikole Demonje. Četa

iskustava, a kordunaške jedinice, koje su ta iskustva stekle u borbama 1941. i 1942. godine, pomoći te tim grupama da se razviju u jače partizanske vojne formacije.

Za odlazak na Kalnik javilo se oko 56 boraca i rukovodilaca. Rukovodstvo ete bilo je sastavljeno uglavnom od članova Partije; Šime Hudek — komandir, Ivo Robi — politički komesar, Nikola Ladišić — zamjenik komesara, Miloš Kora, Jovica Mandić i Ljubomir Crnković — vodnici (komandiri) vodova; Filip Gorički, Stjepan Šelendi i Pero Šupica — politički delegati vodova, braća Nikola i Milkan Ključevići, Dragi Usorac, Dušan Minić i Ivica Mareti — desetari i puškomitraljesci. Bila je to vrsta jezgra ete spremna da preuzme tako težak i odgovoran zadatak.

eta je za tadašnje naše pojmove i prilike bila dosta dobro naoružana. Krenuli smo s tri puškomitraljeza »Brno«, tri automata, 50 pušaka mauzer, nekoliko pištolja i dovoljno municije. Osim toga svaki je borac imao i po dvije ručne bombe.

Pred polazak smo dobili sve potrebne direktive od Marka Belinića koji nas je upoznao i svezama na terenu kojima ćemo se prebaciti na teren Zagorja. Ja sam od Marka zatražio i kartu terena kojim ćemo se kretati, no on me je uvjeravao da nam karta nije potrebna i da su veze od Žumberka do Kalnika uspostavljene. Rekao je da u ete ima Zagoraca koji teren poznaju i koji će moći poslužiti kao vodiči. Ipak, to za ono vrijeme nije bilo dovoljno, jer svi mi Zagorci u ete nismo bili porijeklom iz tog dijela Zagorja kroz koji je trebalo da ete prođe. Zato smo imali poteškoće a mi smo krenuli.

Na putu iz Žumberka prema Kalniku vladalo je meću borcima veliko oduševljenje, ali je ono postepeno jenjavalo zbog napornog marša, neprestane kiše, blatnog puta i slabe hrane.

Zaobilazeći Samobor, sjeverozapadnim pravcem, spustili smo se još u toku noći u ravnicu, te dospjeli do sela Rakitja. Baš zbog toga što nismo imali nikakve karte, nismo mogli znati kamo ćemo sveći i, iako su nas vodiči Pavle Videković iz sela Novaka (poginuo 10. IV 1943. u Kerestincu na putu za partijski sastanak) i Ivan Sokol i Fabijan

je tog dana rasformirana i njeni borci raspoređeni po bataljonima. Komandni kadar u bataljonima, etama i vodovima inili su uglavnom banijski proleter, jer to su bili iskusni, hrabri i odvažni partizanski ratnici koje je narod u ustani kim selima Slavonije veoma volio i cijenio.

U isto vrijeme je i Štab II operativne zone na Žumberku poduzeo korake da ojača taj odred borcima iz ovih krajeva i dobrovoljcima Kordunašima iz sastava Žumbera ko-pokupskog partizanskog odreda, od kojih je formirana jedna ete s oko 56 boraca. Ta se ete pod veoma teškim uvjetima prebacila sa Žumberka na Kalnik i posljednjih dana listopada 1942. godine spojila se s odredom u selu Ribnjak nedaleko od Koprivnice i Ludbrega. Nakon njenog ulaska u sastav odreda ubrzo je formiran i njegov 3. bataljon. U njegov je sastav ušla i Kalni ko-bilogorska partizanska grupa koju je formirao Okružni komitet KPH Varaždin na početku jeseni 1941. godine.

Tako je na području sjeverozapadne Hrvatske u jesen 1942. godine stvorena prva jaca partizanska vojna formacija — Kalnički partizanski odred s oko 350 boraca — sposobna za manje ratne operacije ali izuzetno značajna za daljnje širenje i omasovljenje oružanog ustanka naroda u ovim krajevima. Time su ujedno stvoreni i uvjeti za formiranje brigada i divizija NOV i POJ, što je uslijedilo za nepunu godinu dana kad je ovdje stvoren i prvi veliki oslobođeni teritorij (Bilješka redakcije).

(limarski radnik i predratni član Partije) dobro vodili. Oni su nas, još prije svanula, odveli u selo Rakitje na vezu kod seljaka Fabijana Šabarića, Hrvata i simpatizera Partije, gdje smo se morali zadržati neko vrijeme, iako je selo Rakitje u ravnici i nepogodno za borbu s nadmoćnim neprijateljem koji se nalazio u neposrednoj blizini.

Polovicu te Šabarić je smjestio u svome sjeniku, a drugu polovicu u štaglju Blaža Mihina. Kod njih smo prebivali danju i noću, dobro se hranili i ništa nam nije nedostajalo, a kad smo krenuli na put, svaki je borac dobio mesa i komad kruha. U sakupljanju hrane za tu sudjelovali su i seljaci Mijo Lenard, Blaž Mihina i Alojz Petrić. Za vrijeme boravka te u Rakitju spomenuti seljaci i ostali simpatizeri iz sela organizirali su pomoć u svoje rodbine, radi što bolje konspiracije, straže i osmatranice prema selima Rakitju, Novakima i Bestovju.

Prije i na sam dan našeg dolaska u Rakitje padala je jaka kiša i Sava je naglo narasla. Zbog toga nismo mogli krenuti nakon 24 sata u pravcu Brdovca, kako smo bili predviđjeli, nego smo se u Rakitju zadržali punih 48 sati, sve dok nije prestala kiša i dok Fabijan Šabarić nije uspostavio vezu s postolarom Pavlom Lovasićem iz sela Strmca (ubijen od ustaša 1943.) koji je dobio zadatak da tu prebaci preko Save nedaleko Zaprešića. Onim se Šabarić vratio s izvještajem da je Lovasić osigurao amce za prebacivanje, vodi i su oko 22 sata povelili tu poljem u pravcu sela Bestovja i Orešja, prema mjestu prijelaza.

Prevoženje te preko Save otežalo se i zbog toga što se prelazilo ne samo preko glavnog korita rijeke, već i preko njezinog rukavca. Tako smo se na početku oktobra prevezli preko Save između Zaprešića i Brdovca. Budući da je vodostaj Save bio visok, nismo se mogli prevesti amcem za dva sata, kako smo predviđjeli, nego je to trajalo od 20.30 sati do 1 sata u noć.

Ali te nepravilike imale su i svoju dobru stranu, jer baš zahvaljujući i tom dugom prevoženju nismo naišli na neprijatelja. Te večeri, prije našeg prebacivanja, ustaše su zaposjeli prugu na relaciji Brdovec—Zaprešić—Podsused, jer su bili obaviješteni da jedna partizanska jedinica kreće iz Zumberka i da se želi prebaciti preko Save u Hrvatsko zagorje. Izmakli smo dakle neprijateljskom napadu jer su se ustaše povukli sa željeznice pruge u 24 sata, misleći da poslije tog vremena partizani Savu neće prelaziti. Oko 2 sata prešli smo slobodno željeznicu ku prugu Brdovec—Zaprešić. U blizini sela Brdovca ušla je eta u gusto šipražje šume Limbuš gdje ju je dočeka Pavao Beluhan iz Brdovca i preuzeo je od vodiča koji ju je vodio do Save. Beluhan je imao zadatak da tu nahrani u tom šumarku.¹ Tada je padala kiša i svi smo bili pokisli, a onim je granulo sunce, sušili smo odijela u toj šumi. Prethodno smo u njoj postavili straže.

¹ Pavao Beluhan, radnik, bio je sekretar partijske organizacije u Brdovcu koja je osnovana još 1939. godine, a ostali njezini članovi bili su Roko Balja, Juro Horvatić, Josip Šepić, Stjepan Mist, Pavao Pasarić i Mato Butorac, veterinar. U službi veze radili su kao kuriri i Ivan Hulina (obješen 1943. u selu Pušići), Franjo Hulina, Nikola Prahin, Bruno Nađ i Ivan Hotko.

Kako je neprijatelj bio uvjeren da smo se prebacili preko Save, na sve je strane slao izvidnice, agente i špijune da bi otkrio mjesto gdje se nalazimo.

Iz Brdovca je trebalo da dobijemo vezu za Kalnik, ali ona nije stigla ni za 48 sati. U šumi kod Brdovca nismo smjeli dugo ostati, jer bi neprijatelj vrlo lako za nas saznao, pa smo zato odlučili da krenemo prema Kalniku bez ikakve sigurnije veze. Komandir ete Šime Hudek izjavio je da poznaje teren oko Marije Bistrice, a do nje smo se nekako prebaciti, iako teren nismo poznavali.

Izme u željezničke stanice sela Luke i Velikog Trgoviša a prešli smo rječicu Krapinu i stigli u šumu kod Oroslavja. U tom času neprijatelj nam je ušao u trag i uputio sa svih strana patrolu prema nama. U šumi smo ostali cijeli dan, a kad se spustio mrak, izašli smo, prešli cestu Oroslavje — Gornja Stubica i krenuli dalje uz rječicu Krapinu prema Bedekovu, iako puna 24 sata nismo ništa jeli. Na tom području nalazila su se vrlo siromašna zagorska sela i u njima smo se snabdijeli hranom koju smo platili. Seljaci tih zagorskih sela bili su zaplašeni, pod utjecajem ustaške propagande. Njima su ustaše govorili da partizani siluju žene, da pljačkaju, zatim da nose kapu s tri roga što znači da ne vjeruju u boga, napokon da su to neradnici, beskućnici i da su samo zato i otišli u šumu.

Na daljnjem putu gotovo smo posve izgubili orijentaciju, jer se bila spustila magla. Neko vrijeme kretali smo se u krugu, a to smo ustanovili tako što smo za sobom na putu ostavljali na određenim mjestima papirne, i ponovo smo na njih naišli. Teškom mukom uputili smo se prema Mariji Bistrici. U njezinoj neposrednoj blizini, na udaljenosti od jednog kilometra, ušli smo u mladu šumicu, gdje su nas seljaci rano u zoru primijetili. Umorni i pospani legli smo tu i zaspali, a prethodno smo postavili straže. Nakon toga otišao je Šime Hudek s dva borca u selo Tugunicu poznatom simpatizeru Stjepanu Domišljanovi u da osigura hranu za taj dan. Na nesreću, ušao je u kuću u Domišljanovi eva susjeda koji se s njim u političkom pogledu nije slagao. Kad je susjedova žena obavijestila Domišljanovi a da su ga tražili partizani, on se uplašio i otišao predsjedniku općine Šimunu Klanciru da ga pita za savjet šta da čini, jer se bojao da ga susjedova žena ne prijavi ustašama. Predsjednik općine obavijestio je odmah žandare i ustaše u Mariji Bistrici da se grupa partizana nalazi u šumi. Tako su ustaše i žandari saznali za nas. Nije prošao ni jedan sat, a neprijatelj je prema nama nastupio u streljačkom stroju. Nije nam preostalo ništa drugo nego da na njega jurišamo i da se što prije popnemo na brežuljak u njegovu zaleđu. To je bilo prvo vatreno krštenje ete na putu za Kalnik. Uspješno smo, na sreću, razbili neprijatelja, probili se kroz njegove redove i popeli na brdo kod sela Poljanice gdje smo se zadržali cijeli dan. Neprijatelj je u toku dana pokušavao da nas ponovo napadne, ali smo ga suzbijali, jer smo imali dobro oružje, čak i automatsko. Cijeli smo dan ostali na položajima kod sela Poljanice. Navečer smo u selu kupili hranu. Ti su seljaci bili vrlo siromašni, a mi smo imali direktivu da u siromašnim selima platiamo hranu. Nakon večere u selu, jedan seljak nas je opet odveo u šumu u kojoj smo prenoćili, a sutradan smo od tog seljaka saznali gdje se zapravo nalazimo.

Kad se vrao ku i, neprijatelj, koji je ve bio krenuo za nama, uhvatio ga je na putu. Pod batinama seljak je priznao da nas je vodio i obavijestio ustaše gdje se nalazimo. Pitali su ga i kakve su naše namjere za daljnje kretanje i hoemo li brzo iza i iz šume u koju nas je on doveo. Isti dan krenula je za nama i tenkovska jedinica koja je dobila zadatak da nas uništi.

Rano ujutro uputili smo desetinu boraca s Nikolom Ladišem, zamjenikom komesara ete, i Ivanom Gradišem, ekonomom ete, u selo da nabave hranu, ali im je neprijatelj presjekao put za povratak pa su se odvojili od ete i povukli prema Zagreba koj gori sve do Vrapa, da bi se prikljuili ete tek pri njenom povratku u Brdovec.

Oko 16 sati poslali smo prema neprijatelju izvidnice, koje su nas ubrzo obavijestile da on nastupa sa svih strana i da se nalazimo u obru u. Našli smo se u opasnoj situaciji i nismo, u prvi mah, vidjeli izlaza. Komandir ete Hudek pitao me šta da radimo, a ja sam odgovorio: »Natrag ne smijemo, ve samo naprijed, da se izvuemo prema šumi u kojoj nam je jedini spas, jer ako idemo u selo, bitemo likvidirani.« Tako smo i postupili. etu smo razvrstali u tri kolone prema vinogradskim kletima, u kojem je pravcu neprijatelj imao glavne snage. Put Marija Bistrica — Komin — Zelina bio je na i kan tenkovima. Iznenada smo izvršili juriš na neprijatelja i tom prilikom zarobili etiri domobrana. Iako smo jurišali baš u pravcu puta Marija Bistrica — Zelina, na kome su se nalazili tenkovi, neprijatelj nije u prvi mah shvatio šta se zbiva. Projurili smo izme u njegovih tenkova u pravcu gore Kladišice i nastupali prema Zelini. Istom kad smo se probili u zalede neprijatelja, tenkovska jedinica je uvidjela da smo se izvukli iz obru a. Sretno smo se popeli na jedan brežuljak. Neki nam je seljak rekao da su domobrani, na koje smo jurišali, pobacali oružje i u panici pobjegli.

O izvlaenju iz neprijateljskog obru a u šumi kod sela Poljanice komandir Šime Hudek kaže: »Kad smo se nalazili u obru u u šumi kod Poljanice, iz zaseoka Bjelaca stigla je neprijateljska domobranska jedinica koja je na nas prva otvorila vatru. Me utim, naša je zasjeda razbila tu jedinicu, a mi smo se povla ili prema gori Kladišici. Na tom putu stigli smo do zaseoka Gleci u vinogradarskom području. im smo stigli u taj zaselak, jedan je domobran izišao iz ku e i pucao u zrak. Ne znaju i tko smo, na naše pitanje zašto puca rekao je da puca slučajno. Domobrana smo razoružali i pitali ga kojoj jedinici pripada i kakvi su njezini znakovi raspoznavanja. Zahvaljuju i dobivenim domobranskim znakovima raspoznavanja (mahanje bijelom zastavom) uspjeli smo rastjerati i ostale domobranske jedinice koje su nailazile i probiti se preko ceste Marija Bistrica—Komin, u pravcu šume Kladišica i mjesta Zelina, jurišali smo na neprijatelja koji se nalazio na tom pravcu, a on nas je obilazio s ciljem da prvi stigne na najvišu to ku brda u pravcu našeg proboja i da ondje zaposjedne položaje. Mi smo ipak stigli prije njega i tako ga potisnuli.«

Na obroncima gore Kladišice preno ili smo bez hrane, a kad smo potpuno ogladnjeli, jeli smo sjemenke bukvice koje smo nakupili u sumi. Odatle smo produžili prema Zelini, a u njezinoj neposrednoj blizini kupili smo od nekog seljaka svinju, zaklali je, skuhali i razdijelili meso

borcima. Svaki je dobio po jedan kilogram, a jeli smo bez kruha. Prije toga u toku dana, traže i nas, ustaše i domobrani zabunom su se sukobili pa je bilo na obje strane mrtvih i ranjenih. Tom prilikom zapalili su i štagalj jednog seljaka.

Dalje smo krenuli prema Kominu i stigli u zaselak Šimunovac (kod Gornjeg Orešja) koji je imao samo tri kuće s oko 20 ukulana. Vlasnik ili domaćin jedne bio je Stjepan Grošini, druge Nikola Grošini, a treće Vinko Križ. Ti su seljaci bili prilično bogati pa su mogli nahraniti cijelu četvrt. Torovi su im bili puni stoke. I po namješčaju u kućama moglo se zaključiti da su imućni. Oni su izjavili da su naši simpatizeri i da se boje ustaša i domobrana koji su prema njima surovi i neprijateljski se ponašaju. Borci Kordunaši govorili su seljacima da oni nisu etnici, nego Srbi partizani, i da su u borbi, koja se vodi kod njih na Kordunu, potpuno jednaki Srbi i Hrvati. Iako su ih pozivali u borbu, ali su seljaci odgovorili da treba još malo pričekati, da ima vremena. Bili su me utim spremni dati sve što imaju. Poslije večere četvrt je Stjepan Grošini sproveo do osamljene kuće nedaleko sela Omamna, gdje je vlasnik bio Mijo Svornik, a odatle su je Svornik i Grošini vodili u selo Salnik. U Salniku je četvrt opet prihvatila druga veza i sprovela je prema cesti Varaždin—Zagreb koju smo prešli kod sela Komina i ponovo ušli u gustu šumu u kojoj smo predanili, jer se po danu nismo smjeli kretati ne poznavaju i teren. Nitko nije smio ni zakašljati, jer je blizu bio Komin. U šumi je bila vlaga i blato pa u njoj nismo mogli spavati. Drhtali smo od zime. Jeli smo meso bez kruha što smo ga dobili od seljaka iz onih triju kuća.

Navečer smo ponovo krenuli na put prema Kalniku. Tražili smo informacije u kojem se pravcu Kalnik nalazi. Tako smo noću stigli blizu Gornje Rijeka, a nakon toga u selo Zabrežje. Predanih smo u jednoj vinogradarskoj kleti, koju smo još noću otvorili jer je padala kiša. Oko 10 sati spustili smo se u selo Zabrežje da nakupujemo hrane za četvrt. I mještani Zabrežja dočekali su nas s velikim strahom. Uvjeravali smo ih u pravednost naše borbe želeći ih pridobiti i aktivirati za NOP. I ovdje je neprijatelj širio propagandu da su partizani neradnici, beskućnici, pljačkaši, a HSS-ovci su k tome propagirali politiku čekanja. Ali je narod i zbog svoga velikog siromaštva bio politički indiferentan.

U Zabrežju smo proveli dan i noć do drugog jutra kad je, oko 2 sata, došao k nama jedan radnik koji je kao službenik Higijenskog zavoda u Zagrebu kopao bunare po Zagorju. On nas je obavijestio da neprijatelj kreće u potjeru za nama iz Križevaca, Varaždinskih Toplica i Gornje Rijeka, i savjetovao nam da se povučemo. Toga smo radnika morali provjeriti, jer je mogao biti i špijun. Provjerili smo ga tako što smo ga pitali s kim sve sura uje u Higijenskom zavodu u Zagrebu, a kada je spomenuo ime simpatizera Teodorovića, bili smo uvjereni da je i on naš simpatizer. Iako se tada priključio partizanima i bio nam vodič, a kasnije je raspoređen u jedan vod.

Napustili smo Zabrežje i krenuli dalje. Pitali smo tamošnje seljake gdje se nalaze srpska sela Veliki Poganac, Duga Rijeka i Botinovac, kroz koja smo se mogli sigurno i slobodno kretati, jer je narod tih sela bio potpuno privržen NOB-u. U to vrijeme nismo imali sigurnog oslonca u hrvatskim selima u kojima su se često nalazili i ustaški agenti.

Iako bez orijentacije, stigli smo do sigurnog prolaza prema Kalniku između sela Stupa i Svibovca. Oko 16 sati poslali smo izvidnicu prema neprijatelju, jer smo u neposrednoj blizini uli topovsku paljbu. Nismo ni slutili da neprijatelj vodi borbu u selu Botinovcu s Kalni kim odredom s kojim je trebalo da se spojimo.

Kod sela Stupa ustaška bojna presjekla nam je put, a naša izvidnica od tri borca bila je odsje ena od nas i u toj situaciji je morala produžiti prema Botinovcu gdje se vodila borba. Ondje se spojila s odredom, dok smo se mi morali povla iti natrag kroz šumu prema selu Obrež. im smo se popeli na jedan brežuljak iznad Obreža, primijetili smo na nekoliko mjesta vatru. Poslali smo patrolu da izvidi tko se ondje nalazi i ubrzo smo dobili obavijest da je tamo neka vojska. Slu ajno smo sreli jednog seljaka i upitali ga kakva je to vojska, a on je odgovorio da je to vojna komora domobrana koji su otišli da gone partizane. Brzo smo se spustili u selo Obrež, zarobili domobranske kuhare, a kako su oni baš tada dovršili ve eru, ve erali smo i dobro se najeli. Nakon ve ere, kotlove i ostalu komorsku opremu razbacali smo niz strminu u jarugu, a sedla na konjima izrezali i uništili. Prethodno smo domobrane pozvali da stupe u naše redove i da s nama vode borbu umjesto da pomažu neprijatelja. Prestrašeni, rekli su nam: »Pa znate, mi bi u borbu išli, ali moramo domeke uvati.« Nakon toga te smo domobranske kuhare svukli i pustili ku ama. Tako smo, bez prethodnog plana, uspješno izvršili akciju.

Boje i se da ne nai emo na zasjedu i upadnemo u klopku u kojoj bi mogla biti uništena naša jedinica, produžili smo prema Zagrebu bez ikakve veze i došli do Brdovca. Tu smo naišli na partijsku vezu koja nas je ponovo vodila, drugom maršrutom, prema Kalniku. U šumi kod Brdovca prišla nam je grupa od 13 skojevaca i omladinaca, u kojoj su se nalazila i bra a Zlatko, Milivoj i Zvonko Rukavina, zatim Žarko Mili e- vi , Stanko Donžak (Danko) i drugi. Tom grupom skojevaca i omladinaca poja ali smo etu.

Akcije ete na putu prema Kalniku

Prva akcija na novoj maršruti prema Kalniku izvršena je 10. oktobra na željezni ku stanicu Zabok. Napali smo posadu od 15 žandara na toj željezni koj stanici. U eti smo tada imali dva mlada skojevca koji su nas informirali da e se žandari u Zaboku predati i da željezni ka stanica nije osigurana, zbog ega je možemo lako spaliti i uništiti. Paljenju stanice ja sam se suprotstavio i složio se s nekim borcima da samo uništi- mo vlak na stanici.

Žandari su se zabarikadirali u zgradi, i nama se nije isplatilo da ih likvidiramo po cijenu žrtava pa da imamo ranjenika, jer smo se nalazili na putu za Kalnik, što nam je bio glavni cilj. Odlu ili smo da izvodimo akcije, ali bez žrtava.

Tako smo u Zaboku uništili željezni ku kompoziciju od 10 vagona, signalne ure aje, demolirali ložionicu i poštu, a zatim produžili u selo Petrovsko. I u Petrovskom, kao i u Zaboku, uništili smo na željezni koj

stanici njezine ure aje i arhivu, a onda u op inskoj zgradi spalili i uništiti arhivu kako bi narod bio oslobođen od plaćanja poreza. Nakon te akcije uslijedio je napad na op insku zgradu u selu Durmancu, gdje smo također zapalili op insku arhivu i rastjerali op inske redare koji su uvali zgradu. Kad smo bili na željezničkoj stanici u Durmancu, zapucalo je na nas 40 domobrana koji su se nalazili iznad op inske zgrade na brdu kao posada »asne radne službe«. I njih smo uspjeli rastjerati, a nakon toga smo produžili i stigli u selo Jesenje, gdje nas je određena veza sprovela do susjedne šume. U šumi smo prenošili i predanih. Sve veze na tom terenu osiguravala je partijska organizacija sela Jesenja, čiji se sekretar zvao pseudonimom »Brko«. Veze te organizacije ujedno su nas obavještavale i o svim opasnostima koje su nas čekale na putu, zatim o raspoloženju naroda u pojedinim mjestima, o tome kako on gleda na narodnooslobodilačku borbu i njezine borbe. Partijska organizacija hrvatskog sela Jesenja osigurala nam je vodiče za Kalnik. Njezin sekretar »Brko« bio je popularna ličnost u selu Jesenju i okolnim selima, i uživao je veliko povjerenje u narodu. Narod hrvatskih sela ovog područja nije poznavao prilike u ustaničkim krajevima Korduna, Banije, Like i Bosne. Imao je posve pogrešnu sliku o narodnooslobodilačkoj borbi tih krajeva. Neki su nam mještani govorili da su obaviješteni kako se u Lici, Kordunu, Baniji i Bosni bore Rusi, odnosno Crvena armija. Svi su nas uvjerovali da su pristalice NOB-a, ali da još nije vrijeme da stupe u naše redove i da nema smisla da krvare. Najprobita nije je, po njihovu mišljenju, i u domobrane i ne tu i se, jer je bolje pušku predati nego se njome boriti. Takvo raspoloženje naroda u Hrvatskom zagorju bilo je, naravno, posljedica djelovanja politike HSS-a.

Neprijatelj nam je ipak ušao u trag i doznao da se krećemo na to područje, ali je informacije o nama, na sreću, uvijek dobivao sa zakašnjenjem.

U Jesenju, koje se nalazi na cesti Lepoglava—Krapina, zadržali smo se 24 sata duže nego što smo predvidjeli, jer nije na vrijeme stigla veza iz sela Cerje Tužno, koju je trebalo, po direktivi OK KPH Varaždin, da nam osigura Franjo Švagelj. On je sa zakašnjenjem došao po nas, i vodio nas je iz sela Jesenja prema Ivancu, pokraj same Lepoglave. Kad nas je doveo u neposrednu blizinu Lepoglave, postao nam je aksumnjiv, pomislili smo da nas namjerno vodi u klopku neprijatelju. Dok smo prolazili kraj Lepoglave, stupila su u našu stazu dva kažnjenika kriminalca, koji su bili dobri borci. Put je bio vrlo težak, jer je neprestano padala kiša i morali smo se kretati blatnim putem. Prema Ivancu pošli smo ujutro i stigli do njega tek drugog jutra. Bili smo potpuno iscrpljeni. Cestu Ivanec—Varaždin prelazili smo po danu, ali smo se bojali da nas neprijatelj ne primijeti kad smo se približavali jednoj vinogradarskoj klijeti. Zahvaljujući dobroj organizaciji i opreznosti partijske organizacije Ivanca, odnosno njezinih veza, mogli smo se mirno zadržati u vinogradarskoj klijeti punih 48 sati, sve dok nismo dobili to neopodno o Ivancu. Vincilir, koji je u vinogradu i stanovao, vrlo nas je dobro hranio u klijeti, kuhaju i nam tri obroka dnevno, a partijska organizacija osigurala je dopremu hrane. Jedina je nevolja bila u tome što je klijet bila premala za 56 boraca, a najteže je bilo prilikom spavanja.

Klijet se sastojala od podruma na kome se nalazio sjenik, gdje su borci spavali, a nas sedmero spavalo je u vincilirovu stanu.

Partijska organizacija Ivanca obavještavala nas je posredstvom kurira, simpatizera i članova Partije o kretanju neprijateljskih jedinica u Ivancu i okolici. Informacije su nam donosili Franjo Švagelj i njegov brat Edo, koji su bili zaduženi i odgovorni za tu kurirsku službu.

Kad smo dobili to na obavještenja o uporištu u Ivancu, pošli smo pripremati akciju na njegovu posadu u kojoj se nalazilo 10 ustaša, 15 žandara i 45 domobrana što su uvali ugljenokop. Naravno, nismo to namjeravali izvesti kao regularna vojska: nismo ni pomislili da našim snagama možemo napasti jedno takvo mjesto i njegove vojne objekte. Akciju smo planirali tako da jedan vod likvidira domobrane u ugljenokopu, drugi vod ustaše, a treći i žandare. Ja sam se sa štabom ete nalazio u centru Ivanca, tako da smo se u toku borbe sretali i sukobljavali, sasvim slušajmo, s ustašama koji su prelazili cestu s jedne na drugu stranu pod pritiskom i pod vatrom naših boraca. Bili su iznenađeni i nisu uopće znali šta se zbiva. U tom komešanju nekoliko ih je i poginuo. Neprijatelju smo lansirali informaciju da Ivanec napada cijela partizanska brigada i uputili mu poziv na predaju, a takve su pozive upuivali i komandiri vodova. Bili smo pogrešno obaviješteni da su se ustaše i domobranci koncentrirali u toranj vatrogasnog doma, pa smo zgradu zapalili, iako njih tamo nije bilo.

Akcija u Ivancu izvršena je noću na početku novembra 1942. godine. Njegovi mještani bili su tako uplašeni da se nitko nije ni pomolio na prozoru. Borba se vodila od 23 sata do jedan sat u noć.

Uspjelo nam je razbiti ustaše, domobranci su se predali, dok su se žandari utvrdili u dvorcu i gr evito branili. Tako dvorac nismo uspjeli zauzeti. U toj borbi poginuo je puškomitraljezac Ivica, krojač.

Nakon dvosatne borbe odlučili smo da se povučemo iz Ivanca, ali je iskrsnuo problem u kojem pravcu da se povlačimo, jer nismo pravodobno dobili daljnju vezu ili vodiča a od Ivanca prema Kalniku.

Prebacili smo se noću u školu sela Druškovca, između sela Cerje Tužno i Ivanca. Na školi se danas nalazi ploča s natpisom da su na njezinom tavanu 1942. godine prenošili prvi partizani.

Upraviteljica škole bila je žena domobranskog oficira. Rekli smo joj da moramo prenošiti i predaniti na tavanu škole. Zaista, danju smo se nalazili na tavanu, a u noć su ispod nas u učionici održavali nastavu. Bili smo silno gladni pa smo na tavanu jeli orahe i kukuruz i sve što smo našli. Istom kada su učiteljice završile nastavu, skuhalo su nam jelo, te smo tako donekle utažili glad.

Neprijatelj je na sve strane razaslao patrole i izvidnice i kružio oko nas. Neprijateljske jedinice na tom području pripadale su Bobanovoj ustaškoj bojnoj. I žandari su tragali za nama. Upraviteljica škole silno se uplašila i molila nas da se što prije izvučemo iz škole. Rekla je da će i ona i učiteljice biti likvidirane ako ustaše saznaju da smo bili u školi.

U noć smo grešku što smo dva mladića, koje smo uhvatili pred školom i povelili sa sobom da nas ne izdaju, pustili odmah im smo izišli iz škole, a oni su odmah o nama obavijestili ustaše. Na udaljenosti od

jednog kilometra smjestili smo se u štaglju osamljene seoske kuće, gdje smo čekali daljnju vezu.

Sutradan je izmeću sjenika na kome smo se nalazili i seljakove kuće prošlo oko 40 žandara, a nedaleko od njih i ustaška pobornica. Bitava Bobanova bojna kružila je oko Ivanca, Lepoglave i Cerja Tužnog, sve do Varaždina. Iz seljakova sjenika čulo se kako žandari pitaju jesu li prolazili kroz selo kakvi partizani, a seljak je odgovorio: »Ne, tu nema nikoga.« Nas nekoliko nalazili smo se u njegovoj sobi kad je razgovarao sa žandarima. Imao je samo ženu i jednog sina. Govorili smo mu o ciljevima naše borbe, ali se i on plašio da nam se priključi. Rekao je da će biti likvidiran ako ustaše saznaju da smo bili kod njega. Kasnije su ga zaista ustaše odveli u logor.

U momentu kad su žandari prolazili kraj seljakova sjenika pripremili smo se za borbu, i sve su puške bile u njihovim rukama, ali nismo otvarali vatru jer je to za nas bio osjetljiv teren. Osim toga, izbjegavali smo borbu jer nam je predstojao dalek put od seljakove kuće do šume, a trebalo se kretati brisanim prostorom i nepogodnim terenom.

Odavde smo krenuli na put prema željezničkoj stanici Cerje Tužno. Vodi nam je bio Švigelj, sin šefa željezničke stanice Cerje Tužno, koji je dobro poznao taj teren. Tu smo pomoću njega i njegovog brata Ede pripremili akciju na vlak. To je bilo u drugoj polovici oktobra, u 8 sati navečer. Baš kad smo stigli do željezničke stanice, dolazio je osobni vlak iz Lepoglave. Najprije smo, tobože, zlostavljali šefa stanice Švigelja, da ga poslije akcije ne otkrije za suradnju s nama.

Željezničku stanicu demolirali, iz vlaka skinuli neke putnike i pomoćnika strojovođe, a samog strojovođu u zadržali smo na lokomotivi. S borcem Ivanom Gradišom sjeo sam kraj strojovođe, a borci čete ukrcali su se u vlak snabdjevši se prethodno u Cerju Tužnom naftom. Tako smo krenuli prema Varaždinu. Prethodno smo javili željezničkoj stanici Varaždin da vlak stiže redovno.

Na putu smo strojovođu nastojali politički obraditi kako bi postao suradnik NOP-a, ali je naše nastojanje bilo uzaludno. Tužan i plačljiv, govorio nam je kako se s lokomotivom srodio kao sa svojom sestrom i izjavio da ne može nikako ići s nama i da ne može stupiti u naše redove, jer ima ženu i djecu. Rekao je da je nama lako, jer smo mi mladi momci, i da ga moramo razumjeti. Tako smo stigli na 4 kilometra od Varaždina, gdje smo stali i sišli zajedno sa strojovođom. Gradiša je stavio brzinu lokomotive na maksimum, pokrenuo vlak i iskočio iz lokomotive. Vagone kompozicije polili smo naftom i zapalili, pa je cijela kompozicija u plamenu stigla u Varaždin. Vlak je u željezničkoj stanici izletio s tračnica prema dravskom mostu.

Produžili smo i prešli cestu Varaždin—Zagreb, zatim se kretali poljem i prešli rijeku Plitvicu kod nekog mlina. U mlinu nas je dočeka sekretar OK KPH Varaždin Stjepan Ivić, koji nas je dalje vodio do Kalnika. Bili smo prilično iscrpljeni. Napokon smo u zoru stigli na ogranke Kalničkog gorja, do ceste Ludbreg—Varaždinske Toplice i rijeke Bednje, gdje smo se odmarali u šumi kod sela Slanja. Dalje nas je Ivić vodio kroz šumu u selo Segovinu, naseljeno Srbima i Slovencima koje su Nijemci evakuirali i protjerali iz njihovih domova u Štajerskoj. I jedni i drugi

bili su preplašeni našim dolaskom i nisu u nama gledali neku snagu koja može izvojevati oslobođenje od okupatora. U Segovini smo večerali i prespavali, a ujutro smo se u selu Ribnjaku spojili sa Slavonskim bataljonima i sreli sa Stjepanom Kušcem, Jožom Horvatom, Matom Jerkovićem, Martinom Puštekom i drugima. Bio je kraj oktobra.

Formiranje 3. bataljona i prve akcije odreda

Odmah nakon toga formiran je 3. bataljon u selu Ivancu na Kalniku, u jednom vojvotini. Jezgru bataljona činila je Žumberka četa i grupe koje su nam se priključile na Bilogori, Kalniku i u Zagorju. Bataljon je imao tri čete, a komandant mu je bio Stevo Došen, narodni heroj. Cijeli odred brojio je oko 300—350 boraca. Bio je naoružan uglavnom lakim oružjem. Teškog oružja nismo imali.

Nakon formiranja 3. bataljona u sastavu Kalničkog odreda, pošli smo odmah s akcijama na Kalniku. Jedan bataljon dobio je zadatak da izvodi akcije u Podravini, drugi bataljon da se prebaci prema Ludbregu i da ondje ugrožava neprijatelja u uporištima i na željezničkoj pruzi Ludbreg—Koprivnica, a naš je bataljon upućen na sektor Hrvatskog zagorja.

Neprijatelj je bio neobično iznenađen kad smo se pojavili na Kalniku. Odmah u početku osjetio je našu prisutnost i uvjerio se da smo vrlo dobro organizirana vojna snaga. Zato je protiv nas poduzeo ozbiljnu ofenzivu s ciljem da nas sa Kalnika potisne prema Slavoniji.

Već u novembru od partijskih organizacija na području Kalnika: iz Križevaca, Varaždina i Ludbrega, dobili smo informacije da se prema našim položajima na Kalniku koncentriraju neprijateljske snage. Čak su se i u Zagrebu pripremali i određivali ešaloni za Kalnik. Prema informacijama pripremalo se protiv nas nekoliko hiljada vojnika. Bilo je samo pitanje vremena kada će neprijatelj na nas udariti. Kad smo na početku decembra 1942. godine obaviješteni da će poći neprijateljska ofenziva, donijeli smo odluku da se odred razdijeli po bataljonima i da krene u tri pravca: 1. bataljon prema Zagrebu kojim gori, 2. bataljon na sektor Bilogore, a 3. bataljon prema Ivančici, odnosno prema Ivancu i selu Ladanju. Već u početku svog nastupanja bataljoni su izveli uspješne akcije, ugrožavajući željezničke pruge i željezničke stanice na relaciji Koprivnica—Križevci i Zagreb—Varaždin. Neprijatelj, koji je ubrzo prodrio na Kalnik, upao je u prazan prostor. Štab odreda kretao se s 1. bataljonom u kome smo bili Mate Jerković, Joža Horvat, Stjepan Kušec i ja.

Nismo predviđali da ćemo, izbjegavajući neprijateljsku ofenzivu, biti prisiljeni da dođemo čak do Rauhove lugarnice na Sljemenu, nadomak Zagreba. Nepovoljna situacija dovela nas je do lugarnice 17. decembra 1942. godine.

Prije nego što smo stigli do lugarnice išli smo u pravcu Apatovca i Gornje Rijeke do sela Bisag. Čak smo se kretali po danu sve dok nismo pred mrak stigli na cestu Varaždin—Zagreb, gdje smo slučajno naišli na

kolonu neprijateljskih kamiona i automobila. Tom smo prilikom zarobili dva putnička automobila. Na neprijateljskoj strani bilo je i žrtava. Prešli smo cestu i krenuli prema Mariji Bistrici. Preno ili smo u obližnjim zaseocima. Kad nam je svanulo, uputili smo se ograncima Zagrebačke gore i 15. decembra u 14 sati umarširali u Mariju Bisticu, iznenadivši tamošnju žandarmerijsku posadu koja je brojila oko 25 žandara. Zatekli smo žandare kako se kartaju u dvorištu zgrade.

Žandari su bili obaviješteni da smo mi u pokretu, ali nisu znali u kojem se pravcu krećemo, a još manje da ćemo upasti u Mariju Bisticu. Iako su dakle bili upozoreni, nisu poduzeli nikakve mjere opreza. S njima smo bili vrlo brzo gotovi. Pokušali su doduše da se domognu pušaka i pruže otpor, ali u tome nisu uspjeli jer smo mi bili brži.

Sa zarobljenim žandarima postupali smo blago, jer smo im garantirali da im se neće ništa dogoditi ako se predaju. Kad im nismo skinuli ni uniforme, jer su naši borci bili dobro obučeni, a nismo imali ni gdje da spremimo te uniforme. Na putu prema Kalniku svukli smo i izulice i broj neprijateljskih vojnika i njihove uniforme i cipele podijelili sirotinji. Mnogi su se seljaci bojali da od nas prime uniforme i obuće pa smo im isto na putu nailazili na te uniforme koje su oni iz straha bacali.

Žandari su nas molili da ih shvatimo kao plaćene službenike ili vojnike i uvjerali su nas da se nisu ogriješili o interese naroda, niti su svoje prste uprljali nevinom krvlju. Kad su nas uvjerali da ih narod cijeni i poštuje. Kad smo ih pozvali da stupe u naše redove, svi su odbili s izgovorom da bi u tom slučaju stradale njihove obitelji.

U Mariji Bistrici nalazilo se i skladište hrane za tamošnje civilno stanovništvo, koje smo otvorili, a hranu razdijelili mještanima. Kad su i starice odnosile pune vreće živežnih namirnica.

Nakon akcije na žandare u Mariji Bistrici sazvali smo mještane na zbor koji je organizirao i na njemu govorio Joža Horvat. Zboru je prisustvovalo oko 200 ljudi. Joža Horvat govorio je o ciljevima NOB-a, o vanjskoj i unutrašnjoj politici u situaciji, o stanju na frontama, zatim je isticao da su se sve zemlje i pokrajine Jugoslavije digle na ustanak, pa tako treba da u Hrvatskoj zagorje i tako dade prilog narodnooslobodilačkoj borbi.

Poslije zbora Joža Horvat je telefonski nazvao Kotarsko poglavarstvo u Varaždinu i obavijestio ga da se nalazimo u Mariji Bistrici, zbijaju i tako s njim šalu. Predstavnici ustaške vlasti u Varaždinu nisu vjerovali misle i da to netko s njima zaista zbija šalu. Joža Horvat ih je kad pozivao da dođu u Mariju Bisticu na razgovor.

Nakon zbora borci su se odmarali po kućama u Mariji Bistrici. Neprijatelj je pripremao tenkovske jedinice da nas napadne sutradan ujutro. S tim smo mi računali, pa smo rano ujutro napustili Mariju Bisticu i krenuli prema selu Lazu, u pravcu Zagrebačke gore. Kad smo stigli na cestu, njome se već kretala tenkofska jedinica. Kad je ona prošla, mi smo se brzo prebacili preko ceste.

Bila je oštra zima koja nam je zadavala poteškoće, utoliko više što smo u bataljonu imali ranjenog borca Arbutinu (iz Banijske župe), koji

je bio ranjen u nogu još u Apatovcu, kad su slavonski bataljoni stigli na Kalnik. On nije mogao hodati, već je jašio na konju.

Ubrzo smo naišli na zasjedu domobrana na Zagreba koj gori, iznad sela Laza. Ali oni su se povukli bez borbe. I taj dan smo marširali cestom i doprli predvečer do Gornje Stubice, gdje smo odlučili ili prenoćiti. Neprijatelj je bio zbunjen jer nije previdio da ćemo biti tako drski i pojaviti se na Zagreba koj gori, nadomak Zagreba. Nailazili smo više puta na neprijateljske zasjede, koje su se ispred nas povlačile bez borbe. Povremeno smo se, nakon napornog marša, odmarali.

Sedamnaestog decembra predvečer stigao je 1. bataljon sa štabom odreda do Rauhove lugarnice. U nekoliko planinarskih domova na Sljemenu odmarali su se u to vrijeme avijatori koji su se vratili s istog bojišta.

U jednoj gostionici kod Rauhove lugarnice našli smo na domobranske oficire kako piju čaj. Budući da smo i mi bili obučeni u domobranske uniforme, sjeli smo u gostionicu i zajedno s njima pili i zabavljali se. Imali smo i harmoniku, pa su naši borci svirali i pjevali.

Još prije nego što smo stigli do lugarnice, naišli smo na jednu domobransku jedinicu »asne radne službe«. Ti su domobranci bili drvosječe po narodnosti Srbi. Njih smo razoružali, a oko 50 domobrana nam se priključilo.

Oko pola noći krenuli smo prema selu Luki i Trgovišću u pravcu sela Petrovskog i planine Ivanice, jer se nismo mogli vratiti istim putem. Kako je bila gusta magla, neko smo vrijeme lutali, i umjesto da prije zore prijeđemo cestu i prugu, uhvatio nas je dan kad je prugom jurio vlak prema Zaboku pun ustaša. I drugi je vlak naišao kad smo doprli do pruge, ali neprijatelj nije uopće reagirao, iako nas je primijetio. Iz neposredne blizine on nas je promatrao kao i mi njega, a borba nije otpočela. Tek što smo zauzeli položaje na jednoj kosini brda, primijetili smo neprijatelja kako se iskrcava u Trgovišću. Oko 11 sati naišla je iz Zagreba kolona od 15 kamiona punih vojnika. Komandant bataljona (kasnije poginuo kod Virovitice) poslao je odmah kurira da izvidi kako bi mogao napasti kolonu: preko, sredinu ili za elje. Naredio sam da se napadne za elje kolone. Otvorili smo vatru i uništili tri kamiona. Tako je borba počela i završila uspješno.

Nakon toga zauzeli smo i taj vijenac ogranaka brda iznad sela Luke i Trgovišća, iako je neprijatelj oko 15 puta jurišao na naše položaje. Bataljon je odolijevao sve do 9 sati navečer. To je bilo u drugoj polovici decembra. Naknadno smo dobili informaciju da je neprijatelj imao oko 10 žrtava, a mi smo imali tri ranjena i dva poginula borca. Neprijatelj je tukao naše položaje minobaca ima, teškim minobaca ima, teškim mitraljezima i lakim oružjem. Kad je oko 21 sat prestala borba, krenuli smo prema Klanjcu, iako je neprijatelj na tom prostoru bio zauzeo sve okolne brežuljke. Nalazili smo se okruženi u vatrenom kotlu. Oko 12 sati neprijatelj je uputio protiv nas 15 lakih tenkova (tanketa), koji su nas razbili u tri grupe. Mate Jerković i ja bili smo s 20 boraca sabijeni u jednoj šumici veličine oko 120 m². Grupa s Jožom Horvatom uputila se prema Krapinskim Toplicama i selu Petrovskom; on je krenuo sa celom bataljona prije nego što smo mi povukli ostale snage. Tako smo mi zakasnili i nismo se mogli izvući prije nailaska tenkova. Tom prilikom

ranjena su nam dva borca i zarobljena drugarica Ruža Klas, rodom iz Varaždina, koja nije mogla pobjeći i pred tenkom.

U toj opasnoj situaciji maskirali smo se lišćem i granjem. Rekao sam borcima: »U ovom momentu izlaza nemamo. Ako budemo nastupali prema neprijatelju koji nam se približavao brisanim prostorom, bit ćemo svi likvidirani. Ostanimo na mjestu, otkako imo bombe i otkako imo puške i automate, pa kad im neprijatelj pride na malu udaljenost jurišajmo na njega. Imat ćemo gubitke i mi i neprijatelj.« To je bilo 19. decembra. Naredio sam borcima da ne otvaraju vatru sve dok neprijatelj ne dođe na rub šume. Kad se približi na nekoliko metara, po ete naša paljba i probijanje kroz neprijateljske redove. Neprijatelj nam se ipak nije približio i kad je pao mrak, mogli smo izaći iz šume. Nakon nekog vremena spojili smo se kod Tvornice tekstila u selu Zutnici s grupom koju je vodio Stjepan Kuš. Odatle smo zajednički produžili prema selu Podgori, iako su nas ustaše uznemirivali, i najzad se uspeli na planinu Ivanjicu. Pred mrak smo se spustili u selo Lobor odakle nas je vodi sproveo prema selu Golubovcu. Tu smo primijetili neka sumnjiva svjetla. Mislili smo da su to radnici koji se spremaju za odlazak na posao u Zagreb. Međutim, to su bili ustaše. Našli smo se na prostoru između dvije kuće: Mate Jerkovića, Stjepan Kuš, Stevo Lagan, komesar bataljona, i ja, na čelu kolone od 70 boraca. Nastupaju u koloni, iznenada smo čuli povik: »Tko ide«, a Mate Jerković je odgovorio: »Domobranci«. On je pošao naprijed, a za njim ja i Stjepan Kuš. Stražar je tražio lozinku, a kad je Mate Jerković rekao pogrešno, dobio je odgovor: »Nije tako«. Jerković je stražaru kuražno i oštro rekao: »Ma kako nije, mi smo tu lozinku dobili na brzinu, jer treba da tjeramo partizane.« Stražar je bio zbunjen. Tada je iz kuće izašao i puškomitraljezac, a Mate Jerković je od njega zatražio puškomitraljez jer, tobože, nemamo dovoljno oružja za daljnju borbu s partizanima. Puškomitraljezac nam je predao puškomitraljez, a zatim je izašao iz kuće i pomoćnik mitraljesca s municijom koju nam je također predao. To su bili ustaše.

Oko 1 kilometar dalje naišli smo na seljačku kuću. Pokucao sam na vrata, ali seljak nije htio otvoriti izjavljujući da nikome ne otvara. Istom kad sam mu zaprijetio da ću mu razbiti vrata ako ih ne otvori, digao se iz kreveta, ali u momentu kad je prilazio vratima neprijatelj je na nas otvorio uragansku vatru. Mate Jerković i Stjepan Kuš, sklanjajući se od vatre, spustili su se niz brdice prema vinogradu, a ja sam ostao sam s jednim borcem Banićem, političkim delegatom voda i s ovim seljacom. Već je svitalo. Nas dvojica uputili smo se prema Golubovcu i, nakon jednog sata pješetaenja, zavukli smo se pod kupinov grm gdje smo predanili. Oko 17 sati uputili smo se dalje. Na putu smo uhvatili dva ustaše koji su išli da uvaju Golubovački ugljenokop. Najprije smo uhvatili jednoga, razoružali ga i svezali, a zatim je naišao drugi s kojim smo ušli isto. Obojici smo naredili da nas vode u Konjščinu, jer je to bio pravac za Komin i Kalnik. Oko 3 sata u noć, kad smo bili blizu Konjščine, ustaše smo razvezah, a oni su nas prestrašeni pitali hoćemo li ih ubiti. Odgovorili smo im da nećemo. Pustili smo ih, a oni su otrčali koliko su ih noge nosile. Kasnije smo na putu naišli na jednu seljačku kuću i njezinom vlasniku smo rekli da se oko kuće nalaze partizanske zasjede, kako bismo mogli kod njega predaniti. On nam je u strahu

odgovorio: »Izgorjet u ako ustaše saznaju da ste bili kod mene.« Uvjeravali smo ga da mu se ništa ne može dogoditi i naredili mu da nitko u toku dana ne izlazi iz kuće dok se mi nalazimo na njegovu štaglju. Dok sam ja spavao, borac Banijac je stražario.

Kroz selo je prošla ustaša, o čemu nas je doma in obavijestio rije ima: »Joj, prošli su ustaše s onim velikim U. Pretražuju svu okolinu, a govore kako su partizani razbijeni.« Seljak se s nama tako sprijateljio kao da se već dugo poznajemo. Na njegovom štaglju proveli smo čitav dan do mraka, kad smo većerali, a on nas je nakon toga vodio prema Kalniku.

Doveo nas je do jednog brežuljka u blizini Komina i odatle se vratio kući. Kad smo prešli cestu Varaždin—Zagreb, 25. decembra, dospjeli smo do sela Kolarca i ponovo se našli na Kalniku u sastavu bataljona.

Naši uspjesi na Kalniku bili su prilični, i Kalnički odred bio je u ono vrijeme popularan u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Baš zato što je među borcima vladala zavidna disciplina i moral, stjecali su oni sve veću ugled i brzo se proširili kao jedinica koja je izvršila različite akcije. Iako su te akcije bile male, imale su veliko značenje s obzirom na težak teren i konfiguraciju zemljišta koje je bilo ispresijecano mnogobrojnim cestama i prugama. Nije bilo prostranih šuma u kojima bismo se mogli zaštititi i odmarati, već smo uvijek morali biti u pokretu. Ali ti su pokreti bili ili prekaljivali naše borce.

Zbog vrlo teških uvjeta borbe odred je imao i žrtava, poginulih i ranjenih. Liječnici ranjenike liječili su sami u zemunicama i ambulancama na Kalniku. Ivan Fras Jovica, šef bolnice i sanitetske službe, uz suradnju drugarice Ružice, bio je izvrstan liječnik i dobar drug, pa je zahvaljujući tome svakom našem ranjeniku pružena maksimalna pomoć i u onim teškim uvjetima. Teže smo ranjenike upućivali u Slavoniju sa sigurnom pratnjom, i nijedan naš transport ranjenika nije pao u ruke neprijatelja na putu od Kalnika do Papuka. Ranjenici su prebacivani kolima i pramenom jakom jedinicom, ako je bilo potrebno čak i bataljonom.

Sanitetski materijal za odred, ambulante i bolnice dobivali smo vezama iz Ludbrega, Varaždina i Zagreba, a isto tako i medicinske instrumente, ali njih nismo imali dovoljno. Bilo je slučajeva da se ranjeniku obično pilom rezala ruka ili noga.

Partijske i skojevske organizacije na terenu kao i one u jedinicama odigrale su značajnu ulogu u pripremi akcija. Partijskim i skojevskim organizacijama i jedinicama odreda rukovodio je komesar odreda. Njihov glavni zadatak bio je da podižu moral i borbenost boraca.

Nakon svake akcije održavali su se partijski i skojevski sastanci na kojima se kritički raspravljalo o pripremama i izvođenju akcije. Diskutiralo se o tome jesu li partijske i skojevske organizacije u ime dovoljno ili su zatajile i jesu li njihovi članovi bili primjer ostalim borcima. Tako se dizao ugled partijskoj i skojevskoj organizaciji, naročito onda kad su se partijci i skojevci prvi javljali za bombaše i prvi jurišali na neprijatelja.

U svim jedinicama partijske i skojevske organizacije bile su vrlo budne prema neprijateljskom djelovanju i energično su suzbijale sve pokušaje demoraliziranja, otkrivaju i one pojedince koje je neprijatelj pokušao zavrbovati kao svoje agente.

Josip Bogožalec

Razvoj i djelatnost političkih organizacija NOP-a i organa narodne vlasti na području Ivanca 1941—1945.

Razvoj partijskih organizacija

Uvod

Prikupljanje dokumentacije o razvoju i djelovanju političkih organizacija i organa narodne vlasti u razdoblju 1941—1945. godine u bivšem kotaru Ivanec nailazi na ozbiljne teškoće zbog nedostatka pisanih dokumenata.

Neki značajniji događaji samo su spominjani u referatima prilikom obilježavanja godišnjica i dalje se od toga nije išlo. Rad političkih partijskih radnika, ilegalaca i simpatizera KPJ, bio je također strogo ilegalan. Iako su pojedinci radili na istom zadatku, a da nisu jedni za druge znali. Prema podacima, cijela dokumentacija (o radu partijskih organizacija, Kotarskog komiteta KPH, NOO i o drugim zbivanjima) pala je u ruke neprijatelju na početku 1944. godine. Zbog toga prikupljena građa o spomenutim događajima ima nedostataka i nedorečenosti. Zato ovaj pregled zbivanja 1941—1945. neka posluži samo kao prvi pokušaj da se bar djelomično zabilježi ono što je trebalo učiniti mnogo prije, kako bi se prikupljena građa i podaci lakše sredili, provjerili i zaokružili u cjelinu.

Bez obzira na nesistematičnost i propuste, neka ovaj pokušaj posluži kao poticaj i osnova kojoj bi se dodavale nove činjenice radi šire obrade ovoga najburnijeg razdoblja u kojem je narodivane kog kraja u zajedničkoj borbi s ostalim našim narodima podnio velike žrtve.

Neki događaji koji su prethodili 1941. godini

Društveni i privredni razvoj u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća uvjetovali su postojanje novih društvenih odnosa. Politički sukobi, proizašli iz neprestanog bunta protiv austrougarske dominacije, izbacili su na površinu novu društvenu snagu — radničku klasu i seljaštvo.

Varaždinska županija bila je potkraj 19. stoljeća snažno uporište anarhizacije u Hrvatskoj. Tu austrijska vlast najbrutalnije je gušila svaki socijalni pokret i svaku nacionalnu težnju. Zbog toga je 1883. godine u selu Bednja došlo do pobune seljaka tako da je protiv pobune uz žandarmeriju intervenirala i vojska. Povod za revolt i pobunu seljaka Bednje

i okolice bilo je postavljanje ploča s maarskim grbom i natpisima na maarskom jeziku na javne zgrade. U toj pobuni učestvovalo je nekoliko tisuća seljaka koji su bili naoružani kosama, vilama, sjekirama i štapovima. Sa zgrade općine, trgovina i nekih drugih skinute su table na maarskom jeziku. Intervenirala je vojska, pale su tri žrtve, a sedam seljaka je teško ranjeno. Red su uspostavljale čak tri vojne pukovnije, a do potpunog smirenja nije došlo još dugo vremena.

Na gradnji pruge Varaždin—Ivanec—Golubovec u kolovozu 1890. godine došlo je do nemira radnika zbog isplate zarada manjih od dogovorenih. Radnici su obustavili rad i stupili u štrajk. Direkcija za izgradnju zatražila je pomoć policije kojoj se pridružila i vojska. Nakon što su prema dogovoru zarade radnicima isplaćene, nemiri su prestali.

Na početku 20. stoljeća bilo je mnogo nemira i pobuna u selima ovoga kraja. Posebno treba istaći pobune seljaka u Lepoglavi, Cvetlinu, Lepoglavskoj Vesi i drugima, protiv kojih vlasti upotrebljavaju sva raspoloživa sredstva — hapšenja, progone, pa čak i prijeke sudove.

Stranci iz tek otvorenog ivančkog rudnika ugljena izvlaće velike profite, a rudarima su isplaćivane bijedne nadnice. Rudari se opiru i zahtijevaju bolje uvjete rada. Fizički obrađivači unavijaju se predstavnicima vlasnika rudnika bilo je 1903. i 1905. godine.

Rudari Ivanca postaju jezgra radničke klase, a revolucionarnost naročito dolazi do izražaja 1919. godine — kada se socijaldemokratski pokret snažno razvio u selima cijeloga kraja.

Ivančki rudari pošli su svoj borbeni put još 1918. godine, posljednje godine prvoga svjetskog rata. U svim akcijama predvodio ih je Petar Pahić, radnički povjerenik i beskompromisni borac za osnovna ljudska i radnička prava. Predvodio je rudare i u zahtjevu za povećanje nadnica u jesen 1918. Kada je taj zahtjev odbijen, odmah je počeo štrajk. Trajao je 43 dana i vlasnik je bio primoran da udovolji svim zahtjevima rudara.

Ideje velike oktobarske revolucije i iskustvo povratnika koji su u njoj učestvovali doprili su i u ovaj kraj. Nije trebalo dugo čekati da se pojave zanos i volja za rušenje svega što je zaštitilo našeg seljaka i radnika bilo neprihvatljivo i strano. Tako i rudari Ivanca — jezgra radničke klase cijelog kraja — počinju da se organiziraju.

U nizu godina, koje su bile vrlo teške zbog neprestane borbe, iz njihova je pokreta izrasla snaga koja se borila protiv eksploatacije i nepravdi nenarodnog režima a za osnovna radnička i ljudska prava. To je bio snažan i beskompromisan politički pokret koji se borbenost prenijela u narodnooslobodilački rat i revoluciju.

Poslije Drugog kongresa KPJ u Vukovaru, Ivanec i neka okolna sela osnivaju prve partijske organizacije. Iz toga vremena sačuvana je partijska knjižica radnika Franje Hudoletnjaka, član KPJ od 15. listopada 1920. godine. Na toj partijskoj knjižici otisnut je pečat s tekstom »Komunistička partija Jugoslavije — Ivanec«.

Uvjeti života i rada rudara bili su vrlo teški. Kopači su kao kvalificirani radnici zaradivali malo, a od te male zarade morali su sami kupi-

vati karbid, kapsle, eksploziv i si. Ostali radnici, pomoćnici kopara i vozači zarađivali su mnogo manje od kopara.

U znak solidarnosti s rudarima Trbovlja 1921. godine, unatoč obznani i nasilju žandara, ivane ki rudari štrajkuju 30 dana.

U toku cijele 1919. godine naglo se širi socijaldemokratski pokret gotovo u svim selima ivane kog kraja. Održane su pučke skupštine u svim većim mjestima, a nezadovoljstvo u narodu sve je više raslo. Padaju i prve žrtve. Prilikom opkoljavanja Maruševca žandarmerija je ubila 7 seljaka, a više njih ranila. Velika pučka skupština održana je u Ivancu 12. siječnja 1919. godine u prisutnosti velikog broja ljudi koji su došli gotovo iz svih sela. Na skupštini je govorio Petar Pahi, rudarski radnik i predstavnik Socijaldemokratske stranke, i predstavnik te stranke iz Zagreba Vilim Haramina. Govori su bili prožeti potrebom borbe za socijalizam, podjelu zemlje siromašnim seljacima, većom demokratskom pravom itd.

Međutim, taj pokret, kako se god brzo širio i postao masovan, isto je tako vrlo brzo splasnuo. U organizacionom smislu prestaju postojati socijaldemokratske organizacije s brojnim članstvom u Ivancu, Bednji, Lepoglavi, Maruševcu, Klenovniku, Višnjici, Cvetlinu i Kamenici. Iako su prestale postojati organizacije, a istaknuti socijalisti i demokrati bili hapšeni i proganjani, ideje toga pokreta za bolji i slobodniji život ostale su i dalje živjeti u narodu.

U toku cijelog razdoblja postojanja bivše Jugoslavije ivane ki rudari, u znak solidarnosti s ostalim rudarima, često organiziraju štrajkove protiv nasilja žandara, diktature, za povoljnije uvjete rada. Stvorena je vrlo snažna sindikalna organizacija, jedina posredstvom koje rudari godinama nastupaju organizirano i jedinstveno. S obzirom na to da su rudari stanovali kod svojih kuća, u selima, imali su snažan politički utjecaj na velik broj seljaka koji su se sve više socijalistički orijentali.

U estalim pobunama i štrajkovima rudara 1936. i 1937. godine, najdulje su štrajkovali ciglarski radnici na ciglanama u Cerju Tužnom. Štrajk je trajao više od 7 tjedana i pridonio je još većem i inače revolucionarnom vrenju koje je u narodu poprimalo sve šire razmjere.

Prva partijska elija u najstrožoj ilegalnosti osnovana je 1938. godine u rudniku Ivanec. U njenom osnivanju i radu sudjeluje član CK KPH Josip Kraš. Prilikom osnivanja partijske elije njenim članovima postali su provjereni sindikalni rudarski borci, prekaljeni u mnogim štrajkovima i sukobima sa žandarima i policijom. To su bili:

1. Miril Geček, 2. Ivan Kušter, 3. Vukoburo Kušter, 4. Josip Sankovi i 5. Juraj Gotal.

Za sekretara elije izabran je Miril Geček, istaknuti radnik povjerenik u rudniku.

Kraš je pridavao veliko značenje radu elije i često je prisustvovao njenim sastancima. Elijom je dostavljao letke, proglase KPJ, brošure i knjige, neprestano upozoravao na fašističku i ratnu opasnost koja se sve više približavala i ozbiljno prijetila i našoj zemlji. Uputivao je rudare na zadatke u ratu, a u svakoj prilici isticao potrebu za oštroman klasnom borbu.

Partijska elija rudnika već u jesen 1939. godine organizirala je u Ivancu protestni miting protiv rata, fašizma, skupocine. U organizaciji

toga mitinga sudjelovao je Josip Kraš, a pozivu na miting odazvao se veliki broj rudara i mještana.

Godine 1940. osniva se u mjestu Ivanec partijska elija na inicijativu nekih članova Okružnog komiteta KPH Varaždin. U radu te elije sudjelovali su: Petar Pahi, rudarski radnik, Doko Papri, radnik, Ivan Bregovi, Mirko Posinovec i Ivan Bukovec.

Rad tih elija odnosio se na raskrinkavanje politike nenarodnog režima, raspaćivanje propagandnog materijala i okupljanje simpatizera.

Neposrednu ratnu opasnost i fašizaciju zemlje prva je najavila partijska elija rudnika. Njeni su članovi 8. rujna 1940. godine organizirali na Lazama (vinogradi iznad sela Kaniže kod Ivanca) veliki zbor protiv izdajničke politike vlade Cvetković-Maček. Na zboru je Josip Kraš raskrinkao Mačekovu politiku, govorio o teškoj situaciji u zemlji, izrabljivanju radnika i seljaka, predstojao o ratnoj opasnosti, te kako se svi napredni ljudi moraju organizirati i vlastima na svakom koraku pružati otpor. Na kraju govora pjevačko društvo »Sloboda« iz Varaždina nastupilo je s programom slobodarskih i revolucionarnih pjesama. O održavanju zbora saznala je žandarmerija u Ivancu i zatražila pomoć žandarmerije iz Varaždina, ali se žandari nisu usudili intervenirati sve do kraja zbora. U esnicima zbora, kojih je bilo čak iz Varaždina, na završetku je predloženo da se brzo razide. Žandarmerija je ipak uspjela neke pohapsiti, a došlo je i do manjih sukoba i tučnjave.

Neprocjenjiv je bio doprinos Josipa Kraša, koji je i sam pripadao rudarskoj porodici, razvoju radničkog pokreta, što je posredstvom partijskih elija snažno politički djelovao u narodu i pripremao ga za velike revolucionarne dane koji su nastupali.

Ivančani, rudari znali su da je došlo vrijeme nepoštedne borbe u tim najsudbonosnijim danima. Inspirirani vjerom i borbenom sviješću u Josipa Kraša, rudarski pokret Ivanca, partijske organizacije na čelnom čelu i ostali patrioti uključili su se najaktivnije u revoluciju i pridonosili sve u okviru svojih ljudskih i materijalnih mogućnosti na njenom trnovitom putu do pobjede.

U kotaru Ivanec jedan od najjačih centara NOP bio je sam Ivanec, u kojem je, s obzirom na razvijeno rudarstvo, radnički pokret imao jaku tradiciju i velika iskustva u borbi s nenarodnim režimom bivše Jugoslavije.

Odmah nakon okupacije partijske elije organizirale su sabotaže s ciljem proizvoditi što manje ugljena za okupatora. Tako je već 1941. godine dnevna proizvodnja ugljena od 30 vagona smanjena na 9 vagona, a kasnije na svega 3 vagona, i to vrlo loše kvalitete. Rudari su namjerno s ugljenom miješali velike količine zemlje. Osim toga, radnici su na pumpama u jami estovale oštećene pojedine dijelove, puštali vodu u neke revire, izazivali kvarove na ostalim strojevima. Sve su to radili do dolaska partizana koji su uništili veliki dio postrojenja, a rudnik onesposobili za proizvodnju na dulje vrijeme.

Zbog toga, zapovjednik oružničke postaje iz Ivanca javlja svojoj višoj komandi brzojavno:

»26. i 27. listopada 1941. godine poglavnikova slika u rudniku Ivanec, koja je bila na vanjskom zidu na magazinu izvješena, namazana je blatom. Istraga se vodi.«

Rudari su bili osnova političkog života u Ivancu. Raspaivali su letke i štampu. Letke su lijepili po cijelom mjestu, na plotove, kuće, pa čak i na zgrade Kotarskog suda i žandarmerijske stanice. Mnogi su rudari hapšeni, a neki su se povukli u ilegalnost. U nekoliko navrata iz rudnika je tajno prebacivan na teren eksploziv kojim je srušeno više objekata važnih za okupatora. Srušen je i most na rijeci Bednji, nedaleko od rudnika kod sela Kuljevice.

Međutim, Ivanec je bio i jako neprijateljsko uporište. U njemu je stalno bilo dosta ustaša, uglavnom bivših maekovaca, koji su prije rata imali utjecaja na neke slojeve, naročito bogatije seljake. Na njihovu inicijativu uslijedila su prva hapšenja simpatizera i aktivista NOP-a.

U Ivanec je dolazilo dosta njemačkih vojnika s cijelom ratnom spremom da provedu odmor od mjesec dva prije odlaska na istočno front. Zaposjeli su sve važnije objekte, a neki su bili smješteni i po privatnim kućama. Nakon odlaska Nijemaca, u Ivanec je došla grupa od oko 300 gestapovaca. Ostali su u Ivancu oko godinu dana.

U takvoj, vrlo složenoj situaciji 11. studenoga 1942. godine prvi put je Ivanec oslobodila Zumberka partizanska četa. Ona je dobro organiziranom akcijom, na bazi prethodno prikupljenih podataka od terenskih radnika o jačini i razmještanju neprijatelja, uspjela za nepun sat uništiti općinsku zgradu, vatrogasni dom, žandarmeriju i rudnik, te blokirati željeznicu na stanicu. U rudniku Ivanec uništena je električna centrala, rudarski strojevi, zaplijenjeno raznog ratnog materijala, a sam rudnik onesposobljen krajnje vrijeme za proizvodnju. Rudarima koji su se našli na poslu održan je govor o političkoj situaciji i ciljevima NOP-a.

Žumberka četa partizansku četu prihvatili su članovi Okružnog komiteta Varaždin i s njom najuže surađivali za kratko vrijeme njenog boravka na ovom terenu.

Prilikom napada na žandarmerijsku stanicu u starom gradu poginuo je puškomitraljezac čete Ivica. Žandari su pružali ogorčen otpor.

Taj događaj imao je ne samo vojni nego i politički odjek, a narodnooslobodilački pokret poprimio još šire razmjere. Za uspjeh te akcije svoj prilog dali su i Ivanecki rudari — simpatizeri NOP-a, koji su prikupili prethodno sve potrebne informacije o neprijateljevoj snazi, naoružanju i razmještanju.

Iako je mjesto Ivanec praktički bilo slobodno svega nešto više od jedne noći, o tome se u cijelom kraju vrlo dugo govorilo jer je to bilo prvi put u ovom dijelu Hrvatske da je oslobođeno mjesto u kojem su bile jake neprijateljske snage i kotarska oblast.

Nakon te uspješne akcije četa se smjestila u školu Druškovec, gdje su se borci odmorili, a o njihovoj prehrani i smještanju brinuli su učitelji iz škole i neki seoski aktivisti. Nakon odmora, četa je napala željeznicu na stanicu Cerje Tužno, odakle je u pravcu Varaždina pod punom parom uputila vlak, koji je bez posade prošao željeznicu na stanicu Varaždin i zaustavio se kod dravskog mosta.

Učitelje iz škole Druškovec uhapsili su ustaše, osudili na zatvorske kazne zbog suradnje s partizanima, a škola je bila dugo vremena zatvorena.

Na razvoju NOP-a neumorno su radili partijski aktivisti od kojih su se u Ivancu isticali Ivan Kušter, koji je poginuo kao član Okružnog komiteta KPH Varaždin na putu za Kalnik, i Franjo Posinovec Žuti, a u Lepoglavi Ruža Klas koja je prije stupanja u jedinice NOV bila nekoliko puta hapšena, a kasnije je kao ranjena partizanka uhvaćena i s grupom od 10 talaca ubijena u selu Cerje Nebojse kod Maruševca 1943. godine. Ruža je radila na vezi kojom su dostavljana pisma, informacije i leci političkim zatvorenicima, a prikupljala je i Crvenu pomoć za zatvorenike u kaznionici. Braća Švagelj iz Tužnog ve prvih dana uključili su se u pokret, a u estvovali su i u prihvaćanju Žumbera ke partizanske ete.

Na početku 1942. godine ustaše neprestano poduzimaju akcije za likvidaciju NOP-a u Ivancu i njegovoj okolini. Obavljaju premetačine kod rudara, hapse velik broj aktivista NOP-a, vrše racije i zastrašuju ljude. Tako su u jednoj raciji ubili Petra Pahića, istaknutog sindikalnog radnika u rudniku, velikog propagatora socijalističkih ideja i člana partijske ćelije u Ivancu 1940. godine. Sve pohapšene simpatizere ustaše su htjeli odmah strijeljati, ali to nije dozvolio kotarski predstojnik Košnica koji je kasnije otišao u partizane. Mnogi su u logoru odležali od 6 do 8 mjeseci, a Jakob Geček je podlegao mučenjima.

Na zadacima od velikog interesa za NOP radio je i Ivan Ferek Srećko, koji je bio zaposlen kao poslovnik u košaraškog odjeljenja u Lepoglavskoj kaznionici sve do oslobođenja Lepoglave u srpnju 1943. godine. Još prije oslobođenja Lepoglave bio je uhapšen kao sumnjiv, zatvoren oko mjesec dana, a zatim zbog nedostatka dokaza vraćen na staro radno mjesto. Nakon oslobođenja Lepoglave postaje radnik ilegalac — član KK KPH Ivanec, uz razne druge funkcije, sve dok nije uhvaćen u Trakošćanu, mučen u logoru Lepoglava, a kasnije u svojem rodnom selu Rinkovcu s jednim drugom javno obješen. Isticali su se i mnogi drugi aktivisti.

Zvjersko ubijanje boraca NOV, političkih aktivista i suradnika NOP bila je stalna metoda terora i zastrašivanja naroda.

Posebno je trebalo da se narod zastraši strijeljanjem grupe rodoljuba na čelu s Ružom Klas i Sandom Puklek, nešto prije napada partizana na Lepoglavu. Strijeljane su kao taoci zbog sve veće partizanske aktivnosti. Time su ustaše opravdavali taj krvavi zločin nad uhapšenim rodoljubima.

Nakon plenuma održanog u rujnu 1942. godine, Okružni komitet Varaždin, analizirajući situaciju, postavio je komunistima niz zadataka. Najvažniji su bili: formiranje novih NOO-a na cijelom teritoriju, od mjesnih, općinskih do kotarskih; formiranje udarnih grupa za borbu protiv izdajica i neprijatelja; formiranje organizacija Antifašističke fronte i jačanje omladinskih organizacija.

Ti su zadaci odmah prihvaćeni od svih članova Partije i simpatizera i mnogo su pridonijeli bržem snalaženju u tadašnjoj situaciji, a dugo-ro nije su zacrtali orijentaciju i pravac djelovanja svih snaga na omasovljenju pokreta.

U prvoj polovici 1943. godine dolaze na ovaj teren u više navrata partizanske jedinice, a na početku je bio najzapaženiji dolazak dijela Kalničkog partizanskog odreda, koje su jedinice razvile vrlo intenzivnu

političku aktivnost i uz pomoć domaćih rodoljuba napale rudnik Ladanje. Pomoć u napadu pružili su aktivisti na ovom terenu: Vinko Žiher, Milan Možani i Mirko Dubravec.

Upornim radom stvorena je vrlo povoljna politička klima za jačanje NOP-a, pa je Okružni komitet Varaždin organizirao u svibnju 1943. partijski kurs na Ravnoj gori, koji je trajao dvadesetak dana.

Svi polaznici kursa, na kojem su obrađivane teme iz marksizma, razvoja društva i političke ekonomije, bili su primljeni u članstvo Partije.

Osnivanje Kotarskog komiteta KPH Ivanec

Polaznici toga partijskog kursa bili su: 1. Franjo Šmit Švaba, 2. Vinko Žiher Joža, 3. Mato Oreški Ignac, 4. Josip Galić, 5. Mirko Dubravec Luka, 6. Franjo Šušteršič, 7. Mirko Ivić Šiljo, 8. Antun Crneka Janko.

Organizator nižeg partijskog kursa bio je član Okružnog komiteta KPH Varaždin Ferdo Mandić Bata, metalski radnik iz Zagreba, a nastavnik i rukovodilac kursa bio je Vlado Marinić.

Uspješan završetak kursa omogućio je formiranje Kotarskog komiteta KPH Ivanec 16. lipnja 1943. godine. Pri osnivanju Komitet je bio sastavljen od ovih drugova: 1. Franjo Šmit Švaba, sekretar komiteta, 2. Vinko Žiher Joža, član, 3. Josip Galić, član, 4. Franjo Šušteršič, član, 5. Mirko Ivić Šiljo, član.

S obzirom na tadašnju situaciju, sastav Komiteta se nešto mijenjao, ali neki drugovi iz prvog sastava radili su u njemu sve do oslobođenja.

Komitet je odmah razradio zadatke i druga zaduženja za svakog svoga člana, a u prvi plan postavljen je zadatak jačanja, proširenja i osnivanja partijskih ćelija. Samo nekoliko dana kasnije, u selu Lukavcu, osnovan je Kotarski komitet SKOJ-a. Intenzivnim političkim radom u nekoliko mjeseci osnovane su partijske ćelije u Pašniku, Ivancu, Vošćini, Šinkovici, Vrbnu, Osonjaku, Ježovcu, Maruševcu i Jamnom. Te partijske ćelije radile su uz veću ili manju aktivnost prema situaciji na terenu sve do oslobođenja. Svoj rad nastavile su i dalje.

Velik polet razvoju NOP-a na području cijelog kotara Ivanec dalo je oslobođenje Lepoglave u srpnju 1943. godine, Ivanca i drugih mjesta, tako da je za kratko vrijeme bio potpuno oslobođen cijeli kotar. To je omogućilo intenzivno osnivanje NOO-a, proširenje i jačanje drugih političko-društvenih organizacija.

Na početku 1944. godine ovo područje se priključuje Okružnom komitetu Krapina, a time sve partijske i ostale organizacije. Razlog pripajanja bila je blizina Okružnog komiteta Krapina koja su rukovodstva ponekad boravila na terenu ovog kotara. Zbog blizine olakšane su i ubrzanje veze što je bilo značajno radi reagiranja na hitne probleme.

U Trakošćanu, dakle na terenu ovog kotara, Okružni komitet KPH Krapina organizira 26. i 27. ožujka 1944. godine okružno partijsko savjetovanje uz prisustvo 165 delegata. Kao predstavnik CK KPH bila je prisutna Anka Berušić, a u ime Zagrebačke oblasti Ivan Božićević.

Savjetovanju su u ime KK KPH Ivanec prisustvovali: Josip Bregovi , sekretar, Vinko Žiher, Mato Oreški, Mirko Ivi , Josip Gali i Juraj Jelenko.

U svibnju 1944. godine održana je u Trakoš anu okružna partijska konferencija za Okrug Krapina kojoj je prisustvovalo 150 delegata. Kotarski komitet KPH Ivanec poslao je svoje delegate i to drugove: Josipa Bregovi a, Vinka Žihera, Mirka Ivi a i Josipa Gali a.

Osiguranje su davale jedinice Zagorskog partizanskog odreda.

To su bili zna ajni politiki dogaj koji su utjecali na još aktivnije djelovanje partijskih organizacija, na njihovo organizaciono ja anje i proširenje.

U takvoj politiki koj situaciji pripremljena je i održana Prva kotarska partijska konferencija za kotar Ivanec, u svibnja 1944. godine, u školi Brezove Gore. Konferenciji su prisustvovali delegati partijskih elija i drugi istaknuti politiki aktivisti i terenski radnici. Na konferenciji je analizirana politika situacija, razra eni zadaci, izabran novi Kotarski komitet, a njegovi lanovi dobili su konkretna zaduženja na podru ju kotara.

Na Prvoj kotarskoj partijskoj konferenciji izabrana je za sekretara Komiteta drugarica Ruža Keršovani Jasna.

U vrlo složenoj situaciji, u kakvoj su djelovali Komitet i lanstvo Partije, sastav Komiteta esto se mijenjao, a još više njegovi sekretari. Zbog toga u navesti imena drugova koji su bili lanovi Komiteta od njegova osnivanja do oslobo enja:

1. Zora Tkalec, vršila dužnost sekretara,
2. Stjepan Strelec Duka, lan,
3. Mato Oreški Ignac, lan,
4. Ivan Ferek Sre ko, lan,
5. Marijan Til, lan, bio sekretar SKOJ-a,
6. Jelena Kralj, lan,
7. Alojz Habrka, lan,
8. Josip Gorup, lan, org. sekretar,
9. Antun Vukešin, lan,
10. Janko Bani ek, lan,
11. uro Zelenko, lan,
12. Juraj Jelenko, lan.

Sekretari Komiteta bili su ve spomenuti lanovi: Josip Bregovi , Zora Tkalec, Mirko Ivi Šiljo.

Osjeaju i da sve više gubi kontrolu nad situacijom, što je bio rezultat upornog rada Partije, neprijatelj poduzima vrlo oštre mjere, oružane akcije » iš enja terena« uz neprestana hapšenja, progone, paljenja ku a aktivista NOP-a u selima Pašniku, Vo i Gornjoj, Vo i Donjoj, Dubravcu itd. Da bi NOP-u nanio što ve e udarce, neprijatelj se služio svim mogućim metodama i postojao sve drskiji. Ustaške vojne formacije stalno su krstarile po terenu, pa je aktivistima NOP-a bilo teško djelovati. Bilo je primjera da su se pojedinci pokolebali ili pasivizirali. Samo najhrabriji i nepokolebljivi mogli su se održati na terenu. Može se, bez sumnje, tvrditi

da su proljeće i ljeto 1944. godine bila najteža razdoblja za komuniste i ostale u esnike NOP-a, jer je neprijatelj u to vrijeme bio najdrskiji, najbezobzirniji i najaktivniji.

U toku 1943. i 1944. godine neprijatelj hapsi i ubija žene istaknutih aktivista. Ubijene su: Francika Bregovi, Katarina Grabrovec, Anka Ivi i Marija Pernek. Nestaju istaknuti borci, komunisti i skojevci: predsjednik KNOO Ivanec Lovro Hudinec, sekretar Općinskog komiteta SKOJ-a Bednja Stjepan Novak Pista, Pavao Til Marijan, sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a Ivanec, Dragica Kramar, sekretar Općinskog komiteta SKOJ-a Bednja, a Mirko Posinovec Žuti, komesar Ivaneke partizanske ete, uhvaćen je i ubijen kod Turina 1944. godine.

Jedan od najokrutnijih zločina izvršili su ustaše 9. prosinca 1944. godine u Ivancu — na mjesnom trgu su oko 15 sati objesili petoricu rodoljuba i suradnika NOP-a: dra Franju Arnautovića, Milana Gobeca, trgovca, Pavla Gomaza, geometra, Otokara Hrazdiru, ravnatelja rudnika i Josipa Novaka, rudara.

U izvještaju ustaške posade kaže se:

»[...] kazna vješanja izvršena je nad gore imenovanim kao odmazda za čin koji se dogodio 5. XII 1944. na Plitvici kod sela Vidovec — općina Vidovec kotar Varaždin, gdje je po partizanima bio porušen most i bunker na željezničkoj pruzi Ivanec—Varaždin. Vješanje je izvršeno jer su imenovani redarstveno utvrđeni kao komunisti [...].«

U svibnju 1944. godine održan je još jedan partijski seminar u lugačkoj kućini emernici. Na tom kursu bila je predavačica Ruža Greti Jasna, a obrađivane su teme iz lenjinizma.

Potkraj rata sve partijske jedinice brojale su oko 70 članova KP i oko 30 kandidata. U toku revolucije na ovom terenu poginula su 3 člana okružnih komiteta Partije, 3 člana KK KPH Ivanec, 6 članova Kotarskog komiteta SKOJ-a i oko 20 članova Partije iz mjesnih jedinica.

Ivaneke partizanska jedinica

Rezultat vrlo burnih događaja i postignutih velikih uspjeha NOV, kao što su oslobođenje Ivancu u nekoliko navrata, zatim Lepoglave kojom su prilikom oslobođenja zatvorenici, komunisti, skojevci i drugi rodoljubi, bio je veliki politički polet naroda koji se gotovo potpuno, osim nekih iznimaka, politički opredijelio za NOP, i uspjesi u osnivanju novih organa vlasti i političkih organizacija. Ali je to što je postignuto trebalo sačuvati i obraniti.

Neprijateljske snage često su u akciji na cijelom području kotara uz progone rodoljuba, zastrašivanje, pljačke, paleže kuća i hapšenja. Narod je bio ogorčen i zastrašen. Partizanske jedinice, koje su povremeno dolazile na ovaj teren, izvršile bi svoje zadatke i brzo odlazile dalje. Male snage partizana nisu se mogle suprotstaviti brojnim neprijateljskim jedinicama.

Okružni komitet KPH Varaždin u jesen 1943, sa sjedištem na Kalniku, uz prisutnost članova KK KPH Ivanec (Josipa Bregovića, Ivana Fereka Srećka, Mirka Posinovca Žutog i Juraja Jelenka) zaključio je da se osnuje Ivaneke partizanska jedinica. Povoljna politička situacija i razvoj

nalagali su da se narod mobilizira za otvorenu borbu protiv neprijatelja. Mnogo ljudi, koji su već bili odlučili da stupe u NOV, upravo zbog stalnog ustaškog terora, nisu se usuđivali oti i daleko od svoga kraja. To je bio glavni razlog što je Okružni komitet odlučio da se osnuje Ivanska partizanska eta koja će se, uglavnom, kretati po vlastitom terenu i suprotstavljati se oružjem neprijatelju.

Kotarski komitet KPH Ivanec odmah se sastaje i razrađuje zaključak Okružnog komiteta Varaždin, stvara plan i određuje zaduženja članovima Komiteta za formiranje ete.

Jezgra ete postale su omladinske udarne oružane grupe Grede i Brezove Gore. Tim grupama priključuju se omladinci dobrovoljci iz velikog broja sela: Šinkovice, Pašnika, Vrbna, Šaše i drugih mjesta.

Ivanska partizanska eta formirana je 26. XI 1943. godine u selu Višnjica gdje je pročitana odluka o osnivanju ete, iako su se borci okupili prije toga u Brezovoj Gori. Za komandira ete određen je Ivan Milec iz sela Strmca, a za komesara Mirko Posinovec Žuti, član KK KPH Ivanec.

Eta je prilikom formiranja brojila 56 boraca i već potkraj prosinca 1943. godine ušla u sastav Zagorskog partizanskog odreda.

Udarne oružane grupe i ova eta nisu imale samo zadatak direktno uništenje žive sile neprijatelja nego je pred njima stajao veliki neposredni zadatak mobilizacije velikog broja ljudi koji su se okupili ili obukom i akcijama u svojim grupama i etama. Nakon toga, kao već prekaljeni partizani, upućivani su u jedinice NOV. Zaslugom Ivanske ete i udarnih grupa organizirani su društveno-politički organizacijski proširivali su i jačali svoju djelatnost u relativno povoljnijim uvjetima poluosloboenog teritorija.

Ivanska partizanska eta izvršila je nekoliko akcija, a najvažnija je bila napad na žandarmerijsku stanicu Vinica, gdje je eta došla do vrlo bogatog plijena, a zatim se vratila u bazu do planinarskog doma na Ravnoj gori.

U etu se javljalo sve više novih boraca. Eta je rasla, ali je na terenu bilo nekoliko jakih neprijateljskih uporišta, tako da eta nije mogla da se samostalno suprotstavi neprijatelju. Radi toga je zaključeno da se borci priključuju Zagorskom partizanskom odredu. Borci ete i sami su bili svjesni, kao već prekaljeni borci, da ne mogu biti samo u svojem kraju već da se moraju priključiti većoj jedinici i tako nastaviti borbu do konačne pobjede.

Na teritoriju ovog kotara, na samom vrhu Ivanice kod ravnih Mlaka, 5. listopada 1943. godine, okupili su se partizani cijelog Hrvatskog zagorja, udarne grupe, ete, a neki već iskusni partizani borci bili su vraćeni u Zagorje gdje ih je dočeka organizacioni sekretar OK KPH Krapina Marko Mrkoci Bertaš.

Istog dana svi borci krenuli su u selo Samboli i na podnožju Ivanice gdje se okupilo mnogo naroda. Partizani su postrojeni točno u 16 sati, njih 205, a pred strojem pročitana je naredba o formiranju II zagorskog partizanskog odreda. Formirane su jedinice i imenovan komandni kadar. To je bio značajan i dirljiv trenutak i za okupljeni narod i za partizane koji su se sada združili u odredu osje ali snažniji i jači.

Osnivanje i djelovanje omladinskih i skojevskih organizacija

I prije početka oružanog ustanka u ovom kraju bilo je revolucionarnih mladih ljudi, naročito među selcima i seoskom omladinom. Organizacije ili grupe SKOJ-a nisu postojale, već su članovi SKOJ-a djelovali pojedinačno. Na varaždinskoj gimnaziji djelovale su grupe SKOJ-a u kojima su radili i neki omladinci učenici s ovog područja. Njihova aktivnost sastojala se u raspašavanju partijskih letaka, proglašavanju, lijepljenju plakata i raznošenju ilegalnog materijala. Materijal je raspašavan u vlakume u putnicima na pruzi Varaždin—Ivanec—Golubovec, te u selima iz kojih su bili organizirani omladinci. U materijalima je raskrinkavan omraženi režim, vlast, policija, žandari i poreznici. Materijal je raspašavan točno po primljenim uputama.

Taj rad, koji je bio pretežno povremen, obavljali su pojedinci ili skojevske grupe.

Inačice, na početku revolucije omladinske organizacije i skojevske grupe našle su se u sličnoj situaciji kao i partijske ćelije. Nisu nastupale kao grupe ili organizacije, a i partijski aktivisti pristupaju im tek kasnije, kad je za to situacija bila nešto povoljnija. S obzirom na snagu Partije već 1941. godine, početkom je okupljanje omladine, informiranje o politici u situaciji na frontovima, o širenju ustanka na području Jugoslavije, ali je sve to bilo ograničeno uglavnom na Ivanec i nešto na neka druga mjesta.

Razvoj skojevskih grupa od 1941. do 1943. godine

Pojedini članovi Partije ili simpatizeri na inicijativu terenskih političkih radnika Okružnog komiteta KPH Varaždin počeli su raditi s omladinom nešto intenzivnije potkraj 1941. godine. Uspostavljeni su kontakti s naprednim omladincima koji su već bili angažirani za neke zadatke ili su bili spremni da se uključe u zadatke prenošenja poruka, propagandnog materijala i prikupljanje informacija.

U kasnu jesen 1941. godine u Ivanju je osnovana skojevska grupa. U njenom radu posebno su se isticali učenici varaždinske gimnazije koji su svakodnevno putovali vlakom u Varaždin. To je bila napredna omladinska grupa koja je najenergичnije odbijala svaku vezu s ustaškim omladinskim organizacijama, usprkos stalnom pritisku da se pridruže u ustaške organizacije.

Grupu je osnovao Božo Miklaušič, a sačinjavali su je Milan Šipek, Budimir Miklaušič i Branko Jagetič. Kasnije se grupa povećala. Priljubljeni su još Ivan Buder i Ferdo Rihter. Grupa je osim raspašavanja štampe, nekoliko puta rezala telefonske žice, a održavala je vezu i s Lepoglavom. Od 1942. godine ta je grupa posredstvom partijskih aktivista bila direktno povezana s narodnooslobodilačkim pokretom i aktivno je surađivala.

Kada su ustaše saznali da ima pojedinaca, a posebno simpatizera NOP-a, počeli su ispitivati, hapsiti i saslušavati, ali bez rezultata.

Poja anim političkim djelovanjem na sve široj osnovi i provjeravanjem omladinaca na određenim zadacima stvoreni su uvjeti da se potkraj 1942. godine osnuju prve omladinske grupe, pored Ivanca, u Kaniži, rudniku Ladanje i selu Lukavcu. Prvim borbenim akcijama partizanskih jedinica, naročito pojaanim na početku 1943. godine, stvoreni su, uz aktivniji rad partijskog lanstva, povoljniji uvjeti za brže širenje omladinskoga revolucionarnog pokreta. Prilikom svakog dolaska partizana uvijek bi se nekoj jedinici priključio po neki omladinac.

Osnivanje Kotarskog komiteta SKOJ-a za kotar Ivanec

Osnivanju prvog Kotarskog komiteta SKOJ-a prethodila je veća politička aktivnost članova Kotarskog komiteta Partije koji su već pri osnivanju partijskog komiteta dobili zaduženja za pojačani rad u omladinskim i skojevim organizacijama.

Okolovice srpnja 1943. godine u selu Lukavcu osnovan je prvi Kotarski komitet SKOJ-a za područje kotara Ivanca. Odmah nakon formiranja Komiteta od omladinskih grupa u Kaniži, Ladanju, Brezovoj Gori i u selu Lukavcu osnovane su skojevske grupe. To je razdoblje kada NOP poprima sve masovniji karakter i u kojem na ovom području partizanske jedinice u teškim bitkama s neprijateljem oslobađaju gotovo cijelo područje, iako privremeno, nanijevši mu velike gubitke u ljudstvu i materijalu.

Prvi Kotarski komitet SKOJ-a sastojao se od 4 člana: 1. Antun Crneka Janko, prvi sekretar, 2. Mato Oreški Ignac, organizacioni sekretar, 3. Tomo Gašparić, član, 4. Pavao Til, član.

Kotarski komitet SKOJ-a s partijskim članovima razvija vrlo intenzivan politički rad što daje sve veći zamah organiziranju i razvoju omladinskih organizacija u mjestima gdje još nisu postojale. Radi toga bilo je nužno osnovati komitet koji okuplja mlade ljude, pokreće i mobilizira u NOB.

Sastav komiteta često se mijenjao i dopunjavao novim članovima, a još češće su se mijenjali sekretari komiteta u tim ratnim uvjetima.

Osim spomenutih drugova, članova prvog sastava komiteta, članovi su bili i: 1. Cvijeta Kunštek, iz Svedruže, poginula 1945. godine, sekretar, 2. Radek Gajzer, iz Vratna, poginuo u veljači 1945, sekretar, 3. Micika Družinec, sekretar, 4. Antun Vukešin, član, 5. Stjepan Novak Pišta bio član i sekretar Općinskog komiteta SKOJ-a Bednja, poginuo 1944. godine, 6. Dragica Kramar, član KK, sekretar Općinskog komiteta SKOJ-a Bednja, iz sela Pleš, ubijena u logoru Lepoglava.

Osim članova Kotarskog komiteta SKOJ-a, organizacijama na terenu veliku pomoć u radu pružao je Okružni komitet SKOJ-a Varaždin posredstvom svojih članova Antuna Crneka i Nikole Šegote, koji su ponekad direktno rukovodili akcijama u kojima su sudjelovale omladinske i skojevske organizacije.

O tome kako su napredni omladinci prilikom boravka partizanskih jedinica na terenu kotara najaktivnije surađivali s borcima, navest će u samo

jedan primjer. Kada je Ivanec potkraj 1943. godine bio dulje vrijeme slobodan, uz različite kulturne i prosvjetne manifestacije, bila je organizirana i nogometna utakmica s reprezentacijom brigade »Braće Radi«. Na utakmici se okupilo oko 800 gledalaca. Omladinci su pobijedili s 3 : 1. Na završetku utakmice omladinci su poklonili brigadi »Braće Radi« kompletne rekvizite za sportsko natjecanje jer su borci bili nastupili bez sportske opreme.

Taj je događaj svakako zaslužio da se spomene to više kad se imaju u vidu vrijeme, mjesto i okolnosti pod kojima se odigrao.

Prilikom osnivanja Ivanske partizanske čete velik broj omladinaca priključio joj se kao borci, tako da je trebalo članstvo neprestano obnavljati. Na početku 1944. godine na terenu djeluje 18 skojevskih grupa, a najaktivnije su bile u Vojnici, G. Osonjaku, Vrbnu, Pašniku, Šinkovcu, Ladanju, Koretincu i Korenjaku.

U isto vrijeme razvijaju se organizacije USAOH-a. Nema pouzdanih podataka, ali se u jednom referatu spominje da su u jesen 1943. godine djelovala 22 odbora USAOH-a s oko 210 članova. Gotovo u svakom selu djelovao je odbor USAOH-a koji je najuže bio povezan sa skojevskom grupom čiji su članovi bili zaduženi da pomažu rad omladine.

U drugoj polovici maja 1944. godine, kod Lepe Bukve u Maclju, održana je Okružna konferencija USAOH-a za Okrug Krapinu. Velik broj omladinaca delegata iz kotara Ivanec prisustvovao je konferenciji.

Delegacije su dolazile pod zastavama pjevaju i partizanske pjesme.

Poslije konferencije snažno se razvio omladinski pokret i neprekidno povećavao broj omladinaca koji su odlazili u NOV. To su bili veliki politički i vojni uspjesi, koji su postignuti pod rukovodstvom naše Partije i druga Tita.

Omladinske organizacije radile su uglavnom na istim zadacima na kojima i skojevske grupe. SKOJ je iz omladinskih organizacija neprekidno primao u svoje redove omladince koji su se istakli na izvršavanju postavljenih zadataka.

Oslobodjenje je došlo s omladinskim i skojevskim organizacijama u svim selima. Rade i neumorno na zadacima Partije, na širenju revolucionarnog omladinskog pokreta, koji je veliki dio tereta borbe za oslobođenje nosio na svojim leđima, mnogi omladinci i skojevci izgubili su živote, a među njima i 5 članova Kotarskog komiteta SKOJ-a Ivanec.

Ostale društveno-političke organizacije

Organizacija JNOF

Te organizacije postepeno su nastajale od sredine 1943. godine i razvijale se pod istim uvjetima kao i partijske čelije, omladinske i skojevske organizacije. Na početku 1944. godine radi 17 organizacija JNOF, gotovo u istim mjestima u kojima su djelovali i NOO-i.

U početku je Maekova propaganda prilično ometala razvoj tih organizacija svojim poznatim stavovima »ekanja« — još nije vrijeme.

Političko djelovanje partijskog članstva vrlo brzo je raskrinkalo Maekove pristaše i sve one koji su nastojali pod svaku cijenu spriječiti razvoj NOP-a.

Organizacije JNOF uspjele su okupiti sve progresivne ljude koji su bili voljni da se bore za slobodu naše zemlje, bez obzira što su neki dugo vremena bili pasivni i sa strane neutralno promatrali zbivanja. Postali su svjesni da je ta borba donijeti sretniji i bolji život u slobodnoj domovini i tako ostvariti želju koja je stoljeće ima bila prisutna u svakoj pobuni i otporu tuđinskoj vlasti.

Okružna konferencija JNOF za Okrug Krapinu održana je 22. listopada 1944. godine. Konferenciji je samo iz kotara Ivanec prisustvovalo 120 delegata, koji su došli pod teškim uvjetima jer su se morali probijati izmeđ u neprijateljskih posada. Ivančani su na konferenciju došli u uzornom redu pod zastavama i transparentima pjevajući: »Drug nas Tito u boj zove«. Prije toga održana je Kotarska konferencija JNOF u Brezovoj Gori.

Prvi put u povijesti narod je borbom sebi omogućio da slobodnim demokratskim glasanjem izabere svoje narodno političko rukovodstvo, Okružni odbor JNOF.

I ta politička manifestacija održana je kod Lepe Bukve u Maclju, gdje su već i prije održavani vrlo značajni politički skupovi naroda ovog kraja.

Konferencija se ubraja u najznačajnije političke događaje u toku NOB-a u Hrvatskom zagorju. Ona je još jednom pokazala snagu narodne revolucije u Zagorju i svojom jedinstvenom revolucionarnošću u razbila svakovremena narodnih neprijatelja. Mnogi ljudi na selu koji su uslijed Maekove propagande pasivno promatrali događaje u toku 1941. i 1942. godine, već 1943. postaju sve aktivniji. Mnogi su izabrani za članove NOO-a ili u odbore JNOF. Velik broj njih poslao je svoje sinove ili kćerke u NOV da se aktivno bore.

Veliku političku aktivnost razvile su omladinske organizacije, organiziraju i pretkongresno takmičenje u sklopu Prvog kongresa Antifašističke omladine Hrvatske.

Organizacije AF2-a

Jedino prema nekim dokumentima partijskih konferencija može se zaključiti da su u velikom broju sela postojale organizacije žena koje treba što više pokretati na rad i osnivati tamo gdje ih nema, sa zadatkom da žene politički odgajaju u duhu izgradnje nove države. Osim toga, isto je da je nužno žene uključivati u rad NOO-a, da je neophodno rad organizacija žena vezati za partijske organizacije i pružati im punu pomoć u radu. Podaci iz referata u povodu značajnih godišnjica govore nam da su se i u ovom kraju ženske organizacije razvijale kao posebne samostalne organizacije i da je Partija pomagala u njihovoj političkoj izgradnji. Osmi mart slavio se u mnogim organizacijama uz pjevanje revolucionarnih pjesama, govorima u kojima je isticana velika važnost i značenje sudjelovanja

vanja ženskih organizacija u NOP-u. Žene su slavile i Prvi maj u tim ratnim danima kako se doznaje iz pri anja aktivista ali, na žalost, nigdje nešto o tome nije do sada zabilježeno.

Ostaje kao obaveza da se o u eš u žena ovoga kraja zapiše barem dio stradanja i patnji, tereta oko zbrinjavanja i prehrane boraca, to više kad se ima u vidu zaostalo shva anje o položaju žene u društvu, koje je stolje ima prevladavalo, ali se u toku NOB-a brzo po elo mijenjati, prije svega odnos društva prema ženi-majci.

Razvoj narodne vlasti — mjesnih, op inskih i Kotarskog NOO-a

Veliki politički uspjesi na raskrinkavanju neprijatelja svih vrsta i velike pobjede u borbi protiv okupatora i doma ih izdajnika brzo utje u na masovno opredjeljivanje ve ine naroda za NOP. Trebalo je ulagati mnogo napora i politički neprekidno djelovati, što nije bilo lako s obzirom na broj anu snagu Partije, da se otvoreno raskrinkaju svi narodni neprijatelji koji su radili vrlo rafinirano protiv širenja NOP-a. To više kad se ima u vidu da su ma ekovci imali dosta jako uporište u Ivancu i Bednji. Služili su se u po etku razli itim sredstvima, kako bi kod neupu enih ljudi izazvali pomutnju, šire i glasine i laži o narodnooslobodila koj borbi naših naroda. esto su istupali otvoreno kleve u i Partiju, komuniste i sve progresivne ljude. Unato takvom neprijateljskom djelovanju, partijske elije i simpatizeri KPJ postepeno su postizavali sve vidnije uspjehe, a sve je više u narodu sazrijevalo shva anje da je jedino borba, koju je pavela KP, borba koja može donijeti bolju sutrašnjicu. lanovi KP imaju sve ve i ugled u narodu. U njima se gleda najodanije i najborbenije ljude koji su jedino kadri u tim najkriti nijim danima usmjeriti narod na protjerivanje i zbacivanje okupatorske i kvislinške vlasti, koja mu je donijela samo patnje i stradanja.

Najvažniji je uspjeh političkog djelovanja Partije na podru ju kotara osnivanje prvih NOO-a koji su u kratkom razdoblju osnovani u velikom broju sela.

U po etku su se na tom radu ispoljavale i greške. Mnogi drugovi i drugarice, koji su imali uvjeta da postanu dobri propagatori i suradnici NOP-a, nisu bili uvijek na vrijeme zapaženi, njihove sposobnosti nisu bile iskorištene, a bilo je i sektaškog odnosa prema pojedincima. Ali te slabosti nisu mogle zaustaviti proces opredjeljivanja ve ine naroda na stranu narodnooslobodila ke borbe. Greške su se uo avale, kritički preispitivale i ispravljale.

Organizirani rad NOO-a, kao prvih organa narodne vlasti, po inje gotovo na cijelom podru ju 1943. godine. Prvi NOO osnovan je ve 1942. godine za sela (Ma kovec i Ivanec), ali organizirani rad po inje zapravo 1943. Taj prvi NOO sa injavali su: 1. Duro Kušter, predsjednik — lan KP, 2. Ivan i ek, lan odbora, 3. Mirko Posinovec Žuti, lan odbora — lan KP, 4. Ivan Kušter, lan odbora — lan KP.

Odbor je osnovao Franjo us Pero, koji je zajedno s Miškom Dubravcem Lukom i Vinkom Ziherom održavao vezu izme u OK KPH Varaždin i partijskih elija na podru ju Ivanca.

U prvoj polovici 1943. godine u nekim selima izvršene su sve političke pripreme za formiranje NOO-a, ali do realizacije nije došlo. Odmah nakon oslobođenja Lepoglave i Ivanca, u srpnju 1943, privremeno je stvoren slobodni teritorij što je ubrzalo masovno osnivanje NOO-a, bez obzira što su Lepoglava i Ivanec, kao dva najveća mjesta u kotaru, ponovo pretvorena u jaka ustaška uporišta. U Ivancu je koncentrirana jaka ustaška posada na čelu sa zloglasnim bojnikom Gavezom. Na početku kolovoza po njima su hapšenja. Gavez najprije hapsi trojicu rudara koji su se još prije rata isticali kao napredni radnici: Mirko Gekić, Duru Kuštera i Josipa Sankovića, članove KP i članove NOO-a u Ivancu. Njima je nakon hapšenja brzo uspjelo pobjeći i iz zatvora Kotarskog suda u Ivancu za vrijeme neke ustaške parade.

Nakon uspješnog bijega sva trojica nastavljaju aktivno raditi sklanjajući i se po okolnim selima koja su sva bila na strani NOP-a, bez ijednog izdajice. Naravno to su se u tome isticala sela podno Ivanca, zapadno od Ivanca: Kaniža, Gekićevci, Vuglovec, Lančići, Kraševci i Matkovićevci. Selo Kaniža često su aktivisti zvali »Mala Moskva«.

Već od 1941. godine u Ivancu i okolici djeluju članovi KP i aktivisti: Petar Pahić, član KP, rudarski radnik i dugogodišnji sindikalni aktivist u rudniku Ivanec, ubijen od ustaša 1942. prilikom hapšenja u svojem selu; Mirko Paprić, zidarski radnik, koga su tadašnje vlasti potjerale u Ivanec kao registriranog komunistu, Ivan Kušter, rudarski radnik, član KP i član OK KPH Varaždin, ubijen na putu za Kalnik 1943. godine, Ivan Bregović iz Kaniže, umro prije nekoliko godina, Mirko Gekić iz istog sela, Mirko Posinovec Žuti iz Ivanca, ubijen kao zarobljeni partizan 1944. godine, Ivan Bukovec iz Ivanca i mnogi drugi koji su se isticali kao pristalice socijalističkog pokreta i aktivisti URSS-ovih sindikata u rudniku Ivanec. To je uglavnom uvjetovalo osnivanje prvog NOO-a već 1942. godine.

Nakon ponovnog oslobođenja Ivanca, u studenom 1943. organiziran je miting na koji je došlo nekoliko stotina mještana. Uz ostalo, predloženo je da se izabere narodnooslobodilački odbor. U njega su ušli svi njegovi raniji članovi. Tako je ilegalni NOO za mjesto Ivanec počeo legalno djelovati. U selo se u zgradu dotadašnje općine. NOO je narodu dijelio materijal iz ustaških skladišta, dijeljena je cigla (koja je bila vrlo potrebna za popravak većeg broja kuća, koje su bile oštećene estom bombardiranjem), zatim razni drugi građevinski materijal, drvo za ogrjev, odjeća i obuća. Sve pekare bile su mobilizirane da rade za potrebe NOV i građanstva. NOO je u to vrijeme vršio i sudsku vlast.

U mjestu Ivanec je u toku 6 tjedana potpune slobode bilo vrlo živo, neprekidno su se orile partizanske pjesme. Narod je na svim poljima rada pokazivao veliku aktivnost u masovnim radnim akcijama. U to vrijeme u Ivancu je bilo sjedište Kotarskog NOO, Kotarskog komiteta Partije i drugih političkih organizacija. Nakon gotovo tri godine straha »patnji ljudi su uživali u slobodi. Treba napomenuti da se sve to odigralo na 20 km od Varaždina, gdje je bio jak neprijateljski garnizon.

Poslije 6 tjedana, u siječnju 1944, ustaše su ponovo napali Ivanec. Neprijatelj je sa svih strana koncentrirao velike snage uz podršku avijacije i tenkova. Partizanske snage pružale su snažan otpor i borile se više od

24 sata. Uništen je jedan tenk, jedna blindirana kola, nekoliko kamiona, a u ljudstvu ustaše su imali velike gubitke. Partizani i politički aktivisti morali su napustiti Ivanec, povući se prema Novom Marofu i na Kalnik.

Ivanec je pao, opet je u njemu jaka neprijateljska grupacija nastala s Gavezom. S partizanima se povukao velik broj onih koji se nisu javljali u neprijateljsku vojsku, te se priključili ili partizanima. NOO je opet otišao u ilegalnost i nastavio s radom.

I u ostalim dijelovima kotara Ivanec snažno se razvio narodnooslobodilački pokret. Na području Vojne djelovali su već ranije partijski terenski radnici. Negdje od polovice 1942. godine, povezali su se sa Alojzom Habrkom, starim rudarskim radnikom koji je mnogo godina radio u rudniku Trbovlje i već tada bio član Partije. To je na ovom širem području omogućilo osnivanje NOO-a, koji vrlo intenzivno rade, organiziraju i obavještajnu službu o kretanju neprijatelja, njihovoj jačini i naoružanju i kurirsku vezu ovog granitnog područja sa Slovenijom. Pri nailasku neprijatelja, na poziv NOO-a seljaci su sjekli drveće uz cestu, rušili mostove, zakrivali putove i tako ustašama onemogućavali kretanje.

Od početka 1943. godine bili su vrlo aktivni novoosnovani NOO-i na području Vrba. Poznata partizanska baza nalazila se kod Šimuna Lamota, koji je bio predsjednik NOO-a u selu Ježovcu. Ustaše su 6. siječnja 1945. godine uhvatili Šimuna i zagubio mu se svaki trag. To malo selo dalo je više od 40 boraca od početka 1943. godine. U selima toga dijela kotara Ivanec osnovane su i aktivno radile partijska omladinska organizacija i odbor AFŽ-a.

Na cijelom području kotara Partija ima mnogo simpatizera i pristasa. Na nastajanje takve političke klime utjecali su radnici koji su radili u različitim poduzećima a stanovali na selu. Partija djeluje u sindikatima, a sindikalna organizacija posredstvom svojih članova na sredine u kojima su živjeli. Bilo je radnika koji su radili na širem području Hrvatske i Slovenije, ali su zbog svoje političke aktivnosti bili protjerani u svoj rodni kraj. Tako je u selu Brezova Gora postojala organizirana grupa ljudi, okupljena oko dvojice iz Zagreba protjeranih radnika Lovre Hudinca, ubijenog od ustaša 1944. i Antuna Perneka koji održavaju veze s komunistima iz Krapine i Ptuja. Uz tu dvojicu aktivno rade i mnogi seljaci, naročito braća Juraj i Franjo Grabrovec, Šimun Drakšić i drugi.

Gotovo slika situacija u pogledu političke aktivnosti i masovnog opredjeljivanja naroda za narodnooslobodilački pokret bila je i u ostalim selima kao što su: Šaša, Šinkovica, Vrba, Vranjelje i Goranec. U nekima od njih NOO-i su birani na javnim zborovima.

U mjestu Bednja i njenoj neposrednoj okolini NOP se također snažno razvijao u toku 1943. godine. Tu su djelovali Ivan Ferek Srećko, član KK KPH Ivanec, Herceg Brko i prof. Ladislav Zimbek. U Šinkovici se ljudi okupljaju oko Josipa Sedlana, u Pašniku oko Josipa Gorupa, u Vrba oko Jeronima Grabara, a na širem području oko Ravne gore aktivno politički djeluje vrlo rano drug Mirko Ivić Šiljo koji održava vezu s partijskim omladincima u Varaždinu. Kasnije vrši odgovorne dužnosti uz ostalo i sekretara KK KPH Ivanec.

Oko Bednje kao opinskog centra dolazi do osnivanja NOO, ali brzo iza te političke aktivnosti u Bednju dolazi Druga ustaška bojna. Odmah po nju hapšenja i više od 180 ljudi ustaše odvođe u logor Lepoglavu. Neki se nisu vratili.

Oko Lepoglave situacija je bila vrlo teška, pogotovo nakon ponovnog dolaska ustaša, ali se veza s politikom zatvorenicima pokušava održavati i pod složenim uvjetima. Na vezi su radili neki članovi NOO-a preko majstora u kaznionici koji su bili simpatizeri NOP-a. Tako je Stjepan Breški, stolar, zaposlen u kaznionici, sve do oslobođenja obavještavao NOO o svemu što se događalo u novoj zgradi kaznionice.

Rudarski kraj kotara oko Maruševca i Ladanja u cjelini je bio opredijeljen za NOP. U Maruševcu su najaktivniji bili Ton i Rok Blažovoj, zatim u Bikovcu Vinko Ziher, u Cerju Mirko Dubrovec i Franjo Švelec, student, u Ladanju Juraj Kolenko, rudar, poginuo 1944, Milan Možani, Jakob Kreti i drugi.

Mnogi od tih simpatizera i aktivista KPJ još u predratnom periodu bili su aktivni organizatori štrajkova u rudnicima i ciglanama, a u selima se borili protiv reakcionarne Maekove politike.

Taj dio kotara bogat je ugljenom, tako da su neki seljaci imali jame u svojim dvorištima. Ustaše su tražili ugljen, ali su NOO-i uspješno organizirali seljake da ustašama ne daju ugljen, iako su ga dobro plaćali, i usprkos prijetnjama ustaša.

U travnju 1943. godine partizani su uništili neprijateljsko uporište u rudniku Ladanje, razoružali posadu, rudnik onesposobili za proizvodnju, tako da nije radio više od pola godine.

NOO-i su obično brojili od 5 do 9 članova, već prema snazi političkog aktiva u selu. Osnivani su u načelu za pojedino selo, ali je bilo primjera da je NOO bio osnovan za nekoliko sela. Najčešće su imali predsjednika, tajnika i 3 do 7 odbornika.

Osnivanje NOO-a u selima kotara Ivanec pada upravo u vrijeme Prvog zasjedanja ZAVNOH-a, u listopadu 1943, i Drugog zasjedanja AVNOJ-a, u studenom 1943. Na tim zasjedanjima narodnih predstavničkih tijela Hrvatske i Jugoslavije govorilo se o NOO-ima kao organima prave, istinske i demokratske narodne vlasti.

O radu tih zasjedanja i najviših organa narodne vlasti, a naročito o odlukama tih zasjedanja bili su ljudi iz ovoga kraja iscrpno i na vrijeme upoznavani upravo radom već osnovanih NOO-a i drugih političkih organizacija. Narod je s velikim oduševljenjem prihvaćao sve odluke i zaključke i još masovnije pristupao NOP-u, a mnogi otišli u NOV.

Prema prikupljenim podacima, po sjećanjima drugova koji su tada aktivno i organizirano radili na širenju NOP-a na ovom području, u toku 1943. osnovano je i radilo dvadesetak NOO-a sa 156 članova.

NOO-i su bili i snažne organizacije jer su u njih bili izabrani najaktivniji ljudi. Radili su uglavnom ilegalno, ali su ljudi u selu znali za svoj odbor i njegove članove. Glavni zadatak svih NOO-a bio je političko obavještavanje naroda o situaciji na frontovima, o širenju NOP, o pobjedama NOV, prikupljanje lijekova i opreme za narodnu vojsku, mobilizacija politikom putem itd. Naročito brigu imali su NOO-i, kada je u selu

boravila neka jedinica NOV, da smjeste borce i osiguraju prehranu, da prikupe sva obavještenja o kretanju i ponašanju neprijatelja. Rad odbora bio je vrlo težak, zbog stalnog krstarenja neprijatelja po terenu, blizine neprijateljskih uporišta, prepada, hapšenja i progona naprednih ljudi. Sela su bila oslobođena kratko vrijeme.

Zadaci i karakter djelovanja NOO-a mijenjali su se i proširavali onako, kako je pokret poprimao masovnost.

Prema prikupljenim podacima NOO-i su osnovani ovim redom:

Selo — Mjesto	Datum osnivanja	Prvi predsjednik
1. Mačkovec — Ivanec	16. IX 1942.	Uroš Kušter
2. Kaniža	21. VII 1943.	Điril Geček
3. Prigorec	VII 1943.	Vinko Magaš
4. Cerje Nebojse	6. VI 1943.	Juraj Martinčević
5. Jerovec	15. IX 1943.	Ivan Kušen Petak
6. Vođa Gornja	15. X 1943.	Alojz Habrka
7. Vođa Donja	11. XI 1943.	Blaž Bunić
8. Brezova Gora	3. V 1943.	Antun Pernek
9. Ježovec	IX 1943.	Lamet Šimun
10. Bikovec	VIII 1943.	Josip Kveštek
11. Korenjak	VIII 1943.	Vinko Marčec
12. Selnik	IX 1943.	Tomo Vrbanec
13. Greda	XI 1943.	Luka Breški
14. Ladanje	XI 1943.	Juraj Jelenko
15. Osonjak	IX 1943.	Izidor Zagorščak
16. Vrbno	IX 1943.	Jeronim Grabar „
17. Crkovec	IX 1943.	Valent Vusi
18. Šinkovica	VIII 1943.	Tomo Češnjaj
19. Gorevec	IX 1943.	Ivan Križ
20. Pašnik	IX 1943.	Josip Strmečki
21. Bednja	6. II 1944.	Josip Zagrajski

U toku 1944. osnovani su općinski NOO-i za Vođu Gornju u travnju 1944. a za Vođu Donju u lipnju 1944.

Prvi inicijativni kotarski NOO za kotar Ivanec osnovan je 15. VIII 1943. u planinarskom domu na Ravnoj gori.

Članovi inicijativnog KNOO-a bili su Lovro Hudinec iz Brezove Gore, Josip Galić iz Žarovnice, Vinko Zihner iz Bikovca, Mirko Ivić Šiljo iz Ravne gore, Franjo Čuš Pero iz Tužnog i Franjo Šmid iz Ravne gore. Sjedište i baza odbora bio je planinarski dom na Ravnoj gori.

Inicijativni KNOO imao je zadatak objedinjavati rad postojećih NOO-a, osnivati nove i pripremiti javne izbore za KNOO. Sve to izvršio je uspješno.

Javno biranje KNOO za kotar Ivanec izvršeno je na zboru u selu Višnjici, u školi, 6. veljače 1944. Zboru su prisustvovali delegati svih NOO-a i drugi predstavnici s cijelog područja kotara. Zbor su osiguravale partizanske jedinice koje su bile u to vrijeme na ovom terenu.

Kao delegat Okružnog NOO Krapina zboru je prisustvovao i na njemu govorio drug Ivice Greti Marijan, tada potpredsjednik ONOO-a Krapina. Ovo područje je administrativno i politički bilo pripojeno Okrugu Krapina. Na zboru je izabrano 30 odbornika u Kotarsku skupštinu od kojih su njih devet sačinjavali Izvršni odbor u kojem su pojedinci imali privredne i društvene funkcije.

Za prvog predsjednika KNOO-a Ivanec izabran je Lovro Hudinec iz Brezove Gore, tajnik Vinko Žiher iz sela Bikovec, a članove: Tomo Šušnjaj iz Šinkovice, Josip Strmečki iz Pašnika, Izidor Zagorščak iz Osonjaka, Gabro Smrečki iz Vrba, Juraj Jelenko iz Ladanja, Josip Gorup iz Pašnika i Alojz Habrka iz Voće Gornje.

KNOO je nakon ovog javnog biranja i konstituiranja imao sjedište u Trakošćanu, a zatim se morao povući na područje Vrba, zbog stalnog krstarenja neprijatelja. Boravio je i u drugim mjestima prema tadašnjoj političkoj situaciji.

Neko vrijeme, u proljeće 1944, imao je sjedište ONOO Krapina u školi Brezova Gora. Predstavnici s područja kotara Ivanec koji su radili u Okružnom NOO-u Krapina bili su: Antun Pernek iz Brezove Gore, Mirko Ivičić iz Ravne Gore i Ivan Ferek Srećko iz Rinkovca.

U toku 1943. i 1944. godine na ovom je području održan velik broj sastanaka i savjetovanja, koji su bili važni za razvoj NOP-a i za rad NOO-a, npr. poznata savjetovanja i konferencije u Trakošćanu kojima su prisustvovali i predstavnici CK KPH.

Velika pomoć u razvoju NOP-a i osnivanju NOO-a bile su poznate uspješne akcije jedinica NOV: oslobođenja Ivanca nekoliko puta, Lepoglave 1943. i drugi uspjesi.

Mora se spomenuti da su mnogi članovi NOO-a na ovom području ulagali velike napore, pretrpjeli mnoga stradanja i podnijeli materijalne i fizičke žrtve. Mnogi su bili proganjani, hapšeni, mučeni, kućeni i paljeni, žene ubijane, a mnogi su izgubili živote rade i kao odbornici. Npr. ustaše su ubili odbornike NOO-a Jerovec Josipa Solina i Andru Vušića.

Na svojoj odborničkoj dužnosti i političkim zadacima na terenu ubijeni su: Ivan Ferek Srećko, član KNOO Ivanec, Okružnog NOO Krapina, Lovro Hudinec, prvi predsjednik KNOO Ivanec, Juraj Jelenko, član KNOO Ivanec, Ivan Kušter, član NOO Ivanec, Šimun Lamet, predsjednik NOO-a Ježovec i drugi za koje nisu prikupljeni podaci.

Prilikom oslobođenja cijelog kotara Ivanec, 8. V 1945, postojala je potpuno izgrađena nova struktura i mreža organa narodne vlasti.

Narod ovog kraja dostojno je obilježio mnoga mjesta i događaje spomen-pločama i spomenicima, odaju i time priznanje žrtvama u zajednici koja je borila s drugim narodima Jugoslavije za konačno oslobođenje cijele naše domovine pod rukovodstvom KPJ i druga Tita.

Radi cjelovitosti pregleda svih događaja koji su jedni druge uslovljavali neophodno je potrebno opisati djelovanje jedinica NOV i velike pobjede koje su u teškim borbama izvojevane i na ovom terenu.

Zaključak

Na kraju ovoga kratkog prikaza najhitnijih događaja na području Ivanca u razdoblju 1941—1945. može se zaključiti:

1. Ovaj materijal trebalo bi upotpuniti novim činjenicama onako, kako su se događaji zaista odigrali, a neke konstatacije kritički preispitati. Tom našem revolucionarnom periodu nije potrebno ništa dodavati ni oduzimati, već što vjernije prikazati sva zbivanja, jer ćemo tako najdosljednije ispuniti svoj dug prema onima, koji su izborili slobodu i mladoj generaciji, koja dalje nastavlja veliko djelo revolucije;

2. materijal uza sve svoje nedostatke može poslužiti kao okosnica za daljnju razradu i analizu. Podataka nema dovoljno, jer se povijest tada nije pisala. Za vrijeme NOP-a nije se vodila dokumentacija, jer ne samo da bi je bilo teško sauvati, nego je bilo i opasno. Organizaciono stanje KPJ i pripadnika NOP-a mijenjalo se iz dana u dan. Povijest se tada stvarala;

3. unatoč slaboj razvijenosti radničke klase, malobrojnosti članova Partije na ovom području, gdje živi više od 50.000 stanovnika, Partija je upornim političkim radom brzo pripremila teren i usprkos mnogim problemima velik broj ljudi na selu počeo se opredjeljivati za NOP. To je bio važan moment, jer je seljstvo stanovništvo ponijelo na svojim leđima veliki teret revolucije;

4. Partija je odmah, osnovala svoje jedinice, stvorila čitavu strukturu političko-društvenih organizacija, koje su djelovale u svim selima i postale snažna politička snaga;

5. osnovani su NOO-i, mjesni, općinski i kotarski, a njihovo su se djelovanje i karakter razvijali onako kako se razvijao NOP, pa su postali u punom smislu riječi i pravi organi narodne vlasti;

6. osim političkih, postignuti su i veliki vojni uspjesi, te bi trebalo obavezno razraditi borbene akcije jedinica NOV i velike pobjede u tim borbama;

7. s obzirom da je rad neprijatelja, posebno HSS, brzo raskrinkan, velika većina stanovništva opredjelila se za NOP i zato je trebalo, još prije osnivanja Ivančke čete, stvoriti je u partizansku jedinicu, kao vojnu snagu, jer partizanske jedinice, koje su ovamo dolazile, izvršile bi svoj zadatak i otišle, a narod je ostajao nezaštićen;

8. sva zbivanja su to značajnija, što su se odvijala uz samu granicu Trećeg Reicha, na kojoj su bile stacionirane jake vojne snage u utvrđenjima;

9. narod je ponosan na svoj udio u našoj revoluciji i dostojno je do sada obilježio velik broj mjesta koja mladu generaciju neprestano podsjećaju na te najslavnije dane nedavne prošlosti.

Izvori i literatura

1. Referati sa sve anih i radnih sjednica pol'ti ko-društvenih organizacija i organa vlasti u povodu značajnih godišnjica događaja iz naše revolucije.
2. Novinski članci objavljeni u dnevnoj štampi.
3. Bilješke iz razgovora s nekadašnjim aktivistima, predsjednicima ili članovima NOO-a.
4. Tekstovi sa spomen-ploča i spomenika.
5. Referati s proslava Dana rudara.
6. Podaci iz dokumentacije političko-društvenih organizacija.
7. Hrvatsko zagorje u NOB-i, Zagreb 1959.
8. Krugovi oko Kalnika.
9. 32. divizija, Zagreb 1975.
10. Referat s proslave godišnjice osnivanja Drugog zagorskog partizanskog odreda.
11. Ivanički kalendar 1974. i 1975.

Franjo Antolkovi , Mato Beniki, Marijan Kos

Razvoj revolucionarnog i narodnooslobodilačkog pokreta u Sessvetsko-zelinskom prigorju

Prvim podjela revolucionarnoga radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno organiziranog ilegalnog djelovanja Komunističke partije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije, koje je prethodilo oružanoj borbi i otporu naroda protiv fašizma nakon okupacije naše zemlje, u selima Sessvetsko-zelinskog prigorja,¹ u sredini koja je — svojom pretežno sitnopoljskom strukturom stanovništva i malobrojnim domaćim radništvom,² po mentalitetu i shvaćanjima bliskim selu iz kojeg je i poteklo, u vremenu izmeću dva rata — bila pod snažnim idejnim i političkim utjecajem Radičeve Hrvatske republikanske, kasnije Matkovićeve seljačke stranke, prethodila je dugotrajna, u poticaju više-manje spontana i organizacijski nepovezana, kulturno-prosvjetna, politički ko-propagandna i socijalno-ekonomska aktivnost pojedinaca i manjih ili većih grupa simpatizera Komunističke partije, potaknutih u osnovi idejama oktobarske socijalističke revolucije i naučnog socijalizma, kao i općedruštvena aktivnost nekih drugih naprednijih, demokratski orijentiranih, politički utjecajnijih i uglednijih pojedinaca,³ mahom okupljenih u redovima HSS — jedinoj legalnoj politici kojoj stranci na ovom području u to vrijeme.

Ta je aktivnost s vremenom postajala sve šira i pridonijela da se — uz tadašnje moguće legalne i masovne okupljanja starijih i mladih,

¹ Naziv »Sessvetsko-zelinsko prigorje« uzet je u ovom referatu uvjetno, kao oznaka za dio geografski određenog prostora koji se naziva Prigorjem, a obuhvaća područje sjeveroistočno od Save, zapravo za područje današnjih općina Sessvete, Zelina i Zagrebačka Dubrava.

² Tu je prije rata živjelo približno 40.000 stanovnika, pretežno poljoprivrednika s posjedom od 1-5 ha, uz svega 10% onih s više od 5 ha, odnosno s više od 10 ha. Zaposleno u gradu bilo je relativno malo radnika, uglavnom iz prigradskih radničkih naselja. Najvažniji privredni objekti bili su tvornice »K. Rabus i sin« i »Braća Badel«, ciglane, mlinovi i pilane »Peška« i »Barbi«, ciglana u Sessvetama i dva motorna mlina, sa svega oko 400 zaposlenih, uz nešto zanatskih radnika kod obrtnika, uglavnom u Sessvetama, Zelini i Zagrebačkoj Dubravi, dakle ukupno ne više od oko 500 zaposlenih, uglavnom poluproletera ili sezonskih radnika.

³ Povratnici iz Rusije propagirali su ideje oktobarske socijalističke revolucije bez konkretne angažiranosti, dok su drugi u tadašnjim prilikama društveno djelovali bez veze s Partijom i nastojanja da se na nju oslone.

u okviru različitih amaterskih kulturno-prosvjetnih i drugih društvenih i gospodarskih organizacija,⁴ u uvjetima neriješenih nagomilanih socijalnih problema sela, izraženih u tzv. »selja ko-agrarnom« pitanju, na ekonomskom, i sve ja ega zaoštavanja nacionalnog pitanja, na političkom planu, kao i sve ja e politizacije od davnine buntovno raspoloženih, zbog teških životnih uvjeta seljaka i masa ovoga kraja,⁵ oslanjaju i se na istodobna pozitivna strujanja i diferencijaciju u redovima pristaša HSS unutar pojedinih njenih mjesnih organizacija, posebno u šašincima, Sesvetama, Polonju, Novom Mjestu i nekim drugim, koji su nosioci bili istaknuti, republikanski nastrojeni, u izvjesnom smislu prema »ma ekovskom« vodstvu »opoziciono« raspoloženi pojedinci, tzv. »radi evci« — uo i drugog svjetskog rata, u pojedinim selima, stvorila pogodna politička klima za još širu legalnu općedruštvenu, a zatim i neposredniju ilegalnu politiku, agitaciono-propagandnu i organizacionu aktivnost Komunističke partije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije, u vrijeme opće oživljavanja njihovog djelovanja i orijentacije na šire povezivanje s radnim masama na selu i na osnivanje partijskih i skojevskih organizacija u razdoblju nakon 1935. godine, a naročito poslije dolaska druga Tita na čelo Komunističke partije Jugoslavije.

Takvoj aktivnosti komunističke i skojevaca, odnosno simpatizera, nesumnjivo je pogodovalo i postepeno ali sve tješnje povezivanje seljaštva s radničkom klasom i naprednom inteligencijom grada Zagreba — uo i etrdesetih godina, zapošljavanjem stanovnika ovog područja u gradu i školovanjem onih pojedinaca koji su, potekavši i sami iz socijalno ugrožene ali politički i revolucionarno još nedovoljno organizirane sredine, prihvaćali revolucionarne ideje proletarijata i prenosili ih u svoja sela i meću domaćima tada još malobrojno radništvo zaposleno u privatnim poduzećima ili kod obrtnika.

Ocjenjuju i razvoj cjelokupne legalne i ilegalne društveno-političke i revolucionarne aktivnosti u periodu između uo i etrdesetih godina na ovom području, i njezinu povezanost s revolucionarnom aktivnošću u i zbivanjima toga doba u Zagrebu, na osnovi tadašnjih ekonomsko-socijalnih i društveno-političkih prilika, odnosno kasnije aktivizacije stanovništva u okviru narodnooslobodilačkog pokreta i njegovog uo eša u oružanoj borbi, može se danas sa sigurnošću uo ustvrditi da je upravo revolucionarni radnički pokret grada Zagreba, iniciran i predvođen Komunističkom partijom, ne samo uo itavom periodu između uo dva rata, nego i kasnije u toku narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, predstavljao onaj odlučan faktor koji je utjecao ne samo na razvoj

⁴ Prva zadruga osnovana je 1906. godine u šašincima, kao livadarska, zatim ratarska, svinjogojška, marvogojska i kasnije mljekarska, koja je uo i rata preuzela sve privatne mljekare i prodavaonice mlijeka u Zagrebu. Predsjednik zadruge od osnutka bio je Ivan Grana-Kozjak Deda. Postojala su i DVD, kulturno-prosvjetna društva, ogranci Seljačke sloge i druge organizacije.

⁵ Kraljevačka prva »Štibrenska buna« 1608-1610. god. (»Štibrencima« su nazivani kmetovi Prvostolnog kaptola zagrebačkog, kojima je zapovijedao mla i kanonik - »Štibriarius«), druga »Štibrenska buna« 1633-1636 god., treća »Štibrenska buna« 1653-1654. god., zatim »Golešova buna« 1846-1847. god. (nazvana po vo i buni seljaku Golesu), »Vugrovečka buna protiv gornice« 1875-1876. god. (»gornica« - »jus montanum« plaćala se za izvanselišne dijelove vlastelinstva dane na uživanje kmetovima), buna kmetova oko Granešine i Popovca, te konačno »Zelinska buna« 1920. god.

i tok narodnooslobodilačkog pokreta i oružane borbe nego u svakom pogledu bio i osnovna poluga — preduslov stvarne ilegalne politike i organizirane revolucionarne aktivnosti Partije u Sessvetsko-zelinskom prigrorju od njenih prvih početaka.

Potvrdu za takvu ocjenu nalazimo, uz ostalo, u tome što su u predratnom periodu i gotovo sve do potkraj 1941. godine, kada su nakon stvorenih neophodnih idejnih i političkih preduvjeta, po odluci CK KPH i PK SKOJ-a za Hrvatsku, formirani prvi okružni komiteti Komunističke partije Hrvatske i Saveza komunističke omladine Jugoslavije za okrug Zagreb,⁶ cjelokupnom ilegalnom agitaciono-političkom i organiziranom revolucionarnom aktivnošću, na ovom području, rukovodili neposredno mjesni komiteti Komunističke partije i Saveza komunističke omladine grada Zagreba, uz direktno učestvovali pojedini članovi CK KPH i Povjerenstva PK SKOJ-a za Hrvatsku, odnosno članovi MK KPH i SKOJ-a Zagreb.⁷

Na ovom, tada bližem prigradskom području općine Sessvete, danas užem gradskom području, uoči rata zbilježila su se i dva važna politička događaja u povijesti Komunističke partije Jugoslavije i Hrvatske: II konferencija Komunističke partije Hrvatske, održana 25. kolovoza 1940. godine, a u vremenu od 19—23. listopada 1940. godine, pod rukovodstvom druga Josipa Broza Tita i V zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije,⁸ čije su odluke bile presudno važne za tok političkih i revolucionarnih zbivanja u najodsudnijim trenucima povijesti svih naših naroda i narodnosti i za početak oružane borbe protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika za slobodu i nezavisnost naše zemlje, za socijalizam.

Cjelokupna praktična revolucionarna agitaciono-propagandna i politička aktivnost, na području Sessvetsko-zelinskog prigrorja, prije drugoga svjetskog rata, započela je i odvijala se, koliko znamo, uglavnom, u četiri, u početku me usobno organizaciono još nepovezana, »središta«: Zagrebačka Dubrava i Sessvete, u bivšem kotaru Zagreb-vanjski i šašincevec i Hrastje-Zelina, u bivšem kotaru Sv. Ivan Zelina. U njima su u početku djelovali pojedinci ili grupe simpatizera, kasnije članovi SKOJ-a i KPJ, koji su me usobno održavali veze uglavnom na osnovi ličnih i prijateljskih odnosa, a nakon formiranja prvih ilegalnih organizacija i na osnovi organizaciono utvrđenih političko-partijskih veza.⁹

⁶ Okrug Zagreba obuhvaćao je kotare: Samobor, Sv. Ivan Zelina, Velika Gorica i Zagreb-vanjski. U Okružni komitet KPH, formiran u listopadu 1941. god., učestvovali su i Pavla Videković u selu Novaki, kotar Samobor, izabrani su: Marko Belinić Stubičanec, za sekretara, Pavao Lončar Prigorac Crni, Joža Tucman Crni, Tomo Pipi Grivonja i Pavao Videković. Nakon priključenja kotara Donja Stubica i Dugo Selo u Komitet su ušli: Bruno Ban Mile, Ivan Skubić Posavec i Pavao Zukina Šumski, a nešto kasnije i Milan Kuren Gubec.

⁷ Dr. Vladimir Bakarić, Marko Belinić Stubičanec, dr. Pajo Gregorić Brzi, Andrija Hebrang, Ivo Marinković Slavko, Dragutin Šaili Konspirator i dr., te rukovodioci SKOJ-a: Milutin Baltić, Stjepan Benceković Štef, Joco Čaković, Joža Manolić Crni, Martin Mojmir, Vinko Lovrić, Dragutin Peruško Janko.

⁸ Prva u kući Božidara i Terezije Dobrićević u ulici koj Dubravi, druga u današnjoj Bihaćkoj ulici u Zagrebačkoj Dubravi.

⁹ Prva ilegalna skojevska grupa formirana je u ljeto 1938. god. u šašincevcu, sekretar Marijan Kos-Ručak Mišurin, Slavko Stančić Jurek, narodni heroj, Slavko

Idejni pokreta i, inicijatori i nosioci političke ilegalne revolucionarne, političke agitacione i organizacione aktivnosti KPJ i SKOJ-a, odnosno njezini realizatori na pojedinim dijelovima ovog područja, bili su pojedinci, u to vrijeme javnosti uglavnom već poznati kao komunisti ili simpatizeri Partije i SKOJ-a, organizaciono partijski vezani u Zagrebu, gdje su neki od njih živjeli, radili ili se školovali,¹⁰ odnosno simpatizeri, a kasnije i članovi SKOJ-a i Partije, okupljeni u novoformiranim grupama, odnosno selima, u šašincovcu i Zagreba kod Dubrave,¹¹ povezanim sa skojevskim i partijskim rukovodstvima u Zagrebu, koje su djelovale u svojim i susjednim selima, a s vremenom se povezale s grupama simpatizera u već spomenutim središtima u Sesvetama i Hrastju-Zelini, od kojih su neki isto tako već bili inicijatori i pokreta i agitaciono-propagandne i političke aktivnosti na dijelu područja bivšeg kotara Zagreb-vanjski isto ni i Sv. Ivan Zelina.¹²

Uz njih, u političku stvar samo u nekim, a kasnije u brojnim selima, djelovali su agitaciono-propagandno i politički mnogi pojedinci, najprije samoinicijativno, a kasnije povezani s nekom od postojećih grupa, kao: u Belovar-Moravcu, Budencu, Drenovcu, Glavnici Donjoj, Glavnici, Popovcu i Šimunovcu, sa simpatizerskom, kasnije skojevskom, grupom i partijskom selom u šašincovcu, Sv. Ivan Zelini, Jertovcu, Biškupcu, Blaževdolu i drugim, s grupom u Hrastju, te Brestju, Jelkovcu, Novoselcu, Sesvetskom Kraljevcu, Sesvetskim Selima, Sesvetskoj Sopnici, Resniku i drugim, s grupom u Sesvetama. U Zagreba kod Dubrave u političku stvar je djelovala grupa komunista organizaciono vezana u Zagrebu, a kasnije u novoformiranoj partijskoj seli, održavaju i preko svojih članova veze sa simpatizerima u selima oko Hrašćine, uline kod Dubrave, Resni kod Trnava i drugim, suradnju i usko s grupom u Sesvetama. Aktivnost tih grupa kasnije je, uoči rata, proširena na niz drugih sela: Dankovec, Degidovec, Donja Zelina, Dobrodol, Gajec, Kobiljak, Kušilovina, Markuševac, Mokrići Brijeg, Obrež, Prepuštovec, Pretoki, Šulinec i druga.

Može se stoga reći i da je uoči rata, ili neposredno nakon političke okupacije, u velikom broju sela na ovom području već postojao barem po jedan ili više simpatizera i uspostavljene veze i s nekim poštenim, uglednim i politički utjecajnim ljudima, na kojima se podršku u društvenoj, pa čak i u političkoj aktivnosti, koju je usmjeravala Partija moglo na ovaj ili na onaj način osigurati, uključujući i pojedine poznate pristaše

Šare Nemeć i Stjepan Švelj, kasnije i Slavko Mitak Zelenko i Stjepan Mitak Dorčić, a prva selija KPH u jesen iste godine u Zagreba kod Dubrave o čijem sastavu detaljniji podaci nisu poznati. To su bile prve ilegalne revolucionarne organizacije na ovom području.

¹⁰ Antun Benički ml., Vjekoslav Fučan, Josip Granča, Joža Kozjak, Stjepan Puklek Jura, Ivan Roter, Dragutin Sontaki i dr.

¹¹ Marijan Badel, Josip Gaži, Josip Kolar Matek, Janko Komušar, Marijan Kos-Ručak Mišurin, Leopold Kovač, Ivan Kuzmiak Belić, Marko Milatović Zelina, Martin Popović Mrki, Silvestar Pelzl Silvo, Slavko Stančić Jurek, Stjepan Tupek-Kušeković Kugić i dr.

Franjo Antolković Daša, Stjepan Antolković Šimunko, Mato Benički Stanko, Franjo Čegec, Dragutin Plašćević, Vjenceslav Rohan Stari, Tomo Stančić i dr.

HSS, tzv. »radi evce«, istaknute funkcionare u mjesnim, op inskim i kotarskim organizacijama, odnosno bivše »prvake« u samom vrhu HSS.¹³

Idejni i politički utjecaj Komunističke partije u predratnom periodu u Zagrebu kod Dubrave, Šašinceva, Sesveta i njihovoj okolini ispoljavao se u različitim prilikama i oblicima i prije osnivanja prvih ilegalnih skojevskih i partijskih organizacija, nailaze i ponekad i na izuzetan odjek, kao u slučaju izražavanja široke solidarnosti radnika i seljaka prigrorskih sela s otporom naroda republikanske Španije i borbom protiv fašizma, odnosno u slučaju u ratu naših jugoslavenskih dobrovoljaca, boraca internacionalnih brigada u Španiji, i pomaganju Partiji da olakša njihov položaj i njihovo oslobođenje iz francuskih logora.

Na području tadašnjih općina Šašincev i Sesvete bila je pokrenuta vrlo široka i dobro organizirana akcija prikupljanja novane pomoći i upućivanja pozdravnih pisama — dopisnica, s potpisima desetaka građana, naših dobrovoljaca — prvim našim učesnicima u oružanoj borbi protiv fašizma. To je istovremeno bio i svojevrsan protest ljudi ovoga kraja — seljaka i radnika — protiv tadašnjega socijalnog i političkog stanja u našoj zemlji, ugnjetavanja i progona ne samo komunističkih i simpatizera Partije, nego i svih drugih politički naprednih i demokratski orijentiranih elemenata neposrednih starojugoslavenskom buržoaskom režimu.

Agitaciono-propagandna i politička aktivnost Partije i SKOJ-a u selima i prigradskim radničkim naseljima odvijala se prije rata unutar i posredstvom ilegalnih omladinskih organizacija (skojevske grupe i grupa Saveza omladine grada i sela i Saveza mlade generacije) u Šašincevu, a kasnije i prvih ilegalnih omladinskih organizacija Komunističke partije u Zagrebu kod Dubrave i Šašinceva, odnosno još ranije unutar i posredstvom niza tada legalnih — na inicijativu napredno orijentiranih pojedinaca, simpatizera i članova SKOJ-a ili Partije — novoosnovanih raznih kulturno-prosvjetnih organizacija i drugih dozvoljenih oblika okupljanja starih i mladih,¹⁴ koje postoje i u dobrovoljnih vatrogasnih društava s dugogodišnjom društvenom aktivnošću i tradicijom, te raznovrsnih zadružnih i drugih organizacija,¹⁵ a u nekim selima i općinama, koriste i seve spomenutim pozitivnim »opozicionim« strujanjima i diferencijacijom u redovima pristasa HSS, čak i unutar odnosno preko njezinih mjesnih i općinskih

¹³ Ivan Granda-Kozjak Deda, jedan od osnivača HRSS i član Glavnog odbora, poslanik, ranjen prilikom atentata u Skupštini, kasnije predsjednik Okružnog odbora JNOF Zagreb, poslanik i zastupnik, nosilac posebnog narodnog priznanja podijeljenog od Sabora NRH, Filip Lakuš, član glavnog odbora HSS, učesnik u proglašenju tzv. »Kriške Republike«, kasnije član AVNOJ-a i ZAVNOH-a, poslanik i potpredsjednik Prezidijuma Skupštine FNRJ, zatim Adam Nizek Danina, učesnik u proglašenju tzv. »Kriške Republike«, u toku rata 1944. god., predsjednik KNOO Sv. Ivan Zelina, Pavao Žiljak Crni, u toku rata na zvjerski način ubijen od ustaša, bivši funkcionari HSS u kotaru Sv. Ivan Zelina i dr.

¹⁴ Seljačko prosvjetno i dobrotvorno društvo »Pjevačko društvo «A. G. Matoš«, Zagrebačko Dubrava, Radničko društvo »Priroda« Resnik-Trnava, ogranak Seljačke sloge, Sud dobrih i poštenih ljudi, Hrvatska seljačka liga »Braće Radića« i Esperanto kružok u Šašincevu, Ogranak Seljačke sloge u Resniku, Tamburaški zbor radnika tvornice »Braća Badel« Sesvete i dr.

¹⁵ Kulturno-umjetnička grupa DVD Šašincev, omladinska sekcija DVD Sv. Ivan Zelina, limena glazba DVD Kašina i Sesvete i dr., te ve spomenutim zadružnim organizacijama u Šašincevu, zadruge za osiguranje stoke u Hrastju.

organizacija, u kojima su djelovali skojevci, članovi Partije ili simpatizeri,¹⁶ iskorištavaju ih kao legalnu tribinu za svoju idejnu i političku aktivnost.

U mjesnoj organizaciji HSS u Sesvetama, nakon pobjede tzv. »udružene opozicije« na skupštinskim izborima 1935. godine, — te sve otvorenijeg skretanja maekovskog vodstva stranke na liniju sporazumijevanja s vladajućim krugovima srpske buržoazije i osnivanja tzv. »Hrvatske seljačke zaštite«, što je olakšavalo utiranje putova petokolonaškoj profašističkoj aktivnosti, naročito poslije sporazuma Cvetković-Maček, u pogodnoj klimi stvorenoj političkim djelovanjem poznatih i utjecajnih simpatizera Partije i drugih uglednih ljudi — započeo je proces diferencijacije i opredjeljivanja »za« i »protiv« službene politike »maekovskog vodstva« i sve otvorenijeg skretanja HSS udesno. Potkraj 1939. godine to je dovelo najprije do upozorenja, a zatim i do oštrog reagiranja najvišeg stranačkog vodstva HSS i samog Mačka protiv mjesne organizacije i njenog predsjednika,¹⁷ s prijetnjom njegovog isključenja iz stranke i raspuštanja organizacije. Povod za takvo oštro i neobijanjeno disciplinsko reagiranje unutar HSS bilo je samoinicijativno održavanje širokog skupa pristalica HSS u Sesvetama na kojemu je predsjednik mjesne organizacije oštro napao najviše vodstvo stranke, a posebno i vodstvo tzv. »zaštite«, zbog njihove politike i terora »zaštite«.¹⁸

Simpatizeri, skojevci i članovi ilegalnih i legalnih omladinskih i drugih organizacija u Šašincevici, koje su obuhvaćale i općine Kašinu i Belovar Moravice, danas općina Sesvete, u svom agitaciono-propagandnom i političkom djelovanju koristili su se podrškom pojedinih istaknutijih pristalica HSS¹⁹ i drugih naprednijih i utjecajnijih ljudi,²⁰ od kojih su neki kasnije bili aktivni suradnici ili sudionici NOP-a. Ta podrška bila je vrlo značajna za njihov rad i djelovanje, a naročito za stvaranje pogodnih formi radi osnivanja raznovrsnih legalnih organizacija i okupljanja omladine i odraslih, odnosno za infiltraciju skojevaca i simpatizera u tadašnje legalne društvene i druge organizacije, uključujući i HSS, od kojih mjesnih do općinske organizacije.²¹

Rezultat toga bio je da su, u veće pogodnoj političkoj klimi, koristili se svojim utjecajem u tzv. »Šudu dobrih i poštenih ljudi«, oko polovice 1940. godine, u Šašincevici organizirali javno suenje mjesnim funkcionarima

¹⁶ Mjesna i općinska organizacija HSS u Šašincevici, te mjesne organizacije HSS u Sesvetama, Resnik, Hrastje, Glavnica i dr.

¹⁷ Filip Lakuš, član glavnog odbora HSS, predsjednik Mjesne organizacije HSS u Sesvetama.

¹⁸ Mjesni funkcionari »zaštite« prijetili su čak i ubistvom Ivanu Grani-Kozjaku Dedi, Filipu Lakušu i drugim svojim protivnicima, »opoziciono« raspoloženim pristalicama HSS tzv. »radi evcima«.

¹⁹ Ivan Granda-Kozjak Deda, Martin Mesec, Šimun Mesec, Alojz Peršun, Stjepan Sarec-Miškin Spina, Stjepan Šarec Smolin, Tomo Šarec-Miškin, Mato Šikuten, Luka Zegman i dr.

²⁰ Dr. Božidar Marković, liječnik iz Kašine, Edo Kralj iz Prepuštovca, Antun Majcen, učitelj iz Cerja i dr.

²¹ V. Alojz Peršun, tajnik u Glavnici, Franjo Antolković Daša, tajnik u Hrastju, Martin Mesec, predsjednik u Popovcu, Marijan Kos-Ručak Mišurin, tajnik mjesne i općinske organizacije u Šašincevici, Nikola Budor, član mjesne organizacije u Crkvenoj »esi« i dr.

rima »zaštite« zbog njihovih prijetnji i fizičkih napada na skojevce i simpatizere Partije.²² Izricanje zaštitarima strogo javnog ukora, najviše mjere koju je taj »sud« mogao izreći, u prisutnosti mnoštva seljana, te odobravanje na koje je takva odluka naišla, predstavljali su svojevrsan politički događaj bez presedana u tadašnjim političkim zbivanjima na ovom području u kojima je HSS imala odlučan utjecaj, a u okviru nje i »zaštita«, koja je baš u bivšem kotaru Sv. Ivan Zelina, organizirana kao poluvojna organizacija, bila jedna od najjačih.²³

Oko polovice 1940. godine formirana je u šašinovcu ilegalna tehnika u kojoj su skojevci, a kasnije i članovi Partije, umnožavali ilegalni i propagandni materijal: *Vijesti, Srp i eki, Proleter, Vjesnik radnog naroda*, letke, obavijesti i drugo.²⁴ U prosincu iste godine štampan je poseban letak u cilju raskrinkavanja reakcionarne izdajničke politike »ma ekovskog« vodstva HSS i »zaštite«, na čelu s Matijekom i Kemfeljom, a napadnuti su i neki »ma ekovci« funkcionari HSS i »zaštite« u kotaru Sv. Ivan Zelina i općini šašinovec,²⁵ što je izazvalo njihovo oštro ali bezuspješno reagiranje.

Na početku listopada 1940. godine osnovana je, uz već postojeću u ilegalnu eliju KPH u Zagrebu koja djeluje u Dubravi, ilegalna elija KPH u šašinovcu, prva na području kotara Sv. Ivan Zelina, odnosno današnjih općina Sesvete i Zelina, od tri lani, ubrzo proširena s još dva lani, a nedugo zatim i sa 12 kandidata.²⁶

Formiranjem partijske elije, uz postojanje skojevske grupe, započeo je novi period političke i organizacione aktivnosti na području južnog dijela kotara Sv. Ivan Zelina, u općinama šašinovec, Kašina i Belovar-Moravice, koja je još prije rata omogućila proširivanje i produbljivanje veza koje postoje ih veza sa simpatizerima Partije u Sesvetama, Sesevskom Kraljevcu i Sesevskim Selima, kao i na području sadašnje općine Dugo Selo,²⁷ gdje je već djelovalo više partijskih elija, od kojih su neke osnovane neposredno poslije Osnivačkog kongresa KPJ,²⁸ a mnogo kasnije,

²² »Sud« je osnovan na inicijativu SKOJ-a, predsjednik »radi evak« Stjepan Šarec-Miškin Spina, tajnik, skojevac Marijan Kos-Rucak Miškin.

²³ Puk sa 4 bataljona, jedan u općini Kašina i šašinovec, jedan u općini Belovar-Moravice i Donja Zelina, dva u općini Sv. Ivan Zelina-unutarinja i vanjska, na selu s komandantom — »pukovnikom« Josipom Popovićem Jožom, seljakom iz Šimunovca.

²⁴ Tehniku su organizirali Josip Granda-Kozjak Joža i Marijan Kos-Rucak Miškin i dijelom je smještena u gospodarsku zgradu (štagalj) Ivana Granda-Kozjaka Dede i »stacuna« (trgovinu) Petra Kosa-Rucaka, a kasnije i u kuću u Nikole Kralja Špinku u Donjoj Glavnici.

²⁵ Predsjednik kotarske organizacije HSS Petar Meglaj i »pukovnik« — komandant »zaštite« Josip Popović Joža, te predsjednik općinske organizacije HSS Stjepan Jagati i satnik »zaštite« u općini šašinovec uro Jagati i dr.

²⁶ elija KPH šašinovec osnovana je u Zagrebu, Vrhovčeva ul. br. 10 (stan Josipa Granda-Kozjaka Jože), u prisutnosti predstavnika MK KPH Zagreb. Sekretar Marijan Kos-Rucak Miškin, a članovi Alojz Peršun i Tomo Polanec, zatim Martin Popović Mrki i Marko Milatović Zelina.

²⁷ Stjepan Benković, Albin Blaško st., te Branko Sruk Vlado iz Dugog Sela. Slavko Vurić iz Kozinšćaka i drugi iz Prozorja i Graberja.

²⁸ Prva elija KPJ u kotaru Dugo Selo osnovana je u selu Ježevo i u njoj su djelovali: Tomo Bugarin, kasnije sekretar OK KPH Matijeka, Tomo Geres Miškin, u toku NOB-a predsjednik Okružnog NOO Zagreb i dr.

u toku odnosno potkraj 1941. godine, dovela do povezivanja sa simpatizerima iz Zeline, odnosno članovima partijske ćelije Hrastje i objedinjavanja agitaciono-propagandne aktivnosti na istavom području kotara Sv. Ivan Zelina. Vrlo značajnu ulogu u tome odigrala je upravo grupa simpatizera iz Hrastja, koja se već ranije posredstvom nekih članova Partije iz Zagreba bila povezala s Mjesnim komitetom KPH Zagreb i CK KPH,²⁹ a okupljala je simpatizere Partije i druge napredne, politički istaknute i ugledne ljude u općinama Sv. Ivan Zelina — unutarnja i vanjska.³⁰

U predvečerje aprilskih događaja 1941. godine ispit patriotizma za komuniste, skojevce, simpatizere i rodoljube ovoga područja nije dakle došao neočekivano, a niti su organizacije odnosno simpatizeri bili neinformirani o političkim zbivanjima. Istav prethodni i dugotrajan društveni legalni i ilegalni politički i agitaciono-propagandni rad bio je uvijek i usmjeren na suprotstavljanje nadolazećoj fašističkoj opasnosti, na stalnu borbu s nosiocima starojugoslavenskog buržoaskog režima, reakcionarne izdajničke i petokolonaške aktivnosti »maekovaca« i »zaštitara«, te drugih malobrojnih prikrivenih i uglavnom tada bezutjecajnih prohitlerovski i proustaški nastrojenih elemenata.

U skladu s političkom linijom Partije, skojevci, članovi Partije i simpatizeri, djelovali su sve vrijeme prema svojim mogućnostima i tadašnjim prilikama, politički razoblićavajući i fašističku propagandu, »maekovsku« politiku i lakovjernost onih koji su vjerovali da se stvaranjem Hitlerovog »novog poretka« u Evropi i obaranjem starojugoslavenskog buržoaskog režima stranom intervencijom, stanje i položaj obespravljenih seljaka i radnička masa u našoj zemlji mogu promijeniti na bolje. U osnovi takvih shvaćanja egzistirala je »maekovska« demagogija i politikanstvo usmjereno na stvaranje mržnje u prvom redu protiv srpskog, ali i drugih, naših naroda, i raspirivanje šovinizma da bi se otupila oštrica nezadovoljstva masa prema cjelokupnoj domaćoj, a prema tome i hrvatskoj, buržoaziji i protunarodnom režimu u zemlji uopće, na čijem se vrhu konačno, poslije sporazuma Cvetkovi-Maek, čak i formalno našao i sam Maek s istavim reakcionarnim vodstvom HSS i »zaštitom«.

U znak podrške antifašističkim akcijama širom zemlje i odgovoru radničke klase Beograda i drugih gradova na sramnu izdaju vladajućim klikama Cvetkovi-Maek pristupanjem Jugoslavije Trojnom paktu, posebno u demonstracijama od 26. i 27. ožujka 1941. godine u Beogradu, partijska i skojevska organizacija u šašinovcu organizirale su 2. travnja 1941. godine, svega četiri dana prije fašističkog napada na Jugoslaviju, masovni javni i protestni antifašistički zbor, kojemu je prisustvovalo više od 150 mladih i starijih mještana iz šašinovca, Šijavrha, Popovca, Budenca, Glavnice, Drenčica i Zerjavina.

²⁹ Posredstvom Antuna Benićkog ml., člana pokrajinskog odbora Crvene pomoći i Vladimira Pilingera, preko Franje Antolkovića i Daše i Nikole Brčića, s Markom Behićem Stubičancem, te drom Vladimirom Bakarićem i drom Pajom Gregorićem Brzićem.

³⁰ Ljubo Bahlin, Tomo Bahlin, Stjepan Bencek, Franjo Hrupec, Milan Ožbolt i dr., te više pristasa HSS.

Istupaju i prvi put javno u ime partijske i skojevske organizacije, govornici su na zboru ukazali na neposrednu opasnost od fašisti kog napada na našu zemlju, na nužnost zajedni kog i organiziranog otpora svih rodoljubivih snaga grada i sela protiv fašizma i sramne izdaje vlade Cvetkovi -Ma ek, i na neodložnu potrebu stvaranja vrste antifašisti ke koalicije i oslanjanja Jugoslavije na SSSR. Izlaganje je naišlo na podršku prisutnih i usvojen je prijedlog da se novoformiranoj vladi generala Simovi a u Beograd uputi rezolucija, koja je odmah i sastavljena, a u kojoj se, u skladu s tadašnjim direktivama Partije, zahtijevalo hitno uspostavljanje diplomatskih odnosa, zaklju ivanje vojnog pakta i pakta 0 uzajamnoj pomo i izme u Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, s tim da se Jugoslavija i ubudu e u svojoj vanjskopoliti koj orijentaciji oslanja na SSSR.³¹ Rezoluciju je iste ve eri potpisao velik broj prisutnih, a idu eg su dana u »štacunu« prikupljeni novi potpisi nakon ega je odmah upu ena u Beograd.³²

Taj doga aj predstavljao je jedinstvenu i snažnu manifestaciju anti-fašisti kog i revolucionarnog raspoloženja masa, pobjedu aktivne politike Partije nad reakcijom u zemlji i o iglednu afirmaciju aktivnosti i utjecaja komunista, skojevaca i simpatizera Partije u op ini Šašincev, u to vrijeme. To je nesumnjivo bio i najkonkretniji izraz solidarnosti seljaka i omladine tih sela s borbom radni ke klase i napredne inteligencije protiv fašizma l reakcije, a po svemu sude i u to doba i jedina manifestacija takve vrste u selima ovog dijela Hrvatske.

U no i izme u 8. i 9. travnja 1941. godine, neposredno pred ulazak nacisti kih okupatorskih trupa u Sesvete, grupa simpatizera iz Sesveta i Jelkovca izvjesila je crvene zastave na crkvi »Svih Svetih« i na raskrsnici glavnih putova u Sesvetama prema Dugom Selu i Mariji Bistrici. To je bila prva akcija na ovom podru ju u samom po etku okupacije, demonstracija aktivnog otpora nosiocima »novog poretka«, porobljivajima naše zemlje, a istovremeno i znak ohrabrenja svim iskrenim rocfoljubima i narodu ovog dijela Prigorja u tim teškim danima op e pometnje i rasula.³³

Nakon okupacije, od svibnja do kolovoza 1941. godine, u ilegalnoj tehnici elije KPH u šašincevu štampana su dva broja ilegalnog biltena *Glasnik slobode*, prvoga vlastitog ilegalnog lista Partije u ovom dijelu Prigorja, ije izdavanje je pokrenuto s ciljem da upozna stanovništvo sa zbivanjima u zemlji i svijetu — posebno s akcijama, terorom i zvjerstvi-

³¹ Zbor je održan u ku i Stjepana Sareca-Miškine Špine, a govorio je Josip Granda-Kozjak Joža, student agronomije, komunist i sekretar elije KPH Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Zagrebu, ro en u šašincevu. Rezoluciju su sastavili Josip Grandja-Kozjak Joža i Marijan Kos-Rucak Mi urin.

³² »Štacun« je bio udoma eni naziv za trgovinu Petra Kosa-Rucaka, u kojoj su se prije rata, sve do prolje a 1943. god., odvijali svi doga aji u vezi s radom skojevske grupe i partijske elije u Šašincevu. Potpise u »štacunu« prikupljao je Marijan Kos-Rucak Mi urin. Rezoluciju je potpisalo ukupno 98 osoba, pretežno iz šašinceva. Pri rekonstrukciji, po sje anju preživjelih u esnika, identificirana su 83 potpisnika. Podaci se nalaze u arhivu SUBNOR-a op ine Sesvete.

³³ Ivan Dikmi , Vid Filipovi , Ivan Strancari i Stjepan Tupek-Kušekovi Kugi , na inicijativu Leopolda Kova i a i Albina Blaška st. Zastave je izradila Ana Filipovi -Horvat, s još nekim ženama.

ma ustaša i njihovih pomagača u Bosni, na Kordunu, Baniji i u drugim krajevima, s progonima srpskog i drugog stanovništva, u kojima su u to vrijeme zajedno s ustašama i pod njihovom komandom u estvovali i bivši »zaštitari«, te s mjerama ustaša i okupatora protiv komunista, simpatizera Partije i svih drugih naprednih i rodoljubivih starojugoslavenskom protunarodnom i novostvorenom ustaškom režimu nepoudnih elemenata, kao i s prvim potezima otpora naših naroda, akcijama komunista i skojevaca, omladinskih i drugih udarnih grupa u Zagrebu i drugdje, radi podizanja morala domaćeg stanovništva i njegove pripreme za otpor i oružanu borbu protiv okupatora, ustaša i njihovih slugu na ovom području.³⁴ U drugom i posljednjem broju *Glasnika slobode* objavljen je proglas CK KPJ narodima Jugoslavije s pozivom na oružani ustanak.

Na ovom području, u Šašincevima, na početku lipnja 1941. godine, formirana je prva ilegalna omladinska udarna grupa, koja je u toku lipnja i srpnja izvršila prve akcije prekidanjem telefonskih linija na glavnim saobraćajnicama: Sesvete—Zelina u Dubokom jarku i Sesvete—Marija Bistrica u Markovom Polju, koje su imale više moralno-političko, nego vojničko značenje. One su pridonijele zastrašivanju simpatizera i doušnika ustaša i otežavale njihove pokušaje formiranja tzv. »ustaške vojnice« u pojedinim selima. Akcija te grupe, koja je imala šire političko i propagandno značenje, izvršena je u Belovar-Moravcu, u srpnju 1941. godine, pri otvaranju nove općinske zgrade, kojoj su sve prisutni, kao prvoj značajnijoj ustaškoj manifestaciji u ovom dijelu Prigorja, prisustvovali svi najviši ustaški funkcionari u kotaru Sv. Ivan Zelina i dužnosnici stožera Velike župe Prigorje. Tom prilikom slavlucima su okolišanti antifašisti kim parolama i lekcijama koji su raspaleni i po svim susjednim selima. Nakon te akcije ustaška policija je zajedno sa žandarima i domaćim ustašama, koji su odmah nakon uspostave NDH preuzeli funkcije u novoosnovanom ustaškom taboru u općini Šašincevec, uhapsili neke članove grupe,³⁵ što je dovelo do njenog raspada i privremenog zastoja u ilegalnoj propagandnoj i političkoj aktivnosti na ovom području, zbog bojazni pojedinih članova Partije i SKOJ-a, odnosno simpatizera, od novih hapšenja i represalija.

Odlukom CK KPH, potkraj lipnja ili na početku srpnja 1941. godine, od nekoliko članova Partije i SKOJ-a s ovog područja — uglavnom iz uličke i Zagrebačke Dubrave — i većeg broja drugova koje su zagrebačka partijska i skojevska organizacija prebacile na ovo područje, u neposrednoj blizini Sesveta, u šumi Divjača, formiran je jedan od prvih partizanskih odreda u sjevernoj Hrvatskoj, poznat danas pod imenom Prvi zagrebački partizanski odred »Silvestar Pelzl«.³⁶ Smješteni u lo-

³⁴ List su uređivali Josip Grandja-Kozjak Joža i Marijan Kos-Rucak Miurin. Tehnika je prestala s radom nakon otkrivanja jednog njenog dijela i njihova hapšenja.

³⁵ Grupu su sačinjavali Josip Grandja-Kozjak Joža, Marijan Kos-Rucak Miurin, Slavko Stanir Jurek i Stjepan Šveli. Nakon akcije, prva dvojica su uhapšeni, a Josip Grandja-Kozjak Joža je tom prilikom teško ranjen i ubijen u nepoznatom mjestu.

³⁶ U donošenju odluke o formiranju i o organizaciji odreda u estvovali su: Konar, dr Vladimir Bakarić, Joža Vlahović i Rade Vlkov. Formiran je u kući Jože Gmajnića u uličkoj Dubravi, a smješten u šumi Divjača. Prije ovog odreda u tom dijelu Hrvatske mogao je postojati samo Sisački partizanski odred, formi-

goru organiziranom u Divja i partizani su održavali veze s partijskim i skojevskim rukovodstvom, odnosno vojnim komitetom, u Zagrebu, a za njihovo snabdijevanje u logoru brinula se grupa simpatizera iz Sesveta.³⁷ Nakon višetjednog boravka u Divja i, Odred je stjecajem okolnosti bio otkriven i napadnut od žandara primoran da se povuče — uz uzastopne borbe s ustašama i žandarima oko Božjakovine — u Posavinu, a kasnije i dalje prema Moslavini.

Pojava Odreda u neposrednoj blizini Zagreba, u tek uspostavljenoj tzv. NDH, izazvala je pravu konsternaciju među ustašama i njihovim doušnicima, ne samo u Sesvetama nego i u Zagrebu, što se najotičnije može zaključiti na osnovi tjeralice koju je za tom »etni kom-komunisti kom bandom«, kako su ustaše nazvali ove naše prve partizane, raspisao veliki župan ustaške Velike župe Prigorje, nudeći i visoku nagradu za svakoga od njih koji živ ili mrtav bude predan ustašama, prijeteći i istovremeno svakom onom tko nešto sazna o njima ako to odmah ne prijavi najbližoj žandarmerijskoj ili ustaškoj posadi.³⁸ Kod simpatizera i stanovništva ovog dijela Prigorja uopće pojava tih naših prvih partizana izazvala je radost i oduševljenje koje je komunistima i skojevcima dalo podstreka za daljnju ilegalnu agitaciono-propagandnu, političku i organizacionu aktivnost.

Konkretnija ilegalna politička i organizaciona aktivnost u Hrastju, odnosno Zelini i okolici, premda u to vrijeme na području toga dijela kotara Sv. Ivan Zelina, odnosno današnje općine Zeline, nije postojala ni jedna skojevska ili partijska organizacija, započela je u Hrastju, ubrzo nakon okupacije, nastavljajući i se na predratnu društvenu i političku aktivnost, a zatim je nastavljena i u nekim drugim selima, zahvaljujući i u prvom redu političkoj orijentaciji, antifašističkoj raspoloživosti i aktivnosti nekih mladih pojedinaca,³⁹ te je ubrzo dovela i do vršenja grupnog povezivanja simpatizera Partije i uspostavljanja veza s Mjesnim komitetom KPH u Zagrebu i CK KPH, posredstvom nekih drugova komunističkih koji su u to vrijeme živjeli u gradu.

U kolovozu 1941. godine formirana je u Hrastju i ilegalna marksistička grupa koja je okupila više simpatizera i aktivno djelovala na okupljanju i uključivanju u ilegalnu aktivnost u interesu NOP-a i pojedinih poštenih, politički napredno i antifašistički orijentiranih istaknutih i uglednih ljudi iz redova bivših pristasa HSS, tzv. »radi evaca«, iz Hrastja, Jertovca, Kalinja, Novog Mesta, Omamna, Polonja, Pretoka, Šulinca, Žitomira i drugih sela, što je u to vrijeme i bio najvažniji politički i partijski zadatak.⁴⁰

ran 22. lipnja 1941. god. U Odredu su bili: Silvestar Pelzl, metalski radnik - komandir, Anton Dobrila, komesar, zatim Petar Biskup Veno, Andrija Čorković, Josip Fižrić, Josip Fürst, Zvonko Fürst, Marijan Grozaj, Zvonimir Komarica, Miroslav Mirković, Zdravko Pečarić, Marijan, Rudi Rajman, Branko Špalj, Branko Šragalj, Branko Švagelj i četvorica boraca čiji je identitet nepoznat.

³⁷ Marijan Badel, Josip Bene Moser, Josip Kolar Matek, Leopold Kovačič, Ivan Strančari i dr.

³⁸ Originali oglasa — tjeralice — uvaju se u Institutu za historiju radničkog pokreta i Muzeju revolucije u Zagrebu.

³⁹ Franjo Antolković, Daša, Stjepan Antolković, Šimunko, Mato Benički, Stanko i dr.

⁴⁰ Mato Zigrović Stari, Tomo Ziljak, Miroslav Matković, Stjepan Hrupec, Nikola Bunić, Puntar, Valentin Bunić, Katica Antolković, Stjepan Antolković, Šlajfar i dr.

U toku ljeta i jeseni 1941. godine održano je nekoliko razgovora između članova CK KPH i nekih članova iz grupe Hrastje i pojedinaca iz Zeline. Prvi dogovor održan je u Zagrebu, u Švearovoj ulici, a zatim i jedan vrlo značajan sastanak u Sv. Ivan Zelini (njime je rukovodio predstavnik CK KPH), kojem su osim aktivista i simpatizera Partije prisustvovali i neki istaknuti pristaše i funkcionari bivše HSS i »zaštite« s područja kotara Sv. Ivan Zelina.⁴¹ Tom prilikom je razmotrena politička situacija i stanje u zemlji nakon okupacije, objašnjena politička linija Partije i potreba okupljanja najširih slojeva u narodnooslobodilačkom pokretu i oružanu borbu protiv okupatora i ustaša, kao i mogući uvjeti za daljnji ilegalni politički i agitaciono-propagandni rad u tadašnjim uslovima na području kotara. Na inicijativu grupe Hrastje održan je kasnije još jedan dogovor s predstavnikom CK KPH u Zagrebu i tom je prilikom raspravljano o pitanju konkretne aktivnosti grupe Hrastje i posebno o pitanju daljnjeg održavanja veza s višim partijskim rukovodstvom.⁴²

Angažiranje članova CK KPH i MK KPH Zagreb, u vezi s političkom i organizacionom aktivnošću na području Hrastje i Zeline, bilo je odavno značajno za kasniji političko-partijski i organizacioni rad, odnosno za razvoj NOP-a, ne samo na tom, nego i na itavom području bivšeg kotara Sv. Ivan Zelina. To se pokazalo odmah poslije povezivanja s veštinama postojećim ilegalnim organizacijama SKOJ-a i Partije u šušincima, nakon što je 23. prosinca 1941. godine formirana i komisija KPH Hrastje, od 4 člana i jednog kandidata, prva ilegalna partijska komisija u tom dijelu kotara, odnosno na području današnje općine Zelina,⁴³ kao i okupljanja većeg broja bivših pristaša i funkcionara HSS i »zaštite« u kotaru Sv. Ivan Zelina, za aktivnu suradnju u narodnooslobodilačkom pokretu.

Simpatizeri Partije i SKOJ-a u Sesvetama, odmah nakon početka okupacije, prije osnivanja skojevske i partijske organizacije, pojačali su svoju političku aktivnost na najširoj osnovi okupljanjem poštenih, naprednih i rodoljubivih građana, prvenstveno radnika tvornica »Braća Badel« i »K. Rabus i sin«, te politički istaknutih i uglednih bivših pristaša HSS, što je bilo olakšano i time što su neki od njih i nakon početka okupacije izražavali svoje simpatije prema Partiji i javno se distancirali od različitih proustaških elemenata i ustaških funkcionara, a najistaknutiji bivši »radnici«,⁴⁴ s obzirom na svoje ranije »opoziciono« držanje prema »markovskom« vodstvu, već od prvih dana okupacije aktivno su djelovali i u svojim istomišljenicima i izražavanjem svojeg antifašističkog stava

⁴¹ Sastankom u Zagrebu u Švearovoj ulici rukovodio je dr Pajo Gregori, iz Hrastje i Zeline prisustvovali su Franjo Antolković, Daša i Nikola Burić. Sastankom u Zelini, održanim u kući (gostionici) Nikole Burića, rukovodio je dr Vladimir Bakarić, a prisustvovali su: Franjo Antolković, Daša, Stjepan Antolković, Šimunko, Nikola Burić, Vladimir Pilinger, te Josip Popović, Joža, bivši komandant »zaštite« u kotaru Sv. Ivan Zelina i Mato Žigrović Stari, bivši funkcionar »zaštite« u općini Sv. Ivan Zelina-vanjska.

⁴² Dogovor u Zagrebu u Medvedgradskoj ulici održan je s Andrijom Hebrangom, a osim Antuna Benića ml. prisustvovali su Franjo Antolković, Daša i Stjepan Antolković, Šimunko. Nakon toga prekinute su veze koje je održavao Nikola Burić.

⁴³ Stjepan Antolković, Šimunko, sekretar, Franjo Antolković, Daša, Mato Benić, Stanko i Franjo Hegec, a kandidat Mato Žigrović Stari.

⁴⁴ Filip Lakuš, Stjepan Kušeković, Šoštar, Ivan Budić i dr.

u svim prilikama olakšavali stvaranje pogodne klime za gotovo polujan i masovan politički rad u interesu narodnooslobodilačkog pokreta u Sesvetama i njihovoj okolici.

U takvoj situaciji, na inicijativu višeg partijskog rukovodstva, oko sredine rujna 1941. godine, održan je u Sesvetama zajednički skup komunistički i simpatizera Partije i SKOJ-a, te najistaknutijih bivših pristasa HSS i drugih napredno orijentiranih ljudi s područja tadašnje općine Sesvete, na kojem su ih predstavnici MK KPH Zagreb i CK KPH upoznali s političkom situacijom u zemlji i u svijetu, te potrebom najšireg okupljanja svih poštenih rodoljuba u borbu protiv fašizma, bez obzira na njihovu raniju političku pripadnost, ako su spremni da na bilo koji način in pridonese toj borbi.⁴⁵

Održavanje toga širokog, u neku ruku gotovo javnog, skupa, u samom centru Sesveta, kojemu je prisustvovalo oko 60 osoba, bilo je vrlo važno za daljnji i uspješniji organizacioni i politički rad Partije i razvoj NOP-a na području tadašnje općine Sesvete, danas općina Zagrebačka Dubrava, i dio općine Sesvete, zbog političke podrške koji su svi prisutni bivši pristasa HSS na samom skupu ili kasnije dali komunistima i aktivistima NOP-a. Većina njih su se na ovoj ili onaj način uključili u organiziranu ilegalnu aktivnost, a neki su učestvovali u NOB-u s puškom u ruci.⁴⁶ To je omogućilo da upravo Sesvete, u kasnijem periodu, od 1941. godine do polovice 1943. godine, postanu političko »središte« partijske aktivnosti zagrebačkog okruga, budući da su okružni komiteti Partije i SKOJ-a tu imali i svoja ilegalna sjedišta.⁴⁷

Potkraj rujna 1941. godine u Sesvetama — Brestju, osnovan je i NOO, prvi od ukupno tri NOO-a (Brestje, Popovec i Jelkovec) osnovana u to vrijeme na području ovog dijela Prigorja.⁴⁸ Ubrzo zatim osnovani su NOO-i u Dankovcu, Kobiljaku, Novoselcu, Sesvetskim Selima i Zagrebačkoj Dubravi, kao i u Donjoj Glavnici, Hrastju, Jertovcu, Kušilovini, Šašincevcu i Žitomiru, na području kotara Sv. Ivan Zelina.

Na početku prosinca 1941. godine, formirane su u Sesvetama i ilegalne organizacije, skojevska grupa od 7 članova, druga na području sadašnjih općina Zagrebačka Dubrava, Sesvete i Zelina, a u drugoj po-

⁴⁵ Sastanak je održan u kući (gostionici) Filipa Lakuša, danas Zagrebačka ulica, a njime su rukovodili Marko Belini Stubičanec i Ivo Marinković Slavko. Prilikom rekonstrukcije, po sjećanju prisutnih, identificirano je 36 učesnika. Podaci se nalaze u arhivu SUBNOR-a općine Sesvete.

⁴⁶ U NOB-u su učestvovali: Filip Lakuš i Josip Popović Joža, te Ivan Tupek Šturlić, obojica ubijeni u ustaškom logoru i dr.

⁴⁷ Baze OK KPH i OK SKOJ-a Zagreb bile su u tzv. »mišjoj kući« u Sesvetama, Jelkovcu, vlasništvo obitelji Strančarić u »Poldinoj kući«, vlasništvo Leopolda Kovačića, »Kolarnici«, vlasništvo obitelji Šagud u Sesvetama, zatim u kući Ivana i Ljubice Kovačića u Brestju, »Vincilirni« u kojoj je živio Edo Kralj u Prepuštovcu, »Kaptolskoj hiži« u kojoj je živio Josip Popović Joža u Velikom Vrhcu, kuriji »Frljur«, vlasništvo obitelji Broz, u Frljuru — Kašina, vili »Svinjarjevo«, vlasništvo obitelji Vinček, »staroj bazi«, vlasništvo Ignaca Fučkana u Blaževdolu i drugim mjestima.

⁴⁸ Odbor je osnovao Marko Belini Stubičanec, sekretar MK KPH Zagreb, u kući Dragutina Jagića u Brestju, predsjednik Leopold Kovačić, članovi Josip Beneš Moser i Dragutin Jagić. Kasnije, u mlinu Ivana Tupeka Šturlića, izabran je novi odbor, predsjednik Ivan Tupek, članovi Grga Prelec i Vid Semper. Prijašnji odbor postao je NOO tvornice »Braća Badel«.

lovici prosinca i ilegalna elija KPH od 5 lanova, koja je ve na po etku 1942. godine proširena sa još pet novih lanova.⁴⁹ Nakon formiranja te su organizacije samo nastavile raniju dugogodišnju aktivnost svojih lanova među omladinom i odraslima u okviru legalnih društvenih i drugih organizacija.

Potkraj prosinca 1941. godine u Sesvetama je formirana ilegalna organizacija žena, prva na području ovog dijela Prigorja.⁵⁰ Ona je bila vrlo aktivna, vodila naročito brigu o prikupljanju materijalne pomoći, smještaju i ishrani ilegalaca i političkih radnika — lanova CK KPH i Povjerenstva PK SKOJ-a, Okružnog komiteta KPH, a kasnije i SKOJ-a, koji su radili na tom terenu,⁵¹ i politički djelovala među ženama.

Postojanje skojevskih grupa u šašincvu i Sesvetama, te partijskih elija u Zagrebu kod Dubravi, šašincvu, Sesvetama i Hrastju, omogućilo je konačno povezivanje svih komunista, skojevaca i simpatizera na području Sessvetsko-zelinskog prigorja i ubrzalo pripreme za osnivanje prvih ilegalnih kotarskih skojevskih i partijskih rukovodstava u kotaru Sv. Ivan Zelina i razdvajanje do tada zajedničkog partijskog i skojevskog rukovodstva kotara Zagreb-vanjski i Samobor.

To je omogućilo da se uz već formirani Okružni komitet KPH za okrug Zagreb,⁵² koji je rukovodio partijskim radom na području izvan Zagreba, riješi i pitanje formiranja Okružnog komiteta SKOJ-a za okrug Zagreb, nametnuto razvojem događaja u skojevskim i omladinskim organizacijama na području novostvorenog okruga.

Neposredno rukovođenje cjelokupnim ilegalnim radom iz jednog zajedničkog centra — Mjesnog komiteta SKOJ-a Zagreb — i još ranije Mjesnog komiteta KPH, postajalo je naime sve teže, a formiranjem novih okružnih partijskih i skojevskih rukovodstava za područje više tadašnjih kotara,⁵³ odvojenih od grada, otvarale su se veće mogućnosti za brži i efikasniji organizacioni i politički rad za stvaranje najšireg oslonca NOP-a u masama na selu, za organiziranje akcija i za potpuno efikasnije oružane borbe na domaćem tlu, području šire zagrebačke okolice, pa i ovog dijela Prigorja.

Potkraj prosinca 1941. godine ili na početku 1942. godine održana je u Sesvetama — Brestje prva okružna konferencija SKOJ-a, kojoj je uz

⁴⁹ Nema sigurnih podataka o skojevskoj grupi ali se zna da su u njoj bili: Ivan Dikmi, Josip Kolar Matek, Stjepan Tupek-Kušeković Kugi, Oto Pešnik, Slavko Plaš, Dragutin Plaš Ivica i Ivica Sandeli ml., sekretar elije KPH, Milan Polimac, Marijan Badel, Leopold Kovač i Ivan Strancari, kasnije Franjo Marok, Bruno Polimac, Aleksandar Šokorac, kao novi sekretar, i Andrija Zug i .

Predsjednica Ljubica Kovač, te Slavica Kuš-Lakuš i Vera Plaš-Lakuš, aktivno su djelovale Danica Badel, Slavica Kovač, Milka Kuš i dr.

⁵¹ Marko Belini Stubičanec, Rudolf Gluhak Brko, Josip Kolar Matek, Marijan Kos-Rucak Mišurin, Milan Kuren Gubec, Pavao Lončar Prigorac, Dragutin Peruško Janko, Dragutin Sali Konspirator, Dragutin Plaš Ilinko, Pavao Zukina Šumski i mnogi drugi.

⁵² Okružni komitet KPH za okrug Zagreb djelovao je odvojeno od MK KPH Zagreb, koji je i dalje djelovao u gradu.

⁵³ Okrug Zagreb obuhvaćao je tada kotare: Dugo Selo, Donja Stubica, Sv. Ivan Zelina i Zagreb-vanjski, dok su Samobor i Velika Gorica pripali okrugu Pokuplje.

predstavnik CK KPH i OK KPH Zagreb, te PK SKOJ-a za Hrvatsku,⁵⁴ koji su njome rukovodili, prisustvovalo i 6 delegata skojevskih grupa i omladinskih organizacija s područja kotara: Zagreb-vanjski, Velika Gorica, Sv. Ivan Zelina, Samobor i Donja Stubica. Na konferenciji je izabran prvi Okružni komitet SKOJ-a za okrug Zagreb od pet članova.⁵⁵

Od jeseni 1939. godine, kada je u selu Prudnice, danas općina Zaprešić, formirana prva ilegalna elija KP na području tadašnjeg kotara Zagreb-vanjski,⁵⁶ do formiranja partijske elije u Hrastju, potkraj 1941. godine, na području bivših kotara Zagreb-vanjski i Sv. Ivan Zelina bilo je, prema raspoloživim podacima, formirano ukupno 17 partijskih elija sa 76 članova i 13 kandidata.⁵⁷ To je bila snaga koja se u najsudbonosnijim trenucima naših naroda uhvatila ukoštac s neprijateljem, a iza koje su, zahvaljujući i njejoj dotadašnjoj aktivnosti, već stajali prilično brojni krugovi simpatizera iz redova radnika i seljaka, napredne inteligencije, a napose omladine zapadnog i istočnog Prigorja, odnosno uže i šire zagrebačke okolice.

Upravo činjenica da je u zapadnom i južnom dijelu bivšeg kotara Zagreb-vanjski⁵⁸ u to vrijeme bilo 14 partijskih elija s oko 50 članova, i da je taj dio kotara bio usko povezan s kotarom Samobor, gdje je također bilo formirano više partijskih elija, vjerojatno je i uslovljavalo formiranje zajedničkog kotarskog komiteta KPH za oba kotara još u svibnju 1941. godine.⁵⁹ U isto vrijeme dijelu kotara Zagreb-vanjski i Sv. Ivan Zelina organizacija je naprotiv u to vrijeme bila znatno slabija i postojale su svega tri partijske elije: u Zagrebu kod Dubravi, Šašince, odnosno Hrastju, sa svega 16 članova i 13 kandidata. U prvom zajedničkom kotarskom komitetu KPH za kotar Zagreb-vanjski i Samobor nije ni bilo predstavnika istočnog dijela kotara Zagreb-vanjski.

Potkraj 1941. godine, odnosno na početku 1942. godine, nakon akcija prve omladinske udarne grupe i prebacivanja Prvog partizanskog odreda u Moslavinu, s područja Sesevsko-zelinskog prigorja, u prvom redu iz Seseveta, otišli su u partizane i prvi naši borci u Gorski kotar, Zumberak, Moslavinu i Kalnik. To su bili komunisti, skojevci i simpatizeri, kojima je zbog ilegalnog rada zaprijetila opasnost, pa su se samoinicijativno ili po direktivi Partije pridružili već formiranim prvim

⁵⁴ Konferencija je održana u kući Ivana i Ljubice Kovačić, a njome je rukovodio Marko Belinić Stubičanec, sekretar OK KPH Zagreb, i delegat PK SKOJ-a za Hrvatsku, čiji identitet nije utvrđen.

⁵⁵ Marijan Badel, sekretar, članovi: Drago Butorac, Marijan Kos-Ručak Mišurin (član MK SKOJ-a Zagreb), Albin Kovačić i Milan Lovreković, kasnije Josip Kolar Matek, sekretar, Dušan Gašparović Doktor, Dragutin Plašć Ivica, sekretar Kukolja »Mika« i dr.

⁵⁶ Nema detaljnijih podataka o ovoj prvoj eliji KPH u kotaru Zagreb-vanjski.

⁵⁷ Podaci su prikupljeni na osnovi osjećanja u esnika i rukovodilaca KPH u kotaru Zagreb-vanjski, Samobor i Sv. Ivan Zelina i iz pismenih izvještaja.

⁵⁸ Današnje područje općina Novi Zagreb, Susjedgrad i Zaprešić.

⁵⁹ Komitet je formiran u kući Pavla Videkovića, u selu Novaki, kotar Samobor. Sekretar Pavao Lončar Prigorac Crni, članovi: Filip i Svare, Rudolf Gluhak Brko, Ivan Krka i Pavao Videković.

partizanskim grupama i jedinicama u tim krajevima.⁶⁰ U to vrijeme u ovom dijelu Prigorja ubrzano su vršene političke i organizacione pripreme za stvaranje novih vlastitih udarnih i partizanskih grupa za oružanu borbu protiv okupatora i ustaša na domaćem tlu, no tada još nisu bili osigurani svi potrebni uvjeti da bi se, na ovom geografski ograničenom prostoru — ispresijecanom za okupatore i ustaše najvažnijim saobraćajnicama — mogle i održati bez opasnosti da ubrzo budu otkrivene i uništene.

Aktivnošću u skojevske grupe i partizanskih odjela u šašincvu i Hrastju, na početku 1942. godine, bilo je već obuhvaćeno itavo područje općine šašince i više sela oko Šimunovca u općini Kašina, Glavnice Donje u općini Belovar-Moravice, te oko Hrastja, Zeline i Jertovca u općini Sv. Ivan Zelina-vanjska, zbog čega se nametnula potreba organizacionog povezivanja svih omladinskih grupa i formiranja kotarskog rukovodstva, koje je za kotar Zagreb-vanjski već bilo formirano.⁶¹ Nakon potrebnih priprema, u zaseoku Obrež, općina šašince, održan je sastanak, kome su prisustvovali delegati skojevskih grupa s područja itavog kotara te je, u prisutnosti predstavnika OK SKOJ-a Zagreb, formiran prvi kotarski komitet SKOJ-a za kotar Sv. Ivan Zelina.⁶²

Potkraj lipnja ili na početku srpnja 1942. godine, nakon formiranja više partijskih odjela i okupljanja većeg broja komunista i kandidata s područja kotara Sv. Ivan Zelina, održana je u šašincvu prva kotarska partijska konferencija na kojoj je, od prisutnih delegata svih odjela i grupa, u prisutnosti sekretara OK KPH Zagreb, formiran prvi kotarski komitet KPH za kotar Sv. Ivan Zelina.⁶³

Time je nakon dugotrajne i različitih ali međusobno ipak nekako povezane društvene, agitaciono-propagandne, političke i organizacione usmjerene aktivnosti u različitim dijelovima kotara Sv. Ivan Zelina, konačno s uspjehom završen proces organizacionog okupljanja svih skojevaca, komunista i simpatizera, čime su stvoreni i neophodni preduvjeti za daljnje šire i jedinstveno političko i agitaciono-propagandno djelovanje.

Oko polovice 1942. godine kotar Zagreb-vanjski podijeljen je na dva dijela, istočni i zapadni, te je formiran i novi Kotarski komitet KPH, prvo partijsko rukovodstvo za novi kotar Zagreb-istočni, koji je obuhvaćao područje sadašnje općine Zagrebačka Dubrava, dio općine Maksimir i

⁶⁰ Marijan Badel, Juca Badel, Josip Benar, Josip Jutriša, Ivan Pavlović, Ivica Sandelić, ml., Milan Smetko, Aleksandar Šokorac, Andrija Zugić i dr.

⁶¹ Detaljniji podaci o sastavu KK SKOJ-a za kotar Zagreb-vanjski nisu poznati.

⁶² Sastanak je održan u kući Mije Hermeševića. Od OK SKOJ-a Zagreb prisustvovali su: Kukolja »Mika« i Marijan Kos-Rucak Miurin. U komitet su izabrani: za sekretara Marijan Kos-Rucak Miurin, članovi Antolković Franjo Daša, Slavko Mitak Zelenko i Slavko Stanirić Jurek. Potkraj 1952. i na početku 1943. god. uključeni su: Marženka Rohan-Kolar Seka, Stjepan Grandja-Vugrin Gabrek, Stjepan Mitaković i Slavko Šarec-Nemec Imbrek.

⁶³ Konferencija je održana u kući Ivana Grandje-Kozjaka Dede u prisutnosti sekretara OK KPH Zagreb Pavla Lončara Prigorca Črnog. U komitet su izabrani: za sekretara Stjepan Antolković Šimunko, Marijan Kos-Rucak Miurin, Marko Milatović Zelina i Martin Popović Mrki. Ubrzo nakon toga, za sekretara je izabran Marko Milatović Zelina, a u komitet su uključeni Mato Benikić Stanko, Josip Markulin i Pepo - Rudo i Mato Žigrović Stari.

•ve i dio područja sadašnje općine Sesvete. U Komitet je izabrano više drugova s područja tadašnjih općina Sesvete i Markuševac.⁶⁴

Radi olakšavanja agitaciono-propagandnog i političkog djelovanja, na početku kolovoza 1942. godine, Okružni komitet KPH Zagreb, formirao je vlastitu ilegalnu tehniku, koja je smještena u jednu od najkonspirativnijih ilegalnih partijskih baza KK KPH Sv. Ivan Zelina i OK KPH Zagreb nedaleko od Markovog Polja u »Svinjarjevu«, danas općina Sesvete. Tu su umnožavani ilegalni listovi *Proleter*, *Vjesnik* i drugi materijali, a štampani su i neki dijelovi historije SKP(b). Ta tehnika odigrala je značajnu ulogu u agitaciono-propagandnom i političkom radu na području istavog okruga, posebno u raskrinkavanju reakcionarnog i proustaškog dijela bivše HSS i marksističke »politike« te upoznavanju naroda s ciljevima i uspjesima narodnooslobodilačkog pokreta i oružane borbe.⁶⁵

U Sesvetama, u »Mišljovcu« — bivša ciglana u Jelkovcu, 22. kolovoza 1942. godine, održano je partijsko savjetovanje okružnih komiteta s područja Zagrebačke oblasti kojim je rukovodio član Politburoa CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ Ivo Lola Ribar. Na savjetovanju su utvrđeni zadaci u vezi s razvojem narodnooslobodilačkog pokreta na području sjeverne Hrvatske, a Ivo Lola Ribar, u svojstvu člana Vrhovnog štaba, donio je naredbu o formiranju oružanih partizanskih jedinica na širem području Kalnika, Moslavine, Pokuplja, Prigorja, Zagorja i Zumberka.⁶⁶

Oko sredine listopada 1942. godine, na području kotara Sv. Ivan Zelina, po specijalnom zadatku, nalazila se prva veća partizanska jedinica Kalnička eta, s oko 40 boraca — proletara Zumberčana, koji je boravak na ovom području u neposrednoj blizini samog centra, središta kotara i neprijateljskog uporišta Sv. Ivan Zelina, premda u strogoj ilegalnosti, imao značajan odjek i utjecaj na moral komunista, skojevaca i simpatizera, aktivista narodnooslobodilačkog pokreta, kojima je njihov boravak bio poznat, pojačao nade i vjeru u postojanje oružane snage koju, zbog njezine povezanosti s narodom iz kojega je i ponikla, nije moguće uništiti unatoč svojoj ustaškoj »prometnici« koja je baš tada tvrdila da su i posljednji ostaci partizana u Bosni, na Kordunu, Baniji i drugim krajevima naše zemlje potpuno uništeni.⁶⁷

⁶⁴ Sekretar Komiteta Josip Kefek, članovi Vjekoslav Golub, Vid Filipović, Mijo Malinović i Ivan Strancari. U toku 1945. god. osim njih bili su: Milan Badlež, sekretar, i Franjo Capri, organizacioni sekretar.

⁶⁵ Tehnika je bila u kući Vere Vincek, a u njoj su, osim nje, radili i njezini sinovi Zdravko, Žarko i Zeljko, te potkraj 1942. god. i Zvonimir Kristl, koji je u tu svrhu došao iz Zagreba. Nakon odlaska obitelji Vincek u partizane, tehnika je premještena u selo Omilju, općina Zelina, gdje su osim Kristla radili Zlatko Munko i Vjenceslav Rihter. Poslije slučajnog otkrivanja, nova tehnika OK KPH formirana je u Posavini i smještena u šumu Žutica, gdje je radila do oslobođenja.

⁶⁶ Original zapisnika i naredbe, s datumom 25. VIII 1942. godine, nalazi se u Institutu za historiju radničkog pokreta u Zagrebu.

⁶⁷ etom su rukovodili: Šimun Hudek, komandir, i Ivo Robi, komesar. S njom u vezi bili su: Martin Crneković, Top i Mirko Griger, te Franjo Antolković, Daša, Stjepan Antolković, Šimunko, zatim Stjepan Antolković, Šlajfar i Mato Zigrović Stari, član KK KPH, bivši pristasa HSS. Kod Zeline eta je smještena u klijet tvornice ara

Osnivanjem većeg broja mjesnih narodnooslobodilačkih odbora u selima bivšeg kotara Sv. Ivan Zelina, u toku 1941. i 1942. godine, pokrenuto je pitanje osnivanja prvih općinskih i kotarskog NOO-a, koji bi povezivali djelatnost postojećih i ubrzali osnivanje novih MNOO-a u drugim selima. Nakon što je KK KPH donio o tome odluku uspostavljeni su kontakti s pojedinim otprije politički istaknutijim i inače uglednijim ličnostima, aktivnim u esnicima i simpatizerima NOP-a, te nekim bivšim pristašama HSS i »zaštite« koji su prišli NOP-u, da bi prvi najviši organi revolucionarne narodne vlasti u kotaru Sv. Ivan Zelina, po sastavu i političkom utjecaju u masama, bili što reprezentativniji. Konačno, na skupu, potkraj 1942. godine u Blaževdolu, osnovan je prvi Kotarski NOO za kotar Sv. Ivan Zelinu, od pet članova,⁶⁸ koji je nakon hapšenja njegovog predsjednika i jednog člana, oko polovice 1943. godine, na inicijativu KK KPH, dopunjen s pet novih članova, a sam odbor u novim uvjetima djelovao je kao inicijativni, s ciljem da u uslovima plime NOP u ovom dijelu Prigorja pripremi redovnu konferenciju za izbor novoga najvišeg organa narodne vlasti u kotaru.⁶⁹

Potkraj 1942. godine, nakon što su u nizu sela formirani odbori Narodnooslobodilačke fronte, formiran je prvi Kotarski odbor NOF-a za kotar Sv. Ivan Zelinu u koji je izabrano više politički istaknutih ljudi.⁷⁰ Njegovo osnivanje omogućilo je uključivanje novih aktivista u NOP i pridonijelo njegovom bržem razvoju, pošto je u okviru NOF bilo dovoljno prostora za okupljanje svih poštenih i iskrenih rodoljuba za borbu protiv fašizma, bez obzira na njihovu prijašnju političku pripadnost ili njihov socijalni položaj. Mnogi rukovode i funkcionari NOP-a u kotaru u to vrijeme bili su naime imućni seljaci ili drugi ekonomski dobro stojeći ljudi, što je svakako bilo vrlo značajno, ako se ima u vidu da je cjelokupnom aktivnošću u rukovodila KP, a nije su stavove i politiku oni ne samo podržavali nego i provodili.

Po odluci KK KPH, u dovoru sa Štabom II bataljona Kalničkog partizanskog odreda, noć od 25. na 26. travnja 1943. godine, napadnut je Sv. Ivan Zelina, sjedište kotara i neprijateljsko uporište i likvidirani ustaški logor, kotarska oblast, uprava prihoda, sjedišta njemačkih organizacija TOT i STUAG i drugi značajni objekti. Zaplijenjene su velike količine različitog materijala i civilnog oružja, koje su od vlasnika bili oduzeli ustaše, zatim municije, vojni kečevi, sanitetskog materijala, lijekova i dr. Prvo oslobođenje Sv. Ivan Zeline imalo je, osim istočnog vojnog, i veliko moralno i političko značenje za daljnji razvoj i tok NOP-a u ovom dijelu Prigorja. Bio je to i težak udarac za politički prestiž

mg. Ivana Barbića. Za snabdijevanje brinuli su se: Ljubomir Bahlin, Rajko Blvec, Franjo Čegec, Mato Čegec, Stjepan Gluhak Tamburaš, Nikola Marić i Mida i njihove obitelji.

⁶⁸ U kotaru i Tome Litvića i Macana u Blaževdolu. U odbor su izabrani: za predsjednika Josip Popović Joža, bivši komandant »zaštite« u kotaru, a za članove Nikola Kralj, Spinko, Tomo Litvić Macan, Marko Milatović Zelina, sekretar KK KPH, te Mato Žigrović Stari, član KK KPH.

⁶⁹ Predsjednik inicijativnog odbora Marko Milatović Zelina, sekretar KK KPH.

⁷⁰ Podataka o sastavu KO NOF-a nema, ali je poznato da je za predsjednika izabran Martin Mesec, bivši pristaša HSS, a za tajnika Marko Milatović Zelina, sekretar KK KPH.

ustaša, pošto je Zelina bila prvo oslobojeno kotarsko mjesto u neposrednoj blizini Zagreba i »promi ba«, u tom slučaju, nije mogla prikriti nemo ustaša da se suprotstave partizanima u borbi za oslobođenu zemlju, ali u takvoj blizini Zagreba,⁷¹

Potkraj 1942. i na početku 1943. godine bili su na ovom području stvoreni potrebni uvjeti za širu mobilizaciju radnika i seljaka, posebno omladine, za odlazak u partizanske jedinice — pretežno u Moslavinu i Kalnik, pa su opet krenuli mnogi pojedinci i prve tri veće grupe novih boraca — sastavljene pretežno od radnika tvornice »Braće Badel« i ciglane »Peška«, odnosno komunisti, skojevci i simpatizera iz Sesveta i drugih sela ovog dijela Prigorja: Brestja, Dankovca, Herja, ulineke Dubrave, Jelkovca, Sesevskog Kraljevca, Sesevskih Sela, Sopnice, Resnika, Trnave, Trstenika i Zagrebačke Dubrave, s područja tadašnje općine Sesvete, te Budenca, Popovca, Soblinca, šašinovca i drugih sela, s područja bivše općine šašinovec. Nešto kasnije, nakon odlaska tih grupa, partijske jedinice u Sesvetama i šašinovcu uspostavile su veze, te uz pomoć naših partizana koji su u tu svrhu došli iz Moslavine, uputile su u partizane i dvije grupe domobrana srpske nacionalnosti, koji su od polovice 1942. godine bili u Pavelicima tzv. »domobranskim radnim postrojbama« stacioniranim u Sesvetama i Zerjavincu,⁷² u koje su mnogi od njih bili prisilno mobilizirani, te im tako omogućile uključivanje u narodnooslobodilački pokret.

Pošto su stvoreni pogodni politički i organizacioni uvjeti za otpoimanje intenzivnijih oružanih akcija omladinskih i drugih udarnih grupa na području ovog dijela Prigorja, posebno na području današnje općine Sesvete, u proljeće 1943. godine, odlukom OK KPH Zagreb, vraćeni su iz Moslavine neki drugovi, sa zadatkom da formiraju prvu veću u novu oružanu partizansku grupu i izvrše potrebne pripreme za akcije. Ta grupa, formirana na početku svibnja 1943. godine, pod nazivom »Moserova partizanska grupa«,⁷³ djelovala je na čitavom Sesevsko-zelinskom prigorju

⁷¹ Akcijom su rukovodili Miloš Manjolić, Mirna, komandant bataljona, i Stjepan Kušić, komesar Kalničkog partizanskog odreda. U izradi planova učestvovali su: Božo Petolas, Toni, informativni oficir štaba KPO, i Marijan Kos-Ručak, Mirna, a u vezi s napadom i članovi KK KPH Franjo Antolković, Daša, Stjepan Antolković, Šimunko, Mato Benić, Stanko i Mato Zigrović Stari.

⁷² U grupama su bili aktivisti i članovi KPH i SKOJ-a s ovog dijela Prigorja: Josip Bene Moser, Ivica Bretšnajder, Josip Ceković, Alojzija Čuljak, Ivan Dikmić, Franjo Dudak, Ivan Feketić, Stjepan Filipović, Ivan Frljak, Ignac Gega Žiga, Marija Glavina, Tomo Herjavić, Katica Ivanuš, Anđela Kirin, Ivan, Josip, Juraj, Marica, Stanko, Virela i Zora Keleminec, Janko i Stjepan Komušar, Josip Kordek, Ivan Kovačić, Leopold, Slavica i Ljubica Kovačić, Jakob Kranjec, Vjekoslav i Josip Križan, Franjo i Anđela Marok, Dušan i Mirna, Katica, Petar i Slavko Mitak, Ruža Mikić, Mirko Novosel, Mirna Sabo, Marija i Ivan Sandelić, Josip, Marica i Stjepan Sruk, Stjepan Sunek, Stjepan Popović, Drago Spudić, Stjepan Potočić, Ivan Puklek, Nada Šagud, Marica Škrnjeć, Katica i Pavao Škvorc, Ivan Tur i Šiljo, Stjepan Tur i Adam, Stjepan Tur i Zrinski, Vid Tur i Mirna i dr. Iz »domobranskih radnih postrojbi«: Milan Bosanac, Nikola Erer, Vaso Jovanić, Predrag Micić, Momir Petrović, Nikola Petrić, Miloš Subotić, Petar Šuica i dr.

⁷³ Na teren su vraćeni: Josip Bene Moser, za komandira i Ignac Gega Žiga, za komesara. U grupi su bili: Stjepan Tur i Mirna, Vid Tur i Mirna, Stjepan Tur i Zrinski, Stjepan Zug i Adam, Josip Zug i Adet, Ivan Kordek Drotar, Alojz Dren, Ignac Pućak, zatim Janez, Isus, Dako i još jedan borac ali njihov identitet nije utvrđen.

skom području. Glavne njene baze bile su u klijetima vinograda oko Velikog Vrha, dok su veze održavane u nizu sela: Brestju, Dankovcu, Dobrodolu, Jalševcu, Novoselcu, Sesevama, Popovcu, Šašinovcu, Šimunovcu i drugim. Po direktivama OK KPH Zagreb, KK KPH Sv. Ivan Zelina i Zagreb-isto ni grupa je operirala samoinicijativno, u estvuju i u različitim akcijama, okupljaju i u njima povremeno omladinske i druge udarne grupe, koje su djelovale samostalno — posebno »Jurekova grupa«,⁷⁴ kao i aktiviste i simpatizere koji su danju legalno živjeli kod svojih kuća, a noću u estvovali u oružanim akcijama. Prilikom takvih akcija grupa je ponekad narastala i na 30—50 i više boraca, da bi se nakon akcije odmah razišla povlaenjem partizana u njihove ilegalne baze, a ostalih svojim kućama, postavši na taj način nevidljivom i za neprijatelja nedohvatljivom.

Akcije te oružane partizanske grupe bile su značajne za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta na ovom području, pošto je razoružavanjem ustaša i domobrana, odnosno svojim akcijama na najvažnijim putovima, onemogućavali i normalan saobraćaj, sprečavali odlazak u grad i druga neprijateljska uporišta i istovremeno izazivali strah u redovima ustaša i njihovih pomagača, a likvidacijama ustaškog upravnog aparata, tzv. ustaške vlasti, u općinama: Šašinec, Seseve, Kašina, Donja Zelina i Belovar-Morava, u vremenu od lipnja do kolovoza 1943. godine, nakon ve likvidiranog upravnog aparata općina Sv. Ivan Zelina — unutrašnja i vanjska, te kotarske oblasti, pri prvom osloboenju Sv. Ivan Zelina, uistinu mnogo pridonijela da je tzv. ustaškoj vlasti na ovom prigorskom području bilo toliko onemogućeno redovno funkcioniranje da je ustaše u toku rata nisu više mogli ponovo ili bar nepotpuno, odnosno na dulje vrijeme uspostaviti, pa se može reći da je u toku 1943. godine gotovo itavo područje današnjih općina Zagrebačka Dubrava, Seseve i Zelina, osim mjesta Seseve i Zelina, u kojima su bila još neprijateljska uporišta, bilo praktički gotovo osloboeno ili poluosloboeno, a ustaše i okupatori kontrolirali su uglavnom samo najvažnije saobraćajnice.

U Svinjarjevu, općina Seseve, oko polovice 1943. godine, održano je partijsko savjetovanje okruga Krapina, Varaždin i Zagreb.⁷⁵ U toku 1942. godine i na početku, odnosno oko polovice 1943. godine, izvršene su potrebne političke pripreme, formirani MNOO-i, organizacije NOF, AFZ i USAOH, te općinski NOO-i u svim općinama, osim Donje Zelina, kao i kotarska, skojevska i partijska rukovodstva, prvi kotarski NOO-i, rukovodstva NOF, AFZ i USAOH,⁷⁶ te likvidiran ustaški upravni aparat. Budući da je istovremeno stanovništvo ovog dijela Prigorja pružalo široku podršku narodnooslobodilačkom pokretu — nakon niza akcija »Mo-

⁷⁴ Slavko Stanir Jurek, narodni heroj, ranjen od žandara i obješen potkraj 1944. godine u Sesevskom Kraljevcu.

⁷⁵ Nakon ovog savjetovanja baza »Svinjarjevo« napuštena je zbog odlaska obitelji Vincek u partizane. Vera Vincek poginula je kasnije u NOP-u kao član Općinskog komiteta KPH.

⁷⁶ O kotarskom odboru AFZ-a Sv. Ivan Zelina nema podataka, kao ni o kotarskom odboru USAOH-a, ali se zna da je predsjednik toga odbora bio Franjo Antolković Daša, a članovi Marženka Rohan-Kolar Seka i Stjepan Mitaković.

serove« partizanske i još ranije formiranih omladinskih udarnih grupa, među kojima je najbrojnija i najjača bila »Jurekova grupa«, koje su razoružavale ustaše i domobrane, vršile likvidaciju ustaških agenata, otimala od ustaša rekviriranu hranu, oružje i drugi materijal kojim se neprijatelj mogao koristiti, napadale manje vojne jedinice i postrojenja važna za ratne svrhe, odnosno stalno držale neprijatelja u napetosti, a prije svega i mobilizirale nove borce u partizane — stvoreni su konačno bili u drugoj polovici 1943. godine svi potrebni preduslovi za formiranje veći partizanskih jedinica i njihov stalni boravak na itavom gotovo osloboenom ili poluosloboenom prostoru Sessvetsko-zelinskog prigorja i onemogućavanje da okupatori i ustaše ponovo preuzmu kontrolu nad njim, u vrijeme kada je tok razvoja NOP-a, uz podršku naroda, gotovo poprimio karakter narodnog ustanka i kada su seljaci, radnici i omladina masovno učestvovali u oružanim i drugim akcijama uništavanja najvažnijih komunikacija i drugih za neprijatelja značajnih objekata.

Odlukom OK KPH Zagreb o formiranju novih partizanskih jedinica, 26. srpnja 1943. godine, u selu Jesenovcu, formirana je prva partizanska eta »Prigorje«, koja je odmah promijenila naziv u Prigorsko-posavska partizanska eta,⁷⁷ pošto su u njezin sastav, osim pripadnika »Moserove partizanske grupe«, ušli i borci omladinskih i drugih udarnih i partizanskih grupa s područja bivših kotara: Dugo Selo, Sv. Ivan Zelina, Zagreb-isto i Donja Stubica. Nekoliko dana poslije prvih veći akcija te ete na neprijateljske protuavionske »bitnice« u Brestovcu i Granešini, gotovo u samom Zagrebu, danas općina Zagrebačka Dubrava, zbog veći priliva novih boraca i potrebe istovremenog proširivanja oružanih akcija na područje itavog zagrebačkog okruga, eta je podijeljena na tri nove ete: Posavska partizanska eta, Prigorska partizanska eta i eta »Matije Gupca«, koje su nastavile s akcijama na itavom prigorskom, posavskom i stubičkom području.⁷⁸

Poslije duljih priprema, u jeku bujanja narodnooslobodilačkog pokreta, odlukom inicijativnog odbora za 12. kolovoza 1943. godine, sazvana je prva izborna konferencija svih mjesnih NOO-a u kotaru Sv. Ivan Zelina radi izbora novoga kotarskog NOO-a. Zbog napada ustaša na Gornju Glavnicu, gdje se u prisutnosti brojnih delegata konferencija održavala, nakon borbe do koje je tom prilikom došlo s ustašama, konferencija je odgođena. Tada je u borbi s ustašama poginuo i predsjednik inicijativnog odbora,⁷⁹ a konferencija je ponovo održana tek 27. studenog 1943. godine, u selu Jesenovcu, u prisutnosti brojnih članova mjesnih NOO-a i delegata velikog broja sela.

Nakon izvještaja o radu inicijativnog odbora, konstatirano je da općinski NOO-i postoje u četiri općine, da općine Sv. Ivan Zelina — unutarnja i vanjska — imaju jedan općinski NOO od 6 članova i 31 selo sa 22 mjesna NOO-a i 106 odbornika; općina Kašina općinski NOO od

⁷⁷ Za komandira ete imenovan je Josip Pavli Boris, a za komesara Dragutin Flego elik. Formiranju su prisustvovali: Stipe Ugarković, instruktor Povjerenstva CK KPH, Rudolf Gluhak Brko i Milan Kuren Gubec, članovi OK KPH Zagreb.

⁷⁸ Te ete operirale su svaka na svom području. Detaljnijih podataka o njihovom rukovodstvu nema.

⁷⁹ Marko Milatović Zelina, sekretar KK KPH Sv. Ivan Zelina.

6 lanova i 19 sela sa 18 mjesnih NOO-a i 132 odbornika; opina, šašincev opinski NOO od 6 lanova i devet sela sa 8 mjesnih NOO-a i 60 odbornika; a opina Belovar-Moravske opinski odbor od 6 lanova i 14 sela sa 8 mjesnih NOO-a i 40 odbornika, dok samo u opini Donja Zelina ne postoji opinski NOO, premda su u više sela postojali MNOO-i. Na konferenciji je izabran izvršni odbor novog kotarskog NCO-a od 7 lanova i plenum od 10 lanova.⁸⁰

Pošto je na sli an na in još u lipnju 1943. godine, u Trsteniku kod uerja, ve bio osnovan i prvi Kotarski NOO za novoformirani kotar Zagreb-isto ni,⁸¹ danas područje opine Zagrebačka Dubrava i dio opine Maksimir, itavo Sessvetsko-zelinsko prigorje kona no je dobilo svoje uistinu demokratski izabrane najviše organe revolucionarne narodne vlasti.

U selu Preseka, kod Oborova, 20. kolovoza 1943. godine, Okružni komitet KPH Zagreb donio je odluku o formiranju Zagrebačkog partizanskog odreda. Najprije je formiran njegov Prvi bataljon u selu Hrušica-Sop, kod Ivanje Rijeke, dok je Odred u cjelini formiran tek naredbom Štaba II operativne zone od 19. rujna 1943. godine.⁸² To je bila nova do tada najveća i domaća partizanska jedinica na vratima samoga Zagreba, u ijim su redovima, osim naših Prigoraca i boraca s područja okruga Zagreb, bili i drugi borci iz svih krajeva naše zemlje, sinovi i keri svih naših naroda i narodnosti, a veliki broj njih bili su radnici ili građani grada Zagreba.

U kratkom vremenu nakon osnivanja Odred se povećao na više od 700 boraca, te je u sastavu Zapadne grupe partizanskih odreda Hrvatske, sve do kraja rata, predstavljao neprestani izvor novih boraca koji su u etnom ili batlionskom sastavu ulazili u brigade i divizije na području II operativne zone, odnosno X korpusa zagrebačkog.⁸³ Njegovi bataljoni operirali su na području Posavine, Prigorja i Zagorja u užoj i široj okolini Zagreba, pa i u samom Zagrebu,⁸⁴ a povremeno i izvan ovog područja. Bore i se pod vrlo teškim uvjetima u toku itavog rata, Zagre-

⁸⁰ Za predsjednika je izabran Josip Kurman, seljak iz Jesenovca, bivši pristaša HSS, za potpredsjednika Mato Cifrek, tada sekretar KK KPH Sv. Ivan Zelina (poslije identificiran kao ustaški agent i strijeljan nakon oslobođenja), za tajnika Martin Mesec i za blagajnika uro Kunti, a za lanove: Grga Brnjak, Andrija Peček i Josip Pivari. U plenum su izabrani: Mato Zigrovi Stari, član KK KPH, Mijo Zmiša, Josip Rojtini, Franjo Petak, Alojz Peršun, uro Kurman, Stjepan Gran a-Vugrin Gabrek, Martin Crnekovi Top, Barica Bistriki i Ivan Beloši Babi.

⁸¹ Za predsjednika KNOO izabran je Juraj Vuglek Jura, seljak iz Jalševca, a za lanove: Vjekoslav Golub, Mijo Mal i i Ivan Strancari, članovi KK KPH, te Mato-Peri i Mato Prelec.

⁸² Prilikom formiranja za komandanta prvog bataljona imenovan je Jovica Trzun, a za komesara Stjepan Gluhak Tamburaš, za komandanta drugog bataljona Milan Ožbolt Sokol, a za komesara Dragutin Kolar Karlo, za komandanta trećeg bataljona, nešto kasnije, imenovan je Rudolf Mihalje, a za komesara Perica Buva. Za komandanta ZPO imenovan je Stevo Došen, a za komesara Milan Kuren Gubec, član OK KPH Zagreb, za zamjenika komesara Mirko Herak Gorski, za informativnog oficira Josip Bene Moser, a za rukovodioca saniteta Jakov Sirotkovi, tada student veterine. Kasniji komandanti ZPO bili su: Ljuban olak, Mate Škrljan, Mate Ostoji, Jovica Mandi, Franjo Hadžina, Zlatko Kvaternik i Mi o Mari, a komesari Stjepan Šelendi i Kneževi. Zamjenici komesara kasnije su bili Vjekoslav Pavlini i Oto Žunko.

⁸³ Brigada »Bra e Radi a«, brigada »Matije Gupca« i dr.

⁸⁴ Vila »Rebar«, vila »Weiss«, te planinarski domovi na Sljemenu.

ba ki partizanski odred nije nikada potpuno ili za dulje vrijeme napuštao svoje operativno područje — odnosno područje je Sessvetsko-zelinskog prigorja na koje se prostiralo njegovo djelovanje.

Zajedno s drugim jedinicama Zapadne grupe odreda i brigadama 32. divizije, Zagreba ki partizanski odred u estvovao je na ovom području u žestokim borbama pri likvidaciji niza snažnih neprijateljskih uporišta,⁸⁵ u kojima su naročito u toku 1944. godine, odnosno sve do osloboenja, bile koncentrirane velike snage Nijemaca, ustaša i domobrana, nakon što su bile razbijene na drugim područjima. Odred je vršio pritisak na neprijatelja prema Zagrebu i Zagorju, branio prigorjska sela od upada ustaša, samostalno organizirao napade i likvidaciju pojedinih manjih neprijateljskih uporišta, te onemogućavao saobraćaj na glavnoj i za neprijatelja strateški, u ovom dijelu Hrvatske, najvažnijoj i meunarodnoj saobraćajnici Zagreb—Varaždin i željezničkoj pruzi Zagreb—Beograd.⁸⁶

U proljeće 1944. godine, naročito nakon ofenzive na kašinsko-prigorjsko područje je i uspostavljanja ustaških uporišta i preuzimanja kontrole nad svim značajnijim mjestima, narodnoslobodilački pokret na području Sessvetsko-zelinskog prigorja doživio je niz vrlo teških udarača poslije kojih je za duže vrijeme nastala osekaja u politici koja i organizacionoj aktivnosti, koja je trajala sve do ljeta, odnosno jeseni iste godine, a čije posljedice su se, u nekim dijelovima ovog područja, osjećale sve do konačnog osloboenja zemlje.

Kao što je poznato, u borbi s nadmoćnim neprijateljem, u malom posavskom selu Oborovu, poznatoj pod imenom »Oborovska bitka«, u središtu tadašnjeg slobodnog partizanskog teritorija gornje Posavine, 29. ožujka 1944. godine, poginulo je više članova OK KPH i OK SKOJ-a Zagreb, članova kotarskih komiteta KPH Zagreb-isto i zapadni, Dugo Selo i Donja Stubica, te gotovo svi članovi KK KPH i najviši funkcionari kotarskog NOO-a Sv. Ivan Zelina i drugi rukovodioci, koji su se zatekli u Oborovu, okupljeni na partijskom savjetovanju, nižem partijskom kursu ili na radu u okružnim organima i organizacijama, odnosno radi drugih zadataka.⁸⁷

Nakon toga su od preživjelih i s drugih dužnosti ili partizanskih jedinica povučeni, te novopridošlih aktivista i rukovodilaca iz raznih krajeva, u svibnju 1944. godine, popunjeni odnosno formirani novi okružni

⁸⁵ Sv. Ivan Zelina, Sessvete, Komin, Konjščina, Bisag, Orešje Donje, Donja Zelina, Crkvena Ves, Belovar-Moravice, Soblinec, Šašinovec, Popovec, Prepuštovec, Kašina i dr. Osim Sv. Ivana Zelina i Sessveta sva su formirana poslije »Oborovske bitke« u 1944. god.

⁸⁶ Odred je vršio i zasebne akcije, posebno na benzinska skladišta u Sessvetama, a potkraj 1944. god. Turopoljsko-posavski odred uz pomoć Josipa Benca Mosera, digao je u zrak velika skladišta municije u Sessvetskoj Sopnici.

⁸⁷ Od članova OK KPH Zagreb poginuli su: sekretar Vlado Prišlin, Rudolf Gluhak Brko, organizacioni sekretar, i Zivko Grgurić, te Mato Vranek Čapajev, član OK SKOJ-a Zagreb. Iz KK KPH Sv. Ivan Zelina poginuli su: Juraj Mareković Matek, sekretar KK, i članovi Ivan Kamenari, Josip Markulin i Pepo Rudo, Martin Popović Mrki, te Franjo Zerec Teški, član OK KPH Sv. Ivan Zelina-vanjski, kao i predsjednik MNOO Josip Kurman, a zarobljen je član KK KPH Sv. Ivan Zelina i blagajnik Okružnog NOO Zagreb Mato Žigrović Stari, kasnije obješen u ulincu.

komiteti KPH i SKOJ-a Zagreb.⁸⁸ Usprkos pojaanom teroru neprijatelja upravo na ovom sesvetsko-zelinskom području, odnosno činjenici da su u toj borbi izginuli gotovo svi najviši kotarski rukovodioci i u pojedinim općinama kotara Sv. Ivan Zelina, u teškim uvjetima svakodnevnih upada ustaša u prigradska sela, nakon kratkotrajne stagnacije političke i organizacione aktivnosti u dijelu kotara, posebno oko Kašine, odnosno u općini u kotaru Zagreb-isto ni, ponovo se pristupilo radu i formirana su nova kotarska i općinska rukovodstva.⁸⁹

U novostvorenim uvjetima, 28. rujna 1944. godine, održana je na »prezidu« iznad Zeline, u prisutnosti velikog broja delegata, prva konferencija INOF-a za kotar Sv. Ivan Zelina na kojoj je izabran novi Kotarski odbor JNOF-a.⁹⁰

Prišlo se obnavljanju partijskih i skojevskih organizacija, mjesnih NOO-a i organizacija JNOF, AF2-a i USAOH-a i oživljavanju njihove aktivnosti. Dogovori, sastanci i mitinzi u selima ulijevali su nove nade aktivistima i stanovništvu. Pokrenute su nove snage, zadobivena je ponovo politička kontrola nad cjelokupnim područjem općine Sv. Ivan Zelina-vanjska. Politička aktivnost na ostalom području, unatoč tome neko vrijeme ipak je bila koncentrirana uglavnom na dio općine Donja Zelina, te krajnji zapadni i jugoistočni dio općine Belovar-Moravci i Šašincevci. Na području općine Kašina, zbog novoformiranih ustaških uporišta, terora nad stanovništvom, a pogotovo zbog formiranja naoružane ustaško-maekovske »milicije« u nekim selima oko Kašine i na području kotara Zagreb-isto ni oko u općini, ⁹¹ politička je aktivnost dulje vrijeme bila izvan prave kontrole kotarskog rukovodstva u kotaru Sv. Ivan Zelina, a, na području kotara Zagreb-isto ni vrlo otežana.

Važnu ulogu u ponovnom pokretanju i oživljavanju cjelokupne organizacione i političke aktivnosti u selima zelinske okolice odigrao je u to vrijeme upravo Zagrebački partizanski odred koji su mitinzi, oružane akcije i obrana sela od pokušaja svakodnevnih upada ustaša, jačali povje-

⁸⁸ U Politbiro novog OK KPH Zagreb ušli su: Franjo Smolčić, prije sekretar OK KPH Čazma, kao politički sekretar, Nikola Slatković Dugi, organizacioni sekretar, Marijan Kos-Rucak Mišurin, prije član, a tada sekretar OK SKOJ-a Zagreb, i Ružica Turković Ruža. U plenum: Vlado Hus, Ivan Skubi Posavec i uro Ban Mile. U OK SKOJ-a Zagreb, osim sekretara Marijana Kosa-Rucaka Mišurina, poslije i Dragutina Plašića Ivica, bili su: Dragutin Bira Gavran, komandant omladinskog bataljona, Ivan Brajdi Goran, Katica Janić-Kos Iskra, Gašpar Jurina Gašo, Marica Jurinec, Ivan Kuhta, Stjepan Sever, Slavko Stančić Jurek, Josip Božina Petar, Marija Zajčić Bistra, Filip Fedorov Nevidljivi, Marženka Rohan-Kolar Seka i dr.

⁸⁹ U novi KK KPH Sv. Ivan Zelina ušli su: Mijo Krošelj Vilko, sekretar, Franjo Antolković Daša, Mato Benićki Stanko, Ankica Buden Vesela, Ivan Frljak, Zdravko Vinček i dr. U novi KK SKOJ-a: Stjepan Čukelj Cvek, Ivan Dragija Bugar, Mijo Forko, a kasnije Marijan Stančić, Katica Vuger, Stjepan Palikuć, sekretar, a nakon njegove pogibije Stjepan Milec; dužnost sekretara vršila je tada Marženka Rohan-Kolar Seka. U Kladišnici, na inicijativu KK KPH, ponovo je izabran novi KNO Sv. Ivan Zelina. Za predsjednika izabran je uro Mizek Čukić, bivši »radi evac«, za tajnika Ladislav Posavec Lovac. Odbor je radio u istom sastavu sve do oslobođenja.

⁹⁰ Za predsjednika KO JNOF izabran je ing. Ivan Babić, tvorničar iz Sv. Ivan Zeline, a za članove Zora Pižir, Dragutin Prugovečki i Miško Svornik.

⁹¹ Ustaško-maekovska »milicija« lokalno je nazivana »škraki«, a likvidirao ju je u svim selima Zagrebački partizanski odred.

renje, podizali moral naroda i osiguravali stalan priliv novih boraca Prigoraca u partizanske redove.⁹²

Ustaški teror poslije Oborovske bitke pa sve do oslobođenja, na itavom Sesevetsko-zelinskom prigorju, započet pojačanjem postojećih i stvaranjem niza novih jakih neprijateljskih uporišta, od kojih su neka uporno uspostavljena nakon višekratne likvidacije od brigada 32. divizije i drugih jedinica Zapadne grupe odreda, odnosno X korpusa,⁹³ bio je na ovom području do tada nezapamćen. Svakodnevna hapšenja, ubistva, masovna javna vješanja aktivista NOP-a i drugih rodoljuba s ovog i drugih područja, koje su ustaše doveli ili iz zatvora i logora i vješali za »odmazdu«,⁹⁴ a zapravo radi zastrašivanja domaćeg prigorskog stanovništva i pokušaja potpunog razbijanja NOP-a na ovom za njih tada sve osjetljivijem području.

No u od 7. na 8. rujna 1944. godine po drugi put oslobodila je Sv. Ivan Zelinu Udarna brigada »Braća Radi« u jednoj od niza akcija jedinica 32. divizije na ovom području. Taj je događaj bio posebno značajan za daljnji rad i razvoj NOP-a u ovom dijelu Prigorja, budući da je Sv. Ivan Zelina, u to vrijeme, bio jedno od najutvrđenijih i najsnažnije branjenih ustaških uporišta u zagrebačkoj okolini iz kojega je vršen svakodnevni pritisak na sva, a posebno na partizanska sela u kotaru Sv. Ivan Zelina.

Konačno, prilikom završnih borbi za oslobođenje zemlje, 8. odnosno 9. svibnja 1945. godine, Sv. Ivan Zelinu i Sesvete oslobodile su jedinice Prve armije NOV Jugoslavije.⁹⁵ Time je konačno uspješno završena dugotrajna predratna revolucionarna aktivnost i uporna oružana borba naroda Sesevetsko-zelinskog prigorja protiv njemačko-fašističkih okupatora, ustaša i njihovih pomagača, izdajnika vlastitog naroda.

⁹² Osim brojnog odlaska u partizane, u selu Vidovcu se, 6. VIII 1944. god., odjednom javilo 30 dobrovoljaca, pretežno omladinaca, radi formiranja novog bataljona ZPO.

⁹³ Više puta su likvidirana uporišta Crkvena Ves - Moravice, Donja Zelina, Kašina i Orešje Donje.

⁹⁴ Vješanje aktivista, rodoljuba i drugih nevinih ljudi, za »odmazdu« vršeno je masovno u ulincu, Cu erju, Lazu, Sesevetskom Kraljevcu, Sv. Ivan Zelini, Zagrebačkoj Dubravi i dr. Podaci u Institutu za historiju radničkog pokreta u Zagrebu i SUBNOR-u općenito Sesevete.

⁹⁵ Sesvete su oslobodile jedinice 21. srpske udarne divizije.

uro Ban Mile

Bivši kotar Dugo Selo u narodnooslobodilačkoj borbi

Okupacija zemlje umnogome mijenja situaciju, sve napredne i progresivne snage sada su u još težem položaju. U kotaru Dugo Selo u to vrijeme bilo je 8 partijskih organizacija sa 52 člana. U Preseki su bila 4 člana, u Ostrni i Leprovici 5, u Opatincu 6, u Ježevu 12, u Obedišu 6, u Kozinšaku, Lukarišu i Dugom Selu 12 članova. Bio je i velik broj simpatizera po selima. Imali smo 2 skojevske grupe sa 13 članova, i to u Ježevu 9 članova i Preseki 4 člana. Članova aktiva omladine bilo je u Leprovici, Obedišu, Ježevu, Preseki, Oborovu i Dugom Selu. Broj članova nije moguće sada to no utvrditi ali su najjači bili Dugo Selo i Ježevo. Omladina Dugog Sela bila je vezana za grad Zagreb kamo je odlazila u škole, zanate i na druge radove. Svoje je napredne ideje ispoljavala posredstvom sportskih društava, posebno nogometnog kluba, ali su postojale i druge sekcije — kuglaška, pjevačka, folklorna, tamburaška itd. Posebno treba naglasiti da je iz sportskog nogometnog kluba Dugo Selo 17 omladinaca poginulo u NOB-u.

Odmah nakon dolaska ustaša na vlast, u Dugom Selu se formira ustaški logor na selu s Albertom Grehcamerom, a tabori u općinama. U Dugom Selu za tabornika dolazi Tomislav Benić, a najaktivniji ustaše u Dugom Selu bili su: Bolto Pajtek, Mijo Krapec, Stjepan Mlinari (Limar), Tomo Bujan (Beli), Ljudevit Engelsfeld s tri sina: Stjepanom, Josipom i Dragutinom, Ludvig Begner, Milan Koren i Ivan Najger.

Rukovodeće ustaško jezgro sačinjavala je grupa oko Matije i Jurice Obad, dra Zvonka Draženovića, advokata, i Petra Bačića, također advokata. Svi su bili iz Dugog Sela. U ustaškoj mladeži najaktivniji su bili: uro Dubenik, Jelka Belek i Stjepan Šladarec.

Sve što se u Dugom Selu 1941. godine uključilo u ustaški pokret nije imalo političkog ugleda. Među onima koji su stupili u ustaše bilo je dosta kriminalaca, teških alkoholičara nesposobnih za bilo kakav ozbiljniji rad. Dio ih ulazi u tu organizaciju zbog svoje ranije idejne opredijeljenosti, a neki radi toga da u toj organizaciji nađu svoje prilike i ostvare lične interese. Ti su ustašama bili dobro došli i za njih su predstavljali neku vrijednost, a uglavnom su bili cinkaroši, provokatori, doušnici, i zajedno s ustašama sudjelovali su i u akcijama.

Na području kotara Dugo Selo, osim pripadnika HSS-a, bilo je građana koji su pripadali i drugim političkim strankama, npr. Samostalno demokratskoj, Jugoslavenskoj radikalnoj zajednici (JRZ) itd. Posljednji su bili uvijek u službi onih režima koji su se u datom momentu nalazili na vlasti.

Nakon dolaska ustaša na vlast, veći dio njih bio je uhapšen i, kao pristalice staroga jugoslavenskog i velikosrpskog režima, odveden u koncentracijske logore. Neki od njih, koji su se vratili, kasnije su se uključili u suradnju i aktivni rad za NOP.

U Dugom Selu je i Sveti Savi evi u, kao poznatom antifašistu i komunistu, zaprijetila opasnost i morao je bježati iz Dugog Sela i Zagreba u Beograd, jer su mu ustaše i policija bili stalno na tragu. Kada se u Zagrebu, u Ilici kod Oktogona, slučajno sreće s ustaškim nadzornikom advokatom iz Dugog Sela drom Zvonkom Draženovićem, koji ga je od ranije poznao, i kada ga je spasio, napao ga je ovim riječima: »Zar ti još gaziš ovu svetu Hrvatsku zemlju, majku ti komunisti ku i srpsku.« Savi evi u nije preostalo drugo nego da mu skinu naočale, jer je znao da je kratkovidan, pa Draženović po ne odmah vikati: »Držite komunistu i Srbina!« Drug Savi evi nezapaženo i polagano ode dalje i skloni se u kuću u obitelji Turkovi .

Ustaški tabori bili su organizirani u svim općinskim centrima: Oborovu, Posavskim Bregima, Lupoglavu i Brckovljanima. U Oborovu je formirana ustaška straža, i ona bi sudjelovala u ustaškim akcijama da nije bilo partijske organizacije koja je uspjela u tu stražu ubaciti trojicu simpatizera NOP-a: Ivana Skubića, Stjepana Šimunca i Stjepana Mišorića jer nisu bili kompromitirani. Tako se ta ustaška organizacija po inje raspadati i potpuno se raspala potkraj 1941. god. Dio pušaka te straže predan je partizanima. Iz te straže dvojica najaktivnijih i najekstremnijih ustaša strijeljani su u prvoj polovici 1943. godine, i to ustaša-emigrant Stjepan Ivan an Šučo i ustaški plaćenik Stjepan Kunina iz Oborova. Ostali iz te ustaške seoske straže, njih osamnaest, odlaze u NOV, u Zagrebački partizanski odred. Neki su postali ne samo dobri borci već i rukovodioci — delegati vodova, komandiri vodova i komesari eta, a omladinac Darko Kelec postao je aktivni oficir naše JNA i sada je penzioniran kao potpukovnik — a neki su pali u borbi s okupatorom i ustašama.

U bivšoj općini Posavski Bregi situacija je bila sasvim drugačija. Maćković i HSS imali su do 1941. godine u većini sela vrlo jak utjecaj, naročito u Posavskim Bregima, Dubrovšćaku Levom, Trebovcu i Jalševcu. Izuzetak je bilo selo Opatinec, gdje HSS-ovci nisu imali utjecaja, jer su u Opatincu djelovale napredne snage i članovi KP. Iz navedenih sela, neki pripadnici bivše Seljačke zaštite postaju aktivni ustaše. Budući da u tim selima nije postojala partijska organizacija, ni imala svoja uporišta, bio je to jedan od razloga, ako ne i glavni, za takvu situaciju u općini Posavski Bregi.

U selo Opatinec već ranije prodiru napredne ideje, pojedini mladi ljudi primaju naprednu štampu, npr., Stjepan Šimunec Breko i uro Srac Perin. Ti su drugovi tada bili organizirani u pjevačkom društvu pod vodstvom Stjepana Kralja. Društvo se zvalo »Sloga«, iako to režimskim rukovodiocima nije odgovaralo, pa su nastojali da društvo nosi

drugo ime, pošto im se naziv »Sloga« inio previše solidarnim. To društvo je steklo simpatije u svim selima i općinskim mjestima, u promjeru od 30 km, jer je radilo na širenju bratstva-jedinstva i naprednih revolucionarnih ideja. To su društvo prihvatili i zavoljeli čak i oni koji su zastupali pojedine režime. Članovi toga društva ostali su povezani u revolucionarnoj djelatnosti 1941. god.

Za formiranje partijske organizacije u Opatincu postojali su i ranije uslovi, ali zbog slabosti nekih komunista u kotaru Dugo Selo ipak nije osnovana. Tako je tek u veljači 1941. godine osnovana partijska organizacija u Opatincu i u nju su ušli: Bruno Srac, Stjepan Šimunec, Stjepan Kralj i Ivan Pokas. Prvi sastanak, na kome je formirana ta organizacija, bio je 5. II 1941. godine, a već u srpnju te godine primljeni su u tu partijsku organizaciju Tomo Sović i Martin Lončar. Ta je organizacija od početka uspješno djelovala. Treba se podsjetiti samo jednog sastanka, u srpnju 1941. godine, na kojem je odlučeno da svaki član Partije uzme zadatak za djelovanje u susjednim selima: Stjepan Šimunec za Trebovec i Ježevo, Tomo Sović za Brešku Gredu, Zelinu i Šemovec, Ivan Pokas za Breški Jalševac i Posavske Brege, Martin Lončar za Tarno, Prečec i Tedrovec, Stjepan Kralj za Lonju, Šarampovo i Kloštar i pjevačko društvo u Bregima Posavskim, Bruno Srac da održava vezu s Ivaničkim Gradom i Šarampovom Gornjim. I za kratko vrijeme svaki od navedenih drugova u mjestima svoga zaduženja imao je iza sebe stanoviti broj simpatizera, naročito omladinaca.

God. 1941. ta partijska organizacija primala je ilegalce, partijske rukovodioce, koji su pobjegli iz zatvora, a i dio članova KP iz te organizacije morao je prijeći u ilegalnost. Tada već u Opatincu, kao i okolnim selima, postoji dosta bjegunaca iz neprijateljske vojske, što je bio rezultat rada članova KP. Isto tako u toku 1941. godine članovi te partijske organizacije izvršili su dvije sabotaže na dionici pruge Prečec—Ivaničkim Grad.

U lipnju 1941. god. ustaše hapse značajnije vode HSS-a u kotaru Dugo Selo: senatora Nikolu Srdovića iz Zaklopice, općina Posavski Bregi, predsjednika kotarskog odbora HSS-a Stjepana Dorodu iz Oborova, komandanta Seljačke zaštite za kotar Dugo Selo Šimagu i još neke manje značajne funkcionare HSS-a. Svi su odvedeni u zatvor, u Zagreb, gdje su se u ustaškom stožeru obvezali da će potajno surađivati s ustaškim pokretom, te su ubrzo zatim bili pušteni kućama. Aktivisti Partije nekoliko puta pokušali su da tu trojicu HSS-ovaca pridobiju za suradnju sa NOP-om, ali su oni to uporno odbijali. Kako se pokret jače razvijao i širio po svim selima dugoselskog kotara, oni se sve više osjećaju nesigurni i bježe u ustaška uporišta, jer su se plašili brzog razvoja NOP-a. Bili su na isto s time da na poluoslobodnom teritoriju, gdje postoje organi narodne vlasti, a NOP osvaja sve šira područja i uključuje narodne mase u raznovrsne akcije, neće biti sigurni i neće moći voditi Maekovu politiku čekanja. Iako su bili u ustaškom uporištu, ipak su sebi pribavljali sva obavještenja o tome što se događa na području koje su napustili i u kom pravcu se širi NOP. Npr. Stjepan Doroda bježi u Dugo Selo i Zagreb, a Josip Kolar iz Prečeca na svaki tjedan jedan ili dva puta dolazi k njemu i obavještava ga o svemu što se događa na posavskom području. Tako je bilo i sa onima koji su se povukli iz Posavskih Brega u Ivaničkim Grad.

Na stare HSS-ovce i radi evce — Šimuna Lonarija iz Zaklopice i Matu Juršića iz Rugvice — također je vršen pritisak za suradnju s ustašama, ali je oni nisu prihvatili. Šimun Lonarij, koji je već bio u dubokoj starosti kada smo s njim razgovarali, izražavao se o NOP-u pozitivno, ušao je i u NOO, ali nije mogao javno djelovati. Za odlazak od kuće nije se mogao odlučiti zbog starosti, a rad mu je bio onemogućen zbog jake ustaške organizacije u Zaklopici i Posavskim Bregima. Pripadao je grupi oko Filipa Lakuša i Mihovila Pavleka Miškine, tj. lijevom krilu HSS-a. S Matom Juršićem bilo je drukčije. On je bio bistar seljak, bio je član Glavnog odbora HSS-a, odnosno ranije Hrvatske republikanske seljačke stranke, i u to vrijeme imao je velik autoritet ne samo kod seljaka nego i kod pristalica drugih građanskih stranaka. Svi pokušaji pojedinih bivših predstavnika HSS-a, npr. Filipa Lakuša koji se otvoreno izjasnio za NOP i ušao u predstavničke organe NOP-a, ZAVNOH-a i AVNOJ-a, da to učini i on, da napusti kuću i da se otvoreno izjasni za rad sa NOP-om, da ide na oslobođeni teritorij, da se njegovo ime objavi javno jer bi to imalo jak politički utjecaj na ostale koji se još do tada nisu mogli riješiti politike HSS-a i Matka, odbijao je. U ljeto 1944. godine Mato Juršić je ipak na našu inicijativu otišao na oslobođeni teritorij, ali je i tamo odbijao da se njegovo ime objavi i da se aktivno angažira za NOP. Zatim se vratio u svoje selo i živio bez ikakve smetnje sve do konačnog oslobođenja.

Tomo Hudan iz Lukariša, koji je isto pripadao lijevom krilu HSS-a, na nagovor ustaša ili pod pritiskom ustaške vlasti ulazi u Pavelićev sabor i član je toga sabora do kraja rata. On se za cijelo vrijeme rata nije isticao kao neki otvoreni ustaša, štoviše, pomagao je novčano i materijalno NOP. Takvu pomoć nije nikada uskratio.

Mirko Greković iz Dubrovačka aka Levog bio je član kotarskog odbora HSS-a i sva naša inzistiranja da se uključi u NOP uporno je odbijao za sve vrijeme rata s motivacijom da je u njegovom selu ustaško uporište i zloglasni ustaški koljač Štajcer, pa se boji za sebe i svoju obitelj. Nije htio shvatiti da je njegova pasivnost prema NOP-u ipak pridonijela tome što je već i broj mladih ljudi iz njegova sela pristupio ustaškoj organizaciji, da su gotovo cijelo vrijeme proveli u ustaškom uporištu i aktivno se borili protiv NOP-a, zbog čega je dio njih i u uporištu i van njega morao biti likvidiran. Tek poslije likvidacije ustaškog uporišta u Dubrovačku 1944. godine Greković je prihvatio da bude u svom selu predsjednik JNOF-a i na toj je dužnosti ostao do kraja rata.

Stjepan Harambaša iz Dugog Sela također je pripadao lijevom krilu HSS-a. On je od 1942. godine do kraja rata pomagao NOB, davao je svoju kuću za održavanje sastanaka, za stan našim ilegalnim političkim radnicima, bez obzira što je Dugo Selo bilo uvijek puno neprijateljskih vojnika svih rodova i boja. Od njega je također zatraženo da ode na oslobođeni teritorij, jer je bio predviđen za vijećnika ZAVNOH-a, te da se tako još više aktivira jer je imao za to uslova: bio je vrlo ugledan i poštovan seljak i s komunistima je surađivao još prije rata. Ali je i on taj prijedlog odbijao zbog obiteljskih razloga. Ostao je u Dugom Selu do 1945. godine. Kad su došle jedinice 21. srpske i 42. makedonske divizije, netko ga je iz ličnih motiva potkazao kao ustašu pa je bio pripojen

grupi Obad, s Ben i em, Dukom Kemfeljom, Ma ekovim komandantom Selja ke zaštite, Rudolfom Crni em i još nekim ustašama odveden i s tom grupom strijeljan. To se dogodilo prije nego što su politički radnici, koji su radili na terenu kotara, stigli u Dugo Selo. Bila je to politička greška koja je imala dužih i težih posljedica. Još do danas nije otkriveno koja je to osoba iz Dugog Sela Harambašu uvrstila u narodne neprijatelje. Ubistvo druga Stjepana Harambaše morali smo dugo opravdavati kao li nu osvetu nekoga nepoznatog iz Dugog Sela a ne kao nešto drugo.

Od travnja pa do napada Njemačke na SSSR u lipnju 1941. godine prošlo je dva i po mjeseca. U tom kratkom vremenu partijske organizacije održale su niz sastanaka. Svima nam je bilo jasno da će Hitler napasti SSSR, ali se nije znalo to no kada. Glavno i osnovno pitanje toga vremena bilo je pripremati se za ustanak, nabavljati i skrivati oružje, vježbati s oružjem, pripremati sanitetsko osoblje, osposobljavati ga za prvu pomoć. Direktiva je bila da se kompromitirani drugovi ne smiju nepotrebno izlagati i da ne spavaju kod kuća. Na tim zadacima bili su angažirani svi simpatizeri i omladina. Partijska organizacija morala je pripremiti i skloništa, posebno kod onih drugova koji nisu bili kompromitirani.

Grupice vojnika razbijene jugoslavenske vojske dugo su se povlaile sporednim putovima, preko polja i livada, zbog bojazni da ne naiđu na njemačku ili ustašku patrolu, da ne budu zarobljeni ili ubijeni. Takve grupice ili pojedince koji su se povlaile ili ustaše su nazivali etnicima, zahtijevaju i od seoskih straža da idu za njima u potjeru. U tome su bili vrlo aktivni ustaški doušnici i Ma ekova zaštita. U to vrijeme članovi Partije morali su dugo ubjeđivati i uvjeravati pojedine ljude u selu da to nisu nikakvi etnici već ljudi koji bježe svojim kućama, kao što su se i oni vraćali -svaki iz svoje jedinice. To javno izlaganje i ubjeđivanje bilo je za članove Partije vrlo opasno jer su se time javno legitimirali pred ustaškim doušnicima, ali je bilo potrebno radi toga da mladi ljudi, koji su još neobaviješteni, ne zagaze u ustaška zlodjela kakva su se već događala u mnogim mjestima oko nas. Jer parola protiv Srba i etnika vodila je u bratoubilački rat. Partijska organizacija u Preseki i Oborovu svojim objašnjenjem uspjela je spriječiti seoske straže, koje su ustaše ranije naoružavali, da ne sudjeluju u akcijama i hajci protiv tzv. » etnika«.

Na dan napada na SSSR, 22. VI 1941. godine, ustaše su u Dugom Selu organizirali veliki zbor koji je bio vrlo posjećen, najviše iz straha, što se svakog dana osjećalo sve više, zbog ustaških nedjela i propagande. Teško je sada tvrditi da su ustaše znali da će baš taj dan biti napad na SSSR, pa da su s tim u vezi organizirali zbor. Istog dana komunisti se sastaju u Dugom Selu u kući Ljudmile Predavec i ocjenjuju novonastalu situaciju. Na tom sastanku ponovo su potvrđeni prijašnji zaključci o pripremama ustanka i prikupljanju oružja i druge opreme, te da komunisti ne smiju više spavati kod svojih kuća, jer će od sada glavni pravac udara biti usmjeren protiv njih.

U to vrijeme partijska organizacija Siska odlazi u šumu i formira partizanski odred u Kaptolskoj šumi kod Odra i Zabna, a druga grupa odlazi u šumu Brezovicu. Odred poduzima sitne akcije i izaziva na sebe ustaški bijes. Dvadeset drugog srpnja 1941. godine odred je u Kaptolskoj šumi napadnut i razbijen, a dio drugova prebacio se po vezi na područje

kotara Dugo Selo. Pred hajkom ustaša na naš teren sklonilo se 6 drugova i 2 drugarice, za njima kasnije dolazi i španski borac Franjo Ogulinec Seljo. Na našem terenu zadržali su se 6 tjedana: drugovi su bili smješteni u Preseki a drugarice u Ježevu. Nakon toga krenuli su za Baniju, gdje se ustanak ve po eo širiti. Putovali su pješke i biciklima uz pratnju članova Partije iz Preseke, što nije bilo teško jer je veza sa Siskom, Žabnom i Odrom postojala ve od ranije.

U to vrijeme kod nas nema nikakvog ustaškog terora. Partijska organizacija djeluje na spre avanju odlaska vojnih obveznika u domobranstvo. U tome je u prvim danima bilo vrlo malog uspjeha. Oni što su odlazili u vojsku, ubrzo su se vra ali ku ama. Ali kada su po ele ve e borbe u Bosni, Kordunu i Lici, bilo je mnogo više vojnih bjegunaca. Tada je u op ini Oborovo uspostavljena veza s op inskom bilježnikom Vidom Jalžabeti em i od njega zatraženo da pozive za domobranstvo što duže zadržava ili da ih ne uru uje vojnim obveznicima, ako ih potpuno može zadržati. I to je bio jedan od na ina da se sprije i odlazak u domobranstvo. Također je od njega zatraženo da sabotira izradu popisa i sre i vanje spiskova kola i konja koji su bili potrebni Paveli evoj vojsci. Jalžabeti nas je obavještavao i o svim namjerama ustaških vlasti. To nije bilo mogu e organizirati u svim op inama, jer su samo u Oborovu službenici od prvog dana pomagali NOP. A od po etka 1943. godine, kada je op ina bila likvidirana i svi spisi u njoj spaljeni, ni jedan službenik nije otišao u uporište, ve su se uklju ili u rad za NOP. U ostalim op inama, kada bi arhiva bila uništena, ve ina op inskih službenika otišla bi u ustaška uporišta i tamo nastavila s radom u službi Paveli eve vlasti.

U listopadu 1941. godine ustaške vlasti izvla e iz arhive tzv. »Crnu knjigu« u kojoj su bila imena i prezimena komunista i drugih naprednih građana. Izra uju veliki plakat na kojem je bilo ispisano upadnim slovima: »Boljševizam umire, komunizam umire«. Pod prijetnjom smrtno kazne te plakate morali su nalijepiti na svoje ku e ovi drugovi: Tomo Geres 4 Tomo Bugarin iz Ježeva, Ivan Škulec i Ivan Cesar iz Obediš a, Stjepan Šimunec i Slavko Vuri iz Kozinš aka, Mijo Kulaš ml. i Vid Skora iz Lukariš a.

Na sastanku Okružnog komiteta KPH za azmu, u rujnu 1941. god., u Šarampovu na tzv. Tandari evoj livadi, donijet je zaključak da odmah po nu akcije rušenja pruge, telefonskih stupova i rezanja telefonskih žica i dr. U to vrijeme još nije postojao kotarski komitet za Dugo Selo, pa su članovi Okružnog komiteta Tomo Bugarin i Ivan Skubi ugovorili sastanak sa širim partijskim članstvom u Ježevu, u štali Mate Frigana. Na tome sastanku upoznati su članovi Partije s tim zaključkom Okružnog komiteta. Nakon toga vodila se žu na rasprava o tome gdje da se zapo ne s akcijama na pruzi Zagreb—Beograd i Zagreb—Osijek. Te akcije trebalo je da izvrše partijske organizacije Kozinš aka i Lukariš a, ali su se ti drugovi protivili s opravdanjem da e iza toga do i kaznena ekspedicija koja e paliti sela i obitelji odvesti u koncentracione logore. To je bio njihov odgovor, ali je to bila borba, ako se može tako re i, protiv akcije a ne za akciju, tu se pokazao strah i oportunizam. Partijska organizacija Preseke zahtijevala je da se akcija mora izvršiti i da se to njoj povjeri, ali nije bilo prihva eno.

Tridesetak dana prije toga u općini Oborovo nalazilo se 25 pušaka s priborom i municijom. To oružje bilo je namijenjeno novim ljudima u ustaškoj straži za borbu protiv komunista i »etnika«. Ali pošto su ustaše pošli sumnjati u ljude koji su već bili u straži, nisu htjeli novim ljudima dijeliti oružje. Za to oružje saznali smo od Vida Jalžabeta, i naša partijska organizacija u Preseki nekoliko puta se sastajala radi dogovora kako odnijeti to oružje. Kao član te organizacije predlagao sam da izvršimo akciju i odnesemo oružje, ali nismo mogli doći do jedinstvenog zaključka o izvršenju akcije, jer je kod većine vladao strah što će se dogoditi selu nakon akcije. Pošto sam imao vezu s organizacijom u Ježevu i sa Sisačkim odredom, predlagao sam da to izvrši Sisački partizanski odred, jer je on prije osam dana izvršio i akciju na općinu i poljoprivredno imanje u Topolovcu. Ivan Skubi Posavec, član Okružnog komiteta Azma, nije htio pristati na taj moj prijedlog i nakon osam dana oružje i oprema iz općine Oborovo odvezeni su u Dugo Selo. To pokazuje koliko je bilo slabosti, neodlučnosti i oportunitizma kod članova Partije. Zadatak pod nazivom »Odmah treba započeti sa akcijama« izvršila je samo partijska organizacija Opatinec. Ona je bila pod neposrednim utjecajem partijske organizacije Šarapovo i Kotarskog komiteta KP Azma. Pošto nikakvih akcija na ovom području nije bilo u to vrijeme, ni ustaške vlasti nisu reagirale sve do 25. XI 1941. godine, kada je kod Tome Bugarina iz Ježeva, člana Okružnog komiteta KPH Azma i člana CK KP Hrvatske, došlo do provale.

Kako je došlo do te provale? Stjepan Kunina iz Oborova bio je ustaški plaćenik, trgovao je sijenom, te je od Tome Bugarina kupio sijeno za preprodaju. Pri utovaru sijena pronašao je omot knjiga i drugog materijala koji je bio skriven da ne padne u ruke neprijatelju. Za takav materijal ustaše su vješali i strijeljali.

Stjepan Kunina je taj ilegalni materijal metnuo u kola i u Dugom Selu samo ga pokazao kotarskom logorniku Albertu Grehcameru. Zatim ga je Kunina odvezao u Zagreb na trg gdje je prodavao sijeno i tu ga pokazivao doma im poznatim ljudima. Navečer ga je dopremio kući u Oborovo. Vijest o tome odmah se proširila po selu. Moj naučnik Ivan Kukuri, kada je to saznao, odmah je došao k meni u Preseki i našao me kod radio-aparata kako s ostalim seljacima slušam vijesti. Kukuri me je pozvao van iz sale i saopćio mi što se dogodilo. Pozvao sam Ivana Skubića Posavca i Ivana Vranića Iskru i Kukuri je sve pred njima ponovio. Zaključili smo da Tomu Bugarina još iste noći o svemu obavijestimo da ne bude uhapšen, a sav materijal od Kunine oduzmemo. Ivan Vranić i ja odmah smo otišli u Ježevu da obavijestimo Bugarina jer je mogao biti uhapšen svakog časa. Kada smo došli u Ježevu, Tomu Bugarina nismo našli kod kuće, bio je u vinogradu u Hrebincu. Naredili smo njegovom bratu Miji da još u toku noći ode u vinograd i obavijesti ga što se prethodnog dana dogodilo. Mijo Bugarin još je iste noći obavijestio brata o događaju. Iako je Tomo Bugarin bio na vrijeme obaviješten, nije htio bježati već je čekao žandare koji su ga 27. XI 1941. godine uhapsili i odveli u Dugo Selo. Istog dana bili su uhapšeni Tomo Geres i Josip Vorig iz Ježeva. Sva trojica bili su u zatvoru u Dugom Selu oko osam dana, ali su se mogli kretati po Dugom Selu bez straže i nisu htjeli bježati. Nakon osam dana, žandari su ih odveli u Zagreb na ustašku

policiju, gdje su bili oko mjesec dana, a zatim su pušteni ku i izmrcvareni tako da ni hodati ni stajati nisu mogli. Iz zatvora su pušteni zbog nedostatka dokaza. Nitko nije ništa odao. Istog dana u Ježevo su došli žandari i tražili vojne bjegunce. Tomo je i ovaj put bio obaviješten da su žandari u selu, da traže vojne bjegunce, da imaju i za njega poziv u domobranstvo. Duro Bakulin bio je seoski starješina i, kada su žandari došli k njemu, zadržao ih je u ku i Mije Bižeca do jutra, i u toku no i obavijestio sve vojne bjegunce i Tomu Bugarina da su žandari u selu i neka se sakriju. Ujutro žandari nisu našli ni jednog obveznika za domobranstvo jer su se svi sakrili, ali Bugarin se nije htio sakriti ve je žandare do ekao kod ku e i oni su mu uru ili poziv za domobranstvo i odveli ga u Dugo Selo i dalje u željezni ku bojnu u Slavonski Brod. Nakon dva mjeseca, u povodu ja e provale na podru ju kotara azma, pohapšeno je 37 lanova Komunisti ke partije i 25 simpatizera i svi su odvedeni u ustaški stožer u Bjelovar. Uhapšenici su u ustaškom stožeru u Bjelovaru stavljeni na najteže muke i jedan lan Partije, koji je poznavao mnogo drugova i znao njihova imena, progovorio je i odao više lanova Partije. Tako je i Tomo Bugarin prokazan kao komunist i viši partijski rukovodilac, te je uhapšen i odveden iz Slavonskog Broda u ustaški stožer u Bjelovar gdje je ponovo mu en, a nakon toga u Bjelovaru osu en na smrt i 2. srpnja 1942. godine strijeljan u Dotrš ini kod Zagreba.

Izdajom toga lana Partije ustaške vlasti saznale su imena i još nekih komunista s podru ja kotara Dugo Selo, na primjer za Vida Skoru i Slavka Vuri a, koji su odmah zatim uhapšeni. Tako er je bio izdao i Ivana Skubi a Posavca iz Preseke i uru Bana iz Oborova, ali oni su ve bili u partizanima. Nalog za hapšenje te dvojice na en je 1947. god. u staroj arhivi bivše kotarske oblasti. Iz tih naloga vidi se da su ta dvojica imala biti uhapšena 24. svibnja i sprovedena u Bjelovar.

Poslije hapšenja Tome Bugarina i upu ivanja u domobranstvo, svi lanovi KP i kandidati iz Ježeva i Obediš a odlaze u domobransku vojsku, osim Tome Geresa koji je bio u poodmaklim godinama i invalid iz prvoga svjetskog rata. Od tada do 1943. godine partijska organizacija više nije postojala u Ježevu.

Partijska organizacija u Obediš u ostala je s dva lana, a 4 su otišla u domobranstvo.

Partijska organizacija u Leprovici ostala je od ustaša netaknuta, ali se i ona smanjila zbog odlaska nekih drugova u partizane, a oni što su ostali kod ku e bili su bez ikakve veze sve do potkraj 1942. godine, kada je veza ponovo uspostavljena.

Od partijske organizacije u Kozinš aku i Lukariš u, koja je brojila 12 lanova, neki su uhapšeni, Slavko Vuri i Vid Skora ml. odlaze u domobranstvo, a stariji se povla e iz aktivnog rada, osim Stjepana Šimunca koji je i dalje radio za NOP, bez obzira na visoke godine.

Tako je u ovim selima od 35 lanova Partije ostalo samo 5, ali su i oni, uslijed terora i hapšenja, bili bez ikakve veze i prestali su s radom do pred kraj 1942. i po etak 1943. godine.

Potkraj 1941. godine u Dugom Selu nije postojala partijska organizacija, ali su postojali svi uslovi da se ona formira. U to vrijeme vezu s Dugim Selom održavao je Mirko Herak. Napredna i revolucionarna

omladina u Dugom Selu postojala je i ranije ali do 1941. godine nije bila povezana i organizirana. Poduzete su akcije za organiziranje NOP-a u Dugom Selu, pa je 26. XII 1941. godine održan prvi sastanak u kući i Stjepana i Katice Bobinec. Sastanak su organizirali Mirko Herak i uro Kosak s drugovima Mijom Domiterom i Stjepanom Bobincem. Drugi sastanak održan je u siječnju 1942. godine u istoj kući. Na tim sastancima raspravljalo se koje ljude još treba organizirati i povezati za rad sa NOP-om, iz Dugog Sela, Božjakovine, Prikraja, Kozinšaka i Lukariša. Tu je formirana i prva partijska organizacija u svibnju 1942. godine, a sekretar je bio uro Kosak. Mirko Herak radio je tada u Križu i zadatak mu je bio da se tamo poveže s partijskom organizacijom. Mijo Domiter morao je da se kao željeznički radnik poveže s radnicima na željeznici i s onima koji su s njim zajedno putovali u Zagreb. Stjepan Bobinec bio je zadužen za rad s omladinom, ali je taj zadatak ubrzo predao Branku Sruku, koji je bio član SKOJ-a od 1939. godine. U organizaciju NOP-a u Dugom Selu uključuje se i Ivan Novak Bat koji je već prije bio povezan u željezničkoj radionici u Zagrebu, zatim Alojz Keles i Mato Cobovi, Josip Juraković iz Božjakovine, Stjepan Šimunec iz Kozinšaka i Franjo Brajčec iz Prikraja. U travnju 1942. godine održan je treći sastanak kojem je prisustvovao i Mirko Herak s još jednim drugom iz Križa čije ime nije poznato.

Drugovima iz Dugog Sela, Kozinšaka, Lukariša, Božjakovine i Prikraja preporučeno je da formiraju partijske organizacije na svom terenu. Ivan Novak Bat i Alojz Keles proširuju svoj aktivni s Ivanom Lepanom i Josipom Novakom, a Mato Cobovi Mrak uključuje u rad prve organizacije koja je uspostavila vezu sa simpatizerima u Oštarijaš i Dragicom Karaš. U Božjakovini se proširuje krug oko Josipa Jurakovića i Franje Brajčeca, a u rad se uključuju Savo Flego i Jaroslav Zima. U Dugom Selu Branko Sruk formira omladinsku organizaciju u kojoj su: Josip Harambaša, Stjepan Harambaša, Darko Bobinec, Josip Pavli, Olga Hajsov i Marijan Sruk. U to vrijeme uspostavljena je veza i sa Stjepanom Harambašom, članom lijevog krila HSS-a.

U kolovozu 1942. godine formirana je i druga partijska organizacija na zapadnom dijelu Dugog Sela od članova: Ivana Novaka Bata, Ivana Lepana, Josipa Novaka i Alojza Kelesa. U jesen 1942. godine skojevska grupa s Brankom Srukom primila je ove drugove: Božu Pavlića, Dragu Žohara, Boška Milojevića i Zlatka Predavca.

U istom dijelu Dugog Sela također se formira skojevska grupa u kojoj je bila sekretar Anela Novak, a članovi Vilim Fedorov Nevidljivi, Slavica Sever i Stjepan Šantić.

U Dugom Selu neprestano se proširivao krug simpatizera NOP-a. Na početku 1942. godine aktivno su radili za NOP, davali stan i hranu Antun i Ružica Sruk iz Dugog Sela u kojoj su kući ilegalno živjeli Mladen Šojić, Dušanka i Seka i drugi. Naravno, pred kraj 1942. godine bio je veliki broj aktivista koji su bili vezani za partijsku organizaciju, prikupljali novu pomoć, davali stanove za ilegalne radnike, prikupljali informacije i obavještenja o neprijatelju, njegovim formacijama i namjerama: Katica i Stjepan Harambaša, Tomo i Katica Pekvari, Ivan i Anela Novak, Makso Hanžek. Kod sviju njih bili su stanovi i skloništa uvijek

osigurani bez obzira kakva je bila situacija zbog jakog neprijateljskog uporišta. U NOP se aktivno uključuju: ura Ogorelec, Franka Keles, Tomo i Jelka Keles, Rudolf Domiter (Rudo), Janica Keles, Jelka i Tomo Hanžek, Franjo Rihter, Ignac Sever, Drago anjevac, Zvonko i Dragica Jurakovi, Ivan Žohar, Dušan i Katica Pavi i Ljudmila Predavec.

U to vrijeme odlaze u NOV Stjepan Kosak Cvajko, Tomo Cevar i Josip Krmar. U Dugom Selu bio je rad toliko organiziran i u vršen da ustaše nisu mogli provaliti ni jednu organizaciju. članovi Partije dobro su znali procijeniti vrijednost svakoga pojedinog simpatizera i uvijek i odrediti mu takve zadatke za koje je imao dovoljno sposobnosti.

Partijska organizacija u Božjakovini formirana je u rujnu 1942. godine. Za sekretara izabran je Josip Jurakovi, koji je neposredno prije toga, 20. VIII 1942. godine, bio primljen u KP u organizaciji Dugo Selo. članovi te organizacije bili su: Franjo abrajec Tihi, Jaroslav Zima Plamen, Savo Flego elik i Branko Subi Sileža.

U studenom 1942. godine u Božjakovini je osnovana i skojevska organizacija. Formirala ju je Dušanka ali Seka, i u nju su ušli svi aci vrtlarske škole u Božjakovini (njih 16) i još neki omladinci sa sela. Sekretar te skojevske organizacije bio je Savo Flego elik.

Nakon provale kod Tome Bugarina, 27. XI 1941. godine, došao je u moju radionicu Kunina, pošto mu je prethodno oduzet ilegalni materijal. Upitao sam ga šta je to uinio, zna li da Tomo ima dvoje djece, ako se njemu šta dogodi ne e ni on biti pošten. Kasnije sam saznao da je iz moje radionice otišao biciklom ravno u Dugo Selo i podnio protiv mene prijavu kotarskom na elniku i logorniku Grehcameru. Drugi dan, 28. XI poslije podne, bio sam obaviješten da je doma a ustaška straža dobila nalog da me razoruža i uhapsi. O tome su me obavijestili Ivan Skubi i Stjepan Mišori iz Oborova. Tu dvojicu je u stražu ubacila partijska organizacija, a imali su zadatak da nas o svemu obavještavaju kakt) bismo uvijek na vrijeme znali ustaške namjere. Tako er je oko 6 sati nave er Ivan Hrka, opinski na elnik iz Oborova, poslao k meni svoga sina Stjepana da me obavijesti da je dobio od kotarske oblasti nalog za moje hapšenje. Nakon tih obavijesti uzeo sam pušku, otišao od ku e i više se nisam vra ao. Doma a ustaška straža svake no i hodala je oko moje ku e, pravila zasjede ne bi li me uhvatila. Ali sam o tome bio uvijek obaviješten. Od mojeg odlaska u ilegalnost prošlo je 24 dana bez ikakvih hapšenja i represalija. Prva hapšenja i upad ustaške policije uslijedili su 18. prosinca 1941. godine u sela Gornje Oborovo i Preseku sa ciljem da u Oborovu uhapsu uru Bana a u Preseki Ivana Skubi a, Ivana Vrani a, Matu Vuzdara i Matu Skubi a. Ali taj dan nisu uspjeli uhapsiti ni jednog od te petorice, te su u Oborovu uhapsili Baricu Ban, ženu ure Bana, i njegovog nau nika Ivana Kukuri a. U Preseki su uhapsili Stjepana Vrani a, seoskog starješinu, kod kojega su našli radio-aparat na valu na kojem je govorila Moskva, stanica koju je bilo strogo zabranjeno slušati. Svu trojicu uhapšenika odveli su na ustašku policiju u Zagreb. Drugi dan prošao je bez ikakvih represalija ali ipak u o ekivanju šta e se sutra dogoditi. O ekivanja nisu bila uzaludna, jer je 20. prosinca 1941. godine rano ujutro ustaška policija iz Zagreba sa žandarima iz Dugog Sela po ela opkoljavati selo Preseku od pravca Ob. Novaki, a od pravca Oborovo,

na drugom kraju sela Preseke, ekala je žandarmerija iz Posavskih Brega. Kada su opkolili selo, odmah su pošli tjerati muškarce i žene u društveni dom na sredini poloja. Tražili su nas petoricu po imenu i prezimenu, nudili su za nas novane nagrade od 50 do 100 hiljada kuna onome tko nas pronađe žive ili mrtve ili otkrije naša skloništa. Ljudi su, uglavnom, šutjeli, ali su se ipak našla trojica koji su pristali da se nas potražiti i dati sva obavještenja ustaškoj policiji, kada bilo što o nama saznaju. Policija i žandari maltretirali su i zastrašivali stanovništvo da se popaliti selo, ako nas ne odaju, i da se sve pohapsiti i odvesti u zatvore i logore. Kada nisu mogli dobiti nikakvih informacija o nama, uhapsili su 6 građana starijih godišta i odveli ih u Zagreb na ustašku policiju, gdje su ostali etrdesetak dana, a zatim su pušteni kućama. Nijedan od uhapšenika nije ništa odao, iako su mnogi znali za nas i naš rad. Prema njihovom priopćenju kada su se vratili kućama, u policiji su bili batinani i mučeni. Pušteni su kućama zbog nedostatka dokaza. Najviše su mučeni i dobili batina braća Mato i Stjepan Vrani, povrijeđeni su im bili bubrezi i slezena, te su nakon kraćeg vremena umrli.

Dok su ustaše pretraživali selo, nas petorica skrivali smo se na nekoliko mjesta. Ivan Vrani je napustio svoje sklonište i htio pobjeći u šumu, ali je u bijegu ranjen u nogu pa su ga žandari uhvatili i odveden je u bolnicu Sveti duh u Zagrebu. Nas ostala četvorica morali smo se povući i iz sela poslije odlaska ustaške policije, jer su ljudi u selu bili jako zaplašeni. U toku noći 20. na 21. prosinca prebacili smo se preko Save u selo Bukevje, kotar Velika Gorica, i uspostavili vezu s drugom Milanom Lovrekovićem koji je bio član Kotarskog komiteta KPH Velika Gorica i kasnije član Okružnog komiteta KP Zagreb. U to je vrijeme živio kod kuće legalno. Smjestili smo se u njegovoj štali u nekom bunkeru. Zatim 23. na 24. prosinca noću u dvojica smo se prebacili u selo Ježevo, a dvojica su ostala u Bukevju. Nakon dva i po mjeseca Mato Vuzdar, Mato Skubi i Bruno Ban odlaze u Zagorsku četuju koja je bila na području Stubice. Ivan Skubi Posavec ostaje prema dogovoru na terenu Posavine, jer se teren nije smio ostaviti bez ijednog partijskog radnika. Veze su bile prekinute, pa je trebalo ponovo uspostaviti veze s onim komunistima koji su ostali u Prevlaki, Leprovici, Obedišću, Ježevu i Opatincu. Od 1. siječnja 1942. godine do polovice travnja nije se moglo uiniti gotovo ništa na ponovnom uspostavljanju veza, jer je bio jako velik snijeg i zima, pa je kretanje bilo onemogućeno.

Partijska organizacija u Opatincu brojala je 6 članova. Sekretar organizacije je bio Bruno Srac Pero, a članovi: Ivan Pokas, Stjepan Kralj, koji je umro potkraj 1941, Tomo Sović, Martin Lončar i Stjepan Šimunec. U prosincu 1941. iz te organizacije odlaze u partizane drugovi: Ivan Pokas, član KP, i kandidati i simpatizeri Josip Turinec Tuk, Mato Šantek Crni, Stjepan Barili Vago iz Jalševca, Stjepan Srac Malina i Ivan Muškon Neža iz Ostrne. U listopadu 1941. godine članove KP Tomu Sovića i Stjepana Šimuneća uhapsili su žandari iz Posavskih Brega i po nalogu kotarskog predstojnika Pajnića i ustaškog logornika Grehcamera iz Dugog Sela sproveli ih u logor Stara Gradiška, odakle su pušteni u ožujku 1942. godine. Potkraj lipnja 1942. godine Tomo Sović odlazi u partizane, a Stjepan Šimunec u domobranstvo u kojem je bio sve do 1943. godine, kada je i on otišao u NOV.

U Opatincu je tada djelovala vrlo dobra omladinska organizacija u kojoj su bili: Rudolf Penezi, Mato Vandek, Drago Petljak i velik broj simpatizera. Na području općine Posavski Bregi ostali su na političkom radu članovi KP Martin Lončar, Tomo Sović i Bruno Srac. U srpnju 1942. naknadno odlaze u partizane Danica Lončar, Drago Rušec, Bruno Srac Svilan, Josip Starec Pintar, Mara Sović, Mara Dugorepec i Josip Šepec iz sela Trebovca. Ukupno je otišlo u NOV iz te organizacije do lipnja 1942. 11 drugova i 2 drugarice.

Na uspostavljanju veza s članovima Partije iz susjednih kotara naročita se angažirala partijska organizacija Preseke. Sa sisa kom partijskom organizacijom veza je već postojala i vrlo dobro je funkcionirala. Uspostavljena je i veza s Ivaničkim Gradom, odnosno s partijskom organizacijom Šarapovo, s drugovima Alojzom Vulincem, Nikolom Belićem, Matom Svetlečićem i drugima. Isto tako uspostavljena je veza s Kotarskim komitetom Velika Gorica preko Milana Lovrekovića, Mate Facka, Mate Kumica, Stjepana Čuranića i drugih. Neprestano je održavana veza sa zagrebačkom partijskom organizacijom, s Mjesnim komitetom i Povjereništvom CK Hrvatske. Tu vezu uspostavio je Ivan Skubi Posavec preko Pavla Lončarića, sekretara Okružnog komiteta Zagreb, nadalje je veza uspostavljena s drugom Dragutinom Sailijem Konspiratorom. Vezu sa Zagrebom održavao je Mato Vranek Čapajev. Održavana je veza i s centrom Okružnog komiteta Zagreba, u tzv. »mišjoj kući« Ivana Strančevića kod Sesveta. S Centralnim komitetom KPH veza je održavana putem organizacije Dugo Selo, posredstvom Franje Čabrajca, studenta elektrotehnike, i Duke Kosaka, profesora iz Dugog Sela. Zbog svoje aktivnosti Preseka postaje centar razvoja NOP-a na ovom dijelu Posavine. Zato u Preseku dolaze brojni vojni i politički rukovodioci, kao na najsigurnije mjesto za dogovore, i u političkim i vojnim pitanjima. Pokušat ću nabrojiti samo one koji su meni ostali u sjećanju, a nekoliko su puta za vrijeme NOR-a dolazili u Preseku i boravili po nekoliko dana, to su: Marko Belinić, Vinko Ječun, Dušan Čalić, dr Pajo Gregorić, Ivo Marinković, Marijan Cvetković, Rade Bulat, Anka Berus, Dragutin Sailić i Leosava Perović, sada Popović, a vjerujem da je bilo i mnogo drugih čija imena nisam znao ili mi nisu ostala u sjećanju.

Rad tih drugova na ovom području bio je od velike moralne i političke vrijednosti za daljnji i brži razvoj NOP-a u dugoselskom kotaru.

Tehnika Okružnog komiteta Čazma i Okružnog komiteta Zagreb

Na jednom sastanku Okružnog komiteta Čazma, koji je održan u šumi Žutica kod lugarnice Pleso, a kojem su prisustvovali Duka Kosak i Ivan Skubi, članovi OK iz Dugog Sela, zaključeno je da se tehnika OK Čazma prenese na područje kotara Dugo Selo. Članovi OK iz Dugog Sela morali su zajedno s Kotarskim komitetom pronaći mjesto za smještaj tehnike. Izabrana je škola u Božjakovini u kojoj su živjeli i radili roditelji Josipa Jurakovića Ribara. Učitelji Josip i Ivka Juraković prihvatili su da se tehnika organizira u njihovom stanu.

Tehnika je poela s radom u listopadu 1942. godine. Za rad u tehnici bila je zadužena cijela partijska organizacija Božjakovine: Franjo abrajec, Savo Flego, Branko Subi, Jaroslav Zima i Josip Jurakovi. Tehnika je bila u neposrednoj blizini žandarmerijske stanice (60 metara), smatralo se da će tu biti najmanje sumnjiva. Za nabavke materijala potrebnog za rad tehnike nije bilo lako; matrice, boje i papir teško su se nabavljali. Drug Franjo abrajec imao je najveće zasluge za nabavke toga materijala. Uz rad u tehnici još je održavao vezu s Povjereništvom CK, s drugom Vladom Popovićem i Stevom Krajaćem, a koristio se i drugim prijateljskim i partijskim vezama. Najveći dio materijala nabavljao je pomoću tipografskog radnika iz Zagreba Florijana Štromca. Dio štampanog materijala odvezio je Branko Sruk za Dugo Selo i dalje, a dio materijala vozio je Savo Flego biciklom u Zagreb ku Dubravu na ugovorenu vezu odakle je dalje prenošen u Zagreb. Za 6 mjeseci, koliko je tehnika u ovoj školi radila, odštampano je, prema utvrđenim podacima, 19.386 stranica. Najveća je bila poteškoća pri štampanju brošure »Kineski marš«, jer je imala 16 ili 19 stranica, štampan je zatim *Moslava ki partizan* od 15 stranica, radio-vijesti, partijske direktive i leci.

Kad je riječ o tehnici, želim spomenuti da je u prvoj polovici 1942. godine tehnika OK azme bila i u selu Breškom Jalševcu, općina Posavski Bregi, u kući Stjepana i Nikole Marekovića. Zatim je prebačena u selo Prevlaku, kod ure uranca, gdje je ostala oko mjesec dana. Također u drugoj polovici 1942. godine u Prevlaku dolazi tehnika OK Banije, u kući Mate Jerka, a kasnije je ponovo kod ure uranca. Ta je tehnika radila u Prevlaci do početka rujna, kada se vratila preko Save u šumu Kalje. U tehnici OK azme radili su: drugarica koju smo zvali Miki-Maja i još jedan omladinac, a organizator i odgovoran za rad tehnike bio je član OK azme Mato Svetle i Svetli. U tehnici OK Banije radili su drugarice i drugovi: Ksenija Cvetković, drugarica Marijana Cvetković, Štefica Špiljak, drugarica Mike Špiljaka, Stjepan Lovreković iz Zabna i Stjepan uranić iz Jezera. I ja sam radio u tehnici ali krajem vrijeme, jer sam bio pozvan u drugu banijsku četu 6. banijskog bataljona na dužnost zamjenika komesara čete. Kasnije sam postavljen za zamjenika komesara bataljona ali tu dužnost nisam ni primio, jer sam otišao odmah na drugu. Naime, bio sam određen da s Markom Mrkocijem i nekim drugom Štefekom, španjolskim borcem, idem u Zagorje, za zamjenika komesara Zagorskog odreda. S puta za Zagorje bio sam vraćen u svoju jedinicu, zato što je u Zagorju organizaciju već uspostavio Marko Belinić.

Nakon svega razvoja NOP-a, ja anja partijskih organizacija i SKOJ-a potkraj 1942. godine, partijska organizacija imala je tridesetak članova. I skojevske se organizacije brzo razvijaju: u Božjakovini je formirana skojevska organizacija sa 16 omladinaca; u Dugom Selu 9, Leprovici 7, Obedišću 4, u Ježevu 5, Opatincu 6, Prelovcu 3, Prešnu 4, tako da je ukupno brojila 67 članova. Omladinaca i omladinki u USAOH-u također je bilo mnogo, ali podatke o broju članova USAOH-a za područje cijelog kotara nije moguće utvrditi. Broj omladinaca članova USAOH-a i SKOJ-a neprestano se mijenjao. Budući da su mnogi odlazili u partizanske odrede, nastala je situacija u kojoj se više nije moglo rukovoditi partijskim i skojevskim članstvom na dosadašnji način, trebalo je formirati i izabrati kolektivno rukovodstvo, tj. Kotarski komitet za

kotar Dugo Selo. Kotarski komitet izabran je 26. XI 1942. godine u selu Breški Jalševac, kod Ivani -Grada, u štaglju Stjepana i Nikole Marekovi a. Tome sastanku prisustvovali su: uro Ban, Ivan Skubi, uro Kosak, uro Srac i Karlo Remenar; od lanova Okružnog komiteta azma: Vinko Jedut, sekretar, i Mato Svetle i Svetli. Sastankom je rukovodio Vinko Jedut. Izbor lanova komiteta bio je demokratski, glasalo se tajno — listi ima, a glasovi su bili podijeljeni ovako: uro Ban izabran je za sekretara sa 4 glasa, Ivan Skubi dobio je 3 glasa, uro Kosak 3, uro Srac 2 i Karlo Remenar 3. U to vrijeme obnavljaju se kotarski komiteti i u drugim kotarima, jer su prijašnji komiteti i partijsko lanstvo u prvoj polovici 1942. godine doživjeli jak neprijateljski udarac, velik broj lanova bio je pohapšen i likvidiran, a najviše u poznatoj provali agenta Bore Pavi a koji je uspio pro i sve partijske organizacije i kasnije vodio ustaše od jedne do druge. U prosincu 1942. godine Kotarski komitet Dugo Selo ulazi u sastav OK KP Zagreb, pošto je brzi razvoj NOP-a diktirao promjene u organizacionoj strukturi kotara i okruga. Reorganiziran je i OK Zagreb i formiran OK Pokuplje.

Prvi sastanak Kotarskog komiteta održan je u ku i Mate Rošina Šestaka u Gredi Breškoj. Na tom sastanku kooptirana su dva lana: Stjepan Bobinec Šumski i Josip Jurakovi . Od tada su partijske organizacije radile pod rukovodstvom Kotarskog komiteta. Bilo je potrebno prikupljati podatke o ja ini neprijateljskih snaga na pruži Dugo Selo—Križevci, izraditi položajne nacрте i sve to poslati u Moslava ki odred. Taj zadatak izvršila je partijska organizacija Dugo Selo.

Za Novu godinu organizirana je široka akcija za novogodišnje darove borcima Moslava kog odreda. Prikupljeno je hrane, odijela, rublja, cipela, sanitetskog materijala za ranjenike i sve je kolima odvezeno iz Preseke i preko pruge za Moslavinu.

Drugi sastanak Kotarskog komiteta bio je održan u zaselku Lilkf, kod Breške Grede, u ku i Josipa Bugarina. Na tom sastanku kooptiran je za lana Komiteta Tomo Sovi . Tre i sastanak održan je u Gredi Dugoselskoj, u ku i Ivana uriša Pin e. Na tom je sastanku bila razmatrana mobilizacija u NOV i POJ za Moslava ki odred i daljnji razvoj NOO-a. etvrti sastanak održan je u Preseki, u ku i Drage Vraneka. Na tome je sastanku kooptiran etvrti lan u Kotarski komitet Mato Cobovi . Sada je Komitet brojio 9 lanova. Taj je Komitet doživio niz promjena: drug Šumski otišao je za komandanta udarne grupe broj 7 u Žuticu, a drug Josip Jurakovi po službenoj dužnosti u štab Moslava kog odreda.

Kotarski komitet sa skojevcima i omladinom organizirao je raznovrsne akcije na podru ju kotara. Po svim selima pokupljene su lova ke puške od lovaca koji se još nisu opredijelili za NOB. Stalna je akcija svla enje i razoružavanje domobrana koji se vra aju ku i s uniformom i oružjem. Tomo Sovi s omladincima zarobio je u Posavskim Bregima, blizu Dugog mosta, 10 pari konja s kolima i sto metri kih centi žita koje je trebalo biti prevezeno iz Božjakovine u Topolovac kod Siska. Žito je istovareno u šumi Lužec, kraj Pre e a, a kasnije skriveno po tavanima žitelja sela Tarno, otkuda je zatim preba eno u Moslava ko podru je. Ta je akcija izvršena u ožujku 1943. godine. U velja i 1943. godine omla-

dinci Opatinca, Preseke i Oborova odvezli su iz opine Oborovo 750 kg svinjske masti koja je bila od seljaka prisilno oduzeta za potrebe njemačke i ustaške vojske. Omladina je poela poduzimati akcije koje više nisu bile pod kontrolom Kotarskog komiteta. Zbog toga je Kotarski komitet, na svome 7. sastanku u ožujku 1943. godine, raspravljao o potrebi formiranja udarne grupe s vojnim i političkim rukovodstvom, kako bi Kotarski komitet imao bolji pregled svih akcija i da se tako lakše vrši mobilizacija za NOV. Kotarski komitet šalje taj prijedlog Okružnom komitetu KP Zagreb koji ga prihvaća i odobrava.

Udarne grupa, osnovana u ožujku 1943. godine, brojila je 12 drugova, omladinaca iz Dugog Sela, Opatinca, Ježeva i Preseke.

Okružni komitet KP Zagreb ujedno je predložio svim kotarskim komitetima okruga Zagreb da formiraju udarne grupe. Otuda ve potječe i ideja o formiranju Zagrebačkog partizanskog odreda koji je osnovan u rujnu 1943. godine.

Udarne grupa u prvo vrijeme nije imala borbenih akcija s neprijateljem, više je djelovala politički, svlačila domobrane, hvatala špijune i agente, vršila mobilizaciju i ime je svoje brojno stanje jačala i dio mobiliziranih slala u Moslavsku odred. Udarne grupa osiguravala je osobe koje su iz Zagreba odlazile u NOV. Prva akcija već značajna u prvom mjesecu 1943. bila je uništavanje opinske arhive i likvidacija opine Oborovo. Druga akcija bila je išćenje kotarskog područja od izrazitih neprijatelja, to je bio tzv. »tjedan išćenja«. U tom tjednu likvidirani su kotarski logornik Branko Bubalo u Dugom Selu, trebalo je likvidirati i ustaškog nadsatnika advokata dra Zvonka Draženovića ali nije bio kod kuće u Dugom Selu. Istunoo u Posavskim Bregima likvidirani su Ivan Kežman, opinski bilježnik, i Lovriš, ustaški naelnik. Nadalje su likvidirani Stjepan Ivan an Šučo iz Oborova, ustaški emigrant, i ustaški plaenik Stjepan Kunina iz Oborova, agent Mijo Galek Pavliček i Janko Panjan (Paprikaš), oba iz Obedišća. U lipnju 1943. godine cijela grupa napala je žandarsku patrolu izmeu Rugvice i Ob. Novaka; zarobljeno je svih 6 žandara, razoružani su i poslani u Moslavinu uz pratnju desetine partizana. Nadalje, pod rukovodstvom Josipa Jurakovića izvršena je akcija na Božjakovinu i odnjet veliki plijen. Grupa se za Božjakovinu prebacila iz Trebovca Grepcovim autobusom u kojem je natrag dovezla plijen. U to vrijeme grupa je narasla u jaku etu, a pred ulazak u Zagrebački partizanski odred imala je više od 100 boraca; već broj mobiliziranih i dobrovoljaca slana je u Moslavsku odred.

Kotarski komitet SKOJ-a osnovan je potkraj 1942. godine u Preseki. U Komitet su ušli: Mato Vranek apajev, Branko Sruk Vlado, Savo Flego elik, Stjepan Pušec Zaco, Josip Kušni i Nikola Sovi Požarski. Za sekretara Kotarskog komiteta, prema jednoj verziji, bio je postavljen Branko Sruk, prema drugoj Stjepan Pušec Žaco, a prema tretoj Mato Vranek apajev. U tom Komitetu dolazilo je do estih promjena zbog odlaska skojevaca u NOV, i iz istog razloga i u lanstvu omladinskih i skojevskih organizacija. Osim navedenih, lanovi Kotarskog komiteta SKOJ-a bili su Franjo abrajec Tihi i uro Ivan an Igli. U veljači ili ožujku 1943. godine u Ostrnici, u kući Blaža Novaka, održana je okružna konferencija SKOJ-a kojoj su prisustvovali i Marijan Kos

Mi urin, Dragutin Plaš Ivica, Branko Struk Vlado, Savo Flego elik, Mato Vranek apajev, uro Ivan an Igllic, Josip Harambaša i drugi. Iz Božjakovine odlazi u NOV cijela skojevska organizacija od 16 omladinaca — u enika vrtlarske škole. I iz Leprovice odlaze gotovo svi u NOV, što se doga alo i u drugim selima. Situacija je bila takva da su, ako je trebalo 10 omladinaca za NOV iz jedne op ine ili sela, morali i i u prvom redu skojevci — lanovi op inskih ili kotarskih komiteta SKOJ-a. Tako se Komitet SKOJ-a i odbor USAOH-a neprestano obnavljao novim omladincima i omladinkama. Omladinci i omladinke, koji su kao skojevci i lanovi USAOH-a dolazili u jedinice NOV, vrlo su dobro došli tim jedinicama, jer su upravo oni bili nosioci društvenog i politi kog života u partizanskim jedinicama.

Razvoj narodnooslobodila kib odbora

Stara jugoslavenska vlast bila je korumpirana od vrha do dna, ona nije bila izraz interesa naroda i radni ke klase ve kapitalista i buržoazije, nju su predstavljali veleposjednici, kapitalisti i inovnici, od pandura do ministra, a ne narod i njegovi zaista istinski izabrani predstavnici.

Aparat stare vlasti, nakon dolaska okupatora i njegovih slugu ustaša, stavlja se gotovo u cjelini u njihovu službu.

Razvijati NOB na rušenju vojne sile okupatora i njegovih slugu ustaša nije bilo mogu e da se ne ruši i ta vlast, taj aparat koji je ve od ranije bio omražen u narodu.

Takva je situacija nametnula potrebu ve u po etku ustanka i NOB-a, da se moralo postaviti pitanje organizacije narodne vlasti — NOO-a — kao prvih istinskih organa vlasti. U to vrijeme nije bilo još nikakvth pisanih uputstava, bila su davana samo usmena, o tome kakva bi morala biti ta vlast u onim uvjetima i koji gra ani mogu u i u organe narodne vlasti. U NOO-e ulazili su svi gra ani koji su istinski bili privrženi NOB-u, bez obzira na politi ka, nacionalna ili druga uvjerenja. NOO-i, tj. narodna vlast, organizirani su u razli itim uslovima na okupiranom, poluoslobo enom ili oslobo enom podru ju. Od prvih organa narodne vlasti, koji su formirani 1941. i 1942. godine, nisu se mogli o ekivati veliki rezultati. Tri NOO-a, koji su formirani 1941. godine, nastali su od odbora Crvene pomo i, još iz stare Jugoslavije, koji su još tada prikupljali hranu, odje u i sve drugo što je bilo potrebno drugovima koji su bili u logorima i zatvorima, njihovim obiteljima koje su ostale bez ikakvih sredstava za život, te španjolskim borcima u francuskim logorima. Te odbore u selima Opatincu, Ježevu i Preseki preimenovali smo u narodnooslobodila ke odbore. To su bili zaista pravi organi vlasti i aktivni, bez obzira na tešku situaciju u kojoj su se nalazili. To su bili simpatizeri našeg pokreta i Partije, još nekompromitirani, pripadnici starijih godišta koji više nisu bili sposobni za daleke i naporne marševe u partizanskim odredima, ali su u pozadini bili vrlo korisni. Daljnjim razvojem NOP-a, u 1942. godini, formirani su NOO-i i od onih gra ana koji su se opredijelili za NOP. Tu je bilo i lanova HSS-a koji su po svom shva anju

i držanju bili uz NOP i simpatizeri naprednih ideja KP. NOO u Graecu imao je 3 člana, u Ivanjoj Rijeci 12, u Leprovici 8, u Gornjem Oborovu u početku 3, a kasnije 14 članova za cijelo Oborovo, u Prebuzju 8 članova, u Rugvici i Okunšaku 10 članova. U prvim danima rad tih narodno-oslobodilačkih odbora svodio se više na kurirsku službu, ali je kasnije trebalo prihvatiti ljude koji su iz Zagreba odlazili u NOV, trebalo im je osiguravati smještaj i prehranu. Veza me u narodnooslobodilačkim odborima postojala je od Ivanje Rijeke do Dubrovačka preko sva posavska sela, a također i prema Zelini, Opatincu i dalje za Moslavinu. Te veze postojale su za cijelo vrijeme NOR-a i nikada nisu bile prekinute.

Tim kanalom od Ivanje Rijeke kroz sela Nart, Rugvicu, Preseku, Oborovo, Prevlaku, Prebuzje i Dubrovačku Lijevo prošlo je iz Zagreba u NOV i POJ oko 20.000 građana od 1942. do 1945. godine.

Organi nove narodne vlasti imali su obavezu i dužnost osigurati smještaj i prehranu tih prolaznika. Oni su objašnjavali ideje i ulogu NOP-a, ulogu KP kao predvodnika u NOB-u, razobličavali politiku HSS-a i politiku nekoga.

U daljnjem razvoju 1943. godine, u NOO-e ulazili su građani kojima još nije bio jasan cilj NOB-a, ali koji su se u toku rata i borbe aktivirali i postali dobri i aktivni suradnici NOP-a.

Od početka 1944. godine u NOO-e, i kasnije u JNOF, ulazi sve više i broj građana. Među njima bilo je i takvih koji se nisu mogli otresti Maekaa i HSS-a, ali su takvi pojedinci ubrzo otpali, jer su objašnjavali NOP na onaj način koji je bio suprotan idejama NOB-a i zadacima NOO-a. Kod tih ljudi bilo je i političke spekulacije, te spekulacije pri otkupu stoke, prikupljanju prehrambenih artikala i mobilizaciji za NOV.

Od 1941. do 1944. godine mjesni NOO-i bili su izabrani po svim selima u kotaru. U mjestu Dugo Selo bila su dva mjesna NOO-a, jedan za drugog nisu znali gotovo do oslobođenja; to je bilo normalno jer se u Dugom Selu nalazilo neprijateljsko uporište do posljednjeg dana. Ti NOO-i dobro su radili bez obzira na to što su u to vrijeme bili u ilegalnosti.

U 43 mjesna NOO-a bilo je izabrano 295 članova. U svih 5 općina bilo je izabrano u općinske NOO-e ukupno 42 člana. Kotarski NOO od 30 članova izabran je u selu Ježevo, u svibnju 1943. godine. Predsjednik kotarskog NOO-a bio je Vukobrat Hader, a tajnik Mato Cobovi. Potrebno je napomenuti da broj izabranih odbornika nije ostao isti, dolazilo je do većih promjena zbog odlaska u NOV i zbog hapšenja u neprijateljskim akcijama na pojedina sela. Općinski NOO Posavski Bregi nije mogao imati sjedište na svom području nego u selu Prerovcu koje je pripadalo općini Oborovo, zbog velikih upada na područje Posavski Bregi doma ih ustaša koji su bili u uporištu Ivaničev-Grad.

Okružni NOO za Zagreb izabran je na konferenciji 26. listopada 1943. god. u Oborovu. Toj konferenciji prisustvovalo je 300 delegata iz svih četiri kotara i to: Zagreb vanjski, Stubica, Zelina i Dugo Selo, predstavnici vojske, delegati Oblasnog NOO-a Zagrebačke oblasti i vijenici ZAVNOH-a. Šezdeset do sedamdeset posto terena kotara Dugo Selo bilo je oslobođeno i poluoslobođeno područje od lipnja 1943. godine do

kraja rata. Neprijatelj je upadao u obližnja sela iz svoga uporišta, ali se dublje malim snagama nikada nije usudio ulaziti. Mnogo puta akcija bi mu uspjela, jer se naše snage nisu uvijek nalazile samo na području kotara Dugo Selo, ali se odmah povlače jer nije znao s kakvim bi se našim snagama sukobio.

Stalno neprijateljsko uporište bilo je u Dugom Selu i u njemu su se nalazile sve vrste jedinica njemačkih i ustaško-domobranskih, od 700—1000 neprijateljskih vojnika.

Uporišta u Dubrovaku Lijevom i Posavskim Bregima nisu bila stalna, kao uporišta postojala su više radi doma ih ljudi. Uporište u Dubrovaku Lijevom dvaput su likvidirale naše jedinice: prvi puta 1942. god. (Moslavački partizanski odred) a drugi puta (II moslavačka brigada) u kolovozu 1944. god., i od tada više nije formirano. Potkraj 1943. godine bilo je krajem vrijeme neprijateljsko uporište i u Rugvici. Tu su se bili smjestili Nijemci, zauzeli su bili zgradu veletrgovca Ivana Klepca i dobro je utvrdili. Ali kada su otišli, zgradu su zapalili i uništili naše jedinice i aktivisti, tako da više nije mogla služiti za uporište. Od listopada do prosinca 1943. god. u Leprovici i Ostrni bile su njemačke jedinice raspoređene po privatnim kućama radi odmora. U toku 1942. god. neko vrijeme bilo je uporište ustaša u selu Ježevu, u školi i vatrogasnom domu. U to vrijeme iz sela Ježeva bilo je uhapšeno 13 osoba koje su bile zvjerski mučene i mrcvarene. I u Ostrni je bila više puta neka njemačka jedinica od ožujka 1944. god. do 8. svibnja 1945. god., kao i u Leprovici od 6. siječnja 1944. do ožujka 1944. godine.

Pošto je velik dio područja kotara Dugo Selo bio oslobođen i poluoslobođen teritorij, na njemu je organizirano više partijskih i drugih savjetovanja. Tako su održana savjetovanja s partijskim stanovstvom kotara Dugo Selo i okruga Zagreb, a jedno savjetovanje je održano za okrug Zagreb i Krapinu. To zajedničko savjetovanje održano je u srpnju 1943. god. u prostorijama Josipa Kolara. Dnevni red je bio: politička situacija unutrašnja i vanjska, uvrštenje partijskih organizacija — osnovnih, općinskih komiteta, kotarskih komiteta i proširenje okružnog komiteta, jačanje mobilizacije za NOV i jačanje NOO-a, pripremanje uslova za formiranje Zagrebačkog partizanskog odreda i priprema za izbornu konferenciju Okružnog NOO-a za Zagreb. Tom su savjetovanju prisustvovali i njim rukovodili članovi CK i Povjereništva CK: Josip Hrnčević (glavni referent), Stipe Ugarković, Leposava Perović-Popović. Savjetovanje je trajalo dva dana.

Na posavskom dijelu kotara Dugo Selo, od polovice 1943. god. nadalje, stalno je boravio Okružni komitet KP Zagreb, Okružni NOO Zagreb, Agitprop za okrug Zagreb s partijskim kursom koji je prošao u tri grupe 60 polaznika — partijskih rukovodilaca za općinske komitete, mlade članove kotarskog komiteta i partijske rukovodiocice u vojsci. Političko i ideološko uzdizanje i osposobljavanje stanovstva bilo je nužno, jer je bilo uglavnom sa sela.

U to vrijeme u Zagrebačkom okrugu imali smo 202 člana Komunističke partije, bez onih članova koji su bili u vojsci. Takvo je bilo brojno stanje do ofenzive na Oborovo 29. ožujka 1944. godine, jer je toliko bilo ispunjeno anketnih listova. Broj članova Partije u kotaru Dugo Selo,

s op inskim komitetima, bio je 45. Taj broj je više nego prepolovljen u neprijateljskoj ofenzivi 29. ožujka 1944. godine.

U Posavini su bile organizirane i smještene radionice: kožarska i postolarska u Prevlaki, i ba varska u Prerovcu. Kožarska radionica u Prevlaki izradila je od polovice 1943. godine do završetka rata oko 40.000 kg kože za potrebe boraca Zagreba kog partizanskog odreda, Posavskog partizanskog odreda, za komandu Posavskog vojnog područja i za potrebe političkih radnika na tome području.

U Posavini je radila i vrlo dobra zdravstvena služba Zagreba kog i Posavskog partizanskog odreda, ne samo za potrebe vojske nego i za građanstvo. Kotarski NOO Dugo Selo organizirao je otkup stoke, svinja, konja i žita za potrebe NOV. Organizirao je prijevoz preko Save, jer je otkupljeno žito otpremeno za Kordun, Baniju i Liku gdje je vladala glad.

Obavještajna služba bila je dobra. Organizirao ju je sam narod najviše spontano, jer da ju je tko drugi pokušao organizirati drugačije, ne bi funkcionirala. Kada bi neprijatelj krenuo iz uporišta u bilo kom pravcu, izvještaje su nosili ne samo muškarci već i žene, omladina i djeca.

Kotarski NOO imao je odsjeke i to: odsjek za poljoprivredu i stojarstvo, odsjek za komunalne poslove, odsjek za unutrašnje poslove, odsjek za otkup stoke i žita, odsjek za šumarstvo, odsjek za školstvo i sudstvo, odsjek za organizaciju zdravstvene službe i komisiju za upis zajma narodnog oslobođenja Jugoslavije. Svi su ti odsjeci radili prema tadašnjim mogućnostima. Odsjek za zdravstvo imao je poteškoća oko nabavke lijekova, zavoja, injekcija. Radi nabavki bilo je potrebno slati pojedine osobe u uporišta, na razne već ranije utvrđene punktove na kojima su ti materijali bili pripremljeni i čekali da tko po njih dođe. Bilo je pri tom i hapšenja, a naročito pred kraj rata, kad je npr. neprijatelj uhapsio trojicu nabavljača koji su imali da dopreme lijekove, pisa i novinski papir i boje potrebne u tehnici i štampariji. Taj je materijal neprijatelj zaplijenio a nabavljači: Ruža Pećina, Anka Buneta i Josip Turk ostali su u ustaškom zatvoru gotovo do završetka rata. Odsjek za komunalne poslove ne samo da je morao popravljati putove i ceste, nego je imao i zadatak da ruši mostove, zbog toga da bi se neprijatelju onemogućilo da motoriziranim jedinicama upada na oslobođeno područje.

Organizacije Antifašističke fronte žena

Organizacije AFŽ-a osnivane su po selima istodobno s NOO-ima: mjesnim, općinskim i kotarskim, tako da je u svakom od njih bilo više žena. Kotarski odbor AFŽ-a Dugo Selo, izabran u kolovozu 1943. godine, imao je 17 članova. Predsjednica kotarskog odbora bila je drugarica Marica Vranić Vera, a tajnica Marica Frigan Golubica.

U organizaciji odigrala značajnu ulogu u NOB-u. Organizirala je šivanje rublja za borce NOV, u mnogim selima bilo je organizirano tkanje platna od domaćeg materijala. Prema sjećanju tadašnjih rukovodilaca i predstavnika organizacije izrađeno je ili otkano oko 500 m

takvog platna. Organizirano je i pletenje arapa, pulovera, pranje i šurenje rublja. To je bilo obavezno za svaku mjesnu organizaciju gdje bi se nalazile jedinice NOV.

Seljaci u dugoselskom kotaru nisu oskudijevali u hrani do kraja rata. Mjesne organizacije AFŽ-a međusobno su se takmičile koja će pripremiti bolju hranu za vojsku, a to vrijedi i za žene u osnovnim organizacijama. Kotarski odbor AFŽ-a, u dogovoru s okružnim odborom, organizirao je nekoliko političkih kursova za rukovodstvo svoje organizacije, kursovi su organizirani i u dogovoru s Okružnim komitetom Partije, a predavači su bili članovi kotarskih i okružnih komiteta Partije. Te predavačice, kao predavačice, posjećivale su i drugarice koje su se tada nalazile na ovom području, npr., Milka Vukelić (Lipovska), Dina Zlatić itd.

Osnivanje Posavskog partizanskog odreda

Posavski partizanski odred osnovan je nakon odlaska Posavske čete koja je prerasla u bataljon s više od sto boraca koji je ušao u Zagrebački partizanski odred. Do formiranja Posavskog odreda moralo je doći iz više razloga. Prvo, narod nije više želio na svom terenu biti bez svoje jedinice, smatrao je da mu je ona garancija da neprijatelj neće upadati u sela. Seljaci Posavine nisu bili zadovoljni odlaskom Posavske čete, a kasnije bataljona, u Zagrebački partizanski odred. Svuda su se čuli zahtjevi za povratak bataljona koji je otišao u Zagrebački odred i kasnije u sastav brigade »Matija Gubec«. Drugi razlog bio je što to područje nije smjelo biti bez dobro organizirane jedinice, jer je kroz kotar Dugo Selo, a naročito kroz Posavinu, bila organizirana veza od Save do Jadranskog mora. Treće, još nisu bile iscrpljene ljudske snage sposobne za NOV.

Okružni komitet Partije s Povjerenstvom CK KP Hrvatske i Štabom isto njih grupa sporazumjeli su se o rješenju toga pitanja. Rasprave nisu dugo trajale, svi su se složili da se na području dugoselskog kotara formira ponovo vojna jedinica koja će postepeno mobilizirati i uključivati nove borce u redove partizanskih odreda i NOV. Odlučeno je da se odmah prihvati formiranje vojne jedinice pod nazivom Posavski partizanski odred.

Za formiranje Posavskog partizanskog odreda Štab isto njih grupa odreda poslao je nekoliko drugova za vojne rukovodioce, a političko rukovodstvo odreda dao je Kotarski komitet KP Dugo Selo.

Za komandanta odreda postavljen je doma i već prekaljeni borac Stjepan Bobinec Šumski, a za komesara Josip Pavlić Boris; ostalo rukovodstvo dao je Kotarski komitet Dugo Selo. S komandantom i komesarom došlo je još desetak boraca s moslavačkog područja, naravno Posavaca i Dugoselaca koji su željeli da se bore u Posavini.

Svečano osnivanje odreda predviđeno je za 29. III 1944. godine, ali je toga dana uslijedila neprijateljska ofenziva na II moslavačku brigadu i na odred pa su i brigada i odred bili razbijeni. Dio rukovodstva odreda pao je u borbi, a dio je bio ranjen, zarobljen i odveden u zatvore i logore.

Nakon toga odred se ponovo obnavlja, za komandanta odreda dolazi Savo Flego elik, za komesara Tomo Cevar, za zamjenika komesara Stjepan Papa a za operativnog oficira Ivan Ožbolt Sokol. Nakon kra eg vremena to rukovodstvo odlazi u Moslavinu. Štab isto nih grupa šalje za odred nove rukovodioce, za komandanta odreda Luku Juras, za komesara Ivana Ba una, Stjepan Papa ostaje i dalje zamjenik komesara odreda a Ivan Ožbolt Sokol operativni oficir.

O osnivanju Posavskog partizanskog odreda Štab X zagreba kog korpusa donio je naredbu br. 3 od 19. II 1944. godine.

U prosincu 1944. godine Ivan Ba un, komesar odreda, odlazi u prekomandu u Štab isto nih grupa. Tako er u velja i 1945. god. u prekomandu odlazi i komandant odreda Luka Juras. Za novog komandanta Posavskog partizanskog odreda postavljen je Drago Lu an, za komesara Blaž Rusek, a Stjepan Papa i dalje je ostao zamjenik komesara odreda.

Uslijed jakog pritiska neprijateljskih snaga, koje su se povla ile prema Zagrebu i Sloveniji, jedinice X korpusa bile su u neprestanom pokretu. Štab X korpusa nije mogao u takvoj situaciji biti stalno u vezi sa Štabom isto nih grupa i Posavskim partizanskim odredom. Zbog toga Štab X korpusa i Povjerenstvo CK odlu uju da se Posavski partizanski odred stavi pod komandu IV korpusa koji je djelovao izme u Save i Kupe od Siska prema Zagrebu. Uslijed toga dolazi do spajanja Posavskog partizanskog odreda s Turopoljsko-posavskim odredom pa zajedno djeluju pod jednom komandom sve do ulaska u Zagreb.

Poslije neprijateljske ofenzive 29. III 1944. godine, u kojoj je stradao i Okružni komitet KP Zagreb s ostalim rukovodstvima kotarskih komiteta KP i lanovima okružnog NOO-a, moralo je do i do promjena i u rukovodstvu Okružnog komiteta KP Zagreb. Za politi kog sekretara dolazi Franjo Smol i , za organizacionog sekretara Nikola Slatkovi , za lanove biroa Ružica Turkovi , koja je u tom komitetu imala specijalni zadatak i vezu sa Zagrebom, i Ivan Skubi Posavec koji odlazi u rujnu 1944. godine u Moslavinu za komesara podoficirske škole. lanovi OK bili su i Stjepan Papa, zamjenik komesara odreda, Ivan Vrani Iskra, Milan Ba ek, Marijan Kos Mi urin, a kasnije u plenum Okružnog komiteta dolaze Stjepan Barili Vago i uro ižmek, komandant Posavskog vojnog podru ja.

lanovi Kotarskog komiteta KP Dugo Selo bili su ovi drugovi: Ivan Vrani Iskra, politi ki sekretar, Mirko Herak Gorski, organizacioni sekretar, Stjepan Barili Vago, Stjepan Vranek Vinko, Stjepan Pušec Žaco, uro So ni Polanec, Mijo Martek Božo, Stjepan Bakulin Sladi , Marica Vrani Vera, Ernest Jeh Žica, Verica Lakuš-Plaš , Maca Smol i i Stjepan Pernar. Od po etka travnja 1944. godine do oslobo enja Komitet je imao 12 lanova.

U tom su Komitetu od lipnja do rujna 1944. godine este promjene. Ivan Vrani Iskra odlazi u Oblasni NOO Zagreba ke oblasti na dužnost pro elnika odjela unutrašnjih poslova, Ernest Jeh Žica u Upravu državne bezbjednosti, Stjepan Papa Mika u Posavski partizanski odred, Maca Smol i u Moslavinu u Okružni odbor AFZ-a i Kotarski komitet Garešnica.

Pošto je Mirko Herak Gorski, organizacioni sekretar Kotarskog komiteta Dugo Selo, u naletu erkeskih konji kih jedinica zarobljen

zajedno s viješnikom ZAVNOH-a Durom Drobecom i obojica u rujnu 1944. godine obješeni u Dugom Selo, do kraja 1944. godine u Kotarskom komitetu Dugo Selo od 12 članova ostaje samo 6. Poslije hapšenja Mirka Heraka dužnost organizacionog sekretara primio je Stjepan Barili Vago, a poslije odlaska Ivana Vranića i Iskre Stjepan Barili Vago primio je i dužnost političkog sekretara KK KP Dugo Selo i na toj dužnosti ostao do kraja rata i u poslijeratnom periodu. Broj članova Komiteta ostao je otada gotovo nepromijenjen sve do oslobođenja.

Općinski komitet KP Dugo Selo, osnovan u srpnju 1943. godine, imao je 7 članova i to: Stjepan Bakulin Sladić, sekretar, Ivan Novak Bat, drugarica Maja iz Zagreba (prezime nepoznato), Tomo Šimek iz Ježeva, Mijo Martek Božo iz Rugvice, Mato Gregurić Gvardijan iz Obedišća. I taj komitet doživljava promjene: Ivan Novak Bat odlazi u Upravu državne bezbjednosti, Stjepan Bakulin u Moslavsku brigadu, Mijo Martek u Kotarski komitet KP ali su ga ubrzo ustaše uhapsili i u veljači 1945. god. obješen je u Rugvici na vratima kuće trgovca Ivana Klepca.

Kotarski komitet SKOJ-a Dugo Selo sačinjavali su ovi članovi: Bruno Polanec, Marija Zajčić Bistra, Nikola Puriš, Ljubica Budinski, Slavko Ključan, Bruno Trupeć Jablan, Mato Skubić, Josip Kušnić, Marica Buk-Trupeć, Katica Vorig, Vesna Meštrović Maca, Anica Kuzmić, Marica Vorig, Ivan Cimaš Špiro i Josip Gregurić Filip. I u tome su Komitetu bile promjene zbog odlaska omladinaca i omladinki u NOV.

Brojno stanje članova Partije i SKOJ-a neprestano se mijenjalo, jedni su odlazili u jedinice ili na druge dužnosti, a novi su dolazili u rukovodstva SKOJ-a i Partije. Tako je na području kotara Dugo Selo poslije oslobođenja 1945. godine bilo ukupno oko 20 članova Partije, pa se gotovo nije mogla održati partijska konferencija, ali je ipak održana jer je bilo potrebno izabrati novo partijsko rukovodstvo.

Neki pokazatelji i napomene umjesto zaključaka

Kotar Dugo Selo 1941. godine brojio je 21.700 stanovnika.

U narodnooslobodilačkoj borbi od 1941. do 1945. godine sudjelovalo je 3876 boraca ili 17,85% stanovništva.

U borbama od 1941. do 1945. godine palo je 288 boraca ili 7,45%.

Žrtava fašističkog terora, ubijenih u logorima i po selima ima 150, ili 0,60% stanovništva.

U neprijateljskim vojnim formacijama — ustaškim, domobranskim i njemačkim — bilo je s područja kotara ukupno 364 osobe ili 1,6% stanovnika iz 1941. godine.

Posebno ističemo općinu Posavski Bregi iz koje je bilo od 1941. do 1945. godine u neprijateljskim formacijama 204 osobe. Od toga ih je palo u borbama s NOV i POJ, a među njima i one koje je poslije oslobođenja osudio narodni sud na smrt strijeljanjem zbog zločinâ što su ih počinili, ukupno 78 osoba ili 38,2%.

Potrebno je spomenuti tri sela na području kotara koja su dala najveći broj osoba uglavnom u ustaške formacije, a to su:

Dubrovački Ljevi 23 osobe, a palo ih je 20. Ti ustaše iz Dubrovačka, pod komandom Stjepana Štajcera, zloglasnog ustaškog nadsatnika, spalili su dva sela na desnoj obali Save: Željezno i Jezero.

Poljana Breška imala je u ustaškom uporištu 18 osoba, od toga ih je 7 strijeljano.

Iz Posavskih Brega bilo je u ustaškim formacijama 88 osoba, od toga je 20 strijeljano ili palo u borbama s NOV.

Iz sela Trebovec bile su 43 osobe u ustaškim formacijama, strijeljano ih je 6.

Također treba napomenuti da je iz onih sela u kojima su postojale partijske organizacije, naročito vrše i jače, vrlo malo ljudi otišlo u ustaške formacije. Npr. u selu Opatinec još je u prvoj polovici 1942. godine likvidirano 5 najokorjelijih ustaša i selo je očišćeno od ustaških špijuna i agenata.

Da su pristalice Maekove HSS igrale i odigrale negativnu ulogu, da su postali otvoreni pomoćnici okupatora i ustaške vlasti, dokazuju i događaji koji su se zbili na dijelu Posavine i općine Posavski Bregi kotara Dugo Selo.

Gotovo uoči završetka rata, kada su jedinice Jugoslavenske armije probile srijemski front i gonile neprijatelja kroz Slavoniju i bile na domaću glavnu grad Hrvatske, pristalice Maeka i njegovi agenti pojačali su propagandu da će Englezi i Amerikanci u Hrvatskoj napraviti red. Da će u najgorem slučaju dijeliti poslije rata vlast s partizanima, s komunistima, da zapadni saveznici neće dozvoliti da u Hrvatskoj dođu komunisti na vlast. A bili su i uvjereni da će Maek s hrvatskom buržoazijom pomoći Engleza i Amerikanaca doći do potpune vlasti. Ta se parola bila stalno osjećala u selima Posavine od Hrušice do Dubrovačka i u bivšoj općini Posavski Bregi. Tom je parolom zaveden dio ljudi, ona je uspjela odvući 55 do 60 ljudi u ustaška uporišta Dugo Selo i Ivaničgrad u ustašku miliciju. Tako je mjesec dana prije potpunog oslobođenja otišlo u ustašku miliciju iz sela Nartska Struga i Nartski Jalševac 12 ljudi, iz Rugvice i Okunjačka 9, iz Oborovskih Novaka 21, iz Preseke 5, iz Oborova 9. Tim ljudima je rečeno da će obući ustaške uniforme, ali da nisu ustaše nego »hrvatska vojska«, da će tako naoružani čekati svoje spasioce Engleze i Amerikance.

Takvu propagandu razvijali su oni članovi HSS-a koji su još u prvoj polovici 1943. godine pobjegli u ustaška uporišta, tobože pred opasnošću od NOP-a, a nikada im nitko nije prijetio samo što se od njih u više navrata zahtijevalo da se vrate u svoja sela i da se aktivno uključe u NOP i NOB. Ali oni su ostali vjerni sluga Maeka i njegove politike čekanja, a potkraj rata direktno se uključili u službu okupatoru, na temelju sporazuma Maeka s dijelom Pavelićevih ministara da se treba pripremiti za preuzimanje vlasti od Pavelića i zbog toga mobilizirati što više ljudi u ustašku miliciju (»hrvatsku vojsku«), naoružati i čekati da dođu Englezi i Amerikanci. Ti ljudi s takvom politikom krivi su za pogibiju dijela ljudi koji se sigurno ne bi nikada našli u ustaškom uporištu i pri kraju rata

izgubili glave. Ali ma ekovci se nisu nikada borili za narod, nego protiv naroda i zato se nisu priklju ili borbi naroda protiv okupatora i njihovih slugu — ustaša.

Onim što je opisano na ovim stranicama nije sve re eno o razvoju naprednog radni kog pokreta i razvoju NOP-a. To su materijal i grada koje treba dopunjavati, dogradivati i dalje istraživati. Zato molim svakog itaoca da se svaki prema svojim mogu nostima uklju i u istraživanja radi dopunjavanja onoga što još ovdje nije re eno, ili ispravljanja onoga što je možda pogrešno prikazano. Time e svaki dati velik doprinos historiji borbe naših naroda u predratnom, ratnom pa i poslijeratnom periodu.

Ovaj opis razmotrili su, dali svoje primjedbe i rasvijetlili mnoge opisane doga aje ovi organizatori ustanka i nosioci Partizanskih spomenica, kao poznavaoi te gra e: Sveto Savi evi , iz Beograda, koji je dugo vremena živio u Dugom Selu, Branko Sruk, iz Gra eca, Stjepan Šimunec, iz Dugog Sela, Stjepan Barili , iz Dugog Sela, Ivan Pokas, iz Zagreba, Tomo Sovi , iz Zagreba, Josip Jurakovi , iz Zagreba, Duro Kosak, iz Zagreba, Ernest Jeh, iz Zagreba, uro Trupec, iz Dugog Sela, Ivan Jeleni , iz Dugog Sela, Ivan Vrani , iz Dugog Sela, i ostali brojni sudionici NOB-a, lanovi mjesnih organizacija SUBNOR-a s podru ja op ine.

Pero Popovi

Zagrebački partizanski odred

Uoči okupacije Jugoslavije 1941, naročito nakon odluke vlade Kraljevine Jugoslavije da pristupi tzv. »trojnom paktu«¹ fašističkih sila Osovine, u okolici Zagreba kao i u drugim dijelovima Hrvatske odnosno Jugoslavije — pod utjecajem Komunističke partije Jugoslavije — širi se jak antifašistički pokret što ga razvijaju brojne organizacije KPJ ovog područja, koje djeluju već od 1938, 1939, 1940. i 1941.

Najbrojnije partijske organizacije odnosno ćelije KPJ u to vrijeme postoje i djeluju na području kotara Zagreb-vanjski. One imaju vrlo jak utjecaj na radničku klasu i seljaštvo svojega kraja. Na području kotara Zagreb-vanjski 1941. djeluje 15 ćelija sa 65 članova KPJ. Na području kotara Donja Stubica djeluje 1941. 6 ćelija sa 29 članova KPJ. Na području kotara Dugo Selo također od 1941. djeluje 6 ćelija sa 52 člana KPJ, a na području kotara Sv. Ivan Zelina dvije ćelije sa 9 članova KPJ. Osim toga na području navedenih kotara djeluju i brojne organizacije Saveza komunističke omladine Jugoslavije.

Nakon okupacije zemlje, kad su vlast preuzeli njemačko-talijanski i drugi fašistički okupatori, u travnju 1941. ustaše pod okriljem Nijemaca i Talijana proglašavaju okupatorsku tvorevinu Nezavisnu Državu Hrvatsku, a istovremeno započinju po mjestima i selima okolice Zagreba osnivati ustašku političku vlast i organizacije nastoje i u svoje redove uvući što više i broj seljake i radnike omladine. Ustaše tada formiraju i tzv. pripremne bojne koje naoružavaju i uniformiraju. U njima, međutim, ulazi najviše i ološ ili zavedeni pojedinci a većina radnika i seljaka omladine okolice Zagreba ne odaziva se ustaškim pozivima i odbacuje ustaški pokret.

U to vrijeme radnička klasa okolice Zagreba pod jakim je utjecajem organizacija Komunističke partije Jugoslavije kojima rukovodi Mjesni komitet KPJ Zagreb. Seljaštvo toga područja pod utjecajem je Hrvatske seljačke stranke (HSS) koja je u svoje članstvo okupila velik broj seljaka još u vrijeme kad je, uoči drugoga svjetskog rata, vodila borbu za podjelu vlasti s velikosrpskom buržoazijom, čiji je rezultat bio osnivanje Banovine Hrvatske.

Nakon dolaska ustaša vodstvo HSS-a, na čelu s drom Vladkom Maekom, poziva građanstvo na lojalnost i pokornost ustaško-okupatorskoj vlasti i tako po inja sramnu izdaju slobodoljubivih i demokratskih ideja gajenih u našem narodu. Nakon toga dolazi do podvajanja vodstva te stranke ulaskom fašisti ki orijentiranih pojedinaca iz vodstva HSS-a u ustaški sabor, ime su se stavili otvoreno u službu okupatora.

Istovremeno dok Centralni komitet Komunisti ke partije Jugoslavije i Centralni komitet Komunisti ke partije Hrvatske pozivaju narod Hrvatske na oružani ustanak protiv okupatora i ustaša, vodstvo HSS-a šalje u sela direktive da treba ekati razvoj doga aja, ime pokušava paralizirati uklju ivanje seljaštva pa i gra anstva u narodnooslobodila ku borbu.

Da bi sprije ili širenje antifašisti kog i revolucionarnog narodnooslobodila kog pokreta ustaše i njema ki okupatori zapo inju s hapšenjem, odvo enjem u koncentracione logore i strijeljanjem Hrvata poznatih komunista i antifašista. Treba re i da je velik broj istaknutih komunista i antifašista bio uhapšen i zato en u koncentracionim logorima koje je osnovala još Banovina Hrvatska 1939. Velik dio odgovornosti za to pada na fašisti ki orijentirane lanove vodstva HSS-a koji su otvoreno djelovali na fašizaciji politi kog ure enja Jugoslavije. Uz to sada po inju i masovni progoni, hapšenja i odvo enje u logore Židova i Srba, a uskoro i masovni pokolji srpskog stanovništva na Kordunu i Baniji.

Nakon majskog savjetovanja i proglasa CK KPJ i CK KPH od 22. lipnja 1941. partijske organizacije odnosno lanovi KP okolice Zagreba pod rukovodstvom Mjesnog komiteta KPH Zagreb politi ki sve više djeluju u narodu, pripremaju i ga za predstoje i po etak oružanog otpora okupatoru i ustašama, raspa avaju letke s proglasom CK KPH, te prikupljaju oružje koje je zaostalo po selima i gradovima od jugoslavenske vojske u asu kapitulacije.

Partijske organizacije okolice Zagreba osnivaju tada udarne grupe radi diverzantskih akcija na objekte važne za okupatora i ustaše i oružanih napada na ustaške i okupatorske funkcionare i vojnike.

Najzna ajnija akcija na prikupljanju oružja 1941. u neposrednoj okolini Zagreba izvedena je u Vrap u, kotar Zagreb-vanjski, po direktivi CK KPH i MK Zagreba, odakle je znatna koli ina oružja i municije, koju je Ma ekova Selja ka zaštita u asu kapitulacije jugoslavenske vojske u travnju 1941. oduzimala vojnicima i smjestila u op insku zgradu u Vrap u, prenesena iz op ine u Gornje Vrap e u pripremljene zemunice, koje su iskopali lanovi vrap anske partijske elije. Sli nu akciju izveli su i lanovi SKOJ-a iz Stenjeveca: oni su u asu kapitulacije jugoslavenske vojske preuzeli uvanje vojnih skladišta oružja, koje je zatim otpremano u zemunice na Zagreba koj gori.

Po odluci CK KPH u Zagreba koj Dubravi je od lanova KP i SKOJ-a, koji su morali prije i u ilegalnost, te od drugova koji su se probili iz ustaškog logora Kerestinec, na po etku srpnja 1941. formirana partizanska grupa od 20 boraca, odnosno Prvi zagreba ki partizanski odred. U po etku on boravi u ku i Slavka Gmajni a u Dubravi. Kasnije se prebacuje u šumu Divja a u blizini Sesveta gdje se kopaju zemunice za smještaj i postavlja logor. Odred na tom podru ju boravi do 21. kolovoza 1941. kada nailaze žandari NDH. Razvila se borba u kojoj je ubijen

jedan žandar. Odred se poslije te borbe prepolovljuje, jedan dio drugova odlazi ilegalno u Zagreb, a drugi se dio uz borbe s ustašama i žandarima prebacuje na Bilo-goru i uključuje se u Bilogorsku partizansku grupu. Tako Prvi zagrebački partizanski odred prestaje postojati.

Ustaška Velika župa Prigorje raspisala je 21. kolovoza 1941. tjeračnicu za pripadnicima Zagrebačkog partizanskog odreda. Nagrada za svaku glavu iznosila je 10.000 kuna onome tko pomogne hapšenju ili uhvati kojeg komunistu iz te grupe.

Zagrebački okrug kao geopolitički i teritorijalni pojam nastaje u toku narodnooslobodilačkog rata kad je odlukom CK KPH 1. studenog 1941. osnovan Okružni komitet KPH za Okrug Zagreb, na konferenciji delegata partijskih organizacija kotara Zagreb-vanjski, Velika Gorica, Samobor, Jastrebarsko i Sv. Ivan Zelina. Do osnivanja Okružnog komiteta Partije za Okrug Zagreb, partijskim organizacijama okolice Zagreba rukovodio je Mjesni komitet KPH Zagreb.

U toku narodnooslobodilačkog rata, radi efikasnijeg i neposrednijeg rukovođenja partijskim organizacijama i narodnooslobodilačkim pokretom, osnovana su u Hrvatskoj nova okružna partijska rukovodstva. U vezi s tim potkraj 1942. iz zagrebačkog okruga isključeni su kotari Velika Gorica, Jastrebarsko i Samobor, a priključeni je kotar Dugo Selo, pa zagrebački okrug od tada do oslobođenja obuhvaćao kotare Donja Stubica, Zagreb-vanjski, Sv. Ivan Zelina i Dugo Selo.

Nakon osnivanja OK KPH Zagreb u studenom 1941. aktivnost na formiranju oružanih formacija prenosi se na zapadno područje zagrebačkog okruga, tj. na Brdovec i Pušću, gdje djeluju dobro organizirane jedinice KPJ i "gdje potkraj 1941. i na početku 1942. počinju pripreme za formiranje nove oružane jedinice, Prvog zagorskog partizanskog odreda, odnosno bataljona »Matija Gubec«, koji je osnovan 18. ožujka 1942. u Brdovcu. Važno je ista i da su partijske organizacije Okruga Zagreb, MK Zagreb i CK KPH svojom neprekidnom aktivnošću u mobilizirale članove KP i SKOJ-a koji su ušli u bataljon »Matija Gubec«. To su bili mahom radnici i seljaci iz Zagreba i okolice koji su dobrovoljno stupili u redove partizana, ali bez iskustva u taktici partizanskog ratovanja.

Poslije niza akcija i borbi s ustašama i žandarima, koje vodi Prvi zagorski partizanski odred, odnosno bataljon »Matija Gubec«, počinje od napada na općinu Brdovec ko Prigorje u ožujku 1942. kad je zaplijenjeno 40 pušaka namijenjenih za ustašku pripremnu bojnu, i od napada na žandarstvenu stanicu u Donjoj Stubici 10. travnja 1942, pa do teških višednevnih borbi s ustaškim, žandarskim i domobranskim jedinicama u Zagorju, koje su ga razbile, i taj odred prestaje postojati.

Mnogo je drugova poginulo u toku borbi, dio je uhapšen i odveden u logore ili strijeljan, a manji se dio spasio i vratio u svoj kraj ili u Zagreb, gdje su se uključivali u organizacije NOP-a.

Nakon razbijanja bataljona »Matija Gubec«, odnosno Prvog zagorskog partizanskog odreda, ustaše započnu strašan teror nad stanovništvom zagorskih sela. Hapse i ubijaju seljake, pale im kuće i tjeraju čitave porodice u logore smrti iz kojih se nisu vratili. Tada nastupa period stagnacije vojnih akcija NOP-a na području zagrebačkog okruga,

odnosno kotara Zagreb-vanjski i kotara Stubica. To je potrajalo 3—4 mjeseca.

U kolovozu 1942. održano je u Sesvetama kraj Zagreba, u bivšoj ciglani, savjetovanje partijskih rukovodstava tadašnjih okružnih komiteta KPH za okruge Zagreb, Krapina, Pazin i Varaždin. Savjetovanje je sazvao CK KPH, a prisustvovao mu je i delegat Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke i dobrovoljačke vojske Jugoslavije drug Ivo Lola Ribar. Na savjetovanju je razmotrena politička situacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nakon razbijanja Prvog zagorskog partizanskog odreda, odnosno bataljona »Matija Gubec«, te je donesena odluka o formiranju novih partizanskih jedinica. Nakon toga savjetovanja delegat Vrhovnog štaba drug Ivo Lola Ribar — pod ilegalnim imenom Ivo Pavlović — 25. kolovoza 1942. izdao je Zapovijed broj 1 o organizaciji partizanskih formacija na području II operativne zone. Tom zapovijedi određeno je da se formiraju Žumberka ko-pokupski partizanski odred i Zagorski partizanski odred kojima je područje djelovanja sjeverno od rijeke Save, u Hrvatskom zagorju i Prigorju. No, kao što je poznato, do formiranja Zagorsko-prigorskog odreda nije došlo odmah. Odlukom Okružnog komiteta KPH Zagreb prišlo se osnivanju partizanskih udarnih grupa od skojevaca i antifašistički raspoloženih omladinaca, koje su započele, odnosno nastavile, vojne akcije i diverzije na neprijateljske objekte, vojnike, manje jedinice i željezničke pruge.

Formiranje, postojanje i djelovanje partizanskih udarnih grupa poslije razbijanja Prvog zagorskog odreda imalo je veliko političko značenje u podizanju i održavanju morala i otpora naroda protiv fašističkih okupatora i doma ih izdajnika ustaša, jer su te partizanske udarne grupe postale vojna udarna snaga NOP-a ovog područja, koja je svakodnevno nanosila neprijatelju udarce. Te su udarne grupe za njega postale neuhvatljive jer su bile brojano male, imale su 15 do 20 boraca, da bi se, prema potrebi, povećale omladincima koji su danju živjeli legalno i radili kod svojih kuća ili u nekoj tvornici, a noću su izvodili akcije, napade, diverzije i vodili borbe.

Vrapanska partizanska udarna grupa osnovana je potkraj veljače 1942. Poznata je njena aktivnost na području Vrapca i okolice od ustaških funkcionara i agenata koji su dolazili hapsiti organizatore i pripadnike NOP-a, članove KP i SKOJ-a. Ta je udarna grupa pokrivala područje Vrapca, Podsuseda, Stenjevec, Kustošije, Mikulića, Šestina i Gračana.

Među aktivnijim partizanskim udarnim grupama u zagrebačkom okrugu bila je *Pušanska partizanska udarna grupa, formirana potkraj studenog 1942.*, od grupe boraca koji su se s jednim vodom bivšeg bataljona »Matija Gubec« vratili iz Žumberka u Zagorje, odnosno na područje kotara Zagreb-vanjski, Brdovec — Zaprešić — Pušća. Ova udarna grupa naročito je bila aktivna u ometanju neprijateljskog prometa na željeznoj pruzi Zagreb—Varaždin i Zagreb—Dobova, te na mobiliziranju i prebacivanju drugova u NOV. Područje njenog djelovanja bile su općine Brdovec, Zaprešić, Pušća, Jakovlje i Bistra.

Gornjostubička partizanska udarna grupa osnovana je u listopadu 1942. Svoju prvu akciju izvela je rušenjem telefonskih stupova na cestama

Kasina—Marija Bistrica i Tugonica—Zlatar Bistrica, a svoju aktivnost nastavila je razoružavanjem neprijateljskih vojnika i likvidacijom ustaških funkcionara.

Zumberka eta, upućena u listopadu 1942. od Glavnog štaba NOP i DVH u Zagorje i Kalnik radi širenja narodnooslobodilačke borbe, svojim je akcijama i napadima na neprijateljska ustaška, domobranska i žandarska uporišta mnogo pridonijela rasplamsavanju oružane borbe u Zagorju i Prigorju.

Partizanske udarne grupe imale su i veliku poticajnu ulogu u dobrovoljnoj mobilizaciji omladinaca za partizanske jedinice u drugim krajevima i za formiranje partizanskih eta.

Potkraj 1942. i na početku 1943. na području općina Šašincevci, Sesvete i Belovar-Morava vrlo aktivno djeluje »Jurekova« *slojevska udarna grupa* koja je izvršila niz akcija na neprijateljske vojnike, razoružavajući ih i svlačeći ih i napadajući neprijateljska vozila koja su se kretala glavnim cestama Zagreb—Varaždin i Zagreb—Dugo Selo, te hapšila ustaške funkcionare, njihove špijune i si.

Na početku 1943. u okviru aktivnosti Okružnog komiteta KPH Zagreb te kotarskih komiteta Zagreb, Sv. Ivan Zelina, Donja Stubica i Dugo Selo na razvoju NOP-a, osnivaju se brojne partizanske udarne grupe. Tada su u ožujku 1943. osnovane *Jakovljanska partizanska udarna grupa* koja ima 15 boraca, a prema potrebi pojedine akcije povećava se na 30 do 40 ljudi, i *Dugoselska* odnosno *Posavska partizanska udarna grupa* koja djeluje na području kotara Dugo Selo.

Akcije i napadi Kalničkog partizanskog odreda na ustaško-domobranska i žandarska uporišta na području Zagorja i Prigorja u jesen i zimi 1942. te na početku 1943. kao i napad na ustaško-njemačko uporište Sv. Ivan Zelina u travnju 1943. snažno su utjecali na jačanje i razvoj narodnooslobodilačke borbe u neposrednoj okolini Zagreba i mobilizatorski su djelovali na dobrovoljni pristup velikog broja omladinaca, tj. mladih radnika i seljaka iz Zagreba i okolice u NOV.

Na početku svibnja 1943. osnovana je *Prigorska partizanska udarna grupa* ili, kako ju je narod nazivao, »Moserova partizanska udarna grupa« koja je djelovala na području kotara Zagreb i kotara Sv. Ivan Zelina. Na području kotara Donja Stubica u proljeće 1943. osnovana je *Podgorško-bistrička udarna grupa* koja djeluje na području općine Marija Bistrica.

Dolaskom 17. i 21. slavonske brigade u Zagorje, te napadom na Lepoglavu 14. srpnja 1943. narodnooslobodilački pokret u okolini Zagreba dobiva nove impulse i široke razmjere.

U svakodnevnim akcijama partizanske udarne grupe brojano su rasle i u njih su pristupali antifašistički raspoloženi omladinci i članovi SKOJ-a. Stoga je odlukom Okružnog komiteta KPH Zagreb 28. srpnja 1943. u prigorskom selu Jesenovec na području kotara Sv. Ivan Zelina, formirana Prigorska partizanska eta pod nazivom »eta Prigorje«, u koju su ušle sve udarne grupe s područja Okružnog komiteta Zagreb, osim Pušanske udarne grupe koja je ostala na svom području kao mobilna jedinica. Prigorska je eta iste noći i nakon formiranja napala neprija-

teljsku domobransku reflektorsku jedinicu u Granešini kod Zagreba, zarobila 16 domobrana i 1 oficira s oružjem, a reflektore uništila.

Prigorska partizanska eta 5. kolovoza 1943. ima 77 partizana, naoružana je sa 4 puškomitraljeza, tri šmajsera, 42 mauzer karabina, 21 pištoljem i 55 bombi. Po socijalnom sastavu u eti ima 8 radnika i 65 seljaka, a po nacionalnosti su svi Hrvati. Od ukupnog broja boraca tri su lana KP i 10 lanova SKOJ-a. Nakon dolaska novih boraca iz Posavine eta mijenja naziv u »Prigorsko-posavska eta«, i do 10. kolovoza 1943. pove ala se na 103 naoružana borca.

U prvoj polovici kolovoza odlukom OK KPH Zagreb formirana je u Posavini, u selu Oborovo, *Posavska partizanska eta* u koju je ušlo 20 boraca Posavaca iz Prigorske ete. U asu formiranja eta broji 80 boraca.

U toku kolovoza 1943. Prigorska eta ponovo je narasla na više od 100 boraca pa se po odluci OK KPH Zagreb rasformirala, i od nje se formiraju dvije ete: *Prigorska terenska eta kotara Sv. Ivan Zelina* i *Zagorska eta »Matija Gubec«*. To preformiranje eta bilo je 27. kolovoza 1943. u selu Šimun evec, na podru ju tadanjeg kotara Sv. Ivan Zelina, sada op ina Sesvete. Podru je djelovanja Prigorske terenske ete bio je kotar Sv. Ivan Zelina, a Zagorske ete kotar Donja Stubica.

Na po etku rujna 1943. u selu Ivanja Reka (sada periferija Zagreba) formirana je, s odobrenjem OK KPH Zagreb, Ivanjarska eta sa 30 do 40 boraca. Prigorska, Posavska i Zagorska partizanska eta odigrale su veliku politiku i mobilizatorsku ulogu u Prigorju, Zagorju i Posavini, naro ito u pogledu mobilizacije omladinaca u vojne jedinice NOV. Akcije Prigorske ete na paljenju ustaških op ina Kašina, Donja Zelina, šašinovec i Belovar-Morav e, Posavske ete na paljenju ustaških op ina na podru ju kotara Dugo Selo, te Zagorske ete tako er na paljenju ustaških op ina i uništavanju rudni kih postrojenja na podru ju kotara Donja Stubica, imale su veliko vojno i politiko zna enje za razvoj NOP-a u zagreba kom okrugu. Nakon tih akcija, pod utjecajem partijskih i skojevskih organizacija, omladina masovno dobrovoljno stupa u partizane, tako da je na po etku rujna svaka od navedenih eta brojila više od 100 boraca. Kako je Okružnom komitetu KPH Zagreb bilo nemogu e direktno rukovo enje ovako velikim jedinicama, on je 20. kolovoza 1943. odluo i predložio Štabu II operativne zone da se formira Zagreba ki partizanski odred. Štab II operativne zone izdaje 13. rujna 1943. Naredbu o formiranju Zagreba kog partizanskog odreda u koji ulaze ete Dugog Sela, Prigorja i Stubice i sve partizanske grupe na tom sektoru. Za komandanta odreda odre en je drug Stevan Došen, za komesara drug Milan Koren. Samo formiranje Zagreba kog partizanskog odreda zapo elo je 18. rujna 1943. u selu Preseka, gdje je formiran II bataljon, a nastavljeno 19. rujna 1943. u selu Hruš ica, gdje je formiran I bataljon. Prigorska eta ostala je kao samostalna eta kojom rukovodi štab odreda, da bi na po etku listopada 1943. i ona prerasla u III bataljon Zagreba kog partizanskog odreda. U asu formiranja Zagreba ki partizanski odred broji prema službenom izvještaju 272 borca, od toga 6 drugarica. Naoružani su sa 159 pušaka, 8 puškomitraljeza i 7950 metaka, pri emu treba napomenuti da je u službenim izvještajima prikazano manje brojno stanje od

stvarnog. Naime, Zagreba ki odred je u asu osnivanja imao 500 boraca, ali se prikazivalo manje brojno stanje radi toga da viši štabovi ne odrede da dio boraca ide u druge jedinice NOV. To potvrđuje i izvještaj Glavnog štaba NOV Vrhovnom štabu u kojem piše da je osnovan Zagreba ki odred sa 150 boraca.

Zagreba ki partizanski odred ubrzo je postao popularan u cijelom zagreba kom okrugu i omladina, koja je bila sposobna za vojsku, masovno dolazi dobrovoljno u taj odred. Djelovanjem partijskih i skojevskih organizacija zagreba kog okruga u Zagreba ki partizanski odred dolazi velik broj omladinaca iz neprijateljske vojske, naročito iz domobranstva, koji su rodom iz ovog područja, tako da oko polovice listopada 1943. Zagreba ki odred broji 750 boraca.

U vrijeme formiranja Zagreba kog partizanskog odreda uspješnim djelovanjem partijskih i skojevskih organizacija, organizacija JNOF-a, USAOH-a i NOO zagreba kog okruga, snažno se razvio naročito narodnooslobodilački pokret. U Posavini, tj. na području dugoselskog kotara i u Prigorju, kotar Sv. Ivan Zelina, legalno djeluju narodnooslobodilački odbori, a sjedište Okružnog komiteta KPH Zagreb i drugih okružnih organizacija nalazi se stalno u selima Preseka i Oborovo. Sinhroniziranom akcijom — političkim djelovanjem partijskih komiteta i vojnim djelovanjem partizanskih eta i Zagreba kog partizanskog odreda — ovo područje i zapadni dio Prigorja oslobodili su. Ovamo neprijatelj dolazi samo s velikim snagama, kad pokrene ofenzivu protiv naših jedinica. Djelovanje neprijatelja i ustaške vlasti ograničeno je samo na njegova uporišta, tj. na tadanje kotarske centre, Dugo Selo, Sv. Ivan Zelina, Donja Stubica, ili na općinske centre kao što je Zaprešić u kotaru Zagreb. Narodnooslobodilački odbori obavljaju poslove vlasti, organiziraju prehranu boraca NOV, zabranjuju odvoz prehrambenih artikala za neprijateljsku vojsku i u gradove, prikupljaju pšenicu, kukuruz i druge prehrambene artikle za prehranu naroda i boraca u Kordunu i Lici, rješavaju sporove među građanima i obavljaju druge poslove vlasti.

U rujnu 1943. na području zagreba kog okruga djeluju 4 kotarska komiteta sa 25 članova, 2 općinska komiteta sa 9 članova, 23 partijske jedinice sa 96 članova, 28 članova koji nisu vezani u jedinicama i 32 člana koji se nalaze u NOV, ukupno 155 članova KP i 39 kandidata, uključujući i 8 članova Okružnog komiteta.

Organizacija SKOJ-a ima Okružni komitet od 8 članova, 4 kotarska komiteta sa 14 članova, 3 općinska komiteta sa 16 članova, 24 skojevske grupe sa 119 članova; izvan grupa su 24 člana SKOJ-a i u vojsci 24 člana SKOJ-a, ukupno 169 članova SKOJ-a.

Organizacija USAOH-a ima Okružni inicijativni odbor od 5 članova, jedan kotarski odbor od 6 članova, 7 općinskih odbora od 46 članova i 136 mjesnih odbora sa 935 članova. Oni obuhvaćaju 417 antifasista i 117 pionira.

Od narodnooslobodilačkih odbora postoje Okružni inicijativni NOO od 6 članova, 4 kotarska NOO-a sa 37 članova, 13 općinskih NOO-a sa 89 članova, 166 mjesnih NOO-a sa 840 odbornika, ukupno 972 odbornika NOO-a.

Od organizacija AFŽ-a postoji Okružni inicijativni odbor sa 7 lanica, 2 kotarska odbora sa 15 lanica, 5 općinskih odbora sa 30 lanica i 67 mjesnih odbora sa 338 lanica, ukupno 390 lanica odbora AFŽ-a.

U to vrijeme sveukupno je u NOP uključeno 2660 ljudi koji uspješno i organizirano djeluju na razvoju NOP-a u zagrebačkom okrugu. Okružni komitet KPH Zagreb i Kotarski komitet KPH Dugo Selo, Donja Stubica, Zagreb i Zelina imali su veliku i važnu ulogu u pripremanju za formiranje Zagrebačkog partizanskog odreda, jer su svojim aktivnim i neposrednim djelovanjem u narodu proveli dobrovoljnu mobilizaciju za vojsku sposobne muške i ženske omladine, koja je s velikim borbenim elanom došla u Zagreb kao odred, politički pripremljena i svjesna svoje uloge u oružanoj borbi protiv okupatora i doma ih izdajnika.

Operativni sektor Zagrebačkog partizanskog odreda odredio je Štab II operativne zone, i to tako da jedan bataljon djeluje na području okolice Dugog Sela — napada željeznicu prugu Zagreb—Dugo Selo i cestu Zagreb—Sv. Ivan Zelina, a jedan bataljon na području Stubice gdje ugrožava neprijateljske komunikacije na relaciji Zagreb—Varaždin i onemogućava neprijatelju redovito snabdijevanje i povezanost njegovih trupa, ruši važnije mostove, prekopava ceste i postavlja zasjede. Glavna aktivnost Zagrebačkog odreda treba, prema zadacima Štaba zone, da bude usmjerena na mobilizaciju masa. Provode i direktive Štaba zone, Štab Zagrebačkog odreda rasporedio je bataljonima sektore tako da je I bataljon pretežno boravio i djelovao na području Zagorja, tj. kotara Donja Stubica, a II bataljon u Posavini, tj. na području kotara Dugo Selo. Kad je formiran III bataljon, on je djelovao na području Prigorja, tj. kotara Sv. Ivan Zelina. Bataljoni su svoja područja zamjenjivali tako da je uvijek jedan bataljon odreda pokrivao određeno područje.

Prehrana boraca Zagrebačkog odreda od osnivanja do rasformiranja bila je organizirana u selima, odnosno u seljačkim domovima. Mjesni narodnooslobodilački odbori raspoređivali su grupe boraca po kućama, prema ekonomskoj snazi pojedinog doma. Za prehranu boraca povremeno se davalo meso seljačkim domovima od zaplijenjene stoke koja je bila otkupljena za neprijateljsku vojsku. Pokušalo se s prehranom boraca putem vlastite kuhinje, s kotlovima, ali se to pokazalo nepraktičnim, jer je kuhinja s komorom smetala operativnosti odreda, pa je rasformirana.

Organizaciji sanitetske službe pridavalo se u Zagrebačkom odredu veliko značenje, naročito u pogledu održavanja lične higijene boraca pa do pružanja prve pomoći i liječenja ranjenih. Za odred je postojao referent saniteta, po bataljonima su bili referenti saniteta bataljona a po četama i vodovima bolničari, bolničke arke i nosači ranjenika s nosilima. Po stručnosti referenti saniteta odreda bili su medicinari, najčešće studenti medicine. Bolničari osposobljavani su na kratkim tečajevima koje je organizirao referent saniteta odreda. Za prihvatanje teških ranjenika i bolesnih boraca organizirana je u selu Oborovu, na području kotara Dugo Selo, nakon osnivanja Zagrebačkog odreda, određena stacionarna ambulanta. U njoj su se liječili ili ranjenici kojima nisu bili potrebni operativni zahvati i borci koji su oboljeli od drugih bolesti, kao što je dizenterija i slično. Teški ranjenici prebacivani su seljačkim kolima iz Zagorja ili

Prigorja u Posavinu i dalje za Moslavinu, odnosno u bolnice u Podgari u ili na Kalniku kod Apatovca. Neke lakše ranjene borce, koji su se mogli konspirativno smjestiti u bunkerima, kod svojih kuća ili rodbine, puštalo se na kućnu njegu. *Prebacivanje ranjenika do bolnica bilo je najteži i najodgovorniji zadatak Štaba Zagreba kog odreda*, jer je s ranjenicima iz Zagorja trebalo prije i zagorsku željeznicu prugu i cestu, zatim glavnu cestu Zagreb—Varaždin i glavnu cestu i prugu Zagreb—Beograd, izmeću Zagreba i Ivanič-Grada, a nju su osiguravali neprijateljski vojnici u zidanim bunkerima ili su se po njoj kretali oklopni vlakovi s nekoliko vagona. Na najteži našim prijelazima (koji su pogodovali za transport seljaka u kolima) neprijatelj je povremeno našim jedinicama postavljao zasjede, ali je poznato da su, zahvaljujući dobro organiziranoj obavještajnoj službi na terenu, Štab odreda ili štabovi bataljona uvijek uspjeli bez borbe prebaciti ranjenike do njihovog bolničkog stacionara. Sanitetskim materijalom sanitetska služba nije oskudijevala, jer su se velike količine materijala dobivale iz zagrebačkih bolnica, tako da je odred njime snabdijevao i druge jedinice NOV.

Oružjem, municijom, odjećom i obućom Zagrebački odred snabdijevao pretežno od neprijateljskih vojnika, koji su zarobljavani ili ubijeni u zasjedama, na glavnim komunikacijama. Povremeno su odred snabdijevali kotarski komiteti Zagrebačkog okruga. Potkraj 1943. i na početku 1944. kada su nastupile jake neprijateljske ofenzive, odred je jako oskudijevao u municiji i obući, ali se i to stanje kasnije popravilo intenzivnijim napadima na neprijateljske jedinice i aktivnošću u kotarskim komitetima. Oko sredine i u jesen 1944. povremeno je Zagrebački odred dobivao savezni oružje — engleske puške i automate, ali kako su dolazili novi borci iz sela i gradova, mnogo je boraca bilo bez oružja.

Zagrebački partizanski odred popunjavao se u toku 1943. i sve do jeseni 1944. isključivo zahvaljujući i političkom djelovanju i dobrovoljnom pristupanju u odred omladinaca s područja Zagrebačkog okruga i grada Zagreba. U drugoj polovici 1944. kada su veće jedinice — tj. 32. divizija i Zagorska brigada — trebale nove borce, provodila se i službena mobilizacija sposobnih za vojsku. U komisiji za mobilizaciju bio je referent saniteta odreda — liječnik, predstavnik kotarskog komiteta onog kotara na kojem se mobilizacija provodila i jedan odbornik mjesnog NOO-a dotičnog sela.

Zagrebački partizanski odred bio je mobilna jedinica i iz njega su neprekidno manje ili veće grupe boraca odlazile u brigade 32. i 33. divizije. Oko sredine prosinca 1943. Zagrebački partizanski odred daje dva kompletna bataljona sa 400 boraca za formiranje brigade »Matija Gubec«. U toku 1944. ponovo daje dva kompletna bataljona koji odlaze u sastav Zagorske brigade. Nakon odlaska bataljona u brigade Zagrebački odred ostajao je samo s jednim smanjenim bataljonom, ali se za kratko vrijeme ponovo popunio novim dobrovoljcima, tako da su formirani novi drugi i treći bataljon dva puta u toku postojanja odreda.

Od svog formiranja Zagrebački odred imao je veliku vojno-političku ulogu na cijelom području Okruga Zagreb. Njegova prisutnost na tom području, koje je neprijatelj pokušavao držati pod svojom vojnom i političkom kontrolom, imala je velik politički utjecaj na narod Prigorja,

Zagorja i Posavine u pogledu uključenja u NOP. Odred je djelovao politički održavajući i mitinge po selima. Na mitinzima su se tumačili ciljevi NOB-a i odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a, a time se i najbolje raskrinkavala ustaška propaganda o tobožnjem uništenju partizana na ovom ili onom području. Svojom neprekidnom vojnom aktivnošću — postavljanjem zasjeda neprijateljskim jedinicama i rušenjem komunikacija na glavnim pravcima kretanja neprijateljskih, okupatorskih snaga u neposrednoj blizini Zagreba, centra okupatorske i ustaške vlasti — Zagrebački odred predstavljao je za neprijatelja, naročito za ustaške i domobranske jedinice, ozbiljnu prepreku u njihovim namjerama. Zbog toga je neprijatelj povremeno poduzimao ofenzivne akcije većih ili manjih razmjera da bi razbio i uništio Zagrebački odred. Jedna od takvih je bila neprijateljska ofenziva bila je u siječnju 1944., a nastavila se u veljači 1944. Ustaškim jedinicama ipak nikad nije uspjelo ni opkoliti, ni uništiti Zagrebački odred, jer je on uz dobru organizaciju obavještajne službe uvijek vješto izmicao neprijateljskim jedinicama koje su gotovo uvijek udarale u prazno. Pridržavajući se pravila taktike partizanskog ratovanja, Štab odreda izbjegavao je nametnutu borbu, prebacujući svoje snage na drugi sektor prije početka ili u toku ofenzive, da bi zatim neprijatelja sačeka, postavio mu zasjedu i udario ga tamo gdje se on najmanje nadao. Samo zahvaljujući takvoj taktici partizanskog ratovanja Zagrebački odred uspio održati na svojem operativnom području do kraja rata, doživjevši samo jedno razbijanje, i to oko sredine svibnja 1944. kad se nalazio u sastavu jedinica X korpusa, u borbama s brojno nadmoćnim ustaškim i njemačkim jedinicama kod Hrašćina-Trgovišća, u Zagorju. Komunistička partija i Savez komunističke omladine, odnosno njihovi članovi, imali su vrlo veliku ulogu u djelovanju na političku i borbenu svijest, jedinstvo i drugarstvo boraca Zagrebačkog partizanskog odreda, jer su većinu njegovih boraca činili vanpartijski, regrutirani među radnicima i seljacima antifašistima iz Zagreba i okolice.

Članovi Partije i SKOJ-a bili su okosnica političkog djelovanja na razvoju i jačanju narodnooslobodilačke borbe. Oni su uvijek primjerom služili ostalim borcima vanpartijskim u odredima i u narodu mjesta kroz koja se odred kretao, svojom hrabrošću u borbama s neprijateljskim vojnim jedinicama.

Osnovni partijski i skojevski kadar u sastavu formiranja Zagrebačkog odreda regrutiran je iz sastava članova KP i SKOJ-a Okružnog, kotarskih i općinskih komiteta KPH Zagrebačkog okruga. Osim nekoliko starijih, iskusnijih i prekaljenih boraca i rukovodilaca odreda, članova Partije i SKOJ-a, sve su to bili mladi članovi KP i SKOJ-a i po godinama i po partijskom stažu. Stoga je partijska organizacija Zagrebačkog odreda politički odgajala i uzdizala partijski i skojevski kadar i regrutirala nove članove iz redova boraca vanpartijaca, skojevaca i kandidata. U Partiju se nije primalo masovno već na temelju istaknute borbene aktivnosti i političkog djelovanja svakog pojedinca.

Partijskim radom u odredima rukovodio je zamjenik odnosno pomoćnik komesara odreda. On je primao direktive za rad partijskih članova od Okružnog komiteta KPH Zagreb. U bataljonima su partijskim radom rukovodili zamjenici odnosno pomoćnici komesara bataljona. U svakom

bataljonu postojao je bataljonski komitet koji su sa injavali zamjenici komesara eta i bataljona, te istaknutiji lanovi Partije. Bataljonski komitet objedinjavao je djelovanje partijskih elija po etama i davao smjernice za njihov rad. U svakoj eti postojala je etna elija u kojoj su bili okupljeni svi lanovi KP te ete. etnom elijom rukovodio je zamjenik komesara ete.

Pri Štabu odreda i štabovima bataljona postojale su štapske i prištapske elije KP kojima su bili obuhva eni komandanti i komesari, operativni i obavještajni oficiri, intendanti, ekonomi, kuriri, radio-telegrafisti i referenti saniteta.

Posebno je bila zna ajna uloga partijske organizacije i SKOJ-a Zagreba kog odreda u vrijeme ja ih neprijateljskih ofenziva, kad su borci morali podnositi velike napore danono nih pokreta prebacuju i se sa jednog podru ja na drugo kako bi izbjegli opkoljavanje i uništenje odreda ili pojedinog bataljona. U takvim situacijama, kad su borci bili premoreni, iscrpljeni i bezvoljni od umora, lanovi Partije i SKOJ-a prednja ili su u podnošenju napora javljaju i se dobrovoljno u patrole i zasjede, straže i druga osiguranja, i ostaju i u njima nekoliko smjena kako bi se ostali premoreni borci mogli odmoriti.

Kulturno-prosvjetni rad u Zagreba kom odredu organizirali su agit-prop odjeli pri Štabu odreda i bataljona, a kasnije su to bili kulturno-prosvjetni odbori. Oni su se brinuli za slušanje radio-vijesti, njihovo prepisivanje, umnožavanje i dijeljenje borcima i gra anima onog podru ja na kojemu se odred kretao. Zidne i džepne novine, koje su sami borci ure ivali i pisali, bile su najredovitiji oblici kulturno-prosvjetnog rada me u borcima Zagreba kog odreda. U enje i pjevanje borbenih pjesama bilo je vrlo razvijeno me u borcima odreda, te su dolaze i u sela i odlaze i u nove akcije i borbe redovito pjevali borbene pjesme, koje su stanovnici rado slušali a seoska omladina se priklju ivala i pjevala ih zajedno s borcima. Kulturno-prosvjetni odbori povremeno su organizirali po selima kratke predstave i priredbe. Analfabetski te ajevi za nepismene borce dali su dobre rezultate, i nepismeni su vrlo brzo nau ili itati i pisati.

Zagreba ki partizanski odred nije imao akademski školovanih oficira. Bilo je nekoliko drugova koji su završili podoficirske škole bivše jugoslavenske vojske. Stoga se ve ina komandnog kadra odreda, po evši od komandira vodova i eta do komandanata bataljona i odreda, školovala u podoficirskim i oficirskim školama pri Štabu II operativne zone, pri Štabu korpusa ili pri Štabu Zapadne grupe partizanskih odreda Hrvatske. Iako je to školovanje u toku rata trajalo svega po nekoliko mjeseci, ono je uz intenzivan teoretski i prakti ni rad dalo ono najosnovnije što je bilo potrebno našim oficirima i podoficirima da mogu rukovoditi jedinicama, a svakodnevna ratna praksa i borbe osposobljavale su ih i usavršavale tako da su, primjenjuju i taktiku partizanskog odnosno gerilskog ratovanja, esto nadmašili neprijateljske akademski školovane oficire.

Organizaciji i radu vojno-obavještajne službe u Zagreba kom odredu pridavalo se veliko zna enje, i njena je aktivnost, budnost i dobro organizirana mreža odigrala veliku ulogu u sigurnosti odreda. Zbog toga u

toku svoga postojanja Zagreba ki odred nikad nije bio iznenađen od neprijatelja za vrijeme dok su se borci nalazili na odmoru.

Organizacija vojno-obavještajne službe bila je postavljena tako da je velikim brojem terenskih obavještajaca pokrivala kompletno operativno područje Zagreba kog odreda, tj. kotare: Dugo Selo, Zagreb, Donja Stubica i Sv. Ivan Zelina. Terenski obavještajci imali su svaki svoj rajon na kojem su pratili kretanja neprijateljskih jedinica, prikupljali podatke o njihovim namjerama i te podatke redovno u određenim rokovima ili, u hitnim slučajevima odmah, pismeno putem kurira dostavljali vojno-obavještajnom oficiru Štaba odreda. On je te podatke obrađivao, uspoređivao i stavljao na raspolaganje Štabu odreda. Terenski obavještajci bili su vrlo povjerljivi drugovi, članovi Partije i SKOJ-a, koji su regrutirani u obavještajnu mrežu na prijedlog svojih kotarskih komiteta Partije. Oni su posredstvom simpatizera NOP-a pronalazili u neprijateljskim uporištima i neprijateljskim vojnim jedinicama svoje suradnike koji su im redovno dostavljali informacije. Mreža vojno-obavještajne službe bila je razvijena i unutar odreda i imala je također veliko značenje radi unutarnje sigurnosti odreda. Naime, Gestapo, Abwehr i UNS organizirali su špijunsku mrežu i povremeno ubacivali u odred svoje školovane špijune, ali ih je naša obavještajna mreža unutar odreda redovito otkrivala već nakon nekoliko dana i onemogućila izvršenje njihova zadatka.

U vrijeme osnivanja Zagreba kog odreda ustaše su na operativnom području odreda imali svoja uporišta samo u tadanjim kotarskim centrima, i to u Dugom Selu, Sv. Ivanu Zelini, Donjoj Stubici, Mariji Bistrici i Sesvetama. U Stubici, Stubickim Toplicama i Oroslavju stalno su se nalazile jake njemačke feldžandarmerijske jedinice koje su osiguravale liječenje i rehabilitaciju njemačkih vojnika sa istočnog fronta. Kad je Zagreba ki odred započeo svoju aktivnost pred vratima Zagreba i na svim glavnim komunikacionim pravcima, ustaški štabovi potkraj 1943. i na početku 1944, nakon neuspjele ofenzive, osnivaju niz manjih uporišta duž glavne ceste Zagreb—Varaždin, uz željezničku prugu Zagreb—Dugo Selo i na pruzi Zagreb—Varaždin. Već u prosincu 1943. postoje ova neprijateljska uporišta na sektoru Zagreba kog odreda: Luka, Ključ, Veliko Trgovišće, Oroslavje, Donja Stubica, Gornja Stubica, Marija Bistrica, Komin, Sv. Ivan Zelina, Donja Zelina, Dugo Selo, Bisag, Visoko, Brezno, Hum, Belovar-Moravice, Soblinec, Popovec, Sesvetski Kraljevac, Sesvete, Rugvica, Sljeme, Zaprešić, Vrbovec, Brckovljani i Božjakovina, dakle ukupno 26 neprijateljskih uporišta s ustaškim, domobranskim, žandarmerijskim i njemačkim jedinicama, ukupno jačine oko 5000 vojnika, bez Zagreba. Da bi mogao osnovati ta nova uporišta neprijatelj je dovukao jedinice iz drugih područja. Time je Zagreba ki odred rasteretio druge jedinice NOV i vezao, bez grada Zagreba, oko 5000 neprijateljskih vojnika na ovom području.

Od početka osnivanja Zagreba kog odreda značajnije akcije i napadi na neprijateljska uporišta i objekte bili su:

Odred je 8. listopada 1943. napao ustaško-domobransko uporište Marija Bistrica, koje je likvidirano, domobranska je posada zarobljena s oružjem, a ustaše su neposredno prije napada pobjegli kamionima.

No u 29/30. listopada 1943. napadnut je dio domobranske posade kod velikih benzinskih rezervoara u Sesvetama, kraj Zagreba, kojom je prilikom zarobljena posada jednog bunkera od 15 ljudi.

Od 25. studenog 1943. Zagreba ki odred sa dva bataljona nalazi se na osiguranju napada kih jedinica Druge moslava ke brigade koje 28. studenog 1943. napadaju neprijateljsko uporište azmu. Zagreba ki odred sa dva bataljona i dodijeljenim mu jednim bataljonom Bjelovarskog odreda osiguravao je pravac od Križevaca, sa zauzetim položajima kod Srpske Kapele.

No u 26/27. studenog III bataljon Zagreba kog odreda napada domobransko uporište Vrbovec na željezni koj stanici, u kojem je bila posada od 120 domobrana. U borbu se uklju ila i jedna njema ka jedinica koja je stigla u toku no i, tako da taj napad nije potpuno uspio. U borbi je zarobljen 41 domobran sa 50 pušaka, 2000 metaka i 100 bombi. Zaplijenjena je ve a koli ina še era i drugih živežnih namirnica, i to je selja kim kolima preba eno u Moslavinu, u azmu.

Odred je 8. prosinca 1943. napao ustaško uporište Komin, na glavnoj cesti Sv. Ivan Zelina—Varaždin, 4 km udaljeno od Zeline. Taj napad nije uspio, jer je ustaškoj jedinici stigla pomo iz Sv. Ivana Zeline, i to iza leda jedinici odreda koja se zbog nadmo nosti neprijatelja morala povu i.

Obavještajni oficir Zagreba kog odreda Josip Bene Moser, uz podršku Turopoljskog posavskog odreda, razoružava 18. prosinca 1943. domobransku stražu kod glavnih skladišta avionskih bombi i municije Ministarstva domobranstva NDH u selu Sopnica, kraj Sesveta. Skladišta su mineri Turopoljsko-posavskog odreda minirali tempiranim bombama koje su digle u zrak cijelu koli inu bombi i municije te izazvale strahovitu eksploziju. Selo Sopnica evakuirano je prije miniranja i od eksplozije je srušeno. Ustaše su za odmazdu u Zagreba koj Dubravi 20. prosinca 1943. objesili 16 talaca iz zatvora. U napadu na spomenuta skladišta zarobljeno je 70 domobrana i jedan asnik, poginulo je 6 domobrana i 9 ih je ranjeno.

Zagreba ki odred osigurava, 3. sije nja 1944, jedinice brigade »Matija Gubec« za vrijeme napada na poznato ustaško uporište Zlatar. Osiguranje drži na pravcu Marije Bistrice kod sela Tugonica, gdje ustaše u dvodnevnim borbama pokušavaju probiti položaje Zagreba kog odreda. Nakon što se odustalo od daljnjeg napada, odred se povla i.

U toku sije nja i velja e 1944. sudjeluje u sastavu 32. divizije u borbama protiv ustaša kod Novog Marofa, Brezni kog Huma i Visokog, gdje u cijelosti izvršava povjerene mu zadatke.

Zagreba ki odred spasava 6. velja e 1944. ranjene borce Zagorskog odreda, Zagorske brigade i 32. divizije, smještene u mjestu Zajezda, u školi, na koje je napad pripremio »ustaški podhvatni zdruk Dubrovnik«, sa sjedištem u Brezni kom Humu, a pod komandom poznatog zlo inca ustaškog pukovnika Moškova. Ranjenici su selja kim kolima preba eni iza leda ustaških jedinica i bez borbe na Kalnik.

Nakon toga odred vodi uspješne borbe protiv ustaša potkraj velja e i na po etku ožujka 1944. na podru ju Hraš ina'-Trgoviš a, Pažurevca,

Budinšine, Kraljevca, Pešana, Jertovca i Bedenke pa odbacuje ili razbija manje ustaške jedinice »podhvatnog združenja Dubrovnik«. Posebno tešku borbu vodi protiv ustaša »crne legije« kod Čerčera gdje je poginulo 6 boraca a četvorica su teže ranjena, dok je neprijatelj imao 20 poginulih.

Poslije sije anjske ofenzive ustaških jedinica na Zagrebački partizanski odred, u toku koje su ustaše u Prigorju — kotar Sv. Ivan Zelina — i u Zagorju — kotar Stubica — pohapsili oko 100 seljaka od kojih je 20 strijeljano i 8 obješeno u Gornjoj Stubici, ustaše uz podršku pojedinih istaknutih fašistički orijentiranih članova HSS-a započeli u prigorskim selima, na području kotara Sv. Ivan Zelina, osnivati tzv. ustašku miliciju koja je još nazivana »bijela garda«, kasnije »škrlak banda« ili »fertunaši«. U miliciju ustaše uzimaju seljake, vojne obveznike ili vojne bjegunce koji su došli iz drugih neprijateljskih jedinica, obećavaju im da će, kad budu naoružani, ostati kod svojih kuća i čuvati sela od partizana. Takva situacija predstavlja veliku opasnost za razvoj i tok NOB-a u Prigorju, jer su ustaše uspjeli terorom zaplašiti veliki broj seljaka i odbornika JNOF-a i NOO-a. Uz to su im odmah nametnuli poluvojničku organizaciju koja će, uz ustašku podršku i komandu, onemogućiti NOP i hapsiti njegove pripadnike. Takva je ustaška milicija osnovana u selima Kašina, Planina Gornja i Donja, Blaguša, Čerčera i Jalševac. U travnju 1944. pripremalo se njeno osnivanje i u Glavnici Gornjoj i Donjoj, Bedenici i Orešju Gornjem. U Orešju Donjem već je bila osnovana i zajedno s ustašama držala je uporište u školi. Poslije plime NOP-a, koja je bujala od kolovoza i rujna 1943. do prosinca 1943, došla je osek NOP-a na ovom području. Nastali su teški dani za političke radnike, za kurire i manje grupe boraca odreda, jer ih je milicija napadala, ubijala ili hapsila. Elitne ustaške jedinice PTS-a zaposjele su sa svojim posadama većinu manjih mjesta koja su prije bila stalne baze za odmor i prehranu boraca Zagrebačkog odreda. Ustaše postavljaju jake posade PTS-a u Kašini, Belovar-Moravci i u manjim mjestima duž ceste Zagreb—Varaždin, koje su, uz seosku miliciju, nastojale preuzeti kontrolu nad pretežnim dijelom Prigorja.

Štab Zagrebačkog odreda, Okružni komitet KPH Zagreb i Kotarski komitet Sv. Ivan Zelina, suojeni s takvom vojnom i političkom situacijom, donijeli su odluku da se započne energična protuofenziva na ustaše i milicijske jedinice, i da se najprije udari na ona mjesta gdje se priprema organizacija milicije, kako bi se spriječila daljnje širenje milicije i kasnije da se napadaju ustaško-milicijska uporišta. U travnju 1944, nakon opkoljavanja sela Blaguša i Glavnica, uhapšena su šestorica organizatora milicije koji su s ostalima, na koje su vršili pritisak, imali sutradan, tj. na Uskrs, primiti oružje u Kašini. Sve muško stanovništvo ovih sela pozvano je na zbor i javno su enje organizatorima koji su, nakon izrečene presude Štaba Zagrebačkog odreda, strijeljani. Slično je postupljeno u selima Gornje Orešje i Bedenica. Time je u Prigorju prestalo širenje organizacija milicije. Nakon toga odred počinje u selima Gornja i Donja Planina te Čerčera, napad na ustašku miliciju koju u nekoliko mahova razbija, tako da su se oni najokorjeliji povukli u ustaško uporište Kašinu, a drugi, kad su vidjeli da nemaju više kamo, počinju se javljati dobrovoljno ili se predavati Zagrebačkom odred.

Nastavljaju i svoje protuofenzivne akcije na ustaške jedinice u Prigorju Zagreba ki odred no u 19/20. travnja napada i likvidira dio ustaške posade u Sv. Ivanu Zelini, u asu kad se u mjestu nalazilo više od 800 ustaša »brzog sklopa PTS-a« koji su se pripremali da sutradan otpo nu ofenzivne akcije, u suradnji s drugim neprijateljskim garnizonima, protiv naših jedinica 32. i 33. divizije u Zagorju. U napadu je zarobljeno 12 ustaša, jedan je do asnik ubijen, a zaplijenjeno je: jedan teški mitraljez bređa, jedan teški baca sa 126 mina, 12 karabina i jedan šmajser.

Uo i 1. svibnja 1944. Zagreba ki odred stiže u Zagreb na Gornje Prekrižje, odnosno Šestinski vrh, gdje je trebalo da napadne domobransku protuavionsku artiljeriju koja je bila smještena na rubu šume, na mjestu gdje se danas nalazi rezidencija Predsjednika Republike. Od napada se odustalo jer je neprijatelj proglasio pripremno stanje, o ekuju i zra ne napade uo i Prvog svibnja, pa su zbog toga domobrani bili kod oružja. Kako su u neposrednoj blizini, na puškomet udaljenosti, bile ustaške jedinice kod vile Weiss a u Šestinama, u Kulmerovom dvorcu, i jedna njema ka jedinica od oko 400 vojnika, Štab odreda je odlu io da se povu emo, jer je bilo predviđeno da se akcija obavi bez borbe i pucnjave, a ako bi došlo do borbe, teško bismo se izvukli i probili do Zagreba ke gore.

No u 2/3. svibnja 1944. Zagreba ki partizanski odred, uz osiguranje I brigade 33. divizije i I bataljona, napada s II bataljonom poznato ustaško-milicijsko uporište Donje Orešje, 4 km udaljeno od Sv. Ivana Zeline. Uporište je likvidirano u teškoj borbi koja je trajala cijelu no do idu eg jutra, kad su se, nakon miniranja školske zgrade, preživjeli ustaše, izvjesivši bijelu zastavu, po eli predavati. Zarobljeno je 20 ustaša a ubijeno 10, i zaplijenjeno njihovo naoružanje. Likvidacija ovog neprijateljskog uporišta imala je veliko vojno-politi ko zna enje, jer su ustaše i milicionari iz tog uporišta neprekidno napadali jedinice Zagreba kog odreda na tom sektoru. Uporište je bilo smješteno na cesti kojom smo prebacivali ranjenike iz Zagorja u Moslavinu i kojom se odred služio za stalne pokrete na podru je Križevaca i Moslavine.

No u 31. kolovoza na 1. rujna 1944. Zagreba ki odred osigurava diverzante na miniranju zagorske pruge Zagreb—Varaždin, na podru ju Klju —Veliko Trgoviš e—Luka Zabok. Iste no i, po nare enju Glavnog štaba NOV i POH, rušene su pruge u cijeloj Hrvatskoj.

Pri napadu jedinica 32. divizije na domobransko-žandarsko uporište Sv. Ivan Zeline, 8/9. rujna 1944, Zagreba ki odred nalazi se u rezervi Štaba divizije.

Po nare enju Štaba Zapadne grupe POH, 28. rujna 1944. II bataljon Zagreba kog odreda odlazi u sastav Zagorske brigade.

No u 9/10. listopada 1944. Zagreba ki odred napada ustaško uporište konjice PTS u selu Crkvena Ves, ja ine 70 ustaša. Njihova likvidacija vojni ki nije potpuno uspjela, jer se ve ina ustaške posade uspjela razbježati i provu i kroz naše zasjede, ali od tada ustaše u ovo mjesto ne dovla e novu posadu, tako da je osnovni cilj napada ipak postignut.

U napadu Zagorske brigade na mornaricu NDH, u Hraš ini Trgoviš u 13/14. listopada 1944, Zagreba ki odred osigurava napada ke jedinice iz pravca Sv. Ivana Zeline i Konjš ine.

Borci I bataljona Zagreba kog odreda napali su 2. listopada 1944. u selu u erje kod Zagreba ustaške policajce koji su došli hapsiti seljake, suradnike NOP-a, i tom prilikom ubili šestoricu ustaša i trojicu ranili.

No u 9/10. listopada 1944. II bataljon Zagreba kog odreda napada i likvidira domobransku posadu u Bedekovini, u Zagorju. U borbi je zarobljeno 12 domobrana dok su se ostali razbjegli.

Zatim, 14. listopada, II bataljon Zagreba kog odreda postavlja zasjedu na glavnoj cesti Zagreb—Varaždin, u blizini Sv. Ivana Zeline, kod sela Hrastje gdje, zbog neopreznosti rukovodećeg kadra, izvršivši juriš na čelo ustaško-domobranske kolone IV gorskog zdruga, koji se kretao prema Novom Marofu, doživljava poraz u kojem je od neprijateljske pobornice zarobljena cijela napadna grupa, na čelu s komandantom bataljona jačine 23 boraca i s naoružanjem, što je bio veliki udarac Zagreba kom odreda.

Zagrebački odred u sastavu Zapadne grupe, odnosno Zagorske brigade, vodi 8. studenog 1944. teške borbe protiv ustaša kod Lobora, u kojima je pretrpio znatne gubitke. U borbama je ranjeno 12 boraca, poginulo je 6 boraca i nestalo 6 boraca. Borci I bataljona Zagreba kog odreda pokazali su veliku upornost jurišaju i u nekoliko navrata na ustaške položaje, ali zbog nepovoljnog vlastitog položaja i gubitaka morali su odustati i pobjeći.

Potkraj studenog i u prosincu 1944. Zagrebački odred intenzivno ruši željezničku prugu na sektoru Konjščina i Zlatar-Bistrice i postavlja zasjede neprijateljskim jedinicama na cesti Zagreb—Varaždin.

Potkraj prosinca 1944. Zagrebački odred, po naređenju Štaba grupe, daje veći dio boraca u sastav Zagorske brigade i ostaje s jednim bataljonom, odnosno sa četama. Od tada pa do oslobođenja odred uglavnom ide u manje akcije i napada neprijateljske jedinice postavljanjem zasjeda na glavnim cestama, minira pruge i na cijelom svojem operativnom području mobilizira nove borce za jedinice NOV koje prebacuje u Moslavinu u druge jedinice X korpusa.

Od početka 1945. pa do oslobođenja Zagrebački odred uz napade na neprijateljske jedinice neprekidno radi u suradnji s kotarskim komitetima na mobilizaciji boraca za NOV, te na osiguranju i prebacivanju velikog broja građana koji su dolazili iz Zagreba i okolice bježeći pred ustaškim terorom i ubojstvima na oslobođeni teritorij.

Od osnivanja, tj. od 18. rujna 1943. pa do siječnja 1944. Zagrebački je partizanski odred pod neposrednim vojnim rukovodstvom Štaba II operativne zone, a politički ko-partijski njime rukovodi Okružni komitet KPH za Okrug Zagreb. Od siječnja 1944. pa do travnja 1945. odred je pod vojnim rukovodstvom Štaba Zapadne grupe POH, a politički ko-partijski njime i dalje rukovodi Okružni komitet KPH Zagreb.

Štab II operativne zone i Štab Zapadne grupe, zajedno s Okružnim komitetom KPH Zagreb, odlučuju o postavljanju i smjenjivanju komandnog i političkog kadra u Štabu Zagreba kog partizanskog odreda. Komandni kadar i politički kadar u bataljonima i četama postavljao je Štab zone i Štab grupe neposredno u dogovoru sa Štabom Zagreba kog partizanskog odreda.

Zagrebački partizanski odred od osnivanja do rasformiranja bio je kovačnica bratstva i jedinstva Srba, Hrvata, Slovenaca i Crnogoraca, dakle nacionalnosti koje su bile zastupljene u borbenom sastavu odreda.

Zagrebački odred postao je već potkraj 1943. a naročito na početku i u toku 1944. i 1945. internacionalna brigada, jer su se u njemu osim Jugoslavena, borili Rusi, Ukrajinci, Čehoslovaci, Poljaci, Nizozemci, Mađari, Austrijanci i Talijani, koji su u manjim grupama ili pojedinačno prelazili iz neprijateljskih vojnih formacija u Zagrebački partizanski odred, odnosno u Narodnooslobodilačku vojsku.

Pred oslobođenju zemlje, 6. i 7. svibnja, Zagrebački se odred nalazi u selima Drenova, Bunjak i Crkvena Ves, odakle se rokira u Sv. Ivana Zelinu, gdje se jedinice X korpusa i u njegovu sastavu 9. svibnja poslije podne ulazi u Zagreb. Nakon toga odred je rasformiran a borci raspoređeni u jedinice 32. divizije.

Zagrebački partizanski odred održao se na svojem operativnom području od osnivanja do oslobođenja unatoč velikom broju neprijateljskih uporišta, blizini grada Zagreba, centra okupatorske i kvislinške vlasti s velikom koncentracijom neprijateljskih jedinica i dobro razvijenim komunikacijama, stjecajem nekoliko povoljnih okolnosti. To je u prvom redu velika manevarska sposobnost Zagrebačkog partizanskog odreda i dosljedna primjena taktike partizanskog na ratovanje, tj. nanošenje udaraca neprijatelju tamo gdje se on najmanje nada i neprihvatanje borbe tamo gdje je neprijatelj namerno. Borci Zagrebačkog odreda, da bi osujetili namjere neprijatelja ili da bi mu pripremili iznenadne udarce, bili su svakodnevno izloženi dugim noćnim i dnevnim pokretima koji su iznosili od 20 do 50 km. Npr., redoviti pravci kretanja odreda ili bataljona bili su iz Zitomira, preko Kladišice, Glavnice, Planine, Zagrebačke gore na Hižakovac, Slani Potok ili Kraljev Vrh u stubičkom kotaru. Pokreti su trajali po 8 do 16 sati neprekidno (sekcija Zagreb 1 : 100.000). Drugo, dobro organizirana obavještajna služba u kojoj je sudjelovao velik broj seljaka i radnika, a naročito omladina krajeva po kojima se odred kretao i zadržavao. Treće, povoljno političko raspoloženje naroda Prigorja, Posavine i Zagorja prema NOB-u.

Franjo Smolčić

O povezivanju Siska i dijela Posavine s Moslavinom u toku NOR-a

Okružna partijska konferencija za Baniju, koja je održana 2. i 3. svibnja 1942. godine, izabrala je i novi Okružni komitet za Baniju u sastav kojega su od Siska ušli: Vlado Janić, kao sekretar, i Ivo Altić, radnik iz Siska iz ložionice, a drugovi Marijan Cvetković i Franjo Knebl vratili su se s nama, siskim delegatima, u Sisak, Cvetković za sekretara Kotarskog komiteta, a Knebl za člana Komiteta. Kako je Marijan ubrzo otišao za zamjenika komandanta Banijskog partizanskog odreda, odredio je Franjo Knebl za sekretara Kotarskog komiteta. Tako su u Kotarskom komitetu Siska nastale promjene u sastavu odlaskom Marijana Cvetkovića, Mike Špiljaka i Dragana Bobetka na druge dužnosti.

Poslije sastanka u Klasnici, M. Cvetković se vratio u KK Sisak za sekretara. Zbog tih reorganizacija u Komitetu u tako kratko vrijeme nije se to ni znalo tko je odgovoran za rad i politiku na području kotara Siska.

Poznato je da su u to vrijeme postojala dva rajonska komiteta, od kojih je jedan djelovao na lijevoj a drugi na desnoj strani Siska, tj. u selima tog područja, i svaki na svoj način bio politički aktivan. Mi u Brezovici bili smo neprestano aktivni, pa smo, poslije odlaska ete u Moslavinu, formirali udarnu grupu od 20 naoružanih boraca koji su bili sposobni da idu svakodnevno u akcije i ujedno omogućili uspješnije djelovanje Rajonskog komiteta i članova Kotarskog komiteta koji su bili na lijevoj obali Save. Veze koje smo organizirali radi zajedničkog djelovanja i usmjeravanja zajedničke politike na istavom području kotara nisu dobro funkcionirale uslijed povlačenja odgovornih drugova iz Prvog rajonskog komiteta na terene van njihovog područja. O tome smo napisali i kratko pismo Centralnom komitetu Hrvatske, u kojem smo obrazložili stanje na području kotara Siska (Arhiv CK KPH, br. 2136 od 28. III 1942. godine). U tom izvještaju obavještavamo CK da od njega nismo primili dva i po mjeseca nikakvo pismo i da ćemo od sada nastojati da se to popravi.

Od CK KPH primili smo odgovor na naše pismo u kojem se zahtijeva da ga svakih 8 dana obavještavamo o stanju na našem području.

Pismo CK KPH može se vidjeti u Arhivu CK KPH, br. 2137 od 8. svibnja 1942. godine.

U pismu od 5. listopada 1942. godine, original kojega je u Arhivu CK KPH, 2138, govori se o pripajanju Siska OK Banije i o dolasku iz Banije dviju desetina na naš teren. U pismu se predlaže da se održi partijska konferencija, da se Partija o isti od oportunisti kih elemenata — od partijskih elija do Kotarskog komiteta. Pismo smo dobili od OK Banije, koji ujedno zahtijeva da ga redovno svakih 8 dana obavještavamo s tim da prvi izvještaj treba da stigne do 15. lipnja. Navodi se šta izvještaj treba da obuhvati po to kama: 1) politička situacija, 2) vojna situacija, akcije partizana i kretanje neprijatelja, 3) stanje pojedinih sektora: NOO-a, AFŽ-a, USAOH-a i SKOJ-a.

Od OK KP Banije primili smo izvještaj 2. VIII 1942. u kojem nas obavještava da je drug Marijan Cvetkovi postavljen ponovo za sekretara KK Sisak, drug Franjo Knebl za komesara našeg bataljona, a drugarica Vera Cvetkovi Majer za članicu KK Sisak i zadužena za SKOJ. Druga Altina šalje se do daljnjeg u ime OK Banije na naš teren. Original pisma je u Arhivu CK KPH, br. 2139.

Pismom OK KPH Banija (original u Arhivu CK KPH, br. 2141) obavještava se KK Sisak da je odlukom Glavnog štaba Hrvatske drug Marijan, sekretar KK Sisak, postavljen za komandanta Moslava kog bataljona, a za sekretara KK Sisak postavlja se drug Altin, član Plenuma OK, koji je na našem terenu.

»Odlukom GŠH naš bataljon na vašem sektoru potpao je pod komandu II operativne zone, a partijski je i dalje pod vašom kompetencijom, jer je na vašem terenu.« Ostalo se može vidjeti u prijepisu originala — pismo je potpisao sekretar OK Banije.

Dopise, koje sam naveo, spomenuo sam zato da bi se vidio daljnji tok razvoja situacije na teritoriju kotara Sisak, to više što se ona ve tako naglo razvijala da su mnoge od tih postavki ili prijedloga bili provedeni prije nego su pisma stigla, jer smo neke direktive primali i usmeno u kontaktu s OK Banije.

Sve te promjene dovodile su u sumnju itav Komitet da namjere nisu najzdravije i o tome smo na sastanku i diskutirali, a pogotovo poslije sastanka u Klasanju, na koji je pozvan itav Kotarski komitet, a na kojem su optuženi V. Janić i M. Cvetkovi. Nisam imao s kime otvoreno razgovarati da iskreno iznesem svoje mišljenje, pa da na osnovi toga dobijem pravi i mjerodavan savjet što da radim. Baš u to vrijeme, oko polovice kolovoza 1942. godine, u Brezovicu je došao drug Dušan ali Cule. Opširno smo razgovarali o situaciji na našem području i dijelu Moslavine, pa sam nekako brzo stekao povjerenje u njega i izložio mu itavu situaciju i stanje u OK Banije. On je tada bio član Povjerenstva CK za sjevernu Hrvatsku i bio je na zadatku u kutinskom kotaru. U selu Osekovu održavao je partijski sastanak pa su ga tamošnji drugovi obavijestili da imaju stalnu vezu s Brezovicom. Njega je to zainteresiralo, pa se svratio k nama. Tada smo imali udarnu grupu s nešto više od 20 boraca, koji su upadali u sela, razoružavali domobrane i tako povećavali broj naoružanih boraca. Kad se grupa povećala, ve i dio smo poslali u

Moslavački partizanski odred i tako smo činili u nekoliko navrata do jeseni 1943. godine.

Drug Čali mi nije rekao svoje mišljenje o onom što sam mu povjerio, ali mi je obećao da će se uskoro vratiti k nama i da ćemo zajedno ići na vezu u Zagreb. Tako je i učinio.

U međuvremenu su došli drugovi diverzanti na čelu s Jocom Milobratovićem, koji su donijeli 2 bombe, svaka od oko 25 kg, pa smo svi zajedno s našim kurirom, koji je držao stalnu vezu s Kotarskim komitetom Dugo Selo, krenuli prema Zagrebu. Glavne veze bile su u selima Topolje kod Ivaniča, Prelovac na obali Save, Prečno, Prevlaka, Oborovo, Preseka, Rugvica i Ivanja Rijeka, pa smo kraj Ivanje Rijeke, u nekoj ciglani, koja je bila vlasništvo Ivica Stranarića (Ignaca), prespavali, a sutradan je došao na vezu drug Dragutin Sali Konspirator. Najprije je s njime razgovarao drug Čali, a zatim su pozvali mene, pa sam još jedanput izložio svoja zapažanja i otvoreno rekao da mi se ne sviđa stanje u OK Banija. Rekao sam da u Komitetu vlada grupaštvo, i da je zbog toga nesposoban da izgradi zdravu partijsku politiku. On je rekao: »Dobro, ako je to sve istina, poduzet ćemo mjere, a ako nije, ti ćeš biti partijski kažnjen.«

Kada smo završili sastanak, dogovorili smo se kako ćemo navigirati prugu što bliže Zagrebu, pa smo svi krenuli na prugu. Bilo nas je osmorica. I drug Čali je išao s nama i cijelim smo se putem mijenjali nose i bombe, što je za sve bilo prilično naporno, jer je put bio dug. Dok su mineri postavljali mine, mi smo stražarili lijevo i desno od pruge, a kad smo dobili signal, povukli smo se. Pri tome je neki miner zapeo nogom o žicu koja je jako zazvonila, a zatim se uložilo da netko dolazi prugom. Bili smo oko 500 metara od pruge i čekali što će biti, bojali smo se da nije mina otkrivena, ali je napokon vlak došao i tri su vagona bačena s tračnica. Poslije miniranja pruge vratili smo se istočno i u selo Preseku, tamo prenoćili i proveli dan, a navečer nastavili put prema Brezovici.

Moram reći da sam bio jako zadovoljan i raspoložen, naročito kada je drug Čali rekao Konspiratoru da podržava sve što sam ja izložio. Tada sam vidio da imam kontakt s čovjekom koji ima puno razumijevanja i zna odmjeriti iskrenost i otvorenost drugih ljudi, jer je i sam takav da kaže ono što misli, a što se meni oduvijek naročito sviđalo, pa i tada kada sam se s njim sastao i sve mu otvoreno rekao, a mnogo štošta je i sam vidio. On je odmah shvatio našu situaciju, teške uslove rada i kretanja na ovom teškom terenu, ispresijecanom s mnogo rijeka i baruština, s milijardu komaraca koji su nam tako često zadavali mnogo muke.

Drug Čali bio je prvi od rukovodećih komunista s kojim sam dugo i iskreno mogao razgovarati, jer sam od članova Komiteta tada — kao i uvijek prije — ostajao na terenu s ljudima, dok su ostali drugovi neprestano bili van terena ili nisu ni stigli primiti dužnosti, a već su dobili nova postavljenja. Radi savjeta koje nam je dao, druga Čali a mnogo sam cijenio i uvijek ću ga cijeniti.

Zato sam na sva ona pisma, postavljenja i premještanja napisao pismo u ime dijela članova Kotarskog komiteta, kritizirao to i rekao da

sva ta smjenjivanja i imenovanja koje je naš rad. Opširno sam opisao situaciju na našem području i molio drugove da bez naše suglasnosti ne mijenjaju kadrove, a što se tiče prigovora da se ne pridržavamo demokratskog centralizma, da on ne bi bio zanemaren zbog toga što bi se s nama razgovaralo i dogovaralo. Pismo je napisano u drugoj polovici rujna 1942, a original je u Arhivu CK KPH pod brojem 2145.

Na sva moja reagiranja da nije zdravo stanje u Partiji, Okružnom komitetu i Kotarskom komitetu Sisak, jer Joso Tuškanac i dalje harangira i optužuje, da bi opravdao sebe i svoj nerad, Okružni nam komitet Banije piše pismo 26. rujna 1942. godine (original je u Arhivu CK KPH pod brojem 2143). Tim pismom se zahtijeva od KK Sisak da 8. listopada 1942. pošalje delegate na partijsko savjetovanje, i to iz KK Ivo Alti i Ivo Lovrekovi, koji je tada već bio poginuo, a Alti bio na Baniji, te da bi trebalo da dođu Joso Malina i Andrija Juhovi iz Hrastelnice, a po mogućnosti i drug Franjo Smolić. Po tome sam vidio da drugovi u OK nisu pravilno shvatili moje reagiranje na sjednici Okružnog komiteta Banija, na početku srpnja 1942. godine, i neprestano me potiskuju, a ja sam za to vrijeme bio u oštari koja ima kadrova na terenu glavni funkcionar Kotarskog komiteta koji je morao odgovarati za situaciju na terenu i nisam nikada bježao od nikakvih pitanja ni najtežih. Kako su se veze s Moslavinom sve više širile i produbljivale, a Moslavina je više gravitirala prema nama u Brezovici, naša aktivnost više se primjenjivala na teritoriju Moslavine nego Banije. Sve veća podrška sela na lijevoj obali Save omogućila nam je pristup gotovo svim selima. Narod tih sela, a možemo reći i oštare Posavine, od Zagreba do Jasenovca, bio je jako dobar i prihvatao je u svoje partizane, a izbjegavao susret s partizanima danju, jer je neprijatelj organizirao i svoju obavještajnu službu, koju smo mi sve uspješnije otkrivali i borili se da je likvidiramo.

Potkraj kolovoza Nina Maraković, s dva bataljona partizana, vrše akcije na pruzi od Bučice, Pokupskog, Lekenika, gdje je po danu prešao cestu Sisak—Zagreb, i u selu Martinskoj Vesi preko skele, tako er po danu, prebacio se u šumu Žuticu, zvanu Pleso. Na istavom putu, pa i u samoj Martinskoj Vesi, vodio je borbu, gotovo bez gubitaka, a narod je toj jedinici pomagao koliko je mogao. Nina je bio smion uvijek, vrlo pametan, pristupačan, pa se može reći da je bio, kako smo mi to onda zvali, »veliki masovik«. Istog dana stigao je u Brezovicu kurir i donio mi pismo Njine Maraković a da pošaljem ljude koji će odvesti njegovu jedinicu u Moslavinu. Kada sam s drugovima razgovarao o tome tko zna put pa da mu taj zadatak povjerimo, nitko se nije javio, tako da sam morao s Franjom Kneblom, koji je već određen za komesara bataljona u Moslavini, da odem do te jedinice na Plesu i Nina mi je dao tri druga da s njima na selu vodim tu jedinicu u Moslavinu. Iako tuda nisam nikad prolazio, znao sam da je najbolje da preko pruge izbijemo prema crkvi u selo Ludinu, to je po prilici bio orijentir. Kolona je bila strašno duga, polje široko, koliko smo mogli sklanjali smo se iza nekih šumaraka i ponegdje živice i izbili smo poljskim putem ravno u selo Ludinu. Kad je već polovica kolone bila prešla prugu, naišao je voz iz Zagreba i presjekao kolonu. Nastala je mala panika ali je voz otišao prema Kutini, a mi smo ubrzano povelj vojsku na brdo prema selu Ludini i prema selima Paurska Kutirišća i Hrvatsko Selište. Tu se vojska malo odmorila, nahranila i

razmještena je po kućama, a predvečer smo već bili na obroncima Garjave — prema selu Mikleuški. Tu smo se malo u noći odmarali, rano ustali i cijeli dan lutali po šumi dok smo nekako izašli u selo Jelensku Gornju, a odatle u selo Srpsko Selište i Mikleuš. Tu je bio i Moslava ki bataljon, gotovo odred, jer je taj bataljon bio prerastao u takvu jedinicu da se mogao formirati Moslava ki partizanski odred. Kad je narod vidio toliku vojsku, oduševljenju nije bilo kraja. Vozio nam je u kolima vodu, kuhao u kazanima hranu, donosio grozde, svirali su seoski svirači, igrala se kola. Kako je poznato, jedinica na čelu s Ninom Marakovićem izvršila je akcije na neka uporišta u kotaru Garešnica i na Gojilo, zapalila naftne izvore, tako da se dugo plamen mogao vidjeti iz velike daljine.

Kad sam se vraćao u Brezovicu, a to je bilo odmah drugi dan, i kada sam se rano ujutro približio Brezovici, čuo sam najprije puškanu vatru, a poslije i bacačice. Šuljao sam se polako da vidim što je i gotovo došao do ustaša, tako da su govorili da su me uhvatili i to noćno opisali kako sam bio obučen i naoružan. To im je sigurno netko rekao, jer sam ja njih prije opazio, vratio se i sklonio dublje u šumu. Kada sam došao u logor, nikada nisam našao, a dva seljaka su me obavijestila da je puno vojske bilo u šumi i da je poginuo Ivan Crnić iz sela Hrastelnice, što je bilo to noćno. Kako sam znao da je u selu Tišini stalna veza za prebacivanje preko Save, bojao sam se da ljudi, koji mogu stati i, ne bi mogli biti prebačeni preko Save. Tako je i bilo. Naš kurir s lijeve strane stigao je na vezu, ali je s desne strane bila prilično slabo organizirana, pa sam se bojao da netko neće doći. Ali je i s druge strane došao kurir i doveo 28 ljudi, među njima su bili Petar Drapšin, Nikola Grulović i Borde Momilović. Tada je poginuo Ivo Lovreković Mali, kada je montirao pakleni stroj, koji mu je u rukama eksplodirao. Kako je kutija bila drvena, a Dorde Momilović u blizini, dašice razbijene kutije isjekle su mu lice.

Kada smo došli u Brezovicu, drugovi su se toga dana odmarali i u razgovoru nam kazali da na putu iz Bosne nisu našli vezu koja bi tako dobro funkcionirala kao ova i da su prolazili ispod kućnih prozora a da nitko nije ništa poduzeo. Obavijestili smo ih o tim selima i rekli, mada su ta sela smještena vrlo nezgodno i narod strahuje od ustaša, ali ako se neku večer ne bi pojavili partizani ili bi bio napad na šumu, svi su samo strahovali da netko od nas ne pogine.

Kotarsku konferenciju održali smo potkraj rujna 1942. godine u šumi zvanj Kalje. Konferenciji je prisustvovao novoizabrani sekretar OK Banije drug Joco Milobratović. Naložili smo vatru i stajali oko nje, kišica je pomalo padala a mi smo opisivali situaciju na našem području. Drug Milobratović nas je usmeno obavijestio da će kotar Sisak potpasti pod OK čizmu, a već se o tome i prije pričalo. Razumio je našu situaciju, ali se opet osvrnuo na mene i poeo riječi ima: »Znaš, ti si dobar drug, najviše radiš, najistaknutiji si, imaju ljudi povjerenja u tebe, vidim, ali, znaš, tebi isto tako nešto fali, ne pokoravaš se, previše reagiraš na druge.« Znao sam da je riječ o ljudima koji su me neprestano kritizirali, i to po onom starom pravilu — bolje da kritiziramo mi njega, nego on nas, itd. itd. Rekao sam da se ne može situacija ocijeniti za dulji period u prvom kontaktu, a znam i to da imam grešaka koje još potencira ovo stanje i zakulisna igra, što mene strašno uzrujava. Rekao sam: »[...] ti

vidiš kakva je ovdje situacija, mi nemamo gdje sastanka održati, jer je svuda blato i voda, nemamo gdje sjesti, a skoro bi ponekad morali i na drvo da se popnemo i da na drvetu spavamo kao fazani. To je užasno teško i od svakog od nas zahtijeva se maksimum — da uložimo itavog sebe i upotrijebimo sve da se ovdje, na ovakvom terenu, održimo, i mi to svi radimo s puno volje, a oštro se odnosimo prema onima koji tajno nastoje da se izvuku iz tih teško a i bore se samo za ugodniji smještaj, pa makar to bio i drugi kotar«.

Mislim da na toj konferenciji nije bilo nikakvih značajnijih zaključaka, osim tih kritika i upoznavanja situacije. Kada su nas lovci otkrili, sastanak je odmah bio prekinut, iako to nije bilo potrebno, jer smo ja i Tuškanac s lovcima razgovarali i upozorili ih da o tome što su vidjeli nikom ništa ne kažu.

Za sekretara izabran je Alti, ali tom sastanku nije prisustvovao. Ubrzo smo dobili obavijest da bi netko iz Kotarskog komiteta Sisak imao doći i na sastanak u selo Poljanu, kraj Ivaniča, jer je Komitet obaviješten da je Sisak pripojen OK Azmi, pa da bi se trebalo dogovoriti o toj novoj reorganizaciji. Na taj sastanak išao sam ja, a iz OK Azme bili su sekretar Vinko Jedut, Tomo Buden, Ivan Frgec, Joža Radovanović i još neki. Tada je trebalo predložiti nekog drugog iz Siska u OK Azmu i oni su htjeli mene, a ja sam to odbio s time da mislim da je red da to bude sekretar KK drug Ivo Alti. Zaključeno je da ja primim dužnost sekretara, a dužnost organizacionog sekretara primio je Josko Malina. Druga Tuškanca poslali smo na raspolaganje OK Azmi, i on ga je rasporedio u KK Garešnicu. Drug Alti je još poslao izvještaj kao dopunu izvještaju koji je poslan prije 8 dana OK Banija. U tom izvještaju se govori o političkoj situaciji, da je partijska organizacija od 3 sela i 2 skojevca iz sela Tišine otišla u partizane, a da je u selu Galdovu uhapšen skojevski aktiv. Govori se o broju partijskih organizacija i članova Partije na području II rejona, ali je u to vrijeme bilo na itavom području kotara i grada 25 organizacija s oko 70 članova Partije. U drugom rejonu nisu bile 4 partijske jedinice, već 9. Originalni izvještaji su u Arhivu CK KPH pod brojem 2144. To mi je poznato zbog toga što sam obilazio partijske organizacije radi ispunjavanja partijskih upitnika, koje je od nas zahtijevao CK KPH.

Takvih izvještaja ima još nekoliko do kraja 1942. godine i mogu se pogledati i prokomentirati, ako bi bilo potrebno.

Mi smo, uz ostale akcije, u itavom tome periodu, o kom sam govorio, radili s omladinom i drugim organizacijama, ali zbog kritike da je rad omladine slab, naime da malo pažnje posvećujemo omladini, mi smo osim omladinaca zadužili i članove Komiteta za pojedina sela da pomognu u radu s omladinom. Pošto sam u tome imao najviše iskustva, ja sam, osim što sam imao jedno selo kao svoje, pomagao i ostalim drugovima članovima Komiteta. Jedna je generacija omladine od 23. do 26. godišta već bila otišla u partizane i uvijek kada bi se neki kompromitirao u selu odlazio je sam ili s još nekoliko omladinaca u partizane. Zato smo obilazili omladinu mlađu od 26. godišta i u veljači i 1943. godine, iz sela Potrčica, Galdova, Budaševa i Hrastelnice, u jednoj noći odveli smo u Moslavinu 50 omladinaca. Nakon izvršenog zadatka mogli smo dati i ocjene pojedinim drugovima kako se snalaze

u radu s omladinom. O tome smo i raspravljali i drugovi su uvidjeli da njihovo zalaganje nije bilo dovoljno, jer je to pokazao nedovoljan odaziv omladinaca u partizane. Najveći broj je otišao iz Potrka — njih 25, iz Galdova 10, iz Hrastelnice 7, iz Budaševa 5 i ostalo s državnog dobra Topolovac. To je bila prava masovna akcija i najveća do tada, a kada smo s njima došli u Moslavinu, u selo Prokop, gdje je bilo sjedište OK azma, naišli smo na veliko oduševljenje i simpatije svih drugova u jedinicama i seljaka. Tada smo pozvani u OK azma, gdje je bio sekretar CK KPH Vlado Popović, koji se tako er obradovao i bio jako zadovoljan kad je uo da je odjednom toliko omladinaca došlo u partizane, i to iz Siska na koji je bila srušena tolika kritika. Naime, drug Vlado nas je i pozvao jer je i njemu netko napunio uši situacijom u Sisku, a mi smo to primijetili im smo s njime pošli razgovarati. Kako je obolio od tifusa, nismo ga htjeli dugo zamarati i on nam je rekao: »[...] vidim da se kod vas situacija popravlja i vjerujem da će i sada nabolje«, a nato je sekretar OK drug Jedut rekao: »[...] i ja u te drugove imam puno povjerenje [...]«. « Ja sam u ime Komiteta rekao: »Druže sekretaru, nisam znao da se toliko govori o Sisku, znao sam nešto ali da se s tim ne prestaje nisam vjerovao. Mi ćemo uložiti sve da situacija bude kako treba i da još više zaoštrimo odgovornost.«

Sumnjao sam da to govori ona ista grupa koja je optuživala Janića i Cvetkovića, ali nisam bio s time na isto. Sada kad sam prelistavao dokumentaciju u Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta, našao sam dokument, tj. pismo u kojem se optužuje Janića i Cvetkovića. Na kraju nije ni udo kad se zna tadašnji sastav Okružnog komiteta u kojem je od 8 članova bilo 5 intelektualaca, 2 radnika i jedan seljak, jer se takvim rije nikom ne bi služio radnik. Pismo koje je upućeno CK KPH pod brojem KP /15/484, od 15. XI 1942. godine, može se naći u Arhivu IHRPH pod tim brojem pa ga zato ne citiram.

Drugovi koji nisu poznavali Turkulina, Brodarca, Pejnovića, a još manje tadašnju situaciju na terenu kotara Sisak, mogli su lako nasjesti laskavim rije ima tih drugova, koji su se neprestano i bavili intrigama i grupaštvom, ali su to znali vješto zamaskirati.

Da se s još nekoliko rije i osvrnem na 1942. godinu, radi toga što smo upravo potkraj 1942. izvršili akciju na žandarmerijsku stanicu u selu Gušću, također na lijevoj obali Save. Tu akciju izvela je eta Moslavačkog partizanskog odreda, koju je vodio Drago Bobetko Maga. Zarobljeno je 13 domobrana, 15 pušaka, nešto municije, bombi i ostale opreme. Domobrani su razoružani i pušteni kući, a 6 žandara se lukavo izvuklo preko nasipa, na njegovoj drugoj strani povukli se uzvodno prema skeli i prebacili se na drugu obalu Save i odande pripucavali na nas. To je bilo u listopadu 1942. godine. Nakon te akcije, eta se prebacila natrag u Moslavinu i tada su se već vršile pripreme u Odredu za izbor drugova koji će ući u sastav XII slavonske brigade, pa je iz Odreda odvojeno oko 100 ljudi s dobrim naoružanjem. Marijan Cvetković i Franjo Knebl otišli su na selu tog sastava u Slavoniju, pošto se već otprije, još prije dolaska partizana u Moslavinu, tamo nalazilo nekoliko drugova, i to: Slavo Janić, uro Ogulinac i još neki koji su tamo došli preko Slavonije. Slavo Janić

postavljen je za komandanta Odreda koji je imao 3 ete broj ano dosta slabe (oko 70 ljudi svaka). Odred se prebacio u šumu Žuticu, spustio Lonjom do ceste Sisak—Popova a, do mjesta Brebrovac, tamo napao ustašku posadu i zapalio ku u — lugarnicu.

Još jednu akciju nisam spomenuo, a to je napad na selo Ljubljanicu. Taj napad s jednom etom izvršio je također Drago Bobetko Maga, nešto prije nego što je napadnuto Guše. Selo Ljubljanića poznato je ustaško selo i prije rata i iz NOB-a. Samo dvije obitelji od sedamnaest ku a u selu nisu sura ivale s ustašama. Bra a Ageti i, a naro ito onaj, koji je bio na elnik u op ini, vrlo se vješto snašao kad su partizani ve bacali boce s benzinom na tavan. Skinuo je kaput i bacio na boce i tako sprije io da izbije požar. Pošto su se partizani morali povu i, jer je to na desnoj obali Save, akcija nije do kraja uspjela. Poslije toga ustaške novine pisale su o Mati Ageti u i prikazivale ga kao primjer da hrvatski dom treba braniti kao što ga je branio Matija Ageti iz sela Ljubljaniće. No, to je s ustaške strane bila samo propaganda, a s naše upozorenje da emo se ponovo vratiti i obra unati s tom ustaškom bandom. U narodu je to imalo velikog odjeka, a pojedincima bila opomena da prekinu suradnju sa ustašama. Nama je poslije toga bio rad u narodu olakšan, i u sve ve em broju sela osnivani su odbori za pomo partizanima.

Potkraj 1942. godine obilazio sam sve partijske organizacije u kotaru i ispunjavao anketne listove. Tada smo ve imali formirane op inske komitete op ina: Topolovac, Sela, Letovani i Lekenik. Na terenu je bio prili an broj politikih radnika, koji su stupili u partizane 1941. godine: Joso Tuškanac, Štefek Tu man, Stjepan Rujev i , Ivo Lovrekovi , a nešto kasnije došli su: Josip Hanževa ki, Zvonko Ivankovi Vonta, Tona Perli — posljednja trojica su djelovali u op inama: Josip Hanževa ki u op ini Lekenik, a u op ini Letovani Ivankovi i Perli . Pošto su imali sjedište u selu Cerju, uvijek su se me usobno ispomagali. Pri ispunjavanju partijskih obrazaca svaki se pojedinac morao izjasniti želi li sudjelovati u otvorenoj borbi i izvršavati partijske zadatke ili ne želi. To je bilo potrebno i zato što je bio prili an broj oportunisti, i to na desnoj strani Siska. Tako je u selu Dren ina od 5 lanova samo jedan odlu io da potpiše taj obrazac, ostali su se kolebali, pa taj put nismo ni za koga ispunjavali partijski obrazac, nego smo ja i Joso Tuškanac, jer je to bio i njegov dio terena, savjetovali drugovima da ostanu kao NOO i da organiziraju pomo partizanima u hrani, odje i i svemu ostalom za što se budu njima obra ali. U obilasku toga terena na desnoj obali Save osjetio sam među drugovima netrpeljivost i neslaganje i tada mi je bilo jasno zašto nema ve e aktivnosti tih organizacija, iako je zaključaka za izvjesne akcije bilo ali nisu izvršavani. Pokazuje to i slu aj u selu Zabnu. Kad sam s tamošnjim komunistima razgovarao o provo enju ankete, došlo je u toj partijskoj organizaciji, lanovi koje su ve svi bili ilegalci, do sukoba i htjeli su isklju iti iz Partije dva druga, jednog skojevca i jednog starijeg druga, seljaka, Ivana Severa, vrlo poštenog i odanog, što je poslije i dokazao jer je hrabro poginuo kao komunist. Omladinac Stevo Hrelec ve je druge no i hrabro poginuo bore i se s neprijateljem, a oni koji su bili za isklju enje, kao Stevo Lovrekovi i Maca Benak koja nije u estvovala u diskusiji ali je prisustvovala sastanku,

predali su se s oružjem neprijatelju. Tada sam dobio još jednu potvrdu za to da je Joso Tuškanac vodio nepravilnu kadrovsku politiku i dopuštao familijarnost u Partiji.

U to vrijeme pripremana je i ofenziva na slobodni teritorij Banije i Krajine, pa se velik broj Nijemaca, ustaša i domobrana nalazio u gotovo svim selima od Zagreba do Siska, a je te drugove netko prokazao kad su dolazili u selo i bili su napadnuti u štali Ivana Hreleca.

Nijemci su ih odveli sa sobom i zadržali ih negdje u logoru, ini mi se do kraja rata (za Macu Benak znam da je zadržana do kraja rata). Iste ve eri sam se i ja prebacio u selo Strle ko, a druge ve eri preko Save u Brezovicu. S Nijemcima su iz Njema ke došli i omladinci koji su na podru ju kotara Sisak bili mobilizirani, poslani na vojno školovanje i raspore eni u »Plavu diviziju«. Tu je bilo omladinaca iz Grede, Sela, Odre i još nekih, pa se ve ina njih skrila kad su došli u sela i nisu otišli dalje.

Kako smo tada ostali bez naoružane jedinice na našem podru ju, pristupili smo formiranju udarne grupe i njen broj se pomalo pove avao. U ožujku 1943. godine imali smo naoružanih više od 20 ljudi. Ta udarna grupa nam je ponovo dobro poslužila u pružanju pomo i politi kim radnicima na terenu, a njen politi ki sastav bio je takav da se lanovima mogao povjeriti zadatak da posje uju pojedince, koji su sura ivali sa ustašama, da s njima razgovaraju i upozore ih da prestanu pomagati neprijatelju. Obilazili su sela nizvodno od Siska: Topolovac, Preloš icu, Lukovac, Guš e, Krate ko i Svinji ko i zadržavali se po desetak dana, a u to vrijeme imali smo ve gotovo u svim selima po nekoliko ljudi koji su s nama sura ivali i organizirano u selu djelovali. Kada smo poslije te grupe dolazili u sela, svaki put smo osjetili ve e raspoloženje seljaka za NOP. Ta je grupa obilazila i one ustaše koji su u estvovali u plja ki po Baniji, kupila od njih stvari koje su tamo oplja kali i strogo opomenula pojedince, ako se još jednom dogodi da u estvuju u takvoj plja ki, da emo protiv njih poduzeti oštre mjere.

Slušaju i »Slobodnu Jugoslaviju« saznali smo za poziv svim borcima širom Jugoslavije da stupe u akciju protiv neprijatelja da bi se što više odteretio napad na glavninu naših oružanih snaga i Vrhovni štab. Postupili smo tako i s tom grupom napali op inu Topolovac, žandare u Topolovcu i na državnom dobru i oštetili traktore da se više ne mogu upotrijebiti. U Topolovcu smo u op ini zaplijenili dosta papira, pisa e strojeve, šapirograf i 700 kg masti, koju su seljaci morali dati za ustašku vojsku. Mast nismo mogli odnijeti, pa smo je pred op inom zapalili. Potkraj ožujka 1943. godine dobili smo iz Zagreba lozinku da napadnemo domobransku posadu u selu Okolima. Lozinku smo dobili od Franje Kozjaka, željezni arskog službenika iz Zagreba. Naša grupa bila je u domobranskim uniformama i ostaloj opremi i imala je do i kao poja anje toj posadi. Iz sela Osekova došlo je desetak seljaka da dobiju oružje jer smo bili sigurni u uspjeh. Tako je njih desetak i nas više od 30 ostalo u šumi s tri puške, nešto pištolja i bombi. Kada smo ujutro ustali i o eki vali da se ta grupa vrati, najedanput smo uli dolazak tenka na obalu Lonje, koja je na tom mjestu udaljena od ceste Sisak—Popova a 4 kilometra. Patrolu smo ve ranije bili isturili da pregleda teren, da izvidi

da li se tko tuda kreće. Patrola je dotrčala i obavijestila nas da dolazi velika vojska. Banda je vrlo lukavo postupila i morali smo se brzo povući i pa je neprijatelj našao sve naše stvari i kazan s hranom. Raunao je da smo i mi u blizini pa je svu šumu bio opkolio i iskopao mitraljeska gnijezda. Naša Udarna grupa je to opazila i više nije mogla ni natrag ni naprijed, nego se sklonila u neki šumarak i tu provela čitav dan iza leđa neprijatelja.

Nikad do tada nije neprijatelj tako postupao da je tobože odlazio iz šume oglašavajući i se pucanjem. Mislili smo da je otišao, jer je bio jedan sat poslije podne, i ono hrane što smo uspjeli ponijeti sa sobom pojele smo na nekom panju rezati i dijeliti da svatko nešto pojede, jer nismo ni doručkovali. Kad sam se okrenuo u isto nom pravcu, spazio sam da prema nama idu Nijemci razvijeni u strijelce i sa psima. Rekao sam, ne stvarajte paniku, pokupite sve stvari i krenite polako za mnom. Nijemci su namjeravali da nas žive pohvataju pa nisu pucali. Išao sam na čelo kolone i, pošto sam dobro poznao šumu, manevrirali smo do zalaska sunca. Gnjajali su nas kao divljač, a pri manevriranju osluškivao sam, gdje se čuje manje glasova, smatrajući da je tamo i manje Nijemaca. Na nekoj prosjeci spazio sam seljaka, u crnom kaputu, koji je navukao duboko šešir na oči. Bili su to neki seljaci iz sela Palanjka i Martinske Vesi koji su dobro poznavali šumu pa su Nijemcima služili kao vodiči. Mi smo bili ispred Nijemaca najviše 50 metara. Kada su se prebacili u neku šikaru, naredio sam da zauzmemo položaj, pred nama je bila mala istina pa smo vidjeli kako se Nijemci biciklima sa šmajserima na ramenu u koloni preko nje prebacuju. Rekao sam: »Nitko da ne bježi natrag, samo se možemo izvući i ako idemo naprijed prema zapadu i ako Nijemci što pokušaju moramo na njih navaliti, baciti na njih bombe i ispaliti sve metke, upotrijebiti sve što tko kod sebe ima, ruke, nož — sve, te odmah hvatati za njihovo oružje.« Nato je truba zasvirao zbor, Nijemci su se pojele komešati, a ja sam viknuo: »sada naprijed, za mnom«. Tu smo izašli iz obruba, prebacili se u neku veliku šikaru i bili smo spašeni. Oduševljenju nije bilo kraja, a kad smo se prebrojili bilo nas je ukupno 47, naoružanih jednom mauzerkom, jednom talijankom — iji meci nisu valjali kada smo je poslije isprobali — i jednim štucom koji isto tako nije htio opaliti. Imali smo i jednu veliku bombu od oko kilogram i po, koja tako er poslije nije htjela opaliti, dakle imali smo sve sumnjivo naoružanje.

Nakon te akcije, grupu smo sa svim naoružanjem morali poslati u Moslavinu, a ja sam pozvan u Okružni komitet iz Opatovca. Sekretar OK V. Je ut me kritizirao i rekao da više ne smijemo poduzimati bilo kakve akcije i, ako budem još to radio, bit ću partijski kažnjen. Ujedno mi je saopćeno da je dobio pismo iz KK Dugo Selo u kojem zahtijevaju od KK Sisak da naši ljudi ne razoružavaju domobrane na njihovom području i ne vrše bilo kakve akcije. Na to sam odgovorio da se ovaj rat vodi u čitavoj Jugoslaviji i da još nisam čuo da bilo gdje postoje međukotarske granice vojničara, jer mi imamo već dosta iskustva da neprijatelja ne treba milovati. Ja sam se vratio natrag, već sam imao nekoliko naoružanih boraca. Otišao sam na desnu stranu Save, u selo Cerje, i tamo tormirao Udarnu grupu. Ta grupa odmah je napala Sela s namjerom da

zapali štale i sijeno Zagreba kog kaptola. Grupa koju je vodio Ivo Maslak, komandir, i Stevo Miti, komesar, oba iz sela Grede, sukobila se s Nijemcima u borbi prsa u prsa. Nastalo je rvanje i ti mladi i razoružali su nekoliko Nijemaca, naprosto im oteli oružje, jer se zbog blizine i nije moglo pucati, i povukli se natrag u bazu. To su bili hrabri mladi i njihov je broj ubrzo narastao na 30. Tako smo opet imali još bolju udarnu grupu koja je prerasla u jaku četu, pa kada je formirana Seljina brigada, kompletna je ušla u sastav te brigade. Svi ti drugovi postali su rukovodioci u brigadi, od desetara naviše. Uza sve akcije, koje je ta grupa izvodila, bila nam je i velika pomoć u partijskom i političkom radu. Tada više nismo morali i sami učestvovati u akcijama, jer smo takvu grupu mogli sa sigurnošću poslati na sve zadatke, nismo morali razmišljati hoće li napraviti kakvu glupost.

Od 1941. do 1943. godine, zapravo do svibnja te godine, djelovala je i partijska tehnika. Bila je u Sisku, u kući i Branka Barlovića, a njom je rukovodio Marijan Ladan. Kada je on 1942. godine pozvan da napusti Sisak, zamijenio ga je Barlović. Godine 1943. tehnika je prebačena u šumu i tada su u njoj radili Mirko Rakić, agronom, rodom iz Vrgorca, oženjen iz sela Hrastelnice. Tehnika je izdavala i preštapavala brošure i letke, koji su dijeljeni narodu.

Kotarski komitet brojio je 9 članova i stanje u njemu bilo je dobro, suradnja drugova također, i nije bilo grupašenja, pa je stekao ugled kod članstva i na terenu. Mjesni komitet Sisak, na čelu kojega je bio Ivo Rukavina, dobro je radio, ali je Rukavina morao napustiti Sisak u lipnju 1943. godine, pa je za sekretara predložio Matu Župana, obalskog radnika. S drugom Rukavinom Sidom došao je i član Mjesnog komiteta Franjo Pragaj, pa je formiran novi Komitet u ovom sastavu: sekretar Mato Župan, članovi: Joža Lazarić, Stipe Filipović, Branko Stijić, Pero Milković, Šćepan Tomić, Petrović. To spominjem zato što smo tada doživjeli i jednu veliku neugodnost, koja se mogla izbjeći da su drugovi poslušali savjet. Nama se u vezi sa Siskom ubacio jedan ustaša, koji je imao kuću u kraj šume, i kada se iz uporišta vratio kući, uhapsili smo ga kao sumnjivog, ali je pušten na intervenciju nekih drugova da ga poznaju iz škole i da ga ne bi trebalo hapsiti, nego mu omogućiti da za nas radi. On je za nas obavljao zadatke, tj. bio je na vezi sa Siskom, a o svemu obavještavao ustaški logor — lično Fageta, ustaškog logornika. Nama je Branko Stijić trebao prebaciti 1 šmajser, koji je od nekog dobio, i mi smo se s tim ustašom Mijom Perkovićem dogovorili da Branko šmajser donese na određeno mjesto a da ćemo mi doći u 6 sati poslije podne. Bilo je to oko početka srpnja 1943. godine. Andriji Juhoviću u sam rekao: »[...] idemo mi tamo ranije da nam ne bi postavili zasjedu, jer sam već poeo sumnjati u Perkovićevu iskrenu suradnju«. Pošli smo se privlačiti tom mjestu već oko 3 sata poslije podne. Kad smo prišli na oko kilometar udaljenosti, opazili smo da nasipom ide vojska, prvi je nosio puškomitraljez, a ostali puške. Odmah sam rekao: »[...] vraćamo se nazad, idu nam u zasjedu«. Vratili smo se, a oni su se razvili u strijelce i pratili nas, ali smo mi brzo zamakli za nekakve živice i konstatirali da je Perković ipak sve to namjestio. Kad smo ga drugi dan pozvali na vezu, o svemu smo drugom razgovarali i rekli da nas on upita jesmo li dobili šmajser,

a on to nije uopće spominjao. Kad sam mu rekao da je nekakva vojska išla nasipom pa da smo se povukli, rekao je: »[...] i ja sam to čuo, govorili su u Galdovu«.

Otišli smo natrag u šumu pa sam rekao Andriji Juhovi u: »Toga tvoga školskog druga treba ubiti.« Za čudo, on još nije vjerovao da je Perković u ustaškoj službi, a ja sam se ponovo uvjerio da kad sam god popustio u svojoj ocjeni pogriješio sam i tako je bilo.

Tada su već ustaše pojačali špijunski rad, također i Nijemci, a isto tako i rad na povezivanju s maekovskim elementima. Tako sam doznao da su neki Djeteli iz Velike Gorice, Robić i Kovačević u Buševcu — prvi narodni zastupnik, a drugi komandant »Maekove zaštite« — preko Martinčića u Dužici i Zlovolića u Zažini povezani s ustašom Srebrićem u Petrinji, koji je također prije bio maekovac. Oni su za tu suradnju došli i Tomić Brleković u selo Drenčinu i od njega zahtijevali da maekovci i ustaše suraduju u borbi protiv partizana. Sve je to Brleković meni ispričao, i mi smo ga zadužili da i dalje prati njihov rad i da nas o svemu obavještava. To nas je i natjeralo na veu budnost, djelovali smo u masama i tumačili da Maek postaje sve veći izdajnik hrvatskog naroda.

Potkraj srpnja pozvan sam u Moslavinu na sastanak o radu HSS-a i radi opće političke situacije u okrugu azma. Sastanak je održan na Kopačkom Brdu, a prisustvovali su mu u ime CK Anka Berušić i Marko Belinić. Drugovi su izlagali situaciju u svojim kotarima i davali ocjenu da kod njih nema HSS-a i da se ne osjeća njegovo djelovanje. Slično se izjasnio i sekretar OK azma drug Jelušić. Javio sam se za riječ i govorio o aktivnosti HSS-a na terenu kotara Sisak i rekao da iz Zagreba glavna veza ide preko Velike Gorice, Siska do Petrinje i spomenuo sve ono o čemu sam naprijed govorio. Drugovi iz CK nisu se složili s izlaganjima drugova iz kotarskih komiteta Moslavine. Drug Marko Belinić je rekao da ne bi dobili pravu sliku političkog stanja na području okruga azma da nije drug iz Siska iznio prilike u svome kotaru i govorio o aktivnosti HSS-a. Oštro je kritiziran sekretar KK Garešnica, a gotovo isto Kutine i azme. Na tom sastanku bili su i predstavnici SKOJ-a Hrvatske, Mika Špiljak i Milutin Baltić. Tada sam obaviješten da ostajem u OK azma kao organizacioni sekretar i da se odmah pripremim da 1. kolovoza budem u Otočcu na višem partijskom kursu koji tog dana počinje s radom.

Kada sam se vraćao u Sisak, sa mnom je krenuo i drug Ivo Altić, dotadašnji organizacioni sekretar OK azma, sa zadatkom da odredi sastanak sa Mjesnim komitetom, jer sam ja rekao kakvo je stanje i da se bojim da ne dođe do većeg hapšenja u Sisku. Pošto sam morao stati na vrijeme u Otočac, morao sam krenuti odmah na put, a drugovima sam kazao, kada sam još razgovarao s Perkovićem — da ni pod koju cijenu ne smiju ugovoriti sastanak Mjesnog komiteta van grada i da s tim špijunom treba obraunati. Oni ipak nisu poslušali, pozvali su drugove na sastanak, i Perković je obavijestio ustaše. Na mjesto gdje je trebalo drugove dočekati otišao je učuro Ogulinac i naišao na ustašku zasjedu. Perković je pobjegao u uporište, a čitav Mjesni komitet je uhapšen. Ogulinac se spasio tako što je potrčao iza nekih kola u kojima je vozio vino neki seljak iz Palanjka i ustaše nisu uspjeli da ga ubiju jer nisu

mogli pucati u seljaka i konje. To sam sve saznao kada sam se vratio s kursa koji je trajao mjesec dana.

Drugovi iz Slavonije, Zagreba kog OK i okruga azma prvi su ispitani na kursu da bismo mogli zajedno s ilasom i drugaricom Berus po i na put kao pratnja. Kad smo došli u Topusko, koje je dan prije bilo oslobođeno, sve je vrvjelo od vojske i civila, grad je bio pun naroda kao košnica. Vladalo je veliko oduševljenje. Od Topuskog smo nastavili dalje ja i Pavle Zukina, član OK KPH Zagreb, sa zadatkom da OK Zagreb i azma pošalju delegate na savjetovanje, koje će se održati u Slavoniji, kada tamo stignu drugarica Berus i ilas. Savjetovanje je sazvano radi toga da se razmotri djelovanje HSS-a i uključivanje širih narodnih masa u NOP, naročito Hrvata. To savjetovanje uslijedilo je, vjerojatno, poslije povratka drugarice Berus iz Moslavine u Otočac i njezinog izvještaja sa savjetovanja koje je održano u sjedištu OK azma. Iz OK Zagreb i OK azma išla su na savjetovanje po dva druga i na vrijeme stigli u Slavoniju.

Poslije povratka s kursa, pred OK su se našli vrlo složeni zadaci koji su zahtijevali hitno rješavanje. OK je bio sastavljen od 9 članova, sekretar Vinko Jelušić, Franjo Smolčić, organizacioni sekretar, Tomo Buden, član, Ivan Frgec, Katica Kušec, koja je već otprije bila u Komitetu zadužena za AFŽ, učuro Blaha, Valent Bolt Zelenko, Lepa Perović i Stanko Leš, odgovoran za SKOJ, prisustvovao je sjednicama OK, a bio je i član Plenuma. Drugovi su raspodijeljeni po kotarima i prvi zadatak bio je organizirati kotarske komitete. U Sisku je bilo sve uređeno prije nego što sam ja otišao, za sekretara je postavljen Joso Malina, za organizacionog sekretara Štefo Klarić, a članovi Komiteta bili su: Martin Hajek, mašinski radnik, Andrija Juhović, trgovački radnik, Maca Smolčić za AFŽ, Štefek Tušman, Stjepan Rujević, Brkić i Antun Perlić. Formirani su bili i općinski komiteti općina Sela, Lekenik, Letovani, Topolovac, Tišina i Kratko. U komitetima je bilo od 3 do 7 članova, prema jažini organizacija i broju članova. U kotaru Kutina bilo je 5 članova Kotarskog komiteta, pa smo i taj Komitet popunili s još dvojicom, za sekretara bio je postavljen Ivo Borić iz sela Tišine kraj Siska, koji je do tada bio sekretar Općinskog komiteta te općine, i Ivo Perković Crni, trgovački pomoćnik iz Galdova kraj Siska — borac od 1941. i do odlaska u partizane član Partije u Željezari Sisak.

U kotaru Garešnica stanje je bilo prilično loše, zbog oportunitizma, i to istaknutijih članova Partije, a tamo je već od početka 1943. godine bio član Komiteta Joso Tuškanac, koji je bio vrlo slab u pogledu izgradnje članova Partije i organizacije. Pošto sam uvijek bio zagovornik da doma i kadrovi budu na čelu Komiteta, postavili smo za sekretara Mišića iz sela Vukovja koji je ujedno bio član Plenuma OK, za organizacijskog sekretara Josu Tuškanca, Ivu Bolta iz Kanjiške Ive, Stevu Bosanca iz sela Popovca i Jovu Dragojevića za članove KK. Poslije se Komitet dalje popunjavao, ali u početku je bilo dosta teško pronaći ljude koji bi mogli biti primljeni u Komitet, pa smo to činili naknadno.

Trebalo je brzo otpočeti s radom jer se na tom području pokret naglo širio, brže rastao broj organizacija, pa je trebalo organizirati i općinske komitete. U Kotarskom komitetu azma bila su samo 3 člana, rad Komiteta se gotovo nije zapažao, pa je i tu trebalo brzo stvoriti uslove

za ve u aktivnost. Formiran je Komitet, za sekretara je postavljena Ankica Dežman Vesela, za organizacijskog sekretara Vlado Smolić, radnik iz Siska, tj. Galdova, za članove Ivan Kelečić iz Čazme, Tomo Brčković iz Grabovnice, Ivo Čučina iz sela Dereze i jedan radnik iz Novoselca. Radi lakšeg rukovođenja formiran je KK Dubrava, ranije Općinski komitet. Pošto je to bilo dosta udaljeno od Čazme, ukazala se potreba, radi boljeg povezivanja sa selima, da se tako postupa. Za sekretara je bio postavljen Mirko Lončar, radnik iz Zagreba, a za organizacijskog sekretara Marica Smolić iz sela Budaševa kod Siska.

U to vrijeme već se velik broj Sišana nalazio u jedinicama NOV u Moslavini i Slavoniji. U Slavoniji su sa Cvetkovićem i Kneblom otišli Mijo Bobetko, Stevo Brkljačić, Busa, Drago Bobetko Maga, Tomo Matešić i još niz drugova i drugarica, omladinaca i skojevaca. Formiranjem Moslavačkog područja i organiziranjem bolnica za ranjenike — sve je to zahtijevalo još većeg zalaganja — povećavao se broj Sišana na rukovodećim mjestima u kotarskim i općinskim komitetima. Stevo Čučina bio je sekretar Kotarskog komiteta u Grubišnom Polju, Zvonko Ivanković Vonta, član OK Bjelovar, Josip Prša, sekretar KK Križevci, Joso Malina, poslije poslan za sekretara OK Varaždin, Božo Roje, član Okružnog komiteta SKOJ-a za Čazmu, Nikica Potkrajšek bio je član OK SKOJ-a za Čazmu, i niz drugih drugova iz Siska koje sada više nije moguće nabrojiti.

Poslije oslobođenja Čazme nametnuo se još veći rad i zadaci za mobilizaciju boraca u tek osnovani X zagrebački korpus. Druga moslavačka brigada bila je formirana već prije, u rujnu 1943. godine.

Ako se govori o raspoloženju naroda za NOP u Moslavini, može se reći da je narod bio u većini privržen NOB-u. Više su teško a pravili rukovodioci HSS-a ali i njih je bio manji broj koji su bili do kraja pasivni u životnom toku rata, a bilo je i onih koji su za svoj neprijateljski rad bili optuženi kao izdajnici naroda. Nama su pristupili Ivan Turković Škeco iz Čazme, bivši narodni zastupnik, Tomo Vojković iz Garešničkog kotara, Lovro Kranjec iz sela kod Čazmanske Dubrave, a od istaknutijih Srba odmah su pristupili pokretu Pero Uzelac i Ljubančarić iz Garešničkog kotara. Pero Uzelac bio je predsjednik Okružnog NOO-a za Čazmu, a Ljubančarić bivši član ZAVNOH-a. U takvom naglom širenju pokreta svi smo se osjećali nedovoljno sposobnim za izvršavanje tako složenih zadataka za koje nekada ni u snu ne bismo pomislili da će nas pasti, ali se svatko hvatao ukoštac sa teškoćama. Na tom području bilo je više nacionalnosti: Srba, Hrvata, Nijemaca, Mađara i Čeha, zato je trebalo imati puno obzira, ali mislim da je sa Mađarima bilo dosta teško. I sam sam imao jedan sastanak u selu Dišniku, kotar Garešnica, posebno sa Mađarima. Tada sam već bio sekretar Okružnog komiteta Čazma, jer je drug Ječut poslan na raspolaganje OK Bjelovar, pa je meni povjerena dužnost sekretara. Raširivalo se sa njima pitanje njihovog aktiviranja, pa su oni dosta bahato reagirali na sve i u jednom momentu pošli masovno napuštati sastanak. Oštro sam reagirao i onda su se vratili. U daljnjem razgovoru izjasnili su se da će pomagati hranom i drugim stvarima koje su potrebne partizanima, ali da u borbu neće. Mi se sa tim nismo zadovoljili, a oni su poslije iz toga izveli optužbu čemu je dosta

pridonio i u itelj Ivan Toši koji je itavo vrijeme prisustvovao sastanku. Njegov oportunistički se i kasnije ispoljio pri izjašnjavanju za Kominform.

Sjedište Okružnog komiteta azma, na početku 1944. godine, bilo je u selu Miklešu, u prostorijama u kojima je imalo kancelarije Poduzeća za eksploataciju šume Garjevice, a tu se smjestilo i Povjerenstvo CK za sjevernu Hrvatsku. U Okružni komitet su tada došli Maca Gržeti i Danica Jurekovi, a još prije je bio poslan na ispomo Okružnom komitetu Stipe Ugarkovi. Nitko od nas nije znao njegovu prošlost i na kakvu dužnost je nama poslan. Zajedno smo obilazili sastanke i vidio sam da je bio vrlo oštar i, kada sam rekao da se kod nas dobro ponašao, drugovi Zigi, Belini i drugarica Berus kazali su mi: »da nisi i ti možda pao pod njegov utjecaj«. Rekao sam da nikada nisam bio ni pod ijim utjecajem i da želim uvijek o svemu otvoreno razgovarati i reći ono što zapažam i znam, prema tome ni pod njegovim utjecajem nisam, a vjerojatno je i on do toga vremena mnogo štošta i kod sebe korigirao, pa je njegov nastup bio dosta ispravan. Jedino što sam zapazio, a to sam i rekao, da je njegov nastup prema ljudima preoštar i da ponekad ispadne da svaki uvijek mora biti kao on borbeni i revolucionaran. Na kraju, nisam ni bio tako dugo s njime da bih mogao o njemu nešto više reći.

Mnogo smo radili na jačanju partijskih organizacija po selima i organiziranju Partije u selima gdje je nije bilo. Bilo je dosta oportunistički upravo u redovima komunista, a raspoloženje naroda za pokret zahtijevalo je više odlučnosti i borbenosti svih komunista. Tako smo u selu Osekovu održavali sastanak na kojem je bilo 13 članova Partije. Preko tog sela išle su sve veze od Glavnog štaba i CK KPH, preko Siska za sjevernu Hrvatsku, i u tom selu bila je relejna stanica. Kad smo postavili pitanje odlaska u partizane, više od polovice izgovaralo se kako ne mogu u partizane, a jednoga od njih, koji je bio kandidat, primili smo u Partiju i u Kotarski komitet — zvao se Lackovi — i kad smo ga upitali hoće li u NOV, prvi je rekao da ide. Time hoću da kažem da je mnogo ovisilo o tome koga se prima u Partiju, kakve ljude, i od toga su ovisili utjecaj na selo i mobilizacija masa. S obzirom na broj članova organizacije u tom selu, smatrali smo da je mali broj ljudi otišao u partizane i zato smo se malo više kod njih zadržali. Naveo bih još jedan primjer njihovog ocjenjivanja neprijatelja. Bili smo da je u selu ustaša, koji je ubio druga Ivana Šajkovića u selu Kostrnji, pa su trojica naših s Franjom Antolcem, članom KK Kutina, otišli k njemu da ga ili uhapsu ili da ide u partizane, ako ništa nije kriv. Kad su se vratili, kazali su: »[...] mi smo konstatirali da ste vi bili krivi što ste dolazili u selo po danu [...]«, a ja sam odgovorio »[...] zna i da smo krivi što smo digli ustanak, po vašem, i ustaše bi trebalo da se slobodno kreću u po selu, a mi da budemo ilegalci«. Kad su se vratili da ga uhapsu, njega je nestalo. Eto, takvog oportunistički je bilo dosta u organizacijama na teritoriju OK azma, a ne zato što bi to bili loši drugovi, već više zbog partijske neizgrađenosti, pa je i u tom pravcu trebalo puno rada.

U okrugu azma bilo je više relejnih stanica za prebacivanje preko pruge i te su veze odlično funkcionirale. Veza preko pruge kod Osekova bila je odlična, kod sela Ludine također, kod sela Širinca prebacivale su se i itave kolone kola u noć, kod sela Šarampova i dalje prema Zagrebu

u selu Prešeke 1943. i 1944. prebacivali smo se i po danu. To nam je omogućivala domobranska posada kod mosta u bunkeru na rijeci Česmi, u neposrednoj blizini sela, gdje su svi stanovnici bili za NOP i pridobili za suradnju tu domobransku posadu. Mnogi Zagrepčani koji su odlazili u Moslavsku jezeru jedinice išli su uglavnom preko sela Prešeke.

U Prešeci je održano i savjetovanje stručnjaka za sjevernu Hrvatsku. Bilo je tu stručnjaka različitih zvanja i profila: agronoma, veterinara, liječnika i dr., pa se na savjetovanju raspravljalo o mnogim problemima zdravstva i razvoja privrede, a naročito poljoprivrede. Potkraj 1943. godine održano je partijsko savjetovanje za okrug Prešeka i tada je za sekretara Okružnog komiteta postavljen Marijan Cvetković, a ja sam određen na drugu dužnost.

U selu Oborovu, kotar Dugo Selo, 29. ožujka napadnuta je 2. Moslavska brigada, koja se dosta dugo zadržavala u selima Prešeke, Prevlaka i Oborovo, a za to vrijeme neprijatelj je pripremio ofenzivu na nju i gotovo zatekao borce na spavanju. Nastala je neravnomjerna borba, jer su neprijateljske snage bile premoćne i u borbi je izginulo oko 150 boraca u jednom danu, a mnogo ih je bilo ranjeno. Meni je saopćeno da idem za sekretara Okružnog komiteta Zagreb, jer je gotovo polovica njegovih članova izginula u toj borbi. Moram reći da nisam bio baš zadovoljan tim postavljenjem, a to sam i rekao Antunu Biberu, kada mi je to saopćavao.

Nisam bio oduševljen zato što sam imao prilično uvida u rad KK Dugo Selo, a pogotovo kada sam saznao koji su ljudi predloženi u Komitet, tj. oni koji su ostali na životu. Bili su to teški oportunisti i sada da se ponovo s takvima sukobljavam, kao u Okružnom komitetu Prešeka i u KK Garešnica i Kutina, gdje je također bilo dosta oportunitizma, to više što nitko od drugova, među kojima je bilo dosta intelektualaca starih revolucionara u Povjerenstvu CK Hrvatske, nije sa mnom sjeo i porazgovarao o problemima i uputio me kako treba raditi, a ja sam raditi volio. Nikad mi se nije sviđalo da se zaključuje o vječnu donose mimo njega i bez njegove prisutnosti. Posumnjao sam da se taj potez čini iz ličnih motiva, ali kao i uvijek i tada sam disciplinirano primio taj zadatak i veći 10. travnja 1944. godine bio sam u selu Oborovu. Sa mnom je došla i moja drugarica, koja je kasnije postavljena za organizacionog sekretara KK Dugo Selo. Kada se sjetim onog dana, i ne samo onog, pa kada veći 30 godina slušam govore o borbi u Oborovu, gotovo uvijek sam revoltiran na ljude koji su sada gotovo zaboravili ono što su i sami preživljavali, a naročito zaboravili svoje držanje u toj borbi.

Nastavio sam tešku borbu za obnavljanje Partije i formiranje novih kotarskih komiteta u sva 4 kotara koji su potpadali pod OK Zagreb: kotaru Zagreb sa 20 uporišta na najvažnijim punktovima; kotaru Zelina s jakom posadom, a bez komiteta; kotaru Stubica gdje također nije bilo komiteta, i kotaru Dugo Selo gdje je trebalo provesti temeljitu reorganizaciju. Od članova Okružnog komiteta ostali su Ivan Posavec iz sela Prešeke, Milan Koren Gubec, Ivica Plašić, koji je bio sekretar SKOJ-a i član OK, Duro Ban Mile, koji je bio zarobljen i brzo se vratio iz logora

Jankomir. Nakon kratkog vremena Ivica Plaš pozvan je u Oblasni komitet SKOJ-a, a Gubec je nekamo otišao a da se nije ni javio. Za organizacionog sekretara došao je Nikola Slatkovi Dugi a Ružica Turkovi za lana Okružnog komiteta, posebno zadužena za grad Zagreb. U Komitet smo primili Marijana Kosa, sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a, i tako otpo eli sa radom.

Prvi zadatak, koji sam dobio, bio je da pošaljem opširan izvještaj Povjerenstvu CK o svemu što je u vezi s onom borbom u Oborovu. im sam došao u selo Oborovo kod Ivana Skubi a Gazde, pozvao sam Ivana Skubi a, lana Okružnog komiteta koji je bio i tajnik Okružnog NOO-a okruga Zagreb, i Ivana Vrani a, sekretara KK Dugo Selo. Kazali su mi: zašto ih pozivam kad su dobili direktivu od CK da se dulje vrijeme skrivaju i nigdje ne pojavljuju dok sve to ne prode. Rekao sam da me to udi, jer sam došao po sasvim drugim direktivama, i to da se što prije otpo ne s radom i da se lanstvo, koje je još ostalo, aktivira i proširi primanjem novih ljudi u Partiju. Istina, narod je bio zaplašen, ali se raditi moralo.

im sam došao u šumu Žuticu, sastao sam se grupom drugova, me u njima je bio i Franjo Greg ec i Marko Maskalan s kojima sam se poznavao još od 1942. godine. Kod Greg eca sam bio u jesen 1942, kad sam morao oti i lije niku da dobijem recept, jer bez njega nisam mogao nabavljati lijekove (imao sam ulkus na dvanaestercu i na želucu), pa sam bio prisiljen oti i u uporište. Išao sam danju i od jutra do 6 sati poslije podne ekao sam na red da me lije nik primi. Rekao sam mu da sam partizan, a vidio je i sam pištolj za pojasom. »Znam, znam« — odgovorio je — »ležite na stol!« Napisao mi je recept, a ve se sumnjalo da sam uhapšen kad se tako dugo nisam vratio. Greg ec i Maskalan su me prvi i obavijestili o situaciji u selima Posavine i gdje bi se koji od drugova mogao nalaziti. Uputili su me u selo Prevlaku kod Jerka Mate Starog, koji je bio vrlo pošten ovjek, jedan od starijih komunista. Imao je vrlo jak utjecaj na selo i ono je bilo vrlo dobro u odnosu na NOP, u njemu je djelovala i partijska organizacija od 3 lana. On me je kolima odvezao u Oborovo. Kada sam o svemu dobio približnu sliku, a vidio sam da se s tim treba malo više pozabaviti, odluo sam da se prebacim u kotare Zelinu i Stubicu, radi formiranja kotarskih komiteta. Na put smo krenuli ja, moja drugarica, jer sam vidio da je tamo ne mogu ostaviti, Ivica Plaš , Gubec s dva kurira, jedan je bio iz sela Kašine, a drugi iz sela Vidovca. Kad smo došli na prugu kod Sesveta, naišli smo na žandarsku zasjedu. Žandari su na nas otvorili vatru, a ja odmah iz šmajsera prema njima; jedan je žandar bio ubijen a jedan ranjen. Drugovi su se razbježali, a ja i moja drugarica krenuli smo istim putem natrag, i sad se postavilo pitanje — kamo? Ne poznajem nikoga, a svi su pobjegli. Ali su nas ipak Slatkovi i kurir iz Vidovca sa ekali i zajedno smo krenuli prema selu Resniku, prešli kanal gradske kanalizacije i vratili se u Ivanju Rijeku. Tamo smo našli kurira, Plaš a i Gupca, opet smo slušali kako je teško, jer su svuda postavljene zasjede, pa da je najbolje da se sada nikamo ne ide. Kako je preko Ivanje Rijeke išla glavna veza od Zagreba do Preseke, sela Ježeva i

Pre e a, ljudi su kao i prije po eli stizati iz Zagreba i trebalo je poduzeti sve da se ta veza odmah aktivira. Zaklju io sam da ipak odem natrag u Preseku i da se pozabavim organizacijom Komiteta, a Slatkovi je otišao na teren kotara Zagreb. Po eo sam konzultiranjem nekih drugova, koje sam otprije poznavao, i pripremao sastav Komiteta. Pošto dotadašnji sekretar KK Dugo Selo Ivan Vrani Iskra nije odlazio na sastanke dalje iz svoje op ine Oborovo, a s njime još nismo raš istili, zaklju ili smo da ostane lan Plenuma Okružnog komiteta, a za sekretara smo postavili Stjepana Barili a Vagu, za organizacionog sekretara Mirka Heraka, za lanove Danicu Kušec, Stjepana Papu, Macu Smol i , uru So ni a, Božu Marteka iz sela Rugvice, i Vinka Vraneka, koga smo postavili i za tajnika Kotarskog NOO-a.

Komitet je odmah dobio zadatak da okuplja partizane koji su ostali od Posavskog odreda ili dezertirali iz Kalni kog odreda i još nekih jedinica, kad su vodene teže borbe. Najprije smo okupili drugove iz Ježeva i iz Dugog Sela, koji su ina e bili najbolji borci u Posavskom odredu.

Izvještaj o političkom stanju na području Okruga poslan je 27. V 1944. godine Oblasnom komitetu Zagreba ke oblasti, a nalazi se u Arhivu CK KPH pod brojem KP/78/2589.

Kako je Kotarski komitet dobio i zadatak za prikupljanje hrane i drugog materijala, naro ito pisa eg papira, i o tome je izvještaj poslan Oblasnom komitetu, a original izvještaja je u Arhivu CK KPH — KP/78/2596 od 24. VI 1944. godine.

Dva-tri dana prije nego što sam stigao u Oborovo strijeljana su 3 ovjeka — Stupari , urašin i Antoliš — na obali Save i tamo ostavljeni, navodno kao pristaše HSS-a, okorjeli ma ekovci i si. Saslušali smo Ivana Vrani a Iskru, sekretara Kotarskog komiteta, i Posavca (Ivana Skubi a), jer su navodno i oni prisustvovali tom inu. Izvještaj nije bio temeljit, jer je uz njega bilo povezano još dosta neobjašnjivih zgoda, i zbog toga je bio prili no površan. U njemu se govori o reakciji naroda i njegovom gnušanju zbog takvog postupka, pa je zato bilo teško obnoviti politički rad u selu Oborovu. Uporno sam pokušavao da održim sastanak sa itavim selom, ali je to išlo sporo, jer su na prvi sastanak došla samo trojica, na drugi sedmorica, a tek kasnije se broj pove avao, i to tada kada su ljudi vidjeli da se odnos prema narodu iz temelja mijenja. Onog partizana koji je to izvršio osudio je vojni sud i strijeljan je. Original dokumenta je u arhivu CK KPH pod brojem KP/78/2503 od 2. VIII 1944. godine.

Za to vrijeme otišao sam u kotar Stubicu i u kotar Zelinu radi formiranja kotarskih komiteta. U Stubici je bio sekretar Kotarskog komiteta neki drug iz Zagreba, kojeg su zvali Božo Petolas Toni. On je i dalje ostao sekretar, Miju Uzjaka Brzog postavili smo za organizacijskog sekretara, a za lanove: Podgorskog, Brezova kog i Matu Beni kog (trebalo je da tek do e iz jedinice). U Zelini je bio sekretar Mijo Krošelj, organizacijski sekretar Franjo Antolkovi , a lan Lacko Posavec.

Bilo je potrebno mnogo sastanaka da bi se bolje upoznali ljudi i obnovila partijska organizacija koja je u tom kotaru bila razbijena ili

potpuno nestala. Kako je u Oborovu bio organiziran partijski kurs, na kome su bili i kadrovi iz kotara Zeline, Stubice i kotara Zagreb, a gotovo svi su ti drugovi poginuli, bio je to težak gubitak za ionako slabu partijsku organizaciju. Svagdje sam nastojao da se prona u doma i ljudi, poznati u narodu, i to je dalo dobrih rezultata, jer su ti drugovi poznavali sela i ljude, kao i ljudi njih, što se naročito lijepo moglo zapaziti u kotaru Zelini. Tu je od svega nekoliko članova Partije 1944. godine do svršetka rata organizacija brojila više od 45 članova. Slika nije bila i u kotarima Stubica, Zagreb i Dugo Selo.

Vukasin Karanovi

Kratak prikaz NOB-a u Moslavini

Uvod,

U toku NOB-a Moslavina je obuhvaćala relativno široko područje. Na sjeveru, granica je išla od mosta na rijeci Česmi (Čazma) kod sela Pavlovec, a zatim rijekom Česmom do sela Blatnica i dalje linijom: selo Srpska Kapela — selo Zabrate; na zapadu granica je u grubom potezu vodila od sela Zabrate, preko sela Prečine i Oborovo, sela Turopolje, Ogulinec, Letovani; na jugu rijekom Kupom od sela Letovani — Sisak — rijeka Sava do ušća rijeke Lonje u Savu. Isto na granica bila je na rijeci Ilovi do sela Veliki Zdenci, a dalje putem na sjever do sela Pavlovec.

Ta teritorija imala je oko 3 000 km², što nije malo s obzirom na njezin vojno-geografsko-operativni značaj i položaj. U »ratnu« Moslavinu ulazili su tadašnji kotari Garešnica, Čazma i Kutina u cjelini, veći dio kotara Sisak i dijelovi kotara Dugo Selo i Vrbovec.

Stvaranjem operativnih zona Moslavina je ušla u sastav II operativne zone (OZ) i činila njen jugoistočni dio. Iako je neko vrijeme 1942. i na početku 1943. godine i Štab III OZ imao uticaja i bio naredbodavac rukovodstvima i štabovima u Moslavini, ona je ostala u sastavu II OZ do januara 1944, a kasnije je bila operativno pod komandom Štaba X korpusa NOVJ, odnosno u sastavu Zagrebačke oblasti koja obuhvata sjeverozapadnu Hrvatsku.

Podjela toga teritorija na kotarske komitete KPH-a i OK KPH-a Bjelovar, Sisak, Virovitica i kasnije Čazma — bila je različita u početku NOR-a sve do sredine 1942. godine. Zbog toga neke nazive područja, jedinica i dr. treba uzeti uslovno, bez strogih preciznih granica i ne treba se kruto držati teritorijalne podjele i naziva pri razmatranju NOB-a na pojedinim područjima i u pojedinim fazama razvoja.

Okosnicu Moslavine čini Moslava ka gora koja je u toku bitavog rata bila oslonac naših snaga. Usprkos tome što je kao planina mala, sa relativnom visinom od 250—300 m, Moslava ka gora je u to vrijeme predstavljala najvažniji dio Moslavine sa vojnooperativnog stajališta, prije svega zbog svojih karakteristika (ispresijecanost, pošumljenost, slaba komunikativnost i dr.). Ali Moslavina kao cjelina, sa zemljištem koje je mahom ravno i blago ispresijecano, gusto naseljeno i relativno

komunikativno sa ve im brojem važnijih raskrsnica puteva i naseljenih mjesta kao što su: Ivanska, azma, Ivani -Grad, Sisak, Kutina, Banova Jaruga, Veliki Zdenci, Hercegovac i Garešnica bila je jedan od vitalnih dijelova tzv. NDH u vojnooperativnom i politi kom pogledu. Za okupatora je taj prostor bio važan i za razmještaj, odmor i snabdijevanje trupa, i za manevar, jer sve magistralne komunikacije prolaze njim ka istoku. U odnosu na nas i NOB, to je podru je imalo zna ajnu ulogu u svakom pogledu, osobito kao slobodno »ostrvo« i spona izme u Kalnika, Zagreba, Pokuplja, Banije, zapadne Slavonije i Bilo-gore sa Podravinom, što je pozitivno utjecalo na razvoj NOP-a u cjelini. O tome govori i to što je neprijatelj za itavo vrijeme rata držao jake snage u Moslavini, nastoje i da je zadrži za sebe, ali u tome nije uspio. Naprotiv, tu su nastale i razvijale se naše oslobodila ke snage od partizanske ete, odreda do divizije; partijske i druge organizacije od mjesnih, op inskih, kotarskih i okružnih do oblasnih.

Neke karakteristike razvoja NOB-a u Moslavini

Razvoj ustanka i NOB-a u Moslavini ima uz op ejugoslavenske i neke svoje karakteristike kao što su:

— KPJ, odnosno KPH, organizuje i vodi NOB od po etka do kraja bez velikih plima i oseka,

— u po etku je partijskih organizacija, osim u nekim kotarima, malo, slabe su i po broju lanova; ima pojava kolebanja i nesnalaženja, posebno nekih rukovodstava; no, i takve organizacije Partije imaju snažan utjecaj na narodne mase,

— NOP — ustanak nema u po etku masovan karakter nigdje u Moslavini, ve po inje od malih borbenih grupa, desetina, vodova i eta da bi se kasnije snažno razvio osnivanjem odreda, brigada i divizije,

— organizacije KP, SKOJ-a i druge postupno ja aju i šire se tako da oko sredine 1943. godine postoje sve organizacije, rukovodstva i NOO-i na itavom podru ju,

— CK KPH, osobito grupa rukovodilaca (lanovi CK, delegati, instruktori), a zatim Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku organizuje NOB, prati razvoj i neprekidno utje e na tok doga aja u NOR-u. TO potvr uje i postojanje kotarskih komiteta KPH i SKOJ-a u svim kotarima te okružnih komiteta Bjelovar, azma — Moslavina, pa kasnije i Oblasnog komiteta za Zagreba ku oblast u koju ulazi i Moslavina. Tu ocjenu ne mijenja to što je bilo promjena i u organizacijskoj shemi i zbog dejstva neprijatelja (hapšenja, gubici u borbi i si.),

— formiranja jedinica, štabova i komandi — Moslava kog parti-zanskog odreda 21. XII 1941. godine, Štaba II OZ, operativnih štabova za zajedni ka dejstva (Prvi slavonski odred, Banijski odred, Moslava ki odred, bosanski i banijski proleter i u gojilskoj operaciji), štabova bataljo-na, brigada i divizije, komandi mjesta, Štaba diverzantskog odreda i Grupe diverzantskih odreda — jasno govore o organizovanosti i kontinuitetu NOP-a,

— stanovništvo Moslavine, koje je višenacionalno, u estvuje u NOB-u, bez obzira na uslove i situaciju, razumije se u po etku manje a kasnije sve više i više, da bismo 1943. godine mogli govoriti o masovnom u eš u naroda i snažnom razmahu oružane borbe. Upravo na podru ju Moslavine fašisti razli itih boja izgubili su bitku za mase, jer se narod masovno opredijelio za NOB, daju i svoje najbolje sinove i k eri u prve borbene redove,

— u osnovi dobra suradnja i me usobna povezanost partijskih rukovodstava Zagreba, Siska, Slavonije, Bilo-gore i onih u Moslavini davala je NOP-u organizovanost, stabilnost i snagu, a neprijatelju zadavala mnogo vojno-politi kih i drugih problema u ratu, jer nikada nije uspio pokoriti narod toga kraja i zagospodariti situaoijom,

— zbog njenog položaja, uvjeta i potreba, preko Moslavine su u raznim pravcima vodili mnogi partizanski putevi pojedinaca ili jedinica bilo da su dolazili u Moslavinu, prolazili preko nje, ili se njom koristili kao osloncem i bazom, npr. proleterska eta s Nikolom Demonjom na elu, dijelovi Banijskog, Slavonskog i Bilogorskog odreda 1942. godine pri napadu na Gojilo i Veliku Mlinsku, jedinica 4. slavonske divizije u po etku 1943. godine i kasnije 28. slavonske divizije, dijelova VI slavonskog korpusa NOVJ, glavnine X korpusa zagreba kog, i, na kraju, 7. banijske divizije 1944. godine.

Uza sve to treba neprestano imati u vidu da se Moslavina nalazila u srcu tzv. NDH, te da je uticaj desnog krila HSS-a na tom podru ju bio vrlo jak što je imalo negativne posljedice na masovnost NOP-a, posebno u po etnom periodu borbe. Ako tome dodamo podatak da je centralni dio Moslavine udaljen od Zagreba samo oko 60 km, od Siska oko 35 km i od Bjelovara 35 do 40 km, te da je preko nje vodila glavna pruga i cesta Zagreb—Beograd, onda taj faktor još više dobiva na zna enju.

Zbog toga što ustanak u Moslavini nije u po etku bio masovan, razvoj naših borbenih jedinica bio je relativno spor i izrazito postupan, osobito 1941/1942. godine, pa i kasnije. Uz op e i posebne uslove razvoja NOB-a u Moslavini, tome su razlog i odluke foruma, štabova i rukovodstva uop e, jer su one bitno uticale na to gdje, kada i kakve jedinice treba formirati i gdje e biti težište u pojedinim fazama borbe. To se jasno vidi i iz toga što je iz Moslava kog partizanskog odreda, potkraj 1942. godine, oko 300 boraca i rukovodilaca, i to najboljeg sastava, s najboljim naoružanjem, otišlo u Slavoniju u sastav 16. omladinske brigade »Joža Vlahovi «. To su mahom bili lanovi SKOJ-a i Partije. Tim je Moslava ki odred bio znatno oslabljen u svakom pogledu, ali je zato u Slavoniji formirana 4. slavonska partizanska divizija NOVJ kao velika operativna jedinica u me urje ju Sava—Drava.

Iako su ve ponegdje objavljeni podaci o redoslijedu formiranja borbenih partizanskih jedinica i jedinica NOVJ, ipak treba ukratko iznijeti taj redoslijed radi dobivanja potpunije slike.

Godina 1941.

U razvoju naših borbenih jedinica na prostoru Moslavine isti u se tri faze i to:

Prva faza, od kapitulacije bivše Jugoslavije, odnosno od okupacije zemlje do juna 1941, pripremni je period u kojem Partija stvara svoje organizacije, stvara prve elemente organizacije NOP-a, prikuplja oružje, sprema razbijanje svojih redova i povezuje sve organizacije u cjelinu.

Drugu fazu karakteriše brže stvaranje organizacija NOP-a i formiranje prvih jedinica i borbenih grupa tako da u kotarima Azma, Sisak, Kutina i Garešnica postoji više borbenih i udarnih grupa od tri do pet aktivista. Grupe sačinjavaju članovi KPH, SKOJ-a i simpatizeri. Te grupe djeluju već od lipnja, pa u srpnju i dalje, vrše i prepade i sabotaže, prikupljaju oružje i opremu, šire propagandu itd.

Po odluci Partije formiran je već 22. VI 1941. godine prvi partizanski odred u Hrvatskoj, u selu Žabno, kod Siska. Taj odred bio je sastavljen od članova KP i SKOJ-a. Bio je zapravo kadrovski, jer većina njegovih članova ubrzo postaju rukovodioci. Kasnije se taj odred gasi: dio odlazi na Baniju i u Moslavinu, a dio ostaje u Posavini, najviše u području šume Brezovica.

U selu Križi, u blizini sela Ivanska u Garešni kom kotaru, formirana je 2. VIII 1941. godine partizanska jedinica od deset boraca na čelu s Kasimom Čehajem Turinom, tada sekretarom OK KPH Bjelovar. To je zapravo po etak formiranje Moslava kog partizanskog odreda, iako broj članova malog, bez štaba i formacije, koje tada još službeno nije bilo.

Treća je faza period novembar—decembar, kada ima više akcija i dolazi do formiranja Moslava kog partizanskog odreda »Sloga« 21. XII 1941. na Kopačkom brdu od boraca Azmansko-lvanske i Garešničke partizanske borbene grupe. Odred, iako sa oko pedesetak boraca, predstavlja prvu našu jaču partizansku jedinicu, koja napadom na domobransku stražu kod sela Prečeca 23. XII 1941. godine najavljuje prvi po etak rata s okupatorom i njegovim slugama i na tome prostoru. Iz MPO (Moslavski partizanski odred) raste, kao što je poznato, izrasti kasnije sve jedinice 33. divizije Diverzantski odred, Komanda moslava kog područja i druge.

Mislim da je nužno ista i da su te naše jedinice u Moslavini i sjeverozapadnoj Hrvatskoj, iako broj članova mali i bez klasičnih štabova, zapravo partizanski odredi u opštem smislu, posebno do vremena kada su stigle odluke i zaključci sa vojno-političkog savjetovanja u Stolicama. To više ako se imaju u vidu uslovi, situacija, jačina i raspored neprijateljskih i naših snaga.

Bez obzira na snagu, broj akcija i dejstva, MPO odigrao je svoju ulogu na prostoru Moslavine, posebno potkraj 1941. godine.

Godina 1942.

Od odreda »Sloga« formira se 27. I 1942. godine Moslava ka partizanska eta »Kasim ehaji«. Na elu joj je Pavle Vukomanovi Stipe, španjolski borac. eta ima sve potrebne elemente za komandiranje, sekretara partijske i skojevske organizacije, vodove i desetine.

U svibnju ili lipnju formiran je diverzantski vod u Moslavini pod vodstvom Ivana Hariša — Ilije Gromovnika.

U rajonu kote 309 Crkvište, kod sela Veliki Prokop u kotaru Garešnica, formiran je 23. VIII od ete »Kasim ehaji« i banijsko-sisa ke ete iz Brezovice Prvi moslava ki bataljon. Za komandanta je postavljen Mijo Bobetko, a za politkomesara Ivan Tur inovi Suri.

U selu Bijela, jugoisto no od Daruvara, formiran je 10. X Moslava ki partizanski odred Hrvatske (MNOPOH), sastava dva partizanska bataljona, sa štabom i prištapskim dijelovima, po formaciji koja je primjenjivana u cijeloj Jugoslaviji. Za komandanta odreda postavljen je Marijan Cvetkovi , a za politkomesara Franjo Knebl. Dakle, to je bilo tre e formiranje Moslava kog odreda, a prvo u pravom smislu te rije i, jer Odred sada ima sve elemente koji se zahtijevaju po formaciji.

Potkraj listopada i na po etku studenog formirano je na podru ju Moslavine više udarnih grupa i teritorijalnih vodova. Te su grupe djelovale na svojim užim i širim podru jima.

Zbog upu ivanja kompletnog bataljona jakog i najboljeg sastava u Slavoniju, u 16. omladinsku brigadu, na elu s Marijanom Cvetkovi em, preformiran je 27. XII Moslava ki partizanski odred. Za novog komandanta Odreda postavljen je Vjekoslav Jani Capo (mladi), a za politkomesara Slavko Kezele Slavni.

Poslije vrlo intenzivnih borbenih dejstava u septembru i oktobru, pri Moslava kom partizanskom odredu formirane su i pozadinske jedinice i ustanove: grupa za izradu tajnih skladišta i bolnica, ambulanta — bolnica, sve radionice (postolarska, kroja ka, mesarska i druge), štamparija, a snabdijevanje je potpuno organizirano — od eta do Odreda. Na terenu su organizirani sabirni punktovi preko MNOO-a; tada ve postoje u nekim selima i seoske partizanske straže. Formirano je više novih udarnih drupa, ja ine odjeljenja do voda, koje pokrivaju teren, sadejstvuju sa jedinicama Odreda i samostalno poduzimaju neke akcije. U pravilu, udarne su grupe sa injavali najbolji omladinci i omladinke lanovi SKOJ-a.

Po odluci Vrhovnog štaba i GŠH radi osnivanja ve ih operativnih jedinica NOVJ izme u rijeke Drave i Save, potkraj 1942. godine iz sastava MPO formiran je jedan bataljon (oko 300 boraca) sa najboljim kadrom i naoružanjem i upu en u Slavoniju u sastav 16. omladinske brigade »Joža Vlahovi«. Moslava ki partizanski odred je preformiran, u _tab Odreda na više položaja postavljeni su novi drugovi, a od borbenih jedinica ostaje samo jedan oslabljeni bataljon.

Godina 1943.

Zbog toga što su iz Moslavine upuene jake snage (dva kompletna bataljona i oko 500 boraca za popunu u Slavoniju, a jedan bataljon na Kalnik) u sastav drugih jedinica, pretežni dio godine Moslava ki odred djeluje sam u Moslavini. Ina e, da nije davao ljudstvo za popunu drugih jedinica, 1. moslava ka brigada formirala se bi znatno ranije. Razumije se, postupljeno je po odluci partijskih i vojnih rukovodstava.

Moslava ki odred se 10. ožujka ponovo reorganizira, te opet ima dva bataljona. Prvi bataljon (Busin) otišao je u Slavoniju na po etku svibnja, sa Štabom Odreda i prištapskim jedinicama.

U po etku travnja postoji i diverzantska eta koja vrlo intenzivno uništava komunikacije neprijatelja.

Po odluci Štaba II operativne zone i OK KPH azma formirana je 1. VIII Udarna eta moslava kog odreda. Za komandira je postavljen Ivan Kosak, a za komesara Ivan Kneževi .

Reorganizacijom Moslava kog odreda formiran je 9. VIII Udarni bataljon, koji e kasnije oti i na Kalnik. Komandant toga bataljona je Miloš Kora , zamjenik Valent Duri i , komesar Branko Dadasovi Cane, a zamjenik komesara Milivoj Mi i .

Tih dana formirana je i Komanda moslava kog vojnog podru ja, s Ilijom Strikom na elu. Ona kao vojno-teritorijalni organ nije bila potpuna, pa je popunjena i reorganizirana 8. XII. Komandant je Karlo Remenar ibo.

U rajonu Stare Straže, u kotaru azma, formirana je 21. XII 1. moslava ka, odnosno 2. brigada II operativne zone. Za komandanta brigade postavljen je Nikola Kli kovi , a za komesara Josip Horvat.

Malo kasnije, ve 30. IX reorganiziran je Moslava ki odred, tako da se od udarnih grupa, terenskih vodova, jednog bataljona i ostalih snaga formiraju dva bataljona, pa na po etku jeseni 1943. postoje 1. moslava ka brigada, Odred s dva bataljona, Komanda vojnog podru ja i druge manje jedinice.

U listopadu je formiran Diverzantski bataljon u Pobjeniku kod azme. On znatno poja ava diverzantske akcije na tom podru ju.

Te godine 25. i 26. XI formirani su 3. i 4. bataljon Odreda, koji je sada uz 1. brigadu solidna vojna snaga u Moslavini. Ako se zbroje samo bataljoni, vidimo da ih je osam (s diverzantima), odnosno da su to nepotpune tri, ili potpune dvije brigade.

Osim Komande moslava kog vojnog podru ja, 1943. godine formirane su i komande mjesta za podru ja tadašnjih op ina, ili ve eg dijela kotara kao što su: Komanda mjesta Garešnica u Dišniku, Komanda mjesta azma u azmi, Komanda mjesta Dubrava u Dubravi, Komanda mjesta Kutina u Kamenici i Komanda mjesta Berek u Bereku.

Sjedišta komandi mjesta nisu bila stalno u istom mjestu, ve su se mijenjala zavisno od situacije. Komande mjesta bile su i vojno-teritorijalni organi pot injeni Komandi moslava kog vojnog podru ja. Osim komandi mjesta, postojao je i velik broj partizanskih, mjesnih i pozadinskih straža, udarnih grupa, jedinica za osiguranje kotarskih komiteta KPH, SKOJ-a i drugih ustanova.

Godina 1944.

Ta godina je karakteristična po formiranju velikih vojnih formacija — divizija i X zagrebačkog korpusa. Istovremeno u Moslavini postoji Štab istočne grupe odreda sa Moslavačkim i drugim partizanskim odredima, Grupa diverzantskih odreda, Komanda moslavačkog područja sa komandama mjesta, pozadinske jedinice i ustanove.

Naredbom VŠ i GŠH od 17. i 18. januara 1944. godine formirana je 33. divizija i X korpus NOVJ zagrebački. Pored bataljona MPO i 1. moslavačke brigade (2. brigada II operativne zone) formirana je i 2. moslavačka brigada, koje su ušle u sastav 33. divizije NVJ 21. I 1944. godine. Nešto ranije, 26. XII 1943. godine, formirana je 32. divizija koja je sa 33. divizijom činila glavninu X korpusa.

Formiranjem X korpusa rasformirana je II OZ, a za rukovođenje partizanskim odredima formirani su štabovi Zapadne i Istočne grupe odreda, koji su ušli u sastav X korpusa. Štab istočne grupe odreda formiran je u Moslavini 17. aprila 1944. godine. Pod njegovu su komandu stavljeni MPO i njegove jedinice (1—3 bataljona zavisno od situacije), Bjelovarski partizanski odred, kasnije Posavski i Podravski PO. Znači, pod komandom X korpusa bile su dvije partizanske divizije 32. i 33, tri do četiri partizanska odreda sa 1—3 bataljona. Udarni bataljon MPO iz Štaba istočne grupe partizanskih odreda formiran je 3. V 1944. godine, tako da je MPO tada ponovo imao i Udarni bataljon kao manevarsku snagu na širem području Moslavine. Na početku lipnja te godine formiran je Prvi srpski bataljon pod komandom Štaba istočne grupe odreda.

Naredbom broj 40 X korpusa od 1. i 2. srpskog bataljona, Udarnog bataljona MPO i 4. bataljona 12. slavonske udarne brigade formirana je u Trnoviti kod Popovcu, kotar Garešnica, 25. I 1944. 3. moslavačka brigada »Miloš Obili« koja je 6. XI 1944. dobila naziv »Nikola Demonja«. Ta brigada ušla je u sastav 33. divizije NOVJ, gdje je ostala do kraja rata.

Uz to je formirana eta, a zatim PPK-a bataljon, kasnije OZN-a bataljon. Osim jedinica u sastavu partizanskih odreda postojale su mnoge manje jedinice, straže, udarne grupe i si.

Potkraj ljeta 1944. godine postoji u Moslavini partizanska divizija koja u sastavu X korpusa, kao združena taktička jedinica, učestvuje u njegovim operacijama, a ostale snage Štaba istočne grupe odreda, MPO-a, Diverzantskog odreda drže slobodnu teritoriju, djeluju na glavnim komunikacijama i neprestano napadaju neprijatelje. Moslavina je većim dijelom slobodna, neprijatelj drži samo veća mjesta uz glavne komunikacije.

Potkraj 1944. godine zbog naraslih snaga, potreba i situacije formirana je i brigada OZN-a (KNOJ-a) koja uz svoje osnovne zadatke vrlo često učestvuje u borbama i kao partizanska brigada.

Godina 1945.

U toj godini nema ve ih promjena u pogledu formiranja jedinica, osim što je potkraj velja e rasformiran Moslava ki partizanski odred. Njegova dva bataljona otišla su po dijelovima u brigade 33. divizije i tu ostala do kraja rata. Ostale jedinice, komande mjesta, područja i druge ostale su kao i potkraj 1944. godine, s tim što se znatno smanjuje broj udarnih grupa i manjih jedinica zbog karaktera, intenziteta i dinamike borbenih dejstava.

Prema tome, na prostoru Moslavine NOP se zaista razvijao organizovano. KP ima situaciju u rukama. Ona uporno, kontinuirano ja a svoje borbene jedinice od ete do divizije, a MPO i druge jedinice postoje od 1941. do 1945. godine, ime je i na tome prostoru oživotvorena Titova strategija i taktika NOR-a i socijalisti ke revolucije u Jugoslaviji.

Nešto o borbenim dejstvima jedinica

Borbena dejstva jedinica na prostoru Moslavine vezana su prije svega za razvoj NOB-a, forme, brzinu i mogućnosti narastanja oružanih jedinica, kao opšte i posebne uslove u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Težište rada Partije u toku 1941. godine bilo je na organizacijskom i političko-propagandnom planu. Uz vidne uspjehe bilo je u političkom periodu i propusta, grešaka i slabosti kao što su: oportunistički, izvjesna kolebljivost, sporost, neadekvatnost i si.

Borbena aktivnost partizana u Moslavini 1941. godine bila je relativno mala po opsegu i broju akcija, ali je snažno djelovala na narodne mase i njihovo opredjeljenje za NOP. Potkraj 1941. godine pove an je broj akcija, razoružanje »kulturbundaša« u Garešnici kod Brestovca i napad na neprijateljsku posadu kod mosta Pre e dali su vrlo pozitivne rezultate za dalji razvoj. Ta dejstva u Moslavini, posebnu su snažno odjeknula u Zagrebu. Može se re i i da je to bio zaista pionirski rad koji e tek kasnije uroditi plodom.

Ve na početku 1942. godine neprijatelj, ocijenivši opasnim razvoj situacije na tome prostoru, organizira ofanzivu na snage MPO radi njegova uništenja. Pošto je okružio centralni dio Moslava ke gore snagama oja anog bataljona, neprijatelj je 27. I 1942. godine došao u sukob sa partizanima. Tako je u surovim zinskim uslovima, u širem reonu Humka, došlo do žestoke borbe u kojoj je neprijatelj pretrpio osjetne gubitke, a partizani odnijeli vojni ku, posebno političku pobjedu. Odnos snaga bio je krajnje nepovoljan, ak blizu 20 : 1 u korist neprijatelja.

U toku 1942. godine u Moslavini ja aju partizanske snage, a akcije su sve intenzivnije, tako da je neprijatelj prisiljen da organizuje operacije siri razmjera, uz u eš e snaga od puka do kompletne 1. gorske divizije, u jesen 1942. godine. Osim operativnih jedinica, neprijatelj angažira i posadne jedinice (ustaše, žandarmeriju, policiju i druge), te neke njema ke jedinice. I ovdje su, kao i u drugim krajevima naše zemlje, fašisti kon-cetricnim nastupanjem iz više pravaca stvarali obru oko Moslava ke gore

kako bi uništili partizane, ali u tome nikada nisu uspjeli. Sve njihove ofanzivne akcije u toku 1942. godine nisu dale gotovo nikakve vidnije rezultate.

Te 1942. godine razbijene su razne fašističke organizacije, među kojima »kulturnbundaši« u selu Velika Mlinska kod Garešnice, i manje grupe po selima. Izvedena je gojilska operacija, zapaljeni izvori i postrojenja nafte, nanijeti veliki gubici neprijatelju. Ta operacija (gojilska) u kojoj su učestvovali snage Prvog slavonskog odreda, bosanski proleter iz bataljona »Zdravko Čelar«, banijska proleterska četa Nikole Demonje, Banijski odred, Moslavački i Bilogorski odred imala je veliko značenje.

Uz to, velik broj manjih borbi i akcija jedinica MPO 1942. godine dao je na kraju dobre rezultate. Oslobođena je dosta velika teritorija s više općinskih mjesta i kotarskim mjestom Čazma. Osnovani su NOO-i i drugi organi narodne vlasti, mnoge organizacije KPH, SKOJ-a, NOF-a, AFZ-a, a Moslavački partizanski odred izrastao je u solidnu vojnu snagu. Neprijatelj je morao da se povuče u kotarska, a samo ponegdje u neka općinska sjedišta, da se ukopa, ograniči žicom i prelazi u defanzivu na otvorenom prostoru, poduzimaju i ofanzivne akcije samo s vremena na vrijeme. Osim toga, bio je prisiljen da zbog naše aktivnosti vrši i drži čuvarne uporišta i neprestano brani komunikacije, prije svega glavnu prugu Zagreb—Beograd.

Koliko je pažnju neprijatelj posvećivao tome prostoru, koji je bio vrlo značajan za NDH-a i politički od vitalnog interesa, vidi se jasno iz rasporeda i angažiranja njegovih velikih sastava. Npr. imao je čuvarne snage u Sisku sa Štabom prvog domobranskog zbora, u Bjelovaru i Podravini Prvu pješaku diviziju, u Popovu i, a zatim u Daruvaru Prvu gorsku diviziju sa dva gorska zdruga, uglavnom na prostoru Moslavine. To je bila u to vrijeme elitna ustaško-domobranska jedinica, koja je ovamo došla poslije žestokih borbi na Kozari i koja je tu dugo ostala. Uz to, neprijatelj ima više specijalnih jedinica (njemačke i svoje: ustaše, žandarmeriju, policiju, svoje organe vlasti i drugo).

Zbog važnosti prostora između rijeka Drave i Save, u kom se nalazi i Moslavina, neprijatelj je neprestano vršio avionska izviđanja, osobito u vrijeme većih ofanzivnih akcija. Povremeno je bombardirao i mitraljirao partizanske položaje. Ukratko, neprijatelj je već 1942. godine držao neprestano jednu diviziju na tome prostoru, a da nije postigao nikakav odlučan uspjeh. MPO je izrastao u solidnu vojnu snagu, zarobljeno je te godine više od 500 komada raznog pješadijskog oružja, organizirana pozadina i stvoreni povoljni uslovi za dalji razvoj NOB-a.

Godina 1943. bila je prelomna za sjeverozapadnu Hrvatsku, a time i za Moslavinu. Rasplamsala se narodnooslobodilačka borba, narasle oslobodilačke snage, NOP je postao masovan i bio već gospodar situacije na velikom dijelu Moslavine što je bitno utjecalo na dalji razvoj borbe.

Te godine vodile su se borbe i operacije znatno širih razmjera i na širem prostoru sa jakim neprijateljskim snagama. Neprijatelj mora sada da angažira snage sa širem prostora, pljačka i pali, hapsi i ubija, ali i trpi osjetne gubitke. Evo samo nekih primjera: U Garešnici u kojoj operaciji sa naše strane učestvovali su: 4. slavonska divizija, Bilogorski i Moslavački partizanski odred. To su već bile naše snage koje su napale kotarsko mjesto

Garešnicu, za neprijatelja vrlo važno. U toj operaciji došlo je do žestokih višednevnih borbi, o čemu govori i to što je napad počeo 22. februara i trajao sve do noći 25. februara 1943. godine, uz istovremene teške borbe sa neprijateljskim snagama koje su nastojale da se kao pomoć probiju u Garešnicu. To jasno svjedoči o snazi i kvalitetu naših jedinica u to vrijeme. Radi deblokade snaga u Garešnici, a još više radi razbijanja naših snaga, neprijatelj je angažirao sve jedinice Prve gorske divizije, jedan puk Prve pješake divizije sa pravca Bjelovar, jedan ojačani bataljon Nijemaca iz 187. rezervne divizije i druge manje jedinice. Dejstvujući i koncentrirajući se na Garešnici na pravcima Kutina—Garešnica, Daruvar—Garešnica, Grubišno Polje, Klokočevac—Garešnica, Hercegovac—Garešnica i Bjelovar—Garešnica, neprijatelj nije ostvario svoj osnovni cilj — razbijanje naših snaga — a pretrpio je ozbiljne gubitke. Ta operacija sa uvodnim i završnim borbama trajala je desetak dana, uz oštre borbe i obostrane gubitke, upravo u vrijeme bitke na Neretvi, čime je izvršavana direktiva vrhovnog komandanta druga Tita i na tome prostoru.

Poslije operacije u širem reonu Garešnice, MPO je već i dio godine ostao uglavnom sam na prostoru Moslavine, sve do formiranja 1. moslavačke brigade 21. IX 1943. godine, dejstvujući i skupno ili po bataljonima, nanoseći neprijatelju gubitke u ljudstvu i materijalu. Dovoljno je navesti ovo:

- MPO na početku ožujka formira i svoj drugi bataljon,
- 1. svinja 1943. prvi bataljon (Busin) odlazi u sastav 12. slavonske udarne brigade,
- na početku lipnja ponovo ima dva bataljona,
- na početku kolovoza Udarni bataljon odlazi u sastav brigade »Braća Radi« na Kalnik,
- snage Odreda rastu tako da ima tri bataljona na početku rujna, od čega glavnina ide u sastav 1. moslavačke brigade (2. brigade II operativne zone) i
- na kraju rujna MPO ima dva partizanska bataljona.

Ogledno je rad Partije iz 1941—1942. godine, pojačan u 1943. dao velike plodove. Ako tome dodamo rezultate azmanske operacije 28—29. studenog 1943. godine, u kojoj je 1. moslavačka brigada sa jednim bataljonom MPO uništila u azmi neprijateljski garnizoni snage ojačanog bataljona, slika je jasnija. I u toj operaciji traju višednevne žestoke borbe u kojima je neprijatelj imao vrlo teške gubitke u samoj azmi. U pokušaju da deblokira opkoljene snage u azmi, dejstvujući i jakim snagama iz pravca Bjelovara i Ivanič-Grada, neprijatelj je izgubio još jedan bataljon i dva aviona u borbi sa jedinicama 28. slavonske udarne divizije koje su obezbjeđivale azmansku operaciju od neprijateljske intervencije. To je bila jedna od vrlo uspješnih operacija uz korisno sadejstvo naših većih snaga između Drave i Save. Neprijatelj je izgubio važnu kariku u sistemu svoje odbrane, a mi dobili vojni i politički. Od tada je azma kao kotarsko sjedište uglavnom bila u našim rukama, izuzev povremenog zadržavanja neprijatelja u vrijeme većih operacija.

Dakle, u drugoj polovini 1943. godine Moslavina ima 1. brigadu, Moslavački partizanski odred sa 2—4 bataljona, Diverzantski bataljon

i ve i broj samostalnih vodova, udarnih grupa, straža, Komandu područja i desetak komandi mjesta sa svim institucijama i organima narodne vlasti i političkih organizacija.

Godine 1944. još je bogatija borbenim dejstvima ve ih razmjera. Formiranjem 33. divizije X korpusa NOVJ situacija se bitno mijenja, NOVJ je uglavnom u ofanzivi. Neprijatelj nema nigdje dovoljno snaga, iako je tu i Prva koza kao konjičanska divizija. Itav prostor između Save i Drave ratno je poprište, Moslavina je ve akutan problem za neprijatelja. Kraj Zagreba je X korpus NOVJ, njegove su jedinice na Kalniku, Zagreba kod gori, Bilo-gori, Podravini, Moslavini sve do linije Virovitica—Grubišno Polje—Novska. Neprijatelj je natjeran u ve a uporišta: Sisak, Bjelovar, Kutinu i dr. duž komunikacije Zagreb—Beograd za koju se neprestano vodi borba.

Dok naša 33. divizija dejstvuje u sastavu X korpusa na širem prostoru sjeverne i sjeverozapadne Hrvatske, dotle MPO, kasnije Posavski partizanski odred i jake diverzantske snage Komande moslava kod područja, komandi mjesta i druge dejstvuju na komunikacijama, napadaju manje neprijateljske jedinice i uporišta, nanose mu neprestano nove gubitke i ne dozvoljavaju mu prodor na slobodnu teritoriju. Zna i, glavne snage Štaba isto ne grupe odreda dejstvuju na komunikacijama a dio snaga drži i brani slobodnu teritoriju. To je karakteristika naših dejstava u toku itave 1944. godine, s tim da je Moslava kao partizanski odred istovremeno i borbeni nastavni centar, jer su iz njega otišli u siječnju 1944. dva bataljona u 1. i 2. moslava u brigadu, jedan bataljon u travnju 1944. u 2. brigadu, Udarni bataljon u 3. moslava u brigadu i bataljon ljudstva u druge jedinice. Uz to Odred ima neprestano u svom sastavu dva bataljona orijentirana kao glavnim komunikacijama na relaciji Ivani-Grad—Banova Jaruga. Borbe, manji sudari, napadi i prepadi gotovo su svakodnevnii ili svaka dva-tri dana, uz napomenu da je to period takmičenja svih jedinica X korpusa tko e uništiti više neprijateljskih vojnika i starješina, tko e nanijeti više gubitaka snagama okupatora i doma ih izdajnika.

Osim toga, jedinice Štaba isto ne grupe odreda, Moslava kao i drugi odredi, posredno ili neposredno, sadejstvuju sa jedinicama 33. divizije i X korpusa u njihovim operacijama, osobito s diverzantskim bataljonima obezbjeuju i rušenje komunikacija i objekata na njima.

Jedna od karakteristika u 1944. godini jeste i ta da su borbena dejstva svih naših jedinica u Moslavini te godine pretežno planska, na osnovu zapovijesti i naredjenja Štaba korpusa i Štaba isto ne grupe odreda, uz samoinicijativu eta i bataljona.

Prvo tromjeseje je 1945. godine ima iste karakteristike kao i 1944. godina s tim da je intenzitet borbi i dejstava pojačan, bilo našim ofanzivnim dejstvom, bilo da je neprijatelj svojom aktivnošću i težnjama da povrati izgubljeno nametao borbe. Zapravo neprestano su se smjenjivale napadna i odbrambena dejstva, uz esto dublja pomjeranja na zemljištu i manevar, poput velikih ali izlomljenih talasa na moru. Naše jedinice u to vrijeme našle su se iza srijemskog fronta i bivalo im je sve teže, jer je neprijatelj sve više gomilao svoje snage stvarajući i na pogodnim linijama itave frontove. Evo primjera: naša 33. divizija i itav korpus vodili su

odbrambene borbe u po etku ožujka 1945. godine od linije azma—Ludina do linije selo Pavlovec—selo Veliki Zdenci, da bi 17/18. III 1945. izvršili pokret ka Bjelovaru, 2. brigada napala neprijatelja u Tomaš-Brijegu, 3. u selu Prespa, a 1. je obezbjeđivala napade iz pravca Bjelovara. Žestoke borbe vodene su gotovo cijeli dan, postignuti su veliki uspjesi, posebno kod 2. brigade. Već slijede i 1. divizija se vratila u reon Zdenci, a malo kasnije preko Velikog Vukovja, južno od Garešnice, izvršila marš i napala neprijatelja u azmi. Poslije napada na azmu, 1. divizija našla se u okruženju, probila se ka Dubravi, a zatim odmah slijede i 2. i 3. divizija jutro ponovo probila obrub u reonu sela Vagovina—Daskatica uz sadejstvo naše 32. divizije. Kasnije, za narednih 5—6 dana, ponovo je izvodila odbrambena dejstva do linije selo Pavlovec—Veliki Zdenci. Taj primjer govori o žestini borbe, velikim naporima, ali i o žilavosti i kvaliteti naših jedinica. Protiv nas je tada dejstvovala 1. ustaško-domobranska divizija i 1. kozačka konjica koje su imale više od 10.000 vojnika.

O radu KP, SKOJ-a i ostalih organizacija

Bez obzira na to što su partijske i skojevske organizacije bile malo-brojne, a u prvoj polovini i oko sredine 1941. i nedovoljno povezane, njihov rad se osjeća svuda na terenu. Pri tome treba istaći:

prvo, propagandom i političkim radom rukovode partijske i skojevske organizacije; vijesti, leci, poruke itd. idu na teren i postižu cilj kod organizovanih. Istovremeno se uključuju u NOP novi ljudi, prije svega omladina koja je malo kasnije veoma aktivno raditi. U velikom broju sela uključuju se planski u pokret istaknutiji simpatizeri KP i napredni ljudi. U po etku opreznije, a u drugoj polovini 1941. godine aktivnije. Formirani su i prvi odbori (bez obzira kako su ih nazivali to su zapravo prvi MNOO-i ili odbori za širenje NOP-a). Jer činjenica da već potkraj 1941. godine postoji u svakom kotaru Moslavine 5—7, a u kotarima Garešnica i azma čak i desetak takvih odbora jasno govori sama za sebe. Ako bismo tome pribrojili i sve »male« odbore — grupe aktivista i vezažine 1—2, 2—3 kojih ima više od desetak u svakom kotaru, mora se zaključiti da organizacije KP i SKOJ-a, posebno članovi KK i OK, rade smišljeno i aktivno na širenju NOP-a. Naime, ni prosječan građanin, a ni neprijatelj, nije to sve znao ni vidio, rad je za neupućene bio nevidljiv, ali uspješan,

drugo, omladinci, članovi prvih odbora, aktivisti — veze pod rukovodstvom Partije vrlo uspješno šire ideje KP i NOB-a, uključuju i sve veći broj saradnika koji su i sami dalje širili našu propagandu i stavove. To se posebno može vidjeti na primjeru širenja vijesti o ustanku u drugim krajevima zemlje u ljeto 1941, kada se uz ta ne vijesti stvaraju i legende, pogotovo malo kasnije, a posebno potkraj 1941. godine, kada su naše borbe i akcije u Moslavini i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj odjekivale poput snažnih eksplozija, koji se odjek širio i narastao u materijalnu snagu NOP-a. Partijska rukovodstva i članovi radili su tako da su za nekoliko mjeseci mogli ići od veze do veze kao po nevidljivoj stazi, ilegalno ali

sigurno. Naše veze radile su u itavoj Moslavini kao sistem ve potkraj 1941. a posebno 1942. godine. Privremeno kidanje i zastoji brzo su otklanjani, stvarane su nove veze i uslovi, s tim da je Partija imala višekanalne veze i upravo je zbog toga mogla raditi i neprestano širiti svoj uticaj.

Treba istaknuti važnost rada lanova CK KPH (druga Gregori a i ostalih), sekretara i lanova okružnih i kotarskih komiteta koji su kao organizatori ustanka neumorno radili na osnivanju organizacija KP i SKOJ-a, NOP-a u cjelini, posebno 1941. i 1942. godine. Njihov intenzivan rad omogućuje povezivanje a zatim funkcioniranje organizacija KP, SKOJ-a i ostalih. O toj ocjeni govori i to što se neki kotarski komiteti i njihovi lanovi i lanovi nekih drugih rukovodstava nisu baš snašli prvih dana i mjeseci. Bilo je oportunitizma i kolebanja šta raditi, nejasno a itd., sve dotle dok ti istaknuti rukovodioci Partije nisu stigli održati sastanke sa lanovima ili cijelim KK KPH, objasniti situaciju, dati direktive i zatim provjeriti kako se izvršavaju postavljeni zadaci. Npr.: sastanak KK KPH Garešnica održan je 31. VII 1941. u Carevom jarku, a ve no u 1/2 VIII bila je formirana prva borbena partizanska grupa u garešni kom kotaru, koja se spojila sa drugovima iz Bjelovara kod sela Križi sjeverozapadno od Bereka gdje je formiran mali odred na elu sa sekretarom OK KPH Bjelovar Kasimom ehaji em Tur inom. To se može uzeti kao prvo formiranje Moslava kog partizanskog odreda, iako ja ine svega deset boraca. itav dalji rad tih i ostalih drugova rukovodilaca Partije na prostoru Moslavine imao je vrlo znaajnu, a esto i odlunu, ulogu pri osnivanju partijskih, skojevskih i svih ostalih organizacija, potrebnih za širenje NOP-a i NOB-a.

Franko Mirosevi

Obilježja NOB-a u Moslavini

Kapitulacija stare Jugoslavije nije zatekla nesprenim moslavane komuniste. Organizacije su im bile sretna i postojala je i njihova razgranata mreža i razvijen rad s masama. Uz jedan okružni komitet bila su četiri kotarska i oko 20 partijskih organizacija s 217 članova. Najjače organizacije bile su u Gornjem Šarapovu, Kaniškoj Ivi, Garešnici i Čazmi.

Položaj i uvjeti rada komunista bitno se mijenjaju okupacijom i formiranjem tzv. NDH. Program njihove političke djelatnosti od tada usmjerava se na stvaranje uvjeta za rušenje tadašnjeg poretka. Oni su jedina snaga oko koje se okupljaju svi koji su protiv fašizma i okupatora.

Pripreme za dizanje ustanka, borba protiv ustaške vlasti i njene politike, kao i izdajničke politike rukovodstva HSS, glavni su pravci i smjernice njihove politike. Svoju djelatnost za dizanje ustanka povezuju s direktivama CK KPJ i CK KPH iji članovi, naročito dr. Pavle Gregorić, šalju obavijesti i određuju zadatke. Dr. Pavle Gregorić osobno prenosi direktive Partije, održava sastanke, daje upute, objašnjava prilike u zemlji i u svijetu te tumači i liniju, koju određuju najviši partijski organi. Od travnja do kolovoza 1941. godine, na teritoriju Moslavine održano je petnaestak sastanaka. Bili su to sastanci mjesnih i kotarskih komiteta te Okružnog komiteta Čazma. Odluke s tih sastanaka sporo se realiziraju. Dugo se raspravlja o prikupljanju oružja i ostalim pripremama za dizanje ustanka. U tome komunisti nailaze na mnoge poteškoće. Uz ustaški i okupatorski teror i politiku rukovodstva HSS umnogome otežava politički rad komunista u masama, što su bile pod jakim utjecajem reakcionarne politike koja je isticala da još nije vrijeme za borbu i da se treba pokoriti ustaškoj vlasti.

Iako stanovništvo Moslavine prihvaća Markov politiku »otporan«, ono ne prihvaća i njegov stav prema komunistima. Za razliku od njega i njegovih istomišljenika, koji napadaju komuniste i njihovu politiku te šire razne laži o njima, narod Moslavine se sa simpatijama odnosi prema njima i njihovoj politici. Taj stav naroda se u prvim mjesecima okupacije manifestira na javnim istupima kojima zahtijeva od ustaških vlasti da se iz zatvora pušte uhapšeni komunisti. Stanovnici sela Kaniške Ivice zahtijevaju od kotarske vlasti u Garešnici da pusti iz zatvora uhapšene članove

Kotarskog komiteta Garešnice. Iz Kutine se u Zagreb šalje peticija s 300 potpisa kojom se zahtijeva puštanje iz zatvora onih građana koji su uhapšeni nakon akcije prekidanja telegrafskih žica. Bila je to jedna od organiziranih sabotaža s kojima su komunisti započeli odmah nakon napada Hitlera na SSSR.

Uz politiku ekanja, koja umnogome utječe na pasiviziranje naroda i njegovo neodazivanje u oružanu borbu, na sporo uključivanje naroda u borbu, i neki drugi faktori otežavaju da narod ne prihvati odmah poziv na ustanak. Međutim u njima isti emocije: opreznu politiku ustaša i Nijemaca, koji zbog strateških i ekonomskih razloga žele imati mir u Moslavini, pa svojim postupcima ne izazivaju stanovništvo protiv sebe, ograničene mogući politički djelovanja komunista i njihovih simpatizera u masama te uvjerenje dijela stanovništva da je uspostavljanjem ustaške vlasti riješeno hrvatsko pitanje.

U pripremama za dizanje ustanka, kao i kasnije, komunisti Moslavine nisu imali problema u suzbijanju ustaške šovinističke politike. Ustaše to razorno sjeme nisu uspjeli posijati među stanovništvo Moslavine. U njoj nije bilo nacionalne netrpeljivosti, ni masovnih progona Srba kao na Kordunu, Baniji, u Lici i Bosanskoj krajini. No, bez obzira na to, treba napomenuti da je takav stav ustaša bio uvjetovan njihovim posebnim interesima u ovom kraju a ne posebnim stavom prema Srbima u Moslavini. To potvrđuju i događaji iz travnja i svibnja 1941. godine, kada su nakon pokolja Srba u Gudovcu ustaše hapsili Srbe i upućivali u logore Jadovno, »Danica« i Slavenska Požega.¹

Pripreme za dizanje ustanka dugo traju, iako se vrlo brzo nakon okupacije organiziraju sabotaže i manje akcije. Grupe komunista i njihovih simpatizera režu telefonsko-telegrafске žice, razoružavaju manje grupe neprijatelja, pišu parole, raspačavaju letke i vrše druge sabotaže. Rezanje žica počinje u lipnju 1941. i obuhvaćava itavo područje Moslavine. Žice se režu između Ludine i Kutine, Kutine i Banove Jaruge, Ivanič-Grada i Pazme, Pazme i Bjelovara, te na području Garešnice. Komunisti Gornjeg Šarampova pokušali su tzv. »španjolskom papuicom« srušiti vlak kod Ivanič-Grada.

U kolovozu 1941. godine formira se prva partizanska grupa koja je, pri pokušaju prebacivanja na Kalnik, na putu bila razbijena. U toj partizanskoj grupi, koja je 5. kolovoza krenula na Kalnik, bilo je 10 boraca a vodio ih je Kasim Čehajić, sekretar OK KPH Pazma.

Nakon rezanja žica i prvih oblika otpora ustaška vlast hapsi komuniste i njihove simpatizere. Na području Kutine tada je bilo uhapšeno oko 100 građana.²

¹ Kotarska oblast Garešnice izvještava Državno ravnateljstvo u Zagrebu, 22. srpnja 1941. godine, da je 105 srpskih obitelji s područja kotara Garešnica zatvoreno u bjelovarskom zatvoru. Dvadeset šestog rujna 1941. godine iz Srpskog Selišta otjerano je 46 ljudi u Caprag. U izvještaju Kotarske oblasti Garešnica, broj 135/X od 29. listopada 1941. godine, navodi se da je stigao u Garešnicu transport od 256 Srba koji su vraćeni kući i iz logora u Slavonskoj Požegi.

² Taj podatak dao je u svojoj izjavi Muzeju Moslavine jedan od organizatora ustanka u Moslavini Ivan Frgec.

Oružani ustanak u Moslavini po inje potkraj 1941. godine, kada se formiraju dvije partizanske grupe. Jedna se formira na zapadnom a druga na isto nom dijelu Moslava ke gore. One se 21. prosinca ujedinjavaju u partizanski odred »Sloga«. Prva oružana akcija te grupe izvršena je 23. prosinca 1941, kada je napadnuta domobranska straža na Lonjskom mostu kod Pre e a. Do ujedinjavanja, svaka je grupa na svom podru ju poduzela niz manjih akcija. Te su grupe bile sastavljene od komunista i manjeg broja simpatizera. Ve ina boraca u tim prvim grupama, koje su osnovane potkraj 1941. godine, bila je hrvatske narodnosti a po socijalnom porijeklu najviše je bilo radnika.³ Broj boraca u prvim partizanskim grupama bio je malen. Svega oko tridesetak od toga 22 komunista. Ako se taj broj usporedi s brojem komunista u Moslavini 1940. godine, vidi se da se samo manji broj njih uključio direktno u oružanu borbu. Dio je radio ilegalno za pokret, drugi su ustaške vlasti uhapsile, a tre i je zbog kolebljivosti i oportunitizma otpao od pokreta. Najodvažniji, usprkos svim poteško ama i velikim opasnostima, ne posustaju. Iako malobrojni, stvaraju svoja uporišta i šire propagandu u narodu, nastoje i ga uključiti u ustanak i time pove ati broj boraca i oružanih jedinica. Taj cilj se sporo ostvaruje. Seljaštvo hrvatske narodnosti (koje ini ve inu u Moslavini), iako sa simpatijama gleda na pokret i materijalno ga pomaže, još uvijek se brojnije ne uključuje u pokret. Nešto više uspjeha u omasovljavanju narodnooslobodila kog pokreta komunisti su imali u selima u kojima su živjeli Srbi. Iz tih sela regrutira se u 1942. godini najve i broj boraca. Tek potkraj 1942. godine broj Hrvata u Moslava kom partizanskom odredu pove ava se i tada e oni initi gotovo polovicu boraca Odreda.⁴

Na to što ustanak u prve dvije godine (1941. i 1942) borbe još nije razvijen utje e mnogo faktora. Među njima treba spomenuti neprijateljske ofenzive, kojima neprijatelj želi ugušiti ustanak, i »Borinu provalu« koja je razbila partijske organizacije i punktove ustanka na ve em podru ju Moslavine.⁵ U sije nju i ožujku 1942. godine neprijatelj je na kratko vrijeme uspio prisiliti partizane da napuste Moslava ku goru. Pokušaji neprijatelja da skrše otpor naroda ne uspijevaju i broj boraca u partizanskim jedinicama neprestano se pove ava. Potkraj sije nja 1942. godine (27. I 1942) u Moslava koj gori na Gari u (Crkvište) formira se Moslava ka partizanska eta »Kasim ehaji Tur in«. eta je tada imala

³ Partizanska grupa garešni kog podru ja imala je 10 radnika, 5 seljaka, 1 intelektualca a po nacionalnom sastavu bilo je 8 Hrvata, 4 Srbina, 1 Bugarin, 1 Nijemac, 1 Musliman i 1 Talijan. azmanska grupa imala je 9 radnika, 6 seljaka, 1 službenika. Po nacionalnosti svi su bili Hrvati. Podatke su dali borci tih grupa. Njihove izvje uvaju se u Muzeju Moslavine u Kutini.

⁴ U izvještaju CK KPH od 14. studenog 1942. godine (izvještaj je dostavljen CK KPJ) navodi se: »U Moslavini se povoljno razvija partizanski pokret. Tamošnji je Odred u posljednji mjesec dana porastao na oko 366 boraca, skoro polovicu tog Odreda ine Hrvati.« Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodila kom ratu jugoslavenskih naroda (dalje Zbornik), tom IX, knj. 2, dok. 56.

⁵ Da nije bilo poznate provale ustaškog agenta »Bore« u partijske organizacije u Moslavini, vjerovatno bi NOB u Moslavini postigao i ve i uspjeh. Prema izvaji Ivana Frgeca, Josipa Sepaka i Stanka Leša, ustaše su nakon te provale uhapsili oko 420 aktivista i njihovih simpatizera. Velik broj uhapšenih bio je strijeljan. Provala je razbila partijske organizacije u mnogim mjestima Moslavine, pa zato u travnju 1942. godine dolazi Dušan ali , kao delegat CK KPH, da sredi organizacije i ponovo ih osposobi za rad na razvijanju i ja anju NOB-a.

etrdesetak obra a. Do početka ljeta broj boraca je porastao, što omogućava formiranje dviju eta, koje će zajedno s Banijskom etom, 22. kolovoza 1942. godine, formirati Moslavački partizanski bataljon. Za komandanta bataljona bio je postavljen Mijo Bobetko a za komesara Ivan Turinovi. Povećanje broja boraca omogućuje da se 10. listopada 1942. godine u Bijeloj kod Daruvara formira Moslavački partizanski odred koji je tada imao 374 borca.⁶

Oslanjaju i se na odbore za pripremanje i organiziranje ustanka, komunisti u selima Moslavačke gore stvaraju sebi jak oslonac. Narod ih pomaže, naročito je bila dragocjena materijalna pomoć. Moslavački partizani nisu nikad oskudijevali u hrani, pomoć u tome bila je dobro organizirana, iako izvještaji Štaba II operativne zone o stanju u jedinicama i na terenu, iz lipnja 1942. godine, konstatiraju da politički radnici na terenu nedovoljno kontaktiraju sa masama te da hrvatske mase još uvijek imaju oznaku HSS-ovske neaktivnosti, a da srpske mase usrdnije pomažu borbu od Hrvata.⁷

Većina borbenih akcija moslavačkih partizana u 1942. godini bila je usmjerena na rušenje željeznih pruga, miniranje vlakova, napade na manja uporišta, patrole i kolone. Dolaskom boraca iz Banije i Slavonije u Moslavinu stvaraju se uvjeti za poduzimanje većih borbenih akcija koje ne imaju karakter diverzija već su prave bitke. Jedna takva akcija bila je napad na Gojilo, 6. rujna 1942. godine. U toj su akciji sudjelovali Moslavački partizanski bataljon, banijske i slavonske jedinice; zapalili su izvore nafte i uništili neprijateljsko uporište. Zaplijenjeno je bilo 120 pušaka, 2 puškomitraljeza, 1 laki mitraljez, 3 šmajsera, 10.000 metaka i 85 bombi. Bila je to dotad najveća akcija u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske.⁸

Dolazak iskusnog diverzanta Ivana Hariša u Moslavinu, u svibnju 1942. godine, ima veliko značenje za razvitak borbenih akcija u tom dijelu Hrvatske.

On formira diverzantsku jedinicu koja neprestano ruši dio željeznice pruge Zagreb—Beograd na području Moslavine. Akcije diverzantske značajan su oblik otpora koji neprijatelju zadaje teške udarce i nanosi velike materijalne gubitke. Od tada do kraja rata, uz manje prekide, svakodnevno se organiziraju napadi na neprijateljske vlakove. Diverzije su prestajale samo kada je ponestalo eksploziva.

Značajnu ulogu u razvitku NOB-a u Moslavini u drugoj polovici 1942. godine imale su banijske i slavonske jedinice. One u Moslavinu dolaze u rujnu 1942. Bio je to 3. i 5. i Udarni bataljon, 1. slavonski odred, Banijska eta iz Brezovice i eta bosanskih proletera. Bolje naoružane, s većim borbenim iskustvom i dobrim poznavanjem ratne vještine one utječu na jačanje borbenog morala moslavačkih jedinica i njihovo ratno iskustvo. Uspjehi koje su u borbenim akcijama postizali jačali su ugled partizana u narodu, oslobađali okupirani teritorij i jačali narodnu vlast.

⁶ Podaci u izvještaju Moslavačkog partizanskog odreda, reg. broj 40-4 i 27-4. Original se čuva u Vojnoistorijskom institutu Beograd.

⁷ Zbornik, tom V, knj. 5, dok. 2.

⁸ Isto, tom V, knj. 7, dok. 15, 19, 40, 64, 83, 94 i 105.

U toku 1942. godine na području Moslavine bilo je osnovano više od 60 NOO-a u kojima je radilo oko 400 odbornika. Neki odbori radili su legalno, neki ilegalno a neki poluilegalno. Te godine na osloboenom teritoriju Moslavine djeluju: Okružni komitet KPH azma, Okružni komitet SKOJ-a azma, s kotarskim komitetima u azmi, Garešnici i Kutini te brojnim partijskim organizacijama. Na osloboenom teritoriju, koji je u to vrijeme stvoren na području Moslava ke gore, nastaje razgrnata mreža organa narodne vlasti i imaju svi oblici društvene djelatnosti kojom se pomaže NOB-a i osigurava narodu mir i red.

Prevladavši mnoge poteškoće, rukovodstvo NOB-a je u 1942. godini uspjelo konsolidirati narodnooslobodilački pokret, formirati vrste i snažne jedinice koje su svojim borbenim akcijama zadavale neprijatelju teške gubitke, stvoriti na području Moslavine osloboeni teritorij koji je samo povremeno neprijatelj uspijevaosvojiti. Uz ofenzive u siječnju i ožujku 1942. godine, neprijatelj je jačim snagama napadao partizane u kolovozu, listopadu i studenom iste godine. U listopadu napada s 5000, u kolovozu s 1600 a u studenom s 3000 vojnika.⁹

Konsolidacija NOB-a u 1942. godini omogućuje postizanje novih uspjeha u 1943. godini. Veliki je uspjeh prvenstveno u tome što se te godine uključuje sve veći broj Hrvata u jedinice NOV. Sredina 1943. godine prijelomno je razdoblje, od tada se postepeno, iz mjeseca u mjesec, povećava broj boraca hrvatske narodnosti u partizanskim jedinicama. U rujnu 1943. godine u Moslava kom partizanskom odredu ima 1000 boraca, što omogućuje formiranje 2. brigade II operativne zone Hrvatske.¹⁰

Intenzitet borbenih akcija moslavskih partizana u tom razdoblju naglo je porastao. Uz pomoć jedinica iz Slavonije napadaju veća mjesta i uporišta: Popova u, Božjakovinu, azmu, Nartu, Križ, Hercegovac i Oborovo. U to vrijeme sve su u stalije i akcije diverzantna pružila izmeću Banove Jaruge i Dugog Sela. Narodna vlast se sve više razvija. Uz Okružni komitet azma, koji se formira 15. srpnja 1943. na Koprivnici i Brdu, postoje 3 kotarska NOO-a (azma, Kutina, Garešnica) s 9 općinskih odbora i 192 mjesna NOO-a koja obuhvaćaju oko 200 sela.

Drugom polovici 1943. godine formiraju se na području Moslavine i pozadinske jedinice. Tada osnovana Komanda moslava kog područja obuhvaćala je teritorij kotara: azma, Garešnica i Kutina te dio kotara Sisak i Bjelovar. Komanda moslava kog područja upravlja komandama mjesta, vojnim stražama, vojnim bolnicama, radionicama, relejnim stanicama (poštama).

Na teritoriju Moslava ke gore, u drugom polovici 1943. godine, postoji bolnica za vojne i civilne potrebe te konspirativna skladišta za spremanje

⁹ Isto, tom V, knj. 10 dok. 8 i knj. 8 dok. 53 i 134.

¹⁰ Dolaženje sve većeg broja Hrvata u partizanske jedinice počinje u prvim mjesecima 1943. godine. Od tada nadalje u neprekidnom je porastu. U izvještaju Štaba Moslava kog partizanskog odreda od 20. II 1943. godine navodi se: »U posljednje vrijeme u partizane pristižu Hrvati iz okolnih krajeva u većim grupama od 15 do 20 ljudi, tako da se osjeća vidno poboljšanje u tom pogledu. Sve su to uglavnom radnici dok je seljaci element i dalje prilično pasivan. Većina njih je dobila pozive za domobranstvo ali radije stupaju u partizanske redove. Isto, tom V, knj. 12, dok. 66.

živežnih namirnica i drugih potrošnih artikala. Za potrebe jedinica NOV radi 8 radionica s 42 radnika.

I u 1943. godini neprijatelj ofenzivama pokušava skršiti partizanske jedinice. U travnju su Nijemci poduzeli dva napada, prvi sa 1800, a drugi sa 700 vojnika. Najja i napad poduzet je 5. srpnja 1943. poznat još i pod imenom »Pothvat Ivan« kada su Nijemci napali partizane s 2500 vojnika.¹¹ Ti napadi bili su i kaznene ekspedicije s ciljem da se partizanima nanese gubici i zastraši narod. Nakon svakog napada neprijatelj se brzo povlaio u uporišta i odatle osiguravao glavne komunikacije. Podaci informativne službe Komande moslava kog područja pokazuju da su u studenom 1943. godine u Moslavini bila 23 neprijateljska uporišta u kojima je bilo 11.510 vojnika.

Od prosinca 1943. godine do lipnja 1944, zahvaljuju i nadmonosti u živoj sili i ratnoj tehnici, neprijatelj je oduzeti inicijativu partizanskim snagama. U napadima na osloboeni teritorij neprijatelj pljačka imovinu seljaka a mnoge prisilno odvodi u vojsku. U siječnju 1944. neprijatelju je uspjelo presjeći i slobodan partizanski prolaz između u Bilogore i Moslavine, u ožujku i travnju napada na osloboeni teritorij, u lipnju osvaja azmu a u kolovozu ponovo poduzima ofenzivne akcije. Od brojnih oružanih sukoba u tom razdoblju treba spomenuti bitku kod Oborova. Potkraj ožujka 1944. godine 2. moslavačka brigada 33. divizije upućena je iz Moslavine prema Oborovu i Prese i da prihvati oružje koje je GŠ Hrvatske uputio u Moslavinu. Kod Oborova je 29. ožujka brigada bila opkoljena i napadnuta. U borbi je brigada doživjela težak poraz. Prema podacima u izvještaju Štaba 33. divizije o toj bici od 351 boraca vratilo se u Moslava ku goru 140 s 28 ranjenika. Poginulo je ukupno 150 boraca. Među njima, osim boraca 2. moslavačke brigade, bilo je i boraca Posavskog partizanskog odreda koji su se u toj bici borili zajedno s borcima 2. moslavačke brigade.¹²

Reorganizacija najviših organa NOV i POH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u siječnju 1944. utječe i na novu organizaciju jedinica NOV i POH u Moslavini. Od dotadašnje 2. brigade II operativne zone, Moslava kog partizanskog odreda i Bjelovarskog partizanskog odreda formiraju se dvije brigade i jedna divizija — 33. divizija X korpusa (zagreba kog) 19. siječnja 1944. godine. U njenom sastavu bile su: 1. i 2. moslavačka brigada, Moslavačka i Bjelovarski partizanski odred koji su i dalje djelovali svaki na svome sektoru ali pod neposrednom komandom Štaba 33. divizije. Pri formiranju, 33. divizija imala je oko 1600 boraca. Brigade i divizija pri formiranju, po broju boraca, nisu bile velike. Broj boraca se iz mjeseca u mjesec povećavati. U rujnu 1944. godine Moslavina ima jedan odred, tri brigade i jednu diviziju s ukupno 2500 boraca.¹³ U parti-

¹¹ Isto, tom V, knj. 14, dok. 82 i knj. 15, dok. 7 i 63.

¹² Isto, tom V, knj. 26, dok. 96.

¹³ Dvadeset devetog rujna 1944. godine u selu Popovcu formirana je brigada »Miloš Obilić«. U sastav brigade ušao je 1. i 2. srpski bataljon, Udarni bataljon i 4. bataljon 12. udarne divizije. Brigada je imala 902 boraca. Odlukom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, 20. listopada 1944. godine, brigada je promijenila ime u brigada »Nikola Demonja«. U depeši se navodi »[...] naziv Brigade je bio nepopularan za Hrvate

zanske jedinice tada dolazi veliki broj dobrovoljaca i domobrananije su se jedinice tada nalazile u rasulu. Proces njihova rasula ubrzava se nakon poziva druga Tita domobranima da se uključe u partizanske jedinice. U listopadu 1944. godine na području Moslavine ima više od 3345 boraca.¹⁴

Moslavanske jedinice ne vode samo borbu na području Moslavine. Formiranjem X korpusa i ve ih vojnih jedinica na području sjeverozapadne Hrvatske, partizanske jedinice bile su isto u pokretu. Moslavanske brigade tada vode borbe u Zagorju, Podravini i Bilogori. U isto vrijeme u Moslavini ponovo dolaze veće vojne jedinice iz Slavonije i Banije. One zajedno s moslavankim jedinicama vode borbe velikih razmjera, napadaju jača uporišta i ruše pruge.¹⁵ Partizanske jedinice postižu uspjehe i u borbama na području Požeške i Daruvarske kotline, Podravine, Kalnika, Zagorja i Moslavine. Na teritoriju koji je u to vrijeme oslobođen jača i dalje se razvija narodna vlast i brojne društveno-političke organizacije. Na teritoriju Moslavine 1944. godine postoji jedan okružni komitet, 8 općinskih i 69 partijskih organizacija s više od 437 članova.¹⁶ Postoji i skojevska organizacija, organizacija AFZ, USAOH-a i JNOF-a. U studenom 1944. na području Moslavine ima 105 skojevskih organizacija s 4 kotarska komiteta i 16 općinskih komiteta. U organizacijama SKOJ-a tada je bilo 755 članova.¹⁷ USAOH ima u lipnju 600 članova i 1200 pionira. U ljeto 1944. godine u Šimljeniku formira se i Okružni odbor JNOF za Okrug azmu.¹⁸

Organi narodne vlasti, pravosuđa i pozadinske vojne jedinice osiguravaju slobodnom teritoriju normalan rad i život. Oni mobiliziraju borce

koji treba da popune broj do 2500. Demonja je popularan kod X korpusa i Srbi bi lakše primili promjenu naziva«. Isto, tom V, knj. 34, dok. 110.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske, 24. rujna 1944. godine, depešom je javio X korpusu: »Za sada nemojte formirati novu diviziju već povežite brojno stanje starih. Srpsku brigadu zbog velikog brojnog stanja koje se predviđa morat će biti mješovito. Zato smo mišljenja da naziv 'Miloš Obilić' politički ne može biti najprikladniji. Bolje uzmite ime nekog sadašnjeg junaka npr. Nikole Demonje«. Isto, tom V, knj. 33, dok. 107.

¹⁴ U izvještaju o nacionalnom i socijalnom sastavu boraca 33. divizije X korpusa od 20. listopada 1944. godine navodi se da divizija ima 3345 boraca od toga: 739 radnika, 1885 seljaka, 109 intelektualaca, 387 obrtnika i sitnih trgovaca, 178 namještenika i srednjoškolaca, 24 vojna lica, 17 policajaca, žandara i finanaca i 11 kućanica. Nacionalni sastav: 2568 Hrvata, 517 Srba, 28 Slovenaca, 1 Crnogorac, 35 Muslimana, 3 Talijana, 99 Rusa, 2 Zidova, 29 Mađara, 51 Ceh, 1 Nijemac, 1 Ukrajinac, 5 Holanđez, 3 Poljaka i 2 Francuza. Isto, knj. 34, dok. 110 i knj. 33 dok. 94.

¹⁵ Potkraj kolovoza i na početku rujna 1944. godine dolazi u Moslavinu 7. banijska divizija. Ona je od 31. kolovoza do 1. rujna 1944. godine izvršila veliku diverziju na pruzi Zagreb—Beograd između Kutine i Popovca. Operacija je trajala 5 sati. Zapaljena je bila neprijateljska oklopnja četa s posadom i naoružanjem, likvidirano i srušeno 6 bunkera, uništena željeznička stanica Voloder, srušena dva mosta, pokidano 7 km telefonske mreže i ubijena 82 neprijateljska vojnika. Zaplijenjeno je bilo 35 pušaka i 12.000 metaka, 2 telefona i 20 pari odijela. Čubici partizana 3 mrtva i 10 ranjenih. Isto, tom V, knj. 33, dok. 74.

¹⁶ Podaci se navode u knjizi: Pregled razvitka radničkog pokreta i NOB-a na okrugu azmu, str. 13. Izd. Historijski arhiv Bjelovar.

¹⁷ Isto, str. 18.

¹⁸ Isto, str. 38.

za NOV, prikupljaju materijal potreban partizanskim jedinicama, uvaju hranu i ostalo u šumskim skladištima, otpremaju hranu oslobođenim krajevima koji u njoj oskudijevaju, brinu se za otpremu ranjenika na liječenje u Italiju, vode borbu s ubašenim špijunima.

U periodu naglog uspona NOB-a u Moslavini, u partizanskim jedinicama se javljaju neke slabosti i poteškoće koje donekle koče snažniji razvitak. Od njih ćemo spomenuti: dezerterstvo, nedostatak oružja i municije, odjeća, obuće i nedovoljan broj iskusnog vojnog i starješinskog kadra. Dezerterstvo se kod moslavanih partizana javlja još oko sredine 1943. ali je tada bilo još ograničenih razmjera. U drugoj polovici 1944. naglo se povećava.¹⁹ Nedostatak odjeće i obuće teško pogađa partizanske jedinice u Moslavini. Bosi i loše odjeveni borci teško su se opirali hladnoći i drugim vremenskim nepogodama. Prehlade i druge bolesti umanjivale su njihovu borbenu sposobnost.²⁰ U toj godini ratovanja ispoljile su se i neke slabosti u Moslavini komunističkom partizanskom odred.

On je u tri godine ratovanja imao odličnu ulogu u razvitku NOB-a u Moslavini. Poduzimao je većinu borbenih akcija, okupljao nove borce, upućivao svoje najiskusnije ratnike u druge jedinice za formiranje novih brigada ili popunjavanje postojećih.²¹ Velik broj ratnika prošao je kroz Moslavinih partizanski odred. Zbog toga se Odred neprestano obnavljao, što je u pojedinim periodima utjecalo na njegovu borbenu sposobnost. Novi, još neiskusni borci nisu bili sposobni ulaziti u jače okršaje ni ispoljavati posebnu borbenost i visok vojni moral sve dok ih u borbenim akcijama ne bi stekli. U toku 1944. godine, prema narednjima više komande, Odred je obavljao niz zadataka koji su se razlikovali od zadataka ranijeg perioda. To većinom nisu bile oružane borbene akcije i napadi na neprijateljska uporišta već zadaci neobično važni za sveopći razvitak NOB-a. Odred je često pratio kolone koje su prenosile oružje i municiju, hranu i ranjenike. Ti zadaci nisu pozitivno utjecali na jačanje borbenog morala boraca i vojničke discipline. U nekim dokumentima iz 1944. godine²² navode se ocjene o nevojnosti držanja njegovih boraca, nedovoljnoj borbenoj aktivnosti i nedisciplini. Takvo stanje ponajviše je rezultat prilika u kojima se Odred u to vrijeme nalazio i ne bi ga trebalo povezivati sa stavovima boraca prema NOB-u, jer oni nisu imali teških vatrenih okršaja u kojima bi kalili svoje vojno iskustvo a nije im se pružala ni prilika da ga suradnja s nekom jačom jedinicom što prije postignu. Zadaci koje su obavljali onemogućivali su im to. Da je Odred

¹⁹ U izvještaju X korpusa, 13. studenog 1944. godine, navodi se da u Moslavini i Posavini ima više od 1000 dezertera koji se kriju u blizini kuća ili se na razne načine uvlače u pozadinu. Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 34.

²⁰ U izvještaju 33. divizije Štabu X korpusa 12. studenog 1944. godine navodi se »[...] zdravstveno stanje boraca zadovoljava, ali hladniji dani su to pogoršali jer su mnogi boshi i veoma loše obučeni. Higijena nije na dovoljnoj visini, naročito sada kada je zahladilo. Oskudica sapuna i loše stanje odjeće i obuće, ima 300 boraca potpuno bosih, odjeća rashodovana, 15% boraca ima šinjele, donjeg veša ima malo«. Isto, tom V, knj. 35, dok. 25.

²¹ Potkraj 1942. godine iz Odreda je u Slavoniju upućeno 300 boraca. Do sredine 1943. upućeno je još 500 boraca. U toku 1944. godine od boraca Odreda formiraju se moslavaničke brigade.

²² Ocjene se navode u izvještaju X korpusa od 2. XI 1944. Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 8.

u reorganizacijama, kroz koje je prolazio, uvijek zadržao iskusni starješinski kadar i grupe dobrih boraca zadržala bi se bila unutrašnja veza u Odredu pa u drugoj polovici 1944. godine ne bi došao u situaciju kakvu je utvrdila viša komanda u svojim izvještajima. No, bez obzira na te slabosti koje su se u Odredu ispoljile, on je bio neuništiva snaga koja je svoje sokove redovito crpila iz naroda i koja se neprestano obnavljala. Njegova uloga presudna je za razvitak cjelokupnog NOB-a u Moslavini, pa i šire od nje, jer je mnoge svoje borce upu i van Moslavine, a jedinice koje su se formirale od boraca Moslava kog partizanskog odreda borile su se u Podravini, Slavoniji, Zagorju i Bilo-gori.

Po etak 1945. godine obilježen je jakom neprijateljskom ofenzivom na moslava ko podru je. Neprijatelj je tada uspio osvojiti Garešnicu, Veliki Grdevac i mnoga sela u Moslava koj gori. No, osvojeni teritorij neprijatelj nije mogao zadržati jer mu je ponestalo snage, što je omogu ilo partizanskim stražama da na osvojenom podru ju ponovo uspostave narodnu vlast.

Potkraj travnja 1945. Moslavina ponovo postaje podru je na kojem se vode žestoke borbe. One po inju probojem fronta na Ilovi. Nakon što su jedinice I armije 24. travnja forsirale Ilovu i formirale mostobran kod sela Turnašice, Hrastovca i Kloko evca, neprijateljske snage su u rajonu Poljane izvršile protuudar prema Antunovcu, Uljaniku i Blagorodovcu, zbog kojeg su se jedinice I armije povukle na lijevu obalu Ilove. Neprijatelj je time omogu io sebi sigurnije povla enje prema Zagrebu. Jedinice I armije ubrzo zatim nastavljaju gonjenje neprijateljskih snaga na itavoj liniji fronta od Banove Jaruge do Grubišnog Polja. Snažnim naletom jedinice I armije (5. 6. 11. 21. 42. i 48. divizija), od 1. do 4. svibnja 1945, oslobodile su Moslavinu.

U to vrijeme jedinice 33. divizije (u kojoj se nalazila ve ina Moslavana) vode borbe u sastavu jedinica III armije na podru ju Virovitice, Slavonske Požege, Daruvara, Pakraca, Bjelovara, Bilo-gore i Kalnika, daju i time vidan doprinos kona nom oslobo enju susjednih krajeva i ispoljivši u toj borbi primjernu hrabrost i borbenost.

U toku 1944. i 1945. godine moslava ke jedinice operiraju na širokom podru ju i u neprestanom su pokretu. Prebacivale su se s jednog kraja u drugi, kako su uvjeti borbe zahtijevali. Iako su neke od njih doživljavale i poraze, uvijek su se uspjele izvu i, prikupiti i popuniti novim borcima, što ih je, usprkos blizini jakih neprijateljskih uporišta, održalo i neprekidno ja alo.

fjuka Prilika, Gabrijel Santo

O nastanku, razvoju i borbama Bjelovarsko-varaždinske partizanske grupe u 1941. godini

Uo i drugoga svjetskog rata partijske organizacije okruga Bjelovar i Varaždin ubrajale su se među razvijenije organizacije u Hrvatskoj. Djelovali su okružni i kotarski komiteti — u Bjelovaru s više od 230 članova Partije i oko 500 skojevac, a u Varaždinu sa 180 članova Partije i oko 650 članova SKOJ-a.

Što se više približavao 6. april 1941. godine, i jedna i druga organizacija trpjele su sve veće udare zbog mnogih hapšenja.

Dio članstva i rukovodstva nalazio se u vojsci, pa su i zbog toga partijske veze u vrijeme napada na Jugoslaviju bile oslabljene.

Po raznim akcijama već ina najaktivnijih komunista bila je poznata politika koja javnosti, ali i organima gonjenja kako bivše Jugoslavije, kad se i HSS, došavši na vlast, aktivno uključila u progone komunista, sindikalista URSS-a, istaknutijih ljudi koji su djelovali na liniji Stranke radnog naroda i naprednih omladinaca predvođenih SKOJ-em, tako i organima gonjenja NDH koja je preuzela gotovo kompletno rukovodstvo po kotarima i općinama, uključujući i Matjekovu »Zaštitu«, uz obilne instrukcije njemačkih špijunskih službi.

Gotovo cijeli Okružni komitet Bjelovar sa sekretarom OK SKOJ-a bio je uhapšen i optremljen u logor »Danicu«.

U Varaždinu su od 9 članova OK KPH na terenu radili sekretar dr Josip Hrnčević i drugarica Beška Frntić, a drugi je dio bio u ilegalnosti van Varaždina ili uhapšen.

Na oba okruga, od aprila 1941. neprekidno je bilo hapšenja ne samo komunista, nego i sindikalnih funkcionara, naprednih omladinaca, Židova, istaknutijih Srba i pripadnika SDS (logori »Danica«, Kerestinec, Lepoglava, Jasenovac, Jadovno).

Od maja počinje i ubijanja, nakon suđenja i bez suđenja (Gudovac i si.).

Zbog konspiracije teško je bilo uspostavljati prekinute partijske veze, ali rad na organiziranju ustanka bio je nastavljen i u otežanim okolnostima.

lanstvo Partije, s kojim je bila uspostavljena veza, bilo je upoznavano s glavnim partijskim materijalima s pomoću letaka, u kojima su bili štampani (»Proglas« CK KPJ od 12. jula 1941. godine, »Proglas« CK KPH iz istog mjeseca, govor Molotova u povodu napada Njemačke na SSSR i si.).

Štampanje su u oba okruga nastavile raditi od maja 1941. godine.

Nakon napada na SSSR, 22. juna, i odluke Politbiroa CK KPJ od 4. jula 1941. godine donose oba, bjelovarski i varaždinski OK KPH odluke za oružane akcije.

Formiranje Bjelovarsko-varaždinske grupe

Na početku augusta 1941. OK KPH odlučio je da se na području OK Bjelovar formira zajednička Bjelovarsko-varaždinska partizanska grupa, koja će kao jezgra okupljati sve postojeće grupe i one pojedince koji su se pred nasiljem ustaša morali sklanjati u ilegalnost.

U to je vrijeme iznad Kalnika kod Osijeka živjela grupa od 7 ljudi s 3 člana Partije i 2 člana SKOJ-a, tzv. »Šojkina grupa« (v. prilog br. 1).

Postojala je i grupa u kojoj su se skrivali križevački članovi Partije koji su s Josipom Posavcem Zelenim uspjeli pobjeći iz križevačkog zatvora (v. prilog br. 2).

Zatim je oko Ivanske postojala grupa, koja se na putu za Kalnik, kod Carevdara, sukobila sa žandarmerijskom zasedom i tom je prilikom poginuo drug Franjo Horvati iz Ivanske, a do spajanja nije došlo (v. prilog br. 3).

I na Bilogori živjela je grupa od 4 člana, tzv. »Gecina grupa«.

Uz to se gajila i nada da će se pronaći dio oružja koje je bilo odbačeno pri rasulu 108. pješadijskog puka u slomu Jugoslavije.

Radom na razvoju partizanske grupe rukovodio je oslabljeni OK KPH Bjelovar sa sekretarom Kasimom Čehajem, koji je bio novi čovjek na bjelovarskom terenu, uz članove OK Franju Gajskog, Matu Kirina, Franju Stepanovskog, Matu Prvića, Tomu Vinkovića i Ivana Banića.

Bjelovarska grupa formirana je na početku augusta u šumi Bedenik, a u to vrijeme su je sačinjavali: Duka Prilika, Gustav Perl Benda, Franjo Marenica, Stjepan Matišić, Bogdan Jelačić, Marija Kapusta, a nakon nekoliko dana priključili su se Branko Vitanović i Blagoja Janković.

I Varaždinska grupa formirana je 13. VIII kod mlina u Zlebavi (baza br. 2), a sačinjavali su je: Gabrijel Santo, Vilko Jurec, August Kobal i Andrija Frntić. Grupu je do Ludbreških vinograda, iznad sela Globočec, doveo Ivan Brčković. Tu su se grupi pridružili: Antun Blažić Šimun i Franjo Hladni Drago.

Tu je grupu preuzeo Franjo Gajski i odveo u šumu Bedenik, gdje se 15. VIII spojila sa Bjelovarskom grupom. Zbog bolesti ostao je Andrija Frntić i vratio se na terenski rad oko Varaždina.

Grupa je bila naoružana sa 7 karabina, 3 pištolja i nekoliko bombi.

Gustav Perl Benda bio je određen da 18. VIII ode na Kalnik, poveže se s Kalnikom, »Šojkinom grupom« i da je dovede u šumu Bedenik. Primijetivši stražara na mostu, na pruži Koprivnica—Križevci, odlučio je da ga razoruža. Kako je stražar pokušao pružiti otpor, Benda ga je likvidirao i uzeo mu karabin. Zbog uzbune koja je nastala pri smjeni straže, Benda se morao vratiti u grupu neobavljena posla.

U to vrijeme bila je formirana i jedna zagrebačka partizanska grupa u šumi iznad Sesveta. Grupu su sačinjavali: Petar Biškup Veno, Ivan Huzmijak Beli, Mirkovića, Ante Dobrila, Zdravko Perar, Zvonko Komarica, Silvo Pelcl, Branko Špalj i srednjoškolac Šragalj.

Oko 15. VIII tu je grupu bila iznenadno napala veća žandarmerijska patrola. Došlo je do borbe u kojoj je ubijen jedan žandar i zarobljen njegov karabin, a grupa nije imala gubitaka.

Otkrivena i bez veza, grupa se uputila na bjelovarski teren, prema selu Podgorci, odakle je rodom Petar Biškup Veno. Razunala je da se tamo spojiti s Bjelovarskom grupom, za koju su čuli da postoji.

Probijanje je bilo teško — bez hrane i vode — bez poznavanja terena, preko saobraćajnica blokiranih nizom zasjeda. Usput je grupa vodila dvije borbe bez žrtava.

Trojica, i to Silvio Pelcl, Branko Špalj i Zvonko Komarica bili su živi uhvaćeni, kad su ulazili u sela da nabave hranu.

Grupa je 20. VIII stigla do sela Podgorci i posredstvom majke Petra Biškupa uspostavila vezu s Bjelovarsko-varaždinskom grupom koja se upravo nalazila u tom selu.

Tako je nastala grupa od 18 boraca sa 18 karabina, nekoliko pištolja i bombi.

Grupu su posjećivali drugovi iz OK KPH Bjelovar i informirali je o politici u toj situaciji. Samostalne veze partizana bile su ograničene na samo nekoliko seljaka iz okolice.

I snabdijevanje grupe bilo je otežano, a količina sanitetskog materijala nedovoljna.

Zbog nepoznavanja terena, nedostatka veza, otežanih teškoća grupa su samovoljno napustili Branko Vitanović, Blagoja Janković i August Kobal.

Kako daljnje prikupljanje boraca nije dalo brze rezultate, Okružni komitet pripremio je zauzimanje žandarmerijske stanice u Velikoj Kapeli. Do akcije nije došlo, jer su zakazali vođu i iz sela. Kako je grupa već bila u pokretu, samostalno je odlučila da napadne željeznicu ku stanicu Veliko Trojstvo. Napad je uspio i zarobljeno je 7 domobrana s 2 puške, uništene instalacije na stanici i održan miting domobranima i putnicima koji su čekali vlak, a po selu podijeljeni rukom pisani listi. Bilo je to 4. septembra. Grupa je zatim krenula prema Bilogori. Opreznost ustaša povećala se — grupirali su se po selima i držali zasjede. Tako su 8. IX u takvu zasjedu kod sela Kašljevac upali drugovi Prilika i Marinić, kad su pokušali uspostaviti veze i nabaviti hranu. Marinić se uspio odmah izvući, a Prilika je bio uhvaćen. Kako mu nisu pronašli sakriveni pištolj, uspio je ubiti ustašu uvara i pobjeći. Ostao je bez veze s grupom i uspio joj se pripojiti na njenom putu za Ludbreg.

Teškom mukom bila je uspostavljena veza s organizacijom KP u Severinu od koje grupa dobiva hranu.

Preko te veze priključila se grupi Gecina grupa (etvorica). Od njega grupa dobiva podatke o braći Halapa iz sela Orovca — okorjelim ustašama, pa je 10. IX izvršen napad i ustaše likvidirani.

Život grupe koja je ostala bez veze s partijskom organizacijom postajao je sve teži, a neprijatelj je spremao sve jače ofenzive. Hapšenja su postala još češća, naročito u Bjelovaru. Problem hrane također je postajao sve ozbiljniji.

Nakon razmatranja situacije, dogovoreno je da se krene prema Ludbregu, gdje su postojale partijske veze (Blažić i Hladni).

Marš za Ludbreg bio je težak: nepoznavanje terena, nedostatak hrane, kretanje isključivo noću, odsustvo akcije. To pomalo razjeda moral i vrstinu grupe.

Gecina grupa sporazumno ostaje na bilogorskom terenu, jer nisu željeli ratovati na nepoznatom terenu.

Stigavši do Ludbrega (šuma južno od sela Globoc) grupa se nekoliko dana oporavljala.

Saznavši od seljaka i iz dnevne štampe da će Budak 5. oktobra održati u Koprivnici veliki govor, samoinicijativno, bez ikakvih organizacijskih priprema, odlučili su Gustav Perl Benda i Franjo Marenčić da izvrše atentat na Budaka.

Stigavši oko 9 sati 5. X u Koprivnicu, svratili su u neku gostionicu da nešto pojeduju i tu su Benda prepoznali neki ustaše iz Bjelovara. Nastao je metež i pucnjava. Njih dvojica su se probili iz gostionice i krenuli prema parku. Tu se Marenčić, koji je izgubio naokolo, zapleo u neku žicu i ustaše su ga živog uhvatili. Benda se sklonio na tavan neke kuće i borio se do posljednjeg metka kojim se ubio. Bilo je ubijenih i ranjenih ustaša.

Ova epizoda pokazuje želju za akcijama s jedne i slabog borbenog iskustva s druge strane. Gubitkom dvojice najboljih drugova moral grupe još više je opao.

Tada posjeću grupu Karlo Mrazović, Gašpar i Stjepan Ivić Mali. Održano je savjetovanje. Nakon suglasnosti iz Zagreba, dolazi do reorganizacije grupe: dio drugova prebačen je u jedinice Banije, Korduna i Like, dio je ostao da politički radi na terenu Varaždina i Ludbrega, a dio se vraća na Bilogoru.

Vratili su se u Prilika, Gabrijel Santo, Petar Biškup Veno, Bogdan Jelačić, Stjepan Matišić i novopridošli Slavko Habek iz Jalkovca kod Varaždina.

Grupa se vratila u selo Sredice, gdje je bila baza OK KPH Bjelovar, i vršila manje zadatke: rad u tehničarima, kurirska služba, politički rad i prikupljanje novih boraca.

U Sredicama je održan niz savjetovanja i analizirana iskustva iz dotadašnjeg djelovanja grupe.

U Sredicama, u Paraginoj kući, uz sekretara OK KPH Bjelovar Kasim Čehajića i Turina, bili su i Pajo Gregorić Brzi, Grga Jankes i Pavle Vukomanović Stipe.

Razrađivani su planovi za omasovljenje grupe, i to prvenstveno u dva smjera:

1) oslobađanje zatočenih drugova u logoru »Danica«, gdje su bili braća Bakić, Franjo Vinter, Šandor Kiralj, Julijus Eker, Stevo Šabić, Marijan Jambrešić i drugi iz bjelovarske organizacije, Jovica Marković iz zagrebačke organizacije i 2 člana CK KPH,

2) ponovo se povezati s kalničkim grupama.

U Sredicama prilaze grupi Branko Bogojević, Mato Šurić Bosanac i Nikola Vujić i Nojo.

Oko polovice oktobra bili su upućeni Petar Biškup Veno i Branko Bogojević na Kalnik da se povežu sa »Šojkinom grupom« i da je dovedu u Sredice. U selu Kalnik dolaze na pogrešnu vezu i napadnu ih doma i ustaše. Pri tom je Bogojević stradao, a Biškup se ranjen uspio izvući i vratiti u Sredice.

Potkraj oktobra trebalo je osloboditi sve spomenute drugove iz logora »Danica«. Grupa je bila na osiguranju. Zbog nekih nesporazuma, zatvorenici su bili otkriveni i kratko vrijeme nakon toga likvidirani. Tako ni taj pokušaj nije uspio.

Na početku novembra dobili su Zvonko Lončar i Mirjana Jelinić zadatak da u selu Donja Velika formiraju štampariju i nastave umnožavanje partijskih i vojnih materijala. Seljak kod kojeg su se smjestili ubio je Lončara, a drugaricu Mirjanu teško ranio i predao ju ustašama u Bjelovaru, gdje je 19. decembra 1941. strijeljana zajedno s Kasim Čehajićem. Tako su propali i tehničari i dragocjeni drugi drugarici.

Oko polovice novembra OK Bjelovar priprema napad na općinsku zgradu u Novigradu, jer se znalo da u njoj ima oružja, kompletna tehnika i mnogo papira.

Plan je bio detaljno razrađen s partijskim organizacijama iz Sredica, Poljana, Javorovca, Srdinca i Plavšince.

U noć i 27. novembra prekidaju drugovi s terena sve telefonske i telegrafске veze s Novigradom, a devetorica partizana ulaze u mjesto: šestorica se raspoređuju u zasjede (jer je u Novigradu bilo dosta ustaša), a trojica ulaze u općinu i razoružavaju stražu. Zaplijenjeno je 16 karabina, oko 5 000 metaka i drugi vojni materijal, 2 pisane mašine, rotator, šapirografi, oko 100 kg papira i ostalog pribora.

Sav taj materijal prenesen je uz pomoć drugova s terena u unaprijed pripremljene bunkere.

Odmah idućeg dana dolazi do masovnih hapšenja. Zbog slabog držanja pojedinaca, pronađen je velik dio zaplijenjenog materijala i provaljena gotovo cijela organizacija. Pao je i sekretar OK KPH Bjelovar Kasim Čehajić.

Veći dio aktivista odveden je u Bjelovar i 19. XII 1941. godine strijeljan. Ukupno je strijeljano 28 drugova.

Grupa se povukla u okolicu sela Reškovci, gdje je iskopala bunker s namjerom da se odmori i tu prezimi. Neprijatelj je na taj sektor bacio velike snage, koje su pretraživale sela i šume ne bi li ušle u trag partizanskoj grupi za koju su znali da ima svega 9 ljudi.

Omladinac Stevo Vujić (Nojin mladi brat) 12. XII obavijestio je grupu da je u Reškovce stigla veća grupa žandara i da pretražuje teren. Donesena je odluka da im se postavi zasjeda. Kreću se na zadatak, grupa se na uskoj stazi u gustom šikari sukobila sa žandarima. U tom sukobu je jedan žandar ubijen, jedan ranjen, a grupa nije imala gubitaka. Za kratko vrijeme dolazi do još jednog sukoba u kojem se grupa razbila: Duka Prilika, Petar Biskup Veno, Bogdan Jelača, Nikola Vujić i Branko Halapa probili su se za Novoseljane, pa u selo Tomaš. Gabrijel Santo i Mato Šurić probili su se prema Ludbregu, a Slavko Habek i Stjepan Matiša ostali su do drugog dana skriveni u šumi. Slijedećeg dana pokušali su se spojiti s grupom preko Branka Vukobratovića iz Tvrde Rijeke i kod njegove kuće bili napadnuti. Habek je u borbi poginuo, a Matiša zarobljen.

1) Podaci o broju članova KP i SKOJ-a na području OK KPH Bjelovar nisu provjereni:

Prilog 1.

Grupa iz Vojakova kod Osijeka

1. Mileva Cetuši, Srbinja, član KP,
2. Simo Vitanović, Srbin, član KP, poginuo 1942. godine,
3. Marijan Vitanović, Srbin, seljak, simpatizer, poginuo 1943,
4. Branko Vitanović, Srbin, seljak, simpatizer,
5. Miloš Vitanović, Srbin, seljak, skojevac,
6. Slavko Vitanović, Srbin, seljak, skojevac, poginuo 1943,
7. Blagoje Janković, Srbin, seljak, član KP, poginuo 1942.

Prilog 2.

Križevačka grupa

1. Mijo Radanac, Srbin, seljak, simpatizer, poginuo 1943,
2. Milutin Delim, Srbin, seljak, simpatizer, poginuo 1942,
3. Josip Posavec, Hrvat, obrtnik, član KK KP Križevci,
4. Franjo Marenica, Hrvat, tehničar, član KP, poginuo 1941,
5. Đuro Bašak, Hrvat, član KK Križevci, obrtnik, poginuo 1942,
6. Anton Levak, Hrvat, član KP, radnik,
7. Vinko Govedić, Hrvat, radnik, simpatizer, umro,
8. Pero Kokotović, Hrvat, član KK Križevci,
9. August Šket, Hrvat, član KK Križevci, radnik,
10. Ivan Pavišić, Hrvat, radnik, član KP, poginuo 1942,
11. Hubert Kruljac, Hrvat, član KP, radnik,
12. Miloš Manojlović Mima, Srbin, simpatizer, narednik,
13. Mato Triplak, Hrvat, radnik, član KP.

August Šket elik

Prve partizanske grupe na Garešnici i OK azma

Na inicijativu Kasima ehaji a i Pavla Gregori a odlučeno je da se formira partizanska grupa od komunista Garešnice, Ivanske i Bjelovara s ciljem da se prebaci na Kalnik i spoji tamo s već postojećom partizanskom grupom, te da zajednički razoružaju ustaše u Planinarskom domu i zatim prihvataju progonjene Srbe.

Plan je bio usput dići i most na pruzi izme u Križevaca i Koprivnice, kod Sokolovca.

Odlučeno je da se svi drugovi koji žele i prikupе u selu Babincu, kraj Ivanske, pa je četvrtog kolovoza 1941. godine formirana grupa od ovih drugova:

- Kasim ehaji , sekretar OK Bjelovar, radnik, Musliman,
- Stjepan Ivekovi , iz Bjelovara, radnik, član Partije, Hrvat,
- Tomo Buden, Garešnički Brestovac, radnik, član Partije, Hrvat,
- Ivan Bobinac, Garešnički Brestovac, radnik, član Partije, Hrvat,
- Franjo Horvati , iz Ivanske, skojevac, član Partije, Hrvat,
- Ivan Vardaj, iz Ivanske, radnik, član Partije, Hrvat,
- Rudolf Lukši , službenik iz Ivanske, skojevac, Hrvat,
- Josip Pešmeg, iz Ivanske, radnik, skojevac, Hrvat,
- Duro Gašpar, iz Paljevine, seljak, član Partije, Hrvat i
- Slavko Palošika, iz Paljevine, seljak, član Partije, Hrvat.

Iste večeri grupa je krenula na put i putovala itavnom, tako da je 5. VIII 1941. godine prešla oko 6 sati ujutro cestu izme u Žabna i Križevaca i krenula prema cesti i pruzi Križevci—Koprivnica. Oko 7 sati naišla je na ustašku »radnu službu« gdje u Boriku postavlja na stabla kantice za vaenje smole. Ima je grupa prešla pored njih, jedan je sjeo na konja i odjahao u pravcu Križevaca.

Odmah je bilo jasno da će informirati ustaše o grupi i pravcu kretanja. Grupa je prešla cestu i prugu kod Majurca i sklonila se u neku šumu, jer se po danu nije mogla dalje kretati. Bilo je predviđeno da se kretanje nastavi u 18 sati s tim da se kraj nekih sela prebacuju po dvojica-trojica kako ne bi bili upadljivi. ehaji i Ivekovi su u 18 sati krenuli prvi i nakon nekoliko minuta bili primijećeni i došlo je do puškaranja, ali su se oni ipak prebacili i nastavili put. Odmah nakon te pucnjave ostatak grupe primijetio je žandare i došlo je do borbe u kojoj se grupa razdvojila. U borbi je ranjen omladinac Franjo Horvati , uhvaćen i strijeljan. Grupa je nosila 20 kg eksploziva, pištolje u mašinu i pribor, a od naoružanja dvije puške i tri revolvera.

Kako veza nije bilo, svi su se morali vratiti u svoja mjesta. Tomo Buden i Ivan Bobinac otišli su do Paje Gregori a u Jamu, a ostali: Vardaj, Lukši , Pešmeg, Gašpar i Palošika su otkriveni, pohvatani i strijeljani. Buden i Bobinac prešli su u kotar azmu (u dogovoru s drugom Gregori em) i tamo se povezali s partijskom organizacijom. Tada je 21. XI 1941. godine, po vezi došao iz Zagreba Husein Mufti , krojački radnik, jer je već prije bilo dogovoreno da će se pripremiti akcija, da će i on

do i i i u partizane. Tomo Buden, Bobinac i Mufti , naoružani jednim pištoljem i bombom, upali su 22. XI u 18 sati u selu Marinkovcu u ku u, gdje su ustaše imali sastanak, i zarobili 2 karabina sa po 30 metaka, te od jednog ustaše u istom selu oduzeli karabin i 30 metaka. To je bila prva oružana akcija, a i prvo bolje naoružanje. Odmah su krenuli natrag na teritorij Garešnice i na Kop i -Brdu zatekli Pavla Mari i a i Grgu Vukeli a koji su pripremali zemunice za grupu što e do i iz Ivani - -Grada i Dugog Sela. Na Garešnici su se odmah povezali s Pajom Gregori em i tada ve bolje naoružani po eli pripremati akcije na tom terenu. Na Garešnici su u ilegalnosti bili Slavko Kezele i Josip Kezele, a također su iz Gecine grupe iz Bilo-gore došli Mile Marši i Jakov Valjevac. Iz Daruvara je došao Stjepan Rek, preko druga Gregori a, i tada je grupa brojila 8 boraca naoružanih s 5 karabina, 2 pištolja i 2 bombe.

Grupa je 9. XII razoružala kulturbundovce u Gornjem Brestovcu i zarobila 4 karabina, 1 lova ku pušku i 49 metaka. U toku akcije grupi su prišli Ferdo Einspiegel, Petar Petrov, Andrija Sa ari i Stevo Milakovi svi iz Brestovca. Kulturbundovci iz Velike Bršljenice organizirali su 18. XII potjeru za grupom, ali su bili natjerani u bijeg, dvojica zarobljena i razoružana, a tre i je u bijegu bacio pušku.

Grupa se tada nalazila na teritoriju isto nog dijela Moslava ke gore u selima Veliki i Mali Prokop, Kutinica, Krajiška i Paurska.

Nakon akcije u Brestovcu i dolaska u Kutinicu, grupi su prišli Milan Vuksanovi , seljak iz Mikleuške, Obrad Raki i Milan Kuki , iz Kutinice, i Tomo Matijevi . Tako je na teritoriju Garešnice stvorena druga partizanska grupa koju su sa injavali ovi drugovi:

Ime i prezime	Soc. sastav	Nac. sastav	Pol. pripadnost
Tomo Buden	radnik	Hrvat	lan Partije, Brestovac
Ivan Bob'nac	radnik	Hrvat	lan Partije, Brestovac
Mufti Husein	radnik	Musliman	kandidat Partije, Bosna
Slavko Kezele	radnik	Hrvat	lan Partije, Garešnica
Josip Kezele	seljak	Hrvat	lan Partije, Garešnica
Mile Marši	seljak	Srbin	s'mpatizer
Jakov Valjevac	seljak	Hrvat	s'mpatizer
Stjepan Rek	radnik	Talijan	lan KP, Uljanik
Ferdo Einspiegel	ak	Nijemac	skojevac, Brestovac
Petar Petrov	radnik	Bugarin	lan KP, Brestovac
Andrija Sa ari	radnik	Hrvat	omladinac, Brestovac
Stevo Milakov.'	radnik	Hrvat	omladinac, Brestovac
Milan Vuksanovi	seljak	Srbin	simpatizer, Mikleuška
Obrad Raki	seljak	Srbin	simpatizer, Kutinica
Milan Kuki	seljak	Srbin	antifašist, Kutinica
Tomo Matijevi	seljak	Hrvat	simpatizer, Kutinica

Naoružanje: 13 karabina, 1 lovačka puška, 3 pištolja i nekoliko bombi. U međuvremenu je na Koprivničkom Brdu bio formiran odred »Sloga« u kome su bili drugovi iz Ivaniča i Dugog Sela, a pod rukovodstvom Alojza Vulinca, sekretara OK Azma. Odred je brojao 16 boraca, i to: Alojz Vulinec, Mato Svetlić, Ivan Miletić, Karlo Remenar, Ivan Pokas, Josip Turinec, Stjepan Barilić, Mato Šantek, Stjepan Srac, Ivan Muškon, Vinko Golubić, Grga Vukelić, Ante Bušleta, Josip Augustinović, Marko Uljak, Pavle Marić. Bilo je 9 radnika-zanatlija, 6 seljaka i 1 službenik, po nacionalnosti svi su bili Hrvati. Približno, je bilo 9 članova Partije, 6 simpatizera i 1 skojevac.

Zakletva je položena 14. XII 1941. godine, za komesara je izabran Alojz Vulinec, za zamjenika Mato Svetlić, za komandira Ivan Pokas. Kako je Budeni i Bobincu bilo poznato da se oko 15. XII u Azmi priprema formiranje partizanske grupe, Tomo Budeni i Petar Petrović otišli su na Koprivničko Brdo s prijedlogom da se obje grupe spoje i da planiraju nove akcije.

Iz Garešničke grupe došlo je 21. XII na Koprivničko Brdo 12 drugova, spojili se s odredom »Sloga« i 23/24. XII 1941. razoružali domobranske straže na Lonjskom mostu kod Prečaca, na pruži Zagreb—Beograd. Zaplijenjeno je 9 pušaka, 1 puškomitraljez, 300 metaka i ostala vojna oprema. U toj akciji poginuo je Andrija Sarić iz Brestovca i jedan domobran. Nakon te akcije Odred se povukao na istoimni dio Moslavačke gore i organizirao bazu iznad sela Kutinice. Prvi komesar Odreda, a i sekretar OK Azma, Alojz Vulinac ranjen je u bunkeru nesretnim slučajem 21. XII te je nakon tri dana umro.

Nekako u isto vrijeme strijeljan je u Bjelovaru sekretar OK Bjelovar Kasim Čehajić.

Vidi se da su po osnivanju prvih partizanskih grupa bili teški i da je bilo dosta žrtava. Od prve grupe u kotaru Garešnica, formirane u Ivanskoj, od 10 drugova komunisti potkraj 1941. godine ostala su samo dvojica. Uz to, dosta je drugova uhapšeno i otjerano u logore.

Tomo Budeni Hitri

Kao zaključak na razmatranja mogli bismo navesti:

1. vanredne napore partijske organizacije, koja uz ogromne gubitke naroda vodi kurs na oružanu borbu,
2. beskompromisnu odanost pretežnog dijela boraca koji su i pod izrazito nepovoljnim uslovima bili spremni na akcije,
3. slabo vojno iskustvo pojedinih boraca i rukovodnog kadra,
4. nepoznavanje terena za nove borbe,
5. nesamostalnost odreda u akcijama i slobodnijem kretanju, već isključivo po partijskim vezama, a koje borci iz odreda nisu poznavali,
6. neprijatelj je jakim propagandom pokušao identificirati NOB s etništvom i razbojništvom,
7. na svaku pojavu partizana dolaze jake ustaške snage koje pretražuju teren i sela, a usput masovno hapse,

8. pojava partizana tjera ustaše na grupiranje, sve rjeđe ostaju osamljeni u selima, grupiraju se ili odlaze u centre,

9. pojavom partizana prestaju dotadašnji progoni Srba (Gudovac), ustaše se pretežno obaraju na u esnike NOB-a, i Srbe i Hrvate,

10. propaganda NOB-a uspješno se razvija, zbog postojanja grupe, to više što su u grupi pretežno Hrvati,

11. vojni uspjesi »Wehrmachta« na frontovima bili su negativan faktor za razvoj masovnog ustanka na tom terenu,

12. u tadašnjoj situaciji 1941. godine možda bi racionalnija organizacija oružane borbe na tim područjima bila da se grupe nisu spajale, svaka djelovala na svom području, vrše i makar i manje akcije (likvidacija ustaša, postavljanje zasjeda i si.), stvaraju i tako osnovicu za prijem novih boraca i omasovljenje oružane borbe.

Partizani u 1941. godini

Varaždinsko-ludbreška grupa

1. Antun Blaži Šimun, seljak, Hrvat, simpatizer,
2. Franjo Hladni Drago, seljak, Hrvat, simpatizer,
3. Gabrijel Santo, student, Hrvat, član KP,
4. Vilko Jurec, radnik, Hrvat, član KP,
5. August Kobal, radnik, Hrvat, član KP,
6. Slavko Habek, radnik, Hrvat, simpatizer,
7. Andrija Frntić, radnik, Hrvat, član KP,

Bjelovarska grupa

1. Duka Prilika, radnik, Hrvat, član KP,
2. Branko Vitanović, seljak, Srbin, simpatizer,
3. Blagoja Janković, seljak, Srbin, član KP,
4. Bogdan Jelačić, seljak, Srbin, član SKOJ-a,
5. Franjo Marenčić, tehničar, Hrvat, član KP,
6. Gustav Perl Benda, tehničar, Židov, član KP,
7. Branko Bogojević, seljak, Srbin, član SKOJ-a,
8. Stjepan Matišić, radnik, Hrvat, član SKOJ-a,
9. Mato Šurić Bosanac, radnik, Hrvat, član KP,
10. Branko Halapa, seljak, Srbin, simpatizer,
11. Geco Bogdanović, podoficir, Srbin, simpatizer,
12. Mile Maršić, seljak, Srbin, simpatizer,
13. Jakob Valjevac Hrabri, seljak, Hrvat, simpatizer,
14. Drago Rezbar Vrbanić, seljak, Hrvat, simpatizer,
15. Nikola Vujičić, seljak, Srbin, član SKOJ-a,

16. Marija Kapusta, radnica, Hrvatica, simpatizer,
17. Pero Kovač, radnik, Hrvat, član KP,
18. Stevo Ivanković, seljak, Srbin, simpatizer.

Zagrebačka grupa

1. Ivan Huzmijak Beli, radnik, Hrvat, član KP,
2. Mirković, radnik, Hrvat, član KP,
3. Petar Biskup Veno, radnik, član KP, Hrvat,
4. Ante Dobriča, student, Hrvat, član KP,
5. Zdravko Pečar, student, Hrvat, član SKOJ-a,
6. Zvonko Komarica, student, Hrvat, član SKOJ-a,
7. Silvo Pelc, radnik, Hrvat, član KP,
8. Branko Špalj, radnik, Hrvat, član KP,
9. Šragalj, omladinac, Židov, srednjoškolac, član SKOJ-a.

Ivan Božićević

Narodnooslobodilački pokret u okrugu Bjelovar 1942.

I

U 1941. godini bjelovarski partijski okrug sačinjavalo je 7 kotara, do leta 1942. god. 9, a dalje, sve do kraja rata, bjelovarski okrug činili su kotari: Bjelovar, Turčevac, Koprivnica i Križevci. Sve ocene i podaci, koji se u ovom napisu donose i za raniji period, odnose se takođe samo na ta četiri kotara.

U vreme poslednjeg popisa stanovništva u staroj Jugoslaviji, 31. III 1931. godine, u bjelovarskom okrugu bilo je 241.534 stanovnika. Po nacionalnostima približno:¹

Kotar	Ukupno	Hrvati	Srbi	Češi i Slovaci	Madžari	Nemci	Ostali
Bjelovar	73.664	51.598	14.804	2.517	3.267	705	773
Koprivnica	54.087	47.233	5.241	200	757	109	547
Križevci	61.525	57.049	2.952	909	144	129	342
Turčevac	52.258	50.169	686	130	697	51	525
Ukupno:	241.534	206.049	23.683	3.756	4.865	994	2.187

Ovo je područje izrazito poljoprivredno, i na njemu je prevladavao srednji i sitni posed. Više od 90% seoskih domaćinstava imalo je posed od 3 do 12 jutara. Međutim, poljoprivreda je pretežno ipak bila napredna, zahvaljujući i kvalitetu zemlje, a naročito radinosti i umešnosti seljaka u vođenju svojih gospodarstava. U tome su znatnu ulogu imale i razne ekonomske organizacije: zadruge, udruge, štedionice, društva naprednih domaćinstava i slična, od kojih su mnoge decenijama delovale, još i za vreme Austro-Ugarske.

¹ Stanovništvo po nacionalnostima je prikazano na osnovu istog popisa što je moguće s obzirom da na okrugu nije bilo u znatnijem broju drugih pravoslavaca i katolika srpsko-hrvatskog maternjeg jezika, osim Srba i Hrvata.

U toku 1941. god. OK je, uz pomoć CK KPH,inio velike napore da razvije NOB. Tako je OK ve u julu formirao dve oružane grupe — u bjelovarskom i križeva kom kotaru — a u avgustu Javorova ku grupu u koprivni kom i Brestova ko-Ivansku u bjelovarskom kotaru. U bjelovarskom kotaru formirane su još Severinska grupa i grupa u Srpskoj Kapeli.

Me utim, objektivni uslovi za razvitak oružane borbe bili su vanredno teški. Prevladavaju i politiki uticaj na hrvatsko stanovništvo imala je decenijama Hrvatska seljaka stranka. A ta stranka nije bila za borbu protiv okupatora. Naprotiv, pozivajući hrvatskom narodu da se pokori novoj vlasti i pozivajući pristašama HSS-a, koji su se nalazili na funkcijama u organima vlasti, iskreno saradujući s novom vlašću, predstavljao je snažnu i dragocenu pomoć ustašama i Nemcima i u bjelovarskom okrugu. U pojedinim selima Seljaka zaštita u danima sloma Jugoslavije razoružavala je vojnike jugoslovenske vojske i oružje predavala ustašama i Nemcima. U nekim selima »zaštitaši« su kompletno prešli u ustaše. A deo HSS-ovih prvaka stupio je u službu ustaša i okupatora.

Katolika crkva takođe je imala veliki uticaj na narod i gotovo u celini stala na stranu ustaša.

No, i pored toga ustaše nisu uspeli zadobiti značajniji politiki uticaj na narod. Velik deo stanovništva pre okupacije nije o njima gotovo ništa ni znao ili vrlo malo. Na vlast su došli pomoćnici okupatora. Pripajanje pojedinih delova Hrvatske drugim zemljama i postavljanje italijanskog princa za hrvatskog kralja naročito su razoblićavali ustaške prijedloge o nezavisnosti NDH. A zločini nad Srbima u bjelovarskom okrugu i u drugim krajevima zemlje rečito su govorili da od onih koji su sposobni za takva zverstva ni Hrvati ne mogu ništa dobro očekivati.

Ipak je stvaranje NDH u prvo vreme pothranjivalo nade dela stanovništva da će se ostvariti vekovna težnja hrvatskog naroda o vlastitoj državi. Većina hrvatskog stanovništva u okrugu nije žalila zbog propasti stare Jugoslavije.

Nemačka se svojim munjevitim pobedama na zapadu i brzim prodorom duboko u Sovjetski Savez afirmisala kao nepobediva sila, sejala je strah i izazivala strahopoštovanje, a bilo je i građana, koji inače nisu prišli ustašama, kojima je imponirala snaga i organizovanost Nemaca pa su naivno očekivali da će taj, toliko reklamirani, »novi red i poredak«, doneti i širim slojevima stanovništva bolji život.

Srpsko stanovništvo većim delom pripadalo Samostalno-demokratskoj stranci. U nekim selima je postojala i etnička organizacija. A bilo je i drugih Srba koji su tesno saradivali i pomagali sve režime, uključujući i onaj šestojanuarski.

Posle okupacije Srbima je i na ovom području zapretila opasnost proterivanja u Srbiju ili čak fizičkog uništenja. Već potkraj aprila ustaše su u bjelovarskom kotaru ubili 185 Srba u Gudovcu, a zatim proterali većinu i broj srpskih porodica u Srbiju. U koprivni kom kotaru odvedeno

je potkraj aprila iz Javorovca 18 Srba u logor. U leto su iseljeni svi Srbi iz Duge Reke i Segovine, a iz ostalih sela po nekoliko porodica. U križeva kom kotaru odvedeno je u avgustu 100 Srba iz Vojakovca u logor Jadovno i tamo ubijeno. Iz Vojakova kog Osijeka ustaše su deportovale u Srbiju 27 Srba, 15 su ubili, a zatim sve ostale, njih oko 480, odveli u logor u Bjelovaru, a posle u Slavonsku Požegu, s namerom da ih proteraju u Srbiju, da bi ih nakon 12 nedelja vratili natrag u Vojakova ki Osijek, jer Nedi više nije primao Srbe iz Hrvatske.

Zatim su progoni prestali, a ustaše su govorili Srbima da im se ništa ne e dogoditi dokle god budu mirni i poštivaju novi poredak i NDH. Iako je bilo teško verovati ustašama, to je ipak pothranjivalo nade Srba da više ne e biti novih pokolja i progona. A radilo se, zapravo, o tome da su se ustaše do guše zaglibili u teškim borbama sa partizanima u drugim krajevima Hrvatske i u Bosni, gde se ustanak ve rasplamsao, pa su likvidaciju Srba u ovim krajevima odložili za kasnije.

Partijska organizacija u bjelovarskom okrugu nije bila dovoljno snažna da bi ve u prvoj godini rata mogla savladati sve prepreke i teško-e, a posebno odvojiti mase od uticaja HSS-a. Ne nailaze i na razumevanje i odaziv svojih suseljana i ne vide i ni u perspektivi mogu nost razvitka ustanka u ovom kraju, znatan deo lanova Partije obeshrabrio se i pasivizirao.

Unutrašnje slabosti Partije u tim su se uslovima naro ito snažno ispoljile i bile jedan od zna ajnih faktora što se NOB u 1941. godini nije ja e razvio. Prema internoj publikaciji »Okrug Bjelovar 1941«, koju je 1957. god. izradila Komisija za obradu historije radni kog pokreta i KP pri Kotarskom komitetu Bjelovar, uo i okupacije su u ta etiri kotara bila 262 lana Partije, a njihova socijalna struktura približno: 64% seljaka, 18% radnika, 10% obrtnika i 8% službenika. Radnika je u Partiji i komitetima bilo manje nego što bi odgovaralo objektivnim uslovima. Unutrašnjem životu Partije — idejno-politi kom vaspitavanju lanstva i njenom organizacionom u vrš ivanju — nije poklanjana potrebna pažnja. Partijske elije na selu retko su održavale sastanke, u mnogo slu ajeva nisu ni bile oformljene kao organizacije, ve su više bile neoformljene grupe naprednih ljudi ili pojedinci, koji su se smatrali komunistima i koji su to i bili po svom politi kom opredeljenju.

Znatan deo lanova Partije, naro ito na selu, pa i nekoliko lanova OK i KK Bjelovar, bili su lanovi HSS-a i SDS-a i u njima su uspešno delovali. Me utim, zbog zanemarivanja idejnog i organizacionog izgra ivanja komunista i Partije, bio je omogu en i obrnut uticaj — unošenje u Partiju mentaliteta i metoda politi kog delovanja svojstvenog gra anskim strankama.

Te i druge slabosti uo ili su CK i OK i po ele su se otklanjati, ali je vreme do okupacije bilo prekratko da bi Partija bila osposobljena za izvršavanje zadataka koji su se pred nju postavili pozivom CK KPJ na ustanak.

Uz to je ve prvih dana okupacije ve ina lanova OK i KK Bjelovar bila uhapšena. U urvcu su u julu uhapšena 23 lana i simpatizera Partije, ali su u avgustu pušteni, osim jednog lana. Sekretar KK Koprivnica uhapšen je u septembru, a jedan lan KK prešao je u ilegalnost. U

Križevcima je potkraj aprila uhapšen sekretar KK i još nekoliko članova i simpatizera Partije, na početku maja su pušteni, a kada im je u julu zapretilo ponovno hapšenje prešli su u ilegalnost. U Vojakova komunistička organizacija u Osijeku uhapšena su odmah nakon početka okupacije dva člana. Do kraja godine bilo je uhapšeno još nekoliko članova OK i drugih članova i simpatizera Partije.

Bilo zbog hapšenja, bilo zbog odlaska u oružane grupe ili iz drugih razloga, Kotarski komitet Bjelovar prestao je postojati odmah u početku okupacije, kotarski komiteti Koprivnice i Čuruvac potkraj iste godine, a KK Križevci je delovao do polovine marta 1942. godine. Okružni komitet SKOJ-a delovao je do leta 1941. a KK SKOJ-a Bjelovar prestao je postojati na početku okupacije, dok u ostalim kotarima nisu ni postojali kotarski komiteti SKOJ-a.

Novi Okružni komitet Partije izabran je na Okružnoj konferenciji u junu 1941. godine. Do kraja godine više put je obnavljan, a oko polovine januara 1942. godine i on je prestao postojati. Sekretar OK Kasim Čehaji uhapšen je potkraj novembra i streljan 19. decembra 1941. godine u Bjelovaru sa još 19 drugova. Grga Jankes, koji se kao španski borac vratio u zemlju u leto 1941. godine i posle hapšenja Čehaji a postao sekretar OK, povučen je oko polovine januara 1942. godine na rad u Povjereništvo CK u Zagreb. Tomo Vinković, koji je postao sekretar 8. januara 1942. god., poginuo je samo šest dana kasnije pri hapšenju.

Posle prestanka rada OK i kotarskih komiteta, partijske organizacije u kotarima Bjelovar, Čuruvac i Koprivnica su se pasivizirale, a posle prestanka rada KK Križevci, prestale su sa radom i ostale organizacije. Komunisti pojedinci delovali su samoinicijativno, kako se je pokazivalo i koliko je smatrao moguće im da radi.

Do kraja godine prestale su postojati i oružane grupe, osim grupe na Kalniku. Deo boraca poginuo je u borbama sa ustašama i žandarima, a veći deo, njih dvadesetak, otišao je potkraj godine u Moslavinu i uključio se u tamošnju partizansku grupu. U Moslavinu je oko polovine januara, po odluci OK, otišlo i nekoliko političkih aktivista kojima je pretilo hapšenje ili su već bili ilegalci.

Tako je oko polovine januara 1942. godine došlo do privremenog zastoja u organizovanom radu Partije i NOP-a u bjelovarskom, Čuruvac komunistička organizacija i koprivni komunistička organizacija, a od polovine marta i u križeva kom.

II

Novi OK Bjelovar formiran je 17. aprila 1942. godine u mlinu Bohouša Vojačka na Toplici kraj Garešnice, zvanom »Jama«, od tri člana: Biber Antun Tehek, sekretar, Brki Zvonko Dorat i Božićević Ivan Bjeli. Formirao ga je dr Pavle Gregorić Brzi, član CK KPH i sekretar Povjereništva CK za Slavoniju.

Zaduženja u OK podeljena su teritorijalno. Tehek je bio zadužen za kotare: Viroviticu, Podravsku Slatinu i Našice, Dorat za Garešnicu i Grubišno Polje, a Bjeli za Bjelovar, Čuruvac, Križevce i Koprivnicu.

Sa poslednja četiri kotara Povjereništvo CK za Slavoniju nije imalo vezu od polovine januara, ali je pretpostavljalo da postoje neke organizacije i pojedinci.

Još oko polovine marta Povjereništvo je poslalo Bjelog da preko Moslavine uspostavi vezu sa Kalnikom i bjelovarskim okrugom. On u tome, me utim, nije uspeo zbog prekida veza usled velikih provala u drugoj polovini marta u azmanskome i križeva kom kotaru, kad je uhapšeno tridesetak članova Partije i drugih u esnika NOP-a. A javka nije postojala.

Odmah nakon formiranja OK, Bjeli je otišao sa Kokor Franjom Grabom i Halapa Brankom Bracom partizanima Moslavačke ete, u Podravinu, sa ciljem da se u Grabovom selu, Šemovcima kraj Tur evca, povežu sa Ron evim Antom. Nakon toga povezivanja Grab i Braco imali su, prema direktivi Brzog, oti i na Kalnik i uključiti se u tamošnju partizansku grupu. Me utim, Ron evi je bio uhapšen još 12. januara, dva dana nakon što su uhapšeni Kokor Bara, Grabova žena i njezini roditelji Petar i Mara Kolarevi, Ivan Kolarevi, Stjepan Ivorek i Blaž Kalinac, svi iz Šemovca. Ta hapšenja su bila posledica toga što je u Šemovcima, 10. januara, sekretar OK Grga Jankes, ubio žandara pri pokušaju da njega i Graba uhapsu. Svi su bili još u zatvoru. U zatvoru je bio i Pankari Bolto, a Ljubi Petar se preselio u Zagreb. To su bili članovi Partije u Virju na koje je Grab računao. Sa drugovima u Tur evcu nisu uspjeli uspostaviti vezu, jer je u povodu dolaska te trojice nastalo novo hapšenje u Šemovcima. Uhapšeni su svi ljudi sa kojima su došli u kontakt: Vrabc Mijo, Mađer Šimun i Šignjar Tomo, pristaše HSS-a, Kopaš Luka, član Partije, i Goti Andrija, sluga kod Vrabece Mije, politički neopredeljen. Dolazak te trojice prijavio je vlastima Goti Andrija, koji je slučajno saznao za dolazak Graba, a Vrabc mu se zatim povjerio i povezo ga s grupom. I on je bio uhapšen, navodno zbog toga što se kolebao i prekasno prijavio, pa hapšenje grupe nije uspelo jer je ona u međuvremenu napustila klet u kojoj je prethodnog dana boravila.

Me utim, u drugoj kleti u koju su drugovi ušli bez znanja vlasnika, otkrila ih je vlasnica, neka starija žena iz Virja, i odmah to prijavila ustašama. U to je vreme u Šemovcima bilo 25 doma ih ustaša, a u toku prošle noći, u vezi s Goti evom prijavom, u Šemovce su došli i žandari iz Virja. Opkolili su klet, ali su drugovi, pošto su primetili da su otkriveni, već bili izašli i sklonili se nedaleko u šumu.

Osim toga, grupu je dva dana ranije izdao ustašama i jedan Grabov rođak u Velikom Trojstvu, na kojeg su se obratili i Grab ga je smatrao simpatizerom Komunističke partije još od prije rata. Na osnovu te prijave, organizovana je za njima potera iz Bjelovara, pa su ustaše i žandari nekoliko dana pretraživali teren između u Bjelovaru i Tur evca. U Velikom Trojstvu uhapšen je Grabov kum Podner Ivan, jer je, nepažnjom grupe, neki seljak otkrio da je dao Grabu hranu i to prijavio ustašama.

Kako Grab više nikoga nije poznao u okolnim selima, na koga bi se mogli obratiti, napustili su taj kraj.

U Bracinom selu Javorovcu, malom srpskom selu u koprivni kom kotaru, tako e nisu uspjeli uspostaviti vezu. Oko mesec dana pre njihovog

dolaska u selu je, zbog boravka partizana sa Kalnika, uhapšeno dvadesetak ljudi, pa s obzirom na hapšenje i u 1941. godini, nikoga više nije bilo ko bi ih mogao prihvatiti i pomoći im da uspostave vezu sa okolnim selima ili sa Kalnikom.

Braco je ostao u Javorovcu, jer je teže obolio, a Bjeli i Grab su otišli u selo Tomaš kraj Bjelovara. Tu je Grab u januaru, na putu za Moslavinu, upoznao Šabi i Matu i Jagu. To su bili sredovječni ljudi, odani Partiji, ali su živeli povučeno. A ovek sa kojim su ih povezali kategorično je odbio da bilo šta u ini, tvrdeći da se ništa ne može, da su ljudi jako zaplašeni i da, u stvari, nikoga nema na koga bi se moglo obratiti.

Tek oko polovine juna uspelo je OK da se pomoć u Kezelja Slavka i šušnjara Nikole, rukovodilaca Moslavačke ete, poveže sa Grdinićem Ivanom u Kozarevcu, a potkraj juna, pomoć u Valjevca Jakoba Hrabrog, partizana Moslavačke ete, sa Vitezom Antunom u Orovcu, Jovićem Markovićem Orlom u Ravnešu, Ljutakom Stjepanom u Šandrovcu i Drobničkom Tomom i Drobničkom Trivom u Bakovićima. Hrabri je iz toga kraja, iz sela Kašljeva, 1941. godine bio je u Severinskoj partizanskoj grupi, a kada se ona oko sredine novembra raspala usled pogibije Vrbanića Dragana Rezbara, rukovodioca grupe, i hapšenja dvojice njenih pripadnika, Hrabri i Maršić Mile Bilo otišli su u Moslavsku etu.

Vitez je uskoro uspostavio vezu sa Franjom Aušpergerom u Prespi, Matom Krmpotićem u Patkovcu, Šabićem Matom i Banićem Ivanom u Tomašu i sa Lalićem Nikolom u Severinu. Krmpotić je uspostavio vezu sa Živoderom Ivanom u Dautanu, saradnici iz Ravneša sa simpatizerima u Lasovcu, a Banić sa simpatizerima iz Novoseljana.

Bili su to sve seljaci i veći delom predratni komunisti ili suradnici NOP-a iz 1941. godine, a delom novi ljudi koji su se prvi put uključivali u aktivan i organizovan rad NOP-a, pri tome su dosta važnu ulogu igrale rodbinske veze. Najčešće je u početku bio jedan ovek u selu i trebalo je k njemu doći i po nekoliko puta dok bi se odlučio da pristupi k nekom drugom, bilo u svojem ili u nekom drugom selu.

U Orovcu, Kozarevcu, Prespi, Bakovićima, Ravnešu, Severinu i Novoseljancima omasovljenje je išlo nešto brže i u tim je selima uskoro dolazilo na sastanke po 5—6 ljudi, a u nekim i po desetak. Formirani su i narodno-oslobodilački odbori koje su uglavnom sačinjavali svi oni koji su se prvi aktivirali. To su bili prvi NOO-i u tom kraju, jer u 1941. godini nisu bili ni osnivani u bjelovarskom okrugu.

Polovinom jula formirana je kod Viteza oružana grupa od tri borca: dvojice mladih iz Orovca: Stjepana Topljaka Grozda, Antuna Begovića Bora i Hrabrog, kao rukovodioca grupe. Nekoliko dana kasnije u grupu je došao Zdjelarević Dušan Dujo, takođe iz Orovca, a koncem jula Halapa Branko Braco, koji se je od kraja aprila leio u svom selu Javorovcu.

Ta sela bila su različita po nacionalnom sastavu stanovništva. Približno, Kozarevac, Dautan i Šandrovac, Hrvati, u Orovcu je bilo 15% srpskih porodica, u Ravnešu 60%, Tomašu 6%, Prespi 8%, Lasovcu i Novoseljancima po 29%, u Severinu je bilo 30% srpskog stanovništva, a u Bakovićima od 136 domaćinstava 131 srpska porodica. Mađarskih

porodica bilo je 130, od toga samo u Lasovcu 100; čeških 48, a od toga u Novoseljancima 25.

U 1941. godini proteran je iz tih sela u Srbiju veći broj srpskih porodica: iz Orovcu 11, od ukupno 33 srpska domaćinstva, iz Ravneša također 11 od 65, Tomaša 2 od 15, Bačkovice 3 od 131, Prespe 1 od 10, Lasovca 19 od 70, Novoseljancima 3 od 40 i iz Severina 25 porodica.

Do leta 1942. godine nije bilo proterivanja ni hapšenja Srba i ustaše su i dalje ubeđivali Srbe kako se im neće ništa dogoditi ako budu mirni, a za ono što se događalo Srbima u drugim krajevima govorili su da je zato što su Srbi prvi pošli, što su se dali zavesti od etnika, komunista i Židova. Srbi su bili mobilisani u radne bojne, nosili su domobranske uniforme, ali bez oružja.

U leto 1942. u tim selima je bilo približno ustaša: u Kozarevcu 15, ali nisu živeli u selu, već u garnizonima, u Orovcu 28, Ravnešu 7, Šandrovcu 15, Tomašu 20, Dautanu 5, Prespi 10, Severinu 15, Lasovcu 17 i Novoseljancima 20. Svi su bili naoružani. U Patkovcu, selu sa 86 hrvatskih domaćinstava, jednim srpskim, 4 mađarska i 7 čeških, uopšte nije bilo ustaša. Ukupno, bez Severina, u tim je selima sa 1356 hrvatskih porodica bilo 137 ustaša. Bili su to uglavnom najneugledniji ljudi u selu, neradnici i pijanice. Mnogi od njih stupili su u ustaše u nadi da će dobiti neku službu gde se malo radi, a dobro zarađuju, ili da će dobiti zemlju srpskih porodica kad ih proteraju. Sve su to bili ustaše još iz prvih meseci NDH. Malo je tko u 1942. godini stupio u ustaše.²

Potkraj juna, prilično brzo su uspostavljene veze sa ljudima koje su Hrabri i Vitez poznavali, a preko njih sa ostalim simpatizerima u njihovim ili drugim selima. A onda je zastalo. Iscrpio se krug ljudi koji su se od ranije poznavali kao članovi ili simpatizeri Partije ili partizana. Trebalo je izaći i iz tog kruga i pronalaziti nove saradnike, a to je bilo teže. Mnogi aktivisti, naročito oni od pre rata, odviše su konspirirali i previše bojažljivo pristupali novim ljudima.

Stari komunisti — članovi i simpatizeri Partije od pre okupacije — držali su se tih dana veoma različitno. Većina ih se iskreno obradovala ponovnom uspostavljanju veze sa Partijom i sa žarom su prionuli na rad. Kod drugih su udarci, koje je neprijatelj nanio Partiji 1941. godine, i stagnacija u njenom radu koja je zatim nastupila, ostavili duboke tragove. Privikli su se na pasivnost i teže su se odlučivali na ponovnu aktivnost, radili su sporo, teško izlazili iz uskog, začarani kruga istomišljenika, bili nepoverljivi prema drugim ljudima, i uopšte se teško snalazili i prilagođavali novim uslovima rada, uslovima oružane borbe.

Nekoliko poznatijih i uticajnijih komunista odbilo je da se aktivira. To je u početku činilo ozbiljnije smetnje ponovnom oživljavanju rada Partije i NOP-a. Simpatizeri su se na njih ugledali i po njima se ravnali, a oni su bili pasivni. Prošle godine slučajno ih je mimoišao vihor likvidacije komunista, pa su sada strepeli od ponovne aktivnosti Partije i organizovanja oružane borbe u tom kraju, znajući i da će u tom slučaju

² Podatke za ova sela sakupio je 1970. godine Zvonimir Belavić, radnik Histo-rijskog arhiva u Bjelovaru, pomoćnik u esnika NOP-a iz tih sela.

oni biti prvi na udaru, jer okupator ne e pitati ni proveravati da li i oni u tome u estvuju. Ipak, kad se pokret ja e razvio, i oni su se aktivirali.

U nekim selima dugo se ostajalo samo na jednom ili na nekoliko saradnika. To je zavisilo od ranijeg uticaja Partije, ali isto tako, a ponegde još više, od toga kakav je bio onaj prvi ovek, je li oduševljeno radio, je li znao i imao hrabrosti da odlu nije pristupa novim ljudima.

Bilo je veoma teško prodirati u ona hrvatska sela u kojima ni pre rata nije bilo lanova ili simpatizera KP, a ni saradnika NOP-a u 1941. godini.

Pa i u selima u kojima je ve bilo više saradnika i u kojima su formirani narodnooslobodila ki odbori, samoinicijativa ljudi sporo se razvijala. Sastanci odbora održavali bi se uglavnom samo kada bi došli ilegalci i sazvali sastanak.

Naro ito je slabo bilo u samom Bjelovaru. Tu je bilo nekoliko povezanih simpatizera, ali su oni zbog svoje kompromitovanosti jako ograni eno delovali.

Ni oružana grupa nije se pove avala. Partija ni pre rata nije bila ja e orijentisana na rad me u seoskom omladinom, pa se to i sada ose alo u radu komunista. Svi do tada obuhva eni saradnici bili su glave porodice. To je bilo dobro za ilegalce i oružanu grupu, jer su u takvim doma instvima mogli boraviti. Ali u uslovima kad je grupa još bila mala i nepri vlna i provodila dane u konspiraciji po štagljevim i šumama, stariji ljudi nisu bili voljni da u nju do u dokle god mogu legalno živeti kod svojih ku a. Zbog toga se grupa oko polovine avgusta, bez Hrabrog, uključila u Bilogorsku etu u grubišnopoljskom kotaru. Hrabri je ostao na politi kom radu u bjelovarskom kotaru.

Ipak je krenulo! Istina, polagano, ali je politi ka situacija u zemlji i u svetu bila u leto 1942. godine sasvim druga ija nego u isto vreme godinu dana ranije. Fašisti ke armije definitivno su stale pred Moskvom i Lenjingradom i nisu uspele da se iskrcaju u Englesku. Iako sakriveni iza svojih slugu ustaša, Nemci su se za tu godinu dana pokazali kao beskrupulozni gospodari i eksploatatori. Narodnooslobodila ka borba rasplamsala se u celoj zemlji. Partizanske borbe ne vode se više samo tamo negde u Bosni, Lici, na Kordunu, u Slavoniji, one se približavaju sve više i Bjelovaru. U aprilu su vo ene velike borbe na Kalniku, u maju je Bilogorska eta napala Veliku Pisanicu, Moslav ani su u julu vodili žestoku borbu sa ustašama i žandarima u Novoj Ploš ici, a u avgustu su napali železni ku stanicu i vlak u Pavlovcu — Dražica. To nije moglo ostati bez pozitivnog uticaja i na narod bjelovarskog kraja. Komunisti i drugi antifašisti postajali su vedriji i hrabriji, a ustaše nisu mogli više obmanjivati narod da su to neke etni ke i sli ne družine koje su protiv hrvatskog naroda. Posebno je bilo zna ajno to što su od tada NOP-om vrš e obuhva eni ljudi u bjelovarskom kotaru oko dve tre ine bili Hrvati.

III

U julu je odlukom Povjerenstva CK za Slavoniju rasformiran dotadašnji okrug Bjelovar i formirana dva okruga: Bjelovar i Virovitica.

Bjelovarski okrug inili su kotari: Bjelovar, ur evac, Križevci i Koprivnica.

U drugoj polovini avgusta formiran je Okružni komitet Bjelovar od 3 lana: Boži evi Ivan Bjeli, sekretar, Mata i Ivan Viktor i Bani Ivan.

Mata i je Bjelovar anin, student. U Orovac je došao nekoliko dana pre formiranja OK iz Zagreba. Poslao ga Dragutin Sali Konspirator, s tim da u e u OK.³

Bani je bio seljak iz Tomaša i lan OK 1941. godine.

Komitet je formiran u Orovcu kod Viteza Antuna.

S obzirom na nerazvijenost Partije i NOP-a i na teške uslove kretanja po terenu, zaduženja u OK su podjeljena teritorijalno — po kotarima.

Tih dana je kod Viteza formiran i Kotarski komitet za Bjelovar u sastavu: Bani Ivan, sekretar, Vitez Antun i Jakob Valjevac Hrabri.

Uskoro nakon formiranja OK uspostavljena je preko jednog saradnika iz Šandrovca, rudarskog radnika, veza sa lanovima Partije u ur evcu, a preko njih sa Virjem i Grkinom.

U ur evcu je bilo 8 lanova Partije: Marka Florijan, zidarski radnik, Marka Stjepan, trgovac, Marka Ivan, seljak, Kolar Mijo Ptica, šofer, Matejak Franjo, postolarski radnik, Horvat Luka, postolarski radnik, Fran ina Petar, seljak, i Breko Ivan Davor, radnik.

U Virju su bila 3 lana: Vrani Stjepan, seljak, Ljubi Petar, seljak i tesarski radnik, i Berta Martin, trgova ki pomo nik.

U Grkini je postojala ja a grupa simpatizera Partije: Blaga Franjo, Ivan Mato, Kumudija Mato, stariji, Burulic Ivan i Luka, Matec Ivan i Petar i Mišulin Franjo. Sve seljaci srednjeg imovnog stanja.

Virje je opštinsko mesto sa oko 6000 stanovnika. Sve Hrvati, osim 3 srpske porodice, od kojih su dve 1941. godine deportovane u Srbiju. Ma ekova zaštita je postojala prije rata, ali je bila neaktivna. Oko sredine 1942. godine bilo je 10—12 ustaša.

Grkina je imala oko 240 stanovnika, sve Hrvati. Ma ekova zaštita nije postojala, a svega su 3 stanovnika stupila u ustaše.

U ur eva kom kotaru ve se izvesno vreme pre toga nalazio Dobrila Ante Pepo, kojega je Povjerenstvo CK za Slavoniju poslalo na partijski rad u Podravinu, pa je i on ušao u OK Bjelovar.⁴

³ Mata i je bio uhapšen u po etku okupacije i odveden u Jasenova ki logor. Pušten je iste godine potkraj decembra i živeo u Bjelovaru.

⁴ Dobrila je iz Tinjana, Pazin, prije okupacije bio je ak STŠ u Zagrebu. Prije rata godinama je dolazio po političkim zadacima Partije u Podravinu. U leto 1941. došao je u bjelovarski okrug sa nekoliko partizana iz Šesvetske grupe kraj Zagreba. OK ga je poslao na partijski rad u Podravinu, a potkraj godine radio je u tehnici OK. U januaru 1942. otišao je sa još nekoliko partijskih aktivista u Moslavinu.

Oko polovine septembra formiran je Kotarski komitet ur evac od tri lana: Marka Florijan, sekretar, Kolar Mijo Ptica i Marka Stjepan.

Potkraj avgusta ili na po etku septembra formirana je nova oružana grupa. Štab II operativne zone poslao je na po etku avgusta nekoliko partizana iz Moslavine na Kalnik sa zadatkom da prikupe partizane, preostale iza neprijateljske ofanzive u aprilu, i da, po mogu nosti, formiraju novu partizansku grupu, a ako u tome ne uspiju neka sve borce, sa kojima se povežu, dovedu u Moslavinu. Grupa se potkraj avgusta vratila sa Kalnika sa još petoricom drugova i jednom drugaricom. Grab, Nojo, Nojin brat Stevo i još jedan drug ostali su, u dogovoru sa OK i po naknadnom odobrenju Štaba II zone, u bjelovarskom okrugu. Martin i Paula Seka, tako e je ostala i bila zadužena za rad me u ženama. Ostale je Petar Biškup Veno, vo a te grupe, odveo u Slavoniju, ali su se oni nakon nekoliko dana, bez Vene, vratili u bjelovarski okrug. Vratili su se i Braco, Grozd, Bor i Dujo iz Bilogorske ete. Tih je dana došao i Bartov ak Andrija Volan, iz Prugovca. Tako je formirana partizanska grupa od 14 boraca: Vuji i Nikola Nojo, komandir, Kokor Franjo Grab, komesar, Šket August elik, zamjenik komesara i komandant baze, Halapa Branko Braco, Topljak Stjepan Grozd, Begovi Antun Bor, Zdjelarevi Dušan Dujo, Bartov ak Andrija Volan, Manojlovi Miloš Mima, Majer Ljudevit Bakar, Vuji i Stevo, Štajminger Stjepan Švarc, Augustovi Josip Dugi i jedan drug ije ime nije poznato.

U vreme formiranja OK politi ka situacija u okrugu je bila veoma loša. Duži zastoje u radu Partije morao se, naravno, negativno odraziti i na op e politi ko stanje u narodu. Istina o ciljevima NOB-a i razvitku partizanske borbe u drugim krajevima zemlje nedovoljno je dopirala u ta sela. Komunisti, duže vreme neorganizovani i nepovezani sa Partijom, i sami slabo informisani o tome šta se doga a u zemlji i u svetu, radili su koliko je ko znao i smatrao mogu im.

Nešto istine o partizanima dolazilo je i od domobrana, koje su u drugim krajevima zemlje bili zarobili partizani i pustili ih ku ama. To je u prvo vreme bilo veliko iznena enje za porodice, koje su pod uticajem ustaške propagande o ekivale najgore na vest da je netko njihov zarobljen od partizana, a taj se vratio i pri ao da su s njime jako lepo postupali, a neki i o tome da partizana ima mnogo, da imaju dobru organizaciju i da me u njima ima mnogo Hrvata.

U tadašnjim uslovima rada usmena propaganda je bila objektivno jako ograni ena, a sa pisanim materijalima OK nije raspolagao. Vlastitu tehniku još nije imao, a veza sa Povjerenstvom CK za Slavoniju bila je slaba i neredovita. Ponekad bi nešto propagandnog materijala dobio od Moslava ke ete.

A ustaška propaganda intenzivno je zasipala narod parolama o velikim poredama Nemaca na isto nom bojištu, o poredama ustaša i domobrana nad partizanima, o NDH i novom poretku u Evropi. Narodnooslobodila ka borba prikazivana je kao srpski pokret, ljude se plašilo lažima da partizani žele uspostaviti staru Jugoslaviju.

Ustaše su, me utim, sve više gubili na svom ionako malom uticaju. Sve je o iglednije bilo da od te hrvatske nezavisnosti nema ništa, i da ta

država »Hrvatskog selja kog naroda«, kako su je pokušavali čak i neki lokalni prvaci HSS u prvim danima prikazati, nema ništa zajedničko s interesima seljaka.

Uprkos svestranim nastojanjima, ustaška vlast nije imala dovoljno snage da obezbedi rigoroznije sprovođenje svojih mera o oduzimanju hrane za svoje potrebe i za nemačku vojsku. Narod je hranu sakrivao i sve manje iznosio na tržište. Živina, jaja, vino, sve se potrošilo u kući. Stoka se klala po selima, naročito telad, uprkos strogim zabranama koje su se oglašavale po selima uz puno pretnji. Meso je manje-više javno prodavano na kilogram i vlasnik bi dobio nekoliko puta više nego da ga je prodao na pijaci. Seoski ustaše su sve to znali, ali, uglavnom nisu prijavljivali, jer su i sami u tome učestvovali. Osim toga, svako ko bi to prijavio vlastima bio bi prezren i bojkotovao od celog sela. U strahu od onoga što im donosi dan i što im može doneti sutrašnjica, seljaci se nisu trudili da unapreduju svoja gospodarstva i, ko je samo imao, taj je trošio više nego pre rata. Jer, zašto prodavati i ulagati u zemlju i u zgrade, kad se ne zna šta će od svega toga sutra biti?

HSS je i dalje imala pretežan uticaj na selu. Na izgled je bila pasivna, no nije bilo sasvim tako. HSS je stara stranka sa izgrađenim metodom polulegalnog rada. Buržoasko rukovodstvo HSS nikad nije htelo da revolucionariše mase, da ih za ostvarivanje ciljeva stranke pokrene i u drugu ruku akcije, a ne samo na glasanje prilikom parlamentarnih i opštinskih izbora, ali se uvek trudilo i našlo na inače, pa tako i u vreme okupacije, kad HSS formalno nije postojala, da preko lične povezanosti od vrha do sela uspešno utiče na mase. Znatno deo lokalnih prvaka HSS-a trudio se da, u duhu politike stranke, sprečava razvitak NOB-a. Širili su defetističke parole o tome kako od te borbe neće biti ništa, da samo narod strada, kako će se pitanje rešiti izmeću velikih sila, kako neće pobediti ni Nemci ni Rusi, već treći, Amerikanci i Englezi, a to će omogućiti da u Hrvatskoj opet dođe na vlast i HSS. Zato se ne treba priključivati partizanima, već treba čekati i biti spreman i jak za ono vreme kad se bude odlučivalo o novim državama.

Povoljnija je za NOP bila situacija među srpskim stanovništvom. Srbi su se i objektivno našli u nepovoljnijem položaju nego Hrvati u novim uslovima. NDH je za njih bila stalna opasnost fizičkog istrebljenja. Ustaše su i dalje taktizirali, umirivali, obećavali i hapsili samo pojedince za koje se posumnjalo da su komunisti ili da pomažu partizane. Ali se ustašama nije moglo verovati, kad bi neko to i hteo. Iza njih su se svakodnevno gomilali novi zločini širom zemlje, pa zašto bi Srbi u ovim krajevima bili izuzetak. Zbog toga se, naravno, neprestano strahovalo, živelo u punoj neizvesnosti i iščekivanju, i sve je više sazrevala spoznaja da je jedini spas u borbi i pobedi nad okupatorom i njegovim slugama. Osim toga, na te Srbe snažno je uticalo i masovno učešće Srba u NOB-u u drugim krajevima zemlje. Izbeglička vlada i kralj nisu imali na njih, osim retkih izuzetaka, gotovo nikakvog uticaja.

Zahvaljujući i izvesnim objektivnim uslovima, a naročito uticaju Komunističke partije koji je stekla u narodu neposredno i preko građanskih partija HSS i SDS i drugih organizacija koje su okupljale Hrvate ili Srbe,

šovinističke mržnje između Hrvata i Srba nije bilo ni pre rata u ovim selima, izuzev u nekoliko slučajeva. Naprotiv, odnosi su bili, može se reći, vrlo dobri, pa ni ustašama ni etničkim elementima nije uspelo da za vreme okupacije rasporede šovinizam i bratoubilačku borbu između Hrvata i Srba. To je bio jedan od najvažnijih faktora za uspešno razvijanje NOP-a u tim selima.

Oni su bili uglavnom pasivni i prema NDH i prema NOP-u, dok je raspoloženje prema njima bilo istovetno raspoloženju Hrvata.

Uslovi rada na razvijanju NOP-a bili su u to vreme veoma teški. Neprijatelj je vrsto kontrolisao sela, imao u njima svoje organizacije i doušnike i obilazio ih ustaškim i žandarskim patrolama. Ilegalni radnici dolazili su kod saradnika samo noću, s veče era bi održali sastanak u selu gde su tog dana boravili, a onda krenuli u drugo selo. Dolazilo se i odlazilo samo kroz vrtove, i to s velikim oprezom, naročito za vreme svetlih noći.

Okolo polovine septembra u Bjelovar je došao Pokretni prijedlog sud iz Zagreba i jakе ustaške policijske snage sa zadatkom da o istu Bjelovar i okolinu od komunista i partizana.

OK nije bio iznenađen tom akcijom. Oko ekivalo se da neprijatelj uskoro nešto preduzeti. Komunisti i ostali saradnici NOP-a u selima postajali su mnogo aktivniji i smeliji. Moslavačka i Bilogorska eta vršile su akcije sve bliže Bjelovaru. Pojavile su se i banijske jedinice. A i Bjelovarska grupa, koja se uskoro nazvala i etom, postajala je sve snažniji faktor. Ona je uvek javno ulazila u sela i objašnjavala ljudima ciljeve NOP-a. Njezina pojava u selima i njene akcije podizale su samopouzdanje saradnika NOP-a i izazivale strah među seoskim ustašama koji su odlazili u uporišta gde im bi se približila noć.

Sve je to doprinosilo da su simpatije prema partizanima rasle, da se političko raspoloženje naroda u tim selima počelo vidljivije menjati u prilog NOP-a.

OK i kotarski komiteti Bjelovar i okoline odmah su preduzeli opsežne mere da osujete namere ustaša i da, štaviše, ta neprijateljska akcija završi jačanjem NOP-a. U tom cilju eta je bazirana u šumu iznad Orovca kako bi mogla na vreme intervenisati u slučaju masovnijeg hapšenja i prihvatiti sve one koji moraju da se sklanjaju ili i bez toga žele da dođu u etu. Svi su saradnici obavješteni o namerama neprijatelja. Jedni su pozvani da odmah dođu u etu, a drugi, koji još nisu bili kompromitovani, upozoreni su da budu oprezniji. Naročito se računalo da će biti od velikog značaja za dalji razvitak NOP-a u tom kraju, što će nekoliko najuticajnijih komunista preći u ilegalnost i posvetiti se isključivo borbi, a eta je aktivnost do tada bila jako ograničena zbog uvođenja svoje legalnosti.

Ispalo je, međutim, nešto drugačije. Preduzetim merama uspelo se osujetiti namere neprijatelja; većina drugova izbegla je hapšenje i u etu je do kraja septembra došlo desetak novih boraca, ali su stradali svi oni s kojima se računalo da će ostati na terenu kao ilegalni politički radnici i organizatori NOP-a.

Bani je uhapšen, a tako e i Pokec iz Patkovca i Viktorov otac, Josip Mata i iz Bjelovara. Pokec i Mata i streljani su na Vojnovi u, a Bani je odveden u logor.

Šabi i su poslani u Slavoniju. To su bili stariji ljudi i teško bi se održali na tome terenu.

Domobranski oficiri u bjelovarskom garnizonu, sa kojima je Aušperger iz Prespe uspostavio vezu, nisu se odazvali pozivu OK da do u u etu i s njima je izgubljena veza.

Vitez je došao u etu sa ženom Maricom i kerkama Slavicom i Katicom, omladinkama od 14 i 16 godina, ali je desetak dana kasnije cela porodica poginula u neprijateljskoj ofanzivi na isto ni deo Bilo-gore.

Vitez je bio lan Partije još od pre okupacije i imao je velikih zasluga za sve što je za protekla tri meseca u injeno u bjelovarskom kotaru. Po prirodi tih i šutljiv, ali samoinicijativan i prodoran, sav se bio predao borbi. Nikad mu ništa nije bilo teško u initi. Njegova je ku a bila glavni punkt Okružnog i Kotarskog komiteta i partizanske ete, a Orovac najmasovnije uporište NOP-a.

ur ev ani su svi izbegli hapšenje i njih petorica su došli u oktobru u etu.

Oko sredine oktobra po presudi pokretnog prijekog suda u Bjelovaru streljano je oko 40 ljudi. Ve ina ih je bila iz drugih krajeva, Okružnom i kotarskim komitetima nepoznati.

Glavni udarac neprijatelj je usmerio na srpska sela na oslobo enoj teritoriji isto nog dela Bilo-gore, na grubišnopoljski kotar, gde je u toku nekoliko dana ubijeno ili odvedeno u logore nekoliko hiljada ljudi.

Ustaše su 15. oktobra došli da isto u ine u Ba kovici. Njih je, me u- tim, iznenadio Kalni ki odred, koji je tuda prolazio na putu za Kalnik i spre io ubijanje i odvo enje u logore Srba, nanevši ustašama osetne gubitke.

Kalni ki je odred, po odluci CK KPH i nare enju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, formiran 10. oktobra u Slavoniji od banijskih proletera i slavonskih partizana sa zadatkom da ode na Kalnik i tamo razvija ustanak. Brojao je 190 ve prekaljenih, dobro naoružanih boraca i iskusnih vojnih i politi kih rukovodilaca, s komandantom Matom Jerkovi em i komesarom Jožom Horvatom.

Potkraj oktobra u Ribnja koj Bjelovarska eta uklju ena je u Kalni ki odred. Brojala je tada 35 boraca. Deset boraca je po svojoj želji otišlo u Dvanaestu slavonsku brigadu.

Do uklju enja u Kalni ki odred eta je od zna ajnijih akcija uništila dva manja rudnika, Mišulinovac i Ciglenu, u okolini Bjelovara i porušila železni ku prugu ur evac—Virovitica kod železni ke stanice Kalinovac.

Vojakova ka grupa od 8 boraca na Kalniku uklju ila se u oktobru u Kalni ki odred u selu Botinovac.

Na po etku oktobra Povjereništvo CK KPH u Zagrebu, u dogovoru sa Pajom Gregori em Brzim, odredilo je ali a Dušana ulu da pomogne Partiji na radu u bjelovarskom okrugu. On je došao oko polovine oktobra

sa Kalnikom odredom, povezo se sa simpatizerima KP u Botinovcu, Apatovcu i Vojakova kom Osijeku, i 28. oktobra održao u selu Ribnjaka, u bjelovarskom kotaru, savetovanje sa članovima OK i drugim članovima i aktivistima Partije. Bilo je prisutno 11 drugova i jedna drugarica. Razmatrano je stanje i rad Partije, SKOJ-a, SMG (Savez mlade generacije), NOO-a, AFŽ-a, rad na jačanju partizanskih jedinica i rad u HSS-u i domobranskoj vojsci. O svim pitanjima doneti su zaključci u cilju jačanja Partije i NOP-a.

IV

Tek u prvoj polovini novembra uspjelo je Okružnom komitetu da se pomoću Šketa Augusta elik poveže sa članovima i simpatizerima Partije u križeva kom kotaru. To su bili; u Križevcima: Košak Andrija, Pop Stjepan, Huljak Josip, dr Miklin Stjepan i Bahunek Josip; u Repincu: Starešec Ivan; u Podjalesu: Duretek Ivan; u Zabnjaku: Letoja Ivan; u Gornjakima: Šket Martin; u Gornjem Tkalcu: Dubravec Ivan i u Ledinama; Šalamun Stjepan, stari sindikalni funkcioner Saveza drvodeljskih radnika u Zagrebu.

Huljak, Šket Martin i Dubravec bili su simpatizeri, a ostali članovi Partije.

Kotarski komitet, kao što je rečeno, prestao je postojati oko polovine marta. Sekretar komiteta, Kokotović Pero, uhapšen je još u februaru i kasnije streljan u Bjelovaru. Puklavec Antun, uhapšen je u martu. Elik je u martu prilikom hapšenja oborio agenta i uspio pobjeći. Posle prestanka rada komiteta elik je održavao vezu sa članovima Partije i simpatizerima.

U maju 1942. god. ranjen je i zarobljen od žandara Posavec Josip, član OK u 1941. i sekretar KK Križevci do jula 1941. godine. Streljan je u decembru 1942. godine u Varaždinskim Toplicama.

Na početku 1942. godine u križeva kom kotaru postojale su dve partizanske grupe: Križevačka, odnosno Vojakovačka grupa, sa 9 boraca, koju je još u julu 1941. godine formirao OK, i grupa koju su sačinjavali: Manojlović Miloš Mima, Štajminger Stjepan Švarc, Kušec August i »Žuti«, čije ime nije poznato.

Oko 10. marta došlo je iz Zagreba dvadesetak drugova. Među njima je bio i domobranski poručnik Lajner Božidar, komunist, rodom iz Ludbrega, i nekoliko domobrana. Preuzeli su ih u Dubravi kraj Zagreba Šket August i Marijan Milivoj. Grupu je Lajner vojnim kamionom doveo na Kalnik.

Obe grupe i svi oni koji su došli iz Zagreba, kao i borci iz varaždinskog okruga, spojili su se u jednu grupu, koja se nazivala Kalnička grupa. Bila je to zajednička grupa KK Križevci i OK Varaždin, u koju su slali borce i pomagali joj. Ta je grupa vodila borbu u Javorovcu 21. marta 1942. godine. Posle te borbe grupa je potpala pod političko rukovodstvo OK Varaždin. Novi borci iz križevačkog kotara i dalje su se uključivali u tu grupu.

Sa oko 3000 domobrana, ustaša i žandara neprijatelj je od 23. do 26. aprila izvršio veliku ofanzivu na Kalnik. Odred se posle dvodnevnih borbi probio iz obruba i borci su se u manjim grupama razišli, s tim da se okupe kad prođe ofanziva, ali je veina boraca stradala narednih dana.⁵

Posle te ofanzive u križeva kotaru su ponovo bile dve oružane grupe: Vojakovačka, poznata i kao Milevina grupa, i grupa u kojoj su bili Melik, Mima, Švarc, Augustovi Josip Dugi, »Sova« — nepoznatog imena i još nekoliko boraca.

U drugoj polovini avgusta otišli su u Slavoniju, kako je veina: Melik, Mima, Švarc, Dugi, Majer Ljudevit Bakar i Martin i Paula Seka.

Sva sela u kojima su u prvoj polovini novembra uspostavljene veze nalazila su se južno od Križevaca, i bila su isto hrvatska. Politička situacija u njima bila je ista kao i u hrvatskim selima u bjelovarskom i urjeva kotaru. Ustaša je bilo čak i manje nego u bjelovarskom kotaru. U selima Repincu, Podjalesu, Zabnjaku i Ledinama, sa 260 doma instava, bilo je svega 14 ustaša. U selima Gornjaki, Preseka i Gornjem Tkalcu sa 150 doma instava nije uopće bilo ustaša.⁶

Ali je uticaj Partije i ovde bio slab. Pred komunistima je i tu stajao težak i mukotrpan rad na širenju ideja NOP-a u hrvatskim masama, koje su listom pripadale HSS-u. No, oni su se sada nalazili u povoljnijoj situaciji nego komunisti u bjelovarskom i urjeva kotaru pre nekoliko meseci. Na Kalnik je u oktobru došla snažna partizanska jedinica iz Slavonije, a na početku novembra i jedna eta od 60 boraca iz Žumberka, pod komandom Štroka Izidora, španskog borca, koja se uključila u Kalnički odred.

Dolazak tih boraca uinio je snažan utisak na komuniste i simpatizere NOP-a, uneo strah u redove seoskih ustaša, a narod se jače poeo interesovati za partizane: ko su, šta hoće, za šta se bore.

Uslovi za razvitak NOB-a bili su neuporedivo bolji u selima severno od Križevaca, na Kalniku. U njima u to vreme nije bilo članova Partije jer su pohapšeni još 1941. godine, ili su se nalazili u Vojakovačkoj grupi, ali ima prilično srpskog stanovništva, a borci Kalničkog odreda svakodnevno borave ili prolaze kroz ta sela.

Partizani su se najčešće zadržavali u Vojakovačkom Osijeku. To je selo uskoro postalo najjače uporište NOP-a u kotaru. Od oko 800 stanovnika, nešto više od dve trećine bili su Srbi, a ostalo Hrvati. Pre rata odnosi prema stanovništvom bili su prilično loši. Popovi i reakcionarni političari građanskih stranaka raspirivali su šovinističku mržnju. Postojala je HSZ, a na početku okupacije 26 Hrvata su postali ustaše. Pre rata postojala je i partijska organizacija i njen je uticaj na Srbe bio znatan. Osnovani su je Dragan i Mileva Cetuši, koji su svojevremeno proterani iz Argentine zbog širenja komunističkih ideja. Prestala je postojati posle okupacije zbog hapšenja i odlaska komunista u oružanu grupu. Nakon dolaska Kalničkog odreda Srbi su se najviše im delom relativno brzo uključili u

⁵ Prema sećanju Vitanovi Miloša, Kalnički odred je tada imao 53 boraca — 39 Hrvata i 14 Srba.

⁶ Podatke za ta sela prikupio je 1970. god. Šket August, pomoću učesnika NOP-a iz tih sela.

NOP. A i u redovima Hrvata otpo čela je diferencijacija, sve ih je bilo više koji su se opredeljivali za partizane. Formiran je i NOO.

Oko dvadesetog novembra formiran je Kotarski komitet Križevci od četiri člana: Šket August, Starešec Ivan, Letoja Ivan i Bahunek Josip. Šket je izabran za sekretara. Komitet je formiran u Zabnjaku u Letojinom stanu.

Na početku decembra OK se konačno povezao i sa komunistima u Koprivni kotaru. Potkraj prve polovine decembra formiran je Kotarski komitet od šest članova: Eršeg Mato, Miško iz Sigetca, sekretar, Panduri Franjo, Stric iz Delekovca, Horvati Ivan, Čuk iz Podravske Novigrada, Gmajnički Slavko iz Koprivnice, Posavec Mato iz Imbriovca, i Čmrk Ivan, Jovo iz Delekovca.

U drugoj polovini decembra formiran je i Kotarski komitet SKOJ-a u sastavu: Gmajnički Slavko iz Koprivnice, sekretar, Harmadi Ivan iz Delekovca, Jambrešić Branko, Zriko iz Koprivnice, Prvić Katica iz Miklinovca i Gabut Ivan, Tahić iz Podravske Novigrada.

Postojalo je od ranije nekoliko partijskih i skojevskih organizacija.

Do tog vremena, u cijeloj 1942. godini, komunisti u Koprivni kotaru bili su povezani sa OK Varaždin, koji im je pomagao u radu. OK je u jesen 1942. godine formirao partijske organizacije u Koprivnici i Ribnjaku od po 3, a u Velikom Pogancu od 3 ili 4 člana, i skojevsku grupu u Koprivnici.

Dolaskom Kalničkog odreda situacija se na Kalniku i zapadnoj Bilogori brže menjala u prilog NOB-a, naročito kod srpskog stanovništva. Odred je za kratko vreme o istio sela od doma ih ustaša i likvidirao manje ustaške garnizone, uneo strah i pometnju kod neprijatelja i nov duh i polet kod članova Partije i saradnika NOP-a. Vlast NDH u selima udaljenijim od uporišta mogla je vršiti svoju funkciju samo uz asistenciju vojnih jedinica, a svaki izlazak iz uporišta predstavljao je rizik da se naiđe na partizansku zasedu. Odred je gotovo svakodnevno imao okršaje s neprijateljem. Ako se nekog dana ne bi vodila borba na inicijativu partizana, do nje je dolazilo na inicijativu neprijatelja. Ustaše su svim silama nastojali da onemoguće razvijanje narodnooslobodilačkog pokreta u tim krajevima. Zato su iz svojih mnogobrojnih uporišta: Bjelovara, Križevaca, Varaždina, Novog Marofa, Lučbrega, Koprivnice, Čurčur evca, i iz onih manjih, slali svoje »ophodnje« u »poteru za banditima«. A potkraj novembra otpočela je velika neprijateljska ofanziva na Kalnik. Mnogobrojne kolone ustaša i domobrana krenule su iz svih okolnih uporišta na Kalnik. Odred se posle žestoke borbe probio iz okruženja. Njegova tri bataljona krenula su u tri različita pravca i izvan okruženja nastavili sa rušenjem pruga, uništavanjem vozova i neprijateljskih posada.

Međutim, ni nakon dolaska Kalničkog odreda, NOB nije poprimila masovniji karakter. I Srbi su se u prvo vreme nakon dolaska Odreda ustezali da se aktivnije uključe u borbu, a zatim su sve više odlazili u Odred i on je uskoro narastao na 500 boraca, pretežno Srba.

Hrvatsko stanovništvo bilo je još uvek jako rezervisano. Naročito u onim selima u kojima se još nije uspelo stvoriti ma i najtananije uporište NOP-a.

A takvih sela bila je ve ina. Seljaci su primali bez otpora partizane na konak i hranili ih, ali su izbegavali razgovore sa partizanima, a pogotovo politike. No, svako bi se prevario ko bi pomislio da ima posla sa politiki nezainteresovanim ljudima. Interesovalo je njih sve što se doga a oko njih, u njihovoj blizini, u zemlji i u svetu. I me usobno su razgovarali o svemu tome. Svi su se zanimali za politiku još od rane mladosti. Svi su od davnina pripadali Hrvatskoj selja koj stranci. Interesuju njih i partizani, ali to pred partizanima taje. Odazovu se na miting koji partizani sazovu, slušaju šutke i pažljivo, ali nikad da bi ko od njih izneo svoje mišljenje, nikad da bi govorniku postavio neko pitanje. I kad bi partizani boravili u ku i, doma in bi ih šutke podvorio i ne bi se bez potrebe duže kod njih zadržavao, ali se iza njegove prividne nezainteresovanosti krilo duboko interesovanje i on bi kriomice ispitiva ki posmatrao partizane, njihovo ponašanje, njihov me usobni odnos, pažljivo slušao njihove razgovore, a kasnije e o tome da razmišlja i prosu uje, i da sa ostalim seljacima izmenja informacije i mišljenja.

Bilo je i sela kroz koja su partizani esto prolazili jer su se nalazila na najpogodnijoj liniji njihovog saobra aja izme u Kalnika i Bilogore. Kroz njih su prolazile i manje partizanske grupe i pojedinci. I kad god bi partizan nekom doma inu nazvao dobar dan, on bi pristojno otpozdravio. Ali seljak nikad ne bi prvi pozdravio. I ako bi partizan nešto upitao, dobio bi u tiv i ozbiljan odgovor. Ali seljak nikad ne bi nešto upitao partizana. Kad bi partizan pokušao da zapo ne razgovor, doma in bi se neupadljivo, ali brzo, izgubio, idu i tobože za svojim poslom. Tako je bilo i sa hranom. Ako bi partizan zatražio hrane, dobio bi to bez okolišanja, ali nikad seljak ne bi upitao partizana je li gladan ili žedan, nikad ga on ne bi ponudio.

Takav odnos prema partizanima stvarao se na osnovu dubokih promena koje su nastajale u društvu i u samim tim ljudima. Nešto se u njima lomilo, menjalo, nešto duboko, ega mnogi od njih ni sami još nisu bili svesni. Bio je to sukob sa tradicijom, sa onim teškim nasle em iz prošlosti, sa dubokim uticajem buržajske ideologije koja je vekovima pomagala eksploatatorskim klasama da drže radne ljude u neznanju i pot injenosti.

Oni još ne veruju partizanima i nisu za njih, ali nisu više ni protiv njih, ili su sve manje protiv. Odmalena su ih plašili komunizmom. Ali kako se može biti protiv tih partizana, kad su to tako jednostavni i prisni ljudi. Kako se može biti protiv onoga što partizani govore, kad je to po suštini ono isto što i oni žele, što njihov um i srce primaju. Istina, i drugi su lepo govorili i mnogo toga lepog obe avali! Samo, partizani to drugaije obe avaju. Oni zapravo ništa ne obe avaju, oni govore: »Vaša sudbina je u vašim rukama, sada je vreme da je rešite u svoju korist.« Partizani govore da seljaci i radnici nikad ne e imati svoja prava, ako ih sami ne izbore. I ako radnici i seljaci borbom protiv okupatora i doma ih izdajnika postanu sila, naoružana i dobro organizovana, oni e odlu ivati kako e biti posle rata.

A kako e biti kad rat završi? To se pitanje sve više nametalo. Rat je ljudima nanosio raznolika stradanja, ali ih je pritiskivala i neizvesnost sutrašnjice. Poraz Nemaca sve se više nazirao. Savez izme u Engleza i Amerikanaca sa Rusima inio se vrst i pošten. Partizani su ve postali

velika snaga i svakim danom su sve ja i. Oni su deo toga velikog saveza u borbi protiv fašističkih osvajača. A gde su oni? I šta će sutra biti sa njima? To se pitanje sve neumoljivije postavljalo pred pristalice HSS-a. Politika ekanja, koja im je bila bliska i još do nedavno uverljiva, sada im više nije pružala ubedljivu perspektivu. Ono »treće« bilo je i odviše maglovito — neostvarljivo. Ceo svet je u najstrašnijem ratu, ceo svet se bori na jednoj ili na drugoj strani i sve je manje uverljivo da bi neko u našoj zemlji, ko se nije borio protiv okupatora, mogao nakon završetka rata, iz prikrajka, uz pomoć zapadnih saveznika, uskočiti na vlast. A situacija se u zemlji toliko zaoštrila, narodnooslobodilački rat toliko se rasplamsao, da su svi morali da se opredeljuju. Ni pristalice HSS-a nisu mogli više da »ekaju«, jer ako ne e sa partizanima, moraju protiv njih — NDH ih mobilisati u domobrane i šalje u borbu protiv partizana.

A ciljevi NOB-a po ebi su nezadrživo da stižu u svaku kuću. Njih su saopštavali ljudi koji su tako e živeli od rada svojih ruku. I pristalice HSS-a spoznavali su da su u tim ciljevima sadržane i sve njihove težnje i želje, njihovi pravi interesi.

I temelji HSS-a po ebi su popuštati, lomiti se. Njene pristalice sve su se više aktivno opredeljivale za NOP. Međ u njima su bili i mnogi ugledni lokalni prvaci HSS-a, koji su javno prihvatili i tumačili ciljeve NOB-a. U tom kretanju nazirala se jedna od najvećih pobeda Komunističke partije Jugoslavije, posebno Komunističke partije Hrvatske, u narodnooslobodilačkom ratu. Nazirala se pobeda nad strankom koja je u svojim redovima decenijama imala veliku većinu hrvatskih seljaka, koji su joj vrsto verovali, a koja je samo po sastavu svog lanstva bila seljačka stranka. Njeno je vodstvo bilo buržoasko i ono je vešto iskorištavalo nerešeno nacionalno pitanje i težak ekonomski položaj seljaka da bi jačalo vlast i ekonomske pozicije hrvatske buržoazije. Teško se gubila vera u stranku i lomila tradicija stranačke pripadnosti. Ali su veliki i dinamični događaji u zemlji kao nezadrživa bujica lomili vekovne okove koji su sprečavali seljaka da postane svestan svoga društvenog položaja i da spozna puteve koji ga mogu dovesti u bolju budućnost.

Naredne godine hrvatsko se stanovništvo i u ovim krajevima masovnije uključivalo u NOP i u partizanske jedinice, a do kraja rata gotovo u celini prihvatilo ciljeve Komunističke partije i NOP-a i dalo velik doprinos njihovom ostvarenju.

V

Prema izveštajima OK od 16. XII 1942. i 18. I 1943. godine organizacijsko stanje Partije i NOP-a u okrugu bilo je u decembru ovakvo:

Kotar Bjelovar, po etak decembra: KK od 5 lanova i još četiri lana Partije u pojedinim selima, 10 skojevaca i NOO-i u li selima;

Kotar Tur evac, po etak decembra: KK od 4 lana, 2 partijske jedinice sa 9 lanova i još 4 lana u pojedinim selima, jedan skojevski aktiv od 5 lanova i NOO-i u tri mesta sa 18 lanova;

Kotar Koprivnica, potkraj decembra: KK od 6 lanova i 3 partijske organizacije sa 9 lanova, 4 kandidatske grupe sa 14 lanova, KK SKOJ-a od 5 lanova, jedan Op inski komitet SKOJ-a od 6 lanova, 4 aktiva SKOJ-a sa 18 lanova i 4 odbora SMG sa 20 lanova;

Kotar Križevci, potkraj decembra (prema se anju elika): KK od 4 lana i još 5 lanova Partije i NOO-i u 6 sela.

U elom okrugu bilo je potkraj godine svega 6 odbora AFŽ-a.

Te brojke ne prikazuju pravi porast snage i uticaja Partije, jer je deo lanova Partije, SKOJ-a, lanova NOO-a i drugih aktivista otišao u toku druge polovine 1942. u partizanske jedinice, a neki su uhapšeni.

Osim navedenih organizacija, postojale su grupe saradnika NOP-a i u domobranskim garnizonima u Bjelovaru i Koprivnici.

Uz Kalni ki odred, u bjelovarskom okrugu povremeno su vršili akcije i Bilogorski i Moslava ki odred. OK i kotarski komiteti sara ivali su sa sva tri odreda.

U 1942. godini nisu formirani odbori NOF.

Bilo je lanova Partije iz 1941. godine koji se iz bilo kojih razloga ni do kraja 1942. godine nisu povezali sa kotarskim komitetima, ali su delovali u svojoj okolini na liniji razvijanja NOB-a. Npr., u križeva kom kotaru na po etku 1943. godine uspostavljena je veza sa 12 takvih lanova u 7 sela.

Na sednici OK, 6. XII 1942. godine, kojoj je u ime Povjerenstva CK prisustvovao drugi ali Dušan Cule, svestrano je analizirana politika situacija u okrugu i organizacijsko stanje Partije i NOP-a.

Isto je u injeno i na sastanku lanova OK sa Vladom Popovi em u Zve evu, posle savetovanja u Slavoniji. To savetovanje održano je 25. i 26. decembra i prisustvovala su mu tri lana OK i tri lana kotarskih komiteta iz bjelovarskog okruga.

Opšte ocene bile su da formiranje kotarskih komiteta u sva etiri kotara, aktiviranje dela ranijih i osnivanje novih partijskih organizacija, i uslovi za brže formiranje NOO-a u selima predstavljaju dobru osnovu za uspešniji rad ubudu e.

Osnovne slabosti u radu OK bile su: što nije posvetio ve u pažnju osnivanju partijskih organizacija i što se nije dovoljno zalagao za povećanje odgovornosti lanova Partije i razvijanje samoinicijative i samostalnosti kotarskih komiteta i partijskih organizacija. Takve slabosti ispoljile su se i u odnosu na NOO-e. Tako e je premalo pažnje posve eno radu me u omladinom, ženama i ja anju NOV novim borcima, naro ito iz redova hrvatskog stanovništva. OK nije došao do izražaja kao kolektivno rukovodstvo, retko je održavao sednice, lanovi OK bili su gotovo stalno razdvojeni po terenu, obilazili pojedine organizacije Partije i NOO-e, pa i pojedince, lanove i simpatizere, po selima. Takav rad OK bio je uslovljen stanjem na terenu u vreme formiranja OK, ali se situacija kasnije izmenila, a OK je ostao da radi na isti na in. Zaklju eno je da OK odmah formira bazu, a Kalni ki odred da OK-u stavi na raspoloženje jednu etu koja bi pomagala Okružnom i kotarskim komitetima pri održavanju mitinga po selima, vršila mobilizaciju u NOV, i u širem smislu, obezbe ivala bazu OK. Stvaranje stalne baze bilo je sada olakšano

i time što su sela u isto nom delu bjelovarskog kotara sa pretežno srpskim stanovništvom bila poluoslobodjena; u njima su odbori radili javno, seljaci su stražarili oko sela i kad bi naišao neprijatelj, ako u selu nije bilo partizana, seljaci bi se sklanjali u šume. OK još uvek nije imao svoju tehniku, koji nedostatak mora najhitnije otkloniti.

Potkraj godine došlo je do veće promene u sastavu OK. Još na sednici OK 6. XII u OK su ušli Zajšek Franjo Zvonko, student iz Zagreba i Bogdan Stjepan Boris, krojački radnik iz Zagreba, rodom iz Šemovca u sursevačkom kotaru, a u decembru Kendel Stjepan Sedi, dotada član OK, a pre rata poznati sindikalni funkcioner u Zagrebu, Bjeli je izašao iz OK, a sekretar je postao Viktor.

Promene na svetskim frontovima u korist saveznika, naročito sjajne pobjede Crvene armije i posebno snažan razvitak NOB-a u našoj zemlji, dolazak Kalničkog odreda, rad, napori i žrtve komunista bjelovarskog okruga i pre rata i u 1941. i 1942. godini, sve je to činilo solidnu osnovu za brži razvitak narodnooslobodilačke borbe u nastupajućim danima i u ovom okrugu.

Prilog

Borci Bjelovarske ete

Prema se anju Begovića Antuna, Halape Branka, Topljaka Stjepana, Topljaka Martina, Bartov aka Andrije, Šketa Augusta, Manojlovića Miloša i Martina i Rakamarić Paule, među borcima Bjelovarske ete prilikom njenog uključivanja u Kalnički odred bili su:

Iz bjelovarskog kotara: Begović Antun Bor, rođen 1921. iz Orovca, Hrvat, radnik; Fućak Ivan Brzi, iz Orovca, Hrvat, seljak; Guska Jovo Gavran, iz Bačkovice, Srbin, seljak, poginuo 1943. godine u 17. slavonskoj brigadi; Kos Ivan, iz Orovca, Hrvat, seljak, poginuo 1944. god. u Pitomači; Manojlović Miloš Mima, rođen 1917. iz Srpske Kapele, Srbin, seljak; Topljak Stjepan Grozd, rođen 1917. iz Orovca, Hrvat, seljak; Topljak Martin, iz Orovca, Hrvat, seljak; Vujić Nikola Nojo, iz Prgomelje, Srbin, seljak, poginuo 1943. godine; Vujić Stevo Mali, iz Prgomelje, Srbin, seljak, poginuo 1943. godine; Zdjelarević Dušan Dujo, rođen 1924. godine, iz Orovca, Srbin, seljak, poginuo 1943. godine u Sokolovcu.

Iz sursevačkog kotara: Bartov aka Andrija Volan, iz Prugovca, Hrvat, seljak; Horvat Luka, 40 god. iz sursevača, Hrvat, postolarski radnik; Kokor Franjo Grab, rođen 1905. iz Šemovca, Hrvat, seljak i tesarski radnik, poginuo 12. III 1943. godine u Srednjoj Diklenici; Kolar Mijo Ptica, 40 god., iz sursevača, Hrvat, šofer; Marka Florijan, rođen 1903. iz sursevača, Hrvat, seljak i zidarski radnik, poginuo 24. II 1944. u Virju; Marka Stjepan, rođen 1894. iz sursevača, Hrvat, trgovac, umro u partizanima u Bačkovici 1943. god. od tifusa; Matejak Franjo Zlatni, 35 god. iz sursevača, Hrvat, postolarski radnik.

Iz krizeva kog kotara: Majer Ljudevit Bakar, iz Križevaca, Hrvat, dak srednje škole i limarski radnik, poginuo oktobra 1942. godine u Ivancu u borbi sa Crnom legijom; Šket August elik, rođen 1921. iz Križevaca, Hrvat, strojobravarSKI radnik, Štajminger Stjepan Švarc, iz Križevaca, Hrvat, postolarski radnik.

Iz koprivni kog kotara: Halapa Branko Braco, rođen 1919. godine, iz Javorovca, Srbin, seljak i nadni ar.

Ostali: Augustovi Josip, Hrvat, policajac, došao iz Zagreba sa Lajnerom u martu 1942. godine u partizane na Kalnik; Basari Andrija, Srbin, seljak; Solar Milan, Srbin; Andrija, iz Ribnja ke, Srbin.

Za desetoricu nema nikakvih podataka. Pominju se partizanska ime-na: Zagorac, Stari, Stevo.

Borci Vojakova ke grupe

Prema se anju Vitanovi a Miloša, u Vojakova koj grupi prilikom njenog uklju enja u Kalni ki odred bili su: Cetuši Mileva, Devi Milovan, Radanovi Mijo, Vitanovi Simo, Vitanovi Miloš, Vitanovi Slavko, Vitanovi Branko i Vitanovi Marijan.

Svi su iz Vojakova kog Osijeka, osim Devi a, svi su Srbi, seljaci.

Dušan ali

Organizaciono stanje i rad partijske organizacije okruga azma u 1942. godini

Da bi se što bolje razumjelo djelovanje organizacije KPH u okrugu azma u 1942. godini, želimo se u skiciranom obliku osvrnuti na raniji period revolucionarnog pokreta na tom teritoriju. Kao i u drugim dijelovima naše zemlje, tako i u ovom okrugu do novog kvaliteta u radni pokret dolazi s pobjedom velike oktobarske revolucije. Na tom se terenu u vrijeme prvoga svjetskog rata razvio vrlo masovan »zeleni kadar«. Proglašena je i »Republika Križ«, iji se val proširio na Popova u i druga mjesta. Kao i u itavoj Jugoslaviji, tako i ovdje u to doba dolazi do osnivanja prvih organizacija KP, pri emu su vrlo aktivni bili u esnici oktobarske revolucije (Nikola Beli , Mato Vrani , Josip Kezele, Miloš Obren i drugi). Isto su tako vrlo aktivni bili ve iskusni radni ki borci: Mato Žani i Petar Mile Pri a. itav period djelovanja i razvoja revolucionarnog pokreta do 1940. godine ima iste karakteristike kao i u ostalim krajevima Hrvatske. Potkraj 1940. godine u okrugu azma postoji dosta jaka partijska organizacija, na elu s kotarskim komitetima i Okružnim komitetom. Okružni komitet azma osnovan je u srpnju 1940. godine, od 6 lanova: Alojz Vulinec, sekretar, Tomo Bugarin, Josip Radovanovi , Dragan Dragi evi , Ivan Skubi , Stjepan Papa. OK azma tada je obuhva ao tri kotara: Dugo Selo, azmu i Kutinu. Broj partijskih organizacija bio je prili no velik. U kotaru azma postoji tada 14 partijskih organizacija sa 68 lanova; u Kutini 5 partijskih organizacija s 19 lanova; u Dugom Selu 6 partijskih organizacija s 51 lanom. Odmah poslije okupacije naše zemlje po inje teror nad komunistima i svim rodoljubima. Dolazi do hapšenja Alojza Vulinca, Dragana Dragi evi a, Mate Svetle i a i još nekih drugova. Nakon kra eg vremena oni su pušteni na slobodu, ali je bilo jasno da e se teror okupatora i ustaša nastaviti i biti sve teži. Kao u itavoj zemlji, i u ovom se okrugu partijska organizacija ubrzano priprema za skore borbe. Ve 20. V 1941. godine održava se partijska konferencija OK azma, kojoj kao delegat CK KPH prisustvuje Pajo Gregori . Nakon Hitlerovog napada na SSSR partijske organizacije OK azma poja avaju sabotaže i prelaze na oružane akcije. Ve 16. VII 1941. grupa komunista i simpatizera iz sela Šarampova, usred dana, razoružava ustaše uzimaju i im 7 karabina i

11 bombi. Množe se sli ne akcije po itavom okrugu. Pooštrava se teror okupatora i ustaša. Vrlo brzo dolazi do formiranja prvih partizanskih grupa, i to u polovici kolovoza 1941. godine u selu Babincu kod Ivanske od 10 drugova na elu sa sekretarom OK Bjelovar Kasimom ehaji em, a u prosincu azmanske grupe na elu sa sekretarom OK azma Alojzom Vulincem. U azmanskoj grupi bilo je 16 boraca. Partijska organizacija i oružani odredi prolazili su surovu školu oružane borbe u toku 1941. godine. Narod ovoga kraja osudio je ustašku vlast kao tu insku, ali u tom periodu NOB-a nije još bio spreman masovno po i u oružanu borbu. Okupator i ustaše, shva aju i svoj sve teži položaj, svom se žestinom ustremljuju u prvom redu na KP i partizanske odrede. Pri tom se služe svim sredstvima. Tako je neprijatelju uspjelo ubaciti u partijsku organizaciju azme svoga agenta Boru Pavi a, koji je pomo u partijskih veza krenuo iz Zagreba preko azme u partizansku grupu na Kalniku. Pošto je upoznao dosta partijskih organizacija, otkrio ih je ustašama, koji su odmah po eli hapsiti. Prvo hapšenje bilo je u no i izme u 16. i 17. ožujka 1942. godine u Dubravi. Uhapšeno je 14 lanova KP i simpatizera. Franjo Šmerda je iste no i kad je uhapšen pod mukama umro u žandarmerijskoj stanici u Dubravi. Od 14 uhapšenih kasnije ih je desetero strijeljano. Vidi se da su okupator i ustaše željeli takvim terorom zaplašiti narod. Hapšenja se šire po mjestima kotara azma i Kutina (Mostari, Gornje Šarampovo, azma, Pobjenik, Prkos, Lonja, Dereza, Kop i -Brdo, Velika Ludina, Vidrenjak, Donja Vlahini ka, itd.).

Tako je u bivšem kotaru azma od 68 lanova Partije uhapšeno 37, me u kojima i tri lana Komiteta. Uhapšeno je i oko 25 simpatizera. Ve ina lanova Partije i simpatizera otjerana je u logore gdje su poginuli, me u njima tri lana KK, a svega ih je desetak bilo nakon hapšenja i saslušanja pušteno. U partizane je otišlo 7 lanova Partije, tako da se u azmi, od njih 68, na terenu ostala svega 24 lana Partije, od njih jedan lan KK koji je bio u ilegalnosti. U kotaru Kutina uhapšeno je 5 lanova Partije i 11 simpatizera. Od 5 lanova Partije, etvorica su bili lanovi Komiteta, i sva su etvorica strijeljana. Od 19 lanova ostalo ih je 14 i jedan lan Komiteta.

U samom mjestu Dugo Selo uhapšena su etiri lana Partije i nekoliko simpatizera. Partijske organizacije Ježevo-Obediš e od 18 lanova Partije, i Kozinš ak od 12 lanova, ve su se ranije osipale, tako da su u kotaru Dugo Selo bila 1942. godine 22 lana Partije: uhapšena su 4, a ostalo ih je 18.

Ukupno je na podru ju OK azma uhapšeno 46 lanova Partije i od toga 8 lanova Kotarskog komiteta, a neke organizacije — Dubrava, Pobjenik, Šarampovo Gornje i Donje, Kloštar — koje su bile me u najboljima, gotovo su potpuno likvidirane. Medu uhapšenima bilo je dosta omladinaca. To je bio veliki udarac za Partiju i NOP na tom podru ju, upravo u momentu kad je partizanski pokret trebalo još brže razvijati. Tim je hapšenjem za kra e vrijeme potpuno prestala svaka aktivnost u nekim podru jima.

Velik broj kompromitiranih lanova Partije i kotarskih komiteta bio je uhapšen i ve ina njih strijeljana.

Dio onih koji su ostali potpuno se povukao; nisu se htjeli angažirati ni prihvatiti bilo kakav rad.

Strijeljanje komunista, a i velikog broja simpatizera, zastrašilo je ljude iako su simpatizirali NOP.

U kotaru Garešnica, koji je pripadao OK Bjelovar, nije 1942. godine bilo provala, a u toku 1941. svi uhapšeni bili su ili pušteni ili pobjegli, te su došli u partizane. Tako se u Garešnici 1942, uz stalnu prisutnost jedinica i aktivnost Partije, pokret brzo razvija, osnivaju se partijske organizacije, SKOJ, NOO-i, AFZ itd. U takvoj situaciji bilo je nužno hitno razviti partijsku aktivnost na području OK azma, te je CK odlučio da se ovamo upute drugovi iz jedinica koji su bili s tog terena. U lipnju je upućen Mato Svetle i Svijetli, komesar ete i Karlo Remenar ibo, omladinac. U Kutini je djelovao Ivan Frgec, a poslan je tamo još i Stjepan Kendel Sijedi. U Poljani kraj Ivani a djelovao je Vinko Jedut uk, a u Šarampovu skojevac Danko Leš. U isto vrijeme upućeni su u kotar azmu Tomo Buden Hitri i Ankica Kežman. Provala je nanijela dosta težak udarac Partiji i NOB-u, ali je bilo i drugih uzroka slabijeg rada organizacija KP. Kao i u drugim krajevima, i ovdje dolazi do otpadanja dijela lanstva. Svi su ti faktori utjecali na slabljenje rada organizacije KP. Uvidjevši problem, CK KPH poduzima određene mjere, kao što je spomenuto, da bi pomogao organizacijama KP. Iako su te mjere dale nekih rezultata, nije postignuto onoliko koliko je bilo moguće. Sekretar Povjerenstva CK KPH za Zagreb Ivo Marinković piše: »azmanski Okrug. Stanje partorga bilo je ovdje vrlo slabo sve do 13. VIII o. g. kada je novo formiran O. K. Partijske jedinice su slabo stajale i prema tome nije linija partije bila provalana u djelo. Ono što nije dezertiralo bilo je velikim dijelom oportunističko, mnogi partijci su otišli u vojsku, a mnogi su se krili, a nisu htjeli u partizane. 20 od njih se čak krilo 7 mjeseci, ali u partizane nisu htjeli. One jedinice koje su postojale nisu se sastajale ili vrlo rijetko (svakih 15—20 dana). Ni jednog komiteta, nikakvog materijala nisu dobijali, organizaciono s nikim nisu bili povezani i mnoge stvari su im bile nejasne. O nekom planskom radu nije bilo ni govora. Takvo stanje je bilo u OK azma kad je tamo dodijeljen na rad drug Cule, sa svrhom da provede reorganizaciju partorga i lanstva.«¹ Isto se tako stanje organizacije i NOP u okrugu azma ocjenjuje i u drugim izvještajima.² Na osnovi takve ocjene stanja partijske organizacije u OK azma i stanja NOP-a u Moslavini i gornjoj Hrvatskoj, Pajo Gregori, povjerenik CK KPH, šalje Dušana ali a u taj okrug »sa svrhom da provede reorganizaciju partorga i lanstva« i pomogne razvoj partizanskih jedinica. U vezi s tom odlukom napustio sam funkciju sekretara OK Nova Gradiška u srpnju 1942. godine i krenuo u okrug azma. Nije mi bilo poznato nešto podrobnije o stanju na tom terenu. Povjerenik Povjerenstva CK KPH za Slavoniju i Srijem Pajo

¹ Izvještaj Povjerenstva CK KPH za Zagreb Centralnom komitetu KPH od 15. decembra 1942, šalje Ivo Marinković (Slavko). Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, (dalje IHRPH), KP-16/615.

² Vidi izvještaj Povjerenstva CK KPH za Zagreb koji je pisao Ivan Božićević 12. IV 1942. Arhiv CK SKH (IHRPH KP-43/24), zatim pismo Pavla Gregorića Glavnog štabu NOP odreda Hrvatske od 22. IV 1942. godine (IHRPH KP-43/26), Grafičar za historiju Slavonije, knj. II, br. 72, str. 146, i druga arhivska grafičarska.

Gregori nije imao dovoljno potrebnih podataka o stanju ni u okrugu azma ni u okrugu Bjelovar. »Zato je mene poslao da najprije ovdje sredim (u OK azma), govore i 'Ja nemam nikakvih podataka osim da je taj OK uhapšen'.³ Na teren OK azma sam stigao preko vrlo dobre partijske organizacije u Kanjiškoj Ivi, 15. VII 1942. godine.«⁴

Kao što smo rekli, ve u travnju 1941. godine kao pomo partijskim organizacijama poslani su navedeni drugovi u pojedine kotare okruga azma. Za rad u kotaru Kutina određen je drug Ivan Frgec. S njim sam uhvatio vezu na malo udan na in.⁵ Naime, doznao sam da je krenuo po zadatku kroz Moslava ku goru, kamo sam ga išao s kurirom potražiti, i zaista sam ga ondje i našao. Tada smo zajedno krenuli u kotaru Kutini od mjesta do mjesta, gdje je postojala partijska ili neka druga organizacija (SKOJ, NOO, AFŽ, itd.) ili gdje je bilo uvjeta da se neka od tih organizacija osnuje. Tako su obnovljene partijske organizacije u Kutini, Ilovi, Mikulanici, u Kostrinji osnovana nova od tri lana, u Osekovu proširena od tri na pet lanova, a u mnogim su selima osnovani NOO-i i omladinske organizacije. O tome detaljnije piše Frgec u spomenutoj izjavi.® Šta je sve dotada uinjeno u kotaru Kutina, piše u mom izvještaju CK KPH od 24. VII 1942. godine: »Ja sam reorganizirao ovaj srez i neke nove jedinice osnovao od odanih i borbenih ljudi. Sad sam prošao jedinice, povezao ih i sad e biti biran SK.«⁷

Politi ko stanje u kotaru Kutina, a i u itavom okrugu azma, u to je doba bilo ovakvo: Srpsko stanovništvo, kojega u ovom okrugu ima relativno malo, bilo je uz NOP, i ono je mobilizirano za oružane jedinice, istina ne masovno, ali konstantno i organizirano. Hrvatsko stanovništvo, koje ini najve i dio okruga, od prvog se dana neprijateljski odnosilo prema ustaškoj vlasti i, razumije se, prema okupatoru. Ali u oružane su jedinice pretežno odlazili komunisti. U to je doba u narodu bio još prili no jak utjecaj Ma ekove politike ekanja. Ali, i nju po inju pomalo napuštati ne samo lanovi HSS-a, ve i pojedinci iz rukovodstva kotarskih organizacija HSS-a. Ve do moga dolaska na taj teren vrlo aktivan suradnik NOP-a bio je Franjo Antoli , predsjednik kotarske organizacije HSS-a Kutina, iz sela Osekova. On je svojim djelom i uvjerenjem dokazao da je prihvatio politiku KP, pa smo ga tada i primili u KP. I neki drugi funkcionari HSS-a s tog terena suradnici su NOP-a. Tako: Mirko Galekovi , tajnik kotarskog odbora HSS-a za kotar Kutina, koji je živio u selu Gornja Gra anica; Tomo Vojkovi iz Kloko evca, kotar Garešnica, koji je bio narodni poslanik; Ivan Turkovi iz Pobjenika u azmi. Dio

³ Izvještaj Hrv. a i od 24. VII 1942, potpis Dušan Cali -Cule (IHRPH KP-10/234).

⁴ Isto.

⁵ Vidi izjavu Ivana Frgeca »Obnavljanje partijskih organizacija u Moslavini 1942. godine«, etrdeset godina, knj. VII, Beograd 1961, 391-392.

⁶ Isto.

⁷ D. ali : Izvještaj Hrv. a i od 24. VII 1942. (IHRPH KP-10/234). Napomena: U Kostrinji je bio jedan lan KP, Antun Babi i pripadao je partijskoj organizaciji Osekovo. Primili smo tada u Kostrinji još dva nova lana, izdvojili Babi a iz Osekova i formirali eliju u Kostrinji. Zato se ova elija u nekim izvještajima tretira kao novoosnovana, a u nekima kao proširenje partijske organizacije.

funkcionara HSS-a zastupao je politiku otklanjanja, a vrlo se mali dio solidarizirao s ustaškom vlašću.

Utjecaj Partije veći je tada u nekim mjestima kotara Kutina bio izvanredan. Malo, pretežno ribarsko, selo u Lonjskom polju, Kostrinja, od 35 kuća, bilo je cijelo, sa svim svojim stanovnicima, aktivno na liniji NOP-a. Selo je naseljeno isključivo hrvatskim življem. Sli no su se ponašala i neka druga sela. Stanovnici teške nacionalnosti također su se ve prvih dana opredijelili za NOP. Ustaškoj vlasti nije uspjelo da se u vrsti na ovom terenu. U veći sela bilo je po 2—5 ustaša, negdje samo jedan ili nijedan. Neki od seljaka ustaša, vrlo rano uvidjevši svoju grešku, i budući da nisu po inili nikakav zločin, nude suradnju NOP-u. Razumljivo da je tada bio logičan zaključak: »Ali ljudi su odlični, ima novih borbenih i odanih i perspektive su vrlo dobre.«⁸

Pošto je stanje osnovnih partijskih organizacija u kotaru Kutina uglavnom sretno, krenuo sam u kotar Dugo Selo, a zatim u kotar Čazma. Prije toga, na tom istom pravcu kretanja, trebalo je da se sastanem sa članom Povjerenstva CK KPH za Zagreb, drugom Dragutinom Sailijem, jer je OK Čazma potpadao pod to Povjerenstvo. U predjelu šume Žutice, na terenu između Siska, Kutine i Ivanič-Grada, djelovao je Siskački partizanski odred, kojim je rukovodio Franjo Smolčić. Rukovodstvo odreda djelovalo je u isto vrijeme kao Kotarski komitet Sisak. Imalo je dobre veze i s nizom partijskih organizacija u kotaru Kutina (Kostrinja, Osekovo, itd.) i s nekim organizacijama kotara Dugo Selo (Oborovo, Preseka, itd.). Ipak je odred u svom djelovanju bio usmjeren uglavnom na kotar Sisak (Hrastelnica, Galdovo, Budaševo, itd.). Da bih iskoristio veze i utjecaj odreda, a i njemu u određenom smislu pomogao, sastao sam se s odredom u prvoj polovici kolovoza 1942. Odred je brojio oko 20 naoružanih boraca. Drug Franjo Smolčić, kao rukovodilac odreda i vršilac dužnosti sekretara KK Sisak, detaljno me je informirao i o stanju i radu KP u kotaru Sisak, pa čak i šire o radu OK Banija. Iznio je i vrlo ozbiljne primjedbe na stanje u OK Banija i na odnose između KK Sisak i OK Banija. Saslušao sam ga, ali nisam htio ništa poduzimati dok ne izvijestim Sailija. Na sastanak sa Sailijem pošao je sa mnom i Smolčić. Povelili smo i diverzanta Jocu Milobratovića, koji je nosio minu: odlučili smo da miniramo prugu i to što bliže Zagrebu, jer smo smatrali da bi to bila i politički važna akcija. Najprije smo se sastali sa Sailijem u Sesvetama. Na tom sam sastanku detaljno informirao Sailija o svemu što je ukinjeno na reorganizaciji partijskih organizacija, o njihovom proširenju, o različitim oblicima partijskog rada, o stanju u partizanskim odredima, kao i onome o čemu mi je govorio Smolčić. Poslije detaljne analize svih problema, drug Sailić mi je dao nove direktive, uručio najnoviji pismeni materijal, i dogovorili smo se da odredimo stalnu vezu između OK Čazma i Povjerenstva CK KPH Zagreb. Tako je uspostavljen važan element normalnog funkcioniranja Partije u OK Čazma: stalna povezanost sa višim rukovodstvom. Partijska organizacija u Čazmi imala je sada dvije stalne veze: s Povjerenstvom CK KPH za Zagreb i s Povjerenstvom CK KPH za Slavoniju i Srijem. Poslije sastanka s drugom Sailijem krenuli smo Franjo Smolčić i ja s Jocom Milobratovićem i pet mještana, što ih je

⁸ D. Čali : Izvještaj Hrv. a i od 24. VII 1942. (IHRPH KP-10/234).

mobilizirao sin našeg doma ina Ignaca, koji nam je ujedno bio i vodi , do željezni ke pruge. Milobratovi i još jedan drug postavljali su minu na prugu, a mi smo ostali bili na osiguranju. Mina je postavljena oko 500 metara od željezni ke stanice Sesvete. Kad je vlak naišao, mina je eksplodirala i zbacila s pruge tri vagona. Brzo smo se povukli i, nakon kra eg zadržavanja kod Ignaca, krenuli u selo Preseku. Usprkos strci ustaša na motornim vozilima, uspješno smo se vratili u Žuticu. To navodim kao primjer djelovanja komunista, i u partijsko-organizacionom i u vojnom smislu, na ovom terenu u vrijeme kad još oružani ustanak nije postao masovan. Karlo Remenar i bo »kao usput« je, obilaze i i osnivaju i omladinske organizacije u kotaru Dugo Selo, razoružavao ustaše i domobrane na odsustvu, i tome sli no. Ve tada, vra aju i se od Sailija, održali smo sastanak s osnovnom organizacijom u selu Preseki, po istoj metodi kao u kotaru Kutina. Tako sam u zajednici sad s ovim, sad s onim drugom: urom Banom, Stjepanom Ken elom, Tomom Budenom, Vinkom Je utom, Dankom Lešom, Ivanom Frgecom, Matom Svetle i om, Franjom Smol i em, Valentom Boltom, pa i drugima, obišao sve organizacije. Gdje je bilo potrebno, reorganizirali smo ih, popunjavali ili osnivali nove. Rezultat toga rada bilo je održavanje partijskog savjetovanja OK azma.

Konferencija Okružnog komiteta azma održana je 13. VIII 1942. u selu Mikulanici u ku i Milana Brajera Šprajca. U to su vrijeme održavana partijska savjetovanja, zapravo konferencije, na kojima su izabrani kotarski komiteti. Takvo je savjetovanje održano u Kostrinji, gdje je izabran KK Kutina, s Ivanom Frgecom kao sekretarom. Na konferenciji OK azma bilo je prisutno 7 osoba. Imala je ovaj dnevni red:

- »1. Formiranje OK i njegovo zna enje,
2. Kritika dosadašnjeg stanja,
3. Budu i rad s: a) Partorgom (kandidatima), b) SKOJ, c) NOO, d) AFŽ, e) SMG, f) NP (NOF), g) tehnika, h) odnos prema partizanima, i) udarne grupe, j) lanarina, k) rad s HSS, l) izobrazba (kursevi), m) rad s radni kom klasom (tvornice, pilane, itd.), n) eventualije.«⁹

Na savjetovanju se detaljno raspravljalo o svakoj to ki i doneseni su odgovaraju i zaklju ci. Utvr eno je brojno stanje partijskih organizacija, socijalni sastav lanstva, sastav po spolu, broj onih koji su napustili lanstvo, broj novoprimitih i broj lanova KP koji su otišli u partizanske odrede. Zatim smo utvrdili koliko je lanova KP neprijatelj uhapsio i koliko ih je poginulo. Razmotren je rad i uspješnost svake osnovne partijske organizacije. Konstatirano je da kotar Dugo Selo ima 6 partijskih organizacija s 25 lanova, kotar azma 4 partijske organizacije sa 16 lanova, kotar Kutina 5 partijskih organizacija sa 18 lanova. »Na konferenciji je konstatirano da se partija mora o istiti, u vrstiti i proširiti, zatim stvoriti planski rad i pove ati teoretsko znanje partijaca. Naro ito je stavljeno u dužnost OK, organizovati jedinice me u radnicima.«¹⁰

⁹ D. ali : Izvještaj Povjerenstvu CK KPH za Zagreb (IHRPH KP-43/65).

¹⁰ Isto.

Naime, bilo je jakih radničkih kolektiva, kao Pilana Križ koja je zapošljavala 500 radnika, ili Pilana Popova sa 200 radnika, bez partijske organizacije. Među zaključcima su i vrlo konkretne odluke, kao one o organiziranju tehnike za umnožavanje pisanog materijala, o formiranju udarnih borbenih grupa, o organiziranju političkih kursova i druge. Na kraju je izabran OK od 5 članova. Za sekretara je izabran Vinko Ječun. U okruženju je bilo prilično iskusnih partijskih radnika, koji su ovdje radili kao ilegalni partijski funkcionari. Prema tome, postojali su svi uvjeti da se zaključci partijskog savjetovanja od 13. VIII i provedu. I zaista su, u relativno kratko vrijeme, i ostvareni. Na sastanku OK, koji je održan 10. IX 1942. godine, konstatiran je vidan napredak u svakom pogledu. »U sretnju stanja od tog vremena (misli se od savjetovanja 13. VIII 1942, opaska D. ...) išlo se je dalje, tako da po našem mišljenju stanje je ozdravljeno. Partija je otkrivena, stvoreni su KK, napravita raspodjela rada, stvorena tehnika OK. Sada smo išli dalje [...] Pogledali smo stanje partije u bataljonu (pod ovaj OK potpada jedan bataljon), priredili bataljonsku konferenciju i izabrali bataljonski biro. Sekretar je uništio u OK.«¹¹ I dalje su isključivani oportunisti iz redova KP, ali su primani u KP novi članovi iz redova borbenih komunista. Dio članova KP odlazi u partizanske jedinice. U tom periodu isključeni iz KP bilo je mnogo: neki su sami dezertirali, drugi su isključeni zbog oportunističkog ponašanja. »Tako član iz Oborova kaže za jednog špijuna koji ga je tužio da se krije od vojske: 'treba ga ubiti, jer da nije bilo njega ja bi još mogao spavati u svom krevetu'. On ni ne pomišlja i i u partizane.«¹²

Na savjetovanju od 13. VIII posebno je naglašeno značenje formiranja partijskih organizacija u tvornicama. Na sastanku OK od 10. IX konstatira se da je formirana partijska organizacija na pilani Novoselac — Križ, od radnika ondje zaposlenih. Naravno to je značajno što je rad partijske organizacije postao u svakom pogledu metodičan. »Napravljena je raspodjela posla i jedinice rade pravilno, tako da su obuhvaćena sva sela na tri sreza i da se radi po svim sektorima (part, SKOJ, NOO, itd.)«¹³ Sretniji i organiziraniji postao je i unutarpartijski rad. OK je popunjen na 9 članova. Stvoren je biro OK od dva člana. Unutar OK raspodijeljena su zaduženja. Utvrđeno je stalno mjesto prebivanja biroa OK. Počeli su se održavati partijski kursovi. U svakom pogledu unapredovao je i rad partijske organizacije u bataljonu partizanskog odreda. Rad tako reorganizirane i proširene partijske organizacije manifestirao se i u boljem radu SKOJ-a, NOO-a, AFŽ-a, tehnike, u organiziranju partijskih kursova, itd. Osigurana je suradnja sa sve većim brojem pristalica HSS, koji postepeno napuštaju »politiku čekanja« i aktivno se uključuju u NOP. Organiziran je rad s nekoliko domobranskih jedinica stacioniranih na ovom terenu. To je bio vidan napredak prema bivšem stanju, ali je trebalo brzo

¹¹ D. Ječun : Izvještaj Povjerenstvu CK KPH za Zagreb, od 19. IX 1942. (IHRPH KP-43/94).

¹² D. Ječun : Izvještaj Povjerenstvu CK KPH za Zagreb, 15. VIII 1942. (IHRPH KP-43/65).

¹³ D. Ječun : Izvještaj Povjerenstvu CK KPH za Zagreb, od 19. IX 1942. (IHRPH KP-43/94).

i i naprijed. Generalnom ocjenom KPH naglašeno je izvanredno značenje gornje Hrvatske, to jest dijela Hrvatske iznad rijeke Save i od rijeke Ilove na zapad, za razvoj ustanka u Hrvatskoj. Kroz tu prizmu ocjenjivano je u to doba i stanje u okrugu azma. »Kao što smo rekli još do danas nije uspjelo dignuti narod na značajnije akte otpora. Velika većina naroda simpatizira s nama samo nisu prekora ili granicu iz simpatije u aktivno pomaganje [...] Inače, narod je ogorčen zbog rekvizicije sijena, žita i svim postupcima ustaša. Sada je na nama da narod iz pasivne simpatije pretvorimo u aktivne sudionike borbe.«¹⁴

Osim mitinga, propagande, manjih borbenih akcija, najefikasnija su metoda oružane akcije partizanskih jedinica. I u tom duhu treba oružanu borbu posvuda proširiti. »Kao što smo rekli, treba planski povesti akcije partizana, tako da sav narod vidi partizansko djelovanje, a ne samo se ograničiti na akcije uz planinu.«¹⁵ Kao što se vidi, partijska organizacija u okrugu azma zaista se reorganizirala, o istila, povećala, unijela u svoj rad planomjernost i konstantnost, što je davalo rezultate u širenju oružane borbe. Ali se ona našla pred odlučnim zadatkom — povesti i organizirati narod u opći ustanak. Za to su osnovni uvjeti vrlo brzo sazrijevali. Snaga i sposobnost Partije mjerila se sada po tome koliko će uspjevati u realizaciji tog zadatka. Kao organizacija imala je sve odlike da zadatak izvrši.

»Stanje partijske organizacije. Sadašnje stanje partorga je sljedeće: Kotar Sisak 12 jedinica sa 80 članova; Kotar azma 7 jedinica sa 29 članova; Kotar Kutina 5 jedinica sa 22 članova; Kotar Dugo Selo 5 jedinica sa 19 članova. Ukupno 150 članova u 29 jedinica.

Na cijelom okrugu u većini su nove partijske organizacije. Stare su većim dijelom propadale, a ono što je ostalo bilo je većim dijelom oportunistički nastrojeno. Pokušaj aktiviziranja većim dijelom je propao, tako da se moralo pristupiti isključivanju pošto je prijetila opasnost lošeg djelovanja i na one koji pridolaze. Prema tome, brojano stanje u pojedinim kotarevima se osjetno smanjilo, ali je zato razvojna linija pozitivna.«¹⁶

Sav taj rad na reorganizaciji, proširenju i uvršćenju partijske organizacije trebalo je provesti i u okrugu Bjelovar. S tim zadatkom poslan je tamo drug Ivan Božićević. Ali po odluci drugova povjerenika dvaju povjerenstava CK KPH, Paje Gregorića i Dragutina Sailija, ja sam poslije izvršenog zadatka u OK azma upućen s istim zadatkom na teren OK Bjelovar. »[...] ja sam po odluci 'Povjerenstva CK KPH' za Zagreb, tj. druga Konspiratora u saglasnosti sa drugom Brzom pošao na teritorij OK Bjelovar da izvidim stanje u tom OK i da ga reorganiziram, tj. da u njemu sve što je moguće u poboljšanje partijskog i ostalog političkog rada u tom OK. Pošto sam primio upute i sugestije od druga Brzoga i druga komandanta Grge (koji je tu prije radio) krenuo sam 10. X 'sa Kalničkim odredom' koji je u to vrijeme bio formiran u III operativnoj

¹⁴ D. ali: Izvještaj Povjerenstvu CK KPH za Zagreb od 19. IX 1942. (IHRPH KP-43/94).

¹⁵ Isto.

¹⁶ Ivo Marinković Slavko: Izvještaj Povjerenstvu CK KPH za Zagreb Centralnom komitetu KPH od 15. XII 1942. (IHRPH KP-16/615).

zoni — i s drugom Božićevim zvanim Bijeli na taj teren.«¹⁷ Još prije mog odlaska na teren OK Bjelovar trebalo je provesti neke zadatke u partijskoj organizaciji azma. Manje-više isti ljudi bili su u KK i u OK. Trebalo je te komitete popuniti i ojačati tako da se rad u tim forumima povjeri posebnim osobama. Ostalo je otvoreno pitanje pripajanja KK Sisak Okružnom komitetu azma. Trebalo je proširiti OK azma. Isto tako, pomoć su tražili i partizanski odredi. »Ja sam bio s 'Kalnički odredom' i on traži vezu s II operativnom zonom, isto tako to traži i 'Moslavački odred'. Vrlo je važno da se dogovorimo o vezi II operativne zone i onih odreda.«¹⁸ Formiranjem Kalničkog odreda i njegovim odlaskom na Kalnik, reorganizacijom partijskih organizacija na području OK Bjelovar, njihovim popunjavanjem i izvršenjem i onim što je učinjeno u Moslavini, otpočinje brži razvoj NOB-a u gornjoj Hrvatskoj.

¹⁷ D. ali : Izvještaj Povjerenstvu CK KPH za Zagreb od 26. XI 1942. (IHRPH KP-44/177).

¹⁸ D. ali : Pismo Slavku (Ivi Marinkoviću) od 11. XI 1942. (IHRPH-44/158).

Josip Bahori

Sje anja na razvitak NOB-a u kotaru Novi Marof 1943-1944.

Kotar Novi Marof, u svojim prijeratnim i ratnim granicama, protezao se zapadno od Kalni kog gorja, a svojom zapadnom stranom, preko zagorskih bregova, bio povezao sa Ivanicom. Od sjevera prema jugu presijecala ga je strateški važna saobraćajnica, cesta Varaždin—Zagreb, a dijelom kotara prolazila je i željeznička pruga koja je povezivala ista mjesta. Postoji i prilično razvijena mreža cesta i putova istočno i zapadno od te glavne saobraćajnice. Većim dijelom svoga toka vijuga i protječe i rijeka Bednja preko tog područja.

U početku rata, pa sve do 1943. godine, u kotaru su postojala već ili manja uporišta, kao što su: Novi Marof, Bisag i Gornja Rijeka, u kojima su bili stacionirani ustaše, domobranci ili žandari, dok su u Varaždinskim Toplicama bili gestapovci. Takav raspored uporišta na terenu omogućio je neprijatelju NOP-a dobru kontrolu i dosta otežavao razvitak NOB-a.

A to nije bilo sve. Ako se ima na umu da je u kotaru postojala i negativno djelovala dobro organizirana HSS svojom politikom okupacije, što je u početku okupacije neupućenom narodu odgovaralo, može se sagledati koliko se poteškoće morao boriti NOP da bi postepeno zadobio simpatije ljudi i privolio ih za suradnju.

Poznati i utjecajni vođe HSS bili su: Andrija Jambrec iz Koštanjevca, koji je bio ujedno i zamjenik narodnog zastupnika dr. Tome Janjinec, Stjepan Ferenc iz Donje Rijeke, komandant Seljačke zaštite, koja je 1941. godine sudjelovala u razoružavanju bivše jugoslavenske vojske, Luka Kos iz Visokog, Slavko Pokus iz Jalševca, Viktor Polja iz Ključa i još nekoliko manje poznatih.

Jambrec, Ferenc i Kos ostali su dosljedni političari HSS-a, a Pokus i Polja nisu se uopće angažirali na strani HSS-a, već su odmah nakon dolaska prvih političkih radnika na teren pristupili NOP-u i pošli aktivno surađivati.

Već 1941. godine dolazili su u kotar drugovi iz Okružnog komiteta KPH Varaždin da bi uspostavljali veze i organizirali pojedine ljude za rad u NOP-u. U Novi Marof došao je Franc Glavnik, član KPJ, koga su

Nijemci protjerali iz Slovenije, i zaposlio se kod njemačke firme »Stuak«, koja je gradila i modernizirala cestu Varaždin—Zagreb. Uspio se povezati s drugovima iz OK KPH Varaždin i od njih dobivao direktive za rad. Budući da je na toj cesti radio veći broj seljaka i starih radnika, klesara i drugih, Glavnik pridobiva neke od njih za suradnju s NOP-om. U početku 1942. godine Okružni komitet upućuje na teren kao političkog radnika drugu Božu Markovića, koji zajedno s Glavnikom organizira mjesne NOO-e u Novom Marofu, Ključu, Ljubešići, Breznicima, Humu i Štrigovcu i punktove u Visokom, Gornjoj Rijeci i Kozjem Hrtu. Tim vezama prenošena je pošta, agitaciono-propagandni materijali, prebacivali su se ljudi koji su odlazili u partizane ili partijski funkcionari koji su održavali vezu između kalničkog i zagorsko-krapinskog terena i obrnuto, a u tu svrhu bila je organizirana i kurirska služba. Također je raspoširavan propagandni materijal po selima i mjestima kotara Novi Marof.

U proljeće 1943. godine Kalnički partizanski odred likvidirao je žandarmerijsku stanicu u Gornjoj Rijeci i ona nikada više nije obnovljena. Nedugo zatim likvidirana je i domobranska postaja u Novom Marofu, ali je ponovo stacionirana još veća domobranska jedinica.

Na početku kolovoza 1943. godine Okružni komitet uputio je na teren kotara Novi Marof kao političke radnike drugove Josipa Pršu i Josipa Bahorića, a drugu Markovića povukao na Kalnik. Prša i Bahorić imali su zadatak da formiraju kotarska rukovodstva Partije, SKOJ-a i NOO-e, da prošire i pojačaju NOP, naročito odlaskom ljudi u borbene partizanske jedinice.

Drug Prša određen je za sekretara Kotarskog komiteta.

Kako je kotar bio prirodno podijeljen obronkom Kalničkog gorja na dva sektora, i to Gornju Rijeku i Ljubešiću s okolnim selima, u njima su bile partizanske baze. Prša je ostao u Gornjoj Rijeci, a Bahorić je otišao u Ljubešiću. Prva veza bio je Stjepan Koretić u selu Štrigovec, kraj Gornje Rijeke, gdje je ujedno bila i prva baza, a u selu Ljubešići bila je u kući Ivana Katalenića i njegove porodice.

Tada je već na terenu bilo domobranskih dezertera s oružjem koji su se skrivali, a nisu bili voljni da idu u partizane. U prvo vrijeme oduzimanje im je oružje i slatko na Kalnik.

U kolovozu 1943. godine iz Varaždinskih Toplica i sela Tuhovec došla je grupa omladinaca na oslobođeni teren i uključila se u politički rad. U toku su bile pripreme za formiranje kotarskih komiteta Partije i SKOJ-a. Prema ranijem dogovoru, Bahorić se imao sastati s drugom Pršom u selu Štrigovcu, kod Koretića. Ali je Prša dan ranije otišao u selo Kalnik, gdje je brigada »Braće Radi« navečer davala priredbu. Rano ujutro brigada je krenula dalje i dok se još iz sela nisu povukli svi njihovi dijelovi, ustaše su iznenadnim upadom uspjeli uhvatiti nekoliko drugova i drugarica, koje su ubili, među njima i drugu Pršu. To se dogodilo otprilike svega nakon mjesec dana kako je Prša došao na ovaj teren.

Nakon toga, po odluci Okružnog komiteta, za sekretara još neformiranog Kotarskog komiteta određen je Bahorić. Da bi se mogao oformiti Kotarski komitet, već nešto ranije primljeno je u Partiju nekoliko drugova. Prvi Kotarski komitet imao je pet članova: Viktor Štorga Dragee, ing.

Ilija Šnajder, Antun Anđel mladi i Joža Bahori, sekretar. Nedugo nakon toga formiran je i Kotarski komitet SKOJ-a u kojem su bili drugovi: Antun Anđel, sekretar i članovi: Josip Varga, Dragutin Šebrek, Antun Varga, Vlado Skupnjak, Pero Posavec i Ivec, kojemu je puno ime nepoznato. Broj i sastav članova komiteta mijenjao se prema situaciji, jer su pojedini drugovi odlazili na nove dužnosti, a na njihova mjesta primani su novi.

U rujnu 1943. godine brigada »Braća Radi« napala je uporište u Novom Marofu i likvidirala domobransku satniju, žandarmerijsku stanicu i stražu na željezničkoj stanici. Prema dogovoru izmeđ u Štaba brigade i drugova s terena, u napadu je sudjelovalo i desetak domaćih aktivista. Oni su kao vodiči i dobri poznavaoči stanja na terenu omogućili da se brigada neopaženo privuče u neposrednu blizinu neprijatelja i izvrši iznenađujući napad.

Nedugo nakon toga oslobođene su i Varaždinske Toplice u kojima je bio garnizon gestapovaca. I tada su domaći aktivisti dali iscrpna obavještenja o brojnom stanju, naoružanju i rasporedu neprijatelja u uporištu. U prikupljanju podataka naročito su se istakli Antun Anđel stariji i Josip Varga.

Nakon likvidacije uporišta u Novom Marofu i Varaždinskim Toplicama, i ranije likvidiranog uporišta u Bisagu, bio je cijeli kotar oslobođen, pa su tako uslovi za rad na omasovljenju i organizaciji NOP-a mnogo poboljšani, iako je trebalo još mnogo napora na uvjeravanju naroda u našu konačnu i sigurnu pobjedu. Međutim, neprijatelj je još uvijek bio opasan i upadao na teren, ali su mu sada bile potrebne mnogo jače snage da bi se odlučio na ofenzivu protiv NOV. Tako je više od četiri mjeseca teren cijelog kotara bio slobodan, sve do velike neprijateljske ofenzive u januaru 1944. godine, kada su se naše snage morale povući iz Varaždinskih Toplica i s ostalim terenima u Moslavinu.

Dok je teren bio slobodan, Kotarski je komitet nastojao što više iskoristiti povoljne uslove za rad. Uz ostalo, pristupilo se organiziranju tzv. udarnih grupa od mladih ljudi i domobranskih dezertera, jer još uvijek nisu svi bili voljni ići u partizanske jedinice, iako su pojedinci odlazili dobrovoljno. Na primjer, iz sela Ljubešice prve su otišle u partizane dvije omladinke, a da nisu navršile još ni punih petnaest godina.

Ubrzo je formirana grupa od trideset omladinaca iz cijelog kotara, najviše ih je bilo iz sela Ključa, Ljubešice, Donje i Gornje Rijeke, Štrigovca, Dropkovca i poneki iz drugih sela. Svi su bili naoružani puškama i ponekim pištoljem. Grupa je imala komandira, komesara i skojevsku organizaciju. Kao strogo vojna formacija kretala se po cijelom terenu kotara, agitirala po selima, oduzimala oružje neprijateljskim vojnicima koji su dolazili svojim kućama, likvidirala ustaškog tabornika u Ključu, uništila ostatke arhive u nekim općinama i spriječila njihov rad u korist ustaša. Narod ju je uvijek lijepo primao, a posebno je povoljno djelovalo u narodu što ustaše i žandari više nisu smjeli dolaziti u sela s nekoliko ljudi da odgone stoku, odvoze hranu za nju i živežne namirnice. Jednom ili dvaput po naredjenju komiteta osiguravala je rekviriranje sanitetskog materijala, odjevnih predmeta i živežnih namirnica iz lječilišta u Novom

Marofu i rekvirirane stvari s nekoliko kola otpremila na Kalnik za potrebe bolnice. Bila je pod stalnim rukovodstvom Kotarskog komiteta i gotovo uvijek s njom je bio poneki član komiteta. Rano u proljeće 1944. godine dobivena je informacija da se iz Zagreba prema Varaždinu kreće kolona neprijateljske vojske. Grupa je otišla u šumu zvanu Paka u zasjedu. Kad je naišla neprijateljska kolona, u kojoj je bilo nekoliko kamiona ustaša s topovima i tanketama, grupa je pripucala na kolonu i povukla se u šumu, a ustaše su otvorili vatru iz topova po šumi ali se nisu upustili u potjeru. Udarina grupa tako je djelovala do svibnja 1944. godine, kada je kompletno, osim dvojice ili trojice, otišla u sastav Kalničkog partizanskog odreda, a borci raspoređeni i u druge jedinice. Svi su bili dobri borci, te je samo iz sela Ključa od njih dvanaestorice poginulo osam. Treba istaći i uru Španića iz Ljubešića, koga su s još jednim drugom u kući sela Greševina opkolili ustaše ali je odbio poziv za predaju i herojski poginuo boreći se do posljednjeg metka.

Istodobno Komitet je imao zadatak u vrstiti i proširiti organizaciju NOO-a, te je organizirao u još nekoliko sela mjesne NOO-e. Kako je već spomenuto, u kotaru je imala jak utjecaj HSS koja je politikom otklanjala u svakom pogledu bilo kakav razvitak NOB-a. Međutim bilo je među njima rukovodilaca HSS-a i naprednijih ljudi koji su se na vrijeme opredijelili za NOP. Tako je već 1942. godine rukovodstvo Okružnog komiteta u Kalniču odreda uspjelo da od Slavka Pokusa iz Jalševca dobije izjavu o pristupanju NOP-u u kojoj poziva i ostale da uđine isto. Viktor Polja iz Ključa također je pristupio NOP-u, ali nije dao javnu izjavu.

Međutim, glavni vođa HSS-a Andrija Jambreč, Stjepan Ferenc i Luka Kos ostali su do kraja dosljedni politički otklanjači. U nastojanju da se i ta trojica pridobiju za pokret, mnogo se s njima razgovaralo i ukazivalo im se na vojno i političko stanje u zemlji i u svijetu. Posebno je sekretar komiteta posjetio i Jambreca i satimom u diskutirao s njim u njegovoj kući. Ali on se uporno držao svojih stavova i govorio kako je to sve lijepo što mu govorimo, ali da će naposljetku sve ipak biti kako će odlučiti veliki, tj. Amerika, Engleska i SSSR, dok su Ferenc i Kos govorili ukoliko pristupi Jambreč pokretu i oni će to učiniti.

Kako se pokret ipak širio, Komitet je po selima održavao masovne sastanke, nekima je prisustvovalo i više od stotinu ljudi, objašnjavajući i narodu našu borbu. Tako je u Novom Marofu održan masovni zbor poslije kojeg su na poziv aktivista svi otišli na željezničku prugu i porušili gotovo dva kilometra tračnica.

U selu Ljubešića bilo je održano više zborova, a na jednom od njih je izabran općinski NOO.

Nakon se Jambreč ipak predomislio, ocjenjujući situaciju na terenu, te je izjavio da mora najprije ići u Zagreb da se savjetuje s doktorom Janjčevićem. Kad se vratio, pristao je da se uključi u NOP i bude izabran za predsjednika kotarskog NOO-a.

Nakon toga organiziran je prilično velik zbor u selu Ljubešića kojem su prisustvovali mnogi ljudi i iz drugih sela, naročito oni koji su pripadali HSS, osim Luke Kosa iz Visokog. Održan je prigodan referat i izabran kotarski NOO, a za predsjednika je izabran Andrija

Jambrec, za potpredsjednika Slavko Pokus, za tajnika Stjepan Feren ak, a u odbor su još ušli Viktor olja, Jakov Koren iz Klju a i neki drugi.

Nešto kasnije, u oslobo enim Varaždinskim Toplicama održan je veliki okružni zbor na kojem je govorio drug Mika Špiljak, nakon kojeg je izabran okružni NOO za okrug Varaždin, u koji su, uz ostale, ušli Andrija Jambrec, Stjepan Feren ak i Slavko Pokus.

Sama injenica da su se Jambrec i Feren ak prihvatili dužnosti u kotarskom NOO-u malo je ili ništa pomogla bržem i širem razvitku NOP-a, jer su oni i dalje ostali pasivni i na liniji politike ekanja i nikako se nisu htjeli li no angažirati u objašnjavanju ciljeva NOP-a. Komitet je nastojao da ipak, koliko je bilo mogu e, iskoristi njihovo formalno pristupanje NOP-u. Kako je bilo o ito da su oni i dalje ostali neprijatelji NOP-a, prikupljani su podaci o njihovom negativnom djelovanju, te su u jesen 1944. godine uhapšeni i u istrazi su priznali da su po savjetu višeg vodstva HSS-a pristali na dužnosti u NOP-u, tj. na odre ene funkcije, sa zadatkom da sabotiraju i onemogu avaju brži razvitak pokreta. Iste su godine na javnom su enju u azmi dobili zasluženu kaznu.

U selu Ljubeš ici radio je u po etku za pokret Ivan Kataleni epula i u njegovoj je ku i bila baza u koju su kuriri dolazili, donosili i odnosili poštu. I njegova je sestra Bara bila veoma aktivna kao kurir. Ali, kad je trebalo pokret šire razvijati, on se tome usprotivio, govore i da je dovoljno to što se do tada radilo. Ina e je u selu slovio kao veliki političar i nazivao se velikim komunistom, koji zna što treba raditi. Pošto se moralo raditi protiv njegove volje, napadao je aktiviste i govorio ljudima da e zbog toga selo biti bombardirano i spaljeno. Od 1943. godine bio je u stalnoj opoziciji, te je po eo i nakon oslobo enja negativno djelovati i povezoao se s križarima, iako je bio ve u ozbiljnim godinama. Na jednom sastanku s križarima uhapšen je, osu en i odsjedio je nekoliko godina u zatvoru.

U Ljubeš ici je živjela i Terezija Zugec, koja se iz opatica vratila u selo za u iteljicu i nakon dolaska aktivista na teren odmah prihvatila suradnju s NOP-om. Seljaci su je veoma cijenili, naro ito žene, te je mnogo pomogla pri okupljanju ljudi za pokret. Tako je nagovorila svog brata Ivana Žugeca da pristupi pokretu, te je uz njegovu pomo obuhva eno više ljudi, oformljen novi NOO i on izabran za predsjednika. Zbog njezine suradnje u pokretu, seoski pop je jedne nedjelje u crkvi s propovjedaonice napao Tereziju, izrekao nad njom anatemu i zabranio joj da više dolazi u crkvu. Iako veoma pobožna, nije se pokolebala ve je i dalje nastavila sura ivati.

Kotarski komitet — da bi mogao uspješnije raditi i voditi minimalnu administraciju — smjestio se u ku i Vida Lon ari a u Ljubeš ici koji je, po nagovoru susjeda Kataleni a epule, 1941. godine postavljen za ustaškog tabornika, iako se nikada nije mnogo zanimao za politiku i kao tabornik nikada nije radio u korist ustaša. Komitetu je dao na raspolaganje jednu sobu, iako je imao veliku obitelj. U njegovoj ku i odsjedali su, spavali i hranili se mnogi drugovi i drugarice, koji su se prebacivali iz Zagreba ili Zagorja na Kalnik.

Potkraj 1943. godine organiziran je partijski kurs u Varaždinskim Toplicama a polaznici su bili 24 aktivista s terena kotara. Predava i rukovodilac kursa bio je drug Vlado Marof. Prema programu, kurs je trebalo da traje dvadesetak dana, ali je zbog neprijateljske ofenzive prekinut i morao se prebaciti u selo Segovina u kotaru Ludbreg.

Zbog neprestanih promjena aktivista na terenu, formirane su svega dvije partijske elije u kotaru, i to u Novom Marofu i selu Klju u. Tako je u proljeće 1944. godine, zajedno sa članovima Komiteta, bilo oko 30 članova KPJ na terenu kotara Novi Marof.

U vrijeme neprijateljske ofenzive, na početku 1944. godine, komiteti Partije, SKOJ-a i svi ostali aktivisti nisu se povla ili s terena, iako su gotovo svakodnevno krstarile ustaške patrole, i to do kraja veljače. Sreća je bila što su se navečer povla ili u Novi Marof. Za to vrijeme veina aktivista sklanjala se u konspiraciju kod naprednih ljudi i simpatizera, a nekolicina je bila prisiljena da se danju, iako je bio velik snijeg, povla i u brdo, u šumu. Podvečer su s brda promatrali odlazak ustaša iz sela pa bi se zatim oni spuštali da se ogriju i nahrane i opet rano ujutro povuku u šumu. U to vrijeme poginula su dva člana komiteta SKOJ-a: Ivec i Antun Varga. U Varaždinskim Toplicama ustaše su objesili predsjednika NOO-a, druga Tavaneka. Inače su, i prije i kasnije, pohapsili i ubili nekoliko suradnika NOP-a, među njima Viktora Polju, Ivana Vevera iz Ključa i druge. Kasnije su mnogi suradnici, simpatizeri i žene s djecom otišli u partizane ili na osloboeni teritorij da bi izbjegli ustaške represalije.

U svibnju 1944. godine, po odluci Okružnog komiteta, sekretar Kotarskog komiteta Joža Bahori odlazi u Slavoniju na partijski kurs pri CK KPH, a za sekretara dolazi na kraj vrijeme Tomo Blažić Pepek. Njega je naslijedio Miril Jurec, koji je na toj dužnosti ostao do osloboenja.

Vladimir Kapun

Me imurci na Kalniku

U Me imurju su drugi svjetski rat i okupacija trajali to no etiri godine. Na sam dan Hitlerovog napada na Jugoslaviju, 6. travnja 1941. godine, oko 9 sati prije podne, tri su njema ka aviona u brišu em letu došla nad akovec i s nekoliko mitraljeskih rafala ranila i ubila nekoliko ljudi i nanijela prili no štete na zgradi željezni ke stanice i na vagonima. Njema ka je vojska to no znala da je akovec važno željezni ko vorište u kojem se ukrštavaju pruge evropskog zna enja: Budimpešta—Pragersko—Trst i zapadna Madžarska—Zagreb—Jadransko more. Me utim, vjerojatno je predvi ala (ili možda ak i znala) kako e slab ili nikakav otpor Jugoslavija pružiti pa je to bilo više simboli no upozorenje vojsci i narodu nego napadaj radi uništenja jedne strateški važne to ke.

Jugoslavenska vojska uistinu je još istog dana i no u izme u 6. i 7. travnja 1941. godine u prili nom neredu napustila položaje u Me imurju i kasarnu u akovcu. Govorilo se da e na prvim obroncima preko Drave stvoriti obrambenu liniju i pružiti otpor Nijemcima. Posljednja je akovec napustila Komanda akove ke žandarmerije. Tako je u Me imurju ostala samo jugoslavenska civilna vlast.

Slijede eg dana poslije podne, 7. travnja 1941. godine, oko 16 sati potpuno slobodno i bez ikakva otpora prvi njema ki vojnici prešli su Muru preko srušenih mostova kod Murskog Središ a i na dva motocikla s prikolicama došli u akovec. Na ulazu u grad, pred tadašnjom bolnicom¹, do ekala ih je manja grupa gra ana i nešto djece. Bila su među njima dva ili tri pristaše, odnosno pripadnika »Kulturbunda«, koliko ih je svega u Me imurju i bilo — ostalo su bili znatiželjnici, a naro ito je za neupu enu mla ariju tada toliko razvikana njema ka vojska predstavljala izvjestan kuriozitet.

Komandant toga malog njema kog odreda proglasio je Me imurje njema kim okupiranim podru jem s tim da se tu uspostavlja hrvatska država s ustaškim vlastima. Na temelju toga odmah je u akovcu osnovan »ustaški stožer« od nekolicine ustaški orijentiranih pojedinaca. Bez odre enog plana i programa i bez to nije orijentacije taj je »stožer« tek pokušavao doista preuzeti i organizirati državnu vlast.

¹ U današnjoj Ulici Josipa Horvata Zdelara.

Me utim, našla se ovdje isto tako mala grupa promadžarski orijentiranih pojedinaca, »madžarona«, koji su još otprije željeli i radili na tome da Me imurje dovedu pod vlast Madžarske. Dvije njihove deputacije i kontakti s komandom madžarske posade u Letenju urodili su plodom: 16. travnja 1941. godine u Me imurje je ušla madžarska vojska. Ono malo ustaša pobjeglo je pred njom preko Drave. Tako su Madžari zapravo nesmetano uspostavili svoju vojnu upravu. Kad je tri mjeseca kasnije, 9. srpnja 1941. godine, proglašeno ponovno ujedinjenje Me imurja s »materom zemljom Magyarszkom«, vojna uprava zamijenjena je civilnom.

Madžarske su vlasti odmah uspostavile i praktično zatvorile granicu prema Hrvatskoj od Legrada do Trnovca. Ta se granična linija držala nekadašnjeg toka Drave, ali se nije sasvim poklapala s njom. U Legradu, na južnoj obali Drave, bila je madžarska vojska, a Kuršanec, Novo Selo na Dravi i Šandrovec pripadali su NDH. Prema Sloveniji granica je išla od Trnovca na sjever do Mure, ali tako da su tadašnje općine Štrigova i Razkrižje pripale Sloveniji. Tek ljeti 1941. godine Nijemci su te dvije općine prepustili Madžarskoj i povukli se na davnu, historijsku granicu između Me imurja i Štajerske.² Time je Me imurje bilo otcijepljeno od ostalih dijelova Hrvatske i Jugoslavije. Tako su prekinute i sve veze između naprednih snaga i organizacija u ovom kraju i njihovog rukovodstva koje je — mada u ilegalstvu — radilo i rukovalo borbom protiv okupatora u Hrvatskoj. Pa ipak, organizacije Komunističke partije, SKOJ-a i naprednih sindikata u Me imurju nisu besposleno i skrštenih ruku čekale pomoć sa strane. Borbene snage, koje su se okupljale u partijskim ćelijama u ovom kraju, brzo su se pribrale i poele se užurbano pripremati za oružani otpor okupatoru. Brojne parole, borbeni znakovi, antifašistički letci i slična sredstva propagande redovito su se pojavljivala na ulicama i akovca i drugdje. Djelatnost je još više pojačana kad je Rade Končar poslao u akovec dva člana Okružnog komiteta KP iz Varaždina.³ Tako se već potkraj travnja u partijskim organizacijama Me imurja formiraju trojke radi bolje i lakše konspiracije, pokreću se pronalaganje novih simpatizera i organizira prikupljanje novane pomoći.

Redaju se iza toga i drugi sastanci sve širi i sve značajniji. Svega sedam dana nakon fašističkog napada na Sovjetski Savez održava se savjetovanje tridesetorice najistaknutijih komunista Me imurja koji zaključuju da se nastavi s dosadašnjim akcijama, a osim toga da se započnu sabotažama protiv okupatora, prikupljanjem oružja, municije i sanitetskog materijala, skrivanjem ilegalaca koji su bježali iz NDH i izdavanjem radio-vijesti. Tih je dana proradila i prva ciklostilna štamparija, koja je snabdijevala i litavo Me imurje i Prekmurje.⁴

² I danas postoji granični kamenje iz XVII stoljeća a na lokalitetu koji narod još uvijek zove »Stara meja«.

³ Prilog historiji radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe u Me imurju od 1919. do 1959. godine, akovec 1959. (u daljnjem tekstu: Me imurje 1919-1959) str. 67. Bili su to Stjepan Haidarević i Stanko Zorman.

⁴ *Kapun-Feletar-Fiser*: Zapis i sjećanja, Prilozi povijesti radničkog pokreta u Me imurju, akovec 1970. (U daljnjem tekstu: Zapis i sjećanja), str. 102. Me imurje 1919—1959, 69. Tehnika je bila smještena u Banfju, u vinogradu apotekara iz Štrigove Tomislava Kovača. Osim njega u njoj su radili ili pripremali tekstove i nabavljali mate-

Okupator se u prvo vrijeme okomio samo na one pojedince, grupe i slojeve građana koji su isticali hrvatstvo svoje i ovoga kraja te izražavali nadu da će Međimurje ponovo biti priključeno Hrvatskoj i Jugoslaviji. Mnogi su od njih bili uhapšeni, kažnjeni zbog »uvrede mađarskog naroda i vode ih osoba države« i na kraju protjerani iz Međimurja.⁵

Protiv revolucionarne i komunističke djelatnosti neprijatelj nije dugo ništa poduzimao. To ne znači da je nije primijetio ili da za nju nije znao. Prije je pokušavao biti da je taktizirao, pratio je sve i strpljivo čekao pogodan čas da likvidira tajvu organizaciju i pokret, a ne samo manje ili više pojedinačaca. Tako je zavarao naročito mlade članove pokreta koji su sve manje pažnje posvećivali oprezi i konspiraciji. Posljedica je bilo veliko hapšenje između 5. i 14. srpnja 1941. godine.⁶

Dugo je trebalo da se veze opet uspostave. Zbog njih je i Karlo Mrazović dolazio u Međimurje, radi toga je i Marko Kovač ilegalno odlazio u Zagreb, na tome su radili Štefan Kovač, Vinko Megla⁷ i mnogi drugi. Kad su veze opet organizirane i rad ponovo poeo, došlo je do drugog vala hapšenja potkraj siječnja 1942. godine.⁸

Nove veze u Međimurju uspostavio je u toku 1942. godine CK KPH preko OK KPH Varaždin, ali i ovaj put bez dugotrajnijih uspjeha. Pred sam kraj 1942. godine okupator je u trećem velikom valu hapšenja onemogućio rad daljnjih pedesetak članova KP i narodnoslobodilačkog pokreta koji su uz propagandnu djelatnost i organizirano u vršili izvanje, odnosno proširenje organizacija, izvodili i diverzantske akcije.⁹

Poslije tog hapšenja, u 1943. godini nastaje u narodnoslobodilačkom pokretu Međimurja velik preokret. S jedne strane, okupator počinje uvjjeravati da se Međimurci opet neće daju pokoriti. Još se manje može likvidirati narodnoslobodilački pokret, jer se neprestano i uvijek javljaju novi revolucionari.

S druge strane, i u narodnoslobodilačkom pokretu dolazi do velike promjene. Mnogi članovi KP, SKOJ-a i njihovi simpatizeri, koji su bili uhapšeni u toku 1941. i 1942. godine, počinju se vraćati s robije. Istekla im je kazna na koju su bili osuđeni¹⁰, a postupak okupatora, naročito u

rijal: Josip Hedžet, Jože Keranič, Ivan Kovač, Štefan Kovač, Vinko Megla, Metod Senar i drugi.

⁵ Vladimir Kapun: Okupatorski zatvori u Slavkovcu, prilog u ovom Zborniku.

⁶ Međimurje 1919—1959, 69; Okupatorski zatvori, u ovom Zborniku.

⁷ Sva četvorica su narodni heroji: Karlo Mrazović živi u Zagrebu, Marko Kovač poginuo je na Dravi 18. VI 1944, Štefan Kovač ubijen je 18. X 1941. u Prekmurju, a Vinko Megla pao je u Tomažu kod Ormoža 21. I 1942.

⁸ Međimurje u 149 uhapšenih bio je i narodni heroj Marko Kovač. — Okupatorski zatvori, u ovom Zborniku.

⁹ Npr.: »Dne 12. 13. i 14. o. mi. porušile su pojedine partizanske grupe željezni ku pružiti na tri mjesta i to kod sela Stefanca nedaleko Slavkovca kod Donjeg Kraljevca i Legrada« (ustaška nadzorna služba br. 556 V. T. 43, 21. 11. 1942. — Vojnoistorijski institut, Beograd [u daljnjem tekstu: VII], 96 — 16 — 37).

¹⁰ Mnogima je oko petina izdržavanja kazne oproštena; tako je npr. narodni heroj Marko Kovač uhapšen 27. I 1942. i osuđen na dvije godine robije, ali se vratio kući i 5 mjeseci prije isteka tih dviju godina, već potkraj ljeta 1943. On kaže, a i drugi spominju, da je to prema mađarskom zakonu, ali se to nije moglo utvrditi. Čini se ipak da takvo smanjenje kazne nije primjenjivano prema svima, odnosno barem ne prema onima iz istih grupa osuđenika koji po porijeklu nisu bili Međimurci.

istražnom zatvoru, bio je za njih nova revolucionarna škola. Poslije izlaska iz zatvora oni se usprkos kontroli neprijatelja ponovo nastoje uključiti u NOP, a neke od njih ve su ekale veze s partijskim i partizanskim organima preko Drave.

Kona no i ovaj puta, nakon udara koji je okupator nanio KP i NOP-u u Me imurju hapšenjem itavog Kotarskog komiteta u akovcu na elu sa sekretarima¹¹ potkraj 1942. godine, partijski organi u Hrvatskoj ponovo su nastojali uspostaviti vezu s Me imurjem. Me utim sada je to bilo nešto lakše jer je na podru ju južno od Drave, a naro ito na osloboenom teritoriju Kalnika, djelovao veoma jak Okružni komitet KP Varaždin. Osim toga i vojni ki organi, u prvom redu Kalni ki partizanski odred, sve više pažnje obra aju na sjever preko Drave. Smatraju da i taj naš kraj treba uključiti u op ejugoslavenski narodnooslobodila ki pokret i da treba povesti borbu i protiv mađarskog okupatora i fašizma, a uskoro se pokazalo da se može iskoristiti raspoloženje me imurskog naroda i u mobilizacione svrhe. Vjerojatno se smije pretpostaviti da su svemu tome pridonijeli i oni Me imurci koji su ve od kraja 1942. godine dolazili na Kalnik ili preko Drave ili iz Zagreba.¹²

U skladu s tim, nakon relativno duže pauze, ime Me imurja ponovo se javlja na jednom letku. U njemu se kaže: »Nikada mu (Ma eku — op. p.) hrvatski narod ne e oprostiti što nije digao svoj glas protesta, kad su fašisti ki razbojnici, komadali našu zemlju, kada su nam oteli Me imurje, Dalmaciju, Primorje i Gorski Kotar.«¹³

Ide se i dalje od takvih uop enih deklaracija. Okružni komitet KPH Varaždin izvještava 24. srpnja 1943: »Provalom koja je uslijedila za Novu godinu 1943. izgubili smo vezu sa tim podru jem. Tom provalom pala je kotarska zadruga i svi zadrugari. Pokušali smo preko Goluba do i u vezu ali uzalud jer isti nije poznavao zadrugu niti zadrugare. Prije dva mjeseca uspjeli smo prebaciti 2 druga da ispitaju stanje u tom podru ju, što su djelomi no i uspjeli. Pronašli su tri lana zadruge koji su ostali pošte eni. Isti su dobili zadatak da uspostave vezu i sa preostalim zadrugarima i da pripreme detaljan izvještaj o stanju u tom podru ju. Nakon 3 nedjelje po povratku spomenutih drugova prebacila su se 4 druga na to podru je sa zadatkom da ispitaju, jesu li zadrugari izvršili zadatak, nadalje da ubiju jednog bandita koji ometa tamošnji rad, da zadrugare dovedu k nama, nadalje da dovedu dva medicinara koji su se javili da ho e u partizane i kona no da dovedu dvije drugarice koje su u opasnosti od bande [...]. Objektivni uslovi za naš rad vrlo su dobri, jedina su zapreka potpuni gubitak naše organizacije i zastrašenost naroda. Me utim strah neprijatelja od partizana vrlo je velik, a narod sa tog podru ja ih

¹¹ Sekretari su bili Vinko Karlovi iz Puš ina i Ivan Lovrec ovani iz Šenkovca.

¹² Me imurje 1919—1959. 77. Iz Me imurja su me u prvima Josip Horvat Zdelar, Franjo Koroš, Dragutin Brglez, a iz Zagreba Deneš i Mirko Weis, preko Zumberka Joža Horvat i drugi.

¹³ Letak s naslovom »Hrvatski narode« uperen je protiv izdajni ke uloge dra Vladka Ma eka poznatog vo e Hrvatske selja ke stranke (HSS). Na letku nema oznake datuma, ali se može pretpostaviti da je izdan najkasnije oko sredine 1943. »U ime Hrvata, boraca Kalni kog narodnooslobodila kog Partizanskog odreda« potpisala su ga 22 borca i rukovodioca Odreda, me u njima »Horvat Josip, komesar odreda« i »Pužtek Martin, zamjenik komesara«.

željno otkloniti da ga oslobode. Neprijateljska propaganda ne nailazi na dobar prijem, ali se osjeća neinformiranost, naročito u pogledu ciljeva naše borbe. Primjećuje se da narod misli, da mi vodimo klasnu borbu a ne narodnooslobodilačku.

Veze sa tim područjem nisu prekinute ali su nedovoljno vrste. Da bi to otklonili mi smo poduzeli neke mjere o rezultatu kojih ćemo vas u idućem izvještaju izvjestiti.

Napominjemo da je uspostavljanje veze zbog prirodnih zapreka, a i zbog budnosti neprijatelja dosta otežano, tim više što je neprijatelj i u najmanjim mjestima organizirao špijunsku službu koja kontrolira kretanje ljudi. A ta špijunska mreža je još nenaeta! [...].¹⁴«

I u prilogu tom izvještaju, u kojem se govori o organizacionom stanju KP na području Okružnog komiteta Varaždin, konstatira se da u Meimurju »ne postoji ništa« organizaciono, ali »porodica« ima četiri članova, a »Uiteljeva zadruga« osam zadrugara, što se otko odnosi na članove KP i na simpatizere. I drugi partijski i vojni komiteti zahtijevaju i predlažu sasvim konkretne akcije u Meimurju. Jedan od vojnih ili političkih rukovodilaca, koji su u ono vrijeme bili na Kalniku, u pismu od 13. kolovoza 1943. godine, javlja CK KPH: »O Meimurju smo mnogo raspravljali i ja sam drugovima predložio, da bi bilo najbolje pristupiti formiranju Meimurskih Odbora za Oslobođenje Meimurja. Mislim da je to u skladu sa formiranjem NOO, ali bi gornji naziv bio najbliži meimurcima i postoje svi izgledi da bi se narod oko te forme mogao okupiti. Raspoloženje naroda protiv Mačara je veoma dobro, ali, tamo nema partijske organizacije, pa nema tko narod povesti u borbu [...].¹⁵«

A Okružni komitet KPH Varaždin istog mjeseca, u kolovozu 1943, izvještava: »U zadnje vrijeme pošli smo sa obnovom rada na tom sektoru. U tu svrhu prebacili smo tamo 3 politička radnika i jednog omladinca. Sva trojica bili aktivni partizani, kako bi mogli rukovoditi i vojnim operacijama. Uslovi za rad su povoljni, kao što smo Vam već prije javili, a to se danas potvrđuje. Do danas je formirana jedna mala partizanska jedinica od 18 članova, sa 4 karabina i dva šmajsera. Ova se bavi likvidacijom špijuna, a dosad su već jednog likvidirali.

Ubojstvo ovoga špijuna kao i akciju u Sv. Mariji narod je primio sa naročitim oduševljenjem. Mačari nisu naročito reagirali, iz čega zaključujemo da su zastrašeni i slabi. U zadnje vrijeme pošli su naglo popuštati u odnosima prema narodu.¹⁶«

U okviru te »obnove rada na tom sektoru« već je u proljeće 1943. godine na nekoliko dana došao u Mačakovec Deneš Weis. U toku rujna 1943. godine ponovo je formiran Kotarski komitet KP Prelog koji je ranije

¹⁴ Izvještaj OK KPH Varaždin 24. VII 1943. potpisao je Mali (Stjepan Ivić). Izvještaj je djelomično šifriran i brojevanim šiframa. Meimurje je označeno brojevima 5 i 6 (kotari Mačakovec i Prelog). Kotarska zadruga je kotarski komitet, zadrugari su članovi KP (Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb (u daljnjem tekstu: IHRPH) KP-92/3940).

¹⁵ Kopija izvještaja u arhivi OK KPH Varaždin nije potpisana. Prema sjećanju Rade Bulata pisao ga je ili Marko Belinić ili on (IHRPH KP-92/3943).

¹⁶ Izvještaj OK KPH Varaždin o stanju na terenu, VIII 1943. (IHRPH KP-92/3944).

zbog hapšenja lanova pretao s radom. Po Me imurju se opet šire leci o narodnooslobodila koj borbi i s pozivom narodu da se uklju i u partizanske jedinice na Kalniku. Da bi se tom narodu i stvarno pokazala borba i aktivnost NOV, udarna grupa iz Podravine napala je 28. kolovoza 1943. mađarsku pograni nu posadu u Mariji na Muri; pri tom su ubili dva, a ranili etiri mađarska vojnika.¹⁷

Me imurci nisu na sve to ostali mirni. Svoje reagiranje pokazali su i osnivanjem sve ve eg broja ilegalnih narodnooslobodila kih odbora, koji su do kraja godine formirani ve u više od dvadeset sela. Po tim selima nastaje sve više »bunkera«, skloništa u kojima se kriju vojni obveznici i kompromitirani protivnici okupatora. Stvara se sve više baza koje su polazna to ka za odlazak u partizane i stanice za prihva anje terenaca, diverzanata i boraca.

Najvažnije je sigurno to što se sve ve i broj ljudi nije zadovoljavao samo tim manje-više pasivnim oblicima otpora protiv neprijatelja, nego je želio i aktivno pridonijeti borbi za slobodu. Poznato je, me utim, da u Me imurju ne postoje uvjeti za partizansko ratovanje ili barem ne za duže zadržavanje partizanskih jedinica. Uzroci tome su uglavnom ravniarski kraj uz samo nešto malo pitomih brežuljaka na sjeverozapadu, nedostatak ve ih šumskih površina, velika gusto a naselja i gusta mreža saobra ajnica velike ekonomske i strateške važnosti. Sve je to znatno olakšavalo neprijatelju da što efikasnije nadzire itavo to podru je.

Zbog takvih specifi nih prilika u ovom kraju sve je ve i broj ljudi odlazio na slobodni teritorij preko Drave. Mnogi od onih koji su dobili poziv da se jave u mađarsku vojsku radije su išli »u partizane«. Isto su tako postupali oni koji su iz mađarske vojske dolazili na »urlap« — odnosno dopust — umjesto preko Mure prema Mađarskoj odlazili su preko Drave na Kalnik. Samo Tur iš e, neveliko selo u donjem Me imurju, dalo je 1943. godine devedeset i devet partizana. Prema tome može se re i da je te godine došlo do naglog i masovnog odlaska Me imuraca u NOV.

Okupator je na razli ite na ine pokušavao to sprije iti. Hapsio je sve one koji su bili sumnjivi da bi mogli i misliti na nešto takvo; protiv obitelji onih koji su ipak to u inili poduzimao je razli ite represalije; postavio je i poja ao svoje posade u svim mjestima, na Dravi je razapeo elektri nu žicu da bi sprije io prijelaz. Podžupan Županije Zala smatrao je potrebnim izdati poseban proglas u kojem je, za svaku pomo partizanima ili neprijavlivanje njihove pojave, aktivnosti i namjere, narodu prijetio najstrožim, pa i smrtnim kaznama. Me utim, sve je to bilo uzalud — broj onih koji su se uklju ivali u sve oblike narodnooslobodila kog pokreta naglo je rastao, naro ito u mjestima donjeg Me imurja.

O tome kako su se ljudi pripremali za odlazak na Kalnik teško je i o ekivati da bi se našla kakva službena dokumentacija. Sje anja govore da je bilo razli itih slu ajeva i na ina. Razumije se da je u onim ratnim i opasnim vremenima aktivist NOP-a morao do kraja oprezno pristupati svakom pojedincu, mada je imao u njega potpuno povjerenje. I najpovjer-

¹⁷ Vijesti Jedinствene narodnooslobodila ke fronte Zagreba ke oblasti, br. 1, 10. IX 1943.

ljiviji uvijek mogao je imati sumnjive direktne ili indirektne veze i s onom »drugom« stranom — s okupatorom, koji je vrbovao ljude milom i silom. A i najbliži rođak i najdraža osoba mogla je nehotice dati povoda neprijatelju da se uplete. Uz to je i pojedinac koji je želio »uhvatiti vezu« s NOP-om morao paziti što i kako radi. Nema sumnje da je esto bilo teško odlučiti kome se uvijek smije obratiti. Iako je pokret bio razgranat po mjestima, znalo se iz koje je kuće »nešto zginulo — netko nestao« i otišao u partizane, bilo je sigurno i to da ni provokatora nije nedostajalo. A njima je svaka nepromišljena gesta mogla biti isto tako sumnjiva kao i pretjerani oprez.

Zbog svega toga pripreme za odlazak u partizane morale su biti provedene u najvećoj tajnosti. A kako je to bilo teško i s koliko je rizika bilo povezano, može se lako zaključiti iz nekoliko rečenica izvještaja koji je jedan terenac uputio Okružnom komitetu KP Varaždin: »Najveća se pažnja posvetila mobilizaciji i demobilizaciji banditske vojske. Održao sam oko 15 sastanaka sa vojnim bjeguncima sa prilici oko 150 do 200 bjegunaca. Što je reakcija jača, to više bjegunci traže vezu za N.O.V.«¹⁸ U istom dokumentu konstatira se: »Antifašističke organizacije: Tu moram napomenuti da su skoro sve organizacije bile provaljene, a članovi poapšeni. Pa je zato potrebno sve organizirati iznova.«

Iako je, dakle, bilo provaljivanja, ipak činjenica da se radilo na tolikim sastancima i s tako velikim brojem pojedinaca — a to nije bio izuzetan slučaj — pokazuje kakav je opseg zahvaćeno narodnooslobodilački pokret u Međimurju i s kakvom su mu ozbiljnošću ljudi prilazili. Tolika širina djelovanja mogla je biti samo rezultat velikog povjerenja koje su i pojedinci i široke mase naroda imale u partijske radnike i aktiviste pokreta. Samo se tako mogla održati velika (makar i ne uvijek potpuna) konspirativnost djelovanja koja je bila prijeko potrebna za uspjeh.

Kako u ovom slučaju, tako su i inače pripreme za odlazak u partizane obavljali terenci, uglavnom članovi KP koji su s oslobođenog područja na Kalniku ilegalno dolazili u Međimurje esto i s drugim različitim zadacima.¹⁹ Oni su najčešće i vodili manje ili veće grupe, jer su samo oni znali putove, prijelaze na Dravi, skrovišta, lozinke i sve ostalo. Jedna od sigurno bezbrojnih varijanti priprema i uspostavljanja veze bila je i ovakva: »Veze s NOP-om nisu se zasnivale samo na tome tko simpatizira Partiju ili je ne simpatizira. esto — ili najčešće — to je ovisilo o međusobnom poznavanju ljudi koji inače politički nisu bili orijentirani, ali su bili poznati u svojim sredinama kao pošteni koji nisu mogli odobravati teror i ostale postupke neprijatelja. Ako je nekom trebalo

¹⁸ Izvještaj Mihovila Križnika, org. sekretara KK KPH Bakovec, o izvršenju partijskih zadataka, 21. XII 1944. (IHRPH KP-93/4123a).

¹⁹ Međimurje 1919-1959, 101-102, spominje veći broj terenaca, političkih radnika koji su rukovodili pokretom u Međimurju: Josip Bajkovec, Mijo Baranašić, Marko Bartoli, Josip Bogdan, Pero Drk, Franjo Frančić, Josip Gila, Viktor Habuš, Josip Horvat Zdelar, Dragutin Kanižaj, Vinko Karlović, Ivan Knez, Josip Kostolić, Marko Kovač, Antun Kovač, Mihovil Križnik, Ivan Lovrećević, Josip Mlinarec, Ivan Oreški, Ivan Palatinuš, Ivan Petrić, Dragutin Pintar, Pero Pintar, Martin Puštek, Mijo Smolek, Miško Šarić, Josip Šlibar, Marko Tišlar, Mirko Weis, Tomo Višnjić i Petar Zeleni, a bilo ih je još.

pomoći, onda se upravo po tim istim ljudskim vezama svakog dana nalazilo sve više pristaša. Tako je uvijek ušao u pokret, a da i sam nije znao kako. Nosilac toga bila je Partija, ali komunisti nisu to nikad isticali. Onaj koji je ušao u pokret nije znao tko ga je angažirao. Radi ilustracije: kod moje majke, inače religiozne ali poštene i cijenjene žene, bio je bunker. Od proljeća 1944. dolazili su ovdje neki partijci nego prije svega po rodbinskoj vezi. Oni su bježali iz mađarske vojske da ne idu na isto ni front. Matičari ih je prihvaćala kao ljude kojima treba pomoći. Bio je to i njen revolt, otpor prema okupatoru. Te ljude trebalo prebaciti preko Drave, jer nisu mogli tu dugo ostati. I sad su ovi stvarni organizatori, komunisti, bez opasnosti stupili u kontakt i poručivali: kuda i kada se može ići na Kalnik. A kad uvijek jedanput ima vezu, kao što smo je imali mi, jedna grupa omladinaca, svaki dan je sve više vezan uz pokret. Više nismo mogli odbijati, nego smo bili i željni akcija. A kad smo došli na Kalnik, u Odred, pozvali su nas na skojevski sastanak i rekli nam: 'Vi ste skojevci'.²⁰

I odlazanje iz Međimurja na Kalnik odvijalo se na bezbroj načina i s bezbroj peripetija. Jedan ih se u esnik NOB-a ovako sjeća: »Po nas su došli terenci s Kalnika. Nas je išlo u grupi ne znam to no koliko, ali negdje između četrnaest i dvadeset. Mi smo znali samo gdje se moramo sastati odmah izvan grada: iza posljednje kuće u Pustakovcu bila je prva stanica. Druga stanica bila je u polju svojih dva kilometra prije Drave, kod nekadašnje šljunare. Granicu smo prešli kod Novog Sela.²¹ Mađžari su nas primijetili i pucali na nas. I mi smo bili naoružani, imali smo 5–6 pištolja, a tri terenca koji su nas vodili imali su šmajsere. Međutim, pucnjava Mađžara je bila znak ustašama, pa su i oni pucali na nas kad smo amcem prelazili Dravu. Sve se ipak relativno sretno završilo, jer je samo jedan od nas bio malo ranjen u ruku. Na putu prema Kalniku prenošili smo u nekim vinogradima. Budući da su nas jučer ustaše primijetili, ujutro je rano već bila potjera za nama. Zato smo se odonud svi razbježali — u šumu i kud je tko znao. Gonjenje je trajalo čitav dan, a mi smo po dvojica po trojica — kako je tko stigao — hodali po onom kraju i punih desetak dana lutali dok se nismo mogli okupljati u Kalni kom Pogancu. U onoj klijeti nije bilo kreveta, ali smo na ležajevima ipak spavali izuveni i »raskomo eni«, bez kaputa. U slučaju kad smo opazili da idu ustaše na nas, ja sam istrčao bos i u košulji, bez cipela i bez kaputa — a to je bio kaput mog pokojnog oca koji sam krišom uzeo. U šumi sam se našao s jednim terencem i on mi je dao svoj domobranski kaput; pritom ga je polovicu odrezao i zamotao mi njom noge jer je snijeg bio do pojasa. U Pogancu smo ostali neko vrijeme i tek onda smo otišli u Odred.«²²

Drugi ga ovako opisuje: »Jedne noći 7. XII (1944) sam ja krenuo sa 96 vojnih bjegunaca. Na prvoj vezi mi se je imalo priključiti oko 50 ljudi. I tako na svakoj vezi po 30 do 50. No iz Vratišince sam se morao vratiti zajedno sa ljudstvom i raspustiti ga, jer su Nijemci i Mađžari potpuno okupirali cestu i prugu. I još danas se ne može preko pruge.

²⁰ Ignac Bel — izjava.

²¹ Danas Novo selo na DraVi. Tu je bila suha granica, jer su sela Kuršanec, Šandrovac i Novo Selo pripadala kotaru Varaždin odnosno NDH, iako su na međimurskoj strani Drave.

²² Ignac Bel — izjava.

Veze ne funkcioniraju. Nastojat ćemo u koliko banda malo popusti da ljudstvo prebacimo.«

Srećom, takvih neuspješnih pokušaja bilo je malo, ali je uvijek bilo teško obrazložiti poteškoće ljudima riješenima da odu u rat i željnima prave borbe protiv okupatora.²³

A da je doista bilo teško voditi grupe ljudi, naročito one veće, i da je odlazak prema oslobođenom teritoriju bio skopčan s brojnim problemima, dovoljno jasno pokazuje to što je u ovom posljednjem slučaju iz gornjeg Međimurja trebalo prije i: cestu Lendava—akovec, željezničku prugu Lendava—akovec, nekoliko cesta manjeg značenja ali ipak dosta frekventnih, prugu (Budimpešta—) Kotoriba—akovec (—Pragersko), cestu Nagy-Kanizsa—akovec—Zagreb odnosno Slovenija, Dravu na kojoj je bila državna granica između Mađarske i NDH sa svim postavljenim preprekama te konačno cestu i prugu Varaždin—Koprivnica. Sve su te saobraćajnice bile posebno uvane jer su i tada, kao i danas, bile među najvažnijim u ovom dijelu Evrope. Odlazak terence s Kalnika i njihov povratak iz Međimurja esto su trajali više dana i nitko nije mogao znati kakve su se promjene u međuvremenu mogle dogoditi na putu koji je još prije dan-dva, pa čak i sat-dva bio slobodan. A presječi ga je mogla iznenadna neprijateljska akcija većih razmjera, zasjeda nakon izdaje ili sumnje i niz drugih nepredviđenih događaja, sve do običnih patrole koja se mogla naći na putu nešto ranije ili kasnije od uobičajenog vremena. Bilo je stoga pravo umijeće prije i tolike zapreke neopaženo i bez nepravilnosti.

Ipak su terenci savladali to umijeće i veze su gotovo savršeno funkcionirale. Pojam »savršeno« treba svakako uvjetno shvatiti uzimajući u obzir ratne prilike, jakost neprijatelja koji je uglavnom znao što se na ovom području događalo, potrebu da se upravo preko Međimurja sa uvaju putovi između istočne i srednje Evrope, za Nijemce od vitalnog značenja, i niz drugih faktora. Ako se računati s tim da su, naročito 1944. i 1945, tim vezama i partizanskim putovima gotovo svakog dana prolazili pojedinci i grupe, katkada i ne samo noću, onda je broj prekidanja tih saobraćajnica upravo neznatan. A ako se neki put te veze i prekidaju, što se događalo i što je konstatirano u sačinjenoj dokumentaciji²⁴, bilo je to sasvim razumljivo.

Pri svemu tomu znalo je biti i komičnih situacija. O terencima i o onima koji su održavali veze stizale su katkad pogrešne informacije i alarmantne vijesti o pogibiji²⁵, ali je bilo i tragičnih slučajeva. Jedan od

²³ Mihovil Križnik, isto, i izjava.

²⁴ Na primjer: »Iz Međimurja nemamo nikakvog izvještaja.« OK SKOJ-a Varaždin 31. VIII 1944. (IHRP KP-92/4014). »Pregled stanja u Međimurju nemamo pravi. Drugovi se nisu javljali mjesec dana iako je na sastanku postavljeno, da se javljaju svakih 8 dana« (OK KPH Varaždin 6. IX 1944 - IHRPH KP-93/4035). »Za Međimurje Vas ne možemo sad izvjestiti, jer drugovi još nisu stigli ovamo, a pismeni izvještaj također još nismo primili« (OK SKOJ-a Varaždin 5. X 1944 - IHRPH KP-93/4065).

²⁵ »Ranije smo Vam javili da je u itelj Križnik poginuo, što smo sada saznali, da je to noć. Uli smo da je još sa trojicom ljudi išao na vezu nekoj vojsci navodno, koja se trebala predati i tako, kada ju je dočeka u istom vojskom bilo je gestapovaca, koji su ih pobili.« Izvještaj pod naslovom »Organizaciono stanje« bez oznake datuma. Vjerojatno ga je pisao Okružni komitet KPH Varaždin u prosincu 1944. (IHRPH KP-93/4126). — Mihovil Križnik danas živi kao umirovljenik u akovcu.

takvih dogodio se 25. IX 1943. u Gornjem Pustakovcu. Na povratku iz gornjeg Me imurja nekoliko se partizana-terenaca sklonilo u stalnu bazu. Tu su se podijelili u dvije grupe i spavali odvojeno. Budu i da su ve bili izdani, no u ih je opkolila vojska i žandarmerija i trojicu otkrivenih ubila odmah, na spavanju u štaglju.²⁶

Velika ve ina onih koji su krenuli na Kalnik ipak je tamo sretno stigla. Djelomi no je put bio olakšan poslije 3. listopada 1943, kada je bio oslobo en Ludbreg, a još više kad je 7. studenog iste godine pala i Koprivnica.

Broj onih koji su od 1943. godine do oslobo enja otišli iz Me imurja na Kalnik nemogu e je utvrditi. Spomenut je ve podatak da je samo Tur iš e dalo u 1943. godini 99 po imenu poznatih boraca, a može se pretpostaviti da ih ima koji su u ratnim prilikama nestali, izgubili se, poginuli i si., a da danas više nitko ne zna da su bili borci i da su na nekom zadatku ili na partizanskom putu pali. Sigurno je ipak da ih je bilo mnogo, vrlo mnogo. Brojni izvještaji vojnih i političkih foruma i organa, izabrani nasumce, to nedvojbeno potvrđuju. Komandant II operativne zone NOV i POH dobiva ovakvu obavijest: »Ju er je u Kalni ki odred opet došlo 80 Me imuraca. Formiramo Me imurski bataljon.«²⁷ Štab KPO-a obavještava 15. sije nja 1944: »U tom bataljonu formirali smo tokom ovih dana III etu. U bataljonu su ve inom svi novi borci, uglavnom Me imurci.«²⁸ OK SKOJ-a Varaždin 23. rujna 1944. izvještava: »Iz cijelog našeg okruga došlo je dobrovoljno u našu vojsku 39 omladinaca i 4 omladinke.«²⁹ U prosincu 1944. vodio je jedan terenac iz gornjeg Me imurja više od 150 novih boraca.³⁰ Komandant Kalni kog partizanskog odreda javlja 15. studenog 1944. Štabu X zagreba kog korpusa: »Novopridošlih drugova iz Me imurja od 28. X. o. g. došlo je 105, od toga smo dali za O.Z.Z.N.-u 20, za Okružni N.O.O. 5, Štabu Zapadne Grupe P.O.H. 8, diverzantima 10, t. j. ukupno 43. Brojno stanje našeg Odreda iznosi 188 [..].«³¹

Ve se i iz posljednjeg podatka vidi da su Me imurci na Kalniku bili raspoređivani u različite jedinice Kalni kog partizanskog odreda, ali i druge formacije. To je i razumljivo, jer su se jedinice neprestano mijenjale u skladu s koncepcijom partizanskog ratovanja i s konkretnim potrebama za akcije. Tako se događalo da su neki danas ušli u jednu brigadu, a drugi sutra u neki samostalni bataljon ili sli no. S vremenom je bilo tzv. prekomandi, razmještanja boraca prema njihovim osobinama i sposobno-

²⁶ Komisija za ratne zločine za grad i kotar akovec 28/46. 19. III 1946, 52—53. Poginuli su Josip Golenko, Ivan Kos i Josip Novak.

²⁷ Pismo je bez oznake datuma i potpisa; prema bilješci olovkom može se pretpostaviti da je primljeno 8. I 1944, a pisao ga je Ivan Šibi (Rade Bulat - izjava) (VII 1475-4-23).

²⁸ 14-dnevni operativni izvještaj Štaba Kalni kog part. odreda Op. br. 11/44 - 15. I 1944. Štabu II operativne zone (VII 1475-4-41).

²⁹ Izvještaj Okružnom komitetu KP Varaždin (IHRPH KP-93/4040).

³⁰ Vidi bilj. 23.

³¹ Štab KPO-a Op. br. 102/44. 15. XI 1944. (VII 551a-3-50).

stima: jedni su išli na kursove za rukovodioce, drugi u specijalizirane jedinice, treći u pozadinske službe Komande kalni kog područja itd.³²

Ipak, specifičan položaj Meimurja u toku rata, njegova odvojenost od ostalih hrvatskih krajeva, te neprekidno jačanje i razvijanje NOP-a bili su poticaj da političko i vojno rukovodstvo na Kalniku posebno razmišlja o tako velikom broju Meimuraca koji svakog dana dolaze preko Drave. Tako je Okružni komitet KPH Varaždin u jesen 1943. odlučio da se formira posebna »Meimurska eta«.

Dosad nije pronađen dokument o formiranju Meimurske ete. Može se pretpostaviti da se Štab Kalni kog partizanskog odreda ili Štab II operativne zone i u ovom slučaju pridržavao prakse da o formiranju ete i imenovanju komandnog kadra izda uobičajenu naredbu. Međutim, ona je vjerojatno neposredno nakon oslobođenja zajedno s ostalom arhivom Kalni kog odreda propala.³³

Kao datum formiranja ete memoarska građa spominje vrijeme od početka listopada do prvih dana studenog 1943.³⁴ Usprkos takvoj nesigurnosti točan datum događaja mora se smjestiti između 8. i 17. listopada 1943. Doduše, Štab Kalni kog odreda u svom izvještaju od 5. listopada 1943. govori da su »nakon provedene reorganizacije moral drugova i borbenost dosta na visokom stupnju«,³⁵ ali ta reorganizacija još ne spominje Meimursku etu. Štab II operativne zone spominje 8. listopada 1943. me u ostalim planovima i perspektivama: »Likvidacijom Ludbrega oslobođeni teritorij proteže se od Varaždina do Koprivnice i sada postoje svi uslovi za prebacivanje jedinica u Meimurje. Ovih dana formirana je Meimurska eta, koja će biti prebačena u Meimurje.«³⁶ Već nekoliko dana kasnije, 17. listopada 1943, Štab II operativne zone javlja Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske: »Meimurska eta formirana je i broji preko 40 boraca dobro naoružanih. Eta raspolaže sa vrlo dobrim komandnim kadrom, a sastavljena je od dobrovoljaca.«³⁷ Ako se još k tome uzme da taj plan nije odmah istog dana izvršen, a isto tako da izvještaj nije pisan neposredno poslije izvršenja, još isti dan, bit će najvjerojatnije da je eta formirana između 10. i 15. listopada 1943. godine.

Podaci iz navedenog izvještaja već daju izvjesnu karakteristiku te jedinice. Zasteta su okupljeni Meimurci dobrovoljci iz drugih jedinica KPO-a — tada su to bila dva bataljona — a možda i drugih. Međutim u njima bilo je i tek pridošlih u partizane koji još nisu prošli »vatreno

³² Kako je brojno stanje ljudstva na Kalniku variralo, pokazuju ova tri podatka: 27. XII 1943. u KPO-u su 503 osobe (430 muških i 73 ženske) i u Komandi kalni kog područja 435 (355 muških i 80 ženskih) (VII 1475-4-52); 20. IV 1944. ima »po spisku 376 a na licu 347 drugova podijeljenih u tri bataljona i Meimurski vod« (VII 551a-61-18, 15. XI 1944, ima 188 - VII 551a-3-50).

³³ Arhiva je bila spremljena u velike limene posude za mlijeko i zakopana. Poslije oslobođenja te su posude bile iskopane i ponovo upotrijebljene za mlijeko, a arhiva bačena (Antun Kovač, izjava).

³⁴ Meimurje 1919-1959, 79: »U oktobru«.

³⁵ Izvještaj Štaba KPO-a Štabu II OZ, oper. br. 41/1943. 5. X 1943. (VII 1472-5-44).

³⁶ Operativni izvještaj Štaba II OZ GŠH-u br. 722/43 8. X 1943. (VII 1472-3-6; Zbornik dokumenata NOR-a (dalje Zbornik) V-20-200).

³⁷ Izvještaj Štaba II OZ GŠH-u 17. X 1943. (Zbornik V-20-372).

krštenje«, dakle ne samo bez dovoljno nego i bez ikakvog borbenog iskustva. Pa ipak je moral u toj etni bio odličan, politička svijest boraca visoka, a drugarstvo takvo da je njen komandir gotovo plakao kad je na početku prosinca 1943. napuštao jedinicu.³⁸

Štab ete bio je sastavljen od ljudi koji su iza sebe imali dug partijski i partizanski staž te bili ve u borbi iskušani i prekaljeni. Za komandira je postavljen Janko Cigrovski, rodom iz Pregrade, borac od ljeta 1942. Komesar je bio Ernest Mezga iz Murskog Središ a, danas general-major Jugoslavenske narodne armije.³⁹

Ivo Kanižaj iz Marije na Muri imenovan je za zamjenika komesara ete. Za informativnog i obavještajnog oficira odre en je Josip Šlibar iz Donjeg Mihaljevca. Više od dva mjeseca oni su rukovodili etom i njenim akcijama.

Danas nam više nije poznat to an popis boraca te ete. Sje anja i istraživanja pojedinaca govore o različitim brojevima. Jedan od njih kaže da ih je bilo 28,⁴⁰ drugi 34,⁴¹ negdje se govori o 34 borca i rukovodioca,⁴² drugdje o 30—35. Najvjerodostojnijim ipak treba smatrati ve spomenuti podatak Štaba II operativne zone koji govori da eta »broji preko 40 boraca.«⁴³ Svakako je imala dva voda kojima su vodnici bili Miško Novak i Stjepan Poljak, a jedan od vodnih delegata Joža Kova i .⁴⁴ Neprestano su dolazili novi borci koji su odmah bili uključeni u jedinice. Stoga može biti to na i tvrdnja da je eta ve nakon nekoliko dana imala više od 100 ljudi. »Njena mobilizatorska uloga u Me imurju i krajevima kojima se kretala bila je izvanredna.«⁴⁵

Me utim, nije ona samo dobivala prinove. Zadaci i karakter ete diktirali su da ona ne izraste u veliku i teško pokretnu jedinicu. Iako je Medimuraca u Me imurskoj etni i u ostalim jedinicama KPO-a i drugdje bilo dosta za itav odred ili barem bataljon, ona je formacijski ostala samo eta, a mnogi koji su u nju došli produžili su put u specijalisti ke te ajeve, na različite funkcije i dužnosti ili jednostavno u bora ki sastav drugih jedinica koje je trebalo popuniti i oja ati. Zahvaljuju i dobrom poznavanju terena, efikasnom organiziranju obavještajne službe te iskusnom i vještom rukovo enju etom ona nikad nije imala velikih gubitaka. Ipak to ne zna i da gubitaka nije bilo. Pri napadu na neprijateljsku posadu u Podbrestu osim lakše ranjenih osam boraca (me u njima i komandir ete) poginuo je Stjepan Vojvoda rodom iz Kotoribe za kojega kažu da je bio odličan mitraljezac. Za vrijeme borbe kod Donje Dubrave 1. studenog 1943. poginuli su Nikola Miki Vajs iz akovca, Ivan Kranjec iz Hodošana i još jedan borac iz Oporovca.

³⁸ Izjave Ernesta Mezge, Josipa Šlibara i Janka Cigrovskog.

³⁹ Kao komesar bataljona 32. divizije ranjen 23. VI 1944. kod Sredica (Zbornik V-28-523).

⁴⁰ Janko Cigrovski.

⁴¹ Josip Šlibar, isto.

⁴² Rudolf Kermek, isto.

⁴³ Štab II OZ GŠH 17. X 1943. (Zbornik V-20-372).

⁴⁴ Rudolf Kermek, isto. Zapisi i sje anja, 138, pogrešno navodi ime »Ivan Novak«.

⁴⁵ Zapisi i sje anja, 139.

Prema sje anju rukovodilaca, eta je pri formiranju imala svega 29 pušaka i jedan pištolj⁴⁶, pa je bilo i nenaoružanih boraca. Drugovi koji su tada dolazili na Kalnik izjavljivali su da u Me imurju »ima dosta skrivenog oružja pa ne e biti problema za naoružanje boraca«. ⁴⁷ Nešto se oružja sigurno dobilo iz tih izvora. Me utim, kao i druge partizanske jedinice, i ta eta bila je upu ena na to da se naoružava od neprijatelja. Doslovno shva en taj princip uskoro je pokazao ovaj rezultat: eta od 45 boraca bila je naoružana s 3 puškomitraljeza, 5 automata, 9 pištolja i 35 pušaka, a li pušaka predala je Štabu Kalni kog partizanskog odreda. Još nešto kasnije, borci te ete bili su snabdjeveni gotovo samo automatskim oružjem.

Ta jedinica imala je status samostalne ete u Kalni kom partizanskom odredu. Mimo dvaju postoje ih bataljona bila je direktno podre ena Štabu Odreda koji je u svojim zapovijestima i izvještajima uvijek posebno govorio o njoj. Tako ona kod napada na Koprivnicu 6—7. studenog 1943. godine dobiva poseban zadatak: »Me imurska eta nalaziti e se u Tor ecu gdje e sa minerima zajedno srušiti prugu i prekopati cestu.«⁴⁸

Štab II operativne zone »zamislilo je da se eta zadržava uz Dravu i povremeno vrši upade u Me imurje dok se ne stvore uslovi za njezino stalno zadržavanje« tamo.⁴⁹ Stoga je boravila uglavnom na imanju grofa Draškovi a u Velikom Bukovcu, u Malom Bukovcu,⁵⁰ u Selnici i u drugim podravskim selima na desnoj obali Drave. To nije, treba re i da je danju boravila tamo, a no i je naj eš e provodila u akcijama, prvenstveno u Me imurju. Akcije su vremenski bile planirane tako da se eta mogla do jutra vratiti natrag preko Drave. To je bilo potrebno jer je gotovo u svakom ve em mjestu, naro ito u donjem Me imurju, bila stacionirana manja ili ve a neprijateljska posada. U to doba — u kasnu jesen — na njivama više nije bilo ni ega, a i ono malo me imurskih šuma bilo je golo pa je tamo bilo teško održati se.

Sastav ete u asu formiranja teško je danas rekonstruirati. Popis boraca nije nam poznat jer najvjerojatnije nije sa uvan.⁵¹

Dokumentom koji može dati nešto sigurnije podatke mogu se smatrati dvije fotografije te ete snimljene u Varaždinskim Toplicama, vjerojatno potkraj 1943. godine.⁵² Iako su snimljene na istom mjestu i u isto vrijeme, na jednoj od njih su 44, a na drugoj ak 52 osobe i sigurno je da sve nisu pripadale toj eti, ili nisu joj pripadale barem u asu osnivanja, jer je ona dotad ve imala gubitaka i prinova.

Me u njima, svakako, treba tražiti one koji su izme u 8. i 17. listopada 1943. u selu Ribnjaku na Kalniku prvi put kao Me imurska eta stajali postrojeni pred tadašnjim na elnikom Štaba II operativne zone

⁴⁶ Josip Šlibar, isto. Rudolf Kermek, isto.

⁴⁷ Vidi bilj. 43.

⁴⁸ Naredba Štaba KPO-a 6. XI 1943. (VII 1600-4-10).

⁴⁹ Vidi bilj. 43. - Rade Bulat, izjava.

⁵⁰ Ernest Mezga, odnosno Janko Cigrovski, izjave.

⁵¹ Vidi bilj. 33.

⁵² Zapisi i sje anja, 136 i 140. Odjel narodne revolucije Muzeja Me imurja, akovec, zbirka negativa.

NOV i PO Hrvatske Radom Bulatom, komandantom Kalni kog partizanskog odreda Stevom avi em i komesara tog Odreda Gabrijelom Santom.⁵³ Nakon pro itane naredbe o formiranju ete, postrojenim borcima govorili su komesar G. Santo i na elnik Štaba II zone R. Bulat. »Kad god je bila prilika, mi smo svakom našem borcu i svakoj jedinici rekli što se od njega o ekuje, s kakvim zadatkom i s kakvim poteško ama e biti suo en [...]. Sigurno sam govorio da je ponos i ast što oni među prvima idu da u tom još okupiranom dijelu naše domovine (Me imurju) rasplamsaju borbu i prošire istinu o narodnooslobodila koj borbi u narodu, i da vjerujem da e oni taj zadatak uspješno izvršiti.« Neki od prisutnih prisje aju se da je bilo govora i o tome kako su sve akcije i sve borbe koje oni vode teške i velike; me utim, ovo što sad oni stvaraju i kamo idu ipak je specifi no i nešto posebno od onoga što se svakodnevno tu zbiva i radi. Sistematski prelasci preko Drave nisu još osigurani; osloboeno podru je i neprijatelj ovdje dobro su poznati, a teren na koji eta ide još nije vojni ki dovoljno ispitan. Zato je njen zadatak delikatan i posebno zna ajan.⁵⁴

Osim isto vojni kih zadataka i ciljeva, uspjeha i rezultata, formiranje i djelatnost Me imurske ete imali su još jednu zna ajku. Madžari su u Me imurju širili jaku propagandu i prikazivali partizane kao fizi ke i moralne nakaze; o njima i njihovim djelima govorili su samo sve najgore. A pojava me imurskih partizana u svom rodnom kraju, kod svojih obitelji i znanaca, tu je famu pretvarala u najbolju i najefikasniju propagandu za NOP. I kad su Me imurci vidjeli kako se i za što se bore njihovi sinovi, o evi, muževi, bra a i doju erašnji prijatelji, zna ilo je to više nego bilo kakav proglas ili nare enje o mobilizaciji. Bez sumnje se i u tome mora tražiti odgovor na pitanje zašto Me imurci i dalje u 1944. i 1945. godini odlaze u partizane.⁵⁵

Velik politički efekt — možda i ve i nego vojni ki — borci te ete, a kasnije i ostalih partizanskih jedinica, postizali su kod madžarskih vojnika u Me imurju. Nije bila u pitanju samo hrabrost i vještina koju me u sobno cijene pravi vojnici s obiju strana vatrene linije; rije je i o drugim vrlinama. Na primjer, kad su ve u prvoj akciji, u napadu na Donji Mihaljevec, zarobljena dva madžarska vojnika, od kojih je jedan bio ranjen, eta ih je otpremila preko Drave u Veliki Bukovec; tu su živjeli i hranili se s partizanima, a ranjenik je bio njegovan koliko je to god bilo mogu e u onim uvjetima. Kad su nakon nekog vremena bili vra eni u Me imurje i pušteni iz zarobljeništva, ak je u jednom madžarskom listu bila objavljena njihova izjava o humanom postupku partizana.⁵⁶ A to je politički više zna ilo od tko zna koliko pobijenih neprijateljskih vojnika.

eta je ve slijede eg dana poslije formiranja krenula u svoju prvu akciju. Poslije napada na Donji Mihaljevec redaju se druge: dizanje u zrak vlaka s ratnim materijalom na pruzi Donji Kraljevec—Kotoriba, razli ite druge diverzije u Me imurju, napad na madžarsku posadu u Podbrestu,

⁵³ Zapisi i sje anja, 138.

⁵⁴ Rade Bulat i drugi — izjave.

⁵⁵ Usp., Zapisi i sje anja, 140.

⁵⁶ Josip Šlibar. - Rade Bulat.

zatim na onu u Donjoj Dubravi i više drugih. O njima Štab II zone javlja 6. XI 1943. glavnom Štabu Hrvatske: »23. X. 1943. [...] Odred nije imao značajnijih akcija, jedino je Meimurska eta, koja spada pod njegovu komandu, izvršila nekoliko prepada na teritoriju Meimurja, nakon čega se povukla opet s ovu stranu Drave, budući da je teren Meimurja nepogodan za dalje zadržavanje.«⁵⁷ Da nije riječ samo o kakvim sitnim akcijama i borbama s manjim grupama neprijatelja pokazuje i slučaj u Podbrestu. Samo 34 partizana napala su posadu od 50 mađarskih vojnika dobro utvrđenih u selu, koji su neposredno uoči napada dobili pojačanje od daljnjih sto vojnika. Usprkos tom iznenađenju i lutanju u magli ubijeno je 11 i ranjeno 9 neprijateljskih vojnika, a zaplijenjeno dosta ratnog materijala, dok je eta imala jednog mrtvog i 8 lakše ranjenih drugova.⁵⁸ Međutim u ostalim akcijama treba ponovo spomenuti i sudjelovanje ete u napadu na Koprivnicu 6–7. studenog 1943.⁵⁹

Potkraj 1943. eta je prestala biti samostalna jedinica i ušla je u sastav III bataljona Kalnikog partizanskog odreda. Takve je promjene najavio Štab II operativne zone 6. studenog: »Odred ete u toku sljedećih dana formirati i III bataljon od Varaždinske ete.«⁶⁰ Nešto kasnije, 15. istog mjeseca govori još određenije: »Od iste (Meimurske — V. K.) ete i Varaždinske ete formirati i III bataljon Kalnikog P. Odreda, koji ete se stalno zadržavati na Varaždinskom bregu.«⁶¹

Nije utvrđeno kad je to formiranje provedeno, ali je bilo svakako još 1943. jer već prvih dana 1944. godine taj bataljon sudjeluje u borbama oko Varaždinskih Toplica. Budući da je komandni kadar ete raspoređen na druge dužnosti⁶², vjerojatno je i itava eta pri tom doživjela reorganizaciju. Razloga za takav postupak bilo je više. Nakon ustaške ofenzive, Koprivnica i kraj uz Dravu došli su ponovo pod kontrolu neprijatelja. To je onemogućilo zadržavanje ete u pridravskim selima, pa se premjestila na Kalnik, a odatle je bilo teže redovito prelaziti na Meimurje. Međutim, događaji, akcije i brojna prelaženja Drave u 1944. godini pokazuju da je bilo i drugih, važnijih razloga.

eta je svojim prvim akcijama svratila na sebe pozornost i u neprijateljskim i u partizanskim redovima. Te su akcije katkad imale čak i veću značajku od popularnosti koja im je davana. Dobar dio svojih akcija ona

⁵⁷ Operativni izvještaj Štaba II OZ GŠH, br. 801/43 6. XI 1943. (Zbornik V-21-180).

⁵⁸ Poginuo je Stjepan Vojvoda, a među ranjenima bio je i komandir ete Cigrovski. Meimurje 1919-1959, 80. Janko Cigrovski. *Milan Brunovi*, Kalnik u borbi, Zagreb 1953, 304, kaže da je »poginuo drug Fuš iz Kotoribe, a 5 drugova je bilo ranjeno«. Fuš, međutim, nije u popisu palih boraca (Meimurje 1919-1959, 197).

⁵⁹ »Tada smo dobili pismeni zadatak da se prebacimo hitno na relaciju Torčec—Drnje, pa smo zaposjeli onaj most kod Gye'kenyesa kad su brigade napale Koprivnicu« (Josip Šlibar).

⁶⁰ Vidi bilj. 48.

⁶¹ Operativni izvještaj Štaba II OZ GŠH-u, 806/43, 15. XI 1943. (Zbornik V-21-324).

⁶² Janko Cigrovski upućen je na oficirski kurs na Papuk, Ernest Mezga otišao je u Podravinu radi mobilizacije i formiranja drugih jedinica, a Josip Šlibar postavljen je za zamjenika komesara Varaždinske ete (koja je također ušla u III bataljon) i zatim za rukovodioca obavještajne službe za Meimurje.

je izvodila pomalo konspirativno i neprimjetno, jer je bio povezan s informativnom djelatnošću. Stoga ni rukovodstvo NOP-a (OK KPH Varaždin, Štab KPO-a, Štab II operativne zone) nije htjelo da se o etim mnogo govori i da obavještajna služba neprijatelja, makar i posredno, dozna podatke o pravoj snazi partizanskih jedinica i o njihovim namjerama. Tada su na Kalniku djelovale ve brigade i divizije, pa je neprijatelj mogao pretpostavljati da e se i ve e jedinice prebacivati preko Drave. Protiv Kalni kog partizanskog odreda, u jesen i zimu 1943, ustaše upotrebljavaju i artiljeriju, tenkove, pa i avijaciju — ak šesnaest aviona sudjeluje u jednoj borbi kod Šemovca, Jalžabeta i Kelemena, dakle uz samu granicu na Dravi — pa Madžari mogu iz toga zaključiti kakve partizanske snage su u pitanju. Takve zaključke potvrđivalo je i oslobođenje najprije Ludbrega, a zatim Koprivnice. Nije samo slučaj da se u to vrijeme u Me imurju nalazi itava mađarska divizija. Zato i Štab II operativne zone zaključuje: »Me imursku etu nemožemo slati u Me umurje, jer su se prilike znatno pogoršale za prebacivanje, a Ma ari su poja ali sve garnizone.«⁶³ Sve su to bili razlozi zbog kojih »nismo željeli otkriti svoje karte neprijatelju i mnogo popularizirati etu. Zato je ona bila malo u sjeni, o njoj se nije dovoljno ulo, pri alo i pisalo«⁶⁴, i zato je provedena spomenuta reorganizacija.

Ipak se još neko vrijeme upotrebljava me imursko ime — nešto zbog navike, a više zbog toga što u jedinicama na Kalniku broj ano prevladavaju Me imurci. Druga ije se ne može shvatiti ovaj izvještaj politkomesara i komandanta Kalni kog partizanskog odreda: »III Bataljon, a u kojem su ve inom Me imurci isto tako se popravlja [...]. Kako u tom bataljonu imamo oko 100 me imuraca, a izgleda da e ih još do i, mišljenja smo da isti bataljon nazovemo Me imurski bataljon.«⁶⁵

Nije poznato je li to »mišljenje« i službeno ostvareno, ali naziv Me imurski bataljon javlja se još nekoliko puta. Pod tim imenom III bataljon je 7. sije nja 1944. godine ujutro kod sela Leskovca doživio napad ustaške bojne koja ga je iznenadila. Štab II operativne zone odmah je reagirao analizom neuspjeha i svoje upute ovako formulirao: »Ponovno se pokazalo da štabovi dovoljno ne posve uju pažnju izvi anju neprijatelja. Tako na pr. Me imurski bataljon Kalni kog Odreda u toku dana nije op e pratio pokret neprijatelja iz Varaždinskih toplica i zato je bio iznena en. Osnovno je uvijek održati kontakt sa neprijateljem, jer je to jedini na in da pravovremeno budemo obaviješteni o njegovim namjerama i pokretu.«⁶⁶ Još etiri mjeseca kasnije Okružni komitet KPH Varaždin predlaže da se preko Drave pošalje »Me imurski bataljon«⁶⁷.

⁶³ Vidi bilj. 61.

⁶⁴ Rade Bulat - izjava.

⁶⁵ Operativni izvještaj KPO-a Štabu II OZ 31. XII 1943. (VII 1475-4-2/2). Usporedi i VII 1475-4-23.

⁶⁶ Štab II OZ broj op. 19/44 7. I 1944. (VII 1475-4-18). U izvještaju Štaba KPO-a op. br. 11/44 15. I 1944. (VII 1475-4-41) navodi se: »U tom (III) bataljonu formirali smo tokom ovih dana III. etu [...]. U bataljonu su ve inom svi novi borci uglavnom Me imurci.«

⁶⁷ Izvještaj OK KPH Varaždin Oblasnom komitetu KP zagreba ke oblasti, 11. IV 1944. (IHRPH KP-92/3962).

Reorganizacijom koja je zahvatila i Meimursku etu nije prestala aktivnost prema Meimurju i u njemu. Ve prvih dana sije nja 1944. Glavni štab Hrvatske telegramom zahtijeva od II operativne zone: »Poja ajte aktivnost u Meimurju. Izvijestite kad i sa kojim snagama ete pristupiti izvršenju ovih zadataka.« Kalnik odmah reagira ovako: »Uskoro emo ponovo slati Meimursku etu u Meimurje.«⁶⁸

Glavni štab Hrvatske i dalje vodi ra una o ovom kraju i 23. ožujka 1944. godine podstie X zagreba ki korpus: »Situacija u Madžarskoj može imati reperkusija u Meimurju. Nastojte to iskoristiti. Ako možete iskoristite i vezu koju ste imali s Legradom. Da li ste uputili kakvu jedinicu u Meimurje. To svakako treba nastojati.«⁶⁹ I nekoliko dana kasnije: »U Meimurju razviti djelatnost manjim grupama a po mogu nosti prebaciti i bataljon.«⁷⁰

Doista su meimurski partizani »iskorištavali situaciju« u Meimurju. U prolje e i u toku 1944. minirali su 21 vlak, napadali motorizirane jedinice i parkirane kamione, obra unavali se s neprijateljskim agentima, spalili op insku arhivu u Hodošanu uz još niz akcija u pojedinim mjestima Meimurja.⁷¹

Veoma važnu ulogu pri svemu tome imala je nova jedinica: u sastavu Kalni kog partizanskog odreda, odnosno X zagreba kog korpusa, formiran je 1. travnja 1944. »Meimurski vod« »od Meimuraca koji bi se odmah prebacili (u Meimurje — V. K.) kako bi mogli lakše iskoristiti stanje, koje je sada u Meimurju.«⁷²

Brojni aktivisti pokreta te lanovi KPJ i SKOJ-a, naro ito kotarskih komiteta, održavali su i dalje stalno veze s OK KPH Varaždin i s Kalni kim partizanskim odredom preko Drave. Sve njihove djelatnosti, koje su ve spomenute za 1943. godinu, sada su još proširene i produbljene i davale su još ve e rezultate.⁷³ Gotovo svako selo ima ve svoj narodnooslobodila ki odbor, a formiraju se i odbori Jedinствene narodnooslobodila ke fronte, Antifašisti ke fronte žena, USAOJ-a i drugih društvenopoliti kih organizacija. U Okružnom NOO-u Meimurje zastupa Tomo Višnji , a u Okružnom komitetu KP Varaždin su Marko Kova i Vinko Nederal. Uz njih, naro ito u drugoj polovici 1944. godine u Meimurje dolaze lanovi OK KPH i OK SKOJ-a Varaždin, Dragutin Šebrek, Nikola Šegota i drugi i zajedno s aktivistima i terencima ve vrše pripreme za osloboenje i kona no preuzimanje vlasti.

Utoliko je bolnije odjeknula vijest o pogibiji Marka Kova a koju je OK KP Varaždin ovako opisao Povjerenstvu CK KPH i Oblasnom komitetu KP Zagreba ke oblasti: »Tako je drug Marko Kova sa 1 la-

⁶⁸ Telegram i odgovor citirani su u pismu komandantu II OZ (VII 1475-4-23).

⁶⁹ Depeša GŠH, broj 1379 23. III 1944. (Zbornik V-25-648).

⁷⁰ Depeša GŠH, broj 1482 30. III 1944. X korpusu (Isto).

⁷¹ Meimurje 1919-1959, 81. »Na pruži akovec-Kotoriba no u 27/28. VI minirana je pruga na 98 mjesta.« Dnevno izvješ e operat. odjela Ministarstva oružanih snaga NDH Ia br. 183/44 1. VII 1944. (Zbornik V-29-679). Pogrešno je navedena stanica Kunovec-Subotica mjesto Mala Subotica!

⁷² Izvještaji Štaba KPO-a od 11. i 20. IV 1944. (VII 551a-61-13 i 18).

⁷³ Npr.: u 1944. godini po imenu je registrirano 709 odlazaka u partizane (MM -ONR-1406).

nom ONOO Višnji em, 2 omladinca i K. K. SKOJ-a Prelog, a išao je tako er i Nikola Šegota lan O. K. SKOJ-a i jedan kurir. Ovi su krenuli iz Apatovca 17. VI poslije podne za Me imurje. Pošto nisu imali amac, da se odmah prebace oni su tražili uz Dravu amac do zore, a pošto je voda nabujala uslijed kiša, bila je mnogo dublja nego ina e, tako da nisu mogli dva rukava koja su obi no gazili, da pre u. Tada su se sastali još na našoj strani s ustaškom patrolom, koja je stigla sa dva kamiona iz Varaždina, izgleda da traži vojne bjegunce uz Dravu. Tako su oni morali skakati u vodu i plivati. Jedan su rukav preplivali svi sretno i sa oružjem, ali su produžili i na drugi otok samo su se prije izuli i skinuli odje u, a oružje primili u ruke i mislili tako plivati, ali nisu mogli dugo tako plivati nego su odbacili oružje, dok su ustaše po njima pucale. Oni su nastavili plivati kako je tko mogao i izašli na obalu, a poslije se nisu vidjeli, kako pri aju ovi drugovi koji su se vratili goli i bez oružja t. j. Šegota lan O. K. SKOJ-a i jedan lan K. K. SKOJ-a Prelog. Ustaše su se prebacili sa motornim amcem. Saznali smo od K. K. SKOJ-a Prelog, da su etiri druga ubijena i me u njima je drug Višnji i Marko, a da ostale ne poznaju.«⁷⁴

U to vrijeme bilo je još teških gubitaka za Me imurce: svega desetak dana kasnije, 29. lipnja 1944, ustaše su uhapsili Vinka Ne erala dok je prisustvovao sastanku Kotarskog komiteta KP Varaždin,⁷⁵ na Kordunu umro je Martin Puštek,⁷⁶ nesretnim slu ajem na Kalniku je poginuo Franjo Koroš kao komesar ete,⁷⁷ u Palinovcu su 9. kolovoza 1944. mađarski žandari otkrili i u neravnopravnoj borbi ubili Miju Smoleka i Ivana Vargeca, političkog i organizacionog sekretara KK SKOJ-a Prelog,⁷⁸ 30. kolovoza 1944. u Starom gradu u akovcu strijeljana su petorica zarobljenih partizana,⁷⁹ stradala je grupa od 14 drugova u Muršaku,⁸⁰ upravo u to vrijeme poginuo je najveći dio od 330 po imenu registriranih palih

⁷⁴ Izvještaj OK KPH Varaždin Povjerenstvu CK KPH i Oblasnom komitetu KP zagr. oblasti 13. VII 1944. (IHRPH KP-92/3984). Me imurje 1919-1959, 86-88, donosi detaljniju izjavu Nikole Šegote, koji kaže da su krenuli 15. VI 1944. Marko Kova, Toma Višnji, Mijo Smolek i on. Uo je da je Tomo Višnji poginuo, a Marka Kova a teško ranjenog pronašli su ustaše i odmah tamo strijeljali. *Antun Golub: Heroj crvenog sela, akovec 1965, 49—51*, navodi da su uz Marka Kova a išli Tomo Višnji, Alojz Matoš, Mijo Smolek, Nikola Šegota, od kojih su se posljednja trojica vratila na Kalnik. Nešto nizvodno na Dravi bila je još jedna grupa koja se u isto vrijeme prebacivala, ali nije bila otkrivena.

⁷⁵ Izvještaj OK KPH Varaždin 13. VII 1944. (IHRPH KP-92/3984). Vinko Ne eral je kasnije strijeljan nakon bezuspješnog pokušaja zamjene.

⁷⁶ Za slobodu, Uitelji, nastavnici i profesori Hrvatske poginuli u narodno-oslobodilačkom ratu, Zagreb 1955.

⁷⁷ Me imurje 1919-1959, 135.

⁷⁸ Isto, 137.

⁷⁹ Zapisi i sje anja, 162—164. — Okupatorski zatvori.

⁸⁰ Opkoljeni sa 800 mađarskih vojnika 18. prosinca 1944. poginuli su Mijo Baranovi (Baranaši?), Franjo Bašnac (Bošec?), Franjo Jur ec, Filip Kr mar, Nikola Krha, Adam Mesarek, Lovro Mesarek, Dragutin Pintar, uro Pintar, Pavao Pintar, Leonar Satnik i Franjo Srpak a živi su zarobljeni Andrija Biber i Antun Lepen — Me imurje 1919-1959, 81-82. Prema nekim izjavama u Muršaku je ubijen njemački general i to je bio povod za akciju Mađžara. Sli no (o dva njemačka viša oficira) govori Brunovi, isto, 305, koji kaže da je to bilo 17. XII 1944.

boraca narodnooslobodila kog rata iz Me imurja.⁸¹ Uz to, te godine i okupatori — tada su to osim Mađžara i Nijemci — svim silama nastoje likvidirati narodnooslobodila ki pokret u ovom kraju. Svoj bijes iskaljuju na uhapšenim Me imurcima, u prvom redu lanovima obitelji onih koji su otišli u NOV-u ili u ilegalstvo. Krajnje okrutan i brutalan postupak prema njima u akove kim zatvorima, koji je naj eš e završavao slanjem u bezbrojne logore, zna io je zapravo za stotine i stotine ljudi tako er likvidaciju.

Ipak ni takvi tragi ni doga aji nisu mogli slomiti revolucionarni duh u Me imurcima niti prekinuti veze s oslobo enim teritorijem. I dalje sve više ljudi ide na Kalnik. U toj godini samo je 709 onih ija se imena danas znaju⁸², a bilo ih je sigurno još više.

I partijski forumi neprestano proširuju aktivnost. One koji padnu, ili su na druge na ine onemogu eni da rade, odmah zamjenjuju drugi. Zato se više puta mijenjaju sastavi kotarskih komiteta KP i SKOJ-a, obnavljaju se i proširuju novim iskusnim, pa i školovanim drugovima.⁸³

O Me imurju vode brigu i viši politiki i vojni forumi. Analiziraju situaciju, procjenjuju mogu nosti i potrebe, te pomažu da se NOP u Me imurju što više razvije i osposobi za preuzimanje potpune vlasti u asu oslobo enja koje se približavalo. Karakteristi na je u tom pogledu vijest u dopisu Oblasnog komiteta KP Zagreba ke oblasti od 1. kolovoza 1944: »Drugove koje ste tražili za K. K. K. P. H. akovec ve je Štab korpusa pozvao iz njihovih jedinica i uputit e ih k Vama na raspolaganje.«⁸⁴ A na sjednici OK KPH Varaždin 11. kolovoza 1944. zaklju uje se: »Za formiranje K. K. akovec potrebno je dogovoriti se sa drugovima iz K. K. Prelog te po mogu nosti popoloviti Komitet Prelog i upotpuniti svaki Komitet sa drugovima iz vojske ili terena«; osim toga: »U Me imurju imade oko 25 Skojevac legalnih, te je dat zadatak K. K. K. P. H. Prelog, da se formira Komitet od legalnih omladinaca.«⁸⁵

Upravo u to vrijeme u Ludbreškom Ivancu na Kalniku ponovo se formira jedinica koja nosi me imursko ime, makar i neslužbeno. Bila je to zapravo II eta III bataljona Štaba grupe diverzantskih odreda Hrvatske. Taj je bataljon operirao na širokom području sjeverozapadne Hrvatske i to: I eta u Hrvatskom zagorju, II eta na Kalniku, Podravini, Bilo-gori i Me imurju, III eta u Moslavini i Posavini. Za II etu se zna da je u njoj bilo duže ili kra e vrijeme 67 boraca, od kojih je 46 bilo iz Me imurja. Prema tome su se ete i zvale: I Zagorska, II Me imurska i III Moslava ka. Manji ili ve i dijelovi te ete dolazili su nerijetko preko Drave i zajedno s drugim jedinicama provodili brojne akcije.⁸⁶

⁸¹ Me imurje 1919-1959, 194-199 donosi popis palih boraca koji je naknadno dopunjavan, ali se još ne može smatrati kona nim.

⁸² MM -ONR-1406. Popis u Me imurju 1919-1959, 163-193, naknadno je dopunjavan.

⁸³ Iz arhiva OK KPH Varaždin vidi se da je dosta Me imuraca, posebno partijskih radnika, još za vrijeme rata bilo upu ivano na politike kurseve u Moslavinu i drugamo.

⁸⁴ Oblasni komitet KP Zagreba ke oblasti OK KPH Varaždin 1. VIII 1944. (IHRPH KP-92/3994).

⁸⁵ Zapisnik OK KPH Varaždin 11. VIII 1944. (IHRPH KP-92/3997).

⁸⁶ Dokumentacija diverzantskog odreda Ivan Kerovec — izjava.

ini se, me utim, da na Kalniku u to vrijeme postoji još jedna jedinica koju službeno ili neslužbeno nazivaju Me imurska eta. Za nju OK SKOJ-a Varaždin kaže: »U Me imurskoj eti ima jedna skojevska grupa od 7 lanova, od kojih se osje a pomo komandnom kadru, a ima mogućnosti za proširenje.«⁸⁷ Ta eta — ako možda i jest neka nova — nastavlja aktivnost u Me imurju, jer se o njoj izvještava: »Me imurska eta, koja je prešla Dravu i zadržala se na tom teritoriju 3 dana, od naroda je primljena vrlo dobro, narod ih je hranio i izvještavao o stanju u neprijateljskim garnizonima. Dobivene zadatke jedinica je izvršila. Likvidirala je 2 špijuna. Jedinica e sada ponovo preko sa zadatkom da tamo mobilize, likvidira željezni ke stanice zajedno sa diverzantima i spoji se sa partizanima Pohorja t. j. u Gor. Me imurju s onu stranu akovca.«⁸⁸

eta je doista otišla »ponovo preko« i dalje napadala neprijatelja.⁸⁹ Tu ju je zatekla kapitulacija Mađarske 15. listopada 1944. o kojoj obavještajac i terenac Pero javlja na Kalnik: »Dragi Drugovi javlam vam 15 je Ma arska kapitulirala te iste no i se ma arska vojska povukla iz Me imorja samo je ostala žandarmerija i dolazi njema ka vojska i ustaše.« Vjerojatno je dolazak Nijemaca sprije io da eta preuzme vlast, iako joj je to bila namjera.⁹⁰ Ona se zato 17. listopada 1944. ujutro vratila na Kalnik.⁹¹

U isto vrijeme reagira i Povjerenstvo CK KPH. U depeši Okružnom NOO-u javlja: »U vezi s kapitulacijom Ma arske treba da se odmah pošalju izvjesne naše snage u Me imurje i da tamo preuzmu vlast. Treba nastojati, da se to izvrši u saradnji s ma arskom vojskom i da ona preda oružje nama. Osnivajte svuda NOO-e i odbore N. O. F. i izvršite mobilizaciju u itavom Me imurju.«⁹² U tom smislu i OK KPH Varaždin istog dana daje upute KK KPH Prelog: »Izvršite pripreme za formiranje Kot. NOO-a i op inskih. Spojite se po mogućnosti sa mađarskom vojskom, da ona preda sve oružje, koje se nalazi na teritoriju Me imurja [...]. Povedite ra una tako er i o svemu ostalom dobru koji se nalazi i pripada Me imurju, da i to neprijatelj ne odvu e [...].«⁹³ Isto tako X korpus

⁸⁷ Izvještaj OK SKOJ-a Varaždin OK KPH Varaždin 5. X 1944. (IHRPH KP-93/4065).

⁸⁸ Izvještaj OK KPH Varaždin Oblasnom komitetu KP Zagreba ke oblasti i Povjerenstvu CK KPH 56/44 5. X 1944. (IHRPH KP-93/4072). Podaci se ne mogu odnositi na Me imursku etu formiranu listopada 1943. (dakle ne radi se o pogrešnom datiranju!), jer se u tom izvještaju spominju npr. II zasjedanje AVNOJ-a, III zasjedanje ZAVNOH-a, sporazum Tito-Subaši i niz drugih detalja koji nesumnjivo ukazuju na jesen 1944.

⁸⁹ »Dne 12. 13. i 14. o. mj. porušile su pojedine partizanske grupe željezni ku prugu na tri mjesta i to kod sela Štefanca, nedaleko akovca kod Donjeg Kraljevca i Legrada« (Izvještaj ustaške nadzorne službe 556 V. T./43 21. XI 1943).

⁹⁰ Pismo s datumom »16/X. 44« pisao je Pero Drk (IHRPH KP-93/4076). U njemu se kaže: Drugovi ja mislim za držati vojsku ovdje [...] javitenam dali slobodno zadržimo vojsku ili ne i što emu dale poduzimati [...].«

⁹¹ Pismo OK KPH Varaždin Oblasnom komitetu KP Zagreba ke oblasti 17. X 1944. (IHRPH KP-93/4081).

⁹² Depešu navodi Okružni NOO Varaždin u pismu OK KPH Varaždin 17. X 1944. (IHRPH KP-93/4079).

⁹³ Pismo OK KPH Varaždin KK KPH Prelog 17. X 1944. (IHRPH KP-93/4078).

određuje da Kalnički partizanski odred, odnosno njegov bataljon, prijeđe u Međimurje, a to je predviđeno za 18. ili 19. listopada.⁹⁴ Budući da postoje namjere da bataljon prijeđe i Muru, hitno su od X korpusa zatraženi gumeni čamci.

Međutim, nije to bilo tako jednostavno. Prije svega, mađarska vojska nije prihvatila suradnju s narodnooslobodilačkim pokretom, nego je s Nijemcima i dalje nastavila bezizglednu, ali jednako oštru borbu protiv oslobodilačkih snaga. Izjavili su se pri tom i ustaški planovi o kojima terenac i obavještajac Janko javlja iz Varaždina: »U Varaždinu otkuju svaki čas prelaz ustaša u Međimurje.«⁹⁵ Zato Oblasni komitet KPH Zagrebačke oblasti ve 20. listopada 1944. upozorava: »Jedinice koje odlaze u Međimurje neka budu vrlo oprezne.«⁹⁶

Prema tome se na Kalniku vrše ozbiljne pripreme: »Mi smo organizirali dvije čete našeg odreda, dobro ih naoružali sa 6 puškomitraljeza, 18 šmajsera, ostalo sve karabini i kada dobijemo čamce, oni će odmah preko [...]. Narod u Međimurju raspoložen je da se brani od ustaša i Nijemaca i neće se odazivati u neprijateljsku vojsku. Dnevno dolazi po 10 drugova na ovu stranu, koje mi upućujemo u odred.«⁹⁷ Ipak će proći još nekoliko dana dok komesar Odreda Josip Gugo povede jedinice u Međimurje. Titovu akciju opisuje više izvještaja.⁹⁸ Prema njima ona se odvijala ovako:

»Izvještavamo Vas da smo dne 26. X. o. g. izvršili pokret sa dvije čete u Međimurju. Dne 27. X. o. g. ostali smo u konspiraciji na otoku 'Meka' na Dravi a na večer smo se prebacili preko Drave i krenuli za selo Turišće. Tamo je bila organizirana večera a posle večere krenuli smo za selo Novakovec, gde smo ostali 28. X. o. g. u konspiraciji. Tog dana na večer napravili smo plan da ćemo izvršiti akciju a međutim obavještajci nisu stigli pa smo otišli u selo Podturen i tamo smo hteli ostati u konspiraciji a međutim se je brzo saznalo za nas. Svi seljaci toga sela su bili sretni da nas videju. Kad smo vidili da ne možemo ostati u konspiraciji izdao sam naredbu da se postavi osiguranje pojačano i održali smo miting, gde je narod bez poziva u ogromnoj većini došao iz celog sela na miting. Na tom mitingu u kratko smo prikazali vojno i političku situaciju kod nas i svijetu i o novom uređenju naše države. Narod je klicao Narodno-oslobodilačkom vojsci i drugu Titu. Titovo selo kao da je bila utakmica koje više nahraniti i napojiti partizane. U tom selu odmah se je pridružilo nama nekoliko novih boraca. Na večer smo krenuli u akciju tj. 29. X. o. g. sa jednom četom na žandarmeriju u Murskom Središtu a sa drugom četom u selu Peklenica na tamošnju stražu koja je

⁹⁴ OK KPH Varaždin Oblasnom komitetu KP Zagrebačke oblasti 17. X 1944. (IHRPH KP-93/4081).

⁹⁵ Pismo Janka Crneke OK KPH Varaždin 20. X 1944. (IHRPH KP-93/4089).

⁹⁶ Oblasni komitet KP Zagrebačke oblasti OK KPH Varaždin 20. X 1944. (IHRPH KP-93/4087).

⁹⁷ OK KPH Varaždin 21. X 1944. Oblasnom komitetu KP Zagrebačke oblasti 21. X 1944. (IHRPH KP-93/4090).

⁹⁸ Npr. izvještaji Franje Frantića - Frante 28. X i 6. XI 1944. (IHRPH KP-93/4097 i 93/4107).

osiguravala izvor nafte. U tim akcijama neprijatelj je imao 4 mrtva i 8 ranjena i 3 zarobljena dok mi nismo imali ni mrtvih ni ranjenih. Plijen u tim akcijama bio je slijedeći: 1 ma arski šmajser sa 500 metaka, 7 vojni kih i 4 lova ke puške sa 300 kom municije, 4 pištolja sa 50 kom municije, 21 hla e, 11 bluza, 12 šinjela, 16 pari cipela, 10 pari izma, 16 plahti, 11 košulja, 6 ga a, 6 ru nika, 3 kožnate torbe, 6 ebeta, 6 žandar-skih lanaca, 15 bombi, 1 durbin, 3 opasa a, 3 ranca, 6 pisa ih mašina (ma arske).

Sutradan 30. X. o. g. prebacili smo se u Koncove ke vinograde i smo ostali tu taj dan. Neprijatelj je blokirao Mursko Središ e i izašao prema nama do Selnice a nisu stigli do naših položaja.

31. X. o. g. na ve er rešili smo da napadnemo sa jednom etom Selnicu a sa jednom etom žandarmeriju u Štrigovi. Me utim akcija u Selnici je uspjela dok akcija u Štrigovi se nije izvršila jer obaveštajac nije stigao na odre eno mjesto. U Selnici, gdje je bilo 60 neprijateljskih vojnika, neprijatelj je imao 4 mrtva i 4 ranjena i 16 zarobljenih a ostali su uspjeli pobje i. Naši gubici: jedan mrtav i dva srednje lakše ranjena. Ranjeni drugovi su bili nepokretni jer su bili ranjeni od ru nih bomba. U naše ruke pao je slijedeći i plijen: 22 talij, puške sa 470 kom. municije, 6 ranaca, 36 ru nih bombi, 95 ru nika, 7 ebadi, 7 šinjela, 3 bluze. Uništen je jedan luksuzni avto i zarobljeno ca. 200 kom zavoja i nešto malo veša. Tako er smo svukli sa zarobljenika odjela koja nismo ura unali u plijen.

Dne 1. XI. o. g. ujutro dobili smo obavjest da nam se neprijatelj prebacuje iz akovca u kamionima u ve im snagama u namjeri da nas napadne. Pošto smo imali dva ranjena druga, koje je bilo trebalo nositi, mi smo krenuli prema Miholjvcu neprijatelju iza le a. Na tom putu razoružali smo jednu stražu od 8 vojnika, koji su bili izvi a i neba. Odavle smo krenuli naprijed te su nam pograni ari napravili zasjedu oko 30—40 i pripucali na našu kolonu a im se je jedna eta razvila u strelce i projurila na brijeg gdje su se isti nalazili neprijatelj je pobjegao u pani nom bijegu, prema Muri, u veliko zadovoljstvo onih seljaka koji su posmatrali naše borce na jurišu.

Tom prilikom se je isto tako nekoliko seljaka odmah od oduševljena vide i kako teramo neprijatelja, priklju ilo našim redovima. Ti su odmah dobili puške koje smo imali u rezervi i kad su ih dobili svi su ih ljubili od veselja, a narod nam je nosio hranu i pi e. Povukli smo se u jednu šumu kod Miholjevca i tu smo se odmorili i još iste ve eri se uputili u selo Gor. Kraljevac. Htjeli smo ostati u konspiraciji radi ranjenih drugova i da saznamo namjere neprijatelja i njegovu ja inu. Tu smo dobili podatke da je stiglo 5 tanketa. Tako er smo saznali da stigao iz Lendave jedan vlak Madjara. Pošto smo ranjene drugove morali prebaciti ovamo a nismo imali protitenkovskog oružja, rešili smo da se prebacimo na Kalni ko podru je. Tamo smo ostavili 10 drugova za vezu novo pridošlim drugo-vima kao i za sabiranje podataka o ja ini i kretanju neprijatelja. Isti su drugovi izjavili da su Švabe u ja ini oko 400 pretraživali po gornjem Me imurju, tukli sa baca ima na položajima gdje smo se mi kretali. Tako er se je po eo teror nad narodom i mnoga hapšenja su bila izvršena naro ito nad familijama onih koji su u partizanima. 3. XI. o. g. produžili

smo put na Dravu te se prebacili na otok 'Meka'. Dne 4. XI. o. g. krenuli smo prema Kalniku kamo smo stigli 5. XI. o. g. ujutro.«⁹⁹

U isto vrijeme nalazila se u Me imurju i diverzantska jedinica¹⁰⁰ a odlazili su preko Drave i neki drugovi sa posebnim zadacima.¹⁰¹

Iako u Me imurju nije preuzeta vlast onako kako je to bilo predviđeno,¹⁰² moralni u inak te akcije bio je golem. Štab Zapadne grupe partizanskih odreda Hrvatske spominje izvještaj madžarskih vojnika zarobljenih tom zgodom: »Moral kod neprijatelja je vrlo slab i isti željno očekuje svršetak rata. Na postavljeno pitanje zarobljenicima, zašto su se borili i zašto se nisu odmah predali odgovorili su da su uli da partizani sve kolju. Me utim prema izvještajima drugova koji su kasnije stigli iz Me imurja pričaju u akovcu neprijateljski vojnici koji su bili zarobljeni da partizani ne ubijaju nego samo da svlače i puštaju.«¹⁰³

A kako je reagirao narod, vidi se iz ovih podataka u drugom izvještaju: »Sa našim dolaskom u Me imurje narod je neobičajno raspoložen, kao i sa našim uspjehom. Sav narod Me imurja odan je našem pokretu. Ma ari vrše jaki teror i teraju ih u vojsku ali oni bježe i mnogi prilaze na našu stranu preko Drave dok ih ima dosta koji se kriju kod kuće. Kad bi imali dosta oružja i kad bi naše jedinice ostale u Me imurju ima izgleda da bi se mogla stvoriti u kratkom vremenu jedna Me imurska brigada [...]. Novo pridošlih drugova iz Me imurja od 28. X. o. g. došlo je 105.«¹⁰⁴

Prilike u Me imurju ipak se nisu bitno izmijenile u odnosu na narodnooslobodilački pokret. I dalje su terenci, ilegalci, članovi kotarskih komiteta i manje grupe partizana radile u Me imurju i borile se na različite načine. I dalje se okupator protivio borio za opstanak to više što su ga i Saveznici pritiskivali: Crvena armija s istoka, Amerikanci i Englezi sa zapada i juga. Sve više je neprijateljske vojske bilo na malom području Me imurja, a među njima je bilo sve više onih koji su predviđali skoriji ishod rata i svoj cilj pokušavali utišati krvavom divljanjem i nad ovim narodom koji se nikad nije dao pokoriti.

Štab Kalničkog partizanskog odreda i dalje vodi računa o Me imurju. Zato se obraća Štabu X korpusa i moli »da nam dodjelite koliko više možete oružja i spremne pošto ima izgleda da ćemo dobiti više novih boraca iz Me imurja a po mogućnosti jedan 'onbul' sa kojim bi razbijali žandarmeriju po Me imurju kao i mine za laki jugoslovenski bacač, te ukoliko

⁹⁹ Izvještaj Štaba KPO Štabu X korpusa 102/44 15. XI 1944. (VII 551a-3-50). Slika i statistički izvještaj Štaba X korpusa 28. 10-25. XI 1944. (VII 551a-61-42).

¹⁰⁰ OK KPH Varaždin KK KPH Prelog 3. XI 1944. (IHRPH KP-93/4102). Izvještaj Štaba KPO X korpusu 102/44 15. XI 1944. (VII 551a-3-50).

¹⁰¹ »Sa drugovima dolazi drug Dragee Šebrek, član O. K. Skoj-a« (OK KPH Varaždin KK KPH Prelog).

¹⁰² Štab X korpusa naredio je depešom: »U vezi s kapitulacijom Maarske Kalničke. Odred neka odmah uđe u Me imurje. Neka stoji u vezi sa maarskom vojskom radi preuzimanja oružja. Odmah preuzeti vlast. Ovo izvršite pod svaku cijenu« (Okružni NOO Varaždin OK KPH Varaždin 25. X 1944. (IHRPH KP-93/4095).

¹⁰³ Izvještaj Štaba Zapadne grupe PO Hrvatske Štabu X korpusa op. br. 247 19. XI 1944. (VII 551a-3-50).

¹⁰⁴ Izvještaj KPO Štabu X korpusa 102/44 15. XI 1944. (VII 551a-3-50).

nemate mine za istoga da nam dadete jednoga. Tako er ako krenemo za Me imurje potrebni su nam amci, koje bi imali uza sebe u slu aju neke reakcije da se ne možemo prebaciti na onom mjestu, t. j. da smo nezavisni od amaca koji služe za prebacivanje pojedinaca. Tako er ako imate jednu malu radio-stanicu da nam ju pošaljete da bi mogli održavati stalno vezu s Vama.«¹⁰⁵

Nešto od te opreme stiglo je u Me imurje,¹⁰⁶ ali zbog novih uvjeta zbog naglog približavanja isto ne fronte, me imurska eta kao relativno velika vojna formacija nije mogla opstati ni ovdje operirati. Zato oko po etka prosinca 1944. »Me imurska eta ušla je u sastav Kalni kog partizanskog odreda te su i lanovi K. P. iz te ete uvršteni u pojedine part, elije K. P. O.«¹⁰⁷ Tako se i dalje nastavljalo s uobi ajenim oblicima borbe, samo što su se oni još više zaoštravali. Potkraj velja e 1945. bile su veze preko Drave prekinute, jer je sav prostor južno i sjeverno uz Dravu bio preplavljen neprijateljskim vojnicima koji su se povla ili s istoka.

Ipak se Kalni ki partizanski odred s brojnim Me imurcima uspio još jednom probiti u Me imurje. Bilo je to 4. travnja 1945. kod Podbresta. Ve slijede eg dana krenuo je iz Preloga prema akovcu, koji je oslobo en 6. travnja 1945. ujutro, dakle to no etiri godine nakon napada na Jugoslaviju. Odred je odmah preuzeo svu vlast, tako da je komesar X korpusa mogao izvijestiti: »Me imurje je oslobo eno. Narod Me imurja do ekao je naš Kalni ki odred i dijelove komande Kalni kog podru ja, koji se sada nalaze u Me imurju, s velikim oduševljenjem. U akovcu i Prelogu ve postoje komande mjesta, a u cijelom Me imurju uspostavlja se narodna vlast. Dosad se, u ovih nekoliko dana, prijavilo 500 novih boraca našem Kalni kom odredu, iako se još nije pitanju mobilizacije pristupilo ozbiljno i planski. Možemo o ekivati da emo u Me imurju mobilizirati nekoliko hiljada novih boraca.«¹⁰⁸

Me utim, oni nisu više išli na Kalnik nego su se priklju ili ostalim oslobodila kim jedinicama III armije koja je kona no istjerivala neprijatelja iz itave naše zemlje.

¹⁰⁵ Štab KPO Štabu X korpusa 686/44 29. XI 1944. (VII 551a-61-36).

¹⁰⁶ Štab KPO radio-stanica koja je bila sakrivena u Koncov aku, Mihovil Križnik — izjava.

¹⁰⁷ Izvještaj OK KPH Varaždin Povjerenstvu CK KPH i Oblasnom komitetu KP Zagreba ke oblasti 5. XII 1944. (IHRPH KP-93/4120). Me u lanovima KP iz te ete spominju se Ivan Knez, Josip Horvat, Ignac Igrec, Ivan Vugrin i , Ivan Mlinarić, Luka Maltari , Josip Švenda, Stjepan Horvat, Antun Strbad, Mirko Dvorski, Mlinarić i drugi.

¹⁰⁸ Izvještaj komesara X korpusa 50/45 (Brunovi , isto, 323).

Ante Dobrila

Život i rad u oslobojenoj Koprivnici (7. XI 1943 — 9. II 1944).

Uvod

Dolazak Štaba II operativne zone, Oblasnog komiteta KPH za Zagrebačku oblast i Povjerenstva CK KPH za Zagrebačku oblast i Slavoniju godine 1943. na Kalnik vrlo je važan za daljnji razvoj ustanka u sjevernoj Hrvatskoj, a posebice u gornjoj Podravini i Hrvatskom zagorju.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske pravovremeno je uočio potrebu da se Štab II operativne zone prebaci iz Zumberka na Kalnik, kako bi mogao lakše rukovoditi jedinicama u Moslavini, Hrvatskom zagorju i Kalniku. Radi toga GŠ NOV i POH, već u proljeće 1943. donosi o tome odluku, ali se ona realizira tek 27. VII 1943, kad je Štab II operativne zone stigao u selo Mala Rijeka na području općine Koprivnica — Kalnik.

U Štabu su bili: Vlado Mateti, komandant, Marko Belini, komesar, i Rade Bulat, načelnik štaba.

U selu Ivancu formiran je, u septembru 1943, Oblasni komitet KPH za Zagrebačku oblast, koji je preuzeo dužnost, kao više partijsko tijelo, da rukovodi ustankom na području pod Štabom II operativne zone NOV i PO Hrvatske. Sastav komiteta bio je: dr Josip Hrnčević, politički sekretar, Mika Špiljak, organizacioni sekretar, Josip Tucman Crni, Norbert Veber Šaban, Ivan Božićević, Beli, Antun Biber Tehek i Ante Milkošević, članovi.

Kao viši partijski forum, koji djeluje u ime CK KPH na području Slavonije i Zagrebačke oblasti, ovdje se nalazilo i Povjerenstvo CK KPH u kojem su bili: Anka Berus, Dragutin Salić i Savo Zlatić.

Na području Kalnika u to vrijeme djeluju i dva susjedna okružna komiteta KPH za Bjelovar i Varaždin. A od oktobra 1942. na tom i širem području s uspjehom djeluju Kalnički partizanski odred¹ i brigada »Braća Radi«, koja je osnovana 4. septembra 1943. između Duge Rijeke i Ivanca. U toku septembra osnovana je i Komanda kalničkog područja sa sjedištem u Velikom Pogancu.

¹ U daljnjem tekstu KPO.

Usporedo sa sve veim djelovanjem partizanskih jedinica na tom podruju dolazi do bržeg razvitka NOP-a, a samim time i do jaanja NOO-a i stvaranja novih organa vlasti, tamo gdje nisu postojali. Formiraju se Okružni i Oblasni NOO za Zagreba ku oblast.

Znaajnu pomo Kalni ki partizanski odred dao je 12. diviziji NOV u Slavoniji u martu 1943, tj. svoj Prvi bataljon ja ine 600 boraca naoružanih prili nim brojem automatskog oružja.²

Dolazak slavonskih jedinica na podruje Kalnika i Hrvatskog zagorja

Sve do dolaska 12. slavonske divizije na po etku jula 1943. godine, na podruju Kalnika i Hrvatskog zagorja djelovao je KPO, a nakon njena dolaska na to podruje djeluje zajedno s divizijom. Od znaajnijih akcija spominjem onu u Jalkovcu, kod Varaždina, u kojoj sudjeluju KPO, Zagorska eta i 12. slavonska divizija zajedno s komandantom domobranskog topni kog sklopa bojnikom Demetrom Vardom.³ »S Vardom su prešli u partizane i njegovi oficiri Josip Rukavina, Vladimir Slobodnjainov, Ivica Uglješi i Mirko Habdija, a domobrana je prešlo oko 200 s cjelokupnim naoružanjem i ratnom opremom. U ruke NOV palo je tada 8 haubica od 100 mm, 2 vagona municije, zaprega za 4 topa, 250 karabina, 2 teška mitraljeza, 40 000 pušanih i mitraljeskih metaka i dr.« (prema prikazu Demetra Varde).⁴

Prije napada na Lepoglavu jedinice 12. slavonske divizije i KPO zauzeli su žandarmerijsku stanicu u Ivancu, likvidirali žandarmerijsku stanicu u Bednji, zarobili posadu u rudniku Golubovcu, uništili postrojenja i onesposobili rudnik.⁵

Bitka za Lepoglavu i kaznionicu u kojoj je bilo oko 100 politikih zatvorenika zapo ela je 13/14. jula 1943. i trajala punih 8 sati. »Politi ki kažnjenici odmah su se pridružili partizanima i svrstali u redove brigada ili Kalni kog odreda. Od oružja je zaplijenjen 1 teški mitraljez, 3 puškomitraljeza, 2 automata, 140 pušaka i mnogo druge vojni ke spreme. Zarobljeno je 120 stražara i domobrana, a ubijeno 17. Naši su gubici iznosili 5 mrtvih i 13 ranjenih drugova.«⁶

Od samog dolaska 12. slavonske divizije na Kalnik, neprijateljski garnizoni iz Varaždina, Zagreba, Karlovca, Križevaca, Koprivnice, Bjelovara i dr. vodili su borbe s divizijom i KPO, kako bi ih s terena Hrvatskog zagorja i Kalnika potisnuli prema Slavoniji. U ofenzivnim operacijama u estvuju Nijemci, ustaše, domobrani, žandari, uz upotrebu avijacije, tenkova, tanketa i drugog teškog oružja. Na 12. diviziju i KPO neprijatelj je uputio 5 000 vojnika⁷ da bi uništio živu snagu parti-

² M. Brunovi : Kalnik u borbi, Zagreb 1953, 168.

³ Isto, v. poblize: »Akcija u Jalkovcu kod Varaždina«, 203-206.

⁴ Isto, 206.

⁵ Isto, 212.

⁶ Isto, 207.

⁷ Isto, 212.

zana. Ali bezuspješno! Predaja garnizona u Jalkovcu, likvidacija žandarmerijskih stanica u Ivancu i Bednji, rudnika Golubovac, a posebice zauzimanje Lepoglave i kaznionice, te osloboenje političkih zatvorenika, imali su veliko značenje i van granica toga područja. Poslije žestokih okršaja s neprijateljem na Kalniku 12. slavonska divizija vraća se potkraj jula u Slavoniju uz obrambene bitke, jer je na putu kroz Bilogoru i Slavoniju neprijatelj koncentrirao jake snage i, da bi je uništio, poduzeo ofenzivu uz upotrebu avijacije, tenkova i topova.

Pripreme za osloboenje Koprivnice

U izvještaju Štaba II operativne zone NOV i POH od 28. X 1943. Štabu II korpusa NOV Hrvatske, uz ostalo, stoji:

»Iz ovoga ete vidjeti da su naše jedinice na ovom sektoru prilično aktivne, te da su sazreli uslovi za proširenje našeg slobodnog teritorija u ovim krajevima [. . .].«⁸

U operativnom izvještaju Štaba 28. divizije NOV Jugoslavije, pod brojem 193 od 31. X 1943, dostavljenom Štabu VI korpusa NOV i POJ te Štabu II operativne zone, kaže se:

»Naše su se brigade vratile iz Hrvatskog Zagorja i sada se nalaze na reorganizaciji i odmoru. XVII. Udarne brigada nalazi se na sektoru prema Križevcima u selima: Apatovcu, Veliki Poganac, i Mali Poganac. XXI. brigada Rasinje, Subotica i Ljeskovac. Divizijska poljska bolnica — nalazi se u Bolfanu sa osiguranjem XXI. brigade.

Posle održavanja savjetovanja i srećenja naših jedinica pri izvršavanju daljnjih zadataka, a to će po svojoj prilici biti napad na Koprivnicu, kojom se likvidacijom oslobađa skoro cijela Gornja Podravina u kojoj je narod neobičajno privržen NOB. U samom uporištu Koprivnica ima oko 1 000 neprijateljskih vojnika⁹ u kojoj će nam se suprotstaviti možda 5—600 pušaka. Nemaju teškog oružja, sem teških mitraljeza i nekoliko bacača. Osim toga pomoć im je daleka, a gledajući se prema Moslavcu ku brigadu za pojačanje zasjeda. Naše je mišljenje da će ta akcija uspjeti u koliko nas neprijatelj ne ometa do tamo sa kakovom ofanzivom. U tu borbu angažovali bi cijelu XXI. brigadu da se i ona odeli i u akcijama tako većeg stila [. . .].«¹⁰

Iz tih izvještaja vidi se da je akcija za osloboenje Koprivnice i gornje Podravine bila mnogo ranije planirana, a da su jedinice 28. divizije upućene najprije u Hrvatsko zagorje da tamo unište uporišta i razbiju neprijatelja, kako ne bi mogao pri napadu na Koprivnicu priskočiti u pomoć neprijateljskom garnizonu — Koprivnica. Tim akcijama u Hrvat-

⁸ Original dokumenta u Vojnoistorijskom institutu, Beograd (dalje: VII); fotokopija u Muzeju grada Koprivnice (dalje: MGK).

⁹ Usp. *M. Brunovi*, n. dj., 252.

¹⁰ Original dok. u VII, fotokopija u MGK.

skom zagorju 28. divizija stekla je nova iskustva u na inu ratovanja s neprijateljem, isto tako KPO i brigada »Braća Radi«.¹¹

Štab II operativne zone izdao je naredbu 3. XI 1943. za napad na Koprivnicu i rasporedio jedinice i odredio one koje će u estvovati u napadu. Jedinice koje su ovladale glavnim cestama i željezni kim saobraćajnicama, što su vodile iz Križevaca prema Koprivnici i iz Varaždina, u evca i Bjelovara prema Koprivnici, imale su zadatak da ruše pruge, ceste, mostove i podižu barikade.

Odluke KK KPH Koprivnica u vezi s njenim osloboenjem

U vezi s pripremama za osloboenje Koprivnice, Grga Jankes vraćao se 4. XI 1943. iz Kalnika — gdje je imao sastanak sa članovima: Povjerenstva CK KPH za Zagrebačku oblast i Slavoniju, Oblasnog komiteta KPH Zagrebačke oblasti, Štaba II operativne zone i 28. divizije — u bazu Okružnog komiteta KPH Bjelovar-Moste. Na putu je svratio u Javorovac, gdje je bila baza KK KPH Koprivnica. Tu je Antu Dobrilu, sekretara KK KPH Koprivnica, upoznao sa zaključcima koji su donijeti na Kalniku i što treba Komitet poduzeti u vezi s osloboenjem Koprivnice. Sastanak KK KPH Koprivnica održan je u Javorovcu 6. XI 1943. od 10 do 12 sati. Dnevni red je bio:

1. Partizanske snage napast će Koprivnicu 6/7. XI 1943. u 0.0 sati u 26. godišnjice oktobarske revolucije i osloboditi je.

2. Mobilizirati sav narod na izvršenju ovih zadataka:

a) Sela koja gravitiraju željezni kim prugama, treba da temeljito poruše prugu i njene mostove, b) Prokopati sve ceste na više mjesta i porušiti mostove na njima, c) Treba prepiliti sve telefonske i telegrafske stupove, d) Duž svih cesta, koje vode iz pojedinih sela prema Koprivnici i obrnuto, praviti od stabala barikade na više mjesta, e) Sela koja gravitiraju željezni kim prugama treba rasporediti tako da polovica sela ide na rušenje pruge, a druga polovica sela da prekopava ceste i na njima pravi barikade, f) Sela koja nemaju u blizini šumu, treba organizirati da se najveća stabla, koja se nalaze u selu ili u blizini, prepile i od njih napravie barikade.

Sve pripreme izvršiti u toku dana. Navečer krenuti na izvršenje zadataka prema utanačenom planu.

¹¹ U vezi s pripremama za napad na Koprivnicu, Vicko Antić kaže: »Jedno deset dana prije napada na Koprivnicu u štab 28. divizije pozvali smo 16 domobranskih oficira i podoficira koji su surađivali s NOP i bili uglavnom obavještajci u samom neprijateljskom garnizonu Koprivnice. S njima smo detaljno razrađivali plan napada na Koprivnicu. U kalni kim jedinicama bilo je veći i odbjeglih domobrana koji su također poznavali dobro Koprivnicu, pa je uslijed toga i to bilo od velike koristi za napad koji je započeo u samom centru grada. Bila je to prva veća akcija da divizija započne borbu u pogledu zauzimanja jednog grada u njegovom samom srcu, gdje su bile na okupu najveće snage. Neprijatelj je bio žilav, a Koprivnica osloboena u 26. godišnjice velike Oktobarske revolucije...« (kazivanje Vicka Antića autoru).

3. Znak za po etak akcije bit e jaka detonacija i to to no 6/7. u 0,0 sati.¹²

4. Partizanskim borcima, koji e napasti Koprivnicu, dati najbolje kurire i poznavaoce grada, kao i svu drugu opremu s konjima i kolima tamo gdje se zatraži.

5. NOO-i koji do sada djeluju ilegalno moraju odmah prije i u legalnost i preuzeti vlast po selima i op inama.

6. Pripremiti narod da sudjeluje u svim akcijama, koje zatraže vojne i narodne vlasti.

7. Zaduženja prenijeti svim selima kuririma ili osobno, prema razraenom planu.

Upravo kad su se članovi Komiteta po eli razilaziti iz baze u Javorovcu, stigao je na sastanak Mika Špiljak i rekao: »Dolazim k vama da vidim što ste uradili. Grga Jankes ima muke s Okružnim NOO Bjelovar [...].« Iznijeli smo mu zaklju ke i na to je rekao: »Provedite ih stopostotno u život, jer od toga ovisi da nam banda ne ute e nekažnjeno. Prepreke koje im postavljamo imaju dvojaki zna aj. Prvo da se bandu dotu e u njenom brlogu, a drugo da sprije imo eventualnu brzu pomo neprijateljskom garnizonu u Koprivnici [. . .].«

U Javorovcu je istog dana zasjedao Okružni NOO Bjelovar, ve od jutarnjih sati pa sve do 22 nave er. Na tom sastanku raspravljalo se o teku im pitanjima u vezi s osloba anjem Koprivnice i o ulozi seoskih, op inskih, kotarskih i Okružnog NOO-a. Na pitanje javnosti rada NOO-a utrošilo se najviše vremena. Mnogi odbornici smatrali su da NOO-i treba da ostanu u ilegalnosti i nakon pada Koprivnice u partizanske ruke. Ipak je donesen jednoglasni zaklju ak da se iza e pred narod javno i legaliziraju NOO-i. Donijeta je i odluka da se izda letak (proglas)¹³ u kojem e se žigosati Ma ek i reakcionarni dio HSS-a, koji pomažu okupatora.

Te no i na izvršavanju plana i zadataka Komiteta u vezi s osloba anjem Koprivnice u akcijama je sudjelovalo više od 2 000 žena, omladine i muškaraca kotara Koprivnice.

Koprivnica je oslobo ena u cast 26. godišnjice velike oktobarske revolucije 7. XI 1943.

U redovnom izvještaju Štaba 28. divizije NOV Jugoslavije, pod oznakom Op. Br. 23/43 od 20. novembra 1943. Štabu VI korpusa NOV i POJ i Štabu II operativne zone, o bitkama za osloba enje Koprivnice, uz ostalo, kaže se:

»Dana 6. ovog mj. u 24 asa jedinice naše Divizije, brigade »Bra e Radi a«, II. Moslava ke Brigade, Kalni ki i Bjelovarski odred izvršili su akciju na neprijateljsko uporište Koprivnicu u kome se nalazilo: jedna

¹² Bio je to ugovoreni znak kad mineri sruše željezni most kod Štagljinca i razore stanicu i carinarnicu.

¹³ S. Prvii , Bilo je prije 15 godina, *Glas Podravine*, Koprivnica, 7. XI 1958.

bojna koturaša ja ine oko 500, naoružani sa 6. t. m., 8. p. m. Dve satnije ustaša, jedna satnija gestapovaca u ja ini 120, posadni sat, rezervnih domobrana oko 60, padobranska škola u tvornici Danica u ja ini oko 120, jedna Kvartir satnija Nijemaca u ja ini 90 u ardi i oko 20 žandara.

U napadu je u estvovala XXI. brigada u samom gradu, dok je Danicu i ardu napadao Kalni ki Partizanski Odred. Borba je otpo ela sa 5 minuta zakašnjenja i trajala do 8 sati na ve er dana 7. ov. mj. u samom gradu, dok se neprijatelj u ardi i Danici držao i 8. ov. mj. do 9 sati na ve er kada mu je uspjelo probiti se i pobje i u pravcu Ma arske granice. Borba u gradu razvijala se dosta brzo i jedinice, koje su napadale koturaše za nepunih 8 sati likvidirale su neprijatelja, koji se nije hteo predati sve dotle, dok nisu topovi po eli razbijati objekte. U prvim naletima, jurišima i plotunima, potpomognutim minobaca ima za nepuna dva sata svi bunker i bili su likvidirani, posle ega se neprijatelj povukao u zgrade odakle se gr evito branio. Uz pomo topova i automatskih oružja, uspjelo se neprijatelja sa jurišem osvojiti, dok su se u jurišu razbježali gestapovci, a ustaše se povukle u Danicu. Kako je stanica nešto odvojena od samoga grada, ustaše su nekoliko puta pokušavale kontra-jurišem. To isto su inili gestapovci kojima su nanešeni osetni gubitci.

Ratni plijen: zarobljeno je oko 380 koturaša, ustaša i nešto od posadnog sata. —

Zaplijenjeno je: 8 teških mitraljeza, 18 p. m., 4 laka baca a, 605 pušaka, 7 šmajsera, 10 pištolja, oko 300 000 metaka, 954 bombe, 620 mina za laki baca , 475 kg. eksploziva, 2 kamiona, 2 automobila, 4 motocikla, 600 bicikla. Na stanici je na eno: 12 lokomotiva i oko 380 vagona koje su uništene. Što se ti e ostalog plijena, koji je bio ogroman, Komanda e Kalni kog podru ja podnijeti izvještaj jer je ona to evakuisala. Me u tim plijenom na eno je na stanici 15 vagona novinskog papira, dva i pol vagona soli, 7 vagona še era. Zaplijenjeno je oko 1.000 pari vojni kog odijela. —

Gubici: neprijatelj je izgubio oko 60 mrtvih i još ve i broj ranjenih vojnika. Naši gubici bili su: 20 mrtvih i 54 ranjena druga. Me u mrtvim drugovima nalazi se jedan komesar ete, jedan vodnik, dva delegata, 5 desetara, ostalo borci, a me u ranjenima 3 komandira ete, 1 komesar cete, oko 20 drugova ranjenih od ovoga broja nalazi se u brigadnom previjalištu i za koji dan biti e opet u stroju. —

Nijedan drug nije naknadno umro od rana [. . .].^{x4}

Još u jeku borbe za kona no oslobo enje Koprivnice, Grga Jankes organizira u Koprivni kim Bregima zbor i rušenje pruge Koprivnica—ur evac. U Štabu 28. divizije u predve erje 7. novembra 1943. drugovi prate daljnji tok bitke oko arde. Izdaju nare enja za iš enje grada od ostataka ili zalutalih neprijateljskih vojnika bez komande. Velika bitka u cast Oktobra je izvojevana — Koprivnica je slobodna, a time gotovo i cijela gornja Podravina.

¹⁴ Original dok. u VII, fotokopija u MGK.

GNOO preuzima vlast u Koprivnici

Štab II operativne zone preselio se iz Kalnika u Koprivnicu 7. XI 1943. i bio nadomak svih događaja i bitaka za oslobodjenje Koprivnice. Kasno u noć istog dana Štab II operativne zone NOV i PO Hrvatske napisao je »Oglas« koji je u toku noći i štampan u tiskari Vošicki, s datumom od 8. XI 1943. godine. Oglas je štampan u nekoliko hiljada primjerala i odmah izvješten u gradu i po selima oslobođenog teritorija. U njemu se ističe da su junaci borci 21. NOV brigade Hrvatske 7. XI 1943. oslobodili stari hrvatski grad Koprivnicu od njemačkih fašističkih razbojnika i njihovih domaćih slugu — ustaša i etnika — slomili vlast okupatora i razbojnika Pavelića. Svu civilnu vlast preuzet će odmah NOO, koji će grad upravljati javnim glasanjem, a vojnu vlast preuzet će partizanske jedinice. Ukida se trgovina na karte i odmah uvodi slobodna trgovina. Zabranjuje se svaka samovolja ili pljačka, a prekršitelji bit će predani vojnom sudu. Ujedno se upozorava gradsko stanovništvo, koje posjeduje bilo kakvu vojnu opremu ili oružje, da to odmah preda vojnim vlastima. Zabranjuje se kretanje u pravcu neprijateljskih uporišta, a kretanje po gradu dozvoljeno je do 20 sati.¹⁵

Sastanak ilegalnog GNOO-a Koprivnica, koji je osnovan u septembru u Peterancu,¹⁶ sazvan je uvečer 7. XI 1943. za 8. XI 1943. u kući Valka Lobarca. Na njega su pozvani i drugi aktivisti, koji su bili predviđeni da uđu u taj odbor u proširenom sastavu. Nakon dulje diskusije odlučeno je da se izda proglas pučanstvu u kojem ga se obavještava da nema više krzmanja, špekulacije i da je došlo vrijeme da kažeš jesi li ovjek, svoj hrvatski, srpski ili slovenski. U proglasu se poziva pučanstvo da prisustvuje 10. XI 1943. zboru koji će se održati u kinu u 5 sati. (Riječ je o zboru na kojem će se birati javnim glasanjem GNOO Koprivnica — A. D.) Na kraju proglasa, koji je izdan 8. XI 1943, navodi se koji su sve članovi GNOO-a Koprivnice¹⁷ preuzeli vlast. Sekretar KK KPH Koprivnica odredio je 8. XI 1943. sjedište Komiteta u Gupčevoj ul. 2. U tu zgradu su se također smjestili KK SKOJ-a i Kotarski odbor AF2-a Koprivnica. Te su ustanove poele redovito raditi istog dana.

U Bregima je 8. XI 1943. zasjedao Kotarski NOO Koprivnica s potpredsjednikom ONOO-a Bjelovar Grgom Jankesom. U KNOO Koprivnica izvršene su personalne promjene u pogledu preuzimanja pojedinih funkcija. Određeni su pročelnici za pojedine odjele i važnije referade prema Pravilniku o poslovanju NOO-a koji je izdao ZAVNOH. Razma-

¹⁵ Original dokumenta u MGK.

¹⁶ Ilegalni Gradski NOO za Koprivnicu osnovan je u Peterancu oko sredine septembra 1943. godine.

¹⁷ Narodnooslobodilački odbor predstavio se u ovom sastavu: Tomo Miković, predsjednik, seljak, Ljubomir Serdar, potpredsjednik, profesor, Stjepan Jambrešić, potpredsjednik II, strojovođa, Mijo Šimek, tajnik, gostioniar, Svetozar Kovačević, blagajnik, trgovac, Janko Paprika, prosvjetni odjel, bivši porezni činovnik, Bosiljka Ljepava, profesor, Zlatko Trbojević, bivši šef okružnog ureda, Blaž Petrić, seljak, Petar Mihajlović, stolar, dr. Ivan Tremški, bivši gradski fizik, Franjo Nebojšić, trgovac. Odbornici: Franjo Petrić, seljak, Tomo Prosenjak, postolar, Blaž Gregurek, posjednik, Martin Sabolić, seljak, Maja Veselić, profesor, Branko Jambrešić, maturant, Valko Loborec, knjižar.

trana su pitanja djelatnosti i kompetencija kotarskog, opinskih i mjesnih NOO, provođenje izbora za NOO-e i osnivanje novih tamo gdje do tada nisu postojali.

Kotarski NOO Koprivnica počeo je 9. XI 1943. djelovati u gradu Koprivnici.

U Štabu 28. divizije održana je 10. XI 1943. konferencija kojoj prisustvuju: Dragutin Sali Konspirator, Anka Berus, Marko Belini, Mika Špiljak, Grga Jankes, Mladen Iveković, Vicko Antić, Stjepan Prvić, Tomo Gaži, Tomo Išković, Ante Dobrila i još nekoliko vojnih i političkih rukovodilaca tog područja. Na dnevnom redu bila su tekuća vojna i politička pitanja i osnivanje Komande mjesta Koprivnica. Uz to, raspravljalo se o evakuaciji ratnog plijena i konfiskaciji štamparije Senjan,¹⁸ jer je vlasnik surađivao s ustašama i Nijemcima. Glede štamparije Valka Lobarca odlučeno je da je se sa svim personalom uputi zajedno sa Senjanovom štamparijom u Slavoniju. Štamparija Vošićki radiće do daljnjega za potrebe oslobođenog teritorija i tiskati materijale republikog značaja tj. *Naprijed*, *Vjesnik*, *Slobodni dom* i ostale publikacije za koje se ukaže potreba. Poduzeti hitne mjere da se ustaški zločinci predaju Komandi kalničkog područja radi suđenja. Raspravljalo se i o razgraničenju kompetencija vojnih i civilnih vlasti na oslobođenom području.

Na zboru građana 10. XI 1943. potvrđen je javnim glasanjem GNOO Koprivnice, koji se predstavio javnosti 8. XI 1943.

Treći diverzantski bataljon razorio je 10/11. XI 1943. skretnice i uređaje za okretanje lokomotiva na željezničkoj stanici Koprivnica. Također su jedinice NOV temeljito srušile prugu i mostove do Botova. Neprijateljska avijacija 12. i 13. XI 1943. bombardirala je Koprivnicu.¹⁹ Štab II operativne zone NOV i POH izdao je 14. XI 1943. saopćenje o borbama za oslobođenje Koprivnice.²⁰

Komanda mjesta Koprivnica izdala je 16. XI 1943. tri proglašenja: 1) Prvim poziva domobrane, ustaše i njemačke vojnike da se u roku od 48 sati jave sa svom vojnom opremom i oružjem Komandi mjesta ili bilo

¹⁸ Viktor Senjan, izvršio samoubojstvo 6/7. XI 1943. godine zbog bojazni od odgovornosti za protunarodnu djelatnost kao ustaško-gestapovski agent u Koprivnici.

¹⁹ Neprijateljska avijacija bombardirala je Koprivnicu 12. XI 1943. Prema dnevniku i raportu, koji je podnijet zrakoplovnoj komandi u Zagrebu, događaji su tekli ovim redom: 1. Bombardiranje su izvršili pilot Marko Milaković i izvidnik Zeljko Danoslović sa 500 metara visine, Žiža, 19, zrakoplov Do 17 KB br. 0108. 2. Bombardiranje je započelo u 11, 30 - Željezničke stanice, vojarne, Štab 28. divizije, uzletišta Koprivnica i dio tvornice Danica s oznakom bombardiranja zapaljenog zrakoplova »Avia«, sve je to ujedno snimljeno iz tog istog aviona.

Koprivnicu je 13. XI 1943. napala 1. zrakoplovna skupina koju su sačinjavali: narednik pilot Branko Sirovec, izvidnik: poručnik Vinković i učesnik izvidnik Majnarić. Bio je to isti avion od prethodnog dana, a cilj bombardiranja bila mu je željeznička stanica Koprivnica. (Prema podacima kojima raspolaže MGK — originale darovao muzeju Rudolf Jurić). Neprijatelj je isto nadlijetao i snimao teren koji su zauzele jedinice NOV. Avioni su nosili poruke, pisma i živežne namirnice jedinicama koje su se iz Koprivnice povukle u Maršku, u mjesto Ekenješ. Jedan od takvih aviona nosio je poruke i pisma koje je pilot bacio ženi na periferiji Koprivnice. Naše jedinice su to primijetile i avion je bio oboren unakrsnom paljbom mitraljeza, parabela i pušaka. Pilot je poginuo, a avion izgorio.

²⁰ Original dokumenta u MGK.

kojoj vojnoj vlasti. 2) »Tko bude uhvaćen da pljačka ili mu se dokaže da je pljačka kao bit će javno streljan!« 3) »Pozivaju se svi posjednici oružja, kao i drugih vojnih predmeta, da ih odmah uz potvrdu predaju ovoj komandi [...].«²¹

Osloboeni grad Koprivnica centar aktivnosti NOP-a

Nakon što je GNOO preuzeo vlast u osloboenoj Koprivnici, život se u gradu ubrzo normalizirao. Proradile su trgovine, gradska tržnica, mesnice, površarne i sve druge obrtnike djelatnosti. GNOO Koprivnica uveo je stroge mjere protiv špekulanata zbog nabijanja cijena i skrivanja zaliha robe. Uslijedila je konfiskacija imovine trgovaca i obrtnika, koji su svojim djelovanjem potpomagali ratni potencijal njemačke vojske i odnosili se neprijateljski prema NOP na štetu općenarodnih interesa. Također je konfiscirana imovina ustaških glavešina te ona pljačka koju su im oduzeli. A oni koji su ogrezli u krvi predani su, kao ratni zločinci, na suđenja Komandi kalničkog partizanskog područja i oduzeta im je imovina.

U Koprivnici se brzo razvijao kulturno-prosvjetni život. Održavane su priredbe, mitinzi i zborovi: omladine, AFŽ-a i građanstva. Uz to su u gradu održavane konferencije kotarskog značaja.

Komanda mjesta Koprivnice uz suradnju NOO-a, gotovo u svim selima kotara, organizirala je mjesne partizanske straže. Osnovan je mobilizacijski centar, u koji se prijavljuju novi borci za NOV i koji vodi borbu protiv ostataka neprijateljskih elemenata u gradu i na području cijelog kotara. Svojim djelovanjem omogućava normalan rad narodnim vlastima i u svemu im pomaže. Pri štabu Komande mjesta imaju svoje sjedište i vojni obavještajci pojedinih partizanskih jedinica.

Priredbe za građane i omladinu organiziraju i vojne jedinice, koje su oslobodile Koprivnicu i okolice. Koprivničanci, koji su trpjeli strah i zločine ustaške vladavine, sve se više uključuju u rad na zadacima razvoja ustanka u njihovom gradu.

Komanda kalničkog područja ima zadatak da evakuiraju iz Koprivnice ratni plijen i konfisciranu neprijateljsku imovinu. U tu svrhu suraduje s Komandom mjesta, GNOO-om Koprivnica, Kotarskim NOO-om, općinskim i mjesnim NOO-ima.

Gradski NOO, osnovan 8. XI 1943, sazvao je zbor građana 10. XI 1943. radi javnog izbora predstavnika vlasti. Na skupu, građani javnim glasanjem daju punu suglasnost ve postojećem GNOO-u, s time da upravlja gradom na opće zadovoljstvo građana i da poduzima oštre mjere protiv narodnih neprijatelja i različitih špekulanata. Na tom skupu mnogo je govoreno o ciljevima NOB-a i o ulozi NOO-a. Prisutni građani pozvani su na aktivnu suradnju s narodnim i vojnim vlastima, te da porade na mobilizaciji novih boraca za NOV. Skup je bio naročito značajan, jer su građani uvidjeli da im se nova vlast ne nameće silom, ve

da se bira demokratskim putem radi zaštite i upravljanja njihovim gradom, da uva tekovine NOB-a i ulaže napore za normalizaciju prilika u gradu. Na tom skupu gradanstvo je odmah uočilo da je GNOO njihova prava narodna vlast, za razliku od ustaške strahovlade donesene na talijanskim i njemačkim bajonetama, koju su i sami osjetili u svome gradu.

Svoju djelatnost u Koprivnici započela je i KNOO Koprivnica. Obilazi mjesne i općinske NOO-e, te im pomaže u organiziranju odbora prema Pravilniku o poslovanju NOO-a, koji je izdao ZAVNOH. Do kraja 1943. osnovani su, tako reći, svi MNOO-i na području kotara Koprivnice. Sazivaju se kotarske konferencije AFŽ-a i grada Koprivnice, SKOJ-a i USAOH-a, a koprivnička gimnazija izdaje »Drugarski poziv srednjoškolske omladine — Koprivnice,«²² kojim poziva srednjoškolce da se uključe u NOV i aktivno sudjeluju u NOP-u.

Kotarski komitet KPH Koprivnica

Kotarski komitet²³ usmjeruje svoju djelatnost na osamostaljivanje partijskih jedinica, radi na proširenju partijskih organizacija i pomaže u radu s kandidatima za prijem u KP. Usmjeruje svoj rad da se teren otvori općinama: Gole, Sokolovca i Koprivničkog Ivanca, vrši i povezuje s radom Kotarskog komiteta, KK SKOJ-a, KNOO-a i KO AFŽ-a. Usmjeruje svoj rad i na proširivanje NOO-a, SKOJ-a, USAOH-a i AFŽ-a. Djeluje na suzbijanju neprijateljske propagande, krijumčarenja i snabdijevanja živim namirnicama neprijateljskih uporišta, na prikupljanju živih namirnica: žita, masti, odjeće i obuće za krajeve postradale od okupatora i domaćih izdajnika i za potrebe boraca NOV. Svoju političku aktivnost Komitet usmjeruje na odlazak što većeg broja boraca u NOV i POH. Prilagođuje rad novonastalim uvjetima slobodnog teritorija i sve svoje napore usmjeruje na jačanje NOP-a. U toku 1943. u tadašnjem kotaru Koprivnica djeluju ove partijske organizacije: Borovljani, Botovo, Koprivnički Bregi, Drnje, Donja Velika, Elekovec, Javorovac, Jeduševac, Koprivnica, Mala Mućina, Peteranec, Ribnjak, Sokolovac, Veliki Botinovac, Veliki Poganeć, Vlislav, uz već i broj kandidata i partijskih aktiva. Prije oslobođenja Koprivnice, u Velikom Poganeću osnovan je Općinski komitet KPH za tadašnju općinu. Većina tih partijskih organizacija djeluje već prije oslobođenja Koprivnice, a u siječnju osnovane su i u Koprivničkoj Rijeci, Prnjavoru i Srdincu.

²² »Drugarski poziv srednjoškolske omladine — Koprivnice«, potpisalo je 86 učenika i učenica te gimnazije. Original dokumenta u MGK.

²³ Kotarski komitet KPH djelovao je do 16. XI 1943. u ovom sastavu: Ante Dobrila Pepo, politički sekretar, Ivan Čmrk Jovo, organizacijski sekretar, Franjo Panduri Strić, Josip Belić, Matija Posavec Mirko. Od toga datuma nadalje u Komitet su bili primljeni: Gojko Paradžajda, Kata Šošćari i Zorka Usorac Ruža. Za vršioca dužnosti sekretara u KK KPH Koprivnica postavljen je Ivan Čmrk Jovo.

Evakuacija ratnog plijena i štamparija iz Koprivnice

Komanda kalni kog područja imala je zadatak da prebroji ratni plijen i da ga evakuira prema utvrđenom planu. Još su se prebrojavali trofeji i vodile borbe za » ardu«, u Koprivnicu su već 8. XI 1943. godine ulazile konjske i volovske zaprege. Broj tih zaprega nije bio malen. Od 500 do 1 000 kola trebalo je svakodnevno osigurati za izvoz materijala iz Koprivnice prema Kalniku, Bilo-gori i Slavoniji. Utovarnu radnu snagu davali su Koprivnica i sva sela koja su dolazila po plijen. Evakuacija je trajala puna dva mjeseca, a pred povlačenje naših jedinica iz Koprivnice, 9. II 1944. godine, bila je još pojačana.

Na savjetovanju 10. XI 1943. godine u Štabu 28. divizije zaključeno je da se štamparija Valka Lobarca s cijelim personalom mobilizira za potrebe NOB-a. S time je bio suglasan i sam vlasnik, jer mu je to omogućilo da povede sa sobom i radnu snagu. Naime, dio radništva je simpatizirao NOB a neki su bili neutralni i skanjivali se da krenu sa štamparijom u Slavoniju. Zbog toga je Lobarca štamparija mobilizirana. U isto vrijeme trebalo je da krene u Slavoniju i štamparija Viktora Senjana, koji je bio ustaški i njemački suradnik. Iz štamparije u Koprivnici krenulo je 10. XI 1943. godine 140 seljaka u 140 kola za Slavoniju.²⁴

Štamparija Valka Lobarca odvezla je u Slavoniju: 1 veliki stroj 63 X 95, 1 američku, 1 reza i stroj, stroj za perforiranje, raznovrsna slova, linije i papir. Iz tiskare Senjan: 1 veliki stroj 63 X 95, 1 američku, 1 reza i stroj, stroj za perforiranje, stroj za štambilje i stroj za rezanje ljepenke, te raznovrsna slova, linije, papir i šiva i stroj.

Iz Gradske vijećnice Koprivnica otpremljen je u ZAVNOH sav pribor za jelo.

Zemunice na Kalniku, oko Javorovca na Bilo-gori i prema Slavoniji bile su dupkom pune plijena koji je iznesen iz Koprivnice. Što nije moglo stati u zemunice dijelilo se najprije popaljenim selima.

Koprivnica valjda od pamtivijeka nije vidjela toliko zaprega koje su svakodnevno dolazile po ratni plijen i konfisciranu imovinu narodnih neprijatelja. Može se slobodno reći da je svo bogatstvo toga grada upotrijebljeno za jačanje NOP-a i za potrebe Narodnooslobodilačke vojske i krajeva postradalih od doma ih izroda i okupatora.

Komanda mjesta Koprivnica 10. XI 1943—10. II 1944.

Još u toku formiranja Komande mjesta Koprivnica, narod u Javorovcu, Srdincu i Plavšincima zahtijevao je javno suđenje narodnim neprijateljima iz Delova i Hlebina. Na osnovi javnog suđenja bili su strijeljani poznati ustaški zločinci: Mijo Plantić iz Delova i Petak iz Hlebina.

Komanda mjesta Koprivnica, kao vojnopozadinska ustanova NOV i POH, osnovana je 10. XI 1943. po odluci Štaba II operativne zone. Tada

²⁴ Prema podacima kojima raspolaže Muzej grada Koprivnice iz štamparije Valka Lobarca i Senjana otišlo je ukupno 26 radnika i radnica, žena i kćerka Valka Lobarca.

je bio imenovan i komandant mjesta. Me utim, po elu je djelovati nekoliko dana kasnije. Sjedište Komande bilo je u zgradi bivše »Šumarije«. Štab Komande mjesta inili su: komandant mjesta,²⁵ zamjenik komandanta mjesta,²⁶ komesar komande mjesta,²⁷ a bila je organizirana po odsjecima: ekonomski,²⁸ vojnosudski istražitelj,²⁹ pomoćnik vojnosudskog istražitelja,³⁰ obavještajni oficir,³¹ mobilizacijski centar,³² komandir straže Komande mjesta,³³ u kancelariji su bili: šef kancelarije,³⁴ daktilograf³⁵ i referent za opće administrativne poslove.³⁶

Pod Komandom mjesta Koprivnice bile su i sve seoske straže s područja kotara Koprivnica, osim Komande mjesta Novigrad Podravski. Komanda mjesta Koprivnica potpadala je pod Komandu Kalničkog područja. U Komandi mjesta bila je organizirana kuhinja za svo osoblje i stražare. Tu su se hranili i prolazni kuriri, gosti ZAVNOH-a,³⁷ glumci zagrebačkog kazališta³⁸ i dr. Obavještajci operativnih jedinica također su imali svoje sjedište pri Komandi mjesta Koprivnica.

U Komandi mjesta osnovana je partijska jedinica³⁹ i oformljena skopjevska grupa. Komanda mjesta brinula se za opskrbu operativnih jedinica, koje su se nalazile u gradu, vodila borbu protiv ostataka neprijateljskih špijuna i uba enih neprijateljskih diverzanata. Vodila je i istražni postupak o predmetima lakše prirode i izricala manje kazne. Teži predmeti, kao što su hvatanje ratnih zločinaca, špijuna i uba enih diverzanata, ustupani su Vojnom sudu pri Komandi Kalničkog područja, gdje su pretežno bili osuđeni na smrt strijeljanjem. No, taj sud je izricao i blaže kazne, kazneno-popravnog karaktera. Osim vojnopozadinskog, Komanda mjesta Koprivnica imala je i politički značaj. U težim i složenijim pitanjima u gradu i na području kotara najviše joj je pomagao Oblasni komitet KPH za Zagrebačku oblast.⁴⁰

²⁵ Komandant mjesta Koprivnice bio je Ante Dobrila Pepo, kasnije ga je zamijenio Ignac Markov.

²⁶ Zamjenik komandanta mjesta Koprivnice bio je Slavko Leskovar.

²⁷ Komesar komande mjesta Koprivnice bio je Ivan Lončar Dan.

²⁸ U ekonomskom odsjeku bio je šef Radovan Tomšić.

²⁹ Božo Podobnik bio je šef vojnosudskog odsjeka, istražitelj.

³⁰ Zvonko Bihler bio je pomoćnik vojnosudskog istražitelja.

³¹ Mijo Kolar Ptica bio je obavještajni oficir Komande mjesta Koprivnica.

³² Stjepan Sinjerec bio je šef mobilizacijskog centra.

³³ Milan Vučković bio je komandir straže Komande mjesta Koprivnica.

³⁴ Vinko Kolar Kobac bio je šef kancelarije Komande mjesta Koprivnica.

³⁵ Marica Tomšić bila je daktilograf u Komandi mjesta Koprivnica.

³⁶ Ljubiša Stojaković bio je referent za opće administrativne poslove.

³⁷ U Komandi mjesta Koprivnica tada su bili gosti iz ZAVNOH-a Marica Zastavniković i dr. Oleg Mandić, pravnik.

³⁸ Zagrebački glumci, koji su u vrijeme oslobođenja Koprivnice 7. XI 1943. bili na području Kalnika, dolaze u Koprivnicu gdje daju priredbe.

³⁹ Sekretar partijske jedinice u Komandi mjesta Koprivnica bio je Radovan Tomšić.

⁴⁰ Komandant mjesta Koprivnice saobraćao je najviše s Mikom Špiljakom, organizacionim sekretarom Oblasnog komiteta KPH za Zagrebačku oblast.

Gradski odbor USAOH-a Koprivnica 15. XI 1943.

Treba naglasiti da je najbrojnija organizacija SKOJ-a djelovala na koprivničkoj gimnaziji još u toku 1942/43. godine. Uz nju, djelovala je i terenska organizacija, osnovana u siječnju 1943. godine u kući Jakoba Dolence, kao i druga koja je bila osnovana 4/5. III 1943. u kući Valka Lobarca.⁴¹

Oslobođenjem Koprivnice sve skojevske grupe i njihovi članovi postali su ujedno i članovi USAOH-a. Od postojećih grupa USAOH-a oformljen je oko sredine studenoga 1943. godine Gradski odbor USAOH-a.⁴² Formiranje tog odbora bilo je posebno važno radi okupljanja omladine grada Koprivnice za različite zadatke pomaganja NOP-u i organiziranja kulturno-prosvjetnih manifestacija. Priredbe i zabave, koje je tada organizirao Gradski odbor USAOH-a, bile su uvijek dobro posjećene. On se brinuo i o gostovanju zagrebačkih glumaca, pomagao urediti dvoranu, lijepiti plakate, kao i pri drugim značajnim mitinzima i konferencijama koje su se tada održavale u Koprivnici. I GO USAOH-a djeluje na aktiviranju omladine za odlazak u NOV.

Gradski odbor AFŽ Koprivnica osnovan u studenom 1943.

Na zadacima organiziranja žena radila je u Koprivnici Marija Šimek u toku 1942/43. godine. Ona je uz pomoć Slave Gregurek proširila rad žena u pomaganju NOP-a i u Koprivnici i u bližoj okolini. Iako formalno osnivanje odbora, kao organizacione forme djelatnosti AFŽ-a, nije posvećena pažnja, ipak su žene Koprivnice bile aktivne na izvršavanju zadataka za potrebe NOB-a. Prikupljale su hranu i novac za logoraše u »Danici« i slale pomoć partizanskim borcima u odjeću i obuću. Bio je to značajan prilog u to vrijeme. Tek poslije oslobođenja Koprivnice, i formalno je osnovan Gradski odbor AFŽ-a Koprivnice.⁴³ S tim odborom sura uje velik broj žena iz intelektualnih krugova, seljakinja i radnica Koprivnice. Uz tekuće zadatke, koji su stajali pred tim odborom, postojao je još jedan važan i humanitaran, a to je bio posjet borcima u koprivničkoj bolnici ranjenim pri oslobođenju Koprivnice. Osim tih ranjenika u bolnici su bili i teže ranjeni partizani iz drugih bitaka. Slike posjete bolesnim i ranjenim partizanima organizirao je i Kotarski odbor AFŽ-a.

⁴¹ Sekretar te skojevske grupe bila je Marija Štimac.

⁴² Gradski odbor USAOH-a, koliko se sjećam, tj. Predsjedništvo, imalo je od 5 do 7 članova.

⁴³ Konferenciji je prisustvovalo više od 200 žena s područja grada i periferije Koprivnice.

Djelovanje i rad štamparije V. Vošicki u Koprivnici
8. XII 1943-8. II 1944.

Na savjetovanju u Štabu 28. divizije, 10. XI 1943. godine, zaključeno je da štamparija V. Vošickog ostane u Koprivnici radi tiskanja različitog materijala za oslobojeno područje, Zagrebačku oblast i druge ustanove.

Prema podacima kojima raspolaže MGK, u toj su štampariji, od 8. XI 1943. do 8. II. 1944. godine, štampani: 1. Proglas ZAVNOH-a 15.000 primjeraka, 2. *Radio-vjesnik*, 11—13. XI 1943, 8.000 primjeraka, 3. Saopćenje o oslobojenju Koprivnice, 10.000 primjeraka, 4. Narodu bjelovarskog okruga, 10.000 primjeraka, 5. *Radio-vjesnik*, 13—17. XI 1943, 8.000 primjeraka, 6. *Naprijed*, br. 26, 5.000 primjeraka, 7. *Radio-vjesnik*, 17-19. XI 1943, 8.200 primjeraka, 8. *Vjesnik*, br. 24, 5.000 primjeraka, 9. *Radio-vjesnik*, 19—22. XI 1943, 8.200 primjeraka, 10. *Srpska riječ*, br. 3, 3.000 primjeraka, 11. Izjava o ciljevima i načelima NÖB, 15.000 primjeraka, 12. *Radio-vjesnik*, 22—25. XI 1943, 8.200 primjeraka, 13. *Odjeci Borbe*, br. 3, 2.500 primjeraka, 14. Proglas Komande kalničkog područja, 1.000 primjeraka, 15. Omladini Jugoslavije, 10.000 primjeraka, 16. *Radio-vjesnik*, 26—30. XI 1943, 8.200 primjeraka, 17. Narodima Jugoslavije, 10.800 primjeraka, 18. Mladoj generaciji, 10.000 primjeraka, 19. *Slobodni dom*, 5.000 primjeraka, 20. Saopćenje u borbi za nezavisnost, 5.000 primjeraka, 21. *Radio-vjesnik*, 1—4. XII 1943, 8.200 primjeraka, 22. Rezolucija ZAVNOH-a (Plaški) 6.000 primjeraka.

Međutim i ti podaci nisu potpuni, kao ni oni koje u dalje navesti. Dok sam bio na dužnosti komandanta grada Koprivnice, Komanda mjesta Koprivnica tiskala je ove proglase i oglase: 1. Proglas domobranima, ustašama i njemačkim vojnicima od 16. studenog 1943. da se javne vojnim vlastima 2.000 primjeraka, 2. Proglas o predaji oružja i vojnih predmeta od 16. studenog 2.000 primjeraka, 3. Proglas, tko bude uhvaćen da pljačka ili mu se dokaže da je pljačkar od 16. studenog 1943. 2.000 primjeraka, 4. Proglas o slobodnom kretanju od 3. prosinca 1943. godine 2.000 primjeraka, 5. Proglas, u vezi s upućivanjem u NOV dobrovoljaca ili mobiliziranih — uputstva, od 13. prosinca 1943. 2.000 primjeraka, 6. Proglas o zabrani kretanja bez propusnice od 13. prosinca 1943. 2.000 primjeraka, 7. Proglas o protjerivanju osoba koje su održavale vezu s neprijateljima a odbjegli su iz Koprivnice, ustašama i drugim izrodima našega naroda, od 21. prosinca 1943. godine 5.000 primjeraka, 8. Oglas o vršenju vjerskih obreda u čast rođenja Isusa Krista i održavanju Badnjeno i od 23. prosinca 1943. 5.000 primjeraka, 9. Proglas o produženju kretanja u vezi s božićnim blagdanima i redarstvenim satom od 23. prosinca 1943. 2.000 primjeraka, 10. Oglas za Novu godinu i estitka 5.000 primjeraka.

Prema kazivanju Viktora Vošickog autoru, on je predao MGK 10 originalnih proglašenja i oglasa Komande mjesta Koprivnica, 2 saopćenja Štaba II operativne zone (Saopćenje o oslobojenju Koprivnice i Saopćenje o borbi za nezavisnost), proglas Komande kalničkog područja od 21. XII 1943, oglas Komande kalničkog područja od 1. siječnja 1944. godine i proglas iste Komande o strijeljanju 14 ustaških zlikovaca od 15. I 1944. Osim

toga, predao je MGK još jedan proglas. Sve te i druge materijale uvao je sakrivene u svojoj klijeti i tako su dospjeli u posjed Muzeja grada Koprivnice. Uz to je tiskana i »Vojni ka iskaznica NOV Hrvatske, godine 1943«.

U štampariji Viktora Vošickog tako er je štampano 500 primjeraka / *V. Staljin*. Iz pitanja lenjinizma, I. O osnovama lenjinizma,⁴⁴ izdanje *Borbe* 1943.

Važnija izdanja u štampariji Vošicki lektorirao je Mladen Ivekovi . Štamparijom su se služili i Oblasni komitet KPH za Zagreba ku oblast, Štab II operativne zone, OK KPH Bjelovar, OK KPH Varaždin, OK KPH Krapina, Komanda Kalni kog podru ja, Okružni NOO Bjelovar, Kotarski i Gradski NOO Koprivnica, pojedini op inski NOO-i i Komanda mjesta Koprivnica. *Radio-vjesnik* izdavao je OK KPH Varaždin u svojoj tehnici, a štampan je i u koprivni koj tiskari. Tako je u to vrijeme, od studenoga 1943. do velja e 1944, osim ostalog materijala, štampana u oslobo enoj Koprivnici i brošura »Drugo zasjedanje AVNOJ-a«.⁴⁵

Ta se štamparija povukla iz Koprivnice 9. velja e 1944. Tada su preba ena dva stroja, jedna »amerikanka« i jedna »viktorija«, slova, nešto papira i ostalog materijala za najnužnije potrebe male štamparije. Tiskara je nastavila raditi u Moslavini sve do oslobo enja.

Koprivni ki grafi ari u štampariji Vošicki radili su besprekidno i više od 16 sati dnevno. Taj su napor mogli podnijeti samo zahvaljuju i ideji kojoj su bili privrženi, a ta je bila što prije pod vodstvom Tita i Partije osloboditi zemlju od tu ina!

Dobrovoljna pomo gra ana Koprivnice i okolice NOP-u

U svrhu pomo i borcima NOV i POH Gradski odbor AF2-a organizirao je prikupljanje toplog rublja, pletenje šalova, rukavica i maja. Istu je takvu akciju poveo i Kotarski odbor AF2-a Koprivnica. Zene Koprivnice okupljale su se na sijela i, uz razgovor o pomo i partizanima, najtecale se koji e kružok žena što više i bolje isplesti rukavica, šalova, toplih vunениh arapa i maja. Jedan takav kružok bio je u ku i Kuzme Mikuli i a, apotekara u Koprivnici. Takvih kružoka žena u Koprivnici bilo je, tako re i, u svakoj ulici. Na aktivizaciji žena radio je cijeli Gradski odbor AF2-a, a naro ito se isticala Marija Šimek koja je, uz pomo svoje majke Kate Blažek i sestre Bare Blažek, postigla vidne rezultate.

Na raspolaganje su se stavili i obrtnici grada Koprivnice, me u njima se isticao brija ki majstor Ivo Alihodži , koji je besplatno šišao i brija o cijelo osoblje Komande mjesta i sve njene stražare. Uz to je odlazio redovito brijati i šišati sve bolesne i teško ranjene partizane u koprivni ku

⁴⁴ To izdanje služilo je partijskim rukovodiocima i kursovima za prou avanje «narksizma-lenjinizma.

⁴⁵ U štampariji Vošickog tada su radili: Stjepan Trstenjak, slagar; Marica Šimuni - Trstenjak, ulaga ica; Olga Vasiljevi , ulaga ica, i Rezika Jarža, ulaga ica. Svi su 9. velja e 1944. krenuli sa štamparijom u Moslavinu.

bolnicu, a njegova žena pomagala je partizankama. Isto ime brija kl majstor Tomo Vinkovi i njegova žena.

Osim brija kih majstora, na raspolaganje Komandi mjesta stavia se kroja Miloš Mijoši, koji šije za potrebe Komande odijela i šinjele, zatim i jedan mesarski obrtnik da besplatno radi za potrebe partizana u Koprivnici. Takvih primjera u gradu Koprivnici bilo je i više. Obrtnik Jan ec u svojoj radionici istio je besplatno partizanima odijela itd.

Postolar i izmar Mijo Gregurek, iz Delekovca, tako er se stavio na raspolaganje Komandi mjesta u Koprivnici da besplatno izra uje nove cipele i izme za partizane. Iz ur evca, iako nije bio tada oslobo en, stavili su se na raspolaganje mehani ari Miško Lackovi i Ivan Posavec.

Lovci Koprivnice, Hlebina, pa i Molva, idu dobrovoljno loviti divlja . To su organizirali Jakob Dolenc i Stjepan Dolenc. U jednom danu bilo je ubijeno ze eva za dvojica dupkom puna seljaka kola. Ze evi su prvenstveno dodijeljeni koprivni koj bolnici za sve bolesnike.

Apotekar Kuzma Mikuli i stavio je na raspolaganje sve lijekove besplatno borcima jedinica koje su bile stacionirane u Koprivnici.

Gradski NOO Koprivnica organizirao je prehranu jedinica NOV, Komande mjesta, i svih ustanova koje su se tada nalazile u gradu. Živežne namirnice i stoku davali su dobrovoljno gra ani i seljaci. Uz to su gra ani Koprivnice dobrovoljno davali i nov ane priloge za NOP. Ukratko, nemogu e je navesti sve primjere rodoljublja gra ana Koprivnice jer bi to zasluživalo posebnu obradu.

U obavještavanju o neprijateljskoj djelatnosti, Koprivni ani su usko sura ivali s organima vlasti i prijavljivali neprijateljsku rabotu. Tako> su prije ena mnoga zlodjela što ih je neprijatelj planirao u gradu ili okolici. Iako je u gradu ostalo neprijateljskih elemenata i nakon oslobo enja, oni nisu mogli ništa poduzeti, a da se za njihove namjere ne bi pravovremeno saznalo. Me utim uz pomo klera izvukao se ratni zlo inac Martin Nemeć oko 15. XI 1943. iz Koprivnice i prebjegao u Golu.⁴⁶

Kulturno-zabavne i političke manifestacije u slobodnoj Koprivnici

U oslobo enoj Koprivnici 7. XI 1943. godine borci 21. brigade lijepili su plakate izra ene u propagandnom odjelu na kojima je pisalo: »Živjela 26. godišnjica velikog Oktobra«. Na njima je bio nacrtan i Kremlj — njegove zidine, kao detalj. To je bio prvi pozdrav oslobo enom gradu Koprivnici u ast godišnjice velike oktobarske revolucije. Plakate su borci i propagandisti lijepili po zidovima zgrada još u jeku borbe za oslobo enje Koprivnice. Kako bi jedinice 21. brigade zauzele neku zgradu ili neprijateljsko uporište u gradu, odmah je na njih bio lijepljen i plakat. Time su borci ne samo djelom, ve i u odrazu s velikih plakata govorili da je njihova borba duboko u srcima vrsto povezana s velikim tekovina Oktobra. Isto tako bio je to odraz zajedni ke borbe naroda Sovjetskog Saveza i naroda Jugoslavije i težnje da što prije unište okupatore

⁴⁶ Martin Nemeć, prebjegavši u Golu, po inio je mnoga zlo instva. Nakon oslobo enja uhva en je i javno obješen u Koprivnici na mjestu bivšeg logora »Danica«.

i doma e izdajnike. Bio je to ujedno i pozdrav hrabroj Crvenoj armiji, koja je s uspjehom gonila fašisti ku zvijer — njema ku soldatesku — u njen brlog da je tamo dotu e.

Gra anima Koprivnice i samome gradu služi ta velika pobjeda NOV nad doma im izdajnicima i okupatorom kao po ast kakvu nije dobio ni jedan gradu Hrvatskoj ni u Jugoslaviji od jedinica NOV u znak proslave velikog Oktobra.

Me u prvima u Koprivnici, borci 21. brigade 28. slavonske divizije prire uju miting s programom i plesom u vježbaonici puške škole. Na govornici su se redali: vojnici i politiki rukovodioci brigade, predstavnici politiki ko-društvenih organizacija i GNOO-a Koprivnice. Poslije politiki kih i pozdravnih govora, borci su izveli kulturni dio programa iz partizanskog repertoara — ske eve i borbene pjesme. A nakon toga se nastavila zabava s plesom.

Takve kulturno-zabavne manifestacije održavane su i pri osnivanju prvog Gradskog odbora AF2-a Koprivnice, u povodu konferencije Gradskog odbora USAOH-a, zatim na prvoj konferenciji AF2-a kotara Koprivnice, 16. I 1944, na kojoj su govorili i predstavnici ZAVNOH-a. Na priredbama i razli itim manifestacijama u Koprivnici gostuju zagreba ki glumci a nastupaju i amateri kazališne grupe iz Koprivnice. Dolazak zagreba kih glumaca u Koprivnicu bio je za gra anstvo naro ito zna ajan. Oni su vratili smijeh i vedrinu u ljudske osje aje, nakon teških dana i godina more koja je pritiskala taj grad zbog zlo ina što su ih po inili ustaše i okupator. U Koprivnici gostuje i kazališna družina Okružnog NOO-a Bjelovar, koja s uspjehom izvodi program iz partizanskog života i šaljivi ske »Zvrki ide u domobrane«. Na pozornicama i priredbama nastupaju recitatori: vojnici, aci i glumci. Priredbe kulturnog karaktera daju i aci koprivni ke gimnazije.

Komandant mjesta s predstavnicima GNOO-a Koprivnica sazvaio je drugarski susret u »Domoljubu« s Istranima, Goranima, Primorcima, Li anima i Dalmatincima, kojih je tada bilo u Koprivnici oko 70 obitelji. Drugarskom susretu odazvali su se, tako re i, svi. Poslije razgovora i izmijenjenih misli o NOB-u, izveden je za uzvanike kra i program. Takvim radom grad je ubrzo po eo živjeti mirnodopskim životom, iako je neprijatelj neprestano vrebao da ga poremeti.

Neprijateljsko djelovanje u gradu Koprivnici i okolici

Njema ki okupator nije se mogao pomiriti s tim da mu je zauzeta strateška saobra ajnica Zagreb—Koprivnica—Ma arska, s gubitkom cijele gornje Podravine, tj. od Varaždina do Virovitice. Taj bazen, uz to, služio mu je i za prehranu vojske ne samo u Jugoslaviji, sto ne prera evine iz tih krajeva slane su njema koj vojsci na isto nom frontu. Zbog toga su njema ka komanda i Glavni ustaški stan u Zagrebu kovali planove da ponovo zauzmu izgubljeni teritorij, ali ako to ne bi pošlo za rukom, najvažnije je u tom pothvatu osloboditi Koprivnicu i osposobiti prugu Zagreb—Koprivnica—Ma arska. Za ustaše, a pogotovo za Nijemce, gubi-

tak tako velikog područja nadomak Zagreba znao je i s vojni koga i politički stajališta i te kako velik bijasko.

Okupatori i ustaše u Zagrebu nisu se mogli u prvom momentu ni snaći, a za protuofenzivu nisu imali ni dovoljno snage. Pomalo su počeli prikupljati obavještajne podatke s tog područja, a u Koprivnici su se u tu svrhu služili članovima obitelji odbjeglih ustaških kolijadnika koji su prije djelovali u gradu i okolici. Mnogi ustaški doušnici nisu bili otkriveni nakon oslobođenja Koprivnice, pa je djelatnost okupatora i ustaša također usmjerena na njihovu aktivizaciju. Neki građani, zaposleni ranije u ustaškim nadležnostima, odlazili su ilegalno u Zagreb po plaću i dijelili je povjerljivim službenicima uz obavezu da se ponovo upregnu u prljavu radnju izdajnika svoje domovine. U gradu su se počeli pojavljivati neprijateljski letci i pisane parole protiv NOV-a uz veličanje Pavla. Na zidovima kuća ispisivana je velikim slovima kratica »ZAP« (Živio Ante Pavelić). Na veliko iznenađenje, jednog dana bio je doveden u Komandu mjesta Koprivnica neki omladinac.⁴⁷ Naime, neprijatelj je potkupljivao djecu i omladince, koji su bili lakomi na novac i čokoladu, da tako vrše propagandu u njegovu korist. Ali, nije se samo tim služio. Naše patrole u gradu sve su češće imale i noćne sukobe s naoružanim pojedincima, koji su se kretali noću u području nakon dopuštenog sata. Oni su razbacivali letke ustaško-njemačke propagande, najavljivali da će oni uskoro doći u Koprivnicu i prijetili suradnicima NOP-a da će ih poslati na konopcu, ako nastave suradivati s partizanima. U sam grad Koprivnicu neprijatelj ubacuje i svoje bolje obavještajce. O dolasku jednog ustaško-njemačkog obavještajca većeg formata bila je obaviještena i Komanda mjesta Koprivnica, s njegovim opisom i nalogom da uloži sve napore za njegovo otkrivanje i da ga, po mogućnosti, uhvati živog. Na izvršenju toga zadatka radili su i vojni i civilni obavještajci u gradu, kao i oni koje su operative jedinice bile u neposrednoj blizini Koprivnice.⁴⁸ Takvih ubacivanja ustaško-njemačkih agenata na teritorij grada i okolice Koprivnice bilo je više, ali svi nisu bili uhvaćeni. Budnost obavještajnih organa, vojske i naroda onemogućila je mnoga zlodjela što ih je namjeravao počiniti neprijatelj. Dvojicu atentatora na Komandu mjesta Koprivnica uhvatila je patrola brigade »Braće Radi«, kad su već bili prošli željeznu stanicu Mu na Reku.⁴⁹ Atentatori su odvedeni u vojni sud Komande kalničkog područja.⁵⁰

⁴⁷ Odnosi se na Zvonka Šabarića.

⁴⁸ Neprijateljskog agenta uhvatila je patrola Komande mjesta Koprivnica i odvela u Komandu kalničkog područja.

⁴⁹ Osim tih atentatora, u Koprivnici je bio uhvaćen i braćun par Ljubaj, koji je bio u službi Nijemaca.

⁵⁰ U vezi s neprijateljskim djelovanjem Komanda mjesta Koprivnica izgnala je 21. XII 1943. godine 24 osobe koje su održavale vezu s ustašama odbjelim u Zagreb. V. pobliže Proglas Komande mjesta Koprivnica od 21. prosinca 1943. godine, original u MGK.

Prva kotarska konferencija AFŽ-a u slobodnoj Koprivnici 16. I 1944.

Rad AF2-a bio je u toku 1943. usmjeren na organiziranje odbora, tako reći, u svakom selu kotara Koprivnice. Posebno značajna je imala je Prva gradska konferencija Koprivnice kojoj je prisustvovalo oko 200 žena iz grada i bliže okolice. Na toj konferenciji žene koje su već ranijim akcijama dokazale svoju privrženost NOB-u, novopreuzetim obavezama i zadacima to su ponovo potvrdile. Aktiviranje oko 200 žena u Koprivnici bilo je važno ne samo za grad već i za njegovu okolicu. Prva kotarska konferencija AFŽ-a u slobodnoj Koprivnici, 16. I 1944. godine, također je bila značajna za daljnje aktiviranje žena na zadacima NOP-a. Toj konferenciji prisustvovali su i članovi ZAVNOH-a i uzvanici susjednih kotara i okruga. Nakon završene konferencije održan je zbor na kome su predstavnici ZAVNOH-a govorili o Drugom zasjedanju AVNOJ-a 29—30. XI 1943. godine u Jajcu, koje je donijelo povijesne odluke: 1. da se AVNOJ konstituiru u vrhovno zakonodavno i izvršno tijelo, i 2. da se osnuje Nacionalni komitet kao privremena vlada nove DF Jugoslavije. Uz to je potvrdilo odluku ZAVNOH-a o sjedinjenju Istre s Hrvatskom i odluku Vrhovnog plenuma OF o sjedinjenju Slovenskog primorja sa Slovenijom, jer su ti teritoriji sastavni dijelovi Demokratske Federativne Jugoslavije.

U toku rada Prve kotarske konferencije za kotar Koprivnicu izabran je i Kotarski odbor AF2-a, Izvršni odbor i Plenum.⁵¹

*Dobrovoljni priliv boraca u redove NOV i PO Hrvatske
omogući uje osnivanje novih vojnih jedinica II operativne zone*

Mobilizacija novih boraca u NOV i POH vršena je u koprivni kotaru na dobrovoljnoj osnovi. Pri Komandi mjesta Koprivnica osnovan je mobilizacijski centar, odakle su se dobrovoljci prema planu upućivali u vojne jedinice NOV na tom području. Okupljeni dobrovoljci odlazili su u grupama iz Koprivnice u pratnji glazbe u NOV. Prije polaska, novim dobrovoljcima održavani su politički govori o značenju njihova uloga za daljnji razvoj ustanka u tome kraju. Osnovna parola u to vrijeme bila je: »Homo podravsku brigadu — Mihovil Pavlek Miškina.«⁵²

Koprivnička gimnazija dala je značajan prilog odlaskom njenih djece u partizane. Školcima u to vrijeme odlaze i njihovi profesori.⁵³

Na osnovi priliva novih boraca sa šireg područja, koje je bilo oslobođeno u to vrijeme, osniva se 12. XII 1943. godine, u Lipovanima kraj Pazme, brigada »Matija Gubec«. U Botinovcu je 17. XII 1943. godine osnovana 32. divizija, u koju ulaze brigade: »Braća Radi« i »Matija

⁵¹ Prva kotarska konferencija AF2-a u Koprivnici izabrala je u Izvršni odbor 11 članova a u Plenum kotarskog odbora AF2-a 25 članova.

⁵² Brigada Mihovila Pavleka Miškine osnovana je 18. XI 1943. u Jajcu.

⁵³ Školcima koprivničke gimnazije tada odlaze u partizane i profesori: Maja Veseli, Bosiljka Ljepava, Ivan Vrančić i drugi.

Gubec«. Bio je to nov podstrek za prilog novih boraca u NOV. Na osnovi Naredbe Vrhovnog štaba NOV i POJ od 1. I 1944. godine osnovan je X korpus (zagrebački) NOV i POJ. Istodobno su osnovane Zapadna i Istočna grupa odreda.⁵⁴

Delekovci su u partizane krenuli masovno 18. I 1944. godine, noseći ispred povorke dobrovoljaca transparent koji je glasio: »Sve za slobodu hrvatskog naroda — mi odlazimo — a šta Vi čekate?«⁵⁵

Kolona od blizu dvjesto dobrovoljaca iz Delekovca krenula je preko Torčeca, Drnja, Peteranca, Koprivnice, Hlebina, Novigrada za Javorovac. Delekovci su u nekoliko navrata odlazili još prije oslobođenja Koprivnice (7. XI 1943) u partizane. Oslobođenjem Koprivnice također je krenuo veći i broj omladinaca u borbene jedinice.

U danima neprijateljske ofenzive i zauzimanja Koprivnice (9. II 1944) u partizane krenu u masovno podravska sela, među kojima se isti u Hlebini i Bregi. Tada odlaze gotovo svi aktivisti iz Peteranca, Sigetca, Drnja, Torčeca, Gotalova, Gole, Imbriovca i drugih sela Podravine.

Kotar Koprivnica dao je značajan prilog u borbama koji su stupili u NOV u razdoblju od 7. XI 1943. do 10. II 1944. godine. No, i poslije toga odlaze novi borci u NOV.

Neprijateljska operacija »Dubrovnik 2« počinje 7. II 1944. godine — isušavanje Kalnika, osvajanje Ludbrega, Koprivnice i saobraćajnica

Neprijateljska ofenziva za isušavanje Kalnika, osvajanje Ludbrega, Koprivnice i glavnih saobraćajnica, počinje 7. veljače 1944. godine u Novom Marofu, pod šifrom »Dubrovnik 2«.⁵⁶ Ofenziva je poduzeta zato da se osvoje izgubljeni teritoriji, a naročito osposobi pruga iz Zagreba preko Koprivnice za Maarsku.

O zauzimanju Koprivnice Milan Brunović piše: »Ustaški prodor u Koprivnicu bio je dosta brz i nenadan. Počinje 9. februara 1944. Brigada 'Matija Gubec', koja je bila rokirana na pravcu neprijateljskog nadiranja od Križevaca i držala položaje za obranu komunikacije Križevci—Koprivnica, popustila je i otvorila put u Koprivnicu. Štab X. Korpusa zagrebačkog, koji je rukovodio obrambenim operacijama NOV-e i partizanskih odreda na tom sektoru, bio je vezan telefonom s Koprivnicom do ulaska ustaša u grad i stalno je izvještavao o situaciji. U komandi mjesta Koprivnica nalazio se drugi Ivan Božićević — Belić, član Oblasnog komiteta za Zagrebačku oblast, i bio u neposrednoj telefonskoj vezi sa štabom korpusa. Pretpostavljalo se da ustaše neće ući u mjesto, nego da će negdje oko Sokolovca prenoćiti, budući da je ulaz u Koprivnicu štiti jedna naša brigada. U tom slučaju ostalo dosta vremena da se evakuiraju ranjenici i narod s Kalnika na Bilogoru i Moslavinu. Štab Korpusa nalazio se itavo to vrijeme u Velikim Grabanima. Bila je donesena odluka,

⁵⁴ V. pogledajte *M. Brunović*, n. dj., 274.

⁵⁵ Original transparenta u MGK.

⁵⁶ O zauzimanju Koprivnice v. pogledajte *M. Brunović*, n. dj., 275-277.

da se iste no i (9—10. II) s ranjenicima i štabom krene preko Prkosa i Rasinje za Koprivnicu, a iz Koprivnice u pravcu Novigrada i dalje na oslobojeni teritorij Moslavine i Bilo-gore. Poslije posljednjeg telefonskog razgovora s Ivanom Božićem iz komande mjesta u Koprivnici koji je obavljen prije ulaza ustaša u grad, krenuo je štab korpusa iz Velikih Grabi prema Rasinji. S njime su krenuli i ranjenici s osiguranjem, dok je brigada »Braća Radi« bila na osiguranju u pravcu Ludbrega, kamo je već bio došao neprijatelj. Kolona je prošla Rasinju i Malu Suboticu i šest kilometara zapadno od Koprivnice na cesti Koprivnica—Ludbreg susrela oficira za vezu, koji je bio upućen u Koprivnicu. On je donio ovu obavijest: 'Ustaše su ušle u Koprivnicu sa dva tenka. Boban drži govor. Ustaše slave ulazak u grad'. Put preko Koprivnice bio je, dakle, zatvoren. Na njega se računalo, jer je bio lakši za prijevoz ranjenih drugova, pa je sada sve to propalo. Štab je na licu mjesta donio odluku: Natrag na Kalnik [...].«⁷

Neprijatelj je na svom pohodu kroz Kalnik i mjesta preko kojih je nadirao vršio velika zvjerstva. Palio je sela, ubijao nevino djecu, starce i žive bacao u vatru. Ta neprijateljska zlodjela najviše je osjetio Veliki Poganac.

Miran i sretan život, koji su građanima Koprivnice i okolice donijele jedinice NOV i POH, ponovo su poremetili okupator i njegove slugе: ustaše, Bijela garda i četnici. Oni ponovo unose u to područje klanje i vješanje ljudi, paljevinu i teror. Preporod koji je doživjela Koprivnica i okolica u razdoblju od 7. XI 1943. do 9. II 1944. pod narodnom vlašću, bio je ponovo uspostavljen oslobođenjem Koprivnice i cijele zemlje od okupatora i doma ih izdajnika u svibnju 1945. godine.

Nikola S. Klivki

Borbeni put i život Druge brigade II operativne zone od njenog osnivanja 21. IX 1943. do 19. I 1944.

Na teritoriji Moslavine u toku 1943. godine djelovao je Moslava ki partizanski odred (dalje MPO). U proljeće te godine imao je oko 170 boraca, zbog toga što je u međuvremenu većina dobrovoljaca slana za popunu slavonskih brigada.

Međutim, u toku leta te godine Odred je znatno porastao i brojano i u pogledu naoružanja. U to vrijeme izveo je niz uspješnih akcija na pruži i cesti Zagreb—Kutina i razoružao domobranske posade u Čazmi, Popovu i u psihijatrijskoj bolnici kod Popova.

Tada je prešla na našu stranu iz Popova i 3. bojna 5. gorske pukovnije i svi domobranci sa oficirima i podoficirima ostali su da se bore u Moslavi kod partizanskog odreda.

Tako je MPO ubrzo narastao na tri dobro naoružana bataljona a perspektiva još bržeg razvoja i potreba većih pokretnih jedinica dovodi do toga da Štab II operativne zone odlučuje na toj teritoriji od Moslave kog partizanskog odreda formirati brigadu.

Brigada je formirana 21. IX 1943. u šumi Gari (kod Stare Straže) pod imenom Moslava ki NO brigada (nešto kasnije taj je naziv promijenjen u 2. brigada II operativne zone).

U njen sastav ušli su 1., 2. i 3. bataljon Moslava kog partizanskog odreda, i to: 1. bataljon kao 1. bataljon brigade, 2. bataljon kao 2. bataljon brigade i 3. bataljon kao 3. bataljon brigade. (Moslava ki partizanski odred ponovo se formira od terenskih četa i vodova, s dva bataljona i delom starešinskog kadra od ranijeg Odreda. Posle formiranja brigade MPO ostaje na terenu Moslavine.)

Svaki bataljon imao je po tri čete, odeljenje za vezu i bolničko-sanitetsko odeljenje.

U sastavu brigade formirane su Prateća četa, koja je imala pet topova 37m/m, minobacač 82 m/m i teške mitraljeze, četa za vezu, sanitet, intendantura i vojna muzika.

* Za ovu temu koristio sam se dokumentima našim i neprijateljskim koji se nalaze u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu.

Na dan formiranja brigada je imala oko sedam stotina boraca i rukovodilaca.

Od naoružanja brigada je imala: 470 pušaka, 18 puškomitraljeza, 3 laka i 1 teški minobaca, 3 laka mitraljeza i 6 teških mitraljeza i 2 pt. topa.

Po socijalnom sastavu brigadu su sa injavali seljaci, radnici, u enici i manji broj intelektualaca, a po nacionalnom su bili: Hrvati, Srbi, Muslimani (mahom domobranski vojnici, koji su prešli dobrovoljno na našu stranu), esi, Slovaci i dr.

Po godinama najviše je bilo omladine, više od 80%, vrlo mali broj onih iznad 35 godina.

Po politici opredeljenosti bilo je oko 10% članova Partije, nešto više kandidata za članstvo Partije i oko 20% skojevaca.

Borci u brigadi bili su visokog morala, do tada oprobani i provereni u borbi, jer su kao borci Moslava kog partizanskog odreda u estvovali u više uspešnih akcija protiv Nemaca, ustaša i domobrana. Štabovi bataljona imali su iskustva u rukovo enju, koje su stekli borbama u zasedama duž komunikacija i napadima na manje garnizone.

Za prvog komandanta brigade postavljen je Nikola Kli kovi, za politiki kog komesara Joža Horvat, za zamenika politiki kog komesara Milan Mi i, za zamenika komandanta brigade Štef Ku iš, a za na elnika štaba Božo Kušec, referent saniteta bio je student medicine Joža Jurakovi a intendant brigade Milan Vuksanovi Brzi.

Komandant 1. bataljona bio je Alojz Kova i, politiki komesar bataljona Ivo Bobinec elo; komandant 2. bataljona Ljuban olak, politiki komesar bataljona Nikola Žegarec i komndant 3. bataljona Ivan Kosak, politiki komesar bataljona Luka Juras.

Formiranju brigade prisustvovao je politiki komesar II operative zone Marko Belini, predstavnici mnogih mesnih i kotarskih komiteta Partije i narodne vlasti. Prisustvovao je i veliki broj seljaka iz mnogih mesta Moslavine, koji su sa sobom doneli veliku koli inu hrane, tako da se formiranje brigade pretvorilo u zajedni ko veselje boraca i naroda. Na zboru je govorio Marko Belini koji je objasnio zna aj i važnost formiranja brigade u tom momentu i njene budu e zadatke.

Posle formiranja, brigada se nekoliko dana sre ivala, organizaciono u vrš ivala i odmarala. U me uvremenu je dobila od Štaba II operative zone nare enje da se pripremi za operacije na pruzi Zagreb—Dugo Selo—Novska i za prodiranje prema Zagrebu s jedne strane i prema Bjelovaru sa druge, radi proširenja slobodne teritorije i povezivanja sa partizanskim snagama u Slavoniji, Bilo-gori, Kalniku, Zagorju i Posavini.

U vezi s tim zadatkom Štab brigade odmah je organizovao prikupljanje podataka o snazi neprijateljskih garnizona, o njihovim pokretima i namerama.

Posebno su Štab brigade interesovali stanje i namere neprijatelja u Vrbovcu i ur iš u, jer je doznao da se u ur iš u, priprema velika koli ina hrane, da se kolje stoka i da neprijatelj namerava da sve transportuje u Nema ku. Štab brigade doznao je da je u Vrbovcu na železni kom lodvoru posada od 22 domobrana a u oružni koj postaji 17 oružnika.

Uz to su u staroj školi bila 63 gestapovca a u ur iš u, kod klaonice Predovi , posada od 50 domobrana. Utvr eno je da neprijatelj požuruje pripremanje transporta hrane za Nema ku iz tih mesta.

Štab brigade odluo je da napadne pomenuto mesto i da u napadu osim brigade angažuje i Moslava ki partizanski odred. Uporišta u Vrbovcu i ur iš u su na vrlo prometnom terenu, u blizini su neprijateljski garnizoni, zemljište je prili no otkriveno i mogu e je da neprijatelj iz susednih garnizona pokuša pomo i napadnutom garnizonu. Štab brigade je usprkos tim pogodnostima za neprijatelja ocenio da dobrom organizacijom napada i jakim obezbe enjem najvažnijih pravaca ima uslove da likvidira pomenuti garnizon. Za napad je odre ena no izme u 26. i 27. rujna u 24 asa.

Štab je izdao zapovest bataljonima i u njoj odredio zadatke svim bataljonima i Moslava kom partizanskom odred.

Prvi bataljon, oja an odeljenjem minobaca a 82 m/m i odeljenjem teških mitraljeza, imao je zadatak da likvidira domobranksu posadu na železni kom kolodvoru, oružnike u oružni koj postaji i gestapovce u staroj školi u Vrbovcu. Domobrane je trebalo da likvidira jednom etom a oružnike i gestapovce sa dve ete i poja anjem koje je dobio, vode i ra una da su oružnici i gestapovci dobro utvr eni, ogra eni žicom i da imaju bunkere oko zgrade.

Drugi bataljon sa vodom pt. topova i odeljenjem teških mitraljeza imao je zadatak da postavi zasedu na najpogodnijem mestu na komunikaciji od Vrbovca prema Križevcima. U slu aju nailaska neprijatelja iz Križevaca da ga iz zasede napadne i ne dozvoli mu proboj prema Vrbovcu.

Prva eta 3. bataljona, oja ana odeljenjem teških mitraljeza, trebalo je da postavi zasedu na komunikaciji Vrbovec—Gradec sa zadatkom da u slu aju nailaska neprijatelja sa toga pravca onemogu i mu da pritekne u pomo napadnutom garnizonu u Vrbovcu.

Tre i bataljon, bez prve ete, bio je u rezervi Štaba brigade, spreman svakog asa za uvo enje u borbu.

Moslava ki partizanski odred imao je zadatak da likvidira domobranksu posadu u Predovi evoj tvornici. Nakon njene likvidacije da hitno utovari hranu i drugi plen koji je neprijatelj pripremio za transport u Nema ku. U tu svrhu, osim kola u tvornici, uz pomo voda iz tre eg bataljona, brzo mobilisati seljaka kola iz obližnjih sela.

Sve jedinice su ta no u pola no i 26. na 27. rujna po ele napad. Nakon kra e borbe, eta 1. bataljona prisilila je domobrane na predaju. Zarobljena su 22 domobrana sa 17 pušaka i 3 puškomitraljeza a na železni kom kolodvoru 2 vagona še era i 1 vagon piva.

Ja i otpor pružili su oružnici, koji se nisu hteli predati, te su likvidirani našom minobaca kom vatrom. etiri oružnika, koja su uspela pobe i iz obru a, naletela su na Štab brigade i bili zarobljeni sa njihovom zastavom i oružjem.

Gestapovci su dali gr evit otpor, tako da je borba bila vrlo žestoka, minobaca i su nemilosrdno tukli i ispalili dvadesetak mina, ali nismo uspeli ni razbiti ni slomiti dobro organizovanu neprijateljsku odbranu.

Štab brigade, ocenivši situaciju, naredio je bataljonu da delom snaga drži u blokadi gestapovce dok se ne izvuče sva hrana, koju su u međuvremenu zaplenili borci Moslava kog partizanskog odreda i pleni sa železničkog kolodvora i iz oružničke postaje.

U međuvremenu je MPO iznenadio domobransku posadu u Predovičkoj tvornici u surčinu. Svih 50 domobrana odmah se predalo; zaplenjene su 32 puške i 3 puškomitraljeza. Osim oružja i opreme zaplenjena je i sva hrana namenjena za transport u Nemačku, velike količine drugih životnih namirnica i veliki broj živih stoke.

Još dok su vodene borbe, druga eta 3. bataljona poela je da prikuplja i mobilizuje seljaka konjska kola za evakuaciju pošto se očekivala velika količina plena.

U toku noći ubrzano je utovarena hrana i sve ostalo tako da je natovareno 135 kola masti i usoljenog svinjskog mesa, osim masti i usoljenog mesa na železničkom kolodvoru, dva vagona šećera, vagon piva i tri kola vojne opreme. Duga kolona sa više od 250 kola ujutro oko 6 časova napustila je Vrbovec u pravcu Dubrave. Budući da je naš pravac kretanja za Dubravu bio ravan i otkriven, uz samo ponegdje omanje šume, kolonu smo potpuno zamaskirali granjem — kola, konje a i borce.

Protivnici avioni nas nisu otkrili i kolona je nesmetano stigla oko 15 časova u Dubravu. Tu smo se zadržali i odmarali do noći.

U toku noći krenuli smo dalje i stigli u selo Pobjenik, gde je plen predan Komandi moslava kog područja a ona ga je smestila u svoja ranije pripremljena skloništa. Time je vrlo uspešno i bez gubitaka izvršen prvi zadatak koji je brigada dobila nakon svog formiranja. Ta je akcija bilo dobro organizovana i isplanirana, u njoj su i borci i rukovodioci potpuno izvršili zadatke. Neprijatelj je bio iznenađen našom akcijom, i osim posade gestapovaca i donekle oružnika, nije pružio jak otpor. Akcija se ubrzo proširila u tom kraju i imala politički odjek u narodu a domobrane je još više pokolebala.

U toku sledećih dana 2. brigada dobila je zadatak da obezbedi transport pšenice, mesa, masti, šećera i živih stoke koji je dala Komanda moslava kog područja za potrebe partizanskih bolnica u Lici, Kordunu i Baniji. Zadatak brigade je bio da transport sprovede iz Moslavine do reke Save, kod sela Oborova, i preda ga partizanskim jedinicama na Savi koje su organizovale prevoz preko reke.

Na tom putu brigada je imala manje okršaje sa neprijateljskim slabim snagama na cesti i pružila izmeću Popovce i sela Vidrenjak i na Savi. Neprijatelj nije uspeo da ometa prelaz transporta koji smo na Savi predali drugim jedinicama.

Nakon povratka sa reke Save brigada se do 8. X odmarala, srećivala jedinice i pripremala za predstojeće dejstvo na pružju Kutina—Dugo Selo—Zagreb. To vreme Štab brigade iskoristio je za prikupljanje podataka o neprijateljskim posadama u Narti i okolnim uporištima: Čazmi, Bjelovaru, Križu i Ivaničkom Gradu i doznao da je u Narti nepotpuna 2. domobranska bojna II lovačke pukovnije.

Ocenivši da brigada ima dovoljno snaga da likvidira to uporište, jer se domobranci ne mogu izbeći i uporno boriti, Štab brigade je odlučio da

pre dejstva brigade na železni koj pruži i putnoj komunikaciji Kutina—Dugo Selo—Zagreb napadne neprijateljsko uporište u Narti. Napad je određen za noć 8. listopada. U toku priprema za napad, brigada je bila u selu Ivanska sa isturenim delovima u selu Paljevine, isto noć od Narte. Sa predviđenim napadom prethodno je upoznat istav sastav brigade, kao i sa zadacima pojedinih jedinica brigade u tom napadu. To nam se osvetilo jer je i neprijatelj doznao za naše namere pa je neposredno pred naš napad u Nartu kao pojačanje stiglo oko 200 nemačkih vojnika o čemu Štab brigade ništa nije znao.

Brigada je napala sa 1. i 3. bataljonom, opkoljavaju i uporište i usmerivši pravac napada u centar.

Drugi bataljon organizovao je zasedu na cesti Narta—Bjelovar, kod mosta na reci Esma, sa leve strane Esme sa dve čete, a jednom četom u zasedi na cesti Narta—Kuzma, kod sela Staro Štefanje. Za početak napada bio je određen 21. oktobar. Pri otvaranju vatre naših snaga bili smo dočekani vrlo žestokom i koncentriranom vatrom neprijatelja, pa je čak i artiljerija iz isturenih vatrenih položaja od Bjelovara otvorila vatru po našim položajima. Videvši da bi svaki dalji napad donio velike žrtve, jer su neprijateljske snage veće i jače nego što se očekivalo, Štab brigade je odlučio da odustane od daljnjeg napada, i da se brigada organizovano pod sopstvenom zaštitom u toku noći povuče u selo Paljevine isto noć od Narte.

Brigada je u toj borbi imala 5 mrtvih i 17 lakše ranjenih od artiljerijske vatre, a neprijatelj je prema sopstvenim podacima imao 2 mrtva i 8 ranjenih, od kojih 1 oficir i 1 podoficir.

Oružni škola iz Bjelovara vršila je jake napade na našu zasedu kod mosta na Esma, ali dobro organizovana zaseda odbila je nekoliko juriša. U borbi kod Narte, 9. X 1943, pale su prve žrtve brigade, i to poginuli su: komandir 2. čete 2. bataljona Nikola Kovačević, sekretar SKOJ-a bataljona Mijo Glogovčan, borac 2. čete 1. bataljona Muhamed Bešlić, borac 2. čete 2. bataljona Ivan Caren, a neki borac 3. čete 3. bataljona teško je ranjen i umro u bolnici u Podgariću.

Naš veliki nedostatak u toj akciji bio je što nismo pratili pokret neprijatelja, a naročito pred sam napad. Tada ne bismo došli u situaciju, u kakvu smo upali bez ikakve potrebe, što nam se osvetilo, ali i bilo veliko iskustvo za daljnje borbe i upozorenje za čuvanje vojne tajne.

Brigada je prema naređenju Štaba II operativne zone od 2. listopada 1943, dobila zadatak da svoje dejstvo usmeri na prugu Dugo Selo—Kutina, da na tom delu bude aktivna i ne dozvoli neprijatelju nesmetano kretanje po njoj. Trebalo je rušiti prugu, napadati železnice kolodvori i vojne transporte.

Dejstvima se trebalo što više približiti Zagrebu i povezati se sa Zagrebom kim partizanskim odredom a u isto vreme borbenim akcijama razviti živu političku aktivnost na prostoru, gde su veće do tada simpatije naroda za NOB bile velike, iako veće snage NOV nisu dejstvovale na tom terenu, i na dobrovoljnoj osnovi mobilisati što više boraca.

U vezi s naređenjem Štaba II operativne zone brigada se 14. listopada pripremala za akciju i odredila objekte za napad i rušenje. Početkom 14.

listopada, brigada je izvršila više akcija u reonu pruge Popova a—Zagreb i ceste Ivani -Gra — azma. Svrha tih akcija bila je ometanje redovitog kretanja neprijateljskih transporata hrane, oružja i ljudstva. Uz to su one bile značajne i za pokretanje naroda u tim reonima za učešće u takvim akcijama.

Štab brigade je doneo odluku da u noć između 14. i 15. listopada poruši željezničku prugu Popova a—Zagreb na tri mesta, i to kod željezničkog kolodvora Ludina, između Ludine i Vidrenjaka, i kod mosta na esmi. Za rušenje i uništenje pruge određeno je 2. bataljon sa oko 300 seljaka iz okolnih sela Kompatora, Katoli kod Seliša i Mustafine Klade koji treba da ruše i uništavaju prugu, a 1. bataljon brigade dobio je zadatak da tu akciju obezbedi, postavlja i zasede na pruzi i cesti prema Novoselec-Križu.

Treći bataljon imao je zadatak da obezbedi akciju od pravca Velika Ludina, postavlja i zasede na cesti i pruzi. Taj bataljon je imao da na više mesta prekopa cestu i prekine prugu, sprečavaju i tako eventualnu intervenciju oklopnog voza iz pravca Kutine.

Pošto su 1. i 3. bataljon postavili zasede na određenim mestima, 2. bataljon sa seljacima poeo je jednovremeno rušiti prugu na pomenuta tri mesta.

Neprijatelj je otkrio našu akciju. Najpre je iz uporišta Novoselec—Križ pokušao artiljerijskom vatrom omesti rušenje pruge kod mosta na esmi. Međutim, vatra je bila neprecizna tako da su grupe koje su rušile prugu uspele potpuno razrušiti deo pruge, šine baciti u reku a pragove spaliti. U blizini željezničkog kolodvora Ludina grupa koja je rušila tu prugu, zbog vrlo jake neprijateljske vatre iz bunkera, pomerila se van njenog dometa i tako je uspešno razrušila deo pruge. Na delu pruge između Ludine i Vidrenjaka grupa za rušenje neometano je razrušila i uništila deo pruge.

Prvi bataljon uspeo je da prekine prugu kod sela Deanovaca, a 3. bataljon u blizini sela Vlahinika. Te noći potpuno je razrušeno i uništeno oko 1 000 metara pruge.

Brigada je potpuno izvršila postavljeni zadatak. Bataljoni su se po naredjenju komandanta povukli i zaposeli položaje — južni deo sela Vidrenjak i deo sela Grabov Potok — odakle su u toku sledećih dana, tj. od 15. listopada, ometali napore neprijatelja da popravi i osposobi prugu.

Brigada, bez 2. bataljona, uspešno je ometala popravku pruge sve do 19. listopada, kad je neprijatelj angažovao jačine i prisilio je na povlačenje. Još dok je brigada ometala neprijatelja u popravci pruge, Štab je dao zadatak 2. bataljonu, 16. listopada, da se 18. listopada pripremi za ponovno rušenje pruge između Popova e i Kutine, ojačavajući sa nemačkom četom »Ernst Thälmann« (ta je bila privremeno u sastavu naše brigade i kretala se na ovom terenu da bi narod tog kraja vidio kako u NOV postoje i nemačke partizanske jedinice; ta je formirana od pripadnika nemačke nacionalne manjine u Slavoniji). Ta je pojačana odeljenjem teških mitraljeza, i bila postavljena kao obezbeđenje prema Popova i, a jedan vod 2. bataljona prema Kutini. U toku rušenja pruge

neprijatelj je iz Popova e dvaput pokušavao da spre i njeno rušenje, ali je bio odbijen. Pruga je potpuno uništena u dužini od 500 metara. Naše jedinice nisu imale gubitaka. Naša jedna patrola u blizini Popova e zarobila je 2 domobrana i zaplenila 1 pušku i 2 ru ne granate. Dok je rušena pruga, jedinice su na dva mesta prekopale cestu da bi spre ile dolazak neprijateljskih tenkova.

Nakon tri dana odmora brigada je sa dva bataljona, zajedno sa Moslava kim partizanskim odredom, u no i 22. listopada po ela rušiti prugu izme u Ivani -Grada i Dugog Sela. Pošto se o ekivala intervencija neprijateljskih ja ih snaga, brigada, bez 3. bataljona, postavila je zasedu radi obezbe enja rušenja pruge, a MPO je rušio prugu. U neposrednoj blizini mesta gde je rušena pruga, jedan vod MPO iznenadio je domobransku posadu, koja je obezbe ivala transformatorsku stanicu i neke druge objekte, i bez otpora zarobio 31 domobrana, me u njima jednog oficira i jednog podoficira. Tom prilikom zaplenjeno je 25 pušaka, 1 puškomitraljez i 2 automata. Odred je uspešno razrušio i uništio deo pruge u dužini od oko 70 metara. Mi nismo imali gubitaka.

U me uvremenu je 3. bataljon brigade, sa na elnikom Štaba Božom Kušecom, bio upu en po oružje koje je dodeljeno II operativnoj zoni. Bataljon je na tom zadatku imao mnogo poteško a, naro ito u Baniji pre prijema oružja i na povratku u Moslavinu. Bataljon je stigao u Baniju upravo u vreme kad je neprijatelj iz garnizona Petrinja intenzivno napadao osloboeni teritoriju. Upotrebljavaju i jake peša ijske snage, potpomognute tenkovima, neprijatelj je potisnuo delove 7. banijske divizije i uspeo da prodre do mesta Rastuša, gde su bili magacini oružja koje je naš bataljon trebalo da primi. Bataljon se odmah uklju io u borbu, zajedno sa jednim bataljonom 2. banijske brigade, i vodio borbu 26. X za položaje. Taj je položaj prelazio nekoliko puta iz ruku u ruke i kona no je neprijatelj uspeo prodreti u selo Donja Rastuša i zapaliti nekoliko ku a, a u jednoj od njih bila je velika koli ina oružja namenjenog II operativnoj zoni. Energi nim napadom banijskih jedinica neprijatelj je isteran, a naš 3. bataljon je primio oružje, formirao kolonu i krenuo za Moslavinu.

O ekuju i nove zadatke i povratak svog 3. bataljona, jedinice brigade su se sre ivale i bile na kra em odmoru.

Štab brigade, prou avaju i podatke o neprijatelju na teritoriji Moslavine, dobio je obaveštenje da e iz Križa i Ivani -Grada, 25. listopada, krenuti u pravcu azme jedna domobranska satnija, 40 nema kih vojnika i 19 oružnika s namerom da plja kaju okolna sela.

Štab je odlu io da sa brigadom, bez 3. bataljona, u toku no i izme u 24. i 25. listopada, postavi zasedu na cesti Ivani -Grad— azma, na liniji zapadni deo sela Dapci. Ujutru 25. listopada naši izvi a i ugledali su prili no dugu neprijateljsku kolonu koja se kretala u pravcu zasede. Uo eno je da se kolona kre e vrlo sldbodno i bez obezbe enja. Neprijatelj je sigurno ra unao da u blizini nema naših jedinica, jer su bile angažovane na rušenju pruge na udaljenosti oko 25 kilometara.

Naša dobro maskirana zaseda pustila je neprijateljsku kolonu da se približi na oko 50 metara, a ponegde i manje, nekom poto i u ispred sela Dabaca. Jednovremenom koncentri nom vatrom iz svega pešadijskog "oružanja 1. i 2. bataljona potpuno su zbunili neprijatelja tako da

zapravo nije ni pokušao da pruži otpor, već je pokušao bežati u panici i neredu. Bataljoni su brzo reagovali snažnim jurišem i zarobili 44 domobrana, 16 nemačkih vojnika, 2 oružnika i 1 domobranskog oficira. Zarobljena su i 3 ranjena nemačka vojnika koje neprijatelj nije uspeo povući (neprijatelj u svom izveštaju od 27. listopada 1943. dnevno izveštava 300, napominje da su svi nestali ali ih stavlja pod vlastite gubitke; prema neprijateljskim podacima, neprijatelj je izgubio 2 puškomitraljeza, 5 strojopuškara, 50 pušaka, 3 automata i 5 pištolja). Uz to je neprijatelj izgubio 5 konja natovarenih municijom, a zaplenjeno je i više druge ratne opreme (zaplenjena su zapravo 4 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez a naša su i 2 mrtva nemačka vojnika i 2 domobrana).

U toku tih borbi u listopadu, u Štabu brigade došlo je do neslaganja, uglavnom u pitanju odabiranja objekata za napad i na inače izvorna dejstva. Jedno mišljenje zastupali su komandant, njegov zamenik i načelnik štaba, a drugo je politički komesar brigade nastojao nametnuti Štabu. To neslaganje se odrazilo u akcijama brigade u listopadu pri rušenju pruge i postavljanju zaseda. U brigadi je u to vreme došlo i do izvesnog osipanja boraca, jer su neki borci bez znanja i odobrenja starešina odlazili svojim kućama. Svakako, uspeh bi brigade bio veći i osipanje boraca manje da je politički komesar više pažnje posvetio političkom radu s borcima i da nije dolazilo do suprotnosti u samom Štabu. Na jednom sastanku u Štabu brigade, kada je to uočeno i lično bio ubeđen da je grešio, komesar je sam zatražio da ga se smeni, rekavši da nije vojnik i da bi mu bolje odgovarala neka druga dužnost. Tada je na dužnost političkog komesara brigade došao Vlado Mutač.

Štab brigade bio je obavешten od Štaba II operativne zone da se priprema napad većih razmera i uz veću pomoć više partizanskih jedinica Slavonije, Moslavine, Zagorja i Bilogore. Rečeno je o oslobodjenju Koprivnice, većeg neprijateljskog uporišta, koje je planirano u nastavku godišnjice velike oktobarske revolucije.

Zadatak 2. brigade, kako ga je formulisao Štab II operativne zone 3. studenog, bio je da u reonu sela Donjara (K 251), Grdak (K 250) postavi vrstu zasedu prema jakom neprijateljskom garnizonu Križevcima sa bočnim osiguranjem prema selu Mala Brainska na K 224.

Uz to da sa jednom etom zaposedne Mali Carevdar K 224 i u slučaju nailaska neprijatelja da ga propusti prema glavnoj zasedi, a potom da udari u bok i sila neprijatelja.

Narečeno je da se svi putevi, koje bi neprijatelj mogao koristiti za svoju motorizaciju, prekopaju i na njima postave barikade.

Brigada je imala zadatak da održava vezu sa 17. slavonskom brigadom koja je postavila zasedu prema Bjelovaru.

Brigada je krenula i stigla u reon Velike i Male Sesvete.

Dopunskom zapovesti, 5. studenog 1943. odrečeno je da se napad na Koprivnicu izvrši 6. na 7. studenog u 24 sata, a ne 5. na 6. kako je bilo ranije narečeno. Tom dopunskom zapovesti brigadi je narečeno da pošalje jedan bataljon kao rezervu Štaba II operativne zone u selo Dubovaki Bregi i da svoje protivtopove sa poslugom pošalje 21. slavonskoj brigadi koja će napadati Koprivnicu.

Štab 2. brigade potpuno je postupio prema zapovesti Štaba II operativne zone i 6. XI no u sa brigadom, bez 3. bataljona (koji je upućen kao rezerva II operativne zone), zaposeo položaje sela Donjara—Grdak K 250, a 1. eta 1. bataljona zaposela je Mali Carevdar.

Prvi bataljon, bez 1. ete, zaposeo je na našem desnom krilu položaj zaključno cesta i pruga Križevci—Koprivnica, K 191—K 250 Grdak.

Drugi bataljon postavljen je na levo krilo brigade, granica desno isključno pruga i cesta, K 224—K 251.

Bataljoni su ojačani minobacačima i teškim mitraljezima Prate ete brigade.

Po naredbu Štaba brigade, bataljoni su odmah po dolasku na određene položaje počinili ukopavanje i maskiranje položaja. Brigada se ukopala i potpuno zamaskirala, prekopala sve puteve koje bi mogao koristiti neprijatelj za svoju motorizaciju i prekinula željezničku prugu Križevci—Koprivnica ispred položaja kako ne bi mogao da nesmetano proći neprijateljski oklopni vlak.

U toku borbi za Koprivnicu neprijatelj nije na našem pravcu intervenisao, ali je već sutradan nakon oslobođenja Koprivnice, 8. XI, iz Križevaca uputio grupu nemačkih vojnika i ustaša u jačinu jednog bataljona, naoružanu jednim lakim topom. Ta grupa doprla je do naših položaja kod Carevdara. Naišavši na dobro organizovanu našu zasedu, koja je otvorila jaku vatru, neprijatelj je bio iznenađen i u panici nateran u beg. Tom prilikom imao je 5 mrtvih i 11 ranjenih vojnika, među njima je bio i jedan nemački oficir. Mi u toj borbi nismo imali gubitaka, ali su nam toga dana 3 druga poginula i 4 ranjena. Bili su iznenađeni u selu na prikupljanju hrane za naše borce pa nisu imali nikakvo obezbeđenje.

U toku 9. studenog na elnik Štaba II operativne zone naredio je da se brigada pomeri bliže Križevcima i da organizuje i postavi zasedu na istoj komunikaciji, na liniji ispred sela Miševci — željeznički kolodvor Carevdar—selo Gorjani.

Brigada je istog dana uveče krenula na nove položaje i zaposela ih u toku noći. Prvi i 2. bataljon postavljeni su u zasedu u prvoj borbenoj liniji, a 3. bataljon, koji se iz rezerve II operativne zone nakon oslobođenja Koprivnice vratio u naš sastav, postavljen iza 1. i 2. bataljona u drugu borbenu liniju kao rezerva brigade.

Prvi bataljon bio je na desnom krilu na pomenutoj liniji a drugi bataljon na levom krilu brigade. Oba bataljona isturili su ispred sebe po jedan vod.

Odmah se pristupilo ukopavanju i maskiranju jer je Štab brigade, s obzirom na blizinu Križevaca i na jaku snagu u tom uporištu, predviđao teške i krvave borbe na tom mestu pošto je u Križevcima bilo oko 1 000 vrlo dobro naoružanih vojnika. I, zaista, sutradan, 10. studenog, oko 9,30 sati, naišao je neprijatelj (Nemci, ustaše i gestapovci) na naše položaje, a naročito je skoncentrisao veću snagu na naše levo krilo, na 2. bataljon. Neprijatelj je iskoristio maglu koja je bilo vrlo gusta i vidljivost ograničena, a svakako je imao i tačne podatke o našem položaju, pa je poučeno iskustvom prethodnog dana preduzeo nov nalet napada na naše položaje.

Prethodno se razvio u šumi ispred Kloštra, a iskoristivši našu nedovoljnu budnost i gustu maglu, neopaženo se privukao našim položajima uz žestoku artiljerijsku i minobaca ku vatru. U vrlo kratkoj borbi probio je položaj našeg 2. bataljona na levom krilu brigade. Neprijatelj je uspeo da uništi naš puškomitraljez minom koja je pala ta no na rov. Pri tom je poginuo komandir 2. ete 2. bataljona uro Serdi , a njegov zamenik bio je ranjen i eta je ostala bez komande, što je unelo pometnju među borce. U to su i dva neprijateljska aviona tukla naše položaje mitraljeskom vatrom, bacaju i i bombe, pa se 2. eta, ostavši bez komandira i njegovog zamenika, po ela povla iti u prili nom neredu. To je dovelo u opasnost topovsko odeljenje, koje se nalazilo pred barikadom u blizini kapele. Jedna eta 2. bataljona, koja je držala položaj levo od 2. ete, nije na vreme otvorila vatru na neprijatelja ime se još više pogoršao položaj 2. ete 2. bataljona.

Kada je Štab brigade primetio tešku situaciju 2. bataljona, preduzeo je ove mere. Na elnik štaba Božo Kušec dobio je zadatak da sa 3. bataljonom, koji je bio u rezervi brigade, napadne neprijatelja u bok, koji se uklinio u našu zasedu, a da zamenik komandanta brigade Štef Ku iš ode u 1. bataljon i organizuje vatreno sadejstvo, drže i vrsto položaje. Komandant brigade otišao je odmah u 2. bataljon, koji je bio zba en sa svog položaja, da organizuje protivnapad radi ponovnog zauzimanja tog položaja. Tako organizovano dejstvo bataljona i neposredno u eš e lanova Štaba brigade doprinelo je da je 2. bataljon u energi nom protivnapadu, i uz sadejstvo ostalih bataljona, u žestokoj dvo asovnoj borbi zauzeo raniji položaj i izgubljeni top.

Neprijatelj, iako je imao jaku artiljerijsku, minobaca ku i avio-podršku, bio je potisnut prema Kloštru.

U toj se borbi pokazalo da je štab 2. bataljona bio potpuno neoprezan i nesnalazljiv, a naro ito njegov komandant Janko Ljubojevi .

U toj borbi poginulo je 13 i ranjeno 8 boraca 2. bataljona. Ranjen je i komandant brigade Nikola Kli kovi .

Poginuli su: komandir 2. ete uro Serdi , borac Vojislav Vaskojevi , borac Josip Brlok, vodnik Ivan Rozman, ekonom bataljona Franjo Milakovi , borac Franjo Puzjak, borac Ivan Gastrec, borac Josip Miloševi , bolni arka Milka Ostoji , borac Dragica Kugla , borac Katica Ocmi rek, borac Tomo Karoši i borac Drago utura.

Pri tome pala je u ruke neprijatelja arhiva 2. bataljona zajedno sa vojni kim iskaznicama i izgubili smo 6 konja, 4 samara, a od oružja uništen je 1 puškomitraljez i 5 pušaka.

Neprijatelj u svom dnevnom izveštaju o toj borbi navodi da su 10. XI krenule nema ke jedinice iz Križevaca i da su ih zaustavile partizanske snage na tre em kilometru isto no od Križevaca. Neprijatelj je i narednih dana pokušavao iz Križevaca slabijim snagama napadati naše položaje, ali nije dolazilo do ja ih borbi, ve je to verovatno bilo samo proveravanje nalazimo li se još na tim položajima.

Na tim položajima Štab brigade je dobio nare enje Štaba II operacione, 17. studenog 1943, za akciju na uporište azma. Brigada je u n nare enjem za napad na azmu krenula sa položaja ispred

Križevaca za Koprivnicu, a nakon kraćeg odmora i prijema tridesetak dobrovoljaca nastavila pokret za Moslavinu do Dubrave, blizu azme. Tu je imala kraći odmor i pripremala se za napad na azmu. Na svom putu za Moslavinu brigada je uništila prugu između Križevaca i Bjelovara u dužini od 500 metara i skretnice na kolodvoru Sveti Ivan Zabno. Nakon dolaska na teren Dubrave, nastavila je intenzivne pripreme za napad na azmu, organizuju i vežbu napad na naseljeno mesto, kako bi se borci i starešine što lakše snašli u pravoj predstojećoj borbi za naseljeno mesto. To je trajalo sve do 25. XI, kada je brigada dobila zapovest Štaba II operativne zone za napad na azmu.

Prema toj zapovesti, 2. brigada II operativne zone dobila je zadatak da s jednim bataljonom Moslava kog partizanskog odreda i s jednim topovskim odeljenjem 47 m/m iz 28. slavonske divizije, koje joj je dodeljeno, napadne neprijateljsko uporište azmu i uništi ga.

Brigada je krenula 27. studenoga uveče u selo Palančani-Obćevac, u neposrednu blizinu azme, odakle će poći u napad.

azma je srce Moslavine i imala je veliki politički i vojnički značaj ne samo za Moslavinu i severni deo Hrvatske. Njenim oslobodjenjem partizanske jedinice proširile bi uvelike dotadašnju slobodnu teritoriju pa je zbog toga neprijatelj držao u azmi vrlo jake snage, dobro naoružane i utvrđene. Gotovo stalno imao je u azmi jednu bojnu 5. gorske pukovnije sa oko 500 vojnika, zatim oko 200 feldžandara i 60 domaćih oružnika. Garnizon je imao 2 teška bacača, 10 teških mitraljeza, 27 puško-mitraljeza, oko 470 pušaka i automata i 2 pt. topa 37 m/m. U garnizonu je za odbranu izgrađeno nekoliko drveno-zemljanih bunkera sa više spratova i veći broj manjih. Posebno su bile utvrđene neke zgrade, naročito one na mestu pogodnom za odbranu i one u kojima su bili feldžandari i domaći oružnici.

Okolo uporišta bili su iskopani rovovi punog profila sa unutrašnjim povezanim saobraćajnicama.

U okolini garnizona neprijatelj je imao jake snage u Bjelovaru, Nartini, Kutini, Popovici, Ivaničkom-Gradu, Vojnom Križu, Dugom Selu i Križevcima. U Kutini su primećeni i tenkovi.

Zbog toga je radi sigurnog uspeha u napadu na azmu, u zapovesti Štaba II operativne zone predviđeno da napad obezbeduju jake partizanske jedinice, i to 28. slavonska divizija, Moslavački, Bjelovarski i Zagrebački partizanski odred.

Druga brigada II operativne zone, ojačana bataljonom Moslava kog partizanskog odreda i jednim topovskim odeljenjem 28. divizije, imala je zadatak da napadne neprijatelja u uporištu azma i da ga uništi. Dalje se u zapovesti II operativne zone navodi da brigada glavni napad izvrši na uzvišici na kojoj je kuća kotarskog predsednika, a nakon što je zauzme, jednim bataljonom razdvoji domobrane od feldžandara, blokira ih, a nakon likvidacije domobrana uništi feldžandare.

Jedna brigada 28. divizije postavila je zasedu na pravcu Narta—Bjelovar, zauzela položaj sela Štefanje sa naslonom na K 153, a sa linijom predstraže Vujanovac K 164. Ako bi neprijatelj krenuo u pravcu azme, imala ga je razbiti i odbaciti u pravcu Narte.

Sa 2. brigadom osigurati pravac od Križa i Ivani -Grada, tako što e dva bataljona posesti položaje izme u sela Sovari i Dapci, a jedna eta posesti most kod sela Bosiljevo na reci esmi, kilometar isto no od Bosiljeva, a ostale snage biti u rezervi divizije.

MPO, bez jednog bataljona, osigura e pravac od Popova e i zauzeti položaj Mustafina Klada sa predstražom selo Grabi ani K 143.

Zagreba ki partizanski odred sa jednim bataljonom Bjelovarskog partizanskog odreda osigura e pravac od Križevaca s tim da zauzme položaj kod Srpske Kapele K 156; naro ito pažnju pokloniti patrolama prema Svetom Ivanu i Gradecu i na ostalim putevima.

Sve jedinice za obezbe enje napada prekopa e sve puteve kojima bi se neprijatelj mogao koristiti za motorizaciju i na pogodnim mestima napraviti barikade.

Jedinice, koje obezbe uju napad na azmu, dužne su, prema zapovesti, da zaposednu svoje položaje 28. studenog do 2 sata, a napad na azmu predvi en je u 3 sata ujutru.

Štab brigade ve slede eg dana izdao je svoju zapovest za napad na azmu. Štab brigade, ocenivši snagu neprijatelja i njegov raspored, koji mu je bio poznat, utvr enja u mestu i sopstvene snage, odlu io je:

Prvi bataljon sa topovskim odeljenjem 28. divizije, pt. odeljenjem brigade i odeljenjem teških mitraljeza brigade vrši glavni napad sa pravca zapada, selo Bosiljevo— azma, prema uzvišici na kojoj je ku a predsednika kotara u ijoj su blizini magacini municije, jer dominiraju položajem za daljnu borbu. Za to je trebalo likvidirati domobrasku posadu, a zatim u sadejstvu sa 2. bataljonom nastaviti napad u centar.

Drugi bataljon, bez jedne ete, ima zadatak da napada sa juga, da se probije prema opštini, u reonu u kojem su bili feldžandari, da je zauzme, a potom produži napad zajedno sa 1. i 2. bataljonom radi zauzimanja i uništenja neprijatelja u centru uporišta.

eta 2. bataljona sa odeljenjem teških mitraljeza zaposest e most na esmi, ispred Dereze, sa zadatkom da spre i eventualno izvla enje neprijatelja preko toga mosta.

Tre i bataljon, oja an pt. topovima, odeljenjem teških mitraljeza i odeljenjem minobaca a, brigadom Prate e ete, napada sa pravca istoka, selo Miloševac— azma, sa zadatkom da najpre blokira posadu feldžandara i odvoji je od domobrana, zatim snažnim energijim napadom likvidira domobrane a nakon toga feldžandare.

Štab bataljona Moslava kog partizanskog odreda odredi e jednu cetu koja e blokirati oružni ku postaju sa severoisto ne strane i nastojati da je po mogu nosti što pre likvidira.

Bataljon Moslava kog partizanskog odreda, bez jedne ete, bi e u rezervi pri Štabu brigade, spreman svakog asa za uvo enje u borbu.

Štab brigade e se nalaziti u zapadnom delu sela Grabovnica gde je i brigadno sanitetsko previjalište.

Dva dana do napada na azmu bataljoni su iskoristili da se što bolje pripreme za napad na naseljeno mesto. To je bilo naro ito važno za 1. bataljon, radi obezbedenja što boljeg sadejstva i koriš enja vatre artilje-

rijskog, minobaca kog i mitraljeskog odeljenja koji su mu pridati za taj zadatak, jer se on nalazio na glavnom pravcu napada.

Taj garnizon bio je dosta nepovoljan za napad, jer je na uzvišici u odnosu na okolinu, a oko njega je potpuno ist teren sa završnim kosinama.

azma je potpuno opkoljena i napad je po eo 28. studenog u 3 asa ujutru. U predvideno vreme 1. bataljon je izvršio snažan juriš na neprijateljski položaj na glavnom pravcu ali je bio do ekan žestokom vatrom neprijatelja što potvr uje da je neprijatelj doznao za naše namere. Snažnom artiljerijskom i minobaca kom vatrom naših topova i minobaca a i koncentracijom automatskog oružja stvoreni su uslovi za novi juriš, i, zaista, 1. bataljon je u tre em jurišu uspeo da se do epa neprijateljskih rovova i bunkera na uzvišici uporišta azma i na glavnom pravcu napada bataljona. Time je zauzeo dominiraju i položaj azme i postao gospodar situacije.

Neprijatelj je izgubio te položaje, magacine municije i povla io se prema centru mesta.

Na sektoru dejstva 2. bataljona, koji je nešto zakasnio sa napadom, bataljon je uspeo da se u po etku jednom etom uklini u neprijateljske položaje. Ali dejstvuju i nesigurno, eta se pokolebala i povukla a feldžandari su odmah zauzeli položaje pa je bataljonu predstojao frontalni napad, jer nije mogao odvojiti domobrane od feldžandara. Taj bataljon je kasnije, u toku daljnje borbe, na intervenciju komandanta brigade mnogo energije nije napadao.

Tre i bataljon, koji je napadao sa pravca istoka i bio oja an etom moslava kog bataljona, brzo je probio odbranu neprijatelja i naterao ga na povla enje prema centru. U neprijateljskim redovima nastala je pometnja, bio je oteran sa svojih položaja i sada u centru izložen našoj koncentri noj vatri artiljerije, minobaca a i automatskog oružja. Neprijatelj je tada bio sabijen na mali prostor — opkoljen — ali borbe su nastavljene u toku itavog dana i slede e no i. Neprijatelj se ogor eno branio iz ku a. koje je ranije utvrdio, ne predaje se ve se bori punih 30 sati. U me uvremenu je pokušavao u više navrata da se probije iz obru a u pravcu Narte, i njegov jedan takav pokušaj završio se za njega velikom katastrofom.

Štab brigade predvideo je da e neprijatelj pokušati izvla enje u pravcu Narte. Zbog toga je u toku no i 28. na 29. XI organizovao vrstu zasedu od dva bataljona, i to od 3. bataljona brigade i od MPO bataljona na izlazu iz azme, izme u ceste i reke esme, u pravcu Narte.

Neprijatelj je oko 10 asova 29.XI pokušao da se probije u pomenu tom pravcu, smatraju i da mu je taj pravac otvoren. Zapravo je odmah upao u zasedu naših dvaju bataljona, a gonjen od druga dva bataljona, tj. od 1. i 2. bataljona, po eo je ubrzo da se izvla i uz esmu prema Narti. Me utim, našao se opkoljen od etiriju bataljona na otvorenom polju, pa je pokušavao da prepliva reku esmu, ali je ona tada bila razlivena i velik broj vojnika utopio se i to je bio završetak borbi. Neprijatelj je imao više od 240 mrtvih, a zarobljeni su: 170 domobrana, 34

gestapovca, 19 oružnika i feldžandara, 12 nemačkih i NDH oficira, među njima i komandant gorskog zdruga. Komandant gestapovaca poginuo je u toku borbe.

Borba za azmu završena je 29. studenog u liasova.

U toj borbi imali smo 14 poginulih boraca, od toga jedan vodni oficir, Ivan Kruhek iz 3. bataljona, 47 ranjenih, u veini lakše, među njima i komandir Prateete Milan Bunjević.

Zaplenjena su 2 pt. topa, 2 teška i 3 laka minobaca, 21 puškomitraljez, 8 teških mitraljeza, oko 400 pušaka, 20 vojničkih kuhinja, 20 konja, 20 samara, 5 sedala, 4 motocikla i 2 kamiona. Deo oružja ostao je u reči esmi i nije pronaen.

Zaplenjene su veie koliine municije, mina za minobaca, pt. granate, tri radio-stanice, osam telefona, veie koliine kabla, sanitetskog materijala, drugog ratnog materijala, odeie, obuie, ebadi i ostale posteljine.

U toku borbe naroito se istakao 1. bataljon kojim su komandovali komandant Lojzek Kovačić i politički komesar Ivo Bobinec. Kao celina, hrabro i odlučno se borio, naroito njegova 2. eta, i puškomitraljezci skojevci Strika i Srećko. U hrabrosti nisu za njima zaostajali ni vodnik Pužan i komesar ete Petrekovi, koji su bili u borbi primer svojim borcima. Topovsko odeljenje 28. divizije i borci Prateete brigade zaslužuju pohvalu zbog preciznog gaenja neprijateljskih bunkera, svaka njihova mina i granata bili su puni pogodak.

U celini, borbenost brigade bila je na zavidnoj visini, borci su se na-prosto takmičili u hrabrosti i u jurišu niko nije zaostajao.

U izveštaju Župske redarstvene oblasti Bjelovar, od 30. studenog 1943, o napadu jedinica Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske na azmu i Nartu kaže se: prema izveštaju krilnog zapovedništva u Bjelovaru, od 30. studenog 1943. godine, u 8,30 sati nakon borbe voene sa našim posadama, partizani su zauzeli azmu. Partizani su najpre od sela Draganac navalili na naše oružnike, na ulazu u azmu. Vojarna oružništva porušena je partizanskim topovima i baca ima, momad izginula a ostatak su odmetnici savladali i zato ili. Potom su partizani provalili opsadni obru kod stana kotarskog predsednika, koji je na dominantnom položaju, i odatle napali domobransku posadu koja je usled nedostatka naboja podlegla. Nakon svladavanja naših oružnika, odmetnici su napali nemačko oružništvo, koje su takode savladali. Momad domobranske posade, nemačkog i našeg oružništva pokušala se spasiti bekstvom preko reke esme, ali, kako se doznaje, dosta je momaka u nabujaloj reči izgubilo život (Zbornik NOR-a, t. 5, knj. 21, dok. 210).

U toku borbi za azmu, a i posle njenog pada, neprijatelj je iz više pravaca pokušavao da pomogne opkoljenom garnizonu u azmi, ali svi njegovi pokušaji bili su odbijeni i pretrpeo je velike gubitke kod sela Sovari i Dapci gde je u zasedi bila 17. brigada. Nekoliko dana vodile su se teške i krvave borbe, te je u jednoj takvoj borbi brigada razbila napadača i zarobila: 2 topa 75 m/m, 2 pt. topa 37 m/m, i 1 minobaca 82 m/m, 5 puškomitraljeza i 200 pušaka, a neprijatelj je ostavio na bojnopolju 165 mrtvih vojnika, 200 ranjenih, zapaljeno je 7 kamiona, 2 putnička vozila i oborena 2 aviona.

Budući da je neprijatelj pretrpeo velike i teške gubitke, i u uporištu i na zasedama, trećeg dana borbi povlači se u garnizone i u svom izveštaju piše da bi svako daljnje napadanje na partizane bilo uzaludno i bezuspešno, pošto su na tom terenu skoncentrisali velike snage.

Kada su prestale borbe na tome terenu, jedinice su u okviru brigada analizirale uspehe i slabe strane. Na tom savetovanju bile su istaknute i dobile javno priznanje 2. brigada II operativne zone i 17. brigada 28. divizije za uspeh u toj borbi, a i sve ostale jedinice, koje su u estvovala u toj akciji, zaslužuju svaku pohvalu.

O tim borbama za oslobodnju govorila je i Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«. U emisiji se kaže da je oslobodjena, da Moslavina ima svoju veliku slobodnu teritoriju, i poimenično se navode brigade i njihove starešine koji su rukovodili borbom. Ta akcija i prenos preko radio-stanice imali su velik odjek na tom terenu a i uvelike demoralisali domobrane, zbog čega je iz gradova sve veći i broj dobrovoljaca dolazio u naše redove.

Oslobodjena ostaje slobodna sve do završnih operacija, do povlačenja, neprijatelja sa istoka.

Oslobodjena je slobodna, to je drugo kotarsko mesto oslobodjeno u severnoj Hrvatskoj, ali prvo koje ostaje u našim rukama kao slobodna, teritorija Moslavine.

Zauzimanje oslobodjenice od velike je važnosti za NOV u rukovođenju daljnjim operacijama u tome delu Hrvatske.

U oslobodjenici je smeštena Komanda mesta, Štab II operativne zone sa svojom Komandom pozadine, Mesni, Kotarski i Oblasni komitet KPH, MNOO za oslobodnju i ostale masovne organizacije što je olakšavalo i vojne operacije i politički rad. Oslobodjena tako postaje partizanski centar za veliki deo severne Hrvatske.

Oslobodjenjem oslobodjenice neprijatelj je izgubio važnu i najkraću komunikaciju sa garnizonima: Križevci, Bjelovar, Narta i Osijek. Ta komunikacija bila je važna za neprijatelja i radi snabdevanja Zagreba hranom iz ekonomski jakih krajeva, Podravine i Slavonije.

Nekoliko dana posle oslobodjenja oslobodjenice održan je veliki narodni zbor, koji je imao politički karakter. Prisustvovalo mu je nekoliko hiljada građana i seljaka toga kraja. Naši odbori i masovne organizacije organizovali su u oslobodjenici prikupljanje za 2. brigadu II operativne zone, i za nekoliko dana bilo je prikupljeno oko 13 seljčkih kola darova. Pozvan je i predstavnik brigade da dođe i primi darove. Štab brigade uputio je svog predstavnika da se zahvali na pažnji organizacijama i narodu, s tim da se svi darovi pošalju našoj bolnici u Podgari.

Sada je pred brigadom bio zadatak srećivanja jedinica, a potom popuna novim borcima dobrovoljcima. Zbog toga smo razaslali jedinice po terenu Moslavine s tim da sa masovnim organizacijama organizuju sastanke i mitinge radi dobijanja novih dobrovoljaca, jer smo raspolagali veći količinom oružja, odeće i obuće. Agitacija je potpuno uspela i novi se dobrovoljci javljaju u većem broju, a počinju da pristižu i novi borci iz gradova, u većini radnici, naročito iz Zagreba i Siska. Jednog dana stigla su 52 dobrovoljca iz Zagreba, većinom organizovani članovi

Partije, skojevci i simpatizeri. Tako je brigada ubrzo narasla na 1 190 boraca i rukovodilaca, od toga 91 drugarica.

Naoružanje: 633 puške, 27 šmajsera, 5 lakih i 2 teška minobaca a, 3 pt. topa, 31 puškomitraljez, 8 teških i 8 lakih mitraljeza i 51 pištolj različitih kalibara.

Brojno stanje brigade uzeto je iz Zbornika, tom V, knj. 23, dok. 87. Brigada je sada i brojano i u naoružanju bila gotovo dvostruko jača. Osnovan je i četvrti bataljon. Brigada je potpuno snabdevena svim vojnim potrebama i osposobljena za daljnje operacije.

Za vreme srećanjanja brigade, odmora i popune novim borcima, Štab brigade uspostavio je 10. XII 1943. vezu sa domobranskim satnikom Perom Janjušićem iz uporišta Narta. Obe strane su se izdale u prisilno izviđanje u pravcu sela Štefanje, te da ga se tamo sačekati i zarobiti sa istovremeno satnijom, jer je odlučio da pređe na našu stranu. Ta satnija pripadala je 2. bojnoj 1. lovačke pukovnije. Zaseda je postavljena ugovoreno dana, ali kada je satnija krenula iz garnizona, komandant garnizona je odredio u prethodnicu satnije vodnika vojnika. Zaseda je bila postavljena na izlasku iz sela Narte, ali nije bila dovoljno budna a nema koji vojnici u prethodnici razvili su se desno i levo u pravcu pokreta i primetili našu zasedu, zbog čega je došlo do otvaranja vatre i sa jedne i druge strane. Nama je tada jedino preostalo da zatvorimo pravac izlaska i povratka u logor. Neprijatelj je iz garnizona pokušao da pomogne napadnutoj satniji ali bez uspeha. Kada je došlo do borbe, rekao se kako satnik komanduje: »Ne pucaj!«, a i naše starešine komandovale su: »Prekini paljbu!« ali za tren oka pale su žrtve. Tada su zarobljena 3 oficira, 1 podoficir i 52 domobrana. Zaplenjena su 2 puškomitraljeza, 38 pušaka i 4 šmajsera. Poginulo je 15 neprijateljskih vojnika i 1 oficir, a ranjeno 17, od toga većina nemačkih vojnika i 1 nemački podoficir. Zarobljeni vojnici, oficiri i podoficiri ostali su u našoj brigadi da se bore protiv zajedničkog neprijatelja.

Ranjene i mrtve neprijateljske vojnike smo pokupili, ranjenima pružili prvu pomoć, napravili spiskove i uz pomoć seljaka uputili ih u Nartu, zahtevaju i da nam se potvrdi pismeno prijem što je komandant garnizona i ukinuo, zahvalivši nam se na humanosti. Ali ni posle ovakvog našeg gesta nismo mogli doći u kontakt sa tim komandantom radi predaje garnizona.

Zato smo odlučili ili da komandantu u garnizon Nartu uputimo na elnika brigade Božu Kušeca da pregovara o predaji garnizona. Na elnik je bio primljen kod komandanta ali on nije hteo da pregovara o predaji. Posle kratkog razgovora komandant garnizona odredio je našem predstavniku pratnju, i to vod ustaša, do naše slobodne teritorije.

Štab II operativne zone ponovo naredjuje da brigada u drugoj polovini prosinca usmeri svoja dejstva na rušenje pruge, u prvom redu pruge Beograd—Zagreb. Brigada je noć 13. na 14. XII sa jednim bataljonom Moslava kog partizanskog odreda porušila prugu između Popovača i Novoselec-Križa, na četiri mesta u dužini 1200 metara, a 23. na 24. XII porušila oko 200 metara pruge između Ivanske i Novog Sela. Istovremeno su diverzanti digli u vazduh neprijateljski transport kod sela Širinac. Naš 1. bataljon, koji je bio u zasedi, napao je neprijateljski

transport i zarobio 40 domobrana, 3 ustaše i 3 nemačkih vojnika, a poginulo je 10 nemačkih vojnika. Zaplenjene su 52 puške, 1 puškomitraljez i druga ratna oprema. Borci bataljona zapalili su 6 vagona a da nisu proverili šta se u njima nalazi. Tako se dogodilo da je u vagonima zapaljena nova odeća i obuća koja bi nama i našim drugim jedinicama i te kako dobro došla. Brigada je dejstvovala na prugama i putevima sve do 19. januara 1944. godine, kada je formirana 33. divizija, na bazi te brigade. Naime, od po dva bataljona ove brigade u novoj 33. diviziji formirane su 1. i 2. brigada.

Druga brigada II operativne zone postojala je relativno kratko vreme, ta nije etiri meseca, i to od 21. I 1943, kada je formirana, pa do 19. I 1944, kada je formirana 33. divizija. Brigada je bila sastavljena od mladih seljaka, radnika, intelektualaca, odvažnih komunista, rodoljuba i antifašista, koji su sticali političko i vojničko obrazovanje u estvuju i neposredno u veštinama i manjim akcijama, koje je brigada u toku svog postojanja vodila.

U redovima brigade borili su se, rame uz rame, Hrvati, Srbi, Muslimani, Česi i Slovaci iz severne Hrvatske i drugi: za nacionalno oslobođenje od nemačkog okupatora i doma ih izdajnika, za bratstvo i jedinstvo, punu ravnopravnost naroda i narodnosti Jugoslavije u svim oblastima društvenog života.

Organizacija KPJ u brigadi imala je veliku ulogu u razvijanju borbenog morala, političkih i idejnih vrednota boračkog i starešinskog sastava.

Organizacija SKOJ-a bila je nosilac slobodarskih, patriotskih, revolucionarnih težnji omladine. Zato su svi uspešnici brigade bili usko povezani sa delovanjem partijske i skojevske organizacije.

U brigadi se razvijao raznovrstan politički, vojnički, stručni i kulturno-prosvetni rad. Stotine mladih boraca — radnika, seljaka, a i drugih — sticali su vojničko i političko znanje i postajali desetari, vodnici, komesari, komandiri.

Svojom disciplinom, korektnim odnosom prema narodnoj imovini, moralnim likom i težnjom da pomognu narodu svagde gde su se nalazili i prolazili doprineli su da je brigada u celini stekla ugled i poverenje naroda u krajevima gde se kretala.

U toku svoga kratkog postojanja brigada je uspešno izvršila nekoliko većih i više manjih akcija. Prokrstarila je Moslavinom, Prigorjem, Podravinom, Bilo-gorom i Posavinom i izbacila iz stroja 715 ubijenih, 73 ranjena i 511 zarobljenih okupatorskih vojnika i doma ih izdajnika.

Zaplenjeno oružje: 615 pušaka, 32 puškomitraljeza, 25 automata, 5 strojopušaka, 97 pištolja, 5 lakih i 11 teških mitraljeza, 7 lakih i 6 teških minobaca a i 4 pt. topa.

Gubici brigade: 39 poginulih, 82 ranjena i 17 nestalih. Naši gubici u oružju bili su: 1 puškomitraljez, 5 pušaka i 1 automat.

Brigada je na mnogo više mesta porušila prugu i mostove i prekopala ceste ali nemam ta njih podataka o tome a sam se ta no ne se am.

Kroz brigadu je prošlo oko 1 500 boraca. Slali smo ih za Glavni stab Hrvatske, za 13. proletersku u Zumberak, a 52 lani Partije Muslimana, u jesen 1943, poslali smo u Bosnu po naredjenju Glavnog štaba Hrvatske.

Rudolf Filip i

Crtice iz historije Komunističke partije Jugoslavije (Novigrad Podravski i njegova okolica)

Premda Novigrad s okolicom ima pretežno seljačko stanovništvo, bez industrije i drugih objekata gdje bi bilo radničke klase, utjecaj Komunističke partije Jugoslavije osjetio se odmah od njezinog osnivanja.

Već u prvim danima nakon osnivanja Komunističke partije Jugoslavije socijalističke misao prodira u ovaj kraj. Borba za socijalističke ideje došla je do izražaja već u burnim događajima nakon stvaranja bivše jugoslavenske države. Od tadašnjih političkih stranaka, najviše utjecaja na seljake u Novigradu i Hlebinama imala je HRSS koja je bila u opoziciji prema režimu. No već tada dolazi do cijepanja u toj stranci na lijevo krilo i desno krilo (ostaci frankovaca). Borbu za lijevu orijentaciju vode pojedini seljaci koji su stali na pozicije tek formirane Komunističke partije. S tim u vezi mora se na prvom mjestu spomenuti Ivan Petreković (ubijen od ustaša 1944. godine) koji je došao u Novigrad nakon što je bio u zarobljeništvu u Rusiji, gdje je sudjelovao u poznatim revolucionarnim događajima. On je oko sebe okupio nekoliko seljaka s kojima je radio i prenosio im socijalističke i komunističke ideje. S njime radi Ivan Ledinski, nazvan Bela (umro poslije oslobođenja), i neki drugi. Njihovo djelovanje u to vrijeme bilo je vrlo plodno, i potpuno su otvoreno istupali s naprednim idejama.

Poznato je, iako nisu svi detalji još razjašnjeni, da je već u to vrijeme djelovala partijska organizacija u Novigradu. Ivan Ledinski Bela bio je član Okružnog komiteta KPJ Bjelovar i nalazio se u onom sastavu tog komiteta u kojem je radio i drug Tito.

Ivan Petreković bio je prvi pretplatnik lista *Borba* u Novigradu i davao ga na čitanje ostalima u selu.

Toj se dvojici nešto kasnije pridružio Mato Ormuš, stolar, vlasnik Pogrebnog zavoda. Kako je Ivan Ledinski Bela napustio Novigrad i preselio se oko 1926. godine u Čurug, taj rad je oslabio i sve više postajao ilegalan, a jedan od razloga za to bile su represalije tadašnje vlasti. Zbog toga je prošlo prilično vremena dok se rad ponovo pokrenuo.

Posebno valja ista i da je Narodna knjižnica u Novigradu za cijelo vrijeme postojanja sve do drugoga svjetskog rata igrala u tome značajnu

ulogu jer su u njoj djelovali komunisti Novigrada, pa je služila kao javna tribina za političku borbu. Narodna knjižnica bila je redoviti pretplatnik *Borbe*, a kada je taj list bio zabranjen, knjižnica je primala sve one listove koji su djelovali napredno a bili dozvoljeni. Zbog takvog rada, knjižnicu su više puta napadali razni reakcionarni elementi. To više što je uglavnom okupljala u svojim prostorijama napredne seljake, a i studente iz sela i okolice.

U to vrijeme osnovano je jedino poduzeće u Novigradu — Prvi novigradski paromlin d. d. Unatoč malom broju radnika došlo je do sindikalnog okupljanja, no značajnijeg rada nije bilo jer su radnici bili prilično zastrašeni razrađivanjem vlasnika paromlina s nekim njihovim drugovima.

Zbog ilegalne borbe Komunističke partije nepoznat je niz detalja i period od 1927. do 1935. godine u ovom napisu teško je komentirati. No, naglo buđenje revolucionarnog rada nastaje dolaskom u Koprivnicu prof. Ive Marinkovića koji je oko sebe okupio nekoliko srednjoškolaca i mladih studenata iz Novigrada i okolice. On im daje naprednu literaturu, brošure i drugi propagandni partijski materijal s tim da ga daju dalje na čitanje pojedinim naprednijim seljacima i Novigradanima. Prof. Ivo Marinković je nakon takvog jednog sastanka u vinogradima iznad Plavšince bio uhapšen. Ilustracije radi, navodim samo nekoliko seljaka iz Novigrada koji su savjesno pošli izučavati taj materijal: Pero Trnski (umro poslije oslobođenja), Stjepan Hirjan Baek (ubijen od ustaša 1944. god.), Ivan Trnski (ubijen u koncentracijskom logoru u Skandinaviji) itd. Kraće vrijeme u Novigradu je boravilo i nekoliko radnika komunista, npr. krojač koji pomogao kod krojača Dobrića, koji je nakon dva mjeseca dobio izgon iz Novigrada od tadašnjih vlasti.

U Hlebinama je u isto vrijeme došlo do obnove rada i oko 1935. god. trgovci putnik Josip Gažić donosi naprednu literaturu i daje je naprednim ljudima na čitanje. Među prvim simpatizerima bio je seljak slikar Franjo Mraz (sada živi u Beogradu).

Od ideologije braćara i Radića, koja je bila propovijedana u njihovoj HRSS, nije ostalo gotovo ništa; Maek postaje otvoreni suradnik buržoazije, no ne samo to, već i suradnik svejačeg fašizma. To se odrazilo na HSS koji je utjecaj znatno oslabio, a naročito poslije osnivanja Seljačke zaštite, poluvojne formacije po uzoru na fašističke organizacije u drugim zemljama.

Ovdje ilustracije radi iznosimo sjećanja Franje Mraza na taj period. On, uz ostalo, kaže: »Od 1937. rasparavana je ilegalna štampa kao i leci, brošure i napredna literatura. Maekova seljačka zaštita pomagala je žandarima sakupljati letke po dvorištima, ulicama i vrtovima. Seljački slikar Franjo Mraz bio je pozvan u općinski ured u Hlebinama, gdje mu je maekovski načelnik i jedan funkcioner HSS zaprijetio, da će ubuduće dozvoliti žandarima hapšenje ako se leci još jednom pojave. Povišenim tonom je naglašeno, da se to više neće trpiti.«

Godine 1939. čak srednje škole u Bjelovaru Milivoj Marijan bio je istjeran iz škole te se iz Bjelovara preselio u Javorovac kod svojih roditelja. Školovanje je nastavio u koprivničkoj gimnaziji, a poslije na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Njegovo protjerivanje iz Bjelovara bilo je posljedica

njegova aktivnoga revolucionarnog rada. S tim radom on nastavlja i na ovom terenu. Agilan, mlad i poletan okuplja oko sebe omladinu, svugdje je aktivan i zapažen. Organizacijski sekretar Kotarskog komiteta uo i rata bio je Franjo Mraz koji u jednoj svojoj izjavi kaže: »Naro ito treba podvu i aktivnost dvojice studenata Marijana Milivoja i Ota Grossa. Oni su unosili među drugove svoja iskustva iz Zagreba i svojim stavom doprinosili stvaranju komunisti ke discipline.«

Kako je Novigrad dijelom bio povezan gotovo direktno s okružnim rukovodstvom, 1939. godine zapaža se djelovanje bra e Baki a iz Bjelovara a nešto kasnije Kasima ehaji a koji je uo i rata i u po etku okupacije bio sekretar Okružnog komiteta Bjelovar.

Uo i rata imamo na terenu jake partijske organizacije i to:

U Novigradu: 1. Ivan Cirkvenac — sekretar organizacije, 2. Mato Ormuš (strijeljan od ustaša 1941. godine), 3. Ivan Horvati uk (poginuo 1943), 4. Slavko Ledinski (strijeljan od ustaša), 5. Milivoj Marijan, student (poginuo 1942. godine), 6. Ivan Trnski (strijeljan od Nijemaca u Skandinaviji), 7. Ivan Petrekovi (strijeljan 1944. godine od ustaša), 8. Josip Jovo Blaži (strijeljan od ustaša 1941. godine).

U Hlebinama: 1. Franjo Mraz — sekretar organizacije, 2. Ivan šošari (strijeljan od ustaša), 3. Franjo Bosanovi Dida.

Godine 1941. formirana je i organizacija u Plavšincu uz pomo Marijana Milivoja i Kasima ehaji a. Tu su organizaciju sa injavali: 1. Stevo Ciganovi — sekretar organizacije (strijeljan 1941. god.), 2. Milan Pulja (strijeljan 1941. godine), 3. Nikola Roj evi (strijeljan 1941. godine).

Te su organizacije razvile uo i rata jaku aktivnost i oko sebe okupile niz simpatizera. (Kao kandidat u Novigradu bio je Duro Keceuš, brija ki obrtnik.)

Zna ajna aktivnost bila je prikupljanje Crvene pomo i.

Posebno se mora ista i djelovanje omladinke Mire Jeleni , koja je, kao lan SKOJ-a, a kasnije kao lan Partije, došla u novigradsku organizaciju. (Polazila je zubarsku školu u Zagrebu i tamo se opredijelila za komunisti ke ideje.) Ona je me u prvima 1941. stupila u prvu partizansku grupu, potkraj 1941. godine bila je ranjena i uhva ena od ustaša (predao ju je ustašama neki njihov agent u G. Velikoj) i strijeljana je na Vojnovi u 1942. godine.

Nakon okupacije naše zemlje te partijske organizacije nisu ostale neaktivne. Sekretar Okružnog komiteta Kasim ehaji i neki drugovi iz Okružnog komiteta posje uju ih, te je u tim organizacijama prilikom jednog savjetovanja, u šumi kraj sela Bregi, prou eno pismo Centralnog komiteta o dizanju ustanka.

Ve i dio sastanaka te organizacije održavan je u zgradi Vo no-loznog rasadnika u Novigradu, a sastancima su prisustvovali 1941. god. i neki drugovi iz Virja, kao Bolto Pankari , Pero Ljubi , Martin Berta i drugi. Treba ista i da se za osiguranje tih sastanaka brinuo Ivan Bukvi , pred-radnik u rasadniku.

Kako su u drugoj polovici 1941. godine osnovane partizanske grupe — na Kalniku (pod nazivom Kalni ka grupa), zatim na Bilo-gori Bjelovar-

ska grupa — od drugova koji su se još nalazili kod kuće formirana je partizanska grupa pod nazivom Javorovka, kojom je rukovodio Marijan Milivoj.

Okupator već prvih dana preko svojih slugu — ustaša — (kojih je već inače bila u Matkovoj zaštiti) počinje represalijama protiv srpskog življa. Više vidjenih Srba iz tih mjesta odvedeno je u logor »Danica« i više se nikada nisu vratili. Druga faza bile su represalije protiv židovskih obitelji (u Novigradu obitelji Žige Jelenića i obitelji Jože Goldšmita).

Na inicijativu Okružnog komiteta dolazi do pripremanja već akcije na zgradu općine Novigrad. Na tim su pripremama radili sekretar OK Kasim Čehajić, Marijan Milivoj, član Kotarskog komiteta, i neki ostali drugovi. U toj akciji sudjelovale su Bjelovarska, Kalnička i dio Javorovske grupe.

Napad je pripreman u Javorovcu i sastanak s drugovima koji su sudjelovali u napadu održan je u kući Jove Vučkovića. (Marijan Milivoj je u Javorovcu okupio grupu drugova koji su aktivno radili, a to su bili Branko Halapa Braco, Pero Prijić, Nikola Marinković i neki drugi.)

Napad na općinu Novigrad izvršen je 27. XI 1941. godine u noć. Od poznatijih drugova u tom su napadu, uz ostale, sudjelovali: Gabrijel Santo Kum, Pero Biškup Veno, Duka Prilika, Josip Rauš, Bogdan Levać i neki drugi.

Od domaće Javorovske grupe sudjelovali su drugovi iz Javorovca i Plavšince. Dio drugova imao je zadatak da prije upada u općinsku zgradu prereže žice telefonskih linija. Kasim Čehajić nije sudjelovao u napadu jer je bio teže obolio i nalazio se u kući Nikole Kalanja u Borovljanima.

U tom napadu zaplijenjeno je dvadesetak pušaka, 5000 metaka, jedan geštetner, dosta kancelarijskog materijala itd.

Dio zaplijenjenog materijala ponijele su Bjelovarska i Kalnička grupa sa sobom, a dio je bio pohranjen u štaglju Steve Vučkovića u Plavšincu.

Okupator i ustaška vlast nisu mogli ni pomisliti da bi prvi partizani u tome kraju mogli izvršiti akciju na općinsko mjesto u kojemu su ustaše. Može se s punim pravom reći da je to jedna od prvih značajnih akcija u kotaru Koprivnica s velikim političkim uspjehom za teritorij Novigrada i okolice.

Ustaše i žandari, tragaju i za drugovima koji su sudjelovali u toj akciji, uhvatili su Josipa Blaževića i Jovu koji je pod pritiskom odao neke veze pa su ustaše uhapsili u Borovljanima Kasim Čehajić, većinu drugova iz partijske organizacije Novigrada, cijelu organizaciju iz Plavšince i nekoliko suradnika Partije. (Marijan Milivoj je u toku noći otputovao iz Novigrada i nije uhapšen, a neki su drugovi otišli s partizanskom grupom, npr. Branko Halapa Braco.) Ustaški prijeki sud je nakon kratkog postupka u Bjelovaru, 19. XII 1941, izrekao smrtnu kaznu svim drugovima i izvršena je na Vojnovi u 20. XII 1941. godine. Strijeljani su ovi drugovi: Slavko Ledinski iz Novigrada, Marija Ormuš iz Novigrada, Ivan Šoštarić iz Hlebina, Ivan Cirkvenec iz Novigrada, Nikola Rojević iz Plavšince, Milan Pulja iz Plavšince, Stevo Ciganović iz Plavšince, Stevo Vučković iz Srdince, Milan Kukić iz Vlislava, Nikola Kalanj iz Borov-

ljana, Stjepan Ivekovi iz Bjelovara, Žiga Jeleni iz Novigrada, Josip Goldšmit iz Novigrada, Josip Blaži iz Vlaislava i Kasim ehaji iz Bjelovara.

Tome hapšenju izbjegao je Ivan Horvati uk koji se po zadatku Partije nalazio u Bjelovaru u domobranstvu te je odmah poslije akcije prešao u ilegalnost, tj. u partizane. Franjo Mraz, iz Hlebina, u to vrijeme ve je bio u ilegalnosti.

Okupator i ustaše mislili su da su time zadali udarac pokretu, ali su se prevarili. Rad je nastavljen i unato tome što je dio drugova dao u prvim danima borbe živote za ideje Partije i oslobo enje naroda. Marijan Milivoj, koji je prešao u Kalni ku grupu, održava i dalje vezu koliko je •okršaj u Javorovcu kad su poginula tri druga. (Marijan Milivoj poginuo je u Hrastovskom, kraj Ludbrega, s Božom Lajnerom 3. maja 1942. godine, bore i se hrabro do posljednjeg asa.) Tom prilikom odvedeno je nekoliko drugova iz Javorovca u Jasenovac — Duro Vu kovi , Ilija Gruba e vi , Pero Priji , Nikola Jakopovi , Nikola Marinkovi i uro Rašan iz Novigrada.

Veze pokidane 1942. godine po inje uspostavljati Ivan Horvati • uk koji je bio zadužen za taj teren te je na njemu ostao do pogibije u Novigradu 1943. godine.

Me u prvima koji su po eli raditi na organiziranju borbe protiv okupatora bila je Katica Marijan, koja je unato gubitku sina nastavila aktivno raditi.

Zatim dolazi do povezivanja s drugovima na liniji Srdinac, Novi-grad, Hlebina, Plavšinc, Vlaislav, Borovljani, Jeduševac i Delovi. Gotovo •cijeli teret toga povezivanja u po etku nosio je drug Ivan Horvati uk.

Organizacija ustanka dobiva sve ve eg maha. Dio drugova potkraj 1942. godine otišao je u partizane. Ali se na terenu pojavilo nekoliko terenskih radnika koji su došli po zadatku partijskog rukovodstva (Ivica Mata i Viktor i Ante Dobrila Pepo doselili su tehniku Okružnog komiteta u zimu 1942—43. u klijet Ivana Filip i a, zatim je došao drug Stjepan Kendjel Sedi i još niz drugova).

Kako je potkraj zime 1943. godine došlo do provale na sektoru Novigrada, grupa drugova odlazi od ku e i formira se partizanska grupa u kojoj su bili: Ivan Horvati uk, Josip Kemi Kobac, Stjepan Paveši Zeko, Josip Vranar Sokol, Milivoj Nježi , te drugarice Katica Novoselac (Cvrtila) Ševa, Zorka Uzorac Ruža, Marija Raleti Višnja i Kata šoštari Branka. Dio tih drugova i drugarica prešao je na terenski, tj. politički rad, a partizanskom udarnom grupom komandirao je Josip Kemi Kobac. Udarna grupa djelovala je uglavnom na sektoru op ine Novigrad sve do pogibije drugova Ivana Horvati a uka (koji je radio na poslovima Kotarskog komiteta kao vršilac dužnosti sekretara) i Josipa Kemi a Kobca u Novigradu.

Ostatak udarne grupe prešao je na Kalnik, te se nakon popune vratio i tada je na tome terenu osnovana Udarna grupa broj 7, u ijem su prvom sastavu bili: edo Ciganovi , komandir grupe, Veljko Štrbac, zamjenik komandira, Josip Vranar Sokol, komesar grupe, i lanovi Ivan

Jajeti Vuk, Milivoj Nježi, Svetozar Rojevi, Milan Sekuli, Vinko Imbrić; zatim se pripojio Ivan Gal, jedan drug zvan »Žuti«, a nešto kasnije grupa je popunjena urom Ugarkovićem, Tomom Ikićem i Franjom Elekovićem. Grupa je djelovala do formiranja Bjelovarskog odreda i cijela je ušla u odred.

Godine 1943. i na početku 1944. dolazi do formiranja partijskih organizacija u Javorovcu, Plavšincu, Srdincu, Vlislavu i Borovljanima. U toku 1944. godine postoji i Općinski komitet Plavšinci u kojem su djelovali: Nikola Štrbac, sekretar, Dušan Jović iz Vlislava, Nikola Sekuli iz Vlislava, Mileva Vukmiri iz Srdinca, uro Grubević iz Srdinca, Ivan Krstitović iz Borovljana.

Na kraju treba istaći da su se 1943. i 1944. godine na teritoriju općine Novigrad, a napose u Plavšincu, Borovljanima, Srdincu i Javorovcu, nalazila pojedina okružna rukovodstva, npr. Okružni komitet, Okružni NOO itd. To je nesumnjivo mnogo utjecalo na nagli razvoj ustanka 1943. godine. Posebno se u organiziranju partijskog rada i ustanka na ovom terenu istakao drug Grga Jankes Marijan, sekretar Okružnog komiteta, koji je svojim ličnim utjecajem i radom mnogo pridonio i na ovom terenu borbi protiv okupatora i stvaranju naše današnje socijalističke zajednice.

Kako se u ovom članku, koliko je bilo moguće, išlo za tim da se opiše samo rad partijskih organizacija, i to samo jednog dijela, a izostavljeno je opisivanje detalja u organiziranju NOP-a na ovom terenu, organiziranju narodne vlasti, omladine, žena i ilegalnih veza, premda se u originalnim materijalima, koji o tome postoje, sve nalazi.

Iz dosadašnjeg izlaganja vidi se koliko je, u prvim danima borbe, drugova-komunista dalo živote za oslobođenje naše zemlje, ali zbog ograničenog prostora nemoguće je nabrojiti imena svih onih koji su poginuli u borbi. Okupator je učinio sve da spriječi narodni ustanak, metode kojima se pri tome služio rijetko se nalaze u historiji. Kao ilustracija neka posluži, uz već navedeno, zvjersko ubijanje deset ljudi u Novigradu 1944. godine. No, unatoč tome, ustanak i sudjelovanje ljudi s ovoga teritorija u njemu bilo je masovno, posebno srpskih sela koja su u većini sudjelovala u NOB-u.

Vjekoslav Smeh

O djelatnosti komunista i antifašista u garnizonima NDH (Križevci, Bjelovar, Petrinja, Zagreb, Varaždin) 1942 — 1943.

Križevci

U Križevcima sam se našao ponovo nakon desetak godina izbjivanja. Bilo je to u ponoć 24. XII 1941. Te sam noći i pobjegao iz zarobljeničke kolone, koju su dopratili Nijemci negdje od Münchena i predali je ustašama na zagrebačkom kolodvoru. U sveopćoj »božjoj gužvi« uspio sam se pomiješati s putnicima i ući u vagon za stoku. U toj klasi već sam se bio udomačio i osjećao bolje i sigurnije, a ponoćni radnici i seljaci natiskali su se u vagonu kao u kutiji sardina. »Rajše i to negdje u Rusiju i Bosnu«, tješili su se povojni činičari i seljaci. »Kaj nemate karte se niš ne sekirajte, konduker i ustaška pratnja čuga se greju u prvom vagonu, a po ovoj zimi i snegu ni vrag ih ne bi van steral, pak se bi i pes smrzel osim partizanov. Pri nas ih još ni, ali vele tam na Kalniku da ih već ima ko lisja na grani. Znače, mi ih se niš ne bojimo, em nemreju biti nek kak i drugi ljudi, a kaj imaju tri roga na glavi s tim nek si ustaše razbijaju elenjku!«

Ovim bijegom iz zarobljeničke kolone i sam sam izbjegao prinudnu mobilizaciju potkraj 1941. godine jer su oni zarobljenici, koje su ustaše otpremili u kasarne na Selskoj cesti u Zagrebu, bili otpremljeni u borbene jedinice širom zemlje.

Moj rodni kraj — Podjale, Gradec, Vrbovec, Križevci — napustio sam sa 11 godina, poslije završene osnovne škole. Kao »općinsko dijete« sa stipendijom Doma kralja Aleksandra, koju mi je inicirala i pomogla ishoditi općina Gradec, otišao sam u Beograd, završio gimnaziju, a rat me zatekao u Vojnoj akademiji u 68. klasi. Tako sam 10 godina bio izvan zbijivanja u rodnom kraju.

Već iste noći, kad sam došao iz ropstva, otac me je informirao o svim nedjelima fašističke tvorevine NDH, o pokolju Srba u Vojakovačkom Osijeku, o pogubljenju uglednih komunista, Židova i drugih. Govorio mi je o zloglasnoj »Danici« u Koprivnici i o ostalim logorima u koje su otjerali stotine hiljada Srba, Židova, Roma, antifašista i komunista. Potvrdio mi je da postoji kalnička udarna grupa. Zaželio sam da se sretne s njima. Gledaju i sva nedjela okupatora i ustaša, moja majka je predložila da krenemo na Kalnik i da se pridružimo ustanicima.

Kako je bila oštra zima, otac je predložio da nekako prezimimo u gradu, a do proljeća će porasti broj boraca pa će i naše učestvovati biti djelotvornije. Da bih izbjegao regrutaciju, upisao sam se na tehnički fakultet, gdje su mi priznali jedan semestar sa vojne akademije. Tako sam počeo putovati vlakom i upoznao dake i studente putnike, željezničare i radnike, koji su putovali u Zagreb. U vlaku su komentirani aktualni događaji i javno i glasno žigosana okupatorska i ustaška nasilja kojih je bilo svaki dan. Tako su vlakovi iz Zagreba do Koprivnice i Bjelovara postali javna tribina za antifašistički glas Partije i SKOJ-a. Oni su nosili poziv i poruku svim svojim putnicima da pamte, da vide i čuju i da osude nedjela fašista.

Putuju i svaki dan istim vlakom svi smo se dobro upoznali i jedni druge čuvali od provokatora i ustaša. Ignorirali smo laži Goebbelsove propagandne mašine i doma ih slugu. Da je to područje bilo manje napadano neprijateljskim uporištima, već tada bi povelu otvorenu borbu na stotine mladih i oduševljenih antifašista. Raspoloženje mladih bilo je izuzetno optimistično, moralno vrst. Svi su osuđivali suradnju HSS-a s ustašama. Ali ni neprijatelj nije to mirno gledao: uspio je mnoge agitatore iz redova učaka, studenata i mladih radnika lišiti slobode i otpremiti u zloglasne logore. Ipak su mnogi omladinci, skojevci, komunisti i antifašisti, osjetili svoj trenutak, pa su se prebacili u razne krajeve naše domovine, gdje su se uključili u borbu na otvorenoj fronti.

Prvi kontakt s vojakovom komunističkom grupom »Mileva Cetuši« uspostavio sam oko Nove godine 1942. Krenuo sam kamionom iz Križevaca u Kamešnicu po drva. Tu sam sreo Dragu i Ivanku Nojberg. Slovenke protjerane s obitelji iz Štajerske. Taj je dan ustaška pripremna bojna iz Križevaca »ešljala« u streljačkim lancima potkralnički kraj. Pričekali smo u kući mještanina Jembreka dok ustaše ne obustave pretraživanje. Pala je noć, i Slovenke su se bojale povratka u Osijek. Doma in je predložio da ostanemo kod njega, jer bismo mogli stradati ako su ustaše postavili zasjede. Kako smo s kamionom morali čekati do jutra, predložio sam da ih otpratim i nakon sat hoda stigli smo u kuću u partizansku kulu Miloša Vitanovića, koja je bila dodijeljena Slovincima. Tek što smo stigli u selo, došli su i partizani. Rekvizirali su tri svinje koje su Slovinci hranili za zloglasni »Zempro«. S pištoljem u ruci ušao je Miloš Vitanović u svoju kuću i upitao me tko sam i po čemu sam došao u Vojakova kuću iz Osijeka iz Križevaca. Kad sam objasnio da sam sin trgovca Gonana i da sam s kamionom u Kamešnici radi ogrjevnih drva, te da sam ovamo dopratio djevojke, jer su se bojale same vratiti kući, predložio mi je da krenem s njima u šumu. U taj čas nisam bio ni dovoljno opremljen ni naoružan, pa sam obećao da ću ih za nekoliko dana potražiti ili preko njegove kuće ili posredstvom Govedića.

Riječ koju sam dao partizanima ubrzala je moj odlazak u partizane. Želio sam da sa sobom povedem više drugova i ponese što više oružja iz Križevaca.

Zapovjednik križevačkog garnizona bio je poručnik Ivan Ribari, rodom iz Trsta. Za razliku od drugih oficira, bio je antifašist i vrlo su ga brzo u gradu zavoljeli. Neke je porodice štiti od policije i ustaša. Kao profesionalni vojnici, brzo smo našli zajednički jezik, ogorčeni

obojica zbog situacije u zemlji. Dva dana nakon mog povratka sa Kalnika on me pozvao da ga pratim u Glogovnicu gdje je bilo osiguranje jednog voda njegove jedinice. S kamionom hrane i ostale opreme došli smo navečer toga dana u Glogovnicu. Predložio sam da prošetamo do Osijeka, do prognane slovenske obitelji, nadaju i se da ćemo se sresti s kalničkim partizanima i ugovoriti nešto konkretno.

Ali iako smo cijelonoćno probdjeli u Vitanovi evoju kući, pošto smo Govedi u poslali poruku da nam dođu vezu, nismo tu vezu dočekali. Vraćajući se pješice sa Kalnika u Križevce, razmotrili smo mogućnost prelaska ili bar razoružanja posadne jedinice. Ribari je bio pripravan da prijeđe u NOV, a i moj cilj je bio povezivanje s njim. Najviše je povjerenja imao u svoga etnog starješinu, bivšeg gardijskog narednika. Vjerovao je da će s njim prijeći u NOV i oko stotinjak vojnika.

Oštra zima s mnogo snijega i neprestane hajke ustaša iz Ivanca i Apatovca preko Osijeka, Kamešnice i Kalnika, i žandarmerije iz Križevaca, onemogućavaju nam da uspostavimo bilo kakvu vezu s Milevinom grupom. Poručnik Ribari poslao nam je 10 pari vojnih cipela i dva para čizama, što smo uspjeli prebaciti do Govedi a zajedno s jednim radio-aparatom na baterije. Posljednju vijest o grupi donio je Mijek Vitanovi kad je dovezao drva u Križevce. Mijeku Vitanovi u detaljno sam opisao svoj dogovor s poručnikom Ribari em o zarobljavanju križevaca kod Sv. Helene, kad budu dolazili na vježbu. Molio sam ga da to prenese Milevi i da javi kad se može akcija izvesti. I moj je otac pokušao da se nađe s Milevom. Govedi ga je obavijestio da se Milevina grupa povukla u Slavoniju. Ni Slovenci iz Osijeka nisu nam mogli dati neke konkretne podatke o partizanima, osim da više ne dolaze u Vojakova kuća u Osijeku. U ožujku je bio ranjen jedan partizan na Kalniku, a drugi Govedi je došao da traži liječnika pomoću. Da pomogne ranjeniku otišao je student medicine Braco Hanžek, ali ga je netko izdao pa je bio uhapšen i zatvoren u križevacki zatvor. Ustaše su bili uhvatili onog ranjenika, a u izjavi se da je on pod njegovim imenom opisao Hanžeka.

Otada je sve krenulo naopako. U izjavi se da je namjeru poručnika Ribari a da prijeđe u NOV odao njegov narednik. Ribari je 15. ožujka 1942. godine uhapšen i odveden u vojni zatvor Nova Ves u Zagrebu. Dan prije hapšenja dao mi je oproštajno pismo za majku i sestru, koje su stanovale u Krajiškoj ulici broj 17. Pismo im je da odlazi u NOV, jer ne može pomagati zločinca i sudjelovati u zločinima. Sestri je savjetovao da se s majkom skloni na dogovoreno mjesto. Taj isti dan, kad sam se vraćao u Križevce s fakulteta, bio sam uhapšen na željeznoj kolodvoru u Križevcima. U križevackom zatvoru već su bili moj otac, prometnik Pušara i upravitelj gradske ciglane Kirin. Tu sam i posljednji put vidio Bracu Hanžeka. Nakon nekoliko dana provedenih u križevackom zatvoru sprovedeni smo u zloglasni zatvor na Trgu N (danas Trg žrtava fašizma) u Zagrebu. Tu sam bačen u ćeliju s profesorom drom Winterhalterom, gimnazijalcem Svenom Lastom, zubarom Hafnerom i s još desetak uhapšenika. U ćeliju sam ušao, dr Winterhalter me upozorio na doušnike i savjetovao mi da pazim što govorim, a to mi je vjerojatno i spasilo glavu. Nakon 14 dana križevacka je grupa bila prebačena u tzv. ženski zatvor na Savskoj cesti. Poslije mjesec dana poela je istraga našoj

grupi. Referent za komuniste bio je neki Vaško Tibor. Na moju žalost, ne uputivši mi ni jedno pitanje, Vaško je diktirao zapisnik i opisao gotovo u detalje sve što sam radio i smjerao od dolaska iz ropstva do lišavanja slobode. Zapisnik ipak nisam potpisao, iako su iza mojih leđa ustaše britkim nožem podbrijavale kosu na zaraštenom vratu. Daljnjih mjesec dana nitko me nije zvao na saslušanje.

Ljerka Ribari, studentica ekonomije, sestra poru nika Ribari a, uspjela je posredstvom talijanskog konzulata da joj brata iz vojnog zatvora prebace u Ljubljanu, u Drugu armatu, da mu se ovdje sudi kao' ro enom Trš aninu. Kad je Ribari otišao iz Zagreba, položaj se naše grupe poboljšao jer nas Ribari u vojnom zatvoru u Novoj Vesi nije teretio. Kad sam u srpnju bio ponovo pozvan na saslušanje, referent Vaško bio je mnogo ljubazniji i dopustio je da u zapisnik u e moja verzija: da sam na Kalnik odlazio radi djevojaka, s Ribari em da sam se družio zbog uspomena iz akademije, a s Kirinom i Pušarom da sam bio' susjed i da smo se uglavnom vi ali na kolodvoru ili u gostionicama; poricao sam inkriminirano dizanje ustanka ciglara, željezni ara i vojske. Potkraj kolovoza pustili su nas uvjetno na slobodu uz garanciju pukovnika Krasnika, koji je izjavio da smo mi bogati ljudi i da nemamo veze s komunizmom. Zloglasni Juco Rukavina, ustaški pukovnik, zaključio je: ako nisu komunisti i ako su bogati, neka plate tu šalu vagonom drva i ugljena i nekoliko svinja, pa neka nam to pošalju u Zagreb. Za mene je rekao da me želi što prije vidjeti u uniformi. Otac Jakova Kirina bio je austrougarski pomorski kapetan, i on se zauzeo za svoga sina posredstvom »naftalinaca« iz mornarice. Na uvjetnu slobodu pustili su nas prije svega zahvaljuju i tome što se me usobno nismo teretili u istrazi i što smo se pravili kao da se ne poznajemo поблиže.

Bili smo vra eni u križeva ki zatvor i tu nam je re eno da smo se ovaj put izvukli, ali da nas više ne e puštati iz Križevaca ako ne izmijenimo svoj stav prema NDH. Svakog jutra i ve eri morali smo se javljati šefu policije i ekati da nas otpusti. Tada sam dobio poziv za nova enje u domobranstvo i na regrutskoj komisiji proglašen sam sposobnim za služenje vojske. Potporu nik Pušara, prometnik na željezni koj stanici, nije izdržao policijsko maltretiranje i pobjegao je iz Križevaca u Slavoniju. Traže i vezu s partizanima, negdje kod Novske u polju naletio je na ustašku zasjedu koja ga je ubila.

Mene su pozvali na odsluženje vojnog roka u tre u nova ku pukovniju Bjelovar. Svi moji pokušaji da se uz pomo veza i vezica izvu em iz vojske i produžim studije ostali su bez uspjeha. Tada sam se sreo s drugom Vejnem, koji mi je rekao da još nije sazrelo vrijeme da u našem kraju po ne otvorena borba, ali da se u domobranskim jedinicama može u initi pravi rusvaj. Neprijateljski garnizon u Križevcima sastojao se od jedne domobranske satnije sa oko 300 vojnika, jedne satnije legije s nad-satnikom profesorom Mileti em, jedne ustaške bojne sastavljene od doma ih ustaša iz Apatovca i Križeva kog Ivanca, na elu s logornikom Blažin i em. Na po etku 1943. godine garnizon je oja an jednim njema -kim bataljonom od 500 vojnika, s prate im oružjem i motorizacijom. Osim ustaške pripravne bojne i žandarmerijskog voda, do 1943. godine posada nije ispoljila ve e aktivnosti. U toj posadi bio je i vod željezni ke

bojne za pratnju i kontrolu vlakova, utvr en u bunkerima na kolodvoru Križevcima. Brojio je oko pedeset ustaša koji su, bez pravog povoda, maltretirali, prebijali i ubijali putnike. Sam logornik Fištrovi , paliku a i krvnik, koji je bio šef kolodvora Križevci, esto je morao li no interve- nirati i smirivati ustaše jer mu žena i djeca nisu mogli podnijeti hropac i zapomaganje nevinih žrtava.

Garnizon Bjelovar

U garnizonu Bjelovar, sjedištu županije i vojne oblasti u administra- tivnoj podjeli NDH, na elu vojne oblasti bio je zapovjednik pukovnik Stefanovi s operativnim i administrativnim štabom i mobilnim centrom. U tu oblast spadaju uporišta: Križevci, Koprivnica, Bjelovar, Novi grad, ur evac, Kloštar, Pitoma a, Virovitica, Daruvar, Pakrac, Lipik, Gareš- nica, Gr evac, Pisanica, Hercegovac, Bulinec, Severin, Ivani -Grad, Gojilo, azma i Vrbovec.

U kasarnama »Preradovi « i »Filipovi « bila je smještena II nova ka pukovnija i artiljerijski divizion. Komandant pukovnije bio je pukovnik »naftalinac« Kristofi . Dvije nova ke bojne bile su na izobrazbi u Bjelovaru, a koturaška bojna u Koprivnici. etvrti i Peti gorski zdrug, sastavljen od starih vojnika planinskih jedinica, predstavljao je elitnu j udarnu snagu, pa je sudjelovao u ofenzivnim operacijama u Bosni i Slavoniji. Sada je pokrivao operativno podru je Daruvar, Lipik, Pakrac, Gr evac, Garešnicu, i bio u svim operacijama istki i » ešljanja« terena gdje se širio ustanak. Zandarmerijsko krilo, u ja ini jedne bojne, pokrivalo je okrug i župu žandarmerijskim stanicama kao organima izvršne i prinudne vlasti uz op inske i kotarske uprave. Jedna satnija žandara inila je posadu Velikog Trojstva gdje su transporte ugrožavali ustanici Mosla- vine zahvaljuju i manevarski veoma pogodnom, pošumljenom zemljištu.

Konji ki divizion, lociran u Virovitici, imao je 300 konjanika, a zadatak su mu bile hitne intervencije i uvanje željezni kog i cestovnog prometa.

Jedna ustaška motorizirana bojna u ja ini 600 vojnika sa šest tanketa bila je u stalnoj pripravnosti. Tu je bila i jedna eta Gestapoa sa 120 žandara. Garnizon je imao i sve specijalne jedinice, radionice i bolnice.

Bjelovar je bio krcat vojnim i civilnim sudovima koji su se natjecali u smrtnim presudama, u masovnom istrebljivanju, hapšenju i slanju u logore Srba, Židova, Roma, komunisti i antifasisti kih rodoljuba.

Pukovnik Krasnik dao mi je svoju posjetnicu za pukovnika Stefano- vica kojega je zamolio da mi odgodi služenje vojnog roka zbog studija, što je dotada i bila praksa. »Ja vam tu odgodu ne mogu sada dati — rekao mi je Stefanovi — jer ste ve pripadnik III pukovnije, s vojnom uputnicom i rasporedom. Zamolite vašeg pretpostavljenog da vas putem raporta prijavi pukovniku Kristofi u; on može uz preporuku ustaškog logora da vam odgodi služenje vojnog roka sve dotle dok redovito pola- žete ispite na fakultetu.«

Od ustaškog logora nisam imao što da o ekujem, pa sam zamolio pukovnika Krasnika da razgovara sa svojim ratnim prijateljem. Me utim, po starom obi aju, samo je nešto našvrljao na posjetnici i uputio me u Bjelovar. Kristofi je pro itao posjetnicu, pocrvenjeo od bijesa i viknuo: »Marš van! A utante — vodi ga u puk, i odmah na egzercir!«

A utant me odveo u intendanturu, dao mi uniformu i rekao: »Nije stari tako loš, samo voli galamiti i lako se raspali kao kaplar, a za vas smo dobili podatke da ste bili pitomac 68. klase vojne akademije, devet mjeseci u ropstvu, 6 mjeseci pod istragom i da izbjegavate služiti hrvatsku vojsku — to ga je raspalilo.«

Natporu nik Kereš iz Bjelovara, trgovac, objasnio mi je da u kra e vrijeme biti u skladištu vojne opreme, jer studenti i intelektualci treba da idu u neku školu za rezervne oficire: »Ne morate spavati u kasarni — rekao je — možete i kod ku e, ali u 6 sati morate biti na prozivci!«

Kad sam oko pet sati po podne stigao iz Bjelovara u Križevce, moji su pomislili da sam pobjegao. Drugog rujna 1942. opremali smo satniju natporu nika Ljubojevi a rezervnom zimskom odje om i dopunskom ratnom opremom za Bosnu »G. natporu ni e — upitao sam — mogu li s vama do Križevaca?« — »Možete — odgovorio je — ali u punoj ratnoj spremi. Ionako mi nedostaje jedan vojnik, a zbog toga mi mogu zaustaviti transport na kolodvoru.« Na ispra aj je došlo nekoliko oficira. Nakon smotre i ponovnog prebrojavanja ukrkali smo se u pet transportnih vagona. Kako smo u Križevcima imali vremena oko pola sata zbog spajanja kompozicije, Ljubojevi je svratio mojoj ku i preko puta kolodvora na meze i pi e. Rezervnu opremu koju sam imao na sebi nije htio primiti. Ja sam taj komplet ratne opreme ostavio kod ku e, a moj ga je otac »zabunkerisao«.

U skladištu je bilo viškova razne robe kojima se švercalo: deke, plahte, cokule, izme, pijuci, potkove, hamovi i dr. To su kupovali seljaci-vojnici kad su odlazili ku ama na dopust.

Intendatski poru nik Mari , zadužen za prehranu oblasti i nakup živežnih namirnica, pri ao je: »Nikad ne znaš gdje e te presresti partizani, a oni ili odvoze ili pale zaplijenjeno. Zasad je dobro, ne ubijaju, ali upozoravaju i ne dopuštaju otkup. Mene su kod Trojstva svukli do gola, smijali su se oni, a smijao sam se i ja — bolje go s glavom no obu en bez glave! Kad bi za to saznao pukovnik, stavio bi me pod sud, po kratkom postupku: pogazio zakletvu, obeš astio uniformu, ponizio oficirski stalež — plotun! Dobio sam dopust pa odoh u moj Srijem i više se ne vra am.« Dovezao me motorkota em u Križevce, i tu smo se mi mladi akademi ari rastali. Fašizam nije bio naša strana medalje!

etnaestog rujna 1942. bio sam prekomandiran u I satniju bojne iste pukovnije. Natporu nik Zorac, u itelj iz Koprivnice, dao mi je otvorenu zapovijed da se 19. IX javim u jedinicu na Zagreba kom zboru.

Tako je završio moj boravak u Bjelovaru. Teren oko Bjelovara polako se palio vatrama ustanika i gorio sve ja e i ja e.

Garnizon Petrinja

Na Zagreba kom zboru, gdje sam desetak dana čekao na uputnicu za školu rezervnih oficira, dobivao sam izlaznicu za grad jer su me već bili izbrisali s popisa za hranu i iz brojnog stanja.

Stanovao sam kod tetke u Zvonimirovoj ulici br. 107, a namirnice kupovao kod poznatog trgovca Cinzeka u Maksimirskoj gdje sam manje količine racionirane hrane dobivao i bez bonova. Dok sam čekao u »repu«, zamolio me jedan vršnjak da mu kupim kutiju »Zeta«. Kad sam izišao iz trgovine i pružio mu cigarete, upitao me ironično otkada to običan domobran nosi kožne rukavice, izme i naočale za sunce. Tako sam upoznao obavještajnog oficira Petolasa. Zamolio me da se na Zagreba kom zboru raspitam za nekog nadsatnika Zupanca, i kažem mu, ako ga vidim, da ga pozdravlja Toni. A svakako da budem sutra u isto vrijeme kod Cinzeka. Otpratio me do kuće i pričaju mi usput o trgovcu koji mornarici. Rekao je da je mašinski tehničar i mornarički potporučnik. Tako je poela moja suradnja s Tonijem. Poslije neuspjeha s križevcima kim garnizonom, pronašao sam put i svrhu borbe.

Garnizon u Petrinji bio je smješten u drvenim barakama naselja zvanog Kanjiža. Posadu su činili Središnja domobranska škola, zapovjednik potpukovnik Kristofić, brat komandanta III nove pukovnije, i jedna pješadijska bojna koja je u to vrijeme bila angažirana u borbama u Bosni. U posadi su bile i sve općinske službe, od pandura, žandara, policije, ustaškog voda i logora do Gestapoa.

Pošto sam predao dokumente iz prve satnije prve bojne treće nove pukovnije, potpukovnik Kristofić sam je konstatirao: »Vi ovdje nemate što da naučite osim hrvatskih komandi, a to se potrudite sami.« Dodeljen sam u prvu četinu Središnje domobranske škole, poručniku Borisu Rebuli koji je sa mnom bio u akademiji. On mi je dao »voljno« da upoznam grad i okolicu. Nekoliko dana išao sam na vježbu i naučio nove komande. Nakon osam dana to su provjerili na vježbi prve satnije kojom sam komandirao toga dana i, budući da sam zadovoljio i satnika Tomasevića, zamjenika komandanta škole, potpukovnik Kristofić dao mi je deset dana nagradnog dopusta. To sam vrijeme iskoristio da se oslobodim vojne opreme koju je sakrio moj otac i povežem se s Tonijem da bi mi on dao direktive za rad.

Kad sam se vratio s dopusta, odlazio sam svaki dan na Kupcu i Petrinjicu i lovio ribe. Kad mi je to dosadilo, odlazio sam u selo Cipeleš gdje sam se sprijateljio s predsjednikom NOO-a i komandantom udarne grupe. Impresionirao me taj starac kod kojega sam ostavljao oružje, municiju, bombe, uniformu, sol i sanitetski materijal za partizane. Dva mjeseca tako drugovali zahvaljujući tome što je intendant škole bio vodnik Zvonko Fresl iz Križevaca. Ja sam mu donosio rakiju, suho meso, orahe, a on je meni osiguravao sol. Intendant za oružje Slavko Šobot davao mi je oružje i municiju, a dobivao sam i odjeću u koja nije bila evidentirana u školi jer je pripadala posadnoj bojni koja je u to vrijeme bila u borbama u Bosni. U Cipelešu sam često vodio i grupe ptaka, od kojih su neki otišli u NOB. Među njima je bio i Stjepan Kolarić Petrinčan koji

je prikupljao lijekove, sanitetski materijal i prenosio ustanicima oružje. Davao sam i vojne informacije kad bismo išli dublje na teren u izvištanja. Na osnovi tih informacija zarobljeno je šezdeset osoba i jedan oficir. Nakon tog događaja razmišljalo se o rasformiranju škole, zbog straha da cijela škola ne prijeđe u NOB. U prosincu je škola zaista rasformirana. Komandant me poslao da za oproštaj kupim nekoliko svinja i nekoliko stotina litara vina. Vino i svinje dovezao je kolima sam predsjednik NOO-a Čipeleš i komandir udarne grupe. Omogućio mi je i predsjedniku da u uporištu vidi sve što je želio, a iz baraka odsutne bojne natovarili smo dvojica kola puškama, dekama, šinjelima i svime što je došlo pod ruku. Intendant Šobot dobio je debelu svinju koju sam mu odao za to oružje i opremu.

Na Gavrilovićevom dobru bio je agronom Martin iz Križevaca. Kod njega smo imali nešto rezervne vojne opreme koju smo naspetorica s drugom Kolarićem prenijeli u Čipeleš. Stanovnici sela bojali su se odlaziti u Petrinju radi liječenja, pa je Kolarić uspio angažirati doktora Filipovića i apotekara Benifesta. Nakon napuštanja škole, ljudi su se raspoređivali u razne jedinice, ustanovljeno je da je teško i nestala sva rezervna oprema iz logora Kanjiža.

Garnizon Zagreb

U vojnom pogledu Zagreb je raspolagao smještajnim kapacitetima vojnih objekata za normalan smještaj dviju formacijskih divizija sa specijalnim jedinicama, radionicama, garažama, bolnicama, vježbalištima i arsenalima municije. Za vrijeme okupacije dograđeno je provizorija, baraka i drugih javnih objekata za još toliki smještaj. Od 1941. do 1945. godine Zagreb je garnizon služio za obuku novaka i specijalnih trupa, za odmor i smjenu jedinica, za formiranje novih i dopunu poraženih trupa, za prihvatanje njihovih divizija u prolazu. Teško je opisati pravo stanje garnizona u vrijeme neprestanih promjena.

Iz Petrinje su me vratili u prvu bojnu trećeg pukovnije koja je bila stacionirana u Zagrebu kod zboru na Savskoj cesti. Na elnik bojne nadporučnik Zupane dao mi je upute i zadatak da se, kao ordonans-officir generala Blaškovića, svaki dan javljam generalu i izvršavam njegova naređenja. General Blašković bio je vojni pisac, general »na raspoloženju«, pa me nije mnogo zaduživao. Čak mi je poklonio nekoliko knjiga koje opisuju zapadno ratište i knjigu »Među Bošnjacima«. Za Božić 1942. pratio sam ga u uruževac, obitelji Rabazin. Dok je general provodio Božić dane kod Rabazina, ja sam odsjeo u hotelu »Fontani«. Od poručnika Wolfa, učitelja iz Koprivnice, koji je otkupljivao sijeno i slamu za bjelovarski okrug, saznao sam o diverzijama između Kloštra i Velikog Trojstva. Kako su dan prije partizani zapalili u Kloštru mnogo bala vojnog sijena i slame, nadao sam se da ću sresti partizane i zainteresirati ih za generala. Raunao sam na mogućnost razmjene zarobljenika. Iako sam prešao više od 30 kilometara Bilogorom, nisam se uspio povezati s udarnim grupama i odredom. Nakon povratka s praznika još

sam mjesec dana bio na raspolaganju generalu, a tada sam upućen na daljnje školovanje u Središnju domobransku školu u Varaždin. U to vrijeme sretao sam se s Tonijem i prikupljao informacije o jedinicama i pojedinim funkcionarima. Za generala nije bilo interesa, on nije imao značenja.

Garnizon Varaždin

Stanje garnizona Varaždin po broju jedinica izmijenilo se od 1942. do 1943. godine utoliko što se nakon odlaska artiljerijskog divizionara s komandantom bojnikom Vardom na Kalnik u NOV potkraj lipnja 1943. ubacila jedna bojna PTS-a da spriječi osipanje domobrana i pokušaje HSS-a da se odvoji od ustaškog i fašističkog fronta. HSS je nastojao da svoje kompromitirane pozicije što bezbolnije napusti i da zauzme položaj u vrhu Antifašističkog fronta i NOP-a. Nakon uspjeha Saveznika u toku 1942. i 1943. na svim frontama i nakon kapitulacije Italije i HSS i ustaše su pošli uviđati što neminovno dolazi. Zadatak je Ustaške bojne PTS-a bio da sačuva jedinstvo sa HSS-om radi osiguranja vlastitih pozicija pri »budućem krojenju političke karte interesnih sfera«.

Politički rad i utjecaj Partije pokolebali su moral vojske i srušili iluzije vlastodržaca da se i dalje može čekati. Tako je već na početku 1943. godine došlo do pregovora između ovlaštenog predstavnika HSS-ova i domobranske vojske na čelu s generalštabnim pukovnikom Babićem, i predstavnika NOB-a koji su odbili svaku kompromisnu speculaciju. Inicijativu je dao HSS, a pregovori su većinom na oslobođenom teritoriju kalničkog područja.

U to vrijeme bio sam iz niže škole u Petrinji prebačen u Središnju domobransku školu Varaždin. Zahvaljujući i poznavanju oficira s kojima sam bio u vojnoj akademiji u Beogradu, brzo sam upoznao situaciju u garnizonu i sve kadrove. U oficirskim krugovima, a vjerojatno i HSS-u, bila je javna tajna da sam povezan s NOB-om i obavještajnom službom, pogotovo kad sam s poručnikom Cikojevićem u travnju 1943. godine otišao na dogovor s obavještajnim oficijem Božom Petolasom Tonijem.

On nam je izložio situaciju i taktiku NOP-a u pogledu garnizona Varaždin. Savjetovao je da ne forsiramo svoj odlazak u NOV jer se pregovara o zauzimanju istavog uporišta. Rekao nam je da se pregovara s glavešinama uporišta. Naglasio je kao važno da se svojih pretpostavljenih ne moramo bojati, ali da se ne uvajamo Gestapoa i ustaša.

Naš odlazak u nedjelju nije promakao komandantu Babiću, i on nas je odmah po dolasku iz Kelemena pozvao u svoj štab. Tu je bio i načelnik štaba nadporučnik Medvedović, brat šefa policije. Prvo komandantovo pitanje bilo je: »Što poručuju partizani?« — kao da nas je on sam bio poslao. Kad smo odgovorili da partizani vode računa o starješinstvu, a da njega pozdravljaju i pitaju prihvaćaju li uvjete NOV-a, odgovorio nam je da o tome on brine, pa da više nije potrebno da izlazimo i izlažemo se ustašama. Nakon tog razgovora u štabu škole zapovjednik poručnik Vajman, desna ruka pukovnika Babića, rekao mi je: »Vi treba samo da izjavite pismeno da ste bili u vojnoj akademiji u Beogradu, i dobit ćete i funkciju. To učinite odmah radi akcija koje staju pred svima nama.«

Tada mi je dao osam dana dopusta iako to nisam tražio: »Ovaj dopust iskoristite isključivo za nabavu brašna, masti i mesa, jer to je potrebno za naše familiarne ljude, i pazite da cijena bude u skladu s našim mogućnostima.«

Na dopustu u Križevcima nabavio sam nekoliko stotina kilograma prehrambenih artikala. Na željezni kom kolodvoru Križevci dočeka me blagajnik Ico, kome je žena bila u Kalni kom odredu, i rekao: »Imate pozdrav od Štefa Ku iša, a Toni vas čeka u nedjelju na istom mjestu.« Otišao sam na sastanak u Kelemenu. Toni mi je dao upute za suradnju s nekoliko oficira iz garnizona: zastavnikom Kereškenjijem, šefom radio-veze, zastavnikom Fiemberom, poručnikom Vukeljkom, poručnikom Zvonkom Mornarom i natporučnikom Markom Šobotom, na čelnom prve bojne prve nove pukovnije. Kad sam se vratio, pojedinačno sam razgovarao s nabrojenim oficirima garnizona i upoznao ih s direktivama obavještajne službe Kalnik. Prema tim direktivama trebalo je da, ako Babi zataji u pregovorima, svaki od nas sa svojom jedinicom izide iz uporišta da bismo tako prisilili pukovnika Babi a da se odluči i prihvati uvjete NOV-a.

Moje unapređenje u oficirski čin i bez moje molbe išlo je filmskom brzinom. Dvadesetog travnja dnevnom zapovijedi postao sam desetar, sutradan razvodnik, pa vodnik, narednik, stegovni narednik, asistent namjesnik i najzad zastavnik — zapovjednik voda. Sve činove i zvjezdice morao sam svaki dan nanovo prišivati po izričitoj narednji stegovnog narednika Domazeta, kojemu su od zavisti cvokotali zubi kad je pročitao i posljednje unapređenje: »E, sad ste stariji i po činu i rangu od mene, iako ja služim dvadeset godina a vi nekoliko mjeseci.« Prvog svibnja 1943. prebačen sam u prvu bojnu prve pukovnije i predstavljen pukovniku Paji u činu potpukovnika Živkovića. Djelovali su antifašistički. Pukovnik mi je dao dopust do nastupa na novu dužnost, dokumente i pratioca vojnika Josipa Ruseka iz Križevaca. Rekao je: »Promijenite malo klimu, ali se vratite sa što više provijanta jer ga i ja trebam.« Vojnika Josipa Ruseka vratio sam s namirnicama u Varaždin, a ja sam otišao na ugovoreni sastanak s obavještajcima Kalnika. U svibnju i lipnju posvetio sam pažnju mitraljeskoj jedinici koju ću voditi u NOB. Sva svoja iskustva i znanje prenosio sam na ljude svoje jedinice. Govorio sam im o spekulacijama HSS-a, o revoluciji, o frontama i Saveznicima, o sadašnjem položaju i o kalničkim partizanima. Umjesto iznurujućih vježbi i dresure — pecali smo ribe na Dravi, kupali se i umjereno vježbali u vrijeme kad su nas obilazili viši starješine. Da se što bolje osposobimo za partizane, dobio sam neke upute od komesara odreda i druga Tonija. U tom radu pomogao mi je i poručnik Cikojević, pa smo naše dvije jedinice zbratimili uz Dravu. Umjesto službenih marševskih pjesama pjevali smo narodne svim ulicama grada. Umjesto službenog pozdrava »Za poglavnika i dom« pozdravljao sam sa »Dobro jutro, junaci«. Jednog jutra, obilazeći postrojene jedinice, zapovjednik bojne me upita: »Znate li vi uopće službeni pozdrav, i koju ste to akademiju završili?« Spor je izgledao pukovnik Paji: »Pustite ga — rekao je — još se nije uživio u ulogu starješine.«

Došao je i kraj lipnja 1943. godine. Svim jedinicama dana je uzbuna. Pod punom ratnom spremom krenuli smo u širokom frontu etničkim kolo-

nama od Varaždina prema Ivancu i Lepoglavi. Garnizon je nastupao sa oko 3 000 vojnika. Došli smo do Nedeljanca. Na toj poziciji stajali smo oko pola sata, a zatim se povukli.

Nikom nije rečeno zbog čega je bila uzbuna, zbog čega smo izišli iz uporišta ni zbog čega smo se povukli.

Komandant garnizona pukovnik Boroš, a naročito komandant Središnje domobranske škole pukovnik Babi, naprosto su zanijemjeli, a zatim su se povukli u komandu grada. Nakon tog događaja pošlo je dopunsko fortificiranje uporišta a pošli su i preslušavanja oficira. Mene je poručnik Zvonko Mornar upozorio da se sklonim i da odem iz Varaždina. Otišao sam u svoju jedinicu, četvrtu satniju prve bojne, u kojoj sam služio, i objasnio poručniku Damjanoviću da treba da se sklonim, a on mi je dao otvorenu zapovijed na deset dana »zbog smrtnog slušaja«.

Otišao sam na sastanak s obavještajcima Kalnika, ali nisam uspio uspostaviti vezu pa sam produžio u Zagreb. Iz Zagreba sam uputio našeg suradnika Zvonka Marcijuša u Božjakovinu da potraži druga Petolasa kako bi ispitao situaciju u Varaždinu radi mog povratka u garnizon i daljnje suradnje. Toni je po Marcijušu zakazao sastanak u trgovini na raskršću u Maksimirske i Bukovačke ceste u Zagrebu, kod neke drugarice Seke. Bio je zadovoljan informacijama iz uporišta i mojim radom s područnim zapovjednicima pa je obećavao da će izvidjeti kad se mogu vratiti u Varaždin. Uputio me mlinaru Sošu, u selo Poljana, u konspiraciju, a ondje su me dočekali pomoćnik komesara Nikola Ladišić, drugarica Jelena Lončar i drugarica Anka Partizanka. Oni su me uvodili u partizanski način života. Nekoliko dana obilazio sam s Ladišićem mitinge u Svibovcu, Leskovcu, Drenovcu i Kljuku. U Varaždinu je prebačena jedna bojna PTS-a s bojnikom Krunom Devićem. Situacija se za posadu domobranskog uporišta veoma pogoršala jer je prisutnost ustaša ometala spekulacije i manevre HSS-a. Iz Varaždina se javio poručnik Vukelja: »Sve je zataškano — Alibaba može da se vrati.« U Varaždinu me dovezao drug Soš na motoru. Došao sam sa crnom trakom, iako mi nitko nije umro. Traku mi je skinuo pukovnik Babi: »Nije vam više potrebna«, rekao je. »Jesu li pristali na moje uvjete? Vidite i sami koliko su se stvari iskomplikirale... taj Varda... sada, kraj ove ustaške bojne, teško će ići bez krvi, a ja ne želim prolijevati hrvatsku krv ni za šta.« Petolas je predvidio što će me pitati pukovnik Babi, pa mi je rekao: »Nešto izmisli.« Odgovorio sam Babi: »Ekaću vas, i poručuju da trebaju municiju.« Nato je Babi odgovorio: »Ta valjda ne misle da ćemo ih snabdijevati prije sporazuma i prihvaćanja uvjeta od kojih ne možemo odustati.« Potom me upitao: »Da im vi ne mislite možda prošvercati pušane municije?« — »Ništa bez vas, gospodine pukovniče — rekao sam — jer to bi bilo posljednje, a to je malo za nas i njih i mene.« Otpustio me s riječi: »Ništa bez mene, upamtite to!« Nakon toga bili smo pozvani poručniku Branku Cikojeviću i ja na Kalnik gdje smo se sastali s Tonijem i komesarom Kalničkog partizanskog odreda Ivanom Robićem. Pošto smo ih informirali o svemu što smo znali i što je interesiralo drugove iz odreda, rekli su nam: »Sada ste vi na redu, pripremite se za izlazak iz Varaždina, vrijeme i mjesto prelaska javit ćemo po našoj vezi.« Poručniku Cikojeviću i ja bili smo presretni zbog te radosne vijesti, kao da je rije

0 izletu a ne o prelasku s jedinicama koje se morati probijati kroz ustaške zasjede prema Kalniku.

etvrtog rujna 1943. opet je dana uzbuna. U krugu konjike kasarne vladala je panika: »Pobjegao poru nik Cikojevi s eskadronom od 26 podoficira na konjima i s cijelom opremom.« Zašto me poru nik Cikojevi nije obavijestio o prelasku, zašto nije digao cijeli divizion, i što sada da činim? Nas su isto vi ali zajedno, istragu ne smijem dočekati. Otišao sam u ambulantu i zamolio vojnog liječnika da mi dade uputnicu u vojnu bolnicu Zagreb zbog sumnje na opasnu zaraznu bolest. Na elnik bojne Branko Šobot dao mi je otvorenu zapovijed. I ovaj put sam se sretno izvukao iz Varaždina. Odahnuo sam tek u Zagrebu. Bojao sam se ući u vojnu bolnicu da mi ne postave klopku, pa sam otišao Zvonku Marcijašu u stan, u Ilici kod Primorske ul., i uputio ga u vojnu bolnicu na moje poznanike da izvidi je li Varaždin što poduzeo u vezi sa mnom. Tek kad sam bio siguran da je sve u redu, dao sam se pregledati. Trebalo je zatim da se javljam liječniku svaki drugi dan tri tjedna. U Varaždin sam svojoj jedinici poslao obavijest da sam zadržan na liječenje 21 dan zbog inkubacije. Skrovište sam imao u Zagrebu kod Zvonka Marcijaša u Ilici i kod dimnjačara Horvata u Zvonimirovoj 121, i tu sam proveo desetak dana. U Varaždin sam poslao Zvonka Marcijaša da se raspita kod poručenika Zvone Mornara i poručnika Damjanovića a kako je s istragom u vezi s odbjeglih poručnikom Cikojevićem i mogu li se vratiti u Varaždin, a zatim sam odlučio da se oprostim od roditelja i odem direktno na Kalnik. Kako se nisam uspio povezati s obavještajnom službom Kalnika, krenuo sam preko Križevaca u Koprivnicu i dalje pješice u selo Suboticu. U tom selu naišao sam na jednu udarnu grupu. Tu sam se sreo s drugom Kuševićem, komandantom odreda. Dok su jedinice kretale u neku akciju, za vodio me je Valenta Horvata s kojim sam prosljeđio u Ivanec.

U Ludbreškom Ivancu bio sam predstavljen Radi Bulatu i Joži Horvatu. Već su bili na konjima da krenu. U žurbi, Bulat mi se obratio: »Šta ćeš...? Idi i dovedi svoje domobrane. Koliko ih ima?« »Pa moj vod oko šezdeset... ali ako mi date nekoliko milijuna, dovest ću vam cijelo uporište.«

To ga je iznenadilo i oštro mi odgovori: »Plaćenike ne primamo i ne plaćamo. Reci svome pukovniku Babiću da je ovo posljednje što činimo. Reci mu, dosta je bilo klanja, i da nema te rupe ni jazbine u koju će se zavući a da ga mi ne nađemo, njega i njegove mudre istomišljenike.«

Dva dana kretali smo se oko Varaždinskih Toplica i Varaždina da bismo uspostavili vezu s Varaždinom. Stari drug Šoš otišao je u Varaždin preko svojih sinova i natporučnika Damjanovića a saznao je da me jedva čekaju.

Za sretan put dobio sam od Valenta Horvata domobransku ljetnu uniformu s dekoracijama — demižon rakije i pršut. Obišli smo Tonimir i stari dobar drug i hrabri partizan Šoš sretno me ubacio u Varaždin. Prešli smo ustaške zasjede bez mnogo formalnosti, jer demižon rakije koja miriše vojnicima na kilometar bila je dovoljna propusnica i na ustaškoj rampi. Sve okolnosti išle su mi u prilog osim HSS-a i Babića. Samo

što sam stigao u svoju jedinicu, pozvao me pukovnik Babi da mu se u 20 sati javim u njegovu štabu.

Bio sam iznenađen kad sam u štabu Srednje domobranske škole našao itav operativni štab na okupu. Ekalali su me.

»Vi dolazite s Kalnika. — Što nam imate poru iti?«

Pošto sam pozdravio prisutne i zauzeo ponuđeno mjesto, obratio sam se pukovniku: »Gospodine pukovniče, dopustite mi da predložim da, prije nego što po nemo razgovarati, probamo kalnički pršut i šljivovicu, koju su mi partizani dali za putni trošak.« Još u kasarni narezao sam pršuta i pretoio rakiju u nekoliko boca i to sam dao vojniku da donese u kasarnu. Pristali su, a uz rakiju i pršut raspoloženje se popravilo. Nakon desetak minuta, usred jela, pukovnik mi se obrati: »Možemo mi jesti i slušati, što imate da nam poru ite!« Ja sam ustao i u stavu mirno izdeklamirao ultimatum na elnika Štaba II operativne zone, druga Bulata: »Gospodine pukovniče, na elnik Štaba Druge operativne zone Rade Bulata poru uje: Reci svom pukovniku Babi u da je ovo posljednje što inimo i da je došao kraj tom ekanju. Ili izlazite iz uporišta odmah na Kalnik, ili se skrivajte u mišju rupu, ali emo vas i tamo na i, vas i vaše pla enike.«

Kao da je grom udario, svi su skočili ili od zaprepaštenja. Kad se malo sabrao, jer se takvom ultimatumu nije nadao, po eo je odlučno recitirati: »Gospodo, ja sam partizanima ponudio da prije emo u NOV, ali kao hrvatska vojska, s hrvatskom zastavom, sa svojim komandnim kadrom — bez komesara — bez miješanja vojske, i da se borimo gdje odlučimo sami, i to protiv Nijemaca, ustaša i etnika, a da se ne emo boriti s domobranskim i njima srodnim formacijama, jer se zapravo ni ne emo morati boriti, jer e oni listom do i pod hrvatsku zastavu. Pošto su nas odbili, sada je potrebno još više da zbijemo svoje redove, i sad znamo da treba uvati hrvatsku krv. Uostalom, kad sam pregovarao na Kalniku, mislio sam na vas, na profesionalni kadar vojnika — oficira, jer u partizanima se postaje oficir preko bunkera i političkog opredjeljenja.

Mi smo ipak dobili na vremenu, uostalom — sve je već ionako odlučeno. Interesne su sfere podijeljene na Jalti na američke, ruske i engleske. Prema tome, i NOB s komunistima na elu istit e se sa ove zemlje preko Drine, i zato treba sa uvati domobranstvo i hrvatsku vojsku, a borbu prihvatiti samo tamo gdje se ne može izbjeći. Tko ostane ja i i brojniji na kraju rata, taj e pobijediti i preuzeti vlast.

Od sada emo druga ije. Vama zabranjujem — obratio se meni — da odlazite na Kalnik ili, ako mislite druga ije, bježite odmah!«

Kada sam došao do konjickih kasarni, gdje je bila stacionirana moja jedinica, a to je na periferiji grada prema Sračincu, bio sam veoma iznenađen jer u kasarni nije bilo ni straže ni vojske. Dok sam ja bio na sastanku kod pukovnika Babića, oni su jedinicu preselili u centar grada, u zgradu zvanu gombaona, do gimnazije i štaba oficirske škole. To me nije zaustavilo ni pokolebalo. Partizani me ekažu u Turinu 19. IX 1943. Probitu se makar i uz žrtve.

Ipak sam imao jednu olakotnu okolnost: već sutradan svi su viši oficiri garnizona otputovali zajedno s Babićem u Stockerau na neke manevre koje su izvodili Nijemci sa združenim jedinicama. U nedjelju 19.

IX 1943. bio sam dežurni u garnizonu. Po dnevnom redu izveo sam vojsku garnizona na jutarnju misu na trg u centru grada. Poslije crkvenog obreda, na povratku u štab prve nove pukovnije, ukliještili su me UNS-ovci i naprosto odvucli u hotel »Car«. Pošli su me napajati liker-skim koktelom, ali kod druge krige uspio sam im pobje i sporednim izlazom »radi nužde«. Bojnu sam stavio u punu pripravnost. Na varaždinskom kolodvoru utovarivao se oklopni vlak bojnom opremom za uporište Ludbreg. Poslao sam etnog pisara Vidovi a da ode ku i i obavijesti Acu Vidovi a ili bilo koga od kalni kih partizana da napadnu oklopni vlak jer je krcat municijom; isto tako, naredio sam mu da ode u selo Turin i sa eka kalni ki bataljon koji e do i u toku ve eri radi prihva-anja naše mitraljeske ete, i obavijesti ga da me eka dok se ne uspijem probiti.

Kako sam jedinicu stavio u punu pripravnost, iz konjušnice na periferiji doveo sam konje u dvorište gombaone u centar. U me uvremenu, dok sam neke oficire obavještavao o pokretu, ovuda je prošao komandant garnizona Boroš i naredio da se konji odvedu u staje. Tako sam ostao bez tovarnih konja, jer se nisam mogao izlagati riziku da ponovo šaljem po konje mimo izri ite naredbe komandanta garnizona da se konji odmaraju. Nave er sam otišao u gostionicu da ve eram i da se sretnem s oficirima koji nisu pripadali Babi evoj gardi. Tu nisam imao sre e. Umjesto na prijatelje, naletio sam na šefa policije Medvedovi a i njegove gorile. Ve era mi je prisjela, jer su sjeli do moga stola. Kad sam se digao da platim, policajci su pokušali da me uhapsu ali sam njihovu blokadu probio pištoljem i u sveop oj gužvi koja je nastala uspio sam kroz kuhinju izi i i sti i do kasarne. Odmah sam dao postaviti ži ane barikade i teške mitraljeze na cestovne prilaze. Zastavnika Jembera našao sam u bolnici, ali je njegovo zdravstveno stanje bilo loše, i obe ao je da e do i im ozdravi. Zastavnika Kereškenjija nisam uspio prona i, iako je trebalo da mi se priklju i s jednim vodom i radio-stanicama. Natporu nik Šobot zavukao se u krevet i moj poziv da me prati u NOV odbio. Njega i još jednog poru nika u toj vili razoružao sam, uzeo njihove automate, pištolje, i krenuo sam prema groblju do zasjede ustaša. Obavijestio sam ustaškog zastavnika da e jedinica mitraljezaca poslije polanosti i i na vojna ga anja kod Nedeljanca. Zvonka Marcijuša, koji me je nekoliko dana ekao u Varaždinu, dan prije toga poslao sam u Križevce da obavijesti moje roditelje da se u nedjelju sklone i napuste Križevce. Marcijuš se vratio s porukom moga oca neka pri ekam još nekoliko dana da bi mogao sve vrednije iseliti iz ku e a i rasprodati gra evni materijal. Morao sam odlu iti da žrtvujem obitelj jer bi svako odga anje u taj posljednji as bilo kobno i za mene i za jedinicu. Marcijušu sam dao vojni ko odijelo i naoružao ga automatom da mi uva le a pri prelasku u NOV.

U pono sam stigao u gombaonu. Dežurnom vodniku Martinovi u naredio sam da probudi vojsku. Odbio je nare enje opravdavaju i se zavjereni ki: »To možete samo vi, vas ekaju i vas vole.«

Otvorio sam vrata i pozdravio: »Smrt fašizmu«. Prolomilo se gromko: »Sloboda narodu«. Ni danas mi nije jasno kako je u Varaždin dospio taj partizanski pozdrav, i to u kasarnu, u etiri zida, kad ni ja o tom

pozdravu nisam govorio za naših političkih razgovora. Kako su već bili obučeni i pod oružjem, razdijelili smo rezervnu municiju koju je trebalo da nose tovarni konji, i uzeli sav ratni materijal kojim je rukovala jedinica. Postrojio sam 180 domobrana, mitraljezaca, sa 6 teških i 2 maksimalnih mitraljeza, s bacačima, bombama, dekama i šatorskim krilima. U borbenoj koloni falange, punom širinom ceste od centra grada do groblja, marširali smo vrstom vojničkim korakom, da je tutnjalo po cijelom gradu. Pred nama su bježali policajci i žbiri kao štakori pred brodolom. Za nama su trčali stražari i dežurni nošeni dahom slobode i priključivali se na stražnju elju. U baraci kod groblja, u kojoj su bivakovali domobrani jedne satnije, pokupili smo nekoliko sanduka bombi, a priključilo nam se i dvadesetak dobrovoljaca. Kad su spazili nastupanje ove naše vojske, ustaše su se razbježali na sve strane. Nastavili smo marš pravcem Nedeljanec—Turin. Kad smo odmakli nekoliko kilometara od garnizona, bacio sam signalne rakete prema Turinu, prema znacima ugovorenim s bataljonom brigade »Braća Radi«. Kako nisam dobio odgovor na raketne signale, usmjerio sam kretanje pravcem između Varaždinskih Toplica i Novog Marofa. Ujutro je bila organizirana potjera za mojom jedinicom. Sukobili smo se na auto-cesti Varaždin—Novi Marof. Potjeru smo uspjeli otjerati koncentriranom mitraljeskom paljbom i gonili je vatrom sve do Varaždina.

Ono što sam smatrao da će biti najlakše, postalo je teško i gotovo bezizlazno. Kuriri i patrole, koje sam slao za vezu s partizanima, nisu se vraćali. Bio sam primoran da utaborim vojsku kod sela Huma kraj Varaždinskih Toplica, i da se branim od nasrtaja udarnih grupa, koje su mislile da je to ofenziva, ustaških izviđača i gestapovskih patrola iz Varaždinskih Toplica. Bili smo zbunjeni i izgubljeni. Što da se radi? Najbolji ljudi koje sam poslao nisu se vraćali. I ovaj put je sudbina htjela da sam nađem rješenje. Put me je vodio ispod Varaždinskih Toplica u selo Poljanu, drugu šošu. To napuštanje broda na uzburkanom moru stajalo nas je više od stotinu vojnika koji su se razbježali na sve strane, a mnogi Zagorci, Prigorci i Slavonci s oružjem su otišli svojim kućama. Kad sam otišao sam da uspostavim vezu s Kalničanima, ostavio sam na položaju jedinice vojnika Josipa Ruseka i vodnika Marka Martinovića. Druga šoš me je prevezao do sela Svibovca na svojem partizanskom motorokolu, ali nas je umalo ubio stražar na barikadi, jer je mislio da smo neprijatelji. U Svibovcu je bio štab brigade »Braća Radi«. Komandantu štaba brigade drugu Štroku raportirao sam: »Druže komandante, preveo sam iz Varaždina mitraljesku satniju s cjelokupnim naoružanjem i municijom, i ona se nalazi na koti iznad sela Huma, 2 kilometra sjeverozapadno od Varaždinskih Toplica.« Nakon toga pojašili smo konje i krenuli do položaja utaborene satnije. Pratili smo satniju u selo Svibovac, sa 120 domobrana, 6 teških i 2 maksimalnih mitraljeza, 40.000 metaka, 110 pušaka, 4 laka bacača, 1.000 bombi, 500 mina, 2 raketna pištolja, nekoliko stotina signalnih raketa i desetak automata i pištolja. Nakon toga pripremo je neviđeno brigadno i narodno veselje. Završio se jedan dug put do revolucije i do našeg cilja.

Duka Hrženjak

Stvaranje i razvoj nove revolucionarne narodne vlasti u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u uvjetima NOB-a

Uvod

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj, naročito u Zagrebu i drugim gradovima s velikim brojem radnika, radnička klasa i rodoljubivo građanstvo već u samom početku okupacije i stvaranja tzv. Nezavisne Države Hrvatske, na svojoj koži proživjeli su osjetiti svu laž službene propagande o »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« i svu strahotu okupatorske izme. Budući da su članovi Komunističke partije prije i za vrijeme okupacije upozoravali i obavještavali narod o strahotama koje prijete od fašizma, političke ocjene i upute koje je davala Komunistička partija — komunisti — bile su relativno brzo shvaćene i prihvaćene, odmah u početku okupacije. Rezultati političke zrelosti i svijesti radnika, naročito radničke i mlade omladine, iz dana u dan su se ispoljavali u različitim akcijama: ispisivanju antifašističkih parola, sabotazama, sve do otvorenih napada na okupatorske vojne snage i ustaše, ne samo u slobodoljubivom Zagrebu, nego i u drugim gradovima i u selima sjeverozapadne Hrvatske kao, uostalom, i u cijeloj Jugoslaviji.

Komunisti Zagreba, Varaždina, Bjelovara i drugih gradova i sela, razvijaju i oružani ustanak i borbu protiv neprijatelja stvarali su i različite revolucionarne oblike rada, okupljaju i sve progresivne snage u različite odbore i grupe koje su se postepeno slijevale u Jedinствену narodnooslobodilačku frontu.

Pod sjeverozapadnom Hrvatskom razumijevamo bivšu Drugu operativnu zonu odnosno Zagrebačku oblast. Danas to područje obuhvaćaju: Bjelovar, Pakovec, Čazma, Donja Stubica, Dugo Selo, Turčevac, Garešnica, Ivanec, Ivaničgrad, Klanjec, Koprivnica, Krapina, Križevci, Kutina, Ludbreg, Novi Marof, Sesvete, Varaždin, Vrbovec, Zabok, Zaprešić, Zelina, Zlatar Bistrica i uže područje Zagreba. Na području tih općina, kao i u drugim krajevima Hrvatske, narod je, pod rukovodstvom Komunističke partije Hrvatske, unatoč velikim teškoćama i nekim specifičnostima, organizirao otpor i borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Kao bitan oblik te borbe narod je stvarao i razvijao i svoju revolucionarnu narodnu vlast, na istom načinu i usporedno sa svim ostalim dijelovima Hrvatske.

Ocjenjujući širinu i tempo kojim je narod u ovim krajevima rušio staru buržoasku i tada fašističku državnu mašinu i kojim su se osnivali

NOO-i — jezgra nove, revolucionarne narodne vlasti — u toku NOB-a, mora se imati u vidu nekoliko činjenica koje su, naročito u početku, u 1941. godini, posebno otežavale razvoj NOO-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

U tom dijelu Hrvatske bile su komunikacije u pravcu istoka, zapada i juga. Zagreb je bio centar kvislinške NDH s najjačim vojnim, policijskim, ideološkim i propagandnim snagama ustaša i Nijemaca. Na tom području okupator je također koncentrirao jake okupacione snage. Teritorij sjeverozapadne Hrvatske bio je podijeljen na okupacione zone Njemačke, Mađarske i na tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku. Utjecaj reakcionarnog katoličanstva, naročito u početku okupacije, bio je jak. Mađarske parole ne pružanja otpora neprijateljima, »ekanje«, »nije vrijeme« i slično, brzo i organizirano (pod zaštitom okupatora i njegovih slugu) prenosili su i širili njihovi sljedbenici. Sve te i druge okolnosti dobro su iskoristili fašisti te su masovno ubijanje, odvođenje u koncentracijske logore komunističkih i rodoljubivih građana Zagreba i drugih područja sjeverne Hrvatske, nastojali kamuflirati parolama obrađivati s komunistima, Židovima, Srbima i Ciganima, kao protivnicima tzv. NDH, ruskim špijunima, itd.

U Kerestincu, Lepoglavi, ustaškim glavnjama u Zagrebu, u Koprivnici (»Danica«), u Jasenovcu i drugdje, vršeni su svirepi zločini. U vrijeme ustaše su brutalno masakrirali na desetke najboljih komunističkih Hrvatske i na stotine nevinih građana. U Gudovcu (kotar Bjelovar) pobijeno je 185 rodoljubiva u 1941. godine. I KP okruga Bjelovar, već u drugoj polovici 1941. god., gubi većinu i broj svojih najboljih kadrova. Pao je i sekretar Okružnog komiteta Kasim Čehajić Turčin. Deseci najboljih partijskih radnika i naprednih građana odvedeni su u logore i tamo ubijeni. Sve to imalo je izvanredno teške posljedice za tempo i masovnost razvitka NOB-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, iako ga nije moglo zaustaviti.

Prvi organizacioni oblici nove narodne vlasti

Prvih dana okupacije, dok je još bilo dosta naivnih ljudi koji su imali iluziju o NDH i mnogi još vjerovali Mađarskim parolama, komunistički i drugi progresivni ljudi, simpatizeri komunističkih, rodoljubivo građanstvo, organizirano ili pojedinačno, imali su teške zadatke i, s više ili manje uspjeha, okupljali su radnike i seljake u odbore za ustanak i u različite antifašističke odbore i grupe Narodne pomoći, s ciljem da ih aktiviraju u borbi protiv neprijatelja, da prikupljaju informacije o neprijatelju, da spasavaju i pomažu porodicama ilegalaca i zatočenika u tamnicama i logorima, da organiziraju nelegalne veze s prvim partizanskim jedinicama i oslobodilačkim organizacijama u drugim mjestima na oslobođenom, poluoslobođenom i neoslobođenom teritoriju, da prikupljaju hranu, odjeću, lijekove, oružje i različiti materijal i organiziraju prebacivanje pojedinaca u sigurna skrovišta, na oslobođeni teritorij, u partizane — sve do organiziranja oružanih napada na neprijatelja i obrane naroda od pljačke i progona. Brojni su bili takvi ilegalni odbori, grupe i grupice koji su postepeno izrastali u aktivne, akcijske odbore, u odbore NOB-a, a potom

i u narodnooslobodilačke odbore, u organe narodne vlasti u gradovima i selima. Uz velik broj različitih borbenih akcija i odbora, naročito u Zagrebu, već potkraj 1941. godine organizirani su mjesni NOO-i, od kojih i mjesni NOO Dubrava, Konjščina, Lohor, Lug Poznanovec, Lupoglav i drugi. Ukupno, već potkraj 1941. godine, u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bilo je registrirano¹ 13 mjesnih i 192 akcija i druga odbora (o radu kojih postoje dokumenti). Već i broj akcionih odbora u sjeverozapadnoj Hrvatskoj upravo ilustrira svu težinu uvjeta organizacije i rada NOO-a u tom razdoblju. Akcione odbore su, naime, imale ilegalne trojke, petorke, itd., u koje neprijatelj nije mogao lako prodrijeti. U ostalim dijelovima Hrvatske, u to vrijeme, bila su organizirana 43 akciona odbora i 394 mjesna.

Poznato je da su prvi temelji nove revolucionarne narodne vlasti udareni na oslobođenim područjima, odnosno na područjima na kojima su partizanske jedinice, odnosno NOV i POJ privremeno i za dulje vrijeme oružjem srušili nenarodnu vlast (općinsku upravu, kotarska načelstva, nenarodne sudove, itd.).

»U krajevima koji su pobjedonosnim razvojem narodnog ustanka očišćeni od okupatora stvaraju se danas novi organi vlasti, neposredno i slobodno birani od samog naroda — Narodno-oslobodilački odbori«, piše *Borba* 19. listopada 1941. god.

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj, naročito u 1941. god., malo je bilo potpuno oslobođenih područja, pa su NOO-i funkcionirali ilegalno i polulegalno, uz okupatorsku i kvislinšku vlast. Iako NOO-e narod nije mogao javno i neposredno birati, ipak je narod za njih znao i izvršavao je njihove odluke i zadatke, na osnovi političke i patriotske svijesti i ljubavi prema slobodi.

Prema pisanju *Borbe* zadaci NOO-a već u to vrijeme bili su vrlo složeni i raznovrsni. Obuhvaćali su sve funkcije vlasti na određenom području, izuzev onih koje su u ratnim uvjetima pripadale vojnim vlastima: operativnim jedinicama i komandama mjesta i područja. Dužnost NOO-a (kako se u to vrijeme držalo), uz ostalo, bila je:

1. organizacija aktivnosti cijelog naroda na određenom području i suradnja sa štabovima, komandama i odredima NOV i POJ u cilju osiguranja svega što je potrebno za front, za borbu protiv neprijatelja;

2. osiguranje naroda, pomoć u narodnih stražama, od pljačke, razbojništva, špekulacije i aktivnosti pete kolone, i osiguranje mira i reda u svakom pogledu;

3. osiguranje snabdijevanja i ishrane boraca, njihovih porodica, sirotinje i uopće stanovništva, organiziranje razvoja privredne djelatnosti, trgovine i saobraćaja prije svega u interesu građana NOB-a.

U to vrijeme su NOO-i smatrani privremenim nosiocima vlasti. Na području Prigorja (dio kotara Sv. Ivan Zelina, područje današnje općine Sesvete i Zagrebačka Dubrava)² već 1941. godine bili su formirani ovi NOO-i:

¹ *Putovi revolucije*, 1-2, Zagreb 1963.

² Prema sjećanju Marijana Kosa, političkog radnika na tom području u toku NOB-a.

1) Brestje (rujan) — to je bio prvi MNOO na području o kojem je riječ. Formirao ga je Marko Belini, nakon održanog javnog skupa, kojemu je prisustvovalo oko 60 članova SKOJ-a, KPH, simpatizera Partije i SKOJ-a, i veliki broj (većina) istaknutih lokalnih, općinskih i kotarskih funkcionara bivše HSS. Održan je u gostionici Filipa Lakuša, gotovo na oči gledačandara, ustaša i Nijemaca stacioniranih u Sesvetama (danas Brestje i Sesvete u isto naselje, a gostionica je bila na glavnoj cesti, sada Zagrebačka ulica).

Izabrani odbor brojio je 5 članova. Sastanku je prisustvovao i Ivo Marinković Slavko;

- 2) Jelkovec, 11. IX 1941, Popovec (9 članova), potkraj rujna 1941;
- 3) Šašincev (8 članova), Kobiljak i Zagrebačka Dubrava (4 člana), listopad 1941;
- 4) Donja Glavnica (5 članova), Dankovec, Novoselec, studeni 1941;
- 5) Sesvetska sela, 20. XII 1941, Hrastje, Jertovec, prosinac 1941.

Usmjeravajuća uloga i utjecaj CK KPH na stvaranje i jačanje NOF i NOO-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj, naročito u Hrvatskom zagorju, Zagrebu i okolnim općinama, bjelovarskoj regiji, dijelu Podravine i Moslavine za političko okupljanje i organizaciju otpora njemačkom okupatoru i njegovim ustaškim slugama, veliko značenje je imala Okružnica br. 3 CK KPH od 30. rujna 1941. godine. Ta okružnica poziva komuniste da pridobivaju sve rodoljubive snage, da okupljaju u širok NOF sav slobodoljubivi i patriotski opredijeljen narod, uključujući i pristalice HSS-a i pripadnike drugih građanskih stranaka koji vole slobodu, mrze okupatora i njegove slugu, ustaše, etnike i druge, te koji su spremni podržati NOB u bilo kojem obliku — od prikupljanja hrane i lijekova do oružanog otpora neprijatelju.

Imaju li u vidu politički odnos snaga neprijatelja, zastrašenost naroda terorom i ubistvima te relativno jak utjecaj HSS-a na hrvatski živalj u tim krajevima, okružnica je pomogla članstvu Partije da se jače politički angažira na odvajanju članstva — naroda — od vrhova HSS-a i da s više uspjeha nego dotada okuplja u NOF-u sve rodoljubive snage. Odbori NOF-a bili su sastavljeni od najprogresivnijih i najuglednijih građana. Tajnik NOF-a, obično i organizator NOF-a, bio je odgovoran partijski radnik na tome području. Tamo gdje se nisu mogli, ili dok se nisu mogli, formirati odbori NOF-a, formirane su bile različite grupe simpatizera pod imenima: odbor za prikupljanje pomoći, za rješavanje ekonomskih zahtjeva i problema itd.

Veliku ulogu u razvoju NOO-a u ilegalnim uvjetima imala je Okružnica br. 4 od 6. XII 1941. godine koju je CK KPH uputio svim partijskim komitetima u Hrvatskoj. U okružnici se detaljno upućuje kako osnivati NOO-e, kakve NOO-e treba izgrađivati, kakve odnose razvijati među njima, kakvi su zadaci i način rada NOO-a itd. Ono što je, uz ostalo, bilo osobito važno za sjeverozapadnu Hrvatsku jest da je okružnica

upuivala komuniste kako treba osnivati NOO-e, akcione, uli ne i druge odbore u ilegalnim uvjetima rada. Te direktive i upute dao je CK KPH u okružnici upravo na osnovi ve prikupljenih iskustava iz rada NOO-a u Zagrebu i u drugim krajevima Hrvatske. Time je potvr ena pravilnost dotadašnjeg rada komunista u ilegalnim uvjetima.

Ilegalni i polulegalni NOO-i na podru ju grada Zagreba bili su organizirani i na teritorijalnom principu (po ulicama i blokovima ku a) i na strukovnom principu (po tvornicama i društvenim organizacijama). Odbori su funkcionirali i bez kancelarija, i bez administrativnog aparata, i bez drugih atributa državne vlasti, a ipak su, iz dana u dan, imali ve i utjecaj i ve u pravu vlast od mo nog birokratskog aparata neprijatelja i njegovih topova i mitraljeza.

Uz velik broj primjera iz Zagreba, kao što su, npr., oružani napad na ustaše kod Botani kog vrta i miniranje glavne pošte i drugi, to potvr uje i injenica što je ve 5. lipnja 1941. godine na Kalniku održana Okružna partijska konferencija za okrug Bjelovar. Odmah nakon te konferencije po elo se dizanjem ustanka i partizanskim akcijama. Tako je drug Franjo Maren i Tehen, kao komesar jedne partizanske grupe, pokušao razbiti ustaški zbor u Koprivnici. U toj akciji je i pao. U toku srpnja i kolovoza nastavljaju se akcije na Kalniku i u okolici. Grupe skojevaca prekidaju telefonske i telegrafske linije na podru ju kotara: Koprivnica, Križevci, Ludbreg, Novi Marof i Varaždin.

Brojni podaci o razvoju oružanog otpora i borbe protiv neprijatelja govore da, premda do 1942. godine u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nije bilo tako velikih, me usobno povezanih, oslobo enih podru ja, kao što su, npr., bili Lika, Kordun, Banija i druge regije, ipak okupator i vlast NDH nisu nikad ovladali ovom oblasti. Narod je iskonski mrzio buržoasku vlast uop e, to više što je ta vlast služila okupatoru, dakle bila neprijateljska vlast, a ne vlast slobodnog hrvatskog naroda.

Radi ilustracije funkcioniranja narodnooslobodila kih odbora donosimo opis rada Mjesnog NOO-a Jalžabet, op ina Varaždin. Razvoj tog Mjesnog NOO-a opisan je u knjizi »Selo u promjenama«,³ uz ostalo, ovako:

»Period od 1941. do 1945. godine bio je najrevolucionarniji period u životu jalžabetskog stanovništva. U toku okupacije, ono se vrsto vezalo uz NOP. To nije bilo ni slujno, ni stihijski. Aktivnost koju su razvijale svjesne i organizirane društvene snage (lanovi Komunisti ke partije i simpatizeri prije rata, kao što su bili Martin Puštek, Josip Novko, Ivan Zlatar i drugi) ja ala je u toku same NOB-e i nije ostavljala mnogo mjesta za djelatnost neprijatelja niti za kolebanja.

Postoje e organizacije, politi ke i društvene, koje su organizirane u Jalžabetu pred drugi svjetski rat, bile su društveni okviri smišljene i uporne aktivnosti komunista i naprednih radnika i inteligencije, bilo iz samog Jalžabeta, bilo iz bliže okolice, ili iz Varaždina, Zagreba i sL Pored ve spomenutih, u Jalžabetu su aktivno politi ki djelovali Kosina Marija, radnica, Tkal ec Josip, kroja ki radnik u 'Tivaru' i drugi. Novko Jelka i Kosina Marija organiziraju žene u Antifašisti ki front žena, pri-

³ Juraj Hrženjak, Selo u promjenama, Agrarni institut Zagreb 1968, 62.

kupljaju hranu, održavaju veze s kalničkim partizanskim odredom i učestvuju u nizu drugih akcija. Pepelko Vladimir, član SKOJ-a i Novko Slavica, uz ostale, organiziraju omladinu za borbu i sami odlaze u partizane [...].

U toku revolucije svi ovi aktivisti svojim su primjerom odlaskom u partizane i aktivnim radom u pozadini, hrabrim držanjem pred neprijateljem za vrijeme hapšenja i progona, potvrdili u praksi svoje rodoljublje i svoja ispovijedanja.

Već krajem 1941. godine a naročito početkom 1942. godine jedinice kalničkog partizanskog odreda dolazile su i u Jalžabet i u okolna sela, i to većinom u trojkama. Isto tako, pojedinačno ili u grupama ljudi, koji su bili u opasnosti ili odlučili da se najdirektnije uključe u narodnooslobodilačke jedinice, odlazili su preko uspostavljenih kanala i veza na Kalnik i Bilogoru. Izvještaj Štaba Narodnooslobodilačke dobrovoljačke vojske Hrvatskog Zagorja br. 2. od 18. maja 1942. godine upućen Glavnom štabu Narodnooslobodilačkog pokreta i Oslobodilačke vojske Hrvatske govori o akcijama kalničkog odreda u Trnovcu i na mostu na rijeci Plitvici, a zatim o akciji u Jalžabetu: 'Nakon izvedenih akcija sakupio se čitav vod i krenuo u selo Jalžabet kraj Varaždina. Partizani su zarobili ustaškog tabornika, zaplijenjeno je 9 pušaka, 6 pištolja i jedan radio-aparat s akumulatorom i oko 100 mc žita. Sve to zaplijenjeno je kod Tabornika' (M. Brunovi : Kalnik u borbi, Zagreb 1953).

Tokom zime 1942. godine sve je aktivniji rad u Jalžabetu. Drugovi Martin Puštek, Valent Horvat, Marijan i Gabrijel Santo i drugi dolazili su u Jalžabet Pavli evi Petru, Boriš ak Mati, Herceg Jakobu, Koš ak Jakobu, Pepelko Roku, Zlatar Ivanu, Mežnari Franci i drugima. U njihovim domovima su se dogovarali i donosili sve važnije odluke, i pokretali akcije stanovništva protiv neprijatelja. U to vrijeme, pored drugih akcija, došlo je do formiranja NOF za Jalžabet, a uskoro zatim i do formiranja prvog ilegalnog mjesnog NOO-a, kojemu je najprije bio predsjednik Pavli evi Petar, a kasnije Koš ak Jakob.

Ilegalni mjesni NOO je konstituiran 31. 12. 1942. godine u kući Koš ak Jakoba u Jalžabetu. Sastav odbora: Pavli evi Petar, mlinar, predsjednik; Koš ak Jakob, seljak; Pepelko Rok, seljak, kao potpredsjednici; Novosel Rudolf, seljak, tajnik; Zlatar Ivan, radnik; Boriš ak Mato, seljak; Magi Ivan, seljak; Farkaš Franjo, seljak; Herceg Jakob, seljak; Kosina Florijan, seljak i dr Martinec Ivan, liječnik — članovi.

Najvažniji zadaci odbora bili su: organizacija prikupljanja živežnih namirnica za kalnički partizanski odred, prikupljanje oružja, sanitetskog i kancelarijskog materijala, prikupljanje financijskih sredstava, organizacija veze i prevoza do Kalnika, širenje propagandnog materijala, mobilizacija stanovništva u NOB i agitacija za odlazak u partizane.«

*Ostvarivanje naredbe Vrhovnog štaba o NOO-ima
u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*

Zadaci NOO-a bili su u suštini isti, bez obzira jesu li radili na potpuno osloboenom području, gdje je oružjem bila srušena okupatorska vlast, ili u ilegalnim uvjetima. Svaki u svojim uvjetima djelovali su na što široj mobilizaciji ljudi s ciljem da se sve što je rodoljubivo i sposobno misliti i raditi usmjeri protiv njemačkih, maarskih i drugih okupatora i njihovih slugu ustaša za osloboenje domovine. Iz toga proizlazi da su NOO-i bili organizirani i usmjeravani pod jedinstvenim rukovodstvom KPJ. Na to posebno jasno ukazuje usporedba organizacije, sadržaja i metoda rada NOO-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 1942. i 1943. godini s prvim »Uputstvima o zadacima i ustrojstvu NOO-a« izdanim u Fofi, u veljači 1942. god. i naredbom Vrhovnog štaba NOP i DVJ o NOO-ima iz rujna 1942. god.

U rujnu 1942. god. drug Tito je uputio pismo, me u ostalim, i Glavnom štabu Hrvatske, u kome se istie da stepen do koga je došao NOB u Jugoslaviji, njegov unutrašnji i meunarodni položaj i »njihov predvidivi dalji razvoj, zahtijevaju da se s najvećom energijom prieposlu organizacije vlasti u pozadini osloboenog teritorija«. Tito inzistira, u tome pismu, da se ne istie privremeni karakter NOO-a kao organa vlasti.

»To važi i ako i u slučaju da se ne održi u našim rukama odreena teritorija i da se naša vojna snaga prebaci na neku drugu teritoriju. Naprotiv, danas su NOO-i, kao prirodno nastali i razvojem uslovljeni i potvrbeni organi vlasti, nove narodne vlasti, te i njihova prelaznost može značiti samo jedan stupanj njihovog razvoja u istom pravcu, ka svome višem stepenu. Naravno, ne radi se o imenu, nego o suštini, o suštini da je konačno svršeno sa starim oblicima vlasti i da je sadanja forma, koju je stvorio ustanak, ona klica iz koje se razviti buduća vlast. Jednom riječju, ne podvlačiti više privremeni karakter vlasti NOO-a, podvlačiti NOO-e kao organe vlasti, i kao klicu i osnovu budućeg narodne vlasti [...].«⁴

U prilogu Titova pisma bila je i naredba Vrhovnog štaba o izborima ISFOO-a i o organizaciji pozadinskih vojnih vlasti.

Provoenje odredaba naredbe pokazuje kako su se organizirali i kako su radili NOO-i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Pismo i naredba ubrzo su doprli u svaki grad i selo sjeverozapadne Hrvatske i bili podstrek za jaenje postojećih i stvaranje novih NOO-a.

To o to pokazuju rezultati: Potkraj 1942. na području Zagrebačke oblasti, tj. sjeverozapadne Hrvatske, bilo je ukupno 4 kotarska NOO-a, 10 općinskih, 115 mjesnih, 18 akcionih i drugih odbora, odnosno ukupno 147 različitih NOO-a. Najviše NOO-a u to vrijeme bilo je na području današnje općine Bjelovar. Bili su to ovi NOO-i: Babinac, Bakovica, Bedenika, Bedenik, Botinac, Breza, Brezovac, Bulinac, Čavac, Jabučeta, Kakinac, Kašljavac, Kupinovac, Lasovac, Lasovac-Brdo, Lipovo-Brdo, Mosti, Nevinac, Orlovac, Orovac, Proključani, Pupelica, Ravneš, Ribnjak, Roviše, Velika Pisanica, Veliko Trojstvo, Visovi i Ždralo;

⁴ Leon Gerskovi, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd 1948.

u op ini azma: Mar ani, Štefanje, Mostari; u op ini Dugo Selo; Gra ec l Ježevo; u op ini Ivanec: Dubravec i Lepoglava; u op ini Ivani -Grad: emernica, Križ, Predavec, Tarno, šušnjari; u op ini Klanjec: Gredice, Ledine Klanje ke, Dubrov an, Lu elnica Tomaševe ka, Puš a i Zagorska Sela; u op ini Koprivnica: Sigetec i Veliki Poganac; u op ini Krapina: Petrovsko, Pregrada, Radoboj, Škali ; u op ini Križevci: Apatovac, Gornja Rijeka, Pobrđani Vojakova ki, Vojakovac; u op ini Kutina: Banova Jaruga; u op ini Ludbreg: Ludbreg; u op ini Novi Marof: Klju , Ljubeš i-ca, Ma arevo, Prese no, Varaždinske Toplice, Visoko; u op ini Sesvete: Cerje;⁵ u op ini Varaždin: Bartolovec i Petrijanec; u op ini Vrbovec: Novaki, Preseka; u op ini Zabok: Dubrov an, Krapinske Toplice, Lug Poznanove ki, Mrzlo Polje, Poznanovec, Ravnice, Veliko Trgoviš e; u op ini Zapreši : Brdovec, Luka; u op ini Zelina: Hrastje i Komin; u op ini Zlatar Bistrica: Lobar, Ma e, Mihovljan i Zlatar Bistrica. Na podru ju Zagreba djelovali su uz mjesne i akcioni odbori.

U to vrijeme u oblasti Slavonije bilo je organizirano šest kotarskih NOO-a, 12 op inskih, 216 mjesnih, ili ukupno 234, a u oblasti Dalmacije bili su ve tada organizirani okružni NOO, 12 kotarskih, 51 op inski, 2 gradska u rangu op inskih, 358 mjesnih i dva akciona NOO-a, odnosno ukupno 426 razli itih NOO-a.

*Zadaci i uloga ZAVNOH-a na razvijanju NOO-a
u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*

Pove ana politi ka aktivnost na širenju mreže NOO-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nastavljena je i u 1943. godini. Takvu aktivnost potpomogli su, uz ostale, i inicijativni odbor ZAVNOH-a u funkciji pripremnog odbora za formiranje najvišega politi kog predstavništva NOP u Hrvatskoj. Inicijativni odbor organiziran je na po etku ožujka 1943. godine, nakon sloma etvrte neprijateljske ofenzive. Uz osnovni zadatak da izvrši sve pripreme za konstituiranje ZAVNOH-a, odbor je imao i zadatak da preuzme rukovo enje svim poslovima narodne vlasti u Hrvatskoj.

Inicijativni odbor je puno pažnje posvetio širenju i razvijanju mreže NOO-a i daljnjoj izgradnji sistema narodne vlasti, a isto tako je neposredno pomagao NOO-ima u svojoj okolini i gdje su se god njegovi lanovi nalazili. Inicijativni odbor je donio i Poslovnik o radu NOO-a 27. III 1943. Tim Poslovnikom se, u skladu s Okružnicom CK KPH br. 4, Titovim pismom i naredbom Vrhovnog štaba o izborima za NOO-e od rujna 1942, preciznije regulira rad svih oblika NOO-a, unutrašnja organizacija uskla ivanja rada NOO-a i ostvarivanje potpune kontrole nad njihovim radom, imaju i u vidu stanje, probleme i dotadašnja iskustva.

⁵ Prema bilješkama Marijana Kosa na podru ju te op ine u 1942. godini bili su organizirani još i ovi NOO-i: Sesvetska Sopnica, Trnava (radni ka naselja), Sesvetski Kraljevec, Trnovo Selo, Kutilovina.

Zbog hitne potrebe da se pokrene rad NOO-a svih stupnjeva, od seoskih, mjesnih do okružnih i oblasnih, Inicijativni odbor je doni» direktivu da se tamo gdje momentalno ne postoje uvjeti da se obave potrebne predradnje i da se prema postoje im propisima izvrše izbori za NOO-e, odmah osnuju privremeni ili inicijativni okružni i kotarski, a eventualno i op inski NOO-i. U slučaju potrebe ovi su se NOO-i mogli osnivati tako da se od najboljih članova op inskih NOO-a formiraju kotarski NOO-i, a od članova kotarskih NOO-a okružni NOO-i, koji su punovlasno djelovali do održavanja izbora. Inicijativni odbor je tako ubrzao rad na osnivanju ilegalnih NOO-a na neoslobo enom i na poluoslobo enom teritoriju. U skladu s posebnim uvjetima, u okupiranim su se gradovima osnivali tzv. ulični NOO-i na teritorijalnom principu, tj. po mjestu stanovanja, a prema mjestu rada narodnooslobodila ki odbori za pojedina ve a poduze a i ustanove. U daljnjem razvoju ilegalnih NOO-a u okupiranim gradovima (uglavnom u Zagrebu) tako er su se osnivali kotarski, odnosno kasnije rajonski NOO-i, a u specifi nim slučajevima i tzv. zavi ajni NOO-i koji su okupljali pristaše NOP-a prema njihovoj zavi ajnosti, npr. Istrane koji su živjeli u Zagrebu.

Zahvaljuju i takvoj politici koja je aktivnosti i uspjesima na vojnom: polju ve do kraja prvog polugodišta 1943. godine na području Zagrebačke oblasti formirana su ukupno 193 različita NOO-a među kojima dva okružna, jedan gradski (u rangu okružnog — to je bio Gradski NOO Zagreb) devet kotarskih, 19 op inskih, 143 mjesna, četiri ulična i 15 NOO-a po poduze ima i ustanovama, te 18 akcionih i drugih odbora.⁶

Prema ve citiranim podacima Marijana Kosa, u toku 1943. godine na području Prigorja, dijela kotara Zagreb, Sv. Ivana Zelina i op ine: Sesevete bili su 1943. godine formirani još i ovi MNOO-i:

- 1) Dobrodol (3 1.), Pretoki, Kladišica, veljača 43.
- 2) Omamno, ožujak 1943.
- 3) Kuanec (2 1.), Turkovina, travanj 1943.
- 4) Vugrovec (3 1.), Šimunovec (4 1.), Orešje Gornje, svibanj 1943..
- 5) Budenec, 26 IV 1943.
- 6) Tur ekovec (7 1.), Jesenovec (5 1.), Goranec (6 1.), Markovo Polje (3 1.), Crkvena ves (4 1.), Drenova Gornja, srpanj 43.
- 7) Prekvršje (9 1.), Kašina (3 1.), Kašinska Sopnica (3 1.), Beloslavac, Blaževdol, Planina Gornja (4 1.), Zadrkovec, Glavnica Gornja (3 1.), kolovoz 1943.
- 8) Prepuštovec (3 1.), Cerje (3 1.), Blaguša (5 1.), Morav e, rujanj 1943.
- 9) Paruževina (5 1.), Glavnica (3 1., poslije 7 1.), Kraljeve ki Novaki (4 1.), listopad 1943.
- 10) Dren ec (8 1.), Dumovo (3 1.), Vurnovec, studeni 1943.
- 11) Gajec (3 1.), prosinac 1943.
- 12) U 1943. god. još su u neutvr eno vrijeme formirani MNOO' Bedenica, re an, Toplica Gornja i Blaškovec, a vrlo je vjerojatno da.

⁶ *Putovi revolucije*, 1-2, Zagreb 1963.

su formirani i još neki jer se ne spominju pojedina sela koja su ina e bila partizanska i gdje su bile baze partizana, npr.: Novo Mesto, Drenova Donja, Bunjak, Nespeš, Banja Sela i niz drugih.

»Ve ina MNOO-a (opisuje Marijan Kos), koji su u po etku djelovali kao ilegalni odbori za sakupljanje pomo i, veze i si., kasnije su kao pravi organi revolucionarne vlasti izdavali propusnice za odlazak stanovnika s podru ja, rekvirirali imovinu neprijatelja, kontrolirali podru je preko svojih seoskih straža, nare ivali hvatanje vojnih bjegunaca i dezertera iz domobranstva i slali ih u jedinice NOP, organizirali su enja pojedinim izdajnicima, i sli no. Pored njih su razumljivo politi ki djelovale organizacije SKOJ-a, KP, AFŽ, JNOF i omladinske organizacije. MNOO su se brinuli za funkcioniranje relejnih stanica i kurirsku službu.

U vrijeme od lipnja do kolovoza 1943. god. na ovom prigorskom podru ju potpuno je likvidirana ustaška »vlast« — upravni aparat u opinama: Zelina — vanjska i unutarnja, šašinovec, Kasina, Belovar-Morav e, Donja Zelina i Sesevete, te kotarska vlast.

Sv. Ivan Zelina je bilo prvo kotarsko mjesto, u blizini Zagreba, oslobo eno (po Kalni kom odredu) na Uskrs 1943. godine.

Prvi ilegalni Kotarski NOO, za kotar Sv. Ivan Zelina, formiran je potkraj 1942. od 5 lanova: Josip Popovi Joža, predsjednik, bivši pukovnik (komandant puka — cjelokupne Ma ekove zaštite u kotaru Sv. Ivan Zelina), koji je ve od 1941. god. (srpanj—kolovoz) sura ivao s NOP-om i u estvovao na sastanku što ga je u to vrijeme održao dr V. Bakari s najistaknutijim simpatizerima KPH i funkcionerima HSS koji su sura ivali s NOP-om; Marko Milatovi Zelina, sekretar KK KPH Zelina; Tomo Litvi Macan, seljak iz Blaževdola; Mato Zigrovi Stari, stolar iz Kalinja, lan KPH, kasnije lan KK KPH Zelina i blagajnik Okružnog NOO Zagreb, obješen u ulincu nakon oborovske bitke, ina e bivši lokalni funkcioner Ma ekove zaštite u Kalinju kraj Zeline; Martin Popovi Mrki, lan KK KPH Zelina.

Kasnije, polovicom 1943, zbog hapšenja Josipa Popovi a i Tome Litvi a, taj KNOO je proširen ali je djelovao kao inicijativni odbor za osnivanje novog najvišeg organa vlasti u kotaru Zelina. Konferencija je bila sazvana u srpnju 1943. ali je uslijedio napad ustaša na Gornju Glavicu gdje se trebala održati, te je tu poginuo i Marko Milatovi Zelina, predsjednik inicijativnog odbora i sekretar KK KPH Zelina, pa je konferencija odgo ena i održana tek 22. 11. 1943, u selu Jesenovcu (vidi prepis originalnog zapisnika).

U to vrijeme (novembar 1943.) je kotar Zelina imao 6 opina: Sv. Ivan Zelina, unutarnja i vanjska, Donja Zelina, B. Morav e, Kašina i šašinovec, sa 73 sela i zaseoka, 4 opinska NOO sa 24 lana, 56 MNOO sa 347 lanova, a svega 2 opine, Donja Zelina i Zelina unutarnja, nisu imale opinske NOO, dok je odborima neobuhva eno bilo svega 17 sela, ali su u njima djelovali simpatizeri i druge organizacije NOP-a.

Kotarski narodnooslobodila ki odbor za kotar Zagreb-vanjski (istoni dio) formiran je polovicom 1943. godine, kada je taj kotar podijeljen na dva dijela. Za prvog predsjednika je izabran Juraj Vuglek Jura, seljak iz sela Jalševca (danas opina Zagreba ka Dubrava), dok je prvi KNOO

za itav bivši kotar Zagreb-vanjski formiran još 1942. ili čak 1941, ali ne raspoložem pouzdanim podacima o tome.

Okružni NOO za okrug Zagreb formiran je 26. 10. 1943. na području današnje općine Dugo Selo (prije kotar).

Za predsjednika je izabran Tomo Geres Miurin, seljak iz Ježeva, komunist negdje od 1921. god., za prvog potpredsjednika Stjepan Hader Veseli, seljak iz Otoka (Dugo Selo), bivši pristaša HSS, za drugog potpredsjednika Vlado Prišlin, radnik iz Vrapča, sekretar Okružnog komiteta KPH Zagreb, za tajnika Ivan Skubi Posavec, radnik iz Preseke (Dugo Selo), član OK KPH Zagreb, a za blagajnika Mato Žigrovi Stari, stolar iz Kalinja (Zelina), bivši pristaša HSS i lokalni funkcioner Zaštite, kasnije član KK KPH Zelina i član KNOO Zelina. Osim njih izabrano je još 17—19 članova, ali nema to no provjerenih podataka tko su oni bili. Sigurno se zna da su tu bila i tri vijećnika ZAVNOH-a: Filip Lakuš, Ljubica Kovačević (Sesvete) i Vjenceslav Rohan Stari (Jertovec-Zelina).«

Velikim pobjedama i uspjesima koje su postizale jedinice NOV i POJ širom Jugoslavije, slomu IV neprijateljske ofenzive i drugim historijskim pobjedama širom Hrvatske bili su dodani i veliki uspjesi i pobjede brigada i odreda NOV i PO na području Moslavine, Kalnika, diljem Hrvatskog zagorja, Podravine i Bilogore. Velik broj boraca Kalnikog i Moslava kog partizanskog odreda ulazi u slavonske divizije i slavonski korpus.

Takva vojno-politička situacija omogućila je da se održi Prvo zasjedanje ZAVNOH-a, u lipnju 1943. godine. Na tom zasjedanju sjeverozapadnu Hrvatsku predstavljala su 34 vijećnika, aktivni politički radnici, i to: s područja grada Zagreba 23 vijećnika, okolice Zagreba, Prigorja i dijela Posavine 3 vijećnika, Hrvatskog zagorja 4, Podravine jedan, i Moslavine 3 vijećnika.

Održavanje Prvog zasjedanja i konstituiranje ZAVNOH-a snažno je odjeknulo u cijeloj Hrvatskoj. Odluke i dokumenti — programi oslobođenja Hrvatske, izvojevanje njene samostalnosti i ravnopravnih odnosa sa svim narodima Jugoslavije — imali su veliko političko značenje za cijeli hrvatski narod, a pogotovo za onaj dio koji je još živio na neosloboenom teritoriju. Narod je sa sve dubljim uvjerenjem sagledavao budućnost i odlučno pristupao izgradnji narodnooslobodilačke vlasti — NOO-a — vide i u tome pravo ostvarivanje slobodne i demokratske narodne države.

Odlučni politički zahtjev tog časa bio je da se na širokom — sada već osloboenom — teritoriju organizira život i rad i da se rješavaju mnogobrojni problemi oslobojenih gradova i sela. Zato se još intenzivnije prišlo jačanju postojećih i osnivanju novih NOO-a, u vršenju njihove unutrašnje organizacije i njihove afirmacije kao istinskih narodnih revolucionarnih vlasti.

Od odlučnog značenja u tom slučaju je bio spomenuti Poslovnik o radu NOO-a koji je donio ZAVNOH 14. VI 1943. god. Poslovnik je regulirao:

1. broj odbornika (seoski od 3 do 5, a općinski od 5 do 7, dok su gradski NOO-i mogli imati najmanje 7 članova, a kotarski i okružni do

30 lanova). NOO-i su u pravilu imali i izvršne odbore, naročito kotarski, koji su imali od 3 do 5 lica, okružni od 5 do 9 lica. NOO-i su morali imati stalno sjedište — kancelariju i sve neophodne oznake centra narodne vlasti. Sjedište NOO-a trebalo je biti u sjedištima općinskih ili kotarskih mjesta, ukoliko su bila oslobođena;

2. svi NOO-i morali su imati stalno radno vrijeme, i to svakodnevno od 8 do 12 i od 14 do 19 sati. Osim redovnog radnog vremena u svakom NOO-u je postojalo dežurstvo;

3. prema Poslovniku NOO-i su donosili odluke na sjednicama i to: okružni NOO-i morali su imati sjednice svakih 14 dana, kotarski i općinski najmanje jedanput nedjeljno, a seoski dvaput nedjeljno. Osim redovnih sjednica, okružni i kotarski NOO-i održavali su savjetovanja, a općinski sastanke svih seoskih odbora. Uz sjednice, seoski NOO-i u oslobođenim selima morali su svakih 14 dana održati sastanak u svakom selu, itd.;

4. niži NOO-i morali su podnositi pismene izvještaje višim i izvještavati o svim novonastalim pitanjima im su se pojavila;

5. na sastancima su se morala pretresati sva aktualna pitanja i donositi zaključci. Sastankom je rukovodio predsjednik, a dnevni redovi su obavezno sadržavali:⁷ a) izvještaj odbornika o radu po sektorima; b) ita-

⁷ Kako su se konstituirali viši NOO-i, sadržaj i metode njihova rada vidimo iz zapisnika KNOO-a Zelina.

» Z A P I S N I K

Prve Konferencije Kotarskog Narodnog Oslobođenila kog Odbora Sv. Ivan Zelina, spisan dana 27. 11. 1943. godine.

Konferenciju otvara u ime Inicijativnog kotarskog Narodnog odbora drug Stari.

Nakon što je otpjevano »Hej Slaveni« predlaže slijedeće drugove u radno predsjedništvo, i to: Crni, Brnjak Grga, Stari i Kurman Gjuka.

Crni je ujedno zapisni ar.

Radno predstavništvo primljeno je.

Nakon što je radno predsjedništvo primljeno, pozdravlja drug Rudo u ime Komunističke partije Hrvatske konferenciju. On isti je kako su komunisti od uvijek prednjačili u borbi za slobodu, pa su tako i danas u prvim redovima boraca za Narodno oslobođenje.

U ime Okružnog N. O. O. pozdravlja Konferenciju drug Stari, on isti je napredak koji se u posljednje godine dostigao na političkom polju i kako treba nadalje raditi za oslobođenje naroda.

U ime A. F. 2. pozdravlja konferenciju drugarica Tonka, ona isti je teško je koje su u zadnje vrijeme prebrodili N. O. O., kako treba da oni iz toga iskustva pomognu ženama, da i one prebrode sve teškoće, da se politički i kulturno podignu.

U ime U. S. O. H. A. pozdravlja konferenciju drug Stari, on isti je u ulogu borbene omladine u današnjoj teškoj borbi za oslobođenje naroda.

Iza toga drug Crni predlaže da se sa konferencije pošalju slijedeći i brzojavni pozdravi:

O. N. O. O. Zagreb.

»Sa prve konferencije Kotarskog N-O. O. ovdje sakupljeni predstavnici naroda Sv. Ivanskog kotara pozdravljamo svoje Okružno predstavništvo i zavjetujemo se, da ćemo i dalje još jače poraditi za dobrobit i bolju budućnost našeg naroda.«

Okružnom Komitetu K. P. H. Zagreb

nje direktiva viših odbora; c) diskusija o izvještajima i konkretni zaključci; d) razno;

6. na savjetovanja su dolazili delegati s područja svih NOO-a, a na njima se redovno razmatrala: politička situacija, izvještaj odbornika, izvještaj delegata, a nakon diskusije o izvještajima donosile su se smjernice za daljnji rad;

7. prema Poslovniku, u vezi sa zadacima koje su NOO-i u to vrijeme imali, trebalo je da se organiziraju ovako: a) upravnoadministrativni odsjek; b) gospodarski odsjek; c) prometni odsjek; d) zdravstveni odsjek; e) socijalni odsjek; f) propagandni odsjek; g) prosvjetni odsjek.

Brojni dokumenti potvrđuju naročito razvijen rad prosvjetnog odsjeka. U nadležnosti toga odsjeka bili su i školski i vanškolski rad, održavanje analfabetskih tečajeva, održavanje kulturno-prosvjetnih predavanja i priredaba, uređivanje zidnih novina, osnivanje pjevačkih, horskih i recitatorskih zborova i glumačkih grupa, otvaranje narodnih univerziteta, itd.

Prvo zasjedanje ZAVNOH-a održavalo se u vrijeme velikih vojnih pobjeda NOV i PO Hrvatske, posebno u oblasti sjeverozapadne Hrvatske, nad snagama fašističkog okupatora i njegovih slugu — ustaša i maekovaca.

»Sa prve kotarske konferencije N. O. O. Sv. Ivan Zelina izražavamo naše udivljene herojske borbi komunista za slobodu našeg naroda i obećavamo sve ono, da ne možemo dočekati, dok našu zajednicu ne privedemo pobjedonosnom kraju.«

Štabu Zagrebačkog Partizanskog odreda Hrvatske Položaj

»Sa Prve konferencije K. N. O. O. ovdje sakupljeni predstavnici naroda Sv. Ivanškog kotara, pozdravljamo junake borbe Zagrebačkog partizanskog odreda i zavjetujemo se, da ćemo i mi još više pomagati u svemu, da što prije oslobodimo našu domovinu od fašista i njihovih domaćih slugu.«

Pozdravna pisma su prihvaćena jednoglasno i zatim je bio završen svečanost dio konferencije i prilazi se na radni dio.

Za radni dio konferencije predlažem slijedeći dnevni red:

1. Referat o političkoj situaciji ovdje i kod nas,
2. Referat o političkoj situaciji u našem kotaru
3. Referat o radu Inicijativnog K. N. O. O.
4. Biranje plenuma odbora
5. Donošenje rezolucije,
6. Razno.

Dnevni red je prihvaćen i prelazi se odmah na prvu točku.

Referat o političkoj situaciji ovdje i kod nas održao je drug Crnić. On izlazi kako oružje Crvene armije stvara danas političku situaciju. Dolazi do stalnog pojačavanja Antifašističke snage u svijetu, koji je plod Moskvske konferencije, na kojoj je raspravljano kao glavno pitanje skraćivanje rata, koje smeta svjetska reakcija. Ta reakcija održava Londonsku odnosno Kairsku vladu, koju mi ne poznajemo, koja nema pravo da govori u naše ime. Isto je tako izgubila svako pravo kruna Karađorđevića, koja podržava tu vladu. U naše ime nema pravo da govori ni Pavelić, niti reakcioneri H. S. S. koji stoje u otvorenoj ili prikrivenoj službi okupatora. Naše jedino i vrhovno predstavništvo je ZAVNOH i dalje AVNOJ. Svjetska je reakcija ona, koja je imala do danas javno priznavanje tih jedinica naših predstavništva.

Referat o političkoj situaciji na kotaru održao je drug Rudo. On je prikazao napredak naše borbe na ovom kotaru u dvije prošle godine i istakao zadaće prvenstveno na mobilizaciji i organizacionim pitanjima, koje se postavlja pred K. N. O. O.

Referat o radu Inicijativnog Kotarskog N. O. O. održao je drug Stari, tajnik toga

U cijeloj sjeverozapadnoj Hrvatskoj vodile su se ogor ene borbe i naneseni su teški porazi okupatoru i ustašama. Naro ito potkraj lipnja i na po etku srpnja 1943. godine jedinice Druge operative zone i 12. slavonske divizije izvršile su snažnu ofenzivu na podru ju Podravine, Bilo-gore, Kalnika i Hrvatskog zagorja. Oslobo en je gotovo cijeli varaždinski okrug — velik dio Hrvatskog zagorja — oslobo ena je i Lepoglava, a s njom i nekoliko stotina politi kih zatvorenika. Dolazi do formiranja novih partizanskih odreda, brigada, a zatim i 32. i 33. divizije i X korpusa — zagreba kog.

I politi ka situacija u svijetu se odvijala u znaku neminovnog poraza fašizma. Fašisti ke armije doživljavale su poraze na svim frontovima. To je bilo od presudnog zna enja za mijenjanje svijesti i najzaostalijeg dijela hrvatskog i srpskog naroda u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i njegove potpune orijentacije za NOP. Velik broj bivših funkcionara HSS-a također napušta Ma eka i prilazi NOP-u.

Nedugo iza Prvog zasjedanja ZAVNOH-a održano je i Drugo zasjedanje ZAVNOH-a (u listopadu 1943). Takav tempo i brzinu reagiranja najviših politi kih tijela u Hrvatskoj diktirala je upravo me unarodna i politi ka situacija u Hrvatskoj. I na toj sjednici odnosno zasjedanju, bili su prisutni s podru ja grada Zagreba i okolice 18 vije nika, iz Prigorja 2, Hrvatskog zagorja 1, Me imurja 1, Moslavine 3, Bjelovara 1, dakle, ukupno 26 vije nika, od 103 koliko ih je inilo ZAVNOH za podru je cijele Hrvatske. Na Prvom i Drugom zasjedanju, kao što smo ve istaknuli, donesene su zna ajne odluke koje su imale dalekosežni politi ki utjecaj na razvoj i ja anje NOO-a na podru ju sjeverozapadne Hrvatske.

odbora. Odbor je brojio 8 lanova od toga je predsjednik drug Marko pao, a jedan je još danas u zatvoru, a dvije su ispale radi neaktivnosti. Rad je bio težak, ali je ipak radio uspjehom.

Nakon totga dao je drug ujedno organizacioni referat.

Broj naših organizacija stoji tako:

Op ina Sv. Ivan Vanjski: 31 selo, jedan op inski odbor od šest lanova, 22 mjesna odbora od 106 lanova, neobuhva eno 9 sela, Op ina Kasina: 19 sela, jedan op inski odbor od šest lanova, 18 mjesnih odbora od 132 lana, neobuhva eno jedno selo. Op ina šašinovec: 9 sela, jedan op inski odbor od šest lanova, osam odbora od 60 lanova, jedno selo neobuhva eno. Op ina Donja Zelina: imade naših simpatizera, a N. O. O. koji su se nalazili u toj op ini raspršeni su uslijed reakcije izdajstva.

Iza toga se prešlo na biranje odbora:

Predloženi su slijede i odbornici:

Sv. Ivan Vanjski: Brnjak Grga, Petak Franjo. Rojtini Josip, Crnkovi Martin, Zigrovi Mato.

Donja Zelina: Pivari Josip, Bouši Ivan.

Bjelovar-Morav e: Kurman Josip, Kurman Duka, Bistri ki Barica.

Op ina Bjelovar-Morav e: 14 sela, 1 op inski odbor od 6 lanova, 8 mjesnih od 49 lanova, 6 sela ne obuhva ena.

Zmiša Mijo,

Kašina: Kunti Duka, Pekšec Andro, Cifrek Mato.

šašinovec: Mosec Martin, Gran a Vugrin, Stjepan i Peršun Alojz . . .

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Sv. Ivan Zelina dne. 27. 11. 1943.«

U tom razdoblju došlo je i do vojnog poraza na svim frontovima i potpune kapitulacije fašističke Italije, što je na NOP i u sjevernoj Hrvatskoj imalo tako veliki politički utjecaj.

ZAVNOH je u rezoluciji Drugog zasjedanja, uz ostalo, mogao konstatirati da je unutrašnja politička situacija u Hrvatskoj obilježena velikim pobjedama NOV i sve snažnijim rasplamsavanjem narodnog ustanka, a s druge strane porazom fašističkog okupatora i demoralizacijom u redovima Pavelićevih ustaša i etnika Draže Mihailovića.

»Sve je to ponovno potvrdilo pravilnost linije Narodno-oslobodilačkog pokreta, kojega je organizator i rukovodilac Komunistička partija.

Proširenjem oružanog narodnog ustanka na sve krajeve Hrvatske i pristupanjem Narodno-oslobodilačkom pokretu najširih redova Hrvata, razbijen je utjecaj reakcionarne gospode iz vrhova HSS koja su svim sredstvima nastojala zaokupiti priliv hrvatskih masa u Narodnooslobodilački pokret. Izdajnička politika te gospode, politika koja je neprekidna lavirala u tri pravca: u suradnji s izbjegličkom vladom, u suradnji s ustašama i u politici mirenja s okupatorom, doživjela je svoj potpuni slom.«⁸

Taj politički zaključak iz rezolucije potpuno ilustrira političko stanje i u oblasti sjeverozapadne Hrvatske.

Razmah i prevlast revolucionarnih NOO-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a

Historijske odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a od 29. novembra 1943. godine bile su svestrano pozdravljene, prihvaćene i realizirane i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Odluka o zabrani povratka kralju Petru II Karaorđeviću u zemlju i Odluka o uređenju Jugoslavije na federativnom principu pružile su političkim radnicima i borcima snažno oružje u borbi i za mobilizaciju materijalnih sredstava i onog dijela naroda koji je još uvijek strahovao od eventualnog povratka monarhističke vladavine u Jugoslaviju. Koliko i kako je takva vojno-politička situacija utjecala na organizaciju i jačanje narodne vlasti u sjeverozapadnoj Hrvatskoj pokazuje nam ova usporedba: potkraj 1941. godine bilo je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj svega 13 mjesnih NOO-a; potkraj 1942. godine već 115, a potkraj 1943. godine već je bilo ukupno 840 organiziranih mjesnih narodnooslobodilačkih odbora. U isto vrijeme u oblasti Slavonije bilo je ukupno 577, a u oblasti Dalmacije — 591 mjesni NOO.

Na području Zagrebačke oblasti potkraj 1943. godine bilo je organizirano pet okružnih NOO-a, jedan gradski u rangu okružnog, 19 kotarskih, 105 općinskih, tri gradska u rangu općinskih, 840 mjesnih, 18 rajonskih, 71 uličnih, 65 poduzećskih i ustanovskih, 11 zavjajnih i učetvrt različitih drugih odbora, odnosno ukupno na području Zagrebačke oblasti u to je vrijeme bilo konstituirano 1147 NOO-a različitih stepena.

Oblasni NOO za Zagrebačku oblast bio je napokon osnovan 15. maja 1944. godine u Mikleušu, na području današnje općine Čazma. Pripreme,

⁸ L. Gersković, n. di.

naime, za njegovo osnivanje po ele su potkraj 1943. godine. Naravno, zbog ratnih uvjeta i zbog obaveze poštivanja i realiziranja ve spomenutog Poslovnika, to nije bilo lako i zato je od po etka priprema do osnivanja trebalo prote i nekoliko mjeseci.

Na podru ju Zagreba kog oblasnog NOO-a ve su u 1943. godini funkcionirali:

1. Gradski NOO za grad Zagreb sa devet kotarskih NOO-a. Organizaciona struktura kotarskih NOO-a bila je ovakva: I kotarski NOO je imao tri rajonska NOO-a, 8 uli nih i 8 po strukama, ustanovama i poduze ima; II kotarski NOO imao je tri rajonska, 43 uli na i 10 po strukama, ustanovama i poduze ima; III kotarski NOO imao je 6 rajonskih, 16 uli nih i 19 po strukama, ustanovama i po poduze ima; IV kotarski NOO imao je 1 rajonski, 4 uli na i 7 po strukama, ustanovama i poduze ima; V kotarski NOO imao je jedan rajonski i 7 po strukama, ustanovama i poduze ima; VI kotarski NOO imao je jedan rajonski i 7 po strukama i poduze ima; VII kotarski NOO — željeznica imao je jedan rajonski NOO; VIII kotarski NOO imao je jedan rajonski i 7 po strukama, ustanovama i poduze ima; IX kotarski NOO imao je jedan rajonski i 11 zavi ajnih NOO-a (u Društvu Istrana).

Ti podaci pokazuju koliko je ve u to vrijeme bila snažno i svestrano razvijena i dobro organizirana revolucionarna narodna vlast u Zagrebu, unato mo nim ustaškim i njema kim snagama i njihovim najsvirepijim zlo inima nad gra anima. To je bio o iti utjecaj Okružnice CK KPH broj 4, direktiva Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i Poslovnika ZAVNOH-a o organizaciji i radu NOO-a, i snažnog politi kog rada komunista op enito na provo enju odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i ZAVNOH-a.

Okružni NOO Zagreba (obuhva a naselja i izvan grada) sa injavali su kotarski NOO-i:

Zagreb sa pet op inskih NOO-a (Kustošija, Sesvete, Stenjevec, Vrapske, Zaprešić) i 37 mjesnih NOO-a: Sveti Ivan Zelina sa etiri op ine (Belovar-Morav e, Kašina, Sveti Ivan Zelina, šašinovec) i 56 mjesnih NOO-a; Dugo Selo sa pet op ina (Brezovljani, Dugo Selo, Lupoglav, Oborovo, Posavski Bregi) i 51 mjesni NOO; Stubica sa etiri op ine (Bistra Donja, Marija Bistrica, Oroslavje, Stubica Gornja) i 31 mjesni NOO.

Okružni NOO Krapina inili su kotari:

Klanjec, Krapina, Pregrada, Zlatar.

Kotarski NOO Klanjec inilo je 6 op ina (Klanjec, Kraljevac, Luka, Tuhelj, Veliko Trgoviš e, Zagorska Sela) i 27 mjesnih NOO;

Kotarski NOO Krapinu inilo je 6 op ina (urmanec, Krapina, Petrovsko, Radoboj, Zabok, Za retje) sa 51 mjesnim NOO;

Kotarski NOO Zlatar inilo je sedam op ina (Bedekovina, Belec, Budinš ina, Lobor, Ma e, Mihovljan, Zlatar) sa 75 mjesnih NOO-a;

Okružni NOO Varaždin inili su kotari:

Ivanec, Ludbreg, Novi Marof i Varaždin.

Kotarski NOO Ivanec inile su etiri op ine (Bednja, Ivanec, Lepoglava, Višnjica) sa 25 mjesnih NOO-a;

Kotarski NOO Ludbreg inilo je šest općina (Sv. Jur, Ludbreg-trg, Martijanec, Rasinja, Ribnjak, Veliki Bukovec) sa 46 mjesnih NOO-a;

Kotarski NOO Novi Marof inile su tri općine (Gornja Rijeka, Novi Marof, Varaždinske Toplice) sa 22 mjesna NOO-a i Gradski NOO Novi Marof;

Kotarski NOO Varaždin inilo je šest općina (Bartolovec, Biškupec, Jalžabet, Križovljani, Petrijanec, Varaždin) sa 44 mjesna NOO-a. Tako potkraj 1943. godine Varaždin ima 19 općinskih NOO-a, 1 gradski i 137 mjesnih NOO-a.

Kotarski NOO Bukovec inilo je 20 mjesnih NOO-a. U to vrijeme na području Međimurja nisu bili formirani općinski NOO-i.

Okružni NOO za Moslavinu inili su kotarski NOO-i Čazma, Garešnica i Kutina. Kotarski NOO Čazma inilo je šest općina (Čazma, Dubrava, Ivaničevci, Kloštar Ivaničevci, Križevci i Štefanje) sa 64 mjesna NOO-a;

Kotarski NOO Garešnica inilo je sedam općina (Berek, Garešnica, Hercegovac, Hrastovac, Velika Trnovitica, Veliki Zdenci, Vukoje) sa 41 mjesnim NOO;

Kotarski NOO Kutina inile su tri općine (Kutina, Ludina, Popovača) sa 52 mjesna NOO-a.

Okružni NOO Bjelovar inila su 4 kotarska NOO-a: Bjelovar, Čurčevac, Koprivnica i Križevci.

Kotarski NOO Bjelovar inilo je 11 općina (Farkaševac, Ivanska, Kapela, Nova Rača, Predavača, Prespa, Rovišće, Velika Pisanica, Veliko Trojstvo, Severin, Zrinski Topolovac) sa 60 mjesnih NOO-a;

Kotarski NOO Čurčevac inilo je 8 općina (Čurčevac, Ferdinandovac, Kloštar, Molve, Pitomača, Podravske Sesvete, Šemovec i Virje) sa 22 mjesna NOO-a;

Kotarski NOO Koprivnica inilo je 5 općinskih NOO-a (Jagnjedovac, Koprivnički Bregi, Plavšćina, Sigetec, Veliki Poganac i Gradski NOO Koprivnica) sa 68 mjesnih NOO-a;

Kotarski NOO Križevci inilo je pet općinskih NOO-a (Raven, Sveti Ivan Zabno, Sveti Petar Vrštac, Sveti Petar Orehovec i Vojakovac) sa 13 mjesnih NOO-a.⁹

Drugi podatak, iznesen na svečanoj sjednici Općinske skupštine Vrbovec 27. studenog 1973, govori da je do 29. XI 1943. formiran Kotar Dubrava sa tri općinska (Farkaševac, Dubrava i Poljana) i 78 mjesnih NOO-a.

U toku 1943, a pogotovo u 1944. godini, već je dosta širokom krugu ljudi bilo jasno da je definitivno svršeno sa starim oblicima buržoaske države i njene vlasti; da su NOO-i koje je stvorio narod s ciljem da vrsto politički organiziraju život, rad i sigurnost ljudi na oslobođenoj teritoriji i da ga povežu uz NOP, uz NOV i POJ ona nova forma narodne vlasti koja se iz dana u dan afirmira i kao buduća narodna vlast nakon oslobođenja.

⁹ *Putovi revolucije*, Zagreb 1963.

NOO-e je birao narod u selima i u gradovima neposredno, javnim glasanjem, na zboru sela ili grada. Birali su ih svi građani: muškarci i žene (prvi puta u svom životu i žene su imale pravo glasa) ako su navršili 18 godina.¹⁰

Gotovo svaki aktivni borac, svaki član NOO-a znao je da ne može i ostvariti zadatke koji pred njim stoje, ako se odvoji od naroda, ako ne bude održavao stalni kontakt s narodom, i redovno ga obavještavao o svim važnim pitanjima, zadacima i potrebama.

Isto tako članovi NOO-a bili su svjesni da će samo aktivizirati i mase, politički ih mobilizirati i na pojedinim konkretnim zadacima, moći uspješno djelovati i rješavati pitanja koja pred njih stavlja NOB.

Na tako utvrđenu organizaciju, metode rada i zadatke NOO-a nastavlja djelovati ZAVNOH u 1944. godini.

Dokumenti Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a i njihovo značenje za punu afirmaciju rada NOO-a sjeverozapadne Hrvatske

U srpnju 1944. godine održano je i Treće zasjedanje ZAVNOH-a¹¹, čije odluke imaju izvanredno veliko značenje za političku mobilizaciju svega što je bilo progresivno i rodoljubivo u Hrvatskoj, pa prema tome i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Među dokumentima Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, naročito mjesto ima Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana i Odluka o organizaciji i poslovanju NOO-a u Hrvatskoj. Ti dokumenti posebno su važni za daljnju izgradnju narodne vlasti i za razvoj nauke o izgradnji nove vlasti — diktature radnika i seljaka u uvjetima NOB-a. Posebnu važnost tim dokumentima daje i to što ih je donio ZAVNOH u svojstvu vrhovnog zakonodavnog i izvršnog organa Hrvatske na svom Trećem zasjedanju.

Prema Deklaraciji: iz jedinstva u NOB-u i prava izvojevanog u toj borbi rezultira osnovno ljudsko pravo i sloboda, kao i ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda i pravo na nacionalni život svih nacionalnih manjina, jednakost i ravnopravnost svih građana Hrvatske, bez obzira na rasu, narodnost i vjeru, kao i jednakost u pravima žena sa muškarcima. »Svim građanima zajamčena je sloboda govora, štampe, zbora, dogovora i sloboda udruživanja«, kaže se u t. 6 Deklaracije.

Važno je za organizaciju NOO-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, gdje je još bilo ilegalnih NOO-a, što je Deklaracija u t. 7 osiguravala opće jednako i neposredno, aktivno i pasivno izborno pravo tajnim glasanjem (od toga se naela u toku NOB-a moglo odstupiti samo po Odluci

¹⁰ Vrlo mala sela i zaseoci nisu birali NOO-e nego samo jednog povjerenika. Pripadnici NOV i POJ imali su pravo glasa, bez obzira na godine.

¹¹ Na tom zasjedanju samo s područja današnje općine Križevci bila su prisutna dva delegata i to: Cetuši Mije Mileva iz Vojakova kod Osijeka i Ferencina Stjepana Tomo (podaci Skupštine Općine Križevci broj 06-6/1968-1).

ZAVNOH-a). Zato se i u tim slučajevima moralo i na neposredne izbore NOO-a.

Deklaracija također garantira građanima sigurnost ličnosti i imovine, pravo vlasništva i privatnu inicijativu u gospodarskom životu (t. 4). Svakom građaninu zajameno je pravo žalbe na rješenje organa vlasti na sve instance državne vlasti, kao i pravo molbe i pritužbe. Nitko nije mogao biti osuđen bez prethodnog sudskog postupka (t. 10), itd.

Ta i druga prava iz Deklaracije morala su osiguravati narodu NOO-i pa je takvim radom porasla njihova moć i ugled.

U političkom životu i radu Deklaracija je bila instrument borbenog naroda za ostvarenje slobode i humanih ciljeva – uvijek-borca i instrument za brže obračunavanje s neprijateljima.

Drugi vrlo značajan dokument jest Odluka koju je donio ZAVNOH 1944. godine, a odnosi se na NOO-e. To je »Odluka o organizaciji i poslovanju NOO-a i skupština u federalnoj državi Hrvatskoj«. Već u 1. čl. Odlukom je regulirano da u Hrvatskoj kao federalnoj državi »*sva vlast pripada narodu*« posredstvom njegovih izabраниh zastupnika u NOO-ima, i to od seoskog, općinskog i gradskog NOO-a preko kotarskih, okružnih, oblasnih i pokrajinskih skupština do Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, kao vrhovnog organa državne vlasti u Hrvatskoj. Tim dokumentom utvrđuju se dvije vrste NOO-a s obzirom na način izbora. To su NOO-i: seoski, općinski, i gradski (u rangu općinskih), koje bira narod neposredno. Od kotara naviše formiraju se skupštine na delegatskom principu. Delegati, kao članovi skupštine kotara, većih gradova, okruga, oblasti i pokrajina, biraju iz svoje sredine NOO-e kao svoje izvršne organe (1. 4. Odluke).

Na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a Hrvatska se proglašava samostalnom federalnom jedinicom u okviru Federativne Jugoslavije.

Na istim idejama i na temelju različitih odlukama, okružnicama, uputama i deklaracijama nastavila se izgradnja narodne, revolucionarne vlasti i nakon oslobođenja. Ustav od 1946. godine, zakoni o NOO-ima, odnosno o narodnim odborima,¹² i Zakon o političko-teritorijalnoj podjeli uglavnom su sankcionirali sve bitne tekovine NOB-a i razvijali ih u uvjetima slobode. Promjene su nastale uglavnom u organizaciji NOO-a, odnosno narodnih odbora. Nakon oslobođenja ukinuti su oblasni, okružni i općinski NOO-i, a ostali su samo kotarski, gradski, rajonski i mjesni narodni odbori.

Nakon oslobođenja našli su se pred narodnom vlasti vrlo složeni zadaci, kao što su: obnova porušenih domova i opustošene i razorene privrede, solidarna pomoć krajevima koji su najviše stradali u toku NOB-a, obrada zemlje i sjetva, obnova saobraćaja, osiguranje ishrane vojske i stanovništvu, rješavanje socijalnih problema, zbrinjavanje ratne siročadi, starih roditelja i djeca su poginula, itd., itd. S tim i drugim zadacima uhvatilo se ukoštac 20 kotarskih, 561 mjesni, 5 gradskih i 6 rajonskih NOO-a na području ratne Zagrebačke oblasti.

¹² Na četvrtom zasjedanju ZAVNOH-a u srpnju 1945. Zakonom se mijenja naziv NOO u NO (narodni odbor).

Prema političko-teritorijalnoj podjeli od 1948. godine to su bili kotari: Bjelovar sa 36 mjesnih narodnih odbora i jednim gradskim; akovec sa 38 mjesnih narodnih odbora i jednim gradskim; azma sa 28 mjesnih narodnih odbora; Donja Stubica sa 20 mjesnih narodnih odbora; Dugo Selo sa devet mjesnih; ur evac sa 19 mjesnih; Garešnica sa 26 mjesnih; Ivanec sa 22 mjesna; Klanjec sa 17 mjesnih; Koprivnica sa 12 mjesnih i jednim gradskim; Krapina sa 1 mjesnim; Križevci sa 37 mjesnih; Kutina sa 20 mjesnih; Ludbreg sa 30 mjesnih; Prelog sa 25 mjesnih; Zelina sa 26 mjesnih; Varaždin sa 51 mjesnim i jednim gradskim; Vrbovec sa 24 mjesna; Zagreb sa 56 mjesnih; Zagreb-grad sa 6 rajonskih; Zlatar sa 40 mjesnih narodnih odbora.

(Današnja općina Novi Marof bila je mjesni NOO u kotaru Varaždin, Sesvete i Zaprešić bili su mjesni NOO-i u kotaru Zagreb.)

U razdoblju između 1945. i 1952. godine narodni odbori uspješno su riješili velik broj aktualnih zadataka obnove. Složeniji zadaci organizacije izgradnje privrede, razvijanja društvenih službi i komunalnih potreba iziskivali su i adekvatniju organizaciju narodne vlasti. Za kratak vrijeme ponovo su formirani oblasni NOO-i koji su funkcionirali od 1949. do 1953. godine. U tom razdoblju država predaje tvornice i druge proizvodne radne organizacije, zatim organizacije saobraćaja i trgovine na upravljanje radnicima. Narodni odbori i dalje se demokratiziraju — uvode se savjeti u narodne odbore i u vezi s tim dolazi u 1952. godini do novih strukturalnih i suštinskih promjena u funkcioniranju narodnih odbora. Zakonom o provedenju reorganizacije narodnih odbora i Zakonom o podjeli Narodne Republike Hrvatske na kotare, gradove i općine od 1952. godine na području ratne Zagrebačke oblasti organizirana su 22 kotara (sa ukupno 164 općine) i Gradski narodni odbor Zagreba (sa devet općina).

Karakteristična je usporedba političko-teritorijalne organizacije NOO-a u ratnim uvjetima (naročito je to vrijedilo za Zagreb) i administrativno-teritorijalne podjele koju su utvrdili građani putem samoupravnih sporazuma ili koja je zakonima regulirana na osnovama ustava od 1974. godine. Na primjer, Zagreb uže područje i danas se dijeli na devet općina (Centar, Črnomerec, Dubrava, Maksimir, Medveščak, Peščenica, Susjedgrad, Trešnjevka, Trnje). Novi Zagreb nastao je poslije oslobođenja, općine Zaprešić i Velika Gorica nisu ni onda imale, a ne imale ni danas uže područje grada.

U političko-teritorijalnom pogledu sjeverozapadna Hrvatska podijeljena je na 19 kotara, odnosno sa akovcem na 20 kotara, s općinama: Bjelovar sa 53 seoske i 5 gradskih mjesnih zajednica, akovec sa 84 mjesne zajednice, azma sa 14 mjesnih zajednica, Donja Stubica sa 7 mjesnih zajednica, Dugo Selo sa 35 mjesnih zajednica, ur evac sa 37 mjesnih zajednica, Garešnica sa 40 mjesnih zajednica, Ivanec sa 39 mjesnih zajednica, Ivanič-Grad sa 38 mjesnih zajednica, Klanjec sa 9 mjesnih zajednica, Koprivnica sa 64 mjesne zajednice, Krapina sa 10 mjesnih zajednica, Križevci sa 46 mjesnih zajednica, Kutina sa 47 mjesnih zajednica, Ludbreg sa 38 mjesnih zajednica, Novi Marof sa 43 mjesne zajednice, Sesvete sa 20 mjesnih zajednica, Varaždin sa 48 mjesnih zajednica, Vrbovec sa 46 mjesnih zajednica, Zabok sa 15 mjesnih zajednica, Zaprešić sa 22 mjesne zajednice, Zelina sa 35 mjesnih zajednica, Zlatar

Bistrica sa 10 mjesnih zajednica i Zagreb, uže područje, sa 145 mjesnih zajednica. Razlika je u tome što je Ivaničgrad u onim uvjetima bio općina u kotaru Zadra, što Pregrada danas nije općinski centar, što je današnja općina Zaprešić bila i onda općina u kotaru Zagreb, što je današnja općina Sesvete bila također u sastavu kotara Zagreb i što se današnja općina Vrbovec još u ono vrijeme nije konstituirala u kotarski NOO, a dio područja današnje općine Vrbovec, oko Dubrave, bio je u ono vrijeme kotarski NOO Dubrava, što je Zabok bio općina u kotaru Krapina. Karakteristika je bila i podjela na okružne NOO-e i usporedba te podjele s regionalnom podjelom na osnovi samoupravnih sporazuma općina, u skladu sa novim Ustavom. Na primjer, dodamo li općinskoj zajednici Varaždin općina akovec imamo bivši Okružni NOO Varaždin Okružni NOO Bjelovar i Moslavina, uz dodatak općina Virovitica, Pakrac i Daruvar, zajedno s današnjom općinskom zajednicom Bjelovar, itd.

Neke konstatacije i zaključci

1. Iz izlaganja se vidi da narodnooslobodilački odbori nisu nastali ni slučajno ni stihijno. Narodnooslobodilačka kućna vlast, kao i narodnooslobodilačke borbene jedinice, organizirala je i vodila Komunistička partija u svim dijelovima Jugoslavije, pa i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

2. Narodnooslobodilački odbori i borbene vojne jedinice narodnooslobodilačkog pokreta u jedinstvo narodnooslobodilačke revolucionarne borbe. Strategija je bila ista u cijeloj Jugoslaviji, ali su taktiku uvjetovale mjesne prilike. Na primjer, u jugoistočnim i jugozapadnim krajevima Jugoslavije narodnooslobodilačke odbore osniva Komunistička partija u veći slučajevi pošto su jedinice Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda oslobodile pojedina naselja.

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj i u Zagrebu osnivaju se ilegalni oblici funkcioniranja narodnooslobodilačkih odbora. Takvi oblici esto su pretходили formiranju oružanih jedinica i pripremali teren za njihove akcije.

3. Donekle specifičan položaj ove oblasti zahtijevao je mnogo više upornoga političkog rada i relativno su sporije osnivani narodnooslobodilački odbori sve do polovice 1943. godine, kad gotovo cijela Hrvatska postaje organizirani front borbe vrsto povezan sa Centralnim komitetom KPH i Glavnim štabom Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske.

4. Unato malobrojnosti radnika u nekim općinama, unato užasnim progonima i ubijstvima članova Komunističke partije i ostalih rodoljuba i u takvim su općinama komunisti osvajali teren, osnivale su se političke organizacije Narodnooslobodilačke fronte, Antifašističke fronte žena, Saveza komunističke omladine Jugoslavije, odbori za pomoć NOB-u, akcioni odbori i narodnooslobodilački odbori narodne vlasti koji su funkcionirali u svim uvjetima.

5. Politička aktivnost u svih borbених političkih organizacija na elu s komunistima i akcijama partizanskih grupa, vodova, eta i odreda,

iz dana u dan neprijatelji su gubili tlo pod nogama, doživljavali poraze, a uspješno je raskrinkavano i vodstvo HSS-a i proustaški kler. NOO-i su se nezadrživo razvijali u istinsku narodnu vlast na osloboenom i na neosloboenom području.

6. Važno je ista i, radi osvjetljavanja političkog značenja i uloge NOO-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u tom periodu, da oni:

— vrsto ujedinjuju radnike, seljake i revolucionarnu inteligenciju u borbi protiv okupatora i njegovih slugu, a istodobno i klasnog neprijatelja koji je po svojim klasnim pozicijama, u pravilu, uz fašističkog okupatora i njegove slugu;

— da se izgrađuju na antibirokratskim osnovama, na izbornosti i opozivu i delegatskom principu konstituiranja.

7. Historijski domet naša u političkim dokumentima premašuje razdoblje 1944. godine i ratno vrijeme. Trajnost tih naša potvrđuje se i u osnovnim načelima i u normativnom dijelu novog Ustava od 1974. godine u koji su ugrađena i naša Deklaracije, razvijena i obogaćena novim slobodama, pravima i dužnostima, koje pruža udruženi rad, razvijena ekonomska osnova u socijalističkim sredstvima za proizvodnju i veprilino razvijen sistem samoupravljanja.

8. Osnovna karakteristika NOO-a, naročito seoskih-mjesnih, odnosno ulinih, bila je:

— da svu svoju aktivnost temelje na dobrovoljnosti, solidarnosti i pravici, a da vlast kao državnu silu primjenjuju samo u nuždi i prije svega protiv neprijatelja NOP-a.

Pero Nasakanda

Razvoj i karakter narodne vlasti na području sjeverozapadne Hrvatske do Prvog zasjedanja AVNOJ-a

Narodnooslobodilački pokret različitito se razvijao na pojedinim područjima Hrvatske, a na području sjeverozapadne Hrvatske nije jedinstvena cjelina. U zavisnosti od specifičnih uvjeta koji su nastali neposredno poslije okupacije — nezadovoljstvo masa zbog okupacije, mjera i terora ustaške vlasti, izbora metode borbe protiv okupatora i ustaške vlasti, različitih geografskih, strateških i drugih objektivnih faktora vojne prirode — na širinu ustanka, poticaj i intenzitet oružane borbe posebno su utjecali aktivnost partizana i organizacija Komunističke partije, njihov rad u narodnim masama, pravi odnos snaga, jak uticaj HSS, posebno na seosko stanovništvo, razvoj NOB-a u drugim krajevima Jugoslavije i situacija na svjetskim bojištima. Ne potcjenjuju i ni jedan od tih faktora, koji su u pojedinim vremenskim razdobljima na nekim područjima sjeverozapadne Hrvatske ustanak usporavali, a u toku 1941. i dijela 1942. godine ponegdje ga i paralisali, od snage, odlučnosti i umješnosti partijskih kadrova da u pokret uvuku široke narodne mase ovisio je uspjeh NOP-a, a time i osnivanje i razvoj organa narodne vlasti.

Na području sjeverozapadne Hrvatske u rukovodstvima Partije, nakon okupacije, stvaranja NDH i poziva CK KPJ na oružani ustanak, sazrijevalo je uvjerenje da je oružana borba moguća i ako ojača neposredan politički utjecaj Partije na široke slojeve naroda — na seljake — tako da suzbije politički utjecaj HSS na njih, a na većem dijelu Podravine, Hrvatskog zagorja, Međimurja i utjecaj klera da prije u izlojalnosti prema NDH, pasivne rezistencije, na sukob, otvorene i prikrivene oblike otpora — na pomaganje i neposredno učestvovanje u oružanoj borbi. To je bila stvarnost 1941. godine na većem području sjeverozapadne Hrvatske, a na području Hrvatskog zagorja, sjeverozapadnom dijelu bjelovarskog okruga i Moslavine i u najvećem dijelu 1942. godine. Ta stvarnost zahtijevala je orijentaciju Partije i prvih oružanih grupa i odreda na politički rad, na pojačanu agitaciono-propagandnu aktivnost, na osnivanje političkih organa antifašističke borbe i time stvaranja šire osnovice NOP-a.

To znači da je za ovo područje upravo presudno značajan bio kurs Partije na osnivanje raznovrsnih antifašističkih, borbenih organa: odbora za ustanak, akcionih odbora, odbora NOB-a i drugih — bez obzira na

naziv — kao prethodnice prvih snažnijih partizanskih jedinica i novih organa narodne vlasti. Ovisno o specifičnim prilikama — i ne istovremeno, ti borbeni organi prerastaju u toku 1942. god. u narodnooslobodilačke odbore.

Razvoj organa narodne vlasti u Moslavini, Hrvatskom zagorju, isto nobilogorskom području karakterizira ova specifičnost: za čiji narodne vlasti nastaju prije nego oružane grupe, njihova aktivnost je prethodnica i pretpostavka oružanog ustanka.

Odbori za ustanak u Moslavini

Okolice sredine lipnja 1941. god. na osnovi informacije o predstojećem napadu na SSSR i direktiva CK KPJ i CK KPH o pripremanju za oružani ustanak, koje je komunistima Garešnice prenio dr Pavle Gregorić, Kotarski komitet KPH Garešnica daje zadatak komunistima da pokušaju okupljati povjerljive ljude po selima i osnivati »odbore za pripremanje i organiziranje ustanka« — kako su se tada po selima nazivali.¹

Raspravljaju i o organiziranju »odbora za ustanak«, komunisti i simpatizeri u drvnom kombinatu u Brestovcu, kraj Garešnice, kao svoje zadatke navode: prikupljanje oružja i municije i propaganda.² Na osnivanju odbora za ustanak inzistira i Kasim Čehajević Turčin, sekretar OK Bjelovar, na sastanku komunisti i simpatizera sa šireg područja kotara Garešnice potkraj lipnja 1941. godine, a među zadacima navedeni su: organiziranje otpora ustaškoj vlasti u pokušajima pokrštavanja ili preseljenja srpskog stanovništva, pretresa sela radi oduzimanja oružja, pljačke sela i tjeranja Srba na prisilni rad.³

Nakon pokolja Srba u Gudovcu, poraslo je opće raspoloženje u narodu za otpor ustaškoj vlasti, što omogućuje Nikoli Šušnjaru i Mili Janjaninu da osnuju odbore za ustanak u selima Stupovača, Velika Bršljanica, Rogoža i Brinjanica, čiji su članovi uglavnom Srbi, članovi ili simpatizeri Partije, a pri proširivanju odbora potkraj 1941. god. ulaze u odbore i Hrvati koji osuđuju ustaški teror, staju na stranu Srba i progonjene zaštite. Hapšenje većine članova Kotarskog komiteta Garešnice ne samo da je odgodilo osnivanje partizanskih grupa već usporilo i stvaranje odbora za ustanak. Dio članova KP, koji se održao na slobodi u selima oko Garešnice, Velikog Vukovja, i u selima istočnog dijela Moslavačke gore, nastavlja osnivati simpatizerske grupe. Posredstvom odbora za ustanak i simpatizerskih grupa komunisti organiziraju manje diverzantske akcije, presijecanje telefonskih žica, sipanje pijeska u osovinske ležaje, ispisivanje parola na zgradi Radničkog doma u Garešnici, Brestovcu i zgradi državne pošte u Garešnici.⁴

¹ Izjava Nikole Šušnjara, Muzej Moslavine, Kutina (dalje MMK).

² Izjava Tome Budena i ostalih (MMK).

³ Izjava Ivana Bolta i Ludviga Bogdana (MMK).

⁴ Izvještaj Kotarske oblasti Garešnica Ravnateljstvu za red i sigurnost NDH u Zagrebu, br. 230 od 26. IX 1941, i br. 231 od 27. IX. - Original u Historijskom arhivu Bjelovar.

Snazniji impuls razvitku NOP-a u posljednja tri mjeseca 1941. god. na podru ju sjeverozapadne Hrvatske, osobito u Moslavini, dijelovima, bjelovarskog i krapinskog okruga, dala je Okružnica CK KPH, br. 3, od 30. rujna 1941. godine.⁵ Prethodi joj poziv CK KPH upu en HSS-u 5. rujna, u obliku letka za koju je dao inicijativu drug Tito u pismu Operativnom rukovodstvu pri CK KPH 17. kolovoza 1941. godine.⁶ Uz ostalo, CK KPH poziva pripadnike i funkcionare HSS da stupe u »jedinственu narodnooslobodila ku frontu u borbi za oslobod enje hrvatskog i drugih jugoslavenskih naroda«, a na kraju se zahtijeva da se u »svakom gradu, ulici, poduze u, svakom selu stvaraju odbori jedinственog narodnooslobodila kog fronta koji e povesti sav narod u borbu«.⁷

S obzirom na veliko zna enje koje je Okružnica CK KPH, br. 3, imala za razvoj NOP-a i narodne vlasti na podru ju sjeverozapadne-Hrvatske odabrali smo nekoliko njenih kriti kih primjedbi koje se, po našem mišljenju, odnose ve im dijelom i na komuniste sjeverozapadne-Hrvatske. Po ve ustaljenoj praksi da se ne isti u uspjesi, da se mnogo' ne osv r e na objektivne prepreke koje su stajale na putu bržem razvoju ustanka — kao npr. na podru ju sjeverozapadne Hrvatske — Okružnica br. 3 okrenuta je prvenstveno neuspjesima i slabostima Partije i njenih rukovodstava. Tvrdi se da su mnogi okružni komiteti i organizacije zatajili jer »nisu prou ili i usvojili novu liniju Partije, nisu shvatili duboke promjene u svjetskoj situaciji i nove politi ke i takti ke zadatke«. Komunistima se upu uje prijekor da su ponegdje »zauzeli stav pasivnog iš ekivanja« — a dolazilo je i do dezertiranja s partijskih dužnosti. Postavljen im je zadatak pridobijanja svih demokratskih i rodoljubivih elemenata, posebno lanova HSS, radi osnivanja odbora Narodnooslobodila kog fronta kao izraza jedinstva u oslobodila koj borbi. Iako se svi zadaci, koji se odnose na pitanja unutrašnje konsolidacije Partije, podjednako odnose na sve komuniste Hrvatske, zbog stanja u partijskim organizacijama i specifi nosti njihovog djelovanja na podizanju ustanka, oni imaju posebno zna enje za sve oblasti sjeverozapadne Hrvatske. Sva dotadašnja nastojanja partijskih rukovodstava i organizacija, pa i upu i vanje u ove oblasti istaknutih partijskih aktivista, lanova CK KPH, dra Pavla Gregori a i Karla Mrazovi a i njihovo puno angažiranje na pokretanju ustanka, nije u Moslavini, bjelovarskom okrugu, a osobito u Hrvatskom zagorju, dalo o ekivane rezultate. Nisu uspjeli pokušaji da se u borbu pokrene lanstvo, a pogotovo vrhovi HSS, na emu se do tada inzistiralo. Zbog toga je, po našem mišljenju, CK KPH u Okružnici br. 3 dao znatno širi i adekvatniji pristup problemima razvoja NOB-a na podru ju sjeverne Hrvatske. Nakon iskustava u toku ljeta — koja su pokazala da na tom podru ju ne e biti šireg razvoja ustanka dok se ne pokrene lanstvo HSS, u taktici realizacije toga zadatka osje a se postepena promjena — nagoviještena ve u spomenutom pozivu HSS-u, a u Okružnici br. 3 još je o iglednija. Naime, poslije uzaludnih pokušaja suradnje s vrhovima HSS, težište politi ke aktivnosti trebalo je prenijeti

⁵ Institut za historiju radni kog pokreta Hrvatske (IHRPH), Fond CK KPH, if. 4, dok. 20.

⁶ Zbornik NOR-a, tom II, knj. 2, 41-42.

⁷ IHRPH - Fond CK KPH, k. 3, dok. 14.

na neposredno okupljanje lanstva i pristaša svih bivših političkih stranka u Narodnooslobodilački front, na stvaranje jedinstva »odozdo«.

Za područje sjeverozapadne Hrvatske posebno je važno bilo inzistiranje u Okružnici br. 3 na raznovrsnim oblicima borbe, koji omogućuju pokretanje širokih narodnih slojeva u raznovrsne akcije protiv ustaške vlasti, uključujući i akcije koje se odnose na isticanje svakodnevnih ekonomskih i političkih zahtjeva.⁸

Oživljavanje akcija za rješavanje tekućih životnih problema trebalo je Partiji omogućiti približavanje onim dijelovima stanovništva koji osuđuju okupatorsku i ustašku vlast, ali tada još nisu bili spremni za oružanu borbu.

Kurs Partije na osnivanje antifašističkih borbenih organizacija, odbora Narodnooslobodilačkog fronta, imao je, u tada vrlo složenoj situaciji, gotovo presudno značenje za razvoj NOP-a na području sjeverozapadne Hrvatske, jer je njihova aktivnost utirala put osnivanju i održavanju takvih partizanskih jedinica 1942. god., prihvatanju boraca koji su dolazili iz Zagreba i drugih područja i bili prethodnicima narodnooslobodilačkih odbora kao organa narodne vlasti.

Nakon što je dr. Pavle Gregori upoznao komuniste Moslavine sa zadacima iz Okružnice CK KPH br. 3 dolazi na ovom području do osnivanja odbora NOF-a. O osnivanju tih odbora nema pisanih dokumenata, tako da je teška autentifikacija — vešanje na osnovi memoarske građe može zaključiti da se tada osnivaju na istavom području Moslavine. Potkraj listopada formirani su odbori NOF-a u Tomašici i Hercegovcu, mjestima kraj Garešnice.⁹

S obzirom da je Kotarski komitet Garešnica još uvijek bio u zatvoru, na inicijativu dr. Pavla Gregorića u Garešnicu dolazi Zvonko Brkić sa zadatkom da obnovi aktivnost partijske organizacije. Pristupajući ostvarenju tog zadatka, on u selima oko Garešnice osniva niz simpatizerskih grupa »trojki« iz kojih se na početku 1942. godine razvili narodnooslobodilački odbori. U jesen 1941. godine osnovani su odbori NOF-a u selima Velikom Prokopu, Velikoj Trnovitici, Novoj Plošici, Dišniku, Pašijanu, Oštrom Zidu i Popovcu. O tadašnjem vremenu njihova osnivanja ne postoje pouzdani podaci, a sjetnja u esnima su izbljedjela a ponekad i protivrjna.¹⁰

Potkraj listopada osnivaju se prvi odbori NOF-a na kutinskom kotaru, u Osekovu, Garešnici i Kutini, a u studenom u Mikleuškoj, Srpskom Selištu, Paurskoj Kutinici i Krajiškoj Kutinici. Tako je spontano raspolo-

⁸ »Komunisti moraju biti svjesni činjenice, kaže se u Okružnici CK KPH br. 3, da borbeno raspoloženje narodnih masa i pojedinaca nije na istom stupnju. Dok su jedni spremni da se bore s oružjem u ruci drugi su spremni da se za ovaj čas bore samo za svoje neposredne ekonomske i političke zahtjeve da bi u toku te borbe vešutra sazreli za više oblike borbe sve do oružanog ustanka« (IHRPH — Fond CK KPH, k. 4. dok. 20).

⁹ Prema sjetnji Rade Pavlovića te je odbore osnivao odred »Matija Gubec«, a u njihovu formiranju učestvovali su i u njih ulaze lijevo orijentirani članovi HSS (četdeset godina, knj. 6, 154).

¹⁰ Prema mišljenju Nikole Šušnjara osnovani su potkraj 1941. god., a Andrija Lustig je autoru iznio da je na njihovu osnivanju u početku 1942. god. radio Nikola Janković, istaknuti komunist s područja Ivanič-Grada.

ženje srpskog stanovništva — da se opre okupatoru i ustaškoj vlasti — dobivalo organizirani oblik.¹¹ Potkraj 1941. god. i u kotaru Azma osnovani su prvi odbori NOF-a, u selima Grabovnica, Andigola, Pobjenik i Dubrava.¹² Jedino na području Ivaničeva i Križeva nisu 1941. godine osnovani odbori NOF-a, jer je kod tamošnjih komunista vladalo uvjerenje da je lakše ilegalno raditi dok se formalno ne osnuje odbor, zbog manjih mogućnosti provale, a za legalno djelovanje nisu postojale nikakve mogućnosti. Ipak je i tu ilegalno prikupljan materijal za prve moslavačke partizane, u čemu se posebno isticalo selo Vežišće.¹³

Napominjeno da u memoarskoj građi i usmenim izjavama organizatora NOP-a u Moslavini ne nailazimo na jedinstvene nazive tih odbora. Već se naziv odbor za ustanak isprepleće s nazivom odbor NOF-a. Tako u vrijeme osnivanja prvih oružanih grupa, garažničke i azmanske, na početku prosinca 1941. godine, u Moslavini djeluje oko 25 odbora za ustanak, odnosno odbora NOF-a.

Odbori NOF-a u bjelovarskom okrugu

Stanovništvo bjelovarskog okruga bilo je izloženo najžešćem teroru ustaške vlasti na čitavom području sjeverne Hrvatske. Srbi, Jevreji, Romi, Hrvati, a naročito komunisti i simpatizeri KP, bili su prvih mjeseci okupatorsko-ustaške vlasti masovno ubijani, tjerani u logore i iseljavani. Okružni komitet KP Bjelovar, u akcijama za podizanje ustanka — zbog specifične situacije, masovnog progona i pljačke stanovništva, svojom Okružnicom, br. 1, od 4. XI 1941. godine, postavlja zadatak komunistima i partijskim organizacijama da pristupe u selima organiziranju odbora za gospodarsku zaštitu sela. Od komunista se zahtijeva da prije u »na rad sa seljacima i u okolnim selima s ciljem da se održe konferencije i izaberu takvi odbori«. Uz to, svaka partijska organizacija treba na svom terenu organizirati mrežu odbora Narodne pomoći. S obzirom da je Komunistička partija bila organizator tih odbora, ona tu aktivnost povezuje sa širenjem antifašističke propagande i pripremanjem za oružani ustanak.¹⁴ Odbori Narodne pomoći nastaju i nastavljaju aktivnost prijašnjih odbora Crvene pomoći. Cjelokupnim radom rukovodio je i bio najaktivniji Okružni odbor NF kojim je do pogibije rukovodio Tomo Vinković a sa injavali su ga istaknuti antifašistički borci. Odbor djeluje do jeseni 1942. godine i svestrano je aktivan, naročito u slanju pomoći i internircima u logorima i zatvorima, u prikupljanju raznovrsnog materijala, oružja i municije za prve partizanske grupe. Posredstvom mreže suradnika organizirao je do-

¹¹ Izjava Ivana Frgeca, Pavla Mrvoša i Milana Vuksanovića (MMK).

¹² Navedeno prema prikupljenim podacima u Muzeju Moslavine u Kutini.

¹³ Izjava Ivana Kosaka (MMK).

¹⁴ IHRPH - Fond OK Bjelovar, k. 96, dok. 4380, Odbori se formiraju radi pomaganja postradalim od ustaškog terora, a komunisti moraju prednjačiti u davanju priloga. Odbore treba organizirati na principu da svako selo ima svoj odbor. Svi sekretari seoskih odbora općinski, a sekretari općinskih odbora kotarski odbor NF u koji treba uključiti i jedan član Kotarskog komiteta KPH radi kontrole rada - ali se naglašava da u odbore treba okupiti što više nepartijaca.

lazak i liječenje političkih aktivista i boraca s terena u bjelovarskim bolnicama.¹³

Na ostvarenju zadataka Okružnice OK Bjelovar br. 1 intenzivno radi Grđa Jankes kojeg je CK KPH poslao na područje Bjelovara. Obilazi i pokreće rad onih partijskih organizacija čiji je rad poslije okupacije zamro, okuplja i povezuje simpatizere Partije i uključuje ih u ostvarenje zadataka iz spomenute Okružnice. Uspijeva u tome u srpskim selima Tomašu i Obrovnici, u hrvatskim selima Kolarevom selu i Turčevcu, u selima prema Moslavini — Ivanskoj, Šušnjaru i Babincu i selima prema Bilo-gori, Međurači, Nevincu i Plošćici.¹⁶

Na pokretanju srpskih sela za aktivan otpor i formiranje odbora neposredno radi i dr Pavle Gregori. Kako nije bio bitan naziv tih organa, seljacima je predlagao da ih mogu zvati »odborima za gospodarsku obranu sela« ili čak »kukuruznim odborima«.¹⁷ Okružni komitet Bjelovar u svojoj ilegalnoj tehnici umnožio je Okružnicu CK KPH br. 3 u 500 primjeraka a zatim izdao i svoju Okružnicu br. 2, vrlo značajnu za osnivanje odbora NOF-a na bilogorskom i dijelu Moslavačkog područja. Okružnica br. 2 OK Bjelovar predstavlja direktivna uputstva članovima Partije za terenski rad na formiranju odbora NOF-a. Kako je to jedan od malobrojnih dokumenata o toj aktivnosti u Hrvatskoj iz tog razdoblja, završuje nešto detaljniji prikaz.

Po sadržaju, Okružnica br. 2 OK Bjelovar je ne samo raširavanje i konkretizacija Okružnice CK KPH br. 3, već i pokušaj sinteze ostalog partijskog materijala koji se odnosi na formiranje, organizaciju i dužnosti prvih organa nove narodne vlasti. Njen autor dr Pavle Gregori o čemu tada poznaje i članak Edvarda Kardelja »Narodnooslobodilački odbori moraju postati istinski privremeni nosioci narodne vlasti«, objavljen u *Borbi*, od 14. X 1941. godine.¹⁸

Ona je i autorov pokušaj da se pojedini stavovi tih direktivnih dokumenata i uputstava obogate u primjeni iskustvima koja su organizatori ustanka stekli na tom terenu.

OK Bjelovar poziva sve partijske jedinice i komitete da energično rade i nastoje da »pokrenu najnaprednije i najborbenije elemente, da u selima održe najprije uže konferencije na kojima treba birati takav odbor. U taj odbor od 3—5 članova treba po mogućnosti da uđe i jedan partijac — da bi odbor provodio pravilnu politiku u suglasju s Okružnicom CK KPH br. 3«. Interesantna je i predviđena struktura odbora. Odbor bira tajnika koji saziva sjednicu odbora i konferencije po mogućnosti svih odraslih u selu. Tajnici seoskih odbora organiziraju općinsku konferenciju na kojoj se bira općinski odbor, a tajnici općinskih odbora

13 Pregled razvitka radnog pokreta i oružane borbe u okrugu Bjelovar — grafički prikaz - Historijski arhiv, Bjelovar 1966, 76.

¹⁶ Pavle Gregori, Narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i Bjelovarskom okrugu - Sjeanica, Slavonski Brod 1969, 170.

¹⁷ Pavle Gregori, n. dj., 164.

¹⁸ Prema izjavi Grđe Jankes Okružnicu br. 2 OK Bjelovar sastavio je dr Pavle Gregori. Iako nije datirana, može se zaključiti da je nastala u toku studenog ili na početku prosinca 1941, svakako prije Okružnice CK KPH br. 4 jer se ona ne spominje. Jedan primjerak dokumenta je u Arhivu IHRPH - Fond OK Bjelovar, k. 96, dok. 4381.

organiziraju kotarsku konferenciju na kojoj se bira kotarski odbor NOF-a. S obzirom na istaknutu ulogu tajnika, predviđeno je da »partijci« u u odbore i prihvate položaj tajnika. Tako rukovodeća uloga Partije u osnivanju i radu odbora NOF-a nije ostvarivana djelovanjem izvan ili iznad odbora, već neposrednim angažiranjem u odboru. Unutar odbora predviđena je i podjela poslova na sektore. Političku osnovicu rada ini Okružnica CK KPH br. 3 i letak CK KPH upućen članovima HSS-a, a dužnosti odbora detaljno su naznačene.

Oni treba »da organiziraju otavo selo, općinu, kotar, za borbu protiv banditske ustaške vlasti i fašističkih njemačkih osvajača«. U selima moraju pripremiti »skloništa za partizane, pridobijati pojedine seljake za to da primaju partizane na konak i hranu«. Međutim političkim zadacima naročito se isti u: antifašistička propaganda, organiziranje otpora i otvorene borbe i okupljanje širokih masa u NOF-u. Naglašen je i zadatak »uspostavljanja civilne vlasti u onim selima i gradovima, odnosno općinama i kotarima koje su zauzeti narodni partizanski borci«. Detaljno su razrađeni zadaci i na in organiziranja »odbora za gospodarsku zaštitu sela«, u koje treba privlačiti najborbenije elemente, poželjno članove HSS, jer ako im se rad pravilno usmjeri oni mogu prerasti u odbore NOP-a »što je konačno i njihov cilj«.

Revolucionarni entuzijizam i vjera u snagu SSSR-a navela je autore dokumenta da uz propagiranje SSSR-a navedu i zadatak pripremanja »otavskih naselja za eventualni dolazak padobranaca«.

Iako Okružnica br. 2 OK Bjelovar poivna na nerealnom otkivanju bržeg i uspješnijeg razvoja oružanog ustanka na tom području, stvaranja slobodnog teritorija, prekretnice na istom frontu, pa i precjenjivanja stanja i mogući partijskih organizacija i kadrova da je provedu u djelo, ona kao konkretizacija i pokušaj primjene Okružnice CK KPH br. 3 daje impuls organiziranju raznovrsnih oblika otpora i osnivanju odbora NOF-a, osobito u selima istoga dijela Bilo-gore i garišni kog dijela Moslavine.

Karakteristika je razvoja NOP-a na bjelovarskom okrugu što se u selima istoga i srednjeg dijela Bilo-gore veća pažnja posvećivala politici koj aktivnosti, organiziranju različitih oblika i organa otpora i time razvijanju borbenoga antifašističkog raspoloženja masa kao pretpostavke za oružani ustanak. Na zapadnom dijelu Bilo-gore i području prema Kalniku dat je prioritet oružanoj aktivnosti, osnivanju partizanskih grupa koje su, zbog subjektivne slabosti i nepostojanje šireg, političkim radom stvorenog antifašističkog raspoloženja naroda kao osnovice ustanka, lako raspršile okupatorsko-ustaške snage i organi. Pripreme za podizanje oružanog ustanka na isto nobilogorskom području počinju dolaskom i djelovanjem Zvonka Brkića. On po nalogu dra Pavla Gregorića okuplja preostali dio članova KP, koji je izbjegao ustaška hapšenja, aktivira antifašističke raspoložene pojedince, osniva ilegalne grupe iz kojih su nakon Okružnice CK KPH br. 3 i Okružnice OK Bjelovar br. 2 nastali prvi odbori NOF-a, najprije u bilogorskom selu Gakovu, zatim u Cremušini, Šibeniku, Topolovici, Malom Grčevcu, Zrinskoj, Boraji i Čavcu. Do kraja 1941. godine formirani su odbori NOF-a u još 10 sela, a na njihovu formiranje pretežno su radili Zvonko Brkić i Milan Popara.

Potkraj 1941. i na početku 1942. godine Milki Zori i Jovanski Peri uspijeva formiranje odbora u novih 10 sela.¹⁹

Na ostalom dijelu okruga formirani su još samo odbori NOF-a, u bjelovarskom kotaru u selima Orovac, Ravneš, Ba kovića ali o vremenu njihova osnivanja postoje različiti podaci.²⁰

U ostalom dijelu kotara Bjelovar, zatim u kotarima Križevci, Koprivnica i Koprivnica u toku 1941. godine nisu formirani odbori NOF-a. Tu su postojale simpatizerske grupe oko pojedinih članova Partije ili partijskih organizacija koje su politički djelovale, prikupljale hranu i odjeću za borbu prvih partizanskih grupa, obavještavali ih o kretanju neprijatelja i neprijateljskim špijunima, bili vođe i, sudjelovali u manjim diverzijama ali se o oblikovanim odborima NOF-a još ne može govoriti.²¹

Formiranje odbora nije teklo onako kako je to suviše optimistički predviđeno u Okružnici OK Bjelovar br. 2, jer uvjeta za održavanje konferencija i javne izbore nije bilo, zbog budne paske ustaša i njihovih mnogobrojnih doušnika. Bilo je potrebno mnogo umješnosti i upornosti partijskih kadrova u pridobijanju pojedinaca za rad u odborima, zbog straha da će ulaskom u organizirane oblike antifašističke djelatnosti biti izloženi ustaškim represalijama. Nije bilo partizanskih snaga da zaštite rad odbora, pa je zbog toga njihova aktivnost u većini bila ilegalna, no u, a u njoj sudjeluju najodaniji i najodvažniji pojedinci. Izuzetak je samo nekoliko planinskih sela u Bilogori, u kojima — slično kao u selima na sjeveroistom podnožju Moslavačke gore — ustaška vlast gotovo nije postojala. Poslije sloma stare Jugoslavije i neuspjelih pokušaja ustaške vlasti da pronađe tabornike i rojnike, u jesen 1941. godine faktički je prestala i vlast seoskih starješina, koja im je produžena nastankom NDH dok se ne postave rojnici, a osnovani odbori NOF-a postepeno preuzimaju vlast u tim selima i postaju novi organi narodne vlasti.²² Kao i u Moslavini, i na području jugoistočnog dijela Bilogore ne nalazimo jedinstvene nazive odbora — već su uvriježeni nazivi »naši odbori«, »naše grupe«, »ilegalni odbori«, a potkraj 1941. godine sve više se javlja jedinstveni naziv odbori NOF-a. Kako je partijska organizacija bila hapšenjem uništena, iz tih odbora izrasli su novi partijski kadrovi, organizacije, a možemo ih promatrati i kao pripremne, odnosno inicijativne odbore narodnooslobodilačkih odbora koji nastaju u 1942. godini. Osnivanje i aktivnost tih organa NOP-a u grubišnopoljskom kotaru, koji je tada aktivnošću Zvonka Brkića i tijesno povezan s Garešnicom, poslužit će društvu Pavlu Gregoriću u daš pravom stanju na tom području ocijeniti kao »dobro«, a da se to, po njegovu mišljenju, ne može reći i za ostali dio okruga, osobito za područje Križevaca, Koprivnice i Koprivnica. Pogibijom većeg broja

¹⁹ Opš. Zvonko Brkić, Bilogorska sječanja, Grubišno Polje 1969, 18-26. Za sve odbore navedena su i imena njihovih članova.

²⁰ U Pregledu razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na okrugu Bjelovar — smješteni su u 1941. godini, a Ivan Božićević u prilogu u ovom zborniku navodi da su nastali 1942. god.

²¹ Grga Jankes, Sječanja na rad Okružnog komiteta Bjelovar i dejstva ustanikačkih grupa, Ustanak naroda Jugoslavije, knj. II, 181.

²² Usp.: Pregled razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na okrugu Bjelovar*

partijskih kadrova, gotovo svih članova OK Bjelovar, potkraj 1941. godine i povlačenjem Grge Jankesa na rad u Povjereništvo CK Zagreb, zatao je rad i u tom dijelu okruga i u samom gradu. Jedino je uspješno radila tehnika, ali u smanjenom opsegu zbog nedostatka materijala.²³ U tom dijelu bjelovarskog okruga rad na razvoju NOP-a morat će u 1942. godini poći gotovo ispočetka.

Odbori NOF-a u Hrvatskom zagorju i Međimurju

Ustanak u Hrvatskom zagorju, u krapinskom i varaždinskom okrugu, sporije se razvijao u odnosu na druge krajeve Hrvatske. Navodimo samo neke uzroke tome. Zajedno sa Zagrebom to je područje najuža geografska jezgra NDH, izolirano od ostalih krajeva Hrvatske, s glavnim okupatorskim komunikacijama oko kojih su koncentrirane jake vojne i policijske snage. Kao isto hrvatsko područje trebalo je biti najjače vojno i političko uporište na koje je ustaški aparat koncentrirao najsnažniju političko-propagandnu aktivnost. Velik je bio utjecaj HSS na široku narodnu masu i specifičan, relativno tolerantan odnos ustaškog režima prema »nezaošttravanjima«. Ustaške vlasti upirale su sve snage da razbijanjem partijskih organizacija i rukovodstava u začetku osujete razvoj NOP-a, u čemu su, zbog neodlučnosti i nepripremljenosti Partije za djelovanje u novim uvjetima, imali prilično uspjeha. U tom, za razvoj NOP-a objektivno teškim uvjetima, javljao se i oportunistički kod dijela komunista, pa i članova okružnih komiteta, koji su podlegli i sami prihvatili parolu HSS »još nije vrijeme«. Tako su pozicije Partije među zagorskim seljaštvom, osobito u krapinskom okrugu, još više oslabile. Uvjeta za oružani ustanak nije bilo, dok se najveći dio stanovništva ne izvuče ispod utjecaja HSS-a u većem broju mjesta i reakcionarnog proustaškog klera. Prijašnji teror velikosrpskog režima ostavio je tu vidljiv trag koji se prilično dugo manifestirao u omraženosti ne samo stare Jugoslavije već i svega jugoslavenškog, čime se vješto koristila ustaška propaganda, identificirajući i partizanski pokret s etničkim. To ipak nije ojačalo sam ustaški pokret ali je znatan dio stanovništva učinilo lojalnim prema NDH.

Samo upornim političkim djelovanjem Partije i povezivanjem razvoja NOP-a sa susjednim područjima bilo je moguće postepeno pokrenuti dio stanovništva iz lojalnosti i pasivne rezistencije i dovesti do političkog opredjeljenja za NOP-a i svijesti o nužnosti oružanog ustanka i na tom području Hrvatske. Toga su bili svjesni oni malobrojni ali odvažni članovi Partije, preostali nakon hapšenja širokih razmjera, osobito u krapinskom okrugu, pa su po cijenu života počinili osnivanje borbene antifašističke organizacije, od simpatizerskih grupa, odbora Narodne pomoći, odbora NOF-a sve do NOO-a kao prethodnice prvih većih partizanskih grupa i jedinica u 1942. godini. Dakle, specifičnost je razvoja NOP-a na većem dijelu Hrvatskog zagorja osnivanje odbora NOF-a, a zatim i NOO-a, prije nego što je oružani ustanak poprimio šire razmjene i dobio masovan karakter.

²³ IHRPH, Fond Povjereništva CK za sjevernu Hrvatsku, k. 43 dok. 18, Pismo Pavla Gregorića od 18. I 1942. godine.

Okružni komitet KPH Krapina, poslije dolaska Ede Leskovara za sekretara u kolovozu 1941. godine, postaje inicijator i organizator razvoja NOP-a u tom dijelu Zagorja. Osniva ilegalni odbor Narodne pomoći u pregradskim ugljenokopima i nove partijske organizacije i pokreće na rad one članove Partije koji su nakon početka okupacije zbog oportunitizma prestali s radom. Tako su osnovane simpatizerske grupe u većem broju sela od kojih neke prerasti u odbore NOF-a. Npr. od simpatizerske grupe u Klanjcu, kojom rukovodi Stjepan Iveković, osnovan je 1. rujna odbor NOF-a, a on osniva nove odbore na području klanječke općine. Do kraja 1941. godine osnovan je velik broj odbora NOF-a u općini Pušća, a sela kao Pljuska, Kupljenovo, Hruševac, Igrišće, Jakovlje, Veliko Trgovišće i Dubrovak prelaze postepeno na stranu NOP-a.²⁴ To se još prije može reći za Belec, Poznanovec, Bedekovina i Konjšćina u zlatarskom kotaru, gdje su osnovani odbori NOF-a pod njihovim utjecajem mase prihvaćaju liniju Partije, skrivaju hranu i ostalo u bunkere, a bio je i prilika broj pojedinaca spremnih za oružanu borbu, nije je borbeno raspoloženje bilo veće nego članova Okružnog komiteta Lacka i Antuna Lakuša, koji su spremavali akcije pod izgovorom da štite obitelji.²⁵ U zlatarskom kotaru osnovani su odbori NOF-a još u Loboru, Zlatar Bistrici, Lipovljanu i Lugu, a odbor u Klanjcu osniva odbore u Suhom dolu, Gredicama, TMOVIM Dvorima i Ledinama.²⁶ Aktivnošću u tih odbora politička situacija se u tom dijelu Hrvatskog zagorja postepeno mijenjala, ustaški utjecaj gubio se, napori da stvore svoja uporišta bili su bezuspješni, prema ustašama narod je postajao rezerviran a u pojedinim selima seljaci »izvrgavaju ruglu ustaški ološ«.²⁷

Razvoj političkih prilika u krapinskom okrugu poslužit će dru Pavlu Gregoriću da u pismu Grgu Jankešu zaključuje da je »stanje bolje nego se misli u Zagrebu [...]. Narod simpatizira pokret, [...] seljaci su dobri, ali neizgrađeni, a ni seljaci komunisti ne gledaju na stvar kao pravi komunisti [...]«.²⁸

U literaturi, memoarskoj grafi²⁹ i historiografiji, u kojoj je sintetički prikazan razvoj i sistem narodne vlasti u Hrvatskoj 1941—1943. godine, za te organe nalazimo naziv Narodnooslobodilački odbor³⁰ što iz više razloga ne možemo prihvatiti.

Prvo, nema ni jednog pisanog dokumenta iz tog i kasnijeg razdoblja koji bi to mogao potvrditi; drugo, u vrijeme koje se navodi za nastanak pojedinih odbora nigdje u Hrvatskoj nemamo naziv NOO; treće, naziv

²⁴ Hrvatsko zagorje u NOB-i, 57-59.

²⁵ IHRPH - MG OK Krapina 1/IV 17.

²⁶ Hrvatsko zagorje u NOB-i, 66.

²⁷ Prema P. Morali, Jugoslavija 1941, 648.

²⁸ IHRPH - Fond Povjereništva CK Zagreb, k. 43, dok. 26.

²⁹ Vidi: Hrvatsko zagorje u NOB-i, i memoarsku grafu u OK KPH Krapina - IHRPH - MG - 1/IV.

³⁰ Josipa Tomić, Prilog proučavanju postanka i razvitka narodne vlasti u Hrvatskoj 1941-1943, navodi da je potkraj 1941. godine u kotaru Klanjec bio jedan a u kotaru Zlatar osam NOO-a, a Marijan Rastić, Pregled sistema narodne vlasti u Hrvatskoj 1941-1943. godine, u kronološkom pregledu razvitka NOO za 1941 - kao NOO-e 1963)*^{OC^o^rc g^o^to^vo} u svim mjestima koja smo spomenuli (*Putovi revolucije*, 1-2,

NOO nalazimo u memoarskim izjavama u esnika NOB-a koji te organe nazivaju prema kasnijoj praksi i etvrto, smatramo da je CK KPH odgovaralo da se na tom isto hrvatskom području pristupi upravo osnivanju odbora NOF-a. Sve to potkrepljujemo tim što na osnivanju odbora NOF-a naročito inzistira Dragutin Saili Konspirator, član CK KPH, koji nakon sastanka OK Zagreb, u prosincu 1941. godine, preuzima rukovođenje razvojem NOP-a na širem području Hrvatskog zagorja.³¹

Iako je Dragutin Saili Konspirator bio jedan od autora Okružnice CK KPH br. 4, u kojoj se uvodi naziv i određuju zadaci NOO-a,³² on sve do sredine 1942. godine inzistira na osnivanju odbora NOF-a u Hrvatskom zagorju i taj naziv upotrebljava u svojim izvještajima Povjerenstvu CK KPH za sjevernu Hrvatsku.³³

Po našem mišljenju ovdje je riječ najprije o formiranju simpatizerskih grupa od kojih su nakon Okružnice CK KPH br. 3 osnivani odbori NOF-a, kao politički organi okupljanja antifašističkih raspoloženih pojedinaca posredstvom kojih je Partija povela borbu za mase i pristalice HSS, što je bila pretpostavka za oružani ustanak do kojeg je došlo u proljeće 1942. godine.

Narodnooslobodilački pokret u varaždinskom okrugu razvijao se sporije nego u drugim okruzima sjeverozapadne Hrvatske. Usprkos naporima Karla Mrazovića, nekoliko članova OK Varaždin i malog broja partijskih kadrova da se to popravi, do proljeća 1942. godine nisu postignuti značajniji rezultati. Uz niz objektivnih poteškoća i subjektivnih slabosti partijskih kadrova, na koje smo ukazali u uvodnom dijelu ovog poglavlja, na sporiji razvoj NOP-a presudno su utjecale velike provale i hapšenja većine članova Partije.³⁴

Organizirani politički rad na terenu bio je slab i u toku 1941. godine na tom području nisu osnivani odbori NOF-a, iako Josip Runjak navodi da su formirani narodnooslobodilački odbori u varaždinskim tvornicama »Tivar« i »Svilani«.³⁵ Pregledom memoarske građe uvjereni smo se da nije riječ o narodnooslobodilačkim odborima već simpatizerskim grupama i odborima Narodne pomoći. Samo u Varaždinu formirano je 14 grupa i odbora NP, koji prikupljaju hranu, lijekove i novane priloge za uhapšene komuniste, a u tome su najaktivniji bili skojevci. Žene Ludbrega napravile su šest većih i 12 manjih »apoteka« a održan je i kurs prve pomoći.³⁶ U 15—20 sela u okrugu napravljene su »baze« kao utočište par-

³¹ Dragutin Saili, Partijski rad u Hrvatskom zagorju 1941-1942. godine, četrdeset godina, knj. VI, 150-153.

³² To zaključuje Narcisa Lengel-Krizman u raspravi, O nekim pitanjima organizacije i djelovanja NOO-a i odbora JNOF-a u Zagrebu za vrijeme NOB-e, Radovi, 4, Zagreb 1973.

³³ IHRPH, Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 22.

³⁴ Potkraj lipnja uhapšeno je više od 30 komunističkih članova SKOJ-a, uskoro dolazi do masovnog hapšenja komunističkih simpatizera u Međimurju, a nakon formiranja prve oružane grupe u varaždinskom okrugu do novih hapšenja komunističkih dijelova OK Varaždin - IHRPH - MG - Fond OK KPH Varaždin I/III, Ustanak naroda Jugoslavije, knj. V, 253-257, knj. VI, 22-23.

³⁵ Runjak Josip, Razvitak narodne vlasti na okrugu Varaždin 1941-1945, Godišnjak muzeju Varaždin, br. 2-3, 1963.

³⁶ IHRPH - MG - Fond OK Varaždin I/III.

tijskim radnicima ali odbora NOF-a nije bilo. Najslabije je bilo u kotarima Ivanec i Novi Marof gdje nije bilo »ni partijskih elija ni bilo kakav odbor NOF-a«. Okružna partijska konferencija na početku ožujka 1942. godine pokazala je da je postojalo »nepoznavanje partijske linije« u tadašnjoj etapi borbe. Oblici borbe i organizacione forme rada istaknute u okružnicama CK KPH br. 3 i 4 nisu bile poznate ni bivšim članovima Okružnog komiteta a kamoli ostalom članstvu.³⁷

Srpanjska hapšenja meimurskih komunista i njihovih simpatizera otežala su aktivnost na razvoju NOP-a, osobito na području gornjeg Meimurja. Dolaskom Karla Mrazovića a ta aktivnost je ponovo oživjela. Obišao je partijske organizacije, upoznao članstvo s opredjeljenjem Partije na oružani ustanak i zadacima osnivanja odbora NOF-a, gdje god za to postoje uvjeti. Prvi skojevci odlaze uskoro u partizane na Pohorje, a do kraja 1941. godine osnovani su odbori u Turišu, Domašincu, Palinovcu, Jurju, Pustakovcu, Draškovcu i Štrigovi. Iako se i za njih upotrebljava naziv NOO — o to je da su odbori NOF-a. Sastavljeni su uglavnom od komunista koji su uspjeli »okupiti izvjestan broj poštenih seljaka«. Djelovali su do siječnja 1942. godine — do drugog velikog hapšenja meimurskih komunista i skojevaca. Partijska organizacija ponovo je obezglavljena, veze s OK Varaždin pokidane su i aktivnost je zamrla sve do sredine 1942. godine.³⁸

Osnivanje i razvoj NOO-a do Prvog zasjedanja AVNOJ-a

Razvoj NOP-a i narodne vlasti na području sjeverozapadne Hrvatske i u istoj Hrvatskoj odvijao se u toku 1942. godine u donekle izmijenjenim uvjetima u odnosu na prethodnu godinu. Ulazak SAD u rat na strani Antifašističke koalicije, zaustavljanje njemačke ofenzive pred Moskvom, porazi talijanske vojske u Africi označili su kraj izvanrednih vojnih uspjeha fašističke snage — što je davalo sigurnost pobjede nad fašizmom svima, pa i našim porobljenim narodima. U 1942. godini NOB je a u Vojvodini, Slavoniji, a naročito u Bosni i Hrvatskoj, koje postaju najsnažnija uporišta NOB-a u tom razdoblju. Za razvoj NOB-a u cjelini veliku važnost ima stvaranje veće oslobođeno područja s centrom u Foči, s bogatim vojno-političkim radom, poznatim kao »foćanski« period u razvoju NOB-a. U zapadnim krajevima Jugoslavije do veće je izražaja dolazila inicijativa pokrajinskih i lokalnih rukovodstava NOP-a na osnovi direktiva vrhovnog rukovodstva — CK KPJ i Vrhovnog štaba, koji su neposredno rukovodili ustankom u istim krajevima. Prvo tromjesečje je 1942. godine u Zagrebu djeluje organizacioni sekretarijat CK KPJ koji su članovi Edvard Kardelj i Ivo Lola Ribar, tumačili liniju KPJ, uvelike pomogli rukovodstvu NOP-a u Hrvatskoj.³⁹

Na razvoj NOP-a na području sjeverozapadne Hrvatske utjecao je razvoj ustanka u ostalim područjima Hrvatske, Lici, Kordunu, a osobito

³⁷ IHRPH — Fond Povjerenstva KPH za sjevernu Hrvatsku k. 43, dok. 22.

³⁸ Usp.: Meimurje 1919-1959, 73-77.

Opš.: Miso Leković Delatnost organizacionog sekretarijata CK KPJ u Zagrebu na početku 1942, zbornik, Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, Zagreb 1971.

polet u razvoju oružane borbe u susjednim područjima Banije, Pokuplja, Zumberka i Slavonije s kojom je to područje geografski, komunikacijski i vojno-politički povezano.

Na razvoj narodne vlasti u toku 1942. godine bitno će utjecati dva programska dokumenta: Okružnica CK KPH br. 4 i tzv. Foanski propisi. Mnogo će i utjecaj na osnivanje i razvoj NOO-a na području sjeverozapadne Hrvatske imala je Okružnica CK KPH br. 3, njen drugi i treći dio, gdje su precizirani zadaci na osloboenom i neosloboenom području. Prve tri točke drugog poglavlja Okružnice CK KPH br. 4, o zadacima NOO-a na osloboenom području, identične su sa zadacima NOO-a u Foanskim propisima.⁴⁰ Otklonjena je dilema između organa vlasti i političkih organa koja je na pojedinim područjima stvarala zbrku o pojmovima NOF i NOO, jer NOO-i, prema Okružnici br. 4, na osloboenom području postaju »privremeni organi vlasti birani slobodno od naroda«. To potvrđuju i precizno navedeni zadaci NOO-a kao organa narodne vlasti. Za područje sjeverozapadne Hrvatske — koja je bila u toku 1942. godine, izuzev povremeno dijela Moslavine, neosloboeno područje — bila su uputstva za rad ilegalnih NOO-a (III poglavlje) i zadaci osnivanja akcionih odbora — gdje još ne postoje — uvjeti za osnivanje NOO-a.⁴¹ Po direktivnim uputstvima Okružnice CK KPH radilo se u toku 1942. godine na osnivanju NOO-a. U ovisnosti o stupnju razvoja NOP-a i sposobnosti partijskih organizacija i kadrova da, kao idejna i rukovodeća snaga u NOP-u, podignu političku svijest i razviju borbena raspoloženja naroda prvenstveno je ovisilo ostvarenje tako koncipiranog programa osnivanja NOO-a — različitom na pojedinim područjima.

Na području Moslavine razvoj NOP-a i narodne vlasti nije tekao ravnomjerno, bio je znatno bolji na sjeveroistom, a lošiji jugozapadno od Moslavačke gore. Na sjeveroistom, garišni kom dijelu NOP je već u prvoj polovici 1942. godine zahvatio široke narodne mase s najvećom aktivnošću u selima ispod Moslavačke gore, a masovnost i aktivnost slabila je kako se sela udaljavaju od te baze Moslavačke partizanske čete, kasnije Odreda. Do sredine 1942. godine razvoj ustanka i narodne vlasti u Moslavini ima manjih plima i oseka a od sredine te godine je u stalnom usponu. Nakon povratka Moslavačke partizanske čete »Kasim Čehaji« iz Slavonije, potkraj ožujka 1942. godine, ubrzano je osnivanje NOO-a jer se »djelovanje čete uglavnom svodilo na politički rad u selima

⁴⁰ Okružnica CK KPH je nastala u Zagrebu 6. XII a njeni autori su uz Vladimira Popovića, Vladimira Bakarića i Dragutina Šailića. V.: *Juraj Barbarić, Pregled djelatnosti organizacija NOP-a u Zagrebu 1941-1945*, cit. Zbornik, str. 111. O usporedbi Okružnice CK KPH br. 3 i Foanskih propisa v. opš.: *Ljubica Kandić, Foanski propisi i praksa do izdavanja ovih propisa, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 4/1961.

⁴¹ »NOO-i na neosloboenim krajevima«, stoji u Okružnici CK KPH br. 4, »rukovode narodnooslobodilačkom borbom i razvijaju sve oblike političke i ekonomske borbe sve do oružanog ustanka [...], vode propagandu i pomažu stvaranje i jačanje partizanskih odreda [...], vrše mobilizaciju za narodnooslobodilačku partizansku odred«. Nadalje se ističe da NOO-i »organiziraju i rukovode borbom protiv terora okupatora — suzbijaju neprijateljsku propagandu, razbijaju ustaške organizacije, onemogućavaju mobilizaciju u neprijateljske jedinice [...], vode propagandu za bojkot tržišta i prodaju živežnih namirnica i stoke okupatoru, vode borbu protiv rekvizicije i organiziraju oružani otpor protiv pljačke narodne imovine« (Zbornik NOR-a, tom V, knj. 2, 109-15).

u kojima smo boravili. Na tom radu osobito su se angažirali drugovi iz toga kraja Geno, Slavni, elo, Dado, Zmaj i drugi koji su gotovo svaku veer odlazili u sela i održavali sastanke.⁴² Kao rezultat intenzivne politike aktivnosti u garešni kotaru osnovan je ve i broj NOO-a, a dotadašnji »odbori za ustanak«, na osnovi Okružnice CK KPH br. 4, proširuju sadržaj rada i mijenjaju naziv u NOO-e. Prema podacima SUBNOR-a Garešnice do polovice 1942. godine bilo je u tom kotaru formirano dvadesetak NOO-a, što potvrđuju dokumenti i ocjena dra Pavla Gregori a da je u tom kotaru stanje »najbolje« na bjelovarskom okrugu, kojem Garešnica još uvijek organizaciono pripada, iako je geografski i vojno-politički sastavni dio Moslavine,⁴³ a prema izvještaju Dušana ali a, oko sredine 1942. godine, ve su u 60% sela garešni kog kotara organizirani NOO-i a na ostalom području okruga azma u oko 10% sela.⁴⁴

Uspješan razvitak narodne vlasti kratkotrajno je omela neprijateljska ofenziva na Moslava ku goru iz koje se partizanska eta uspješno izvukla, prebacila u Slavoniju i iz nje se vraća na po etku svibnja i poduzima nekoliko značajnijih akcija koje su podigle ugled NOP-a na itavom području Moslavine.⁴⁵

U selima podno Moslava ke gore, Velikom i Malom Prokopu, Podgari u, Mikleuškoj, Kop i u, Andrigoli NOO-i djeluju kao legalni organi narodne vlasti, a u ve ini ostalih mjesta, gdje se neprijateljska vojska eše zalijetala, odbori djeluju ilegalno. Konspirativno iskustvo ste eno prije, kad su članovi ili simpatizeri Partije djelovali kao ilegalne trojke, došlo je sada do punog izražaja.

Aktivnost na formiranju organa narodne vlasti bila je mnogo slabija na jugozapadnom dijelu Moslavine, u azmanskome, kutinskom i dugoselskom kotaru. Osim ja eg utjecaja HSS i oportunitizma dijela partijskog kadra na to je najviše utjecala »provala« ustaškog provokatora Bore Pavi a na osnovi koje je u toku ožujka 1942. godine uhapšeno oko 420 članova KP i simpatizera NOP-a od kojih je velik dio strijeljan ili izgubio život u logorima.⁴⁶ Nakon te provale i hapšenja dolazi do dezorganizacije u partijskim redovima, organizacije se razbijaju, dio partijaca je dezertirao »boje se otkriti narodu«. Na teško stanje, nakon te provale, na tom području upozorio je Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku Ivan Božićević Beli, koji otkriva partijske organizacije, partizane — što nisu izveli neku upadljiviju akciju — i Okružni komitet azma, za koji kaže da je »nedorastao za masovan revolucionaran rad u smislu Okružnice CK KPH br. 3 i 4«, a i CK KPH koji nije poslao nikoga da mu pomogne u radu.⁴⁷

Potaknut tim pismom i nedavnim hapšenjem članova OK azma dr Pavle Gregori šalje na područje Moslavine Dušana ali a ulu, do

⁴² Zlatko Glik, Partizanska godina, Zagreb 1963, 64.

⁴³ IHRPH - Fond CK KPH, k. 8, dok. 119.

⁴⁴ IHRPH - Fond CK KPH, k. 10, dok. 234.

⁴⁵ Zbornik NOR-a, tom V, knj. 4, dok. 138, 154; knj. 5, dok. 151.

⁴⁶ Isto, tom V, knj. 3, dok. 165.

⁴⁷ IHRPH - Fond Povjerenstva CK za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 26; Pismo Ivana Božićevića Belog od 12. IV 1942.

tada sekretara OK Nova Gradiška, sa zadatkom da o isti partijske organizacije od oportuniste, reaktivira rad i formira novi Okružni komitet KPH Moslavine. ali stiže u Moslavinu na početku srpnja, obilazi partijske organizacije i uviđa da usprkos zapuštenosti, izoliranosti i oportunizmu »ljudi su dobri, ima novih odanih i borbenih elemenata i perspektive su vrlo dobre«.

Zadovoljan je stanjem na području Garešnice gdje su u više od 60% sela organizirani NOO-i »srpski dio stanovništva je potpuno uz nas, pojave etništva u ozbiljnijoj formi nema, Hrvati su 80% uz nas ali ne stupaju aktivno u borbu«. U kotarima Kutina, azma i Dugo Selo, gdje je pretežno hrvatsko stanovništvo, »narod je uz nas ali masovno ne stupa u borbu, dosta se odazivlje u domobransku vojsku, dolazi na naše mitinge — saslušaju ali se plaše birati u NOO-e«. Konstatira da ustaša nema mnogo »ali ih ima u većini sela po nekoliko, strah su za narod, špijuniraju, ubijaju i tako koče borbenost naroda«. ⁴⁸ Nakon mjesec dana intenzivnog rada uspijeva mu da aktivira mnoge organizacije i pojedince, poveže ih, formira Kotarski komitet KPH Kutina, pokrene rad »po liniji NOO — gdje se najslabije radilo«, snabdije sve partijskim materijalom, *Proleterom* i Okružnicom CK KPH br. 3 i 4.

Brojno stanje NOO-a na tome dijelu Moslavine nije zadovoljavalo, jer na području kotara Dugo Selo djeluju samo tri NOO-a s 10 članova, na području Kutine takoer tri NOO-a ali imaju karakter akcionih odbora, a na području azme HSS je formirao u šest sela svoje odbore koje nazivaju senat »ali su spremni da rade po zadacima Okružnice br. 4 te ih je potrebno organizaciono povezati u NOF«. Konferencija OK azma, 13. kolovoza, kritizirala je dotadašnje stanje i zaključila da se partijske organizacije o iste od oportuniste, pristupi radu, posebno me u pilanskim radnicima Kutine i Križa, nastavi suradnja s mjesnim organizacijama HSS, »koje su uz nas«, a ja će raskrinkaju Maček i lokalna rukovodstva HSS koja imaju za sobom znatan dio seljaka i masa. Naglašena je potreba organiziranja vlastite tehnike, zatim osnivanje udarnih grupa a — uz pomoć moslavačkih partizana — masovnom propagandom, brojnim akcijama i mitinzima »pokazati narodu da smo snaga koja se s uspjehom može oduprijeti NDH«. ⁴⁹

Nakon formiranja novog Okružnog komiteta Moslavine na čelu s Vinkom Ječekom pristupilo se ostvarivanju tih zadataka i razvoj NOP-a uspješnije je krenuo i na jugozapadnom dijelu Moslavine. ⁵⁰ Iako

⁴⁸ IHRPH - Fond CK KPH, k. 10, dok. 234, Izvještaj Dušana alića od 24. VII 1942.

⁴⁹ IHRPH - Fond Povjerenstva CK za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 65, Izvještaj Dušana alića o reaktiviranju partijskog rada na teritoriju okruga azma od 15. VIII 1942. Na tom dijelu Moslavine (bez Garešnice) tada djeluje svega 15 partijskih organizacija (D. Selo 6, azma 4, Kutina 5) s ukupno 64 člana Partije. U odred je otišlo 30 članova, 36 članova KP uhapšeno je na području Dugog Sela i azme, a najveći broj je uhapšen na području Kutine ali nije utvršten.

⁵⁰ Nakon te partijske konferencije, iz partijskih organizacija isključeno je 15 članova; zbog oportunizma, istodobno je primljeno 17 novih članova, proradila je tehnika, održani su sastanci s rukovodstvom kotarskih i predsjednicima mjesnih organizacija HSS i formirano 9 novih NOO-a (IHRPH - Fond Povjerenstva za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 99).

je u kolovozu 1942. formirano 9 novih NOO-a, od toga 5 u kutinskom kotaru, i dalje se ocjenjuje da je stanje »na sektoru NOO-a najslabije jer ustaše i HSS svakako nastoje da narod ne ide u našu vlast«. Jedan je od uzroka za to što se ovdje još uvijek »ne pljačka kao drugdje te seljacima nije prevršilo«, nema masovnog terora već se kažnjavaju samo partizanske porodice za opomenu drugima. Pred NOP-om u Moslavini se na početku jeseni 1942. godine postavio problem; kako narod pokrenuti na značajnije akte otpora, kako postići da se veća masa naroda, koja simpatizira NOP, prekora i granicu od simpatije do aktivnog otpora. Uspješnom rješavanju toga problema, karakterističnog u to vrijeme i nešto kasnije i za ostale krajeve sjeverne Hrvatske, mnogo je pridonijeti formiranje i povratak Moslavačkog partizanskog odreda iz Slavonije, dolazak Ivana Hariša i u osnivanje a potom i velike diverzantske akcije, duži boravak Ive Lole Ribara povezan s otklanjanjem nedostataka u vojnom rukovodstvu II operativne zone i tješnje povezivanje toga područja osobito sa susjednom Banijom, dolazak banijskih partizanskih jedinica i poduzimanje zajedničkih akcija koje su dovele do stvaranja i uvrštavanja slobodnog teritorija nazvanog »Prokopska republika«.

Kriza u razvoju ustanka i osnivanju NOO-a u bjelovarskom okrugu

Razbijanjem prvih partizanskih oružanih grupa, hapšenjem pretežnog dijela partijskog članstva, uništenjem najaktivnijih partijskih organizacija i kotarskih komiteta, hapšenjem i pogibijom gotovo svih članova Okružnog komiteta potkraj 1941. i na početku 1942. godine, okupatorsko-ustaškoj vlasti uspjelo je da razvoju NOP-a nanese težak udarac i da se posljedice osjete već u prvoj polovici 1942. godine. U takvoj situaciji i CK KPH, vjerojatno, čini grešku povlačenjem i Grgu Jankesa u Zagreb na rad u Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku, a zatim u Slavoniju za komandanta Slavenskog partizanskog odreda. On je na ovom području dobro poznao ljude i prilike i mogao svojim radom i autoritetom najviše uiniti na obnavljanju partijskih organizacija i podsticanju njihove aktivnosti na razvijanju antifašističkog pokreta. Njegovim odlaskom rad je prestat »i u gradu i u srezu«. Osim na području Bjelovara, slabo je stanje i na području Koprivnice, Križevaca i surjevača na razvoju NOP-a radilo se jedino na području Virovitice i Grubišnog Polja.⁵¹

Dr Pavle Gregori pokušava oživjeti aktivnost ali — bez kontakta sa CK KPH više od tri mjeseca i bez članova Okružnog komiteta na koje se do tada oslanjao — nije, prema vlastitom priznanju, imao većeg uspjeha. Moralo se poći ispočetka i prvi zadatak mu je bio formiranje novog Okružnog komiteta. Pokušaj formiranja novog Okružnog komiteta na području Virovitice nije uspio zbog pogibije Vase Vostrela kome je to bio zadatak. Tek oko 20. travnja, u poznatoj »Jami«, formiran je privremeni Okružni komitet, čiji su članovi podijelili teren između sebe tako da je Zvonko Brki Dorat bio zadužen za Grubišno Polje, Garešnicu

⁵¹ IHRPH - Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 18, Izvještaj Pavla Gregorića o stanju na Bjelovarskom okrugu od 30. I 1942.

i dio Daruvara, Anton Biber Tehek za Viroviticu, Slatinu i Našice, a Ivan Božićević Belić za Bjelovar, Koprivnicu i Križevce.⁵² Okružni komitet KPH u tako malobrojnom sastavu na velikom području, u tadašnjim izuzetno teškim uvjetima nije mogao uspješno djelovati i dr Pavle Gregori je samoinicijativno podijelio dotadašnje područje na dva nova okruga: bjelovarski i virovitički. CK KPH je tu odluku ocijenio kao ispravnu i zahtijevao da se što hitnije formiraju okružni komiteti za svaki okrug.⁵³ Potkraj lipnja konačno je formiran OK Bjelovar za područje novog okruga, u sastavu: Ivan Božićević, sekretar, članovi Ivan Mata i Viktor, Ivan Banić i Ante Dobrila.

Razvoj NOP-a na području grubišnopoljskog kotara tekao je znatno uspješnije nego na ostalom dijelu bjelovarskog okruga. Potkraj ožujka formirana je Bilogorska partizanska eta, sastavljena od moslavačkih boraca i boraca grupe Gedeona Bogdanovića. Kao rezultat uspješnih političkih priprema i rada već formiranih odbora NOF-a, eta je brzo brojano porasla od 18 na oko 100 boraca potkraj srpnja 1942. godine. Brojnim akcijama u toku proljeća i ljeta eteti uspijeva da o istovremeno oslobodi terena Grubišnog Polja od pojedinih ustaša i manjih ustaških posada, osim uporišta u Grubišnom Polju, Grčevcu, Velikim Zdencima i na sjeveru u Virovitici, u kojoj je sada garnizon pojačan.⁵⁴ Time su stvorene mogu nosti i za uspješan razvitak organa nove narodne vlasti — narodno-oslobodilačkih odbora. Oni izrastaju iz dotadašnjih ilegalnih i polulegalnih odbora NOF-a, simpatizerskih grupa i na području koje kontroliraju partizani postaju organi narodne vlasti. To se vidi po zadacima koje ostvaruju jer »organiziraju zaštitu sela, patroliranje, postavljanje straža, zatim se brinu za prehranu i smještaj partizana, vode borbu protiv neprijateljske špijunaže, prikupljaju obavještenja o neprijatelju i njegovim namjerama, vrše agitaciju za odlazak u partizane, tumače ciljeve borbe i borbe se protiv njemačkih i ustaških laži. Njihova je uloga nezamjenjiva jer oni drže (uz partizane) moral stanovništva«.⁵⁵

Dakle, ostvarivali su većinu zadataka iz Okružnice CK KPH br. 4. Formirani su u selima s pretežno srpskim stanovništvom. To naglašava i dr Pavle Gregori u izvještaju CK KPH 22. travnja 1942. godine o stanju na bjelovarskom okrugu istovremeno i da rad na terenu u posljednje vrijeme napreduje brže, iako se ne ostvaruje glavna zadatak »aktiviranje hrvatskih masa — onako kako mi to želimo«. Naglašava dalje da je »u posljednje vrijeme uspjelo nam [je] pridobiti velik broj hrvatskih sela da sklanjaju partizane (imaju više od 70 ljudi), da sakupljaju hranu za njih i slinost, ali NOO nije uspjelo formirati ni u jednom hrvatskom selu. Još uvijek je u tome pogledu jedan od glavnih problema odvajanje mase od vodstva HSS-a«. Govoreći o srpskim masama, istovremeno i da je »srpski živalj osim rijetkih iznimaka sav za KP, za njeno vodstvo u oslobodilačkom pokretu i u većini slučajeva za sovjetsku vlast. Populariziranje SSSR-a uspjelo je potpuno i među Hrvatima i domobranima. NOO-a imade u srpskim kra-

⁵² Zvonko Brkić, Bilogorska eta, 37-38.

⁵³ IHRPH - Fond CK KPH, k. 9, dok. 192 - Pismo CK KPH - Povjerenstvu za Slavoniju, 6. VI 1942.

⁵⁴ Zvonko Brkić, n. dj., 40-46.

⁵⁵ Isto, 48.

jevima vrlo mnogo, pogotovo tamo gdje su partizani bili dulje vremena. Tamo su formirani općinski NOO-i, te se prelazi na formiranje kotarskih NOO-a. Ogromna većina Srba nije se odazvala pozivu u vojsku već je pošla u šume i priključila se partizanima. Nismo ih mogli naoružati i mnogi su se, kada je bila ofenziva na naše snage — vratili kući, gdje su bili pohapšeni — ali brzo vraćeni kućama (taktika! — op. P. N.). Nedavno su Srbi pozvani na rad u Njemačku, mi smo izdali letak da se ne javljaju i u tome uspjeli unatoč ustaškim hapšenjima oko Daruvara.⁵⁶

Kako je spomenutom podjelom području je Virovitice i Grubišnog Polja pripalo Slavoniji, u budućem razmatranju razvoja narodne vlasti ograničeno se samo na novo područje okruga Bjelovar.

Na razvoj NOP-a nepovoljno je utjecati i odlazak dra Pavla Gregorića u Slavoniju, a novi članovi OK Bjelovar ostali su nekoliko mjeseci prepušteni sami sebi i djelovati sami odvojeno jedan od drugoga. Kao rezultat — postignuto je jedino to što je »Beli« (I. Božićević — op. P. N.) »uspio da prodre u nekoliko sela bjelovarskog kotara a drugi član iz OK (Dobrila — op. P. N.) uspio je formirati nekoliko partijskih organizacija u kotaru — u Vrbovcu i Koprivnici. Međutim rad je još uvijek slab i potrebna mu je pomoć [...]«.⁵⁷ CK KPH je u nekoliko navrata izražavao nezadovoljstvo stanjem i radom na bjelovarskom okrugu ali do druge polovice 1942. godine nije ništa ili vrlo malo učinio da se to popravi.⁵⁸

Početak ustanka i osnivanje NOO-a na području Hrvatskog zagorja

Početkom 1942. godine značilo je i početak šireg oružanog ustanka u Hrvatskom zagorju, krapinskom i varaždinskom okrugu. Zbog geografskih, a još više političkih, uvjeta i odnosa, koje smo opširnije naznačili u prethodnim poglavljima, ustanak nije imao masovan karakter jer su ovdje, kako ističe dr Pavle Gregorić, »u obzir dolazile samo gerilske akcije«.⁵⁹

Borba za mase, koju je na krapinskom okrugu poveo potkraj 1941. godine najodvažniji dio članova, predvođen novim sekretarom Okružnog komiteta Edom Leskovarom, posredstvom formiranih odbora NOF-a, rezultirala je osnivanjem triju partizanskih grupa — stubičke, klanječke i zlatarske — i akcijom na Donju Stubicu 8. travnja otpočeo je oružani ustanak u tom dijelu Hrvatskog zagorja. Ta i ostale akcije, koje su uslijede-

⁵⁶ IHRPH - Fond CK KPH, k. 8, dok. 119. U tom izvještaju dr Pavle Gregorić spominje i uspostavljanje veze s narodnim zastupnicima HSS koji su odbili da uđu u ustaški sabor i tako postali heroji u selima sa značajnim utjecajem na seljake — ali konstatira da nisu spremni ni za kakvo aktivno nastupanje protiv ustaške vlasti. Iako je među domobranima podijeljeno nekoliko tisuća letaka s proglasom CK KPH, nije se ostvarilo očekivano njihovo bježanje na proljeće u šumu. Osim navedenih poteškoća NOP-a navodi i nepostojanje stalnijeg i većeg oslobođenog teritorija gdje bi se prihvatilo i sklonilo odbjeglo srpsko stanovništvo.

⁵⁷ IHRPH - Fond CK KPH, k. 11, dok. 287. Izvještaj Povjerenstva za Slavoniju i Srijem od 28. VIII 1942. godine.

⁵⁸ IHRPH - Fond CK KPH, k. 9, dok. 192.

⁵⁹ IHRPH - Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 26.

dile, nisu donosile značajniji vojni uspjeh već su prvenstveno politički utjecale na razvoj NOP-a.⁶⁰

Ustanku je prethodilo oživljavanje partijskog rada, nakon Okružne-partijske konferencije, 28. veljače 1942, kojom je otpočela odlučnija obrana s oportunistima i u samom Okružnom komitetu i s njihovom tezom »još nije vrijeme«. Nakon konferencije rad je poboljšán i rezultati su već bili vidljivi. Svaki član OK bio je na određenom terenu i radio po liniji NOF-a, partizanskog pokreta i osnivanja partijske organizacije. Radi se i po liniji SKOJ-a i formiraju odbori NOF-a.⁶¹ U izvještajima Konspiratora (Dragutin Saili — op. P. N.) od 27. travnja i 15. svibnja vidimo da se »u selima i općinama Klanjec i Zlatar intenzivno radi na stvaranju odbora NOF-a«, dok je u kotaru Pregrada i Krapina »rad još uvijek dosta slab [...]«. Zahvaljujući partijskoj organizaciji, rad je u većem dijelu kotara Klanjec dobar, »osnovani su u pet sela odbori NOF-a, koji su svoj utjecaj proširili na seljake mase. Pod njihovim utjecajem seljaci napuštaju izdajničku politiku vodstva HSS i prilaze NOP-u. Ustaša gotovo i nema. Seljaci pružaju otpor pokušajima raseljavanja«. Vidimo da se odbori NOF-a osnivaju tamo gdje je Partija prije, potkraj 1941. godine, stvorila punktove iz kojih je širila svoj utjecaj. U onim mjestima gdje nije bilo partijskih organizacija, kao u kotarima Pregrada i Krapina, »rad još uvijek dosta slab [...] nema odbora NOF-a tek nešto simpatizera ali im OK nije znao dati pravilne zadatke«.

Ozbiljna slabost tadašnjeg partijskog rada ogleda se u neuspjehu da se prodre među rudarske radnike Radoboja i tekstilne radnike u Krapini i Zaboku.⁶³

Oko sredine 1942. godine ipak se poboljšao i rad na području Krapine i Pregrade. Nakon što su u kotaru Krapina formirane dvije partijske organizacije, formirana su i dva odbora NOF-a »koji šire svoj utjecaj na zapadnom dijelu ovog kotara gdje je seljaštvo bilo do sada dosta loše«, a nakon što je formirana partijska organizacija u kotaru Pregrada »uspješno se radi na stvaranju odbora NOF-a [...] do sada je formirano tri odbora u kojima se nalazi 26 ljudi. Oni su svoj utjecaj proširili na osam sela. U općini Veliko Trgovište formirana su četiri odbora NOF-a i općinski odbor, koji su proširili svoj utjecaj na 12 sela.«⁶⁴

U proljeće 1942. godine u krapinskom okrugu ima i privremenog uspjeha oružani dio ustanka porastom krapinskog voda na 51 boraca. Spajanjem zagorskih i zagrebačkih boraca formiran je Zagorski partizanski odred (često nazivan zagorski četnik) od četiri voda s ukupno 147 boraca. Na početku svibnja Odred je vodio žestoke borbe kod Oroslavja i Bedekovina, kada su »prije eni ustaše da hapse seljake i radnike«, a 8. svibnja »partizani su danju prodefilirali kroz sela općine Pušća, Kup-

⁶⁰ trideset godina, knj. 6, 150-153.

⁶¹ IHRPH - Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k.43, dok. 22.

⁶² IHRPH, isto, k. 43, dok. 28 i 31.

⁶³ IHRPH - Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 31 i 32.

⁶⁴ IHRPH - Fond CK KPH, k. 10, dok. 219, Izvještaj Konspiratora (D. Saili) - Birou CK KPH 1. VII 1942. godine.

ljenovo, Kupljenski i Pušanski Kruševac«. Tom prilikom održani su mitinzi u svakom mjestu, objašnjeni znaenje i karakter NOP-a, a u jednom selu je organizirano suenje jednom domaćem ustaši. Međutim, 9. svibnja uslijedila je velika neprijateljska ofenziva na taj dio Hrvatskog zagorja; drugi i treći vod su razbijeni kod Sv. Križa—Za retja, a prvi vod kod Stubice, jedino je četvrtom vodu uspjelo da se prebaci u Zumberak.⁶⁵

Relativan mir, koji je do tada u odnosu na druge krajeve Hrvatske tu vladao, nestao je, a ustaška tvorevina NDH je u ofenzivi na tu svoju geografski najužu jezgru, upotrijebiti snažan vojni i politički ko-propagandni aparat s ciljem da u za etku uguši sve one raznovrsne oblike otpora koji su se javljali. Nestalo je prijašnje politike »nezaoštavanja« i »reakcija je poela da bjesni [...] pogotovo na zlatarskom kotaru [...] ubijaju seljake i tjeraju ih iz domova«. Uslijedilo je i masovno raseljavanje seljaka iz stubičkog, krapinskog i pregradskog kotara.⁶⁶

U varaždinskom okrugu razvoj NOP-a u cjelini tekao je sporije, jer »oblici borbe i organizacione forme rada istaknute u Okružnici CK KPH br 3 i 4 nisu bile poznate ni bivšim članovima OK a kamoli ostalom članstvu«. Do promjene je došlo nakon Okružne partijske konferencije, 7—8 ožujka, na kojoj su delegati temeljito upoznati »sa znaenjem i zadacima NOP-a«. Novi Okružni komitet KPH Varaždin poduzeo je mjere da se stanje popravi, orijentiraju i se na formiranje oružanih grupa i njihovo upravljanje na Kalniku. Pojava partizana na Kalniku »vrlo povoljno utječe na narod i sve veći broj seljaka želi da stupi u partizanske redove«, isti se u izvještaju Povjerenstvu za sjevernu Hrvatsku 24. ožujka 1942. godine. I slijede i izvještaj od 27. travnja potvrđuje da se stanje u razvoju NOP-a postepeno poboljšavalo: umnožen je i podijeljen proglas CK KPH u 1 000 primjeraka, a partizanski vod je brojano neprestano rastao, osobito nakon dolaska u partizane domobranskog poručnika Bože Lajnera s velikom količinom municije i osnivanja Štaba narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Hrvatskog zagorja na čelu s Ivanom Krajačem i Markom Belinićem.⁶⁷ Uslijedile su brojne manje akcije koje su širile istinu o partizanskom pokretu, ne kao etničke koje zajednički borbi Hrvata i Srba, a likvidacijom pojedinih ustaša i njihovih agenata sela su postajala slobodnija i pristupa nija propagandi NOP-a koji je i u tom dijelu Zagorja stjecao sve veće simpatije.⁶⁸ Kretanje partizanskih snaga po terenu ubrzalo je i povlačenje pojedinih kolebljivih HSS-ovaca i drugih hrvatskih seljaka s ustaških dužnosti, koji su osjetili da se približava vrijeme definitivnog odlučivanja — ili za NOP ili protiv njega. Tome pridonosi i Proglas Štaba narodnooslobodilačke i dobrovo-

⁶⁵ IHRPH — Fond Povjerenstva CK za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 31.

⁶⁶ Isto, dok. 30.

⁶⁷ IHRPH - Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 27 ; 28.

⁶⁸ Iz Izvještaja Štaba narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Hrvatskog zagorja doznajemo da su 12. travnja u selu Trnava ubijena tri ustaška agenta, u Jalžabetu je likvidiran ustaški tabornik kod kojeg je zaplijenjeno 100 metrikih centi žita i podijeljeno seljacima. Iz sela Radeljeva u ludbreškom kotaru partizani su pozvani da zaplijene veće količine masi i kukuruza - koje su tako vraćene seljacima. To isto uinjeno je i u selu Ribnjaku. U svim navedenim mjestima održani su mitinzi koji su pridonosili jačanju raspoloženja za NOP (IHRPH - k. 43, dok. 32).

lja ke partizanske vojske Zagorja narodu Hrvatskog zagorja kojim je po elu odlu nije raskrinkavanje njema ke okupacije koja nije donijela »željno o ekivanu hrvatsku slobodu«, strahovlade »ustaških krvoloka koji vrše ista zlodjela kao ranije etnici i žandari«, a »[...] Paveli ubija one koji se zaista bore za sretnu slobodnu Nezavisnu državu Hrvatsku«. Za stanje u Hrvatskoj kaže se da je ona »danas osramo ena, jadna, raskrvavljena i gladnija nego što je ikad bila«. Na kraju se apelira na seosko poštenje i zahtijeva da se narod odlu no suprotstavi Paveli evoj mobilizaciji i svrsta u partizanske redove jer su »zagorski partizani najbolji sinovi Hrvatskog zagorja, pravi potomci Matije Gupca, borci za istinsku slobodu i nezavisnost — pravi domobrani«. ⁶⁹ Takvom otvorenom propagandom udareni su temelji daljnjem razvitku ideja NOP-a na tom izuzetno osjetljivom podru ju Hrvatske. Osnovna slabost razvoja NOP-a u varaždinskom okrugu, u prolje e 1942. godine, bila je jednostrana orijentacija na osnivanje i aktivnost oružanih grupa, bez usporednog formiranja pozadinskih organa, odbora NOF-a, odnosno NOO-a kao politi kog oslonca i ekonomske baze ustanka.

Oružane grupe, sastavljene uglavnom od komunisti, simpatizera Partije i skojevaca, imale su oslonac jedino u malobrojnim partijskim kadrovima i organizacijama koje su tako morale iza i iz ilegalnosti i uskoro postale žrtvom novog vala ustaških hapšenja. Na osnovi raspoloživih dokumenata zaklju ujemo da u tome okrugu, u prvoj polovici 1942. godine, nije formiran ni jedan odbor NOF-a, odnosno NOO. Te i druge slabosti došle su do izražaja pri velikoj neprijateljskoj ofenzivi, koja je po ela 23. travnja 1942. godine, i kada je ustaško-žandarskim snagama uspjelo da razbiju i unište nekoliko partizanskih grupa, a zatim masovno pohapse komuniste i ostale suradnike NOP-a. Pogrešne odluke rukovodstva partizanskih grupa i ostale ispoljene slabosti samo su olakšale posao ustaškim snagama. ⁷⁰

Potkraj travnja i u toku svibnja »reakcija je bjesnila na itavom podru ju Zagorja«, uz ve spomenuta hapšenja i progone u krapinskom okrugu »pohapšeni su gotovo svi partijci i dva lana OK na podru ju Varaždina, pohapšeni su svi partijci izuzev jedne organizacije na kotaru Ludbreg, mnogi partijci su poginuli u borbama na Kalniku, a težak udarac je bila i pogibija dva istaknuta organizatora NOP-a Ede Leskovara i Florijana Bobi a«. ⁷¹ Samo u varaždinskom okrugu uhapšeno je

⁶⁹ IHRPH - k. 43, dok. 30.

⁷⁰ Na itavom podru ju Hrvatskog zagorja manifestirale su se neke zajedni ke slabosti u formiranju i aktivnosti oružanih grupa; slaba me usobna povezanost, nedovoljna mobilnost i inicijativa, nepoznavanje i neimanje iskustava u partizanskom na inu ratovanja, prisutnost elemenata panike i demoralizacije, posebno kod boraca — vojnih bjegunaca - koji su se partizanima priklju ili ne iz politi kog opredjeljenja, ve iz straha od ustaške mobilizacije i upu ivanja u druge krajeve, nedovoljan politi ki rad i politi ka osposobljenost boraca i stanovništva da ih prihvati, pogrešne odluke prilikom neprijateljske ofenzive da se ve e jedinice razbiju na manje grupe i sklanjaju po selima gdje su ih ustaške snage, uz pomo doušnika, lako otkrivale i uništavale.

⁷¹ IHRPH — Fond Povjerenstva CK za sjevernu Hrvatsku, k. 43, dok. 31, 32, Fond CK KPH, k. 9, dok. 193, k. 10, dok. 219. *Milan Brunovi*, Kalnik u borbi, Zagreb 1953, 53.

96 ljudi od toga 28 članova Partije.⁷² Strah se uvukao u zagorsko seljaštvo, pa i u redove preostalih članova Partije i simpatizera, rad na razvoju NOP-a je zapeo i unato nekoliko pokušajima nije postignut napredak sve do partijskih savjetovanja zagrebačkog, krapinskog i varaždinskog okruga 26. srpnja i 16. kolovoza 1942. godine.⁷³

U Međimurju, koje je u partijskom pogledu bilo vezano za OK Varaždin, nakon hapšenja na početku 1942. godine, sve do sredine te godine vladalo je potpuno mrtvilo. Pokušaji OK Varaždin da slanjem svojih članova na to područje oživi aktivnost ostali su bez uspjeha »jer tamošnji drugovi ne provode ni jednu direktivu CK KPH — kao da sabotiraju« — zaključuje Dragutin Salić Konspirator u izvještaju CK KPH. Zbog toga je CK KPH, 29. lipnja, uputio Mjesnom komitetu akovec ili »drugu za koga se zna da je partijac i nije se ogriješio o partijska pravila« — oštar prijekor zbog dotadašnje neaktivnosti. Na to pismo, 5. srpnja, odgovorio je »član KPH« — pismom u kojem izvještava da u akovcu ne postoji Mjesni komitet nakon hapšenja oko sredine 1941. i na početku 1942. godine, kada je ukupno uhapšeno oko 110 članova KP i simpatizera, nakon čega je rad zamro a zbog djelovanja neprijateljske obavještajne službe gotovo je nemoguće. Zbog toga su se preostali komunisti Međimurja pasivizirali, nisu se povezali s OK Varaždin a nisu ni primili nikakve partijske materijale.⁷⁴ Tako je razvoj NOP-a na području Hrvatskog zagorja, a osobito Međimurja, bio oko sredine 1942. godine onakav, kakav je bio u pojedinim ustanim krajevima prije godinu dana. Orijentacija na podizanje oružanog ustanka i neuspjeh partizanskih grupa imali su za posljedicu privremeni zastoj u cjelokupnom razvoju NOP-a. Posljedice su se osjele naročito »u demoralizaciji i zaplašenosti na istavom području«, a hrabriji pojedinci odlazili su u partizanske jedinice u Zumberak i Slavoniju. Relativno lako razbijanje partizanskih grupa potvrdilo je da narod Hrvatskog zagorja još uvijek nije dovoljno pripremljen za oružanu borbu i da su potrebni pojačani napori radi stvaranja borbenoga antifašističkog raspoloženja naroda. Razvoj NOP-a na području Hrvatskog zagorja mogao je biti uspješan uz dvije bitne pretpostavke: prvo, uz razvijanje široke političke aktivnosti radi osiguranja pobjede političke linije NOP-a, osnivanjem brojnih borbenih antifašističkih organizacija, osobito odbora NOF-a, odnosno NOO-a i privlačenjem u njih sve većeg dijela pristalica HSS, te odlučnog raskrinkavanja Mačkove parole: »Ne možemo s komunistima — već treba da čekamo«, koja tada odgovara bogatijem i srednjem seljaštvu, trgovcima i ostalim malograđanskim elementima i zna i uistinu pomoći okupatorskoj i ustaškoj politici, pogotovo u borbi protiv NOP-a. Ostvarenje tog u suštini Titovog zadatka, postavljenog komunistima Hrvatske na početku 1942. godine,⁷⁵ značilo bi za komuniste Hrvatskog zagorja odlučnu obranu s oportunizmom i »prire-

⁷² IHRPH - Fond Okružnog komiteta Varaždin, k. 92, dok. 3949.

⁷³ IHRPH - Fond Povjerenstva CK za sjevernu Hrvatsku, k. 44, dok. 202.

⁷⁴ IHRPH - Isto, k. 43, dok. 47, 49a.

⁷⁵ IHRPH - Fond CK KPH, k. 7, dok. 79, Pismo CK KPJ (Tito) CK KPH.

pastvom« onih koje je u nekoliko navrata kritizirao CK KPH i prelaženje na rad »odozdo«, me u hrvatskim masama, na uporno objašnjavanje štetnosti Maekove politike i šekivanja, kao svjesnog ko enja oslobodila ke borbe hrvatskog naroda; drugo, na tijesno povezivanje razvoja NOP-a ovog dijela i itave sjeverne Hrvatske sa susjednom Slavonijom, Žumberkom i ostalim ustani kim područjima Hrvatske, zatim sa susjednom Slovenijom i ostalim krajevima Jugoslavije u jedinstvenu cjelinu. Toga je, kao i zna enja sjeverne Hrvatske za cjelokupni razvoj NOP-a Jugoslavije, postajalo svjesno i vrhovno rukovodstvo NOP-a u Jugoslaviji i Hrvatskoj, koje od sredine 1942. godine šalje na to područje istaknute partijske kadrove i jedinice s ciljem da pomognu u sreivanju i jaanju partijskih organizacija, partijskih jedinica i njihovog rukovodstva, antifasisti kih organizacija me u kojima se naro ito inzistira na osnivanju i razvoju narodnooslobodila kih odbora.

Dušan Kora

Prilog proučavanju razvoja narodne vlasti na području Zagrebačke oblasti u toku rata

Formiranje Oblasnog NOO-a Zagreb

Razvoj revolucije i narodnog ustanka u sjevernom dijelu Hrvatske 1943. i 1944. godine doveo je do potrebe formiranja viših organa narodne vlasti. Okružni NOO-i, koji su već tada djelovali i bili nosioci direktiva za široku mrežu mjesnih, općinskih i kotarskih NOO-a, postali su preuski za koordiniranje rada NOO-a na većem teritoriju. Zato se potkraj 1943. godine vrše pripreme za osnivanje Oblasnog NOO-a Zagreb, koji je formiran 15. maja 1944. godine u selu Mikleuš kod Čazme.

Oblasna skupština Zagrebačke oblasti izabrala je toga dana Oblasni NOO Zagrebačke oblasti u koji su ušli: Stjepan Prvinić, predsjednik odbora, Josip Tucman, tajnik, i članovi Izvršnog odbora: Mileva Cetušić, Antun Biber, Viktor Tot, Đuro Taka, Vjenceslav Rohan i dr. Stjepan Deneković.

Plenum Oblasnog NOO Zagreb sačinjavali su: Tomo Gaži, Milan Mesarić, Stjepan Ivić, Ivan Skubić, Tomo Geres, Ivan Rumbak, Ivan Božić, Ivan Jadan, Ivan Božićević, Ivan Turković, Valent Bolt, Ljubodarić, Vlado Matetić i Izidor Štrok.¹

Oblasni NOO Zagreb djelovao je preko svojih odjela, koji su bili podređeni Izvršnom odboru. Odluke su se donosile na plenarnim sjednicama, a o njihovom provođenju starao se Izvršni odbor. Odjeli su djelovali samostalno i podnosili su izvještaje na sjednicama Izvršnog odbora ili plenuma ONOO-a. U sastavu Oblasnog NOO Zagreb djelovali su odjeli: sudski, zdravstveni, prosvjetni, propagandni, financijski, prometni, gospodarski i prehrambeni odjel. Potkraj 1944. godine, kada je oslobođena većina teritorija Zagrebačke oblasti, formiraju se odjeli za tehničke radove i obnovu zemlje.

Oblasni narodnooslobodilački odbor Zagreb obuhvaćao je Mjesni narodnooslobodilački odbor Zagreb i okružne NOO-e Zagreb, Krapinu, Varaždin, Moslavinu i Bjelovar, koji su formirani u toku 1943. godine i bili nosioci narodne vlasti u Zagrebačkoj oblasti.

¹ Okružnica Oblasnog NOO-a Zagreb, okružnim NOO-ima o sastavu Oblasnog NOO Zagreb i njegovim zadacima, Arh. IHRPH, Zagreb, kut. 56, fasc. Obi. NOO Zagreb, bez signature.

Oblasni NOO imao je zadatak da pomaže u radu svim NOO-ima na području Zagrebačke oblasti jer je njihova aktivnost bila u opadanju i nisu mogli izvršavati uspješno zadatke koji su se pred njih postavljali. U okružnici Oblasnog NOO-a Zagreb, koja je izdana neposredno poslije formiranja Oblasnog NOO-a, stoji: »Našom nebudnošću u naše NOO uvukao se priličan broj petokolonaša. Da bi naši NOO dobro radili i uživali autoritet kod naroda, mi moramo poduzeti hitne mjere za išenje iz NOO svih protunarodnih elemenata [...]. Ako se ukazuje potreba za formiranje komisija koje bi vam pomogle, šaljite prijedlog za komisije.«²

Ta okružnica nam govori o slabostima pojedinih NOO-a, a da bi se te slabosti otklonile i uvrstila vlast radnog naroda, trebalo se boriti s narodnim neprijateljima i u vlastitim redovima.

Na sastanku Oblasnog odbora, 21. septembra 1944. godine, konstatira se: »Rat je na koncu, otpadaju sateliti. Provode se u djelo zaključci Teheranske konferencije. Fašizam umire [...]. Jedinствена narodnooslobodilačka fronta svi se narodu. Nije ona formirana u Zagorju, formiraju se konspirativni odbori. Narod može mijenjati članove narodne vlasti — nema mandata [...]. U Krapini i Zagrebu ne mogu NOO-i još vršiti vlast. Vrše se pripreme kad se oslobode da budu kompletni.«³

Taj zapisnik govori o stanju na frontu i zbivanju na cjelokupnoj Zagrebačkoj oblasti. Vidi se da se NOO-i u onim mjestima, u kojima nisu mogli da legalno djeluju, pripremaju za potpuno preuzimanje vlasti odmah nakon protjerivanja neprijatelja s toga terena. Oblasni NOO brinuo se za sva područja društvenog života. U njegovoj kompetenciji je bio i Dječji dom u Donjoj Petriki, gdje je bilo smješteno 78 dječaka i djevojčica. Ovaj dom je materijalno snabdijevao i njime rukovodio Odsjek za socijalni rad pri Oblasnom NOO-u. Zalaganjem Oblasnog NOO-a na području Zagrebačke oblasti dolazi do uvrštenja narodne vlasti i boljeg koordiniranja izmeđ u okružnih, kotarskih, općinskih i mjesnih NOO-a. To je bio značajan stepen u razvitku i usavršavanju narodne vlasti u sjevernom dijelu Hrvatske.

Formiranje i rad Okružnog NOO-a Zagreb

U osnovnoj školi u Oborovu (kotar Dugo Selo) izabran je 7. novembra 1943. godine Okružni narodnooslobodilački odbor Zagreb. Toj konferenciji za konstituiranje OK NOO-a Zagreb prisustvovali su predstavnici ZAVNOH-a, CK KPH, NOV i POH, HSS-a, AFZ-a, SKOJ-a i USAOH-a. Na svećanu sjednicu došli su i predstavnici NOO-a iz azme s kazališnom grupom. Tu su se našli i izabrani delegati kotarskih NOO-a Zagreba, Donje Stubice, Dugog Sela, Sv. Ivana Zeline i delegati općinskih i seoskih odbora. Na toj svećanosti se okupilo oko 300 učesnika. Sjednica je imala svećani i radni karakter.

² Izvještaj Pov. CK KPH od 16. III 1944, IHRPH, kut. 56, fasc. Obi. NOO Zagreb.

³ Zapisnik sjednice Oblasnog NOO Zagreb od 21. IX 1944, IHRPH, kut. 56, fasc. Obi. NOO Zagreb, bez signature.

Mato Žigrovi, član Inicijativnog okružnog narodnooslobodilačkog odbora, otvorio je sjednicu i predložio radno predsjedništvo, koje je rukovodilo radom ove skupštine. Nakon sve anih pozdravnih govora Filipa Lakuša, Tome Geresa, Ljubice Kovačičević, Oskara Kuna, Gorskog (Mirka Meraka, zamjenika komesara Zagrebačkog okruga) i Ivica,* predstavnika SKOJ-a, prešlo se na radnu sjednicu. Skupština je izabrala komisiju za rezoluciju u koju su ušli: Duro Ban, Bruno Filipović, Bruno Predavec, Josip Kurman i Vlado (Živko Gregurić). Nakon toga je govorio o političkoj situaciji u svijetu Josip Oblak, a o zbivanjima na terenu i političkim kretanjima Vlado Prišlin. Prišlin je, između ostalog, rekao: »Narod se spontano i masovno diže na ustanak — stupa u NOV i POH. Ipak, mobilizacija napreduje presporo i gibanje za NOP nije dostiglo vrhunac.«⁴ I ta Prišlinova konstatacija pokazuje da je opća situacija zahtijevala da se više uvrsti vlast NOO-a i da se formira okružni odbor kao centar političkog i organizacionog rukovodstva radi daljnjeg izgrađivanja NOO-a. U tom periodu se osjetila potreba za centralnim rukovodstvom narodne vlasti. U Okružni NOO Zagreb izabrani su iz kotara Zagreb: Pavao Lončarić, Mirko Dežanić, Ljubica Kovačičević, Vladimir Prišlin, Franjo Fabijanić, Darinka Krapec, Bruno Filipović, Stjepan Brlić i Vice Zaninović; iz kotara Sv. Ivan Zelina: Mato Žigrović, Stjepan Antolković, Vjenceslav Rohan, Martin Mesec, Barica Bistrićki, Josip Kurman i Duka Kuntić; iz kotara Dugo Selo: Tomo Geres, Ivan Skubić, Ivan Vranić, Bruno Hader, Marica Frigan, Bruno Ivančan, Slavko Meskalan, Bruno Predavec i iz kotara Donja Stubica: Josip Špiček, Habek Čukelj, Ljubica Elshavić, Ivan Ferencak, Martin Srećko i Josip Bučina. Tako je plenum Okružnog NOO Zagreb sačinjavalo 30 aktivista iz četiri kotara, koji su potpadali pod rukovodstvo ovog odbora.

Okružna konferencija izabrala je i Izvršni odbor OK NOO-a Zagreb u koji su ušli: Tomo Geres, predsjednik, Vladimir Prišlin, potpredsjednik, Ivan Skubić, tajnik, Mato Žigrović, blagajnik, a članovi odbora bili su: Josip Špiček, Bruno Hader, Pavao Lončarić, Ljubica Kovačičević i Vjenceslav Rohan.⁵

Konferencija je donijela i rezoluciju u kojoj su konstatirani dosadašnji rezultati borbe i postavljeni zadaci za daljnje uvršenje narodne vlasti i razvoj NOB-a. U rezoluciji se, između ostalog, tretira pitanje veza i kurira, zatim trgovina i zamjena raznih roba, odijevanje vojske, položaj rudnika i rudara i državnih službenika, uloga štampe, suzbijanje kriminala i pravni sporovi. U rezoluciji se ističe i uloga NOP-a u rušenju okupatorske vlasti i protjerivanju neprijatelja iz zemlje. U svom završnom govoru Tomo Geres, između ostalog, rekao je:

»Ovdje je iznešena sva borba naroda, da je sve upravljeno na uništenje ogavnog neprijatelja. Usadite im u srca potrebu njihovog aktivnog

* Dragutin Plašić.

⁴ Zapisnik Okružnog NOO Zagreb od 7. XI 1943, IHRPH, kut. 57, fasc. OK NOO Zagreb, bez sign.

⁵ Zapisnik osnivačke skupštine OK NOO-a Zagreb, 7. XI 1943, IHRPH, kut. 57, fasc. OK NOO, bez sign.

u eša u borbi za svoj bolji život, za svoj dom, za svoja prava za slobodu svoju, za slobodu svoga naroda. Potrebno je i nužno, da stoga brat uz brata, otac uz sina, svi u borbu za sveta prava naše drage domovine, za sveta prava cijelog svijeta i svih ljudi.«⁶

Struktura Okružnog NOO-a Zagreb

Okružni NOO Zagreb imao je svoj Izvršni odbor i Plenum. Sjednice su se imale održavati redovito svakih 14 dana. Jedanput se u toku mjeseca održavala sjednica Izvršnog odbora, a drugi put Plenuma na koji su mogli biti pozivani i predstavnici kotarskih odbora. Pored redovnih odborskih sastanaka Okružni NOO je bio dužan sazivati i savjetovanja, na koja su pozivani predstavnici svih kotarskih i općinskih odbora. U savjetovanju je učestvovao i plenum okružnog NOO-a.

Okružni NOO Zagreb imao je i odjele, koji su radili pod rukovodstvom Izvršnog odbora: upravni odjel, socijalni odjel, zdravstveni odjel, prosvjetni odjel, gospodarski odjel i odjel za propagandu. Na svaku od odjela nalazio se pročelnik koji je bio član Izvršnog odbora ili Plenuma okružnog NOO-a. Odluke o svim pitanjima donosio je OK NOO na svojim sjednicama i one su bile obavezne za sve njegove odjele, koji su ih provodili u život. Okružni NOO bio je dužan da se u svome radu pridržava Poslovnika o radu NOO-a od 14. juna 1943. godine, kojim je propisan način rada NOO-a. Poslovnik o radu narodnooslobodilačkih odbora primljen je na Prvom zasjedanju, a potvrđen je, kao i Plitvička rezolucija, na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a, kada je donijet i Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i radu ZAVNOH-a. U NOO-ima se, nakon Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, javljaju prvi put organi uprave, koji se formiraju po shemi sličnoj ZAVNOH-u.⁷

Djelovanje OK NOO-a Zagreb i provođenje direktiva viših organa vlasti radi jačanja i razvijanja NOB-a

Rad Okružnog NOO-a Zagreb vrlo je značajan za razvoj oružane borbe na području zagrebačkog okruga u periodu od njegovog formiranja do 29. marta 1944. godine. U tom razdoblju pojačan je rad kotarskih i općinskih odbora na cjelokupnom teritoriju. Nastala je bolja povezanost i koordinacija rada između nižih i viših NOO-a. Iako u neposrednoj blizini Zagreba i u blizini jakih neprijateljskih uporišta, usavršen je sistem rada ilegalnih narodnooslobodilačkih odbora na teritoriju koji je

⁶ Zapisnik okružne konferencije od 7. XI 1943. za okrug Zagreb, IHRPH, kut. 57, fasc. OK NOO Zagreb, bez sign.

⁷ Originalni zapisnik Drugog zasjedanja ZAVNOH-a, s potpisom Bogoljuba Rapačića, 83 str. AS SRH, fond ZAVNOH-a, II zasjedanje, 10 - 1943. a kopija Pravilnika u IHRPH, sign. I-IV/60-1943. Dokumenti objavljeni i u knjizi: Zemaljsko Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Zbornik dokumenata 1943. IHRPH, Zagreb 1964.

bio pod vlaš u neprijatelja. Oslobo enjem pojedinih mjesta, ilegalni odbori se legaliziraju i djeluju kao jedini predstavnici narodne vlasti. Takva široka platforma rada NOO-a u zagreba kom okrugu omogu ila je još brži razvoj NOB-a u toku 1943. i 1944. godine. Uspjesi Okružnog NOO-a Zagreb i svih njegovih kotarskih i op inskih odbora otupili su oštricu budnosti prema neprijatelju. Rukovode i ljudi Partije i narodne vlasti smatrali su da je NOB tako snažan da ga više ne mogu uništiti nikakve neprijateljske snage. Tako je došlo 29. marta 1944. godine u neposrednoj blizini Zagreba, u Oborovu, do koncentracije više civilnih i vojnih ustanova, koje je neprijatelj otkrio bez ve ih poteško a. Moslava ka brigada, koja se našla na tome terenu, nije mogla pružiti otpor desetorostrukoj em neprijatelju. U nat ovje anskoj borbi na život i smrt s neprijateljskim nadmo nim jedinicama, izginuo je ve i dio lanova Okružnog NOO-a Zagreb i neki lanovi kotarskih i op inskih odbora sa zagreba kog podru ja.

Zbog te tragedije Okružni NOO Zagreb nije postojao od marta do novembra 1944. godine, osim nekoliko pojedinaca koji su djelovali samostalno u strogoj ilegalnosti.

U novembru 1944. godine formiran je novi Okružni NOO Zagreb, kojem je predsjednik bio Tomo Geres, a tajnik Alojz Vale i . Tome odboru mnogo su pomogli Okružni komitet KPH Zagreb i vojne jedinice na tome terenu.

U tome OK NOO, iako je bio krnj i nepotpun, bio je vrlo aktivan Ivan Polak. Polak je u njemu djelovao do augusta 1944. godine. Obnovljeni Okružni NOO Zagreb povukao se u Moslavinu gdje se zadržao dva tjedna, a iz Moslavine krenuo je 19. decembra 1944. godine preko Oborova i Save u Pokuplje. Na tome putu zadržao se u selu Veleševcu (kotar Velika Gorica) do sredine februara 1945. godine. Zatim je imao sjedište u selu Gradcu, kod Jamni ke Kiselice, na rijeci Kupi, odakle se povukao na Zumberak, zatim u sela Prevlaku i Pre ko i kona no nakon oslobo enja grada došao u Zagreb. Uz Okružni NOO Zagreb postojale su i radionice: kožarija, radionica za štavljenje kože, obu arska, kroja ka, za popravak oružja i druge. U tome periodu Okružni NOO Zagreb održavao je s kotarskim i op inskim odborima stalne veze pomo u relejnih stanica na zagreba kom podru ju. Njegovo izbivanje sa zagreba kog podru ja bilo je opravdano zbog kotncentracije jakih neprijateljskih snaga što su nastojale pod svaku cijenu da sprije e nastupanje prema Zagrebu partizanskih jedinica koje su u to vrijeme vodile završne operacije.

Zna enje i karakter NOO-a u NOB-u

Narodnooslobodila ki odbori pojavili su se na podru ju grada i na podru ju Zagreba ke oblasti kao poluilegalni i legalni organi u borbi s neprijateljem. Oni izrastaju iz odbora Narodne pomo i i, postepeno, pretvaraju se u organe narodne vlasti. Utjecaj NOO-a postaje u ilegalnim uvjetima ve i i snažniji od okupatorske i ustaške vlasti. Najtipi niji je i najraniji oblik NOO-a u gradu da su nastajali od odbora orga-

niziranih za narodnooslobodilački pokret i da su usko suraivali s odborima Narodne pomoći, sve dok se nisu ujedinili i pretvorili u ilegalne narodnooslobodilačke odbore.

Narodnooslobodilački odbori u Zagrebu, prilagođujući i se strogo ilegalnim uslovima života i rada, poprimaju karakter ilegalnih organizacija stvorenih na teritorijalnom ili strukovnom principu. Nisu imali kancelarije i inovnički aparat, već izrastaju iz naroda i šire se među narodnim masama kojima rukovode i pripremaju ih za borbu s neprijateljem. Na principu stroge ilegalnosti izgrađeni su mnogobrojni kanali i veze za prikupljanje i odašiljanje raznovrsne pomoći partizanskim jedinicama na terenu. Vodili su brigu i pomagali zatvorenicima, uhapšenim komunistima i simpatizerima. Potpomagali su obitelji palih boraca i onih koji su se aktivno borili u narodnoj revoluciji. Tako se stvarala nova ilegalna organizacija narodne vlasti zasnovana na demokratskom principu. Široke narodne mase prihvatile su ilegalne forme rada NOO-a u gradu i sve su manje izvršavale narednja ustaške vlasti u Zagrebu.

Narodnooslobodilački odbori su klica nove demokratske narodne vlasti koja je nikla u širokim narodnim masama, a prvi njezini predstavnici bili su prekaljeni narodni borci, kojima je narod još u teškim uslovima rata dao puno povjerenje.

I u Zagrebačkom okrugu NOO-i su nastali kao organi NOP-a i radili kao poluilegalne organizacije, koje su stjecale autoritet u narodu izvršavanjem uspješnih akcija zajedno s partizanskim grupama i odredima. Ti odbori, koji su nastali kao organi oružane borbe u neosloboanim krajevima, prerasli su u organe narodne vlasti, ruše i okupatorsku vlast koja je radila protiv općenarodnih interesa. Narodnooslobodilački odbori su zajedno s partizanskim odredima, a kasnije Narodnooslobodilačkom vojskom, organizirali borbu s ustašama, domobranima i Nijemcima. Im se oslobodilo neko mjesto ili već teritorij, pa i manje selo, organizirali su se NOO-i koji su odmah preuzimali funkciju narodne vlasti. Na oslobođenim teritorijima organizirali su se NOO-i i, kao organi vlasti, bili najpogodnija forma za organiziranje pomoći NOP-u. U te organe vlasti birani su najbolji građani mjesta koji su imali ugled i povjerenje kod širokih narodnih masa, a nisu se ogriješili o narodne interese ili bili u službi ustaša i okupatora. Narodnooslobodilački odbori vršili su organiziranu vlast na svom terenu i bili prihvaćeni od svih slojeva građanstva, što znači da se narod sam organizirao za vršenje vlasti na svome oslobođenom teritoriju.

Odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a udareni su temelji novoj Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. Time su i narodnooslobodilački odbori postali organi državne vlasti nove države, koja se stvarala borbom jugoslavenskih naroda.

Tako su NOO-i postali politička podloga cjelokupnog društvenog uređenja i time odredili karakter nove narodne države.

Narodnooslobodilački odbori na zagrebačkom području razvijali su se nešto sporije, zbog toga što je neprijatelj tu imao najbolje organiziranu civilnu i vojnu vlast i vrhovne organe te vlasti. Tu protunarodnu vlast koja je ometala brži razvoj narodnih organa vlasti podržavale su oružane neprijateljske jedinice.

Razbijanjem neprijateljskih garnizona i stvaranjem ve ih slobodnih teritorija u sjevernom dijelu Hrvatske dolazi i do bržeg razvoja revolucije i formiranja narodnooslobodilačkih odbora, rad kojih kulminira na zagrebačkom području u drugoj polovini 1943. godine. Tada je formirano najviše seoskih, mjesnih, općinskih i kotarskih narodnooslobodilačkih odbora. Organi nove narodne vlasti su u većini naselja i mjesta potpuno zamijenili ustašku vlast i uništili stari način upravljanja na tome području.

Narodnooslobodilački odbori organizirali su i mobilizirali najšire narodne slojeve i duboko ih zainteresirali za postojanje i razvijanje nove narodne vlasti. U NOO-ima došla je do izražaja volja radnog naroda, koji se vjekovima borio protiv raznih nenarodnih režima. Ostvareno je na elu da se svi organi vlasti biraju iz naroda i da su pod njegovom kontrolom. Te organe državne vlasti mogao je narod u svako doba smijeniti i izabrati nove i bolje.

Cjelokupan državni sistem temeljio se na narodnooslobodilačkim odborima kao predstavničkim organima vlasti. Taj predstavnički sistem vlasti utkan je i u sve daljnje etape društvenog razvitka Federativne Narodne Republike Jugoslavije.

NOO-i su djelovali posredstvom svojih odjela i sektora. Na elu tih odjela bili su članovi odbora, koji su se strogo uzdizali i organizirali aparat za izvršavanje zadataka odjela. Pri organiziranju svih stručnih službi u pojedinom odjelu ili odsjeku, strogo se pazilo da one ne bi preuzele funkcije NOO-a koji predstavljaju najšire narodne slojeve.

Narodnooslobodilački odbori nastali su u narodnoj revoluciji i izgrađivani su demokratskim putem od širokih narodnih masa. Vlast NOO-a građena je na jedinstvu zakonodavne i izvršne funkcije. Kao predstavnički tijela imali su izvršne organe koji su provodili u život zaključke plenarnih sjednica NOO-a. Izvršni odbori su samo naredbodavni i izvršni organi te jedinstvene državne vlasti. Takvo jedinstvo zakonodavne i izvršne vlasti provedeno je u praksi u narodnoj revoluciji i ono je jedno od osnovnih načela narodne revolucije.

Glavna karakteristika rada NOO-a u vrijeme rata bila je odgajanje i uvjeravanje širokih narodnih masa i njihova mobilizacija za provođenje zadataka radi rušenja okupatorske i ustaške vlasti. Narodnooslobodilački odbori nisu pribjegavali upotrebi sile i naređivanju, osim protiv narodnih neprijatelja. Odbori su i neposredno organizirali razne uspješne akcije i brinuli se za najšire slojeve radnog naroda.

Metod rada NOO-a potpuno je suprotan staroj birokratskoj vlasti, koja je smatrala neki posao završenim onda, kad je završen i riješen akt o tome predmetu. Nasuprot tome, nova vlast je nastojala da bude završen tek kada se ostvari na djelu. Da bi se mogli razbiti stari birokratski odnosi, težilo se neprestanom političkom izdizanju svih ljudi koji rade u NOO-ima. Radi toga je strogo i politički uzdizan sav kadar koji je radio u organima narodne vlasti.

Narodnooslobodilački odbori izrastali su još u toku rata iz redova širokih narodnih masa, potpomognuti partizanskim odredima, a kasnije komandama i štabovima partizanskih jedinica. Međutim, u svim etapama svoga razvoja oni su ostali jedini predstavnici vlasti i usko su suraivali s partizanskim jedinicama koje su predstavljale naoružani narod. Naro-

narodnooslobodilački odbori su potpomagali vojne komande i mobilizirali ljudstvo i materijalna sredstva za oslobodjenje zemlje od okupatora.

Na demokratskim principima u toku rata izgrađeni su na zagrebačkom području mjesni, seoski, općinski, kotarski i okružni narodnooslobodilački odbori. Seoski i mjesni odbori potpadali su pod općinski NOO, a on je pripadao kotarskom NOO-u dotičnog kotara. Obično je jedno selo ili više zaselaka imalo svoj mjesni narodnooslobodilački odbor. Takvih odbora je bilo više na kotarima u Zagrebačkom okrugu. U većim mjestima, naročito onim gdje su prije postojale općinske uprave, formirali su se općinski narodnooslobodilački odbori. Oni su isto djelovali na područjima koja su zauzimala već i dio teritorija dotičnog kotara.

Kotarski NOO-i objedinjavali su rad mjesnih, seoskih i općinskih narodnooslobodilačkih odbora. Stvaranjem većeg slobodnog teritorija u neposrednoj blizini Zagreba došlo je do potrebe da se formira 1943. godine i Okružni NOO Zagreb.

U Zagrebu je formiran Mjesni ili Gradski narodnooslobodilački odbor za rukovođenje ilegalnim NOO-ima na teritoriju grada. Gradski NOO (mjesni) po strukturi bio je sličan kotarskom NOO-u, a potpadao je pod rukovodstvo okružnog NOO-a.

U završnoj fazi narodne revolucije Gradski NOO (mjesni) Zagreb potpadao je pod direktno rukovodstvo vlade Federalne Države Hrvatske. Kako je Zagreb najveći i industrijski centar i političko sjedište Federalne Države Hrvatske, u njemu su formirani i rajonski NOO-i. Na osnovu Zakona o promjeni naziva narodnooslobodilačkih odbora od 25. jula 1945. godine, donijetog na IV zasjedanju ZAVNOH-a u Zagrebu, dosadašnji nazivi: mjesni, općinski, rajonski, gradski, kotarski, okružni i oblasni narodnooslobodilački odbor mijenjaju se i glase: mjesni, općinski, rajonski, gradski, kotarski, okružni i oblasni narodni odbor.⁸

U smislu te zakonske odredbe svi narodnooslobodilački odbori na području grada i okruga Zagreb promijenili su nazive u narodne odbore. Narodni odbori su i dalje zadržali svoj plenum (skupštinu) i izvršni odbor. Rajonski odbori u Zagrebu su se također sastojali od skupštine i izvršnog odbora. Gradski narodni odbor i rajonski narodni odbori uspješno su provodili odluke viših organa narodne vlasti i svoje odluke donijete na skupštinama. Izvršavali su svoje poslove u okviru općeg plana razvoja Zagreba i Federalne Države Hrvatske.

⁸ Zakon o promjeni naziva narodno-oslobodilačkih odbora, prilog II, četvrto zasjedanje ZAVNOH-a, Stenografski zapisi, Izd. Sabora SRH, Zagreb 1950, 116.

Mirko Androi

Prilog prouavanju rada i uvjeta rada narodne vlasti na području Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Varaždina u periodu 1944—1945.

Ova tema, u obliku sažetog priloga prouavanju rada i uvjeta rada narodne vlasti na području Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Varaždina u periodu 1944—1945. godine, nepohodno zahtijeva barem kraće informacije o razvoju narodne vlasti na području kotara: akovec, Prelog, Varaždin, Ludbreg, Ivanec i Novi Marof u to vrijeme.

1.

U danima, kad su njemački, talijanski i mađarski okupatori raspoređivali Hrvatsku, kad su izrežirali svoju marionetu NDH i Pavelića, pokušavajući i obmanuti hrvatski narod, igrajući i na karte starojugoslavenskih nacionalnih suprotnosti, a zapravo nastoje i otkriti zemlju s ljudskim i materijalnim rezervama uključiti u svoj ratni potencijal, u te dane, kad su Mađek, kao reakcionarni građanski političar, i vodstvo HSS stajali po strani, odbijali Jedinstveni antifašistički front i time postali aktivni pomagači okupatora, i ovi naši krajevi — zagorsko-podravsko-međimurski — počinju oružane akcije protiv ustaša i okupatora, uključujući i se u narodnooslobodilačku borbu. Ona je ovdje, zbog određenih mjesnih specifičnosti i objektivnih okolnosti, napredovala različitom intenzitetom, ali je neprestano napredovala, i to pod veoma teškim uvjetima, do konačne pobjede nad fašizmom.

U doista posebnim okolnostima zbog neprekidne prisutnosti jakih mađarsko-njemačkih vojnih i ostalih vlasti, ustaškog terora i krvološtva, zbog toga što je mađarska okupacija Međimurja raspolovila to područje državnom granicom, uz posebno naglašeno došaptavanje mađakovaca da se protiv njemačke ratne mašine ništa ne može, da su sve žrtve uzaludne, da valja čekati, da će sve na kraju rata riješiti velesile, da su partizani zapravo etnici itd., narod ovih krajeva ipak je uoči poziva Partije na ustanak. Na proglas CK KPH od 22. lipnja 1941. godine, kojim je pozvan narod Hrvatske na oružanu borbu, već se 29. lipnja u Turinu kraj Varaždina sastao Okružni komitet KPH Varaždin i razradio pripreme za

ustanak. I ustanak po eo je oružanim djelovanjem Varaždinske i Kalničke partizanske grupe!

Udari neprijatelja, u pokušajima likvidacije NOP-a u ovim krajevima, teško su pogađali, ali nisu postizali svoj cilj. Padala su i tava partijska rukovodstva, ali već i iz samog krvološtva ustaša narod je izvukao osnovnu pouku: biti uz NOP, aktivno djelovati i pomagati NOP, ulaziti u odbore narodne vlasti, koja se ovdje stvarala već 1941. godine, najprije u formi političkih organa NOO-a tvornica ili tvorničkih odjeljenja, kao primjerice u »Tivaru« i »Svilani«.

Daljnja je faza razvoja narodne vlasti i ovdje bila u skladu s općim razvojem tih organa. Iz dana u dan sve je manje uloga tih NOO-a bila politička, a sve više su se bavili brigama za život, mobilizaciju i opskrbu NOV i pitanjima naroda i njegovih potreba na svome području.

Takav je razvoj do jeseni 1943. godine ove krajeve, glede narodne vlasti, doveo dotle da djeluju 4 kotarska narodnooslobodilačka odbora — Varaždin, Ludbreg, Ivanec i Novi Marof.

Pregled NOO-a — odnosno MNOO-a, u jesen 1943. godine:

1. KNOO Ivanec: općinski NOO-a - 4, MNOO-a 25; 2. KNOO Ludbreg: općinski NOO-a - 6, MNOO-a 46; 3. KNOO N. Marof: a) općinski NOO-a - 3, MNOO-a 22; b) ONOO-a - 1; 4. KNOO Varaždin: općinski NOO-a — 6, MNOO-a 44; 5. Međimurje MNOO-a 20.¹

Ali vrhunac razvoja narodne vlasti, u skladu s potrebama toga vremena, svakako je izbor Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Varaždin na konferenciji u Varaždinskim Toplicama, 28. X 1943. godine, kojoj prisustvuje više od 300 delegata. Taj se najviši organ narodne vlasti područja, o kojem je riječ, sastojao od IO-a i Plenuma. Izvršni odbor ONOO-a konstituirao se na samu Novu godinu 1944. godine ovako:

1. predsjednik ONOO-a — Jakob Koren, seljak iz Ključa,
2. potpredsjednik ONOO-a i rukovodilac prop, odjela Franjo Beličević iz Kućana Gornjeg,
3. tajnik ONOO-a Stjepan Ivić Mali, radnik iz Kutnjaka,
4. član IO-a ONOO-a i rukovodilac gospodarskog odsjeka Antun Kovač,
5. član IO-a ONOO-a i rukovodilac prosvjetnog odsjeka Viktor Polja, seljak iz Ključa,
6. član IO-a ONOO-a i rukovodilac zdravstvenog odsjeka Tomo Višnjić, trgovac iz Preloga,
7. član IO-a ONOO-a i rukovodilac socijalnog odsjeka Stjepan Kuhar, obrtnik iz Sračina,
8. član IO-a ONOO-a i rukovodilac odsjeka za promet Ivan Kušter, radnik iz Ivanca,
9. član IO-a ONOO-a Ivan Možani, seljak.

¹ Podaci su uzeti iz rada *Marijana Rastića*, Pregled sistema narodne vlasti u Hrvatskoj 1941-1943. god. (*Putovi revolucije*, 1-2, Zagreb 1963, 105-173).

Imena nisu navedena samo radi historije i tako značajnog akta onoga vremena za te krajeve, nego da se u prvom redu vidi teritorijalna zastupljenost svih kotara, zastupljenost Zagorja, Podravine i Međimurja, uz posebno naglašavanje da je Partija svojim velikim radnim iskustvom posredstvom drugara Stjepana Ivića Malog, kao tajnika ONOO-a, istodobno i sekretara OKV, mogla veoma mnogo pomoći i u radu tome najvišem organu narodne vlasti toga kraja.

2.

U svom mjesecom izvještaju o radu za siječanj 1945. godine, OK KPH Varaždin obavještava CK KPH da »vojnička situacija u mnogom utječe na političko stanje. vrsta vojničke neprijateljske kontrole i teror, koji on vrši na čitavom okrugu, djeluju na narod tako, da postoji veliki strah. To sve utječe na rad i uspjehe naših organizacija«.²

I, doista, odmah na početku obrade razdoblja 1944/1945. godine, treba posebno naglasiti da se na osnovi spomenutog izvještaja OKV — CK-u KPH gotovo generalno može procijeniti tadašnja situacija na području okruga Varaždin, uz povremena odstupanja s obzirom na dato vrijeme i na određeno mjesto.

Brojne neprijateljske vojne posade ne samo u kotarskim sjedištima, već u svim mjestima, pa i manjim selima, zatim u početku manje, pa sve više i veće povlačenje ustaških i njemačkih snaga na odstupanju i bijegu pred snagama NOV u pravcu sjeverozapada, rezultirala su neprestanim dovlačenjem novih i stalnom prisutnošću u sve više neprijateljskih snaga upravo u tom kutu sjeverozapadnog dijela Hrvatske — dakle i na području okruga Varaždin. Saobraćajnice — ceste i pruge Zagreb—Varaždin, Varaždin—Ludbreg—Koprivnica, neprekidno su pune neprijateljskih vojski, bilo da idu na jug, bilo da se povlače — bježe na sjever. I to ih je sve više, što smo bliže oslobodjenoj zemlji. Podaci ne govore o grupicama ustaša, već o njihovim »satnijama, bojnama«, da do travnja 1945. godine, ovo malo, zbitno, prenaseljeno područje pokriva oko 60.000 neprijateljskih vojnika, pa makar to bila i vojska u rasulu.³

A baš i zbog toga, što su te neprijateljske vojne snage bile pred rasulom, sve više pljačkaju, progone, hapse, siluju i ubijaju. Na dnevnom su redu: otimanje živeža, oduzimanje žetvenih prinosa, stoke i pokretne

² Izvještaj OKV - CK KPH 17. I 1945.

³ a) Po 150 ustaša obilazi u drugoj polovici rujna sela kotara Ludbreg danju i noću (KKL - OKV - 3. X 1944).

b) N. Marof - 560 ustaša i 20 žandara.

V. Toplice — 240 ustaša i 15 žandara.

Breznički Hum - 240 ustaša.

Presečno - 50 ustaša (KKNM - OKV, 31. VII 1944).

c) U V. Toplicama 2. satnije ustaša, u Brezničkom Humu 3 satnije (KKNM - OKV-u, 31. VII 1944).

d) U N. Marofu 1 bojna ustaša (KKNM - OKV, 2. III 1944).

e) Na liniji Koprivnica-Ludbreg-Varaždin-N. Marof oko 60.000 neprijateljskih vojnika (OKB - Obi. 23. IV 1945).

imovine narodu uopće, a dokumenti govore i o razaranju i paljenju još sa uvanih domova partizanskih porodica. Na itavom se okrugu hapsi i ubija (kotar Ludbreg, Novi Marof), ubijaju se vojni bjegunci (kotar Ludbreg), prijete se ubijanjem i hapšenjem (grad Varaždin 420 građana).⁴

Tjera se narod, sve živo, žene, djeca, starci od 60 godina na kopanje bunkera i utvrđenja uz Dravu.⁵

A kako se tek ti zločinci odnose prema učesnicima NOP-a?! U tom je vremenu palo mnogo članova KP, članova SKOJ-a, članova KK i članova NOO-a. U Ludbregu su strijeljani 7. V i 3. VI 1944. članovi SKOJ-a i NOO-a.«

U Gornjoj Poljani, kotar Varaždin, ubijen je sekretar KK Varaždin.⁷

U Varaždinu je strijeljano 8 drugova,⁸ a upravo tada je pao najveći broj kurira, koji su se morali kretati⁹ tih dana lutanja neprijateljske vojske u rasulu.

Isto je tako bilo i u Međimurju, s tim da su taj svoj zločin ipak posao nastavljali još neko vrijeme, u 1944. godini, Mađari, a poslije kapitulacije Mađarske — Nijemci i ustaše.

U vrijeme mađarske okupacije dokumenti bilježe neprijateljska hapšenja srpanj 1944, u Prelogu 65 osoba,¹⁰ u gornjem Međimurju 300 osoba.¹¹

Kad su tu, nakon kapitulacije Mađarske, došli Nijemci i ustaše, najprije mobiliziraju, a tko pokuša izbjeći i strijeljaju; masovno hapse, odvođe muškarce, žene i djecu, ili ih strijeljaju.¹² Sabirno je mjesto, prije odvođenja dalje, Stari grad u Čakovcu.¹³

Taj teror, nasilja, pljačke, strijeljanja i ubistva neprestano prati neprijateljska propaganda radi dezorijentacije ionako preplašenog i zastrašenog naroda i da bi ga odvratila od NOP-a.

3.

Baš u to vrijeme, kojim se bavimo, potpuno su se zbližili svi doma i neprijatelji NOP-a i revolucije: mađarci, etnici, ustaše. Što se više bližio kraj ratu, to je veća i oštrija bila polarizacija snaga: NOP i narod na jednoj, a izdajice NOP-a i naroda na drugoj strani.

Već po etak 1944. godine na području okruga Varaždin dokumentirano bilježi to zbližavanje, kad se s odobrenjem ustaša mađarci kreću u terenom radi svoje propagande.¹⁴

⁴ KKL - OKV 28. VI 1944, 8. VII 1944, 3. X 1944, KKV - OKV 1. III 1945, KKNM - OKV, 3. V 1944, 3. VI 1944, 10. IX 1944, 21. IX 1944.

⁵ OKV - Obi. 15. IV 1945.

⁶ KKL - OKV, 11. VI 1944.

⁷ KKV - OKV - 3. VI 1944.

⁸ KKV - OKV - 21. IX 1944.

⁹ OKV - CK KPH, 1. II 1945.

¹⁰ KKP - OKV - 30. VII 1944.

¹¹ OKV - Obi. 8. VI 1944.

¹² KKP - OKV - 16. X 1944.

¹³ KK - OKV - 28. X 1944.

¹⁴ OKV - Obi. - 4. II 1944.

Propaganda maekovaca bila je u prvom redu usmjerena na djelovanje u narodu, da se ne ide u NOV, ve u domobranstvo, a im se rat završi, da se kao domobranci vrate ku i s oružjem, radi preuzimanja vlasti.¹⁵

»Domobranstvo je jedina prava hrvatska vojska, a pobijediti ne e ni ustaše, ni partizani, ve strane sile«, govorili su.¹⁶

U srpskim selima okruga Varaždin uju se etni ki elementi, iji su vrhovi u Varaždinu, primjerice, povezani s ustašama i maekovcima.¹⁷ U tim srpskim selima oni šire glasine da e partizani raseliti još preostale Srbe, a poslije rata se ni njima ni onima, koji su ve prije otišli, ne e dopustiti povratak ku ama.¹⁸

Ustaše su uo i svoga sloma govorili da se bore za Republiku Hrvatsku a protiv Nijemaca, da poslije rata narod može slobodno odlu iti ho e li Paveli a ili predsjednika,¹⁹ a svi su ti ujedinjeni neprijatelji suglasni u ovome: partizani su likvidirani, partizani su nestali, partizane e Englezi potu i, Tito je pobjegao u Ma arsku, Nazora su uhvatili i strijeljali ustaše, partizani su se predali, partizani se me usobno tuku, jer Hrvati ho e kape partizanke, a Srbi šajka e, partizani su nakon sporazuma Tito-šubaši postali krunaši.²⁰

Dakle, omraziti NOP u narodu ili, još bolje, prikazati ga kao da je propao.

Me utim, to su ti neprijatelji naroda pokušavali tako prikazati narodu, koji je bio za NOP, sam sudjelovao u njemu, i to, kako smo vidjeli, u veoma teškim okolnostima, neprestano pod strašnom i jakom neprijateljskom vojnom okupacijom gotovo i najmanjeg sela toga podru ja.

Kako je taj narod okruga Varaždin reagirao, kakav je odnos uistinu imao prema NOP-u i NOO-ima, a kakav prema okupatoru, izdajicama, fašistima?

4.

Nema ni jednog jedinog podatka da narod ovih krajeva Hrvatske nije bio stalno i sve više i više uz NOP i NOB. To jasno dokazuju dokumenti — izvještaji svih KK ovog podru ja, odnosno KNOO-a i OKV. To vrijedi i za Me imurje.

Jedan izvještaj KKV kaže, da je gra anstvo Varaždina 90% za NOP.²¹

a) U demobilizaciji Paveli evih snaga gleda se svakako jedan vid odnosa naroda okruga Varaždin kako prema NOP, tako i prema okupa-

¹⁵ KKV - OKV - 18. VIII 1944.

¹⁶ KKL - OKV - 1944.

¹⁷ OKV - CK KPH - 12. III 1945.

¹⁸ KKL - OKV - 1. III 1945.

¹⁹ KKNM - OKV - 30. VI 1944. KKL - OKV - 3. X 1944.

²⁰ KKL - OKV - 3. X 1944, KKV - OKV - 2. X 1944, KKNM - OKV 6. IX 1944.

²¹ KKV - OKV - 18. VIII 1944.

toru i ustašama. I s ove strane Drave i s one u Me imurju, a da i ne govorimo poslije kapitulacije Maarske, demobilizacija je gotovo posvema uspjela. Podaci 1944. godine primjerice za područje kotara Ludbreg govore o 90% provedenoj demobilizaciji.²²

Vojnih bjegunaca ima po svim kotarima, sakrivaju se po poljima, šumama i si., a primjerice žene s ovog teritorija, upravo kotar Novi Marof — Gornja Rijeka, da bi provele demobilizaciju svojih muževa, išle su čak u Turopolje i dovele su ih kućama.²³

b) Drugi vid odnosa naroda prema NOP, a jasno i prema fašistima, je stalna dobrovoljna mobilizacija. Ona ne ide, istina, paralelno brojanom s demobilizacijom, ali je neprestano prisutna. NOV se dnevno povećava sad tu sa 3, tamo sa 9, pak 10 novih boraca, ali su tu i grupe od 70, 75, 97, 100, 196, 1000 ili dapače 1500 novih partizana.²⁴

c) Vojne akcije NOV na ovom području esto sam narod traži i želi da NOV dođe ovamo radi oslobođenja, da bi se i oni mogli uključiti,²⁵ podjednako narod traži oružje za borbu protiv okupatora.²⁶

d) Narod prima, dođe, pomaže i hrani članove KK i partizane uopće, te prikuplja hranu za komitete, za različite kursove, za NOO-e, za NOV.²⁷

e) Zagorski rudari, radništvo »Tivara« u Varaždinu, sela Me imurja na grofovskoj zemlji, prestaju da rade da bi sabotirali rat, onemogućili neprijatelja.²⁸

f) Kupuju se obveznice zajma narodnog oslobođenja u velikom broju i velikim sumama.²⁹ Narod ide dobrovoljno na obradu napuštene neobrađene zemlje.³⁰ U ovo vrijeme 1944/1945. godine, kad je zbog posvudašnje prisutnosti neprijatelja potisnutog, odnosno na povlačenje, bila veoma ograničena mogućnost kretanja članova NOO-a ili KK, sabrano je ovdje samo u razdoblju od 15. I do 15. II 1945. godine 2.500.000 KN u sabirnoj akciji za Dalmaciju.³⁰¹¹

g) Narod je glasno izjavljivao da, eto, ništa što su došli ustaše. Partizani će opet doći i ostati.

Svakako, mnogo nam govori slučaj jednog 70-godišnjaka iz G. Rijeke, kotar Novi Marof. Upitan pri velikoj akciji je li uoči za druga Tita, starac je iz džepa izvadio novine *Naprijed* s Titovom fotografijom i dodao: »To je naš vođa Tito!«.³¹

²² KKL - OKV - 3. X 1944.

²³ KKL - OKV - 29. V 1944, KKNM - OKV - 6. IX 1944.

²⁴ KKL - OKV - 11. VI 1944, - 3. X. 1944, - OKV - Obi. 14. X 1944, OKV - Obi. - 21. X 1944, - KKV - OKV - 5. IX 1944, OKV - CK KPH - 1. II 1945, 12. III 1945, OKV - Obi. - 23. IV 1945.

²⁵ KKL - OKV - 11. VI 1944, 28. VI 1944, 3. X 1944.

²⁶ KK - OKV - 6. XI 1944.

²⁷ KKP - OKV - 30. VII 1944, 30. IX 1944, KKNM - OKV - 30. V 1944.

²⁸ OKV - Obi. 4. II 1944, OKV - KKP - 30. VII 1944.

²⁸ KKP - OKV - 30. IX 1944, OKV - Obi. - 4. II 1944.

³⁰ OKV - CK KPH - 5. V 1944.

^{30*} OKV - CK KPH - 12. III 1945.

³¹ OKV - Obi. - 5. V 1944.

Eto, takav je bio ovdašnji narod! Takav ovdašnji uvijek pripadao je NOP-u, radio kod kuće ilegalno, izgradio svoje NOO-e, MNOO-e, KNO-e usprkos okupaciji veoma brojnog neprijatelja, koji nije ni predim prezao, a pri povlačenju uo i svoga sloma podivljao je i iskalio svoj bijes na tom zagorsko-podravsko-meimurskom kutku napaene naše zemlje.

Evo kakav je, ukratko, bio rad narodne vlasti 1944/1945. u onim teškim veopisanim uvjetima.

U jesen 1943. godine okrug Varaždin imao je svoj ONOO, 4 KNOO-a - Ivanec, Ludbreg, Novi Marof i Varaždin - 1 GNOO, 19 opinskih NOO-a i 157 MNOO-a.

Vojna situacija, satjeranost neprijatelja baš u ove krajeve, povlačenje njemačkih vojnih jedinica, sve je to neminovno najprije moralo u mnogo emu otežati rad narodne vlasti na ovome području, a zatim joj i nametnuti nove organizacione forme rada, drukčije od onih u jesen 1943. godine.

Ponajprije, tadašnja situacija nalagala je odmah na početku 1944. godine višim partijskim i vojnim organima i višim organima narodne vlasti NOP-a da itav kotar Ivanec izdvoje iz nadležnosti ONOO-a Varaždin i da ga, kao i KK Ivanec, vežu uz Krapinu i tamošnje politike i vojne forume, i forume tamošnje narodne vlasti.³²

Tek nakon oslobočenja, kad je bio raspušten Oblasni NOO Zagreb, KNOO Ivanec ponovo je ušao u sastav ONOO-a Varaždin, ali tada uz kotare Krapinu, Zlatar i Pregradu.³³

Letimi an pregled organizacije i rada narodne vlasti po kotarima,

a) KNOO Novi Marof ulazi u 1944. godinu kompletan (8 članova IO-a i 22 plenuma). Na području kotara postoje 3 javno birana opinska NOO-a (Varaždinske Toplice, Ljubešica i Gornja Rijeka). U samom Novom Marofu je GNOO, a radi ina e 15 javnih seoskih NOO-a, 1 rudarski NOO i 7 tajnih (ilegalnih) NOO-a. Rudarske su zasebno osnovali svi rudnici da bi se rudari mogli što bolje politiki izgraivati.³⁴ Sjedište KNOO-a prebaeno je u Varaždinske Toplice.³⁵

KNOO Novi Marof, kao narodna vlast, brine se za prikupljanje potrebnih živežnih namirnica, ubire Narodnu pomoć, raspaava obveznice zajma narodnog oslobočenja, rješava narodne potrebe, a me u inim vodi i brigu o redovnoj lije ni koj pomoći narodu. Služba lije ni ke pomoći i organizirana je u Lje ilištu Varaždinske Toplice, a preglede obavlja lije - nik iz Jalžabeta.

KNOO Novi Marof popisuje pripadnike NOV, koji su negdje u jedinicama NOV, a pripadaju ovome kotaru. Podjednako KNOO daje upute o radu i nadgleda rad NOO-a, odnosno MNOO-a, u skladu s Pravilnikom o radu NOO-a. U uredu KNOO-a u Varaždinskim Toplicama dežuraju 1 članovi IO-a i plenuma po pismeno utvr enom rasporedu. Preko

³² OKV - OK Krapina - 23. II 1944.

³³ Obavijest ONOO-u Varaždin Stjepana Ivica, tajnika Oblasnog NOO-a Zagreb, broj 1310/1045.

³⁴ Izvještaj KNOO N. Marof - ONOO Varaždin, 31. XII 1943.

³⁵ Zapisnik plenarne sjednice KNOO NM - 19. XII 1943.

KNOO-a Novi Marof i KK Novi Marof, OKV i ONOO Varaždin imaju veze s Ivancem i Krapinom.³⁶

Oko polovice godine, to nije 30. V 1944, KNOO Novi Marof djeluje još po odsjecima, ali nema NOO-a.³⁷ Mjesec dana kasnije situacija je još teža. Ni sam KNOO ne vrši više poslove vlasti. Mogu se samo mjestimično, u grupama do najviše 80, a u pravilu do 40, održavati sastanci, te članovi KNOO-a tako pripremaju narod svoga kotara za ponovno formiranje NOO-a u datom asu.³⁸

Iz izvještaja se vidi da se poslove vlasti moralo prenijeti na KK Novi Marof, zbog stanja na terenu. U pravilu, takvo rješenje, takva praksa — da Partija neposredno vodi i te poslove vlasti, kad je to situacija nalagala — bila je nužna, a da se opet u određenom momentu, kad se situacija izmijeni, vrati na stare organizacione forme rada NOO-a i MNOO-a u još širem obimu.

Na inicijativu viših foruma, datu pismom sekretara OKV druga Ivica, pokreće se u kotaru Novi Marof u kolovozu 1944. godine osnivanje inicijativnih odbora NOP-a.³⁹

Akcija je dala rezultate, pa ve u rujnu 1944. godine KK Novi Marof obavještava OKV da u općini Ljubešici postoji odbor od petorice sa 100 članova NOP-a, u općini G. Rijeka 17-orice sa 157 članova; u Novom Marofu šestorice sa 70 članova, te u Varaždinskim Toplicama 7-orice sa 130 članova JNOF-a kotara Novi Marof sa sekretarijatom i plenumom od 25 članova.⁴⁰

Kad su u Hrvatskoj, u rujnu 1944. godine, po ele pripreme za Kongres AF2-a za Hrvatsku, predviđena su bila takmičenja u broju održanih sastanaka AFŽ-a, pletenju arapa za borce, prikupljanju zavoja za ranjenike.⁴¹

Žene novomarofskog kotara natjeću se sa ženama kotara Prelog u Meimurju.⁴²

Ima bi se uopće, bilo gdje na području okruga Varaždin, pojavile jedinice NOV, narod je odahnuo, rad je živnuo. Tako je djelovao i dolazak Zagorske brigade na područje kotara Novi Marof. Borci su ušli 13. X 1944. godine u Ljubešicu, a 16. X rano u zoru u Varaždinske Toplice.⁴³ Odmah je za 22. X zakazan sastanak KNOO-a Novi Marof, pa je u Ljubešici održan referat o političkoj situaciji.⁴⁴

I organizaciono stanje NOO-a i MNOO-a odmah se poboljšalo. Općina Gornja Rijeka ima u listopadu 2 MNOO-a, a NOO-i su u Ljubešici, Varaždinskim Toplicama i Novom Marofu.⁴⁵ S obzirom na to mogla se

³⁶ KNOO NM - 22. XI 1943, 15. XII 1943, ONOOV - KNOO NM - 19. XII 1943, KNOO N. Marof - 20. XII 1943, OKV - KNOO NM - 4. I 1944.

³⁷ KK NM - OKV - 30. V 1944.

³⁸ KK NM - OKV - 30. VI 1944.

³⁹ OKV - KK NM - 12. VIII 1944.

⁴⁰ OKV - KK NM - 13. IX 1944.

⁴¹ OKV - KK NM - 18. IX 1944.

⁴² OKV - KK NM - 23. IX 1944.

⁴³ KK NM - OKV - 14. X 1944, - 16. X 1944.

⁴⁴ KK NM - OKV - 16. X 1944, - 25. X 1944.

⁴⁵ KK NM - OKV - 31. X 1944.

organizirati i kotarska konferencija JNOF-a za kotar Novi Marof, koja se održati na sektoru Ljubešica—G. Rijeka.⁴⁶

b) KNOO Ludbreg, i u njegovom sastavu NOO Ludbreg, najbolje su organizirani i najbolje djeluju na istavom području ONOO-a Varaždin prema ocjeni OK Varaždin na početku 1944. godine.⁴⁷

Oko polovice 1944. godine, KNOO Ludbreg ima 9 članova, od kojih su 2 žene, održava redovno sjednice, a najvažnije je polje rada, tada u svibnju, još sjetva. Članovi KNOO-a rade na terenu redom na obradi zemlje. No, već u srpnju 1944. godine nalazimo da KNOO Ludbreg ne djeluje kao vlast i da je većina članova u konspiraciji. Inače, glede NOF-a veze su uspostavljene sa 44 sela, a sa 15 nisu.⁴⁸

S obzirom na situaciju promjene su neprestane. U listopadu 1944. opet KNOO Ludbreg radi po odsjecima s 9 članova, od kojih 5 oko poljoprivrede, a 4 su zadužena za NOF. U gornjim selima postoji 5 MNOO-a, koji djeluju kao prava narodna vlast. Postoji i 16 odbora u općinama Ludbreg, M. Bukovec, Rasinja, Martijanec i Sv. Jur, a KK Ludbreg ima vezu po liniji NOF-a s 51 selom.⁴⁹

Tako se u listopadu moglo održati partijsko savjetovanje kotara Ludbreg. Na dnevnom redu bili su politička situacija i organizaciona pitanja, pa je nakon referata bilo za unutrašnja i vanjskopolitička pitanja zatraženo 76 objašnjenja, a u predmetu organizacionom 51. Zadaci su: mobilizacija, pripreme za preuzimanje vlasti i vođenje rata u narodnim neprijateljima. Završnu je riječ dao sekretar OKV Stjepan Ivić.⁵⁰

c) Sačuvano je i nekoliko ovih podataka o radu na području kotara Varaždin:

Na početku 1944. tu radi MNOO, koji je upravo u siječnju bio proširen. Osnovan je i 1 vojni odbor od 5 lica s podijeljenim zadacima.⁵¹

Oko polovice 1944. godine djeluju 2 NOO-a, i to u Zbelavi i Poljani. Zbog strašnog neprijateljskog terora, ostali, koji su postojali u 1943. godini, morali su prestati s radom.⁵²

Nakon dva mjeseca bilo je još teže, pa je sasvim sve trebalo prestati s radom, i NOO-i i odbori NOF-a. Radi se ipak s pojedincima u selima i s njima se može računati.⁵³

U listopadu KK Varaždin dijeli područje i zadužuju se za pojedina mjesta kotara Varaždin članovi KK, odnosno aktivisti. I Biškupec i Jalžabet i Vidovec i Petrijanec i Vinica dobivaju svoju mjesnu centralu, oko koje se vežu akcije NOP-a tih mjesta, tih općina kotara Varaždin.⁵⁴

⁴⁶ OKV - 1. XI 1944.

⁴⁷ OKV - Obi. - 4. II 1944.

⁴⁸ OKV - Obi. - 5. V 1944. izvještaj KKL, 29. V 1944, KKL OKV - 11. VI 1944, 28. VI 1944, 8. VII 1944.

⁴⁹ KKL - OKV - 3. X i 3. XI 1944.

⁵⁰ OKV - Obi. - 1. XI 1944.

⁵¹ OKV - Obi. - 4. II 1944.

⁵² KKV - OKV - 3. VI 1944.

⁵³ KKV - OKV - 1. VIII 1944.

⁵⁴ Bili je tajnik KNOO-a Varaždin, Bartolovec preuzima Drago Leskovar, Biškupec I uro, Biškupec II Miro, Jalžabet Hutinski Franjo, a Vidovec Milovec Mijo (Janko) uz pomoć Vranjaca i ilegalca Gojka, Petrijanec Zvonko uz pomoć Rauša a Vinicu uroš Franjo, KKV - PKV — 17. X 1944.

Planirano partijsko savjetovanje održano je 30. listopada. Iz političke situacije raspravljalo se, prema pitanjima, 40 problema, a 22 su se odnosila na organizaciona pitanja. Konferenciju je vodio Franjo Hutinski, član KK Varaždin.⁵⁵

U početku 1945. KNOO Varaždin postoji, ali zbog vojne situacije ne može djelovati kao vlast.⁵⁶

d) Međimurje — kotari akovec i Prelog — iako je bilo u izuzetnim okolnostima, uz to mađarskom okupacijom odijeljeno Dravom kao državnom granicom koju su s jedne strane pomno čuvali mađarski vojnici i granicari, a s druge ustaše — za NOP je bilo sastavni dio okruga Varaždin. Višekratni su bili prijelazi KK Prelog preko Drave, Međimurske i druge, ili drugih lokalnih jedinica.⁵⁷ Narod Međimurja je sve te pripadnike NOP-a i NOV-a najljepše primao, smještavao, hranio.⁵⁸

Iz Međimurja su neprestano, nakon kapitulacije Mađarske, u velikim grupama borci odlazili u NOV, na Kalnik, a politički su radnici ilegalci u dva navrata potkraj 1944. godine nagovorili i prebacili na Kalnik čitave jedinice mađarske vojske. Jednu iz Male Subotice, a drugu iz D. Mihajevca.⁵⁹ NOO-i se i tu osnivaju, ali i raspadaju zbog vojno-političke situacije, provala i slika. Ipak je u jesen 1943. godine bilo 20 MNOO-a.

Na početku 1944. godine postojali su seoski NOO-i u Domašincu, Vidovcu i Hodošanu, koji su tada bili provaljeni.⁶⁰ Posebne su akcije radi osnivanja NOO-a, odbora NOF i AFŽ-a bile poduzimane uoči kapitulacije, odnosno nakon kapitulacije Mađarske. Potkraj rujna KK Prelog izvještava OKV da se prilazi osnivanju inicijativnih odbora JNOF-a, mjesnih i općinskih, i da postoje 2 tajništva AFŽ-a.⁶¹ Prema uputama OKV-a KK-u Prelog, 17. X 1944. godine, treba, jer je Mađarska kapitulirala, odmah osnovati KNOO i općinske NOO-e⁶² — a X korpus (zagrebački), preko ONOO-a Varaždin, naređuje da se oružjem oduzetim od mađarske vojske, koja je kapitulirala, preuzme u Međimurju i civilna vlast.⁶³

OKV je na sastanku, 30. X 1944. godine, utvrdio da u Međimurju postoji 8 odbora NOF-a, te da će se uskoro osnovati KNOO akovec i KNOO Prelog.⁶⁴ OK Ptuj je u to vrijeme održavao već otprije uspostav-

⁵⁵ Izvještaj KKV - 30. X 1944.

⁵⁶ OKV - Povjereništvu CK KPH - 13. XI 1944.

⁵⁷ KKP - OKV - 30. VII 1944, KK - OKV - 28. X 1944. - izjava Ivana Vugrin i a (arh. zbirka NOB Muzeja Međimurja, broj 631), izjava Josipa Šlibara (arh. zbirka NOB Muzeja Međimurja, broj 441).

⁵⁸ KKP - OKV - 30. VII 1944, kad je KK Prelog - 15. VI 1944. prešao u Međimurje, zatim »Plakao je narod Međimurje« — *Narodni borac*, prosinac 1944, br. 2, str. 11, zatim »Kalanici u Međimurju« (Isto, str. 14, arh. zbirka NOB Muzeja Međimurja, broj 69).

⁵⁹ Izjava Matije Lončarića (arh. zbirka NOB Muzeja Međimurja, broj 1275/2) i izjava Vinka Kocijana (arh. zbirka NOB Muzeja Međimurja, broj 661).

⁶⁰ OKV - Obi. - 4. II 1944.

⁶¹ KKP - OKV - 30. IX 1944.

⁶² OKV - KKP - 17. X 1944.

⁶³ ONOOV - OKV - 25. X 1944.

⁶⁴ Zapisnik sa sastanka OKV - 30. X 1944.

ljene veze sa susjednim mjestima u Slovenji, gdje su tom vezom organizirani odbori NOF-a, koje OK Ptuj može predati akovcu.⁶⁵

NOO-i Vratišinec i Kotoriba osnovani su u listopadu 1944. godine, prosincu 1944. godine Draškovec, a od travnja još postoji NOO Donji Hraš an. Memoarski podaci govore da je KNOO akovec osnovan u kolovozu 1944, a KNOO Prelog u prosincu 1944. godine.⁶⁶

5.

Kako su Partija, OKV i ONOO Varaždin dolazili do naroda ovoga kraja, osim neposrednim dodirima ovjeka s ovjekom? Kojim sredstvima informacija i propagande, kakvim se tehničkim sredstvima raspolagalo? Radi pravilnog informiranja naroda o ciljevima NOP-a, posebno zbog jake neprijateljske propagande sa svrhom da ocrni i omrazi NOP i NOB, svakako da su i usmene informacije i pisani materijal, ili još nešto treće, bili veoma značajni i za okupljanje naroda u NOP-u, i za odlazak boraca u NOV i za stav naroda, koji i tim posrednim putem saznaje istinu, spoznaje istinitu opću političku zbivajuću kod kuće i u svijetu. Van svake je sumnje da ta sredstva informacija imaju i te kako važan udio u stvaranju, razvoju, pa i u radu narodne vlasti u razdoblju 1944/1945. godine.

Ponajprije, neki sačuvani materijali, pismene informacije iz NOB-a, novine, časopisi, plakati, leci i slike u arhivskim zbirkama NOB ovog područja već sami po sebi jasno govore da je taj narodu namijenjeni materijal dospio u prave ruke. Prema mjestima, gdje je pronađen materijal, prema ljudima od kojih je dobiven, može se nedvojbeno zaključiti da je dobar dio tih materijala doturen, pod jednako teškim uvjetima neprijateljske okupacije i budnosti, najširim slojevima naroda okruga Varaždin, bilo da je u pitanju Međimurje, bilo neki od ostalih kotara. Zar onaj spomenuti primjer 70-godišnjeg starca u G. Rijeci i lista *Naprijed* s Titovom fotografijom to ne govori? I to iako su bili teški uvjeti za rad tehnike na području okruga Varaždin i glede strojeva i glede nabavke potrebnog papira, boja i ostalih sredstava za štampanje — umnožavanje.⁶⁷

Od siječnja se u tehnici OKV izrađuju i radio-vijesti i u velikim količinama šalju kotarima. Već u siječnju 1944. godine, na primjer, 320 komada izdao je KNOO Novi Marof,⁶⁸ a u kolovozu 400 primjeraka.⁶⁹

Prema podatku iz veljače 1944. godine radio-vijesti izlaze dvaput tjedno.⁷⁰ Naredno je redovno informativno sredstvo časopis *Odjeci borbe*, list narodnooslobodilačkih odbora varaždinskog okruga.

Prema podatku iz rujna 1943. godine i OKV priprema izdavanje svog lista, koji će se zvati *Plamen*.⁷¹

⁶⁵ OKV - 3. XI 1944, 12. XI 1944, OKV - Obi. 6. X 1944.

⁶⁶ Arhivska zbirka NOB Muzeja Međimurja, br. 1242. Nepouzdan je podatak o KNOO akovec i vremenu njegova osnivanja.

⁶⁷ OKV - KNOO NM - 12. I 1944.

⁶⁸ OKV - KK NM - 3. VIII 1944.

⁶⁹ OKV - Obi. - 4. II 1944.

⁷⁰ OKV - Obi. - 6. IX 1944.

⁷¹ OKV - Obi. - 4. II 1944.

Do sada još nije potpuno sigurno utvrđeno ali je vjerojatno izdavanje lista ostvareno, samo što je list dobio naziv *Odjeci borbe* i postao glasilo svih NOO-a varaždinskoga okruga. Obratni s KNOO-ima, odnosno KK-ima, na području okruga Varaždin jasno ukazuju na veliku potrebu za tim listom i da je raspao velik broj primjeraka. Izlazi jedanput mjesečno.⁷² List nije mogao izlaziti u najtežim mjesecima potpune vojne okupacije.

I leci su bili ovdajše sredstvo informacija. Dobivani su dijelom umnožavani, a dijelom je tekst bio i kod kuće izrađen. U listopadu 1944. godine izdan je letak »Majke i žene okruga varaždinskog« u 4000 primjeraka,⁷³ a nakon kapitulacije Maarske, na hrvatskom i na maarskom jeziku, »Narodu Meimurja i Prekomurja«. Nastojalo se da onaj na maarskom dospije što dalje u Maarsku.⁷⁴ Ostali leci, za koje se moglo utvrditi da su ovdje bili raspačani ili umnožavani kronološkim su redom ovi:

a) VII 1944. — »Hrvati i Srbi Hrvatske, Narodi Slovenije«. Poziv domobranima u Pavelićevoj vojsci da se vrate kućama.

b) VIII 1944. — »Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske«, »ZAVNOH« Državni Sabor Hrvatske«, »ekanje je prikrivena izdaja«, »Kako se uvaju glave u neprijateljskom uporištu«, »Ja ajmo jedinstvo narodnih redova« — »17 njemačkih generala dokazuju neminovnost njemačkog poraza«, »Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske«.

c) IX 1944. — letak namijenjen njemačkoj vojsci »Partizani dolaze«, »Prva godišnjica Udarne brigade 'Braće Radić'«.

d) X 1944. — »Oslobođenje Banja Luke«, »Crvena armija dolazi«, »Crvena armija pred Beogradom«.⁷⁵

Od novina se raspačavaju ovi listovi: *Slobodni Dom*, *Naprijed*, *Vjesnik*, *Srpska riječ*, *Jež*, *Nova Jugoslavija*.⁷⁶

I »Zidne novine« su oblik informiranja, kojim se ovdje služilo. Bilo je dosta i diletantskih grupa koje su u listopadu 1944. godine morale biti rasformirane, a članovi su razasli na druge dužnosti.⁷⁷

6.

Još nekoliko riječi o ONOO-u Varaždin.

ONOO Varaždin je od svoga izbora, 28. XI 1943. godine u Varaždinskim Toplicama, neprekidno djelovao i s OK Varaždin bio je nosilac i prenosilac politike i svih kretanja, svih aktivnosti vezanih uz rad na-

⁷² OKV - Obi. - 3. X 1944, 12. X 1944.

⁷³ OKV - KKP - 2. XI 1944.

⁷⁴ OKV KK NM - 15. VII 1944, 3. VIII 1944, 14. VIII 1944, 19. VIII 1944, 6. IX 1944, OKV - Obi. - 13. VII 1944, 3. X 1944.

⁷⁵ KK NM - OKV - 30. V 1944, 14. VIII 1944, OKV - KK NM, 15. VII 1944, 6. IX 1944.

⁷⁶ OKV - Obi. - 3. X 1944.

⁷⁷ OKV - Obi. - 13. VII 1944.

rodne vlasti. Djelovao je redovno više-manje po odsjecima, o emu djelomi no govori i sa uvana njegova dokumentacija potkraj 1944. i na početku 1945. godine.

Podaci iz sredine 1944. godine govore da taj organ narodne vlasti i djeluje kao vlast. lanovi ONOO-a Varaždin tada su, u srpnju 1944. godine, uglavnom na terenu po kotarima, gdje pomažu u radu nižim organima vlasti.⁷⁸

Podaci iz rujna 1944. godine govore dalje i o tome da je rad ONOO-a Varaždin podijeljen po odsjecima, da ima tada 7 lanova, te da je došlo do izvjesnih izmjena u funkcijama. Dotadašnji tajnik ONOO-a Varaždin Stjepan Ivi postao je potpredsjednik, a tajnik je Blaži.⁷⁹ Posebno teški dani na ovom podru ju od početka 1945. godine do osloboenja, zbog vojnog položaja, onemogu ili su ONOO-u Varaždin da djeluje kao vlast. U bazi je ostao u sije anju i velja i 1945. godine samo 1 lan ONOO-a, a svi ostali su u Moslavini. Raspore eni su u Okružni NOO Moslavina i dogovorno s Oblasnim NOO-om rade na svojim resornim dužnostima, kako bi stekli što bolju praksu.

NOO-i su tako na ovom podru ju posljednjih dana rata, uo i sloma fašizma, u najtežim uvjetima do ekali oslobo enje, da bi nastavili obavljati sve poslove i zadatke narodne vlasti, koje su život i obnova opustošene zemlje pred njih danono no postavljali.

⁷⁸ Zapisnik sastanka OKV - 17. IX 1944.

⁷⁹ OKV - CK KPH - 1. II 1945.

Josip Špiranec Pintar

Vojnopozadinski organi i ustanove u Hrvatskom zagorju za vrijeme narodnooslobodilačke borbe

Oslobođenjem i formiranjem slobodnog teritorija u vrijeme narodne revolucije nametao se nužno zadatak osnivanja vojnoteritorijalnih upravnih organa i ustanova, ili — kako su se tada nazivali — vojnopozadinskih organa. Funkcije i djelovanja tih organa i ustanova višestruki su, a među najvažnije mogu se ubrojiti:

- a) mobilizacija ljudstva za popunjavanje operativnih i teritorijalnih vojnih jedinica živom silom;
- b) organizacija prihvata, smještaja i liječenja ranjenika;
- c) organizacija vojnih radionica za izradu i popravak oružja, odjeće, obuće i si., zatim uskladištenje i upotrebu vojne i druge opreme i živežnih namirnica za potrebe vojske i ostalog stanovništva;
- d) isušivanje terena od ostataka kvislinga putem vojnih sudova, i
- e) osiguranje organa narodne vlasti i pružanje pomoći tim organima u izvršavanju njihovih zadataka, a isto tako i pružanje pomoći političkim organizacijama.

Godine 1943/44. uvjeti za formiranje vojnopozadinskih organa i ustanova u Hrvatskom zagorju sve su više sazrijevali, a potrebe za njima svakim danom sve više rasle. To se vidi iz izvještaja Štaba Zapadne grupe partizanskih odreda Hrvatske od 14. II 1944. i iz dopisa OK KPH Krapina od 20. III 1944. dostavljenog Štabu grupe odreda.

U tim se aktima imperativno zahtijeva rješenje pitanja organizacije prihvatne bolnice i bolnice za liječenje lakših ranjenika, te formiranje Komande zagorskog područja i vojnog suda, iz praktičnih i političkih razloga. Komanda Zagorskog područja X »zagrebačkog« korpusa NOV i POJ i vojni sud pri Komandi formirani su potkraj ožujka 1944. godine u Ivancu, sa sjedištem na Vinogori. Formirao ih je komandant X »zagrebačkog« korpusa Vlado Mateti. Od tada pa nadalje oslobođeni su Štab ZPOH-a i partijski komiteti niza poslova vojnopozadinske naravi, što se jasno vidi iz dopisa OK KPH Krapina od 5. IV 1944. upućenog Štabu Zagorskog partizanskog odreda, u kome se kaže: »Nepravilno je da

se obrađuje na nas za stvar hapšenja, budu i da znate da imamo Komandu područja, iji je to djelokrug rada.«

Prilikom formiranja područja u Komandu su imenovani: Šime Hudek za komandanta Komande, Josip Špiranec Pinter za politkomesara Komande i Milan Šepetauc za zamjenika komandanta Komande.

Politkomesar Komande po svom je položaju obavljao i funkciju sekretara partijske organizacije, a zamjenik komandanta mobilizacijske poslove.

Vojni sud pri Komandi zagorskog područja sa injavali su: Josip Špiranec Pinter kao predsjednik suda, Pero Rihter i dr Janko Mali kao sekretari suda, Antun Tofant, Helmut Jaeger i Laci šoštari kao suci istražitelji.

Sudska vijeća sa injavali su uz predsjednika suda po dvojica sudaca porotnika iz jedinice pri Komandi područja, od kojih je jedan obavezno bio borac.

Komanda područja preuzela je zadatak formiranja ostalih organa i ustanova, pa je tako ubrzo nakon svoga formiranja osnovala Komandu mjesta Pregrada sa sjedištem u Pregradi, a kasnije u Sopotu. Stjepan Bosnar imenovan je za komandanta Komande, Duro Stepić za politkomesara Komande i Mirko Lipnički za zamjenika komandanta Komande.

U vrijeme osnivanja Komande mjesta Pregrada formiran je i ekonomski odsjek pri Komandi područja. Za referenta tog odsjeka imenovan je Joža Žganec. U odsjeku su otvorene radionice: krojačka, na čelu s Ivanom Šurinom, postolarska, na čelu sa Stjepanom Vidićem i Jankom Martinjakom i puškarska, na čelu s Dragutinom Koprivnjakom i Jankom Sotlerom.

Osnovan je i sanitetski odsjek na čelu s Milanom (Miomir) Perićem, tada apsolutnom medicinom. Organizirana je prihvatna ambulanta u Desiniću, a kasnije bolnica za lakše ranjenike u šumi Gornji Macelj, u predjelu Pod Brezom. Međutim, kao što se vidjeti kasnije iz djelovanja zdravstvenog odsjeka, ta je bolnica primala na liječenje i veoma teške ranjenike i često mijenjala sjedište da bi ostala u konspiraciji.

Uvjeti djelovanja vojnopozadinskih organa u Hrvatskom zagorju

Rečeno je da je postojala potreba za formiranjem Zagorskog područja, kako bi operativne i teritorijalne jedinice Narodnooslobodilačke vojske s jedne, i političke organizacije i organi narodne vlasti s druge strane, zauzeli svoja mjesta i odigrali određenu ulogu u tadašnjoj fazi razvitka narodnooslobodilačke borbe u tom kraju. Treba konstatirati da je Komanda zagorskog područja sa svojim područnim organima i ustanovama djelovala u specifičnim uvjetima u odnosu na druga područja. Ta je specifičnost prije svega poluoslobodeni teritorij. Iako se i to, je li to bio poluoslobodeni teritorij, može staviti pod znak pitanja, jer je neprijatelj imao više uporišta nego u 1942. godini, pa se može prije govoriti o neoslobodjenom teritoriju.

U takvoj situaciji imperativno se nametala potreba za jednom vojnom jedinicom koja će omogućiti Komandi područja i ostalim organima i službama, kao i organima narodne vlasti i političkim organizacijama, relativno nesmetan rad na izvršenju postavljenih zadataka. Tome je izišao u susret Štab Zapadne grupe partizanskih odreda Hrvatske. Politkomesar Štaba u svom izvještaju od 23. VI 1944. godine navodi da je Štab pružio pomoć Komandi područja dodjelom dviju desetina (20) boraca. To je omogućilo da se formira straža u području jedne čete koja je bila podijeljena u dva voda. Od njih je jedan bio stalno dodijeljen Komandi mjesta Pregrada. Komandir čete bio je Ferdo Šepetauc, a politkomesar Franjo Oborović. Četa je uz jedinice ZPOH-a sudjelovala i u drugim akcijama, kao npr. u napadu na njemačko uporište u mjestu Zetale, gdje je uz ostalo zaplijenjena veća količina hrane za potrebe ranjenika. Oba voda često su se borila s neprijateljem koji se neprestano zalijetao u užu teritorij Komande područja i Komande mjesta, dok nije najzad poduzeo ozbiljnu ofenzivu na te organe. Nakon toga Komanda mjesta Pregrada preselila je sjedište u Sopot, jer se u Pregradu smjestio neprijatelj, a Komanda područja ostala je i nadalje privremeno na Vinagori. Da bi omogućila razvoj ostalih službi, odlučila je potkraj lipnja da se smjesti na terenu Macelja, a u suglasnosti s Komandom Vojne oblasti X »zagrebačkog« korpusa rasformirala je Komanda mjesta Pregrada. U kotaru Klanjec, sa sjedištem u Velikoj Horvatskoj, djelovala je partizanska straža, koja je donekle obavljala poslove Komande mjesta. U izvještaju OK KPH Krapina od 7. VII 1944. poslanom Oblasnom komitetu KPH za Zagrebačku oblast, naglašava se pravilnost te odluke, koja je povoljna za nastavak rada svih organa i ustanova.

Razvitak pojedinih službi

Iako pod veoma teškim uvjetima života i rada, pojedine su se službe izvanredno i široko razvile. Evo za to primjera:

Rad ekonomskog odsjeka

Nakon preseljenja na Macelj za referenta ekonomskog odsjeka imenovan je Viktor Jurina, dotadašnji intendat Štaba Zapadne grupe odreda, a zamjenik referenta bio je Vilim Vinković.

Pred ekonomski odsjek postavljeni su ovi zadaci: da organizira rad i radionice potrebne za snabdijevanje jedinica; da s organima narodne vlasti radi na prikupljanju hrane za potrebe bolnice i operativnih jedinica kad dodu na njegov sektor; da pribavlja potreban materijal za izradu odjeće, obuće i ostalog; da snabdijeva operativne jedinice odjećom i obućom prema mogućnostima i kapacitetu svojih radionica; da nabavlja potrebne lijekove za bolnice i pokretne ambulante; da popravlja neispravno oružje; da sprema plijem koji dobiva od operativnih jedinica; da usko suraduje s narodnooslobodilačkim odborima u ekonomskim pitanjima; da narodu pruža pomoć, ali da također od naroda i traži pomoć u ekonomskim pitanjima.

Da bi ekonomski odsjek mogao sve te zadatke izvršavati, proširivane su ve osnovane radionice a otvorena pekara i mesnica pod rukovodstvom vodnika Milivoja Krapinca.

Od Zagorskog partizanskog odreda preuzete su i zemunice na sektoru Ivanice, s rukovodiocem Josipom Borovčekom, četiri na sektoru Veternice, s rukovodiocem Perom Hercegom, a odsjek je imao i četiri svoje zemunice na sektoru Macelja s rukovodiocem Antunom Špirancem Karasom — tako da je raspolagao ukupno s 12 zemunica.

S obzirom na proširenje radionica, sve stvari iz zemunica sa sektora Ivanice i Veternice bile su prebačene u zemunice na sektoru Macelja, odakle su se radionice mogle lakše snabdijevati materijalom za izradu obuće, odijela, rublja i živežnim namirnicama.

Za smještaj razne robe, koju je Komanda područja dobivala od narodnooslobodilačkih odbora, koristile su se, osim zemunica, i privatne kuće u selima, kao npr. Anke Krsnik u Starom Golubovcu, Ljudevita Vrleca u Gornjoj Selnici, Valenta Mendeka u Donjoj Velikoj, Frica Meteža u Loborskom Završju, Franje Tuška u Veternici, Roka Janžeka u Gornjem Jesenju, Mate Šitara u Gornjem Jesenju, Martina Janžeka u Gornjem Jesenju, Stjepana Janžeka u Gornjem Jesenju, Slavka Janžeka u Gornjem Jesenju, Josipa Janžeka u Gornjem Jesenju, Franje Habjaneca u Gornjem Jesenju, Mije Habjaneca u Gornjem Jesenju, Martina Soštarića u Gornjem Jesenju, Cvetka Bukvića u Lužanima kraj Trakošćana, Ivke Risek u Veternici, Pepeka Sambolića u Samboli, Franje Ravenskog u Ježovcu i kod mnogih drugih.

Radionice ekonomskog odsjeka bile su vrlo aktivne. Tako se npr. u postolarskoj radionici dnevno izrađivalo prosječno 9 pari nove obuće, po onilo 5 pari, a uz to je bilo i niz drugih popravaka. Krojačka radionica izrađivala je dnevno po 8 pari hlača, 14 titovki i dvije bluže. U selima Vuzmi, Ferićima, Klasi ima i drugima šivalo se rublje od padobranske svile za potrebe bolnice i operativnih jedinica. — Pekara je svakodnevno pekla po 150 kg kruha za potrebe bolnice i jedinica Komande područja. Kruh su dobivali i siromašniji seljaci, a pogotovo oni koji su imali sinove i kćeri u NOV. Brašno za potrebe pekare dobivalo se mljevenjem pšenice u mlinu u selu Hromec. Puškarska radionica uspješno je obavljala i najkompliciranije popravke oružja.

Radionice su, osim za potrebe Komande područja, bolnice i jedinice pri Komandi područja, veći dijelom radile za potrebe operativnih jedinica. Iz izvještaja ekonomskog odsjeka od 8. X 1944. vidi se npr. da je odsjek 7. IX 1944. izdao Zagorskoj brigadi 34 para novih i 48 pari popravljenih cipela s navlakom, zatim veći količinu obuće Štabu Zagorskog partizanskog odreda, a 2. bataljonu Zagorskog partizanskog odreda 11 pari novih cipela. Krojačka je radionica hlača, titovke i bluže izrađivala uglavnom za operativne jedinice. Isto je i s puškarskom radionicom. U njoj se pretežno popravljalo neispravno oružje operativnih jedinica i neispravno oružje pohranjeno po zemunicama na sektoru Veternice. I zemunice su dobrim dijelom služile potrebama operativnih jedinica. Iz izvještaja ekonomskog odsjeka od 8. X 1944. dostavljenog Komandi područja vidi se također da je Zagorskoj brigadi bilo izdano 23 kg kože i Zagorskom partizanskom odredu 16 kg, a iz izvještaja od 26. X 1944. da je

Zagorskoj brigadi izdano 7 bala tkanine. Iz dopisa od 26. X 1944, koji je poslan Zagorskoj brigadi, vidi se da joj je preporučeno da u pekari Komande područja diže 100 kg kruha dnevno, ako joj je to potrebno.

Budući da je teren na kojem je djelovala Komanda područja s područnim komandama i organima bio neoslobođen, aktivnost ekonomskog odsjeka odvijala se pod vrlo teškim uvjetima. Prije svega, estri su bili pokreti, nije se mogao postići i veći kapacitet radionica ni skupiti veće količine zaliha hrane. Snabdijevanje je bilo orijentirano uglavnom na narodnooslobodilačke odbore u mjestima kroz koja se Komanda područja kretala. Istina, neki su artikli u Komandu područja stizali i iz drugih kotara i mjesta. Tako su npr. lijekovi stizali iz Zagreba, šećer, mast i ulje uglavnom iz kotara Zlatar, znatne količine brašna i žita iz mjesta Voće Gornje, koža iz tvornice »Ruklja« u Poznanovcu i sl. i no.

Dajući i opću ocjenu aktivnosti ekonomskog odsjeka možemo konstatirati da je on, s obzirom na uvjete pod kojima je radio, uglavnom uspješno izvršavao postavljene zadatke, što se naročito ogledalo u snabdijevanju bolnice na zadovoljstvo ranjenika, u svestranoj suradnji s NOO-ima na terenima kojima se kretao, u nabavljanju potrebnih sirovina za radionice, u organizaciji rada po privatnim kućama, u popravljavanju neispravnog oružja, u organizaciji i spremanju zemunice, u snabdijevanju operativnih jedinica i u povezanosti s civilnim organima vlasti i pučanstvom općenito.

Rad sanitetskog odsjeka

Kao što je već rečeno, ubrzo nakon Komande zagorskog područja formiran je i zdravstveni odsjek, a za referenta odsjeka imenovan je Milo Perić, koji je prije stupanja u NOB bio student medicine. Njegov je osnovni zadatak bio da organizira sanitetsku službu. Zbog estih okršaja naših jedinica s neprijateljem, najhitnije je bilo organizirati prihvatnu ambulantu koja bi imala karakter male bolnice, i to je učinjeno. Bolnica je smještena najprije u Desiniću, a zatim se preselila u Košenine kraj Vinagore. U njoj se uvijek nalazilo 10—15 ranjenika. Ranjenici su ležali na slami i dobivali osnovnu medicinsku terapiju. Kako nije bilo kirurga, ni liječnika uopće, sve medicinske poslove obavljao je Milo Perić.

Hrana za ranjenike prikupljala se po okolnim mjestima. Ljudi su vrlo rado davali hranu za potrebe bolnice, a i sve ostalo što je bilo potrebno, jer je sanitetska služba imala velik ugled u narodu. Svaki građanin imao je pristup u ambulantu pa je dobivao i lijekove u granicama mogućnosti.

Ambulanta je bila kratkog vijeka. U lipnju 1944. godine izvršen je napad na Vinagoru, gdje je bila i Komanda područja. Neprijatelj je brzo nadirao, tako da se jedva stiglo u šumi posakrivati ranjenike. Kuća u kojoj se nalazila ambulanta bila je u toku ofenzive spaljena, a kotao za raskuživanje demoliran. Na sreću, od ranjenika nitko nije stradao.

Poslije te neprijateljske ofenzive Komanda područja ponovo se privremeno smjestila na Vinagori. Većina je ranjenika nakon nekog vremena ozdravila i vratila se svojim jedinicama, tako da su ostala još samo petorica, među njima Viktor Pozai i Franjo Hirg, pomoćnik komesara bataljona.

Nakon preseljenja Komande područja u Macelj, na nekoliko konspirativnih mjesta prišlo se odmah organizaciji zemunice za smještaj bolnice. Kroz te je zemunice prošlo više od 200 ranjenih boraca. Ranjenici, kojima je prijetila opasnost da podlegnu ranama, prebacivani su na oslobođeni teritorij Moslavine, gdje se nalazila veća partizanska bolnica.

Zemunice su bile održavane u najvećoj konspiraciji, tako da je za njih znala samo uže Komanda područja. U njima je uz ranjenike stalno bila drugarica Etela Zunac, glavni ekonom bio je Ivan Hodko, a pomoćnik ekonomi Antun Špiranec Karaš i Štefek Klari. Mirko Klasi, član KK KPH Krapina, pronalazio je i predlagao konspirativna mjesta za zemunice u kojima se obavljala bolnička služba za lakše, pa i za teže ranjenike.

O životu, liječenju i patnjama ranjenika i sanitetskog osoblja u jednoj od tih zemunica Etela Zunac dala je Slavi Ogrizovi intervju, koji je objavljen u Zborniku zapisa iz narodne revolucije »Za uvijek«, izdanju Glavnog odbora RVI — NRH. U intervjuu se, između ostalog, kaže:

»Bila je to zemunica u zemlji s tako uskim i niskim otvorom, da smo jedva sagnuti mogli u i izgurati nosila. U zemunicu smo mogli smjestiti samo sedam ranjenika. Po zemlji smo prostrli najprije naslagu smrekinih granica, a na njih deke. Sa 'stropa' kapala je voda ...«

Zemunicu su iskopali drugovi Mirko Klasi, Helmut Jaeger i Vilek Vinkovi. Ni pola kilometra od zemunice nalazili su se Nijemci. Zbog toga su ranjenici morali biti posve mirni, a nije se smjela paliti ni vatra, da se ne primijeti plamen i dim.

Kad je počela ofenziva, zemunica s ranjenicima i Etelom Zunac zatrpana je uz veoma male otvore kroz granje, a otvorena je tek nakon ofenzive, tj. nakon tri dana i dvije noći.

Zemunice su često mijenjane, radi stroge konspiracije, a ranjenike nije bilo lako ni prebacivati na oslobođeni teritorij.

Evo šta je o tome u svojoj izjavi rekao Mirko Perić :

»Interesantno je ovom prilikom opisati jedan jezovit događaj, koji se zbilo u asu kada je jedan bataljon Zagorskog odreda prebacivao ranjenike na Kalnik. Naime, taj isti bataljon imao je za zadatak da prebaci ove ranjenike na Kalnik, ali u tome nije uspio zbog ofenzive koja je u to vrijeme u Zagorju bila u punom jeku. Sam bataljon se jedva probio do Kalnika. Mi smo ostali sa petoricom ranjenika zakonspirisani u Brezovoj Gori. Događaj o kojem se radi tekao je ovako:

Tom prilikom, kad su prebacivani ranjenici od 'Lepe Bukve' pa do Brezove Gore po vrlo uzanom, sklizavom i strmom puteljku (jer je cijelu noć toga dana padala kiša), srušio se konj komandanta Zagorskog odreda sa ranjenim Hirgom koji je na njemu jašio, u provaliju duboku nekih 50 metara i to u asu kada je konj trebao prijeći preko jedne strme litice. Konj se poskliznuo i stropoštao sa Hirgom, a što je interesantno da se konj ubio, a Hirg ostao živ, samo sa teškom ozljedom rane koju je imao na butini jedne noge, uslijed čega je zadobio teške bolove. I to je tako i bio jedan od razloga da se odustalo sa prebacivanjem ovih ranjenika na Kalnik.«

Kopanje zemunica za bolni ku službu povjeravalo se tako er samo> užem krugu komandnog kadra. Nekoliko takvih zemunica u Maceljskoj šumi i na obroncima Brezove Gore kopali su i formirali od njih bolni ke nastambe šime Hudek, Josip Špiranec, Ferdo Šepetauc, Helmut Jaeger, Franjo Oborove ki, Miško Vuzem, Mirko Klasi , Laci šoštari , Viktor Jurina, Mi o Peri i , Milan Šepetauc, Joža Žganec, Vil ek Vinkovi 'i Ivam Hodko.

Nije naodmet napomenuti da su se u bolnici ovog podru ja lije ili i vojnici savezni kih armija — SAD i SSSR-a. Tako je Paja Belan a, skojevac iz Desini a, našao ameri kog avijati ara ope enog od zapaljenog, aviona i doveo ga u sanitetski odsjek podru ja. Tu je ranjenik izlije en i zatim preko Moslavine vra en u SAD, odakle se zahvalio preko radio-stanice »Glas Amerike« u emisiji za Jugoslaviju.

Drugi je slu aj bio s Aleksom N., pripadnikom Crvene armije, koji je bio ranjen i nakon ozdravljenja upu en preko oslobo enog teritorija u svoju jedinicu.

Iz ovoga, iako veoma šturog, prikaza rada zdravstvenog odsjeka vidi se pod kako je teškim uvjetima radila ta služba, a kako je ipak mnogo u inila na pružanju lije ni ke pomo i ranjenim borcima, pa i na zdravstvenoj zaštiti civilnog stanovništva. U cilju zdravstvene zaštite civilnog stanovništva izdavani su leci i upozorenja s uputama, kako treba postupati sa zatrovanom hranom i cigaretama, što ih je neprijatelj proturao na ovom terenu. Evo jednog takvog letka:

U P O Z O R E N J E !

ŠVAPSKO-USTAŠKIM KRVNICIMA DOŠAO JE ZADNJI AS!

Prošle su tri i pol godine od kako švapski i ustaški psi ubijaju naše nevine ljude, starce, žene i djecu i plja kaju našu domovinu.

Danas, kada je sloboda našeg naroda na pragu, a gore pomenuti neprijatelji vide da e za svoja krvni ka djela do i pred narodni sud i odgovarati pred narodom, te kada im nije uspjelo na njihov dosadašnji na in uništiti naš narod, latili su se u svom posljednjem trzaju najkrvavijeg sredstva za uništenje našeg nepokorenog naroda.

U posljednje vrijeme neprijatelj je otpo eo sa trovanjem cigareta, raznih živežnih namirnica i pi a, te nastoji da to izlazi iz uporišta me u narod, a pogotovo na oslobo ene teritorije. Ima ve nekoliko slu ajeva takvog trovanja.

Zato upozoravamo sav naš narod da bude na oprezu i da budno pazi da ne bi kupovao zatrovane artikle, kojima e neprijatelj — da bi ih lakše ubacio me u narod — možda pokušati i sniziti cijenu.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

19. rujna 1944.

Komanda
zagorskog podru ja
X korpusa »Zagreba kog« NOV i POJ

Zatim su održavana savjetovanja sa ženama trudnicama o potrebnoj ligijeni, i pružana zdravstvena zaštita narodu u raznim oblicima.

Iako pod veoma teškim uvjetima, odsjek je opravdao svoje osnivanje i postojanje.

Iz toga kratkog prikaza rada navedenih organa i ustanova vidi se da je trebalo mnogo požrtvornosti, odanosti i hrabrosti za taj rad, a takve su osobine pripadnici tih organa i ustanova zaista posjedovali. Njihova je karakteristika upravo u tome da su bili radnici-stru njaci u radionicama, i uz to u stalnoj pripremi uz vatreno oružje pa tako esto i borci. Zbog toga je i razumljivo da su u tim organima i ustanovama morali biti marljivi i stru ni radnici, istodobno i spremni za borbu, što se nije zahtijevalo za vojnopozadinske organe na oslobo enom podru ju.

Rad Vojnog suda pri Komandi podru ja

Vojni sud pri Komandi podru ja po eo je djelovati odmah nakon -osnivanja Komande zagorskog podru ja.

Pred njim su odgovarali razni izdajnici narodnooslobodila kog pokreta, koje je neprijatelj iskorištavao za borbu protiv NOP-a. U to je vrijeme neprijatelj poduzimao oštre represivne mjere protiv snaga NOB-a u Hrvatskom zagorju, s ciljem da sa uva bar neke pozicije jer ih je na -ovom podru ju svakim danom sve više gubio. Ubacivanje špijuna u redove NOB-a bila je ustaljena metoda neprijatelja. Zbog njegova sve ja eg terora bilo je kolebljivaca koji su napuštali redove NOB-a i odlazili svojim ku ama da tu »živi do ekaju oslobo enje«, a bilo je i takvih koji su odlazili u neprijateljska uporišta. Ratna situacija uvijek pogoduje i kojekakvim špekulantima, pa je bilo dosta pojava šverca raznom robom. Tako su uz špijune, koje je ubacivao neprijatelj, zatim dezertere NOB-a i one koji su se bilo kako stavili u službu neprijatelja, pred Vojnim sudom odgovarale i osobe zate ene u švercu. To se vidi iz izvještaja KK KPH Krapina od 7. V 1944. i izvještaja KK KPH Klanjec od 25. V 1944, u kojima se spominje da se šverceri predaju na postupak Vojnom sudu pri Komandi podru ja.

Nadležnosti Komande podru ja i Vojnog suda kao i odnosi izme u Komande podru ja i NOO-a bili su predmet rasprave na Okružnoj partijskoj konferenciji 16. V 1944. Na njoj je to no odre ena nadležnost Komande podru ja u pogledu dezertera i švercera, i odnos izme u Komande podru ja i NOO-a. Na konferenciji je ozbiljno naglašeno da je hapšenje u nadležnosti Komande podru ja i da je za to potrebna puna suradnja izme u NOO-a i Komande podru ja.

Vojni je sud pažljivo razmatrao svaki konkretni slu aj i donosio presude nakon temeljitih saslušanja okrivljenih, te ispitivanja svih okolnosti pod kojima su djela po injena. Samo za najizrazitija neprijateljska djelovanja izricane su najteže kazne. Karakteristi an je primjer jednog uba enog gestapovca u jesen 1944. Izjavio je da je lije nik, da nije više mogao podnositi zvjerske postupke gestapovaca, pa da je, uvidjevši da je rat izgubljen, odlu io, makar kasno, da se pridruži NOB-u i tako »opere obraz«. Želio je da ga upute u borbeni odred i da ga provjere na djelu. Kako nije bilo nikakvih podataka o njemu, po elo je potanje ispitivanje.

Kao »lije niku« bilo mu je postavljeno nekoliko pripremljenih pitanja s područja medicine, znanja latinskog jezika i sl. Kad je uvidio da se ne može izvući, priznao je da nije liječnik, nego da je mehaničar, radnik, koji mrzi fašizam itd. Ali ni ta se njegova prijava nije mogla održati, pa je napokon priznao da je ubačen kao špijun. Osuđen je na kaznu smrti strijeljanjem.

Za lakša, a u nekim slučajevima i teža krivična djela, sud je izricao vremenske kazne popravnog rada. Na održavanje tih kazni osuđeni su dovođeni na oslobođeni teritorij, gdje su bili raspoređivani na fizičke poslove.

I smrtno i vremenske kazne koje je izricao Vojni sud Komanda područja objavljivala je pučanstvu proglasima, kao što je npr. ovaj:

PROGLAS

Vojni sud Korpusne Vojne oblasti X. Korpusa »Zagrebačkog« NOVJ, vijeće kod Komande Zagorskog područja na svom zasjedanju od 29. X 1944. godine u krivičnom predmetu protiv Varja i Anke iz Podrezovice donijelo je sljedeće u

PRESUDA

Varja i Anka, kćeri Antuna i Kate, rođena 11. VII 1923. u Podrezovici, općina Turmanec, kotar Krapina

KRIVAJE:

1. — Što je neustanovljenih dana godine 1943. i 1944. više puta odlazila u neprijateljsko uporište Krapina bez propusnice te se sastajala sa gestapovcem Vanuš Ivanom. Ona je njemu prokazivala saradnike Narodno-oslobodilačkog pokreta, te mu davala podatke o naoružanju, broju stanovnika, bazama i kretanju Narodno-oslobodilačke vojske.

2. — Što je neustanovljenog dana 1944. godine izjavljivala pred svojim susjedima da se Rusi povlače iz Beograda prema Nišu, a partizani da su tu oni od Nijemaca i ustaša na području cijele Jugoslavije.

Ona je dakle učinila krivična djela špijunaže i propagande za korist neprijatelja, te se prema članu 14. Uredbe o vojnim sudovima

PRESUJE

Na kaznu prisilnog rada u trajanju od 2 (dvije) godine, te gubitak građanskih prava kroz isto vrijeme.

Naši narodi već preko tri godine vode borbu protiv okupatora i za istrebljenje svih domaćih izroda i izdajica. U toj borbi učestvuju sve poštene i svjesne žene bilo u redovima Narodno-oslobodilačke vojske ili u pozadini. No još uvijek se nalaze takvih izdajica koje svojim podlim radom nanose štetu Narodno-oslobodilačkoj borbi. Put kojim su pošli naši narodi jeste put pobjede i boljeg života. Svi oni koji se na tom putu ispriječi bit će snagom narodne bujice pregaženi, bili to otvoreni

narodni neprijatelji ili njihovi pomagači. Svakoga je striktno i strogo ali pravedna kazna narodnog suda.

To traže od nas naše majke, žene i sestre, koje su bile na najstrašnijim mjestima i ubijane od krvavih neprijatelja. To traže od nas hiljade mladih života, koji su pali u borbi za svete ciljeve narodnog oslobođenja.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Listopad 1944. godine

Komanda zagorskog područja
X korpusa »Zagrebačkog« NOV i POJ

Inače je izrečeno najviše kazni opomene ili ukora.

Djelovanje Vojnog suda i objavljivanje presuda vrlo su pozitivno utjecali na stabilizaciju situacije u borbenim jedinicama i u pozadini.

Uopće, Vojni sud, mada je djelovao u vrijeme najžešćeg neprijateljskog terora i obratna sa svim mogu im neprijateljskim oružanim snagama i upornog nastojanja neprijatelja da održi poljuljane pozicije, rukovodio se socijalističkim humanizmom i tako se potpuno afirmirao u onim ratnim prilikama kao institucija socijalističkog pravosuđa.

Odnos organa narodne vlasti i Komande područja

Između organa narodne vlasti, vojnoteritorijalnih upravnih organa i suda pri Komandi područja postojala je veoma dobra suradnja na svim nivoima. U procesu formiranja tih organa bilo je miješanja jednih u nadležnosti drugih, što je i razumljivo, ali je taj nedostatak ubrzo otklonjen praktičnim radom. Tome je mnogo pridonijela Okružna partijska konferencija održana 16. V 1944., zatim sjednica KK KPH Ivanec održana 24. VI 1944. i, najzad, uz niz kontakata i savjetovanja, raspis Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Krapina od 15. X 1944. upućen svim kotarskim narodnooslobodilačkim odborima okruga, u kojem se potanje razrađuju nadležnosti i djelokrug pojedinih vojnih i civilnih organa vlasti.

Rad vojnopozadinskih organa i službi najviše se razgranao nakon odlaska sa Vinagore na Macelj, tj. sa teritorija kotara Pregrada na teritorij kotara Krapina. Već nakon kraćeg boravka na Macelju partijska i skojevaska organizacija ojačale su i brojano i kvalitetno. Iz izvještaja sekretara partijske organizacije Komande područja Josipa Špiranca za mjesec listopad 1944., vidi se da su u Području postojale tri partijske organizacije sa 23 člana, kandidatska grupa od tri člana i skojevaska organizacija od 15 članova, što je u odnosu na mjesec rujan bilo povećanje za 8 članova KP, dva kandidata i 6 skojevaca. U svim organima i službama Područja u mjesecu listopadu bilo je 140 ljudi, što pokazuje da je u organizacijama Partije i SKOJ-a bilo vezano oko 30% svega ljudstva. Valja naglasiti da je tada u odsjeku ekonomije bilo i nekoliko bolesnih i za rad veoma slabih ljudi, ali zbog opće mobilizacije bilo je korisno da nisu kod kuće, jer su to bili ljudi odani narodnooslobodilačkom pokretu.

U tom vremenskom razdoblju mobilizaciju je provodila Komanda područja ovakvim pozivima:

NARODNO-OSLOBODILAČKA VOJSKA I
PARTIZANSKI ODREDI HRVATSKE

Broj poziva . . . . . Dne.....194

POZIV

Obveznik, prezime, ovo ime i ime_____sa stanovom u.....općina.....kotar
ima se javiti dana.....194.....u.....sati kod
na regrutaciju.

Izbjegavanje primanja poziva i nedolazak na poziv kaznit će se najstrože. Sobom treba ponijeti toplo odijelo, 2 para veša, 2 para čarapa, cipele, porciju, žlicu i hrane za 24 sata.

Poziv ima obvezniku uružniti

Komandant područja

REVERS

Dana.....194.....u sati.....primio sam poziv broj.....s tim, da se javim na vojnu dužnost na dan 194.....u.....sati u moju komandu.

Poziv primio

Nakon liječničkog pregleda i uzimanja općih podataka, uz podatke dobivene sa terena, sposobni za vojsku bili su upućivani u vojne jedinice, a mladi i oni koji još nisu služili vojsku upućivani su s potrebnim podacima Mobilizacionom centru ZPOH, koji ih je upućivao u obrazovnu četuju pri ZPOH s uputnicom ovog sadržaja:

»MOBIL. CENTAR

Z.P.O.H.

Br..... Dne.....194.....;

KARAKTERISTIKA UPU ENOG U
OBRAZOVNU ČETU ZAGORSKOG
POH

1. Ime i prezime_____
2. Godina, mjesec i mjesto rođenja
3. Zanimanje i narodnost
4. Oženjen ili ne, koliko ima djece

5. Da li je služio vojsku.
6. In i kakvim oružjem barata
7. Politi ko uvjerenje
8. Dobrovoljac ili mobilisan
9. Specijalno zanimanje
10. Opaska

Odgovorni za Mobil, centar

«

Nakon kra eg pou avanja u rukovanju oružjem i na inu vo enja partizanskog rata mobilizirani su upu ivani u operativne jedinice. Me u tim, osim slanja citiranih poziva, politike su organizacije, gdje su god mogle, opširno objašnjavale potrebu odlaska u NOV i POJ, a u mjesta, gdje to nije bilo mogu e, Komanda podru ja ubacila je i širila proglase poput ovoga:

PROGLAS
DOMOBRANI - PRISILNO MOBILIZIRANI - USTAŠE, I SVI
ZAVEDENI KOJI SE JOŠ DANAS NALAZITE U TABORU
NEPRIJATELJA!

Glavni štab Narodno-oslobodila ke vojske Hrvatske izdao je proglas u kojem vas poziva da se sa oružjem prijavite jedinicama NOV iako je ve prošao 15. rujna.

Ta mogu nost data vam je u proglasu Predsjednika Nacionalnog komiteta oslobo enja Jugoslavije — Maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita, u kojem se kaže da e se kao olakšavaju a okolnost uzeti u obzir onima koji se nisu do 15. rujna mogli predati.

MARŠAL TITO PREDVIDIO JE DA E OKUPATORI I KRV-
NIK PAVELI PODUZETI SVE MJERE NASILJA DA VAS
SPRIJE E U VAŠEM PRELAŽENJU U NOV, ZATO VAM JE
I PRUŽIO TU POSEBNU MOGU NOST.

Dakle ne ekajte više ni asa! Dvanaesti as otkucava. Naša Savez- ni ka vojska Engleske, Amerike i Sovjetskog Saveza sve više iz dana u dan sužava obru oko njema kog Reicha.

CRVENA ARMIJA I NAŠA HEROJSKA NARODNO-OSLOBO-
DILA KA VOJSKA OPKOLILE SU BEOGRAD. TO E NA-
SKORO BITI I SA ZAGREBOM.

Teško onima koji e se u vrijeme sloma fašizma na i u taboru nepri- jatelja. Crna sudbina eka sve takve.

STOGA SMJESTA NAPUSTITE NEPRIJATELJSKA UPORIŠTA
I PRIJAVITE SE NAJBЛИŽIM JEDINICAMA NOV. NE DO-
ZVOLITE DA I VAS ZATEKNE ISTA SUDBINA. OKRENITE
SVOJE ORUŽJE PROTIV ONIH KOJI VAS GONE U SIGURNU
SMRT, A ZA SVOJE VLASTITE PROBITKE.

Vi pak, koji ste pobjegli iz domobranstva ili ustaša, a niste se prijavili ni jednoj jedinici NOV, nego ste ostali kod kuće, odmah se prijavite najbližoj našoj jedinici.

NITKO NEMA PRAVO DA STOJI PO STRANI, A POGOTOVO NE ONI KOJI SU OKALJALI SVOJ OBRAZ SLUŽENJEM OKUPATORU I NJEGOVIM SLUGAMA.

VAMA JE DUŽNOST DA KAO BORCI NARODNO-OSLOBODILA KE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA OPERETE TU LJAGU.

ŽIVJELA CRVENA ARMIJA, ZAŠTITNIK POROBLJENIH NARODA!

ŽIVJELA NAŠA NARODNO-OSLOBODILA KA VOJSKA!

ŽIVIO VO A NAŠIH NARODA, MARŠAL JUGOSLAVIJE JOSIP BROZ TITO!

NAPRIJED K POBJEDI!

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

10. listopada 1944.

Komanda Zagorskog
podruja X. korpusa »Zagreba kog«
NOV i POJ

Osim upu Ivanja u Mobilizacioni centar ZPOH u jesen 1944. godine, od mladića koji su bili upu eni u mobilizacione centre Komande podruja u Erpenji i Plemenšini, uglavnom sa terena kotara Klanjec i Pregrada, formiran je omladinski bataljon za koji je komandno osoblje regrutirano iz ZPOH i Zagorske udarne brigade. U Štab toga bataljona imenovani su: za komandanta Stjepan Rušković, za politkomesara Vinko Brlek, za zamjenika komandanta Drago Brlek, za pomoćnika politkomesara Rudolf Krivak i za operativnog oficira N. Hostić.

Radilo se i na formiranju saobraćajnog odsjeka. Za referenta saobraćaja bio je postavljen Drago Rožman. Ali, upravo u vrijeme najšireg razmaha u radu vojnopozadinskih organa, neprijatelj je ponovo poduzeo ozbiljne, iako i posljednje, napore da onemogući rad i daljnji razvitak vojnih i civilnih organa i organizacija, i da paralizira akcije operativnih i teritorijalnih vojnih jedinica. Tada se već radilo na otvaranju Srijemskog fronta, i neprijatelj je izradio plan svog povlačenja iz naše zemlje, a pravac povlačenja bio je upravo sektor sjedišta i djelovanja Zagorskog podruja.

U tu svrhu neprijatelj je isključivo sa SS-trupama i ustašama ojačao postojeće garnizone i formirao nove, a nakon toga poduzeo je ozbiljne korake za osiguranje terena na pravcu svog povlačenja. Upravo iz tih razloga mobilizacija za NOV nije provedena u cijelosti, kako to naglašava i politkomesar štaba X »zagreba kog« korpusa u svom redovnom izvještaju politkomesaru NOV i POJ od 28. X 1944. broj K-107/44, u kome kaže:

»Zagorsko podruje ima vrlo malo uslova za egzistenciju i ono ne djeluje u onom obliku kako bi trebalo djelovati Podruje.«

Kako je neprijatelj sve više sužavao radijus kretanja i djelatnosti, Komanda zagorskog podruja sa svim svojim dijelovima provela je evakuaciju iz Zagorja na Kalnik 15. XI 1944. godine. Usput, ona je bila pratilac organa narodne vlasti, te staraca, žena i djece, koji se nisu smjeli ostaviti u Zagorju u vrijeme neprijateljskog povlačenja. Ostao je na terenu i nadalje zamjenik komandanta Komande podruja Milan Šepetauc radi daljnje mobilizacije uz pomoć jedinica ZPOH.

O tome se u izvještaju OK KPH Krapina od 22. XI 1944, dostavljenom Oblasnom komitetu KPH za Zagrebačku oblast, između ostalog kaže: »Neprijatelj neprimjetno pojačava uporišta i stvara nova s namjerom da u datom momentu pokupi i mobilizira sve što je za njega u Zagorju. Prema tome naše ustanove, Komanda podruja i NOO-i se ovdje ne mogu zadržati kao ustanove da šire svoj rad jer svaki dan sve je manja mogućnost za rad tih naših ustanova. Ako bi i dalje ostale naše ustanove pod takvom situacijom, jer oslobodeno teritorija nemamo, morale bi se rasformirati i ići po terenu ili u vojsku, a kako mi smatramo da ćemo trebati primiti uskoro vlast u svoje ruke zato nismo rasformirali ustanove već smo ih poslali tamo gdje ćemo i pripremiti se za preuzimanje vlasti.«

Na Kalniku je Komanda zagorskog podruja bila locirana uz Kalniko podruje, ali je organizaciono djelovala zasebno. Jedino je politkomesar Špiranec vršio i dužnost politkomesara Kalnikog podruja jer je tamošnji otišao na politički kurs.

Komanda se na Kalniku zadržavala u selima: Apatovac, Ivanec i Veliki Poganac, a ekonomski odsjek radio je za račun Kalnikog podruja. Pri Komandi podruja održavan je podoficirski kurs. Starješina kursa bio je Mirko Lipnički. Partijsko-politički rad odvijao se redovito za sve vrijeme boravka Komande na teritoriju Kalnika, iako su se nakon evakuacije iz Zagorja kadrovi sukcesivno premještali na druge položaje, u druge jedinice, što je bilo i razumljivo. Tako su prekomandirani: Viktor Jurina u Komandu vojne oblasti, Milan Šepetauc u OZN-u III, Helmut Jaeger u Štab X korpusa, Laci Šošćari u Opunomoštvo OZN-e za okrug Krapina, Etela Zunac na podoficirsko-sanitetski kurs, Joža Zganec u intendanturu X korpusa i dr.

Komanda vojne oblasti X »zagrebačkog« korpusa NOV i POJ dostavila je 24. II 1945. godine depešu Komandi zagorskog podruja, u kojoj naređuje da se Zagorsko podruje privremeno rasformira i kadrovi stave na raspolaganje KVO-i; borci sposobni za operativne jedinice bit će preko iste Komande upućeni u operativne jedinice, a drugovi i drugarice nesposobni za operativne jedinice imaju se staviti na raspolaganje Komandi kalnikog podruja.

Sve se to vidi iz dopisa sekretara partijske organizacije Komande zagorskog podruja Josipa Špiranca od 27. II 1945; tim je dopisom Oblasnom komitetu KPH za sjevernu Hrvatsku dostavio partijske karakteristike, da ih ovaj pošalje u one jedinice u koje su upućeni drugovi članovi KP i SKOJ-a.

Time je prestalo i svako daljnje djelovanje Komande podruja, a nakon oslobođenja formirana je Komanda podruja Varaždin sa sjedištem u Varaždinu, koja je preuzela teritorij dotadašnjeg kalnikog i zagorskog podruja.

Omladinski pokret na području sjeverozapadne Hrvatske 1941-1945.

Borba za jedinstvo mlade generacije koju je SKOJ vodio do rata nastavljen je i posle okupacije Jugoslavije, ali u mnogo težim uslovima, posebno na teritoriji severozapadne Hrvatske. Nakon podele Jugoslavije, okupatori su odmah preduzeli sve mere da uz pomoć unutrašnjih nacionalnih snaga u vrste i osiguraju svoju vlast. Kako je taj deo zemlje pripadao novoformiranoj kvislinškoj tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj — NDH, okupatori i ustaše nastojali su da pomoću klerofašističkih organizacija, Ustaške mladeži, Križara i drugih sličnih snaga, osiguraju podršku svojoj vlasti. U isto vreme preduzimali su sve mere da u korenu uguše svaki pokušaj naprednih snaga da se suprotstave takvoj politici. Kao i u drugim krajevima, i na ovoj je teritoriji napad fašističke Nemačke na SSSR bio signal za potpuni obračun sa komunistima, koji je u Hrvatskoj po sebi odmah posle okupacije i stvaranja NDH. Već 10. aprila 1941. u Bjelovaru su bili uhapšeni bivši sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a Slobodan Baki i tadašnji sekretar Marijan Jambrešić.¹ Nemačima i ustašama bila je olakšana borba protiv komunista, jer u dotadašnjem državnom aparatu i policijskoj službi nije vladalo rasulo i kaos kao u drugim krajevima, pa je gotovo ceo stupio u službu okupatora i ustaša i stavio im na raspolaganje sa uvanu policijsku arhivu, kartoteku i evidenciju komunista. Osim toga, posle 27. marta 1941, politički zatvorenici nisu bili pušteni pa se u zatvorima našao i izvestan broj članova KP i rukovodilaca SKOJ-a. Nismo mogli utvrditi koliko je članova KP i SKOJ-a iz severozapadne Hrvatske bilo u zatvoru u vreme ulaska okupacionih snaga u Hrvatsku. Poznato je samo da je posle 27. marta u Zagrebu bilo uhapšeno oko 100 komunista. U ustaškim zatvorima u Zagrebu, Lepoglavi i Kerestincu bili su ne samo komunisti i njihovi simpatizeri iz Hrvatske već i iz nekih krajeva Bosne i Hercegovine. Prema izveštaju Uprave kaznionice iz Lepoglave od 5. septembra 1941, u tome zatvoru bilo je »oko 1400 kažnjenika, političkih interniraca, koji

¹ Savo Velagi, Razvoj i delatnost SKOJ-a i USAOH-a u okrugu Bjelovar od 1941-1945, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1941-1948*, Zagreb 1972, 199. Baki je pogubljen 1941, a Jambrešić je 1943. uspeo da pobegne iz logora i da stupi u NOV i POJ.

su opasni za javni red i sigurnost NDH».² Od tih zatvorenika, deo su bili članovi KP, SKOJ-a i simpatizeri, koji su bili dovedeni iz raznih zatvora NDH. Iz Zagreba u Lepoglavu prebačeni su 16. jula 1941. i grupe komunista iz severne Hrvatske, a u avgustu je iz Varaždina i okoline dovedeno u taj zatvor 30 omladinaca.³ Nakon preuzimanja vlasti, ustaše i njihov policijski aparat, po uputstvima i uz saradnju sa nemačkim policijskim snagama, vršili su pripreme za progon komunista. Progon komunista i svih rodoljuba na teritoriji NDH vršen je u potpunosti na osnovu »Zakonske odredbe za obranu naroda i države« od 17. aprila 1941. Svaka delatnost protiv okupatora i NDH smatrana je ovom odredbom za zločin, a njen uopšten tekst pružao je maksimalnu mogućnost ustaškim vlastima da progone i uništavaju svakog ko je pre i posle okupacije bio protiv ustaša, nemačkih i italijanskih fašista.

U toku juna i jula 1941. izdato je više odredbi u kojima su vlasti NDH zahtevale potpun planski i sistematski obračun sa komunistima, svim antifašistima, Srbima i Jevrejima osumnjičanim za komunizam. Odmah posle 22. juna, poglavnik NDH Ante Pavelić uputio je naredbu svim župama NDH u kojoj je zahtevao da: »Redarstveno-upravne vlasti imaju bezodložno spriječiti svako gibanje među onim koji su poznati kao komunisti, bilo da postoji sumnja da su takvi. Ako istraga ustanovi da ne postoje takva gibanja na području pojedinih redarstveno-upravnih vlasti, a postoji sumnja da bi do tih gibanja moglo doći, neka redarstvene vlasti pritvore ljude koji su poznati kao komunisti.«⁴ Naredbom Glavnog ustaškog stana u Zagrebu, 16. jula 1941, zatraženo je da se odmah otpočne sa »pritvorom Srba i Židova koji su imali poznati kao komunisti«, a Ravnateljstvo za javni red i sigurnost NDH naredilo je, 30. jula 1941, velikim župama i svima redarstvenim ravnateljstvima da: »U interesu javne sigurnosti imaju se svi Židovi (pokršteni ili ne) i Srbi (prešli na katolicizam ili ne) zatvoreni pod sumnjom radi komunizma, a protiv kojih inače ne predleži nikakav dokazni materijal, da bi se mogli staviti pred prijeki sud, otpremiti u sabirni logor Župskog redarstvenog ravnateljstva u Gospiću.«⁵ Na temelju tih naredbi otpočeo je obračun sa članovima KP, SKOJ-a i drugim naprednim ljudima na teritoriji NDH. Prema literaturi i sećanjima učesnika događaja, na teritoriji severozapadne Hrvatske uhapšen je i ubijen u toku 1941. godine znatan broj članova KP i SKOJ-a, pripadnika svih nacionalnosti koje žive na toj teritoriji. U to vreme bili su uhapšeni i gotovo svi članovi nekih partijskih rukovodstava, na primer, članovi Sreskog komiteta KPH Garešnica.⁶ Iz Bjelovara i sa terena ovog okruga bilo je uhapšeno i zatvoreno u koncentracioni logor »Danica« u Koprivnici oko 3000 ljudi i 4 žene od kojih su bile dve srpske a dve hrvatske nacionalnosti, članovi KP, koje su bile odvojene od muškaraca i smeštene u posebnu zgradu. Među uhapšenim muškarcima bio je znatan broj omladinaca a među njima i članova KP i SKOJ-a, Srba,

² Branko Kovačević, Omladina Jugoslavije u 1941, Beograd 1973, 332.

³ Isto, 322.

⁴ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (u daljem tekstu: AVII), k. 189, reg. br. 2/1-1.

⁵ Branko Kovačević, n. d., 333.

⁶ Marija Bardi, Organizacija i rad omladine na području Moslavine u NOB, Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1941-1948, Zagreb 1972, 186.

Hrvata i Jevreja. Potkraj jula i na početku avgusta 1941. iz »Danice« prebačeni su u logor Jadovno, kod Gospića, svi muškarci i tu su odmah pogubljeni i pobacani u duboke jame. Oko 50 omladinaca članova KP i SKOJ-a streljano je u Gudovcu kraj Bjelovara, a izvestan broj članova KPH i SKOJ-a, zajedno sa porodicama, proteran je u Srbiju u avgustu 1941. godine.⁷ Najjači udarac, god. 1941. pretrpeo je PK SKOJ-a za Hrvatsku, kada su u avgustu uhvaćeni i ubijeni Joža Vlahović, sekretar, i Stjepan Benceković, član PK SKOJ-a. U toku 1941. ubijeno je i 9 istaknutih studenata Zagreba kog univerziteta i 6 članova Mesnog komiteta SKOJ-a za Zagreb, a stradala su i reonska rukovodstva SKOJ-a na Trešnjevki, Kustošiji, Ciglenici, Trnju i Maksimiru.⁸ Ti i drugi gubici u kadrovima negativno su se odrazili na aktivnost SKOJ-a i omladinskog pokreta u celoj Hrvatskoj, a posebno u Zagrebu i severozapadnoj Hrvatskoj.

U Medumurju je maarska i ustaška policija 5. jula 1941. uhapsila prilikom deljenja letaka 10 omladinaca, a neposredno posle tog hapšenja nastala je provala u organizacijama KP i SKOJ-a i uhapšena su 92 člana KP, SKOJ-a i simpatizera. Iako su uhapšeni pušteni iz zatvora, te mere maarske i ustaške policije znatno su oslabile akcione mogućnosti organizacija KP i SKOJ-a u tome kraju.⁹

Veliki gubici u kadrovima i posebno teški opšti uslovi borbe na toj teritoriji za sve vreme rata zahtevali su od KPH i SKOJ-a velike napore u realizaciji njihove oslobodilačke platforme. Severozapadna Hrvatska je kraj naše zemlje, koji se okupacijom i stvaranjem NDH našao u posebnom položaju. Njegovi severni delovi graničili su sa Trešnim Rajhom i Maarskom, koji su anektirali njene delove, a na jugu je prirodna prepreka — Sava — onemogućavala veze i oslonac sa ustaničkim žarištima u južnim krajevima Hrvatske. Osim toga, ni geografski uslovi nisu bili povoljni jer je to kraj sa blagim uzvišenjima i visoravnima, bez velikih planina i gustih šuma, ispresecan dobrim saobraćajnim vezama. Kako je na toj teritoriji živelo oko 1,300.000 Hrvata, i smatran je isto hrvatskom teritorijom, NDH je posebno bila zainteresovana da održi po svaku cenu mir u tom delu Hrvatske i obezbedi nesmetano funkcionisanje svoje vlasti. Osim toga i politika vodstva HSS-a, klera i drugih neprijatelja NOP-a prijavljivala je znatne teškoće KPH u borbi za pridobijanje seljačkih masa za oružanu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih saradnika. Nepoverenje seljaka, koje su ispoljavali prema ranijem stanju i novom koje je trebalo da se stvara, bilo je takođe faktor koji je negativno uticao na masovnost i intenzitet oslobodilačke borbe i u omladini u NOR-u, revoluciji i u radu u omladinskim organizacijama. Tu složenu bitku KP je dobila, jer su se seljake mase u toku oružane borbe uverile da će zajedno sa radničkom klasom i ostalim radnim ljudima pod vodstvom KP odlučivati o svojoj sudbini. To je se saznanje postepeno sticalo na sopstvenom iskustvu, a pod uticajem uspeha NOP-a na jugoslo-

⁷ Savo Velagić, n. d., 199, Sećanja Stojanke Milojević, člana Gradskog komiteta KPH Bjelovar 1941, koja je zajedno sa sestrom bila meštica u četiri žene zatvorene u koncentracionom logoru »Danica« jula 1941. (Sećanja uzeta u Beogradu u martu 1975).

⁸ Branko Kovačević, n. d., 334.

⁹ Isto, 335.

venskom planu i na ovoj teritoriji i uspeha antihitlerovske koalicije na me unarodnom planu. U tom sklopu ćemo posmatrati, razvoj i aktivnost omladinskog pokreta, koji je bio sastavni deo NOP-a, i čiji su ciljevi bili i ciljevi omladinskog pokreta. Borbom za nacionalno oslobođenje od okupacije i za nacionalnu ravnopravnost u novoj državi, koja se postepeno stvarala u procesu oružane borbe kada se istovremeno vršio i društveni preobražaj na novim socijalističkim osnovama, omladina je ostvarivala, zajedno sa svim borbenim i naprednim snagama na čelu sa KPJ, i svoje interese koji su bili i interesi svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

U toku 1942. osnovane su prve omladinske organizacije — Savez mlade generacije (SMG) — i time se na delu počela realizovati linija SKOJ-a u stvaranju širokoga narodnooslobodilačkog omladinskog fronta. U cilju objedinjavanja rada organizacija SKOJ-a, njihovog daljeg razvoja, kao i omladinskog pokreta u celini, formirano je 21. juna 1942. Povjerenstvo PK SKOJ-a za sjevernu Hrvatsku od 3 člana: Josip Manoli, član PK SKOJ-a za Hrvatsku, Dragutin Peruško Janko, sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za Zagreb i Marija Radović Meri, član Mesnog komiteta SKOJ-a Zagreb.¹⁰ Obrazovanjem Povjerenstva PK SKOJ-a za sjevernu Hrvatsku bila je obezbeđena efikasnija pomoć najviših rukovodećih kadrova SKOJ-a što je pozitivno uticalo ne samo na razvitak i aktivnost omladinskih organizacija na ovoj teritoriji nego i na izrastanje omladinskih kadrova za kojima se neprestano osećala potreba, posebno u prvoj godini rata.

U svim mestima, u kojima su do tog vremena postojale grupe SKOJ-a, osnovani su i odbori SMG. Prema izveštaju PK SKOJ-a za Hrvatsku od 18. januara 1943, u okrugu između kraja novembra 1942. godine bilo je 170 članova SKOJ-a i 310 članova SMG.¹¹ U to vreme članovima SMG smatrani su samo oni omladinci koji su dolazili na omladinske sastanke i aktivno učestvovali u akcijama koje su organizovale i izvodile organizacije SKOJ-a i SMG, a ne i sva ona omladina koja je simpatizovala NOP, pružila mu razne usluge i pokazivala spremnost da učestvuje u određenim akcijama. Do sredine maja 1942, prema izveštaju Povjerenstva CK KPH za Zagreb CK KPH o radu u zagrebačkom, krapinskom i varaždinskom okrugu od 17. maja 1942, u srezu Zagreb, u tri opštine, postojali su aktivni SKOJ-a koji su radili »na stvaranju fronta mlade generacije« (SMG). U izveštaju je istaknuto da »imade uspeha u 10 sela, gdje je masovno okupljena omladina u JFMG« (Jedinstveni front mlade generacije — prim. P. K.).¹² U toku 1942. odbori SMG osnovani su i u gradu Zagrebu ali nisu imali potrebnu širinu, osim u srednjim školama gdje je bilo obuhvaćeno 380 omladinaca-antifašista.¹³ Do kraja

¹⁰ Dragutin Peruško Janko, poginuo je 29. juna 1943. u Sesvetama kod Zagreba u borbi sa agentima ustaške policije, a Marija Radović Meri, uhapšena je decembra 1942. u Zagrebu, mučena u zatvoru i logoru, ali nije ništa odala. Streljana je na početku 1945. godine u Lepoglavi (DOT, t 1/2, 448).

¹¹ *Marija Bardi*, n. d., 189.

¹² Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (u daljem tekstu: AIHRPH), Zagreb, fond Povjerenstva CK KPH za Zagreb, reg. br. 596.

¹³ *Narcisa Lengel-Križman*, *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu u toku rata*, posebni otisak, Zagreb 1971, 148.

1942. u okrugu Bjelovar obrazovano je 20 mesnih odbora SMG sa oko 300 članova.¹⁴

Podsticaj razvoju omladinskog pokreta u Hrvatskoj predstavljao je Prvi kongres Antifašističke omladine Jugoslavije u Bihaću, 27—29. decembra 1942, na kome su se ujedinile nacionalne omladinske antifašističke organizacije u jedinstvenu omladinsku organizaciju — Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije (USAÖJ). Organizacionom rezolucijom Prvog antifašističkog kongresa omladine, uz ostalo, istaknuto je da je USAÖJ »savez sve rodoljubive i antifašističke omladine, radničke, seljačke i intelektualne«, bez obzira na nacionalnost, veru i ranija politička opredeljenja. Time je, kao i stavom da je USAÖJ ubuduće otvoren svim antifašističkim organizacijama, grupama i pojedincima, data najšira platforma za okupljanje i organizovanje omladine i njeno uključivanje u borbu protiv okupatora i doma ih izdajnika. Tim kongresom su i svi nacionalni omladinski savezi promenili nazive u Ujedinjene antifašističke saveze, mada su dotadašnje nazive u nekim krajevima zadržali sve do svojih nacionalnih i pokrajinskih konferencija. I u nekim krajevima Hrvatske naziv SMG zadržao se do predizbornih priprema za prvu konferenciju USAÖH-a, kada je i promenio ime u Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske — USAÖH. Tom pramenom je u samom nazivu istaknut antifašistički karakter omladinskih organizacija, što raniji naziv nije sadržavao. Prema tome, pramena naziva nije značila prestanak postojanja organizacija SMG, kako to misle neki autori, već jasnije i određenije isticanje karaktera omladinskih organizacija.¹⁵ Posebno je za razvoj omladinskog pokreta u Hrvatskoj bila važna Pokrajinska konferencija SKÖJ-a za Hrvatsku, 2. januara 1943. u Slunju, kojoj je prisustvovalo 200 delegata. Konferenciji su prisustvovali i Ivo Lola Ribar, sekretar SKÖJ-a, Rato Dugonji i Ljubinka Milosavljević, članovi Biroa CK SKÖJ-a. Prisustvo najviših rukovodilaca SKÖJ-a doprinelo je rešenju i razrešenju organizacionih problema koji su u proteklom periodu bili prisutni u organizacijama, a od kojih je podela članova SKÖJ-a na aktiviste i neaktiviste najviše sputavala razvitak i omasovljenje SKÖJ-a i omladinskih antifašističkih organizacija. Na tome skupu konkretizovani su zaključci Prvog antifašističkog kongresa omladine i određeni zadaci SKÖJ-a u Hrvatskoj na planu daljeg razvoja omladinskog pokreta i izabrano je novo rukovodstvo, koje je po sastavu bilo omladinsko. U Biro novog PK SKÖJ-a za Hrvatsku izabrani su: za sekretara Ivica Kranželić, radnik, za članove — Milka Kufrin, studentkinja iz Pokuplja, Slobodan Uzelac, radnik iz Like, Josip Manolić, radnik iz Zagreba član Povjerenstva PK SKÖJ-a za severnu Hrvatsku i Bude Graovac, seljak iz Like.¹⁶ Kao što se vidi, od navedenih pet članova Biroa PK SKÖJ-a jedan je bio iz rukovodstva SKÖJ-a zagrebačke oblasti, što pokazuje da se razvoju omladinskog pokreta u severnim krajevima Hrvatske i u narednom periodu trebalo da poklanja znatna pažnja.

¹⁴ *Savo Velagi*, n. d., 204.

¹⁵ U navedenom članku o razvoju SKÖJ-a i USAÖH-a u okrugu Bjelovar, Velagi na str. 204 navodi da su odbori SMG prestali da postoje i da su »organizacije USAÖH-a u okrugu nastale [...] iz postojećih odbora SMG koji su osnovani do travnja 1943, a nakon toga se [...] nastavilo sa organizovanjem novih odbora«.

¹⁶ DOT, t. II/1, 16, 18.

Do sredine 1943, a posebno u maju i junu, ostvareni su na planu organizacione izgradnje SKOJ-a i USAOH-a rezultati koji su predstavljali osnovu za dalji ubrzani razvoj omladinskog pokreta. Aktivnost SKOJ-a u krapinskom okrugu, u ludbreškom i varaždinskom srezu, uz pomoć KPH, sve se više oslabila.¹⁷ U okrugu azma, osim tri sreska, postojao je i inicijativni Okružni odbor USAOH-a, koji je obavljao pripreme za okružnu konferenciju i rukovodio radom USAOH-a do izbora okružnog odbora. Prema nepotpunim podacima, na terenu pet okruga zagrebačke oblasti, bilo je u to vreme više od 800 članova SKOJ-a, od toga u Zagrebu 350, azmi 170, Varaždinu 102, OK Zagreb 160 i više od 1000 članova SMG (OK Zagreb 394, OK Varaždin 156, OK azma 310), koji su radili u veoma teškim i teškim uslovima.¹⁸ Da bi se podstakao rad omladinskih organizacija, koje su još uvek bile uske i nisu obuhvatale svu onu omladinu koja je bila antifašistički raspoložena, i pojačano rukovodeći i kadrovi, PK SKOJ-a u dogovoru sa CK KPH rešio je u junu 1943. da obrazuje Oblasni komitet SKOJ-a za severnu Hrvatsku. Radi izvršenja toga zadatka na teren severne Hrvatske upućena su tri omladinska rukovodioca, a viši skojevski kurs završilo je 10 rukovodilaca sa tog terena. Posle svestranih priprema, Oblasni komitet obrazovan je u julu 1943. od četiri člana, a za sekretara je izabran Vuksan Danilo.¹⁹ U sastavu toga komiteta u početku su bili rukovodioci koji su došli sa drugih terena (Lika, Slavonija), i nisu dobro poznavali domaće prilike, tako da iskustva i forme rada iz svojih krajeva nisu uvek mogli primeniti u ovoj sredini s drugim uslovima, što se oslabilo u radu omladinskih organizacija. Zbog toga je CK SKOJ-a u pismu CK KPJ od 25. decembra 1943. istakao da Oblasni komitet za zagrebačku oblast treba popuniti domaćim kadrom koji bolje poznaje stanje i prilike na svom terenu.²⁰

Razvoj NOP-a i omladinskih organizacija, oko sredine 1943, bio je na takvom stepenu da se neodložno postavljalo pitanje proširenja baze oružane borbe preko njenih pozicija NOP-a i onog dela omladine koji je još bio pod uticajem neprijatelja ili se držao pasivno, jer bi se tako ostvarilo jedinstvo celokupne omladine, što je bio jedan od glavnih ciljeva KPJ, SKOJ-a i pokrajinskih partijskih i omladinskih rukovodstava. U tom pravcu usmeravana je osnovna aktivnost omladinskog pokreta i u Hrvatskoj, pa i na terenu severozapadne Hrvatske. Tom pitanju posvetila je punu pažnju Prva konferencija antifašističke omladine Hrvatske, koja je održana uz prisustvo 150 delegata u oslobođenom Otocu 28—29. juna 1943. Na toj dobro pripremljenoj konferenciji došlo je do izražaja bratstvo i jedinstvo hrvatske i srpske omladine, koje je ona s oružjem u ruci u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika i radom na terenu u korist NOP-a na delu u vršila i dalje oslabila. Na konferenciji je izabran Glavni odbor USAOH-a od 26 članova koji je iz svoje sredine izabrao

¹⁷ AIHRPH, Zagreb, fond Povjerenstva SK KPH za Zagreb, reg. br. 403, kratak pregled rada zagrebačkog, varaždinskog i krapinskog okruga.

¹⁸ Arhiv radničkog pokreta (u daljem tekstu: ARP), Beograd, fond CK SKOJ-a, Varija 1, *Zoran Zujović*, Dnevnik, str. 37; ARP, br. 13. Izveštaj PK SKOJ-a za Hrvatsku CK SKOJ-a od 4. VI 1943. godine.

¹⁹ Isto, Pismo PK SKOJ-a za Hrvatsku CK SKOJ-a, br. 72, od 27. X 1943. godine.

²⁰ Isto, br. 138.

sekretarijat od 4 člana i postavljeni su pred omladinski pokret Hrvatske najvažniji zadaci: stvaranje jedinstva sve antifašističke omladine, bez razlike na versku i političku pripadnost, mobilizacija omladine u NOV, njeno aktiviranje za NOB i stvaranje organizacija USAOH-a, od osnovnih do okružnih i oblasnih odbora, i na oslobođenim i na neoslobođenim teritorijima. Na konferenciji je posebno naglašeno da treba na i mogu nost kako da se okupi i ona omladina koja je ideološki vezana za HSS, a mrzi okupatora i spremna je da bar donekle pomaže narodnooslobodilačku borbu. O potrebi borbe za jedinstvo sve omladine, na konferenciji je govorio i Edvard Kardelj koji je, između ostalog, istakao: »[...] One omladinske mase, koje su još pod uticajem neprijatelja ili protivnarodnih špekulanata, vi morate naučiti da na svom vlastitom iskustvu uvide gde je njihovo pravo mesto i gde se one trebaju boriti za slobodu svoga naroda. Prema tome, na vama je, kao najsvjesnijem delu naše omladine, da toj omladini pokažete put u narodnooslobodilačku borbu.«²¹ Za ostvarenje pomenutih zadataka postojali su u leto 1943. povoljni uslovi. Opšti uspesi NOP-a u jugoslovenskim zemljama, osnivanje ZAVNOH-a na zasedanju u Plitvicama juna 1943, pobjede Crvene armije na istoimnom frontu i iskrcavanje saveznih snaga na Siciliju, stvorili su masovno opredeljenje u narodu za NOB u celoj oblasti, a naročito je to bilo izraženo među omladinom, koja je bila spremna da pruži svaku pomoć partizanima, bez straha od posledica u slučaju otkrivanja. To javno raspoloženje bilo je masovno izraženo na terenu okruga Azma i omladinci su išli po selima i tražili priloge za partizane, a pri napomeni da bi se mogli time kompromitovati, odgovorili bi: »[...] Pa što se meni može dogoditi ako se banda za to saznati, ja znam kuda i kako i u partizane.«²² Pri takvom raspoloženju mladih prema narodnooslobodilačkoj borbi širile su se i omladinske organizacije i uvećavao je njihov broj. Prema navedenom izveštaju OK Azma od 1. VIII 1943, na tome terenu je u to vreme bilo 10 opštinskih komiteta SKOJ-a, tri sreska i OK SKOJ-a sa 2108 članova, bez organizacija SKOJ-a u vojsci. Od organizacija USAOH-a postojalo je 149 mesnih odbora, 8 opštinskih i 3 sreska (bez Siska) sa više od 1200 članova USAOH-a. Takav razvoj omladinskih organizacija izazvao je potrebu osnivanja okružnog omladinskog rukovodstva, koje bi objedinjavalo i dalje usmeravalo njihov rad. Nepun mesec dana od prve pokrajinske konferencije USAOH-a, održana je 25. VII 1943, posle prethodnih priprema, Prva okružna konferencija USAOH-a za okrug Azmu, kojoj je prisustvovalo 38 delegata iz tri sresa (osim Siska). Na konferenciji je izabran Okružni odbor USAOH-a od pet članova: tri Hrvata i dva Srbina, a po socijalnom sastavu jedan radnik i četiri seljaka. Predsednik odbora bio je član OK SKOJ-a, a članovi odbora su bili član sreskog komiteta SKOJ-a Garešnica, bivši član sreskog komiteta SKOJ-a Kutina, član sreskog odbora USAOH-a Azma i član opštinskog rukovodstva iz sisačkog sresa. Na konferenciji je posebna pažnja bila posvećena organizacionim pitanjima u kojima se u prethodnom periodu grešilo na terenu ovog okruga »[...] jer su se članovima USAOH-a smatrali samo oni omladinci i omladinke koji redovito dolaze na sastanke, a ne sva ona

²¹ Isto, navedeni izveštaj br. 13; DOT, t. II/1, 40.

²² AIHRPH, OK SKOJ-a Azma, k. 13, Izveštaj od 1. VIII 1943.

antifašisti ki raspoložena omladina koja pomaže našu borbu«. ²³ Te slabosti su u narednom periodu uspješno otklanjane, tako da je broj članova USAOH-a, posebno u periodu tromese nog takmičenja koje je na okružnoj konferenciji zakazano sa omladinom novogradiškog okruga, porastao na više hiljada omladinaca i omladinki. ²⁴ Prema literaturi, u avgustu 1943. osnovan je okružni odbor USAOH-a Virovitica od četiri člana, a na teritoriji je postojalo 105 mesnih odbora, 8 opštinskih i četiri sreska, sa 2246 članova USAOH-a, od kojih 600 pionira. ²⁵ Omladina je sve više ispoljavala spremnost za u estvovanje u aktivnostima omladinskih organizacija, a pojedini rukovodioci bivših građanskih omladinskih organizacija prilazili su USAOH-u, što je bilo važno za prevođenje i te omladine na pozicije NOP-a. ²⁶ Proces diferencijacije koji se u korist NOP-a sve snažnije odvijao u omladinom bivših organizacija, a posebno me u onom koja je bila pod uticajem HSS, nije dovoljno podstican od rukovodstva i organizacija SKOJ-a i USAOH-a, što je usporavalo brže uključivanje te omladine u NOP i rad u korist NOP-a. Prema toj omladini, me u pomenutim rukovodstvima, još uvek je postojalo izvesno nepoverenje i sektaški odnos, što je usporavalo okupljanje te omladine u organizacije USAOH-a, a time umanjivalo mogućnost političkog delovanja i podizanja njene svesti. U cilju otklanjanja pomenutih slabosti, PK SKOJ-a za Hrvatsku uputio je 19. IX 1943. direktivno pismo sreskim i okružnim komitetima SKOJ-a u kome je insistirao da se isprave sektaške greške, jer one »mnogo štete i ometaju pravilan razvoj NO borbe i Ujedinjenog saveza«. O odnosu prema omladini u krajevima severne Hrvatske u pismu je rečeno: »[...] Sektaški odnos naših rukovodioca koji ne razumiju na stupanj svijesti i uslove vidi se i po ovom primjeru iz okruga Azma: omladina jednog sela prestrašena poslije neprijateljske ofanzive nije htela dolaziti na sastanke, a davala svu pomoć i pokazivala put partizanima, no naši drugovi nisu razumeli na nju, niti je ubrajali u članove Ujedinjenog saveza. Ili napr. u nekim kotarevima Sjeverne Hrvatske, gdje je vladalo opće mišljenje da narod nije aktivno uz NOV, nastao je prelom, mase omladinaca već duže vremena hrle u jedinice NOV, a naši drugovi po starom izvještavaju da su u jednom takvom kotaru od 200 sela prodrli tek u 10, a u drugom od 84 tek u 4.« ²⁷ Pitanju sektaštva posvetila

²³ Isto. Opširnije o Prvoj okružnoj konferenciji USAOH-a Azma i razvoju organizacija USAOH-a vidi *Marija Bardi*, n. št., 191-192.

²⁴ *Marija Bardi*, n. št., 193.

²⁵ *Savo Velagi*, SKOJ i USAOH u okrugu Virovitica od 1942-1945, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1941-1948*, 213.

²⁶ Potkraj juna 1943. narodnooslobodilačkoj borbi je pristupio omladinac Miroslav Krea i, jedan od vodećih članova Saveza hrvatskog junaka i organizator pokrajinskih jedinica (stijegova). Dvadesetog avgusta 1943. uputio je pismo omladini Hrvatske, u kojem je pozvao svu omladinu, posebno Hrvatskog junaka, da stupi u NOV i da zajednički komunističkim i radom doprinese pobjedi NOP-a. O držanju stranačkih vjerskih u najsudbonosnijem trenutku za hrvatski narod u pismu je između ostalog istaknuto: »[...] Posmatrali smo sve to mi omladinci, koji smo bili organizirani u Hrvatskom junaku, HSS-u, Križarima i ostalim omladinskim organizacijama. Mi smo nakon raspusta svih omladinskih organizacija ostali lutati. Naša su bivša vodstva mirno promatrala sve što se oko nas zbiva ili su čak pristupila ustaškom pokretu, jer su u tom duhu i ranije potajno radili« (DOT, t. V, 226).

²⁷ DOT, t. V, 274.

je pažnju i *Omladinska borba*, organ Saveza komunisti ke omladine Jugoslavije. U br. 6 od novembra 1943. objavljen je članak Rate Dugonji a, »Kujmo naše jedinstvo radi naše budu nosti«, u kome je, izme u ostalog, istakao: »[...] U nekim krajevima Sjeverne Hrvatske, omladina, koja je ideološki vezana uz HSS u toku Narodnooslobodila ke borbe na djelu se uverila, da je Ma ek, koji je držao tu omladinu pod svojim uticajem, izdao interese hrvatskog naroda i da ga pokušava voditi krivim putem. Rukovodioci USAOH-a u tim krajevima ne samo da nisu potražili na ina i mogu nosti da toj omladini olakšaju ulazak u USAOH, nego se ak dešavalo i takvih slu ajeva da je nisu primili, navodno zato što nisu potpuno 'sigurni' u tu omladinu [...].«²⁸

U poslednjim mesecima 1943. (oktobar-decembar) u vreme priprema za Drugi kongres USAOJ-a, koji je prema odluci CK SKOJ-a trebalo da se održi u decembru, na godišnjicu Prvog antifašisti kog kongresa omladine, u itavoj Hrvatskoj i u njenom severnom delu ose ao se stalan polet omladine, koji se izražavao u njenom antifašisti kom raspoloženju, sve masovnijem prilaženju narodnooslobodila koj borbi i onih omladinaca koji su ranije bili pod uticajem onih rukovodilaca HSS-a koji su delovali protiv NOP-a, u neuspehu Paveli evih mobilizacija, u masovnoj mobilizaciji omladine u NOV i širenju organizacija USAOH-a. Posebno je znatan broj omladine na neoslobo enim teritorijama bio obuhva en udarnim grupama koje su izvodile brojne akcije uz u eš e i do 500 omladinaca. U to vreme u jedinice NOV bilo je prijavljeno sa teritorije Zagorja 1400' boraca, ve inom omladinaca, od toga iz sreza Klanjec 220, Pregrada 420, Krapina 700 i Zlatar 90 boraca. Za vreme oslobo enja azme, u NOV je stupilo oko 900—1000 boraca, u bjelovarskom okrugu za mesec dana bilo je mobilisano 520, a u varaždinskom za 10 dana 30 omladinaca. U cilju poja avanja mobilizacije omladine u NOV, u krajevima gde je ona postigla zapažene rezultate i pokretanja mobilizacije u onim mestima u kojima odziv omladine za stupanje u NOV nije bio dovoljan, i Oblasni komitet SKOJ-a preduzeo je odre ene mere. U Pismu Povjerenstvu PK SKOJ-a za Slavoniju i Zagreba ku oblast od 6. I 1944, o tim merama se kaže: »[...] da bi pokrenuli i poja ali mobilizaciju sla emo postepeno članove SKOJ-a u vojsku koji e povu i i ostalu omladinu, a u organizaciju emo sve više uvla iti omladinke [...].«²⁹

Uspešna mobilizacija omladine u NOV, u periodu pretkongresnog takmi enja, bila je umnogome i rezultat dobre i široke društveno-politi ke aktivnosti organizacija SKOJ-a i USAOH-a na terenu i pomo i Oblasnog komiteta SKOJ-a, iji su članovi obišli sve okruge, na njima se zadržavali i pomagali u pripremama za Kongres »da bi se one što bolje izvršile«. U tu svrhu održavani su omladinski sastanci, zborovi i mitinzi uz živu politi ku aktivnost. Omladina je upoznavana sa zna ajem odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i stvaranja Nacionalnog komiteta narodnog oslobo enja Jugo-

²⁸ Isto, 59. Ovaj broj *Omladinske borbe* bio je umnožen u 5000 primeraka tako da su organizacije i rukovodstva SKOJ-a i USAOH-a bili upoznati sa tim stavovima koji su istovremeno bili i stavovi CK SKOJ-a (ARP, fond CK SKOJ-a, br. 14, Izveštaj Oblasnog komiteta SKOJ-a za Zagreba ku oblast Povjerenstvu PK SKOJ-a za Slavoniju i Zagreba ku oblast od 6. I 1944. godine).

²⁹ ARP, fond CK SKOJ-a, br. 14, Isto, br. 138, Izveštaj CK SKOJ-a CK KPJ od 25. XII 1943; Hrvatsko zagorje u NOB, Zagreb, 1959, 170.

slavije — nove revolucionarne vlade i sa drugim unutrašnjim i meunarodnim događajima. U mestima u kojima je živela srpska omladina popularisani su predstavnici Srba u ZAVNOH-u, što u ranijem periodu nije dovoljno injeno, pa je deo te omladine sticao utisak da su u ZAVNOH-u samo Hrvati. Posebno su organizacije SKOJ-a i USAOH-a upoznavale srpsku omladinu sa njihovim položajem u budućem državnom ureenju, iji su temelji postavljeni odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a. Sa sastanaka i zborova upuivani su pozdravi Drugom kongresu sa potpisima omladinaca-uesnika. Samo do kraja 1943. sakupljeno je više hiljada potpisa. Mnogobrojnim pismima omladina je izražavala svoju odanost NOB-u i spremnost da u organizacijama USAOH-a da svoj doprinos pobedi revolucije. Pozdrave su slali i predstavnici bivših omladinskih organizacija sa pozivom svim njihovim omladincima da se prikljuue NOP-u i stanu na branik slobode i bratstva i jedinstva naroda. U pozdravnom pismu predstavnika HSS-a, Križara, Hrvatskog junaka i drugih organizacija iz severne Hrvatske, Drugom kongresu USAOJ-a, izmeu ostalog, kaže se: »Mi omladinci, pristaše HSS-a, članovi Križara, Hrvatskog junaka, i drugih organizacija, okupljeni u Ujedinjenom savezu, toplo pozdravljamo naš Glavni odbor USAOH-a u asu velikih priprema za Drugi kongres.

Ovih dana, poslije II zasedanja AVNOJ-a, omladina i narod naše Domovine slave veliko slavlje. Ostvaren je davni san hrvatskog naroda. Hrvati e živeti u slobodnoj domovini Hrvatskoj, u bratskoj federativnoj zajednici sa Srbima i ostalim narodima Jugoslavije. Naši narodi dobili su punopravnu narodnu vladu, kojoj je na elu najbolji sin naše zemlje drug Tito.

Mi omladinci iz Zagreba, Zagorja, Podravine i Slavonije, pozivamo svu omladinu iz bivših organizacija HSS-a, svu križarsku omladinu, sve članove nekadašnjeg Hrvatskog junaka, sve članove ostalih organizacija omladine, da se vrsto zbiju na braniku slobode i jedinstva našeg naroda.« Delove teksta ovog pozdravnog pisma, objavio je 2. januara 1944. list *Mi mladi*, organ Ujedinjenog saveza antifašisti ke omladine Jugoslavije, ime je dat opšti zna aj pozdravima, što su ih upuivali omladinci bivših omladinskih organizacija koje su pristupile USAOH-u. Pismo su iz severne Hrvatske potpisali: Krea i Miroslav, funkcioner Hrvatskog junaka iz Zagreba, član Glavnog odbora USAOH-a; Ma i Ivan, predsednik »Doma Stjepana Radi a«, Bjelovar; Pintari Rudolf, član bivšeg Kotarskog odbora HDD, Ivanec; Pavlek Dragica, k i Pavleka Miškine, hrvatskog seljaka i književnika; Horvati Ivan, član društva Srca Isusovog, Ludbreg; Antoli Jozo, član bivše mjesne organizacije HSS-a, Nevinac; Paula Višnji , članica Križara, Ludbreg; Rožman Marjan, tajnik bivše opštinske organizacije HSS, Ivanec; Rugale Katica, predsjednica Križara, Ludbreg; Salekovi Franjo, član HSS-a, Kutina, Kralji Franjo, tajnik Križara Novigrad Podravski i etiri omladinca iz Slavonije koja su se do tada ve afirmisala kao rukovodioci u NOV i USAOH-u.³⁰ Održavanje Drugog kongresa USAOJ-a bilo je podstrek nizu omladinskih organizacija da izaberu svoje predstavnike koji e u estvovati na Kongresu. Predstavnici katoli kih omladinskih organizacija — Križara, Srca Isusovog, Marijine kongregacije, Seljake katoli ke omladine (SKOM-a) itd. iz varaždin-

³⁰ DOT, t. II/1, 233, 241.

skog, bjelovarskog i krapinskog okruga, održali su 10. I 1944. u oslobojenoj Koprivnici konferenciju na kojoj su razmatrali zadatke omladine u NOP-u. Posebno je bilo reči o odnosu prema raznim bivšim omladinskim organizacijama i njihovom uključivanju u USAOH. Na toj konferenciji, kao i na svim drugim održanim u periodu priprema za Kongres, omladina je ispoljila oduševljenje prema vrhovnom komandantu drugu Titu, NOV, Nacionalnom komitetu, Sovjetskom Savezu i ljubavi i vernošću omladine svih tih organizacija prema narodnooslobodilačkoj borbi. »Fašisti koji barbari rušili su nam crkve, gazili naše svetinje, rugali se našem uvjerenju. Jedini je naš put, put borbe sa hiljadama mladih u redovima Narodnooslobodilačkog pokreta. Strašili su nas da je Narodnooslobodilački pokret komunistički. Te smo laži već davno prozreli. Mi oduševljeno pozdravljamo Komunističku partiju, koja je narod povela u ovaj sveti boj«, bile su reči i delegata. Sa konferencije je upućen pozdrav Drugom kongresu i poziv svim verskim organizacijama »da stupe u redove Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske da se bore za oslobođenje svog naroda i za očuvanje naših narodnih svetinja«. ³¹ Pozdrav Kongresu uputili su i delegati teškoatletskog kluba »Zrinski« iz Koprivnice, »Drava« iz Delekovca i niza drugih sportskih udruženja iz krapinskog, varuždinskog sresa, sa konferencije, 13. januara 1944, na kojoj se raspravljalo o uslovima za razvoj omladinskog sporta i obnovi i stvaranju raznih omladinskih sportskih organizacija unutar USAOH-a. Sa konferencije je upućen poziv svim sportskim organizacijama »da se uključe u Ujedinjeni savez da pomognu Narodnooslobodilačkoj borbi, kako bi u narodnoj demokratskoj federativnoj zajednici svih naših naroda stvorili uvjete za srećan novi život u kojemu će i sport biti onaj koji će vaspitavati našu omladinu u ljubavi prema svom narodu i izgradnji svoje nove mlade države«. ³² Takav odnos predstavnika bivših omladinskih organizacija prema NOP-u znatno je doprineo okupljanju te omladine u USAOH i njenom ulogu u oslobodilačkoj borbi i radu na terenu u narednom periodu. U mestima u kojima su zajedno živeli Hrvati i Srbi, bratstvo i jedinstvo hrvatske i srpske omladine bilo je vidno izraženo. Na zbor omladine u Koprivnici zajedno je došla hrvatska i srpska omladina sa svojim nacionalnim zastavama. Posebnu ulogu u širenju i jačanju bratstva i jedinstva hrvatske i srpske omladine u ovim krajevima imao je SKOJ, koje su organizacije organizovale slanje pomoći i hrvatske omladine srpskoj omladini u popaljenim selima. Ta bratska solidarnost hrvatske omladine ispoljena na delu, kada je sa zastavama vozila hranu srpskoj omladini u popaljena sela, ostavila je na omladinu i narod u celini snažan utisak i jak uticaj. Solidarnost sa srpskim življem u tim krajevima hrvatski narod ispoljavao je za sve vreme rata, štiteći ga od progona ustaša i pružajući mu pomoć kada god je to bilo potrebno. Aktivnost omladine umnogome je tome doprinela, naročito njena stalna i uporna borba za razvijanje i jačanje bratstva i jedinstva hrvatske i srpske omladine, hrvatskog i srpskog naroda, koje su za sve vreme NOR-a neprijatelji oslobodilačke borbe težili da razbiju, služeći se pri tome svim sredstvima. Teror okupatora u srezu Stubica, gde su popalili 39 kuća i pljačkali

³¹ Isto, 247-248.

³² Isto, 249-250.

erkeza u srezovima Kutina i Sisak i okrugu azma, pokušali su da iskoriste neprijatelji NOP-a iz HSS-a, koji su govorili da treba i i u domobrane »koji e ih zaštititi od erkeza«, a pokušali su da stvore i civilnu zaštitu samo da bi spre ili odlazak ljudi u NOV. Ta aktivnost nije mogla da spre i diferencijaciju u korist NOP-a, koja je u tim krajevima uzimala sve šire razmere.³³

U pripremama za Kongres, politika propaganda pismenim putem bila je vrlo intenzivna. Štampani su proglašeni pojedinih sportskih i kulturnih društava, raznih križarskih, sokolskih i HSS-ovskih omladinskih organizacija. U zagrebačkom okrugu umnožena su tri proglašena u 2400 primeraka i to: Sport-klub (Vrap e), križarska organizacija (u erje) i itaonica šašincevec, a u azmanskome deljen je proglašeno lanova bivšeg »Jugosokola« u srezu Garešnica, HSS-a u srezu Kutina, Sport-kluba iz Križa, i to svaki u hiljadu primeraka. U okrugu Bjelovar bio je izdat proglašeno Atletskog sportskog kluba »Zrinski«, Okružnog inicijativnog odbora USAOH-a za okrug Bjelovar, i proglašeno gimnazije iz Koprivnice. Slični proglašeni štampani su i u varaždinskom i krapinskom okrugu. Štampanje i deljenje tih proglašena izazivalo je oduševljenje omladine, posebno kada su na tim proglašima imena svojih poznatih drugova. Proglašeno Zemaljskog odbora USAOJ-a omladini Jugoslavije, od 15. novembra 1943, u povodu Drugog kongresa USAOJ-a, štampano je u 25.000, a CK SKOJ-a u povodu oktobarske revolucije u 10.000 primeraka. Umnožavan je i materijal za kulturno-prosvetnu aktivnost. Tako je varaždinska tehnika umnožila 450 primeraka raznih komada za diletantske grupe, a tehnika OK SKOJ-a Zagreb »Ulogu proleterske omladine« u 700 primeraka. Pripremano je štampanje brošura o radu i životu u Sovjetskom Savezu, kako bi se lakše pariralo propagandi neprijatelja NOP-a, koji su govorili sve najernje o prvoj socijalističkoj zemlji u svetu. U cilju što potpunijeg informisanja omladine o svim važnijim događajima u zemlji i svetu, SKOJ je u saradnji sa ostalim organizacijama NOP-a obrazovao propagandne grupe, koje su išle po selima i održavale predavanja sa diskusijom. Uticaj na omladinu vršen je i pomoću kulturno-prosvetnih priredbi. Da bi se taj rad pokrenuo i više razvio me u omladinom, najbolje diletantske i glumačke grupe iz određenog mesta davale su priredbe u više mesta i sela na svojoj i drugim teritorijama. Takav rad je dao posebno dobre rezultate u srezu azma, gde je grupa iz mesta Dubrave davala priredbe u azmi, kojom prilikom je oduševila omladinu i svojim primerom je podstakla na tu aktivnost. Ta forma rada korišćena je u toku 1944. u celoj oblasti. Na taj način su i grupe iz NOV pokretale omladinu u selima u kojima su davali priredbe.³⁴ Rad diletantskih grupa i horova bio je zapažen na teritoriji azmanskog i bjelovarskog okruga, gde su otvarani i omladinski domovi. Poseban interes omladina je pokazivala za kulturno-prosvetni rad. Ilustracije radi navešćemo jedan primer koji pokazuje koliko je omladina volela tu aktivnost. U jednom selu bjelovarskog okruga omladina je samoinicijativno formirala diletantsku grupu od 40 omladinaca i omladinki, koja je pripremala program za priredbe. Tu

³³ ARP, fond CK SKOJ-a, br. 14, Izveštaj Oblasnog komiteta SKOJ-a Povjerenstvu PK SKOJ-a za Slavoniju i Zagrebačku oblast od 6. I 1944.

³⁴ Isto.

samoinicijativu podržale su organizacije SKOJ-a i USAOH-a, koje su, da bi što bolje razvile taj rad, organizovale posebne kulturno-prosvetne kursove.³⁵

Pomenuta društveno-politička aktivnost doprinela je širenju i brojnom rastu organizacija USAOH-a, koje su već u to vreme umnogome ostvarile jedinstvo sa ostalim organizacijama i društvima. To jedinstvo sa raznim sportskim i kulturnim organizacijama najviše je bilo ostvareno u okrugu Bjelovar, gde ih je bio znatan broj. Sve su te organizacije u celini bile uključene u USAOH. U toku decembra 1943. bio je formiran Okružni odbor USAOH-a za okrug Bjelovar, a vršene su pripreme za osnivanje okružnih odbora za okruge Zagreb, Varaždin i Krapinu i Oblasnog odbora USAOH-a za Zagrebačku oblast. Posebna pažnja bila je posvećena u vršivanju mesnih odbora USAOH-a i njihovom izrastanju u prave rukovodioce omladinskih masa, pokreta i organizatore celokupnog života i rada omladine tih mesta. Osim toga, preduzete su mere da se rukovodstvima i organizacijama USAOH-a razjasni pitanje »ko se smatra članom USAOH-a«, jer je bilo primera da je omladina u mnogim selima radila i pomagala NOB, a nisu je ubrajali u USAOH.³⁶ Omasovljenjem USAOH-a stvarane su već i mogući i za rast SKOJ-a, koji je u to vreme takođe izrastao u brojniju organizaciju, posebno u okrugu Azma, gde je njegova organizaciona struktura bila potpuno izgrađena. Pozitivan uticaj na brojnost i razvoj SKOJ-a imalo je uvelike i otklanjanje sektaškog odnosa prema prijemu u SKOJ, naročito ženske omladine, kojoj je oblasno rukovodstvo SKOJ-a posvećivalo posebnu pažnju »jer su drugarice pogodnije za rad, lakše se kreću, naročito u Zagrebačkoj okolini«. U navedenom izveštaju Povjerenstvu PK SKOJ-a od 6. I 1944. Oblasni komitet SKOJ-a isticao je: »[...] Preduzeli smo sve da se u SKOJ uključe i što više ženske omladine, a da muškarci postepeno odlaze u vojsku.« U navedenom periodu znatno veću pažnju bila je posvećena ideološko-političkoj izobrazbi članstva i rukovodstava SKOJ-a, koje je u svim krajevima bilo vrlo mlado i nedovoljno izgrađeno.

Odlaganjem Drugog kongresa USAOH-a za period od 1943. do 1944. godine, a zatim za proleće iste godine, o čemu je CK SKOJ-a obavestio PK SKOJ-a pismom od 17. I 1944. godine, nije bila prekinuta pretkongresna aktivnost, već je istim intenzitetom nastavljena sve do održavanja kongresa.³⁷ Taj sedmomesečni period od oktobra 1943. do maja 1944. bio je po širini, raznovrsnosti i intenzitetu omladinske aktivnosti, najplodniji period u dotadašnjem razvoju SKOJ-a i USAOH-a. I pored nesumnjivih rezultata ostvarenih na terenu, još uvek je postojao problem obuhvatanja omladine u gradovima i njeno uključivanje u omladinski pokret. Tome i drugim pitanjima biće posvećena pažnja u narednom periodu.

U razvoju omladinskog pokreta na ovom terenu značajno mesto ima savetovanje PK SKOJ-a, koje je na inicijativu CK SKOJ-a održano 5. II 1944. godine. Savetovanju su prisustvovali, uz članove PK SKOJ-a, i sekretari okružnih komiteta za Liku, Baniju, Hrvatsko primorje, Gorski

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

³⁷ ARP, fond CK SKOJ-a, br. 34.

kotar i oblasnih komiteta za Istru, severnu Hrvatsku i Dalmaciju. U radu savetovanja u estvovali su i Rato Dugonji , sekretar CK SKOJ-a, i Karlo Mrazovi , član CK KPH, a referate su podneli: Milutin Baltić, politički izveštaj, i Milka Kufrin, referat o organizacionom pitanju. Diskusija je vodena o tri pitanja koja su u to vreme bila posebno značajna za razvoj omladinskog pokreta: »1. NOO i odnos omladine prema njima; 2. SKOJ i na in rada unutar US (Ujedinjeni savez — prim. P. K.) i pitanje samih odbora US i pravilno delovanje i njihov karakter. Nova forma rada i organizaciono pitanje koje se postavlja pred nas; 3. Pitanje kadrova i sektašenja u SKOJ-u. Pitanje samih komiteta i vaspitanje i u enje same omladine. Pitanje SKOJ-a u vojsci i agitacija i propaganda.« Posle svestrane diskusije o navedenim pitanjima, u kojoj su u estvovali i Rato Dugonji i Karlo Mrazovi , zaključeno je da SKOJ nastavi sa stvaranjem širokih saveza omladine, uvlacenjem raznih omladinskih organizacija, »ali da u radu deluju kao članovi USAOH-a«, da se bori za što istiji lik SKOJ-a, za razvijanje veće budnosti, da se direktive razrađuju i prilagođavaju uslovima od okruga do sela, da se još odlučnije vodi borba protiv propagande HSS-a i četnika i da se ubuduće posvećuje veća pažnja i briga bolesnim rukovodiocima i aktivistima omladine »da se ne osećaju odbačeni, jer to daje i ostalim volju za rad«, razvija kod njih saznanje da se i njima pomoći i ukoliko se razbole.³⁸

U toku februara 1944. reorganiziran je PK SKOJ-a za Hrvatsku, članovi su članovi u novom sastavu bili: Mika Špiljak, Milka Kufrin, Bude Graovac, Slobodan Uzelac, Ico Blanuša, Ljubo Hrnjak, Branko Bilić, Milutin Baltić, Buba Janić i Stjepan Sekulić. Jucko, ranije član PK SKOJ-a, poginuo na putu od Krapine za Moslavinu. Kao kolektivno rukovodstvo PK SKOJ-a u tom sastavu pošlo je da deluje tek od 26. V 1944, kada su se svi članovi okupili na jednom mestu, osim Milke Kufrin i Bude Graovca, koji se u to vreme nalazio na Kordunu. Sastanak PK SKOJ-a u novom sastavu prvi put je održan 26. V 1944. na terenu Moslavine, gde se u to vreme nalazio Marko Belinić, član CK KPH, koji je bio zadužen za rad SKOJ-a. Na taj su teren četiri člana PK SKOJ-a došla pravo sa Drugog kongresa USAOJ-a koji je održan u Drvaru od 2—4. maja 1944. godine. Delegati Zagrebačke oblasti i Slavonije, pošto je veza preko Kozare za Slavoniju bila prekinuta, išli su preko srednje Bosne i Motajice, tako da su na svoje terene stigli mesec dana posle održavanja Kongresa. O tom sastanku, na kome je Marko Belinić upoznao članove PK SKOJ-a sa svim zadacima koji stoje pred SKOJ-em u narednom periodu, u izveštaju PK SKOJ-a za Hrvatsku Centralnom komitetu SKOJ-a od 8. VI 1944. o radu organizacije i političkoj situaciji u Hrvatskoj, između ostalog, kaže se: »[...] Mi osjećamo velike koristi od toga sastanka sa njime, jer nam je dao perspektivu, naročito još većeg proširenja platforme uvlacenjem novih masa u borbu i uopće na našu stranu. Tako smo mi dalje na sastancima, pretresaju i detaljno sve oblasti i okruge — jer smo tada imali pun pregled — mogli lakše uočiti sve probleme, koje ćemo vam izneti u izveštaju. Preko ovog sastanka 7 članova našeg Komiteta upoznao se sa svim oblastima i okruzima, svim proble-

³⁸ Isto, br. 53, Zapisnik sa savetovanja PK SKOJ-a za Hrvatsku od 5. II 1944. godine.

mirna i svim kadrovima, jer smo svi o tome diskutovali i zajednički donosili zaključke. Sem toga, mi smo upoznali druga Marka sa svim problemima našeg Komiteta, naročito na koji način i koliko je dobijao pomoć od CK KPH, kao i uopće o odnosu i pomoći skroz do dolje koju SKOJ dobija od partijskih organizacija. Tu nam je postavljeno da pružimo što veće pomoć organizacijama u Sjevernoj Hrvatskoj, te za jedno mesec i pol dana predemo nazad u CK KPH [...].« Kao što se vidi iz navedenog dela izveštaja, 7 članova PK SKOJ-a boravilo je na terenu severne Hrvatske i pomagalo organizacijama na sprovođenju zadataka koje je pred omladinski pokret postavio Drugi kongres USAOJ-a. Organizacijama na terenu pomagao je i Oblasni komitet SKOJ-a u sastavu: Vuksan Danilo, Sofija Jović, Ivica Lovrin, Ivica Plašić, Jovo Plešić i Pavle Žukina, a bilo je predviđeno da se pojačala sa još dva člana sa terena.⁴⁰ Posebna pažnja u to vreme bila je posvećena u vršenju rukovodstava SKOJ-a. O tome se u navedenom izveštaju kaže: »[...] Okružni komiteti u toj oblasti uglavnom su srećni. Iz svih je otišlo ono što nije valjalo i bilo domobransko ili tuđe, ali još su mladi i nisu se potpuno saživeli kao komiteti, niti su obuhvatili i popunili sav teren. Kotarski komiteti su još uvek u srećivanju, išenju i popunjavanju zdravim drugovima koji su se istakli u borbi i radu.« Istaknut je pozitivan primer okruga Krapina »gde su ustanak i borba zahvatili osnovne mase«, a organizacije SKOJ-a, iako ne postoje duže nego u ostalim okruzima, dale su same »sav vojnički i politički kadar za svoje organizacije, vojne jedinice i ustanove«. U toku leta 1944. izmenjeno je i svih pet sekretara okružnih komiteta SKOJ-a, jer su neki poginuli, neki otišli na partijski rad, a jedan za člana Oblasnog komiteta SKOJ-a. Za sekretara OK SKOJ-a Varaždin na mesto Bože Rajića došao je Josip Kolar, za sekretara OK SKOJ-a Bjelovar na mesto Stjepana Čureka došla je Sofija Jović, za sekretara OK SKOJ-a Pazina na mesto Zlatka Glika, Joža Galeković, za sekretara OK SKOJ-a Zagreb na mesto Ivica Plašića, koji je otišao za člana Oblasnog komiteta SKOJ-a, došao je Dragutin Birać i za sekretara OK SKOJ-a Krapina na mesto Borisa Majera Marića, Ivica Družinec. Gubici u kadrovima u ovoj oblasti bili su znatni. Od početka juna do početka septembra poginulo je i nekoliko članova okružnih komiteta SKOJ-a i oko 30 članova sreskih komiteta. I pored tih gubitaka, organizacije SKOJ-a mogle su da neprestano popunjavaju svoje komitete mladim članovima, što pokazuje da su neprekidno rasle i jačale. U tom periodu uvelike je bio otklonjen sektaški odnos prema kolebljivim pristalicama HSS-a i drugim rodoljubima, što je uticalo na porast članstva USAOH-a i odlazak u NOV. Iz cele oblasti otišlo je tada u NOV 1800 omladinaca, a u zagrebačkom okrugu formiran je na dobrovoljnom osnovu omladinski bataljon od 160 omladinaca, za kojeg je politički komesar bio postavljen sekretar OK SKOJ-a Dragutin Birać Gavran. O stalnom rastu organizacija SKOJ-a u Zagrebačkoj oblasti u izveštaju PK SKOJ-a za Hrvatsku Centralnom komitetu SKOJ-a od 14. IX 1944. izmeću ostalog kaže se: »[...] Poslije onog stanja pre nekoliko meseci, kad su pojedini okruzi brojili 80 članova SKOJ-a, danas imaju u Oblasti 2.156, a u vojsci 700 skojevaca. itav

s» DOT, t. 11/2, 261-262.

⁴⁰ Isto.

rad je preorijentisan i prilagođen terenu. Više se organizacija ne povla i s terena kad su ofanzive, već članovi ostaju među narodom. Počeli su prodirati u gradove i gotovo u svima imaju veze, ali još nisu imali veze ih uspjeha. Može se reći i da je Oblasni komitet uhvatio organizaciju u svoje ruke i postao zaista rukovodilac. Oblast je uglavnom okupirana i okružna konferencija USAOH-a održana je jedino u okrugu Slavonija (odnosi se na drugu okružnu konferenciju, koja je održana 25. VI 1944. — prim. P. K.). Na konferenciji je bilo prisutno 400 delegata i vrlo je fino uspjela. Na teritoriji ove oblasti ima oko 70 hiljada neprijateljske vojske, a u Krapini, Stubici i Toplicama nalaze se Pavelićeva ministarstva, koja oni uvaju.⁴¹

U drugoj polovini 1944, i kasnije, sva rukovodstva SKOJ-a, uz pomoć PK SKOJ-a za Hrvatsku, koji je potkraj godine planirao da na taj teren pošalje svoja dva člana — Milku Kufrin i Antu Raosa, naročito pažnju posvetili su onom delu omladine koji je još bio pod uticajem onih grupa i pojedinaca iz HSS-a koji su razvijali aktivnost protiv NOP-a i raznih klerikalnih organizacija, kao što su Križari i Katolička akcija, koje su imale uticaja na deo omladine u gradovima. Aktivnost tih krugova bila je »glavni uzrok, pored teškoća a zbog okupiranosti toga teritorija [...] da tu još postoji jedan dio omladine, kao i naroda, izvan našeg pokreta« [...] »Situacija je takva da mase dole prilaze našem pokretu, a ti špekulanti, vidjevši da ne mogu kod nas da uspiju, vežu se i dalje za ustaše, da bi na taj način o uvali svoje pozicije. Njihovo djelovanje na omladinu ostaje i dalje preko roditelja.«⁴² Okupiranost oblasti, osim Moslavine i dela Podravine (u Slavoniji), otežavala je borbu organizacija SKOJ-a i USAOH-a za pridobijanje i uvlačenje u svoje redove i te omladine, što se za sve vreme rata postavljalo kao jedan od osnovnih zadataka USAOH-a. Do kraja 1944. bile su uspostavljene »veze i organizacije u svim gradovima na ovoj oblasti, a na terenu Međimurja bio je osnovan i jedan sreski komitet SKOJ-a.«⁴³ Za nepuna tri meseca septembar—novembar 1944. broj članova SKOJ-a na terenu se povećao od 2156 na 3000 članova.⁴⁴ Radeći u izvanredno teškim uslovima, članovi SKOJ-a sticali su bogata iskustva i brzo su izrastali u iskusne rukovodioce omladine. SKOJ ove oblasti neprestano je obezbeđivao potreban kadar za omladinske organizacije, vojne jedinice i najviša rukovodstva SKOJ-a u oblasti i pokrajini. Prilikom izmena u sastavu PK SKOJ-a, na sastanku Pokrajinskog komiteta SKOJ-a 16. i 17. X 1944, bio je predviđen za popunu PK SKOJ-a i Lovin i Ivica iz Zagreba kog oblasnog komiteta. Članovi toga Komiteta uzeti su i za popunu Mjesnog komiteta SKOJ-a Zagreb, a jedan njegov član otišao je za sekretara SKOJ-a u 33. diviziju. Uzimanjem pomenutih kadrova, Oblasni komitet SKOJ-a prestao je da deluje, a rukovođenje organizacijama SKOJ-a u toj oblasti preuzeo je PK SKOJ-a, umesto dotadašnjeg sekretara Mike Špiljka, koji je otišao

⁴¹ Isto, 284-285, 287.

⁴² Isto, 302. Izveštaj Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku CK SKOJ-a od 14. XII 1944. godine.

⁴³ Isto, 307.

⁴⁴ ARP, fond CK SKOJ-a, br. 221, Pregled brojnog stanja SKOJ-a i USAOH-a od novembra 1944.

za sekretara Okružnog komiteta KPH Pokuplje, došao je Milutin Baltic, a iz Komiteta su izašli i Slobodan Uzelac, koji je otišao na partijski rad na Kordun, i Ljubica Jan i Buba, koja je još u septembru otišla u Agitprop CK KPH. Tada je formiran i Sekretarijat PK SKOJ-a za Hrvatsku, u koji su ušli: Milutin Baltic, Milka Kuftrin i Ljubo Hrnjak.⁴⁵

Sve do potpunog oslobođenja tih krajeva, omladinske organizacije radile su pod izuzetno teškim uslovima. Cela oblast je, osim delova azmanskog okruga, bila okupirana. Teror ustaša se približavanjem oslobođenja pojačavao. Uhvaćene pripadnike NOP-a vešali su, a potpuno su spalili sela Jakovlje i Puš u i obesili 50 ljudi. I u takvim uslovima organizacije SKOJ-a i USAOH-a uglavnom su se snašle, posebno na terenu Krapine i Križevaca, na kojima su osnivane udarne grupe, koje su bile jezgra za okupljanje domobranskih dezertera i omladine koja se sklanjala ispred terora. Na teritoriji cele oblasti, omladina je i pored teških uslova, ispoljila raznovrsnu aktivnost. Unosila je letke i partizansku štampu u neprijateljske garnizone i objašnjavala suštinu amnestije roditeljima vojnika na koje se odnosila. U oslobođenim mestima omladina je organizovala demonstracije protiv kralja Petra II i u njima masovno učestvovala. U širokoj kampanji za pomoć postradalim krajevima, na početku 1945, omladina je prednjačila, i na oslobođenim i na neoslobođenim teritorijama. Samo u azmanskom okrugu, omladina je održala 25 priredbi u cilju popularisanja kampanje, a gotovo u svim krajevima uticala je na roditelje da njihov prilog za postradale krajeve bude što veći. Novac na neoslobođenim teritorijama prikupljale su posebno organizovane omladinske ekipe, koje su odlazile na te terene. Posebnu su brigu organizacije SKOJ-a i USAOH-a vodile o zbrinjavanju dece ubijenog srpskog življa, koju su ustaše u toku rata podelili im i njihovim porodicama, a one ih koristile za obavljanje domaćih poslova. U dogovoru PK SKOJ-a za Hrvatsku sa ZAVNOH-om bilo je rešeno da se sva ta deca prikupe i prebace u Vojvodinu i zajedno sa oko 5000 dece iz domova upute u Maarsku. Samo na tri poluoslobođena srezima azmanskog okruga pronađeno je 113 takve dece, uglavnom do 15 godina. Sva su ta deca zalaganjem SKOJ-a bila brzo pripremljena za put, ali su, zbog pada Virovitice u neprijateljske ruke, morala ostati.⁴⁶

Od svog nastanka, pa za sve vreme NOR-a, organizacije USAOH-a aktivno su učestvovali u obavljanju raznovrsnih poslova u korist NOP-a i u prikupljanju materijalnih sredstava za NOV. Ilustracije radi, navešćemo primer omladine okruga Krapina, koja je od osnutka organizacije USAOH-a pa do I kongresa USAOH-a oprala 20.108 pari veša, sašila 11.713 pari i okrpila 7610 odela i veša i dala u prilogima: 52.670 kg žita, 80.000 kg krompira, 13.000 kg graha, 84.000 kg jabuka, 3900 litara mleka, 130.915 komada jaja, 1850 kg masti, 26.100 kg kruha, 3.200.000 obroka hrane, 1080 puta je hranu nosila na položaje i dala je 490 pušaka, 110 pištolja, 4 mitraljeza, 29 šmajsera, 14.363.370 kuna i drugih priloga.⁴⁷

⁴⁵ DOT, t. 11/2, 36.

⁴⁶ ARP, fond CK SKOJ-a, br. 37, Izveštaj PK SKOJ-a za Hrvatsku CK SKOJ-a od 26. II 1945. godine.

⁴⁷ AIHRPH, Zagreb, fond Okružni odbor USAOH-a Krapina, k. 36, 1944.

Znatnu materijalnu pomoć NOP-u dala je u toku rata i omladina drugih okruga severozapadne Hrvatske.⁴⁸

Na osnovu izloženog može se zaključiti da je SKOJ na ovom delu zemlje, isto kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, provode i politiku Komunističke partije, uspeo u toku NOR-a i socijalističke revolucije da ostvari jedinstvo mladog naraštaja i da ga mobilise u oslobodilačku borbu protiv okupatora i doma ih izdajnika. Omladina je za sve vreme oslobodilačkog rata bila oslonac KP u realizaciji njene politike i stalni izvor novih boraca i kadrova za sve društvene organizacije i institucije NOP-a, posebno za novu revolucionarnu armiju i vlast. Ona se s posebnim mladalačkim žarom borila za širenje i jačanje bratstva i jedinstva naroda i narodnosti koji žive na ovoj teritoriji i u tome postigla zapažene rezultate. Jedinstvo i bratstvo mladih, ostvareno u oslobodilačkoj revolucionarnoj borbi protiv okupatora i doma ih izdajnika i onih buržoaskih snaga koje su bile za uspostavljanje starog i preživelog društvenog sistema, bilo je osnova ostvarenom bratstvu i jedinstvu naroda i narodnosti Jugoslavije. Svojom borbom i učestvovanjem u NOP-u, mladi su i na ovoj teritoriji znatno doprineli stalnom rastu narodnooslobodilačke borbe i afirmacije KP, koja je u toku NOR-a i socijalističke revolucije, kao organizator i rukovodilac te borbe i koji su članovi bili u prvim redovima celokupnog delovanja NOP-a, izrasla u jedinu snagu u jugoslovenskom društvu, sposobnu da njegov dalji revolucionarni razvitak vodi u nove pobede. Omladina je bila i osnova ostvarenom savezu radnika, seljaka i napredne inteligencije u njihovoj borbi za nacionalno oslobođenje od stranih zavojeva, za nacionalnu ravnopravnost u novoj državi i za korenite društvene promene koje su izvršene na socijalističkim osnovama u toku NOR-a i socijalističke revolucije u Jugoslaviji 1941—1945. godine.

⁴⁸ Isto, fond USAOH Okruga Virovitica, fasc. br. 36/191.

Ivanka Stager

Pregled razvoja i djelovanja SKOJ-a i USAOH-a u kotaru Varaždin 1941—1945.

Podru je ratnog kotara Varaždin poklapa se gotovo potpuno s teritorijem današnje općine Varaždin, s izuzetkom nekih njenih perifernih dijelova.

Prema dosad prikupljenim podacima, do 1935. godine na području okruga Varaždin, pa i u kotaru Varaždin, nije postojala organizacija SKOJ-a. Tada se u rad uključuje najprije srednjoškolska omladina. Štrajk radnika tvornice »Tivar« 1936. godine mnogo je pridonio aktiviranju radničke, srednjoškolske i studentske omladine, koja je pomagala štrajkašima u prikupljanju hrane po selima, u obavještanju štrajkaškog rukovodstva o namjerama štrajkbrehera, u prikupljanju pomoći za štrajkaški fond. Omladina se u to vrijeme okupljala u sekcijama Radničkog društva »Sloboda«, u Studentskoj zadruzi, u udruženju »Sva i«, u sportskim društvima i u URSS-u. U tim društvima omladina se nije bavila samo kulturnim i sportskim aktivnostima, već se teoretski izgrađivala proučavajući i marksističku literaturu. Godine 1939. dolazi do organizacionog oformljenja SKOJ-a na području okruga Varaždin i tada je osnovan Okružni komitet SKOJ-a za Varaždin, a ubrzo zatim formiran je i Gradski komitet SKOJ-a Varaždin. Taj komitet nije djelovao samo u gradu, već i u selima oko Varaždina. Kako je aktivnost SKOJ-a bila vrlo vezana uz rad Komunističke partije, skojevci sudjeluju u raspisivanju partijskog propagandnog materijala i u svim političkim akcijama koje je Partija ovdje organizirala.

Prva Okružna konferencija SKOJ-a za okrug Varaždin održana je 1940. godine u Varaždinu, a na početku 1941. godine održana je i druga Okružna konferencija okruga Varaždin. Smatra se da je u to vrijeme u okrugu Varaždin bilo oko 650 članova SKOJ-a, a gotovo polovica od toga broja djelovala je u kotaru Varaždin. Najbrojnije skojevske organizacije postojale su tada u gradu Varaždinu (gdje se polovica u enika viših razreda u srednjim školama smatrala lijevičarima, a velik dio druge polovice simpatizirao s revolucionarnim pokretom) i u obližnjim selima Varaždina. Iste organizacije SKOJ-a bile su u Sračincu (tu je skojevska organizacija osnovana 1939. godine), u Strmcu, Kuranu i u Zbelavi.

Odmah nakon početka okupacije, 19. travnja 1941. godine, u Varaždinu je bilo uhapšeno nekoliko omladinaca, dok su oni koji su bili kompro-

mitirani morali prije i u ilegalnost ili se skloniti da ne bi bili uhapšeni. Usprkos tome partijske i skojevske organizacije uskoro se povezuju i u vršuju te po inju organizirati ilegalni rad u novonastaloj situaciji. Na sastanku aktivista Okružnog komiteta KPH Varaždin, 28. lipnja 1941. godine u Turinu, bilo je odlučeno da se otpočne s pripremama za oružanu borbu i s diverzantskim akcijama protiv neprijatelja. Te odluke imale su veliko značenje za razvoj NOP-a na ovom području. U vrlo teškim uvjetima ilegalnosti propagandna djelatnost poprima sve šire razmjere. Tada članovi SKOJ-a dolaze do punog izražaja zajedno s radnicima varaždinskih tvornica. U to vrijeme postoji u gradu Varaždinu više skojevskih grupa srednjoškolske i radničke omladine. I u pojedinim selima također djeluju grupe skojevaca. U Varaždinu, Vidovcu, Nedeljancu, Majerju, Sračincu, Petrijancu pojavljuju se antifašističke borbene parole koje na javnim mjestima ispisuju članovi skojevskih grupa.

Prve diverzantske akcije na ovom terenu izvršili su skojevci oko sredine srpnja 1941. godine, kad su porušeni telefonski stupovi i prekinute telefonske i telegrafске veze na pruzi Varaždin—Koprivnica i Varaždin—Novi Marof, čime je bio zakrčen željeznički promet na tim prugama 10—12 sati, a telefonske linije nisu radile 3—4 dana.

U lipnju 1941. godine u Varaždinu su ponovo uhapšeni neki omladinci, a na početku kolovoza u varaždinskom zatvoru našlo se 6 skojevaca. Ponovno hapšenje komunista i skojevaca uslijedilo je u rujnu 1941. godine.

Djelovanje skojevske organizacije u samom gradu Varaždinu u 1941. i 1942. godini naročito je značajno u prikupljanju oružja, municije, sanitetskog materijala. Omladinci Predrag Barbot i Marijan Pleško u proljeće 1941. godine štampali su letke, a skojevci Mladen Zorko i Edo Fri organizirali su štampariju u kući i obitelji Santo, u Kačičevoj ulici 2. Ta štamparija radila je od jeseni 1941. do zime 1942. godine i u njoj je bio preštampan materijal koji je dobivan od partijskih rukovodilaca. Na židovskom groblju u Varaždinu rad partijske tehnike organizirao je Karlo Mrazović Gašpar, a u tome mu je pomagala skojevka Štefica Kukec, koja je ujedno imala zadatak da uspostavi vezu s domobranskim oficirima u Varaždinu, inače simpatizerima NOP-a. Neko vrijeme tehnika je radila u Cerju Tužnom, kod skojevaca Franje i Ede Švagela koji su također prikupljali oružje i municiju i dostavljali po vezi. Pri tome su suraivali s partijskim rukovodiocima u Varaždinu i u Ivancu.

Sastanci skojevaca održavali su se u to vrijeme u kući i obitelji Santo, u radionici porodice Herceg, u kući i obitelji Slukan, kod Drave, u Boltičarevom području, u kući Vlade Bednareka i drugdje. Organizator i pokreta svih akcija bio je sekretar Gradskog komiteta SKOJ-a Varaždin Ratimir Herceg, koji je bio neprekidno u pokretu i pronalazio nove veze.

Potkraj 1941. i na početku 1942. godine u Varaždinu je uhapšeno oko 30 omladinaca, među njima i Ratimir Herceg. Nakon nekog vremena, zbog nedostatka dokaza, bili su pušteni iz zatvora.

Nakon što je u veljači 1942. godine u Kučan-Marofu održana Okružna konferencija KPH Varaždin, a na osnovi odluke te konferencije o daljnjem razvoju ustanka na ovom području, u ožujku 1942. godine, kod Vidovičevog mlina u Kučan-Gornjem, bila je formirana partizanska

grupa. U toj je grupi bilo oko 15 boraca, iz Varaždina i okolice, ve im dijelom skojevaca. Grupa je odmah krenula na Kalnik. Nakon sjedinjenja ve postoje ih grupa na Kalniku s Varaždinskom grupom ubrzo je bila osnovana Kalni ka partizanska eta koja se nazivala i Odredom. U ožujku i travnju borci toga Odreda izveli su više uspješnih akcija protiv neprijatelja. Zbog toga je potkraj travnja neprijatelj poduzeo ofenzivu na podru je Kalnika i razbio taj Prvi kalni ki partizanski odred. Poslije te ofenzive stradala je i grupa prvoboraca, 29. travnja 1942. godine, u borbi s ustašama u Jalkovcu. Tu su tada poginuli sekretar Okružnog komiteta KPH Varaždin Florijan Bobi , narodni heroj, Marija Vidovi Abe-sinka, skojevka koja je tako er proglašena narodnim herojem, politi ki komesar Kalni kog partizanskog odreda Vilko Jurec i još dva skojevca. Poslije pogibije tih drugova došlo je do velikih hapšenja u Varaždinu i okolici u kojima su stradale partijske i skojevske organizacije.

U ljeto 1942. godine došli su iz Zagreba u Varaždin Milica Pavli Kata i Stjepan Puklek Jura, koji su se odmah uklju ili u rad. Milica Pavli Kata postavljena je za sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a Varaždin, a Stjepan Puklek Jura, kao lan Okružnog komiteta KPH Varaždin, bio je zadužen za rad s omladinom. Svojim upornim i neumornim radom oni okupljaju omladinu, održavaju sastanke i daju zadatke. O djelovanju Milice Pavli Kate kaže se u dopisu Okružnog komiteta KPH Varaždin, od 3. IX 1942. ovo: »Ovdje je došla jedna drugarica za omladinski rad i dobro se snašla. Rad s omladinom razvija se povoljno.« Nekako u to vrijeme održana je u Varaždinu Okružna konferencija SKOJ-a na kojoj su bili analizirani rezultati dotadašnjeg rada i postavljani zadaci za daljnje okupljanje i aktiviranje omladine na ciljevima NOP-a.

U dopisu Okružnog komiteta KPH Varaždin, od 10. IX 1942, konstatira se da rad sa srednjoškolskom omladinom dobro napreduje, da je podijeljen na razrede, a u dopisu od 20. IX 1942. stoji da je skojevski rad bolji od svih drugih i da se proširuje. U samom gradu Varaždinu radom je bila obuhva ena školska i radni ka omladina. Iz istog dopisa vidi se da skojevska organizacija od provale u prolje e 1942. godine još nije bila organizaciono potpuno sre ena.

Upravo u vrijeme, kad su skojevske organizacije bile na dobrom putu svog razvoja, u po etku 1943. godine u Varaždinu je ponovo došlo do velike provale u redovima omladine. Tada je bilo uhapšeno više od 20 skojevaca. U policijskom su zatvoru bili mu eni, ali se provala nije proširila i na partijsku organizaciju. Ratimira Hercega ustaše su ubili 24. sije nja 1943. godine u zatvoru. Prema svjedo anstvu Branka Petrine, uhapšeni skojevci bili su osu eni na vremenske kazne od jedne do tri godine, a samo manji dio njih preživio je strahote logora u Staroj Gra-diški, Jasenovcu i Lepoglavi. Nekoliko skojevaca uspjelo je izbje i hapšenje i otišli su u partizane.

Poslije pogibije Ratimira Hercega, sekretar Gradskog komiteta SKOJ-a Varaždin postala je Božena Slukan, ali je ona uskoro, zajedno s majkom i sestrama, otišla na Kalnik u partizane.

Nakon nekog vremena, organizacija SKOJ-a u Varaždinu se oporavlja i sre uje tako da je uskoro osnovan Kotarski komitet SKOJ-a

Varaždin. No, 4. travnja 1943. godine organizaciju SKOJ-a zadesio je još jedan težak udarac. Naime, toga dana poginula je u Varaždinu Milica Pavli Kata u borbi s ustaškim agentima.

U vrijeme najvećeg uspona NOP-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, u drugoj polovici 1943. godine, organizacija SKOJ-a ovdje također doživljuje svoj uspon. Prema nepotpunim podacima, tada na području okruga Varaždin postoje 34 skojevske grupe sa 208 skojevaca. U kotaru Varaždin situacija je bila nešto drukčija i u 7 skojevskih grupa tada je bilo 25 skojevaca. U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Varaždin, od 31. XII 1943, stoji: »Te skojevske grupe su vrlo mlade, njihov utjecaj na omladinu ne osjeća se kako bi to trebalo biti. Najveći nedostatak jeste taj, što su te grupe mlade i politički neizgrađene. Na zadnjem sastanku KK SKOJ-a uzeo si je u zadatak da postojeće skojevske grupe u vrsti i politički izgradi.« Dalje se kaže da omladinci pišu parole, raspaavaju štampu i prikupljaju zimsku pomoć za partizane. Prema istom izvještaju, u to vrijeme formiran je Kotarski odbor USAOH-a Varaždin sa tri općinska odbora (Petrijanec, Biškupec i Jalžabet), te 16 seoskih odbora koji su oko sebe okupili oko 200 omladinaca.

Karakteristično je da su bile vrlo velike promjene u rukovodstvima SKOJ-a na ovom području, i to zbog odlaska omladinaca u operativne jedinice i hapšenja kompromitiranih skojevaca. Stoga je bio velik problem kako upotpunjavati ta rukovodstva i za to je pomoć partijskog rukovodstva bila posebno važna. Uostano je, naime, da je jedini izvor kadrova NOVJ. O tome piše u izvještaju Okružnog komiteta SKOJ-a Varaždin, od 9. V 1944, ovo: »U ovim malo težim prilikama za vrijeme ofenzive i posle nje vidjeli smo da je samo ono vrsto što je prošlo našu vojsku i zato ćemo od sada nastojati da svaki član komiteta prošle vojsku, a omladince iskušane u borbama slat ćemo na teren.« U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Varaždin, na početku 1944, dolazi do izražaja samokritika toga partijskog rukovodstva: »Sam život SKOJ-a u kotaru Varaždin do sada nije bio na onoj visini na kojoj bi trebao da bude. Razlog je taj što se nije dovoljno pažnje polagalo od nas starih drugova na sam rad i život SKOJA-a od njihovih komiteta pa sve do skojevskih grupa.« Zatim: »Dakle mi stari drugovi ako hoćemo, a i dužnost nam je da bude naš SKOJ na boljoj visini, trebamo mu posvetiti puno pažnje i dati mu punu podršku.«

Usljed neprijateljske ofenzive u veljači 1944. godine, broj članova SKOJ-a i USAOH-a opada. Prema izvještaju Okružnog komiteta SKOJ-a Varaždin, od 9. V 1944, u kotaru Varaždin tada postoji jedna skojevska grupa sa 6 članova i tri tajništva USAOH-a sa 14 članova, te jedan odbor pionira. S gradom Varaždinom prema ovom izvještaju postoje tri veze oko kojih se okuplja oko 40 omladinaca koji rade na raspaavanju štampe. Tada su postavljeni kao zadaci popunjenje i organizaciono srećenje rukovodstva, u vršenju i povezivanje postojećih grupa i pojedinaca, postavljanje SKOJ-a na širu osnovu i posvećivanje pažnje naročito ženskoj omladini. No, ta nastojanja nisu tada mogla biti ostvarena i na teritoriju kotara Varaždin, jer u ljeto 1944. godine dolazi do pogibije članova Kotarskog komiteta KPH Varaždin i hapšenja partijskih i skojevskih kadrova, tako da Kotarski komitet SKOJ-a Varaždin ima u to vrijeme samo dva

lana, a u tri skojevske grupe okupljalo se 19 skojevaca, dok je nepovezanih bilo 17 lanova SKOJ-a (Izveštaj Okružnog komiteta SKOJ-a Varaždin Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, od 16. VII 1944). Ve u slijede em izvještaju Okružnog komiteta SKOJ-a Varaždin, od 16. VIII 1944, stoji da Kotarski komitet SKOJ-a Varaždin ima 7 lanova, 6 skojevskih grupa sa 40 skojevaca, te 5 nepovezanih grupa s 38 skojevaca, a u rujnu je 1944. godine broj skojevaca porastao na 53 lana (Izveštaj Okružnog komiteta SKOJ-a Varaždin Okružnom komitetu KPH Varaždin, od 23. IX 1944). U listopadu 1944. godine u kotaru Varaždin postoje i dva op inska komiteta SKOJ-a, i to u Vinici i u Vidovcu. »Op inski komitet Vinica broji 3 lana. Taj komitet je pokazao dosta poleta i ima izgleda da e se dobro razviti. Jedan lan je predviden za KK SKOJ-a. Drugovi se snalaze u radu i vode omladinu u akcije, kao na paljenje op ina, pisanje parola itd. Op inski komitet Vidovec broji 3 lana, jedan je otišao na kurs, ostala su dvojica, te je još jedan predviden. Ovaj komitet je mladi te djeluje samo u svome selu. Na kotaru ima 10 skojevskih grupa sa 49 lanova i nepovezanih 28, ukupno 77 lanova SKOJ-a. Ovi skojevci okupljaju oko sebe 91 omladinca lanova USAOH-a. Ima jedan odbor pionira. Omladina se aktivizira na raznim akcijama, SKOJ radi i u i« (Izveštaj Okružnog komiteta SKOJ-a Varaždin, od 5. X 1944).

U zimu 1944. godine poja ao se teror neprijatelja u kotaru Varaždin, i u to je vrijeme opet uhapšena grupa skojevaca, i to u op inama Vinica, Križovljan Cestica i Petrijanec, a dio skojevaca je otišao u NOV.

Zahvaljuju i pomo i kadrova iz Kotarskog komiteta KPH Varaždin, na po etku 1945. godine rad me u omladinom bio je poja an i tada se broj lanova SKOJ-a i USAOH-a pove ava, usprkos velikoj koncentraciji neprijateljskih snaga na ovom podru ju. Uo i oslobo enja kotara Varaždin poduzete su kadrovske i organizacione pripreme za popunjenje skojevskih rukovodstava te je prema izvještaju Okružnog komiteta KPH Varaždin, od 17. V 1945, tada djelovao Mjesni komitet SKOJ-a Varaždin sa 7 lanova i Kotarski komitet SKOJ-a sa 6 lanova.

Za ovaj prikaz iskorišteni su izvori i literatura u ovom trenutku dostupni, pa stoga nije bilo mogu e obuhvatiti sve oblike razvoja i djelovanja SKOJ-a u kotaru Varaždin, jer e još biti potrebno prikupljati sje anja drugarica i drugova koji su aktivno sudjelovali u radu skojevske organizacije. No, unato tome vidi se da je ovdje, u vrlo teškim i složenim uvjetima rada, SKOJ kontinuirano djelovao i da je kao politika snaga bio jedan od nosilaca socijalisti ke revolucije.

Izvori i literatura

Arhivska gra a u Institutu za historiju radni kog pokreta Hrvatske; Memoarska gra a u Muzeju narodne revolucije Varaždin;
Josip Hrn evi, Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine, prilog u ovom zborniku;
Mladen Zorko, Sje anje na Boženu;
Katica Pšak, Lik revolucionara Ratimira Hercega.

Marija Senti

O sudjelovanju žena sjeverozapadne Hrvatske u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji

Ovaj je prilog pokušaj prikaza u esenciji žena sjeverozapadne Hrvatske u radničkom pokretu, narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji. S obzirom da je ta tema u dosadašnjoj znanstvenoj historiografiji i povijesnoj publicistici vrlo slabo obrađena, ovaj rad je samo skroman prilog koji ukazuje na nekoliko oblika u esenciji žena ovog dijela Hrvatske u radničkom pokretu, posebno u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji.

U esenciji žena u radničkom pokretu na području sjeverozapadne Hrvatske, posebno na području Varaždina, možemo pratiti većepotkraj 19. i na početku 20. stoljeća. Međutim u esenciji žena u radničkom pokretu sve do prvog svjetskog rata nema organizirani, većstihijski karakter. Ono se ogleda u prisustvovanju radnica skupovima za proslavu Prvog maja (posebno je zabilježen istup varaždinskih žena prilikom Praznika rada 1908) te zahtjevima za unapređenje ekonomskog položaja radnica, npr.: povećanje nadnica, skraćivanje radnog dana, poboljšanje radnih i zdravstvenih uvjeta na radu itd. Veću to vrijeme pojedine žene isticale su se svojim radom, širenjem naprednih ideja i aktivnim sudjelovanjem u svim akcijama. Npr., neposredno pred završetak prvoga svjetskog rata u Zagorju je počela djelovati krojačica Gizela Blažaji; pod utjecajem ruske revolucije ona je propagirala proglašenje socijalističke republike; bila je i prvi tajnik odbora Radničkog vijeka u Varaždinskim Toplicama; nakon ujedinjenja 1918. nalazila se na čelu svih socijalnih pokreta u svom kraju, aktivno je učestvovala u revolucionarnoj pobuni u Varaždinu, držala govore protiv namjere vlasti da provede djelomičnu agrarnu reformu, a zbog pisanja prvomajskog letka 1919. godine provela je duže vrijeme u zatvoru.¹ U Križevcima, 1918. godine, na javnom zboru Socijaldemokratske stranke istupa Anka Mihota i usprkos provalama i nestim hapšenjima aktivno sudjeluje u svim akcijama sve do drugoga svjetskog rata: raspisuje naprednu štampu i letke, uspostavlja veze između pojedinih

¹ *Arhivski vjesnik*, II, Zagreb 1959, dok. 44, str. 83; dok. 57, str. 93, dok. 83, str. 137, dok. 113, str. 179, dok. 115, str. 181, dok. 122, str. 190-192, dok. 125, str. 196-197.

komunisti tih punktova u Hrvatskoj i Sloveniji, organizira pomoć komunistima uhapšenim neposredno nakon donošenja Obznane i Zakona o zaštiti države.²

Komunisti kažu da je partija od svoga osnutka 1919. godine prihvaćala ženu kao ravnopravnu članicu i uključivala je u sve ilegalne akcije. Tako su žene u periodu između dva svjetska rata ulazile u borbu radničke klase, svjesne da se samo borbom može nešto mijenjati u njihovom životu. Zahtijevale su bolje uvjete života i rada, štrajkale, opkoljavale tvornice u kojima se štrajkalo, svojim tijelima sprečavale prodor štrajkbrežera i policije, organizirale kuhinje za ishranu štrajkaša i tako se uključivale u opću borbu radničke klase. Sve više žena ulazi u radničke sindikate, u organizacije ženskog pokreta i sli na udruženja, u sve organizacije posredstvom kojih je Partija utjecala na mase. Osim radnica, u radnički pokret su ulazile i druge žene — intelektualke, službenice i siromašne seljanke.

Poslije proglašenja šestojanuarske diktature, kada je poginulo nekoliko desetaka istaknutih komunista a stotine osuđene na dugogodišnju robiju, Komunisti kažu da partija, nastavljajući svoj rad, poela se koristiti tada legalnim radničkim organizacijama, reformističkim sindikatima. Unose i borbeni i revolucionaran duh u rad tih sindikata, Komunisti kažu da partija uspjela je do početka drugoga svjetskog rata pretvoriti te sindikalne organizacije u snažno oružje radničke klase.

Komunisti i komunistkinje ulaze u URSS-ove organizacije, te raznovrsnim akcijama utječu na formiranje klasne i političke svijesti članova tih reformističkih sindikata. U savezima URSSJ-a pod utjecajem komunista osnivaju se ženske sekcije, u kojima se održavaju različita predavanja i tečajevi s ekonomsko-socijalnom tematikom. U svibnju 1935. godine, u Varaždinu, u tvornicu »Tivar«, dolaze iz Zagreba Ružica Turkovi i Maca Gržeti sa zadatkom da pomognu aktivistima »Tivara« organizirati URSS-ove sindikate. U rujnu iste godine donesena je odluka da se u okviru Međunarodnog odbora URSS-a osnuje ženska sekcija koja je rukovodilac bila Beška Fronta.³

Takvom politikom komunisti su posebno utjecali na jačanje aktivnosti sindikata, koji ubrzo postaju revolucionarna sindikalna opozicija. Pod utjecajem komunista izbija sve veći broj štrajkova, organiziraju se zborovi radnika kojima prisustvuje velik broj žena. Na zboru tekstilnih radnika, nešto prije velikog tivarskog štrajka, kojem je prisustvovalo više od 400 radnica i radnika, među govornicama bila je i Anela Novakovi, radnica Svilane koja je kasnije, 1941. godine, uhapšena u Zagrebu i pogubljena. Od štrajkova na ovom području Hrvatske svakako treba navesti šestotjedni štrajk u varaždinskoj tvornici »Tivar« 1936. godine.⁴ To je bio sigurno jedan od najbolje organiziranih i najvećih štrajkova tekstilnih radnika, za trajanja kojeg su seljaci okolnih sela opskrbljivali

² Mira Kolar-Dimitrijevi: Žene Hrvatske u radničkom pokretu, Zbornik: Borbeni put žena Jugoslavije, Beograd 1972, 118-119.

³ U toj sekciji još su bile Štefa Ceroveki, Marija Mišak, Marija Kos, Jelka Jurec, Helena Kohn, Anela Novakovi i druge.

⁴ Opširnije Bosiljka Janjatovi: Štrajk tekstilnih radnika u »Tivaru« godine 1936. Putovi revolucije, 6/1966, 55-79.

štrajkaše hranom i tako omogu ili organiziranje štrajkaške kuhinje. Štrajkom je rukovala Partija i komunisti partijske organizacije »Tivara«. Pri organiziranju štrajka mnogo je pomogla Anka Butorac, koja je neko vrijeme kao delegat CK KPJ radila na osnivanju partijskih organizacija u Varaždinu i okolici te u Me imurju. U štrajkaškom odboru bile su i mnoge žene, a neke od njih: Fina Meral, Terezija Tomašić, Vera Kurtalj, Terezija Hunjadi, Štefa Ceroveki, Julka Rukavina, Marija Mišak sudjelovale su u pregovorima u gradskoj vijećnici s predstavnicima poslodavaca.

Kada se od 1931. do 1933. obnavljaju u Varaždinu partijske i skopske organizacije, sve se više žena uključuje u akcije radničke klase. Godine 1933. osnovane su i prve partijske organizacije u »Tivaru«, u koje su među prvima bile primljene Beška Frntić i Lidija Klementi-Jovanović.

Ue žena u radnički pokret posebno dolazi do izražaja poslije petomajskih izbora 1935. godine.⁵ U periodu od 1936. do 1938. godine OK KPH Varaždin⁶ organizira više značajnih akcija: zborova, javnih demonstracija, kulturnih priredbi i slič. kojima, uz radnike, omladinu i seljake iz okolice masovno prisustvuju i žene što je imalo za posljedicu hapšenje nekih članova Partije i Okružnog komiteta, a neki su komunisti morali prijeći u ilegalnost.

Na početku kolovoza 1938. godine osnovana je na skupštini, održanoj na Kalniku, s delegatima iz Varaždina, Me imurja, Ludbrega i Bjelovara Stranka radnog naroda. Toj su skupštini kao delegati prisustvovali i drugarice: Anela Novaković, Beška Frntić, Helena Kohn, Jelka Slukan-Jurec, Dragica Dvoršćak iz Varaždina, Kata Špicer iz akovca i još desetak žena. Iste godine, na inicijativu Partije, a radi što boljeg utjecaja na građanke, osnovano je Društvo za prosvjetu žena. Osnivačkim sastanku društva prisustvovalo je tridesetak žena. Međutim nakon nekoliko sastanaka rad društva je zabranjen, ali njegove članice i usprkos zabrani nastavljaju rad, a veina ih, poslije početka okupacije zemlje, istupaju kao antifašistkinje. U Bjelovaru je to društvo i poslije zabrane, potkraj 1940. godine, nastavilo pod predsjedništvom dr. Erne Holik ilegalni rad sve do okupacije.⁷

Tako su žene sjeverozapadne Hrvatske, organizirane u »ženskim sekcijama« URSS-ovih sindikata i u estvovanjem u jedinstvenim akcijama radničke klase, sve više prelazile od svakodnevnih borbi za ekonomsko poboljšanje svog klasnog položaja na političku borbu, pa su rat i novu situaciju 1941. godine dočekale spremne.

⁵ Izbori za radničke povjerenike 1935. godine bili su daljnja veća akcija koju je Partija uspješno vodila, naročito u »Tivaru«. Za radničke povjerenike, između ostalih, bile su tada izabrane drugarice Vera Kurtalj, Marija Mišak i Štefa Polan.

⁶ OK KPH Varaždin osnovan je 1937. godine i djelovao je na području Me imurja, Ludbrega, Ivanca i Novog Marofa.

⁷ U Bjelovaru je Društvo za prosvjetu žena radilo od 1939. godine. Okupljalo je žene radnice i namještenice i sa uvalom vezu s njima i kasnije kad je Društvo potkraj 1940. godine zabranjeno. Osim predsjednice dr. Erne Holik, svojim radom u Društvu su se isticala: Danica Ogrizović-Polak, Ivka Rukavina, Štefanija Eker, Dara Winter i druge.

Novi ratom stvoreni uvjeti zahtijevali su i novi na in rada. Kada su poznati komunisti morali prije i u ilegalnost, a mnogi uhapšeni i odvedeni u logore, partijski i drugi rad sve više su obavljale žene. One su se najviše okupljale u organizacijama Narodne pomoći, ali i na svim drugim mnogobrojnim zadacima za pomoć narodnooslobodilačkoj borbi, a mnoge žene otišle su u borbu s puškom u ruci. Borba žena u ratom stvorenim uvjetima poprima nove oblike i sadržaje. Osim borbe za ekonomsku i političku ravnopravnost, pokret antifašistkinja okuplja žene i u borbu protiv fašizma i okupatora. Mnoge žene odlaze u jedinice Narodnooslobodilačke vojske. Veliko značenje antifašistički pokret žena ima u toku narodnooslobodilačke borbe na stvaranju jedinstvene pozadine, tumačenje ciljeva NOB-a, raskrinkavanje fašizma, jačanje bratstva i jedinstva i upoznavanje širokog kruga žena s ulogom i karakterom Komunističke partije.

Antifašistički pokret žena u punoj organizacionoj formi dolazi do izražaja u toku narodnooslobodilačke borbe. Jedinice naprednih ženskih društava, organizacija i sekcija u sindikatima, osnovanih na inicijativu Komunističke partije u otklonačkom ratu, nastavile su djelovati poslije početka okupacije na daljnjem okupljanju žena svih društvenih slojeva i zanimanja, povezuju ih u tzv. aktivne žene, temelj organizacije Antifašističkog fronta žena, koja svoj organizacioni oblik dobiva formiranjem Inicijativnog odbora AF2-a za Hrvatsku u Zagrebu, u rujnu 1941. godine.⁸ Zbog teških uvjeta u kojima se Zagreb nalazio u vrijeme okupacije, odbor nije mogao svoje djelovanje proširiti na ostale krajeve Hrvatske, pa se njegovo djelovanje u prvo vrijeme ograničilo samo na Zagreb.

Već u prvim danima okupacije mnoge žene jedinice KPJ, mnoge omladinke jedinice SKOJ-a i mnoge žene simpatizeri KP na području sjeverozapadne Hrvatske odazivaju se proglasu KPJ kojim poziva narod Jugoslavije u oružanu borbu protiv okupatora i njegovih pomagača. One pomažu razvoj narodnooslobodilačke borbe u najraznovrsnijim oblicima: agitiraju za NOP i propagiraju NOB, raspačavaju štampu, skrivaju ilegalce, mnoge daju svoje stanove za održavanje sastanaka MK, ili njihovi stanovi postaju baze za pohranjivanje ilegalnog materijala i oružja. Žene su u estvovala u svim pripremnim radovima za osnivanje prvih partizanskih grupa, organizirale snabdijevanje vojske hranom, odjeom i sanitetskim materijalom, prikupljale novane priloge za vojsku, radile u informativnoj i kurirskoj službi, bile članovi seoskih straža, organizirale i vodile te akcije, brinule se za djecu itd.

U prvim danima ustanka, Partija osniva u Varaždinu i okolici simpatizerske grupe, prikuplja novane priloge, sanitetski materijal i oružje, dijeli letke i organizira baze za ilegalce i sastanke. Među najaktivnijim ženama u Varaždinu bile su u to vrijeme Beška Frntić (tada član OK KPH), Elena Kohn-Missoni, Micika Kos, Jelka Jurec-Slukan, Jelena Hrncević, Roza Balaš, Bara Benek, Ljubica Jurić, Marija Bosanac, Terezija Tomašić i Božica Slukan, koja je u kolovozu 1941. godine sudjelovala u sječenju telefonskih stupova, rezanju žica i prekidanju veza željeznikog saobraćaja na prugama Varaždin—Novi Marof i Varaždin—Lud-

⁸ Jedinice toga odbora bile su: Vanda Novosel, sekretar, zatim Slava Ogrizović, Sanda Šantić-Matijasević, Marija Kos i Olga Krea i Kovačić.

breg. U stanu Terezije Mihinja, tik policijske zgrade, održavaju se sastanci MK; Matilda Slukan »Mamika« prima ilegalni materijal i skriva oružje u svojoj trafici uz pomoć matave svoje obitelji. Kuća Danice Okreša također je bila baza za pohranjivanje ilegalnog materijala i oružja. Još se takvim radom isti u obitelji Marije Herceg, Božene Prelovšek, Sabine Zivkovi, Marije Starej, Jelene Jakopovi i Matilde Santo.

Kada je 6. prosinca 1941. godine CK KPH izdao Okružnicu broj 4 s uputama o osnivanju Antifašističke fronte žena koja »ulazi u sastav Narodnooslobodilačke fronte« — sa svrhom da aktivira i poveže što više i broj žena i uključuje ih u narodnooslobodilačku borbu, koja treba da obuhvati žene svih slojeva, bez obzira na njihovu političku, vjersku ili nacionalnu pripadnost⁹ — na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske djelovale su već u nekim mjestima grupe od 10 do 15 aktivnih žena. Nakon formiranja prvih odbora AFZ-a u selima 1942. godine, rad se sve više širi i organizacijom AFZ-a obuhvaćena je već i broj žena, tako da su do sredine 1943. godine odbori AFZ-a osnovani gotovo u svim selima. Formirani su i neki kotarski odbori AFZ-a, a nešto kasnije i inicijativni okružni odbori AFZ-a.

Prvi seoski odbori AFZ-a osnovani su u Sesvetama, a naročito aktivan bio je kotar Dugo Selo, gdje su u prvoj polovici 1942. godine postojali odbori AFZ-a u selima: Ježevu, Ivanjoj Reci, Hrušici, Štakorovcu i Opatincu. U kotaru Zelina, u drugoj polovici 1942. godine, djeluje grupa žena u selima Hrastju, Brešanu, Omamnu i u selu Poznanovec-Lug, a potkraj te godine formiran je odbor AFZ-a u Konjšćini. Potkraj 1942. godine bili su formirani odbori AFZ-a i u Bedekovini, a u okrugu Krapina odbori AFZ-a najprije se osnivaju u kotaru Zlatar. U samom kotaru Krapina odbori AFZ-a osnivaju se na početku 1943. a u Pregradi i Klanjcu potkraj 1943. godine. Godine 1943. formirani su odbori AFZ-a i u kotaru Ludbreg, u selima: Selnik, Luka-Komarnica, Ludbreški Vinogradi, Hrastovsko, Bukovec, Bolfan, Slanje, Gornji Martijanec, Bukovina, Kuzminec, Cvetkovec, Lukovec, Rasinja, Dubovica i dr. U Ludbregu je postojala grupa aktivnih žena od 1941. godine, a na početku 1943. godine grupa je obuhvaćala desetak žena. Na gornjem terenu kotara Ludbreg organizacije AFZ-a u to vrijeme bile su dosta vrste, jer su se tu neprestano kretale jedinice Kalničkog partizanskog odreda, a i Okružni komitet KPH Varaždin imao je svoje sjedište i mnogo im pomagao.

U Varaždinu su od 1941. godine pod rukovodstvom Komunističke partije djelovale pojedine žene, međutim sve do početka 1943. godine rad sa ženama u ovom gradu bio je vrlo težak. Organizaciono povezanih žena u gradu bilo je tek tridesetak. Na samom početku 1943. godine rad sa ženama se nešto poboljšava. U ožujku te godine u okupiranom Varaždinu formiran je i gradski odbor AFZ-a, a sve više žena i omladinki odlazi u Narodnooslobodilačku vojsku.

U Bjelovaru, jakom uporištu neprijateljskih vojnih snaga, iako nije mogla postojati organizacija AFZ-a, žene su od početka ustanka pomagale NOP. U jesen 1942. godine osnovani su u bjelovarskom kotaru prvi odbori AFZ-a, i to u selima: Bukovica, Bedenica, Orovac i Severin.

⁹ Žene Hrvatske u narodnooslobodilačkom ratu, Zagreb 1955, knj. I, dok. 37, str. 57.

U Orovcu je bila predsjednica odbora AFŽ-a Kata Lali -Jakopovi , a tajnica Ankica Zdjelar. Predsjednica odbora AFŽ-a u Severinu bila je Terezija Bara , tajnica Ruža Slezak, a odbornice Ankica Biga , Mara Lali , Ankica Kuharski i Ankica Raj evi . Predsjednica Mjesnog odbora AFŽ-a u Ba kovici bila je Sara Nikši .

Na početku 1943. godine osnovano je na području bjelovarskog kotara više odbora AFŽ-a, i to u selima: Kašljavcu, Ravnešu, Pisanici, Kapeli, Gornjim Zdelicama, Poljananima i Prespi, što je omogućilo formiranje općinskih odbora, te su u 1943. godini osnovani općinski odbori Severin i Kapela. Predsjednica Općinskog odbora AFŽ-a u Kapeli bila je Milka Suri , a Općinskog odbora Severin Anka Mili , tajnica Ruža Slezak, a među odbornicama Kata Lali -Jakopovi . Pri formiranju Općinskog odbora Severin sudjelovala je Maca Kendel, čijim je zalaganjem došlo do osnivanja novih odbora AFŽ-a i Kotarskog odbora AFŽ-a Bjelovar u travnju 1943. godine.

Na području kotara u travnju 1942. godine nije još bilo odbora AFŽ-a ali su pojedine žene radile po direktivama partijske organizacije. To su bile: Kata Rupee iz Miholjanca, Jela Mareri iz Pitomice, Marica Bogdan iz Šemovaca, koja je aktivno radila od 1941. godine sve dok nije uhapšena i odvedena u logor, Tereza izmešerikin iz Virja, Roza Marka iz uroevca i Magica Pankari iz Virja.

U prvoj polovici 1943. godine osnovano je u tome kotaru pet odbora AFŽ-a, i to u selima: Miholjanec, Hampovica, uroevac, Virje i Grkina. Neke od tih odbora formirale su Nata i Vera Jovi , članice Okružnog komiteta SKOJ-a, a kasnije i Maca Kendel. U tih pet odbora bile su među ostalima: Kata Rupee iz Miholjanca, Jela Lonar i Mara Vukres iz Hampovice, Nada Surovi , Marica Kolar, Marica Kovačić i Dora Robotić iz uroevca, Micika Valić i Ljubica Šklebar iz Virja, Evica Blaga i Bara Matočić iz Grkine.

U kotaru Koprivnica, u bilogorskom kraju, od početka ustanka rade: Katica Marijan iz Javorovca, Marija Raj evi iz Plavšince, a u kalničkom kraju: Anka Gojković , Draga Pavković i Marija Smoljanović iz Velikog Poganca i Nada Andrašić -Barberić iz Sokolovca. Kao prva partizanka u tom kraju strijeljana je 1941. godine Mira Jelenić iz Novigrada Podravske. U ovom kotaru osnovani su u 1943. godini seoski odbori AFŽ-a u Javorovcu, Srdincu, Plavšincu i Elekovcu, Velikom Pogancu i Sokolovcu, a nakon toga i Kotarski odbor AFŽ-a.

U kotaru Križevci aktivne su: Hedviga Herceg, Jela Plavec, Mileva Štrbac, Anka Anelić , Vida Božović , Darinka Kukan-Kruljac, Paula Seka Martinović -Rakamarić , Ljubica Vitković , Marija Bošković , Antonija Kušec , Dragica i Štefica Triplat i Ljuba Tonković .

To su bili zadnji kasnije masovne organizacije AFŽ-a, koja je svoj organizacioni oblik dobila na Prvoj konferenciji AFŽ-a Jugoslavije, u prosincu 1942. godine, u Bosanskom Petrovcu, odnosno AFŽ-a Hrvatske, u lipnju 1943. u Otočcu.

Međutim, iako su do sredine 1943. godine na ovom području Hrvatske postojali odbori AFŽ-a, rad žena svodio se uglavnom na pranje rublja i davanje hrane partizanskim grupama. Pojedine žene bile su (u krapin-

skom okrugu) kuriri, a najaktivnije radile su i politički među ženama. U izvještajima okružnih komiteta u prvoj polovini 1943. godine govori se uglavnom o teškoćama u organizaciji AFŽ-a, te se kao osnovni problem naglašava nepovezanost. Poteškoće su dolazile i otuda što je na ovom području trebalo prevladati i patrijarhalni odnos prema ženi. U tom smislu, u lipnju 1943. godine, OK KPH Bjelovar piše o radu sa ženama: »[...] Imademo ponegdje odbore AFŽ-a seoskih no oni nisu povezani i nije obuhvaćen cijeli teritorij niti jednog kotara, a čak ni jedne općine [...]». Mnogo naših partijaca (većina) koji su uglavnom članovi sela ne dopuštaju čak ni svojim drugaricama da rade, a prema tome ne shvaćaju potrebu ni za druge da rade. U najnovije vrijeme formiran je kotarski odbor AFŽ-a za Koprivnicu. *Posvetit ćemo veću pažnju toj organizaciji, da bi je osposobili za rad i omasovili [...]*.¹⁰

Sve te teškoće i nedostaci u radu sa ženama došli su do izražaja i na Prvoj konferenciji AFŽ-a Hrvatske, 11. 12. i 13. lipnja 1943. godine. U vrijeme održavanja Prve konferencije AFŽ-a Hrvatske u Zagrebu je već bio osnovan Inicijativni okružni odbor AFŽ-a za okrug Zagrebu. Međutim i taj je odbor, prema izvještajima koje je slao Oblasnom odboru AFŽ-a za Slavoniju, premalo radio na omasovljavanju organizacije, te njegov rad u početku nije bio naročito plodan. Zato im je Glavni odbor AFŽ-a Hrvatske poslije Prve konferencije poslao referat Cane Babovi o organizacionom pitanju AFŽ-a, koji je održala na Prvoj zemaljskoj konferenciji AFŽ-a Jugoslavije,¹¹ i pismo koje je upućeno svim organizacijama AFŽ-a radi jednoobraznosti rada i prenošenja iskustva. Nešto prije održavanja Prve konferencije AFŽ-a Hrvatske, 23. svibnja 1943. godine, formiran je i Inicijativni okružni odbor AFŽ-a Koprivnice od 4 člana.

Uspjehi NOV i širenje NOP-a u drugoj polovici 1943. godine bili su značajni i za organizaciju AFŽ-a. Nakon Prve konferencije rad organizacije se širi i u organizacionom i u političkom pogledu. Glavni zadatak organizacije AFŽ-a nije smio više biti samo jednostavna pomoć vojsci, nego i puna politička podrška i moćan politički faktor u NOP-u. Organizacije AFŽ-a moraju se sada još više angažirati u stvaranju i u vršenju jedinstva svih žena i naroda Jugoslavije, i ne samo žena već i naroda Jugoslavije, aktivirati što više žena u stvaranju i u vršenju narodne vlasti i uključivati žene u druge slične akcije, oblike rada i borbe. Daljnji su zadaci AFŽ-a u vršenju organizacije obuhvaćanjem svih slojeva žena, naročito u gradovima, organizaciono povezivanje u još okupiranim ili tek oslobođenim gradovima, osnivanje novih odbora AFŽ-a u oslobođenim gradovima, korišćenje novog momenta za organiziranje žena u gradovima, a taj je perspektiva bliske i sigurne pobjede, koja će razbiti strah i pasivnost i kod onih žena što su se držale po strani, bile pasivne, iako su cijelo vrijeme bile opredijeljene za NOP.

Na osnovi stavova prihvaćenih na Prvoj konferenciji AFŽ-a za Hrvatsku, na teritoriju sjeverozapadne Hrvatske održan je niz konferencija po okruzima, kotarima i općinama na kojima je analiziran rad,

¹⁰ Isto, dok. 190, str. 312.

¹¹ Toj konferenciji nisu prisustvovala žene Slovenije i sjeverozapadne Hrvatske, jer zbog prepreka na putu nisu mogle doputovati.

osuje slabosti i usvojene metode rada radi njihova otklanjanja te birana rukovodstva. Tako je 27. lipnja 1943. održana Prva kotarska konferencija AF2-a kotara azma. U rezoluciji prihva enoj na toj konferenciji kaže se: »Broj žena prisutnih na ovoj konferenciji najbolji je dokaz odlu nosti žena, najbolji je dokaz njene neuništive želje za slobodom, njene neugasive ljubavi za narod. Sve je ve i broj žena koje se odazivaju borbenom pozivu Komunisti ke partije, jer se organizirano bore protiv zajedni kog neprijatelja itavog naroda, u estvuju u utakmici za uništenje fašizma [...].«¹² U svojim zaklju cima konferencija je naglašavala potrebu sve ve eg okupljanja još neorganiziranih žena, osnivanje analfabetskih i drugih te ajeva, osnivanje odbora Narodne fronte, organiziranje što vrš e suradnje fronte i pozadine i dr. Samo mjesec i po dana poslije Prve kotarske konferencije AFŽ-a kotara azma, 1. kolovoza, održana je u Kop i u Prva okružna konferencija AF2-a okruga azma kojoj su pristupovale delegatkinje iz azmanskog, garešni kog, kutinskog i sisa kog kotara i predstavnice bjelovarskog okruga, Banije, Komunisti ke partije, NOO-a, omladine i predsjednica AF2-a Jugoslavije Kata Pejnovi . Na konferenciji su podneseni izvještaji o radu organizacije, dane su upute za rad seoskih, op inskih i kotarskih odbora, objašnjen je odnos AF2-a, NOO-a i omladine, birano Okružno rukovodstvo. Istog dana pokrenut je i list Okružnog odbora AF2-a azma, *Glas žene*. Posljednji (šesti) broj lista izišao je 12. sije nja 1944. godine. Sve brojeve uredili su Ivan Don- evi i Laura Sabol.

Okružna konferencija AF2-a za okrug Krapinu održana je 12. rujna 1943. godine i na njoj je izabrano okružno rukovodstvo. Istog mjeseca, u okrug Krapina upu ena je Bosiljka Beba Kraja i sa zadatkom da pomogne na organiziranju i u vrš ivanju AF2-a.

Usporedo sa širenjem NOP-a na podru ju Varaždinskog okruga u 1943. godini, posebno u drugoj polovici, nakon konferencije u Oto cu, a naro ito nakon kapitulacije Italije i oslobo enja ludbreškog kotara, u eš e žena i cijelog pu anstva u NOP-u bilo je sve ve e. Osnivani su odbori AF2-a, tako da je potkraj 1943. godine bilo malo sela u ludbreškom kotaru i okrugu Varaždin u kojima takav odbor nije postojao. No dobar dio tek osnovanih organizacija AF2-a bio je neiskusno u radu i bila mu je potrebna neprekidna pomo politiki radnika-ilegalaca. Stoga je na po etku rujna 1943. godine organiziran i održan kra i te aj s odbojnicama AF2-a u oslobo enom kalni kom selu Duga Rijeka, koji je poha alo tridesetak žena. Te aj je organizirao Okružni komitet KPH Varaždin s ciljem da pomogne ženama kako bi se lakše snašle na radu u svojim selima.

Pri završetku te aja osnovan je Inicijativni okružni odbor AF2-a od pet drugarica. Predsjednik odbora bila je Jelka Fu ko, radnica iz Zagreba, tajnica Štefica Ma ari , službenik iz Ludbrega, i lanice Milka Severovi , seljanka iz Belanovog sela, An ela Pavlek, seljanka iz elekovca, i Mira Santo, u iteljica iz Primorja. Osim njih radile su kao politike radnice na terenu: Marija Vidovi , Anka Ošpuh, Ljubica Jagi i druge. Jedan od neposrednih zadataka toga odbora bio je osnivanje op inskih i kotar-

¹² *Žene Hrvatske u narodnooslobodila koj borbi*, Zagreb 1955, knj. I, dok. 192., str. 315.

škili odbora AFŽ-a u okrugu. Tako su potkraj 1943. i na početku 1944. godine na općinskim konferencijama žena javno birana rukovodstva. U kotaru Ludbreg, koji je tada bio oslobođen (oslobođen je 13. listopada 1943. godine), održane su konferencija AFŽ-a u svim općinama, a nakon toga Prva konferencija AFŽ-a za kotar Ludbreg, kojoj je prisustvovalo oko 200 žena s itavog područja i izabrano kotarsko rukovodstvo na čelu s predsjednicom Evom Martinković iz Martinića.

U tada oslobođenom Ludbregu, neposredno nakon konferencije AFŽ-a kotara Ludbreg, održana je i Prva konferencija AFŽ-a kotara Varaždin koju je vodila Marija Mišak. Održavanje općinskih i kotarskih konferencija nastavljalo se i na ostalom području kotara, odnosno okruga.

U to vrijeme, potkraj 1943. godine, održana su u selu Ivanec, na Kalniku, dva petnaestodnevna tečaja za odbojnice i aktivistkinje AFŽ-a. Tečajeve je organizirao Inicijativni okružni odbor AFŽ-a, a vodila ih je Marija Derić, član Oblasnog odbora AFŽ-a Zagrebačke oblasti. Ona je boravila na tom području oko pet mjeseci, a zadatak joj je bio da pomogne pri radu sa ženama na organiziranju i u vršenju organizacije AFŽ-a i njenom osamostaljenju. Ta dva tečaja (svakom tečaju je prisustvovalo po 25 žena) mnogo su pridonijela tome zadatku.

U vrijeme neprijateljske ofenzive na itav oslobođeni teritorij — Ludbreg, Koprivnica, Novi Marof — od veljače do travnja 1944. godine, mnoge odbojnice AFŽ-a, NOO-a i ostali suradnici NOP-a odvedeni su u logore ili zatvore i u većini tamo nestali. Teror je primijenjen na sve ustaškim vlastima sumnjive u kotaru Ludbreg, gdje je tada bilo sjedište političkih i nekih vojnih rukovodstava. U centru svake općine obješen je barem po jedan suradnik NOP-a, zatvoren barem po jedan odbojnik NOO-a iz svakog sela. Neprijateljski teror bio je razlog što je za kratak vrijeme oslabljen rad svih organizacija, pa i organizacije AFŽ-a. Situacija se ubrzo popravila ponovnim dolaskom jedinica NOV na taj teren. Iako je sastajanje i dalje bilo otežano, pomoć NOP-u bila je obimna, a radilo se i na svim drugim zadacima za potrebe fronte i pozadine u čemu su uvelike sudjelovale i žene.

Pod takvim uvjetima organizirana je i održana 29. listopada 1944. godine u Ludbreškom Ivancu, na kalničkom području, Prva konferencija AFŽ-a okruga Varaždin. Konferenciji je prisustvovalo 120 žena iz itavog okruga, a prisutni su bili i predstavnici Okružnog komiteta KPH, NOV, Okružnog NOO-a, JNOF-a, SKOJ-a i nekoliko drugarica-vojnika iz jedinica NOV. Politički referat na toj konferenciji podnijela je Jelka Jurec, a organizacioni Štefica Marić. U diskusiji, u kojoj su učestvovala gotovo sve sudionice konferencije, nicali su se primjeri iz rada i borbe žena protiv okupatora, govorilo se o radu u NOO-ima, u organizaciji AFŽ-a, JNOF-u, o borbama u jedinicama NOV i različitim drugim pitanjima, npr., o kurirskoj službi koju su žene obavljale pod najtežim uvjetima, o pomoći fronti i pozadini, o brizi za djecu, sanitetu i mnogim drugim aktivnostima žena.

I ta je konferencija jasno pokazala da su žene shvatile svoju ulogu i potrebu učestvovati u javnom životu, a napose da im je borba otvorila putove ka slobodi i ravnopravnosti i zato su i ovdje izražavale odlučnost da za te ciljeve nastave borbu do konačne pobjede.

Na konferenciji je izabran Okružni odbor od 47 drugarica iz svih krajeva tadašnjeg okruga. Za predsjednicu je izabrana Kata Petković, a za tajnicu Jelka Jurec-Kelner. Okružni odbor, izabran na toj konferenciji, uspješno je djelovao do oslobođenja, rade i dalje na svim zadacima, koje je tadašnje vrijeme postavljalo.

Organizacije AFŽ-a na području Bjelovara, u drugoj polovici 1943. godine, bile su vrlo mlade, kadrovi politički neizgrađeni, a organizaciona pitanja AFŽ-a vrlo slabo poznata. Zato su na to područje upućene po istom zadatku, kao što su upućene Bosiljka Kraja i u Krapinu i Marija Derić u Varaždin, Marica Zastavniković i Nevenka Pajić. Sve teško je u radu ubrzo su svladane, pa je već na početku srpnja osnovan u Bjelovaru Inicijativni okružni odbor AFŽ-a, a potkraj 1943. godine na području bjelovarskog okruga postojao je Okružni odbor AFŽ-a s četiri kotarska odbora (Bjelovar, Turčevac, Koprivnica i Križevci) i 373 žene. Okružni odbor AFŽ-a Bjelovar počeo je u rujnu 1943. godine izdavati svoj list *Antifasistkinja*. Iako su izašla samo četiri broja toga lista, on je donio dosta vrijednih članaka u kojima su se objašnjavali uloga i zadaci organizacije AFŽ-a, važnost učestvovanja žena u narodnooslobodilačkoj borbi, politička i vojna situacija u zemlji i svijetu. Svojim sadržajem list je uvelike pridonio omasovljenju i izvršenju organizacije AFŽ-a.

Nakon oslobođenja Koprivnice, 7. studenoga 1943, naglo se pojačao rad sa ženama i ubrzo je osnovan Gradski odbor AFŽ-a u Koprivnici.

U toku 1943. i 1944. godine, na području sjeverozapadne Hrvatske održano je više tečajeva za aktivistkinje AFŽ-a. Održavani su i analfabetski, sanitetski, prosvjetni i drugi tečajevi. Teško je u radu sa ženama u nekim okruzima osjećale su se još u toku 1944. godine. Potkraj srpnja 1944. počele su pripreme za održavanje kotarskih konferencija u koprivničkoj i križevačkoj kotari. Na temelju izvještaja o pripremama za Prvi kongres AFŽ-a Hrvatske možemo zaključiti da se rad AFŽ-a na tom području nastavlja sve do konanog oslobođenja zemlje organizacionim obuhvaćanjem sve većeg broja novih članica i simpatizerki.

Istodobno s razvojem oružane borbe protiv okupatora, od početka narodnooslobodilačkog rata razvijala se i narodna vlast. U izgradivanju prvih klica narodne vlasti žene su nosile gotovo sve terete vlasti u pozadini. U vrijeme kad su se organi narodne vlasti tek razvijali, niz poslova — organiziranje smještaja i snabdijevanje četa, bataljona, brigada i si. — gdje nije bilo NOO-a ili su bili slabi, obavljale su žene okupljene u svojim organizacijama. Kada je u rujnu 1942. godine Vrhovni štab izdao naredbu o izborima za NOO-e i o reorganiziranju vojnopozadinskih vlasti, žene sjeverozapadne Hrvatske oduševljeno su prihvatile tu naredbu. Već tada osnivaju se u tvornici »Tivar«, u Varaždinu, tri ilegalna NOO-a u kojima su se isticala radom Bara Benek, Katica Fakin, Terezija Mihinja, Sanda Puklek, Micika Žitnjak i dr. Razvojem NOP-a i socijalističke revolucije, povezanost NOO-a i AFŽ-a sve je veća, a žene sve učestvije postaju i članovi NOO-a. Na prvim izborima za narodnu vlast, posebno u selima, kandidiraju se i žene, pa žene odbornice susreću podjednako i u gradovima i u selima. Sve više žena javljaju se kao vojni i politički rukovodioci, članovi NOO-a, pa sve do članica predsjedništava AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Na Prvom, Drugom i Trećem zasjedanju

ZAVNOH-a žene su birane i za članove Izvršnog odbora i za vijećnice ZAVNOH-a. Na Prvom zasjedanju ZAVNOH-a, 13. i 14. lipnja 1943. godine, za vijećnicu ZAVNOH-a izabrana je Ljubica Kovačević, kućanica iz Sesveta, a na Drugom (12—15. listopada 1943) i na Trećem (8—9. svibnja 1944. godine) zasjedanju ZAVNOH-a za vijećnicu je izabrana Mileva Cetušić, seljanka iz Koprivnice.

U toku 1943. godine Inicijativni odbor ZAVNOH-a formira pri svim NOO-ima, od seoskih do okružnih, komisije: prehrambene, kulturno-prosvjetne, zdravstvene i druge, čiji zadatak je bio prikupljanje hrane za vojsku i narod, osnivanje kulturno-prosvjetnih odbora i organizacija zdravstvene službe na oslobođenom teritoriju. U svim tim komisijama svojim radom posebno su se isticala žene.

Navode i podatke o aktivnosti žena sjeverozapadne Hrvatske u periodu NOP-a i socijalističke revolucije, potrebno je ukazati na još jedan njen oblik. Partijska organizacija na ovom terenu, već od početka ustanka, okupljala je širok krug aktivista, koji su, uz masovnu podršku stanovništva, radili na spašavanju djece iz fašističkih logora, brinuli se o djeci čiji su roditelji poginuli ili bili u zatvorima, o invalidima i izbjeglicama. U tom radu naročito su se isticala žene.

Kad se govori o učestvovanju žena ovog područja Hrvatske u narodnooslobodilačkom pokretu, svakako treba spomenuti i one žene, u prvom redu omladinke, koje su bile u jedinicama NOV kao borci, kuriri, bolničarke ili vršile neke druge dužnosti. Već od prvih dana ustanka borile su se u tim krajevima partizanske grupe, formirane od radnika i studenata iz obližnjih gradova, kao i ponekih seljaka iz sela oko Kalnika, Bilogore, Garišnice i Hrvatskog zagorja. Te su grupe napadale saobraćajne linije i manje neprijateljske posade. Održale su se do polovice 1942. godine, kad je osnovan Moslavski, a malo kasnije i Kalnički partizanski odred. Uz to, postojale su i tri partizanske čete u Hrvatskom zagorju.

Potkraj ljeta 1943. godine postoji u ovoj oblasti već pet brojnih partizanskih odreda i to: Zagorski u Hrvatskom zagorju, Zagrebški u Prigorju, Kalnički oko Kalnika, Bjelovarski na zapadnom dijelu Bilogore i Moslavski oko Garišnice, a u prosincu te godine formirane su 32. i 33. divizija NOV Jugoslavije. U svim tim jedinicama NOVJ bio je prilično velik broj žena, na različitim dužnostima. U 1. kalničkoj četi, koja je razbijena potkraj travnja 1942. godine, borile su se Mileva Cetušić, Šojka i Marija Vidović Abesinka. Marija Vidović, narodni heroj, poginula je pri povlačenju čete u Jalkovcu, potkraj travnja 1942. zajedno s narodnim herojem Florijanom Bobićem. Od osnutka 32. divizije, 12. prosinca 1943, pa do listopada 1944, dakle u prvoj godini djelovanja divizije, u njenim se jedinicama borilo 95—130 žena, ili 2—4%.¹³ U jedinicama 33. divizije NOVJ žene su pretežno obavljale pomoćne službe, bile su bolničarke, pisarice, šifrantice, a bilo ih je mnogo i u četama za vezu. Nekoliko žena u toj diviziji bili su dobri puškomitraljesci. Prema izvještaju Štaba 33. divizije, od 31. listopada 1944. godine, politkomesaru X korpusa zagrebačkog, u diviziji je toga mjeseca bilo 107 omladinki, koje su se isticala i kao dobri borci, a posebno

¹³ Isto, dok. 439, str. 342.

kao dobri sanitetski radnici. Prema istom izvještaju, u jedinicama Prve moslava ke brigade, koja je ušla u sastav 33. divizije, broj omladinki kretao se od 25—30%. U drugoj polovici 1944. taj se broj nešto smanjio, tako da je u listopadu iste godine u Prvoj moslava koj brigadi bila 31 žena, od kojih 9 vojno-politi kih rukovodilaca. U 2. moslava koj brigadi, koja je tako er bila u sastavu 33. divizije, bilo je nešto više žena. U toj brigadi od njenog osnivanja bile su 183 žene, ili 30%. U listopadu 1944. u brigadi su bile 34 žene. U 3. brigadi 33. divizije bilo je 27 žena, a u jedinicama pri Štabu 33. divizije 15 žena ili 10% ukupnog broja boraca. Sve su te žene, uglavnom omladinke, obavljale dužnosti političkih komesara eta, političkih delegata, mladih vodnika, desetara i druge vojno-politi ke dužnosti, a mnoge su bile obični borci i vrlo dobre bolničarke.¹⁴ U ostalim jedinicama X korpusa zagreba koj borilo se oko 160 žena. Obavljale su sve vojno-politi ke dužnosti i pokazale se kao vrlo dobri borci, a osobito su savjesne i požrtvovne bile kao bolničarke.

Na kraju se može reći da su žene sjeverozapadne Hrvatske vrlo rano počele ulaziti u borbu radni ke klase za njezina prava. U narodnooslobodilačkoj borbi naših naroda protiv okupatora i njegovih pomagača žene ovog dijela Hrvatske aktivno učestvuju od prvog dana. One su svestrano pomagale razvoj narodnooslobodilačke borbe u najraznovrsnijim oblicima: nalazile su se u redovima Narodnooslobodilačke vojske kao borci s puškom u ruci, kao bolničarke, organizirale su svestrano snabdijevanje vojske hranom, odjeću i sanitetskim materijalom, učestvovali su u stvaranju i razvoju narodne vlasti, radile u informativnoj i kurirskoj službi, u seoskim stražama, sudjelovale u diverzantskim akcijama, organizirale bojkot neprijateljskih tržišta i demonstracije protiv gladi, sprečavale mobilizaciju radne snage i vojnika za neprijateljsku frontu itd. Sve svoje zadatke žene sjeverozapadne Hrvatske uspješno su izvršavale i time dale značajan doprinos pobjedonosnom završetku narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Jugoslaviji 1941—1945. godine.

¹⁴ Isto, dok. 440, str. 342.

Milan Obradovi

O obaveštajnoj službi i sistemu sigurnosti NOP-a na području severozapadne Hrvatske u NOR-u 1941—1945.

Izvorna dokumenta i podaci o toj temi u više su arhiva, gradskih muzeja u Hrvatskoj i van nje. Sa uvan je ve i broj dokumenata koji se isključivo odnose na rad Partije i partizanskih štabova na osnivanju obaveštajne službe i sistema sigurnosti u severozapadnoj Hrvatskoj. Postoji i obilje podataka o toj temi u delovima izveštaja mesnih, opštinskih, kotarskih, okružnih komiteta, CK KPH i CK KPJ. Nešto je obimnija arhivska građa neprijatelja, mada je i njezin dobar deo odnesen ili uništen uo i povlačenja pred jedinicama JA u završnim operacijama za oslobodjenje naše zemlje.

Koliko mi je poznato, ovaj aspekt revolucionarne borbe u Hrvatskoj do sada nije razmatran kao zasebna tema, a niti je šire o njemu pisano u našoj publicistici i historiografiji NOR-a. Istina, o tome su pisali historičari i u esnicima NOB-a u svojim naučnim radovima, raspravama, referatima, monografijama, hronikama, zbornicima se anja i drugim radovima, ali uglavnom fragmentarno i usputno.

Moj rad nema pretenzije da celovito osvetli taj aspekt revolucionarne borbe komunističkih štabova, organizacija NOP-a i naroda severozapadne Hrvatske. Treba ga shvatiti kao pokušaj da se na temelju raspoložive arhivske građe (naše i neprijateljske) i drugih podataka i izvora dađe prilog tome razmatranju.

Za prilaz naslovnoj temi nužno je ukazati na nekoliko bitnih faktora presudno značajnih za razvoj oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije naroda Hrvatske, pa u tom kontekstu i obaveštajne službe i sistema sigurnosti NOP-a kao jedne od funkcija revolucije.

Prvo, nakon sloma i komadanja Jugoslavije i osnivanja tzv. Nezavisne Države Hrvatske kao tvorevine fašističkih sila, u aprilu 1941. godine, na tlu Hrvatske spleli su se različiti okupacioni sistemi i interesi (njemački, italijanski i mađarski). U svemu tome prednjačio je obaveštajno-policijski aparat okupatora i kvislinga.¹

¹ Naziv kvisling, kao opšti pojam, nastao je za vreme drugoga svetskog rata, za ljude koji su se otvoreno stavili u službu naci-fašističkim silama, okupatoru svoje zemlje, a prihvatanje fašističke ideologije pravdali tobožnjim nacionalnim interesima.

Drugo, Partija je mogla podići narode Hrvatske na ustanak i uspešno ih voditi u oslobodilački rat i socijalističku revoluciju jedino tako, što je upravo u narodu, toj najširoj osnovi obaveštajne službe, razvijala osećaje samozaštite, bratstva i jedinstva i energičnog sprečavanja bratoubilačkog rata, koji su udruženi okupatori na tlu Hrvatske nastojali da što više raspire.

Treće, golemo iskustvo koje su članovi Partije i SKOJ-a Hrvatske stekli u organizovanju i rukovođenju ilegalnim radom za vreme Kraljevine Jugoslavije u sukobima s policijom, žandarmerijom i drugim strukturama buržoaske vlasti, bilo je od velikog značaja. Uslovi efikasne borbe nametali su potrebu dobrog poznavanja akcija i namera klasnog neprijatelja, kako bi se lakše otkrivale njegove slabosti, izbegavali ili ublažavali udari i prelazilo u protivofanzivu.

Četvrto, prenošenjem tih iskustava na prve partizanske odrede, štabove, organe narodnooslobodilačke vlasti, partizanske jedinice i stanovništvo — Partija je udarala temelje obaveštajno-sigurnosnoj aktivnosti NOP-a. Radi toga je u središtu pažnje Partije bilo organizaciono i kadrovsko jačanje službe sigurnosti revolucije, razvijanje budnosti i sistema sigurnosti.

Peto, od prvog dana ustanka i revolucije u Hrvatskoj, masovna obaveštajna i informativna delatnost i samozaštita činila je sastavni deo opštenarodnog otpora i jednu od njegovih osnovnih funkcija. U tome je upravo i bio glavni izvor snaga i efikasnosti obaveštajno-sigurnosne zaštite svih snaga rata i revolucije od početka pa do oslobodjenja zemlje.

I

Da bi se stekla jasnija historijska slika o ulozi Komunističke partije Hrvatske, partizanskih štabova, organizacija NOP-a i organa narodnooslobodilačke vlasti na stvaranju obaveštajne službe i sistema sigurnosti NOP-a na području severozapadne Hrvatske, o uslovima rada, teško ama i požrtvovanju kadrova koji su rukovodili zaštitom snaga revolucije, nužno je osvrnuti se na sastav, lokaciju, organizacionu strukturu, taktiku i metode rada obaveštajno-policijskih službi okupatora i kvislinga, njihovih organizacija i institucija koje su delovale protiv NOP-a i oružanih snaga revolucije na području severozapadne Hrvatske.

Radi ostvarivanja postavljenih ciljeva i zadataka fašistički okupatori su, pored kvislinga, zadržali na području severozapadne Hrvatske i jake vojne i policijske snage i obaveštajni aparat. Njihov oslonac činila je ustaška organizacija. Etničtvo nije uspelo uhvatiti korene u nekoliko sela srpskoga življa kalničke regije, iako je bilo više pokušaja, zahvaljujući energičnim merama Partije, partizana i organizacija NOP-a.

Isti u se od ostalih: u Norveškoj Vidkun Kvisling (od koga potječe i ime), u Francuskoj Pjer [Pierre] Laval, u Čehoslovačkoj Jozef Tiso, u Rumuniji general Antonesku [Antonescu], u Jugoslaviji Ante Pavelić, Milan Nedić, Leo Rupnik i dr. (Vidi: *Milan Colić*, Potencijalni saradnici eventualnih okupatora (iskustva iz NOR-a), Zbornik radova TO u našem sistemu opštenarodne odbrane, knj. I, Beograd 1970, 155).

Iako su takozvanu NDH fašisti koje sile tretirale kao samostalnu državu, u obavještajnom pogledu Nemci su je smatrali okupiranom oblasti, postavivši u njoj policijskog atašea i poverenika VI-e uprave RSH-a. Obojica su raspolagala obimnom agenturnom mrežom.

Istraživanja pokazuju da ni u jednom drugom kraju naše zemlje obavještajna služba Tre eg Rajha nije delovala u toliko mnogo vidova, s tako složenim zadacima i s ve im udelom u politici i vojnoj delatnosti kao na teritoriji severozapadne Hrvatske. Npr. od ukupno 368 centara obavještajne službe, koji su delovali na teritoriji koju je zahvatala tzv. NDH, na podru ju severozapadne Hrvatske bilo ih je 109.² Gotovo ceo taj glomazni aparat i sve njegove mnogostrane delatnosti bile su usredsredene na uništenje i razbijanje NOP-a i njegovih oružanih snaga, naro ito KPH kao organizatora NOR-a i revolucije.

Iz sa uvanih dokumenata vidi se da su Nemci na podru ju severozapadne Hrvatske imali nekoliko škola za agente. Agenti koji su iz njih izlazili slati su na teren u parovima muškarac i žena. Oni bi se u toku kursa zbližili i obi no sklopili brak. Jedno je radilo na radio-stanici (obi - no žena), a drugo po liniji prikupljanja podataka. Na in ubacivanja bio je razli it.³

Sem toga svaka nema ka okupaciona divizija, koja je u toku rata vodila borbe na podru ju severozapadne Hrvatske, imala je u svom sastavu I-c (Ajns Ce, izvi a ki organi trupe sa obavještajnim i kontra-obavještajnim zadacima).

Iz Zagreba je, prema podru ju severozapadne Hrvatske, delovala Jedanaesta zona OVR-e (italijanska obavještajna služba).⁴

Podru je Me imurja okupirali su delovi 3. ma arskog okupacionog korpusa ja ine etiri pešadijske brigade, zatim jedne konji ke brigade, grani nog puka, puka za zaštitu vodenih puteva, jedinice pograni ne straže i druge manje jedinice.⁵

² U toku oslobodiloga rata i revolucije centri obavještajnih službi Tre eg Rajha na podru ju severozapadne Hrvatske bili su ovako dislocirani: Od 109 centara, koliko ih je radilo na tom podru ju, 74 centra su pripadala vojnoobavještajnoj službi (Abwehr) a 35 su civilne službe (Gestapo). Varaždin 5 obavještajnih centara, Lepoglava 2, Ivanec 1, Krapina 1, ur evac 1, Klanjec 1, Oroslavje 1, Sv. Križ 1, Ludbreg 1, Koprivnica 2, Peteranec 2, Križevci 1, Virje 2, Zrin 1, Bjelovar 4, Ferdinandovac 1, Podravske Sesvete 1, Pitoma a 1, Bjelka 1, Rušani 1, Virovitica 4, Križnica 1, Kutina 1, Popova a 1, Sisak 10, Petrinja 5, Karlovac 8, Jastrebarsko 1, Velika Gorica 1, Jankomir 1, Zagreb 41 (Nema ka obavještajna služba, knj. V, 390, 558 i 644).

³ Rukovodilac te mreže u severozapadnoj Hrvatskoj bio je kapetan nema ke vojnoobavještajne službe Bukwich (Bukvi), podoficir Georg Richner, sekretarica Liza Vaubel, policijski agent Franjo Posavec, Fihdin Brki , Amalija Wolf, Berte Begi , Marta i Božo Petig i dr. Razmeštaj tih bra nih parova agenata na podru ju severozapadne Hrvatske od 1943. godine bio je ovakav: Zagreb: 10 agenata sa radio-stanicom, Varaždin: 2 agentska para sa po jednom radio-stanicom, Varaždinske Toplice: jedan sa radio-stanicom, Ludbreg: jedan agentski bra ni par sa radio-stanicom, Križevci: jedna radio-stanica, Krapinske Toplice: jedan agentski par sa radio-stanicom, ur evac: jedna radio-stanica, Sv. Ivan Zelina: jedna radio-stanica, Karlovac: 1 agentski par sa radio-stanicom (Vidi: Nema ka obavještajna služba, knj. V, 363-3711).

⁴ Italijanska obavještajna služba DSUP FNRJ Beograd, 1959, 75 i 76.

⁵ *Vojnoistorijski glasnik* (u daljem tekstu VIG), 2/52, 108 i 109.

Centralni Ofanzivni odsek Drugog odeljenja ma arskog generalštaba delovao je obaveštajno prema podru ju severozapadne Hrvatske, preko takozvane Ofanzivne grupe »C«.⁶ Sem vojnih obaveštajnih organa na ovom podru ju delovala je i gusta mreža civilnih obaveštajnih i kontra-obaveštajnih ispostava sa sjedištima u akovcu, Podturnu, Nedeliš u i drugim mestima.⁷

Od kvislinških snaga, koje su pokrivala podru je severozapadne Hrvatske, bile su najbrojnije domobranske jedinice. Savsko i delom slavonsko divizijsko podru je imali su garnizone i uporišta širom ovog regiona.⁸

Žandarmeriju stare Jugoslavije na ovom podru ju, prethodno o iš enu od Srba i drugih nepoželjnih elemenata po interese ustaškog pokreta, u celosti je preuzela NDH i stavila u svoju službu. Isto tako državni aparat stare države (prethodno o iš en od komunista, Srba i Jevreja) sa manjim organizacionim izmenama preuzet je u celini. Ostale su stare opštinske uprave, kotarska na elstva, policija, a kao nova institucija u sistemu civilne vlasti ustanovljene su velike župe. (Ovo podru je pripadalo je Velikoj župi Prigorje sa sedištem u Zagrebu.)

Nakon proglašenja NDH u Zagrebu je osnovano Glavno ravnateljstvo (uprava) za javni red i sigurnost sa Eugenom Kvaternikom na elu. U sastavu ovog ravnateljstva osnovana je ustaška nadzorna služba (UNS) — tajna policija po uzoru na njema ki Gestapo, sa Vladom Singe-rom na elu." Osnovnu mrežu ove službe inila je ustaška vojnica, simpatizeri ustaškog pokreta, ustaške obitelji i njihovi prijatelji.

Tabornici po opštinama, organizuju i svoj aparat, stvaraju i obaveštajnu mrežu po selima, takozvane »pouzdanike«. UNS je organizovao svoju mrežu u gradovima i ve im naseljima preko ustaških stožera, logora, i tabora. Najviše ovih ljudi radilo je ujedno i za neku od nema kih i italijanskih obaveštajnih službi (prvenstveno za vojnoobaveštajne službe tih okupatora).

Nema ki Gestapo pomagao je stru no osposobljavanje UNS-a jer mu je bilo u interesu da UNS preuzme neke sektore protiv KPH i NOP-a kako bi njemu olakšao posao. Radi toga su ve i broj mladih ljudi slali na školovanje u Nema ku. Isto tako da bi osposobili što ve i broj ljudi, održavani su kursevi za uhode-konfidente, obi no u prostorijama ustaških tabora, gotovo u svim ve im mestima. Na tim kursevima izu avani su metodi rada, taktika i na in prodiranja u organizacije NOP-a, na oslobo enu teritoriju u partizanske jedinice i u ilegalni NOP gradova severozapadne Hrvatske.

⁶ Isto.

⁷ Ma arska i bugarska obaveštajna služba u okupacionom sistemu (rukopis), Beograd, 40.

⁸ Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije, Beograd, knj. I, 51 i 52.

⁹ Fašisti ke i profašisti ke organizacije i banditizam u Jugoslaviji tokom drugog svetskog rata (rukopis) DSUP FNRJ, Beograd, 1953, 74-75 i arhiv UDB-e Zagreb (mikro-film VII JNA, br. 3/720, Arhiv CK KPH) mikro-teka VII JNA, f. 2/25 i 3/44), Zbornik dokumenata i podataka o obaveštajnoj službi i službi bezbednosti u NOR, Pan evo, knj. 18, 9.

U borbi protiv NOP-a u toku celog rata UNS je primenjivao dva osnovna metoda rada: masovno obaveštavanje¹⁰ i ubacivanje.¹¹

Za te oblike rada UNS se koristio i švercerima, jer su ekonomske prilike i potrebe oslobojene teritorije, zbog pomanjkanja najnužnijih artikala: so, petrolej, šećer, kafa, duvan — koji su se jedino mogli dobiti u gradovima — prisiljavali velik broj ljudi da odlaze sa oslobojene teritorije u ustaška uporišta. Da bi dobili potrebne artikle, neki su morali da posluže ustaškoj obaveštajnoj službi. Preko njih je ona sticala izvestan uvid o oslobojenoj teritoriji, organizacijama NOP-a, partizanskim planovima, namerama i dr. Iz dokumenata se može videti niz karakterističnih primera ovog metoda rada. Npr. u nekim krajevima Slavonije, u oslobojenim selima blizu ustaških uporišta — UNS je imao više od 300 poverenika koji su bili angažirani među srpskim življem.

U jednom Naputku MINDOMA (Ministarstva domobranstva NDH) za borbu protiv partizana kaže se: »[...] Najbolje se pokazalo za obaveštajnu službu [...] koristiti pouzdane i poverljive ljude-uhode od mještana kojima mogu e vjeruju pobunjenici i koji se slobodno mogu kretati po pobunjeni kim područjima [...]«¹²

To zna i da su primenjivani raznovrsni metodi obaveštajne delatnosti protiv NOP-a, a pre svega sabotažno-diverzantski. U drugoj polovini rata okupatori su reorganizovali itav vojni i upravno-policijski sistem i prešli u defanzivu. Oni reorganizuju svoje obaveštajne službe, stvaraju sistem jedinica za izvištanje frontova kao što su: fatovi (komande za frontno izvištanje), trupovi,¹³ riknec (mreže u pozadini protivnika), lovačke komande, jedinice za radio-izvištanje a ku službu, za vazdušno-desantne poduhvate, za atentate i dr. Nemačka vojnoobaveštajna služba snažnije proširuje svoje polje delovanja na području severozapadne Hrvatske.

¹⁰ O tome Lepa Perovi piše: »[...] U školi nema kog Gestapoa u Zagrebu običavali su policajci — kvistlinzi koji su bili daleko perfidniji od onih pre okupacije. Ako bi na primer jedna grupa bila uhapšena i ako bi bilo ljudi u njoj koji se nisu dobro držali [...], koji su pod pritiskom prokazivali naše štabove, policija nije odmah dolazila u te kuće da hapsi [...] nego je mesec dva 'mirovala' i tek nakon toga banula bi u njih i hapsila. Osim toga širili su vesti po gradu o dobrom držanju onih koji su ustvari prokazali da bi na taj način oslabili našu budnost«, pa nastavlja »[...] neprijatelj se pored hapšenja i ubijanja sve više služio sistematskim ubacivanjem provokatora kako u našu ilegalnu organizaciju, tako i u partizanske jedinice. To im nije bilo sasvim teško jer je u to vreme mobilizacija za partizanske odrede u Zagrebu bila masovna [...]. Provokatori su nam esto davali oružje i priloge za partizane, radili neko vreme za nas kako bi se plasirali, izmišljali bi priču da su 'ugroženi' i tražili bi da ih šaljemo u partizane [...]« (Ilegalni partijski rad u Zagrebu 1941-1942, Ratna se anja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog pokreta [u daljem tekstu: Ratna se anja], knj. III, Beograd 1961, 356, 357, 358).

¹¹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd (dalje: VII), K. 107, A, f. 1, d. 6/1 i arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske [dalje: (IHRPH)], f. 3, 10).

¹² Zbornik dokumenata i podataka o obaveštajnoj službi i službi bezbednosti u NOR-u, Pančevo, knj. III, 81, 85, 86.

¹³ U nemačkoj vojnoj terminologiji, specijalne jedinice-trupovi nosili su naziv »grupe za uništavanje bande« (»trup«). U drugoj polovici 1943. godine otpočela je škola za trupove u Trapistima (kod Banjaluke), a kasnije u Donjim Rakanima. Komandant te škole bio je nemački kapetan Kopatzky — obaveštajni oficir nemačke 114. divizije. Službeni naziv škole bio je »Škola za borbe protiv bande«. Vidi: Dejstva trupova na području Hrvatske — originalni dokumenta u arhivi VII, k. 162, f. 3, d. 6).

Prema tome, nema ki okupatori su kao i Italijani, Ma ari i kvislinzi-poklanjali veliku pažnju ja anju obaveštajne službe i policijskog aparata, a naro ito klasi nom sredstvu obaveštajnog rata protiv NOP-a — tajnim: saradnicima.

Obaveštajno-policijski aparat, njegove organizacije i institucije na podru ju severozapadne Hrvatske bili su veoma aktivni u preduzimanju, sem vojnih i obaveštajno-policijskih mera borbe, i propagandnih preventivnih, obaveštajnih i respresivnih mera, kombinuju i ih u jedinstveni detaljno razra eni sistem. Sve te mere bile su potpune, sveobuhvatne i me-usobno kombinovane.

To je nametalo zadatke obaveštajnoj i sigurnosnoj organizaciji NOP-a koja, uporedo sa narastanjem snaga revolucije, kadrovski ja a, organizaciono se proširuje i pokriva itavu teritoriju severozapadne Hrvatske.

II

Suprotstavljaju i se uspešno tako sveobuhvatnom pritisku i do u tan-ine razra enom mehanizmu obaveštajno-policijskih službi, koje su iza sebe imale bogata iskustva i tradicije i stru no školovane kadrove, Partija je uporedo, odmah od po etka ustanka, pristupila i stvaranju masovnog sistema sigurnosti i specijalizovane obaveštajne organizacije NOP-a za stru nu borbu protiv neprijatelja. Zapravo nepostojanje stru ne obaveštajne i službe sigurnosti znatno se osje alo. Zato je ve na savetovanju u Stolicama, 26. IX 1941. godine, dat zadatak glavnim štabovima da organizuju obaveštajnu i kontraobaveštajnu službu pri glavnim štabovima, štabovima odreda i komandama mesta.¹⁴ Me utim, nije bila razra ena organizacija obaveštajno-sigurnosnih organa u štabovima i metodika rada. Jedino je to bilo regulisano tada na podru ju Hrvatske Uputom Glavnog štaba Hrvatske od 25. XII 1941. godine u kojoj se predvi a da se pri štabovima organizira vojnoobaveštajna služba (informativna služba) i politika obaveštajna služba (špijunaža i kontrašpijunaža).¹⁵

U nekim partizanskim jedinicama Hrvatske za svaku od tih funkcija odre ivano je po jedno lice, dok je kod drugih isto lice u štabu obavljalo obe funkcije. U Uputi su precizirani metodi rada i potreba da obaveštajni oficir ima svoje poverenike u o eljenjima, vodovima, etama i mestima, što predstavlja novinu u to vreme.

Zna i da tada organizacionih formi ni specijalne obaveštajne organizacije nije bilo. Me utim, umesto toga postojala je snažna obaveštajna aktivnost i rad na prikupljanju podataka o neprijatelju. Radi podrške naroda oslobodila koj borbi, obaveštajna aktivnost bila je masovna. To nije došlo samo od sebe. Istraživanja pokazuju da su na tome poslu neprestano radila sva partijska rukovodstva, organizacije i lanstvo, Glavni štab Hrvatske i štabovi svih stupnjeva, mesna partijska rukovodstva u gradovima i uporištima pod okupacijom na podru ju severozapadne Hrvatske, organizacije NOP-a, organi narodnooslobodila ke vlasti a

¹⁴ *Tito*, Vojna dela, knj. I, 38 i 39.

¹⁵ Zbornik NOR-a, t. V, knj. 1, 59, knj. 2, 83, 167, 264-265).

narođito najviši partijski rukovodioci — članovi CK KPH i CK KPJ, koji su po partijskim i drugim zadacima boravili ilegalno u gradovima na području severozapadne Hrvatske.¹⁶

Partija je posebnu pažnju poklanjala radu u neprijateljskoj vojsci: »[...] Ne smije biti ni jedne partijske organizacije, niti jednog komuniste koji radu u vojsci ne bi posvetio pažnju« — kaže se u jednoj direktivi CK KPH od prvih dana ustanka 1941. godine. »Svi okružni, kotarski i mjesni komiteti moraju odrediti lica koja će se specijalno baviti pitanjem rada u vojsci. Članovi Partije treba da iskoriste sve moguće nosiće da prodru u vojsku i svoje veze i poznanstva s vojnicima i oficirima dužni su da predaju svojim komitetima [...]«. ¹⁷

Kako se vidi, već potkraj 1941. godine, u Hrvatskoj je organizaciono bila postavljena politička obavještajna služba NOP-a i razrađeni njeni zadaci. Tim radom rukovodili su politički komesari partizanskih jedinica uz punu saradnju partijskih organizacija.

Velik korak u razvitku obavještajne organizacije i sistema sigurnosti NOP-a predstavlja Naredba i Uputa Vrhovnog komandanta NOVJ druga Tita od novembra 1942. godine o stvaranju jedinstvene obavještajne organizacije u vojsci i na teritoriji, osnivanjem obavještajnih centara u partizanskim jedinicama i na teritoriji. Ti centri imali su dve sekcije (informativnu) ofanzivnu i sekciju za kontrašpijunažu (defanzivnu) sekciju.¹⁸

Istraživanja pokazuju da je to naređeno potpuno sprovedeno u život na području Hrvatske, i na teritoriji i u onim jedinicama koje nisu otišle u sastav Operativne grupe Vrhovnog štaba u toku operacije »Weiss« (Vajs) — četvrte neprijateljske ofanzive. Vreme nije dozvolilo da se u Operativnoj grupi sprovede to naređeno, usled neprestanih borbi u toku četvrte i pete ofanzive.

Radi teritorijalne obavještajne organizacije osnovani su centri: Glavni obavještajni centar pri GŠH (GOC), pomoćni obavještajni centri (POC), reonski obavještajni centri (ROČ) i mesni obavještajni centri (MOC). Područje severozapadne Hrvatske pokrivaio je POC za gornju Hrvatsku sa mrežom centara (ROC i MOC).¹⁹

Organizacionom i kadrovskom razvoju te službe Partija je poklanjala posebnu pažnju. Zbog prirode posla koji je bio konspirativan, naporan i skopan sa opasnostima, od onoga ko ga je obavljao zahtevala se hrabrost, odanost Partiji, visoka svest, a narođito istinitost u obavještavanju.²⁰

¹⁶ U izveštaju iz Zagreba, 3. VIII 1942, Ivo Lola Ribar piše drugu Titu, uz ostalo: »[...] Postavili smo neke punktove obavještajne službe i informativne službe [...]. Sve to treba još usavršiti i utvrditi, treba stalno u vršivati, ali je uglavnom postavljeno na onakvim osnovama kako smo se dogovorili [...]« (Zbornik NOR-a, t. II/5, 190). Dokumenta ukazuju na to da su i drugi politički i partijski rukovodioci slali obilje obavještajnih podataka iz Zagreba u toku ilegalnog boravka kao što su: Edvard Kardelj, Ivan Kraja i Stevo, Dragutin Saili, Ivan Marin, Stjepan Puklek, Stjepan Ivić, Ivo Marinković (do pada prilikom provale) Lepa Perović i dr. (Vidi: *Lepa Perović, Ratna se anja*, knj. III/446, Zbornik NOR-a, t. II/2, 19 i 214 i knj. **J, 161**).

¹⁷ Zbornik NOR-a, V/1, 151.

¹⁸ Original u VII, k. 5.f.1.d.12.

¹⁹ Original u arhivu VII, k. 167.f.3.d.2.

²⁰ Arhiv VII, k. 123, f.1.d.20.

Pri osnivanju obaveštajne organizacije NOP-a, sude i po dokumentima, najviše teško a bilo je u toku 1942. godine u regionima Žumberka²¹ i Moslavine zbog pojačanog ubacivanja neprijateljskih agenata²² i teške provale koja je na području Moslavine, u martu 1942. godine »[...] odnijela više od dvije stotine komunista i njihovih simpatizera odjednom je uhapšeno [...]«. ²³ To je bila jedna od najvećih i najtežih provala na tom regionu, koja je jednim udarcem razorila sve partijske elije. Razume se da je zbog toga preživljavao krizu i NOP u celini pa i njegova obaveštajna organizacija.

U drugoj polovini rata i revolucije, s obzirom da su okupatori i kvislinzi reorganizovali i stav vojno-upravni policijski aparat i pribegavali suptilnijim formama borbe protiv NOP-a, kada su se uverili da partizane ne mogu uništiti oružanim akcijama i ofanzivnim pothvatima, i obaveštajna služba NOP-a morala se organizovati tako da bi izvršavala zadatke koje pred nju postavlja revolucija. Već jedinice NOVH postale su osjetljivije na iznenađenje, pa zbog toga i obaveštajna organizacija NOP-a u Hrvatskoj evoluirala, i u organizacionom i u metodskom pogledu, postepenim odvajanjem sigurnosnih funkcija od obaveštajne službe. Osnivanjem Odseka za zaštitu naroda završen je 1943. godine taj proces koji je po sebi osnivanjem Komisije za borbu protiv pete kolone i terorizma, osnivanjem eta i bataljona PPK u Hrvatskoj (jedinice za borbu protiv pete kolone).

U toku 1944. godine vojno-politička situacija nagoveštavala je skoriji završetak rata. Trebalo je u skladu s tim organizovati i prilagoditi obaveštajnu i sigurnosnu organizaciju kako bi bila sposobna da udovolji potrebama te etape. U tom cilju, Vrhovni komandant NOVJ donosi 13. maja 1944. godine odluku o formiranju Odeljenja za zaštitu naroda — OZNA — pri Predsedništvu za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođene Jugoslavije. Pred OZN-u su se postavili tada ovi osnovni zadaci: borba protiv okupatorskih i kvislinških obaveštajnih službi i policije, prodor u njihove centre i institucije, otkrivanje neprijateljskih elemenata u jedinicama NOV i na terenu koji su masovno prelazili na stranu NOP-a, sprečavanje panike i drugih posledica neprijateljske propagande i subverzije koji su bili usmereni na slabljenje morala vojske i moralno-političkog jedinstva naroda.²⁴

Osnivanjem OZN-e, kao jedinstvene organizacije sigurnosti, ukazala se potreba i za specijalnim jedinicama, koje bi, kao izvršni organi, rešavale niz sigurnosnih zadataka. Zato su, 15. VIII 1944. god., naredbom maršala Tita formirane jedinice KNOJ-a (korpusa narodne odbrane Jugoslavije), koje su primale na sebe zadatke koje su do tada izvršavale jedinice PPK u Hrvatskoj.

²¹ Vidi izveštaje Štaba II operativne zone NOP odreda Hrvatske od 3. X 1942. i 26. XI 1943, izveštaj Kalni kog NOP odreda od 23. XII 1943. (Zbornik NOR-a, t. V/8, 35 i 157, knj. 9, 295, knj. 18, str. 217, i arhiv VII, k. 107.f.8.d.6).

²² *Ivan Frgec Pilot*, Obnavljanje partijskih organizacija u Moslavini i Lepa Perovi: Ilegalni partijski rad u Zagrebu 1942-1943, Ratna se anja III, 391 i 348-358.

²³ Isto.

²⁴ Original u centralnoj arhivi KOS-a MNO, Beograd M.I.1 str. 31.

Masovni sistem sigurnosti NOP-a na području severozapadne Hrvatske, koji je Partija stvarala uporedo sa specijalizovanom obaveštajnom organizacijom od prvih dana ustanka i NOB-a, upotpunjavao je celovitost sistema sigurnosti revolucije u celini.

Organi narodnooslobodilačke vlasti svih stupnjeva inili su važnu kariku i u sistemu sigurnosti NOP-a severozapadne Hrvatske. Narodnooslobodilački odbori, kao organi revolucionarne vlasti, u svom su radu, uz ostale, imali i obaveštajno-sigurnosne funkcije.²⁵ Te funkcije su, ve prema situaciji, mesnim prilikama i uslovima, bile negde više negde manje razvijene. Sigurnosna funkcija bila je razvijenija od informativne na oslobođenim područjima (kontrola kretanja lica, zabrana odlaska na neoslobođenu teritoriju i prijava nepoznatih lica koja se primaju na konak, ograničavanje trgovine s gradovima i uporištima pod okupacijom, zabrana snabdevanja okupatora i kvislinga, izdavanje dozvola i propusnica, rukovođenje seoskim stražarima svoga reona, osiguranje naselja, evidencija lica koja poseduju vatreno oružje, zabrana lova, borba protiv pete kolone i dr.).²⁶

Međutim, na oslobođenim teritorijama i informativna i sigurnosna funkcija NOP-a bila je ravnomerno razvijana. Na neoslobođenim područjima prvenstveno je razvijana informativna (ofanzivna) funkcija, a sigurnosna samo utoliko da se zaštite sopstveni redovi od obaveštajnog prodora obaveštajno-policijskih službi okupatora i kvislinga.

Partizanski odredi, koji su dejstvovali na području severozapadne Hrvatske u toku oslobodilačke borbe i revolucije, bili su jedan od najvažnijih inilaca sigurnosti NOP-a. Naročito je njihova funkcija, uz ostalo, bila izražena u borbi protiv neprijateljskih agenata, špijuna koje su obaveštajne službe iz veštih gradova i uporišta ubacivale na oslobođenu teritoriju i u jedinice, iz Zagreba, Varaždina, Bjelovara, Koprivnice, Samobora, Karlovca, Siska i drugih mesta, likvidacija neprijateljskih ustanova, iščistavanje terena, sprečavanje uspostave kvislinške vlasti na oslobođenim područjima, sprečavanje mobilizacije okupatoru i kvislinzima, suzbijanje nasilja, šverca, osiguranje prikupljanja letine, zaštita sela koja su graničila sa neoslobođenom teritorijom, organizovanje obaveštajne službe NOR-a, osnivanje odredskih obaveštajnih centara, saradnja i koordinacija rada sa komandama mesta, područja, partizanskim i seoskim stražama i drugo.

»Zadaci odredskih jedinica u pozadini neprijatelja sastoje se [...] da obavještavaju naše glavne vojne snage i štabove o stanju u neprijateljskoj pozadini« — kaže se u jednoj naredbi štaba Prvog korpusa NOVH.²⁷

Ili, npr., u izveštaju Kalničkog NOP odreda od 2. II 1943. godine, uz ostalo, stoji: »[...] Naš jedan vod krenuo je na hapšenje bandita u mjestima Martijanac i Vrbanovac. Ti banditi stalno su špijunirali naše terenske radnike i dojavljivali ih ustaškim vlastima.«²⁸

²⁵ *Edvard Kardelj*, Put Nove Jugoslavije 1941-1945, Beograd 1949, 237.

²⁶ Zbornik NOR-a, t. V/2, 109-111; *Dragutin Salić*, Partijski rad u Hrvatskom zagorju 1941-1942, Ratna sećanja, III, 153.

²⁷ Zbornik NOR-a, t. V/11, 234.

²⁸ Isto.

III

Važnu ulogu u sistemu sigurnosti NOP-a severozapadne Hrvatske imali su vojnopozadinski organi (komande mesta i područja, njihove jedinice i partizanske straže). Ti organi i jedinice su, uz ostalo, obavljali i obaveštajno-sigurnosne funkcije: kontrola teritorije, izdavanje legitimacija i objava vojnim licima, borba protiv pete kolone, izdavanje dozvola za nošenje oružja, organizovali obaveštajne centre, koji je rukovodilac obično bio zamenik komandanta mesta ili područja.²⁹

Obaveštajno-sigurnosne funkcije vojnih vlasti u pozadini naročito su na području severozapadne Hrvatske dobile na značaj formiranjem Odseka zaštite naroda. Taj Odsek je u komandama područja imao svog opunomoćnika sa potrebnim brojem pomoćnika, ovisno o veličini komande područja i tadašnjeg stanja i situacije na njemu.³⁰

Od juna 1943. godine, jedinice sigurnosti u Hrvatskoj dale su značajan doprinos razvoju sistema sigurnosti NOP-a uopšte. Jedinice protiv pete kolone (PPK jedinice) i bataljoni³¹ naročito su došle do izražaja i opravdale svoje postojanje nakon pojave upotrebe specijalnih jedinica okupatora i kvislinga kao što su: trupovi, fatovi, rikneci, lovačke komande, ustaške »crne destone« i dr. Sem toga, vodile su borbu protiv etništva, organizovale potere, legitimisanja, pretres naselja, zgrada, prikupljale obaveštajne podatke o neprijatelju, uništavale petu kolonu i obavljale druge zadatke iz oblasti sigurnosti teritorije. Delovale su tako »[...] da svojim ponašanjem [...] kod naroda stvaraju osjećaj sigurnosti i uvjerenje da će dobiti kaznu samo oni pojedinci koji su zaista krivi [...]«³²

Slične zadatke kasnije su izvršavale jedinice KNOJ-a i protiv etničkih bataljoni u Slavoniji.

Sem toga, KPH je od prvih dana ustanka uvela kao princip niz sigurnosnih mera: prethodnu proveru svih ljudi koji dolaze iz gradova i uporišta pod okupacijom na slobodnu teritoriju, u partizanske jedinice i organe NOP-a,³³ pseudonime za partijske i vojne rukovodioce, zatim dozvole, propusnice, objave za civilna i vojna lica,³⁴ kontrolu prelaza preko reka, borbu protiv lažnog predstavljanja, borbu protiv brbljivosti i neodgovornog prijanja i dr. U cilju zaštite ilegalnog NOP-a, Partija je preduzimala veoma efikasne mere: pojačana je budnost i mere zaštite mesta održavanja ilegalnih sastanaka, stanova ilegalaca, štamparija, izrade i korišćenja falsifikovanih neprijateljskih dokumenata,³⁵ maskiranja

²⁹ Original u VII (NOR) k. 1757/2 f.7.d.27 i k. 1927 f.3.d.7, 1758 f.2.d.4, k. 1472 f.4.d.27.

³⁰ Isto.

³¹ Original u VII (NOR), k. 470, f.2.d.29, k. 107,f.2.d.3.

³² VII, k. 107 B f.2.d.3.

³³ Arhiv VII, (NOR) k. 1474,f.5,d.60.

³⁴ Mikro-teka VII, f. 8/81, 87, 88 i 642.

³⁵ *Ivica Greti*, Tehnika CK KPH u Zagrebu 1941, Ratna se anja, III, 411; (HRPH, f. 8/89-90). O tome Lepa Perović piše: »[...] Ako bismo bili prisiljeni da noćimo u jednom stanu po dve ili tri veeri onda smo menjali ode u [...]. Ta promena od glave do pete zavarala je kućne agente [...]« (Vidi: Ratna se anja, knj. III, 356).

i prerušavanja aktivista Partije i NOP-a. Drugim recima, postojala su potpuno definisana pravila konspiracije kojih se morao pridržavati svaki aktivista. Te mere integrisane sa idejnim i političkim radom komunističkih i političkih aktivista u sprovođenju mera budnosti i sigurnosti inile su celinu.

Iz više dokumenata evidentno je da se o konspiraciji i budnosti³⁶ raspravljalo gotovo na svakom sastanku partijskih, skojevskih i drugih organizacija NOP-a, a na partijskim kursovima širom severozapadne Hrvatske držana su posebna predavanja o toj temi.

Stanovništvo severozapadne Hrvatske bilo je osnovni inilac u sistemu sigurnosti NOP-a. Kao i na drugim aspektima revolucionarne oslobodilačke borbe i revolucije, stanovništvo je dalo svoj dragoceni doprinos i na planu sigurnosti i samozaštite svih snaga revolucije.

Kada se analiziraju sa ovim dokumenti i podaci koji govore o toj aktivnosti, nailazi se na obilje primera svestrane podrške svih slojeva stanovništva: radnika, službenika, željezničara, seljaka, žena, pa čak i najmlađih — pionira.³⁷ Sve kategorije stanovništva su, u ratnom vohoru, samoinicijativno i organizovano prikupljale podatke o neprijateljima, prijavljivale ih vojnim i civilnim vlastima, partizanskim odredima, partizanskim i seoskim stražama na terenu.

Pravovremeno otkrivanje uba enih špijuna, izdajnika i petokolonaša i išćenje takvih iz svoje sredine, otkrivanje namera kvislinške vlasti prema NOP-u, sprečavanje delovanja neprijateljskih obavještajnih službi i dr. bila je stalna aktivnost velikog dela stanovništva.

Ilustracije radi navodimo nekoliko primera — ni tipični, ni jedini. U jednom izvještaju GŠH stoji: »[...] Iz mnogih mjesta od nepoznatih ljudi stižu nam planovi dotičnih mjesta sa svim oznakama rasporeda neprijateljskih posada [...]. Mnogi mladi i nam se nude da stupe u partizane, a mnogi na svoju ruku obavještavaju o prilikama kod neprijatelja. Neki mladi i čak u dolaze da nas obavijeste o kretanju i namjerama neprijateljske vojske i policije. Ti dječaci nisu ni partijci ni skojevci, a sve to pokazuje koliko je narod privržen našoj Partiji [...].«³⁸

Ili, npr., simpatizeri NOR-a iz Zagreba izvestili su partijske organe u Zagrebu 15. I 1944. god. da im je pošlo za rukom da »[...] iz Obavještajnog odjela Zapovjedništva zra n ih snaga NDH dobiju brojno stanje zrakoplova; kopiju izvještaja o stanju oružanih snaga koje je Navratil nosio Hitleru«, zatim kopiju izvještaja UNS-a o rasporedu partizanskih jedinica u Lici, imena ljudi koji su oslobodili teritorije severozapadne Hrvatske obavještavaju UNS i Gestapo, znake raspoznavanja izmeđ u vojske i domobrana i dr.

U izvještaju političkog komesara Moslava kog NOP odreda od 1. IV 1943. godine, uz ostalo, stoji: »[...] Obaviješteni smo od stanov-

³⁶ Zbornik NOR-a, t. V/18, 11-13.

³⁷ »[...] najveća u opasnost, osim partizana, za nas predstavljaju i deca koja imaju tesnu vezu sa njima i koja ih obavještavaju o našem kretanju« — piše nemački podnarednik Franc Cimerman [Franz Zimmermann], svom prijatelju vojniku Albertu Rajhaueru [Reihauer] u Beogradu.

³⁸ Zbornik NOR-a, V/10, 40.

ništva da nam je neprijatelj poslao u naše redove jednog etnika [...]. J me utim ubrzo je bio raskrinkan kao pripadnik Draže Mihajlovića. Sada smo uhapsili još jednog [...] vjerujemo da ćemo i od njega dobiti vrijedne podatke.«

»U kotaru Stubica — piše Dragutin Salić — [...] su već prije osnovani odbori NOF-a, koji su pomagali partizane hranom, obavještavali ih o kretanju neprijatelja i po potrebi skrivali ilegalce [...] zbog toga su prebijanja i hapšenja seljaka masovna [...].«³⁹

Organizacija AFŽ iz Karlovca izveštava CK KPH da je »grupa detektiva UNS-a krenula na oslobođeni teritorij sa ciljem da se probije do CK KPH«. Ivan Marin, u martu 1944. godine, izveštava iz Zagreba o pojačanom radu neprijateljske kontrašpijunaže o »ubacivanju provokatora i špijuna na oslobođenu teritoriju i u zatvore koji su do sada provaljivali ilegalne organizacije NOP-a u gradu [...].«⁴⁰

U jednom izveštaju Kalničkog NOP odreda ističe se da su »[...] informativni kanali prodrli [...] i na sektoru kontrolisanom po neprijateljskim snagama, pa čak i u same neprijateljske vojne posade koje nam šalju informacije o namjerama, moralu i naoružanju i rasporedu [...].« Na sli ne podatke nailazimo i u nizu drugih izveštaja.

Ti i drugi primeri pokazuju revolucionarni karakter NOP-a i snagu njegovih oslobodilačkih ciljeva ka naprednijim društvenim odnosima. Okupatorske i kvilislinske komande i njihove obavještajno-policijske službe najviše su se plašile stanovništva. Komandant Druge nemačke okupacione armije, npr., Lotar (Lothar) Rendulic izjavljuje: »Svi krugovi stanovništva simpatizirali su partizane, snabdevali ih, skrivali i obavještavali u svakom pogledu.«

Komandant nemačkih okupacionih snaga u Hrvatskoj generalpotpukovnik Vermahta (Wehrmacht), Ludvig Leters (Ludwig Lüthers) piše: »[...] Prvorazrednom obavještajnom službom pomoć u stanovništvu, partizanima je uvek polazilo za rukom da našim trupama postave klopku [...].«

Na sli ne ocene doprinosa stanovništva partizanskoj obavještajnoj službi nailazimo i u kvilislinskim dokumentima.⁴¹ Npr., u izveštaju Zapovjedništva Prve domobranske pješačke divizije piše: »[...] *Gotovo u svim gradovima [...] partizani imaju uvijek više uspjeha od naših postrojbi zahvaljujući dobro razvijenoj izvještajnoj službi koja je rasprostranjena među pučanstvom gotovo kroz cijelo Kalničko Gorje i Bilogoru.*

Na stanovništvo se tuže naročito neprijateljski garnizoni iz Zagreba, Varaždina, Bjelovara, Daruvara, Koprivnice, Krapine, Karlovca, Siska i drugih mjesta.⁴³

³⁹ Ratna se anja, knj. II, 153.

⁴⁰ Zbornik dokumenata i podataka o službi bezbednosti i obavještajnoj službi u NOR-u, Pančevo 1961, knj. 15, 10.

⁴¹ B. Borojević, Druga strana rata, Beograd 1960, 172-173; Zbornik NOR-a, t. V/5, 616, knj. 3, 481-482, knj. 15, 345.

⁴² Zbornik NOR-a, V/15, 345.

⁴³ Isto, V/3, 499.

Konsultovana historijska građa i drugi izvori ukazuju na to da je za obaveštavanje o neprijatelju korišćena svaka mogućnost stanovništva, pri odlasku na neoslobodenu teritoriju, prilikom posete rodbini, odlaska u gradove, lekaru, prilikom trgovine, te osmatranjem i dodirima sa simpatizerima NOP-a i na druge načine.

IV

Sadržaj arhivske građe i drugi podaci ukazuju na to da su Partija i svi članovi NOP-a na području severozapadne Hrvatske, od prvih dana NOR-a i revolucije, u naporima na opštem podizanju političke svesti masa, posebnu pažnju poklanjali razvijanju sigurnosnog odgoja stanovništva i partizanskih jedinica. U tu svrhu primenjivani su raznovrsni oblici i metodi političkog rada: sastanci, konferencije, zborovi, mitinzi, lični dodiri komunista i političkih aktivista s narodom, predavanja o važnosti budnosti⁴⁴ i posledicama nebudnosti⁴⁵ i dr. Sprovedeno je svakodnevno informisanje — upoznavanje s ciljevima NOB-a. Na primerima iz ratne prakse ukazivano je na oblike i metode⁴⁶ neprijateljske špijunaže, rada njihovih obaveštajno-policijskih službi, subverzije i propagande, na nepotrebnu pogibiju istaknutih kadrova Partije.

U sigurnosnom odgoju u toku oslobođenog područja, neprestano je afirmisano načelo samozaštite, što je imalo za rezultat povećanu odgovornost pojedinaca, organizacija i kolektiva. Razvijano je shvatanje i svest o tome da je podizanje sigurnosne kulture i odgoja društvena disciplina, koju su nametale potrebe revolucije. Obaveštenost o važnosti sigurnosti u toku rata bio je onaj ukupni nivo znanja koji je svaki pripadnik NOP-a sticao i posedovao o okupatorskim i kvislinškim obaveštajnim službama, njihovim aktivnostima i metodama delovanja i o tom kako im se treba suprotstaviti. Znao je da je od tih ukupnih znanja zavisilo držanje u različitim ratnim situacijama, i partizana i stanovništva, organa narodnooslobodilačke vlasti, vojnopozadinskih organa i partijskih organizacija. To je kod stanovništva i partizanskih boraca izostravalo osećanje za sigurnost, čime je znatno umanjivana mogućnost neprijatelja da na e uporište i da ostane neotkriven u rovovima snaga revolucije.

⁴⁴ Isto, V/11, 11-13.

⁴⁵ U instrukciji za suzbijanje nebudnosti, Štab II korpusa NOVH obrađuje se jedinicama ovim rečima: »[...] kod nas znaju svi sve, tako da se provaljuju mnoge tajne [...] treba vaspitno djelovati na vojsku i stanovništvo u cilju otkrivanja tajni i izbjegavanja štetnih posledica, pronalaganjem neprijateljskih špijuna i njihove likvidacije [...]« (Original u VII, (NOR) k. 457,f.2,d.4).

⁴⁶ O tome Lepa Perović piše: »[...] U izveštaju koji sam tada podnela Centralnom komitetu KPH navela sam da [...] pored racija, blokada i zaseda, postoje i reonski agenti koji paze na ulice i glavne trgove i izmenjuju se na tim mestima svakih nekoliko sati. Zatim postoji i sistem špijuna po pojedinim reonima [...] naime, doznali smo da policija kao i mi, ima svoje reonske centre otprilike postavljene kao i naše gde predaju izveštaje i primaju upute [...]« (Ratna sećanja, knj. III, 356).

Uz to je isticana štetnost neodgovornog pri anja⁴⁷ o tajnama NOP-a. Vo ena je nepomirljiva borba protiv brbljivaca,⁴⁸ koji su nesmotreno otkrivali dragocene tajne i time nanosili štetu. U više direktiva, cirkulara, pisama,⁴⁹ uputa, osvrta isticali su Partija i partizanski štabovi da svakog borca »[...] treba u initi odgovornim da on ne samo uo ava elemente i postupke neprijatelja ve da blagovremeno obavještava o svim pojavama i da time postane aktvni borac protiv neprijateljske špijunaže«, a pojedincima je savetovano da se »ne interesuju za one podatke i tajne koje nisu u njihovom djelokrugu rada«.⁵⁰

U nare enju Vrhovnog komandanta NOVJ Josipa Broza Tita, 24. I 1944. godine, podvla i se, uz ostalo, i ovo: »Naši neprijatelji nastoje na sve mogu e na ine da doznaju što više podataka o našoj vojsci i svim injenicama koje sa injavaju našu vojnu mo . Oni ovo rade putem obavještajne službe koja na taj na in postaje jedno u borbi opasno oružje protiv nas [...]. Neprijatelj usmjerava svoje obavještajne napore na našu duboku pozadinu, nastoje i da prodre u sve grane našeg vojni kog, privrednog, industrijskog i društvenog života, da dozna što više podataka iz kojih može dobiti sliku o stanju kod nas. Neprijatelj to ini ubacivanjem u našu sredinu svojih špijuna [...]. Ovi neprijateljevi obavještajci su na izgled bezazleni ljudi ili žene, koji ne padaju u o i a koji dobro poznaju obi ne sredine u kojima se kre u [...].«

Dalje, naredba partizanskim borcima i stanovništvu jasno ukazuje na oblike, metode i taktiku obaveštajnog rada neprijatelja. Ona ujedno upu uje na zadatke i isti e da je: »[...] *dužnost svih [...] da svim silama spre avaju neprijateljsko obavještajno djelovanje i onemogu e mu da do e do bilo kakvih podataka*« (kurz. M. O.).

Isti e se da se najmanje jednom nedeljno moraju održavati predavanja radi podizanja sigurnosne kulture i odgoja štabova, partizanskih organa, jedinica NOV, ustanova i škola u cilju što boljeg »[...] uvanja vojnih tajni i odbrane od neprijateljske špijunaže [...]«.⁵¹

Iz tako jasno postavljenih zadataka partizanski su borci, organi Partije i narodnooslobodila ke vlasti lako mogli shvatiti svoju ulogu i zadatke.

Postoji više instrukcija i cirkulara kotarskih i okružnih komiteta KPH na podru ju severozapadne Hrvatske koji ukazuju na važnost, zna aj i oblike sigurnosnog odgoja.⁵²

Naro ito se radilo na razvijanju sigurnosnog odgoja simpatizera i saradnika NOP-a koji su radili u neprijateljskim vojnim formacijama, policiji i kvislinškom aparatu vlasti. »[...] Na te osobe [...] treba djelo-

⁴⁷ Original u C.A. KOS-a MNO, Beograd, k. M.I-1, str. 24 i VII (NOR) k. 457, f.2,d.4.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Vidi pismo Štaba Kalni kog NOP odreda od 23. XII 1943. (Zbornik V/9, 295, i VII, k. 1474, f.5,d.60 i arh. CK KPH, film 8/642.

⁵⁰ Zbornik NOR-a, V/9, 231, knj. 10, str. 13 i knj. 13, str. 272.

⁵¹ Original u C.A. KOS-a MNO, Beograd, k. M.I-1 str. 24-25.

⁵² Arhiv VII, k. 457,f.2,d.4 i k. 1474, f.2,d.16.

vati odgojno, tako da se što prije privuku i osjete u našem frontu borbe« — kaže se u jednoj direktivi Štaba II operativne zone NOVH.

Istraživanja pokazuju da je partizanska štampa i publicistika na području severozapadne Hrvatske u toku NOR-a imala veoma značajnu ulogu za razvijanje sigurnosnog odgoja partizanskih boraca, stanovništva i drugih snaga revolucije. Sem organa KPH *Naprijed*, *Vjesnika* (organa Narodnooslobodilačke fronte Hrvatske) veoma značajnu ulogu na razvijanju sigurnosne kulture i odgoja stanovništva i boraca NOVH u toku NOR-a imao je i list USAOH-a *Omladinski borac*⁵³ i glasila okružnih i kotarskih komiteta i NOO-a severozapadne Hrvatske⁵⁴ i druge publikacije u kojima su objavljivani poučni primeri o otkrivanju i likvidaciji neprijateljskih špijuna, ukazivano na metode i oblike rada obavljajno-policijskih službi okupatora i njihovih slugu, koji su se isto menjali u pojedinim fazama oslobodilačkog rata i revolucije.

Pri pisanju vodeno je računa o zaštiti tajni, odnosno da se ne piše o podacima kojima bi se neprijatelj koristio kao izvorom informacija: »[...] Upozoravamo vas da u 'Vjesniku' i drugim štampanim stvarima ne objavljujete broj i stanje odreda, njihovo kretanje i naoružanje, jer to može poslužiti neprijatelju« — kaže se u direktivi CK KPJ upućenoj CK KPH.⁵⁵

Znači, partizanska štampa razvijala je i svest o sigurnosti kao deo klasnopolitičke svesti u organizacijama NOP-a, vojske i stanovništva. I pored dosta teških tehničkih uslova štampa je izlazila i u Zagrebu i na oslobođenoj teritoriji.

U izgradnji borbenog morala boraca i stanovništva KPH je u toku celog NOR-a, na primerima iz ratne prakse, usmenom i pisanom rečenicom, isticala vrline boraca revolucije: skromnost, samoodricanje, požrtvovanost, hrabro držanje pred klasnim i nacionalnim neprijateljem, smelost,⁵⁶ drugarstvo i bratstvo i jedinstvo. Uz to su žigosani kukavi luk, izdaja, panika, dezerterstvo, kolebljivost i druge negativne pojave. Sve te odgojne akcije i mere pozitivno su se odražavale na jačanje sigurnosti i samozaštite NOP-a na području severozapadne Hrvatske.

⁵³ Bibliografija izdanja u NOR-u 1941-1945, Beograd 1954, 649 (u daljem tekstu: Bibliografija ratnih izdanja).

⁵⁴ Na razvijanju sigurnosne kulture i odgoja u toku rata na području severozapadne Hrvatske veliki doprinos su dali i ova glasila: *Radio-vjesnik* (organ OK KPH Bjelovar), *List OK SKOJ-a* (Zagreb), *Glasila okružnih NOO-a varaždinskog i moslavačkog okruga*, *Putem slobode* (Glasilo Okružnog odbora AFZ za Pokuplje), *Glas Hrvatskog zagorja*, Krapina, *Glas slobode* (moslavačko-posavski tjednik), i *Narodna pravda* (glasilo iste regije), *Jedinstvo mladih*, *Na rad* i *Naša borba* (glasila USAOH-a i OK KPH Karlovac), *Odjeci borbe* (glasilo Okružnog NOO-a Varaždina), *Prigorje* (glasilo NOO-a Hrvatskog zagorja), *Putem slobode* (glasilo JNOF-a okruga Zumberak), *Rodoljub* (glasilo NOO-a Pokuplje), *Antifašistkinja* (glasilo AFZ Bjelovara) i drugi listovi i publikacije (Vidi Bibliografiju ratnih izdanja, 603, 614, 618, 623, 627, 632, 634, 637, 638 i 647).

⁵⁵ Arhiv CK KPJ, br. 30/41.

⁵⁶ Isto, br. 178/42.

V

Uporedo sa stvaranjem specijalizovane obaveštajno-sigurnosne organizacije, masovnog sistema sigurnosti i radom na sigurnosnom odgoju, Partija, partizanski štabovi i obaveštajni organi u severozapadnoj Hrvatskoj⁵⁷ poklanjali su posebnu pažnju razvijanju ofanzivne komponente političko-obaveštajnog rada. O tome govori bezbroj primera uspešnog povezivanja sa saradnicima i simpatizerima NOP-a u domobranskim jedinicama i aparatu vlasti NDH.⁵⁸

»Svi okružni, kotarski i mjesni komiteti KPH moraju odrediti lica koja će se specijalno baviti pitanjima rada u vojsci. članovi Partije treba da iskoriste sve moguće nositelje da prodiru u vojsku« — kaže se u Okružnici CK KPH od 31. IX 1941. godine komunistima Hrvatske. »[...] Rad u vojsci treba postaviti na masovnu osnovu. Ne smije biti ni jedne vojarne, ni jednog logora u koji komunisti nisu prodrli, ustanovili vrste i stalne veze, stvorili jezgro i razvili svoj političko-propagandni rad«, pa se dalje nastavlja da »[...] svaki partijac mora biti obavještajac svoje organizacije [...] i da su Partijske organizacije dužne da o svim prispjelim podacima izvještavaju sve zainteresovane [...]«.»⁵⁹

Za sprovođenje tih zadataka Partija je odredila odmah s po etkom najsposobnije kadrove sa bogatim iskustvom iz ilegalnog rada i sa moralno-političkom vrstinom i hrabrošću.

Pored citirane Okružnice CK KPH, istraživanja pokazuju da je prodor u neprijateljske strukture podstican i usmeravan brojnim direktivama CK KPJ i CK KPH, okružnih i kotarskih komiteta KPH, vojnih štabova i obaveštajnih centara svih stupnjeva na području severozapadne Hrvatske.⁶⁰

Osnivanje vojnih komiteta u neprijateljskim jedinicama, kao oblika političko-obaveštajnog delovanja Partije od prvih dana NOR-a, dalo je dragocene rezultate.^{60,1} Uz politički uticaj prikupljane su i informacije taktičkog i stratejskog značaja za NOP i oružane snage revolucije u toku celog rata. Iz sačuvane dokumentacije evidentno je da su najviše u pomoć NOP-u i njegovoj obaveštajnoj organizaciji pružili vojni komiteti u do-

⁵⁷ GOC, GŠH izvestio je Vrhovni štab NOVJ, 11. X 1943. godine, da na području pomoćnog obaveštajnog centra gornje Hrvatske deluje 5 reonskih obaveštajnih centara (ROC) sa 19 obaveštajnih rukovodilaca i više od 100 poverenika obaveštajne službe (Arhiv VII (NOR) k. 107, a.f.8,d.6).

⁵⁸ O tome vidi ove izvore: Zbornik NOR-a t. V, knj. 4, str. 348, knj. 13 str. 257, 294, knj. 14 str. 268-271, knj. 11, str. 11-12, 35, 50, 107, 111-112, 117, knj. 18, str. 166, 457, knj. 20, str. 21, Zbornik NOR-a, t. II/2, 113; mikro-teka VII, 6/12, 139, 40/471, 141; Arhiv VII (NOR) k. 107, A.f.3.d.35, k. 813, f.l.d.11, k. 114, f.4.d.9, i k. 1474, f.l.d.6.

⁵⁹ Tekst Okružnice CK KPH u Zborniku NOR-a, t. V/1, 151.

⁶⁰ Josip Hrnjević, U okupiranom Zagrebu, Ratna sećanja, knj. III, 197, 199; Zbornik NOR-a, V/4, 125.

^{60a} Dragutin Salić, O prvim borbama i akcijama, Narodni list, Zagreb, 24. III 1959; VII, (NOR) k. 813, f.l.d.11).

mobraskoj vojsci i državnom aparatu NDH iz Zagreba,⁶¹ Karlovca,⁶² Varaždina,⁶³ Bjelovara, Koprivnice, Virovitice, Siska, Petrinje, Jastrebarskog, Kutine, Samobora, Krapine i drugih mesta. Kada se analiziraju sa uvani izveštaji poslani iz tih i drugih mesta od vojnih komiteta iz domobraskih formacija organima Partije, POC-u za gornju Hrvatsku i partizanskim štabovima, vidi se da njihov sadržaj govori: o ja ini i rasporedu neprijateljskih vojnih, policijskih i oružnih jedinica, o stanju u njihovim štabovima i ustanovama, o držanju, raspoloženju i stupnju budnosti vojnih i civilnih funkcionara, o namerama i planovima za ofanzive i represalije prema osloboenoj teritoriji,⁶⁴ o ja ini, sastavu, naoružanju i na inu osiguranja neprijateljskih garnizona, uporišta i pojedinih objekata u njima, o moralno-politi kom stanju, disciplini i odnosima vojnika i starešina i njihovom raspoloženju prema NOB-u,⁶⁵ o borbenoj spremnosti i kvalitetu jedinica i njihovom borbenom iskustvu, o odnosima neprijatelja prema stanovništvu, o neprijateljskim obaveštajno-policijskim ustanovama, lokaciji centara, mestima u kojima se školuju agenti,⁶⁶ o kanalima i licima preko kojih neprijatelj ubacuje svoje špijune na osloboenu teritoriju i u NOVH, o mogu nostima ubacivanja saradnika NOP-a u neprijateljske obaveštajne i policijske organe i institucije, o uvjetima za angažovanje pojedinaca iz neprijateljskih sredina za saradnju sa NOP-om (mnogi od njih, pod uticajem Partije, postali su iskreni saradnici NOP-a i parizanski obaveštajci, a mnoge je otkrila policija i ubila).⁶⁷ Oni su u inili velike usluge Partiji, pribavljaju i informacije o podacima do kojih neprijatelj dolazi, o akcijama koje namerava da preduz-

⁶¹ *Ivan Frgec Pilot*, Ratna se anja, III, 391, Grupa saradnika NOP-a iz sastava jedinica NDH PA odbrane Zagreba sve do hapšenja obavestavala je partizane o ja ini, rasporedu, smeštaju namerama, obu enosti i efikasnosti itavog sistema zra ne odbrane grada. Ta grupa saradnika NOP-a dostavila je detaljan plan dislokacije nema kih trupa u Hrvatskoj (Vidi original u arhivu VII, (NOR) k. 114, f.4, d.9).

⁶² Vojni komitet koji je Partija formirala u domobraskom garnizonu u Karlovcu 1942/1943. godine objedinjavao je rad 4 partijske elije i jedne elije u garnizonu Bijeljina (Bosna). U vojnom komitetu radilo je 10 oficira, 5 podoficira i 7 domobrana (ve inom inžinjerci — opkopari). Taj vojni komitet je u toku etvrte neprijateljske ofanzive Glavnom štabu Hrvatske dostavljao dragocene podatke o namerama neprijatelja, kojima se koristio Prvi hrvatski korpus NOV i Vrhovni štab NOVJ. Komitetom je rukovodio uro Kuzmi , lan KPJ od 1935. godine. U prole e 1943. godine taj Vojni komitet otkrila je ustaška policija. Deo lanova pobegao je u partizane a ve i deo pohapšen je i streljan u Zagrebu 1. VI 1943. godine. (Vidi: Izveštaj OK KPH Karlovac - CK KPH od 1. III 1943. mikro-arhiv IHRPH, 8/48 i lanak: *Franjo Mikuli*, Se anja na rad u itelja ure Kuzmi a.)

⁶³ Vidi stenografske beleške OK KPH Varaždin, Narodni muzej akovec k. 2008 f.l.d.16/1 ili mikro-arhiv CK KPH 3/184.

⁶⁴ Zbornik NOR-a, V/14, str. 268-271 VII, (NOR) k. 1474, f.4,d.55 i k. 119, f.l.d.4.

⁶⁵ Arhiv CK KPH f. 42/575 A. d. 33, k. 813 f.l.d.11,k,114 f.4.d.9, *Lepa Perovi*, Ratna se anja, n. dj., 357-8).

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ o? Presudom vojnog suda NDH Zapovjedništva grada, broj 4430 od 5. III 1944. godine, izre ene su smrtne kazne i izvršene 23. III iste godine nad lanovima vojnog komiteta i to: Legin Ivanom, dojavnim zastavnikom, »zbog lanstva i rada u vojnoj komunisti koj organizaciji Vojni komitet«, Zic Vinkom, djelatnim zastavnikom, Hajdaš Danijelom, Petrovi Jurajom, Pregel Antonom, i pri uvnim domobranom Orzi Ivanom »radi propagande i rada u komunisti kom vojnom komitetu« (Vidi mikro-arhiv CK KPH, f. 9/99-101).

me, o držanju uhapšenih komunista⁶⁸ i dr. Na osnovi tih obaveštenja preduzimane su blagovremene mere zaštite snaga revolucije.

Isto tako, ilegalni punktovi, veze i kanali sa gradovima i uporištima pod okupacijom, koje su sa saradnicima NOP-a održavali obaveštajni centri⁶⁹ na području severozapadne Hrvatske, pružali su štabovima važne informacije na osnovu kojih su mogli donositi valjane odluke, planirati akcije i određivati oblike političko-propagandne delatnosti prema neprijatelju.

Partija je tim i drugim oblicima političko-obaveštajnog i propagandno-političkog rada snažno uticala na prelazak domobrana u partizanske jedinice.⁷⁰

VI

Jedan od oblika borbe NOP-a severozapadne Hrvatske protiv obaveštajno-poličkih službi okupatora i kvislinga bila je i fizička likvidacija njihovih agenata. I taj oblik borbene aktivnosti Partija, obaveštajni organi i partizanski štabovi usmeravali su i podsticali od prvih dana oslobodilačkog rata direktivama, naredbama, cirkularima, uputama, pismima, proglasima, osvrtima, uvodnicima i štabnim i regionalnim glasilima i neposrednim dodirima terenskih radnika i obaveštajnih organa NOP-a sa pripadnicima ilegalnih udarnih grupa u gradovima, simpatizerima NOP-a koji su radili u neprijateljskim formacijama i aparatu vlasti, policiji i drugim strukturama.

Npr., u naredbu Vrhovnog štaba NOV i POJ Glavnom štabu Hrvatske od januara 1942. godine o formiranju operativnih zona u Hrvatskoj ista se potreba »[...] Likvidacije petokolonaša, špijuna i svih onih koji razbijaju narodnooslobodilačku borbu [...]«⁷¹

Istraživanja pokazuju da su zadatke te vrste izvršavali ne samo partizanski odredi, već pre svega ilegalne udarne omladinske i diverzantske grupe,⁷² specijalne jedinice Hrvatske (PPK-ete i bataljoni, jedinice KNOJ-a, manje udarne grupe komandi mesta i područja i partizanske straže). Taj vid borbene aktivnosti na području severozapadne Hrvatske bio je to važniji, što je u nekim regionima toga područja dolazilo esto do provala, i što su neprijateljski agenti i provokatori provalama nanosili nemale štete Partiji. Koliko je taj problem bio težak, vidi se i iz više saopštenih pisama i direktiva partijskih foruma Hrvatske, u kojima se naglašava važnost borbe protiv pete kolone, ali i obaveze Partije da jasno razluči prave neprijatelje NOB-a, od onih koji to nisu. »[...]

⁶⁸ Lepa Perovi, n. dj., 350.

⁶⁹ VII, (NOR) k. 107, f.8.d.6.

⁷⁰ U toku NOR-a, prema nepotpunim podacima na osnovu poternica policije NDH, bile su raspisane poternice za 36.000 domobrana, koji su pod utjecajem Partije prešli u NOVJ (Vidi: Slava Ogrizovi, Tjeralica, *Narodni list*, Zagreb 8. IV 1959).

⁷¹ Zbornik NOR-a, t. V/3, 16 i 281.

⁷² Lepa Perovi, n. dj., 353; Slavko Markon, Diverzija na glavnoj pošti u Zagrebu, Ratna se anja, knj. III, 268, Josip Hrncević, n. dj. Ratna se anja, III 197.

Treba izgraivati pravilan pristup prilikom donošenja odluka o likvidaciji pete kolone (ne likvidirati neke sutrašnje neprijatelje ako nisu današnji).« Iz toga se vidi moralno-humani odnos i pristup rešavanju toga problema i briga Partije o ovek. S tim u vezi u nekoliko navrata je CK KPH slao upute partijskim komitetima i vojnim štabovima,⁷³ udarnim grupama u gradovima i vojnopozadinskim organima u kojima se, uz ostalo, isti e da »[...] borba protiv izdajnika treba da bude oštra i nemilosrdna a naro ito prema otvorenim i prikrivenim neprijateljima, špijunima, agentima kvislinškog aparata vlasti i saradnicima okupatora«.

To zna i da je Partija, zahtevaju i da se pravi razlika izme u aktivnih i zavedenih neprijatelja NOB-a, razvijala kod boraca revolucije i stanovništva revolucionarnu, moralnu i politiku budnost i moralno-humanu odgovornost borbe za ovek. Zapravo Partija se borila za to da se likvidiraju jedino i pre svega ogrezli zloinci, gestapovci, ustaški i etnički funkcionari i obaveštajci, koji su svojim delovanjem nanosili najviše štete NOP-u i ijom su likvidacijom za duže vreme prese eni kanali, veze i pipci okupatorskih i kvislinških obaveštajnih službi orijentisanih prema Partiji, partizanskim jedinicama i organima narodnooslobodilačke vlasti. Zna aj te aktivnosti bio je i u tome što su okupatorima i njihovim saradnicima nanošene ne samo ljudske i materijalne žrtve nego je razaran njihov moral. To je depresivno uticalo na neprijatelja a pozitivno na partizanske borbe i stanovništvo.

Iz ovih nekoliko primera vidi se veština i inventivnost u planiranju i izvo enju samih akcija.

Pri provali ilegalne štamparije *Vjesnika* u Zagrebu, na po etku 1942. godine, »[...] ubijeno je sedam a ranjena tri agenta ustaške nadzorne službe [...]«.

Od ilegalnih akcija, koje su u toku NOR-a planirane i izvedene u Zagrebu, po inventivnosti i veštini izvo enja, karakteristi na je likvidacija policijskog agenta Ljudevita Tiljka,⁷⁵ koji je do rata bio specijalista za borbu protiv komunista u beogradskoj glavnja i. Partija je donela odluku da ga se likvidira. Odluku su izvršili: Pavle Pap, Stipe Ugarkovi , Ante Miljkovi , Martin Mojmir i Rudolf Kroflin.⁷⁶

Bilo je i pokušaja koji nisu krunisani uspehom, npr. uništenje zagrebačke radio-stanice. Akcijom je rukovodio lan Vojnog komiteta Anton ešnjak, ali diverzija nije uspela zbog nedovoljne koli ine eksploziva. Zato je uspela diverzantska akcija na Malo kazalište gde su se esto okupljali nemački i ustaški oficiri i posle predstave pijan ili.

Jedna od veoma uspehli akcija izvršena je 4. VIII 1941. godine pred studentskim domom u Runjaninovoj ulici. Dvanaestorica omladinaca

⁷³ u izveštaju Štaba II korpusa NOVH od 18. VIII 1943. god., uz ostalo, stoji da »[...] je ve ina uba enih špijuna pohvatana«. Dalje se navodi da su »[...] prije otkriveni nego što su mogli da djeluju unutar partizanskih jedinica. Nijemci, etnici i ustaše pokušavaju da ubace svoje špijune[...]]. Otkrivene su etničke mreže u Posavini [...]»⁷⁴ Hapšenja su izvršena [...]« (Zbornik NOR-a, t. V/18, 217-218 i V/4, 208)

⁷⁵ Zbornik NOR-a, II/2, 1113.

⁷⁶ Ilegalne akcije po gradovima, Beograd 1963, 71.

⁷⁶ Isto, 72.

pištoljima i bombama napali su oko podne odred sveu ilišne ustaške vojnice. Bilo je više mrtvih i ranjenih.⁷⁷

Prva akcija na nemačke okupatore izvedena je 12. IX 1941. godine, kada je grupa omladinaca-skojevaca bombama napala autobus koji je prevozio nemačke avijate od centra grada do aerodroma na Borongaju. Napad su izvršili omladinci Vinko Milin, Adam Brnić i dr.⁷⁸

Našli su i udarne i diverzantske grupe u gradovima i partizanske jedinice likvidirale su mnoge špijune na području severozapadne Hrvatske, tako da su se pojedinci nakon toga teže odlučivali na saradnju sa okupatorom.⁷⁹

Sve to govori da od dobro pripremljenih akcija udarnih grupa na neprijateljsku agenturu nije bilo zaštite ili je neprijateljima tu zaštitu u toku NOR-a bilo teško naći.

Isto tako treba reći da taj vid borbenih dejstava na području severozapadne Hrvatske karakterišu samoinicijativa, hrabrost, raznovrsnost formi, inventivnost u primeni obmana i prerušavanja, koordinacija rada sa obaveštajnim organima u jedinicama i na teritoriji i širok oslonac na stanovništvo.

Zato se može zaključiti da su i tim vidom oružanih dejstava na području severozapadne Hrvatske neprijatelju nanošeni višestruki gubici. Zbog toga su i okupator i kvislinzi bili primorani da u gradovima i uporištima toga područja, uz policijske organe, neprestano drže jake oružane posade i garnizone, kako bi zaštitili svoje štabove, vitalne objekte i instalacije, važnije ličnosti i ustanove okupacionog sistema. Time je bila znatno umanjena mogućnost neprijatelja da te snage upotrebi u borbi protiv jedinica NOVH.

VII

Polazeći od činjenica na koje smo, razmatrajući tu temu na osnovu izvornih dokumenata i drugih podataka, ukazali, moglo bi se izvući nekoliko zaključaka:

— Specijalizovana obaveštajna i sigurnosna organizacija i masovni sistem sigurnosti NOP-a severozapadne Hrvatske radili su pod veoma

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Prema ustaškim izvorima tu je akciju izvršila 30. X 1941. na uglu Zvonimirove i Ruslanove ulice grupa skojevaca. U vezi s tim ustaški list *Hrvatski narod* u broju od 1. XII 1942. godine objavio je spisak od 22 pripadnika nemačkog Vermahta, koji su kako, isti i »[...] Sadržani u hrvatskoj zemlji ispunjavaju i svoj veliki poziv [...]«. Među poginulim navode se i piloti-lovci: Erih Ebenstajner [Erich Ebensteiner] i Franc Fajfer [Franz Pfeifer], Nema podataka na osnovu kojih bi se ustanovilo je li reč o akciji od 12. IX 1941. godine ili nekoj drugoj, kasnijoj.

⁷⁹ U izveštaju Prvog zbornog područja NDH, od 5. VIII 1943. godine, konstatuje se da su partizani »[...]U selu Drenovac (5 km j.i. od Varaždina) i Varaždinskih Toplica, ubili trojicu naših doušnika [...]«. Partizani su - isti i se dalje u izveštaju - »najprije ove ljude osudili, onda osude umnožili i podijelili ih puanstvu tako da sada seljaci iz straha nam ne daju nikakve obavijesti o partizanskim pokretima i namjerama [...]« (kurz. M. O.).

teškim uslovima u toku oslobodilačkog rata i revolucije. Ni u jednom području Jugoslavije nema ke i kvislinške obavestajne službe nisu delovale s tolikim mnoštvom vidova i na ina, s tako složenim zadacima i s toliko velikim udelom u političkim i vojnim poslovima kao na tome području. Razlozi su za to bili: uništenje NOP-a i KPH, sprečavanje veza između narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske i Slovenije, uklanjanje savske magistrale i važnih strateških objekata od interesa za nemački Vermaht i dr.

— U vezi sa tim borbeno-praksna je pokazala da je obavestajna organizacija i sigurnost NOP-a morala da se neprestano prilagođava zadacima i potrebama koje je nametala situacija — tj. razvijanje sigurnosti NOP-a i oružanih snaga revolucije kao strateškog cilja. Obavestajna delatnost predstavljala je u tome integralni deo koncepcije narodnooslobodilačkog rata i revolucije koju je odredio CK KPJ i Vrhovni štab NOVJ. Kao sastavni deo zadataka na vojnom i političkom planu i evolucijom vojne organizacije, doktrine i strategije NOVH, evoluirali su i obavestajna organizacija i sistem sigurnosti NOP-a, prilagođavajući svoje organizacione oblike i metode rada svakoj etapi revolucije — od prvih organa obavestajne službe u Hrvatskoj 1941. godine do osnivanja OZN-e.

— Partija je od početka u Hrvatskoj, uz razvijanje masovnog sistema sigurnosti, osnivala i specijalizovanu obavestajno-sigurnosnu organizaciju za borbu protiv okupatorskih obavestajno-policijskih službi i policije, na osnovu temeljnih direktiva CK KPH i savetovanja Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske sa komandama odreda od 13. XII 1941. godine i uputa tog štaba od 25. XII 1941. godine. Odlukama sa prvog savetovanja konstatovano je da je neprijatelj pojačao obavestajni pritisak na partizanske jedinice i da je do tada masovna obavestajna aktivnost po sadržaju bila nedovoljna da se odupre, te da treba stvoriti stručnu službu revolucije. Uputom GŠH od 25. XII 1941. godine konkretizovana je pri štabovima odreda vojnoobavestajna (informativna služba) i politička obavestajna služba (špijunaža i kontrašpijunaža). U nekim jedinicama za svaku od tih funkcija određivano je po jedno lice, a kod drugih je isto lice obavljalo obe funkcije. U uputi se razrađuju metodi rada i potreba poverenika u odeljenjima, vodovima, partizanskim četama i bataljonima, selima i mestima. To predstavlja novinu u Jugoslaviji u to vreme.

— Istraživanja su pokazala da je u onim regionima severozapadne Hrvatske, u kojima nije razvijan sistem sigurnosti i obavestajna organizacija uporedo s drugim aspektima revolucionarne borbe, i gde se nije odmah uspelo integrisati u politički rad i sigurnosni odgoj, NOP zbog toga trpio oseke i krize. Zbog toga su, koristeći se iskustvima iz ratne prakse, komunisti severozapadne Hrvatske u političkom radu sa stanovništvom i partizanskim borcima negovali i razvijali obavestajno-sigurnosnu kulturu i odgoj kao sastavni deo klasno-političke svesti. Za to su korišćeni raznovrsni oblici i metodi rada: različiti oblici okupljanja, sastanci, konferencije, mitinzi, zborovi, predavanja, političko informisanje s pomoću javnih glasila o metodima i načinu rada neprijateljske špijunaže i pete kolone i drugi oblici. To je dalo dragocene rezultate za uvršćavanje budnosti i uklanjanje uzroka i posledica nebudnosti.

— Neprestanim razvijanjem ofanzivne komponente političko-obaveštajnog rada prema neprijatelju na području severozapadne Hrvatske dobijani su dragoceni podaci iz više izvora i od najviših partijskih rukovodilaca, organizacija i ustanova koji su po zadacima ilegalno radili u gradovima i uporištima pod okupacijom, preko vojnih komiteta i domobranskih formacija i saradnika i simpatizera NOP-a u kvislinškom aparatu vlasti i policiji. Preko vojnih komiteta Partija je razvijala, uz političko-propagandni uticaj, i informativnu delatnost. Pripadnici tih komiteta i drugi simpatizeri NOP-a činili su velike usluge Partiji, pribavljaju i informacije o planovima i namerama neprijatelja, podatke do kojih dolaze neprijateljske obaveštajne službe o NOP-u i partizanskim jedinicama, o akcijama koje namerava neprijatelj da preduzme, o držanju u istrazi uhapšenih komunista i dr.

Ilegalni NOP Zagreba slao je najviše dragocenih informacija štabovima, obaveštajnim organima i partijskim forumima. Već deo podataka, imao je strateški značaj za celu Jugoslaviju, jer su se u velikim gradovima kovali planovi o uništenju NOVJ. Prodrati u te planove, značilo je osigurati se od iznenađenja.

— Neposredni izvršioци obaveštajnih i sigurnosnih zadataka bili su pripadnici partizanskih odreda, pre svega komunisti i skojevci, zatim stanovništvo naklonjeno NOP-u na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Zapravo, svaki pripadnik narodnooslobodilačkog pokreta prihvatio je kao svoj zadatak prikupljanje podataka o neprijatelju i obaveštajno-političku budnost, jer je od toga zavisio opstanak svakog pojedinca i NOP-a u celini. Zahvaljujući i upravo revolucionarnoj budnosti i političkom radu s narodom, četnički pokret u srpskim selima na području severozapadne Hrvatske nije uspeo da uhvati korene, unatoč pokušajima, o čemu govore sačuvani dokumenti.

— Diverzantskom i sabotažnom aktivnošću u gradovima i likvidacijom najokorelijih neprijatelja — agenata i špijuna — za duže vreme presečani su kanali veze i pipci koji su iz gradova vodili prema oslobođenoj teritoriji severozapadne Hrvatske. Okupatoru i kvislinzima su i tim vidom dejstava nanošene štete i razaran moral, a protivnik je bio primoran da u svim većim mestima drži jake vojne garnizone i posade koji nisu mogli biti upotrebljeni protiv partizanskih jedinica na području severozapadne Hrvatske.

— Osnovu masovnog sistema sigurnosti činilo je stanovništvo opredeljeno za NOP, odbori narodnooslobodilačke vlasti koji su u svoj rad integrisali i obaveštajno-sigurnosnu funkciju, te partizanski odredi, vojno-pozadinski organi (komande mesta i područja i njihove partizanske i seoske straže), jedinice sigurnosti Hrvatske (čete i bataljoni protiv pete kolone, PPK jedinice) i KNOJ. Sistem sigurnosti severozapadne Hrvatske u toku celoga rata upotpunjavao je nizom mera kao što su: ograničavanje kretanja, zabrana ili ograničavanje trgovine s gradovima, kontrola prelaza na rekama, uvođenje dozvola, propusnica, objava za vojna lica, uspešno falsifikovanje neprijateljevih listina isprava radi uspešnog kretanja aktivista po neoslobođenoj teritoriji, provera ljudstva koje dolazi iz gradova i uporišta u partizanske jedinice i organe NOP-a, prerađivanje aktivista NOP-a u gradovima radi lakšeg izvršenja zadataka, zabrana lova, šverca,

registrovanje ratnih zločina okupatora i kvislinga, kontrola i čuvanje PTT linija, borba protiv lažnog predstavljanja i druge mere.

— Prerastanjem NOV i PO Hrvatske u viši stepen vojne organizacije, osnivanjem brigada, divizija i korpusa, pristupa se stvaranju još stru nije obavestajno-sigurnosne organizacije NOP-a — Odeljenja zaštite naroda (OZN-e), sa organizovanijim i sistematskim prikupljanjem podataka o neprijatelju i sigurnosnoj zaštiti jedinica i organizacija NOP-a koje su bile mnogo osetljivije na iznenađenja.

Na kraju, mogao bi se iz ovoga razmatranja izvući i ovaj opšti zaključak: zahvaljujući odanosti, patriotizmu, hrabrosti, samoinicijativi i visokoj moralno-političkoj i revolucionarnoj svesti komunista i skojevaca, uprkos velikim teškoćama i preprekama izgrađeni su u severozapadnoj Hrvatskoj takva obavestajno-sigurnosna organizacija i masovni sistem sigurnosti da su uspešno izvršili zadatke Partije i revolucije.

Danilo Livada Dane

Razvoj i djelatnost obavještajne službe Druge operativne zone NOV i POH u periodu 1942-1944.

I

Obavještajna služba NOP-a razvijala se postepeno već od prvih partizanskih oružanih borbi. Zapravo onoga časa, kada su ustaničke oružane grupe odlučile da predu u napadne borbene poduhvate, ukazala se potreba da netko prikupi podatke o stanju kod neprijatelja. Za taj posao odredeni su partizanski obavještajci. Oni su morali pronaći prilike kod neprijatelja, pronaći pogodnosti za prikupljanje podataka, te odabrati odgovarajuće metode s pomoću kojih će prodrijeti u neprijateljsko uporište i doći do potrebnih podataka. I tako, već od prvih dana borbi partizanski obavještajci počinju stvarati mrežu svojih saradnika, koja će imati trajniji karakter nego što se u početku mislilo. Ta mreža obavještajnih saradnika će se po logičnom redu nadograđivati i razgranjavati na širem području, kako određena jedinica jača i prostorno širi krug svoga operativnog dejstva.

Tako se iz najjednostavnijih oblika obavještajnog rada razvijala i razvija obavještajna služba NOP-a, koja će u kasnijem razdoblju poprimiti složenije organizacione oblike i biti objedinjena u jedinstvenu obavještajnu organizaciju na područjima Hrvatske, a kasnije i cijele Jugoslavije.

Potrebno je istaknuti da su u prvim počecima oružanih partizanskih borbi na području Hrvatske obavještajne poslove u velikim neprijateljskim garnizonima i na širim okupiranim područjima obavljali isključivo organizacije i komiteti KPH.

II

Druga operativna zona NOV i POH Hrvatske, od formiranja Štaba zone u proljeće 1942. godine pa do kraja septembra 1943. godine, kada je po naredjenju Glavnog štaba Hrvatske formiran poseban operativni sektor za žumberačko-pokupsko područje, obuhvatala je operativno područje u koje su ulazili: Zumberak s Pokupljem i desnim zapadnim Posavljem do linije St. Farkaši —Cerje—Lekenik, rijeka Sava, zatim Moslavina, cen-

tralni i zapadni dio Bilo-gore, Kalnik, Zagorje, zapadni dio Podravine, Me imurje, Medvednica s Prigorjem i lijevim zapadnim Posavljem uključuju i i grad Zagreb.

To je područje za okupatore i Paveli a bilo izuzetno politički i strateški važno zbog velikog broja stanovništva koje je Paveli mogao mobilizirati za potrebe »svoje« i njemačke vojske, ta nije rečeno za popunu ustaških, domobranskih i legionarskih jedinica. Računa se da je u ratu na tom području živjelo oko 1.500.000 stanovnika. Tu su važna poljoprivredna područja: pokupsko-turopoljsko mećurje je, Posavina, Moslavina, Prigorje, Bilo-gora i zapadna Podravina. Ta su područja bila životno važna za snabdijevanje neprijateljskih vojski i građanstva u okupiranim gradovima. Ekonomska važnost tih područja još više raste nakon narodnih ustanaka na Baniji, Kordunu, Lici, Gorskom kotaru, Primorju, te Bosni i Hercegovini u julskim danima 1941. godine, a posebno stvaranjem velikih oslobođenih teritorija na tim područjima potkraj 1941. i u toku 1942. godine.

Tu je u ono vrijeme i najveća industrija Hrvatske, skoncentrirana prvenstveno u Zagrebu, a zatim u zagorsko-podravskom i bilogorskom regionu, u kojem se jakom industrijom posebno ističe grad Varaždin. U tom su regionu, osim velikih tekstilnih i drugih industrijskih poduzeća, i važna prehrambena industrijska poduzeća. Isto tako u Zagorju su tada i veliki ugljenokopi, jako važni za industriju i ogrjevanje gradova, a posebno grada Zagreba. Na tome su područjima, osim Zagreba, velikog privrednog, saobraćajnog, kulturnog i političkog središta Hrvatske, i druga značajna gradska naselja: Samobor, Krapina, Varaždin, Pakovec, Ludbreg, Koprivnica, Tur evac, Bjelovar, Garešnica, Kutina i Križevci, te više drugih manjih općinskih i kotarskih mjesta gradskog tipa.

Područje II operativne zone NOV i PO Hrvatske prolazile su i važne željezničke i putne komunikacije dolinama rijeka Save i Drave iz zapadne Evrope u pravcu Balkana, Sredozemlja i Bliskog istoka, te iz srednje Evrope preko Mađarske u pravcu Zagreba, a odatle u pravcu zapadne Evrope i Jadranskog mora ili na istok put Balkana. Izvanredna komunikativnost toga područja u svim pravcima i njegovo izrazito stratejsko značenje posebno osjetljivim Nijemcima, i njihovog slugu Antu Paveli a, na svaku pojavu i najmanjih oružanih snaga NOP-a na tim područjima.

III

Na području II operativne zone NOV i PO Hrvatske do sredine 1943. godine, kada Štab zone prelazi sa Žumberka preko rijeke Save i smješta se na moslavačko-kalničko područje, djelovale su četiri grupe neprijateljskih obavještajnih službi, i to:

1. Grupa njemačkih vojnih i političkih obavještajnih službi — od kojih je glavnu i najznačajniju ulogu imao zloglasni Gestapo — koja djeluje na cijelom području II operativne zone.

2. Italijanske vojne i političke obavještajne službe — me u kojima kojima je najznačajniju ulogu imala OVRA — djeluju na zapadnim i južnim dijelovima žumbera ko-pokupskog područja sa osnovice Metlika—Karlovac.

3. Maarske vojne i političke obavještajne službe, koje djeluju u okupiranom Meimurju. One agenturno djeluju protiv NOP-a i u predjelima Bilogore i Moslavine gdje se nalaze naselja Maras.

4. Ustaške vojne i političke obavještajne službe, te policijsko-žandarmerijske i obavještajno-egzekutivne formacije, od kojih najznačajniju ulogu u obavještajnom i egzekutivnom pogledu ima zloglasni UNS. Te službe djeluju na cijelom području II operativne zone, izuzev Meimurja.

Uz to je na području II operativne zone bila, možemo slobodno tako reći, glavna uporišna politička kula HSS-a u Hrvatskoj, ime se se zapadne obavještajne službe, posebno engleski IS*, koristiti za svoje političke planove, koji su u cjelini bili veoma mrani i krajnje reakcionarni. Ti planovi i politika, ni u najmanjem djeluju, nisu bili prijateljski naklonjeni organizacijama NOP-a i njegovim oružanim oslobodilačkim snagama.

Kao posljedica dejstva svih tih obavještajnih službi u toku rata, a naročito u 1941, 1942. i 1943. godini, past e u ruke neprijatelju ili poginuti u okršajima pri hapšenju na pragovima svojih stanova, na trgovima i ulicama gradova, na hiljade članova Komunističke partije i SKOJ-a, komunističkih simpatizera, aktivista i pobornika NOP-a. Ni na jednom području Hrvatske, a vjerovatno ni Jugoslavije, nije bilo i djelovalo toliko različitih neprijateljskih obavještajnih službi, niti je ijedno područje bilo tako višestruko prekriveno neprijateljskim obavještajnim mrežama i masovno zaslieno agentima i špijunima, kao što je to bilo područje II operativne zone NOV i PO Hrvatske. Iz tih razloga, političke i oružane borbe i sudari na tim područjima, od prvih dana okupacije do oslobođenja naše zemlje, bili su vrlo-složeni i žestoki.

IV

U 1941. godini na područjima, koja je obuhvatala II operativna zona, pored političkog rada obavještajnim poslovima bave se rukovodstva KP, i radi zaštite vlastitih organizacija i svojih saradnika u organizacijama NOP-a, i radi prikupljanja podataka za potrebe partizanskih jedinica ili grupa, koje djeluju na tome području. U pogledu obavještavanja partizanskih jedinica o stanju neprijatelja i njegovim namjerama bile su u 1941. godini najaktivnije organizacije i rukovodstva Komunističke partije u Zagrebu.

Partijske organizacije e u 1941. godini uspjeti otkriti i utvrditi velik dio saradnika i agenata ustaških i drugih neprijateljskih obavještajnih službi na tim područjima, tako da e se kasnije, u 1942. godini, pojavom snažnijih partizanskih jedinica u tim krajevima moći temeljitije

* Intelligence service.

o istiti teren od neprijateljskih špijuna i drugih aktivnih saradnika okupatora i njihovog sluge Pavelića.

Kada govorimo o razvoju obavještajne službe na području II operativne zone NOV i PO Hrvatske, u periodu od 1941. godine do 24. januara 1944. godine, kada je II operativna zona ukinuta i od njezinih jedinica i na njezinom području sjeverno od rijeke Save osnovan X korpus NOV i POJ, razvoj obavještajne službe na području zone možemo podijeliti u tri različita razdoblja.

1. Razdoblje od 1941. do proljeća 1942. godine kada, kako smo rekli, uz politički i organizacioni rad, obavještajne poslove obavljaju organizacije i rukovodstva KPH-a i SKOJ-a na tim područjima.

2. Razdoblje od proljeća 1942. do sredine 1943. godine, kada je obavještajni rad kombiniran a obavljaju ga organizacije KPH-a u okupiranim gradovima, mjestima i područjima i partizanski obavještajci, koji prodiru na neprijateljske teritorije i u neprijateljske vojne i druge organizacije preko organiziranih obavještajnih punktova.

3. Razdoblje od polovine 1943. do 24. januara 1944. godine, kada djeluje veća snažna vojnoobavještajna služba partizanskih brigada, divizija i odreda, i političko-teritorijalna obavještajna služba NOP-a, organizirana u posebne obavještajne centre za pojedina okružna područja, koja ima, uz kontraobavještajni rad, i široke političke zadatke.

U 1941. godini na području II operativne zone NOV i PO Hrvatske djeluje više partizanskih grupa u okolini Zagreba, u Zagorju, na Kalniku i Bilogori, u Moslavini i na Žumberku. Ne ulaze i opširnije u istorijat i sudbine tih partizanskih grupa, moramo napomenuti da neprijatelj nastoji svim silama veću za etku osujetiti razvoj oslobođilačke borbe u tim krajevima i preduzima sve radi uništenja tih partizanskih grupa u kojima su pretežno bili komunisti — članovi i simpatizeri KP. Neprijateljske obavještajne službe nastoje već od osnutka tih grupa u stopu pratiti i registrirati sve one, koji imaju s njima bilo kakvu vezu ili im daju bilo kakvu potporu, a ubacivanjem svojih agenata iz gradova u te grupe, neprijatelj se nastoji infiltrirati u njihove redove, kako bi došao do svih osnovnih podataka potrebnih za poduzimanje opsežnih i svestranih vojnih i policijskih akcija radi likvidacije tih grupa, hapšenja i strijeljanja svih onih koji su te grupe bilo im svjesno pomagali. U tome je neprijatelj imati uspjeha u pojedinim krajevima, kao što je bio slučaj sa Žumberkom grupom (Odred »M. Gubec«), zagorskim grupama, a uspjeh je mu da zada ozbiljne udarce i nekim kalničko-bilogorskim grupama (Santina i Lajnerova grupa).

Pošto su u pojedinim područjima II operativne zone NOV i PO Hrvatske uslovi za razvijanje narodnooslobođilačke borbe bili različiti, razvoj partizanskih grupa i partizanskih odreda u svakom kraju imao je neke svoje osobitosti i vremenske razlike, pa je i razvoj obavještajne službe imao vremenski različiti tok i uspon, koji se poklapao, što je sasvim prirodno, s razvojem i usponom partizanskih jedinica i NOB-a u svakom kraju posebno. Radi toga ćemo daljnje događaje opisivati po krajevima, onim redom, kako je razvoj NOB-a vremenski tekao na pojedinom području.

1. Žumberak i Pokuplje

Kotari: Jastrebarsko, Pisarovina, Samobor i Velika Gorica

U augustu 1941. godine na Žumberku, u okolini Pečoga, formiran je Partizanski odred »Matija Gubec«, koji je na početku septembra imao 37 boraca. Neprijatelj je 6. septembra preduzeo i napad na Odred i uspio ga razbiti poslije čega je uslijedilo ubijanje i zarobljavanje prilikom velikog broja boraca Odreda.

Tako do aprila 1942. godine na Žumberku zamire partizanska aktivnost, kada se ponovo aktivira dolaskom partizanske grupe Teše Bulata s Korduna i nešto kasnije druge partizanske grupe Grge Milašina, koja također dolazi s Korduna. U proljeće 1942. godine s Korduna prešla u Pokuplje i grupa partizana koja se pod komandom Sime Vučkovića brzo razvijati i činiti prave podvige po Pokuplju i Turopolju.

Za kratko vrijeme te partizanske grupe svojom aktivnošću i hrabrošću uspjetale su i povjerenje naroda, koja je bilo poljuljano poslije poraza Partizanskog odreda »Matija Gubec« i vrsto se usidriti na žumbera ko-pokupskim predjelima. Žumberačka grupa ubrzo se prerasti u etu koja ima oko 150 ljudi, dok je pokupsko-turopoljska grupa narasti na 110 boraca.

Može se reći da razvoj obavještajne službe na žumbera ko-pokupskom području počinje zapravo prebacivanjem tih partizanskih grupa u proljeće 1942. godine s Korduna, jer, uz potrebu da te grupe povedu računa o svojoj sigurnosti, morale su da se pobrinu i za saznanja o stanju i namjerama neprijatelja. Dabome, one to nisu mogle same obezbijediti na tako prostranim područjima, ali su se zato vrsto vezale za partijske organizacije i rukovodstva na terenu, koji su tim grupama svestrano pomagali. I same partijske organizacije i njihova rukovodstva na terenu bili su veoma zainteresirani za išetanje terena od neprijateljskih agenata i drugih njegovih saradnika i zahtijevali su od tih grupa da to čine prema dobivenim podacima. Tako je u maju, junu i julu 1942. godine biti preduzete dosta zamašne akcije za išetanje terena od neprijateljskih špijuna, agenata, doušnika, ustaških funkcionara na terenu i drugih otvorenih neprijatelja, koji su služili okupatorima i njihovim ustaškim slugama. Na dužnost obavještajca Žumberačke odrede bio je drug Miloš Vidović. To je ujedno prvi zvanično poznati obavještajac na Žumberku.

U išetanju terena od neprijatelja Žumberačke eta se spušta čak do Horvata, Novaka i Sv. Nedelje. Isto čini i eta u Pokuplju, koja se pojavljuje oko Hrvatskog Leskovca i Velike Gorice. I jedna i druga eta izvode takve akcije u tijesnoj saradnji ili na inicijativu organizacija i komiteta KP na terenima na kojima se izvode operacije išetanja terena od okupatorskih i Paveličevih špijuna, doušnika i političkih aktivista. Koliko su široko bila zasnovana išetanja terena i koliko se tome pridavalo¹ važnosti može da ilustrira ovaj podatak: jedan vod 3. ete bataljona »Josip Kraš« operiraju i oko Save, prebacuje se noću 25/26. augusta 1942. godine na lijevu obalu Save u reonu Zaprešića i u selu Pušići hapsi i likvidira šefa UNS-a za Hrvatsko zagorje uru Konrada.

Takve akcije išetanja terena od neprijateljskih elemenata imale su snažnog pozitivnog odjeka u narodu.

Na 16/17. jula 1942. godine s Korduna, preko Kupe u pravcu Zumberka, prebacile su se Prva i Druga kordunaška proleterska eta sa ukupno 125 boraca, naoružanih karabinima i sa 11 puškomitraljeza. Komandant te grupe bio je uveni junak Miško Breberina, kojeg e narod Korduna i u pjesmama opjevati. S tom dobro naoružanom grupom odabranih junaka, mahom mladi a izme u 20 i 25 godina, došli su drugovi Slavko Klobu ar ort i Boris Balaš Boca, koji su naredbom Glavnog štaba Hrvatske odre eni za komandanta i komesara Žumbera kog partizanskog odreda. U toku borbi na putu za Zumberak poginuo je drug Slavko Klobu ar.

Nakon dolaska na Zumberak, od tih snaga i Zumbera ke ete formira se bataljon »Josip Kraš« i samostalna omladinska eta, koja e ejstvovati pod neposrednom komandom Štaba Žumbera kog partizanskog odreda. Komandant bataljona »J. Kraš« je drug Miško Breberina, koji ujedno vrši i dužnost komandanta odreda, a obavještajni oficir bataljona je drug Miloš Vidovi , koji je dotada bio obavještajni oficir samostalne Zumbera ke ete u sastavu II operativne zone. Komesar Žumbera kog partizanskog odreda je drug Boris Balaš, a obavještajac drug Ivan Sokol i Fabijan.

U drugoj polovici augusta 1942. godine, od partizanske ete u Pokuplju, nazvane »Kljuka« (po šumi Kljuka), i 2. ete 6. bataljona Banijskog partizanskog odreda formiran je drugi bataljon Žumbera kog partizanskog odreda, nazvan »Slavko Klobu ar«.

Formiranjem tih bataljona, samostalne omladinske ete i Štaba Žumbera kog partizanskog odreda pojavile su se potrebe za svestranijim i sveobuhvatnijim podacima o neprijateljskim garnizonima i sveukupnim neprijateljskim snagama dislociranim po garnizonima i uporištima na žumbera kom i pokupskom području. Obavještajac Odreda, preko obavještajaca bataljona, partijskih organizacija i obavještajnih operativaca na pojedinim terenima stvara mrežu obavještajnih partizanskih saradnika na operativnom području Odreda. Oni sada ve ozbiljnije prate rad neprijateljskih elemenata na terenu i bore se protiv neprijateljskih obavještajaca i agenata.

Oko sredine septembra 1942, iz Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske s Korduna na Zumberak kre u rukovodioci Štaba II operativne zone drugovi Franjo Ogulinac Seljo, odre en za komandanta zone, Veco Holjevac, odre en za komesara zone i Marko Belini , odre en za zamjenika komesara zone. Sa njima kre e Prvi proleterski bataljon Hrvatske pod komandom druga Ante Banine, španskog borca. Bataljon s rukovodstvom Štaba zone prelazi Kupu kod Kamanja 30. septembra 1942. godine. Taj bataljon snažno poja ava partizanske snage na Zumberku s novih 280 odabranih boraca naoružanih karabinima i s 20 teških i lakih mitraljeza.

Nakon dolaska Štaba II operativne zone na Zumberak za obavještajnog oficira II operativne zone postavljen je drug Rudolf Reljac, koji je dotada bio obavještajni oficir Prvoga proleterskog bataljona. Za obavještajnog oficira Prvoga proleterskog bataljona odre en je drug Stevo Hini . Na dan 30. oktobra 1942. godine na Zumberak stiže sa Banije Milan Brunovi U o, koji je odre en za na elnika Štaba II operativne zone i s

Korduna Danilo Livada Dane, pisac ovih redaka, koji je raspoređen na dužnost pomoćnika obavještajnog oficira II operativne zone.

Imenovanjem druga Reljca za obavještajnog oficira zone, obavještajna služba II operativne zone dobiva veoma savjesnog, upornog, talentiranog i marljivog obavještajca. Reljac je, samo njemu svojstvenom brzinom, prodrijeti posredstvom svojih ljudi u garnizon Metliku, gdje su bili Italijani i u garnizon Karlovac u kojem su bile jake italijanske i ustaške snage. Isto tako je preko Vivodine prodrijeti u Ozalj i obraniti ustaške i domobranske snage raspoređene uz željeznu prugu Metlika—Karlovac. Prema Jaski, Samoboru i drugim uporištima sjeverno od linije Sošice—Kraši—Kupina prodor su već ranije izvršili obavještajci Zumbera kog partizanskog odreda.

U početku oktobra 1942. godine, na Žumberku i Pokuplju ima oko 900 naoružanih boraca. Tih dana, Štab II operativne zone od boraca-dobrovoljaca i izabranih rukovodilaca formira lako pokretljivu i dobro naoružanu četuju koja ima 56 boraca i šalje je na Kalnik radi pojačanja tamošnjih snaga i podsticanja bržeg razvoja i snaženja NOP-a u Zagorju i na Kalniku. Komandir čete je bio drug Šime Hudek, a komesar drug Ivan Robi. Četa je prešla rijeku Savu u reonu Zaprešića, 9. oktobra 1942. godine, i kroz Zagorje produžila na Kalnik uz put uspješno napadaju i neprijateljske snage u Zagorju.

Zumbera ko-pokupske partizanske jedinice u to vrijeme vode gotovo svakodnevne borbe s ustaškim i italijanskim snagama, a posebno su žestoke borbe na Žumberku. Dolazi i do nekoliko žestokih koncentričnih napada ustaških i italijanskih snaga, ali najjači i ofanzivni koncentrični napad na Žumbera koje partizanske snage bio je u oktobarskoj ofanzivi, kada neprijateljske snage koja ima 15.000 vojnika kružno napadaju iz više pravaca, žele i partizanske snage zbiti na uzak planinski prostor Sv. Gere i tu ih uništiti.

Protiv neprijateljskih snaga borbe se Prvi proleterski bataljon Hrvatske i Zumbera koji partizanski odred. Opkoljene partizanske jedinice na Sv. Geri probijaju obranu na Budinjaku i prelaze rijeku Kupu. Nakon toga, 7. novembra 1942. godine, formirana je 13. proleterska brigada »Rade Končar«, u selu Sjenjaku na Kordunu. Brigada se zatim vraća na Zumberak i sa sobom vodi 200 omladinaca s Korduna koje je, nakon naoružanja i do kraja provedene obuke, uvrstiti u svoje redove, čime se njezino brojno stanje i borbena snaga još više pojačati. Nakon toga brigada kreće u ofanzivu i nanosi snažne udare ustašama i Italijanima na Žumberku, a zajedno sa slovenačkim brigadama napada italijanske i bjelogardijske snage u okolini Metlike i prema Novom Mestu. Najteži poraz doživljavaju ustaške snage na Krašiću, kada 13. proleterska, u sadejstvu sa 4. kordunskom brigadom, blokira i zauzima Krašić u borbama 1. i 2. januara 1943. godine. U krašićkoj bitki ustaše imaju 520 mrtvih i 200 ranjenih. Krašićkom bitkom krunisani su velikim uspjehom svi napori NOP-a Zumberka i njegovih jedinica u 1942. godini, te definitivno za sva vremena dobijena bitka za Zumberak.

Formiranje i borbeno dejstvo 13. proleterske brigade na Žumberku, zatim zajedničko preduzimanje operacija sa slovenačkim brigadama i 4.

kordunskom brigadom u 1942. i 1943. godini (za vrijeme IV neprijateljske ofanzive) uvjetuje potrebu stvaranja što efikasnije obavještajne službe, koja e imati u svakom momentu potrebne provjerene podatke o neprijatelju i uspješno se suprotstaviti njegovim agentima i špijunima na području Zumberka i Pokuplja.

Drug Rudolf Reljac, obavještajni oficir zone, shvaća veoma ozbiljno važnost i zadatke obavještajne službe na Zumberku i u Pokuplju u tome periodu i svakodnevno radi na proširivanju njezinog radijusa dejstva i u vršivanju njezinih organizacija. Političko-obavještajni i kontraobavještajni rad na terenima Zumberka i Pokuplja organiziran je u to vrijeme uglavnom preko partijskih organizacija i komiteta. Kontraobavještajni rad u jedinicama Žumbera kod partizanskog odreda, u 13. proleterskoj brigadi i Zumbera kod vojnog područja bio je negdje direktno organiziran od obavještajaca, a negdje posredno preko partijskih radnika (zamjenika komesara) i rukovodilaca skojevskih organizacija u jedinicama.

Moram ista i da je neprijatelj svim silama nastojao s pomoću svojih špijuna otkriti komuniste, saradnike NOP-a i njihove organizacije na terenu i da je, kad god mu se ukazala prilika, preduzimao drastične, bolje reći zločinačke, egzekutivne mjere u iščupavanju terena od komunista i saradnika NOP-a. Isto tako, od prvoga dana borbi, neprijatelj je neprekidno nastojao ubaciti u žumberačko-pokupsku jedinicu svoje špijune ili u njima pronaći i zavrbovati agente.

Spomenuto, samo radi potkrepljenja te tvrdnje, nekoliko primjera.

U Žumberačko partizanski odred »Matija Gubec« neprijatelj je već pri osnivanju u 1941. godini uspio u njega ubaciti svoje agente. Zbog toga je, uz neke vlastite subjektivne slabosti, Odredu zadan težak udar i likvidiran je. Ubačeni agent Puža Heraković, iz sela Griča na Zumberku, obavještava redovito neprijatelja o svim zbivanjima i mjestu boravka Odreda, te li no pri napadu vodi oružnike (žandarme) iz Kalja na Odred »Matija Gubec«. Neprijatelj trojicu zarobljenih »partizana« tog Odreda (Branko Hajdin, Janko Krajić i Emil Vučetić) pušta na slobodu, a ostale redom strijelja.

S grupom Teše Bulata, kao politički rukovodilac grupe, s Korduna je krenuo Franjo Kurelac. Kada je izgladnjela grupa bila u Cvetkovičkoj šumi, drugovi šalju Kurelca radi nabavke hrane budući da je poznavao okolno područje, jer je radio u mjestu Draganiću, kao trgovac pomoćnik. Kurelac odlazi neprijatelju i javlja mu gdje se grupa nalazi i nakon toga 300 italijanskih konjanika izlazi u galopu na teren i opkoljava grupu, ali se grupa uz borbu uspijeva probiti iz okruženja. Poslije toga Kurelac negdje izbiva tri mjeseca, a zatim ga njegovi gospodari ponovo šalju na Kordun partizanima, ali ga drugovi prepoznaju i pozovu na odgovornost zbog dezertstva iz Tešine Žumberačke partizanske grupe. Kurelac, bojeći se za svoju sudbinu, bježi u Zagreb, gdje nastavlja raditi kao agent UNS-a u gradu. Potkraj 1944. godine, u Branimirovoj ulici u Zagrebu, Kurelca, kao opasnog UNS-ovog agenta, ubija Ivan Javornik Ratko.

Pišući o borbama i razvoju Žumberačke partizanske grupe (T. Bulata), Milka Kufrić navodi da su ustaše po svaku cijenu htjele uništiti tu grupu i kaže: »U našu grupu (ustaše) su slali špijune, koji su nakon

nekoliko dana dezertirali da bi, odmah nakon toga, doveli ustaše k nama u duboku šumu do samog logora. Borba protiv špijuna bila je vrlo teška.«

Tešo Bulat u svojim sjećanjima na te dane, uz ostalo, piše: »I mi smo kasnije doživljavali, da su nam dolazili ustaški agenti, među kojima je bilo i žena. Pokušavali su da nas domame do veze i na sastanke u blizini Zagreba i da nas tako likvidiraju, ali smo mi bili prema takvim provokatorima vrlo budni, poučeni iskustvom pripadnika ete 'Matija Gubec'.« (Tešo Bulat misli na partizanski odred »Matija Gubec«.) Ivica Lopaji, pišu i o razvoju NOP-a 1941. i 1942. godine u kotaru Jastrebarsko, kaže:

»U stalnom okršaju s raznim vrstama neprijatelja, esto smo dobijali osjetne udarce od neprijateljske agenture. Ve u 1941. godini neprijatelj nanosi ozbiljne udarce našoj organizaciji hapšenjem i strijeljanjem jednog broja drugova. U ljeti 1942. dolazi opet do provale, masovnog hapšenja i likvidacije pojedinaca i kompletnih organizacija, tako da do kasne jeseni iste godine na ve em dijelu kotara nema organiziranog rada na terenu.«¹

U Prvi proleterski bataljon Hrvatske dolazi na Žumberak ustaški špijun Marko Paveli koji e kasnije postati obavještajni oficir bataljona u 13. proleterskoj brigadi i član KP. U maju 1943. godine Marko Paveli bježi k ustašama u Karlovac i kasnije u Zagreb, boje i se da mu se, pri nekim hapšenjima, ušlo u trag kao špijunu u brigadi.

Potkraj 1942. godine iz partizanskog voda »Kljuka« u Pokuplju dezertira k ustašama Ivan Rebrli iz Donje Kupine, koji je znao mnogo o organizacijama KP i aktivistima NOP-a na području kotara Pisarovina. Iz 13. proleterske brigade, isto tako potkraj 1942. godine, dezertiraju k neprijatelju komandir voda Pal i, rodom iz Pokupskog, a zatim i komandir ete »Kljuka« Milan Crnolatac. Istovremeno je strijeljan Joža Mihali, komandir ete u 13. proleterskoj brigadi, zbog neprijateljskog djelovanja. Sva ta etvorica bili su aktivisti u Matijevoj »Zaštiti« i li ni prijatelji predsjednika organizacije HSS za kotar Pisarovinu Ivana Tora.

U prolje e 1942. godine u Žumberku partizansku grupu Teše Bulata ubacuje Pavle Stunja, agent UNS-a, koji e se uspjeti zamaskirati i ostati neotkriven sve do maja 1943. godine. Napravio je velike usluge UNS-u, obavještavaju i detaljno o stanju u partizanskim jedinicama na Žumberku, o aktivistima NOP-a, članovima i funkcionarima KP, posebna na oki ko-samoborskom području. Kasnije je bio u ete za vezu 13. proleterske brigade kao vodni politički delegat i bio je član KP. Izdao je ustašama u prolje e 1942. godine jednu desetinu Okike partizanske ete i sam prisustvovao s ustašama likvidaciji boraca na spavanju.

Oko 8. marta 1943. godine Gestapo ubacuje u 13. proletersku brigadu dvojicu svojih agenata: Dragutina Klepca i još jednog snažnog, visokoga muškarca tridesetih godina. Obojica dolaze ravno iz Zagreba po partijskim vezama. Oni e obaviti svoj zadatak, a zatim dezertirati iz 13. proleterske brigade. Neko vrijeme operirali e u Zagrebu, kao agenti,

¹ Citirani dijelovi teksta Milke Kufrin, Teše Bulata i Ivica Lopaji nalaze se u njihovim radovima objavljenim u Zborniku br. 3 Historijskog arhiva Karlovac.

zatim oti i u Slavoniju, gdje e ih slavonski obavještajci otkriti, uhapsiti i strijeljati u augustu 1943. godine.

Odmah nakon toga, izme u 8. i 13. marta 1943. godine, UNS iz Zagreba ubacuje u 13. proletersku brigadu svoga obavještajnog operativca — špijuna Ivana Mesi a koji je zajedno sa spomenutim Pavlom Stunjom, svojim podre enim, imao u maju 1943. godine likvidirati Štab 13. proleterske brigade. Uo i te akcije otkriveni su i uhapšeni. Zamišljena akcija imala je ozbiljnog izgleda na uspjeh, jer su zato postojali svi potrebni preduslovi, a Mesi je uz to imao na raspolaganju i puškomicentraljez kojim je bio naoružan u brigadi.

Zahvaljuju i obavještajnoj i špijunskoj djelatnosti svih tih izdajnika i narodnih zlotvora, neprijatelj je u svojim pohodima i ofanzivama masovno hapsio lanove KP, aktiviste i saradnike NOP-a na terenima. Npr., samo u julu 1942. godine pohapšeno je više od 100 seljaka i seljakinja, aktivista NOP-a i lanova KP, iz kotara Jastrebarsko i Samobor, od kojih je zagreba ki UNS 30 strijeljao u Maksimiru, a ostale, nakon mu enja, otpremio u logore Jasenovac i St. Gradišku, gdje su doživjeli istu ili još i mnogo težu sudbinu. Ti su ljudi i veoma zaslužni za održavanje partizanske grupe Teše Bulata na Žumberku. Za njihovu smrt krivi su Stunja, Pal i , Crnolatac, Mihal i i drugi izdajnici.

Za vrijeme oktobarske ofanzive na Zumberak, 1942. godine, neprijatelj vrši represalije i hapšenja i u Pokuplju. Spomenut emo samo sudbinu aktivista i lanova KP iz dva sela u Pokuplju.

Kada su ustaše i Italijani u toj ofanzivi prodrli u D. Kup inu, koja je bila poznata kao partizansko selo, pop (župnik) Ivan Držaji i seljak Toma Mikan dali su ustašama spisak od 35 ljudi iz sela, aktivista i saradnika NOP-a. Ustaše ih po spisku hapse, mu e i zatim odvođe u Karlovac.

U selu Vrate kom, op ina Pokupsko, ustaše su uhapsili 37 ljudi koji su izdali špijuni, što su se uspjeli ubaciti u partizanske jedinice i njihovi doušnici na podru ju Pokuplja.

Potkraj 1942. i na po etku 1943. godine neprijatelj je na podru ju kotara Velika Gorica poduzeo široko zasnovana hapšenja lanova KP, SKOJ-a, aktivista i saradnika NOP-a, tako da su uslijed tih hapšenja prekinute veze sa Zagrebom i preko rijeke Save za Moslavinu, koje su do tada bile odli no organizirane i besprijeckorno funkcionirale.

U to je vrijeme moj posao, kao pomo nika obavještajnog oficira zone, bio, po odluci i nalogu druga Reljca, uglavnom tehni ke prirode. Uz to sam naj eš e radio na odre enim vojnooperativnim zadacima za vrijeme borbi naših jedinica, kamo su me slali vojnopoliti ki rukovodioci Štaba II operativne zone. Na po etku 1943. godine, oko 4. januara, upu en sam na takav zadatak u Kalni ki i Moslava ki partizanski odred, zatim u Slavoniju radi uspostave direktne veze izme u Štaba naše i Štaba III operativne (slavonske) zone NOV i PO Hrvatske. Vratio sam se s toga zadatka i mukotrpnog puta potkraj februara 1943. godine. Nastavio sam raditi s drugom Reljcem na obavještajnim poslovima. Zahtijevao sam od njega da me direktno uklju i u obavještajni rad na terenu i poveže sa svojim saradnicima, obrazlažu i to, uz ostalo, i mogu noš u njegove pogibije, te da bi se tada Štab zone i ja našli u veoma teškom položaju. On je to

odga o i rekao da u ja raditi ono što mi on kaže i dade u rad, a ne ono što želim. Ipak me je odveo i polovi no upoznao s nekim njegovim ljudima koji su tada radili na terenu Ozlja i Metlike (u selu Vivodini i Dobravici). Jednom prilikom upozorio sam Reljca na njegovu pretjeranu neopreznost i avanturizam i rekao mu da e, ako tako nastavi, izgubiti glavu, jer sam uvjeren da ga neprijatelj prati. Došao sam do toga zaključka nakon našeg povratka iz Vivodine, kada sam uoio neke ozbiljne indicije o praenju Reljca. To moje dobronamjerno upozorenje toliko je razljutilo druga Reljca da je izmeu njega i mene došlo do ozbiljne prepirke o nizu pitanja i rekao sam mu da ne u više s njime raditi. Otišao sam drugu Marku Belinu, komesaru zone, i rekao mu da ne želim više raditi u Štabu i da me pošalje u neku jedinicu. Tako sam raspoređen za komesara I. ete, I bataljona 13. proleterske brigade.

Potkraj maja 1943. godine, jedna specijalna ustaška grupa u selu Krma ini na Žumberku opkolila je ku u u kojoj je zanoio drug Reljac, žele i ga uhvatiti živa, ali je Reljac pružio otpor, spalio sve svoje zabilješke i materijale i zatim se ubio na tavanu ku e iz koje je pružao otpor. Nakon toga Štab II operativne zone povla i me iz 13. proleterske brigade i odreuje na dužnost obavještajnog oficira II operativne zone NOV i PO Hrvatske. Tu dužnost preuzeo sam na početku juna 1943. godine, i ostao na tom poslu do ukidanja II operativne zone NOV i PO Hrvatske i formiranja X korpusa NOV i PO Jugoslavije, 24. januara 1944. godine. Kad sam primio dužnost obavještajca II operativne zone, našao sam se u pravom udu. Nitko u Štabu nije znao kako je Reljac organizirao obavještajnu mrežu na terenu, tko su njegovi direktni operativci, gdje sve ima organizirane obavještajne punktove i tko su njihovi rukovodioci, u kojim neprijateljskim garnizonima i uporištima imamo saradnike, tko su ti saradnici i tko s njima održava vezu. Isto tako nitko nije znao na kojoj osnovi je Reljac organizirao kontraobavještajni rad na terenima Žumberka i Pokuplja, te do kojeg stepena razvoja se u tome stiglo.

Njegove slovenske operativce, koji su bili veoma važni zbog Metlike i rnomelja (željezni ar i »lijepa« Slovenka), nismo znali ni gdje su, ni tko su, ni odakle su, a oni se nisu nikome javljali, vjerojatno smatraju i o ekuju i da e ih netko od nas potražiti i dalje na radu zadržati. U Vivodinskom punktu znao sam samo jedno lice, ali sam u njega sumnjao, smatrao sam tada, a i danas smatram, da je to lice u estvovalo u režiranju Relj eve smrti.

Kada sam došao u Štab zone, u selo Kun ane, javio sam se drugu Vladi Mateti, komandantu zone. Drug Vlado mi je saopio da sam određen na dužnost obavještajnog oficira zone. Upoznao me je sa situacijom u obavještajnoj službi poslije smrti druga Reljca i rekao mi da treba što prije ponovo uspostaviti obavještajnu službu na Žumberku i u Pokuplju, ali tako da se za žumera ko-pokupsko podruje oformi jedan obavještajni centar u kojem bi trebalo biti nekoliko drugova koji bi organizirali obavještajnu i kontraobavještajnu službu na tome podruju. »Organizovanjem ovakvog centra izbje i emo ovakve ili sli ne situacije, kakvu sada imamo poslije smrti druga Reljca, a u tome pogledu postoje i direktive od Glavnog štaba, pa ih uzmi od Rade Beuka, šefa kancelarije

i prou i«, zaključio je razgovor drug Mateti . Nakon toga ostao sam etiri dana u Štabu i prisustvovao saslušanjima uhapšenih UNS-ovih špijuna Ivana Mesi a i Pavla Stunje. Saslušavali su ih drug Vlado Mateti , komandant zone, i drug Mijo Horvati , mislim u to vrijeme sekretar partijskog komiteta 13. proleterske brigade.

Zatim sam otišao u Okružni komitet KPH za Zumberak i Pokuplje i javio se drugu Lutvi Ahmetovi u Miki, sekretaru OK, upoznao ga sa svojim zadatkom u vezi s direktivom, koju sam dobio od komandanta zone druga Mateti a i zahtijevao od njega da mi pomogne u ostvarivanju toga zadatka. Molio sam ga da mi u svakom kotaru stavi na raspolaganje jednoga lana KK KPH za rukovodioca obavještajne službe u kotaru. Osim toga da mi dade druga Stjepana Korena Bendžu, lana OK, za šefa okružnog žumbera ko-pokupskog obavještajnog centra, koji treba formirati, jer sam bio uvjeren da bi drug Bendžo za tu dužnost najbolje odgovarao. Drug Lutvo nije htio ni uti da drug Bendžo ode iz OK na tu dužnost. Zatim sam zatražio druga Ivicu Lopaji a, ako mi ne da druga Bendžu. Drug Lutvo se gotovo naljutio na mene i udio se kako mi uop e pada na um da zatražim druga Lopaji a iz OK. Najzad sam zatražio druga Naceka Pipi a i rekao drugu Lutvi da mi mora dati jednog od te trojice za šefa centra, jer za tu dužnost moram na i politiki jakog, provjerenog i Partiji do kraja odanog druga, da taj drug mora poznavati teren i politike prilike na području okruga. A te uslove imaju ta tri druga. Uz to su tihi, inteligentni i upu eni u ilegalni rad, što je veoma važno za rad u obavještajnoj službi. Drug Lutvo mi je opisao veoma tešku situaciju na terenu zbog oskudice u partijskim kadrovima, što je bilo ta no, i odlučno mi rekao da tu nemam što tražiti, nego da se snalazim kako znam i umijem, te da uzmem nekoga iz naših jedinica. Vratio sam se u Štab i saop iio drugu Mateti u na emu smo. Drug Mateti mi je rekao da e razgovarati s Markom Belini em, kada se vrati s terena, i da e zahtijevati da on intervenira kod Lutve radi rješenja toga pitanja.

Nakon toga otišao sam u Štab Zumbera kog partizanskog odreda radi razmatranja tih pitanja i postavljanja obavještajnog oficira kojeg u to vrijeme Odred nije imao. Štab odreda nalazio se u selu Jezernicama. Idu i prema ku i u kojoj je bio Štab, spazim u vo aru druga Nikolu Brezovi a Prebega. Znao sam da je bio sekretar KK KPH Pisarovina. Pitao sam ga što tu u vo aru radi. Rekao je da je smijenjen s dužnosti sekretara komiteta po odluci Lutve Ahmetovi a, sekretara Okružnog komiteta, i da mu je naloženo neka se javi komandi Zumbera kog odreda pa da sada eka svoju sudbinu. U Odredu sam obavio razgovor i mislim da sam -o Brezovi evom problemu posebno razgovarao s drugom Borisom Balašom. Tada sam saznao da je u Okružnom komitetu odlučeno da drug Brezovi ide za obinog borca u jedinicu zbog navodnog kukavi luka, koji je pokazao u nekim prilikama. Re eno mi je da se oni s time ne slažu a pokušavaju nekako druga ije riješiti Brezovi evo pitanje. Druga Brezovi a sam upoznao u jesen 1942. godine. Znam da je veoma oprezan o-vjek, ali nikako plašljivac, jer je on među prvima u Pokuplju osnivao nove partijske organizacije 1941. i 1942. godine pod vanredno teškim uslovima. Predložio sam zbog toga da druga Brezovi uzmemo za obavještajca Odreda. Drugovi su se složili, samo su napomenuli da to pitanje mi u

Štabu zone moramo prethodno riješiti s Okružnim komitetom. Otišao sam u Štab i referirao o tome drugu Mateti u. Rekao mi je da se slaže s donesenim našim zaključkom i da je i on mislio, kao i drugovi u Odredu, da se razgovara s drugom Lutvom, sekretarom Okružnog komiteta, kako ne bi ispalo da takve sporove rješavamo mimo Okružnog komiteta. Nakon toga riješeno je da drug Nikola Brezovi bude postavljen za obavještajnog oficira Zumbera ko-pokupskog partizanskog odreda.

Poslije toga saopio sam Štabu odreda odluku komandanta zone o tome, pozvao drugu Brezovića, upoznao ga s rješenjem njegovog pitanja i sporazumno s drugovima iz Štaba odreda poslao ga na područje kotara Pisarovina da tamo hitno uspostavi obavještajne punktove prema Karlovcu, Dragani u i Jastrebarskom i da se zatim vrati na Zumberak radi novih zadataka.

Jednoga dana dođe u Štab zone neki povisok i lijep mladi. Predstavio se i rekao da radi u općinskom NOO Radatovi. Zatim me zapitao je li tu u Štabu drug Dane Livada. Rekao sam da sam ja taj. Pitao me je li istina da sam poslije smrti drugu Reljca preuzeo dužnost obavještajnog oficira. Rekao sam mu da jesam. Onda mi je saopio da je rukovodilac naše obavještajne službe na području općina Radatovi, Sošice i Vivodina. Bio je to zapravo šef reonskog obavještajnog centra jugozapadnog dijela Zumberka drug Pero Damjanovi, koga je na tu dužnost postavio drug Reljac. Bio sam sretan, jer je to bio po etak javljanja Reljevih saradnika s terena, koje je on zakonspirirao u narodnooslobodilačkim odborima za pojedina područja na Zumberku i Pokuplju.

Na početku jula 1943. godine iznenadno, po odluci Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, Štab II operativne zone preseljava se na svoju sjevernu teritoriju, preko rijeke Save na moslavačko-kalničko područje. Štab je na čelu s komandantom i komesarom krenuo na put 4. jula 1943. godine iz sela Kunčina na krajnjem zapadnom dijelu Zumberka. Nakon odlaska Štaba ostao sam još nekoliko dana da uspostavljam vezu s drugom Brezovićem, koji se tada nalazio negdje na području Pokuplja i da se s drugovima iz 13. proleterske brigade dogovorim o organizaciji Okružnog obavještajnog centra, te o drugim zadacima za razvoj obavještajne službe na Zumberku i Pokuplju. Međutim drug Brezović je otišao sa Štabom zone u pravcu Pokuplja i tamo se duže zadržao, tako da sam s drugom Matom Horvatićem, zamjenikom komesara 13. proleterske brigade, raspravio sva pitanja daljnjeg razvoja i usmjerenja djelatnosti obavještajne službe na Zumberku i Pokuplju, a i pri tome za to u svakom pogledu odgovornom komandu 13. proleterske brigade, kao najjače i najodgovornije jedinice II operativne zone na Zumberku i Pokuplju.

Pošto je drug Horvatić, u ime 13. proleterske brigade, preuzeo taj zadatak na sebe, krenuo sam za svojim Štabom. Štab zone stigao je 8. jula 1943. godine u selo Vrtlinsku, u Moslavini, a ja sam došao nekoliko dana kasnije.

Poslije našeg odlaska sa Zumberka, potkraj augusta 1943. godine, formiran je Obavještajni centar za Zumberak i Pokuplje i drug Brezović je upućen na obavještajni kurs koji je u to vrijeme bio organiziran pri Glavnom obavještajnom centru Hrvatske.

Zumbera ko-pokupsko područje je ostalo u sastavu II operativne zone NOV i PO Hrvatske do kraja septembra 1943. godine, kada je Glavni štab Hrvatske izdvojiti to područje iz sastava II operativne zone i formirati operativni sektor za žumbera ko-pokupsko područje s posebnom komandom.

2. Moslavina

Moslavina je geografski smještena između rijeke Česme (Čazme) na sjeveru i zapadu, rijeke Ilove na istoku i rijeke Lonje na jugu. U središtu je takozvana teritorija kao jezgra Moslavačka gora, a oko nje gotovo u krugu, moslavački krajevi. Moslavačka gora je niska planina s najvišom kotom G. Humka od svega 487 metara nadmorske visine. Svuda je prohodna i okružena šumama, tako da nema pošumljene veze ni sa slavonskim planinama, ni s Bilogorskim i Kalničkim gorjem.

U administrativnom pogledu Moslavina obuhvaća kotare: Čazmu, Garešnicu i Kutinu. Međutim, u toku rata Moslavina je, sve do potkraj 1943. godine, okupljala oko sebe i cijelu Posavinu zapadno od rijeke Ilove, dijelove kotara Sisak i područja kotara Dugo Selo. Isto su tako područje istočno od pruge Bjelovar—Zagreb i južni dijelovi Bilogore u NOB-u gravitirali prema Moslavini i okupljali se oko NOP-a Moslavine i njegovog partizanskog odreda.

U Moslavačkom okrugu, koji se u ratu zvao okrug Čazma, postojale su prilično jake partijske organizacije s Okružnim komitetom KPH.

Partizanske grupe, koje je organizirala KPH i u kojim su u prvo vrijeme pretežno bili njeni članovi i simpatizeri Partije, pojavljuju se u Moslavini u drugoj polovini 1941. godine, u okolini Garešnice i Čazme. Poslije se te grupe spojiti i oformiti u Partizanski odred nazvan »Sloga«. Neprijatelj je nastojati svom silom da uništi taj partizanski odred, ali mu to nije pošlo za rukom. Potkraj decembra 1941. godine, partizani Moslavačkog partizanskog odreda »Sloga« preformirali su se i prerasti u 3. bataljona Slavenskog narodnooslobodilačkog partizanskog bataljona i nastaviti da se, kao formacijski pripadnici toga bataljona, bore u Moslavini.

Moslavački partizani su u 1941. godini izvršili niz borbenih akcija, od kojih je najznačajniji napad na neprijateljsko obezbjeđenje željezničkog mosta preko rijeke Lonje kod Prečeca, kojom prilikom je od neprijatelja zaplijenjeno devet pušaka i jedan puškomitraljez.

U 1941. godini našu obavještajnu službu u Moslavini obavljaju partijske organizacije, simpatizeri NOP-a među građanstvom i pojedinci u Pavelićevim domobranskim jedinicama, koji od početka simpatiziraju NOP. Značajno je za NOP u Moslavini da su drugovi već u 1941. godini sa svojim obavještajcima uspjeli prodrijeti u jake neprijateljske garnizone i uporišta i pribaviti dragocjene podatke, ne samo o stanju kod neprijatelja nego, što je u ono vrijeme još mnogo važnije, saznanja o neprijateljskim namjerama, tako da je rukovodstvo za neprijateljske napadne potpise blagovremeno saznavalo i preduzimalo potrebne mjere za osuđenje neprijateljskih namjera.

U 1942. godinu Moslava ki partizani ulaze brojno ojačani i s potrebnim organizacionim i borbenim iskustvom. U proljeće te godine u Moslavini se snažno rasplamsati partizanske borbe, tako da je od tadašnje do sada i partizanskih grupa s terena, 23. augusta 1942. godine, formiran Moslava ki partizanski bataljon.

Moslava ki partizanski bataljon snažno se razvija, brojano jača i dobro se naoružava u borbama, koje je vodio u proljeće i ljeto, tako da je, 5. oktobra 1942. godine, formiran Moslava ki partizanski odred jačine dva dobro naoružana bataljona. Odmah nakon formiranja Odreda, napadnuta je 14/15. oktobra neprijateljska posada u Čazmi. Napad je uspio i Čazma je oslobođena. To je bio veliki uspjeh Moslavakih partizana, jer su imali tu čast da prvi u sjevernoj Hrvatskoj oslobode jedno kotarsko mjesto. To je ujedno prvo kotarsko mjesto oslobođeno sopstvenim snagama jednog područja na teritoriji II operativne zone NOV i PO Hrvatske.

Nakon toga neprijatelj preduzima, 16. oktobra, ofanzivni napad na Moslava ki odred jakim snagama 1. ustaško-domobranske divizije, potpomognute dijelovima 714. njemačke divizije. Odred se povlači na Bilogoru i zajedno sa 1. bataljonom 1. slavonske brigade oslobađa Veliku Pisanicu i napada Veliki Grčevac. Zatim, potkraj oktobra, vraća se u Moslavinu i nastavlja borbena dejstva na svome području. Formiranjem Moslava kog partizanskog bataljona i kasnije Odreda znatno je ojačala obavještajna služba u Moslavini 1942. godine i osnovani su obavještajni punktovi na pravcima: Čazma—Dubrava—Zabno; Ivani -Grad—Dugo Selo; Gojilo—Ludina—Kutina—Popovica; Garešnica—Hercegovac—Veliki Zdenci; Berek—Ivanska—Narta—Bjelovar.

Prvi obavještajac Odreda i organizator obavještajne službe u Moslavini bio je drug Radovan Vuković Raco. S njime se kasnije u toku 1942. godine raditi na obavještajnim poslovima nekoliko drugova u Štabu odreda i komandama bataljona. Oni se između sebe podijeliti teritoriju, bit će pojedinačno zaduženi za određene pravce, garnizone i uporišta, koje će u obavještajnom smislu osmatrati i obavljati pomoću svojih saradnika.

Moslava ki obavještajci se već u 1942. godini imali među domobranskim oficirima svoje saradnike u Kutini, Popovici, Ivani -Gradu, Čazmi, Garešnici, Bjelovaru i još nekim uporištima, i oni se ih snabdijevati izvanredno dobrim i važnim podacima o stanju, namjerama i unutarnjim zbivanjima u neprijateljskoj vojsci u Moslavakim i drugim garnizonima i uporištima, jer su neki od tih saradnika bili na takvim dužnostima da su mogli dati podatke o mnogo širem području od garnizona u kome su bili i njegove neposredne okolice. Moram spomenuti tri zaslužna domobranska oficira, koji su veoma rano počeli raditi za našu obavještajnu službu, davali nam dragocjene podatke o neprijateljskim snagama i njihovim namjerama na Moslava ko-bilogorskom i dijelom slavonskom području, i uz to organizirali antifašistički rad među domobranskim oficirima i vojnicima, i najzad organizirali predaju svojih jedinica, kada su ih dogovorno s nama napale naše snage. To su Milan Brada, Pero Simatović i Milivoj Kunović.

Moslava ki obavještajci pronalaze vrsne saradnike među radnicima, tehničarima i upravnom osoblju na željeznim postrojenjima u Moslavini

od kojih se dobivati svestrane podatke o neprijatelju u garnizonima i na pruži, zatim podatke o obezbjeđenju objekata i postrojenja na željeznici, važne podatke o transportima roba i materijala namijenjenih za ratne svrhe i o transportima vojne opreme i trupa željeznicom. Ti podaci bili su izuzetno važni za naše operacije duž pruge kroz Moslavinu.

Ušnje terena od neprijateljskih špijuna, agenata, doušnika i ostalih njegovih saradnika proveeno je sistematski već od 1941. godine, tako da poslije više nikada neprijatelju nije pošlo za rukom da u obavještajnom pogledu ovlada Moslavom. Zahvaljujući i, uz ostalo, i tome, Moslava koji partizani uspjeli su se održati 1941. godine na tom području i nastaviti svoj kontinuiran razvoj u 1942. i 1943. godini. Isto tako, zahvaljujući i tome, već od prvih ustaničkih dana široko se razviti narodnooslobodilački pokret u Moslavini. Osim velikog broja narodnooslobodilačkih odbora i drugih antifašističkih oslobodilačkih organizacija, postojale i razvijene partizanske štampa, različite radionice, vojne bolnice, magazini i skloništa. Koliko je to područje bilo monolitno partizansko i vrsto pokazuje i to što je tu od 1943. godine bila bolnica zonskog (oblasnog) značaja, zonske vojne radionice i skladišta, a u 1944. godini bila je napravljen prvi i jedini aerodrom za spuštanje saveznih aviona u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

U novembru i decembru 1942. godine, Moslava koji partizanski odred izvodi niz uspješnih ofanzivnih akcija, od kojih je važno spomenuti napad na neprijateljska uporišta u Ivanskoj, Bereku i Novoj Rači, te kontinuirane diverzantske akcije na postrojenja i vozove na dijelu željeznice pruge Zagreb—Dugo Selo—Novska.

Potkraj decembra 1942. godine, Moslava koji partizanski odred daje dio svojih snaga, jačine oko 300 naoružanih boraca i rukovodilaca, u sastav novoosnovane 1. slavonske divizije NOV. Zbog toga su snage Moslava koga partizanskog odreda ušle u 1943. godinu znatno oslabljene, ali, unatoč tome, Odred je nastaviti svoju borbenu tradiciju tako da je potkraj augusta 1943. godine brojati 1000 naoružanih boraca, iako je u julu poslao na Kalnik jedan bataljon jačine oko 250 boraca i rukovodilaca za formiranje brigade »Braća Radi«. Taj je bataljon u brigadi nosio naziv »Drugi moslavački« i postao je učen po šemama koje bitke u obrambenom obezbjeđenju za vrijeme izvođenja lubbreške napadne operacije u oktobru 1943. godine.

U martu 1943. godine neprijatelj u svojim izvještajima, kada govori o borbama s partizanima na području Moslavine, daje priznanje Moslava koga obavještajcima ovim riječima ima:

»Imaju dobru doglasnu službu, te tako uvijek uspijevaju da izbjegnutothvatima, koji se protiv njih poduzimaju.«²

Moslavini je poznato da ima prva na području II operativne zone NOV i PO Hrvatske svoj obavještajni centar, koji se ubraja u najjače i najefikasnije okružne obavještajne centre koji su u to vrijeme postojali u Hrvatskoj.

Štab II operativne zone stigao je sa Zumberka u Moslavinu (selo Vrtlinska) 8. jula 1943. godine. Dan-dva nakon toga stigao sam i ja,

² Citat iz knjige *Milana Brunovića*, Kalnik u borbi.

i pošto sam već bio dobio direktivu od druga Vlade Matetića, komandanta zone, za organizaciju obavještajnih centara na području II operative zone, nastojao sam što bolje upoznati tadašnje stanje u obavještajnoj službi Moslavine i po tom konzultacije s drugovima iz Štaba Moslava kod partizanskog odreda, zasebno s drugom Vinkom Jelićem, sekretarom Okružnog komiteta KP Hrvatske, o širini područja koje mislimo organizacijom teritorijalne političke obavještajne službe obuhvatiti, o njezinim osnovnim zadacima i na čemu raditi, o nužnoj pomoći partijskih komiteta pri rješavanju kadrovskih i drugih pitanja reonskih obavještajnih centara (ROC-a).³ Složili smo se da treba organizirati političko-teritorijalnu obavještajnu službu na području općina i kotara šireg moslava kod područja na čelu s okružnim obavještajnim centrom. Moram reći da su me rukovodeći i drugovi u Moslavini, s kojima sam kontaktirao o tome pitanju, ugodno iznenadili svojim stavovima i podrškom, koju su mi dali u svim tim pitanjima.

Najprije smo utvrdili broj reonskih obavještajnih centara koje treba organizirati u okviru Okružnog obavještajnog centra za Moslavinu, s obzirom na razvijenost NOP-a u Moslavini, te njezinim bližim okolnim gravitacionim područjima u sastavu teritorije II operative zone. Utvrdili smo da treba organizirati ove reonske obavještajne centre:

— ROC Hrvatska — obuhvaća općine kotara Hrvatska, ROC Garešnica — obuhvaća općine kotara Garešnica, ROC Kutina — obuhvaća općine kotara Kutina, ROC Dugo Selo — obuhvaća općine kotara Dugo Selo, ROC Bjelovar — obuhvaća općine kotara Bjelovar i Turčevac, ROC Sisak — obuhvaća područje kotara Sisak na lijevoj strani rijeke Save koje se veže s teritorijom okruga Moslavine.

Bilo je već tada predviđeno da će se kasnije ROC-evi Bjelovar i Dugo Selo izdvojiti iz Moslava kod obavještajnog centra, kada se u bjelovarskom i zagrebačkom okrugu formiraju partizanski odredi, ojačaju druge institucije NOP-a, stvore kadrovske mogućnosti za formiranje okružnih centara i vojnih sudova, koji će moći voditi istražne i sudske postupke protiv pohvatanih špijuna i drugih narodnih neprijatelja.

Zatim je formiran Okružni obavještajni centar za Moslavinu u koji su ušli drugovi: Joco Vasiljević, šef centra, Ilija Bosanac, Ivan, Milan Crnobori, Ivan, Stevo Milaković, Aco, Ivan, Dragan Vukelja Kiso, Ivan, Jovo Carić, Ivan.

U isto vrijeme radilo se na brzom formiranju ROC-eva i na njihovoj kadrovskoj popuni. Već potkraj jula 1943. formirani su svi ROC-evi, a gotovo i u svim općinama imamo operative, koji sistematski rade na organizaciji mreže naših saradnika u selima i mjestima na oslobođenim i neoslobođenim dijelovima područja moslava kod okruga. Potkraj augusta, u Moslavini smo imali uspostavljenu kompletnu obavještajnu mrežu u dva kanala (osnovni i kontrolni) koja je — zahvaljujući i ranijim saradnicima što su se uključili ili u novu mrežu i već prilikom velikom iskustvu drugova koji su ušli u obavještajne centre, njihovom poznavanju političkih i drugih prilika na terenu — od početka jako dobro funkcionirala.

³ ROC je obuhvaćao obično područje jednog kotara, ali zavisno od prilika ROC je mogao obuhvatiti i više kotara.

U reonske obavještajne centre ve kod osnivanja ušli su ovi drugovi: Josip Vran i Joco, šef ROC-a Garešnica, Jovo Sara, član ROC-a, Mile Vukovi, šef ROC-a Bjelovar, Duro Vukovi, član ROC-a, Karlo Mevald, šef ROC-a Azma, Josip Farkaš, šef ROC-a Kutina, Mane Grba, član ROC-a, Nikola Belanovi, šef ROC-a Sisak, Branko Struk, šef ROC-a Dugo Selo, Dušan Pavi Oblak, član ROC-a.

Bilo je tu još drugova, jer je svaki ROC imao šefa i njegovog zamjenika, a članovi su mu bili operativci, koji su radili na saradnji koj mreži u op inama i bili u svom radu kamuflirani. S op inskim operativcima sastanci su održavani neposredno i u principu individualno iz ROC-a. Sje am se člana ROC-a Bjelovar druga Tome, prezime sam mu zaboravio. On je zajedno s Milom Vukovi em ušao u Okružni obavještajni centar za okrug Bjelovar, kada je formiran potkraj septembra 1943. godine.

U Moslava kom odredu ostali su raditi kao obavještajci drugovi: Mato Leš, postavljen tada za obavještajnog oficira Odreda, Nikola Vran i Bajda i Matija Crni ki Cer. Svaki bataljon imao je obavještajnog oficira.

Dao sam drugovima direktive za rad i detaljno smo se dogovorili o radu teritorijalno-politi ke i vojno-partizanske obavještajne službe, i u obavještajnom i kontraobavještajnom pogledu, te o saradnji izme u tih dviju obavještajnih službi uop e, a posebno na kontraobavještajnom radu, radi zaštite naših jedinica i institucija NOP-a od neprijateljskih špijuna i agenata.

Nakon toga napustio sam drugove u Moslavini i krenuo na Kalnik, kamo sam došao potkraj jula 1943. godine.

NOP se u Moslavini u drugoj polovini 1943. godine razvija sve brže u svim pravcima. Moslava ki odred toliko je ponovo oja ao da je 23. septembra 1943. godine formirana Prva moslava ka brigada. Tada sam ponovo došao u Moslavinu radi organizacije obavještajne službe u brigadi. Za obavještajnog oficira brigade postavljen je Matija Crni ki Cer, veoma dobar drug, iskusan i posebno savjestan obavještajac. Zatim je na kraju godine formirana i 2. moslava ka brigada, a 30. I 1944. godine 33. moslava ka divizija NOVJ, iako je Moslava ki PO ponovo dao jedan kompletan naoružani bataljon, 12. decembra 1943. godine, za formiranje brigade »Matija Gubec«, koja je ušla u sastav 32. divizije NOVJ. Tako je ta herojska Moslavina dala u 1942. i 1943. u sastav 1. slavonske divizije i 32. divizije NOVJ tri naoružana bataljona svojih boraca, ili 800—900 ljudi. To je zapravo tre a moslava ka brigada, koju je Moslavina dala do kraja 1943. godine.

3. Kalnik

Podru je, koje se u NOB-u ozna avalo i podrazumijevalo kao Kalnik, zapravo je mnogo ve e od krajeva neposredno geografski vezanih uz Kalni ko gorje.

U okrug varaždinski ili kalni ki ulazili su ovi kotari:⁴ Varaždin, Ivanec, Novi Marof, Križevci, Ludbreg, Koprivnica i me imurski kotari: akovec i Prelog. To je bio teritorijalno i po broju stanovnika najveći okrug u sastavu II operativne zone ili kasnije u sastavu Zagrebačke korpusne oblasti. Na tome je području izrazito velika gustina stanovništva i gradskih naselja, te seoskih naselja velikog i srednjeg tipa.

U ekonomskom pogledu to je veoma značajno područje, zbog važnih industrijskih poduzeća i plodnih poljoprivrednih, voćarskih i vinogradarskih reona.

U drugoj polovini 1941. godine na kalni kom području djelovalo je nekoliko partizanskih grupa (Varaždinsko-Ludbreška, Kalnička i Bjelovarska, a kasnije i Zagrebačka), koje se u augustu 1941. godine objedinjuju u Kalničku partizansku grupu. Te su grupe bile malobrojne i sastavljene uglavnom od članova i simpatizera KPH. Iako su te grupe bile malobrojne, bile su vrlo aktivne. U to vrijeme napadaju Veliko Trojstvo i Novigrad (Podravski), a Zagrebačka grupa napada žandarmeriju kod Sesveta. Međutim, potkraj godine neprijatelj jakim snagama napada objedinjenu Kalničku partizansku grupu i uspijeva je razbiti. Dio grupe prelazi na ludbreško područje i konspirira se, a dio odlazi u Moslavinu i priključuje se tamošnjim partizanima. Time se završava partizanska aktivnost na kalni kom području u 1941. godini.

Obavještajnom aktivnosti za potrebe NOP-a u 1941. godini na kalni kom području bave se isključivo organizacije i rukovodstva KPH varaždinskog okruga.

Ustaške vlasti su u 1941. godini pojačale aktivnost na organizaciji svojih policijskih, žandarmerijskih i obavještajnih službi, jer ih je aktivnost partizanskih grupa i politička djelatnost komunista na tome području upozoravala da ih uskoro očekuju mnogo značajniji politički i borbeni okršaji na kalni kom području nego što su bili u 1941. godini. UNS u 1941. godini hapsi komuniste i sve one, koji su bilo ime potpomagali partizanske grupe na tom području. Komunisti su hapšeni u kotaru i gradovima Varaždinu, Ludbregu i Križevcima, a simpatizeri i pomagači partizana u srpskim selima na Kalniku.

U početku 1942. godine na Kalniku opet oživljava partizanska aktivnost. Kalnička partizanska grupa u proljeće 1942. godine broji 56 naoružanih boraca. U aprilu 1942. godine neprijatelj snagama jačine nekoliko bataljona napada Kalničku partizansku grupu. Budući da je bio dobro obaviješten o kretanju grupe, neprijatelj ju je doveo u vrlo tešku situaciju, tako da se grupa morala podijeliti na nekoliko manjih da bi se lakše izvukla, prikrila i ponovo se prikupila kad neprijateljska ofanziva prošla. Ali zahvaljujući svojoj obavještajnoj službi, organiziranoj po selima, i svojim obavještajnim terenskim operativcima, neprijatelju polazi za rukom da neke grupice otkrije, borce pohvata i ubije. Tako je poslije toga neprijateljskog napada u Kalniku koj partizanskoj grupi ostalo svega 16 boraca. U teškoj situaciji i bez podrške zaplašenog naroda nad kojim

⁴ Kotari Križevci i Koprivnica do formiranja Bjelovarskog okružnog obavještajnog centra pripadali su Varaždinskom obavještajnom centru, iako su partijski bili pod OK KPH Bjelovar. I u vojno-operacijskom pogledu uvijek su prirodno gravitirali Kalniku.

ustaše vrše represalije, ta grupa odlazi u Slavoniju i tamo se uključuje u slavonske partizanske jedinice. Time se uključuje partizanska aktivnost na Kalniku sve do sredine oktobra 1942. godine, kada se ponovo rasplamsati, ali ovaj put snažno i sve do kraja rata. A zatim, napokon, dolazi značajan datum za Kalnik, 10. oktobar 1942. godine, kada se u selu Bijela, kod Daruvara, od Proleterske banijske ete, pod komandom Nikole Demonje, jačine oko 70 boraca i više od 100 dobrovoljaca partizana iz slavonskih jedinica, među kojima je bilo i Kalničanina, osniva Kalnički partizanski odred, koji je odmah nakon toga krenuo na Kalnik. Odred je imao dva bataljona: komandant odreda bio je drug Mate Jerković, a politički komesar drug Joža Horvat. Odred, na svom putu za Kalnik, vrši niz uspješnih akcija na bilogorskom području. Došavši na Kalnik, Odred razvija snažnu borbenu aktivnost i nanosi teške udarce neprijateljskim snagama na bilogorsko-kalni kom području, a kasnije i u zagorskim predjelima.

U novembru 1942. godine stiže na Kalnik partizanska eta, upućena sa Zumberka 6. oktobra 1942. godine. Dolaskom te ete iskusnih i dobro naoružanih boraca znatno su ojačane partizanske snage na Kalniku.

Nakon toga, neprijatelj preduzima snažnu ofanzivu na Kalnik, ali iskusni partizanski borci brzo se izvlače i odvajaju od neprijatelja, te umjesto da se povlače prema Bilogori, kako je neprijatelj očekivao, usmjeravaju svoja dejstva na Zagorje i Prigorje, i u tome pohodu izbijaju na vrh Sljemena (Tomislavov dom), a zatim se ponovo vraćaju na Kalnik vrše i usput izvanredno smjele akcije.

U decembru 1942. godine, po odluci Glavnog štaba Hrvatske, Mate Jerković se vraća, sa snagama koje su došle iz Slavonije, u sastav 16. i 17. slavonske brigade, a na Kalniku ostaju snage jačine jednog bataljona (Zumberka eta, Bilogorska eta Mime Manojlovića i novopridošli borci s kalničkog područja) od kojih se definitivno formira Kalnički partizanski odred, koji će od tada biti kvasac za razvoj svih jedinica na kalničkom području, a koje će kasnije ući u sastav 32. divizije NOV Jugoslavije. Komandant Kalničkog odreda postaje Izidor Štok, španski borac koji je došao sa Zumberka kom etom, a politički komesar Joža Horvat.

Za vrijeme operacija Kalničkog odreda (slavonske snage), u razdoblju oktobar-decembar 1942. godine, obavještajna služba na kalničkom području nije se za tako kratko vrijeme mogla razviti, već je i dalje ostala u okviru partijskih organizacija, to više što su Odred i njegov Štab u to vrijeme bili neprestano u pokretu uz akcije na veoma širokom području Koprivnica—Zagreb i Veliko Trojstvo—Novi Marof. U tom periodu naša obavještajna služba na Kalniku djeluje isključivo unutar organizacija i rukovodstava okružnih komiteta KPH-a Varaždin i Bjelovar.

Obavještajni oficir Kalničkog partizanskog odreda u to vrijeme bio je drug Slobodan Ilić i a. To je ujedno i prvi zvanično poznati partizanski obavještajac na Kalniku.

Formiranjem »drugog« Kalničkog partizanskog odreda, pod rukovodstvom druga Izidora Štoka, komandanta, i druga Jože Horvata, komesara Odreda, kalnički NOP i njegova partizanska vojska vrste se usidriti na Kalniku.

Potkraj decembra 1942. godine, Kalnički partizanski odred ima 209 boraca (1. bataljon 150 boraca, Bilogorska četa 47 boraca i Štab odreda 12 rukovodilaca i boraca) naoružanih sa 173 puške, 2 automata, 7 puško-mitraljeza i 33 pištolja. Odred se potkraj 1942. i na početku 1943. godine snažno razvijati, zahvaljujući svojoj borbenoj i političkoj aktivnosti. Iz dana u dan broj boraca i borbeno jačanje tako da se već u martu 1943. godine imati u svom sastavu tri bataljona i mitraljesku četu, i tada jedan bataljon i mitraljesku četu poslati u sastav 12. slavonske divizije NOVJ. Iako je Odred tim bio znatno oslabljen, brojno stanje ubrzo se porasti, tako da se potkraj augusta 1943. godine imati pod oružjem oko 950 boraca.

Obavještajni oficir Kalničkog partizanskog odreda u to vrijeme bio je drug Andrija Frntić. On se u tome periodu snažno razviti djelatnost naše obavještajne službe na Kalniku. Osnovao se obavještajne punktove prema Križevcima i Bjelovaru, Koprivnici, Ludbregu, Varaždinu, Novom Marofu, i razviti dobru kontraobavještajnu djelatnost u jedinicama Odreda, a posebno na terenu kalničko-bilogorskog područja na kome je Odred djelovao. Odred istom terenom od raznovrsnih izdajnika, ustaških i njemačkih špijuna, agenata i doušnika, sistematski i rigorozno na širem području dejstva svojih jedinica. Partijske organizacije i antifašisti na terenu daju u tome pogledu snažnu pomoć i političku podršku mladoj partizanskoj obavještajnoj službi na Kalniku. U sva tri svoja bataljona Odred je imao sposobne obavještajce, među kojima je bio i drug Josip Blažić Škot, koji se kasnije razviti u jednog od najsposobnijih obavještajnih ratnih rukovodilaca u Hrvatskoj, a po obavještajnoj aktivnosti neposredno poslije rata svrstava se među najsposobnije i najtalentiranije obavještajce u Jugoslaviji.

Kakvu je obavještajnu aktivnost Kalnički partizanski odred razvio preko svojih obavještajaca i kako je njegova obavještajna služba funkcionirala, možda se najbolje predočiti ovih nekoliko citata iz naših i neprijateljskih izvještaja:

— Štab Kalničkog PO — Štabu II operativne zone. Citat iz izvještaja od 20. januara 1943. godine:

»Na Kalničkom sektoru strijeljali smo sedam špijuna od ukupno sedamnaest uhapšenih. O tome smo izdali 'službeno saopćenje'. Neki od njih aktivnost nismo primjetili.«

— Štab Kalničkog PO — Štabu II operativne zone. Citat iz izvještaja od 6. marta 1943. godine:

»Među neprijateljske vojnike, koji prebjegavaju na našu stranu, ubacuju se špijuni, kako smo to konstatirali kod dvojice, koje smo likvidirali.«

— Štab Kalničkog PO br. Ob. 41/43 — Komandantu II operativne zone. Citat iz izvještaja od 23. marta 1943. godine:

»Prema obavještenjima, koja smo ovoga časa primili, navodno će Nijemci ubaciti u naše redove svoje ljude u civilnim odijelima, a koji znaju hrvatski, sa zadatkom da nas špijuniraju.«

To se obavještenje pokazalo tačnim i potvrđeno je poslije toga u nekoliko navrata. Baš u to vrijeme Gestapo ubacuje u 13. proletersku

brigadu na Žumberku dva svoja špijuna: Dragutina Klepca iz Zagreba i još jednog viškog, atletski razvijenog sredovje nog ovjeka, kojemu sam ime i prezime zaboravio.

— Obavještajni oficir Kalni kog PO — Obavještajnom oficiru II operativne zone. Slobodni izvod iz teksta obavještajnog izvještaja od 27. marta 1943. godine:

U tome se izvještaju, uz ostalo, kaže: u posljednje vrijeme bilo je šest slu ajeva dezerterstva. Jedan je uhva en i strijeljan pred postrojenim bataljonom u kojemu je bio. Dalje se navodi da se organizira pra enje sumnjivih pojedinaca u Odredu preko lanova KP i SKOJ-a. Navodi se da je od 8. do 26. marta likvidirano šest ustaša i njihovih špijuna u selima.

U izvještaju obavještajnog oficira Kalni kog PO obavještajnom oficiru II operativne zone, od 27. maja 1943. godine, javlja se o stanju i organizaciji obavještajne službe na terenu, i napominje da se nije još uspjelo organizirati obavještajnu službu na sektoru Bilo-gore. Obavještava se o uspjehu u organizaciji kontraobavještajne službe u Odredu. Daju se podaci o likvidaciji devetnaest zloglasnih ustaša i špijuna na operativnom podru ju Kalni kog partizanskog odreda.

A neprijatelj o partizanskoj obavještajnoj službi na Kalniku kaže:

— Neprijateljski izvještaj iz februara 1943. godine navodi: »Dana 27. i 28. II dvije bojne krstare Kalnikom, jedna bojna uzduž i poprijeko, bez nailaska na partizane, a 28. II na 1. III izvršen je partizanski napad na Ludbreg.

Dana 1, 2, 3. i 4. III krstari u Kalniku jedna bojna, a 5. III i no u 5/6. III izvršen je partizanski napad na Rasinju.

Pu anstvo je ili njima (partizanima — D. L.) naklonjeno ili se plaši osvete. Svakako, nitko apsolutno ništa ne javlja.«

— Neprijateljski izvještaj iz maja 1943. godine isti e:

»Gotovo u svim pothvatima došlo se do zaklju ka, da su partizani imali uvijek više uspjeha od naših postrojbi, zahvaljuju i dobro razvijenoj izvještajnoj (obavještajnoj — D. L.) službi, koja je rasprostranjena gotovo kroz itavo Kalni ko Gorje i Bilogoru, gdje imaju mnogo sebi naklonjenog pu anstva.«

— Neprijateljski izvještaj od 5. augusta 1943. godine konstatira:

»U selu Drenovac (5 km jugoisto no od Varaždinskih Toplica) ubili su partizani trojicu naših doušnika, u selu Leskovac (7 km isto no od Varaždinskih Toplica) dvojicu doušnika. Partizani su ih najprije osudili, a onda osude umnožili i podijelili stanovništvu, tako da seljaci od straha ne daju nikakve obavijesti o partizanskim pokretima.«⁵

Najzaslužniji su za razvoj i djelovanje obavještajne službe na Kalniku u tome periodu drugovi Andrija Frnti i Martin Puštek, koji je potkraj 1942. godine bio informativni oficir Odreda, te Josip Blaži

⁵ Citati iz izvještaja Kalni kog PO uzeti su iz dokumenata u arhivu Instituta za historiju radni kog pokreta Hrvatske u Zagrebu, a citati iz neprijateljskih izvještaja iz dokumenata objavljenih u knjizi *Milana Brunovi a*, Kalnik u borbi.

Škot i Mirko Gobac Filip, obavještajci bataljona. Osim partijskih organizacija, zaslužni su i naši obavještajci na Kalniku za prelazak domobranskih oficira i dijela domobrana topni kog domobranskog divizionu iz Varaždina, sa svim artiljerijskim oružjem i na čelu sa zapovjednikom divizionu Demetrom Vardom, koji ostaje u partizanima. Isto su tako zaslužni za prelazak dijela konjice kog divizionu u augustu 1943. godine, te dijela veće grupe domobranske pješadijske jedinice u septembru 1943. godine pod vodstvom Vjekoslava Smeha Alibabe.

Štab II operativne zone stigao je na Kalnik 27. jula 1943. godine i smjestio se u selu Mala Rijeka. Oko 29. ili 30. jula stigao sam i ja u Štab nakon završenih poslova u Moslavini. Zatim sam poduzeo pripreme za organizaciju Kalničkog okružnog obavještajnog centra. Posao oko toga bio mi je utoliko olakšan, što sam u Štabu odreda poznao druga Štroka, komandanta, još iz 1941. godine, s Korduna, a druga Jožu Horvata, komesara, upoznao u januaru 1943. godine, kad sam došao sa Zumberka, bio u Odredu nekoliko dana i zajedno s drugom Horvatom krenuo prema Bilogori za Zvečevu, u Slavoniji. U OK KPH Varaždin, isto sam tako naišao na puno razumijevanje i potrebnu pomoć u pogledu ljudi prema tadašnjim kadrovskim mogućnostima.

Nakon tih priprema i konzultacija, stvoreni su uslovi za formiranje Obavještajnog centra za okrug Kalnik i formiran je u selu Ivancu, između 5. i 8. augusta 1943. godine. U prvo vrijeme Kalnički obavještajni centar nije se mogao popuniti s više članova, kako smo uspjeli u Moslavini, jer je na Kalniku bila teža situacija u pogledu kadrova. Varaždinski okrug obuhvaćao je veliku teritoriju u kojoj je bilo osam kotara,⁶ a razvoj NOP-a i partizanskih jedinica bio je ubrzan u cijeloj 1943. godini. Uz to, hapšenja komunista po gradovima (Varaždin, Rakovec, Ludbreg, Križevci itd.) i na terenima pojedinih kotara bila su brojna u proteklom periodu rata, a naročito u 1941. i 1942. godini, za vrijeme gušenja i uništavanja partizanskih grupa na Kalniku. Iz tih razloga nismo mogli dobiti više ljudi nego što smo dobili, i zato smo se odlučili na krajnje ekonomiziranje s kadrovima, nastojeći i da organizacijom službe pokrijemo cijelo područje varaždinskog okruga. Zbog toga je u prvo vrijeme, oko mjesec dana, u Kalničkom obavještajnom centru bio samo njegov šef drug Josip Blažič Škot, i mislim, dvojica drugova, koji su obavljali administrativno-tehničke poslove i bili na vezi u centru, kada bi drug Škot negdje bio na terenu. Kasnije, u septembru, drug Škot je uzeo dvojicu drugova u centar, kao članove, ali se ne mogu sjetiti njihovih imena. Ipak mislim da su to bili drug Vilko Kun i drug Ivan Brčković. Nisam li no kontaktirao sa svima ni poznao sve drugove koji su postavljeni i radili u ROC-ima kotara na području okruga, tako da mnogima iz toga vremena ne znam imena i prezimena. Ali znam da su u to vrijeme u teritorijalnoj politici koju partizanskoj obavještajnoj službi radili ovi drugovi: Vilko Kun, Ivan Brčković, Rudolf Perin Švejk, Tomo Blažič Peppek, Anđelko Matišić, Aco Vidović, Franjo Švagelj, Pero Bezjak i Josip Blažič Škot, šef Okružnog centra.

⁶ Toliko je kotara u prvo vrijeme obuhvaćao Okružni obavještajni centar za okrug Varaždin, jer su u njegovom sastavu bili kotari Križevci i Koprivnica, kako sam već objasnio.

Tehničke poslove u prvo vrijeme u centru je obavljao drug Šimun Matišić.

Znam pouzdano da smo već na početku pokrili cijeli teren rukovoditeljima u kotarima, kao i to da su najbolje organizirani bili sretni kotari: Ludbreg, Varaždin i Koprivnica.

Drug Škot je neumorno radio na organizaciji i pomagao drugovima u radu. Taj talentiran, tih i uporni uvijek neumorno je raditi na unapređivanju službe, podupirati i podstrekavati drugove u radu. On neumorno, vrlo pedantno i smišljeno uređuje i ustrojava evidencije o neprijateljskom djelovanju po oblastima, onako kako oni politički nastupaju prema NOP-u i njegovoj oružanoj sili, NOV i POJ. Drug Škot bio je, koliko znam, najtalentiraniji obavještajac na području II operativne zone.

Nakon toga, 4. septembra 1943. godine, formirana je brigada »Braća Radi«. Obavještajni oficir brigade postao je drug Duro Bari, a obavještajci bataljona drugovi Valent Kataleni, Rudolf Bronec i Mirko Gobec Filip. Drugovi Bari, Kataleni i Gobec bili su otprije obavještajci, veoma su se zalagali u radu i od početka pravilno postupali u organizaciji kontraobavještajne službe, kako bi se brigada već od početka zaštitila od prilika nekog nasrtaja neprijatelja, koji je nastojao da se ukotvi u našim redovima.

Dana 12. decembra 1943. godine formirana je brigada »Matija Gubec«. Obavještajni oficir brigade postao je drug Zvonko Bezjak, a obavještajni oficiri bataljona drugovi Mirko Lovrenc, Tomo Labac i Stjepan Fišer. Tri dana nakon toga, 15. decembra 1943. godine, u selu Malom Pogancu, na Kalniku, od brigade »Braća Radi« i brigade »Matija Gubec« formirana je 32. divizija NOVJ. Za obavještajnog oficira divizije postavljen je drug Mirko Horvat, a obavještajci brigada ostaju drugovi Duro Bari i Zvonko Bezjak.

Od jula 1943. godine do ukidanja II operativne zone NOV i POH Hrvatske, 24. januara 1944. godine, na području Kalnika, osim tadašnje dobro organizirane i dobro vođene partizanske obavještajne službe, razvijena se i snažna političko-teritorijalna obavještajna partizanska služba. Time se, uz već postojeće snažne jedinice, NOP na Kalniku ili, bolje rečeno, u varaždinskom okrugu, ojačati, uvrstiti se i dobiti snažnu zaštitnu branu od nasrtaja udruženih neprijatelja našeg naroda. U to vrijeme pada i naše ozbiljno obavještajno prodiranje u Međimurje, naročito poslije oslobođenja Ludbrega i Koprivnice.

U tome periodu zadatak je najteži udarac neprijateljskim obavještajnim službama na području Kalnika i Podravine zauzimanjem i oslobađanjem Novog Marofa, Varaždinskih Toplica, Ludbrega, Koprivnice, Virja, Novigrada, Čurčeva, Pitome i još nekih manjih neprijateljskih uporišta u kojima je imao svoj upravni aparat. Tada je veoma široko područje očišćeno od špijuna, doušnika, obavještajnih i policijskih funkcionara, koji nisu uspjeli pobjeći prije ili u toku borbi za ta mjesta.

Isto tako, u našim jedinicama organizirana je kontraobavještajna služba po utvrđenom sistemu i funkcionirala je po određenim principima. Uspostavljena je i koordinacija između vojno-partizanske i novoosnovane teritorijalno-političke partizanske obavještajne službe, i u pogledu pri-

kupljanja vojnih podataka o neprijatelju, i u borbi protiv neprijateljske špijunaže na terenima i u našim jedinicama, kao i protiv političkog djelovanja raznih neprijateljskih snaga, koje su se otvoreno ili prikriveno uporno borile protiv NOP-a.

4. Zagorje

Zagorje ili okrug Krapina, kako je u ratu još nazivano, obuhvaća kotare: Krapinu, Pregradu, Klanjec, Zlatar i Donju Stubicu.

Prva faza NOB-a u Zagorju počinje potkraj 1941. godine djelovanjem partizanskih grupa sastavljenih većinom od komunističkih članova i simpatizera KP i traje do 12. maja 1942. godine. Te su grupe kasnije objedinjene u Zagorsku partizansku četu, koja se zvala još i 2. eta II operativne zone NOV i PO Hrvatske. Četa se narasta na 149 naoružanih boraca, pa se kasnije preimenuje u Prvi zagorski partizanski odred »Matija Gubec«. Odred u 1942. godini izvodi niz uspješnih akcija na neprijatelja, od kojih je najvažniji napad na neprijateljsko uporište u kotarskom mjestu Donja Stubica i napad na općinsko mjesto Brdovec, 30. aprila 1942. godine, kada su od neprijatelja zaplijenjene 42 puške i druga vojna oprema. Zatim slijedi niz teških borbi s neprijateljem, 5. maja kod Oroslavja, 7. maja kod Poznanovca i 11. i 12. maja 1942. godine kod Mihovljana u kojima je poginuo velik broj boraca Odreda. Angažiranjem još jače snage, 12. maja u borbi kod Mihovljana, neprijatelju polazi za rukom da Odred razbije, poslije čega, sve do jeseni 1943. godine, kada se ponovo osniva snažan Zagorski partizanski odred, u Zagorju djeluju samo manje partizanske samostalne grupe.

Oko polovine septembra 1943. godine osnovan je Zagorski partizanski odred, koji se od početka veoma borbeno djelovao tako da se do decembra 1943. godine narasta u snažnu jedinicu od oko 600 dobro naoružanih boraca.

U razdoblju od 1941. do u jesen 1943. godine, obavještajna je služba NOP-a u Zagorju u okviru organizacija OK KPH Krapina. Sva saznanja o neprijatelju, koja su dostavljana našim jedinicama u Zagorju i na Kalniku, potjecala su iz tih izvora. Isto tako, organizacije KPH u Zagorju u svojim su okvirima organizirale kontraobavještajni rad protiv neprijateljskih špijuna i doušnika, koji su tragali za komunistima, njihovim organizacijama, i za organizacijama NOP-a, koje je KPH na tome području ilegalno osnivala. Te poslove obavljali su posebno za to određeni i zaduženi komunisti.

Potkraj augusta 1943. godine, OK KPH Krapina šalje na Kalnik u Štab II operativne zone druga Stjepana Ivekovića i Štefa, radi konzultacija o organizaciji obavještajne službe u Zagorju. Drugi Iveković se sastaje u selu Ivancu na Kalniku s piscem ovih redaka, tada obavještajnim oficijem II operativne zone. U jednodnevnom kontaktu i razgovorima dogovorili su se o svemu što je bilo potrebno za organizaciju i rad obavještajne službe u Zagorju, i o načinu organiziranja okružnog obavještajnog centra za Zagorje i reonskih obavještajnih centara po kotarima. Raspravili su i niz drugih pitanja, koja su bila specifična za Zagorje

u kome u to vrijeme nije bilo ja ih partizanskih jedinica ni oslobo ene teritorije, nije jos postojao vojni sud, a gotovo cio rad i partijskih organizacija i organizacija NOP-a odvijao se u ilegalnim uslovima.

Drug Ivekovi je nakon toga otišao u Zagorje i više se nismo sastajali, ali pretpostavljam da je uz snažnu podršku OK KPH Krapina ve u toku septembra organizirao Zagorski okružni obavještajni centar, ROC-ove po kotarima i do kraja u osnovi uspostavio politi ko-teritorijalnu partizansku obavještajnu službu u Zagorju.

Da je organizacija obavještajne službe bila brzo i potpuno provedena u zagorskom okrugu potvr uje i ovaj dopis OK KPH Krapina obavještajnom oficiru Zagorskog partizanskog odreda, potkraj novembra 1943. godine.

Odgovor je napisan na dopis Zagorskog partizanskog odreda, inf. br. 6 od 22. XI 1943. godine, a glasi:

»Dragi U o! Primili smo tvoje pismo i upute za organizaciju informativne službe. Upute su ispravne i potpune, ali prijedlog, da se po kotarevima zaduži po jednog druga, sa tom službom nije nov, *to je ve mnogo ranije u injeno i za tu službu postoji i posebna organizacija* (kurz. D. L.). Prema tome nije potrebno slanje tih uputa po kotarevima i zaduženje nekog druga po toj službi ponovno.«⁷

Drug Stjepan Ivekovi Štef je, prema tome, prvi zvani ni rukovodilac i organizator obavještajne službe u Zagorju, i to onda, kada ona prelazi u zasebnu objedinjenu organizaciju rukovo enu iz jednog obavještajnog centra.

5. Prigorje

Prigorje ili zagreba ki okrug, kako smo ga službeno nazivali u NOB-u, obuhva a sjevernu stranu zapadnog Posavlja, Zagreba ku goru i takozvano Prigorje s kotarom Zelina, dijelovima kotara Dugo Selo i Križevaca. U sastav zagreba kog okruga ulazili su kotar Zelina i Dugo Selo, a kasnije, mislim, i kotar Donja Stubica, te isto na i sjeverna sela na neposrednoj periferiji grada Zagreba i to: od Šestina, preko Granešine do Zagreba ke Dubrave, Peš enice i Zagreba kog Trnja.

Zagreba ki partizanski odred formiran je 20. augusta 1943. godine od jakih udarnih partizanskih grupa, od kojih su neke bile ja ine dobro naoružane ete. Te grupe bile su rasute po Prigorju, a najja e, najiskusnije i najborbenije grupe bile su u dugoselskom kotaru, gdje su neprekidno veoma aktivno djelovale, još od po etka 1942. godine, oslanjaju i se na Moslavinu.

Obavještajni oficir Zagreba kog partizanskog odreda bio je drug Žarko Mili evi .

Potkraj augusta ili na po etku septembra 1943. godine, u Štab II operativne zone, u selo Ivanec na Kalniku, došao je neki drug iz OK KPH Zagreb, mislim da je imao nadimak Beli ili sli no (nadimak je

⁷ Ovo pismo nalazi se me u dokumentima iz NOB-a u IHRPH u Zagrebu.

svakako imao), koji je sa mnom razgovarao o pitanjima organizacije obavještajne službe na području zagrebačkog okruga. Dogovorili smo se kako će se služba organizirati, i o potrebi i na inu organizacije okružnog obavještajnog centra. Centar je odmah nakon toga i osnovan i pod njega je potkraj septembra potpao i ROC Dugo Selo, koji je do tada bio u sastavu Okružnog obavještajnog centra za Moslavinu. U Okružni obavještajni centar za okrug Zagreb ušli su nakon osnivanja drugovi Branko Struk Vlado i Dušan Pavić Oblak.

Obavještajni centar okruga Zagreb nije bio zadužen za organizaciju obavještajne službe i mreže saradnika u Zagrebu, jer me je već ranije upozorio drug Marko Belinić da je grad Zagreb u organizacionom pogledu i dalje ostati u nadležnosti centralnih rukovodećih organa Hrvatske, te da organizacija obavještajne službe i rukovodećih obavještajnih organa u gradu također ostaje u nadležnosti Glavnog obavještajnog centra Hrvatske.

6. *Bilo-gora*

Centralni i zapadni predjeli Bilo-gore pripadaju uglavnom bjelovarskom kotaru. Okrug Bjelovar obuhvaća je taj dio Bilo-gore i dijelove Podravine, koji su ulazili u sastav kotara u vrijeme evakuacije. Tako je taj okrug imao samo dva kotara: Bjelovar i u vrijeme evakuacije.⁸ Oba su kotara teritorijalno i po broju stanovnika prilično velika.

Razvoj NOP-a i partizanskih borbi na Bilo-gori ima neke posebnosti, najviše uslovljene geografskim faktorima. U toku NOB-a to je područje gravitaciono težilo prema trijumu područja. Prije svega, preko istočnog dijela Bilo-gore ka Slavoniji, zatim središnji dio ka Moslavini i zapadni ka Kalniku, tako da partizanske grupe i pojedinci neprekidno od 1941. godine odlaze u partizanske jedinice u tim trijumu područja, a naročito je velik odliv ljudstva u slavonske partizanske jedinice, što je sasvim prirodno s obzirom na geografske uslove i snagu NOP-a, te brz i snažan razvoj naših oružanih snaga u Slavoniji.

Budući da okrug Bjelovar ima svoj OK KPH, nastojalo je se poslije da se partizanske grupe zadrže na Bilo-gori i da se od njih postepeno razvijaju nove jedinice. OK je nastojalo da svoje partizanske snage usmjeri u pravcu Kalničkog partizanskog odreda, koji djeluje i na bilogorskom području, te da poslije svoje zasebne jedinice, kao što je bila eta, a kasnije bataljon Mime Manojlovića, izdvoji i formira sopstveni odred, koji će djelovati na bilogorskom području. Do toga dolazi 13. septembra 1943. godine, kada je definitivno osnovan Bjelovarski partizanski odred.

Naša obavještajna služba u tome okrugu razvijala se do tada u okviru organizacija KPH, kao i u ostalim okruzima, koji do tada nisu imali formirane svoje jedinice, a od formiranja Moslavačkog okružnog obavještajnog centra i u okviru ROC-a Bjelovar.

⁸ To je bilo u prvoj fazi organizacije obavještajne službe. Kasnije je, potkraj oktobra 1943. godine, taj Okružni centar preuzeti od Kalničkog okružnog centra još i kotare Koprivnicu i Križevce.

Za obavještajnog oficira Bjelovarskog odreda određen je drug Marijan Matanić, a nakon toga se i ROC Bjelovar izdvojiti iz Moslavackog okružnog obavještajnog centra i preformirati se u Bjelovarski okružni obavještajni centar. U Okružni obavještajni centar ušao je i drugi Mile Vuković, kao šef centra, drug Tomo, prezime sam mu zaboravio, i drugi Pavle Vedlin Pavelka, kao članovi okružnog centra.

V

Time bi se potpuno zaokružilo formiranje obavještajnih centara po okruzima i kotarima i razvoj naše teritorijalne obavještajne službe u jedinstvenu političku obavještajnu organizaciju NOP-a na području II operativne zone NOV i PO Hrvatske, koja je kasnije, u 1944. godini, prerasti u OZN-u i uključiti se, kao završni organ, u borbu za stvaranje naše zajedničke države — Demokratske Federativne Jugoslavije i otklanjanje naših teško izvojevanih tekovina.

Taj zamašan posao počeo je u junu 1943. godine na Zumberku i u osnovi je završen potkraj septembra 1943. godine. Isto tako, u to razdoblje pada osnivanje velikog broja odreda i brigada, pa je trebalo organizirati u tim jedinicama vojnoobavještajnu i kontraobavještajnu službu, uspostaviti i uskladiti saradnju između vojno-partizanske i političko-teritorijalne obavještajne službe NOP-a u prikupljanju vojnih podataka o neprijatelju, i u kontraobavještajnom radu posebno. Vojnoobavještajna služba bi sve podatke političkog značaja, za koje bi saznala na terenu u svom radu, dostavljala okružnim i reonskim obavještajnim centrima političko-teritorijalne obavještajne službe.

U tome periodu bilo je neobičajno važno ostvariti punu saradnju sa sudovima komandi vojnih područja u Moslavini i na Kalniku, pred kojima su vođeni sudski postupci za cijelo područje II operativne zone, sjeverno od rijeke Save, protiv narodnih neprijatelja i neprijateljskih špijuna. Taj je posao uspješno obavijen. Tako je precizirano, što je taj posao i na koji način se pokretati postupci pred sudom. Obavještajni organi morali su dati sudovima potrebne podatke o neprijateljskom radu i konkretno u inženjerskim deliktima prema NOP-u za ona lica, koja je trebalo lišiti slobode i suditi im. Obavještajni organi su sporazumno s predsjednicima sudova odlučivali, koja lica će biti lišena slobode i predata na sudski postupak. Oni nisu vodili istražni postupak nego je to bilo sporazumno dato potpuno u nadležnost sudovima. Na tome sam inzistirao od prvog dana, otkako sam preuzeo dužnost obavještajnog oficira II operativne zone, suprotstavljajući se tendencijama, kojih je kod nas bilo, da se obavještajni centri i obavještajni organi uopšte pretvore u hapsane i da vode nekakve policijske istrage, jer bi to bila velika opasnost da se naša tek formirana političko-teritorijalna obavještajna služba pretvori u neku klasu policiju i da zanemari ono što joj je bilo osnovno — prikupljanje podataka o neprijatelju i njegovom političkom i špijunskom radu.

Istražni postupak kod obavještajnih organa bio je dozvoljen samo kada je bio uhvaćen neki neprijateljski špijun ili agent, i to samo do onoga stepena, koliko je bilo potrebno radi otkrivanja neprijateljskih

obavještajnih pipaka na odre enom terenu ili u odre enoj sredini. Osim toga, nastojao sam da se sprije i svako iznu ivanje priznanja, kada su agenti saslušavani kod obavještajnih organa, i to zbog toga što sam smatrao takve postupke neljudskim i štetnim za same organe koji ih vrše, a dobivanje podataka pod takvim okolnostima sumnjivim i veoma opasnim.

Zastupao sam uvijek stajalište da je nekad bolje neprijatelja i pustiti nego nevinog osuditi. Mogu re i da su se toga obavještajni organi u to vrijeme pridržavali.

Treba još re i da se političko-teritorijalna obavještajna služba, oko 10. oktobra 1943. godine, odvaja od vojnoobavještajne službe. Nakon toga formira se Pomoćni obavještajni centar za Zagrebačku oblast, koji je preuzeti kompletnu političko-teritorijalnu obavještajnu službu, sa svim formiranim centrima i onim koji su bili u formiranju. Pri tome je u inženjerskim greškama, koje se poslije veoma negativno odraziti, naročito u 1944. godini. Ne u govoriti o svim tim greškama, jer bi to iziskivalo prilično vremena i prostora. Mogu samo re i da se političko-teritorijalna obavještajna služba potpuno izolirala od vojnoobavještajne službe i zatvorila sama u sebe. To je išlo toliko daleko da su se Oblasni obavještajni centar i njegovi funkcionari zakonspirirali od vojnoobavještajne službe II operativne zone, kao da ona pripada nekom drugom pokretu i ima zadatak špijunirati tu našu novoformiranu političko-teritorijalnu obavještajnu službu.

Ne u navoditi drugove koji su takav metod rada uveli, jer sam uvjeren da to nisu činili zato što su takvi htjeli biti, nego zato što su smatrali da je takav njihov rad jedino ispravan. Zbog toga oni i nisu toliko krivi, ali kriv je Glavni obavještajni centar Hrvatske, koji nije našao za shodno da nekoga od svojih članova pošalje u tako značajnu i veliku oblast, kao što je bila Zagrebačka, i da svoje zamisli o organizaciji provede u djelo, nego su poslali dvojicu drugova na te dužnosti koje je obavještajno iskustvo bilo oskudno, a uz to uopće nisu poznavali prilike u Zagrebačkoj oblasti.

Najteže je bilo to što su oni preuzeli kompletnu obavještajnu mrežu, uključujući i one naše saradnike, koji su u neprijateljskim garnizonima ili njegovim jedinicama radili po isto vojnoobavještajnim zadacima, i nisu htjeli ništa za obavezu da još preuzmu na sebe i prikupljanje podataka o neprijateljskoj vojsci. Postepeno su oni te saradnike orijentirali da rade u drugom pravcu, a da bi vojnoobavještajna služba ponovo uspostavila novu mrežu saradnika u neprijateljskim garnizonima na cijeloj teritoriji oblasti trebalo bi mnogo vremena. Uz to, tada nismo imali partizanske grupice i određene nego snažne jedinice u partizanskim odredima, brigadama i divizijama, kojima su neprestano bili potrebni ta ni podaci o neprijatelju i njegovim namjerama. Nadoknađivao sam to tako što sam se u radu vezao za okružne centre, gdje su bili meni poznati drugovi. Međutim, kada sam otišao s te dužnosti, nakon rasformiranja Štaba II operativne zone, to se u osnovi izmijeniti, naročito na lokalnom području, gdje su mnogi stari obavještajci u jedinicama, uključujući i 32. diviziju, izmijenjeni, a drug Škot otišao u Oblasni obavještajni centar, što je bila također velika pogreška.

Izme u Oblasnog obavještajnog centra i okružnih obavještajnih centara, s jedne strane, i vojnoobavještajne službe u korpusu i divizijama s druge, morala je biti organizirana besprijekorna saradnja u kontraobavještajnom radu, kako bi se onemogućilo neprijatelju ubacivanje špijuna i rasplitanje mreže po našim jedinicama, vojno-teritorijalnim i drugim ustanovama. Neprijatelj je imati velikih uspjeha u svojim obavještajnim pothvatima na terenu i u jedinicama X korpusa u 1944. godini, a posebno na kalni kom području i jedinicama koje su se tu bazirale.

Da je neprijatelj u tome pogledu imao uspjeha u 1944. godini, mislim da je jasno svakom poznavatelju prilika, u esniku rata na tim područjima, a koji je bio u našim vojnim komandama u tome periodu. Moglo bi se za to navesti mnogo primjera, ali u se ograničiti samo na ove:

Formiranjem Štaba X korpusa NOV i POJ neprijatelju polazi za rukom da u sam štab ugradi svoga obavještajca velikog formata i veoma širokih mogućnosti, koji je do kraja rata djelovati neotkriven i za to vrijeme nanijeti neprocjenjivu štetu jedinicama X korpusa. Naša politiko-teritorijalna obavještajna služba doznaje da takav obavještajac postoji u korpusu, da je veoma aktivan i da redovno obavještava o svemu neprijatelja. Pokušava se tragati za tim licem, ali se sve završava bez rezultata. Drug Ivo Robi, koji je neko vrijeme nakon formiranja korpusa bio šef kontraobavještajne službe u korpusu, rekao mi je jednom prilikom da je dobio nekoliko obavještenja o postojanju neprijateljskog špijuna u korpusu i da se taj špijun potpisivao obavještajnim pseudonimom »Rolf«. Ali »Rolf« naši obavještajci nisu mogli pronaći. U istom periodu neprijatelju uspijeva ugraditi i jednog svoga špijuna u Komandu kalni kog vojnog područja. Smatram da je ugrađivanju neprijateljskog špijuna u X korpus kumovao Andrija Hebrang, a u to vrijeme sekretar CK KPH, jer kada je Štab korpusa formiran u njega nisu ušli drug Rade Bulat, dotada na elnik Štaba zone, i Danilo Livada Dane, tada obavještajni oficir II operativne zone. Svi ostali ostaju na svojim funkcijama i u novom Štabu X korpusa. Rade Zigi provodio je reorganizaciju i formiranje Štaba korpusa, uvođenjem i u komandu korpusa velik broj novih lica. Taj posao obavljao je vrlo netaktno, jer se radilo o pomjeranju i premještanju velikog broja ljudi. Neki su smjenjivani a nisu ni znali zašto, kao što je bio slučaj i sa mnom, da ne navodim druge. Saznao sam da je korpus formiran kada je Milan Brunović u pomoćnik na elnika Štaba korpusa, naravno izradu novih štambilja za korpus. Protestirao sam kod drug Matetića, komandanta korpusa, zbog takvog postupka i napao Zigićeve neljudske metode postupanja s ljudima. Bio sam jako ljutit, ne zbog toga što odlazim nego zbog načina na koji odlazim. Zato sam psovao i svašta rekao drugu Matetiću, ne obazirajući se na posljedice, pa što bilo da bilo sa mnom. Drug Matetić me gledao i potpuno mirno pustio da se izvaram i nakraju rekao da sam u pravu što protestiram protiv metoda, ali da Zigić nije kriv za to, a da on sam nema veze ih mogući za konzultiranja u provođenju toga posla. Rekao mi je na kraju da je bio i sam protiv toga metoda i saopćio to Zigiću, upozoravajući ga da neka rješenja nisu dobra i da mogu imati posljedica. Ali Zigić mi je rekao da mu je onaj spisak, koji je donio sa sobom o kadrovskim rješenjima i iznio na sastanku, diktirao li no Hebrang. Tu je tada, po svojoj prilici, uplivao i »Rolf«. Tako sam se

onda smirio, jer tko je mogao posumnjati u ispravnost i nesvršishodnost toga svega, to više kada to potječe od sekretara CK KPH, a to je za nas onda bila velika autoritativna i nepogrešiva ličnost.

Evo i jedne depeše kojom naši obavještajci iz Varaždina obavještavaju o radu špijuna u Štabu X korpusa i Komandi kalni kog vojnog područja:

Depeša: PS. br. 2-43 GR. 125 16,00 h - Povjerenstvu DDDDD (28. 7. 44.)

»Dostavljamo vam izvještaj dobijen iz Komande mjesta Varaždin. Pripazite na špijunažu u Desetom korpusu i Komandi Kal. područja, jer svaki izvještaj poslan iz Varaždina na ova dva Štaba za par dana je u prepisu kod ustaša u Varaždinu. Od Štaba desetog korpusa stalno stiže izvještaj u Varaždin o mjestu, brojnom stanju jedinica, i o moralu kod partizana. OKV.«⁹

S radom toga špijuna u X korpusa povezana je i tragična sudbina bataljona 17. brigade (slavonske) 6. jula 1944. godine, koji je pri napadu na Ludbreg propušten u mjesto, opkoljen i kompletan u juna kom otporu, okružen u zgradi, uništen. Siguran sam da je taj špijun (»Rolf«) u estvovao i u »operaciji prebacivanja oružja preko Save« od prvih ideja o tome, do pokušaja potpunog uništenja i zadavanja strahovito teškog udara 2. moslava koj brigadi, koja je imala obezbijediti »prebacivanje oružja« od Save u Moslavinu, oružja koje zapravo nije bilo ni poslato, a oko njega je vršena »operacija depeša« da se brigada izloži i što dulje zadrži kod Save. Interesantno je i neobjašnjivo i to da X korpus ne dopušta povlačenje brigade, iako vrlo iskusni komandant brigade Miloš Kora svaki dan upozorava depešama na opasnost, koja brigadi prijete. Brigada je dobila naređenje 23. marta 1944. godine da krene na Savu, u selo Oborovo, i tu ostala do 29. marta 1944. godine, čekajući »oružje«, kada je napadnuta s tri pravca i to: od Siska u dva pravca; uz lijevu obalu Save, i preko Save s desne obale, iz pravca sela Veleševac—selo Orle—obala Save—Oborovo, zatim pravcem Zagreb—Rugvica—Oborovo i Dugo Selo—Trebovac—Oborovo. Brigada je imala 560 boraca¹⁰ pred bitku, a vratila se sa svega 340 boraca, koji su se uz naduvanje ne napore uspjeli probiti iz obruba i pre i preko željezničke pruge Zagreb—Dugo Selo—Novska.

U mnoge jedinice X korpusa također je bilo ubačeno dosta neprijateljskih elemenata i špijuna, tako da je bilo masovnog dezertiranja iz jedinica, čak i među starim borcima, jer je bilo dosta takvih situacija, kad su sami borci zaključivali da su izdani. Tako, raspravljaju i o iznenađenju brigade »Braća Radi« u Velikoj Trešnjevici, Divizijski komitet 32. divizije u svom zapisniku od 10. X 1944. godine konstatira da je 1. bataljon imao 26. IX 1944. godine, tada kada je iznenađen, 15 mrtvih, 4 ranjena, 61 nestao i 1 dezertirao. Izgubljeno 10 puškomitraljeza, od toga tri šarca. Pomoćnik komesara te brigade, 30. IX 1944. godine, u

⁹ Ta depeša zavedena je u knjigu depeša X korpusa, koja se čuva u Arhivu IHRPH u Zagrebu.

¹⁰ Teško naoružanje i neke prištapske jedinice ostale su u Moslavini, jer je brigada morala biti što pokretljivija. Zato je na Savi bilo samo 560 boraca.

svom izvještaju Divizijskom komitetu 32. divizije, kada opisuje borbe koje je vodio iznenađeni (opkoljeni) bataljon, kaže da je jedan »borac«, puškomitraljezac, kad su ustaše nastupali, pucao u zrak, a kada ga je desetar opomenuo okrenuo je mitraljez i osuo vatru po lijevom krilu borbenog poretka bataljona.

Ne u tvrditi da se sve to moglo spriječiti, ali uvjeren sam u to da se moglo svesti na mnogo manju mjeru, da je postojala bolja saradnja između vojnootvještajne i političko-teritorijalne obavještajne službe i da u jedinicama korpusa nisu izvršene drastične izmjene obavještajnih kadrova i gotovo potpuno zanemarivane te važne službe, u obavještajnom a u kontraobavještajnom pogledu još i više.

Moslavačke jedinice zadržale su svoje stare obavještajce i saradivale sa svojim okružnim obavještajnim centrom pa tamo nema takvih pojava, a dezertstva iz jedinica gotovo i nema. Kada je stradala 2. moslavačka brigada kod Oborova, otkrivalo se da je nakon toga šoka kod boraca došlo i do masovnog dezertiranja, ali svi izvještaji poslije toga događaja govore da nije bilo ni jednog takvog slučaja. To je dokaz da su moslavačke jedinice bile mnogo »istije« i, može se reći, u osnovi »iste« od neprijateljskih elemenata. Pa i Prva brigada 33. divizije bila je u Zagorju u aprilu i maju 1944. godine i doživjela istu tešku sudbinu kao i jedinice 32. divizije, ali se u Prvoj moslavačkoj brigadi nisu pojavljivala masovna dezertstva. U maju je brojno stanje brigade »Matija Gubec« bilo 270 ljudi. I u brigadi »Braća Radi« bila je ista situacija. U izvještaju Divizijskom komitetu 32. divizije sekretar partijske organizacije brigade, uz ostalo, kaže:

»Iz Zagorja i ofanzive, koja nas je slijedila i kroz Kalnik u toku mjeseca maja izašli smo brojevi veoma mali. Prvo zbog velikog broja dezertera, kao i izbačenih iz stroja, a priliva novih boraca nije bilo. Također se izgubilo prilično oružja u toku ofanzive: 7 mitraljeza, teški bacač i dva antitenkovska mitraljeza.«¹¹

Zaključuju i ovaj napis, smatram se obaveznim istaknuti da je komandant II operativne zone drug Vlado Mateti poklanjao veliku pažnju razvoju obavještajne službe i pomagao mi svojim direktivama, uputama, savjetima, kad god sam ih zatražio, za sve vrijeme mog rada kao obavještajnog oficira II operativne zone NOV i PO Hrvatske.

¹¹ Ovaj izvještaj čuva se u Arhivu IHRPH u Zagrebu.

Nikola Brezovi Prebeg

Teritorijalna obavještajna služba i Odjeljenje
zaštite naroda (OZN) Zagrebačke oblasti u NOR-u
od jeseni 1943. do proljeća 1945. godine s osvrtom
na grad Zagreb (fragmenti)

I

Organizaciji teritorijalne obavještajne službe na području II operativne zone NOV i PO Hrvatske prišlo se uoči kapitulacije fašističke Italije i neposredno nakon nje. (Nešto prije bili su osnovani obavještajni centri u Moslavini i na Kalniku pa su tada samo reorganizirani.) Do tada su organizacije KP i vojna obavještajna služba organizirale i vodile prilikom uspješne borbe s neprijateljskim obavještajnim službama usmjerenim protiv partizanskih jedinica, organizacija i pripadnika NOP-a. Za rad na teritoriju zone osnovan je Pomoćni obavještajni centar za gornju Hrvatsku. U okrugu Pokuplje osnovani su Rajonski obavještajni centar (ROC) Zumberak i ROC Pokuplje. U ostalim okruzima ROC-evi su pokrivali teritorij okruga. Za okrug Zagreb osnovan je ROC Prigorje; za okrug azmu ROC Moslavina; za okrug Bjelovar ROC Bjelovar; za okrug Varaždin ROC Kalnik; za okrug Krapina ROC Zagorje. Osnovan je i Centar za rad uz maarsku granicu, a za rad u Međimurju i za rad prema Zagrebu određeni su posebni drugovi, koji su radili pod rukovodstvom POC-a. Osnovani su i kotarski obavještajni centri za rad na teritoriju kotara. Nakon oslobođenja Koprivnice, osnovan je Mjesni obavještajni centar Koprivnica. Pronađeni su povjerenici u općinama, selima i gradovima neosloboenog, poluosloboenog i osloboenog teritorija. U Zagrebu djeluje Centar obavještajne službe pod rukovodstvom Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku.

U Pomoćnom obavještajnom centru radila su četvorica drugova. Rajonski obavještajni centri i Centar uz maarsku granicu imali su po trojicu članova. U Međimurju je radio jedan i prema Zagrebu jedan drug. Kotarski obavještajni centri imali su u početku, uglavnom, po jednog člana.

U veljači 1944. godine dovršena je organizacija Pomoćnog obavještajnog centra Pokuplje. Tada su ROC Zumberak i ROC Pokuplje potpali pod taj centar. Reorganizirani su ROC Zagorje u ROC Zagorje i ROC Ivanica; Rajonski obavještajni centar Kalnik u ROC Kalnik i ROC Varaždin; ROC Bjelovar u ROC Bjelovar i ROC Koprivnica—Križevci. U veljači 1944. godine ustaše su ušli u Koprivnicu i okupirali dio osloboene Podravine. Nakon toga smanjen je rad Centra uz maarsku granicu.

Drug koji je radio prema Zagrebu otišao je na novu dužnost. U velja i 1944. godine bila je osnovana Sekcija za rad prema Zagrebu sa sjedištem u Dubravi kraj azme.

Tako organizirana teritorijalna obavještajna služba djeluje do osnivanja Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a) u svibnju 1944. godine. U jedinicama NOV i PO postoji u to vrijeme posebna organizacija obavještajne službe koja u tijesnoj suradnji s teritorijalnom obavještajnom službom radi na pra enju vojnih namjera neprijatelja i osiguranju jedinica od neprijateljskih špijuna. Organizatori teritorijalne obavještajne službe i nosioci rada u prvom su redu kadrovi iz vojne obavještajne službe, zatim kadrovi dodijeljeni od organizacija KP i vojnih jedinica. Oblasni komitet, Štab zone, okružni i kotarski komiteti davali su kadrove i pomagali toj novoj organizaciji.

Sastav kadrova bio je dobar. Po političkom i borbenom iskustvu bio je u skladu s tadašnjim mogućnostima NOP-a kao cjeline, u odnosu na širu raspodjelu kadrova. Bilo je među njima radnika, seljaka, učenika, studenata, apsolutista, pravnika, inženjera, učenika, trgovaca, pomornika, strojara, inženjera i željeznika službenika. Većina kadrova bila je s terena ili iz vojnih jedinica, s okruga iz kojih su ušli u rajonske ili kotarske obavještajne centre na tim okruzima, pa su poznavali teren i probleme što im je omogućilo brže organiziranje i ulaznje u rad. Nije potrebno posebno isticati vrijednost prometnika iz Dugog Sela, koji je ušao u ROC Prigorje, za organizaciju pra enja saobraćaja na pruzi Zagreb—Beograd i za uspostavljanje veza sa željeznicama u Zagrebu. Situacija u kojoj su djelovale vojne jedinice i organizacije NOP-a zahtijevala je da i teritorijalna obavještajna služba po ne zauzima svoje mjesto i obavljati dodijeljene joj poslove. Na cijelom teritoriju zone naglo raste ustanak, rastu postojeće i osnivaju se nove jedinice NOV i PO, raste broj organizacija NOP-a. Uz tadašnji osloboeni teritorij oslobojena se nova mjesta i vrše se pripreme za daljnje osloba enje. Ali neprijatelj se nije odrekao da na njima djeluje. Iz brojnih neprijateljskih uporišta, obavještajne službe djeluju prema jedinicama NOV i PO i prema osloboenoj teritoriji. Nijemci dovla e u NDH nove divizije i znatno pojačavaju obavještajne organizacije za borbu protiv NOP-a. Zagreb je centar njemačkih i ustaških obavještajnih službi u NDH, koje organiziraju i školuju agente i diverzante za borbu protiv NOP-a i ubacuju ih na osloboeni teritorij. Zagrebačka oblast je, više nego udaljeniji krajevi, za neprijatelja posebno važna, pa zbog toga i nastojanja obavještajnih službi da, kad ve ne mogu uništiti jedinice NOV i PO, barem pomoću agenata na terenu i uba enih u organizacije NOP-a i vojne jedinice osiguraju sebi pregled zbivanja i nanesu štete organiziranjem diverzija, ubojstava rukovode ih kadrova, trovanjima, širenjem zaraznih bolesti i drugim akcijama.

Zbog toga se teritorijalna obavještajna služba morala orijentirati: na pronalaženje povjerenika i stvaranje punktova u neprijateljskim uporištima i oko njih; prikupljanje podataka o neprijateljskoj vojsci i njenim namjerama u suradnji s vojnom obavještajnom službom; zatim na prikupljanje podataka o neprijateljskim obavještajnim službama, njihovim centrima, obavještajcima i agentima; na prikupljanje podataka o djelo-

vanju neprijateljskih organizacija i narodnih neprijatelja i na prikupljanje svih podataka, potrebnih rukovodstvima organizacija NOP-a.

Na osloboenom teritoriju koji su kontrolirali partizani orijentirala se na otkrivanje i onemogućavanje djelovanja agenata neprijateljskih obavještajnih službi, ostavljenih na tim teritorijama ili uba enih na njih, i na otkrivanje neprijateljske djelatnosti.

Istodobno, s osnivanjem organizacija teritorijalne obavještajne službe i njihovim postepenim ulaženjem u rad, prišlo se obuci kadrova. Pri Pomo nom obavještajnom centru održavani su kratki kursovi, organizirani po uzoru na kursove pri Glavnom obavještajnom centru za Hrvatsku, s nešto skromnijim mogućnostima s obzirom na predava e. Kurseve su potali lanovi ROC-eva, KOC-eva i neki op inski povjerenici. Sli an kurs bio je održan i pri Rajonskom obavještajnom centru Bjelovar. Na održavanju kursova pri POC-u radio je, uz ostale lanove, i lan POC-a koji je u kolovozu 1943. godine, zajedno s grupom drugova iz Žumberka i Pokuplja, završio kurs pri GOC-u za Hrvatsku.

Osim kratkog osvrta na politiku i vojnu situaciju, te na razvitak NOP-a, na kursovima je proučavan materijal. Prvenstveno uputstva Glavnog obavještajnog centra za Hrvatsku o organizaciji i zadacima teritorijalne obavještajne službe. Ta uputstva napisana su u skladu s uputom za obavještajnu službu Vrhovnog komandanta NOV i POJ druga Tita od studenog 1942. god., koja je razrađena i primijenjena na prilike u Hrvatskoj, prema razvoju i organizaciji obavještajne službe i njenim saznanjima o djelovanju neprijateljskih obavještajnih službi na teritoriju Hrvatske.

Kursisti su upoznavani s radom Gestapoa (Geheime Staatspolizei, tajna državna policija, pod tim nazivom se mislilo na sveukupni obavještajni aparat Tre eg Reicha), radom ustaške obavještajne službe, te nešto, više radi upozorenja, s radom maarske obavještajne službe. Dat je osvrt i na rad bivše talijanske obavještajne službe u Jugoslaviji, a govorilo se informativno i o obavještajnim službama nekih saveznih zemalja. Na kursu se govorilo i o neprijateljskom radu maekovaca na sprečavanju razvoja NOP-a; o Draži Mihailoviću i etnicima u Hrvatskoj s osvrtom na neprijateljsku propagandu protiv NOP-a pojedinaca etnički orijentiranih na teritoriju Oblasti; o ustašama i ustaštvu, o Janku Pustiću u Maarskoj i Liparima u Italiji, o vršenju atentata i masovnih zločina u zemlji.

Govorilo se i o radu vojnih sudova, njihovom odnosu prema obavještajnoj službi i suradnji između vojnospudskih istražitelja i ROC-eva.

Cilj kursova bio je da se na njima, koristeći se stečnim iskustvom i saznanjima o neprijatelju, razradi sistem rada i zatim prenese na cijeli teren. Poznati su rezultati koje je KPJ postigla u periodu prije rata na odgoju kadrova u uvanju organizacija od prodora policijskih agenata. To iskustvo bilo je dragocjeno u oslobodilačkom ratu, te se pod posebnim uslovima dopunjavalo novim saznanjima i prenosilo na partijske i vojne kadrove, na sve organizacije NOP-a, na cijeli pokret. Teren Zagrebačke oblasti bio je takav da je svaki uesnik NOP-a, posebno svaki rukovodilac, morao bdjeti nad zaštitom vlastitih redova od neprijatelja. Obavještajci — od rukovodioca do povjerenika — trebalo je da nastavljaju i dalje

razvijaju te vrijednosti. Morali su uiti kako saznati namjere neprijatelja, kako mu onemogu ititi da sazna naše namjere.

Bili su to po eci školovanja kadrova i dogovori kako postupati na nekom terenu s obzirom na centre iz kojih neprijateljske obavještajne službe djeluju. Na teritoriju II operative zone, posebno u centrima ustanka, iskustva ste ena u borbi protiv neprijateljskih obavještajnih službi bila su za polaznike kursova posebno važna. Osim toga, na početku ljeta 1943. godine, na Žumberak je iz Zagreba došao u partizane neki službenik iz pratnje ustaške policije u Zagrebu. Njega su uzeli u pratnju kao nezapažena ovjeka i neko je vrijeme radio, upoznao sistem pratnje i pobjegao u partizane. Otkrio je na in organizacije pratnje, organizirane po grupama smještenim u posebnim stanovima, na in održavanja veze izme u grupa i na in pra enja. Iako se to odnosilo više na organizacije u gradovima, posebno u Zagrebu, bilo je dobro da i obavještajci, koji e veze upu ivati u gradove, to znaju. Isto tako, za njih je bilo korisno saznanje o zaplijenjenoj policijskoj kartoteci u Koprivnici, u kojoj su još od stare Jugoslavije bili evidentirani komunisti, ma arski i drugi špijuni s upisanim svim mogu im nalozima o poduzimanju mjera, ako se pojave u Koprivnici. Iz naloga napisanih na karticama, dobivala se donekle slika mjera, koje policija poduzima. Iz zaplijenjene arhive u azmi dobiven je pregled lica koja su prijavljivala pripadnike NOP-a, pa je i to poslužilo kao dopuna za predvi anje mjera potrebnih pri oslobo enju novih mjesta s oružni kim i policijskim aparatom NDH.

O mnogo emu moralo se dogovarati. Za sve kursiste bilo je korisno izmijeniti iskustva u pronalaženju povjerenika za pojedine zadatke, zatim, kako uputiti povjerenika, ako nije vojno lice, što treba saznati o vojnim jedinicama. Kako organizirati vezu s povjerenicima u uporištu i prenošenje izvještaja. Puno je toga bilo korisno za novodošle mlade drugove.

Potkraj 1943. godine, na zahtjev Glavnog obavještajnog centra za Hrvatsku, Pomo ni obavještajni centar za gornju Hrvatsku uputio je u GOC grupu skojevki, provjerenih u borbi i radu. Dvije od njih bile su k erke poznatog revolucionara iz borbi u SAD, odakle je zbog revolucionarnog rada nakon prvoga svjetskog rata protjeran u Jugoslaviju, gdje je nastavio borbu. Jedna je bila k erka bivšeg oficira Crvene armije koji je u estvovao u borbi protiv kontrarevolucije. One su u GOC-u polazile kurs i pripremale se za rad u okupiranim gradovima.

Osnivaju i svoje organizacije, teritorijalna obavještajna služba nena-metljivo i gotovo neprimjetno uklju ivala se u tadašnji sistem sigurnosti i radila na njegovom ja anju. Njeni centri, skriveni su pod razli itim drugim imenima, kao što su šumsko gospodarstvo, statisti ki ured i druga. Navra ali su u njih drugovi, pa i prvoborci, i pitali: »Kakvu vi to statistiku vodite? Što e nam statistika?« I bilo je teško uvjeriti ih da se rat bliži kraju, pa je i statistika ve potrebna. Gotovo nezapaženi kretali su se obavještajci oslobo enim teritorijem, zadržavali se uz organizacije i jedinice ili u posebnim svojim bazama (ROC Prigorje i ROC Zagorje) na neoslobo enom teritoriju i odlazili na zadatke prema neprijateljskim uporištima, a nekad i u njih. Tako je bilo i u Me imurju, kamo je vrlo cesto odlazio i tamo se zadržavao drug zadužen za rad na tom terenu.

Osim vijesti o zlodjelima okupatora, u ROC-evima se prikupljaju i podaci o onim licima, koja su javno neprijateljski djelovala. Bili su to pojedini ustaše, od kojih su se neki i hvalili u injenim zločinima, a za neke se znalo da su ih činili. U prikupljanju takvih podataka mnogo su pomagale organizacije i pripadnici NOP-a, jer su poznavali svoj teren. Vojne jedinice su krivce s njima dostupnog terena predavale vojnim sudovima, gdje su odgovarali za učinjena nedjela. Ali vojnim sudovima predavane su i druge osobe, za koje se patrolama komandi mjesta ili jedinicama na isturenim položajima činilo da ih je potrebno ispitati. Bilo je među njima bjegunaca iz domobranstva, švercera, naših dezertera i osoba, koje su se našle na udaljenom terenu, van svog mjesta boravka. Za mnoge od njih je, na zahtjev vojnospudskih istražitelja, teritorijalna obavještajna služba naknadno prikupljala podatke na terenu, kako bi se moglo ocijeniti je li predvedeni djelovao protiv NOP-a. Kako je to bilo u praksi, vidi se iz podataka Vojnosudskog odsjeka pri komandi Moslavačkog područja za siječanj 1944. godine. Od 1. do 25. siječnja kod toga Odsjeka bilo je 86 uhapšenih švercera, zarobljenika, doušnika i drugih. Od tog broja, četvorica su osuđena na smrt, 33 na prisilni rad, 20 ih je pušteno zbog nedostatka dokaza, mobilizirano 8, upućeno u partizane 25. Vojnosudski odsjek pri komandi Bjelovarskog područja po eo je rad 15. siječnja 1944. godine. Do podnošenja izvještaja imao je 23 pritvorene i šest dopraćenih osoba što ih je Vojni sud Komande mjesta Pitomača osudio na izgon u neprijateljsko uporište. U izvještaju se navodi: »[...] ve ina predmeta je u istraživanju te se prikupljaju konkretni dokazni podaci da se može donijeti konačna odluka u duhu uputstva G.Š. za obrazovanje vojnih sudova pri komandama područja [...]«.

Bilo je, međutim, već na početku, a kasnije sve više, vijesti u kojima se upozoravalo na osobe koje, iz neprijateljskih pobuda, obavještavaju neprijatelja o pripadnicima i organizacijama NOP-a, i o kretanju vojnih jedinica. Bili su to raznovrsni doušnici oružnika NDH i agenti ustaške ili njemačke obavještajne službe i njihove veze. Takvih je bilo oko svakog uporišta, a ponegdje i na teritoriju koji su kontrolirale naše jedinice, pa i na oslobođenom teritoriju. Dosta njih bavilo se sitnim švercom na liniji neprijateljsko uporište naš teritorij i obratno. Oni su bili bogati, a često i jedini izvor obavještenja, tako potrebnih ustašama i Nijemcima. A bili su i širitelji alarmantnih vijesti koje je neprijatelj vješto ubacivao na naš teritorij. Bez njihovih obavještenja, ustaše i ostale neprijateljske jedinice, ne bi mogle manjim snagama upadati u nezaštićena sela i vršiti zlodjela. Na cijeloj oblasti su — uz pomoć pripadnika NOP-a, članova organizacija na terenu, vojnih jedinica i kontrolom na vlastitim punktovima, organiziranim oko uporišta i u njima — otkrivani i onemogućavani u radu.

Samo na teritoriju ROC-a Zagorje je, prema izvještaju POC-a za prvu polovicu veljače 1944. godine, Vojni sud Zagorskog NOP-a u posljednje vrijeme, osim suđenja različitim narodnim neprijateljima, osudio 14 osoba, koje su bile agenti i sakupljači podataka o partizanima i suradnicima NOP-a za njemačke i ustaške obavještajce. Među njima bila su i dva agenta već ubijenog ustaškog obavještajca iz Župske redarstvene oblasti u Varaždinu. Osim takvih sakupljača i informacija za neprijateljske obavještajne službe, otkrivani su na terenima rajonskih obavještajnih centara i agenti ustaških i njemačkih obavještajnih službi. Među njima

bilo je i onih koji su školovani za obavještajni rad. Npr. u Zagorju je uhvaćen agent Gestapoa, koji je otkrio više svojih veza na terenu. U Prigorju je, drug zadužen za rad prema Zagrebu, saslušao iz Zagreba u partizane ubačenu agenticu UNS-a. Ona je otkrila na in školovanja i pripremanja za ubacivanje u partizane. Nabrojila je i zadatke koje je dobila. U Moslavini je uhvaćen agent Gestapoa upućen iz Zagreba sa zadatkom da prikupi podatke o situaciji u partizanima, njihovom brojem stanju i naoružanju. Uhvaćena su dva agenta UNS-a, koji su iz Zagreba, prije namjeravanog napada ustaša na Koprivnicu 9. veljače 1944. god., upućeni da se vrate u Koprivnicu, sa zadatkom da prate zbivanja u gradu i prikupljaju podatke o pripadnicima NOP-a i njihovom radu. Na Kalniku je uhvaćen agent Gestapoa, neki grofovski potomak, koji se i sam nazivao grofom. Dolazio je do Komande Kalničkog područja i Štaba II operativne zone. Za Komandu područja nabavljao je i neke sitnice. Pokušao je da jednog rukovodioca odvede u kraj zapadno od Varaždina. Pri tome je da tamo ima okupljene ljude za formiranje partizanske etc. Kad su ga organi POC-a pretresli, naša je kod njega, uz našu propusnicu, i legitimacija Gestapoa. Provjera na terenu pokazala je da od ljudi koje je najavljavao da su pripremljeni za ulazak u partizansku etc. nema ni traga. Nije teško pretpostaviti kakve je planove imala njemačka obavještajna služba.

Pomoćni obavještajni centar je, u siječnju 1944. godine, na teren poslao popis u Zagrebu izdatih bjelom legitimacija za agente ustaške obavještajne službe. Na terenu je trebalo tragati za nosiocima tih legitimacija. Iz dopisa ROC-a Zagorje, od 20. prosinca 1943. godine, Okružnom komitetu KPH Krapina, vidi se da je ROC obaviješten od POC-a o 10 agentima, koji su pod lažnim imenima bit će upućeni u partizane. Otkrio ih je uhvaćeni agent SD ubačeni iz Zagreba. (SD — Sicherheitsdienst — Služba sigurnosti, nacistička partijska obavještajna služba.) U vezi s tim, karakteristično je pismo zapovjednika Policije bezbjednosti i SD za NDH od 29. prosinca 1943. godine SS generalu Kammerhoferu, u kojem se govori da su neki prebjegli partizani nakon školovanja vraćeni u šumu.

Iz izvještaja Glavnog obavještajnog centra za Hrvatsku GŠ i CK KPH, od 9. veljače 1944. godine, o događajima u gornjoj Hrvatskoj, vidi se da su neki neprijateljski agenti nakon obavljenog posla uspješno pobjegli. Tako je s Kalnika pobjegao intendant Kalničkog NO PO, za kojeg je vojna obavještajna služba već bila utvrdila da je neprijateljski agent. Pobjegao je nakon izdaje bolnice. Pobjegao je i obavještajac jednog bataljona Zagrebačkog NO PO. Sačuvan je jedan izvještaj bez datuma, u kojem naš obavještajac iz Zagreba piše o agentu koji je u partizanima i šalje izvještaje o Zagrebačkom odredu i drugim događajima iz Posavine, Prigorja i Hrvatskog zagorja. Prilaže i prepis njegovog izvještaja. U izvještaju GOC-a navodi se da POC obavještava da je partizan koji je pobjegao iz Ekonomskog odjela ZAVNOH-a nakon bijega držao govore na ustaškim skupštinama. Napominje se da je obavještajna služba upozoravala na njegov štetan rad i mogućnost bijega.

U istom izvještaju GOC, već u uvodu navodi: »[...] Neprijatelj ubacuje na teritorij Gornje Hrvatske priličan broj špijuna, no u dobrom

dijelu isti se hvataju [...].« U tekstu izvještaja opet konstatira: »[...] Iz izvještaja se vidi da je dosta špijuna uba eno u naše redove preko teritorije Gornje Hrvatske, a poslana su i tjeralice za istima, jer su nam poznati brojevi legitimacija koje su im u tu svrhu izdate [...].«

I s okupiranog teritorija stizali su podaci o krstarenju ustaških agenata po selima kotara Zagreb, koji tragaju za partizanskim kanalima za odlazak u partizane; zatim za oko 12 ustaških agenata otkrivenih u Dugom Selu kojima su rukovodili ustaški obavještajci iz Zagreba i o ustaškom poru niku, koji u tom mjestu hapsi naše simpatizere i osniva agenturu; za 52 agenta otkrivena u Bjelovaru; o agentima njema ke obavještajne službe, otkrivenim u nekim selima na periferiji Varaždina; o agentu ma arske obavještajne službe u Me imurju; o otkrivenih 12 ustaških agenata u jednoj školi u Križevcima i o agentima koje organizira ustaški tabornik iz Križevaca u gradu i okolici (za njega je kasnije utvr eno da je do kraja 1943. godine, kada je premješten u Zagreb, bio rezident Zitzelsbergerove mreže Abwehra, rukovodene iz Reicha, i da je u njegovom stanu bila radio-stanica, kojom su slani izvještaji prikupljeni od agentura iz Križevaca, Virovitice, Bjelovara, ur evca i Koprivnice); 0 deset otkrivenih agenata na vezi ustaškog oficira iz Popova e; o dva agenta ustaškog redarstva upu ena iz Zagreba u prolje e 1944. god. u Koprivnicu, gdje su namješteni u jednom uredu; o grupi agenata njema ke obavještajne službe u ratnom zrakoplovstvu NDH.¹

Naša obavještajna služba otkrila je namjeru neprijatelja da u Koprivnici uhapsi 16 saradnika NOP-a. Svi su bili o toj namjeri na vrijeme obaviješteni.

Doga aje na terenu i izvještaje iz okupiranih gradova na teritoriju Zagreba ke oblasti, potvr ivali su i izvještaji Obavještajnog centra iz Zagreba, koji je djelovao pod rukovodstvom Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, i obavještajnog punkta nedaleko od Dugog Sela, što je pod rukovodstvom ROC-a Prigorje djelovao u Zagrebu. Potvr ivali su ih i drugi izvještaji dobiveni preko povjerenika ROC-a Prigorje u Zagrebu. Nije potrebno posebno isticati da je izvještaj od 31. listopada 1943. godine u kojem se javlja da je na nedavno održanom sastanku izme u Paveli a, poslanika Tre eg Reicha Siegfrieda Kaschea i njema kog opunomoenog generala u Hrvatskoj Glaisea von Horstenaua dogovoreno da se u

¹ Samo usput napominjemo da je, prema izvještaju iz Zagreba od 31. listopada 1943. godine, jedan bivši jugoslavenski pomorski oficir na dužnosti u Glavnom stožeru domobranstva NDH dobio zadatak da s jednim njema kim majorom organizira radio-telegrafsku mrežu duž obale Jadrana. Taj oficir je taj zadatak, vjerojatno, dobio ilegalno, mimo znanja ustaških vlasti. Bit e da se informacija odnosi na osnivanje tzv. druge invazione mreže za koju je vojni ataše NDH u Berlinu dobio zadatak i pronašao 5 agenata, koji su radio-telegrafski kurs polazili u Njema koj. Pra enjem rada Adalberta Kungela naša je obavještajna služba od po etka imala uvid u osnivanje prve invazione mreže. Kasnije su partizani zarobili jednog pripadnika mreže a Nijemci u nekoj akciji zaplijenili zapisnik o njegovom saslušanju. Nakon toga zaklju ili su da je ta mreža neupotrebljiva i po eli osnivati drugu. Odlu ili su da u taj rad više ne uklju uju ustaše. Ni ta druga mreža, zbog drugih doga aja, nije bila dovršena. Za nas je ovdje važno da se vidi kako je doga aje pratila naša obavještajna služba. Spomenimo još samo da je jedan povjerenik naše obavještajne službe u Zagrebu u to vrijeme itao izvještaj nekog Nijemca o situaciji u NDH, poslat Vrhovnoj komandi Wehrmachta, a drugi povjerenik itao je izvještaj nekog Nijemca o razlozima i krivcima za ulazak partizana u Tuzlu napisan za njema ku obavještajnu službu.

partizane na oslobojeni teritorij uputi 300 špijuna, shvaćen kao potvrda zbivanja na terenu Zagrebačke oblasti. Kao strah od prodora naše obavještajne službe moglo se donekle shvatiti naređenje ministra oružanih snaga NDH koji je, prema izvještaju iz Zagreba od 10. siječnja 1944. god., naredio da se »obavještajna služba i služba špijunaže« u domobranstvu pojača do krajnjih granica. Naime, generalu Navratilu bio je poznat raspis Glavnog stožera — Izvještajni odjel — o organizaciji i radu partizanske obavještajne službe od 1. listopada 1943. godine. Prema onom što se u tom raspisu javlja, može se zaključiti da su neprijatelju negdje pala u ruke uputstva GÖC-a za Hrvatsku. Ali Navratilovo naređenje moralo se u POC-u shvatiti i kao mjera, koja će otežati nalaženje povjerenika i održavanje veze s njima u domobranskim jedinicama. Upozoravalo je na još veći oprez. I vijesti, iz istog izvještaja, da Prometni zdrug ima vlastitu policiju a ona, navodno, u partizane ubačena agenata, i vijest da je na nedavno održanom sastanku kod Pavla, gdje se govorilo o osnivanju lovačkih zdrugova, Pavla zahtijevao da ih se snabdije civilnim odijelima, jer će operirati u manjim grupama blizu partizanskih uporišta, bile su svaka za sebe upozorenje za naše obavještajne organe i vojne jedinice.

Naveden je samo dio onoga što su sve Nijemci i ustaše poduzimali da bi zadali udarce NOP-u. Poznat je njihov teror u gradovima gdje su hapsili, mučili, vješali, ubijali i odvodili u logore smrti. Spomenuti su samo neki karakteristični detalji da bi se vidjelo kako je naša obavještajna služba postupala u raznim situacijama — kako prema doušnicima i agentima oružnika NDH i ustaša, a kako i prema vrhu odakle su ubacivani školovani agenti i još više tamo gdje su pravljene planovi. A zadaci POC-a bili su da, osim djelovanja na Zagrebačkoj oblasti, koliko može, prati i zbivanja u Zagrebu.

Da su informacije povjerenika iz Zagreba o dogovoru Pavla, Kaschea i Glaisea von Horstenaua o ubacivanju agenata u partizane bile tačne, vidi se iz dokumenata policijskog atašea pri ambasadi Treuge Reicha u Zagrebu. On je zapisao da je 6. veljače 1944. godine, na osnovi ranije vodenih razgovora, sklopljen sporazum između ureda (Helmovog) obavještajne službe, koja je djelovala u sastavu Ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH, pod rukovodstvom Branka Rukavine, da se u sastavu Ureda II/B osnuje »Odjel za protukomunističku obavještajnu službu«. Time je, kako kaže Helm, stvorena baza za suradnju »komunističkog odjeljenja hrvatske obavještajne službe« i njegovog ureda.

»Postignut je sporazum da se zajednički obrađuju i organizuju slijedeća pitanja: 1. Ubacivanje pogodnih agenata u rukovodstva Komunističke partije; 2. razmjena iskustava koja se na to odnose; 3. razmjena uhvaćenih materijala, ilegalnih letaka i novina; 4. odašiljanje pogodnih agenata u redove partizana u cilju organiziranja sabotaža, razaranja i prenošenja obavještenja; 5. organiziranje i vršenje atentata na vodeće partizane i članove centralnih rukovodstava; 6. pomoć pri nabavci potrebnih predmeta za opremu (kao kopir-aparati, naoružanje, eventualno radio-aparati za akciju); 7. urediti zaštitu hrvatskih agenata u slučaju njihovog prebjegavanja kod njemačkih vojnih ustanova na terenu i njihovo isticanje u Zagreb.«

Iz Helmovog zapisa vidi se i da je Obavještajna služba i Politička policija (kontrašpijunaža protiv komunizma) Ravsigura ubuduće vršiti suradnju, jer je Obavještajna služba i u akcije zajedno sa Političkom policijom radi angažiranja agenata od osoba predviđenih za hapšenje prije nego ih se kompromitira.

Na Helmovu inicijativu zaključeno je i da se obavještajna služba u NDH centralizira, te da se poduzmu mjere kako bi župske redarstvene oblasti na terenu, do krajnjih granica mogući, pomogle opunomoćnicima obavještajne službe pri pojedinim župskim vlastima.

Do sada smo se osvrnuli na neke djelatnosti neprijateljskih obavještajnih službi. Po imo sada od vrha prema dolje jednom drugom linijom. Prema izvještaju Pomoćnog obavještajnog centra za gornju Hrvatsku, 9. studenog 1943. godine, održana je u Zagrebu konferencija Maekovaca, sa drom Robertom Kronholzom suradnikom Neubachera, predstavnika Ministarstva vanjskih poslova Trećeg Reicha za Jugoistok. Konferenciji su prisustvovali dr. Bariša Smoljan, inž. August Košuti i drugi. Cilj sastanka bio je da se osnuje nova vlada, bez poglavnik, koja bi u zemlji uvela red i zakonitost. U izvještaju iz Zagreba, od 14. II 1944. godine, opet se javlja da je Kronholz imao pregovarati sa vodstvom HSS-a, a naročito s Košutićem, Torbarom i Pernarom, da ih privoli na suradnju s Nijemcima, Nedićem i Rupnikom.

Te vijesti potvrdio je na saslušanju, poslije rata, August inž. Košutić. Izjavio je da je s Kronholzom dvaput razgovarao. Na drugom sastanku, Maekovci su Kronholzu predali spisak svojih pristasa iz tzv. druge garniture, koji bi, po njihovom mišljenju, imali ulogu u vladi.

S druge strane, kako piše u istom izvještaju, među Maekovcima je u to vrijeme aktualna kombinacija za osnivanje neke katoličke federacije u koju bi, uz Hrvatsku, ušle Austrija, Maarska i Česloslovačka.

U to vrijeme, Maekovići koji je obaviješten o tim događajima, prema izvještaju naše obavještajne službe iz Zagreba od 10. veljače 1944. godine izjavljuju: »[. . .] Moja je sutrašnjica [. . .].«

Sve su to poznati događaji. Saznanje o njima kad su se zbivali bilo je korisno forumima KP. Ovdje ih se napominje da bi se vidjelo kako su Maekovci igrali na različite karte da bi se dope ali vlasti. Ne zaboravimo, to je vrijeme kad i oni vjeruju da se rat bliži kraju, kad otkuju Zapadne saveznike na Jadranu i misle da će im oni predati vlast. Odatle i žurba i niz kombinacija kako sa uvati domobrane, pa i ustaše, i kako onemogući jačanje NOP-a, ali i niz akcija da se te zamisli provedu.

U već spomenutom izvještaju od 14. II 1944. god. navodi se da je Maekova bijela garda u posljednje vrijeme aktivnija. U izvještaju se navode podaci o vezama prema Bjelovaru i Čazmi, spominju se kuriri, koji održavaju veze s nekim njihovim ljudima na partizanskom teritoriju. Da odmah napomenemo, osnivanje bijele garde zamisao je prof. Lj. Tomašić, koji je po odobrenju Košutića i radio na njejoj organizaciji. Cilj je bio da bijela garda na terenu sprije i razvoj NOP-a i posluži za borbu protiv NOV.

Vijesti koje su o aktivnosti bijele garde stizale iz Zagreba nisu bile jedine. Pokušaji osnivanja bijele garde otkriveni su i na nekim dijelovima

Zagrebačke oblasti. Već 20. listopada 1943. godine, ROC Bjelovar obavijestio je da se u kotaru Koprivnica osjeća neka bijela garda. Navedena su imena organizatora iz Koprivnice i okolice. Oni su ljudima davali na čitanje neku knjigu. ROC Prigorje obavijestio je da je u kotaru Dugo Selo jedan bivši narodni zastupnik HSS-a okupio 10 do 15 ljudi, svojih istomišljenika, i pokušava osnovati bijelu gardu i da po direktive odlazi u Zagreb. Narodne mase su po strani, kaže se u izvještaju. Navodi se da i u kotaru Sveti Ivan Zelina dvojica organizatora bijele garde obilaze sela, okupljaju neke maekovce i ustaške elemente, koji traže spas u bijeloj gardi. U kotaru Varaždin pokušavao je bijelu gardu osnovati šef policije iz Varaždina Krunoslav Batušić, inače agent Abwehra, ali je kod nekih bivših pristaša HSS-a naišao na otpor. Nakon oslobođenja Koprivnice (7.

1943. god.) neki su organizatori bijele garde osuđeni. Oni su otkrili plan o organizaciji bijele garde u Podravini i Bilogori. Bio je to jako opširan plan, s velikim ambicijama. Ali samo plan. Nekoliko pripadnika Bijele garde otkriveno je tada i u kotaru Ludbreg. U kotaru se vršila evakuacija nekih su i osuđeni. Obavještajna služba pratila je pokušaje maekovaca da osnuju bijelu gardu i na drugim terenima. Tako je otkriveno da u kotaru Križevci jedan neprijatelj NOP-a pokušava osnovati bijelu gardu, te da, kao što su radili i drugi organizatori bijele garde, dijeli list *Narodnu pravicu*. ROC Moslavina otkrio je pokušaje osnivanja bijele garde u kotaru Čazma. U Čazmi su bili reacionari iz hrvatske HSS, trgovci, mlinari i kulturni elementi. Preko Ivaničeva bili su povezani sa Zagrebom. U izvještaju se navodi da se, čini se, u Bjelovaru okupio centar reakcije, pa i bijele garde. POC je već iz Zagreba bio dobio obavijest o organizatorima bijele garde, koji su u Bjelovaru, a i ROC Bjelovar je to pratio. U to vrijeme, već u Gudovcu i okolici, u kotaru Bjelovar, postoji 66 bjelogardejaca, ili članova milicije, bivših pripadnika pripremne ustaške bojne i Hrvatske seljačke zaštite. To je jedina oružana formacija koja je već na prijelazu iz 1943. u 1944. godinu poduzima akcije protiv partizana. Istodobno maekovci na širem terenu od Čazme i Garešnice prema Bjelovaru, u pojedinim selima isti u maekovske parole i još uvijek, mada sve rjeđe, da bi spriječili mobilizaciju u NOV, propovijedaju politiku otklanjanja i pružaju otpor mobilizaciji. Ponegdje i prijete pojedinim, njima poznatim, partizanima. Ljude nagovaraju da odlaze u neprijateljsku vojsku, kao i u nekim selima kotara Kutina. Povremeno se u tom trokutu, Čazma, Garešnica, Bjelovar, u nekim dijelovima pojavljuje po nekoliko naoružanih neprijateljskih osoba.

ROC Bjelovar, pratio je pokušaje maekovaca da osnuju bijelu gardu u nekim selima Podravine. Saznalo se tako da su neprijateljski elementi pripremali razoružanje partizanske straže u Hlebinama, što je spriječeno. U siječnju 1944. god. pripremali su napad na Komandu mjesta u Pitomači. Na liniji Virovitica—Koprivnica prekidane su telefonske veze. Na otkrivanju organizacije bijele garde u Pitomači radili su ROC Bjelovar i obavještajna služba Slavonije. Tamo je bio osnovan bjelogardejski odbor, izabrani su vodnici i desetari, a članovi raspoređeni po desetinama. Bili su to uglavnom bivši pripadnici pripremne ustaške bojne i drugi. Namjeravam napad na Komandu mjesta u Pitomači spriječiti, a organizatori su se našli pred vojnim sudom. U pozadini te organizacije bila je njemačka komanda u Virovitici, s kojom je jedan bivši narodni zastup-

nik HSS-a održavao veze. Poznato je koji su se Nijemci bavili takvim-poslovima. Bila je to veza sa šefom Ispostave EK Sipo i SD Osijek (Einsatzkommando, Operativna formacija Sipo i SD — Policijska bezbjednosti i Obavještajna služba nacističke partije) u Virovitici. Prema izjavi jednog agenta te ispostave, koji je prisustvovao razgovorima između bivšeg narodnog zastupnika i šefa ispostave, oni su se dogovarali o organizaciji bijele garde u kotarima u evacu i Virovitica. Bivši narodni zastupnik predlagao je da se bijela garda najprije osnuje u kotaru u evacu, od u evacu do Pitome, a zatim bi se naoružala neka sela kotara Virovitica (u izjavi ih se nabroja) koja su spremna primiti oružje. Šef ispostave u razgovoru je obećao da će preko svojih veza pomoći da se bijela garda u kotaru u evacu što prije naoruža.

O to je da su ofenzivu naših jedinica i polet ustanka nakon kapitulacije Italije na sve moguće načine pokušavali sprečavati, kao što su radili i prije. Vidimo na dosta širokom planu pokušaje otpora mobilizaciji u NOV, sve do nagovaranja za odlazak u neprijateljsku vojsku. Pokušaji osnivanja bijele garde na terenu Podravine i drugdje uspješno su spriječili našim protumjerama, prvenstveno prikazivanjem narodu tko su maekovci i što hoće svojom politikom pomagati okupatora i ustaše, pa i su im glavni organizatori — u Koprivnici, Ludbregu, u evacu, Pitomi. U tom periodu, do ulaska ustaša u Koprivnicu, 9. II 1944. god., bijela garda, ili naoružana milicija, postoji samo, kao što je već navedeno, u Gudovcu kod Bjelovara. To je, može se reći, prva faza u kojoj maekovci pokušavaju osnovati oružane formacije bijele garde, ali su u tome uspješno spriječili.

Druga faza nastaje nakon ulaska ustaša u Koprivnicu, 9. veljače 1944. god., i neprijateljskih ofenzivnih operacija na širem teritoriju Zagrebačke oblasti — Prigorju, Zagorju, Kalniku, Bilogori i Posavini, nakon oborovske bitke. To je period kada maekovci, pod zaštitom Nijemaca i ustaša, i uz njihovu pomoć, uspijevaju na nekoliko mjesta osnovati oružane formacije bijele garde ili milicije, svejedno kako su ih gdje zvali.

U izvještaju za veljaču 1944. god. ROC Bjelovar navodi da se u Podravini osjeća sve veće povezivanje maekovaca s ustašama i direktna suradnja. Spominje se nekoliko sela, u kojima organiziraju »Narodnu obranu« u koju ulaze, uglavnom, bivšim članovi HSS. Kao organizator, isti je se maekovac nekada. U izvještaju se navodi da te organizacije osnivaju nakon napada ustaša i njihovog ulaska u Koprivnicu, te jake propagande o ofenzivi. Evo skraćenog prikaza kako je to bilo u nekom selu. Kad je banda ulazila u selo, piše u izvještaju, dali su bubnjati i sazvali su ljude na sastanak. Izvikivali su parole: »Živio doktor Maek, Živjela bijela garda, Dolje partizani!«. Kroz selo je na čelu kolone išao ustaški satnik, iza njega zapovjednik bijele garde, a za njim vođa i organizator nekada. Nekada govori o borbi protiv partizana i kaže da oružja nemaju, ali će se za oružje boriti. Nakon nekada govori ustaški satnik i hvali poglavnik kao vođu. Dok nekada uzvikuje »Za dom spremni,« okupljeni šute. Za vrijeme neprijateljskih operacija u Prigorju, u kotaru Sveti Ivan Zelina, u općini Kašina, postao je bivši pukovnik HSZ, zamjenik zapovjednika milicije, inače rezervnog ustaškog bojnika. Na mobilizaciji u miliciju pomagao je i bivši satnik HSZ. Milicija, koju

su osnovali, patrolirala je selima i šumama. Još u jednom selu ovog kotara organizirana je milicija. Organizirao ju je bivši predsjednik seoskog NOO-a. Iz dvaju sela u okolici Posavski Bregi otišlo je, nakon oborovske bitke, u kojoj smo mi imali velike gubitke, oko 30 ljudi u miliciju. I ovdje je organizator bio bivši zapovjednik HSZ. U kotaru Ivanec, ma ekovci šire i *Narodnu pravicu* piše ROC Zagorje; u op ini Lepoglava bijelu gardu organizira bivši zapovjednik HSZ za kotar Ivanec. Ima ih oko 20 do 30 naoružanih. Kreću se u civilu. U Lepoglavi drže stražu. Milicija postoji i u opinama Lobor i Mihovljan, piše ROC. Pripadnici milicije dolaze kuama i pucaju na naše kurire. Stizali su u POC i izvještaji o osnivanju bijele garde u elekovcu i još nekim selima uz Dravu; u opini Ivani -Kloštar, kotar azma, miliciji mobiliziranoj u dva sela dali su ustašku uniforme; zatim da je bivši narodni zastupnik kotara Zagreb povezan s ma ekovcima u Zagrebu; da dvojica ma ekovaca u opini Oroslavje rade na osnivanju bijele garde. Stizale su i druge vijesti o radu ma ekovaca koji su nagovarali ljude da idu u neprijateljsku vojsku, pa sve do vijesti da je jedan ma ekovac na području Kalnika izjavio da ništa ne smeta sporazumu između etnika i Maeka, ako su ga sklopili.

Ali rajonski obavještajni centri obavještavali su i da su seljaci iz elekovca zahtijevali suenje bjelogardejcima zarobljenim u njihovom selu; da je u Peterancu bijela garda, zajedno sa ustašama, pružila našim jedinicama otpor iz škole u kojoj su se zabarikadirali. U kotaru ur evac, gdje je bijela garda pokušavala pomagati ustašama u mobilizaciji, ljudi su bježali u šumu, u partizane. Organizatoru odlaska u miliciju iz opine Posavski Bregi sudio je vojni sud Posavskog odreda, a vojni sud Zagreba kog odreda sudio je nekim organizatorima milicije u kotaru Sv. Ivan Zelina. Kod Ivani -Kloštra je u jednoj akciji uхваeno 17 pripadnika milicije i ustaša.

Navedeno je više primjera da bi se vidjelo kako su ma ekovci i ustaše, uz pomoć Nijemaca, pokušavali da tešku situaciju iskoriste za jaenje svojih pozicija, da bi se vidjelo kako se na terenu provodila i kako završila ideja ma ekovca Tomašića o osnivanju bijele garde, radi spreavanja jaenja NOP-a i borbe protiv NOV. Svi Tomašićevi napori i napori njegovih pomogača na Zagrebu kojim dblasti završili su s nekoliko stotina na razliite načine mobiliziranih bjelogardista i pripadnika milicije. Ma ekovci su pomagali i mobilizaciju u neprijateljsku vojsku. Iz izvještaja POC-a za gornju Hrvatsku od ožujka 1944. godine GOC-u vidi se da je, prema nepotpunim podacima, za prva tri mjeseca 1944. godine neprijatelj što pohvatao, što silom otjerao i što mobilizirao u svoje vojne jedinice oko 5 000 do 6 000 ljudi. »[...] Ova mobilizacija bila je poduprta s reakcionerima iz b. HSS koji su se djelomično i sami priključili ili uzeli oružje u ruke [...]«, navode se imena nekih od njih, »tako da se danas nalaze u zajedničkom taboru s ustašama [...]«.

Ali se iz izvještaja vidi i to da neprijatelj, iako je u ožujku bio aktivan i poduzimao vojne mjere, nije postigao nekih znatnijih promjena. Vidi se i da situacija pokazuje da njegova ofenziva počinje slabiti.

Iz neprijateljske vojske, iz milicije i bijele garde ljudi su bježali i priključivali se našim jedinicama.

etničkih organizacija i etničkih oružanih grupa na teritoriju Zagrebačke oblasti nije bilo. Bilo je nekoliko dezertera koji su samovoljno za svoj račun vršili pojedine akcije. Prvo su pokušali jednog podoficira u domobranskom radnom puku u Bjelovaru, koji je nagovarao jednog vojnika da ode u etnike, u Bosnu, da mu on dati vezu. Postojale su informacije o jednoj ženi u Bjelovaru kojoj je muž, bivši jugoslavenski oficir, u etnicima i javlja joj se; o jednom vojniku iz kotara Garešnice čiji brat je bio oficir u etnicima i o opasnosti da dođe do povezivanja simpatizera etnika iz nekih sela kotara Garešnica s etnicima u Okučanima. Međutim, ni u jednom od tih slučajeva nije došlo do organiziranih ostvarenja namjera pojedinaca. Bilo je u nekim srpskim selima pojave propagande u korist jugoslavenske izbjeglečke vlade i o ekivanju pojedinaca da se kralj Petar vrati u Jugoslaviju, a bilo je i pojedinačnih šovinističkih izjava.

Međutim, u mađarskom nacionalnom manjinom djelovala je fašistička organizacija »Strelasti krstovi«. Članovi te organizacije bili su povezani s njemačkom komandom u Gojilu i s višim forumima »Strelastih krstova« u Zagrebu. Radili su na spremanju mobilizacije u NOV, jasno po dogovoru s Nijemcima, zbog čega su neki od njih bili osuđeni na izgon.

Već od polovice jeseni 1943. godine, POC je, preko veza Rajonskog obavještajnog centra Prigorje i nekih drugih, potpuno pratio dio vojnih zbivanja u Zagrebu, posebno u Ministarstvu oružanih snaga NDH i Štabu opunomoćenog njemačkog generala u Hrvatskoj. I Obavještajni centar u Zagrebu, pod rukovodstvom Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku, radio je na još mnogo širem i obuhvatnijem prodoru u neprijateljske formacije, koje su bile u Zagrebu.

Evo nekih primjera. U izvještaju iz Zagreba, od 31. X 1943. god. stoji da se »2. hrvatska legija« vraća iz Italije; da se osniva Stožer za vezu Minorska sa Štabom opunomoćenog generala u Hrvatskoj; da Nijemci na Balkan prebacuju 10 divizija, od kojih su dvije već stigle; o premještanju nekih njemačkih divizija u NDH; o prestrojavanju i razmještanju zdrugova po zbornim područjima NDH; daje se analiza 1925. godišta pozvanog u oružane snage NDH, iz koje se vidi da se od 47.870 javilo 12.809 ili 29%. Bilo je u tom izvještaju i drugih vojnih informacija. Izvještaj od 10. siječnja 1944. god. daje prikaz kakve su sve oružane formacije postojale u NDH i koliko ih je bilo. Priložen je prijepis dopisa Minorska od 26. XII 1943. iz kojeg se vidi da njemački general Juppe ima poglavnikovu punomoć kojom ga je — kako je odlučio Führerov Glavni stan, na temelju poglavnikovog zahtjeva o izgradnji vojske NDH i ustaške milicije — poglavnik ovlastio da vodi i provodi centralnu raspodjelu ljudstva vojnih obveznika NDH. Bila je tu i vijest od 7. I 1944. god. da su, zbog uništenja magazina kod Seseveta, zrakoplovne i druge snage NDH u Zagrebu i okolici ostale bez municije, osim one što su imale uz sebe; zatim vijest od 10. I 1944. god. da se na Moslavinu priprema ofenziva pod šifrom »Kanne«, zatim se daje pregled jedinica koje su predviđene za ofenzivu. ROC Moslavina saznao je da su štabovi neprijateljskih jedinica uz prugu Zagreb—Beograd dobili naređenje da hitno javljaju čim saznaju za smještaj nekog partizanskog štaba radi bombardiranja. Iz Zagreba je primljena vijest da će Dubrava biti bombardirana i, kako piše ROC Prigorje, na vrijeme, prije bombardiranja.

vanja, dostavljena u Dubravu. Iz Zagreba je POC bio na vrijeme obaviješten da se u Podravinu sti i njemačke jedinice, radi situacije u Maarskoj. Prije toga bio je obaviješten da Nijemci zahtijevaju od ustaša da pod svaku cijenu osposobe prugu od Križevaca, preko Koprivnice, do mosta na Dravi. I na kraju, među mnogim vijestima u izvještaju iz Zagreba, od 20. IV 1944. god., navodi se da je njemačka vojna obavještajna služba obavijestila Zapovjedništvo grada Zagreba da se 28. IV priprema partizanski napad na Zagreb. Najprije će nekoliko sati Amerikanci bombardirati vojne objekte, a zatim bi, u metežu, jedinice NOV, uz pomoć organiziranog fronta u Zagrebu, zauzele grad.

POC je tih dana od GOC-a primio i pohvalu. Odnosila se na poslane podatke o korpusima maarske vojske i o rasporedu dva korpusa uz jugoslavensku granicu. »[...] Izvještaj o brojnom stanju i naoružanju maarskih posada duž dravske granice koristan je i pohvalan. Naša želja je, u tom smislu vam i naređujemo, da taj rad produžite i proširite [...]«, piše GOC za Hrvatsku POCU-oi za gornju Hrvatsku, 19. prosinca 1943. godine. POC je morao osmatrati situaciju uz granicu, jer se nikad nije znalo hoće li nas i Maarski napasti.

Kad se pročitaju samo nekoliko tih informativnih izvještaja, stječe se dojam da u Minorsu gotovo i nije bilo za NOP važnog događaja o vojnim pitanjima, za koje naši obavještajci nisu saznali, a prilikom toga znali su i o njemačkim jedinicama.

Na kraju, evo i nekih izvadaka iz izvještaja Einsatzgruppe i SD-a u NDH od 6. V 1944. godine. U tom izvještaju navodi se da su u Orovcu, kod Bjelovara »banditi« okitili više kuća sovjetskim zastavama, daje se prijepis parola o AVNOJ-u i Prvom maju, zatim da se 30. IV 1944. godine jedna »banditska« grupa u kojoj ima 80 ljudi kretala kroz Sv. Jelenu prema Apatovcu. Na 50 kola vozili su ranjenike i vodili 30 zarobljenih ustaša; da se prema jednom agentskom izvještaju, 30. IV 1944. god. jedna »banditska« grupa u kojoj ima 700 do 800 ljudi, kretala kroz Sv. Petar vrstec, u pravcu M. Sesvete; da se, prema jednom neprovjerenom izvještaju obavještajne službe NDH, 16. brigada zadržava u Velikoj i Maloj Trnovitici. Zatim se daju neke informacije prema iskazu nekog zarobljenog partizana. Navodi se, da Zagorski odred ima 4 bataljona sa oko 400 partizana i 150 partizanki, brigada »Braća Radi« 4 bataljona sa oko 600 ljudi, brigada »Matija Gubec« 4 bataljona sa oko 600 ljudi, navodi se nešto i o naoružanju tih jedinica. Slijede podaci da je, prema jednom agentskom izvještaju, 16. brigada (zagrebačka) sa sektora Varaždin Breg otišla na područje Zajezde; da se, prema jednom agentskom izvještaju, na području Ravne gore zadržava 3. (bosanski) korpus, sa 4 bosanske brigade; da se, prema agentskom izvještaju, 17. (slavonska) brigada, sa oko 1 500 ljudi nalazi na području Hum—Budinšćina—Makovešće; da, prema jednom agentskom izvještaju, Zagrebački odred broji oko 350 do 400 boraca. Navode se neka mjesta u kojima se Odred zadržava; zatim, da se Prva moslavačka, sa oko 500 ljudi, i Druga moslavačka, sa oko 250 ljudi, nalaze na prostoru Sv. Ivan Zelina. U izvještaju se govori o nekim akcijama naših jedinica i daje se prijepis zaplijenjenog dokumenta Štaba 3. bataljona brigade »Braća Radi« o uvođenju nove kape titovke.

Na kraju možemo samo primijetiti da u to vrijeme nije na tome terenu bilo ni jedinica iz Bosne, ni iz Slavonije, ni 16. zagrebačke brigade. U uspoređivanju ostalih podataka, nema svrhe ulaziti.

Od osnivanja teritorijalne obavještajne službe do osnivanja OZN-e, za osam mjeseci, gotovo u svim kotarima postoji barem po jedan član KOC-a, a u nekim i više njih. U većini općina veći su postojali općinski povjerenici. Kadrovi su stekli iskustvo u radu. Pod vrlo teškim uslovima polagali su svakodnevno ispite. Neki od njih, općinski povjerenici, članovi KOC-eva, ROC-eva, te neki članovi i šef POC-a, odlazili su na izvršavanje zadataka u predgrađa i gradova, a neki i u neprijateljska uporišta. Stvorena je vrsta povezanost s organizacijama i pripadnicima NOP-a na širokoj osnovi. Povjerenici su sjedili u više neprijateljskih štabova ili oko njih, od onih najnižih, do Minorsa i Stožera za vezu između Minorsa i Štaba njemačkog opunomoćnog generala u NDH. Sjedili su i na nekim drugim za nas važnim punktovima odakle su pratili događaje i obavještavali o njima. Organizirane su veze s njima. Osigurani su tako brojni izvori potrebnih informacija. Mnogi od njih imali su u radu dobrih rezultata, neki manje, a neki i nisu u pojedinim traganjima uspjeli. Kako zaboraviti mladu Meimurku, koja se školuje u Budimpešti, poznaje grad, piše izvještaje o smještaju industrije i mjesecima uzaludno pokušava pronaći nekog od mađarskih drugova, radi uspostave veze s Mađarskom komunističkom partijom. U tome ni ona a ni neki drugovi iz Meimurja, u tom periodu nisu bili uspjeli. Uspjeli su, međutim, uspostaviti druge veze. U osam mjeseci palo je više povjerenika u gradovima i selima. Palo je i više od 10 posto rukovodećih kadrova općinskih povjerenika, članova kotarskih obavještajnih centara i članova i šefova rajonskih obavještajnih centara. Bili su to divni drugovi. Drugovi za koje zapreke nisu postojale. Pali su, kao i mnogi drugi borci NOR-a, na izvištanju. Tamo gdje nije bilo naših jedinica da ih zaštite. Takvi su bili zadaci partizanskih obavještajaca u NOR-u.

II

Naredbom Vrhovnog komandanta NOV i POJ i povjerenika za narodnu obranu maršala Tita, od 13. maja 1944. godine, osnovano je Odjeljenje zaštite naroda — OZN-a. Uz odluku o formiranju OZN-e, Vrhovni štab je izdao uputstvo o organizaciji i radu OZN-e, u kojem se, između ostalog, kaže: »[...] treba naročitu pažnju posvetiti podizanju, u borbi provjerenih kadrova i uporno raditi na njihovom osposobljavanju, za izvršavanje postavljenih zadataka [...]«.

Osnivanjem OZN-e, uz postojeće i kadar, koji je radio u obavještajnoj službi, Partija dodjeljuje s političkih i vojnih dužnosti nove rukovodeće kadrove koji imaju veliko političko i borbeno iskustvo, a i kadrove za proširenje organizacije da bi mogla uspješnije obavljati dodijeljene joj poslove. U novoj organizaciji dolazi do veće podjele na obavještajni i kontraobavještajni rad. Za rad u vojsci osnovana je posebna sekcija. Pojava je informativna grupa pri Štabu X korpusa. Postepeno su pojavili njeni osmatrački punktovi na terenu. Organizirana je radio-veza

Izme u njih i grupe u Korpusu. To je omogućilo da dobivena informacija na vrijeme stigne tamo gdje je iskoristiti.

Po okruzima se osnivaju povjereništva OZN-e, a za grad Zagreb posebno povjereništvo sa sjedištem u azmi. Na početku 1945. godine osnovano je Odjeljenje zaštite naroda za grad Zagreb, sa sjedištem u Glini, a kasnije u Topuskom. Prije ulaska u Zagreb, Povjereništvo iz azme ušlo je u sastav Odjeljenja. U kasnijem periodu, na teritoriju Zagrebačke oblasti, vrše se pripreme, da KOC-evi prerastu u Povjerenstva OZN-e u kotaru. Organizacija se popunjava sve novim i novim kadrovima. Pri OZN-i II zagrebačke oblasti održavaju se kursovi za novodošle drugove. U II sekciji vrši se podjela rada po problemima. Organi OZN-e postepeno preuzimaju svoje obaveze na cijelom teritoriju. Bile su to nove velike obaveze.

Istodobno s osnivanjem OZN-e prilazi se osnivanju Bataljona protiv pete kolone — PPK. Formiranjem Korpusa narodne obrane Jugoslavije, u kolovozu 1944. godine, bataljon prerasta u brigadu KNOJ-a. Kasnije se osniva i druga brigada u Zagrebačkoj oblasti, jedna za oblast, a druga za Zagreb. Brigade su popunjene starim borcima iz operativnih jedinica i djelomično mladim članovima SKOJ-a iz organizacija na terenu. Jedinice KNOJ-a uspješno ustraju u izvršenju dobivenih zadataka o jačanju sigurnosti na teritoriju oblasti.

Osnivanjem OZN-e i Bataljona PPK, kasnije brigada KNOJ-a, pojačava se borba protiv neprijateljskih obavještajnih službi, a i protiv drugih narodnih neprijatelja. Dok je II sekcija osiguravala teren i onemogućavala ubacivanje neprijateljskih agenata u jedinice i ustanove, a III sekcija se brinula o sigurnosti u jedinicama NOV i PO, I sekcija dalje je prodirala u okupirane gradove, posebno u Zagreb. Ona je u ljeto 1944. godine preuzela i veći broj povjerenika Obavještajnog centra u Zagrebu, kojim je do tada rukovalo Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku. Iako svaka sekcija radi odredjenih poslova, njihov rad je isprepleten i u mnogo poslova ustraju zajednički, dopunjujući se.

Na teritoriju oblasti iz 16 mjesta djeluju 24 centra, ispostave i rezidenture njemačkih obavještajnih službi. Osim toga, od velikog broja njemačkih obavještajnih i policijskih ustanova u Zagrebu (bilo ih je oko 40) mnoge se bave obavještajnim radom na teritoriju Zagrebačke oblasti. (Povlačenjem Nijemaca iz Grčke i iz dijelova Jugoslavije povlačen ili su se i njihovi obavještajni centri. Neki od njih smješteni su se i u Zagrebu i na teritoriju Zagrebačke oblasti gdje su nastavljali s radom.) Kasnije je utvrđeno da je jedan pripadnik njemačke obavještajne službe u Kutini imao oko 16 agenata, jedan iz Zagreba imao je mrežu agenata na liniji Samobor—Dugo Selo—Donja Stubica a neki drugi iz Zagreba imao je na vezi oko 30 agenata. Ustaška obavještajna i kontraobavještajna služba, preko više organizacija, djeluje također iz brojnih uporišta. Jedan od centara njemačke obavještajne službe u Bjelovaru posebno zanima naš aerodrom kod azme i saveznička vojna misija pri Štabu X korpusa. Nije, međutim, utvrđeno da su uspjeli ubaciti agente na oslobođeni teritorij Moslavine, nego su djelovali s periferije. Iz svih centara obavještajci, pomoću svojih agenata, prodiru prema našem teritoriju i nastoje doći do

podataka o događajima na njemu. Sve do pred samo povlačenje vrbuju nove agente i obučavaju ih. Utvrđeno je da je jedan njemački obavještajac, koji se sa svojim centrom već bio povukao iz Slavonije u Bjelovar, zavrbovao više ljudi nekoliko dana prije povlačenja. Isto tako radili su i oni koji su školovali agente za ubacivanje na naš teritorij i ubacivali ih. Radili su to i Nijemci i ustaše, mada su neke grane njemačke obavještajne službe već u jesen 1944. godine pojedine poslove koje su dotada obavljale nastojale predati ustašama i mada je na širem teritoriju Hrvatske već prije bilo primijećeno da njemačke i ustaške obavještajne službe sve više djeluju zajednički.

U proljeće 1944. godine pojavio se na teritoriju između Bilo-gore i Moslavine trup sastavljen od ustaša, koji su obuku za ratovanje u našoj pozadini završili u Njemačkoj i bili snabdjevani vojnim kartama, busolama i naoružani za vođenje gerilskog rata, kao i njemački trupovi. Prema želji komandanta Grupe NO PO X korpusa, on je iz svih šest partizanskih odreda, kojima je komandovao, odabrao 50 dobrovoljaca, koji su krenuli u potragu za trupom. Jednog dana, sjeća se komandant Grupe odreda, našli su se odabrani borci sa svojim komandirima u šumici između sela Ivančica i Dubrave. Komandir grupe pošao je u selo. Na putu je sreću mladom skojevku sa šmajserom, koja je, kao omladinka, radila na tom terenu. Ona je vidjela da se trup smjestio u toj istoj šumici. Komandir grupe za borbu protiv trupova udio se. Pa i njegovi borci su tu smješteni. U šumici se nalazila mala udolina u koju se smjestio trup. Izviđači su postavili na stablo prema Vrbovcu, pa nije primijetio partizane. Komandir grupe i mlada politička radnica dogovorili su da napadnu trup. I pošli su. Omladinka na lijevo krilo stroja, a komandir na desno. Opkolili su trup. Od 32, koliko ih je bilo, 25 je ubijeno u borbi, izviđač je ubijen na bijegu, a 7 zarobljeno i dovedeno u Štab grupe odreda.

Tako je prošao taj trup. Nije se mogao dugo održati, ni sakrivati, na teritoriju koji su kontrolirali partizani. Nisu se mogli održati ni okorjeli ustaše, koji su ponekad ilegalno dolazili kućama. Narod je sve vidio. Otkriven je i izdajnik iz okolice Svetog Petra Orehovca, koji je pri povratku jedne moslavčke brigade iz Hrvatskog zagorja, u proljeće 1944. godine, izdao ranjenog partizana. Partizan ga je molio vode, a on je doveo Bobanove ustaše, koji su ga strijeljali. Nije se mogao sakriti ni izdajnik, koji je savezni kim pilotima, kad su se, nakon što su iskočili iz pogonog aviona, htjeli domo i partizanskog teritorija i molili ga da im pokaže put do partizana, a on im pokazao put koji je vodio u Kutinu.

Glavna bitka s obavještajcima i agentima neprijateljskih obavještajnih službi vodi se na liniji oko neprijateljskih uporišta i na putovima do njih, te u samim uporištima. Njihovi agenti vrzmaju se, uglavnom, tamo gdje ne dopiru naše jedinice i prikupljaju podatke od svojih poznanika i veza. Obavještajne službe za svoj rad koriste se raznim švercerima ali se njima koristi i OZN-a za otkrivanje neprijateljskih agenata i doušnika. Osim toga, koliko su puta pripadnici NOP-a, oni naši hrabri omladinci, članovi NOO-a i članovi KP, baš na terenima gdje nije bilo naših jedinica, neznance, koji su im se u inili sumnjivi, doveli do naših

jedinica da ih se ispita radi toga su došli. U toj širokoj kontroli sve više u estvuju, oslanjaju i se na narod, i jedinice KNOJ-a i doprinose ja anju sigurnosti. Mnogo onih koji su, odlaze i u uporišta ili održavaju i vezu na druge načine, davali neprijateljskim obavještajnim službama podatke o pripadnicima NOP-a i vojnim jedinicama otkrivano je. Vojni sudovi kažnjavali su ih različitim kaznama. Karakteristično je za ocjenu zbivanja jedno pismo OZN-e za Zagrebačku oblast Oblasnom komitetu KPH te oblasti u kojem se navodi da se u svijetu za špijunažu kažnjava smrću ili dugogodišnjom robijom, a da je naš jedan sud, navodi se koji, kaznio neku ženu za nošenje podataka o partizanima ustašama u Bjelovar, s tri mjeseca prisilnog rada. Međutim, u arhivu se nalazi i dokument iz kojeg se vidi i mišljenje organa OZN-e, na tom istom okrugu, za slučaj drugi slučaj, da su i u OZN-i toga okruga mislili da prestupnika treba kazniti s tri mjeseca prisilnog rada.

U spremanju ubacivanja neprijateljskih agenata i diverzanta na naš teritorij organi OZN-e poduzimaju i druge mjere. Pri Povjereništvu OZN-e Zagreb uvažavaju i opširan razgovor sa svakim tko je iz Zagreba stizao u partizane. I s onima, koji su u partizane stigli našim vezama, s urednim karakteristikama, i s onima, koji su došli bez dokumenata, mimo postoje ih kanala. Dolazili su članovi raznih organizacija, osnovanih mimo naših organizacija NOP-a, što je moglo biti i djelo neprijateljske obavještajne službe. Stizali su i različiti bjegunci iz Zagreba, naročito nakon što je drug Tito objavio amnestiju. U tom Povjereništvu bio je rukovodilac naš stari ilegalac, najbolji stručnjak za izradu falsificiranih dokumenata za partijske ilegalce u Zagrebu. Uz njega su radili i drugovi, koji su dobro poznavali Zagreb. Sve se ispitivalo, provjeravalo, analiziralo. Prikupljani su podaci od svih koji su dolazili iz Zagreba. Svakom tko je prošao kroz ovo Povjereništvo dana je uputnica s kratkom karakteristikom iz Zagreba, ako ju je imao, ili podacima koje je za sebe dao sam ili ih je za njega dao netko tko ga je poznavao. Bilo je to veliko olakšanje jedinicama i ustanovama u koje su raspoređivani. Takav je postupak bio kod svih povjereništava na teritoriju Zagrebačke oblasti. Kod Povjereništva Zagreb samo je u toku rujna 1944. godine bio razgovor sa 860 ljudi. Otkriveno je više neprijateljskih agenata, koji su tim putem pokušali prodrijeti u naše jedinice i na naš oslobođeni teritorij. Otkrivani su i pojedini narodni neprijatelji, koji su mislili da se za njihov raniji rad neće saznati.

Za agentima njemačkih i ustaških obavještajnih službi tragalo se i na oslobođenom teritoriju i u jedinicama NOV i PO. Poduzimane su mjere da ih se onemogući u radu. Npr. 15. kolovoza 1944. god. III sekcija PZN-e X korpusa obavještava II sekciju OZN-e Hrvatske da dvojica uhvaćeni neprijateljskih špijuna terete druge špijune. Navode se i imena tih okrivljenih. Na Kalniku je utvrđeno da je komandir straže jedne naše okružne organizacije bio agent ustaške obavještajne službe iz Varaždina za koju je radio. U listopadu 1944. godine uhvaćen je na Kalniku, s radio-stanicom, ubačeni maarski špijun. Izjavio je da je rezervni zastavnik maarske vojske, da ga je poslao generalštab sa zadatkom da izvidi situaciju u Hrvatskoj, među partizanima i među ustašama, posebno da sazna o eventualnoj invaziji Engleza i njihovim namjerama prema

Ma arskoj. Prema sje anju jednog u esnika u dogaja, ma arska obavještajna služba je potkraj prolje a iste godine, pokušala, preko nekog mjesta u kotaru ur evac, do i u vezu sa Okružnim komitetom KPH Bjelovar i Oblasnim komitetom za Zagreba ku oblast, koji je u to vrijeme bio na Bilo-gori. Jedan njihov ovjek došao je na naš teritorij kao veza Ma arske komunisti ke partije. Ugovorio je sastanak na koji je trebalo da do u »predstavnicima KP Ma arske« i netko od naših drugova. Kad ga je neki naš drug doveo blizu granice, po eo je bježati, i to je tom našem drugu postalo sumnjivo, pa je drugove u Komitetu upozorio na to. Ipak je nekoliko naših drugova kasnije pošlo na ugovoreni sastanak. Kad su se približavali ugovorenom mjestu, primijetili su da su ma arske jedinice prešle na naš teritorij. Ma ari su imali namjeru zarobiti naše pregovara e. Dijelovi Bjelovarskog NO PO, koji su bili u blizini, napali su ih i protjerali. Ina e, poznato je da su centri ma arske obavještajne službe iz Gyekenyeša, Pecsua i Barcsa radili preko granice prema NOP-u. Poznato je i da je njema ka obavještajna služba bila još otprije povezana s tim centrima. Prema izvještaju OZN-e za Moslavinu, od 2. prosinca 1944. godine, jedan elektri ar obilazio je velik dio Moslavine, partizanima je popravljao elektri ne ure aje, putuju i prikupljao podatke o partizanskim jedinicama, ustanovama, NOO-ima i pripadnicima NOP-a i slao ih ustašama u Bjelovar. Prema izvještaju OZN-e III X korpusa, ve u 1945. godini, završila je u Koprivnici jednomjese ni obavještajni kurs grupa mladi a, koji su uba eni u jedinice tog Korpusa. Dvojica uhva enih dali su podatke o kursu i polaznicima kursa.

Iako su neprestano poduzimane sigurnosne mjere na mjestima gdje se uvala i pripremala hrana, vijesti dostavljenoj preko OZN-e za Hrvatsku, 7. rujna 1944. godine — da je u NDH otrovana ve a koli ina cigareta, koje se preko švercera namjerava ubaciti partizanima ili im omogu iti da zarobe ve u koli inu takvih cigareta — morala je biti posebna pažnja. To više što se, kao i prije, pretpostavljalo da neprijatelj isto može u initi i s drugim živežnim namirnicama. Vijest da je na teritoriju Slavonije, u Virovitici, 10. listopada 1944. godine, uve er, ba en otrov u pripremanu hranu jednog bataljona i da je otrovano 40 partizana od kojih su dvojica umrla, a ostali potpuno klonuli otpremljeni u bolnicu, bila je i za organe OZN-e na teritoriju Zagreba ke oblasti i za sve organizacije NOP-a i vojne jedinice naprosto ponovljeni nalog da se još više pazi na mjestima gdje se nabavlja, uva i priprema hrana, kako bi se neprijatelju onemogu ilo da otruje hranu. Depeša da je u Njema koj završilo kurs 30 trova a, dostavljena od III sekcije OZN-e za Hrvatsku 1. prosinca 1944. godine, sa generalijama trova a, koji su upu eni u partizanske jedinice, samo je potvr ivala daljnje namjere neprijatelja. Vijest da je Gestapo potkraj studena 1944. godine, u Slavoniju ubacio, iz Ma arske, pakleni stroj, koji je eksplodirao i ubio jednog druga, bilo je još jedno bolno upozorenje na budnost. Slijedila je vijest iz Zagreba, na po etku prosinca, da je Ravnateljstvo za javni red i sigurnost NDH uputilo dva brata špijuna sa zadatkom da se kao ribari ilegalno prebace u Beograd radi vršenja atentata na partijske i vojne rukovodioce, pa vijest III sekcije OZN-e Hrvatske, poslata 1. sije nja 1945. godine, da su agenti Gestapoa snabdjeveni dokumentima za dolazak u naše više štabove, a naro ito savezni ke vojne misije, upu eni s kursa završenog u Njema koj

u NOV s teroristi kim zadacima. Da ne nabrajamo dalje. Do završetka rata redale su se vijesti o uba enim agentima, tragalo se za njima i mnogi su otkriveni.

Naša obavještajna služba u okupiranim gradovima, posebno u Zagrebu, otkrivala je obavještajne ustanove, obavještajce i njihove agente u gradovima. Tako je u proljeće 1944. godine iz Zagreba dobiven prijepis izvještaja agenta Gestapoa, Gestapou koji je radio u Hrvatskom primorju. Taj agent bio je otkriven. Radio je i na pronalaženju agenata i na prikupljanju informacija. Karakterističan je slučaj s jednim agentom u 33. diviziji, Moslavina. On je slao izvještaje u Zagreb, a naša obavještajna služba u Zagrebu dobivala je njihove prijepise i javljala o njemu piše i kakav ima pseudonim. Detalji navedeni u izvještaju omogućili su lakše traganje. Pisao je da je razgovarao s komandantom divizije o komandantu Korpusa, o tome da je bitana zapovijest o putu divizije i kako nije htio na marš — nije ostao »bolestan« u Moslavini. A iz Zagreba je stigla vijest da je, za vrijeme ofenzive na Moslavinu, neprijatelju otkrio nekoliko naše bunkere. I, na kraju, 25. ožujka 1945. godine, OZN-a II Zagreba preko oblasti obavještava OZN-u Hrvatske da uhapšeni — navodi se pseudonim tog agenta — ne priznaje da je on taj, nego da je provalio drugog — navodi se i njegov pseudonim — koji priznaje da je u Zagreb slao izvještaje preko nekolicine. U travnju 1945. godine, naša obavještajna služba u Zagrebu otkrila je da je pismo jednog obavještajnog oficira iz X korpusa Gestapou predala agentica Gestapoa »Laura« iz Križevaca, koja je bila u vezi s tim našim oficijom. Prema onom što je o njoj tada saznala naša obavještajna služba u Zagrebu, ona je bila žena jednog vodećeg komunista koji je pao u pogledu borbe. Inače, vrlo poduzetna i spretna. Vežu s našim oficijom uspostavila je kao simpatizer NOP-a. Izjavila je, prema saznanju naše obavještajne službe, da je od obavještajnog oficira iz X korpusa primila 300.000 kuna za troškove oko organizacije špijunske mreže za partizane. Naravno, naš obavještajni oficir nije znao da je ona agent njemačke obavještajne službe.

U ljeto 1944. godine vezama naše obavještajne službe stigla su iz Zagreba u Moslavinu dva službenika redarstva NDH. Jedan domobranski pukovnik, jedan od bivših vojnih atašea NDH u Berlinu, inače agent Abwehra, na vezi jednog centra u Zagrebu, a radio je i prema inozemstvu za VI odjeljenje RSHA (Glavna uprava za bezbjednost Reicha) tražio je u jesen 1944. godine vezu s partizanima i ponudio suradnju. Predao je OZN-i izvještaj o ustaškim zločinima u Bosni, koji je pisao 1941. i 1942. godine šef Meldekopfa (Obavještajni punkt Abwehra) u Bihaću. Bio je to čovjek koji je ovoga doveo u Abwehr. Izvještaj je — kao dokument, predala njemačka obavještajna služba o pogledu pobune u NDH — pred kraj rata dostavljen Komisiji za ratne zločine ZAVNOH-a. Donosilac je izjavio da je taj izvještaj predao i Nijemcima i Saveznicima.

Dok se o organizaciji Ravsigura znalo sve, a i o obavještajnoj službi u vojnim jedinicama NDH i njenoj organizaciji, u organizacionoj strukturi njemačkih obavještajnih službi teško se snalazilo, jer se, kako piše u jednom izvještaju I sekcije OZN-e za Hrvatsku od listopada 1944. godine, nazivi pod kojima su djelovale na terenu njihove raznovrsne ustanove nisu uklapale u shemu organizacije u vrhu. Ali kad se malo pogleda ono u

ratu prikupljeno o radu njemačkih obavještajnih službi, što je sačuvano, vidi se da gotovo i nema ni jedne njihove ustanove koja se ne spominje u izvještajima i izjavama njihovih agenata, koji su otkriveni u toku rata. Naša obavještajna služba u Zagrebu i na teritoriju Zagrebačke oblasti pratila je njihov rad, bez obzira jesu li radile pod pravim ili lažnim nazivima. Saznavala je za veštinu obavještajaca, koji su u njima radili i za mnoge njihove agente. Nije bio u pravu obavještajni oficir, kad je potkraj ljeta 1944. godine u jednom uputstvu borbenim trupama sigurnosne službe u NDH, uz ostalo, napisao: »[...] činjenica, da njemačka 'ko-hrvatska žandarmerija, na primjer, važi kao gestapo ili sigurnosna služba, može spretno poslužiti za zavaravanje [...]«. Istina, njih je narod nazivao »gestapovci«, ali naši obavještajci znali su tada nešto više. Vidi se to, djelomično, i iz dosad navedenog. Naša obavještajna služba i dalje je pratila rad maekovaca u Zagrebu. Posebno njihove kombinacije za preuzimanje vlasti i u vezi s tim i dogovore s nekim ustašama oko priprema pučka Vokovi-Lorkovi. Prema izvještajima koje je u to vrijeme dobivala naša obavještajna služba u Zagrebu, zamisao je bila koncentrirati domobranu i ustaše u Zagrebu i okolici — u Hrvatsku — za dizanje ustanka u Zagrebu, po uzoru na Varšavu. Nakon dolaska Matvejeva na vlast, Pavelić i neki ustaše bili bi »uhapšeni«, a zatim bi »pobjegli«. Prema istim izvještajima, maekovci su preko svojeg posrednika pregovarali i sa Jevčevićem u Trstu. Prema izvještaju naše obavještajne službe od 25. kolovoza 1944. godine u to vrijeme stigla je Jevčevićeva poruka kojom požuruje definitivni odgovor. Zamisao Matvejeva bila je da, dok oni preuzimaju vlast u Zagrebu i okolici, etnici istodobno zauzmu Dalmaciju i otvore put Zapadnim saveznicima. Nakon preuzimanja vlasti, u Zagrebu bio bi silom uspostavljen most (zna se protiv koga bi sila morala biti upotrijebljena) sa etničkim saveznicima u Dalmaciji. Pavelićeva uloga u dogovorima oko pučke i kasnije poznata je. Prema izvještaju naše obavještajne službe, njemački poslanik u NDH Kasche dolazi 25. kolovoza kod Pavelića. Pavelić saziva sjednicu vlade za 26. kolovoza 1944. godine i završetak svega je poznat. Hapšenje Vokovi i Lorkovi i ne samo njih. Hapšenje nekih maekovaca, Košutićev bijeg na naš oslobođeni teritorij i letak maekovaca »Hrvatskom seljačkom narodu na znanje« u kojem, uz ostalo, pišu da su partizani ubili Košutića. Cilj je jasan. Reći hrvatskim seljacima da su htjeli pregovarati o zajedničkoj borbi, a partizani su ubili njihovog izaslanika i što drugo preostaje nego borba protiv partizana.

Postojala je još jedna grupa koja je, također, mnogo kombinirala da zauzme važan položaj u dogovorima. Bila je to tzv. »Podzemna Hrvatska«, organizacija koje su neki članovi već 1941. godine stupili u vezu sa Slavkom Govedićem, vođom nacionalsocijalističke grupe, radi njegovih i svojih kombinacija oko zauzimanja položaja u NDH. Zna se da je Govedić imao velikih planova. Oni su od 1941. godine povezani i s Nijemcima, koji kasnije nude jednom njihovom predstavniku da uđe u Mandićevu vladu. U proljeće 1944. godine Izvršni odbor »Podzemne Hrvatske« nudio je suradnju Košutiću. Cilj je bio zajednička akcija s maekovcima. Kad je potkraj ljeta 1944. godine drug Tito pozvao sve koji su u raznim neprijateljskim vojskama, a nisu vršili zločine protiv naroda, da stupe u NOV, Izvršni odbor »Podzemne Hrvatske« izdao je naredbu br. 8 da svi

pripadnici organizacije moraju ostati u Zagrebu, da se ne oslabi unutrašnji front. Širili su vijesti da su u vezi sa NOP-om i da će oni, kad partizani napadnu Zagreb, iznutra zauzeti pojedine točke. Tako su unosili zabunu i zadržali u Zagrebu i neke domobranske oficire koji bi bili otišli u partizane. Bila je to dobra usluga Nijemcima i ustašama. U studenom 1944. godine došao je tajnik »Podzemne Hrvatske« na oslobojeni teritorij Moslavine s ponudom da se PH primi u JNOF Jugoslavije. Zahtijevao je da razgovara s najvišim rukovodiocima NOP-a. Pošto su direktne veze s Kordunom bile prekinute, krenuo je preko Slavonije, ali momentalno ni tamo nije bilo veze. U Slavoniji mu je objašnjeno da JNOF Jugoslavije, AVNOJ, ZAVNOH, ni GŠ Hrvatske ne može s njim razgovarati. Pozvali su ga da dođe na Kordun ili da odredi nekog tko može u ime PH razgovarati. Najprije je ovlastio jednoga člana Izvršnog odbora PH, a kasnije je i on prešao na Kordun. Događaji su pokazali da od »velike organizacije« o kojoj je govorio nema ništa, da postoji samo u glavama onih okupljenih u rukovodstvu.

I na kraju jedna vijest iz Zagreba, od 29. XI 1944. godine, da je u Zagrebu emisar Draže Mihailovića, koji je elektro-tehnički stručnjak i izmeću ostalog radi i na uspostavi radio-veze preko tajne radio-stanice koju namjerava instalirati.

Na drugoj strani fronta bili su NOV i narod. Evo kako je izgledao taj front u vrijeme tih opisanih događaja. Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku 28. kolovoza 1944. godine depešom javlja Centralnom komitetu KPH da mobilizacija dobro napreduje, da X korpusu treba 2000 pušaka i 3000 odijela i cipela. Povjerenstvo moli CK da nastoji da to Saveznici, naročito Rusi, pošalju. Petnaestog rujna, iste godine, Povjerenstvo opet obavještava CK: »U Zagrebu kom korpusu ima 4000, a u Slavonskom 3000 nenaoružanih. Nastojte opet da nam saveznici pošalju oružje, odjeću i obuću. Stalno pridolazi sve više i broj domobrana s oružjem.«

Stotine i stotine novih partizana koji su stizali iz okupiranih gradova, naša obavještajna služba i organizacije NOP-a u njima omogućavali su OZN-i pripreme za ulazak u neoslobojena mjesta. Prikupljeno je tako mnogo podataka o osobama, koje će za svoja nedjela morati odgovarati pred narodnim sudovima, posebno o obavještajcima i tajnim agentima njemačkih i ustaških obavještajnih službi; zatim o privrednim i drugim objektima, koje će se morati nastojati sauvati od razaranja pri povlačenju neprijatelja; od Židova i Srba oduzetoj imovini; o poduzetima koji su vlasnici suraivali s okupatorom. Prikupljeni su i podaci o mornarima, koji su bili na Crnom moru; o avijatorima, koji su bili na »istom bojištu« i koji su bombardirali oslobojeni teritorij. Preko veza I sekcije dobiven je popis svih odlikovanih u NDH, s opisom zbog čega su odlikovani. U rujnu 1944. godine već se postepeno prenosi na oslobojeni teritorij Pokuplja cijela arhiva ureda za odlikovanja NDH. Pojedini fotografi u Zagrebu prikupljaju fotografije istaknutih ustaša. Neke fotografiraju po ulicama. Sve se to zajedno s prikupljenim informacijama prenosi u Pokuplje i Moslavinu. Tako se jednog dana u OZN-i za Zagrebačku oblast u Donjem Mikleušu, Moslavina, našla cijela kartoteka političkog odsjeka ustaške policije u Zagrebu, s popisom i fotografijama

svih tajnih agenata tog odsjeka u Zagrebu. Prikupljeni podaci sre uju se. Priprema se ulazak u gradove. Drugovi određeni za ulazak u pojedini grad proučavaju materijale, dopunjuju ih novim podacima, upoznaju probleme okupiranog grada u koji će, zajedno s prvim oslobodionicima, poći i oni. Prvog siječnja 1945. godine OZN-a za Zagrebačku oblast obavijestila je OZN-u za Hrvatsku da su podaci prikupljeni za Zagreb, srećeni po ulicama. Nešto kasnije ti su podaci preneseni iz Moslavine avionom u Odjeljenje OZN-e za grad Zagreb, na Kordun.

Dvadeset i prvog prosinca 1944. godine uspostavljena je veza OZN-e II Zagrebačke oblasti s načelnikom kontraobavještajne službe u diviziji Crvene armije, koji su dijelovi prešli na desnu obalu Drave. Tom prilikom, kako piše u izvještaju delegata OZN-e II Zagrebačke oblasti od 25. XII 1944. godine, razgovarano je o vezi između u kontraobavještajne službe divizije Crvene armije i OZN-e II Zagrebačke oblasti. U izvještaju se, uz ostalo, navodi: »[...] sporazumjeli smo se, da ukoliko oni uhvate naše špijune« (misli se na neprijateljske špijune s našeg teritorija), »ili koga drugog, koji će nas interesirati, da ga predaju nama, a ukoliko mi uhvatimo nekog od vođe ili koga drugog njihovog, da ga predamo njima [...]«. Jedan član Povjereništva OZN-e za Okrug Bjelovar ostao je uz diviziju Crvene armije radi održavanja veze. Bila je to 233. divizija Crvene armije koja je krenula od Staljingrada i stigla do Pitomače i Virovitice. Uz rijeku Dravu trebalo je da napreduje dalje, a na lijevoj obali Drave još su se zadržavali ustaše s desne obale Drave. Naše jedinice zarobljavale su vođe ili su pobjegavali nama. Oni su interesirali kontraobavještajnu službu divizije, bilo radi popuna jedinica ili ispitivanja zarobljenika. Neki od zarobljenih ostajali su da se bore protiv Nijemaca. To je bila barem djelomično mogućnost popune, jer je divizija u istom sastavu, bez popune, s mnogo palih boraca, prešla cijeli taj put.

U to vrijeme već se ispred Crvene armije povukao »Jagdkommando« s diverzantskim kursom iz Barcsa, koji su tamo održavali Nijemci. Kurs su polazili i neki ustaše, koji su bili pobjegli na lijevu obalu Drave. Kakva je to bila organizacija? Kakav je imala plan? Spajanjem diverzantskog aparata Wehrmachta s onim Glavne uprave za bezbjednost Reicha osnovan je Centar za dirigiranje diverzantskim radom, pod rukovodstvom pukovnika Skorzenyja. Za teritorij jugoistočne Evrope osnovan je »Jagdverbandsüdost« sa sjedištem u okolini Beča. Načelniku štaba bio je major Benesch, uesnik u pripremama akcije i u akciji na Vrhovni štab NOV i POJ, s dijelom divizije »Brandenburg«, specijaliziranom za diverzije. U listopadu 1944. godine osnovan je »Jagdverband« (Lovačka komanda) za Srbiju i Hrvatsku sa sjedištem u Jarikomiru, Zagreb. Zbog situacije u Srbiji, djeluje samo na teritoriju NDH. Bilo je tu osoblje iz bivšeg Mandlovo aparata u Zagrebu, koji je prije pronalazio i ubacivao u NOV diverzante s ciljem da prodru do Vrhovnog štaba NOV i POJ, i pripadnika divizije »Brandenburg«, koji su došli iz Bosne. »Jagdverband« na teritoriju NDH osniva »Jagdkommande«. Pod nazivom »Ustaška obrana« ustaše osnivaju organizaciju sličnu Skorzenyjevoj. Načelniku joj je Maks Luburić. Ta organizacija podijelila je teren NDH na 9 sektora. Područje Lepoglava—Zagreb bilo je 5. sektor, a područje Novska—Papuk—Bilo-gora 4. sektor. Između »Jagdverbanda« i »Ustaške obrane« postoje tijesne veze. Nijemci ustašama daju instruktore, diverzantski ma-

terijal, oružje, municiju, opremu i odje u. Plan je bio da se na sektorima s kojih se trebalo povlađiti formiraju ustaške jedinice do jađine bojne, s njemađkim organima za vezu i obuku. »Jagdkommande« su bile sastavljene od mješovitog ljudstva. Nijemci su na kursovima obuđavali ustaše i formirali zajedničke diverzantske grupe. Cilj je jasan. U pozadini, na našem oslobođenom teritoriju, razarati sve. Osim toga, osnivanjem tih grupa od ustaša Nijemci isuđ htjeli provesti još jednu naredbu RSHA iz kasnog ljeta 1944. godine, prema kojoj su njemačke sigurnosne ustanove, pri povlađenju, morale za sobom ostaviti domorodačke grupe otpora, koje bi stupile u akciju kada Nijemci pođu novu ofenzivu protiv oslobođenog Jugoistoka. U Štabu »Jagđverbanda« za »Srbiju i Hrvatsku« uvijek je 30 do 40 ljudi. Vrbuju novo ljudstvo za »Jagdkommande«, organiziraju i održavaju diverzantske kursove. U raznim mjestima osnivaju »Jagdkommande«. Veđ u listopadu 1944. godine iz Zagreba su neke grupe diverzantata upuđene na teren. »Jagdkommande« su sastavljene od 5 do 25 ljudi, prema podruđu akcije. Sastav je jedna do dvije radio-stanice, nekoliko diverzantata i obavještajaca, te po potrebi nekoliko strijelaca. Snabdjeveni su njemađkim, ustaškim i domobranskim uniformama i diverzantskim materijalom engleske proizvodnje. Svaki »Jagdkommando« prima konzerviranu hranu za jedan do tri mjeseca, predviđenu za korištenje u neprijateljskoj pozadini. Dobiva i 20 cigareta na dan za svakog člana. Osim toga, dobiva sol, šećer, duhan, rakiju i cigarete za nagradu članovima agenata. Novac dobivaju u rubljama, lirama, dolarima, funtama u zlatu i papiru i kunama. Pripadnici »Jagdkommande« snabdjeveni su posebnim ispravama, pisanim na svilenom platnu, ušitim u odijelo, za povratak s partizanskog teritorija i ispravama za boravak na terenu koji drže njihove jedinice. I jedna i druga isprava omoguđavaju im neograničeno djelovanje, s velikim ovlaštenjima. Nas ovdje interesira što su te dvije organizacije, »Jagđverband« i »Ustaška obrana«, poduzimale na teritoriju Zagreba, Zagrebačke oblasti i na teritoriju Mađarske, u Barcsu, gdje su obuđavani diverzanti za krajeve na desnoj obali Drave. Interesiraju nas »Jagdkommando« Koprivnica—Virovitica i »Jagdkommando« Varaždin—Lepoglava, kao i legija »Hrvatskih osvjetnika«, koja se pojavljuje na sektoru Barcs—Koprivnica—Virovitica. Interesira nas i »Jagdkommando« Zagreb.

»Jagdkommando« u Barcsu formiran je u listopadu 1944. godine od grupe koja je tamo stigla u proljeće iz Banjaluke i grupe, koja je u listopadu stigla iz Kraljeva. Obje grupe bile su u sastavu jedinice majora Benescha iz divizije »Brandenburg«. U studenom 1944. godine taj se »Jagdkommando« razdvaja u »Jagdkommando« Lepoglava—Varaždin, na čelu s podoficijerom Ottom Petermanom, Volksdeutscherom, mehaničarom iz Čakovca, i »Jagdkommando« Koprivnica—Virovitica, na čelu s podoficijerom Adamom Grafflom, Volksdeutscherom, iz Virovitice. On je prije bio s dijelom divizije »Brandenburg« u Grčkoj. Nakon razdvajanja, Petermanova grupa prelazi na sektor Varaždin—Lepoglava, a Grafflova ostaje u Barcsu. Tamo po odobrenju šefa »Jagđverbanda« za Srbiju i NDH prima u sastav »Jagdkommande« ustaše, koji su pred jedinicima NOV pobjegli na lijevu obalu Drave. Ti ustaše u sastavu »Jagdkommande« veđ se nazivaju »Legija hrvatskih osvjetnika«. (Sjeđ amo se, oko Kutine, pojavili su se »Ustaše osvjetnici« i na širem terenu oko Bjelovara i Zabna

ustaše u partizanskim kapama i na kraju oko Ivan ana uništeni trup.) Pred napredovanjem Crvene armije »Jagdkommando« se povukao iz Barcsa, neko vrijeme se krio, a zatim je prešao na desnu obalu Drave, smjestio se u selu Peteranec i operirao na sektoru Koprivnica—Virovitica. U Peterancu, gdje je imao sjedište do ožujka 1945. godine, prilazi mu grupa od 10 ustaša, pod rukovodstvom dvojice oficira, koji su kurs završili u Zagrebu. Kasnije se »Jagdkommando« znatno poveća na tom terenu. Graffl od »Legije hrvatskih osvetnika« osniva posebnu grupu. Sa svim pripadnicima »Jagdkommando« održavani su neprestano kursovi. Predavali su njemački podoficiri, koji su u SSSR-u ili Grčkoj stekli iskustva. Pripadnike »Legije hrvatskih osvetnika« Graffl je podijelio na desetak grupa. One nose naziv po selima gdje su im predviđene baze. Rukovodioci grupa su njemački podoficiri ili ustaše, koji su diverzantski kurs završili u Zagrebu. Graffl je nastojao da to budu ljudi iz sela odakle su grupe imale vršiti akcije po terenu. Pripadnici ovog »Jagdkommando« raspolagali su velikim količinama eksploziva i drugog diverzantskog materijala dopremljenog iz Zagreba.

»Jagdkommando« Lepoglava—Varaždin nalazio se, nakon odlaska iz Barcsa, u Varaždinu sve do siječnja 1945. godine. Tada prelazi u Lepoglavu, gdje strunjači »Jagdkommando« obučavaju grupu ustaša Druge bojne »Ustaške obrane« za diverzije i gerilsko ratovanje. Zbog nekih razloga, ta grupa napustila je kurs, pa je nakon toga kurs polazila druga grupa ustaša. Cilj joj je bio da ostane na terenu nakon povlačenja ustaša i Nijemaca. Pripadnici »Jagdkommando« Zagreb završili su kurs u Austriji.

U drugoj polovici ožujka 1945. godine došla je na Kalnik grupa Bugara, koji su u Austriji završili diverzantski kurs. Oni su pripremljeni za ubacivanje u jedinice Bugarske armije, na frontu u Maarskoj. Dali su podatke o školovanju diverzanata iz Slovačke, Maarske, Rumunjske, Bugarske i Srbije. Opširno su prikazali što su u ili kakve zadatke su imali obavljati nakon ubacivanja u jedinice Bugarske armije. Diverzante iz svih navedenih zemalja Nijemci su, prema saznanju Bugara, ubacivali avionima u njihove zemlje. Jedan od Bugara iznio je podatke da se u Njemačkoj školuju agenti iz raznih zemalja i pripremaju za ubacivanje u njihove zemlje. Saznao je i za neke iz Bugarske. Te informacije potvrđivale su saznanja OZN-e, o onom što se znalo o pripremanju za gerilsko ratovanje. Dobila se tako slika priprema za više zemalja.

Osim diverzanata »Jagdkommando« pripremljenih za ratovanje u našoj pozadini, Abwehr priprema i tzv. »Pozadinsku mrežu« agenata i radio-telegrafista, opremljenih za rad u našoj pozadini. Zbog kratkog vremena, predviđeno je da radio-telegrafisti nauče nešto i iz vojnoinformativnog dijela kursa, da u slučaju potrebe mogu i samostalno slati izvještaje o protivniku. Kursisti su u parovima, većinom oženjenim po želji njihovih uitelja, radi lakšeg održavanja na terenu, imali biti razmješteni na strateški važnim mjestima, tamo pritajeni čekati do dolaska partizana i tada po etičkom radom na prikupljanju potrebnih podataka i njihovom dostavljanju centrima u Njemačkoj. Prema onom što se znalo o radu te škole i naknadnom saznanju, zamišljeni plan razmještanja te mreže (opisat ćemo samo Zagrebačku oblast i grad Zagreb) bio je da se u Zagrebu smjesti jedna radio-stanica; u Koprivnici jedna; u Križevcima jedna; u

Sv. Ivanu Zelini jedna; u Ludbregu jedna; u Varaždinskim Toplicama jedna; u Varaždinu dvije radio-stanice; u Vinici jedna; u Krapinskim Toplicama jedna. Za grad Zagreb bilo je predviđeno deset agenata s radio-stanicama i deset rezervnih agenata s nepotpuno dovršenom obukom. To je bio plan.

Što se rat više bližio kraju, bilo je sve očitije da neprijatelj namjerava nastaviti borbu i nakon povlačenja njegovih jedinica. To potvrđuju ve navedeni primjeri o pripremi diverziranja i njihovom djelovanju po terenu gdje su bili, te pripreme Abwehrove pozadinske mreže agenata i radio-telegrafista. Potvrđivale su to i vijesti iz nekih dijelova osloboenog teritorija, jer su ve otkriveni ostavljeni agenti i ostaci naoružanih neprijateljskih grupa.

Nastoje i da ne oslabi borbu protiv neprijateljskih agenata, obavještajaca i drugih narodnih neprijatelja, OZN-a i jedinice KNOJ-a istodobno poduzimaju mjere da onemogu ustaše i druge neprijateljske vojnike, koji su ilegalno dolazili kućama i ponegdje na periferijama kontroliranih teritorija ometali normalan rad političkih radnika NOO-a i drugih organizacija NOP-a, a ponegdje dolazili i na osloboeni teritorij, pa čak i u pojedina sela u kojima su se nalazile naše vojne i druge ustanove (slučaj na Bilogori), gdje su ostajali po nekoliko dana dok ih jedinice KNOJ-a nisu pozvale na red. Oni su onemogućavali da bilo što poduzmu u pogledu organiziranja i eventualnog pokušaja akcija. Poduzimane su mjere da se svaki takav pokušaj onemogući.

Sekcija I OZN-e, preko svoje organizacije u gradovima, posebno u Zagrebu, poduzima pripreme za osvajanje objekata, da ih neprijatelj pri povlačenju ne razruši. Takve mjere OZN-a za grad Zagreb poduzima i preko OZN-e za Pokuplje i direktno.

Povezanost OZN-e za Hrvatsku s terenom sve je važnija. OZN-a Hrvatske uključena je u sva zbivanja na terenu i igra vidnu ulogu u poboljšanju rada i upoznavanja cijelog kadra s pojavama na širem terenu što pridonosi bržem uzdizanju kadrova i svestranijoj njihovoj orijentaciji. Kadrovi hrzo napreduju. Kod njih se razvija budnost, zapažanja su im sve izoštrenija, procjene temeljitije, poslove obavljaju s manje poteškoćama i, što je najvažnije, postoje drugarstvo, međusobno razumijevanje i njegovanje ljudskih odnosa nastalih u radničkom pokretu i NOB-u. Razvija se i nov odnos prema okrivljenima, strogo ali ljudski, nepoznat za vrijeme starog policijskog aparata u bivšoj Jugoslaviji, nepoznat u postupcima okupatora i kvistlinga prema našim ljudima, posebno prema onima u zatvorima i logorima.

Prva sekcija OZN-e neprestano je pratila vojna zbivanja na okupiranom terenu i prikupljene informacije dostavljala informativnoj službi Korpusa, a neke i OZN-i za Hrvatsku. Tako je, primjerice, objavljeno jedno od izvješća u doba napredovanja, iz dva izvora dobivena informacija o koncentraciji Nijemaca s puno ratnog materijala na austrijskoj i mađarskoj granici u jesen 1944. godine. OZN-a za Hrvatsku zahtijevala je, potkraj siječnja ili na početku veljače 1945. godine, provjeru gdje se nalazi više njemačkih divizija, a 6. veljače 1945. godine da se ispita gdje se nalazi nekoliko njemačkih feldmaršala i visdskih vojnih rukovodilaca, Blaskowitz i drugi. Naravno, mnogo vojnih obavještenja dobavljala je naša obavještajna

služba preko brojnih veza u Zagrebu. Ti izvori bili su stalni i na dosta visokom nivou. Osim toga, stizale su i raznovrsne druge informacije, bilo samoinicijativno prikupljene ili zahtijevane. etvrtog studenoga 1944. godine javljeno je iz Zagreba da su ustaše pokušali iz Švicarske prebaciti u Njema ku 1000 kg zlata, dva vagona srebra i drugu valutu koju je NDH uložila u švicarske banke ali da su to Švicarci odbili izru iti. Tre eg velja e 1945. godine OZN-a za Hrvatsku zahtijevala je da se najhitnije javi koliki je opticaj nov anica u NDH. Sedmog velja e odgovorila je Prva sekcija da je prije dva mjeseca NDH imala u opticaju 106 milijardi, a sada se ra una da ima približno oko 120 milijardi. I još samo jedan primjer. etrnaesti velja e 1945. godine OZN-a za Hrvatsku zahtijeva podatke o tome kakve su pruge i putovi koji vode u Zagreb s istoka i sjevera iz smjerova Slavonski Brod, Osijek, Koprivnica, Varaždin, Maribor i da se ozna e mjesta gdje su komunikacije ošte ene.

Poznato je da su u Zagreba koj oblasti naj eš e bili teški uslovi zbog neprestanih borbi s neprijateljem, estog gubljenja i ono malo oslobo enog teritorija, estog seljenja i privremenog napuštanja dijelova terena, što je sve otežavalo normalan rad. Pred kraj rata sve se to pogoršavalo. Kad su ve mnogi krajevi bili slobodni, na ovom terenu bilo je sve više neprijateljskih snaga, koje su napadale naše jedinice. Dogodilo se tako da je neprijatelj vršio ofenzivu na Moslavinu, a naše jedinice i ustanove povla ile se sve do Grubišnog Polja i zatim odatle u ofenzivi naših jedinica jedne no i oslobo en je Bjelovar pa redom grad za gradom, selo za selom, cijela oblast i Zagreb.

Pred jedinicama naše Armije, zajedno s Nijemcima i ustašama, bježali su mnogi krivci. Povla io se i veliki dio »Jagdkommando« Koprivnica—Virovitica. Njegov rukovodilac Graffl pokušao je s dijelom najboljih svojih ljudi nastaviti akcije, ali je ta grupa razbijena, pa se i on priklju io glavnini. U Sloveniji je »Jagdkommando« djelomi no uništen. Mali broj njegovih pripadnika uspio se probiti u Austriju. »Jagdkommando« Lepoglava—Varaždin i grupa ustaša, koji su završili diverzanski kurs, s rukovodiocem Petermanom, povukli su se s neprijateljskim jedinicama. Pokušala je bijeg i trojka iz »Jagdkommando« Zagreb, ali je rukovodilac Tilger ostao u gradu. Povla ila se i ve ina radio-telegrafista i agenata pozadinske mreže Abwehra, a i mnogi drugi agenti ustaških i njema kih obavještajnih službi ali ne svi. Neki su i ostali.

III

OZN-a za Zagreba ku oblast, u depeši od 13. svibnja 1945. godine, javlja OZN-i za Hrvatsku da se na teritoriju Zagreba ke oblasti prilike sre uju, da se u gradovima odvija normalan život. »Tivar« je ostao itav i radi. Vojnici se javljaju i predaju oružje, ak i bobanovci. Velik broj ih je u šumama.

Tih i narednih dana pronalazeni su u Zagrebu i na teritoriju Zagreba ke oblasti agenti koji su bili povezani s njema kim obavještajnim i policijskim ustanovama. Bilo je me u njima onih vezanih na njema ku žandarmeriju u kotarima ije su ustanove prikupljale podatke o NOP-u

i dostavljale ih Teilkomandama — TK (Dione komande podre ene EK 4), i onima koji su bili vezani za ispostave TK ili za ispostave EK 4 i za same TK. A bilo je i onih povezanih direktno s obavještajcima Einsatzkommando — EK 4 (Operativna komanda Sipo — Sicherheitspolizei — Sigurnosna policija) i SD (Sicherheitsdinst — Služba sigurnosti — obavještajna služba nacisti ke partije), gdje su bile zastupljene sve linije osim odjeljenja VI (inozemstvo), Glavne uprave za sigurnost Reicha. Spomenimo samo Gestapo (Geheime Staatspolizei — Tajna državna policija) koji je u sastavu EK 4 tako er imao svoje odjeljenje.

Osim ve nabrojenih agenata povezanih s raznim obavještajnim i policijskim ustanovama, otkriveni su, posebno u Zagrebu, i neki agenti povezani s policijskim atašoom i njegovim pomo nikom pri poslanstvu Tre eg Reicha, kao i neki vezani za njema ke obavještajne ustanove koje su djelovale direktno iz Reicha. Pod istragom su se našli i pojedini obavještajci i neki koji su bili predava i na kursovima za obuku agenata. Našao se me u njima i policijski ataše pri poslanstvu Tre eg Reicha u NDH.

Bilo je tu i pojedinih agenata njema ke vojne obavještajne službe Abwehra, koji su bili povezani s raznim Abwehrovim ustanovama na terenu, kao što su: Komanda (Odjeljenje) za izvi anje fronta — FAK (Frontaufklärungskommando); Trupovi za 'izvi anje fronta — Abwehrov ogranak podre en FAK-u — FAT (Frontaufklärungstrupp); Obavještajni punktovi Abwehra — MK (Meldekopf) i drugi raspore eni po terenu oblasti i u Zagrebu. Prona eni su i pojedini agenti Tajne vojne policije — GFP (Geheime Feldpolizei). Pod istragom su se našli i neki agenti Abwehrove mreže što ju je osnovao predstavnik Asta (Abwehrstelle, teritorijalna ustanova Abwehra, Be), koji je radio zakamufliran u Specijalnoj komandi (Odjeljenju) vojnog zrakoplovstva I Jugoistok, Balkan Tre eg Reicha (LW-Sonderkommando/Luftwaffensonderkommando I SO/B) u Zagrebu, odakle je stvarana široko rasprostranjena mreža agenata. Otkriveni su i neki agenti koji su ostali na terenu, a saznalo se i za pobjegle agente Asta-Be , koji su iz Zagreba i dijela Zagreba ke oblasti bili vezani na njegov centar u Celovcu, kasnije u Celju i na kraju u Maria Woerthu na Vrbskome jezeru. To je onaj Centar za koji je radio i ustaški tabornik iz Križevaca, o emu se govori u prvom dijelu ovog napisa.

Otkriveni su i doušnici oružnika i agenti raznih grana obavještajne službe NDH, kao i neki službenici ustaškog redarstva koji se nisu povukli s ustašama i Nijemcima. Dobivan je pregled rada cijelog aparata ustaške obavještajne službe i policije. iš en je teren od njih i ostataka njema kih obavještajnih i policijskih službi i njihovih agenata; upotpunjavana je slika toga velikog aparata i zlodjela u kojima je u estvovao.

Otkriveni su agenti pozadinske mreže Abwehra u Ludbregu i Varaždinskim Toplicama. Prema sje anju jednog u esnika u doga aju, otkrivena je jedna radio-stanica sa šiframa u Varaždinu, a u Zagrebu su otkrivene tri radio-stanice s kodovima i priborom za rad. Otkrivena je i radio-stanica ma arske obavještajne službe, koja je u Zagrebu instalirana još prije drugoga svjetskog rata.

Rekonstrukcijom sastava »Jagd'kommandi« i polaznika kursova otkriveno je u Podravini više od 20 diverzanata sa završenim diverzantskim kursom, koji su ostali kod svojih kuća. U Zagrebu je otkriven cijeli sastav »Jagdkommandi«, njih četvorica, trojica od njih vratila su se u grad nakon neuspjelog bijega, dok je, kako je već navedeno, rukovodilac bio ostao u Zagrebu. Otkriveni su i bunker s diverzantskom opremom i oružjem, jedan u Zagrebu, a jedan u Zagrebačkoj gori.

Članove vlade bivše NDH doveli su u Zagreb naši organi. Pojedini ministri donijeli su i nešto zlatnika, što su ih bili ponijeli na put. Dok su ih u zatvoru, u Petrinjskoj ulici, pretresali, zlatnici su padali na pod.

Na teritoriju Zagrebačke oblasti još su odjekivali pucnjevi, a pojedini ratni zločinci krijali su se, pljačkali i već pobijali nekoliko aktivista po selima. U jednoj grupi, prema sjećanju jednog učesnika u događajima, koja je vršila zločine na sektoru Kalnik—Bilogora, bio je, kao zapovjednik, jedan sa završenim diverzantskim kursom, pripremljen za ratovanje nakon povlačenja okupatora i njegovih slugu, ustaša.

U Zagreb je jednog dana, sa zapada, doputovao i Erich Lisak, ustaški pukovnik, glavni ravnatelj Ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH. Posjetio je neke svoje na Kaptolu i, kako piše u zapisniku o njegovom saslušanju, 1. listopada 1945. godine našao se u OZN-i za grad Zagreb.²

² Za ove fragmente koristio sam se sjećanjima učesnika u pojedinim događajima; ratnim arhivom ROC-e na teritoriju Zagrebačke oblasti, POC-a za gornju Hrvatsku i GOC-a za Hrvatsku; ratnim arhivom okružnih povjereništava OZN-e i OZN-e Zagrebačke oblasti, OZN-e za grad Zagreb i OZN-e za Hrvatsku. Koristio sam se i nekim dokumentima tih ustanova iz prvih mjeseci nakon oslobođenja, te nekim zaplijenjenim neprijateljskim dokumentima.

Mirko Peršen

Logor Lepoglava

Kazneni zavod u Lepoglavi, osnovan sredinom prošloga stoljeća, smješten je u prostore nekadašnjeg samostana fratara pavlina. Za nas je od posebnog značaja onaj period kad su u lepoglavskoj kaznionici bili zatvoreni komunisti koji su i u uvjetima robije ili logorskog zatočništva nastavljali svoju komunističku djelatnost. To razdoblje obuhvaća vrijeme od osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca pa do konačnog oslobođenja zemlje 1945. godine, a ima svoja četiri osnovna dijela: od 1919. do 1939. godine, koncentracijski logor, ustaška kaznionica i oslobođenje 1943. godine i, napokon, logor ustaške obrane.

Odluci da se bivši lepoglavski samostan preinači u kazneni zavod, što je učinjeno 1855. godine, prethodile su promjene u kaznenom postupku u Austro-Ugarskoj Carevini. One su dobrim dijelom ozakonjene u Krivičnom zakonu od 1852. godine. U početku su kažnjenici živjeli bez posla, zatvoreni ili bolje rečeno i okovani u svojim ćelijama. Hrana je bila posebno loša tako da se 1877. godine kao posljedica slabe ishrane pojavljuju skorbut i još neke bolesti. Osuđenici su bili prepušteni sami sebi i bez lijekova pa su masovno umirali.

Godine 1878. dolazi do ponovnih promjena što povlači za sobom odgovarajuće reforme i u Lepoglavi. Naime, te se godine uvodi u izvršenje kazni tzv. progresivni ili irski sistem. Rad se uvodi kao element u izvršenju kazne. Do kraja prošloga stoljeća u lepoglavskoj kaznionici organiziraju se različite radionice, kao: krojačka, kolarska, bravarska, postolarska, kožarska i druge.

Uoči prvoga svjetskog rata javlja se potreba da se poveća prostor kaznenog zavoda. Što se više približavalo raspadanje Austro-Ugarske Monarhije, raslo je neraspoloženje potčinjenih naroda i revolt obespravljenih radnika i seljaka, pa režim u tadašnjoj lepoglavskoj kaznionici, osim osuđenih za razna kriminalna djela, upućuje i sve više i broj političkih osuđenika. U godinama 1913. i 1914. izgrađuje se pokraj starog samostana nova zgrada u trokrilnim traktovima po principima sličnih suvremenim kaznionicama u svijetu.

Život osuđenika u kaznionici i nadalje je vrlo težak. S njima se postupalo krajnje nečovječno. Zbog nesnošljivih prilika 1903. godine izbija

pobuna koju je ugušila vojska, a ve i broj osu enika je okrutno kažnjen. Za vrijeme rata režim se još pogoršao. Tadašnji upravnik dr Josip Šaban pretvorio je kaznionicu u veliku radionicu za austrijsku vojsku. Uvjeti rada postali su osobito teški. Osu enici su radili 12 do 14 i više sati dnevno, u nemogu im prostorijama. Hrana je vrlo slaba i nekalori na, a taj ropski rad pratile su mnoge i vrlo oštre disciplinske kazne (zatvaranje u »stari podrum«, vezanje, batinjanje i sli no). Pomor je vrlo velik i, prema službenim podacima, u 1915. godini iznosi 8—10 posto.

Prilike od 1919. do 1939. godine

U novostvorenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca stanje se nije bitno popravilo. Dovoljno je naglasiti da je dr Šaban i dalje ostao upravitelj kaznionice, a život osu enika bio je jednako težak. Sve je to izazvalo proteste u javnosti. Rudolf Hercigonja izdao je 1919. godine knjižicu pod naslovom »Lepoglavski vampiri«, koja je svojevrsno potresno svjedo anstvo o prilikama u lepoglavskoj kaznionici. Hercigonjina knjiga izazvala je javno negodovanje, ali na tome uglavnom i ostade. Doduše, provedena je istraga, ali se nakon nje Šaban vratio za upravitelja i postao još bezobzirniji i opakiji. Na kraju se ipak toliko zapleo u malverzacije da je morao biti uklonjen. U broju 17. *Zaštite ovjeka*, nezavisnog glasila za ovje ja i gra anska prava, koju je 1927. i 1928. godine u Zagrebu ure ivao i izdavao August Cesarec, u jednom izvještaju se kaže: »No istraga koja je tada povodom Hercigonjinih otkri a bila nametnuta protiv Šabanove uprave, nije još oborila njegov režim, to se, kako je poznato, dogodilo istom mnogo kasnije, poslije provedene nove istrage o njegovim malverzacijama i zloupotrebi službene vlasti, kojom prilikom su i neka-dašnje optužbe dignute protiv njega od Rudolfa Hercigonje dobile svoju više ni im oborenu potvrdu.«

Kao što je poznato, radosti i nade naroda ujedinjenih u Jugoslaviju nisu dugo potrajale. Na nacionalno ugnjetavanje, socijalno izrabljivanje i policijski teror narod je odgovorio širokim valom protesta. Me utim, vlada se po ela brutalno obra unavati s novim valom štrajkova, među kojima se isti u štrajkovi rudara Slovenije i Bosne i željezni ara. Da bi imao slobodnije ruke, režim je 30. prosinca 1920. godine proglasio uvenu Obznanu, kojom je zabranio rad Komunisti koj partiji Jugoslavije, Savezu komunisti ke omladine Jugoslavije, Centralnom radni kom sindikalnom vije u. Dolazi do pojava individualnog terora. Režim odgovara novim zakonima i procesima, optužuju i Komunisti ku partiju za »organiziranje prevrata«. Od procesa, osim niza ostalih manjih, isti u se: husinskim rudarima, vidovdanski i Draškovi ev.

Su enje rudarima iz Kreke bilo je na po etku 1921. godine zbog krvavih doga aja koji su se odigrali u selu Husinu izme u rudara i žandara. U procesu je osu en Jure Keroševi na smrt vješanjem, a ostali na kazne robije. Na pritisak javnosti u zemlji i inozemstvu Keroševi u je kazna smanjena na 20 godina teške tamnice.

Dvadeset deveti lipnja 1921. godine, poslije sjednice Konstituante na kojoj je regent Aleksandar položio zakletvu na novi tzv. Vidovdanski

ustav, donesen dan prije, soboslikarski radnik Spasoje Steji izvršio je atentat na Aleksandra bacivši bombu koja je ranila nekoliko osoba. Taj je događaj naelektrizirao političku atmosferu, a poslije atentata na ministra unutrašnjih djela Milorada Draškovića reakcija je podivljala.

Alija Alijagić je 21. srpnja 1921. godine u parku u Delnicama revolverskim mecima ubio Draškovića. U Zagrebu su uhapšeni članovi grupe »Crvena pravda«, kako su se sami prozvali. Uz Aliju Alijagića to su bili: Rodoljub Čolaković, Nikola Petrović, Stevo Ivanović i Dimitrije Lopandić.

Imunitetni odbor predložio je Skupštini u Beogradu da se udovolji zahtjevu istražnog suda za hapšenje poslanika komunista. Skupština ujedno donosi Zakon o zaštiti javne sigurnosti. Tada je u Beogradu uhapšeno 9 komunista iz redova poslanika, a ostaloj je dvadesetorici policija naredila da odu u svoja zavičajna mjesta, gdje će biti pod kontrolom. Na optuženi klupi u Beogradu zbog atentata na regenta Aleksandra našla su se 33 optužena. Spasoje Stejić osuđen je na smrt, Lajoš Čukić na 20 godina robije. Svi ostali na vremenske kazne, među njima dva sekretara Centralnog partijskog vijeća: Filip Filipović i Vladimir Čepić, sa još pet članova Izvršnog odbora KPJ. Stejić je pomilovan, a smrtna mu je kazna pretvorena u 20 godina robije.

Na zagrebačkom procesu zbog atentata na Draškovića, Alija Alijagić je osuđen na smrt vješanjem. Kazna je izvršena 8. ožujka 1923. godine u dvorištu zagrebačkog Sudbenog stola na Zrinjevcu. Čolaković, Lopandić i Petrović dobili su po 15 godina robije, što je kasnije smanjeno na 12 godina, a Ivanović u je kazna povećana od 2 na 3 godine.

U tom periodu bilo je i drugih procesa u raznim mjestima Jugoslavije, od kojih ćemo spomenuti 1925. godine su osuđeni Moša Pijade u Beogradu kad je osuđen na 20 godina robije kao opasni komunistički agitator. Kasnije mu je kazna snižena na 12 godina, ali je u toku robijanja zbog suprotstavljanja režimima u kaznionicama naknadno još osuđivan, što se dogodilo i nekim drugim zatvorenicima.

Od poznatijih procesa koji su u narednih godina protiv komunista isti u se: proces Čepića u veljači 1928. godine u Beogradu protiv članova KPJ i SROJ-a, »bombaški proces« u Zagrebu protiv Josipa Broza i drugova, su osuđeni tzv. »bečke grupe« i ostali.

Prvi poznati komunisti koji su dovedeni na robiju u Lepoglavi bili su: Rodoljub Čolaković, Dimitrije Lopandić i Nikola Petrović. Oni su u Lepoglavsku kaznionicu dopremljeni u prosincu 1921. godine. U travnju 1923. godine Čolaković i Petrović prebačeni su iz Lepoglave u kaznionicu u Sremsku Mitrovicu, gdje se nalazio veći broj do tada osuđenih komunista. Godine 1924. u Lepoglavi je nekoliko mjeseci bio tadašnji sekretar Centralnog komiteta KPJ dr Sima Marković. Doveden je iz požarevačke kaznonice da bi nakon nekoliko mjeseci bio pušten, i u Zagrebu mu je tom prilikom, prema pisanju ondašnje *Borbe*, priređen doček.

Idućih nekoliko godina nisu u Lepoglavi dovođene veće grupe komunista. Bilo je nekoliko pojedinačnih slučajeva s kraćim vremenskim kaznama. To potvrđuju i tabele s podacima o broju osuđenih komunista u

jugoslavenskim kaznionicama za 1927. i prvih devet mjeseci 1928. godine, objavljene u *Borbi i Zaštiti ovjeka*. U njima se za Lepoglavu navodi: 2 politička rđbijaša sa 14 godina robije (jedan od njih je Dimitrije Lopandi). Međutim, već u tabeli, objavljenoj za listopad i studeni 1928. godine, navodi se 41 politički osuđenik s ukupno 781 godinom robije. U rubrici »Opaska« to se objašnjava ovako: »Podaci za Lepoglavu nadopunjeni su sa 39 Makedonaca, su enih na 767 godina; nisu navedeni: 60 hrvatskih seljaka su enih na 2—20 godina, kao ni crnogorski federalisti.«

Na početku 1929. godine u Lepoglavu je doveden Josip Broz Tito, osuđen na pet godina. S njim su dovedeni Franjo Novoseli i Andrija Božićkovi.

Na početku 1930. godine iz kaznonice u Sremskoj Mitrovici u Lepoglavu se premještaju: Moša Pijade, Petar Grubor, Košta i i Lajošaki, nakon što je ukinuto »političko odjeljenje« u sremskomitrovačkoj kaznionici. Poslije njih, te iste i narednih godina, do pred kraj 1933. godine, u više su navrata dovedeni pojedinačno, u manjim ili većim grupama, također osuđeni komunisti iz Sremske Mitrovice: Ivan Milutinović, Branko Solari, Antun Salaj, Radivoj Davidović, dr Salomon Levi, Momčilo i or evi, Stevan olovi, Blaž Valjin, Andrija Hebrang, Stevan Boljevi, Mita Aleksi, Jovan Trajković, Antun Festini, Milorad Petrović, Ivan Flec, Grga Jankes, Franjo Jelavić, Mustafa Pašić, uro Pucar, Otokar Keršovani, Trajko Stamenković, Stevo Aleksi, Marijan Stilićnovi, Milan Mijalković i još neki.

Iz kaznionice u Zenici doveden je Zlatko Šnajder, sekretar SKOJ-a.

Iz pojedinih mjesta nakon sudskih presuda dovedeni su: Anton Jelene, Oskar Puncer, Dragutin Kovačević, Mato Koren, Vinko Brešan, Vinko Smolčić, Vid Novak, Dragutin Kranjčić, Lovro Posavec, Anton Mrsa, Nikola Martinović i još neki.

Tito je u Lepoglavi bio do početka svibnja 1931. godine kad je zajedno sa Stevanom olovićem, drom Salomonom Levijem i Jovanom Trajkovićem odveden u mariborsku kaznionicu.

Istog mjeseca i godine zbog bolesti je poslan u Zagreb na liječenje Zlatko Šnajder, ali je tu od posljedica policijskog zlostavljanja i robijanja ubrzo umro.

U 1933. godini vlasti koncentriraju političke osuđenike u Sremsku Mitrovicu. Zbog toga su u studenome te godine politički osuđenici iz Lepoglave odvedeni u mitrovačku kaznionicu.

Oko sredine 1934. godine u Lepoglavu ponovo stiže iz Sremske Mitrovice grupa od pedesetak osuđenih komunista zbog sukoba koji su imali sa tamošnjim kaznionicarima vlastima. U njoj su bili: Moša Pijade, uro Pucar, Ivan Milutinović, Marko Orešković, Jovan Veselinović, Ognjen Prića, Otokar Keršovani, Bane Andrejev, Oskar Davido, Žarko Zrenjanin, Radivoj Davidović, uro Špoljari, Milorad Petrović, Stevan Boljevi, Rudolf Hok, Danilo Jejić, Damas Sedmak, or e Jovanović, Petko Miletić, Andrija Hebrang, Stanko Paunović, Aleksandar Ranković, Petar Grubor, Milovan ilas, Risto Kolici, Branimir Fridman, Milan Mijalković, Branko Solari, Dragomir Krndija i drugi. Te i iduće

godine Lepoglava prima nove komuniste: dra Pavla Gregori a, Mesuda Mujki a, Ivana Dujmi a i još neke.

Godine 1935. u Lepoglavi se nalazi najveći broj političkih osuđenika poslije prvoga svjetskog rata, a među njima najviše komunisti.

Ondašnje vlasti često su prebacivale komuniste iz jedne kaznionice u drugu, a najbrojnije su zahvaćene lepoglavska i mitrovačka kaznionica, pokušavajući tako skršiti otpor osuđenih komunisti, jer su se oni neprekidno organizirali, boreći se za bolje uvjete života i položaj političkih osuđenika.

Poslije lepoglavske pobune u kolovozu 1935. godine ministarstvo pravde još jednom izdaje naredbu da se 44 osuđenika komunisti prebace u Sremsku Mitrovicu.

Nakon toga do 1939. godine u Lepoglavu se pojedinačno dopremaju komunisti: Ivan Mardešić, Ivan Marinković, Franjo Bogdani, Ante Kosor, Mihovil Stipišić, Nikola Lekić i drugi, a iz Sremske Mitrovice više nema prebacivanja već ih grupa. Tek u studenom 1939. godine iz Sremske Mitrovice su u Lepoglavu premješteni: Radivoj Davidović, Gušter Šprljan, Kamilo Pamuković, Rudolf Vlahek i Franjo Luc, Fridrih Gerl prebačen je nešto prije.

Prema približno tim podacima u periodu između 1920. i 1939. godine u lepoglavskoj kaznionici robijalo je oko 170 komunisti: članovi KPJ, SKOJ-a i njihovih simpatizera koji su se također borili za komunističke ideje.

Komunisti su svoju borbu nastavljali i u tamnicama. Dolaze i na robiju susretali su se s istim političkim protivnikom ali u drugim, težim okolnostima. Sukobljavali su se s režimom koji ih je naročito pokušavao slomiti. Nisu ni da ne saginju glavu, oni to nisu činili ni ovdje, smatrajući da je robija sastavni dio njihova revolucionarnog puta. Zato je historija svake kaznionice u kojoj su bili zatočeni komunisti ujedno i prilog njihovoj borbi. U njima su se oni učili i izgrađivali. U tome jedno od najvidnijih mjesta ima i kaznionica u Lepoglavi.

Za takav život i aktivnost od posebnog su značaja djelovanje i utjecaj Josipa Broza Tita i Moše Pijade. Oni su se susreli u Lepoglavi. Tito je radio u munjari, gdje je po dolasku iz Mitrovice radio i Moša Pijade. Prva im je briga bila da osnuju partijsku organizaciju i da se povežu s Partijom izvan kaznionice. To su učinili u toku ljeta 1930. godine. Tada je formirana kaznionička organizacija KPJ. Na čelu je bilo privremeno rukovodstvo u sastavu: sekretar Josip Broz, a članovi Moša Pijade i Milorad Petrović. Tito je odmah uspostavio vezu s rukovodstvom Partije. U tu se svrhu sastajao s drom Pavlom Gregorićem u gostionici Elize Fidler. Kad se partijska organizacija sredila, održana je potkraj godine partijska konferencija. Analiziran je dotadašnji rad, utvrđeni novi zadaci i izabran sekretarijat: Josip Broz, sekretar, Moša Pijade i Andrija Hebrang. Poslije premještanja druga Tita u mariborsku kaznionicu sekretar je postao Moša Pijade, a uz Andriju Hebranga u sekretarijat je kooptiran Otokar Keršovani. Partijski sastanci i konferen-

cije održavaju se redovito. Tako je nova konferencija održana potkraj 1931. godine. I na njoj su kao obično analizirane prilike i zadaci komunista.

Partijska organizacija bila je posebno velika kad su 1934. godine u Lepoglavi ponovo okupljeni osuđeni komunisti. Tada je u srpnju održana konferencija kojoj je prisustvovalo pet delegata u ime svih komunista. Izabrana je Privremena centrala za rukovođenje poslovima, koju su sačinjavali: Moša Pijade, Jovan Veselinov i Andrija Hebrang. Oni su kao privremeno rukovodstvo pripremili izvještaj o radu i rezoluciju o budućim zadacima za partijsku konferenciju koja je održana u studenom i nazvana Prva lepoglavska konferencija. Novoizabrani kaznionički komitet sačinjavali su: Stanko Paunović, Otokar Keršovani i Antun Salaj. Uspostavljena je vrlo aktivna djelatnost partijske organizacije, a posebno su funkcionirale veze, slanje izvještaja i primanje direktiva od CK KPJ, koji je odobrio rad i potvrdio odluke Prve lepoglavske konferencije.

Uskoro, u vezi s događajima u kaznionici, kaznionički komitet upućuje pismo Pokrajinskom komitetu KPJ za Hrvatsku u kome traži odobrenje za štrajk glađu. O tome kao i o ostalim akcijama bilo je riječi i u drugim izvještajima i prepisci sa CK KPJ i Pokrajinskim komitetom Hrvatske. U svibnju 1935. godine održana je Druga redovna konferencija kaznioničke organizacije KPJ. Ona je radila gotovo dva mjeseca, prekidana zbog akcija koje su se u to vrijeme vodile u kaznionici. Završila je s radom u prvoj polovici kolovoza. I ovaj put su usvojeni izvještaji i rezolucija o budućem radu, a u partijsko rukovodstvo izabrani: Stanko Paunović, Jovan Veselinov i Petko Miletić. Takvu aktivnost su uskoro prekinuli veliki nemiri poslije kojih je najviše i dio komunista poslan u Sremsku Mitrovicu.

Iako je tih godina u Lepoglavi bilo različitih akcija komunista, zadržat ćemo se samo na nekima najzanimljivijim. Najprije je bio u srpnju 1931. godine štrajk glađu zbog pogoršanja položaja osuđenih komunista. Upravitelj kaznionice i ostalo osoblje nastojali su svim silama slomiti taj štrajk. Primjenjivali su različite metode. Najprije su pokušali raznim trikovima zavaravanja. Kad u tome nisu uspjeli, prešli su na nasilno guranje hrane pomoću gumenih cijevi kroz usta, a zatim i kroz nos. Međutim, ni to nije pomoglo pa su napokon trinaestoga dana štrajka prisilno ulijevali u svakog štrajkaša jake rastopine gorke soli, što je izazivalo nesnosne bolove, grčeve i proljeve. To je ovaj put, već ionako iznemogle štrajkaše, potpuno iscrpilo da se nisu mogli ni micati. Štrajk je bio nasilno ugušen. Po metodama kojima je ugušivan predstavlja jednu od najtežih akcija koju su osuđeni komunisti vodili na robiji. U akciji su sudjelovala 24 komunista. Upravnik Borisav Spasojević nije bio zadovoljan samo prekidom štrajka već je posebno izrekao mnoge teške disciplinske kazne, a protiv nekih pojedinaca podnio je posebnu tužbu Okružnom sudu u Varaždinu. Posljedice štrajka najteže su se odrazile na Antunu Festiniju koji je uskoro nakon toga umro.

Od komunista su u tom periodu također umrli u Lepoglavi Ibrahim Babović 1934. godine, i stari robijaš Lajoš Čakić koji je umoren 1936. godine.

U svojoj borbi protiv režima komunisti su nastojali okupiti i ostale političke osuđenike. Zato osnivaju zajednicu političkih osuđenika, koja poprima sve organizirani oblik i donosi statut. Godine 1934. komunisti pregovaraju s grupom hrvatskih nacionalista i zajednički stvaraju takvu zajednicu. Dogovorili su se o formiranju Paritetnog odbora. Taj period od godinu dana bio je osobito živ. Bilo je više akcija i protesta pa i kraja ih štrajkova gla u. Preko zajednice komunisti djeluju i utječu na pojedine osuđenike, i ne samo političke, koji su u organiziranosti komunista, njihovoj borbi i u nju nalazili putove i svoga opredjeljivanja pa su neki već tada ili kasnije postali komunisti, kao Šime Balen, Martin Franek, Ante Dobrila, Ivan Krka i još neki.

Kako se u proljeće 1935. godine u itavoj Jugoslaviji odvijala izborna kampanja za poznate petomajske izbore na kojima je pala vlada Bogoljuba Jeftića, to su i politički osuđenici u Lepoglavi postavili upravi posebne zahtjeve:

Prvo, da se svi politički osuđenici premjeste iz nove u staru zgradu, gdje su skupne sobe mnogo veće i imale su velike prozore;

drugo, da se političkim osuđenim odobri slobodna šetnja najmanje tri sata dnevno;

treće, da vrata na sobama u kojima se oni nalaze budu cijelog dana otvorena i da bude odobreno međusobno posjećivanje;

četvrto, da politički osuđenici u slučaju bolesti imaju pravo pozvati privatnog liječnika i pravo na liječenje izvan kazničke bolnice;

peto, da se odobri slobodno nabavljanje i pušenje duhana;

šesto, da se odobri slobodno pretplaćivanje i primanje štampe i literature koja se slobodno štampa i prodaje u Jugoslaviji, uključujući i dnevnu štampu.

Onaj isti Borislav Spasojević, koji je svojevremeno onako oštro proveo pogoršanje životnog položaja političkih osuđenika, sada je odmah prihvatio sve zahtjeve osim posljednjeg za koji je tražio suglasnost ministarstva pravde.

Dvadeset peti srpnja 1935. godine održan je opći skup političkih osuđenika, formirana je Zajednica političkih osuđenika i donesena zajednička rezolucija. O tome se govori i u dijelu izvještaja koji je partijska organizacija 28. srpnja 1935. godine poslala CK KPJ. U njemu se između ostalog kaže:

[...] »Momentalan naš položaj je ovaj: nalazimo se svi (pol. osuđeni) koncentrisani u staroj zgradi pod istim uslovima. Sada su među nama i drugovi srpski, Mujki i Ljubljanki (svi komunisti koji se ovdje nalaze). Drugi novodošli su ranije transportirani u Mitrovicu. Dalje Hrvati i Makedonci (jedan) svega nas ima 85 (49 Kom. 35 Hrv. i 1 Maked.) Još ima odvojeno od nas par Mak. Hrvata i vojno-sudskih, za koje ćemo nastojati da svi dođu među nas. Dobili smo sve knjige koje imamo ovdje, a koje nam je cenzura do sada zadržavala, slobodno pisanje za sve, vrata od soba otvorena preko cijelog dana i slobodno kretanje od sobe do sobe i po hodniku. Bolji hljeb, 5 sati slobodne šetnje itd. Za novine se nadamo da ćemo dobiti za par dana.

Mogu nosti za part, izgradnju i prosvjetni rad su velike. Naš uticaj na ostale polit, osu enike proširit e se uvelike. U tom pravcu mi radimo kako mi sami tako i naši jednofrontovci u redovima nac. Na 25. o. mj. osnovan je na zajedni koj skupštini svih jedinstvenih, kolektiv svih polit, osu enika u koji su ušli svi kolektivno. Radi se u tri pravca: politiki (jedinstveno nastupanje prema upravi), ekonomski i prosvjetni.«

Nakon toga politiki osu enici u Lepoglavi traže i daljnje poboljšice, ali se ovaj put Spasojevi oglasio i izbiše veliki nemiri i demonstracije u koje su bili uključeni svi osu enici. One su izbile na početku kolovoza i bile takvih razmjera da je Spasojevi s najbližim suradnicima pobjegao, a ministarstvo pravde za novog upravitelja šalje Dušana Petrovića a sa zadatkom da politiki osu enicima oduzme izvojevane pozicije. Politiki osu enici proglašavaju opći štrajk u koji pozovu i sve ostale zatvorenike. U njemu je sudjelovalo više od tisu u osu enika. To je bio najveći i štrajk koji se ikada vodio u jugoslavenskim kaznionicama. Ali Petrović nije popuštao. On 20. kolovoza u hodnike politiki kog odjela uvede oko 80 žandara i etnika i na najokrutniji način, upadaju i u jednu sobu za drugom, ruše i podignute barikade i upotrebljavaju kundake i pušane metke, slamao je jednu eliju za drugom. Politiki osu enici bili su izmlaćeni, a dvojica, Stevan Boljević i Fridrih Rajnpreht, ranjeni.

To je bio razlog da su ve u grupu komunista ponovo prebacili u Sremsku Mitrovicu, manji dio u kazneni zavod u Maribor i Staru Gradisku, a vrlo ih je mali broj ostao u Lepoglavi.

Idu ih nekoliko godina, kako su se zaoštavale prilike u svijetu a fašizam postajao sve agresivniji i pokazao svoje pravo lice, tako su se i odnosi između komunista i hrvatskih nacionalista, od kojih su najveći i dio kasnije postali okorjeli ustaški zloinci, također sve više zaoštavali i razumljivo da je suradnja tih godina sasvim prestala.

Međutim, u kaznionicama i zlostavljanje politiki osu enika, naročito ovi lepoglavski događaji od kolovoza 1935. godine, sve su više revolirali javnost i izazivali oštre proteste, ne samo komunista nego i ostalih građana. Postavljaju se zahtjevi za amnestiju i poboljšanje života politiki osu enika. U Zagrebu je već u kolovozu 1935. godine izdan »Manifest za amnestiju svih politiki osu enika«. Potpisalo ga je 249 naučnika, radnika, književnika, glumaca, advokata, liječnika, umjetnika, inženjera, profesora, novinara i drugih, a zatim je slijedilo više od tisu u potpisa bez naznake profesije, uglavnom radnika i seljaka. Mnoge profesionalne organizacije također su kolektivno zahtijevale amnestiju.

Direktiva koju su komunisti izvršavali na robiji glasila je: »Tamnicu pretvoriti u komunistički univerzitet«. Ona je prodrla u sve kaznice gdje su bili komunisti i obuhvatila ne samo članove Partije i SKOJ-a nego i sve simpatizere, a sudjelovali su i pojedini drugi politiki osu enici koji su i na taj način potvrdili svoje prihvaćanje komunističkih ideja. Postojali su razna vrsta programa ideološkoga i prosvjetno-kulturnog rada koji su se primjenjivali po kružocima. Mnoga predavanja održavali su uz Mošu Pijade i Tita: Otokar Keršovani, Ognjen Prica, Pavle Gregorić i drugi. U jednom pismu koje je rukovodstvo KPJ u Lepoglavi poslalo CK KPJ izvještava se o programu i sistemu školovanja komunista u

Lepoglavi. U njoj se povijest Partije, politika ekonomija, razvitak društva, marksističko-lenjinistička teorija države, dijalektički materijalizam, sindikalno, agrarno, nacionalno pitanje i tome slično. Postojali su kursevi jezika i općobrazovnih predmeta. Posebna je pažnja posvećivana ilegalnim uvjetima rada Partije i tako osposobljavanju komunista za partijski rad kad iziđu na slobodu. Nema sumnje da je tako shvaćena robija uz izgrađivanje komunista bila prava škola revolucionara.

U travnju 1935. godine pojavljuje se i prvi broj ilegalnog lista *Okovani boljševik* koji su po zadatku partijskog rukovodstva uredili i izdali Moša Pijade, Otokar Keršovani i Ognjen Priča.

Posebno treba naglasiti prilog koji su za naš radnički pokret dali Moša Pijade i Rodoljub Čolaković svojim prijevodom Marxova »Kapitala«, na kojemu je kasnije za boravka u Lepoglavi radio sam Moša Pijade. Velike su poteškoće nastale kad je trebalo rukopise iznositi iz kaznionice i na nju izdavača. O tome je posebno pisao dr. Pavle Gregorić, koji je na tome radio, a postoji i vrlo opširan izvještaj Centralnom komitetu KPJ i Kominterni koji je poslao Duka Cvijić.

Tako su komunisti, boraveći u tamnicama stare Jugoslavije, neprekidno u njoj. Maksimalno su iskoristavali mogućnosti da bi što više naučili, da bi nadopunili praznine u svojoj teoretskoj izgradnji, kojoj mnogi od njih na slobodi, u uvjetima teškoga revolucionarnog rada, nisu mogli posvećivati dovoljno pažnje. Mitrovica, Lepoglava i ostale kaznionice postaju univerziteti revolucionara. Drugi Moša Pijade znao je govoriti da je to dužnost osuđenih komunista, jer na taj način oni i dalje dokazuju svoju pripadnost Partiji, to je njihov rad u novim uvjetima i trebalo ga je shvatiti kao partijski zadatak. A da bi ga mogli obavljati, morali su se suprotstavljati režimu u kaznionici kako bi stvorili uvjete i za svoj teoretski rad. I to je bio, dakle, jedan od motiva zbog kojih su oni protestirali i postavljali zahtjeve upravi kaznionice.

Frakcijske borbe posebno su izrazite na robiji i poprimale su sve karakteristike najoštrijih suprotstavljanja i sukoba. O tome postoje mnogi izvještaji iz tog perioda. Posebno su one bile zaoštrene u Sremskoj Mitrovici, jer je i koncentracija komunista u njima bila najveća. Kako su se u to vrijeme komunisti često premještali iz Lepoglave u Sremsku Mitrovicu i obratno, događaji u njima reflektirali su se obostrano, a imali su poseban odjek i izvan kaznionice. U svima se kao centralna ličnost spominje Petko Miletić, izraziti predstavnik frakcije, dok je s druge strane nosilac borbe protiv nje bio Moša Pijade. Međutim, Petko Miletić je neko vrijeme imao neograničeno povjerenje pojedinih odgovornih drugova u CK KPJ, i dobio je aureolu beskompromisnog radničkog borca. Zbog toga je njegovo raskrinkavanje išlo vrlo teško.

Ipak, zahvaljujući dolasku druga Tita na čelo Partije, ona se uspjela ubrzo vrlo energično razrađivati s frakcionašanjem i uvrstiti svoje redove.

Koncentracioni logor

Oko sredine prosinca 1939. godine vlada Cvetkovi-Maek donosi Uredbu o upuivanju na prisilan boravak. Ona je protegnuta i na Banovinu Hrvatsku Uredbom Bana od 17. prosinca 1939. godine. Tako se uvode koncentracijski logori u koje se kratkim postupkom, prema naho-enju policije, šalju na prisilan boravak nepoudne osobe, protivnici vladajućeg režima, a to se odnosilo na komuniste. U Hrvatskoj je određena Lepoglava za mjesto interniranja takvih osoba. Drugi poznati logor bio je u Bilei.

Potkraj 1939. godine u Zagrebu je uhapšena velika grupa komunista, među kojima i sedam drugarica. Oni su 26. prosinca upuveni na prisilan boravak u Lepoglavi. Ukupno su poslana 43 komuniste. To su bili: Simo Crnogorac, Milan Vidaković, Blaž Valjin, dr. Božidar Adžija, Bogdan Popović, Mate Matok, Leo Mates, Dušan Mamula, Marko Belini, Savo Zlati, dr. Pavao Gregori, Branko Petek, Julije Veber, Dragutin Šaili, Pavao Dursanović, Stjepan Ugarković, Karlo Mrazović, Cofek, Ivan Sirišević, Franjo Benko, Adam Kati, Juraj Bermanec, Mato Luki, Mirko Dužanec, Armando Paparella, uro Špoljari, Petar Korasi, Miroslav Pintar, Josip Kraš, Mirko Bukovec, Marko Orešković, Andrija Zaja, Stjepan Kavuri, Josip Šiber, Jakov Jureković, Dragutin Klepac, Franjo Kralj, Dragutin Petrović, Milan Hercog, Slavica Jurec, Marija Maruši, Anka Berus, Glinka Korpori i Marija Raušević.

Kotarski na elnik u Ivancu obavještava 31. prosinca bansku vlast u Zagrebu da su upuveni interniranci preuzeti.

Druga grupa od 15 komunista stigla je nekoliko dana kasnije. U njoj su bili drugovi iz Dalmacije: Drago Gizdić, Josip Radobolja, Lovro Šperac, Jozo Kljaković, Mladen Perko, Šimun Rošić, Ivan Marović, Ivan Lelas, Dragan Britvić, Jozo Bakotić, Ante Kurir, Vjekoslav Ivanišević, Rade Pelaić, Ivo Benevolić i Mirko Kukolj. Tih je dana dopremljena i Marija Gržetić koja je bila uhapšena kad i prva grupa ali je zbog bolesti zadržana u bolnici kamo je bila prebaena iz policije devetog dana štrajka, jer su uhapšeni komunisti na zagreba koj policiji štrajkali.

Komunisti internirani u Lepoglavi već su 15. siječnja 1940. godine uputili kolektivni protest i zahtjev kotarskom na elniku u Ivancu, u kome traže da se regulira njihov položaj i predlažu kako da se to provede. Zahtijevali su da se ukine režim koji se provodi nad njima, da se posve odijele od kaznonice, da im se omogu i slobodno kretanje, jer nisu osuveni na zatvor ni na robiju, pa prema tome imaju pravo na kretanje po Lepoglavi i okolici, da im se odredi stalni novani iznos za izdržavanje u internaciji, slobodno sastajanje sa članovima obitelji, prijateljima i advokatima, primanje svih novina, revija i knjiga koje se mogu nabaviti u Jugoslaviji i neograničeno pisanje i primanje pisama.

U međuvremenu su nadzorni organi uz odobrenje banske vlasti pripremili kućni red za internirance, koji im je objavljen 22. siječnja. Na taj kućni red komunisti su oštro reagirali i odmah sastavili svoje primjedbe tražeći i izmjene.

Oito je režim pokušao da im ne pruži ni onoliko prava koliko su politički osuveni dugogodišnjom borbom uspjeli izboriti na robiji. On

je nastojao i ovaj put da ih moralno i psihički slomi. Posebno se okomio na žene. Zatvorili su ih u dio stare zgrade među neuračunljive i teške kriminalce. Protiv takvih odnosa interniranci su stupili u štrajk koji je potrajao tri dana, a drugarice su štrajkale pet dana, jer zbog odvojenosti od drugova nisu znale da je štrajk uspio.

Tako je od samog početka boravak komunista u internaciji ispunjen borbom protiv položaja u koji su nasilno dovedeni. Lepoglava je ispisivala još jedno poglavlje svoje povijesti, sramno za Cvetković-Mačekov režim, asno za revolucionarni život Partije i borbeni put ljudi koji su je nesebično slijedili. Ni prisilno udaljivanje od obitelji i drugova, ni svakodnevno ogoravanje života propisima, kućnim redom i uvarima, nisu ih mogli pokolebati da ne izdrže do kraja.

U toku 1940. i kasnije na početku 1941. godine pristižu grupe novih interniraca koje šalje policija iz raznih mjesta. Drugovi izvana organiziraju pomoć interniranima i njihovim obiteljima. Šalju im dopisnice s potpisima poznatih i nepoznatih prijatelja koji ih ohrabruju i pozdravljaju. Partija je organizirala skupljanje hrane i novaca putem Narodne pomoći. Akcija je vrlo dobro funkcionirala i poprimila široke razmjere.

Na početku rujna 1940. godine dopremljena je grupa od 11 drugova iz Splita, među njima neki i po drugi put, jer su u međuvremenu bili pušteni. Nekoliko dana kasnije, u istom mjesecu, stiže nova grupa, također iz Dalmacije. Dan nakon njih dopremljeno je 20 drugova iz Zagreba, među njima članovi CK KPH Mirko Bukovec (ponovo) i Marijan Krajačić i Španac. Tako su neprestano dopremani komunisti. Bilo ih je i iz Hercegovine. Među njima je bilo i starih robijaša, onih koji su prije izdržali svoje kazne na robiji, bili pušteni, ali su sada ponovo poslani u internaciju.

U isto vrijeme, pod pritiskom javnosti, pušteni su pojedinci ili grupe. Tako je prva velika grupa puštena u veljači 1940. godine, na početku ožujka druga i tako dalje.

Imali su doći u internaciju, komunisti su se, kao što smo vidjeli, također odmah organizirali, poduzimali akcije protiv režima a istodobno organizirali uštrajke.

Iz nekih izvještaja uprave kaznionice iz toga vremena zaključujemo da je tada u kaznionici u Lepoglavi bilo oko 1200 zatvorenika. I ona u tim izvještajima tvrdi da je kaznionica pretrpana zahtijevaju i od svojih nadležnih organa rješenje problema smještaja osuđenika pa i interniraca.

Ustaška kaznionica i oslobođenje 1943. god.

Šesti travnja 1941. godine Hitler je zajedno sa svojim fašistima kim saveznicima napao Jugoslaviju. Za nekoliko dana ona je zauzeta i raskomadana. U Hrvatskoj je stvorena tzv. Nezavisna Država Hrvatska. Ante Pavelić sa svojim ustašama progoni i ubija komuniste, antifašiste, rodoljube, Srbe i Židove. One komuniste i ostale rodoljube koje ne bi batinama i najokrutnijim mučenjima dokraj ili u zatvorima, ustaše su transportirali u svoje logore smrti. Osim toga, Pavelić je formirao i

ustaški Pokretni prijeki sud, koji je najkraćim postupcima, bez ikakvih dokaza i pravno-sudskih normi, sudio na smrt ili osloboćao krivnje. Dakako, malo je slučajeva da je netko osloboćen. Ponekad bi smrtna kazna pomilovanjem zamijenjena doživotnom, desetgodišnjom ili petgodišnjom robijom.

Prvi komunisti koje su u većem broju i na jednom mjestu ustaše imali u svojim rukama bili su oni drugovi i drugarice koji su se u trenutku proglašenja Nezavisne Države Hrvatske nalazili u zatvorima i koncentracijskim logorima. Prema tome, tu sudbinu doživljavaju najprije interniranci u Lepoglavi. Na izdržavanju robije tada su bili Radivoj Davidovi, Gušter Šprljan i još nekoliko komunista, osuđenih prethodnih godina, a zatim oni u lepoglavskoj kaznionici. Na prisilnom boravku bilo je oko 60—65 interniraca, na koje se okomio ustaški režim. Neke su odmah likvidirali, a ostale su premješteni iz logora u logor i većinu ih u njima pobijali. Malobrojni su slučajno uspjeli da se održe još neko vrijeme, pa i do 1945. godine, kad su, nakon nepojmljivih stradanja i muka, izgubili život u osvjet slobode. Od ostalih te grupe ostalo je živo jedva osam do devet interniraca.

Prvi je odveden u Zagreb i strijeljan Bude Borjan, a zatim Sergije Vuković. Jednu su grupu ustaše pobili kod Vinice, blizu Varaždina. Među njima su bili Duško Mrduljaš i Rade Bitanga. Tamo je ubijen i inženjer Lovro Šperac Renko. Anka Butorac izabrana je 1940. godine za članicu CK KPH. Iste je godine internirana u Lepoglavu, gdje ju zatjela okupacijska vlast. Ustaše je prebacuju iz jednog logora u drugi, dok nije najzad u prosincu uspjela pobjeći iz logora »Danica« u Koprivnici. Prebacuje se u Zagreb, a odatle u partizane. Međutim, ustaška ju je zasjeđala ranila i zarobila. Umorena je u Kostajnici.

Iz Lepoglave su odveli u Gospić preostale internirance koje nisu strijeljali. U jamama Jadovna nestali su Martin Franekić, Vid Mihaljević i drugi. Preostale su iz Gospića prebacili u Jastrebarsko, zatim u logor »Danica«, a odatle opet u Staru Gradišku. Ovdje su ustaše zatvorili u logor i osudili na smrt većinu u grupu od oko 20 drugova. Pretežno su to bili interniranci iz Lepoglave. U toj su grupi poginuli: Mirko Bukovec, Marijan Krajačić i Španac, Josip Antonini, Vinko Aljinović, Armando Paparella, Nikola Podrug, Antun i Josip Treursi, Ivo Benevoli, Ante Zorica, Zvonko Kovačić i drugi. Poslije te grupe na red je došla druga. U njoj je također bilo dvadesetak drugova, među kojima i lepoglavljani, a ostali iz drugih logora. Tako su nestajali jedan za drugim. Malo ih je ostalo živih. Splitski radnik Pero Čecić proveo je četiri godine po svim mogućim ustaškim logorima. Doživio je i Jasenovac i Staru Gradišku, a 1945. godine ponovo se našao u Lepoglavi. Tada je bio kraj njegovog životnog puta. Neki su, kao Ivo Senjanović i Ante Fiamengo, prisilno odvedeni na rad u Njemačku i tako ostali živi. Nekolicina ih je zamijenjena: Ružica Markotić, Ljubica Šagi, Bogde Jadrešin i još neki. Malobrojni su uspjeli pobjeći kao Marija Gržetić.

Tako je likvidiran koncentracijski logor u Lepoglavi koji je naslijeđen od bivše Jugoslavije. Samo je Kaznjeni zavod uspio, kao nekim slučajem, ostati prilično poštećen od strahota koje su se odigravale po

ustaškim novoformiranim logorima. Kaznionica je zadržala svoj dotadašnji red. Kazne su se izvršavale i dalje prema irskom sistemu, život je tekao prema ustaljenom kućnom redu, samo je sve bilo pooštreno. Ako je nekome istekla kazna, pušten je na slobodu. Ako je to bio politički osuđenik, mogao se nadati da će ga zadržati i vratiti. Samo ovaj put ne u Lepoglavu nego u neki od logora. Takav je slučaj starog komunista i dugogodišnjeg robijaša Gušće Šprljana. Kad mu je istekla robija, on je propisno otpušten, ali ga ustaše odmah prebacuju u logor Stara Gradiška.

Inače se broj političkih osuđenika u periodu od 1941. do 1943. godine povećavao. U Lepoglavu se dovode oni drugovi koje je pomilovao i kažnjavao prijevremeni sud. Bilo ih je iz raznih mjesta ondašnje NDH.

Robijaši komunisti imali su i tada svoju partijsku organizaciju i ekonomske zajednice. Iz jednog izvještaja partijske organizacije saznaje se da je ona tada imala oko 10 članova, dok je ekonomska zajednica obuhvaćala oko 50 zatvorenika. Broj političkih osuđenika bio je veći, ali iz posebnih razloga konspiracije i sigurnosti nisu bili svi obuhvaćeni, jer i među tim političkim osuđenim osobama nisu svi bili zatvoreni zbog komunizma; među njima je bilo i pripadnika Hrvatske seljačke stranke i drugih političkih uvjerenja. Postojala je povezanost s Partijom izvan kaznionice. Rukovodstvo organizacije sačinjavali su u novoj zgradi Radivoj Davidovi, Mihajlo Javorski i Zvonko Komarica, a u staroj zgradi Andrija Muhek i Stjepan Jurekovi, u bolnici Vicko Raspor. Partijska je organizacija prema danim mogućnostima organizirala svoj rad i djelovanje. Drugovi su se bavili i mislilo da se organizira bijeg iz kaznionice, ali su uvjeti bili nepovoljni i takva akcija neizvediva, što su im poručivali i drugovi izvana. Na svoje oslobođenje nisu morali dugo čekati, jer su u srpnju 1943. godine na to područje došle jake partizanske snage koje su imale zadatak da oslobode Lepoglavu.

U toj akciji oslobođena Lepoglava sudjelovale su 12. i 16. slavonska brigada i Kalnički odred. Kaznionica je uz žestok otpor branilaca, u prvom redu ustaša, zauzeta na sam dan pada uvene francuske Bastille, što je posebno simboliziralo tu akciju. U kaznionici se tada nalazilo oko 730 osuđenika, a među njima nešto više od stotinu političkih. Odmah nakon oslobođenja formiran je poseban sud. Kriminalci su vraćeni, a oslobođeni komunisti, među njima npr. Radivoj Davidovi, našli su se poslije mnogo godina na slobodi, i to s partizanima.

Logor ustaške obrane

U borbama za oslobođenje kaznionica je bila oštećena. Najjače je razorena neposredno prije povlačenja partizana kad su je oni minirali i zapalili. Zbog toga stara zgrada i bolnica nisu popravljene sve do završetka rata. Nova je zgrada bila manje oštećena i ona je osposobljena. Samo to nije više kaznionica nego ustaški radni logor. Neko je vrijeme bio u nadležnosti Poglavnikovog tjelesnog sdrugara, a potkraj 1944. godine preuzima ga Luburjeva ustaška obrana.

Lepoglavski logor dobiva sve karakteristike najgorih ustaških logora. Ljeti 1944. godine prebacuju je iz ostalih logora grupa majstora,

kvalificiranih radnika različitih struka, koji su uz pomoć ostalih zatvorenika imali obaviti popravke kako bi logor mogao funkcionirati. Lepoglavski logor ustaše najprije pune zarobljenim partizanima i aktivistima narodnooslobodilačkog pokreta. Ujedno šalju i dopremaju dezertere domobrane. U jesen 1944. godine ima nekoliko stotina zatočenika. Među njima je bilo nešto kriminalaca, ali ne mnogo.

Prvi veliki transport iz ostalih logora dopremljen je u jesen. To su bili logoraši iz Stare Gradiške, koju su ustaše poželjeli likvidirati. U grupi za Lepoglavu bilo ih je ukupno oko 250, među njima osamdesetak žena. Logorska organizacija u Staroj Gradiški formirala je rukovodstvo te grupe. Imali su planove da bježe, ali su ustaše prilikom transportiranja poduzimali najstrože mjere pa je to bilo onemogućeno.

Kad su stigli u Lepoglavu, smješteni su u novu zgradu. U jednom krilu u gornjim katovima nalazile su se žene. Među njima su bile Barka Lovrić -Anti, Ljubica Filipović, Vlatka Novak, Mara Jergović, Ljerka Sabljak, Božena Plazeriano, Irma Gorzo, Helena Kohn, Ljubica Puhalo- vi, Fanika Milinović, Tanja Hefko i druge.

Nekoliko grupa logoraša došlo je nešto kasnije, a pretposljednji transport iz Stare Gradiške stigao je kad je evakuirana ekonomija. U njemu su se nalazili: Šime Klaić, Vazmoslav Tijan, Nikola Brebri, Ivan Polan, Branko Petrina, Ante Jurin i, Rudolf Štefuljak, Vilko Ježić i drugi. Na stanicu u Vrapcu uspjeli su pobjeći i Tijan i Brebri.

Rad u logoru sastojao se uglavnom od popravaka stare zgrade i utvrđivanja obrambenog pojasa. Jedan dio zatočenika radio je u logorskim radionicama, a žene su uglavnom držali u kućama. Ako su ih slali na rad, onda su imale ruševine, a 20—30 ih je pralo rublje u praonici.

Logoraši koji su došli iz Stare Gradiške tvrde da je režim bio još gori i nepodnošljiviji nego u Staroj Gradiški. Nisu ih puštali van osim na rad. Zaključivali su ih u kuće i pretresali. Najčešće su to radili noću i pri tome ih tukli i premlaćivali. Živjelo se u očekivanju smrti, a divljanja ustaša postajala su sve veća i gora. Bila je jaka zima, ljudi su gladovali. Jedno je vrijeme harao tifus.

U takvoj situaciji logorska je organizacija nastojala olakšati život zatočenika, obavještavati o događajima i okupljati snage za eventualni udar. Organizirane su ekonomske zajednice za međusobno pomaganje.

Veza s kućom i obitelji bila je vrlo rijetka ili gotovo nikakva. Ako je netko uspio da se javi, mogao je napisati svega dvadeset riječi i na dopisnici, jedanput mjesečno, a isto tako i primiti. Lijekova ili bilo kakve druge pomoći da se bolesni liječe nije bilo. To je bilo osobito katastrofalno kad je vladao tifus i kad su ljudi masovno umirali.

I u tako teškoj situaciji bili su prilično dobro informirani o događajima u zemlji i svijetu. To ih je hrabrilo i ispunjavalo optimizmom. Zahvaljujući i dijelovima koje su prokrijumčarili iz Stare Gradiške, odmah prvih dana nakon dolaska u Lepoglavu Dragutin Pocen je osposobio radio-prijemnik. On je bio električar i montirao ga je ispod razvodne ploče za električne uređaje u logoru. Dežurni su bili komunisti, i tako su svaki dan slušali vijesti i prenosili ih dalje.

Veza s organizacijom izvan logora povremeno je funkcionirala.

Ustaše neprestano likvidiraju pojedince ili itave grupe zato enika. U prvo vrijeme uglavnom zarobljene partizane. Ina e su gla u i boleš u postepeno iscrpljivali organizam, a strahom i terorom vršili sve ve i pritisak. Svaki su dan ponekog logoraša pretukli, a osobito ako je netko pokušao bježati. Kad su u prosincu 1944. godine uspeli pobje i Tomislav Salopek i Josip Zubek ustaše su naprosto podivljali. Mnoge su zato enike strašno pretukli a neke okrutno poubijali.

Što se više približavao svršetak rata, stanje je postajalo strašnije. U logor dolaze nove grupe zato enika. Dopremljena je velika skupina od 150 zatvorenika iz Sremske Mitrovice. U nekoliko navrata dovedeni su zatvorenici iz vojnog zatvora u Novoj Vesi u Zagrebu. Osim toga ustaše dovla e i ljude s terena.

U velja i 1945. godine jedna je grupa zato enika zamijenjena. Me u njima su bili: Josip Vidan, Dragutin Pocen, Ljubica Filipovi , Ljubica Puhalovi i još neki. Druga, ujedno i posljednja grupa, odvedena je u zamjenu u ožujku. U njoj su bili Barka Anti , Vlatka Novak, Mara Jergovi , Mate Šego, Aco Miri i drugi. Dovedeni su u Zagreb gdje im se pridružilo 10 zato enika iz Jasenovca.

Kona na likvidacija logora po ela je oko sredine travnja 1945. godine. Za ustaše je vojna situacija postala bezizlazna. Ali i u toj, za njih beznađnoj, situaciji ostali su u svojoj okrutnosti i že i za ubijanjem dosljedni do kraja. Nije im bilo dosta što su u lepoglavskom logoru na razne na ine ve poubijali nekoliko stotina logoraša, nego su odlu ili uništiti i sve preostale.

Lepoglava nije bila pogodno mjesto za masovnu likvidaciju, pa su to izvršili u Jasenovcu. Prvi transport od 800 logoraša otputovao je 11. travnja, a drugi dva dana kasnije. U njemu je bilo oko 500 zato enika. Lišeni stvari, pra eni psovka i batinama, bez hrane i vode, ruku vezanih žicom na le ima lepoglavski su logoraši odlazili na svoj posljednji put. Prilikom ukrcavanja u vagone uspio je pobje i Branko Petrina. Iz drugog transporta putem su se oslobodili logoraši iz jednog itavog vagona. U toj je grupi bilo organiziranih komunisti i drugova iz rukovodstva. Kad je transport krenuo, uspeli su se odvezati a zatim pomo u prokrijum arenog noža izrezati otvor na drvenoj stijeni vagona. Za vrijeme vožnje u toku no i poslije stanice Popova a po eli su iskakati iz vagona. Ustaše su ih primijetili i otvorili vatru. Neki su pohvatani i poubijani. Spasilo ih se etrdesetak. I to je bilo sve što je ostalo živo iz transporta smrti od 1300 lepoglavskih logoraša.

U logoru je ostavljeno još 70—80 logoraša, od toga petnaestak žena. Ustaše su ih zadržali jer su im bili potrebni za rad i održavanje pojedinih službi u logoru. Likvidirali su ih u no i 30. travnja, izvla e i ih iz njihovih elija. Među njima je tada izgubio život i Petar Ceci . Pojedinci su pokušali da se otrgnu i pobjegnu bilo kuda, ali su ih ubrzo pohvatali i ubili. Jedino je uspio pobje i Karlo Dombaj. Nakon njega uspio se spasiti sarajevski obu ar Sado Kohen, jer je jedini ostavljen da izra uje izme Luburi u, upravitelju logora, i njegovoj ženi. Uspio je pobje i u no i 5. svibnja kad u logoru osim njega nije bilo više nijednog logoraša.

Tako je u svibnju 1945. godine spušten zastor. Lepoglavski logor, napušten od najgore vrste ubojica, ostao je prazan, miniran i stravi an. Dah smrti bio je prisutan na svakome mjestu.

Broj ustanovljenih žrtava iskopanih po grobnicama ili izva enih iz bunara prelazi 500, ne ra unaju i odvedene u Jasenovac.

Nama je ostalo da odamo poštovanje i zahvalnost svim komunistima i naprednim borcima koji su izgubili mnoge godine svoga života, a nemalo njih ostavilo i svoje živote me u zidinama lepoglavske kaznionice i logora.

Lepoglavska kaznionica i logor bili su teška i surova škola revolucionara, i dužnost nam je dati trajna i dostojna obilježja njihova rada i djela.

Radivoj Davidovi

Se anje na robiju u Lepoglavi

Jedanaestog decembra 1929. godine Državni sud za zaštitu države, u Beogradu, izrekao je, ko zna koju po redu, presudu grupi optuženih komunista iz (tadanjeg) Velikog Bečkereka (sada Zrenjanin). četvorici je izrečena kazna od 12 godina, dvojici muškaraca i jednoj ženi po 10 godina, jednome 8 godina, dvojici po 7 godina, jednome 6 godina i jednome (sud je »uzeo u obzir« maloletnost) četiri godine. Odmah nakon izricanja presude svi su prebačeni iz zatvora Prvostepenog suda u uvenu Glavnju u gde su imali da sačekaju formiranje transporta za kazneni zavod. Među njima bili su Servo Mihalj, Đuro Pucar, Jovan Trajković i ja.

Posle osam dana u anja u podrumu Glavnje, formirani su transporti koji nisu obuhvatali samo političke osuđenike već i velik broj osuđenih za obična krivična dela. Žene su transportovane za Zabelu (Požarevac) i za ženski zatvor na Savskoj cesti u Zagrebu. Muškarci za Požarevac i (većina) za kazneni zavod u Sremskoj Mitrovici. Žena iz ove grupe osuđenih komunista upućena je u ženski zatvor na Savskoj cesti u Zagrebu, a muškarci (svi) u Kazneni zavod u Sremskoj Mitrovici. Tako sam 19. decembra 1929. godine dospelo u Kazneni zavod u Sremskoj Mitrovici.

Od tog dana pa do 13. jula 1943 — kada sam (sa još oko osamdeset, koje osuđenih, koje logorisanih, komunista i drugih antifašista) oslobođen akcijom 12. slavonske divizije NOVJ i Partizanskih odreda, koji su zajedno s tom divizijom dejstvovali, neprekidno sam se nalazio na robiji. »Promene« su se sastojale u tome što sam triput prebacivan iz Mitrovice u Lepoglavu, a dvaput iz Lepoglave u Mitrovicu. Ako se uzme u obzir da sam uhapšen 11. juna 1929. godine, znači da sam iza zatvorskih vrata proveo 14 godina, jedan mesec i dva dana.

Iako bi bilo zanimljivo opisati sistem i režim izdržavanja kazne lišenja slobode, što bi — pored ostalog — moglo poslužiti i kao objašnjenje nastajanja neke specifične psihoze i psihologije osuđenika, a i kao objašnjenje mnogih »pobuna«, štrajkova i si., to ću izostaviti u želji da budem koliko je moguće manje opširan. Iz istih razloga ograničavaću se

samo na život, rad i borbe političkih osuđenika u Kaznenom zavodu u Lepoglavi. Akcije u ostalim kaznionicama pominja u samo ukoliko su u vezi s prebacivanjem vege broja osuđenika iz jednih u druge kaznionice.

Prvi dolazak i boravak u Kaznenom zavodu Lepoglava

Šestojanuarski režim je — osobito u svojoj prvoj godini (1929) — masovno punio jugoslovenske zatvore i robijašnice političkim osuđenima. Najviše ih je upućivano na izdržavanje kazne u Kazneni zavod u Sremskoj Mitrovici. Već potkraj 1929. god. tu je okupljeno oko sto komunista. Iako je tu bilo nekoliko osuđenih komunista iz ranijeg perioda, među kojima Moša Pijade, Rodoljub Olaković, Rada Vujović, koji su još 1927. godine štrajkom glasa izborili oslobođenje od prisilnog rada, izdvajanje u posebne prostorije (da budu odvojeni od nepolitičkih osuđenika), pravo na držanje knjiga i si., dakle nešto nalik na tzv. *custodia honesta*, novooslobođeni komunisti nisu imali pravo na takav režim, bili u izmješani sa zatvorenicima osuđenim za nepolitička dela, terani na prisilni rad, a tretirani su, odnosno maltretirani, gore nego ostali osuđenici.

Prvi pokušaj da se takvom tretmanu odupru, i da im se prizna barem nešto od režima koji je već primenjivan na one koji su odranije bili u kaznionici, završio se ukidanjem tog »posebnog tretmana« i raseljavanjem onih koji su ga imali u druge kaznionice. Moša Pijade prebačen je u Lepoglavu, Rodoljub Olaković i Rada Vujović u Maribor, gde su najpre strpani u samice, da bi tek posle više od godinu dana došli u skupnu sobu, i to sa obaveznim prisilnim radom.

Do leta 1930. god. u Kazneni zavod u Sremskoj Mitrovici koncentrisano je već više od stotine osuđenih komunista. Oni su formirali (razume se u tajnosti) svoju partijsku organizaciju i ekonomsku zajednicu, tako da su o svima pitanjima života i rada zauzimali prethodno zajedničke stavove i zajednički — dogovoreno — trpeli, ili stupali u akciju.

U toku juna 1930. osuđenima je davan hleb mešen od pokvarenog brašna (ini se da je to bilo brašno od glavniave pšenice, jer je hleb bio ljubiaste boje) štetnog po zdravlje. Tim povodom komunisti su 11. jula 1930. stupili u štrajk odbijajući i takav hleb sa zahtevom da se hleb poboljša. Štrajku su se spontano pridružili — u ogromnoj većini — i ostali osuđenici, tako da je već prilikom primanja ručka toga dana bilo nekoliko stotina osuđenika u štrajku.

Po svoj prilici taj je štrajk samo ubrzao već ranije planirano prebacivanje izvesnog broja osuđenika iz kaznionice Sremska Mitrovica, koja je bila prepuna, u Kazneni zavod u Lepoglavi. Dva sata posle izbijanja štrajka već je bio sačinjen spisak od oko 80 osuđenika za transport u koji su uvršteni oni — po mišljenju tamničara — najbuntovniji i najtvrdokorniji. Koliko se sećam, u tom transportu bilo je 12 ili 13 komunista.

U robijaškom odelu, vezani lancima, pod pratnjom oko 20 žandara, sprovedeni smo na željezničku stanicu Sremska Mitrovica, sabijeni u

dva vagona, furgona. »6 konja ili 40 vojnika«. Sporovozno transportovani stigli smo u Lepoglavu posle više od 24 sata vožnje, sutradan kasno uveče, i smešteni u selije — samice — u tzv. Novoj zgradi.

U to vreme se u Kaznenom zavodu Lepoglavi već nalazio izvestan broj osuđenika komunista. Među njima Josip Broz, Moša Pijade, Dimitrije Lopandi (osuđen zbog učestvovanja u atentatu na ministra Milorada Draškovića u Delnicama), Ivan Milutinović, Petar Grubor, Lajoš Šakić (osuđen u vezi sa atentatom na regenta Aleksandra na Vidovdan 1921. godine).

U to vreme kaznionica u Lepoglavi bila je podeljena na dva kruga. Posebnim zidinama bila je okružena Nova zgrada, a posebnim tzv. Stara zgrada. Spomenuti drugovi bili su u Staroj zgradi. Prvi kontakt i prvu vezu između njih i novодоšlih uspostavio je već sutradan Josip Broz.

Nekoliko dana nakon dolaska, svi novодоšli raspoređeni su na rad u kaznionice radionice. Komunisti, svi sem šestorice, prebaćeni su u radionice u Staroj zgradi. Šestorica su, međutim, iz meni i danas nepoznatih razloga, zadržani u selijama-samicama u Novoj zgradi.

Prvo što su komunisti i ovde uradili bilo je da se organizuju. I ovde je formirana partijska organizacija sa kaznionicima komitetom i ekonomska zajednica. Iako pod teškim uslovima prisilnog rada, koji je trajao od jutro u 6,30 do 11,30 i popodne od 14,00 do 19,00, komunisti su organizovali rad na teoretskom i idejnom uzdizanju. Idejno-politički uzdignutiji i iskusniji pisali su referate koji su zatim u malim grupama čitani i o njima diskutovano. Bilo je i nešto marksističkih knjiga koje su takođe temeljito proučavane. Među njima se Ekonomске teorije Karla Marxa od Karla Kautskog, Razvitak društva od Filipa Filipovića, Porekla porodice, privatne svojine i države od Fridriha Engelsa, Popularne obrade Kapitala Karla Marksa od Julijana Borharta, jedne vrlo interesantne i korisne knjižice o radničkim sindikatima i sindikalnim borbama od nekog Enderlea. Sve te knjige bile su na našem jeziku. A bilo je i knjiga na stranim jezicima, kojima su se — na žalost — mogli koristiti samo oni koji su te jezike znali. Na primer, »Misere de la Philosophie« i »Zur Kritik der politischen Ökonomie«, obe od K. Marksa.

Za razliku od drugih kaznenih zavoda u Jugoslaviji, u kojima je vladao strogi »irski sistem«, »mrtva šetnja« (jedan po jedan na razmaku od najmanje tri koraka) režim u Kaznenom zavodu Lepoglavi bio je dosta blaži: »slobodna šetnja« — dozvoljen razgovor pa i igre [...]. Da li tadašnji upravnik kaznionice Maksimilijan Bohaček nije hteo, ili nije bio dovoljno energičan, da uvede »irski sistem« ne znamo, ali nije naročito važno, tek na početku 1931. godine dolazi u Lepoglavu za zamenika upravnika Borisav (ili Borivoj?) Spasojević a za tamničara (zapovednika straže) iskusni tamničar iz kaznionice Zenica.

Odmah je pošlo za rukom pooštavanje režima. Najpre je nepolitičkim osuđenima ukinuta slobodna šetnja, a time i zabava i igra na šetnji.

Pooštrene su kontrola i izolacija političkih osuđenika. U maju 1931. iz Lepoglave prebaćeni su (navodno po nekoj kazni koja nikad nije saopštena) u kaznionicu Maribor drugovi Josip Broz, Jovan Trajković, Stevo Čolović i dr Solomon Levi. Oko sredine maja 1931. šestorica

političkih osuđenika, koji su bili u Novoj zgradi, u skupnoj sobi, i nisu puštani u radionice, razmešteni su u samice. Potkraj maja su i komunisti iz skupnih soba u Staroj zgradi prebačeni u samice, u Novu zgradu, i nisu više puštani u radionice. Ujedno je i za sve političke osuđenike ukinuta »slobodna šetnja« i uveden »irski sistem«. Većini su oduzete knjige, sveske i pištolji i pribor »radi ponovne cenzure«.

Mlađi i komunisti-robijaši, s manje iskustva, ispoljili su odmah raspoloženje za stupanje u štrajk glađu. Oko mesec i po trajalo je dogovaranje i pripremanje za akciju. U julu, 21. ili 22, komunisti su postavili zahtev da im se dadu skupne sobe, da im se vrati »slobodna šetnja«, da im se vrate knjige, sveske i pištolji i pribor. Delegaciju komunista primio je na raport zamenik upravnika Spasojević i kratko odbio sve zahteve dodavši — na saopštenje o stupanju u štrajk glađu — »Vi radite svoje, a ja u svoje!«

Većini se da je uprava kaznionice otkivala da će posle tri-četiri dana komunisti prekinuti štrajk. Za to vreme nije poduzimana nikakva druga mera sem unošenja hrane u ćeliju i stavljanje na sto. Komunisti su je ostavljali netaknutu, ukoliko nisu uspeali da spreče da im je unesu i stavu na sto u ćeliju. Petog dana otpočela je primena nasilnih metoda za slamanje štrajka. Svakog su dana stražari i »bolničari« (snažni robijaši koji su dodeljeni na rad u kaznionici kojim bolnici) »pod nadzorom« i vodstvom kaznionika kog lekara upadali u samice, vezivali štrajkača u tzv. »lučicu« i kućicu »a onda je (prvih dana lekar a kasnije »bolničar«) nekom spravicom nalik na minijaturnu dizalicu, koju je utisnuo me u zube, otvarao usta i gurao do u želudac gumeno crevo kroz koje se sipala hrana u želudac. Druga mera je bila »da bi se otklonila opasnost od zatvaranja creva« klistiranje nekim rastvorom koji je izazivao nepodnošljive grčeve u crevima.

Jedanaestog dana (2. avgusta?) štrajk je obustavljen a štrajkači su kažnjeni disciplinskom kaznom po četnaest dana tamnog zatvora, pola hrane i vezanje ruku i nogu. Kazna se izdržavala u podrumskim ćelijama ispod »šarenog ganka«, na betonskom podu.

Od posledica ozleda pri nasilnom hranjenju, koje su pogoršane disciplinskom kaznom, obolio je i umro komunist Antun Festini, radnik, rodom sa Paga.

Politički osuđenici ostali su u samicama, sa po pola sata šetnje ujutru i posle ručka (jedan po jedan, na razmaku od najmanje tri koraka) i pod strogom izolacijom. Došla je jesen, kišovita i hladna. U oktobru komunisti se odlučuju da ponovo zatraže bar skupne sobe i zagrevanje. Skupne sobe, a kasnije i zagrevanje, dobili su, ali tako da je uprava kaznionice sve njih podelila na dve sobe. U jednu je smestila intelektualce i one koje je ocenila da su ideološki i politički jači a materijalno bolje stoje, a u drugu je smestila siromašne i one radnike za koje je cenila da su ideološki i politički neobrazovani. Da bi se sprečio svaki kontakt između jednih i drugih postavljen je i specijalni stražar, koji je jedini dolazio u doticaj s njima i bio zadužen da strogo pazi samo na njih.

I u takvim uslovima politički osuđenici nastojali su da izvuku što više moguće koristi radi svoga osposobljavanja za budući rad. Organizovali su svoj boravak u sobama tako da su imali i pre, i po podne »mirni

as« za pisanje i učenje, pravljenje beležaka i izvoda iz knjiga koje su imali. Nije — na žalost — bilo jedinstvenog programa i kolektivnih oblika, već je svako imao svoj program i učenje je bilo individualno. Ovakav život trajao je do novembra 1933.

Za sve to vreme bilo je u Lepoglavi još osuđenika komunista o kojima nismo znali i s kojima nismo mogli doći u vezu. (Npr. Grga Jankes.)

U oktobru 1933. bilo je u K. z. Sremska Mitrovica više od 200 osuđenih komunista i oko 50 osuđenih pripadnika Hrvatske seljačke stranke i hrvatskih nacionalista. Komunisti su stupili u štrajk gladi u zahtevaju i — uz ostalo — izdvajanje političkih osuđenika od osuđenika drugih kategorija, njihovo smeštanje u posebne zajedničke sobe, odvojenu ishranu i oslobođenje od prisilnog rada. Taj štrajk trajao je 16 dana. Ali toliko je izdržao samo manji broj. Odustajanje (ili dezertiranje) od štrajka počelo je već četvrti-peti dan. To je verovatno odigralo nemalu ulogu u tome da režim nimalo ne popusti i da dođe do toga da štrajk »prestane sam od sebe«. Ipak, posledica toga štrajka bilo je da je režim odlučio da pokuša izdvajanje svih političkih osuđenika u posebnu kaznionicu. Tako je došlo do prebacivanja političkih osuđenika iz svih ostalih kaznionica u K. z. Sremska Mitrovica. Za njihovu koncentraciju predviđeno je nekadašnje odeljenje za maloletnike, tzv. »Mladička zgrada«.

Tu, u sremskomitrovačkoj kaznionici, gde je u to vreme upravnik bio Radivoj Bralovi — jedan od »svedoka« koji su u zloglasnom »Solunskom procesu« pomogli da se na stratište otera pukovnik Dimitrijević Dragutin Apis — režim izdržavanja kazne za političke osuđenike bio je na svoj način neizdrživ. Od osuđenika, koji su otprije bili u toj kaznionici, oduzete su knjige, pištolji i pribor i dr. Koliko je sitni arso bilo maltretiranje pokazuje to što, da bi se onemogućilo političkim osuđenim praviljenje beleški ili pisanje, nisu smeli kod sebe imati ni toalet-papir. Ako je neko nabavio, ili u paketu dobio toalet-papir, zadržavan je u kancelariji »komandanta zgrade« i svako jutro je deljeno »sledovanje« od tri listića svakom robijašu.

Taj režim je automatski primenjivan i na novodošle iz drugih kaznionica. Međutim u komunistima su se rasprave o uzrocima i krivcima za »raspadanje« oktobarskog štrajka, ali i o tome kako da se pripremi i povede nova akcija za postizanje snošljivijeg režima. Na početku marta 1934. došlo je do zajedničke demonstracije svih političkih osuđenika u »Mladičkoj zgradi«. Za te demonstracije (zbog izbacivanja parola i pevanja pesama kojima se »ugrožava javni mir i poredak u državi«) optuženi su, izvedeni pred sud i osuđeni po zakonu o zaštiti države grupa hrvatskih nacionalista (među kojima je bio i zloglasni Juca Rukavina), koji su dobili do 7 meseci zatvora, i 25 komunista (među kojima Moša Pijade, dr Pavle Gregorić, Dura Pucar) od kojih su 24 dobili još po dve godine robije, a jedan čak tri godine robije. Suđenja su održana u prostorijama kaznionice, iza zidina i rešetaka.

Drugi dolazak i boravak u Lepoglavi

im su presude (izrekao ih je Okružni sud u Sremskoj Mitrovici) postale izvršne došlo je do preseljenja iz Sremske Mitrovice u Lepoglavu oko 60 komunista i 15 hrvatskih nacionalista.

U to vreme upravnik lepoglavske kaznionice bio je Spasojević, pre zamenik upravnika. Transport je do ekan s pripremljenim prostorijama za smeštaj. U Novoj zgradi, na severnom krilu, pripremljeno je 6 soba. U pet su smešteni komunisti, a u jednu hrvatski nacionalisti. Režim izdržavanja kazne bio je onakav kakav je uveden 1931. godine. No, za novodošle politike osuđeničke bio je nešto ublažen time što je bilo odobreno primanje i držanje knjiga i pisane pribora.

U toku dva-tri dana nakon dolaska komunisti su oformili svoju organizaciju, izabrali kaznionički komitet, obrazovali ekonomsku zajednicu i izabrali ekonomski odbor i odbor za ideološko-prosvetni rad. Na njihov predlog obrazovan je i »paritetni odbor« kao zajedničko telo za pregovore i dogovaranje s hrvatskim nacionalistima o zajedničkim istupanjima prema upravi kaznionice.

Ideološko-prosvetni rad je tako organizovan da se prema zajedničkom planu izuavala politička ekonomija — na Marksovom Kapitalu (koji je I tom u našem prevodu izišao te godine). Zatim nacionalno, seljačko, sindikalno pitanje — teorija partije, države i revolucije. U svakoj sobi bili su za svaki predmet izabrani predavači i uvodni ari. Izvan obaveznog programa svaki je — ako je za to imao vremena i snage — mogao još nešto izuavati prema svojim sklonostima i željama. Neki su u ili strane jezike i toliko su ih savladali da su se odvažili i na prevoenje. (Tako je Petar Grubor preveo Lisagareovu Parišku komunu sa francuskog. Neki su — i to dosta dobro — prevodili sa nemačkog.)

U sklopu obaveznog političkog obrazovanja bile su političke diskusije subotom popodne, na kojima se, na osnovu podataka iz štampe (koju smo uspevali prokrijumčiti), analizirala politička situacija u zemlji i svetu i pravile prognoze.

Posle marseljskog atentata, kad su ubijeni ministar vanjskih poslova Francuske Luj Bartu i kralj Aleksandar Karađorđević, došlo je do poštavanja režima prema osuđenicima hrvatskim nacionalistima. Iz solidarnosti sa svima političkim osuđenicima, a posebno zbog toga što je me u hrvatskim nacionalistima tada bilo pozitivnih mladih ljudi (koji su se kasnije — u NOB — istakli kao antifašisti, ali postali i komunisti) komunisti su predložili zajednički istup pred upravom kaznionice sa zahtevom da se za ono što se dešava napolju ne krive i ne kažnjavaju oni koji su u zatvoru. Me utim taj predlog je naišao na otpor nekih uticajnih nacionalista, koji su se veoma plašili solidarnosti s komunistima (iako se sad radilo o solidarnosti komunista s njima). Komunisti su ipak — sami — poslali svoje predstavnike da upravi ulože protest.

Upravnik kaznionice podsmešljivo je upitao: »Šta vi protestujete kad oni ne protestuju, a vas niko nije još ni dirao?« Na primedbu predstavnika na raportu da nam iskustvo iz prošlosti pokazuje da uvek po inje

s jednima, kako bi se stvorila zavist i razdor, pa onda dolazi red na druge, on je izjavio: »Ako baš želite možemo vas odmah izjednačiti — s njima!«

Nekako u to vreme je — tu u Lepoglavi — komuniste zadesio tužan gubitak. Opet je umro jedan komunista. Ovaj put Ibrahim Babović.

Osvetnički režim koji je sprovodila vlada Bogoljuba Jeftića, koji je došao posle Pere Zivkovića, neizbežno je izazvao negodovanje i otpor javnosti i oživljavanje političke aktivnosti u proleće 1935. što se osetilo i u kaznionici u »omekšavanju« režima. U vreme predizborne aktivnosti politički osuđenici u kaznionici Lepoglava, izražavaju svoju solidarnost i bodrenje, pre svega seljaka. Posle »petomajskih izbora« komunisti — preko paritetnog odbora koji je neprekidno postojao — predlažu hrvatskim nacionalistima zajednički nastup kod uprave sa zahtevom da se odobri držanje radio-aparata, da se odobre posete svakog dana ne samo rodbini već i prijateljima, da se političkim osuđenima dade slobodna šetnja preko celog dana, slobodno mešobno posećivanje, sastajanje i izvođenje priredbi, da vrata soba (elija) budu u tu svrhu otvorena celoga dana.

Upravnik Spasojević prihvatio je da odobri slobodnu šetnju i otvorena vrata celog dana, mešobno posećivanje, sastajanje i održavanje priredbi, a za odobrenje primanja dnevne štampe i pretplate na nju, za držanje radio-aparata i neograničen broj poseta odgovorio da mora prehodno dobiti saglasnost Ministarstva pravde.

Da bi se omogućilo ostvarenje onog što je uprava prihvatila — a za šta Nova zgrada nije bila (za upravu) pogodna, jer nije postojala mogućnost izolovanja soba, ni dela dvorišta za slobodnu šetnju i otvorena vrata celog dana — politički osuđenici su morali iz Nove zgrade biti preseljeni u Staru zgradu. Smešteni su u deo gde se sada nalazi kaznionika bolnica, jer tu je bilo moguće izdvojiti i izolovati od ostalih osuđenika čeli jedan deo zgrade i tzv. malo dvorište.

Posle toga preseljenja praktično je bio razbijen organizovani, sistematski studij. Najviše zbog toga što sama akcija nije prestajala. Precenjivanje i slabost režima, politički osuđenici nastavili su da demonstracijama zahtevaju ispunjenje svih svojih zahteva. Na kraju, na početku avgusta, dolazi u Lepoglavu upravnik kaznionice u St. Gradiški Dušan Petrović, nekadašnji zamenik upravnika kaznionice Sremska Mitrovica, sa zadatkom da uspostavi red. Nekoliko dana posle njegovog dolaska — noć u izmeću 19. i 20. avgusta — izvršen je prepad na političke osuđenike pucanjem iz revolvera i prebijanjem kundacima i šabrenjacima. Rano u zoru 20. avgusta svi su isterani u kaznioniku kod dvorište-drvaru gde je batinanje nastavljeno dok je Petrović obilazio pojedine grupe i nadmeno pitao: »Šta mislite je li država još jaka?«

Onako kako su se u trenutku prepada zatekli, i kako su isterani na dvorište, bez ikakve svoje stvarice, osuđenici su povezani i sprovedeni na željezničku stanicu. Komunisti su prebačeni u Šremsku Mitrovicu, a hrvatski nacionalisti u Maribor. Stvari osuđenika poslate su tek naknadno za njima.

Taj postupak režima izazvao je negodovanje javnosti koja je istupila u zaštitu političkih osuđenika. Posledica toga bila je uredba ministra

Miškulina (ako se dobro se am) kojom se političkim osuđenim odobrava slobodna šetnja od više asova dnevno, otvorena vrata za vreme šetnje, slobodno primanje dnevne štampe i knjiga koje se legalno izdaju u Jugoslaviji, bavljenje fizičkom kulturom za vreme šetnje i niz drugih olakšica u smislu tzv. asnog zatvora (*custodia honesta*). Svi politički osuđenici ponovo su skoncentrisani u kaznionici Sremska Mitrovica.

Ponovo je još bolje i na višem nivou organizovan obrazovni i kulturni rad. Ali nisu ni sada prestajali pokušaji da se od osuđenika ponovo oduzme ono što im je dato. Nije prošla ni godina dana otkako je Dušan Petrović izveo svoj »podvig« u Lepoglavi, a ve je postavljen za upravnika kaznionice u Sremskoj Mitrovici, gde je odmah po eo da uskrajuje, ili smanjuje, jedno pravo osuđenika za drugim, što je izazvalo opet štrajk gla u.

Treći dolazak i boravak u Lepoglavi

Kao što posle »petomajskih izbora« 1935. i uprkos pobedi Udružene opozicije mandat za sastav vlade nisu dobili predstavnici U. O. ve ga je dobio Milan Stojadinović, tako ni posle izbora 1938, na kojima je pobedio Blok narodnog sporazuma, mandat za sastav vlade nije poveren predstavnicima toga Bloka, ve Dragiši Cvetkoviću.

Dr Vladko Maček, koji je ina e bio u vodstvu Bloka narodnog sporazuma, i koji se kategorički izjasnio protiv svake podrške vladi Dragiše Cvetkovića, stupio je u dugotrajna pregovaranja i politička cenjanja s tim istim Cvetkovićem. Iz toga je proizišao — u avgustu 1939 — uveni »sporazum Cvetkovića-Maček« o ustanovljavanju Banovine Hrvatske sa izvesnim autonomnim kompetencijama. Jedna od tih autonomnih kompetencija bila je pravosudna autonomija, koja se sastojala — uz ostalo — u tome da su za dela po injena na teritoriji Banovine nadležni jedino sudovi na toj teritoriji, i da lica, kojima presude — ili su ranije presudili — sudovi Banovine Hrvatske imaju dosu ene im kazne izdržavati u kaznionicama na teritoriji Banovine Hrvatske.

Među političkim osuđenim-komunistima u kaznionici Sremska Mitrovica bilo je šestorica takvih: Gušter Šprljan, Kamilo Pamuković, obojica iz Vodica kod Šibenika, Rudolf Vlahek, radnik GEC-a, rodom iz Preloga, Franja Luc iz Osijeka, Radivoj Davidović iz Novog Bečaja i Ivan Kloburar, radnik iz Vrboškog. Oni su na osnovu tog sporazuma preba eni iz Sremske Mitrovice u Lepoglavu u oktobru 1939.

U to vreme ravnatelj K. z. Lepoglava bio je dr Ivan Uhrin, izraziti pravni formalist austrougarske sudsko-birokratske škole. Šestorica novoprispelih političkih osuđenika smešteni su u zajedni ku sobu na severnom krilu IV odela Nove zgrade i stavljeni pod najstroži nadzor i potpunu izolaciju.

Istina, prava koja su imali u K. z. Mitrovica — pravo na etiri sata slobodne šetnje, na pretplatu i primanje dnevne štampe, na nabavljanje i pušenje duhana, na dve posete mese no, na nabavljanje i dobijanje u paketima životnih namirnica u gotovo neograni enim koli inama radi poboljšanja sopstvene ishrane — ostala su i dalje. No šetnja se obavljala u

jednom uglu iza zgrade uz pratnju jednog stražara specijalno dodeljenog da prati njih šestoricu, i uz dodatnu pasku još dvojice stražara »dežurnih« na straži u dvorištu. Nismo mogli čak ni saznati ima li u tom kaznenom zavodu još neki politički osuđenik a kamoli s njim uspostaviti vezu i pomoći da se i njemu priznaju ista prava i da dođe u zajedničku sobu.

Za nama su drugovi iz Sremske Mitrovice ubrzo poslali nekoliko sanduka stvari: više od stotinu knjiga, jednu peškir od livenog željeza, kožuhe i džempere, nešto posuđa i suhomesnatih proizvoda. Oni su poručili i drugovima napolju da nam pomažu. Posle dve nedelje stiglo je pismo od drugova, koje li no nismo poznavali a ranije su bili u K. z. Lepoglava, da nas ovlašćuju da podignemo i koristimo se nekim stvarima koje su oni, pri izlasku s robije, tamo ostavili. Mislim da se jedan od tih drugova zvao Nikola Lekić.

Tih dana je u Lepoglavi ustanovljen i koncentracioni logor za antifašiste, a i za fašiste. Oba logora smeštena su u krug zidina kaznionice. Antifašisti su smešteni u krug Nove zgrade, u zgradu koja je pre toga služila kao zavod za neurazumljive, a fašisti (i musolinijevske i hitlerovske orijentacije) u krug Stare zgrade, u prostorije kaznionice koje su u prošlosti služile kao bolnice i tu su uživali velike pogodnosti u poređenju sa antifašistima.

Negde u leto 1940. saznali smo za dolazak dvojice »političkih« (nekog Ivekovića i Lilića) koji su osuđeni za »politički delikt« ubistva naprednog studenta Zagreba kog sveučilišta — Brkljača. Raspravljali smo da li da sa njima uspostavimo vezu i da li da ih pomazemo dok su u samotnom zatvoru, ili da to ne činimo. Polazimo od ranijih iskustava — da među mladim ljudima ima idealista, koji mogu biti zavedeni i pogrešnim putem, a pravilnim odnosom mogu biti otrgnuti, preobraćeni i dobrim putem — složili smo se da sa njima uspostavimo vezu i da im šaljemmo novine, duvan, hranu — što oni, dok su u tzv. »prvom stepenu izdržavanja kazne«, ne mogu dobiti. Ta veza je uspostavljena preko stražara (ako se dobro sećam Zimbrega iz Bednje).

(O tome govorim zato što je, možda, taj odnos doprineo tome da kada je odmah po uspostavi NDH izvršeno »ešljanje« kaznionice, to »ešljanje« nije zahvatilo i nas.)

Do kraja 1940. istekle su kazne četvorici: Franji Lucu, Rudolfu Vlahu, Ivanu Klobučaru i Kamilu Pamukoviću. Ostala smo nas dvojica — Gušter Šprljan i ja. Ravnatelju Uhrinu činilo se preluksuznim da dvojica osuđenika uživaju u sobi od oko osam metara dužine i tri metra širine pa je naredio da se smestimo u ćeliju tzv. »trojku«. (To su nekoliko ćelija od — po prilici — 3 sa 3 metra, u kojima su pri zidu postavljene tri »viseće« postelje. Zato se i zovu »trojke«.) Tim preseljenjem automatski je ukinuta jedna važna olakšica, mogućnost da sebi skuhamo kavu ili čaj, ili da na neki drugi način dopunimo svoju kaznionicu hranu. Pokušaj da na raportu izdejstvujemo ostajanje u vešnoj sobi, gde smo imali peškir i tako mogli i da se grejemo i štošta skuhamo, imao je za posledicu izricanje disciplinske kazne od dva dana tamnog zatvora.

Proti u užasno dosadni, tmurni dani. Novine još redovno dobijamo. Stižu istina tek popodne. Ali ipak istog dana. Iz njih vidimo pripremanje sporazuma o pristupanju Jugoslavije tzv. »trojnom paktu«. Obuzimaju nas crne slutnje. Dvadeset šestog marta 1941. iz novina saznajemo da je

dan ranije potpisan i formalni sporazum. To nas nije nimalo iznenadilo, ali nam je teško palo. Zato je dva dana kasnije, 28. marta, kada su nam stigle novine koje su opisivale demonstracije naroda protiv tog sporazuma, pad vlade Cvetkovi -Maček i kneza-namesnika Pavla, to izazvalo pravo oduševljenje i velike nade.

Ipak — i pored velikih nada — slutili smo i mogućnost da će Hitler i Musolini organizovati i sprovesti pohod na Jugoslaviju.

Ako se dobro sećam, te godine je 6. april padao u nedelju. Toga jutra rano, pre nego što je zazvonilo kaznioničko zvono za buđenje, probudilo nas je brujanje velikog broja avionskih motora. Gledamo kroz rešetke na prozorima i vidimo tri »talasa« aviona s nemačkim oznakama, koji su dosta nisko i blizu kaznionice, dolazili od Ivanice i leteli ka jugoistoku. Na šetnji ujedno uočimo kako žandarmi, koji su »uvali« logorisane komuniste, gotovo u ušima, meću sobom govore o tome da su Nemci i Talijani napali i »kako ćemo ih ...«

Tog dana nije stigla nikakva pošta, pa ni novine.

Četiri dana tajanstvena tišina. Žandarmi — a i stražari Srbi — nestali. Stražari Zagorci ute. Peto jutro jedan nam kaže: »Hrvatska se ocepila u samostalnu državu. Noćas su došli automobili iz Zagreba i sve ustaše iz logora, a s njima i osuđenike Ivekovića i Lilića, veselo odvezli za Zagreb.«

Nekoliko dana kasnije, na vrata naše »trojke« kuća »pućer« (robijaš koji istih hodnika) i saopštava nam da je došla neka patrola naoružanih ljudi u uniformi, da je vodi bivši osuđenik Iveković, i da kupe neke ljude. Po njegovom kazivanju Iveković je naredio da se ravnatelj Urhin veže i provede kroz špalir osuđenika koji su ga pljuvali i udarali i da je Ugrin zatvoren u jednu ćeliju tamnog zatvora. Isto tako da su pokupili i osuđenika Cvergera (bivšeg policijskog agenta koji je okrivljen u osuđeniku za ubistvo Šufclaja). I da ta »patrola« ide sada od ćelije do ćelije i »ešlja« kaznionicu.

Znaju i kako su postupili hitlerovci u Nemačkoj, Austriji, Čehoslovačkoj, Poljskoj, »Gvozdena garda« u Rumuniji... otkrivali smo i za sebe tešku sudbinu. Stali smo sasvim uz ćelijska vrata, naprežu i uši da nešto uočimo. Ušla su se samo otključavanja i zaključavanja vrata.

Kad su došli do vrata naše ćelije, čuli smo kako stražar kaže: »Tu su komunisti.« i zatim Iveković evo pitanje: »Koji komunisti?« Kada je stražar odgovorio da su to oni koji su im slali novine i cigarete, čuli smo opet Iveković a: »Možemo dalje. Ovi nisu zločest.«

Tako nas je prvo »ešljanje« kaznionice mimoišlo.

Neko vreme kaznionica je bila bez ravnatelja. Svu vlast je imao zapovednik straže Govedić koji je jedan brat pripadao hitlerovskoj grupi ustaša.

Jednog dana došao je novi »zapovednik odjela« Kuća. Stao na otvorena vrata i — gledajući negde neodređeno u tavanicu — rekao: »Su kazali da predate sve zabranjene knjige.« Odgovorili smo da mi imamo samo knjige koje su prošle kaznioničku cenzuru na kojima stoji pečat i potpis gospodina Govedić a, koji je cenzuru izvršio. Mada smo znali koje su knjige zabranjene tamo gde vlada fašizam, odgovorili smo tako da

bismo dobili u vremenu. Posle petnaestak minuta Ku a se ponovo pojavio i saopštio: »Su kazali da su zabranene sve one knjige koje su tiskane cirilicom.«

Skupili smo i predali mu nekih dvadesetak knjiga sasvim bezazlenog sadržaja. Nema ko-srpski, Francusko-srpski, Rusko-srpski re nik, neke udžbenike jezika, romane i si. Marksisti ka literatura bila je gotovo sva štampana latinicom. Njoj smo odmah posle ovog oduzimanja knjiga, otkinuli korice i naslovne stranice i dali im druge naslove. Tako je Marksov Kapital dobio naslov »Op a ekonomska istorija svijeta« (promakla nam je istorija umesto povijest). Kasniji pregledi knjiga, kojih je bilo dva, obavljani su po istom kriteriju. Tražene su knjige štampane irilicom.

Možda je prošlo mesec dana dok je postavljen novi ravnatelj — Franjo Cvitovac.

Nismo znali kakav je ovek. Izvode i sudove napamet, isto logi ki, pretpostavljali smo da bi to morao biti fašista — i prili no gori nego što je bio Uhrin. Zato smo dugo izbegavali da bilo šta tražimo putem raporta, samo da se ne bi s njim susreli. On je, me utim, osu enicima dozvolio mnoge olakšice o kojima prethodnik nije hteo ni uti. Najzad smo se odlu ili da se ipak sretne s njim. Javili smo se na raport da tražimo dozvolu za pretplatu na dnevnu štampu. Pošto smo izrazili želju da se pretplatimo na *Hrvatski narod*, *Hrvatski list* i *Das Reich* (drugih nije ni bilo), odobrio nam je pretplatu i upustio se ak u razgovor s nama izražavaju i svoje mišljenje da emo biti pušteni, jer se nismo ogrešili o zakone NDH, ve o zakone Kraljevine Jugoslavije koja više ne postoji i nema više pravne osnove da nas dalje drže u zatvoru [...]. »A kad se ogrešite o zakone NDH onda e vam se suditi svom strogoš u.« Nismo imali nikakvog ra una da tu pravni ku iluziju razbijamo ukazivanjem na to da fašizam progoni ak i samu ideju i ne eka in.

Nedugo posle tog razgovora po eo je rat protiv Sovjetskog Saveza. Ve posle nekoliko dana iz koncentracionog logora (iz bivše zgrade za neura unljive) odveden je, osu en i streljan Budislav Borjan. Zatim su odvedeni Lovro Šperac i Štef Kavuri . Navodno na prisilni rad u Nema-ku, a kasnije se saznalo da su streljani. U novinama koje smo primali pro itali smo i vest da su za odmazdu streljani Božidar Adžija, Ognjen Pri a, Otokar Keršovani, August Cesarec i drugi koji su se nalazili u logoru u Kerestincu [...].

ekali smo kada e do i red i na nas.

Više put smo razgovarali o tome da bi nam bilo mnogo lakše kad ne bismo bili sami ve me u drugovima u Mitrovici. Složili smo se da pokušamo tražiti da budemo preba eni natrag u Sremsku Mitrovicu, gde je po našem ra unu — od 200 komunista koje smo tamo ostavili 1939 — moralo biti još oko šezdeset. Potkraj avgusta ili na po etku septembra 1941. sastavili smo zajedni ku pismenu predstavku, adresiranu na Ministarstvo pravosu a Nezavisne Države Hrvatske, kojom smo molili da budemo preba eni u kaznionicu u Sremskoj Mitrovici, pošto je otpao razlog zbog kojega smo iz Mitrovice preba eni uTlepoglavu.

Na raport pred ravnatelja — u ime obojice — izišao sam ja. Ravnatelj je predstavku pro itao i zapitao: »Što e vam to?« Kada sam izložio da su razlozi isto psihološkog karaktera, jer smo ovde ve dugo sami —

samo nas dvojica — bez ikakvog društva i doticaja bilo s kim, a u Mitrovici imamo prijatelje s kojima je prijateljstvo nastalo u toku višegodišnjeg zajedničkog robljanja, on je primetio: »Vi se ljuto varate ako mislite da ste u Mitrovici zate i ono što ste tamo ostavili.« Shvatio sam to kao upozorenje da se režim promenio. Nismo tada još znali da su oni koje smo tamo ostavili uspeli da pobegnu. A on je — po svojoj prilici — mislio na to. Na kraju je dodao: »Ako ste mene slušati onda šutite gdje ste. A što do mene stoji uiniti u koliko mogu da vam olakšam.« Zatim je uzeo našu predstavku, pocepao je i bacio u koš.

Kad sam se vratio u eliju, gde je nekako Šprljan, i saopštio mu razgovor i rezultat, po eliji smo da umujemo najviše o tome šta mu zna i ono: »Šutite gdje ste.«

Ostali smo, dakle, i dalje u kaznionici u Lepoglavi, u »trojci«. Nas dvojica sami. Izolovani. Došla je jesen. Postaje sve hladnije. U radionicama ve pomalo lože, ali ne lože parno grejanje i elije — koje se ni zimi naročito ne zagrevaju, osobito danju, kad su osu enici u radionicama — uopšte ne zagrevaju. Celog dana hodamo da nekako »isteramo« hladno u iz tela. Najzad, u oktobru, odlučismo da ponovo idemo na raport. Samo, ovaj put smo i i obojica i zahtevati da budemo upu eni u neku radionicu. Ta u radionicama se loži!

Našu molbu ravnatelj je odbio reima: »Šta biste vi htjeli, da vas pustim da širite propagandu?« Vratili smo se u svoju »trojku«. Možda dva sata posle toga iznenadilo nas je kad je komandant odjela došao da nam naredi preseljenje u ve u sobu, u našu raniju skupnu sobu iz koje nas je bivši ravnatelj Uhrin iselio u »trojku«. U toj je sobi bila i naša stara, mala pe od livenog željeza. Dodeljeno nam je i 10 kilograma uglja dnevno!

Može biti da me se anje vara u pogledu vremena kad se što dešavalo, no inimi mi se da su na početku 1942. po eliji u kaznionicu dolaziti komunisti i drugi antifašisti koje su ustaški preki sudovi sudili — i to gotovo isključivo na smrt — a ustaški šef Pavelić, da bi ispoljio svoju »humanost«, pomilovao.

No do njih je bilo veoma teško doći.

Jednog zimskog popodneva, dok smo bili na šetnji, na prozoru jedne elije u prizemlju videli smo nekoga mladog i simpatičnog zatvorenika kako istisnećeg s prozora. Stupili smo s njim u razgovor tako što smo — kad smo prolazili ispod prozora naizmenično postavljali pitanja i dobijali odgovore. Dobili smo odgovor da je osu en »za promidbu«. Od njega smo saznali za nekoliko drugih i uspostavili prvu vezu sa ostalim političkim osu enicima. To je bio Dragutin Lenard Rade.

Drugi politički osu enik s kojim smo — i to po preporuci Lenardovoj — uspostavili vezu a preko njega i sa ostalima bio je Zvonko Komarica. Saznali smo da u elijama u Novoj zgradi i u Staroj zgradi ima prilično velik broj osu enih komunistički.

Jednog dana nam je Komarica poslao i obavest da su iz vana poručili da se o nama u kaznionici vodi rauna i priprema oslobo enje. Tek posle oslobo enja saznali smo da je veza uspostavljena posredstvom kaznioničkog korpariskog majstora Fereka i Ruže Klas, koji su oboje pali od ruku ustaških ubica.

Ne se am se je li u kaznionici u Lepoglavi ranije bila praksa da se za praznike, kao što su Boži , Nova godina, Uskrs, dozvoljava osu enicima me usobno pose ivanje i zajedni ki boravak po itav dan. Možda je toga bilo i ranije a da mi, komunisti, na to nismo obra ali pažnju jer nam nije bilo potrebno. Ovaj put smo imali veliku potrebu da to iskoristimo za uspostavljanje prvih bližih li nih kontakata.

Po prethodnom dogovoru s ostalim drugovima o tome koga da tražimo da bude naš gost u skupnoj sobi, a da to ne bude sumnjivo kao izrazit sastanak komunista — Šprljan i ja smo tražili samo dvojicu komunista: Mihajla Javorskog, Zvonka Komaricu i tri nekomunista. Te goste smo imali popodne prvog i drugog dana katoli kog Boži a 1942. A za do ek Nove godine 1943. bili su kao gosti sve do ujutru 1. januara 1943. Te smo sastanke iskoristili za dogovor o tome kako da se pomogne Gušti Šprljanu kojemu potkraj januara isti e kazna a pretilo mu je da, umesto da bude pušten ku i, bude odveden u neki od ustaških koncentracionih logora, kako se uistinu i dogodilo. Zatim za dogovor o funkcionisanju organizacije komunista i o potrebi da komunisti dobiju skupne sobe, te o taktici koju bi trebalo primeniti da se to postigne.

Komunisti u Staroj zgradi ve su bili u skupnim sobama, ali su me u njih ubacili i ponekog osu enog za druge delikte, te su se morali naro ito uvati od provokacija i douškivanja.

Dobijanje skupnih soba išlo je, me utim, mnogo lakše nego što smo pretpostavljali. Do kraja januara 1943. pušteni su u skupnu sobu: Mihajlo Javorski, Ante Majstorovi , Ljubinko Vukeli , Zvonko Komarica, Josip Hiti. Tako je formirana prva skupna soba u Novoj zgradi. Do kraja marta dobijene su još dve skupne sobe. Ve ina je bila obavezna da ide i na prisilni rad u kaznioni ke radionice (krparu i tkaonicu), a neki su bili oslobo eni tog rada.

Sasvim je razumljivo da su komunisti iskoristili i najminimalniju mogu nost rada na idejno-politi kom uzdizanju, pa su i pod tim uslovima taj rad organizovali.

Za Uskrs su opet bile dozvoljene me usobne posete. Dogovorili smo razmenu posetilaca po skupnim sobama. Ako se dobro se am, upravo tih dana jednog našeg druga (Pavla Veldina) posetio je — kao domobranski satnik — njegov dobar poznanik (još pre rata poznat kao komunista) Mirko Habdija. Valdin je s te posete doneo vest da taj drug traži obaveštenja o tome koliko nas ima, kako smo organizovani, kako smo po zgradi razmešteni, šta radimo, kako smo sa zdravljem — i da je napomenuo da se vani vodi o nama ra una, i da e u pogodnom trenutku do i da nas oslobode.

Mada je Veldin garantovao za tog druga, ipak nam je bilo malo udno da poznati komunista nije u partizanima ve je u domobranima. Pošto je Habdija obe ao da e ponovo do i u posetu, Veldinu je re eno da Habdiji kaže sve ono što i uprava kaznionice zna. Naime gde smo razmešteni, koliko nas u kojoj sobi ima, kako materijalno ispomažemo, kakvo nam je zdravstveno stanje, ali da ništa ne kazuje o postojanju partijske organizacije, kaznioni kog komiteta, ni o našem programu i radu na idejno-politi kom uzdizanju. No, do ponovne posete Habdijine nije došlo. Poruku da se sprema naše oslobo enje ipak smo ozbiljno shva-

tili i resili da poja anom ishranom (možda smo tu bili i škrti), gimnastikom, brzim hodanjem na šetnji poja amo kondiciju kako bismo u momentu oslobo enja bili sposobni za napore koji nas ekaju u partizanima.

Uz to smo na inili i plan kako da postupimo sa stražarima i sa ostalim osu enicima me u kojima je bilo i dobrih, poverenja dostojnih, a i legionara sa isto nog fronta.

Prvih dana jula neki stražari nam u poverenju (i ne bez straha) saopštavaju da su partizani došli do Varaždina, da su tu zarobili jednu bitnicu, i sada s topovima (navodno sa osam topova) idu na Lepoglavu. Jedan od stražara (ako se ne varam, prezime mu je bilo Sambol) govorio mi je kako su svi zabrinuti pošto su morali u i u ustašku organizaciju dok me u njima ima samo 7—8 »zakletih ustaša« koji su spremni na sve i govore o tome da sve komuniste i Srbe u kaznionici treba smesta poubijati, im se partizani približe Lepoglavi.

Sli no su govorili i još neki koji su i ranije pokazivali nešto ljudske naklonosti prema nama. (Naro ito su se takvim pokazali neki Culjak i repinko.)

Trebalo ih je umiriti, ali i iskoristiti ih da posredno uti u na druge. Zato smo im rekli da treba da znaju:

— prvo, da partizani nikad ne napadaju ako nisu potpuno sigurni u uspeh,

— drugo, da oni ne vode rat protiv siromašnih, malih ljudi, da imaju puno razumevanje za položaj siromašnog službenika i stražara i da nikome — ko ne okrvavi ruke — ne e u initi ništa,

— tre e, da mi živi možemo i ho emo svedo iti za njih — ali ako partizani na u nas mrtve onda ne e biti nikog da svedo i ko je kriv a ko nije,

— zato je u njihovom interesu da onih 7—8 »zakletih ustaša« one- mogu e, ako bi pokušali da izvedu svoje dželatske namere.

ini mi se da je bila nedelja 11. juli. Pustili su — kao i uvek do tada — na šetnju najpre nepoliti ke osu enike, ali su ih ve posle 15—20 minuta poterali natrag u elije. Nas politi ke uopšte nisu pustili na šetnju.

To je bio siguran znak da se nešto doga a ili u kaznionici ili oko nje.

Neki stražari nam se žale da im ve nekoliko dana ne dozvo- ljavaju da idu ku ama. Svi moraju no iti u kaznionici i vežbati odbranu kaznionice od napada.

Sutradan, u ponedeljak 12. jula, otvaraju elije i sobe samo toliko da se »auskibla«, uzme voda i podeli hrana. Ne se am se jesu li nam tog dana podelili ve eru.

Partizani su ve zatvarali obru oko Lepoglave. Celo popodne izme- u komande partizana i »štaba odbrane kaznionice« vo eni su — telefo- nom — pregovori o tome da se iz kaznionice puste svi politi ki osu enici i logoraši.

»Štab odbrane kaznionice« zahtevao je da mu se pošalje spisak imena lica za koja se traži oslobo enje. Štab partizana to odbija iz više razloga, ali najviše zbog toga da davanjem spiska ne olakša »štabu odbrane kazni- onice« da odabere one koje bi držao kao taoce i — možda — likvidirao.

Pošto je isteklo vreme koje je ravnateljstvu kaznionice dato, po eo je napad partizana. Zatvorenici koji su se nalazili sa isto ne strane uli su pucnjavu ve popodne. Oni sa zapadne strane mogli su je uti tek uve e kada su se partizani sasvim približili kaznionici.

Kako su tekle borbe o tome je bolje da govore i pišu oni koji su bili organizatori i izvo a i bitke.

»Odbrana« Nove zgrade davala je otpor sve do 6 sati ujutru 13. jula.

U toku no i uz puškaranje, štektanje mitraljeza, eksplozije mina, granata i bombi, ulo se i pevanje »Mitrov anke«. Ali jedni su tvrdili (i ja me u njima) da je to halucinacija usled intenzivne želje, dok su drugi tvrdili da dobro uju.

Oprezno gledamo kroz prozore. Nema stražara na mestima gde se obi no nalaze. ak se nigde i ne vide. uje se poneki pucanj. I to kao da je daleko. Vreme je da se otvaraju vrata za »auskiblanje«, iš enje elija i uzimanje vode. Ništa se ne uje. Kao da nikog nema.

Je li mogu e da su naši odbijeni? Šta da radimo ako sada do e do stražarskih provokacija? Ra unamo na mogu nost da »zakleti ustaše« upadnu u sobu i izvrše svoj dželatski prepad. Pravimo raspored za »odbranu«, tj. da — ako do toga do e — i mi bar jednog-dva likvidiramo.

Iznenada škljocanje brave. Pojavljuje se najpre osu enik Gligorije Tadi , koji nam je bio gost o Boži u i Novoj godini. On je osu en za to što je na nekom zboru 1938. godine rekao da je ukucan poslednji ekser u mrtva ki sanduk frankovštine, te je time vre ao ast hrvatskog naroda. Za njim ulazi zamenik tamni ara Durina.

Tadi saopštava: Stara zgrada gde se nalaze uprava i štab predala se. Durina ne zna šta da radi. Ne dobija iz Stare zgrade nikakva narenjenja.

Mi odmah zahtevamo da se smesta obustavi svaki otpor, da se predaju i otvore kapije kaznionice.

urina moli zaštitu. »Takva je naša dužnost. Bili smo i grubi. Moli-mo oproštaj.«

Naš odgovor: »Svaki e odgovarati samo za ono što je u inio. Za svakog za koga znamo da je bio ovek zauze emo se.«

urina vi e koliko može (a stražari imaju snažan i prodoran glas) — »Obustaviti paljbu i prekinuti otpor! Predajemo se!«

U nedostatku bele zastave uzima se aršav s robijaškog kreveta i na metli istura kroz prozor.

Zahtevamo da svi stražari predaju oružje u stražarskoj sobi na »šarenom ganku«, da se otvore vrata svih elija u kojima su politi ki osu enici. Vrata skupnih soba ve su bila otvorena. Zapravo razbijena.

Jedan naš drug je u toku no nog bombardovanja granatama poginuo od komada granate koji je probio vrata. (Mislim da je to bio Mijo Kolarec.)

Stražari u panici, a zatvorenici u radosnom uzbu enju, nisu uli (a i zaboravili su raniji zaključak) da treba da se najpre otvore samo elije u kojima su komunisti i antifašisti. Otvarana su i otvorena vrata svih elija.

Kada su iz šumice, ispod severnog zida kaznionice, partizani primetili neka kretanja pored velikog (od zemlje do krova) prozora (ili staklenog zida), a još nisu videli istaknutu belu zastavu, osuli su još jedan rafal, ali na sre u niko nije ni okrnut.

Sada mi vi emo: »Drugovi partizani, ne pucajte više. Straža se predaje. Zgrada je naša. Živela sloboda!«

ujemo kako partizani prenose komandu: »Obustavi paljbu! Naši drugovi su slobodni!«

Oslobo eni komunisti kre u dole ka izlazu. Odnekud još jedan metak. Poga a i ubija na mestu druga Novoseli a a ranjava u grudi starog Vukeli a.

Zahtevamo da stražari otvore velika okovana vrata ulaza u zgradu — na »šareni ganak«. No oni su — ini se — predaju i se, pobacali sve, pa i klju eve. Vrata su morala biti »otvorena« velikom sekirom.

Radosni i slobodni nemamo vremena da se veselimo. Sloboda je zahtevala još mnogo napora i stradanja. Oslobodioci nam vi u: »Brže, brže, što brže u šumu Ivan ice! Dolaze avioni da mitraljiraju i bombarduju.«

Vlado Madari

Sje anje na ustaški logor u Lepoglavi 1941. godine

Bio sam uhapšen u ponedjeljak, 21. travnja 1941. godine, rano ujutro u Ludbregu, u ku i svojih roditelja. Uhapsila me grupa ustaša i žandara i odmah sprovela u kotarski zatvor. Iako je ve prije bilo pohvatano i zatvoreno nekoliko Srba i Zidova, mene je ova »posjeta« pomalo iznenadila, jer sam upravo dan ranije saznao od jednog prijatelja da mu je kotarski pristav u povjerenju rekao da ustaše misle uhapsiti i mene, ali ne odmah, nego da me žele »uhvatiti na djelu«.

U isto vrijeme bio je uhapšen i Stjepan Ku iš, tada sudski pripravnik u Ludbregu, a sada advokat i general u penziji u Zagrebu.

Nakon kratkog zadržavanja u spomenutom ludbreškom zatvoru obojica smo — bez ikakvog prethodnog preslušanja, bez ikakve provedene istrage i, naravno, bez ikakve presude — sprovedeni otvorenim kamionom u Varaždin, pod naoružanom pratnjom i vezani lancima. U Varaždin smo odvedeni direktno u poznati zatvor u bivšoj Mili koj ulici, sada Ul. Bra e Radi a. Odatle smo, poslije podne, otpremljeni vlakom, tako er vezani i pod naoružanom pratnjom, u Lepoglavu. Tako smo se po vrlo »kratkim postupku« našli u lepoglavskom ustaškom koncentracionom logoru. Smješteni smo bili odmah s ostalim logorašima u zasebnu zgradu (koja danas više ne postoji), podignutu unutar visokih zidova nove kaznionice, ograjenu zajedno s manjim dvorištem.

Koncentracioni logor u Lepoglavi osnovan je zapravo još u staroj Jugoslaviji, za vrijeme vlade Cvetkovi -Ma ek, nakon tzv. sporazuma između Cvetkovi a i Ma eka (26. kolovoza 1939. god.) i uspostavljanja Banovine Hrvatske. Naime, da bi se sve nezadovoljnije narodne mase što više zastrašile, a napredne i revolucionarne snage obezglavile — posebno revolucionarni pokret radni ke klase na elu sa KPJ, te sve snažniji i borbeniji antifašisti ki pokret i borba, naro ito omladine i najprogressivnijeg dijela intelektualaca — spomenuta vlada donosi 15. prosinca 1939. godine »Uredbu o izmeni i dopuni Zakona <Š zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi«, u kojoj se u lanu 12a, između ostalog, kaže:

»Upravno policijske vlasti prvog stepena mogu uputiti na boravak u koje drugo mjesto lica koja remete red i mir.«

Na toj osnovi »upravno policijske vlasti« mogle su poduzimati i provoditi tzv. »mere prinudnog boravka« na vrlo jednostavan i za njih vrlo pogodan način, bez ikakvog prethodnog postupka, bez istrage i bez suđenja, iako je to bilo u suprotnosti čak i s tadašnjim Ustavom (iz 1931. god.).

Već 18. prosinca 1939. godine, dakle vrlo brzo, tako reći odmah, banska vlast proširuje odredbe citirane Uredbe i na Banovinu Hrvatsku, svojom Naredbom objavljenom u *Narodnim novinama*.

Banovinskim se vlastima veoma žurilo. Još istog mjeseca, tj. potkraj prosinca 1939, kao i u toku siječnja i veljače 1940. godine, već i broj komunista upućen je na temelju tih propisa »na zajednički prisilni boravak« u Lepoglavu. Internirani unutar zidova lepoglavske kaznionice i tretirani kao »subverzivni elementi«, ti zatvorenici označuju po etak koncentracionog logora u Lepoglavi.

Međutim, pod snažnim pritiskom komunista i antifašističke javnosti već u veljači i ožujku 1940. iz Lepoglave je otpušteno oko 50 interniraca. Činilo se kao da će se logor raspustiti. No, to se tako zaista samo činilo. Ubrzo, naime, zbog sve jače borbe radničke klase i sve snažnijeg antifašističkog pokreta, logor u Lepoglavi poeo se opet puniti. U kolovozu i rujnu naveliko se hapsi u Banovini Hrvatskoj, a naročito u Zagrebu i u Dalmaciji (Dubrovnik, Split, Trogir, Kaštela, Omiš, Zrnovica). Između ostalih bili su u to vrijeme uhapšeni i upućeni na prisilni boravak u Lepoglavu i tadašnji visoki partijski rukovodioci — Mirko Bukovec, Marijan Krajačić, Anka Butorac i Martin Franekić, svi članovi CK KPH. Osim njih, tu su također bili i istaknuti partijski radnici, aktivisti i rukovodioci — Stjepko Kavuri, Rudi Hrozniček, Lovro Šperac, Bude Borjan i drugi komunisti i antifašisti iz Zagreba, Siska, Mostara, Sušaka, Makarske, Turopolja.

Na temelju zakonske novele o mogućnosti i pravu upravno-policijskih vlasti da upućuju na prisilni boravak »lica koja remete red i mir«, odmah poslije lepoglavskog, ustanovljen je i bileški koncentracijski logor. Tu je već 18. I 1940. godine internirano gotovo tridesetak komunista i antifašista. Tzv. »meru prinudnog boravka« u tom su logoru, između ostalih, izdržavali i Moša Pijade, Ivo Lola Ribar, Ivan Milutinović, Košta Stamenković, a također i Andrejevič-Kun, Bora Baruh, Pepca Kardelj, Todor Vujasinović i drugi. No, za razliku od lepoglavskog, bileški logor bio je potkraj studenoga 1940. raspušten.

Vlasti Banovine Hrvatske, naprotiv, ne raspuštaju logor u Lepoglavi ni na kraju 1940. ni čak uoči samoga rata. Oko pedeset interniraca, komunista i antifašista — spremnih da se bore protiv fašističkog agresora, spremnih da snagom i ugledom Komunističke partije, SKOJ-a, sindikalnih radničkih klasnih organizacija i svih drugih antifašističkih snaga, maksimalno pridonesu organiziranju i pružanju svenarodnog otpora agresoru — banska vlast je u travnju 1941. godine predala ustašama, te smo ih tako, kad smo došli, i zatekli u Lepoglavi. Osim njih tu je već bilo i logoraša koje su uhapsili i internirali ustaše. Među njima su bili: dr Hinko Krizman, iz Varaždina, jedan od rukovodilaca ljudi u Samostalnoj demokratskoj stranci i vrlo ugledan građanski političar, dr Oto Špigler, advo-

kat iz Ludbrega, nekoliko Srba iz srpskih sela u okolici Ludbrega, Pavao Madari iz Kelemena, nekoliko Varaždinaca, i drugi.

Medu starim internircima u logoru otkrio sam dvojicu meni dobro poznatih drugova sa Sveu ilišta u Zagrebu. Bili su to napredni, borbeni studenti — komunisti — Sergije Vukovi i Dragomir Saso. Posredstvom Sergija Vukovi a bio je uspostavljen i prvi kontakt izme u partijskog rukovodstva starih interniraca i mene. Sergije je, naime, znao da sam član KP, a obojica su znali da sam godinu dana prije njegove zabrane bio predsjednik naprednog interfakultetskog op eg kulturnog studentskog društva »Svjetlost«. Osim toga, sva smo se trojica dobro znali i iz mnogih studentskih demonstracija, akcija i borbi naprednih studenata, naro ito onih sa ustašama i frankovcima na Sveu ilištu. To mi je tako bila neka vrsta »legitimacije« kojom me je Sergije predstavio starim logorašima, prije nego što e odgovaraju i podaci sti i ilegalnom partijskom vezom u logor.

Prva no provedena u Lepoglavi ostala mi je u dubokom sje anju. Zajedni ka spavaonica, zaseban krevet s pokriva ima, sve relativno isto i uredno, svježi planinski zrak sa Ivan ice, mir. To su bili prvi, i ne tako loši, vanjski utisci. Me utim, sna je ipak bilo malo. Zbog iznenadnog hapšenja i ispunjen svim doživljajima i naglim promjenama prethodnog dana, bio sam dosta uznemiren i uzbu en svu tu no . Posebno uzbu enje izazivala je te no i sama injenica da sam u Lepoglavi, te sve jasnija spoznaja i svijest da se nalazim u koncentracionom logoru, da sam tako tu u rukama ustaša, u potpunoj neizvjesnosti u pogledu izgleda ili nade na povratak u slobodu.

Op enito, Lepoglava je bila pojam robijašnice. No uz to, meni je tada još posebno bio u dosta svježem sje anju moj studentski seminarski pismeni rad — »Pavlinski samostani u Hrvatskoj — žarišta znanosti i umjetnosti«. Težište u tom radu bilo je upravo na pavlinskom samostanu u Lepoglavi. I baš u toj mojoj prvoj lepoglavskoj no i neki momenti iz tog rada udnom su nekom snagom izvirali i nametali se mojoj svijesti i razmišljanjima.

Tu, u Lepoglavi, pavlini u svojem samostanu otvaraju 1503. godine prvu javnu gimnaziju u Hrvatskoj. U po etku to je tzv. »seminarium studiorum«, a kasnije (od 1582. god.) to je prava škola u rangu tadašnjih gimnazija, ili — kako se to onda nazivalo — »studia humaniora«.

Tu, u lepoglavskom pavlinskom samostanu, ustanovljeno je u XVII stolje u i prvo hrvatsko sveu ilište. Tu se predavala filozofija (od 1656. god.) i teologija (od 1683. god.), i to ne samo za potrebe pavlina, nego i za svjetovnjake. Ova lepoglavska pavlinska visoka škola dobila je 1671. god. od pape Klementa X posebnu bulu na osnovi koje je pavlinski general stekao pravo dodjeljivanja doktorata i drugih akademskih titula, odnosno stupnjeva. Osim toga, pavlinski general Borkovi isposlovao je oko 1673. godine kod cara Leopolda da se lepoglavski filozofski zavod podigne na rang akademije, s povlasticom aa može podjeljivati tzv. »gradus academicos« iz filozofije, a kasnije i iz teologije. Tako je ve 1674. godine u Lepoglavi održana prva sve anost podjeljivanja gradusa doktora. A i poslije, nekoliko slušalaca te škole dobilo je titulu doktora.

Pavlinski samostan u Lepoglavi bio je i veoma značajan centar hrvatske kajkavske književnosti i jezikoslovlja. Tu, naime, žive i rade pisac Hilarion Gašparoti, kroničar Nikola Bengner, zatim Ivan Krištovec i drugi. Bez sumnje najjača ličnost predstavlja ovdje Ivan Belostenec (vjerojatno od 1594. do 1675. god.), pisac i leksikograf, u čijem je cjelokupnom radu svakako najznačajnije njegovo leksikografsko djelo: »Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium«, izvanredno leksikografsko blago, u prvom redu kajkavsko, ali i štokavsko-akavsko.

Lepoglavski pavlinski samostan bio je i najjači centar najkvalitetnije i najosebujnije domaće slikarske škole u doba baroka u Hrvatskoj, s naj snažnijom poznatom ličnošću u te škole — Ivanom Rangerom (1700—1753).

Čitavim svojim velikim opusom i ličnošću u Ranger je izvršio vrlo snažan utjecaj na pavlinske slikare XVIII stoljeća, posebno u Lepoglavi, gdje je još od XVII stoljeća postojala i djelovala slikarska radionica kojoj pripada izuzetno mjesto u hrvatskom, pa i slovenskom, baroknom slikarstvu.

Taj je samostan imao i svoju bogatu biblioteku, koja je sigurno na svoj način izražavala stanje i razvoj tadašnje hrvatske, prvenstveno kajkavske, književnosti i jezikoslovlja, a služila je vjerojatno i širim potrebama kulturno-prosvjetnog i naučnog djelovanja i interesiranja ne samo lepoglavskih pavlina, nego u najmanju ruku i polaznika njihovih škola.

Posebnu i upravo izvanrednu vrijednost lepoglavskog pavlinskog samostana, odnosno njegove crkve, čine orgulje, građene 1649. godine, za vrijeme priora Pavla Ivanovića — kako je zapisano na samim orguljama. U svoje vrijeme te su orgulje po svojoj ljepoti, veličini i plemenitosti zvuka bile nadaleko poznate i čuvene, o čemu svjedoče i niz dokumenata iz onog vremena. Ujedno, te su orgulje najstarije do danas poznate i datirane sa uvani instrument te vrste u Hrvatskoj (a možda i u Jugoslaviji).

Od godine 1854. zgrada lepoglavskog pavlinskog samostana pretvorena je u kaznionicu, koja se kasnije proširuje izgradnjom novih, za ono vrijeme vrlo modernih zgrada. U toj lepoglavskoj kaznionici od 1921. godine pa nadalje bilo je zatvoreno i robijalo je nekoliko stotina komunističkih i drugih političkih zatvorenika, osuđenih po poznatom Zakonu o zaštiti države. A sada, tu je još i ustaški koncentracijski logor.

Lepoglava, koja je u toku više stoljeća bila vjerojatno najjačaja i najbogatija centar i žarište prosvjete, nauke, umjetnosti i kulture u Hrvatskoj, nije mogla doživjeti potpuniju negaciju i veću poniženje. Ta misao, baš te moje prve i provedene u Lepoglavi, nekako mi se neprekidno vraćala, i svijest o tome otada je trajno ostala u meni živa.

Sutradan me je Sergije Vuković upoznao s drugovima Mirkom Bukovcem i Marijanom Krajačićem, rukovodiocima partijske organizacije starih logoraša. Način na koji smo razgovarali, kontakt koji je nekako spontano odmah bio uspostavljen, neposrednost u razgovoru, drugarski i pun pažnje odnos tih starih logoraša prema novajliji — sve je to na mene ostavilo izvanredan dojam. Naravno, ito njihova ozbiljnost u nastupu, razgovoru i odnosu uopće. Nisam tada još znao njihove ranije partijske funkcije, kao ni to da je Mirko odrobijao svojih desetak godina osuđen

kao komunist, a da je Marijan bio borac u Španjolskoj, gdje je stekao oficirski čin. Tako ti momenti nisu ni utjecali na moje prve dojmove o njima.

U tom razgovoru saopćeno mi je da sam primljen i da mogu odmah ući u sastav kolektiva starih logoraša, a ujedno mi je postavljeno i pitanje koga još od novouhapšenih predlažem za prijem u kolektiv. Predložio sam drugove Špiglera i Ku iša iz Ludbrega, Pavla Vojkovića, akademskog slikara, i Ivicu Valdeca, studenta iz Varaždina: prvu dvojicu zbog njihove angažiranosti i aktivnosti u izvršavanju zadataka koje je pred njih postavljala ludbreška partijska organizacija, a drugu dvojicu zbog njihova predanog rada i zalaganja u naprednom studentskom i omladinskom pokretu, naročito u organiziranju studenata u Varaždinu, i tamošnje omladine uopće, na toj liniji. Tako smo nas petorica odmah, još istoga dana, ušli u sastav tog kolektiva.

Taj je kolektiv bio svojevrsna ekonomska zajednica bivših logoraša, ali zapravo i više nego samo to. On je bio dosta vrsta unutrašnja organizacija interniraca koja je igrala veoma značajnu psihološku i moralnu ulogu, s izrazitim i vrlo izgrađenim elementima i tendencijama razvijanja drugarstva, zajedništva i solidarnosti zatvorenika. Naročito treba istaknuti dobro organizirana, višestrana i sistematska nastojanja na planu političke izgradnje interniraca.

Kolektiv je imao i svoje zasebno rukovodstvo koje je usmjeravalo rad i život cijele zajednice, a ujedno koordiniralo sve djelatnosti ostalih tijela. Jer kolektiv je imao svoj ekonomat, svoju biblioteku, pjevački zbor, agitprop i prosvjetni odbor. Za rad i djelovanje svakog od tih tijela bili su odgovorni određeni drugovi. Posebno su još bili određeni članovi kolektiva kojima je bila povjerena briga za bolesne internirce. Njima se posvećivala neprestana i maksimalno moguća pažnja.

Razumije se da je, u krajnjoj liniji, svima tim djelatnostima i životom logoraške zajednice rukovodila i usmjeravala ih partijska organizacija interniraca, na čelu s izabranim rukovodstvom. Tom su rukovodstvu bili partijski odgovorni svi članovi Partije raspoređeni na rad u spomenuta tijela kolektiva, odnosno zaduženi za bilo kakvu drugu aktivnost, ili bilo koji drugi posao ili zadatak.

U ekonomat kolektiva ulazila je uglavnom sva hrana koja je bilo kojem internircu (članu kolektiva) bila poslana u paketima ili donesena za vrijeme dopuštenih posjeta. Ta se hrana, naravno ona koja je mogla neko vrijeme stajati, uvala u zasebnoj sobi i dijelila se podjednako svakome od nas, već prema mogućnostima i potrebama, kao pojava prehrane logoraša. Tu nije bilo nikakve razlike između onih koji su paket ili neku drugu pošiljku primili i onih koji nisu. Razumije se, ako je netko prilikom prijema i otvaranja paketa, ili za vrijeme posjeta i preuzimanja donesenih stvari, možda pojeo koji kolačić ili nešto slično — nitko mu to nije zamjerao. To je bilo normalno i uobičajeno. A što je najvažnije, svatko je u takvoj prilici sam, s punim osjećajem drugarstva, svodio takvo uzimanje na zaista najmanju mjeru.

Iz prispjelih pošiljki u ekonomatu su se odmah izdvajali kolačići i pecivo koje je moglo duže stajati, čokolada, šećer, bomboni, čaj i slično. To je prvenstveno bilo namijenjeno za bolesne drugove, ili za kakve iz-

nimne slu ajeve i zgođe (proslave npr.). Od ostalih stvari koje su se mogle uvati nastojalo se uvijek ponešto izdvojiti kao rezerva, za nepredviđene slu ajeve i uvjete, koji su se bilo kada mogli izmijeniti, naročito u pogledu mogućnosti daljnjeg primanja pošiljki. Na to se naročito moralo računati s obzirom na iskustva iz dana neposredno prije i za vrijeme aprilskog rata, a još više s obzirom na dolazak ustaša i njihove uvjete i raspoloženja, kad se nikad nije znalo šta će biti sutra. Dio primljenih namirnica ili zaliha redovno smo slali i drugaricama koje su bile internirane u staroj zgradi kaznionice.

Ekonomat je, kad smo mi novi primljeni u kolektiv, bio relativno dosta dobro snabdjeven. To je svakako značajna činjenica, ako imamo na umu odakle su stari internirci bili i s kolikih su udaljenosti i uz kakve sve teškoće rođaci i prijatelji logoraša slali pošiljke u Lepoglavu. S dolaskom nas novih u logor situacija u ekonomatu kolektiva ubrzo se osjetno poboljšala. Tome je svakako pridonijela i nevelika udaljenost naših rođaka i prijatelja, i njihova velika briga za nas. Uz to treba istaknuti i nastojanja naše tamošnje partijske organizacije u tom pogledu. Iskorištavala se svaka mogućnost, u okviru redovnih dopuštenih posjeta (dvaput tjedno) i (esto) izvanrednih posjeta, da se u logor pošalje što više hrane. Zbog male udaljenosti Varaždina i Ludbrega od Lepoglave bilo je sada isto svježije hrane, naročito voća — uz slaninu, salamu, kobasice i druge suhomesnate proizvode — što je bilo dosta isto osvježanje u prehrani logoraša.

Sje am se da su stari internirci bili čak pomalo i iznenađeni količinama i sadržajem pošiljki, kao i redovnošću u njihovom pristizanju. A sve je to, u krajnjoj liniji, govorilo o postojanju, aktivnosti i utjecaju Partije na terenu u tim krajevima, o politici koju svijesti građana i seljaka, o njihovom raspoloženju koje se i tako manifestiralo kao protuustaško. Razumije se da je sve to za nas u logoru značilo i svojevrsnu podršku, što mi je u jednom razgovoru posebno istaknuo drug Mirko Bukovec, a na različitost su na ine priznavali i ostali drugovi.

Biblioteka kolektiva bila je skromna, ali dragocjena. Svaki od nas, prema vlastitom interesu i potrebi, mogao je u njoj uvijek naći i ponešto, bilo iz oblasti beletristike, bilo marksističke literature. Naravno, to su bile isključivo knjige i publikacije koje je tadašnja vlast i cenzura dopuštala da se štampaju. Ilegalna partijska štampa, brošure, proglašeni i si. — što nam je stalnom partijskom vezom i kanalima izvana stizalo u logor — iz razumljivih razloga nisu ulazili u sastav biblioteke. Ta se literatura uvala skrivena tako reći od svih nas, a brigu su o njoj vodili i za nju bili odgovorni članovi partijskog rukovodstva kolektiva.

Isto je tako bilo i s našim radio-prijemnikom, koji je tako er još prije bio »prošvercan« u logor. Ni za mjesto njegova čuvanja nitko od nas nije znao, osim članova partijskog rukovodstva, koji su ujedno bili zaduženi za redovno slušanje i svakodnevno obavještavanje svih nas o najnovijim vijestima iz zemlje i svijeta. Tako smo ipak bili u toku svih glavnih zbivanja.

Od posebnog značaja bio je svakako naš interni partijsko-politički rad, te sistem čuvanja i izgradnje interniraca u smislu izučavanja i savladavanja osnovnih pitanja marksizma-lenjinizma, kao i pitanja naše partijsko-političke prakse u zemlji. Održavana su predavanja o određenim

temama i organizirani svojevrсни kursovi i seminari iz pojedinih oblasti marksizma-lenjinizma. Tako smo npr. izu avali: pitanja lenjinizma (po Staljinu), historiju SKP(b), teoriju Partije, teoriju države i revolucije (po Lenjinu), neka pitanja dijalekti kog materijalizma. Predava i i voditelji kursova bili su naj eš e Mirko Bukovec i Marijan Kraja i , a zatim Stjepko Kavuri , Martin Franeki , Lovro Šperac i Bude Borjan. Za neka predavanja bili su zaduženi da ih pripreme i održe i poneki od nas ostalih interniraca, koji smo ve prije, više ili manje, izu avali ili itali djela iz oblasti marksizma-lenjinizma. Željelo se da to naše u enje ne bude svedeno isklju ivo na pasivno slušanje, memoriranje i opetovanje »lekcija«, nego da što više bude usmjereno na naše aktivno uklju ivanje u proces savladavanja programirane materije, a time i naše osposobljavanje za budu e teorijski, nau no i politi ki što bolje »potkovane« partijske aktiviste. Nije potrebno isticati koliko je to bilo važno za sve nas.

Naš je kolektiv imao i svoj pjeva ki zbor. Od dolaska nas novih zbor je vodio dr Oto Špigler, vrlo obrazovan i kulturni intelektualac, koji je, uz Pavla Vojkovi a, bio muzi ki najobrazovaniji. Uz tako stru nog zborovodu u ili smo etvoroglasno pjevati prvenstveno naše borbene i revolucionarne pjesme, zatim ruske, poneku talijansku i druge, a posebno, razumije se, Internacionalu. Održavaju i redovne vježbe i pokuse, pripremili smo, za one prilike dosta bogat, »repertoar« s kojim smo mogli nastupati na razli itim internim priredbama ili proslavama, od kojih se npr. sje am proslave 1. maja i dana pada Bastille.

Za takve prigode obi no su bili pripremljeni odgovaraju i referati, po koja recitacija i pjesme koje je pjevao naš zbor. »Službeni« dio takvih priredbi ili je zapo injao ili završavao pjevanjem Internacionale. Sve to, naravno, nije bilo dopušteno. Bilo je upozoravanja i prijetnji uprave kaznionice u vezi s tim. No to nas nije moglo omesti, a još manje sprije iti pripremanje i održavanje takvih priredbi. One su bile izrazito borbenog i manifestacionog karaktera, a njihovo je zna enje ak i prelazilo granice logora, jer su naše pjesme mogli slušati obližnji stanovnici Lepoglave, ili ljudi koji su prolazili uz kaznionicu. Te smo priredbe održavali u jednoj od najve ih spavaonica, koju smo uvijek za takvu priliku adekvatno i uredili, ve prema mogu nostima, i to, kad god smo mogli, uz otvorene prozore, iako je bilo i izri itih nare enja uprave kaznionice da prozori budu zatvoreni kad pjevamo.

Takve su proslave za nas bile pravi praznici, i po atmosferi u kolektivu, pa i u itavom logoru, i po našem raspoloženju i po sadržajima kojima su takvi dani bili ispunjeni, za razliku od obi nih dana u logoru. U te, za nas prazni ke, dane organizirali bismo u dvorištu i sportska takmi enja, npr. u odbojci, na kuglani s vise om kuglom (koju smo nazvali »francuska kuglana«), u igri »balota«, u kojoj su drugovi Dalmatinci bili najve i majstori, i u šahu. Hrana je tih dana, zahvaljuju i našem ekonomatu, uvijek bila prazni ki poja ana nesvakodnevnim dodacima.

Kad je rije o tim takmi enjima, treba ^pomenuti da smo dosta pažnje posve ivali uop e sportovima, igrama i svakodnevnim šetnjama. Radi održavanja fizi ke kondicije, ali i radi razonode, nastojali smo da se bavimo sportom i svakim oblikom rekreacije za koji smo u logorskim uvjetima imali mogu nosti. Rekvizite za sport i igre dijelom smo dobivali

izvana, a dijelom su oni bili rezultat naših umije a i improvizacija. Kažem umije a — ne bez razloga. Bilo je npr. drugova koji su vješto znali od kruha »umijesiti« i izmodelirati itave garniture šahovskih figura. Ve inom od njih služili smo se sami u igri, a one najljepše i najuspjelije njihovi su autori, ili koji od drugova, slali za uspomenu iz logora svojim najbližima. Znam da je jednu takvu garnituru uspjela sa uvati i poslije rata Lucija, drugarica Bude Borjana.

Zgrada logora sa svojim posebno ogra enim dvorištem (koja je nekad bila namijenjena za smještaj umobolnih kažnjenika) bila je izgra ena otprilike u sjevero-sjeveroisto nom dijelu prostora visokim zidovima opasanog kompleksa kaznionice. Danas ta zgrada više ne postoji (kao što sam ve spomenuo). Pred zgradom, u logorskom dvorištu, bilo nam je dopušteno da provodimo svoje »slobodno vrijeme«. To je op enito i kao mogu nost uglavnom bio najve i dio dana, osim vremena kad su u susjednom dvorištu bili na svojoj svakodnevnoj šetnji zatvorenici iz kaznionice. U to vrijeme mi nismo smjeli ni boraviti, ni pojavljivati se u »našem« dvorištu, morali smo biti unutar zgrade logora. Te šetnje, naro ito kad sam ih prvih dana boravka u logoru promatrao i doživljavao (gledaju i kroz prozor), djelovale su na mene, kao uostalom i na sve druge, veoma teško, izazivaju i tužne i mu ne utiske i raspoloženja. Nikada ne u zaboraviti onaj muk koji je vladao dvorištem — jer nikakvog razgovora izme u »šeta a« nije smjelo biti — muk, u pravilnom ritmu koraka ispresijecan reskim zveketom lanaca kojima su bili okovani neki od najtežih kažnjenika.

S obzirom na naše obaveze u sudjelovanju ili pripremanju predavanja, u radu i prisustvovanju na seminarima i kursovima, ili u bilo kojem drugom obliku našeg zajedni kog ili individualnog kulturno-prosvjetnog rada, ideološko-politi kog obrazovanja i izgradnje, mi lanovi kolektiva imali smo razmjerno manje »slobodnog vremena« za boravak u dvorištu od ostalih interniraca, ali još ipak dosta i za šetnje i za sve spomenute igre i rekreaciju. To smo uvijek nastojali maksimalno iskoristiti.

Uz redovne šetnje, možda najviše i najmasovnije bavili smo se šahom. Tu je bilo zanesenih, temperamentnih i strastvenih igra a i boraca, napetih borbi, esto punih obrata, u kojima smo sudjelovali i kao igra i i kao promatra i, ili ak i navija i, i kao sudionici logorskih turnira. Najbolji igra izme u nas, vrlo talentiran šahist, bio je jedan mladi drug iz Sušaka. Ako se dobro sje am, zvao se Variola, i mislim da je ili tek završio, ili zbog internacije prekinuo, srednju školu. Najstrastveniji i uvijek najzaneseniji u igri bio je Martin Franeki . On se toliko unosio u svaku partiju i u svoje ideje i kombinacije, toliko se pri tom iscrpljivao, uzbu ivao i trošio, da je to pomalo predstavljalo i opasnost za njegove živce, robijom i zatvorima ve ionako narušene. On npr. nikad u toku igre, u kojoj je neposredno sudjelovao, nije osjetio da grize nokte ak i do krvi. I sve drugo što bi se u to vrijeme doga alo, makar i u najneposrednijoj njegovoj okolini, uop e nije zapažao ni osje ao.

S ro acima, prijateljima i drugima mogli smo se dopisivati, s tim da su sva pisma, dopisne karte i sli ne poštanske pošiljke, i one koje smo primali i one koje smo slali iz logora, bile podvrgnute cenzuri uprave kaznionice.

Isto tako mogli smo primiti i posjete, po pravilu dvaput tjedno, nedjeljom i četvrtkom. Iznimno, uz specijalna odobrenja, mogli smo posjete primiti i drugih dana. Vrijeme posjeta bilo je ograničeno, a mjesto susreta i razgovora bila je jedna u ionica za opismenjavanje nepismenih kažnjenika. Posjetioci su, prije svakog susreta s nama, morali predati određeno službenom licu odgovarajuće dozvole za posjet, a te su dozvole po starim propisima mogle izdati upravno-policijske vlasti koje su interniranog uputile na prisilni boravak. Od dolaska ustaša, dozvole za posjete izdavali su i ustaški organi i njihovi šefovi, od »logornika« naviše. Iznimno i mnogo rjeđe, izvan svih tih pravila i vjerojatno na svoju ruku, poneku takvu dozvolu znao je dati i tadašnji upravitelj kaznonice, Mirko Cvitovac. Sli no je dva-tri puta postupio i »stožernik« Uroi, daju i npr. Ku iševoj i mojoj majci dozvolu za posjete i razgovore mnogo duže nego što je po pravilima bilo predviđeno.

2a vrijeme svake posjete svim je razgovorima uvijek prisustvovao kao službeno lice bar jedan od kaznoničkih stražara. Njegova je dužnost bila da kontrolira razgovor i da kod susreta, rastanka, kod predaje i preuzimanja hrane i drugih paketa koje su posjetioci donijeli za internirce, onemogu i »švercanje« nedopuštenih predmeta u logor ili iz logora. Međutim, usprkos tom nadzoru — zahvaljujući tome što neki od stražara nisu baš uvijek zdušno vršili svoju dužnost, a neki nisu baš mnogo ni simpatizirali ustaše, i dobrim dijelom zbog toga što su se posjete primale u u ionici sa školskim klupama u kojima smo sjede i razgovarali — i u logor i iz logora moglo je ponekad proći i nešto — neka poruka ili predmet — što legalno ne bi bilo moguće.

Takvim smo se mogli dosta služiti. U prvom redu treba spomenuti posjete drugarice Bebe Kraja i, supruge Marijana Kraja i, koje su gotovo uvijek služile i za održavanje veze izmeđ u naše partijske organizacije i najvišeg rukovodstva KPH u Zagrebu, zatim posjete supruge Stjepka Kavuri a, Bude Borjana, pa i drugih. Mislim da nije potrebno posebno isticati da je osim tih veza postojala još i druga, sigurna i vrsta, posve ilegalna veza partijske organizacije našeg kolektiva s određenim organima i rukovodstvom KPH, kao i našeg logora s drugaricama interniranim u staroj zgradi kaznonice, a isto tako i s drugovima koji su kao politički osuđenici, komunisti, robijali u glavnoj, novoj zgradi kaznonice. Koliko se sjećam, to su u ono vrijeme bili Radivoje Davidovi Kepo i Gušte Šprljan. O svima tim vezama tada sam sigurno znao samo da postoje. Osim veza spomenutih ličnosti, nisam znao preko koga se još one održavaju. Nisam poznao ni vezu s Okružnim komitetom Varaždina. Poslije rata sam saznao da je važnu ulogu u tim vezama imala u samoj Lepoglavi drugarica Ruža Klas, koju su ustaše ubili u toku rata.

Imali smo vezu i s partijskom organizacijom tadašnjeg kotara Ludbreg, koja je održavana tako da zahvaljujući posjetama, preko moje sestre Štefice i mene. Partijskoj organizaciji i organizaciji Crvene pomoći prenošene su tako poruke o potrebama hrane i drugih predmeta za internirce, a mi smo primali obavještenja o radu Partije i o raspoloženju naroda na terenu, što je za nas u logoru bilo od naročnog značaja. To je bilo utoliko lakše što je ludbreška partijska organizacija imala dosta velik utjecaj i ugled u narodu, posebno u nekim selima, koja su u toku rata

u ve ini bila spremna da se bore za politiku Partije. Ugled i utjecaj Partije ja ali su i dalje, o emu se u logoru do našeg dolaska gotovo nije ni zn^olo, a sada smo o tome bili obavještavani. Dobro se sje am kako su svježi izvještaji i podaci te vrste nailazili na velik interes i dobar prijem kod svih lanova kolektiva, a naro ito kod naših partijskih rukovodilaca, od kojih se posebno Mirko Bukovec interesirao za partijsku organizaciju u kotaru i za njene akcije i djelovanje u selima, ne kriju i pri tom svoje zadovoljstvo.

Prilikom jedne posjete primio sam od svoje sestre i unio u logor foto-
grafski aparat, a drugom ga prilikom isto tako vratio. Aparat je bio
vlasništvo druga Špiglera, a poslala nam ga je, na njegov zahtjev, supruga
mu Ljubica. Drugarica Ljubica danas živi u Beogradu pod imenom Stani ,
jer su Špiglerovi, nakon Otova izlaska iz logora, promijenili prezime. Dr
Oto (Špigler) Stani živio je odmah poslije rata u Beogradu, kao visoki
službenik i ugledni stru njak u Saveznom ministarstvu pravosu a. U vre-
menu izme u unošenja i iznošenja fotoografskog aparata u inio sam u
logoru nekoliko skupnih snimaka. No kako sam snimao u zatvorenim
prostorijama, bez stativa i pogodnog svjetla, a uz to se dugo moralo
ekati na mogu nost razvijanja toga ilegalno snimljenog filma, fotografije
su, na kraju, ispale slabe i mutne. Film je uspjela sa uvati, a vjerujem da
ga i danas uva, drugarica Beba Kraja i , koja tako er živi u Beogradu.

isto u i red u svim prostorijama zgrade — spavaonicama, kupaonici
i klozetima — održavali smo sami. U tu svrhu redom smo dežurali, svaki
dan po dvojica, a svoj krevet je svaki od nas namještao sam. Jedino za
održavanje isto e u dvorištu i za odnošenje sme a iz logora bili su
odre eni tzv. »hosobajteri« (tako su ih u Lepoglavi nazivali u doma em
žargonu — a naziv dolazi svakako od njema ke rije i Hausarbeiter). Ti
»hosobajteri« bili su kažnjenici-poluslobodnjaci, mahom osu eni kao kri-
minalci; zbog »dobrog vladanja« u toku izdržavanja kazne stjecali su taj
status poluslobodnjaka, kakav npr. mi internirci nikako nismo mogli
ste i.

Unutrašnja disciplina u kolektivu može se re i da je bila uzorna, i u
pogledu zajednice kao cjeline, i u pogledu ponašanja svakog lana pojedini-
na no, a i u me usobnim odnosima. Isto tako naš odnos prema ostalim
internircima, onima izvan kolektiva, bio je u svakom pogledu korektan.
Ono što je, bar mene, ipak pomalo udilo, bila je stanovita zatvorenost
i suzdržanost prema tim internircima. Me u njima je bilo svakako manje
kompromitiranih režimlja, a više iskreno jugoslavenski, pa ak i anti-
fašisti ki, raspoloženih ljudi. Isto tako, bio sam iznena en i stanovitim
ostacima frakcionaških borbi koje su se još prije vodile u partijskoj
organizaciji u Dalmaciji, a nisam znao da imaju svojih posljedica i u
logoru. Ti su se ostaci donekle manifestirali i u našem kolektivu, ili,
to nije, u nekim stavovima i postupcima naše partijske organizacije prema
pojednim drugovima iz Dalmacije. No to ipak nije ugrozilo jedinstvo,
drugarstvo i kompaktnost kolektiva kao cjeline.

Na temelju svega što sam ovdje iznio moglo bi se zaklju iti da u
lepoglavskom ustaškom koncentracionom logoru i nije baš bilo tako
strašno. A zaista i nije, ako se život u tom logoru usporedi s uvjetima
života u drugim logorima koje sam prošao — u Gospi u, Jastrebarskom i

U »Danici« kod Koprivnice. Za razliku od Gospi a, npr. — gdje je u zagušljivu tzv. »samicu« bilo strpano nas desetak, kao sardine, s »kiblom« u sobi i bez najelementarnijih higijenskih uvjeta, gdje je jedina »šetnja« bila kad smo svakog dana po dvojica iznosili »kiblu«, gdje smo u tri dana otprilike dvaput dobivali hranu, zapravo vodu u kojoj se kuhao grah, sa po nekoliko zrna ili ljuski graha, i eventualno komadi kruha, gdje su nam štakori s prozora no u odnosili komadi ke kruha koje smo sušili da bismo bar nešto sa uvali kao rezervu i gdje smo danono no bili svjedoci ustaških zvjerskih postupaka i mu enja, masovnih i pojedina nih, u susjednim elijama i u dvorištu zgrade u kojoj smo bili zatvoreni, svjedoci dovo enja kolona pohvatanih Srba, od onih najstarijih, bolesnih i nemo - nih, do djece na rukama majki, i njihovog odvo enja na masovnu likvidaciju u Jadovno — za razliku od svega toga i u usporedbi s takvim uvjetima života, Lepoglava je bila maltene kao neki sanatorij, sa svojim relativno urednim i zra nim spavaonicama, s krevetima, s hranom koju smo dobivali triput dnevno i koju smo mogli dopunjavati iz našeg ekonomata, s osnovnim uvjetima za održavanje higijene, s mogu nostima fizi ke i duhovne rekreacije i sa svim onim što sam ve opširnije opisao. Ali, ma kakav bio, logor je ipak samo logor.

Sve te »privilegije« i »slobode«, koje smo imali u Lepoglavi, razumije se, nisu rezultat dobre volje ustaša ili njihova obzira prema nama. One su prije svega plod uporne dvadesetogodišnje borbe komunista koji su robijali u tamnicama stare Jugoslavije, borbe koju su oni vodili uz velike žrtve, esto po cijenu zdravlja, pa i života. Tu su borbu prihvatili i nastavili i logoraši, nakon osnivanja ovog logora, izvojevavši tako postepeno bar najosnovnije ljudske uvjete za život i boravak na robiji, odnosno u logoru.

No ne bih bio pravedan kad u vezi s tim ne bih istaknuo i ulogu tadašnjeg upravitelja lepoglavske kaznionice Mirka Cvitovca. U ustaškoj NDH bila je za nas zapravo sre a što se on našao na toj funkciji. Bio je tolerantan i, poštuju i uglavnom sva prava logoraša ranije izborena, sigurno je ne jednom gledao »kroz prste«. Nije se dosljedno ni striktno pridržavao propisanog »Ku nog reda — za lica upu ena na zajedni ki prisilni boravak u mjesto Lepoglava«, iako je imao sva prava i mogu nosti da taj »Ku ni red« strogo provodi. Uostalom, o njegovu držanju najbolje svjedo i i osloba anje od svake krivnje pred partizanskim sudom formiranim nakon osloba enja Lepoglave 1943. godine.

U Lepoglavi je, me utim, bilo i tužnih i teških dana, ak i izuzetno teških. Op enito teški dani nastupili su za nas ubrzo poslije napada Njema ke na SSSR. U po etku smo taj napad primili kao bu enje neke velike nade. Da parafraziram rije i pjesnika — bili smo nekako ispunjeni osje ajem da se zatežu konci bune, ispunjeni radosnom slutnjom dana velikih djela. Ali, ne zadugo. Iz dana u dan primaju i loše vijesti sa ratišta, morali smo sve otvorenije gledati istini u o i. Naši snovi, maštanja i nade o skoroj slobodi postepeno su nestajali i napokon se posve rasplinuli.

Nove nade po ele su u nama buditi prve akcije i borbe partizanskih grupa, o kojima smo ponešto saznali s našeg radija, ili naslu ivali itaju i ustašku štampu. Ali te nade nisu bile tako snažne kao one ranije, prije

svoga zbog naše relativno slabe obaviještenosti, zbog donekle oslabljenih veza s partijskom organizacijom i forumima u Zagrebu i Varaždinu nakon izbijanja rata sa SSSR-om, zbog našeg nedovoljnog poznavanja odnosa snaga između partizana i etnika, a posebno uloge etnika, i na kraju zbog našeg odlaska iz Lepoglave u Gospić, kad prestaje svaka mogućnost neposrednog slušanja radija.

Nakon nekog vremena, pod pritiskom ustaša, došlo je i do pooštrenja režima logorskog života. Postojala je i opasnost od ustaškog prepada u logor, obračuna s internircima, likvidacije, pokolja. S takvim i sličnim mogućnostima morali smo tada računati. Prestali smo održavati seminare, kurseve i predavanja, a okupljanje itavog kolektiva sveli smo na najnužniju mjeru. Organizirali smo i stalno dežurstvo i straže od po dvojice drugova, koje su se smjenjivale na prozorima određenim za promatranje. Ako bi straža zapazila bilo šta sumnjivo, odmah bi javila našem partijskom rukovodstvu. U slučaju napada, bili smo spremni pružiti maksimalni otpor, te uz eventualnu pomoć izvana nastojati se probiti i bježati.

Jedan od izuzetno teških doživljaja za sve nas bio je odlazak iz Lepoglave, a zatim likvidacija Bude Borjana. Kad je odlazio, oproštaj s njim bio je više nego dirljiv. Iz ljubavi se redom, ispratili smo ga nijemo i samo mahanjem ruku i pogledima, ispunjeni strepnjom, ali i s po kojom iskricom nade da će Bude možda biti pušten na slobodu. A onda smo jednog dana saznali da je Bude u Zagrebu osuđen i strijeljan. Glavni »svjedok« u procesu protiv njega bio je jedan od »hosobajtera« koji se u toj svojoj funkciji isto vrzmao po dvorištu našeg logora i špijunirao. Bio je to jedan od kažnjenika kriminalaca, koji se nakon tog suđenja, naravno, nikad više nije pojavio među nama. On je svojim »svjedočenjem« i Budinom smrću u platio svoje oslobođenje iz kaznonice, a Bude je tako postao prva ustaška žrtva iz lepoglavskog logora. Na žalost, ne i jedina. Slijedilo je zatim odvođenje i likvidacija Duška Mrduljaša i Rade Bitange, zatim Sergeja Vukovića, pa Lovre Šperca. Svaki takav odlazak za nas je bio novi šok. Bio je to uvijek gubitak nekoga koga smo voljeli, bilo je to ponavljano i sve dublje osjećanje smrti koja se nadvila nad sve nas.

A onda je došao dan odlaska preostalog dijela grupe starih logoraša u Gospić. Razumije se, ni oni ni mi koji smo ostali nismo znali pravac i cilj njihova puta. Znali smo samo da taj put sigurno ne vodi u slobodu, nego u patnju [...]. Hoćemo li se još ikada sresti, izgrliti se s tim drugovima koji su nas sa toliko srca primili u svoj kolektiv i zadužili nas svojim iskrenim drugarstvom?

Od članova kolektiva ostali smo u Lepoglavi, ako se dobro sjećam, samo Kuriš i ja; Varaždinci su, mislim, već ranije pušteni. Za nas je sada logor bio nekako pust i prazan, iako je u njemu bio još stanoviti broj interniraca. Ostao nam je i ekonomat sa samo nešto hrane, jer smo nastojali da drugovi koji su otišli ponesu što više sa sobom. Radio-prijemnik nismo primili, meni su bili predani samo ključevi ekonomata.

Neposredno prije odlaska grupe u Gospić, u Lepoglavu je bila dopremljena manja grupa drugova koji nisu uspjeli pobjeći iz Kerestinca. Među njima su bili Đuro Blaha (general), Antun Lovrenčić i Stjepan Križnik. Naš se kolektiv tako opet malo povećao. Ali ni to nije duže potrajalo. Uskoro je prozvano nas desetak i otpremljeno tako brzo u

Gospi . Me u njima smo bili Ku iš i ja, i uglavnom preostali internirci iz Varaždina (Smiljan, Obran i dr.). I za nas su se vrata lepoglavskog logora i kaznionice otključala i otvorila, ali ne u slobodu. Nakon dolaska u Gospi , uza sve neprijatnosti i maltretiranje, doživjeli smo ipak i jednu radost — ponovo smo se našli s našim starim logorskim drugovima, da bismo kasnije zajednički nastavili naš put i seobe u druge logore. Ostalo nas je iz našeg lepoglavskog kolektiva vrlo malo koji smo preživjeli taj put, kao i njegov nastavak u logorima u kojima ja nisam bio (Jasenovac, Gradiška).

Svega nas desetak do ekalo je kraj rata i oslobođenje, na vrlo različite načine. Koliko znam, to smo: Ivo Senjanović, braća Bogdo i Ante Jadrešin, Ante Zorica, Lovro Kurir, Duro Čižmek, Drago Držić, dr. Oto Stanić (Špigler), Stjepan Ku iš i ja, te od kerestinana uro Blaha i Antun Lovrenčić . Ako sam se o nekoga ogriješio, molim da mi se oprostite.

Franjo Horvati

Koncentracioni logor »Danica«

Na početku 20. stoljeća, to nije 1906/7. godine, izgrađena je u Koprivnici tvornica kemijskih proizvoda »Danica« dd. Tvornica je podignuta na sjevernoj periferiji grada uz željezni ku prugu Koprivnica—Botovo. Zbog blizine željezničke stanice i neposredne lokacije uz prugu, imala je direktan kolosijek u tvornički krug i tri pomoćna kolosijeka. Tada je to bila najveća tvornica te vrste u zemlji. Radila je sve do početka i drugoga svjetskog rata, kada je propala i obustavila proizvodnju. O imovini i objektima tvornice ostao se brinuti njen bivši službenik Valko Dubravec, iz Koprivnice, koji je i stanovao u njezinim zgradama.

Te napuštene objekte tvornice »Danica« iskoristile su ustaše, nakon proglašenja 10. IV 1941. tzv. NDH, za formiranje prvog zloglasnog koncentracionog logora u NDH. Taj zadatak dobio je od ustaških vlasti iz Zagreba bivši ustaški emigrant s Janka Puste i iz Italije Martin Nemeč.¹

Evo, što on sam kaže o tim događajima na saslušanju, 20. VII 1946. godine, u UDB-i SRH Zagreb:

»Na sam Uskrs 1941. godine grupa od po prilici 500 ustaša emigriranih povratili smo se preko granice u Hrvatsku. Putuju i iz Sušaka prema Zagrebu nekoliko dana smo ostali u Ogulinu, odakle smo produžili dalje i mislim da smo 14. IV. 1941. godine stigli u Zagreb. Dolaskom u Zagreb nakon što smo par dana ostali na Markovu Trgu, smješteni smo u bolnicu na Šalati, gdje sam ja nakon jedno 6 dana (do)bio 24 sata dopusta da bi mogao posjetiti obitelj u Koprivnici. Nakon što sam se kraće vrijeme zadržao u Koprivnici, povratio sam se natrag u Zagreb, gdje smo svi emigranti ostali na jednom skupu čekaju i raspored.

Dana 7. maja 1941. godine ja sam bio postavljen za ustaškog povjerenika za kotar i grad Koprivnicu. Prije nego sam primio tu dužnost,

¹ Martin Nemeč, stariji, iz Koprivnice. Prebjegao 7. II 1933. u Maarsku na Janku Pustu. Iz Maarske je prebačen u ustaški logor u Italiji. Vratio se u Hrvatsku oko 14. IV 1941. Osniva logora »Danice« kod Koprivnice. Kao ustaški povjerenik za grad i kotar Koprivnicu isticao se u hapšenjima, mučenju logoraša »Danice« i ostalih građana. Osuđen je kao ratni zločinac na smrt i obješen 17. XII 1947. u »Danici« kod Koprivnice.

dobio sam pismeni nalog o zadacima koje sam trebao na kotaru Koprivnica izvršiti, kojih uputa sam se ja kasnije držao.

Jedno 8 dana poslije nego sam ja primio dužnost ustaškog povjerenika u Koprivnici, javljeno mi je telefonom iz Zagreba, da e nam uputiti jednu grupu ljudi — zato enika, koji treba da budu smješteni u »Danicu«. Istog dana poslije podne ja i Herman Nikola² smo taj transport zato enika (do ekali), kojih je bilo po prilici 280, te ih smjestili u »Danicu«. Da ti ljudi ne bi sami ostali u »Danici«, postavili smo stražu, ali kako nije bilo još naoružanih ustaša, sakupili smo neke građane Koprivnice me u kojima su se mnogi dobrovoljno javili, iste naoružali, te njih postavili. Kasnije su ponovno stizali novi zato enici, te je mislim broj istih za vrijeme mog boravka u Koprivnici dosegao 500. Kako sam ja imao i previše posla po političkim stvarima, to je funkciju zapovjednika koncentracionog logora »Danica« vršio Herman Nikola, a Šajatovi uro³ je bio zapovjednik straže, koja je uvala logor. Zamjenik Šajatovi a bio je pak Ga(Ž)ji Pavao⁴ iz Koprivnice. Jednom prilikom u vezi logora »Danica« došao je u Koprivnicu i ministar Artuković, kojemu sam je predložio da bi bilo bolje da se »Danica« pretvori u logor, jer da bi bilo potrebno preko 50 stražara za osiguranje iste . . . On je rekao da i sam vidi da nije najbolje, te da e nastojati da one po težim krivicama prebaci u Zagreb, a seljake da e sudski ispitivati i pustiti na slobodu, ali od svega toga nije bilo ništa. Jednom prilikom po istom poslu došao je i ministar ing. Bulić. Budući da nije došlo do likvidiranja logora, bilo nam je poslato 500 kom. lopata iz Zagreba i Bjelovara, te su ovi zato enici upućivani na rad odnosno zatrpavali su protuterkovske rovove iskopane po poljima od biv. jugoslavenske vojske.«

Martin Nemeč v. r.

Iz zapisnika se vidi da je ustaša Martin Nemeč već potkraj travnja prvi put posjetio Koprivnicu i već tada, prije nego je službeno bio postavljen 5. V 1941. za ustaškog povjerenika za grad i kotar Koprivnicu, pripremao teren za formiranje koncentracionog logora u »Danici«, oduzimanjem ključeva od Valka Dubravca, bivšeg službenika »Danice«.

»Prije otvorenja logora dolazio je Martin Nemeč sa još nekoliko ustaša-emigranata, ispitujući teren gdje e uskoro nastati teško mu ilište žrtava fašističkog terora. Po dolasku na »Danicu« on je oduzeo ključeve od Dubravca Valka, službenika DD »Danica«, te je naredio ispražnjenje stambenih prostorija, u kojima su do tada stanovali radnici. Tako su bile pripremljene slijedeće prostorije — u jednokatnoj vili nalazile su se prostorije za 4 stana sa nusprostorijama, jedna drvena baraka, konjušnice, garaža, zatim jedna zgrada sa 5 kancelarija, te laboratorij sa 2 prostorije,

² Nikola Herman, ustaša iz Koprivnice. Od 1. VI 1941. zamijenio Nemeča na dužnosti ustaškog povjerenika za grad i kotar Koprivnicu. Isticao se u mučeništvu i ubijanju logoraša »Danice«. Ubijen u toku rata.

³ uro Šajatović, rodom iz Bakovoica. U logoru »Danici« bio na dužnosti zapovjednika straže. Mnogi svjedoci ga okrivljuju za mučeništvo i zlostavljanja logoraša. Ubijen u toku rata.

⁴ Pavao Gaži — Jandrin, ustaša iz Hlebina, zamjenik zapovjednika straže u logoru »Danici« (uhvaćen, osuđen i strijeljan 1943).

te kona no glavna hala veli ine 240 X 36 metara. To su bile prostorije u koje su za nekoliko dana stigli prvi transporti zato enika pod svirepim postupkom i batinama ustaških zlo inaca [...].«

(S. Hukavec, Koncentracioni logor »Danica«, Koprivnica, dne 13. IV 1957, str. 1. Izvor se nalazi u Muzeju grada Koprivnice.)

O dolasku prvih logoraša u »Danicu« dao je izjavu 24. VI 1955. godine u prostorijama Opunomo stva UDB-e Jakob ani⁵ iz Koprivnice:

»Ne sje am se ta no datuma, ali mislim da je bilo u IV. mjesecu 1941. godine, kad je jedan vlak sa sedam vagona došao iz Garešnice pun natrpan Srpskog naroda, koji su bili smješteni na »Danicu« u logor. Ovaj transport je prvi koji je došao u Koprivnicu, a došao je oko 17 sati u Koprivnicu. Kad su ti ljudi dotjerani na »Danicu«, postrojani su ekali pred zgradama. Kad je pala komanda da ulaze u zgradu, oni su dvojica po dvojica ulazili u zgradu, a sa svake strane stajao je po jedan ustaša, drže i pušku za cjev i kako su ovi ulazili, oni su kundacima od puške udarali, ne paze i gdje i kako udaraju. Kako su oni udarali, tako su nekoji ljudi padali odmah pred vratima i tada ga je drugi koji je išao za njime morao nositi. Tako su ustaše tukli sve dok svi nisu ušli u zgradu. Kad su svi ti ljudi koji su dopremljeni ušli u zgradu, bilo im je nare eno da legnu na pod. Kad su legli, ustaše su po njima gazili nogama i udarali na razne na ine, a ja sam to sve posmatrao kroz prozor. Poslije toga ja sam sa pojedinim tim ljudima razgovarao i oni su mi pri ali da su jedni iz Bjelovara, Garešnice itd.

U isto vrijeme po ela je hajka na Srbe u Koprivnici, a najprije je po elo hapšenje Židova, a nakon toga pravoslavaca. Meni nije poznato koliko je ljudi bilo hapšeno iz Koprivnice, samo znajem da ih je puno hapšeno.

Meni je bilo dobro poznato jer se nalazim uz »Danicu« i sve sam dobro vidio. Vlakovi su svaki drugi dan dolazili u Koprivnicu sa punim vagonima Srpskog naroda [...].«

Komparacijom navedenih dokumenata proizlazi da je logor »Danica« uistinu formiran potkraj travnja 1941. godine, (a ne kasnije kako tvrdi Martin Nemeć), kada je stigao i prvi transport logoraša iz Grubišnog Polja preko Zagreba u Koprivnicu. Ustanovljeno je prema popisu na Spomen-plo i na željezni koj stanici u Grubišnom Polju da su 26. IV 1941. uhapšena u tom kotaru 504 muškarca koji su transportirani preko Zagreba u Koprivnicu za logor »Danicu«.

U prvim danima okupacije, potkraj travnja 1941. godine, dio pro-ustaški orijentiranih lanova Hrvatske selja ke zaštite, razoružava i na podru ju kotara Koprivnica ostatke starojugoslavenske vojske uz prva hapšenja ljudi po srpskim selima: Javorovcu, Plavšincu, Srdincu i drugima. Po dolasku u Koprivnicu ustaše Martina Nemeća ve ina e ih postati ustaški stražari po selima i u koncentracionom logoru »Danici«.

⁵ Jakob ani iz Koprivnice — stanovao na »Danici«. O evidac doga aja u logoru »Danici«. Ustaše su ga uhapsili 1942. jer mu se sin nalazio u partizanima. Nakon oslobo- enja dao je izjavu 25. VI 1955. kod UDB-e u Koprivnici.

O tome je Martin Nemeć poslao 1. V 1941. Ministarstvu unutrašnjih poslova u Zagrebu ovaj izvještaj:

»O stanju ustaša u službi na straži nad koncentracionim logorom u 'Danici' kod Koprivnice, gradu Koprivnici, te op inama Hlebine i Novigradu Podravskom.

1. Danica, koncentracioni logor . . . . . 70 ustaša
2. Grad Koprivnica . . . . . 10 ustaša
3. Op ina Hlebine . . . . . 5 ustaša
4. Op ina Novigrad Podravski . . . . . 5 ustaša
5. Op ina Gola . . . . . 5 ustaša

Ukupno 95 ustaša

Posljednjih 5 prebjegli su sada iz Gole u Koprivnicu, te su na pripomo i straži u »Danici« [. ..].«

(Ustaše su prebjegli iz Gole jer su prekodravlje na kratko vrijeme okupirali Ma ari.)

Me utim, i poslije formiranja logora »Danice« ustaški vlastodršci iz Zagreba: Kvaternik, major Pele i Schreiber, nisu bili potpuno zadovoljni lokacijom logora u »Danici« vjerojatno zbog blizine grada i premalog smještajnog kapaciteta, pa zahtijevaju od Nemeca da pregleda još neka mjesta u op ini Novigrad Podravski i Sokolovcu za smještaj još 3000 Zidova koje su ustaše, prema nacisti koj ideologiji o nižoj rasi, namjeravali likvidirati po uzoru na nacisti ku Njema ku.

Nakon obilaska terena u Novigradu, Sokolovcu i rudniku Glogovac, Martin Nemeć šalje izvještaj od 18. V 1941. »Ravnateljstvu za javni red i sigurnost Nezavisne Države Hrvatske Zagreb«, u kojem objašnjava da prikladnog mjesta za toliki broj ljudi u kotaru Koprivnici nema, ve , uz ostalo, predlaže slijede e:

»Neka se ove Zidove koncentrira negdje na jugu i to u bilo kakovom kamenolomu jer e se na taj na in mo i najkorisnije upotrebiti njihova radna snaga u korist naših trošnih cesta za koje bi nas na taj na in stajao kamen neznatne svote.«

Dakle, u vrš enjem ustaške vlasti, naoružavanjem ustaša i osnivanjem logora »Danice«, ostvarene su glavne pretpostavke za po etak hapšenja komunista, Zidova, Srba, Cigana i svih naprednih ljudi i na teritoriju kotara Koprivnica.

Gotovo svakodnevno stižu transporti budu ih logoraša u »Danicu« iz Grubišnog Polja, Pakraca, Bjelovara, Križevaca, Gospi a, Karlovca, Slavonije, Bosne, pa ak i iz zapadne Srbije, naravno, i s podru ja kotara Koprivnice, njih oko 400, jednom rije ju iz gomvo svih podru ja tzv. NDH.

Logor se vrlo brzo puni: muškarcima, ženama i djecom. Bivše hale tvornice »Danica« tako postaju nijemi svjedoci ustaških divljanja, dugo obe avanog »novog poretka i slobode hrvatskog naroda«.

Karakteristično je da uprava ustaškog logora »Danica«, ili namjerno ili zbog primitivne administracije, nikad nije znala točan broj logoraša koji su prošli kroz logor »Danicu«. Jedini vjerodostojniji podatak u ukupnom broju logoraša iznio je na saslušanju kod UDB-e u Koprivnici, 4. VII 1946, bivši blagajnik logora »Danica« Martin Kokor⁶, iz Koprivnice. On u svom iskazu, uz ostalo, kaže:

»Koliko se sje am i mogu potvrditi da je kroz logor »Danicu« prošlo oko 5600 zatočenika, koji su po Martinu Nemcu i ostalima opljačkani i zlostavljani.«

Na postavljeno pitanje: »Šta Vi mislite, koliki broj zatočenika od 5600 je ostalo do sada u životu?«, Martin Kokor odgovorio je:

»O tome mogu reći i to, da je sa logora »Danice« bilo pušteno preko 200 zatočenika, dok ostalo kako sam gore napomenuo nešto je poubijano u Koprivnici, a ostatak je otpremljen u logor Gospi i Jasenovac, gdje su poubijani.«

U izvještajima administracije ustaškog logora »Danica«, upućenim novom ustaškom povjereniku za grad i kotar Koprivnicu, ustaši Nikoli Hermanu (primio dužnost od Martina Nemca 1. VI 1941, kad je Nemeč nastradao u saobraćajnoj nesreći i morao na liječenje), vidi se brojnost stanje logoraša na određene dane. Tako u izvještaju »Ustaškom povjereniku za grad i kotar Koprivnicu G. Nikoli Hermanu«, koji su potpisali zapovjednik logora Šajatovi i upravitelj administracije Ivan Horvat⁷, uz ostalo, piše:

»30. VI. 1941. radio popis i birao internirane koji su upućeni u Gospi. Transport je otišao (u) potpunom redu... Dolaze svaki dan transporti od Zagreba ke policije. Sada imademo u logoru interniraca 2175. Ustaške straže imade na broju 89 zajedno sa zapovjednikom i rojnicima.«

A u zapisniku od 15. srpnja 1941, sastavljenom u pisarnici logora »Danice«, kaže se:

»Prema imeniku interniranih osoba u logor »Danicu« dopraćeno je do danas 2656 osoba. U istom nije vidljivo današnje stanje, ali se prema izvještajima koji su ođaslani Povjereništvu vidi da je do danas odvedeno u logor Gospi 1960 interniraca a pušteno na slobodu i odpraćeno u Zagreb 76 osoba. Stražara u popisu vidi se 106 ali ih je brisano 6 i prema tome ostaje 100 stražara.«

Iz toga zapisnika vidi se da je u srpnju 1941. u logoru dostignuta brojka od 2656 osoba od kojih je pretežno većina biti otpremljena u Gospi, Gudure Like, Jadovno, Jasenovac i druge logore gdje ih ustaše na najzvjerskiji način poubijati.

Najveći broj logoraša »Danice« činili su srpski seljaci, uhapšeni po selima sjeverne Hrvatske, te Hrvati i Židovi, komunisti svih nacionalnosti, Cigani i dio pristalica lijevog krila HSS.

Do danas se nije moglo doći do potpunijih spiskova logoraša »Danice«, jer su upisne knjige vjerojatno uništene. Na taj zaključak navode dva

⁶ Martin Kokor iz Koprivnice. Bio blagajnik u ustaškom logoru »Danici«. O tome je dao izjavu 4. VIII 1946. kod UDB-e u Koprivnici.

⁷ Ivan Horvat, ustaša iz Koprivnice, upravitelj administracije u logoru »Danici«. Odabirao logoraše i slao transporte za Gospi. Sudbina nepoznata.

slu ajno sa uvana lista upisne knjige u Muzeju grada Koprivnice, s imenima od broja 291 do uključujući i 300 uhapšenih u Koprivnici između 18. i 28. IV 1941. Rekonstrukciju spiskova, ali nepotpunu, izvršio je Savo Velagi u radu: »Svjedočanstva o logoru »Danici« u Koprivnici«, Bjelovar 1969.

Od mnogobrojnih zatočenika kroz logor »Danicu« prošle su i neke poznatije ličnosti iz radničkog pokreta i članovi CK KPH, biografije kojih navodim:

Anka Butorac

Rođena je 1903. u Donjem Pazarištu kod Perušića. Po zanimanju je bila tvornička radnica. Od 1925. je učestvovala u radničkom pokretu kao članica Nezavisnih sindikata, a 1927. je u Zagrebu primljena za članicu KP. Uhapšena je 1929. i osuđena na jednu godinu robije. Poslije izdržavanja kazne, prognana je iz Zagreba. Tada je 1930. ilegalno otišla u SSSR, gdje je ostala do 1936. Nakon povratka u Jugoslaviju, zaposlila se u tvornici »Tivar« u Varaždinu. Tu je rukovodila organizacijom štrajkova. Pri pokušaju odlaska u Španiju 1938. bila je u Rakeku uhapšena. Na konferenciji KPH 1940. izabrana je za članicu Centralnog komiteta KPH. U kolovozu 1940. ponovo je bila uhapšena i zatočena u Lepoglavi, gdje ju je zatekla okupacija. Iz Lepoglave ustaše su je otpremile u Gospić, zatim u Jastrebarsko i napokon u logor »Danicu« u Koprivnici. Tu je ostala do 25. prosinca 1941. kada je zajedno s Matom Gržetićem, putem dobro organiziranih partijskih veza, pobjegla iz logora i prebacila se na slobodni teritorij Banije. Kod sela Veliko Krško, u drugoj polovici siječnja 1942. ustaše su je teško ranili, zarobili, odveli u Kostajnicu i tamo nakon teškog mučenja pogubili. Proglašena je za narodnog heroja.

Mirko Bukovec

Rođen je 1906. u Nedelišću kod Čakovca. Po zanimanju je bio tvornički radnik. U radničkom pokretu učestvuje od 1926. kada je primljen za članicu KP. Slijedeće godine izabran je za članicu Pokrajinskog komiteta KPJ u Zagrebu. Uhapšen je 19. I 1929. zajedno s još nekoliko članova Pokrajinskog komiteta i redakcije *Borbe*. Osuđen je na 10 godina robije koju je izdržao u Lepoglavi i Sremskoj Mitrovici. Nakon posljednjeg hapšenja zatvoren je u Lepoglavu gdje ga je zatekla i okupacija. U ljeto 1941. prebačen je u logor »Danicu«. Nakon pokušaja bijega iz logora »Danice«, uhvaćen je i prebačen u logor Stara Gradiška. Ubijen je 1942. godine.

Milan Bakić Baja

o

Rođen je 10. V 1913. u Bjelovaru. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Bjelovaru od 1920. do 1932. a na Pravnom fakultetu u Zagrebu diplomirao je 1936. U Zagrebu je 1935. primljen za članicu SKOJ-a, a u

Bjelovaru 1936. za člana KPJ. Nakon formiranja Okružnog komiteta KPH za okrug Bjelovar 1937. imenovan je za njegovog sekretara. Tu je dužnost vršio do 1939. U ljeto 1940. izabran je za sekretara Kotarskog komiteta KPH Bjelovar koju je dužnost vršio sve do hapšenja 1941. Nakon ponovnog hapšenja 10. V 1941. odveden je u logor »Danicu«. Okružni komitet Bjelovar nastojao je iz logora »Danica« osloboditi Bakica i još neke partijske funkcionare.

Julius Eker

Rođen je 1899. u Križevcima. Po zanimanju je bio postolar. Vlastitu postolarsku radnju posjedovao je u Bjelovaru. Postao je članom KPJ 1935. godine, a od 1937. do 1941. bio je član Okružnog komiteta KPH. Ustaše su ga uhapsile 22. travnja 1941. Zajedno sa 70 uhapšenika odveden je u Zagreb, u zatvor u Novu Ves, odakle je transportiran u logor »Danicu« u Koprivnicu. U rujnu 1941, na intervenciju nekih pripadnika HSS-a, pušten je na slobodu, a zatim ponovo uhapšen i odveden u logor Jasenovac gdje je potkraj 1941. pogubljen.

Šandor Kiralj Pista

Rođen je 16. X 1905. u Bedeniku, općina Bjelovar. Po zanimanju je bio postolarski radnik. Radio je u Bjelovaru kod privatnih zanatlija. Od 1935. aktivno je djelovao u sindikatu kožaraca, a kasnije je bio predsjednik Mjesnog meštarskog odbora URSS-a u Bjelovaru. Energino se zalagao za ostvarivanje radničkih prava i redovito predvodio radničke delegacije na pregovorima s poslodavcima o povišenju nadnica i poboljšavanju uvjeta rada. Sudjelovao je i u organiziranju nekoliko štrajkova u Bjelovaru između 1935. i 1941. godine.

Za člana KP primljen je 1938, a već 1939. izabran je u Okružni komitet KPH Bjelovar, gdje je članom ostao sve do hapšenja 22. aprila 1941. Tada je u grupi sa 70 uhapšenika iz Bjelovara otpremljen u Novu Ves, a odatle u logor »Danicu« u Koprivnici. Tu je ostao do rujna 1941, a tada je zajedno sa Juliusom Ekerom bio pušten na slobodu. No, uskoro je bio ponovo uhapšen i držan neko vrijeme u bjelovarskom zatvoru, zatim transportiran u Jasenovac gdje je potkraj 1941. pogubljen.

Dr. Franko Vinter

Rođen je 29. III 1898. u Bjelovaru. U Zagrebu i Beču doktorirao je pravne nauke. Za vrijeme studija aktivno je sudjelovao u naprednom studentskom pokretu. Za člana KPJ primljen je 1935. u Bjelovaru. Od 1937. do 1939. bio je član OK KPH Bjelovar, a do 1941. član Okružnog odbora Crvene pomoći. Uhapšen je 22. travnja 1941. u Bjelovaru, odakle je otpremljen u Novu Ves i kasnije u logor »Danicu« u Koprivnicu. Na

intervenciju nekih pripadnika HSS-a, nakon 4 mjeseca pušten je na slobodu. Ilegalno se prebacio u Crikvenicu gdje je nastavio djelovati po partijskom zadatku. U jesen 1943. izabran je za člana ZAVNOH-a na zasjedanju u Plaškom. Iz Plaškog se vraća u okrug Bjelovar na dužnost tajnika Okružnog NOO-a Bjelovar. U proljeće 1944. krenuo je na Treće zasjedanje ZAVNOH-a. Na tom putu 29. III 1944. pao je kod sela Oborova u neprijateljsku zasjedu i poginuo.

Mara Gržeti

Rođena je 10. VIII 1910. u Zagrebu. Kao tekstilna radnica u radničkom pokretu sudjeluje od 1934. Član KPJ postala je 1935. godine. Od listopada 1935. do 1937. bila je na dužnosti sekretara II rajonskog komiteta KP za Zagreb. Od 1937. do 1941. bila je član Mjesnog komiteta KPH Zagreb. Nekoliko puta je hapšena, a 1937. izvedena pred sud i osuđena na 9 mjeseci strogog zatvora. Posljednji put je uhapšena 30. ožujka 1941. u Zagrebu i u zatvoru je dočekala okupaciju. Prebacivana je iz logora u logor, najprije u Lepoglavu, zatim u Gospić, Jastrebarsko, i konačno potkraj rujna 1941. u logor »Danicu« kod Koprivnice. U logoru je ostala do 25. prosinca 1941, kada je zajedno s Ankom Butorac, preko organiziranih partijskih veza, uspjela pobjeći i stupiti u NOV. Od ožujka 1942. bila je član OK KPH Karlovac, a od rujna 1942. sekretar OK KPH za Gorski kotar. U godini 1943. postala je član ZAVNOH-a i predsjednica AF2-a za Hrvatsku. Od 29. studenoga 1943. član je Prezidijuma AVNOJ-a. Nakon rata nalazila se na raznim odgovornim dužnostima, a 1948. postala je član CK KPH. Sada živi u Zagrebu.

Napominjem da je veći i broj ljudi, bivših logoraša iz »Danice«, odigrao značajnu ulogu u radničkom pokretu Hrvatske, i njihove bi biografije trebalo obraditi u nekom opširnijem radu što ovdje nije moguće zbog ograničenog prostora.

Život logoraša u logoru »Danica«

Odmah nakon dolaska u logor »Danicu« logoraši su bili upoznati s načinom života koji ih očekuje u tom logoru. Pri ulasku u nastambe, redom su osjetili udarce kundakom puške ili kakvim drugim »upotrebljivim predmetom«, po glavi ili glavi, u čemu su se »revnosno« natjecali ustaški stražari. Već u prvom kontaktu s logorom, mnogi logoraši su bili toliko isprebijani da su ih drugi morali unositi u barake. Uz to, često su ih noću, pojedinačno ili grupno vezane žicom, izvodili iz nastamba i nakon određenog vremena vraćali, naravno, one koji su ostali živi. U tim noćnim »posjetama« naročito su se isticali sinovi Martina Nemeca⁸ i Nikola

⁸ Martin i Vinko Nemeč, sinovi ustaše Martina Nemeca. Isticali su se u mučenjima logoraša »Danice« i simpatizera NOB-a. Martin pobjegao u Maarsku 11. XI 1945, ali je uhapšen i osuđen na smrt kao »križar« 1948. Vinko Nemeč poginuo kao ustaša pri oslobođenju Koprivnice 1943.

Herman. Prema izjavama preživjelih logoraša, najviše su tukli intelektualce i domaćine Koprivnice, koje su stražari i ustaše najbolje poznavali. Prema izjavama svjedoka najgora su prošli: dr Zeljko Selinger⁹ i pop Marin.¹⁰ I pri postrojavanju logoraša danju, esto su bili prisutni sinovi Martina Nemca koji su se, jaše i na konjima, zalijetali u logoraški stroj i tako ih esto sakatili, pa i ubijali.

Isprebijane i vrlo loše hranjene logoraše (jer su pakete koje su im slali rođaci u logor stražari ustaše krali i pljačkali) izvodili su na rad u okolicu Koprivnice, gdje su zatrpavali protivtenkovske rovove koje je iskopala pred rat starojugoslavenska vojska. Masovnih ubojstava u logoru »Danici« nije bilo, ali je ipak oko 200—300 logoraša izgubilo život u samom logoru ili njegovoj neposrednoj blizini u šumi pored »Danice«. Ubijeni u logoru bili su zatrpavani u zahodске jame i u obližnjoj šumi.

Po završetku rata, u jesen 1945. godine, izvršena je ekshumacija u krugu logora »Danica« i u obližnjoj šumi, ali nije bilo moguće identificirati žrtve ni utvrditi njihov broj.

Evo, što o životu u logoru »Danici« izjavljaju preživjeli logoraši:

Stevo Petrović iz Plavšince proveo je u logoru »Danici« tri mjeseca, od svibnja do kolovoza 1941. godine. Na osnovi tog boravka i poznavanja situacije u logoru dao je 10. VIII 1946. godine izjavu kod UDB-e u Koprivnici. U izjavi, uz ostalo, kaže:

»Kao zatoenik, u logoru sam se nalazio 3 mjeseca kada sam tada pušten. Za to vrijeme mog boravka u logoru o zločinima i umorstvima koja su vršena na zatoenicima poznato mi je da je svake večeri dolazio u logor Martin Nemeć, gdje je tada pregledao logor i nakon toga njegovi sinovi, kao i ostale ustaše vršili su tu njavu i mučenje nad pojedinim zatoenicima. Isto tako kod tog je i prisustvovao više puta Martin Nemeć. Kada su ustaše i sinovi Martina Nemca noću završavali sa mučenjima zatoenika, onda su nad istima izvršavali strijeljanje.«

Na pitanje koliko je zatoenika za vrijeme njegovog boravka u logoru ubijeno, odgovorio je:

»Za to vrijeme ja sam svojim očima vidio oko 10 zatoenika, koji su strijeljani po ustašama u logoru »Danica«, ali po nalogu Martina Nemca. O tome potvrđujem te navode pošto sam ja kao zatoenik zakačio petoricu zatoenika, koje su sinovi Martina Nemca i ostali ustaše poubijali. Ukupni broj strijeljanih zatoenika ne bih mogao reći, već o tome poznato mi je da se jednog tjedna stalno strijeljalo. Ubijeni zatoenici odvažani su sa autom bez njihovih stvari u nepoznatom pravcu. Osim toga o daljnjim zločinima i ubijanjima zatoenika vidio sam jednom prigodom prigodom govora ustaškog bojnika Martina Nemca u samom logoru, gdje je tada došao na konju njegov sin i sa konjem se zaletio u masu zatoenika, gdje je tom prilikom jedan zatoenik poginuo. Nakon toga sin od Martina Nemca naredio je zatoenicima da su petorica na

⁹ Dr Zeljko Selinger, liječnik iz Koprivnice, odveden kao Židov u neki fašistički logor gdje je ubijen.

¹⁰ Savo Marin, pravoslavni svećenik iz Koprivnice. Nakon teških mučenja u logoru »Danici«, odveden u Jadovno gdje je s ostalim logorašima ubijen.

svakih 10 metara morali ležati na zemlji, kada je preko njih sa konjem preskakivao sin od Martina Nemca.«

Svjedok Vid Osreki iz Bjelovara dao je izjavu Javnom tužilaštvu u Bjelovaru 19. studenoga 1946. u kojoj detaljno opisuje život logoraša »Danice«. Njegova je izjava vrlo dragocjena jer je proveo u logoru »Danici« godinu dana, od 29. IV 1941. do 20. IV 1942.

»Odmah nakon okupacije Jugoslavije, tj. dana 23. IV 1941, bio sam po ustaškim vlastima uhapšen i ve dana 29. IV 1941. bio sam otpremljen u koncentracioni logor »Danica« u Koprivnici. Kratko vrijeme nakon mog stignu a u logor postao je glavnim komandantom logora Martin Nemeć, ustaša-povratnik, dok je unutarnju komandu u samom logoru vršio neki Stjepan Ga(ž)i (op. p. Pavao Gaži). Dolaskom osum. Martina Nemca i njegovim postavljanjem za vrhovnog komandanta logora primijetio sam slijede e promjene: im je on primio dužnost, po ela je uglavnom u logoru op a plja ka dragocjenosti kod uhapšenika. U toj plja ki uzeli su vidnog u eš a i njegova dva sina, pa je tada bilo od zatvorenika oduzeto sve što je imalo neku trajnu vrijednost. Isto tako nakon njegovog dolaska u logor po ela je i op a tu a zatvorenika, a od svih zatvorenika bio je najviše tu en neki Dr Selinger iz Koprivnice, koga su tukli u više navrata kao i pucali u njega iz pištolja pa mi se ini da je on i u logoru umro, ali to ne mogu sa sigurnoš u iskazati. Kod te tu e zatvorenika, koja se redovito svaki dan ponavljala, naro ito su se odlikovali ustaše: neki Prv i ¹¹ po zanimanju brico, Zgorelec i Bzik.¹² Za vrijeme dok je on bio komandir logora, hrana zatvorenika je bila ispod svake kritike, dijelila se jednom na dan, a sastojala se isklju ivo iz grahove juhe.

Za vrijeme komande nad logorom osumnji enog morali smo zatvorenici i i zatrpavati tzv. »Nedi evu liniju« kraj Koprivnice. Putem do samog mjesta kao i na samom radu bili smo strahovito kunda eni od ustaša koji su nas pratili [...].

Za vrijeme dok je on bio komandant logora, ja sam bio smješten u zgradu koju smo zvali ministarstvo zbog toga što je u njoj bilo zatvoreno oko 5 biv. ministara, među kojima su se nalazili: Lavoslav Hanžek, Bauer, Svetozar iri i još neki drugi. Mi, zatvorenici te zgrade, uspjeli smo si dobiti slame pa smo na njoj ležali, ali je jednog dana došao u našu zgradu li no osum. Martin Nemeć, te je rekao: 'Kakva slama, ja sam ležao na betonu dok sam bio u zatvoru — slamu treba oduzeti'. — Te iste zgrade prijetio je on da mi zatvorenici dobivamo hranu od ku a, pa je tada rekao svome pomo niku Stjepanu (Pavlu op. p.) Gažiju da se to više ne smije dogoditi, a hranu da treba oduzeti. To isto ve e oko 9 sati bili smo svi istjerani iz zgrade u kojoj smo se do sada nalazili i preba eni u jednu novu, a sva hrana, kao i ostali predmeti koje smo ostavili u staroj zgradi, bili su nam oduzeti po ustašama i to po nalogu osumnji enog kako se to vidi iz njegovog razgovora sa Gažijem. Te zgrade bilo je povezano oko 40 zatvorenika užetima, među kojima su se nalazili Savo Marin,

¹¹ Josip Prv i Brico, ustaša iz Koprivnice, ro ak Martina Nemca. Vršio zlo ine nad logorašima »Danice« i simpatizerima NOB-a. Nestao u povla enju ustaša 1945.

¹² Mijo Bzik, ustaški pukovnik. Emigrant s Janka Puste i iz Italije. Isticao se po nedjelima u Koprivnici i u logoru »Danici«. Rukovodio ustaškom propagandom u oružanim snagama. Sudbina nepoznata.

Stjepan Šiftar iz Bjelovara te Lavoslav Hanžek iz Križevaca. Oni su bili cijelu noć strahovito tu eni i mu eni i otjerani nekuda izvan logora pa se je govorilo da će biti strijeljani, ali su ih drugi dan u jutro nazad povratili u logor, no nisam siguran da su se tada svi ti zatvorenici povratili.«

Partijska organizacija Koprivnice i logor »Danica«

Odmah nakon po etka okupacije KK KPH Koprivnice imao je pune ruke posla oko sređivanja partijskih elija, prikupljanja oružja, municije, opreme i pripremanja prvih oružanih akcija u kotaru Koprivnici. Uz te poslove, dobio je i specijalni zadatak od OK KPH Bjelovar da stupi u vezu sa zato enim komunistima u logoru »Danici«. Na elu KK KPH Koprivnici nalazio se tada kao sekretar Tomo Gregurek¹³ iz Koprivnice a kao organizacioni sekretar Franjo Mraz¹⁴ iz Hlebina. Odmah su prišli organizaciji prikupljanja hrane i odje e koju je preko organiziranih veza trebalo dostavljati logorašima »Danice«. Da bi te veze što bolje funkcionirale, Franjo Mraz se uspio povezati s ustaškim stražarom u logoru »Danici« Marijanom Maderi em.¹⁵

Osim prikupljanja hrane i odje e, prema direktivi OK KPH Bjelovar, trebalo je hitno poraditi na pripremanju bijega pojedinih drugova iz logora »Danice«. Veze s logorašima »Danice«, osim Mraza i Gregureka, održavali su: Slava Gregurek, Anka Gregurek, Mijo Šimek¹⁶, omladinka Katarina Gaži¹⁷, svi iz Koprivnice, te Ivan Lon ar Dan¹⁸, Franjo Pan-

¹³ Tomo Gregurek iz Koprivnice. Sekretar KK KPH Koprivnice do srpnja 1941. kada je uhapšen i odveden u logor. Bio u logorima bivše NDH i Njema ke sve do oslobo enja 1945. Sada živi u Koprivnici.

¹⁴ Franjo Mraz, poznati naivni slikar iz Hlebina. Organizacioni sekretar KK KPH Koprivnice do 7. kolovoza 1941. kada je u provali uhapšen. Iz jure eg vlaka uspio pobje i stražarima, kad su ga pratili u logor »Danicu«. Nakon toga povukao se u ilegalnost. Sada živi u Beogradu.

¹⁵ Marijan Maderi , iz Hlebina, ustaša s Janka Puste u Ma arskoj. Odmah 1941. postaje stražar u logoru »Danici«. Neobi no je bio sklon podmi ivanju te je preko njega za pedeset tisu a kuna izbavljen iz logora »Danice« Ivan Soštari (v. bilj. 24). Sekretaru KK KP Franji Mrazu služio kao veza sa zato enim lanovima KP koje je izvodio iz logora na razgovor. Radio je to isklju ivo radi materijalne koristi. Poginuo kao ustaša u toku rata.

¹⁶ Mijo Šimek, ro en 1908. god. u Tor ecu. Izme u dva rata živio u Legradu, kao vlasnik trgovine i gostionice. Pripadao je lijevom krilu HSS. Na po etku okupacije 1941. god. ma arske okupacione vlasti protjerale su ga iz Legrada. Nakon dolaska u Koprivnicu, uzima u zakup hotel »Križ«. Sura uje s KPJ od 1941. pri organiziranju bijega komunista iz logora »Danica«. U 1942. god. sekretar partijske elije Koprivnice. Ustaše su ga uhapsili 6. ožujka 1943. i nakon promjene nekoliko zatvora: u Koprivnici, Križevcima i Varaždinu, uspijeva pobje i i iz ilegalnosti nastavlja partijski rad. U jesen 1943. izabran je za lana prvog gradskog NOO-a. Nakon prvog oslobo enja Koprivnice, 7. XI 1943. odlazi u 17. brigadu 28. slavonske divizije, gdje provodi ostalo vrijeme rata. U jesen 1945, na zahtjev KK KPJ Koprivnica, vra a se u Koprivnicu i preuzima dužnost tajnika gradskog NOO-a. Zivi kao penzioner u Koprivnici.

¹⁷ Katarina Gaži, omladinka iz Koprivnice, lan ilegalne omladinske organizacije u Miklinovcu. Održavala vezu s nekim lanovima OK KPH Bjelovar. Prikupljala i nosila hranu za logoraše logora »Danice«. Ustaše su je uhapsili i strijeljali 30. VI 1944. na ciglani u Koprivnici.

¹⁸ Ivan Lon ar Dan, rodom iz elekovca, otišao u partizane 1943, živi u Zagrebu.

duri Stric¹⁹, Stjepan Pavlek²⁰, svi iz Delekovca. S logorašima je vrlo dobru vezu uspostavila i Ružica Turkovi²¹ iz Zagreba. Spomenuti drugovi su preko veze odlazili u logor i posjeivali logoraše po radilištima, prenose i im hranu i poruke koje su primali od Mraza, Gregureka i Kasima ehaji a, sekretara OK KPH Bjelovar. Na teren u Koprivnicu tada je dolazio i dr Pavle Gregori koji je od CK KPH bio zadužen za partijski rad u okrugu Bjelovar. O tom radu Franjo Mraz govori:

»Isti stražar izvodio je iz logora kriomice u polje na sastanak sa Mrazom druga Baju — Baki a, sekretara OK Bjelovar (Milan Baki — Baja bio je sekretar OK KPH Bjelovar od 1937. do 1939, dok je tada sekretar OK KPH Bjelovar bio Kasim ehaji Tur in, op. p.). Na taj na in održao sam dva sastanka sa drugom Baki em. Na drugom sastanku preneo sam mu nareenje Partije da on i još dvojica odre enih drugova napuste logor. Jedan bi ostao na Bilogori, a dvojica su bila odre ena da idu u Liku. Pošto je sastanak održan po danu, ugovorili smo pravac i mjesto gdje e me drug Baki na i za dalje prebacivanje. Ova tri druga odbili su da napuste logor sa obrazloženjem da su se me usobno obavezali da nitko ne bježi iz logora, jer su ustaše zapretile da e sve ostale streljati. Takav režim podržavao je dr Vinter. Iz tih razloga ova akcija je propala iako je bila organizaciono dobro pripremljena [...].«

(*Franjo Mraz, Podaci, n. rad*)

Mijo Šimek:

»Negdje oko pola godine 1941. u logoru Danici nalazili su se lanovi Okružnog komiteta Bjelovar bra a Baki i Julius Eker iz Bjelovara. To no se ne sje am kada je došao k meni nepoznati ovjek, koji mi je rekao da ga šalje Ivica Pavi i l. KPH iz Kalnika i da nastojim na sve mogu e na ine, da oslobodim iz Danice bra u Baki e i Ekeru, naravno i što više ljudi koliko bi se moglo, jer da su oni nama potrebni kao ljudi i komunisti za dizanje ustanka naroda Jugoslavije. Isto takove poruke poslao mi je i Kasim ehaji (Tur in), a koje mi je poruke donio Veljko Štrbac (koji danas živi u Glogovcu kao penzioner). U logoru Danica bilo je nekih ustaša koje sam od prije poznao, a kuhar je bio Josip Veber (danas živi u Koprivnici) i ja sam stupio u vezu sa Josipom Veberom kojeg sam smatrao da bude najprikladniji za izvo enje akcije. Josip Veber svaki dan je išao sa nekoliko zato enika iz Danice koja se nalazila 2 km udaljena od Koprivnice po hranu u grad i neke druge potrepštine koje su trebale za sam logor [...]. Jednom sam Josipu Veberu predložio, odnosno zamolio sam ga, da uzme sa sobom kao nosioca prtljage iz grada bra u

¹⁹ Franjo Panduri Stric, rodom iz Delekovca, predratni aktivist u radni kom pokretu i lan KPJ od 1940. Aktivan u esnik NOP-a od 1941. Od 1942. do prolje a 1943. organizacioni sekretar KK KPJ Koprivnice. Nakon rata na važnim funkcijama: potpredsjednik kotarskog suda, javni tužilac za kotar Koprivnicu, direktor košara kog poduze a. Sada živi u elekovcu.

²⁰ Stjepan Pavlek, rodom iz Delekovca. Otišao u jedinice NOV-a 1943. Umro u elekovcu.

²¹ Ružica Turkovi iz Zagreba. Organizirala bjegove iz logora »Danice«. Pripremila i bijeg Anke Butorac i Mace Gržeti 25. XII 1941. iz logora »Danice«. Sada živi u Zagrebu.

Bakice, Ekeru, pa da i oni tako pobjegnu, ali nažalost nisu htjeli [...]. Jednom zgodom uspio sam do i u sam logor Danicu, navodno kupovati neki krumpir kojeg su rukovodioci logora imali na prodaju, a samo radi toga možda bi mi uspjelo li no uhvatiti vezu sa imenovanima i tako im li no saopiti zadatak drugova iz OK-a. Nisam uspio, jer su ve bili otpremljeni u logor Jadovno gdje su pogubljeni [...].«
(M. Šimek, Rad NOP-a i partijske organizacije u Koprivnici 1942. godine.)

Izjavu o partijskom radu u logoru »Danici« dala je i Maca Gržeti :

»Za vrijeme mog tromjese nog zato enja u logoru Danici najvažnije je ista i da su se komunisti — žene i muškarci — vrlo dobro držali i organizaciono bili povezani unutar logora i izvan s partijskom organizacijom. Imali smo i partijsko rukovodstvo. Nikakve anarhije nije bilo, mada su ustaše esto nastojali da nas isprovociraju. Veza izme u Centralnog komiteta iz Zagreba i nas tekla je preko Okružnog komiteta KPH Bjelovar i Kotarskog komiteta KPH Koprivnica. Veza je uspješno organizirala Ružica Turkovi iz Zagreba. Bili smo stalno upoznati s tokom događaja u zemlji i u svijetu. Znali smo za partizanske grupe i njihove akcije, o tome smo tiho me usobno govorili, i to nam je ulijevalo snagu da izdržimo sve tegobe. Veza s partijskim rukovodstvom izvan logora i briga Partije za nas davala nam je volju i snagu za život, tako da smo i za vrijeme najtežih tortura ostajali pribrani, a svoju mržnju i prkos iskaljivali smo pjesmom, koja je esto zamjenjivala krikove od bolova. Divan je primjer skojevke Buce Bakari iz Mostara, koja je, kad je bila maltretirana od jednog ustaše, prkosno uzviknula: 'Kada mi pobje imo, onda eš ti visjeti na banderi!' Kasnije sam doznala da je taj isti ustaša bio zarobljen u Lici od jedinica NOV i strijeljan kao teški zločinac. S obzirom da je u logoru bila ve ina zato enika Srba muškaraca, dok je Hrvata i ostalih bilo izme u 300 do 400, partijska je organizacija uspjela da izme u njih stvori blisko prijateljstvo i povjerenje, premda su ustaše nastojale da izoliraju Hrvate od Srba. Dobivali smo putem partijskih kanala pakete od Crvene pomoći. Oni su bili skromni, ali za nas dragocjeni. Dijelili smo hranu najprije majkama s djecom, bolesnicima i iscrpljenima, a zatim ostalima. Iz Danice sam pobjegla zajedno s Ankom Butorac 25. decembra 1941. Naš bijeg organizirala je zagrebačka i koprivnička partijska organizacija. Iz Koprivnice za Zagreb vozio nas je automobilom Boško Šnajder²², a pratila Ružica Turkovi. Iz Zagreba smo Anka i ja putem partijskih veza prešle na Baniju u NOV.«

O logoru Danici piše i dr Pavle Gregori²³

»Polovinom novembra primio sam u 'Jami' poruku iz Zagreba da odrednog dana budem u Koprivnici, gdje će me čekati Ružica Turkovi u vezi s oslobađanjem drugova članova CK KPH iz logora. Nekoliko dana ranije partijskom vezom mi je javljeno da je sekretar ehaji bole-

²² Boško Šnajder Motorista, student iz Zagreba. U estvovao kao voza automobila u prebacivanju odbjeglih drugova iz logora »Danice«. Vozio i Anku Butorac i Macu Gržeti 25. XII 1941. iz Koprivnice u Zagreb. Sada živi u Zagrebu.

²³ Dr Pavle Gregori, član CK KPH, zadužen za partijski rad u okrugu Bjelovar. Po tom poslu esto je dolazio u kotar i grad Koprivnicu. Danas živi u Zagrebu.

stan i da ga mogu na i pomo u lugara Kalanja u selu Borovljani, pa sam odlučio da moj put u Koprivnicu u vezi sa oslobađanjem drugova iz logora iskoristim da pronađem ehajicu. Određeno dana, ini mi se da je bila nedjelja, otputovao sam željeznicom u Koprivnicu da se sastanem s Ružicom Turković. U ugovorenoj gostionici dočekala me Ružica i rekla neke pojedinosti oko oslobađanja drugova. Bili su to članovi CK Komunističke partije Hrvatske Marijan Krajačić i Mirko Bukovec. Rekla mi je da je već bila u logoru (u to vrijeme vlasti su još dozvoljavale da se zatvorenicima posjećuju, a i Ružicina sestra Beška bila je također u logoru, pa je CK KPH uspostavio vezu sa cijelom grupom zatvorenih komunista) i dogovorila se s drugovima da izađu u određeni sat, a ja treba da ih dočekam autom odmah iza šumice u blizini logora. Upoznala me sa »šoferom« koji će oslobodjene drugove odvesti na sigurno mjesto. Bio je to student Boško Šnajder — Motorista. Pola sata prije određenog vremena za bijeg iz logora, ja sam bio s Motoristom na ugovorenom mjestu. Stali smo uz cestu, zaklonjeni šumom, tako da nas logorska straža ne može vidjeti, i čekali. Vrijeme je sporo prolazilo. Bojao sam se da ne privuče pažnju zbog tako dugog stajanja, pa sam rekao Motoristi da simulira rad oko motora zbog tobožnjeg kvara. Već je prešao itav sat preko vremena kada su drugovi morali izaći, ali nitko se nije pojavljivao. Bilo mi je jasno da bijeg nije uspio, pa sam se vratio u Koprivnicu i našao Ružicu. U međuvremenu, dok sam ja čekao s automobilom na cesti, Ružica je ponovno bila u logoru i doznala da nisu uspjeli izaći, ali da logorska uprava nije ništa primijetila. Čudio sam se Ružicinoj spretnosti, koja je uspjela da u roku nekoliko sati uđe dva puta u logor i govori s drugovima. Ona je tu svoju spretnost pokazala i kao kurir CK KPH za Bjelovar, gdje smo se u kući Štefe Eker nekoliko puta sastali u prvoj godini oslobodilačke borbe. Pokušava oslobađanja pojedinih drugova iz logora bilo je i ranije. Poslije okružne konferencije na Kalniku, prilikom mog i Turčinovog dolaska u Koprivnicu, našli smo se sa slikarom Franjom Mrazom u kući Franje Gregureka (op. p. kod Tome Gregureka). Na sastanku je ehajicu tražio od Mraza da ode u logor »Danicu« i da preda poruku Baji — Bakiću da bježi iz logora. Mraz se sastao s Bakićem koga je doveo stražar, na jednom polju oko 2 km udaljenom od logora i rekao mu da je sve spremno da iz logora izađu on, Šandor Kiralji i još jedan drug. Međutim, izlazak navedenih drugova spriječili su neki drugovi u logoru, koji su stajali na stanovištu da se pojedinci ne mogu oslobađati — ili svi ili nitko [. . .].«

(Dr Pavle Gregori, Narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i bjelovarskom okrugu. 1941. godine. Neuspjelo oslobađanje drugova iz koprivničkog logora »Danica«, put u Borovljane, Slavonski Brod 1969.)

Konačno, u jesen 1942. godine, zbog sve većeg nezadovoljstva naroda Podravine ustaškom vladavinom i sve glasnijeg osuđivanja strahota koje su se događale u logoru »Danica«, ustaše su bili prisiljeni rasformirati logor, a postrojenja i objekte podržavaju u korist tzv. NDH. Tako je završena najveća tragedija u povijesti tvornice »Danica« kod Koprivnice. Međutim, poslije prvog oslobađanja Koprivnice, od 7. XI 1943. do 9. II 1944. ustaše u dva navrata bombardiraju objekte Danice i pri tome je najviše i

dio baraka i hala, u kojima se nalazio logor, djelomično ili potpuno uništen. Nakon oslobođenja 1945. godine, zgrade i postrojenja tvornice vraćeni su bivšem dioničaru dru. Miroslavu Dena i u. Kako nije bilo rentabilno obnavljati tvornicu, rasprodan je upotrebljivi materijal i strojevi, tako da danas na bivši koncentracijski logor »Danicu« podsjećaju jedino 1968. obnovljena ulazna vrata u logor i vodotoranj koji je služio ustašama kao osmatračnica.

Tekst sa spomen-ploče na ulaznim vratima:

»Ništa nije vrednije od ljudske patnje,
koje podnose bez slobode borci za slobodu«

KROZ OVA VRATA ULAZILO SE U
DANICU PRVI USTAŠKO-FAŠISTIČKI
LOGOR U HRVATSKOJ
U UŽAS, GLAD, MUČENJE I SMRT

OVUDA PRODOŠE HILJADE MUŠKARACA,
DENA I DJECE RODOLJUBA I KOMUNISTA.
ME U NJIMA I LANOVIC KPH
BUKOVAC MIRKO, BUTORAC ANKA
I KRAJA I MARIJAN.

SVI SU ONI OVDJE NAJOKRUTNIJE
MUČENI, A ZATIM VEŠANI
OTPREMANA U KLAONICE JADOVNA
I JASENOVCA, Gdje im je krvnikova ruka
METKOM I NOŽEM ODUZELA ŽIVOT.

Kompleks zemljišta bivšeg logora »Danice« stavljen je pod zaštitu države, ali, na žalost, do danas nije uređen. Međutim, s obzirom na značenje logora »Danice« za povijest NOB-a, a najviše radi opomene i sjećanja mlađih generacija na dane patnje i ustaškog terora trebalo bi što prije pristupiti uređenju i obilježavanju tako značajnog mjesta.

Sabirni logori i dječja sabirališta na području sjeverozapadne Hrvatske 1941—1942.

Na području sjeverozapadne Hrvatske, u toku rata bilo je nekoliko velikih ustaških koncentracijskih logora. U ovom prilogu prikazat ćemo samo tzv. ustaške sabirne logore¹ na tom teritoriju u toku prvih dviju ratnih godina. Izuzetak čine logori »Danica« (kraj Koprivnice) i Kerestinec (nedaleko od Zagreba).²

Lobor

Taj starinski dvorac obitelji Keglević (7 km od Zlatara) do rata bio je vlasništvo Socijalne zaštite u čijim je prostorijama bio smješten Dom staraca. Prije okupacije u njemu je boravilo šezdesetak starijenika te ustanove, iako bi prema veličini zdanja, da se redovito održavalo, moglo da bude smješteno i do (najviše) 300 osoba. U rujnu god. 1941. uprava je dobila nalog da odmah isprazni zgradu kako bi se ona mogla upotrijebiti za smještaj uhapšenih židovskih žena s djecom.

Datum osnivanja logora pada u prve dane listopada god. 1941. kada stiže u Lobor prvi transport od 1300 osoba iz logora Krušica.³ Od tog

¹ Ustaški koncentracijski logori mogu se razvrstati u dvije osnovne grupe: sabirni i radni. Sabirni su predstavljali neke vrste sabirališta uhapšenika odakle su — nakon određenog vremena — bili odvedeni na druga mjesta ili na stratišta, ako je trebalo popuniti broj talaca pri masovnim odmazdama. Radni su logori imali biti mjesta prisilnoga i besplatnog rada logoraša a u praksi su bili masovna gubilišta. Takva formalna podjela zadržala se s manjim izuzecima do kraja god. 1942. Opš. M. Peršić, Ustaški logori, Zagreb 1966.

² O logoru »Danica« v. str. 869 ovog Zbornika. Sabirni logor u Kerestincu bio je osnovan u svibnju 1941. godine. U njemu je bilo internirano oko 130 zatočenika. Izuzev grupe od oko 25 Židova i »Jugoslavena«, svi ostali su bili poznati partijski radnici, istaknuti sindikalni funkcionari i poznati javni ili kulturni radnici Hrvatske. U noć 13/14. srpnja grupa od 92 zatočenika izvršila je ^proboj iz logora. Međutim, ta se akcija završila tragičnim posljedicama: spasila su se svega trinaestorica. Židovi koji nisu sudjelovali u bijegu s ostalima, prebačeni su u Jasenovac pa je logor rasformiran potkraj srpnja 1941. godine (Z. Komarica, Grobovi bez sjene, Zagreb 1962).

³ Logor Krušica (17 km od Travnika) bio je smješten na napuštenom Guttmannovom imanju. Od 28. VIII do 1. IX u logor su stigli prvi transporti s oko 1000 žena

broja na žene i djecu srpske nacionalnosti otpada oko 370, a sve ostale su bile Židovke.⁴ Upravu logora preuzeli su Volksdeutscheri pa je to bio »jedini logor u NDH koji su Nijemci zadržali pod svojom upravom«.⁵ Zgrada je bila vrlo derutna (mnogi prozori bez stakla, sobe bez dijelova stropa i podova, nedovoljan broj sanitarnih ure aja itd.) pa je uprava logora zatražila od Ravnateljstva ustaškog redarstva — židovskog odsjeka (tzv. Ureda I — Ustaške nadzorne službe) da se iz logora u Jasenovcu uputi grupa od tridesetak Židova (stolara, tesara, zidara i dr.) da pomogne u ure ivanju logora, ali je ta molba bila odbijena.⁶ Radove na ure enju logora tada je preuzela sama uprava tako da je stalno zaposlila nekoliko gra evinskih radnika — arijevacu. Kako je po sobama bilo smješteno 80 i više osoba, uprava je potkraj listopada te godine zahtijevala da se broj zato enica bezuslovno smanji na najviše 800 osoba, pa je u tom smislu predložila nekoliko rješenja. Me u ostalim i to da se starije Židovke s djecom predaju Židovskoj bogoštovnoj op ini u Zagrebu na daljnji smještaj a Srпкиnje premjeste u neki drugi logor. Taj je prijedlog bio prihva en pa su iz Lobora premještene starije Židovke i sve Srпкиnje s djecom u novoosnovani logor u Gornjoj Rijeci. Me utim, broj zato enica u Loboru za sve vrijeme njegova postojanja premašivao je maksimalni kapacitet od 800 osoba. Stizali su novi transporti pa je, npr., u prosincu god. 1941. u logoru bilo oko 1700 žena i djece, u ožujku god. 1942. oko 1300 u lipnju 1025 itd. Pri tom treba uzeti u obzir i da su neke zato enice za to vrijeme umrle u logoru ili u nekoj od bolnica u Zagrebu i Varaždinu, neke bile premještene u Jasenovac, a samo se neznatan dio uspio spasiti raznim intervencijama.⁷

Od osnivanja logora u njemu je radila samo jedna lije nica — Židovka.⁸ Na molbu Židovske bogoštovne op ine u Zagrebu — a u suglasnosti s upravom logora i dozvolom Ravnateljstva ustaškog redarstva — u Loboru su 7. studenog 1941. stigla dva lije nika (Židovi iz Zagreba). Oni su imali u dogovoru s tamošnjom lije nicom pregledati sve zato enice i poduzeti mjere za poboljšanja njihova zdravlja koje je kod ve ine njih bilo ozbiljno narušeno. Me utim ni ta tri lije nika nisu mogla više pomo i, to više što su se tih dana pojavili i prvi slu ajevi tifusa. Da bi se sprije ilo

i djece (preba enih uglavnom iz logora na Pagu), a zatim i manji broj emigranata — Židova iz zemalja okupiranih od Nijemaca koji su uo i rata pobjegli u Jugoslaviju. Kasnije su pristizali i transporti Židova iz Bosne i manji dio žena i djece srpske nacionalnosti. Broj zato enika u logoru oko sredine rujna god. 1941. narastao je na oko 3000. Dvadeset osmog rujna 1941. izdvojeni su svi muškarci iznad 14 godina i odvedeni u Jasenovac, a žene s djecom slijede eg su dana preba ene u Lobor. Sabirni logor u Krušici postojao je do svibnja-lipnja 1941. godine i u njega su stizali transporti - uglavnom Židova — iz Bosne, zadržavali se kra e vrijeme, a zatim prosljedili u druge logore (IHRPH, neprijateljska grada - NG, kut. 284 i 300). (Napominjemo da se u arhivu IHRPH nalazi ve i broj dokumenata koji se odnose na našu temu. Zbog toga emo pri citiranju izvora nazna iti samo broj kutije i dokumenta iz te zbirke da bi pojednostavili bilješke.)

⁴ Isto, 283/6518.

¹ Žene Hrvatske u NOB-i, Zagreb 1955, II, 366.

« IHRPH, NG, 284/8212.

⁷ Isto, 280/4584, 284/7842, 287/2665.

⁸ Zlo ini fašisti kih okupatora i njihovih pomoga a protiv Jevreja tf Jugoslaviji, Beograd 1955, 75.

daljnje širenje zaraze, tri prva slučaja (troje djece) prebačena su u Zagreb na liječenje, zatim i četvero odraslih, dok je drugih šest smješteno u bolnicu u Varaždin. Odašiljanje prvooboljenih van logora nije zaustavilo daljnje širenje te bolesti. Ubrzo dolazi do epidemije koja na početku god. 1942. dostiže velike masovne razmjere. Bolnici u Zagrebu i varaždinske bolnice uporno je zahtijevalo da im se omogući preuzimanje oboljelih kako bi se spriječilo širenje bolesti van logora, također i Židovska bogoštovna općina u Zagrebu pa i sama uprava logora, ali ni jednoj molbi nije potpuno udovoljeno. Ukupno je iz logora u Loboru i Gornjoj Rijeci bio u bolnice prebačeno samo 61 bolesnik od tifusa, od kojih se kasnije — nakon ozdravljenja — u logor vratilo samo pet osoba. To je — kako stoji u obrazloženju zabrane daljnjeg upućivanja na liječenje van logora — »samo težnja da se imenovane oslobode«. Tada su sve bolnice »s pravom javnosti« dobile nalog da ne smiju bez posebnih dozvola Ravnateljstva ustaškog redarstva otpustiti ni jednu izliječenu osobu. Treba spomenuti da je nakon te odluke zabilježeno u bolnicama nekoliko samoubojstava, jer su te žene radije odabrale smrt nego da se ponovo vrate u logor. Epidemija tifusa dostigla je kulminaciju u ožujku god. 1942. kada od tifusa oboljelih ima oko 350, a od drugih zaraznih bolesti daljnjih 50. Slijedećeg mjeseca pojavila su se nova 142 oboljenja od tifusa, a zatim epidemija postepeno jenjava. Broj novooboljelih opada, najprije na 82, na početku svibnja na 77, a istodobno ima oko 160 rekonvalescenta. Prema izvještaju uprave logora iz kolovoza god. 1942. »zdravstveno stanje je zadovoljavajuće, a tifus u cijelosti izliječen«. Uz tifus je pojava haratske i dizenterije, pa je, npr., u travnju te godine bilo više od 150 oboljelih od te opake bolesti.⁹

Treba priznati da je u logoru nakon pojave zaraznih bolesti poduzet niz preventivnih mjera — dezinfekcije i dezinsekcije — a nisu se štedjela ni potrebna sredstva, ali znatnijih rezultata nije bilo. Sa uvani izvori ne daju to neke podatke o broju umrlih u Loboru. Prema dosad objavljenim podacima umrlo je oko 200 zatočnika i sahranjene su uz ogradu logora.¹⁰

Kakvo je bilo zdravstveno stanje zatočnika i ovaj primjer: u proljeće god. 1942. uprava logora naredila je da se prijave sve zdrave i za poljoprivredne radove sposobne žene. Uprava je, doduše, zatražila od Ravnateljstva ustaškog redarstva odobrenje da se one mogu iskoristiti i kao »ispomoć na poljoprivrednim radovima okolnih seljaka pošto je već inače muškaraca pozvana u vojsku« ali je taj prijedlog bio odbijen s tim da se one mogu »upotrijebiti na [...] radovima, no samo unutar posjeda, koji pripadaju u vlasnost Lobor-Grada«. ¹¹ Sve su morale dati nadstojnicama soba podatke o svojoj »fizičkoj sposobnosti« i o zaduženjima koje su do tog vremena imale. Pri tom je slijedilo »upozorenje«, javno objavljeno (u Oglasu br. 14 od 7. IV 1942)¹² po kojem je

⁹ IHRPH, NG, kut. 284-290.

¹⁰ Isto kao bilj. 5.

¹¹ IHRPH, NG, 288/3712.

¹² Isto, kut. 299. Prema sa uvanoj knjizi »Oglaš i okružnica« moguće je pratiti u glavnim crtama život i dnevni raspored u logoru. Knjiga sadrži niz zabrana i propisa od ustajanja, isušivanja prostorija, na inače mogući korištenja pitke vode, vremena ulaska i zadržavanja u prostorijama i dvorištu do razdiobe hrane itd. Iz toga izvora doznajemo i to da je u logoru 11. svibnja 1942. — na inicijativu samih zatočnika —

biti kažnjene sve koje bi pokušale izbjeći rad »1. uskratom jednodnevne hrane ili kruha; 2. bezuvjetnom uskratom dodatnih paketa Židovske općine; 3. ako ni to ne bi koristilo uprava će uskratiti izdavanje za njih dolaze ih paketa, u korist onih, koje ne primaju dodatnih paketa, a koje rade za općinost u logoru«.

Uprava je obavijestila nadležne 15. srpnja 1942. da je za poljske radove — prema dobivenim uputama — bilo određeno 196 zatočenika koje su »opskrbljene potrebnim alatom« radile tako dobro i uspješno da je »sve obradivo zemljište, pripadajuće ovom logoru, potpuno obrađeno i zasajeno«. ¹³ U istom izvješću nalazimo i podatak da je za »nutarnji posao oko logora, tj. čišćenje, rad u kuhinjama, pekari, ambulanti (tj. u trima bolesni kim sobama), drvarnici ¹⁴ i magazinu radilo 96 zatočenika. To znači da je od 1025 osoba koliko je tada bilo brojno stanje — neradna i djeca do 14 godina kojih je bilo oko 200 — svega 292 »bilo sposobno za rad«.

Likvidacija logora započela je oko sredine 1942. godine. Iako je ustaška vlada od svibnja god. 1941. poduzimala drastične mjere protiv Židova i do sredine god. 1942. već ih na hiljade ubila u logorima i masovnim odmazdama, Nijemci nisu bili zadovoljni postignutim. Tzv. Referat IV B4 u Glavnoj upravi sigurnosti Trećeg Reicha u Berlinu, nadležan za »konačno rješenje židovskog pitanja«, počeo je u ljetu god. 1942. da uvlači i tzv. NDH u svoje planove. ¹⁵ Njemački policijski ataše u Zagrebu Helm prenio je ustaškoj vladi direktivu o preseljavanju »hrvatskih Židova« u istočnoe oblasti Reicha. Tada je započela odlučna akcija za totalno uništenje Židova. Bile su uhapšene nove grupe Židova koje su priključene velikim transportima formiranim od Židova iz sabirnih logora. Zatočenice iz Lobora — svrstane u četiri transporta — bile su 13, 20, 24. i 28. kolovoza 1942. ¹⁶ preko Zagreba otpremljene u logor smrti Auschwitz (Oswieńczyk) gdje su sve likvidirane. ¹⁷

U toku rujna i listopada iste godine u Lobar su stizale samo manje pojedinačne grupe uhapšenih Židovki. Boravile su tu samo kraće vrijeme, a zatim je formiran novi transport koji ih je odveo u Jasenovac. Njihova

započela »nastava« za djecu osnovne škole, slijedeći današnji i za učenike srednjih škola (tri puta tjedno po dva sata) a nekoliko dana kasnije započela je i obuka u djecom vrtiću. Sva su djeca u logoru bila obavezna da pohađaju te improvizirane školske ustanove smještene u jednoj maloj prostoriji. Dakako da su nastavnice bile same zatočenice.

¹³ Isto, 290/4717.

¹⁴ U logoru su postojale dvije kuhinje: logorska i vojna koja za logorsku upravu i posadu. Nije potrebno ista i kako se hrana pripremana u tim kuhinjama posve razlikovala i količinski i po kaloričnoj vrijednosti. U logorskoj pekari, uz stalno zaposlenu pekaricu, radilo je i 18 zatočenika kao pomoćno osoblje. Međutim, kako je vlastita proizvodnja u pekari bila premala, kruh se ponekad u većim količinama morao peći i izvan logora (npr. u ožujku god. 1942. 2150 kg, lipnju 3420 kg itd.). Za potrebe logora bilo je nabavljeno i 20 tona ugljena i 398 m ogrjevnog drva. Dio tog materijala je poslije rasformiranja logora bio vraćen u Zagreb i stavljen na raspolaganje Židovskoj bogoštovnoj općini (isto, specifikacija u kut. 284, 292, 297—299).

¹⁵ H. Sundhaussen, Obaveštajna služba i policijski aparat Hajnriha Himlera u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945, *Vojnoistorijski glasnik*, 3/1972, 108.

¹⁶ IHRPH, NG, 291/5122, 5189, 5240, 292/5731.

¹⁷ *Zločin...*, n. dj., 76.

daljnja sudbina nije nam poznata. Potkraj listopada god. 1942. logor u Loboru je potpuno likvidiran, a preostali inventar prebačen u Zagreb.¹⁸

Opskrba logora bila je u nadležnosti Odjela za narodnu opskrbu u Ministarstvu za obrt, veleobrt i trgovinu NDH, i to preko židovskih bogoštovnih opina koje su bile dužne nabavljati dozvole i doznake za potrebne kontingente hrane i drugog materijala kod »nadležnih državnih opskrbenih i prehrambenih ustanova«. Nova sredstva za to opinae su dobivale od tzv. »državne pomoći« doznane Židovskom odsjeku pri Ravnateljstvu ustaškog redarstva (i to preko Državnog rizničara) i od dobrovoljno prikupljenih priloga Židova sa teritorija ustaške države. Novac koji su opinae dobivale od državne pomoći potjecao je od izopinskih prinosa koji su morale plaćati sve osobe obuhvaćene Zakonskom odredbom o rasnoj pripadnosti od 30. travnja 1941. godine. Kako se imovina, međutim, najvećeg dijela opinskih pripadnika, tj. Židova, ubrzo našla »pod zaporom, bilo da su upravu tvornica, trgovina i radionica preuzeli povjerenici, bilo da su uložili i tekućicu u rauni kod banaka blokirani, bilo da su stavljene pod zapor najamnine kuća, a oni pak opinski pripadnici koji su bili državni ili privatni namještenici, izgubili su najvećim dijelom svoja namještenja i ostali bez sredstava za najnužnije održavanje svoje i svojih obitelji«, to oni — kako su isticala židovska bogoštovna opinae u svojim molbama i predstavkama upućivanim pojedinačnim ustanovama — ne mogu plaćati opinske prinose. Pri tom se posebno naglašavalo i to da povjerenici židovskih poduzeća gotovo u pravilu uskraćuju plaćanje punog iznosa prinosa, bez obzira na Zakonsku odluku Ministarstva narodnog gospodarstva — Ureda za obnovu privrede NDH od 3. srpnja 1941 — kojom je bilo dozvoljeno opinama da mogu ubirati opinski prinos u svim židovskim poduzećima u onom iznosu što su ga i do tog vremena davala opinama. U prosincu god. 1941. opinae su zatražile da im se kao ispomoć za održavanje logora i sabirališta stave na raspolaganje nova sredstva iz blokiranih bankovnih konti ili iz prikupljene kontribucije¹⁹ u iznosu od (barem) 4 do 5 milijuna kuna, s time da se taj iznos uzme kao predujam u račun kod konačnog rješavanja financijskih pitanja u vezi sa židovskom imovinom. Međutim, ta je

¹⁸ IHRPH, NG, 290/5490, 5614, 5707, 5709, 5791. Međutim, dvorac u Loboru u kolovozu god. 1943. primio je nove stanovnike i ponovo je postao stara kuća. Naime, Židovska bogoštovna opina u Zagrebu je — uz ostalo — održavala i tzv. Dom milosrđa (Klajeva ul. 10) i u njemu je od početka okupacije boravilo oko 250 starijih osoba. Zgradu Doma u ljeto god. 1943. rekviriraju Nijemci a oko 80 staraca i starica — koliko ih je do toga vremena ostalo na životu — ustale prebacuju u Lobor (*Vjesnik*, 17. XII 1945).

¹⁹ »Kontribucija« predstavlja posebnu vrstu plaćanja židovske imovine. Postupak u vezi s utvrđivanjem i utjerivanjem kontribucije bio je u svim mjestima NDH jednak. Ustaše bi uhapsile najimu nije Židove nekog mjesta i držali ih tako dugo u zatvoru kao taoce, dok svi Židovi iz tog mjesta ne bi prikupili, u određenom vremenu, stanovitu sumu novca. Prijedlozi Židova da se nametnuta kontribucija bar djelomično pokrije vrijednošću u nekretnina ili poduzeća bili su odbijeni. Zahtijevao se gotov novac, cesije (ustupanje) potraživanja u inozemstvu, strana valuta i si. Tako su, npr., u Zagrebu u svibnju god. 1941. bili uhapšeni najbogatiji Židovi i za njih se zahtijevalo na ime kontribucije 100 kg zlata (više od 100 milijuna dinara). Osnovao se naročiti odbor zagrebačkih Židova, koji je uspio da poslije kraćeg vremena prikupi nametnutu kontribuciju u zlatu, dragocjenostima, novcu, stranim valutama i predao je ustašama (*Zločini ...*, n. dj., 56).

molba bila odbijena, a za pokriće najnužnijih izdataka općenito bilo je doznano iz državne pomoći samo 500.000 kuna.²⁰ Tada su predstavnici triju najvećih židovskih bogoštovnih općina na teritoriju tzv. NDH — zagrebačke, sarajevske i osječke — ponovo uputili zajedničku molbu za hitnu i neodložnu pomoć od 2,800.000 kuna mjesečno i to: za potpuno izdržavanje logora u Loboru, Gornjoj Rijeci i Jakovu²¹ (20 kuna dnevno po osobi) i za dopunsku opskrbu oko 4000 Židova u Jasenovcu (10 kuna dnevno po osobi). Zbog sve većeg priliva zatočenika u logore, ta je svota, npr., u siječnju god. 1942. narasla na 3,500.000 kuna mjesečno, dok su opskrba i plaće logorskih uprava i posada (što je također bilo na teret općina) iznosile mjesečno novih milijun kuna. Prema sačuvanim podacima vidi se da su židovske bogoštovne općine iz državne pomoći od veljače do lipnja god. 1942. dobile samo 5,600.000 kuna što nije dostajalo za pokriće troškova uzdržavanja samo jednog, npr., sabirnog logora. Pri tom treba ista i da su općine — uz zatočnike u logorima — pomagale i brojne židovske obitelji koje su dotadašnji hranitelji ostali bez namještenja, a morale su se brinuti i za opskrbu brojnih transporta koji su stizali s raznih sabirališta u veće centre (npr. Sl. Brod, Osijek, Sarajevo, Zagreb) na putu prema logorima.²²

Prema sačuvanim izvorima ukupno je za potrebe logora u Loboru Zagrebačka židovska bogoštovna općina isplatila 6,158.000 kuna; od toga je za nabavu hrane bilo utrošeno 3,658.000 a preostali dio (2,473.000 kuna) utrošen je na »ostale troškove«, tj. plaćanja članovima uprave, logorskoj straži i stalno namještenim radnicima, nabava opreme, sanitetskog, građevinskog, kancelarijskog i drugog materijala, troškovi prevoza, dostave, utovara i istovara vagnskih pošiljki.²³ Količina nabavljene hrane za logor bila je vrlo velika.²⁴ Osim tih nabavki u logor je stizala i znatna količina hrane, odjevnih i drugih predmeta u privatnim pošiljkama²⁵ i

²⁰ IHRPH, NG, 284/5201, 7925, 44698, 46432, 290/4839.

²¹ Ženski sabirni logor u Jakovu osnovan je u studenom 1941. godine. Bio je smješten u prostorijama napuštenog mlina »Cereale«, vlasništvo tamošnje biskupije. Prvi transporti židovskih žena i djece stigli su 2. XII sa 1197, odnosno 22. XII sa 668 osoba. U veljači god. 1942. iz logora u Staroj Gradiški prebačena je nova grupa od oko 1200 zatočenica, tako da je u logoru bilo više od 3000 osoba, od toga 874 djece. U logoru je od tifusa umrlo 687 žena. Do likvidacije logora dolazi u lipnju god. 1942. da bi se spriječio širenje zaraze, budući da se logor nalazio gotovo u samom središtu Jakova. Evakuacija je izvršena u tri transporta od 15. do 21. lipnja 1942. godine. Žene s djecom odvedene su u Jasenovac gdje su ubrzo sve likvidirane. Spasile su se samo one koje su u zimi 1941/42. odvedene u bolnicu u Osijek (Opš.: isto, kut. 284, 296, 299, 300).

²² Isto, 284/1879, 7877, 8282, 288/3769.

²³ Isto, kut. 299. Prema specifikaciji sačuvanih računa, priznanica, tovarnih listova, isplatnih naloga i slično.

²⁴ Tako je za potrebe logora bila nabavljena u vremenu od listopada 1941. do kolovoza 1942. ova količina osnovnih živežnih namirnica: 51.200 kg brašna, 6500 kg tjestenine, 16.160 kg krupice, 1830 kg soli, 2400 kg šećera, 12.800 kg masnog mesa, 5160 kg svježeg i 4800 kg suhog mesa, 76.750 kg krumpira, 46.400 kg raznog povrća, 31.000 l mlijeka, 84.000 komada jaja, 2200 kg svježeg sira, 2580 kg marmelade, 2300 kg svježeg, 1000 kg sušenog i 8500 kg južnog voća itd. (isto).

²⁵ Isto. Vidi se da je posljednja privatna pošiljka stigla u logor 31. srpnja 1942. jer se u sačuvanim izvorima nalazi popis od 322 imena na koja su stizale.

preko me unarodne organizacije Crvenog križa.²⁶ Pa ipak, usprkos svim tim koli inama hrane koja je stizala u logor, prehrana je bila vrlo slaba i nedovoljna. Uprava je ve i dio pošiljki oduzimala (i zatim preprodavala) a dnevne je obroke smanjivala gotovo do egzistencijalnog minimuma.²⁷ Npr. dnevni je obrok kruha bio 15 dkg po osobi, a samo radnice na težim fizičkim poslovima dobivale su 30 dkg, i to samo na temelju posebnih doznaka koje je uprava svakodnevno izdavala. Takvo drastično smanjivanje obroka nije, me utim, bilo uvjetovano nestašicom namirnica, jer se, npr., nakon likvidacije logora našlo znatnih količina zaliha hrane, od kojih se manji dio upotrijebio za opskrbu transporta na putu do njemačkih logora, a dio za prehranu židovskog sabirališta u Zagrebu (gimnazijska zgrada u Križanićevoj ul.). To se sabiralište ubrzo rasformiralo jer je na početku rujna god. 1942. i posljednji transport otišao na put u njemačke logore smrti.²⁸

Gornja Rijeka

Logor u Gornjoj Rijeci (nedaleko od Križevaca) osnovan je oko sredine studenog 1941. godine, nakon što je dio zatočnika iz Lobora prebačen u prostorije tamošnjeg starog dvorca pretvorenog u novi logor. Uprava Lobora i Gornje Rijeke bila je zajednička. Nije poznat točan broj zatočnika u tome logoru jer se u sačuvanim dokumentima donose ukupni (zbirni) podaci za oba logora. Na osnovi raznih izvještaja i drugih izvora može se sa sigurnošću ustvrditi da se u tom logoru nalazilo prosječno 200–400 osoba. Većinu su činile »zatočnice grčko-istočnjačke vjere« koje su u Gornjoj Rijeci zajedno s djecom bile sve do travnja 1942. godine.²⁹ Posredstvom organizacije Hrvatskog crvenog križa i Ministarstva udružbe NDH pokušalo se spasiti srpsku djecu iz logora nagovaranjem majki da dobrovoljno predaju svoju djecu u »državnu djecu zaštitu«. ³⁰ Uspjelo se, me utim, spasiti svega jedanaestoro djece. Ona su bila preuzeta 27. ožujka 1942. i prebačena u Zagreb gdje su smještene u barake (tadašnjeg) Zavoda za odgoj gluhoonijemih (Ilica br. 113). Sva su ta djeca ubrzo »kolonizirana«, tj. predana pojedinim obiteljima koje su ih dobrovoljno uzele u svoje domove.³¹ Iz logora je 30. ožujka 1942. veća grupa Srпкиnja

²⁶ Tako su, npr., preko portugalskog Crvenog križa iz Lisabona stigli paketi s više od 3000 kg voća i 370 sanduka konzerviranih namirnica.

²⁷ Uprava logora redovito je jedanput mjesečno slala nadležnim organima u Zagreb dnevne jelovnike s tri glavna obroka (posebno za dijetnu ishranu oboljelih). Obroci navedeni u tim jelovnicima bili su dostatni za svaku zdravu osobu kada se ne bi znalo da se nitko nije i hranio prema njima. Na osnovi toga nadležni su odbacivali sve optužbe o vrlo lošoj i nedostatnoj ishrani usprkos velikim količinama namirnica koje su stizale u logor.

²⁸ Tako je, npr., 11. kolovoza 1942. iz zaliha u Loboru u Zagreb bilo prenijeto oko 4000 kg brašna, 1000 kg graha, 300 litara jestivog ulja i dr. Isto, 291/5052, 5058.

²⁹ Nije poznat točan broj Srпкиnja. Prema izvještaju uprave logora od 19. XII 1941. u oba logora (tj. Loboru i Gornjoj Rijeci) nalazilo se ukupno 236 Srпкиnja (isto, 284/8173). Iz novih transporta koji su stizali u Lobor; gotovo u pravilu odvajale su se novopridošle Srпкиnje i upućivale u Gornju Rijeku. Tako su one zaista predstavljale većinu u logoru.

³⁰ Arhiv Hrvatske, Regesta dokumenata za historiju NOB-e, Zagreb 1964, I, dok. 145, str. 116.

³¹ Popis djece: IHRPH, NG, 285/3153.

s djecom — preko Zagreba³² — odvedena u Zemun gdje su slijedećeg dana predane »tamošnjim njemačkim vlastima na daljnji postupak«. ³³ U travnju iste godine i sve preostale Srkinje iz Gornje Rijeke prebačene su u logor u Loboru, a zatim su — 23. travnja 1942 — odvedene u Zagreb i smještene u Zavod za odgoj gluhonijemih. ³⁴ U tom je transportu bilo 58 žena i 20 djece, a prema nekim izvještajima svi su ubrzo pušteni kućama. Tako na pošti svibnja u Gornjoj Rijeci ostaju samo Židovke (njih 73) jer je i grupa od 7 žena »katolikinja« bila u to vrijeme odvedena u logor u Staru Gradišku budu i su »iste bile uhvaćene radi komunističke promi-
be«. Preostale Židovke sredinom svibnja iste godine prebačene su u Lobor. Tako je logor u Gornjoj Rijeci prestao postojati kao ženski sabirni logor. Prema obavijesti uprave »Gornja Rijeka može ostati u rezervi za slučaj da prispiju novi transporti«. ³⁵

I u ovom logoru ubrzo su se pojavile zarazne bolesti koje su nesmiljeno harale. Prvi se slučajevi tifusa pojavljuju odmah nakon osnivanja logora, a kao epidemija tifus je počeo harati u prosincu 1941. godine. Molbe za prijem bolesnica u obližnje bolnice na liječenje bile su odbijene iz istih razloga kao i u Loboru. Uprava je, npr., 24. siječnja 1942. obavijestila nadležne u Zagrebu da je »iz zatvorske bolnice otpušteno 8 zat-
enica kao zdrave, što dokazuje uspjeh rada logorske bolnice«, ali je nakon nekoliko dana u novoj obavijesti morala priznati da se svakodnevno javljaju novi bolesnici. Kada su u travnju god. 1942. zabilježena nova 64 oboljenja, za neko je vrijeme bilo obustavljeno tada već namje-
ravano preseljenje svijeta u Lobor. Koliko je bilo smrtnih slučajeva u samom logoru nije poznato. Ne treba sumnjati o velikom postotku mortaliteta jer se — prema saopćenim izvještajima — vidi da je epidemija tifusa upravo u Gornjoj Rijeci uzela velikog maha, pošto su oba — i jedina bunara — s pitkom vodom bila zaražena od samog osnutka logora. ³⁶

Logor je opskrbljivan iz kontingenata hrane za Lobor (izuzev već ih vagonskih pošiljki koje su stizale direktno), odabrane namirnice za logorsku posadu nabavljale su se i u samom mjestu. Privatnim paketima stiglo je nešto više od 1700 kg hrane. Ukupno je za izdržavanje logora bilo utrošeno oko 162.000 kuna, od toga za nabavu hrane 111.000 kuna, a ostalo za druge potrepštine. ³⁷ Poslije likvidacije logora, preostale namirnice prebačene su u Lobor, a nešto i u Zagreb. ³⁸

³² Prema Popisu ratom postradale djece koja su došla odnosno proputovala kroz Zagreb i bila na brizi kod Prihvatne stanice Crvenog križa Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača od 19. XII 1945. (IHRPH, AFZ, kut. 23) tog je dana u Zagreb iz Gornje Rijeke došlo navodno 86 žena i 58 djece, tj. ukupno 144, a ne 147 kako stoji u izvještaju logorske uprave (isto, NG, 292/6079). Nije nam poznato koji je od dvaju izvještaja vjerodostojniji.

³³ Iz te grupe mlade su žene bile odvedene na prisilni rad u Njemačku a svi ostali u logore u Srbiju (Zemlje Hrvatske u NOB-i, n. dj., II, 366).

³⁴ IHRPH, AFZ, kut. 23. Prema: Popisu . . . (v. bilj. 32).

³⁵ Isto, NG, 288/3746, 3811, 292/3711, 5649.

³⁶ Isto, 284/8385, 285/725, 1051, 286/1302, 288/3681.

³⁷ Npr. u razdoblju od siječnja do travnja god. 1942. u logor je stigla - uz ostalo - pošiljka od 1500 kg brašna, 1600 kg povrća, 5500 kg krumpira, 2500 komada jaja i dr. Specifikacija u kut. 288, 289.

³⁸ Među ostalim predato je zagrebačkoj Židovskoj bogoštovnoj općini i 2 vagona ogrjevnog drva (isto, 299/5557).

Zgrada »židovskog dvorca« u Gornjoj Rijeci ostaje prazna do lipnja god. 1942. kada se u njemu osniva »Dje ji dom za izbjegli ku djecu«. Zvjerski postupci u ustaškim logorima postali su op enito poznati, pa su ustaške vlasti pod pritiskom javnog mnijenja, a svakako na sugestiju Nijemaca i uz njihovu privolu, od ljeta god. 1942. dozvolile pojedinim ekipama Crvenog križa iz Zagreba da u logorima Jasenovca i Stare Gradiške preuzimaju tzv. kozara ku djecu.³⁹ Za tu su djecu osnivani posebni dje ji logori koji su figurirali pod nazivom »dje jih domova« ili »prihvatišta za djecu izbjeglica«. Da kamuflaža bude potpunija, pri tom su se koristili organizacijom Crvenog križa i Ministarstvom udružbe NDH koje je preuzelo opskrbu tih logora. Sigurno je da su ustaše željeli stvoriti utisak da se u tim specijalnim »dje jim ustanovama« vodi i specijalna briga o djeci. Tada je zapo ela velika i humana akcija spašavanja tisu a i tisu a djece; akcija u kojoj su se angažirali mnogobrojni pojedinci, ustanove i organizacije,⁴⁰ o emu e kasnije biti više rije i.

U Gornju Rijeku prvi transport od 100 »najljepših i najzdravijih dje aka« iz Uštice⁴¹ (jednog od logora Jasenovca) stigao je 24. lipnja 1942. godine. Nešto kasnije — 2. srpnja — iz istog logora stiglo je ponovo oko 100 dje aka, a dva dana zatim iz Stare Gradiške⁴² i nova grupa od 200 dje aka.⁴³ Zapovjedništvo logora i »odgajatelji« bili su lanovi omladinskih ustaških organizacija,⁴⁴ dok je »pomo no osoblje« sa injavalo desetak studentica Zagreba kog sveu ilišta koje su morale — za vrijeme ljetnih praznika — »vršiti obveznu praksu«. ⁴⁵ One su, me utim, ubrzo

³⁹ Ofenziva na Kozaru po ela je 10. lipnja 1942. i u njoj je — prema statisti kom pregledu — bilo uhva eno oko 68.000 civilnog stanovništva. Među njima je bilo i 23.858 djece od kojih je oko 11.000 stradalo po logorima. (*D. Luki*, Kozarsko djetinjstvo, Beograd 1973, 4, 6).

⁴⁰ Djeca su u tim sabiralištima imala ostati kra e vrijeme (»nakon provedenoga zdravstveno-zaštitnog roka«) a zatim ih se — prema uredbi Ministarstva udružbe od 23. VIII 1942. - trebalo dati »na odgoj i to:

1. Roditeljima, u koliko ne postoje politiki razlozi protiv ove predaje.
2. Hrvatskim i katoli kim, selja kim i gra anskim obiteljima.
3. Državnim i posebni kim dje jim domovima i odgojnim zavodima, ako to zahtijevaju posebni razlozi. Dojen ad i mala djeca, za koju ne postoje potrebni podatci, imadu se proglasiti nahodima i s njima postupati prema postoje im zakonima [...]. Sva [...] djeca smatraju se pitomcima Državne dje je zaštite ministarstva udružbe« (*Zene Hrvatske u NOB-i, n.dj., II, 377*).

⁴¹ U lipnju god. 1942. u sabiralištu u Uštici nalazilo se oko 8000 žena s djecom. Logor je rasformiran dva mjeseca kasnije, a transporti zato enica otišli su u sabiralište u Lipik (*Isto*, 373).

⁴² Ra una se da je kroz logor Stara Gradiška prošlo oko 10.000 djece. Koliko ih je od njih spašeno nije to no poznato. Utvr eno je da je samo u ljetu god. 1942. iz logora bilo odvedeno 3591 dijete i smješteno u dje je logore u Jastrebarskom i Sisku, a manji broj u Zagreb. Koliko je iz te grupe kasnije umrlo ili bilo spašeno tako er nije poznato. Objavljena sje anja daju potresnu sliku stradanja djece u tom logoru, a govore i o trovanju plinom 800 do 2000 djece u 1942. godini (*Z. Tkalec*, Stara Gradiška, *Vjesnik*, 18. V 1945; *R. Rupi*, Ženski logor Stara Gradiška, *Vjesnik*, 25. V 1945).

⁴³ Isto kao bilj. 34.

⁴⁴ *Zene Hrvatske u NOB-i, n. dj., II, 374-375.*

⁴⁵ Ustaše su nastojali provesti op i nadzor nad srednjoškolicima i studentima prvih godina i izvan školske nastave. Kako je škol. god. 1941/42. uslijed neredovite nastave, koja je zbog nedostatka ogrjeva bila prekinuta u zimskim mjesecima, bila završena 14. srpnja, a nova zapo ela ve 16. kolovoza, za vrijeme tih kratkih ljetnih

i same dijelile jednako tešku sudbinu s djecom. Naime, odmah nakon dolaska prvog transporta, pojavio se i tifus koji je ubrzo prerastao u epidemiju budu i da su ta djeca smještena u iste (nedezinficirane) prostorije u kojima je do nedavna harala ta opaka bolest. Ubrzo dolazi do pomora takvih razmjera da je oko sredine kolovoza iste godine zapovjedništvo logora napustilo Gornju Rijeku, a preživjelu djecu preuzima osoblje Crvenog križa iz Zagreba i u dramati nim okolnostima prebacuje ih u Zagreb. O broju djece koja su stigla iz Gornje Rijeke postoje različiti podaci ali je utvrđeno da je na zagreba kom kolodvoru odvojeno oko 50 najteže oboljelih dje aka. Njih su svim raspoloživim sanitetskim kolima odvezli u bolnice, ali su svi do jednoga ubrzo umrli. Ostalu djecu, njih 100 do 150, hitno su aktivistkinje Crvenog križa s lije nicima odveli u logor u Jastrebarsko gdje su smještena u karantenu, budu i da su sva bila zaražena tifusom. Usprkos gotovo beznadnom stanju u kojem su se nalazila, medicinsko osoblje uspjelo ih je spasiti.⁴⁸

Tako je po drugi put u jednoj godini logor u Gornjoj Rijeci prestao postojati, a u dvorištu starog zdanja pove ao se broj skupnih grobnica za više od stotinu malih leševa.

Jastrebarsko i Reka

Dje ji logori u Jastrebarskom i Reci bili su — uz logor u Sisku⁴⁷ — najve a dje ja sabirališta u Hrvatskoj. Na po etku srpnja god. 1942. iz Zagreba je u logor Stara Gradiška bilo upu eno 16 sestara Crvenog križa koje su preuzele nekoliko stotina djece da bi ih preko Zagreba

praznika sva je školska omladina i dalje zadržana na okupu. Me u ostalim, u enice viših razreda gimnazije i studentice prvih godina morale su raditi mjesec dana kao tvornice radnice, na mjestu onih radnica koje su u to vrijeme bile na dopustu, ili su studentice bile upu ene na rad i to kao bolni arke, njegovateljice u previjalištima i dje jim domovima i si. (*N. Lengel-Krizman*, *Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu u toku rata*, Zagreb u NOB-i i socijalisti koj revoluciji, Zagreb 1971, 152).

⁴⁶ Prema: Popisu ... (v. bilj. 32) stoji da je u Zagreb 14. kolovoza 1942. iz Gornje Rijeke stigla grupa od 301 dje aka. Me utim, svi drugi izvori (IHRPH, AFZ, kut. 23; *Zene Hrvatske u NOB-i*, n. dj., II, 375,384-385) slažu se u broju od 100 do 150 oboljele djece odvedene u karantenu u Jastrebarsko, odnosno o broju od 50 umrlih u bolnicama u Zagrebu. Ra una se da je u Gornjoj Rijeci umrlo oko 140 dje aka (*Ve ernji list*, 4. VI 1975) što - uzeto zajedno - odgovara približno ukupnom broju od 400 djece koja su boravila u gornjorije kom logoru. Pretpostavljamo da je u Popisu ... od 14. VIII 1942. vjerojatno rije o još nekoj drugoj dje joj grupi pridodatoj ovoj iz Gornje Rijeke.

⁴⁷ »Prihvatište za djecu izbjeglica« u Sisku osnovano je u srpnju god. 1942. kada - 29. VII - stiže prvi transport od oko 1200 djece iz logora Mlaka. U vremenu od rasformiranja logora - sije anj 1943. - kroz logor je prošlo nekoliko tisu a djece. Od toga ih je u samom logoru umrlo 1631, a do rujna iste godine predano je pojedinim obiteljima ili vra eno rodbini 1702, dok ih je 2296 preba eno u Zagreb (u 8 transporta u vremenu od 22. rujna 1942. do 8. sije nja 1943. godine). Ve inu te djece prihvatile su obitelji, samo je manji dio - nekoliko stotina - preuzela organizacija »Caritas« (isto kao bilj. 34; *Zene Hrvatske u NOB-i*, n. dj., II, 378-383). Ina e, »Caritas« je bila organizacija pod vrhovnim vodstvom rimokatoli ke kurije (osnovana 1923. u Zagrebu) i za vrijeme rata vrhovni je nadzor nad njom pripadao zagreba kom nadbiskupu, dok je operativnim dijelom poslova upravljao kanonik Milostislav Ciko. Opš. o nehumanom postupku npr. asnih sestara koje su radile u »Caritasu« i o korupciji u toj ustanovi: Isto, 377-378; V. *Novak*, *Magnum Crimen*, Zagreb 1948, 824-830.

odvele u novoosnovani dječji logor u Jastrebarsko. Nakon putovanja, koje je trajalo više od 24 sata, transport sa oko 650 djece stigao je 12. srpnja 1942. u Zagreb. Na putu je umrlo 17 djece, a prilikom raskuživanja na zagrebačkom kolodvoru umrlo ih je daljnjih trideset. Najteže oboljela djeca — njih 37 — prenijeta su u bolnice, ali su sva ubrzo umrla, dok je ostali dio transporta istog dana produžio u Jastrebarsko.

Taj se logor sastojao od tri dijela: barake za smještaj zdravije i jače djece (prije su te barake služile za staje u kojima su se nalazili konji talijanske vojske), bolnice (u dvorcu grofova Erdödy) i karantene (u franjevačkom samostanu).⁴⁸ Iz prvog transporta odmah je izdvojena velika grupa djece i smještena u bolnicu a ostali su morali biti smješteni u prljave i neuređene barake. Slijede ih dana, meštaci, potom su stizali novi transporti. Tako: 13. i 14. srpnja 770 djece iz logora u Staroj Gradskoj, 31. srpnja 850 djece iz logora Jablanac, odnosno 5. kolovoza 800 djece iz Mlake⁴⁹ (logori u Jasenovcu) i konačno 14. kolovoza i posljednji transport djece aka iz Gornje Rijeke. Budući da su barake i bolnica u Jastrebarskom bile već prvim transportima popunjene do maksimalnog kapaciteta, trebalo je hitno pronaći nove prostorije za smještaj novih grupa. Tada su pronađene napuštene »talijanske« barake u obližnjem selu Reka (3 km od Jastrebarskog) i u njima smješteno oko 2000 djece. Upraviteljica oba logora bila je njena sestra, poznata po nehumanom i surovom postupku prema djeci, ali i prema svem onom mnogobrojnom medicinskom i drugom osoblju koje je činilo sve da bi spasilo tu nevinu djecu.

Treba spomenuti da su djeca u oba logora stizala iznurena i gotovo gola, a unaprijed nije bilo ništa pripremljeno ni za njihov smještaj ni za prehranu. Barake nisu bile opremljene, još su bile pune izmetina, bez struje, vode, osnovnih sanitarnih prostorija itd., za ishranu je bilo nabavljeno samo nešto živežnih namirnica (kukuruzno brašno, npr.). Zbog toga je osoblje Crvenog križa, uz pomoć okolnog stanovništva, usprkos prijetnjama upraviteljice, krišom pokušavalo nabaviti te improvizirane namirnice i nabavljati hranu (prvenstveno mlijeko koje su okolni seljaci dobrovoljno davali), pokrivače i dr. Pri tom treba imati na umu da su djeca bila fizički potpuno iscrpljena od boravka u prijašnjim logorima i da su bolovala od niza raznih bolesti. Sliku zdravstvenog stanja te djece najbolje ilustrira broj bolesti. Konstatirano je oko 400 slučajeva dizenterije (i to najteže vrste); oko 300 slučajeva ospice (sa ili bez upale pluća); oko 200 oboljenja tifusa; veoma mnogo skorbuta (i to najtežeg oblika s ispadanjem zubi); oko 200 slučajeva difterije; 100 zaušnjaka, a neobično je bilo mnogo gnojnih infekcija. Visok mortalitet u logoru posljedica je kombinacije tih bolesti jer je većina djece bolovala od nekoliko bolesti najednom. U oba logora, prema izvještaju Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, nijam se poda-

⁴⁸ Do osnivanja karantene dolazi tek 15. kolovoza 1942. dolaskom djece iz Gornje Rijeke.

⁴⁹ Npr. u logoru Mlake na početku kolovoza godine 1942. nalazilo se osim 3645 žena i 393 muškarca i 5531 djece. Od 3. do 5. kolovoza iste godine iz tog je logora spašeno svega 2106 djece koja su bila odvedena u Jastrebarsko i Sisak i 106 djece smještene u prihvatilišta u Zagrebu. Sudbina ostale djece iz logora Mlake nije nam poznata (Žene Hrvatske u NOB-i, n. dj., II, 373).

cima služili, u srpnju god. 1942. umrlo je 153 djece, u kolovozu daljnjih 216, u rujnu 67 i u listopadu 8 djece, dok je u bolnicama u Zagrebu za to vrijeme iz logora umrlo svega petoro djece, tj. ukupno je od srpnja do kraja listopada god. 1942. umrlo 449 djece i djevojica do 14 godina. Mrtvu djecu pokapalo se — po desetak zajedno — u drvenim sanducima (za šere!) uz ogradu logora.⁵⁰

Borci IV kordunaške brigade napali su 26. kolovoza 1942. Jastrebarsko u kojem nije upravo u to vrijeme bilo ja ih neprijateljskih snaga, budući da su bile u jednoj od akcija na Plješivici. Partizani su ušli u logor i odveli sa sobom veći broj zdravije i snažnije djece na Kordun i dalje u Bosnu, gdje su našla smještaj u dječjim domovima na osloboenom području. O broju tada odvedene djece postoje razni podaci, ali je sigurno da je bio nekoliko stotina.⁵¹ Uz to, iz logora je spašeno daljnjih 1637 djece koju su uzeli građani Zagreba, Jastrebarskog i okolni seljaci, dok je oko 500 djece »bilo kolonizirano po Karitasu«.⁵² U bolnici (zgrada dvorca) ostalo je i dalje oko 300 djece koja su tu do ekala i osloboenja.⁵³ Dječji logori u Jastrebarskom i Reči rasformirani su u studenom god. 1942. i kroz njih je prošlo 3336 djece; od toga je spašeno — prema podacima Zemaljske komisije — 2887 djece i djevojica u dobi od 6 mjeseci do 14 godina.

Zagreb

U Zagrebu su u toku god. 1942. bila osnovana tri sabirališta i jedan ilegalni dječji dom za djecu koja su tog ljeta i jeseni stizala iz drugih logora. Kada je riječ o spašavanju djece i pružanju pomoći i transportima civilnog stanovništva na njihovu putu za logore, internaciju i prisilni rad u Njemačku, preseljavanju itd. potrebno je ista i djelovanje

⁵⁰ Isto, 385-386. Međutim, D. Luki (Kozarsko djetinjstvo, n. dj., 51) navodi da je 468 djece pokopano uz ogradu mjesnog groblja, dok se na spomeniku u Jastrebarskom nalazi podatak o 846 »mladih života [...] (što je) svirepo uništio ustaški teror 1942. godine« (Isto, 53). Nedostaju nam izvori da bismo sa sigurnošću utvrdili koji je od tih podataka najtočniji.

⁵¹ O broju tada odvedene djece najčešće se spominju podaci od 700 do 727 djece (usp. Zbornik NOR-a, t. V, knj. 32, 423; T. Mikuli, Sjećanja i zapisi, Zagreb 1967, 105; D. Luki, Kozarsko djetinjstvo, n. dj. 49; M. Kolari, Za veliki susret najmlađih, Kaj, 1-2/1975, 54 i dr.), međutim, prema zapisnicima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, broj tada odvedene djece iznosio je oko 450 (Zene Hrvatske u NOB-i, n. dj., II, 389).

⁵² Isto.

⁵³ Djecu su u toj bolnici i dalje njegovale u enice (tadašnjih) škole sestara pomoćnica, zatim škole za odgajateljice, škole za nastavnice malih škola i sestre Crvenog križa. Sestre, kao nadzornice, nastojale su onemogućiti njihov human postupak pri radu i njezi pa su na pojedina bolnička odjeljenja postavljale njima odano osoblje. Kako ni to nije pomoglo — a da bi se spriječila i daljnja požrtvovna njega djece — uklonile su svo civilno osoblje i namjestile kao bolničke arke i njegovateljice samo sestre. Međutim, djeca su veći dio bila oporavljena da gotovo smrtnih slučajeva nije bilo. Posljednjih ratnih godina ona su i dalje ostala u zgradi dvorca »kao pitomci dječjeg doma« sve dok ih 9. svibnja 1945. — skrivene u podrumskim prostorijama — nisu oslobodile partizanske jedinice (f. Šinko, Dječji dom u Jastrebarskom, Vjesnik, 12. VII 1946).

zagrebačke partijske organizacije. Ona je okupila širok krug aktivista i uz zaista masovnu podršku građana već od prvih dana okupacije poela raditi na tim zadacima. Naime, okupator je na zagrebačkim kolodvorima osnovao već na polovici god. 1941. prihvatne stanice Crvenog križa koje su imale poslužiti kao raskružne stanice za sve transporte-vlakove. Zagrebačka partijska organizacija i neke druge organizacije narodno-oslobodilačkog pokreta (prvenstveno Narodne pomoćnice i AFZ), stvaraju na tim stanicama svoje punktove i uporišta i ona postaju od potkraj god. 1941. mjesta odakle antifašisti mogu kontrolirati transporte, uspostavljati veze sa zatočnicima i pomagati im. Te su prihvatne stanice odigrale osobito značajnu ulogu upravo u akciji spašavanja djece jer su se gotovo svi transporti zaustavljali u Zagrebu. U prvim antifašističkim grupama, koje su radile na spašavanju djece, bile su aktivistkinje Crvenog križa.⁵⁴ Postepeno se na tom humanom poslu okuplja sve veći broj ljudi, širi krug simpatizera i osnivaju se antifašističke grupe i odbori Narodne pomoćnice u svim ustanovama i mjestima kamo stižu takvi transporti. Osnivaju se i u tzv. prihvatnim stanicama za izbjeglice, koje su zapravo »trijažne« stanice za transporte sastavljene u vrijeme neprijateljskih kaznenih ekspedicija, i u onim ustanovama koje su po svojoj funkciji bile uklopljene u rad oko interniranja djece (npr. Glavni odbor Crvenog križa, Ministarstvo udružbe, Centri za kolonizaciju djece, Središte medicinskih sestara, Škola za odgajateljice, Zarazna i druge bolnice itd.). Tako je pri spašavanju te djece bio angažiran veoma velik broj ljudi, naročito iz zdravstvene i socijalnih službi, koji su u tom radu pokazali nevjerovatno mnogo požrtvovanja i hrabrosti, rade i danonoćno u teškim uvjetima samo da spasu što veći broj te djece.

Jedno od najvećih sabirališta bilo je u dvorišnim barakama (tadašnjeg) Zavoda za odgoj gluhonijemih (Ilica 113). Prve grupe žena s djecom boravile su u tome sabiralištu samo kraće vrijeme, i to u vremenu od 27. ožujka do 23. travnja 1942. godine.⁵⁵ U lipnju iste godine pristižu nove brojnije grupe: 14. VI oko 220 djece, 25. VI i 29. VI oko 400 žena i 180 djece.⁵⁶ Bio je to posljednji transport iz kojeg su izdvojene žene i tu smještene jer ono od kolovoza iste godine postaje isključivo dječje sabiralište. U kolovozu su pristizala djeca iz jasenovskih logora i Stare Gradiške, a od rujna—listopada i djeca iz logora u Sisku, Jastrebarskom i nekih drugih sabirališta (Španovice, Prozora, Broda i dr.). Prema izvještaju upravitelja Zavoda u cijeloj 1942. godini ukupno je kroz to prihvatilište prošlo 5612 djece u dobi od 1 do 16 godina. Isti izvještaj sadrži i statističke podatke o bolestima i smrtnim slučajevima iz kojeg se vidi da su ta djeca bolovala od 38 raznih bolesti u 30.264 slučajeva. U samom Zavodu umrlo je 157 djece, a 215 upućeno je na liječenje u zagrebačke bolnice.⁵⁷ Sva ostala djeca predana su građanima ili vraćena rodbini,

⁵⁴ Opš.: S. Stojković, Materijali za povijest Crvenog križa (umnoženo kao rukopis), Zagreb 1971, 41-49; Zene Hrvatske u NOB-i, n. dj., II, 370-391, 394-395.

⁵⁵ V. str. 8-9 ovog priloga.

⁵⁶ Odnosi se na žene i djecu vraćenu zbog bolesti iz Maribora, odnosno Linza (Austrija) iz velikih transporta koji su odvozili logoraše iz Stare Gradiške na prisilni rad u Njemačku.

⁵⁷ Zene Hrvatske u NOB-i, n. dj., II, 391, 394-395.

osim 18 ili 20 djece »koje gra ani nisu mogli uzeti iz straha da im ne umru na rukama«. ⁵⁸ Ta je grupa djece tada bila odvedena u ilegalno dje je sklonište na Perjavici.

Na Josipovcu (danas ulica I. G. Kova i a) nalazilo se tzv. Prihvatište državnih dje jih kolonija (s oko 60 kreveta) i Dom za majke i dojen ad (s oko 40 kreveta). To su bila jedina raspoloživa mjesta za dojen ad u Zagrebu i u njima su boravila samo zdrava djeca dok bi se bolesna odmah smještavala u bolnice. Me utim, situacija se u ljetu god. 1942. potpuno mijenja. Prve grupe — njih 30 do 35 — od nekoliko dana do tri godine, stigle su iz logora Stara Gradiška 3. srpnja. Nešto kasnije — 11. i 13. srpnja — stigle su nove grupe iz istog logora u dobi od 2 do 8 godina, a zatim 3. kolovoza iz logora Mlaka i 17. istog mjeseca ponovo iz Stare Gradiške. U rujnu su po ela stizati djeca i iz logora Sisak. Iz tog logora stigao je posljednji transport 17. listopada 1942, i to je ujedno bila i posljednja grupa djece smještena u tim ustanovama. Ukupno je na Josipovac došlo oko 800 djece, a ra una se da ih je umrlo oko 530. Medicinsko je osoblje nastojalo ve kod dolaska transporta da odmah — direktno iz vlaka — što više te najmanje djece preda gra anima koji su tražili i uzimali djecu. Od te djece samo ih je nekoliko umrlo, dok su se ostala, nakon dužeg lije enja, ipak spasila. Ostala djeca smještavana su na Josipovac, ali usprkos stru noj njezi, dojen ad je umirala nakon dan-dva tako da su kreveti i i prostorije od transporta do transporta bili prazni. Treba naglasiti da su ustaše i tu najmanju djecu dovodili iz logora »marvinskim« vagonima, a putovanje je trajalo i nekoliko dana. Natrpani u zatvorenim vagonima, na putu nisu dobivali ni vodu, a od hrane tek nešto malo kruha koji su im na ponekim usputnim stanicama ubacivali ljudi duž pruge kojom je transport prolazio. Dojen ad, ako je i preživjela do Zagreba, zbog teške atrofije umirala je u najkra em vremenu. Izlije iti se, prema tome, moglo samo stariju i otporniju djecu, pa su zapravo samo ona i preživjela. Umrla djeca pokopana su kao bezimene žrtve, jer su bila obilježena samo brojem, a ako je na cedulji obješenoj oko vrata i bilo zapisano ime, te su ceduljice na putu nestajale — djeca su ih pojela! ⁵⁹

Tzv. Jeronimska dvorana (Tomislavov trg 21) tako er je služila kao prihvatilište za žene i djecu. Prva grupa od 224 žene, iz logora Stara Gradiška (vra ena iz transporta za Njema ku), stigla je 14. lipnja 1942. i nakon boravka od nekoliko dana ponovo je vra ena u logor. ⁶⁰ Djeca iz istog logora stigla su 17. kolovoza, a posljednja grupa od 172 djece iz logora u Sisku došla je 30. rujna 1942. godine. ⁶¹ Koliko je ukupno djece prošlo kroz to sabiralište nije poznato, a isto tako nije poznat ni broj umrlih. Pretpostavlja se da je ve ina te djece umrla, a spasila su se samo ona koju su uzeli gra ani. Djeca su i ovdje umirala iz istih razloga kao i u ostalim sabiralištima: fizi ki potpuno iscrpljena, bolesna, neishranjena, puna ušiju i nevjerojatno prljava. Kod djece,

⁵⁸ Z. Sremec, Ilegalna partizanska dje ja bolnica na Perjavici u Zagrebu, zbornik: etrdeset godina, VII, Beograd 1961, 449.

⁵⁹ Zene Hrvatske u NOB-i, n. dj., II, 389-390.

⁶⁰ V. bilj. 56.

⁶¹ Prema: Popisu ... (bilj. 32).

osobito one najmlađe, nisu djelovali više ni instinkti, npr. glad. Djeca su odbijala svu hranu, pa čak i mlijeko koje su im davale medicinske sestre.⁶²

Mnogobrojne izjave medicinskog i drugog osoblja, sje anja preživjele djece, i ostali izvori potresna su svjedočanstva o — danas gotovo neshvatljivim — patnjama i kalvariji kroz koju su ta djeca prolazila u ustaškim logorima, bez obzira kako su se službeno nazivali.

Iako je građanstvo Zagreba masovno uzimalo djecu iz spomenutih sabirališta, ipak je određeni broj teško bolesne djece, koju se više nije moglo smjestiti u dječje odjele zagrebačkih bolnica jer su bili prepuni, ostao i dalje nezbrinut. Zbog toga je zagrebačka partijska organizacija prišla spasavanju te djece tako da je u (tadašnjoj) okolini Zagreba — na Perjavici — pronašla ove u stambenu zgradu, vlasnici koje su je dobrovoljno ustupili za »dječju bolnicu«. Posredstvom simpatizera-lijenika nabavljena je oprema iz bolničkih magazina, hrana, odjeća i obuća nabavljala se iz dobrovoljnih priloga i iz sredstava koja su davale pojedine organizacije NOP-a u Zagrebu. Stručnu njegu preuzeli su zagrebački liječnici i medicinske sestre. Prva grupa od dvadesetak djece dovedena je oko sredine ljeta god. 1942. iz Zavoda za odgoj gluhonijemih, a zatim i iz drugih sabirališta ponovo dvadesetak djece. Oni su djeca bila prenijeta na Perjavicu »podvrgnuta su najboljem liječenju i prehrani i brzo su se oporavila [...]. Bila je to uistinu prava bolnica (iako ilegalna), u kojoj su se primjenjivale tadašnje najmodernije metode liječenja.«⁶³ Ta je bolnica normalno funkcionirala sve do oslobođenja i nijedno dijete nije u njoj umrlo.⁶⁴ Na početku god. 1944. sestre njegovateljice napustile su bolnicu, a oporavljena i zdrava djeca tada su pod stručnim nadzorom u obližnje škole razreda osnovne škole, tako da su poslije oslobođenja mogla nastaviti redovno školovanje. Tako se bolnica, zapravo, postepeno pretvorila u pravi dječji dom. Poslije oslobođenja sva su djeca predana roditeljima i rođacima. Treba posebno naglasiti da su za postojanje te bolnice znali mnogi ondašnji stanovnici kao i ilegalci i aktivisti iz Zagreba, a da se ipak nije našao ni jedan koji bi je prokazao.

Ovaj prilog predstavlja prvi pokušaj da se na osnovi neobjavljene arhivske građe i literature prikažu logori i sabirališta u Zagrebu i sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Pri tom smo se ograničili samo na iznošenje fotografije ne ulazeći u bliže razmatranje, u najmanju ruku nehumanog, a isto upravo bestijalnog, postupka u logorima. Ne bora ko stanovništvo, osobito djeca, nije bilo izuzeto od ustaškog terora što je i istaknuto u ovom prilogu.

⁶² Zene Hrvatske u NOB-I, n. dj., II, 394-395.

⁶³ Opš.: Z. Sremec, n. rad, 448-451. *

⁶⁴ U Zagrebu je — prema izvještaju Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača — umrlo ukupno 716 djece (IHRPH, AFZ, kut. 23). Kroz Zagreb je od 27. ožujka 1942. do 8. siječnja 1943. prošlo 13.115 djece na putu iz logora do novih sabirališta, tj. djece iz logora. Najveći broj njih bio spašen.

Vladimir Kapun

Okupatorski zatvori u akovcu

Otkada je u trinaestom stoljeću u današnji akovec osnovan (ili možda samo obnovljen), postao je i razvijao se u centar ovoga kraja u političkom, administrativnom, kulturnom, ekonomskom i svakom drugom pogledu. Stari grad, veliko zdanje iz šesnaestog stoljeća, veći u svom feudalnom karakteru i namjeni sadrži i pojam zatvora. Iako nedostaju pismeni podaci, po analogiji¹ se može zaključiti da su i ovdje imali manji ili veći prestupnici iz redova kmetova i feudalnih podanika Zrinskih², Althanna³ i Feštetića⁴. U doba ratova s Turcima i drugih vojnih pohoda akoveci i velikaši sigurno su im ovamo dovodili zarobljenike koji su u prostorijama iza zidova debelih od jednog do četiri metra čekali sudbinu punu neizvjesnosti. Upravo to potvrđuje i uvešteni Evlija Čelebija u svojim »Putopisima«; on je 1660. godine došao i u akovec da za »dvanaest srijemskih kola« dragocjene robe i pet urkova samura otkupi iz ropstva bihačkog kapetana Mustaj-bega Hasumovića kojega je ovdje našao okovan s »dvanaest oka gvožđaka«⁵.

S razvitkom policijskog, žandarmerijskog i sudskog sistema za vrijeme stare Jugoslavije i zatvori su se reorganizirali. Stoga su i zatvorenici, veći prema vrsti i kategoriji, bili smješćavani u zatvore tadašnjeg suda⁶,

¹ Stariji akovčani i Meimurci tvrde da su nakon 1918. godine u hodnicima prostorijama Starog grada, a naročito kod različitih kopača, nailazili na brojne ljudske kosture. Smatraju da su to bili ostaci pomrlih i ubijenih u feudalnim zatvorima.

² Zrinski su držali Meimurje od 1546. do 1691. godine. Nikola Šubi Zrinski je oko 1560. sagradio utvrde i palaču u današnjem Starom gradu.

³ Obitelj Althann bila je vlasnik akovca od 1719. do 1791. godine. Poslije potresa 1738. godine dala je zgradama Starog grada izgled kakav imaju i danas.

⁴ Feštetići su kupili Stari grad 1791, praktički ga napustili oko 1850, a prodali ga 1923. godine. U njihovo doba, poslije 1870. godine, u Starom gradu su se smjestile neke službe državnih vlasti (kotarska oblast, policija, zatvori) i učiteljska škola.

⁵ *Evlija Čelebija: Putopisi, Odlomci o jugoslavenskim zemljama, I, preveo Hazim Sabanović, Sarajevo 1954, str. 272-273.*

⁶ U dvorištu današnjeg Općinskog suda u Ulici M. Pijade.

policije⁷ i žandarmerije⁸, a oni važniji i teži, posebno politički, otpremani su u zatvore Okružnog suda u Varaždinu.⁹

Okupacione vlasti Kraljevine Mađarske donijele su 16. travnja 1941. u Međimurje ponovo svoj žandarski sistem, sličeći onome kakav je bio ovdje prije oslobođenja 1918. godine. Za tu se žandarmeriju govorilo da je svemoćna, pa je i država nazivana žandarmerijskom. Njezini su žandari za Međimurce bili poseban pojam strogosti, surovosti i okrutnosti. Stariji su ljudi nerijetko znali pri tome kako su se i »kokoši skrivale kad su žandari išli iz sela«. Sigurno u toj hiperboli ima i aluzije na pijetlove perjanice koje su žandari nosili na šesirima. Međutim, činjenica je da se strah od uniformi žandara s neobičajno dugim bodežima, koji su se uvijek kretali samo uz oba ruba ceste, osjeća još i nakon dvadeset trogodišnjeg njihovog odsustva iz Međimurja (1918—1941). Za sve to vrijeme sa uvala se u narodu i uzrečica: »e te žandar za ruku prime, bu ti krv z potplatov curela« — Ako te žandar uhvati za ruku, iz tabana te ti krv teče i. Takvo mišljenje Međimuraca odnosilo se i na policiju, vojsku i sve ostale što su nosili uniforme te vrste. Prema tome, veća je i pojava takvih ljudi činila ne mali psihološki pritisak na stanovništvo ovoga kraja, iako su mladi i s manjom ili većom nevjericom slušali takva pripovijedanja.

Mađarske okupacione vlasti već su prvih dana poslije dolaska uvidjele da narod Međimurja ne prihvaća njihovu brigu i želju za povratak ovoga kraja pod okrilje krune Sv. Stjepana. U nacionalno najviše u hrvatskom kraju, kakvim Međimurje priznaju sve statistike¹⁰, nisu bile prihvaćene teorije o posebnoj »megymurszkoj narodnosti« ni o posebnom »megymurszkom jeziku«, koji su po etničkoj pripadnosti tobože bliži i srodniji s mađarskim nego s južnoslavenskim.¹¹ Međimurcima su još manje bila prihvatljiva obe anegdote o drugom imenju, boljem položaju radnika i seljaka u novom poretku koji su Evropi obećavali Hitler, Mussolini i njihovi sljedbenici, a među njima i mađarski regent Miklos Horthy. Osim toga, narod Međimurja dobro je poznao prilike u tadašnjoj Mađarskoj, jer su mnogi Međimurci redovito odlazili u tu zemlju radi obradivanja svojih vinograda na prekomurskim brežuljcima. Vidjeli su i znali da u njoj ima još mnogo elemenata feudalizma koji je s ove strane jugoslavensko-mađarske granice ipak već bio prošlost. Stoga su tražili i otkivali

⁷ U prizemlju današnje zgrade Zajednice za socijalno osiguranje u akovcu, na Trgu oslobođenja.

⁸ U zgradi gdje je danas »Generaturist«, na Trgu Republike.

⁹ Na mjestu današnje tzv. »palače pravde« (Okružnog i Općinskog suda i javnog tužilaštva), na raskršću Vrazove i Radičeve ulice u Varaždinu, bila je zatvorska zgrada nadaleko poznata jednostavno pod nazivom »V Milički vuliči«.

¹⁰ Usporedi npr.: Rudolf Horvat: Povijest Međimurja, Zagreb 1944, str. 261—265 i 278.

¹¹ Teorije o »megymurszkoj« narodnosti i jeziku, vjerovatno su pandan fašističkoj teoriji o gotskom porijeklu Hrvata. Njima se pokušavalo, bar teoretski, udaljiti Međimurje od Hrvatske, jednako kao i Hrvate od ostalih Slavena. Na tzv. »megymurszkom« jeziku izlazile su novine *Muraköz — Megymorje* u akovcu i *Topol* u Budimpešti i izdano je nešto knjiga. Rjeđe nikomu se sastojao od davno preživjelih izraza i oblika te nešto novih kovanica koje nisu bile u duhu ni hrvatskog jezika ni međimurske kajkavštine. Pravopis je bio mađarski ili barem dobrim dijelom mađariziran. Taj jezik i pravopis su se u toku vremena »usavršavali« da bi se dobili oblici i konstrukcije što stranije suvremenom hrvatskom jeziku i što bliže duhu mađarskog jezika.

socijalno oslobodjenje, dakle novi društveni poredak koji im je bliži, ljudskiji i napredniji od građanskog i kapitalističkog. I pravilno su zaključivali da im to ne može donijeti narod, država ili društvo, koji su u društvenom i klasnom razvitku dobar korak iza njih.

Konačno, u Međimurju je još od razdoblja iza prvog svjetskog rata napredni radnički pokret bio prilično jak. Posebno se proširio i ojačao u razdoblju iza 1936. godine; nije se ograničio samo na uski krug gradskog, radničkog proletarijata i poluproletarijata, nego je vrste korijenje uhvatio i u većem broju sela, naročito u donjem Međimurju. Na temelju pojava anog djelovanja različitih promadžarskih elemenata u posljednje četiri godine prije okupacije i kasnijeg hvalisavog nastupanja pojedinaca¹² može se sa sigurnošću u pretpostaviti da je i Horthyjeva obavještajna služba, još prije 1941. godine, znala za razvijenost i razgranatost Komunističke partije, Saveza komunističke omladine (SKOJ) i naprednih sindikata na području Međimurja, a sjetila se na socijalističku revoluciju 1919. godine mađarske je vlastodržice dovoljno živo uvjeralo kakva se snaga krije u tim organizacijama. Uostalom, s njihovom djelatnošću upoznali su se — ili to nije sukobili su se — već odmah poslije ulaska u Međimurje 16. travnja 1941. S jedne strane iz vlastitog opreza i policijskih metoda kontrole nad stanovništvom za koje su znali da im nije naklonjeno, a s druge, na to su ih upozorili i prevelika sloboda i samopouzdanje, odnosno preveliki oprez, naročito omladinaca i skojevaca. Oni su imali mnogo poleta i volje za rad, za akcije i za borbu, ali premalo borbenog iskustva i osjećaja potrebe konspirativnosti. Istina, tome je pridonijela i taktika okupatora: njegova policija, žandarmerija i vojska prilično su dugo čekali, gledali, istraživali i budno pratili ne samo prilike općenito nego i svakog pojedinca. Njihovi pouzdanci esto su to činili krajnje neoprezno, bez imalo straha da će biti otkriveni kao špijuni, doušnici, provokatori ili potkazivači; svojim bahatim držanjem i izazovnim postupcima nerijetko su upravo sami isticali želju da se odaju i da pokažu svoju »moć« i »svoje vrijeme«¹³. A činjenica da vlasti nisu odmah reagirale na svaku ovakvu i poznatu denuncijaciju, nego su čekale duže ili kraće vrijeme, stvarala je naročito kod neiskusnih omladinaca osjećaj lažne sigurnosti, varljivog samopouzdanja i samouvjerenosti. Sa shvaćanjem »Što mi kaj more?!«¹⁴ mnogi su partijski aktivisti i simpatizeri sve otvorenije nastupali sa svojim stavovima i sa sve manje opreza ulazili u akcije otpora neprijatelju. A neprijatelju nije po tome bilo teško zaključivati, pa i otkrivati i sve

¹² Prilog historiji radničkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe u Međimurju od 1919. do 1959. godine. (Zagreb, 1959. (u daljnjem tekstu: Međimurje 1919-1959), str. 59—65. Rad pete kolone u Međimurju u vremenu od 1941—1945, elaborat Komisije za ratne zločine za grad i kotar Zagreb (u daljnjem tekstu: Rad pete kolone), str. 4 i drugdje.

¹³ Znalo se, npr., da kod »Marihove trafike«, na mjestu današnjeg malog parka u Ulici Otokara Keršovanija (nasuprot ulici Moše Pijade), redovito stoje ljudi koji bez imalo ženiranja ili prikrivanja popisuju osobe koje kupuju (ili samo traže, jer ih uglavnom nije bilo) hrvatske novine. One koje nisu poznavali nerijetko su otvoreno pitali kako se zovu. Dječaci i mladići znali su nekoliko puta za redom dolaziti i pitati za novine, kojih nema, samo zato da vide hoće li ih ponovo pitati za ime i zapisati. Takvo uzajamno provociranje više puta završilo je ljutitim reagiranjem ne vlasnika trafike nego upravo onog nadziratelja ili »kontrolora«. — Više usmenih izjava.

¹⁴ Međimurski kajkavski izraz sa značenjem »Tko mi što može?!«

ono što je trebalo držati u tajnosti i što se događalo u manjoj ili većoj konspiraciji. Saznao je tako imena pojedinaca i grupa koje su predstavljale za njega opasnost, koje su mu se suprotstavljale ili barem koje se s njim, njegovom politikom i postupcima nisu slagale. A takva saznanja i zaključci o tome doista nisu bili nimalo povoljni za neprijatelja.

Iz svega toga proizlazilo je da se okupator morati poduzimati mjere kojima je cilj da s jedne strane drastično prekinu djelatnost njegovih protivnika, a s druge da preduhitre i spriječe političku u inak te djelatnosti na šire narodne mase. Nakon dolaska u Međimurje 1941. godine, okupator je sigurno imao još jedan cilj: vrhovnom gospodarstvu koji je u Berlinu krojio »novi poredak« i nove granice Evrope trebalo je pokazati lojalnost i pružiti dokaze o »isto i« ovoga kraja. Tako je trebalo steći i nepobitne argumente koji će u slučaju konačnog utvrđivanja nove podjele teritorija u fašističkoj Evropi pridonijeti odluci u korist uspostavljanja mađarsko-hrvatske granice barem na Dravi, ako se već ne budu uzimale u obzir mađarske pretenzije i na prostor južno od Drave.¹⁵

Rade i u tom pravcu, mađarske vojne vlasti, a kasnije i civilne, primjenjivale su posebnu taktiku. Šef vojne uprave pukovnik Timar Zsigmond nastojao je relativno blagim postupcima pridobiti narod Međimurja za okupacione vlasti.¹⁶ Posebno se to odnosilo na hrvatsko uiteljstvo.¹⁷ Iako to malobrojni promađarski orijentirani elementi nisu shvaćali, a još se manje s tim slagali, i ostale mađarske vlasti dosta su dugo nizom ekonomskih mjera, blagih sudskih osuda i sličnih poteza pokušavale postići isti cilj. Smatrale su taj put sigurnijim od brutalne sile koja može izazvati otpor i revolt.

Ipak, kao i druge policije i žandarmerije u svijetu, i mađarske su prvo i najefikasnije sredstvo za izvršavanje svoje uloge vidjele u zatvorima i fizičkoj sili. Te prastare institucije svih vladajućih klasa dobro su služile na više načina: kao kazna za prekršitelje ustaljenog reda i poretka, kao sredstvo za prisilno »uvjeravanje« i »odgajanje« onih koji to ne prihvaćaju dobrovoljno, kao mjesto za izdvajanje i izoliranje onih koji bi mogli nepoželjno utjecati na svoju okolinu. A za to im je trebalo osigurati sistem po kojem se odgovarajuće osobe ulaziti u zatvor, a zatim i mnogo prostora — razumije se — prikladnog za zatvorske ciljeve i metode.

Nemoguće je danas do kraja rekonstruirati postupak po kojemu su ljudi u Međimurju bili hapšeni. Dokumentacija o djelovanju zatvora i uz

¹⁵ U četiri godine okupacije Međimurja više su se puta širile glasine o tome da će mađarska vojska zaposjesti Hrvatsku do Save, a nekoliko su puta na lijevu obalu Drave (ne samo u Međimurju) bile dovedene jake mađarske jedinice. Ustaški general Moškov u istražnom zatvoru opširno je opisao kako je u jesen 1944. godine neki njemački general došao u Varaždin sa zadatkom da pripremi i provede ulazak mađarskih divizija u sjeverozapadnu Hrvatsku; one bi imale osiguravati njemačke veze koje su klasičnim putovima uz Savu i Dravu išle prema fronti na istoku, posebno na Balkanu. Navodno su ustaše spriječile tu akciju direktno se suprotstavljajući i Nijemcima, čak i uz rizik da Moškov bude uhapšen. - Izjava Rade Bulata. To se slaže i s nekim službenim izvještajima ustaških vlasti.

¹⁶ Rad pete kolone, 16.

¹⁷ Neki viši oficir u Prelogu nudio je onih dana nekim hrvatskim uiteljima u Međimurju položaje ravnatelja škole i druge povlastice samo da doma i u uiteljski ostanu ovdje i prije u mađarsku službu, koja je upravo za njih bila posebno zainteresirana. Izjava Mihovila Križnika.

njih vezanih službi, kao i okupatorskih arhiva općenito, pažljivo je uništena ili otpremljena iz Meimurja i nije dostupna za proučavanje. A sjeanjanja se najčešće razilaze u bitnim detaljima. Jedni govore da ih je uhapsila vojska, drugi da su to učinili žandari. Gotovo se nitko ne sjea bilo kakvog pismenog rješenja o hapšenju, premeta im i slietom. Stoga, ostaje utisak da se na takve pravne formalnosti nije mnogo pazilo, nego da je važnije bilo pravo i zakon. Komisija za utvrđivanje ratnih zločina za grad i kotar akovec utvrdila je više institucija i pojedinaca koji su se služili pravom da izdaju usmene i pismene naloge za hapšenje.¹⁸

Žandarmerija u Meimurju pripadala je trećem žandarmerijskom okrugu sa sjedištem u Szombathelyju.¹⁹ Komanda tog okruga raspoređivala je žandare razlietih inova u pojedine stanice. Njihov broj je varirao prema veličini i važnosti pojedine stanice, a i prema potrebi u određenom asu. Uo i neke posebne akcije u akovec je bilo poslano na kraće vrijeme po stotinu, pa i do tri stotine žandara, koji su nakon obavljenog zadatka opet bili povučeni.²⁰

Efikasnosti žandarmerije pridonosio je i raspored njenih stanica po Meimurju. Na području akovec koga kotara bilo ih je pet — u akovcu, Gardinovcu, Macincu (do 1943. godine) odnosno Nedelišuu, Murskom Središuu i Štrigovi, a u preloškom kotaru u Donjoj Dubravi, Gori anu i Prelogu.²¹ Tako su pokrivalo itavo područje i prema potrebi žandari su do svakog mjesta mogli brzo doći i u njemu djelovati. Stanice su imale razliet broj osoblja, ali su se u slučaju potrebe međusobno ispomagale i zajedno djelovale. A ako je posebno trebalo, u pomoć im priskočila i vojska.

Nemala pomoć redovnoj žandarmeriji bila je tzv. pogranična žandarmerija, koja je bila razmještena po selima uz novoformiranu granicu na Dravi i prema Sloveniji (od Trnovca do Vešice kod Razkrižja). Ona je esto intervenirala u pravom žandarskom smislu, a postoje podaci da je nerijetko stvari rješavala po najkraćem postupku: metkom u lea.²²

Na istom poslu, hapšenju građana, susretale su se još dvije ustanove. To su bile gradska policija i granična policija. Gradskoj policiji bio je zadatak da u gradu održava javni red i mir²³, a granična policija²⁴ osnovana je nekoliko mjeseci poslije početka okupacije da izdaje propusnice za prijelaz preko Drave i dozvole za boravak u akovcu, te da izgoni i konfinira akovečke građane.

U akovcu je postojala i »ispostava detektiva«, posebno odjeljenje mađarske kontraobavještajne službe. Njen je prvenstveni zadatak bio da

¹⁸ Komisija za ratne zločine za grad i kotar akovec, broj 28/46 - 19. III 1946. Memoarska graa govori o praksi da je pravo hapšenja imao svatko tko nosi državnu uniformu (»osim poštara«!), pa čak i svi službenici državne uprave. Više usmenih izjava.

¹⁹ »Magyar kiralyi III. csendörkerület — Szombathely«.

²⁰ Radpete kolone, 51.

²¹ Prema: Radpete kolone.

²² Isto, 57, 190 i drugdje.

²³ Isto, 43.

²⁴ »A m. kir. rendörseg csaktornyai hatarszeli kirendeltsege« — Isto, 44.

uguši svaki napredan i slobodarski duh, da spriječi i suzbije širenje narodnooslobodilačkog revolucionarnog pokreta. Službenici te ispostave imali su najšira ovlaštenja i njima su se obilato koristili, ne samo određuju i hapšenje ovoga ili onoga pojedinca nego i u istražnom postupku, koji su sami određivali i provodili.²⁵

Kako se usprkos svim mjerama okupatora narodnooslobodilački pokret na tlu Međimurja sve više širio, pokazuje i to što mađarska vlada smatra potrebnim uspostaviti još jednu jaču ustanovu. Tako je u jesen 1944. godine osnovana posebna »Komanda javne sigurnosti«²⁶. Njoj su bile podređene sve vojne, žandarmerijske i pogranične jedinice u Međimurju, pa i služba kontrašpijunaže, željeznički promet i osiguranje važnijih objekata, a sve to radi usklađivanja borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta i organiziranja akcija protiv partizanskih jedinica koje sve češće dolaze u Međimurje.

Konačno treba spomenuti da su Nijemci u svibnju 1944. godine u akovcu organizirali ured svoje tajne policije »Gestapo« i vojne žandarmerije (»Feldgendarmerie«). Osim špijunaže, njima je prvenstveni zadatak bila borba protiv narodnooslobodilačkih snaga. Iako su prisno surađivali s mađarskim vlastima, nesumnjivo su bili iznad njih, što se vidjelo po nizu postupaka i s jedne i s druge strane.²⁷

Pravno i organizacijski, ovlaštenja svih tih organa vjerojatno su se morala međusobno dopunjavati. U praksi, međutim, pojedine ustanove i pojedinci u njima nerijetko nisu mnogo marili za ovlaštenja ili ograničenja u pravima. Uostalom, njihov je zadatak i bio da vode strogi nadzor nad stanovništvom, a u tom se okviru lako brani i opravdava svako hapšenje, pa i tzv. prethodni postupak s uhapšenima. Zbog toga se bivši zatvorenici sječu različitih na ina i različitih ljudi preko kojih su došli u zatvor.

Iako su sve navedene ustanove imale svoje prostorije, koje su u određenim prilikama poslužile za zatvaranje i ispitivanje ljudi, najvažniji centri za prikupljanje uhapšenika bili su u akovcu samo na nekoliko mjesta. U doba vojne uprave nad Međimurjem²⁸, a i u prvo vrijeme civilne uprave, takav je prostor bio u tzv. preparandiji²⁹ i u kasarni. Kasnije, kad je Uiteljska škola ponovo počela raditi, a i kad se pokazalo da se broj onih koje treba zatvoriti ne smanjuje, zatvori su smješteni i u Stari grad. Kako je god bio loš postupak sa zatvorenicima i drugdje, u Starom gradu je dosegao kulminaciju, da ga i danas mnogi Međimurci nazivaju »kulom zlo ina« i »akove kom glavnja om«.

Prva hapšenja u akovcu i Međimurju poslije 16. travnja 1941. nisu zahvatila pripadnike revolucionarnog pokreta, iako su oni već od prvog

²⁵ Isto, 67-76.

²⁶ »Muraközi Közbiztonsági Parancsnökség«, Isto, 168.

²⁷ Isto, 169.

²⁸ Vojna uprava bila je u Međimurju od 16. travnja do 9. srpnja 1941. Tog dana bila je objavljena odluka mađarske vlade i parlamenta da se Međimurje ponovo pripaja Mađarskoj kao njen sastavni dio. Tako je ono ušlo u sastav Zaldske županije i uspostavljena je civilna uprava.

²⁹ Zgrada tadašnje Uiteljske škole, danas Pedagoške akademije, i Osnovne škole »Martin Puštek« u akovcu.

dana okupacije bili veoma aktivni.³⁰ Okupator je najprije povukao potez protiv pojedinaca i grupa koji su na različite načine iskazivali nezadovoljstvo tu inkom okupacijom i isticali hrvatstvo svoje i ovoga kraja. Prvi utvrđeni podatak govori da su u akove koje kasarni politički zatvorenici te vrste bili već 1. svibnja 1941, dakle tek dva tjedna nakon ulaska mađarske vojske u Međimurje. Naime, s općinske zgrade u Belici netko je skinuo mađarsku zastavu, a »30. IV 1941. g. prilikom Zrinjsko-Frankopanskog dana doma i su ljudi u Belici naljepili hrvatske zastavice u mnogim mjestima«. Zbog toga je uhapšeno osam osoba. »Najprije su bili odvedeni u akove ku kasarnu, [...] a zatim stavljeni pred vojni sud u Szombathelyju, koji ih je poslije devet dana preslušavanja pustio.«³¹ Jedan od uhapšenih sjeća se da je bio terećen i za etništvo!³²

Razumije se da taj podatak nije ni pretpostavka da zatvaranja nije bilo i ranije i drugdje u Međimurju. Upravo obrnuto: spomenuta grupa iz Belice 1. svibnja 1941. već je našla u zatvoru nekoliko ljudi iz Draškovca.³³ Zatvorenici su brzo, obično nakon kraćeg ispitivanja, pod jakom stražom otpremani u unutrašnjost Mađarske, najčešće u Szombathely. Stoga oni nisu znali jedni za druge dok se možda nisu tamo sreli. Tako su se ti Beličanci nakon devet dana zatvora u Szombathelyju vraćali kući i zajedno s grupom iz Preloga.³⁴

Niz podataka, koji sigurno nisu potpuni, govori o mnogim takvim slučajevima. Na primjer, Mađarsko poslanstvo (ambasada) u Zagrebu službeno javlja da su pristav kotarske oblasti, općinski načelnik, bilježnik i još neki iz Preloga pušteni 26. svibnja 1941.³⁵; istog su dana pušteni i radnici Tvornice arapa u akovcu; općinski bilježnik i načelnik te ravnaju i u itelju iz Draškovca na slobodi su od 16. lipnja 1941.³⁶; neki drugi, koje je vojni sud osudio »radi uvrede mađarskog naroda na po 1 mjesec, odnosno 3 tjedna tamnice«, nakon što su izdržali kaznu, na slobodi su od 26. lipnja 1941; iz Vratišince »samo su dvije osobe u zatvoru radi uvrede mađarskog naroda«.³⁷ Drugi izvještaj govori da je 9. lipnja 1941. godine »uhvaćeni pučari u itelju« iz Sv. Marije na Muri:

³⁰ Na primjer: 7. travnja 1941, upravo u vrijeme dok je grupa više znatizeljnika nego pristaša čekala pred akove kod bolnicom dolazak njemačke vojske, Dragutin Brglez je na klupama u gradskom parku crvenom bojom crtao petokrake i ispisivao proleterске parole.

³¹ Rad pete kolone, 115 - navodi kao datum hapšenja te grupe 4. svibnja 1941. ali Mijo Homan, tada općinski bilježnik u Belici, spominje da je 1. svibnja došao u Sresko na selo da podigne platu i da od kotarskog predstojnika dobije instrukcije za rad; u toku dana već je uo da su neki ljudi u Belici uhapšeni, a njega su u gradu susretali neki sumnjivi pojedinci i zaustavljali ga zbog nekakvih beznačajnih sitnica (»vjerojatno samo da me kontroliraju kud se krećem i šta radim«); kasno navečer bio je kod kuće uhapšen, a u kasarni je doista našao zatvorenih šest ljudi iz Belice, dok je jedna žena (u iteljici) bila od njih odvojena.

³² Izjava Mije Homana iz akovca.

³³ Među njima su bili u itelju Koste općinski bilježnik i načelnik. — Izjava Mije Homana.

³⁴ Isto.

³⁵ Usporedi s bilj. 34.

³⁶ Uhapšeni su prije 1. svibnja 1941 — usporedi s bilj. 33.

³⁷ Ministarstvo vanjskih poslova NDH 8815/41 - 11. VIII 1941. Vojnoistorijski institut, Beograd (u daljnjem tekstu: VII) 213-8-55.

»isprebijan doveden je u vojni ku postaju u Prelog« i ne zna se gdje je. Zato što je istoga dana netko skinuo mađarsku zastavu s pošte u Donjem Vidovcu, »ma arske su vlasti pritvorile 50 ljudi«, a »ako se tko usudi spomenuti da je Hrvat ili da e Me imurje biti Hrvatsko, toga se progoni i zatvora«.³⁸

Takvih je slu ajeva u ono vrijeme bilo mnogo. Me utim, situaciju e dovoljno prikazati samo još jedan. Dio grana, naročito inteligencije i inovništva, došao je u ovaj kraj za vrijeme stare Jugoslavije, po centralisti kom sistemu premještanja državnih službenika. Malobrojni pojedinci od njih iz redova upravnih službenika, uglavnom ustaški nastrojeni, otišli su ili pobjegli odmah poslije 16. travnja 1941. u Hrvatsku. Ostalima su okupacione vlasti, a još više doma i promađarski elementi na različite načine davali na znanje da smatraju strancima sve one koji su se doselili ovamo poslije 1918. godine i da ih žele odavde odstraniti.³⁹ Taj su zahtjev naročito grubo i uz fizičku silu isticali članovi terorističke organizacije »Štuka«; oni su premazivali imena ulica, skidali hrvatske natpise s trgovskih radnji, razbijali prozore na kućama istaknutih Hrvata, uključujući i franjevački samostan u akovcu, ulazili u kuće i zlostavljali pojedince, a provaljivali su i u prostorije državnih ustanova i tu zavedili svoj »red«.⁴⁰ Kad ni takav postupak nije urodio željenim plodom, vlasti su po ele pojedince otvoreno siliti da se isele. Konačno je 31. srpnja 1941. provedena velika racija. Brojne žandarske patrole rano ujutro uhapsile su devedeset i devet osoba; među njima bilo je liječnika, advokata, inženjera, ekonomista, trgovaca, inovnika i drugih. Opkoljeni jakim stražom, koja je neprestano zveckala oružjem, morali su mirno stajati na dvorištu Uiteljske škole sve do 12 sati — bez razgovora, bez vode i hrane, čak i bez dozvole za obavljanje prirodnih potreba. Tek poslije podne po ele su saslušavanja u kojima je svakom postavljena alternativa: ili internacija u logorima unutrašnje Mađarske ili izjava da dobrovoljno napušta područje Me imurja, da se nikad više ne e vratiti u Mađarsku i da od nje nema nikakva potraživanja. U slučaju potpisivanja takve izjave pojedinci su u roku od 3 do 20 dana morali napustiti Me imurje.⁴¹

Bilo je i slučajeva direktne ucjene i uzimanja talaca. Tako ustaške vlasti prenose 21. srpnja 1941. izvještaj iz Me imurja, u kojem se konstatira: »Za pojedine mađarske kriminalne tipove hvataju naše ljude kao taoce«.⁴² Uhapšen je bio i ravnatelj tadašnje Trgovačke akademije u akovcu, kao talac za tri osobe iz Me imurja koje su u Varaždinu zatvorene zbog denunciranja Hrvata; mađarski kotarski vojni zapovjednik

³⁸ Izvještaj Ministarstvu vanjskih poslova NDH, 1750 - 11. VI 1941 - VII-236-3-14.

³⁹ Takav postupak znao je kršenje i nepriznavanje Trianonskog ugovora o granici i odnosima između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, i Kraljevine Mađarske.

⁴⁰ U okviru takvog »djelovanja« članovi te organizacije razbili su i spomenik ra Ivana N. Novaka na akove kom groblju.

⁴¹ Oni koji nisu smjeli ili nisu htjeli ići u NDH i potpisati izjavu, zadržani su u zatvoru. — Rad pete kolone, 24. A oni koji su otišli u NDH već su se za nekoliko dana razovarali i bilo im je žao što su to učinili. — Više usmenih izjava.

⁴² Ministarstvo domobranstva u Zagrebu, br. 1009/1941 - 21. VII 1941, VII 213-2-8.

ak je poslao u Varaždin predsjednika Kotarskog suda kao svog posebnog emisara sa zadatkom da upozna ustaške vlasti s uvjetima i da uredi puštanje te trojice na slobodu.⁴³

Ne mnogo drugačiji, ali svakako mnogo stroži, postupak primjenjivao je okupator u borbi protiv naprednih snaga koje su se okupljale oko Komunističke partije u narodnooslobodilačkom i revolucionarnom pokretu. One su se i u novim uvjetima okupacije brzo konsolidirale i uspješno djelovale. Iako su veze s ostalim hrvatskim krajevima i revolucionarnim rukovodstvom bile slabe i nestalne, jer ih je presjekla granica na Dravi,⁴⁴ partijske su organizacije djelovale pojačano i provodile užurbane pripreme za ustanak. Radilo se na organizacionom uvršćivanju, na prikupljanju oružja i sanitetskog materijala, širenju propagande za pokret protiv okupatora, prikupljanju Crvene pomoći i na proširenju kruga simpatizera. Već spomenuta taktika okupatora i neoprez omladinaca otkrili su organizaciju i neprijatelju nije bilo teško u razdoblju od 5. do 14. srpnja 1941. uhapsiti osamdeset i jednog člana KP, SKOJ-a i njihovih simpatizera iz Međimurja i Prekmurja.⁴⁵

Većina uhapšenih bila je do proljeća 1942. godine zatvorena u akove koje je pripravljala i u različitim mjestima Mađarske.⁴⁶ Režim pod kojim su živjeli u zatvoru opisala je komisija za utvrđivanje ratnih zločina za grad akovec: »Život tih uhapšenih lica u akove koje pripravljala bio je strašan. Većina tih uhapšenika bila je teško zlostavljana i mučena sa gumenim štapovima po cijelom tijelu, vezali su ih za stolicu i mučili ih po svim pravilima španjolske inkvizicije. U zatvoru su morali stajati i gledati određenu točku na zidu, a mađjarski detektivi [...] pazili su na uhapšeničke da se ne bi koji okrenuo, jer ako bi to koji uhapšenički i uginuo [...] pazitelji odmah bi o tome izvjestili žandare, a za to su onda dobivali kundacima u leđa užasne batine, po uhapšenicima su gazili. Ležali su na tvrdom podu, a hrana je bila ispod svake kritike. Redovno nisu dozvoljavali da bi familija uhapšenika donosila hranu svojim rođjacima [...].«⁴⁷ O postupku vlasti prema tim zatvorenicima izvješuje i ustaška služba: »Nekoliko mjeseci u akove kom zatvoru bilo je zatvoreno 74 osobe, koje su optužene radi navodnog komunizma. Ove su osobe smještene u dvije sobe tako da su uslijed pomanjkanja prostora morali stajati, čak im je bilo onemogućeno ležanje po noći. Prije nekoliko dana sve su ove osobe odvedene u Pecsuh, gdje je po elojeno oko 18. svibnja o. g.«⁴⁸

⁴³ Uhapšen je Antun Matasović, a u Varaždin je poslan Blaž Tomas.

⁴⁴ U jesen i zimi 1941. lakše je bilo prelaziti suhozemnu granicu prema Sloveniji, pa je dobar dio veza bio uspostavljen upravo na toj strani. — Međimurje 1919—1959, 73.

⁴⁵ Međimurje 1919-1959, 69. Rad pete kolone, 25. spominje kao datum hapšenja 21. VII 1941, ali se sje anja zatvorenika priklanjaju navedenom razdoblju.

Kapun-Feletar-Füer: Zapis i sje anja, Prilozi povijesti radničkog pokreta u Međimurju, akovec 1970. (U daljnjem tekstu: Zapis i sje anja), str. 93-98.

⁴⁶ Izjava Antuna Koroša iz akovca.

⁴⁷ Rad pete kolone, 25-26.

⁴⁸ Zapovjedništvo mjesta Varaždin, 23-15. VII 1942. - VII 70-1-3 i 248-4-2. (Su enje je po elojeno 18. V 1942.)

U me uvremenu su Karlo Mrazovi , Marko Kova , Štefan Kova , Vinko Megla (svi narodni heroji) i mnogi drugi ponovo uspostavili partijske veze izme u Me imurja, Hrvatske i Slovenije. Pod njihovim se rukovodstvom u jesen 1941. godine ponovo razbuktao revolucionarni rad i narodnooslobodila ki pokret u Me imurju. Nema podataka o novim pojedina nim hapšenjima, ali zapisi o grupnima daju hapšenjima novu kvalifikaciju. Npr. više izvještaja govori kako je u Štrigovi više ljudi uhapšeno i otpremljeno u Mursku Sobotu u zatvor »navodno radi komunizma i radi uvrede madjarske države te madjarskih vode ih li nosti«. ⁴⁹

Priznanje da je tu rije o KP i o revoluciji uvla i se u neprijateljske dokumente polako i stidljivo; povezivanjem s prekršajima sasvim druge prirode ono se ublažava i pokušava prikriti naivnom etiketom o uvredi države. Istinu o pokretu, me utim, nije bilo mogu e sakriti i ona je uskoro izbila na javu u obliku novog vala hapšenja u sije nju 1942. godine. O njemu jedan izvještaj govori: »Sa pouzdane strane doznalo se, da su madjarske vlasti u posljednje vrijeme uhitile i odpremle iz Medjimurja u unutrašnjost oko 200 istaknutih Hrvata prvaka bivše HSS pod optužbom da su komunisti«. ⁵⁰

Najautenti nije pismeno svjedo anstvo o tome ostavio je narodni heroj Marko Kova : »Drugi puta sam uhapšen 27. I. 1942. u Tur iš u kotar Prelog zajedno sa jednom grupom od 5 l. K. P. Nakon hapšenja otpremljeni smo u akove ki zatvor, gdje smo ostali oko tri mjeseca. Bio sam optužen zbog organiziranja udarnih grupa, formiranja NOO-a i raspa avanja naše literature. Osim toga bio sam tere en zbog održavanja veza s K. P. Hrvatske i Slovenije. Istog dana i u isto vrijeme bilo je uhapšeno oko 90 ljudi, a koji broj se je u roku od 14 dana pove ao na 150 i proširio na kotar akovec i to sve pod sumnjom [...]. Tokom istrage koja je trajala oko tri mjeseca pušteno je na slobodu oko 80 ljudi, a ostalih 69 upu eni su na sud u Sombathel. [...] Nakon istrage u Sombathelu svi gore navedeni kao i ostali koji su priznavali i teretili druge, osu eni su na robiju od 8 mjeseci pa do doživotno. Ja sam bio osu en na dvije godine robije, koju sam izdržavao u Ungvaru, osim 5 mjeseci koji su mi oprošteni po madjarskom zakonu. Oni koji nisu imali priznanja bili su su eni na manje kazne, [...] dok su oni koji su imali priznanja i teretili druge bili osu ivani na više godine, pa i doživotno«. ⁵¹

⁴⁹ Izvještaj Kotarske oblasti za kotare akovec i Prelog u Varaždinu, broj T. 201/1941, 10. XI 1941 - VII 236-3-2 i 61a-8.54. Zapisi i sje anja, str. 99. - Bili su to mi. ph. Tomislav Kova , Metod Sen ar, inž. Josip Hedžet i više drugih.

⁵⁰ Zapovjedni tvo I. domobranskog sbora, 1817 od 5. III 1942. - VII 70-2.54.

⁵¹ Napisano kao dopuna upitnika za kadrove 17. travnja 1944.

Prema Marku Kova u bio je u istražnom zatvoru primjenjivan naro ito oštar postupak: bio je posebno vezan, odvojen od ostalih zatvorenika, ostavljen bez hrane, pokazivan ostalima kao posebno opasno stvorenje jer je komunist i si. — Izjava Antuna Kova a.

Sam Marko Kova u to . 17 upitnika za kadrove (pisanog prije 28. XII 1943) o tome kaže samo: »Bio sam gadno optužen i mu en od Ma ara.« — Institut za historiju radni kog pokreta Hrvatske Zagreb, KP-92/3963.

Usporedi i: *Antun Golob*, Heroj crvenog sela, akovec 1965, str. 19.

Me imurje 1919-1959, 77. navodi hapšenje oko 50 lanova KP i SKOJ-a, te osude od 10 mjeseci do doživotne robije.

U toku ljeta 1942. Centralni komitet KPH ponovo je uspostavio vezu s Me imurjem u kojemu se opet formirala jaka partijska grupa. Od 22. do 27. prosinca te godine trajao je treći i veliki val hapšenja koji je obuhvatio daljnjih pedesetak osoba. Među osudama bile su dvije na smrtnu kaznu, a ostale na ukupno 187 godina robije; veći broj osuđenih ipak se nije vratio iz logora i kaznionica u kojima su izdržavali kaznu.⁵²

Spomenuta tri jaka vala hapšenja naprednih ljudi trebalo je da narodnooslobodilački pokret u Me imurju ne samo desetkuje nego da ga i do kraja iskorijene. K tom cilju bili su usmjereni i postupci okupatora prema zatvorenicima.

U istražnom postupku primjenjivani su svi najokrutniji načini da se iz ovjeka »iscijedi duša«, da »propjeva« i o onome što nije ni sanjao, a kamoli u ino.

U praksi sudova otičali su različiti kriteriji. Prema »ortodoksnim« Me imurcima primjenjivali su mahom blaže kazne, pogotovo ako nije bila riječ o suđenju za djelo političkog karaktera, već npr. o sabotaži u rudniku i slično. Tako su i u suđenjima onim prvim grupama pravi Me imurci relativno dobro prošli: uz nekoliko blažih i uvjetnih kazni dosta ih je bilo oslobođeno. Takav postupak bio je pokušaj da se napravi razdor u redovima narodnooslobodilačkog pokreta i da se otupi revolucionarnost Me imuraca.

Drugi je kriterij bio primjenjivan prema onima koji po precima nisu bili Me imurci, prvenstveno prema doseljenima iz drugih krajeva Hrvatske i Jugoslavije. Na sudu je na njih svaljivana sva krivica i oni su prikazivani kao za etnici svega zla, oni su naopake ideje donijeli u Me imurje i oni nastoje u miran i harmoničan život ovoga kraja unijeti sjeme razdora. Zato su za ista djela bili kažnjavani mnogo teže i strože, i veći broj je u okupatorskim zatvorima i logorima nestao svaki trag.⁵³

Usprkos svemu tome, 1943. godina predstavlja prekretnicu u razvitku revolucionarnog narodnooslobodilačkog pokreta u Me imurju. Bez obzira na sve mjere okupatora, broj članova Partije raste i pod njihovim rukovodstvom osnivaju se narodnooslobodilački odbori, uspostavljaju se sve brojnije stalne baze i vrste veze s oslobođenim teritorijem i sve veći broj Me imuraca odlazi u NOV. Gotovo u svako mjesto Me imurja dolaze terenci, diverzanti ugrožavaju svaki vlak, a nijedna neprijateljska posada ili jedinica nije više sigurna da je partizani neće napasti. Na Kalniku se osniva Me imurska četeta i druge partizanske formacije koje se zalije u preko Drave i nanose okupatoru sve veće gubitke i udarce.

Nemoguće je bilo ne vidjeti te činjenice. I jedini logički zaključak koji je iz toga okupator mogao izvući bio je da treba prema Me imurcima mijenjati taktiku. S oglasnih ploča, ograda i zidova nestali su veliki plakati s crveno-bijelo-zelenom trobojnicom i izrazima radosti »materie zemle Magyarszke« zbog povratka Me imurja u njene granice. Mjesto njih pojavile su se obavijesti ovakvog sadržaja: »Narodu na znanje! 1. Svaki onaj, koji se s partizanima upusti u kakvu vezu, koji im dade kakvu pomoć, osobito ako ih nahrani, dade kakve informacije, materijalno ih

⁵² Me imurje 1919-1959, 77.

⁵³ Me imurje 1919-1959, 72. - Izjava Karla Mrazovića.

pomaže, dade mogu nost da bi se mogli ja e boriti, ili im u tu svrhu pruži pomo , pomaže njihove planove na bilo kakav na in, koji skriva partizane koji su pobjegli ili su ranjeni, zatim 2. svaki onaj, koji sazna da su se negdje pojavili partizani i to ne prijavi u najkra em vremenu za to odre- enim vlastima, domobranskim komandama ili žandarima — krivac je zlo ina veleizdaje [...], do i e pred prijeki sud i bit e kažnjen smr u na vješalima, dok onaj, koji propusti obavijestiti vlasti, bit e kažnjen teškim zatvorom«. ⁵⁴

Jedan od najo itijih i najkonkretnijih znakova za takve promjene u odnosu prema Me imurcima bilo je i to što je u Starom gradu u akovcu ure en novi zatvor. Ve i broj prostorija u njemu upotrijebljen je za smještaj sve brojnijih zatvorenika, a i za zatvorske urede. Teško je danas ustanoviti koje su to bile prostorije. Dio njih nalazio se u prizemlju sjevernog dijela utvrde⁵⁵, a neke su bile i u pala i. Još živi svjedoci naj eš e se ne snalaze više u Starom gradu i daju razli ite izjave. Gotovo svi se sje aju jezivog utiska koji je na njih u inio golemi polumra an prolaz ispod ulazne kule. To im se može vjerovati, jer taj prostor impo- zantno djeluje i na današnjeg posjetioca koji to promatra druga ijim o ima, nego tadašnji uhapšenici; oni su ovamo ulazili »pod bajonet-auf«⁵⁶ i svjesni kamo i zašto idu. Neki od njih govore da su ih vodili po stepenicama gore-dolje, prisje aju se duga kih polumra nih hodnika na kojima su uz prozore stajali žandari. Iz tih škratih i nesigurnih podataka nemogu e je to no utvrditi gdje je bilo što smješteno ili se zbivalo. Ne postoji ni bilo kakav arhiv u kojem bi se sa uvao tlocrt ili opis s rasporedom poli- cijskih, zatvorskih i žandarskih prostorija ili bar nije poznat. Vjerojatno je ipak da su uredi bili na južnoj strani drugog kata pala e; tamo su naime i prije rata bile prostorije sreskog na elstva, a odmah poslije oslobo enja u njih su se smjestili organi Odjela za zaštitu naroda (OZN-a).⁵⁷ U podrumu, odnosno u suterenu pala e bili su instalirani elektroinduktorski ure aji kojima su bili mu eni zatvorenici u istražnom postupku; njih okupator nije stigao uništiti prije napuštanja akovca, dok je sve ostale materijalne tragove zatvora uspio otpremiti ili na drugi na in pedantno ukloniti.⁵⁸

Iako je u Starom gradu dobiveno mnogo novog zatvorskog prostora, vlasti su dio zatvorenika i dalje držale u prostorijama kasarne, žandar- merije⁵⁹ i gradskog redarstva.⁶⁰ U nekim izuzetnim slu ajevima upotre-

⁵⁴ Me imurje 1919-1959, 79. - Rad pete kolone, 33-34.

⁵⁵ Me u imenima zatvorenika na zidu hodnika (vidi bilješku 6) nalazi se i nekoliko ma arskih zapisa iz 1944. godine.

⁵⁶ Me imurski izraz za puške s nataknutim bodežima (bajonetama), pod kojima su žandari vodili uhapšenike.

⁵⁷ Izjave Josipa Šlibara i ure Homana.

⁵⁸ Josip Šlibar sje a se da su nekoliko dana poslije oslobo enja neki vojnici, dodijeljeni OZN-i, naišli u podrumu na te ure aje i spletene žice, pa su — ne znaju i što je to — podigli veliku uzbunu jer da je u zgradi montiran pakleni stroj.

⁵⁹ Današnja zgrada Šumarije u Ulici Moše Pijade.

⁶⁰ Prizemno lijevo u današnjoj zgradi Zajednice za socijalno osiguranje na Trgu oslobo enja.

bljavane su i druge zgrade i prostorije za smještaj novih zatvorenika.⁶¹ Tako su 26. travnja 1944. pohapšeni svi Židovi iz Meimurja i smješteni u prostorije tadašnje »pučke škole«⁶² i židovskog hrama⁶³; odakle su nakon dva dana otpremani u sve logore u Evropi, iz kojih ih se samo neznatan broj vratio.⁶⁴

Zatvorski režim u Starom gradu i postupak prema zatvorenicima bili su u skladu s metodama koje su upotrebljavane i u drugim fašističkim ustanovama te vrste. Ono malo pismenih svjedoka anstava uvijek upotrebljava izraze »brutalan postupak«, »zvjerska mučenja« i slično.⁶⁵ Nema razloga za sumnju u prikladnost, pa možda i blagost takvih izraza, jer niz drugih činjenica daje naslutiti kakve su se grozote u tim prostorijama događale u ono vrijeme.

Komisija za utvrđivanje ratnih zločina, odmah nakon oslobočenja, pokušala je istražiti sve okolnosti u vezi s tim. Rezultate svog nastojanja zabilježila je ovakvim tvrdnjama u inače veoma opširnom elaboratu:

»U političkom zatvoru živjeli su politički zatvorenici pod najtežim uslovima. Svi zatvorenici bili su zatvoreni u jednoj velikoj sobi u prvom katu, gdje su morali sjediti cijeli dan na podu bez riječi. Spavalo se na podu, a u sobi se nije ložilo ni zimi. Zajedno su bili muški i ženski zatvorenici. Broj zatvorenika kretao se između 120 i 250, tako da kad bi bilo mnogo zatvorenika nisu ni imali mjesta za ležanje, već su morali drijemati sjedeći. Cijela ta soba bila je prepuna ušiju od kojih su patili svi politički zatvorenici, od ugriza ušiju i raznih infekcija. S tim u vezi kao i uslijed pomanjkanja vitamina mnogi od njih dobili su razne kožne bolesti kao i zadobili razne rane po tijelu. Kad bi zatražili pomoć ljekara, bila bi im molba odbijena, jer da kožna bolest nije bolest. Žandari su strogo pazili da zatvorenici ne izuste nijednu riječ i da ne puše, te ako bi koga našli da krši ove disciplinske propise, bio bi dotični teško kažnjen. Kazne su bile slijedeće: uskrata pojedinih obroka hrane, batinanje u samoj sobi ili u susjednom hodniku, stajanje na jednoj nozi do iznemoglosti, a tko ne bi izdržao, dobio bi zbog toga batine. Jedan od stražara držao je zatvorenicima predavanje i moralne lekcije govoreći, da svaki onaj tko prekora i prag ove sobe izgubio je poštenje te više nije ništa nego je ili majmun sličan ovjeku ili ovjek sličan majmunu. Isto tako su političke zatvorenike uškali.

U tu sobu dolazili bi u 8 sati ujutro detektivi, te bi svaki odvodio po jednog zatvorenika u podrumске prostorije radi saslušavanja i mučenja, a kad bi ove svršili, dolazili su po druge. To je trajalo cijelo jutro kao

⁶¹ U takvim slučajevima zatvorenici su bili otpremani u Stari grad i iz njega, a dobar dio zatvorskih procedura obavljao se i u tim »filijalama«. Gestapo je zatvorenike prevozio u potpuno blindiranom automobilu.

⁶² Danas zgrada Centra za obrazovanje kadrova u privredi u Ulici maršala Tita.

⁶³ Poslije toga razoren. Nalazio se na danas praznom prostoru između zgrade društveno-političkih organizacija (Strossmayerova 9) i malog parka u Ulici Otokara Keržovanija.

⁶⁴ Rad pete kolone, 147. — Više usmenih izjava.

Meimurje 1919—1959. sadrži velik broj imena poginulih.

⁶⁵ Npr.: Zapovjedni tvoj mjesto Varaždin, br. 23, 15. VI 1942 - VII 70-1-3; Zapovjedni tvoj I. domobranskog zbora, 5822 taj. 23. VI 1942. (Zbornik dokumenata o NOR-u, V—32—332.)

i cijelo poslije podne. Prema tome se je život političkih zatvorenika cijeli dan i svaki dan sastojao u tome, da nijemi i bespomoćni gledaju kako zdrave drugove odvođe u podrum i kako se oni poslije par sati saslušanja vraćaju u sobu zatvora kao pravi invalidi, izmučeni, izranjeni, šepaju i, vuku i nogu za nogom, od kojih povreda su od 10 do 15 dana mogli samo nepomično ležati što me utim nije smetalo detektive da ih i drugi i treći i tako i ostale dane vode na ponovna saslušanja i zlostavljanja. Žandari koji su vršili disciplinsku vlast u zatvoru nisu dozvoljavali da izmučeni zatvorenici leže kad su došli sa saslušanja, već su ih silili da moraju sjediti, te ako to ne bi mogli uiniti dobili su opet od njih batina, pri čemu su se žandari sadistički rugali i stavljali primjedbe da ti zatvorenici samo markiraju.

Higijenske prilike bile su očajne, te su se zatvorenici mogli umivati tek svaki peti dan, a kupati uopće ne. Vodu su dobivali najviše dva do tri puta dnevno, a izlazak za nuždu bio je također najviše dva do tri puta dnevno već prema tome koliko je koji od tih žandara bio 'humaniji'.⁶⁶

Na drugom mjestu utvrđuje se da su detektivi zatvorenike »gumenim pendrekima do nesvijesti tukli po cijelom tijelu, vezali ih za razne kolce i tako ih vrtjeli treskaju i glavom o zid, gnje ili ih po podu i gazili po njima, a mnoge od njih mučili su sa električnom strujom. Od takozvanih povreda neki politički zatvorenici umrli su odmah ili nakon par dana.«⁶⁷

O jednoj je žrtvi — je li bila samo jedna? — konkretno utvrđeno da je u veljači 1945. godine »odvedena u Stari grad u akovec, gdje je od tamošnjih detektiva strahovito bila mučena i zlostavljana, po devet puta stavljena na električnu struju da se iznudi priznanje za učestvovanje u narodnooslobodilačkoj borbi i vezi s partizanima. To mrcvarenje žrtve trajalo je sve do sloma okupatorske vlasti.«⁶⁸ Naknadna istraživanja pokazala su da je upotreba električne struje bila redovita praksa pri ispitivanju uhapšenika i prošli su je ne jednom svi koji su bili u zatvoru Starog grada od jeseni 1944. godine do oslobođenja. I sama pomisao na takvu torturu izazivala je jezu kod zatvorenika.⁶⁹

Neke od tih tvrdnji dokazuju i dvije fotografije koje su danas u Muzeju Meimurja u akovcu⁷⁰ a prikazuju prilike u starogradskom zatvoru. Na jednoj od njih uvijek stoji uz zid, a do njega na podu sjedi žena koja naprijed ispruženim rukama drži »kolu« kruha i na njemu zdjelicu s hranom ili vodom. Ljudi govore da su morali sate biti u takvom položaju i teško onome tko je prosuo vodu iz posude. Najčešće su, kažu, takvi pojedinci bili izgladnjeli i ožednjeli, ali hranu ili vodu koju su držali rukama nisu smjeli okusiti. One koji su klonuli nekale su batine, udarci cipelama i kundacima te muke drugih vrsta. Druga fotografija prikazuje nepoznatog zatvorenika vezanih ruku i nogu, kome su

⁶⁶ Komisija za utvrđivanje ratnih zločina, 28/46, 19. III 1946.

⁶⁷ Rad pete kolone, 68.

⁶⁸ Isto, 190.

⁶⁹ Izjava Mihovila Križnika i drugih.

⁷⁰ Arhiv Odjela narodne revolucije.

koljena provu ena kroz ruke i tako obješen na kolac, a taj je postavljen na dva stolca. Tako sapetog ovjeka, koji se o ito ne može maknuti, žandari s perjanicama na šeširu udaraju bi em ili gumenom palicom po tabanima ili drugim osjetljivim dijelovima tijela. Komisija za utvrđivanje ratnih zločina utvrdila je da su nekim takvim žrtvama glave bile pokrivane da ne vide tko ih tu e.⁷¹ U takvom položaju lako su zatvorenici stradali i spolni organi.⁷²

Mnogi od preživjelih zatvorenika i danas još žive pod teškim dojmom zatvorske procedure u Starom gradu. Dirljivo je gledati kako reagiraju grupe bivših zatvorenika koje esto dolaze da obi u mjesta svoje kalvarije. Kroz suze, sad ve starci, pri aju: ovdje su mi oduzeli sve, ovdje me žandar ušnuo tako da sam pao, ovuda su me vukli sa saslušanja u eliju, odavde su me otjerali kad sam donijela mužu jelo i htjela ga posjetiti — i tpe sli no. Dosta ima drugih koji dolaze u Stari grad, nijemo polože cvijet pred plo u podignutu u spomen žrtava fašizma i odlaze bez rije i.⁷³

Zbog mnogih slu ajeva neodazivanja u vojsku i dezertiranja, u listopadu 1943. godine »madjarske su vlasti po ele vršiti represalije tako da zatvaraju žene i obitelji onih kojih su pobjegli, te ih u plombiranim vagonima upu uju u unutrašnjost Madjarske. Madjarske vlasti opravdavaju ovaj postupak time da su svi vojni neposlušnici se odmetnuli u partizane«.⁷⁴

U vezi s rušenjem željezni ke pruge kod Štefanca, u studenom 1943. godine, »izvršena su mnoga uhi enja poznatih komunista u Medjimurju. U samom akovcu uhi eno je oko 350 osoba od kojih je ve navodno 15 strijeljano«.⁷⁵

»U no i od 26/27. 8. 1944. opet je jedan teretni vlak naletio na minu u blizini željezni ke postaje Mala Subotica. — Krivci nisu pronađeni, ali je povodom toga zatvoreno u akovcu i okolici oko 80 istaknutih Hrvata, koji nemaju nikakove veze sa postavljanjem eksploziva na željezni ke pruge u Me imurju. Osim navedenih odpremljenih mnogo je ljudi iz okolice akovca i Male Subotice odpremljeno u sabirni logor«.⁷⁶

U jesen 1944. godine »neprijatelj hapsi familije onih drugova koji su u partizanima«⁷⁷, a tih je bilo mnogo.

Sedmog rujna 1944. godine »ponovo su zato eni neki Hrvati, a to se prema viestima, koje ovamo (u Hrvatsku — op. p.) stižu dnevno događja«.⁷⁸

⁷¹ Rad pete kolone, 43.

⁷² Više usmenih izjava.

⁷³ Savez udruženja boraca narodnooslobodila kog rata u akovcu redovito organizira posjete grana i preživjelih zatvorenika.

⁷⁴ Izvještaj o prilikama u Me imurju, 7. XI 1944 - VII 153-6-28.

⁷⁵ Dopis ustaške nadzorne službe - ured II br. 556.V.T./43 nosi oznaku da je pisan 21. XI 1942, ali je vjerojatnije da se odnosi na 1943. godinu. - VII 96-16-37.

⁷⁶ Stožer V. ustaškog stajega sdruga Ic, Koprivnica, 43/taj 4. IX 1944 — VII 90-4-26. Sabirni logor je ustaški izraz za koncentracijski logor.

⁷⁷ Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Varaždin od 23. IX 1944.

⁷⁸ Tjedno izvješće Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost Ministarstva unutrašnjih poslova NDH, 1083-E-1944. V.T. od 28. IX 1944. - VII 90-4-30.

Nakon objave opće mobilizacije, u rujnu 1944. godine, koju su Meimurci bojkotirali, samo u Gardinovcu i Belici žandari su imali uhapsiti oko 160 ljudi ali su uspjeli pronaći tek 30; nato je vojska noć u došla kamionima i po selima hvatala muškarce. U isto vrijeme uhapšeno je u Mehovcu dvanaest ljudi pod sumnjom da su prihvatili ranjenog partizana, a u Donjem Kraljevcu uhvaćeno je nekoliko ljudi nakon ubistva mađarskog pukovnika; akcija hapšenja popraćena je tučnjem ljudi po kućama.⁷⁹

U studenom 1944. godine uhapšeno je deset svećenika i odvezeno »u oklopljenom vagonu« u zatvor u Szombathelyju.⁸⁰

Dvadeset petog studenog 1944. godine »najedamput je bilo uhapšeno 167 seljaka iz Podturna. To hapšenje bilo je izvršeno zato, jer su nepoznati počinitelji dan prije toga ubili jednog zloglasnog detektiva u području te općine«. Svi su odvedeni u Stari grad.⁸¹

Iz Gardinovaca su 2. veljače 1945. godine žandari tjerovali »oko 300 seljaka« prema Meimovcu i putem ubili četoricu, a petoricu ranili.⁸²

Takvi podaci nižu se sve do oslobođenja. Kad bi se od njih i polovica odbila na račun eventualne nesigurnosti i netočnosti, još bi uvijek oni dokazivali zaključak Komisije za ratne zločine: »Statistički podaci prikupljeni na licu mjesta pokazali su da su žandari Meimovske žandarmerijske stanice proveli veliki broj hapšenja, koji dostiže nekoliko hiljada, što pojedina njih što masovnih«⁸³, a takvih je stanica i drugih organa okupatora bilo u Meimurju više, može se zaključiti i mnogo.

Za dobivanje cjelovite slike nije nezanimljiv podatak da su kroz Meimovske zatvore, naročito onaj u Starom gradu, prolazili i Mađari — vojni bjegunci i politički krivci. Ne zna se koliko ih je bilo ni je li prema njima postupak bio drugačiji nego prema Meimurcima, ali se čini da nije bio jer postoje podaci da su i oni bili sučasnici i na smrt.⁸⁴ Prema tome, ni mađarski fašizam, kao i svaki drugi, nije imao obzira ni prema kome, ako mu taj stoji na putu, a najmanje ako je bio komunist ili pripadnik nacionalne manjine. Takvo mišljenje potkrepljuje i to što su potkraj 1944. i na početku 1945. godine tu bili zatvoreni i ratni zarobljenici. Među njima su bila tri engleska avijataara koji su se s oštećenim avionom spustili kod Vratišince. Nije poznato kako je ovamo dospio i zarobljeni poručnik Crvene armije Danijel Nojman.⁸⁵ Iako su njih štatile međunarodne konvencije o ratnim zarobljenicima, utvrđeno je da su i oni bili »svi mučeni, zatim odvedeni a da se za njih danas ništa ne zna, te se pretpostavlja da su ih ubili«.⁸⁶

⁷⁹ Izvještaj terena i obavještajca Pere, 30. IX 1944. — Izvještaj Okružnog komiteta KPH Varaždin, 5. X 1944.

⁸⁰ Izvještaj o prilikama u Meimurju, 9. XII 1944. - VII 1530-6-20.

⁸¹ Rad pete kolone, 178. — Na str. 175. navodi se kao datum hapšenja 5. XI 1944.

⁸² Isto, 177-178.

⁸³ Isto, 174.

⁸⁴ Isto, 77.

⁸⁵ Možda to zaista ima veze s tim što je bio Židov, kako to navodi Rad pete kolone, 68.

⁸⁶ Isto, 68.

Ve samo hapšenje stavljal je zatvorenike u položaj osumnji enih i okrivljenih, bez obzira na to što su možda bili slu ajne žrtve obi ne masovne racije. Istina, u Me imurju je bilo mnogo revolucionara i pripadnika narodnooslobodila kog pokreta, pa se moglo pretpostavljati da e u velikom broju uhapšenih sigurno biti i pravih »krivaca«. Ima me imurskih sela u kojima je gotovo svaka ku a dala bar po kojeg borca Narodnooslobodila ke vojske (npr. Tur iš e⁸⁷ i druga); sigurno su njihovi uku ani, ro aci, susjedi i znanci pružali sklonište partizanima, pomagali ih i na razli ite im na ine omogu avali provo enje akcija protiv okupatora, što je u njegovim o ima bio zlo in. A i oni malobrojni, koji se iz nekog konzervativizma ili zbog linije lakšeg otpora nisu uklju ivali u pokret i borbu ni indirektno, željeli su barem nacionalnu slobodu hrvatskog življa u Me imurju, pa su ve i samim tim bili neprijatelji okupatora.. Sve je to i njemu bilo jasno, ali pravno je to mogla biti samo pretpostavka koju bi trebalo tek utvrditi i dokazati.

O na inima istraživanja sumnji i dokazivanja istine ve je bilo govora. Iluzorno bi bilo misliti da te metode nisu imale uspjeha. Sigurno je bilo slu ajeva da je na smrt izmu en i prestrašen ovjek pokleknuo pred lažnom nadom da e priznanje biti kraj mukama. Osim toga, po nizu detalja dade se zaklju iti da su istražitelji znali ili barem razumjeli hrvatski jezik, iako to nisu pokazivali.⁸⁸ Stoga je okupator tu i tamo uspio saznati neke detalje o revolucionarnom i narodnooslobodila kom pokretu i na temelju toga zadavati mu udarce. Toga je, me utim, bilo malo i rijetko.

Ipak, za odnos okupatora prema zatvorenicima i za njegovo pošti vanje pravnih normi karakteristi an je i ovaj postupak: »Svaki zatvorenik bio je više puta saslušavan i mu en, a tek poslije zadnjeg saslušavanja bio je sastavljen zapisnik, koji je okrivljeni morao da potpiše, a da mu zapisnik nisu dali prethodno da ga pro ita. Poslije toga bio bi okrivljeni pozvan pred vojnog istražnog suca, koji je me uvremeno dao taj detektivski zapisnik prepisati, kao da je zapisnik sastavljen kod istražnog suca. Tom prilikom dao je istražni sudac okrivljeniku zapisnik da pro ita i potpiše i to u prisutnosti detektiva, jer ako bi okrivljenik odbio da potpiše zapisnik, detektiv bi ga odmah odveo na daljnja saslušanja u podrum«.⁸⁹

S takvim rapisnikom, koji ne može izdržati ni najpovršniju pravnu kritiku, upu ivani su zatvorenici na sud. Dugo su se su enja održavala na sudovima razli itih vrsta i ranga u Szombathelyju, Pecsuhu, Budimpešti i drugdje, a optuženici su u ta mjesta otpremani u dobro uvanim zatvorenim automobilima ili vagonima. Me utim, s obzirom na sve ve i broj optuženika okupatoru je bilo jednostavnije dovesti u akovec nekoliko lanova sudskog vije a nego brojne zatvorenike s jakim osiguranjem odvoditi u unutrašnjost Mađarske. Bio je i to jedan od znakova da se Me imurje ne da pokoriti, ali da zato okupator polako kapitulira pred

⁸⁷ Tur iš e je dalo 152 borca, a tada je imalo oko sto do sto i dvadeset ku a.

⁸⁸ Tek su se u rijetkim slu ajevima bijesa odavali, ali su zato nerijetko tukli zatvorenike koji na pitanje nisu znali odgovoriti mađarski. Više usmenih izjava.

⁸⁹ Komisija za ratne zlo ine, 72.

narodnooslobodilačkim pokretom, iako je više puta najavljivao da mu je zadao odlučan udarac i da ga je likvidirao.

Djelatnost vojnih sudova općenito, a naročito u Murskoj, trebalo bi posebno istražiti. Već je i ovdje upozoreno na jednu specifičnost u postupcima mađarskih sudova prema Meimurcima u poslije okupacije. Kad takav odnos nije urodio željenim plodom, i sudovi su 1943. godine promijenili svoj stav, pa su pošli suditi sa svom mogućom strogošću. Rezultat toga je sve veći broj osuda na dugogodišnju tešku robiju i na deportaciju u zloglasne koncentracijske logore, a nisu bile rijetke ni osude na smrt.

Od ljeta 1944. do veljače 1945. godine vojna sudska vijeća a više su puta zasjedala u Starom gradu u Murskoj. U prvom poznatom su slučaju, oko sredine 1944. godine, vojni sud iz Budimpešte sudio je četrdesetoricu partizana i organizatora narodnooslobodilačkih odbora iz Prekmurja; jedan je bio osuđen na doživotnu robiju, a ostali na manje kazne.⁹⁰ Uskoro, u kolovozu 1944. isti je taj sud ponovo bio tu i sudio petoricu meimurskih partizana. Njih su mađarske vlasti otkrile i uhvatile u selima donjeg Meimurja. Suđenje i izvršenje osude trebalo je biti drastično opomena narodu da se okupator neće ustreljavati ni od čega samo da pokori ovaj kraj. Zato su sva petorica osuđena na smrt, pa su i njihove molbe za pomilovanje odbijene. Smrtne kazne izvršene su javno 30. kolovoza 1944. poslije podne u središnjem dvorištu Staroga grada. Strijeljali su ih vojnici nepoznate mađarske oklopne jedinice koja je bila na prolazu kroz Mursku. Očevici tvrde da su sva petorica hrabro gledala smrti u oči, a njihove poklike slobodi zaglušivao je truba.⁹¹

Vojni su sudovi i poslije toga dolazili u Mursku. Isto vijeće osudilo je na smrt i više optuženika iz drugih krajeva.⁹² Drugo vijeće je samo 19. siječnja 1945. održalo dva pretresa. Na jednom, osuđena su četvorica meimurskih partizana na smrt (jedan je od njih pomilovan)⁹³, a na drugom je osim jedne smrtne kazne⁹⁴ izrečeno i sedam vremenskih. Suđenja, i to veoma stroga, nizala su se i dalje: na kaznu smrti osuđen je neki Slovak koji je iz mađarske vojske pobjegao u partizane, i pet mađarskih vojnika koji su održavali vezu s partizanima na Kalniku, te jedan partizan iz Štrigove koji je pomilovan.⁹⁵ Smrtne kazne bile su izvršavane u Murskoj kasarni, ali su sva pojedinačna daju naslućivati da je strijeljanja bilo i na groblju. Na različite vremenske kazne osuđena su tridesetorica mađarskih vojnika i više od sto Meimuraca i Prekmuraca — muškaraca i žena, advokata, liječnika, svećenika, tvorničara, uitelja, studenata, radnika, zemljoradnika i drugih. Sud se i dalje zadržavao na ovom području i posljednje njegovo poznato suđenje održano je u Murskoj

⁹⁰ Rad pete kolone, 76. — To ne isključuje mogućnost da je suđenja u Murskoj bilo i više i ranije.

⁹¹ Zapisnici suđenja, 162-164. To su bili Ivan Dobrovoljac, Ivan Jalšovec, Rafael Jalšovec, Leonard Krmar i Ignac Pintar. Usporedi: Meimurje 1919-1959, 89.

⁹² Rad pete kolone, 77.

⁹³ Isto. Strijeljani su: Josip Alopek, Josip Pongrac i Ignac Slamek iz Donjeg Mihaljevca, a pomilovan je Mijo Ivaci.

⁹⁴ Uro Dvanajšek iz Bukovca.

⁹⁵ Slovak se zvao Ivan Duma (?), ostalima imena nisu poznata.

Soboti 16. veljače 1945, dakle ni dva mjeseca prije oslobođenja, a još je i tada donosio smrtne osude.⁹⁶

U prikupljanju memoarske građe o razdoblju drugog svjetskog rata nailazi se i na ljude koji jednostavno odbijaju svaki razgovor i o tome uopće ne žele govoriti. Brane se da su te uspomene za njih previše bolne i mole da budu pošteđeni od ponovnog oživljavanja onih rana koje ionako još uvijek nisu do kraja zacijelile. Kažu da čak okreću glavu na drugu stranu, ako već moraju prolaziti mimo Staroga grada ili u njegovoj blizini. Dogodilo se čak da je šofer odbio da službenim kolima obavi neku dužnost u Starom gradu; pokazao je obje podlaktice koje su nekad bile slomljene i krivo srasle, a posljedice su mu enja u Starom gradu; kad je ipak uspio pobjeći i odatle, zakleo se da živ više neće u to zdanje.⁹⁷ Tragove takvog postupka nose na svom tijelu još mnogi pojedinci. Ima ih sa slomljenim udovima, s prebijenim rebrima, s izbijenim zubima, oslabljena sluha i vida, oštećeni unutarnjih organa, narušena zdravlja, s trajnim invaliditetom. Sve su to posljedice fašističkih metoda istražnog zatvora u Starom gradu — u širokom rasponu od metoda psihološkog pritiska do primjene električne struje. A njihove su posljedice bile više puta još tragičnije, kao što je bio slučaj sa zatvorenikom kome su »probili stomak izmom, a da mu nakon udarca nisu dozvolili da se nasloni, da legne i sjedne već je u stojećem stavu mirno morao čekati obećanu pomoć liječnika koja nije došla«. Mjesto toga smrt ga je oslobodila daljnjih muka.⁹⁸

Trideset godina poslije oslobođenja nemoguće je utvrditi broj političkih zatvorenika koji su prošli kroz okupatorske zatvore u akovcu, posebno u Starom gradu, u razdoblju od 1941. do 1945. godine. Ima ih koji su nakon dužeg ili kraćeg vremena bili pušteni kućama. Dosta ih je koji su bili ovamo dovedeni po nekoliko puta i uvijek se uspjeli odatle izvući. Najveći je broj onih kojima je Stari grad bio samo prva stanica na dugom putu za brojne zatvore i logore u Mađarskoj i ostaloj Evropi, s kojega se mnogi više nisu vratili. Podaci prikupljeni u poslijeratnom razdoblju sigurno nisu potpuni, jer su neke obitelji izginule i nije imao tko za njih dati to ne podatke; od drugih su ostala samo mala djeca ili daljnji rođaci koji ne znaju mnogo o nestalima i ubijenima; treće su se odselile s ovog područja i zameo im se svaki trag. Kao što je već spomenuto, u istraživanju naišlo se i na slučajeve da su pojedinci odbijali svaki razgovor o toj temi.

Ipak danas postoji dugačak popis od 1831 imena onih koji su za vrijeme drugoga svjetskog rata u Međimurju bili zatvoreni zbog različitih političkih »krivica«: od njih je čak 866 poginulo u nacističkim logorima i zatvorima — od ovih u akovcu sve do onoga u Auschwitzu (Oswieńczyk).⁹⁹ Statističko ispitivanje provedeno 1964. godine dalo je kao rezul-

⁹⁶ Rad pete kolone, 169 i 196-198.

⁹⁷ Stjepan Kosić iz Kancova, koji je 1965. bio šofer Skupštine općine akovec. Takvih slučajeva ima više.

⁹⁸ Arhiv Odjela narodne revolucije Muzeja Međimurja u akovcu, 399. - Slučaj: Šimuna Lovrenčić iz Palinovca.

⁹⁹ Popis objavljen u Međimurju 1919-1959. naknadno je dopunjavao, ali sasvim sigurno nije konačan.

tat broj od 3603 osobe uhapšene i zatvorene duže ili kraće vrijeme i od toga 868 poginulih u zatvorima i logorima.¹⁰⁰ Može se ipak pretpostaviti da su podaci Komisije za utvrđivanje ratnih zločina, prikupljeni odmah poslije oslobođenja, najbliži izvoru, pa i najvjerojatniji odnosno najvjero-dostojniji, iako i ona naglašava: »Taj broj ljudi koji su prošli kroz te zatvore ne može se ustanoviti, jer su mađjarski detektivi i žandari prije bijega uništili [...] cijelu svoju arhivu«.¹⁰¹ Podaci te komisije govore o 5182 uhapšena i 1487 poginulih Meimuraca za vrijeme od 1941. do 1945. godine. Osim toga, navode približan broj od 6000 osoba poslanih na prisilne radove samo iz kotara Rakovec.¹⁰² Gotovo svi ili barem većina tih ljudi prošla je kroz Rakovečke zatvore.

¹⁰⁰ Popis je obavljen u vrijeme kad su mnogi pojedinci davali podatke samo prema sjećanju na pripovijedanje u međuvremenu umrlih osoba.

¹⁰¹ Rad pete kolone, 68.

¹⁰² Isto, 222-223.

Ivan Kralj

Sanitetska služba Narodnooslobodilačke vojske
i partizanskih odreda na teritoriju Zagrebačke
oblasti 1941-1945.

Idejnu osnovu razvoja, formiranja i djelatnosti vojno-partizanske sanitetske službe u Zagrebačkoj oblasti za vrijeme NOB-a 1941—1945. godine činili su principi koji su bili opći i zajednički za svu sanitetsku službu NOV i POJ. Međutim, na putu razvoja sanitetske službe u Zagrebačkoj oblasti ispoljile su se i određene specifičnosti, uvjetovane osobujnim prilikama sredine u kojoj je rasla i djelovala. Upravo zato, iskustva koja je ta služba stekla mogu predstavljati originalan doprinos općim poukama NOB-a na polju zdravstvene zaštite, te stoga sva svjedočanstva njenog razvoja i njene djelatnosti zaslužuju da budu pažljivo i svestrano proučena.

Period razvoja od početka ustanka 1941. do sredine 1943. godine

Za veću vojno-partizansku sanitetsku službu, kao stalne organizacije s utvrđenom strukturom i funkcijama, u Zagrebačkoj oblasti javljaju se potkraj 1942. godine, nakon formiranja Moslavskog i Kalničkog partizanskog odreda. Poznato je, međutim, da su pripreme za organiziranu zdravstvenu djelatnost proveli ranije, od samog početka ustanka, a elementi zdravstvene pomoći javljaju se kad i prvi ranjenici i bolesnici u najranijim akcijama prvih borbenih grupa. Npr., još u ljeto 1941. godine sekretar bjelovarskog OK KPH Kasim Čehajić daje zadatak M. Prpiću, tada bolničkom službeniku, da prikuplja lijekove i zavojni materijal, i »da u bjelovarskoj bolnici organizira liječenje ilegalca Ante Dobrile — Pepija, a u slučaju potrebe i drugih«¹. Radi sklanjanja i zbrinjavanja ranjenih partizana izgrađuju se u jesen 1941. godine zemunice u blizini sela Segovina na Kalniku. To je u blizini i nedaleko od sela Ivanec. U isto vrijeme pojedini se ranjenici skrivaju i njeguju kod pouzdanih pristaša NOP u selima.

¹ Ratna sebnja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, knj. 2, Beograd 1961, str. 189.

Shvatljivo je što su se u pojecima ustanka, u uvjetima sporadičnih akcija i malog broja ranjenika, te mjere zdravstvene pomoći i provodile povremeno i spontano u skladu s stvarnim potrebama, pa je formiranje stalne sanitetske organizacije u jesen 1942. godine predstavljalo velik napredak. Time su bili stvoreni temelji kontinuiranog djelovanja na zdravstvenom polju i postepenog oblikovanja sanitetske strukture koja je imala svoje elemente u svim jedinicama, po evodete i bataljona do divizija i korpusa kao i na teritoriju te oblasti.

U Moslavskom komandnom odredu, nakon njegova formiranja, određen referent saniteta Odreda i bolniarska četa s oko 25 ljudi, čiji je zadatak bio da izvlače ranjenike u toku borbe, ukazuju im prvu pomoć, evakuiraju ih i osnuju privremene stacionare. U njima su se zadržavali ranjenici samo do prve prilike za evakuaciju u Slavoniju. U to su vrijeme u Moslavini s Odredom ostajali samo najlakši ranjenici.

Kalnički je odred imao odredsku ambulantu s referentom saniteta Odreda na selu, referente saniteta bataljona i četne bolniarske. I s Kalnika se najveći dio ranjenika evakuirao u Slavoniju.

Osnovni kriterij za uspostavljanje tih sanitetskih struktura bili su zadaci zbrinjavanja ranjenika. To je razumljivo, pošto je pitanje zbrinjavanja ranjenika bilo u središtu pažnje partizanske vojske, a potrebe i zahtjevi preventivne zaštite bili su u drugom planu, sve dok nisu zaprijetile epidemije zaraznih bolesti.

Razlog toj pojavi i takvoj po etnoj orijentaciji ne treba tražiti prvenstveno u neshvatanju važnosti preventivne zaštite, nego u izvanrednoj složenosti i odgovornosti zadatka zbrinjavanja ranjenika i u preokupaciji štabova i sanitetske službe tim problemom. Težina i složenost tog pitanja nije bila uvjetovana toliko velikim brojem ranjenika i oskudicom stručnih kadrova i medicinskih sredstava, koliko neprestanom ugroženosti ranjenika i opasnošću da padnu u ruke neprijatelja i budu ubijeni. Bilo je u tadašnjim okolnostima izvanredno teško zaštititi ranjenike od fizičkog uništenja i istodobno im osigurati prijeko potrebno mirovanje i druge uslove liječenja i njege.

Po etničkim oblicima zbrinjavanja ranjenika na Kalniku i u Moslavini, s osloncem na zemunice po šumama i skrovištima u selima, nisu sasvim napušteni ni poslije osnivanja odreda. Postepeno se smanjuje udio tajnog smještaja po selima, jer su ranjenici u više navrata padali u ruke neprijatelja, a raznovrsne varijante zemunice koriste se i nadalje. Međutim, taj oblik »hospitalizacije«, u novim uvjetima s intenzivnijim borbenim akcijama i veći broj ranjenika, nije mogao zadovoljiti. Te prvobitne zemunice (bunker) bile su veoma neudobne i tijesne, te nisu odgovarale ni elementarnim zahtjevima njege, a zbog malog kapaciteta u njima se mogao »zakonspirirati« samo manji broj ranjenika.

Rješenje je traženo i nalaženo u toku vremena u više pravaca. Jedno od osnovnih rješenja bila je već evakuacija ranjenika u Slavoniju. U prilog toj odluci govorili su ne samo razlozi veće sigurnosti nego i povoljniji uslovi liječenja zbog veće stabilnosti slavonskih bolnica i povoljnijeg stanja u pogledu stručnog osoblja. Međutim, teško je transporta do Slavonije, zbog njegove neudobnosti na volovskim ili konjskim zapregama, po lošim putovima, esto po hladno i nevremenu i u uvjetima

ugroženosti ranjenih kolona za vrijeme dugog putovanja, i ne mali rashod ljudstva borbenih jedinica radi pratnje ranjenih kolona dovode do težnje da se bar donekle ograniči i evakuacija u Slavoniju.

Poslije borbenih akcija, ranjenici se nekad kreću u stacionarima, ali i iz borbe u borbu, iz pokreta u pokret, kako je to bilo u ovoj oblasti, a istodobno voditi kolonu ranjenika i osiguravati je isto je za jedinice bio nesavladiv zadatak.

Iz tih se razloga moralo pristupiti organizaciji makar kakvih stacionara na vlastitom terenu. Tako je potkraj 1942. godine uređen u Moslavini stacionar »u Feren i evoji klijeti povrh Velikog Prokopa, na samom rubu šume«². Otprilike u isto vrijeme, na Kalniku je blizu sela Osijek, na Velikom Brdu, izgrađena bajta u koju se moglo smjestiti oko 20 ranjenika. Bila je upola ukopana u padinu brijega, vrlo dobro kamuflirana, a pružala je ranjenicima mnogo povoljniji smještaj od zemunica. Osoblje toga stacionara sačinjavali su: referent saniteta Odreda, 3—4 bolničke arke, ekonom, kuhar i mala stražarska jedinica koja je ujedno bila zadužena za pomoć ne poslove.³

Sad već odredi i bataljoni mogu u svojim »ambulantama« zadržavati samo najlakše ranjenike i bolesnike, a ostale slati u te stacionare, odakle se s vremena na vrijeme evakuiraju u Slavoniju.

Medicinska je pomoć ranjenicima i bolesnicima u odredima i u tim stacionarima (u ratnim dokumentima i kronikama isto se nazivaju i bolnicama) bila u stručnom pogledu veoma skromna, i to ne samo zbog općih uvjeta rada nego i uslijed nedostatka stručnih kadrova i oskudice sanitetskog materijala. Struktura sanitetske službe je zbog pomanjkanja zdravstvenih kadrova u potpunoj mjeri bila pretežno popunjena laicima. Prvi referent saniteta Moslavačkog odreda bio je Smajo Rušević Muftija, po zanimanju brijač i radnik. I. Fras, koji je kao student medicine bio prvi referent saniteta Kalničkog odreda, ocjenjuje i u svojoj kronici stručni rad, kaže: »Najveća je teškoća bila u nedostatku stručnog osoblja, kako liječnika tako i bolničara [...]. U prvo vrijeme nije bilo dovoljno zavojnog materijala, instrumenata i lijekova [...]. Radilo se, kad god je bilo moguće, sterilno. Sterilizatora nije bilo, već su se gaze i ostali materijal sterilizirali kuhanjem u vodnjakima. Za imobilizaciju služile su udlage od drveta.«⁴

Ponekad su radi ukazivanja liječnicima pomoć i teže ranjenicima tajno dovođeni liječnici iz okolnih mjesta.

U nastojanju da se osigura što bolja medicinska pomoć, ubrzo se pristupa organizaciji bolničkih kursova, a postepeno se uspostavljaju i tajni kanali za nabavku sanitetskog materijala iz okolnih gradova.

Zbog povećane potrebe, a i uslijed nešto povoljnijih okolnosti, na Kalnički komandni sektor potkraj proljeća 1943. godine uređen je stacionar većeg kapaciteta od ranijeg. U šumi Borik, iznad sela Stupe, sjeverno od sela Voja-

² Glik Z., Partizanska godina, Zagreb 1963, str. 157.

³ Fras I. - Ronko A., O sanitetu Kalničkog partizanskog odreda i 32. divizije NOV; arhiv Instituta za vojnomedicinsku dokumentaciju, Beograd (u daljem tekstu: IVMD), inv. br. H 1044.

⁴ Isto.

kova ki Osijek, izgrađeni su provizorni objekti, upotrebljivi samo u toplije vrijeme, s kapacitetom oko 40 ležaja. »Bolnica je bila u pravom smislu 'poljskog tipa'. Svi objekti bili su mahom nadstrešnice, čiji je skelet bio od debljeg granja i kolaca, prekriven šatorskim krilima i platnom, maskirani nabacanim granjem koje se svakih par dana zamjenjivalo svježim radi maskiranja od osmatranja iz zraka. Ležajevi su pomoću u rakiji bili odignuti od zemlje i izrađeni od kolja i pruha, nastrojeni lisnatim granjem.«⁵

U to je vrijeme Moslavački partizanski odred imao svoj stacionar pod šatorom u šumi blizu s. Prokop. Tu se moglo smjestiti oko 10 ranjenika koji su ležali na slamaricama položenim na daske i zemlju. Oko 500 metara od stacionara bio je maskirani bunker za sklanjanje ranjenika u slučaju opasnosti.⁶

Ovaj je tada već i sanitetska služba u odredima. Referenti saniteta u oba odreda su medicinari. Prema izvještaju referenta saniteta Kalničkog odreda od 26. IV 1943. godine svaki odred ima etnog bolnišara i dva nosača ranjenika, svaki bataljon bataljonsko previjalište s bataljonskim bolničarem i po 1–2 pomoćne bolničke arke, a pri komandi odreda postoji odredska ambulanta (»glavno odredsko previjalište« u toku borbe).⁷

Može se reći da su u tom razdoblju bili utvrđeni i uspostavljeni, makar i u skromnijim razmjerima, bitni elementi saniteta partizanske vojske Zagrebačke oblasti: odgovornost štabova za zdravlje vojske i njeno sanitetsko obezbjeđenje, stalna sanitetska struktura u jedinicama s referentima saniteta u štabovima, teritorijalna komponenta sanitetske službe i veoma izraženi oslonac na narod, naročito u domenu zbrinjavanja ranjenika. Na takvom konceptu zasnivaju se i planovi razvoja sanitetske službe u narednim razdobljima.

Razvoj sanitetske službe u drugoj polovici 1943. godine

U razdoblju od sredine 1943. godine pa do kraja siječnja 1944. god. događaji i razvoj situacije zahtijevaju i omogućuju znatno brži razvoj svih komponenata vojno-partizanske sanitetske službe u Zagrebačkoj oblasti. Izvanredna afirmacija NOP-a na političkom i vojnom planu privlači i sve veći broj omladine u redove NOV, u Zagrebačkoj se oblasti formiraju novi odredi i brigade; u prosincu 1943. god. formirana je 32. divizija, a u siječnju 1944. 33. divizija i Štab X korpusa »zagrebačkog« (namjesto dotadašnjeg Štaba II operativne zone Hrvatske). Borbene akcije rastu po dimenzijama i intenzitetu, a time u njihovim posljedicama je i veći broj ranjenika. Oslobođena područja se novi teritoriji, formiraju se i u vršuju vojno-teritorijalne komande, najprije Komanda kalničkog i moslavačkog

⁵ Vlahek D., Moja se anja na konspirativnu bolnicu Kalničkog odreda, IVMD, inv. br. H. 1046.

⁶ Zbornik dokumenata sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (u daljnjem tekstu: Zbornik sanit. dokumenata), knj. 5, str. 366, dok. br. 91 i Čimaš /., Podaci o sanitetskoj službi u Moslavini, IVMD, inv. br. H 1048.

⁷ Brunovi M., Kalnik u borbi, Zagreb 1953, str. 149.

podruja. Pridolaze novi zdravstveni radnici: lijebnici, studenti medicine i drugi. Uspostavljaju se kanali za snabdijevanje sanitetskim potrepštinama iz okolnih mjesta, a sve više materijala stiže i kao ratni plijen.

U srpnju 1943. stiže na ovaj teren i tu definitivno ostaje Štab II operativne zone, uijem je sastavu i referent saniteta zone.

Tada su, na osnovi procjene stanja sanitetske službe i uoavanja potreba vojske u neposrednoj budunosti, te radi daljnjeg razvoja službe s tim u vezi, u težište nastojanja i akcije stavljeni zadaci na jaanju, popuni i u vršivanju sanitetske službe u jedinicama, na podizanju odgovornosti štabova za sanitetsku službu i na proširivanju teritorijalne bolničke mreže, naročito na terenu Moslavine.

Poduzimaju se mjere da se sanitetska struktura u brigadama uspostavi prema uputama Sanitetskog odsjeka Glavnog štaba Hrvatske, objavljenim u publikaciji »O radu i dužnostima trupnog saniteta«.

Sanitetska služba u brigadama i odredima razvijala se i jaala raznoliko, što je ovisilo o veličini jedinice, a uvelike i o shvaćanju štabova, o ugledu i sposobnosti referenta saniteta da ispolji svoj uticaj i razvija službu.

Prema izvještaju referenta saniteta brigade »Braće Radi« od 18. IX 1943. struktura saniteta brigade bila je ovakva: u četini — 2 bolničke arke i 4 nosača; u bataljonu — referent saniteta, pomoćnik, higijeničar, 2 nosača; u brigadi — referent saniteta, zamjenik referenta, bolnička arka, higijeničar, ekonom, bolnički vodnik sa 20 nosača i starješinama.⁸ U isto vrijeme Zagrebački partizanski odred imao je u svakom bataljonu bataljonskog referenta saniteta, pomoćnika i dva nosača ranjenika; u svakoj četini etnu bolničku arku i dva vodna bolničkara.⁹

Referenti saniteta brigada i odreda bili su studenti medicine. Utvrđena struktura sanitetske službe i njena popuna ljudstvom bile su podložne neprestanim izmjenama, zbog promjena u brojnom stanju jedinica i ovisno o mogućnosti brze zamjene ranjenih i poginulih zdravstvenih radnika i dr.

Povoljnija situacija na teritoriju Zagrebačke oblasti u drugoj polovici 1943. god. pogoduje bržem razvoju bolničko-ambulantne službe na kalničkoj i moslavačkoj podrujci. Tom razvoju mnogo je pridonijelo i osnivanje komandi podrujci (kalničkog i moslavačkog), s referentima saniteta lijebnicima, uijoj je nadležnosti bila vojno-teritorijalna sanitetska služba. U tom razdoblju, bolnička mreža na kalničkoj podrujci doživljava kulminaciju svog razvoja.

Bolnica u Boriku na Kalniku, smještena u provizornim objektima pod šatorima, nije se mogla smatrati trajnijim rješenjem, iako se postepeno poboljšavala njena oprema i njen stručni nivo (od početka srpnja 1943. god. na četelnu bolnice je lijebnik). Zato se u kolovozu pristupa izgradnji nove bolnice, tzv. »bolnice broj jedan kalničkog podrujca«. Bolnica je građena u predjelu Debele Bukve, u blizini puta Kalnički Ivanec—Leskovec. Predstavljala je kompleks solidnije građevnih objekata — paviljona za ranjenike, ambulantu, kuhinju, osoblje, stražu i dr., s bunkerima za

⁸ Zbornik sanit. dokumenata, knj. 2, str. 75, dok. 30.

⁹ Isto, knj. 5, str. 388, dok. 105.

namirnice i za smještaj benzinskog motora — elektro-agregata.¹⁰ Kapacitet bolnice bio je oko 80—90 ležaja.

U toku te jeseni nastaju i drugi stacionari, tako da kalni kom podru je dobiva bolni ku mrežu, iji su sastavni dijelovi — bolni ka odjeljenja — rastresito raspore eni po teritoriju Kalnika: kirurški odjel u novosagraenim konspirativnim objektima u predjelu Debele Bukve, zarazni odjel u jednoj klijeti blizu s. Ivanec, unutrašnji odjel u s. Ivanec, odjel za rekonvalescente u s. Osijek, ambulanta sa stacionarom u s. Ivanec, ambulanta bez stacionara u s. Veliki Poganac.¹¹

Komanda kalni kog podru ja raspolagala je potkraj 1943. god. s pet lije nika, od kojih je jedan bio referent (šef sanitetskog odsjeka) podru ja, a ostali su bili raspore eni po bolni kim odjelima i ambulantama. U to je vrijeme pod nadzorom sanitetskog odsjeka komande podru ja bila i gradska bolnica u Koprivnici, u kojoj su se uz gra ane lije ili i pripadnici NOV. U novooslobo enim predjelima našle su se još neke zdravstvene ustanove: lije ilište u Novom Marofu i nekoliko apoteka.¹²

Zaista je u nekoliko mjeseci ostvaren izvanredan napredak.

Na žalost, taj uspon bio je pra en jednim tragi nim doga ajem: 21. rujna 1943. izdajom je otkrivena i napadnuta stara bolnica u Boriku i tom je prilikom 13 ranjenika ubijeno, a bolni ki objekti spaljeni i uništeni.¹³

Kao što se vidi, povoljne okolnosti na kalni kom podru ju u drugoj polovici 1943. bile su iskorištene za znatnije proširenje obima hospitalizacije na tom terenu. Prema izvještaju referenta saniteta II operativne zone, od 13. XI 1943, u tim se bolnicama u to vrijeme nalazilo oko 160 ranjenika i bolesnika. Ipak pretjeranih iluzija o sigurnosti toga terena nije bilo i nije se dopuštala prevelika koncentracija ranjenika na tom prostoru, pa su i u to vrijeme ranjenici povremeno evakuirani u Slavoniju.

U moslava kom podru ju nastupa tako er proces bržeg razvoja. U srpnju upravo pristigli lije nik odre uje se na rad u »bolnicu« kod s. Prokop. Kad je Moslava ki odred išao u akciju, lije nik je išao u susret ranjenicima, presretao ih, obradio i evakuirao u bolnicu ili bi ostali uz ambulantu Odreda.¹⁴

Ta »bolnica« kod s. Prokop nije zadovoljavala ni po kapacitetu ni po ure aju i opremi i zato se na brzu ruku izgra uje nešto ve i provizorni objekt u šumi iznad s. Podgari u koji se moglo smjestiti oko 20 ranjenika, a koji je stavljen u upotrebu na po etku rujna 1943. god. U istom mjesecu po inje izgradnja kompleksa bolni kih paviljona u šumi, u rejonu s. Podgari . Prvi paviljon sa 50—60 ležaja i najnužnijim pomo nim objektima, prihvatio je ranjenike u listopadu. To je bio po etak izgradnje i rada tzv. »stare konspiracije«. U toku vremena dogra ivani su novi paviljoni, pošto su potrebe iziskivale proširivanje kapaciteta.

¹⁰ Ronko A. - Vlahek D., Konspirativna bolnica br. 1 Kalni kog podru ja; IVMD, inv. br. H 1045.

¹¹ Zbornik sanit. dokumenata, knj. 2, str. 142, dok. br. 51.

¹² Isto, knj. 5, str. 408, dok. br. 119.

¹³ Isto, knj. 2, str. 86, dok. br. 36.

¹⁴ Cimaš J., Podaci o sanitetskoj službi u Moslavini, IVMD, inv. br. H 1048.

U toj su se bolnici lije ili samo teži ranjenici i bolesnici, dok su za lakše ure ene ambulante sa stacionarima po moslava kim selima. Tako je u s. Podgari , u selja kim ku ama, bila ambulanta Komande podru ja u kojoj su se obavljali pregledi i pružala pomo partizanima i gra anima. U istom selu ure en je u seoskim ku ama i u jednom objektu kraj željezni ke pruge stacionar za lakše ranjenike, bolesnike i za rekonvalescente. Ambulante sa stacionarima formirane su tako er u G. Garešnici, Vrtlinskoj, azmi i Miklešu. Sve te ambulante i bolnicu vodili su lije nici. (U to vrijeme Komanda moslava kog podru ja raspolagala je sa sedam lije nika.) Osim toga, povremeno su organizirane pomo ne ambulante i po drugim mjestima, a vodile su ih bolni arke.¹⁵

Te su ambulante bile pristupa ne i narodu iz okolnih sela. »Ambulanta našeg podru ja je ve privukla okolno stanovništvo, koje u prili nom broju dolazi traže i lije ni kog savjeta i lijekove i donose i poklone ranjenicima«, navodi se u izvještaju sanitetskog odsjeka Komande moslava kog podru ja iz rujna 1943. god.¹⁶ A referent saniteta Štaba II operativne zone, u izvještaju, 20. IX 1943, o stanju na Kalni kom podru ju, kaže: »Organizovane su za civilni pregled ambulante u tri op ine. Ove ambulante mnogo su posje ivane, te narod osje a direktnu korist od nas [...]. Mislim da do sada civilno stanovništvo ovoga kraja nikada nije bilo u boljem položaju obzirom na davanje lije ni ke pomo i.«¹⁷

U jesen 1943. na Kalniku (s. Prkos), a oko sredine sije nja 1944. u Moslavini (s. Podgari) osnovane su prve partizanske apoteke na teritoriju Zagreba ke oblasti s farmaceutima na elu. Do toga se vremena s mnogo improvizacija radilo na sanitetskom snabdijevanju i nabavkama sanitetskog materijala tajnim kanalima iz gradova i raspodjelom ratnog plijena. Sada se unosi više sistema i organizacije u taj rad i otpo inje farmaceutska stru na djelatnost na izradi galenskih preparata i drugih medicinskih sredstava.

Za razvoj bolni ke mreže i potrebnih bolni kih kapaciteta od velike je važnosti bila mogu nost koriš enja sela. Stacionari su se ure ivali ne samo u javnim objektima, npr. u školama i dr., nego i po selja kim ku ama. I ne samo što je stanovništvo stavljalo za tu svrhu na raspolaganje svoj stambeni prostor, nego je davalo i neophodni inventar, opremu, i radnu snagu. Naro ito su se aktivnim pokazale seoske žene i omladinke u svim pomo nim poslovima, pa i u njezi ranjenika i bolesnika, te su se tim putem mnoge i trajno uklju ile u partizanski sanitet.

Ta okolnost omogu avala je našoj partizanskoj vojsci da može s malim vlastitim snagama i sredstvima na brzu ruku i za kratko vrijeme uspostavljati stacionare na bilo kojoj to ki slobodnog teritorija, kad god joj to zatreba. To vrijedi i za druga slobodna podru ja Jugoslavije za vrijeme NOB-a i trajan je element u sistemu sanitetske službe NOV, što je omogu avalo operativnoj vojsci da tako prili no uspješno nadomještava poljske i evakuacione bolnice, kojih je ina e ve i broj u sastavu klasi nih regularnih armija.

¹⁵ Hronike o radu sanitetske službe u NOR 1941-1945, II svezak, VMA, Beograd 1966. (u daljnjem tekstu: Hronike), str. 749 i 770 (Deže J., Kramer M.).

¹⁸ Zbornik sanit. dokumenata, knj. 5, str. 380, dok. br. 101.

¹⁷ Isto, knj. 5, str. 383, dok. br. 104.

Posebno i specifično mjesto i ulogu imao je taj fenomen na području Zagrebačke oblasti, naročito u njenim zapadnim predjelima, gdje je zbog karaktera borbi esto trebalo ne samo uspostavljati nego i brzo premještati ranjenike kao prihvatilišta, a nerijetko s njima manevrirati i po krajevima pod kontrolom neprijatelja. Pri takvom manevriranju oslonac na selo i stanovništvo privrženno NOR-u bio je u uvjetima NOB-a u Zagrebačkoj oblasti od neprocjenjive važnosti.

Karakteristike razvoja u 1944. i 1945. godini

Nakon formiranja dviju divizija (32. u prosincu 1943. i 33. u siječnju 1944.) i X korpusa moralo je uslijediti i dogradnja sanitetske strukture. Odmah se uspostavljaju elementi divizijskog saniteta, a kasnije i sanitetskih organa na nivou korpusa.

Najprije je u diviziji postavljen referent saniteta divizije i osnovana divizijska ambulanta (liječnik sa 8—10 bolničkih arata), zatim divizijske kirurške ekipe, a 32. divizija je ubrzo dobila i apotekara. Divizijska ambulanta za vrijeme borbe ima funkciju divizijskog previjališta. Iz divizije su se ranjenici i bolesnici, osim najlakših, evakuirali u teritorijalne bolnice. Kada i dokle god ta evakuacija nije bila za duže ili kraće vrijeme moguća, a to se često događalo, ranjenici i bolesnici zadržavani su u brigadnim i divizijskim ambulantama (upotrebljavan je i termin »previjalište« i »prihvatna bolnica«).

Pod pritiskom događaja u narednim mjesecima (intenzivne borbe, veliki broj ranjenika, teškoće evakuacije, razboljevanje uslijed nepovoljnih uslova života) moralo se i dalje težiti broju anđela, organizacijskom uvrštenju sanitetske službe, i osiguranju preduvjeta za njen efikasniji rad. Ojačavaju se snage i sredstva za preventivnu djelatnost i za funkciju evakuacije (bolnički arat u diviziji), a ustalila se praksa da se organizacija sanitetske službe u borbi regulira dopunskom sanitetskom zapovijesti.

Teškoće službe i njena konsolidacija nisu se odvijali bez teškoća. Oskudijevalo se u stručnim kadrovima, a nisu ni svi štabovi pristupali rješavanju sanitetskih problema s jednakom odgovornošću u niti s istovjetnih gledišta o fizionomiji sanitetske službe, pa su raznoliko i rješavana pojedina pitanja. Zbog toga Štab korpusa intervenira posebnom naredbom i inzistira na organizacijskoj jednoobraznosti sanitetske službe u trupu.

Istodobno se tim dokumentom naređuje formiranje bolničke i te u diviziji, bolnički arat u brigadi i patrole nosilaca ranjenika (4 nosioca i vođa patrole) u svakoj jedinici, kao i da se odmah pristupi obnavljanju ljudstva tih sanitetskih jedinica.¹⁸

Formirano je i do početka rujna 1944. popunjeno sanitetsko odjeljenje Štaba korpusa u kojem su sastavu bili: načelnik odjeljenja, referent za trupnu sanitetsku službu, referent za sanitetsku službu Korpusne vojne oblasti, korpusni epidemiolog i apotekarski referent.¹⁹ Nešto ranije osno-

¹⁸ Isto, str. 443, dok. br. 135.

¹⁹ Isto, str. 439, dok. br. 134.

vana je Centralna apoteka X korpusa. Na početku jeseni formirana se korpusna kirurška ekipa, a zatim i korpusna bolnička ekipa.

Tako je postepeno izgrađivana i dovršena struktura trupne sanitetske službe X korpusa, analogna onoj u drugim korpusima Hrvatske, zasnovana na temelju Statuta sanitetske službe NOV Jugoslavije koji je još u prosincu 1942. god. propisao Vrhovni komandant i na konceptu korpusnog saniteta u Hrvatskoj.

Raznolik je bio u toku tog razdoblja razvoj bolničke službe u pojedinim područjima ove oblasti. Pod pritiskom jake neprijateljske ofenzive na Kalnik i Hrvatsko zagorje na početku veljače 1944. god. morali su biti evakuirani ranjenici i bolesnici — njih oko 200 — iz kalničkih bolnica. U toku te ofenzive bolnice su uništene, objekti konspirativne »bolnice broj jedan« pronađeni su i spaljeni, kao što su opljačkana i popaljena i ustanika sela u predjelu Kalnika. Nakon toga, prilike više nisu dopuštale da se u tim krajevima zadržava veći broj ranjenika. Teren je postao veoma nesiguran zbog čestih upada neprijatelja. Uspostavljeni su po selima manji stacionari — prihvatnice, koji su se često premještali, te je »bolnica« bila rasuta u Apatovcu, pa u Ivancu, zatim u Vojakovom kod Osijeku, Velikom Pogancu i dr. U šumi su izgrađivani provizorni objekti — »konspiracije«, primitivne bajte i »bunker« u koje su se sklanjali ranjenici u slučaju upada neprijatelja.

Bilo je više takvih konspirativnih skloništa na ovom terenu: jedno blizu sela Stub, zatim kod Apatovca, na Ivanjici, Maceljskoj gori i dr. Ona su u toku 1944. god. više puta korisno poslužila.

Sa uvani ratni dokumenti pokazuju neprestano traženje na ina zbrinjavanja ranjenika i bolesnika u okolnostima nimalo povoljnim za izvođenje znatnijeg opsega hospitalizacije. Vidljivi su težnja i naponi da se svaki mirniji interval u općenito napregnutoj situaciji iskoristi za uspostavljanje makar kakvih stacionara i da se izbjegne totalna evakuacija ranjenika i bolesnika s tog terena. Još u ožujku 1944. na sastanku na čelu Sanitetskog odjeljenja Glavnog štaba Hrvatske i na čelu Sanitetskog odjeljenja Štaba X korpusa, skiciran je »plan decentralizacije bolnica i ranjenika [...] za uspostavljanje bolnica i zemunica na Moslavini, Bilogori, Kalniku, Ivanjici i Zagorju [...] jer se pokazalo vrlo opasnim koncentrisati suviše ranjenika na malom području Moslavine«.²⁰

Međutim, bilo koji širi plan hospitalizacije nije se mogao provesti u Hrvatskom zagorju i na Kalniku sve do kraja rata. Provodilo se i dogodio nešto drugo. Ostvaren je, naime, na tom području minimum pripravnosti da se na samom terenu prihvataju ranjenici od jedinica kad one, s obzirom na svoje zadatke, nisu mogle da ih vode sa sobom. Uspostavljale su se različite varijante prihvatnica i stacionara po naseljima i u »konspiraciji«, gdje su ranjenici držani i zbrinjavani dok su to dopuštale prilike ili dok nisu, makar teži, evakuirani u Moslavinu ili Slavoniju. Reklo bi se da se ustalio jedan sistem s određenim stupnjem organiziranosti teritorija za izvršavanje zadataka te prirode, pa su jedinice mogle bilo da predaju svoje ranjenike postojećim stacionarima — prihvatilištu bilo da ih s najnužnijim osobljem ostave na brizi terenskoj organizaciji.

²⁰ Isto, str. 101, dok. br. 43.

U isto vrijeme dok je sanitetska služba u ovim predjelima djelovala u uvjetima neprekidno napregnute situacije i veoma ograničenosti, sistem bolničko-ambulantne mreže na teritoriju Moslavine drugačije se razvijao. Povoljnije okolnosti dopuštale su da se postojeća bolnička mreža dalje razvija i proširuje i da primi ulogu glavnog bolničkog centra X korpusa. U sklopu »stare konspiracije« izgrađeni su novi paviljoni za zarazne bolesti, za tuberkulozu, a u ožujku 1944. god. osnovano je novo kirurško odjeljenje, tzv. »nova konspiracija«, smješteno u novosagrađenim paviljonima u šumi, u rejonu Podgarića. To su bili solidni drveni objekti, s oko 100 ležaja i relativno dobrim inventarom i opremom i s vlastitim električnim agregatom. U bolnici je od njenog početka do kraja radio kvalificirani kirurg, te je predstavljala kirurški centar X korpusa.

Na početku 1944. god. (vjerojatno u veljači) izgrađena je bolnica u Novom selu, ali je ona već u ožujku, u toku jedne neprijateljske ofenzive, spaljena. Ranjenici i bolesnici bili su na vrijeme evakuirani. U jesen 1944. god., u selu Vučani, formiran je dermatovenerološki odjel. Osnovana je bolnica i u selu Popovac. U selu Samarica uređena je ambulanta sa stacionarom. Uspostavljene su ambulante (bez stacionara) i u sjedištima komandi mjesta, tj. u Čazmi, Dubravi, Kutinici, Bereku i D. Garešnici, uz koje su postojale i dezinfekcijske stanice.²¹

Tako razvijen bolnički centar dobiva ulogu i ime Oblasne vojne bolnice X korpusa. Njen je kapacitet bio potkraj 1944. god. 550 ležaja²² u šest bolničkih odjeljenja, na šest različitih lokacija: dva u šumi na Moslavačkoj gori (stara i nova konspiracija) te po jedno u selima: Mikleuš, Vučani, Podgarić, Samarica. Odjeljenja u selima zadržavala su pretežno lakše ranjenike, bolesnike i rekonvalescente, a svako je imalo i ambulantsku službu.

Komanda bjelovarskog područja osnovala je također svoju područnu bolnicu, smještenu dijelom u selima, a za nepokretne ranjenike izgrađeni su u šumi konspirativni objekti s oko 100 ležaja. U bolničko-ambulantnoj službi toga područja radilo je pet liječnika.

Centralna apoteka X korpusa, koja se nalazila u sastavu Oblasne bolnice, pribavljala je materijal za potrebe bolnice i jedinica putem veza iz gradova i apoteka u okolnim mjestima i vlastitom proizvodnjom galenskih preparata, zavoja i dr. Radionice u selu Samarica i Novom selu izrađivale su skalpele, pincete, peane, pile, Kramerove i Tomasove šine i drvene udlage. Od ljeta 1944. god. primane su znatnije količine sanitetskog materijala iz savezne pomoći, dopremane avionima.²³

U ljeto 1944. godine evakuiran je znatan broj ranjenika X korpusa avionima u Italiju. Potkraj prosinca 1944. godine i na početku siječnja 1945. godine, uslijed sve jačeg pritiska neprijatelja, evakuirani su u Vojvodinu, preko Virovitice kod Mostobrane, ranjenici s bolničkim osobljem bjelovarskog područja i većina ranjenika i bolesnika iz Moslavine. Od tada je na terenu Zagrebačke oblasti postojala samo oblasna bolnica u Moslavini, koja je ostala na svom mjestu do 9. ožujka 1945. godine

²¹ Hronike, str. 749 i 770.

²² Zbornik sanit. dokumenata, knj. 5, str. 446, dok. br. 137.

²³ Kusević V., *Farmaceutski glasnik*, br. 11, str. 436, 1951.

kada je, zbog nadiranja neprijatelja, morala biti evakuirana. Teži ranjenici transportirani su u Daruvar, a odatle avionima u Zemun. Pokretni ranjenici i bolesnici smješteni su u s. Konanica i tu su ostali do oslobođenja Bjelovara, kada su zajedno s osobljem premješteni u bjelovarsku bolnicu. Neprijatelj je pronašao i spalio bolničke objekte stare i nove konspiracije i ništa od njih nije sačuvano.²⁴

Problemi sigurnosti i zaštite ranjenika

Partizanski su ranjenici na teritoriju Zagrebačke oblasti živjeli i bili zbrinjavani u uvjetima neprekidne opasnosti da budu napadnuti i fizički uništeni, jer je neprijatelj esto vršio potrage samo da bi otkrio ranjenike i pobio ih na najsvirepiji način. Takvim opasnostima bili su izloženi ranjenici NOV i u drugim krajevima Jugoslavije, te je njihova zaštita i obrana predstavljala, i s moralno-političkog i vojnooperativnog gledišta, veoma odgovoran zadatak i važan problem, čije je rješavanje zadobilo značajno mjesto u historiji NOR-a.

Međutim, karakter ugroženosti ranjenika u Zagrebačkoj oblasti, a zatim i postulati u pogledu mjera sigurnosti bili su u mnogočemu jedinstveni i osobeni. Pri okolnostima ugroženosti, koja je bila konstantna i potrajala doslovce do posljednjeg dana rata, cjelokupni sistem zbrinjavanja ranjenika i bolesnika morao je biti prožet posebnim mjerama sigurnosti i uvelike potčinjen zahtjevima i potrebama zaštite.

Te su okolnosti znatno utjecale i na vojnooperativne planove i postupke. Bilo je pojava suzdržavanja od borbenih akcija samo da ne bi bilo ranjenika, a iz sačuvanih ratnih dokumenata vidi se kako su esto i kako znatne snage morale biti odvajane radi pratnje ranjeničkih kolona i zaštite bolnica. Prema tome, svako razmatranje partizanskog ratovanja u ovoj oblasti, bez obzira ima li vojnooperativni ili moralno-politički aspekt, mora obuhvatiti i problem ranjenika. Bez toga je svaka analiza biti nepotpuna.

Ono što se događalo na ovom terenu potpuno potvrđuje spoznaju da u našem partizanskom ratu spašavanje ranjenika nije bilo u prvom redu medicinski problem, nego vojnooperativni i nadasve moralno-politički problem. Jer ako ne spasimo nego izgubimo ranjenike zbog toga što je medicina bila nemoćna ili zbog oskudice stručnog kadra i odgovarajućih sredstava, možemo na prihvatljivo opravdanje u neizbježnosti objektivnih okolnosti. Druga je posljedica ako ga izgubimo kao žrtvu neprijateljske svireposti i krvološtva; onda je to esto moralni udarac i poraz, a rane u moralnoj sferi ne liječe se ni lako ni brzo.

Zaštita ranjenika u Zagrebačkoj oblasti bila je općenito uspješna. Ipak poduzete mjere zaštite nisu uvijek bile dovoljne, te su zabilježeni tragovi neadekvatne zaštite ranjenika i njihovog pada u ruke neprijatelja.

²⁴ *Culjak F.*, Sjećanje na organizaciju i funkcioniranje zdravstvene službe X korpusa »zagrebačkog« na teritoriji Moslavine, arhiva IVMD, inv. br. H 1047 i *Polak V.*, Podaci o partizanskim bolnicama u rejonu Podgarića, arhiva IVMD, inv. br. H 1049 (Njihovi podaci o moslavskim bolnicama korišteni su više puta u ovom lanku).

Takvi tragi ni događaji i ugroženost ranjenika bili su u središtu pažnje partizanskih štabova. Od osnivanja Kalničkog odreda pa do sredine 1943. godine malo je bilo izvještaja njegovog štaba u kojima se nisu isticala izvanredna teška i zbrinjavanja ranjenika.

Komanda Odreda realno je sagledavala i cijenila negativne posljedice stradanja ranjenika za moral partizana i za same štabove. Komesar Odreda, svjestan težine situacije, s puno emocije opisuje u izvještajima od siječnja 1943. god. tadašnje stanje i atmosferu: »Kraj slabih partijskih veza i ispresijecanosti našeg terena cestama i željeznicama odred je i dalje teško rješavati taj problem i gubiti ranjene drugove [...]. Bez bolnice, bez stvarnih mogućnosti da sklonimo negdje ranjene i bolesne drugove, prepuštamo ih u ruke bandita [...]. Od prvog osnivanja borbe to je naša najkrvavija rana [...].«²⁵

U traženju mogućih rješenja tog problema i provođenja mjera sigurnosti nije bilo ni jednog oblika zaštite ranjenika, korištenog u ostalim krajevima Jugoslavije, koji nije primjenjivan i u ovoj oblasti: tajne šumske bolnice i podzemna skloništa, sklanjanje kod pouzdanih pristaša NOP-a po selima, kretanje ranjenika s jedinicama, oružana obrana, evakuacija u sigurnije predjele unutar svoje teritorije i u druge oblasti: iz Zagorja na Kalnik, s Kalnika u Moslavinu, iz Moslavine i Kalnika u Slavoniju, preko Virovitice kod mostobrana u Vojvodinu, avionima u Italiju i u Zemun.

Jedan od najtežih i najsloženijih oblika zaštite ranjenika u ovoj oblasti bilo je njihovo vezivanje za jedinice i kretanje s jedinicama. Zbog oblika aktivnosti neprijatelja i karaktera borbi na ovoj teritoriji, partizanske su jedinice imale malo prilike za mirovanje. Veoma osjetljiv na svaku partizansku akciju i uspjeh u ovom kraju, neprijatelj je bio vrlo inicijativan i aktivan, često je napadao i postavljao zasjede. Bilo je mnogo obostranih iznenađenja, naglih sukoba, borbi u susretu i si. Pod takvim uvjetima veoma je teško bilo jedinicama da sa sobom vode ranjenike. Vezane zaštitom ranjenika nisu mogle uspješno paralizirati neprijateljeve akcije, ni u slučaju iznenadnog napada nadmoćnog neprijatelja svaki put pouzdano braniti ranjenike.

U prvo vrijeme i sve do potkraj 1942. god., dok još nije bilo mnogo ranjenika, smještavani su u zemunice (bunkere), izgrađene na skrovitim mjestima van naselja ili kod pouzdanih ljudi po selima. Ni jedna ni druga mjera nije mogla poslužiti kao osnova sigurnosti sve većeg broja ranjenika. Po selima je neprijatelj nerijetko uspijevaio da ih otkrije, a ni prvobitne zemunice, tijesne i neudobne, s prostorom za smještaj nekoliko ranjenika, nisu same mogle zadovoljiti u uvjetima naraslih potreba.

Za izgradnju prostranijih skloništa nisu odmah bili povoljni uvjeti pa je preostalo jedino da se svi teži ranjenici s Kalnika i Moslavine evakuiraju u Slavoniju, u tamošnje partizanske bolnice. Evakuacija u Slavoniju, naročito s Kalnika i iz Zagorja, primjenjivala se nerijetko i u narednim godinama, sve do kraja rata.

Transport je za ranjenike bio veoma naporan, na zaprežnim vozilima, često po lošim putovima i nevremenu, a produžavao se danima, jer

²⁵ Brunović M., Kalnik u borbi, str. 146 i 151.

je ponekad relacija koju je trebalo prije i iznosila i do 150 km. Put je bio opasan, jer je na relaciji Kalnik—Slavonija trebalo prije i 3 željezničke pruge i 4 ceste koje je kontrolirao neprijatelj. Teško u je predstavljala i organizacija transporta zbog velikog rashoda ljudstva radi osiguranja.

Posrijedi je bila još jedna nepovoljna okolnost u vezi s upuivanjem ranjenika u Slavoniju — sporije vraćanje prezdravljenih boraca iz udaljenih bolnica u jedinice.

Svi su, dakle, razlozi govorili da treba omogućiti liječenje što većeg broja ranjenika i bolesnika, tj. uspostaviti vešice stacionare, odnosno bolnice na svom terenu, te ograničiti slanje u Slavoniju, i ujedno osloboditi jedinice složene obaveze da sa sobom vode teže ranjenike. Pod pritiskom takvih okolnosti organiziraju se vlastiti stacionari na Kalniku i Moslavini, veoma skromni i primitivni, potkraj 1942. i u prvoj polovici 1943. god., a pravobolnice već kapaciteta u drugoj polovici 1943. god. i kasnije.

Pri tome je trebalo rješavati i veoma složena pitanja sigurnosti tih stacionara. Kakve su se mjere u tom cilju poduzimale?

Jedna od osnova sigurnosti bila je tajnost, konspiracija, tj. tajnebolnice podignute van naselja, u šumi, u zabiti, po strani od putova, s posebnim režimom života i rada, maskirane i obično štitiene naoružanom stražom, a po potrebi i vešice jedinicama. U slučaju opasnosti da ja neprijateljske snage prodru u rejon bolnice i pronađu je, ranjenici i bolesnici evakuiraju se u sigurnije predjele, a manji broj (po pravilu nepokretni) sklanjaju nedaleko od bolnice u posebno izgrađene podzemne objekte — zemunice ili bunkere.

Bitnim uvjetom sigurnosti bolnice smatrala se i njena lokacija u kraju gdje je stanovništvo privrženo NOB-u. U takvim krajevima grade se tajne bolnice, a redovno se uspostavljaju i ambulante sa stacionarima, za nešto lakše pacijente u samim selima.

Prvo tajno prihvatilište za ranjenike i bolesnike na Kalniku, nakon početne faze sa sklanjanjem ranjenika u tijesne i veoma neudobne zemunice i bunkere, bila je već spomenuta bajta izgrađena na Velikom Brdu iznad sela Osijeka, ukopana u padinu, pola pod zemljom pola nad zemljom. Bila je dobro kamuflirana, kuhalo se samo noću u da se ne bi vidio dim, govorilo se šapatom i si.

Osim toga objekta, koristile su se za sklanjanje ranjenika za vrijeme ofenziva i stare zemunice, neke građene još 1941. god. (u blizini sela Ivanec i Segovina), a gradile su se i poslije nove zemunice i bajte. Za vrijeme ofenziva, na primjer u decembru 1942. i martu 1943. god., ranjenici su ostavljeni u njima s osobljem i neprijatelj ih nije otkrio.

Dragutin Vlahek u svojim sjećanjima o osiguranju bolnice izgrađene u šumi Borik kaže: »Osnovno osiguranje bolnice svodilo se na konspirativnost njene lokacije i snagu partizanskih jedinica na Kalniku [...]. Način života i rada bio je strogo potajen o uvanju tajnosti. Zbog blizine s. Stupe nije se smjelo glasno govoriti. Nitko bez posebnog odobrenja nije smio napuštati rejon bolnice. Strogo se vodilo računa o svim mjerama maskiranja od avio-izvištavanja. Vezu između bolnice i odreda održavao je samo određeni broj drugova. Bolesnici i ranjeni, kao i drugi koji bi dolazili ili napuštali bolnicu, činili su to zavezanih otkrivenju do određenog mjesta sa

kojeg ne bi mogli pobliže odrediti lokaciju bolnice [...].« U blizini bolnice »bilo je izgrađeno nekoliko bunkera-zemunica za smještaj nepokretnih drugova u slučaju neposredne opasnosti po bolnicu.«²⁶

Bolnicu neprijatelj nije primijetio, iako se kretao u njejoj blizini, a otkrivena je 21. IX 1943. izdajom špijuna koji se ubacio u Odred.

Spašeni ranjenici i osoblje smješteni su istoga dana u novu bolnicu, tzv. »bolnicu br. 1 Kalni kog područja«, koja je izgrađena u predjelu Debele bukve, u blizini puta Kalni ki Ivanec—Leskovec i toga dana, tj. 21. IX 1943. god. otvorena. Uz ostale mjere sigurnosti (tajnost, maskiranje), ta nova bolnica imala je radi zaštite i jaku stražarsku jedinicu — stražarsku etu, s osiguranjem u dva koncentrična kruga (uže i šire osiguranje) i s patrolama u međuprostoru i prema obližnjim naseljima i komunikacijama. Na dan 12. X 1943. god. brojno stanje te ete bilo je 48 boraca.²⁷

Interesantno je napomenuti da uz tu bolnicu nisu izgrađivana podzemna skloništa za ranjenike. U dokumentima i zapisima nisu za to navedeni razlozi.

Bolnica br. 1 napuštena je 1944. god., na početku februarske ofenzive neprijatelja na Kalnik. Prazne objekte pronašao je neprijatelj istog mjeseca i spalio ih. Poslije te ofenzive, sve do kraja rata, nije na ovom terenu uspostavljano nešto veće od prihvatnica, odnosno tranzitnih stacionara za dalju evakuaciju ranjenika iz Zagorja, s Ivanice i s Kalnika u Moslavinu ili Slavoniju.

Na in na koji su se rješavala pitanja sigurnosti ranjenika u Moslavini nije se bitno razlikovao od onoga na Kalniku. Do potkraj ljeta 1943. god. postojao je primitivno izvedeni mali stacionar u šumi blizu s. Prokop. Nedaleko je bila i zemunica u koju se moglo skloniti 10 ranjenika. Od sredine ljeta počinju se podizati u šumi na Moslavačkoj gori, u rejonu s. Podgari, paviljoni veće kapaciteta, tzv. »stara konspiracija« (u oktobru 1943. god.) i »nova konspiracija« (u proljeće 1944. god.).

U blizini stare i nove »konspiracije« bile su izgrađene zemunice za sklanjanje ranjenika. Broj mjesta u njima u prosincu 1944. god. bio je 125. Postojao je plan da se na teritoriju te oblasti izgrade zemunice s ukupnim kapacitetom od 400 ležaja, od čega 250 u Moslavini i 150 na Bilo-gori.²⁸

Ranjenici su u nekoliko navrata sklanjani u te zemunice. Ni u jednom slučaju nisu bili otkriveni.

Uspostavljeni režim konspiracije (na in primanja i otpuštanja pacijenata, snabdijevanja, veza i dr.) i tehnika maskiranja moslavaničkih šumskih bolnica pokazali su se uspješnim. One su dekonspirisane i zato otkrivene i spaljene tek na samom kraju rata, a ranjenici su već prije (9. III) evakuirani s tog područja.

Može se zaključiti da su ulagani izvanredni naponi u zaštitu ranjenika, da je, i pored tragičnih neuspjeha u pojedinim slučajevima, taj zadatak uspješno rješavan i da su za pretežnu većinu ranjenika i bolesnika pro-

²⁶ Vlahek D., Moja sjećanja na konspirativnu bolnicu Kalni kog odreda, IVMD, inv. br. H 1046.

²⁷ Brunovi M., Kalnik u borbi, str. 310.

²⁸ Zbornik sanitetskih dokumenata, knj. 5, str. 446 dok. br. 137.

vedene mjere sigurnosti bile efikasne. Ali bez obzira na to, što gubici ranjenika u ovoj oblasti po svom obimu ne premašuju analogne gubitke u nizu drugih krajeva naše zemlje za vrijeme NOB-a, treba ipak reći da je za partizane gubitak svakog ranjenika morao biti i uistinu bio i znao velik neuspjeh i moralni udarac.

Pitanje organizacije zaštite ranjenika u Zagrebačkoj oblasti i uspjesi i neuspjesi na tom polju mogli bi se razmatrati s različitih aspekata: s gledišta adekvatnosti provedenih mjera, zatim s aspekta odgovornosti za neuspjeh, na kraju, s gledišta moralno-političkih implikacija zbog gubljenja ranjenika.

Nije nam sada sudimo o odgovornosti i eventualnoj krivici za pojedine događaje. To je već uinjeno u ono vrijeme i vjerojatno je bilo razloga za to, kao što se može pretpostaviti i da je bilo neadekvatnosti, odnosno propusta u sistemu i konkretizaciji mjera zaštite.

Treba reći da je i u drugim krajevima zemlje u sličnim slučajevima gotovo svaki put utvrđena neadekvatnost mjera zaštite. Ponekad je posrijedi bio propust, kao posljedica nedovoljne opreznosti, a više puta slabosti organizacije, odnosno defekti koordinacije u djelovanju organa i snaga koji su bili nosioci i učesnici u provedenju mjera zaštite. Skupina iskustva otkrivala su slabosti i ukazivala na putove poboljšavanja i usavršavanja organizacije i djelovanja u ovom osjetljivom pitanju.

Ne ulaze li sada u razmatranje etičke i moralno-političke implikacije tih događaja, možemo samo istaći i da u sačinjenim dokumentima nema tragova ni podataka koji bi indicirali veću pojavu demoralizacije vezane za te tragične događaje. Mislim da je takva konstatacija bitno važna u ocjeni tadašnjih zbivanja.

Spomenute okolnosti i dileme imaju nemalo značaja za historiju NOB-a i zaslužuju da budu podrobno analizirane i proučene. Sada je, međutim, u središtu našeg interesa drugo pitanje, a to je: koja su iskustva i pouke sistema i organizacije zaštite ranjenika u Zagrebačkoj oblasti? Ako smo ocijenili da je zadatak zaštite, općenito uzev, uspješno izvršen, onda je prvi zaključak da je efikasna zaštita ranjenika moguća u uvjetima i situaciji kakva je bila u toj oblasti za vrijeme NOB-a.

Koje su osnove i čimbenici toga uspjeha, posebno uspjeha na Kalniku ili u Zagorju?

Isti dio Kalnika i Zagorja kao područja s neprekidnim borbama, sukobima i iznenađenjima i s veoma malo stabilnosti i sigurnosti, na bilo kom mjestu i u bilo koje vrijeme, od početka ustanka do posljednjih dana rata.

Osnovni faktori uspjeha u zaštiti ranjenika na ovim područjima bili su:

1. Izvanredno pozitivna atmosfera odnosa prema ranjenicima u partizanskim redovima i narodu, koja se razvijala i proistjecala iz principa humanosti NOB-a i njegove etike međuljudskih odnosa, a rezultirala je u odluci da se brane životi ranjenika i u upornom traženju i utvrđivanju najefikasnijih putova te obrane i zaštite.

2. Velika pomoć i podrška naroda u zbrinjavanju ranjenika, u njihovom sklanjanju, u utvrđivanju tajnosti partizanskih sanitetskih objekata i

ranjenikih skloništa. Pri tome su uloga, utjecaji i konkretna organizacijska djelatnost partijskih organizacija na terenu bili od presudne važnosti.

3. Znatne mogućnosti oslonca na sigurnije predjele u zbrinjavanju ranjenika, pri čemu su Slavonija od početka do kraja rata, a Moslavina od druge polovice 1943. god. bile stalne baze prihvatanja težih ranjenika s Kalnika i iz Zagorja, gdje su se zadržavali po pravilu samo lakši ranjenici i bolesnici. Time je znatno olakšan zadatak zaštite na ovom terenu.

4. Tajnost smještaja ranjenika: provizorni tajni objekti, tajne bolnice, podzemna skloništa, individualna sklanjanja po selima.

Stacionari veće kapaciteta, tj. tajne bolnice, postojali su samo u drugoj polovici 1943. god. (bolnica u Boriku i bolnica br. 1. Kalni kog područja). Ni prije ni poslije nije bilo povoljnih uvjeta za takve ustanove.

Kao provizorij korištene su bajte i kolibe izgrađene u tu svrhu na skrivitim mjestima Kalni kog gorja, na Ivanici i Maceljskoj gori.

Podzemna skloništa — zemunice — korištene su u ograničenoj mjeri za itavo vrijeme rata.

Sklanjanje ranjenika po selima, kod pouzdanih ljudi, pojedinačno ili u manjim grupama, često se primjenjivalo u početku, ali taj oblik zaštite nije nikad imao šire razmjere.

5. Jedna od šire primjenjivanih mjera sigurnosti bilo je i kretanje ranjenika s jedinicama, dok se ne bi pružila prilika da se predaju nekoj prihvatnici ili evakuiraju u Moslavinu.

6. Komande područja i odredi, s osloncem na terenske organizacije, osnivali su ad hoc prihvatilišta po selima — male stacionare i ambulante za lakše ranjenike i kao tranzitne stanice za teže na putu evakuacije u Moslavinu ili Slavoniju. Ovi stacionari nisu imali stalnu lokaciju i često su se morali premještati, a mogućnost manevriranja s ranjenicima i tim stacionarima po teritoriju bila je preduvjet uspješne zaštite.

7. Bitna je pri tome bila raznovrsnost mjera u sistemu sigurnosti. Nijedna od navedenih mjera ne bi, posebno uzeta, mogla biti trajna i univerzalna podloga uspjeha. Puna vrijednost tih mjera očitovala se tek u njihovoj kombinaciji. Osnova sigurnosti bila je u postojanju više varijantna zaštite, sa stalnom pripravnost u za korištenje svake od njih.

O rezultatima zdravstvene zaštite

Značajne ljudske snage i materijalna sredstva bili su angažirani na formiranju sanitetske organizacije u jedinicama i na teritoriju X korpusa; izvanredni naponi komandi i štabova, partijskih organizacija, organa narodne vlasti i same sanitetske službe bili su ulagani za potrebe i zadatke zdravstvene zaštite vojske. Koliki su bili efekti tih snaga i napora, jesu li rezultati bili adekvatni uloženi snagama i sredstvima i kakva je ocjena medicinske skrbi i zdravstvene zaštite snaga X korpusa?

Ne možemo, na žalost, dati direktan odgovor, s iole egzaktnijim podacima, o rezultatima zbrinjavanja ranjenika i bolesnika. Ništa od

medicinske dokumentacije sanitetskih jedinica i bolnica X korpusa, koliko je do sada poznato, nije s tog područja rada sačinavano. Dakle, sasvim nedostaje podloga za valorizaciju stručnog medicinskog rada i iskazivanje rezultata u oblasti liječenja.

Prema tome, moramo se zadovoljiti indirektnim odgovorom i zaključcima izvedenim na osnovi uočenih povoljnih okolnosti i nepovoljnih okolnosti zbrinjavanja ranjenika i bolesnika. Od koristi je makar približna ocjena je li uinjeno ono što se raspoloživim snagama i sredstvima u tadašnjim uvjetima moglo učiniti.

Malo ima u ratu povoljnoga s gledišta potreba i zahtjeva zbrinjavanja ranjenika i bolesnika; dominantni su medicini suprotni inicijati, kada je o njima riječ, o to je da su te za medicinu i zbrinjavanje ranjenika i bolesnika nepovoljne okolnosti bile na terenu Zagrebačke oblasti naročito oštro izražene. Među njima se isti u:

— stalna nesigurnost, s malo veoma potrebnog mirovanja, s estim, dugotrajnim i za zdravlje ranjenika i bolesnika štetnim pokretima i transportima;

— nepovoljni materijalno-tehnički uvjeti smještaja i njege ranjenika i bolesnika, naročito u raznim vrstama podzemnih i polupodzemnih »konspiracija«;

— esta nedostupnost, za duže ili kraće vrijeme, medicinske pomoći u slučaju privremene izoliranosti jedinica, blokade prijelaza i putova evakuacije i slično;

— neprestana oskudica stručnih kadrova i medicinskih sredstava; liječnici pristizuju tek od sredine 1943. god., a složeniji kirurški zahvati nisu bili mogući i sve do proljeća 1944. god.;

— neukost i neupućenost pretežnog broja zdravstvenih kadrova u pitanjima ratne medicine i pogotovu u pitanjima sanitetske službe u uvjetima partizanskog ratovanja;

— akciona povezanost službe u okvirima zone nije postojala sve do sredine 1943. god., pri čemu mladi sanitetski rukovodioci nisu imali mogućnost oslonca na pomoć starijih i iskusnijih, te su se morali sami snalaziti i u svim složenijim stručnim i organizacijskim pitanjima;

— zabilježene su i slabosti u organizaciji sanitetske službe. U izvještaju Štaba II operativne zone od 31. VII 1943. god. o stanju u jednom od odreda navodi se: »Sanitetska služba u jedinicama jako je slabo organizovana. Pomoć ranjenim drugovima nije na vrijeme, a ni evakuacija ranjenih sa položaja [...].«²⁹

Poslije dolaska Štaba zone na teritorij Kalnika i Moslavine, u srpnju 1943. god., provodi se povezivanje službe i poboljšava organizacija. Grešaka i slabosti u organizaciji bilo je i kasnije. One su se očitovale u nepravilnostima upotrebe snaga, pretjeranom gubljenju sanitetskih kadrova, a onda o to i u manjoj efikasnosti i manjim rezultatima službe.

Za prevladavanje tih i svih drugih teškoća od velikog značaja bili su brigada viših komandi i štabova, podrška partijskih organizacija na

²⁹ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda, t. V, knj. 17, str. 329, dok. br. 96.

terenu i pomo naroda u zbrinjavanju ranjenika i bolesnika. Visoki moral samih ranjenika, koji je postojao i pored svih loših uvjeta smještaja i njege, predstavljao je izvanrednu pomo i nužan psihološki preduvjet njihove suradnje u saniranju vlastitog zdravlja.

U pravi as, kad se po ev od sredine 1943. godine razmahala borba u ovoj zoni i neprestano se pove avao broj ranjenika, po inju u sve ve em broju pridolaziti novi zdravstveni radnici — lije nici, studenti, medicinske sestre i dr., te se donekle ublažava stalna oskudica stru nih kadrova. Naro ito je zna ajan bio priliv studenata medicine sa Zagreba- kog sveu ilišta i oni postaju osnovni nosilac trupne sanitetske službe II operativne zone i kasnije X korpusa. Bezmalo svi referenti saniteta divizija, brigada, odreda, grupa odreda i niza bataljona bili su studenti medicine.

Zbog oskudice kadrova, ve od ranijih dana održavaju se bolni arski kursovi u jedinicama i bolnicama; oko sredine 1944. god. Sanitetsko odjeljenje štaba korpusa organizira kursove za sanitetske podoficire i farmaceutske pomo nike, a pojedini mla i lije nici i studenti medicine upu uju se na kursove u oficirsku školu pri Glavnom štabu Hrvatske.

Postepeno se poboljšava opremljenost i snabdjevenost sanitetske službe neophodnim sredstvima, iako oskudica materijalnih sredstava i dalje prati sanitetsku službu sve do kraja rata.

Kao naro ito povoljnu okolnost treba ista i visoki moral i požrtvov- nost zdravstvenih radnika, naro ito bolni ara i bolni arki u jedinicama. Veoma esto se u izvještajima štabova i komandi isti e ta injenica. Na žalost, požrtvovanje i zalaganje bili su pra eni ne malim žrtvama u redovima zdravstvenih radnika. Prema izvještaju Sanitetskog odjeljenja GŠH od 10. VII 1944. god. Sanitetskom odjeljenju Vrhovnog štaba, 32. i 33. divizija izgubile su u borbama samo u toku protekla dva mjeseca 60% svojih bolni arskih kadrova.³⁰

Ratni dokumenti i sje anja u esnika NOR-a svjedo e da su u jedini- cama i na terenu Zagreba ke oblasti znatni moralni i fizi ki potencijali bili usmjereni na zadatak zbrinjavanja ranjenika i bolesnika. Bilo je promašaja u organizaciji i neizbježnih nedostataka na stru nom polju, ali te slabosti ustupaju pred vanrednim naporima, zalaganjem i požrtvo- vanjem ispoljenim u toj djelatnosti. Pa ako i nema mogu nosti egzaktnog iskazivanja rezultata, sigurno je da ova djelatnost, s obzirom na sveukupnost njenih doprinosa na medicinskom i moralno-politi kom pla- nu, zaslužuje povoljnu ocjenu.

Toliko o zbrinjavanju ranjenika i bolesnika. Druga ije su, me utim, r^ogu nosti ocjene rezultata sanitetske službe na spre avanju zaraznih bolesti i epidemija. O tome u sa uvanim dokumentima postoje odre eniji podaci. Baš zato smo u mogu nosti da konstatiramo jedan fenomen: u X korpusu, za sve vrijeme rata, nije bilo epidemija zaraznih bolesti. Bilo je pojava zaraza — trbušnog tifusa, dizenterije, gripe, veneri nih oboljenja, pjegavca i dr., ali ni jedna akutna zaraza nije zauzela masovne razmjere i nije bilo pravih epidemija. Dok su se u susjednim podru jima, u Slavo- niji i naro ito u Baniji, pjegavac i trbušni tifus javljali i kao ve e epide-

³⁰ Zbornik sanitetskih dokumenata, knj. 5, str. 119, dok. br. 45.

mije, u X korpusu je pjegavac bio rje a zaraza, a nešto eš e su se javljali trbušni tifus i dizenterija.

Sa uvani ratni izvještaji i podaci prili no jasno indiciraju faktore tog uspjeha.

Teren je u higijensko-epidemiološkom pogledu bio prili no ist, a jedinice su imale mogu nost povoljnog smještaja i održavanja li ne isto e s osloncem na oslobo ena naselja. U tom su pogledu najpovoljnije okolnosti bile u toku 1943, naro ito u drugoj polovici te godine, kad su bili oslobo eni ve i predjeli ove oblasti. I sva je sre a da je bio takav stjecaj okolnosti upravo u to vrijeme kad po inju osjetnija nastojanja na ospo-sobljavanju sanitetske službe za preventivnu djelatnost, na usvajanju pravilnih shva anja štabova o zna aju te djelatnosti i na usa ivanju higijenskih navika u jedinicama. Uskoro se, naime, tj. ve po etkom 1944. god., uvelike gube spomenute povoljne okolnosti na terenu, zbog ve ih razaranja, paleža i pustošenja znatnog broja naselja, što ih ini neprijatelj, a i pojedine zaraze, prije svega crijevne zarazne bolesti, bile su u porastu me u stanovništvom.

Nastupila je situacija kada osnovni faktor protivepidemijske zaštite treba da bude vlastita organizacija, vlastite snage i sredstva jedinica i sistematsko provo enje odgovaraju ih mjera. Me utim, nije se moglo ni brzo ni lako posti i da svuda prodru ispravna shva anja, da se uspostave potrebni elementi u organizaciji i udoma i provo enje preventivnih mjera. Karakteristi an je u tom pogledu navod referenta saniteta Štaba II operativne zone u izvještaju od 30. VII 1943. god.: »[...] postoji mišljenje kod ovdašnjih štabova da je borba protiv ušiju skoro nemogu a, i prema tome nepotrebna.«³¹

Ipak, to nije bio op i stav i nasuprot takvom shva anju, a kao njegov kontrast, nalazimo završnu formulaciju u zapovijesti Štaba zone za napad na Varaždinske Toplice u rujnu 1943. god.: »Po izvršenoj likvidaciji uporišta, bataljoni e se redom okupati u kupalištu Varaždinske Toplice.«³²

Takva formulacija u veoma ozbiljnom dokumentu danas se možda, doima kao vesela anegdota, isto tako kao i navod u izvještaju pomo nika politi kog komesara brigade »Bra e Radi « od 28. I. 1945. god.: »Borci i rukovodioci su se ošišali do gola i sprovedeno je brijanje [...] šišanje i brijanje sprovedeno je u roku od 48 sati, bez diskusije.«³³

Me utim, trebalo je i vremena i napora da posvuda prevlada shva-anje, koje na ponešto bizaran na in odražava spomenuti izvještaj, kao i da, na primjer, štab brigade »Matija Gubec« odlu i da za godišnjicu formiranja brigade, uz ostalo, potpuno iskorijeni ušljivost u svojim jedinicama.

U dostignu a na higijensko-epidemiološkom polju ugra eni su napori zdravstvenih radnika i mjere koje su poduzimali pojedini štabovi, naro ito Štab II zone, odnosno X korpusa. Štab zone (korpusa) u više je navrata izdavao naredbe o mjerama protiv zaraznih bolesti te je provo-

³¹ Zbornik sanitetskih dokumenata, knj. 2, str. 55, dok. br. 23.

³² Zbornik dokumenata o NOR-u, t. V, knj. 19, str. 502, dok. br. 161.

³³ Isto, t. IX knj. 8, str. 365, dok. br. 79.

enje tih mjera postalo obavezom ne samo sanitetske službe, nego i štabova i sveg sastava X korpusa.

U okviru sanitetske službe postepeno se uspostavljala i posebna (specijalizirana) organizacija za provođenje higijenskih i protivepidemijskih mjera, u kojoj su definitivnoj strukturi bili ovi organi i jedinice: korpusni epidemiolog, korpusni higijenski vod, korpusna antiveneri na ekipa, higijenske desetine u divizijama, higijenske ekipe u brigadama, bataljonski higijeni ari. Jedinice su bile snabdjevene buradima za depedikulaciju i za improvizaciju kupatila.

Referentima saniteta Moslava kog i Bilogorskog područja dodijeljeni su pomoćnici (liječnik, odnosno medicinar) zaduženi za preventivu, a u komandama mjesta postavljani su zdravstveni nadzornici kao preventivno-medicinski organi. Na teritoriju oblasti uspostavljena je mreža raskužnih stanica (Azma, Samarica, Podgari, Pobjenik, Dubrava, D. Garešnica i dr.) s ukupnim kapacitetom 2000 kupanja dnevno i planom da se ti kapaciteti utrostru e.³⁴ Postojala je i organizacija za izolaciju i zbrinjavanje zaraznih bolesnika: izolatori u sastavu divizijskih i teritorijalnih bolnica, te zarazno, kožno-venerično i odjeljenje za TBC u sastavu oblasne bolnice.

Sasvim je razumljivo što su, s obzirom na situaciju u drugim dijelovima zemlje, a donekle i me u stanovništvom Zagrebačke oblasti, u težištu higijensko-epidemiološke djelatnosti bile mjere protiv pjegavca i trbušnog tifusa. Neprestano se inzistiralo na provođenju depedikulacije (šišanje, šurenje, kupanje, promjena rublja) i na mjerama lične higijene za zaštitu od crijevnih zaraza. Provoditi te mjere u tadašnjim uvjetima gotovo neprekidnih borbi i pokreta, loših smještenih prilika, oskudice rublja, sapuna i dr. nije bilo lako. Ipak, epidemiolog X korpusa mogao je da 13. III 1945. god. izvijesti: »Svi borci X korpusa očišćani su« i »možemo re i da ušljivosti u našim jedinicama nema.«³⁵

Od nemalog značaja bila je i činjenica što je ljudstvo X korpusa u razdoblju 1943—1945. god. nekoliko puta vakcinirano protiv tifusa. Provođenje su mjere i protiv drugih zaraza — svraba, veneričnih bolesti i dr.

Zahvaljujući i takvoj organizaciji i mjerama, zarazne bolesti zadržane su u okvirima sporadičnosti te ni jedna epidemija nije umanjila borbene efektivnosti X korpusa. Taj uspjeh bio je od velikog značaja za borbenu sposobnost X korpusa i zaslužuje da bude naročito istaknut u kronici sanitetske službe NOB-a.

Treba, na kraju, da se kao karakteristična činjenica istakne da za sve vrijeme rata nisu zabilježene pojave poremećaja psihičkog zdravlja u redovima X korpusa. Može se slobodno reći i da djelomično i posredno ima za to zasluga i sanitetska služba, iako tada još nije bila razvijena njena djelatnost u oblasti mentalne higijene, odnosno psihijatrijske preventive. Okolnost što je bilo oduževano psihičko zdravlje i usprkos teškim uvjetima života, velikim fizičkim i psihičkim naporima, o čemu govori o izvanrednoj moralnoj vrstini i stabilnosti ljudstva.

³⁴ Zbornik sanitetskih dokumenata, knj. 5, str. 465, dok. br. 141.

³⁵ Isto, knj. V, str. 468, dok. br. 142

Osnove i obilježja toga visokog morala u redovima NOV dobro su poznati. Jedan od bitnih inilaca njegovog održanja i ja anja bila je i visoka etika me uljudskih odnosa i briga za ljude u NOB-u. Najotitije se ta eti ka crta ispoljila u brizi za ranjenike i baš na tom planu o itovao se doprinos sanitetske službe visokom moralu vojske.

Borci X korpusa su se na svoje o i i na vlastitom iskustvu mogli uvjeriti s kakvim požrtvovanjem zdravstveni radnici spašavaju ranjenike, dijele s ranjenicima i bolesnicima svako dobro i zlo, svaku oskudicu i opasnost u bunkerima, zemunicama i drugim »konspiracijama« i skloništim, okružuju ih brigom i njegom na transportu i u bolnicama itd. Spoznaja i uvjerenje da ranjenik i bolesnik ne e biti napušten, da e biti štien, branjen, njegovan i lije en bili su za borbeni moral svakog pojedinog borca izvanredno važni.

I upravo takva uloga sanitetske službe bila je ideja vodilja njenog djelovanja i njenog razvoja, i na tom je putu sanitetska služba X korpusa imala zna ajnih ostvarenja i zasluga.

Napomena

Osim izvora navedenih uz tekst korišteni su još i ovi:

1. Borbeni put 32. divizije, Zagreb 1959.
2. Hrvatsko zagorje u narodnooslobodila koj borbi, Zagreb 1959.
3. Vojna enciklopedija, knj. 3, Beograd, 1972.
4. Neobjavljena sje anja o sani^tskoj službi na teritoriju Zagreba ke oblasti, pohranjena u arhivu Instituta za vojnomedicinsku dokumentaciju (Odsek za dokumentaciju istorije vojnog saniteta): Franceti R. — inv. br. H. 1050; I. Angus A. — inv. br. H. 1051; Ivan i -Furli D. — inv. br. H. 1052.

Ivo Padovan

Sanitetska služba u Zagorskom partizanskom odred (1944-1945)

Zagorski partizanski odred, koji je formiran 5. listopada 1943. u selu Samboli i u Zlatarskom kotaru, imao je od osnutka pa do završetka rata dobro organiziranu i vodenu sanitetsku službu. Glavni teret zadatka bio je na bolničarima, pa se vodilo računa o njihovoj izdržljivosti, koja je provjeravana u borbi. Zbog neprestanih pokreta i nepodesnog terena bilo je nemoguće organizirati partizanske bolnice u pravom smislu riječi i pa su ranjenici transportirani u Kalnik i Moslavinu ili su njegovani po kućama civilnog stanovništva. Transport ranjenika iz Zagorja bio je najteži problem i odred je, a osobito sanitet odreda, morao u to ulagati naduvještanske napore. Zbog teških povreda, gubici su bili relativno veliki, a kvalificiranog sanitetskog kadra i opreme gotovo i nije bilo.

Organizacija saniteta

Odred je imao referenta saniteta i dva bolničara, svaki bataljon imao je dva bolničara, od kojih je jedan bio i sanitetski referent, svaka četa također je imala svog bolničara, a komandir i komesar čete određivali su, prema potrebi, borbe za nosioce ranjenika. Ni Zagorski odred ni Komanda područja nisu nikada imali u svom sanitetu završenog liječnika, već su to mahom bili studenti medicine neiskusni, ali vrlo snalažljivi i sposobni. Valja napomenuti da su za edukaciju bolničara i razvitak saniteta odreda osobito zaslužni medicinari, Milutin Perišić, sada pravnik u Zadru, koji je neko vrijeme bio referent saniteta Komande područja, i Vatroslav Mimica, koji je organizirao prvi sanitet Zagorske brigade u kojoj je kasnije bio i komesar, a danas je poznati filmski režiser. Pojedini medicinari iz Komande područja II zone i korpusa povremeno su dolazili u Zagorski odred kako bi pomogli organizirati sanitet. U sanitetu odreda osobito se isticala Slavica Potrč, rođena Stojković, koja je došla iz kalničke konspiracije, gdje je bila i kao bolesnik. Ona je u prosincu 1943. godine došla za bolničku arku u Štab odreda, a kako nije bilo kvalificiranog referenta saniteta, morala se

ona prihvatiti te dužnosti na kojoj je ostala sve do kraja rata. Ta je hrabra i bistra drugarica gdjekad sama vršila operativne zahvate, npr. va enje metaka iz svježih ratnih povreda, a bila je i izvanredan ranarnik i s vrlo skromnim sanitetskim materijalom.

Sanitetska oprema

Sanitet Štaba odreda raspolagao je vrlo skromnim sredstvima. Sva su se ta sredstva mogla smjestiti u ranac referenta saniteta odreda i u dva ranca njegovih bolni ara. Kad sam 9. rujna 1944. godine bio dodijeljen kao medicinar Štabu odreda, odred je s prvim i drugim bataljonom, te s omladinskim bataljonom imao 500 do 550 boraca. Kako je u Zagorskoj brigadi trebalo poja ati bora ki kadar, me u ostalim družnostima koje su mi davali komandant odreda Ivica Družinac i komesar odreda Štef Križnik te Vlado Vidi ek (koji je naslijedio Ivicu Družinca kad je otišao za komandanta Zagorske brigade) morao sam pregledavati odnosno regrutirati borce za Zagorsku brigadu. Trebalo je odabrati najzdravije i najja e, fizi ki i mentalno. U to vrijeme nisam imao mnogo iskustva, ali sam mnogo nau io od Slavice Potr i spomenutih drugova kojima se i danas divim zbog pravednog i humanog shva anja izbora, odnosno regrutiranja boraca.

U to vrijeme neprijatelj je na cijelom podru ju Zagorja poduzimao svakodnevnne ofenzive, a Zagorski se odred herojski borio gotovo prepušten sam sebi. Sanitetski materijal, koji se nalazio u rancima bolni ara, sastojao se od 5 do 6 zavoja na injenih od selja kih plahti, od jedne istrošene pincete, kroja kih škara, najobi nijeg noža (škljoce), bo ice joda, bo ice rakije, nekoliko kutija tableta protiv bolova, prontosil tableta i jodoform praška, malo še era, malo gaze za prvi zavoj, gumene podvezice za podvezivanje udova, masti protiv svraba, koju smo pravili od svinjske masti i sumpora, te nosila od vrš e plahte, koja je na rubovima bila tako proživena da se mogu provu i štapovi. Referent saniteta I bolni ari odreda bili su nešto bolje opskrbljeni. Referent saniteta odreda imao je i špricu za injekcije, koje smo davali samo sukutano i intramuskularno, te malu zalihu ampula morfija, kamfora, nekih kardijaka i antitetanuskog seruma. Instrumentarij je bio vrlo skroman, a sastojao se od škara, peana i loših skalpela, zapravo anatomskih skalpela za sekciju s drvenim drškom. Kako je u odredu bilo sve više ranjenika, donijeli smo u rujnu iz Zagreba, neki novi borci i ja, sanitetski materijal i lijekove kojima smo popunili zalihe ne samo saniteta odreda, nego i bataljona i eta. Održali smo i kratki kurs za bolni are po bataljonima i etama i postavili nove bolni are u onim etama u kojima su bila upražnjena mjesta, odabravši najja e momke koji su imali sklonosti za bolni arski posao. Bolni ari su tako er imali zadatak da pri svakom upadu u neprijateljsko uporište nastoje do i do lijekova i sanitetskog materijala. Ve potkraj rujna bili smo relativno dobro opskrbljeni sanitetskim materijalom, instrumentima za malu kirurgiju, injekcijama, spricama za injekcije i raznovrsnim ampulama. Po eli smo izvoditi male kirurške zahvate ne samo na ranjenim borcima nego i na civilnom

stanovništvu. Sje am se da sam bio pozvan u seoce Mrzlo Polje k nekom starcu, ocu naših dvaju boraca, koji je bolovao od šeerne bolesti i u kojeg se razvio jako velik karabunkul (ir) na šiji. Pacijent je bio u teškom septi kom stanju i jedini je izlaz bio incizija karabunkula i ekscizija nekroti kog tkiva pa sam to i u inio, prvi put u svojoj medicinskoj karijeri. Pacijent je, mislim da se zvao Hrs, bio spašen. Time je odred stekao ugled, povjerenje i podršku, a u sanitet odreda dolazilo je sve više pacijenata. U to je doba gotovo svaka ku a imala nekoga u partizanskim jedinicama ili na terenskom partizanskom radu pa se civilno stanovništvo bojalo odlaziti u neprijateljska uporišta radi medicinske pomo i. To nas je prisililo da poboljšamo medicinske usluge. Sje am se svoje prve intravenozne injekcije šeera u maloj selja koj ku i u Gornjem Jesenju, koju sam dao drugu Brki. Ruke su mi se tako tresle da me je drug Brko morao hrabriti, a sam ne znam kako sam pogodio iglom u kubitalnu venu. Dakako, zubarsku službu nismo imali pa smo i tu morali usko iti, ali smo samo mogli vaditi zube. Zubarska kliješta dobili smo iz saniteta Komande podru ja, gdje su se nalazila u masi instrumenata koje je donio drug Vatroslav Mimica. Oteo ih je iz jednog zagorskog sanatorija, Novog Marofa ili Klenovnika, kada je s jednim vodom upao u operacionu salu u blizini koje su bile ustaše. Donio ih je u Komandu podru ja kada je trebalo jednom mladom borcu amputirati nogu. Amputaciju je izvršio Milutin Periši uz asistenciju Vatroslava Mimice i uz pomo tadašnjeg komesara druga Pintara Špiranca, koji je mnogo u inio za razvitak saniteta u zagorskim partizanskim jedinicama i Komandi podru ja. Prvi moj pacijent radi va enja zuba bila je drugarica Slavica Potr . Poslije su zaredali drugi kojima sam morao vaditi esto i zdrave zube, ali druk ije se nije moglo jer su borci trpjeli od zubobolje zbog loše ishrane, skorbuta i paradentozne.

Naše kirurške intervencije

Kako smo povremeno dobivali samo etera i kloroforma u malim koli inama, obavljali smo gotovo sve kirurške intervencije naživo ili smo pacijentu prije zahvata davali alkohol. Moram spomenuti da su zagorski pacijenti strpljivo podnosili bol. Na sre u, u tih nekoliko mjeseci potkraj rata nismo imali ni jednu amputaciju ekstremiteta. Rane su bile uglavnom prostrijelne, kroz ekstremitete, prsni koš i trbuh. Svu smo kazuistiku sami rješavali dobrom i propisnom opskrbom rane i dobrom postoperativnom njegom. Težih postoperativnih komplikacija nije bilo zahvaljuju i tome što su bolesnike dobro nje govali naši bolni ari i civilno stanovništvo u svojim ku ama. Moram u tome istaknuti stanovnike sela Pluska, Cvetlin, Plemenš ina, Erpenje i Breg Suri. Najteži su problem bili ranjenici s trbušnim ranama. esto su bili osu eni na smrt jer za otvaranje trbušne šupljine nismo bili kvalificirani. Sje am se da mi je najteže bilo kad je u teškoj bitki kod Tri Kralja, 28. prosinca 1944, bio ranjen drug Janko Jutriša, komandant II bataljona. S njim sam proveo šest dana u konspiraciji, u jednoj maloj selja koj ku i ispod Strmca, uglavnom ga tješe i, daju i mu napitke aja i intravenozne injekcije

še era, kalcija i povremeno morfija. Dobro sam ga znao još iz Zagreba gdje sam s njim sura ivao. Nije me puštao od sebe do posljednjeg asa. To je bio najteži trenutak u mojoj lije ni koj karijeri. Bio sam svjestan da mi drug i prijatelj umire a nisam mu mogao pomo i ni transportirati ga u bilo koju partizansku bolnicu.

Transport bolesnika i smještaj

Kad je neki borac bio ranjen, pružio mu je prvu pomo bolni ar njegove jedinice, a dalje se za njega brinuo sanitet odreda smjestivši ga u selja ke ku e i vode i stalni nadzor nad njim. Stanovništvo je spremno prihva alo naše ranjenike i s velikom ih pažnjom uvalo. To može posvjedo iti Vinko Potr , komesar prve ete prvog bataljona, koji je bio ranjen u desni kuk 1. travnja 1945. godine. Tada se nisam nalazio u Zagorju, ali mu je Slavica Stojkovi , sada Potr , izvadila metak iz desnog kuka tako da mu je prije dala da popije litru vina. Operaciju je izvršila na Hrsovu brijegu, a zatim su ga prenijeli u selja ku ku u na Vo inu. Seljaci su u štaglju odmah napravili bunker i kad bi se neprijatelj približavao selu, smjestili bi Vinka Potr a u taj mali bunker, pokriven daskama i kukuruzovinom. Kad bi se neprijatelj povukao, prenijeli bi ranjenika opet u ku u. Takvih je primjera bilo mnogo a, gledaju i iz današnje perspektive, udno je da u ranjenika s tako loše zašt enom ranom nije bilo infekcije tetanusa i gasne gangrene, naro ito u štaglju. Vinko Potr danas izjavljuje da se u bunkeru osje ao kao u mišolovci i da je povremeno bio bez zraka. Zanimljivo je da neprijatelju nikada nije uspjelo otkriti takve bunke ni zapaliti ih. Najteža je situacija bila na po etku 1945. godine kada smo imali 25 teških ranjenika koje smo morali zbog žestokih ofenziva transportirati u Moslavinu, u bolnicu u Miklešu, te u staru i novu konspiraciju u Podgari u. Zahvaljuju i borcima Zagorskog odreda, sve smo ranjenike doveli do Moslavine: dvadeset i jednog smo spasili, a trojica, s povredom trbušnih organa, u Moslavini su umrla.

Higijensko-epidemiološka zaštita

Kako su jedinice Zagorskog odreda bile u neprestanom pokretu, bilo je vrlo malo vremena za li nu higijenu boraca, ali, kad god smo imali nekoliko sati odmora, razušivali smo odje u u partizanskoj buradi, koju nismo nosili sa sobom ve smo je pohranjivali na pojedinim punktovima u selja kim ku ama ili u skloništima. U Zagorskim jedinicama nije bilo tifusa ni drugih zaraznih bolesti, jer smo vodili intenzivnu brigu oko dezinfekcije. Svraba je tako er bilo vrlo malo, a svaki novi slu aj nastojali smo izolirati i odmah lije iti. Sanitetski materijal, osobito zavoje i instrumente, sterilizirali smo iskuhavanjem. Postoperativna gnojenja, kojih je ipak bilo, lije ili smo najjednostavnijim zaprašivanjem karboanimalisom. Nismo imali ni jedan slu aj tetanusa, a koliko se sje am samo jedan slu aj gangrene.

Zaključak

Sanitetska služba Zagorskog odreda, unatoč velikim poteškoćama s kojima se morala boriti, bila je dobra zahvaljujući velikom razumijevanju rukovodnog kadra. Sanitetski radnici nisu imali gotovo nikakvih iskustava, ali su bili veoma požrtvovni i hrabri. Izvodili su složene medicinske zahvate i spasili stotine ranjenika. Iz tih iskustava trebalo bi izvući i ovu pouku: u mirnodopskim uvjetima morala bi naša zdravstvena služba, uz edukaciju stručnjaka, organizirati i tečajevе prve pomoći za .sve stanovništvo, počevši od prvih razreda osnovne škole pa do fakulteta. Društvene organizacije, kao što je Socijalistički savez, preko svojih komisija za zdravstvo, te Konferencija za društvenu aktivnost žena, Crveni križ i druge slične organizacije — trebalo bi da u svoj program rada unesu i zdravstveno prosvjetovanje, tj. edukaciju u prvoj pomoći. Samo •opisnim zdravstvenim odgojem moguće je u velikim katastrofama pružiti pomoć nesrećanima. Jedinice teritorijalne obrane, odnosno općinske narodne •obrane, morale bi osigurati da svaki i najmanji teritorij ima minimalni broj stručnjaka koji bi mogli riješiti te probleme u slučaju rata. Osim toga, trebalo bi osigurati medicinsku opremu, instrumentarij, zavojni materijal i lijekove te posebno nadomjestke za krv, kako bi u svakom trenutku mogli poslužiti u slučaju velikih katastrofa.

Hrvoje Tartalja

Pripreme za kongres farmaceuta NOVJ na području Okružnog NO za Moslavinu i u X korpusu

Zdravstveni radnici u predratnoj Jugoslaviji nisu bili zadovoljni ni suštinom ni na inom organizacije zdravstvene službe. Možda je jedino mogla zadovoljiti ona preventiva koja se vodila nastojanjima i radom dra A. Štampara. Iako ve ina nije bila za socijalizaciju, svi su, osim možda neke iznimke, željeli sudjelovati u radu moderne, socijalizirane i humanizirane medicine, što su uostalom kasnije i dokazali. Posebno je bio nepovoljan odnos prema osiguranicima koji su bili tretirani kao *pro paupere* ili *fiat expeditio simplex*, iako su pla ali osiguranje. Ostali dio neosiguranog stanovništva, ve inom sa sela, bio je prepušten sam sebi i nije se mogao služiti ni javnom ni privatnom zdravstvenom službom, jer mu je bila nov ano nedostupna.

Zato po etak strahota drugog svjetskog rata nije za zdravstvene radnike predstavljao samo priklju enje i sudjelovanje u NOP-u i NOR-u, u uslovima kada partizanska vojska nije imala nikakvog oslonca ni u službenom zdravstvu, ni u nekoj još za vrijeme mira organiziranoj vojnoj sanitetskoj službi. Oni su ostali potpuno sami sa zadatkom da lije e *besplatno* ugroženi narod, partizane, njihove obitelji i simpatizere na neoslobo enom teritoriju i da sudjeluju aktivno u narodnooslobodila koj borbi. I u tome su bili iznimke jer se nisu poštivale nikakve me u-narodne konvencije, pa ni Ženevska, koju je prihvatilo cijelo ovje anstvo. Stoga je i me u njima bilo mnogo žrtava bilo da su likvidirani kao nearijevci, bilo da su kao patrioti strijeljani ili uništeni u koncentracionim logorima, bilo da su likvidirani zajedno sa svojim ranjenicima za koje su se nesebi no brinuli. Pružanje prve pomo i partizanima ili samo simpatizerima, kao i izdavanje lijekova, bilo je juridi ki jednako okvalificirano kao nošenje oružja, a kazna je za sve bila jednaka — strijeljanje. Dakle, sudjelovanje u sanitetu iziskivalo je mnogo hrabrosti, humanosti, sve do spremnosti da se i vlastiti život žrtvuje, što još nije adekvatno valorizirano.

Tako je na zdravstvene radnike pala puna odgovornost da, bez ranijih uzora, organiziraju vojni i civilni sanitet u toku rata i da pripreme i provedu novu organizaciju jednog duboko humanog saniteta nakon završetka rata. Da bi se to postiglo, trebalo je izvršiti velike pri-

preme i u njih uključiti ne samo aktivne sudionike NOR-a, nego i sve pripadnike NOP-a i simpatizere na još okupiranom području. Stavovi su trebali biti jedinstveni, a da su oni bili već tada prihvaćeni svjedoči to što su se ti principi i provodili nakon oslobođenja nekog grada ili područja.

U tu su svrhu imali poslužiti i kongresi i skupovi zdravstvenih radnika, koji su isto tako unikum, jer se takvo što nije održavalo, može se reći, nigdje na svijetu. Ne treba zanemariti činjenicu da je u drugome svjetskom ratu sudjelovalo 40 država sa 1,7 milijardom stanovnika i vojskom od 110 milijuna vojnika.¹ I u tom kaosu oružja, baruta, koncentracionih logora za uništavanje milijuna ljudskih života, i kada su ljudi služili umjesto pokusnih kunića, u jednoj se maloj balkanskoj državi, uvelike opustošenoj, održavaju kongresi zdravstvenih radnika. Kakav paradoks, usuditi se u takvoj kataklizmi raspravljati o budućoj organizaciji zdravstva, kada je bila poljuljana vjera i u ljudsko biće i njegov razum! Trebalo je hrabrosti i vjere u ovjeka da bi se predvidjela takva organizacija sadašnje i buduće vojne, bilo civilne, bilo preventivne, bilo kurativne medicine, temeljene jedino na osnovnim načelima da je uvijek mjerilo svih vrijednosti. Upravo taj uvijek koji je bio nosilac svih onih strahota i koji je istodobno pripremao još jedno čudo suvremene tehnike, koja ga može u krajnjoj liniji potpuno uništiti, kakav je uvod već bio u Hirošimi. Dakle, i taj je pothvat naših zdravstvenih radnika "bio dostojan cijele epopeje narodnooslobodilačke borbe.

Kako je bilo već uobičajeno, svaki predah između velikih ofenziva, svako znatnije proširenje oslobođenog teritorija koristilo se za održavanje kongresa, sastanaka, održavanje tečajeva iz svih mogućih disciplina. Tako je već oko sredine 1942. postojao prostorno velik oslobođeni teritorij Korduna, Banije, Like i dijela Slavonije, s dobro organiziranom vojnopozadinskom organizacijom i organima narodne vlasti. To je dalo povoda da se organizira takozvani Prvi kongres liječnika-partizana u Bosanskom Petrovcu 25—27. IX 1942. To je bio, zapravo, kongres zdravstvenih radnika kojem je prisustvovalo oko 50 delegata iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije, i to 29 liječnika, 2 farmaceuta (mr ph. Jela Žunić i mr ph. Zlatan Turić), 7 medicinaru i 12 srednjomedicinskih kadrova. Jedan od glavnih referata bavio se problemom i nedostacima ranije sanitetske službe i perspektivnim razvojem vojnog i civilnog saniteta. Bilo je govora i o snabdijevanju lijekovima i sanitetskim materijalom i prihvaćen je prvi statut sanitetske službe NOVJ i POJ. Bila je organizirana i izložba vlastite proizvodnje prvih zavoja i ostaloga sanitetskog materijala. Prema podacima već je tada u NOVJ-u bilo 7 farmaceutu i 7 studenata farmacije. Apoteku u selu Drinić vodila je mr ph. Jela Žunić koja je održala već i prvi tečaj za apotekarske pomoćnike.²

¹ Friedrich Ring: Militärmedizin. Geschichte der Medizin. A. Mette i J. Winter. Berlin 1968, str. 480.

- A. Zimolo: Tri medicinska kongresa kao odraz razvoja naše ratne zdravstvene službe 1941-1945. *Medicinski glasnik*, XV (1961), 7-8, str. 287-294; G. Nikoliš: Prvi kongres partizanskih lekara Jugoslavije i njegov značaj. Zbornik radova Simpozijuma povodom 30. godišnjice. Bosanski Petrovac, 21-23. IX 1972.

Drugi je bio tzv. Prvi kongres liječnika Narodnooslobodilačke fronte Hrvatske, koji su organizirali Sanitetski odsjek Glavnog štaba Hrvatske i Zdravstveni odjel ZAVNOH-a, a održan je od 25. do 27. II 1944. u Glini, Topuskom i Slunju. I to je bio zapravo kongres zdravstvenih radnika, organizatora i vojnog i civilnog saniteta, a prisustvovalo mu je 82 delegata: liječnika, farmaceuta, studenata medicine i farmacije, medicinskih sestara i bolničkog osoblja. Od farmaceuta su mu prisustvovali mr. ph. Dalibor Bona i mr. ph. Vladimir Brajković, koji su sudjelovali i u diskusiji. I na tom se kongresu raspravljalo o iskustvima iz dosadašnjeg rada i o svim problemima buduće organizacije zdravstvene službe, među njima i o snabdijevanju lijekovima i sanitetskim materijalom. Jedna od konstatacija bila je da sanitetska služba nije isključivo problem liječnika, nego svakog pojedinca, svake organizacije i čitavog naroda.³

U tu je problematiku trebalo uključiti i farmaceutsku službu o kojoj se isto tako raspravljalo, ali više po regijama gdje su i prilike bile raznolike. I u vrijeme kada se već u Dalmaciji provode te nove mjere, u užoj Hrvatskoj to je moguće samo u ograničenim razmjerima. Međutim kako se radilo o Zagrebu, koji će biti glavni grad Socijalističke Republike Hrvatske, trebalo je predvidjeti i centralnu farmaceutsku službu sa svim što tome pojmu pripada. Da bi o toj problematici raspravili, saziva se za 23. listopada 1944. sastanak apotekara s područja Okružnog NOO-a Moslavina i X korpusa Zagrebačkog.⁴ Na njemu sudjeluju: mr. ph. Vladimir Kušević, apotekarski referent X korpusa Zagrebačkog, mr. ph. Ante Svalina, apot. ref. Okružnog NOO-a za Moslavinu, mr. ph. Pero Medven, apotekar iz Garešnice, mr. ph. Ferdo Lövinger, farmaceut Okružne, centralne ljekarne u Šamarici, mr. ph. Kuzma Bosnić, apotekar iz Azme, mr. ph. Dragan Plechaty, apotekar VII divizije, dipl. pharm. Stanko Ivković, upravnik Centralne apoteke X korpusa Zagrebačkog, dipl. pharm. Marijana, Centralna apoteka X korpusa Zagrebačkog. Sastanak je održan u Šamarici, a predmet rasprave bila je »[...] organizacija apotekarske službe na oslobođenom području, pretresanje raznih prijedloga, zatim odnosa apotekara i farmaceutske službe u okviru Narodnooslobodilačke borbe u budućoj federalnoj državi Hrvatskoj«. Nakon svestrane diskusije donesen je »Nacrt za organizaciju farmaceutske službe u Federalnoj Hrvatskoj« koji su potpisali svi sudionici. To je ujedno prvi takav nacrt, koji je obuhvatio cjelokupnu materiju mirnodopske organizacije farmaceutske službe.

U prvom se odsjeku iznose nedostaci farmaceutske službe u bivšoj Jugoslaviji. U tom je temeljito i s dobrim poznavanjem tih prilika izneseno ono nama poznato, nezdravo stanje. U prvom redu naglašava se da su apoteke potpadale pod ministarstvo zdravlja, a sve ostalo kao proizvodnja, veletrgovina, farmaceutsko-kemijski laboratoriji pod mini-

³ A. Zimolo: Tri medicinska kongresa; *Isti*: Kongres partizanskih liječnika u Glini, Topuskom i Slunju od 24. do 27. II 1944. Simpozij o Petrovoj Gori JAZU. Zagreb 1972, str. 607-616.

⁴ Arhiv Instituta za povijest znanosti JAZU, Zagreb.

starstvo trgovine. Otuda nesklad u organizaciji i u kvaliteti lijekova. Nastala je diktatura kartela i veledrogerija kojoj se farmaceuti nisu mogli oduprijeti.

Ministarstva narodnog zdravlja vodili su liječnici koji nisu pokazivali smisla za farmaceutsku službu, a apotekarski su referenti imali samo savjetodavnu funkciju. Ljekarne su nadzirale uglavnom površno sreski liječnici, dakle nestručnjaci za kvalitet lijekova. Iz komercijalnih razloga uvozio se velik broj specijaliteta, od kojih je većina bila nepotrebna, jer su bili jednakog sastava ili su se dali izraditi magistralno u svakoj ljekarni. Farmaceuti, uglavnom, nisu imali glavnu riječ pri odobravanju uvoza specijaliteta i lijekova sa specijalnim zaštićenim imenom. K tome je postojala reklama, a kako je bilo više posrednika svi su dobro zaradivali; zatim se govori o potpunom nedostatku kontrole farmakološke vrijednosti lijekova uopće, a onih s ograničenim rokom trajanja posebno. U laboratorijima za bakteriološka, biološka i bromatološka ispitivanja farmaceuti nemaju prednost, iako su po svom studiju u prvom redu oni pozvani za taj rad.

U drugom se odsjeku već prelazi na organizaciju farmaceutske službe u federalnoj Hrvatskoj i naglašava se da joj je osnovni cilj da »[...] narodu omogući jeftin pristup do jeftinih lijekova«. Da bi se to postiglo treba se ovako organizirati:

1. Pledira se da proizvodnja lijekova pređe u cijelosti pod kompetenciju ministarstva trgovine i industrije. Bolesnicima su jednako potrebni i ostali proizvodi, npr. mlijeko i druga hrana, kao i lijekovi. Sve je to proizvodnja, bilo za humanu, bilo za veterinarsku upotrebu. Tako bi farmaceutsko-kemijska proizvodnja, veledrogerije, trgovina drogama i kemikalijama i apoteke bile pod jednom upravom. U ministarstvu trgovine i industrije mora se formirati farmaceutsko odjeljenje na čelu s načelnikom i posebnim referentima za proizvodnju, veletrgovinu, za ljekarne, za laboratorije i personalnu službu.

Međutim, to nije uspelo ostvariti, jer je veterinarska služba, koja je za vrijeme NOR-a bila u sastavu saniteta, odmah prešla u poljoprivredni sektor. Po etno su farmaceutska industrija, veledrogerije, laboratoriji, nastava i ljekarne bili u resoru uprave apotekarstva ministarstva narodnog zdravlja, pa su postepeno otpadali, tako da sadašnji Savjet za narodno zdravlje ima samo savjetodavnu funkciju.

2. Potrebna je etatizacija proizvodnje i prometa lijekova, oni ne mogu biti predmet spekulacije, već moraju biti regulirani isključivo prema potrebama naroda. Socijaliziranim poduzećima i ustanovama rukovodili bi stručnjaci farmaceuti.

3. Etatizacija ljekarna i farmaceutsko-kemijskih laboratorija provodila bi se postepeno, bivšim bi se vlasnicima i nasljednicima isplatila vrijednost preuzetih ljekarni, ali po procjeni inventara neke mješovite komisije koju bi formirao narodni odbor, koji postepeno i preuzima sve ljekarne. Vlasnici ljekarni mogu preći u državnu službu, s time da im se vrijeme koje su proveli u svojoj ljekarni uračuna u penzijski staž, ukoliko se odreknu naknade za inventar. Farmaceuti suradnici prelaze

automatski u državnu službu, a vrijeme provedeno na radu kod privatnih ljekarnika ra una im se za napredovanje i penziju.

Ali oni koji su kupili ili dobili od okupatora konfisciranu ljekarnu gube sva prava u korist bivšeg vlasnika. Ukoliko taj nije više na životu, one postaju državne. Vlasnici uništenih ljekarni primaju se isto tako u službu. Regulirano je pitanje udovica, nezbrinute djece, žrtava fašizma i predvidjelo se da farmaceuti op enito stje u pravo na punu penziju nakon 25 godina službe. Jednako bi se postupilo s farmaceutsko-kemij-skim laboratorijima, jer su zbog male proizvodnje bili nerentabilni. Ljekarne državnih neprijatelja konfisciraju se.

Po tim se predvi anjima uglavnom i postupilo, ali se ipak u nekim postavkama nisu mogle praviti iznimke za farmaceute. Cjelokupna ljekarni ka služba socijalizirana je 1949. godine.

4. Predvi aju se prava i dužnosti bivših apotekara suradnika u privatnim apotekama, koji postaju državni inovnici, sa svim pravima i dužnostima. Za njih su nakon socijalizacije vlasnici ljekarni, po tom prijedlogu, imali upla ivati prinose za njihove osobne dohotke u poseban fond.

5. U tome se odsje ku raspravlja o osnovnim principima za otvaranje ljekarni i ljekarni kih stanica ondje gdje je potrebno. Preferiraju se ve e ljekarne koje mogu racionalnije poslovati i nabavljati potrebnu aparaturu. Ljekarni ke stanice otvarale bi se i u ve im selima da se za sve ne treba i i u grad po lijek. One bi se još bavile nakupom, otkupom i uzgojem ljekovitog bilja. Njima bi rukovodili apotekarski pomo nici, za koje se predvi a izobrazba na jednogodišnjem prakti nom kursu. Apoteke bolnica i klinika snabdijevale bi se iz veledrogerija ili gra anskih državnih bolnica.

6. U tome se odsje ku predlaže na in organizacije državnih apoteka, koje bi morale imati bakteriološko-kemijski laboratorij, biokemijski ili bromatološki. Tako bi u svakom gradu jedna ili više ljekarni imale te laboratorije i ne bi trebalo slati materijal na analize samo u Centralni higijenski laboratorij. Njima bi rukovodili isklju ivo magistri ili doktori farmacije.

7. Posebno se planira rad na ljekovitom bilju, koji bi bio izvor zarade za najpasivnije krajeve. Država bi dobivala devize od izvoza i to bilje bi služilo za izradu lijekova. Posebni institut za ljekovito bilje obavljao bi ne samo nau nu stranu toga posla, nego bi propagirao taj rad, davao upute i koordinirao rad na terenu putem ljekarni kih stanica.

8. Nadalje se predvi a odgoj apotekarskih pomo nika u jednogodišnjim te ajevima na prakti nom radu u ve im državnim ljekarnama. Radili bi pod kontrolom farmaceuta, a bili bi osposobljeni za rad u apotekarskim stanicama, pa bi se tako upoznali s radom na uzgoju i branju ljekovitog bilja.

9. Glavni centar za unapre enje i usavršavanje farmaceutskih znanosti i za izradu farmakopeje bio bi institut za ispitivanje lijekova. Institut bi radio pod vodstvom farmaceuta na izdavanju adenduma na farmakopeju, na kontroli i odobravanju stavljanja u promet lijekova,

iako da bi mu briga o kvaliteti tih lijekova bila osnovni zadatak. Sve što nije dokazano kao efikasan lijek za određene bolesti, ne bi se dozvolilo ni uvoziti, ni proizvoditi u zemlji. Imao bi i dužnost patentnog ureda za pronalasku iz domene lijekova i registrirao bi nove.

10. Predviđa se da bi taj institut ujedno imao i fond iz kojeg bi se nagradivali izumitelji, podsticalo napredovanje znanosti nagradivanjem naučnim radovima. Izumiteljima bi se nagrade isplaćivale u obrocima u nekoliko prvih godina nakon što bi se njihov izum stavio u promet. Isplata bi dakle bila etapna, kako bi izum donosio koristi.

11. Predviđa se reorganizacija farmaceutskog studija, i to prema potrebama vremena. Farmaceuti bi se osposobljavali i za rad u farmaceutsko-kemijskoj industriji, u bakteriološko-kemijskim, biokemijskim i bromatološkim laboratorijima. U tu svrhu treba uvesti nove discipline ili pojačati postojeće iz tog područja. Nakon završetka studija diplomirani studenti dobivaju odmah titulu magister farmacije.

12. Prijedlog završava time da se osnuje zakonodavni kontrolni forum koji bi dobio u zadatak pregledavanje apoteka i drugih adekvatnih ustanova i nadopunjavanje svih potreba iz domena farmacije.

Uz taj elaborat doneseni su i zaključci, na temelju kojih je taj elaborat trebalo poslati AVNOJ-u, ZAVNOH-u, Centralnom komitetu KPH, i svim referentima vojnih korpusa na teritoriju Hrvatske, s prijedlogom da se »[...] na pogodnom mjestu u što kraćem roku sazove apotekarski kongres za cijelu federalnu državu Hrvatsku, na kojem bi se opširno i svestrano pretresla sva pitanja za koje je dana inicijativa na današnjem sastanku, a po tom donijeli i shodni zaključci po svim ovim pitanjima«.

Dvadeset petog listopada 1944. poslan je popratni akt s tim elaboratom ZAVNOH-u. U tom se podnesku navodi da su u interesu dobre farmaceutske službe i narodnog zdravlja podnesene te inicijative i prijedlozi na razmatranje. Zatim se moli da se poduzme sve što je potrebno da se predviđeni Prvi kongres farmaceuta Hrvatske što prije održi.⁵

Prema tome vidi se da su farmaceuti X korpusa Zagrebačkog i oslobojenog područja nadomak Zagrebu osjetili kao obavezu da sve pripreme za skoriji dolazak u oslobojeni Zagreb u kojem će se morati provesti sve novo što je donijela naša revolucija. To se požuruje, jer je već krajnja stvar, kako nije održan kongres, to je dokaz da je sve bilo već prekasno, barem što se tiče te inicijative.

Uistinu je bilo prekasno. Već su u to vrijeme dvije grupacije armija NOVJ nezadrživo napredovale prema Zagrebu i uništavale sve neprijateljske formacije. Jedna je nadirala s istoka, a druga s juga već je oslobodila veliki dio Dalmacije i napredovala prema Trstu. U Dalmaciji već normalizirana farmaceutska služba izgradila je svoju novu organizaciju — Zdravstveni odjel Oblasnog NOO za Dalmaciju, u kojem je apotekarski referent mr ph. Hrvoje Tartalja. Nešto kasnije i ZAVNOH dolazi u Šibenik, te se u zdravstvu koordiniraju akcije između u Povjere-

⁵ Arhiv Instituta za povijest znanosti JAZU, Zagreb.

ništva za narodno zdravlje ZAVNOH-a i Zdravstvenog odjela Oblasnog NOO. Dok se ve u praksi poduzimaju sve predviđene mjere, raš iš avaju se i posljednji pogledi na zadatke koje treba izvršiti u ministarstvu narodnog zdravlja u Zagrebu. Postavke su bile iste, jedino je postojala razlika u nadležnosti, jer je prevladavalo mišljenje da se sve mora koncentrirati u ministarstvu narodnog zdravlja, a ne u resoru industrije i trgovine.

Na to su dali svoju suglasnost i sudionici spomenutog elaborata koji su u Zagrebu dobili i izvršili mnoge odgovorne zadatke. Svakako, povijest im daje po asno mjesto, jer su prvi organizirali jedino savjetovanje s istim farmaceutskim temama.⁶

⁶ H. Tartalja: Zdravstvene odredbe i upute ZAVNOH-a. Simpozij u povodu 30. obljetnice III zasjedanja ZAVNOH-a u organizaciji JAZU, Zagreb 2. XII 1974. (u rukopisu). H. Tartalja: Novi zadaci naše farmacije. *Farmaceutski glasnik*, Zagreb III (1947) 6, str. 125-128. H. Tartalja: Organizacija farmaceutske službe u NR Hrvatskoj, *Farmaceutski glasnik*, Zagreb V (1949) 4-5, str. 47.

Stjepan Novak

Sje anja na zbjeg u Ma arskoj

Po eli su pokreti. Prvi su krenuli Zagorci ispod Kostela, Macelja, Strahinjice i Ivanjice. Kad su stigli na Kalnik, gdje je bilo prvo sabiralište, našli su se s Meimurcima, među kojima je bila i grupa Slovenaca. Njih su još godine 1941. protjerali Nijemci iz Slovenije u Meimurje gdje ih je Horthy zaposlio. Među njima je bio priličan broj intelektualaca koji su morali poduzeti meimursku djecu u nižim razredima na »meimurskom« (kajkavskom), a u višim razredima na maarskom jeziku.

Nakon nekoliko dana za Zagorcima i Meimurcima krenuli su Varaždinci i Kalničani u Bilogoru, gdje su im se pridružili Podravci. Neprijatelj je ponovo pokušao opkoliti Bilogoru da bi uništio izbjeglice. Ali jedinice X korpusa sprječile su fašiste u namjeri i pomogle izbjeglicama da se prebace u Moslavinu, gdje su već zatekli Prigorci i Posavci.

Još se nisu pravo ni smjestili, a kamoli odmorili, kad je poela nova ofenziva na Moslavinu, u kojoj su se tada nalazile, osim nekoliko tisuća izbjeglica, i sve ustanove Zagrebačke oblasti a i sve vrste škola, domova, tečajeva, seminara, itd.

Na to sve srušilo se oko 20.000 Nijemaca koji su bili stacionirani u Bjelovaru. Dok su se borbene jedinice X korpusa borile s nadmoćnim neprijateljem i zaštićivale evakuaciju ugroženog stanovništva, a pogotovu djecu njihovih ustanova, narodni odbori brinuli su se kako da prebace tisuću ugroženih neboraca.

Najteže je bilo s djecom. Najprije je trebalo skloniti novorođenčad i djecu do 3 godine kojih je bilo nekoliko stotina. Zatim predškolsku djecu koja nisu mogla hodati neprolaznim putovima. Sva su djeca bila bijedno obučena. Većina je imala na sebi haljinice od balonske svile, a mnoga su bila bosna. Povlačenje je počelo iz Velike Pisanice 25. prosinca 1944. Svuda naokolo bila je strahovita pucnjava. Trebalo je pronaći nekoliko stotina konjskih i volovskih zaprega kojima bi se djeca prebacila u slavonsku Podravinu. Ali vojska je zaprege trebala za svoje potrebe, a seljaci su se bojali neposredne blizine fronte. Ipak smo u pravom času uspješno mobilizirali oko stotinu kola. Seljaci, kojima su isporučeni prigorvarali, ali kad su vidjeli drhtanje nemoćne djece ne samo što su ih vozili

ve su ih uvali i ogrtali svojim gunjevima i iznošenim haljecima. Otpremanje i prebacivanje djece trajalo je cijelu noć, do 6 sati ujutro. Sva su djeca sretno stigla od Podravske Slatine i Cabune do Drave. Posljednji je krenuo u iteljski kurs, koji je najviše pomagao pri otpremanju najmanjih i najnemo njih. Iza njih je krenuo Oblasni NOO i usput spasio od erkeza 8 tona masla.

Prebacivanje djece iz viroviti kog kotara i okruga po elo je još u studenom 1944. i obavilo se relativno sretno jer je most još bio itav, novec su ga nadlijetali neprijateljski avioni. U prosincu je prelaženje svaki dan bilo sve teže i strašnije. Kolone konjskih zaprega i volovskih kola nabile bi se u nekoliko redova i stvorile takvu gužvu da je most bio neprolazan i za pješake, no oni su se ipak gurali, tiskali i probijali u želji da što prije stupe na sigurno tlo. U takvom metežu svaki su se dan vidjeli jezoviti prizori. Konji su se plašili bombardiranja i mitraljiranja, ljudskog: zapomaganja, rikanja i mukanja životinja, propinjali se i tako je prijetila opasnost da se zajedno s kolima stropoštaju u Dravu. Neki je zabrinuti otac skoio iz kola da spasi dijete, ali se zajedno s djetetom stropoštao u promrzlu Dravu. Isti dan na istom mostu drugi je otac skoio da spasi svoju djevojicu da je kola ne prignje uz ogradu mosta. Ali kad je već djevojicu povukao, gurnuo ga je odostrag vol upregnut u druga kola i oborio u Dravu.

Takvih i sli njih prizora bilo je svaki dan kod ugroženog mosta, koji su neprekidno nadlijetali, bombardirali i mitraljirali njemački avioni, dok ga konačno nisu pogodili i srušili. Time je prijelaz izbjeglicama na tom najprometnijem putu bio još više otežan i usporen. No, iako su se pojavile nove poteškoće, prebacivanje se i dalje vršilo. Sa strme obale trebalo je skakati ili se spuštati po konopcima da bi se prispjelo do mosta improviziranog od dasaka i kukuruzovine. Takvo prebacivanje iziskivalo je veliku spretnost. To su mogli učiniti omladinci, ali slabe žene, mala djeca i nemo ni starci su se plašili. Na sreću, većina djece prebacila se na drugu obalu prije nego je most bio srušen.

Prešavši zamrznutu Dravu, iscrpljeni i prestrašeni izbjeglice malo su odahnuli. Uz obalu Drave ima nekoliko hrvatskih sela gdje su nas stanovnici dobro primili, smjestili i nahranili. Neke ustanove, škole i kuće domovi po selima su odmah kulturno-prosvjetni rad. Smrtna opasnost je prošla, ali se ipak nisu mogle izbjeći sve nevolje i nezgode. Hranu smo dobivali od Štaba III armije, ali rublja, pogotovu za djecu, nije bilo; sve je to pogodovalo raznim bolestima koje su se pojavile kad smo stigli u Bačku.

U Bačkoj kod doma X korpusa bili su svi pioniri i omladinci naoružani oružjem koje su nosili kao kuriri u borbenim jedinicama. Svaki pionir prenio je u Maarsku svoju pušku, automat i nekoliko bombi. Kako smo tada bili u inozemstvu i sretali se svakog dana s bugarskim i sovjetskim regularnim jedinicama, nismo mogli dopustiti da se djeca kreću naoružana do zuba. Zato je bilo naređeno da svi omladinci i djeca ispod 16 godina predaju oružje. No pioniri su se smatrali ravnopravnim borcima sa svima ostalim partizanima i oštro su se opirali da predaju oružje. Dugotrajnim uvjerenjem i nagovaranjem partijske i omladinske organizacije, a nešto i silom, uspjeli smo razoružati većinu pionira (bilo ih je nekoliko stotina).

Ve smo spomenuli da je za vrijeme prebacivanja stisnula u Marškoj Ljuta zima koja je otežavala transportiranje. Osim studeni pojavljivale su se svaki dan nove, nepredviđene neprilike i smetnje. U Peuhu mi je prišao major Livada i šapnuo: »Žuri se s prebacivanjem! Nijemci su potisnuli Ruse na Balatonu i prijeti opasnost da bi vas mogli i ovdje ugroziti!«

Nacisti koji neprijatelj tako nerado nam nije dao da mirno prolazimo. Više puta se dogodilo da su njemačke »štuke« doletjele i bombardirale i mitraljirale kolodvor u Peuhu, upravo u trenutku kada su djeca sa zbuđenim majkama izlazila iz vagona. Trebalo je dosta prisebnosti, taktičnosti i energije dok su se zaprepaštene majke sklonile i smirile. Na sreću, djeci se nije ništa dogodilo, ali su prisustvovala stravičnom prizoru kad je direktni avionski pogodak razmrskao i uništio 2 vagona ranjenika.

I u Bataseku dogodilo se nekoliko puta slično kao u Peuhu. Jednom je bilo pogodeno više vagona municije. Nekoliko dana trajale su eksplozije tako da se nitko nije smio približiti vagonima jer se nije znalo kad bi moglo doći do nove eksplozije. A svaki dan smo morali prolaziti kraj tih vagona da doekujemo nove transporte djece.

Željeznički vagoni, koje smo dobili na raspolaganje, bili su ili za transport konja, u njima su u sredini postavljene obične peći i ložile su se ugljenom i drvima, ili osobni vagoni ali s razbijenim prozorima. Posljedice su bile teške; svaki dan smrznulo se nekoliko djece na majčinom krilu.

Od Alšonjeka trebalo je pješom ići desetak kilometara do lijeve obale Dunava. Preko zamrznute rijeke prenosili smo djecu i prtljagu. Kad smo putovali s posljednjim transportom, led se počeo odmrzavati i Rusi su zabranili da prelazimo jer je postojala opasnost da led pukne i neko dijete propadne, a moglo se dogoditi da potone i cijela kolona izbjeglica. Rusi nisu htjeli preuzeti rizik za civile i zato nas nisu puštali prijeći u Baju. Nakon dugog moljenja i mog mog pismenog objašnjenja da preuzimam odgovornost na sebe, pustili su nas. Na sreću, sve se dobro završilo.

Kolone izbjeglica koje su se prebacivale putem preko Batine skele prema Somboru tako nerado su imale dosta neprilika. Zbog snježne meteo i nerazpoznavanja putova zalutao je kamion s djecom i tek nakon dužeg lutanja stigao na određeno mjesto s promrzlom i oboljelim djecom. Tragi događaj zbacio se na istom putu odraslim izbjeglicama koji su se vozili u zaprežnim kolima. Nekoliko takvih kola skrenulo je s puta u polje da nabere kukuruzovine za hranu konjima. Pri tome su nagazili na mine koje su raznijele kola, konje i ljude.

Pravi odah i olakšanje osjetili smo u Subotici, prvom našem gradu nakon tolikog lutanja. Tamo je već djelovala mjesna narodna vlast i frontovske organizacije koje su nam pomogle oko zbrinjavanja izbjeglica. Sve nam je ugodno iznenadio srdačan i udoban smještaj. U gradskoj kavani bio je serviran topli čaj, a članice AFŽ-a odvele su djecu ili u privatne stanove ili u svoje domove i škole, odnosno bolnice ako su djeca bila bolesna. Nakon dužeg vremena okupali smo se, oistili i presvukli u isto rublje.

Ljubav subotičkih članica AFŽ-a ponekad je prelazila ono čemu smo se nadali. Kad su se djeca iz obdaništa prikupljala da se presele iz Subo-

tice u neko drugo mjesto u Ba koj, nije bilo male Kosovke, dvogodišnje djevojice bez oca i majke. Nakon svih propitkivanja nismo je mogli pronaći. Ljubav prema djetetu nepoznate subotičke žene bez djece nadjačala je dužnost i ona ju je zauvijek zadržala kod sebe.

Nakon ozdravljenja i srećan Ivanja najakutnijih problema smjestio se Izbjeglički odbor Slavonske oblasti u Somboru, a Zagrebačke oblasti u Svetozaru Miletiću. Okružni i kotarski odbori bili su smješteni u onim mjestima gdje je bilo najviše izbjeglica iz njihovog kraja. Jedni i drugi obilazili su kolonije izbjeglica kojih je bilo po cijeloj Bačkoj, dijelu Baranjske, a nešto i u Banatu. Najdalje preko Tise, čak na rumunjsku granicu, otišli su polaznici u Italiju. Smjestili su se u Manstordu, kraj Srpske Crnje. To je bio najorganiziraniji kolektiv u zbjegu, s najagilnijim rukovoditeljima. Oko 50 omladinaca i omladinki sami su uredili smještaj i nastavili školovanje s takvim elanom da su ugodno iznenadili rukovodstvo oblasti ZAVNOH-a, i okolno stanovništvo. Osim već spomenute pomoći koju su djeca i rukovodstvu zbjega pružili na putu, svi su omladinci i njihovi nastavnici pomagali narodnoj vlasti i žiteljstvu u onom dijelu Banata. Međutim, Narodni odbor iz Zrenjanina uputio je grupu od 60 djevojaka koje su za 6 tjedana naši nastavnici osposobili za odgojiteljice.

Dosad je, uglavnom, bilo riječi o smještaju i djelovanju djece, pionira, omladinaca, prosvjetnih i socijalnih radnika. No među izbjeglicama bio je velik broj odraslih, muškaraca i žena, uglavnom neškolovanih radnika i seljaka. Neki od njih radili su kao pomoćno osoblje po školama, domovima, bolnicama i drugim institucijama; bili su ekonomski, nabavljivači, kuharice, ista djeca, bolničke arke i slično.

Kada su Nijemci kod Osijeka forsirali Dravu i prijetili da potisnu naše jedinice, uprava zbjega odlučila je da nekako pomogne našim borbenim jedinicama. Iako smo oskudijevali u dobrom kadru, ipak smo mobilizirali sve muškarce koji su donekle bili sposobni za vojsku a nisu nam bili nužno potrebni. Tako smo uputili nekoliko stotina novih boraca preko Drave. Mnogi od njih sudjelovali su kod proboja srijemske fronte i gonili naciste sve do konačne kapitulacije.

Nakon definitivnog smještaja i zaposlenja svih izbjeglica, članovi Izbjegličkog odbora obišli su sva mjesta i sve ustanove, kontrolirali raspored, smještaj, ishranu i rad svake izbjeglice, proučavali nedostatke i zabilježili najnužnije potrebe izbjeglica. Uz to su ustanovili brojano stanje cijeloga zbjega. Nakon obavljenog posla podnesen je izvještaj oblasnim odborima u kojem je konstatirano:

1. Ukupno u zbjegu bilo je	18 300 izbjeglica.
a) od toga staraca, žena, invalida,	11 000
b) školske i predškolske djece oko	5 000
c) ranjenika oko	2 000
d) novorođenčadi i dojenčadi više od	300

2. Spomenuta brojka, više od 18.000, neprestano se mijenjala jer su neki drugovi dolazili, neki odlazili, partijski i drugi rukovodioci dolazili su u posjet i vraćali se u Hrvatsku.

3. Veći dio izbjeglica, više od 10.000, bio je iz Slavonije a manji dio, oko 8.000, iz Zagrebačke oblasti.

4. Djeci i mnogim odraslim izbjeglicama bilo je prijeko potrebno nabaviti najnužniju odjeću, pogotovo rublje i obuću, a starijim muškarcima cigarete i nešto novca.

5. Kako je Beograd već bio oslobođen i u njemu je funkcioniralo Ministarstvo za Hrvatsku i Ministarstvo za socijalnu politiku, odlučeno je da se zamoli materijalna pomoć za izbjeglice.

6. U tu svrhu Oblasni odbor Zagrebačke oblasti odredio je delegaciju (Vlatka Babić, Joža Horvat Zdjelar i Stjepan Novak) koja treba da u Beogradu ishodi pomoć.

Ta delegacija posjetila je tadašnjeg ministra za Hrvatsku dra Paju Gregorića, ministra za socijalnu skrb Antona Kržišnika i još neka ministarstva. Nakon nekoliko dana bila je odobrena pomoć od nekoliko tisuća odjevnih predmeta, jedan kamion cigareta iz državnog monopola i nekoliko milijuna Nedejnih dinara u gotovu novcu. Roba i novac bili su ravnopravno podijeljeni na obje oblasti, koje su ih prema svom nahoenju dodjeljivale izbjeglicama.

Mihajlo Ogrizovi

Razvoj školstva i prosvjete na oslobođenom području Zagrebačke oblasti

Slično kao u ostalim krajevima naše zemlje, tako se i na području Zagrebačke oblasti već od prvih dana oslobodilačke borbe razvijao, širio i afirmirao raznovrstan prosvjetni rad u redovima omladine i odraslih. Nosioci te djelatnosti, uz Partiju i SKOJ, bile su antifašističke organizacije žena i omladine, organi narodne vlasti, vojne jedinice, politički i prosvjetni radnici. Za njihov rad bila je neobičajno važna godina 1943. Ona je zapravo bila prekretnica u političkim i drugim događajima u Zagrebačkoj oblasti, jer je te godine hrvatski narod masovno prilazio oslobodilačkom pokretu, a ujedno s narodom »su pošli prilaziti mnogi i mnogi lokalni rukovodioci, pa i drugi značajniji i utjecajniji ljudi iz HSS-a«.¹

Unatoč tome što se narodni ustanak nije razvijao ravnomjerno, godine 1943. u sjevernoj Hrvatskoj partizanske snage Zagrebačke oblasti, uz pomoć boraca iz Slavonije, Banije i Korduna, oslobodile su niz sela i veći gradovi. Npr. u toku rujna 1943. oslobođeni su Hercegovac, Popovača, Ivanska, Sv. Ivan Zelina, Novi Marof, Pazma, a u listopadu Ludbreg i Koprivnica. Potkraj godine 1943. na području Zagrebačke oblasti oslobođeno je 7 kotarskih mjesta (Koprivnica, Ludbreg, Novi Marof, Zlatar, Ivanec, Pazma i Tur evac), oslobođena je Podravina od Varaždina do Virovitice, cijela Moslavina, dio Hrvatskog zagorja i područje oko Kalničkog gorja.

Početak rada osnovnih škola

Takve prilike pogodovale su širem razvoju organa narodne vlasti i antifašističkih organizacija, a stvoreni su i mnogo bolji uvjeti za masovni razvoj školstva i prosvjetno-kulturnog rada. Već na početku listopada god. 1943. Prosvjetna komisija pri Okružnom NOO-u za Pazmu poduzima mjere da se na oslobođenom području kotara Garešnice i Kutine organiziraju osnovne škole. Bili su određeni i privremeni kotarski

¹ II kongres KPH, Zagreb 1949.

referenti za pojedine kotare i u kratkom vremenu je na području kotara Garešnice otvoreno 8 dotada zatvorenih osnovnih škola.²

Desetog listopada 1943. održana je konferencija u itelja garešničkog kotara na kojoj su, uz ostalo, doneseni i ovi zaključci:

»a) Da se svi u itelji i u iteljice stave na raspolaganje našoj N. O. vlasti;

c) da se ukine prosvjetni referent kod Pavla evog kotara u Garešnici na način, što se drugarici koja vrši tu dužnost izdati naređenje da odmah obustavi rad;

d) da se radi u svim školama po privremenom nastavnom programu dok nam ZAVNOH ne dostavi po njemu izrađeni program, koji je ve tražen [. . .]«.³

Oslobođenjem ludbreškog kotara, 3. listopada 1943. proradile su osnovne škole i na tom području, a gdje nije bilo moguće da se postave strukturni u itelji, bili su poslani u itelji borci.⁴

Uskoro nakon prve održana je i druga u iteljska konferencija na području kotara azma. U povodu te konferencije pisao je *Glas slobode* ovo: »Druga konferencija u iteljska održana je za kotar azmu. I ovdje su prisutni donijeli zaključak da se svi u itelji i u iteljice najodlu nije opredijele za aktivno u estvovanje u narodnooslobodilačkoj borbi i vrijeme je tome, jer nas čekaju veliki zadaci. Naš je zadatak graditi i otvarati škole u najtežim prilikama rata.« Te su konferencije mnogo pomogle da su se i oni u itelji, koji su bili pod utjecajem neprijateljske propagande, opredijelili za »aktivno u estvovanje u narodnooslobodilačkoj borbi«.⁵

Održan je niz konferencija na području okruga gornje Hrvatske. Tako je od 16. do 18. siječnja 1944. održana konferencija u itelja na području Moslavine; 31. siječnja 1944. konferencija prosvjetnih referentata Moslavine; od 4. do 9. veljače 1944. petodnevni sastanak u itelja za političko pedagošku izgradnju u kotaru ludbreškom. Te su konferencije znatno pomogle daljnji razvoj školstva i prosvjete na oslobođenim područjima, to više što je Zagrebačka oblast teritorijalno bila vrlo velika, obuhvatala je u prvo vrijeme 6 okružnih NOO-a i 28 kotarskih NOO-a. Nakon konačne organizacije ta oblast obuhvatala je 5 okružnih NOO-a, 22 kotarska NOO-a, 149 općinskih, 1048 seoskih. Posebno je bilo organizirano 5 samoupravnih gradova; i to: Zagreb, Bjelovar, Križevci, Koprivnica i Varaždin.

itava oblast bila je u znaku organizacionog srećanjanja — osnivani su kotarski prosvjetni odjeli, postavljeni prosvjetni referenti i održavani kraji i politički tečajevi za nastavnike. Ali, ni neprijatelj nije mirovao, nego je na početku 1944. nakon velike koncentracije svojih snaga u toj oblasti, uspio »privremeno preuzeti inicijativu u svoje ruke«.⁶ Prodirao

² PA, Zagreb, br. 2613. Prosvjetna komisija pri Okružnom NOO-u za azmu, Izvješćaj komisije od 10. listopada 1943.

³ Isto.

⁴ *Odjeci u borbi*, br. 4-5, prosinac 1943, siječanj 1944.

⁵ *Glas slobode*, br. 19, 23, prosinac 1943.

⁶ *Ivan Šibi*, Zagrebačka oblast u NOB-i, Zagreb 1950, 45.

je sa svih strana na oslobojeni teritorij, pa su ponovo bili okupirani gradovi Koprivnica, Ludbreg, Varaždinske Toplice, Novi Marof, Zlatar, Ivanec, a u selima su i dalje ostale snage NOV. Od svih mjesta ostala je jedino slobodna azma.

Takva vojna situacija djelovala je nepovoljno i na školski i prosvjetni rad. U to vrijeme, i kasnije do ožujka, za prosvjetno djelovanje bili su nešto povoljniji uvjeti u ur eva kom i koprivni kom kotaru. Npr. u ur eva kom kotaru radile su tri osnovne škole. U križeva - kom kotaru prilike su bile teže, tako jer zbog prisutnosti neprijatelja, ali je, unato tome, nekoliko osnovnih škola radilo u dogovoru s NOO-ima.⁷

I na području ludbreškog kotara radilo je pet osnovnih škola. Situacija na području Okružnog NOO-a za Moslavinu bila je nešto bolja. Od 76 osnovnih škola nastava je bila organizirana u 31 školi. Posljednje su radile potpuno u duhu NOB-a, ostale su bile pod djelomičnom kontrolom organa narodne vlasti, a tek se dio tih škola nalazio na potpuno okupiranom teritoriju. U osnovnim školama radilo je ukupno 119 učitelja, ali svi nisu radili na oslobojenom području. Manji dio njih bio je u neprijateljskim redovima. Prema raspoloživim podacima samo je 18 učitelja bilo u neprijateljskoj vojsci.

Prema kotarima, škole su bile raspoređene ovako: u kotaru Garešnica radilo je 26 škola, u kotaru Kutina 18 i u kotaru azma 23 osnovne škole. U cijelom okrugu u toku god. 1944. otvoreno je 7 osnovnih škola, što znači da je potkraj 1943. u okrugu radilo 60 osnovnih škola.⁸ Mnogi učitelji u osnovnim školama radili su po nastavnom planu i programu ZAVNOH-a, vrše i uz veliku opasnost svoju dužnost u školi, djeluju i politički u narodu i surađuju i svestrano s oslobodilačkim pokretom. Međutim, bilo je i onih koji nisu tako djelovali, pa se u njihovim školama, uz ostalo, učenicima nisu dovoljno upoznavali s oslobodilačkom borbom, narodnom vlašću, značenjem ZAVNOH-a i AVNOJ-a, nisu učenicima ili pjevali partizanske pjesme, niti su općenito mnogo znali o NOB-u.⁹

U osnovnim školama učenicima su se služili pretežno udžbenicima štampanim u NDH iz kojih su bili odstranjeni ustaški znakovi, a većina škola oskudijevala je i u školskom priboru. Školske i prosvjetne prilike i na području okruga Zagreb i Varaždin nisu tako jer bile bolje. Na području kotara Garešnica radilo je u to vrijeme dvanaest osnovnih škola, a u kotaru kutinskom samo dvije osnovne škole. Nešto je bolje bilo na području okruga bjelovarskog, u kojem je radila 31 osnovna škola sa 74 učitelja, a na teritoriji kotara ur eva 21 osnovna škola. Potkraj svibnja znatno se popravilo stanje i na području okruga koprivničkog, gdje je radilo 30 osnovnih škola.¹⁰

⁷ Podaci: PA, Zagreb, br. 2613. ONOO Bjelovar, Prosvjetni odjel, 13. ožujka 1944. Izvještaj Oblasnom NOO-u Zagrebačke oblasti.

⁸ Po Izvještaju Okr. NOO-a za Moslavinu, Prosvjetni odjel br. 31 od 27. travnja 1944. PA, Zagreb, br. 2613.

⁹ Vidi: Okr. NOO Bjelovar, Prosvjetni odjel br. 137. od 24. travnja 1944. Izvještaj ZAVNOH-u, PA, Zagreb, br. 2613.

¹⁰ Po Izvještaju Oblasnog NOO-a Zagrebačke oblasti od 31. svibnja 1944. ZAVNOH-u. PA, Zagreb, br. 2613.

Sve do svibnja 1944. na području Zagrebačke oblasti školstvom i prosvjetom rukovodili su okružni i kotarski narodnooslobodilački odbori i njihovi prosvjetni odbori, bez centralnoga oblasnog prosvjetnog organa. Konačno je 15. svibnja 1944. formiran Oblasni NOO Zagrebačke oblasti u njegovu sastavu i Prosvjetni odjel. Na čelu Prosvjetnog odjela stajao je povjerenik V. Tot, član Oblasnog odbora, a referenti, članovi odjela, bili su Vlatka Babić, Ivo Vrančić, Antun Kancijan i Valent Horvat. Prosvjetni odjel morao je uložiti dosta napora u organizaciju okružnih i kotarskih prosvjetnih odjela, dajući im smjernice za daljnji rad u organizaciji školstva i prosvjete, pružajući im pomoć na terenu, jer je vrlo promjenljiva vojna situacija znatno otežavala rad na otvaranju škola i njihovoj organizaciji. Neprijatelj je neprestano i uporno krstario tim oslobodjenim i poluoslobodjenim područjima i neuvjerenim stanovništvom nad narodom, a nastojao je da onemogući i rad u školama.¹¹

U toku svibnja 1944. održane su konferencije u čitavoj kotarskoj oblasti. U azmu, Garešnicu i Dubravu i na njima su razmatrani problemi organizacije škola, sadržaja rada u njima, pedagoškog, metodikog i političkog uzdizanja učiteljskih kadrova. Konstatirano je da učitelji postepeno, ali sigurno, prilaze oslobodilačkoj borbi i dok su do proljeća 1944. dobrim dijelom primali pomoć od NDH, naročito oni na teritoriju neoslobodjenog i poluoslobodjenog područja, u to vrijeme nisu tražili pomoć od okupatora i tako su na vidljiv način s njim »prekinuli svaku vezu«.¹²

Sve do lipnja vladao je jak pritisak neprijatelja na to područje. O stanju na terenu te oblasti u izvještaju ZAVNOH-a za srpanj kaže se: »Neprijatelj je veoma aktivan na čitavom ovom teritoriju. Još uvijek nije moguće nikakav rad na okruzima zagrebačkom, bjelovarskom, krapinskom i varaždinskom. Jedino u moslavačkom okrugu moguće je raditi pa se radi toga sve naše ustanove nalaze tamo.«¹³

Prilikom upada neprijatelj nije samo terorizirao narod, nego je uništavao škole, palio školski namještaj i knjige.¹⁴ U toku lipnja 1944. rad na školama se donekle razvijao na području Okružnog NOO-a Moslavine. Ali je i neprijateljska propaganda lica, parolama i putem agenata bila jaka. Ta akcija imala je rezultata — rad na prosvjeti nešto je oslabio, pa se i broj osnovnih škola koje su radile u duhu oslobodilačkog pokreta smanjio. Jedino su u kotarima Garešnica, azma i Dubrava potkraj lipnja 1944. radile 53 osnovne škole sa 48 stručnih nastavnika.¹⁵

Na početku srpnja jedinice NOP preuzimaju inicijativu, te se neprijatelj ograničio na manje akcije iz svojih uporišta. To se osjetilo na

¹¹ Vidi: Izvještaj člana Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a o stanju prosvjete na području Zagrebačke oblasti od srpnja 1944. PA, Zagreb, br. 2613.

¹² Oblasni NOO Zagrebačke oblasti, Prosvjetni odjel od 31. svibnja 1944. PA, Zagreb, br. 2613.

¹³ Vidi: Izvještaj o stanju prosvjetnog rada na području Zagrebačke oblasti. ZAVNOH-u. Izvještaj člana Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a iz srpnja 1944. PA, Zagreb, br. 2613.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Podaci o nastavnicima za kotarsku azmu nedostaju, pa je prema tome broj nastavnika nepotpun. Podaci uzeti iz istog izvještaja, str. 2—3.

području školstva i prosvjete, pa je zabilježen daljnji napredak u radu i organizaciji osnovnih škola. Školska godina 1943/44. završila se potkraj lipnja 1944.

Za cijelo to vrijeme stanje osnovnih škola bilo je odraz vrlo promjenljive vojne situacije. Po podacima u *Narodnoj prosvjeti*, br. 1, str. 4, od listopada 1944, na području Zagrebačke oblasti u školskoj 1943/44. godini završilo je rad 88 osnovnih škola sa 5746 obveznika, a 3006 polaznika, što znači i 52% polaska. Na prosvjetnom radu djelovalo je 109 nastavnika, od toga 103 stručna. Osim već spomenutih oblasnih referenata, kao okružni i kotarski referenti i organizatori prosvjetnog rada djelovali su: Maja Veseli, Ivo Makek, Dragutin Pazman, Ljubo Serdar, Vice Zaninovi, Viktor Polja, Stjepan Novak, Ivan Rauš, Mihovil Križnik, Josip Meulj, Aleksandar Vrančić i dr.

PREGLED BROJNOG STANJA OSNOVNIH ŠKOLA NA
OSLOBOĐENOM PODRUČJU ZAGREBAČKE OBLASTI
U PROLEĆE 1944. GOD.¹⁶

Okružni NOO	Škola	Nastavnika	Stručnih	S kursom	Primjedba
Bjelovar	31	74	72	2	Radile u ožujku i travnju
Krapina	30	–	–	–	Radile u svibnju
Zagreb	14	–	–	–	Radile u ožujku i travnju
Moslavina	53	48	48	–	Radile s manjim prekidima cijelu školsku godinu
Oblast Zagreb	128	122	120	2	

Nova školska godina 1944/45. započela je s radom u specifičnoj vojno-političkoj situaciji. Jedinice X i VI korpusa NOVJ u kolovozu i rujnu poduzimaju niz akcija protiv neprijatelja. U to vrijeme bila je oslobođena cijela Podravina i većini mjesta (Pitomača, Kloštar, Uruševac, Novigrad, Virje) i sela u okolici Bjelovara. U skladu s odlukama štaba X korpusa, masovno su stizali domobranci i njihove formacije iz Zagreba i obližnjih garnizona.

Takva vojna situacija, općenito uspjesi naše NOVJ i skori pad Hitlerove Njemačke uvjetovali su još snažniji razvoj oružane borbe naroda u Zagrebačkoj oblasti i veliki priliv boraca u redove NOV. Bolji uvjeti za organizaciju narodne vlasti i masovnih organizacija i perspektive

¹⁶ Tabela pregled sastavljen prema izvještajima: Okr. NOO Bjelovar, br. 137 od 24. travnja 1944, Obi. NOO Zagrebačke oblasti br. 724 od 31. svibnja 1944. i Izvještaj Vice Zaninovića ZAVNOH-u za okruge gornje Hrvatske 3. svibnja 1944. PA, Zagreb, br. 2613.

skorog oslobo enja imali su znatnog utjecaja na razvoj školstva i prosvjete na tome oslobo enom podru ju.

Ve su u toku ljeta, nakon završetka osnovnoškolske godine 1943/44, na inicijativu Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO-a Zagreba ke oblasti i kotarskih prosvjetnih odjela, vršene pripreme za novu školsku godinu 1944/45. koja je trebalo da po ne 1. IX 1944. Na kotarskim i okružnim konferencijama pretresani su i analizirani problemi i zadaci u vezi s predstoje om školskom godinom. Tako je 12. VII. 1944. održana kotarska konferencija za Garešnicu, a bilo je u planu da se organiziraju i manifestacije prosvjetno-propagandnog karaktera, u kojima bi sudjelovala školska djeca, njihovi roditelji, u itelji i predstavnici svih organizacija i ustanova,¹⁷ ali je taj plan omela neprijateljska ofenziva.

Zbog toga je 3. IX 1944. održano samo savjetovanje za okrug Moslavinu u Šamarici. Tome je savjetovanju prisustvovalo 50 u itelja i 34 polaznika u iteljskog te aja iz Gornjeg Mikleuša, Stjepan Prvi , predsjednik Oblasnog NOO-a za Zagreba ku oblast, Viktor Tot, pro elnik Prosvjetnog odjela Okružnog NOO-a za Moslavinu, prosvjetni referenti Oblasnog NOO-a Vlatka Babi i Valent Horvat i prosvjetni referent Okružnog NOO-a za Moslavinu Ante Mileti . Na savjetovanju su, osim analize politi ke situacije u zemlji i svijetu, održana predavanja iz pedagogije («Narodni u itelj nekad, danas i sutra«, referent Dragutin Pazman), pretresani problemi u vezi sa školama i zacrtani zadaci za budu i rad.

Iz izvještaja koje su podnijeli prosvjetni referenti i pro elnici vidjelo se da je na podru ju garešni kog kotara radilo 38 osnovnih škola sa 40 stru nih u itelja, na podru ju kotara azma 14 osnovnih škola i 13 osnovnih škola u blizini neprijateljskih uporišta, a da ni jedna od njih nije radila po ustaškom nastavnom planu i programu niti su po bilo emu imale ustaško obilježje.¹⁸

Osnovno školstvo na podru ju Dubrava bilo je u vrlo teškoj situaciji. Na tome oslobo enom podru ju radile su svega 3 osnovne škole s 8 u itelja, a polazak nastave, unato estim nadlijetanjima neprijateljskih aviona, zadovoljavao je. Nešto su teže prilike bile u ostalim krajevima. Na primjer, na podru ju zagreba kog okruga nije bio organiziran ni rad Okružnog NOO-a, jer je sve njegove ranije lanove pohvatao neprijatelj.¹⁹ U varaždinskom okrugu rad na organizaciji škola i uži kontakt s prosvjetnim radnicima na terenu bili su mogu i samo no u. Ništa bolje nije bilo ni na podru ju bjelovarskog i krapinskog okruga, jer na terenu tih podru ja nije bilo prosvjetnih referenata, a u kotaru koprivni kom Kotarski NOO nije imao ni pro elnika ni referenta.

Oblasni NOO za Zagreba ku oblast u to vrijeme prenio je svoje sjedište u Moslavinu, a Okružni NOO za Bjelovar i njegovi kotarski NOO-i prešli su za kra e vrijeme u isto ni dio Bilo-gore, zbog toga što su jedinice X korpusa napustile Zagorje, Kalnik i podru je Bilo-gore.

¹⁷ ZAVNOH-u (bez oznake datuma), Izvještaj sa terena Zagreba ke oblasti od VIII 1944, str. 1-2, Ivo Toši .

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

Vojna situacija na području Zagrebačke oblasti u toku listopada, studenog i prosinca izmijenila se. Oslobođeni teritorij bio je pod neprestanim pritiskom neprijatelja, tako da je prosvjetni rad bio moguć samo na području okruga Moslavina (osim u kotaru Kutina) i djelomično na području okruga Bjelovar u kotarima Bjelovar i Tur evac.²⁰

Na ostalim područjima neprijatelj je bio aktivan. Isto je upadao na oslobođeni teritorij, terorizirao narod, a nisu bile pošte, škole ni škole. Kako se neprijatelj odnosio prema partizanskoj školi može najbolje ilustrirati detalj iz jednog izvještaja ZAVNOH-u, u kojem se, uz ostalo, kaže: »Baš prilikom mog dolaska iz Slavonije u Moslavinu otpočela je neprijateljska ofanziva na Moslavinu, u kojoj su stradale mnoge školske zgrade i školski namještaj. Neprijatelj ima podatke o našoj prosvjetnoj aktivnosti pa je uz ostalo imao zadatak onemogućiti svaki rad u školama. Tako je u mnogim selima u kojima je neprijatelj bio slupao na školama sve prozore, vrata, peći, namještaj, spalio mnoge školske knjige, a u nekim selima pokušavao tražiti školske knjige i uništavao ih. Neprijatelj je u ovoj ofanzivi veoma loše postupao prema narodu kako prema Hrvatima, tako prema Srbima i Mađarima, pa su se zbog toga velike mase naroda povlačile s narodnooslobodilačkom vojskom.«²¹

Ali takvi postupci neprijatelja nisu mogli omesti daljnji rad na organizaciji škola i ostale prosvjetne djelatnosti. Oblasni NOO Zagrebačke oblasti vodio je brigu o tome da škole rade tamo gdje je za to bilo moguće. Davao je stalnu pomoć okružnim i kotarskim prosvjetnim odjelima uputama i odlaskom svojih referenata na teren. U to je vrijeme bio najbolje organiziran rad na području Moslavine. Prosvjetni radnici na tome području i dalje su organizirali sastanke i konferencije na kojima su održavana teoretska i praktična predavanja iz pedagogije i didaktike, proučavan novi nastavni plan i program za osnovne škole. Ti su sastanci već tada bili dobro uvedeni i učesnici su bili za njih zainteresirani.

Osnovne škole na oslobođenim područjima Moslavine i bjelovarskog okruga radile su gotovo normalno, i polazak nastave bio je dobar, a jedini uzrok nepolasku bio je nedostatak učitelja i učenika. Svi učitelji i nastavnici na tome oslobođenom području prošli su političko-pedagoške tečajevе, pa je i to znatno utjecalo na podizanje kvaliteta nastave. U to vrijeme, tj. u prosincu god. 1944, većina osnovnih škola radila je po novom nastavnom planu i programu koji je bio predvidio ZAVNOH. I snabdijevanje škola različitim priborom bilo je još uvijek slabo, nije bilo udžbenika, pa se nastava koristila *Pioninom* i ostalom partizanskom štampom, ali ni to nije bilo dovoljno. »U ovom mjesecu primili smo nakon dužeg vremena 50 primjeraka Pionira br. 15. S tih 50 primjeraka ne možemo ni izdaleka podmiriti škole, a Pionir djeca čitaju vrlo rado. Kada bi bilo moguće da dobijemo bar toliko brojeva, koliko ima škola«,²² — kaže se u izvještaju Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO-a Zagrebačke oblasti.

²⁰ Izvještaj Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO-a Zagrebačke oblasti od decembra 1944, str. 1, PA, Zagreb, br. 2613.

²¹ ZAVNOH-u, Odjelu narodne prosvjete. Izvještaj Ive Tošića od VIII 1944. godine, PA, Zagreb, br. 2613.

²² Isto.

OSNOVNE ŠKOLE NA OSLOBO ENOM TERITORIJU
ZAGREBA KE OBLASTI U STUDENOM 1944.^{TM}

Okруг	Škola	Predvi- enih	Nas- tavnika	Stru nih	Obvez- nika	Polaz- nika
Moslavina	71	6	103	83	4546	2634
Bjelovar	45	4	113	101	3638	2864
Ukupno:	116	10	216	184	8184	5498

Da bi pomogao daljnji razvoj školstva, Prosvjetni odjel Oblasnog NOO-a nastojao je riješiti pitanje prosvjetnih referenata na području Okružnog NOO-a za Moslavinu, Bjelovar i Varaždin i za kotare Koprivnicu i Križevce. Time je zapravo Prosvjetni odjel pripremao organizaciju školstva i prosvjete u domovini koja će ubrzo biti oslobođena. Međutim, ta nastojanja bila su ometana momentanom vojnom situacijom na području oblasti, jer je i moslavski okrug, koji je do sada bio relativno slobodan, postao poprište borbi neprijatelja i snaga X korpusa, pa je i to otežavalo rad osnovnih škola.

Ali, unatoč tome, na pojedinim područjima škole su radile i dalje. Npr. još potkraj siječnja na oslobođenom području kotara Azma radilo je 17 osnovnih škola sa 1591 obveznikom, 739 polaznika i 27 nastavnika, od kojih je bilo 20 stručnih.²⁴ Na istavom području Moslavine do 1. I 1945. radilo je 70 osnovnih škola. Samo na području kotara Garešnica radila je 31 osnovna škola.²⁵

Međutim, zbog neprestanog pritiska neprijatelja na područje Zagrebačke oblasti, pa i na područje Moslavine, na kojem su prilike relativno bile najbolje, osnovne škole su prestale s radom, dok se vojne operacije ne završe. Dio djece iz osnovnih škola, gimnazija i dječjih domova, posebno onih iz većih mjesta, zajedno s nastavnicima evakuiran je oko polovice siječnja preko Maarske u Vojvodinu, gdje je otvoreno 18 osnovnih škola sa 50 odjeljenja i 1536 učenika. U školama je radilo 50 učitelja, 28 stručnih i 22 nestručnih, koji su došli s evakuiranom djecom iz Zagrebačke i Slavonske oblasti. Većine škola mjesni organi vlasti dali su na raspolaganje potrebne zgrade. Nastava je u školama bila po nastavnom planu i programu Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a. Uz redovnu nastavu organizirana su pomoćna odjeljenja za djecu koja su prešla školsku dob.

Kao u osnovnim školama u Zagrebačkoj oblasti, i u tim školama u Vojvodini (Bajmok) postojale su organizacije pionira. One su održavale

²³ Tabela pregled po izvještaju Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO-a Zagrebačke oblasti od decembra 1944, PA, Zagreb, br. 2613. U izvještaju se napominje da broj polaznika i obveznika nije potpuno točan, ali da su ostali podaci točno navedeni.

²⁴ Kotarski NOO Azma br. 667 od 28. I 1945, Okružnom NOO-u Moslavina, Prosvjetnom odjelu, PA, Zagreb, br. 2613.

²⁵ Podaci: Okružni NOO Moslavina, Tajništvo br. 1518 od 16. II 1945. Izvadak iz zapisnika sastanka Plenuma Okr. NOO-a Moslavina održanog 11. II. 1945, PA, Zagreb, br. 2613.

redovne sastanke, na kojima su zaključivale kako da se popravi red, disciplina u školi i kako da se postignu bolji rezultati u nastavi. Svaki razred izdavao je svoje zidne novine i u tome su se razrednice međusobno takmičile. Zajedno s organizacijom pionira u mjestu, pioniri osnovnih škola u zbjegu davali su i prijedbe za stanovništvo.

O ishrani djece, materijalnom izdržavanju škola, nabavci školskog materijala i udžbenika vodio je brigu odbor, a škole su također snabdjevali i mjesni narodnooslobodilački odbori i antifašističke organizacije žena i omladine.

Dječji domovi

Na oslobođenom području Zagrebačke oblasti bio je organiziran i određen broj dječjih domova. Valjalo je zbrinuti, ishraniti, odgajati i obrazovati djecu žrtava fašističkog terora i boraca oslobodilačkog rata. Na primjer, u proljeće godine 1944. na tome području otvoreno je više dječjih domova. Kada je postalo da radi gimnazija u Dišniku, uz nju je organiziran i dom za smještaj djece. Osim u enklavi koja su pohađali gimnaziju, u tome domu je bilo i dječje mlađe dobi, koja su kasnije izdvojena u poseban dom na području azmanskog kotara. U travnju iste godine taj dječji dom preseljen je u Malu Bršljanicu. U to vrijeme u domu je bilo 6 majki sa 11 male djece, 47 djece između 6 i 15 godina i 5 učitelja. U domu je radio i analfabetski tečaj, a za naprednije učenike osnovana je škola sa 4 odjeljenja.²⁶ Međutim, kako se taj dom nalazio u blizini neprijateljskog uporišta i kako su djeca morala po nekoliko puta sedmično da budu u pokretu, potkraj svibnja iste godine dom je preseljen u Donji Mikleuš. U njemu je bilo 69 djece, od kojih je 40 polazilo osnovnu školu. Kasnije je taj dom preselio u Donju Petriku, kotar Garešnica..

Dom je bio dobro opremljen, imao je vrt i gospodarstvo, bio je smješten u školi, imao je dobre spavaonice, ambulantu s krevetima za lakše bolesnu djecu, strukovnu higijenu arku i ostalo pomoćno osoblje. U isto vrijeme djelovao je i materinski dom s malom djecom u Gornjoj Garešnici, a krajem vrijeme i dječji dom u blizini Kloštra.²⁷

Osim tih dječjih domova, organiziran je i Vojnodječki dom u Donjem Mikleušu. Organizirale su ga vojne jedinice Zagrebačke oblasti za djecu i omladinu — borbe i kurire u brigadama X zagrebačkog korpusa. U domu je bilo smješteno stotinu orfančadi s kojima su radila 3 odgojitelja. Organizirana je i osnovna nastava, analfabetski tečajevi i općobrazovni tečajevi. Život i rad u domu bili su uređeni na vojni način, omladinci su imali svoga komandanta i političkog komesara i bili su odjeveni u uniforme. To je bio jedini dom takve vrste na oslobođenom teritoriju Hrvatske. O tome domu u jednom izvještaju kaže se: »Ovaj dom je po svojim pitomcima veoma velika rijetkost, jer je to jedna

²⁶ Podaci: Izvještaj Obi. NOO-a Zagrebačke oblasti od 31. svibnja 1944. ZAVNOH-u, Prosvjetnom odjelu, PA, Zagreb, br. 2613.

²⁷ Podaci: Izvještaj Irena Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a o stanju prosvjete na području Zagrebačke oblasti, 10. kolovoza 1944, PA, Zagreb, br. 2613.

generacija dječaka, koja se ne može tako brzo pojaviti. To je generacija dječaka boraca, koji su po svojem psihološkom razvoju velika zanimljivost i rijetkost za pedagoge« — pisao je u izvještaju o tome domu Ivo Tošić, član Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a, 10. kolovoza 1944.²⁸

Nešto kasnije, potkraj 1944. godine, radio je jedan dječji dom u Hercegovcu, zatim dječji dom Okružnog NOO Bjelovar u Botincu sa 40 djece, dom za majke djece u Paležniku i dječji dom u Dišniku zajedno s domom srednjoškolske omladine. I ti su domovi zbog teške vojne situacije često selili i mijenjali mjesto boravka, a u siječnju evakuirani su preko Marške u Vojvodinu. U Vojvodini su u različitim mjestima radila 23 dječja doma u koje su bila smještena djeca iz Zagrebačke i Slavonske oblasti sve do svibnja 1945. kada su se vratila u svoje krajeve.

Slično kao u osnovnim školama i u dječjim domovima djelovala je organizacija pionira. Pioniri su organizirali različite oblike prosvjetnog i kulturnog rada, međusobno se takmičili i nastupali u domovima i bližoj okolini.

Srednje škole

Na oslobođenom području Zagrebačke oblasti radile su i srednje škole. U jesen god. 1943. u borbama koje su trajale dva mjeseca oslobođen je i teritorij u neposrednoj blizini Zagreba i nekoliko većih mjesta kao Ludbreg, Zlatar, Ivanec, Pregrada, Novi Marof, Tur evak i grad Koprivnica. To je, uz ostalo, omogućilo organizaciju i otvaranje srednjih škola. Tako je potkraj siječnja 1944. počela da radi gimnazija u Dišniku s I razredom i 15 učenika. Kao nastavnici radili su: Marijan Buzdon, Ševa Levi, Hortenzije Pavić i Frida Godler. Škola je radila po nastavnom planu i programu koji je predvidio Prosvjetni odjel ZAVNOH-a.

Prilike pod kojima je radila ta srednja škola bile su dosta teške, nije bilo školskog pribora, priborika i udžbenika, a u učenicima su bili bez potrebne obuke i odgoja. Zbog neprijateljskog pritiska na oslobođeni teritorij morala je biti preseljena u Malu Bršljanicu, a nešto kasnije u Gornji Mikleuš. Uz gimnaziju je organiziran i dječji dom za partizansku djecu u kojem je djelovala omladinska organizacija i s uspjehom razvijala kulturni, politički i prosvjetni rad među učenicima. Dom je vodila Frida Godler, a uz nju su kao odgajatelji radili već spomenuti nastavnici.²⁹

U oslobođenom Tur evcu (31. prosinca 1943) počela je da radi 3. veljače 1944. godine škola kojom je rukovodio dr Ivan Kranjčević sa 6 nastavnika. Imala je 4 odjeljenja sa 163 učenika. U isto vrijeme počela je da radi i građanska škola u Virju, koja je odlukom Okružnog NOO-a Bjelovar pretvorena u gimnaziju. Na školi je radilo 8 nastavnika, a imala je 8 odjeljenja sa 165 učenika.

²⁸ Isto.

²⁹ Izvještaj za okruge gornje Hrvatske od 17. veljače 1944. ZAVNOH-u, Prosvjetnom odjelu, PA, Zagreb, br. 2613.

U to vrijeme zateena je u oslobojenoj Koprivnici privatna ženska gimnazija »Keri božje ljubavi« s pravom javnosti, sa 3 razreda, 5 odjeljenja i 159 učenika. Na toj školi radile su časne sestre, vjeronastavnice i 2 nastavnika. Škola je radila od 1941. u ustaškom duhu, a oslobođenjem Koprivnice započela je rad po planu i programu ZAVNOH-a, ali je i dalje ostala neprijateljska prema NOB-u. U Koprivnici je u to vrijeme radila i potpuna srednja škola sa 13 odjeljenja i 410 učenika, a u Ludbregu je radila građanska škola, koju je vodio nastavnik Petrinović.³⁰ U veljači 1944. zbog upada neprijatelja, pogoršale su se prilike u koprivničkoj, ludbreškoj i uruševičkoj kotaru, pa su prestale da rade gimnazije u Koprivnici, uruševcu i Virju.

SREDNJE ŠKOLE NA OSLOBOJENOM PODRUČJU
ZAGREBAČKE OBLASTI³¹

Mjesto	Odjeljenja	Učionice	Nastavnika	Stručnih	Učenika	Inter-nista
Čazma	4	4	5	3	oko 70	oko 40
Garešnica	4	2	6	4	120	40
Vel. Zdenci	4	2	7	3	114	114
Urševac	4	2	6	5	163	–
Virje	8	4	8	6	165	–
Svega:	24	14	32	21	632	154

Neke od tih srednjih škola, na primjer u Čazmi, Garešnici, Velikom Zdencima, Virju i Urševcu, ponovo su radile od jeseni 1944. sve do siječnja 1945. kada su nastavnici i učenici tih škola evakuirani u Vojvodinu gdje su nastavili s radom sve do kraja školske godine, tj. do kraja lipnja 1945.

Učiteljski tečajevi

Na oslobojenom području Zagrebačke oblasti organi prosvjetne vlasti vodili su brigu o osposobljavanju učiteljskih kadrova. U tom cilju organizirani su tečajevi i kraći učiteljski tečajevi. Počeli su raditi već u lipnju god. 1944. U koprivničkoj kotaru radio je jedan 5-dnevni učiteljski tečaj sa 95 polaznika, drugi učiteljski tečaj bio je u kotaru uruševac, a treći u moslavačkoj kotaru sa 15 polaznika. U veljači iste godine radio je po jedan 5-dnevni učiteljski tečaj u Koprivnici i Ludbregu,

³⁰ Podaci: Izvještaj za okruge gornje Hrvatske oblasnog prosvjetnog referenta Vice Zaninovića od 17. veljače 1944. ZAVNOH-u, Prosvjetnom odjelu, PA, Zagreb, br. 2613.

³¹ ZAVNOH-u, ONO Zagrebačke oblasti, br. 10141 od 27. XI. 1944, PA, Zagreb, br. 2613.

zatim jedan u Rasinji, koji je imao 45 polaznika. Nadalje, jedan petomjese ni te ajsa 40 kandidata radio je u Velikim Zdencima u studenom 1944, ali je zbog nastale vojne situacije morao preseliti u Vojvodinu i završio je u travnju 1945. godine. Na tome osloboenom području održano je ukupno 10 uiteljskih te ajeva.³²

Osim tih uiteljskih te ajeva, održan je niz konferencija i savjetovanja, kra ih pedagoških, političkih i administrativnih te ajeva za nastavnike i prosvjetne rukovodioce.

Ostali oblici prosvjetnog i kulturnog djelovanja

Dosta pažnje bilo je poklonjeno i obrazovanju i prosvjetnom uzdizanju odraslih. Tako su na tome osloboenom području u toku 1944. i na početku 1945. održana 2 analfabetska te ajsa. Pred kraj 1944. održan je i 1 tromjese ni lugaški te ajs u Garešnici, zatim veterinarski, i 6-nedjeljni administrativno-daktilografski te ajs u Velikoj Pisanici. U Hercegovcu je radio jednomjese ni poštarsko-telegrafski te ajs, a u siječnju 1945. pošli su da rade i jednomjese ni sanitetski, sudski, upravni i agronomski te ajevi.³³

Na tome osloboenom području djelovali su već od kraja 1943. i domovi kulture u kojima su nastupali omladina i pioniri, a pokretan je povremeno i stalnije rad brojnih diletantskih grupa, pjevačkih, recitatorskih i glazbenih zborova. Potrebno je napomenuti da su u toku 1944. u nekim osloboenim gradovima uspješno radili i kinematografi, kao na primjer, u azmi. Značajnu ulogu u podizanju prosvjetne, kulturne i političke svijesti naroda imale su i kulturne ekipe vojnih jedinica X i VI korpusa.

Važnu ulogu u prosvjetivanju naroda i podizanju njegove idejno-političke i revolucionarne svijesti imala je i štampa koja je izlazila u velikom broju primjeraka. Osim lokalnih i vojnih listova i biltena, na tome osloboenom području izlazila je gotovo redovno *Slobodna Moslavina*, zatim *Glas Hrvatskog zagorja*, *Narodna pravda*, *Odjeci u borbi* itd. Uz to, organizacije omladine i SKOJ-a također su izdavale svoje biltena i listove. To su radile i tehnike okružnih i kotarskih komiteta KPH na tom području, a također i antifašističke organizacije.

Dodamo li toj aktivnosti i različite sastanke i konferencije rukovodstva KPH na terenu, konferencije SKOJ-a, USAOH-a, AFŽ-a i dr. priredbe i manifestacije vezane za II i III zasjedanje ZAVNOH-a, I i II zasjedanje AVNOJ-a, dane oktobarske revolucije, praznike 1. maja, akademije i priredbe, a o čemu nema dovoljno podataka, može se zaključiti da je na tome osloboenom području bio organiziran neobičajno opsežan i raznovrstan prosvjetni, kulturni i društveno-politički rad u toku NOB-a u širokim slojevima naroda, koji je, uz ostalo, bio značajan faktor u borbi i pobjedi naših naroda nad neprijateljem.

³² Podaci: Izvještaj za okruge gornje Hrvatske od 3. V 1944. ZAVNOH-u, Prosvjetnom odjelu, PA, Zagreb, br. 2613.

³³ Podaci: Izvještaj Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO-a Zagrebačke oblasti od prosinca 1944. ZAVNOH-u, Prosvjetnom odjelu, PA, Zagreb, br. 2613.

Slavko Kuhar Zoran

Neki oblici propagandne i kulturne djelatnosti na području okruga Bjelovar u toku NOB-a

Širiti istinu o ciljevima i zadacima NOP-a i istodobno se boriti protiv neprijateljske propagande bio je zadatak svakog patriota, a posebno aktivnog u esnika i suradnika NOB-a. Propagandi je to bio posebni i određen zadatak, pa se propagandnoj i kulturnoj aktivnosti poklanjala velika pažnja i u jedinicama NOV i partizanskim odredima, i u NOO-ima i na okupiranom području.

Ustanak naroda koji je širom Jugoslavije počeo od prvih travanj-skih dana 1941. godine, kad su Nijemci okupirali zemlju i skršili otpor bivše jugoslavenske vojske, imao je specifična obilježja i u bjelovarskom okrugu. On je bio logični i prirodni nastavak političke aktivnosti naprednih demokratskih snaga uoči drugoga svjetskog rata, u kojem su komunisti imali velik utjecaj na radništvo u gradovima i seljaštvo u selima.

Stanovništvo ovog kraja i u većini seljaci, s malim ili srednjim posjedom, politički i ekonomski nedovoljno organizirani da bi se mogli oduprijeti svim nedaćama koje je najavljavao vihor drugoga svjetskog rata. Radnici u gradovima i napredna inteligencija, posebno studentska i srednjoškolska, bili su bolje organizirani i svojom aktivnošću utjecali su na političko raspoloženje u obližnjim selima. Određeni utjecaj na politički život imala je Hrvatska seljačka stranka, nacionalna ekonomika, i katolička crkva, a izvjestan utjecaj imao je i tadašnji režim, ostale religije i općepolitičke i ekonomske prilike kod nas i u svijetu. Pri ocjenjivanju političkog stanja i raspoloženja treba uzeti u obzir i nacionalni sastav ovog kraja. Tu, naravno, dolaze u obzir i još neki drugi faktori koji su pridonijeli složenosti političke situacije u ovom kraju.

Bjelovar i okolina s vojno-političkim stajalištima imali su posebnu važnost za okupatora, s obzirom na to što je to područje u neposrednoj blizini Zagreba, glavnog grada. Takvu važnost ovom kraju pridavalo je i rukovodstvo NOP-a. Već u toku 1941. godine istina o NOB-u i borbi partizana širila se u narodu koji naseljava Bilogoru, Kalnik, Moslavinu i Podravinu. Za partizanske akcije u Slavoniji, Baniji i Bosni, Srbiji i Crnoj Gori, kao i drugdje u Jugoslaviji, a posebno za one iz Novigrada Podravske, s područja Kapele i V. Trojstva u neposrednoj blizini Bjelovara, prošlo se brzo u narodu. Aktivisti i simpatizeri NOP-a u prvo

vrijeme usmeno su prenosili vijesti o akcijama, pobjedama i podvizima hrabrih boraca protiv fašizma. Narod je to primao najprije sa simpatijama da bi poslije i sam bio širitelj takvih vijesti.

Naša propagandna aktivnost imala je u biti dva osnovna zadatka: prvo, upoznavanje naroda s ciljevima i akcijama NOP-a, i drugo, upoznavanje sa zločinima i težnjama okupatora i njegovih domaćih suradnika i pomagača.

Taj rad bio je u Partiji organiziran u agit-propu, a u narodnooslobodilačkim odborima u prop-odjelu na čijem čelu je bio proeljničnik, koji je bio član NOO-a. Slično je bilo i u vojnim jedinicama. Kasnije je ova djelatnost organizirana u Jedinstvenoj narodnooslobodilačkoj fronti.

U pravilu za taj rad bio je odgovoran jedan član foruma u kojem se nalazio.

U Prop-odjelu Okružnog NOO-a Bjelovar došao sam u studenom 1943. godine po naređenju Ivana Mata i Viktora, organizacionog sekretara Okružnog komiteta Bjelovar. U Prop-odjelu surađivao sam u prvo vrijeme sa Zvonkom Ivankovićem, Vantom, Ružom Ivanković, Frankom Vintrom, Franjom i Pavlom Gažijem i velikim brojem drugova i drugarica koji su radili u tehničkim službama. Oslobođenjem Koprivnice, u studenom 1943. godine, neki učenici, studenti i profesori bili su dodijeljeni na rad u Prop-odjel.

Moglo bi se nabrojati na desetine političkih radnika koji su bili vezani za rad Prop-odjela. Spomenuti u Grgu Jankeša, Ivana Mata i a, Franju Zajšeka, Zvonka koji su na rad i aktivnost Prop-odjela djelovali iz Okružnog komiteta, zatim: Krunoslav Zastavniković, Milana Mesarića i Josipa Flekovića.

Pismena propaganda

Pismena propaganda bila je najorganiziraniji oblik utjecaja, prosvjetivanja i širenja ideja NOP-a. Njen rezultat ovisio je o kadrovima i materijalno-tehničkim sredstvima. Tehnička sredstva su nedostajala. Stoga je trebalo pronaći i nabaviti materijal za štampanje i umnožavanje: pisane mašine, papir, indigo, aparate za umnožavanje, boje, radio-aparate, akumulatore, baterije, foto-aparate, drugi odgovarajući pribor itd. Sav taj materijal trebalo je pribaviti iz okupiranih gradova i konspirativno prebaciti na oslobođeni ili poluoslobođeni teritorij, odnosno u neku šumsku bazu. Trebalo je imati hrabrosti, sposobnosti i umješnosti da bi se taj posao uspješno obavio. Mnogi politički radnici, simpatizeri i učesnici NOP-a platili su svojim životom tu svoju aktivnost.

U početku rata, pa do 1943. godine, dio bjelovarskog okruga, tj. križevačka i koprivnička općina, bio je više propagandno vezan za Okružni komitet Varaždin.

Međutim, veliku prekretnicu u mogućnosti izdavanja pisanog materijala bilo je oslobođenje Koprivnice u studenom 1943. godine. Tom prilikom zaplijenjeno je desetak vagona roto-papira koji je sav prebačen u naše štamparije u Slavoniji i Baniji. Iz Koprivnice odlazi u Slavoniju dobrovoljno kompletna štamparija Valka Loboreca, zajedno s vlasnikom,

zatim kompletna štamparija Viktora Senjana, koja je zaplijenjena, i dio štamparije Vinka Vošickog. Sa štamparijama je otišlo dobrovoljno oko 40 grafičkih radnika, od kojih veina s obiteljima. Mnogi grafički radnici iz Zagreba, Siska, Bjelovara i iz drugih gradova radili su na tim strojevima.

Bjelovarske vijesti poele su izlaziti u 1943. godini i izlazile su do oslobođenja. Neki brojevi su izašli i u osloboenom Bjelovaru. Bile su štampane u oko 2 000 primjeraka. Izašlo je oko 100 brojeva. Redovitost izlaženja bila je ovisna o vojno-političkoj situaciji. Baza Prop-odjela potkraj 1943. godine bila je u selu Srednjim Mostima, opetina Kapela. Tu je štampan i list *Narodni glas*, također u oko 2 000 primjeraka, a izašlo je 10 brojeva. Na početku 1944. godine štampan je na području okruga i list *Naš put*, glasilo JNOF-a Zagrebačke oblasti, a izašla su samo tri broja. U njegovoj redakciji bili su: Vlado Stopar, Ivan Dončević i Slavko Kuhar Zoran. Dosta dugo Prop-odijelo je boravilo u Gornjim Sredicama gdje su bili smješteni i ostali organi narodne vlasti.

Posebnu važnost imali su prigodni letci u kojima je objašnjavan neki događaj ili upućivanje narodu za neku akciju: sjetvu, prikupljanje odjeće, hrane, obavljanje berbe itd. U gotovo svim letcima bio je poziv narodu na oružanu borbu i otpor okupatoru.

Podaci i materijal za listove prikupljeni su preko dopisničke mreže suradnici koje su bili članovi Komiteta, borci u partizanskim jedinicama i ilegalni politički radnici u okupiranim gradovima i selima, omladinci, žene itd. Te podatke — dopise — donosili bi kuriri u redakciju, gdje bi se vršio izbor materijala, eventualna prerada i tehničko uređenje. Gotovo svaki broj *Bjelovarskih vijesti* i *Narodnog glasa* imao je uvodnik, u kojem je bila izražena najaktualnija tema trenutka, poziv na mobilizaciju naroda za određene zadatke i akcije. Sadržaj lista bio je prethodno temeljito prodiskutiran u redakciji i usmjeren odgovarajućem cilju. Sve je to bilo osmišljeno u cilju da bi se podigla svijest naroda u borbi za slobodu.

Za veći broj *Bjelovarskih vijesti* osnovni materijal pripremao je Lazo Indig, koji je slušao radio-stanice, posebno »Slobodnu Jugoslaviju« i »Radio-London«, stenografirao i otkucavao materijal na pisaloj mašini. Tako je prikupljen osnovni materijal koji je zatim izdvajan i obrađivan za vijesti. U tehničkom su neko vrijeme radili Miloš i »Seka«, oboje iz Bulinca, te Vera Šum iz Koprivnice.

Među dopisnicima bilo je političkih radnika, ali i studenata, ali najviše to su bili seljaci i radni omladinci — skojevci i borci u partizanskim jedinicama. Mnogi od njih su u toku rata na kraćim kursovima naučili osnovna pravila gramatike da bi ispunili zahtjeve koji su se pred njih postavljali kao dopisnike.

Zidne novine — foto-sekcija

Godine 1943. i 1944. popularan oblik propagande bile su zidne novine. One su sadržavale desetak fotografija i kratak pisani tekst — opis događaja. Tema zidnih novina bili su događaji iz NOB-a, uspjesi naših jedinica i pojedinih boraca, zločini okupatora, narodni zborovi,

rušenja željezničke pruge itd. Tiraž pojedinih brojeva bio je mali, možda svega 10 primjeraka. Zidne novine raspačavane su u sve kotare tadašnjeg bjelovarskog okruga. Pojedini primjerci stajali bi po nekoliko dana u nekom selu i zatim bi bili poslani u drugo mjesto, da ih što više naroda vidi i pročitaju. Velik doprinos izlaženju zidnih novina dao je Stevo Šurić iz Kapele, koji je snimao mnoge događaje iz rata na području Bilogore i Podravine i učinio ih dostupnim velikom broju ljudi. Stevo je na svojoj dužnosti poginuo u Virju 1944. godine.

Raspačavanje

Štampe

Dostavljanje i raspačavanje štampe bilo je vrlo značajno i koristan, ali u nekim prilikama vrlo opasan zadatak. Do i s oslobođenog teritorija sa štampanim materijalom u okupirani grad ili poluosloboeno mjesto, predati materijal na »vezu« i vratiti se na oslobođeni teritorij, bilo je teško i opasno. Međutim, partizanski kurir, pretežno omladinci, obavljali su umješno i hrabro taj zadatak. Inače, sve društveno-političke organizacije: Partija, SKOJ, AFŽ, USAOJ, i druge imale su zadatak da raspačavaju štampu u vremenski što kraćem roku, kako bi štampani materijal što prije stigao do italaca.

Kazališna družina

Veliku popularnost kod naroda i vojske imala je kazališna družina. Kazališna družina bila je pravi »putujuć« agitator ideja NOB-a. U nju su dolazili mladi i djevojke, radnici i seljaci, intelektualci koji su imali smisla i volje za glumački rad. Mladi i djevojke, mladi partizani, bili su puni entuzijazma i s puno volje i žara pripremali su program, putujuć i iz sela u selo.

Program su izvodili po selima za narod, a i za jedinice NOV. Program se uvježbavao u predahu, između pokreta i putovanja. Teme su bile iz partizanskog života i života u pozadini. Mlade partizanke tumačile bi u nekim »skicama« likove starica — majki, a i sinovi otišli u partizane, veliki aju i tumačenje takvih uloga borbu za slobodu. Predstava bi obično počinjala recitacijom, zatim bi se izvodio skeč ili kraće igrani komad, pa koraćka recitacija i na kraju borbene pjesme — pjevanje u zboru. Kazališna družina davala je i usmene novine »Vrabac« koje su kritizirale slabosti, greške i mane pojedinaca, nekih foruma ili grupa.

Recitirale su se najčešće pjesme partizanskih pjesnika: »Grob u žitu«, »Majka pravoslavna«.

Davali su se komadi Koćka, Nućka i Cankarov »Sluga Jernej«. Bilo je i nekih pokušaja mladih glumaca da pišu kazališne komade.

Inače, kazališna družina bila je rado primana u selima i jedinicama NOV. Bila je opremljena najnužnijim rekvizitima (zastori, odjeća i dr.), a ono što je nedostajalo, pozajmljivalo se od doma inače u selima u kojima je davana predstava. Predstave su se obično održavale na otvorenom ili

u velikim štagljevima, školama, pa i u velikim kućama. Za objavljivanje predstava lijepili su se plakati na nekoliko najistaknutijih mjesta u selu, a činilo se to i usmeno.

Život mladih glumaca u kazališnoj družini bio je prilično naporan, jer je grupa bila neprestano u pokretu, putuju i od mjesta do mjesta i s vrlo malo oružja. No u bivši glumci bili vojnici, jer su organizirane strażarske smjene, radi li ne zaštite i sigurnosti. Tako je stvarano veliko prijateljstvo i drugarstvo.

Neko vrijeme kazališnom družinom rukovodio je Josip Fleković Tulec iz Kapele, zatim Veljko Klačterka iz Bjelovara. Treba napomenuti aktivnost i rad Ferde Pomikala iz Zagreba, Mire Rudjica iz Kapele, Danice Ogrizović, profesora glazbe iz Bjelovara, Nade Vranko-Klačterska iz Koprivnice, Branka Jurković, Milice Marerić, Katica Prišlin iz Turčevca, braće Peroković iz Turčevca, Miška, zvanog Zola koji je neko vrijeme bio i redatelj.

Kroz tu družinu, koja je bila u sastavu bjelovarskog okružnog Propagandnog odjela, prošlo je nekoliko stotina mladih i djevojaka, pa ih je zato sve teško nabrojati. Ona je bila prva škola u kojoj su mnogi mladi talenti stekli osnovna znanja u glumi i dobili podsticaj za svoj daljnji glumački rad. Neki od njih se i danas bave glumom.

Organizacija propagandne aktivnosti

Propagandni odjeli bili su organizirani pri okružnim narodnooslobodilačkim odborima, na selu s predstavnicima za propagandu koji su bili članovi tadašnjih narodnooslobodilačkih odbora.

Kasnije su propagandni odjeli organizirani pri JNOF-u (Jedinstvenoj narodnooslobodilačkoj fronti kotara, okruga, oblasti), dok su posebni agitpropci djelovali pri partijskim komitetima.

Propagandna i kulturna djelatnost, koja je ovdje prikazana na dijelu bjelovarskog okruga i u jednom razdoblju rata, mali je dio onih velikih napora i oduševljenja koji su pridonijeli tumačenju istine i ciljeva NOB-a. Stoga se s pravom može reći i da smo i u toj aktivnosti, u teškim i surovim uvjetima rata, uspješno već tada stvarali klice ovog što na tom području danas imamo.

Denes Vajs

Politi ko-propagandna djelatnost Partije na području Okružnog komiteta KPH Varaždin 1941-1945.

Područje Okružnog komiteta Varaždin obuhvatalo je jedan od najgušće naseljenih krajeva Hrvatske s dva relativno jaka industrijska centra i brojnim radništvom. To su bili Varaždin, s nekoliko tvornica od kojih je najvažnija bila tadašnji »Tivar« (sadašnji Varteks), i Čakovec s Tvornicom arapa i trikotaže i još nekim drugim manjim tvornicama. Oba ta centra imala su još prije rata prilično jake partijske organizacije koje su se oslanjale na radnike u lanjane u URSS-ove sindikate. Inače Okružni komitet Varaždin obuhvatao je kotare, Ludbreg, Ivanec, Novi Marof, Čakovec i Prelog u Međimurju.

Seosko stanovništvo bilo je pretežno uz tadašnju Hrvatsku seljačku stranku, mada je i tu bilo razlika. U gornjoj Podravini mnogi napredni seljaci bili su opredijeljeni za napredno krilo HSS — to su bili tzv. radiševci. Tu se, besumnje, osjeća i utjecaj Pavleka Miškine iz Delekovca i drugih naprednih članova HSS.

Još jedan faktor koji je određivao političku sliku na tadašnjem okrugu Varaždin bila su i srpska sela na Kalniku, koja su u času dolaska ustaša spontano postala baza i saveznici Partije.

Na području varaždinskog okruga ustaška se vlast, poslije sloma stare Jugoslavije, relativno brzo uvrstila. Za to ima više razloga. Tu, također i, ratnih razaranja nije bilo i komunikacije su ostale neoštećene. Državni aparat bivše Banovine Hrvatske preuzeli su ustaše gotovo netačnut, osim nekih izmjena u vrhovima. Utjecaj crkve je u tim krajevima oduvijek bio veoma jak, a ona je najodlučnije podržavala ustaše. Ni poziv koji je Matković uputio hrvatskom narodu putem radija, na dan ulaska njemačkih trupa u Zagreb, sa sadržajem da su Nijemci saveznici i da se podrži Nezavisna Država Hrvatska nije ostao bez odziva.

Najsuroviji teror koji su ustaške vlasti primijenile sutradan po dolasku na vlast protiv svega što je iole napredno dišalo, a u prvom redu protiv Komunističke partije i njenih simpatizera, upotpunjuje sliku situacije u kojoj je Partija morala organizirati svoju političko-propagandnu djelatnost.

Isto vrijedi i za Me imurje samo s tom razlikom što je taj najhrvatskiji kraj, ako se tako može reći, ustupljen Marima koji su ga odmah anektirali i otpočeli bezobzirno odnarođivanje uz masovna hapšenja komunista već u srpnju 1941. godine. Nije naodmet spomenuti da su ustaše bili ti koji su šutke prihvatili otcjepljenje Me imurja a komunisti povelili odlučnu borbu protiv marksistarskih okupatora kao i povijesnu činjenicu suradnje ustaških vlasti s marksistarskim okupatorima Me imurja u borbi protiv partizana.

Mora se reći da je u tim uvjetima politički ko-propagandni rad bio prilično otežan, no ipak se odvijao, u prvo vrijeme, najčešće usmeno, u razgovorima članova Partije s pojedincima ili manjim grupama, no dijeljeni su i letci i proglas CK KPJ, kao što svjedoči i izjava Josipa Zganca, iz akovca, koji je 1941. godine preuzeo letke od druga Hrncevića u Varaždinu, prenio ih u akovec i razdijelio.

U Me imurju je još u ljeto 1941. god. djelovala tehnika u selu Štrigova koja je izdavala letke na ciklostilu (vidi: »Me imurje 1919—1959«) a izdavane su i radio-vijesti u akovcu i ispisivane parole po javnim mjestima.

U proljeće 1942. god. usprkos hapšenjima u Varaždinu, Okružni komitet uspijeva prebaciti jedan ciklostil iz Zagreba u Varaždin i na njemu su u samom Varaždinu umnožavani letci, proglas Centralnog komiteta KPH i Okružnog komiteta Varaždin, a umnožavan je i *Glas Zagorja*. To se može smatrati početkom tzv. tehnike, kako se, u tadašnjem partijskom žargonu, zvala djelatnost izdavanja materijala politički ko-propagandnog karaktera.

Pojava prvih oružanih grupa na Kalniku i njihovo prerastanje, dolaskom Banijske proleterske čete i Zumberačke grupe, u Kalniku partizanski odred, predstavlja početak redovitog izdavanja štampanog materijala, najprije na šapirografu umnoženi proglas ZAVNOH-a na četiri gusto kucane stranice čiji je jedan primjerak sačuvan u arhivi Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske. U to vrijeme izdavane su i radio-vijesti umnožene na šapirografu koje su čitali i borci, a slane su i na teren.

U proljeće 1943. god. Okružni komitet donosi odluku o osnivanju tehnike na Kalniku. U tu svrhu iskopana je zemunica u šumi nedaleko od sela Segovina, u neposrednoj blizini Ludbrega. Dopremljen je ciklostil, jedna ili dvije pisane mašine i radio-aparat na baterije. Ovdje su hvatane vijesti, uglavnom »Slobodne Jugoslavije«, ali i saveznčkih stanica i izdavane su, dvaput sedmično, radio-vijesti. U toj prvoj tehnici bili su drugovi Milivoj Rukavina (koji je uskoro pozvan u Glavni štab Hrvatske), Deneš Vajs, Alojz Padović (poginuo 1943. god.) i Josip Blažić Strić (umro 1969. god.) koji su svi povučeni iz Kalnika u partizanskoj odredi.

Ta tehnika i agitprop bili su veoma aktivni. Prema jednom pisanom izvještaju za Okružni komitet agitprop je, za tri mjeseca svog postojanja, do 6. lipnja 1943. izdao ukupno 21.000 primjeraka različitih materijala na oko 44.000 stranica. U tom su spisku naslovi izdanja kao što su: dvaput nedeljno radio-vijesti, zatim letci »Hrvatskom i srpskom narodu«, letak s pozivom na ustanak upućen Me imurju, izjava Filipa

Lakuša, potpredsjednika HSS-a, koji je prišao NOB-u, letak domobranima, letak u povodu pogibije Milice Pavli, sekretara Kotarskog komiteta SKOJ-a, i mnogi drugi. Interesantno je da su izdate i borbene pjesme.

Iako je ta tehnika bila na svega 2—3 km zračne linije od uporišta Ludbreg, i mada su ustaše esto upadali na Kalnik — jednom prilikom su prošli pored zemunice na nekoliko desetaka metara — ta baza nije nikad otkrivena. Poslije rata pronađena je u relativno dobrom stanju kako pokazuje fotografija objavljena u zborniku partizanske štampe izdate u povodu II kongresa KP Hrvatske 1948. godine.

Usporedo s jačanjem ustanka na području tog okruga u vrstio se i oslobođeni teritorij na Kalniku. Iako okružen sa pet jakih uporišta (Varaždin, Ludbreg, Križevci, Koprivnica i Var. Toplice) i usprkos estim upadima ustaša, teritorij Kalnika je u ljeto 1943. bio ve toliko slobodan da je Okružni komitet donio odluku da tehniku preseli iz duboke konspiracije bliže selu, najprije u tzv. Nikolin Jarak a kasnije u sam centar oslobođene teritorije — Ivanec. Tehnika odnosno agitprop brojanost su ojačali. Pridodati su mu drugovi Josip Gregurek Zagorec i Aldo Pirih Kajo, kao crta i linorezac.

U to vrijeme dolazi i do formiranja Okružnog NOO-a i kao organ Okružnog NOO-a počinje izlaziti mjesečnik pod naslovom *Odjeci borbe*. List je štampan najprije ciklostilom u Nikotinom Jarku, a u jesen, poslije oslobođenja Ludbrega, tehnika i agitprop sele u nekoliko zgrada u ludbreškim vinogradima, gdje su ostali sve do pada Ludbrega u ruke neprijatelja.

Oslobođenja Koprivnice, kojim je obilježena godišnjica velike oktobarske revolucije — 7. novembra 1943. god. — značilo je velik kvalitetni skok i u radu agitpropa i same tehnike. *Odjeci borbe* štampaju se u pravoj tiskari (Tiskara Vošicki). U njoj se štampaju i »Vijesti« a odmah poslije II zasjedanja AVNOJ-a odštampan je u velikom tiražu integralni tekst svih odluka AVNOJ-a, i to su vjerojatno prve štampane odluke u sjevernoj Hrvatskoj. Zanimljivo je zabilježiti da je Oblasni komitet KPH naredio štampanje knjige »Osnovi lenjinizma«.

Na oslobođenja Koprivnice je uz vojne i političke ko-propagandne momente dalo još jednu važnu prednost razvoju političke ko-propagandnog rada na širem području koje je prelazilo teritorij varaždinskog okruga. Iz Koprivnice su na oslobođeni teritorij Kalnika prebačene velike količine roto-papira (oko 5 vagona) koji je zaplijenjen na koprivničkom kolodvoru. Taj je papir spremljen u za to iskopane bunkere u blizini sela Veliki Poganac. Iz Koprivnice su također izvećena dva tiskarska stroja »amerikanke« na nožni pogon i otpremljeni u Moslavinu i na njima su kasnije štampana sva izdanja Oblasnog komiteta KPH za Zagrebačku oblast. Preostali materijal, slova, olovo itd. prebačeni su, zajedno s nekoliko strojeva i mak u Slavoniju.

Veliko značjenje imao je i roto-papir uskladišten na Kalniku. On je, po nalogu Oblasnog komiteta za Zagrebačku oblast, u ljeto 1944. god., kada je Kalnik i već dio Bilogore bio pod kontrolom neprijatelja, prebačen u tridesetak kola, u jednom maršu, s Kalnika preko Bilogore u Moslavinu, a odatle dalje za Slavoniju. Ta pošiljka omogućila je štam-

panje lista CK KPH *Naprijed* u Slavoniji, što je bilo od velikog znaenja, jer je cijeli tekst svakog broja prenošen putem radija u Povjerenstvo Centralnog komiteta KPH u Moslavinu, tu prekucavan i kurirom slan dalje za Slavoniju gdje je *Naprijed* štampan u velikom tiražu. Time se izbjeglo opasno putovanje kurira preko Save što je uvijek bilo skopano sa žrtvama, a i štampa se esto gubila.

Ne treba posebno isticati koliki je bio utisak u narodu kad se pojavio list normalnog formata novina na etiri stranice koji je redovno izlazio.

Papir i štamparski materijal izvu eni iz Koprivnice poslužili su i za osnivanje štamparije u šumi blizu Donjeg Mikleuša, u Moslavini, u kojoj su radili stru ni grafi ki radnici koji su izbjegli iz Koprivnice kada su se naše snage povukle iz toga grada. I ta je štamparija radila do prolje a 1945, kada su po ele završne ratne operacije za oslobo enje.

Kada se prelistavaju izbljedjeli leci i drugi tekstovi štampani u to vrijeme, mogu se lako uo iti neke karakteristike.

Osnovne teze' i stavovi Partije mogu se lako pratiti iz letka u letak, iz broja u broj izdanih asopisa.

To je bilo u prvom redu raskrinkavanje ustaške propagande o ostvarenju prava hrvatskog naroda na svoju državu. Oštrim perom iznošene su injenice o tome da je NDH kvislinška tvorevina u kojoj vladaju Nijemci preko svojih ustaških slugu. Ukazivano je na sramnu izdaju odvajanja od Hrvatske najhrvatskijih krajeva, kao što su Me imurje u korist Ma arske i velikih dijelova Dalmacije u korist Talijana.

Borba s Ma ekovom politikom u ovom je kraju bila naro ito aktualna zbog momenata koji su ve spomenuti: najprije otvorene podrške ustašama, a kasnije propovijedanja politike ekanja i odvr anja naroda od pristupanja NOB-u. Na toj su liniji leci koji su izdani u prolje e 1943. godine s izjavom potpredsjednika HSS-a Filipa Lakuša o njegovom pristupanju NOB-u, zatim letak upu en domobranima, letak pod naslovom »Hrvatskom i srpskom narodu« i mnogi drugi napisi u »Vijestima« i u listu *Odjeci borbe*.

Najja i akcent u politi ko-propagandnom radu od samog po etka bio je na širenju bratstva i jedinstva izme u naroda Jugoslavije, a napose izme u hrvatskog i srpskog naroda. To je bilo posebno važno i zbog toga što su se prve oružane grupe obrele na Kalniku. Te su grupe bile pretežno sastavljene od Hrvata, a zadržavale su se uglavnom po srpskim selima na Kalniku. To naro ito važi za drugu grupu, poslije odvajanja osje ko-bilogorske grupe koja se poslije bitke u travnju 1942. prebacila na Bilo-goru. Srbi na Kalniku, koji su u po etku bili zastrašeni ustaškim terorom, ubistvima, prinudnim iseljavanjem u Srbiju i doseljavanjem u njihova sela tzv. kolonista, ponovo su stekli vjeru vide i kako se Hrvati partizani bore s ustašama. Na liniji u vrš enja bratstva i jedinstva izdan je vrlo rano i letak Okružnog komiteta KPH Varaždin pod naslovom »Hrvatskom i srpskom narodu«. Vijesti i listovi potanko su upoznavali narod s ustaškim zvjerstvima u logorima, s mu enjem i ubijanjem žena i djece i tako se uspješno razbijala ustaška propaganda koja je pokušala posijati mržnju izme u srpskog i hrvatskog naroda.

Daljnja komponenta političko-propagandnog rada bila je borba za vršenje organa narodne vlasti — narodnooslobodilačkih odbora. Još u jesen 1943. god. list *Odjeci borbe* nosio je u zaglavlju izjavu: »Glasilo Narodno-oslobodilačkog odbora Varaždina«. A to nije bila formalna deklaracija. Ta su izdanja i po obradnoj tematici uistinu bila glasila nove narodne vlasti. Prelistavaju i danas primjerke toga lista može se zapaziti zapanjujuće široka lepeza tema. Nisu to samo usko propagandni lanci — koji ili raskrinkavaju neprijateljsku propagandu i izlažu na stup sramote njihova nedjela. Tu su veći lanci iz poljoprivrede, napisi iz zdravstva, školstva. U jednom napisu iz tog vremena piše što treba učiniti s poljima onih koji su odvedeni na prisilni rad pa su ostala neobrađena, štoviše, govori se o tri traktora koji će se staviti na raspolaganje za uzoravanje tih površina.

U drugom se lancu daju opći savjeti o ličnoj higijeni i uputstva što treba uraditi ako se pojavi neka epidemija.

itaju i danas te napise padaju u oči još neki interesantni momenti.

Najprije jednostavnost izražavanja i jezik koji je blizak i razumljiv našem ovjeku na selu i našem borcu. I pored tada još veoma jakog utjecaja tadašnjeg partijskog žargona (kao na primjer: »plameni pozdravi«, »naš veliki i nepogrešivi u čitlj«, itd. itd.) naša se štampa izražavala jednostavno i bez pretjeranih atributa.

Pitanju istinitosti i objektivnosti posvećivana je najveća pažnja. U vijestima o pojedinim događajima u tadašnjim se izvještajima uvijek mogu naći tri njihove osnovne karakteristike: tko, kada i kako. Uvijek su navedeni mjesto događaja, pogotovo kad se odnosilo na zločine ustaša, ime i prezime žrtve itd. Tako su čitatelji uvidjeli da to nije izmišljeno i navikli su vjerovati da je ono što napiše naša štampa istina a ne »lažna promi ba«.

Zanimljivo je da se naša politička propaganda već tada znala služiti ironijom i podsmijehom u borbi protiv neprijatelja. Znala je da izvirgavanje neprijatelja smijehu i ruglu može biti i te kako ubojito oružje.

Primjer za to je crtica u *Odjecima borbe* pod naslovom »Ustaški heroji osvajaju ...« u kojoj se govori kako su ustaše jurišali na jedno selo kod dvorišta koje su branila tri pijetla i četiri patke pod komandom jednog purana, da su dvorište zauzeli na juriš, pobili branitelje i ponijeli ih sa sobom. Ustaški komandant je za to junačko djelo odlikovan ordenom pure i glave prvog reda. Nema sumnje da je to bio humor koji je naš ovjek na selu razumio i da se smijao na račun neprijatelja.

Raskrinkavanje pojedinih istaknutih neprijatelja također je bilo na čelu naše propagande. Kotarskom na elniku u akovcu, markskom služu Peorniku, bivšem gostioniaru i licitaru, poručuje se da je sastanak na Jalti zaključio da će se suditi ratnim zločincima, a on je jedan od njih i da ne očekuje svoju sudbinu. Lanak završava: »da, da gospon oblegat, politika je opasna stvar kad se vodi protiv svog naroda. I zato bi bilo bolje da ste ostali pri svojim licitarskim srcima. Dovi enja, gospon oblegat.«

No, da bi štampa mogla ispuniti svoju funkciju trebalo je da stigne na teren, a to je naročito u prvim danima borbe bilo skoro s velikim teškoćama i opasnostima. Mnogi su drugovi izgubili živote donoseći štampu do Italaca. U Varaždinu je u proljeće 1943. tako poginula drugarica Milica Pavlić Kata. Nosi i letke u Međimurje, na povratku je poginuo član Okružnog komiteta drug Bato Mandić. Na istom zadatku poginuo je i član tehnike i agitpropa Okružnog komiteta Varaždin drug Padović i mnogi drugi. Naročito su opasni bili prelazi u Međimurje jer je trebalo preći Dravu i gotovo je svaki prelaz plaćen krvlju i životima naših drugova.

Znaju i za važnost redovnog obavješćavanja naroda o događajima u zemlji i na svjetskim frontovima putem štampe i pisanih informacija, pojedini krajevi i područja su se po potrebi uzajamno pomagala. Poznato je da su »Vijesti« još na početku 1942. godine preko Globocnika i Bolfana (ludbreški kotar) doturane čak u Koprivnicu. Iz jednog dokumenta iz 1942. god. vidi se da Zagorje (Okružni komitet Krapina) šalje štamparsku boju u Varaždin. Već je spomenuto kakvu je ulogu odigrala pošiljka roto-papira s Kalnika u Slavoniju i Moslavinu.

U zaključku se može reći da je sasvim sigurno kako je uz partizanske puške i bombe, juriše na bunkere i uporišta, u konačnom porazu neprijatelja veliku ulogu odigrala i smjela riječ istine i nove perspektive za bolji i pravedniji život koje su se očitavale na stranicama partizanske štampe.

Milan M. Miladinovi

Moralna svojstva boraca severozapadne Hrvatske u NOR-u i socijalisti koj revoluciji

Borci NOR-a i socijalisti koje revolucije severozapadne Hrvatske realizovali su ciljeve koje je definisala KPJ, odnosno KPH.¹ Ciljevima za koje su se borili i svojstvima koja su pri tome ispoljili dokazivali su opšte vrednosti revolucionarnog pokreta Jugoslavije, ali su one nosile i pe at sopstvene aktivnosti, na ina ponašanja i shvatanja. Naime, u celokupnoj aktivnosti polazili su od opštih vrednosti proleterskog morala, ali su ga dalje razvijali i bogatili. Te vrednosti bile su i osnova za ponašanje boraca revolucije, koji su se na delu dokazivali kao moralne, humane, borbene, revolucionarne li nosti. U NOR-u i socijalisti koj revoluciji sticali su i nova moralno-humana svojstva i stvarali više politike, socijalne, kulturne, moralne i humane vrednosti. Dokazivali su se u odnosu prema stvarnosti, revolucionarno je preobražavaju i u svojoj oslobodila koj misiji. Time su bogatili svoje li nosti, dokazivali sopstvene i revolucionarne vrednosti i tako širili proleterski moral i humanizam.

U svojoj aktivnosti borci su svestrano i dosledno razvijali proleterski moral, humanizam, proleterski internacionalizam i solidarnost, dakle kapitalne vrednosti radni kog pokreta, i borili se za oslobodjenje ovek od eksploatacije, političkog i socijalnog bespravljaja, nacionalnog ugnjetavanja, a za nacionalnu, socijalnu i političku slobodu.

Nosioći revolucionarnog morala bili su komunisti, skojevci, sindikalni aktivisti (na koje se esto zaboravlja pri razmatranju njihove uloge u NOR-u i revoluciji pa i u Oblasti morala i humanizma), radnici Zagreba, Varaždina, Bjelovara, Koprivnice, Kutine, azme, Ivani -Grada, Križevaca, drugih gradova i rudarskih naselja koji su sa injavali i prve partizanske jedinice. Oni su sa sobom poneli i vrednosti revolucionarnog morala i humanizma, koje su poimali, bogatili i razvijali kroz klasnu borbu protiv jugoslovenske buržoazije. Stoga je potrebno da se istaknu te vrednosti kao temelj onoga što se stvaralo u NOR-u i socijalisti koj revoluciji u oblasti morala i humanizma.

¹ U referatu se obraduju moralna svojstva boraca na levoj obali Save a ne i u ostalim delovima severozapadne Hrvatske.

Radni ka klasa, siromašno seljaštvo i revolucionarno-oslobodila ki orijentisana inteligencija stvorili su u klasnoj borbi velike revolucionarne vrednosti. Dokazivali su se kao revolucionari koji su usvojili i ostvarivali na elu komunisti kog morala i proleterskog internacionalizma i solidarnosti. Polazili su od toga da se za revolucionarno-humanisti ke ideje mogu boriti samo humani, hrabri, dosledni, pošteni i uporni borci. U skladu sa takvim saznanjem i postupali su, ostvaruju i fundamentalne vrednosti proleterskog pokreta: borbu za oslobodjenje radni ke klase a time i celog društva, revolucionarni humanizam, proleterski internacionalizam i solidarnost, bratstvo i jedinstvo, sklad re i i dela itd. Gradili su i nove unutarpartijske odnose koji su odgovarali ciljevima borbe za »socijalizam. Takvom aktivnoš u prevladavali su zastoje u revolucionarnoj borbi izazvane frakcijskim unutarpartijskim borbama. U borbi za jedinstvo i isto u partijskih redova poznate su istorijske zasluge partijske organizacije na elu sa njenim sekretarom Josipom Brozom Titom.² Kao uspešan ishod te borbe došlo je do ozdravljenja KPJ, stvaranja novih komunisti - kih odnosa, poja ane klasne borbe i razvijanja komunisti kog morala i humanizma.

Komunisti, skojevci, sindikalni aktivisti i drugi revolucionari u borbi protiv jugoslovenske buržoazije i fašizma pokazivali su: hrabrost, odlučnost, principijelnost, odvažnost, smelost, ovesnost, požrtvovanje i druga svojstva tako bitna za revolucionara. U estvovali su u demonstracijama i sukobljavali se sa nadmo nim policijskim aparatom.³ U svakodnevnoj borbi i u toku proslava me unarodnih praznika radni ke klase manifestovali su proleterski internacionalizam i solidarnost.⁴ Na poziv KPJ u estvovali su u španskom gra anskom ratu⁵ i u drugim aktivnostima me unarodnog radni kog pokreta. Bili su angažovani za prihvatanje, smeštaj i obezbe enje revolucionara ehoslova ke, Ma arske, Italije i drugih zemalja.⁶ Tako su na delu dokazivali proleterski internacionalizam i solidarnost.

Uhapšeni drugovi i drugarice hrabro su se držali pred klasnim neprijateljem.⁷ Odlaze na robije ali se ne predaju. Nastavljaju borbu u veoma

² Vidi dokumenta i napise o pobedi antifrakcijske linije J. Broza Tita u partijskoj organizaciji Zagreba. (*Vilko Vinterhalter*: »Životnom stazom Josipa Broza«, Beograd 1968, str. 131-134; *Dragutin Saili*: »Osma zagreba ka konferencija«, etrdeset godina - Zbornik se anja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radni kog pokreta, u dalnjem tekstu etrdeset godina, Beograd 1961, knj. 1, str. 223-226; i drugi).

³ *Andrija Frnti*, *Gabrijel Santo* i *Franjo Žimjak*: »Politi ka aktivnost u Varaždinu«, etrdeset godina, knj. 3, str. 173-4.

⁴ Vidi: *Stipe Ugarkovi*: »Proslava Prvog maja 1940. u Zagrebu«, etrdeset godina, knj. 3, str. 454; *Dr Mladen Ivekovi*: »Iz partijskog rada u Zagrebu«, Isto, str. 48; *Danica Cazi*: »Prvi put ispod crvene zastave«, Isto, knj. 2, str. 190 itd.

⁵ ula se pesma Internacionala u Lepoglavi, vidi: *Mira Cindri*: »Posjeta koncentracionom logoru u Lepoglavi«, etrdeset godina, knj. 4, str. 382. Iz severozapadne Hrvatske bilo je više u esnika u španskom gra anskom ratu.

⁶ Vidi: *Anka Mihota-Supanc*: »Sklanjanje ma arskih emigranata«, etrdeset godina, knj. 1, str. 37.

⁷ Rade Kon ar u zagreba kom zatvoru poru uje drugovima koji ne bi mogli da izdrže mu enje da sve prebace na njega (*Dr Mladen Ivekovi*: »Iz partijskog rada u Zagrebu« 1936. godine, etrdeset godina, knj. 3, str. 43-44). *Leo Mates*: »Me u radnicima zagreba kog tramvaja«, etrdeset godina, knj. 2, str. 133.

teškim uslovima. Na robiji razvijaju drugarstvo, šire obrazovanje, podižu teorijsku marksisti ku svest i zatim rade organizovano na ja anju revolucionarnih ideja u mnogim partijskim organizacijama u Zagrebu i okolini.⁸ Istovremeno bojkotiraju kolebljivce, one koji su se ogrešili o partijsku liniju, slabo držali pred klasnim neprijateljem, ispoljili kukavi luk pri direktnom sudaru sa vojnim i političkim aparatom jugoslovenske buržoazije, nisu se ponašali u skladu sa partijsko-političkim i moralnim normama i si.

Hrabrost je dokazivana i pri preuzimanju odgovornosti za revolucionarni rad, za aktivnost u partijskoj tehnici, za kurirsku i druge odgovorne dužnosti. Komunisti i revolucionari Zagreba dokazali su hrabrost i pri preuzimanju odgovornosti za organizovanje i obezbeđivanje održavanja Pete zemaljske konferencije KPJ u njihovom gradu.⁹ Tada su pokazali i vrline: tačnost, disciplinovanost, odanost, konspirativnost, samopožrtvovanje i mnoge druge.

U zajedničkoj borbi i radu razvija se drugarstvo¹⁰ i tako jačaju revolucionarni i partijski redovi i me usobno poverenje.

Veoma se ispoljava i ovačnost, kao bitno svojstvo revolucionara. Organizuje se Crvena pomoć koja je odigrala značajnu ulogu u pomaganju drugovima po buržoaskim kazamatima.¹¹ Daje im se i pravna pomoć. Održavane su stalne veze sa revolucionarima na robiji što im je ulivalo snage da sve izdrže i odnesu moralnu i ljudsku pobjedu nad buržoaskim vlastodržcima. Nastavljali su borbu i štrajkom glađu,¹² bore se za bolje uslove života, za veću ljudsku slobodu, za prava svojih drugova, za sopstveno oslobođenje.¹³ To nije bilo nehumano, kako bi inilom površnom posmatraju, jer se time tobože nevrednuje život i ne vodi računa o sopstvenom fizičkom biću, već pravi humani na in borbe, kada se drugim sredstvima ne može sa uvati ljudsko dostojanstvo i ostvariti sloboda.

U klasnoj borbi dolazile su do izražaja i druge vrline revolucionara, koje su ih i činile celovitim ličnostima — borcima za socijalizam.

Te vrednosti sa sobom su poneli u partizanske jedinice, pa je i razumljivo što se celokupni odnosi u NOR-u i socijalističkoj revoluciji zasnivaju na proleterskom moralu i humanizmu.

⁸ U Kutini je održan partijski kurs 1938. godine (Vidi: *Ivan Frgec*: »Kurs u Kutini 1938«, trideset godina, knj. 4, str. 329. Na robiji u Lepoglavi intenzivno se radilo na marksističkom obrazovanju. U Zagrebu je, u zgradi gde je održana Peta zemaljska konferencija KPJ, nastavila da radi partijska škola CK KPJ. Marksističko obrazovanje doprinosilo je i razvijanju proleterskog morala i humanizma.)

⁹ Vidi: Pregled istorije SKJ, Institut za proučavanje radničkog pokreta, Beograd 1963. godine, str. 268—273; *Stipe Ugarković*: »Sjećanje na V zemaljsku konferenciju KPJ«, trideset godina, knj. 3, str. 128-130.

¹⁰ Veliko drugarstvo razvila je Anka Butorac za vreme rada u Varaždinu. (Vidi: *Vilko Ivanusa*: »Anka Butorac u Varaždinu«, trideset godina, knj. 2, str. 403-404.)

¹¹ Crvenu pomoć organizovale su sve partijske organizacije. Vidi: *Mile Mesić*: »Iz rada Crvene pomoći u Zagrebu«, trideset godina, knj. 1, str. 243.

¹² Vidi: *Valent Bolt*: »Prvi put u zatvoru«, trideset godina, knj. 1, str. 335; *Ante Vlahov*: »Sedmodnevni štrajk glađu u Zagrebu«, trideset godina, knj. 2, str. 342.

¹³ Štrajk glađu bio je jedan od oblika klasne borbe, a istovremeno i dokaz spremnosti, odanosti, upornosti, hrabrosti i samoodricanja zatvorenih revolucionara.

II

Prvi vojnici oružanih snaga revolucije bili su radnici, komunisti, skojevci, rodoljubiva i revolucionarna inteligencija, seljaci i drugi rodoljubi. U okrugu Bjelovar »Prve oružane jedinice bile su uglavnom sastavljene od članova Partije i SKOJ-a«. ¹⁴ U Kalnički partizanski odred »došlo je prilično radnika iz Zagreba«. ¹⁵ U Moslavini, »politički komesari po bataljonima, koji su većinom regrutovani od ljudi iz Zagreba, dobro su rukovodili svojim jedinicama«. ¹⁶ Zagorski partizanski odred »bio je sastavljen dijelom od domaćih ljudi, a dijelom od zagrebačkih radnika«. ¹⁷ Radnicima i inteligenciji priključuju se i rodoljubivo raspoloženi seljaci. U Hrvatskom zagorju »već se formiraju likovi nekih rodoljuba-seljaka, koji, iako neizgrađeni u političko-partijskom smislu, zbog svog poštenja pristupaju pokretu gledajući i u njemu borbu za ostvarenje vjekovnih narodnih ideala«. ¹⁸ Tako moralne vrijednosti komunističke i skojevaca, radnika i drugih revolucionara prihvataju inteligencija i seljaštvo, koje pod vodstvom KP Hrvatske nastavlja borbu za oslobođenje, ali i za nove društvene odnose i bolje uslove života. Takav socijalni sastav i idejna orijentacija partizanskih jedinica, odmah od početka ustanka 1941. godine, uticala je na prihvatanje vrijednosti proleterskog pokreta. Istina, bilo je i sektaštva prema dobrim i hrabrim borcima koji su teško primani u KPJ i SKOJ jer se od njih i ostalih boraca zahtevalo potpuno moralno istunstvo. Bilo je i težih sankcija prema onima koji su se sporo oslobađali greha starog društva.

III

Na razvijanje moralnih svojstava i borbenog raspoloženja uticale su i tradicionalne vrijednosti koje su živjele u Hrvatskoj. Sećanja na ustanak pod Matijom Gupcem živjela su u narodu, a naročito njegove ideje i moral. »Zagorci, koji su u daljoj i dalekoj prošlosti uvijek uspošto branili svoju slobodu krvavo se obračunavali sa stranim zavojevima — isti su Josip Broz Tito — dali su već u samom početku narodnog ustanka u Hrvatskoj dokaz o svojim slobodarskim tradicijama. Hrvatsko zagorje slalo je od prvih dana borbe svoje najbolje sinove u našu Narodnooslobodilačku vojsku.« ¹⁹ A pesnik je to ovako izrazio: »Naša bitka je pobjeda, Živjela slobodo! Hrvatskog naroda Gubavog roda.« ²⁰ Rečeno je i o uticaju

¹⁴ *Grga Janke*: »Sećanja na rad OK KPH za Bjelovar i dejstva ustanika iz Zagreba«, Ustanak naroda Jugoslavije 1941. izd. VIZ, Beograd 1963, knj. II, str. 166.

¹⁵ Izv. politkomesara Druge operativne zone Hrvatske od 19. IV 1943. godine, politkomesaru GŠ NOV i PO Hrvatske (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, VII JNA, Beograd 1967. godine, t. IX, knj. 3, str. 479, u daljnjem tekstu: Zbornik dokumenata NOR).

¹⁶ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 3, str. 833.

¹⁷ Hrvatsko zagorje u NOB-i, Zagreb 1959, str. 83.

¹⁸ Isto, str. 64.

¹⁹ *Josip Broz Tito*: »Govori i lanci«, Zagreb 1966. (irilica), t. XVIII, str. 336.

²⁰ *Glas Hrvatskog zagorja* od 1. studenog 1943. godine.

revolucionarnih tradicija na razvijanje borbenih raspoloženja. Brojno su u estvovali revolucionari severozapadne Hrvatske u oktobarskoj i marmarskoj revoluciji i drugim revolucionarnim pokretima. Svoja revolucionarna iskustva prenosili su na klasnu borbu izme u dva svetska rata, a posebno u NOR i socijalisti ku revoluciju. KPH je zahtevala od boraca da usvajaju i neguju tradicionalne vrednosti, da se njima koriste u toku oružane borbe, da se osloba aju konzervativnih ljuštura kojima su želeli da ih okuju buržoaski nacionalisti, fašisti i drugi.

IV

Veoma je zna ajno da su borci i narod severozapadne Hrvatske, kao što je bilo i širom Jugoslavije, upoznali amoralizam i antihumanizam okupatora i kontrarevolucionara. Njihov se amoralizam vidi iz sopstvenih dokumenata. U izveštaju pukovnika Mate Rup i a, od 9. travnja 1943. godine, stoji: »1) Pokretni prijeki sud treba hitno da donese presudu u pogledu onih 14 komunista, koje sam iz Ludbrega dne 6. ov. mj. dao otpremiti u Varaždin, jer ovoj borbi izme u dva svijeta valja zlo i nac kao i sam narod da osjeti kaznu dokle još svi stoje pod neposrednim utiskom po injenog ina.«²¹ Poznata su i zlo instva nad Srbima i revolucionarima i antifašistima Hrvatima i drugima. Plja ke, ubistva, paljevine, pijanstvo i drugo, a naro ito sluganstvo okupatoru, brzo su kompromitovali lažne oslobodioce hrvatskog naroda. Ustaški pokret a i svi koji su mu služili veoma brzo su demaskirani u o ima naroda kao sluge okupatora i zlo inci i, što je njihovo razobli avanje bilo brže, bili su sve bili bezobzirni u teroru i nemoralu. Tako je fašisti ki moral bio moral samo otpadnika hrvatskog, srpskog, slovena kog, crnogorskog, makedonskog i drugih naroda i narodnosti. Taj antihumanizam i amoralizam bio je jedan od izvora snažnog razvoja revolucionarnog morala i humanizma. Ljudi su na delu mogli da se uvere o ljudskosti i progresivnosti proleterko-oslobodila kog morala i antihumanosti fašisti kog morala.

V

U NOR-u i socijalisti koj revoluciji dominirale su neke kapitalne vrednosti o kojima e ovde biti re i: borba za slobodu, boga enje proleterkog humanizma, internacionalizma i solidarnosti, razvijanje bratstva i jedinstva, negovanje hrvatskog i jugoslovenskog revolucionarnog patriotizma i drugih vrednosti koje su bile i izvor moralne snage, razvijanja moralnih svojstava i shvatanja.

1) Osloboenje zemlje i stvaranje socijalisti kih društvenih odnosa bili su fundamentalna shvatanja boraca, jer su znali da bez toga nema ni

²¹ Hrvatsko zagorje u NOB-i, str. 72. Naveden je samo taj izvor kao karakterističan i idejno jasno definisan da se bje bitka izme u »dva svijeta«. Ina e, poznati su mnogi izvori o zlo inima ustaša, Nemaca i drugih okupatora i izdajnika, pa ih i ne navodimo.

slobode ni pravog ljudskog života i stvaralaštva. Vodena je borba za slobodu kao najvišu vrednost za oveka. U Proglasu CK KPH od lipnja 1941. godine istaknuta je jedna od parola: »Živjela borba hrvatskog naroda za nacionalno i socijalno osloboenje!«²² U svojim proglasima narodu okružni komiteti KPH sa teritorije severozapadne Hrvatske tako e su ukazivali na borbu za nacionalno i socijalno osloboenje. To je inio i Mesni komitet KPH Zagreba. Komunisti i skojevci su, zatim, pomagali ljudima da se oslobode starih predrasuda, da se angažuju za ostvarenje politike, nacionalne, socijalne, ekonomske, kulturne i drugih vidova slobode. Vo ena je borba protiv socijalnog, nacionalnog, političkog i drugih oblika ugnjetavanja i eksploatacije. Na političkim zborovima, skupovima partizana, u parolama, lecima i drugim dokumentima borba za slobodu stavljena je u prvi plan, ali njenu osnovu činila je borba za nacionalno i socijalno osloboenje. Bez tog povezivanja u jedinstvenu borbu ne bi bilo moguće ostvariti ni nacionalnu ni socijalnu slobodu. Stvarane su i moguće nosti da se partizanski borac dokazuje kao slobodna stvaralac i ličnost u svim domenima NOR-a i socijalističke revolucije.

2) Ciljevi revolucije odredili su i dali humani karakter i smisao borbi za slobodu i bolji život. Borba je vo ena za spašavanje oveka koji je bio egzistencijalno ugrožen. Pomagano je ljudima da ispravljaju greške i da se oslobode političkih i drugih zabluda. Prihvatani su i oni koji su bili u neprijateljskim redovima, ali se nisu ogrešili kao zloinci i svesni izdajnici. Tako su prihvaeni domobranci iz Varaždina.²³ Primani su u partizanske odrede i zarobljeni neprijateljski vojnici koji su izrazili želju da se bore protiv fašizma. Omogućeno je borcima da se razvijaju, da stiču nova saznanja, da se oplemenjuju i kulturno uzdižu, da uspostavljaju nove odnose unutar partizanskih jedinica i na slobodnoj teritoriji. Vo eno je raditi da se zadaci izvršavaju sa što manje gubitaka. Proleterska humanost dolazila je do izražaja i u pomaganju ranjenim i bolesnim borcima i stanovnicima.²⁴ Otvarane su i škole za obrazovanje dece i odraslih što tako er predstavlja manifestaciju humanizma.

3) Bratstvo i jedinstvo predstavljalo je veliku vrednost i bilo izvor moralne snage. Ono je sa sobom nosilo novi sistem moralnih odnosa među ljudima različitih nacionalnosti. Tako su borci usvajali i ostvarivali nacionalnu politiku KPH: a) gradili nove međunacionalne odnose, b) suzbijali na najbolji način nacionalnu netrpeljivost, šovinizam i bratoubilačku borbu koju je širio i raspirivao neprijatelj, i c) stvarali moralne vrednosti manifestovanjem na delu pravilnog gledanja na međunacionalne odnose. Odnos prema ovekima druge nacionalnosti bio je dokaz moralnosti, humanosti, progresivnosti, revolucionarnosti. Prisustvo boraca različitih nacio-

²² Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, Istorijsko odeljenje CK NO Jugoslavije, Beograd 1954, t. I, knj. II, str. 130.

²³ Vidi: *Emil Ivane: »Krugovi oko Kalnika«*, Beograd 1969, str. 26. Primera puštanja i prihvatanja domobranci ima više.

²⁴ Isto, str. 117. Pravljeni su skloništa za bolesne i ranjene. Nabavljani lekovi pod veoma teškim uslovima. Štićenici zbjegovi i sela od upada neprijatelja.

nalnosti u partizanskim jedinicama bilo je najbolji dokaz bratstva i jedinstva i shvatanja da je nacionalno oslobođenje Hrvatske i Jugoslavije zadatak svih nacionalnosti koji u njima žive. Bjelovarsku partizansku grupu sačinjavali su u većini Hrvati, što je bilo od velikog značaja. Kada su dolazili u sela naseljena Srbima »Pojedinci su se udili da su u grupi većinom Hrvati, ali je baš ta okolnost povoljno utjecala na jačanje bratstva i jedinstva i na stvaranje svijesti kod Srba da nisu svi Hrvati ustaše«²⁵ kako su govorili etnici. I nacionalni sastav SKOJ-a i Partije bio je dokaz u ovoj stvari o bratstvu i jedinstvu. U Prvoj udarnoj brigadi »Braća Radi« bilo je partijaca Hrvata 181, Srba 26, ostalih nacionalnosti 4.²⁶ U Prvoj zagorskoj brigadi, oktobra 1944. godine, bilo je 112 Hrvata, 2 Srbina i 3 ostalih nacionalnosti u partijskoj organizaciji.²⁷ Partijska organizacija 32. divizije bila je po nacionalnom sastavu ovakva: Hrvata 383, Srba 59, ostalih 18.²⁸

Svojim ponašanjem i borbenim aktivnostima partizanski borci širili su ideje bratstva i jedinstva. Stoga sva neprijateljska propaganda nije mogla dati otkrivane rezultate i nije mogla da spreči afirmaciju bratstva i jedinstva. »Tako su partizani, koji su većinom Srbi, na ovom putu pokazali da je skovano bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda« — stoji u izvještaju sekretara partijske organizacije 12. brigade o dejstvima u Hrvatskom zagorju.²⁹ Partizani severozapadne Hrvatske vode zajedno borbu sa slovenačkim partizanima. Došlo je do susreta Zagoraca sa partizanima iz Kozjanskog NOPO Slovenije. »Najpre smo se malo odmorili, dok je bila gotova hrana, a nakon okrepe smo zajedno krenuli na novi položaj. Kad smo se smjestili, piše jedan partizan iz Zagorja — održali smo svečani sastanak, na kome su Slovenci sa svoje strane, kao i mi sa svoje, evocirali uspomene na događaje iz daleke istorije, iz vremena seljačkih buna, kad su Slovenci i Hrvati u ovim istim predjelima, sjedinjeni u borbi za slobodu i pravdu, ginuli, kao u tom periodu tako i u borbi protiv fašističkih okupatora i njegovih slugu.«³⁰ Partizani severozapadne Hrvatske pomagali su partizanske borce Slovenije dajući im oružje koje su oteli od neprijatelja.³¹ Tako se kovalo borbeno, revolucionarno i međunarodno jedinstvo.

²⁵ *Grga Jankeš*: »Sve anje na rad OK KPH za Bjelovar i dejstva ustaničkih grupa«, Ustanak naroda Jugoslavije 1941. godine, knj. II, str. 174. U izv. politkomesara Druge OZ NOPOH od 19. IV 1943. stoji da dolaskom novih boraca iz Zagreba i iz Međimurja u Moslavacima NOPO »Nacionalni sastav ovog odreda tako je sada bolji, naime sada je u odredu više Hrvata od Srba« (Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 3, str. 478).

²⁹ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 7, str. 418-419.

²⁷ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 7, str. 454-455. Prva moslavačka partizanska jedinica 1942. godine po nacionalnom sastavu bila je sastavljena od 8-10 Srba, 1 Jevreja, 1 Nemca, 1 Mađara, a ostali su bili Hrvati. (Vidi: *Marija Bardi*: »Stvaranje prvih partizanskih jedinica na području Moslavine«, Ustanak naroda Jugoslavije 1941. knj. IV, str. 496. *Dr Pavle Gregori* u napisu: »Početak NOB-e u Slavoniji, Bjelovarskom okrugu i Moslavini«, tako je ukazuje na značaj nacionalnog sastava jedinica, Ustanak naroda Jugoslavije 1941. knj. VI, str. 20.)

²⁸ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 7, str. 654-655.

²⁸ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 4, str. 70.

³⁰ Hrvatsko zagorje u NOB-i, str. 112.

³¹ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 3, str. 328.

4) Proleterski internacionalizam i solidarnost dobijaju širi uticaj u NOR-u i socijalisti koj revoluciji. Klasni momenat borbe, koji je bio neprestano prisutan, uticao je na povezivanje socijalnog i nacionalnog u kome su interesi radni ke klase bili opšteprihva eni. Ostvarivan je na delu proleterski internacionalizam pravilnim rešavanjem me unacionalnih odnosa. Uz to, proleterski internacionalizam manifestovao se u podršci borbi naroda Sovjetskog Saveza.³² Pružena je pomo i drugim revolucionarnim pokretima, a posebno antifašisti kom pokretu Ma arske.³³ Partizani oslabaju oficire Crvene armije iz logora.³⁴ U svoje redove primaju dvojicu Francuza.³⁵ Pevaju revolucionarne pesme i Internacionalu za vreme juriša, u neprijateljevim kazamatima, kada idu na gubilište. Komunisti i revolucionari koje je neprijatelj osudio na smrt 19. decembra 1941. godine u Bjelovaru, kad su »kamionom prevoženi na strelishte, pjevali su Internacionalu«.³⁶ Proslavljaju me unarodne praznike rada poja anom borbom, napadaju neprijateljske garnizone, pišu parole, pale kresove, primaju nove lanove Partije i SKOJ-a.³⁷

5) U toku NOR-a i revolucije stvaran je novi hrvatski odnosno jugoslavenski revolucionarni patriotizam. Kod stanovnika i boraca severozapadne Hrvatske neguju se nova patriotska ose anja prema novoj državi koja se stvarala i prema novoj Jugoslaviji. Razvijanjem revolucionarnog hrvatskog patriotizma odbacivan je lažni patriotizam koji su pokušali da nametnu ustaše i druge kontrarevolucionarne snage.³⁸ Razvijane su nove vrednosti na kulturnim priredbama, napisima u novinama, proglasima, govorima na političkim konferencijama, pevanjem patriotskih pesama, upoznavanjem istorijskih doga aja itd. Jedinice NOV i POJ

³² Sva partijska rukovodstva u proglasima povodom napada Nema ke na Sovjetski Savez ukazala su na dužnost da se pomogne prvoj zemlji socijalizma. U tom pravcu je KPH radila na razvijanju svesti o zajedni koj borbi sa sovjetskim narodima. To je bila konkretna i na delu manifestacija proleterske solidarnosti i internacionalizma.

³³ Partizani iz Me imurja delovali su na teritoriji koju su okupirali ma arski fašisti. Svojom borbom širili su antifašisti ka raspoloženja u neprijateljskim redovima. Zato je u redovima partizanskih jedinica severozapadne Hrvatske bilo i Ma ara.

³⁴ Vidi: *Borba*, organ KPJ, u vanrednom broju objavila je vest o oslobo enju pet sovjetskih oficira iz nema kog zarobljeništva (Istorijski arhiv KPJ, t. I, 2, str 310). O tome u izveštaju Svetozar Vukmanovi Tempo VŠ NOV i POJ od 18. 12. 1942. godine piše: » Ovdje sam doznao da su naši zagorski partizani oslobodili 5 oficira Crvene armije« (Zbornik dokumenata NOR, t. II, 7, str. 134).

³⁵ Partizani Moslava kog NOPO primili su u svoje redove te Francuze.

³⁶ *Ante Dobrila Pepo*: »Dva oružana sukoba na kotaru Koprivnica«, Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knj. VI, str. 491.

³⁷ Zagorski borci slave Prvi maj u zemunici, jer je »još bilo snega« (Hrvatsko zagorje u NOB-i, str. 69, 114). Omladinci Zagreba, Bjelovara, azme i drugih gradova pišu parole posve ene Prvom maju i borbi za slobodu. U listu *Naprijed*, u br. 3/1943. godine, uz ostalo, piše: »Nikad kao ove godine nisu proletarijat i rodoljubi Zagreba, Šplita, Sušaka, Osijeka, Varaždina i drugih porobljenih naših gradova osje ali u srcima ve u mržnju prema tiranima, a silniju ljubav prema svome narodu« (Dokumenti historije KPH, knj. III, svezak 1, str. 45-46).

³⁸ Ustaše su pokušali da koriste velikane hrvatske istorije kako bi se prikazali kao nastavlja i njihovih ideja i tradicija. Me utim, njihovo ponašanje na delu jasno je pokazivalo svu lažnost njihove propagande o povezanosti ideja ustaškog pokreta sa istorijskim tradicijama hrvatskog naroda.

nose imena istorijskih ličnosti i junaka socijalističke revolucije.³⁹ Sve to je od značaja za shvatanje kontinuiteta tradicionalnih vrednosti za razvoj patriotske svesti.

6) Sklad reči i dela, kao fundamentalni princip proleterskog morala i komunističkog ponašanja, prihvatili su i ostvarivali borci severozapadne Hrvatske. Borba je zahtevala iskrene, hrabre, istinoljubive ljude, koji su svoje vrednosti dokazivali delima. Borci nisu samo govorili o potrebi borbe nego su bili pravi borci, nisu govorili o bratstvu i jedinstvu nego su me usobno gajili pravilne međunarodne odnose, nisu govorili o patriotizmu nego su bili pravi patrioti, nisu samo govorili o poštenju nego su bili poštenu. I baš li ni primer komunističkih, skojevaca, rukovodilaca, odbornika i drugih bio je snažno sredstvo koje je neposredno delovalo na prihvatanje ideja revolucije i na pravilno partizansko ponašanje. Stanovništvo je na delu videlo da se partizani bore za slobodu i pravdu. U borbama su komunistički rukovodioci u prvim redovima pa je stoga dolazilo i do velikih gubitaka. »Oni najsvesniji i najhrabriji, — piše Josip Cazi — koji su se i suviše izlagali opasnostima u borbi s fašisti kim neprijateljem, bili su desetkovani.«⁴⁰ U Kalni kom NOP odredu kadrovi se izlažu velikim opasnostima što uzrokuje znatne gubitke.⁴¹ U izveštaju sekretara partijske organizacije Prve zagorske brigade 32. divizije, od 18. XI 1944. godine, CK KP Hrvatske ističe se: »U zadnjim borbama kod Varaždinskih Toplica, kod Novog Marofa i Lobora primjećuje se veliki broj ranjenih i mrtvih rukovodilaca i članova K. P.«⁴² Takvo ponašanje rukovodećih kadrova kritikuje se, jer zahteva se li ni primer, ali i vođenja računa o sebi i jedinici.⁴³

Stanovništvo koje je zavedeno neprijateljevom propagandom napuštalo sela pri nailasku jedinica NOV i PO Hrvatske, posle boravka partizana u selima vraćali su se kućama, jer su se na delu uverili kako njihovi borci postupaju, za šta se bore, a za šta se bore i kako postupaju okupator i kontrarevolucionari.⁴⁴

VI

Moralna svojstva boraca bila su veoma značajna komponenta njihove ličnosti. Oni su se borili za slobodu i time menjali sebe, usvajali novi moral i moralna svojstva. Ispoljavali su ove bitne vrline i moralna svojstva: hrabrost, poštenje, druželjubivost, odgovornost, upor-

³⁹ Npr. srećemo istorijska imena i imena palih heroja NOR-a, Matija Gubec, Nikola Džamonja itd.

⁴⁰ Etrdeset godina, knj. 7, str. 124.

⁴¹ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 3, str. 297.

⁴² Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 7, str. 581.

⁴³ U Prvoj zagorskoj brigadi bore se protiv nemarnog odnosa rukovodećeg kadra prema sopstvenim životima i nepotrebnom istraživanju u borbi: »Mi kroz partijsku organizaciju takovo držanje žigujemo kao zlo inače, jer ne vodi ni em dobrom, nego samo slabi borbu i nameće nam nepotrebne žrtve« (Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 7, str. 581).

⁴⁴ Stanovništvo je samoinicijativno na položaje donosilo hranu partizanima. O tome ima više podataka. (Vidi: Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 3, str. 110; Ustanak naroda Jugoslavije, knj. II, str. 174-175, itd.)

nost, istinoljubivost, doslednost, principijelnost, disciplinovanost, radinost, samostalnost, odanost, otvorenost, pravednost, nepokolebljivost, uverenost u pobjedu, pribranost, prisnost, predanost, samoiniciativnost, kritičnost i mnoga druga. Međutim, ovdje se radi samo o onim svojstvima koja mogu reprezentovati moralnost boraca, koja su bila fundamentalna za dokazivanje novosti koja se stvarala u NOR-u i revoluciji. Naime, bitne su ove vlasti, hrabrosti, druželjubivosti, poštenju, disciplinovanosti i radinosti.

U partijskim dokumentima ista su i druga svojstva, ali najvažnije su ona o kojima se radi. U izvještaju Druge brigade II operativne zone od 15. I 1944. godine Povjerenstvu KPH za Slavoniju i Zagrebačku oblast kaže se da je na partijskom savetovanju postavljeno: »stvoriti partijsku disciplinu, razviti osjećaj odgovornosti pred Partijom, međusobno poštovanje i ljubav prema Partiji«. ⁴⁵ A u izvještaju Prve zagorske brigade od 18. XI 1944. godine stoji: »2. — Uvrstiti našu partijsku organizaciju, znači i podijeliti odgovornost, upornost, lično zalaganje i disciplinu.« ⁴⁶

A) Ove vlasti pripada najhitnijim svojstvima boraca. Oni su bili humani, voleli život, borili se za više humane vrednosti, brinuli o životima ljudi, nastojali su da sa što manje žrtava ostvaruju zadatke itd. Nastojali su da prevladaju nehumane uslove do kojih je fašizam doveo ljude i rasčinu lonce ropstva. Savladivali su i svoje nagone za osvetom izazvane bezobzirnim zločinima ponašanjem okupatora i kontrarevolucionara. Ove vlasti je uticala da borci ostanu ljudi i da se ponašaju ovdje.

Borac je voleo svoga druga i svakog čoveka koji nije služio neprijatelju i bio izdajnik. Brinuli su se o svom moralnom i fizičkom bitku, nastojali da što više obogate svoju ličnu novim saznanjima. Nastojali su i u tome kako bi više znali i tako podizali svoju opštu kulturu i svest o vrednosti života.

CK KPH zahtevao je veću brigu o ljudima i sopstvenim životima. U Direktivi od 10. XI 1944. godine kaže se: »Lijepo je biti hrabar, ali je bolje biti dobar rukovodilac — biti hrabar tako, da svojim znanjem i smjelost u vodi borcu, a da pri tom nema suviše gubitaka.« ⁴⁷

Sa stanovišta vrednosti života veoma je značajno dati odgovor na pitanje samoubistava kojih je bilo i na teritoriji severozapadne Hrvatske. Radi se o njihovoj etičkoj opravdanosti, jer je to čin negacije života. Proleterska etika opravdava taj čin samo u izuzetnim uslovima borbe revolucionara. Znaju i da se ih neprijatelj mrcvariti i na kraju streljati, revolucionari su se radije ubijali nego što su dozvolili da se fašisti nad njima sadistički izživljavaju. Kada je »Tomo Vinković 14. januara 1942. godine trebalo je da bude uhapšen, izvršio je samoubistvo«. ⁴⁸ Tako je postupio i Anton Blažić, član OK KPH Varaždina, u septembru 1943.

⁴³ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 5, str. 118.

⁴⁶ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 7, str. 582.

⁴⁷ Dokumentat u Arhivu VII JNA, br. 9-1/5, kut. 114 C.

⁴⁸ *Matija Prpi*: »Aktivnost u Bjelovaru prvih meseci ustanka«, četrdeset godina, knj. 6, str. 190.

godine.⁴⁹ Popovi orde Tigar, u selu ukovcu, Ludbreg, lan KPJ, pošto je bio teško ranjen, a da ne bi pao ustašama u ruke — ubio se.⁵⁰ Tako su postupali i ilegalci Zagreba i drugih gradova i borci na položajima. Sva ta samoubistva bila su rezultat nastavljanja borbe, a nisu proizašla iz nevređivanja života ili gubljenja perspektive. Stoga se smatraju eti ki opravdanim i hrabrim inom.

Humani odnos prema ranjenicima i bolesnicima dokaz je moralne odgovornosti i dužnosti ali i manifestacija ove nosti.

Briga o borcima bila je svestrana: o smeštaju, ishrani, ode i, izgradnji, zabavi itd.

Borci su vodili ra una i o sopstvenom životu i nisu srljali namerno u smrt.

ove nost se dokazivala i u odnosu na zarobljenog neprijatelja.

B) Uz ove nost hrabrost je bila na vrhu lestvice moralnih svojstava boraca. Bili su hrabri u toku juriša, u zasedi, patroli, diverzantskoj grupi,⁵¹ ilegalnom radu, ostvarivanju zadataka u neprijateljevim redovima, radu u partijskoj tehnicu, vršenju kurirske dužnosti, uvanju ilegalaca, pisanju parola, rasturanju letaka, savla ivanju bolova, vladanju nagonima. Tako široko ispoljena hrabrost dobija eti ku i humanu dimenziju. U toj svestranosti, svesnosti, masovnosti, ciljevima za koje se hrabro borilo i sastoji se njena moralno-humana suština.

Samo prihvatanje poziva CK KPJ na ustanak ili rad na zadacima u neprijateljevim garnizonima jeste hrabrost na delu.

Li nu hrabrost ispoljili su mnogi borci. Npr. borac Moslava kog odreda Milobar Grga nije imao puške nego je »goloruk jurišao na ustaše u rovove, uhvativši jednog za kosu i oteo mu puškomitraljez«.⁵² Kova Marko — heroj Crvenog sela — tako e je pokazao veliku li nu hrabrost.⁵³ Me ar M. Jovo Dugi odupire se ustašama i hrabro gine.⁵⁴ Prša Josip, sekretar Kotarskog komiteta KPH za Novi Marof, u Kalniku je uzeo puškomitraljez i zaustavio neprijatelja, ali je u toj borbi pao.⁵⁵ Stefanovi a Nikolu, komandanta bataljona u Kalni kom NOP odredu, »narod je zbog velike hrabrosti i skromnosti mnogo voleo.«⁵⁶ Milica Pavli , rukovodilac varaždinske omladine, kada su je primetili agenti na ulici i hteli da uhapse »ona je odmah otvorila vatru iz svog pištolja, ali je iz auto-

⁴⁹ *Beška Frnti , Santo Gabrijel: »Prva iskustva«, Ustanak naroda Jugoslavije 1941. knj. V, str. 255.*

⁵⁰ *Pali nepobedeni 1944-1964, Beograd 1965, str. 34.*

⁵¹ Posebno su skojevci bili aktivni u diverzantskim akcijama. U Zagrebu je »naroditu aktivnost skojevska organizacija pokazala u osnivanju udarnih grupa i izvo enju oružanih akcija koje nisu prestajale za cijelo vrijeme okupacije« (*Narcisa Lengel-Krizman: »NOP u Zagrebu 1941-1945«, Zagreb u NOB-i i socijalisti koj revoluciji, Institut za historiju radni kog pokreta Hrvatske, Zagreb 1971, str. 43).*

⁵² *Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 4, str. 238.*

⁵³ *Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, Beograd 19157, str. 372.*

⁵⁴ *Isto, str. 484.*

⁵⁵ *Isto, str. 655.*

⁵⁶ *Isto, str. 713.*

matske puške smrtno pogodena pala.⁵⁷ U pismu Štaba X korpusa od 13. X 1944. godine kaže se da se borci više ne plaše neprijateljevih tenkova.⁵⁸ Hrabrost dokazuje i Bobi Florijan i mnogi drugi heroji oslobodilačkog rata ovog kraja.⁵⁹ Međutim u njima i oni heroji koji su ostali anonimni i koje je istorija dužna da zabeleži.

Ispoljavana je i kolektivna hrabrost. Gotovo cela jedinica, diverzantska grupa, zaseda, partijska elita i skojevski aktiv, jedno selo i odbori žena i omladine dokazivali su kolektivnu hrabrost. Tako je kolektivnu hrabrost ispoljila grupa od 25 omladinaca, osnovana u avgustu 1943. godine u blizini železničke stanice Cerje Tužno.⁶⁰ Zagrebačka partijska organizacija, bez obzira na velike gubitke, nastavlja da ostvaruje svoje revolucionarne zadatke. Kolektivnu hrabrost ispoljavaju i drugovi u logorima, zatvorima i na gubilištima. Ostvarivali su reči Božidara Adžije, hrvatskog i jugoslovenskog revolucionara: »Budimo sretni, drugovi, što umiremo za naše komunističke ideale. Završimo naše živote poklikom »Živeo komunizam!«.⁶¹ U izveštaju političkog komesara Zagrebačkog NOPO od 14. XI 1944. godine kaže se: »Sami bataljoni su brojevo slabi, dok po zaključku, t. j. što pričaju drugovi kako bi se tukli su moralno dosta jaki.«⁶² Kalnički NOPO u veoma teškim uslovima nastavlja kolektivno borbenu i dokazuje hrabrost na delu.

Posebnu hrabrost pokazivali su uhapšeni ili zarobljeni borci. Malo je bilo onih koji nisu izdržali mučnjaču pa su odali svoje drugove, provalili partijski ili skojevski rad. Mnogo je više onih heroja koji su svojim držanjem pred nacionalnim i klasnim neprijateljem dokazali snagu Partije, SKOJ-a, NOR-a i revolucije. Marija Bogdan Brnica »je u vlaku za Severin uhapšena, ali nije odala gdje se nalazi štamparija i od koga je taj materijal preuzela.«⁶³ Stanislav Slavko Jurek herojski se drži i ostaje dosledan revolucionar.⁶⁴ Poseban heroizam pred neprijateljem ispoljava Joža Vlahović, sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku.⁶⁵ Ružica Klas je uhapšena. »Ona se na policiji drži prilično dobro« — stoji u izveštaju Okružnog komiteta KPH za Varaždin od 13. I 1943. godine.⁶⁶ Nikola Šakić, član MK KPH Zagreba, rekao je ustašama na saslušanju: »Na ovom mjestu ja nemam sa vama šta da razgovaram!«⁶⁷ Posle osude na smrt, kad je neprijatelj predložio Miri, skojevki, da zatraži pomilovanje, prkosno je odgovorila: »Da imam stotinu života i da me sto puta

⁵⁷ Dokumenti historije KPH, knj. III, svezak 1, str. 73.

⁵⁸ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 7, str. 279.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Četrdeset godina, knj. 6, str. 309.

⁶¹ Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, str. 5.

⁶² Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 7, str. 564.

⁶³ Matija Prpi: »Aktivnost u Bjelovaru prvih mjeseci ustanka«, Ratna se anja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, Beograd 1961, knj. 2, str. 191.

⁶⁴ Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, str. 730.

⁶⁵ Isto, str. 834.

⁶⁶ Žene Hrvatske u NOB-i, knj. 1, str. 231.

⁶⁷ Dragutin Lenard: »O i koje ne umiru«, Ustanak naroda Jugoslavije 1941«, knj. V, str. 797.

osudite na smrt, ne bih od krvnika hrvatskog naroda, a ni od vas njegovih slugu, tražila pomilovanje.«⁶⁸ Herojski se drži i Pero Kalibaš.⁶⁹

Hrabrost ispoljavaju i cele porodice Zagreba, azme, Bjelovara, Koprivnice, Zeline, Varaždina i drugih gradova koje u estvuju u ilegalnom radu i borbi. Pihvataju i uvaju ilegalce, omogu uju da se u njihovim ku ama i stanovima održavaju partijski i drugi sastanci, prenose poštu, obaveštavaju drugove i uvaju stražu. Takve su i porodice iz sela Moslavine, Me imurja, Bilo-gore, Hrvatskog zagorja, Zumberka i drugih krajeva severozapadne Hrvatske.⁷⁰

Borci osu eni na smrt nastavljali su borbu hrabrim držanjem i uzvicima Partiji, revoluciji, slobodi. Išli su u smrt s pesmom, poklicima i prkosno. Tim poklicima i pesmom borci su pobe ivali smrt i u tom umiranju ima herojskog, ljudskog, revolucionarnog. I u tim poslednjim trenucima života vodili su protiv neprijatelja moralnu borbu u kojoj odnose pobedu. Mesto straha i o ajanja, prkos i pesma. Dubina i masovnost te hrabrosti obavezuje da se u e u sadržinu izre enih poruka i herojstva.

Obaveza je bila da se uhapšeni i zarobljeni borci po svaku cenu oslobaaju iz neprijateljskih logora i zatvora. Sa teritorije kotara Križevci bili su uhapšeni: »Maren i , lan Okružnog komiteta SKOJ-a i lan Kotarskog komiteta Partije, Posavec, lan OK KPH i 23 lana Partije. Posavec, Maren i i 17 lanova Partije uspjeli su da pobjegnu iz zatvora. Prebacili su se na Kalnik, pa kasnije su tamo formirali prvu kalni ku oružanu grupu.«⁷¹ Tako su se ponašali i revolucionari zato eni u logoru Kerestinec, u drugim logorima i zatvorima.

Vladanje nagonima, pa i vitalnim nagonom samoodržanja, predstavljalo je hrabar in. Ranjeni drugovi govorili su onima koji su ih spašavali da ih ostave jer e i tako umreti a da su oni kao zdravi potrebni borbi. Ranjenici su podnosili velike bolove pri hirurškim intervencijama, u zemunicama, ali su ih hrabro podnosili. Borci su savladavali i nagon gladi i tako ostvarivali normu partizanskog morala: »Biti pošten i ništa ne uzimati sam od stanovništva.«

Hrabrost je dokazivana i u shvatanjima date situacije, njenim prevladavanjem, kazivanjem istine. U teškim situacijama trebalo je donositi hrabre odluke što su borci i inili.

Preuzimanje odgovornosti za delovanje Partije, SKOJ-a, partizanskog odreda, odbora revolucionarne vlasti — bilo je hrabar in. Na tu hrabrost malo se obra a pažnja. Vratiti se u okupirane gradove i nastaviti revolucionarnu delatnost i te kako predstavlja manifestaciju hrabrosti.⁷² Raditi u ilegalnim uslovima na uspostavljanju pokidanih partijskih i skojevskih veza, uspostavljati nova uporišta Partije, prilaziti nepoznatim ljudima i sli no — jeste hrabrost.⁷³

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto, knj. II, str. 170.

⁷⁰ Ustaše hvataju živu Cvijetu Huis, majku jednog deteta, i posle sadisti kog mu enja ubijaju« (Hrvatsko zagorje u NOB-i str. 140).

Stjepana Zupan i a iz Pušova kraj Pljuske uhvatili su ustaše i zahtevali da ih vodi svom prijatelju, ali to nije u inio. Radije je izabrao smrt nego izdaju (Hrvatsko zagorje u NOB-i, str. 364).

⁷¹ Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knj. II, str. 164.

⁷² Vidi: Zagreb u NOB-i i socijalisti koj revoluciji, str. 308-311.

⁷³ Isto, str. 318-320.

C) Poštenje, uz oduševljenje i hrabrost, također se nalazi na vrhu lestvice bitnih moralnih svojstava boraca NOR-a i socijalističke revolucije. Samo pošten čovjek može da se bori za humane ciljeve, da se pošteno i iskreno zalaže za bolje uslove ljudskog življenja, za ravnopravne odnose i jednakost među ljudima.

Poštenje se ispoljavalo u odnosu prema narodnoj imovini i kolektivnoj svojini partizanskih jedinica, organizacija NOR-a i revolucije. Tako su partizani »prilično gladovali, ali nisu htjeli da seljacima oduzimanju hranu«.⁷⁴

Vodi se borba protiv pljačkaša, švercera, spekulanta i tako razvija novi odnos prema ličnoj, privatnoj i društvenoj, zajedničkoj svojini. U izveštaju partijskog sekretara 12. partizanske brigade stoji: »Izdato letak povodom streljanja jednog bandita HSS-ovca koji je pod krinkom partizana vršio pljačku u selima oko Lobora.«⁷⁵ U rezoluciji Okružne partijske konferencije Krapine, održane od 16—18. svibnja 1944. godine, uz ostalo, kaže se: »5. Borba protiv šverca. Politici narodu objasniti, da šverc omogućuje dulje vođenje rata okupatoru protiv našeg naroda.«⁷⁶ Ukazuje se na to da ima šverca i pljačkaše što se mora sprečiti.⁷⁷

Po poštenju stanovništvo je raspoznavalo partizane od onih koji su se predstavljali »zaštitnicima« naroda a služili okupatoru. Događalo se da je neprijatelj slao svoje pripadnike pod partizanskim znamenjima da zlostavljaju i pljačkaju narod kako bi kompromitovao partizane.

Veliko poštenje pokazali su ilegalci po gradovima i neosloboanim teritorijama. Ilegalci su i sami gladovali, ali su prikupljenu hranu, odeću i novac predavali svojim punktovima i sve je to stizalo partijskim ili skojevskim rukovodstvima i komandama partizanskih jedinica. Ponašanje tih ilegalaca uticalo je da se razvija poverenje prema revolucionarnoj borbi, a širenje je i novi moral gdje je poštenje imalo vidnu, ponekad, i odlučujuću ulogu. Taj naoko sitan rad za pokret nosi u sebi velike moralne vrijednosti: poštenje, patriotizam, revolucionarno opredjeljenje. Stoga je potrebno istražiti i oblikovati te stvorene vrijednosti i odati zasluženo priznanje nosiocima revolucionarne aktivnosti u veoma teškim ilegalnim uslovima.

Primena sankcija prema onima koji su narušavali moralnu normu »Biti pošten« bila je opravdana, ali ne uvijek i njena oštrina. Ne mogu se prihvatiti neke izrečene sankcije jer su bile preoštre. Međutim, iz toga ne treba izvlačiti pogrešan zaključak da su borci bili poštjeni zato što su se bojali sankcija. Njihovo je poštenje rezultat svesnog poimanja date situacije i usvojenih normi revolucionarnog morala. Istina, za razliku od drugih krajeva zemlje, u severozapadnoj Hrvatskoj bilo je nešto manje najtežih sankcija, a to je sigurno i rezultat visokog stepena svesti boraca i zrelosti partijsko-političkog i vojnog kadra.

Ispoljavano je poštenje i u političkom ponašanju. Govorena je istina o pravim ciljevima NOR-a i socijalističke revolucije pri objašnjavanju

⁷⁴ *Grga Janke*: »Sjemenje na rad OK KPH za Bjelovar i dejstva ustaničkih grupa«, Ustanak naroda Jugoslavije 1941. knj. II, str. 175.

⁷⁵ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 4, str. 72.

⁷⁶ Hrvatsko zagorje u NOB-i, str. 217.

⁷⁷ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 5, str. 376.

linije KPJ, odnosima sa saveznicima, ponašanju Hrvatske seljačke stranke, O ciljevima ustaškog pokreta, kontrarevolucionara i okupatora, o tome emu teži izbegli ka jugoslovenska vlada i si. Borilo se protiv licemerstva i demagogije. Suprotstavljalo se politikanstvu, obmanama, lažima, na delu dokazivala lažnost neprijateljske propagande.

Prisustvo velikog broja drugarica u jedinicama NOV i PO Hrvatske zahtevalo je brigu o me usobnim odnosima. Stvaran je nov odnos između žena i muškaraca, što je pozitivno uticalo na suzbijanje neprijateljske propagande o tobožnjoj nemoralnosti žena-boraca. I same drugarice-borci i ilegalke bile su svesne velike svoje borbe i zahtevale su da se prema njima postupa kao prema ravnopravnim ljudima i borcima. Iz izveštaja političkog komesara Zagorskog NOPO od 12. II 1944. godine saznajemo: »Odnos drugova prema drugaricama je dobar. Drugovi drugarice smatraju sebi ravnima.«⁷⁸ A u izveštaju od 14. XI 1944. godine, istog odreda, piše: »Drugarica u našem odredu imade svega nekoliko i iste drugarice su dobre, pa prema tome i odnos drugova spram njih je dobar. Ljubavnih avantura nema.«⁷⁹

Drugarice su svojim ponašanjem širile i nove odnose zasnovane na revolucionarnom moralu, humanizmu i političkim ciljevima NOR-a i socijalističke revolucije.⁸⁰

D) Druželjubivost je povezivala borce u jednu moralno-političku celinu i činila monolitnim partizanske, partijske i skojevske kolektive. Ona je, kao bitno svojstvo, stvarala nove odnose među ljudima i afirmisala novoga čoveka. Stoga se druželjubivosti kao svojstvu pristupalo na širokom frontu aktivnosti i ponašanja. Druželjubivost je bila, zapravo, manifestacija čovečnosti, hrabrosti, spremnosti na najveće žrtve da se ispuni drugarska dužnost. Zato je i bilo normalno što se o tom svojstvu ponajče govorilo na skupovima boraca i aktivista.

Najsnažnije je dolazilo do izražaja drugarstvo u toku borbe, diverzantskih akcija, pri napadu ili povlačenju, u toku napornih i iscrpljujućih dugih marševa i si. Bolni arka Anđelko Ježek, sećajući se jedne borbe Udarne brigade »Braća Radi«, kaže: »U tom stiže i Franjo Borovak. Došao je da mi pomogne. Nisam ga zvala, nitko mu nije naredio. I pomagao mi je — vatrom iz mitraljeza.«⁸¹

Bili su razvijeni drugarski odnosi i među usobno poverenjem između boraca i rukovodilaca. O tome politički komesar II operativne zone NOPO Hrvatske u jednom izveštaju piše: »Partizani uglavnom vole svoje starešine i ponosni su na svoj odred« (Kalnik — M. M).⁸² Komandant Prvog bataljona Zagrebačkog NOP odreda je »hrabar i kao takvog borci ga vrlo vole«.⁸³

⁷⁸ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 5, str. 374.

⁷⁹ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 7, str. 567.

⁸⁰ O revolucionarnom preobražaju porodice u NOP-u i revoluciji bile reči drugom prilikom. Taj moralni preobražaj u našoj istoriografiji još nije obrađen.

⁸¹ Emil Ivane: »Krugovi oko Kalnika«, str. 120.

⁸² Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 3, str. 740.

⁸³ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 7, str. 570.

Ispoljavanje drugarske pažnje imalo je humanu vrednost. Te male, naoko sitne pažnje, znaile su mnogo za ublažavanje surovosti rata. Pažnja je ohrabivala iznemogle borce i ulivala novu snagu. Tako je Mirko bio zalutao i po eo da vie. Kad je uo glas svojih drugova, odjednom su porasli snaga i samopouzdanje. »Gledam Iliju nagnutog nada mnom kako mi rukom pridržava glavu — piše Mirko Krželj — i prinosi uturicu s vodom. I suze mi grunuše niz lice. U njima je bila sadržana patnja i sav bol za izgubljenim drugovima. Uskoro mi se snaga povrati.«⁸⁴

Posebno je ispoljavana drugarska dužnost prema ranjenim i iznemoglim drugovima. U izvla enju ranjenika sa položaja ili sa ulica gradova išlo se do kraja, do žrtvovanja. Ne ostaviti druga u nevolji bila je jedna od najve ih dužnosti partizanskog borca, a najve a nevolja je baš ta kada si ranjen i ne možeš da se sam izvu eš. etvrti bataljon brigade »Bra a Radi « pokazao je na šta je sve bio spreman da bi ranjene drugove prebacio na slobodnu teritoriju u Slavoniji. U ostvarivanju toga humanog i drugarskog zadatka vodio je više borbi, a posebno izme u azme i Grabovnice, rejona Šamarica—Šmiljak—Petri ka, osiguravaju i bolnicu u Moslavini.⁸⁵ Partizanski vod Zagorskog NOPO »upao je u bolnicu u Klenovniku, izvršio operaciju ranjenika i sa lekovima i instrumentima se vratio.«⁸⁶ I stanovništvo je pomagalo ranjenim borcima, i to shvatalo kao svoju patriotsku i ljudsku dužnost.⁸⁷

Druželjublje je razvijano i me u drugovima i drugaricama u neprijateljevim logorima i zatvorima. Posebno se ose alo u logoru Lepoglava, zatvorima Zagreba, Varaždina i dr. Zato eni borci nastavili su da razvijaju druželjubivost koja je predstavljala izvor moralne snage.

Posebno je bilo prihva eno druželjublje u odnosu na osloba anje drugova iz neprijateljevih ruku. U listu *Brigadir*, 12. udarne brigade, koja je oslobodila drugove iz Lepoglave, govori se kako je doživljeno drugarstvo izme u boraca-brigadista i boraca-logoraša. O tome neki borac piše: »Banda u svom povla enju bacila je klju eve od elija, ali naši borci su velikom brzinom sjekli i eki ima otvarali elije i puštali kažnjene na slobodu.«⁸⁸ Oslobo eni drugovi pomagali su »partizanima na oslobo enju ostalih osu enika. Postepeno su sve elije bile otvorene i pokazan je put ka slobodi. Zavladao je veliko uzbu enje. Drugovi politiki osu enici, koji su ve u godinama, bili su oduševljeni i dirnuti što su ih oslobodili drugovi i drugarice, koji bi im po svojim godinama mogli biti djeca. Osu enici i borci grlili su se i ljubili u oduševljenju u prvom susretu. Politi ki osu enici su opet došli do dugo željene slobode i opet im se pružila prilika da produže borbu za slobodu naroda.«⁸⁹ Istina, CK KPJ je uputio i kritiku što se nije više pažnje posvetilo spašavanju drugova iz logora Kerestinec.

Razvijanju druželjubivosti prilazilo se sa svom odgovornoš u. Npr. štab Moslava kog NOP odreda u izveštaju od 20. februara 1943. godine

⁸⁴ Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knj. I, str. 405.

⁸⁵ *Emil Ivane*: »Krugovi oko Kalnika«, str. 77—80.

⁸⁶ *Slava Ogrizovi* : »Bolnica u Mo enju«, Hrvatskog zagorje u NOB-i, str. 286.

⁸⁷ *Emil Ivane*: »Krugovi oko Kalnika«, str. 117.

⁸⁸ List u Biblioteci IRP Beograd, N-623, *Brigadir*, br. 11/1943. str. 12-13.

⁸⁹ Isto, str. 21.

piše: »Drugarstvo i disciplina u pojedinim jedinicama nije na dovoljnoj visini, a razlog je u tome što je ve ina drugova vrlo kratko vrijeme u našim redovima, ali svi preduvjeti za poboljšanje tog stanja postoje i to e se u najskorije vrijeme popraviti.«⁹⁰ Razvijano je drugarstvo i svim oblicima kulturno-zabavnog i umetni kog rada, putem napisa u listovima, iznošenjem primera iz života na sastancima partizana i drugim oblicima rada.

E) Disciplinovanost je bila rezultat svesnog prihvatanja društvenih normi ponašanja u oružanim jedinicama, na slobodnoj teritoriji i u uslovima ilegalnog rada. Neprestano je obra ana pažnja na ta nost, na svesno poimanje svoje dužnosti i dobivenih zadataka. Disciplina nije onemogu avala razvijanje samoinicijative. Stoga je disciplina i imala eti ki smisao. Partija i SKOJ, kao i rukovode i kadar, insistirali su na svesnom prihvatanju i izvršavanju dužnosti i zadataka.

Postavljani su strogi zahtevi za disciplinom u partizanskim jedinicama pa o tome u izveštajima sre emo oštru ocenu. Ta prestroga ocena može uticati da se pogrešno shvati situacija i stepen disciplinovanosti boraca. U oceni discipline u Kalni kom partizanskom odredu, politkomesar II operativne zone Hrvatske, 25. velja e 1943, kaže da je »nakon izdvajanja dvaju bataljona« disciplina popustila.⁹¹ A u izveštaju štaba Kalni kog odreda od 22. ožujka iste godine stoji: »Disciplina i borbenost naših partizana uglavnom zadovoljava.«⁹² U istom izveštaju govori se o postignutim rezultatima u radu i borbi, koji su bili veliki, a mogli su biti postignuti i postojanjem discipline. To se vidi iz ocene samog politi kog komesara II operativne zone Hrvatske, koji u izveštaju CK KPH, od 3. lipnja 1943, piše: »To su borci spremni da udu u sastav ja ih jedinica, sposobni da udju u sastav brigade, koju emo naskoro formirati.«⁹³ I politi ki komesar Zagorskog NOP odreda smatra, 12. velja e 1944, da je disciplina osrednja.⁹⁴ U istom izveštaju uzrok nedovoljnoj disciplini vidi u slabom politi kom radu. Politi ki komesar Zagreba kog NOP odreda, 14. studenog 1944, ocenjuje: »Disciplina što se samih boraca ti e je osrednja.«⁹⁵ Zatim se kriti ki osvr e na ponašanje Štaba odreda prema Štabu zapadne grupe NOP odreda Hrvatske i kaže da se odnosi »dosta labavo, a to zato, jerbo se je bila pojavila samovolja, a što se sada sredilo.«⁹⁶

I disciplinovanosti je u partijsko-politi kom radu dato odgovaraju e mesto. To je i razumljivo s obzirom na njenu ulogu u ja anju redova partizanskih jedinica, partijske i skojevske organizacije i institucija NOR-a i revolucije.

F) Radinost se ispoljavala u svim domenima ponašanja i borbene aktivnosti. Veliku radinost i odvažnost pokazali su zagorski partizani

⁹⁰ Zbornik dokumenata NOR, t. V, 12, dok. br. 66.

⁹¹ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 3, str. 297.

⁹² Isto, str. 357.

⁹³ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 3, str. 470.

⁹⁴ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 5, str. 375.

⁹⁵ Isto, str. 374.

⁹⁹ Zbornik dokumenata NOR, t. IX, 7, str. 596.

i stanovništvo kada su obezbeivali prelaz 14. slovenačke divizije preko reke Sutle u prosincu 1944. godine.⁹⁷ Veliku radinost pokazali su borbiciradnici u partizanskim radionicama. Oni su snabdevali partizane svim potrebama za borbu i život, a u estvovali su esto, kao i ostali borci, u borbama svojih jedinica.⁹⁸

Ilegalci Zagreba i drugih gradova nosili su sa sobom i literaturu idejnog karaktera i beletristiku. Knjiga »Kako se kalio elik« bila je pravi drug i saborac." Organizovane su biblioteke po jedinicama. Održavane su italake grupe. U partijskim i drugim školama i kursovima u ilose neprekidno i sa voljom. Tu je ispoljeno strpljenje, upornost, želja za znanjem, hrabrost da se savladaju kolebanja zbog napora i neizgraenih navika za u enjem itd. Koliko napora je trebalo uložiti da se posle svih drugih aktivnosti ureuju listovi i džepne i zidne novine. »Sve ete i sva tri bataljona (Bjelovarskog — M. M.) odreda imale su svoje džepne i zidne novine, kao i te ajeve za nepismene«.¹⁰⁰ Prva zagrebačka partizanska grupa imala je pisa u mašinu »na kojoj je Benda, kao najvještiji, prekucavao letke i drugi propagandni materijal« a ostali su pomagali »prepisuju i ih rukom, štampanim slovima«.¹⁰¹

Radinost je dolazila do izražaja i pri uvežbavanju pevačkih horova, recitacija, pozorišnih komada i skeeva. Celokupna kulturno-umetnička delatnost odvijala se u dotad nevišenom radnom zanosu koji je u sebi nosio moralno-hurmane i kulturne vrednosti.

Političkomesari, komunisti, skojevci i vojni kadar ulagali su velike napore pa su za vreme zatišja i predaha pripremali predavanja, italiliteraturu, obilazili jedinice, razgovarali s boricima.

VII

Borci severozapadne Hrvatske pokazali su sva bitna svojstva pripadnika NOV i PO Jugoslavije. To je i razumljivo, jer je KPJ bila organizator i rukovodilac oružane borbe u svim delovima zemlje. Ostala partijska rukovodstva su te zajedničke ideje prenosila i realizovala, polaze i od svojih uslova. Stoga su isti ciljevi, ideje, želje, napori i stremljenja bili osnova da se realizuje jedinstveni revolucionarni moral i da se poseduju kapitalne moralne vrline, bez obzira iz kog kraja Jugoslavije bili borci.

Svaki deo zemlje ostavljao je otiske vlastite sredine na ličnosti koje su ostvarivale revolucionarne zadatke. Stoga se javljaju i izvesne specifičnosti

⁹⁷ Hrvatsko zagorje u NOB-i, str. 178.

⁹⁸ Još nismo pokušali da istražimo izvore tako velikoj produktivnosti rada koja je bila manifestovana u svim onim punktovima koji su radili za potrebe NOV i PO Hrvatske. To bi bilo od velikog značaja i za podizanje produktivnosti danas.

⁹⁹ *Josip uljat*: »Kako sam postao diverzant«, Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knj. I, str. 817.

¹⁰⁰ *Franjo Belak*: »Partijska i skojevska organizacija u Bjelovarskom NOPO«, etrdeset godina, knj. 6, str. 297.

¹⁰¹ *Ivan Kuzmiak*: »Sa prvom zagrebačkom partizanskom grupom«, Ustanak naroda Jugoslavije 1941. knj. VI, str. 546.

u vodenju borbe pa i u ispoljavanju boraca. Tako su borci severozapadne Hrvatske u veoma teškim uslovima razbijali iluzije o tobožnjem oslobođenju koje su hrvatskom narodu doneli ustaše i izgrađivali nova patriotska, nacionalna osećanja, razvijali proleterski internacionalizam, gajili bratstvo i jedinstvo, ispoljavali solidarnost, negovali odevnost i druge kapitalne vrednosti NOR-a i socijalističke revolucije.

Bogatili su opšte moralne vrednosti koje su sa sobom u partizanske jedinice donosili komunisti, skojevci, radnici i druge revolucionarno određene ličnosti. Moral KPJ bio je vladajuć i moral i u severozapadnoj Hrvatskoj. Polazeći od tih opštih vrednosti, borci su dalje razvijali komunistički moral i ispoljavali svoja bitna ljudska, revolucionarna svojstva.

Lična moralna svojstva došla su do punog izražaja i doprinela afirmaciji nove ličnosti, ali i pobedi nad fašizmom i kontrarevolucijom. Borci su se borili protiv starih shvatanja i odnosa u sopstvenim redovima i u društvu. U toj borbi izgrađivali su i proveravali svoje sopstvene vrednosti i dela koja su stvarali. Posedovali su bitna svojstva koja se gotovo nisu razlikovala od svojstava članova Partije i SKOJ-a. Sam prijem u Partiju i SKOJ bilo je priznanje da je borac prihvatio komunističke ideje, da se aktivno bori za njih i da poseduje odgovarajuće moralno-političke kvalitete. Borci su se ugledali na komuniste, skojevce, na rukovodioce i sve one koji su težili ka pobedi i slobodi. Stoga su razvijali odevnost, hrabrost, druželjubivost, principijelnost i druga svojstva. Pri tome su nastojali da svesno prihvataju moralne norme i da se svesno po njima i ponašaju.

Da zaključimo. Borci NOR-a i socijalističke revolucije severozapadne Hrvatske dali su velik doprinos afirmaciji moralnih vrednosti u ovom delu Hrvatske i Jugoslavije. Njihova je istorijska zasluga, bez obzira na izvesne promašaje kojih je manje-više bilo i u drugim krajevima, što su usvojili i ostvarivali revolucionarne ideale, moral, humanizam i stvarali novog čoveka i nove društvene odnose. Stvorene vrednosti danas obavezuju sadašnje i buduće generacije da nastave revoluciju u samoupravnim uslovima i ostvare reči Božidara Adžije: »Živio komunizam!«.

Josipa Paver

Arhivska gra a za povijest radni kog pokreta i KPJ u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1919 — 1941.

Arhivska gra a za povijest radni kog pokreta i KPJ u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, u razdoblju izme u dva rata, neobi no je bogata i raznolika, a po koli ini vrlo obimna. uva se u više arhivskih ustanova, ija se nadležnost proteže na podru je sjeverozapadne Hrvatske. Na prvom je mjestu arhivska gra a koja se uva u Arhivu Hrvatske, zatim u Institutu za historiju radni kog pokreta u Zagrebu, te u Historijskom arhivu u Varaždinu. Pojedina nih dokumenata može se na i u historijskim arhivima u Bjelovaru i Zagrebu, dok Historijski arhiv u Sisku, koji, uz ostalo, uva dokumentaciju nastalu na teritoriju op ina Kutina i Ivani -Grad, ne posjeduje nikakvu arhivsku gradu, koja bi se odnosila na povijest radni kog pokreta i KPJ u tim op inama.

Svu arhivsku gra u, u kojoj ima podataka za povijest radni kog pokreta, možemo, s obzirom na njeno porijeklo, podijeliti na ove grupe:

- a) Dokumentacija nastala djelovanjem upravnih organa vlasti;
- b) Gra a pravosudnih organa i ustanova;
- c) Gra a nastala djelovanjem radni kih sindikata i drugih radni kih organizacija;
- d) Rukopisne ostavštine;
- e) Zbirke.

Najviše ima gra e koja je nastala djelovanjem državnih organa iz uprave. Ta se dokumentacija uva najve im dijelom u Arhivu Hrvatske u Zagrebu. Rije je o ovim fondovima:

1. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada u Zagrebu — Predsjedništvo i Odjel za unutarnje poslove (1919—1921);
2. Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju — Predsjedništvo i Povjereništvo za unutarnje poslove (1921—1924);
3. Varaždinska županija — povjerljivi i prezidijalni spisi velikog župana (1919-1924);
4. Županijski inspektorat u akovcu — Povjereništvo za Me imurje i akovec (1920-1929);

5. Zagrebačka oblast — povjerljivi spisi velikog župana (1924—1929);
6. Okrug Varaždin (1925-1927);
7. Kraljevska banska uprava Savske banovine — povjerljivi spisi Općeg i Upravnog odjeljenja i Odjeljak za državnu zaštitu (1929—1939);
8. Okružni inspektorat u Varaždinu — povjerljivi i strogo povjerljivi spisi (1929-1933);
9. Banska vlast Banovine Hrvatske, Odjeljak za državnu zaštitu i Kabinet bana (1939-1941);
10. Rudarsko satništvo u Zagrebu — povjerljivi spisi (1919—1941);
11. Direkcija državnih željeznica u Zagrebu — strogo povjerljivi i povjerljivi spisi (1919—1941).

U Historijskom arhivu u Varaždinu gradu za povijest radničkog pokreta i KPJ nalazimo u ovim fondovima:

1. Arhiv grada Varaždina, redarstveni spisi (1919—1923);
2. Kotarska oblast u Varaždinu, povjerljivi spisi (1919—1941);
3. Općinsko poglavarstvo u Vinici, povjerljivi spisi (1930—1941).

Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada u Zagrebu bila je najviša upravna i politička vlast u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1869—1921. Iako su spisi Zemaljske vlade sačuvani samo djelomično, ipak u Arhivu Hrvatske ima oko 10.000 kutija spisa toga fonda. Najveću vrijednost imaju spisi Predsjedništva i Odjela za unutrašnje poslove. Iz razdoblja poslije 1918. sačuvano je oko 1000 kutija spisa Predsjedništva i Odjela za unutrašnje poslove, među kojima nalazimo dragocjenih podataka za povijest radničkog pokreta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. U sadržajnom pogledu ta je građa vjeran odraz prilika u prvim godinama života novostvorene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Najveći dio sadržaja građe sadrži podatke o političkim, gospodarskim i socijalnim odnosima u novoj državi, o stanju javne sigurnosti i političkoj situaciji u pojedinim kotarima, o mjerama, koje su vlasti poduzimale da bi ugušile revolucionarni radnički pokret, zatim o štrajkovima, tarifnim pokretima, radničkim skupštinama, različitim radničkim manifestacijama, o djelovanju pojedinih radničkih organizacija, o načinu djelovanja i organizaciji Komunističke partije, o previranjima u njezinim redovima, o odnosu pojedinih građanskih stranaka, posebno Radničke stranke prema komunistima i slično. Posebnu pažnju zaslužuje dokumentacija o agrarnim nemirima 1919. i 1920. godine, naročito o pokretima seljaštva u Malom Bukovcu, Novoj Vesi, Klanjcu, Ludbregu, Pregradi, Jalžabetu, Zlataru i dr. Svakako treba spomenuti i vrlo brojnu dokumentaciju o seljačkim nemirima u povodu žigosanja stoke u rujnu 1920. na području Varaždinske i Bjelovarsko-križevačke županije.

Zagorski socijalisti razvili su u toku 1919. i 1920. godine vrlo živu agitaciju na selu. Niz dokumenata govori o djelovanju Gizele i Josipa Blažaića, Josipa Drvarića, Mihovila Danka i mnogih drugih socijalista u Ljubešići, Varaždinskim Toplicama i drugim zagorskim selima, a isto tako i u Prigorju.

Previranja u radničkom pokretu Hrvatske 1919. godine nisu ostala bez odjeka na ovom području. Sačuvano je više izvještaja kotarskog

predstojnika o sukobima u redovima zagorskih socijalista, kao i vrlo opširan izvještaj o konferenciji socijalista Varaždinske županije 20. VII 1919. na kojoj su se konačno podijelili na lijeve i desne.

Na socijalistički pokret na ovom području snažno su utjecale ideje oktobarske revolucije i revolucije u Maarskoj. O tome nam grafa Zemaljske vlade pruža brojne i zanimljive podatke. Mnogi dokumenti sadrže izvještaje o povratnicima iz ruskog zarobljeništva i izvještaje o njihovom saslušanju. U svojim iskazima oni daju zanimljive podatke o učesnicima u Jugoslavena u oktobarskoj revoluciji. Mnogi od njih kasnije su sudjelovali u revoluciji u Maarskoj. Jugoslavenska komunistička frakcija u Budimpešti izdala je više letaka i brošura, koji su se u velikom broju raspačavali u Bjelovarsko-križevačkoj i Varaždinskoj županiji. Mnogi od tih letaka i brošura sačuvani su u spisima Predsjedništva Zemaljske vlade. Posebnu pažnju zaslužuje kompletna dokumentacija, do sada neobrađena, o pobuni konjškog puka u Varaždinu 23. srpnja 1919. u kojoj su znatnog udjela imali i zagorski socijalisti. Treba istaknuti i brojne podatke o štrajkovima i pokretima rudara u zagorskim rudnicima, posebno u Ivancu, gdje je na čelu pokreta stajao Petar Pahi, zatim u Konjšćini, Ladanju Donjem, Golubovcu i dr. Sačuvano je vrlo mnogo materijala o skupštinskim i općinskim izborima 1920. godine, te o stanju radničkog pokreta na ovom području nakon proglašenja Obznane i Zakona o zaštiti države. Posebno treba istaknuti periodične izvještaje kotarskih predstojnika o važnijim događajima i političkim prilikama na području pojedinih kotara, posebno na području kotara Bjelovar, Varaždin i Koprivnica.

Grafa Zemaljske vlade potpuno je sređena i inventarizirana, a za sve spise, koji sadrže podatke za povijest radničkog pokreta i KPJ 1919—1923, napisana su opširna registra.

Među spisima Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, koja je bila vrhovna upravna vlast u razdoblju 1921—1924. godine i zapravo predstavljala prelazni oblik uprave od Zemaljske vlade na oblasti, ima relativno malo dokumenata s podacima o radničkom pokretu, jer je nakon proglašenja Obznane i Zakona o zaštiti države razvitak radničkog pokreta bio donekle usporen, a Komunistička partija prešla u ilegalnost. Uglavnom ima podataka o političkim prilikama i raspoloženju naroda uoči parlamentarnih izbora 1923, te o štrajkovima rudara, pokretima željezničara i si. Spisi su sređeni i inventarizirani, a grafa za povijest radničkog pokreta i KPJ do 1923. registirana.

Arhiv Varaždinske županije najstariji je i najbolje očuvani županijski arhiv u Hrvatskoj. Podaci o radničkom pokretu sačuvani su u seriji — Povjerljivi i prezidijalni spisi velikog župana. Najvećim dijelom je riječ o periodičnim izvještajima kotarskih oblasti o javnom redu i političkim prilikama na njihovu području, zatim o izvještajima u vezi s parlamentarnim i općinskim izborima, te o štrajkovima rudara 1921. godine u Konjšćini, Klenovcu, Golubovcu, Zlataru, Ivancu i dr. Ima i izvještaja o agrarnim nemirima, o pripremama pobune u Varaždinu 6. siječnja 1921. I o stanju radničkog pokreta u županiji. Veći dio povjerljivih spisa velikog župana su okružnice i uputstva Ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu o suzbijanju komunističke propagande, te okružnice u kojima se nalaze potraga ili nadzor nad osobama sumnjivim zbog komunističke

propagande. Me u spisima iz 1924. nalazimo podatke o pojaanoj djelatnosti komunista me u seljaštvom i radništvom i da je vo a rudara u Ivancu Petar Pahi nastavio »protudržavnu djelatnost« u rudniku Ivanec.

Gra a Varaždinske županije djelomi no je sre ena. Za sve spise, koji sadrže podatke za povijest radni kog pokreta i KPJ, napisana su opširna regesta.

U skladu s odredbama Vidovdanskog ustava i prema Zakonu o oblasnoj i sreskoj samoupravi iz godine 1922. itava je zemlja podijeljena na 33 oblasti, ali je ta podjela provedena tek 1924. godine. Tada je podru je Varaždinske županije s kotarima Križevci i azma Bjelovarsko-križeva ke županije ušlo u sastav Zagreba ke oblasti. I u fondu Zagreba ke oblasti, posebno me u povjerljivim i prezidijalnim spisima velikog župana, nalazimo podatke o privrednim, financijskim, kulturnim i socijalnim prilikama u pojedinim kotarima sjeverozapadne Hrvatske, okružnice s uputama za spre avanje komunisti ke propagande, potrage za pojedinim komunistima, podatke o hapšenju rudara u Konjš ini 1927. i dr.

Spisi Zagreba ke oblasti samo su djelomi no sre eni, a informativna pomagala, osim vodi a s vrlo sumarnim opisom sadržajne fizionomije fonda, nisu izra ena.

Iz toga razdoblja potje e i vrlo fragmentarno sa uvana gra a Povjereništva za Me imurje i akovec. Sa uvano je svega 3 kutije spisa, koji su potpuno nesre eni. Povjerenik za Me imurje bio je upravna vlast u ovom dijelu zemlje do kona nog rješenja pitanja organizacije uprave na tom podru ju, nakon prekida državnih veza s Ma arskom i prisajedinjenja Me imurja Kraljevini SHS. Najve i dio te gra e govori o suzbijanju proma arske propagande u Me imurju, te o organizaciji redarstvene službe na tom podru ju, ali se mogu prona i i neki podaci o radni kom pokretu u Me imurju. Npr. sa uvana je predstavka o materijalnom položaju op inskih inovnika u Me imurju, zatim izvještaj o hapšenju Anke Gržeti i dr.

U ve im oblastima, kao što je bila Zagreba ka oblast, bili su osnovani posebni okružni na elu s okružnim na elnikom kao pomo nim organom velikog župana. Iz razdoblja 1925—1927. sa uvano je 30 kutija spisa Okruga Varaždin. U tome fondu pažnju zaslužuju podaci o osobama koje se bave komunisti kom propagandom, izvještaji kotarskih oblasti o politiki prilikama na njihovu podru ju, te statisti ki podaci o našim povratnicima iz prekomorskih zemalja.

Za prou avanje radni kog pokreta i KPJ u razdoblju 1929—1941. prvorazrednu važnost imaju spisi Kraljevske banske uprave Savske banovine, odnosno Banske vlasti Banovine Hrvatske, posebno Odjeljka za državnu zaštitu, a od 1939. i Kabineta bana. Nešto spisa, koji se odnose na tu problematiku, može se na i i me u povjerljivim spisima Upravnog odjeljenja Savske banovine i Odjeljenja za obrt, trgovinu i industriju. Tu su u prvom redu izvještaji o gospodarskim, zdravstvenim, kulturnim, socijalnim i politiki prilikama u pojedinim kotarima, zatim materijali o parlamentarnim izborima 1935. i 1938, te op inskim izborima 1936, zatim izvještaji o skupštinama Hrvatskog radni kog saveza, Op eg radni kog saveza, Ujedinjenog radni kog saveza sindikata Jugoslavije (URSSJ) i dr., izvještaji o radni kim štrajkovima, proslavama 1. svibnja

i godišnjica oktobarske revolucije, mjese ni izvještaji o politici, stranama, odnosima i kretanju komunizma, te o djelovanju opozicije. Me u povjerljivim spisima Upravnog odjeljenja nalazi se ve i broj društvenih pravila, posebno pravila razli itih radni kih društava i sindikata.

Gra a Savske banovine i Banovine Hrvatske detaljno je sre ena i inventarizirana. Važniji dokumenti posebno su evidentirani. Djelomi no su sa uvane i pomo ne kancelarijske knjige (urudžbeni zapisnici i kazala), što znatno olakšava uvid u vrlo obimnu dokumentaciju.

Gra u sli nog sadržaja nalazimo i me u povjerljivim i strogo povjerljivim spisima Okružnog inspektorata u Varaždinu, koja potje e iz razdoblja 1929—1933. Sa uvano je svega 8 kutija spisa, koji su potpuno sre eni i detaljno popisani.

O borbi željezni ara za ostvarenje njihovih političkih i gospodarskih prava najiscrpniji podaci mogu se na i u gra i Direkcije jugoslavenskih željeznica u Zagrebu, dok se podaci o gotovo svim štrajkovima rudara u razdoblju 1919—1941. mogu na i me u povjerljivim spisima Rudarskog satništva u Zagrebu.

Manji dio gra e iz spomenutih fondova uva se u Institutu za historiju radni kog pokreta u Zagrebu. Rije je o 470 kutija spisa, koji su tematski grupirani u 29 grupa. Podatke o radni kom pokretu u sjeverozapadnoj Hrvatskoj možemo na i u ovim grupama:

- I Radni ke partije 1920-1941. (4 kutije);
- II Periodski izvještaji o kretanju komunizma 1921—1941. (8 kutija);
- III Sindikati 1919-1941. (9 kutija);
- V Pobune, štrajkovi, pokreti 1919—1941. (13 kutija);
- XVI Teror vladaju eg režima 1920-1941. (47 kutija);
- XVII Španski dobrovoljci 1937-1941. (5 kutija);
- XIX Komunisti pojedinci 1919—1941. (5 kutija);
- XX Robije i internacije 1939-1941. (5 kutija);
- XXI Politi ke situacije 1918-1941. (87 kutija).

Od fondova koji se uvaju u Historijskom arhivu u Varaždinu najzna ajniji je Arhiv grada Varaždina. Najviše podataka za povijest radni kog pokreta i KPJ do 1923. godine nalazimo u redarstvenim spisima. To su spisi Gradskog satništva, odnosno Gradske redarstvene oblasti u Varaždinu. Uz ostale zna ajne dokumente spomenut emo izvještaje upu ene gradona elniku o politici i kretanjima u gradu, o radni kim skupštinama, od kojih je zna ajna skupština radnika i seljaka održana u Varaždin Bregu u ožujku 1919, kojoj je prisustvovalo oko 300 osoba, i na kojoj se govornik Košmerl izjasnio za socijalisti ku republiku, zatim o revolucionarnoj situaciji u pojedinim kotarima, o op inskim izborima 1920, o radni kim sindikalnim organizacijama u Varaždinu 1921, o stanju komunizma u Varaždinu i si. Tu su i obavijesti ili okružnice viših organa vlasti o osnivanju Izvršnog komiteta za organiziranje štrajka željezni ara 1922. godine, o tajnim komunisti kim organizacijama u pojedinim tvor-

nicama, o ma arskim akcijama za podizanje ustanka u Varaždinu, o propagandi Nezavisne radni ke partije i si. Zanimljivi podaci za povijest radni kog pokreta mogu se na i i me u povjerljivim spisima Kotarske oblasti u Varaždinu i Op inskog poglavarstva u Vinici.

Od pravosudnih organa i ustanova najvažnija je gra a Državnog nadodvjetništva u Zagrebu, koja se uva u Arhivu Hrvatske. I u toj gradi ima vrijednih podataka, naro ito o štrajkovima, selja kim nemirima, radni koj štampi i si. Posebnu vrijednost imaju sa uvani primjerci zabranjenih radni kih, partijskih i sindikalnih novina, letaka i brošura. Odvojenu seriju ine procesi protiv istaknutih u esnika radni kog i komunisti kog pokreta. Sli nu dokumentaciju nalazimo i u gra i Sudbenog stola u Zagrebu i gra i Stola sedmorice, koja se uva dijelom u Arhivu Hrvatske, a dijelom u Historijskom arhivu Zagreb, te u fondu koji se u Arhivu Hrvatske uva pod nazivom Razni kazneno-politi ki spisi. Rije je o sudskim dosjeima izdvojenim iz fondova: Sudbeni stol Zagreb, Sudbeni stol Varaždin, Kotarski sud Pregrada i Kotarski sud Ivanec.

U Arhivu Instituta za historiju radni kog pokreta u Zagrebu uva se zbirka sudskih dokumenata. I to je gra a koja je izdvojena iz fondova: Stol sedmorice, Banski stol, Državno nadodvjetništvo, Državno odvjetništvo u Zagrebu i dr. U toj se gra i, tako er, može na i zanimljivih podataka i procesa protiv komunista i u esnika radni kog pokreta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Historijski arhiv u Bjelovaru uva fragmente arhiva Okružnog suda u Bjelovaru. To su dosjei komunista koji su bili su eni po Zakonu o zaštiti države. Gra a potje e iz vremena 1926—1936, a sadrži kaznene spise protiv Ive Marinkovi a, Nikole Pupavca i Ivana Lupreta.

Gra a nastala djelovanjem sindikalnih i drugih radni kih organizacija uva se u Institutu za historiju radni kog pokreta u Zagrebu. Podaci za povijest radni kog pokreta na podru ju sjeverozapadne Hrvatske mogu se na i u gra i ovih sindikata:

1. Savez metalških radnika Jugoslavije — u 30 kutija gra e, koja potje e iz razdoblja 1919—1940. sa uvani su raznovrsni primljeni i poslani spisi, mjese ni obra uni pojedinih podružnica, zapisnici sjednica oblasnog odbora, neke rezolucije, materijali za *Radni ke novine* i dr.

2. Savez živežarskih radnika Jugoslavije — Centrala u Zagrebu — gra a je sa uvana vrlo fragmentarno, a potje e iz razdoblja 1914—1940. Sadrži razne dopise, izvještaje podružnica o radu, kolektivne ugovore, npr. kolektivni ugovor Parnog mlina d. d. u Bjelovaru i podružnice Saveza živežarskih radnika Jugoslavije iz 1927. i dr.

3. Spisi Saveza kožarsko-prera iva kih radnika Jugoslavije raspore eni su u dvije serije: a) Centrala kožarsko-prera iva kih radnika Jugoslavije 1914—1918. i b) spisi Pokrajinskog odbora 1932-1939. Ukupno ima 21 kutija gra e. To su obra unske listine, zapisnici pojedinih sekcija, primljeni i poslani spisi, blagajni ki dopisi, izvještaji podružnica.

4. Savez rudara Jugoslavije — sa uvana je svega 1 kutija spisa iz razdoblja 1923—1940. godine. Uz ostalo, tu je zapisnik u vezi sa žalbom rudara ugljenokopa Križeva ko-kloštarskog udruženja protiv uprave rudnika iz 1937. godine, zapisnik o izborima radni kih povjerenika Krapinskog ugljenokopnog d. d. u Krapini iz 1928. godine, statistika rudarskih

radnika u Hrvatskoj, pritužbe rudara u Golubovcu zbog neisplaćenih plaća za studeni 1929, zapisnik prve sjednice Pododbora rudara u Varaždinu iz 1935, više kolektivnih ugovora i dr.

5. Savez privatnih namještenika Jugoslavije — spisi su raspoređeni u više serija: a) Centrala u Zagrebu 1922—1941, b) Federacija organizacije privatnih namještenika Jugoslavije, 1925—1937. i c) Savez hrvatskih privatnih namještenika Jugoslavije 1930—1944. Među spisima ovog Saveza nalazimo kolektivne ugovore, primljene i poslane spise, rezolucije, npr. rezoluciju prihvaćenu na javnom zboru u Varaždinu 1928, te izvještaj o izvanrednoj sjednici Odbora Podružnice u Bjelovaru 1926.

6. Ujedinjeni savez željezničara Jugoslavije — građa ovog fonda potječe iz razdoblja 1897—1945, a sačuvano je 10 kutija spisa, u kojima su sadržani zahtjevi željezničara za povišenje plaća i za povratak otpuštenih željezničara, koji su sudjelovali u štrajku 1920. godine, memorandum i zahtjevi željezničara iz 1921, razni primljeni i poslani spisi i dr.

7. Savez bankovnih, osiguravajućih, trgovačkih i industrijskih inovnika (SBOTI) — sačuvano je 77 kutija spisa iz razdoblja 1905—1941. U sadržajnom pogledu to su zapisnici sjednica, građa o štrajku 1919, iskazi organiziranih i neorganiziranih članova, pravila, pravilnici, korespondencija s podružnicama i si.

8. Ujedinjeni savez šiva ko-odjevnih radnika Jugoslavije — Podsavez Banovine Hrvatske — iz vremena 1920—1940. godine. Sačuvano je 32 kutije spisa. Od važnijih dokumenata treba spomenuti pravila, korespondenciju s podružnicama, zapisnike o izboru radničkih povjerenika, neke izvještaje, statistiku tarifno-štrajkaških akcija, statističke podatke o tekstilnim radnicima, kolektivne ugovore.

9. Savez brijunskih ko-vlasuljarskih pomoćnika Jugoslavije — Centralna uprava Zagreb — u 39 kutija spisa, koji potječu iz razdoblja 1924—1940, nalaze se popisi članova Saveza, obračunske liste pojedinih podružnica, posebno podružnice u Varaždinu, zapisnici odborskih sjednica pojedinih podružnica, pravila Podružnice u Bjelovaru, neki poslani i primljeni spisi.

10. Hrvatski radnički savez (HRS) — sačuvano je svega 10 kutija spisa iz razdoblja 1922—1945. s tim da nije sačuvana građa iz 1924—1925, 1927. i 1929—1934. godine. Spisi teku kontinuirano tek od 1935. godine. Od važnijih spisa treba spomenuti kolektivne ugovore, zapisnike s glavnih skupština, zapisnike o tarifnim pokretima, neke izvještaje, podatke o radničkim povjerenicima i dr.

11. Savez građevinskih radnika Jugoslavije — podružnica Zagreb — iz razdoblja 1919—1940. sačuvana je 41 kutija građe. Od važnijih spisa treba spomenuti statute, pravila, izvješća Glavne uprave o djelovanju, kolektivne ugovore, neke referate i rezolucije, te spiskove nezaposlenih u Bjelovaru i Varaždinu 1932. godine.

12. Savez industrijsko-zanatskih radnika Jugoslavije — Centrala u Zagrebu — sačuvano je 10 kutija spisa iz razdoblja 1937—1940. Uz ostale spise, u toj se građi nalaze mjesečni obračuni pojedinih podružnica, materijali osnivačke skupštine, zapisnici sjednica odbora, pravila pojedinih podružnica (uz ostale i podružnice u Bjelovaru) i izvještaji nekih podružnica o radu.

Gradu sli nog sadržaja nalazimo i u fondovima Saveza zadruga državnih službenika ZSOJ u Zagrebu (1925-1947. - 46 kut. i 14 sv.), Saveza grafi kih radnika (1838—1941. — 81 kut.), Op eg radni kog saveza Jugoslavije (1919—1940. — 1 kut.), Glavnog radni kog saveza Jugoslavije (1922—1925 — 1/5 kut.), Ujedinjenog saveza kafanarskih i gostioni arskih radnika i namještenika Jugoslavije (1920—1940, 1/2 kut.) i dr.

Na kraju, treba istaknuti da su spisi svih spomenutih saveza sre eni po principu provenijencije. Gra a je sa uvana vrlo fragmentarno. Izraeni su inventarni popisi za sve fondove sa sumarnim opisom sadržaja.

U Arhivu Instituta za historiju radni kog pokreta u Zagrebu uva se fond Radni ke komore, koji je sa svojih 836 kutija spisa jedan od najpotpunije sa uvanih fondova u ovom Arhivu. Dokumentacija potje e iz razdoblja 1922—1945. godine, a za razdoblje do 1941. ima 688 kutija gra e. Rije je o primljenim i poslanim spisima, zaklju nim ra unima, pravilnicima, statutima, spisima Okružnog ureda za osiguranje radnika u Varaždinu iz 1925, izborima za radni ke povjerenike, bira kim spiskovima OUZOR-a Krapina, akovec, Varaždin, iz 1927. godine i za Zelinu, Stubicu, akovec, Varaždin, Klanjec i Pregradu iz 1933, o gra i pojedinih povjereništava, izvještajima o seljenju i nezaposlenosti radnika i dr. Gra a je detaljno sre ena, a inventarni popis s opisom sadržajne fizionomije daje vrlo dobar uvid u sadržajnu fizionomiju vrlo zna ajne i zanimljive gra e Radni ke komore u Zagrebu.

Pojedina nih dokumenata ili svjedo anstava o radni kom pokretu u sjeverozapadnoj Hrvatskoj može se prona i i u rukopisnim ostavštinama, kao npr. u Rukopisnoj ostavštini Ive Politea i Gjura Šurmina, koje se uvaju u Arhivu Hrvatske ili u Rukopisnoj ostavštini Branka Resimi a, koja se uva u Institutu za historiju radni kog pokreta u Zagrebu.

Od arhivskih zbirki vrijedno je spomenuti zbirke letaka i plakata u Arhivu Hrvatske, Institutu za historiju radni kog pokreta i u Historijskom arhivu u Bjelovaru. Rije je uglavnom o partijskim lecima, zatim o lecima koje su izdali pojedini sindikati, te lecima i plakatima pojedinih gra anskih stranaka. Historijski arhiv u Bjelovaru posjeduje zbirku tjeralica i presuda partijskih radnika i u esnika NOP-a, te zbirku izjava politiki kih i javnih radnika o razvoju Komunisti ke partije u kotaru Bjelovar.

Ovim kratkim pregledom arhivskih izvora nisu obuhva eni svi fondovi i zbirke, u kojima bi se mogli na i podaci za povijest radni kog pokreta i KPJ u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, a niti je tim pregledom mogla biti obuhva ena sva povijesna problematika, koja se odražava u obimnoj i još uvijek nedovoljno istraženoj arhivskoj gra i. Jedino neposrednim uvidom u tu gra u i u nau noinformativna pomagala (registra, vodi e, inventare) može se dobiti potpunija slika o koli ini i vrijednosti toga arhivskog materijala.

Ljiljana Modri , Ana Feldman

Arhivska gra a o NOB-u na podru ju sjeverozapadne Hrvatske

Zadatak je ove informacije dati pregled sa uvane arhivske i druge grade zna ajne kao izvor za povijest NOB-a i socijalisti ke revolucije na podru ju sjeverozapadne Hrvatske.

Najve i dio sa uvane arhivske gra e nastale radom Komunisti ke partije Hrvatske, narodnooslobodila kih odbora i ostalih organizacija narodnooslobodila kog pokreta nalazi se u Arhivu IHRPH. Ta je gra a u cijelosti sre ena i pristupa na znanstvenom istraživanju. Izra ena su informativna pomagala: vodi , sumarni inventari i regista.

U Fondu Centralnog komiteta KPH (1941—1945) nalazi se oko 250 dokumenata koji govore o sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

To su zapisnici sa sastanaka Centralnog komiteta KPH na kojima se raspravljalo o vojnoj i politi koj situaciji na podru ju sjeverne Hrvatske; izvještaji instruktora Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku koji, uz ostalo, sadrže podatke: o vojnim akcijama jedinica NOV na podru ju sjeverozapadne Hrvatske, o politi koj situaciji na podru jima okružnih komiteta KPH za Zagreb, Krapinu, Varaždin, Bjelovar i Moslavinu; o održavanju pojedinih okružnih partijskih savjetovanja i partijskog savjetovanja za sjevernu Hrvatsku (17—19. II 1944. god.); o stanju u logorima Lepoglava i Koprivnica; o organiziranju prebacivanja rodoljuba iz okupiranih gradova u jedinice NOV, o vezama sa simpatizerima NOB-a u neprijateljskoj vojsci i uspostavljanju veza s KP Ma arske; o formiranju Oblasnog NOO za Zagreba ku oblast (po . 1944); o radu odbora Narodne pomo i, o poteško ama propagandnog rada; o pripremama za osnivanje JNOF-a i dr. Osim tih izvještaja, u fondu CK KPH nalaze se i mjese ni izvještaji Povjerenstva CK KPH, Oblasnog komiteta KPH za Zagreba ku oblast, Mjesnog komiteta KPH za Zagreb i okružnih komiteta KPH za: Zagreb, Krapinu, azmu, Varaždin i Bjelovar; Štaba II operative zone koji je proširio vojne operacije sa Zumberka i na podru ju Kalnika. Ti izvještaji sadrže podatke i o vojnim operacijama jedinica NOV, o formiranju pojedinih brigada, bataljona i partijskih elija, o radu agitpropa i obavještajne službe NOV; zatim izvještaje Zagorskog,

Kalni kog i Moslava kog NOP odreda, te dnevne i 15-dnevne izvještaje Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske o vojnim akcijama na području sjeverozapadne Hrvatske.

Fond Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku (1941—1944) sadrži, uglavnom, iste dokumente koji su navedeni u fondu CK KPH, jer su se ti izvještaji istodobno slali Centralnom komitetu KPH i Povjerenstvu CK KPH za sjevernu Hrvatsku.

Fond Oblasnog komiteta KPH za Zagrebačku oblast (1943—1945) sadrži mjesečne izvještaje okružnih komiteta KPH za: Zagreb, Krapinu, azmu, Varaždin i Bjelovar, Štaba II operativne zone, Zagorskog NO PO, Zapadne grupe NOPO, 2. moslavačke brigade, okružnice i upute Centralnog komiteta i Povjerenstva CK KPH za sjevernu Hrvatsku za daljnji rad Oblasnog komiteta.

Zatim su tu još fondovi: Mjesnog komiteta KPH za Zagreb (1941—1945), okružnih komiteta KPH za Zagreb (1942-1945), Bjelovar (1943-1945), Varaždin (1942-1945), azmu (1942-1945) i Krapinu (1942-1945).

Fond Oblasnog komiteta SKOJ-a za Zagrebačku oblast (1943—1945) sadrži mjesečne izvještaje i izvještaje o rezultatima takmičenja okružnih komiteta SKOJ-a za Zagreb, Krapinu, Bjelovar, Varaždin i azmu i pripadnih komiteta SKOJ-a 33. divizije NOVJ, brigade »Pavleka Miškine«, »Matije Gupca«, »Nikole Demonje«, 1. zagorske brigade i Udarne brigade »Braće Radi«.

Fondovi okružnih komiteta SKOJ-a za Zagreb (1943—1945), Varaždin (1944-1945), Bjelovar (1944), Krapinu (1943-1945) i azmu (1943—1945) sadrže izvještaje kotarskih komiteta SKOJ-a, materijale Okružne konferencije SKOJ-a za Krapinu održane — 1945. i II okružnog savjetovanja SKOJ-a za Moslavinu održanog 5. III 1944.

Fond ZAVNOH-a (1943—1945) sadrži nekoliko mjesečnih izvještaja Oblasnog NOO-a za Zagrebačku oblast, okružnih NOO-a za Krapinu, Varaždin, Moslavinu i Bjelovar o politici u situaciji na području pojedinih okruga, o radu pojedinih okružnih i kotarskih NOO-a; o formiranju ONOO za Krapinu u kolovozu 1943. god.; o oblasnoj konferenciji za Zagrebačku oblast održanoj 14. i 15. V 1944. na kojoj je izabran Izvršni odbor od 22 člana i plenum Oblasnog NOO-a za Zagrebačku oblast i si.

Fond Oblasnog NOO-a za Zagrebačku oblast (1943—1945) sadrži mjesečne izvještaje okružnih NOO-a za Zagreb, Krapinu, Varaždin, Bjelovar i Moslavinu.

Fondovi Okružnih NOO-a za Zagreb (1943-1945), Krapinu (1943-1945), Varaždin (1944-1945), Bjelovar (1943-1945) i Moslavinu (1943-1945) sadrže izvještaje kotarskih, mjesnih i općinskih NOO-a s njihovog područja.

Velik dio sačuvane arhivske građe odnosi se na fondove nastale radom partizanskih jedinica i vojnopozadinskih organa na području sjeverozapadne Hrvatske.

U Arhivu IHRPH nalaze se dijelovi ovih fondova: Štab X korpusa (1943-1945), 13. udarna brigada »Rade Končar« (1942-1943). Štab 32.

divizije (1943—1945) s brigadama »Bra a Radi « (1943—1945), »Matija Gubec« (1944-1945) i 1. zagorska brigada (1944-1945). Štab 33. divizije (1944-1945) s 1. (1943) i 2. moslava kom brigadom (1943-1944), i Štab II operativne zone (1942—1944).

Pretežni dio sa uvane arhivske grade nastale radom partizanskih jedinica i vojnopozadinskih organa nalazi se u Vojnoistorijskom institutu JNA u Beogradu, koji je i objavio velik broj tih dokumenata u »Zborniku dokumenata i podataka o NOR-u«.

U Historijskom arhivu Bjelovar uvaju se dijelovi fondova Okružnog komiteta KPH za Bjelovar, kotarskih komiteta KPH: Garešnica, Bjelovar, Sv. Ivan Zabno i ur evac; Oblasnog NOO-a za Zagreba ku oblast, Okružnog NOO-a za Moslavinu, kotarskih NOO-a: azma, Zabno, Križevci i Garešnica; okružnih odbora JNOF azma i Bjelovar, kotarskih odbora JNOF Sv. Ivan Zabno, Bjelovar i Garešnica; štabova Bjelovarskog i Bilogorskog NOP odreda, te Komande bjelovarskog, moslava kog i kalni kog podru ja.

Potpuno je sa uvan fond — Glavni odbor zbjega Zagreba ke oblasti, »Štab brigade izbjeglica«, koji sadrži podatke o radu i djelovanju Glavnog odbora, koji je osnovan sa zadatkom da organizira zbjeg ugroženog naroda s ratnog podru ja u Vojvodinu i Ma arsku. Iz Zagreba ke oblasti prebano je 4229 osoba.

Arhivska zbirka NOR-a u Historijskom arhivu Varaždin sadrži svega 75 dokumenata.

Za izu avanje NOR-a i socijalisti ke revolucije zna ajna je arhivska gra a iz fonda Zemaljske komisije za utvr ivanje zlo ina okupatora i njihovih pomaga a koji se nalazi u Arhivu Hrvatske, a sadrži podatke 0 ratnim štetama, ratnim žrtvama i ratnim zlo incima na podru ju cijele Hrvatske, a u HA Bjelovar nalazi se arhivska gra a fondova: Okružna komisija za utvr ivanje zlo ina okupatora i njihovih pomaga a Bjelovar 1 Gradska komisija za utvr ivanje zlo ina okupatora i njihovih pomaga a Bjelovar.

Arhivska gra a nastala radom organa vlasti tzv. NDH nalazi se tako er u nekoliko historijskih arhiva. U Arhivu IHRPH nalaze se fragmentarno sa uvani fondovi: Velike župe Bilogora (1944—1945), s naredbom za popis i prekrštavanje pravoslavnog stanovništva, naredbom 0 ograni enom kretanju, izvještajima o partizanskim akcijama, naredbom za potrage za komunistima i si.; zatim Velike župe Prigorje (1941—1942) 1 Zagorje (1942-1943); Kotarske oblasti Bjelovar (1941. i 1945), azma (1941, 1942. i 1944); ur evac (1941. i 1943), Dugo Selo (1944), Donja Stubica (1944), Garešnica (1941. i 1942), Sv. Ivan Zelina (1944), Ivanec (1941-1943), Klanjec (1943), Koprivnica (1942. i 1943), Krapina (1941. i 1943), Križevci (1941-1944), Ludbreg (1942-1943); Varaždin (1941), Zagreb (1941-1944).

Gradska poglavarstva: Bjelovar (1942—1945), Koprivnica (1944), Križevci (1941, 1943, 1944), Varaždin (1941) i Zagreb (1941-1944). Op- inska poglavarstva: Bjelovar (1941. i 1943), azma (1941. i 1942), Varaždin (1941-1943), Zlatar (1944), Marija Bistrica (1944-1945), Lobar (1941), urmanec (1943) i Oroslavje (1941—1942); Sabirni logor Lobar grad (1942), Jasenovac (1941-1942).

Župske i gradske redarstvene oblasti: Bjelovar (1942—1944), Varaždin (1943) i Zagreb (1944); Pokretni prijeki sudovi Bjelovar (1941) i Zagreb (1942-1943).

Redarstveno ravnateljstvo Zagreb (1941—1945); Predsjedništvo Gradskog redarstva Varaždin (1941); Ustaški stožer Prigorje (1941—1942); Ustaški stožer za grad Zagreb (1941—1942); Ustaški logor azma (1942. i 1944) i Zagreb I (1942. i 1944), zatim Prva pješadijska divizija (Bjelovar 1942—1944); Zapovjedništvo konjaničke pukovnije Zagreb (1942), Zapovjedništvo operativnog odsjeka Kalnik—Bilogora—Koprivnica (1943); Mjesno zapovjedništvo Varaždin (1942—1944) i Zapovjedništvo posade Ludbreg (1943).

U Arhivu Hrvatske uvaju se tajni spisi fonda Velika župa Zagorje (1941—1945). To su izvještaji župskih redarstvenih oblasti: Bjelovar i Varaždin; kotarskih oblasti: Klanjec, Križevci, Varaždin, Ivanec, Krupina, Novi Marof, Sv. Ivan Zelina i oružni kog krilnog zapovjedništva Varaždin koji govore o kretanjima i akcijama partizana, te o politici u situaciji na području pojedinih kotara.

Zatim tajni spisi fonda »Ministarstva rudarstva i šumarstva 1941—1945« u kojem su izvještaji o stanju u pojedinim rudnicima, npr. u rudnicima Ivanec, Radoboj, Mišulinovac, Stari Golubovec i dr.

U Historijskom arhivu Bjelovar nalaze se fondovi: Velika župa Bilogora, Kotarska oblast Bjelovar i Gradsko poglavarstvo Bjelovar koji sadrže podatke o progonima Srba, Židova i naprednih ljudi, zatim izvještaje o ekonomskoj i politici u situaciji za vrijeme okupacije, te o partizanskim akcijama na području kotara Bjelovar odnosno Velike župe Bilogora, koja osim bjelovarskog obuhvaća i kotare: križeva ki, koprivni ki, ur eva ki i garešni ki.

Osim toga, u tom Arhivu nalazi se fond: Zavod za kolonizaciju — pokretni ured Bjelovar. Taj Zavod osnovan je 1941. u Zagrebu, a imao je svoje pokretne urede, npr. u Bjelovaru, čiji je zadatak bio da preuzme sva seljaka gospodarstva osoba prisilno iseljenih sa područja kotara Bjelovar.

Važan su dopunski izvor navedenoj arhivskoj građi i sje anja u esnika NOR-a i socijalističke revolucije kojih u Arhivu IHRPH ima oko 2500, a oko 400 odnose se na područje sjeverozapadne Hrvatske. Najveći broj tih sje anja govori o radu KP u Zagrebu, odnosno pojedinim rajonskim komitetima KP, partijskih organizacija u tvornicama, na fakultetima, školama, kazalištu kao i o radu MK KPH za Zagreb. Tu su podaci o formiranju NOO-a 1941. u Zagrebu, o radu ilegalnih štamparija i ilegalne partizanske bolnice na Perjavici u Zagrebu, o diverzantskim akcijama u Zagrebu i o policijskom teroru, hapšenjima i masovnom ubijanju naprednih ljudi u Zagrebu.

Zatim su tu sje anja o formiranju prvih NOO-a na pojedinim područjima sjeverozapadne Hrvatske, o radu i organizacionom razvitku KP, o formiranju i radu skojevskih i ostalih antifašističkih organizacija, pružanju otpora okupatoru, o prebacivanju ljudi i materijala s okupiranog na oslobođeni teritorij, o prikupljanju pomoći i za borbu NOV, te o formiranju pojedinih partizanskih odreda i njihovim borbenim akcijama.

Sje anja su sre ena prema davaocima sje anja, a radi lakšeg korištenja izra eno je predmetno i geografsko kazalo.

U Historijskom arhivu Bjelovar nalazi se zbirka izjava vojnih i političkih radnika o razvoju NOB-a i KP na području Bjelovara.

Kao izvor za povijest NOR-a i socijalističke revolucije, svakako treba spomenuti partizansku štampu koja se, osim u Arhivu IHRPH, nalazi i u Muzeju revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu, Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, Arhivu Hrvatske i drugim arhivima, te u Vojnoistorijskom institutu JNA u Beogradu u kojem je izdanju objavljena »Bibliografija izdanja NOR 1941—1945«.

Antun Mileti

Severozapadna Hrvatska 1941—1944. u svetlosti nemačke arhivske građe

Organizacija, mere i dejstva nemačke okupacione uprave i snaga

Problem mera nemačke okupacione uprave, njenih oružanih snaga i policije protiv NOP-a na teritoriji tzv. NDH, kao tvorevine fašističkih sila s formalnom nezavisnošću i dela nemačkog okupacionog sistema u okupiranoj Jugoslaviji, zasad još nije moguće celovito izložiti na osnovu dostupne arhivske građe, objavljenih radova i knjiga. Složenost tog problema još je povećana ograničenošću na rejon severozapadne Hrvatske, kao manjeg dela celovitog nemačkog okupacionog sistema na teritoriji NDH, i ograničenošću prostora za ovo saopštenje.

U tom smislu bi se reči samo o nekim manje poznatim ili nepoznatim problemima organizacije, mera i dejstava nemačke okupacione uprave i njenih snaga protiv NOP-a. Sve te vojno-političke mere okupatora, sa nizom promena u toku 1941—1945. na nemačkom okupacionom području tzv. NDH, mogu se uglavnom vremenski podeliti na dva perioda:

a) ustaška vlast pod kontrolom nemačke okupacione uprave od aprila 1941. do aprila 1943. godine;

b) potpuna organizacija nemačke okupacione uprave sa upravnim aparatom i policijskim snagama, uključujući u taj sistem i ustašku vlast i snage, od aprila 1943. do kraja 1945. godine.

Za oba ta perioda karakteristično je da su od prvih dana fašističke agresije, aprila 1941. godine, pa do maja 1945. na teritoriji NDH bile snage Wehrmachta i da je taj deo teritorije Jugoslavije bilo nemačko operativno područje za borbu protiv snaga NOV i POJ.

U tom prvom periodu, za celokupnu nemačku upravu i mere koje je preduzimala od 14. aprila 1941. godine bio je nadležan general-major (od 1. novembra 1942. generalleutnant) Edmund von Glaise-Horstenau. Njegova komanda nosila je naziv: Der Deutsche General in Agram, a od 1. novembra 1942. godine: Der Deutsche Bevollmächtigen General in Kroatien. Druga ličnost bio je Siegfried Kasche, sa funkcijom nemačkog poslanika na teritoriji NDH, čija je institucija poela sa radom 20. aprila 1941. godine.¹ I treća je ličnost toga perioda, od 28. oktobra 1942, bio

¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), tom XII, knj. 1, str. 46 i 76; Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1971, str. 253—268.

Rudolf Lüthers, komanduju i general-major — Der Befehlshaber der Deutschen Truppen in Kroatien.²

Sem njih i njihovog brojnog ljudstva postojale su u tom periodu i delovale službe Ast (Abwehrstelle) — Zagreb, Sicherheitdienst, Geheime Feldpolizei, Transportkommandantur, Feldkommandantur 725 Zagreb, zatim brojne li nosti i stru njaci iza kojih su stajali celi štabovi, tj. razne organizacije i institucije Tre eg Reicha. Od operativnih snaga na teritoriji NDH nalazila se od maja 1941. godine 718. pešadijska divizija iji su delovi uglavnom bili u Bosni, a snage oko jednog bataljona u Zagrebu i okolini. Pod komandom te divizije bili su:

— Landeschützenbataillon 823, 923. i 925. (delovi su obezbe ivali prugu Zagreb^Oku ani);

— Folksdoj erski bataljon 738. i 750. i jedna baterija. Ukupno je divizija s pridodatim jedinicama, od marta do 1. novembra 1942. godine, imala oko 9479 vojnika. Sve te snage u vojnom pogledu bile su pot injene komandi — Kommandierender General und Befehlshaber in Serbien na elu s generalom artiljerije Paulom Baderom, a on komandi Wehrmacht-befehlhaber im Südosten.³

Taj sistem organizacije komandovanja na jugoslovenskom ratištu ostao je sve do potkraj 1942. godine. Me utim, neprestani porast snaga NOV i POJ i njihova sve ve a aktivnost prisilili su Vrhovnu komandu Wehrmachta da potkraj 1942. godine menja sistem komandovanja. U jeku nema kih priprema za zimske operacije 1942/1943. protiv snaga NÖV i POJ (IV neprijateljska ofanziva), jugoslovensko ratište podeljeno je na dva dela. Teritorija NDH izdvojena je iz nadležnosti Baderove komande i na njoj formiran Štab komandanta nema kih trupa u NDH sa Lüthersom na elu. Snage pod njegovom komandom 1. novembra 1942. godine bile su: 718. pešadijska divizija sa 7505 vojnika; tri Landeschützenbataillona, sa ukupno 1974 vojnika; ustaško-domobranske snage sa oko 152.000 vojnika; 369. legionarska divizija sa 10.171 vojnika; 187. rezervna divizija sa 11.408 vojnika.

Ukupno je pod Lüthersovom komandom na teritoriji NDH bilo 183.058 vojnika.⁴

Tada se na podru ju severozapadne Hrvatske, posle aprilskog rata 1941. godine, prvi put razmešta ve a nema ka jedinica. Re je o 187. rezervnoj pešadijskoj diviziji iji su prvi delovi s komandantom general-leutnantom Josefom von Braunerom Heudringenom 31. oktobra 1942. pristigli u Zagreb. Ostale snage divizije bile su raspore ene ovako: 462. puk i 1. bataljon 135. puka u Bjelovaru, od 3. novembra 1942. godine; 1. bataljon 486. puka u Koprivnici, od 4. novembra 1942. godine; 2. bataljon 482. puka u Bjelovaru, od 6. novembra 1942. godine; 462. rezervna eta (lova ka) i 462. rezervna protivoklopna eta, od 9. decembra u Bjelovaru.

² Antun Mileti , Prilog prou avanju nema kog sistema komandovanja i okupacionih snaga na jugoslovenskom ratištu u 1942. godini. *Vojnoistorijski glasnik*, br. 1, 1974, str. 189-209.

³ Isto.

⁴ Isto.

Ostale snage bile su uglavnom raspoređene u Zagrebu i Petrinji, a pri dolasku divizija je bila samo delimično popunjena. U novembru 1942. godine imala je svega 2594 vojnika, 20. februara 1943. godine 11.408, a 20. maja 1943. 12.938 vojnika.⁵ Te su snage odmah pristupile izgradnji otpornih objekata za odbranu Zagreba, železnih pruga i ostalih komunikacija, od napada i ugrožavanja saobraćaja od jedinica NOV i POJ u severozapadnoj Hrvatskoj. Pripadnici te divizije u tom su regionu u vojsci obučavali tamošnje »folksdojere« za borbu protiv partizana. U periodu operacije »Weiss« (IV neprijateljska ofanziva) snage te divizije naročito su bile aktivne u borbi protiv partizanskih jedinica u rejonu severno od Save, u obezbeđenju glavne železničke pruge Zagreb—Slav. Brod i naftonosnog područja Kutina—Gojilo. Jedna udarna grupa 187. rezervne divizije u estvovala je, od 20. januara 1943. i u pomenutoj operaciji.⁶ Snage 187. rezervne divizije zatim su, od 20. marta 1943, preduzele operaciju »Braun«, u kojoj su učestvovali i ustaško-domobranske snage iz Podravske Slatine, Daruvara, Pakraca, Okučina, Nove Gradiške i Slav. Požege, protiv 4. (slavonske) divizije NOVJ. Žestoke borbe u Slavoniji vođene su do 31. marta 1943, ali je divizija veštanim manevrima i odlučnim protivdejtstvima osujetila sve napade.⁷ Odmah posle operacije »Braun« u Slavoniji, poela je 3. aprila 1943. godine operacija »Virovitica« u kojoj su učestvovali dva bataljona 187. rez. divizije. Tada je rejon između Rasinje i Rasinja »pročišćen« bez dodira sa snagama NOV i POJ, te je operacija 5. aprila 1943. prekinuta.⁸

Komandant nemačkih trupa u NDH svojim je naredjenjem preneo celokupnu izvršnu vlast u rejonu severno od Save na komandanta 187. rezervne divizije. Na osnovu toga je komandant Brauner prema stanovništvu severozapadne Hrvatske i Slavonije naredio primenu najrigoroznijih mera, i to:

a) Muško stanovništvo od 15—50 godina u nepouzdanim područjima treba prikupiti u sabirne logore. Predviđeno je otpremanje u Nemačku.

b) Partizani i oni za koje se sumnja da su partizani, kao i civili u njihovim skrovištima se pronalaze oružje i municija, imaju se odmah bez formalnog saslušavanja streljati, odnosno obesiti, a njihove kuće spaliti.

c) Komande mesta (nemačka ili istohrvatska u garnizonima Hrvatske) mogu ustanoviti policijski aparat za svo stanovništvo.

d) Pri svakom suprotstavljanju nemačkim naredjenjima ima se bezobzirno i široko upotrebiti vatreno oružje.

⁵ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje: AVII), Nacionalni arhiv Vašington (dalje: NAV), T-315, rolna (dalje: r.), 1553, snimak (dalje: s.) 2-158: Ratni dnevnik operativnog odeljenja 187. rezervne divizije od 1. XI 1942. do 3. VI 1943. godine.

⁶ Prema naredjenju komandanta nemačkih trupa u NDH od 9. I 1943. Udarne grupa 187. rez. divizije (1. ojačani grenadirski puk) pod komandom pukovnika Kinzelbacha za operaciju »Weiss« potčinjena je 369. pešadijskoj diviziji (AVII, NAV—T—315, r. 1553, s. 2-158).

⁷ Zbornik, tom V, knj. 13, dok. br. 67, 71, 72, 75, 154, 156, 158, 159, 164 i 165, knj. 14, str. 50 i 144; *Mate Jerković*, Borba u Slavoniji za vreme IV neprijateljske ofanzive, VII, Beograd 1951.

⁸ AVII, NAV—T—315, r. 1554, s. 124-35.

e) Organe hrvatske države, čija saradnja ne bude dovoljna, uhapsiti zbog sabotaze.«⁹

Drugi period, ili potpuna reorganizacija nemačke okupacione uprave, po inje Hitlerovim naredjenjem od 10. marta 1943. godine. Njime je cela teritorija NDH i dalje ostala nemački operativno područje, s tim da se na njoj organizuje nemačka policijska uprava. U tom naredjenju, uz ostalo, piše:

»1.) Operacijom »Weiss« obuhvaćene oblasti i u vezi sa tim oblasni delovi hrvatske države, koji su proglašeni za operativna područja, ostaju do daljnjeg nemački operativno područje.

2.) Rajhsfirer SS angažuje policiju na teritoriji koju su osvojile nemačke jedinice i stavlja je pod komandu svoga opunomoćenika sa zadatkom da oslobode oblasti konačno obezbedi i umiri. Lokalne snage se u tom smislu mogu koristiti.

3.) Razgraničene prostorije na kojima je, unutar operativne zone, dejstvovati organi rajhsfirera SS, određuje komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj vode i radi na tome da grozovnih jedinica što je moguće brže bude oslobođeno za druge zadatke.

4.) 'Opunomoćenik rajhsfirera SS pri komandantu nemačkih trupa u Hrvatskoj' dobija direktive za svoj rad u vezi sa tim da se 2. isključivo od rajhsfirera SS.«¹⁰

U tom smislu, a shodno Hitlerovom naredjenju od 12. marta 1943. godine, postavljen je u NDH opunomoćenik rajhsfirera SS u Zagrebu SS-brigadenfirer general-major policije Konstantin Kammerhofer. On je 21. aprila 1943. godine saopštio Paveliću da će radi sprovođenja svojih zadataka formirati nemačku policijsku organizaciju od nemačkih, folksdojerskih i ustaško-domobranskih snaga. Prema dogovoru von Horstenaua i Pavelića, 24. aprila 1943. godine, ljudstvo tih formacija polagalo je ovu zakletvu:

»Kunem se bogom, svemogu im, sveznaju im i svim, što mi je na ovom svetu dragoceno i sveto, da ću u vrhovnom komandantu Wehrmachta, Adolfu Hitleru i poglavniku Hrvatske biti nesalomljivo veran i svim pretpostavljenim koje oni odrede bezuslovno biti poslušan do smrti.«¹¹

Nakon toga je na teritoriji NDH formirano pet policijskih oblasti, 18 policijskih okruga (kapetanija), i u njima 110 kotarskih žandarmerijskih komandi i 450 žandarmerijskih stanica. U daljem razvoju, žandarmerija je u 1944. preimenovana u zaštitnu policiju (Schutzpolizei), tj. formirani su dobrovoljaci policijski bataljoni. Najpre je formiran Štab policijskog puka sa 10 bataljona, a zatim su svrstani u pet policijskih pukova. U svakom bataljonu bilo je po četiri eta, a svaka eta je imala ovakav sastav: 2 nemačka oficira i 10 podoficira, dok je ostalo ljudstvo u eta (3 oficira i 135 vojnika) bilo iz redova folksdojerskih, ustaških i domobranskih — tzv. dobrovoljci.

⁹ AVII, NOV—T—315, r. 2271, s. 396-7.

¹⁰ AVII, NAV-T-77, r. 788, s. 5517499.

¹¹ AVII, Na, reg. br. 18/2, k. 40-A; reg. br. 24/3, k. 27-B.

Petoj policijskoj oblasti pripadalo je područje Zagreb—Karlovac—Ogulin—Varaždin—Bjelovar. Na području severozapadne Hrvatske ona je imala dve žandarmerijske kapetanije u Varaždinu i Bjelovaru i kotarske žandarmerijske komande u Koprivnici, Križevcima, Kutini, Dugom Selu i Krapini, dok je u svim veim mestima imala žandarmerijske stanice.¹² Delatnost svih tih žandarmerijskih ustanova bila je borba protiv partizana, držanje u pokornosti mesnog stanovništva, obezbeenje komunikacijskih pravaca i eksploatacija ekonomskih dobara. Me utim, u estale diverzije na komunikacijama, napade na uporišta i njihovo zauzimanje od jedinica NOV i POJ, te nema ke formacije nisu mogle spre iti, ve samo konstatovati u svojim redovnim izveštajima višim komandama. Nije pomoglo ni uzimanje 27 talaca 26. avgusta 1943. u okolini Bjelovara. Uporišta azmu, Ludbreg, ur enovac, Koprivnicu i niz drugih zauzele su snage NOV i POJ.¹³ Od niza racija i pretresa u kapetaniji Bjelovar, jedna od najve ih sprovedena je od 21. do 24. oktobra 1943. godine, i tom prilikom uhapšeno je 85 osumnji enih muškaraca i 18 žena — simpatizera i pomaga a NOP-a.¹⁴

Potpuna slika aktivnosti NOV i POJ u severozapadnoj Hrvatskoj bi se mogla sagledati, kad bi se mogli potpuno nabrojati doga aji o kojima su izveštavali kotarske žandarmerijske komande i njihova uporišta. Na osnovu njihovih izveštaja o aktivnosti NOV i POJ komandanti pot injenih jedinica 187. rezervne divizije u svojim izveštajima konstatuju da partizanima i naoružanje ne zadaje nikakvih briga. To proizlazi iz jednog letka u kome se poziva narod severozapadne Hrvatske da stupi u redove NOV i POJ. U njemu, uz ostalo, piše: »[...] Ne smijemo dozvoliti da jedan borac nosi 2 ili 3 puške [...].«¹⁵

U estale diverzije i prepadi na železni ke stanice na pruzi Zagreb—Sunja, Varaždin—Zagreb i Varaždin—Koprivnica i napadi na vozove na tim prugama, komandant 187. rez. divizije sa svojim snagama nije mogao spre iti. To je mislio rešiti raspisivanjem nagrade od 10.000 kuna za hvatanje diverzantskih partizanskih grupa koje vrše sabotaže na prugama. Uz to, u tom raspisu piše: »[...] Onim vojnicima koji postavljanjem zaseda omogu e da se uhvati diverzantska grupa ili koji otkriju njihovo boravište, tako da se mogu pohvatati ili uništiti njihovi u esnici, daje se specijalno odsustvo od 14 dana [...].«¹⁶

Me utim, ni to ni Hitlerovo proglašenje teritorije NDH operacijskim područjem za borbu protiv partizana, u kom cilju je formiran Štab za suzbijanje bandi (Bandenbekämpfungsstab), ni Hitlerovo nare enje o jedinstvenoj akciji protiv komunisti ke opasnosti na Jugoistoku, odredivši za tu akciju Hermanna Neubachera, nisu pomogli da se spre i naglo ja anje i porast snaga NOVJ.¹⁷

¹² AVII, NAV—T—77, r. 788, s. 5517478-89 i 5517500-1; T-501, r. 268, s. 39-40; H. J. Neufeldt, I. Huck, G. Tessin: Zur Geschichte der Ordnungspolizei 1936-1945, als Manuskript gedruckt, Koblenz, 1957, Teil Georg Tessin, Str. 73-76.

¹³ AVII, Prag 5, s. 228.

¹⁴ AVII, Prag 5, s. 83.

¹⁵ is ; i» Avil, NAV—T—315, r. 1554, s. 178-82 i 485; Prag 2, s. 613; Prag 4, s. 148-9 i 167-8; Prag 5, s. 28, 30, 35, 93, 192-3 i 257.

¹⁷ AVII, NAV—T—175, r. 81, s. 2601647; r. 140, s. 2667692.

I Vrhovna komanda Wehrmachta od avgusta 1943. godine, naročito nakon kapitulacije fašističke Italije i povećane opasnosti za eventualnu invaziju Saveznika na obalu Jadrana, promjenom sistema komandovanja i grupisanja snaga na Balkanu nije mogla sprečiti narastanje snaga NOVJ i zauzimanje velike slobodne teritorije na kojoj su delovali organi narodne vlasti. To više nije mogla sprečiti ni nemačka komanda 2. oklopne armije — sastava 15. i 21. brdskog, 5. SS-brdskog i 69. rezervnog armijskog korpusa, a neko vreme i delova 3. SS-oklopnog korpusa — rasporedom svojih jedinica na teritoriji NDH. Područje severozapadne Hrvatske bilo je od tada pod komandom 69. rezervnog armijskog korpusa.¹⁸

Isto tako ni novoformirane feldkomande — 605 u Slav. Brodu, 1033 u Karlovcu, 1037 u Splitu i 1038 u Bjelovaru — nisu poboljšale nemačku okupacionu upravu u tzv. NDH, niti su njihove mere pokorile stanovništvo gradova i njihove bliže okoline.

U Bjelovaru je, pre dolaska Feldkomande 1038, dejstvovala Komanda mesta 11/223 koja je 12. decembra 1943. godine potčinjena Feldkomandi 725 u Zagrebu. Feldkomanda 1038 Bjelovar sa svojim aparatom i snagama primenjivala je teror protiv simpatizera i pomagača NOP-a i preduzimala akcije protiv partizana u rejonu te Feldkomande. Feldkomandant je u tom rejonu u 1944. godini ujedno bio komandant zone sigurnosti u rejonu Bjelovara. U jednom od svojih izveštaja konstatuje da prikupljanje letine ne ide baš najbolje i da su železničke pruge Križevci—Bjelovar i Križevci—Dugo Selo tako reći u stalnom prekidu zbog partizanskih diverzija.¹⁹ Na početku 1944. godine i u toku njene prve polovine, pod komandom 69. rezervnog korpusa izvedeno je nekoliko zamašnih operacija protiv snaga NOVJ u severozapadnoj Hrvatskoj i graničnoj Slavoniji. Cilj prve operacije »Canne« bilo je očišćenje rejona Zagreb—Sisak—Bjelovar od snaga NOVJ, radi toga da se prikupne snage u severozapadnoj Hrvatskoj i Međimurju, za upad i okupaciju Maarske s delom snaga iz okupirane Jugoslavije. Uzgredan zadatak jedinicama Wehrmachta, koje su se prikupljale u tom rejonu, bio je da »pročistaju« teren, kako bi se zakamuflirao glavni cilj operacije.²⁰ Okupacija Maarske sprovedena je pod tajnim nazivom »Margarethe I« kako bi se sprečilo istupanje Maarske iz ruku na strani Trećeg Reicha i obezbedilo dovođenje na vlast Ferenc Salasija, vođa fašističke organizacije »Strelasti krstovi«. Okupacija Maarske počela je 19. marta 1944, dok su pripreme i planiranje počele još u drugoj polovini 1943. godine.²¹

Posle okupacije Maarske, nemačka borbena grupa Brauner, koja je u estvovala u toj operaciji kao 42. lovačka divizija (do 10. januara 1944. nazivala se 187. rezervna divizija) — ojačana 1. policijskim pukom, 6. i 9. policijskim bataljonom, 3. ustaškim bataljonom i više manjih domobranskih jedinica — preduzela je operaciju »Ungewitter« s ciljem uništenja VI

¹⁸ AVII, NAV-T-608, r. 1, s. 1002-8; T-311, r. 173, s. 161-3; T-78, r. 332, s. 6289837-40.

¹⁹ AVII, NAV-T-311, r. 286, s. 97-103; Prag 5, s. 93.

²⁰ AVII, NAV-T-314, r. 1544, s. 665-8; T-314, r. 672, s. 21-4.

²¹ AVII, NAV-T-314, r. 1546, s. 589-698; T-314, r. 1548, s. 442-690; Zbornik, tom I, knj. 8, dok. br. 46, 53, 58, 59, 63 i 66; tom V, knj. 25, dok. br. 72 i 80.

i delimično X korpusa NOVJ. Operacija je počela 26. aprila i trajala do 8. maja 1944. godine, uglavnom na prostoru Slav. Požege—Našice—Podravska Slatina. U drugom delu te operacije od 2. maja bili su zahvaćeni i predeli Bilo-gore. U operaciji »Ungewitter« došla je do punog izražaja zločinačka delatnost ojačane nemačke 42. lovačke divizije. Spaljena su 3 sela, 127 baraka, 34 brvnare, 50 stambenih zgrada, 2 vodenice, 1 bolnica, niz drugih objekata, a ubijeno 417 ljudi.²²

Zatim je 7. jula 1944. godine komanda 69. rezervnog korpusa izdala zapovest za operaciju »Rouen« radi čišćenja terena i razbijanja X korpusa NOVJ — 32. i 33. divizije — na Kalniku i Bilo-gori. Prema prvobitnom planu komandanta Jugoistoka i uz saglasnost Vrhovne komande Wehrmachta, nemačka artiljerija i vlada u operaciji su imala u estvovati dva nemačka puka iz rejonu Baranja i Sremske Rijeke i dva iz rejonu severno od Osijeka. Međutim, iako su te nemačke snage bile spremne da 7. jula pređu u liniju Koprivnica—Varaždin, do sadejstva u toj operaciji sa nemačko-ustaško-domobranskim snagama nije došlo. Prethodna dejstva sa manjim snagama počela su već 1. jula 1944, ali usled snažnog otpora jedinica NOVJ uvedena su nova ojačanja, pa su ta dejstva nastavljena u sklopu operacije »Rouen«. Operacija na prostoru Koprivnica—Ludbreg—Križevci trajala je sve do 18. jula 1944. godine, ali bez vidnijih uspeha jer su snage NOVJ osujetile namere združenih nemačko-kolaboracionističkih snaga i postigle značajne uspehe.²³

Zbog ograničenosti prostora i obimnosti nemačke arhivske građe nije obrađen period do oslobođenja severozapadne Hrvatske. Taj period, prema pomenutoj građi, čini celinu u kojoj bi trebalo obraditi dejstva nemačke Grupe armija »E« (21, 41, 104, 117. i 297. divizija, 7-SS »Princ Eugen« i Kozačka divizija) do odsudne borbe na tzv. Zvonimirovoj liniji (Zvonimir-Stellung) — Sveti Ivan Zabno—s. Gradec—s. Vrbovec—s. Lonjica—s. Božjakovina—Dugo Selo — probijanja te linije od snaga Jugoslovenske armije, gonjenja snaga Wehrmachta i kolaboracionista do Sutle i Ptuja, čime je severozapadni deo Hrvatske bio konačno oslobođen.

*O eksploataciji nafte iz Gojila i Meimurja**

Za teritoriju tzv. NDH, kao nemačko okupaciono područje, bio je Treći Reich zainteresovan i radi ekonomskog eksploataisanja. Za tu teritoriju, od maja 1941. godine, bio je nadležan nemački vojnoprivredni oficir u Zagrebu, major, a zatim potpukovnik, Josef Schardt sa svojim stručnim saradnicima. U stručnim pitanjima bio je potčinjen Vojnoprivrednom

²² AVII, NAV-T-314, r. 1546, s. 420-30 i s. 434-6; s. 437; Zbornik, tom V, knj. 27, dok. br. 82 i 83, 100 i 103.

²³ AVII, NAV-T-314, r. 1548, s. 717, s. 983-7, 1044; T-311, r. 190, s. 779-787 i 795; T-311, r. 191, 1832-4, 885-7, 901-4, 907-8; T-311, r. 192, s. 30—3; Zbornik, tom V, knj. 25, dok. br. 6; knj. 29, dok. br. 6, 30, 51, 52, 96, 121 i 122; knj. 31, dok. br. 7, 17 i 41.

* Budući da je dr Nikola Živković na tu temu pripremio saopštenje: Nemačka eksploatacija ljudskog i materijalnog potencijala severozapadne Hrvatske u periodu 1941—1945, ovde se bitno reči samo o eksploataciji nafte sa područja Kutine i Meimurja.

štabu Jugoistok, a po vojnim — nema kom generalu u Zagrebu, odnosno nema kom opunomoenom generalu u NDH Edmundu von Glaise-Horstenu.²⁴

Budu i da je proizvodnja nafte u Meimuru u januaru 1943. bila 193 tone, na osnovu nje i proizvodnje u martu i aprilu 1942, realna proizvodnja u 1942. može se proceniti na oko 2000 tona nafte. Meimur, predstavnik Wehrmachta u NDH, tj. nemački oficir za privredu Josef Schardt nije bio zadovoljan tim uinkom jer je po planu trebalo da ta proizvodnja bude u proseku mesečno 1000 tona nafte.²⁵ Ta planirana proizvodnja ostvarena je, pa i udvostručena, u toku 1943. i 1944. godine.

Prema tome, trogodišnja proizvodnja nafte od oko 73.498 tona na području severozapadne Hrvatske prerađivana je uglavnom u razne derivate za potrebe Wehrmachta u rafinerijama Caprag kod Siska i u Bos. Brodu.²⁶

O delatnosti »folksdoj era« u severozapadnoj Hrvatskoj

Kad je reč o pripadnicima nemačke narodnosti, »folksdoj erama«, treba konstatovati da su se oni još mnogo pre Hitlerove agresije na Kraljevinu Jugoslaviju u ogromnoj većini opredelili za nacionalsocijalističku ideologiju i ciljeve Trećeg Reicha. To su potpuno ispoljili u toku aprilske agresije Wehrmachta na Jugoslaviju, kad su odigrali namenjenu im ulogu — ulogu pete kolone. U tom kratkotrajnom ratu, oni su organizovano izvršavali zadatke u interesu Wehrmachta, aktivno učestvovali i svojim oružanim grupama u razoružavanju jugoslovenskih vojnika, prikupljanju ratnog plena, širenju panike, dezorganizaciji povlačenja naših snaga, kidanju telefonskih linija i nizu drugih akcija u korist Wehrmachta. Kao i u svim mestima širom Jugoslavije gde su grupisano živeli »folksdoj eri«, i u mestima severozapadne Hrvatske, još u toku aprilskog rata, formirali su svoje mesne straže od već pripremljenih formacija »Deutsche Mannschaft« i onih »folksdoj era« koji su bili u jugoslovenskoj vojsci, a na svim svojim kućama istakli su zastave s kukastim krstom.

Posle okupacije Jugoslavije i raspisivanja njene teritorije nisu u toj deobi zaobišli ni »folksdoj eri«, o čijem se statusu u okupiranoj Jugoslaviji raspravljalo na pripremnom sastanku u Beču 21. aprila 1941. godine. Na nemačkom okupacionom području, na teritoriji tzv. Nezavisne Države Hrvatske, ostalo je 182.108 »folksdoj era« kojima su zagarantovana, a zatim i ostvarena ova prava: autonomija područja gde imaju apsolutnu ili relativnu većinu, samouprava, kultura, škole, organizacija, jezik, štampa, manja naselja, privredna organizacija i nemačko državljanstvo. U tom smislu oni su se i organizovali, svestrano potpomognuti od svog vodstva Volksdeutsche Mittelstelle iz Berlina na čelu s Wernerom

²⁴ Zbornik, tom XII, knj. 1, dok. br. 14 i 294; AVNOJ i Narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini, Izdavačko preduzeće »Rad«, Beograd 1974, str. 154—267. 25 ; 2« aVII, NAV-T-77, r. 1318, s. 255, 263, 588, 664, 749, 777-84 i 836-934.

Lorenzom, od nema ke okupacione uprave u NDH, na elu sa nema kim generalom u Zagrebu Edmundo von Glaise-Horstenaum, nema kog poslanika Siegfrieda Kaschea, a zatim od komandanta nema kih trupa u NDH Rudolfa Lütensa, opunomo enika SS i policije Konstantina Kammerhofera i drugih predstavnika Wehrmachta. Tako su »folksdoj eri« na teritoriji NDH dobili privilegovan položaj u odnosu na druge njene žitelje i njihova je organizaciona struktura bila deo nema koga okupacionog sistema. U teritorijalnom pogledu, podru ja NDH nastanjena »folksdoj erima« bila su podeljena na pet okruga. Jedan od tih okruga bio je tzv. Zagreb — Bosna (teritorija Bosne, Zagreba s okolinom i Varaždin s okolinom), sa okružnim vo om Albertom Leonardom na elu. Taj okrug, kao i drugi, zatim su bili podeljeni na mesne grupe (Ortsgruppe) koje su predstavljale osnovicu cele organizacione strukture »folksdoj era« u vojnom, upravnom i političkom smislu. U mestima sa manje od 20 »folksdoj era« formirana su mesna uporišta (Stützpunkte), npr. u Krapini, dok su u ve im gradovima formirana ak i »gradska susedstva«. ²⁷ Okrug Zagreb — Bosna ukinut je 27. februara 1942. godine, a mesne grupe u Zagrebu i Varaždinu dobile su neku vrstu autonomije. ²⁸ Me utim, ve i deo severozapadne Hrvatske pripadao je tzv. Okrugu srednja Drava — Ilova (podru je Virovitice, Podravske Slatine, Pakraca, Daruvara, Grubišnog Polja, Garešnice i Bjelovara) sa okružnim vo om Georgom Schumacherom, a zatim Michelom Kekom i Wendelinom Mundweilerom na elu. Ali zbog opširnosti celovite obrade delatnosti od oko 10.700 »folksdoj era« tog okruga i ograničenosti prostora za ovo saopštenje, bi e re i uglavnom o manje poznatoj mesnoj grupi »folksdoj era« u Varaždinu.

Nalog za formiranje okruga dalo je Pokrajinsko vodstvo »folksdoj era« na elu s Branimirom Altgajerom ve 8. maja 1941. godine, a »folksdoj eri« Varaždina su u okviru te organizacije formirali 16. maja 1941. godine svoju mesnu grupu. Pri formiranju brojala je 22 lana, da bi u maju 1943. godine narasla na 246. Vo a mesne grupe »folksdoj era« u Varaždinu je bio zubar Josef Leiser. Svo ljudstvo u mesnoj grupi pripadalo je organizaciji »Deutsche Mannschaft« na elu s Ottom Rijavecom, žene organizaciji »Deutsche Frauenschaft« na elu s Elsom Leiser, devojke savezu »Deutsche Mädchenbund« a mladi i organizaciji »Deutsche Jugend«. Ostali funkcioneri u mesnoj grupi Varaždin bili su: organizacioni rukovodilac Franz Felser, rukovodilac za propagandu Otto Nemet, sekretari ing. Feliks Hicke i Albin Knorr, rukovodilac za privredu Otto Tschewak, na elnik doma Kurt Iblager i službenik Vinko Schmidinger. ²⁹ U radu mesne grupe »folksdoj era« naro ito su se isticali Lukas Novak i dr Georg Jansel. U sastavu te mesne grupe aktivnost je ispoljilo i uporište »folksdoj era« u Krapini koje se od 28. februara 1942. tretira kao mesna grupa Krapina. Vo a uporišta i mesne grupe Krapina bio je Franz Ferderber, zamenik Karl Zucher, sekretar Josef Vre ko, organizacioni rukovodilac Gabrice Brandis i zamenik Franz Mlakar, blagajnik Ernest

²⁷ Antun Mileti, saopštenje: Folksdoj eri Bosne, Slovenije i Srema u borbi protiv narodnooslobodila kog pokreta (1941-1944), Nau ni skup »Tre i Rajh i Jugoslavija 1933-1945, Beograd, 2-4. oktobra 1973. godine.

²⁸ AVII, Nema ka arhiva (dalje: Na) reg. br. 11/1; 47/2-3, k. 40-K.

²⁹ AVII, Na, reg. br. 13/6, 14/6 i 23/6, k. 40-K.

Brachsler, a voda »Deutsche Mannschaft« bio je Rudolf Zigert. Ta mesna grupa je brojala 16 lanova, dok joj nisu pripojeni »folksdoj eri« iz Stubice i Pregrade.³⁰

Iako je cela organizacija »folksdoj era« bila organizovana na vojnom principu, »Deutsche Mannschaft« bio je jezgro odabranih »folksdoj era« od 18 do 45 godina, organizovanih kao vojne formacije i obrazovanih u nacionalsocijalisti kom duhu. »Deutsche Mannschaft« sastojao se iz opšteg dela i vojne formacije »Einsatzstaffel«, tj. operativnih bataljona za angažovanje protiv partizana, a u okviru Ustaške vojnice. »Folksdoj eri« sa područja severozapadne Hrvatske, kao pripadnici »Einsatzstaffela«, bili su raspoređeni u svoj Aktivni bataljon »Prinz Eugen«, 1. rezervni bataljon »Ludwig von Baden«, 2. rezervni bataljon »General Laudon« i 3. rezervni bataljon »Maximilian Emanuel von Bayern« i štabnu etu sve do maja 1943. godine, kada je izvršena reorganizacija folksdoj erskih formacija u NDH.³¹ Svi »folksdoj eri« i njihove poluvojne i vojne formacije uključene su od tada u Waffen-SS i nemačku policiju. Ali velik broj »folksdoj era« sa tog regiona ostao je pri nama u kim divizijama, etama (411. i 412) Službe rada i organizacije Todt. Od onih koji nisu bili sposobni za sve te formacije, formiran je »Heimatwacht« — domovinska straža i »Ortsschutz« — mesna zaštita, i to od »folksdoj era« od 14 do 65 godina. Tako su se gotovo svi »folksdoj eri«, kao pripadnici »Einsatzstaffel«, »Ortsschutz«, »Heimatwacht« kao i oni pri jedinicama Wehrmachta, Waffen-SS, u nemačkoj policiji i domobranstvu NDH, borili od prvog dana ustanka 1941. godine protiv partizanskih odreda i jedinica NOVJ u Bosni, Sremu, Slavoniji i severozapadnoj Hrvatskoj.³² U svim tim borbenim dejstvima protiv partizanskih snaga i mesnog stanovništva »folksdoj eri« su po inili mnoge zločine, bilo samostalno, bilo u sastavu formacija Wehrmachta i NDH. Međutim, najmasovnija angažovanost »folksdoj era« Jugoslavije došla je do izražaja u njihovoj, odnosno nemačkoj zločinima u kojima SS-diviziji »Prinz Eugen«.³³ Svemu tome treba dodati da prilog Trećem Reichu koji su u vojnom i ekonomskom pogledu davali

³⁰ AVII, Na, reg. br. 26/6, k. 40-K.

³¹ Da bi potpuno iskoristio »folksdoj ere«, Heinrich Himmler je preko Vrhovne komande Wehrmachta izdejstvovao odobrenje da se izvrši reorganizacija folksdoj erskih formacija na teritoriji tzv. NDH i da se svi »folksdoj eri« i njihove poluvojne i vojne formacije uključene u Waffen-SS i u nemačku policiju. To je sprovedeno od oktobra 1942. do maja 1943. godine, tako da su se svi »folksdoj eri« godišta 1907. do 1925. našli u raznim nemačkim formacijama (AVII, München 1, s. 145; London 8, s. 302687-9; Na- reg. br. 4/4, k. 40-K; NAV-T-175, r. 21, s. 2526832; Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Düsseldorf 1961, str. 72—75E).

³² Antun Mileti, n. s. »Nau ni skup« Treći Rajh i Jugoslavija 1933-1945.

³³ Naređene za formiranje dobrovoljke SS-divizije »Prinz Eugen« (od novembra 1943. nosila je oznaku 7. SS-lovačka dobrovoljka divizija Prinz Eugen) izdao je SS Heinrich Himmler 1. marta 1942. godine na predlog vođe folksdoj era u Banatu dra Sepa Janka. Formiranju se pristupilo 1. aprila 1942. godine pod komandom SS-brigadefirera Arthura Flepsa, 27 nemačkih oficira i 100 podoficira. Potkraj 1944. godine u toj diviziji bilo je 60% »folksdoj era« iz Banata, 35% sa teritorije NDH i 5% komandnog kadra Wehrmachta (AVII, NAV-T-501, s. 251, s. 150-1, 252-3, 255-62; r. 248, s. 372-402, 479-80, 586-93, 1112-4; r. 250, s. 112-4; T-354, r. 145, s. 3786361 i 3786392-412; T-71, r. 886, s. 5635337-40; Na, reg. br. 6/5, k. 40-6; reg. br. 1/2, k. 72; br. 21/2, k. 40-C).

»folksdoj eri« nije jenjavao sve do kona nog sloma fašizma. Ipak, treba naglasiti da je bio manji broj i onih pripadnika nema ke narodnosti, koji su se pokušali odupreti nacionalsocijalisti kom uticaju, i onih koji su simpatisali i pomagali NOP i u estvovali u jedinicama NOVJ. Takvih pripadnika nema ke narodnosti, iako u neznatnom broju, bilo je oko Pakraca, Daruvara, Podravske Slatine, Virovitice, Grubišnog Polja i pojedina iz Kutine i drugih mesta severozapadne Hrvatske.

Iz analize rada mesne grupe Varaždin, 21. maja 1943. godine na zboru u povodu godišnjice njene samostalnosti, proizilazi da je u Varaždinu delovala grupa od 29 uniformisanih pripadnika »Deutsche Mannschaft« i da su u tom periodu izvršili 102 smotre u nacisti kom duhu i šest marševa u cilju zastrašivanja stanovništva okoline Varaždina. Oni su u svom domu predstavljali neku vrstu nema kog garnizona, obezbeivali prihvatanje nema kih transporata ranjenika i brinuli se za njih, naro ito u Varaždinskim Toplicama. Organizovali su tzv. nema ku narodnu i zimsku pomo okupljaju i »folksdoj ere« na priredbe u svom domu, iji je prihod išao u tu svrhu. Nastavne i zabavne ve eri održavale su se svake subote s tim što su se svi morali prijaviti vodstvu mesne grupe, dati prilog za vojnike i zimsku pomo .³⁴ U raspisu br. 3, mesnog vode Leisera u vezi s tim skupovima piše: »[...] na taj na in e rukovodstvo narodne grupe ste i stvarnu sliku o požrtvovanju i svesti o zajednici varaždinskih pripadnika nema ke narodne grupe, što e kasnije, prilikom izdavanja stalnih isprava, pasoša ili državljanstva, služiti kao vredan podatak [...]. Sada je vreme da se kona no preduzmu odlu ne mere i onaj ko ose a da u njemu preovla uje hrvatska ili slovenska krv treba da se izjasni pred svojim narodom [...]. Neka svako sebe preispita pre nego što bude kasno i dok ga prihvata njegov narod [...]. Pošto e u najskorije vreme biti obuhva eni svi pripadnici narodne grupe od 17 do 50 godina starosti, koji su sposobni za vojsku, pokazao e se i na taj na in ko je pravi Nema [...]«³⁵

Svi ti skupovi bili su u organizaciji lanova Nacionalsocijalisti ke nema ke radni ke partije (NSDAP) u kom smislu su i održavana predavanja npr.: »Nacionalsocijalisti ki zborovi«, »Boljševizam bez maske«, »Partizani i ološ«, itali su se Goebbelsovi lanci i Göringovi govori. U jednom od takvih govora voda mesne grupe u Zagrebu Fritz Krotz kaže da su »folksdoj eri« Varaždina od svog formiranja pa do maja 1943. godine shvatili da je njihova najsvetija dužnost asno služenje nema kom narodu i njegovom vodi Hitleru i da je kucnuo as da svi »folksdoj eri« moraju ispuniti svoju vojnu obavezu, a žene se prihvatiti novih i složenijih zadataka.³⁶

I predstavnici Mittelstelle ili skra eno VOMI iz Berlina, npr. Schmidt Deker držali su govore varaždinskim »folksdoj erima« u povodu desetogodišnjice dolaska Hitlera na vlast. Isto tako i predstavnici Pokrajinskog vodstva »folksdoj era«, Kampovec i njema ki poslanik Kasche držali su u domu »folksdoj era« nacisti ke govore. Tako u jednoj zabelešci o govoru SS-brigadenfirera Kammerhofera mesnim vodama »folksdoj era« piše:

³⁴ 4 35 AVII: Na> reg br 2/6, 3/6, 4/6, 5/6, 6/6, 7/6, 9/6, 10/6, 13/6, 14/6, 15/6, 16/6, 17/6, 18/6, 19/6, k. 40-K.

³⁶ AVII, Na, reg. br. 13/6 i 27/6, k. 40-K.

»[...] NDH je samo jedna ratna mašina. Kao što je poznato, u ratu ne može sve biti tako kao što se želi. Firer ta no zna kako stvari stoje u NDH i zato je nedavno u Zagreb poslao SS-rajhsfirera Hajnriha Himlera. Mi svi ta no znamo da samo »folksdoj eri« mogu sa uvati državu, jer je to firerova želja, i tu e državu tako dugo uvati sve dok firer ne naredi druga ije [...]. On ta no zna da su folksdoj eri (isto ono što i Nemci u Rajhu ali kojima nedostaje samo par e hartije — domovnica) doživeli mnogo teških dana, ali se oni moraju pripremiti za još teže dane [...].« U zabelešci na kraju stoji: »Treba napomenuti da su svi prisutni iz brigadenfirerovih re i razumeli da NDH posle rata ne e više postojati kao samostalna država.«³⁷

Žene — »folksdoj erke« tako e su bile vrlo aktivne. Uz organizovanja skupova brinule su se o ranjenim nema kim vojnicima, raspore ivale ih po svojim ku ama na ishranu, organizovale im davanje poklon-paketa i izlete sa svojim k erkama. Prire ivale su i ve ere za nema ke vojnike u Grand-hotelu Novak. Na podru ju Varaždina 71 »folksdoj er« bio je u radnom odnosu u raznim pogonima i nadleštvima koji su radili za potrebe Tre eg Reicha. U Varaždinu je radila i jedna nema ka osnovna škola. »Folksdoj eri« su pomagali i sve ustaške akcije, npr. proslavu ustaške godišnjice, ustaške pozorišne predstave i dr.³⁸

O saradnji sa nema kim komandama, komandama za prijem regruta i službom bezbednosti ne treba ni pisati, jer su »folksdoj eri« bili deo tih komandi i instanci i njihova desna ruka u davanju obaveštenja, kao tuma i, svojom vojnom intervencijom i prisustvom. Naro ita aktivnost ispoljila se od druge polovine 1943, kad su u Varaždinu formirane nema ka Žandarmerijska kapetanija, Ispostava policije, Komisija za regrutovanje u SS-jedinice i protivavionsku artiljeriju. Svima tim nadleštvima, kojih u Varaždinu ima sve više i više, mesna grupa »folksdoj era« u Varaždinu se trudila da se, prema re ima Leisera »na e u svakom pogledu pri ruci«. U tom cilju »folksdoj eri« su stavili svoj dom nema koj žandarmeriji i policiji na raspolaganje, a sve su sposobne »folksdoj ere«, žene, devojke i mladi e uklju ili u mesnu odbranu, patrolnu službu i bolni ko osoblje. Tako su se »folksdoj eri« mesne grupe Varaždin u drugoj polovini 1943. uklju ili još više u potpuni sistem nema ke okupacione uprave, tj. mesnu službu bezbednosti, policijske jedinice, 2an armerijsku kapetaniju Varaždin i kotarske žandarmerijske komande u Ivancu, Ludbregu, Varaždinskim Toplicama, Krapini i drugim njihovim uporištima.³⁹

Ta sveopšta angažovanost »folksdoj era« u formacijama Wehrmachta, Waffen-SS, policiji i žandarmeriji, tj. totalno angažovanje u tim formacijama, vezalo je njihovu sudbinu još vrš e sa sudbinom Hitlerove Nema ke. Zbog toga su oni u prve dve etape organizovano i planski selili, a zatim se i potpuno evakuisali u Austriju i Tre i Reich. Prvo plansko preseljenje »folksdoj era« iz Moslavine, tj. iz mesta Kutine, Selišta, Novske, Lipovljana, Brnjaca, V. i M. Bršljenice i Dišnika, bilo je u sklopu preseljenja »folksdoj era« iz Bosne, od 6. oktobra do 22. novembra 1942.

³⁷ AVII, Na, reg. br. 2/6, k. 40-K, reg. br. 7/1, k. 32-1.

³⁸ AVII, Na, reg. br. 7/6, 13/6, k. 40-K.

³⁹ AVII, Na, reg. br. 10/6, k. 40-K.

godine, u rejon Licmanštata u Poljskoj, a samo ih je neznatan broj (58) preseljen u rejon izme u Save i Sutle. Zatim, u drugoj etapi, od 29. maja 1943. godine, preseljeni su gotovo svi preostali »folksdoj eri« iz severozapadne Hrvatske i zapadne Slavonije u Srem i okolinu Osijeka.⁴⁰

Do tako ubrzanog raseljavanja »folksdoj era« iz tih podru ja došlo je i zbog poja anog razvoja NOP-a u tim regionima i njihovog potpunog kompromitovanja angažovanjem u nema kim formacijama protiv partizana. Ubrzanom preseljavanju svakako su doprineli i zlo ina ki i plja kaški akti po injeni u proteklim godinama nad pripadnicima NOP-a i mesnim satnovništvom. Takvim delima oni su na sebe navukli mržnju progresivnog stanovništva podru ja na kojima su živeli, a koje je u drugoj polovini 1943. godine u ve ini ustalo protiv okupatora i svih kolaboracionista, od kojih su »folksdoj eri« uz ustaše bili najaktivniji.

Poslednja etapa je planska evakuacija svih »folksdoj era« iz severozapadne Hrvatske, Slavonije i Srema. Tom prilikom, u periodu od 15. jula do 14. avgusta 1944. godine, evakuisano je 428 porodica (1448 »folksdoj era«) iz rejona Bjelovara,⁴¹ dok je ostatak evakuisan u sklopu opšte evakuacije »folksdoj era« u periodu od 16. septembra pa do kraja 1944. godine sa cele teritorije tzv. NDH. Tu evakuaciju »folksdoj eri« su preduzeli i da bi izbegli odgovornost za svoju zlo ina ku delatnost u borbi protiv partizana, svojih doju erašnjih sugra ana, suseda i prijatelja, a i zbog toga što više nisu mogli da uživaju plodove okupacije na teritoriji na kojoj su hteli u okviru svoje države vladati. Prema proceni rukovodstva »folksdoj era« i onih koji su ih evakuisali, evakuisano je oko 110.000 »folksdoj era«.⁴²

⁴⁰ Tom prilikom je 7 420 »folksdoj era« preseljeno u Kravice—Josipovac, kod Osijeka (AVII, London 3, s. 298959-60 i 298979-8; London 22, s. 313388-9, 313393-4 i 3134400; Na, reg. br. 7/3, k. 40-E).

⁴¹ AVII, NAV-T-311, r. 286, s. 97-103.

⁴² AVII, NAV-T-120, r. 313, s. 511045; Na, reg. br. 32/1, k. 5; reg. br. 1/3, k. 40—D.

Nemačka eksploatacija materijalnog bogatstva severozapadne Hrvatske u periodu 1941 — 1945.

Kapitulacijom jugoslovenske vojske i razbijanjem jugoslovenske državne zajednice područje je severozapadne Hrvatske ušlo je u sastav kvislinške države tzv. NDH.

Uz organizovanu kvislinšku vlast Nemci su na toj teritoriji imali i predstavnike svoje civilne i vojne vlasti, koji su uz pomoć folksdojerskih jedinica i kvislinških snaga organizovali eksploataciju tog područja za potrebe nemačke ratne privrede.

Područje severozapadne Hrvatske bilo je pod jurisdikcijom nemačkog poslanstva u Zagrebu. U poslanstvu je postojalo trgovinsko-političko odeljenje koje se bavilo regulisanjem razmene između Nemačke i NDH. U sklopu odeljenja postojali su referati po privrednim granama. Šef odeljenja bio je sekretar poslanstva dr Ernest Kun (Ernest Kuhn), isto ni Prus, pukovnik, koji se pre rata bavio privrednom problematikom. Njegov zamenik do 1942. godine bio je dr Šuster (Dr Schuster), naučni saradnik koji je ranije radio u Rumuniji, a od 1942. Krajner (Kreiner), takođe naučni radnik. Svi su oni bili istaknuti privredni stručnjaci, a po godinama starosti niko od njih nije prešao tridesetu. U odeljenju je radila i velika grupa stručnih saradnika. Spomenuti smo samo neke: Vitel (Vittel), asistent za trgovačka pitanja, Skala (Skala), asistent Univerziteta u Berlinu, zatim Hofrihter (Hofrichter) iz Berlina, Hirš (Hirsch) iz Thuringena, Kening (Koenig), Lupi (obojica iz Austrije) i drugi. Pored pomenutih institucija, u Zagrebu je postojala i ustanova nemačkog opunomoćenika za radnu snagu koja je donekle bila nezavisna u odnosu na poslanstvo. Njome je rukovodio istaknuti privredni stručnjak za tu vrstu poslova Pulman (Puhlman). Pitanje radne snage, koja je sa tog područja regrutovana za Nemačku, bilo je vrlo aktuelno, jer je ugovor o korišćenju radne snage sa područja cele Jugoslavije postojao još od pre rata, a sada je, u ratnim uslovima nemačke privrede, radi obezbeđenja potrebnih sredstava za vođenje ratnih operacija, bilo potrebno mnogo više radnika nego u mirnodopskim uslovima proizvodnje. Zbog toga je uloga opunomoćenika za radnu snagu bila izuzetno značajna.

Osnovni cilj napada Nemačke i njenih saveznika na Jugoslaviju, pored ostalog, bio je i korišćenje ljudskih i materijalnih potencijala, pa je

od samog početka ratnih operacija sve bilo podređeno tome cilju. Već samim tim što je odmah u početku okupacije razbijena jugoslovenska teritorija, u novonastaloj privredi na okupiranim područjima nastalo je takvo stanje koje je okupatoru omogućilo raznovrsnu pljačku. Još pri donošenju odluke o napadu Hitler je svojim oružanim snagama, određenim za napad na Jugoslaviju, dao, između ostalog, i vrlo precizna uputstva o tome šta treba da preduzmu u novonastaloj privredi na okupiranoj teritoriji. Dopunskim naređenjem na elnika vrhovne komande nemačke oružane sile Viljema Kajtela (Wilhelm Keitel) od 29. marta 1941. godine, uz Hitlerovu naredbu br. 25 za napad na Jugoslaviju i posebnim Hitlerovim naređenjem uz pomenutu direktivu, regulisana su između pobeđioca i pobedenih izvesna finansijska pitanja. Pominju i opštu odredbu za izdržavanje oružane sile na nemačkim područjima i naredbu vrhovne komande oružane sile (br. 59) Glava IV (10) br. 5800 od 10. februara 1941. o okupiranim teritorijama, za okupirano jugoslovensko područje nemačka komanda daje ove dopune:

- Potrebe u novcu pokriće se novčanica Državne blagajne.
- Ukoliko je naredbom predviđena zamena vojnih prinadležnosti, može se zameniti jedna mese na plata.
- Vojni kurs 100 dinara = 5 RM.
- Za trupe koje sa nemačkom područja umarširaju u Jugoslaviju vredi odredba o platanju za promet oružane sile između nemačkih zemalja.¹

U pomenutoj naredbi i njenim dopunama o regulisanju privrednih odnosa okupatora i okupirane teritorije data su vrlo detaljna, ali i dosta diskretna uputstva okupacionim organima vlasti šta treba da rade na okupiranoj teritoriji neposredno posle njenog zaposedanja.

Uskoro je usledila i druga naredba kojom je komandant nemačkih jedinica u okupiranoj Jugoslaviji privremeno regulisao platni promet devizama između teritorije Rajha (Reicha) i zauzete jugoslovenske teritorije. Ovom naredbom zabranjeno je iznošenje deviza, hartija od vrednosti, zlata i drugih plemenitih metala sa teritorije Rajha. Ovu vrstu platežnih sredstava preko granice mogla su preneti samo vojna lica, železni ari ili Nemci koji su za to bili posebno ovlašćeni uz odgovarajuće propisane dokumente.² Berlinskim sporazumom zaključenim 22. juna 1941. godine između država koje su u estvovala u podeli jugoslovenske teritorije, donesena je odluka o likvidaciji Jugoslovenske narodne banke, a na podeljenoj državnoj teritoriji emisiju službu preuzele su novane banke okupatorskih država i to: Nemačka Rajhsbanka, Banka d'Italia, Maarska narodna banka, Bugarska narodna banka, Albanska narodna banka i novane banke koje je osnovao okupator: Srpska narodna banka u Beogradu i Hrvatska državna banka u Zagrebu.³ Za područje severozapadne Hrvatske bile su nadležne Nemačka Rajhsbanka i Hrvatska državna banka. Ustrojstvo i organizacija Hrvatske državne banke odre-

¹ Zb. NOR, II/2, str. 487 i 488.

² Verordnungsblatt für das besetzte Jugoslawische Gebiet, No 3.

³ Miodrag Ugrini, Novani sistem Jugoslavije, Zavod za izdavanje udžbenika SRS, Beograd 1968, str. 136.

deni su dogovorom izme u nema kih predstavnika i predstavnika NDH u maju 1941. godine. Banka je imala 19 filijala iji je zadatak bio u prvom redu da finansiraju poslove koje su bili zna ajni za okupatora Do osnivanja Hrvatske državne banke na teritoriji NDH nema ke jedinice izdavale su bonove koji su služili umesto maraka, a 24. aprila 1941. godine ministar finansija NDH proglasio ih je kao punovažno platežno sredstvo, i to po paritetu 20 dinara za 1 bon RM. Tako je bilo sve do 23. avgusta 1941. godine kada su pomenuti bonovi prestali da vrede kao platežno sredstvo.⁴

Osnivaju i ove banke okupatori su u isto vreme odredili koji s novac na kojoj teritoriji biti u opticaju. Ujedno je odre en paritet toga novca prema rajhsmarki, i talijanskoj liri i ma arskoj forinti. Sav novac Narodne banke Kraljevine Jugoslavije, koji je do tada bio u opticaju, trebalo je povu i i zameniti nov anicama Hrvatske državne banke, kunama, ali su u isto vreme na teritoriji severozapadne Hrvatske kao platežno sredstvo koriš ene rajhsmarke, a donekle i ma arski forinti. Pri zameni novca na teritoriji NDH primenjen je kurs jedan stari jugoslovenski dinar za jednu kunu. Za nove nov anice u opticaju odre en je i novi paritet prema rajhsmarki. Prvim dogovorom izme u predstavnika NDH i Nema ke, u maju 1941. godine u Berlinu, odre en je novi paritet, i to 20 kuna za jednu rajhsmarku. Osmoga jula 1941. godine ovo pitanje je regulisano zakonom o novcu i cenama po kome je 1 kg zlata vredeo 55.800 kuna, što je, tim rešenjem, odgovaralo nema kom zlatnom paritetu od 2790 rajhsmaraka za 1 kg zlata.⁵

Prvi pregovori o privrednim odnosima izme u Nema ke i NDH, u ijem se sastavu nalazila i severozapadna Hrvatska, bili su predvi eni za po etak, odnosno za sredinu maja 1941. godine. U tom cilju i radi što bolje organizacije, a i efikasnijeg rešenja, kao predstavnik Nema ke u Zagreb je doputovao Karl Klodius (Karl Clodius), zamenik na elnika trgovinsko-politi kog odeljenja Ministarstva inostranih poslova Rajha i predložio da se formiraju odbori na nivou vlada posredstvom kojih bi se ubudu e odvijala dalja saradnja. U vezi s tim je 16. maja 1941. godine u Zagrebu sa injen poverljivi protokol koji su u ime Nema ke potpisali Klodius i nema ki poslanik u Zagrebu Zigfrid Kaše (Siegfried Kasche), a u ime NDH ministri Suši i Lorkovi , kojim su utvr eni principi rada vladinih odbora. Oba odbora saglasili su se da se robna razmena obra unava na bazi kliringa. Uplate nema kih uvoznika trebalo je da budu u rajhsmarkama na poseban konto Hrvatske državne banke kod nema ke obra unske kase (Deutsche Verrechnungskasse) u Berlinu. Isto se odnosilo i na dužnike sa podru ja NDH posredstvom Hrvatske državne banke. U neobjavljenom delu protokola o naro itim privrednim interesima Nema ke na teritoriji bivše Jugoslavije, pored ostalog, re eno je: »Nema ka može dalje neograni eno nastaviti zapo eto koriš enje industrijskih sirovina, pre svega ruda. Kod budu e dodele koncesija, NDH e naro ito poštovati nema ke interese. Isto se to odnosi i na izvoz sirovina za Nema ku, posebno ruda. Nema ka država mo i e da nastavi

⁴ Aleksandar Tinti, Izveštaj o valutno-gospodarskoj politici Hrvatske državne banke, Zagreb 1943, str. 10.

⁵ Aleksandar Tinti, n. d., str. 9.

sa eksploatacijom nafte pod istim uslovima kao i ranije [...]. Kod izvoza nafte, dobijene u ovim oblastima, vodice se ra una da nema ke potrebe dobijaju prvenstvo.«⁶

Uskoro posle potpisivanja ovog protokola obe strane su obrazovale vladine odbore iji su zadaci bili da izvrše sve pripreme za dalji razvitak i kona no uspostavljanje trgovinskog i platnog prometa izme u Nema ke i NDH. Po etak pregovora predvi en je za 26. maja. Nema ki odbor je za pomenuti sastanak pripremio svoj predlog koji se uglavnom sastojao od slede eg: Predstavnicima nema ke okupacione vlasti, a i Nema koj uopšte nije odgovaralo sklapanje dugoro nijeg ugovora kojim bi bila obuhva ena celokupna privredna i kulturna aktivnost izme u Nema ke i NDH (kao što je bio ugovor sa Slova kom), pa su ovoga puta gledali da na svaki na in to izbegnu, izgovaraju i se da za takav ugovor treba da se sagledaju privredni i kulturni odnosi sa Italijom i Ma arskom, da se reši u eš e nema kog kapitala u pojedinim privrednim preduze ima na podru ju NDH, u ovom slu aju na podru ju severozapadne Hrvatske, pa tek onda da se ide na dugoro ni ugovor, a za ovu priliku su predložili da se razgovara i sklopi ugovor u trajanju od 3 meseca u iznosu od 30 do 40 miliona maraka sa obe strane.⁷

Razgovori su po eli po nema kom predlogu 26. a završeni 30. maja 1941. godine u Zagrebu sa potpunom dominacijom nema kih stavova i apsolutnom realizacijom njihovih ideja i želja. U uvodnom delu poverljivog protokola stoji: »Vladini odbori smatraju kao svoj zadatak da ja aju privrednu saradnju Nema ke i NDH na osnovu privrednih uslova u okvirima privrednog novog poretka Evrope. Odbor vlade NDH stara e .se o tome da nadležne ustanove u NDH pri donošenju odluka vode ra una o nema kim željama kod uvoza, naro ito o potrebama nema ke jprivrede.«⁸

U protokolu o razgovoru odbora pojedina no je utvr eno koju e robu (u vrednosti od 30 miliona maraka sa svake strane) NDH odnosno Nema ka isporu ivati u toku naredna 4 meseca, pri emu je posebna pažnja bila posve ena pitanju cena. Odbori su konstatovali da se u obostranoj robnoj razmeni treba uvek pridržavati cena koje su trenutno na tržištu. Ukoliko bi NDH izrazila želju za odstupanjem od ovog principa, nema ki odbor obe aje da e uzeti u obzir socijalne potrebe NDH. Platnim sporazumom utvr eno je da e NDH preuzeti izvestan deo dugova (oko 70 miliona RM) koje je Jugoslovenska narodna banka u likvidaciji bila dužna da isplati Tre em Rajhu. Dogovoreno je da se ti dugovi obra unaju i naplate od zarade radnika sa teritorija NDH lkoji su bili zaposleni u Tre em Rajhu.⁹

⁶ Poverljivi protokol od 16. maja 1941. godine, u dopisu OKW 59 B 1/2643/41, poverljivo WV (X) od 2. XII 1941. godine za OKH, OKM, RdL i ObdL, Militärarchiv Freiburg (MA), Wi I C/24.

⁷ Zabeležka Vilea (Wiehle) odnosi se na regulisanje trgovinsko-politi kih odnosa sa NDH od 23. V 1941, pripremljena za saveznog ministra privrede Rajha, PA/AA, Ha Pol, Handakten Wiehle Kroatien, Bd. 1.

⁸ Protokol o prvom zasedanju nema kog i odbora NDH u Zagrebu od 26. do 30. anaja 1941. godine.

⁹ Zabeležka poslanika Klodiusa za na elnika Vilea od 4. VI 1941. godine o pregovorima izme u predstavnika NDH i Nema ke, PA/AA, H2 Pol, Band 1.

Drugi sastanak odbora, od 17. oktobra do 5. novembra 1941. godine, bili su predmet rada bili privredni odnosi između NDH i Nemačke, završen je potpisivanjem regularnog trgovinskog sporazuma sa odgovarajućim priložima o carini. Za privrednu godinu od 1. oktobra 1941. do 30. septembra 1942. godine tim ugovorom je predviđena robna razmena od 100 miliona RM u oba pravca.¹⁰ Takvim ugovorom Treći Reich je sa 55 do 60% u estovovao u izvozu i uvozu NDH i izbio na prvo mesto, a sami uslovi ugovora i struktura roba koje su bile određene za razmenu doveli su privredu NDH u polukolonijalnu zavisnost od privrede Rajha.

Za prvu privrednu godinu bilo je utvrđeno da se iz NDH u Nemačku izvezu konji, stoka za klanje, jaja, voće, povrće u ukupnoj vrednosti od 16 miliona maraka, vino za 7 miliona, dalje 850 hiljada jagnje ih, kozjih i ovčjih koža, celokupna proizvodnja boksita (najmanje 400 hiljada tona), 260 hiljada tona gvozdene rude, 50 hiljada tona siderita i najmanje 30 hiljada tona šljake gvozdene rude i 6 hiljada tona manganove rude. Od velikog značaja za nemačku privredu bio je dalji uvoz drveta sa područja NDH u ukupnoj vrednosti od 35 miliona maraka i prerada drveta u delovima za izradu baraka u vrednosti od 30 miliona.¹¹

Nemačka je u NDH izvozila uglavnom poljoprivrede alate i mašine, proizvode hemijske i farmaceutske industrije, staklo, keramiku, ugljen, proizvode metalne industrije u ukupnoj težini od 2 hiljade tona mesečno i razna maziva u težini od 700 tona.¹²

Po isteku toga ugovora, za naredne privredne godine sklapani su ugovori koji ne sadrže samo pod mnogo nepovoljnijim uslovima po NDH, o čemu ovde ne treba reći jer to bi bio predmet drugog opsežnijeg rada.

Prilikom prvih pregovora između NDH i Nemačke u maju 1941. godine, pored ostalog, bilo je reči o izdržavanju nemačkih jedinica koje su tada bile stacionirane na teritoriji NDH. Tom prilikom je rečeno da se preko Hrvatske državne banke komandi nemačkih jedinica doznačiti određeni iznos novca o čijoj se visini prethodno dogovoriti predstavnik NDH sa komandantom, odnosno nemačkim opunomoćnim generalom u Zagrebu. Nemački su uvaženi podatak kolika je suma uplaćivana i u kojim vremenskim razmacima, ali se iz poverljivih izveštaja Hrvatske državne banke, upućivanih direktno Paveliću, vidi da je u toku druge polovine 1941. godine isplaćena suma od 1 milijardu 315 miliona kuna. Prema podacima dobijenim iz nemačkih izvora za izdržavanje nemačkih jedinica na teritoriji NDH preko Hrvatske državne banke za svo vreme postojanja NDH uplaćeno je ukupno 60 milijardi 105 miliona kuna.¹³

¹⁰ Protokol sa drugog zasedanja odbora NDH i Nemačke u Zagrebu od 17. X do 5. XI 1941. godine, Bundesarchiv Koblenz, R 28/44 Fol. 11.

¹¹ Isto kao 10.

¹² Beleška br. 37 nemačke obratne kase od 18. XI 1941. godine o pregovorima u Zagrebu, Bundesarchiv Koblenz, R 2/14141, Fol. 48.

¹³ U tu sumu nisu uračunata sredstva na ime izdržavanja nemačkih jedinica na području NDH do sredine 1942. god., jer sva sredstva dotad uplaćena išla su na račun otplate naoružanja jedinica NDH preuzetog od vojske bivše Jugoslavije. S obzirom da su nemačke oružane snage razbile jedinice jugoslovenske vojske, posle njene bezuslovne kapitulacije Nemačka je polagala pravo na njenu celokupnu imovinu. Zbog toga je NDH pomenuto naoružanje morala da otkupljuje.

Od samog osnivanja, Hrvatska državna banka je uglavnom radila za potrebe Nemačke, zapravo zbog toga je i osnovana. Tako je 4 milijarde 262 miliona kuna kredita koje je banka odobrila uglavnom iskorisćeno za potrebe Nemačke. Glavni deo sredstava dobile su ove institucije: Sindikalni novani zavod dobio je kredit od 200 miliona kuna na ime otkupa stoke za izvoz u Nemačku. Istom zavodu odobren je i kredit za finansiranje žetve u toku 1943. godine u iznosu od 375 miliona kuna. Zatim Štedionica NDH za potrebe Ministarstva oružanih snaga u oktobru 1942. godine u iznosu od 900 miliona kuna i u aprilu 1943. 720 miliona kuna i dr.¹⁴ Prva dva kredita bila su namenjena za pribavljanje robe pod posebnim uslovima za izvoz u Nemačku. Treći kredit od 900 miliona kuna dat je za izdržavanje i opremu ustaško-domobranskih jedinica koje su pomagale nemačkoj okupacionoj sili u borbi protiv NOV i POH. Kredit od 720 miliona kuna koji je dobila Štedionica NDH korišćen je uglavnom za osnivanje novih preduzeća sa nemačkom majoritetom. Tako su osnovana 23 dionička društva sa ukupnom glavnicom od 60 miliona kuna od kojih su nemački vlasnici posedovali 70%. Zatim su osnovana 4 preduzeća sa glavnicom od 32 miliona u kojima su nemački vlasnici imali učešće od 40%. Kredite su tako dobijala i preduzeća koja su pre kapitulacije Jugoslavije radila na području tadašnje NDH. Tim kreditima ona su proširila svoje glavnice. Dionička glavnicama 13 preduzeća proširena je za 367 miliona kuna u kojima je nemački udeo iznosio 87%. Primera radi navodimo neka od njih: Bankovno društvo, Zembanka, Interkontinental, Obnova, Uljarice i dr.¹⁵

Mnoga od ovih preduzeća, kao i ona koja ovde nisu pomenuta, mogla su da se koriste kreditom samo ako su od odgovarajućih nemačkih privrednih preduzeća dobila odobrenje za to. Tako je Nemačka direktno uticala na razvitak privrede u NDH jer je davala saglasnost samo kad je preduzeće radilo u korist njene ratne privrede.

Pored navedenih velikih svota novca, koji je Nemačka, kao okupator, izvukla na razne načine u toku rata sa područja NDH, nemačke vlasti odnele su i sve državne i banke rezerve u zlatu, razne druge dragocenosti i plemenite metale.

Ako se u celini posmatra platni bilans između NDH i Nemačke pada u oči neprestano povećanje dugovanja Nemačke prema NDH, koje je od 22,5 miliona RM potkraj 1941. godine poraslo na više od 1 milijardu RM potkraj novembra 1944. To izuzetno opterećenje privrede NDH iscrpljivalo je uvelike njene robne fondove.

Na području severozapadne Hrvatske Nemci su bili posebno zainteresovani za nalazišta nafte u Gojilu nedaleko od Kutine.¹⁶ Gotovo sva

¹⁴ Aleksandar Tinti, n. d., str. 62.

¹⁵ Aleksandar Tinti, n. d., str. 70, 71.

¹⁶ Pod vodstvom IG Farbenindustrie, koja je bila, kako je poznato, glavni nemački producent industrijskog benzina (pogonsko gorivo iz uglja), neke nemačke firme sudelovale su u rafineriji ulja u Smederevu, a jedna grupa nemačkih firmi dobila je koncesije za eksploataciju nafte u Hrvatskoj. Oko sredine 1937. godine za istraživanje naftonosnih polja u Jugoslaviji zainteresovalo se više stranih preduzeća: Standard Oil i grupa nemačkih preduzeća: Wintershell, Erdoel AG, Preusag i Gewerkschaft-Elwerath. Jugoslovenska vlada stupila je sa njima u pregovore, ali s ciljem da tu, na izgled skupocenu, koncesiju proda što bolje. Standard-Oil su energično potpomagali

nafta iz toga nalazišta išla je u Nema ku za podmirivanje ratnih potreba. Prema izveštaju Ministarstva privrede Rajha od 17. novembra 1941, od aprila do novembra te godine u Gojilu je izva eno 381.820 litara nafte,¹⁷ a u decembru 2500 tona.¹⁸ Za 1942. godinu sa uvani su podaci samo za neke mesece. Iz izveštaja nema kog oficira za privredna pitanja pri komandi u Zagrebu vidi se da je u Gojilu u toku marta izvu eno 677 tona,¹⁹ u aprilu 585, u maju 783 i u junu 962 tone,²⁰ a u Me umurju u toku marta i aprila 458 tona sirove nafte.²¹ Za prva dva tromese ja 1943. godine nema podataka, a u druga dva, prema izveštaju od 8. juna 1944. godine, iscrpljena je i transportovana slede a koli ina nafte: u julu 4061 tona sirove nafte, u avgustu 5538 t, u septembru 7181, u oktobru 3556, u novembru 4298, u decembru 5003 tone.²² Prema izveštaju od 11. septembra 1944. godine u prva dva tromese ja te godine eksploatacija i izvoz bili su ovakvi: u januaru 7195 tona, u februaru 9733, u martu 10033, u aprilu 4535, u maju 8667, u junu 10583 tone sirove nafte.²³ Za druga dva tromese ja ne raspolažemo podacima, ali u izveštaju pomenutog nema kog ministarstva od 19. septembra 1944. godine stoji da proizvodnja nafte u Hrvatskoj te e normalno i da se mese no rafinira 1500 tona sirove nafte, koja se odmah transportuje za Nema ku, ili troši za potrebe nema kih jedinica na tome podru ju.²⁴

Prema podacima u materijalima Komisije za utvr ivanje ratne štete, iz Gojila je u toku 3 godine izvu eno 91,980.000 litara nafte. Pored toga Nemci su neracionalnim koriš enjem nalazišta i opreme po inili velike štete. Ukupnu štetu po injenu na tome pogonu procenila je pomenuta Komisija na 138,255.525 dinara.²⁵ Uz ostalo, uništili su 12 železni kih cisterni, 2 teretna automobila — nosivosti od po 5 tona, 1 putni ki

ameri ko i englesko poslanstvo u Beogradu. Nema ku grupu preduze a zastupao je generalni direktor Brockhaus iz Gewerkschaft-Elweratha i Nojhauzen (Neuhausen). Nemci su jugoslovenskoj vladi ponudili bolje uslove. Uz ugovorenu cenu za koriš enje nalazišta, nema ka vlada odobrila je jugoslovenskoj vladi i kredit od 100 miliona maraka za uvoz oružja iz Nema ke pod vrlo povoljnim uslovima. Pregovori su završeni jula 1939. godine. Oblast za istraživanje bila je strogo odre ena i precizirane njene granice. Radi preuzimanja koncesija, ispitivanja i za bušenje, osnovana je nema ka grupa »Jugopetrol«. Predsednik upravnog saveta bio je generalni direktor Brockhaus (Brockhaus), a predsednik nadzornog odbora Franc Nojhauzen. Ispitivanja su po ela 1939. godine. Za po etak je vrlo brižljivo ispitivana ograni ena teritorija u geofizi kom i seizmografij kom pogledu. Posle takvih ispitivanja na Gojilu kod Kutine blizu železni ke pruge Beograd—Zagreb napravljeno je nekoliko bušotina delimi no do 2 hiljade metara u dubinu. Ta su bušenja dala rezultate, ali oni nisu bili iskoriš eni pošto je po eo rat (Arhiv SUP SR Srbije, izjava Franca Nojhauzena pred jugoslovenskim istražnim organima 1947. godine, fasc. 2, str. 18).

¹⁷ NAW, T-71, R-2, snimak 395186.

¹⁸ Izveštaj nema kog vojnoprivrednog oficira iz Zagreba, NAW, T-77, R-1318, snimak 669.

¹⁹ NAW, T-77, R-1318, snimak 779.

²⁰ NAW, T-77, R-1318, snimak 781.

²¹ NAW, T-77, R-1318, snimak 779.

²² NAW, T-71, R-1, snimak 394537.

²³ NAW, T-71, R-1, snimak 394538.

²⁴ NAW, T-77, R-1299, snimak 628-629.

²⁵ Arhiv Jugoslavije, 54-15-38.

automobil, nekoliko motorcikla, opremu u laboratorijama, zgrade za smeštaj radnog osoblja i upravnu zgradu.

Nemačke okupacione vlasti su na tome području bile posebno zainteresovane za poljoprivredne proizvode. No pre nego što su pristupili organizaciji proizvodnje i otkupu proizvoda pod posebnim uslovima, revidirana je agrarna reforma koju je jugoslovenska vlada sprovela između dva svetska rata. Zemlja oduzeta Srbima-kolonistima i drugima koji su je agrarnom reformom dobili, zatim zemlja proteranih Srba i pohapšenih Jevreja, podeljena je stanovništvu nemačkog porekla i ustašama.²⁶

S obzirom na sklopljeni ugovor i datu obavezu da određenu količinu poljoprivrednih proizvoda moraju izvesti u Nemačku, ustaške vlasti su se posebno o tome brinule. Vodio se rat u samoj setvi da se zaoru i zaseju određene količine zemljišta u prvom redu pšenicom i kukuruzom, a onda ostalim žitaricama i industrijskim biljem. Mnogo više pažnje poklanjano je žetvi i otkupu. Morala se prikupiti određena količina žita, koja je bila planirana, bez obzira na to koliki je i kakav prinos i koliko će ostati proizvoda za prehranu. Otkup pšenice i ostalih žitarica vršen je po opštinama i srezovima. Raspoloživi izvori pružaju podatke samo o globalnim količinama žitarica izvezenih u Nemačku. U srezu varaždinskom, u toku 1941. godine, otkupljeno je 160 vagona pšenice, u Koprivnici 110, u Križevcima 98, u Bjelovaru 142, u Kutini 84, u akovcu 92, u azmi 56, u ur evcu 60 i Ivani-Gradu 38 vagona.²⁷ U toku 1942. godine sa područja tih srezova otkupljeno je pšenice, kukuruza i drugih žitarica 2054 vagona, što je mnogo više nego u prethodnoj godini. U toku 1943. godine otkupljeno je 1896 vagona, a u 1944. samo 1110 vagona.²⁸ U toku rata sa toga područja izvezeno je u Nemačku industrijskog bilja u vrednosti od 3.360.000 kuna.²⁹

Pored žitarica i industrijskog bilja ovo područje je bilo opterećeno izvozom živinskog i ostalih vrsta mesa. Otkupljivana je uglavnom živa stoka i transportovana do klanica ili do potrošača. Iako su postojali godišnji, mesečni i petnaestodnevni planovi otkupa mesa, gotovo nikad nisu potpuno ispunjeni. Razlog tome je svakodnevno smanjenje stoke, jer okupatorske i ustaške vlasti nisu gotovo ništa učinile za njegovu obnovu. U materijalima kojima raspolažemo sačinjeni su samo delimični podaci o tome. U toku 1941. godine u srezu bjelovarskom otkupljena je živa stoka za 800.000 kuna, u Koprivnici za 1.100.000, u akovcu za 700.000, u azmi za 600.000, u Varaždinu za 90.000, Ivani-Gradu za 300.000, Garešnici za 420.000 i Križevcima za 720.000 kuna.³⁰ Za 1942. godinu podaci su nepotpuni, ali se iz izveštaja o valutno-gospodarskom poslovanju Hrvatske državne banke vidi da je za 9 meseci te godine na ovom području isplaćeno na ime otkupa stoke 9.000.000 kuna.³¹ U toku 1943. godine sa ovog područja otkupljeno je žive stoke za 110.000.000

²⁶ Historijski arhiv Zagreb, Fond ureda za ponovu, fasc. 5, dok. 9, 11, 15 i 27.

²⁷ Arhiv Jugoslavije, Fond Državne komisije za utvrđivanje ratne štete, 54-8-28.

²⁸ Isto, 54-15-38.

²⁹ Aleksandar Tinti, n. d., str. 12.

³⁰ Arhiv Hrvatske Zagreb, Fond Hrvatske državne banke 1941—1945, fasc. 7.

³¹ Isto, fasc. 12.

kuna, a u toku 1944. za 195,000.000.³² Prema podacima do kojih je došla Državna komisija za utvrđivanje ratne štete, počinjene od okupatora i njihovih pomagača, što ni fond ovog područja naročito je nastradao u 1944. god., kada se više nije ni vodilo računa o otkupu i plaćanju nego je uzimano sve što se zateklo na određenom mestu, a posebno u prvim mesecima 1945. godine kada su ovde vođene poslednje bitke za oslobodjenje zemlje i kada su se preko ovog područja povlaćile okupatorske i kvislinške snage iz Italije Jugoslavije.

Interesantno je napomenuti da su nemačke okupacione vlasti bile jako zainteresovane za otkup konja sa ovog područja. U početku okupacije konje zaplenjene u aprilskom ratu Nemci su prodavali privatnim licima uz cenu od 1000 do 3000 dinara po grlu. Docnije, kada je izgubljen veliki broj konja na frontu, nemačke okupacione vlasti izdale su naredbu o pregledu i oduzimanju konja za svoje vojne potrebe. U tom cilju formirane su specijalne komisije za pregled i odabir konja. Tako odabrane konje vlasnici su mogli da zadrže samo uz posebno odobrenje Krajskomandature (Kreiskommandatur). Zna se da je sa teritorije NDH, samo u junu 1942. godine, oduzeto oko 600 teških i 400 lakih konja, a da je oko 3000 grla otkupljeno za klanje.³³

Industrija i rudarstvo do početka rata na ovom području nisu bili toliko razvijeni da bi okupatora posebno interesovali. No, okupatorska i ustaška uprava nisu propustili priliku da izvuku sve što je postojalo a što im je bilo potrebno. Uglavnom su eksploatisani ugljenokopi, i to manjeg kapaciteta. Bilo je više rudnika, ali s obzirom na njihov mali kapacitet nisu imali svoje posebne uprave, ni bili samostalni, nego su gotovo uvek bili u zakupu nekog većeg rudarskog preduzeća ili se više njih udruživalo u rudarska udruženja. Uprava državnih rudnika ugljenokopa u Bjelovaru obuhvatala je rudnike: Glogovac, Mišulinac, Trnovku i Pitomača. Malo je podataka o kapacitetima i eksploataciji tih rudnika. U materijalima, koje je prikupila Državna komisija za utvrđivanje ratne štete, vidi se da je tim rudnicima, uz redovnu eksploataciju, pričinjena i velika materijalna šteta. Neracionalnom eksploatacijom uništene su instalacije, zatrpani hodnici, oštećeno 10 lokomotiva za vuču u vagoneta kojima je izvlačen ugljen iz rudarskih tunela, 120 vagoneta, 11 kipera, 2800 metara željeznice pruge i dr. Sa ovih podataka da je u rudniku Glogovac iskopano 3500 tona, a u Pitomači 2500 tona uglja. Prema procenama pomenute Komisije šteta u tim rudnicima ceni se na 42,617.513 dinara.³⁴ Preduzeće »Udruženi rudnici i talionice DD« iz Zagreba držalo je Starogolubačke rudnike i ugljenokop Zajezda u Budišini kojima je prema procenama Komisije pričinjena šteta od 14,832.488 dinara. Udruženje »Hrvatski rudnici DD« držalo je rudnik u Ivancu na kome je učinjena šteta procenjena na 13,378.568 dinara, Državna rudarska uprava ugljenokopa za srez Zlatar držala je rudnike uglja Pešani i Konjštinu. Ti rudnici nisu eksploatisani u toku cele okupacije već samo u 1943. godini kada je iskopano vrlo malo uglja. Za to vreme, a i kasnije u toku rata, nesavesnim poslovanjem u tim

³² Isto, fasc. 36.

³³ Arhiv Jugoslavije, 54-8-28, 54-15-38.

³⁴ Arhiv Jugoslavije, 54-8-28.

je rudnicima uništeno 55 manjih vagona, 7 konja i ošte ene gotovo sve instalacije. Šteta po injena u tim rudnicima ceni se na 25.633.607 dinara. Na ovom podru ju eksploatisani su i rudnici: Gorica, nedaleko od Lepoglave, gde je pri injena šteta za 945.570 dinara, ugljenokop »Mirna DD« u Bregani u kome je u toku rata iskopano 220.000 tona uglja, a pri injena šteta se ceni na 6.693.202 dinara, zatim ugljenokop Bela nedaleko od Krapine, ugljenokop »Marija«, Lepavina u Sokolovcu, Sanište u Carevom Dvoru u srezu Križevcima i mnogi drugi rudnici koje ovde ne pominjemo.³⁵

Od industrije na ovom podru ju bila je razvijena samo tekstilna. Tu je na prvom mestu Tekstilna industrija DD — Varaždin za iji su rad i proizvodnju okupatorske i kvislinške vlasti bile posebno zainteresovane. No, bez obzira na njihovo interesovanje i nastojanje da ova industrija radi, u toku rata bilo je prekida u njenom radu. Jedno zbog nedostatka sirovina, a drugo zbog svih drugih okolnosti koje rat nosi sa sobom, a koje nisu dopuštale normalan rad. Nisu sa uvani podaci o njenim kapacitetima proizvodnje u toku rata, ali se iz materijala, koje je prikupila Komisija za utvr ivanje ratne štete u srezu Varaždinu, vidi da je toj industriji pri injena golema šteta; porušena je zgrada, ošte ene su ili oplja kane mašine za rad, odnesena je velika koli ina tkanina i druge gotove robe. Ukupna šteta ceni se na 83.334.586 dinara. Ništa bolje nije prošla ni Varaždinska industrija svile ije se ošte enje i plja ka cene na 20.986.637 dinara. Zatim tekstilna industrija — Zabok, Krapinska tekstilna industrija, Tvornica arapa, rukavica, vrpca i traka u akovcu u kojoj je uništen parni kotao i tri elektromotora, alat, sirovine i gotova roba, ija se ukupna šteta ceni na 27.158.869 dinara, King — trikotaža rublja gde je pri injena šteta za 3.387.774 dinara, tekstilna tvornica u Ivani -Gradu i »Biser« — tvornica arapa u Bjelovaru. U njoj je, uz ostalo, uništeno: sirovog pamuka 2276 kg, 195 špula konca, ostalog materijala 1278 kg, 225 pari de je ode e, 148 pari ženske ode e, 2000 delova druge ode e. Pri injena šteta procenjena je na 1.522.738 dinara.³⁶ U toku rata na ovom podru ju radilo je nekoliko industrijskih pogona za preradu kože, uglavnom malog kapaciteta. Državna tvornica koža u Varaždinu, tvornica koža u srezu Zlatar, kožara u srezu ur e vac u kojoj je u toku rata prera eno 500 komada ov ijih i kozjih koža, 500 tele ih, 40 konjskih, 630 svinjskih koža i dr., zatim pogon za preradu koža u Ivani -Gradu, iji kapacitet nije poznat, ali je šteta pri injena u toku rata procenjena na 2.337.750 dinara. U Tvornici koža u Bjelovaru uništen je materijal, oprema, auto, zaprežna kola i dr. Ošte enje ove tvornice procenjeno je na 1.535.137 dinara.³⁷

Velike štete su pri injene i šumarstvu i drvnoj industriji. Potpuno je uništena šuma na 12.000 hektara, a za potrebe okupatora izvezeno je 7000 m³ tehni kog i 4000 m³ ogrevnog drveta.³⁸ Preduze u »Bilogora« DD, koje se bavilo eksploatacijom šuma, naneta je ogromna šteta. Uni-

³⁵ Arhiv Jugoslavije 54-15-38.

³⁶ Arhiv Jugoslavije, 54-8-28.

³⁷ Arhiv Jugoslavije, 54-8-28.

³⁸ NAW, T-77, R-1318, snimak 774.

steno je 6 lokomotiva, 40 vagona, 2 dresine, 20 kilometara pruge. 63.000 m³ dasaka razne veličine i razni drugi materijal. Preraćunata u novac šteta ovog preduzeća iznosi 21.166.141 dinar.³⁹ Prema materijalima koje je prikupila Komisija za utvrđivanje ratne štete velika šteta je pričinjena i industrijskim preduzećima za preradu prehrambenih artikala. Oštećen je veliki broj mlinova za mlevenje žita, zatim radionica za konzerviranje i preradu hrane i dr. Tako je oštećen parni mlin u Bjelovaru, Baruhov parni mlin u Čakovcu kome je naneta šteta za 3.280.777 dinara, zatim Ujedinjeni parni mlin u Pitomci, kome su uništena pogonska sredstva i opljačkano žito koje su meštani bili doneli da se samelje. Ukupna šteta se ceni na 6.557.736 dinara. Takođe je oštećen i Čakovski parni mlin i muljara čija je šteta procenjena na 2.900.000 dinara, kao i Čakovska tvornica okolade, parni mlin u Garešnici čija se šteta ceni na 3.000.000 dinara, pa tvornica konzervi Vajda, industrija konzervi u Varaždinu čiji je iznos štete procenjen na 2.053.000 dinara, Klanica u Vrbovcu, Tvornica dvopeka i keksa u Bjelovaru, čija se šteta ceni na 1.535.137 dinara i mnoge druge tvornice manjeg kapaciteta koje ovde ne pominjemo.

Na ovom području je radilo i više industrijskih postrojenja koja su se bavila proizvodnjom građevinskog materijala. O kapacitetima njihove proizvodnje u toku rata nisu sačuvani podaci, ali se iz prijave koje su podnosili njihovi vlasnici Komisiji za ratnu štetu može videti stepen njihovog oštećenja i iznos štete. U pomenutim prijavama nailazimo na podatak da je Dioničko društvo za izradu i promet građevinskog materijala u Garešnici delimično oštećeno, zatim da je u Državnoj ciglani u Bjelovaru uništen jedan pogonski motor od 4 KS, pumpa, pogonski materijal, 2400 benzina i dr. Ukupna pričinjena šteta procenjena je na 1.962.325 dinara. U Paulovačkoj tvornici crepa i opeke — srez Bjelovar — delom je opljačkano, a delom uništen celokupan alat i drugi pribor za rad, dva parna kotla, dinamo za proizvodnju struje od 110 volti, razne prese, kružna peć, sušara sa priborom, 800 litara ulja koje je korišćeno kao pogonski materijal, 3000 metara uskotranog železnog koloseka sa vagonetima, 9 konja, 4 para zaprežnih kola i dr. Pričinjena šteta procenjena je na 2.855.169 dinara. Tvornici opeka i crepa u Čakovcu uništeni su elektromotori i ostala oprema, šteta se ceni na 831.555 dinara. Zatim, parna ciglana u Ivaničkom-Gradu potpuno je uništena, a ukupna šteta se ceni na 10.329.950 dinara. Električni mlin u Ivaničkom-Gradu i Građevinsko preduzeće u Čakovcu učinjena je šteta od 2.145.360 dinara. Parna ciglana u Cerju Tužnom potpuno je uništena, pomenuta Komisija štetu ceni na 5.200.533 dinara. Oštećeni su dalje: kamenolom u Lepoglavi, čija je šteta procenjena na 1.500.000 dinara, zatim »Metan DD« — tvornica gasa i zemnog plina, u kojoj su uništeni 2 motora; 1 od 65 KS i drugi 160 KS, laboratorija i druga oprema, pa preduzeće »Ugljenik« koje se bavilo bušenjem zemljišta radi pronalaska zemnog gasa potrebnog za proizvodnju gasa. Šteta ovog preduzeća procenjena je na više od 2.100.000 dinara.⁴⁰

³⁹ Arhiv Jugoslavije, 54-8-28.

⁴⁰ Arhiv Jugoslavije, 54-15-38.

Napred je bilo re i o šteti pri injenoj samo nekim privrednim objektima koji su imali ve i privredni zna aj za ovo podru je i uopšte. Me utim, to ne zna i da kvislinške i nema ke vlasti svojom brutalnom upravom nisu nanele štete i u ostalim privrednim i društvenim delatnostima. Na celoj teritoriji severozapadne Hrvatske nije bilo gotovo ni jedne škole u kojoj se neposredno nakon rata mogla da organizuje nastava. Naro ito su bile ošte ene zgrade i oplja kana ili ošte ena u ila; u Bjelovaru: Državna stru na škola, Mješovita pu ka škola, Djevoja ka stru na škola, zatim u Varaždinu zgrada Državne gimnazije, oprema i u ila u Muzi koj školi, Osnovna škola u Koprivnici, Niža gimnazija u Križevcima i zgrade i u ila u 20 osnovnih škola na ovoj teritoriji.

Porušeno je 3800 zgrada za stanovanje i 4000 zgrada koje su služile kao ostave ili za smeštaj stoke. Ošte en je i velik broj vinograda i vo - njaka. Usled neredovnog obra ivanja zemljišta velik deo obradive zemlje zapušten je i posle rata je trebalo uložiti posebne napore da se takva zemlja pripremi za setvu.

Uništeni su i putevi i saobra ajna sredstva. Od 40 ve ih mostova, koliko ih je bilo pre rata na ovom podru ju, 27 je potpuno uništeno, a ostali su manje ili više ošte eni. Uništeno je 150 km makadamskog puta i velik broj zaprežnih vozila.⁴¹

Na kraju se može zaklju iti da je na ovom podru ju, kao i na podru ju itave Jugoslavije, privreda u toku rata bila toliko uništena i dezorganizovana da je posle rata trebalo uložiti puno napora da bi se stvorili minimalni uslovi za proizvodnju.

⁴¹ Arhiv Jugoslavije, 54-8-28.

Mladen Coli

Oružane formacije NDH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.

Uvod

Kao u ostalim područjima NDH,¹ i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ustaška civilna vlast bila je organizovana — u tri velike župe, i to: Velika župa Zagorje, sa sjedištem u Varaždinu, koja je obuhvatala kotare Varaždin, Ludbreg, Ivanec, Krapinu, Pregradu, Klanjec, Zlatar i Novi Marof; Velika župa Bilogora, sa sjedištem u Bjelovaru, koja je obuhvatala kotare Koprivnicu, Križevce, Bjelovar, ur. evac. azmu, Grubišno Polje i Garešnicu; i Velika župa Prigorje, sa sjedištem u Zagrebu, koja je obuhvatala kotare Donju Stubicu, Sv. Ivan Zelina, Dugo Selo, Kutinu, Samobor i Veliku Goricu. Na toj površini, od oko 9.851 etvornog kilometra, živjelo je oko 1.194.000 stanovnika, od toga je oko 588.000 inilomuško, a oko 606.000 žensko stanovništvo.²

Na čelo svake velike župe Paveli je bio postavio velikog župana u rangu ministra, na čelu kotarske uprave nalazio se predstojnik ili poglavar, na čelu svake općine načelnik. Grad Zagreb imao je poseban status. Uz to, u svakoj velikoj župi organizovan je ustaški stožer, sa stožernikom na čelu, u koji su ulazili svi logori sa područja te župe; u svakom kotaru obrazovan je ustaški logor, sa logornikom na čelu, u koji su ulazili svi tabori sa područja kotara; na području svake općine

¹ Teritorija NDH u administrativno-teritorijalnom pogledu obuhvatala je bivše banovine: Hrvatsku, Vrbasku, dio Dunavske, Primorske i Drinske, a Paveli evom zakonskom odredbom od 3. juna 1941. godine to je područje podijeljeno na 22 velike župe i grad Zagreb. Pored velike župe Zagorje, Bilogora i Prigorje, to su bile: Baranja, Pokuplje, Gora, Livac-Zapolje, Posavlje, Vuka, Modruš, Vinodol-Podgorje, Lika-Gacko, Krbava-Psat, Sana-Luka, Usora-Soli, Bribir-Sidraga, Pliva-Rama, Lašva-Glaž, Vrhbosna, Cetina, Hum i Dubrava. Ukupna površina NDH iznosila je oko 102.000 etvornih kilometara, sa oko 6.500.000 stanovnika. Mladen Coli: Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941, Beograd 1973, str. 156-158, 184-185.

² Međutim, sa kotarima Čakovec i Prelog, a bez kotara Samobor i Nova Gorica, površina je obuhvatala 9819 km² sa 1.238.092 stanovnika. Od toga: Velika župa Zagorje obuhvatala je površinu 2422 km² sa 377.500 stanovnika (a sa kotarima Čakovec i Prelog 3154 km² sa 493.646 stanovnika), Bilogora 4665 km² sa 345.100 stanovnika, Prigorje 2700 km² sa 279.000 stanovnika (bez kotara Samobor i Velika Gorica 1934 km² sa 273.085 stanovnika) i grad Zagreb 64 km² sa 192.300 stanovnika. Brojbeni izvještaj, 3/4 i 9-12, Zagreb 1942, str. 19-25 i 37-49.

osnovan je ustaški tabor, sa tabornikom na selu, koji su sa njavali svi zbirovi sa područja općine; po selima su obrazovani zbirovi sa zbirnikom na selu.

Kao što se vidi, za sistem vladavine NDH bilo je značajno dvojstvo političke i upravne vlasti. Na jednoj strani bila je državna administracija sa vladom na selu, a na drugoj organizacije ustaškog pokreta. Zapravo, apsolutnu vlast imali su ustaški funkcioneri, po ev od poglavnika do ustaškog tabornika u općini ili zbirnika u selu.

Oružane snage NDH sastojale su se od aprila 1941. do kraja 1944. godine od domobranstva, ustaške vojnice i oružništva, s Ministarstvom domobranstva, odnosno (od februara 1943) s Ministarstvom oružanih snaga na selu, a od decembra 1944. do maja 1945. godine imale jednu cjelinu sastavljenu od ustaško-domobrantskih jedinica s Ministarstvom oružanih snaga na selu.

Domobranstvo, kao glavni dio oružanih snaga NDH, bilo je tzv. redovna vojska koja je stvarana i popunjavana mobilizacijom i regrutovanjem Hrvata, Muslimana i dr., silom zakona, a obuhvatalo je kopnenu vojsku, zračne snage i plovne snage. Međutim, zračne snage i plovne snage bile su simboli nog sastava, a kopnena je vojska značila isto što i domobranstvo.

U početku formirana u pet, a zatim u šest divizija, kopnena vojska je do kraja 1941. godine reorganizovana u tri domobrantska zbora. Svaki zbor imao je dvije divizije i druge operativne i pomoćne jedinice. U periodu maj—decembar 1943. godine izvršena je druga reorganizacija kopnene vojske domobranstva, kojom su ukinute divizije osim šeste, pa su od postojećih i novoformiranih jedinica osnovana četiri gorska i četiri lovačka zbruga, kao pokretljivije formacije za operacije protiv NOV i POJ. U decembru 1944. godine nesigurna kopnena vojska domobranstva posljednji put je reorganizovana spajanjem domobrantskih i ustaških jedinica u 15 operativnih i jednu dopunsku diviziju, ime je kopnena vojska domobranstva prestala da postoji kao poseban dio oružanih snaga.

Ustaška vojnica — vojska ustaškog pokreta, koja je izgrađivana po uzoru na SS trupe u nacističkoj Njemačkoj, formirana je u maju 1941. godine od ustaša-povratnika i ustaša dobrovoljaca sa teritorije NDH. Ustaška vojnica se u periodu april 1941. — novembar 1942. godine, uglavnom, sastojala od ustaških satnija, ustaških djelatnih bojni, Crne legije, Poglavnikove tjelesne bojne, odnosno Zbruga, Obrambenog zbruga i željeznih ustaških bojni, a od novembra 1942. do 1. decembra 1944. godine, ustaška vojnica je imala pet (I—V), zatim šest (I—VI), pa 18 (I—XVIII) ustaških staja ih zbrugova, Poglavnikov tjelesni zdrug, Obrambeni zdrug, Prometni zdrug i neke druge jedinice.

Oružništvo — žandarmerija, nastalo je iz žandarmerije Kraljevine Jugoslavije na teritoriji Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srijema, koja je uglavnom ostala na svojim mjestima i stavila se u službu novoj vlasti, pod imenom oružništvo NDH. Oružništvo se dijelilo na oružničke pukovnije, krila, vodove i postaje. U 1941. godini bilo je četiri oružničke pukovnije, u početku 1942. godine pet, zatim šest, a na kraju 1943. godine bilo je sedam oružničkih pukovnija na teritoriji NDH.

Od pripadnika njemačke narodne skupine — folksdoj era — u NDH formirane su u sastavu kopnene vojske domobranstva lovačke bojne, a u sastavu ustaške vojske jedinice Ajnzacstafela (Einsatzstaffel).

U periodu 1941—1945. godine, formacije sva tri dijela oružanih snaga NDH formirane su, dislocirane i angažirane zajedno sa njemačkim u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, te su svojim prisustvom i aktivnošću otežavale i sprečavale po etak i razvoj narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u tim krajevima.

U ovom prilogu želim prikazati sastav i raspored — dislokaciju — jedinica oružanih snaga NDH na teritoriji sjeverozapadne Hrvatske u periodu 1941—1945. godine i njihovu potčinjenost okupatorskim oružanim snagama, kako bi se njihova uloga u okupacionom sistemu mogla lakše i bolje sagledati.

*Oružane formacije NDH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj
od aprila 1941. do kraja 1944. godine.*

U vojno-teritorijalnom pogledu, sjeverozapadna Hrvatska ušla je u sastav Savskog divizijskog područja i bila podijeljena na Varaždinsko, Bjelovarsko i Zagrebačko popunidbeno zapovjedništvo, a u novembru 1941. godine, kada je izvršena nova vojno-teritorijalna podjela, ta tri popunidbena zapovjedništva ušla su u sastav Prvog domobranskog zbornog područja.³

a) Jedinice kopnene vojske domobranstva

Sa formalnopravne strane stvaranje domobranstva počelo je još 10. aprila 1941. godine, kada se Slavko Kvaternik u svojstvu »zamjenika Poglavnika« proglasio zapovjednikom cjelokupne vojne sile NDH. On je tada proglašavajući i preko radija stvaranje tzv. NDH, pored ostalog, objavio: »Pozivam sve Hrvate u kojem god mjestu oni bili, a naročito sve građane, potpisnike i članove cjelokupne oružane snage i javne sigurnosti, da drže najviše i red i da svi smjesta prijave zapovjedništvu oružane snage u Zagrebu mjesto gdje se sada nalaze, te da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenom Poglavniku. Cjelokupne oružane snage, preuzeo sam danas kao opunomoćnik Poglavnika.«

³ Teritorija NDH bila je podijeljena na 5 divizijskih područja i 18 popunidbenih zapovjedništava. Savsko divizijsko područje, sa sjedištem u Zagrebu, obuhvatalo je teritoriju Varaždinskog, Zagrebačkog, Bjelovarskog i Karlovačkog popunidbenog zapovjedništva; Osječko divizijsko područje, sa sjedištem u Osijeku, obuhvatalo je teritoriju Osječkog, Slavonskopožeškog, Rumskog i Srijemskomitrovačkog popunidbenog zapovjedništva; Bosansko divizijsko područje, sa sjedištem u Sarajevu, obuhvatalo je teritoriju Tuzlanskog, Travničkog, i Sarajevskog popunidbenog zapovjedništva; Vrbasko divizijsko područje, sa sjedištem u Banjoj Luci, obuhvatalo je teritoriju Petrinjskog, Banjalukačkog i Otočanskog popunidbenog zapovjedništva; i Jadransko divizijsko područje, sa sjedištem u Mostaru, obuhvatalo je teritoriju Trebinjskog, Mostarskog, Sinjskog i Kninskog popunidbenog zapovjedništva. Takozvana NDH 1941, str. 201—203.

Kvaternik je istog dana, »Po nalogu Poglavnika«, potpisao »Zakon o osnutku vojske i mornarice Države Hrvatske«. Zatim je imenovao za zapovjednika Kopnenih snaga domobranstva NDH pukovnika u penziji Slavka Štancera; za zapovjednika hrvatskih morskih obala, rije ne plovidbe i svih pomorskih snaga kapetana bojnog broda uru Jak ina; za zapovjednika svih Zračnih snaga kapetana Vladu Krena; i za inspektora nad svim oružanim skladištima zakletog ustašu kapetana Vladislava Androlića. Ve sutradan, Kvaternik je unaprijedio Slavka Štancera u čin generala pješastva, Vladu Krena u čin pukovnika zrakoplovstva, i još neke druge u više čineve.

Slavko Štancer je, u svojstvu zapovjednika Kopnene vojske, imenovao 12. aprila zapovjednike prvih jedinica u Zagrebu, i to: 25. i 35. domobranske pukovnije, 6. konjike pukovnije, 13. pionirskog bataljona i svih ostalih inženjerskih, brzojavnih, telegrafskih i drugih tehničkih postrojenja, svih topničkih postrojenja, i zapovjednika avijacije i svih postrojenja na aerodromu. Tada je naredio formiranje tzv. Gromade, koju su činile 25. i 35. pješaka pukovnija. Imenovani zapovjednici su dobili zadatak da prihvaćaju aktivne i rezervne oficire, podoficire i vojnike koji su pristizali iz svojih bivših jedinica i da ih razvrstavaju prema stručnosti, a od privremeno prekobrojnih mladih oficira, podoficira i vojnika formirani su »udarne odrede«, radi kontrole i prisilnog sprovođenja izdatih naredaba. Ovim aktom položeno je organizirano formiranje prvih jedinica domobranstva kopnene vojske.

Međutim, Ivan Mrak, zrakoplovni kapetan I klase, položio je u Bjelovaru još 10. aprila da formira od pobunjenika 118. i 40. pješadijskog puka jugoslovenske vojske pješadijsku jedinicu koja je nosila naziv 16. pukovnija. U Varaždinu je od prikupljenih oficira, podoficira i vojnika kadrova položeno formiranje 10. pukovnije.

Komandant njemačke 2. armije general Maksimilijan fon Vajhs (von Weichs) je u svojoj zapovijedi od 14. aprila 1941. godine, pored ostalog, naredio: »3) Postrojavaju se hrvatske vojne postrojbe i naoružavaju se pješadijskim oružjem. One se na ovom području brinu za mir i red.«

U rješenju poglavnika o objavljivanju »Temeljne uredbe o ustroju Započetništva vojske i Ministarstva domobranstva«, od 16. aprila 1941. godine, stoji: »da se ustrojstvo [...] Hrvatske vojske organizira i vodi po uzoru i na principima koji su vrijedili za Hrvatsko domobranstvo do 1918. godine. Na taj način produžiti će se u našoj vojsci sve slavne tradicije prve naše vojske i njene slavom ovjenčane 42. viražje divizije.«

Za preuzimanje vlasti u Bosni i Hercegovini, položeno Slavka Kvaternika, u Zagrebu je 20. aprila formiran Bosansko-hercegovački odjel, sastava: domobranski bataljon formiran od Zagrebačke, Bjelovarske i Sisačke satnije; bataljon zaštitnih lovaca — tri satnije pod komandom potpukovnika Milovana Pribanića; satnija ustaša; satnija redara; satnija skauta; vod oružnika; vod konjanika; vod Bosanaca formiran od vojnika iz Bosne koji su se našli u Zagrebu. Odjel je podijeljen u dva ešalona: željeznički i automobilski, koji su 20. odnosno 21. aprila krenuli iz Zagreba za Banja Luku, odnosno Sarajevo. Bosansko-hercego-

va ki odjel je tamo poslužio kao osnova za uspostavljanje ustaške vlasti, za organizaciju oružanih snaga i za zaštitu isto ne granice NDH u Bosni i Hercegovini.

Da bi što bolje iskoristili nazive jedinica bivše jugoslovenske vojske i njihova sjedišta za formiranje domobranskih jedinica, naredbom Zapovjedništva kopnene vojske, od 24. aprila, izvršeno je preimenovanje tih jedinica. Tom prilikom su pješadijski i konji ki pukovi bivše jugoslovenske vojske na teritoriji sjeverozapadne Hrvatske preimenovani u nove nazive, i to: 35. pješadijski puk u Varaždinu — Varaždinska pješa ka pukovnija, 42. pješadijski puk u Bjelovaru — Bjelovarska pješa ka pukovnija, 2. konji ki puk u Virovitici — Viroviti ka konjani ka pukovnija, 6. konji ki puk u Zagrebu — Zagreba ka konjani ka pukovnija, a 8. konji ki puk u akovcu — akova ka konjani ka pukovnija.⁴

Za poja avanje jedinica u Sarajevu i uspostavljanje jezgra za formiranje domobranskih jedinica na Jadranskom divizijskom području, nakon preuzimanja garnizona od talijanskih trupa, iz Varaždina je 24. aprila upu ena jedna satnija domobrana, u sastavu 4. pohodnog bataljona, u Sarajevo. Zatim su u toku aprila i maja formirana etiri pohodna bataljona: 6. i 17. u Zagrebu, 7. u Varaždinu i 15. i 16. u Bjelovaru i upu eni u Mostar, Sarajevo, Trebinje, Travnik i Tuzlu. Istovremeno iz Sarajeva je upu en u Bjelovar 12. pohodni bataljon, a iz Tratnika 14. pohodni bataljon u Zagreb.

Me utim, njema ke okupacione vojne vlasti nisu dozvolile jedinicama oružanih snaga NDH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, kao ni u ostalim krajevima NDH, da se bez njihovog odobrenja i kontrole vrši formiranje pa je komandant njema kog 50. armijskog korpusa, ve 30. aprila 1941. godine, odredio u sjeverozapadnoj Hrvatskoj Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Viroviticu i akovec kao garnizone u kojima NDH može formirati svoje jedinice (po bataljon) ja ine 800 ljudi, sa 800 pušaka i 16 mitraljeza.⁵ Od tada je vršeno legalno formiranje posadnih bataljona u Zagrebu, Varaždinu i Bjelovaru, ija su se brojna stanja ljudstva postepeno pove avala u toku maja i juna. Zatim su u toku jula od posadnih bataljona formirane nove ve e formacije domobranstva: 1. i 2. pješa ka pukovnija, I i II topni ki odjel, Konjani ka pukovnija, Centralna škola jahanja i voženja, Zagreba ka doknadna bojna, Varaždinska doknadna bojna, Bjelovarska doknadna bojna, a kasnije i druge jedinice, ustanove i zapovjedništva.⁶

1. i 2. pješa ka pukovnija. — Potkraj juna i na po etku jula 1941. godine formirana je 1. pješa ka pukovnija, sa sjedištem u Bjelovaru, i to: u Bjelovaru Stožer pukovnije od Stožera Bjelovarskog posadnog

⁴ Takozvana NDH 1941, str. 193-209.

⁵ Tada je komandant 51. armijskog korpusa odredio još Karlovac, Osijek, Viroviticu, Sl. Požegu, Sl. Brod, Bijeljino, Tuzlu, Novu Gradišku, Sarajevo, Sr. Mitrovicu, Zemun, Travnik, Biha , Sisak, Petrinju i Vinkovce kao garnizone za jedinice NDH. Zatim je, na molbu Slavka Kvaternika od 5. maja 1941. godine, njema ki general u Zagrebu odobrio formiranje jedinica NDH i u Banjaluci, Petrovaradinu, Rogatici i Višegradu. Time je bilo odobreno formiranje ukupno 24 pješadijska bataljona i jednog i po puka konjice. Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), fond NDH, kut. 134, f. 2, d. 7 i 14.

« Takozvana NDH 1941, str. 211-222.

bataljona i I bojna od 12. pohodnog bataljona; u Varaždinu II bojna od Varaždinskog posadnog bataljona; zatim u Bjelovaru Stožerna, Prate a i Protivoklopna satnija i glazba. U isto vrijeme formirana je i 2. pješaka pukovnija, sa sjedištem u Zagrebu, i to: u Zagrebu Stožer pukovnije od Stožera Zagreba kog posadnog bataljona, I bojna od Zagreba kog posadnog bataljona i II bojna od 14. pohodnog bataljona, zatim Stožerna, Prate a i Protivoklopna satnija i glazba.

I i II topni ki odjel (artiljerijski divizion). — Prema naredbi od 21. jula u Varaždinu je formiran I, a u Zagrebu II topni ki odjel, svaki u sastavu: tri topni ke i jedna stožerna bitnica (baterija).

Konjani ka pukovnija. — Konjani ka pukovnija formirana je u Zagrebu (Stožer i 2. konji ki odjel i Stožerna satnija) u Virovitici (1. konjani ki odjel); u Varaždinu je još formirana Centralna škola jahanja i voženja.

Doknadne (dopunske) bojne. — Prema naredbi od 24. jula 1941. godine u Zagrebu je formirana Zagreba ka doknadna bojna za popunjavanje 7. pješake pukovnije u Sarajevu, u Varaždinu Varaždinska doknadna bojna za popunjavanje 13. pješake pukovnije u Mostaru i u Bjelovaru Bjelovarska doknadna bojna za popunjavanje 14. pješake pukovnije u Trebinju. Prvu pješaku pukovniciju trebalo je da popunjava Mostarska doknadna bojna, a 2. pješaku pukovniciju Sarajevska doknadna bojna.

Postrojavanjem doknadnih bojni završava se, uglavnom, formiranje pjeških jedinica domobranstva NDH po mirnodopskoj organizaciji i formaciji, a prenošenjem stražarske i garnizonske službe sa pješake pukovnije na doknadne bojne, pješake pukovnije su rastery ene poslova teritorijalnih jedinica i postale su isto operativne jedinice spremne za upotrebu na bilo kom terenu NDH, što je i bio cilj njihovog formiranja.

Prva i 2. pješaka pukovnija, I i II topni ki odjel i Zagreba ka, Varaždinska i Bjelovarska doknadna bojna pripadale su, prema mirnodopskom rasporedu, Zapovjedništvu Savskog divizijskog područja (Zagreb), dok su Konjani ka pukovnija i Centralna škola jahanja i voženja neposredno potinjene Nadzorništvu topništva Zapovjedništva kopnene vojske, odnosno Ministarstvu domobranstva NDH.

Kada je u novembru 1941. godine izvršena prva reorganizacija kopnene vojske domobranstva, Zagreba ka, Varaždinska i Bjelovarska popunidbeno zapovjedništvo i Zagreba ka, Varaždinska i Bjelovarska doknadna bojna potinjene su Zapovjedništvu I domobranskog zbornog područja, a 1. i 2. pješaka pukovnija i I i II topni ki odjel ušli su u sastav 1. pješake divizije (Bjelovar), koja je pripadala I domobranskom zboru. Prema toj reorganizaciji u Zagrebu je bilo stalno sjedište i III topni kog odjela 2. pješake divizije (Biha).⁷

Koturaška bojna. — U Koprivnici je u novembru 1941. godine formirana Koturaška bojna. Ova bojna formirana je od ljudstva koje je služilo u jugoslovenskoj vojsci u velosipedskim bataljonima.⁸

Posadna zapovjedništva i domobranski oružni ki vodovi. Za obavljanje posadne službe, odnosno radi održavanja reda i sigurnosti u stal-

⁷ Takozvana NDH 1941, str. 235-237.

⁸ Takozvana NDH 1941, str. 235.

nim garnizonima, u novembru i decembru 1941. godine, formirana su u ve im mjestima posadna zapovjedništva i jedinice za vršenje posadne službe. Tada su i na teritoriji sjeverozapadne Hrvatske formirana posadna zapovjedništva i jedinice, i to: u Zagrebu je formirano zapovjedništvo grada Zagreba; mjesno zapovjedništvo II reda u Varaždinu i Bjelovaru; a posadno zapovjedništvo u Koprivnici. Za obavljanje službe vojnog redarstva u Zagrebu je formiran domobranski oružni ki vod Zagreb, a u Varaždinu i Bjelovaru domobranski oružni ki vod II reda.⁹

Tre a i 4. novacka pukovnija — regrutni centri. U 1942. godini formirana je u Bjelovaru 3. a u Varaždinu 4. nova ka pukovnija, koje su najprije imale tri, a zatim po etiri nova ke bojne. U pukovnijama je vršena obuka regruta.¹⁰

Prvi i II gorski zdrug. — Od novaka (regruta), koji su pozvani u domobranstvo u jesen 1941. godine, zatim obu avani u nova kim jedinicama do aprila 1942. godine, formirana je u aprilu iste godine, 1. gorska divizija, koja je u svom sastavu imala etiri gorska zdruga. Svaki gorski zdrug sastojao se iz etiri bojne, jedne gorske bitnice i odgovaraju ih pozadinskih jedinica. Dva gorska zdruga formirana su u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, i to: I gorski zdrug u Zagrebu i II gorski zdrug u Bjelovaru.¹¹

Kada je na zahtjev Nijemaca i pod njihovim rukovodstvom, u periodu maj—decembra 1943. godine, izvršena druga reorganizacija kopnene vojske domobranstva, jedinice koje su, po novoj formaciji, imale svoja stalna sjedišta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj pripadale su, uglavnom, Prvom zbornom podru ju (Zagreb). To su bile: 1. gorski zdrug, 2. pješa ka pukovnija, 1. koturaška bojna i 4. gorski zdrug.

Prvi gorski drug. — Stožer 1. gorskog zdruga formiran je od stožera 1. pješa ke divizije. Sjedište stožera nalazilo se u Bjelovaru. Tome gorskom zdrugu pripadale su ove jedinice:

— 5. gorska pukovnija, sa sjedištem u Petrinji, a formirana je od ranijeg V gorskog zdruga;

— III topni ki odjel, sa sjedištem u Petrinji;

— XIV topni ki odjel, sa sjedištem u Petrovaradinu;

— 1. gorska dojavna satnija, sa sjedištem u Varaždinu;

— 1. gorska obkoparska satnija, sa sjedištem u Bjelovaru;

— Oklopni vod, sa sjedištem u Bjelovaru;

— Vojno-oružni ki vod, sa sjedištem u Bjelovaru;

— Zdravstvena satnija, sa sjedištem u Bjelovaru;

— Veterinarska satnija, sa sjedištem u Bjelovaru;

— 1. i 2. tovarni povoz, sa sjedištem u Bjelovaru;

— Samovozni povoz, sa sjedištem u Bjelovaru;

— Gospodarski ured, sa sjedištem u Bjelovaru;

— Pekarska polusatnija, sa sjedištem u Bjelovaru.¹²

⁹ Takozvana NDH 1941, str. 242.

¹⁰ AVII fond NDH, kut. 117, f. 5, d. 8; kut. 135, f. 13, d. 9.

¹¹ AVII, fond NDH, kut. 134-a, f. 2, d. 1.

¹² AVII, fond NDH, kut. 135, f. 1, d. 14.

etvrti gorski zdruk. — Stožer 4. gorskog zdruga formiran je od stožera I gorskog zdruga. Sjedište stožera nalazilo se u Sisku. Tome zdruhu pripadale su ove jedinice:

— 8. gorska pukovnija, sa sjedištem u Zagrebu, a formirana je od II bojne ranijeg IV gorskog zdruga i XXXVII ustaške bojne;

— I. topni ki sklop, sa sjedištem u Varaždinu;

— XII topni ki sklop, sa sjedištem u Varaždinu;

— 4. gorska pukovnija sa ostalim jedinicama zdruga u Sisku.¹³

Prva lova ka pukovnija. Ova pukovnija formirana je od 1. pješa ke pukovnije, sjedište je imala u Bjelovaru, a pripadala je 2. lova kom zdruhu.¹⁴

U februaru 1944. godine izvršena je reorganizacija doknadne (dopunske) službe. Tada su sve doknadne jedinice zbornih područja spojene u doknadne zdruge. Zapravo za svako zbornu područje formiran je po jedan doknadni zdruk.

Prvi doknadni zdruk. — U Zagrebu je tada formiran 1. doknadni zdruk za I zbornu područje. Zdruk je imao 1. doknadnu pukovnicu, doknadni topni ki sklop, doknadnu obkopsku bojnu, dojavnu doknadnu bojnu, doknadnu povoznu satnicu, doknadnu zdravstvenu satnicu, veterinarsku doknadnu satnicu.¹⁵

Po naredjenju njemačkog opunomoćenog generala u NDH u aprilu 1944. godine izvršena je reorganizacija posadnih jedinica kopnene vojske domobranstva. Tada je od dotadašnjih posadnih jedinica, vojno-oružničkih vodova, raznih dobrovoljačkih, pješačkih i topničkih jedinica, koje nisu bile uzete u obzir za postrojavanje lovačkih i gorskih zdrugova, te željezničkih stražarskih jedinica i satnica oklopnih vlakova, koje nisu pripadale njemačkom štabu za osiguranje željezničkih pruga u Slavonском Броду, formirano 11 posadnih zdrugova (I—X i Zagrebački).¹⁶

Prvi i IV posadni zdruk. — Tada su u sjeverozapadnoj Hrvatskoj formirana dva posadna zdruga, i to:

— u Križevcima I posadni zdruk, ije su bojne, uglavnom, bile raspoređene u Varaždinu (I), Hercegovcu (II), Koprivnici (III) i Bjelovaru (IV), a 1. bitnica u Bjelovaru i Obkopska satnica u Križevcima;

— u Zagrebu IV posadni zdruk, ije su bojne bile raspoređene u Zagrebačkom Leskovcu (I), u Zagrebu (II i Zagrebačka pomoćna bojna) i u Turopolju i Brezovici (III).¹⁷

b) Jedinice ustaške vojnice

Glavni organizatori i neposredni izvršioци formiranja ustaških jedinica bili su ustaše povratnici iz emigracije i rukovodioci mjesnih ustaških organizacija.

¹³ AVII, fond NDH, kut. 135, f. 1, d. 14.

¹⁴ AVII, fond NDH, kut. 135, f. 1, d. 14.

¹⁵ AVII, fond NDH, kut. 134-a, f. 2, d. 1; kut. 136, f. 1, d. 11.

¹⁶ U sastavu I zbornog područja formirana su 4, II zbornog područja 4, i u sastavu III zbornog područja 2 posadna zdruga. AVII, fond NDH, kut. 134-a, f. 2, d. 1.

¹⁷ AVII, fond NDH, kut. 135, f. 2, d. 27.

Svi emigranti-povratnici u početku su bili uključeni u Prvu ustašku pukovnicu, čije je formiranje otpočelo odmah po proglašenju NDH. Zatim je dio ustaša-povratnika uključeno u državnu upravu; oko 40 sa Tomićima i emigrantski uključeno je u zagrebački Zbor gdje su postavljeni za zapovjednike satnija, vodova i kao instruktori; oko 50 ih je stalno bilo na odsustvu, od kojih je dio ostao u svom kraju; jedan odjel upućen je u Gorski kotar i na granicu prema Sloveniji, a jedan odjel je upućen u Hercegovinu. Također ih je dio otišao u Liku i druge krajeve.

U početku su glavne ustaške vojne snage bile u Zagrebu, gdje su se postepeno formirale tri jedinice, i to: Poglavnikova tjelesna bojna, Prva ustaška pukovnica i Satnija sveuilištaraca.

Osim tih jedinica i razni stožeri imali su svoje postrojbe (straže), od kojih je, kasnije — kada su se ovi stožeri spojili, formirana postrojba Zagrebačkog stožera, odnosno Zagrebačka ustaška bojna.

Kasnije je Prva ustaška pukovnica rasformirana, pošto su iz njenog sastava odvojene pojedine bojne, pa su potkraj 1941. godine u Zagrebu postojale ove ustaške jedinice: Poglavnikova tjelesna bojna, Zagrebačka pripremna ustaška bojna, Satnija ustaša sveuilištaraca (13. jurišna satnija sveuilištaraca), I željeznička ustaška bojna i Ustaška asnička i doasnička škola. Od ostalih ustaških jedinica u Zagrebu su se nalazile: IX ustaška bojna, Ustaško-domobranska pukovnica dr Ante Pavelića i Bojna ustaških domobrana.¹⁸

Formiranje novih ustaških jedinica na teritoriji NDH, u toku 1942. godine, bilo je kontinuirano. Tako, dok je 1941. godine formirano samo 12 bojni ustaške vojnice, od čega se jedna nalazila u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, na kraju 1942. godine u NDH je, u sastavu pet staja ih združenja, bilo 34 ustaške djelatne bojne, od toga opet samo jedna u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, i to: XVI ustaška bojna u Ivaničkom Gradu. Od ostalih ustaških jedinica, tada su se u Zagrebu i okolici nalazile: Zagrebačka ustaška posadna bojna, potčinjena Ustaškom posadnom zapovjedništvu Zagreb, Obrtnička satnija ustaške vojnice, Dojavna satnija ustaške vojnice, Zdravstvena satnije ustaške vojnice; zatim Poglavnikov tjelesni zdrug sastava: I bojna, II bojna (Banja Luka), III bojna, Doknadna bojna, I brzi sklop, Konjanički sklop, Topnički sklop i Glazba.¹⁹

Ustaške pripremne bojne. Pored djelatnih ustaških bojni, odnosno pored jedinica ustaške vojnice, od aprila do decembra 1942. godine, na području ustaških stožera velikih župa (Bilogora, Zagorje i Prigorje) u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bilo je sedam pripremnih bojni. Njihov sastav i raspored 15. decembra 1942. godine bio je ovakav:

2. ustaška pripremna bojna »Bilogora«: stožer u Bjelovaru, 1. satnija (150) u Garešnici, 2. satnija (100) u Predovcu i Bereku, 3. satnija (87) u Hercegovcu, Severinu i Pitomači i 4. satnija (120) u Gudovcu i Čazmi;

24. ustaška pripremna bojna »Bilogora«: stožer u Bjelovaru, 1. satnija (150) u Garešnici, 2. satnija (50) u Velikoj Pisanici, 3. satnija (90), u Velikom Gradovcu i 4. satnija (110) u Velikim Zdencima;

¹⁸ Takozvana NDH 1941, str. 269-283.

¹⁹ AVII, fond NDH, kut. 114, f. 25, d. 25.

20. ustaška pripremna bojna »Zagorje«: stožer i 1. satnija (110) u Varaždinu;

22. ustaška pripremna bojna »Prigorje«: stožer u Zagrebu, 1. satnija (114) u Kutini, Brezovici, Popova i i Gojilu, 2. satnija (124) u Gorici, Ci u, Odri, Bregi, Lupoglavu, Dubrovaku i Dugom Selu, 3. satnija (135) u selima Stubica, M. Bistrica, Bistrica, Samobor, Brezovica, Puš a i 4. satnija (60) u M. Bistrici;

23. ustaška pripremna bojna »Grad Zagreb«: stožer u Zagrebu, 1. satnija (77) u Novoselcu Križu, Zaprešiću, a 2. satnija (150), 3. satnija (150) i 4. satnija (150) u Zagrebu;

29. ustaška pripremna bojna »Zagreb«: stožer, 1. satnija (150), 2. satnija (150), 3. satnija (150) i 4. satnija (150) u Zagrebu;

31. ustaška pripremna bojna »Zagreb«: stožer, 1. satnija (150), 2. satnija (150), 3. satnija (150) i 4. satnija (150) u Zagrebu.²⁰

Prema naređenju Zapovjedništva ustaške vojnice od 16. decembra 1942. godine, neke ustaške pripremljene bojne prevedene su u djelatne, a ostale su rasformirane.²¹

U 1943. godini formirana je u Bjelovaru XXXVII bojna ustaške vojnice, a Poglavnikov tjelesni zdrug je povećan i nešto reorganizovan, pa mu je sastav bio ovakav: 1. i 2. pješaka pukovnija, Topnički sklop od tri bitnice, Brzi zdrug sastava konjanički i oklopni sklop, Stražarska bojna, Samovozni (automobilski) sklop i I i II doknadna bojna.²²

U toku 1944. godine, formiranjem novih i preformiranjem postojećih ustaških bojni, povećan je broj ustaških staja ih zdrugova od 6 na 18, od čega su se tri stajala, Zagrebački posadni i Poglavnikov tjelesni nalazili u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, i to:

— V ustaški staja i zdrug u Koprivnici, sa I, VII, XX i XXXV bojnom u Koprivnici;

X ustaški staja i zdrug u Zagrebu, sa II bojnom u Bjelovaru, VI bojnom u Ivani -Gradu, V bojnom u Turopolju, a I bojnom u Vukovaru, III bojnom u Zemunu, IV bojnom u Banjaluci;

— XV ustaški staja i zdrug u Zagrebu, sa V bojnom u Donjoj Bistri, VI bojnom u Krapinskim Toplicama, Zaboku, Tuhelju i Donjoj Stubici i VII bojnom u Pregradi, Bežancima, Humu i Vinagori;

— Zagrebački ustaški posadni zdrug u Zagrebu, sa I bojnom u Remetincu, II bojnom u Kašini, III bojnom u Mariji Bistrici i IV bojnom u Velikoj Gorici;

— Poglavnikov tjelesni zdrug u Zagrebu, sa 1. pješakom pukovnijom u Ludbregu (I bojna), Novom Marofu (II bojna), u Ivancu i Lupo-

²⁰ Na ostaloj teritoriji NDH (Hrvatska i Srijem) tada je postojalo još 16 pripremljenih ustaških bojni u kojima je bilo oko 8000 ljudi.

²¹ AVII, fond NDH, kut. 114, f. 25, d. 15 i 25. Brojevi u zagradama označavaju trojno stanje ljudstva u satnijama.

²² AVII, fond NDH, kut. 92, f. 27, d. 12; kut. 82, f. 57, d. 6. Međutim, XI ustaška bojna iz Zagreba i XXXVII iz Bjelovara pripadale su III ustaškom djelatnom zdrugu, a kada su formirani lovački i gorski zdrugovi, XI je ušla u sastav 4. gorske pukovnije, a XXXVII u sastav 8. gorske pukovnije IV gorskog zdrugova.

glavu (III bojna) i u Varaždinu (IV bojna); 2. pješom pukovnijom u Hrašini i Trgovištu (I bojna), u Križevcima i Varaždinskim Toplicama (II bojna) i u Donjem Miholjcu (III bojna); Topničkim sklopom u rejonu Hum—Zlatar Bistrica—Konjščina; Konjaničkim sklopom u rejonu D. Zelina—Belovar—Moravac—Popovac—Novi Dvori; Brzim sklopom u rejonu Sv. Ivan Zelina; Oklopnim sklopom u Varaždinu; i Strazarskim sklopom u Zagrebu.²³

c) Oružništvo (žandarmerija)

Oružničke jedinice u sjeverozapadnoj Hrvatskoj pripadale su 1. oružničkoj pukovnici čije je sjedište bilo u Zagrebu, a zatim u Sisku. Prva oružnička pukovnija u početku je imala devet krilnih oružničkih zapovjedništava, od čega su tri bila u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, i to:

Krilno zapovjedništvo Zagreb, kome su bila potčinjena tri oružnička voda:

— vod Zagreb sa sjedištem u Zagrebu i postajama u mjestima: Kustošija, Zaprešić, Sesvete, Donja Stubica, Marija Bistrica, Bistrica, Sv. Ivan Zelina, Kašina, Dugo Selo, Brckovljani, Posavski Bregi, Šestine i Podsused;

— vod Kutina sa sjedištem u Kutini i postajama u mjestima: Kutina, Popovčina, Čazma, Križ, Kloštar-Ivani, Garešnica, Hercegovac, Vukovje i Berek;

— vod Jastrebarsko sa sjedištem u Jastrebarskom i postajama u mjestima: Jastrebarsko, Krašić, Kostanjevac, Kalje, Zdenčina, Samobor, Rakov Potok i Brezovica.

Krilno zapovjedništvo Bjelovar, kome su bila potčinjena tri oružnička voda, i to:

— vod Bjelovar sa sjedištem u Bjelovaru i postajama u mjestima: Bjelovar, Nova Rača, Ivanska, Kapela, Križevci, Sveti Ivan Žabno, Sveti Petar Orehovac, Vrbovec, Dubrava, Grubišno Polje i Veliki Grdevac;

— vod Koprivnica sa sjedištem u Koprivnici i postajama u mjestima: Koprivnica, Drnje, Gotalovo, Gola, Zdala, Sokolovac, Legrad, Turvac, Jela i Ivo i Virje;

— vod Virovitica sa sjedištem u Virovitici i postajama u mjestima: Virovitica, špišići Bukovica, Terezino Polje, Detkovic, Suho Polje, Podravska Slatina, Sopje, Voštin i Slatinski Drenovac.

Krilno zapovjedništvo Varaždin, kome su bila potčinjena dva oružnička voda, i to:

— vod Varaždin sa sjedištem u Varaždinu i postajama u mjestima: Varaždin, Vinica, Ivanec, Bednja, Lepoglava, Maruševac, Novi Marof, Gornja Rijeka i Varaždinske Toplice;

²³ AVII, fond NDH, kut. 134-a, f. 4, d. 1.

— vod Krapina sa sjedištem u Krapini i postajama u mjestima: Krapina, Za retje, Zabok, Zlatar, Budinšina, Mihovljani, Pregrada, Desini i Klanjec.²⁴

Osim tih takozvanih redovnih oružnih postaja, uspostavljena je oružna straža za obezbjeđenje granice prema Sloveniji i Maarskoj, koju su sačinjavali oružnici, financijeri i vojnici domobrani u sastavu oružništva. Oružne straže uspostavljene su po oružnim krilima u pograničnim mjestima, i to:

— kod oružnog krila Zagreb u mjestima: Sošice, Stojdraga, Bregana, Ključ i Donji Kraj;

— kod oružnog krila Varaždin u mjestima: Čemelovac, Suhi Dol, Gmajna, Miljana, Druškovac, Macelj, Cvetin, Babinec, Petrijanec, Svibovec, Zabnik, Križenica, Struga, Dubovica i Mali Bukovec; i

— kod oružnog krila Bjelovar u mjestima: Vel. Otok, Botovo, Gotalovo, Gola, Lepa Greda, Ferdinandovac, Brestica, Okrugljača, Detkovic, Budakovac, Zanoš i Sopje.²⁵

Prikazani sastav i raspored oružnih jedinica odražava konkretno stanje do početka oružanog ustanka u Hrvatskoj. Međutim, ni poslije toga nije došlo do znatnijih promjena sve do druge polovice 1943. godine. Tada su jedinice NOV Hrvatske likvidirale neke postaje pa prestaju sa radom da bi se ponovo formirale ili stalno bile ukinute.²⁶

Oružane formacije NDH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od januara do maja 1945.

U drugoj polovici 1944. godine, nakon dolaska za glavnog stožera Ministarstva oružanih snaga ustaškog pukovnika Tomislava Sertića, planirana je reorganizacija oružanih snaga, koja je imala za cilj spajanje domobranstva i ustaške vojnice formiranjem divizija, koje bi u svom sastavu imale i domobranske i ustaške jedinice. Ta reorganizacija nastala je u novembru i trebalo je da se provede od 1. do 31. decembra 1944. godine.

Divizijski stožeri, predviđeni tom reorganizacijom, otpočeli su djelovati u toku decembra 1944. godine. Tada je formirano 16 divizijskih stožera, odnosno 16 divizija.²⁷ Međutim, tom reorganizacijom brojno stanje oružanih snaga NDH ništa nije povećano, već su samo stožeri preimenovani, a neke jedinice dobile drugi naziv.

²⁴ Takozvana NDH 1941, str. 284-292.

²⁵ AVII, fond NDH, kut. 135, f. 1, d. 1.

²⁶ Prosječna jačina oružnih postaja bila je 6 do 10 ljudi, a oružna straža oko 8 ljudi, pa je ukupan broj oružnika na oružnim postajama iznosio 468 do 780, a na oružnim stražama oko 270, ili svega 740 do 1050 oružnika. Međutim, ukupan broj oružnika samo na navedenim oružnim postajama 8. februara 1943. godine iznosio je oko 1000. AVII, fond NDH, kut. 92, f. 27, d. 12.

²⁷ Stožeri 12 divizija imali su svoja sjedišta: 3. u Vinkovcima, 4. u Dvoru na Uni, 6. u Banjaluci, 7. u Novoj Kapeli, 8. u Sarajevu, 9. u Mostaru, 10. u Bihaću, 11. u Gospiću, 12. u Brankovcu, 13. u Karlovcu, 14. u Brodu i 15. divizije u Doboju. AVII, fond NDH, kut. 134a, f. 3, d. 1; kut. 107, f. 2, d. 8.

Izvan sastava divizije ostale su samo neke specijalne ustaške i domobranske jedinice, i to: Poglavnikov tjelesni zdrug, Ustaški obrambeni zdrug, Pu ko-ustaški zbor, Brzi zdrug i neke pozadinske jedinice.

Pošto su tim postupkom spojene domobranske i ustaške jedinice, više se posebno ne tretiraju ustaške a posebno domobranske jedinice, ve se govori samo o oružanim snagama, odnosno o ustaško-domobranskim jedinicama.

Istovremeno je Paveli , u decembru 1944. godine, preuzeo komandu nad svim oružanim snagama NDH i formirao, po ugledu na Nijemce, Glavni stan Poglavnika, kome je bilo pot injeno Ministarstvo oružanih snaga, a ono je imalo: Glavni stožer i Upravni stožer.²⁸

Operativne jedinice (16 divizija), onako kako su formirane u decembru 1944. godine, ostaju uglavnom nepromijenjene u svom sastavu i tako djeluju do aprila 1945. godine, kada po inju da nestaju pod udarcima jedinica Jugoslovenske armije.

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj imale su, od decembra 1944. godine, svoja sjedišta, odnosno bile su dislocirane, etiri ustaško-domobranske divizije (1, 2, 5. i 16), Poglavnikov tjelesni zdrug i Brzi zdrug. Njihov sastav i raspored bio je ovakav:

Prva ustaško-domobranska udarna divizija, sa sjedištem u Zagrebu, sastava 20, 21. i 22. pješa ke pukovnije, XX i XXI topni ki i Brzi sklop i pozadinske jedinice. Ova divizija formirana je izdvajanjem najboljih ustaških i domobranskih jedinica, asnika i do asnika.

Iako nepotpuno formirana, divizija je ve u decembru 1944. godine uba ena u borbu, i to: 20. pješa ka pukovnija angažovana je na Bilo-gori, a 21. pješa ka pukovnija i XX topni ki sklop u rejonu Vrbovec, Popova a i Voloder, gdje ostaje do januara i februara 1945. godine. Obje pukovnije trpe velike gubitke, koji se popunjavaju iz 22. pješa ke pukovnije, koja je još uvijek bila u formiranju u Zagrebu.

Potkraj marta divizija se povukla na prostor Bjelovar—Dubrava—azma—Narta.

Potkraj aprila formirana je i 22. pješa ka pukovnija i ulazi u sastav divizije, ali su tada gubici ostalih jedinica ve osjetni. Tada divizija drži front na liniji Trnovitica—Plas ica (izme u Bjelovara i Garešnice).²⁹

Druga ustaško-domobranska divizija, sa sjedištem u Zagrebu, sastava: XV ustaški zdrug, XX ustaški zdrug, 20. pješa ki zdrug i III doknadna obkoparska bojna. Ta divizija bila je posada grada Zagreba i njegove šire okolice, odnosno bila je raspore ena na prostoru Zagreb—Leskovac—Horvati—Bistrica—Krapinske Toplice—Krapina—Zabok—Sesvete—Marija Bistrica—Velika Gorica.

Dok je XV ustaški zdrug formiran ranije, XX ustaški zdrug formiran je od Zagreba kog ustaškog posadnog zdrug, a 20. pješa ki zdrug od Zagreba kog domobranskog posadnog zdrug.

²⁸ AVII, fond NDH, kut. 107, f. 2, d. 8.

²⁹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodila kom ratu jugoslovenskih naroda 1941-1945 (Zbornik NOR-a), tom V, knj. 35, str. 763; knj. 36, str. 731; i knj. 37, str. 688. AVII, fond NDH, kut. 134a, f. 3, d. 1.

U aprilu su jedinice 2. ustaško-domobranske divizije preformirane u 26. i 27. pješa ku pukovniju. Angažovana je u operacijama protiv jedinica NOVJ odnosno JA na širem području Zagreba.³⁰

Peta ustaško-domobranska divizija, sa sjedištem u Bjelovaru, sastava: V ustaški zdrug, 11. pješa ki zdrug i dvije bitnice. Peti ustaški zdrug formiran je od »Crne legije« ali. pješa ka pukovnija od I posadnog zdruga. Divizija se u decembru 1944. godine nalazila na prostoru Varaždin—Koprivnica, Križevci—Bjelovar—ur evac—Virje. U januaru i februaru 1945. godine dijelom snaga u estvuje u akcijama na Bilogori, u Moslavni i na području Velika Pisanica—Popova a; u martu je na prostoru Koprivnica—Križevci—Bjelovar—Virovitica.

Jedinice 5. divizije u aprilu su preformirane u 23. 24. i 25. pješa ku pukovniju i V topni ki sklop. U njen sastav je ušla i Posadna bojna iz Koprivnice. U aprilu je divizija držala položaje na frontu Ciglana—Trojstvo—šuma Zlijeb.³¹

Šestnaesta ustaško-domobranska doknadna divizija, sa sjedištem u Zagrebu, 21. i 23. pješa ki doknadni i XX ustaški doknadni zdrug, odnosno 16 doknadnih bojni i etiri doknadne bitnice; 21. doknadni zdrug formiran je od ranijeg 1. doknadnog zdruga, 23. doknadni zdrug od ranijeg 3. doknadnog zdruga, a XX ustaški doknadni zdrug formiran je od ranijih ustaških doknadnih jedinica.

U aprilu 16. divizija mijenja naziv u »Ustaška nastavno-doknadna divizija«, a njene jedinice su preimenovane u ustaške: Ustaški nastavni zdrug i XXI i XXII ustaški doknadni zdrug, Ustaška doknadna obkoparska bojna i Ustaška a ka satnija.³²

Poglavnikov tjelesni zdrug, sa sjedištem u Zagrebu, sastava: 1. pješa ka pukovnija (Varaždin), 2. pješa ka pukovnija (Osijek), Topni ki sklop, Konjani ki sklop, Brzi sklop, Oklopni sklop i Stražarski sklop. Zdrug je preimenovan u naziv Poglavnikova tjelesna divizija.³³

Brzi ustaški zdrug, sastava I i II bojna, Samostalna bitnica i pozadinski i pomo ni dijelovi. Ovaj zdrug se nalazio na području Dugo Selo—Božjakovina i Ivani -Kloštar—Donja Stubica, a sredinom marta ušao je u sastav »Poglavnikovog tjelesnog zbora«.³⁴

Poglavnikov tjelesni zbor, sa sjedištem u Zagrebu. Oko sredine marta 1945. godine formiran je Poglavnikov tjelesni zbor, u iji sastav su ušle ove jedinice:

- Poglavnikova tjelesna divizija, sa sjedištem u Varaždinu;
- 1. ustaško-domobranska udarna divizija, sa sjedištem u Zagrebu;
- 5. ustaško-domobranska divizija, sa sjedištem u Bjelovaru;

³⁰ Zbornik NOR-a, tom V, knj. 36, str. 747 i 750; knj. 37, str. 337; i knj. 38, str. 668. AVII, fond NDH, kut. 134a, f. 3, d. 1.

³¹ Zbornik NOR-a, tom V, knj. 36, str. 535 i 546; knj. 37, str. 688-689. AVII, fond NDH, kut. 134a, f. 3, d. 1.

³² AVII, fond NDH, kut. 134a, f. 3, d. 1.

³³ Zbornik NOR-a, tom V, knj. 29, str. 779; knj. 37, str. 688; AVII, fond NDH, kut. 134a, f. 3, d. 1.

³⁴ AVII, fond NDH, kut. 134a, f. 3, d. 1.

- Topni ki sklop;
- Poglavnikova tjelesna bojna (li na straža); i
- pozadinske jedinice zbora.

Istovremeno kada je formiran Poglavnikov tjelesni zbor, formirani su i stožeri II, III, IV i V ustaškog zbora, kojima su potinjene sve ostale operativne jedinice oružanih snaga NDH i grupisane u zborove, i to:

- u II ustaški zbor 2. i 12. ustaško-domobranska i 18. ustaška udarna divizija;
- u III ustaški zbor 3, 7, 8. i 9. ustaško-domobranska divizija;
- u IV ustaški zbor 4, 6. i 10. ustaško-domobranska divizija; i
- u V ustaški zbor 11. i 13. ustaško-domobranska divizija.

Me utim, kako su neke divizije ve imale velike gubitke u ljudstvu, a druge se nalazile u rasulu, po ustaškim zborovima nije izvršeno grupisanje divizija, ve njihovih ostataka. Tako grupisane ustaško-domobranske snage našle su se, zajedno sa njema kim jedinicama, u drugoj polovici aprila na položajima takozvane »Zvonimirove linije«, i to:

- Poglavnikov tjelesni zbor i III ustaški zbor izme u Drave i Save, na Bilogori i Ilovi;
- a II ustaški zbor na frontu Petrinja—Sisak—Kupa, IV ustaški zbor na frontu od uš a Une u Savu do Bosanskog Novog i V ustaški zbor u rejonu Karlovca.³⁵

Prema tome, u sjeverozapadnoj Hrvatskoj nalazili su se ostaci sedam ustaško-domobranskih divizija, koji su se u toku maja povla ili prema zapadu i bili tu eni od jedinica Jugoslovenske armije.

Angažovanje oružanih snaga NDH iz sjeverozapadne Hrvatske protiv NOP-a i njihova potinjenost njema kim štabovima

Formiranje jedinica oružanih snaga NDH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941. godine vršeno je prema tzv. mirnodopskoj organizaciji, formaciji i dislokaciji. Me utim, po izbijanju oružanog ustanka u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj, došlo je ponovo do upu ivanja domobranskih i ustaških jedinica iz sjeverozapadne Hrvatske u krajeve južno od Save — posebno u Liku i Bosnu i Hercegovinu. Prve jedinice upu ene su ve no u 28/29. jula. Zapravo tada je upu ena II bojna (bez jedne satnije) 1. pješake pukovnije iz Bjelovara u Bihać, a 29. jula jula jedna bojna iz Varaždina u Knin. Zatim no u 29/30. jula upu ena je i Konjani ka pukovnija iz Zagreba u Gračac, itd.³⁶

Me utim, nije se ostalo samo na upu ivanju snaga sa sjevera na jug, ve je vršeno formiranje tzv. privremenih jedinica radi pojačanja snaga za borbu protiv ustanika, pa je, u sastavu kopnene vojske domobranstva, od avgusta do kraja novembra 1941. godine, formirana 21 privremena bojna, pored 30 mirnodopskih. Tako je 1. pješake pukovnija

³⁵ AVII, fond NDH, kut. 154a, f. 3, d. 1.
a« Takozvana NDH 1941, str. 230-234.

imala sedam, a 2. pješa ka pukovnija šest bojni. To zna i da je u te dvije pukovnije, koje su imale stalna sjedišta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, formirano 13 bojni, odnosno 9 bojni više od mirnodopske formacije.³⁷

Iako je svakom zapovjedništvu, jedinici i ustanovi bilo određeno stalno sjedište, tzv. mirnodopski raspored, samo zapovjedništva pješa kih divizija, zborova i zbornih područja, uglavnom, nisu mijenjala svoja sjedišta, odnosno nalazila su se 1941. godine u stalnim mirnodopskim sjedištima, dok su gotovo sve pješa ke, topni ke i konjani ke jedinice u stalnim sjedištima ostavljale samo dio stožera, odnosno jedinice (satniju, bojnu), a sve ostalo se od početka oružanog ustanka nalazilo u privremenim sjedištima ili na položajima. Zbog toga se raspored operativnih jedinica prema operativno-taktičkoj angažovanosti veoma razlikuje od tzv. mirnodopskog rasporeda, pa je 31. decembra 1941. godine u sjeverozapadnoj Hrvatskoj stanje bilo ovakvo: u Varaždinu se nalazila Varaždinska doknadna bojna, I topni ki sklop i Doknadna bojna hrvatske legije; u Koprivnici Koturaška bojna; u Bjelovaru stožer 1. pješa ke divizije, dio stožera 1. pješa ke pukovnije i Bjelovarska doknadna bojna; i u Zagrebu Glavni stožer domobranstva, stožer 2. pješa ke pukovnije sa II bojnima i 14. i 15. satnijom, II i III topni ki sklop, Zagreba ka posadna i Zagreba ka pomoćna bojna i domobranski oružni ki vod. Sve ostale jedinice, ija su se stalna sjedišta nalazila u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, bile su uglavnom angažovane u akcijama protiv partizana na prostoru između rijeka Drine, Save i Une i njema ko-talijanske demarkacione linije, tj. tamo gdje se tada nalazilo više od 60 posto operativnih jedinica kopnene vojske domobranstva.³⁸

U 1942. godini stanje se izmijenilo utoliko što su i bitnice I i II topni kog sklopa iz Varaždina i Zagreba upuštane u isto nu Bosnu i na Kordun i tamo pridane jedinicama koje su izvodile akcije protiv partizanskih snaga.

Međutim, kako je oružani ustanak 1942. godine prerastao u narodnooslobodilački rat i zahvatio i sjeverozapadnu Hrvatsku, to su za borbu protiv NOP-a angažovane oružni ke postaje, doknadne bojne, Koturaška bojna i ustaške pripremne bojne.³⁹

Na početku 1943. godine nakon podjele NDH na operativna područja, Zagreb i Hrvatsko zagorje sačinjavali su I operativnu zonu, a Kalnik i Moslavina II operativnu zonu I domobranskog zbora. Zapovjednik grada Zagreba bio je ujedno i zapovjednik I operativne zone, a zapovjednik 1. pješa ke divizije, iji se Stožer nalazio u Bjelovaru, bio je zapovjednik i II operativne zone. U ovom periodu su za borbu protiv NOP-a, pored jedinica koje su te zadatke izvršavale 1942. godine, angažovane i pojedine satnije 1. pješa ke pukovnije iz Bjelovara i 2. pješa ke pukovnije iz Zagreba, zatim bitnice I i II topni kog sklopa iz Varaždina i Zagreba i jedinice Poglavnikovog tjelesnog združenja iz Zagreba.

³⁷ Takozvana NDH 1941, str. 234-235.

³⁸ Takozvana NDH 1941, str. 240-241, 457.

³⁹ AVII, fond NDH, kut. 134a, f. 2, d. 1.

U drugoj polovici 1943. godine, pored jedinica domobranstva za obavljanje posadne službe u Hrvatskom zagorju, angažovane su i jedinice Poglavnikovog tjelesnog zdruka.⁴⁰

Do avgusta 1943. godine, područje NDH sjeverno od linije rijeka Sava—Sisak—Biha tretirano je kao operativno područje »Njemačkog opunomoćnog generala u Hrvatskoj«, kome su jedinice oružanih snaga NDH bile potčinjene preko Glavnog stožera Ministarstva oružanih snaga NDH. Međutim, u avgustu 1943. godine, područje sjeverno od Save, od linije Oprisavci (Sava) — Zadubravlje—Klokočnik—Levanjska Varoš—Veliko Nabrđe—Mandiševci—Bračevci—Budimci—ž. st. Normanci—Ladimirovci—Nard (Drava), na zapad pripadalo je njemačkoj 187. rezervnoj diviziji, čiji se štab nalazio u Zagrebu. Jedinice oružanih snaga NDH, koje su se nalazile na tom području, u operativnom pogledu potčinjene su 187. rezervnoj diviziji, a to se odnosilo i na sve jedinice NDH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.⁴¹

Od početka pa do novembra 1944. godine glavni nosioci akcija, odnosno operacija protiv jedinica NOV u sjeverozapadnoj Hrvatskoj bili su Poglavnikov tjelesni i 1. gorski zdrug. Zapravo, operativno područje 1. pukovnije Poglavnikovog tjelesnog zdruka, sa sjedištem u Varaždinu, obuhvatalo je teritoriju Klanjec—Sutla—granica prema Sloveniji—Drava—Gotalovo—Topalovac—Križevci—Sv. Ivan Zelina—Sljeme (k. 1035)—Donja Stubica—Bedekovina—Klanjec; operativno područje 1. gorskog zdruka, sa sjedištem u Bjelovaru, obuhvatalo je ostali dio sjeverozapadne Hrvatske, odnosno Bilo-goru i Moslavinu. Na operativnom području 1. pukovnije Poglavnikovog tjelesnog zdruka angažovane su jedinice i 2. pukovnije, zatim XV ustaškog stajalnog zdruka i Zagrebačkog ustaškog posadnog zdruka; a na operativnom području 1. gorskog zdruka jedinice V i X ustaškog stajalnog zdruka, jedinice 4. gorskog zdruka i sve druge jedinice koje su se privremeno ili stalno nalazile na tim područjima.⁴²

Kada su formirane ustaško-domobranske divizije, teritorija na kojoj su bile raspoređene njene jedinice značilo je istovremeno i operativno područje za tu diviziju. U operativnom pogledu sve ustaško-domobranske divizije, sa područja sjeverozapadne Hrvatske, bile su potčinjene njemačkom 69. korpusu za naročitu upotrebu.⁴³

Dakle, od početka 1944. godine pa dalje, sve jedinice oružanih snaga NDH, koje su imale svoja sjedišta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, tamo su i angažovane protiv NOP-a, te više ne odlaze u druge krajeve.

Do početka jake aktivnosti NOP-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, domobranske i ustaške jedinice formirane na tom području upotrebljavane su u Bosni i Hercegovinu, Liku i Kordunu i tamo angažovane protiv jedinica NOP-a. Međutim, kako je aktivnost jedinica NOP-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj rasla, tako su ustaške i domobranske jedinice sve manje odlazile u druge krajeve NDH, da bi na kraju potpuno bile angažovane na

⁴⁰ AVII, fond NDH, kut. 134a, f. 2, d. 1.

⁴¹ AVII, fond NDH, kut. 81, f. 22, d. 12.

⁴² AVII, fond NDH, kut. 134a, f. 2, d. 1.

⁴³ AVII, fond NDH, kut. 134a, f. 3, d. 1.

»svom terenu«. Kada i to nije bilo dovoljno, stizala im je pomo najprije njemačkih snaga, a zatim i drugih ustaško-domobranskih divizija (3, 7, 8. i 9).

Preko svoje razgranate mreže od 80 do 100 oružanih postaja i straža, pet do šest stalnih i pet do šest posadnih mjesta (garnizona), a od druge polovice 1942. godine još i oko 30 povremenih manjih ustaško-domobranskih posada, oružane formacije NDH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj predstavljale su veliku prepreku koju su morale savladati partijske organizacije, rukovodstva i jedinica NOP-a sjeverozapadne Hrvatske u toku NOB-a i socijalističke revolucije.

Tre i Rajh je preko svojih okupacionih vlasti u NDH, a time i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, nastojao da što bolje iskoristi oružane snage NDH u borbi protiv NOP-a; zatim radi uspostavljanja i održavanja »reda i mira«; radi zaštite komunikacija ugroženih dejstvima jedinica NOV i POJ i održavanja saobraćaja na njima; kao i za obavještajnu i egzekutivnu djelatnost itd.

Oružane snage NDH u cjelini, a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj posebno, sve su te zadatke izvršavale u svojstvu pomoćnih oružanih snaga, potčinjene komandama, štabovima i jedinicama Vermahta (Wehrmacht).

Formiranje, razvoj, lokacija i njihovo angažovanje uvijek su zavisili od planova i potreba njemačkih okupacionih vlasti u NDH. Sve promjene u organizaciji njemačkog vojnog obezbjeđenja i komandovanja u Jugoslaviji i NDH odrazile su se na organizacione i formacijske promjene u oružanim snagama NDH, posebno u domobranstvu.

Međutim, i pored svih tih mjera, sjeverozapadna Hrvatska nikada nije postala niti bila ono što su joj bili namijenili Pavelić i ustaško rukovodstvo — oaza za srećvanje i oporavak ustaško-domobranskih jedinica, već je zajedno sa ostalim dijelovima Hrvatske i Jugoslavije bila poprište borbi protiv okupatora i doma ih izdajnika u toku bitavog NOB-a i socijalističke revolucije.

Kazalo osebnih imena

- Adler, 10
Adžija dr Božidar, 833, 850, 991, 998
Ageti i (bra a), 461
Ageti Mato, 461
Ahmetovi Lutvo Miki, 238, 774, 775
Aleksa N. (crvenoarmejac), 697
Aleksandar (kralj), 11, 610, 825, 826, 842, 845
Aleksi Mita, 827
Aleksi Stevo, 827
Alibaba (v. Smeh Vjekoslav), 610
Alihodži Ivo, 580
Alijagi Alija, 826
Altgajer Branimir, 1020
Althann (obitelj), 899
Alti Ivo, 454, 455, 457, 459, 465
Aljinovi Vinko, 835
Andraši -Barberi Nada, 733
Andrejev Bane, 827
Andrejevi -Kun or e, 957
Andrija (iz Ribnja ke), 526
Androi Mirko, 686
Androli Vladislav, 1040
Andel Antun, 538
Andeli Anka, 733
Anka (partizanka), 620
Anti Vicko, 227, 569, 573
Antolek — Orešek, 309
Antoli Franjo, 468, 530
Antoli Jozo, 714
Antoli Juraj, 305
Antoliš, 471
Antolkovi Franjo Daša, 388, 391, 393, 395, 398, 399, 403, 404, 406, 407, 411, 471
Antolkovi Katica, 398
Antolkovi Stjepan, 672
Antolkovi Šimunko, 391, 398, 399, 403, 404, 406
Antolkovi Stjepan Šlajfer, 398, 404
Antolovi Josip, 157, 171, 226
Antonescu (general), 741
Antonini Josip, 835
Antonovski Ivan, 160, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 182
Arbutina, 362
Arnautovi Franjo, 374
Artukovi dr. A., 870
Aškovi M., 49
Augustin i Josip Dugi, 503, 515, 520, 526
Auleb (general), 104
Aušperger Franjo, 511, 518
Babi Antun, 530
Babi ing. Ivan, 411
Babi Ivan (pukovnik), 618—623
Babi VJatka, 956, 960, 962
Babovi Cana, 734
Babovi Ibrahim, 829, 846
Ba i Petar, 413
Ba un Ivan, 167, 433
Bacani Stjepan, 310

Badel Danica, 401
 Badel Juca, 403
 Badel Marijan, 325, 391, 398, 401-403
 Bader Paul, 1013
 Badlež Milan, 404
 Badek Milan, 433
 Bahlin Ljubo, 395
 Bahlin Tomo, 395, 405
 Bahori Josip, 2, 313, 536-538, 541
 Bahunek Josip, 519, 521
 Bajkovec Josip, 300, 301, 317, 548
 Bakari Buca, 881
 Bakari Vladimir, 2, 113, 125, 139, 264, 277, 324, 390, 395, 397, 399, 634, 659
 Baki (bra a), 499, 606
 Baki Milan Baja, 313, 874, 875, 880, 881, 882
 Baki Slobodan, 705
 Bakoti Jozo, 833
 Bakulin Duro, 420
 Bakulin Stjepan Sladi , 433, 434
 Balaš Boris Boca, 126, 768, 774
 Balaš Roza, 731
 Balaš Tomo, 316
 Baien Šime, 157, 170, 830
 Balok Josip, 596
 Baltic Milutin, 60, 64, 65, 66, 390, 465, 718, 721
 Balja Roko, 353
 Ban Barica, 422
 Ban Duro Mile, 2, 147, 390, 411, 413, 420, 422, 423, 426, 469, 471, 532, 672
 Ban Ljudevit, 305, 308, 309, 314, 319
 Bani ek Janko, 373
 Bani Ivan, 496, 511, 514, 518, 663
 Banina Ante, 128, 129, 768
 Bara Terezija, 733
 Bananaši Mijo Ma ar, 548
 Baranovi Mijo, 559
 Barbi Ivan, 405
 Barbot Predrag, 724
 Bardi Marija, 137, 141, 706, 708, 712, 986
 Bari uro, 786
 Barili Stjepan Vago, 423, 433, 434, 436, 471, 503
 Barlovi Branko, 464
 Barlovi Josip, 277
 Bartol August, 276, 277, 339
 Bartoli Mijo, 548
 Bartov ak Andrija Volan, 515, 525
 Bartu Luj (Barthou Louis), 845
 Baruh Boro, 857
 Basari Andrija, 526
 Baš an uro, 500
 Baš nec Franjo, 559
 Batuši Krunoslav, 804
 Bauer, 10, 878
 Bauman Ljudevit, 317
 Bauman Radovan, 317
 Bebel A., 10
 Bedakovi Nikola, 2
 Bednarek Vlado, 724
 Begi Berte, 742
 Begner Ludvig, 413
 Begovi Antun Bor, 511, 515, 525
 Bel Ignac, 549
 Bela i , 342
 Belak Franjo, 997
 Belan a Pajo, 697
 Belanovi Nikola, 780
 Belavic Zvonimir, 512
 Bel i Josip, 575
 Belek Jelka, 413
 Beli (v. Boži evi I.), 686, 788
 Beli Franjo, 316, 319, 320, 679
 Beli Nikola, 424, 527
 Belini Marko Stubi anec, 2, 65, 66, 112, 120, 125-127, 129, 130, 132, 133, 145, 162, 164, 239, 240, 241, 324, 325, 330, 331, 351, 352, 390, 395, 400—402, 424, 425, 465, 468, 546, 566, 573, 588, 628, 666, 718, 768, 773, 774, 789, 833
 Belohan Pavel, 324, 353
 Belostenec Ivan, 859
 Beloševi Mirko, 2
 Beloši Babi Ivan, 409
 Belšak Tone, 245
 Benak Maca, 461, 462
 Bene Josip Moser, 398, 400, 406, 409, 410, 449
 Bencek Stjepan, 395
 Bencekovi Stjepan Štef, 390, 707
 Ben ar Josip, 403
 Ben ek Bara, 731, 737

Ben i Ton a, 413, 417
 Benda (v. Perl Gustav), 997
 Benesch, 817, 818
 Benevoli Ivo, 833, 835
 Benger Nikola, 859
 Beni ki Antun, 395, 399
 Beni ki Antun ml., 391
 Beni ki Mato Stanko, 2, 388, 391, 398, 399, 403, 406, 411, 471
 Benifest (apotekar), 617
 Benk Rade, 773
 Benko Franjo, 833
 Benko K., 310
 Benkovi Stjepan, 394
 Bermanec Juraj, 833
 Bernštajn E., 10
 Beroldingen, 309
 Berta Martin, 514, 606
 Bertovš ak Andrija, 153
 Berus Anka, 2, 56, 64, 65, 69, 74, 81, 134, 281, 372, 424, 466, 468, 566, 573, 833
 Beši Muhamed, 591
 Bezjak Pero, 785
 Bezjak Zvonko, 786
 Bjel i Perica, 302, 312
 Biber Andrija, 559
 Biber Antun Tehek, 2, 66, 291, 469, 509, 566, 663, 670
 Biber Dušan, 274
 Bi ani Rudolf, 17, 18, 22, 39
 Biga Ankica, 733
 Bihler Zvonko, 577
 Bira Dragutin Gavran, 411, 719
 Bistri ki Barica, 409, 638, 672
 Biskup Venio Petar, 183, 398, 497—500, 505, 515
 Bitanga Rade, 835, 867
 Bivec Rajko, 405
 Bižec Mijo, 420
 Blaga Evica, 733
 Blaga Franjo, 514
 Blaga Ivan, 514
 Blaga Mato, 514
 Blagoje, 140
 Blaha uro, 171, 466, 867, 868
 Blanuša Ico, 718
 Blaskowitz (general), 820
 Blaško Albin, 394, 396
 Blaškovi Petar (general), 617
 Blaškovi Vladimir, 16, 20
 Blažai Gizela, 728, 1000
 Blažai Josip, 1000
 Blažek Bara, 580
 Blažek Kata, 580
 Blaževi Jakov, 7
 Blaži ko Ivica, 242
 Blaži Antun, 318, 989
 Blaži Antun Šimun, 140, 496, 498, 504
 Blaži Josip, 317
 Blaži Josip Jovo, 606—608
 Blaži Josip Stric, 975
 Blaži Josip Škot, 783—786
 Blaži Tomo Pepek, 541, 785
 Blažin i (logornik), 613
 Blažovoj Rok, 383
 Blažovoj Ton i, 383
 Boban Ljubo, 2
 Boban R., 89, 94, 359, 360, 586, 811
 Bobetko Dragan Maga, 147, 454, 460, 461, 467
 Bobetko Mijo, 148, 164, 467, 477, 489
 Bobi Florijan, 300, 301, 310, 316, 319, 667, 725, 738, 991
 Bobinac Ivan, 141, 501, 502
 Bobinac Darko, 421
 Bobinec Ivo elo, 588, 600
 Bobinec Katica, 421
 Bobinec Stjepan Šumski, 172, 421, 426, 432
 Bo ina Josip Petar, 411
 Bodroži Milica, 276
 Bogdan Josip, 548
 Bogdan Ludvig, 648
 Bogdan Marica, 733
 Bogdan Marija Barica, 991
 Bogdan Stjepan Boris, 525
 Bogdanovi Franjo, 828
 Bogdanovi Gedeon Geca, 142, 287, 288, 292, 504, 663
 Bogojevi Branko, 499, 504
 Bogožalec Josip, 2, 366
 Boha ek Maksimilijan, 842
 Bolt Ivan, 277, 466, 648
 Bolt Valent Zelenko, 466, 532, 670, 982
 Boljevi Stevan, 827, 831
 Bombelles, 19

Bonaci Dalibor, 947
 Borchard Julius, 842
 Bori Ivo, 466
 Boriš ak Mato, 630
 Borjan Budislav Bude, 188, 835, 850,
 857, 862, 864, 867
 Borjan Lucija, 864
 Borkovi (general), 858
 Boro (v. Pavi Boro), 488
 Borojevi B., 751
 Boroš (pukovnik), 620, 623
 Borove ki Josip, 694
 Bosanac Ilija, 779
 Bosanac Jovo, 142
 Bosanac Marija, 731
 Bosanac Milan, 406
 Bosanac Stevo, 466
 Bosanovi Franjo Dida, 606
 Bosnar Josip, 199
 Bosnar Stjepan, 692
 Bosni Kuzma, 947
 Boš ek Marija, 733
 Bošnjak Ljubomir, 194
 Bouši Ivan, 638
 Boži evi Ivan Beli, 2, 221, 252, 291,
 372, 506, 509-511, 514, 525, 529,
 534, 535, 566, 585, 586, 660, 664,
 670
 Boži kovi Andrija, 827
 Boži Branko, 15
 Boži Ivan, 670
 Božovi Vida, 733
 Brachsler Ernest, 1020—1021
 Brada Milan, 777
 Bradi Ivan Goran, 411
 Brajer Milan Šprajc, 532
 Brajkovi Vladimir, 947
 Bralovi Radivoj, 844
 Brandis Gabrice, 1020
 Branko, 140
 Brauner Heudringen von, Josef, 1013
 1017
 Brckovi Ivan, 318, 496, 785
 Brckovi Tomo, 467
 Breberina Miško, 126, 164, 768
 Brebri Nikola, 837
 Bregovi Ivan, 369, 381
 Bregovi Josip, 373, 374
 Bregovi Francika, 374
 Breko Ivan Davor, 514
 Brešan Vinko, 827
 Breški Luka, 384
 Breški Stjepan, 383
 Bretšnajder Ivica, 406
 Brezova ki, 471
 Brezovi Nikola Prebeg, 250, 251,
 254, 774, 775, 795
 Brglez Dragutin, 545, 905
 Britvi Dragan, 833
 Brki Frihdin, 742
 Brki Zvonko Dorat, 142, 221, 288,
 291, 509, 650, 653, 654, 662, 663
 Brklja i Stevo Busa, 467, 478, 482
 Brklja i , 848
 Brko (nadimak), 358, 942
 Brlek Drago, 697
 Brlek Vinko, 701
 Brlekov Tomo, 465
 Brli Stjepan, 672
 Brni Adam, 759
 Brnjak Grga, 409, 636, 638
 Brockhaus, 1031
 Brodarac Ivo, 460
 Bronec Rudolf, 786
 Broz (obitelj), 400
 Broz Josip Tito, 7, 10, 11, 12, 14,
 28, 71, 73, 75, 77, 78, 121, 137,
 140, 144, 145, 163, 173, 175, 178,
 205, 216, 218, 225, 228, 235, 236,
 254, 266, 268, 269, 270, 271, 277,
 284, 285, 295, 300, 301, 378, 379,
 385, 389, 390, 480, 482, 492, 561,
 562, 580, 604, 631, 649, 668, 682,
 683, 700, 701, 714, 745, 746, 747,
 753, 797, 826—828, 831, 832, 842,
 981, 983
 Bru i Nikola, 395, 399
 Brunovi Milan U o, 129, 138, 139,
 140, 146, 148-150, 194, 195, 218,
 222, 556, 559, 565, 567, 568, 585,
 630, 667, 768, 772, 778, 784, 792,
 922, 930, 932
 Bubalo Branko, 427
 Bu ina Josip, 672
 Budak Mile, 315, 498
 Buden Ankica Vesela, 411
 Buden Tomo, 459, 466, 501—503,
 529, 532, 648
 Buder Ivan, 376
 Budi Ivan, 399

Budinski Ljubica, 434
 Budor Nikola, 393
 Bugarin Josip, 426
 Bugarin Mijo, 419
 Bugarin Tomo, 394, 418-420, 422, 527
 Bujan Tomo Beli, 413
 Bukovec Ivan, 312, 314, 369, 381
 Bukovec Mirko, 241, 323, 833-835, 857, 859, 861, 862, 865, 874, 882, 883
 Buk-Trupec Marica, 434
 Bukvi Cvetko, 694
 Bukwich (Bukvi), 742
 Bulat Rade, 2, 98, 112, 114, 129, 135, 147, 158, 164, 166, 170, 172, 231, 244, 424, 546, 551, 554, 555, 557, 566, 621, 622, 792, 902
 Bulat Tešo, 145, 767, 770, 772
 Buli ing., 870
 Bun i Nikola Puntar, 398
 Bun i Valent, 398
 Buneta Anka, 431
 Buni Blaž, 384
 Bunj evi Milan, 600
 Burulic Ivan, 514
 Burulic Luka, 514
 Bušleta Ante, 503
 Butorac Anka, 241, 323, 730, 835, 857, 874, 880, 881, 982
 Butorac Drago, 402
 Butorac Mato, 353
 Buva Perica, 409
 Buzdan Marijan, 966
 Bzik Mijo, 878

 Cankar Ivan, 972
 Capri Franjo, 404
 Caren Ivan, 591
 Cari Jovo, 779
 Cazi Josip, 988
 Ceci Pero, 875
 Cekovi Josip, 406
 Cerinski Ivan, 320
 Cerjan E., 308
 Cerjan Stjepan, 2
 Cerove ki Jakob, 319
 Cerove ki Štefica, 729, 730
 Cesar Ivan, 418

 Cesarec August, 825, 850
 Cetuši Dragan, 520
 Cetuši Mileva Sojka, 146, 287, 288, 500, 520, 526, 611, 612, 642, 670, 738
 Cevar Tomo, 422, 433
 Chloupek Otokar, 309
 Cifrek Mato, 409, 638
 Ciganovi edo, 618
 Ciganovi Stevo, 606, 607
 Ciglenjak Ivan, 241
 Cigrovski Janko, 553, 554, 556
 Cikojevi Branimir, 158
 Cikojevi (poru nik) Branko, 618-621
 Cimaš Ivan Spiro, 434
 Cimaš J., 922, 924
 Cimerman Franc (Zimmermann Franz), 750
 Cindri Mira, 981
 Cinzek (trgovac), 616
 Cirkvenec Ivan, 606, 607
 Clodius Kari (Klodius), 1027, 1028
 Cmrk Ivan Jovo, 521, 575
 Cobovi Mato Mrak, 421, 426, 429
 Coli Milan, 741
 Coli Mladen, 195, 263, 1037
 Crneka Antun Janko, 372, 377
 Crneka Janko, 562
 Crnekovi Martin Top, 404, 409
 Crni, 636, 637
 Crni ki Matija Cer, 780
 Crni Rudolf, 417
 Crnkovi Ljubomir, 352
 Crnkovi Martin, 638
 Crnobori Milan, 779
 Crnogorac Simo, 833
 Crnolatec Milan, 771, 772
 Culjak Alojzija, 406
 Culjak, F., 929
 Cverger, 849
 Cvetkovi Dragiša, 12, 847, 849, 856-857
 Cvetkovi Ksenija, 425
 Cvetkovi Marijan, 2, 147, 150, 152, 165, 267, 298, 299, 305, 310, 311, 369, 393, 395, 396, 424, 425, 454, 455, 460, 467, 469, 477
 Cvetkovi -Majer Vera, 72, 455
 Cviji Duka, 832

Cvitovec Franjo, 850
 Cvitovec Mirko, 863, 866
 Cvrnje Zdenko, 199

abrajec Franjo Tihi, 421, 422, 424, 425, 427
 aki Lajoš, 826, 827, 829, 830, 842
 ali Dušan Cule, 2, 66, 221, 290, 424, 455, 456, 488, 518, 524, 527, 529, 530-535, 660
 ali Dušanka Seka, 421, 422
 alopek Josip, 916
 ana ija Ivo, 467
 anak Vaso, 207
 ani Jakob, 871
 ani Marija, 947
 ani Vladimir, 305, 308, 314
 anjevac Drago, 422
 avi Stevan, 156, 555
 egec Franjo, 391, 399, 405
 egec Mato, 405
 ehaji Kasim Tur in, 141, 287, 290, 476, 485, 487, 496, 498, 499, 501, 503, 509, 528, 606-608, 626, 648, 880-882, 919
 dekada, 805
 elebija Evlija, 899
 elig Mato, 319
 epo Zlatko, 2
 ešnjaj Tomo, 384, 385
 • ešnjak Anton, 758
 i ek Ivan, 312, 314, 380
 ikovi Tomo, 572, 573, 609
 ip i Košta, 827
 iri Svetozar, 878
 ižmek uro, 433, 868
 ižmešerikin Tereza, 733
 lekovi Alojz, 241, 335
 oka, 363
 olak Ljuban, 409, 588
 olakovi Rodoljub, 826, 832
 olovi Stevan, 827, 842
 olja Viktor, 536, 539, 540, 541, 679, 961
 op Stjepan, 519
 opi Vladimir, 826
 orkovi Andrija, 398
 repinko, 853
 rn i Ivan, 458
 ubra Duka, 196

ubra Milan, 196
 u ko Franc, 239
 udi Stevo, 2
 ukelj Habek, 672
 ukelj Stjepan Cvek, 411
 uljak Marko, 503, 853
 uljat Josip, 997
 utura Drago, 596
 vorig Josip, 419
 vorig Katica, 434
 vorig Marica, 433

elo (v. Bobinac I.), 660
 orkovi Dušan, 171
 us Franjo Pero, 372, 380, 384

Dadasovi Branko Cane, 478
 Dado, 660
 Dako, 406
 Damjanovi (poru nik), 620, 621
 Damjanovi Pero, 775
 Danko Mihovil, 1000
 Danoslovi Zeljko, 573
 Davi o Oskar, 827
 Davidovi Radivoj Kepo, 827, 828, 835, 836, 840, 847, 864
 Debani Mirko, 672
 Debeljak Alojz, 241
 Debeljak August, 241
 Debeljak iro, 241
 Deduš Vladimir, 314
 Degoricija Slavko, 29
 Delgala Ivica, 336
 Delibegovi Ahmed, 171
 Delim Milutin, 500
 Demonja Nikola, 148, 149, 220, 227, 351, 475, 481, 492, 782, 988
 Dena i dr Miroslav, 883
 Denekovi dr Stjepan, 670
 Dev i Kruno, 89, 620
 Devi Milovan, 526
 Deže J., 925
 Dežman Ankica Vesela, 467
 Dikmi Ivan, 406, 396, 401
 Dimitrijevi Dragutin Apis, 844
 Djeteli P., 465
 Dobri evi Božidar, 390
 Dobri evi Terezija, 390
 Dobri (kroja), 605

Dobrila Ante Pepo, 98, 497, 505,
 514, 566, 569, 573, 575, 577, 608,
 663, 664, 830, 919, 987
 Dobrini Miloš, 2
 Dobrovoljac Ivan, 916
 Dogan Boris, 2
 Dolenc Jakob, 578, 581
 Dolenc Stjepan, 581
 Domazet (narednik), 619
 Dombaj Karlo, 838
 Domišljanovi Stjepan, 354
 Domiter Mijo, 421
 Domiter Rudolf (Rudo), 422
 Don evi Ivan, 735, 971
 Don i Alojz, 239
 Donžak Stanko (Danko), 357
 Dopu a" Milan, 182
 Doric Ljubo, 670
 Doroda Stjepan, 415
 Došen Stevan, 152, 156, 168, 170,
 181, 361, 409, 442
 Dozet Perica, 60, 64
 Dragi evi Dragan, 527
 Dragija Ivan Bugar, 411
 Drago Franjo, 496
 Dragojevi Jovo, 466
 Drakši Šimun, 382
 Drapšin Petar, 69, 81, 134, 223, 252,
 458
 Draskovic (grof), 554
 Draškovi Milorad, 825, 826, 842
 Draušnik Juraj, 277
 Draženovi Zvonko, 413, 414, 427
 Dren Alojz, 406
 Drk Pero, 548, 561
 Drobec uro, 434
 Drobniak Tomo, 511
 Drobniak Trivo, 511
 Družinec Ivica, 2, 243, 719, 941
 Družinec Micika, 377
 Družini Ivica, 174
 Drvari Josip, 1000
 Držaji Ivan, 772
 Drži Drago, 868
 Dubenik uro, 413
 Dubi S., 41
 Dubravec Ivan, 519
 Dubravec Mirko Luka, 372, 380,
 383
 Dubravec Valko, 869, 870
 Dudak Franjo, 406
 Dugonji Rato, 709, 713, 718
 Dugorepec Mara, 424
 Dujmi Ivan, 828
 Duma Ivan, 916
 Dursanovi Pavao, 833
 Dužanec Mirko, 833
 Dvanajš ak uro, 916
 Dvorski Mirko, 505
 Dvorš ak Dragica, 730
 Dželebdži Milovan, 206
 ari Ljuban, 277, 467
 akovi Joco, 390
 elekov anin Franjo, 619
 erda Marija, 736, 737
 ilas Milovan, 132, 466, 827
 orde (v. Mitak S.), 636
 ordevi Mom ilo, 827
 uranec uro, 425
 urani Stjepan, 424, 425
 uras Franjo, 686
 urašin, 471
 urek Stjepan, 719
 uretek Ivan, 519
 uri i Valent, 174, 478
 urina, 854
 Duriš Ivan Pin o, 426
 Ebenštajner Erih (Ebensteiner Erich),
 759
 Ehl Juraj, 308
 Einspiegel Ferdo, 502
 Eker Julius, 499, 875, 880, 881
 Eker Štefanija, 730, 882
 Elshovi Ljubica, 672
 Enderle, 842
 Engelhardt August, 314
 Engels Friedrich, 14, 842
 Engelsfeld Dragutin, 413
 Engelsfeld Josip, 413
 Engelsfeld Ljudevit, 413
 Engelsfeld Stjepan, 413
 Erdödy, 894
 Eror Nikola, 406
 Eršeg Mato Miško, 521

Fabijani Franjo, 672
 Facko Mate, 424
 Faget, 464
 Fajfer Franc (Pfeifer Franz), 759
 Fakin Katica, 737
 Farkaš Franjo, 630
 Farkaš Josip, 780
 Fedorov Filip Nevidljivi, 411, 421
 Feketi Ivan, 406
 Feldman Ana, 1007
 Feletar D., 23, 26, 27, 48, 52, 543
 Felser Franz, 1020
 Ferderber Franz, 1020
 Ferek Ivan Sre ko, 371, 373, 374, 382, 385, 851
 Feren ak, 247, 253
 Feren ak Ivan, 672
 Feren ak Stjepan, 536, 539, 540
 Feren ina Stjepana Tomo, 642
 Festini Antun, 827, 829, 843
 Fiamengo Ante, 835
 Fi ko Stjepan, 786
 Fidler Eliza, 828
 Fiember (zastavnik), 619
 Filip i uro Švarc, 402, 672
 Filip i Ivan, 608
 Filip i Jure, 324
 Filip i Rudolf, 604, 605
 Filipovi dr, 617
 Filipovi Filip, 826, 842
 Filipovi Ljubica, 837, 838
 Filipovi Stipe, 464
 Filipovi Stjepan, 406
 Filipovi Vid, 396, 404
 Filipovi -Horvat Ana, 396
 Fišer, 543
 Fištri Josip, 398
 Fištrovi (logornik), 614
 Flec Ivan, 827
 Flego Dragutin elik, 408
 Flego Savo elik, 421, 422, 425, 427, 428, 433
 Flekovi Josip, 970, 973
 Forko Mijo, 411
 Fotak Pavao, 305
 Franceti Jure, 102, 222
 Franceti R., 939
 Fran i Franjo, 548
 Fran ina Petar, 514
 Franeki Martin, 241, 323, 830, 835, 857, 862, 863
 Frangeš O., 39
 Fras Ivan Jovica, 365, 921
 Fresl Zvonko, 616
 Freund, 308
 Frgec Ivan, 459, 466, 487, 488, 529, 530, 532, 651, 747, 756, 982
 Fri Edo, 724
 Fridman Branimir, 827
 Frigan Marica Golubica, 431, 672
 Frigan Mato, 418
 Friganovi Mladen, 15
 Frkovi Mate, 305, 314
 Frljak Ivan, 406, 411
 Frn i Franjo Franta, 562
 Frnti Andrija, 140, 316, 318, 496, 504, 783, 784, 981
 Frnti Beška, 300-302, 319, 495, 729-731, 990
 Fu ak Ivan Brzi, 525
 Fu kan Ignac, 400
 Fu kan Vjekoslav, 391
 Fu ko Jelka, 735
 Fu kan Slavko, 276, 277
 Fürst Josip, 398
 Fürst Zvonko, 398
 Fuš, 556
 Gabut Ivan Tabi, 521
 Gajski Franjo, 140, 496
 Gajzer Radek, 377
 Gal Ivan, 609
 Galek Mijo Pavli ek, 427
 Galekovi Joža, 719
 Galekovi Mirko, 530
 Gali Josip, 372, 373, 384
 Galina Jakov, 312
 Galinec Viktor 53
 Gastrec Ivan, 596
 Gašpar uro, 531
 Gašpari Tomo, 377
 Gašparovi Dušan Doktor, 402
 Gavez, 381, 382
 Gavrilovi Vlajko, 179
 Gaži (bra a), 86
 Gaži Franjo, 136, 250, 970
 Gaži Josip, 391
 Gaži Pavle, 970
 Gaži Stjepan (Pavao), 870, 878

Gazi Tomo, 573, 670
 Ge ek Ciril, 368, 381, 384
 Ge ek Jakob, 371
 Gega Ignac Ziga, 406
 Geres Tomo Mi urin, 394, 418—420, 635, 670, 672, 674
 Gerl Fridrih, 827
 Gertner Ton ek, 303
 Gila Josip, 548
 Gizdi Drago, 833
 Glavina Marija, 406
 Glavnik Franjo, 239, 536, 537
 Glik Zlatko, 660, 719, 921
 Glogov an Mijo, 591
 Gložini Tomo, 314
 Gluhak Milivoj, 170
 Gluhak Rudo, 324
 Gluhak Rudolf Brko, 401, 402, 408, 410
 Gluhak Stjepan Tamburaš, 405, 409
 Gmajni ki Slavko, 521
 Gmajni Joža, 398
 Gmajni Slavko, 139, 438
 Gobac Mirko Filip, 785, 786
 Gobec Milan, 374
 Godler Frida, 966
 Goebbels J., 611, 1022
 Goetz, 309
 Gojko, 686
 Gojkovi Anka, 733
 Goldšmit Joža, 607, 608
 Golenko Josip, 551
 Goleš, 389
 Golub, 545
 Golub Antun, 559, 908
 Golub Milko Joško, 244
 Golub Vjekoslav, 404, 409
 Golubi Ivan, 314
 Golubi Vinko, 503
 Gomaz Pavle, 374
 Gonan (trgovac), 611
 Gopce Milan, 309
 Gori ki Filip, 352
 Göring, 1022
 Gorjan Božidar Bogo, 242
 Gorjup Josip, 191, 373, 382, 385
 Gorzo Irma, 832
 Gotal Juraj, 368
 Goti Andrija, 510
 Govedi , 611, 612, 849
 Govedi Slavko, 815
 Govedi Vinko, 500
 Grabar Jeronim, 382, 384
 Grabrovec Franjo, 382
 Grabrovec Juraj, 382
 Grabrovec aKtarina, 374
 Gradiš Ivan, 360
 Gradiši Ivan, 355
 Graffl Adam, 818, 819, 821
 Granda Ivan, 276, 279
 Granda-Kozjak Ivan Deda, 389, 392 -394, 403
 Granda-Kozjak Josip Joža, 391, 394, 396, 397
 Granda Stjepan Vugrin Gabrek, 403, 409
 Graovac Bude, 709, 718
 Grba Mane, 780
 Grdini Ivan, 511
 Gredelj (puk.), 89
 Gregi Božidar, 305, 309, 314
 Gregi Viktor, 309
 Gregori Pavle Brzi, 2, 59, 62, 137, 138, 141, 142, 284, 390, 395, 399, 424, 485, 486, 498, 502, 509, 510, 518, 527, 529, 530, 534, 648-650, 652—656, 660, 662 —664, 828, 831, 832, 833, 844, 880—882, 956, 986
 Gregurek Anka, 879
 Gregurek Blaž, 572
 Gregurek Josip Zagorec, 976
 Gregurek Mijo, 581
 Gregurek Slava, 578, 879
 Gregurek Tomo, 879, 880, 882
 Greguri Zivko edo, 672
 Greguri Josip Filip, 434
 Greguri M., 308
 Greguri Mato Gvardijan, 434
 Grehcamer Albert, 413, 419, 422, 423
 Grek evi Mirko, 416
 Greti Ivica Marijan, 2, 174, 244, 339, 385, 749
 Greti Ruža Jasna, 374
 Grga, 534
 Grg ec Franjo, 470
 Grguri Zivko edo, 410
 Griger Mirko, 404

Gross Oto, 606
 Grošini Nikola, 356
 Grošini Stjepan, 356
 Grozaj Marijan, 398
 Gruba evi Duro, 609
 Gruba evi Ilija, 608
 Grubor Petar, 827, 842, 845
 Grulovi Nikola, 458
 Gržeti Anka, 1002
 Gržeti Maca, 188, 192, 468, 729,
 833, 835, 874, 876, 880, 881
 Gubec Matija, 79, 667, 983, 988
 Gugo Josip, 562
 Guska Jovo Gavran, 525
 Guti Mirko, 258
 Guttman (industrijalac), 285

Habdija Mirko, 226, 567, 842
 Habek Slavko, 498, 500, 504
 Habjanec Franjo, 694
 Habjanec Mijo, 694
 Habrka Alojz, 373, 382, 384, 385
 Habulin Marija, 329
 Habuš Viktor, 548
 Hader uro Veseli, 429, 635, 672
 Hadžina Franjo, 409
 Hafner (zubar), 612
 Haj i Martin, 466
 Hajdarovi Barica, 317
 Hajdarovi Stjepan, 301, 312, 316,
 317, 543
 Hajdaš Danijel, 756
 Hajdin Branko, 770
 Hajsov Olga, 421
 Halamek Mirko, 312
 Halapa (bra a), 498
 Halapa Branko Braco, 500, 504, 510,
 511, 515, 525, 526, 607
 Halapir Janko, 339
 Hanžek Braco, 612
 Hanžek Jelka, 422
 Hanžek Lavoslav, 878, 879
 Hanžek Makso, 421
 Hanžek Tomo, 422
 Hanževa ki Josip, 461
 Harambaša Josip, 421, 428
 Harambaša Katica, 421
 Harambaša Stjepan, 416, 417, 421
 Haramina Vilim, 48, 368

Hariš Ivan Ilija Gromovnik, 194,
 197, 198, 202, 207, 208, 291,
 477, 489, 662
 Harmadi Ivan, 521
 Hasumovi Mustabeg, 899
 Hebrang Andrija, 390, 399, 792,
 827-829
 Hedžet Josip, 544, 908
 Hefer, 263
 Hefko Tanja, 837
 Helm, 802, 803, 887
 Herak Mirko Gorski, 409
 Herakovi Puža, 770
 Herceg August Brko, 191, 241, 323,
 382
 Herceg Hedviga, 733
 Herceg Jakov, 630
 Herceg Marija, 732
 Herceg Milan, 833
 Herceg Ratimir Ratko, 301, 317—
 320, 724, 725
 Hercezi Mijo, 312
 Hercigonja Rudolf, 825
 Herjavi Tomo, 406
 Herman Nikola, 870, 873, 876, 877
 Hermeš ec Mijo, 403
 Hicke Feliks, 308, 1020
 Himmler Heinrich, 887, 1021, 1023
 Hirc Franjo, 695, 696
 Hirjan Stjepan Ba ek, 605
 Hirsch (Hirš), 1025
 Hitler Adolf, 56, 73, 98, 101, 105,
 112, 122, 201, 293, 305, 307,
 348, 395, 417, 487, 527, 542,
 834, 900, 1015, 1016, 1022, 1026
 Hladni Drago Franjo, 140, 318,
 496, 498, 504
 Hodko Ivan, 696, 697
 Hofrichter (Hofrihter), 1025
 Hok Rudolf, 827
 Holik dr Erna, 730
 Holjevac Ve eslav, 112, 127, 129,
 164, 351, 768
 Homan uro, 910
 Homan Mijo, 905
 Horstenu von Glaise Edmund, 801,
 802, 1012, 1015, 1019, 1020
 Horthy Miklos, 213, 900, 901, 952
 Horvat (dimnja ar), 621

Horvat Ivan, 873
 Horvat Josip Joža, 128, 148, 155, 165, 168, 220, 361—363, 478, 518, 545, 565, 588, 621, 782, 785
 Horvat Josip Zdelar, 545, 548, 956
 Horvat Luka, 514, 525
 Horvat Pavle, 308
 Horvat Rudolf, 900
 Horvat Stjepan, 565
 Horvat Valent, 621, 630, 960, 962
 Horvat Viktor, 308
 Horvati Franjo, 287, 496, 501, 869
 Horvati Ivan uk, 521, 606, 608, 714
 Horvati Jure, 353
 Horvati Marko, 167
 Horvati Mato, 775
 Horvati Pavao, 330
 Hosti N., 701
 Hotko Ivan, 353
 Hrazdir Otokar, 374
 Hrelec Ivan, 462
 Hrelec Stevo, 461
 Hrka Ivan, 422
 Hrn evi Jelena, 731
 Hrn evi Josip, 2, 65, 68, 69, 74, 84, 298, 300, 301, 316, 317, 430, 495, 566, 755, 757, 975
 Hrozni ek Rudi, 857
 Hrupec Franjo, 395
 Hrupec Stjepan, 398
 Hruševac Miško, 324
 Hrženjak Juraj Duka, 625, 629
 Huck I, 1016
 Hudan Tomo, 416
 Hudek Šime, 128, 149, 351, 352, 354, 355, 404, 692, 697, 769
 Hudin ec Lovro, 374, 382, 384, 385
 Hudoletnjak Franjo, 367
 Huis Cvijeta, 346, 992
 Hukavec S., 871
 Hulina Franjo, 353
 Hulina Ivan, 353
 Huljak Josip, 519
 Hundri Nikola, 276
 Hus Vlado, 411
 Hutinski uro, 686
 Hutinski Franjo, 686, 687
 Hutinski Miro, 686
 Iblager Kurt, 1020
 Ico (blagajnik), 619
 Ignac, 532
 Igrec Ignac, 565
 Ili Mihajlo, 196
 Ili Slobodan C a, 149, 220, 782
 Ilija Stanko, 238
 Imbri i Viko, 619
 Indik Lazo, 971
 Isus (nadimak), 406
 Ivaci Mijo, 916
 Ivane Emil, 985, 994, 995
 Ivan an uro Igli , 427, 428, 672
 Ivan an Stjepan Šuco, 414, 427
 Ivan i -Furli D., 939
 Ivanek Pero, 314
 Ivaniševi Vjekoslav, 833
 Ivankovi Stevo, 504
 Ivankovi Zvonko Vonta, 461, 467, 970
 Ivankovi Ruža, 970
 Ivanovi Pavle, 854
 Ivanovi Stevo, 826
 Ivanuš Katica, 406
 Ivanuša Vilko, 317, 982
 Ivec, 538, 541
 Ivekovi , 848, 849
 Ivekovi Antun, 239
 Ivekovi Krsto, 239
 Ivekovi dr Mladen, 573, 580, 981
 Ivekovi Stjepan (iz Bjelovara), 501
 Ivekovi Stjepan, 2, 135, 158, 172, 239, 242, 339, 608, 656, 787, 788
 Ivekovi -Kubovi Olga, 239
 Ivica (puškomitraljezac), 359, 370
 Ivi Anka, 374
 Ivi Franjo, 318
 Ivi Mirko Šiljo, 372, 373, 382, 384, 385
 Ivi Stjepan Mali, 190, 239, 317-319, 360, 498, 546, 670, 679, 680, 684, 686, 746
 Ivkovi Stanko, 947
 Ivorek Stjepan, 510
 Jadan Ivan, 241, 670
 Jadan Ivan Mika, 242
 Jadan Miko, 331
 Jadrešin Ante, 868
 Jadrešin Bogde, 835, 868

Jaeger Helmut, 692, 696, 697, 704
 Jagati uro, 394
 Jagati Stjepan, 394
 Jageti Branko, 376
 Jagi Dragutin, 400
 Jagi Ljubica, 735
 Jagi Tomo, 313
 Jajeti Ivan Vuk, 608, 609
 Jak in uro, 1040
 Jaklin Zvonimir, 303
 Jakopovi Jelena, 732
 Jakopovi Nikola, 608
 Jakši Pavle, 231
 Jakuš Lacko, 241, 323
 Jakuš Pavo, 335
 Jakuš Valent, 331, 335
 Jalši Antun, 317
 Jakši Franjo, 313, 318
 Jalšovec Ivan, 916
 Jalšovec Rafael, 916
 Jalžabeti Vid, 418, 419
 Jambrec Andrija, 536, 539, 540
 Jambreši Branko Zriko 521, 572
 Jambreši Marijan, 499, 705
 Jambreši Stjepan, 572
 Jan ec, 581
 Jan ec Ljubica Buba, 718, 721
 Jan i -Kos Katica Iskra, 411
 Jan ikovi Tomo, 305, 536, 539
 Janekovi , 330
 Janez, 406
 Jani Franjo, 318
 Jani Slavo, 460
 Jani Vlado Capo, 66, 140, 227, 454, 455, 460
 Jani Vjekoslav Capo (mladi), 171, 172, 182, 477
 Jankes Grga, 59, 60, 125, 290, 291, 498, 509, 510, 569, 570, 571, 572, 573, 609, 652, 654-656, 662, 827, 844, 970, 983, 986, 993
 Jankovi Blagoja, 496, 497, 500, 504
 Jansei dr Georg, 1020
 Janžek Josip, 694
 Janžek Martin, 694
 Janžek Rok, 694
 Janžek Slavko, 694
 Janžek Stjepan, 694
 Janjanin Mile, 648
 Janjatovi Bosiljka, 20, 47—51, 53, 54, 729
 Janjuši Pero, 602
 Jarža Olga, 580
 Javornik Ivan Ratko, 770
 Javorski Mihajlo, 836, 852
 Je ut Vinko uk, 276, 424, 426, 459, 460, 463, 465—467, 529, 532, 533, 661, 779
 Jeh Ernest Žica, 433, 436
 Jej i Danilo, 827
 Jela a Bogdan, 140, 496, 498, 500, 504
 Jelavi Franjo, 827
 Jelene Anton, 827
 Jeleni Ivan, 436
 Jeleni Mira, 606, 733
 Jeleni Žiga, 607, 608
 Jelenko Juraj, 373, 384, 385
 Jeli Ivan, 2, 48, 51, 54, 55, 310
 Jeli -Buti Fikreta, 318
 Jelini Mirjana, 499
 Jembrek, 611
 Jerbi Marks, 254
 Jergovi Mara, 837, 838
 Jerko Mate, 425
 Jerkovi Mate, 148, 157, 172, 217, 218, 220, 223, 227, 231, 234, 361, 363, 364, 518, 782, 1014
 Jerovec Josip Solin, 385
 Jev evi Dobrosav, 815
 Jevti Bogoljub, 830, 846
 Ježek An elka, 994
 Ježi; Vinko, 837
 Joksimovi Sekula, 137
 Jovani Vaso, 406
 Jovanovi Aleksandar, 179
 Jovanovi Arso, 130
 Jovanovi Blažo, 300
 Jovanovi Dragan, 130
 Jovanovi or e, 827
 Jovi i Dušan, 609
 Jovi Nata, 733
 Jovi Sofija, 719
 Jovi Vera, 733
 Jug Gabro, 339
 Juhovi Andrija, 457, 464, 465, 468
 Juras Luka, 433, 588
 Jurakovic Dragica, 422
 Jurakovi Ivka, 424

Jurakovi Josip, 421, 422, 424, 425, 426, 436
 Jurakovi Joža, 588
 Jurakovi Zvonko, 422
 Jur ec Franjo, 559
 Jurec iril, 541
 Jurec Slavica, 833
 Jurec Vilko, 140, 316, 318, 496, 504, 725
 Jurec-Kelner Jelka, 737
 Jurekovi Danica, 468
 Jurekovi Ivan, 156
 Jurekovi Jakov, 833
 Jurekovi Stjepan, 192, 836
 Juri i Ljubica, 731
 Juri Rudolf, 573
 Jurin Tonka, 339
 Jurina Gašpar Gašo, 411
 Jurina Viktor, 693, 697, 704
 Jurin i Ante, 837
 Jurinec Marica, 411
 Jurkovi Branko, 973
 Jurši Mato, 276, 416
 Jutriša Josip Janko, 181, 403, 942

Ka avenda Petar, 705
 Kaderavek Artur, 308
 Kalajdži Vjekoslav, 303
 Kali anec Blaž, 510
 Kalanj (lugar), 882
 Kalonja Nikola, 607
 Kamenari Ivan, 410
 Kameri ki, 239
 Kammerhofer Konstantin, 265, 800, 1015, 1020, 1022
 Kampovec, 1022
 Kancijan Antun, 960
 Kandi Ljubica, 659
 Kanižaj Dragutin, 548
 Kanižaj Ivo, 553
 Kanoti Mihovil, 307
 Kanovnik Fran, 309
 Kanovnik Viktor, 308
 Kapun Vladimir, 542—544, 899
 Kapusta Marija, 496, 504
 Kapusta Stjepan, 2
 Kara or evi Aleksandar, 306
 Karadordevi Olga, 306
 Kara or evi Pavle, 298, 299
 Kara or evi Petar, 254

Karanovi Vukašin, 2, 473
 Karaš Dragica, 421
 Kardelj Edvard, 59, 133, 137, 143, 196, 238-241, 268, 301, 652, 658, 711, 746, 748
 Kardelj Pepca, 857
 Karlovi Vinko, 545, 548
 Karoši Tomo, 596
 Kasche Siegfried, 801, 802, 815, 1012, 1020, 1022, 1027
 Kaštelan Josip, 303
 Kataleni Bara, 540
 Kataleni Ivan epula, 537, 540
 Kataleni Valent, 786
 Kati Adam, 833
 Kautsky Karl, 10, 842
 Kavedži , 263
 Kavuri Stjepan Štef, 833, 850, 857, 862, 864
 Keceuš uro, 606
 Kecur Branko, 2
 Kefe ek Josip, 404
 Keitel Wilhelm (Kajtel Viljem), 1026
 Kek Michel, 1020
 Kele i Ivan, 467
 Keleminec Ivan, 406
 Keleminec Josip, 406
 Keleminec Juraj, 406
 Keleminec Marica, 406
 Keleminec Stanko, 406
 Keleminec Virela, 406
 Keleminec Zora, 406
 Keles Alojz, 421
 Keles Darko, 421
 Keles Franka, 422
 Keles Janica, 422
 Keles Jelka, 422
 Keles Tomo, 422
 Kemfelja Duka, 279, 306, 326, 394, 417
 Kemi Josip Kobac, 618
 Kendel Maca, 733
 Kendel Stjepan Sedi, 525, 529, 532, 608
 Keren i Jože, 544
 Kereš (natporu nik), 615
 Kereti Vjekoslav, 2
 Kereškenji (zastavnik), 619, 623
 Kermek Rudolf, 553, 554
 Keroševi Jure, 825

Kerovec Ivan, 560
 Keršovani Otokar, 827—829, 831, 832, 850
 Keršovani Ruža Jasna, 373
 Kesegi Nikola, 308
 Kezele Josip, 502, 527
 Kezele Slavko Slavni, 477, 502, 511
 Kežman Ankica, 529
 Kežman Ivan, 427
 Kin Petar, 241
 Kinzelbach (pukovnik), 1014
 Kirac Ljerka, 73
 Kiralj Šandor Pista, 499, 875, 882
 Kirin An ela, 406
 Kirin Jakov, 612, 613
 Kirin Mato, 140, 496
 Kladarin uro, 227
 Klai Šime, 837
 Klancir Šimun, 354
 Klari Štefo, 466, 696
 Klas Ruža, 312, 364, 371, 851, 864, 991
 Klasi Mirko, 696, 697
 Klašterka Veljko, 973
 Klašterka Vranko Nada, 973
 Klement X, 858
 Klementi-Jovanovi Lidija, 730
 Klepac Dragutin, 771, 784, 833
 Klepac Ivan, 430, 434
 Kleut Petar, 130
 Kli an Slavko, 434
 Kli ek Stjepan, 310
 Kli kovi Nikola, 155, 168, 171, 172, 182, 352, 478, 587, 588, 596
 Kli kovi Milkan, 352
 Klobu ar Ivan, 847, 848
 Klobu ar Mila (barunica), 309
 Klobu ar Slavko ort, 126, 768
 Kljakovi Jozo, 833
 Knebl Franjo, 150, 454, 455, 457, 460, 467, 477
 Knez Ivan, 548, 565
 Kneževi Ivan, 409, 478
 Kobal August, 140, 318, 496, 497, 504
 Kobal Vladimir, 174
 Kobsa, 237
 Kocijan Vinko, 687
 Kockovi (pop), 86
 Ko i Petar, 972
 Ko ila Stjepan, 917
 Koenig (Kening), 1025
 Kohen Sado, 838
 Kohn Helena, 730, 837
 Kohn Hugo, 300-302, 312, 316
 Kohn-Missoni Elena, 731
 Kokor Bara, 510
 Kokor Franjo Grab, 510, 511, 515, 525
 Kokor Martin, 873
 Kokotovi Pero, 519
 Kolar Dragutin Karlo, 409
 Kolar Josip Matek, 2, 245, 339, 391, 398, 401, 402, 415, 430, 719
 Kolar Marica, 733
 Kolar Mijo Ptica, 514, 515, 525, 572
 Kolar Slavko, 86
 Kolar Vinko Kobac, 577
 Kolar-Dimitrijevi Mira, 15, 17, 47, 729
 Kolarec Mijo, 854
 Kolarevi Ivan, 510
 Kolarevi Mara, 510
 Kolarevi Petar, 510
 Kolari M., 885
 Kolari Stjepan, 616, 617
 Kolenko Juraj, 383
 Kolici Risto, 827
 Komadini M., 36, 42, 44
 Komar Slavko, 240
 Komarica Zvonimir, 137, 171, 398, 497, 505, 882, 884
 Komušar Janko, 391, 406
 Komušar Stjepan, 406
 Kon ar Rade, 284, 301, 312, 317, 397, 543, 981
 Konrad uro, 198, 767
 Konte Vilibald, 312
 Konjevi Mile, 272
 Kopaš Luka, 510
 Kopatzky (kapetan), 744
 Koprivnjak Dragutin, 692
 Kora Antun, 679
 Kora Dušan, 670
 Kora Miloš, 171, 352, 478, 793
 Korasi Petar, 833
 Kordek Ivan Drotar, 406
 Kordek Josip, 406
 Koren Jakov, 540, 679

Koren Mato, 827
 Koren Milan, 413, 442
 Koren Slavko, 191
 Koren Stjepan Bendžo, 774
 Koreti Stjepan, 537
 Koroš Franjo, 545, 559
 Korošec Karlo, 239
 Korošec Miha, 238
 Korpari Glinka, 833
 Kos (bilježnik), 905
 Kos Dragutin, 309
 Kos Ivan, 525, 551
 Kos Luka, 536, 539
 Kos Marija, 729, 731
 Kos-Rucak Marijan Mi urin, 2, 325, 388, 390, 391, 393, 394, 396, 397, 401-403, 406-408, 411, 418, 427, 428, 433, 470, 627, 732
 Kos Micika, 731
 Kos-Rucak Petar, 394, 396
 Kos Ton ika, 303, 314
 Kosak Duka, 424, 426
 Kosak uro, 421, 436
 Kosak Ivan, 171, 478, 588, 651
 Kosak Stjepan Cvajko, 422
 Kosina Florijan, 630
 Kosina Marija, 629, 633, 634
 Košnica, 371
 Kosor Ante, 828
 Kostić Miroslav, 309
 Kostolić Josip, 548
 Košak Teodor, 305, 314
 Košak Andrija, 519
 Košak Jakob, 630
 Košić Tomislav, 305, 308, 319
 Košmerl, 1003
 Košutić August, 250, 254, 803, 815
 Kova Antun, 313, 548, 552, 908
 Kova Ivan, 544
 Kova Marko, 544, 548, 558, 559, 908, 990
 Kova Pero, 504
 Kova Štefan, 544, 908
 Kova Tomislav, 543, 908
 Kova evi, 465
 Kova evi Branko, 706, 707
 Kova evi Dragutin, 827
 Kova evi Nikola, 591
 Kova evi Svetozar, 572
 Kova evi Veljko, 230, 234
 Kova i Albin, 325, 402
 Kova i Alojz, 155, 171, 588, 600
 Kova i Ivan, 400, 402
 Kova i Ivan Goran, 61
 Kova i Ivan Leopold, 391, 396, 398, 400, 401, 406
 Kova i Joža, 553
 Kova i Ljubica, 400—402, 406, 635, 672, 738
 Kova i Marica, 733
 Kova i Marta, 239
 Kova i Slavica, 401, 406
 Kova i Zvonko, 835
 Kozina Antun, 20
 Kozjak Franjo, 462
 Kozjak Joža, 391
 Kraja i Bosiljka Beba, 735, 737, 864, 865
 Kraja i Ivan Stevo, 2, 64, 112, 125, 127, 145, 162, 164, 238, 239, 277, 425, 666, 746
 Kraja i Marijan Španac, 834, 835, 857, 859, 860, 862, 864, 882, 883
 Kraji Janko, 770
 Kralj Edo, 393, 400
 Kralj Franjo, 833
 Kralj Ivan, 919
 Kralj Jelena, 373
 Kralj Nikola Špinko, 394, 405
 Kralj Stjepan, 414, 415, 423
 Kralji Franjo, 714
 Kramar Dragica, 374, 377
 Kramer M., 925
 Kranželi Ivan, 174, 709
 Kranjec Dragutin, 827
 Kranjec Ivan, 553
 Kranjec dr Ivan, 966
 Kranjec Makso, 308
 Kranjec Jakob, 406
 Kranjec Lovro, 467
 Krapec Darinka, 672
 Krapec Mijo, 413
 Krapinec Milivoj, 694
 Krasnik (pukovnik), 613—615
 Kraš Josip, 284, 313, 368, 369, 833
 Krmar Filip, 559
 Krmar Josip, 422
 Krmar Leonard, 916
 Krea i Miroslav, 712, 714

Krea i -Kova i Olga, 731
 Krea i Otmar, 227, 234
 Kreiner (Krajner), 1025
 Kren Vlado, 1040
 Kreti Jakob, 383
 Krha Nikola, 559
 Kri evcov Joža, 317
 Kri evcov Tihomir, 319
 Kristek Maks, 309
 Kristl Zvonimir, 404
 Kristofi (pukovnik), 614, 615
 Kristofi (potpukovnik, brat prvoga), 616
 Krištolovec Ivan, 859
 Krivek Rudolf, 697
 Krizman Bogdan, 314
 Krizman Hinko, 303, 304, 305, 314, 857
 Krizman Željko, 314
 Krž Ivan, 384
 Križ Vinko, 356
 Križan Josip, 406
 Križan Vjekoslav, 406
 Križnik Anton, 956
 Križnik Mihovil, 548, 550, 565, 902, 912, 961
 Križnik Stjepan Štef, 154, 867, 941
 Krka Ivan, 147, 162, 324, 331, 336, 402, 830
 Krmpoti Mato, 511
 Krndija Dragomir, 827
 Krnjevi Juraj, 280, 307
 Kronast Robert, 306
 Kronholz Robert, 803
 Kroflin Rudolf, 758
 Krošelj Mijo Vilko, 411, 471
 Krotz Fritz, 1022
 Krsnik Anka, 694
 Krstitovi Ivan, 609
 Kruhek Ivan, 600
 Kruljac Hubert, 500
 Krupi Janko, 238
 Krželj Mirko, 995
 Ku a, 849
 Ku an-Kruljac Darinka, 733
 Ku iš Milka, 401
 Ku i Stjepan Štef, 167, 172, 314, 361, 364, 406, 588, 596, 619, 621, 856, 860, 864, 867, 868
 Ku iš-Lakuš Slavica, 401
 Ku an Oskar, 277, 672
 Kufner uro, 308
 Kuftrin Milka, 124, 145, 709, 718, 720, 721, 770, 771
 Kugla Dragica, 596
 Kugli (v. Vra ari Lazo), 147
 Kuhar uro, 310, 679
 Kuhar Slavko Zoran, 969, 971
 Kuharski Ankica, 733
 Kuhn dr Ernest (Kun), 1025
 Kuhta Ivan, 142, 411
 Kukec Štefica, 724
 Kuki Milan, 502, 503, 607
 Kukolj Mirko, 833
 Kukolja »Mika«, 308, 402, 403
 Kukuljevi -Sakcinski Radovan, 308
 Kukuri Ivan, 419, 422
 Kulaš Mijo, 418
 Kumic Mate, 424
 Kumudija Mato, 514
 Kun Vilko, 785
 Kungel Adalbert, 801
 Kunina Stjepan, 414, 419, 422, 427
 Kunovi Milivoj, 777
 Kunštek Cvijeta, 377
 Kunti uro, 409, 638, 672
 Kurelac Franjo, 770
 Kuren Milan, 168
 Kuren Milan Gubec, 390, 401, 408, 409, 469, 470
 Kurir Ante, 833, 868
 Kurman uro, 409
 Kurman Josip, 409, 410
 Kurtalj Vera, 730
 Kušec Antonija, 733
 Kušec August, 519
 Kušec Božo, 157, 588, 593 596, 596, 602
 Kušec Danica, 471
 Kušec Katica, 466
 Kušekovi Stjepan šoštar, 399
 Kušen Ivan Petak, 384
 Kuševi Vladimir, 928, 947
 Kušni Josip, 427, 434
 Kušter Ivan, 368, 371, 380, 381, 385. 679
 Kušter uro, 368, 380, 381, 384
 Kuzman Duka, 636, 638
 Kuzmin Josip, 638, 672
 Kuzmi uro, 756

Kuzmi Anica, 434
 Kuzmijak Ivan Beli, 137, 391, 497, 505, 997
 Kvaternik Eugen, 743, 872
 Kvaternik Slavko, 161, 1039-1041
 Kvaternik Zlatko, 409
 Kveštek Josip, 384

Labac Tomo, 786
 Lackovi Miško, 468, 581
 La an Marijan, 464
 La an Stevo, 149, 364, 467
 Ladiši Nikola, 154, 155, 211, 352, 355, 620
 Lah Marija, 317
 Lajner Božo, 106, 146, 287, 519, 526, 608, 666, 766
 Lakuš Antun, 656
 Lakuš Filip, 86, 136, 252, 276, 277, 279, 280, 392, 393, 399, 400, 416, 628, 635, 672, 973, 974, 977
 Lakuš Lacko, 656
 Lakuš-Plaš Verica, 433
 Lali Mara, 733
 Lali Nikola, 511
 Lali -Jakopovi Kata, 733
 Lamot Šimun, 382, 384, 385
 Lassale (Lasal) F., 10
 Lasta Fedor, 154
 Lasta Sven, 612
 Laura, 814
 Laval Pierre (Pjer), 741
 Lazari Joža, 464
 Ledinski Ivan Bela, 604
 Ledinski Slavko, 606, 607
 Legin Ivan, 756
 Leisser Josef, 309, 1020, 1023
 Leki Nikola, 821, 848
 Lekovi Mišo, 658
 Lekše Ivan Job, 242
 Las Ivan, 833
 Lenard Dragutin Rade, 851, 991
 Lenard Mijo, 353
 Lengel-Krizman Narcisa, 294, 657, 708, 884, 893, 990
 Lenjin, 14
 Leonard Albert, 1020
 Leopold (car), 858
 Lepan Ivan, 420
 Lepen Antun, 559

Leskovar Drago, 686
 Leskovar Edo, 145, 241, 242, 323, 656, 664, 667
 Leskovar Slavko, 577
 Leš Danko, 446, 488, 528, 532
 Leš Mato, 780
 Letoja Ivan, 519, 521
 Leva a Bogdan, 607
 Levak Anton, 500
 Levani Josip, 314
 Levi dr Salamon, 817, 842
 Levi Ševa, 966
 Liebknecht W., 10
 Lili , 848, 849
 Lipni ki Mirko, 692, 704
 Lisagar, 845
 Lisak Erich, 823
 Lisi ak, 310
 Litvi Tomo Macan, 405, 634
 Livada Danilo Dane, 763, 769, 775, 792, 954
 Loborec Valko, 572, 573, 576, 578, 970
 Loewenstein, 308
 Lohr (general), 201, 207
 Lon ar Danica, 424
 Lon ar Ivan Dan, 577, 879
 Lon ar Jelena, 620, 733
 Lon ar Martin, 415, 423, 424
 Lon ar Pavel, 324
 Lon ar Pavao Prigorac Crni, 390, 401—403
 Lon ar Zvonko, 499
 Lon arec Mirko, 467
 Lon ari Matija, 687
 Lon ari Pavle, 424, 672
 Lon ari Slavko, 317
 Lon ari Šimun, 416
 Lon ari Vid, 540
 Longus A., 939
 Lopaji Ivica, 771, 774
 Lopandi Dimitrije, 826, 827, 842
 Lorenz Werner, 1019, 1020
 Lorkovi dr Mladen, 815, 1027
 Lovasi Pavle, 353
 Lovin i Ivica, 720
 Lovrec Ivan ovani, 545, 548
 Lovrekovi Ivo Mali, 457, 548, 461
 Lovrekovi Milan, 324, 325, 402, 423, 424

Lovrekovi Stevo, 461
 Lovrekovi Stjepan, 425
 Lovrenc Mirko, 786
 Lovren i Antun, 867, 868
 Lovren i Šimun, 917
 Lovri Vinko, 390
 Lovri -Anti Borka, 837, 838
 Lovrin Ivica, 719
 Lovriš, 427
 Löwinger Ferdo, 997
 Luburi Maks, 253, 817, 836, 838
 Luc Franjo, 828, 847, 848
 Lu i Marko, 167
 Lu an Drago, 167
 Lukas Filip, 307
 Luki D, 895
 Luki Mato, 833
 Lukši Rudolf, 501
 Lupret Ivan, 1004
 Lustig Andrija, 650
 Lüthers Ludwig (Liters Ludvig), 751
 Lüthers Rudolf, 1013

 Ljepava Bosiljka, 572, 584
 Ljubaj, 583
 Ljubi Petar, 510, 514, 606
 Ljubljanki , 830
 Ljubljanovi , 237
 Ljubojevi (natporu nik), 615
 Ljubojevi Janko, 596
 Ljutak Stjepan, 511

 Macan Zeljko, 17, 18
 Machulka Nikola, 314
 Ma ek Olga, 29
 Ma ek Vladko, 12, 13, 57, 61, 64,
 69, 75, 76, 86, 101, 121, 122, 133,
 136, 170, 211, 214, 226, 237, 247,
 250, 251, 253, 254, 262—264, 267,
 275—277, 279—283, 288, 293, 298,
 299, 305, 306, 310, 311, 314, 318,
 325, 328, 342, 343, 350, 369, 378,
 379, 383, 388, 393-396, 414-417,
 429, 435, 438, 465, 486, 495, 507,
 514, 516, 530, 545, 570, 605, 607,
 626, 638, 661,-669, 771, 803, 805,
 806, 815, 849, 856, 969
 Ma i Ivan, 714
 Ma kovi Miroslav, 398
 Madari Pavao, 858

 Madari Štefica, 735, 736
 Madari Vlado, 2, 302, 303, 313,
 314, 372, 541, 856
 Mader Šimun, 510
 Ma eral Fina, 730
 Madari Jela, 733
 Maderi Marijan, 879
 Maderi Milica, 973
 Magaš Vinko, 384
 Magi Ivan, 630
 Magovac Božidar, 250, 277—279
 Majcen Antun, 393
 Maja, 434
 Majer Boris Mari , 174, 719
 Majer Ljudevit Bakar, 515, 520, 526
 Majnari (izvidnik), 573
 Majstorovi Ante, 852
 Makari Ivo, 313
 Makek Ivo, 961
 Mal i Franjo, 276
 Mal i Mijo, 404, 409
 Malina Joso, 457, 459, 466, 467
 Maltari Luka, 565
 Mamula Dušan, 833
 Mandi Ferdo Bata, 372, 979
 Mandi Jovica, 352, 409
 Mandi Oleg, 577
 Manojlovi Milan, 196
 Manojlovi Miloš Mirna, 154, 156,
 168, 170, 406, 500, 515, 519, 520,
 525, 782, 789
 Manoli Joža Crni, 390, 708, 709
 Marakovi Nina, 457, 458
 Marcijuš Zvonko, 620, 621, 623
 Mar ec Vinko, 384
 Mardeši Ivan, 828
 Marekovi Juraj Matek, 410
 Marekovi Nikola, 425, 426
 Marekovi Stjepan, 425, 426
 Maren i Franjo, 140, 496—498, 500,
 629
 Mareti Ivica, 352
 Mari i Nikola Mida, 405
 Mari i Pavle, 502, 503
 Mari (poru nik) 615
 Mari Mi o, 409
 Marijan Katica, 608, 733
 Marijan Milivoj, 138, 287, 519, 605
 —608
 Marin Ivan, 746, 751

Marin Savo, 877, 878
 Marini, 992
 Marinkovi Ivo Slavko, 60, 64, 166, 239, 276, 339, 340, 390, 400, 424, 529, 534, 605, 628, 746, 828, 1004
 Marinkovi Nikola, 608
 Marka Florijan, 514, 515
 Marka Ivan, 514
 Marka Roza, 733
 Marka Slavko, 757
 Marka Stjepan, 514, 515, 525
 Markoti Ružica, 835
 Markov Ignac, 577
 Markovi Božidar, 393, 537
 Markovi Dragan, 194, 200
 Markovi Jovica Orao, 499, 511
 Markovi Jozo, 314
 Markovi dr Sima, 826
 Markulini Josip Pepo Rudo, 403, 410
 Marok Anela, 406
 Marok Franjo, 401, 406
 Marovi Ivan, 833
 Marši Mile Bio, 142, 502, 504, 511
 Martek Božo, 471
 Martek Mijo Božo, 433, 434
 Martini Juraj, 384
 Martini, 465
 Martini (agronom), 617
 Martini -Rakamari Paula Seka, 72, 515, 520, 525, 733
 Martinec dr Ivan, 630
 Martinkovi Eva, 736
 Martinkovi Josip, 313
 Martinovi Marko (vodnik), 623, 624
 Martinovi Nikola, 827
 Martinjak Janko, 692
 Maruši Marija, 833
 Marx Karl, 14, 842
 Maskalan Marko, 470
 Maslak Ivo, 464
 Matai Ivan Viktor, 514, 518, 525, 608, 663, 970
 Matai Josip, 518
 Mate Jerko Stari, 470
 Matejak Franjo, 514
 Matejak Franjo Zlatni, 525
 Mates Leo, 833
 Mateši Tomo, 467
 Mateti Vlado Dušan, 2, 80, 132, 157, 164, 172, 231, 252, 566, 691, 770, 773-775, 779, 792, 794
 Matika Marijan, 35, 36, 38, 40
 Matidr Janko, 692
 Matijevi Tomo, 502, 503
 Matiša Stjepan op, 496, 498, 500, 504
 Matiši Anelko, 785
 Matiši Šimun, 786
 Matoec Bara, 733
 Matoec Ivan, 514
 Matoec Petar, 514
 Matok Mate, 833
 Matoni Marijan, 790
 Matoš Alojz, 559
 Mavar Bojan, 303, 320
 Meulj Josip, 961
 Me ar M. Jovo Dugi, 990
 Meava Dušan, 406
 Meava Mio, 406
 Medvedovi (nadsatnik), 618, 623
 Medvedovi Slavko, 305, 306, 314, 319
 Medvedovi Vjekoslav, 308
 Medven Pero, 947
 Mer al Fabijan, 312
 Megla Vinko, 544
 Meglaj Petar, 394
 Mendek Valent, 694
 Merak Mirko Gorski, 672
 Mesarek Adam, 559
 Mesarek Lovro, 559
 Mesari Milan, 670, 970
 Mesec Martin, 405, 409, 638, 672
 Mesec Šimun, 393
 Mesi Ivan, 772, 774
 Mesaklan Slavko, 672
 Meštrovi Vesna Maca, 434
 Metež Fric, 694
 Mevald Karlo, 780
 Mezga Ernest, 553, 554, 556
 Mežnari Franca, 630
 Mežnari Rudolf, 314
 Micevi Bora, 202
 Mici Milivoj, 155
 Mici Predrag, 406
 Mii Milan, 588
 Mii Milivoj, 478

Mihailovi Draža, 122, 129, 630, 751, 797, 816
 Mihajlovi Petar, 572
 Mihal i Joža, 771, 772
 Mihalj Servo, 840
 Mihalje Rudolf, 409
 Mihaljevi Vid, 835
 Mihel i Dragutin, 303
 Mihina Blaž, 353
 Mihinja Terezija, 732, 737
 Mihota Anka, 728
 Mihota-Supanc Anka, 981
 Mijalkovi Milan, 827
 Mijoši Miloš, 581
 Mikek Rudi, 319
 Miki-Maja, 425
 Miki Ruža, 406
 Miklauši Božo, 376
 Miklauši Budimir, 376
 Miklin Stjepan, 519
 Mikan Tona, 772
 Mikul i Josip, 324
 Mikul i Kuzma, 580, 581
 Mikuli Franjo, 756
 Mikuli T., 885
 Miladinovi M. Milan, 980
 Milakovi Franjo, 596
 Milakovi Marko, 573
 Milakovi Stevo Aco, 502, 779
 Milankovi Savo, 196
 Milašin i Grga, 767
 Milatovi Marko Zelina, 391, 394, 403, 405, 408, 634
 Milet i Ivan, 314
 Mili Vinko, 759
 Milec Ivan, 375
 Milec Stjepan, 411
 Milet i (prof.), 613
 Milet i A., 250
 Milet i Ante, 962, 1012, 1013, 1020, 1021
 Milet i Ivan, 503
 Milet i Petko, 827, 829, 832
 Mili evi Borivoj, 207
 Mili evi Žarko, 357, 788
 Mili Anka, 733
 Milinovi Fanika, 837
 Milkovi Ante, 566, 758
 Milkovi Pero Šico, 464
 Milokar Grga, 990
 Milobratovi Joco, 456, 458, 531, 532
 Milojevi Boško, 421
 Milojevi Stojanka, 707
 Milošavljevi uro, 151
 Milosavljevi Ljubinka, 709
 Miloševi Josip, 596
 Milovec Mijo Janko, 686
 Milutinovi Ivan, 827, 842, 857
 Mimica Vatroslav, 940, 942
 Mini Dušan, 352
 Mira (skojevka), 991
 Miri Aco, 838
 Mirkovi uro i a, 398, 497, 505
 Mirkovi M., 36
 Miroševi Franko, 486
 Mist Stjepan, 353
 Mišak Ivan, 316
 Mišak Marija, 729, 730, 736
 Miško (v. Ribar Ivo), 973
 Miškovi Ivan, 218
 Miškovi Milan, 72
 Miškulin Mile, 847
 Miškulin Nikola, 305, 310
 Mišori Stjepan, 414, 422
 Mišulin Franjo, 514
 Mitak Katica, 406
 Mitak Petar, 406
 Mitak Slavko Zelenko, 391, 403, 406
 Mitak Stjepan or e, 391, 403, 407
 Miti Stevo, 464
 Mizek uro uki , 411
 Mladen Ivo, 147
 Mlakar Franz, 1020
 Mlinarec Josip, 548, 565
 Mlinari Ivan, 565
 Mlinari Stjepan Limar, 413
 Modri Ljiljana, 1007
 Mojica (narodni heroj), 111
 Mojmir Martin, 390, 758
 Molotov V., 496
 Mom ilovi or e, 458
 Mora a Pero, 139, 140, 247, 248, 656
 Mornar Zvone, 619, 620
 Most J., 10
 Moškov Ante, 89, 103, 449, 902
 Možani Ivan, 679
 Možani Milan, 372, 383
 Mrak Ivan, 1040

Mraz Franjo, 605, 606, 608, 879, 880, 882
 Mrazovec Franc, 242
 Mrazovi Cofek Karlo Gašpar, 2, 9, 60, 62, 133, 241, 289, 300, 301, 316, 317, 320, 498, 544, 649, 657, 658, 718, 724, 833, 908, 909
 Mrduljaš Duško, 835, 867
 Mrkoci Marko Bertas, 2, 242, 245, 331, 339, 375, 425
 Mrkoci Slavko, 167
 Mrša Anton, 827
 Mrvoš Pavle, 651
 Mufti Husein, 502
 Muhek Andrija, 836
 Mujki Mesud, 828, 830
 Mundweiler Wendelin, 1020
 Munko Zlatko, 192, 404
 Mussolini B., 279, 849, 900
 Muškon Ivan Neža, 423, 503
 Mutak Vlado, 148, 149, 155, 157, 171, 220, 594

Nad uro, 353
 Nad Košta, 232
 Nagy Janos, 256
 Najger Ivan, 413
 Nasakanda Pero, 647
 Navratil (general), 802
 Nazor Vladimir, 61, 682
 Nebojši Franjo, 572
 Nedi Milan, 508, 741, 956
 Neral Vinko, 558, 559
 Nemeč Martin, 581, 869—871, 873, 877, 878
 Nemeč Martin (sin), 876
 Nemeč Nikola, 876
 Nemet Otto, 1020
 Nenezi Radojica, 227, 234
 Neubacher Hermann, 803, 1016
 Neufeldt H. J., 1016
 Neuhausen Franz (Nojhauzen Franc), 1031
 Nikoliš Gojko, 996
 Nikši Sara, 733
 Nizek Adam Dan ina, 392
 Nizek uro uki, 392
 Nojman Danijel, 914
 Novak (hotelijer), 1023
 Novak An ela, 421

Novak Blaž, 427
 Novak Dragutin, 2
 Novak Ivan Bat, 421, 434
 Novak N. Ivan, 906
 Novak Josip, 374, 421, 551
 Novak Luka, 308, 312
 Novak Miško, 553
 Novak Stjepan, 952, 956, 961
 Novak Stjepan Pišta, 374, 377
 Novak Vid, 827
 Novak Vlasta, 303
 Novak Vlatka, 837, 838
 Novakovi An ela, 729, 730
 Novko Jelka, 629
 Novko Josip, 629
 Novko Slavica, 630
 Novosel Josip, 329
 Novosel Mirko, 406
 Novosel Rudolf, 630
 Novosel Vanda, 731
 Novoselec Katica (Cvrtila) Ševa, 618
 Novoseli Franjo, 827, 855
 Nuši Branislav, 972

Njem i Živka, 72
 Nježi Milivoj, 608, 609

Obad ur ica, 413, 417
 Obad Matija, 413, 417
 Oblak Josip, 672
 Oborove ki Franjo, 693, 697
 Obradovi Milan, 740
 Obrani, 868
 Obren Miloš, 527
 Ocmirek Katica, 596
 Odi Ante, 305
 Ogorelec ur a, 422
 Ogrizovi Danica, 973
 Ogrizovi Mihajlo, 957
 Ogrizovi -Polak Danica, 730
 Ogrizovi Slava, 696, 731, 757, 995
 Ogulinec uro, 148, 460, 465
 Ogulinec Franjo Seljo, 112, 127, 128, 164, 418, 768
 Okreša Danica, 732
 Orešanin Bogdan, 134, 235
 Oreški Ivan, 314, 548
 Oreškovi (bojnik), 83, 89
 Oreškovi Marko, 284, 827, 833
 Oreškovi Mato Ignac, 372, 373, 377

Ormuš Marija, 607
 Ormuš Mato, 604, 606
 Ornik Božidar, 308
 Orzi Ivan, 756
 Ostoji Mate, 409
 Ostoji Milka, 596
 Ostoji Vaso, 2
 Ošpuh Anka, 318, 735
 Oštarijaš ur a, 421
 Otenfels, 19
 Ožbolt Ivan Sokol, 433
 Ožbolt Milan Sokol, 395, 409
 Ožegovi Dušan, 25
 Ožegovi Ivan Metel, 309
 Ožegovi barun Metel, 308

Padovan Ivo, 940
 Padovi Alojz U o, 975, 979
 Pahi Petar, 314, 367, 368, 369, 371, 381, 1001, 1002
 Paji (pukovnik), 619
 Paji Luka, 252
 Paji Nevenka, 737
 Pajni , 423
 Pajtek Bolto, 413
 Pajtler Martin, 241
 Palatinuš Ivan, 548
 Pal i Mirko, 169, 207, 771, 772
 Paliku a Stjepan, 411
 Palošika Slavko, 501
 Pamukovi Kamilo, 828, 847, 848
 Panduri Franjo Stric, 512, 575
 Paneši Stjepan Zeko, 608
 Pankari Bolto, 606 610,
 Pankari Franjo Stric, 879, 880
 Pankari Magica, 733
 Panjak Janko (Paprikaš), 427
 Pap Pavle, 284, 758
 Papa Stjepan, 433, 471, 527
 Paparella Armando, 833, 835
 Papri oko, 369, 381
 Paprika Janko, 572
 Paraga, 498
 Parazajda Gojko, 575
 Parma S., 112, 125, 147, 164
 Pasari Pavao, 353
 Paši Mustafa, 817
 Paukovi Josip, 314
 Pauman Vinko, 314
 Paunovi Stanko, 827, 829

Paveli Ante, 12, 13, 61, 77, 99-104, 106, 131, 123, 133, 173, 181, 201, 231, 259, 261, 263, 273, 277, 280, 296, 305, 306, 315, 318-320, 334, 349, 406, 416, 418, 435, 572, 583, 637, 639, 667, 678, 682, 706, 713, 741, 764, 766, 767, 776, 801, 802, 815, 834, 851, 958, 1015, 1029, 1037, 1049, 1054
 Paveli Marko, 771
 Paver Josipa, 999
 Pavi i Ivica, 880
 Pavi Boro, 290, 422, 426, 528, 660
 Pavi Dušan Oblak, 780, 789
 Pavi Hortenzije, 966
 Pavi Katica, 422
 Paviši Ivan, 500
 Pavkovi Draga, 733
 Pavlek An ela, 735
 Pavlek Dragica, 714
 Pavlek Mihovil Miškina, 26, 136, 416, 974
 Pavlek Stjepan, 880
 Pavli evi Petar, 630
 Pavli Božo, 421
 Pavli Josip Boris, 408, 421, 432
 Pavli Milica Kata, 725, 726, 976, 979, 990
 Pavlini Ladislav, 320
 Pavlini Vjekoslav, 409
 Pavlovi Ivan, 403
 Pavlovi Ivo (v. Ribar Ivo Lola), 440
 Pavlovi Rade, 650
 Pe ina Ruža, 431
 Pe ar Zdravko Marijan, 153, 391, 497, 505
 Pe ornik, 978
 Pe nik Oto, 401
 Pe nik Vilim, 307
 Pejnovi Kata, 460, 735
 Pek ec Andrija, 409, 638
 Pekvari Katica, 421
 Pekvari Tomo, 421
 Pelai Rade, 833
 Pelc (major), 872
 Pelcl Silvo, 122, 301, 388, 497, 505
 Penezi Rudolf, 424
 Penkala (tvorni ar), 424
 Pepelko Rok, 630

Pepelko Vladimir, 630
 Perić Milan Mio, 81, 692, 695, 696, 697
 Perić A., 43
 Perić Jovanka, 654
 Perić Mato, 409
 Perin Rudolf Švejk, 785
 Perišić Milutin, 940
 Perko Dragutin, 309
 Perko Mladen, 833
 Perković Ivo Crni, 466
 Perković Mijo, 464, 465
 Perl Gustav Benda, 140, 287, 289, 496, 497, 498, 504
 Perlić Antun, 466
 Perlić Tona, 461
 Pernar dr Ivan, 253, 276, 305, 326, 803
 Pernar Stjepan, 433
 Pernek Antun, 382, 384, 385
 Pernek Marija, 374
 Pero (obavještajac), 914
 Peroković (brat), 973
 Perović Lepa, 60, 65, 72, 238, 424, 430, 446, 744, 746, 747, 749, 752, 756, 757
 Peršić Mirko, 188, 824, 884
 Peršun Alojz, 394, 409, 638
 Peršun Stjepan, 638
 Peruško Dragutin Janko, 390, 401, 708
 Pešmeđ Josip, 501
 Petak Franjo, 409, 576
 Petar II, 265, 721, 807
 Petek Branko, 833
 Petek Franjo, 638
 Peterman Otto, 818, 821
 Petermanec Zvonko, 317
 Petig Božo, 742
 Petig Marta, 742
 Petković Kata, 737
 Petljak Drago, 424
 Petolas Božo Toni, 406, 471, 616, 618-620
 Petreković Ivan, 600, 604, 606
 Petrićević Branko Kada, 232
 Petrićević Franjo, 572
 Petrićević Alojz, 353
 Petrićević Blaž, 572
 Petrićević Ivan, 548
 Petrić Nikola, 406
 Petrina Branko, 725, 837
 Petrović Petar, 502, 503
 Petrović Dragutin, 833
 Petrović Dušan, 831, 846, 847
 Petrović Ilija, 154
 Petrović Juraj, 756
 Petrović Milorad, 827, 828
 Petrović Momir, 406
 Petrović Nikola, 49, 826
 Petrović Stevo, 877
 Petrović Tomica, 464
 Pijade Moša, 826-829, 831, 832, 841, 842, 844, 857
 Pikić Duka, 312, 313
 Pilić Vladimir, 395, 399
 Pintar Dragutin, 548, 559
 Pintar uro, 559
 Pintar Ignac, 916
 Pintar Miroslav, 833
 Pintar Pavao, 559
 Pintar Pero, 548
 Pipić Ignac Nacek, 774
 Pipić Tomo Grivonja, 324, 390
 Pirić Aldo Kajo, 976
 Pivarić Josip, 409, 638
 Pižir Zora, 411
 Plantić Mijo, 576
 Plašić Dragutin Ilinko Ivica, 2, 391', 401, 402, 411, 428, 469, 470, 719>
 Plašić Slavko, 401
 Plašić -Lakuš Vera, 401
 Plaveć Jela, 733
 Plazzeriano Božena, 837
 Plechaty Dragan, 997
 Plešić Jovo, 719
 Plešić Marijan, 303, 724
 Plenić Dušan, 189, 190, 192
 Pocić Dragutin, 837, 838
 Poćić Mile, 66, 68, 74
 Podgorski, 471
 Podner Ivan, 510
 Podobnik Božo, 303, 577
 Podrug Nikola, 835
 Poglajen Tomislav, 307
 Pokas Ivan Bosi, 141, 415, 423, 436, 503
 Pokec, 518
 Pokos Slavko, 280, 536, 539, 540'
 Polak dr, 86

Polak Ivan, 674
 Polak V., 929
 Polan Ivan, 837
 Polan Štefa, 730
 Polanec Tomo, 394
 Polimac Duro, 401
 Polimac Milan, 401
 Politeo Ivo, 1006
 Poljak Stjepan, 553
 Pomikalo Ferdo, 973
 Pongra i Viktorin, 314
 Pongrec Josip, 916
 Popara Milan, 142, 653
 Popivoda Pero, 130, 133
 Popovi Bogdan, 833
 Popovi or e Tigar, 990
 Popovi Josip Joža, 394, 399, 400, 405, 634
 Popovi Martin Mrki, 391, 394, 403, 410, 634
 Popovi Pero, 437
 Popovi Stjepan, 406
 Popovi Vlado, 62, 107, 131, 139, 140, 144, 222, 238, 291, 425, 460, 624, 659
 Posavec, 992
 Posavec Franjo, 742
 Posavec Ivan, 469, 581
 Polavec Josip Zeleni, 287, 496, 500, 519
 Posavec Lacko, 471
 Posavec Ladislav Lovac, 411
 Posavec Lovro, 827
 Posavec Ljubica, 239
 Posavec Matija Mirko, 575
 Posavec Mato, 521
 Posavec Milan Roda, 239
 Posavec Nikola, 305
 Posavec Pero, 538
 Posinovec Franjo Žuti, 371
 Posinovec Mirko Žuti, 312, 369, 374, 375, 380, 381
 Poslon ec Valent, 309
 Potkrajšek Nikica, 467
 Poto ki Stjepan, 406
 Potr Vinko, 943
 Potr -Stojkovi Slavica, 940—943
 Pozai Viktor, 965
 Pozman Dragutin, 961, 962
 Pragaj Franjo, 464
 Prahin Nikola, 353
 Predavec uro, 276, 279, 672
 Predavec Ljudmila, 417, 422
 Predavec Zlatko, 421
 Predovi , 589, 590
 Pregel Anton, 746
 Prelec Grga, 400
 Prelec Mato, 409
 Prelovšek Božena, 732
 Prelovšek Franjo, 312
 Preskar Jože, 239
 Pribani Milovan, 1040
 Pri a Ognjen, 827, 831, 832, 850
 Pri a Petar Mile, 527
 Priji Pero, 607, 608
 Prilika Duka, 2, 140, 318, 495-498, 500, 504, 607
 Prišlin Janko, 325
 Prišlin Katica, 973
 Prišlin Vlado, 410, 635, 672
 Prosenjak Tomo, 572
 Prpi Matija, 919, 989, 991
 Prša Josip, 467, 537
 Prugove ki Dragutin, 411
 Prv i Josip Brico, 878
 Prv i Katica, 521
 Prv i Stjepan, 86, 570, 573, 670, 962
 Prvi Mato, 496
 Pua Dako, 227
 Pucar uro, 827, 840, 844
 Pudar Ignac, 406
 Puhalovi Ljubica, 837, 838
 Puhlmann, 1025
 Puklavec Antun, 519
 Puklek Ivan, 406
 Puklek Sanda, 371, 737
 Puklek Stjepan Jura, 2, 391, 725, 746
 Pulja Milan, 606, 607
 Puncer Oskar, 827
 Pupavac Nikola, 1004
 Puriš Nikola, 434
 Pušara, 612, 613
 Pušec Stjepan Žaco, 427, 433
 Puštek Martin, 361, 545, 548, 559, 629, 630, 784
 Puti a Dragutin, 314
 Puzjak Franjo, 596
 Pužan, 600

Quisling (Kvisling) Vidkun, 741

 Rabadžija Mihajlo, 308
 Rabazin (obitelj), 617
 Radanac Mijo, 500
 Radanovi Mijo, 526
 Radanovi Nikola, 2
 Radi i Nikola, 195
 Radi (braća), 262, 277, 605
 Radi Stjepan, 13, 253, 274, 276, 277, 388, 1000
 Radi Tomislav, 331, 334
 Radmilovi J., 49
 Radobolja Jozo, 833
 Radovanovi Josip, 459, 527
 Radovi Marija Meri, 708
 Rafaj Drago, 2, 154
 Raj evi Ankica, 733
 Raj evi Marija, 733
 Raj evi Stevo, 142
 Rajhauer (Raihauer) Albert, 750
 Raji Božo, 719
 Rajman Rudi, 398
 Rajnpreht Fridrih, 831
 Raki Milan, 196
 Raki Mirko, 464
 Raki Obrad, 502, 503
 Raleti Marija Višnja, 608
 Ranger Ivan, 859
 Rankovi Aleksandar, 827
 Raos Ante, 720
 Rapaji Bogoljub, 673
 Rasti Marijan, 237, 656, 679
 Rašan uro, 608
 Rauš Ivo, 310, 320, 686, 961
 Rauš Josip, 607
 Rauševi Marija, 833
 Ravenski Franjo, 694
 Ravni , 309
 Reberski Josip, 279
 Rebri Ivan, 771
 Rebula Boris, 616
 Rek Stjepan, 502
 Reljac Rudolf, 768-770, 772, 773, 775
 Remenar Karlo ibo, 426, 478, 503, 529, 532
 Rendulic Lotar (Lothar), 751
 Ribar dr Ivan, 127
 Ribar Ivo Lola, 59, 112, 125—127, 130, 132, 134, 164, 238, 240, 268-270, 296, 404, 440, 658, 662, 709, 746, 857
 Ribari Ivan, 611—613
 Ribari Ljerka, 613
 Richner Georg, 742
 Rihter Franjo, 422
 Rihter Ferdo, 376
 Rihter Pero, 692
 Rihter Vjenceslav, 404
 Rijavec Otto, 1020
 Ring Friedrich, 946
 Risek Ivka, 694
 Robi Ivan Ivo, 128, 149, 154—156, 167, 170, 352, 404, 620, 769, 792
 Roboti Dora, 733
 Rogina Štefek, 147
 Rohan Vjenceslav Stari, 391, 635—637, 670, 672
 Rohan-Kolar Marženka Seka, 407, 411
 Roje Božo, 467
 Roj evi Nikola, 606, 607
 Roj evi Svetozar, 609
 Rojtini Josip, 409, 638
 Rolf, 792, 793
 Rommel E., 104
 Ron evi Ante, 510
 Ronko A., 921, 924
 Roši Šimun, 833
 Rošin Mate Šestak, 426
 Roter Ivan, 391
 Rozgaj Zvezdica, 303
 Rozman Ivan, 596
 Rožman Antun, 242
 Rožman Drago, 701
 Rožman Janez, 238, 242, 243
 Rožman Marjan, 714
 Rožman Vinko, 242
 Rudica uro, 973
 Rugale Katica, 714
 Rujev i Stjepan, 461
 Rujev i Stjepan Brk, 466
 Rukavina Branko, 802
 Rukavina Ivo Sido, 132, 464
 Rukavina Ivka, 730
 Rukavina Josip, 157, 172, 567
 Rukavina Jozo, 226

Rukavina Juco, 613, 844
 Rukavina Julka, 730
 Rukavina Milivoj, 357, 975
 Rukavina Zlatko, 167, 357
 Rukavina Zvonko, 357
 Runjak Ivan, 670
 Rumbak Ivan, 670
 RunjaK Josip, 19, 20, 305, 657
 Rup i Mate, 19, 984
 Rup i R., 892
 Rupee Kata, 733
 Rupnik Leo, 129, 741
 Rusek Blaž, 433
 Rusek Josip, 619, 624
 Rušec Drago, 424
 Ruškovi Stjepan, 701
 Ružica (v. Klas), 365

Sabo ur a, 406
 Sabol Laura, 735
 Saboli Martin, 572
 Sabljak Ljerka, 837
 Sa ari Andrija, 502, 503
 Sagadin Zvonko, 245
 Sali Dragutin Konspirator, 59, 60, 64, 66, 74, 125, 137, 145, 219, 239, 249, 276, 324, 330, 390, 401, 424, 456, 514, 531, 532, 534, 566, 573, 657, 659, 665, 665, 668, 746, 748, 751, 755, 833, 981
 Salaj Antun, 827, 829
 Salaši Ferenc, 1017
 Salekovi Franjo, 714
 Salopek Tomislav, 838
 Sambol, 853
 Samboli Pepek, 694
 Sandeli Ivica, 401, 403, 406
 Sandeli Marija, 406
 Sankovi Josip, 368, 381
 Santo (obitelj), 724
 Santo Gabrijel, 2, 140, 221, 301, 303, 312, 316, 318, 495, 496, 500, 504, 555, 630, 766, 981, 990
 Santo Marijan, 317, 630
 Santo Matilda, 732
 Santo Mira, 735
 Sar a Jovo, 780
 Saso Dragomir, 858
 Satler Rade, 314

Satnik Leonar, 559
 Savi evi Sveto, 436, 414
 Schardt Josef, 1018, 1019
 Schreiber, 872
 Schmidinger Vinko, 1020
 Schmidt Decker, 1022
 Schumacher Georg, 1020
 Schuster dr (Šuster), 1025
 S uri Milka, 733
 Sedlani Josip, 382
 Sedmak Joža, 319
 Sedmak Tomas, 827
 Sekuli Milan, 609
 Sekuli Nikola, 609
 Seiinger dr Zeljko, 877, 878
 Sen ar Metod, 544, 908
 Senti Marija, 728
 Senjak Viktor, 573, 576, 971
 Senjanovi Ivo, 835, 868
 Sep dr Janko, 1001
 Sepak Josip, 488
 Serdar Ljubomir, 572, 961
 Serdi Duro, 596
 Serti Tomislav, 1048
 Sever Ignac, 422
 Sever Ivan, 461
 Sever Slavica, 421
 Sever Stjepan, 411
 Simatovi Pero, 777
 Simi Vladimir, 312, 317
 Simi Vlasta, 317
 Simovi Dušan, 310, 396
 Singer Vlado, 742
 Sinjerec Stjepan, 577
 Siriš evi Ivan, 833
 Sirotkovi Jakov, 409
 Sirovec rBanko, 573
 Sitar Mato, 694
 Skale, 1025
 Skora Vid, 418, 426
 Skorzeny, 817
 Skubi Ivan, 527
 Skubi Ivan Gazda, 470
 Skubi Ivan Posavec, 390, 411, 414, 418, 419, 420, 422, 423, 424, 426, 433, 471, 635, 671, 672
 Skubi Mato, 422-424, 434
 Skupnjak Ivo, 2
 Skupnjak Josip, 2
 Skupnjak Tomo, 319

Skupnjak Vlado, 538
 Sladovi Antun, 239
 Slamek Ignac, 816
 Slatkovi Nikola Dugi, 411, 433, 470, 471
 Slavni (v. Kezele S.), 660
 Slezek Ruža, 733
 Slobodjaninov Vladimir, 226, 567
 Slukan (obitelj), 724
 Slukan Božena, 317, 725, 731
 Slukan Matilda Mamika, 732
 Slukan Stjepan, 317-319
 Slukan-Jurec Jelka, 729—731, 736
 Smeh Vjekoslav Alibaba, 135, 610, 785
 Smetko Milan, 403
 Smiljan, 868
 Smol ec Vinko, 827
 Smol i Franjo, 411, 433, 454, 457, 466, 531, 532
 Smol i Maca, 433, 460, 471
 Smol i Marica, 467
 Smol i Vlado, 467
 Smolek Mijo, 548, 559
 Smoljan dr Bariša, 803
 Smoljanovi Marija, 733
 Smre ki Gabro, 385
 So ni uro Polanec, 433, 434, 471
 Sokol i Ivan Fabijan, 330, 331, 352, 768
 Sokol i Ivan Somborac, 145
 Solar Milan, 526
 Solari Branko, 827
 Sontaki Dragutin, 391
 Sotler Janko, 692
 »Sova«, 520
 Sovi Mara, 424
 Sovi Nikola Požarski, 427
 Sovi Tomo, 415, 423, 424, 426, 436
 Spažek Božo, 129
 Spasojevi Borisav, 829—831, 842, 843, 845, 846
 Spoletto (vojvoda), 315
 Spudi Drago, 406
 Srac uro Perin, 414, 415, 423, 424
 Srac uro Svilan, 424, 426
 Srac Stjepan Mal a, 423, 503
 Srdovi Nikola, 415
 Sre bri , 465
 Sre ko Martin, 600, 672
 Sremec Zlatko, 897, 898
 Srnec uro, 158, 174
 Srpak Franjo, 559
 Sruk Antun, 421
 Sruk Branko Vlado, 394, 421, 425, 427, 428, 436, 780, 789
 Sruk Josip, 406
 Sruk Marica, 406
 Sruk Marijan, 421
 Sruk Ružica, 421
 Sruk Stjepan, 406
 Staljin, 216, 580
 Stamenkovi Košta, 857
 Stan ev Žarko, 197
 Stan ir Marijan, 411
 Stan ir Slavko Jurek, 390, 391, 397, 403, 407, 411, 991
 Stan ir Tomo, 391
 Stanivukovi Milan, 223
 Starec Josip Pintar, 424
 Starej Marija, 732
 Starešec Ivan, 519, 521
 Stari, 526
 Stefanovi (pukovnik), 614
 Stefanovi Nikola, 990
 Stegnišek Viktor, 309
 Stepanovski Franjo, 496
 Step i uro, 692
 Stepinac Alojzije, 306
 Stepinac Miško, 279
 Stevo, 526
 Stiji Branko, 464
 Stilinovi Marija, 827
 Stipeti Ivo, 314
 Stipeti Vladimir, 2, 36
 Stipiši Mihovil, 828
 Stojadinovi Milan, 847
 Stojakovi Ljubiša, 577
 Stojkovi S., 896
 Stojsavljevi B., 36
 Stopar Vlado, 971
 Strancari Ivan, 396, 398, 400, 401, 404, 409, 424
 Strancari Ivek, 125
 Stran ari Ivica (Ignac), 456
 Strbad Antun, 565
 Strelec Anton, 303
 Strelec Stjepan Duka, 373
 Strgar Drago, 242

Strika, 600
 Striko Ilija, 478
 Strme ki Josip, 384, 385
 Stunja Pavle, 771, 772, 774
 Stupari , 471
 Subi Branko Sileža, 422, 425
 Suboti Miloš, 406
 Su evi Nada, 733
 Sui Ivan, 303
 Sunajko Stevo, 239, 243, 245
 Sundhaussen H., 887
 Sunek Stjepan, 406
 Suši , 263, 1027
 Svalina Ante, 947
 Svetle i Mato Svetli, 424—426, 503, 527, 529, 532
 Svoboda Branko, 314
 Svornik Mijo, 356
 Svornik Miško, 411

Šaban dr, 825
 Šaban Joža, 313
 Šabanovi Hazim, 899
 Šabari Fabijan, 353
 Šabari Zvonko, 583
 Šabi Jaga, 511, 518
 Šabi Mato, 511, 518
 Šabi Stevo, 499
 Šafran Ladislav, 314
 Šafranek Videk, 187
 Šagi Ljubica, 835
 Šagud Nada, 400, 406
 Šajatovi Duro, 870, 873
 Šajkovi Ivan, 468
 Šaki Nikola, 991
 Šalamon Stjepan, 519
 Šantek Fabijan, 312
 Šantek Mato Crni, 423, 503
 Šantek Stjepan, 312
 Šantek Tereza, 312
 Šanti Stjepan, 421
 Šanti -Matijaševi Sanda, 731
 Šaranovi Milovan, 130, 133
 Šare Miškin Stjepan Špina, 393, 394, 396
 Šare Miškin Tomo, 393
 Šarec-Nemec Slavko Imbrek, 390, 391, 403
 Šare Stjepan Smolin, 393
 Šari Miško, 300, 301, 548

Š uric Mato Bosanac, 499, 500, 504
 Š uri Stevo, 972
 šaši Jefto, 144, 148, 223
 Šebrek Dragutin, 2, 538, 558, 564
 Šego Mato, 838
 Šegota Nikola, 377, 558, 559
 Šelendi Stjepan, 352, 409
 Semper Vid, 400
 Šepec Josip, 353, 424
 Šepetauc Ferdo, 693, 697
 Šepetauc Milan, 238, 239, 242, 243, 692, 704,
 Šetinc Franjo, 324
 Šiber Josip, 833
 Šibi Ivan, 148, 149, 157, 164, 165, 172, 196, 203, 218, 220, 234, 551
 Šignjar Tomo, 510
 Šikuten Mato, 393
 Šimaga, 415
 Šimek Marija, 578, 580
 Šimek Mijo, 188, 572, 879, 880, 881
 Šimek Tomo, 434
 Šimunec Stjepan, 414, 421, 423, 436
 Šimunec Stjepan Breko, 414, 415, 418, 420
 Šimuni , 186
 Šimuni -Trstenjak Marica, 580
 Šinko Ervin, 885
 Šipek Milan, 376
 Šiptar Stjepan, 879
 Škapec Ivan, 313
 Škatari Arsenije, 312, 313
 Škatari Desanka, 317
 Šket August elik, 500, 515, 519-521, 424-526
 Šklebar Ljubica, 733
 Škot (v. Blaži Josip), 791
 Škrljan Mato, 158, 171, 174, 409
 Škrnjeb Marica, 406
 Škulec Ivan, 418
 Škvorc aKtica, 406
 Škvorc Pavao, 406
 Šladarec Stjepan, 413
 Šlibar Josip, 548, 553, 554-556, 687, 910
 Šmerda Franjo, 528
 Šmit Franjo Švabo, 372, 384
 Šnajder Boško Motorist, 881, 882
 Šnajder Ilija, 538
 Šnajder Zlatko, 827

Šobot Branko, 621, 623
 Šobot Marko, 619
 Šobot Slavko, 616
 Šoji Mladen, 421
 Šojka (v. Cetuši Mileva), 496, 497, 499
 Šokorac Aleksandar, 401, 403
 Šole, 253, 254
 šoš (mlinar), 620, 621, 624
 šoštari Ivan, 606, 607, 879
 šoštari Kata Branka, 575, 608
 šoštari Laci, 692, 697, 704
 šoštari Martin, 694
 Špalj Branko, 398, 497, 505
 Špani uro, 539
 Šperac Lovro Renko, 833, 835, 850, 857, 862, 867
 Špicer Kata, 730
 Špi ek Josip, 672
 Špigler-Stani dr Oto, 857, 860, 862, 865, 868
 Špigler-Stani Ljubica, 865
 Špiljak Mika, 147, 454, 465, 540, 566, 570, 572, 577, 718, 720
 Špiljak Štefica, 424
 Špiranec Antun Karaš, 694, 696
 Špiranec Josip Pintar, 2, 169, 331, 691, 692, 697, 700, 704, 942
 Špoljari uro, 284, 827, 833
 Šprljan Gušte, 828, 835, 836, 847, 848, 851, 852, 864
 Šragalj Branko, 398
 Štager Ivanka, 48, 723
 Štajcer, 416
 Štajcer Josip, 315
 Štajcer Stjepan, 435
 Štajminger Stjepan Švarc, 515, 519, 520, 526
 Štajner Josip, 171
 Štampar A., 945
 Štancer Slavko, 1040
 Štefek (španjolski borac), 425
 Štefuljak Rudolf, 837
 Štimac Marija, 578
 Štiti Ante, 273
 Štorga Viktor Dragee, 537
 Štrbac Milena, 733
 Štrbac Nikola, 609
 Štrbac Veljko, 608, 880
 Štritof Drago, 242
 Štrok Izidor, 2, 128, 148, 149, 154—156, 165, 167, 170, 220, 351, 520, 624, 670, 782, 785
 Štromac Florijan, 425
 šubaši Ivan, 71, 254, 256, 266, 276, 306, 561, 682
 Šuflaj dr Milan, 849
 Šuica Petar, 406
 Šum Vera, 971
 Šupica Pero, 352
 Šurina Ivan, 692
 Šurmin uro, 1006
 šušnjar Nikola (Geno), 171, 511, 648, 650, 660
 Švagalj (sredjoškolač), 497, 505
 Švagelj (bra a), 371
 Švagelj Branko, 398
 Švagelj Edo, 359, 360, 724
 Švagelj Franjo, 358—360, 724, 785
 Švelec Franjo, 383
 Šveli Stjepan, 391, 397
 Švenda Josip, 565
 Švigir Ivan, 313
 Tadi Gligorije, 854
 Taka uro, 314, 670
 Tanackovi Rajko, 130
 Tartalja Hrvoje, 945, 950, 951
 Tavanek, 541
 Tepeš Josip, 241
 Tepeš Stjepan, 241
 Tesla Mi o, 466
 Tessin G., 1016
 Tibor Vaško, 613
 Tijan Vazmoslav, 837
 Til Marijan Pavao, 373, 374, 377
 Tilger, 821
 Tiljak Ljudevit, 758
 Timar Zsigmund, 902
 Tinti Aleksandar, 1027, 1030, 1032
 Tiso Jozef, 741
 Tišlar aMrko, 548
 Tito (v. Broz Josip)
 Tkalec Josip, 145, 241, 629
 Tkalec Zora, 373
 Todorovi , 356
 Tofant Antun, 692
 Tomaševi (bojnik), 130
 Tomaševi (satnik), 616
 Tomaši Ljudevit, 250, 803, 806

Tomaši Terezija, 730, 731
 Tomažin Franc, 312
 Tomi Josipa, 656
 Tomo, 790
 Tomši Marica, 577
 Tomši Radovan, 577
 Tonka, 636
 Tonkovi Ljuba, 733
 Topljak Martin, 525
 Topljak Stjepan Groza, 511, 515, 525
 Tor Ivan, 771
 Torbar M., 803
 Torti , 263
 Toši Ivan, 468, 962, 963, 966
 Tot, 256, 263
 Tot Tiktov, 670, 960, 962
 Trajkovi Jovan, 827, 840, 842
 Trbojevi Zlatko, 572
 Tremski Ivan, 572
 Treursi Ante, 835
 Treursi Josip, 835
 Trgo Fabijan, 2, 75
 »Triglav«, 239
 Triplak Mato, 500
 Triplat Dragica, 733
 Triplat Štefica, 733
 Trnski Ivan, 605, 606
 Trnski Pero, 605
 Trstenjak Stjepan, 580
 Trupeć uro Jablan, 434, 436
 Trzun Jovica, 409
 Tucman Josip Crni, 242, 324, 330, 339, 390, 566, 670
 Tu man Franjo, 170
 Tu man Stjepan Štefek, 276, 277, 461, 466
 Tupek Ivan Šturli , 400
 Tupek-Kušekovi Stjepan Kugli , 391, 396, 401
 Tur i Ivan Šiljo, 406
 Tur i Stjepan Adam, 406
 Tur i Stjepan iro, 406
 Tur i Stjepan Zrinski, 406
 Tur i Vid oso, 406
 Tur inec Josip Tuk, 423, 503
 Tur inovi Ivan Suri, 148, 164, 477, 489
 Turi Zlatan, 946
 Turk Josip, 431
 Turkovi (obitelj), 414
 Turkovi Beška, 882
 Turkovi Ivan, 530, 670
 Turkovi Ivan Škeco, 467
 Turkovi Ružica Ruža, 411, 433, 470, 729, 880, 881
 Turkulin Artur, 460
 Tušek Franjo, 694
 Tuškanac Joso, 457, 459, 461, 462, 446
 Ugarkovi uro, 609
 Ugarkovi Stipe, 284, 408, 430, 468, 758, 833, 981, 982
 Uglješi Ivica, 567
 Ugri i Miodrag, 1026
 Uhrin dr Ivan, 847—849, 850, 851
 Ursi , 864
 Usorac Dragi , 352
 Usorac Zorka Ruža, 575, 608
 Uzelac Pero, 467
 Uzelac Slobodan, 709, 718, 721
 Vadla Josip, 303, 320
 Vahtari Robert, 313
 Vajman (poru nik), 618
 Vajs Deneš, 974, 975
 Vajs Nikola Miki, 553
 Valdec Ivica, 303, 314, 317, 860
 Valdec Zvonko, 303, 317
 Vale i Alojz, 674
 Valentak Ivo, 2
 Vali Micika, 733
 Valjevac Jakob Hrabri, 142, 502, 504, 511—514
 Valjin Blaž, 827, 833
 Vandek Mato, 424
 Vanuš Ivan, 699
 Varda Demetar, 81, 134, 190, 226, 567, 618, 620, 785
 Vardaj Ivan, 501
 Varga Antun, 538, 541
 Varga Josip, 538
 Vargec Ivan, 559
 Variola, 863
 Varja i Anka, 699
 Vasiljevi (kapetan), 129
 Vasiljevi Joco, 779
 Vasiljevi Olga, 580
 Vaskojevi Vojislav, 596

Vaubel Liza, 742
 Veber Josip, 880
 Yeber Julije, 833
 Veber Norbert Šaban, 566
 Vedlin Pavle Pavelka, 790, 854
 Vein, 613
 Velagi Savo, 137, 705, 707, 712, 874
 Vernik Ivan, 309
 Veseli Maja, 572, 584, 969
 Veselinov Jovan, 827, 829
 Vesenjaka Jelka, 239
 Vever Ivan, 541
 Vidakovi Milan, 833
 Vidan Josip, 838
 Vidanek Josip, 169
 Videkovi Pavel Ivan, 145, 324, 330, 331, 334, 352, 390, 402
 Vidi anek Milan, 331, 335
 Vidi anek Ruda Veselic, 242
 Vidi anek Stjepan, 692
 Vidi anek Vlado, 941
 Vidovi (mlinar), 724
 Vidovi Aco, 623
 Vidovi Marija Abesinka, 725, 735, 738
 Vidovi Miloš, 767, 768
 Vidovi Nikola, 126
 Vidovi Slavko, 316
 Vidovi Stjepan, 318
 Vili, 1028
 Vincek (obitelj), 400
 Vincek Vera, 400, 407
 Vincek Zdravko, 404, 407, 411
 Vincek Žarko, 404, 407
 Vincek Zeljko, 404, 407
 Vinko Joža, 319
 Vinkovi (poru nik), 573
 Vinkovi Tomo, 189, 190, 290, 291, 496, 509, 581, 651, 989
 Vinkovi Vilim Vilek, 693, 696, 697
 Vinter dr Franko, 86, 499, 875, 880, 970
 Vinterhalter Vilko, 981
 Višnji Tomo, 548, 558, 559, 679
 Višnji Paula, 714
 Vitanovi Branko, 496, 497, 504, 526
 Vitanovi Marijan, 500, 526
 Vitanovi Mijek, 612
 Vitanovi Miloš, 500, 520, 526, 611, 612
 Vitanovi Simo, 500, 526
 Vitanovi Slavko, 500, 526
 Vitez Antun, 511, 512, 514, 518
 Vitez Katica, 518
 Vitez Marica, 518
 Vitez Slavica, 518
 Vitkovi Ljubica, 733
 Vittel (Vitel), 1025
 Vlahek Dragutin, 922, 924, 931, 932
 Vlahek Rudolf, 828, 847, 848
 Vlahov Ante, 982
 Vlahovi Joža, 397, 707, 991
 Vlasov, 235
 Vlkov Rade, 397
 Vnuk Joža, 239
 Voja anek Bohouš, 509
 Vojkovi Pavle, 314, 316, 860, 862
 Vojkovi Tomo, 467, 530
 Vojvoda Stjepan, 553, 556
 Voki Ante, 815
 Vondra anek Ivan Vanjka, 230
 Vostrel Agneza, 72
 Vostrel Vaclav, 290
 Vostrel Vaso, 662
 Vošicki Viktor, 572, 573, 579, 580
 Vošicki Vinko, 971
 Vrabec Mijo, 510
 Vranari Lazo Kugli, 162, 330, 331
 Vragovi Gabrijel Crni, 237, 242
 Vranar Josip Sokol, 608
 Vranari Aleksandar, 686, 961
 Vranari Ivan, 584, 672, 960
 Vranari Josip Joco, 780
 Vranari Ljudevit, 310
 Vranari Nikola Bajda, 780
 Vranek Drago, 426
 Vranek Mato apajev, 410, 424, 427, 428
 Vranek Stjepan Vinko, 433
 Vranek Vinko, 471
 Vranari Ivan Iskra, 419, 422, 423, 433, 434, 436, 470, 471
 Vranari Marica Vera, 431, 433
 Vranari Mato, 423, 527
 Vranari Stjepan, 422, 423, 514
 Vrban, 333
 Vrbanec Tomo, 384

Vrbani Drago Rezbar, 142, 287, 288, 504, 511
 Vrbani Stjepan, 317
 Vre ko Antun, 303
 Vre ko Josef, 1020
 Vrhovec Ivo, 2
 Vrlec Ljudevit, 694
 Vuchetich Vuk, 309
 Vu eti Emil, 770
 Vu ini Simo, 767
 Vu jak Lojze, 238
 Vu kovi uro, 608
 Vu kovi Milan, 577
 Vu kovi Mirko, 305, 309, 314
 Vu kovi Stevo, 607
 Vu o, N., 36
 Vuger Katica, 411
 Vuglek Juraj Jura, 409, 635
 Vugrin Gran a, 638
 Vugrin i Franc, 239
 Vugrin i Ivan, 565, 687
 Vuj i Jovo, 607
 Vuji i Nikola Nojo, 499, 500, 504, 515, 525
 Vuji i Stevo Mali, 500, 515, 525
 Vujovi Rade, 844
 Vuk evi Slavko, 184
 Vukeli Grga, 502, 503
 Vukeli Ljubinko, 852, 855
 Vukeli Milka Lipovska, 432
 Vukelja (poru nik), 619, 620
 Vukelja Dragan Kiso, 779
 Vukešin Antun, 373, 377
 Vukich, 81
 Vukmiri Milena, 609
 Vukobratovi Branko, 500
 Vukomanovi Pavle, 125, 143, 164, 477, 498
 Vukovi uro, 780
 Vukovi Mile, 780, 790
 Vukovi Radovan Raco, 777
 Vukovi Sergije, 835, 858, 859, 867
 Vukres Mara, 733
 Vuksan Danilo, 710, 719
 Vuksanovi Milan, 502, 503, 588, 651
 Vuri Slavko, 394, 418, 420
 Vusi Andro, 385
 Vusi Valent, 384
 Vulinec Alojz, 424, 503, 527, 528
 Vulinec Alojz Sloga, 141, 143
 Vuzdar Mato, 422, 423
 Vuzem Miško, 697
 Wanner Rudolf, 308
 Weichs (Vajhs) Maksimilijan von, 1040
 Wein, prof., 309
 Weis Deneš, 545, 546, 548
 Weis Mirko, 545, 548
 Wiebner de Stuart Youll Lujza, 309
 Winter Dara, 730
 Winterhalter dr., 612
 Wolf (poru nik), 617
 Wolf Amalija, 742
 Zagorac, 526
 Zagorš ak Izidor, 384, 385
 Zagrajski Josip, 384
 Zaj i Marija Bistra, 411, 434
 Zaj ek Franjo Zvonko, 525, 970
 Zaninovi Vice, 672, 961, 967
 Zari Milka, 654
 Zastavnikovi Krunoslava, 970
 Zastavnikovi Marica, 577, 737
 Zdjelar Ankica, 733
 Zdjelarevi Dušan Dujo, 511, 515, 525
 Zebec Stjepan, 324
 Ze i Petar, 151
 Zeleni Petar, 548
 Zelenko uro, 373
 Zerec Franjo Teški, 410
 Zgorelec, 878
 Zigert Rudolf, 1021
 Zima Jaroslav Plamen, 421, 422, 425
 Zimolo A., 946, 947
 Zitzelsberger, 801
 Zlatar Ivan, 629, 630
 Zlatar Jul i, 313
 Zlati Dina, 432
 Zlati Savo, 66, 69, 74, 566, 833
 Zlender Viktor, 239
 Zlovoli , 465
 Zmaga Boris, 239
 Zmaj, 650
 Zmiša Mijo, 409, 638
 Znidar i Henrik Riko, 59
 Žohar Drago, 421

ZoKar Ivan, 422
 Zore (natporu nik), 615
 Zorica Ante, 835, 868
 Zorko Mladen, 724
 Zorman Stanko, 312, 316, 543
 Zrenjanin Zarko, 827
 Zrinski Šubi Nikola, 899
 Zubanjek Zvonimir, 308
 Zubek Josip, 838
 Zucher Karl, 1020
 Zupane (nadsatnik), 616, 617
 Zvonko, 686

 Zaja Andrija, 833
 Zani Mato, 527
 Zari Slobodan, 246
 Zegarec Nikola, 588
 Zegman Luka, 393
 Zganec Joža, 692, 697, 704, 975
 Zic Vinko, 756
 Ziger Zvonko, 319
 Zigi Rade, 468, 792
 Zigrovi Mato Stari, 398, 399, 403
 —406, 409, 410, 634, 635, 638,
 672
 Žiher Vinko Joža, 372, 373, 380,
 383-385

 Ziljak Pavao Crni, 392
 Ziljak Tomo, 398
 Zimbek Ladislav, 382, 848
 Žitnjak Franjo, 316, 381
 Žitnjak Micika, 737
 Zivkovi (potpukovnik), 619
 Zivkovi Sabina, 732
 Zivkovi Nikola, 1018, 1025
 Zivkovi Pero, 845
 Živoder Ivan, 511
 Zug i Andrija, 401, 403
 Zug i Josip Adet, 406
 Zug i Stjepan Adam, 406
 Zugec Ivan, 540
 Zugec Terezija, 540
 Zujovi Zoran, 710
 Zukina Pavle Šumski, 2, 321, 323,
 324, 339, 390, 401, 466, 719
 Zunac Etela, 696, 704
 Zuni Jela, 946
 Zunko Oto, 409
 Župan Mato, 464
 Župane, 140
 Župan i Stjepan, 992
 »Žuti«, 519, 609
 Zuži Marko, 276

Kazalo gradova, mjesta i naselja

- Andraševac, 334
Andrigola, 651, 660
An eli i, 105
Alšonjek, 954
Antunovac, 494
Apatovac, 88, 110, 138, 361, 363,
445, 519, 559, 568, 612, 613, 632,
704, 808, 927
Auschwitz (Oswiencim), 887, 917
- Babi ka, 200
Babinac, 501, 528, 631, 652, 1048
Bakovica, 221, 511, 512, 518, 525,
631, 654, 732, 733
Baljevac, 28
Badljevinina, 230
Baja, 954
Bajmok, 964
Bakovica, 870
Balaton, 954
Banfje, 543
Banova Jaruga, 30, 98, 180, 195,
197, 199, 200, 201, 202, 203, 204,
206, 207, 474, 483, 487, 490, 494,
632
Banski Dvori, 309
Banjaluka, 689, 744, 818, 1039, 1040,
1041, 1045, 1046, 1048
Banja Sela, 634
Bari, 93
Bares (vidi Bra)
Bar , 95, 813, 817, 818, 819, 1018
Bartolovec, 641, 686
- Batasek, 954
Batina, 96
Batina Skela, 232
Be , 194, 750, 817, 822, 875, 1019
Bedekovina, 20, 47, 50, 51, 139,
162, 241, 322, 325, 331, 335, 336,
347, 354, 452, 640, 656, 665, 732,
1053
Bedenica, 450, 633
Bedenika, 631, 732
Bedenik, 138, 287, 496, 497, 631,
875
Bednja 174, 348, 366, 368, 374, 377,
380, 383, 384, 567, 568, 640, 848,
1047
Bela, 1034
Belanovo Selo, 735
Belec, 90, 111, 174, 348, 656
Belica, 905, 914
Beletinec, 20
Beloslavec, 633
Belovar-Morav e, 391, 393, 394, 397,
403, 407, 409, 410, 411, 412, 441,
442, 448, 450, 634, 638, 640, 1047
Beograd, 16, 17, 31, 36, 42, 48, 49,
64, 66, 73, 74, 80, 87, 93, 99, 100,
102, 111, 119, 137, 138, 139, 140,
141, 145, 148, 149, 150, 151, 158,
160, 161, 162, 167, 170, 172, 176,
177, 188, 189, 194, 195, 196, 197,
198, 202, 203, 205, 206, 218, 224,
229, 234, 235, 245, 247, 248, 249,
275, 291, 295, 310, 395, 396, 410,

414, 418, 436, 445, 475, 481, 483,
 489, 492, 503, 530, 544, 568, 587,
 602, 605, 610, 618, 659, 699, 700,
 706, 707, 710, 729, 741, 742, 743,
 744, 747, 748, 751, 753, 754, 758,
 796, 807, 813, 826, 840, 865, 879,
 885, 892, 897, 905, 919, 921, 925,
 939, 956, 981, 982, 983, 985, 990,
 991, 995, 1009, 1011, 1014, 1019,
 1020, 1026, 1031, 1037
 Berek, 478, 485, 641, 777, 778, 928,
 1045, 1047
 Berlin, 814, 887, 902, 946, 1019,
 1022, 1025, 1027
 Bestovlje, 353
 Bežanci, 1046
 Biha , 28, 202, 709, 814, 1041, 1042,
 1048, 1051, 1053
 Bijela, 148, 165, 292, 351, 477, 489,
 782
 Bijeljina, 756, 1041
 Bikovec, 383, 384, 385
 Bile a, 12, 833
 Bilo, 29
 Bilo-gora, 13, 66, 81, 82, 86, 87, 89,
 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
 101, 103, 104, 105, 106, 108, 109,
 110, 112, 118, 119, 123, 134, 139,
 148, 149, 150, 151, 156, 165, 168,
 174, 175, 183, 195, 199, 202, 205,
 219, 220, 221, 224, 225, 226, 228,
 232, 235, 258, 259, 287, 289, 292,
 296, 349, 350, 351, 361, 439, 474,
 475, 483, 491, 492, 494, 496, 497,
 498, 502, 518, 521, 522, 560, 568,
 576, 585, 586, 588, 594, 603, 606,
 617, 630, 635, 638, 652, 653, 738,
 751, 764, 765, 766, 776, 777, 782,
 784, 785, 789, 804, 805, 811, 813,
 817, 820, 823, 880, 927, 932, 952,
 962, 969, 972, 976, 977, 992, 1010,
 1018, 1049, 1050, 1051, 1053
 Bilogorsko gorje, 776
 Bisag, 91, 227, 361, 410, 448, 536,
 538
 Bistra, 332, 440
 Bistra Donja, 640, 1046
 Bistrica, 329, 1046, 1047, 1049
 Bistri ki Laz, 128
 Bistri ko podgorje, 323
 B'škupec, 183, 310, 391, 641, 686,
 726
 Bizeljsko, 238
 Bjelaci, 355
 Bjelka, 742
 Bjelovar, 13, 15, 27, 28, 29, 33, 35,
 36, 37, 39, 42, 44, 45, 50, 52, 53,
 54, 65, 66, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
 89, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 99, 100,
 101, 102, 103, 104, 118, 119, 128,
 131, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
 140, 141, 142, 143, 146, 151, 152,
 153, 158, 161, 177, 180, 183, 184,
 186, 187, 189, 190, 191, 192, 195,
 196, 197, 199, 200, 201, 203, 204,
 205, 206, 208, 213, 221, 233, 250,
 253, 258, 261, 266, 277, 279, 280,
 285, 286, 287, 290, 291, 293, 303,
 307, 313, 317, 420, 467, 473, 474,
 475, 476, 481, 482, 483, 484, 485,
 487, 490, 492, 492, 494, 495, 496,
 497, 498, 499, 500, 501, 503, 506,
 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514,
 517, 518, 519, 521, 523, 524, 528,
 529, 530, 534, 535, 566, 567, 569,
 570, 572, 580, 582, 588, 590, 591,
 594, 597, 600, 601, 604, 605, 606,
 607, 608, 610, 611, 613, 614, 615,
 625, 626, 629, 631, 641, 644, 645,
 648, 651, 652, 653, 654, 655, 662,
 663, 664, 705, 706, 707, 709, 714,
 716, 717, 719, 730, 732, 733, 734,
 737, 742, 748, 751, 754, 756, 764,
 776, 777, 779, 780, 781, 782, 783,
 789, 790, 795, 797, 801, 803, 804,
 805, 807, 808, 810, 811, 812, 813,
 817, 818, 821, 870, 871, 872, 874,
 875, 876, 878, 879, 880, 881, 882,
 929, 952, 958, 959, 961, 962, 963,
 964, 966, 969, 970, 971, 973, 980,
 983, 986, 987, 989, 991, 992, 993,
 1001, 1004, 1005, 1006, 1007,
 1008, 1009, 1010, 1011, 1013,
 1016, 1017, 1020, 1024, 1032,
 1033, 1034, 1035, 1036, 1037,
 1040, 1041, 1042, 1043, 1044,
 1045, 1046, 1047, 1048, 1049,
 1050, 1051, 1052, 1053
 Blagorodovac, 494
 Blaguša, 450, 633

Blaškovec, 633
 Blatnica, 473
 Blatno Jezero, 112
 Blaževdol, 391, 400, 405, 633, 634
 Bohorje, 242
 Bolfan, 313, 568, 732, 979
 Boraja, 653
 Borik, 501
 Borki Gornji, 293
 Borovljani, 575, 607, 607/609, 609, 882
 Bosanski Brod, 1019
 Bosanski Novi, 1051
 Bosanski Petrovac, 946
 Bosiljevo, 128, 132, 141, 598
 Botinac, 631, 966
 Botinovac, 100, 104, 109, 117, 356, 357, 518, 519, 584
 Botinovac Veliki, 575
 Botovo, 53, 208, 573, 575, 869, 1048
 Božjakovina, 90, 398, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 428, 448, 490, 620, 1018, 1050
 Bra evci, 1053
 Brajinska Mala, 118
 Brajinska Velika, 118
 Branjska Mala, 594
 Brckovljani, 31, 414, 448, 1047
 Br ko, 1048
 Brdovec, 124, 128, 162, 166, 197, 321, 322, 325, 333, 353, 354, 355, 357, 439, 440, 632, 787
 Brdovec I, II, 324, 326, 330, 331, 332, 334, 336
 Brdove ko prigorje, 439
 Bregana, 1034, 1048
 Brebrovac, 461
 Bregi, 26, 27, 94, 572, 585, 606, 1046
 Bregovljane, 324
 Breg Suri, 942
 Brestje, 391, 400, 401, 406, 407, 628
 Bresti , 1048
 Brestovec, 408, 502
 Brestovec Gornji, 502
 Breška Greda, 415
 Breški Jalševac, 415, 425, 426
 Breza, 631
 Brezakovec, 239
 Brez na, 53
 Brezje, 153, 239
 Brezni ki Hum, 83, 89, 91, 134, 239, 348, 448, 449, 537, 680
 Brezova Gora, 373, 375, 377, 379, 382, 384, 385, 696, 697
 Brezovica, 133, 417, 454, 455, 456, 457, 458, 462, 476, 477, 489, 631, 1044, 1046, 1047
 Brezovljani, 640
 Brezov Potok, 202
 Brežice, 26, 133, 341
 Brinjani, 648
 Brnjaci, 1023
 Brod, 1048
 Bršljenica Mala, 1023
 Bršljenica Velika, 1023
 Bruck a/d Leithe, 316
 Brusnik, 143, 161, 289
 Brzaja, 97
 Bu ica, 457
 Budakovac, 1048
 Budaševo, 459, 460, 467, 531
 Budenec, 391, 395, 406, 633
 Budeš ina, 1033
 Budimci, 1053
 Budimpešta, 97, 194, 196, 233, 542, 550, 809, 900, 915, 916, 1001
 Budinš ina, 17, 20, 93, 206, 322, 343, 345, 450, 808, 1048
 Budinjak, 769
 Bujavica, 47, 51, 52
 Buke vije, 125, 423
 Bukovec, 318, 916
 Bukovec Mali, 554, 1000, 1048
 Bukovec Veliki, 554, 555, 641
 Bulinec, 614, 631, 971
 Bunjak, 453, 634
 Cabuna, 953
 Caprag, 31, 487, 1019
 Carevdar, 29, 141, 287, 496, 595
 Carevdar Mali, 594, 595
 Carev Dvor, 1034
 Carev Jarak, 485
 Celovec, 822
 Celje, 103, 239, 822
 Cerje, 303, 383, 393, 461, 463, 633, 763
 Cerje Jesenje, 347
 Cerje Nebojse, 83, 371, 384

Cerje Tužno, 20, 47, 200, 309, 358,
 359, 360, 368, 370, 724, 991, 1035
 Cestica, 727
 Čiče, 1046
 Ciglana, 29, 518, 1050
 Ciglenica, 707
 Čipeleš, 616, 617
 Cirkvena, 204
 Cremušina, 653
 Crikvenica, 876
 Crkovec, 384
 Crkvena Ves, 393, 410, 412, 451,
 453, 633
 Crkvište, 291
 Crnovec, 229
 Cvetkovec, 732
 Cvetkovi, 129
 Cvetkovi eva šuma, 770
 Cvetlin, 367, 368, 942, 1048

a avac, 631, 653
 akovec, 15, 22, 23, 24, 29, 33, 35,
 36, 37, 39, 44, 47, 48, 50, 51, 52,
 54, 55, 99, 102, 202, 208, 246,
 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306,
 307, 309, 310, 313, 314, 317, 542,
 543, 544, 545, 546, 548, 550, 551,
 553, 554, 558, 559, 560, 561, 563,
 564, 565, 625, 641, 644, 645, 668,
 678, 681, 687, 688, 743, 756, 764,
 781, 785, 818, 874, 899, 900, 901,
 903, 904, 905, 906, 907, 908, 910,
 912, 913, 915, 916, 917, 918, 974,
 975, 978, 999, 1002, 1006, 1032,
 1034, 1037, 1041
 arda, 571
 azma, 15, 27, 28, 30, 35, 36, 37,
 39, 44, 45, 66, 67, 69, 72, 84, 85,
 86, 87, 88, 89, 93, 99, 109, 110,
 113, 115, 117, 118, 125, 131, 135,
 141, 143, 147, 156, 162, 169, 170,
 183, 199, 227, 229, 234, 235, 252,
 276, 285, 286, 288, 289, 290, 291,
 393, 394, 411, 418, 419, 420, 424,
 425, 426, 440, 449, 458, 459, 460,
 463, 465, 466, 467, 468, 469, 473,
 474, 476, 478, 481, 482, 484, 486,
 487, 490, 491, 492, 501, 503, 525,
 527, 528, 529, 530, 531, 532, 534,
 535, 540, 579, 584, 587, 591, 592,
 593, 596, 597, 598, 599, 600, 601,
 614, 625, 632, 639, 641, 644, 645,
 651, 660, 661, 670, 708, 710, 711,
 712, 713, 716, 717, 719, 734, 735,
 754, 776, 777, 779, 780, 795, 798,
 803, 804, 806, 810, 812, 925, 928,
 938, 947, 957, 958, 959, 960, 961,
 962, 964, 967, 968, 980, 986, 987,
 992, 995, 1002, 1007, 1008, 1009,
 1010, 1014, 1016, 1032, 1035,
 1037, 1045, 1047, 1049
 ehovec, 914
 emelovac, 1048
 emernica, 374, 632
 epelovac, 232
 etiše, 129, 131
 i kovina, 732
 re an, 392, 633, 732
 ret, 225, 312, 368
 rne Mlake, 375
 rnomelj, 129, 133, 773
 u erje, 181, 391, 406, 409, 411,
 412, 450, 452, 716
 ukovec, 732, 990
 ulinec, 410, 412, 634
 urug, 604

Dalj, 194
 Dankovec, 391, 400, 406, 407, 628
 Dapci, 593, 598, 600
 Dap eva ki Br ani, 292
 Daruvar, 15, 92, 97, 99, 148, 165,
 202, 230, 232, 233, 351, 477, 481,
 482, 489, 494, 502, 614, 645, 663,
 664, 751, 782, 929, 1014, 1020,
1022
 Daruvar Gornji, 230, 289
 Daruvarska Kotlina, 183
 Dautan, 511, 512
 Deanovec, 592
 Debela Bukva, 923, 924, 932
 Degidovec, 391
 Delnice, 826, 842
 Delovi, 576, 608
 Dereza, 467, 528, 598
 Desini, 89, 189, 243, 349, 692, 695,
 697, 1048
 Detkovec, 1047, 1048
 Dišnik, 117, 467, 478, 650, 965, 966,
 1023

Divja a, 139, 321, 397, 398, 438
 Dobož, 1048
 Dobova, 238, 239, 440
 Dobravica, 773
 Dobrodol, 391, 407, 633
 Doljani, 230
 Domašinec, 255, 658, 687
 Donja Bistra, 124, 197
 Donja Petri ka, 965
 Donjara, 594, 595
 Donja Rijeka, 536
 Donje Orešje, 174
 Donje Pazarište, 874
 Donji Kraj, 1048
 Donji Miholjac, 17, 94, 97, 234, 1047
 Dotrš ina, 420
 Draganac, 600
 Dragani , 131, 770, 775
 Draškovec, 255, 658, 688, 905
 Dražica, 513
 Dren ec, 391, 395, 633
 Dren ina, 461, 465
 Drenova, 453
 Drenova Donja, 634
 Drenova Gornja, 633
 Drenovac, 20, 620, 759, 784
 Drenovac Slatinski, 1047
 Drenje, 125, 128
 Drenje Brdove ko, 324
 Drežnica, 127
 Dresden, 11
 Drini i, 946
 Drnje, 556, 575, 585, 1047
 Dropkovec, 538
 Druškovac, 359, 370, 1048
 Drvar, 175
 Duboki Jarak, 397
 Dubova ki Bregi, 594
 Dubovica, 732, 1048
 Dubrava, 28, 90, 93, 122, 138, 139, 160, 202, 229, 300, 301, 388, 390, 391, 392, 394, 397, 400, 401, 402, 403, 406, 407, 408, 409, 412, 425, 438, 449, 467, 478, 484, 519, 528, 590, 597, 627, 628, 641, 645, 651, 716, 777, 796, 807, 808, 811, 928, 938, 960, 962, 1047, 1049
 Dubrava Donja, 553, 556, 903
 Dubravec, 373, 632
 Dubravica, 242
 Dubrov ak, 31, 656, 1046
 Dubrov an, 322, 632
 Dubrovnik, 295, 857
 Dubrovš ak Lijevi, 414, 416, 429, 430, 435
 Duga Rijeka, 100, 105, 109, 117, 154, 225, 356, 508, 566, 735
 Dugo Selo, 15, 30, 31, 35, 36, 37, 39, 44, 45, 66, 90, 92, 108, 111, 118, 125, 152, 159, 168, 172, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 280, 285, 288, 322, 324, 390, 394, 396, 401, 408, 410, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 439, 441, 442, 443, 444, 448, 456, 463, 469, 470, 471, 472, 473, 490, 502, 503, 527, 528, 531, 532, 534, 588, 590, 591, 593, 597, 625, 632, 635, 640, 644, 661, 671, 672, 732, 776, 777, 778, 779, 780, 788, 789, 793, 796, 801, 804, 810, 1009, 1016, 1017, 1018, 1037, 1046, 1047, 1050
 Dumovo, 633
 Dužica, 465
 Düsseldorf, 1021
 Dvor na Uni, 1048
 akovo, 889
 ekenješ, 95, 102, 118, 194, 1018
 elekovac, 89, 187, 188, 191, 192, 521, 575, 581, 585, 715, 733, 735, 806, 879, 880, 974
 ur ekovec, 633
 urdenovac, 54, 641, 1016
 ur evac, 15, 25, 26, 27, 35, 36, 37, 39, 44, 45, 78, 87, 89, 94, 95, 96, 99, 111, 118, 158, 159, 176, 179, 205, 231, 235, 280, 285, 290, 291, 506, 508, 509, 510, 514, 515, 517, 518, 521, 523, 525, 569, 571, 581, 584, 614, 617, 625, 641, 644, 652, 654, 662, 663, 664, 733, 737, 742, 764, 779, 786, 789, 801, 804, 805, 806, 813, 819, 957, 959, 961, 963, 966, 967, 973, 1009, 1032, 1034, 1035, 1037, 1047, 1050

ur iš e, 28, 588, 589, 590
 uri i, 122
 urmanec, 139, 206, 208, 241, 322,
 343, 347, 358, 640, 699, 1009

Emilija (rudnik), 31
 Erpenja, 701, 942

Farkaševac, 641
 Farkaši , 763
 Fer eci, 694
 Ferdinandovac, 27, 641, 742, 1048
 Fo a, 658
 Fodrovec, 97
 Frljur, 400

Gaj, 132
 Gajec, 391, 633
 Gakovo, 151
 Galdovo, 459, 460, 465, 466, 467,
 531
 Gardinovec, 903, 914
 Garešnica, 15, 27, 29, 35, 36, 37, 39,
 42, 44, 45, 86, 91, 92, 99, 118,
 140, 141, 143, 158, 162, 168, 178,
 189, 199, 200, 210, 204, 205, 206,
 207, 208, 224, 285, 288, 290, 291,
 458, 459, 465, 466, 467, 469, 473,
 474, 476, 477, 478, 479, 481, 482,
 484, 485, 486, 487, 490, 494, 501,
 502, 503, 509, 529, 530, 614, 625,
 641, 647, 648, 650, 654, 661, 706,
 716, 764, 776, 777, 779, 780, 804,
 807, 871, 938, 957, 958, 959, 960,
 962, 964, 965, 967, 968, 1009,
 1020, 1032, 1035, 1037, 1045,
 1047, 1049.
 Garešnica Donja, 928
 Garešnica Gornja, 925, 965
 Garešni ki Brestovac, 28, 285, 288,
 480, 501, 648
 Gari , 155, 161, 168, 289, 587, 738
 Gari (Crkvište), 488
 Gari -gora, 123
 Garjevica, 29, 117, 458, 468
 Ge kovec, 381
 Glavnica, 453
 Glavnica Donja, 391, 394, 400, 403,
 450, 628
 Glavnica Gornja, 408, 450, 633, 634

Glavni ica, 391, 393, 395, 633
 Gleci, 355
 Glina, 810, 947
 Globo ec, 200, 302, 496, 498
 Glogovac, 27, 53, 94, 872, 880, 1033
 Glogovnica, 206, 209, 612
 Gmajna, 1048
 Gojilo, 31, 51, 52, 124, 198, 199,
 208, 250, 292, 458, 475, 489, 614,
 777, 807, 1014, 1018, 1030, 1031,
 1046
 Gola, 94, 96, 575, 581, 872, 1047,
 1048
 Golubovec, 53, 128, 174, 203, 206,
 208, 225, 225, 312, 364, 367, 376,
 567, 568, 1001, 1005
 Golubovec Novi, 51
 Golubovec Stari, 51, 694, 1010
 Goranec, 382, 384, 633
 Gorica, 1034, 1046
 Gor an, 903
 Gorjanci, 123, 129, 126, 132, 239,
 240
 Gorjani, 595
 Gornjaki, 519, 520
 Gornja Rijeka, 356, 361, 536, 537,
 538, 632, 641, 683—686, 688, 885,
 886, 889, 890, 891, 892, 893, 894,
 1047
 Gospi , 317, 706, 707, 835, 865, 866,
 867, 868, 872, 873, 874, 876, 1048
 Gotalovo, 585, 1047, 1048, 1053
 Grabelno, 206
 Graberje, 86, 113, 394
 Grabi ani, 146, 229, 598
 Grabi ani Veliki, 585, 586
 Grabov Potok, 592
 Grabrovnica, 98, 117, 467, 598, 651,
 995
 Gra ani, 332, 440, 634
 Gra anica Gornja, 530
 Gra ec, 429, 436, 632, 1051
 Gradec, 90, 97, 196, 202, 589, 598,
 610, 674, 1018
 Grad.š ak, 23
 Granešina, 389, 408, 442
 Graš evina, 539
 Graz, 307
 Grdak, 594, 595
 Grdevac, 614, 663

Gr evac Mali, 653
 Greda 375, 384, 462, 464
 Greda Breška, 426
 Greda Dugoselska, 426
 Gredice, 632, 656
 Gregurevci, 29
 Gri , 770
 Grkina, 514, 733
 Grubišno Polje, 15, 42, 97, 99, 142,
 151, 199, 230, 285, 290, 291, 292,
 293, 467, 482, 483, 494, 509, 654,
 662, 663, 664, 821, 871, 872, 1020,
 1022, 1037, 1047
 Gudovac, 140, 261, 286, 487, 495,
 504, 507, 626, 648, 707, 804, 805,
 1045
 Guš e, 98, 460, 461, 462
 Guš erovac, 29
 Gyekenyeš (v. ekenješ), 556, 813

 Haloze, 245
 Hampovica, 733
 Harmica, 324
 Hercegovac, 28, 29, 82, 86, 91, 92,
 230, 474, 482, 490, 614, 641, 650,
 777, 957, 966, 968, 1044, 1045,
 1047
 Hižakovac, 453
 Hirošima, 946
 Hleb'ne, 94, 136, 231, 576, 581, 585,
 604, 605, 606, 607, 608, 804, 870,
 872, 879
 Hodošan, 553, 558, 687
 Horvati, 124, 767, 1049
 Hrastelnica, 457, 458, 459, 460, 464,
 531
 Hrastje, 392, 393, 395, 398, 399, 400,
 401, 402, 403, 452, 628, 632, 732
 Hrastje-Zelina, 390, 391
 Hrastovac, 494, 641
 Hrastovljani, 83
 Hrastovsko, 608, 732
 Hraš an Donji, 688
 Hraš ina, 91, 1047
 Hraš ina Trgovište, 446, 449, 451
 Hrebinec, 419
 Hrgovljani, 138
 Hrome , 694
 Hrsov Brijeg, 166, 943
 Hruš ica, 435, 442

 Hruš ica-Sop., 409, 732
 Hruš evac, 656
 Hruševac, 181
 Hrvatska Kapela, 196
 Hrvatski Leskovac, 124, 767
 Hrvatsko Selište, 457
 Hržen'ca, 313
 Hum, 82, 91, 174, 624, 808, 1046,
 1047
 Humak, 480
 Hum na Sutli, 41
 Husino, 825

 Igriš e, 656
 Ilova, 494, 530
 Imbriovec, 521, 585
 Ivan ani, 811, 819
 Ivan ec, 736, 919, 931
 Ivan ica (Ivanš ica), 99, 110, 123,
 147, 148, 149, 161, 165, 200, 203,
 205, 219, 221, 321, 325, 333, 335,
 337, 344, 361, 363, 364, 375, 381,
 536, 694, 849, 855, 858, 927, 932,
 934, 952
 Ivanec, 15, 16, 20, 22, 25, 35, 36,
 37, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 51, 78,
 83, 88, 89, 90, 105, 109, 110, 111,
 117, 123, 128, 139, 154, 174, 186,
 187, 191, 192, 200, 206, 227, 245,
 299, 301, 303, 309, 312, 313, 314,
 322, 348, 358, 359, 360, 366, 367,
 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374,
 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381,
 382, 383, 384, 385, 376, 526, 566,
 567, 568, 620, 625, 632, 640, 644,
 658, 678, 679, 684, 685, 691, 700,
 704, 714, 724, 730, 742, 781, 785,
 806, 833, 957, 959, 966, 974, 976,
 1001, 1002, 1004, 1009, 1010,
 1023, 1033, 1037, 1046, 1047
 Ivanec Križeva ki, 613
 Ivanec Ludbreški, 621, 736
 Ivani -Grad, 15, 30, 89, 99, 118,
 147, 183, 197, 198, 201, 203, 285,
 286, 415, 424, 426, 429, 435, 445,
 456, 459, 474, 482, 483, 487, 502,
 503, 529, 531, 590, 593, 597, 598,
 614, 625, 632, 641, 644, 645, 650,
 651, 804, 980, 999, 1032, 1034,
 1035, 1045, 1046

Ivanx-Klostar, 806
 Ivanska, 28, 82, 141, 227, 287, 357, 474, 476, 496, 501, 503, 528, 531, 591, 602, 641, 652, 777, 778, 1047
 Ivanja Rijeka (Reka), 65, 108, 125, 409, 429, 442, 456, 470, 732
 Ivanpolje, 20, 53, 200

 Jablanac, 894
 Jabu eta, 631
 Jadovno, 286, 487, 495, 508, 707, 835, 866, 873, 877, 881, 883
 Jagnjedovac, 27, 97, 641
 Jajce, 84, 584
 Jakopovac, 118
 Jakovlje, 18, 323, 324, 330, 331, 332, 333, 440, 656, 721
 Jakovlje (kod Cohe), 323
 Jakuševac, 333
 Jalkovec, 81, 104, 108, 110, 134, 190, 225, 226, 391, 396, 400, 404, 406, 498, 567, 568, 628, 725, 738
 Jalševac, 407, 409, 414, 423, 450, 536, 539
 Jalta, 978
 Jalžabet, 135, 156, 557, 629, 360, 641, 686, 726, 1000
 Jama, 501
 Jamno, 372
 Jankomir, 470, 742, 817
 Jasenik, 97
 Jasenovac, 31, 59, 187, 192, 286, 457, 608, 626, 725, 772, 835, 838, 839, 868, 873, 875, 883, 884, 885, 887, 889, 892, 894, 1009
 Jasenje, 322
 Jaska, 317, 324, 332, 769
 Jastrebarsko, 123, 124, 126, 129, 130, 131, 322, 439, 742, 756, 771, 772, 775, 835, 865, 874, 876, 892, 893, 894, 895, 896, 1047
 Javorovac, 138, 499, 508, 510, 511, 519, 526, 569, 570, 575, 576, 585, 605, 607, 608, 733
 Jeduševac, 575, 608
 Jela i evo, 1047
 Jelenska, 199
 Jelenska Gornja, 458
 Jerovec, 384

 Jertovec, 391, 398, 400, 403, 450, 628, 635
 Jesenovec, 408, 409, 441, 633, 634
 Jesenje, 331, 358
 Jesenje Gornje, 341, 694, 942
 Jezernice, 774
 Jezero, 425, 435
 Ježevo, 394, 413, 415, 418, 419, 420, 423, 425, 427, 428, 430, 434, 470, 471, 528, 632, 635, 732
 Ježovec, 372, 382, 384, 385, 694
 Juraj, 255, 658
 Jurov ak, 23

 Kajgane, 141
 Kakinac, 631
 Kalinovec, 96, 232, 518
 Kalinje, 398, 634, 635
 Kalni ka Gora, 117
 Kalni ka Greda, 138
 Kalni ki Ivanec, 361, 788, 923, 924, 927, 932
 Kalni ki Osijek, 287, 496
 Kalni ko gorje, 131, 157, 170, 197, 202, 360, 536, 537, 751, 776, 780, 784, 934
 Kalnik, 66, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 124, 128, 131, 134, 137, 138, 141, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 154, 155, 156, 157, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 169, 172, 173, 174, 175, 177, 183, 184, 190, 194, 195, 201, 202, 204, 205, 207, 215, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 242, 255, 265, 269, 275, 286, 287, 289, 296, 318, 345, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 371, 381, 382, 387, 402, 404, 406, 441, 445, 449, 501, 509, 510, 511, 513, 515, 518, 519, 520, 521, 522, 526, 528, 535, 539, 540, 542, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 554, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 564, 566, 567, 568, 569, 572, 576, 577, 585, 586,

588, 608, 610, 612, 613, 618, 619,
 620, 621, 622, 629, 630, 635, 638,
 666, 667, 687, 696, 704, 725, 730,
 736, 738, 764, 766, 769, 778, 780,
 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787,
 788, 789, 790, 794, 795, 800, 805,
 806, 812, 819, 823, 880, 882, 909,
 916, 919, 920, 921, 922, 923, 924,
 925, 927, 930, 931, 932, 933, 934,
 935, 940, 962, 969, 975, 976, 977,
 979, 985, 990, 992, 994, 995, 1007,
 1010, 1018, 1052
 Kalnik, (selo) 499
 Kalje, 129, 130, 425, 458, 770, 1047
 Kamanje, 128
 Kamenica, 368, 478
 Kamešnica, 611, 612
 Kancov ak, 917
 Kaniška Iva, 140, 141, 466, 486, 530
 Kaniža, 369, 377, 381, 384, 616
 Kapela, 641, 733, 969, 971, 972, 973,
 1047
 Kaptolska šuma, 417
 Karlovac, 59, 130, 131, 201, 207,
 239, 307, 567, 748, 751, 754, 756,
 765, 769, 771, 772, 775, 872, 876,
 1016, 1017, 1041, 1048, 1051
 Kašina, 122, 392, 393, 394, 400, 403,
 407, 408, 410, 411, 441, 442, 450,
 470, 633, 634, 638, 640, 805, 1047
 Kašinska Sopnica, 633
 Kašljavac, 142, 497, 511, 631, 733
 Kašt, 126, 129
 Kaštela, 857
 Katoli ko Seliš e, 113, 592
 Kazerta, 206
 Kelemen, 557, 618, 619, 858
 Kerestinec, 187, 286, 316, 317, 352,
 438, 495, 626, 705, 850, 867, 884,
 992, 995
 Kijev, 319
 Kladiš 'ca, 355, 411, 453, 633
 Klanjec, 15, 16, 35, 36, 37, 39, 42,
 44, 118, 139, 166, 169, 181, 189,
 192, 198, 239, 240, 241, 242, 243,
 249, 322, 323, 333, 339, 340, 341,
 343, 344, 345, 346, 347, 363, 625,
 632, 640, 642, 644, 665, 693, 698,
 701, 704, 713, 732, 742, 787, 1000,
 1006, 1009, 1010, 1037, 1048,
 1053
 Klasici, 694
 Klasni , 454, 455
 Klenovec, 1001
 Klenovnik, 368, 942, 995
 Kloko enik, 1053
 Kloko evac, 290, 482, 494, 530
 Klokovec, 323
 Kloštar, 26, 87, 89, 94, 151, 152,
 153, 158, 159, 176, 200, 204, 205,
 206, 208, 415, 528, 596, 614, 617,
 641, 961, 965
 Kloštar Ivani , 641, 1047, 1050
 Kloštar Vojakova ki, 29
 Klju , 198, 343, 448, 451, 536, 537,
 538, 539, 540, 541, 620, 632, 679,
 1048
 Knin, 1051
 Kobiljak, 391, 400, 628
 Ko evje, 237
 Ko evski Rog, 132
 Kokinac, 204
 Kolarec, 97, 275
 Kolarevo Selo, 652
 Komin, 110, 118, 206, 355, 356, 364,
 365, 410, 448, 449, 632
 Kompator, 592
 Kon anica, 230, 929
 Koncov ak, 565
 Koncoveški V'nogradi, 563
 Konjš ina, 20, 83, 174, 322, 364,
 410, 451, 452, 627, 656, 732, 1001,
 1002, 1033, 1047
 Konjš ina Donja, 206, 348
 Kop i , 660, 735
 Kop i -Brdo, 141, 142, 465, 490,
 502, 503, 528
 Koprivnica, 13, 15, 21, 25, 26, 29,
 33, 35, 36, 37, 39, 44, 45, 52, 53,
 67, 70, 78, 80, 82, 84, 85, 87, 88,
 89, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 99,
 102, 103, 109, 110, 111, 118, 119,
 123, 128, 131, 134, 135, 136, 138,
 146, 150, 152, 153, 159, 169, 171,
 176, 177, 180, 184, 188, 190, 192,
 193, 194, 195, 200, 201, 202, 203,
 204, 205, 206, 207, 208, 221, 222,
 227, 228, 231, 232, 233, 280, 285,

287, 288, 290, 291, 303, 317, 318,
 352, 361, 497, 498, 501, 506, 508,
 509, 514, 521, 524, 550, 551, 552,
 554, 556, 557, 566, 567, 568, 569,
 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576,
 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583,
 584, 585, 586, 587, 594, 595, 597,
 607, 610, 611, 614, 615, 617, 621,
 625, 626, 629, 632, 641, 644, 654,
 662, 663, 664, 680, 706, 715, 716,
 724, 733, 734, 736, 737, 738, 742,
 748, 751, 756, 764, 781, 782, 783,
 785, 789, 795, 798, 800, 801, 804,
 805, 808, 813, 818, 819, 821, 835,
 866, 869, 870, 871, 872, 873, 874,
 880, 881, 882, 884, 913, 924, 957,
 958, 959, 964, 966, 967, 970, 971,
 973, 976, 977, 980, 987, 992, 1001,
 1007, 1009, 1010, 1013, 1016,
 1018, 1036, 1037, 1042, 1043,
 1044, 1046, 1047, 1050, 1052

Koprivni ka Rijeka, 575
 Koprivni ki Bregi, 575, 641
 Koprivni ki Ivanec, 575
 Korenjak, 378, 384
 Koretinec, 378
 Kostajnica, 835, 874
 Kostanjevec, 536, 1047
 Kostanjevica, 126, 132, 145
 Kostel, 952
 Kostrinja, 468, 530, 531, 532
 Kotoriba, 23, 202, 207, 550, 553,
 555, 556, 558, 688
 Kozara, 60, 481, 718, 892
 Kozarevac, 511, 512
 Kozinš ak, 394, 413, 418, 420, 421,
 528
 Kozjansko, 239, 240, 241, 242
 Kozjansko gorje, 342
 Kozje, 242, 245, 341, 345
 Kozji Hrbat, 537
 Krajiška, 503
 Kraljevec, 450, 640
 Kraljevec Donji, 246, 310, 544, 555,
 561, 914
 Kraljevec Gornji, 563
 Kraljevec na Sutli, 238, 239, 242
 Kraljeve ki Novaki, 633
 Kraljevica, 202

Kraljevo, 818

Krap na, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 35,
 36, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 50, 52,
 54, 90, 102, 118, 123, 124, 139,
 145, 147, 153, 162, 163, 166, 169,
 173, 183, 184, 187, 188, 191, 195,
 197, 198, 206, 213, 221, 225, 241,
 242, 243, 244, 245, 250, 307, 321,
 322, 323, 329, 330, 331, 333, 335,
 339, 340, 341, 342, 343, 344, 346,
 347, 348, 358, 372, 373, 375, 378,
 379, 382, 385, 407, 430, 440, 580,
 625, 632, 640, 644, 645, 656, 665,
 671, 684, 691, 693, 696, 698, 699,
 700, 713, 717, 718, 719, 720, 721,
 732, 735, 737, 742, 751, 754, 756,
 764, 787, 788, 795, 800, 961, 979,
 993, 1004, 1006, 1007, 1008, 1009,
 1010, 1016, 1020, 1023, 1034,
 1048, 1049

Krapinske Toplice, 83, 84, 89, 124,
 208, 343, 345, 347, 363, 632, 742,
 820, 1046, 1049

Kraševac, 381

Kraši , 123, 126, 128, 129, 130, 275,
 279, 769, 1047

Krate ko, 462, 466

Kravice-Josipovac, 1024

Kravina, 244

Krbavica, 123

Kreka, 825

Križ, 85, 89, 118, 421, 490, 527, 533,
 590, 598, 632, 641, 661, 716, 1047

Križevci, 15, 27, 28, 29, 35, 36, 37,
 39, 41, 44, 45, 50, 52, 54, 66, 82,
 84, 88, 95, 96, 99, 102, 103, 111,
 118, 119, 128, 131, 135, 141, 150,
 152, 153, 180, 183, 184, 186, 192,
 194, 200, 201, 202, 203, 204, 205,
 206, 208, 209, 235, 280, 285, 287,
 288, 290, 291, 356, 361, 426, 449,
 451, 467, 497, 500, 501, 506, 509,
 514, 519, 520, 521, 524, 526, 567,
 568, 569, 585, 589, 594, 595, 596,
 597, 598, 601, 610, 611, 612, 613,
 614, 615, 616, 617, 619, 621, 623,
 625, 629, 632, 641, 642, 644, 654,
 662, 663, 721, 728, 733, 737, 742,
 764, 781, 783, 785, 788, 789, 795.

801, 804, 808, 814, 819, 822, 872,
 875, 879, 890, 958, 964, 976, 980,
 992, 1002, 1009, 1010, 1016, 1017,
 1018, 1032, 1034, 1036, 1037,
 1044, 1047, 1050, 1053
 Križ Gornji, 229
 Križi , 476, 485
 Križnica, 742, 1048
 Križovljan, 641, 727
 Krma ina, 773
 Kruš ica, 884, 885
 Kruševac Kupljenski, 666
 Kruševac Puš enski, 666
 Ku anec, 633
 Ku ilovina, 391, 400, 632
 Ku an, 723
 Ku an Gornji, 679, 724
 Ku an Marof, 724
 Kuljev 'ca, 370
 Kumrovec, 239, 243, 342
 Kun ani, 131, 133, 773, 775
 Kunovec, 558
 Kup ina, 769
 Kup ina Donja, 771, 772
 Kup ina Gornja, 131
 Kup inska šuma, 124
 Kupinec, 263
 Kupinovac, 631
 Kupljenovo, 324, 334, 656, 665, 666
 Kupljenski Hruševac, 324
 Kuprenovo, 128
 Kurilovec, 227
 Kuršanec, 543, 549
 Kustošija, 440, 640, 707, 1047
 Kutina, 15, 29, 30, 31, 35, 36, 37,
 39, 41, 42, 44, 45, 89, 92, 93, 99,
 102, 118, 199, 200, 201, 206, 250,
 285, 290, 457, 465, 466, 468, 469,
 473, 474, 476, 478, 482, 483, 487,
 488, 490, 492, 527, 528, 529, 530,
 531, 532, 534, 587, 590, 591, 592,
 597, 598, 632, 641, 644, 650, 651,
 661, 711, 714, 716, 742, 756, 764,
 776, 777, 779, 780, 804, 810, 811,
 818, 957, 959, 963, 980, 982, 999,
 1014, 1016, 1018, 1023, 1030,
 1031, 1032, 1037, 1046, 1047
 Kutinica, 502, 650, 928
 Kutinica Krajiška, 502, 650
 Kutinica Paurska, 457, 502, 650
 Kutjevo, 224
 Kutnjak, 679
 Kuzminec, 732
 Ladanje, 227, 312, 361, 372, 377,
 378, 383, 384, 385
 Ladanje Donje, 20, 303, 1001
 Ladu , 18
 Ladimirovci, 1053
 Lan i , 381
 Lasovac, 511, 512, 631
 Lasovac-Brdo, 631
 Laz, 102, 275, 362, 363, 412
 Laze, 369
 Ledine, 519, 520, 656
 Ledine Klanje ke, 632
 Legrad, 184, 543, 544, 558, 561, 879,
 1047
 Leipzig, 308
 Lekenik 133, 457, 461, 466, 763
 Lendava, 550, 563
 Lenjingrad, 513
 Lepa Bukva, 378, 379
 Lepa Greda, 1048
 Lepavina, 27, 200, 204, 227, 1034
 Lepoglava, 12, 65, 81, 89, 104, 108,
 110, 134, 150, 174, 187, 188, 192,
 225, 226, 286, 312, 313, 314, 317,
 336, 344, 358, 360, 367, 368, 371,
 372, 374, 376, 377, 381, 383, 385,
 441, 495, 567, 568, 620, 626, 632,
 638, 640, 705, 706, 725, 742, 806,
 817, 818, 819, 821, 824, 826, 827,
 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834,
 835, 836, 837, 838, 840, 841, 842,
 844, 845, 846, 847, 848, 850, 851,
 852, 853, 856, 857, 858, 859, 861,
 864, 865, 866, 867, 874, 876, 981,
 982, 995, 1007, 1034, 1035, 1047
 Lepoglavska Ves, 367
 Lepoglavsko Borje, 52
 Leprovica, 413, 420, 423, 425, 428,
 429, 430
 Leskovec, 557, 784, 923, 932, 1049
 Leskovec Zagreba ki 1044
 Letenje, 543
 Letovani , 461, 466, 473
 Levanjska Varoš, 1053
 Licmanštat, 1024
 Lilki, 426

Limbuš, 353
 Linz, 896
 Lipik, 231, 232, 614, 892
 Lipovac, 123
 Lipovani, 87, 156, 170, 584
 Lipovljani, 656, 1023
 L:povo-Brdo, 631
 Lisabon, 890
 Lobor, 206, 322, 364, 452, 627, 632,
 640, 656, 806, 884, 885, 886, 887,
 888, 889, 890, 891, 988, 993, 1009
 Loborsko Završje, 694
 London, 211, 1021, 1024
 Lonja, 415, 528
 Lonjica, 203, 1018
 Lozan, 96
 Lu elnica Tomaševe ka, 632
 Ludbreg, 13, 15, 16, 20, 21, 25, 35,
 36, 37, 44, 45, 53, 78, 82, 83, 84,
 85, 88, 89, 91, 92, 95, 109, 110,
 111, 118, 123, 124, 131, 134, 135,
 140, 146, 169, 191, 192, 195, 203,
 204, 222, 227, 228, 229, 269, 299,
 300, 301, 302, 303, 305, 310, 313,
 314, 318, 352, 360, 361, 365, 497,
 498, 500, 519, 521, 541, 551, 552,
 557, 585, 586, 608, 623, 625, 629,
 632, 640, 641, 644, 657, 667, 678,
 679, 680, 681, 683, 684, 686, 714,
 730, 731/732, 735, 736, 742, 764,
 781, 783, 784, 785, 786, 793, 804,
 805, 820, 822, 856, 858, 860, 861,
 864, 957, 959, 966, 967, 974, 975,
 976, 984, 990, 1000, 1009, 1010,
 1016, 1018, 1023, 1037, 1046
 Ludbreg-trg, 641
 Ludbreški Ivanec, 560
 Ludbreški Vinogradi, 732
 Ludina, 31, 457, 468, 484, 487, 592,
 641, 777
 Ludina Mala, 113
 Ludina Velika, 113, 592
 Lug, 656
 Lug Poznanove ki 322, 331, 627,
 632
 Luka, 83, 198, 302, 323, 330, 331,
 334, 335, 337, 343, 346, 354, 363,
 448, 451, 632, 640
 Luka-Komarnica, 732
 Lukariš e, 413, 416, 418, 420, 421
 Lukavec, 372, 377
 Lukovec, 243, 462, 732
 Lupinjak, 51
 Lupoglav, 90, 414, 627, 640, 1046
 Lužani, 694
 Lužec, 426
 Ljeskovac, 568
 Ljubelj, 200
 Ljubeš ica, 537, 538, 539, 540, 632,
 684, 685, 686
 Ljubljana, 49, 99, 133, 177, 229, 238,
 295, 613
 Ljubljanska, 461
 Ljutomer, 239
 Macelj, 98, 99, 123, 378, 379, 693,
 694, 696, 700, 1048
 Macelj Gornji, 692
 Maceljska gora, 927, 934, 952
 Macinec, 903
 Ma e, 90, 91, 111, 174, 632, 640
 Ma kovec, 380, 381, 384
 Madarevo 90, 93, 312, 317, 632
 Majerje, 320, 724
 Ma šperk, 316
 Majurec, 29, 501
 Makarska, 857
 Makoješ e, 808
 Maksimir, 403, 409, 707
 Mala Bršljanica, 965, 966
 Mala Erpenja, 323
 Mala Jasenova a, 142, 288
 Mala Mu na, 575
 Mala Peratovica, 292
 Mala Rijeka, 566, 785
 Mala Subotica, 202, 558, 586, 687,
 913
 Mala Trnovitica, 808
 Mali Grdevac, 183
 Mali Poganac, 156, 568, 786
 Mandi evac, 1053
 Manstord, 955
 Mar an', 632
 Mareti , 20
 Maribor, 99, 103, 177, 194, 245, 307,
 821, 831, 841, 842, 846, 896
 Marija Bistrica, 45, 102, 128, 275,
 308, 354, 355, 362, 396, 397, 441,

448, 449, 640, 1009, 1046, 1047, 1049
 Marija na Muri, 547, 553
 Marinkovac, 502
 Markovac, 230
 Markovo Polje, 397, 404, 633
 Markuševac, 332, 333, 391, 404
 Martijanec, 21, 313, 641, 748
 Martijanec Gornji, 732
 Martinci, 162
 Martini , 313, 736
 Martinska Ves, 457, 463
 Markuševac, 368, 371, 372, 383, 1047
 Matatinka, 141
 Medvednica, 99, 764
 Me ura a, 652
 Metlika, 129, 131, 132, 133, 201, 239, 765, 769, 773
 Mi ijevci, 595
 Mihaljevec Donji, 553, 555, 687, 916
 Miholjanec, 733
 Miholjevac, 563
 Mihovljan, 90, 91, 111, 174, 632, 640, 787, 806, 1048
 Mikleuš, 72, 86, 291, 458, 468, 630, 650, 660, 670, 925, 928, 943
 Mikleuš Donji, 816, 965, 977
 Mikleuš Gornji, 962, 966
 Mikleška, 31, 458, 502
 Miklinovac, 530, 532
 Mikuli i, 440
 Miloševac, 598
 Miljana, 1048
 Mirna (rudnik), 27, 52, 192
 Mišulinac, 1033
 Mišulinovac, 518, 1010
 Mlaka, 893, 894, 897
 Mlinovac, 29
 Mo enje, 995
 Mokrice, 323
 Mokri ki Brijeg, 391
 Mokronog, 132
 Molve, 27, 102, 581
 Morav e, 412, 633, 634
 Moskva, 319, 513, 658
 Moslava ka gora, 99, 150, 164, 168, 198, 199, 289, 473, 480, 488, 489, 490, 491, 494, 503, 530, 648, 654, 660, 776, 928, 932
 Mostar, 857, 881, 1039, 1041, 1042, 1048
 Mostari, 632
 Moste, 569
 Mosti, 631
 Motajica, 718
 Movra a, 238
 Mrzlo Polje, 632, 942
 Mu na, 204
 Mu na Rijeka, 202, 583
 Murska Sobota, 908, 916, 917
 Mursko Središ e, 53, 207, 303, 542, 553, 562, 563, 903
 Murš ak, 559
 Mustafina Klada, 85, 592, 598
 München, 610, 1021
 Nad Kanjiža, 207
 Nagy-Kanizsa (vidi Nad Kanjiža), 550
 Napulj, 206
 Nard, 1053
 Narta, 85, 86, 91, 429, 490, 590, 591, 597, 599, 600, 601, 602, 777, 1049
 Nartska Struga, 435
 Nartski Jalševac, 435
 Našice, 97, 177, 231, 232, 233, 234, 291, 509, 663, 1018
 Nedeliš e, 23, 743, 873, 903
 Nedeljanec, 620, 623, 624, 724
 Nedeljanovec, 320
 Nespeš, 634
 Netreti , 128, 132
 Nevinac, 631, 652, 714
 Nikolin Jarak, 976
 Niš, 197, 699
 Normanci, 1053
 Nova Gorica, 1037
 Nova Gradiška, 234, 529, 661, 1014, 1041
 Nova Kapela, 1048
 Novaki, 124, 324, 352, 353, 390, 402, 632, 767
 Novakovec, 562
 Nova Ploš ica, 513, 650
 Nova Ra a, 28, 317, 641, 778, 1047
 Nova Ves, 1000
 Novi Be ej, 847
 Novi Dvori, 656, 1047

Novigrad Podravski, 26, 84, 89, 94,
 95, 231, 287, 290, 499, 521, 577,
 585, 604, 605, 606, 607, 608, 609,
 614, 714, 733, 781, 786, 872, 961,
 969
 Novi Marof, 15, 16, 20, 35, 36, 37,
 39, 42, 44, 45, 78, 82, 83, 88, 89,
 90, 93, 97, 105, 109, 110, 118,
 128, 134, 169, 183, 195, 200, 202,
 222, 239, 299, 301, 312, 313, 314,
 317, 382, 449, 452, 521, 536, 537,
 538, 539, 541, 585, 624, 625, 629,
 632, 640, 641, 644, 658, 678, 679,
 680, 681, 683, 684, 685, 686, 688,
 724, 730, 731, 736, 781, 782, 783,
 786, 924, 942, 957, 959, 966, 974,
 988, 990, 1010, 1037, 1046, 1047
 Novo Mesto, 126, 131, 132, 133,
 389, 634, 769
 Novoselec (Križ), 28, 89, 197, 391,
 400, 407, 467, 533, 592, 602, 628,
 1046
 Novo Selo, 128, 129, 543, 549, 602,
 928
 Novoseljani, 500, 511, 512
 Novska, 15, 30, 31, 111, 194, 199,
 207, 483, 588, 613, 778, 793, 817,
 1023
 Ob evac, 597
 Obediš e, 413, 418, 420, 423, 425,
 427, 434, 528
 Oborovo, 125, 172, 174, 409, 410,
 413, 414, 415, 417, 418, 419, 420,
 422, 427, 429, 430, 435, 442, 443,
 444, 456, 469, 470, 471, 473, 490,
 491, 531, 533, 590, 640, 671, 674,
 793, 794, 876
 Oborovo Gornje, 422, 429
 Oborovski Novaki, 422, 427, 435
 Obrovnica, 652
 Obrež, 357, 391, 403
 Odra, 417, 418, 462, 1046
 Ogulin, 82, 163, 869, 1016
 Ogulinec, 473
 Okešinac, 113
 Oki , 124
 Okoli, 462
 Okruglja a, 1048
 Oku ani, 224, 807, 1013, 1014
 Okunš ak, 429, 435
 Omanovo, 732
 Omamno, 356, 398, 633
 Omilje, 404
 Omiš, 857
 Opatinec, 413, 414, 415, 419, 423,
 424, 425, 427, 428, 429, 435, 732
 Oporovec, 553
 Oprisavci, 1053
 Orehovica, 256
 Orle, 793
 Orešje, 353
 Orešje Donje, 410, 412, 450, 451
 Orešje Gornje, 356, 450, 633
 Oriovac, 631
 Ormož, 103, 237, 544
 Oroslavje, 19, 47, 50, 51, 197, 208,
 219, 325, 332, 354, 448, 640, 665,
 742, 787, 806, 1009
 Orovac, 142, 498, 511, 512, 514,
 517, 518, 525, 631, 654, 732, 733,
 808
 Osekovo, 455, 462, 468, 530, 650
 Osijek, 31, 66, 89, 97, 99, 138, 146,
 150, 177, 194, 198, 202, 207, 231,
 234, 418, 601, 805, 821, 987, 1018,
 1024, 1039, 1041, 1050
 Osonjak, 372, 378, 384
 Osonjak Gornji, 385
 Ostrna, 203, 290, 413, 423, 427, 430
 Oštri Zid, 650
 Oto ac, 65, 136, 465, 466, 710, 733,
 735
 Otok (Dugo Selo), 635
 Ozalj, 126, 128, 769, 773
 Pag, 843, 885
 Paka (šuma), 539
 Pakrac, 15, 92, 97, 161, 223, 231,
 232, 289, 494, 614, 645, 872, 1014,
 1020, 1022
 Pakrani, 230
 Palan ani, 597
 Palanjek, 463, 465
 Paležnik, 966
 Palinovec, 255, 559, 658, 917
 Paljevina, 501, 591
 Pan evo, 743, 744, 751
 Papuk, 97, 100, 117, 285, 365, 556,
 817

Paruževina, 633
 Pašijan, 650
 Pašnik, 372, 373, 375, 378, 382, 384, 385
 Patkovic, 511, 512, 518
 Paulovac, 29
 Paurška, 503
 Pav. Dražice, 204
 Pavlovec, 473, 484, 513
 Pažurevac, 449
 P eli , 183
 Pecsuh (v. Pe uh), 813, 907, 915
 Pe uh, 954
 Pe no, 126, 767
 Peklenica, 23, 53, 562
 Perjasica, 127
 Perjavica, 897, 898, 1010
 Peruši , 874
 Peš enica, 133
 Peš eno, 20, 200, 450, 1033
 Petar, 313
 Peteranec, 25, 26, 572, 575, 585, 742, 806, 819
 Petri ka, 995
 Petri ka Donja, 671
 Petrijanec, 310, 641, 686, 724, 726, 727, 1048
 Petrinja, 465, 593, 610, 616, 617, 618, 742, 756, 1014, 1041, 1043, 1051
 Petrova gora, 947
 Petrovaradin, 1041, 1043
 Petrovina, 126
 Petrovsko, 346, 357, 363, 632, 640
 Pisanica, 200, 614, 733
 Pisarovina, 124, 275, 280, 767, 771, 774, 775
 Pitoma a, 26, 89, 94, 95, 96, 98, 118, 231, 235, 292, 525, 614, 641, 733, 742, 786, 799, 804, 805, 817, 961, 1033, 1035, 1045
 Planina, 127, 453
 Planina Donja, 450
 Planina Gornja, 450, 633
 Plaški, 579, 876
 Plaš ica, 652, 1049
 Plavi , 239
 Plavšinar, 499, 576, 605, 607, 608, 609, 641, 733, 871, 877
 Plemenš ina, 701, 942
 Plešo, 424, 457
 Pleš, 377
 Pleš-Bednja, 225
 Pleterje, 132
 Pleternica, 198, 234
 Plitvica, 374
 Plitvice, 711
 Pluska 322, 334, 656, 942, 992
 Plužan, 93
 Plješivica, 321, 336, 895
 Pobjenik, 204, 207, 478, 528, 530, 590, 651, 938
 Pobrdani Vojakova ki, 632
 Podbrest, 553, 555, 556, 565
 Pod etrtek, 242
 Podgari , 81, 82, 84, 134, 445, 591, 601, 660, 924, 925, 928, 929, 932, 938, 943
 Podgora, 364
 Podgora Donja, 323
 Podgorci, 497
 Podjales, 519, 520, 610
 Podravska Slatina, 111, 117, 183, 231, 235, 291, 509, 953, 1014, 1018, 1020, 1022, 1047
 Podravski Kloštar, 181
 Podrezovica, 699
 Podrute, 20, 206, 348
 Podsused, 124, 133, 196, 206, 208, 322, 353, 440, 1047
 Podturen, 562, 743, 914
 Poganac, 100, 105, 110, 117
 Pohorje, 658
 Pojatno, 324
 Pokupsko, 457, 771, 772
 Polonje, 389, 398
 Poljana, 459, 529, 620, 624, 641, 686
 Poljana Breška, 435
 Poljana Gornja, 681
 Poljan ani, 499, 733
 Poljane, 494
 Poljanec, 302, 313
 Poljanica, 20, 28
 Poljanice, 354, 355
 Popovac, 158, 178, 197, 650, 928, 1047
 Popova a, 31, 82, 85, 89, 134, 200, 201, 205, 206, 227, 461, 462, 481, 490, 492, 527, 533, 587, 590, 592,

593, 597, 598, 602, 641, 742, 838,
 957, 1046, 1047, 1049, 1050
 Popovec, 389, 391, 393, 395, 400,
 406, 407, 410, 448, 466, 491, 628
 Popovi -Brdo, 132
 Posavski Bregi, 31, 414, 415, 416,
 423, 424, 425, 426, 427, 429, 430,
 434, 435, 640, 806, 1047
 Potrka , 459, 460
 Poznanovec, 18, 124, 139, 322, 325,
 335, 336, 632, 656, 695, 787
 Poznanovec-Lug, 732
 Požarevac, 840
 Požega, 232
 Prag, 1016, 1017
 Pragersko, 542, 550
 Pre e , 141, 207, 288, 415, 426, 469,
 470, 473, 476, 480, 488, 503, 776
 Pre ko, 674
 Pre no, 415, 425, 429, 456, 469
 Predavec, 632, 691, 1045
 Pregrada, 16, 19, 35, 36, 37, 39, 41,
 42, 44, 45, 78, 89, 118, 145, 169,
 241, 243, 279, 322, 323, 325, 333,
 340, 344, 345, 347, 349, 553, 632,
 640, 645, 665, 684, 685, 692, 693,
 700, 701, 713, 732, 787, 966, 1000,
 1004, 1006, 1021, 1037, 1046,
 1048
 Prekrižje Gornje, 451
 Prekvršje, 633
 Prelog, 22, 35, 36, 37, 39, 43, 44, 45,
 256, 299, 303, 313, 545, 546, 559,
 560, 561, 564, 644, 678, 679, 685,
 687, 781, 847, 902, 903, 905, 906,
 908, 974, 1037
 Preloš ica, 462
 Prepuštovec, 391, 393, 400, 410, 633
 Prerovec, 425, 429, 431, 456
 Prese no, 632
 Preseka, 125, 409, 413, 417, 418,
 419, 420, 422, 423, 424, 426, 427,
 428, 429, 435, 442, 443, 456, 469,
 470, 471, 491, 520, 531, 532, 632
 Prespa, 484, 511, 512, 518, 641, 733
 Pretoki, 391, 398, 633
 Prevlaka, 423, 425, 429, 431, 456,
 469, 470, 674
 Prgomelje, 525
 Pribi , 275
 Prigorec, 384
 Prikraj, 421
 Prkos, 92, 100, 141, 229, 286, 528,
 586, 925
 Prnjavor, 575
 Prokljuvani, 631
 Prokop, 150, 164, 460, 922, 924, 932
 Prokop Mali, 502, 660
 Prokop Veliki, 477, 502, 660
 Prozor, 896
 Prozorje, 394
 Prudn'ce, 324, 402
 Prugovac, 515, 525
 Psunj, 143, 199, 285
 Ptuj, 99, 103, 123, 237, 239, 244,
 245, 382, 687, 688, 1018
 Pupilica, 631
 Pustakovec, 255, 549, 658
 Pustakovec Gornji, 551
 Pustodol, 322
 Puš a, 177, 197, 321, 322, 324, 325,
 330, 331, 332, 334, 335, 337, 439,
 440, 632, 656, 665, 721, 767
 Puš a Bistra, 195, 205
 Puš a Gornja, 324
 Puš anski Hruševac, 324
 Pušica, 1046
 Puš ina, 545
 Pušovo, 992
 Radatovi , 126, 129, 775
 Radeljevo, 146, 666
 Radeljevo Selo, 89
 Radoboj, 139, 203, 225, 632, 640,
 665, 1010
 Radoti , 97
 Rakani Donji, 744
 Rakek, 874
 Rakitje, 124, 352, 353
 Rakov Potok, 124, 1047
 Rasinja, 21, 85, 87, 244, 586, 641,
 686, 732, 784, 968
 Raven, 641
 Ravna Gora, 99, 372, 375, 382, 384,
 385, 808
 Ravnice, 166, 322, 339, 632
 Ravneš, 511, 512, 631, 654, 733
 Rasi , 1014
 Rastuša, 593
 Rastuša Donja, 593

Razkrižje, 543, 903
 Reka (kod Jastrebarskog), 894, 895
 Repinec, 519, 520
 Repuš, 102
 Repušnica, 93
 Resnik, 125, 391, 392, 393, 406, 470
 Reškovci, 499, 500
 Ribnik, 128
 Ribnjaeka, 221, 518, 519, 526, 631
 Ribnjak, 100, 109, 117, 352, 361, 521, 554, 575, 641, 666
 Rijeka, 194
 Rinkovec, 371, 385
 Rogaška Slatina, 99
 Rogatica, 1041
 Rogoža, 140, 648
 Roviš e, 631, 641
 Rugvica, 416, 427, 429, 430, 434, 435, 448, 456, 471, 493
 Ružani, 742

 Salnik, 356
 Samarica, 928, 938
 Samboli i, 169, 375, 694, 940
 Samobor, 123, 124, 126, 130, 131, 239, 249, 322, 324, 332, 352, 390, 401, 402, 439, 748, 756, 764, 767, 769, 772, 810, 1037, 1046, 1047
 Samoborsko gorje, 123
 Sanište, 1034
 Sarajevo, 295, 889, 899, 1039, 1040, 1041, 1042, 1048
 Savski Marof, 20
 Segovina, 100, 360, 361, 508, 541, 919, 931, 975
 Sela, 461, 462, 463, 466
 Selište, 1023
 Selnica, 83, 158, 169, 174, 554, 563
 Selnica Gornja, 694
 Selnik, 384, 732
 Severin, 28, 98, 229, 498, 511, 512, 614, 641, 732, 733, 991, 1045
 Sesvete, 15, 30, 31, 108, 118, 122, 125, 136, 139, 152, 313, 321, 322, 324, 332, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 404, 406, 407, 410, 412, 424, 438, 440, 441, 442, 448, 449, 470, 497, 514, 531, 532, 625, 627, 628, 632, 633, 634, 635, 640, 645, 708, 732, 738, 781, 807, 1047, 1049
 Sesvete Male, 594, 808
 Sesvete Podravske, 98, 641, 742
 Sesvete Vel'ke, 594
 Sesvetska Sela, 391, 394, 400, 406, 628
 Sesvetska Sopnica, 391, 410, 632
 Sesvetski Kraljevec, 391, 394, 406, 407, 412, 448, 632
 Šibenik, 653
 Sigetec, 521, 585, 632, 641
 Sisak, 30, 31, 90, 118, 147, 201, 307, 417, 418, 426, 433, 454, 455, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 473, 474, 475, 476, 481, 483, 490, 531, 534, 535, 601, 711, 716, 742, 748, 751, 756, 776, 779, 780, 793, 857, 892, 893, 894, 896, 897, 971, 999, 1017, 1019, 1041, 1044, 1047, 1051, 1053
 Sjeni ak, 128, 129, 769
 Slani Potok, (Kraljev Vrh), 453
 Slanje, 360, 732
 Slatina, 24, 205, 232, 663
 Slavonska Požega, 179, 183, 231, 233, 487, 494, 508, 1014, 1018, 1041
 Slavonski Brod, 72, 82, 161, 194, 198, 234, 274, 278, 420, 821, 822, 889, 896, 1014, 1017, 1041
 Slunj, 709, 947
 Sljeme, 110, 361, 363, 409, 448, 782, 1053
 Smederevo, 1030
 Soblinec, 20, 406, 410, 448
 Sokolovac, 501, 525, 575, 585, 733, 872, 1034, 1047
 Sombor, 73, 954, 955
 Soppje, 1047, 1048
 Sopnica, 406, 449
 Sopot, 692, 693
 Sošice, 126, 128, 769, 1048
 Sovari, 598, 600
 Spiranec-Brdo, 124
 Spi t, 834, 857, 987, 1017
 Sra inec, 320, 622, 679, 723, 724
 Srdinac, 499, 575, 576, 607, 608, 609, 733, 871

Sredice, 140, 152, 498, 499, 553
 Sredice Gornje, 118, 142, 971
 Srednja Diklenica, 525
 Sremska Mitrovica, 317, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 838, 840, 841, 844, 845, 846, 847, 848, 850, 851, 874, 1041
 Srednji Mosti, 971
 Srpska Crnja, 955
 Srpska Kapela, 449, 473, 507, 525, 598
 Srpsko Selište, 458, 487, 650
 Staljingrad, 62, 817
 Stara Gradiška, 423, 725, 772, 831, 835, 836, 837, 846, 868, 874, 889, 891, 892, 893, 894, 896, 897
 Stenjevec, 438, 440, 640
 Stockerau, 622
 Stojdraga, 129, 130, 133, 1048
 Stolice, 58, 476, 745
 Strahinje, 20
 Strah'nj ica, (Strahinjš ica), 99, 335, 336, 337, 952
 Straža, 20, 155
 Straža Humska, 41
 Straža-Rogatec, 20
 Straža Stara, 478
 Stražnjevac, 174
 Strle ko, 462
 Strmec, 124, 125, 320, 353, 375, 723, 942
 Struga, 1048
 Stubica, 28, 66, 87, 106, 139, 147, 241, 423, 429, 440, 469, 470, 471, 751, 1006, 1021, 1046
 Stubica Donja, 15, 16, 18, 35, 36, 37, 39, 42, 44, 45, 89, 129, 168, 177, 188, 197, 247, 249, 253, 321, 322, 323, 324, 330, 331, 332, 333, 334, 390, 401, 402, 408, 410, 437, 439, 441, 442, 443, 444, 448, 625, 644, 664, 671, 715, 720, 1037, 1046, 1047, 1050, 1053
 Stubica Gornja, 44, 151, 208, 323, 326, 332, 334, 335, 354, 363, 448, 450, 640
 Stubi ke Toplice, 448
 Stup, 357, 927
 Stupe, 921, 931
 Stupnik, 124
 Stupova a, 140, 648
 Subotica, 23, 73, 558, 568, 954, 954/955
 Suhi Dol, 656, 1048
 Suhopolje, 97, 183, 292, 1047
 Suhopoljsko Borovo, 183
 Suhor, 129, 131
 Sunja, 90, 1016
 Susedgrad, 402
 Sušak, 857, 863, 869, 987
 Sutla, 194
 Sveta Barbara, 244/245
 Svedruža, 377
 Sveta Gera, 126, 129, 132, 769
 Sveta Helena, 612
 Sveta Jana, 129
 Sveta Jelena, 808
 Sveta Marija, 199, 546
 Sveta Marija na Muri, 905
 Sveta Nedjelja, 133, 767
 Sveta Tri Kralja, 181, 942
 Sveti urd, 686
 Sveti Ivan, 598
 Svet": Križ, 147, 666, 742
 Sveti Matej, 275
 Sveti Petar vrstec, 641, 808
 Sveti Petar Orehovac, 641, 811, 1047
 Svetozar Mileti , 955
 Svibovec, 88, 92, 357, 620, 624, 1048
 Svilovec, 229
 Svinjarjevo, 407
 Svinji ko, 462
 Szombathelv, 903, 905, 908, 914, 915
 Šabac, 25
 Šagudovac, 275
 Šamarica, 947, 962, 995
 Šandorovec, 549
 Šandrovac, 511, 512, 514, 543
 Šarampovo, 415, 418, 419, 424, 468, 527, 529
 Šarampovo Donje, 528
 Šarampovo, Gornje, 141, 286, 415, 486, 487, 528
 šaša, 375, 382
 šašinovec, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 406, 407, 409, 410, 411, 441, 442, 628, 634, 638, 640

Šitarjevo, 125
 Šemnica, 38
 Šemovci, 510, 525, 733
 Šemovec, 83, 110, 135, 227, 415, 557, 641
 Šentjerje, 126
 Šentjernej, 132
 Šenkovec, 324, 545
 Šestine, 440, 451, 1047
 Šibenik, 847, 950
 Šibice, 324
 Šijavrh, 395
 Šimunovac, 391, 394, 403, 407, 442, 633
 Šimunovac, 356
 Šinkovica, 372, 375, 378, 382, 384, 385
 Širine, 113
 Širinec, 203, 468, 602
 Š'roko Selo, 229
 Škali, 632
 Šmarje, 245, 341
 Šmiljak, 995
 Šoderica, 26
 Španovica, 293, 896
 Špiši -Bukovica, 96, 149, 221, 1047
 Štagljinec, 570
 Štakorovac, 732
 Štefanec, 544, 561, 913
 Štefanje, 86, 597, 602, 632, 641
 Štefanje Staro, 591
 Štrigova, 255, 543, 563, 658, 903, 916, 975
 Štrigovec, 537, 538
 Šulinec, 391, 398
 šušnjari, 632, 652

 Tarno, 415, 426, 632
 Tedrovec, 415
 Tenšek, 336
 Terezino Polje, 1047
 Thüringen, 1025
 Tinjan (Pazin), 514
 Tišina, 458, 459, 466
 Tkalec Gornji, 519, 520
 Tomaš, 500, 511, 512, 514, 652
 Tomaš-Brijeg, 484
 Tomašica, 113, 650
 Tomaž, 544
 Tomi i, 163

 Tonimir, 621
 Topalovac, 1053
 Toplica, 509
 Toplice, 132
 Toplica Gornja, 633
 Topolac, 97
 Topolovac, 30, 419, 426, 460, 461, 462, 466
 Topolovac Zrinski, 641
 Topolovica, 653
 Topolje, 456
 Topusko, 74, 136, 251, 466, 810, 947
 Tor ec, 554, 556, 585, 879
 Trakoš an, 90, 104, 110, 225, 245, 371, 372, 373, 385, 694
 Trapinska, 292
 Trapisti (Delibašino selo), 744
 Travnik, 884, 1041
 Trbovlje, 368, 382
 Trebinje, 1041, 1042
 Trebovec, 414, 415, 424, 427, 435, 793
 Trešnjevka, 707
 Trgoviš e (Trgovište), 207, 221, 335, 363, 1047
 Trnava, 406, 666
 Trnava (radni ko naselje), 632
 Trnovec, 97, 146, 543, 630, 903
 Trnovitica, 90, 1049
 Trnoviti ki Popovac, 479
 Trnovka, 29, 1033
 Trnovo Selo, 632
 Trnje, 707
 Trogir, 857
 Trojstvo, 1050
 Trst, 542, 611, 815
 Trstenik, 324, 406, 409
 Tugonica, 354, 441, 449
 Tuhelj, 349, 640, 1046
 Tuheljske Toplice, 181, 343, 349
 Tuhovec, 537

 Tur in, 20, 83, 316, 317, 374, 622, 623, 624, 678
 Tur iš e, 246, 255, 310, 547, 551, 562, 658, 908, 915
 Turkov ina, 633
 Turnašica, 96, 494
 Turopolje, 473, 683
 Tuzla, 801, 1041

Tužno, 371, 384
Tvrda Rijeka, 500

Ungvar', 908
TJštica 892
IJžice' 143

Vagovina Daskatica, 484
Valpovo, 9/

Varaždin, 13, 15, 16, 17, 19, 20,
21, 22, 24, 25, 35, 36, 37, 39,
42, 44, 45, 47, 48, 52, 53, 54,
55, 60, 66, 81, 82, 83, 84, 88,
89, 90, 92, 94, 97, 99, 100, 102,
103, 104, 106, 109, 110, 118,
119, 123, 124, 128, 134, 135,
139, 140, 145, 146, 149, 153,
157, 158, 162, 163, 169, 177,
180, 183, 184, 186, 187, 189,
190, 191, 192, 194, 195, 197,
198, 200, 201, 202, 203, 204,
205, 206, 207, 208, 209, 213,
221, 222, 226, 228, 234, 235,
239, 252, 253, 255, 258, 263,
266, 277, 287, 294, 298, 299,
300, 301, 302, 303, 305, 306,
307, 308, 309, 310, 311, 312,
313, 314, 315, 316, 317, 318,
319, 320, 329, 336, 341, 352,
356, 358, 360, 361, 362, 365,
367, 369, 370, 371, 372, 374,

407, 410, 440, 441, 444, 445,
448, 44Q, 450, 451, 452, 467,
495, 496, 498, 519, 521, 536,
537, 539!, 540', 543, 544, 545,
546, 548, 549, 550, 551, 552,
557, 558, 559, 560, 561, 562,
564, 565, 566, 567, 569, 580,
582, 610, 618, 619, 620, 621,
623, 624, 629, 630, 640, 641,
644, 645, 657, 658, 667, 668,
670, 678, 679, 680, 682, 683,
684, 685, 686, 687, 688, 689,
690, 704, 706, 710, 717, 719,
723, 724, 726, 727, 728, 729,
730, 731, 732, 735, 736, 737,
742, 748, 751, 754, 756, 759,
764, 781, 782, 783, 785, 786,

793, 795, 799, 800, 801, 804,
812, 818, 819, 820, 821, 822,
829, 835, 853, 856, 857, 860,

861, 864, 867, 868, 874, 879,
885, 886, 900, 902, 906, 907,
908, 911, 913, 914, 957, 958,
959> 964, 970, 974, 975> 976,

977, 978, 979, 980, 981, 982,
984, 985, 987, 989, 991, 992,
995> 999> 1000, 1001, 1002, 1003,

1004> 1005j 1006j 1007) 1008>
1Q09> 1Q10) 1Q16> 101g) 102Q)
1022> 1Q23) 1Q34j 1035j 1Q36>
1Q37: 1040> 1Q41> 1042> 1Q43i
1Q44 1Q46 1Q47 1Q4g 105Q
1Q51 1Q52 1Q53

Varažd'in Br; 5, nQ 134 556 gog
1Q03

Varaždinske Toplice, 85, 88, 89,

9, 1Q9 11Q ng m J34 167
1g3 225 227 356 360 519
536 53/ 53g 540 541 554
556,557,632,624,641,679,680,
6g4> 6g5j 720> 72gj 742> ^
7g4) 7g6> g2Q) g22) 937> 959;
9/6 9gg 1Q00 1022 1Q23 1Q47

w
Varazdinskotoplicko gorje, 161

Varšava, 815

Vamgton, 1941014

^e esevec 674, 793

Vehka, 224

elika D o n p ' ^ S^

Gorica, ob, 125, 275, 279,
->22, 194, 112, 333, 334, 390.

Z//
742> 767> 772, 1037> 1046, 1049

Velika Gornja, 606, 694

Velika Horvatska, 693

Velika Kapela, 497

Velika Ludina, 528

Velika Mlinska, 292, 475, 481

Velika Mu na, 201

Velika Pisanica, 28, 96, 204, 223,

224> 229> 290> 513> 631> 641,

777> 952, 968, 1045, 1050

Velika Trešnjevica, 793

Velika Trnovitica, 641, 650, 808

Velika Ves, 347

Veliki Be kerek, 840

Veliki Bukovec, 21, 199
 Veliki Grabani, 89
 Veliki Grdevac, 91, 199, 200, 229, 292, 494, 777, 1045, 1047
 Veliki Otok, 1048
 Veliki Poganac, 85, 88, 89, 225, 356, 521, 566, 568, 757, 586, 632, 641, 704, 733, 924, 927, 976
 Veliki Prokop, 291, 650, 921
 Veliki Vrh, 400, 407
 Veliki Zdenci, 92, 97, 99, 134, 473, 474, 484, 641, 663, 777, 967, 968, 1045
 Veliko Brdo, 921, 931
 Veliko Korenovo, 95
 Veliko Kr evo, 874
 Veliko Nabrde, 1053
 Veliko Trgoviš e, 195, 354, 448, 451, 632, 640, 656, 665
 Veliko Trojstvo, 28, 191, 497, 510, 614, 615, 617, 631, 641, 781, 782, 969
 Veliko Vukovje, 290, 484, 648
 Veš ica, 903
 Veternica, 694
 Vetovo, 224
 Veziš e, 113, 651
 Vidovec, 305, 320, 374, 412, 470, 686, 687, 724, 727
 Vidovec Donji, 906
 Vidrenjak, 203, 528, 590, 592
 Vinagora, 89, 102, 691, 693, 695, 700, 1046
 Vinica, 201, 375, 686, 727, 820, 835, 1000, 1004, 1047
 Vini no, 206
 Vinkovci, 194, 198, 1041, 1048
 Virje, 26, 94, 231, 510, 514, 525, 606, 641, 733, 742, 786, 961, 966, 967, 972, 1047, 1050
 Virovitica, 15, 66, 94, 95, 97, 99, 102, 104, 111, 112, 135, 149, 157, 169, 177, 183, 206, 221, 223, 231, 232, 233, 234, 235, 285, 290, 291, 292, 293, 363, 473, 483, 494, 509, 514, 518, 582, 614, 645, 662, 663, 664, 712, 722, 742, 756, 801, 804, 805, 813, 817, 818, 819, 821, 957, 1020, 1022, 1041, 1042, 1047, 1050
 Virštajn, 242
 Vis, 71, 206
 Visoko, 448, 449, 536, 537, 539, 632
 Visovi, 631
 Višegrad, 1041
 Višnjica, 245, 312, 368, 375, 385, 640
 Višoševi -Brdo, 129
 Vivodina, 128, 131, 769, 773, 775
 Vizvar, 96
 Vlahini ka, 592
 Vlahini ka Donja, 528
 Vlislav, 287, 575, 607, 608, 609-
 Vodice, 847
 Vo a, 372, 378, 382
 Vo a Donja, 373, 384
 Vo a Gornja, 245, 373, 384, 385, 695
 Vo in, 150, 223, 224, 1047
 Vojakovac, 508, 632, 641
 Vojakova ki Osijek, 500, 508, 509, 519, 520, 526, 610, 611, 612, 642, 921/922, 924, 931
 Vojni Križ, 89, 113, 597
 Vojnovi , 192, 518, 606, 607
 Voloder, 93, 291, 492, 1049
 Vranjelje, 382
 Vrap e, 322, 332, 355, 438, 440, 635, 640, 716, 837
 Vrate ko, 772
 Vratušinec, 549, 688, 905, 914
 Vratno, 377
 Vrbanovac, 748
 Vrbno, 372, 375, 378, 382, 384., 385
 Vrbosko, 847
 Vrbovec, 15, 28, 29, 33, 90, 93, 99, 118, 125, 135, 153, 448, 449, 473, 588, 589, 590, 610, 614, 625, 632, 644, 645, 811, 1018, 1035, 1047, 1049
 Vrgorac, 464
 Vrtlinska, 775, 778, 925
 Vu ani, 928
 Vuglovec, 381
 Vugrovec, 633
 Vujanovac, 597

Vurkanovec, 22
 Vuk in Šipak, 131
 Vukosavljevica, 96, 292
 Vukova Gorica, 132
 Vukovar, 367, 1046
 Vukovje, 292, 466, 641, 1047
 Vurnovec, 633
 Vuzma, 694

Zabok, 15, 19, 89, 93, 99, 158, 204,
 206, 207, 208, 322, 325, 335, 343,
 346, 357, 363, 451, 625, 632, 640,
 644, 665, 1034, 1046, 1048, 1049
 Zabr e 473
 Zabr ežje 356
 Za retje, 147, 322, 335, 640, 666,
 1048
 7 , 94Q
 7 A \ ' ah
 Zadubravljje, 1053
 Zagorska S la, 239, 632, 640
 - ,
 Zagreb, 9, 10, 15, 17, 18, 20, 21,
 24, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 38,
 39, 40, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51,
 53, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 64,
 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
 77, 78, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 89,
 93, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104,
 106, 108, 109, 110, 111, 112, 116,
 118, 121, 122, 123, 124, 125, 126,
 127, 130, 131, 133, 135, 136, 137,
 138, 139, 140, 144, 145, 146, 149,
 150, 151, 152, 153, 156, 160, 162,
 163, 164, 166, 169, 173, 175, 177,
 180, 183, 184, 187, 188, 189, 190,
 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198,
 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205,
 209, 213, 218, 219,
 237! 238! 239! 240! 24i; 2 «! 247!
 249, 250, 253, 254, 258, 259, 260,
 263, 264, 266, 267, 272, 274, 275,
 276, 278, 279, 282, 284, 290, 291,
 294, 295, 296, 297, 300, 301, 303,
 306, 307, 308, 310, 312, 313, 316,
 317, 318, 321, 322, 323, 324, 325,
 326, 327, 328, 329, 330, 331, 334,
 336, 337, 340, 341, 344, 346, 349,
 350, 351, 356, 357, 360, 361, 363,
 364, 365, 368, 372, 382, 387, 389,
 390, 391, 392, 394, 395, 396, 397,
 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404,
 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412,
 413, 414, 415, 418, 419, 420, 421,
 422, 423, 424, 425, 426, 427, 429,
 430, 433, 434, 436, 437, 438, 439,
 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446,
 448, 449, 450, 451, 452, 453, 456,
 457, 462, 465, 466, 467, 468, 469,
 470, 471, 472, 474, 475, 480, 481,
 483, 487, 489, 501, 503, 509, 510,
 514, 517, 518, 519, 525, 526, 528,
 529, 531, 532, 533, 534, 535, 536,
 537, ⁵³⁹> ⁵⁴⁰> 542, 544, 545, 546,
 550, 556, 559, 567, 573, 582, 583,
 585, 587, 588, 590, 591, 592, 601,
 602, 605, 606, 611, 612, 617, 620,
 621, 625, 626, 627, 629, 632, 633,
⁶³⁴> ⁶³⁵> 636, ⁶³⁸> 640, 644, 645,
 f ° > " 5 , 656, 658, 659, 670,
 ^71, 672, 674, 675, 677, 6 0, 695,
 700, 705, 706, 708, 710, 714, 716,
 717> 719j 721> 725j 728, 729, 731,
 732 735 742 743 744 746 747
 ^ ^ ^ 755; /56;
 757> 75g) 761j 764> /65) 766> 770)
 771> 772> 776> 778; 7g2; 784j 7gg;
 7g9; /93> /94) 795) 7%) 79g) g0Q>
 801> g02) g03j g04) g06) gQ7) gog>
 g1Q) g12> g13j g14) g15) 816> g17j
 g18) g19; g2Q) g21) g22) g23> g25>
 g26 g27 g31 g33 g34 g35 g3g
 g40) g49> g56) g57) g5g; g64> g67>
 g69^ g70) g71; g72> g73) g74> g75;
 g76> g79> gg0) gg1; gg4; gg5) gg6;
 gg7) 8ggj gg9) g90j 891> 892> 893>
 g94 g95 g% g97) g9g; 900j 905>
 9Q6 9Qg 921 922 939 941 943
 ^ 95Q> 957; 95g> 959> %0> %1>
 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969,
 971< 973, 974> 975, 980, 981, 982,
 983> ⁹⁸⁵> ⁹⁸⁶, 987, 990, 991, 992,
 995, 997, 999, 1000, 1003, 1004,
 1005, 1006, 1007, 1008, 1009,
 1010, 1011, 1012, 1013, 1014,
 1015, 1016, 1017, 1018, 1019,
 1020, 1022, 1023, 1025, 1026,
 1027, 1028, 1029, 1031, 1032,
 1033, 1037, 1039, 1040, 1041,
 1042, 1043, 1044, 1045, 1046,

1047, 1048, 1049, 1050, 1051,
 1052, 1053
 Zagreb Novi, 402
 Zagreba ka gora, 93, 145, 149, 151,
 168, 197, 204, 205, 321, 325, 330,
 331, 334, 355, 361, 362, 363, 438,
 451, 453, 483, 788, 823
 Zajezda, 20, 51, 90, 200, 203, 225,
 449, 808, 1033
 Zajile, 293
 Zaklopica, 164
 Zanoš, 1048
 Zapreši , 21, 100, 106, 189, 195, 198,
 207, 208, 321, 322, 324, 332, 353,
 402, 440, 443, 448, 625, 632, 640,
 644, 645, 767, 769, 1046, 1047
 Zbelava, 318, 496, 686, 723
 Zdelice Gornje, 733
 Zden ina, 131, 1047
 Zelina Sv. Ivan, 15, 16, 20, 21, 35,
 36, 37, 39, 44, 45, 66, 83, 87, 89,
 97, 118, 174, 183, 204, 249, 263,
 322, 324, 332, 355, 388, 390, 391,
 392, 394, 395, 397, 398, 399, 400,
 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407,
 408, 409, 410, 411, 412, 437, 439,
 441, 442, 443, 444, 448, 449, 450,
 451, 452, 453, 469, 470, 471, 625,
 627, 632, 633, 634, 635, 636, 638,
 732, 742, 788, 804, 805, 806, 808,
 820, 957, 992, 1006, 1009, 1010,
 1037, 1047, 1053
 Zelina Donja, 89, 239, 391, 394, 407,
 409, 410, 411, 412, 442, 448, 640,
 644, 671, 672, 1047
 Zemun, 28, 207, 295, 891, 929, 930,
 1041, 1046
 Zenica, 827, 842
 Zidani Most, 196, 197, 204, 205,
 206, 207
 Zlatar, 16, 18, 35, 36, 37, 39, 42, 44,
 45, 53, 78, 83, 90, 101, 102, 105,
 118, 128, 134, 156, 162, 166, 169,
 174, 198, 227, 241, 322, 323, 329,
 333, 335, 336, 340, 341, 345, 346,
 347, 449, 640, 644, 665, 684, 695,
 713, 732, 787, 884, 957, 959, 966,
 1000, 1001, 1009, 1033, 1034,
 1037, 1048
 Zlatar Bistrica, 15, 89, 151, 309, 441,
 452, 625, 632, 644/645, 656, 1047
 Zrenjanin, 840, 955
 Zrin, 742
 Zrinska, 96, 653
 Zrinske Livade, 292
 Zve evo, 524, 785

 Zabalj, 134
 Zabnik, 1048
 Zabno Sv. Ivan, 28, 29, 82, 99, 227,
 235, 417, 418, 425, 461, 476, 501,
 597, 641, 777, 818, 1009, 1018,
 1047
 Zabnjak, 519, 520, 521
 Žarovnica, 384
 Zažina, 465
 Zdala, 96, 1047
 Zdralo, 631
 Zeinci, 323
 Željezno, 125, 435
 Žerjavinec, 395, 406
 Zetale, 693
 Žitnjak (Zagreb), 209
 Zitomir, 398, 400, 459
 Zlijeb (šuma), 1050
 Zrnovnica, 857
 Zumbera ko gorje, 123
 Žutica, 291, 404, 424, 426, 457, 461,
 470, 531, 532
 Zutnica, 19, 325, 364

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
POZDRAVNA RIJE JAKOVA BLAŽEVI A.	7
UVODNA RIJE KARLA MRAZOVI A.	9
MIRA KOLAR-DIMITRIJEVI	
Socijalne karakteristike stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uo i drugoga svjetskog rata	15
MARIJAN MATI KA	
Struktura i gospodarski položaj seljaštva sjeverozapadne Hrvat- ske uo i drugoga svjetskog rata	35
BOSILJKA JANJATOVI	
Sindikalni pokret u sjeverozapadnoj Hrvatskoj uo i rata	47
ANKA BERUS	
Bilješke o radu Povjerenstva Centralnog komiteta Komunisti ke partije Hrvatske u Zagrebu od 1942. do 1943. i Povjerenstva Centralnog komiteta Komunisti ke partije Hrvatske za sjevernu Hrvatsku od 1943. do 1944.	56
FABIJAN TRGO	
Neka obilježja oslobodila kog rata u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.	75
VLADO MATETI	
Zna ajnija dejstva jedinica NOV i POH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od sredine 1943. do oslobo enja	80
RADE BULAT	
Karakteristike oružane borbe u Zagreba koj oblasti	98
MARKO BELINI	
O Drugoj operativnoj zoni Narodnooslobodila ke vojske i parti- zanskih odreda Hrvatske	120

SEKULA JOKSIMOVI	
Osnivanje i razvoj oružanih jedinica Narodnooslobodilačke vojske severozapadne Hrvatske 1941—1945.	137
IVAN ANTONOVSKI	
Formiranje i razvoj partizanskih vojnih formacija na području Hrvatskog zagorja, Podravine, Kalnika i Moslavine u toku NOR-a 1941-1945.	160
SLAVKO VUK EVI	
Otpor u okupiranim gradovima sjeverozapadne Hrvatske 1941-1945.	184
LJUBOMIR BOŠNJAK	
Diverzije i sabotaže na području sjeverozapadne Hrvatske 1941-1945.	194
NIKOLA LADIŠI	
Idejno-politički i partijski rad u jedinicama NOV i POJ . . .	211
MATE JERKOVI	
Sadejstvo VI slavonskog i X zagrebačkog korpusa u NOR-u . .	217
GABRIJEL VRAGOVI	
Veze i suradnja Hrvatskog zagorja i Slovenije u narodnooslobo- dilačkoj borbi	237
SILOBODAN ŽARI	
Osnivanje JNOF-a u sjeverozapadnoj Hrvatskoj	246
MIRKO GUTI	
Proces polarizacije stanovništva i porast uticaja NOP-a u severo- zapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.	258
MILE KONJEVI	
O političkim previranjima u redovima pristaša Hrvatske seljačke stranke 1943. god. na području sjeverozapadne Hrvatske . . .	272
PAVLE GREGORI	
NOB u istoimenoj dijelu sjeverozapadne Hrvatske	284
NARCISA LENGEL-KRIZMAN	
Neke karakteristike narodnooslobodilačkog pokreta u Zagrebu 1941-1945. godine.	294
JOSIP HRNJEVI	
Okrug Varaždin 1940. i 1941. godine.	298
PAVLE ŽUKINA	
Osnivanje i djelovanje Prvog zagorskog partizanskog odreda . .	321
IVICA GRETI	
Hrvatsko zagorje u NOB-u 1943—1945.	339

IZIDOR ŠTOK	
Dolazak partizanske čete iz Zumberka u sjeverozapadnu Hrvatsku (Kalnik)	35 t
JOSIP BOGOZALEC	
Razvoj i djelatnost političkih organizacija NOP-a i organa narodne vlasti na području Ivanca 1941—1945.	366
FRANJO ANTOLKOVIĆ, MATO BENIČIĆ, MARIJAN KOS	
Razvoj revolucionarnog i narodnooslobodilačkog pokreta u Seševsko-zelinskom prigorju	388
URO BAN MILE	
Bivši kotar Dugo Selo u narodnooslobodilačkoj borbi	413
PERO POPOVIĆ	
Zagrebački partizanski odred	437
FRANJO SMOLČIĆ	
O povezivanju Siska i dijela Posavine s Moslavinom u toku NOR-a	454
VUKAŠIN KARANOVIĆ	
Kratak prikaz NOB-a u Moslavini	473
FRANKO MIROŠEVIĆ	
Obilježja NOB-a u Moslavini	486
DUKA PRILIKA, GABRIJEL SANTO	
O nastanku, razvoju i borbama Bjelovarsko-varaždinske partizanske grupe u 1941. godini	495
IVAN BOŽIČEVIĆ	
Narodnooslobodilački pokret u okrugu Bjelovar 1942	506
DUŠAN ALI	
Organizaciono stanje i rad partijske organizacije okruga Pazin u 1942. godini	527
JOSIP BAHORIĆ	
Sjećanja na razvitak NOB-a u kotaru Novi Marof 1943—1944.	536
VLADIMIR KAPUN	
Meimurci na Kalniku	542
ANTE DOBRILA	
Život i rad u oslobojenoj Koprivnici (7. XI 1943-9. II 1944)	566
NIKOLA S. KLIČKOVIĆ	
Borbeni put i život Druge brigade II operativne zone od njenog osnivanja 21. IX 1943. do 19. I 1944.	587

RUDOLF FILIP I	
Crtice iz historije Komunističke partije Jugoslavije (Novigrad Podravski i njegova okolica)	604
VJEKOSLAV SMEH	
O djelatnosti komunističkih i antifašističkih garnizona NDH (Križevci, Bjelovar, Petrinja, Zagreb, Varaždin) 1942—1943.	610
DUKA HR2ENJAK	
Stvaranje i razvoj nove revolucionarne narodne vlasti u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u uvjetima NOB-a	625
PERO NASAKANDA	
Razvoj i karakter narodne vlasti na području sjeverozapadne Hrvatske do Prvog zasjedanja AVNOJ-a	647
DUŠAN KORA	
Prilog proučavanju narodne vlasti na području Zagrebačke oblasti u toku rata	670
MIRKO ANDROI	
Prilog proučavanju rada i uvjeta rada narodne vlasti na području Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Varaždin u periodu 1944-1945.	678
JOSIP ŠPIRANEC PINTAR	
Vojnopozadinski organi i ustanove u Hrvatskom zagorju za vrijeme narodnooslobodilačke borbe	691
PETAR KA AVENDA	
Omladinski pokret na području severozapadne Hrvatske 1941-1945.	705
IVANKA ŠTAGER	
Pregled razvoja i djelovanja SKOJ-a i USAOH-a u kotaru Varaždin 1941—1945.	723
MARIJA SENTI	
O sudjelovanju žena sjeverozapadne Hrvatske u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji	728
MILAN OBRADOVI	
O obaveštajnoj službi i sistemu sigurnosti NOP-a na području severozapadne Hrvatske u NOR-u 1941—1945.	740
DANILO LIVADA DANE	
Razvoj i djelatnost obavještajne službe Druge operativne zone NOV i POH u periodu 1942-1944.	763
NIKOLA BREZOVI PREBEG	
Teritorijalna obavještajna služba i Odjeljenje zaštite naroda (OZN) Zagrebačke oblasti u NOR-u od jeseni 1943. do proljeća 1945. godine s osvrtom na grad Zagreb (fragmenti)	795

MIRKO PERŠEN	
Logor Lepoglava	824
RADIVOJ DAVIDOVI	
Se anje na robiju u Lepoglavi	840
VLADO MA ARI	
Sje anje na ustaški logor u Lepoglavi 1941. godine	856
FRANJO HORVATI	
Koncentracioni logor »Danica«	869
NARCISA LENGEL-KRIZMAN	
Sabirni logori i dje ja sabirališta na podru ju sjeverozapadne Hrvatske 1941-1942.	884
VLADIMIR KAPUN	
Okupatorski zatvori u akovcu	899
IVAN KRALJ	
Sanitetska služba Narodnooslobodila ke vojske i partizanskih odreda na teritoriju Zagreba ke oblasti 1941 — 1945.	919
IVO PADOVAN	
Sanitetska služba u Zagorskom partizanskom odredu (1944-1945).	940
HRVOJE TARTALJA	
Pripreme za kongres farmaceuta NOVJ na podru ju Okružnog NO za Moslavinu i u X korpusu.	945
STJEPAN NOVAK	
Sje anja na zbjeg u Ma arskoj.	952
MIHAJLO OGRIZOVI	
Razvoj školstva i prosvjete na oslobo enom podru ju Zagreba ke oblasti	957
SLAVKO KUCHAR ZORAN	
Neki oblici propagandne i kulturne djelatnosti na podru ju okru ga Bjelovar u toku NOB-a	969
DENEŠ VAJS	
Politi ko-propagandna djelatnost Partije na podru ju Okružnog komiteta KPH Varaždin 1941-1945.	974
MILAN M. MILADINOVI	
Moralna svojstva boraca severozapadne Hrvatske u NOR-u i socijalisti koj revoluciji	980
JOSIPA PAVER	
Arhivska grada za povijest radni kog pokreta i KPJ u sjevero- zapadnoj Hrvatskoj 1919 — 1941.	999

LJILJANA MODRI , ANA FELDMAN	
Arhivska građa o NOB-u na području sjeverozapadne Hrvatske	1007
ANTUN MILETI	
Severozapadna Hrvatska 1941—1944. u svjetlosti nemačke arhivske građe	.1012
NIKOLA ZIVKOVI	
Nemačka eksploatacija materijalnog bogatstva severozapadne Hrvatske u periodu 1941-1945.	.1025
MLADEN COLI	
Oružane formacije NDH u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941-1945.	.1037
KAZALO OSOBNIH IMENA	.1055
KAZALO GRADOVA, MJESTA I NASELJA	.1089

SJEVEROZAPADNA HRVATSKA U NOB-u
I SOCIJALISTI KOJ REVOLUCIJI

Zbornik

Izdava i:

ZAJEDNICA OP INA MEMORIJALNOG PODRU JA
KALNIK, VARAŽDIN
INSTITUT ZA HISTORIJU RADNI KOG POKRETA
HRVATSKE, ZAGREB, Opatička 10

Za izdava a:

VJEKOSLAV KERETI LUJO
ZLATKO EPO

Opremio:

MARIJAN JEVŠOVAR

Tehni ki urednik:

MILENA MIHALINEC

Lektor i korektor:

DRAGO DUJMI

Rukopis predan u proizvodnju u ožujku 1976.
Tiskanje dovršeno u prosincu 1976.
Naklada 5.000 primjeraka

Tisak i uvez:

GRAFI KI ZAVOD HRVATSKE, ZAGREB